ARUCH COMPLETUM

sive

LEXICON

vocabula et res, quae in libris

TARGUMICIS, TALMUDICIS ET MIDRASCHICIS

continentur, explicans

auctore

Nathane filio Jechielis

saeculi XI Doctore celeberrimo, Praeside scholarum Talmudicarum Romae; cum appendice ad discendum utili per Benjaminum Mussafiam, medicum, philosophum, philologum et physicum ad contextum Aruchinum adjuncta.

Praelaudatum opus ex disciplinis contextus Aruchini Venetiis (anno 1531) editi et typis mandatorum optimi ita ex hujus cum editione principe (ante 1480), nec non cum septem Aruchinis veteribus manuscriptis bono cum animo facta comparatione corrigit, explet, critice illustrat et edit

Dr. Alexander Kohut,

Rabbinus supremus Quinque-Ecclesiensis (Fünfkirchen).

Tomus tertius

Auctoris, cui caes. scientiarum Academia Vindobonensis subvenit, impensis typis mandatum.

VIENNAE 1882.

Im Selbstverlage des Verfassers.
Buchdruckerei von Georg Brög in Wien, IX., Maria Theresienstrasse 19.
(Unter der Leitung von P. Smolensky.)

ספר

ערוך השלם

הלא הוא ספר הערוך אשר בו נקבצו כעמיר גורנה כל המלות החמורות בתלמוד
ומדרשים ונסדרו עפ״י א״ב למען ירוץ הקורא בו

מאת

רבינו נתן בן רבינו יחיאל ז״ל

ראש מתיבתא דרומי

ועליו ספר

מוסף הערוך

להרב החכם הבקי בחכמת הטבע והרפואה והבלשן הגדול רבי

בנימין מוספיא ז״ל.

מיוסד על דפוס ראשון של הערוך (כערך הרל״ז) ודפוס ויניציאה (הרצ״א) עם הוספות, הגהות, הערות ותקונים על פי שבעה כתבי יד מהערוך עתיקי יומין ועם מעלות אחרות רבות כאשר תחזינה עיני הקוראים.

אזנתיו וחקרתיו

אנכי הצעיר

חנוך יהודה באא״מ הר״ר ישראל קאָהוט

רב ואב״ד בק״ק פינפקירכען והגליל יצ״ו.

חלק שלישי

בעזר האקאדעמיע של החכמות אשר להקיסר בוויען.

ווינן תרמ״ב.

בדפוס של געאָרג בראָג

(המנהל פ. סמאָלענסקין.)

אות הדלת

* ד אות הרביעי הזה בראש המלה הוא שמושי במקום מלת אשר או ש' שבלשון עבר. ד' תורה יחס הסמיכות כמו ד' בל"ס וגם תבוא במקום אות טי"ת בדמיון המבטא ופעמים רבות במקום זיי"ן וגם במקום צ' ושי"ן כמו שאבאר בעה"י כל אחד במקומו. ולפעמים תשמט מאמצע התיבה כמו אונא, קמא, קומי במקום אודנא, קדמא, קדם וכדומה. ולפעמים נוספת בראש כמו דהך, דטולמסין וכדומה. וכן בא מורכב בכינוי הגוף נסתר דְּהוּא תחת דְּ הוּא. ירו' פיאה פ"ז ד"כ. דהוא מבעית. שמ"ר רפל"ה, במ"ר פי"ב, שהש"ר פ' עמודיו דהוא בביתיה, ובירו' יומ' פ"ד דמ"א ע"ד נתקצר עוד יותר ד ו בביתיה. ועוד בא להוראת הסמיכות יומא פ"ג סע"ב תא שקיל כיסא דמנח ארישיה דההוא גברא. יבמות ק"ב. ק"ג. ועוד זולתו. ועוד בא בהוראת המלה: יען, בעבור, כי, ד"מ אבות פ"ב מ"ו על דאטפת. סנהדרין ל"ח. דלימרו, ע"ז ז': דאמר ועוד רבים כאלה.

☞ דָּא (= דָּה כמו זו, זאת בעברי ובל"ע ذا = זה ובה"א הידיעה הדא וכ"ה בלש"ע هذا (sie, diese, dieses תרג' של זאת, ודין תרג' של ז ה. את הגל הזה ואת המצבה הזאת (בראשי' ל"א, נ"ב) ית דגירא הדין וית קמתא הדא. ויש מלות עבריות שהן בל' זכר ובתרג' הן בלש' נקבה, וכן בהפך. וכן תרג' אנקלוס את העבודה הזאת (שמות י"ב, כ"ה) ית פולחנא הדין). * [אחי"ה ונ"ל לחלק כי בעבודת אלהינו אל חי עולמים השתמש התרג' במלת פולחנא בלש' זכר ובעבודה זרה נמצא לשון נקבה כמו בתרג' ירו' א' במד' כ"ג, א' פלחנא נוכראה ובתרג' ירו' ב', דברי' י"ד, א' פלחנא נוכריתא. אולם במקומות אחרים באה מלת פולחן בלש' נקבה עיי' דוגמאות אצל הח' לעווי וזה מפני מין הנקבה של מלת עבודה בעברי, וכן תרג' וזאת לפנים בישראל (רות ד', ז') ו כ ה ד א מנהגא בעידנא די מלקדמין ת נ ה ג א בישראל, השמתש בליש' נקבה יען שסובב התרג' על ז א ת של עברי. וכנ"ה בדרז"ל ובפרט בירו' עד"מ: שבת נ"ב: לענין טומאה דא ודא חדא הוא ולענין טומאה דא ודא אחת היא והתנן וכו' שם פ': מן דיליה דא ליה פי' מידו היתה לו זאת. נדרי' מ"א. ילק' יחזק' שנ"א דדא ביה כולא ביה דלא דא ביה מה ביה, דא קני מה חסר דא לא קני מה קני ומשל זה הורגל באנשי מערבא וזה מ"ש שם דאמרי במערבא, ובמדרש המשל הזה נשנה בזה"ל דעה חסרת מה קנית דעה קנית מה חסרת, כ"ה במד' תנחו' חוקת במד"ר פי"ט ובקהל"ר פ' כל זה נסיתי ובילק' מלכי' רמז קע"ז. ובויק"ר פ"א (הובא בקיטוע בע' דע) הגי' דעה קנית מה חסרת דעה חסרת מה קנית. ובפסיקתא דר"כ פרה צד ל"ג: דעת קנית מאי חסרת דעת חסרת מאי קנית. ירו' גיטי' פ"ד דמ"ה ע"ד פתח ר"מ בדא. ירו' תעני' פ"ב דס"ו. לא בדא הלכה כסתם. דא ריחתו וכו' עיי"ע בלטוורא. ובשהש"ר פ' כמעט: שניין דא מן דא מכותיהן שונות זו מזו — והרבה יש בדניאל. ובה"א הידיעה: ירו' ריש ברכו' פ"א ד"ב רע"ב נשמעינה מן הדא. ירו' פאה פ"ג די"ז ע"ג וירו' מעשרו' פ"ב דמ"ט סע"ג הדא ילפא מן ההיא וההיא ילפא מן הדא. ירו' עירו' פ"ג דכ"א סע"ב וירו' סוכ' פ"א דנ"ב ע"ג הדא אמרה היא הדא היא הדא. ירו' מ"ק פ"ב דפ"א: ניחא כולהן אבנים כהדא וכו' פי' כזאת ההלכה וכן בירו' מ"ק פ"א ע"ג כהדא אם היה כותלו גוהה עיי"ע גה. ירו' סוט' פ"א די"ז: הדא הוא דכתיב. ופעמים רבות נתקצר בראשי תיבות כזה הה"ד. ועוד נאמר בהדא לתכונת איזה מקום או עיר ד"מ בהדא אלסים עיי"ע אלסום; בהדא גופנא עיי"ע גפנה— ומה שנרכב עם הי, היי עיי"ע הֵּין ומ"ש] —

* דָּא עיי"ע דָּה.

* דָּאַב עיי"ע דב א'.

* דְּאִיג (כמו דאג בל"מ besorgt sein שבת קנ"ו: הות דאיגא אמילתא טובא. מ"ק כ"ה. הוו קא דייגי רבנן.

* דַאי עיי"ע די א'.

* דָאוִי עיי"ע דו א'.

* דאומטיקום ט"ס עיי"ע קטרטון א' ובמו"ע ע' רמתיקום.

* דאציפי עיי"ע דייציפי.

* דָארוּ (שם הפרטי כמו בל"י Δῶρις) ב"ק צ"ז. ב"מ ס"ד: דארו עבא וכו' עי"ע בי כוב.

דוֹאר (eine Eidechsenart?) מדרש שמות רבה ס"פ החדש הזה לכם (ספט"ו) זעזע את המדבר והראהו את הדואר יש מפרשים שהוא מין צב). * [אחי"ה וכן פי' מ"כ ואשר נ"ל ברור כי הוא ט"ס תחת ערוד או חכרבר עיי"ע בן נפיל א'. והראיה מן חולי' קכ"ז. ע"ש היטב] —

* דוֹאַר עיי"ע דוור.

דְאַת (grünen, sprossen) תרג' תדשא הארץ דשא (בראשי א', י"א) תדאית ארעא דתאה). * [אחי"ה וא"כ הפעל נבנה מהשם דתאה בהפך האותיות וכן בל"ס תדא פי' דשא מהופך באותיות תחת דתא] —

דָב (= דוּב בל"ס דוב, דָב כמו בל"מ זוב, זבה ונרדף עם דאב בל"ע ذاب، ضب fliessen) בפ' כיצד צולין בגמ' נותן את כרעיו (פסחי' ע"ד:) שפדיה בשפודה מידב דייב[1]. ובס"ג דפ' המדיר בכתובו' (ע"ז:) דייבי נחיריה ואתו ליה רירא מפומיה[2]. תרג' יזוב זוב דמה (ויקי' ט"ו, כ"ה) ארי[3] ידוב דוב דמה. * [אחי"ה וכנ"ה נדה כ"ב. מידב דייב, חולי' ח': דאיב תרבא, ושם קל"ג. מידב דייבי. וממנו נאצל בהשאילה דאב ענין עצבון ודאגה כלומ' זב ויצא הנפש. בכ"ב ע"ט. דורש מידבא (במדי' כ"א, ל') עד שתדאיב נשמתן ועפ"י זה העתיק ת"ר א' שם עד דיסוף בדבונא נפשיכון. ובנדרי' כ"ב. דורש דאבון נפש (דברי' כ"ח, ס"ה) איזה דבר שמכלה את העינים ומדאיב את הנפש אלו התחתוניות. וכן מדיבות נפש (ויקרי' כ"ו, ט"ז) משפטו מדאיבות עיין רד"ק שרש דאב, ובל"ע ذاب פי' החריד] —

דַב (פי' ذبا בל"ע שוכב ומתחבא auflauern, ver-borgen sein) בגמ' [דרשב"ג אומר] בפ' דר"א אומ' האורג (שבת ק"ו:) הני בעו לדבויי והני לא בעו לדבויי[4]. בר"ג דפ' אין צדין (ביצ' כ"ד.) היכי דמי מחוסר צידה ומסקי' שבאות לכלובן ולא בעיין לדבויי[5] ופי' דבויי שאורב להן כדרך שהצייד אורב לצידו כמו שכתוב (תהלי' י', ט', י') יארב במסתר.. ידכה ישח, ומצפה להן מכאן ומכאן. ושמא רבויי ברי"ש. * [אחי"ה וכ"ה בנוסחאותינו כנזכר בהערה, ואולי הגהה זו מאיזה כותב באה מגליון לפנים ובאמת בכ"י ו"ו לית א. וגם לי' בשום כ"י ש"ס הגי' ברי"ש. ולדעתי גם גי' רש"י היתה בדל"ת וזה מפני שפי' בביצ': הני עבידי לרבויי: עשויין להשמט ולברוח וכו' וקרוב לזה ג"כ פתרון מלת ערבי' دب פי' נשמט ע"י שהתנהל לאט (sich wegschleichen) אבל לפי' רבינו כאן ובע' כלב ב' נגזרה המלה מל"ע הרשומ' בתחלת הערך. ועוד נ"ל שהוא ל"ע ضاب פי' אָרב auflauern].

* דֵב (בל"ע ذئب، ذيب בל"ס דִאבָא, דִאיבָא: זאב Wolf) בב"ר רפצ"ט בנימין זאב יטרף וג' וזו (ר"ל מלכות מדי) נמשלה בזאב. וארו חיוה אחרי תנינה דמיה לדוב (דניאל ז', ה') ר' חנינא אמר לדב כתיב דב היה שמה וכו' הוא דעתיה דר' יוחנן דא"ר יוחנן.. זאב ערבות ישדדם (ירמי' ה', ו') זו מדי. ועיי' ויק"ר פי"ג וריש אסת"ר. בשהש"ר פ' כמעט באיזו שעה נהרג (בלשצר).. ר' שמואל אמר כבין דבו לכלב. (עיי' ברכו' ט': משיכיר בין זאב לכלב) פי' קרוב לעליית עמוד השחר שאדם צריך לדקדק בין הכרת זאב להכרת כלב. מ"כ. והקבוץ בחולי' נ': וקהל"ר פ' החכמה סניא דיבי פיר' רבינו בע' סן א' ששונאין אותו (ר"ל את הכרס הפנימי) הזאבין ולא יוכלו למיכל מיניה. ולפ"א שם צריך לנקד דִיבִי מלשון דיבא מע' דב א' וא"כ סניא דיבי הוא סננת הזיבה Schleimsieb ובע' סן א' אוכיח בעה"י כי פירש"י כמו שני פירושי הערוך.

דְבַב (פי' בל"ע دب، داب בא בפסיעות קטנות באיבה זה לעומת זה feindlich gesinnt sein, in feindlicher Absicht anrücken) בפסיקתא דויהי ביום כלות (פסיק' דר"כ צד ד'.) ויהי ברד ואש (שמות ט', כ"ד) למלך שהיו לו שני לגיונות קשין דכובין זה לזה, תרג' ואיבה אשית (בראשי' ג', ט"ו) ודבבו

---

[1]) וכה"ג בע' אמץ ב'. וכ"ה בכ"י מ' רק שם מידב דאיב וכ"ה בפי' ר"ח לפסחי' צד קכ"ב. בנו"ג שרי מידב דייב ועיי' בחולי' צ"ג: הגי' תליא נמי בשפודא דאיב דמא וגי' תליא ג"כ בכ"י א"פ ובפי' ר"ח עיי' ד"ס צד קי"א: [2]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע דייב, דירא וצ"ל רירא וכ"ה בע' רר, ובנו"ג ואיתי ליה רירא וכו'. [3]) בנו"ג ארום. [4]) וכ"ה בכ"י א"פ הני בעיין דבויי והני לא בעיין דבויי ובכ"י מ' בביצ' כ"ד. הני בעיין לדבויי והני לא בעיין לדבויי אבל בכ"י מ' לשבת אי' רק הני לא בעי דבויי עיי' ד"ס שם ושם ובנו"ג ברי"ש עיי"ע ארב ב' ומ"ש. [5]) נ"ל שמלת ולא ט"ס תחת ולערב וכ"ה בע' כלב ב' וז"ל כולהו נמי בעו דבויי דבאות לכלובן לערב קאמרינן ובעו לדבויי וכ"ה בכ"י מ'. ובנו"ג כולהו נמי עבידי לרבויי לכלובן קאמרינן דעבידי לרבויי.

אשוי. (א"ב תרג' איש צר ואויב (אסתר ז', ו') גברא מעיק ובעיל דבבא). * [אחי"ה וכמאמר הפסיקתא אי' ג"כ בשהש"ר פ' צאנה: למלך שהיו לו שני לגיונות קשין והיו דבובין זה לזה כיון שראו שהוקשה מלחמתו של מלך עשו שלום זה עם זה כדי לעשות מלחמתו של מלך כך אש וברד דבובין זה עם זה וכ"ה בילק' איוב רמז תתקי"ב בשם הפסיקתא וכבר העיר הרב הח' ר"ש באבער כי כצ"ל גם בפסיקתא ובנו"ג שם ובילק' וארא רמז קפ"ו בט"ס רכובים וגם חסר מאמר שלם מן דבובים ראשון עד דבובים שני ובמד"ר פי"ב בתמורתו מ ר י ב י ם זה בזה וזו היא העתקת המלה הערבית הנ"ל. ודע כי בתנחומ' פ' וארא בפ' השכם בבקר הגי' אש וברד צהובין זה לזה (עיי' ר"ש באבער שם) וכן מצאתי בשמ"ר פי"ב ופי' שם במ"כ נראין בפנים רגזניות זה לזה ע"כ. ועיי' עוד יתר דוגמאות בע' צהב ג' שהביא שם רבינו תרג' וכעסתה (ש"א א', ו') ומצהבא לה. וזה בלתי ספק ל"ע مضاهبة מפעל ضهب פי' מכעים ומריע זה לזה, ואויבים זה לזה. וכן פתרונה של דבובין וכ"ה בירו' עירו' פ"ז דכ"ד סע"ג מעשה באשה אחת שהיתה דבובה לחבירתה וכו' ובירו' עירו' פ"ג ד"כ ע"ד הגי' שהיתה דביבה וכו' וממנו השם דְּבַב דבבא וכן הולך רכיל בל"ע ܕܒܘܒ , ܕܝܒܘܒ Verläumder. ובצירוף עם מלת בעל עיי' הדוגמאות בע' בעל דבב וכ"ה בל"ס. וגדולה מזו כי בל"ס נתחברה למלה אחת בְּעֶלְדְּבָבוּתָא וזה בעל זבוב אלהי עקרון (מ"ב א' ב', ג'. ט"ז) ובספרי של דת החדשה לנוצרים Beelzebub עיי' הספר אורשריפט לרא"ג צד נ"ג. ונמצא גם בלי הרכבת בעל בילק' ס"פ מסעי רמז תשפ"ח בשם סיפרי זוטא. דבבו של אדם לא דנו ולא מעידו. ואולי כצ"ל (כמו שהעיר רא"ג שם) גם בירו' מ"ק פ"ג דפ"ג: א"ר הושעיא כגון אנן דדבבינן משגחין עלינן ואנן מתיבין לו פי' שונאנו מתגרים בנו ואנו משיבים להם כמאמריהם ודע מה שתשיב לאפיקורס. ושם: ואנן אפי' דבבינן לא חכמין מבארה מתניתן. ובנו"ג רכבינן בשתי הפעמים והמפרשים פירשו רבותינו!] —

דָּבַב (פי' דַּבּ בל"ע נע והניע וממנו בל"מ דבב הניע שפתים כלו' דבר ובל"ס טְּבָב reden, bekannt machen) ב י ב מ ו ת בפ' האשה שהלך בעלה (צ"ז רע"א), ובר"ג דחלק (סנהד' צ':) ו ב ב כ ו ר ו' בר"ג דפ' כל פסולי המוקדשין (ל"א:) ובשקלי' ירוש' בס"ג דפ' מצרפין שקלים (פ"ב דמ"ז.) אגורה באהלך עולמים (תהלי' ס"א, ה') וכו' עד דובב שפתי ישנים (שה"ש ז', י') ככומר של ענבים מה כומר זה כיון שמניח אדם אצבעו עליו מיד דובב אף שפתותיהן של צדיקים כיון שאומרים הלכה מפיהם שפתותיהן מרחשות עמהן בקבר. ס"א דובבות, מה הנאה יש לו בר נזירא אמר כהדין דשתי קונדיטון ר' יצחק אמר כהדין דשתי חמר עתיק דאע"ג דשתי ליה טעמיה בפומיה[1]) גידול אומר האומר דבר בשם אומרו יראה כאלו בעל שמועה עומד לנגדו כדכתיב (תהלי' ל"ט ז') אך בצלם יתהלך איש[2]) חזינהו לשפוותייהו[3]) דקא דבבן. * [אחי"ה וז"ל של הגרי"ב בהפשב"ע לא ידעתי איה מקומו ואולי נמצא בתענית כ"ב: אמנם לפנינו אי' חזי לשפוותיה דקא מרחשן ע"כ. וכן בכ"י מ' וע"י וילק' הגי' חזא דמרחשא שיפוותיה (עיי' ד"ס תעני' צד ס"ה.) והח' לעווי שיער שכונת רבינו על ב"ק קי"ז: ובנו"ג חזא דפרטא שיפוותיה. אולם גם רבינו גורס כן בע' פרט ז' ע"ש. ואולי כיון רבינו על סנהד' ס"ז: חזא דקא מרחשן שיפוותיה. אבל בכ"ז לבי נוקף כי בע' רחש ב' גי' רבינו במאמר זה כגי' שלפנינו בע"י חזייה ל א ת ת א דהות קא מ ר ח ש ן שפוותה. ובענין גזרת המלה יש להעיר כי דבב נבנה מהשם דִּבָּה עיי' רד"ק שרש דבב. וגזעו מל"ע הרשומ' דַבַּ פי' הניע ומרחיש את השפתים לדבור ועיי' פירש"י לשהש"ר ז', י'. ובמשל הנ"ל מה כומר וכו' מיד ד ו ב ב נבנה הפעל בכפלות ל' הפעל משרש דוב, דָב ובל"ע ضب פי' זב ולשון נופל על לשון הוא והענין מורה עליו כי בענבים פי' זיבה ובשפתים פירושו דבור. ובענין ראשון מצינו ג"כ בירו' ע"ז פ"ב דמ"א: גוי עובדן ו ד ו ב ב ן וכו' כלומ' הביא את הענבים לידי זיבה וגי' דובבן ועובדן אי' ג"כ בכ"י פי' ר"ח ז"ל לע"ז דף ל"ג. (בקובץ כ"י אנגייליקא דף כ':) אבל בנו"ג ריבבן ועיבדן ובתוספ' שם הובא' גי' התוספתא ריבדן ובתוספתא ע"ז פ"ה לפנינו בט"ס עובדין ורוכבין וצ"ל רובבין ובע' רבב הגי' רובבן[4]). אבל ראה זה מצאתי כי פי'

[1]) וגי' מרחשות אי' בירו' שקלי' שם וכ"ה בירו' מ"ק פ"ג דפ"ג סע"ג ושהש"ר פי וחכך אבל ביבמו' סנה' ובכורו' הנ"ל אי' רובבות ועוד שם בקצת שינוים. ובירו' מ"ק שם הגי' בר טירא וצ"ל בר נזירא כגי' רבינו וירו' שקלי'. וביבמו' אי' אמר ר' יצחק בן זעירא ואיתמי' שמעון נזירא, ובבכו' אמר רב יצחק בר זעירי ובילק' תהלי' רמז תשפ"א בט"ס אמר רב יצחק בן זעירא אמר ר' שמעון נ י י ר א וצ"ל נזירא. וכ"ה ביוחסין השלם צד קנ"ח רע"ד וצד קצ"ה ע"א. ובסנהד' ובשהש"ר הוזכרו שמות אמוראים אחרים ע"ש. [2]) כ"ה בירו' שקלי' שם ובירו' שבת פ"א ד"ג. וירו' קידושי' פ"א דס"א. ועיי' עוד ירו' שבת ספי"ד דט"ו. ותנחומ' ריש כי תשא ומדרש תהלי' ריש מזמור א'. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו והב'. [4]) ובכ"י תוספת' ע"ז הגי' זופתו וזה כפי' רבינו בע' רבב.

כ"י רגמ"ה לבכורות ל"א: (בקובץ כ"י אנגייליקא דף צ"ה.) פי' ג"כ דובב אצל ענבים בזה"ל: ככומר של ענבים כשמתחילין לבסום כיון שנוגע בו דובב השמרים משמיע קול עכ"ל]. —

דְּבָב (= דְּבוּב בל"ס דֶּבָב, דֶּבָבָא ובל"ע ذباب פי' זבוב Fliege) ישרוק ה' לזבוב (ישעיה ז', י"ח) תרג' יכלי[1]) ה' לעם קיטרי משריית גיבריא דסגיאין כִּדְבוֹבַיָּא[2]).

דְּבַב (ט"ס במקום רבב ע"ש) היו כל ישראל מוכרי דבב (סוט' מ"ט). ס"א רבב בריש[3]) והוא העיקר. פי' בע' רי"ש[4]).

* דְּבַב (שם הנהר ששמו Diabas סוכ' י"ח. דבב נהרא. בע' איתן הואלתי להוכיח כי כן נקרא נהר אחד באשור, והדל"ת שרשית היא. ועתה מצאתי ראיה חזקה מגי' כ"י ב' (הובא בד"ס סוכה צד כ"ו.) שאי' שם דפום נהרא וכ"ה ביבמו' ט"ז: וי"ז. ולדעתי צ"ל דפום נהרא והוא Diabas הנ"ל.

* דבב (שם עיר) בירו' דמאי פ"ב דכ"ב רע"ד נמנה בין עיירות שהן מותרות בתחום: חטם ודבב חרבתיה ובתוספתא' שביעית פ"ד הגי' בכ"י טב רגב הורכתא ועוד גירסאות משונות דגב דגב עיי' תוספ' הוצאת צוק"מ ח"א צד ס"ו. ותכונת מקום זה נעלמה מעיני.

דָּבָא (פי' זוב im Ueberfluss sein, zufliessen ועיי"ע דָּב והמלות הערביות) ובויק"ר בראש אם בחוקתי (פל"ה) וכימיך דבאך (דברי' ל"ג, כ"ה) שיהו כל הארץ דובאות כסף ומביאות לא"י. (א"ב פי' דבות וזבות). * [אחי"ה וכן פירש"י לדברי' שם: דבאך שכל הארצות יהיו דובאות כסף וזהב לא"י שתהא מבורכת בפירות וכל הארצות מתפרנסות הימנה וממשיכות לה כספם וזהבם אשקורנ"ט (zufliessen lassen, écoulent) והמקור לדרוש זה הוא ספרי עקב פיסקא מ"ב והובא בילק' ברכה ר' רמז תתקס"ג ואספת דגנך תירושך ויצהרך שתהא א"י מלאה דגן ותירוש ויצהר וכל הארצות דובאות למלאות אותה כסף וזהב וכו' ואומר וכימיך דבאך מגיד שיהו כל הארצות דובאות כסף וזהב לא"י ועיי' שם פי' מאיר עין ג"י כ"י ופי' ר"ה דבואות זבות. ועוד הובא הדרש בספרי הברכה פ' שנ"ה. ועל העתקת דבאך הרחבתי דבורי בספרי על העתקה פרסית לריב"י טאווס צד שט"ז והלאה ע"ש] —

* דוּבָא, דּוֹב (פי' בל"ס דֶּבָא ובל"ע ذئب = דֹּב Bär) ב"מ פ"ה סע"ב אידמי להו כדובא דנורא. סנהד' צ"ח: נכנס לעיר פגע בו גבאי דומה כמי שפגעו דוב. ב"ר ר"פ פ"ז אי את גבור אי את יאי הא דובא קמך קום קפחניה. והנמשל הוא יוסף ואשתו של פוטיפר ועיי' במ"ר פי"ג מתגרת בו הדוב, ירו' פיאה פ"א דט"ז. הא דובא מתגריא לך. והקבוץ דובים (סוטי' מ"ז.), דובין (ע"ז ט"ז.) ודוּבֵּי (תעני' כ"ה.). ודע כי בילק' עמוס ר' רמז תקמ"ה הובא בשם מד' שו"ט ופגעו הדוב זה מדי. אבל בהיות שנמשל מדי לזאב עיי"ע דֵב צ"ל בילק' ופגעו הדוב זה פרס או י"ל שדרש הדב (בעמוס ה', י"ט) בחסר וי"ו כמו שהוא בפסוק והיינו בל"ס וע' פי' זאב ועיי"ע דֵב ומ"כ לב"ר ר"פ צ"ט. וכן מצינו מפורש במגילי' י"א: ע"ז ב': קידושי' ע"ב. וארו חיוה אחרי תנינה דמי לדוב (דניאל ז', ה') ותני רב יוסף אלו פרסיים שאוכלין ושותין כדוב ומסורבלין כדוב ומגדלין שיער כדוב ואין להם מנוחה כדוב. ובקדושי' שם: ר' אמי כי הוה חזי פרסא דרכיב אמר היינו דובא ניידא פי' שהוא נע ונד שאין לו מנוחה. וכן נאמר ביומ' ע"ז. דוביאל איסרא דפרסי ובע' איסרא הוכחתי שצ"ל איסרא פי' מלאך הפרסיים נקרא דוביאל וזה מפני שנמשלו הפרסיים לדוב. וגזרת دب בל"ע נבנה מהתואר דבב (دبب) פי' גדול שיער וזה מ"ש רב יוסף מגדלין שיער כדוב וממה שמדמה הפרסיים לדובין זכינו להבין מאמר סתום בירו' סוף חלה (פ"ד ד"ס סע"א והובא בר"ש ריש מעשרות) א"ר יוחנן רבותינו בגולה היו מפרישין תרומה ומעשרות עד שבאו הרובין ובטלו אותן ומאן אינון הרובין תרגמוניא. רב זעירא ר' יהודה בשם שמואל וכו'. והנה התוספו' בע"ז נ"ט: בד"ה בצר הביאו סיגנון הלשון כזה: רבותינו שבחו"ל היו מפרישין וכו' עד שבאו הרובים ובטלוה ומאן נינהו רובים א"ר זעירא תרגומיא ולא נודע פירושו עכ"ל. וגם כו"פ פי"ג כתב על דברי הירו' ולא פי' מהו ע"כ. ובתוספות חולי' ז'. ד"ה והתיר ובתוס' ר"ה י"ב. ד"ה תנא הובא ג"כ הירו' הזה בלי פירוש ושם ושם הגי' רובים. וכה"ג ביוחסין השלם צד קפ"ח. וכתב אחרי שהביא פי' הרא"ש בע"ז פ' ר' ישמעאל וסיים בזה"ל: ואני אומר כי אולי הם בני ר' חייא שנזכרו בתלמוד רובים פ"ק דחולי' עכ"ל וכונתו על חולי' כ': רע"א יקבלו הרובין את תשובתן ופירש"י הנערים בני ר' חייא עכ"ל וא"כ פותר רש"י רובין מלש' ארמי שענינו נערים, תרג' בחורים (רות ג', י') רובין ועיי' עוד התרג' איכ' ה' י"ג, י"ד. אבל הפי' הזה קשה להולמו בירו' הנ"ל אשר בו מפורש הרובין: תרגמוניא, או

1) כ"ה לנכון ברפ"ר ודפאמ'. 2) ועוד עיי"ע דדב. 3) כ"ה בכ"י וי"ו וכדפ"ר, אך שם חסר ס"א ונכלל בעי' דב. 4) ר"ל ע' רבב.

תרגומיא לגי' התוספ' בע"ז הנ"ל. אבל בא וראה גי' ופי' הרא"ש בע"ז פ"ד סי' ט' אשר עליו רומז היוחסין וז"ל הרא"ש: ובירו' פ"ד דחלה קאמר רבותינו היו מפרישין וכו' עד שבאו ה ד ו ב י ם ובטלום מאן ד ו ב י ם תרגמניא. יש מפרשים ג ד ו ל י ם חכמי ישראל באו שמה ו ד ר ש ו להם שאין צריכין להפריש. וי"מ הכתות שהעמידו הכותים לדרוש להם ולהחזיק דתן תקנו לתת להם מעשרות שדותיהן וכו' עכ"ל, ועל „לדרוש להם" כתב הרב בעל פלפולא חריפתא: פרידוגי"ר בלש' אשכנז עכ"ל. ובאמת בזה נבין גזרת המלה דובין לפי' הרא"ש כי י"ל שהוא גוזר אומר דובים מלש' דובב (עיי' דבב ב') וכן נקרא בל"ם טבבא: מטיף ודרשן Prediger וזה מה שמפורש בירו' דובים (לפי גי' הרא"ש) ע"י תרגמוניא. בכל זאת לבי מפקפק בפי' זה, ואת אשר נ"ל כי דובים הוא עיק' הגי' ופירושו ממש דֻּבִּים Bären והוא כינוי של פרסיים כשהוכחנו לעיל ומלת תרגומיא (לגי' התוספ') הוא רבים מיחיד תרגומה וזה לפע"ד ל"י הוא τρίχωμα Behaarung גידול שער כמאמר רז"ל הנ"ל מ ג ד ל י ן ש י ע ר כדוב ולשון גנאי זה עולה יפה למה שנאמר כאן מהדובים כלומ' מהפרסיים על שביטלו תרומות ומעשרות וטוענים הפרשתן לצורך עצמם. ועוד ראיתי להעיר כי בעל המאמר של ירו' הנ"ל הוא ר ב י י ו ח נ ן והוא היה שונא מפורסם לפרסיים החדשים הנקראין חברין שעלו ב י מ י ו לבבל להרגיז את בני ישיבת הגולה. וזו גמרא ערוכה היא ביבמו' ס"ג: אמר נבל בלבו אין אלהים . . ר' י ו ח נ ן אמר אלו חברים אמרו ליה לר' יוחנן אתו חברי לבבל שגא נפל, פירש"י כפף נפל מרוב צער שהיו בני הישיבה מסורים בידם עכ"ל. ודע עוד כי בירו' חגיג' פ"ג דע"ט סע"ג אי' אמר ר' ינ"י ה ר ו ב י ן היו אומרים בתרומה שנעשית ע"ג הקודש וכו' ויען שעסקינן כאן בענין תרומה ובה נזכרו הרובין שלחו לפע"ד המעתיקים דלא גמרי ידם הנמהרת להחליף גם בירו' חלה את מלת הדובין במלת הרובין, ועליהם ליתן את הדין. ובזה יצאתי חובת ביאור, ורבים וכן שלמים נלאו לפתור את מאמר הירו' עיי' כ"כ וע"מ להג' שי"ר ע' אטורא והשיג עליו במ"ע של מהרז"ף ח"א צד ש"ס ודעת ר"י רייפמאן עיין בסוף הגהות של ירו' דפ' קראטאשין. ואין כאן מקום להאריך יותר.

דַּבְדְּבָן (Kirschen, oder eine Art Trauben) בע"ז בפ' אין מעמידין (ל"ט:) הדבש והדבדבניות אע"פ שמנטפות אין בהן משום הכשר משקה. פי' ציראס"י והוא חב אלמלוך[1]. וי"מ מין ענבים אע"פ שמנטפות ביד הגוים הואיל ומנטפות מעצמן מותרות ואין בהן הכשר משקה. ואין משקה היוצא מן הענבים מכשיר שום דבר. *[אחי"ה ופי' י"מ נ"ל עיקר וכן פירש"י הדבדבניות: אשכולות של ענבים ע"כ ונרדף עם דמדמניות של ירו' עיי"ע במו"ע. ובאל"ף נוספת בראש עיי"ע אדמדמני ומ"ש] —

דְּבַח (Opfer ;opfern) דִּבְחָא תרג' וזבחת עליו (שמות כ' כ"ד) ותהי דבח עלוהי.

*[אחי"ה וכ"ה בל"ם כי הזי"ן בלש' תרג' ותלמוד תומר בדל"ת כמו שהודעתיך בראש האות. והפעל והשם באים ביחד בעזרא ו' ג' אתר די דָבְחִין דִיבְחִין פי' שהוא מקום שזובחין שם זבח. ובפרט נקרא כן חג ה פ ס ח על שם שמקריבין בו זבחים עיי' שבת ק"י סע"א בין דבחא לעצרתא פי' בין פסח לעצרת. שבת קמ"ז: ופסחי' מ"ב: מדיבחא ועד עצרתא] —

* דּוּבִּיאֵל (Schutzengel Persiens) עיי"ע איסרא וע' דובא. וכן נקרא שר של מלכות פרס.

דִּבְיוֹן (Taubenfluss d. i. Taubenmist) בס"פ הקורא את המגילה עומד (מגילי כ"ה:)[2] חריונים והדביונים פי' כל המקראות שבתורה לגנאי[3] כמו ישגלנה (דברי' כ"ח, ל') קורין ישכבנה, בעפלים (שם כ"ח, כ"ז) קורין בטחורין, חורי יונים (מ"ב ו', כ"ה) קורין הדביונים, חריהם[4] (מ"ב י"ח, כ"ז) קורין צואתם, למחראות (שם י', כ"ז) קורין למוצאות. אלו בלש' הקד' הן גנאי גדול בלש' הזה לפיכך משנין אותן שלא להוציא אדם דבר מגונה מפיו. פ"א ישגלנה משמע בזנות ככלבה[5] כמו והשגל יושבת

[1]) כ"ה לנכון בדפ"א ובדפ"ו ציארס"י ובכ"י ו"ו גרסה, ובכ"י ה"ב גרסינן ובעה"ק גריסין. ודע כי ציראסי בל"ר ואי"ט cerasa ממש כמו בל"ע حب الملوك אשר הביא רבינו ופי' בלא"ש Kirschen ולדעתי לקח רבינו פירוש זה מפי' ר"ח. אבל בכ"י ר"ח לע"ז דף כ"ה ע"ב באנגייליקא חסרה המלה הזרה ויש בכ"י ריוח פנוי לשתי תיבות. [2]) הובא במסכת סופרים פ"ט הל"ח. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב אבל בדפ"ע אי' בלשון מגומגם: בפרק הקורא את המגילה עומד רובע הקב חורי יונים חוריהם קורין לגנאי! ודע שבכתיב אי' (במ"ב ו', כ"ה) חֲרֵייוֹנִים וקרי דביונים. ויש ספרים כתיב ביו"ד אחת ובקצת ספרים בשתי תיבות חרי יונים ודביונים ולגי' הרי"ף והריא"ז חורי יונים עיי' מנחת שי למ"ב ו'. ובכ"י רש"י ג"כ חרי יונים עיי' ד"ס מגילי צד ס"ו. וגי' הדביונים גם בדפ"ר של ערוך. [4]) עיי"ע חר ז' וגי' כ"י ה"ב חוריהם.
[5]) עיי' ר"ה ד'. וע' שגל.

אצלו (נחמי׳ ב׳, ו׳), ישכבנה משמע דרך אישות בקידושין ובחופה, עפולים משמע נקבים, חורי יונים משמע צואת יונים, דביונים מה שביונים[1] מחראות צואה כדכתי׳ לענין ע״ז וישימהו למחראות עד היום (מ״ב י׳, כ״ז). *[אחי״ה דביון אשר רק הרבים דביונים במקרא נאצל משרש דבה = דוב פי׳ זוב על משקל גליונים וטעם המלה הזיבה Ausfluss כמו בל״י ῥεῦμα γαστρός זיבת הכרס והיינו צואה וכן תרג׳ זבל מפקת יונים ורוב המפרשים, נגררים אחר התרג׳ לחלק התיבה לשתי מלות ולפרשה כמו דִּב = דִּיב יונים. וכבר העיד בן מתתיהו על המלחמו׳ ס״ה פי״ג סי׳ ז׳ כי בשעת הרעבון הלכו אנשים לאסוף צואת הבהמות לאכילה —. והרשב״א נשאל כיון שאסור לקרות בתורה אפי אות אחת שלא מן הכתב היאך ש״צ קורא ישכבנה והכתיב ישגלנה.. תשובה: זו הלכה למשה מסיני וכמ״ש בפ׳ אין בין המודר מקרא סופרים ועיטור סופרים קריין ולא כתבן כתבן ולא קריין הלמ״מ עכ״ל. הובא במנחת שי לדברי׳ כ״ח, ל׳] —

*דְּבִיתְהוּ (פי׳ אשתו seine Frau) לשון כבוד של אשה כי חכמות נשים בנתה ביתה. והרביתי הדוגמאות בע׳ בית ע״ש. ולרוב פעמים בא בכינוי הגוף נסתר, ובנוכח אי׳ בנדרי׳ נ״א. א״ל תיתי דביתכי תירמי לי נטלא, פי׳ תבוא אשתך ותמזוג לי הכוס.

דְּבֵל (= דְּבֵילָה פי׳ מחברת תאינים דרוסים בדפוס עגול runde Masse zus. gepresster Feigen וכ״ה בל״ע دبلة והקבוץ دبل, ובל״ס דְּבֵלְתָּא והקבוץ דְּבְלִין ובל״י παλάθη בהשמטת הדל״ת) בר״פ ב׳ בנזיר (מ״א דף ט׳.) הריני נזיר מן הגרוגרות ומן הדבילות[2]. ובפ״ג בשבועות בגמ׳ שבועה שלא אוכל ואכל ושתה (שבועו׳ כ״ג.) וביו״ה בגמ׳ אסור באכילה (יומי ע״ו סע״א ועוד כריתות י״ג: סנהד׳ ע׳: בכורו׳ מ״ה:) אכל דבילה קעילית. פי׳ כשהתאנים לחים כותשין אותן במכתשת ומעמלין אותן בידים ועושין מהן כעיגולי פת, ועוד מפורש בע׳ גרוגרת. ותאמר להם התאנה החדלתי את מתקי ואת תנובתי הטובה (שופטי׳ ט׳, י״א) תרג׳ ואמרת להון תאינתא הא שבקית ית חוליי וית דבילתי שפירתא. אספו יין וקיץ (ירמי׳ מ׳, י׳) תרג׳ כנשו חמרא ודבילה. *[אחי״ה בנו״ג בתרג׳ שם ובפסוק י״ב דבילתא. ומן התימה שלא העיר רבינו כי המלה כבר מצאה מקומה במקרא (ש״א ל׳, י״ב; מ״ב כ׳, ז׳) דבלה, דבלת; והקבוץ דבלים (ש״א כ״ה, י״ח; ד״ה א׳, י״ב, מ׳) — וכנ״ה בתרומ׳ פ״ב מ״א שבת ט״ז, מ״ג העגול של דבילה, ושם פ״ד מ״ח עגולי דבילה. שביעי׳ פ״א מ״ב מ״ג ומ״ד ככר דבלה. וכתב הרמב״ם בפי׳ המשנ׳ תרומ׳ פ״ב עגול של דבילה הוא ככר גדול כמו רחים שעושין מן התאנים היבשים ונקראת דבילה וכו׳ ובפ״ד מ״ח כתב עושין בני אדם מדבלת התאנים כמו ככרות עגולין ונקראים עגולין ועושין מהן ג״כ כמין ככרות מרובעות נקראין מלבנין לפי שהן דומות לאותן הדפוסים שעושין בהם הלבנים וכו׳ וזו ממש דעת רבינו בע׳ מלבן ב׳ ע״ש ועוד עיי״ע עגל א׳. בת דבלים (הושע א׳, ג׳) שהכל דשין בה כדבילה עיי״ע גמר ד׳. וע׳ דש האחרון. ועוד נדרש בפסחים פ״ז רע״ב בת דבלים .. שמואל אמר שמתוקה בפי הכל כדבילה ובילק׳ הושע רמז תקט״ו נאמר זה בשם רבי יוחנן וכן הסדר בכ״י ב׳ לפסחי׳ עיי׳ ד״ס שם צד קל״ג. ועל משל קמי דשתי וכו׳ סוט׳ י׳. ומד״ר פ״ט עיי״ע גרד ב׳ ומ״ש. ב״ר ס״פ ל״א ואתה קח לך וגו׳ הכנים עמו דבילה, וכו׳ עיי״ע חצב ג׳. בדיבלי ביומ׳ ע״ח: ט״ס עיי״ע דקל א׳] —

☞ דְּבַל בכיצד מברכין בברכו׳ בגמ׳ ועל הנובלות (ברכו׳ מ׳:) בנות שקמה אמר רבב״ח א״ר יוחנן דובלי פי׳ מין תאנים מדבריים שאינם חשובים. *[אחי״ה ולא מוחוור בעיני ובע׳ בנות שקמה הוכחתי שעיקר הגי׳ דולבי או יותר טוב לולבי ע״ש] —

דָּבַל (בל״ע ذبل פי׳ כחש ודק ובפִּלֵּל = דִּבְלֵל מכחיש ונעשה דק dünn, schwach machen) בפ׳ הישן תחת הסוכה (סוכ׳ כ״ב.) סוכה מדובללת ושצילתה מרובה מחמתה כשרה. פי׳ בגמ׳ רב אמר מאי מדובללת מדולדלת כלומ׳ יש לה מעט סיכוך ואף על פי כן אם צילתה מרובה מחמתה כשרה, וחדא קתני ושמואל אמר מבולבלת והיינו קנה עולה וקנה יורד. *[אחי״ה כ״ה בכ״י ו׳ו וה״ב ודפ״ר אבל בשדפ״ע מגומגם כי לפי ג׳ דפוסי׳ האחרונים אי׳ גם בפעם ראשונה סוכה מדובללת מדולדלת, ובפעם שניה בט״ס ומדולדלת ועוד חסר׳ מלת כן וכתוב רק ואע״פ. ובנו״ג המדולדלת וכ״ה בירו׳, אבל בכ״י מ׳ ובדפ׳ הישנים אי׳ בלא ה״א כגי׳ רבינו. ועוד בנו״ג אמר רב אבל ברי״ף, ברא״ש ובפסקי רי״ד ובריצ״ג הלכ׳ סוכה צד פ״ד כגי׳ רבינו רב אמר וכ״ה בכ״י מ׳ עיי׳ ד״ס סוכ׳ צד ל׳: ול״א. ודע כי בירו׳ סוכ׳ פ״ב דנ״ב ע״ד הצעת הסוגי׳ כ״ה רב ושמואל חד אמר מדוללת וחורנו

---

[1]) וכמו כן פי׳ הרד״ק בפי׳ ובשרשים בשם אביו וכ״ה ברלב״ג ע״ש. [2]) ובנו״ג במשני׳ ובגמ׳ ובמשניו׳ ובירו׳ ובמנחו׳ פ״ג: ק״ג. הדבילה.

אמר מדובללת מ"ד מדוללת בשצילתה מרובה מ"ד מדובללת בשאין צילתה מרובה ע"כ. וזה מסכים יותר עם הוראת המלות הזרות, כי ذبل פי' בל"ע כחוש ובהשאילה עני וא"כ לרב נתפרש דובללת של משנה ע"י דוללת שהוא מלש' דל ועני ובל"ע ذليل שפל ונמוך וזו סוכה עניה של בבלי ושמואל פי' מדובללת של משנה כמשמעה דהיינו עניה כל כך עד כי אין לסוכה צלתה מרובה מחמתה לפיכך לשמואל תרתי קתני. וגי' כ"י מ' וביר' הגי' במשנה שצילתה וזה מסייע לדעת רב כי חדא קתני ועיי' במראה הפנים. — וכנ"ה בבכורו' פ"ג מ"ד הצמר המדובלל בבכור. זו גי' המשניות אבל במשנ' של ש"ם בבכורו' דף כ"ה: אי' צמר המדולדל וכ"ה ברא"ש. ובכ"י רגמ"ה לבכורו' גרס המדובלל ופירשו ע"י המדולדל. וגי' רבינו בע' מדבלל: הצמר המדובלל (בבשר) [בבכור] וכן גי' הרמב"ם בפ"ג מהלכ' בכורו' הל"ב. ופירש"י המדולדל שנתלש מן העור אבל מסובך הוא עם שאר הצמר ואינו נופל ע"כ. וברע"ב פי' קרוב לזה: המדובלל שלא נתלש לגמרי אבל מחובר הוא עם הצמר ואינו נופל ע"כ. וטור יו"ד סי' ש"ח תפס לשון רש"י: אם נתלש מחיים ועודנו מסובך בשאר הצמר וכו' ע"כ ולפי פי' זה נוכל לגזור דבלל מל"י δαυλός dichtbewachsen, פי' מסובך ואות ב' במקום וי"ו ומן התואר נאצל הפעל מדבלל. ועוד י"ל כי הוא ל"ר devello, ausrupfen פירוש תלש וא"כ מדובלל פי' נתלש כפירש"י. אבל רבינו פי' בע' מדבלל וז"ל: פי' מעורבב ואינו מתוקן ע"כ וא"כ השרש בלל וד' נוספת והראיה לפירושי מסוכ' כ"ב. שפי' מאי מדובללת: מבולבלת. ובלבל נרדף עם בלל עיי"ע בבל. בל א', בלבל] —

* דַּבְלוּל (das Hervorragende) בתוספת' כלים ב"מ ספ"ז דבלולין יוצאין הימנה. ושם רפ"ט היו דבלולין יוצאין הימנו וכו' לפי ענינו מה שבולט ויוצא לחוץ למחיצתו. ואולי נגזר מל"ר הנזכר' בע' הקודם לזה כי divello, devello פי' הבדיל ותלש והפריד משאר חלקיו ומה שבולט ויוצא הוא נפרד מחלקיו.

* דּוּבְנָה (פי' בל"י סעודת ערב δεῖπνον = Abend-brot) בירו' מ"ק ספ"א ד"פ סע"ד פוק זבון שיחורין לדובנה כה"ג בכ"כ אבל בנו"ג לדוכנה. ועיי"ע דכן.

דְּבַק (מל"ט וענינו חבור וקשור sich anhängen, anschliessen, והשם דִּיבְקָא Zusammenfügung; דֶּבֶק Leim; דִּבּוּק, דְּבִיקָה Umschliessung, Anhänglichkeit) ג' דבקי מיתה (שבת ל"ב.) [1] כבר פירשנו בע' בדק [א']. בר"ג דפ' הוציאו לו (יומא מ"ח רע"א) ובס"ג דכל המנחות (מנחו' י"א.) דבקיה לקומץ בדפניה דמנא. א"ל רב יוסף האי דיבקא דידך הוא. בעירובין בפ"ק דהדר [2]. ובמעילה בפ' קדשי מזבח (מעילי ט"ז:) [3] כלומ' אתה הוא שדבקת זו בזו אבל לא עלה על לבי. — דבק כדי ליתן בראש השבשבת בפ' המוציא יין (שבת ע"ח: ומציון המשנה בגמ' שם פ'.) [4]. ובפ' אלו טרפות בגמ' נפלה מן הגג (חולי' נ"ב.) דבוקא אמימר אסר [5] רב אשי שרי בלע"ז וישק"ו [6] לוקחין בַּדִּין דקין וטחין אותן דבק ומשימין אותן במקום שיש מאכל ובאין העופות אגב מאכל ונתפשין בדבק ואם נתפש בכנפו אחד ונפל ממקום גבוה כיון שכנפו אחר לא נתפש פורח באויר ונשען עליו ואינו נחבט ומותר ואם נתפשו שני כנפיו אין לו במה יפרח ולא להשען ונחבט בקרקע ואסור וזהו בחד גפא שרי בתרי גפי אסיר. * [אחי"ה כונתו על מאמר הש"ס בחולי' נ"ב. והילכתא בתרי גפי אסור בחד גפא שרי. ועיי' שם פירש"י והוא לועז דבוקא

[1]) ושם הגי' בדקי אבל בירו' שבת פ"ב ד"ה: ובתוספי' שם פ"ב אי' דיבקי. [2]) כתב הגרי"ב בהפש"ב נעלם ממני ע"כ, ובאמת בגמ' שלפנינו לי' וכן לי' בכ"י ש"ס אבל לפעד"נ כי לגי' רבינו היה כתוב כן בעירובי' ס"ו: ונוסחתו היתה כזאת: א"ל רב יוסף האי דיבקא דידך הוא אנא אמינא משמיה דשמואל הכי וכו' ולפנינו אי' רק אנא אמינא וכו' ותיבות א"ל רב יוסף וכו' נשמטו. ועיי' בריטב"א שם. [3]) ושם לפנינו הגי' ההוא דיוקא דילך הוא, וגי' רבינו עדיפא טפי, והמפרש במעילי' פי' כגי' ופי' רגמ"ה עיי"ע דק ב'. [4]) ובנו"ג השפשף וכ"ה בע' קן ב' ובע' שפשף וכ"ה בכ"י ה"ב בכאן אבל בע' שפשף נסמן גם גי' השבשבת וכ"ה במשנה שבמשניות ובירו' ובריי"ף ובמאירי וכ"ה ברמב"ם הלכ' שבת פי"ח הל"י בדפ"ר אבל בדפוסי' האחרוני' שפשף. ובדפ' באסיליא ואמש' בט"ס הכתית ורמ"ל הוסיף להעיר בנו"ג דבש. וכל זאת טעות הנראה לעינים ונזדמן לו מפני שסבר כי ציון בפ' המוציא יין סובב לר"פ המוציא יין (שבת ע"ו:) דבש כדי ליתן על הכתית עיי"ע כתית. ובדפוסי' החדשים האלה הגי' בשבת ריש גמרי' בפ' המוציא וכו' ולדעתי נשתבש ע"י ר"ש ארקואלטי שגרס כן תחת בראש השבשבת בפ' המוציא. ושבשתא דעל על. [5]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכ"ה בדפ"ע בע' קן ב', ובדפ"ע בכאן בט"ס אמר. [6]) כ"ה בדפ"ר ובכ"י ו"ו א' וב' וישבו וצ"ל וישכו ובדפ"א וישקיי"ו ושניהם טובים כי בלאי"ט visco או vischio ובל"ר viscum פירושו דבק של עופות Vogelleim ובל"ע دبوقاء ובע' שפשף בט"ס פי' בלעז בישקטא (ובכ"י ק"ט בישטק"א) וצ"ל בישקיוא ואותיות י"ו נשתבשו באות ט'.

ע"י גלוד"א והוא בל"צ Vogelleim, glu או בל"צ ול"ר gluten וכפי' המיוחס לרש"י סביב הרי"ף בחולין כתוב: לימ"א והוא בלא"ש Leim ובעה"ק שנ"ב בע' שפשף פי' דבק לייא"ם והיא לא"ש הרשומה. וכפי' רבינו פירש"י לשבת פ'. ד"ה שפשף ע"ש. ובע' קן ב' גי' דפ"ר דבוק (תחת דבוקא של דפוסי' אחרונים) וכ"ה בחולי' נ"ב. ובירו' שבת פ"ג ד"ו. שמא נתאכל דיבוקו. ובירו' מגיל' פ"א דע"א רע"ד דובקן בדבק. עיי"ע ספר ב' ושם הובא הגי' ודבוקין בדבק. ובענין קישור הרבה פעמים בקל ד"מ: ילק' וישלח רמז קל"ג עד שדבקו כל החיל לאותה בירה. ובהפעיל: בפסחי' ל"ז. הרתיח ולבסוף הדביק אבל הדביק ולבסוף הרתיח מאי וכו'. ושם ל"ז: הדביק מבפנים והרתיח מבחוץ וכו' הדביק מבפנים ואבוקה כנגדו מהו וכו'. ובפיעל: בר"ה כ"ז. (במשנה) שופר שנסדק ודבקו פסול דיבק שברי שופרות פסול וכו' ופירש"י ודבקו בדבק שקורין גלו"ד. ובאיתפעל: בסנהד' כ"ט רע"א אטו בקבא דקירא אידבקנא בכו וכו' עיי' פירש"י. דמידבק בקירא, עיי"ע גרם ד'. ב"ר פי"ד אית הַסְפִּין מתדבקין. כל אלה ענין חיבור וקשירה הוא ונראה ברור כי כצ"ל גם בתוספתא שביעית ספ"א אין בודקין את הזרעים בגללים ובעציץ אבל בודקין אותן באדמה וכו' וצ"ל אין דובקין . . אבל דובקין וכו' ובלשון הזאת משתמש הר"ש בשביעית פ"ב מ"ד בפי' המלה מזהמין וז"ל כשיש מכה באילן ונשרה קצת קליפתו מדביקין שם זבל וקושרין וכו' וכ"ה ברע"ב לשביעית שם: מדביקים שם זבל להבריאו וכו'. והגר"א בשנות אליהו גורס מדבקין זבל וכו'. ובענין המוסרי פירושו קרבת הדעות בחפץ ורצון והסכמה במחשבה ומעשה בלא"ש sich anhängen, anschliessen והוא מל"מ ותדבק נפשו בדינה (בראשי' ל"ד, ג') ובזה המושג בשבת קי"ג: וכה תדבקין עם נערותי (רות ב', ח') וכי דרכו של בועז לדבק עם הנשים וכו' ורות דבקה בה אמר שרי לאידבוקי בה. סוט' מ"ב: ורות דבקה בה . . יבואו בני הנשוקה ויפלו ביד בני הדבוקה ע"ש פירש"י. ב"ב צ"א: וישבי לחם (ד"ה א', ד', כ"ב) זו רות המואביה ששבה ונדבקה בבית לחם יהודה. כתוב' קי"א: ואתם הדבקים וג' (דברי' ד', ד') וכי אפשר לדבוקי בשכינה וכו', ושם וכי אפשר לאדם לידבק בשכינה וכו', ושם כאלו מדבק בשכינה וכו'. גיטי' נ"ו: מהו לאידבוקי בהו. פסחי' מ"ט. הרוצה שיתעשר ידבק בזרעו של אהרן. ושם דאדבק בזרעיה. ב"ר ס"פ כ"ט ראה אחד ודיבקו. ב"ר ס"פ נ"ט ואין ארור מתדבק בברוך. והשם: באבות דר"נ פ"ו דיבוק חברים. ובהשאילה ענין חיבוק: שהש"ר פ' שמאלו ולדבקה בו (דברי' ל', כ') אי זהו דיבוק שמאלו תחת לראשי. ב"ר פ"פ בג' לשונות של חיבה חבב הקב"ה את ישראל בדביקה בחשיקה ובחפיצה וכו' וכ"ה במד' תהלי' מזמ' כ"ב ד"ה בך בטחו. שמ"ר פל"ג פנחס . . דקר שניהם דרך דביקתן. פי' באותו מקום תשמישן שהיו דבוקים וחבוקים זה בזה. — ואותו המקום שבני מעים דבוקים בירכיים נקרא מקום הדבק, חולין נ' סע"א ונ' רע"ב. ומזה נבין תרג' הבטן (מ"א ז', כ') לקביל דיבקא] —

דְּבַק (Gelenk מדבק anschliessen) תרג' תחת אצילות ידיך (ירמי' ל"ח, י"ב) תחות מרבקי ידך. אבל תרג' על כל אצילי (ידיו) [ידי] (יחזק' י"ג, י"ח) על כל מרפקי עיי"ע מרפק.

1 דָּבָר (Sache, Ding, Gegenstand) בפ' כיצד מברכין בגמ' היו לפניו מינין הרבה (ברכו' מ"א:) אמר רב פפא הילכתא[1]) דברים הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה אין טעונין ברכה לא לפניהן ולא לאחריהן, שלא מחמת הסעודה בתוך הסעודה טעונין ברכה לפניהן ולא לאחריהן, שלא מחמת הסעודה לאחר הסעודה טעונין ברכה בין לפניהן בין לאחריהן. „פי' כל דבר הבא בתוך הסעודה מחמת הסעודה לאכול בהן פת כגון מיני תבשילין וכיוצא בהן דעבידי למלפת בהן אין טעונין ברכה לא לפניהן ולא לאחריהן, ויש מי שאומר ואפי' ענבים ותאנים ורמונים וכיוצא בהן שהרבה בני אדם אוכלין בהן פיתן בזמן שבאין בתוך הסעודה למלפת בהן פת הפת פוטרתן ואינן צריכה ברכה לה לפניהן ולא לאחריהן. ודיסא וכיוצא בהן (ואע"ג) [אע"ג] דאמרי (ביצ' ט"ז. נדרי' מ"ט:) בבלאי טפשאי דאכלי נהמא בנהמא אם נהמא ממש היא דברי הכל פת פוטרת את הפת, ואם אינה פת הרי היא תבשיל ופת לדברי הכל פטרת כל תבשיל[2]) הבא מחמת סעודה בסעודה. אבל דברים הבאים בתוך הסעודה שלא מחמת הסעודה כגון מיני מתיקה חביצה ודובשא[3]) ופאלודג וכיוצא בהן שבאין למתיקה ולא ללפות טעונין ברכה לפניהן ולא לאחריהן" פי' פאלודג לשון ישמעאל הוא והוא מאכל שעושין מן בצים ושקדים ודבש.

[1]) כ"ה בדפ"ר ובנוסחאות וכ"ה בכ"י ערוך רומי בקובץ כ"י Vaticana 418 נעתק בשבילי בטובת הרב החכם מהר"א בערלינער אבל בשרפ"ע חסר. [2]) ובאו"ז הלכ' סעודי' סי' קנ"ד נשמט ממלת תבשיל הראשון עד תבשיל השני. [3]) באו"ז בדובשא.

„דברים הבאים שלא מחמת הסעודה לאחר הסעודה כגון אבטיחים וענבים ורמונים וכיוצא בהן שאינן באין ללפת בהן שכבר סילקו הפת מלפניהן ועדיין לא רחצו ידיהן הרי אלו טעונין ברכה בין לפניהן ובין לאחריהן שכיון שלא באו ללפת בהן אין ברכת המזון פוטרתן מלברך אחריהן הילכך צריכין ברכה לפניהן ולאחריהן זה פי' דברי רב פפא שפסק הלכה"[1]. דבר הגורם לממון כממון דמי בפ' מרובה בגמ' גנב וטבח ביום הכיפורים (ב"ק ע"א:) סבר לה כר' שמעון דאמר דבר הגורם לממון כממון דמי דתנן באותו פרק מרובה (שם ע"ד:) ר' שמעון אומר קדשים שחייב באחריותן חייב[2] אלמא דבר הגורם לממון כממון דמי[3]. דברים האמורין בפרשה בר"ג דפ' ארוסה ושומרת יבם בסוטה (כ"ד:) האמר רב קנה לכל[4]. בפרק הבא על יבמתו בגמ' אחד המערה ואחד הגומר (יבמו' נ"ו רע"א) רב אמר קנה לכל ושמואל אומר לא קנה אלא לדברים האמורים בפרשה. פי' בגמ' דבני מערבא גרסי בהבא על יבמתו (ירו' יבמו' פ"ו ד"ז:)[5] דברים האמורים בפרשה לאוסרה לאחיו ולירש נכסי המת ולהתיר צרתה לשוק ר' יוחנן אמ' קנה לכל הדברים אמר ר' יצחק מה פליגין בשהערה בה אבל אם גמר את הביאה כולי עלמא מודו שקנה הוא לכל הדברים אמר רב מתנה מה פליגין כשבא עליה בבית אביה אבל אם בא עליה בבית בעלה כל עמה מודו[6] שקנה לכל הדברים. ש"מ לר' יוחנן אפי' בהערה בבית אביה קנה לכל הדברים ואסורה לבעלה נמי ביבמה ליבם. יבמה לבעלה אתיא ביאה ביאה אשה לבעלה אתיא קיחה קיחה[7]. בדבר של עולי בבל בהשותפין פ"ה בנדרים (מ"ד דף מ"ז: ודף מ"ח.) הריני עליך חרם ואת עלי שניהם מותרין בדבר של עולי בבל כגון הר הבית והעזרות והלשכות והבור שבאמצע הדרך, ואסורין בדבר של אותה העיר כגון הרחבה והמרחץ ובית הכנסת והתיבה והספרים[8]. שלשה דברים נחלקו בהן שמאי והלל נדה וחלה ומקוה וד' שחזרו ב"ה להורות כדברי ב"ש האשה שבאה ממדינת הים, ובכתובתה, ומי שחציו עבד וחציו בן חורין, וכלי חרס מציל על הכל בפ"ק דעדיות מפורשות[9]. אוכלי דבר אחר פסולין לעדות בפ' דיני ממונות [בשלשה] זה בורר (סנהד' כ"ו:) פי' אוכלי צדקה מן הגוי[10]. אי פגע בדבר אחר קשה לדבר אחר בס"ג דפ' מפנין (שבת קכ"ט סע"א ורע"ב), פי' אי

---

[1]) כבר מלתי אמורה במבוא צד כ"ח כי כל דברי הערוך האלה הועתקו אות באות מפי' ר"ח הובא באו"ז הנ"ל וכתב על זה האו"ז וז"ל: וכן פי' בערך (ד"ה) [דבר] כלשון פי' ר"ח ממש רק שהוסיף ופי' (פאל ודוג) [צ"ל פאלודג] בלי ישמ' הוא מאכל שעושין מן בצים ושקדים ודבש עכ"ל. ול"נ להגיה במקום בצים שצ"ל חביצא והוא בל"ע خبيص מין מאכל מקמח סולת ותמרים ועיי"ע חבץ ב' ופי' פאלדוג הוא בל"פ پالوده ובל"ע فالودج ,فالوذق פי' מין מאכל מקמח סולת ודבש. וא"כ כנים דברי רבינו. ובכ"י רומי הנ"ל בט"ס פאדולג ובכ"י ו"ו ב' פאלו דגים ובכ"י ה"ב כאילו הג! ודרכו של רבינו לפרש באמצע את התיבות הקשות שהעתיק מפי' איזה גאון ודוגמתו ראינו בע' גרם ד' ע"ש ועיי' במבוא צד ט"ו אות י' ועיי' עוד ע' דר ו', חנק, טף א', טרף ב' וזולתם. ופי' רבינו בענין דייסא שאינו צריך ברכה לא לפניה ולא לאחריה הובא בשם הערוך בתוספות הרא"ש ותוספי' ר' יהודה החסיד עיי' ספר ברכה משולשת צד כ"ט. ושם בח"ב צד כ"ז. ולאפוקי מבה"ג שפסק בפ"ו דמס' ברכו' שדברים הבאים שלא מחמת הסעודה כגון חביצא ודיסא טעונין ברכה לפניהם ולא לאחריהם. וזו ג"כ שיטת רש"י ז"ל בברכו' מ"א סע"ב ד"ה שלא מחמת ע"ש. הובא באו"ז ותוספי רא"ש ותוספי ר"י החסיד שם ועיי' בחי' הרשב"א בסוגיא דכאן. [2]) בנו"ג כמו כן בב"ק ע"א: אבל במשנה שם דף ע"ד: הגי' משלם תשלומי ד' וה'. [3]) כ"ה בכ"י ל"ד וכ"ה בכ"י רומי הנ"ל ובדפ"ר אבל בשדפ"ע נשמט מן כממון דמי עד כממון דמי. ויתר הציונים בענין דבר הגורם וכו' עיי"ע גרם ג' וש"נ. [4]) כ"ה בדפ"ר. [5]) ובדפי פיזי נשמט מן דברים האמורים בפרשה עד דברים וכו'. [6]) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בירו' בשתי הפעמים כל עמא מודיי וע"ש בירו' בקצת שנויים ובדפ"ע אי' כולי עלמא מודו. [7]) מן ש"מ וכו' פי' רבינו מדעת עצמו וכן מוכח החילוק שעשה בין יבמה לאשה מפירש"י לסוטי כ"ד: ד"ה כשמואל, ועיי' עוד תוספי יבמות נ"ו. ד"ה לדברים, ורומזים שם ג"כ על הירו' הנ"ל. ודע שהירו' פליג בכאן אבבלי ועיי' היטב בפי' מראה הפנים. [8]) במשני' דנדרי' הגי' הריני עליך ואת עלי, ותיבת חרם היא מפי' רבינו וגם קיצר הוא בלשנא דמשנה ע"ש ותיבת והלשכות לי' בנדרי' אבל אי' בציון המשנה בביצי' ל"ט: ושם הסדר הלשכות והעזרות וכו' ושם הגי' בדפוסים ומותרין בשל עולי בבל ואסורין בשל אותה העיר אבל בכ"י מי הגי' בדבר של וכו' כגי' רבינו וכנדרי' שם. [9]) עיי' שם מ"א עד מ"ד וממשנה י"ב והלאה ועיי' ד"מ למהרז"ף צד מ"ה והלאה ומבוא המשנה למהר"י ברילל צד מ"ג והלאה וספר דור דור ודורשיו למהר"צ וויים צד קע"ז והלאה. [10]) זוהי דעת ר"ח ז"ל שפי' כן בפי' לסנהי כ"י אנגייליקא צד כ"ח ע"א וז"ל אוכלי דבר אחר פי' צדקה מן הגוים עכ"ל וכן פירש"י מקבלי צדקה מן העכו"ם, והתוספות שם ד"ה אוכלי מסכימים לפירש"י מטעם שאמרו דאי באוכלי חזיר היכי מפליג בין צינעא לפרהסיא.

פגע בחזיר קשה לצרעת[1]. ובפ' כיצד צולין בס"ג נגע בחרסו (פסחי' ע"ו סע"ב) ביניתא דטואי[2] בהדי בישרא וכו' מר בר רב אשי אמר ביניתא למיכליה במלחא נמי לא דקשי לריחא ולדבר אחר[3], פי' קשה לריח הפה וצרעת[4]. דבר שאין מתכוין סבר לה כר' שמעון, מלאכה שאינו צריכה לגופה סבר לה כר' יהודה בזבחי' בס"ג דפ' כל התדיר (צ"ב רע"א), ובפ' כירה בגמ' מיחם שפינהו (שבת מ"ב רע"א), ובס"ג דפ' כירה (שם מ"ו:) הא שמעינן ליה לר' שמעון דאמר דבר שאין מתכוין מותר דתניא (שבת כ"ב. כ"ט: ביצ' כ"ג: תוספתי ביצ' פ"ב) ר"ש אומר גורר אדם מטה כסא וספסל [ובלבד שלא יתכוין לעשות חריץ]. ובפ' המצניע (שם צ"ג: במשנה) תנן את המת במטה חייב וכן כזית מן המת וכזית מן הנבלה וכעדשה מן השרץ חייב ר"ש פוטר. גמרא (שם צ"ד סע"א ורע"ב) אמר ריש לקיש פוטר היה ר"ש אף במוציא את המת לקוברו דכמלאכה שאינה צריכה לגופה היא ות"ק דמחייב היינו ר' יהודה[5] ומודה היה ר"ש במרה לחפור בו וספר תורה לקרות בו פשיטא דאי הא נמי מלאכה שאינה צריכה לגופה היא וכו'. סבירא לן מיהא שמעינן עיקר פלוגתא דרבי יהודא ורבי שמעון במלאכה שאינה צריכה לגופה וכו'[6], ור"ח ז"ל אמר פלוגתא דר' יהודה ור"ש בהדיא לא אשכחן היכא פליגי אלא מדיוקייהו בפ' ר' אליעזר אומר האורג (שבת ק"ה:) חמתו אחמתו נמי לא קשיא הא ר' יהודה דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה הא ר"ש דאמר מלאכה שאינו צריכה לגופה פטור עליה[7]. ותו הא דתנן (שבת קכ"א.) ועל עקרב שלא תשוך וכו' ואמרינן (שם ק"ז סע"ב) איכא דמתני לה אהא הצד נחש בשבת ומתעסק בו שלא ישכנו פטור ואם לרפואה חייב מאן תנא אמר רב יהודה אמר רב[8] ר' שמעון היא דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה. וכי אמר שמואל (שבת ק"ז.) כל פטורי דשבת פטור אבל אסור בר מהני תלת דפטור ומותר וחד מנייהו הצד נחש בשבת, וממאי דפטור ומותר הוא דתנן (שם ס"פ י"ג דשבת) ועל עקרב שלא תשוך. ש"מ כי פליגי במתניתין במלאכה שאינה צריכה לגופה פליגי. וקשיא לן אי הכא קשיא דשמואל אדשמואל הכא אמר דפטור ומותר וטעמא מכופין קערה ע"ג הנר (שם) אלמא שמואל במלאכה שאינה צריכה לגופה כר"ש סבירא ליה, והא קיימא לן דשמואל ס"ל כר' יהודה דתנן המיחם שפינהו וכו' ואמרינן התם (שבת מ"ב.) בפ' כירה דשמואל כר' יהודה סבירה ליה, מיהו היכא דאית ביה היזק לרבים כגון גחלת של מתכת ועקרוב שלא תישוך כגון הני[9] בלחוד פליג שמואל על ר' יהודה אבל לעולם במלאכה שאינה צריכה לגופה כר' יהודה סבירא ליה[10].

[1]) וכן פירש"י. ובעי' קר ד' הביא רבינו משל הדיוט מברכו' מ"ג: תלא ליה קרא לדבר אחר והוא לדידיה אזיל וע"ש פירושו ושינוי הגי' עיי"ע אינש אות ת'. [2]) בנו"ג דאיטוא, ובדרישה ליורה דעה סי' קט"ז גורס דאטוי ואולי כצ"ל גם בערוך, ובפי' ר"ח לפסחי' צד קכ"ד אי' ההיא ביעתא שנצלה וצ"ל ביניתא. [3]) כ"ה לנכון בכ"י רומי וכן הגי' בכ"י ב' וא"פ עיי' ד"ס פסחי' צד קט"ו. ובנו"ג אפי' במלחא נמי אסורה משום דקשיא וכו' וכ"ה בדפ"ע חוץ מדפ"ר דגרס נמי לא קשיא [צ"ל דקשיא] לריחא וכו'. [4]) וכן פי' ר"ח לפסחי' שם ועיי' בהגה"מ פ' כל הבשר הובא בד"מ יו"ד סי' קט"ז אות ג' ויתר המקומות הנסמנין בהגהות וביאורים בפי' ר"ח לפסחי' צד ר"ח. ודבר אחר פירש"י ג"כ צרעת ועוד עיי' גיטין נ"ז סע"ב, אבל גדי ודבר אחר בפסחי' ע"ו רע"ב ובברכו' מ"ג: וכתובו' ס"א: פי' חזיר. ודע שכל סחי ומאוס וגיעול נפש שאדם קץ בו נקרא בפי רז"ל בלשי' נקיה דבר אחר, עד"מ חוץ מן הדוגמאות הנ"ל נקרא זנות ופריצות דבר אחר עיי' כתובי' ע"א: ומפורש בכתובי' ע"ב. וירו' כתובי' פ"ז דף ל"א: וכן נקרא תשמיש המטה עיי' ברכו' ח': ביצי' כ"ב. ובקיצור גם דבר בלבד עיי' ע"ז י"ז. הרגל דבר. וכן נקרא ע"ז דבר אחר עיי' שבת י"ז: מנחו' ק"ט. ואין צ"ל לדבר אחר ופירש"י אם שימשו לעכו"ם וכו', וכן פי' רגמ"ה כ"י (אנגייליקא A 18 ,5 דף נ"ד.) אם שמשו לע"ז וכו'. [5]) כמו כן פירשו התוספ' בשבת צ"ד: ד"ה את, ועיי' עוד בה"ג הלכ' שבת רפכ"ד. [6]) בנו"ג עוד מלת דחייב אחר לקרות בו אבל בכ"י מ' וא"פ לי' כמו שלי' בגי' רבינו. וגי' דאי הא אי' לנכון בכ"י רומי וכ"ה בכ"י ה"ב אבל בדפ"ע בט"ס דאיהו וכבר הגיה לנכון בעל למוד ערוך במס' שבת צד פ"ה. אבל מ"ש באות כ"ו כי במקום סבירא לן של רבינו צ"ל קא משמע לן לא דק היטב ואצלי אין שום ספק כי רבינו התפאר על עצמו שהוא מצא והערה מקור פלוגתא דר' יהודי ור"ש שנובע ממשנת שבת הנ"ל וזו ג"כ דעת התוספ' ובה"ג הנ"ל. ורבינו פורט דעתו וסברתו יען שהזכיר תיכף לזה דעת ר"ח המחולקת. ודוגמאות כאלה שרבינו הציב יד לפירוש עצמו להודיענו כי הוא ולא אחר באר כך וכך, כבר רשמתי במבוא פ"ב צד י"ג ע"ש. [7]) וז"ל הרמב"ן בחי' לשבת ק"ה: ד"ת חמתו אחמתו. ור"ח ורש"י ז"ל שניהן כתבו רישא ר"ש וסיפא ר"י ואינו מחוור לי דהא חד בבא הוא עכ"ל. [8]) כ"ה לנכון בכ"י רומי בכ"י ה"ב ובדפ"ר אבל בשדפ"ע אי' רק: אמר רב. [9]) ובכ"י רומי בט"ס בגין הני. [10]) כבר השמעתיך בספ"ג של מבוא צד ל"ט כי בדפ"ע השמיטו הסופרים הנבהלים מתיבות כר"י ס"ל עד כר"י ס"ל ואי' לנכון בדפ"ר וכ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ב"ר פאריז ה"ב וכ"י רומי. ומן תיבה מיהו עד גמירא מתרץ רבינו קושיתו דלעיל אי הכי קשיא דשמואל אדשמואל וכו' וקושיה זו וכן תירוצה אי' ג"כ בחי' הרשב"א בשבת מ"ב. בשם רה"ג וכתב הרשב"א וז"ל וכן כתב הרב בעל ההלכות ור"ת ז"ל ע"כ. ובאמת כ"ה בבה"ג רפכ"ד מהלכו' שבת (ועיי' מ"מ פ"י מהלכ' שבת הל"ז) ועיי' התוספ' בשבת ג'. ד"ה הצד, ועוד עיי' חידושי הרמב"ן לשבת מ"ב. וכ"ה בספר הישר לר"ת סי' קצ"ו דף כ"א. וז"ל בהלכות גדולות בערוך הא דאמרן בכל דוכתא וכו' ע"ש היטב ועוד בסוף הספר דף פ"א: בד"ה וזה השיבו וכו'. ומלשון בה"ג בערוך נשמע שלפני ר"ת היה ערוך יותר

דבר שנבלתו מטמא במגע ובמשא בפ' שור שנגח את הפרה בגמ' נפל לתוכו שור (ב"ק נ"ד רע"א), פי' כגון בהמה וחיה דכתיב בהון בהדיא דמטמאין במגע ובמשא אבל עופות דאינן מטמא במגע ובמשא אלא בגדים אבית הבליעה[1]). בדבר שמוסר עצמו עליו בפ' השוכר את הפועלים בגמ' פועל אוכל קישות (ב"מ צ"ב.), פי' בדבר שמוסר נפשו עליו והוא כדי שכרו[2]). בדבר שאין זרעו כלה בפ' כל שעה בגמ' האוכל תרומות חמץ (פסחי' ל"ד.), ובמנחות בפ' ר' ישמעאל בגמ' העומר היה מתיר (ע':) מ"ש מכל חיטי ושערי דעלמא א"ל דבר שזרעו כלה בהן [בנוסח' לי' וכן לי' בכ"י רגמ"ה למנחו' ואולי ט"ס הוא] כגון אלו לא קא מיבעיא לי כי קא מבעיא לי דבר שאין זרעו כלה מאי תפשוט [מהא] דאמר רב יצחק א"ר יוחנן ליטרא בצל שתיקנו וכו'. ש"מ חטים ושעורים וכיוצא בהן דבר שזרעו כלה, בצל וכדומה לו דבר שאין זרעו כלה[3]). ובפ' הנודר מן הירק בגמ' קונם פירות אילו (נ"ח:) ודילמא בדבר שזרעו כלה הא תניא אלו הן חסיות הלוף והשום והבצלים. בתוספתא תרומות בפ' דג טמא (רפ"ט) אילו הן חסיות כגון הלוף[4]). דבר שיש בו דעת לישאל ברשות היחיד ספקו טמא ברה"ר ספקו טהור ושאין בו דעת לישאל בין ברה"י בין ברה"ר ספקו טהור[5]) בר"ג דפ' כשם שהמים בודקין אותה (סוטי כ"ח:) ומפורש שם מה סוטה[6]) רשות היחיד אף שרץ רשות היחיד, מה סוטה דבר שיש בו דעת לישאל אף שרץ שיש בו דעת לישאל. ובר"ג דנדה (ד' ה':) וכס"ג דפ"ק דפסחים (י"ט סע"ב ועיי' עוד חולי' ט': ותוספי' שם ד"ה התם).

2 דָּבָר (Wort, Rede, דִּיבּוּר; Sache, Gegenstand; Ausspruch) בר"ג דיבמות (ה': ועיי' חגיג' ו'.) מה להצד השוה שבהן[7]) שכן ישנן לפני הדיבור, פי' שלשתן קודם מתן תורה; מילה בימי אברהם, פסח במצרים, עולת תמיד שהקריבו במדבר. הן אמה וכובעיהן אמה ומדברין מחציין, בס"ג דהמביא קמא (גיטי' י"ד:), פי' נראה כמו שמדברין מחציין מפני שמראש הכובע עד פיו אמה כמו מפיו עד רגליו[8]). בילמדנו בפ' שלח לך ותשא כל העדה[9]) כי יש דברים הרבה מרבים הבל מי שמגדל אווזין ותרנגולין וטווסין אע"פ שהן מבקשין לאכול יש בהם מאכל אבל המגדל קוף או כלב אין בהן מאכל ועוד הן מבקשין לאכול הרי עליהן נאמר (קהלת ו', י"א) כי יש דברים הרבה מרבים הבל ר' יוחנן אמר במי שמרבה דברים הכתוב מדבר. דברי נרגן כמתלהמים (משלי י"ח, ח'; כ"ו, כ"ב) אמר ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי כמת להם כאדם שיש לו מת והוא מצווה ובוכה עליו כך עשו מרגלים. *[אחי"ה ועיי' ילק' משלי רמז תתקנ"ו ורמז תתקס"א שנדרש ג"כ הפסוק למרגלים אולם בע"א. — וטעם דיבור כמו אמירה ברכו' ז'. כל דיבור שיצא מפי הקב"ה אפי' על תנאי וכו'. שבת ס"ג. אין דיבור אלא נחת. שהש"ר פ' כמעט: דיבור קשה. שבת ק"נ. ודיבור מי אסור וכו'. ר"ה כ"ז. זכור ושמור בדיבור א' נאמר וכו'. מנחו' פ"ז. כשם שהדיבור יפה לבשמים כך דיבור רע לעין. נדה ל"א. קב"ה נותן דיבור בפה. יבמו' ס"ה. ירו' גיטי' פ"ד דמ"ו. שתיקותיך יפה מדבוריך. ב"ק ע"ג: תוך כדי דיבור. ירו' ברכו' פ"א ד"ד: ירו' מ"ק פ"ג דפ"ג ע"ג כדי דיבור. ירו' סוט' פ"ז דכ"א ע"ג עברי לדבור עיי"ע אלייה. ובפרט הורה דיבור מאמר יוצא מפי הגבורה

שלם אשר בו היו מצויינים דברי בה"ג וכן מוכח מחי' הרמב"ן לשבת קכ"א: עיי' המבוא שם ועוד ראה הגיון שלמה להי' באמבערגער צד י"ב. [1]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד אבל בדפ"ע בט"ס: כגרים בבית (אבית) הבליעה. [2]) בנו"ג כנפשך (דברי' כ"ג, כ"ה) בדבר שמוסר נפשו עליו וע"ש רש"י דסיים והיינו שכיר ע"כ וכן בספרי כי תצא פי' רס"ו כנפשך . . מלמד שאוכל פועל יותר על שכרו. וז"ל הריטב"א הובא בשט"מ ב"מ בסוגיין: כנפשך כדבור המוסר עצמו עליו דהיינו שכרו וכו' ע"ש וזה ממש כפי' הערוך וא"כ נ"ל ברור להגיה ככה: „בדבר שמוסר נפשו עליו בפ' השוכר וכו' פי' [כנפשך] בדבר שמוסר עצמו עליו והוא כדי שכרו". [3]) מתיבת ש"מ פירש כן רבינו מדעת עצמו וכ"ה בכ"י מנחו' לרגמ"ה (באנגייליקא דף כ' ע"א) וז"ל והעיקר דבר שזרעו כלה כגון חטין ושעורין שהחטין כשזורעין כלין בארץ וכו' בצלים ושבולת ששתלן אין זרעו כלה וכו'. [4]) כ"ה רק בכ"י ערוך רומי ובנו"ג בתוספתי תרומו' שם אילו הן מיני חסיות הלוף והשום וכו' ועיי' עוד תרומו' פ"ט מ"ו ומ"ז. ומע' חסית נראה כי עוד יותר שלם היה הערך דבר כי שם כתב רבינו כי ציון מנדרי' נ"ח: המנכש מן הנכרי וכו' פי' בע' דבר עכ"ל וכאן לא ימצא. [5]) כ"ה בכ"י ערוך ל"ד ורומי וכ"ה בנסחאות אבל בדפ"ע מקוטע ריש המאמר ומתחיל דבר שאין בו דעת וכו'. [6]) ובכ"י רומי שוטה. [7]) בנוסחי לי'. [8]) בנו"ג הן אמה וכובען אמה ומדברין מחצייהן וע"ש פירש"י ובירו' ספ"א דגיטי' דל"ט ע"ד הגי' כגי' רבינו הן אמה וכובעיהן אמה ומדברין מחציין, ובירו' קידושי' פ"ג דס"ד. הגי' ראיתי אותן בית דין שוה וכובעיהן אמה ומדברין מחציין. ובדפי' זיטאמיר כה"ג גם בגיטי' והמפרשים פירשו כפירש"י בגיטי', ע"ש. [9]) בתנחו' לי' אבל קרוב לזה אי' בקהל"ר ו' פ' יש דברים וילק' קהלת שם רמז תתקע"ב ועיי' ב"ק פ'. ועי' חרץ ה'.

והוא כמו λόγος בל"י במושג הפליסופי. שבת פ"ח: כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה קושרים לו שני כתרים. חגיג' י"ד. (וילק' תהלי' רמז תש"ך) כל דיבור שיוצא מפי הקב"ה נברא ב ו מלאך, כ"ה לפי גי' הכ"י מ' וב' ובדפוסי' אי' נברא ממנו וכו'. ב"ב קכ"א סע"א ורע"ב עד שלא כלו מתי מדבר לא היה דיבור עם משה . . אלי לאמר אלי היה הדיבור ע"ש הרשב"ם, וכמו כן בשהש"ר פ' התאנה ולא היה הדיבור מדבר עם משה עד שתמו כל אותו הדור הה"ד וכו'. ויק"ר רפ"א משה שומע קול הדיבור עצמו וחיה. ושם: אם יוספים אנחנו לשמוע ומשה שומע קול הדיבור עצמו וחיה תדע לך שהוא כן שמכולן לא קרא הדיבור אלא למשה שנאמר ויקרא אל משה. ושם ובילק' תהלי' רמז תת"ם ד"א אז דברת בחזון (תהלי' פ"ט, כ') זה משה שנדבר עמו בדיבור ובחזון שנאמ' פה אל פה אדבר בו. שהש"ר פ' ישקני מיד הדיבור נושקו על פיו וכו' עיי"ע (ארקולאין) אדקולאין. ושהש"ר שם: כיצד היה הדיבור יוצא מפי הקב"ה ע"ש כל הענין. — ועוד פי' דיבור צ י ו ו י כמו בירו' שבת פ"ז ד"י ע"ג שהיו חונין ונוסעין על פי הדיבור. ושם רפי"ב די"ג רע"ג ושם רפט"ו דט"ו ע"א שהיו נוסעין וחונין ע"פ הדיבור. וכן הענין דבירא בירו' תענית פ"ב דס"ה ע"ד וירו' מגילי' פ"א דע"ב ע"ג ואליהו מקריב בשעת איסור הבמות א"ר שמליי (דיבירא) [דבירא] א"ל ובדברך עשיתי (מ"א י"ח, ל"ו) ובדיבורך עשיתי. והמאמר האחרון גם בויק"ר פכ"ב ע"ש. והקבוץ בירו' מגילי' פ"ד דע"ה: אמרון ליה בני קרתיה קטע בדיביריא דיקרונון בנינן פי' תפסיק בקריאתך באמצע הדברים כדי שיוכלו בנינו הקטנים לקרות. עיי' פ"מ וקה"ע שם והראשון גורס בדיבורייא. והיחיד דיבורא בר"ה ו'. אימא דיבורא לא כלום הוא. ושם לא קיימיה לדיבוריה. נדרי' מ"א. דיבורא קשי לעיני' ומעלי לאשתא — ועוד מצינו קבוץ מן דִּבְּרָה ב"ק נ"ד: בדברות הראשונות נאמר . . . ובדברות האחרונות נאמר . . ועיי' שם כמה פעמים. ופי' דברות כמו עשרת הדברים (שמו' ל"ד, כ"ח) ועיי' ילק' דברי' ס' רמז ת"ת] —.

1 דְּבִיר (das Allerheiligste) ולפני הדביר כבר פירשנו בע' ארן. *[אחי"ה ולא מצאתי מפורש שם, כי בע' ארן מפרש רק ציון מב"ר פנ"ה וירו' ברכו' פ"ד ד"ח ע"ג. ואולי חסר שם בערוך איזה דבר אשר עליו תסוב אמרת רבינו, או ולפני הדביר דכאן הוא ט"ס. ודע כי בכ"י ו"ו וה"ב הגי' בע' ארן ובכ"י ל"ד בע' ארז. אבל גם שם ושם לא מצאתיו]—

2 דְּבִיר (בל"פ دبير Schreiber, Schriftgelehrter פי' סופר) בע"ז בר"ג דפ' אין מעמידין (כ"ד:) המהוללה בדביר וארמון אמר רבא כמאן קרו פרסאי לספרא דביר מהכא ושם דביר לפנים קרית ספר (שופטי' א', י"א). *[אחי"ה ודע שבנו"ג המהוללה בדביר א ר מ ו ן . . . רב אשי מתני לה וכו' עד אמר ר ב כמאן קרו וכו' אבל בפי' ר"ח כ " י לע"ז (בקובץ כ"י אנגייליקא סי' 2 .A 10 צד ט"ו.) הגי' כגי' רבינו וז"ל שם המהוללה בדביר ו א ר מ ו ן כי הארון נתון בדביר שבארמון . . אמר ר ב א כמאן קרו פרסאי לבית הספר דביר וכו' והנה בע' רם גרס רבינו כספרים וכ"ה בב"ר ספנ"ד [המהוללה] בדביר ארמון ופירשו ב ה י כ ל וזה לפי הענין כפי' ר"ח הנ"ל. וגם בכתב יד ש"ס ע"ז איתא וארמון, וגי' אמר רבא איתא גם כן בעין יעקב כמו בגי' ר"ח אבל בע"י כמו בגי' רבינו בע"ה כמאן וכ' ל ס פ ר א וצריך לנקד לְסַפְרָא. ובאמת כן ענין ל"פ הנ"ל. ומפי' רד"ק לשופטי' הנ"ל נראה כי הוא גורס בדרז"ל סִפרא ואין נ"ל. והראיה שצ"ל סַפרא כי גם ע' זקנים העתיקו קרית ספר (יהושע ט"ו, ט"ו. ט"ז ושופטי' שם) πόλις γραμμάτων פי' עיר של סופרים אבל התרג' העתיק קרית אַרְכֵי והוא כמו בית אַרְכֵי בל"ם ובל"י ἀρχεῶν עיי"ע ארך ה'. וא"כ גרס ספרא ודע שגם בל"פ נאצלה מן דביר המלה دبيرستان ופירושו Archiv מקום ששם נשמרין כתבי העיר. ועוד עיי"ע דפתר] —

דְּבַר (בל"מ (מיכה ב', י"ב) פי' מקום מרעה שמנהיגים שמה הבהמות Trift וכ"ה בל"ע دبر ובל"ם דַּבְרָא) בר"ג דפ' תעניות (ד':) לדידן דאית לן פירי בדברא. פי' בשדה. *[אחי"ה וכ"ה ברש"י בדברא. מדבר כלומ' ב ש ד ו ת ע"כ, וגם בל"ע מלבד הוראה הנ"ל ענינו שדה. וכנ"ה בבכו' ח': אית לן בירא בדברא. ע"ז ס"ח סע"ב הא בדדברא הא בדמתא פי' עכבר של שדה ועכבר של יישוב. שבת ל"ה: במתא חזו תרנגולא, בדברא עורבי וע"ש פירש"י. ושם קנ"ה: ה"מ בדברא אבל במתא לא. ב"ק י"א. כשורא במתא בזוזא, כשורא בדברא בזוזא] —

דְּבַר (פי' בל"ע دبر נהג führen והשם דַּבָּר, בל"ס דָבוּרָא; וכן מְדַבְּרָנָא בל"ע مدبر Führer, Leiter פי' מנהיג) בהאשה בפ"ב בכתובו' בר"ג (י"ז.) רבא דעמיה מדברנא דאומתיה פי' מנהיג. *[אחי"ה וכן פירש"י בכתוב' שם ובסנהד' י"ד. ובנו"ג ומדברנא אבל בסנה' שם כגי' רבינו. והמאמר מסנהד' מצויין בע' כחל א'. וכנ"ה בתרג' משלי י"א, י"ד, באין תחבולות: באתר דלית

מדברנא וזה כגי' המתורגמן וכ"ה כפשיטא סורית. ועוד באסתר שני ד', א' וכספינתא בימא דלית לה מדברנא. בסוף שאילתות מדברנא דגורא עיי' מ"ש בעה"י בערך מדבר בפי' המאמר במ"ק י"ב: ושם נסמנו שינויי הנוסחאות —. ולכאן שייך מ"ש ר"ב בע' דבר למטה כי תרג' תחבולות (משלי א', ה'; כ', י"ח; כ"ה, ו') מַדְבְּרָנוּתָא וכ"ה בל"ס. והשֵׁם דַּבָּר בסנהד' ח'. דַּבָּר אחד לדור ואין שני דַּבָּרִין לדור. ובילק' ריש וילך הגי' ואין שני דברים לדור. ובלשון נקבה דַּבָּרִיתָא פי' מנהיגה. במד' תהלי' מזמור כ"ב פ' ואנכי תולעת: חשיך דרא דאיתתא דבריתא, כלומ' אוי לדור שמנהיגו אשה, והביא הדרוש על ודבורה אשה נביאה והובא הדרוש בילק' תהלי' רמז תרפ"ו בלי מקור, אבל בילק' שופטים ס' רמז מ"ב בשם שו"ט אבל הגי' שם בט"ס דברייתא וצ"ל דבריתא. ועיי"ע חשך ומ"ש. והפעל הרבה בדרז"ל ברכו' מ"ה רע"א עירובי' י"ד סע"ב פוק חזי מאי עמא דבר. מנחות ל"ה רע"ב פוק חזי מה עמא דבר, פסחי' נ"ד. וכן עמא דבר פי' וכן נוהג העם. ועיי"ע פק ג' ששם הגי' גם בברכו' מ ה עמא וכו'. ב"מ קי"ד רע"ב דבריה ועייליה לגן עדן. קהל"ר פ' כל אשר מאן הוא דכלום (?) ודבר בגרמיה כלום נוח ליה אם לא נברא, ובירו' סוף כלאים דל"ב סע"ב לא גרם ליה עיי' מ"כ שם. באַפעל: ביצ' כ"א: אַדְבְּרֵיהּ רבא למר שמואל ודרש. — אדבריה רב חסדא וכו' עיי"ע אביי. פי' הנהיגו ומטייל עמו עיי' רש"י לביצ' כ"ט. ד"ה אדבריה. כתובי' ס"ג רע"א עד כמה קא מדברת אלמנות חיים, פי' את מתנהגת. ואולי הושאל הפעל ג"כ להוראת תשמיש המטה בלשון נקיה עיי' ע' קל ה' פי' רבינו בציון כתובו' ע"ב: מדברת בתוך ביתה. ובכתובו' י"ג. ראוה מדברת עם אחד ומפורש שם בגמ' מאי מדברת זעירי אמר נסתרה רב אסי אמר נבעלה וכו' עד מאי מדברת לשנא מעליא כדכתיב (משלי ל', כ') אכלה ומחתה פ י ה ואמרה לא פעלתי און. נ"ל שמדייק הש"ס תיבות פיה ואמרה שענינן תשמיש בל' נקיה וכן כאן מ ד ב ר ת (ורש"י פי' בע"א ע"ש). אבל לולא פי' הש"ס הייתי אומר כי מדברת ענינו מתנהגת ר"ל שלא בצניעות]— (א"כ תרג' נחני ה' (בראש' כ"ד, כ"ז) דברני ה')[1].

דִּבְרִי (שם הפרטי של אשה (ויק' כ"ד י"א) ונדרש: דַּבְּרָנִית (die Geschwätzige בילמדנו שלמית בת דברי (ויק' שם) שהיתה דברנית ומתוך הדיבור עינה אותה מכאן שהשיחה רעה לאשה. ובויק"ר (פל"ב) שלומית ר' לוי אמר פטאטא שלם ליך שלם ליך, בת דברי שהביאה דבר על בנה[2]. בילמדנו וירא איש מצרי: שלומית שהיתה יפה שלימה מכל מום. *[אחי"ה בתנחו' שמות סי' ט' הובא ג"כ הדרוש הזה ושם הגי' שהיתה יפת ת ו א ר. — ומלת דברנית נמצאה ג"כ בב"ר רפי"ח לא אברה אותה ׳ . לא מן הפה שלא תהא דברנית. ב"ר פמ"ה לפי גי' רבינו בע' אסטסיאנות אף אסטסיאנות ו ד ב ר נ י ת ובנו"ג בקבוץ ודַבְּרָנִיּוֹת. וכ"ה בברכו' מ"ח: נשים דברניות הן, ודע כי ערך דבור המתחיל בכל כ"י ודפ"ר של ערוך הוא: דברי ובשדפ"ע בט"ס דבר וכ"ה בע' שלם א'] —

☞ דְּבַר (= מדברנותא weise Führung, Auf-führung) תרג' ונבון תחבלות יקנה (משלי א', ה') וסוכלתניתא מדברנותא יקנה). *[אחי"ה כבר דברתי אודותיו בע' דְּבַר כי שם עיקר מקומו. ותרג' הפשיטא תחבולות ג"כ ע"י מדברנותא. אולי יש לגזור אומר המלה מל"ע دبر שפתרונו ג"כ השכיל והבין דבר. וא"כ פירוש השם מדברנותא הוא שום שכל והבנת דבר וזה ענינו של תחבולות כידוע מחשבות נכונות לטוב או לרע] —

דְּבַר (= דְּבַרְתָּא וכ"ה בל"ס (Beute, תרג' ראש מלקוח השבי (במדבי ל"א, כ"ו) חושבן דברתא דשביא. *[אחי"ה כל מלת מלקוח במדבר שם מתורגם כן. ויש לגזרה מן דבר פי' נהג כלומ' המלקוח אשר ינהג המנצח לפניו מן המלחמה, ומשתמש התרג' בו רק לבעלי חיים. וקרוב הדבר שהוא ל"ע دبر מ ר ו צ ה במלחמה כלומ' הם בעלי חיים שרצים עם המנצח מן המלחמה להיות לו לשבי. ורמ"ל ציין את הערך ד"ה דברתא ושכח לפרשו ולהביא את דברי ר"ב] —

---

[1]) והרבה בתרי' עיי' עמת"ר ללעווי ח"א צד ק"ס. [2]) בנו"ג דהות פטטיא בשלמא שלם לך שלם לכון ובע' פט ג' הגי' דהות פטטא שלם ליך שלם עליכון ובכ"י ק"ט הגי' שם פטטא שלם לך שלם לך. ובכ"י ערוך פריז יש כאן היספת החכם אלטרה וז"ל פי' אלטרה אי כאנת תפטפט ותתמים כתיר ותקיל לכל אחד שלים לך עכ"ל. והוא ל"ע ופירושו היתה מדברת הרבה והלכה ובאה הרבה ואמרה לכל אחד וכו' ובאותיות ערביות המאמר כזה: اى كانت تفطفط وتتميم كثيرا وتقيل.

* דְּבָר, דּוּבָר (פי' בל"ע גב ואחור der Rücken, das Hintere) ברכו' ו': בדובר קימת קמי מרך עיי"ע בדובר ומ"ש. ופי' רבינו נכון מאוד אבל כאן עיקר מקומו.

* דַּבְרוּנָא, דַּבְרוּתָא (פי' בל"ע دابر עיקר ושרש Grund, Ursprung) בע"ז מ"ז סע"א המשתחוה למעיין וכו' והכי קמבעיא ליה למיא דקמיה קא סגיד וקמאי קמאי אזדו או דלמא לדברונא דמיא קא סגיד ופירש"י וקמאי קמאי כלומר מעיין המקלח כל זמן שהמים באות ראשון ראשון והולכות להם והבאות אחריהן מותרות, או דילמ' לדברונא דנהר, לקילוח של נהר והילוכו השתחוה והרי כל הנהר נעבד ואי יש נעבד במחובר אסירי עכ"ל. וא"כ דעת רש"י כי דברונא קילוח והילוך של נהר ויתכן שהוא מע' הקודם לזה והיינו דברתא פי' מרוצה כלומ' קילוח והילוך. אבל לפע"ד נראה ברור כי הוא ל"ע הנ"ל ופתרונו עיקר ושרש, ובזה נבין קושית הש"ס או דילמ' לדברונא דמיא קא סגיד פי' השתחוה לשרש ועיקר של נהר והוא מ ע י י ן של נהר, ומאחר שזה מחובר הוא אסירי מימיו לנסכים. וזה מה שסיימו שם בגמ' לא צריכא דקא נ ב ע י מארעא. ועתה ראינו אור בהיר בפי' מלה זרה בבכורו' נ"ה. שאי' שם זכרותא דמיא פרת ופירש"י זכרות' ע י ק ר ע"ש ובאמת כן הוא רק הגי' ט"ס הוא וצ"ל ד ב ר ו ת א וכ"ה לנכון בילק' בראשית ר' רמז כ"ב: דברותא דמיא פרת. ו כ ן מ צ א ת י ב פ י' כ" י ר ג מ" ה ל ב כ ו ר ו' (באנגייליקא סי' A. 5, 18 דף קט"ז ע"ב) וז"ל ד ב ר ו ת א ד מ י א: ע י ק ר ו של כל מימות של עולם פרת ממנו יוצאין כו' עכ"ל.

* דְּבַרְתָּא (פי' בלא"ר דֶּבֶר Pest) תעני' כ"א: בסורא הוות דברתא בשיבבותיה דרב לא הוות דברתא.

* דַּבַּרְתָּא, דְּבוֹרָה (בל"ע دبر Biene, Wespe) מל"מ והוא שם שרץ העוף ואול' נקרא כן על שם דּוֹבְרָה ומנהיגה אשר להן ונמשכות אחריה, והיחיד בישעי' ז', י"ח ומורגל הקבוץ דבורים עיי' אוצרי המלין, ובדרז"ל היחיד נמצא ג"כ פעם אחת בדברי' רבה רפ"א שדרשו שם (ובילק' ריש דברים) אלה הדברים: מה הדבורה הזו דבשה מתוק ועוקצה מר .. ושם מה הדבורה הזו דובשה לבעלה ועוקצה לאחרים .. וכו' ע"ש והוא כמשל הדיוט אומרים לה לצרעה לא מן דובשך ולא מן עוקציך (תנחומ' בלק וילק' שם רמז תשס"ה ובמ"ר פ"כ) וצרעה הוא כמו דבורה עיי"ע צרע. והקבוץ כלים פט"ז מ"ז מדף של דְּבוֹרים עיי"ע מדף. שבת מ"ג. כוורת דבורים. ובקהל"ר דף פ"ב ע"ג צלן של דבורים שאין בו ממש של כלום, ע"ש במ"כ מ"ש בשם אות אמת. ירו' פאה פ"ז ד"כ: דבש דדבוֹרְיָן, ירו' שבת פ"א ד"ג: דתורתי (מיתעביד) דַּבָּרֵי. ב"ב י"ח. הרחק חרדלך מן דבורָאֵי. סוט' מ"ח: כמא דנתזן דַּבַּרְיָאתָא, והוא תרג' של כאשר תעשינה הדברים (דברי' א' מ"ד) ובתרג' אונק' אי' דַּבַּרְיָתָא ובתר"י ב' דְּבוֹרִיתָא ואסיפת דבורים הנקבצים בתוך כוורת לעשות דבש נקראה בל"ע نحل עיי"ע נחיל. ובל"ס דֵּבוּרְתָּא.

דְּבַשׁ (בל"ע دبس، دبوس ובל"ס דֵּבְשָׁא ענינו בין דבש של דבורים בין של תמרים Honig von Bienen oder Datteln) בפ' המוכר את הספינה בגמ' פירות כוורת (ב"ב פ':) דבש בכוורתו אינו לא אוכל ולא משקה. בפ"ק דחלה (מ"ד), ובפ' כל שעה בגמ' ואילו הדברים (פסחי' ל"ז.) הסופגנין והדובשנין והאיסקריטין פי' פ ו נ ג ו ל י [1]. ירוש' (חלה פ"א דנ"ז ע"ד) סופגנים טריקטא [2] דובשנין מלי גאלה [3], איסקריטין חליטין רשוק [4], חלת המסרת חליטין דמוי .. אמר ר' יוחנן כל שהאור מהלך תחתיו חייב בחלה ובהמוציא ויוצא בה בפסח ר"ל אמר אינו כן [5] אמר ליה ר' יוחנן ובלבד על ידי משקה. בפ' המפקיד בגמ' המפקיד אצל חברו פירות (ב"מ ל"ח סע"א) יין והחמיץ שמן והבאיש [דבש והדביש]. ובפ' מי שהחשיך בגמ' הגיע לחצר (שבת קנ"ד:) כשהדביש [הדביש]

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו א', ל"ד ה"ב' ובדפ"ר פונלוגר וצ"ל כמו בכ"י פונגולי, אבל בדפ"ע בט"ס פונטלו ואותיות גו נשתבשו באות ט' ופי' פונגולי בלאי"ט fungajo, schwammartig פי' אוכל כמין ספוג והלע"ז בא לפי' מלת הסופגנין ובע' ספגן לועז ספונזולי והיא היא כי בלאי"ט spongioso פי' אוכל כמין ספוג. ובאו"ז הלכ' ברכות המוציא סי' קמ"ח הוזכרה עיסה שעושין לפנצולט"י ולשפ"י גולי ובהלכ' חלה סי' רי"ז בט"ס פנצולנוי וצ"ל פנצולטי. [2]) באו"ז הל' חלה שם הגי' טרוקטא. [3]) כ"ה בדפ"ר ובאו"ז שם וכ"ה עיקר כי ענינו בל"י דבש וחלב ומורכבת מן μέλι ומן גאלה γάλακτ· ובדפ"ע וכ"י במלה אחת, ובכ"י ו"ו ב' בט"ס מליא אלה. [4]) עיי"ע חלט. [5]) בנו"ג ר"ש אומ' כל שהאור מהלך תחתיו אינו חייב בחלה ואין אומרים עליו המוציא לחם מן הארץ ואין אדם יוצא בה ידי חובתו בפסח. ורבינו קצר בלשון שהוא באמת קצת ארוך. ובירו' בלי ספק חסרו אחר ר"ש שתי תיבות: בן לקיש כנראה מגי' רבינו וכ"ה לנכון באו"ז בשני המקומות.

למאי הזי לכתיתא דגמלי, פי' נמאס והופסד [1]. ובר"ג דפ' מי שאחזו (גיטי' ס"ט.) וכי אמגוזא דחלבניתא דובשניתא. פי' חלבנה מתוקה בדבש. *[אחי"ה וכן פירש"י רק גלמא ט"ס וצ"ל חלבנא עיי' כריתות ו'. ד"ה חלבנה. וכנ"ה בכורו' ז': דבש דבורים דבש הגיזין והצירעין עיי"ע גז ח'. ב"ב פ'. חלות דבש. ושם: אף דבש הרודה וכו' עיי"ע רד ד'. תרומו' פי"א מ"ג. ברכו' ל"ח. חולי' ק"כ: דבש תמרים עיי"ע סתו. ברכו' שם דובשא דתמרי, ושם ל"ז: דובשא עיקר. שבת כ': שעוה פסולתא דדובשא עיי"ע שעוה ועוד עיי' היטב בע' קר ב'. כתוב' קי"א: קנטיף דובשא מתאיני. יומ' פ"ג: קמחא דשערי בדיבשא. ב"ק קי"ד: דובשנו של חבירו. ב"ב פ'. את הדובשנן. סנהד' ק"א. אין דובשנו מדביש ופירש"י מתקלקל ונעשה צלול מחמת חמימות. ובב"מ ל"ח. ובשבת קנ"ד: פי' הדביש: החמיץ ונ"ל ששני הטעמים יחדיו ידובקו ומשלימין זה לזה כי כשהחמיץ הדבש ונפסד אז מראהו ג"כ משונה ונעשה צלול ואדום ובאמת כן פתרונו בל"ע دبس] —

דִּבְשָׁק (ט"ס וצ"ל בי שקיא או בי פשקי עיי"ע ולמטה בסמוך) בר"ג דפ' במה מדליקין (שבת כ"א.) ובדובשקי רבי פי' בצעים. (א"ב בנוסח' שלנו כתיב דופשקי). *[אחי"ה בנו"ג ומדפשקי רבי ופירש"י (כמו בערוך) וז"ל ומדפשקי בבצעי המים הוא גדל עכ"ל. אבל במו"ע ע' פשק כתב ר"ב בשם רש"י שהוא ומפשקי רבי ואמר ר"ב פשק ובצע מענין אחד ע"ש. וגם לפע"ד נראה כי עיקר הגי' כמו שהביא ר"ב אף שלא העיר בעל ד"ס לשבת כ"א. מאומה, כי אולי בכ"י רש"י המצא תמצא הגי' פשקי, אבל בוא וראה מ"ש הרד"ק בפי' ליונה ד', ו'. ובשרשים בע' קיק וז"ל: ואמרו בגמ' (שבת כ"א.) מאי קיק כו' ולצלוליבא דמי ואבי פשקי רבי פי' בין בצעי המים הוא גדל ע"כ. ודבריו ממלת פי' וכו' שוים אות באות עם פי' רש"י. מוכח מזה שגם גי' רש"י היתה אבי פשקי ואולי ראה הרד"ק גם בערוך הגי' הזו יען שיתר דבריו בענין משחא דקאזא, וצלוליבא נעתקים מהערוך קזא, וצלליבא. וגם קרוב הדבר שפי' הערוך בשלשה הערכים היינו בכאן ובע' קזא וצלליבא נלקח מהגאון ר' שמואל בן חפני אשר הוזכר ברד"ק ע"ש שם ושם. ואם ההשערה הזאת נכונה היא אז נוכל לשער עוד כי מ"ש בכ"י רי"ף לשבת רפ"ב (הובא בד"ס שבת שם) משחא דקאזא פירשו גאון ז"ל השמן שעושין מזרע של צמר גפן עכ"ל, מכוון על הגאון ר' שמואל בן חפני. על כל פנים נראה כי בין לרד"ק בין לר"ב מוספיא עיקר הגי' בי פשקי או מפשקי וזה נ"ל עיקר כי בל"פ برغ = برغاب פירושו כמו בצעי המים וברכת מים עיי"ע בצע ג' וא"כ עיקר מקומו של המלה הוא בע' בי פשקי כמו שציינתי שם. ונראה ברור כי גי' מוטעת נזדמנה לו לרבינו ששם היו כתוב בדובשקי רבי במקום דבי בשקי או אבי בשקי רבי ופי' בשקי ממש כמו פשקי כמו שהוא ג"כ בל"פ במלה זו עצמה. ודע כי בכ"י א"פ הגי' אבי שקיא (עיי' ד"ס שבת צד י"ט) ואם לא נאמר כי גם בגי' זו צ"ל אבי בשקי אז הוא כמו שחת דבי שקיא בקידו' ס"ב: עיי"ע שקיא. היוצא לנו מזה כי גירסאות דובשקי או דפשקי אין להן על מה שתסמכנה וצריך למחקן מערכי מלין זרות של רז"ל. ומה שגוזר אומר הח' לעווי בעמת"ל שהמלה ל"ע היא משגה הוא וכבר עמד עליו הבלשן פליישער בהוספותיו שם] —

* דַּבַּתַּרְתָּה (Dabaritta ?) ירו' ערלה פרק א' דף ס"א ע"ד ר' מתיה מן דבתרתה. עיין על תכונתו של המקום הזה בהגיאגראפיע לנייבויער 265.

דָּג (Fisch) בר"ג דפ' יום טוב (ביצ' ט"ז סע"א), ובפ' אין מעמידין בגמ' שלקות (ע"ז ל"ח.) אמר רב [2] דגים קטנים מלוחין אין בהן משום בישולי גוים פי' כשמלחן ישראל מליחתן היא בישולם והגוי לא בשלן כי כבר מבושלין הן. *[אחי"ה בל"מ דג, דאג (נחמי' י"ג, ט"ז) ודגה הוראה אחת להן, אבל לדעת ראב"ע לשמו' ז', י"ח, הדגה הוא שם מן כולל לכל שורץ במים. ובדרז"ל אין חילוק בין דג לדגה עיי' היטב נדרי' נ"א: ומסקנה שם דגה משמע גדולים ומשמע קטנים. אבל מע"ז ל"ט: נשמע שדגה הוא דג קטן שאית' שם ציר שיש בו דגה, וכן במשמע מלש' צליה אצל הדגה בירו' ביצ' פ"ב דס"א: ירו' ב"מ פ"ז די"א: כי הדגה דג קטן הוא. ובילק' יונה רמז תק"ן בשם פדר"א הדגה לשון נקבה הוא ע"ש כל הספור:

[1]) וכתית פי' רבינו מורסא עיי"ע כתית. [2]) בנו"ג אמר רב אסא אמר רב, ובכ"י מ' לביצ' הגי' א"ר אתי וכי' וכ"ה בד' שונצי' וכתב בעל ד"ס שם צד י"ח ומצוי הוא בכ"י וגם היוחסין הביאו ע"כ עיי' יוחסי' השלם צד קי"ט. ובכ"י ר"ח לע"ז אשר בידי ג"כ הגי' אתי. ובע"ז דפי' קושט' אי' אמר רב איתאי אמר רב וכ"ה בריטב"א עיי' ד"ס ע"ז שם.

אני מזמן דגה מעוברת שס"ה אלפים רבבות דגים קטנים וכו' עד ואמ' לה דגה לדג וכו'. — חולי' ס"ג: ז' מאות מיני דגים הן וכו' ושם. ובע"ז מ'. סימני דגים וכו'. ושם ובשבת כ"א. עיי' תוספ' שם ד"ה חלב קרבי דגים וכו'. ובע"ז שם: דג טמא משריץ דג טהור מטיל בצים. וכ"ה בבכורו' ז': ושם אמר רב אשי רוב דגים במינן משריצין. ויש דגים שנקראין על שם מקום מציאתן וצידתן עיי"ע אלתית אספנן וצחן ב'. — ומה שהוראתו מ ז ל דגים עיי' ילק' פקודי רמז תי"ח. וילק' מלכי' רמז קפ"ה ופסיקת' רבתי פ"כ] —

* דּוּגִי עיי"ע בי דוגי.

* דְּגוּגִית עיי"ע דגית אחר ע' דגר ב'.

דָּגַל (פי' בל"ע دجل ובל"ס דַּגָל=כָּזָב. והשם דַּגָּלָא בל"ס ובל"ע دجال כזבן Lügner) בפ' במה אשה בגמ' לא יצא האיש (שבת ס"ג סע"א) שני תלמידי חכמים המדגילין זה את זה [1]) בהלכה הקב"ה אוהבן שנאמ' (שה"ש ב', ד') ודגלו עלי אהבה. פי' שני תלמידי חכמים המקשין ומכחישין זה לזה בהלכה הקב"ה אוהבן [2]). ובר"ג דפ' אין מעמידין (ע"ז כ"ב:) מכתבא גללא בזע ודגלא בחבריה ידע. [פי'] מכתבא שהוא עט ברזל נוקב את הצור כך דַּגָּלָא שהוא מכזב מכיר בכזבנות חברו. יפיח כזבים עד שקר (משלי י"ד, ה') ודממליל כדבנותא [3]) סהדא דגלא. במשפט לא ימעל פיו (שם ט"ז, י') לא נדגיל פומיה [4]). פ"א כבר פירשנו בע' גלל [ב'] [5]). ורבי גרשם פי' מכתבא שקורין ג ר פ י א [6]) דמכתב חוקק אבן של שיש ורכיל מכיר בחברו. רגלא כמו (ש"ב י"ט, כ"ח) וירגל בעבדך. כן הרועה יודע בגוי חברו שחשוד על הרביעה. פ"א מכתבא גללא בזע ורגלא כולה מילתא בחבריה ידע. המכתב והאבן שהיו קורע'ן את הנייר אותה קריעה ניכרת רישומה ב כ ת ב ש ת ח ת ה נ י י ר ד נ ק ר ע [7]) והיינו בחבריה ידיע והרכיל נמי אם עושה רכילות בין שני אנשים אותן שני אנשים אחד מכיר בחברו שנעשה רכילות בין שניהן אע"פ שלא שמע הרכילות ביניהן כן הגוי מכיר בחבירו [8]).

* דֶּגֶל (מל"מ וענינו נֵס Panier והושאל לצבאות אשר דגלים להם (עיי' שה"ש ו', ד') וכן בל"ע دجالة פי' קביצת אנשים Schaar) שמ"ר פט"ו א י ן ד ג ל י ם א ל א צ ב א ו ת. שם ס"פ כ"ד שורות שורות דגלים דגלים. במ"ר פ"ב נתאויתם לעשות דגלים. שהש"ר פ' הביאני: מיכאל ודגלו גבריאל ודגלו וראו עיני טקסים (בל"י τάξις) של מעלה וכו'. ועיי' שהש"ר פ' מי זאת (ו', ד'). ושם פ' גן נעול: דגלים חונים על הים בטקסים מלכים. ושם פ' מי זאת (ו', ד') הואיל ונתאוו בני להיות כדגלים יחנו בדגלים שנא' על דגלו באותות וכו' ודרש באוותות עיי' מ"כ. ושם כנדגלות: כדגלין של מעלן כגון מיכאל ודגלו גבריאל ודגלו וכו'.

דֶּגֶל = דִּיגְלָא (בל"י עץ שיש לו שני ראשין וענפים (עיי"ע גד ג') zweizackige Stange) דדרו בדגלא. (ביצ' ל'.) ככר פירשנו בע' גד. *[אחי"ה ע"ש השינוים. ועה"ק שנ"ב פי'

---

[1]) וכ"ה בילק' שהש"ר פ' ב' רמז תתקפ"ו ובנו"ג זה לזה ובכ"י מ' זה ע ם זה. [2]) בדפ"ע התיבות מן פי' וכו' נדפסו בט"ס אחר ציון של מאמר בע"ז וסירוס דברים ראיתי כאן. וכן נראה מהתוספי ע"ז כ"ב: ד"ה רגלא שפי' שם ר"ת כערוך שהזכירו ואמר לענין שני ת"ח בזה"ל המכחישין זה לזה ואינן עומדין על העיקר אפי' הכי הקב"ה אוהבן וכו' ע"ש ושם השיגו התוספ' על פירש"י דשבת הנ"ל שפי' מדגילין לשי' דגל שמקהילין קהלות ברבים ע"ש. וכפי' הערוך משמע ג"כ בשהש"ר פי' ודגלו ר' יונה אמר שני ת"ח שעוסקין בדברי הלכה וכו' אמר הקב"ה ודגלו עלי אהבה א"ר אחא ע"ה שקורא לאהבה איבה כגון ואהבת ואייבת אמר הקב"ה ו ד י ל ו ג ו עלי אהבה צ"ל ודיגולו פי' כזבנו שהוא מעוות לנו את הפסוקים. ועוד דריש שם ודילוגו עלי אהבה א"ר ברכיה אפי' אותן הדגולין שרגל יעקב באביו היאך מה דאת אמר ואת עורות גדיי העזים וכו' ובילקי שה"ש רמז תתקפ"ו בט"ס אפי' דילוגין שדלג יעקב וכו'. [3]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס בסרבנותא. [4]) בנו"ג בציון הראשון רגאלא וכערוך אי' בפשיטא ובציון השני נדגול. וגי' ברי"ש אי' עוד בתרגי' משלי כ', י"ז; כ"ד, י"ח וכולם צ"ל בדלי"ת כמו שהוא ג"כ בפשיטי וכן גרסינן בע"ז הנ"ל רגלא וכ"ה ברש"י אבל התוספי גרסו כערוך בדלת. [5]) וכונת רבינו על פי' ר"ח שם. ועתה כשבאו פי' ר " ח כ"י על כמה מסכתות לידי ראיתי ברוך המעורר ישנים כי באמת כל דברי רבינו שם נעתקו מלה במלה מפי' ר"ח כ"י לע"ז (באנגייליקא סי' A 10, 2 דף י"ג.) ושמחתי כי גם בכ"י זה מצאתי גי' הכ"י ערוך הינדוי. אבל מ"ש לפי גי' כ"י ו"ו ג ו ב ב י המכס בכ"י ר"ח אי' כדפ"ע גוכבי וכן בכ"י ר"ח הגי' בפסחי' והוא דגש בהו ר ג ל א ולא כמו שרציתי להגיה דיילא. אבל בגי' ר"ח ל פ ס ח י' צד ק"מ אי' דיאלא וגי' ד ג ש אי' ג"כ בכ"י ש"ס לפסחי' עיי' ד"ס שם צד קל"א ו א י נ ו ט"ס כמו ששיער בעל ד"ס שם באות פ' כי גש הוא בל"ע וסו' כמו משש ורגש בעברי (עיי"ע גשש) וא"כ דגש בהו ממש כמו דרגש בהו של גי' דפוסים בפסחים פ"ו: [6]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ול"ד והוא לאי"ט Griffel, grafio; ובדפ"ר גרפא אבל בשדפ"ע בט"ס גדפא והגי' היותר נכונה אי' בע' אנטיגרפין ע"ש. [7]) כ"ה בכ"י ו"ו. ובדפ"ע אי' נכרת רישומה בנייר שתחת אותו הנקרע. [8]) כפי' האחרון הזה אי' גם בפירש"י ע"ש.

בכאן וז"ל פי' דגלא עץ בב' נצרים בראשו שקורין גאבי"ל (Gabel) בלא"ש] —

* דגלום ([צ"ל דֵּילוּם] בל"י δειλός feig, furchtsam) בקהל"ר ה', ט' פ' יש רעה: וכי יש רעה חולה ויש רעה טובה אלא איזו רעה חולה כגון דגלום פטרגוס מסכן תשיש ערטל וכפין, וכתב מ"כ דגלום פטרוגוס שם איש עני תשיש כחו וערום ורעב ע"כ, ובעל המעריך כתב פי' פיסח ובעל פודגרא וזהו רעה חולה שצרתו כפולה. . דגלום מלשי' אז ידלג כאיל פסח ודרך סגי נהור הוא עכ"ל. אבל דעת בעל כ"כ לא נחה בפי' המהר"ם די לונזאנו זה, אולם ר"ד די לארא בעצמו לא נסה חילו לפרש. וראיתי במשביר שכתב פטרגוס צ"ל פדגרוס ע"כ. וכבר קדמוהו המהר"ם ועיי' עוד פי' הח' אייזלער בט"ר ח"ב 37 והגיה: מ' (= מַן) דחָלֵי פטרגוס. ואצלי אין ספק כי שתי תיבות זרות מל"י נגזרו ופירושן בצדן ע"י שתי תיבות עבריות כי δειλός בל"י תשש כח ורך הלב. ועוד πτωχός בל"י עניגו מסכן מאוד bettelarm וא"כ עיקר הגי' איזו רעה חולה כגון דילום פטוגוס (= פטוכוס) תשיש מסכן וכו' ולפי זה תשיש בא לפרש מה הוא דילוס, ומסכן בא לבאר מה הוא פטוגוס. ונראה שמגליון בא לפנים. ושיעורו כמאמר החכם כל ימי עני רעים (משלי ט"ו, ט"ו) וכן דרשו בסנהד' ק' סע"ב כל ימי עני רעים זה איסתנים פי' בל"י ἀσθενής חולה ותשש כח.

* דֶּגְלַת (בל"ס דֶּקְלַת פי' נהר חִדֶּקֶל שהוא Tigris כידוע ובכתבי רעץ אשוריים שם הנהר Hidiglat ובל"ע دجلة ובל' הוצואריש דגרת) ברכו' נ"ט: הרואה דגלת וכו' מיא דדגלת וכו' עיי"ע גשר ב' ששם הג' דיגלת. ובמ"ק כ"ה סע"ב כיפי דדגלת, ובע' כף י"א גרס ג"כ רבינו דדיגלת לפי גי' דפ"ר ע"ש פירושו. והגי' ביו"ד אי' גם במ"ק שם רבא כי הוה אתי לדיגלת ופירש"י חידקל, וכן פירש"י בב"ק ל', רבא שדי להו בדגלת, וכ"ה בפירש"י לקידושי' ע"א: לעיל בדיגלת וכו' לתחתית בדגלת, יבמות קכ"א. אטבע בדגלת עיי"ע גשר ב'. וכתב בן מתתיהו בקדמוניות א', א' ג' וז"ל Τίγρης δε Διγλὰθ ἐξ οὗ φράζεται τὸ μετὰ στενότητος ὀξύ כלומ' ונקרא טיגרים או דגלת מפני שהוא חד וקל (ועיי' עוד פליניאוס ו', ל"א ויתר הציונים שהובאו בתיזוירום לגיזיניאוס ע' חדקל ושפיעגעל קדמוניות של איראן ח"א קע"ב) וכן פירשו רז"ל בענין חדקל (בברכו' נ"ט:) מאי חדקל א"ר אשי מימיו חדין וקלין, ובל"פ הישנה הוראת מלת tighris חץ Pfeil וא"כ נוכל לפתור חדקל כמו חץ קל פי' חד וחריף כמו חץ וקל במרוצתו וכן אמר Eusthatius (הובא מהחכם שפיעגעל במקום הנ"ל) Τίγρις-ταχὺς ὡς βέλος פי' טיגרים חריף כמו חץ. ועיי' עוד נייבויער גיאגרפיא תלמודית צד של"ד. וע' חדקל. וע' טגרוס במו"ע.

דָּגָם (= דּוּגְמָא = דֶּיגְמַא בל"י δεῖγμα Probe, Probestück. דוכמא; דיגמטריון עיי' בפנים בערך). בפ' י' בשבת (מ"א דף צ':) המצניע לזרע לדוגמא ולרפואה. ובפ"ק דשבת [בגמ'] לא יצא החייט במחטו (י"א:) ולא צַבָּע בדוגמא שבאזנו. [1]) ובס"ג דפ' כלל גדול (שבת ע"ו רע"ב) הכא נמי חזו [2]) לדוגמא. ובפ' המוציא יין בגמ' עור [3]) (שבת ע"ט. וצ'.) סממנין כדי לצבוע בהן דוגמא לאירא [4]) ובס"ג דב"ק (קי"ט:) ת"ר אין לוקחין מן הצבע לא אותות ולא דוגמות כבר פירשנו בע' (אתות) [אות] [5]) ולשון לעז הוא דגמא [6]). דוגמא השקוה בעדיות פ"ה (מ"ו) ובר"ג דמי שמתו (ברכו' י"ט.) ס"א דוכמא [7]), פי' גרים שכמותה השקוה כלומ' שמעיה ואבטליון שבאו מטיפת גרים הן השקו גיורת להראות שהן חשובין בישראל ונמצאו מזלזלין בכבודן; פי' ר"ח ז"ל בר"פ ואלו מגלחין ירושלמי (פ"ג הל"א דפ"א רע"ד) על כ"ד דברים מנדין על כבוד הרב [8]) וזה אחד מהן וכן אשר לא יבוא לשלשת הימים (עזרא י', ח') וכתוב ביה (שם) והוא יבדל מקהל הגולה [9]) (א"ר יצחק אית סגי מנהון, במתניתין) [ט"ס וצ"ל א"ר יצחק אית סגי מינהון במתניתא] [10]). בתעניות

---

[1]) וכ"ה בתוספתא שבת פ"א ובירו' שבת פ"א ד"ג: ושם פ"ו ד"ח: וכ"ה ברמב"ם הלכ' שבת פי"ט הכ"א ובחי' המאירי וכ"ה בכ"י מ' וא"פ עיי' ד"ס שבת צד ח': ובנו"ג שבצוארו. [2]) בנו"ג חזיא. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ובדפ"ר אבל בדפ"ו בט"ס שור, ובדפוסי' החדשים פשטו בטעות שורין יען שסמך לו סממנין. [4]) עיי"ע ארא ב' ושם מצויין היטב בגמ' עור. [5]) בנו"ג בב"ק כגי' רבינו בכאן אבל בע' אות הגי' דוגמאות. והקבוץ דוגמות דידיה אי' גם בב"ר פע"א עיי' בסוף הערך. [6]) בלאי"ט ורו' dogma; כה"ג בדפ"א אבל בדפ"ו בט"ס דלמא. [7]) וכ"ה בירו' מ"ק פ"ג דפ"א ע"ד דכמה השקוה, אבל בספרי נשא פ' ז' ובילק' נשא רמז תש"ו הגי' דוגמה השקוה ובע"י הראשון אי' לדוגמא ובב"נ לברכו' הנ"ל לוגמא וצ"ל לדוגמא. [8]) זה לי' בירו' שם אבל אי' בברכו' שם ובשאלתות סי' צ'. [9]) זה הפסוק נדרש איזה פעמים על נדוי והפקר בי"ד הפקר עיי' מ"ק ט"ז. ושאלתות פי' קרח סי' ק"ל ויבמו' פ"ט: גיטי' ל"ו: [10]) בירו' שם הגי' א"ר

(ירו' פ"ג דס"ז.) שלח לו שמעון בן שטח צריך אתה נידוי וכו' [1]. בר"ה (ירו' ר"ה פ"ה דנ"ז סע"ב וכ"ה בירו' מ"ק וירו' תעני' שם ושם) [2] שלחו לו לרבן גמליאל כל המעכב את הרבים לעשות מצוה צריך נידוי, בפסחי' (בבבלי נ"ג סע"א ובביצי' כ"ג. וברכו' י"ט.) אלמלא תודוס אתה גוזרני עליך נידוי [3] תנן (עדיות פ"ה מ"ו) את מי נידו את אלעזר בן חנך שפקפק בנטילת ידים. הדה אמר אמפקפק אפי' בדבר אחד מדברי סופרים צריך' נידוי (ירו' מ"ק שם) [4]. בעדיות (שם) דוכמא השקוה, מהו דוכמא דכותה [5] פירוש גרים שכמותה השקוה כלומ' גינה שמעיה ואבטליון הדא אמרה המבזה הזקן אפי' לאחר מיתה צריך נידוי (ירו' מ"ק שם) [6]. שאלו לפני רב האי גאון אשכחן בפי' דאית גבן דדיכמא (מיצבע) [מי צבע] אי הכי מפרשו רבנן (מיצבע) [מי צבע] מ"ט אשקיוה והשיבם הכי קאמר עקביה בן מהללאל לא אשקוה מי סוטה אלא היו כמייראין אותה שמא תודה שנטמאת והראוה כאילו מי סוטה הן כדרך שאמר שלמה (מ"א, ג', כ"ה) גזרו את הילד החי ושלא לעשות כן אלא שם דרך חקירה כדי שיתגלה לו הסוד [7]. דוגמא הוא ברכבה שלו בר"ג דפי' אין דורשין (חגיג' ט"ז רע"א) כלומ' מְדוּגם שאין כמותו בכל הרבבות והוא ראה מלכים הדומין למ י ט ט ר ו ן [8] על כן לא טעה וכן סי' אות הוא ברבבה שלו (חגיגה שם) [9]. בב"ר פי"א (בסוף הפרשה) ויברך אלהים את יום השביעי: ממלאכת עולמו שבת ולא שבת ממלאכת הרשעים וממלאכת הצדיקים אלא פועל עם אלו ופועל עם אלו מראה לאלו מעין דגמטרין שלהן ולאלו מעין דגמטרין שלהן ומניין שפורענות הרשעים קרויה מלאכה שנאמר [פתח ה' את אוצרו ויוצא את כלי זעמו כי מלאכה היא (ירמי' נ', כ"ה), ומניין ששכרן של צדיקים קרויה מלאכה שנאמ' (תהילי' ל"א, כ')] מה רב טובך אשר צפנת ליריאיך פעלת לחוסים בך [10]. ובילמדנו באלה פקודי פ' ויביאו את המשכן (בתנחו' סוף פקודי בקיצור לשון ע"ש) זהו שאמר הכתוב (איוב ל"ו, ז') לא יגרע מצדיק עינו כן (אמר) [נ"ל שצ"ל אין] הקב"ה מונע מצדיק עינו דגמטורין שלו כאדם המבקש למכור פירות לחברו והוא אומר לו הראה לי את (הבנין) [נ"ל שצ"ל ה ד מ י ו ן], נ"א ה ע י ן [11] הוי אומר לא יגרע מצדיק עינו [12]

יצחק בי רבי לעזר אית סגי מינהון מ ב ד ר ן במתניתא. פי' יש הרבה מן כ"ד דברים שהם מפוזרין בבריתות. בדפ"ע אי' בט"ס הנקודה קודם במתניתין, ובדפ"א ופראג הגי' ובמתניתין ומצויין בטעות וכל זה יען שלא ראו המאמר בגמ' ירו'. [1]) בירו' שם ובירו' מ"ק שם הגי' צריך אתה לנדות אבל הסיום שכל וכו' צ ר י ך נ י ד ו י אי' כגי' רבינו. ובבבלי תענית י"ט. וכ"ג. משונה הלשון ע"ש. [2]) ובדפ"ע מצויין בבלי ר"ה כ"ה וכ"ה בסוף הפשב"ע ח"ב בשכחת המלקט וכתב הגרי"ב שם: ולא ידעתי מקומו ע"כ, וגם המעתיק שם הרבה לדבר ונלאה למצוא ולא עלה בידו ונעלמה מהם כי המקור הוא בירו' בג' מקומות הנ"ל. [3]) ובירו' ביצה פ"ב דס"א סע"ג וירו' מ"ק שם הגי' אילולא שאת תודוס לא היינו מנדין אותך? [4]) ושם ובעדיו' הגי' בטהרת ידים. ובברכו' שם ובירו' הגי' אלעזר בן חנך כגי' רבינו וכ"ה באו"ז הלי' נט"י סי' ע"ז ובעדיות אי' אליעזר בן חנוך. ובעי' פק ה' הגי' בכ"י ק"ט בן הנך וכ"ה בדפ"ו וכ"ה בכ"י מ' עיי' ד"ס לברכו' צד מ"ת: ושם באות ק' נסמן גם הגי' בן ה נ ד ובאמת כן מצאתי בדפ"ר של ערוך אבל לא בעי' פק כי אם בעי' דגם ונ"ל שהוא משובש מן ה נ ך, והנך וחנוך אחד הוא ויותר משובש בבה"ג בפ"ו דברכו' דף ט' עמוד ב' בן הנר ובב"נ לברכו' בן הניר ובשאילתות מצורע סי' צ' בן הגר וכ"ה בסדר ר' עמרם גאון עמוד ט"ו. [5]) בירו' מ"ק שם הגי' דכמה השקוה מהו דכמת דכוותה, אבל התוספ' בברכו' י"ט. ד"ה דוגמא גרסו בירו' מ"ק מהו ד ו ג מ ה דכוותה, וכה"ג בתוספ' הרא"ש ובתוספ' ר' יהודה חסיד עיי' ספר ברכה משולשת בסוגין דברכות, ובזה נסתלקה תמיהת הגרי"ב בהפשב"ע ע' דגם מדוע לא זכרו התוספות גי' בעל הערוך דוכמא, די"ל כי לפניהם היתה הגי' גם בירו' מ"ק דוגמא. [6]) ולפירוש של ירו' זה יפה עולה פירש"י לברכו' י"ט. ועיי' ג"כ הרמב"ם והראב"ד לעדיות שם. [7]) הובא פי' הערוך בשם רה"ג בתוי"ט לעדיות ד"ה דוגמא ותוכן הענין הובא ג"כ בתוספ' ברכו' ד"ה דוגמא בשם הערוך מבלי שהזכיר כי הוא פי' רה"ג, ובתוספ' שם יפה גרסו מי צבע ובכ"י ל"ד אי' מן צבע. וכפי' האחרון פירשו הרמב"ם והראב"ד לעדיות בפי' השני וכ"ה ברע"ב בפ"א עיי' תוי"ט שם. ולפירוש רה"ג הנ"ל דיכמא או יותר טוב דוכמא הוא ל"י δοκιμή בחינה וחקירה ange-stellte Probe ובצדק שפט כן ר"ב בסוף הע' אבל הפי' בירו' דוכמא ד כ ו ת ה מתנגד לפי' זה. [8]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד ועיי"ע ועי' אות א'. [9]) ועיי"ע אות א'. [10]) השלמתי לפי גי' הנכונה בב"ר והמעתיקים השמיטו בטעות מן שנאמר עד שנאמר. ובב"ר קצת שנוים ע"ש. ובנו"ג דוגמא נטורין והוא בלי ספק ט"ס של מעתיקים דלא גמרי וסברי והראיה כי בילק' תהלי' ר' רמז תשי"ו הובא לנכון ב"ר בזה"ל מעין דגמטורין ובעל כ"כ גורס דוגמטורין. ובלק' ירמיה רמז של"ה הובא הב"ר בזה"ל מעין ד י ג מ ט ו ר י שלהם ואלו מעין דגמטורי שלהן ע"כ, וצ"ל גם בפעם השנית דיגמטורי והוא מליי δειγματήριον Aehnlichkeit פי' דמות ודמיון מפעל δειγματίζω אע"פ שהשם אינו מורגל בל"י. וב כ"י פ א ר י ז אי' בב"ר שם ג"כ הגי' דוגמאטרין במלה אחת עיי' מ"ש החכם גרינוואלד במ"ע המחקר (הוציא לאור הרב החכם שטערן) שנה שנייה סי' ד' צד ס"ג. ובחנם העמים עלינו בעל המשביר (משביר החדש צד ט"ו) לקיים הגי' המשובשת דוגמא נטורין ופירשו מן ל"ר nātura הנהגה והרגל, ובהוצאת ב"ר ע"י הרב החכם קריגער חוברת ראשונה צד נ"ט גרס במלה אחת דוגמאגטורין כגי' כ"י ואין נ"ל וצ"ל דוגמאטרין כגי' כ"י פאריז הנ"ל. [11]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ול"ד, ובדפ"ע בט"ס ה ע ץ. [12]) בדפ"ר חסר מצדיק עינו עד מצדיק עינו.

תדע לך אברהם הוליד את יצחק דומה לו שנאמר (בראשי' כ"ה, י"ט) ואלה תולדות יצחק בן אברהם, יעקב הוליד את יוסף דומה לו שנא' (בראשי' ל"ז, ב') אלה תולדות יעקב יוסף, ראובן שמעון לא אמר אלא יוסף, וכן הוא אומר (שם ג') כי בן זקונים הוא לו זיו איקונין שלו, הוי לא יגרע מצדיק עינו. *[אחי"ה כתנחו' שם אי' מהו כן אין הקב"ה מונע מן הצדיק דוגמטרין שלו הוי לא יגרע וכו' תדע לך וכו' נשמע מזה כי כנים דברנו להגיה במקום אמר: כ ן. ועוד נראה כי נשמט ג"כ בתנחומ' מאמר שלם כמו בדפ"ר של ערוך. ומלת דוגמטרין או דיגמטרין, כצ"ל במקום דגמטורין של גי' רבינו, הוא ממש כמלת דוגמא, והראיה כי בב"ר פע"א אי' בזה"ל א"ר לוי לא יגרע מצדיק עינו עינוהי ד ו ג מ ו ת דידיה. ובילק' איוב רמז תתק"ך אי' לא יגרע מצדיק עינו אמר ר' לוי דוגמא דידיה. וגי' זו אי' ג"כ בבמד"ר רפ"ו לא יגרע מצדיק עיניו וגו' אין הקב"ה מונע דוגמא דידהו. בכל המקומות הללו דרש ע י נ י ו (או עינו עיי' מנחת שי לפסוק הנ"ל באיוב שהביא כי בדפ"ו רפ"ח כתוב עינו והאריך שם ולא הזכיר כי כן גי' רבינו בכאן) בהוראת עין שמשתמשין בה רז"ל בענין אופן וסימן ודמיון עיי"ע עין. וכן מצאנו בשהש"ר פ' הנך יפה (שה"ש א', ט"ו) ובפ' הנך יפה (שם ד', א') דרש ע י נ י ך יונים כיונים דוגמא דידך דמיא להדא יונה מה יונה וכו'. ולפעמים באו עין ודוגמא יחדיו ידובקו ד"מ סוט' י'. מעין דוגמא של מעלה. ב"ר פנ"א ופע"ג מעין דוגמא של עולם הבא. קהל"ר פ' שבתי היה לו דוגמא מעין דוגמא של עולם הבא. והוא כמו מעין העולם הבא. ב"ב י"ז. — וכנ"ה שבת ל' סע"ב בוא ואראך דוגמתן בעולם הזה. תעני' כ"ג. צררו מהם דוגמא לדורות (עיי' ספרא ריש בחוקותי וילק' ירמיה רמז רע"ו). כתובות כ"ח: קחו לכם דוגמא לדורות. שהש"ר פ' שיר השירים: עד שלא עמד שלמה לא היתה דוגמא. פי' דמיון ומשל להבין על ידו תוכן הענינים עיי' מ"כ שם. קהל"ר פ' והארץ מה שברא הקב"ה באדם ברא בארץ לדוגמא לו. שמ"ר ספט"ו אתם כדוגמתה. ירו' שבת רפ"י די"ב סע"ב לא אתיה אלא לדוגמא פי' למשל. ורש"י בשה"ש הביא המלה הזאת הרבה פעמים. ובהיות המלה נחצבת מלש' יון רשומה בתחלת הערך בעבור זאת עיקר כתיבתה דיגמא = δεῖγμα וכ"ה לנכון בירו' הוריות רפ"ג דמ"ז. וירו' סנהד' פ"ב ד"כ רע"א דיגמא דידכון דמי וכו' עיי"ע בר ו'] — (א"ב פי' דוגמא בל"י תבנית סימן ודמיון וכן פי' דיגמטריון. אבל פי' דוכימא בל"י בחינה וחקירה וזה טעם דוכמא השקוה) [1].

* דוּגְמַנִיּוֹת ([צ"ל דוּגְמַטּוֹת] בל"י δόγμα Be-schluss, Verordnung והקבוץ δόγματα) במד' שו"ט מזמור קי"ח סבוני כ ד ב ו ר י ם שהוא עתיד לפרוש דוגמניות על כל המדינות להוציא כ ר ו ז ו ת כמה דאת אמר קראו זאת בגוים קדשו (עצרה) [צ"ל מלחמה] (יואל ד', ט'). ופי' המפרש משמעותה יכרזו בכל מקום ציווי חזק ואמץ. ויפה כיון ולדעתי היא מלה יונית הנ"ל שפירושה ציווי וגזרה ואותיות נ"י נשתבשו מאות ט' עיי"ע אוביין בהערה שתמצא בהיפך דוגמאות. ולפע"ד דורש כדבורים כמו כְּ דְ בּ וּ רִ י ם ועל זה אמר שהוא עתיד לפרוש דוגמטיות פי' ציוויים והכרזות של גזרות ויפה הביא הפסוק ק ר א ו זאת וגו'. וה' לעווי ופליישער פירשו בדרך רחוקה וזרה. אבל בעל כ"כ בא לנקודת האמת ע"ש.

דָגָן (מל"מ Getreide פי' גרגרי תבואה וממנו אִתְפַּעֵל אִידַּגַּן כשנעשה התבואה כרי) בר"ג דפ' שלשה שאכלו (ברכו' מ"ז רע"ב) ובפ' כל שעה בגמ' ואילו דברים (פסחי' ל"ח: וכ"ה בביצי' י"ג: ושבת קכ"ז: וש"נ כל המקומות) האי אידגַן והאי לא אידגן. פי' כשנעשה כרי זהו דגן ונתחייב בתרומה ומעשר ראשון וקרינן ביה דגן שנאמ' (במדבי' י"ח, כ"ז) כדגן מן הגרן, ראשית דגנך (דברי' י"ח, ד') בשבלים לא אידגן על כן לא נתחייב בתרומה, וכי קאמר ר' ינאי ב ר י ש [2]) פרק כיצד מברכין (ברכו' ל"ה:) ובפ' השוכר את הפועלין (ב"מ פ"ז סע"ב ופ"ח רע"א וכ"ה בגיטי' פ"א.) אין הטבל מתחייב במעשר עד שיראה פני הבית מפורש התם (ב"מ פ"ח:) כי קאמר ר' ינאי בזתים וענבים, אבל חטין ושעורין גורן בהדיא כתיב בהו. ס"א דיגון כתיב בהו [3]). פ"א כי קאמר ר' ינאי אין הטבל מתחייב במעשר עד שיראה פני הבית במעשר שני ובמעשר עני אבל תרומה ומעשר ראשון חייב בגורן [4]).

[1]) אמת יהגה חכו. וכן כולל על נכון כל הערך תחת דבור המתחיל אחד וכ"ה בכ"י ו"ו ול"ד ה"ב וב"ר, אבל בדפ"ו בלי נכון הפריד בין הדבקים ועשה מן ציון של חגיגה הנ"ל ערך בפני עצמו. [2]) כ"ה בדפ"ר. [3]) והרמב"ם בפ"ג מהלכו' מעשר הל"ב דעת אחרת יש לו והראב"ד השיג עליו ע"ש ובמשנה למלך שם. ועיי' עוד בשט"מ בב"מ פ"ח: [4]) וגם בזה היה חולק הרמב"ם פ"ד מהלכי מעשר הל"א ע"ש. אבל מדברי התוספות בביצי' י"ג: שבת קכז: ד"ה האי אידגן ועירו' ל"א: ד"ה ומה מוכח כפ"א של רבינו עש"ה ועיי' עוד במשנה למלך פ"ג דתרומות הל"ג בד"ה ודע (ושם מצויין בט"ס מראה מקומות בתוספות).

ובסוף גמר' [1]) דפ' השולח גט (גיטי' מ"ז.) מר סבר דגנך ולא דגן גוי ומר סבר דיגונך ולא דיגון גוי. פי' מ"ד דגנך ולא דגן גוי סבר כיון שלקח פירות שנגמרו מלאכתן מן הגוי דגן גוי קרינן בהו ופטור. מ"ד דיגונך סבר מה שאתה מדגן דהוא ממרח כלומ' מירוח דישראל הוי גמר מלאכה למעשר ולא מירוח גוי דלעולם חייב לעשר פירות הלוקחין מן הגוי קודם שימרחו משום דאין קנין לגוי בארץ ישראל להפקיע מידי מעשר. *[אחי"ה וכן פירש"י ע"ש. — וכנ"ה בנדרי' נ"ה. דגן כל דמידגן משמע ופי' הרא"ש שעושין ממנו כרי, וזה כדעת רבינו בתחילת הערך. וכמו כן מוכח מירו' רפ"ז דנדרים ד"מ רע"ג שפי' שם טעם דר"מ וחכמים במשנ' ב' דפ"ז בנדרי' ואמרינן בירו' שם מ"ט דר"מ דגנה דארעא מ"ט דרבנן דגנן מעבורה פי' ר"מ דסבר במשנ' שם הנודר מן הדגן אסור בפול המצרי היינו טעמו דס"ל דגן משמע כל שעושין ממנו כרי על הארץ ורבנן סברי דגנה מעבורה לא מיקרי דגן אלא מעבור הארץ ולכן הנדור מן הדגן אינו אסור אלא מחמשת המינין כלומ' חטה ושעורה וכוסמין ושיפין ושיבולת שועל. והקבוץ נמצא בתוספ' ברכו' פ"ו ויזרע יצחק וגו' מאה מינין (מניין) מאה שערים מאה דגנים ומאה דגנים ששיעורם מאה פעמים וכו', ובכ"י תוספתא חסר עיי' תוספ' בהוצאת צוק"מ ח"א צד ט"ו. פסיקתא רבתי פמ"א מנפף את הדגנים] —

דִּגּוֹן (א') בל"י δίγωνον zweiwinklig בעל שתי זויות. ב') דִּגּוֹן = דִּכּוֹן בל"י διχῶς שתי פעמים (zweifach בס"ג דפ"ק דנזיר (ח': וב"ב קס"ד:) [2]) הן [3]) אחת, דיגון [4]) שתים, טריגון [5]) שלש, טטריגון [6]) ארבע, פינטיגון [7]) חמש. ת"ר בית עיגול דיגון, [8]) טריגון [9]) פנטיגון [10]) אינו מטמא בנגעים, טטרגון [11]) מטמא בנגעים. ובר"ג דגט פשוט (ב"ב שם) ארכן דיגון קרו ליה [12]). (א"ב פי' בל"י דיגון בעל שתי זויות, תריגון בעל שלש זויות, טטרגון בעל ארבע זויות, פנטיגון בעל חמש זויות וזה ענין בבתים. אבל בארכון [13]) ענין אחר. והוא אשר ברומי היו שני ארכונים או מושלים נבררים מדי שנה בשנה ואם לפי צורך המלחמה נמשכת הממשלה לשנה אחרת או אחר עיבור שנים היה נברר פעם שנית אחד מהם למושל נקרא מושל שנית ובל"י ארכון דיכון [14]) ואם נברר עוד פעם נקרא ארכון טריכון ובפעם הרביעית ארכון טטרכון, ובחמישית ארכון פנטיכון וכן על זו הדרך). *[אחי"ה ויפה העיר ר"ב ועל פיו ציינתי מלות יוניות והברה אחרונה כון היא בל"פ كان كانه ובל"י הברה: χῶς ועניינו להגביל הכמות וממש כמו פעם בל"מ. וא"כ דיגון = דיכון שתי פעמים, טריגון שלש פעמים, טטרגון ארבע פעמים, פנטיגון חמש פעמים. וכתב רגמ"ה בפי' לב"ב כ"י וז"ל אם אמר הריני נזיר הינא קיבל עליו נזירות ל' יום ואם אמר הריני נזיר דגון קיבל עליו ב' נזירות ששים יום וכן כל הני, והאי לשון פליטין יוני הוא עכ"ל. ונ"ל שבמקום פליטין יותר טוב להגיה פליטיק והוא בל"י πολιτικός שפת אנשי עיר עיי' במבוא צד י'. ובע' אנוס. אבל בְּבִנְיָנִים הוראת ההברה גון בל"י γωνία פי' זוית וא"כ דיגון בעל שתי זויות וכן כל הענין. וגם זה יפה פי' רגמ"ה בכ"י שם וז"ל: בית עיגול שאין לו זויות כלל, דיגון שאין לו אלא ב' זויות, טריגון ג' זויות, פנטיגון של ה' זויות טטריגון שיש ל ד' זויות כרוב בתים מטמא בנגעים עכ"ל ועוד עיי"ע טטרגון]—

☞ דְּגַר (übereinanderhäufen, falten) תרג' מעי חמרמרו (איכ' א', כ') מעי אידגרו. *[אחי"ה וכ"ה באיכ' ב', י"א אידגארן מעי. ונראה שהתרג' גזר אמר כי חמרמרו נאצל מהשם חמרים (שמות ח', י'). פי' צבור וקבוץ וכן הפעל בבנין אתפעל מהשם דגורא Haufe. והראיה מתרג' חמר מים (חבק' ג', י"ד) דגור מיין. ומענין הזה דגר של מקרא עיי' רד"ק שרש דגר, וממנו השם דְּגִירָה בחולין ק"מ: וכן התרג' תחמם (איוב ל"ט, י"ד) על ארעא תדגור (לפי גי' כ"י אצל ה' לעווי) וגזרו התרג' מלש' המם=הָמוֹן. ועוד נ"ל לומר כי הוראת מעי אידגרו נתפרשה מל"פ نكر ועניינה נעשה היפך והראיה ממה שכתוב בצדו מעי חמרמרו נהפך לבי. וגי' אידגרו אי' במתורגמן אבל בנו"ג בתרג' א', כ' איתגרו, ואז אולי מל"ע حر erglühen וכן חמרמרו כמו נכמרו עיי' פירש"י, אבל ראב"ע לאיכ' ורד"ק בשרש חמר פירשו מענין עכורים. ולזה מצאתי און לי כי كدر פי' בל"ע עכור ומטורף בדעת] —

[1]) כ"ה לנכון בדפ"ר. [2]) וע"פ זה יש לתקן הגי' בירו' נזיר רפ"א דנ"א ע"ב ע"ש. [3]) ἕν. [4]) διχῶς. [5]) τριχῶς. [6]) τετραχῶς = τετράκις. [7]) πενταχῶς = πεντάκις. [8]) δίγωνον. [9]) τρίγωνον. [10]) πεντάγωνον. [11]) τετράγωνον. [12]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב ודפ"ר ודפ"א, אבל בדפ"ו בט"ס דיגון דיגון ב' פעמים. [13]) ἄρχων. [14]) διχῶς = διχὰ ἄρχων.

☞ **דְּגַר** (פי' دجر בל"ע קפץ לברוח sich anschicken zu entfliehen) מסכת חולין פ' אלו טרפות (נ"א.) דגר נפל מאיגרא. פי' קפץ. נ"ל שבעל הערוך לא גרס ד ג ר לפיכך לא הביא ערך זה, והראיה דבע' איפומא הביא מימרא זו חזא (חולשא) [צ"ל חושלא] מאיפומא נפל מאיגרא לארעא. *[אחי"ה בצדק העיר ר"ב כן; וכן מוכח מע' חשל. וכגי' רבינו אי' ג"כ ברי"ף ובכסף משנ' להלכ' שחיט' פ"ט הל"ט. אבל ברא"ש לחולי' פ"ג סי' ל"ה אי' כגי' שלנו רק שם בהוספת דגר ב ת ר א והמלה האחרונ' נסגרה. ופי' דגר: קפץ אי' ברש"י וכן תופס את הלשון הרמב"ם בהל' שחיט' הנ"ל ע"ש. ובע' חשל אראך גי' רגמ"ה כ"י לחולין כי הסכים עם גי' בעל הערוך] —

* **דּוּגִּין** בירו' כתובות פ"ב דל"ו ע"ד כגון ד ו ג י ן ושלשליות ט"ס תחת ז ו ג י ן, עיי"ע אפרטוסות ומ"ש.

דָּגִית (פי' בל"ר האמצ' doccia, doga, Sumpfkahn dogaria) ביצת ואגם מים וא"כ דגית ספינות קטנות המהלכות על פני אגם מים) בר"ג דהמוכר את הספינה (ב"ב ע"ג.) דגית היינו ביצית וכבר פירשנו בע' בצית [1]. ובכלי גמא על פני מים (ישעי' י"ח, ב') תרגומו בדגוגים [2] על אפי מיא. ואחריתכן בסירות דוגה (עמוס ד', ב') תרגומו ובנתכון [3] בדגוגית ציידין. *[אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו וכ"ה במתורגמן, אבל בגי' הרד"ק בדוגית. וכ"ה בב"ב שם ושם ע"ח: ביצית ודוגית. והוראת המלה הרומי' וכתיבתה מעידה על אמיתת קריאתה. וכ"ה בר"י ש"ס בב"ב. ומל"ר הנ"ל נאצלה לש' אשכנז Docke הוא מקום על חוף הים אשר שם יתקנו את הספינות. ועוד מהמלה הנ"ל נבנה ל' אשכנז Deich, Teich אגם מים, עיי' אדעלונג ע' Docke. ובענין פי' רגמ"ה ור"ח ז"ל עיי"ע בצית שבעקבותיהם הלך רבינו. ורשב"ם לב"ב שם (וכמו כן רש"י לעמוס ד') פי' דוגית על שם שצדין בו דגים וכ' ע"ש, ושם פי' בסירות דוגה: בספינות קטנות כ ק ד י ר ו ת הקרויות ד ו ג ה ע"ש. ולע"ד כיון בזה ללשון פרסי דיג = ديگ קדירה עיי"ע בי דוגא. ועה"ק שנת שנ"א סיים: "פיש"ר נעכלי"ן בל"א" ורצונו לומ' Fischernachlein] —

* **דּוּגִּית** (פי' בל"ר doga כלי גדול של חרס grosses thönernes Gefäss) תוספת' תרומ' פ"ג ועיגולי דבילה ו ד ו ג י ו ת של גרוגרות. ולפ"ד זה עיקר הגי' והוא קבוץ מל"ר הנ"ל. אבל בכ"י תוספ' בהוצאת צוק"מ ח"א צד כ"ט הגי' חביות. ושנו המעתיקים לפי הענין, וגם בנקל יוכל להיות משובש. ועוד ענין doga = docha וממנו לא"ש האמצ' Dauge (Daube) חבית מן העץ. ומזה הענין בילק' שופטי' רמז תתקכ"ג עושה אַתְּ ממנו תיקין ודוגיאות ועוד עיי"ע כדכיאות ומ"ש.

ד (דד) (= ידה, ודה מל"מ ובהפעיל הוֹדָה bekennen) וכ"ה בל"ע ودى ובל"ס אַפעל אוֹדִי; והשֵם וִדּוּי das Bekenntniss; וַדַּאי was eingestanden wird, g e w i s s) בפ"ק דב"מ בגמ' זה ישבע (ז' סע"א), ובפ' אחרון דב"ב בגמ' מי שנמחק שטר חובו (ק"ע.) אמר רב נחמן במקויים כולי עלמא לא פליגי דיחלוקו כי פליגי בשאינו מקויים רבי סבר מודה בשטר שכתבו צריך לקיימו ואי מקיים ליה פליגי ואי לא מקיים ליה לא פליגי, [4] ורבן שמעון בן גמליאל סבר מודה בשטר שכתבו אין צריך לקיימו. פי' שטר שיש בו קיום בית דין חשוב כמו טלית ואדוקין בו מלוה ולוה ויחלוקו. ושאינו מקויים אם מקיימו המלוה משוי ליה ממונא ויחלוקו דברי רבי קסבר מודה בשטר שכתבו צריך לקיימו והלכה כ ר ב י, רבן שמעון בן גמליאל סבר [5] אע"פ שאין יכול המלוה לקיימו יחלוקו דממונא הוי דמאחר שמודה הלוה בשטר שכתבו אין צריך המלוה לקיימו ולא הלוה צריך שיאמר לו פרעתי ואפי' אומר פרעתי אינו נאמן אחר שהודה ואמר כי זה השטר כתבתיו עלי מקויים, אבל כשכופר איני יודע בזה השטר מעולם א ז צריך קיום [6]. ובהאשה פ"ב דכתובו' בגמ' העדים שאמרו (י"ט.) דאמר רב הונא אמר רב מודה בשטר שכתבו (צריך) [וצ"ל א י ן צריך] לקיימו. ובפ' המוציא יין בגמ' נייר (שבת ע"ח סע"ב) והכא במודה בשטר שכתבו צריך לקיימו קא מפלגי. ובפ' איזה נשך בגמ' מלוה ישראל

---

[1]) ושם היתה גי' רבינו כספרים שלנו אמר רבא ביצית היינו דוגית. [2]) וכ"ה בכ"י ו"ו; ובדפ"ר ובדגוגין אבל בשדפ"ע בדגיין. [3]) ובדפ"ע בנתהון. [4]) נשמע מזה דלרבינו גם בב"ב היתה לו גי' כמו בב"מ ע"ש, אבל בנו"ג בב"ב ואי מקיים ליה גבי פלגא ואי לא חספא בעלמי' הוא וכמו כן פירש"י גם בב"מ שם ד"ה כ"ע לא פליגי אבל גם לרגמ"ה כ"י לב"ב היתה מונחת גי' הש"ס וכתב בזה"ל: ואי מקיים ליה ג ב י פ ל ג א: כ ד י ן ה ט ל י ת ואי לא מקיים ליה חספא בעלמא הוא הואיל ואינו יוצא כולו מתחת ידו וכו'. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ר וכ"ה בריטב"א לב"מ ז'. אבל בשדפ"ע בט"ס והלכה כרבן שמעון ב"ג. [6]) ובכ"י ו"ו ול"ד ודפ"ר אי' א י ן צריך קיום.

מעותיו (ב"מ ע"ב סע"א ורע"ב) אמר רב יוסי [1] מודה בשטר שכתבו אין צריך לקיימו וגובה מנכסים משועבדים. פי' לוה שמודה בשטר שכתבו אין צריך המלוה לקיימו אע"פ שטוען הלוה פרעתי אינו נאמן וגובה המלוה אפי' מנכסים משועבדים דהוא מודה דשטרא מעליא הוא ובדין נכתב, וזה שטוען פרעתי [2] אינו פוסל את השטר ונמצא בטוען טענה אחרת ועליו להביא האיה היאך פרעו [3]. בזמן ששליח ציבור אומר מודים העם אומ' מודים אנחנו לך וכו' בסוט' בפ' אלו נאמרין בגמ' ברכת כהנים (סוט' מ'.) [4]. פי' רב משה ראש ישיבה בן מרנא יעקב משמע דקא מודן ציבורא על שליח ציבור אינון סמוכין [5] ומאי על שאנו מודים לך על הודאה דקאמר שליח ציבור וקא ענו אינון אמן. בספ"ק דברכו' ירושלמי (דף ג' סע"ג) הכל שוחחין עם שליח צבור במודים ומלחשין ואומרין, ויש שם ענינים הרבה. [6] כל כהן שאינו מודה בעבודה בפ' הזרוע והלחיים בגמ' השוחט לכהן (חולי' קל"ב: מנחות י"ח: ובשנוים עיי' בתוספ' דמאי פ"ב). פי' כהן המתנשא ליגע בחלבין ובדם ולהצית האליתא וכיוצא בהן, הא מודה אע"פ שאינו בקי הואיל ומודה ומשמש כמו שכתב יש לו חלק בהן [7]. יוחנן כהן גדול העביר הודאת המעשר בסוף מסכת מעש' שני (משני' אחרונה) [8]. ובפ' השוכר את הפועלין בגמ' ואלו אוכלין (ב"מ ע'.) והא תנן בפ' אחרון דסוט' (שם) יוחנן כהן גדול העביר הודאת מעשר. ובגמ' (סוט' שם) תניא [9] אף הוא בטל את (הודאי) [צ"ל הוידוי] [10] וגזר על הדמאי. ומסקנא (סוט' מ"ח.) תרתי תיקן ביטל וידוי דחברים וגזר על הדמאי דעמי הארץ. פי' ביטל וידוי דחברים שהיו מתודים במנחה ביו"ט ואומר' בערתי הקדש מן הבית וג' (דברי' כ"ו, י"ג) כמו שהוא מפורש במשנה בסוף מעשר שני (פ"ה משנה יו"ד). ולמה ביטלו דרחמנא אמ' תנו מעשר ראשון ללוי והן היו נותנין לכהן ואם תאמר ניוודו אשאר מעשרות.. כל בית [11] שאין מתודין על מעשר ראשון שוב אין מתודין על שאר מעשרות לפיכך ביטל הוידוי. וגזר על הדמאי: פי' דמאי אחד ממאה שיתן החבר לכהן לפי ששלח בכל גבול ישראל וראה שלא היו עמי הארץ מפרישין אלא תרומה גדולה בלבד [12] משום דכתיב בה מיתה שנאמ' (ויקר' כ"ב, ט') ומתו בו כי יחללוהו, ועוד הוא דבר מועט שמק' סאין היו נותנין ב' ולפיכך נקרא תרומה תרי ממאה וגזר על חבר הלוקח תרומה מעם הארץ שיפריש ממנה תרומת מעשר ויתננה לכהן,

---

[1]) בנו"ג רב אסי ועיי' הריטב"א לב"מ ע"ב שהגיה מתוך קושית הראב"ד במקום רב אסי: רב הונא וחידוש שלא הביא גי' רבינו. [2]) בדפ"ר חסר מן פרעתי עד פרעתי. [3]) ובפלוגתא מודה בשטר וכו' עיי' עוד ב"ב קנ"ד: וק"ע. וראיתי בספר מלא הרועים ח"א צד ק"ג דהך דבמ"ש אי צריך לקיימו תלוי בזה אם נאמר דהיכא דלוה טוען מזוייף צריך לקיימו מדאורייתא כדעת הר"ר אביגדור הובא בהגהות מרדכי ובמהרי"ק שורש ע"ו ובסמ"ע ובש"ך סי' ע"ו ומאן דס"ל צריך לקיימו ס"ל דהיכא דטוען מזוייף צריך קיום מדאוריתא ועיקר תקנה היה היכא דמודה בשטר שכתבו רק טוען פרעתי וכיוצא בו בזה תקנו חכמים קיום. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד אבל בדפ"ע אי' בערבוב: בזמן שש"צ אומ' מודים וכו' בסוט' וכו' עד על שאנו מודים לך עכ"ל. ובנו"ג בזמן שש"צ אמ' מודים העם מה הם אומרים אמר רב מודים אנחנו לך ה' אלהינו על שאנו מודים לך. וכ"ה בסדור של רב עמרם גאון צד י"א, אבל באו"ז הלכ' תפלה ס' סי' צ"ז אי' כגי' כ"י הערוך והמו"ל הביא נוסח של ש"ס בין שני קוים. [5]) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בתוספ' סוט' מ' ד"ה על: אינון סומכין, ושם הגי' דקא מודו. [6]) בדפ"ר אי' ומלחשין ואומר, אבל בכ"ז המאמר קצת קשה, ודע שבנו"ג בירו' בזה"ל: תנא רבי הלפתא בן שאול הכל שוחחין עם ש"צ בהודאה ר' זעירא אמר ובלבד במודים, ר' זעירא (סבר) [והגי' היותר נכונ' היא כגי' המהרש"ס: הוה סמך] לקרובה וכו' לשוח עמו תחלה וסוף, ר' ייסא (כגי' המהרש"ס) כד סליק להכא חמתון גחנין ומלחשין אמר לון ומהו דין לחישה וכו'. והרשב"א בחי' ברכו' ספ"ה הביא הך ירושי' כגי' המהרש"ס הוה סמוך לקרובה וכן הביאו הרא"ש (בתוספות נדפס בספ' ברכ' משולשת צד כ"א.) בשם הראב"ד וכן הביאו מרן ב"י באו"ח סי' קכ"ז בשם הרשב"א (אבל מ"ש בחידושי מהרל"ח שם שראב"ד גורס דמיך לקרובה ופי' הרא"ף שהיה אומר בלחש עם ש"צ ע"כ בודאי גי' מוטעת נזדמנה לו) ומהרש"ס היטב פירשו: ר' זעירא הוה מכוין ואומ' מודים דרבנן בנחת ומאריך עד קרוב לסיום הברכה והיה מכוין ומסיים עם ש"צ וכו' וקרוב לזה פי' גם הרשב"א הובא בתוספות למהרז"ף בהוצאת הירו' ברכות. והתוספות בקידושין מ'. הביאו בשם רבינו ערך הודאה (ור"ל ע' ד או דד) פי' של רב משה ראש ישיבה אבל בציון של ירושלמי דלגו תחלת המאמר שהובא בערוך והעתיקו כל הירו' הנ"ל. היוצא לנו מכל זה כי הך לשנא דירו' בסגנון שהובא בערוך לית מאן דכר מן הראשונים יען כן דעתי נוטה שכצ"ל בערוך: הכל שוחחין עם שליח ציבור [בהודאה, ר' זעירא אמ' ובלבד] במודים [וכו' וכו' חמתון גחנין] ומלחשין אמר לון [וכו'] ובדפ"ע קצרו במקום שהיו להם להאריך. ובמקום אמר לון נשתבש ואומרין והראיה כי דפ"ר גרס ואומר וצ"ל אמר והכונה על הירו' בתיכף שם אמר לון ומהו דין לחישה וכו'. [7]) ורש"י לחולי' פי' בע"א, ופי' של בעל הערוך לבי אומר לי כי נעתק מפי' רגמ"ה למנחו' אבל אין לי ראיה נוכחת כי הכ"י רגמ"ה בקובץ כ"י אנגייליקא אשר העתקתו ת"י חסר בראש פי' מסכ' מנחות ומתחיל מעט. קודם דף מ'. [8]) ושם ובמשני' סוט' דף מ"ז סע"א ובירו' מעש' שני במשני' ובגמ' שם דנ"ו סע"ד הגי' הודיית אבל בגמ' דבבלי סוט' מ"ז סע"ב הגי' כגי' רבינו. [9]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע תנינא. [10]) וכ"ה לנכון בכ"י ה"ב. [11]) כ"ה לנכון בדפ"ר. [12]) כ"ה לנכון בדפ"ר.

וכמה היא תרומת מעשר אחד מק' דמאן דאית ליה ק' סאין חייב למיתן מנייהו י' סאין ללוי ולוי מפריש מאותן י' א' ויהיב לכהן וזה קרוי תרומת מעשר דכתיב בסוף ויקח קרח (במדבי' י"ח, כ"ו ועיי' עוד ע' טבלא) ואל הלוים תדבר ואמרת אליהם כי תקחו מאת בני ישראל את המעשר אשר נתתי לכם מאתם בנחלתכם והרמתם ממנו תרומת ה' מעשר מן המעשר, אמר להם בני בואו ואומר לכם כשם שתרומה גדולה יש בה עון מיתה כך תרומת מעשר יש בה עון מיתה דכתיב שם בפ' ויקח קרח (שם פסוק ל"ב) ואת קדשי בני ישראל לא תחללו ולא תמותו. לכך הפרישוה ותנוה לכהן מעשר שני העלוהו ואכלוהו בירושלים שאין לכם הפסד בו מעשר ראשון ומעשר עני שהוא בלאו המוציא מחברו עליו הראיה ואי מייתי ראייה הלויים והעניים שלא הפרישם עם הארץ ליתנו להו ואי לא לא [1]. מודין איתמר פי' בע' ט' [2]. אין מעשרין את הודאי בפ' במה מדליקין (שבת ל"ד.), פי' ספק חשיכה ספק אינו חשיכה זהו בין השמשות ואסור לעשות מלאכה מדרבנן וטבל ודאי אסור לתקנו שהיא מלאכה גמורה תיקון הטבל, אבל דמאי שהוא ספק מותר לתקן כיון דספק מלאכה היא ובין השמשות אסור מדרבנן כולי האי לא גזרינן. *[אחי"ה דברי רבינו צריכין ביאור דלמה בין השמשות אסור מדרבנן מטעם ספק מלאכה הרי על כל פנים הוא ספק מדאוריתא ופסקינן לחומרא ואין לומר דרבינו סובר כשיטת הרמב"ם דספק דאוריתא מן התורה לקולא מהטעם שכתב בעל למוד ערוך בביאורים לשבת צד כ"ו אות פ"ה ע"ש. ויותר מזה קשה לי על גוף הפירוש שהרי אם טעם האיסור בטבל ודאי משום מלאכה גמורה היא אז בספק טבל ר"ל בדמאי ובבין השמשות לחייב אשם תלוי ומה זה שכתב הערוך ובין השמשות אסור מדרבנן. ליישב כל זאת נ"ל ברור שאין כונת רבינו שתיקון טבל יהיה מלאכה גמורה להתחייב מן התורה דמשנה ערוכה היא בביצ' ל"ו: דהגבהת תרומה ומעשר אסורה רק משום מצוה ועיי' עוד מסקנה דגמ' ל"ז. וא"כ הפרשת מעשרות בשבת אע"ג דמתקנן אינה אלא שבות וכן פירש"י ביבמות צ"ג, על מה שאי' שם בגמ' למען תלמד ליראה את ה' אלהיך כל הימים אילו שבתות וי"ט למאי הילכתא אילימ' לעשורי ומיכל איצטרך קרא למישרי טלטול דרבנן ועיי' עוד תוספות שם צ"ג: ד"ה אלא ותשוב' הרשב"א סי' קכ"ז ומשנה למלך לפ"ג מהלכות תרומות הל' י"ז. אחר הדברים והאמת האלה צריכים אנו לתקן בערוך במקום ובין השמשות אסור מדרבנן: "ובה"ש לא אסור מדרבנן." וכונת רבינו לפי זה וטבל ודאי שהיא מלאכה גמורה תיקון הטבל אסור להפריש מעשרות מדרבנן אפי' בין השמשות, אבל דמאי שהוא ספק מותר אפי' מדרבנן ובשבת עצמה, א"כ בין השמשות פשיט' דאפי' איסור דרבנן ליכא, וכולי האי לא גזרינן כלומ' לגזור הפרשת דמאי אטו ודאי ואיסור הפרשת בין השמשות אטו שבת לא גזרינן, ובזה הכל יבא בשלום] — (א"ב אין זה עיקר ערך ודאי, כי עקרו ידה אם הוא מלשון הודאה או עקרו ודאי אם היא מלה נכרית). *[אחי"ה ודע שהערך הזה נכלל בנכון בדפ"ר עם ערך של מעלה ר"ל עם ע' ד' אבל בשדפ"ע נפרד לע' מיוחד, ורמ"ל שהביא ע' ד' בערך ודה בכל זאת יצא מגדרו כאן לסדר ע' זה בשרש דד ולמה לא הלך לשיטתו אף בזה?] —

1 דַּד (= דַּדִּי, דִּדָּה פי' دادا בל"ע הלוך ברגלים מועדות wankend gehen והוא מל"מ; ובפִעל דִּדָּה מוליך בנחת langsam führen) בפ' מפנין (שבת קכ"ח:) ומדדין עגלים וסייחים [3] האשה מדדה את בנה, ובפסחי' בפ' מקום שנהגו (פסחי' נ"ה:) ותרנגולת שברחה מדדין [4]. ובפ' אלו מציאות בגמ' מצא אחר הגפה (ב"מ כ"ה:) אמר רב עוקבא בר חמא במִידַּדִּין אי במידדין ניחוש דילמא מעלמא אתו [5]. פי' מהלכין מעט מעט

---

[1]) כל זה עפ"י הצעת הסוגיא בסוף סוט' בהרחבת ביאור של רבינו, ועיי' עוד בכמה שינוים ירו' סוף מעש' שני. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד ופאריז וב"ר וכ"ה בדפ"ר, אבל בשדפ"ע נשמט, ורבינו כיון על ברכו' ל"ג: ובע' ט' אפרשנו בעה"י. — ודע כי ערך דבור המתחיל הוא ד' לפי גי' כ"י ו"ו ל"ד ודפ"ר וכן מוכח בעי' דמאי (ועיי' בענין דקדוקו של בעל הערוך לעיל במבוא צד X) ובשרש מן אות אחת זה נשקעו השרשים ידה ודה, ודאי. ובערך וי"ו אאריך בדוגמאות, כי עיקר מקומו שם, בכל זאת רמ"ל במחילת כבודו הסכיל עשה להשמיט כל הערך ד' (או דד לפי גי' הדפוסים האחרונים) ולסדרו בעי' ודה, וכן לא יעשה כי במה יודע איפוא דרכו של בעל הערוך וסגולת דקדוקו? ודי לנו להעיר כמו שהעיר בצדק ר"ב בסיום הערוך וז"ל: א"ב אין זה הערך ע"כ, אבל בלתי נכון לשלוח יד בגירסאות ישנות של רבינו. [3]) וכ"ה בעי' סיח אבל בנו"ג במשניות ובמשני' דירו' ובמאירי עוד הוספה: ברשות הרבים עיי' תוי"ט שבת פי"ח מ"ב ועיי' ד"ס לשבת צד קמ"ז: [4]) תיבה זו לי' בנוסחאותינו וכן לי' בירו' ולי בכ"י ש"ס ולי' בפי' ר"ח לפסחי' ובאמת קשה להלמה שהרי בפירוש אי' בשבת קכ"ח: תרנגולת שברחה וכי' דוחין אין, מדדין לא וצ"ע. [5]) בנו"ג במדדין אי במדדין מעלמא אתו.

כדכתיב (תהלי׳ מ״ב ה׳) אֶדַּדֵּם עד בית אלהים. *[אחי״ה וכפי׳ רבינו אי׳ ג״כ ברד״ק שרש דדה וכתב שם על אֶדַּדֶּה (ישעי׳ ל״ח, ט״ו) ועל אֶדַּדֵּם נפקדה מהם תי״ו התפעל והראוי אֶתְדַּדֶּה אֶתְדַּדֵּם וענינם הטלטול והנענוע וההלוך מעט מעט וכן בדרז״ל וכו׳ עכ״ל. — וכנ״ה באתפעל בב״ב כ״ג: הכא במאי עסקינן במידדה דאמר רב עוקבא בר חמא כל המדדה אינו מידדה יותר מן נ׳, כה״ג בכ״י רגמ״ה לב״ב, אבל בנו״ג בט״ס במדדה וכו׳ ולנכון גם בדפוסים בב״ב כ״ד. כיון דמידדי לא מצי אתי דכל דמידדי והדר חזי ליה לקיניה מידדי ואי לא לא מידדי. ועיי׳ בביצ׳ י״א. אבל שם בלא יו״ד. בשבת צ״ט. כי היכי דלא לידדו קרשים כ״ה לנכון לפירש״י וכגירסתו. ובנו״ג בלא יו״ד אבל רבינו בע׳ רד ז׳ גרס לירדו. ביצ׳ י״א. מהו דתימא אדדויי אִדְּדוּ וכו׳ במ״מ פ״ב מהל׳ יו״ט הל״ו בפירוש הך מימרא גרס לנכון ביו״ד אידדויי אידדו. ירו׳ קידוש׳ פ״ג דס״ד. אין דינרין אינון כיני (כ״ה לנכון בדפי׳ זיטאמי׳) אורחא דזבונה מְדַדְּיָיה, פי׳ כך דרך הסוחרים לברוח ולהשמיט עצמם מלשלם. וכנ״ה בפיעל וכפַעל: בשבת פ״ח: וילק׳ תהלים רמז תשצ״ה והיו מלאכי השרת מְדַדִּין אותן שנא׳ (תהלי׳ ס״ח, י״ג) מלאכי צבאות ידודון א״ת ידודון אלא יְדַדּוּן, ובשהש״ר פ׳ כרם א׳ היו מְדַדִּין להם לישראל והיו מְדַדִּין לפני הקב״ה. אסת״ר פ׳ בימים ההם עיי״ע פתק א׳. שבת קכ״ח: מדדין בהמה וכו׳ אבל דַּדּוּיֵי מְדַדִּינָן. ירו׳ שבת פי״ז דט״ז: מדדהו (ובירו׳ עירו׳ פ״י דכ״ו רע״ג אי׳ מדריהו) בראשי אצבעותיו. ובאפעל: בשהש״ר פ׳ אתי מלבנון: וירא ישראל את היד הגדולה דאדין אַדְדֵם ואינם מאמינים, ע״ש מ״כ] —

2 דַּד (מל״מ שדים Brust בל״ע ثدى ובל״י τιτθός, τίτθη בלא״ש Zitzen עיי׳ אוצר המילין לפירשט; ובהשאילה צנור בכיור אשר ממנו נוזלים המים כמו חלב מדדי האשה) בן קטין עשה י״ב דד לכיור בפ׳ אמר להן הממונה (יומ׳ ל״ז. ושם כ״ה: זבחי׳ כ׳.), פי׳ כמין דדי אשה שמשם יוצאין המים ורוחצים ידיהם. *[אחי״ה וכנ״ה בענין שדים בע״ז כ״ו. משום דשייפה ליה סם לדד עיי״ע שף א׳. שבת קמ״ד סע״ב טפה המלוכלכת על פי הדד. ברכו׳ ג׳. י׳. עירוב׳ ס״ג. סוט׳ ל״ו: יונק משדי אמו. יומ׳ ע״ה סע״א והיה טעמו כטעם לשד השמן (במדב׳ י״א, ח׳) א״ר אבהו מה שד זה תינוק טועם בה כמה טעמים אף המן וכו׳ ובתוספתא סוט׳ רפ״ד לשד השמן כיוצא מן הדד בן שמן מה הדד זה עקר לתינוק והכל טפל כך היה המן וכו׳ ד״א מה הדד זה אפי׳ תינוק יונק הימנו כל היום אין מזיקו כך נעשה המן וכו׳ עירוב׳ נ״ד: מה דד זה כ״ז שהתינוק ממשמש בו וכו׳. והקבוץ: ברכו׳ י׳ שעשה דדים במקום בינה. שם ל״א: דדים הללו שנתת על לבי וכו׳. שבת נ״ג. ונפתחו לו ב׳ דדין. כתוב׳ ע״ה. ראיתי ערביא אחת שהפשילה דדיה לאחוריה וכו׳, ושם: כל אשה שדדיה גסין משל חברותיה ה״ז מום. איכ״ר פ׳ רבתי: תרין מזגין אילין תרי דַּדֵּא וזה על משקל לשון סורי] —

דֹּד (= דוד מל״מ וכן בל״ס דּוּדָא Kessel ענין סיר וקדרה וקלחת) בר״ג דפ׳ בא לו כהן גדול (יומ׳ ס״ט :), ובפ׳ ארבע מיתות בגמ׳ הנודר בשמו (סנהד׳ ס״ד.) שדיוה בדודא וכסיוה באברא דאברא שאיב קליה[1]. ובפ׳ איזהו נשך בגמ׳ דמפרין (ב״מ ע׳.) [2] ההוא דודא דבי מר עוקבא. ובס״ג דע״ז (ע״ו סע״א ורע״ב) רב עוקבא זבן דודא מגוי עבד לה גדנפא דלישא ומליה מיא[3]. ובפ׳ תינוקת שלא הגיע זמנה בגמ׳ ראתה ועודה בבית אביה (נדה ס״ח רע״א) א״ל עבדי חסרת דוּדֵי חסרת[4]. תרג׳ על סיר הבשר (שמות ט״ז, ג׳) על דודי בישרא.

☞ דִּד (דידי, דידך ומורכב מן דִּי = בל״ע ذا ולנקבה ذى פי׳ זה ומן דְּ פי׳ אֲשֶׁר = שֶׁ עם כנויי הגוף) ותרג׳ ועבד חפשי מאדוניו (איוב ג׳, י״ט) מן קירים (κύριος) דידיה. ובלש׳ גמרא דידי דילי, דידך דילך, דידיה דיליה. זו מלה מורכבת מן די פירושו אשר ומן דא פי׳ זה כלומ׳ אשר זה לי אשר זה לך. *[אחי״ה ולדעתי היפך הוא הנכון כמ״ש בתחלת הערך ומקומו בע׳ די ושם אביא הדוגמאות] —

[1]) וכ״ה בע׳ אבר א׳ וגי׳ שאיב קלא אי׳ גם בכ״י מ׳ ובילק׳ כ״י עיי׳ ד״ס יומ׳ צד ק״א. ובנו״ג ביומ׳ משאב שאיב קלא ובסנהד׳ דשייף קליה, ושם בדודא דאברא וכסיוה באברא, וביומ׳ בדודא דאברא וחפיוה לפומיה באברא, אבל בכ״י ב׳ מינכען ליומ׳ ובסנהד׳ בדפוסי׳ הישנים הגי׳ כגי׳ רבינו ובעל ד״ס (יומ׳ שם) לא חש להעיר על זה. [2]) גי׳ דמפרין אי׳ גם בירו׳ במשנ׳ ו׳ פ״ה דב״מ וכ״ה בנ״א במשניות וכ״ה בריי״ף וברע״ב בלישנא קמא וכתב עוד ואית דגרסי מפריז בזיין. וזו דעת רש״י שהשיג על גי׳ דמפרין, ובע׳ פר ב׳ גורס ג״כ רבינו כמו כאן בנו״ן. [3]) לפנינו אי׳ בשינוים ועיי״ע גדף ב׳ ומ״ש בענין הנוסחאות — בכ״י ו״ו בט״ס גדפנא. [4]) רבינו קצר ובע׳ טשטק הביא הציון בשלימות. בנוסחאותינו הסדר כך הוא דודי חסרת טשטקי חסרית עבדי חסרת. — וכנ״ה בב״ק ק״א רע״א כפרא דוּדֵי עיי״ע כפר ט׳ ומפורש בע׳ כלבוס ג׳. בֵּי דוּדֵי עיי״ע וע׳ מליור.

הדב (= הַדְבָא והוא קצור מן דבדבא מל״ע נ׳ذب in der Luft wimmeln, פי׳ זבוב השורץ באויר) בפ׳ כיצד מברכין בגמ׳ הביאו לו[1] מליח (ברכו׳ מ״ד.) ר׳ אבהו אכיל עד דהוה יתיב דדבא [2]) אאפותיה ושריק[3]). ובפ׳ המגרש את אשתו בגמ׳ כתב בכתב ידו (גיטי׳ פ״ו:) מאי קרצית אמר אביי דדבתא[4]) דביני כיפי. בפ׳ אלו טרפות בגמ׳ נשתברו רגליה (חולין נ״ח רע״ב) אמר רב לית בקתא בת יומא ולית דדבא בת שתא[5]). פי׳ זבוב כדאמרינן בתחילת ערך ד׳[6]) ישרוק ה׳ לזבוב (ישעי׳ ז׳, י״ח). פי׳ דדבא [א]אפותיה היה יוצא השמנונית על מצחו וכשיושב הזבוב על מצחו לאכול היה מחליק ונופל מרוב השמנונית[7]). פי׳ דדבתא דביני כיפי זבובים שבין עמרים ואינה פוסלת אם שותה ממי הטאת מפני שמוצצת ואינה מקיאה ולא הוו כמים שאובים. *[אחי״ה כה״ג לנכון בדפ״ר אבל בשדפ״ע בטעות שבין עומרים פוסלת, וכפי׳ הערוך דפ״ר אי׳ ג״כ ברש״י לגיטי׳ פ״ח: ד״ה וקרצית. — והקבוץ דידבֵי נדה י״ז. עיי״ע כל ב׳] —

* הודו עיי״ע דושו קודם ע׳ דשן.

* הִידְיוֹנִי כן גרס רבינו בע׳ אדוותא במקום ברדיוני של נוסחאותינו בנדה ס״ז רע״א. ולגי׳ רבינו קולע לפע״ד פי׳ ר״ת הובא בתוספות נדה ס״ו: ד״ה אשה שמפרש בשני דלתי״ן לשון נדידה, וקרוב לזה מצאתי בחידושי הריטב״א לנדה שכתב וביציאתה מן המים נתנדנד ונפל בנהר ע״כ. ולפי זה גירסתו היתה ג״כ בשני דלתי״ן ובדפוס אי׳ בט״ס ברדיוני. וכן מוכח מפירש״י לנדה שפי׳ ברדיוני איני יודע לשונו ונראה שהוא לשון שיכשוך שכשכשה רגליה במים בצאתה נפל ע״כ. והתוספות והרא״ש כתבו בשם ר״ח הטעם דאשה לא תטבול בנמל מפני שבושה מבני אדם שמצויין שם. וכן פסק הרמב״ם בפ״א דהל׳ מקוואות הל״ג וכתב שם הכ״מ שזו דעת הרי״ף בפ׳ שני דשבועות. אבל כל זה איננו שוה לי וגם מלת דדיוני או ברדיוני אינה נתפרשת אבל לפי מ״ש בע׳ אדוותא שמלת ברדין בל״פ ענינה טיט הכל מיושב ועוד עיי׳ הרא״ש, ועיי׳ הפשב״ע סח״ב צד ק״י.

* הודורין בע״ז נ״ט רע״ב ט״ס עיי״ע דרדור. ורמ״ל הביא זה הערך בלי גזרה ובלי כוכב כאילו מבטן של רבינו יצא ובע׳ דרדר צ״ל דרדור כפל הענין מבלי להגיד אותיות לאחור על ע׳ דודורין.

הְדָכְאוֹת (בל״י διάδοχος, διαδοχή sich ablösende Wächter, Couriere ורבינו ומו״ע פי׳ בע״א) היו עושין ומניפין בסודרין (יומי ו׳, ח׳ דף ס״ח:). פי׳ מצבות גדולות היו בונין בדרך מירושלים ועומדין עליהן אנשים ובידם סודרים וכשמגיע שעיר למדבר מניפים בסודרין אחד לחבירו עד שרואין אנשי ירושלים הנפת הסודרין ויודעין שהגיע שעיר למדבר ואז כהן גדול קורא בספר תורה. (א״ב פי׳ בל״י ציונים ורמזים). *[אחי״ה ור״ד די לארא בכ״כ פי׳ בל״י ענינו הודעות והוראות ב״ר אינסטרוקציו אדמוניציו (instructio, admonitio) וזהו אשר יכשר בפי׳ המלה הקשה הזאת ע״כ, ולפי הנראה גם הוא גם ר״ב כיונו על ל״י διαδείκνυμι beweisen, darstellen מציין ורומז, אבל לא מן השם הוא זה. והאמת כי היא מלה יוני׳ הרשומה ופירושה שומרים העומדים על מצבם ועוד קלי רגלים אשר על ידם באה איזה בשורה. כן הוראת המלה בל״י האמצעית כהוכחת הח׳ פערלעס בעט״ש צד קט״ו וכבר הקדימו הח׳ לעווי בעמת״ר ח״ב ש״מ. והראיה מירו׳ ספ״ו דיומ׳ דמ״ד. מהו דידכיות: קבלן. והמפרשים שגו לפרשו מצבות גדולות ונראה בעליל שנגררו אחר הערוך, והאמת כי קבלן מלש׳ מקבילות (שמות כ״ו, ה׳) ובלש׳ ארמי קֳבֵל וענינו נוכחות ולקראת einander gegenüberstehen והשומרים יעמדו זה לעומת זה יען כן בל״י διαδοχή Schildwache, וגם צירים

[1]) וכ״ה בכ״י פי׳ עיי׳ ד״ס ברכו׳ צד קי״ז. [2]) כ״ה בדפ״ר וכ״ה בכ״י ו״ו אי׳ וכ׳ וכן הביאו למטה בסמוך בפירושו, אבל בכ״י ה״ב ול״ד דידבא וכן גרסו רוב הכ״י בעי׳ שרק ב׳. וכ״ה בב״נ ובאו״ז הלכ׳ סעודה סי׳ קס״א. ובנו״ג דודבא וכ״ה בדפ״ע בכאן ובעי׳ שרק ב׳ ובכ״י ב״ר שם בט״ס דירבא וכ״ה בכ״י פי׳ לברכו׳ אצל ד״ס שם. [3]) כ״ה לנכון בכ״י ה״ב ובדפ״ע הגי׳ כאן ובעי׳ שרק אפותיה והי׳ לעווי בעמת״ל הביא גי׳ דפ״ר של ערוך ג״כ אאפותיה ושגה ברואה. ובכ״י ל״ד אי׳ אפומיה וט״ס הוא אבל עיי׳ בסוף הערך ובנו״ג דהוה שריק ליה דודבא מאפותיה. [4]) בנו״ג דידבתא וכ״ה בעי׳ קרצית. [5]) כ״ה בדפ״ר אבל בעי׳ בק ג׳ גם בדפ״ר לית בקא בר יומא וכ״ה בנוסחאותינו אבל בשדפ״ע בכאן לית בקא בת יומא וצ״ל לפי זה בר יומא ובכ״י ו״ו וה״ב דידבא וכ״ה בנוסחאותינו. [6]) ר״ל בעי׳ דבב ג׳ ושם הובא התרגום ועיי׳ באו״ז הנ״ל. [7]) ובעי׳ שרק ב׳ פי׳ רבינו: מחליק הזבוב ונופל מרוב השמנונית של פירות עכ״ל, נשמע מזה שלא דייק רבינו בכתבו בכאן וכשיושב הזבוב על מצחו. ובאמת קשה להולמו כי מה המשך יש בין שמנונית של פירות שאכל ר׳ אבהו ובין נפילת הזבוב מן המצח, ולכן אולי יש לקיים גי׳ כ״י ל״ד אפומיה ר״ל כשיושב הזבוב על פיו של ר׳ אבהו ושמנונית של פירות דבקה לפיו, הזבוב נופל. אבל מה אעשה אם כל שאר כ״י ערוך וש״ס ודפוסי ש״ס גרסו אפיתיה ובעבור זה פי׳ רבינו מה שפי׳ ורש״י בפירושו נדחק להסביר הטעם ע״ש.

המשולחים הרוצם זה אחר זה ועיקר הגי׳ כמו בירו׳ דידכיות ובמשנ׳ ירו׳ דידכאות כגי׳ רבינו בדפוסי׳ ובכ״י ו״ו ול״ד אבל בכת״י הב׳ בט״ס דדרכאות וכ״ה במשנ׳ שבש״ס בבלי דירכאות (דרכיות) ובפסקי רי״ד דורכיות ותוי״ט מתקן דרביות וכל זה בטעות אבל בכ״י ל״ד ליומ׳ בנכון דידכאות ובכ״י מ׳ דיתכאות (ד״ס יומ׳ צד צ״ז.). וקרוב לגי׳ כ״י מ׳ אי׳ ג״כ בספרי האזינו פ׳ של״ד ויבא משה אמור מעתה בא דייתיכוס שלו (ובילק׳ דיתיקוס) והוא ממש בל״י διάδοχος (Nachfolger) פי׳ בא תחתיו, ממלא מקומו. בספרי ריש ואתחנן ס״פ כ״ז מפני מה אי אתה מוחל לי מלך בו״ד יושב על בימה (βῆμα) שלו מתיירא הוא מפני ריתיכות (ובילק׳ דוכוס) שלו שלא יחזירנו אתה שאין לך ריתיכוס מפני מה אי אתה מוחל לי. ובלי ספק צ״ל דיתיכוס והוא כמו דידוכוס (עיי׳ פערלעס במקום הנ״ל). וכנ״ה במכילתא בשלח פרשה א׳ פ׳ ויוגד למלך מי הגיד לו האקטורין שלו ויש אומרים דורכיות היו לו ובילק׳ בשלח רמז ר״ל דירכאות וצ״ל דידכאות כלומ׳ צירים משולחים, ובאסת״ר בתחילה: דורכיאות [וצ״ל דידכאות] עם דורניות עתידות [וצ״ל עתידין] להיות מצויים למלך המשיח. — ורמ״ל העתיק המלה ערך דבור המתחיל ע״י Telegraph! ומטעה את הקורא לחשוב שטלגרף כבר בימי רז״ל היה נודע וכבר עומד על זה הגאון שי״ר בתול׳ ר״נ צד ס״ב ברשימת מלים] —

דְּדָנִים (מלשון דּוֹד פי׳ בני אחים וקרובים Oheime, Verwandte ודרש עם דדנים (ישעי׳ כ״א, י״ג) שהם מבני ישמעאל בני אחי יצחק) בב״ר (רפל״ז והובא בילק׳ נח רמז ס״א) ובני יון אלישה ותרשיש כתים ודדנים (בראשי׳ י׳, ד׳) כתוב אחד אומ׳ דדנים [1] וכתוב אחד אומר (ד״ה א׳, ז׳) רודנים ר׳ סימן אומ׳ דודנים שהם בני דודיהן של ישראל, רודנים שבאין ורודין אותם אמר ר׳ חנין בשעה שהן נתונין בעליה אינון אמרין להון בני דודיכון ובשעה שהן בירידה באין ורודין אותן. ובילמדנו פ׳ וישמע יתרו משא בערב ביער (תלינו) [בערב תלינו] ארחות דדנים (ישעי׳ כ״א, י״ג) (לשם) [ושם] מפורש. *[אחי״ה ובתנחו׳ יתרו סי׳ ה׳ הובא המדרש וסיים: אמר להן כזה אורחות דדנים דרכו של אחין לקבל בני דודיהם. וביר׳ תעני׳ פ״ד דס״ט רע״ב א׳: מי נתונים ביער הלבנון בערב תלינו אלא אורחות דדנים כן אורחהון דבני דּוֹדַיָּא עבדין וכו׳ ובאיכ״ר פ׳ בלע: ארחיהון דבני דרניא עבדון כן וכי כן עבד אבוהון לאביכן וכו׳ והובא בילק׳ ישעי׳ רמז רפ״ט בשם מדרש איכ׳ מפני ארחות דדנים כן הוא ארחתון דדודנים למעבד כן לבני דודהון וכו׳. ודע כי בכל המקומות האלה נדרש דדנים של פסוק בישעיה הנ״ל וממנו גזר אמר המדרש כי דְּדָנִים כמו דודנים, כלומ׳ בני דוֹד ובני אחי האב (ועיי׳ ג״כ ברש״י לישעי׳ שם) מפני ייחוסן של בני ישמעאל לבני ישראל כי בני דדן היו מנולדי קטורה אשת אברהם (בראשי׳ כ״ה, ג׳). אבל דֹּדָנִים של בראשי׳ הם מבני יון ודדנים או רודנים (עיי׳ רד״ק לד״ה א׳, ז׳) הם ממיסדי של עם יון בעיר המהוללה Troja ונקרא עם טרא׳א גם עם דרדנים Dardaner עיי׳ גיזיניאוס תיזוירוס שרש רדנים והחכם המפואר דיליטצש בפירושו לבראשית (Genesis 216) וכן דעת רז״ל במדרש (בב״ר פל״ז) שנתפרש דדנים ע״י דרדנייא (הובא בילק׳ נח סרמ״ז ס״א) ובירו׳ מגיל׳ פ״א דע״א סע״ב דרדנייה. ולפי זה מֵהנחוץ היה להפריד שני הציונים בערך שלנו כי בב״ר הוראת דֹדנים לחוד ובילמדנו הוראת דְּדָנִים לחוד, אבל המדרש עצמו ערבב שני ענינים יחד וזה בא לו ע״י דרש הנ״ל כתב אחד אומ׳ וכו׳ (והובא ג״כ בפי׳ המיוחס לרש״י לד״ה א׳, ז׳ בסגנון קצת אחר) וקצת מזה עיי׳ ג״כ בהערת רמ״ל לע׳ דדנים, אבל במה שהוסיף לדברי רבינו ציונים מירו׳ תעני׳ ואיכ״ר בלי סימן היכר הֵרע דבורו וגם השמיט שתי תיבות: ״לשם מפורש״ מפני שלא יכול להולמן ולא הרגיש כי לשם ט״ס היא]—

☞ דַּדְנִין (לדעת ר״ב מל״ר taeda, teda; ולדעתי מל״י δᾳδίον לשון קלילה מן δᾴς δαΐς Kienfackel, Feuerbrand) ירו׳ דר״ה פרק אם אינם מכירין (פ״ב דנ״ח.) מהו עצי שמן דדנין, פי׳ תדן [צ״ל תֵּדָא] בל״ר מין עץ ממנו נוטף הזפת וכן קוראים ללפידי אש עשוים מן עץ זה או ממין אחר להאיר). *[אחי״ה שפתי ר״ב ברור מללו רק לא מל״ר אבל מל״י הרשומ׳ נגזרה המלה, ועוד אי׳ בירו׳ שבת רפ״ב ד״ד רע״ג לא בלכש: ר׳ חייא בר בא אמר לוגשא ר׳ אחא בשם ר׳ לייא דדינון ולדעתי כוונת הגמ׳ בפירוש לכש (של משנה) שהוא לוגשא (= בל״י מן ערבה וקליפתה λύγος) כמו שפי׳ ר׳ חייא בר בא לנכון אבל ר׳ אחא הבינו כי לוגשא הוא ל״ר lux פי׳ מאור אש על כן בא לבארו בכפל הענין במלות שונות

[1]) כ״ה לנכון בדפ״ר.

שהוא דדינון ר״ל δᾳδίον לפיד אש קטן ולזה עולה יפה מ״ש הש״ס תיכף בסמוך: אמרין היא הדא והיא הדא כלומ׳ לוגשא ודדינון אחד הוא ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגו. ועוד ראיתי להעיר כי בירו׳ ר״ה הנ״ל אחרי שפי׳ מהו עצי שמן דדנין בא ר׳ יונה לפרש: כהדין מ ק ז נ ה. ולדעתי צ״ל פקזנה והוא מל״ר pix ומל״י πίσσινον, πεύκινον פי׳ עץ שממנו נוטף הזפת Pechfackelholz ויפה פי׳ כן כי על ידה היו משיאין משואות כדאי׳ שם במשנה ר״ה פ״ב, ב׳. וה׳ לעווי במח״כ לא כיון יפה בע׳ דרינון] —

* דָּה, דָּה (בל״ע دَه دَه = دَاه دَاه גערה שנוערין לגמלים לקבצם Da, Da womit die Kameele angerufen werden) בפסח׳ קי״ב: ניזהא דגמלא ד ה ד ה כ״ה בכ״י ב׳ מינכען (עיי׳ ד״ס פסחי׳ צד קע״ג: ובנו״ג דא, דא). ופירשב״ם לנכון: ונראה בעיני שאינו לחש (כמו שפרש״י) אלא גערה שנוער בו בלשון הזה להבריחו מעליו, או כדי שיעשה מלאכה וכן כולן ניזהא ג ע ר ה ע״כ. וכן פי׳ רבינו בע׳ נזה וכן מוכח מפירש״י לסנה׳ מ״א: ד״ה מנזיהותיה. ולשבת מ״ז. ד״ה נזהיה.

דהא (= דִּיהָא או מל״ע دَخَا פי׳ שחור או יותר טוב מלשון פרסי سیاه، سیاه، سیه שחור dunkel, schwarz) בהגדה דהנזיקין (גיטי׳ נ״ז.) לובן ביצה סולד מן האור שכבת זרע ד י ה א מן האור [1]), ובר״ג דשבועו׳ (ו׳ סע״א) והא תנן בריש נגעים (פ״א מ״ב) של שלג עזה של סיד דיהא הימנה [2]). ובכל היד פ״ב בנדה (י״ט.) שחור כחרת וכו׳ דיהא מכן טהור. ובהאשה פ״ט בנדה (ס״ב.) עבר או שדיהא הרי זה כתם. פי׳ דיהא כ י ה ה עינו [3]) ובס״ג דהערל (יבמות פ׳:) י״א כל ששכבת זרעו ד י ה א וי״א כל מי שאין מי רגליו מחמיצין [4]). פי׳ כדגרסינן (בתינוקת) [5]) [בפ׳ בנות כותים] בגמ׳ דם טהרה (נדה ל״ה:) זוב דיהא ודומה ללובן ביצה המוזרת שכבת זרע קשורה ודומה ללובן ביצה שאינה מוזרת. *[אחי״ה מלת פ י׳ קשא להלמה ואחר עיון נ״ל לתקן פ״א כלומ׳ פ י׳ א ח ר ורצונו להביא ראיה כי שכבת זרע ל א דיהא ורק זוב דיהא וזה היפך ממ״ש מיבמו׳ לפי׳ הי״א הראשון כי שכבת זרע דיהא. או אולי תיבות פי׳ כדגרסינן ג״כ ט״ס כמו תיכת: בתינוקת, וכצ״ל פ׳ (= פרק) ב נ ו ת כ ו ת י ם. ודע כי פי׳ דיהא בציוני׳ אחרונים אצל זוב ושכבת זרע לא מהוראת דיהא היא הנאמר אצל דם, כי אצל דם ענינו אפל ושחור וכמו שפי׳ רש״י בנדה ועיי׳ כמה דוגמאות בנדה כ׳. (ושם נבנה ממנו פעל אדיהו ליה ובירו׳ נדה פ״ב ד״נ סע״א אדהיתיה), אבל דיהא אצל שכבת זרע בנדה ל״ה: פירש״י נתמקמק ונפרד ואינו קשור. והדין עמו וגוזר אני בענין האחרון את המלה מל״ע كَحَ، نَاحَ، دَاحَ פי׳ נפרד לחלקים ואינו קשור ובהשאילה כחוש ורך; ומצאתי און לי מירו׳ תרומו׳ פ״ג דמ״ב רע״ב ענבים ד י ה ו ת ונותקות את היין זיתין קשין ואינן נותקין את השמן, ובתוספתא תרומ׳ ספ״ג בתמורתו קודש אי׳ ענבים ר כ ו ת ונותקות וכו׳. ובירו׳ ב״ב פ״ח דט״ז סע״א א״ר הושעיה כל מקום שנאמ׳ מורשה לשון דיהא, וא״כ גוזר אומר מורשה מלש׳ רוש. ושם הקשה: והכתיב מורשה קהילת יעקב אמר לית דיהא סוגין מיניה מן דו לעי היא משכח כולה. ופני משה נדחק ואשר נ״ל פירושו: אין לך מה שהיא יותר מכחיש מהתורה על דרך שדרשו רז״ל (בסנהד׳ כ״ו:) למה נקרא שמה תושיה מפני שהיא מתשת כחו של אדם, מן דו לעי וכ׳ אבל לאחר שיגע הרבה בה, ימצא בה כל משאלות לבו ובריאת גופו. ושמעתי אומרים בשם הגאון ר״מ סופר ז״ל כי דרש לי עצה ותושיה בזמן שעוסק שלא לשמה בתורה רק לקנות לו שם בעולם אז התורה תושיה שמתשת כחו של אדם. אני בינה לי גבורה (משלי ט׳, י״ד) אבל בהתעסקו בתורה לשמה ולהרוח גבול ידיעתו אז התורה גבורה ומוסיפין לו כח בגבורה —. ועוד ראיתי להעיר על פי׳ רה״ג לנגעים (בפי׳ סד״ט צד כ״ו) שכתב וז״ל: דיהא הימנה פי׳ פ ח ו ת מן (ירמי׳ י״ד, ט׳) למה תהיה כאיש נדהם. וכן פי׳ רע״ב לנגעי׳: דיהא ח ס ר ה מן הלובן, אבל הרמב״ם בפיה״מ לנגעי׳ לנכון ע״ש]—

דְּהַב (מל״מ וכ״ה בל״ע ذَهَبٌ פי׳ זהב Gold) תרג׳ שם הזהב (בראשי׳ ב׳, י״א) תמן דהבא). *[אחי״ה וכבר קנה מקומו במקרא בדניאל ב׳, ל״ב; ג׳, א׳; ה׳ ב׳, ז׳, כ״ג וכן בתמיד

---

[1]) וכ״ה בעי׳ סלד אבל בנו״ג ד ו ח ה. [2]) כגי׳ רבינו אי׳ ג״כ בכ״י ר״ח ל ש ב ו ע ו ת בקובץ כ״י אנגייליקא 10. 2 A דף ט״ל וכ״ה לנכון בנגעי׳ שם וכן הובא בספרא תזריע פ׳ נגעים פרק ב׳ פרש׳ ב׳ אבל בשבועות גרסינן: ו ה ת נ י א. של בהרת עזה כשלג ושל סיד דיהה הימנה. וגי׳ דיהה בה״א בסוף גם במשניות בנגעי׳ ובכ״מ בש״ס, אבל בספרא ובכ״י ר״ח שם ובפי׳ רה״ג לנגעי׳ כגי׳ רבינו באל״ף בסוף ולפירושינו מגזרת ל״פ שניהם נכונים. [3]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו א׳ ובכ״י ו״ו ב׳ בט״ס עמר ובדפ״ע עמם וצ״ל כיהה וכ״ה בעה״ק שנ״ב וכן מעיד על גי׳ הערוך בעל כ״כ. [4]) כגי׳ רבינו אי׳ גם ברמב״ם פ״ב מהלכ׳ אישות הי״ג אבל בנו״ג כל ששכבת זרעו דוחה. [5]) ט״ס וצ״ל כמו בע׳ זב א׳.

ל"ב ע"א וע"ב אייתו לי נהמא דדהבא אפתורא דדהבא א"ל מי אכלי אינשי נהמא דדהבא. ובירו' ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג עיי"ע אריסטון. ויק"ר פכ"ז עיי"ע גרזם. ב"מ ע'. דהבא פריכא עיי"ע פרך א'. ב"ב קס"ה סע"ב דהב אין פחות מדינר דהב דהב דינרין ודינרין דהב אין פחות משני דינרין דהב וכו', שם קס"ו. ומנחו' ק"ז. פריטי דדהבא עיי"ע פרט ג'. — וממנו השם והתואר דֶּהָבִי, פי' צורף זהב Goldarbeiter מדר' חזית פ' קמתי: מַנהון דהבים מנהון כַּסָּפִים. וכינוי לאיזה אנשים ד"מ יוחנן בן דַּהֲבַאי חגיג' ב'. ר' יצחק דַּהֲבָן ירו' גיטי' פ"ד דמ"ו. ונראה שהוא אחד עם יצחק דיהבא בירו' ביצ' פ"א ד"ס ע"ד. ועיין עליו במבוא הירו' למהרז"ף צד ק"ו. וממנו הפעל בויק"ר ספט"ו מלכות שהיא מדהבת פניו של אדם עיי"ע מד א']—

* דֵּיהֲבַת, דֵּהֲבַת (שם המקום) תעני' ז'. זעירי מדיהבת ובילק' מ"א ח' וביוחסין השלם צט קל"ד ע"ד ובכ"י מ' הגי' מדהבת ועיי' ד"ס תעני' צד ט"ז אות פ'. אולי שם העיר הוא Deba על הטיגרים בצד דרומי מזרחי מנציבין עיי' מאננערט גיאגראפיע כרך ה' חלק ב' צד רמ"ב והלאה.

* דְּהוּא עיי"ע ד' בתחילת אות ד'.

☞ דְּהַךְ (spotten, lachen עיי"ע דְּחַךְ) תרג' ילעיגו לי (תהלי' כ"ב, ח') ידהכון לי.

*[אחי"ה בנו"ג עלי. ותרג' ישחק (תהלים ב', ד') ידהך והשם דַּהֲכָא תרג' לַעַג (באיוב ל"ד, ז') לפי' ג"י המתורגמן, בנו"ג דוחכא — ועתה הוברר לי כי גְּחַךְ (עיי"ע) נגזר מל"י καγχάζω, hohnlachen]—

דְּהַן (=דְּהִינָא בל"ס משוח בשמן וכ"ה בל"ע دهين fett, mit Oel gesalbt) כפ' כל הנשבעין בגמ' חזרה שבועה (שבוע' מ"ז:) קרב לגבי דהינא ואידהן[1], פי' לשמן ורד קורין דוהן ורד וכן בלשון ערבי[2]. הדשנה מחלב (ישעי' ל"ד ו') תרג' אִידהנת מן תרבא. ועפרם מחלב ידשן (שם פסוק ז') תרג' ידהין. וחלב זבחיך לא הרויתני (ישעי' מ"ג, כ"ד)[3]. ושקוי לעצמותיך (משלי' ג', ח') תרג' ודוהנא לגרמיך. *[אחי"ה וכ"ה בפשיט' והשם דהונא ג"כ בל"ע دهن שמן המשחה, ובנו"ג בתרג' בט"ס ורוהנא. ויתר דוגמואות בתרג' עיי' עמת"ר ללעווי. ובהיות דוהנא בל"ע גם ריח טוב זכינו להבין מאמר בכתוב' ס"א. אפי' תמרא דהנוניתא ופירש"י תמרה שמינה כמו קריב לגבי דהינא ואידהן, אבל במהדורא קמא (הובא בשט"מ לכתוב') פירש"י שריחה נודף רק שם גרס ריחנתא אבל לפע"ד לא נצרך לשבש הנוסחאות כי דוהנא ענינו בל"ע שמן ובעל ריח טוב כמו שכתבנו, ובסוט' מ"ט. פירש"י בטוב טעם ודעת לפי שני ענינים הללו שכתב בד"ה דחינוניתא (כ"ה גם ג"י הש"ס ולפי ג"י ראשונה של ערוך ע' חן ג') וז"ל דחינוניתא שמן ויש בה ריח טוב ומין תמרים הם לעצמן ע"כ. ושני פירושים הללו נמצאין ג"כ בערוך ע' חן ג' ע"ש ולקוחים הם מליקוטי הגאונים שהובאו בשט"מ לכתובות, ובשט"מ עוד הובאה דעת תלמידי ר' יונה וז"ל תמרא דהינותא י"מ תמרה שלא נתבשלה כל צרכה והרי היא קרובה לבוסר ומתוך שהדבר חמוץ השמש מצטער עכ"ל. נשמע מזה שהיה לפני תלמידי ר' יונה גם ג' דהינותא וזה עולה יפה לפי פירושנו תמרה בעלת ריח טוב, רק תלמידי ר' יונה הבינו כי הוא כמו דאהינא שהוא תואר לתמרים עיי"ע אהן. ובעיקר הפי' נוכל להחזיק גם בו ומצאתי ראיה נוכחת מסיום הגמ' בכתוב' שם: כללא דמילתא כל דאית ליה ריחא ואית ליה קיוהא ע"כ. וא"כ בין לפירושנו שהוראת דהינותא (דהינוניתא) בעלת ריח טוב בין לפירו' תלמ' ר' יונ' שענינו בסר וקיוה הכל נכון, והבוחר יבחר] —

דְּוִ (=דְּוִי sehen, blicken פי' בלש' סאנסקר' dhi, בל"פ הישנה dî, בהוצואריש דיתן, בל"פ החדשי' دیدن בל"י θεά-ομαι, בל"ר tue-or ראה

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו א' ובי' וכ"ה בדפ"ר וכ"ה בש"ס ובילק' יהושע רמז ד' אבל בכ"י ה"ב ובדפ"ע דיהנא וכ"ה בתנחומה וירא רסי' י"א וילק' דברי' רמז תת"א ובחידו' להרי"ן מיגש לשבועות, ובכ"י ר"ח לשבועו' בט"ס דאהינא וצ"ל דהינא אבל ג"י דהינא עדיף כי כ"ה בל"ס וערבי. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ול"ד ובשאר כ"י ודפ"ע נשמט וכן הוא אמת כי בל"ע دهن פי' שמן וכן دهنا פי' ריח טוב. והמפרש בילק' דברים הנ"ל העתיק דברי רבינו אבל שם נ"ב בט"ס נקרא דורין וצ"ל דוהן. ורש"י פי' בטיב טעם ודעת אם נגעת במשיח בשמן תהא גם אתה משוח בנגיעתו כלומר פרת ופיי ומלת ואידהן הוא ממש בל"ע ادهن (בנין שמיני) פי' משות בשמן. ור"ח בכ"י שם (דף ס"ב בקובץ כ"י אנגיליקא A. 2. 10) פי' רק לפי ענינו וז"ל כיון שנעשה פרת גבול א"י נקרא הנהר הגדול ע"כ, וכן בחידו' ן' מיגש. וקרוב למשל המוני זה אי' בילק' משלי רמז תתק"ן הולך את חכמים יחכם (משלי י"ג, כ') משל למי שנכנס לחנותו של בושם אע"פ שאינו מוכר ולוקח כלל יצא וריחו וריח בגדיו מבוססים כל היום כולו וכו'. [3]) כ"ה רק בכ"י ל"ד ובדפ"ר, אבל חסר התרג': לא דהינתא על מדבחי.

והביט. עיי' מ"ש פערלעס עט"ש י"ט) בס"ג דפ' במה מדליקין (שבת ל"ה.) רבא חזייה לאביי דקא דוי למזרח [1]. ובפ"ק דכריתות בסוף הלכה המפטם את השמן (כריתו' ו'.) וכי יתביתון קמי רביכון דוו לפומיה [2]) דרביכון דכתיב (ישעי' ל', כ') והיו עיניך רואות את מוריך. בר"ג דמסכת תמיד (כ"ו:) אמר אביי כיון דגבי הדדי הוו קיימי סגי להו בחד שומר דוי להכא ודוי להכא. פי' דוי חזי. *[אחי"ה וכנ"ה בשבת נ"ג סע"ב כי דוו ופירש"י לנכון מביטין כאן וכאן, ובחי' המאירי הגי' כדובי וכ"ה בכ"י א"פ וט"ס היא ובעל ד"ס שם צד נ"ד. הביאו מבלי שהעיר כי ט"ס היא. ובע' זקף הביא רבינו מברכו' נ"ה: לפי גי' כ"י ה"ב (ונדוי) ולדוי פי' ויביט, ועוד בע' הנ"ל כפי גי' דפ"ר ודפ' ויניצ' הרצ"א ואי דחיל מעינא בישא דיליה ל י ד ו י אטרפא דנחיריה דשמאליה פי' ואם מתירא מעין של עצמו י ב י ט בצד חוטמו השמאלי. ובדפ"ר חסרה תחילת המאמר ובשדפ"ע במקום לידוי הגי' ל י ח ז י וכ"ה בנוסחאותינו וכ"ה בב"נ, ובכ"י פ' ניחזי ובעל ד"ס ברכו' צד קנ"ב. לא העיר על גי' רבינו הנכונה. ועוד עיי"ע אַדַן מ"ש בענין אודייני ב"ב קמ"ד. לשיטת התוספות] —

דו (= דָּוָה=דְּוָא, דְּוִי פי' חלה וכהשאילה מְעֻגם ומְצֻער בל"ס דְוָא ובל"ע ܕܘܐ ܕܘܝ ܕܘܝ sich übel befinden, siechen) בחלק בגמ' ר"ע אומר (סנהד' ק':) לא תיעול דויה על לבך דגברין גיברין קטיל דויה הא שלמה נמי אמ' (משלי י"ב, כ"ה) דאגה בלב איש ישחנה [3]). ובפ' החולץ בגמ' המחזיר גרושתו (יבמ' מ"ז.) ישראל בזמן הזה דווים דחופים [4]). ובפ' המפלת בגמ' המפלת מין בהמה (נדה כ"ג:) [5]) כי הוא ראשית אנו (דברים כ"א, י"ז) מי שלבו דוה עליו יצא זה שאין לבו דוה עליו. ובאבות בפ' רבי אומ' (פ"ב מ"ז) מרבה בשר מרבה רימה מרבה נכסים מרבה ד ו ן. (א"ב דאבה כתיב) [6]). ובפ' אלו טרפות [בגמ'] נפלה מן הגג (חולי' נ"א. ועיי"ע צמר ה') אע"ג דמדוו וקיימי [7]). פי' תרג' יגון (בראשי' מ"ב ל"ח; תהילי ל"א י"א) דוונא. כגון [וכל לבב דוי (ישעי' א', ה'). *[אחי"ה כ"ה בדפ"ר ושם חסרו תיבות תרג' יגון דוונא. ואי' בדפ' וויניצ' ושם הפסוק ל ב י ד ו י (והוא בירמי' ח', י"ח). והנִפעל בפסיקתא דר"כ (צד צ"ו.) מה באתם לשמוח על אותו האיש שנִדְוָה, ובתנחומ' וילק' ראה הובא מר"ש באבער שם הערה ט"ז הגי' שנדוה והוא מלש' ינדוהו (איוב י"ח, י"ח). ובהפעיל: בירו' ר"ה פ"א דנ"ז סע"ב עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה (דברי' י"א, י"ב) . . מרשית כתיב . . מדוה לה בראשה ויהב לה אחרית טבא בסיפא. ונראה ברור כי דורש מֵרֵשִׁית כמו מַרְשִׁית מלש רָש, עני ועניו כיון שהם עניי ושפלי רוח ולבם נכנע בר"ה זה גורם להם אחרית טובה ועיי' בקרבן העדה שם, ובבבלי ר"ה ט"ז רע"ב ד"ה שרשה פירש"י כמו כן וז"ל שישראל עושין עצמן ר ש י ן בר"ה וכו' ע"ש ומן התימה שנעלם זה מעיני החכם בעל ד"ס לר"ה צד ט"ו אות י' ע"ש בסוף ההערה. — והשם מַדוה עיי"ע בע' דוה] —

* 1 דּוּ (כמו ז ו בלש' עברי dieser, jener) ירו' נזיר ספ"ד דנ"ג ע"ג לא דו מודו לדו ולא דו מודו לדו.

* 2 דּוּ (בל"ע ܕ כינוי ההמשך: אשר welcher, e, es) הרבה מצויה בירו' עיי' ירו' פאה פ"א דט"ו. וט"ו: ירו' שבת רפי"ט דט"ז ע"ד, ירו' שביעי' פ"ח דל"ח: דו אמר, ירו' עירו' פ"א די"ט. ושם פ"ז דכ"ד רע"א, ירו' דמאי רפ"ג דכ"ג: ירו' ע"ז פ"ב דמ"א ע"ג. ירו' פיאה פ"א דט"ו ע"ג בגין דו בעה מלפה בנתיה. שם פ"ה די"ט: דו אמר כיון שאדם מבקיר וכו'. ושם פ"ז ד"כ. וירו' סנהד' פ"א די"ט. דו דרש. ירו' פסחי' פ"א דכ"ח. דו שמע דאמר. ירו' דמאי פ"א דכ"א ע"ד דו חשש. ירו' תמור' פ"א ד"מ ע"ב כד דו חלום. ירו' מעשרו' פ"א דמ"ט. מן דו ישפר כרייה. ירו' סוכ' פ"א

---

[1]) וכ"ה בש"ס דפ' שונצי' ובכ"י מ' דוי ודווי עיי' ד"ס שבת צד ל"ז. ובנו"ג דאוי אבל המפרש לתמיד כ"ו: גרס לנכון בשבת כגי' רבינו. [2]) בנו"ג חזו לפומי. [3]) בנו"ג דויא. [4]) בנו"ג דוויים דחופים סחופים וכו' ובע' פרן ז' הביא רבינו מב"ר פס"א [פ"ס] דווין ושיפויין היו ולפנינו אי' שם דווים ושפופים. ובע' מפרים הביא מב"ר (פע"ה) [צ"ל פע"א והוא לפנינו פ"ע בסוף] דוויים וכפויים, ולפנינו: דוים וסגופים. ובב"ר ר"פ פ"ח דווים וסכופים וצ"ל וסגופים וכ"ה לנכון בדפי' האחרונים ועיי' מ"כ שם. [5]) ובילק' כי תצא ר' רמז תתקכ"ט באריכות קצת יותר. [6]) בנו"ג ד א ג ה, אבל ראיתי במגן אבות לרי"ש בר צמח דוראן שכתב בפירושו למשנה הלז וז"ל: מרבה ד א ו ו ן כך הנוסחא בספר רבינו משה ז"ל וכספר צרפתים וכ"ה במשניות שלנו והוא לשון דאגה כמו דאגה ודאבון בבי"ת והבית והו"ו מתחלפין כמו גווה גביה עכ"ל. ופליאה שלא העיר כי דוה בעצמו הוא מלמ עיי' אוצרי המלין. וכנ"ה בדרז"ל ברכו' ט"ז סע"ב ר' חייא בתר דמצלי אמר . ואל ידוה לבנו ואל יחשכו עינינו. קידושי' פ"א: על דבר זה ידוו כל הדווים. ונזי' כ"ג. (עיי"ע הוא) על דבר זה ידוו הדווים, בילק' תהלי' ר' רמז תשמ"א דוה הוא . . נעשה דוי בעיני וכו'. [7]) וכ"ה בע' צמר ה' אבל בנו"ג מידוו והוא בנין אתפַעֵל.

דנ"ב: דו יליף לה . . דו מדמי לה, ירו' תעני' פ"ב דס"ה ע"ב עד דו פתח עד דו טרק רהמוי קריבין, ירו' גיטין פ"ט ד"נ ע"ג ולית בר נש אמר אפילו אלא דו מודה על קדמייתא.

* 3 דוּ פי' שנים עיי"ע דִּיוּ.

דָּוִד (דָּוִיד der König David) מלך ישראל חי וקים בגמ' דפרק אם אינן מכירין (ר"ה כ"ה.) פי' מלכות בית דוד נמשלה לירח[1]) שנאמ' (תהלי' פ"ט, ל"ח) כירח יכון עולם[2]) כלומ' נתקיימה ראיית הלבנה בעולם[3]). דוד העמיד תרי"ג מצוות על י"א, בס"ג דאלו הן הלוקין. *[אחי"ה כונת רבינו על מכות כ"ד רע"א וכ"ה בילק' מיכה ר' רמז תקנ"ו. וראיתי תועלת לרשום בזה גם יתר דרוש רז"ל על דוד עיי' במקומות אלה: ברכו' ג': ד': י"., כ"ח:, ל':, מ"ח:, נ"ה:, נ"ז רע"ב, ס"ב: ס"ד.; שבת ל'. ל': נ"ו, קנ"א:; עירו' כ"א, נ"ג סע"א.; פסחי' ד' רע"ב קי"ז, קי"ט סע"א; חגיג' י"ב: י"ד.; מ"ק ט"ז:; ר"ה י"ח סע"א; תעני' ט"ו סע"א, כ"ז.; יומ' כ"ב: ע"ב: ע"ח רע"א; סוכ' כ"ו רע"ב, נ"ג סע"א; מגיל' י"א, י"ב: י"ד. יבמו' ע"ז. ע"ח סע"א; קידושי' ע"ו סע"ב; סוט' ט'. י': י"א סע"ב ל"ה סע"א, מ' סע"א, מ"ח: מ"ט רע"א; ב"מ נ"ט רע"א; ב"ב י"ד סע"ב, י"ז רע"א צ"א:; ע"ז מ"ד סע"א; סנהד' כ'. מ"ח: מ"ט. צ"ה. צ"ח סע"ב (עתיד הקב"ה להעמיד להם דוד אחר עיי"ע קסר), ק"ב: ק"ג:, ק"ה רע"א, ק"ז. ק"י.; מכות ו' סע"א; חולין פ"ט. מנחו' מ"ג: בכורו' ל"א: ב"ר פ' כ"ה, כ"ט, ל"ב, ל"ד, ל"ט, מ"ד, נ', נ"ג, נ"ט. ע"ג, ע"ד, ע"ה, ע"ח, פ"ב, פ"ד, פ"ח, צ"ד, צ"ו, צ"ח, צ"ט. שמ"ר פ' א', ב', י"ט, כ"ה, ל', ל"א, מ', מ"ג; ויק"ר פ' א', ה' ז', ח', י"ג, כ', כ"א, כ"ד, כ"ו כ"ז, כ"ח, ל', ל"א, ל"ב, ל"ה; במדב"ר פ' ב', ג' ד', ח' י', י"ב, י"ג, י"ד, ט"ו, י"ח, כ'; דב"ר פ' א', ב', ה', ט'] —

דָּוָה (ר"ל מדוה Menstruationsblut פי' דם נדה ע"ש שהאשה מרגישה כובד הראש וכאב האיברים) בר"ג דפ' יוצא דופן (נדה מ"א: וכן מכות י"ד:) מנין שאין האשה טמאה עד שיצא מדוה דרך ערותה שנאמ' (ויקר' כ' י"ח) ואיש אשר ישכב את אשה דוה. *[אחי"ה והשם דּוּהִי Menstruirende אי' בירו' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ד אייתון ליה מן זכרותיה דדוהי ולא אישתה פי' מן מקור מעיין של דם נדה, ופני משה פי' בענין אחר; ובירו' שבת פי"ד די"ד ע"ד בט"ס מן יכרותא דדירי ושתה, ובדפ' זיטאמ' הגי' מן זכרותה דדורי וצ"ל דדוהי] —

* דּוּךְ, דּוּכָן עיי"ע דךְ וע' דכן.

דּוּל (= דָּלָא, דְּלִי בל"ע دلى שאב מים schöpfen) בפ' השותפין בגמ' כופין אותו לבנות לעיר וכו' (ב"ב ח'.) ודילמא לא מדויל אי מדויל מדויל ואי לא מדויל מהדרינן ליה ניהלייהו[4]) [פי' אי מדויל] זכות להן וזכין אדם שלא בפניו. [פי' ואי לא מדויל] וחוב הוא להן ואין חבין לו לאדם שלא בפניו דקטנים נינהו וכשלא בפניו דמי[5]). ובגמ' ולא את השדה (ב"ב י"ב:) זמנין דהאי מדויל והאי לא מדויל. פי' מזה דולין ומזה אין דולין מים שמתיבש.

דַּוָּלָא (כל"ע دوالى מהיחיד داليه ארץ שצריכין להשקותה ע"י דלי Stück Feld, welches mittelst Wassereimers berieselt werden muss) א"ר נחמן בדלי יומי (ב"ב י"ב.). פי' שמשקין אותה בדלי בענן לכל אחד ארץ שדולין לה יום אחד כרב נחמן. *[אחי"ה כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס לכל אחד ואחד. וכגי' רבינו הובא לנכון בתוספ' ב"ב ד"ה דוולא בשם ר"ח וכל הערך נעתק מפי' ר"ח. ובתוספ' צ"ל בענן לכל כמו שהעיר כבר בעל הגליון שם מבלי שהזכיר את הערוך. והתוספ' חולקין על פי' ר"ח שהיא ג"כ דעת רבינו ומסכימים עם רש"י וכפירש"י עולה הסוגי' גם בפי' רגמ"ה כ"י לב"כ שאי' שם וז"ל: דוולא כלומ' אם יש להם לחלוק שדה בור שצריך להשקותו בכל שעה מאריתא דדלאי כלומ' בכמה יש בה באותה שדה דין חלוקה אמר רב יוסף בכלו יומא אם יש באותה חלוקה שדה שיעור שהפועל יש לו מלאכה כל היום לדלות מן המים ולהשקותו לכל חלק וחלק יחלוקו ואם לאו לא יחלוקו שלא ימצא אדם שישכור לו לחצי היום ונמצא שמפסיד עכ"ל. ותיבות מאריתא

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וכ"ה בחי' הריטב"א בשם הערוך. [2]) בדפ' וויניצי' בט"ס לעולם. [3]) הפי' הזה הובא מהריטב"א בחי' לר"ה בשם הערוך והפסוק מתהלי' הביא גם רש"י לפירש הענין. ומאמר דוד מלך ישראל חי וקים מתנגד למה שכתוב בספריהם (מתתיהו כ', ל'. ל"א וזולתו) כמו שהעיר לנכון החי' לעווי בעמת"ל ע' דוד. [4]) בנו"ג ודילמא לא מידויל א"ל משקל שקילנא מינייהו אי מידויל מידויל ואי לא מהדרנא ליה ניהלייהו. ומתוך פי' של שט"מ לב"ב מוכח שלפניו היתה ג"כ גי' רבינו ואי לא מדויל מהדרינן וכו'. [5]) כ"ה בכ"י פריז. ומ"ש בין שני קוים הוא להטעים את הענין.

דדלאי לא זכיתי להבין ובגמ׳ לי׳ אבל הפי׳ בכמה יש וכ׳ אי׳ ג״כ בשט״מ לב״ב. ותיכת בכלו יומ׳ אולי ט״ס במקום בדלו, אבל בכ״י ו״ו אי׳ ג״כ בכלי במקום בדלי של דפוסים בכאן ובע׳ דל (לפי כ״י ו״ו ול״ד אבל בדפוסי ערוך אי׳ שם ערך בפני עצמו בסדר דוולא וט״ס הוא]— (א״ב תרג׳ כמר מדלי (ישעי׳ מ׳, ט״ו) כטיפא מדוול). *[אחי״ה וכה״ג במתורגמן ובנו״ג בט״ס מידול. ודע כי ענין דוולא בע׳ שלנו הוא כפירוש רבינו ובר סמכו ר״ח כמו שאמרנו בתחלת ערך זה. אבל מה שענינו דְלִי עיי״ע דל ג׳] —

* דְוִיל (בל״ע زاول השתדל לעשות דבר מה והתעסק בו an etwas arbeiten, sich mit etwas beschäftigen) פסחי׳ כ״ה. מדויל ידיה משתלים פי׳ מאותו דבר שהתעסק בו משתלם לו ויטול שכרו. ורבינו הביאו בע׳ סדן א׳ וגרס מדוויל ופירושו רק לפי ענינו ולא לפי הוראת המלה ורש״י פי׳ בענין אחר ע״ש. ולא זכיתי למצוא סיוע לפירושו מהוראת המלה. ומזה הענין לא תדויל ביבמו׳ ס״ג. לפי גי׳ רבינו בע׳ דל האחרון ע״ש.

* דְוִיל פי׳ שם מקום בנדה כ״ו: רב יוסף בריה דרב מנשיה מדויל וכ״ה בכתוב׳ ס״ה. גיטין פ״א. וקידו׳ ע״ט: ושם הגי׳ מדוויל.

* דוללא, דוולא עיי״ע דל האחרון.

* דולפקי, דלובקי עיי״ע דלפק.

* דון, דונגר ט״ס עיי״ע רז, וע׳ רנגר שצ״ל רוזגר עיי״ע.

* דופורין עיי״ע דפר.

דוץ עיי״ע.

דוקא, דווקנא עיי״ע דק.

דַוּור (א׳) בל״פ پیک בשורת ענינים בכתב ע״י ציר משולח Ueberbringung schriftlicher Nachrichten. ב׳) בל״פ שופט עיי׳ בסמוך בפנים) בפ׳ הגוזל ומאכיל בגמ׳ אין פורטין (ב״ק קי״ד רע״א) אבל בי דוור לא[1]. ובפ׳ אין מעמידין בגמ׳ בת ישראל לא תניק (ע״ז כ״ו סע״א) אי בדברא הוא יכיל למימר נקיט לי זימנא לבי דוור[2]. ובס״ג דפ״ק דשבת (י״ט.) לא קשיא הא דקביע דוור במתא הא דלא קביע דוור במתא[3], פי׳ שוטר ששולח אליו האיגרות[4]. פ״א איש ידוע שכל כתב אליו יובל והוא המשכיר ומשלח כל איגרת למי שנשתלחה לו. *[אחי״ה ולכאורה שני פירושי רבינו הללו סובבים והולכין לציון האחרון דשבת ושם באמת קרוב הענין כן מדי דברו הש״ס מהא דאין משלחין איגרות ביד נכרי ע״ש, וכן פירש״י בי דואר: שלטון העיר ולו רגילין לשלוח אגרות ע״כ וכ״ה בה״ג קא ס״ד דהא איגרת לבי דואר שדרה וכיון דלא משכח לה לדואר במתא אזל בתריה למתא אחריתי ע״כ וכפ״א דרבינו אי׳ ברי״ף אות באות וכ״ה ברא״ש, וכ״ה ברמב״ם בפ״ו מהלכו׳ שבת הל״כ: אם יש במדינה אדם קבוע שהוא מקבץ האגרות ושולח אותם לכל מדינה ומדינה עם שלוחיו וכו׳. איברא לא נתברר אם דעת רבינו גם בשני ציונים הראשונים כי דואר (דוור, בי דוור) ענינו ממונה על האגרות ומשלחן הוא, ובהיפך הדעת נוטה כי בשני ציונים הראשונים כנים דברי רש״י שפי׳ שלטון, ויותר מכוון לדעתי לפרשו ע״י שופט כי טעם המלה כן בל״פ داور והוא קצור מן دادور פי׳ נושא משפט מחוקק ושופט והוא דתבר של מקרא. ועיי׳ עוד ע׳ דביר ב׳. וא״כ עיקר כתיבת המלה דַאוַר תחת דואר. ומאוד נכון פי׳ כ״י ר״ח לע״ז הנ״ל (קובץ כ״י אנגייליקא A. 2. 10 דף ט״ז) שכתב בזה״ל: אי נמי נקיטא לי זימנא לבי דוור כלומ׳ קבע לי זמן השופט שאם לא אבוא יחתוך עלי הדין ואני רץ לומר הנה באתי עכ״ל. וזו ראיה מופתית לגזרת המלה מלש׳ פרסי כמו שנסה חילו כבר בזה הח׳ פליישער בהוספות לעמת״ל ללעווי . . ועיי׳ עוד מ״ש פערלעס בעט״ש צד קי״ט. אבל מ״ש שם כי בי דואר הוא שבוש מן ברדואר בל״ר veredarius Postreiter אינו מוכרח כי מלבד שמלה ההיא נכתבה אצל רבז״ל בלדר (ע״ש) מלת דוור בענין ציר איגרות ג״כ מל״פ מחצבה כמו שכתבתי בערך זה בתחלה. וסעד לדברי כי בתנחומ׳ ס״פ עקב חסר׳ כלל מלת בי לפני דאור ואי׳ שם: משל לה״ד לדואר שהיה מהלך ופרוזדוגייא (צ״ל

---

[1]) כ״ה בכ״י ו״ו ול״ד ובדפ״ע חוץ מדפ״ר שגרס בי דואר וכ״ה בנסחאותינו בי דוואר, אבל בסמוך פעמים גם בדפ״ר בי דוואר. [2]) כה״ג בכ״י ו״ו א, ובי ושיעורו אם היה בשדה (עיי״ע דבר) וראה את רועה בהמה דקה לא הוצרך להעלותו ויכול להתנצל עצמו בתואנה הלז. ובכ״י ה״ב בט״ס אי בדרא, ובדפ״ר ופיז׳ אי ברניא. ובשדפ״ע הגיהו עפ״י נוסח הש״ס כזה: א״ל אביי יכול לומר לו קאי ברי איגרא אי נמי נקיט לי זימנא לבי דוור. ובנו״ג לבי דואר וכ״ה ברי״ף ובראי״ש. [3]) בנו״ג בי דואר ובה״ג דואר ופעם אחת בי דואר ובט״י מ׳ ובראי״ש דוואר. [4]) בכ״י ה״ב ששוטר אליו האיגרות והיטב העיר ה׳ באמבערגער בהגיון שלמה י״ב שצ״ל ששודר מן שדר פי׳ שלח.

פרוזדוגמא = πρόσταγμα = ציווי) בידו להכנים במדינה ועבר בתוך הנהר ונפלו הכתבים לתוך המים מה עשה אותו הדואר וכו'. נשמע מזה כי ציר נושא אגרות נקרא דואר או יותר טוב דַּוָּר = דוור וגם נוכל לגזרה מל"ע دور פי' חג חוגה Kreiszieher והולך וסובב אל אשר שמה הרוח ללכת. והפָעל דוורוה הובא בב"ק צ"ב: וב"מ ק"ז: בע' דר ג' בשם פי' הגאונים ע"ש מ"ש. — וכנ"ה בענין הוראת שופט בגיטי' נ"ח: כיון דאיכא בי דוואר ולא אזיל קביל אימא אחולי אחיל. וגם כאן יותר טוב שנגרוס בי דאוור פי' בית השופט והיינו בית דין, והח' לעווי הביא בע' זה גם הדבור מיומ', פ"ב: סנהד' ע"ד. פסחי' כ"ה: אמר לי מרי דוראי. ופרשו אדון של בית דיני ואמת כי כ"ה בנוסחאות ובקצת כ"י ערוך בע' מר ב'. אבל בדפ"ר וניצ' הגי' מרי דודאי ופי' רבינו שלטון של כפר שלי וגי' רבינו נתאמתה ג"כ ע"י גי' כ"י ש"ס ליומ' פסחי' וסנהד' שגרסו דודאי וכ"ה בפיסקי רי"ד ליומ' עיי' ד"ס ליומ' קל"ה: וזה נ"ל עיקר וכ"ה בכ"י ק"ט בע' מר ב' וגוזר אני עליו שהוא בלש' רעץ פרסי (Keilinschrift) daijus, daijos פי' מחוז Provinz עיי' מ"ע דמ"ג חכ"ד ד"כ וזה מ"ש רבינו פי' שלטון של כפר שלי וכן רש"י מושל עירי, אדון עירי, מזה תדין טעיותיו של רמ"ל שהביא מרי דוראי בלי היכר סימן בסיום הערך דוור ורומז על רש"י כאילו רבינו הוציא מילין ובענין גזרה צוה לעיין בע' דאר (והראהו את הדואר שמ"ר פט"ו! וכן לא יעשה]—

* דּוּר, דּוּרָא עיי"ע דר.

* דּוּשׁ עיי"ע דש.

דַּוְּשׁ (צ"ל רווש פי' בל"פ روش הילוך ומנהג Gang, Gewohnheit) בפ' היה קורא בתורה בגמ' קרא וטעה (ברכו' ט"ז.) אבל פתח בלמען ירבו ימיכם דוושיה נקיט. פי' הילוכו ומנהגו וסידורו נקט. *[אחי"ה בנו"ג סרכיה נקיט וכ"ה בכ"י מ' סירכיה נקטיה ובכ"י ו"ו אי' פי'.. וסירוכיה נקט ובעה"ק בט"ס וסיעתו, אבל כגי' רבינ' הובא ג"כ בב"ק קט"ז: מהו דתימא דוושיה נקיט ואזיל. אבל גם כאן צ"ל רוושיה והוא ל"פ הרשומה וכבר תקן כן לנכון פערלעס בעט"ש צד י' ועיי' עוד ע' אריש. ובעל כ"כ המשביר ולעווי גזרו עליו שהוא משרש דוש פי' דרך. ועוד נלע"ד כי אולי יש לקיים הגי' דוושיה והוא ל"פ روسيدن פי' הלך ובא ובפרט למטרה]—

דּוּת (= חדות בל"ס חַדּוּתָא בית אוצר לכרי של תבואה Schüttboden für Getreide) בר"ה פי' ראוהו (כ"ז: וכ"ח.) התוקע לתוך הבור או לתוך הדות. ובפ' המוכר את הבית (ב"ב ס"ד.) ולא את הדות. ובתנור בפ"ה בכלים (מ"ו) נתנו על פי הבור או על פי הדות. ובאהילות בפי"א (מ"ח) החדות [1] שבבית והמנורה בתוכו. במשנה [2] כולם כתובין חדות. פי' בגמ' דהמוכר (ב"ב שם) היינו בור היינו דות אלא שהבור בחפירה והדות בבנין. *[אחי"ה ודע כי בנו"ג במקומות הנ"ל מלבד באהילות בה"א הדות וכ"ה בשבת קכ"ה. כלים פ"ז מ"א. אהלות פ"ה מ"ו ותוספת' פסחי' רפ"א ותוספת' כלים ב"ק פ"ד. ובתוספת'א הילו' פי"ב הדות שבבית. ושם נסר שהוא נתון ע"פ הדות, ושם כותלי הדות, ושם: בין בבית בין בדות. תוספתא כלים פ"ג נשבר הדות וצ"ל חדות כמו שאוכיח בעה"י בע' חדות. אבל באהלות פי"א מ"ח ומ"ט הגי' בחי"ת וכ"ה בירו' בשלשה מקומות כמו שארך בע' חדות, כי עיקר הגי' בחי"ת והוא ל"ס כמו שכתבתי וכן בל"ע خدة פי' חפירה, והמעתיקים דלא גמרו השמיטו גם הה"א וכתבו רק דות יען שחשבו כי היא ה"א הידיעה, ובאמת הה"א נשתבש מן חי"ת. ועיי' רא"ג במ"ע דמ"ג חי"ב שס"ז ומה שהשיג לנכון על רימ"ז (ח"ב ע"ח) שגזר המלה מלש' יונית ורו' ἄδυτον hadyt, unterirdischer Raum והאמת כי חדות היא בנין על שטח הארץ כמו שפי' לנכון הרמב"ם בפיה"מ לכלי' פ"ה מ"ו ועיי' לאהלות פ"ה מ"ו רק שהוא ג"כ גרס הדות בה"א וכן הגי' בכ"י ב"ב לרגמ"ה.— בפירוש סד"ט לרה"ג בקשתי המלה ולא מצאתי]—

* דזוד עיי"ע זַוָּר ומ"ש.

דָּח (= דּוּח פי' בל"מ רחץ ושטף abspülen, abwaschen) בתמיד בפ' לא היו כופתין (פ"ד מ"ב דף ל"א.) הכרס [3] מדיחין אותה בבית המדיחים [4]. ובפ"ק דביצה (י"ד:) ומדיח ושולה [5]. ובפ' רביעי במכשירין (פ"ד מ"ג וכ"ה בחולי' ט"ו. ועיי' בשבת י"א.) הכופה קערה על הכותל בשביל שתודח הרי זה בכי יותן. ובפ"ח במקואות (מ"ה) אם הדיח ידיו במים טהורין ר' שמעון אומ' ירפה [עד] שיבואו בהן המים [6]. פי' אם רחץ גב ידו [7] במים

1) כ"ה לנכון בדפ"ר ובכ"י ה"ב ובשדפ"ע בט"ס הדות. 2) ר"ל במשנה דסדר טהרות כמ"ש הר"ש לאהלות שם. 3) כ"ה בדפ"ר. 4) בנו"ג בבית המדיחין וכ"ה בדפ' אמש' אבל בדפ' וויני' אי' בבית המדיחה. 5) בנו"ג אף מדיח וכ"ה בירו' ובמשניות ובאו"ז הלכ' יו"ט סי' ש"מ. 6) בנו"ג כדי שיבאו בהן המים, ובמשניות: מים; ובירו' חגיגי פ"א דע"ח רע"ד אי' ר"ש אומר ירפם עד שיבוא בהן המים ומפי' רבינו בסוף הע' נשמע שגי' עד שיבא היתה גם לפניו ולכן השלמתי מלה עד. 7) וזו כלשון הגמ' בשבת גב היד עיי"ע גב ט', אבל בדפ"ר הגי' ג ג ידו.

נטהרה אף על גב שלא הגיעו המים לכף ידו, ר' שמעון אומר ירפה כלומ' לא יטהר הכלי עד שירפה ידו ויגיע המים לתוך ידו ולכלי. *[אחי"ה ולרמ"ל יש כאן הוספה בלי היכר שהיא מנופך שלו. ומה שכתב כי כ"ה בל"ע לא דק היטב — וכנ"ה חולי' ח': אחד שמדיח בו בשר ואחד שמדיח בו חלבים. ושם ונדיח בו בשר והדר נדיח בו חלבים וכו'. מקואות פ"ז, מ"ג הדיח בו סלי זיתים וכו'. ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב סע"ד מלח לשוף ומים לָדִיחַ. ירו' שבת פ"ג ד"ו. מהו להדיח. ב"ר ס"פ פ"ז היה יוצא ומדיח את הכוסות. ובנפעל בקהל"ר פ' טוב שם: שמן טוב נופל על המים ונידוח שם טוב נופל על המים ואינו נידוח ובילק' ותנחומ' הגי' נדוח עיי' מ"כ שם. ומבנין הפעיל נבנה השֵׁם הדחה ברכו' נ"א. הדחה ושטיפה. חולי' ק"ז: הדחה מי לא בעי. ע"ז ס': בהדחה בעלמ' סגי לה. ירו' פסחי' פ"ו דכ"ג: הדחת קרביו] —

דָּח (=דָּחָה, דחי בל"ס וכן בל"ע دحا ענין השלכה והדפה um — wegstossen, um — weg — nach- werfen) בפ"ק דקידושין בהלכה יתירה עליו (קידושי' כ' רע"ב), ובר"ג דפ' בתרא בערכין (ל':) דתנא דבי ר' ישמעאל הואיל והלך זה ונעשה כומר לע"ז דחה אבן אחר הנופל ת"ל גאולה תהיה לו (ויקרי' כ"ה, מ"ח) [1] וכפ' ואילו מגלחין בגמ' הקובר את מתו (מ"ק כ"ב סע"א) על כל המתים כולן מדחה מיטתו ה"ז משובח, כלומ' ממהר לקוברו[2], ובר"ג דפ' מי שאמר הריני נזיר (ט"ז:) מדחין בה אליבא דבר פדא ורב מתנא[3], כלומ' זה מדחה קושיא של זה, וזה מדחה קושיא של זה. ובפ' אין סורר ומורה בגמ' הבא במחתרת איתיביה רב חסדא לרב הונא (סנהדרי ע"ב:), ובאהלות פ"ז (מ"ו) יצא ראשו אין נוגעין בו שאין דוחין נפש מפני נפש[4], פי' אין הורגין את הולד כדי להחיות את אמו. ובויק"ר ואשה כי יזוב זוב דמה פרש' ראשו כתם פז (פי"ט) אתו אמרין ליהויקים נבוכדנצר בעי לך אמר להון אפשר כן אין דוחין נפש מפני נפש אתון מחיין לנפשכון וממיתין לדידי אמרו לו לא כך עשו זקניך בשבע בן בכרי הנה ראשו מושלך אליך בעד החומה (ש"ב כ', כ"א). *[אחי"ה בויק"ר ובב"ר ספצ"ד אי' בקצת שינויים ע"ש — וכנ"ה בסוכ' נ'. במשנ' שאינו דוחה לא את השבת וכו' ושם נ"א. שמחה יתירה נמי דוחה את השבת ע"ש היטב דוגמאות הרבה. פסחי' צ"ה: פסח ראשון דוחה את השבת ודוחה את הטומאה. יומ' ו': טומאת המת דחויה היא בצבור וכו' מ"ק כ"ח. זו היא (בכ"י מ' הרי היא) מיתה דחויה. זבחי' י"ב: מי הוי דחוי או לא הוי דחוי, ושם משום דהוא דחי נפשיה בידים. באתפעַל שם: דממילא אִידְּחִי, ושם התם גברא אידחי קרבן לא אידחי. חולין פ"ז סע"א הא אידחי ליה. ירו' ברכו' פ"ט די"ב ע"ד לאילו דחית בקנה וכו'. ירו' שבת פ"ג ד"ו. לזה דחיתה בקנה. ירו' סוט' פ"ג די"ט רע"א לזו דחיתה. ירו' סנהד' פ"ח דכ"ו רע"ג כש"כ לפיקוח נפש שידחה את הספק. ירו' דמאי פ"ב דכ"ג רע"א חבר שנעשה גביי דוחין אותו מחבורתו (עיי' בכורו' ל"א.) ירו' שבת ר"פ י"ט דט"ז ע"ד דוחין את השבת, ושם בסוף העמוד ידחה למחר. ירו' שקלי' פ"ד דמ"ז סע"ד חל תשעה באב להיות בשבת ודחינו אותו למוצאי שבת. בנפעַל: סנהד' ס"ז. פ"ט: עיר הנדחת. מגילה ה': זבחי' י"ב: הואיל ונדחה ידחה, והקבוץ פסחי' צ"ח. בעלי חיים נדחין. ברכו' ס"ד. הנדחה מפני השעה השעה נדחת מפניו. בהפעיל סנהד' ס"ז. פ"ד. פ"ט סע"ב נביא שהדיח. הָפעל סנהד' קי"א. עד שיודח רובה . . או שהודח מיעוטה. והשֵׁם דִּחוּי, דִּיחוּי, דְּחִיָּה פסחי' צ"ח. קִידושי' ז': דחוי מעיקרא הוי דחוי, ושם יש דחוי בדמים. חולי' פ"ז סע"א אין דיחוי אצל מצות. והקבוץ יומ' ס"ג: לית ליה דחויין. זבחי' י"ב: פתח ר' יוחנן בדחויין — סנהד' מ"ה סע"א וילק' יתרו רמז ר"פ מת בדחייה. וירו' סנהד' פ"ו דכ"ג רע"ג מניין שטעון דחייה שנ' ירה יירה, ומנין שטעון שתי דחיות ת"ל יירה. ירו' שבת רפי"ט דט"ז ע"ד ידי שעיקר דחייתן שבת. ושם מופשט בסנהד' ע' פ"ט סע"ב וילק' ראה ס' רמז תתפ"ז גמרי הדחה הדחה או ממסית או מנביא שהדיח ור"ש גמר הדחה הדחה מנביא וכו'] —

☜ דְּחַד (פי' מְשַׂמֵּחַ erfreuen) תרג' ירוש' [א'] הענק תעניק לו (דברי' ט"ו, י"ד) מְדַחֲדָא תדחדון ליה. *[אחי"ה עיקר מקומו בע' חדי פי' בל"ס שמח וכן בל"מ חָדָה (gaudeo) ומהשורש חדי נבנה [אִ]דְחַד והוא אתפעַל ואל"ף נשמטה מראש. ונראה בעליל כי התרגום הבין הענק תעניק כמו הענג תעניג כלומ' שַׂמֵּח תשמח]—

☜ דַּחֲוָן (לדעת ר"ב כמו חֲדָוָה ולי נראה כי הוא שולחן Tisch) בדניאל (ו', י"ט)

[1]) בקידו' הגי' דתניא דבי ר"י וכו' אימא לידחי וכו' אבל ברש"י הגי' דוחה אבן וכו' וחסר אימא. ובערכי' ותנא וכו' אירחת וכו'. [2]) וכ"ה בפי' המיוחס לרש"י למ"ק שם ממהר להוציאו. [3]) בנו"ג כדהוינן בה. [4]) וכ"ה בירו' שבת פי"ד די"ד סע"ד.

ודחון לא הנעיל קדמוהי. פי' כלי שמחה). *[אחי"ה גם הפירוש המיוחס לרס"ג כתב בדניאל שם ודחון ומזמרים בכנורות ובנבלים וכו' ודחון כמו ו ח ד ו ן תיבה הפוכה עכ"ל. וגם ראב"ע פי' שם ודחון נגינות ושירות. וקרוב לזה פי' הרד"ק בשם י"מ בסוף השרשים ע"ש. אבל לפע"ד היותר טוב הוא המיוחס לפירש"י בדניאל וז"ל: ודחון ו ש ל ח ן במשנה כך פתר דונש לא הכניסו לפניו שלחן לאכול ע"כ. וכתב הגרי"ב בהפשב"ע ח"א צד מ' וז"ל והנה מ"ש רש"י ב מ ש נ ה לא ידענא פירושו, ואולי צ"ל במשתה וכו' עכ"ל, אבל אין ספק אצלי כי כונת רש"י במלת משנה על ה ת ו ס פ ת א , וידוע הוא כי בבבלי נקראת התוספתא: מתניתא, ובירושלמי נקראת התוספתא אם הכונה על איזה מאמר שלה: משנה (עיי' ד"מ למהרז"ף צד ש"ז) וראיה נוכחת להשערתנו זו ממה שכתב הרד"ק בסוף השרשים בפי' דניאל וז"ל ודחון . . ושלחן ו ב ת ו ס פ ת א ה ד ח ו ו נ ו ת ש ל ב ע ל י ב ת י ם פ י ר ו ש ש ו ל ח נ ו ת עכ"ל. אחר חיפוש גדול מצאתי מקור זה הציון והוא בתוספתא כלים ב"מ רפ"ה וז"ל ה ר ח ז י ו נ ו ת שבטרקלין בעלי בתים האוכלים עליהם וכו' טמאין מפני שהן כ ט ב ל ה ע"כ ובכ"י וויען של תוספתא הגי' הרחוינות (ובכ"י אירפורט הרחוינית) אבל ר' וד' יו"ד ווי"ו מתחלפות ונשתבשות לפעמים ואם כן ברור כשמש שעיקר הגי' כמסורת של רד"ק ומלת הדחוונות הוא ממש כמו הקבוץ ארמי דַּחֲוָן ועניינו שלחן מל"ע دحا, دحو = طح, طحى פי' פשט ומתח ausbreiten, ausspannen כמו שלחן נגזר מפעל שלח עיי' גיזיניאוס תיזוירום ע' שלחן וכן בל"י τανύειν τράπεζαν פי' מתח וערך השולחן. ועל פשר זה מורה התוספתא הנ"ל באצבע באמרו: האוכלים עליהם וזה מה שסיים: מפני שהן כטבלה והוא ל"ר Tafel, tabula. והגזרה מל"ע دحا ראיתי אחר זמן גם בהוספות של הבלשן הגדול פליישער לעמת"ל ללעווי ח"א צד תמ"א. ובוקסטארף בעמת"ל שלו הבדיל בטעות בין דחון של דניאל ובין דחוונות (אשר מקורו לא הערה וכן נעלם מיתר מערכי אוצ"מ). וגם הפשיט' העתיקה דחון ע"י מאכולתא והואולגאטא cibus וכמו כן העתקת תודוס (Theodot.) ἐσθήματα פי' מאכל; והעתקת יוני וויניציא τραπέζον פי' שולחן ועוד עיי"ע טות]—

☞ דְּחַךְ (lachen, spotten) תרג' למסת נקים ילעג (איוב ט', כ"ג) ידחך עניינו כמו דהך). *[אחי"ה וגזעו גחך, וגימ"ל נוספת משרש חך וממנו צ ח ק, ש ח ק וכן בלא"ר ד ח ך ד ה ך בהוספת ד' לשורש. והראיה לחילופי דחך עם חך (חיך) מפסיקת' דר"כ ויהי בשלח דצ"ג: וחמא לאינתתיה דהיא דחכא ובכיית אמר לה חייך דאנא ידע למה דחכת ולמה בכיית, דחכת דאמרת וכו' ותמורת זה בקהל"ר פ' תן חלק הגי' חמיתיה איתתיה ו ח י י כ ת ובכית וכו'. וכנ"ה בב"ר פע"ט חמתיה חד כותי עמא דארעא אמר לית אנא אזיל וּמְדַחֵךְ בהדין סבא דיהודאי, ובקהל"ר פ' עת ללדת: אשכחון קל טלייה קיימין מדחכין קומי חרא דרתא. והשם דְּחוֹכָא: בע' חך ב' הביא רבינו לפי גי' כ"י ל"ד וז"ל בויק"ר בריש אחרי מות (פ"כ) ו ב פ ס י ק ת א ד א ח ר י מ ו ת (צד קס"ט:) לשחוק אמרתי מהולל (קהל' ב', ב') הן דדחוכא מערבב מה חדוותא עבדא. ס"א הן דגוחכא מערבב וכו' ע"כ, ובדפ"ע נשמט הציון מפסיקתא דאחרי מות, ולפנינו הגי' הן דרחבה מעורבב וכבר הגיה הרב החכם ר' שלמה באבער שצ"ל דחוכא וכ"ה בט"ס בקהל"ר פ' לשחוק: דדהיבא וכבר הגיה מהר"ם שצ"ל דדחיכא ובויק"ר שם אי' אם הדין דחוכא מעורב [וצ"ל מעורבב] מה חדוותא מהניא. ובדפ"ר ע' חך ב' אי' בט"ס הן דד חוכותא וצ"ל הן דדחוכא. ובשדפ"ע הן דחוכא, ועוד עיי"ע דהך ומ"ש] —

דְּחַל (פי' ירא וממנו השם דַּחְלוּלָא פי' בל"ס צורת אדם להפחיד בני אדם בלילה nächtliches Gespenst ובדרז"ל להפחיד העופות (Vogelscheuche ובס"ג דפ' לא יחפור (ב"ב כ"ז סע"ב) זמנין [1] מייתי עורב טומאה ושדי התם וסגיא בדחלולי בעלמא קמ"ל. פי' לשון יראה כמו כי ירא אלהים אתה (בראשי' כ"ב, י"ב) [תרג'] ארי דחלא דה' את כגון שעושין צורות של עץ ונראין כבני אדם להפחיד העופות כשמנדנדת אותם הרוח יפחדו העופות ויברחו. *[אחי"ה זה הפי' שייך לר"ח כנראה מהתוספ' ב"ב שם ד"ה בדחלולי וכן הביאו השט"מ לב"ב שם בשם הרשב"א וכן פי' ן' מיגש ז"ל בדחלולי בעלמא סגי לן שהיא צורה שעושים אותה לעופות כדי שיראו ויברחו עיי' בשט"מ שם ועוד כתב שם ורש"י ז"ל פי' בדחלולא מלשי' חלל ה' ואינו מחוור דלא הל"ל בדחלולי אלא בחלולי ע"כ ולפנינו ברש"י ליתא, ועיי' שם פירושו. והוא עולה בקנה אחד עם פ י' ר ג מ " ה כ " י ל ב " ב ו ז " ל: בדחלולי בעלמא סגי: כלומ' שיקצץ סככי הענפים ונקלוש אותם כדי שיהא ח ל ו ל באויר כדי שלא יהא בכל האילן מקום עבה שיכול לעכב עליו הטומאה וכשתפול לארץ

[1]) כ"ה בכ"י ובדפ"ר ופיז' וכן נראה מפי' רגמ"ה כ"י לב"ב וכ"ה בכ"י ש"ס ובנו"ג דילמא וכ"ה בדפ"ע החדשים.

שלא תהא כנגדה על גבה שום סכך ובכך סגי קמ"ל וכו'. — והשֵׁם דְּחַלְתָּא בל"ס דֶחְלְתָא פי' יראה ופחד, בירו' ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג אמר לה דלא תימרון בגין דחלתיך עבדית אלא בגין דחלתיה דרחמנא, עיי"ע דלניה. והתואר דַּחְלוֹנָא (Gottes-fürchtiger) ירו' מעש' שני פ"ה דנ"ו: ר' ינאי מפקד לקריבוי כד תהוין חכרין (כה"ג בהרא"פ, ובנו"ג בט"ס חברן) ארע' לא תחכרון (בנו"ג בט"ס תחברון) אלא מן דַּחְלוֹנַיָּא. והפעל: שבת כ"ג: דדחיל מרבנן הוא גופיה הוי צורבא מרבנן. ושם ל"א: (ג' פעמים) גבר דחיל חטאין. ירו' סוף נזיר דנ"ח ע"א מה הדין ביזרא דחיל מן הדין פרזלא אף הדין סערה דחיל מן הדין פרזלא. ובמדר' שמואל פ"ב הגי' מה הדין סירה לא מידחל אלא מן פרזלא אף הדין שערא לא מידחל אלא מן פרזלא, וזה נ"ל עיקר כי מלבד שסירה ושערה לשון נופל על לשון הוא דורש לשון יראה שכתוב אצל שמיר ושית (ישעי' ז', כ"ה) שהוא סיר דהיינו קוצים ושיעורו כמו שהקוץ אין נופל בו מורא אלא מברזל שקוצץ וכורת אותו כך שער הראש אין לו מורא רק מברזל התער ומספריים שמגלחין בהם את השער. ובילק' שמואל רמז ע"ח הביא בשם מדרש הגי' מה הדין מורא לא מפחדא אלא מפרזלא אף הדין מורא לא מפחדא אלא מפרזלא. ועיי' בספר זית רענן לילק' שם. — ויק"ר פ"ט מה דחיל הדין שליטא, ושם ולית את דחיל מיניה. — פַּעֵל שהש"ר ג', ה' פ' מי זאת מן הדא את מְדַחֵיל לי, פי' מן האש אתה מפחידני ועיי' הדרוש בסוף ע' גץ א'. קהל"ר פ' טוב שם: מאן דנכתיה חויא חבלא מדחיל ליה. אִתְפְּעֵל ויק"ר שם כיון דיתבא קמי אִידְּחִילַת מיניה. — דחלת במ"ר פרש' י' עיי' מה שכתבתי בעה"י בסוף ע' דרך ב'] —

* דְּחֵילְוָן (fürchterliche Thiere) תרג' בצבים ובפרדים (ישעי' ס"ו, כ') בדחלוון ובכודנוון. כ"ה לפי גי' המתורגמן וכתב אולי הוא משרש שלפניו, ר"ל מפעל דחל וענינו חיות גדולות ומבהילות. או י"ל כי הוא בהיפוך אותיות דליחוון והוא בל"ע كوالح גמלים גדולים ושמנים. ואולי חשב התרגום כי צב הוא ל"ע ضبع עדר גמלים. אבל האמת כי הוא שם התוכני לעגלה ולשדות כמו בתים קטנים לנשוא בהם בני אדם בנחת, ועיי' עוד בספר שרשים לרד"ק ע' צב. ולמטה בערך זווג.

* דּוֹחַן (בל"ע دخن ובל"ס דוּחְנָא שם מין תבואה הנקרא Hirse) ביחזק' ד' ט' ודֹחַן וכסמים ופי' הרד"ק מילי"ו בלעז והוא בלאי"ט miglio, בלשי פרובינצא mil, בל"ר milium וכן פירש"י לר"ה י"ג: האורז והדוחן והפרגין וכו': מיני קטניות הן דוחן מילי"ו. וכן פירש מלה במלה הר"ש בשביעית פ"ב מ"ז וכמו כן כתב לנכון הרמב"ם שם וז"ל: ודוחן בערבי דכון ובלע"ז מיל. אבל בברכו' ל"ז רע"א פי' רש"י אורז ודוחן בזה"ל אורז. מיל; דוחן פנ"ץ וכתבו התוספות ד"ה רש"י וז"ל רש"י פי' אורז מי"ל וי"מ ריז"ו ולהאי פירוש יש לפרש דדוחן היינו מי"ל עכ"ל, וע"י לע"ז פאני"ץ פירש"י ג"כ ביחזק' שם והוא כל"צ panis בל"ר panicum בלאי"ט panice, Fench, Hirsegras. אבל בפסחי' ל"ה. ר' יוחנן בן נורי אוסר באורז ודוחן לא פירש"י כלום. ומן התימה שרבינו בעל הערוך לא הביא מלת דוחן בכל הערוך וגם אורז לא ציין רק אגב גררא הביאו בע' ארזן א' ע"ש. ואין אצלי ספק שנשמט פי' זו המלה מאיזה ערך מערכי חט ה', גלב, דשר, שבל, וכבר הזכרתי במבוא צד XL אות י"ב שלפני המרדכי היה עוד מונח פי' הערוך בענין אורז. וכעת מצאתי כי הרמ"ל בע' דחן הביא ג"כ הב"ח או"ח סי' ר"ח בשם מהרי"ל כי בערוך כתב אורז ריזו ונפקא מיניה לענין ברכה עכ"ל ועיי' רמ"ל שם שהאריך למעניתו וכנים דבריו. ועוד ראיתי להעיר כי בעה"ק שנ"ב יש לו ערך וז"ל: דוחן הירז"ן ב"א ע"כ. ומזה ראיה נוכחת כי בערוך הגדול היה ג"כ כתוב ע' דוחן ונשמט בעון המדפיסים. ובש"ס תמיד אורז ודוחן ביחד הוזכרו וכ"ה בירו' פיאה פ"א דט"ז ע"ג קצירך אפי' קציר אורז אפי' קציר דוחן.

דְּחַם (פי' ענין לחיצה ודחיפה ובל"ע دخس פי' הציג רגל לארץ ועוד בלשון ערבי' دحص، دخص נגוע הארץ ברגל; והשֵׁם דַּחְסָא (Druck) בפ' החולץ בגמ' וכן שאר כל הנשים (יבמו' מ"ב סע"א) אלא משום דחסא. ובר"ג דפ' מצות חליצה (שם ק"ב קלסע"א) משום דחיילא דכרעא עליה דחים [1]). אמר אמימר האי מאן דחליץ צריך למדחסיה לכרעיה (שם ק"ג.). פי' להכביד רגלו בקרקע ולהרחיק [2]). ובויק"ר אמור אל הכהנים (פ"ל) וענף עץ עבות (ויקי' כ"ג, מ') זו לאה מה הדם זה דחום בְּעַלִים אף לאה דחוסה בבנים. *[אחי"ה נראה לי ברור כי מלת דחוסה בויק"ר

[1]) בנו"ג דכולא חיילא וכו' ובדפ"ר הגי' דחום. [2]) וכן פירש"י שם למידחסיה: לדחוף רגלו בקרקע. ושם ק"ב. ד"ה דחים פי' נסמך לשון דחום ברייםב"ר בלע"ז וצ"ל להגיה פרימברי"א וכן כתב רש"י בעצמו בביצי' ל"ב: ד"ה מכבשין ע"ש והוא לאי"ט prémere ובל"ר primere וביבמות מ"ב. ד"ה דחסה פי' לנכון לשון לחוץ שלוחצו וכו'.

ענינו כמו בל"ע دخيس פי' עלים מקולעים ועֲלֵי עבות כלומ' in einander geflochtene Blätter עלים הן עשוים בקליעה עיי' פירש"י לסוכ' ל"ב: ד"ה ענף עץ עבות. וכן משמע מפי' הגמ' שם היכי דמי עבות אמ' רב יהודה דקיימי תלתא תלתא טרפי בקינא וכו' ועיי' רד"ק בשרשים שרש עבת. ובהיות ענף עץ עבות מובנו הדס דרש בעל המאמר בויק"ר על דרך הפוך האותיות הדס כמו חדס ובלי ספק כיון גם על מלה ערבי' דחים פי' עלי עבות ודו"ק. — ודע כי בנוסחאות גרסינן בויק"ר שם מה הדס זה ר ח ו ש ה בעלין כך היתה לאה רחושה בבנים. וכתב המ"כ ובערוך ע' דהס כתב שהעיקר הוא דצ"ל דחום פ י' כ ב ד ו מ ט ו פ ל ב ע ל י ן ע"כ, הרי שערוך יותר שלם היה מונח לפני בעל מ"כ. ומגי' מה הדס ר ח ו ש בעלין אף לאה רחושה בבנים (וכ"ה ג"כ בילק' אמור רמז תרנ"א) ידע גם רש"י ז"ל והביאו בפי' יחזק' כ"ז י"ז בשם הפסיקתא וכתב על זה ולא ידעתי מהו ע"כ, והפסיקתא שעליה כיון רש"י הוא פסיקתא דרב כהנא פ' ולקחתם לכם צד קפ"ד. שאי' שם מה הדס הזה רחוש בעלין כך היה יעקב רחוש בבנים ע"כ (וכמו כן אי' גם בויק"ר מעט קודם המאמר הנ"ל). והנה בלי כל ספק גי' רחוש (וכ"ה במנו"ה פרק ה' נר ג' כלל ד' חלק ו') הוא ט"ס תחת דחוש וכן מוכח מערוך ע' חש ג' וז"ל לפי' גי' כ"י ל"ד בסוף פ ס ' דסוכה מה הדס דחוש בעלים כך היתה אמנו לאה ד ח ו ש ה בבנים ס"א דחוסה וכבר כתבנו בע' דחס ומסתברא דהוא העיקר עכ"ל. הרי שגי' דחושה צ"ל במקום רחושה ובדפ"ע אי' בט"ס בס"פ קמא דסוכה וכבר הוגה לנכון בכ"י של הרב המנוח מוהר"ר אברהם מונילים שצ"ל בסוף פסקא דסוכה ע"כ. ובאמת כן הגי' בכ"י ל"ד הנ"ל ואותיות פס' הם ר"ת של פיסקא או פסיקתא וכן הגיה לנכון הריט"ל צונץ בספרו ג"פ צד קס"ח בהערה ד', וכן הגיה הרב שלמה באבער בפסיקתא שם הערה ק"ח. והרמ"ל יען שלא מצא הציון בס"פ קמא דסוכה (ובאמת לי' שם עיי' בהפשב"ע) שנה בזדון הנוסח וכתב במקומו: "בויק"ר רבה פ"ל" —ובענין גזרת המלה יש להעיר גם על ל"ע دعس וענינו דרס stampfen, mit den Füssen treten וזאת ג"כ דעת רבינו בע' הדס ושם הובאו דוגמאות ע"ש. ולפי פי' זה הדרש בויק"ר ובפסיקתא הנ"ל מה הדס זה ד ח ו ס וכו' מעולה מאוד כי גוזר בעל המאמר דחוס ממש מן חדוס וזה נופל על לשון הדס]—

דְּחַף (מל"מ וענינו דחיה, וכן בל"ע دحب דחה וגרש verstossen) להדף את אויביך (דברי' ו', י"ט) תרג' ירו' [א'] למדהף ית בעלי דבבך[1]. וכן תרג' ונדחה ידו בגרזן (שם י"ט, ה') *[אחי"ה במתורגמן גרס ותתדחף ידיה בגרזנא, ובנו"ג בתרג' ותדחף אידיה בסיקוריא (Beil, securis). וראיה כי דחה ודחף מהנרדפין הן ממה שאמרנו במשנה דסנהד' מ"ה. אחד מן העדים דוחפו על מתניו. ועל זה אי' הפי' בגמ' שם ת"ר מניין שבדחייה וכו' ועיי' בירו' סנהד' פ"ו דכ"ג רע"ג עיי"ע דח ב' ושם ציינתיו וכן הביא זה הירו' פי' ר"ח כ"י לסנהד' בסוגיין באריכות קצת וז"ל (בכ"י קובץ אנגייליקא A .2 10 דף ק"א ע"ב) מניין שטעון סקילה שנא' סקול יסקל ומניין שטעון דחייה שנאמ' ירה יירה, סקול יסקל זו סקילה ירה יירה זו ד ח י י ה ומניין שהוא טעון ב' דחיות ת"ל יירה, ע"כ — וכנ"ה בבינוני פעול במ"ק כ"ח. חלה יום אחד ומת היא מיתה דחופה, ובירו' ביכורי' פ"ב דס"ד רע"ד אי' בשינויים ע"ש ושם הגי' מת כאחד בשניה בג' בהיכרת, לארבעה לחמשה מיתה חדופה. ובאה"ת במ"ק גרס ס ח ו פ ה. והוא מל"מ (משלי כ"ח, ג'; ירמיה מ"ו ט"ו) וכ"ה בל"ע سحف ענין הדיפה וגריפה. ובנפעל בויק"ר פ"ד נִדְחַף והלך לו. והשֵם בירו' שבת פ"ז ד"ט ע"ד השור זה הקרן נגיחה ודחיפה אב] — (א"ב לש' עברי הוא הרצים יצאו דחופים (אסתר ג', ט"ו))[2].

דְּחַק (מל"מ ופירושו ענין לחץ drücken, drängen וכ"ה בל"ס וכן בל"ע دحق) בס"ג דפ' ואלו מגלחין (מ"ק כ"ח.) מאי כולי האי דקא דחיק רגליה דבר נתן. פי' למהוי הוא נשיא[3]. ובפ' שתי הלחם בגמ' כל הכלים שהיו במקדש (מנחות צ"ח רע"ב) הא כיצד דוחקין ובולטין בפרוכת. *[אחי"ה וביומ' נ"ד. אי' הא כיצד וכו' ו י ו צ א י ן בפרוכת אבל בכ"י ב' מינכען ובילק' כ"י פ' תרומ' לי' מלת ויוצאין עיי' ד"ס יומ' צד ע"ה. אבל בע' בְּלַט (ע"ש) גרס רבינו כבדפוסים. — וכנ"ה ברכו' מ"ג: כאילו דוחק רגלי השכינה עיי"ע קם ב'. שם נ"ט. דוחק רגליו תחת כסא הכבוד — — ברכו' ס"ד. ועירו' י"ג: כל הדוחק את השעה שעה דוחקתו.

---

1) בנו"ג למדחי. 2) וכן בהנפעל אסת' ו', י"ב; ד"ה ב' כ"ו, כ'. 3) וכ"ה בפי' המיוחס לרש"י במ"ק. ובנו"ג שם: קא דחקת וכו' ובכ"י מ' דקא דחקא ריגלא דרב הונא בר חסדא ובתוספ' גיטין נ"ט. ד"ה והא: גרסו דקא דחקו רגליה דהונא בר נתן. ועיי' ד"ס מ"ק צד נ"ב.

אבות פ"ב מט"ו בעל הבית דוחק. ע"ז ל"ה קלסע"ב פעם אחת הלך ר' למקום אחד וראה פת דחוק לתלמידים פי' שהיה להם לחם צר. ויק"ר פכ"ח ושאף צמים חילם (איוב ה', ה') מי דחק בממונו של פרעה וכו' מי דחק בממונן של סיחון ועוג וכ' מי דחק בממונו של סנחריב וכו' מי דחק בממונו של המן הרשע וכו' ודרש ושאף כמו ושף עיי' מ"כ שם. ובריש ספרא פרק ב' להיכן גרמה לכבוד הזה כלומ' דחק להיות מדבר מעל הכפרת מבין שני הכרובים פי' כאלו נדחקה וצמצמה השכינה לדבר עם משה מבין שני הכרובים ובילק' ויקר' ס' רמז ת"ל הגי' להיכן גרמה לכבוד הזה המרובה כביכול נדחק לראות [צ"ל להיות] מדבר וכו'. במדבר רבה רפי"א ויהיו דחוקים ולחוצים ביניהם, ובבינוני של פְּעִיל ב"ק מ"ג. ק"ו. כתובו' מ"כ: שינויא דחיקא (דחיקי, בכתובו' שם) לא משנינא לך. ב"מ קי"ד רע"ב דחיקא לי מלתא. תענית כ"א רע"א דחיקא להוא מילתא טובא. אתפעל: ירו' סוכה פ"ד דנ"ד: ואין אדחקתון. והשֵם דְּחַק, דוּחַק, דוחקא: ברכו' ו'. שעת הדחק, אבות פ"ב מ"ג בשעת דחקו, חגיג' ה'. בשעת דוחקו עיי"ע זוז. ירו' ברכו' פ"ה ד"ט: וירו' תעני' פ"א דס"ג ע"ד שאלה שהיא מדוחק. תוספת' יומ' פ"ג דוחק העם. ברכו' ו': אגרא דכלה דוהקא עיי"ע אגר א'. גיטי' מ"ה. דוחקא דצבורא עיי"ע גרב א'. חולי' ח': אגב דוחקא דסכינא בלע וכו'. ביצ' ל'. דדרו בדוחקא עיי"ע גד ג'. פסחי' י"ד: מאי דוחקיה ... לאוקמיה פי' מה זה הלחץ שאלצהו לִשנות ככה. וכזה אמרנו במנחו' נ"ה. קידושי' ס"ג: דוחקינן ומוקמינן מתניתן וכו'] — (א"ב ל"מ זה ואיש אחיו לא ידחקון (יואל ב', ח')).

דִּטַגְמָא (= דִּיטַגְמָא כ"ה בל"ס פי' ציווי וגזרה והוא מל"י διάταγμα Anordnung, Befehl) בריש ויק"ר (פ"א) מאהל מועד לאמר משל לדיטגמא כתובה ומחותמת[1]. ובילמדנו בסוף ויהי מקץ (בתנחומא ליתא) ג' דִּיטַגְמָאוֹת פירש[2] יוסף אחת שלא ירד עבד ויקח בר, והשנית שלא יהא אדם מְחַמֵּר שני חמורים, והשלישית שלא יהא אדם בלא שמו ובלא שם זקנו[3]. והדת נתנה בשושן הבירה (אסתי ג', ט"ו) תרג' ודיטגמא איתפרסת בשושן בירתא[4]. פי' דיטגמא כתב. (א"ב פי' בל"י פתגם המלך ופתשגן הדת ובתרג' שני דאסתר בפסוק ויהי בהשמע דבר המלך (ב', ח') וכד שמע מלכא כתב בדיטגסים[5]) פירושו בל"י כמו דיטגמא). *[אחי"ה בנו"ג באסת' שני דיגטסים וט"ס הוא. ופתשגן (אסת' ג', י"ד; ד', ח'; ח', י"ג) תרג' ג"כ דיטגמא. וזה בלי דקדוק כי הוראת פתשגן (או פרשגן) היא משנה הכתב (Abschrift) והוראת דיטגמא היא ציווי וגזרה. בכל זאת טעם התרגום כי משנה כתב המלך לפי ענינו הוא ציווי וגזרת המלך. ולבי אומר לי שכן צ"ל גם בסוף הערך תחת כתב: פתשגן הכתב וכן מצאתי באמת במ"כ דב"ר פ"ה וז"ל דאטגמא. פי' הערוך פתשגן כתב.— וכנ"ה בספרי ואתחנן פ' ל"ג (צד ע"ד בהוצאת הח' פריעדמאן) אשר אנכי מצוך היום (דברי' ו', ו') שלא יהו בעיניך כדיוטגמא ישנה שאין אדם סופנה כ"ה העיקר ועיי"ע ספן ג' ומ"ש. שמ"ר פ"ל אמר המלך לא קראת בדיוטגמא שלי שכל מי שנוגע באיקונין שלי אבד. ובדב"ר פ"ה מה עשה יהושע היה פורש דאטגמא [צ"ל דיאטגמא] בכל מקום שהיה הולך וכו'. מזה יש להביא ראיה כי גם לעיל בתחלת הע' פורש צ"ל תחת פירש. וענינו שלש גזרות גלה ושלח. ובירו' שביעי' פ"ו דל"ו ע"ג הגי' שלש פרסטיגיות שלח וכו' עיי' הציונים ושינוי הנוסחאות בע' אפריקי ומ"ש. — והקבוץ: שמ"ר פ"ל מרדו בו (במלך) ובטלו דְּיוּטַגְמָאוֹת שלו. ירו' שבועות פ"ז דל"ח. אנן עבדין טבות סגין מינכון אנן משלחין דִּיאַטִּיגְמָתִּין וכו' (Anordnungen, διατάγματα). — ירו' ב"ב פ"ח דט"ז ע"ג דיאתימון עיי"ע דיותמין אחר ע' דיותק[א]] —

דְּטוּלְמִים (= דְּטוּלְמֵיסִין, טוּלְמֵיסִין פי' בל"י τόλμησις חוצפה Wagniss, Frechheit) בב"ר פמ"א וינגע ה' את פרעה: אמר ר' ברכיה על דטולמיסין למקרב למסאנא דמטרונא. וכן בפרש' נ"ג[6]) עצור עצר ה' (ב"ר ס"פ נ"ב). (א"ב

---

[1]) בנו"ג משל לדיטגמא שהיא כתובה וכו' והיותר נכון בילק' ויקרא ר' רמז תל"ב דיאטיגמה כתוב וכו' ובשהש"ר פ' כתפוח הגי' לדיוטגמא שהיא כתובה וכו'. [2]) נ"ל להגיה פורש עיי' בסוף הערך ומ"ש. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו. אבל ברפ"ע הגי' שיהא שמו ושם זקנו. וצריכין אנו להשלים: נכתב. ודע כי בב"ר פצ"א הגי' שלש גזירות גזר שלא יכנס עבד למצרים ושלא יכנס אדם בשני חמורים ושלא יוליכו חמרים תבואה ממקום למקום שלא יכנס אדם עד שלא יכתוב שמו ושם אביו ושם זקנו. והגי' היותר מעולה אי' בילק' מקץ רמז קמ"ח בשם ב"ר: שלש גזירות גזר יוסף שלא יכנס בה עבד ויקח בר, ושלא יכנס אדם בשני חמורים ושלא יכנס אדם עד שיכתוב שמו ושם אביו ושם זקינו עכ"ל. והיפה תואר רוצה לקיים גם גי' הב"ר ע"ש ודוחק הוא. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו א' וב' וה"ב' ובדפ"ר אבל בשרפ"ע בירניתא ובנו"ג בירנתא ושם הגי' וגזירתא איתיהיבת וכו' [5]) διάταξις [6]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד.

פי' טולמוסין בל"י חצופים ואנשי זרוע עיי"ע טלם). *[אחי"ה ר"ב העיר בצדק על ל"י הנ"ל רק יש להגיה בדבריו כי לא חצופים ואנשי זרוע כי אם חוצפה ועזות מצח ענין המלה היונית הרשומה. ור"ב הוכרח לפרש כן כי גרס בט"ס ע ל ו דטולמוסין וכו' וכ"ה בב"ר פמ"א ובס"פ נ"ב ע ל ו דטולמוסין למקרב למסאנא דמטרונה אבל בכ"י ערוך ובדפ"ר ופיזרו ווניצ' ובאסיל (ובשתי ההוצאות האחרונות בט"ס למסגא) בנכון ע ל דטולמיסין (דטולמוסין). וכ"ה לנכון בילק' לך לך סרמ"ז ס"ט בשם ב"ר פמ"א על דבר שרי אשת אברהם על דטולמיסין למקרב למסאנא דמטרוניתא. אבל בילק' וירא רמז צ"א בשם ב"ר פנ"ב אי' בט"ס עלו דטולמוסא וכו'. והגי' הנכונ' ע ל אי' גם ברש"י כתובו' י"ז. ד"ה טורמיסין רק שם הגי' כזה: טורמיסין כי ההיא דאמר בב"ר פמ"א על ט ו ר מ י ס י ן למיקרב למסאנא דמטרוניתא אנשים ריקים עכ"ל. ועל זה כתב מהר"ם לונזאנא במעריך ע' טלמס: והנוסחא האמיתית היא מ"ש רש"י בכתובו' י"ז דטורמיסין ול"י הוא ר"ל ערב את לבו לגשת וכו' עכ"ל. ולא נהירא לי כי עיקר הגי' טולמיסין. וכ"ה בירו' כתובו' ספ"ז דל"א ע"ד א"ר ברכיה ע ל דטלמסן למגע בסמה דמטרונא. והמפרשים לא מצאו ידיהם בפירוש ואצלי אין שום ספק כי במקום בסמה צ"ל בסינה. וסינה או סינא הוא בל"א וסורי כמו סאון בל"מ פי' מנעל וממש כמו מסאנא של ב"ר. ובתנחומ' לך לך סי' ה' המאמר בלשון עבר הוא ב א פ ר ע ה ל ש ל ו ף מ נ ע ל ו וצ"ל מנעלה. ובענין הדרש נ"ל ברור כי דורש בעל המאמר בב"ר על דבר שָׂרַי כמו שׂרי פי' פתח חרצבות הנעל וכן תרג' חלצה נעלו ותשרי סיניה (דברי' כ"ה, ט') חלוץ הנעל (שם י') שְׁרֵי סינא ועיי' יבמות ל"ט: ושרת סיניה מעל רגלוהי. וא"כ פי' המאמר הוא כי נגע ה' את פרעה על דטולמיסין כלומ' על החוצפה שקרב לנעל דמטרונא (היינו של שרה). וענינו כי רוצה לחלוץ ולשלוף נעלה להתקרב אליה — ובהיות ד' שמושית עיקר מקום הערך בע' טולמיסין] —

דַּי (מל"מ והוא תואר הפעל לתאר שעור בערך הכמות וענינו רק שעור הסיפוק והצורך zur Genüge, hinreichend) בריש נדה (פ"א מ"א) ועדיות (פ"א מ"א) שמאי אומר כל הנשים דיין שעתן, פי' האשה שבדקה עצמה והנה היא טהורה ולאחר זמן בדקה עצמה והנה היא טמאה מה שנגעה באותה שעה טמא ומכאן ואילך ולא קודם. *[אחי"ה וראיתי בכ"כ ע' די שכתב וז"ל ואולם לא מצאנוה בכתוב עם אחד מהכנוים ולשון דרבנן לחוד ע"כ, וזה פלא ונעלמו ממנו מקראות היתה דַיָּם (שמות ל"ו ז'), השחיתו דים (ירמיה מ"ט ט') הלא יגנבו דים (עובדיה ה') אכול דַיֶּךָּ (משלי כ"ה, ט"ז). ובלשון דרבנן מורגל הרבה על דרך משל: ברכו' כ"ד: אלו (ובכ"י פ' הגי' אלמלא וכ"ה בשבת מ"א) לא באתי אלא לשמוע דבר זה דַּיִּי. וברכו' ט"ז. אלו לא באנו וכו' דיינו, ובשבת שם הגי' דיו. חולי' פ"ד. ד י ו לאדם שיתפרנס וכו'. ב"ק י"ח: כ"ה. דיו לבא מן הדין להיות כנדון ע"ש כל הסוגיא והשתמשו במלת דיו כאלו היה שֵׁם ב"ק כ"ה. ור"ט לית ליה דיו והא דיו דאוריתא הוא וכו' ע"ש. ולנקבה ברכו' ט': ד י ה לצרה בשעתה, ירו' סנהד' רפ"ז דכ"ד: לא ד י י ך שאת וכו'. ב"ר רפכ"א דייך פפוס וכו' ושם ס"פ נ"ה דייך עד כה. פסחי' ח': אלמלא לא עלינו וכו' ד י י נ ו. יבמו' ס"ג סע"א דיינו שמגדלות בנינו וכו' ויק"ר ספל"ה עד שיבלו שפתותיכם לומר דיינו. ירו' שביעית פ"ד דל"ה: לא ד י י כ ם כל הברכות הבאות לעולם בשבילינו וכו'. שבת ל"א: לא ד י י ן לרשעים שאינן חרדין וכו'. סוט' י"ב: לא דיין לצדיקים שמחזירין להן אבידתן וכו'. ע"ז י"ז. לא דיין לבעלי תשובה שמקבלין אותן וכו' ב"ר ר"פ פ"ד לא דיין שהוא מתוקן להם לעוה"ב אלא וכו'. ובקישור כ יורה על שעור זמן או שעור כמות דבר מה עיי' לדוגמא ביצ' כ"ד סע"ב, עירובי' מ'. בכדי שיעשו. שבועו' ט"ז: ששהא בכדי השתחואה. ברכו' כ"ד: אם שהית כדי לגמור את כולה, ב"ק ע"ג. וש"נ תוך כדי דבור כדיבור דמי. ב"ב ע"ח. בכדי שהדעת טועה. פסחי' מ"ב: כדי מרתו. והכ"ף בהקשור עם די לפעמים ללא צורך הוא כמו בל"מ כדי רשעתו (דברי' כ"ה, ב') לדוגמ' שבת פ"ח מ"א כדי מזיגת הכוס. . כדי גמיעה . . כדי ליתן . . כדי לסוך וכו' ע"ש באריכות הסוגיא. גיטי' מ"ה. יתר על כדי דמיהן. סנהד' ל"א: כדי לחלוק כבוד. ושם ל"ב. כדי שלא תנעל דלת וכו'. שבועו' מ"ה. משום כדי חייו. וכ"ה בגיטי' נ"ט. ורבינו הביאו בע' מיוחד עיי"ע כדי. ב"ר פע"ה כדי שלא תהא לו נחת רוח שלמה וכו'. ועוד בא די בקישור כ' ומי"ם לדוגמ' שבת ע"ח רע"א מכדי כל מילתא דשכיחא וכו', ביצ' ב' רע"ב מכדי מאן סתמיה למתניתין וכו' ושם ה': מכדי כתיב וכו'. ב"מ ל"ח סע"א מאי לאו אפי' יתר מכדי חסרונן לא בכדי חסרונן. גיטי' ס"ח רע"ב מכדי כי מיית ההוא גברא. חולי' כ"ט. מכדי על עוף קאי. ושם ק"ט: מכדי כל דאסר לן רחמנא וכו'. ולפעמים כתוב דאי או די' מלא וגם נקשר עם כ"ף ומי"ם לדוגמא גיטי' צ': כדאי הוא במיתה. ב"ר פע"ו קטנתי מכל החסדים

אמר ר' אבא בר כהנא איני כדאי ר' לוי אמר כדאי אני. נדה ט': כדיי הוא ר' אליעזר לסמוך עליו עיי"ע כדאי וכאן הוא מקומו. ב"ב קס"ה: אין אני כדיי שאתם שלחתם לי. ספרי בחוקותי פ"ח וזכרתי את בריתי יעקב ולמה נאמרו אבות אחורנית אלא אם אין מעשה אברהם כדיי מעשה יצחק כדיי ואם אין מעשה יצחק כדיי מעשה יעקב כדאי וכו' ובילק' בחוקותי רמז תרע"ה דף קצ"ז סע"ב הגי' אע"פ שאין מעשה אברהם כדאי. מעשה יצחק כדאי. אין מעשה יצחק כדאי מעשה יעקב כדאי כדאי מעשה אחד מהם שיתלה העולם בגינו. והקבוץ במכילת' יתרו ס"פ א' אין אנו כְּדָאִים וכו' ובלש' נקבה שהש"ר פ' ישקני: אמרה איני כְּדָאִית. — כתובו' קי"א. שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדאי. ירו' ברכו' פ"א ד"ג ע"ד שלא ישוח יותר מדאי. שהש"ר פ' צאנה והיה מחבבה יותר מדאי]—

1 ☞ דִּי (welcher, e, es) תרג' אשר. *[אחי"ה וכבר מצא מקומו במקרא בפרט בדניאל ב', י', י"א, י"ד, כ"ד — ל', ל"ה, ל"ח — מ'; ג', ה', ז', י'. ונראה כי דִּי נגזר מן זה בלש' עבר או الذى בל"ע ועוד ذى בל"ע נקבה מן ذا ובל"ס נשמטה היו"ד ונשאר רק דְּ. והרבה פעמים נתקשר עם כנויי הגוף על דרך משל דידי כלומ' זה אשר לי די הראשון היינו = זה ודי האחרון הוא = אשר עם כנוי מדבר בעדו (ור"ב אמר בהיפך עיי"ע דד). שבת קי"ט סע"ב דידי ודידך מאי. ב"ב ד': דידי ודידיה. תמיד ל"ב. דידי טבא מדידכו. ביצ' ג': לדידי — לדידכו. שבועו' י"ב רע"א לדידי. . אלא לדידך. לדידי חזי לי וכו' תעני' כ"ה: סנהד' ס"ז: מגיל' ו'. ב"מ פ"ה: ב"ב ע"ג. ע"ג: ע"ה: ברכו' ב' סע"ב בין השמשות דידך. ובגוף נסתר כ"ב הנ"ל. יומ' ע"א שבקוה לדידיה. ע"ז י"ז. פליגא דידיה אדידיה. ב"ב קט"ז. חולין קי"ג: הא דידיה הא דרביה. והרבים: חולין מ"ב: תנא דידן. ברכו' ח' סע"א אנן בדידן ואינהו בדידהו. סוכ' מ"ג סע"ב דלדידן לא דחי ולדידהו דחי. חגיג' י'. דידי עדיפא מדִּידְכוּ. סוכה מ"ד סע"א ב"ק י"ז: דילכון אמרי דילהון הוא עיי' תוס' סוכ' שם. במב"ר רפ"ו דוגמא דידהו עיי"ע דגם. ולנקבה: כתוב' ב': תני רישא בדידהי תנא סיפא בדידהי. ולנקבה נוכחת: ירו' חגיג' פ"ב דע"ח. מן דידכן אנא. ובירו' סנה' פ"ו דכ"ג ע"ג הגי' מן דידכון אנא עיי"ע אַנְיָם]—

* 2 דִּי (dass es ist) פי' כמו כ י או אשר ובזו ההוראה בדניאל ב', ח'; ג', י"ח, כ"ז; ד', ו'.

ובירו' פסחי' פ"ה דל"ב ע"ג הכל מודין בשפיכה די הכן ובהזייה די הכן. ירו' סוט' רפ"ח דכ"ב ע"ב מאן די מתקן לון הוא משמע לון. ויפה הגיה קרבן העדה שצ"ל מן די וכו' פי' לבתר שהוא מתקן להן איך יעמדו במלחמה אז שייך לומר אזהרת כהן ולהשמיע להם. ירו' תעני' פ"ד דס"ז ע"ג בנין ומדעתון די תעניתא רביעין על מעיהון ולא ידעין די תעניתא.

* 3 דִּי (denn, wenn) כמו אם כן ובל"א דִּי הֵן דניאל ב', ט'. עזר' ד', ט"ז. או י"ל כי נתקצר מן דְּאִי ואל"ף נבלע. ירו' ר"ה פ"א דנ"ו: ירו' ביצ' פ"ב דס"א: די לא כן. ירו' ר"ה רפ"ב דנ"ז ע"ד די לא היו שנים. ירו' תרומ' פ"ה דמ"ג ע"ג דילא כן. ולפעמים נתקצר כזה: דלכן והוא כמו דאי לא כן ירו' ברכו' פ"ב ד"ד ע"ד דלכן מה כן אמרין. ויפה הגיה מהרז"ף במבוא הירו' צד י': כן צ"ל נן ובאמת גי' המהרש"ס מה א נ ן אמרין וכ"ה בירו' כלאי' פ"ה דכ"ט סע"ד. ובירו' ב"ק פ"ב ד"ב ע"ד הגי' דל כן מה נ ן אמרין וכו'. ועיי' עוד ע' דִּל. ושם הרבה ארבה הדוגמאות.

☞ דִּיאוֹ (בל"ר dies יום ,Tag) ירו' דע"ז פ' לפני אידהן (פ"א דל"ט רע"ג) כיון דחמא אימטא ארך אמר [קלנדס] קלון דיאו. פי' בל"ר יום עיי"ע קלנדא). *[אחי"ה דברי ר"ב צריכים תקון קצת ע"י דברי עצמו בע' קלנדא ששם הביא זה המאמר בלי מגרעת ופי' קלון בל"י [καλόν] טוב; דיאס [dies] בל"ר יום עכ"ל, וגי' דיאס הוא תיקון של ר"ב אבל לפנינו אי' דיאו וזה מפני שנעלמה הוראת קלנדס Kalendae ודרשו קלון דיאו = יום טוב] —

* דִּיאוֹ, דִּיוֹ (פי' θέω, θείω בל"י ממהר לבוא (schnell herbeikommen בשהש"ר פ' דומה דודי אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע אמרת לי דיו דיו דיאו דיאו את לגבן תחלה ופי' מ"כ וי"ל דיאו הוא בלע"ז שם ה' י"ת ודרש דודי נוטריקון דיו דיו דהיינו דיאו דיאו ואמר באת אצלנו בתחלה בברית ושבועה וקשר אהבה ע"כ ובמח"כ לא קלע אל השערה אף אם מעיד על עצמו אחר רוב החקירה והחיפוש לא מצאתי רמז ראיה למאמר זה. ובפסיקתא רבתי דהחודש (פט"ו) הגי' אמר ר' יצחק אם אומר לנו דיאו דיאו את לגבן אתה את לגבן קדמוהי. כ"ה בדפ' לבוב ושם צד ל"ו: אי' בשני חצאי ענולין נ"י דמו דמו ע"כ ובדפ' פראג הגי' דיאו דימו ובדפ' שקלאב וברעסלא דימו דימו וכל זה אין לו שחר. ועיקר הגי' כמו שתקן הגרא"ז מרגליות וז"ל א"ר יצחק

אתה אומ' לנו דיאו דיאו אתה [לפע"ד צ"ל אֲתָא פי' בוא] את לגבן קדמוהו ר"ל שרצה לחלק מלת דודי לשנים ומלת דיאו הוא באיזה לשון בהקרבות וביאה ומפר' אתה אמרת לנו דיאו דהיינו שנבוא אליך ואנו אומרים דיאו דהיינו שאתה תבוא אלינו תחלה והוא ע"ד שאמרו במד' שהקב"ה אמ' שובה אלי וישראל אומרי' השיבנו ה' אליך עכ"ל. ויפה כיון כי בל"י הרשומ' דֶיְאוּ, דֶיו פי' בא ומהר. ובלי ספק דיו דיו או דיאו דיאו מיותר ובא מגליון לפנים ועיקר הגי' רבש"ע אמרת לי דיו, דיו את לגבן תחילה או כצ"ל רבש"ע אמרת לי דיאו, דיאו את לגבן תחלה ושיעורו רבש"ע אתה אמרת בוא, ועל זה השיבה כנסת ישראל דיו את לגבן תחלה פי' בוא אתה אצלינו בתחלה. ובמדבר רבה פי"א הגי' א"ר יצחק אמרו ישראל לפני הקב"ה רבון העולמים אין את אתא לגבן תחלה. הרי שחסרה תחלת המאמר וכתוב רק מה שהשיב ישראל, כלומ' אם אתה באת אצלנו בתחלה. ובפסיקתא דר"כ פ' החודש חסר כל המאמר וכן חסר בילק' שה"ש אבל הרב החכם ר' שלמה באבער בפסיקתא שם צד מ"ח: אות ק' משלים את הפסיקתא עפ"י כ"י אקספורד שגרס: אם אומר לנו דיאו את לגבן אתא את לגבן קדמוהי ע"כ. והעיר בצדק כי א ת א א ת ל ג ב ן ק ד מ ו ה י הוא הפירוש על דיאו את לגבן ע"כ וכן הוא באמת ושיעורו כמו שכתבתי לעיל אם אומר לנו דיאו פי' אם אתה אומר בוא, דיאו את לגבן פי' בוא אתה אצלינו (בתחלה). ומהר"ם לונזאנו במעריך ע' דיאו הגיה ג"כ ככה בשהש"ר רק השמיט דיאו אחת. אך מה שפי' דיאו מלש' כאשר ידאה הנשר ע"כ שגה ברואה, ובעל כ"כ הביא הך פירוש בשם י"מ והוסיף לומר בזה"ל ואני פותרו ענין ביאה מגזרת יוני' דיאו בא ע"כ. ולדעתי כיון בעל כ"כ על ל"י הנ"ל. והי' לעווי בעמת"ל פותרו מל"י dius δῖος, Himmlisches, Göttliches וגם הגזרה הזאת כבר מצאה מקומה בכ"כ שם ולא נתחוור לי. ועוד עיי"ע דיו ג'. והח' גידעמאנן בפי' מלות זרות בהוצאת הפסיקת' רבתי לה' פריעדמאנן רצה לקיים הגי' דימו דימו פי' בל"י δῆμος עם כלומ' הקב"ה רוצה שישראל יתחיל בתשובה וכו'.

* דְיָאוֹן (dass sie seien) ירו' הלה פ"א דנ"ח רע"א דייאון עבדין לון פי' דייאון כמו דיהון משרש הוי עיי"ע.

* דיארטיה, דיארסים פירשתיו בע' בלטוורא.

* דיאתימון עיי"ע דיותמין.

דִיבָא (פי' בל"ס זְאֵב בל"ע ذيب Wolf) תרג' כזאבי ערב כדיבי רמשא.

*[אחי"ה ר"ב נשען על זכרונו וטעה כי צ"ל או מזאבי ערב (חבקוק א', ח') או זאבי ערב (צפני' ג', ג'). והרחבתי דיבורי בע' דֵב ע"ש] —

דְיוֹ (בל"ע ופ' دواة, دويت, دوى ובל"ס דְיוֹתָא Dintenfass אבל היותר נכון כי הוא ל"פ دوده Russ עיי' בסוף הערך) בפ' הבונה (שבת ק"ד רע"ב) כתב בדיו בסם ובסיקרא. גמרא (שם) דיו: דיותא. ובר"ג דגט פשוט (ב"ב קס"ג.) דמדיית ליה [1]. פי' דמדיית בדיו החלק כלומ' עושה נקודים של דיו בין העדים לאשרא. ובגמ' דהריאה שנקבה [2] באלו טרפות (חולי' מ"ז:) כדיותא טריפה פי' שחורה כדיו. (א"ב בנוסחאות שלנו כתוב דמטייט ליה, סהדי אטיוטא הוא דחתימי (שם). לדעת הערוך גרסינן אדיותא והענין אחד. מאן דגרים אדיותא מקום מחוק שהוסר ממנו הדיו ומאן דגרים אטיוטא מקום מחוק שהעבירו טיט עליו. או הוא מלשון (טאטיתיה במטאטי) [צ"ל וטאטאתיה במטאטא] (ישעיה י"ד, כ"ג). *[אחי"ה ובגליון ערוך דפ' באסיל אשר ת"י א' הערה של צב"א (עיי' מבוא צד LIII) על מה שפי' המו"ע וכתב שם וז"ל ולא נהירא דא"כ הוי מזויף אלא הכל כפירוש [רבינו נתן] אלא שהט"ת והדלי"ת מתחלפין שהוא ממוצא אחד וקרובים מאוד במבטא. וכן בכמה מקומות וגם הטי"ת והתי"ו. שוב מצאתי בס' כתר כהונה שפי' ג"כ כך אפי' לפי הנוסחאות שלנו ע"כ. והדין עם צב"א. ובאמת רבינו נתן בעצמו היה מציין בע' טייט הגי' דמטייט אצל גי' ספר אחר דמדיית. ושם שתק ר"ב ולא העיר מאומה. וגם בעל כ"כ בע' טוט פי' מטייט עושה נקודות ושורות בטיט . . ג"א מדיית מגזרת דיו ע"כ. ובכ"י רגמ"ה לב"ב גרס ג"כ מטייט ופי' וז"ל מטייט ליה לאותו חלק בדיו דאינו יכול לזייף באותו מקום כלום עכ"ל. וזה הפי' עולה יפה עם ההערה של צב"א. וכפי' רבינו אי' גם בתוספ' ב"ב שם ד"ה מטייט בשם ר"ת וז"ל מטייט ליה פי' ר"ת ב נ ק ו ד ו ת או שורות וכו' ע"ש. ובתוספות רי"ד לב"ב מצאתי הגי' דיוטא. וזה כארכביה אתרי רכשי, וצ"ל או דיותא או טיוטא והוא כגי' הספרים, וכ"י רגמ"ה

---

[1]) überzog es mit Dintenschwärze. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו ה"ב, אבל ברפ"ר ופיז' ווניצי' בט"ס דהרואה, וברפא"מ דהריאה.

אטיוטא. — ומלת דיו, אשר בא כבר זכרונה בירמיה ל״ו, י״ח, פתרונה שם צבע אשר כותבים בו ובל״ע ופ׳ וסו׳ ענינה כלי שיש בו אותו צבע לכתוב. וכנ״ה בשבת קל״ג: וכתב בו לשמו בדיו נאה. אבות פ״ד מ״כ דיו כתובה על נייר חדש. ירו׳ גיטי׳ פ״ב דמ״ד: רושם לפניהן בדיו והן חותמין בסיקרא. שהש״ר פ׳ לריח: אם יהיו כל הימים דיו וכו׳ והקבוץ בב״ר ס״פ נ״ח וילק׳ חיי שרה ס׳ רמז ק״ב כמה דְּיוֹת משתפכין כמה קולמוסין משתברין כדי לכתוב בני חת יו״ד פעמים. ובל״ס דיותא עיי׳ שבת וחולי׳ הנ״ל ועוד בנדה כ׳. שחור שאמרו דיו ולימא דיו אי אמר דיו הוה אמינא כי פכחותא דדיותא קמ״ל כי (חרותא) [צ״ל הרתא] דדיותא עיי״ע פכח. ושם פלי קורטא דדיותא. ופירש״י שם מבקע חתיכות דיו יבש. ובד״ה ביבשתא פירש״י שם שכן דרך שנותנין חרת בדיו כששולקי׳ קליפות הקוצרים והוא מתיבש ע״כ. נשמע מזה כי דיו הקדמונים לא היה בתכונת הנזילה (אים פליססיגען צושטאנד) כי אם יבש וכשרוצין לכתוב היו שורין אותו וכן העיד הרמב״ם בהלכו׳ תפלין פ״א הל״ד וז״ל כיצד מעשה הדיו מקבצין העשן של שמנים או של זפת ושל שעוה וכיוצא בהן וגובלין אותן בשרף האילן ובמעט דבש ולותתין אותו הרבה .. ומיבשין אותן .. ובשעת כתיבה שורהו במי עפצים וכיוצא בו וכותב בו וכו׳, ובעצם ראשונה משמע כן גם מפליניאוס ל״ה כ״ה שכתב בענין מעשה הדיו שלרוב פעמים מקבצין העשן של זפת או גפר (fit enim (attramentum) et fuligine pluribus modis resina vel pice exustis) ושורין פיח הכבשן בשעת הכתיבה. ומעתה אין אצלי ספק שמלת דיו נגזרת מל״פ הרשומה כי دوده ענינה עשן לשרות אותו ולכתוב בו Dintenruss, Tusche וזה מה שאמרנו (שבת פ״א מ״ה ותוספת׳ שבת פ״א) אין שורין דיו ועיי׳ עוד שבת י״ח. מהו שריית הדיו, משמע שקודם שרייתו היה יבש עיי׳ ג״כ כסף משנה להלכו׳ תפילין הנ״ל. וכתיבת דיותא בלש׳ ארמי קרובה לכתיבת מלה פרסית הנ״ל. — ובויק״ר רפ״כ אמרה (שרה) ווי על ברה דריותא אלולי המלאך כבר היית שחוט וכו׳ ומ״כ פי׳ מה שפירש ויפה הגיה מהר״ם לונזאנו במעריך ע׳ דיותא וז״ל ה״ג וי על ברא דדיותא פי׳ השחורה ועיי׳ בע׳ דיו עכ״ל. והדין דין אמת כי מלת שחורה נאמרה כמעט בכל הלשונות בהשאילה לאון ומזל רע׳ כמו בל״ר niger, ater ובל״י μέλας ובל״פ سیاه שענינם שחור ורע עיי״ע אדדא, אימרא. וכן ענין המאמר בויק״ר וי על ברא דדיותא כלומ׳ וי על בן של אשה רעת המזל וקשת רוח והעד לפירוש זה מב״ר פנ״ו שבא בתמורתו ברא דעלובתא פי׳ בן העניה ורעת המזל. ועיי׳ בכ״כ] —

* דַּיו (מין עוף) הובא מרבינו בע׳ דיו אחר ערך דיופרצוף עי״ש.

* דְּיוּ (zwei) שם מספר יסודי לזוג זכר ובהוראה ובקריאה כמעט שוה בכל לשונות של הודו—גרמניא (indogermanisch) למשל בסאנסקריט dvá בל״פ הישנה, הוצואריש ובל״פ החדשה دو בלי׳ קרדו: duh, du בל״י δύω δύο בל״ר duo ובל׳ אשכנז zwei. ובהרכבת המספר היסודי הזה עם שמות זרים הרבה הורגל אצל רז״ל עיי׳ ערכי דיוזגי, דיוטר, דיומד, דיוסטר, דיוסק, דיופי, דיופלי, דיופלוסטון, דיופרא, דיופרצוף, דיוקן. — דיו בפני עצמו עיי׳ עירוב׳ י״ח. דיו פירות, ושם דיו פרצוף. וגם תמורת דיו בהשמטת היו״ד אי׳ דוּ למשל יבמו׳ קי״ח: טן דו עיי״ע טנדו; ב״ר רפ״ה שמ״ר פ״ה, ויק״ר רפ״א דו פרצופין עיי״ע דיופרצוף. בירו׳ עירו׳ פ״ה דכ״ב רע״ג דו ואלפים צ״ל דיו אלפים או דו אלפים פי׳ שני אלפים.

* דיו (בל״י θέω פי׳ רוץ) בירו׳ ברכו׳ פ״ט די״ג סע״א עובדא הוה ברב וכו׳ עד ואמרין ליה מן דמאן את אמר לון דסופיינוס אמר לון ומה עבדתון ליה א״ל דיו ליה פנינן יתיה. ובגי׳ המהרש״ם ליתנהו תיבות דיו ליה, ובאמת המלות קשות להבין וגם המהרז״ף בפירושו אהבת ציון משך ידו מלפרש אותן. ולפע״ד הוא מל״י הנ״ל וענינו רוץ וברח ושיעורו נגיח את הרב לרוץ ולברח כמו שאומרים גם בלא״ש wir liessen ihn laufen כלומ׳ לא נגענו בו וזה מה שסיים פנינן יתיה כלומ׳ פנינו לו דרך לברוח ופטרנוהו. ותחת דסופיינוס שאי׳ שם יפה הגיה המהרז״ף (שם) דסיפירוס והוא מלך רומי Severus אבל קצת קשה כי אצל רז״ל נכתב שם הפרטי זה אסוירוס ע״ש. ובילק׳ יואל רמז תקל״ז הובאה הגי׳ (בשם ירו׳ דברכו׳ הנ״ל) מן דפופיינוס ואולי הוא שם מלך רומי Pompejus וגם תחת רב אי׳ שם הגי׳ עובדא הוה בחד גברא וכו׳. והח׳ לעווי בעמת״ל ע׳ דיאו פי׳ זה הירו׳ בדרך רחוקה. ועיי׳ מ״ש בע׳ דיאו.

* דֵּיוָו (Daêva, Dämon) ב״ר ס״פ ע״ד: וילך וישב לבן למקומו (בראשי׳ ל״ב, א׳) חזר לדיוויו מלמד שנכנסו ליסטים בתוך ביתו והיו מקרקרים בו כל הלילה. כ״ה הגי׳ בע׳ קרקר ב׳

לפי גי׳ כ״י ה״ב ודפ״ר ודפ׳ פיז׳ ואמשט׳ וכ״ה בילק׳ סוף ויצא וכן נראה לי עיקר והוא בל״פ دیو ובל״ס דֵּיְוָא פי׳ רוח רע ושד מן לש׳ צינד daêva בל׳ סאנסק׳ devá בהוצואריש dév וממנו בל״י θεός ובל״ר deus אֵל. ונראה כי דרש למקומו בהוראת המלה אצל רבז״ל שענינה תואר לאל יתברך שהוא מקומו של עולם (ב״ר פס״ח ועיי״ע מקום) וא״כ כונת המאמר לבן אחרי הפרדו מיעקב שב למקומו היינו לדיוויו: לשדיו שהם היו אליליו ומה שאמר עוד המדרש שנכנסו ליסטים וכו׳ נ״ל שדרש וילך למקומו כלו׳ נסע ממקום מושבו הראשון וילך למקום אחר למקומו פי׳ למקום מיוחד ועל זה נותן טעם שגנבים נכנסו לביתו ושללו ממונו ויורש עד שהוכרח לעזוב מקומו הראשון. — ובנו״ג במדרש לסורו ופי׳ מ״כ לע״ז שלו וכו׳ ע״ש. וזה הפי׳ רק לפי המשך הענין אבל אם נחוש לגי׳ זו אז נ״ל לומר שצ״ל לאיסרו והוא שבוש תחת לאיסדו פי׳ בל״פ רוח המגין עיי״ע איסד וע׳ אסר. ובכ״י ו״ו ובדפ׳ וויניצ׳ הגי׳ במקום לדיוויו: לריוויו ואולי ט״ס הוא ואם נחוש לגי׳ זו אז י״ל שהוא ל״פ ריו = ریو פי׳ רמאות וערמה List, Betrug וכיון לדרוש וישב לבן למקומו כלו׳ שב למצבו הראשון והיה כמו מני אז לבן הארמי המרמה, אבל כל זה אינו שוה לי להבנת המשך הענין שמלת מלמד לכאורה משמע שהיא נתינת טעם למה חזר לבן לדיוויו וגם בעל מ״כ עמד עליו ומתוך שנעלם מעיניו ההמשך הרהיב בנפשו עוז לומר שהמאמר מלמד וכו׳ לא גרסינן, אבל אחר חיפוש ועיון רב נ״ל ברור שמלת דיוויו נגזרה מל״י πόνος פי׳ און ועמל וכאב Unheil, Unglück ועתה נאמר לדבק טוב הוא וענין ההמשך הוא אחרי הפרד לבן מיעקב וילך וישב לבן למקומו כלו׳ חזר לדיוויו פי׳ שב לאון ולעמלו הראשון מלמד שנכנסו וכו׳ וזה נתינת טעם כי אסון קראהו במחתרת ביתו נמצאו גנבים. והכתוב מעיד (בראשי׳ ל׳, כ״ז) נחשתי ויברכני ה׳ בגללך כי לבן היה קודם ביאת יעקב בן אוני ובמצב רע. ועתה בלכתו מן יעקב שב למקום רעתו. וזה הפי׳ האחרון נ״ל ברור, והבוחר יבחר.

* דְּיוֹבֵּיט (בל״י המינקת הישרה או העקומה נקראה διαβήτης וכן בל״ר diabetes) בירו׳ סוף עירובי׳ פ״י דכ״ו רע״ד תני מעלים בדיובים ומוסיפין בעדק (ובדפ׳ זיטאמ׳ בערק) לחולה בשבת מעלין בדיוביט משתמיהה. ובתוספתא שבת פ״ב ובעירו׳ ק״ד. הגי׳ דיופי עיי״ע. והמלה הרשומה בל״י ובל״ר מורה על מינקת der einfache oder Doppelheber.

* דְּיוֹדִין (מל״ר ἐδωδή מאכל, וסעודה Speise, Mahl) ירו׳ סנהד׳ פ״ח דכ״ו רע״ב הות נסבה דיודין ועבדת שירו וגנב מינהון, ובבבלי סנהד׳ תמורתו דמי סעודה, ובד׳ קראט׳ בט״ס דיורין.

דְּיוֹזְגִי (בל״י διζυγία Doppelpaar) בפ״ק דסוט׳ בגמ׳ מי לנו גדול ממשה (י״ג:)[1] תאנא אותה שבת שבת של דיוזגי היתה ניטלה רשות מזה וניתנה לזה. פי׳ דיו[2] שנים, זוגי[3] זוגות. פי׳ דיוזגי[4] ב׳ זוגות של מנהיגין, כלומ׳ שהיתה שבת למשה ושבת ליהושע ונטלה רשות ממשה ונתנה ליהושע. ודיו היינו זוג וכפל הדיבור. *[אחי״ה בנו״ג דיו זוגי בשתי מלות אבל בילק׳ שם כגי׳ רבינו רק שם א׳ דיוזגו. וזה בל״י התואר διζυγός, ον = gepaart, doppelt]— (א״כ פי׳ בל״י חברה של שנים).

* דיוטא, דיוטס, דיוטגמא, דיוטר עיי״ע דייט, וע׳ דטגמא, וע׳ דיוטר אחר ע׳ דַּיוֹ.

* דיוטריטון, דיאטריטא עיי״ע דייטרוט.

דְּיוֹמָד (הורכב מן דיו = δύο פי׳ שנים ומן עמוד וע׳ נבלעת וא״כ דיומד Doppelsäule) עושין פסין לביראות ד׳ דיומדין נראין כח׳ (עירו׳ פ״ב מ״ב דף י״ח:). ובר״ג דסוכ׳ (ד׳:) ר׳ יעקב אומר דיומדי סוכה טפח. פי׳ דיומדין ב׳ עמודין. *[אחי״ה וכן פירש״י לסוכ׳ שם ד״ה נידון. ושם ג״כ הגי׳ דיומדין וכה״ג בעירובי׳ י״ט: וכ״ה שם י״ח: ומפורש שם[5] מאי דיומדין אמר ר׳ ירמיה בן אלעזר דיו עמודין. ובדפ״ר ובד׳ וויניצ׳ הגי׳ דיומידין ובלי דקדוק הוא. והיחיד דיומד בסוכ׳ ד׳: נידון משום דיומד. ובירו׳ עירו׳ רפ״ב ד״כ רע״א ויעשה כדיומד ארוך. ושם כמה יהא דיומד ארוך וכו׳ ע״ש] —

* דְּיוֹמְדִין ([צ״ל דיומרין] פי׳ בל״י διὰ μορων ובל״ר διάμορον diamoron מיץ של תותים שחורים Maulbeersaft) בירו׳ שביעי׳ רפ״ז דל״ז רע״ב דיומדין אסיר וצ״ל כמו שתקנתי וכן הביאו ר״ב למטה קודם ע׳ דיין, וכן הביאו בע׳ איריוסטו. והחכם הגדול פליישער בהוספותיו לעמת״ל ללעווי ח״א צד תמ״ב נדחק בזה קצת ע״ש.

* דְּיוֹמָן עיי״ע קודם ע׳ דיין כי שם הזכירו רבינו.

---

[1] והובא בילק׳ סוף וילך רמז תתקמ״א. [2] δύο. [3] ζυγόν, ζεῦγος = Paar. [4] כ״ה לנכון בכ״י ו״ו א׳ וב׳ ה״ב. [5] רמ״ל הביא בע׳ דיומד זה המאמר בלי ציון מקום ובלי היכר שהוא בעל ההוספה.

* דְיוּמְסִית עיי"ע דמוס ג'.

* דיוסטום ט"ס תחת דינסטס עיי"ע דנסטס.

דְיוּסְטַר, דיסטר (הורכב מן דיו = דוּ כל"י δύω, δύο שנים ומן סְטַר פי' צד וא"כ הוראתו zweiseitig) חיבור לטומאה בשעת מלאכה בהכרים פ"כ בכלים (מ"ג). פי' שני צדדים; דיו: שנים, סטר: צד כדכתיב (דניאל ז', ה') ולסטר חד הקימת [1]) והוא עץ שיש לו שני צדדין והוא יד לקרדום [2]). איכא דאמ' דיסטר ומפרשי די שנים וכן (דיפטרא) [צ"ל דיופוטא] [3]) ודיוזגי. חרב פיפיות (תהלים קמ"ט, ו') תרג' סייפא דיוסטרא. בכשיל וכלפות (שם ע"ד, ו') תרג' בקופיץ ומופסלת דיוסטרא. *[אחי"ה כל הפירוש הועתק מפי' סד"ט לרה"ג הנ"ל ושם בשינוי קצת ההמשך. — ושם גי' איכ' דא' הדיסטור וכגי' זו נמצאה עוד הפעם המלה בתוספתא דכלים ב"מ רפי"א מסמר שנתנו בדיסטר (כה"ג בכ"י אירפורט) להיות מסיך עליו חיבור לטומאה וכו' ועל התוספתא זו כיון הרמב"ם בפי' משנ' לכלים שם ע"ש באריכות. והר"ש הביא בשם אית דגרסי הנוסח: דסטר ופי' והוא מקל כעין שהנשים עושות למסוך מטות בכוש שיש בו שני נקבים אחד מלמעלה ואחד מלמטה ושתי ידות תחובות בהן אחד ממזרח למערב ואחד מצפון לדרום ומסיכות בו את המטות והוא לבודיי"ר בלעז ע"כ. וצ"ל דבודיי"ר בל"צ devidoir Haspel וכן הביא רע"ב הפי' של ר"ש (מבלי הזכירו כדרכו) ע"ש והוא לועז נספ"א וזה בלאי"ט naspo Haspel עיי' מרפא לשון למקומו. ולפי פירוש של ר"ש ורע"ב זה אולי יתכן לגזור מלת דסטר או דסטור (כדאי' בנוסח' בתוספת' כלי' הנ"ל) מל"פ دستوار , دستوره שפירושו מקל ועוד ענינו כל דבר שדומה ליד כי היד נקראה בל"פ دست ודו"ק] —

* דיוספרא (אולי הוא כמו דיוספלא Diospolis והוא לוּד) שבת מ"ו. פעם אחת הלך רבי לדיוספרא.

דיוסק = דִיסַקְיָא (מורכב מן דיו, דִי פי' שנים ומן סַק בלא"ר שק ובל"י ורו' σάκκος, saccus וא"כ דיסקיא δύο-σάκκος Dop-pelsack) בר"ג דפ' מי שמתו (ברכו' י"ח.) ת"ר המוליך עצמות ממקום למקום הרי זה לא יתנם בדיסקיא ויניחם על החמור וירכב עליהם מפני שנוהג בהן מנהג בזיון [4]). ובגמ' דפ' נוטל אדם (שבת קמ"ב:) פעם אחת שכחו דיסקיא מליאה פירות בסטיו [5]). ובפ"ק דפסחים בגמ' [ר"מ אומ' אוכלים כל חמש] (י"ג.) דיסקיא מלאה חמץ [6]). ובפ' המוכר את הספינה בגמ' המוכר את החמור (ב"ב ע"ח.) אמר עולא מחלוקת בשק דיסקיא וכומני [7]). ובפ' הגוזל עצים בגמ' נותן לו את הקרן (ב"ק ק"ה.) כגון שהיתה דיסקיא [8]) של אביו מופקדת ביד אחר. פי' שני שקין מחוברין ומונחין על החמור אחד מצד זה ואחד מצד אחר. ובלש' ישמעאל אלכרג. *[אחי"ה כן כתוב בכ"י ב"ר ואות ג' נקוד והוא הנכון כי בל"ע הוראת מלת خرج ברבים خرجة שק של רוכב Mantelsack des Reiters ובכ"י ה"ב נשתבש המאמר האחרון. כזה בל"י נתן שני סקים מחוברים ובכ"י ו"ו א' וב' לי' מן מן ל"י עד גמירא. ורש"י לפסחי' הנ"ל פי' דיסקיא בזה"ל שתי מלות מורכבות שני שקים ע"כ. אבל בכ"י רש"י לי' עיי' ד"ס פסחי' צד י"ח. ורגמ"ה כ"י לב"ב פי' דיסק (כן הוא לפי גירסתו) מרצוף שנושאין בו התבן לצורך אכילתו ומן עור עשוי ע"כ וכן פירש"י לסנהד' ל"א: ד"ה דסקיא (ובנו"ג דיסקיא) שק של עור וכו'. ור"ח כ"י לסנהד' שם גרס דיסקייא ולא פירשו. ובירו' שבת פ"ז ד"י ע"ג אזנים של דיסיקיא קושר ומתיר וכו' ועוד נמצ' הגי' בירו' ברכו' פ"ג ד"ו ע"ד דייסקי שהיא מלאה ספרים, ובירו' עירו' פ"ו דכ"ו ע"ג הגי' עוד: דייסיקיא] — (א"ב תרג' ירו' ויהי הם מריקים שקיהם (בראש' מ"ב, ל"ה) והוא כד אנון מריקין דיסקייהון [9]).

דְיוּפִי (או הוא שבוש מן דיוביט עיי' ערכו או הוא ל"י δίοπος בעל שני נקבים zweilö-

1) בדניאל כתוב ולשטר אבל הרד"ק בפי' דניאל גורס בשין שמאלית וכן הביא המנחת שי. ורה"ג לסד"ט צד ט"ו והר"ש והתוי"ט גרסו בסמ"ך כרבינו. 2) כ"ה בכ"י ה"ב ובדפ"ע וברה"ג לקורדום ועיי"ע קרדום. 3) ובפי' רה"ג בט"ס דפתרא. 4) בנו"ג לא יתנם בדסקיא ויתנם ע"ג חמור וכו' וכגי' רבינו אי' עוד בכ"י מ' ושם הגי' בדיסיקיא וצ"ל בדיסקיא וכ"ה עיקר הגי' בכ"י ערוך ו"ו ופעם אחת בכ"י ג"ג ופעם אחת בדיסקייא. ובדפ"ר בכל מקום בפנים הערך בדיסקיא אבל בשדפ"ע בלי נכון בדיוסקיא 5) וכ"ה בע' סטיו ושם גם בדפו' וויניצ' ואמש' הגי' לנכון בדיסקיא וכ"ה באו"ז סוף הלכו' שבת סי' פ"ח וכ"ה בכ"י מ' והוגה שם במקום בסטיו בסרטיא וכ"ה בנוסחאות בשבת ושם הוגה עפ"י גי' רש"י במקום פירות: מעות והטעם לתיקון זה יעויין בד"ס לשבת צד קס"ט: 6) וכ"ה בפי' ר"ח וכ"ה בדפוסים וברש"י אבל בכ"י ב' מ' אי' דיסיקיא. 7) וכ"ה בע' כמן ג' ושם בדפ' וויניצ' לנכון דיסקיא כמו בגי' דפ"ר בכאן אבל בדפ"ר בכאן בט"ס כמוני וצ"ל כמו בע' כמן ג' כומני וכ"ה בנוסחאות ובפי' רגמ"ה כ"י. 8) בנו"ג דיסקייא ובשט"מ לב"ק דסקיא. 9) והקכוץ תרג' ירו' א' לבראשי' מ"ד, א' אמתחת האנשים: דִיסַקַיֵי גובריא.

cherig) בס"ג דעירובי' (ק"ד.) מעלין בדיופי ומטיפין מ א ר ק [1]. פי' בא להודיע שמותר להעלות יין מחביות בדיופי. ופי' בדיופי כגון מינקת שיש לה שני פיות ומכנים פיו האחד בחבית ושואב בכל כחו ומעלה היין בכחו ויש פה אחר למעלה מזה פ ת ח [2] הדיופי הנתון בפיו כמו דד שהיין בהגעתו לדד מקלח ויוצא ומקבלו בכלי אחר עד שמריק [3] כל היין שבחבית. פי' מטיפין מאדק שמענו כי הוא כלי עשוי זלועא [4] כמין כוז נקוב בקרקעיתו נקבין דקין ופיו צר ממלאין אותו מים וסותמים פיו וכל זמן שפיו סתים אין המים שבתוכו שותתין מן הנקבים שכח הרוח מונע את המים וכשפותחין פיו ויכנס האויר דוחה את המשקה שבתוכו ומטיף טיפה אחר טיפה טיפות דקות ונותנין תחתיו כלי נחשת כגון ספל וכיוצא בו וכשנופלת טיפה על הכלי משמעת את הקול טיפה אחר טיפה כמין קול משורר ואמרינן מאי לאו מטיפין מאדק שהתירו חכמים לחולה לאו בחולה ישן ומבקשין להקיצו ועושין לפניו זה הקול כדי שיקיץ והנה לחולה בלבד התירו משום סכנה אבל לבריא כי האי גוונא אסיר שמוליד קול בשבת וקשיא לרבא דאמר לא אסרו אלא בקול של ש י ר בלבד [5], ופריק לעולם בחולה נעור ורוצה לישן דמשתמעי הללו טיפי דמטיפין מאדק כי זמזומי. (א"ב פי' בל"י כלי ארוך והלול ושני נקבים משני ראשיו. *[אחי"ה אולי כיון ר"ב למלה יוני' הרשומה. והרי"ף סוף עירובין פי' בזה"ל: פי' דיופי מניקות ששואבין בהם יין ופי' מי ארג כלי שפיו צר מלמעלה ורחב מלמטה ובתחתיתו נקבים קטנים שמוציאין את היין וכשנופלין בתוך כלי מתכות נשמע הקול כשיר עכ"ל. וזה קרוב לפי' רבינו שאמר עליו ש ש מ ע. ופירש"י בעירו' שם מסכים בגוף הענין עם פירוש הערוך. ורה"ג בפי' המשנ' כלי' פ"ב מ"ו (סר"ט צד ד'.) פי' וז"ל . . . אלא שדיופי של מתכת וזו (ר"ל טיטרום עיי"ע טטרם) של חרס פי' דיופי וטיטרום קיתון חלול ודומה לכיפה והוא מנוקב למטה בעשרים נקבים כמלא נקב מחט ולמעלה נקב אחר כמלא כוש ואם הוא מלא מים וסתום מלמעלה אין מוציא מלמטה וכל זמן שמגולה ממעלה מטיף כמוציא פרוטות מלמטה ע"כ. ודברי רה"ג הללו העתיק רבינו בע' טטרם וסיים וכעין פירוש זה פי' אדק בע' דיופי. ובכ"י ו"ו וה"ב שם אי' ארק וכצ"ל כאן בכ"מ ועיי"ע אדק וע' ארפכס. — ודע שבכ"י ה"ב הגי' ו י ש פ ה למעלה מזה וכו' ואז תהיה המלה מלש' שף ה' שפירשו רבינו שם ענין הרקה והגי' וישפה אי' ג"כ בדפ' וויניצ' אולם שם אי' עוד מלת אחר ולפי זה בודאי צ"ל ויש פה אחר אבל בלא מלת אחר נכון הוא כמו שאמרנו ומי שלבו יותר שלם יכריע לאיזה גי' יאות היתרון כי לשתיהם יש להן על מי שתסמכנה] —

דיופוטא (בל"י δάπις, ιδος = τάπης, ητος = טַפִּיטָא Teppich, Decke) בויק"ר אמור אל הכהנים ולקחתם לכם (פ"ל וילק' אמור רמז תרנ"א) לא אישתייר לי מכל דקפחית אלא הדין דיופוטא והדין דיופוטא מסהיד עליה. פי' מעיל שיש לו שני צורות קורין בל"י כך. ס"א טפיטא והוא לשון לעז ממש טפיט"ו. *[אחי"ה בלאי"ט tappeto; וכס"א אי' בנוסחאותינו בויק"ר ובילק' שם. וכונת רבינו על ל"י δίφατος פי' כפל doppelt, zweifach. ובכ"י ו"ו א' וב' ול"ד הגי' דיופטא וכן היה הגי' לפני בעל מ"כ לויק"ר שם והוא גורס ג"כ בשם רבינו דופוטא. אולם הגי' ס"א העיקר ומל"י הרשומ' עיי"ע טפיט וגם הגי' בדל"ת תתכן לפי מה שכתבתי בתחלת הערך. והרב החכם אייזלער כתב בספרו (בייטרעגע צור ראבבינישען שפראכ — אונד אלטערטהומסקונדע צד ל"ג) כי כונת רבינו על ל"י δύο τύποι פי' שתי צורות zwei Gestalten, Formen] —

* דיופטין (בל"י διαβήτης הוא אנך והיינו משקולת הבדיל מהבונים Zimmermannswage Lothwage, Senkblei) בספרי פ"ז פסקא ראה נתתי: כשם שאתם נכנסים לארץ אין אתם צריכים כלי זיין אלא קובע דיופטין ומחלק. ובתרג' ירו' א' לדברי א', ח' הובא לפי מדרש זה וקבעו בה ד פ ט י א ופלגוה פירשו הח' לעווי בעמת"ר ח"א צד קפ"ג מל"י δύο שנים ומל"י φῶς, φωτός פי' נר ונמשך אחר מפרש המלין בילק' דברים רמז תת"א שגרס שם קובע י ו פ י ט ו ן ומחלק וצ"ל דיופיטון ונ"ב פי' ב' נרות לכל צד ע"כ. ואין שכל הישר

---

[1]) כ"ה בכתיבת רו"ש בכ"י ו"ו ועל הגי' הזאת כיון איזה לומד שהגיה בע' אדק: „גורס הרב בדיופי מארק" ובא מגליון לפנים עיי"ע אדק ומ"ש, ושם הבאתי שינוי הנוסחאות, ועתה באתי להוסיף כי בירו' סוף עירו' הגי' מעדק או מערק עיי"ע דיוביט. ובדפ"ע כאן ובע' מטרס הגי' מאדק ואדק אבל בע' ארפכס ארק ברו"ש. ובתוספתא שבת פ"ב לפי גי' כ"י (בהוצאת צוק"מ צד קי"ב) אי' מן אדק. [2]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע אי' פה. [3]) בכ"י ו"ו ובה"ר שימרח. [4]) כ"ה בדפ' וויניצי ובכ"י ו"ו ב' זליעא ובדפ"ר ולועא ובכ"י ו"ו א' ולועז וט"ס הוא ופי' זלועא בל"ס בקבוק עיי"ע זלועא. [5]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב ובכ"י פאריז ובדפ"ר, אבל בשדפ"ע בט"ס של יד.

סובל זה הפירוש. אולם בעמת"ל ח"א. שצ"ד יפה פי' הח' לעווי מל"י הרשומה בתחלת הערך וכבר קדמו בזה הפירוש פערלעס במאמרו עט"ש צד ג' אבל משפט הבכורה בזה יאות לבעל כ"כ שפי' לנכון דיופיטון כמו דיאביטים בל"י שענינו משקולת כי לא בחרבם ירשו ארץ כמאמר המשורר האלהי' (תהלי' מ"ד, ד') ע"כ וענין המאמר אין אתם צריכין כלי זיין אלא שים משקלת וחלק את הארץ. ולא כמו שפי' הרב החכם איש שלום בהוצאת הספרי שם מל"י דיו ומן פטרון. והמשביר פירשו כמו תפתיא בדניאל ג', ב' ואין בפיהו נכונה.

דיופלי (לדעת רבינו שני שלוחים ולפע"ד מורכב מן דיו שנים ומן βουλαῖοι יועצים וא"כ דיופלי שני יועצים (Gesandtschaft) zweier Räthe)) בס"ג דפ' סדר תעניות כיצד (תעני' י"ח:) אמרו לא זזו משם עד שבאו דיופלי דרומי והכו את מוחו בגיזרין. פי' שני שלוחים. *[אחי"ה בכל הדפוסי' הישנים עד בסיליאה הגי' דיופלי מרומי וכ"ה בכ"י ב' מינכען עיי' ד"ס תעני' צד נ"א. ובדפ' החדשים נשתנה מן הצינזור דיופלי מהעיר. אבל ברש"י סוכ' נ"א: ד"ה דיופלוסטין הגי' על נכון דיופולין מ ר ו מ י. ובספרא אמור פרק ט' פרש' ח' אי' עד שבאו ע ל י ו דיופלי מרומי והוציאו את מוחו בבקעיות. ובקהל' רבה פ' אמרתי אני אי' כמו כן רק שם הגי' בגזירין פ י ר ו ש ב ב ק ע י ו ת עיי"ע בקע ג' ומ"ש. ושתי מלות פירוש בבקעיות הובאו בלי ספק מגליון לפנים. ובמסכ' שמחו' ספ"ח הגי' משונה עי"ש. ומ"ש רבינו פי' שני ש ל ו ח י ם נלקח מפי' רגמ"ה שאי' כן בכ"י פי' רגמ"ה לתענית (הושאל לי מידידי מוה"ר שז"ח האלבערשטאם נ"י) וז"ל: דיופלי שלוחים. בגיזירין. קופיץ עכ"ל עיי"ע גזר ב']. (א"כ פי' בל"ר דופלי [1]) אנשים חשובים בין אנשי הצבא אשר מפני גבורתם היו נותנים להם פ י ש נ י ם ו ש כ ר כ פ ו ל. ומה שפי' בעל הערוך יפה פירש שבלשון יוני קוראים דיפולי לשלוחים אשר המשלח בא אחריהם). *[אחי"ה דברי ר"ב לא באו בענין זה אל מטרת האמת ומה שנראה לי כתבתי בתחלת הערך. ובעל כ"כ פי' ג"כ יפה המלה היונית ע"י שני שרי עצה. אבל רש"י ז"ל פי' בתעני' ובסוכ' שם ושם "שני שרים" ושיער כן לפי הענין ולא על פי הוראת המלה. ורמ"ל פירשה ע"י ל"ר duumviri! אבל דע מי שרוצה לקיים את פי' רגמ"ה אשר אחריו נגרר רבינו אז י"ל כי מלת פלי או פולי היא משובשת מן [א]פוסטל והוא ל"י ἀπόστολος Bote פי' שליח. והראיה מן תרג' ירו' א' לשמות ט', ז', כ"ז; י', ט"ז; במדי' ט"ז, י"ב; דברי' כ', י' ושדר פולין והוא העתקת לשון וישלח או לקרוא] —

דיוּפְלַסְטוֹן (בל"י διπλῆ-στόα אולם כפול Dop-pelgallerie) בריש החליל (סוכ' נ"א:) תניא ר' יהודה אומ' כל מי שלא ראה דיופלסטון של אלכסנדריאה של מצרים. פי' שני פ ל ט י ן זה לפנים מזה. *[אחי"ה כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע אי' פלטרין. וגי' דיופלסטון אי' בכ"י ו"ו, אבל בשאר כ"י ובדפוסים דיופלוסטון וכ"ה בש"ס אבל ברש"י בנכון דיופלוסטין והוא הקבוץ. ובדפ' פיזרו הגי' בגמ' בדופלוסטון. ובילק' דברי' רמז תתקי"ג בט"ס בדי פלסטין וצ"ל בתיבה אחת בדיפלסטין ובתוספ' סוכ' פ"ד הגי' בכ"י דיפלסטון אבל בדפוסי' משובשת עיי' התוספתא סוכה בהוצאת צוק"מ צד קצ"ח ובעין יעקב רפ"ה דסוכ' הגי' בט"ס דיופלוטין]— (א"כ פי' (דיפלוסטואן) [צ"ל דיפלוסטוא] בל"י אולם ואכסדרה כפולה ובהדיא גרס ירושל' דסוכ' פרק בתרא (פ"ה דנ"ה סע"א) דיפלי אסטבא). *[אחי"ה לפנינו אי' דיפלי איסטבא. ובילק' תהלי' צ"ג סרמ"ז תתמ"ח אמר ר' חגי אתא הייתי לדיפלי איסטווה בטברייא וכו' ובמדר' שו"ט סוף מזמור צ"ג הגי' יורד הייתי לדפליסט בטבריה וצ"ל ל ד י פ ל ס ט ב בטבריה ומפני סמיכת שתי ביתי"ם נשמטה האחת והוא כמו לדיפלסטוא או לדיופלסטון, ופי' המפרש: לכפל הבקעה וכו' בלי דקדוק הוא. ולפי הערוך הוא מל"ר Palast, palatium] —

דְּיוּפְּרָא (בל"י δίφορος והוא כמו ההרכבה δύω שנים ועוד φόρος טוען פירות וא"כ דיופרא אילן טוען פעמים בשנה Frucht tragend (im Jahre) zweimal) בריש דמאי (פ"א מ"א) השיתין פטורין חוץ משל דיופרא. ובפ"ט בשביעית (מ"ד) אוכלין על הטפיחין ועל הדיופרא. ובר"ג דפ' עושין פסין (עירו' י"ה.) תנן התם ר' יהוד' אומ' כל השיתין פטורין חוץ מן הדיופרא. מאי דיופרא אמר עולא אילן העושה דיו פירות בשנה. *[אחי"ה לפנינו בדמאי ובשביעית הגי' דופרא ובמשנ' של ירו' דמאי ושביעי' הגי' דיפרא וכ"ה בדפ' וויניציא ש"ח ובפי' משניו' להרמב"ם וכ"ה בתוספתא שביעי' ספ"ז ובכ"י ל"ד בע' טפיח וכ"ה בר"ש ובראו"ש לשביעית ובכ"י מ' בשביעית הליפרא ובכ"י מ' לדמאי דיפיא ובכולם צ"ל דיפרא ודע כי בדפ' וויניצ' לדמאי הגי' ד ו פ ר ת וזאת קרובה לכתיבת המלה היונית ובע' ברך ג' ובע' דקל ג' הביא רבינו בתוך פירושו מלת ד י ו פ ר י ן והוא הקבוץ מהיחיד דיופרא

1) dupli.

וכן הביא הר"ש בשביעי' פ"ט מ"ד בשם הירו' ר' יהודה מתיר בדיופרין, אבל לפנינו בירו' שביעית פ"ט דל"ט רע"א אי' בט"ם בדפרים, ושם קצת קודם לזה הא בדפרין, וצ"ל בדיופרין] — (א"ב פי' בל"י אילן מוציא שני פעמים)[1].

* דִּיַפְּרוֹן (בל"י διαφέρων חשוב ומעולה vorzüglich) במדב' רב' רפ"ח כל דאכיל צינורא מן קיסר יהב ביה סכין ד י פ ר ו ן. כ"ה לפי הגי' הישרה של בעל כ"כ ויפה כיון למלה הנ"ל, אבל לפנינו הגי' דפרן, ובעל מ"כ נדחק שם לפרשו פדן שנים! אבל האמת כי כונת המאמר היא הגונב צנורי שהוא מזלג מן בית המלך גדול עונשו לכן שלם ישלם תמורתו סכין יפה שהוא יקר הדמים. עיי' כ"כ שם.

דְּיוּפְּרָצוּף = דְּיוּפְּרוּסוּפִּין (פי' בל"י δύω-πρόσωπον שני פנים Doppelgesicht או שני אופנים doppelgestaltig) בר"ג דפ' עושין פסין (עירו' י"ח.) אמר ר' ירמיה בן אלעזר דיופרצוף[2] פנים היו לו לאדם הראשון שנאמ' (תהלי' קל"ט, ה') אחור וקדם צרתני. ובב"ר פ"ח (בראש הפרש') נעשה אדם בצלמנו כדמותינו אמר רב שמואל בר נחמן בשעה שברא הקב"ה אדם הראשון דיו פרוסיפון[3] בראו ונסרו ועשאו גביים לכאן וגביים לכאן[4]. ובריש ויק"ר (פ"א) מאהל מועד לאמר אמ' ר' סימון דיופרצופין היה הדיבור יוצא חיים לישראל וסם המות לאומות העולם. *[אחי"ה ובשהש"ר פ' כתפוח הגי' דיפרוספין וזה כגי' דפ"ר הנ"ל. ודע כי בעירו' י"ח. הגי' דיו פרצופין ובכ"י מ' דו פרצופין וכ"ה בברכות ס"א. וילק' תהלי' הנ"ל, ויותר טוב הגי' בתיבה אחת כמו בערוך דפ"ר ופעם אחת בדפ' ווניצ' וכ"ה בראש הערך, ובכ"י מ' לעירו' חסר' מלת פנים וכן חסרה בברכו' שם ונכון הוא כי פרצוף בל"י ממש מהוראת פנים הוא ואולי מגליון בא לפנים אבל גם במשנ' ג' דט"ז דיבמות ובב"ר ס"פ ס"ה הוזכרו יחד פרצוף פנים והוא כפל הענין במלות שונות] — (א"ב פי' בל"י שני פנים או שני ענינים ואופנים). [*אחי"ה ובהוראה האחרונה נמצאה המלה ג"כ בשמ"ר פ"ה כיצד היה הקול יוצא א"ר תנחומא דו פרצופין היה יוצא והורג לאומות שלא קבלוה ונותן חיים לישראל וכו'. ובמעריך הביא מהר"ם די לונזאנו מב"ר פס"ה גם הגי' דיפראצופא ופירשו חלקים מכל צד כמו דו פרצופין עכ"ל אבל אני בעניי יגעתי ולא מצאתי. והמושג הזר כי אדם הראשון נברא בשני פנים וגם נסרו האל בא לרז"ל מדמיוני הפרסיים הישנים כשהוכחתי ברוחב ביאור במאמרי על אדם הראשון במ"ע דמ"ג חכ"ה צד ע"ח, פ"ו והלאה] —

דַּיּוֹ (Geier, מין עוף הנזכר נקרא ג"כ בל"ס דַּיְתָא ובלש' שמרוני דָּאִיְתָא) בפ' אלו מציאות בגמ' כלי אנפוריא (ב"מ כ"ד:) ההוא דיו דשקל בישרא. ובפ' נערה שנתפתתה בגמ' ה א ב[5]) אינו חייב (כתובו' נ'.) מאי אסותיה מררתא דדיו חיורתי. פי' עוף הנקרא דיו. ובפ' אלו טרפות בגמ' סימני העוף (חולי' ס"ג.) אמר רב יהודה חסידה זו דיה ל ב נ ה[6]) ולמה נקרא שמה חסידה שעושה חסד עם חברותיה, האנפה זו דיה רוגזנית ת נ י א נ מ י ה כ י[7]) למה נקרא שמה אנפה שמנאפת עם חברותיה. תרג' ירו' [א'] (לויקר' י"א, י"ט) החסידה: דיתא חיוורתא. *[אחי"ה דיו כמו דיה וכ"ה בכתובו' שם וזה כמו דאה עיי' כל שקלא וטריא בחולי' שם, וקרוב הדבר שנגזר מפעל דאה וכן פי' הרד"ק בשרש דאה וסיים ואפשר שנקראת כן לפי שתעוף ביותר עכ"ל. ורש"י בב"מ שם פי' עוף שקורין אוולטור והוא לשון דיה עכ"ל, והוא בל"ר vultur ובל"צ vulture, Geier וכן מוכחת הוראת הענין מהעתקת התרגומים הישנים עיי' וויענער רעאלווערטערבוך ח"א ערך Geier אבל ר' יעקב בן יוסף טאווס העתיק בויקר' י"א, י"ד את הדאה ע"י مر ان ماهى چين והוא עוף הנקרא Fischreiher (עיי' ספרי על העתקת ריב"י טאווס צד ק"ז) ולזה יש להביא ראיה מפירש"י לויקרא י"א י"ט וז"ל האנפה היא דיה רגזנית ונראה לי שקורין אותו הירו"ן [= בל"צ Reiher = héron]. ועוד נקרא' החסידה דיה לבנה (= דיו חיורתא כתוב' נ'.) מפני שתעוף גבוה וגזרת כל השמות האלה משרש ראה (עיי' זאאלאגיא תלמודית להרב החכם לעויזאהן צד קע"ב) ולא כדעת משובשת של החכם הנוצרי באכארט היעראזאיקאן ח"ב צד קצ"ו והלאה, וכבר השיג עליו ראזענמיללער בקדמוניות ח"ד כרך ב' צד רפ"ח והלאה, אבל הראיה היותר נוכחת נגד שיטת באכארט (כי דיה נגזר מן לשון דיו ענין שחור) שכח להביא בעל משיגו והיא מש"ס כי דיה ל ב נ ה או דיה ח י ו ר ת א מראה באצבע את

---

[1]) וכן הוא מפורש ברש"י עירובי' י"ח. ובפי' משניו' לרמב"ם ור"ש לדמאי ושביעית ע"ש. [2]) כ"ה בדפ"ר בתיבה אחת. [3]) כ"ה לפי דפ"ר וצ"ל יותר טוב דיופרוסופין. [4]) בנו"ג ועשאו גביים גב לכאן וגב לכאן, וכ"ה בילק' תהלי' ס' רמז תתפ"ז ושם חסר: ועשאו ג ב י י ם. [5]) כ"ה בכ"י ו"ו. [6]) כ"ה בדפ"ר אבל בשרפ"ע חסר. [7]) לפנינו בחולי' לי'.

ההיפך ממה ששיער באכארט. — ובתמונת המלה דייתא במשקל לשון סורי ושמרוני נמצאה בירו' שקלי' פ"ז ד"נ ע"ג . . טעין קופד אתא דייתא וחטפתיה מיניה וכו' ובירו' ע"ז פ"ב דמ"א סע"ד אתת דייתא וחטפתא מן ידיה. — ערך דיו יותר נכון היה לסדרו אחר ערך דְּיוֹ (לעיל דף מ"א) כמו בדפ' אמש' אבל לא רציתי לשנות סדר כל כ"י ודפוסים ישנים] —

דְּיוּטֶר (= דְּיוּטֶירִין Doppelhöhle מורכב מן δύο או δίς פי' כפול ומן ἄντρον פי' מערה) בב"ר פרש' ס"ג בסוף ויהיו חיי שרה [1]) שם ועבר היו מהלכין לפני מיטתה [של שרה] [2]) וראו אי זו שית מופנה לאברהם אבינו וקברו אותו בדיוטירין שלו. *[אחי"ה כ"ה בדפ"ר אבל בשדפ"ע בדיוטרין וכ"ה בב"ר וילק' סוף פ' ויחי רמז ק"י אבל בעל מ"כ הביא בשם הערוך הגי' בדיוטרון וזהו נ"ל עיקר כי הוא בל"י הרשומ' ענין מערת המכפלה. והמלה קטועה תחת דיונטירון וצריך לדגש אות ט' לתשלום הנו"ן. וכגי' זו אי' עוד בע' שית ע"ש. אבל בנו"ג בב"ר שם ועבר היו מהלכין לפני מטתו וראו גבה מקום מופנה לאבינו אברהם וקברו אותו בדיוטרין שלו במקום המוכן ומזומן לו. ואין אצלי ספק כי התיבות: "במקום המוכן ומזומן לו" באו מגליון לפנים לביאור מלת זרה בדיוטרין וקרוב לזה כתב בעל מ"כ ע"ש. והראיה המופתית למה שכתבתי כי בילק' סוף חיי שרה ליתנהו תיבות הנ"ל והגי' שם: שם ועבר והיו מהלכין לפני מטתו וראו איזה מקום מופנה לאבינו אברהם וקברו אותו בדיוטרין שלו ע"כ] — (א"ב פי' בל"י דיוטרין [3]) מקום שני וסמוך לראשון) *[אחי"ה וכן פירש בעל כ"כ ועיי' רמ"ל שהשיג בצדק על זה הפירוש והעלה לנכון כי היא המלה היוני' הרשומ' בתחלה וכבר קדמוהו בהגזרה הזאת החכם בוקסטארף וכו היה מחזיק גם הבלשן הגדול פליישער בהוספותיו לעמת"ל ללעווי ח"א צד תמ"ב ע"ש] —

* דְּיוּקָא עיי"ע דק וע' דבק.

דְּיוּקָן (הורכב מן δύω ומן εἰκών דמות ובל"י אמצעית εἰκόνα ובל"ר icona וא"כ דיוקן שנייה של צורה ומשונה מן אֶיְקוּנִין Doppelbild Ebenbild) בר"ג דפ' ואלו מגלחין (מ"ק ט"ו סע"א) אבל חייב בכפיית המיטה דתני בר קפרא דמות דיוקני נתתי בהם ובעונותיהם הפכתיה יהפכו מיטתן עליה [4]). ובפ' חזקת הבתים בגמ' ואלו הדברים (ב"ב נ"ח.) כי מטא במערתיה דאדם הראשון יצאתה בת קול ואמרה לו נסתכלת בדמות דיוקני בדיוקני עצמה לא תסתכל. פי' כי בצלם אלהים עשה את האדם (בראשי' ט', ו') [5]). ובפ' גיד הנשה בגמ' ונוהג בבהמה (חולין צ"א:) עולין ומסתכלין בדמות של מעלה יורדין ומסתכלין בדמות דיוקני של מטה [6]). ובפ' ואלו נאמרין בגמ' ו' שבטים (סוטי' ל"ו:) ותתפשהו בבגדו לאמר שכבה עמי (בראשי' ל"ט, י"ב) באת דמות דיוקנו של אביו ונראת לו [7]). ובר"ג דבא לו כהן גדול (יומי' ס"ט.) דמות דיוקנו אני רואה במלחמה ונוצח [8]). ובר"ג דשואל אדם (שבת קמ"ט. ותוספתא שבת ר"פ י"ח) ת"ר כתב המהלך תחת צורה ותחת דיוקנאות. פי' צורת אדם המצויירת בכותל הכתב שתחתיו אסור לקרותו [9]). פ"א מציירין כיצד נעקד יצחק ושאר מעשים [10]). ובפ' הגוזל עצים בגמ' לא יתן לא לבנו (ב"ק קי"ד רע"ב) אמר רב יהודה אמר שמואל אין משלחין מעות בדיוקני ואפי' עדים חתומין עליה. פי' דיוקני צורה ידועה לו כגון סימן שהוא ביניהן "ואפי' עדים מעידין שאמר להן הכתוב בכתב הזה כתב ידי הוא ואין העדים יודעין מה כתוב בו אלא כתבו הן למטה כי פלוני אמר לנו העידו עלי שזו הדיוקני שלי היא" [11]). ובס"ג דפ' המקבל (ב"מ קט"ו.) לביתו אי אתה נכנס אבל אתה נכנס על שכרו

[1]) כ"ה בדפ"ר ובכ"י ל"ד והציון הוא לפנינו בס"פ ס"ב ובדפ"ע חסר הציון. [2]) כ"ה בעי' שית. [3]) δεύτερον = zweiter Rang, Preis. [4]) בנו"ג כפו מטותיהן אבל כגי' רבינו אי' בכ"י מ' עיי' ד"ס מ"ק צד כ"ד ושם הובא גם כגי' זו בריי"ף ובראי"ש וכ"ת בטוי"ד סי' שפ"ז. [5]) וכ"ה בפי' כ"י רגמ"ה לב"ב שם וז"ל בדיוקן עצמו של אדם הראשון אל תסתכל שנברא בצלם של מעלה. וכפי' רבינו אי' גם בפירשב"ם. [6]) בנו"ג עולין ומסתכלין בדיוקנו של מעלה ויורדין ומסתכלין בדיוקנו של מטה. ובילק' דניאל י' הובא המאמר בקטיעה, אבל כגי' רבינו מוכח מפי' רגמ"ה כ"י (אנגייליקא A. 5. 18 דף ש"מ ע"ב) וז"ל עולין ומסתכלין דיוקנו של מעלה כלומ' דמות יעקב חקוק בכסא הכבוד בעו לסכוניה, כלומ' דמות דיוקנו החקוק בכסא הכבוד כביכול יהא למטה וכו'. [7]) כ"ה בכ"י ב"ר אבל בדפ"ע לי' מלת דמות וכן לי' בסוטי' אבל אי' בילק' וישב ר' רמז קמ"ו, ובסוטי' אי' עוד ונראת לו בחלון אבל בילק' לי'. [8]) וכת"ג בכ"י א"פ ובאה"ת הובא בד"ס יומי צד צ"ט ושכח בעל ד"ס לרמוז על הערוך. ובנו"ג דיוקנו של זה מנצחת לפני בבית מלחמתי. [9]) וכן פירש"י. [10]) עיי' תשובי' הרשב"א סי' תקפ"א בענין כתיבה בכותל ההיכל ראה ספר היקר בייטרעגע צור יידישען אלטערטומסקונדע להרב המנוח לעף ז"ל ח"א צד לי' והלאה ושם צד ר"ח והוא חדל להביא ראיה נוכחת מערך דכאן וגם לא העיר כי בימי ר' יוחנן התחילו לצייר על הכותל כראי' בירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ד ביומוי דר' יוחנן שרון ציירא על כותלא ולא מחי בידייהו. ראה מבוא הירו' למהרז"פ צ"ח. [11]) הפי' הזה מן ואפי' עד גמירא הועתק מפי' ר"ח הובא בחי' הרשב"א בסוגיא ובשט"מ

כתף ועל שכר פונדוק ועל שכר דיוקנאות [1]. פי' ששכרו לצור לו צורות ודיוקני [2] בכותל [3]. אך בצלם (תהלי' ל"ט, ז') תרג' ברם בדיקנא [4]. פי' גאון דיוקני היא צורה ועיקר צורת אדם המצויירת בו איקונין והצורה המצויירת על הנייר או על הסיד דיוקני כלומ' זו שניה לזו כעין דיופי שהוא כלי שיש לו שתי פיות [5]. (א"ב תרג' אך בצלם ברם בדיוקנא פי' בל"י דמות תבנית אדם). *[אחי"ה ר"ב הביא עוד הפעם התרגום שהזכירו כבר רב׳נו מפני שדייק עיקר הגי' כמו שהוא על נכון גם בכ"י הנ"ל. ודע כי דיוקנא נמצא רק בתרג' ירושלמי א' (למשל בראשי' א', כ"ו. כ"ז; ויקרי' כ"ו, א'; דברי' כ"א, כ"ג) אבל לי' בתלמוד ירושלמי ובמדרשים ישנים רק במאוחרים למשל במדב"ר רפי"ד ובא דמות דיוקנו של דוד ונשתטח לפניהם. ואולי דלת של דיוקנא הוא אות שמוש מן יחס הסמיכות וא"כ דמות דיוקנא פי' דמות של איקון = דמות של צורה, ומרוב ההרגל נשארת הדלת בראש התיבה אף בנפרד עיי' רימ"ז באייטרעגע ח"ב צד נ'] —

דְיוּתְקָ[א] בל"פ ܕܘܬܩܐ בית אשר עלה ממנו עשן וזה בהשאילה בית אשר דרו בו אנשים וממנו נאצל בלש' הוצואריש: דותך (Familie) מסכ' ב"מ פרק הזהב (נ"ט סע"ב) דאית ליה זקיפתא בדיותקיה לא נימא לחבריה זקיף ביניתא פירש"י במשפחתו). *[אחי"ה בנו"ג דזקיף ליה זקיפא בדיותקיה וכו' וכפירש"י משמע ג"כ משאילתות ר"פ וארא רסי' מ"א: שאילתא דאילו מאן דבעי למינסב איתתא מתבעי ליה למיבדק ולמינסב דמסיב מדוקתא דמייחס ולא ליקרי לינסיב מדוקתא דאית בה פסילתא דמאן דנסיב איתתא מדוקתא דמייחס זכי לאשרויי קב"ה שכינתיה עליה דאמר ר' חמא בר ר' חנינ' אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על משפחות המיוחסות שבישראל (קידושי' ע' סע"ב) וכו', נראה מזה כי דוקתא היינו כמו משפחות רק דוקתא ט"ס וצ"ל דותקא וכ"ה בשאילות כי תצא סי' קנ"ג עיי' פערלעס עט"ש צד פ' והלאה שהתעורר כבר על גזרת התיבה ורמז על השאילות ואני מצאתי עוד ט"ס זו בילק' משפטים ר' רמז שמ"ט שגרס בב"מ הנ"ל דיוקתיה וצ"ל דיותקיה. והמלה כמו שכתבתי ובלש' צינד בל תמצא כי dutan אין ענינה משפחה כמו שרצה לומר פערלעס ופקד מקומו בצינדאפיסטא ונמצאה רק בהוצואריש (עיי' שפיעגעל גלאססאר צד ת"ו) אולם משפחה בצינדאפיסטא נקראה jaiti (עיי' יוסטי קי"ב) ואפשר שהד' נשמט והיתה כתיבתה בתחלה djaiti וזה נ"ל יותר ראוי להתקבל ממה שפותר יוסטי. ואין כאן מקום להאריך] —

* דְיוּתְמִין ([נ"ל שצ"ל דיותסין] בל"י שטר צואה διάθεσις testamentarische Anordnung) תוספתא ב"ב ספ"ט רבשב"ג אומ' הכותב דיותמין בלעז הרי זו כמתנה. ובירו' ב"ב פ"ח דט"ז רע"ג כתוב בתמורתו דיאתימון ועל זה אמר ר' חנין בשם ר' יהושע בן לוי היזרתי על כל בעלי לשונות לידע מהו דיאתימון ולא אמר לי אדם דבר. וכתב רימ"ז בט"ר ח"א, קנ"א כי הר"ם די לונזאנו פירשו כמו דיאטגמא (עיי"ע דטגמא) אבל אני לא מצאתי הפי' הזה במעריך ורימ"ז עצמו חשב להשותה עם דיאתיקי = διαθήκη ותהיה דיאתימון במשקל διάθεμα וכן דעת לעווי אבל מלה כזו לא תמצא בספרי היונים לכן דעתי נוטה לתיקון של בעל כ"כ שצ"ל דיותסין במקום דיותמין וכונתו על ל"י הרשומה בתחלת הערך וכן צ"ל דיאתיסין במקום דיאתימון והמלה הזאת אחרי תקונה בעלי לשונות בודאי היו יכולין לפתרה.

* דיחתו עיי"ע בלטוורא.

דְיֵיט (חדר ומדור בל"י δίαιτα וכן בל"ר zeta, diaeta (der Ort wo man lebt, Wohnung בפ' הזורק (שבת פי"א מ"א דף צ"ו.) היו שתיהן בדייטי אחת המושיט חייב והזורק פטור [6]. ובפ' כיצד

שם, ושם סיים עוד בזה"ל: ודיוקני זה כגון חתימת ידו ע"כ וריש המאמר בפי' רבינו: פי' דיוקני צורה וכו' הוא ממש כפי' ר' יונתן שהובא בשט"מ שם. ובשטת רבינו הלכו גם התוספות ב"ק ק"ד: ד"ה אין וכן רש"י פי' דיוקני סימנין וכ"ה ברמב"ם הלכ' שלוחין ושותפין פ"א הל"ח אבל בעל כ"כ פי' דיוקני דב"ק מל"י צרור וכיס ונ"ל שכיון על ל"י δοχεῖον = δοχήϊον Gefäss zum Aufnehmen, Behälter. והגהמיי"מ בהלכ' שלוחין ושותפין פ"א הל"ח אחרי שהביא פי' הערוך כתב עוד בשם י"מ דיוקני דיו קני שני קנים וכו' ע"ש וזה הפי' זר הוא. [1]) בנו"ג לשכר כתף לשכר חמר לשכר פונדק וכו'. [2]) כ"ה בדפ"ר. [3]) וכן פירש"י. [4]) וצ"ל בדיוקנא וכ"ה בכ"י תרג' הובא בעמת"ר ללעווי. [5]) כ"ה גי' ישרה של כ"י ה"ב וכ"י פאריז וקרוב לזה כ"י ו"ו רק שם ט"ס עיקר צורת האדם המצוייה בדאיקונין וצ"ל המצויירת בו איקונין. ובכ"י ו"ו הגי' פי' גאון יעקב. ועיי"ע איקונין ומ"ש. כי לפי גי' זו יש חילוק בין איקונין ובין דיוקן. ובדפ"ע משובש קצת וגם חסר' תיבת גאון וכן חסר סיום המאמר. [6]) בנו"ג בדיוטא וכן בכל המקומות שהובאו בסמוך אבל בירו' ובמשניות נאפולי ופיזי (עיי' ד"ס שבת צד ק"ד.) הגי' דייט.

משתתפין (עירו׳ פ״ח.) שתי דייטות זו כנגד זו[1]. ובסוף הלכה קמ׳ דפ׳ המוכר את הבית (ב״ב ס״ג סע״א וס״ד רע״א) המוכר בית לחברו ואמר לו על מנת שדייטי העליונה דייטי העליונה שלו[2], ובפ׳ מי שמת בגמ׳ שכיב מרע (ב״ב קמ״ח סע״א). ובס״ג דפ׳ דיני ממונות בג׳ זה בורר[3] (סנהד׳ ל״א.) זה אומר בדייטי העליונה ואחד אומ׳ בדייטי התחתונה אמר ר׳ חנינא מעשה בא לפני ר׳ וצירף עדותן. פי׳ עלייה[4]. ובחלומות דמגילת איכה (פי׳ רבתי ד״ה חד אתתא) חזית בחלמי דייטונא דבייתי מתברא. ס״א שריתא דביתי. *[אחי״ה כס״א אי׳ באיכ״ר וכ״ה בב״ר ס״פ פ״ט, אבל גי׳ רבינו בציון מב״ר היא תנייתא דביתא וכו׳ עיין ערך תנייתא וכן הגירסא באמת בירושלמי מעש׳ שני ספ״ד דנ״ה ע״ג תיניתא דביתא מיתברא. וכה״ג בפי׳ המיוחס לרש״י בב״ר עיי׳ מ״כ שם, ושם הציון מירו׳ נרשם בטעות. והנה אם גי׳ דייטונא העיקר אז תהיה לשון קלילא מן דייטי פי׳ חדר קטן. — וכנ״ה בירו׳ שבת פ״ג ד״ה ע״ד הייתי מעלה לו (לר׳ חייא הגדול) חמין מדיוטי התחתונה לדיוטי העליונה, וכ״ה בירו׳ שם ד״ז ע״א. ירו׳ יבמו׳ פ״א ד״ג. דרש לשאולה (תהלי׳ ט׳, י״ח) לדייטי התחתונה של שאול, ובמדר׳ תהלי׳ מזמור ט׳ לדיוטא התחתונה, ובילק׳ בריש ויצא לדיוטי התחתונה שבשאול. ועוד הרביתי בראיות בע׳ בט ה׳ ורבינו גורס שם לבטי או לבֵּיטֵי וגם זה נכון מאוד ע״ש מ״ש, ומפרש המלות בילק׳ ויצא טעה לפרש לדיוטי ע״י אמבטי. בקהל׳ רבה פ׳ טוב ללכת דרכן של רשעים להנתן בדיוטא התחתונה של גיהנם. תוספתא עירו׳ פ״ו לפי כ״י דיוטא של מאה אמה ולפי גי׳ כ״י ב׳ דיאטה. והקבוץ תוספתא שם ספ״ה חמש דיוטאות ולפי כ״י אחר דיטאות, דיאטות (עיי׳ בהוצאת צוק״מ צד קמ״ח) ובירו׳ ב״ב ספ״א די״ג. חמשה דיוטות. ודע כי ע׳ זקנים העתיקו ע״י תיבת δίαιτα המלות אהל (איוב ח׳, כ״ב; י״א, י״ד) בית (שם ל״ט, ו׳) נוה (שם ה׳, ג׳; ח׳, ו׳) וכן תרג׳ סומכוס (Symmachus) נות בית (תהלי׳ ס״ח, י״ג), ובאוצר השרשי׳ יוני מצאתי מפורש δίαιτα ע״י ὑπερῷον Söller ופי׳ עלייה וזה ממש כפי׳ רבינו של מעלה] — (א״ב כן פי׳ מלה זו בל״י ולפעמים ענינה מקום המשפט [δίαιτα = Schiedsrichteramt] בריש מדרש מגילת אסתר שהוא נתון בדייטי[5].

דַיְיטְרוּט (פי׳ בל״י ורומי diatre-=διάτρητος, ον tus, um מעשה ידי חרש מפתח פתוחים (gedrechselt, gestochene Figuren enthaltend בב״ר פ״ב (י״ט) ותפקחנה עיני שניהם: לעירוני שהיה עובר לפני חנות הזגג והיתה לפניו קופה מלאה כוסות ודייטרוטין הפשיל במקל ושברן. ובפכ״ו (כ״ה) אמר ר׳ חייא לזגג שהיה בידו קופה מלאה כוסות ודייטרוטין בשעה שהיה חפץ לתלות הקופה היה מביא יתד ותוקעה ותולה עצמו בה[6] ואח״כ תולה קופתו. פי׳ כלי זכוכית חשובין. (א״ב פי׳ בל״י כלי עשוי באומנות פתוח במקלעות ובפטורי ציצים). *[אחי״ה והדין עם ר״ב והמלה היוני׳ כתובה בתחלת הערך. והגי׳ דייטרוטין אי׳ ג״כ בב״ר פי״ט וכ״ה בסוף הפרש׳ (ובילק׳ בראשי׳ רמז כ״ז) וכ״ה בב״ר רפ״מ וכ״ה בר״פ ס״ד לפי׳ גי׳ דפוסי׳ חדשים אבל בדפ׳ ישני׳ בהשמטת הט׳ ודיירוטין וצ״ל ודייטרוטין. ובתואר השם נמצאה המלה בריש רות רבה ספ״א קופה מלאה כוסות דיוטריטון ובדפו׳ חדשי׳ בט״ס דיוטריפון. באסת״ר פ׳ והשקות: אלו כוסות דיוטיריטא של כלי זכוכית. ובשמ״ר ספכ״ז שמרו לי ב׳ כוסות הללו והיו דיאטריטא וזהו קבוץ יוני διάτρητα. ובעל מ״כ פי׳ בכל מקום כפי׳ רבינו. ולפע״ד מזו המלה יש לגזור טיטרוס דכלי׳ פ״ב מ״ו עיי״ע טטרם ומ״ש] —

* דִיכָה (מפעל דוּךְ בל״ע دَكّ נאצל שם מופשט (das Zerstossen, im Mörser שבת י״ט: במחוסרין דיכה ושם כי פליגי במחוסרין שחיקה ופירש״י שחיקה יותר מדיכה וע״ש היטב.

* דִיכסא, דוכסס עיי״ע דכוס.

* דִילא עיי״ע דִי ג׳ וע׳ דִל.

דַיְלָ[א] (דַיָאלָא מל״ם דַיֵּל שַׁמֵּשׁ bedienen והשם δουλεύω, דוּלָא שימוש ונגזר מל״י Dienst, δουλεία והשם unterthan sein δουλόω (Diener δοῦλος; Staatsdienst בפ״ק דיומ׳ בגמ׳ ערב יום הכפורים (יומי י״ח.) אי בר אחתיך דיילא נהוי

[1]) בנו״ג דיוטאות וכ״ה באו״ז הלכ׳ עירובי׳ סי׳ סי׳ קצ״ד אבל בכ״י א״פ הגי׳ דייטאות עיי׳ ד״ס עירו׳ קע״ד. [2]) ובן גרס רגמ״ה כ״י לב״ב דייטא וכמו כן בדף קמ״ח. ובנו״ג דיוטא. [3]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו, ובדפ״ר אי׳ בשלשה ובשדפ״ע חסרה מלת בשלשה ומלת בג׳. [4]) וכן פי׳ רגמ״ה כ״י ב״ב שם ורש״י לשבת ועירו׳ הנ״ל ורשב״ם לב״ב וגי׳ דייטא אי׳ ג״כ בפי׳ ר״ח כ״י לסנהדרין (בקובץ כ״י אנגייליקא סי׳ A. 2. 10 דף צ״א סע״ב). [5]) לפנינו בריש אסתר רבה הגי׳ בדיוטי של קיסרין. [6]) בנו״ג ונתלה בה.

חזי בשוקא קמיה לא תחליף [1]. פי' הוא הממונה על המכס חזי קמיה לא תחליף שהוא יודע כל מה שעשית ויתפשך לדין [2]. ובס"ג דפ' כיצד צולין (פסחי' פ"ו:) אמר רב הונא בני חבורה נכנסין בשלשה ויוצאין אפילו באחד. "פי' [בני] חבורה שנמנו על הפסח ובאו מקצת מהן בעת שדרך בני אדם להכנס לאכול הפסח וישיגרו הדיאלא [3] שהוא כגון השַּׁמָּשׁ וחיפש אחר הנשארין [מבני חבורה] [4] ולא מצאן אפי' אם לא נתקבצו מכל החבורה אלא ג' יש להן רשות להתחיל לאכול לבדם ואין עליהן להמתין להן עד שיבואו כיון שנתאחרו יותר מדרך בני אדם [5] כולם אבל פחות מג' לא [יאכלו אלא ימתינו עד שיבואו שאר בני החבורה] [6]. זה דין הנכנסין, אבל אם היו מקובצין וראו מקצתן למקצתן ויצאו ונתאחרו יותר מן השיעור שאמרנו והדר בהן דיאלא [7] ולא מצאן אפי' לא נשאר מכל בני החבורה אלא אחד כיון [8] שהיו שם ויצאו מתחיל לאכול אפי' האחד לבדו ואינן יכולין לומר לו למה לא המתנת לנו אמר רבינא ונותן דמים אם אכל יותר על חלקו [9] ולית הלכתא כוותיה והני מילי דעל בעידנא [דעילי אינשי] כרבא והדר בהו דיאלא". *[אחי"ה כ"ה בדפ"ר וכ"ה בפי' ר"ח רק שם הגי' כרבה כנוסחאותנו אבל בכ"י מ' הגי' רבא. והנה כל הפירוש הנזכר הועתק מלה במלה בקצת חסרים שהשלמנו מפי' ר"ח לפסחי' בסוגי' על פי הדפוס בצד ק"מ כמו שהוכחתי כבר במבוא צד XIII והובא תורף פי' ר"ח בשמו בתוספות פסחי' הנ"ל ובשטת ר"ח הלך הרמב"ם בהלכ' קרבן פסח פ"ט הל"ו והראב"ד השיג עליו יען שהלך בשטת רש"י שפי' בע"א עיי' כסף משנה שם. — וכנ"ה ירו' פסחי' פ"ה דל"ב ע"ג הא דיילא קיים גבי הזייה ואת צווח לה זריקה פי' גבי עבודה דכהן כתיב הזה ולמה שנה דבורו (במדבר י"ט, י"ג) לכנותה בלשון זריקה. וקרבן העדה ופני משה נדחקו מפני שגרסו במקום דיילא דיי לא בשתי תיבות וכן הוא בדפ' זיטאמיר. ועוד מצאנו דיילא אצל שם הפרטי אדא עיי' ב"ק קי"ט. שבת קמ"ח. ע"ז מ': אדא דיילא ובמד"ר פ"ט אי' אדא דיאלא עיי"ע אדא ופירש"י בב"ק דיילא שמש דרבנן ובשבת קמ"ח. לועז מנשטר"ל ממונה פי' בל"צ Verwalter, ministre עיי' פירש"י בשבת מ"ט. ד"ה קסדור. וביוחסין השלם צד ק"ז. אחרי שהביא פירש"י כתב עוד י"א שואב מים וכו' וגזרו לפי זה מלש' דלה ואין נראה בעיני כי הדין עם רש"י וראיה מוכחת על זה מדאית' בירו' שבת פ"ב דף ד' ע"ד אדא שמשא. וע' זקנים העתיקו כל עֶבֶד ופעלים ושמות שיוצאים ממנו ע"י δοῦλος והפעל δουλεύω] —

* הֶדִילַטוּר, הִדִילְמָא, הִדִילְנְיָה עיי' בסדר דל . . .

* הִדִימָא (שם מקום) נדרי' נ"ז: איש כפר דימא ועוד עיי"ע ימי א'.

* הִדִימָה, דוּמִי עיי"ע דם א'.

* הִדִימִי שם פרטי לאיזה אמוראים עיי' ברכו' ו': כ"א. מ"ה: תעני' י'. מגיל' י"ח. ע"ז ב': ח': ט"ו: פסחי' ק"י: הוריות ב'. ועוד מקומות אחרים.

דיומן (לפע"ד מל"י δέημα Bedürfniss ענין חסרון) בילמדנו כנחלים נטיו (במדב' כ"ד, ו') למה כינה אותן כנחלים ביקש ליתן דיומן בישראל למה שהנחל הזה כשבני אדם ממלאין ממנו וכו'. פי' ענין די כלומ' דבר שיש לו קצבה שאינו נובע ויפחת. *[אחי"ה וכל המאמר הובא בילק' בלק רמז תשע"א דף רמ"ד רע"ג בשם ילמדנו ע"ש. אבל שם אי' בט"ס ביקש ליתן דמיון לישראל וצ"ל דיומן בישראל פי' חסרון בל"י מפעל δέομαι bedürfen, nöthig haben, mangeln והמשביר ולעווי פתרוהו מל"י διαμονή ואין ההמשך סובלהו כי ענינו התמדת דבר Beständigkeit לכן נתקשה על לשון ביקש ורוצה בעל המשביר לתקן לא ביקש וכו' וכל זה דחוק ורחוק. ורמ"ל הכניס דברי הילק' בדברי רבינו בלי היכר מובהק!] —

* הִדִימוּם עיי"ע דמוס.

☞ דימורון (עיי"ע איריוסטו). *[אחי"ה ועוד עיי"ע דיומדין, אחר ע' דיומד, ומ"ש].

---

[1]) בנו"ג דיילא הוי חזי וכו' בע"י הראשון ובכ"י א"פ לי' מלת חזי ובכ"י בי מינכען הגי' דיאלא נהוי קמיה בשוקי חזי חלפת עיי' ד"ס יומ' צד י"ט: [2]) ורש"י פי' שוטרי המלך. אבל האמת כי ענינו בל"ס ויוני עבד וכאן עבד המלך. וגי' לא תחליף קצת קשה ויותר נכון למחוק את לא וכן לי' בכ"י מ' הנ"ל ופתרונו בן אחותך הנעשה עבד מלך אם ראיתו בשוק עבור מעליו. [3]) כ"ה לנכון בדפ"ר וכ"ה בפי' ר"ח. [4]) וכ"ה בפי' ר"ח. [5]) ובפי' ר"ח הגי' כיון שנתאחרו לבוא מדרך בני אדם. [6]) כ"ה בפי' ר"ח וכצ"ל בדברי רבינו. [7]) כ"ה לפי דפ"ר, ובדפוסי' אחרי' דיילא, וגי' והדר בהו אי' גם בהתוספ' פסחי' ד"ה נכנסין וכ"ה בכ"י בי מינכען (ד"ס פסחי' צד קל"א:) ובפי' ר"ח אי' והדר בא דיאלא וצ"ל בהו וכ"ה בסיום הפי' בפי' ר"ח. [8]) בפי' ר"ח אי' כגון. [9]) ובפי' ר"ח אי' ונותן דמים האוכל הפסח.

דַּיֵּין (הפעל משורש דִּין, דּוּן ופירושו מריב rechten, streiten, hadern) בב"ר פ"ג והוו שניהן[1] מדיינין [זה עם זה] זה אומ' אני אשלוט ביום וכו'. וירב בלבן (בראשי' ל"א, ל"ו) תרג' ירו' [א'] ודיין בלבן. *[אחי"ה בנו"ג ואַדיין עם לבן, וכנ"ה בפיעל בב"ר פכ"ב על מה היו מדיינין, ושם ס"פ פ"ג התבן והקש והמוץ מדיינין זה עם זה. קהל"ר פ' כנסתי: תלמידי חכמים שמדיינין בהלכה. ובענין עושה דין אי' בב"ב קל"ג רע"ב דייני דחצצתא הכי דייני עיי"ע חצצתא. ברכו' נ"ח. איכא גברא ביהודאי דדיין דינא בלא הורמנא דמלכא. ויתר הבנינים והשמות עיי"ע דן א'. ומפעל נבנה השם דִּיוּן פי' ריב כ"ה לגי' רבינו ע' פט ג'. למי מדינים (משלי כ"ג, כ"ט) . . למאן דיונין, ובויק"ר פי"ב וילק' משלי רמז תתק"ס הגי' דינין] —

* דִּינַאי עיי"ע בן דינאי (ח"ב קי"ג).

דַּיְסָא (לדעת רבינו הריפות Grütze ואז תהיה בל"ס דיסא Geraupe ולפע"ד מל"פ كاسه מאכל מן שבלי שעורים או חטים) בביצה בר"ג דפ' יו"ט (ט"ז.) מערבין בדייסא. ובפ' אין מעמידין בגמ' שלקות (ע"ז ל"ח.) איכא בינייהו אדרי ודייסא[2]. ובפ' כיצד מברכין בגמ' חוץ מן היין (ברכו' ל"ו סע"ב) בדייסא גרידא כולי עלמא לא פליגי דמברכין בורא מיני מזונות. פי' דייסא הריפות גרידא בלא עירוב דבש ובלש' ישמעאל הריסא. *[אחי"ה והוא בל"ע هريسة פי' תבשיל מן חטים כתושים ובכ"י ל"ד בט"ס הדיסא. וכנ"ה ביצ' י"ד רע"ב אייתי ליה דייסא ולא אכל. ב"מ כ"ד: שוקא דבי דיסא. תעני' כ"ד: פינכא דדייסא עיי"ע פנך וגי' רבינו שם. ופי' המיוחס לרש"י פי' טריי"ס בלע"ז והיא מלה נושנה בל"צ treze געשטאססענע גרויפען כמו שפי' רש"י בברכו' ל"ו: דייסא של חטים כתושות במכתשת ובנדרי' מ"ט רע"ב הדין דייסא היכין מעלי למיכלה דחיטי בלחמא דחיטי ודשערי בלחמא דשערי וכו' ומזה ראיה לגזרת המלה מל"פ הרשומ' שהוא מין תבשיל משבלי או גרעיני שעורים או חטים, ור"ן פי' שם דייסא מאכל של חטים מבושלין. ובעה"ק שנ"ב סיים בל"א קערי"ן ר"ל Kern] —

* דִּיסְגְּנִים (מלה מורכבת מל"ר duo ומל"ר signum פי' סימן וא"כ Doppelzei- duosignum chen) בירו' מעש' שני פ"א דנ"ב וע"ד היו לו מעות של דיסגנים . . מחללן כדרך שהן יפין אצל התורמסר פי' שהיו לו מטבעות מצויירות בשני סימנים ובדפ' זיטאמיר בט"ס הגי' דיסקנים והרב פני משה נדחק מאוד בפירושו ע"ש ולעווי קלע אל השערה בפירוש המלה. אולם החכם פליישער בהוספותיו חשב כי הוא ל"ר designatio Bezeichnung der Nummern מטבע שהיה מסומן בו מספר החדרים אשר רחץ בם] —

דייכפק, דיספק ([צ"ל רִיסְפָּק] לפע"ד מלה מורכבת מל"פ raça = ratha עיי' יוסטי רנ"ד ובל"ר rhedha בל' ארמי רידוותא פי' מרכבה Wagen ומן ל"פ پكوك = پك משענת לנוח עליה וא"כ ריספק Lehnwagen, Ruhwagen) בגיטין בהגדה דהנזקין (נ"ה סע"ב ונ"ז.) אשקא דדיספק חריב ביתר[3]. פי' רגל הכסא כגון מרכבה שנושאין אותו בני אדם ופעמים בבהמות כדגרסינן בר"ג דפ' אותו ואת בנו (חולין ע"ט סע"א) כי מעיילת לי כודנייתא בדיספק. (א"ב בנוסחאות דידן כתוב ריספק). *[אחי"ה בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (באנגייליק' סי' A. 5. 18 דף של"ז ע"ב) הגי' ג"כ דייספקא כגי' רבינו. אולם גי' ריספק היא העיקר וכ"ה ברש"י ברי"ף ברא"ש בחיד' הרשב"א ופירש"י בחולי' ריספק עגלה שהיה רוכב בה וכן פי' הר"ן ובגיטי' פירש"י שקא דריספק: דופן של מרכבת נשים שקורין ריטווג"א [Reitwagen] בלש' אשכנז והיא כעין עגלה וכו'. וגם גזרת המלה מורה על כתיבה ברי"ש כמו שכתבתי בתחלת הע' וא"כ הסדר היפה הוא תחת סוג ריספקא] —

* דִּיסְקָא, דייסקא עיי"ע דסק.

* דִּיסְקוּס עיי"ע דסקס.

* דֵּיפְלָא עיי"ע דפלון.

* דִּיצָא, דִּיצָה עיי"ע דץ.

דַּיְצִיפֵּי (לפע"ד הוא מין תורים שנקרא בל"ר Trommeltaube = columba d a s y p u s) בפ' אלו טרפות בגמ' סימני העוף (חולי' ס"ב סע"א) [תסיל] פסול משום תורין וכשר משום בני יונה דייציפי[4]) ותורין של רחבה כשרין משום תורין

---

[1]) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בב"ר, ובדפ' פיזי וויניצי ובאסיל אי' חמיהון והוא ט"ס תחת ת ר ו י ה ו ן וכ"ה בדפ' אמש'. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו ה"ב וכ"ה בע' ארד אי וכ"י פי' ר"ח לע"ז אבל בדפ"ע בט"ס אדרי. [3]) בכ"י ו"ו ול"ד ובדפ"ר הגי' על אשקא ומלת על יש למחוק כי הוראת אי' בראש תיבת אשקא כמו על וכן לי' על בדפוסי' אחרים ובעה"ק וכן לי' בנוסחאות וגי' דיספק ביו"ד אחד אי' בכ"י ל"ד ובדפ"ר דיוספק ובשאר דפוסי' בשני יודין. [4]) כ"ה בדפ"ר אבל בדפ' וויניצי כמו בנוסחאותנו דאציפי.

[וכו']. ובע' צ' [1]) מדמה לו צלצלא. *[אחי"ה כ"ה לנכון בכ"י ו"ו, ל"ד, ה"ב וכ"ה בסנהד' ק'. כביעתא דצילצלא ובשבת פ' סע"ב ביעתא דצילצלי ובדפוסי' הישנים בשבת צילצולתא ובכ"י מ' צלצלתא אבל בכ"י א"פ צוצילתא וכ"ה באו"ז הלכ' שבת ס' סי' נ"ו וכ"ה בע' צצלא אצל הגי' צוצלא ובמדר' שו"ט מזמור פ"ז צוצליתא וכאן גרס רבינו לפי גי' הדפוסי' ציצלאי או ציצלא לפי גי' דפ"ר וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב ע"ה. ועיקר הגי' צלצל או צלצלתא וכ"ה בכ"י ש"ס לב"ב שם. ופירושו בל"ע صلصلة תור. והנה מ"ש סוף הערך ובע' צ' מדמה וכו' לולי ראיתי כן גם בכל כ"י ודפ"ר אז אמרתי שהגהת איזה כותב משכיל היא (עיי' לדוגמא ע' אדק ומ"ש) יען שדבר כאן רבינו מצד עצמו בגוף נסתר, אבל הגם הלום ראיתי כן כתוב גם בכל כ"י בלי ספק צ"ל: ובע' צ' אדמה לו וכו'. ושם הביא רבינו גמ' דב"ב, סנהד' ושבת הנ"ל (ועוד פסיקתא, עיי' בסמוך) ומסיים פי' ביצה של עוף והוא דייציפי וממין תורין הוא ע"כ. נראה מזה שמלות (צצלא) צלצל ודייציפי שוין בהוראתן ר"ל דגם הוראת דייציפי היא מין תור כמו צלצל. והרבה יגעתי עד אשר מצאתי ת"ל פשר דבר כי דייציפי או יותר טוב דאציפי כנוסחאותנו הוא בל"י ורו' δασύπους, dasypus חיה קרובה בצורתה לארנבת ר"ל שפן Kaninchen וכן העתיקו ע' זקנים הארנבת והשפן (ויקי' י"א, ו'; דברי' י"ד, ז') ע"י δασύπους (Rauchfuss) כלו' שעירת רגלים (וזה מה שאמרו רז"ל מגיל' ט': וכתבו לו צעירת רגלים ולא כתבו את הארנבת וכו' ובירו' מגיל' פ"א דע"א סע"ד ואת הארנבת את צעירת הרגלים והחכם Tychsen תיקן שעירת רגלים עיי' מהרז"ף פארשטודיען צד כ"ט, והנה באה"ת הגי' צפירת הרגלים עיי' ד"ס מגיל' צד י"ז וכתב הג' מהר"ן ראבינאוויטץ שם ואולי הוא טעות הדפוס ע"כ. ואני אומר שגי' אמיתית היא כי הוראת צפר כמו סמר וצפיר פירושו כמו שְׂעִיר haarig, zottig עיי' פירסט ע' צפר) ומעתה נבין כינוי של מין תורין columba dasypus שנקרא כן מרוב הנוצות שסובבות והולכות לרגלי מין התור הזה עד אצבעותיו ונקרא בל"א Trommeltaube (עיי' קאנווערזאטיאנסלעקסי') ואין אצלי ספק שמלת דאציפי היא היא dasypus. והשתא דאתינו להכא זכינו להבין כונת רבינו בע' צצלא שהכנים בין ציוני הגמ' הנ"ל שהוזכר בם ביעתא דצלצלתא גם ציון אחד מהפסיקתא דעניה סוערה (פסיקתי' דר"כ צד קל"ו סע"ב וקל"ז רע"א) אפי' ביעתא דשפנינא לית [אנא משכחין] ובע' שפנין רומז ג"כ על ע' זה ע"ש, וכונתו כי צלצל ודאציפי ושפנין כולם ענין אחד הוא ר"ל מין תור אחד הידוע כי שפנין תרג' תור (בראשי' ט"ו, ט'; ירמי' ח', ז') והוא ל"ס שופנינא וכן העתיקה הפשיט' ודרור (תהלי' פ"ד, ד') וכ"ה בל"ע شفنين תור. וא"כ תור נתכנה בשלש לשונות הללו ר"ל ע"י ל"ע (צלצל), ע"י ל"י ורו' (דאציפי), וע"י ל"ס (שפנין) יען כן הביא רבינו המלה האחרונה גם בע' צצל אף כי לכאורה עיקר מקומו אינו שם. ולולי מסתפינא הייתי אומ' כי תרג' שפנינא להעתקת תור נשתמש בלש' מקרא השפן להורות כי מין תור זה הוא המדובר כלומ' שעירת רגלים ומלא נוצות הוא כהעתקת ע' זקנים השפן δασύπους. ואחרי הדברים והאמת האלה זכינו להבין ג"כ עומק ההלכה בחולי' ס"ב. דאציפי כשרין משום תורין ופסולין משום בני יונה כי סימן של תורין הוא להיות כשרים משיזהיבו (עיי' חולי' כ"ב: ופירש"י שיהא כנפי גופן גדולים וכו' ומסתמא בתורין שנקראו דאציפין כלו' שרגליו מלאות נוצות כבר נתגדלו כנפיו ויצאו מכלל דבני יונה לכן דאציפי כשרין דוקא משום תורין ופסולין משום בני יונה] — (א"ב דאציפי כתוב).

* דֶּיַקָא, דִּיַקִי, דִּקְיוֹן עיי"ע דקא, דקה, דקיון.

דייקטסא (לדעת ר"ב בל"י ὁδογήτης והנכון מה שכתבתי בע' איקוטטא ע"ש) ויק"ר פ' ואם הכהן המשיח (פרש' ה') ודקייטסא בחד עינא פי' בל"י מורה דבר מה ובפרט מורה הדרך). *[אחי"ה וכן דעת בעל כ"כ ושניהם שגו לאחוז בדל"ת שרשית ואת החכם בוקסדארף תלין משוגתו עיי"ע איקוטטא כי שם עיקר מקומו וכן סדרו לעווי בעמת"ל ח"א צד ע' רק הוא תקן איקוסטא מל"י ἀκέστωρ רופא ומחבש וללא צורך הוא וגם אין ההמשך סובלהו כנראה מפירושנו בע' הנ"ל ע"ש]—

* דִּיְקְלוֹט, דִּיְקְלֵיטְיַנוּס (דיקליטיאנוס Dioclet, Diocletianus) מלך רומי ידוע במאה השלישית למספרם בזמן ר' יהודה נשיאה ומלך משנת מ"ה עד שנת ע"ג לאלף החמישי) ירו' תרומ' ספ"ח דמ"ו סע"ב דיקלוט חזירא מחוניה טליי דר' יודא נשייא איתעביד מלך נחת לפמיים שלח כתבין בתר רבנין תיהוון גביי במפקא שובתא מיד וכו' עיי"ש כל הסיפור עד סיום הפרק: אמרין

---

[1]) כ"ה בכל כ"י ודפ"ר, ובשרפ"ע הגי' צצלא וכ"ה נסדר שם.

ליה דיקלוט חזירא בזינן דיקליטיאנוס מלכא לא בזינן. ונשנה כל הספור בב"ר פס"ג בכמה שנוים: דקליטיינוס מלכא הוה רעי חזירין בהדא טבריא וכיון דהוה מטי סדריה דרבי וכו' וכו' עד אמרין ליה לדיקליטינוס רעי חזירין אקילונן ברם לדיקליטיינוס מלכא אנן משועבדים וכו', עיי"ע ארגנטין ועל מעשה זה כיון הספור בירו' שביעית פ"ט דל"ח ע"ד דיקליטיאום אעיק לבני פניים וכו' ע"ש. ירו' ברכו' פ"ג ד"ו סע"א כד סליק דוקליטיינוס (ובגי' המהרש"ם דיקלאטנים) מלכא להכא חמון לר' חייא בר אבא מיפסע על קיבריה דצור בגין מיחמיניה. וכ"ה בירו' נזיר פ"ז דנ"ו. ושם בט"ס דוקלינוס מלכא וצ"ל דוקליטנוס. ירו' כתובו' ספי"ב דל"ה: (ויהא) [צ"ל והאיכא] ימא דחמץ (Emesa) דוקליטיאנוס הקווה נהרות ועשאו. ירו' ע"ז פ"א דל"ט רע"ד אעל ואשכח כתיב תמן אנא דיקלטיאנוס מלכא שכנית אהין ירידה דצור וכו' וכבר הרחבתי דבורי בענין זה בע' איסקרנדה ע"ש היטב ושם הראיתי לדעת כי דיקליטיאנוס קודם שתפש המלוכה היה עבד משוחרר ואוהב לצוד חזירי יער מטעם האמור שם ורז"ל כינוהו דיקלוט (כן נקרא קודם שהגיע למלכות Dioclet) חזירא כלומ' ר ו ע ה ח ז י ר י ן (כב"ר הנ"ל) וטעם השנוי הזה כי בהיותו דיקלוט שר צבא היה שונא את היהודים כנראה מירו' וב"ר הנ"ל אבל מעת אשר הגיע דיקליטיאנוס למלכות לבש רוח חסד ותחנונים כנראה מהספור של סופר פִיקטאר עיי' מבוא הירו' למהרז"ף צד ג' וזה מה שמצינו שהטיב להיהודים כדאי' בירו' ע"ז פ"ה דמ"ד סע"ד כד סליק דיקליטינוס מלכא להכא גזר ואמר כל אומייא ינסכון ב ר מ ן י ו ד א י. ומעתה נבין למה מקפץ ודילג ר' חייא בר אבא על קברות דצור לראות את דיקליטיאנוס (ועיי' ברכו' י"ט:). ומה שנסע דיקליטיאנוס לצור הוברר ממה שכתבתי בע' איסקרנדה מפני שבעיר צור היה דיקליטיאנוס זובח לאליל הרקלים דגדי — ויתר ציונים בענין דיקליטיאנוס עיי"ע גָרְדִיוֹן.

* דִיקְלוֹן, דִיקוּלָאָה עיי"ע דקל א'.

* דִיקְלוּגוּס, דִיקְלוּקוּס עיי"ע דקליקוס.

☞ דייקלריא ([ט"ס וצ"ל דקלידא] עיי' בסוף הערך) ירו' דברכו' פ' מי שמתו (פ"ג ד"ו סע"ד) ובלבד לא יעבד כהדין דייקלירא. פי' המפרש מיני שלשלאות שתולין בהם נטיפות ושאר תכשיטין). *[אחי"ה והנה המפרש גזר אמר מלש' קולר וכ"ה בכ"כ בשם עצמו ובהמשביר וטעות גמורה היא. והרב פני משה פי' דיקולרא ס ל ופי' בעל ספר חרדים גרס כהדין דיקלא ופי' סל. וגם הח' לעווי פירשו עושה סל והשוה דיקולרא למלת דיקולאה (כ"ב כ"ב. לפי גי' רבינו בע' דקל א' ע"ש). ומהרז"ף בפ' אהבת ציון פותרו מלשון דקל והרי"ש נוספת ע"ש. וכל זה איננו שוה לי אבל בוא וראה גי' המהרש"ם שגרס: ובלבד דלא יעביד כהדין ד ק ל י ד א ופירושו: מפתח בל"י אקליד [עיי"ע] כשהמפתח תלוי באזורו והוא נע ונד והוא בזיון לתפילין ע"כ, וזה הפי' כפתור ופרח הוא. וא"כ המלה בתחלת הע' יש למחקה מערך מילין תלמודי וצריך לסדרו בע' קלידא] —

* דִיקוּמִייני, דיקומניית עיי"ע דיקומנא קודם ע' דקן, ועיי"ע אגוסטיאני.

* דִיַקִינְטִין, דִיַיקִינְתִין (פי' אבן טובה ידועה מגוון ירוק או של תכלת בל"י ὑάκινθος בל"ר hyacinthus בל"ע اقينوس או ياقوت וכ"ה בל"פ Hyacinth, Edelstein von der Farbe der Hyacinthblume) בע' יקינטין הביא רבינו בשם ילמדנו והיה עקב: אתה מביא את המרגליות ודיקינטין כ"ה לפי גי' דפ"ה, פיז' וכ"י ב"ר; ובכ"י ו"ו אי' ודיקנטינון והוא תואר השם ὑακίνθινον עיי"ע אַיֶירִינוֹן, ובילק' עקב רמז תתנ"ד גרס ודייקוסנין ונ"ב פי' ציורים ע"כ. אבל בלי ספק הוא ט"ס וצ"ל ודיקנטינון כגי' כ"י ו"ו. ובדפ' וויניצ' בע' יקינטין אי' היקינטין אבל זה נ"ל כבר הוגה מאיזה כותב. ובשמ"ר ס"פ ל"ח: לוי דייקניתון וגי' המוסף ערוך בע' כרכדון בשם שמ"ר לוי יקינטון, אבל קרוב לאמת שגי' הראשונה והישנה היתה כבדפוסים בדל"ת בראש, והדל"ת היא נוספת כמו במלת דטולמיסין (עיי"ע דטולמים), והראיה כי כב"ר נמצאה כמו כן בדל"ת בראש בס"פ ע"ט וז"ל שם במאה קשיטה . . קו"ף קמיליא, סמך סלעים, טי"ת טריון יו"ד ה"א מה עבדית הכא ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אלו חליות וּדִיַיקִינָתָא (ובילק' וישלח רמז קל"ג הגי' ודיקניתיה) שדרכן להנתן בנזמים ומי כותב את האונאה א"ר ברכיה יו"ד ה"א כותב את האונאה ומי מעיד על האונאה י"ה מעיד על האונאה הוא יו"ד ה"א של קשיטה. הצגתי כל המאמר כדי להוציא טעות הפשוט' מלב הקורא שלא יגרר אחרי דברי ר"ב בע' יקנטין שרוצה להוכיח כי עיקר הגי' בב"ר שם חליות ו י ה ק י נ ת א לפי זה משיב יפה על השאלה י"ה מאי עבדית הכא ע"כ, ובאור אסתר לאחים היקרים באנדי הובאה דעת ר"ב זו ואין אחד מהאחים העיר על טעות ר"ב זאת כי לא בא ר"י דסכנין לתרוצי דיו"ד ה"א מה עבידה אלא פי' קשיטה קאמר דהיינו

מרגליות שדרכן להנתן בנזמים והקושי' למאי דבעינן י"ה קמתרץ ר' ברכיה י"ה כותב וי"ה מעיד וכו' וכן פי' על נכון הבעל יפה תואר במקומו. — ובירו' שבת פ"ב ד"ד ע"ד ועורות תחשים (שמות כ"ה, ה') ר' יודא אומ' טיינון ופי' ר"ב בע' טיינון כי הוא קצור מן יקינטינון ואמת היא כמו שאוכיח שם בעה"י מע' הזקנים. אבל עיי"ע אלטינון גי' קהל"ר.

* דיקרטים, דיקרסום עיי"ע דקרטים.

* דוּקרן, דיקרן עיי"ע דקרן.

* דֵּיקוּרְיוֹן (בל"ס דקוריון מל"ר decurio, nis מין ממיני השררה ופקידות אצל הרומיים בין באנשי הצבא בין בהנהגת המדינה או העיר 1 Commandeur einer Reiterabtheilung (Decurie) 2 Rathsherr) ספרי האזינו ס' סי' שכ"ב מעשה בפולמוס שביהודה שרץ דיקריון (ובילק' האזינו ר' רמז תתקמ"ז יותר נכון דיקוריון) אחד אחר בן ישראל בסוס להורגו ולא הגיעו וכו'. ובמכילת' מסכת' דעמלק פרש' ב' קלידיקוס [צ"ל קליריקוס] גוזר גזירה דיקוריון מבטל על ידו דיקוריון גוזר גזירה הגמון מבטל על ידו וכו' ובילק' ואתחנן ס' רמז תת"ג הגי' פליריכוס [צ"ל כליריכוס] גוזר גזירה דיקוריון מבטל על ידיו דיקוריון גוזר וכו' עיי"ע איפטיקוס.

* 1 דַּיָּיר (תואר השם בל"ס תושב מפעל דּוּר Einwohner והוא שבא לגור שם) ב"ר רפנ"ה גר ותושב (בראשי' כ"ג, ד') גר דייר תושב מארי ביתא אם רציתם גר ואם לאו מארי ביתא (עיי' רש"י בחומש). ירו' מעש' שני פ"ג ד"ג רע"ד בעל הבית ממחה על ידי דייר ואין דייר ממחה ע"י בעל הבית. ירו' עירוב' פ"ה דכ"ג רע"א בנה .. אחד לשם דייר .. ואפי' בנה את העשירי לשם דייר הרי הוא כדיירו. ירו' ב"מ פ"ה ד"י רע"ב בייתא עם דיירא דאיר. ודְּיוּר ג"כ תואר השם בהוראת דַּיָּיר ורבינו קבע לו ערך בפני עצמו ע"ש והדוגמאות שהוספתי.

2 דַּיָּיר (מן ערך הקודם לזה וענינו גֵּר Proselyte) בפ' הנזקין בגמ' המטמא (גיטי' נ"ד.) ובבכורות [1] בס"ג דפ' עד כמה (ל' סע"א) ההוא דהוה קרי לחבריה דיירא בר דיירתא. פי' גר בר גיורת. *[אחי"ה בגיטי' אי' דייר בר דיירתא ורש"י בשני המקומות פי' כמו רבינו וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לבכורו' רק שם (באנגייליקא דף צ"ד.) הגי' דיורא בת דיורתא, וצ"ל בר] —

* דַּיָּירָא (בל"ע دائر = دوّار פי' הולך וסובב בחוג מפעל دار וא"כ דיירא Umherziehender, Hausirer) בר"ה ט': אין דרור אלא לשון חירות .. מה לשון דרור כמדייר בי דיירא ומוביל סחורה בכל מדינה. והרבה שינוים יש בו כי בע' דר ג' הגי' כי מדואר דריא ומוביל סחורתא בכל מדינתא ועיי"ש פירושו ובכ"י מ' הגי' כמדייר דיירא ובכ"י ב' דמדיירי בדיירא והוגה כמדיירי דיירא ובכ"י ל"ד כמדיירי בי דירא ובכ"י א"פ קרוב לגי' הערוך: כי מדור בי דריא (עיי' ד"ס ר"ה צד ח':) ובספרא בהר פרש' ב' פרק ב' לדפ' וויניצי' מה הלשון דרור מדבר באידרא אולם בילק' בהר רמז תרנ"ט בשם ת"כ מה לשון דרור מדייר בי דיירא כאידריא ומסחר בכל מדינה ונ"ב כאידריא [צ"ל באידריא] פי' כמו בגרנות ע"כ.

* דיירוטין ט"ס תחת דייטרוטין עיי"ע דייטרוט.

* דַּיִּשׁ, דְּיָשָׁא, דִּישָׁה, דישאה עיי"ע דש.

1 דַּיֵּית (בל"ס דועתא ובלש' תרג' דיעתא ענינו זֵעָה Schweiss וממנו הפעל בהשמטת הע"ן ausschwitzen Feuchtigkeit) בפ' כל שעה בגמ' חמץ של נכרי (פסחי' ל':) חזינא דמדייתי וכיון דמדייתי ודאי בלעי. פי' מזיעין. *[אחי"ה כגי' רבינו אי' בפירוש בע"ז ל"ד רע"א אבל בפסחי' לפנינו הגי' חזינא להו דמידייתי אלמא בלעי ואסירי. ובכ"י מ' ב' הגי' קרוב לגי' רבינו חזינא להו דמדייתי ומדמדייתי ש"מ וכו'. וגי' מידייתי אי' ברש"י ותוספו' לפסחי' ובהשאילתות מטות סי' קל"ז אבל בפי' ר"ח כ"י לע"ז (אנגייליקא דף כ' ע"ב) אי' כגי' רבינו ולא פירשו וכ"ה בתנחומ' חקת סי' ב'. והס"א שהובא שם הוא כמו בשאילתות שהועתק משם ונדפס בתנחומ' באריכות לשונו ע"ש — ובפי' ר"ח לפסחי' (צד ג') הגי' כיון דמדיתו כלומ' נשחורים משחל שחלי וכו' וא"כ נראה שפתרו מלשון דיו בענין שחור אבל מהוספה משחל שחלי משמע שפירושו ענין הקאה ופליטה עיי"ע שחל שפי' רבינו שם משחיל שחיל (יומ' ע"ח.) פי' שואבין המים ומקיאין אותן לחוץ. ורש"י פי' בפסחי' דמדייתי: פולטין המשקין מדופנן החיצון ובפסחי' לועז טרשטדט"ש וביומ' שם לועז טרישטריש"א אולי צ"ל טרישפרישא בל' צרפת transpercer durchstossen. ובע"ז ל"ד. פירש"י כרבינו: דמדייתו מזיעין דופניהם מבחוץ] —

☞ 2 דַּיֵּית (לפע"ד (מל"ע ديث דַּכֵּא, כָּבַשׁ ומנבל unterdrücken, schänden)

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד ודפי' אמש'.

תרג' תחתיו שחחו עוזרי רהב (איוב ט', י"ג) תחותוהי דייתן רשיעיא. *[אחי"ה בנו"ג שָׁיְחִין, וגי' דייתין הביא ר"ב גם בע' אוותניא ע"ש. וכן הגירס' במתורגמן] —

* 3 דַּיֵּית (übertuschen) פעל מהשם דיו עיי"ע דיו א'.

* דייתיכוס, דיתיקוס ט"ס תחת דיודוכוס בל"י Nachfolger, διάδοχος הקם תחת אחר ויורש מקומו עיי"ע דרכאות ומ"ש.

דַּיְיתֵּק (בל"ם דַּיָאתִיקִי, דַּיְתִיקִי מל"י διαθήκη פי' שטר צואה Anordnung, Testament) בפ' אלו מגלחין (מ"ק פ"ג מ"ג דף י"ח:) ואלו כותבין במועד קדושי נשים גיטין ושוברין דייתיקי ומתנה, ובפ"ק דב"מ (פ"א מ"ז דף י"ח:) מצא גיטי נשים ושחרורי עבדים דייתיקי מתנה ושוברין, פי' לש' יון קורין לשטר צואה דייתיקי. ועיקר הדבר דא תהא למיקם ולהיות [1]. וכל טוב אדניו בידו (בראש' כ"ה, י') תרג' ירוש' [א'] דיתיקא דריבוניה [בידיה] [2]. ובילמדנו ויהי בימי אמרפל (תנחומ' לך לך סי' ה' בשינוי קצת ושם הגי' דיאתיקי) אמר לו כתוב דיתיקי שיהא בנו בורר לו חפץ אחד ממה שנפשו מבקשת. *[אחי"ה וכנ"ה בתנחומ' ויחי סי' ח' היכן דייתיקי שלהן והאוני (ἠνω) שלהן, ושם פ' ואתחנן סי' ד' שלא יאמר אדם הואיל וחולי שלי מסוכן ועשה דייתיקי וחלק כל אשר לו לא יאמר הואיל שעשה דייתיקי לא יתפלל עוד. ירו' ברכו' פ"ה ד"ט רע"ב וירו' תעני' פ"א דס"ג רע"ד בדייתיקי נתתיו לאברהם (לאביהם). ירו' פיאה פ"ג די"ז סע"ד בריא שכתב דייתיקי וכו'. ירו' ב"מ ספ"א ד"ח. תיפטר כגון הדא דייתיקי, ובירו' שבועות פ"ז דל"ח. תיפטר דברי הכל בדייתיקי. ב"ב קנ"ב: ירו' ב"ב פ"ח דט"ז סע"ב דייתיקי מבטלת דייתיקי. וירו' שם: כל שאילו בריא ויחזור בדייתיקתו חוזר אף במתנתו. ירו' סנהד' פ"ב ד"כ ע"ג רבון העולם כתבת בתורתך כל דייתיקי שבטלה מקצת בטלה כולה ועיי' ויק"ר פי"ט; שמ"ר פ"ו, שהש"ר פ' ראשו כתם פז. — ב"ר פס"א ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק . . רבנן אמרי קבורה ודיאתיקי. במד"ר פ"ב דייתיקי יש בידן מיעקב אביהם. — והקבוץ ב"מ י"ט סע"ב מצא דַּיְיתְקָאוֹת, ירו' ב"מ ספ"א ד"ח. שאין אדם מצוי לפגם דייתיקין שלו] —

דָּךְ (= דּוּךְ מל"מ ועניגו שחק רק דיכה אינה דקה כל כך כמו שחיקה עיי"ע דיכה. וכן בל"ע دَاكَ, دَهَكَ stossen, zermahlen) בפ"ק דביצ' (י"ד. במשנ') תבלין נידוכין במדוך של עץ. ובר"ג דפ' יום הכפורים (יומי ע"ה.) או דכו במדכה (במדבי י"א, ח') . . מלמד שירד להן לישראל תכשיטי נשים עם המן [3] דבר הנידך במדוכה [4] פי' בשמים הנדכין במדוכה [5]. ובס"ג דפ' הנודר מן הירק (נדרי' נ"ח סע"א) דילמא בנידוכין. *[אחי"ה כ"ה לנכון בכ"י ו"ו אבל בדפ"ע הגי' במדוכנין וכ"ה בנוסחאותנו ובמפרשים וקשה להלמו ע"פ דקדוק. וכן ראיתי בד"ס יומ' הנ"ל הובאה גי' אה"ת דבר המדוך וגם שם נשתבשו אותיות נ"י למי"ם תחת הנידוך. ונידוכין הוא הנפעל וכ"ה בירו' ביצ' פ"א ד"ס ע"ד כל הנידוכין נידוכין כדרכן . . השום והשחליים והחרדל נידוכין כדרכן. ועיי' בבבלי ביצ' י"ד. והרוצה לקיים הגי' מדוכנין הוצרך לגזרו משרש דכן שנרדף עם דכך והוא ל"ע دَكَّ פי' דוך ושחק וכ"ה בב"ר פ"ה מדוכנים אנו קבלונו. ובילק' תהלי' רמז תתמ"ח הגי' מדוככים אנו קבלינו. ושם בב"ר וילק' נדרש דכים (תהלי' צ"ג, ג') רבנן אמרי דוכים, פי' אנו מדוכים ונשברים והוא בינוני פעול מן דוּךְ ובילק' אי' דַּכִּים אנו והוא תואר השם מהיחיד דַּךְ וכן בשבת ק"ד. דכים הם, ושם ק"ה, דכים אנחנו. ור"ב בע' דכן ב' לא דק בפירושו עיי' שם. ועוד עיי"ע דכן ג' ומ"ש. ועוד בבנין הקל בביצ' י"ד. לא נחלקו אלא לדוכה בפני עצמה, ושם: כי דייכת אצלי אצלוי ודוך. ירו' ביצ' פ"א ד"ס ע"ד וידוך מאתמול. ובבינוני בתרג' אונקל' במד' י"א, ח' דָּאִיךְ במדוכתא] — (א"ב תרג' דכא לארץ חיתי (תהלי' קמ"ג, ג') דכדך לארעא חייתי). *[אחי"ה וכ"ה בכ"י אצל לעווי ובנו"ג דכריך ובדל"ת גרס ג"כ בעל המתורגמן והביא עוד התרג' ידכה ישוח ידכדך וישוח, וסיים ומצאתי ברוב הספרים דכרך ברי"ש ונ"ל טעות עכ"ל. ובכפל הפ"ה והלמ"ד נמצאה המלה עוד בויק"ר פל"ד דך

---

[1]) כ"ה בפירוש הגמ' ב"מ י"ט. ב"ב קל"ה: והנה מקור הפירוש הזה הוא ירו' פיאה פ"ג די"ז סע"ד אי זו היא דייתיקי תהא לי להיות ולעמוד ואם מתי ינתנו נכסי לפלוני. ומגוף הפירוש הירו' הזה עשו חכמי בבל, אשר חסרה להם ידיעת משפט לשון יוני, כעין נוטריקון כאלו תהיה מלת דייתיקי קיצור מן דא תהא למיקם וכן עשו עם מלת אפותיקי עיי"ע אפתק, עם מלת הינומא (כתובו' י"ז:) עם מלת סראפים (ע"ז מ"ג. עיי"ע מניק) עם מלת פרוזבול (עיי"ע בט ד') ורבים זולתם. [2]) בנו"ג שפר אפותיקי וגי' רבינו יותר טובה. והתרג' הלך בעקבות האגדה בב"ר ספנ"ט וכל טוב אדוניו בידו ר' חלבו אמר זו דייתיקי. [3]) וכ"ה בכ"י בי' וא"פ ול"ד (עיי' ד"ס יומ' צד קי"ד:) ובנו"ג עם המן תכשיטי נשים. [4]) בכ"י א"פ ול"ד דבר הנידוך ובנו"ג שנידוך. [5]) וכן פירש"י. ומן פי' וכו' לי' בדפ"ר.

מְדוּכְדָּךְ והשם ירו׳ חגיג׳ פ״ב דע״ז ע״ג וקהל״ר פ׳ טוב אחרית, רות רבה פ׳ ליני דרש דכא (תהלי׳ צ׳, ג׳) עד דכדוכה של נפש] —

דָּךְ (= דְּכִי, דְּכָא כמו זכה בל״מ ובל״ס דכי, דכא rein sein (levitisch)) בס״ג דפ״ק דפסחי׳ (כ׳.) ובפ׳ השוחט בסוף הלכה ר״ש אומ׳ הוכשרו (חולי׳ ל״ו:) משקי בית מטבחייא לא דיין שהן דַּכָּן אלא שאין מכשירין. תרג׳ טהור דכי. *[אחי״ה וכן הבינוני בעדיות פ״ח מ״ד איל קמצא דָּכָן, ושם דאינון דָּכְיָין, בקהל״ר פ׳ חופר שוקא דְּדַכְיָיה. יומ׳ ע״ו: אפי׳ נהמא דחיטי דָּכְיָיתָא (ובילק׳ דניאל י׳ בט״ס רביתא ובריטב״א בזיתי וכ״ה בכ״י מ׳ ואין לו פתרון). ובפַּעֵל בב״ר פע״ט ולית אנן מדכן יתה מן קטוליא וכו׳ ושם צריכין אנו לדכיה טבריה. דהוו מדכי, לא דכיתא שוק פלן, בקהל״ר פ׳ חופר: צריכין אנן מדכייא טיבריה ע״ש היטב ובשבת ל״ד. — חגיג׳ כ״ה, נדה ו׳: חברייא מדכן בגלילא עיי״ע חבר א׳. באתפעל בברכו׳ ב׳: איערב שמשא ואידְּכִי יומא; והשם דְּכוּ, דְּכוּתָא בתרגום ויקר׳ י״ב, ד׳ והלאה; תר״י לשמות כ״ב, ל׳; לבמדב׳ י״ח, י׳] —

דָּךְ (דוּךְ, דוּכְתָא וכ״ה בל״ס פי׳ מקום Ort, Gegend פערלעס שפט בצדק כי נגזר מל״פ daqyu (בכתב רעץ) בל״פ הישנה dahi ובל״פ החדש׳ دَه, دِيَه Dorf, Clan) בס״ג דפ׳ השוכר את הפועלים (ב״מ צ״ג סע״ב) ג נ ב א סריא אדוכתא פלניא [1]. ובר״ג דהמוכר את הספינה (ב״ב ע״ג סע״ב) ההוא טייעא דהוה קא מ ו ר ח ארעא והוה אמר האי אורחא לדוך פלן, פי׳ מקום. *[אחי״ה כה״ג בכ״י ו״ו וכ״ה בנוסח׳ וכ״ה בפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב אבל בדפ״ע בט״ס מזרה. וכנ״ה ברכו׳ י״ח: בדוך פלן, שם מ״ב: מ״ג. ניכול לחמא בדוך פלן, ושם מ״ב: ניכול ריפתא בדוכתא פלניתא, שם ד׳: מ״ש בכל דוכתא דלא קתני וכו׳, יבמו׳ ס״ב סע״א בדוכתא אחריתי. במ״ק י״ב רע״א דלא שכיחי דאזלי מדוכתא לדוכתא אבל בחולו של מועד דשכיחי אינשי דאזלי מדוכתא לדוכתא אסור כה״ג בתוספ׳ רי״ף ורא״ש ובהלכ׳ חוה״מ לרי״ץ גיאת עמוד י״ח ובמ״מ פ״ז מהלכו׳ יו״ט הלכי׳ כ״ה, ובנו״ג דלא שכיחי אינשי דאזלי ל ה ת ם . . דאזלי ואתי להתם ובענין פירושו עיי״ע קבל א׳. ב״ר רפ״ה דורש דכים (תהלי׳ צ״ג, ג׳) לדוכתא פלונית] — (א״ב תרג׳ נודד ממקומו (משלי כ״ז, ח׳) דמשני מדוכתיה).

דֻּךְ (= דוּךְ פי׳ בל״ר dux ובל״י האמצעי δούξ ונתקצר מן דוכס (Oberster, Fürst בפ׳ המצניע ירושי׳ (פ״י די״ב ע״ג וכ״ה במדב״ר פ״ז) ונשיא נשיאי הלוי (במדב׳ ג׳, ל״ב) [אלעזר בן אהרן] דוך ד ו כ נ י ן הוה [פי׳] כמו דוכוס שנאמ׳ לפנינו. *[אחי״ה בנו״ג דוך דוכנים וצ״ל דוכנים ובמד״ר הגי׳ כגי׳ רבינו. ובמד״ר ספ״ד אי׳ אלעזר היה דוכנין וצ״ל דוך דוכנין] —

☜ הֵךְ (בל״ע ذاك בהוספת ك למלת ذا = זה; ובלש׳ נקבה דָּךְ) עזרא (ה׳, ט״ז) אדין ששבצר דך. פי׳ זה. תרג׳ הנער הלז (זכריה ב׳, ח׳) עולמא דיכי. *[אחי״ה וכ״ה הֵךְ בלי׳ זכר עזרא ה׳, י״ז; ו׳, ז׳ ח׳, ובלש׳ נקבה שם ד׳, ט״ז. י״ט. כ״א. ובהוספת ה״א הָהֵךְ כמו בל״ע מן ذا = هذا. ב״ר פ״ה נדרש דכים (תהלי׳ צ״ג, ג׳) לְהָהֵךְ ימא. וקרוב לו אִיהֵךְ ואִידָּךְ בלש׳ תלמוד עיי״ע אִיהֵךְ ובהוספת י׳ דֵּיכִי כמו דך וכן בל״ע ذلك = זה. ב״מ פ״ו. כמה כיכרין דנרד ל מ ר י ד י כ י פי׳ לבעל של זה כלומ׳ של רוח זה. חולי׳ צ׳: זבחי׳ מ״ג: מרי דיכי ופירש״י בעל השמועה הזאת ורבינו בע׳ מר ב׳ הביא זה דזבחי׳ וגרס מרי דכי ס״א מרי ורבי. ולפע״ד פירושו בעל (העולם) הזה כענין רבון העולם. דיכי הרבה בתרגומים עיי״ע מת״ר ללעווי ח״א, קע״ד] —

* דִּיכֵי (לפע״ד הוא כמו אֲדַכֵי עיי״ע בל״פ שורה Reihe, Schichte) בע׳ סנף הביא רבינו: בר״ג דפ׳ השותפין (ב״ב ד׳ רע״ב) סניפי דיכי לבר. פי׳ מוציא ראשי הקנים ודפנא שהוא הקנים העומדים לחיזוק המחיצה לחוץ. פ״א דלכי גדיל להו להוצי ליכוין דליהוו רישייהו דהוצי כייפי לבר לאותו צד של חברו ע״כ. והנה פי׳ ראשון שייך לר״ח הובא בפירש״י לב״ב ד״ה סינופי. ופ״א הועתק מלה במלה מ פ י׳ ר ג מ״ ה כ״ י ל ב״ ב. ושם הגי׳ לנכון דיכי וכ״ה ברא״ש והראב״ד הובא בשט״מ לב״ב וכצ״ל בהגה של רש״ל תחת ריבי הג״ב לתקן גי׳ רש״י יריכי (אולי רש״י לשיטתו לגרס גם במקום אחר תחת אדכי: ארכי וכצ״ל כאן ברש״י והוא ל״י ὅρχος עיי״ע אדכי ומ״ש). והפי׳ היותר נכון כמו שפי׳ הרא״ש וז״ל: סנופי דיכי פי׳ בין ש ו ר ו ת הקנים יחבר עצים דקים בולטין לצד חוץ ע״כ. והראב״ד פי׳ דיכי מלש׳ נדכאים

[1]) כ״ה בכ״י ו״ו ל״ד וה״ב ודפ״ר וכ״ה בערך סר ז׳ ושם כמו בנוסחאותנו ברוכתא. אבל בכאן אי׳ בדפ״ע (חוץ מדפ״ר) בט״ס ג ו ב א.

פי' קנים חלוקים אחד לשנים וכו'. וכן פי' בעל כ"כ בשם עצמו.

דִּכְּמָה (Probe) השקוה פירשנו בע' דגם [1]). השמת לבך על עבדי איוב [2]) כי אין כמהו בארץ (איוב א', ח') תרג' ארום לית דכמיה. *[אחי"ה בנו"ג דִּיכְמֵיהּ וא"כ פירושו מן כמו בל' עברי או כמא בל' ארמי וד' הוא = אשר] — (א"ב פי' בל"י חקירה נסיון ובחינה [3]).

דִּכַּן (= דּוּכַּן בל"ע ופ' دكان erhöhter Ort, die flache Estrade vor dem Kaufladen פי' מקום גבוה ובולט כעין אצטבא, ששם היו הלויים עומדים לשורר והכהנים עולים שם לברך את העם) בפ' שני במדות (מ"ו דף ל"ה:) והדוכן נתון עליה. וברי"ג דמגלה (ג'. וכ"ה בערכין ד'.) ולויים בדוכנם. פי' לשון ישמעאל שם האיצטבא דוכן ועומדין עליו הלויים. וכפ' לא יחפור בגמ' חנות (ב"ב כ"א.) ואי איכא ארבעין מותבינן ריש דוכנא (Katheder). פי' "ממונה תחתיו שיסייעו ללמוד הנערים ואין מנכין לרב משכירותו כדי לשכור אותו ריש דוכנא אלא מסייעי ליה ממתא כלומ' הצבור שוכרין אותו [ריש דוכנא]" [4]). ופי' ריש דוכנא ראש האצטבה [5]) ששם ישיבת הנערים. (א"ב תרג' שאו ידיכם קדש (תהלי' קל"ד, ב') טולו ידיכון כהניא על דוכן קודשא) [6]). — ובהקלתות פ"ז בכלים (מ"ב) דכון שיש בו בית קבול קדירות טהור משום כירה וטמא משום כלי קבול. פי' דכון עושין בארץ ישמעאל מצבה מן החרש כעין איצטבה ותחתיה חלול ועושין בה מקום לקדירות מלמעלן והאש דולק תחתיה. כלי קבול כלומ' כלי הוא הרחב שלו תוכו שהוא רחב. פי' אחר "דכון שיש בו כמין מכתשת של עץ וכירה עליו כדכתיב (במדבי י"א, ח') או דכו במדכה". *[אחי"ה נעתק מפי' רה"ג לסדר"ט צד ה'. וכפי' ראשון אי' ג"כ בפימ"ש להרמב"ם בכלי' שם ושם נ"ב הצורה ועיי' עוד בהלכו' כלי' פט"ו הלי"ט. ושם הוקף גם גי' ד כ י ו ן. וזה נ"ל עיקר כי לפע"ד דכון של כלים נבדל מן דוכן של מעלה ודכון או יותר טוב דכיון הוא ל"י δοχεῖον מקום בית קבול לדבר מה Ort zum Aufnehmen irgend etwas. ובתוספת' כלי' ב"ק פ"ה הרבה פעמים הגי' דכין: כסא שעשאו דכין . . היה טמא ועשאו דכין טמא עד שיקבענו במסמר דכין של מתכת . . דכין של אולירין וכו' ובכל המקומות גרס ר"ש בכלי' פ"ז מ"ב בתוספת' שם דכון ולי נראה לקיים הגי' הזאת, כי היא כמו דכיון ול"י הרשומ'. והר"ש (וכן רע"ב) פי' נכון לפי הענין ע"ש אבל לא לפי גזרת המלה] —

☞ דכן (הקבוץ דַּכְוָן, לפי דעת ר"ב מע' הקודם מל"י הרשומ' δοχεῖον, ולפע"ד ט"ס עיי' בסוף הערך) תרג' וגדרת לצנאכם (במדבי ל"ב, כ"ד) ודכוון לעניכון. פי' בל"י דוכיון כל מקום אשר הוא מוכן להיות בית קבול. בב"ר פ' ויקוו המים (פ"ה) רבנן אמרי דוכום קבלונו והוא כמו דכון בל"י. *[אחי"ה לפע"ד ר"ב לא בא עתה אל נקודת האמת כי אף אם בעל המתורגמן גרס כמו כן דכוון (וענכון) [צ"ל לענכון] בכ"ז דכוון ט"ס הוא, והנה בתרג' שלנו בהוצאת הפוליגלוטטא הגי' בתר"י א' ו ד י ר י ן לענכון ובתר"י ב' ודירָן ומזה נשתבש דיכון. אבל בכ"ז לא הועיל לנו לפרש כונת התרג' במה שהעתיק ג ד ר ו ת ע"י מלה הנ"ל לכן לבי נכון בטוח שתחת דכון צ"ל רכון והוא בל"י ῥηχός, ῥάχος פי' גדר קוצים Dornzaum zur Einhägung ומזה תבין תרג' ליחזק' מ"ב, י"ב שהעתיק ג"כ בפני הג ד ר ת הגינה קדם דוכן ליואי וגם כאן צ"ל רכון אולם כנראה על שתי העתקות נתכוון התרג' כי הגינה הבין בלש' נגינה יען כן תרג' דוכן ליואי פי' מקום בלוט וגובה ששם היו הלויים מנגנים, והגדרת הבין מלש' גדרות צאן לכן בחר לשון ערומים להעתיקו ע"י דוכן (ויותר טוב רכון) — וגם כונת הב"ר נעלמה מעיני ר"ב מפני שנזדמנה לו גי' מוטעת והגי' הנכונה עיי' בע' דך א']—

* דכן (אולי מל"ע دكّ פי' דחף stossen אבל עיי' בסוף הערך) ירו' שביעית פ"ה דל"ה סע"ד ודיכנו בשביעית ושם דיכון כעיקר (ירו' שם) ובנדרי' ל"ח ע"א וע"ב מדוכנין וכן בב"ר פ"ה עיי"ע דך א' אבל כבר השמעתיך שקשה להעמיד הגי' הזו על בוריה וצ"ל בב"ר מדוככים ובנדרי' צ"ל נידוכין וכן דיכנו ודיכון של ירו' קשה להלמו אף אם מצאתי און לי בל"ע הרשומ' בכ"ז יתר שאת לגי' ברי"ש ריכנו וריכון וכן גרסו המראה פנים ופני משה עיי' פירושם כי האריכו. והגי' ברי"ש מצאתי בכ"י תוספתא שביעי' פ"ב (הוצאת צוק"מ צד ס"ג) ומותר לרכן ברגל, ושם ואם היו רכין אסורין

[1]) זה הערך הביא רבינו מפני שינוי הנוסח וכ"ה בירו' מ"ק עיי"ע דגם. [2]) בדפ"ע נשמט, ובדפ"ר הגי' אע"פ ונ"ל שהיה כתוב עע"א בר"ת מן על עבדי איוב ואיזה סופר דלא גמיר תקנו: אע"פ. [3]) וכן כתב ר"ב בסוף ערך דגם ע"ש. [4]) עד כאן פי' רגמ"ה כ"י לב"ב שמשם הועתק ע"י רבינו מלה במלה. [5]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב; ובדפ"ע האצטוה עיי"ע. [6]) וכנ"ה בשבת קי"ח סע"ב אם אומרים לי חברי עלה לדוכן אני [ובכ"י א"פ יותר טוב הייתי] עולה. סוכי נ"א. ערכי' י"א. מעלין מדוכן ליוחסין ובענין דוכן של לוים עיי' רד"ק ליחזק' מ"ב, י"ב בפי' של תרג' שם דוכן ליואי ועיי' עוד בע' הבא אח"ז. — ובירו' מ"ק פ"א ד"פ סע"ד פוק זבון שיחורין לדוכנא נראה שצ"ל לדובנה עיי"ע דובנה.

ובדפוסים אי׳ גם כאן לדכן בדלי״ת וכן בשביעי׳ שם לפי הדפוסי׳ אין מודכין וכן גרם לעווי בחשבו שהוא ההפעיל מן דכן! והשוה אותו עם פעל ערבי دكن והעתיקו pressen אבל שגה בזה במח״כ שאין ענין פעל ערבי הלזה ככה ואולי רצה לכתוב دكّ כמו שכתבתי ופתרונו דחף. אבל האמת כי מודכין ט״ס הוא ובכ״י תוספת׳ (שם) אי׳ אין מ ר כ י כ י ן. אולי גם בזה צ״ל מרכינין, או אולי בכ״מ בשביעית צ״ל רכך תחת רכן אבל אין בידנו לברר איזו הגי׳ הנכונה. והבוחר יבחר.

דֻכוּם (= דוכס בל״ס מן ל״ר dux ובל״י האמצעי δοῦκας (Feldherr, Herzog, Fürst, בס״ג דפ׳ אחד דיני ממונות (סנהד׳ ל״ט רע״א והובא בילק׳ בראשי׳ רמז ל״ג) תנו לי דוכום אחד. ובב״ר פ׳ ס״ח (ס״ז) שרי מפיק דוכסין ומעייל דוכסין [1]. ובויק״ר זאת תהיה (רפט״ז) דוכסא רואה אותי ונוטל אותי [2]. ובפסקתא דוזאת הברכה (פסדר״כ קצ״ו) [3] ויאמר המלך סב התיצב כה ויסב ויעמוד (ש״ב י״ח, ל׳) א״ר אבא בר כהנא אי הוה דכום [4] אתעביד איפרכום ואי הוה אפרכום אתעביד איסטרטליטים. ובילמדנו בריש ואלה שמות (תנחו׳ שמות ס׳ סי׳ ה׳) [5] משל לאחד שרגם איקונין של דוכום. פי׳ שר, ואיפרכום גדול ממנו ואיצטריטולטים [צ״ל א י ס ט ר ט ל י ט י ס] גדול ממנו. במגילת איכה בענין רבי אלכסנדרי פתח (פתיחתא כ״א) ויגל את מסך יהודה (ישעי׳ כ״ב, ח׳) גלי דכסיה, ובויק״ר בזאת תהיה בס״פ רפאנו ה׳ וארפא (פי״ט) [6] וצוה הכהן ופנו את הבית ויגל את מסך יהודה גלי דוכסיה, ס״א גלי בולאות כלומ׳ גלו השרים והעשירים. *[אחי״ה בע׳ בל ב׳ הביא ג״כ אצל גי׳ דוכסיא עוד גי׳ גלי בולאות ולפנינו בשלשה מקומות המצוינים בע׳ בל ב׳ לי׳ ס״א. ולולי דברי רבינו הייתי מפרש גלי דכסי (בויק״ר) או גלי דכסייה (קהל״ר פ׳ בעצלתים) פי׳ מגלה מה שהיה מכוסה ואם האות דל״ת מן דכסיה שרשית היא אולי אז ל״ר הוא teges פי׳ מכסה ויהיה פתרונו כמו שפי׳ הרד״ק בישעי׳ כ״ב, ח׳ ע״ש היטב. וא״כ דכסי או דכסיה בל״ר ממש כמו מסך מלש׳ סכך ומכסה. אבל רבינו הוצרך לפרש דכסיה מלש׳ דוכס פי׳ שר ע״י שראה ס״א בולאות ויגיד עליו רעו כי כך ענינו—ובענין המדרגות הדין עם רבינו כי על זה מורה הסדר עיי׳ עוד חוץ משני המקומות דויק״ר ופסיקתא: בב״ר פמ״ט הובא בע׳ אנקליטון ושם ובילק׳ וירא רמז פ״ג הגי׳ נכונה. ב״ר פע״ח ואין אתה מתיירא מדוכסיא ומן אפרכיא ומן אסטרטילי עיי׳ ילק׳ וישלח רמז קל״ג הגי׳ הנכונה מאסטרטליטי, אבל שם נשמטה מלת מדוכסיא. ויק״ר פי״ח ועמו דוכסין ואיפרכין ואיסטרטיוטין צ״ל ואסטרטיליטין ובקהל״ר י״א פ׳ גם מגבוה אי׳ בנכון אסטרטולאטין ויותר טוב בשהש״ר פ׳ מי זאת הנשקפה: ואיסטרטיליטין וכ״ה באיכ״ר פ׳ חסדי וכצ״ל בשהש״ר פ׳ שובי במקום ואיטרטלין, ב״ר פמ״ד מאה ועשרים דוכסין מאה ועשרים אפרכין מאה ועשריי אסטרטליטין וכ״ה לנכון בע׳ אסטרטיגום ובילק׳ לך לך רמז ע״ז בט״ס. באיכ״ר פ׳ סורו דוכסא רואה אותה ונוטל אותה אפרכום . . אסטרטולים [צ״ל אסטרטליטים] אבל במקום אחר מצינו סדר אחר למשל בשמ״ר פט״ו שלטון . . דוכום . . אפרכום, שהש״ר פ׳ אמרתי אעלה: לרבות דוכסין ואנדיקין וההגמונין, שמ״ר פ״ל טרד אפרכום סימא לדוכום וכו׳. ושם ס״פ ל״ב הגמונים ודוכסים ואפרכין. ובע״ז י״א. אי׳ הסדר ניפרא . . אפיפיורא. דוכסא. הגמונא. קומא (עיי״ע אפיפיורא, הגמון, נפר, קומא) וא״כ דוכסא שלישי במדרגה אחר האדון העליון (קומא κόμης) ומטה להגמון היה. — וכנ״ה שמ״ר רפ״ג אמר המלך לדוכום שלו נלך ונלחם בה א״ל דוכום אין אתה יכול וכו׳ ידע דוכום עשה עטרה וכו׳. שהש״ר פ׳ אחזו: שועלים קטנים אלו עשו ודוכסים. איכ״ר פ׳ היו צריה: והיו עמו ארבעה דוכסין דוכס דערביא דוכס דאפריקי דוכס דאלכסנדריא דוכס דפלסטיני וכו׳ ושם: מן דכבשה פליג ארבע טכסייא [τεῖχος פי׳ שורה, עיי״ע טקס גי׳ ופי׳ רבינו] לארבע דוכסייא. ב״ר פ״ה דוכס ים כה״ג בפי׳ המיוחס לרש״י עיי׳ מ״כ אבל לפע״ד שייך לע׳ ד ו כ ס ם י ם ע״ש בערך הבא אח״ז]. (א״ב פי׳ דוכום בל״ר שר צבא ואיפרכום בל״י שר הפרשים ואיסטרטילטים בל״י נגיד מלחמה ובעיר רומי היו שרי צבאות הרבה אבל בעת צרה היו בוררים נגיד מלחמה על כולם ומשנהו שר הפרשים. תרג׳ בפסוק ויספר להם המן (אסתר ה׳, י״א) והיה איתמני עם דוכסי מלכא).

* דֶיכְסַאים, דוכסם ים [צ״ל דֶ י כְ סַ מֵ י ם] בב״ר פ״ה דורש דכים (תהלי׳ צ״ג, ג׳) ר׳

[1] ובעי׳ שמן ב׳ פירשו רבינו. [2] בנו״ג דוכום אחד רואני וכו׳. [3] הובא בילק׳ זאת הברכ׳ רמז תתקי״ן בשם הפסיקת׳ וילק׳ שמואל רמז קנ״א בשם המדרש וצ״ל בשם הפסיקתא. [4] וכ״ה בילק׳ שמואל רק שם בטעות הדפוס דנוס, ובילק׳ ברכה ובפסיקת׳ אי׳ דוכום. [5] והובא בילק׳ ריש שמות רמז קס״ג בשם תנחומ׳. [6] כ״ה לפנינו אבל לרבינו היתה חלוקת הפרשיות באופן אחר עיי״ע בל ב׳ ועיין מה שכתבתי על זאת ב ה ש ח ר חוברת ו׳ שנה עשירית, ולפנינו רפאנו וכו׳ הוא סיום של פט״ז.

יהושע בר חנינא אמ' לדיכסאים לדיכסאים ובדפ' פירדא אי' לדיכסאים לדכסאים. ובילק' תהלי' רמז תתמ"ח הגי' לדוכסס ים ונ"ל להגיה בתיבה אחת לדיכסמים והוא לפע"ד ל"י δεξαμενή כמו דכסמן בערך הבא אח"ז פי' מקוה מים בבתים Wasserbehälter וזה מה שפי' תיכף ר' אלעזר קלטן המים ולגי' הילק' קלטם הים וזה ג"כ לפע"ד ל"י κλύσμα פי' מקום קבוצת המים. וגי' רש"י עיי' בע' הקודם לזה.

דְּכְסַמֵּן (בל"י הרשומ' בע' הקודם Cisterne, Wasser-behältniss.) בילמדנו קח את המטה (בתנח' לי') על מי מנוחות ינהלני (תהלי' כ"ג, ב') שהיה הבאר נעשית לכל אהל ואהל דכסומיני לא היה אחד מהן מצטער לילך למלאות ממקום אחר כלומ' שביל היה עושה המים והולך עד אהלו. (א"ב פי' בל"י מקוה מים בבתים). *[אחי"ה ובזה הענין ג"כ בפסיקתא רבתי דויקח אליהו סי' ד': ואליהו עשה דכסימני בתוך בית סאתים זרע. ובדפוסי' אי' עוד אחר מלת דכסימני: פי' שביל והגאון מהרז"ם השכיל להקיף שתי מלות הללו והוכיח כי איזה מעתיק הכנים שתי תיבות הנ"ל מגליון לפנים ואיזה תלמיד טעה לפרש כן עפ"י ערך דכאן וסבר שהערוך מפרש דוכסמני היינו שביל ולכך פי' גם כאן ע"ש. והילק' תהלי' רמז תרצ"ב הביא בשם המדרש בזה"ל: ד"א על מי מנוחות ינהלני שהיה מ ת ג ב ר ו ה ו ל ך מאהל לאהל ולא היה אחד מהם מצטער וכו' נ"ל שגם לפני בעל הילקוט היתה גי' דכסומיני והבין שהוא כמו מכסימום בל"ר maximum היותר גדול לכן העתיקו לפי הענין מתגבר והולך. ועוד הגי' דיקסומין, דייקסימון עיי' מ"ע גרעטץ חכ"א 134. 135 ומ"ש פערלעס שם] —

דְּכַסַן (פי' בל"י δίχασις פלגות וחלוקת הדעות Meinungstheilung. ור"ב פי' בע"א עיי' בסוף הערך) בילמדנו ואברהם זקן (בתנחומי לי' וכן לי' בילק' חיי שרה וילק' מ"א רמז קצ"ה) וכן שלמה כיון שהזקין חלי דכסן שנאמ' (מ"א י"א, ד') ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו. (א"ב פי' בל"י כפול היה לשלמה זקנה והטיית לב). *[אחי"ה כונת ר"ב על ל"י δίξον, δισσον פי' כפול וכן פי' בעל כ"כ והמשביר. ולעווי פי' ע"י ל"י δόξα דעת ומחשבה. אולם הגי' בדפ"ר בלא וי"ו אחר דל"ת ולכן נלפע"ד שפתרון המלה הוא כל"י הרשומה והשם נבנה מתואר הפעל δίχα חלוק ונטוי הדעת abweichender, getheilter Meinung ועל זה יפה הביא ראיה מהפסוק . . הטו את לבבו]—

☞ דּוּכְסַן (לדעת ר"ב הוא מל"י δόξα Ruf, Ansehen אבל לפע"ד ג"' מוטעת היא) ירו' ב"מ פ' אלו מציאות (פ"ב ד"ח ע"ג) לא אחית אלא למחמי בדוכסן דידכון. פי' בל"י כבוד גדולה וחכמה). *[אחי"ה בנו"ג בירו' פרוכסין וי"ג כדוכסן אבל הראשון העיקר וכן הביא ר"ב בעצמו בע' פרכסין ופי' שם בל"י ורומי עסק פעל ומנהג ע"כ. והוא הנכון בל"י ורומי = πρᾶξις, praxis וכן פי' פני משה: פרוכסין המנהג שלכן והדין והמשפט היאך אתם נוהגין לדון ע"כ. ויש להביא ראיה מב"ר פל"ג שאי' שם באותו סיפור מאלכסדרוס מוקדן בזה"ל אלו הוה גבכון היך הויתון ד י י נ י ן, ובויק"ר ר"פ כ"ז ד י נ כ ו ן אתיתי למחמי] —

* דּוּכְסוּתָא (שם מופשט מן דוכס. דכוס והוראתה בל"י האמצ' δουκᾶτον ובל"ר ducatus das Amt des Dux, Präfectur) בשהש"ר פ' לא ידעתי: הב דוכסותא דגבן יהב ליה מלכא כד נסב דוכסותא נחת מינה וכו'.

דּוּכְסְסְטוּם (פי' בל"י δίξεστος, δίξυστος נקלף ונגרד משני עברים von Doppelseiten geschält, geschabt) בפ' המוציא יין בגמ' קלף (שבת ע"ט), ובפ' הקומץ רבה בגמ' שתי פרשיות [1]) אמר רב דוכססטוס [2]). הרי הוא כקלף מה קלף כותבין עליו תפילין אף דוכסוסטוס כותבין עליו תפילין. פי' רב האי ז"ל מנהגא מייתי מגלתא דמעבדא בתמרי וקמחא דשערי ומתח ליה עד דיביש וקליף ליה עד דהוו ת ר י ן פ י ס ק י ויזהר שלא ינקב וקאי קלף לחודיה ומעביד ליה לקלף דהוא אפא דמגלתא מכלפי בשר תוב בעפצא לשמה וכותב פרשיות במקום בשר וההוא גיסא אחרינא ד א ק ל י ף מ י נ י ה ה ו א נ ק ר א ד ו כ ס ו ס ט ו ס כורך בו פרשיות ומנח להו בקבעא דהוא שילחא דתפילין ומנהגא הכין הוא. וקאמר רב כי היכי דכותבין תפילין על הקלף דהוא אפא דמגילתא הכין נמי כותבין תפילין על דוכסוסטוס דאיקלף מקליף אם כתב על זה כשר ואם כתב על זה כשר ומותבינן ליה הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף מזוזה על דוכסוסטוס

[1]) מנחו' ל"ב ע"א וע"ב אבל שם לי' בגמ' שלנו רק כ"ה בשבת הנ"ל. [2]) כ"ה גי' כ"י וי"ו, ובשאר כ"י ובדפ"ע דוכסוסטוס ושתי הנוסחאות יש להן על מה שתסמכינה לפי משפט ל"י הרשומי' במלה הנ"ל.

קלף במקום בשר דוכסוסטוס במקום שיער, ומפרק רב שאם כתב על דוכסוסטוס יצא מיהא על הקלף מצוה ומותבינן שינה בזה ובזה פסול ומפרקינן בשבת לענין מזוזה, ובמנחות לענין תפילין. ואפא דמגלתא דהוא גיסא דמיקרי קלף הוא מקום שיער בודאי ומן גואי דיליה [1] כתבינן ודקאמר במזוזה כותבין על דוכסוסטוס במקום שיער לאו במקום שיער ממש דאי סלקא דעתא אפא דמגלתא הוא מרישא בהדיא הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף והרי יצא מקום שיער גופו בכלל הקלף אלא ש"מ מאי מקום שיער הוא מקום שנקלף הקלף (משם) [2] שנמצא כנגד מקום שיער נמצא הקלף עומד לבדו ומקום השיער העיקר בו ואין כותבין שם לתפילין אלא מן אפא אחרניתא ודוכסוסטוס העומד לבדו והמקום שהיה דבוק על בשר הבהמה בו אין כותבין עליו מזוזה מאותן הפנים אלא מפנים אחרות. *[אחי"ה ודע שפי' רבינו הובא בקיצור נמרץ באו"ז הלכות תפילין תק"מ ע"ש היטב. ופי' רבינו בשם רה"ג הנ"ל הוזכר בכ"מ להלכות תפילין פ"א הל"ו ובבית יוסף טור או"ח סי' ל"ב וכר"ן בחידושי שבת ושם הובא בשם רה"ג דבר חדש מה שלי' בערך דכאן וז"ל . . והחלק השני שהוא כלפי השער נקרא קלף וכו' עד וכן דעת רה"ג ז"ל ויהיב סימנא כבוד אלהים הסתר דבר כלומ' שיהא כתיבתן במקום חתך שהוא מקום הסתר. ועוד כתב הר"ן שם והרמב"ם ז"ל כתב בתשובה לחכמי לוני"ל ז"ל שטעות היא לפרש ולכתוב כן שיניחו מקום שער ובשר שהכתיבה מיושרת בהן ויכתבו במקום חתך והוא ז"ל פי' דהאמת שדרכם היה לחלוק העור לשנים ואותו של צד השער נקרא דוכסוסטוס והשני שהוא דבוק בבשר נקרא קלף ובדוכסוסטוס כותבין במקום שער ממש ובקלף במקום שהיה דבק בבשר והוא עבה ומשתמר יותר מן הדוכסוסטוס וכו' ע"כ והובאה התשובה בפאר הדור סי' י"ט ועיי' כ"מ להלכו' תפילין פ"ג הל"ה. וכן מצאתי בחידושי הרמב"ן לשבת ע"ט: וז"ל ומצאתי בירוש' (והוא בירו' שבת פ"ח ד"א:) קלף כדי לכתוב עליו פרשה קטנה שבתפילין שמע ישראל הדא דתימא בקולף פני העור אכסוסטין [בנו"ג ברם בהין דוכסוסטון] כדי לכתוב שתי פרשיות שבמזוזה. ולשון פני העור משמע שקלף הוא הצד הדבוק לבשר וכותבין עליו במקום בשר ממש ודוכסוסטוס הוא הצד שע"ג בהמה שהשיער בו וכותבין עליו במקום שיער ממש וכן הוא עיקר אע"פ שנחלקו בו הראשונים עכ"ל, והראשונים הם רש"י ותוספות לשבת וכ"ה דעת הרמב"ם בריש הלכו' תפילין ע"ש כ"מ שגירסאות מוחלפות בלשנא דהרמב"ם ועיי' ב"י טור או"ח ל"ב שכולם נענו ואמרו כי זה החלק שממול השיער נקרא קלף וזה שממול הבשר נקרא דוכסוסטוס וזה ממש כדעת רבינו בשם רה"ג וכן מעיד התשב"ץ סי' קמ"ט וז"ל . . כשקולף הרי חלקו לשנים ויש לאסור זה לפי דעת בעל הערוך ז"ל שפי' בשם הגאונים ז"ל שפי' שדוכסוסטוס הוא החלק הנשאר לצד הבשר וקלף הוא החלק שנקלף לצד השער וכו' עכ"ל —. ובענין מעשה עיבוד העור כבר הושאל שר שלום גאון (הובא בשערי תשובה סי' של"ב) וע"ש באריכות לשונו וסיים . . וטח מן העפצים האלו בפניהם משני צדדים ומזלף עליהם מעט מים ומעדיף למקום השער עפצי יותר ממקום הבשר וכו' ע"כ ויפה כיון בעל ל"ע בביאורים לשבת ע"ט: שלזה נתכוין הערוך במה שכתב: ומעביד ליה לקלף דהוא אפא דמגלתא מכלפי בשר תוב בעפצא כלומ' שעוד הפעם מעבד הקלף מנגד הצד הפונה להבשר אע"ג שכל העור כבר הוא מעובד כהלכתו פעם אחת בכ"ז יעבדו עוד הפעם בעפצים] — (א"ב פי' מלה בל"י עור בהמה מעובד ומתוקן משני עבריו. וקשה לי לפי פי' הפוסקים טובא. חדא דלא חזינן שהעור נחלק לתרי פסקי ועל דבר זה שאלתי עבדנים רבים והייתי כמצחק בעיניהם ואמרו לי שאם היה יכולת בידם לעשות דבר זה היה להם רֶוַח כפול ומכופל בעשותם מן עור אחד שנים ומן עור עב שני עורות דקים. ותו קשה וכיון דמצוה לכתוב מזוזה על דוכסוסטוס למה לא מטרחי רבנן להיות דוכסוסטוס מצוי להם! ואיני כחולק על דברי הפוסקים חלילה אך באתי להתלמד. ובעלי התוספות בפ' שמונ' שרצים בשבת (ע"ט: ד"ה קלף) הביאו סמך לפירושי אף שהדיחוהו. והאומר לר"ת שבלש' יוני קוראים לבשר סוסטוס כחש לו). *[אחי"ה ועיי' או"ז ותשב"ץ שם ושם שהביאו ג"כ פי' זה כי בל"י קורין לבשר סוסטוס וזה בודאי כחש הוא אבל בב"ב י"ד. ד"ה בגויל הגי' היותר נכונה כ"ה: ולשון דוכסוסטוס הוי פירוש מקום בשר דבלשון מדי קורין לבשר סוסטוס ודוך היינו מקום ע"כ. ובאמת בל"פ כוסט [= گوشت] פי' בשר וא"כ דוך כסוסט פי' מקום בשר ויש לפי' זה של ר"ת על מה שיסמוך. וגם מה שכתב ר"ב

---

[1] בדפ"ר כוליה [2] בכ"י ה"ב וכ"י ו"ו לי' ובאמת נראה מיותר.

כי העבדנים לא ידעו מאומה מֵחלוקת העורות הנה האומנים הישראלים יכירוה וקוראים אותה getheiltes Leder. ובגוף הדבר עיי' בייטרעגע להרב המנוח לעף (צד קכ"ה, רכ"ח) שמוכיח אמיתת פירוש הפוסקים מחקירות חדשות של חכמי האומות] —

דַּכְסוּסְיָא (לפע"ד הוא ל"י האמצעי' ταξείδιον ממונה ופקיד העיר Stadtvorgsetzter עיי' בסוף הערך) בר"ג דפ' בני העיר (מגילי' כ"ז.) מאי דכסוסיא פרשה דמתא. פירשנו בע' טרזין. *[אחי"ה ושם פי' רבינו ציון מב"ב ח' סע"א לשורא ולפרשאה ולטרזינא ועיי"ש שאוכיח שהועתק מפי' רגמ"ה כ"י לב"ב. אבל מלת דכסוסיא לא נתפרשה. ולעווי ופרפיססאר פליישר גזרוה מל"י ἐξουσία ומל"ם אכסוסיא פי' שררה ודל"ת נוספת. ואשר נ"ל כי היא מלה היונית הנ"ל עיי' מיירזיאום צד תקמ"ט. והראיה כי בכ"י ל"ד (עיי' ד"ס מגילי' במקומו) תחת פרשה הגי' פדאשא דמלכא וצ"ל פדאשא דמתא ולדעתי ברור הדבר כי הוא ל"פ پادشاه אדון ומושל וא"כ (פדאשא) פאדשא דמתא אדון או מושל העיר ממש מהוראת דכסוסיא שענינה פקיד ואדון העיר. ופירש"י בני העיר שוכרין אדם רוכב סוס שיהא להן מזומן לשולחו בשליחות למושל העיר כשיצטרכו ע"כ (והובא באו"ז הלכות ב"ה ודברי קדושה סי' שפ"ו) בלי ספק נולד מפני שסבר כי המלה הורכבה מן דוך ומן סוס. וגי' דוכסוסיה אי' ג"כ בנוסחאות אבל בכ"י ודפ"ע בנכון דכסוסיא בלא וי"ו וכ"ה בדפוסים הישנים בש"ס וברש"י כ"י עיי' ד"ס שם. והנה א ב י י נתקשה לו מהו דכסוסיא ושאל לההוא מרבנן דהוה מסדר מתניתא קמיה דרב ששת ורב ששת פתר לו המלה ע"י פאדשא דמתא כי אביי לא ידע לשון יוני לכן הוצרך רב ששת לפרשו ע"י מלה פרסית. ודו"ק] —

דְּכִיפַת (Auerhahn) [בפ' אלו טרפות בגמ' סימני העוף] (חולי' ס"ג רע"א) דוכיפת זה שהודו כפוף וזהו שהביא שמיר לבית המקדש. *[אחי"ה בדפ"ר ופיז' אי' בט"ס זה ש ח ו ר כפוף וצ"ל ש ה ו ד ו אבל בכ"י ו"ו ב' הגי' ג"כ שחורו וכן בפי' רגמ"ה כ"י לחולי' ס"ג. (קובץ אנציילקא דף שט"ז: אי' שחורו כפות שיש לו בראש כעין טווס וכפות ע"ב. וא"כ כונתו על העוף הנקרא Wiedehopf וכן העתיקו ע' זקנים לויק' י"א, י"ט; דברי' י"ד, י"ח ע"י ἔποψ וכן העתיקו הוואולגאטא upupa Wiedehopf וכן נראה מפירש"י לויקר' שם וז"ל תרנגול הבר וכרבלתו כפולה ובלעז הרופ"א (huppé der Behaubte) ולמה נקרא שמו דוכיפת שהודו כפות וכו' (ואולי מלת הודו, מלבד ענינו הוד ופאר, לשון נופל על לשון הוא כי בל"ע هدهد פי' עוף upupa). אבל בחולי' פירש"י כרבלתו עבה ודומה כמי שכפולה לתוך הראש וכפותה שם וכו' וקורין לו פואון שלבייא ע"כ וזה paon silvestre Waldpfau וכן נקרא עוף Auerhahn בקצת ספרים עיי' רמ"ל ע' נגר ותולדות החיות להרב החכם לעויזאהן צד רי"ז.—ובנו"ג שהודו כפות. וזהו העיקר יען שבא לפרש מלת דוכיפת. והראיה שרז"ל הבינו בשם עוף דוכיפת את העוף הנקרא Auerhahn מפני שהוסיפו לפרש בחולי' שם וזהו שהביא שמיר לבית המקדש. ובגיטי' ס"ח: נקרא כן העוף תרנגל ברא, ובאמת העתקת דוכיפת בפשיטה: ת ר נ ג ו ל ב ר א! וזה ג"כ דעת של רב שרירא גאון הובא בשרשים לרד"ק שרש דכף] —

1 דְּכַר (בל"ס דִּכְרָא או דכרא דענא פי' איל Widder והושאל מן דכר פי' זכר וכן בל"י ἀρήν, ἀρνός איל מן ἄρρην ,ἄῤῥην männlich) בפ' מי שהוציאוה בגמ' מי שישן (עירובי' מ"ז סע"ב)[1] הנהו דכרי דאתו למברכתא. תרג' אילים חמשה (במדב' ז' י"ז. כ"ג. כ"ט והלאה) דיכרי חמשא. *[אחי"ה וכנ"ה בר"ה כ"ו. כשהלכתי לערביא היו קורין לדכרא יובלא. ב"ק ס"ה: דיכרא גנבי מינך. והקבוץ דִּיכְרִין בעזר' ו', ט'. י"ז; ז', י"ז. בחולי' נ"א. הנהו דכרי דגנבי גנבי. וכהשאילה בב"ר ספ"ע מה את סבור דאנן דכרין דכוותכון ורש"י גרס דכרנין פי' פרוצים כאילים ותישים עיי' מ"כ שם וילק' ויצא רמז קכ"ה גרס דאנן דביזויי דכוותכון. — מהעופות: ביצ' ז'. ביעי דדכרא. ומהצמחים: פסחי' נ"ו. מנחי כופרא דיכרא לנקובתא עיי' פירושו בע' כפר ג'.—דוּכְרַנִית עיי' סוף ע' הבא אח"ז] —

☞ 2 דְּכַר (בל"ס דִּכְרָא פי' זכר männlich) תרג' זכר ונקבה (בראשי' א', כ"ז; ה'. ב'; ז'. ב') דכר ונוקבה) *[אחי"ה בב"ר פל"ג בר דכר. והקבוץ בב"ר פל"ג וירו' כתובו' פי"ב דל"ה. דהוא (רב הונא) מן דכרַיָּא ואנא (רבי) מן נוקבתא. כתובו' פ"ד מ"י דף נ"ב: וב"ב קל"א. בנין דיכרין דיהוו ליכי מינאי וכו' — והתואר דוכרנית דלא ילדא כתובו' י"א רע"א פי' שהיא כמו זכר. ולפירש"י הוא מע' הקודם לזה] —

☞ 3 דְּכַר (בל"ס וכן בל"ע ذكر פי' זָכור gedenken, eingedenk sein) תרג'

[1]) ובעי' מברכתא מצויין בסמוך וחכמים אומרים. —

ויזכר אלהים (בראשי' ח' א') ודכיר ה'. *[אחי"ה והוא בינוני פעיל והרבה בדרז"ל סנהד' כ"ט: מילי דכדי לא דכירי אינשי (עיי"ע כדי א'). חולי' ע"ה: מילתא דתמיה מידכר דכירי לה אינשי. שם קל"ז: דכירנא כד הוה יתיבנא וכו' עיי"ע אביי. תעני' כ': בינקותיה לא דכירנא בסיבותיה דכירנא. שבת י"ב: רחמנא ידכרינך לשלם. שם ג"ז. טבילה מאן דכר שמיה. באיתפעל: ברכו' י"ח: הוו קא מצערי לאִידְּכוריה. כתובו' כ': סהדותא עד ס' שנין מִידְּכר טפי לא מידכר ועיי"ע הסם. נדה כ"ד: דכי מדכרו ליה מדכר. באפעל: סנהד' פ"ב. אדכריה רב לגמריה. שם צ"ה. כי אדכרי ליה שמא דאימיה וכו'. ברכו' ל"א: סוכה נ"ג. סוט' מ"ו: אדכרתן מילתא. עירובי' ג' סע"א מדכרי אהדדי. כתובו' ס"ב. אדכריה חורבן בית המקדש. ירו' תעני' פ"ב דס"ה ע"ד קם לך ההוא דאדכרת. ויק"ר ס"פ ל"ב מדכרין ומניחין מדכרין ומשחקין עי"ש היטב וכן בשמ"ר פמ"ח — . והשֵם סנהד' כ"ט סע"ב ההיא אודיתא דהוה כתיב בה דוכרן פיתגמי וכו' וכ"ה בל"ס, ובל"מ זכרון] —

☞ דְּכוּרוּ (לפע"ד כמו זכורו פי' המדבר מכרסו Bauchredner עיי"ע בידין ומ"ש). תרג' ירו' של אוב דכורו ואנקלס תרג' זכורו). *[אחי"ה ר"ב הלך בשיטת המתורגמן שכתב שתרג' אוב דכורו אבל לפנינו בתרג' ירו' ויק' י"ט. ל"א; כ', ו' הוא התרגום של ידעוני רק בהעתקתה מצויות שתי העתקות ר"ל מסקי זכורו (ולפי גי' ר"ב והמתורגמן ותרג' כ"י דכורו) ותבעי גרם ידוע. ובענין גזרת המלה עיי"ע בידין וע' זכורו] —

* דְּכוּרָא (das männliche Glied פי' בל"ם דכרא ובל"ע ذكر אבר המוליד) תרג' וערל זכר: ערל דכורא וממנו בהוראה שניה זכר והרבה בתרגום עיי' עמת"ר ללעווי.

☞ דְּכְּרִין (ד' אינו מן השרש והוראת כרים בל"פ كرم תולעת Wurm) מסכת נזיר פ' שלשה מינין (נזיר ל"ד:) ענבים דיכרין פירש"י ענבים שהתליעו. *[אחי"ה בנו"ג עינבי דכרין ובנזיר ל"ח: בנ"א נ"ב בגליון עינַבי דכרא והיותר טוב בנוסח שהביאו התוספות בחולי' נ"ח רע"ב ד"ה הני שגרסו ענבי דכרים וזה נ"ל העיקר ודלת שמושית היא ומקומו בע' כרים. ורבינו בע' כד גרס בשם יש ששונין כרה ברי"ש. ובגי' הראשונ' אי' שם כדה וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לחולין וממנו נעתק כל הפירוש כמו שאוכיח בעה"י בהגיעי לשם. ובנזיר גרס רבינו עינבי דכדום עיי"ע כדם א' וכ"ה בב"מ ק"ו: וגי' מוטעת נזדמנה לו דצ"ל דכרים. ולעווי לא דק בהביאו כל הציונים הנ"ל בע' ברם!]—

* דְּכְרַיָא, דִּיכְּרִין (שם מקום Dhikrin גיטי' נ"ז: כפר דכריא, איכ"ר פ"ב, ב' כפר דיכרין והוא לפי עדות נייבויער 71 מקום בשם הנ"ל בצפונה של אליותרופולים.

דִּל (= דָּלִית פי' בל"מ ענף ובל"ע של המון עם دالية פי' גפן Weinstock) בפ"ד בפיאה (מ"א) בדלית ובדקל בעל הבית מוריד ומחלק לעניים. כן הוא משפט הפיאה שכל עני ועני מה שמגיע לידו זוכה בו שהפקר הוא ואם יש שם עניים ואומרים תשעים ותשעה נחלק את הפיאה בשוה [1] שיכול כל אחד ואחד ממנו ליטול כשיעור המגיע לחלקו. ואחד אומר נבוז [2] לזה שומעין שאמר כהלכה, כלומ' נתפוס כל אחד ואחד ממנו כמה שיכול ומהו כהלכה כן מפורש בתורת כהנים (פ' קרושים פרק ג') תעזוב (ויקר' י"ט, י') הנח לפניהן והן יבוזו [3] אפי' צ"ט אומרים לחלק ואחד אומ' לבוז [4] אפי' הוא בריא אפי' ידיו יפות לזה שומעין שאמ' כהלכה יכול אף דלית ודקל כן תלמוד לומר אותם אפי' צ"ט אומרים לבזבז ואחד אומ' לחלק אפי' חולה אפי' מנוול [5] לזה שומעין שאמ' כהלכה. ומה ראית לומר בדלית ובדקל לחלק ושאר פירות לבזבז אחר שריבה הכתוב מיעט ת"ל קציר מה קציר שהקטן שולט בו כגדול יצאה דלית ודקל שאין הקטן שולט בו כגדול. זה פי' רבינו משולם ברבי משה ברבי איתיאל מעיר מגנצא. ובאיזה פ"ו [6] (מ"ג ומ"ד) דכלאים המדלה את הגפן. ובכל קרבנות פ"ח [7] במנחות (פ"ו:) אין מביאין מן הדליות אלא מן הרגליות [8]. וכפ' מקום שנהגו בגמ' כיוצא בו המוליד (פסחי' נ"ג רע"א) ת"ר אוכלין בענבים עד שיכלו דליות של א ב ל [9]

1) בכ"י ו"ו אי' בשדה. 2) בכ"י ה"ב נבזז וצ"ל נבזבז וכן מוכח מפי' הר"ש ובנו"ג לבוז. 3) בתו"כ: יבזבזו. 4) בתו"כ לבזבז. 5) בתו"כ: אפי' זקן אפי' חולה וכ"ה בר"ש לפיאה. 6) בדפ"ע בטעות פ"ז. 7) וכ"ה בסדר המשניות אבל בגמ' נסדר פי' כל קרבנות והוא פ"ט קודם פרק ר' ישמעאל. 8) בכ"י ו"ו הריגליות וצ"ל הרוגליות וכ"ה בע' רגל וכ"ה בפירש"י. 9) וכ"ה גם בכ"י מ' וכ"ה בפי' ר"ח צד פ"ט רק שם הגי' עד שיכלו פ ג י ו ת של אבל. ורש"י פסחי' שם ד"ה אוכל הביא גם הוא: ואית דגרסי של אבל והוא אבל כרמים ע"כ וכונתו על מקום שנזכר בשופטים י"א, ל"ג ומכונה היה המקום הזה על שם כרמים הנטועים שם במספר רב וגם אייזיביאום בערך Abel vinearum מעיד כי גם בזמנו היה

ובפ' השוכר את הפועלין בגמ' (היה עושה בידיו [צ"ל בגמ' היה עושה בתאנים] [1]) (ב"מ צ"א:) אמר רב ששת [2]) בריה דרב אידי במודלית. בר"ג דפ' הבית והעלייה (שם קט"ז סע"ב) דלית שעל גבי פרסק. פי' דלית גפן גדול המודלה [3]) על גבי אילנות מן ורעו דליותיו (ירמיה י"א, ט"ז) ובלע"ז פירגולה. *[אחי"ה והוא בלאי"ט pergola ובל"ר Weinlaube, Weingeländer, pergula אולי כצ"ל גם הלעז ברש"י ב"מ קט"ז: תחת השבוש פלידא או י"ל שצ"ל טריל"ש שעל ידו לועז רש"י בפסחי' ומנחו' שם ושם מלת דלית והוא בל"צ Weinlaube, treille והיחיד נמצא בפירש"י כתובות קי"א: ד"ה דלית: כרם המודל ע"ג כלונסות טריליא"ה בלע"ז. וכן בכריתות ט"ו סע"א דלית המודלית ע"ג תאינה ופירש"י טרייליא של גפן היא. וביחזק' י"ז, ו' פירש"י דליותיו: זמורותיו וכן ענין דָּלִיָּתָא בל"ס. — וכנ"ה בירו' ב"מ פ"י ד"ב ע"ג דלית אחת שהיתה מודלה על פרסיקו של חבירו. ירו' סוכה פ"ג דנ"ג סע"ג ושתי דליות וכו' ובויק"ר פ"ל שני דליות ופי' מ"כ ר"ל דלות קטומות ע"כ ולא דק היטב במח"כ. ומהשם נבנה הפעל דלה ופירושו בהפעיל משך עץ הגפן על דבר אחד למשל על אילן וזולתו וכן ענין הפעל בל"ע دلا ובל"מ דלה (ziehen). סוכה ט': י"א. ירו' סוכ' פ"א דנ"א רע"ד, ירו' עירובי' רפ"א ד"ח: הדלה עלה את הגפן ואת הדלעת. ובבינוני פעול: מודלה עיי' לעיל וכן בחולי' צ': תמיד כ"ט סע"א ומדות פ"ג מ"ח מודלה ע"ג כלונסות עיי"ע כלנס ב'] —

דָּל (בל"ס דלא ובל"ע دلى פי' דלה ונשא herausziehen, heben ואולי גם ל"ר tollo) אגרא דהספידא דָּלוּיי (ברכו' ו':) כבר פירשנו בע' אגר. ובס"ג דפ' ואלו מגלחין (מ"ק כ"ח רע"ב) דדל ידלוניה ופי' כמו אגרא דהספידא דלויי. פ"א מי שנושא את המת אחרים ישאו אותו כמפורש בפי' המדיר (כתובו' ע"ב רע"א) דיטען יטעוניה. איכא דאמרי (מ"ק שם) דלא דל ידלוניה פירוש [4]) מי שאין מגביה עצמו אחרים מגביהין אותו שנאמ' (משלי כ"ה, ז') כי טוב אמור לך עלה הנה וגו' [5]). ובר"ג דפ' ח' שרצים (שבת ק"ח.) שמואל וקרנא הוו יתבי וכו' חזו למיא דדלו ועכירי. שאלו מלפני רה"ג מהיכן ידע שמואל דגברא רבה קא אתי ממערבא וחייש במיעיה, והשיב חזינהו למיא דקא מדלו טפי ומוספי מידלו בתוספתא דילהון דכתיב והמים גברו (בראשי' ז', י"ט) שעלו בתוספתן [6]). והוה שמיע ליה לשמואל דגברא רבה קאתי ממערבא בההוא יומא וכיון דחזנהו למיא דעכירי ידע דההוא גברא דקאתי אי אפשר דלא שתי מנייהו ומנהג ידוע דמאן דשתי מהנהו מיא דעכירי חייש במיעיה ומשמועתו אמר גברא רבה קאתי, ומן עוכרא דמיא אמר דחייש במיעיה. ופי' תהי בקנקניה [7]) חזי אי גמריה נקי אי לא [8]) כמאן דנקיט בת תיהא (ע"ז ס"ו:) ותהי ושריף (תהי) [צ"ל תיהא] מן קנקנא דחמרא [9]) ופקדיה שמואל לקרנא לאוכליה אוכלין המשלשלין ומנעיה מבית הכסא דאיכון לאסוייה מן חשש דבמעיה וכיון דמצטער רב ולא ידע דלאסוייה

οἰνοφόρος פי' מגדל גפנים ותכונתו היתה שש שעות רחוקה מעיר Philadelphia (והיא רבת בני עמון). [1]) וכ"ה לנכון בעי' שרך ב' כי משנה הקודמת לזו היא עושה בידיו. [2]) בנו"ג רב שישא וכ"ה בעי' שרך ב'. [3]) ובדפ"ר ובכ"י ו"ו המדולה והראשון עיקר עיי' בסמוך. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב. [5]) וגי' דדל . . דלא דל אי' ג"כ בע"י הראשון. אבל בנו"ג במ"ק דידל ידלוניה א"ד דלא ידל ידלוניה. ובפי' המיוחס לרש"י: דיידל וכו' ובכתובו' שם: דידל ידלוניה דלואי ילווניה וכו' ובכ"י ב' למ"ק הגי' דילוי ילויניה א"ד לא לידל דדייילוניה (ד"ס מ"ק במקומו) וא"כ נשמט בטעות דידל ידלוניה ובנכון אי' במנוה"מ ר' סי' ר"י וא"כ הרכיב הבבות ממ"ק ומכתובו' ובקהל"ר פ' טוב ללכת אי' רק זה דכתובי' לווי דילווניך. ובעי' לו בי הגי' דלוואי ילווניה פי' מי שמלוה את המת אחרים ילוו אותו ע"כ וכן פירש"י במהדורא קמא הובא בשט"מ לכתובי' ע"ש. ודידל פירש"י בכתובי' הרים קולו בבכי ובמספד וכמו כן בברכו' ו': ובע"י שם. ובעי' אגר פי' רבינו: שמגביה קולו בהספד וכן מוכח מפי' המיוחס לרש"י למ"ק ע"ש. [6]) כ"ה גי' כ"י ה"ב וקרוב לזה בדפ"ר חזינהו למאי דמידלן דקא טפו ומוספי מידלו בתוספתא דילהון וכו' וכ"ה בכ"י ו"ו א' וב' רק שם אי' בתוקפא דילהון . . שעלו בתוקפן וכ"ה בכ"י ל"ד וכ"ה בדפ"ע ושם בט"ס דקטפו. אבל היותר קל להבין גי' הכ"י ה"ב ודפ"ר ולפע"ד ענינו ראו כי הגביהו ונשאו גלי הים ביותר ויספו לנשאות ולהגביה ע"י כבדות שנפלה לים והוא בצחות לשון להורות על הרעי שהפנה לים עיי' פירש"י שבת שם ד"ה לאקבוליה, או י"ל פי' בתוספתא דילהון וכו' ע"י גבורת המים ועל זה הביא ראיה מבראשית ז', י"ט ואולי כתוב כן בתרגי' אבל לפנינו לי' בכה אלא ומיא תקיפו, ולפי פי' האחרון נוכל לקיים גי' הדפוסים בתוקפא דילהון וכו'. [7]) כ"ה בכ"י א"פ זיל תהי ליה בקנקניה וכ"ה בתוספות שבת שם ובחי' הרמב"ן לשבת, ובנו"ג אקנקניה. [8]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ו"ו וכ"ה בדפ"ר רק שם בט"ס קינקי ובדפ"ע בטעות אי גמרי קנקניה! ופירוש אי גמריה נקי לפ"ע ראה אם למודו יפה וכר פי' ראה אם אדם גדול הוא ועיי' בתוספו' שם. ובחידושי הרמב"ן הובא בשם ר"ח פי' תהי בקנקניה והוא דרך משל לבודקו לפי שזאת היתה אומנתו של קרנא לבדוק היין שבקנקנים כמו שמפורש בפ' בי דייני גזרות ע"כ. [9]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ופירושו הריח והגמיא את ריח היין מן הקנקן עיי"ע שרף א' ובל"ס סרף פי' הגמיא ושאב einschlürfen ובדפ"ע אי' באמת הגי' וסריף אך שם בבלבול קצת ותהי וסריף תהי מן קנקני חמרא. וצ"ל וסריף תיהא וכ"ה בכ"י ו"ו אך שם בטעות הסופר ותאיף וצ"ל ושאריף או וסאריף.

איכון[1]) לטייה דלא לקיים ליה ברא ולא איקיים ליה ברא לשמואל אלא בנתא וכיון דאיתידע לרב דלאסוייה איכון ולטותיה אתקיימא ביה[2]) חש דלא תחלוש דעתיה ואדבריה על נפשיה כמפורש בס״פ מרובה (ב״ק פ׳ רע״ב), ולטייה נמי לקרנא ונפיק ליה קרנא דבשרא בעיניה. *[אחי״ה וכן היתה הגי׳ לפני רבינו בע׳ קרן ובאמת כ״ה בכ״י א״פ: אמר יהא רעוא דתיפוק קרנא בעינך נפק ליה קרנא בעיניה (ד״ס שבת צד קי״ח:) ובב״ב פ׳: אי׳ מפורש מה שמך קרנא תיפוק ליה קרנא בעיניה נפקא ליה קרנא בעיניה וע״ש פירשב״ם. והערת הגליון שם בלתי נכונה היא ועיי׳ בהפשב״ע ע׳ קרן ומ״ש. ולפי פי׳ הערוך כי קרנא האכיל לרב מאכלי הרפואה עולה נכון למה קלל רב לקרנא. והפי׳ של רבינו האי גאון הזכיר בשם הערוך יוחסין השלם ע׳ קרנא (צד ק״פ) אך שם הובא בטעות ערך ר״ל וצ״ל דל. אבל בתוספות, ובחידושי הרמב״ן והרשב״א לשבת שם הוזכר הפי׳ הזה בקצרה בשם ר״ח ז״ל. — וכנ״ה בענין נשא והרים והגביה: בברכו׳ י״ח סע״א ר׳ חייא ור׳ יונתן הוו שקלי ואזלי בבית הקברות הוה קשדיא תכלתא דר׳ יונְתן עילוי קברי א״ל ר׳ חייא דלייה וכו׳ וגי׳ עילוי קברי אי׳ בכ״י מ׳ וכ״ה בע׳ תכלת וברא״ש ברכו׳ פ״ג סי׳ ה׳ על קברי וכ״ה בילק׳ ש״ב כ׳ ס׳ רמז קנ״ב ובילק׳ קהלת ט׳ רמז תתקפ״ט על קברא, ובילק׳ שם ושם תחת קשדיא הגי׳ קא גררא וכ״ה בערך תכלת ובכ״י פ׳ נתערבו שתי נוסחאות קשדיא גרדא וצ״ל גררא ובד״ס ברכו׳ צד מ״ג נסתפק בזה התיקון ולא ידעתי למה אחרי כי ע״פ שנים עדים יקום דבר ורבינו נתן ובעל ילק׳ כדאים הם לסמוך עליהם אפי׳ שלא בשעת הדחק. ופירש״י דלייה: הגביהנו ובילק׳ שם ושם אי׳ בתמורתו: סלקיה. ב״מ י״ז רע״ב, יבמות צ״ב סע״ב, מכות כ״א: אי לאו דדלאי לך חספא לא משכחת מרגניתא תותיה. ובירו׳ ספ״ה דמעשרות דנ״ב סע״א הגי׳ מן דגליית לך חספא אשכחת מרגניתא ובירו׳ כתובו׳ פ״ט דל״ג סע״ב מן דגלית לך חספא מן מרגליתא. והמשל דומה למשל צללת במים אדירים והעלית חרס בידיך (ב״ק צ״א סע״א ועיי׳ תוספ׳ ב״מ י״ז: ד״ה אי לאו). ב״ק צ״ב סע״ב אי דלית דורא דלינא ואי לא לא דלינא פירש״י לנכון אם תדלה ותגביה המשוי עמי דלינא וכו׳. ובילק׳ שופטים רמז מ״ג הגי׳ אי דלית בהדאי דלינא בהדך ואי לא לא דלינא. ורבינו הביא ציון זה דב״ק בע׳ הבא אח״ז אולם כאן הוא מקומו. — אַפעל: בסוט׳ ל״ד סע״א וגמירי דטעונה דמַדלי איניש לכתפיה תילתא דטעוניה הוי פי׳ כשהאדם בעצמו בלי עזר מגביה משוי אינו נושא אלא שליש משאו. ורבינו בע׳ כף ה׳ הביא חצי המאמר ע״ש. באיתפעל: בכ״ב ט״ז: אידלי יומא אידלי קצירא פי׳ הוגבה שמש כשהחמה זורחת הוגבה חולי פי׳ מיקל החולי וכן פירש״י לנכון וכן נכתב בצדו בילק׳ חיי שרה רמז ק״ו ושם הגי׳ מידלי יומא אידלי קצירא. וכן בפסחי׳ ח׳. הא דמידליא הא דמיתתאי פי׳ שגבוה הרבה ועיי׳ פירש״י. ואולי הוא כמו אמדלא עיי״ע. — ומה שענינו הרים והגביה והסיר עיי׳ דוגמאות בע׳ הבא אח״ז] —

דל (= דְּלָא = דְּלִי פי׳ כמו בערך הקודם ענין דלה ובאמת בכ״י ו״ו ול״ד הוא המשך הערך הקודם. והשֵׁם דַּוְלָא בל״ס וכן בל״ע دول פי׳ דלי Schöpfeimer וכן בהיפך אותיות דַּלְוָא = בל״ע دلو) אמר רב נחמן בדלי יומי (ב״ב י״ב.) כבר פירשנו בע׳ דוולא[3]). ובס״ג דהחובל (ב״ק צ״ב סע״ב ועיי״ע הקודם לזה ומ״ש) אי דלית דלינא ואי לא דלית לא דלינא אמר ליה דכתיב (שופטי׳ ד׳, ח׳) ויאמר אליה ברק וגו׳ כלומ׳ אם תשאב מן הבאר אשאב עמך ואם לאו לא אשאב לבדי[4]). ובר״ג דר״פ דנושאין על האנוסה (יבמות צ״ז רע״ב) דלאי דדלו דולא ניפול לכו סתר פתר[5]). פי׳ בני אדם הדולין מים כלומ׳ דולי חכמות עמוקות אשאל לכם פתר סתור[6]). ובסוף מי שאחזו בגמ׳ ארשב״ג

---

1) בדפ״ר חסר מן איכון עד איכון. 2) כמאמר רז״ל ברכו׳ ב״ו. סנהדי׳ צ׳: מכות י״א: קללת חכם אפי׳ על חנם היא באה. 3) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו וכ״ה בדפ״ע למעלה בע׳ דוולא, ובדפ״ר בכאן בע׳ דול, ובדפ׳ וויניצי׳ דולי, ובד׳ אמש׳ דולא. וערך ד״ה בכאן בדפ״ר וויניצי׳ ובכ״י חוץ כ״י ו״ו ול״ד הוא ג״כ דוולא וצ״ל דל כמו בדפ׳ אמש׳ או היותר טוב הוא המשך מערך הקודם כבכ״י ו״ו ול״ד. 4) רבינו חלק לציון ערך בפני עצמו יען שלא גרס מלת דורא פי׳ משוי וכן לי׳ בילק׳ שופטים שהובא בע׳ הקודם לזה. וראיתי בשט״מ בסוגיתנו וז״ל: אי דייליה דוולא אם תהא מסייע לדלות עמי דליבא ואע״פ שאינו (צ״ל שאיני) צריך לאותו סייוע. ואית ספרים דכתיב בהו דודאי [וצ״ל דוראי] דמשמע כעין משוי ציבי משוך התעסק עמו בסחורתו שתהא משתכר על ידו. גאון ז״ל עכ״ל. הרי שלפי פי׳ זה ג״כ שתי גירסאות מצויינות ולכל גי׳ יש לה פשט אחר ורבינו נגרר אחר גי׳ ראשונה ואנן גררינן אחר גי׳ אחרונה לכן הביאנו בע׳ הקודם וכן דעת רש״י בב״ק שם. 5) בכ״י ל״ד דדלו דוולא הני לכו וכו׳. בכל הדפוסים עד דפ׳ אמש׳ אי׳ ניפול ור״ב תיקן נישל ובנו״ג ניפול בכו. ופי׳ ר״ב שתפתרו דברי סתר. 6) בכ״י ב״ר הגי׳ אשאב מכם פתר סתום. ולפי הענין הגי׳ הזאת נכונה אבל לא לפי הוראות התיבות. בתוספ׳ הובאה דעת רבינו ובעלי התוספות השיגו על פי׳ רש״י שפי׳ בע״א ע״ש.

(גיטי׳ ע״ד:) כ״ע דלו ג׳ דלוותא ואכלו ריבעא את דלי ד׳ ואכול תלתא לסוף אתא מיטרא וכו׳. פי׳ משקין ג׳ פעמים ושקלי ריבעא מן הפירות דלי את ד׳ וטרח יותר וטול שליש שהוא יותר [1]. ובסוף הלכה קמ׳ דפ׳ חזקת הבתים (ב״ב ל״ה:) אמר רבא [2]) אי דלי ליה איהו גופיה צנא דפירי [3]) לאלתר הוי חזקה. פי׳ אי איכא סהדי דיהב ליה לוקח למרי ארעא צנא דפירי דורון להוליכו לביתו נתברר [שאכילת הפירות של לוקח] ומדידיה יהיב ליה למוכר״ ומיד הויה חזקה [4]). פ״א אי עזרו מוכר ללוקח להטעינו מפירות של אותה קרקע לאלתר הוי חזקה [5]). ובפ״ק דר״ה בגמ׳ באחד באלול (ר״ה ז׳:) לר״מ ארבעה דל רגלים לר״ש ארבעה דל מעשר בהמה. בס״פ החליל חמשה וששה (סוכי נ״ו רע״ב) ולימא ליה [6]) דל בדל. פי׳ משמר הנכנס והן באי השבת לדברי ר׳ יהודה נוטלין ז׳ חלות ב׳ יתירות על יוצאי השבת בשכר הגפת דלתות שהיוצאין פתחו והנכנסין צריכין לסגור השערים שפתחו היוצאין וזהו ששנינו הנכנס נוטל ז׳ ב׳ בשכר הגפת דלתות ואמרינן נימא משמר היוצא למשמר הנכנס נחלוק אילו י״ב שש ושש וכן בשבת הבאה תחלוק אתה עם המשמר הנכנס וזהו פי׳ דל בדל, ודחינן אמר אביי בוצינא טב מקרא כלומר הנאה קרובה עכשיו ואפילו היא מעוטה [7]) כגון הנאה קישות שהיא קטנה ואוכלה מיד חפץ בה מאכילת דלעת שצריכה איחור עד שתתבשל כך טוב לי ב׳ חלות בשבת זו מיותר בשבת אחרת. *[אחי״ה בתוספו׳ סוכ׳ שם, ובכתובו׳ פ״ג: ד״ה בוצינא פי׳ כן ר״ת מבלי שהזכיר את הערוך. ורש״י פי׳ בסוכ׳ דל ברל: הסר חוק זה מכאן וכו׳ דל הסר כמו דל רגלים (ר״ה ז׳:) וכדגרסינן בראש מסכת (סוכי ב׳.) דל עשתרות קרנים איכא צל סוכה דל דפנות ליכא צל סוכה עכ״ל ועוד יש להוסיף דוגמאות שבת פ״ט: ילקי ישעי׳ ס״ג רמז שס״ח כמה שנותיו של אדם שבעים שנה שנאמ׳ ימי שנותינו בהם שבעים שנה (כ״ה בכ״י מ׳ וכ״ה בילק׳) דל עשרין דלא ענשת עליהו פשו להו חמשין דל כ״ה דלילותא פשו להו כ״ה דל תרתי סרי ופלגא דצלויי (בילק׳ דצלותא) ומיכל ודבית הכסא וכו׳. כתובו׳ ס״ד סע״ב דל חדא (סעודה) לארחי ופרחי . . דל תלת . . דל תרתי לארחי ופרחי. ב״ק נ״א. דל מיניה תקרה וכו׳. בכולם פירושו הסר והָרֵם וכן בכתובו׳ ס״ב: דל עינה וכו׳ עיי״ע אסתקר. קידושי׳ פ״א רע״א דל כרעיך מקמי גיהנם פי׳ הרם ושא רגליך. עירובי׳ מ׳ סע״ב דליוה לרטיבא וכו׳ פירש״י המגביה לעץ וכו׳ ע״ש ועיי׳ ג׳ ופי׳ רבינו בע׳ רפס א׳ ושם אציין בעה״י הנוסחאות. וכל אלה הדוגמאות קרובי ענין לע׳ הקודם לזה, ובקצתם יש לגזור אומר כי דל מפעל דָּלַל בל״ע دل ענין פחיתה ומיעוט ובל״ס דל פי׳ חסר. — אבל מה שהביא עוד רבינו בזה הערך השם דוולא (או דלוואֹ) מפעל דלה שייך לע׳ דוולא. וכנ״ה עירובי׳ כ׳: דרי ליה לדוולא בהדיה. ב״מ ק״ג: וזבילא ודוולא וזרנוקא וכו׳ עיי״ע זבל, זרנק, יאור. שם ק״ד רע״א איבעי לך לאיתויי בדוולא. חולי׳ ק״ז. ואי מקרב לגבי דולא . . . אי בזיע דולא. ב״מ ע״ז. דאוגיר אגירא לדוולא. ופי׳ דוולא עיי״ע דוולא. ב״ק פ״ה: דלי דולא ושקיל אגרא. מ״ק ד׳. הוה דלי דוולא — והתואר הקבוץ בחולין ק״ז. ב״ק נ׳: נ״א. אריתא דִּדְלָאֵי וכו׳ עיי״ע ארת] —

דל (= דִּלְדֵּל בל״ע دلدل הניע וטלטל למטה ותלה למטה hin- u. herbewegen, herabhängen) בפ׳ העור והרוטב (חולי׳ קכ״ז סע״א) האבר והבשר המדולדלין בבהמה. ובבכורו׳ בפ׳ כל פסולי (בכורו׳ ל״ה רע״א) מעשה בזכר של רחלים זקן [ושערו מדולדל]. ובפ׳ מומין אלו (שם מ״ה:) בעלי הדלדולין פסולין באדם וכשרים בבהמה. ובפ״ג בכריתות (ט״ו סע״א) אבר המדולדל בבהמה אבל המדולדל באדם טהור [8]). ובגופה של בהרת פ״ו בנגעים (מ״ז) היבלות והדלדולין ״איכא דאמרי

[1]) וכן פירש״י. [2]) וכ״ה בפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב. ובנו״ג ר׳ אבא. [3]) כ״ה לנכון בדפ״ר, אבל בדפ׳ פיזו ווניצי׳ ואמי׳ בט״ס סלא כמוכח מפי׳ רבינו תיכף וכן בנוסחאותנו. [4]) כל הפי׳ הזה הובא בפרשב״ם ב״ב שם בשם ר״ת ז״ל ועל פיו השלמתי מ״ש בין שני קוים. והרשב״ם כתב על זה הפי׳ דר״ת ואין נראה בעיני. [5]) בזה הפי׳ נמשך רבינו אחר פי׳ רגמ״ה וז״ל בכ״י לב״ב: אמר רבא אי דלי ליה למערער כלומי׳ שסייע למחזיק להגביה לו על כתיפו או שהשליך אחריו לביתו צנא של פירות מאותה שדה שמערער עליה אע״פ שעדיין לא עמדה ברשותיה ג׳ שנין חזקה אלא כיון שיש לו עדים שהגביה לו צנא דפירי לאלתר הוי חזקה דאם איתא דשלו היא כיון שאמר לו המחזיק הגבה לו היה לו למחות והלא שלי הוא הקרקע מה יש לך בפירות שדי עכ״ל. ובשיטה זו הלך הרשב״ם בפי׳ ראשון וכן הראב״ד הובא בשט״מ לב״ב ע״ש. — ובדפ״ר אי׳ בט״ס להלעיטו וצ״ל להטעינו. [6]) כ״ה בדפ״ר אבל בשדפ״ע חסר, ובנו״ג ונימא ליה. [7]) בדפ״ר פעוטה. [8]) בנו״ג שם במשנה אבר המדולדלת בבהמה מהו א״ל לא שמענו אבל שמענו אבר המדולדלת באדם שהוא טהור. ובמשניות פ״ג מ״ח הגי׳ אבר המדולדל, וכ״ה בפי׳ רגמ״ה כ״י לכריתות וכ״ה בגמ׳ בכריתות ט״ו: ובפיה״מ להרמב״ם שם בפעם אחת.

התלתולין והוא כמו תל בשר ונדלדלו למטה" [1]). ובאלו חוצצין פ"ט במקואות (מ"ד) וצפורן המדולדלת. ובר"ג דפ' אלו טרפות (חולי' מ"ד סע"א) אמר שמואל סימנין שנידלדלו ברובן [טרפה] הכא דאידלדלו אידלדולי [2]). ובגמ' דנטלה הכבד (חולי' מ"ו.) נדלדל הכבד ומעורה בטרפשין מהו. פי' נדלדל נתפרק ונשאר תלוי כדתנן (חולי' קכ"ז. וקכ"ט:) האבר והבשר המדולדלין. *[אחי"ה וכנ"ה קידושי' כ"ד: תלש בזקנו ודילדל בו עצם פי' השמיטו ממקומו. ירו' פסחי' פ"ג ד"ל. אבר מדולדל צפרן מדולדלת. ירו' ע"ז פ"ה דמ"ד רע"ד מתניתין בשלא נידלדל חותמן אבל נידלדל חותמן כמבוקעות הן. סוכה מדולדלת עיי"ע דבל ב' ומ"ש. והשם דילדול חולי' מ"ו. דילדול זה איני יודע. והקבוץ הדלדולין עיי' לעיל בציון מנגעי' ושם ספ"ו מ"ח והדלדלין שבראש. וכפיה"מ שם הגי' המעולה הדלדולים. וכצ"ל בתוספתא נגעים פ"ב תחת הגי' דאי' שם הטלטולין] —

דַּל (ענין עניות מפעל דלל, ובל"ע ذل והשם דַּלּוּת Armuth) בס"ג דפ' הורה כהן משיח (הוריות ט'.) נכתביה רחמנא או בדלות או בעשירות מ"ט כתיבי בדלי דלות [3]). ובכריתות פ' ארבעה מחוסרי כפרה בגמ' אילו מביאין קרבן עולה (כריתות י':) שמיעת קול וביטוי שפתים וטומאת מקדש וקדשיו מביאין שתי פרידין תחת כבשה [אחת] ומביאין בדלי דלות עשירית האיפה. ש"מ כבשה בעשירות, תורין ובני יונה בדלות, עשירית האיפה בדלי דלות [4]). ובפ"ק דסוט' בגמ' שמשון (סוט' ט': במד"ר פ"ט וילק' שופטי' י"ו סי' ע') תניא ר' אומ' אילמלא לא נקרא שמה דלילה ראויה היתה ליקרא דלילה שדילדלה את כחו דלדלה את לבו דלדלה את מעשיו. *[אחי"ה וכנ"ה בסוט' מ"ט סע"א ונִדַּלְדְּלוּ אנשי מעשה ופירש"י ואין חש להם ע"כ. וזה נכון כי דל בל"ע ענינו בזוי ודל שאין לו חשיבות. וכן בסוט' שם סע"א ורע"ב ועמא דארעא אזלא ודלדלה ורש"י גורס ונוולא. תנחומ' בהר: מדלדלו והוא מוכר נכסיו. ויק"ר פל"ד דל מדולדל מן הנכסים עיי"ע אביון. במד"ר פ"ה הם מתדלדלים בשבילכם. כולם ענין דל של מקרא הוא בכפלות הפ' וע'. ובלא כפלות בדרך השאילה בכלאי' פ"ה מ"א כרם דל ומבואר בפימ"ש להרמב"ם דל הוא המדולדל ר"ל שגפניו מועטין ע"כ ובירו' כלאים פ"ה דכ"ט ע"ד ואיזהו כרם דל אמר ר' יונה דל בגפנים ועשיר בעבודות. פסחי' קי"ג: ארבעה אין הדעת סובלתן אלו הן דל גאה ועשיר מכחש וכו'. והקבוץ ב"מ נ"ט. ילק' שופטי' ו' סי' ס' שלא נקראו ישראל דלים אלא על עסקי תבואה וכו' בתנחומי' בהר סי' ב' וימכו בעונם (תהלי' ק"ו, מ"ג) שנעשו דלים. ושם: מהו וידל ישראל (שופטי' ו', ו') , שהיו דלים ממעשים טובים. — אולי מתואר דל נגזר גם הפעל דלל בהפעיל הֵידַל, הֵדַל בפיאה פ"ג, מ"ג בכרם המדל ופיר' הרמב"ם שם כרם המדל: כרם מדולדל גזור ממלת דל והוא שיבצר מקצתו וימכור ויעזוב הנשאר לדרוך וכו' אבל בפיאה ז', ה' המדל בגפנים פי' הרמב"ם המדל: התולש. וכן פי' הר"ש לפיאה פ"ג מ"ג המדל לשון שלופי הוא וכו' ובפ"ז נראה שמפרשו ע"י עוקר. וכן מוכח ממ"ק ד' רע"ב מאי מדלין שלופי כדתנן המידל בגפנים וכו' ופירש"י תולש בגפנים. וכן פירש רבינו בע' מדל א' ושם אציין בעה"י הדוגמאות. והמ"ם אינו מן השרש ועיקר הגי' מידל ביו"ד וכ"ה במ"ק ובירו' בכל מקום. ובירו' שביעית פ"ד דל"ה: מבואר מהו המידל נוטל אחד ומניח שנים או נוטל שנים ומניח אחד. והראיה שהירו' גזרו מלש' דל היינו דק ממה שאי' בירו' פיאה פ"ג די"ז ע"ג הדא דתימא בשעיבה

---

[1]) הועתק מפי' רה"ג בסד"ט צד כ"ו ושם אי' עוד: והתלתולין תאלול בטיית. והוא בל"ע تل בקבוץ تلال פי' תל Hügel. והגי' תלתולין הביא ג"כ רע"ב בנגעי' שם ופי' כמו רבינו. ורגמ"ה כ"י לבכורות מ"ה: (בקובץ כ"י אנגייליקא דף ק"ט.) פי' דלדולין ע"י תלתול. [2]) בנו"ג הא דאקפל איקפולי והא (כגי' רש"ל) דאפריק אפרוקי אבל מתוספות שם נראה כגי' רבינו ועי' עוד ע' קפל ג'. וכן מוכח מפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקא דף ש"ו.) לא קשיא התם דאינקוב אינקובי כלומ' מה דאמ' שמואל ברובו טרפה דאינקוב אינקובי הכא דאמ' כשר דאידלדל אידלדולי כלומ' שלא נקבו אלא נידלדלו ברובו וכו' עכ"ל. אבל לשיטת הרי"ף באידלדל אידלדולי הוושט מן הקנה ברובן טרפה עיי' הרא"ש חולין פ"ג סי' ו' ומעדני יו"ט שם. [3]) בנו"ג נכתביה להאי מאחת מאלה בדלות א"נ בעשירות ועיי' הוריות ט' רע"ב כאן בדלות כאן בדלי דלות ע"ש כל הסוגיא. [4]) מתיבות ש"מ והלאה הוא מפירושו של רבינו עיי' הסוגי' לפנינו ובפי' רגמ"ה כ"י לכריתות (בקובץ כ"י אנגייליקא דף קע"ט:) נתבאר הטיב הדק ואין כאן מקומו להאריך. פי' דלי דלות הפלגת העניות וכנ"ה עוד ביומ' ט': לפי גי' כ"י קאהוט בע' ססמגור וז"ל ואם דלת היא (שה"ש ח', ט') כיון שעלו בדלי דלות נסתלקה מהן רוח הקודש וכו' (ובשאר כ"י ודפ"ע בדלדלות) ובכ"י ילק' שה"ש ח' אי' ג"כ כגי' כ"י ק"ט בדלי דלות עיי' ד"ס יומ' במקומו. ובכ"י ב' בדלות וממנו נשתבש לפנינו כדלתות.

על מנת להדל אבל אם עיכה ע"מ שלא להדל, עיי' הר"ש לפיאה פ"ג מ"ג] —

דַּל (= דְּלִיל לדעת רבינו חוט = דוללא ולפע"ד לפי זה הוא ל"ס דּוּלָא פי' חוטי האריגה Gewebefaden ועיי' עוד בפנים הערך) בפ"ב בב"ק (מ"א דף י"ז סע"א) היה דליל קשור ברגלו פי' חבל או חוט [1]). — ובפ' הבא על יבמתו בגמ' לא יבטל (יבמות ס"ג.) זבון ולא תדויל. (א"ב כתוב בנוסחאות זבין ולא תיזול ופירש"י מכור ואל תבוא לעניות. ורבינו חננאל כמו שכתבו התוספות פי' קנה ואל תארג והביא ראיה מן (חולי' ס'.) סתר זוללא בשוק, אבל בעל הערוך גרס וסתר דוללא, ולפי דעתו יהיה הפי' קנה בגד עשוי ואל תתקן הפשתן לארגו). ובפ' אלו טרפות בגמ' סימני חיה (חולי' ס'.) נהיגין ברומי דכל מאן דמינגע יהבין ליה מסתוריתא וסתר דוללא ויתיב בשוקא. וכבר פי' בע' ביסתרקי. ובלש' ישמעאל (?) קורין לעניצי פשתן דליל ולמסתוריתא (מחלה) [צ"ל מעזלה] ובלעז אשפה. *[אחי"ה כ"ה בכ"י פאריז וכ"ה בערך סתר ג' לפי גי' כ"י ק"ט וב"ר ע"ש היטב — . ובענין דליל (ובדפ"ר הגי' דלל) אין למלה מוצא מלשון ערבי. וגירסאות שונות בענין דוללא הצגתי לפניך בע' בסתרקי ע"ש ומ"ש. ועתה באתי להוסיף כי בכ"י ק"ט ע' סתר ג' הגי' דולא ובדפ"ר ודפ' אמש' דוולא. ובכ"י רגמ"ה לחולין מצאתי בזה"ל: וסתר דוולאי כלומ' עושה בה מלאכתה ע"כ וא"כ רגמ"ה גוזר את המלה כמו שבארתי בע' דויל שענינו בל"ע עשה מלאכה ומתעסק בדבר מה. ור"ב בע' סתר פי' בעוד חוט הנטוה בכוש נאמר דוללא. ובעה"ק שנ"ב מועתק ע"י לא"ש ריישט"א פלקס והוא die Reiste [Flachs —

* דִּל, דִּלָא, דִּילָא (denn wenn nicht = es sei denn) נתחברו ב' תיבות ונבלע האלף ולפעמים היו"ד ופירושו דאי לא עיי"ע די האחרון ומהרז"ף למבוא הירו' צד י': ונמצא רק בירו' והוא כמו אלא דבבלי למשל בשביעית פ"א דל"ג: לא אתיא דלא על רישא פי' לא קאי אם לא על הרישא ושם דל"ג לא אתיא דלא על סיפא. פאה פ"ג די"ז ע"ג לית טעמא דלא משום שמכניסו לקיים. שבת פ"ב ד"ד ע"ג הוי לית טעמא דלא משום שלא הוצאת האור ברוב הדלק. חלה פ"ג דנ"ט. א"ר יונה לא מסתברא דלא בחול אבל בערב שבת צריכה לומר וכו'. תענית פ"ד דס"ז ע"ד לא צורכא דילא. סוכ' פ"ה דנ"ה סע"א לא צורכא דילא וירד עכו. שבת פ"ב ד"ה: לא צורכא (דלאו) [צ"ל דלא] הדליקו את הנר. כלאים פ"ג דכ"ח ע"ג לא צורכא דאי לא (וגי' הרא"פ דלא) מהו להקריח בתחילת בית רובע. סוכה רפ"ד דנ"ד: ר' יעקב דרומייא בעי מתניתין דלא כר' דוסי וכו' ע"ש ויפה פי' בעל קרבן העדה: דלא כמו אלא וכן דעת המהרז"ף במבה"י. ולפעמים נתחבר עם מלת כן ירו' עירובי' פ"א די"ח: דלא כן מה אנן אמרין עיי"ע די האחרון. ולרוב פעמים אי' בתמורתו דל כן או בתיבה אחת דלכן (דילכן) ופירושו דאם לא כן עיי' ירו' יומא פ"ח דמ"ד סע"ד זאת אומרת שצריך למעך את חללו דל כן ניתני וכו'. ירו' יבמו' פ"ד ד"ו. זאת אומרת שהאשה יולדת לחדשים מקוטעין דלכן ניתני וכו' ירו' גיטי' רפ"ז דמ"ח ע"ג דל כן היוצא בלילה קניטרופים עיי"ע גנדרפוס. ירו' עירובי' פ"ו דכ"ג ע"ג דל כן היא מתניתא מקולי בי"ש וכו'. ירו' ברכו' פ"ב ד"ד: דלכן מה כן צ"ל נן אומרים עיי"ע די. ירו' פסחי' פ"ה דל"א רע"ד דלכן כהדא דתני וכו' ירו' תעני' פ"א דס"ד ע"ג לית כאן שותה דלכן דבר שהוא בא מחמת שני לאוין וכו'. ירו' שביעית פ"ד דל"ה סע"א א"ל אכול דילכן אנא קטילנא לך. פי' אכול ואם לא אני אהרגך. ויתר דוגמאות עיי"ע די האחרון.

דֻּלְבָ[א] (בל"ס דּוּלְבָא ובל"ע دلب Platane, Ahorn) בר"פ אם אינן מכירין (ר"ה כ"ג.) ערמונים דּוּלְבֵי. לח ולוז וערמון (בראשי' ל', ל"ז) תרג' ודדלוב. *[אחי"ה וצ"ל ודדולב ובר"ה הנ"ל הגירסא כן לנכון בכ"י ו"ו ה"ב וג"ג (ולא כמו שהוא בדפ"ע דלובי) וכ"ה לנכון בב"ב פ"א רע"א ערמונים דולבי וכ"ה גם בע' ערמון ובילק' ישעי' מ"א רמז שי"ד וכ"ה בכ"י לברכות מ': בנות שקמה דולבי. רק נ"ל שם להגיה לולבי עיי"ע בנות שקמה. ובב"ר ר"פ ט"ו ארמונים דילבים. ובפ' ע"ג בסוף: חוטר חיור דלוז ודדלוב וצ"ל ודדולב, ובפט"ו דוּלבים. ופי' דולבא בל"ס וערבי: ערמון ועיי' הר"ש לדמאי פ"א מ"א ולא כדעת רש"י לר"ה ורשב"ם לב"ב הנ"ל שפותרים קשטאני"א Kastanienbaum וכן פירש"י לסוכ' ל"ב: ואימא דולבא: עץ ערמון קשטניי"ר. ועיי' השגת בעלי תוספו' שם ד"ה דולבא ובר"ה כ"ג. וב"ב פ"א. ד"ה ערמונים.

[1]) וכן דעת רש"י והוסיף לומר: ואית דגרסי דלי ע"כ והובא בשט"מ במקומו בשם תלמיד ה"ר פרץ. ולפע"ד גי' דלי העיקר ואז תהיה ל"ר Gewebe, tela אבל בב"ק י"ט: אי' ג"כ בעל הדליל . . דליל הפקר וכו' אמנם גי' הראב"ד (הובא בשט"מ במקומו) גם שם בנכון בעל דלי.

אבל ראה מרפא לשון לרמ"ל לב"ב במקומו ולשביעית פ"ז מ"ו] —

* דלובקס בתוספתא דשבת רפ"ה והדלובקס והגמל ט"ס וצ"ל הלובדקוס עיי"ע אבהונוס וע' לבדקס ובכ"י תוספתא (בהוצ' צוק"מ צד קט"ו) אי' בנכון הלובדקים.

* דּוּלְבְּקִי עיי"ע דלפק.

* דָּלַג (מל"מ ענין קפיצה hüpfen, springen) גיטי' פ"ב רע"א קא מדלג ותני חד חד. תעני' כ"ז: מגיל' כ"ב. רב אמר דולג וכו' עיי' תוספו' תעני' שם ד"ה רב. מגיל' כ"ד רע"א מדלגין בנביא ואין מדלגין בתורה ועד כמה הוא מדלג עד כדי שלא יפסוק המתורגמן. ועיי' שם בגמ' היטב. תוספתא דמאי ספ"ג מדלגין על פתחיהן של אוכלי שביעית. במד"ר רפ"ב ודגלו עלי אהבה (שה"ש ב', ד') אפי' אדם יושב ועוסק בתורה ומדלג מהלכה להלכה ומפסוק לפסוק וכו'. בילק' שה"ש ב' פ' מדלג: הובאה המלה כמה פעמים ע"ש. בענין החילוק בין דולג וקופץ עיי' יד מלאכי סי' קמ"ו. והשם: במד"ר שם ושהש"ר פ' הביאני וילק' שה"ש ב' רמז תתקפ"ו ודגלו עלי אהבה ודילוגו עלי אהבה. וילק' שם אפי' דילוגין שדלג יעקב אבינו וכו' ונראה שהוא ט"ס הוא עיי"ע דגל א'.

☞ דִּילְהֵן (jener) תרג' מכרה כיום (אונקל' לבראשי' כ"ה, ל"א) כיום דילהן. ות"י תיהי וקיים ליה). *[אחי"ה בנו"ג בתרג' ירו' א' לבראשי' כ"ה ל"ג קיים לי כי כיום דֵּיהִי. והמלה מורכבת מן דֵּי = דִּל פי' כמו דֵּן זה ומן הי או הן. ולא כדעת המתורגמן שכתב אולי שרשו להן. ולזה נוטה קצת דעת הרמב"ן שכתב: וזה שמוש להן בלש' ארמית להן את אזיל לאיזה מקום מן הן את מודע לי וכו' ע"ש וכן כתב ובנוסחאות בדוקות ומדוקדקות מן התרג' כיום דלהי . . כי הי בלשונם אי זה שאומ' בתלמוד ע"ש וכגי' זו אי' בכ"י תרג' (אצל לעווי) אבל בדפוסי' וברש"י דילהן. ועוד כתב הרמב"ן והנראה בעיני מדעת אונקלס כי בעבור היות מכירת הבכורה לאחר מיתת אביהם אמר מכרה לי הבכורה לאי זה יום שתפול בו ע"כ, ולזה כיון באמת תרג' ירו' בפסוק ל"א זבין יומנא כיום דאנת עתיד למיחסן ית בכירותך לי. ולפי פרקי דר"א (הובא בילק' תולדות רמז ק"א) כיום . . כאותו היום שהיה בבטן אמם וכו' ע"ש] —

☞ דְּלַח (בל"ם דלח ובל"ע دله נטרף דעתו מיגון ודאגה vor Angst bestürzt, verwirrt sein והשם دَلَه דאגה ופחד) תרג' פחד דלוחא. אלעג בבוא פחדכם (משלי א', כ"ו. ברפ"ע בטעות אשחק) תרג' דלוחכון. וכן בבוא כשואה פחדכם (שם כ"ז). אל תירא מפחד פתאום (שם ג', כ"ה בדפ"ע בטעות ל א תירא). *[אחי"ה ועוד הרבה בתרגומי' עיי' הדוגמאות אצל לעווי. וגוזר אני המלה מל"ם וערבי הנ"ל. ורמ"ל הכנים בין דברי רבינו עוד הוספתו והוא כמו דחל ככשב וכבש ע"כ ולא צריכין אנו לזה כי יש למלה מוצא בלא זה. ובעל כ"כ רוצה לפתרה מן ל"י δειλία פַּחַד] —

דֶּלַטוֹר (בל"ר מלשין delator, Angeber, Denunciant) כפ' נגמר הדין בגמ' רחוק (סנהד' מ"ג:) וכי דלטור אני [1]. ובב"ר פ"כ (פי"ט) והנחש היה ערום: התחיל אמר דלטוריא (delatura) לבוראו. ובפסיקתא דפרה (פסיק' דר"כ ל"א: ועיי' ירו' פיאה פ"א דט"ז. ויק"ר רפכ"ו, במד"ר פי"ט, דב"ר פ"ה) ע"י שהיה בהן דלטורין, פי' רכיל בל"י ובלש' לעז [2]. חנף יבוא (איוב י"ג ט"ז) דילטור ייעול. (א"ב פי' דלטוריא בל"ר רכילות). *[אחי"ה בנו"ג בכל מקום ביו"ד דילטורין וכן תנחומ' בראשי' יש לפניך דילטורין שמלשינין וכו' אבל ברייש אסת' רב' מן דסגון דלטוּרַיָּא. וצ"ל מן דסגן וכו' וכ"ה במד' אבא גוריון (בביה"מ ליעללינעק ח"ב, י') מדסגן דילטוריא סגיאו גברין חטופין. וממנו שם הנפשט דילטוריא עיי' מלבד המקומות הנ"ל עוד ירו' ברכו' פ"א ד"ג ע"ב מן דילטוריא דיליה אילו הוו תרין. ירו' שבת פ"א ד"ג רע"ב לית עלמא יכיל קאים ביה מן דילטוריא דיליה. שהש"ר פ' אל תראני: במי שאומר דילטוריא על ישראל. בתרג' ירו' א' בראשי' ג', ד' אמר חיויא דלטור על ברייה צ"ל דלטוריא כמו בב"ר פי"ט. ובפסיקת' רבתי פ' אנכי אנכי (פל"ג) דרש רצפה: רץ פה שאמר דלטור על בני וצ"ל דלטוריא כגי' מהרז"ם שם. — ובכ"י ערך מילין ישן נושן [3] ממיעוט הכמות ויקר הערך מצאתי בע' דילטור כדברים הנכונים האלה: וכי דילטור אני לך

---

[1]) בנו"ג דילטור אני לך. ובפי' ר"ח כ"י לסנהד' (בקובץ כ"י אנגיילי' סי' A. 2. 10 דף ק':) „פי' דילטור בלש' יון מלשין חטא". [2]) באי"ט delatore. [3]) והנה הוא בכתובים באוצר ספרים של מוהר"ר שז"ח האלבערשטאם מביעליטץ. ומר ידידי השאילו לי בטובו הגדול ואני העתקתיו ביגיעה רבה מכתב מטושטש וכבד הקריאה. ומספר הערכים מאה

פירש"י רכיל. ובערוך פי' רכיל בל"י ולעז ובאמת שבהוראת המלה הזאת מצאתי סמך מן הלאטינו ומן היון. מן הלאטיני' המלה הזאת עיקר הוראתה לשון הולכת דברים ומזה נקרא המלשין דילאטור. אמנם בראותי בנוהג שבדרז"ל על הרוב המלות אשר ישתמשו בהם משאר לשונות הם ל"י ולא ישתמשו במלות הלאטינים כי אם על המעט אומ' אני אל לבי כי גם זאת הוציאוהו מל"י כי בלש' הזה שמות ופעלים מזאת הגזרה מורים על התפרסם הדבר וגלויו ומפני כי האיש ההולך רכיל הוא המגלה סתרים ומפרסם למי שלא נודעו לו קודם זה לכן נראה שיצא לחז"ל מזה הטעם לקרא ההולך רכיל בשם דילטור בלש' מגלה עמוקות. ואם המלה לקוחה מן הלאטינים היה דעתי להיות נקודה הדל"ת בצירי דֵלאטור כי כן נקודתו בלש' לאטינ'; ואם מל"י נראה מן הראוי להיות נקודתה בחירק דִילאטור כי כן ההברה בשמות ופעלים שאומ' בל"י קול ההברה לכולם בחירק. אמנם בהיות כי ההברה של חירק באלו המלות בל"י היא באות איט"ה ואות איט"ה מצאנו כי תמיד .. בלש' העברי באות ה"א בזמן שהיא משמשת באות .. ותהיה נקודת המלה שוה בין תהיה לקוחה מן הלאטיני' ובין תהיה מן היון נקודתה לעולם בצירי כי למה שתשמש נקודת חירק בלש' העברי יש נקודות אחרות בל"י כגון אות יוט"א ונקודות אחרות מורכבות עכ"ל הזהב. אולם אין אצלי ספק כי המלה לקוחה מל"ר הרשומ' בתחילת הערך כי מלה יוני' בעצם הוראה זאת בל תמצא בל"י צחה מלבד δηλητήρ שענינו מחבל Verderber. ובתרג' איוב בכל מקום (ח'. י"ג; י"ג. ט"ז; ט"ו. ל"ד; י"ז. ח'; כ', ה'; כ"ז. ח'; ל"ו. י"ג) הועתק חנף ע"י דילטור. ובל"י המאוחרת נשתמש ההמון במלה רומית הנ"ל כזה δηλάτωρ מַלְשִׁין, δηλατορία מלשינות וזהו דלטוריא של רז"ל עיי' ע"מ לדוקאנגע צד ק"ח] —

* דְּלִי עיי"ע בית דלי (ח"ב, ס"ז).

* דִּלָּכֵן (denn wenn nicht) עיי"ע דל האחרון ומ"ש.

דִּלְכוֹן (= דִּילְכוֹן פי' שלכם הורכב מן ד = די פי' אשר ומן לכון = לכם) בפ' לולב וערבה (סוכ' מ"ד סע"א) ובסוף בבא קמא (קי"ז:[1]) דילכון אמר דילהון היא. ובפ' אחרון דגיטין בגמ' כיצד יעשה (פ"ד:) מאן תנא אמר חזקיה ר' שמעון בר אלעזר הוא וכו' ר' יוחנן אמר אפי' תימא ר' דילכון אמר שאני הכא הואיל וקנאתו ליפסל בו. פי' אמר ר' יוחנן לחזקיה בנו של ר' חייא שהוא בבלי דילכון אמר כלומ' רב כהנא החכם שלכם שהוא בבלי דילהון היא מדרבנן ואינה לא הלכה ולא יסוד ושנינן (עיי' סוכ' שם וע' ערב האחרון) כי אמר ר' יוחנן הלכה למשה מסיני ויסוד נביאים בזמן שבית המקדש קיים ובגבולין. וכי אמר רב כהנא בזמן הזה מדרבנן. ומעשה דרב כהנא בהדי ר' יוחנן פירק לו כל קושיא שהיה לו בגוזל בתרא (ב"ק קי"ז:) והא דאמר לחזקיה משיב ואמר לו דילכון אמ' מפורש בגיטין[2]). וחזקיה בנו של ר' חייא היו קורין אותו בבלי בכמה מקומות מה בבלי אומר בדבר זה. ואעפ"י שחזקיה רבו של ר' יוחנן הוא אומר לו דילכון. *[אחי"ה כונת רבינו במ"ש היו קורין אותו בבלי ר"ל את ר' חייא כי הוא ובניו עלו מבבל לא"י עיי' ספ"א דסוכ' דף כ' סע"א. ור' יוחנן היה קורא את ר' חייא בבלייא עיי"ע בבלי ושם ציינתי המקומות שבת ק"ה סע"ב וירו' סוף מעשרות וירו' כתובו' פ"ט דל"ג ע"ב. וכן מוכח מירו' סוכ' רפ"ד דנ"ד: ר' יוחנן אמ' לר' חייא בר בא בבלייא תרין מילין סלקון בידיכון וכו'. ומ"ש שחזקיה היה רבו של ר' יוחנן כ"ה מוסכם בפי הראשונים עיי' תוספו' פ"ד: ד"ה ר' יוחנן ורי"ף ע"ז פ"ב בסוגי' דג מליח וע"ש מ"ש בשם גאון. ובשבת קי"ב: ועירובי' כ"ד. אי' בפירוש

ושנים עשר. ובע' סנהדרין תיבת היושבים ובע' פרהסיא מלת ישמעאל נקודה, לכן לבי אומר לי כי זמן כתיבת הערך מילין הוא כמספר היושבים ומחברו היה ישמעאל. והרב החכם והחוקר הגדול ידידי האלבערשטאם נ"י הגיע לי ראשו להשערתי זו (באיגרת מחודש מנחם אב תרל"ח) וז"ל .. וגם אני דעתי כ"ה כי הכ"י ערך מלים נכתב בעצם ידי המחבר ואפשר גם על הזמן אשר כתבו: והוא ישמעאל וכפי מספר מלת יושבים. אמנם לדעתי היה בארץ איטליאה יען כי הכתב הוא כתב איטלקי גם מצאתי בו פעם אחד כתוב לאמר: „ונהגו בם הלועזים בלשי איטליאה" ע"כ. ויען שלרוב פעמים דעת שפתי המחבר ברור מללו וידו רב לו בידיעת לשון יוני ורומי ע"כ גמרתי לספח דבריו „בערוך השלם" כי בעל מחבר כ"י ההוא אחד ממשלימי הערוך היותר מפוארים הוא ועל ידי הסתפחות זו ברכת אובד עלי תבוא. גם ברכות יעטה כל מורה וחוקר לנפש ברכה של הרב החכ' ה"ש בעבור שלא מנע טוב מבעליו. [1]) כ"ה רק בכ"י וי"ו ל"ד ה"ב וכן מוכח מרפ"ר רק שם בטעות דפוס אי' ובסוף פר' קמא וצ"ל בבא קמא. [2]) שם ל"י, אבל נ"ל כי כן כתב ר"ח וכונתו שיפרשו בחידושיו לגיטין ונראה כי כל דברי הערוך נעתקו מפי' ר"ח כמוכח מתוספות גיטי' פ"ד: ד"ה אמה, ותוספ' ב"ק קי"ז: ד"ה דלכון ותוספ' סוכ' מ"ד. ד"ה והא ע"ש היטב וכן גירס' דילכון אמר דילהון הוא שייך לר"ח כנראה מתוספ' הנ"ל ובנו"ג דלכון אמרי דלהון הוא. וגי' דילכון, דילהון ביו"ד אי' בכ"י ערוך ובדפ"ע בלא יו"ד.

שר' יוחנן קרא לחזקיה רבי. בעי רבי (ובעירו' לי' מלת רבי וכן לי' בכ"י לשבת) חזקיה וכו' א"ל ר' יוחנן רבי שנית לנו. וכתב בסדר דורות אות ח' צד ע"ז סע"א שתיבת רבי ט"ס כי לא נסמכו ע"כ אבל בכל דפוסים ראשונים ובכ"י ש"ס אי' תיבת רבי. והרשב"א בחידושי' לגיטין העלה כי האי חזקיה שא"ל ר' יוחנן דילכון וכו' לאו רביה דר' יוחנן אלא חזקיה בריה דרב חייא בריה דרב דהוא בבלי וסיים וכן כתב ר"ח ז"ל ע"ש היטב. ובעל סד"ה (שם) הביא בשם הרשב"א חזקיה בריה דר' חייא בריה דרב כהנא והוא בבלאה ע"כ. ונ"ל שלשון הראשון עיקר. ורב חייה בריה דרב נמצא כמה פעמים בבבלי וירו' בשני מקומות עיי' מבוא הירוש' למהרז"ף פ"ג: ובענין פי' דילכון עיי' עוד הר"ן לגיטין רפ"ט] —

☞ 1 דִּלְמָא (= דִּילְמָא פי' בל"ס דלמא viel-leicht) תרג' כי תאמר בלבבך (ירו' תרג' א' דברי' ז', י"ז) דלמא תימר בלבך. תרג' לו ישטמנו (בראשי' נ', ט"ו) דלמא יטר לנא דבבו. תרגו' פן (שופטי' י"ד, ט"ו) דילמא. *[אחי"ה בר"ה ג'. ושם נסמן, נתן הגמ' הכלל: כי משמש בד' לשונות אי דילמא אלא דהא ועיי' פירש"י לדברי' ז', י"ז. ר"ה שם ב': דילמא להקמת המשכן. ברכו' ב' רע"ב, שבת ק"ל: ב"מ ל"ד רע"ב. זבחי' ק"ה רע"א או דילמא. חולין ל"ג: דילמא הני מילי וכו' ושם דילמא עד כאן לא פליגי וכו' ועיי' תוספו' חגיג' י"ח: ד"ה כאן העלו כי לפעמים ודילמא לישנא קלילה היא דלעולם אמת היא ועיי' כללי הגמ' למהר"י קארו הליכות עולם יבין שמועה דף ק"ד. שבת ק"מ: דילמא חזי ביה מידי. שם קמ"א. דילמא אתי לאתויי וכו'. נדה נ"ג: שבת ק"ל: דילמא אגב שטפך וכו' עיי"ע שטף ב'. פסחי' ק"א: דילמא אדאזילתו וכו'. ב"מ ל"ח: דילמא מפומבדית' את וכו' עיי"ע קף י"ג. נדרי' כ"ב סע"א דילמא חס ושלום וכו'. ובמנחו' נ"ג: שמא חס ושלום. גם מלת שֶׁמָּא נתקצר מל"מ שַׁלָּמָה וזהו דַּלְמָא בל"ס והורכב מן דִּי = אשר = שֶׁ ומן למה וכבר מצא מקומו במקרא (עזרי ז', כ"ג) דִּי — לְמָה להוא קצף וגו'. וגזרתו מקיצור דילמימר (רימ"ז בט"ר א' ק"ב) אין מחוור עיי' טערמינאלאגיע להרב החכ' שטיין צד י"ז] —

* דֵּלָמַא, דֵּילָמַא (פי' ספור דברים בל"י δήλωμα Anzeige, Erklärung) ירו' ברכו' פ"א ד"ב ע"ג דלמא ר' חייא רבה ור' שמעון בן חלפתא הוו מהלכין וכו' אמר ר' חייא רבה וכו' וכ"ה בשהש"ר פ' מי זאת הנשקפה, ובמדרש שו"ט מזמור כ"ב וילק' תהלי' רמז תרפ"ה חסרה מלת דלמא. רות רבה סוף פסקא באשר דלמא ר' חייא רבה ור"ש בן חלפתא הוו יתבין לעיין באורייתא וכו'. ירו' ברכו' פ"ב ד"ד סע"ג דלמא ר' חייא רובא ור' יונתן היו מהלכין וכו'. ירו' פיאה פ"ז ד"כ. דלמא ר' אבהו ור' יוסי בן חנינ' ור"ש ב"ל עברו על כרם דורון וכו'. ירו' שביעית פ"ד דל"ה: דלמא ר' חיננא פפא ור' שמואל בר נחמן עברון וכו' ירו' שקלי' ספ"ה דמ"ט: דלמא ר' חמא בר חנינא ורבי הושעיה הוון מטיילין וכו'. ירו' ביצ' פ"א ד"ס סע"ג דלמא ר' ליעזר ור' אבא מרי ורבי מתניה הורי פיתא לארסקינס וכו'. ירו' תעני' פ"ב דס"ה סע"א דלמא רבי בא בר זבדא ור' תנחום בר אילעי ור' יאשיה נפקוי לתעניתא דרש ר' בא בר זבדא וכו' ובאיכ"ר פ' נחפשה חסר דלמא. ירו' סנהד' פ"ז דכ"ה ע"ד דלמא ר' ליעזר ור' יהושע ורבן גמליאל סלקון לרומי. פסיקתא דרב כהנא פ' בחדש צד קנ"ה דילמא ר' יוחנן ור"ש בן לקיש הוון מתקשיין וכו'. בירו' ר"ה רפ"ד דנ"ט: ובויק"ר ספכ"ט חסר דילמא. שהש"ר פ' דודי ירד וקהלת רבה פ' מתוקה דלמא ר' חייא בר אבא ותלמידיו ואית דאמרי וכו' הוי נהיגין יתבין פשטין תחות חדא תאנה. ירו' יבמות פ"ד ד"ו: דלמא תלת עשר אחין הוויין וכו'. והנה בעל מ"כ פי' באיזה מקומות במדרש הנ"ל דלמא בירו' כמו איתמר בבבלי. ולא ידעתי מאין יצא לו כלל זה. ומהר"ם די לונזאנו במעריך כתב וז"ל דלמא בירו' בכל ספור דברים מתחיל דלמא כלומ' אין זה מן הגמרא אלא דברים בעלמא ופי' המלה דא למה כמ"ש בב"ר פ"ב תהו זה אדה"ר שהיה ללמה ולא כלום עכ"ל ואין ראוי למי שאמרו כי בלי ספק הוא ל"י ולעווי גזרו מל"י δίλημμα אבל הוראת המלה לא תתכן רק בחכמת ההגיון אבל מחוורתא כי היא ל"י הרשומ' בתחילת הערך וענינה סיפור והודעת דברים או מעשה והוא כעין קריאה לעורר הקורא: סיפור! זו דעתו היפה של מהרז"ף במבוא הירוש' צד י':

* דִּילְמָא, דּוּלַמָא (פי' בל"י האמצעי מין מכסה או לבוש דבוק בבשר δουλαμά) ירו' כלאים ספ"ט דל"ב רע"ד הברדיסין דילמא וגי' הר"ש (כלאים פ"ט, מ"ז) דולמא. וכבר דברנו בה בע' בדם ע"ש. ובע' כנר הביא רבינו מב"ר פמ"ה דליים וכנריות נתנה למרחץ. ובנו"ג דליים ובנריות הוליכה לה למרחץ. וזהו עיקר הגי' עיי"ע בנרי. ואולי דליים ג"כ לבוש דבוק בבשר והוא ל"י הנ"ל וכן שיער החכ' ברילל במאמרו על מלבושי היהודים צד מ'. אבל מ"ש כי דילנים ג"כ מזה הענין לא כן עמדי עיי"ע דלגיה. ועיקר

גזרת דילמא היא מל' תוגרמה dolamak פי' מין אדרת עיי' הוספות להחכ' פליישער בעמת"ל ללעווי ח"א צד תמ"ג. וממנו בלש' הונגרי — [dolmány

דַלְמַטִיקִיוֹן (מין מלבוש כהנים כעין אדרת בל"י האמצעי' ἡ אוּδαλματική ובל"ר dalmatica (wollenes Priestergewand . . ומנעלות הפינון לא ילבש בהן עד שיבדק בסוף כלאים (ספ"ט דל"ב רע"ד), פי' בלע"ז קלצי [1]) והן מצמר טוב. ומנעלות הפונין בלעז פדולי [2]) והן מפסולת של צמר. ויש אומרי' דלמטיק בלעז קפא [3]) וכן קורין דלמטיקא ירושלמי מעפוריין. *[אחי"ה וכונת רבינו פי' כי הירו' מכנה את הדלמטיקא ע"י מעפוריין. ואמת היא כי מעפורת (עיי"ע) הוא בגד שמתעטפין בו וכן מין מלבוש הכומרים כשאוכיח אי"ה בהגיעי לשם. ובנו"ג בירו' שם הדלמטיקון קובלין ומעפורין ומנעלות הפינון דרדסין. וגם קובלין צ"ל קולבין בל"י κολόβιον בל"ר Unterkleid, colobium מין מלבוש תחתון ובספרי רומיים הוזכרו ג"כ דלמטיקי וקולבין יחד sine dalmatica aut colobio purpurato sepeliret עיי' ע"מ של מיורסיאוס צד רנ"ד] — (א"ב פי' בל"י ורומיי מין כתונת לבנה הבאה מארץ דַלְמַטִיאַ).

☞ דילניה (Schmucksache) ירו' דב"מ פ' אלו מציאות (פ"ב ד"ח ע"ג) אבדת (מלכותא) [צ"ל מלכתא] דילניה דידה, פי' המפרש מין תכשיט יקר). *[אחי"ה המפרש כיון אל האמת רק צ"ל במקום דילניה: דילכיה והוא ל"ר delicia ול"י האמצעי' δελικία פאר ותכשיט Zier, Schmuck, ובדפ' זיטאמיר גרס דילנית ואולי הוא ל"ע دلّيس פי' צב ארוך ויפה schöne lange Muschel ולעווי גזרו מל"ם דִיְלָנְיָה פי' מה שמיוחס לה ושייך לה] —

דָלִים (=דָלוּם בל"י ורו' dolus, δόλος רמיה וערמה List, Betrug וכן בלש' ערבי' دلّس ובלש' שומרוני דלם מזה הענין עיי' בפנים הערך) בס"ג דפ' מקום שנהגו (פסחי' נ"ז.) שמלאכתן נאה ואין בהן דלום, פי' דופי. וכן בלש' ערבי. *[אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ונכון הוא כי כן פתרון המלה בל"ע, וגם בלש' שומרוני שהעתיק תשקר בי (בראשי' כ"א, כ"ג) תדלם בי. וגי' כ"י ו"ו דלים וכן מוכח מפי' ר"ח לפסחי' צד צ"ה רק שם בט"ס דלים וצ"ל דלים וכ"ה באמת בכ"י ב' מינכען וכ"י רש"י (עיי' ד"ס פסחי' צד פ"ד:) ובנו"ג דלם. ובתוספתא מנחו' פי"ג אי' ושלא נטה בה כלום ולדעתי צ"ל ושלא נפל בה דלוס. ובתוספתא זבחי' פי"א חסר כל המאמר. ובתוספתא ב"ק פ"ז (עיי' בהפש"ב) אין השמן מקבל דלים לפיכך מושחין בו את המלכים וכו' וצ"ל דלים כלומ' אין יוכל לשקר את השמן, וראיתו בצדו שאי' שם סמוך קודם לזה והמשקר במשקלות וכו'. וע' זקנים העתיקו כזב (תהלי' ס"א, ה') מרמה (בראשי' כ"ז, ל"ה; ל"ה, י"ג; איוב ט"ו ל"ה) רמיה (איוב י"ג, ז'; תהלי' ל"א, ב'; מ"א, ב') ערמה (יחזק' כ"א, י"ד) ע"י δόλος —, וכפי' רבינו אי' גם ברש"י לפסחי']. — (א"ב וכן בל"ר).

דְלוּסְקוֹם כבר פירשנו בע' גלסקום. *[אחי"ה וזה האחרון עיקר אע"ג דבנוסחאותנו אי' בדל"ת. וכ"ה בתוספ' מעש' שני כ"י פ"ה בכים ונמצא בדלוסקום] —

דלע (בל"ע دلّع = דְלַעַת Kürbiss) בפ"ק דכלאים (מ"ה) דלעת יונית עם המצרית. פי' קיקיון מרמארץ יון [4]). — (א"ב מה לקיקיון את הדלעת). *[אחי"ה וגם מהר"ם די לונזאנו במעריך נתקשה לו פי' רבינו וחולק עליו לאמר: ואני אומר דלעת ארוכה והמצרי עגולה ע"כ. ולפע"ד רבינו לא נופל מהם וגם הוא ידע כי ענין מלה המורגלת הזאת הוא קרא (בל"ע قرعه Kürbiss) וכן היה מפרש בעצמו בע' דל ב' ע"ש. אבל מה שמפרשו כאן ע"י קיקיון בלי כל ספק קבלה היתה בידו כך. וראב"ע ליונ' ד', ו' הזכיר בפירוש קיקיון וז"ל חכמי ספרד אומרים דלעת או קרה עכ"ל. וכן העתיקו ע' זקנים קיקיון ἡ κολοκύνθη Kürbiss, והפשיטה תרגמו: קראא והוא קרה של רז"ל. וכן העתיק הערבי اليقطين פי' דלעת וכן נמצא באלקוראן של מחמד (שורה ל"ז קמ"ו) وانبتنا عليه شجرة من يقطين פי' ואצמיח עליו (ר"ל על יונה) צמח דלעת. וכן פי' היעראנימוס ליונ' שם וז"ל pro cucurbita sive hedera in Hebraeo legimus Cicajon הרי שגם הוא העיד כי ענין קיקיון מין דלעת ובלי תפונה כן שמע מרבו יהודי. וגם ניעבוהר (במסעיו לארץ ערביא צד קמ"ח) מעיד כי היהודים והנוצרים היושבים בערי Mosul, Haleb

---

1) בלאי"ט calza Strümpfe ובל"ר calceus נעל Fussbekleidung עיי"ע אנפליא בהערה. ועה"ק שנ"ב כתב ב"א זוקן או בארדקפא. ור"ל Badkappe oder Socken. 2) עיי"ע אמפליא. 3) בלאי"ט cappa Bischofsmantel, Kappucenmantel. 4) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב וכ"ה בדפ"ר אבל בשרפ"ע חסר.

הבטיחוהו כי קיקיון לפי קבלה שבידם הוא מן קרה (القرعه). — ועל פי עדים ברורים אלה נתקיים פי' רבינו. — וכנ"ה בכלאים פ"א מ"ב דלעת המצרית (כ"ה בכ"י מ' ובירו') והרמוצה ועיי' נדרי' מ"ט. ושם נ"א. מאי דלעת הרמוצה אמר שמואל קרא קרקוזאי (ובע' קרקז אוכיח בעה"י כי עיקר הגי' קרכוזאי ושיבוש מן קרבוזאי בל"פ خربزه Kürbiss) רב אשי אמ' דלעת הטמונה ברמץ (עיי"ע רמץ) . . ר' נחמיה אמר דלעת ארמית היא דלעת המצרית וכו' ועיי' היטב ירו' כלאי' פ"א דכ"ו. ופי' הר"ש לכלאי' פ"א מ"ב. ירו' כלאי' שם והרמוצה אמ' ר' חיננא כמין דלעת מרה היא והן ממתקין אותו ברמץ. ירו' כלאים ספ"ב דכ"ח: תוספת' שם פ"א תני חמשה דברים נאמרו בדלעת יוונית וכו'. כלאי' פ"ג מ"ה נוטע אדם קישות ודלעת וכו' עיי"ע גם ב'. כלאי' שם מ"ז דלעת בירק כירק וכו'. ירו' קידושי' פ"א דנ"ט ע"ד והלכה אמרה יגלחנו כדלעת כ"ה לנכון בדפ' זיטאמ' (אבל בדפ' קראטאש' בטעות כדלת). וכ"ה ביד החזק' פי"א מהלכו' טומאת צרעת הל"א ע"ש. והקבוץ דִּילוּעִין ביצ' ב'. נדרי' נ"ד. ירו' כלאי' פ"ב דכ"ח: כלאי' פ"ג מ"ז, עיי"ע עבד א'. ושם בכלאי' מ"ו דלועים. ומקום זריעת הדלועין נקרא מדלעת שביעי' פ"ב מ"א ע"ש בפי"מ להרמב"ם] —

דֶּלֶף (מל"מ (משלי כ"ז, ט"ו), שם תוכני לנטיפת הגשם בבית Traufe ובל"א דִּילְפָא ובל"ס דֶּלְפָא מפעל דָּלַף פי' נטף träufeln והתואר דּוּלְפָנָא (triefend בר"ג דפ' אמר להם הממונ' (יומי כ"ח סע"ב) שברירי דשמשא קשי משמשא וסימן דילפא [1]. ובפ' אע"פ שאמרו בגמ' מניקה את בנה (כתובו' ס' סע"ב) הוו לה בני דולפני. פי' בנים שעיניהם דולפות דמעות תמיד [2]. ובפ' מומין אילו בגמ' זגדום (בכורות מ"ד:) [3] דולפות דומעות וטורדות. "פי' דולפות דמע יותר מדומעות". *[אחי"ה וכ"ה בע' טרד והועתק מפי' רגמ"ה לבכורו' (בקובץ כ"י אנגייליק' דף ק"ח. וכן נגרר רבינו אחר פי' רגמ"ה בע' טרד, זגדום, צרן ע"ש היטב. וכנ"ה בשבת מ"ג רע"א נותנין כלי תחת הדלף בשבת בבתי חדתי דשכיחי דדלפי פי' שדרכן לנטוף מים מפני שהן לַחין. ביצ' פ"ה מ"א (ל"ה:) נותנין כלי תחת הדלף בשבת. מכשירי' פ"ד מ"ד הבית שירד הדלף לתוכה. שם מ"ה עריבה שירד הדלף לתוכה. ושם: הניחה שירד הדלף לתוכה. ושם פ"ה מ"ג פירות שירד הדלף לתוכן. פסחי' ל"ט: קמח שנפל לתוכו דלף. ירו' מעש' שני פ"ד דנ"ה ע"ג ואיכ"ר פ' רבתי נחית דילפא בחיטך. — ואולי מהשם הזה ג"כ בית דלפה של ערך הבא אח"ז. ורבינו מיחד לו ערך בפני עצמו ולא ידעתי למה] —

דִּלְפָה (פי' בל"ע زلفه צינור לקילוח המים gehöhltes Rinnwerk ועיי' בפנים הערך) בפ"ד במדות (מ"ו) ואמתים בית דלפה. יש מפרשי' תרג' ויחבר (שמות ל"ו י', ט"ז) ולפיף. (א"ב לפי דעת בעל הערוך אות דלת שמושית היא ונקראות כן קורות עליונות נשענות על התחתונה שעל ידן נחברים הנסרים של תקרה. פירוש אחר חלל אשר בו עמדו מים הנוטפים מהקרוי העליון ונקרא כן על שם הדלף). *[אחי"ה שני פירושים הללו נעקתים בגוף הענין מפיה"מ להרמב"ם ורע"ב כי פירו' אחר הוא בעצם וראשונה דעת הרמב"ם וז"ל ודלף שם טיף המים מן הקירוי (ובתוי"ט למדות פ"ד מ"ו ד"ה ואמתים הגי' בדברי הרמב"ם דלף שם נפילת המים מן הגגים) והיה נהוג אצלם בבנינם לעשות לבית שני קירויים קירוי למעלה מחברו ונותנין בין שניהם מעט הרחקה וקורין אותו החלול בית הדליפה על שם הדלף כדי שאם יטיף הקירוי העליון יעמדו מים באותו החלל וכו'. וכפירוש אחר של ר"ב שהוא כפי' הרמב"ם הוצרכנו לשער כונות רבינו במה שציין סתם בית דלפה ודעתו בלי ספק כי הוא מן ערך הקודם לו וגזרות מן דלף ואולי כן היה כתוב בתחלה ונכלל בע' דלף. ודעת יש מפרשי' של רבינו מסכמת עם פי' ראשון של ר"ב וזה מסכים עם פי' רע"ב שכתב: בית דלפה, הקורות העליונות הנשענות על הקורה התחתונה . . . הן קרויין בית דלפה לפי שהנסרין של תקרה מחוברין על ידן, תרג' במחברת (שמות ל"ו, י"א) בית לופי וכו ע"ש. — ובענין הגי' עיי"ע בית דילפא] —

דְּלְפִן (= דּוּלְפִּין בל"ס וכ"ה בל"ע ובל"פ دلفين ובל"י ורו' δελφίν Delphin, - inus; דג מן התנינים שבים (eine Wallfishart בפ"ק דבכורות (ח' רע"א) בגמ' דג טמא: הדולפינין פרין ורבין

[1] ועיי' פירושו בעי' שברר. [2] וכן פירש"י ע"ש. וגי' בני דולפני אי' גם בנוסחאותנו וכ"ה בע' תחל ג' לפי גי' כ"י ו"ו. אבל בכ"י ה"ב ודפ"ע בני דילפני; ובכ"י ל"ד וב"ר דלפני. [3] כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב, ובדפ"ר ושם זוגדום. ובשרפ"ע חסר אבל אי' לנכון בע' טרד בע' טרטות ובע' צרן. ועיי"ע זגדום.

כבני אדם. מאי דולפינין אמר רב יהודה בני ימא. "פי' אדם של ים"[1]. וכן שמם בלשׁ' ישמעאל[2]. — (א"ב פי' בל"י ורומ' שם תנין וחיה של ים יולדת גוריה ומניקתה בדדיה. וזה טעם פרים ורבים כבני אדם נזקקת לזכר פנים אל פנים ואינה יולדת ביצים). *[אחי"ה ואולי כונת הפסוק (איכה ד', ג') גם תנין חלצו שד הניקו גוריהן על חית ים זו שהיא מבני התנינים הקטנים ולנקבה יש לה שדים והרבו לספר חכמי האומות מטבעה וממהותה והוזכרה כבר מהומירוס (איליאס כ"א, כ"ב; אודיססע י"ב, צ"ו) והחכ' לעויזאהן (זאאלאגיע קנ"ג והלאה) האריך אודותה והוכיח כי אמת ופטפוטי מילין ודמיונים בלי יסוד מעורבים בסיפורים הללו. ועיי' עוד ע' ירוד ב'. וכונת הש"ס פרין ורבין כבני אדם נלפע"ד לא לבד מפני שיש לנקבות דדים אבל מפני הטעם הידוע כי חיה דולפין אדוקה מאוד לבני אדם ונקראה בעבור זאת φιλάνθρωπον ζῶον. ומה שמכנה אותן רב יהודה בני ימא הוברר כן מספורי היונים שחית דלפין אינה מן היישוב ואמרו עליה במשל יוני: οὐκ ἐστὶ δελφῖνος ἐν χέρσῳ βία "אין לדלפין ממשלה ביבשה" ומחיותה בים נקראה ἀσφάλιος מושל הים Meerbeherrscher עיי' קרייצער סימבאליק ח"ג והלאה] —

* דַּלְפוֹן (שם פרטי) אחד מבני המן (אסתי ט', ז') אולי מל"פ دربان שומר החצר.

דֶּלְפִק (= דֶּלְפֵּקִי בל"י ורו' δελφική, (mensa) delphica שולחן בעל שלש רגלים Drei-fuss, dreifüssiger Tisch) בכלי' בפ' כ"ה (מ"א) השולחן והדלפקי יש להן אחוריים ותוך. בס"ג דפ' חומר בקודש (חגיג' כ"ו:), ובמנחו' בר"ג דפ' שתי הלחם (צ"ו:), ובפכ"ב בכלים (מ"א) השולחן והדלפקי שנפחתו או שחיפן בשיש[3]. ובע"ז בפ' השוכר בגמ' המניח נכרי[4] (ע"ז ס"ט.) לגין על השולחן ולגין על הדלפקי. פי' כלי עץ שמניח בו כלים של יין כמו כוסות ואשישות. *[אחי"ה ובגוף הענין פי' כן רה"ג בסט"ה צד ט"ז והדולפקי פי' מקום מוכן הנחת לגינין של יין כדאמרינן בהשוכר היה אוכל עמו על השולחן והניח לפניו לגין על השלחן ולגין על הדולפקי. ומעשה כדגרסינן בדמאי ב' צלמים אחד עשוי כמין דלפקי עכ"ל וכוונתו על ירו' דמאי פ"ו דכ"ה ע"ד ושם הגי' כמין דלופקי. וכן הכתיבה בירו' שבת פי"ז דט"ז רע"ב דלופקי למה היא טמאה. והקבוץ בירו' ע"ז פ"ג דמ"ב סע"ג מפני שרובן באו מן הַדֶּלְפְּקִיוֹת. והראיה שגם רז"ל היטב ידעו כי לדלפקי שלש רגלים היו לה ממה שאי' בכלי' פכ"ב מ"ב השלחן שנטלה אחת מרגליו וכו' עד נטלה השלישית טמא וכו' וכן הדלופקי ע"ש רע"ב] — (א"ב בל"י ורומי שלחן מוכן לערוך עליו הכוסות).

* דלפקי (נ"ל להגיה דְּלִיפִי מל"י θλιβίας וכ"ה בל"ר thlibias פי' מי שנמרחו אשכיו (dessen Hoden zerdrückt sind בשמ"ר ס"פ מ"ג משל למלך שנכנס לביתו ומצא אשתו מגפפת לדלפקי וכעס א"ל שושבינו אם היה מוליד יפה היית כועס וכו' ופי' מ"כ דלפקי פי' הערוך כלי עץ שנותנין בו כלים של יין עץ ואבן ע"כ וטעה להשותו עם ערך הקודם לזה. וכתב מהר"ם די לונזאנו דלפקי בש"ר פמ"ג פי' סריס חמה ומ"כ כתב שבוש ע"כ. ויפה כיון ובאמת במד"ר פ"ב כתמורתו משל למלך שראה את אשתו מנשקת לסריס וכו' (ובילק' כי תשא רמז שצ"ב חסרה מלת סרים לכן כל הסיפור שם קשה להולמו). ובאמת הוראת המלה בל"י ורו' הרשומ': סרים. ומרוב הרגל של דלפקי בענין שלחן בעל ג' רגלים תקן איזה כותב דלא גמיר גם כאן דליפי או דליפים לדלפקי. ובעל כ"כ כיון לנכון למלה

---

[1]) הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לבכורות, בקובץ כ"י אנגייליקא דף ס"ו ע"א. ורש"י גרס פרים ורבים מבני אדם ופי' שאם בא אדם עליהם מתעברות הימנו. ובני ימא פי' דגים יש בים שחציים צורת אדם וחציין צורת דג ובלעז שריינ"א ע"כ [Syrene, sirène] והתוספות שם ד"ה דולפינא הביאו ראיה לגי' רש"י מהתוספתא יולדין ומגדילין מבני אדם ע"כ אבל בנו"ג בתוספתא בכורו' פ"א: הדולפינין מולידין ומגדלין כאדם. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ב"ר. ובדפ"ע נשמט בטעות. [3]) במנחו' הגי' דולבקי וכ"ה בתשו' גאוני' קדמוני' (דפ' בערלין) סי' ע"ג וכ"ה בתוספ' חגיג' כ"ו: ד"ה שאני וברש"י למנחות. וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י למנחו' בקובץ כ"י אנגייליקא ט"ל ע"ב ושם אי' וז"ל: דולבקא כעין שקורין פלדשתור"ו בלעז ואוכלין עליו ע"כ וכ"ה ברש"י למנחו' ע"ש. ובענין הלעז עיי' מ"ש בע' אסלא צד קפ"ג הערה א'. ובכ"י רש"י לחגיג' כ"ו: (הובא בד"ס במקומו) הלע"ז וקורין פלדשטולו. וזה לכאורה ראיה למ"ש בההערה הנ"ל. אבל בכל זאת נוכל לקיים גם גי' פלדשתור"ו אשר בה לועז רגמ"ה את המלה, כי מלה צרפתית fauteuil נולדה על ברכי מלה רומית מאוחרת fadistolium, faudestola, faudestolium, faldestolium, faldistorium ובלא"ש Faltenstuhl עיי' אוצ"מ של דוקאנגע ע' faldistorium —. ובכ"י מ' לחגיג' הנ"ל ובע"ז בסמוך בגמ' וברש"י ג"כ הגי' הדולבקי אבל עיקר הגי' הדלפקי כגי' רבינו בכאן בע' חשב ובע' שש. [4]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ול"ד.

הנ"ל אבל לעווי כללו בע' הקודם וטעות היא. ובעל המשביר הרגיש הדחק ותקן דלפין וכן תקן בירו' דמאי הובא בע' הקודם ובלתי נכון הוא.

דלק (פתרונו ידוע ענין הבערה ושרפה brennen, zünden ובהפעיל verbrennen, anzünden) בסוף ערלה (פ"ג מ"ו ושם נסמן) מי שהיו לו חבילי תלתן של כלאי הכרם ידלקו. ובפ"ק דמדות (פ"א מ"ד) שבדרום שער הַדֶּלֶק. (ובריש) [צ"ל ובסוף] גמר' דפ"ק דיומ' (י"ט.) *[אחי"ה ושם אי' הדלקה. וכנ"ה ירו' שבת פ"ב ד"ד ע"ג רוב הדלק. וכן השם דְּלֵיקָה בל"ס דַּלְקָא שבת קט"ו. בר"פ ט"ז: כל כתבי הקודש מצילין אותן מפני הדליקה. ועיי' שם קט"ז. ב"ק פ"ו מ"ד המדליק בתוך שלו עד כמה תעבור הדליקה וכו', ירו' ב"ק פ"ד ד"ה ע"ג תוספת' שם פ"ו מעשה שעברה דליקה את הירדן וכו' ובמכילתא משפטים פי"ד שלם ישלם המבעיר את הבערה הכל לפי הדלקה מעשה שעברה דליקה וכו'. שמ"ר רפ"ה נפלה דליקה וכו' עיי"ע גש (גוש) חלב. ובל"א נדה ל"ו: ולא מסתפא מר מדליקתא. ובהפעיל: בשבת פ"ב מ"א והלאה במה מַדליקין, ושם פ"ב מ"ז הדליקו את הנר. איכ"ר פ' קלים אדליקו בוציניא. ירו' ע"ז פ"ב דמ"א. אדלקון בוצינא. וממנו השם הדלקה, אדליקא שבת כ"ב: כ"ג. הדלקה עושה מצוה, ושם ל"א: הדלקת הנר, ירו' סוכ' פ"ג דנ"ג ע"ד הדלקת נר חנוכה, ירו' שבת פ"ב ד"ה ע"ג מצות הדלקה, ירו' תרומו' פ"ה דמ"ג רע"ג למשחה להדלקה, במד"ר רפ"ה הדליקתן] —

* דִּלֶקְטִיר [צ"ל דִּלֶקְטוּר] (פי' בל"ר dilector Liebhaber) פסיקתא דר"כ פ' החודש (צד נ"ו) שני דלקטירין מרדכי ואסתר מרדכי מבחוץ ואסתר מבפנים פי' שני אוהבים זה לזה וכן מצאתי בבט"ר להר' אייזלער ח"ב, י' והראיה לפי' זה מגי' הילק' בא רמז קצ"א סלקטירין והוא ג"כ ל"ר selectores הבוחרים זה לזה. והר' באבער פי' בע"א.

* דַּלֶּקֶת (hitziges Fieber) מל"מ (דברי' כ"ח, כ"ב) שם חולי המבערת הגוף. ירו' ע"ז פ"ב דמ"א. מעשה בחסיד אחד . . ולקה בדלקת וכו'.

דלר (= דְּלִרְיַא פי' בל"ר delirium טירוף הדעת Wahnsinn) בסוף רפואות דמי שאחזו (גיטין ע'.) היא מלמעלה והוא מלמטה אוחזתו דלריא. כבר פירשנו בע' גס [ג']. — (א"ב פי' בל"ר [dolor] כאב). *[אחי"ה עיי"ע גס ומ"ש. והנכון שהוא ל"ר הרשומ' בתחלת הערך. אבל לפי חילופי הגירסאות בע' גם הגזרה נשתנה ועיי' עוד ע' דרריא. ושם נסמן ס"א דלריא] —

דֶּלֶת (בל"מ, Thüre) בפ' מרובה בגמ' אין מגדלין (ב"ק פ':) דלת הננעלת לא במהרה תפתח מאי היא מר זוטרא אמ' לסמיכה[1]. פי' דלת הננעלת כיון שלא נענה בראשונה לא במהרה נענה כדכתיב (איכ' ג', ח') גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי. מר זוטרא אמר לסמיכה שכל מי שחזרו עליו לסמכו פעם אחת ולא נסמך שוב לא במהרה הוא נסמך כמפורש בסוף השוכר את הפועלין (ב"מ פ"ה סע"ב) שמואל ירחינאה אסיא דר' הוה [וכו'] הוה קא מצטער ר' למסמכיה וכו'[2]. רב אשי אמר כל המטיבין לו לא במהרה מריעין לו בכינוי אמר וכן רב אחא מדיפתי שאמר לעולם אין מריעין לו בכינוי אמר כלומ' אין מטיבין לו משום מלתיה דנפשיה כמפורש בפ' השותפין (ב"ב י"ב:) קרי רב אחא מדיפתי אנפשיה כל המריעין לו לא במהרה מטיבין לו[3]. — דלת אלמנה הנגררת אין נועלין בה בשבת[4] היכי דמי דלת אלמנה איכ' דאמרי דחד שיפא איכא דאמרי דחד גשמה[5]. פי' שיפא לוח אחד כדכתיב (חבקוק ב', י"א) וכפים מעץ יעננה ומתרגמינן שיפא[6]. ואמרי לה דלית לה כשמי ויש שגורסין

---

[1]) בנו"ג סמיכה אבל כגי' רבינו הובא בשט"מ לב"ק. [2]) וכפי' רבינו נמצא בשט"מ שם בשם הגאון ע"ש. [3]) ודע שלפנינו בב"ק הגי' רב אשי אמ' כל המריעין לו רב אחא מדיפתי אמ' לעולם אין מטיבין לו במהרה מטיבין לו לא ובב"ב י"ב: אי' קרי רב אחא אנפשיה כל המריעין לו לא במהרה מטיבין לו וכל המטיבין לו לא במהרה מריעין לו. וכונת רבינו במלת בכינוי ר"ל על עצמו קאמר כי רב אשי נתמנה ראש ישיבה עיי' ב"ב שם על כן אמר רב אשי על עצמו כל המטיבין לו וכו', ובענין רב אחא פי' בכינוי אמר כלומ' כינה והחליף דיבור רע לטוב ודעתו במה שאמר אין מרעין לו בהיפך אין מטיבין לו כלומ' כיון שהתחילו להטיב עם רב אשי שוב אין מריעין לרב אשי ואין מטיבין לרב אחא וכן מצאתי בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב וז"ל כל המטיבין לו הואיל והוטב לרב אשי דפתח בראש ישיבה לא במהרה מריעין לו שלא יסלקוהו וכו'. ועיי' עוד התוספ' ב"ק ד"ה לעולם וב"ב ד"ה כל. ולפי פירושנו תו לא קשה מידי. [4]) וכ"ה בדפ' וויניצי' רפ"ח ובריי"ף וברא"ש ובמ"מ פכ"ו מהלכי שבת הל"ט וכ"ה בכ"י א"פ (עיי' ד"ס עירובין צד קצ"ח:) ובדפוסי ש"ס לי'. [5]) בנוסחאותנו לי' וכן לי' בכ"י ש"ס. ואולי גם בערוך נשתבש וצ"ל איכ' דאמרי דלית לה גשמה כמו בסמוך בערך ובע' גשם ב'. [6]) שיפא או שיבא הוא בלי ספק ל"פ چوب ובל' הוצואריש çiba פי' עץ ארוך ועיי"ע

שיבא וגשמה, פי' שיבה שאינה נצמדת משני צדדיה והוא מלש' צמיד(ין) דמתרגמינן שיבבין [1]. פי' גשמה בית קבול של ציר שהוא כמלבן אלא יורדת ומשתקעת בארץ. בפ' המוציא תפילין בגמ' דלת שבמוקצה (עירובי' ק"א.). *[אחי"ה וכונת רבינו במלת מלבן נלפע"ד שהוא מל"ע מלאבן פי' יסוד הבנוי תחת המשקוף עיי"ע אָמַּת ח"א, קל"א. ולפי פי' זה יש ראיה נוכחת לפירוש מלת גשמה לפי גי' הרי"ף שהבאתי בע' גשם ב' ע"ש. וכגי' שניסחתי לעיל כ"ה בנכון בדפ"ר וכ"ה בכ"י ה"ב רק שם במקום כשמי הגי' כשאמי. אבל בשדפ"ע חוץ מדפ"ר בט"ס "ואמרי לה דלית לה גשמה ויש שגורסין שיבא ובשמה" ובע' גשם ב' הבאתי חילופי הנוסחאות מכ"י ש"ס וראשונים והוכחתי שעיקר הגי' או גשמה או כגי' הרי"ף גישתמא (= גישתאם). וגי' בשמה או בשמי טעות גמורה היא וצ"ל כשמה או כשמי. ובאמת ברש"י דפוס שונצינו במקום גשמה הגי' כסמי ובכ"י רש"י כשמא (הובא בד"ס שם). ולפי זה אם הוראת גשמה היא כדעת רבינו בית קבול אז נוכל להשות לגשמה גם גי' כשמה, כסמי והוא ל"פ נקב וחור עיי"ע גשם ב'. אבל לפירש"י כי "גשמה דילי"ש בריחים המחברין אותה" יש לפתור מלת כסמי על ידי מלת קיסמי, וכ"ה באמת בדפוס שונצ'. ופי' קיסם בל"פ עץ עיי"ע קסם א'. ופי' איכא דאמ' דלית לה גשמה (= כסמי = קיסמי) שאין לדלת בריחים והוא עץ ארוך כי בימי קדם לא היו להם בריחים קצובים עיי"ע אספתי ומ"ש בח"א, קצ"ו הערה א'. והלעז דילי"ש הוא בל"צ delais Sperrhaken. ופי' שיבה כמו שכתב כאן רבינו קשה להבין עפ"י גזרה אמיתית — ודע כי בדפ"ע חוץ מדפ' אמש' מן דלת אלמנה נדפס בערך בפני עצמו ולא ידעתי למה. — והקבוץ ירו' שבת רפי"ז דט"ז. דַּלְתוֹת הבית . . דלתות הכלים. ויק"ר פי"ד כשם שיש דְּלָתוֹת לבית כך יש דלתות לאשה] —

* דל"ת (אות רביעי של אלפ"א ביתא) שבת ק"ד. גימ"ל דלת גמול דלים. פסחי' נ'. וירו' סנהד' פ"י דכ"ח: עיי"ע אל"ף. ירו' מעשר שני פ"ד דנ"ה: תני אל"ף דל"ת וכו' אל"ף קדמיתא דל"ת דמאי. ירו' שבת פ"ז ד"י רע"ד היה דל"ת ועשאו רי"ש רי"ש ועשאו דל"ת חייב משום כותב ומשום מוחק. ויק"ר פי"ט ה' אחד (דברי' ה', ד') אם אתה עושה דל"ת רי"ש אתה מחריב את כל העולם כולו . . לאל אחר (שמות ל"ד, י"ד) אם אתה עושה רי"ש דל"ת נמצא את מחריב את כל העולם כולו. הביאו רבינו בע' ר' ב' ע"ש. והקבוץ בשבת ק"ג סע"ד דלתי"ן רישי"ן דלתי"ן] —

* דלתן בירו' סנהד' פ"א די"ח ע"ג ואעלוניה מן ההוא תרעא דלתן כ"ה בדפ' קראט' אבל לנכון בדפ' זיטאמי' דלהן פי' העלו אותו זקן שלא היה ראוי לעיבור שנה ודחפוהו מן השער שלהן עיי' פני משה שם.

דְּם (=דוּם, דַּיִּים פי' בל"ע ذام، ذيم האשים בדבר חטא eines Fehlers beschuldigen והיינו חשד ורנון אחר איש) בפ' אלו מגלחין בגמ' ואלו כותבין (מ"ק י"ח סע"ב) אמר אביי אמרה לי אם דומי מתא יומא ופלגא [2]. וכן בפ' כיצד אשת אחיו בגמ' הנטען על אשת איש (יבמו' כ"ה.) [3]. ובפ' רב"ג אומר אין גט אחר גט (יבמו' נ"ב.) ההוא דחליף אבבא דבי חמיה ונגדיה רב ששת ההוא מידַם הוה דְּיָמָה חמתיה מיניה [4]. ובס"ג דפ' אלמנה לכה"ג (יבמו' ס"ט: וע'.) דדיימא מעלמא, פי' מרננין עליה שגם אחר בא עליה זולתי הארוס [5]. ובר"ג דתינוקת (נדה ס"ו.) [6] (דמות) [צ"ל דומת] [7] עיריך עלתה ביך. פי' עין שלטה ביך שחושדין אותך לפי שאת רגילה לטבול ביותר את מרבה בתשמיש המטה לכי והבעלי לו לאלתר כשתעלי מן הנהר שטבלת בו קודם שתראי דם. איכא דאמרי א"ל לא [8] תגלי להו לחברותיך שאת מצטערת על כך שאת רואת דם דכי היכי דתהוי עלך בחד גיסא שתמהו עלייך שהיית רגילה לשמש תדיר ונתנו ביך עין נתנוהו עליך לאידך גיסא שכשיראו שאת מרובה לראות דמים הרבה יאמרו סימן יפה הוא לה שהאשה שדמיה מרובין

שף י"א. ופי' לוח אי' ג"כ בראב"ש ובריטב"א. ורש"י פי' קרש. [1]) פסוק צמידין לא מצאתי במקרא עם התרגום הנ"ל כי ביחזקי' ט"ז י"א, ושם כ"ג מ"ב אי' צמידים ותרג' שירין עיי"ע שר ד' אבל ראה זה מצאתי כי צמיד (במדבי' ל"א, נ') תרג' אונקי' שבבין ובכ"י תרג' שיבבין וא"כ תחת צמידין יש לתקן: צמיד. ובנו"ג ושבכין וכ"ה בערוך דפ' וויניצ' וצ"ל כמו בדפ"ר ודפ' אמש' שיבבין וכן תרג' אונקלי' ונזם (שמות ל"ה, כ"ב). ובע' שב ד' פי' רבינו בענין אחר ע"ש. [2]) בנו"ג דומי דמתא ובכ"י ו"נ וה"ב בט"ס בתיבה אחת דומימתא. [3]) ושם גי' רש"י כגי' רבינו דומי מתא ופי' כמו רבינו. [4]) וכגי' רבינו אי' ג"כ ברש"י ויפה פי' חשודה היתה חמותו ממנו. ובנו"ג בטעות מידם הוה דיים מחימתיה, אבל בקידושי' י"ב: לנכון כגי' רבינו וכ"ה ברש"י שם. [5]) כ"ה הצעת הש"ס ארוסה שעיברה רב אמ' הולד ממזר . . מסתברא מילתיה דרב דלא דיימא מיניה ודיימא מעלמא אבל דיימא מיניה אע"ג דדיימא מעלמא בתריה דידיה שדינן וכו' ע"ש היטב ובפירש"י. [6]) והובא בילק' תזריע רי רמז תקנ"ב. [7]) כמוכח בסוף הערך ע"ש. [8]) וכ"ה בילק' שם, ובנדה חסר בטעות.

בניה מרובין (נדה ח': ס"ד: כתובו' י':) ויתנו בך עין ויפסק הדם. *[אחי"ה התוספו' בנדה ס"ז. ד"ה כי היכי הביאו את דברי הערוך קצת בסיגנון אחר ע"ש. ורש"י פי' דימת עיריך בנות עירך שהיו מתקנאות ביך בחיבה שבינך לבעליך דימת לשון ליעוז פרלי"ץ [= בל"צ parler] ועיי' פירושו ליחזק' כ"ב, ד' וקלסה: דבה שהכל נדברים ביך פרלי"ץ בלע"ז ע"כ, וכן פירש"י לסוט' ריש כ"ז. מאמר דשמואל (שם כ"ו סע"ב וכ"ז רע"א) ישא אדם דומה ועל ישא בת דומה וכו' ופירש"י דומה נטענת ונדברת בפי כל על ניאופי' דומה לשון קלסה ודיבור כדאמרינן בנדה (ס"ו.) דומת עירך עלתה ביך וההוא לאו חשד הוא אלא דיבור יתר שהיו נדברים בה על חביבותה של בעלה ואף קלסה לשון דיבור יתר הוא וכו'. ומעתה בוא ראה כי גם במקום דמות של גי' הדפוסים בדברי רבינו בנדה צ"ל דומת וכבר נזדמנה גי' מוטעת זאת גם לריטב"א שגרס כן בחידושיו לנדה. אולם גם רבינו היטב ידע גי' מעולה כי בע' זהר א' הביא בציון מגיטין ס"ט סע"ב ליתי חוטא דזהוריתא דשדתיה דומה [בת דומה] וכ"ה בתשלום: בת דומה בע' שד א'. ופירש"י דומה בת דומה: אשה חשודה בת חשודה ע"כ וא"כ דומה או יותר טוב דימה פי' חשד עברה וכ"ה בל"ע דִים. ובילק' תזריע הנ"ל הגי' דימת עיריך כבנוסחאותנו וא"כ הנפרד דימה. והרמב"ן (הובא בחידו' הריטב"א לנדה) החזיק גי' מוטעת דמות עיריך ולכן פי' מה שפי' ע"ש. אבל ר"ח פי' יפה דומה: שמלעיזין עליה בני אדם שהיא מזנה וכו', עיי' תוספות סוט' כ"ז. ד"ה דומה ועיי"ע מזור] — (א"ב פי' רננת בנות עירך עלתה נגדך).

דָם (= דָמִים, דָמִין בסמיכות דְמֵי פי' מחיר ושווי כל דבר וכ"ה בל"ס דמיא Geld, Werth ועיי' גם ל"י τίμημα, τιμή) בס"ג דפרק בית כור (ב"ב ק"ז:) [1] אלא לדמי הכא נמי לדמי. אמר ר"ח ז"ל קבלנו מרבותינו קבלה רב מפי רב כי זה לדמי פירוש שמין את השדה שפי' חוץ משדה פלוני וכשיעור דמי אותה שדה שייר לעצמו המוכר בשדה שמכר ואם נשאר בשדה שפי' לו כי מכרה מתשעה קבין ולמעלה המכירה קיימת נוטל המוכר ממנו כשיעור דמי אותה שדה שאמרנו חוץ ממנה והשאר ללוקח ואם הנשאר פחות מתשעה קבין בטלה המכירה שפחות מתשעה קבין אינה נקראת שדה והוא בפירוש א"ל שדה פלוני מכורה לך וזה כגון זו ששנינו (ב"ב שם במשנה) האומ' לחברו חצי שדה אני מוכר לך משמנין ביניהן ואמ' ר' יוחנן ולוקח נוטל כחוש ואוקימנא לדמי [2]. בכריתות בפ' אמרו לו (י"ג:) ת"ר ולהבדיל בין הקודש ובין החול אלו דמים וערכים פי' בערך ערך [3]. ובר"ג דפ' איזהו נשך (ב"מ ס"ג.) ר' ינאי אומ' מה לי הן מה לי דמיהן. פי' נתן לו תשעה כספים בשביל איפה של חטים והוקירה ועמדה בי"ב כשם שמותר ליקח האיפה של חטים כך מותר ליקח י"ב כספים ששוה עכשיו וכן הלכה [4]. ובפ' הזהב בגמ' ר' יהודה אומ' המוכר ספר תורה ובהמה (ב"מ נ"ח:) [5] אמר אמימר עד כדי דמיהן. פי' כפליים בדמיהן [6]. בפ' כל שעה (פסחי' ל"א: במשני' ול"ב. בגמ') פטור מדמי התשלומין ומדמי העצים "פי' לא תאמר חשובה [7] זו התרומה [שאכלת אתה] כאלו שרפה ונהנה הימנה וחייב לשלם כפי הנאתו אלא אפי' בעצים העומדין לשרפה אינו חייב לשלם דחמץ בפסח איסור הנאה היא" [8]. בכתובו' בפ' הנושא את האשה ופסקה עמו בסוף הפרק (ק"ג:) נכנס רבן גמליאל בנו אצלו מסר לו סדרי נשיאות ואמר לו נהוג נשיאותך בדמים. פי' הגאון טעם הדבר שלא תראה כרץ אחר שררה אלא כאדם שמקחו גדול

[1] כן הוגה לנכון בכ"י אשר לפני ע"י הרב החכם ר' אברהם מונילים ז"ל תחת שבוש של דפוסי ערוך בס"ג דפ' המוכר את הבית! אי לזאת לי' מראה מקום. ובע' כפנת הביאו הדפוסי' לנכון ע"ש. [2] בגוף הדבר פי' כן גם הרשב"ם וסיים וכן פי' ר"ח. וכן הובא הפי' הזה בשם ר"ח ור"ת בשט"מ לב"ב במקומו ע"ש. ובפי' רגמ"ה כ"י לב"ב מפורש בענין אחר וז"ל בסיום פירושו: אלא לדמי לעולם חציו בדרום נוטל ואם היה זיבורית ינכה לו מן הדמים ואם עידית יחזור לו לוקח מעות וכו'. ולשטה זו עולה פי' הראב"ד הובא בשט"מ שם בשם הרשב"א ע"ש היטב. [3] ושם בדפוסי ערוך בל תמצאנו אבל בכ"י ק"ט א' ובהגיעי לשם אי"ה אערוך לפניך זאת ההוספה. וצ"ע שר"ב והגרי"ב לא הרגישו בהשמטה זאת מאומה וגם נעלם מעיני שי"ר ז"ל בתולד' ר"נ הער' ס"ב. [4] ובריטב"א ובשט"מ הרבה שיטות בזה הענין ע"ש. [5] ובמקום ובהמה נשתבש בדפ"ר או בתו ובשדפ"ע חסר כלל. [6] וכן פירש"י. [7] כ"ה בדפ"ר ובד' אמש' אבל בד' פיז' וויניצ' בט"ס תשובה. ובכ"י ל"ד חשוב וכ"ה בפי' ר"ח. [8] עד כאן הועתק מפי' ר"ח לפסחי' צד נ"ג. והנה ר"ח מיים עוד בזה"ל: ולית ליה לכהן לשרפה וליהנות ממנה ע"כ, וכבר עמד בזה הרב המו"ל שלפי סיום זה משמע אי לאו חמץ היה הכהן יכול לשרפה וצ"ע הא תנ' פ"ח דשביעית דלא נתנה אלא לאכילה ושתייה וסיכה אבל הנאת כילוי אסורה עיי' תוספ' פסחי' מ'. ד"ה כדי ול"ד. ד"ה מחמיץ. יבמו' ס"ו: ד"ה אין לו ושבת כ"ו. ד"ה מדליקין. ורבינו בעל הערוך בעומק ידיעתו נשמר מזה, אי לזאת השמיט בכונה סיום פי' ר"ח. ומו"ל פי' ר"ח האריך בזה מבלי שהתעורר על מ"ש בענין ההשמטה הכונית הזאת.

בעיניו ואינו מוכרו אלא בדמים יקרים. פ"א אפי' אם תהנה מהם דמים אעפ"כ לא תזלזל בפניהם. ס"א נהוג נשיאותך ברמים ברי"ש. פי' לא תזלזל נשיאותך בפני התלמידים אלא נהוג בהן ביד רמה [1]). — (א"ב תרג' אקנה מאותך [במחיר] (ש"ב כ"ד, כ"ד) אזבון מנך בדמים). *[אחי"ה ורמ"ל השמיט דברי ר"ב והביא משם עצמו ראיה מהתרג' ש"ב הנ"ל ומ"א י', כ"ח כאלו הביא רבינו את הדוגמאות. ועוד ימצא תרג' מחיר ע"י דמין במ"א כ"א ב'; ישעי' מ"ה, י"ג ועוד זולתו בתרג'. ובפסחי' קי"ב: אל תעמוד על המקח בשעה שאין לך דמים. ב"מ ה': בלא דמי. ב"ק מ"ו. דמי רדיא . . . דמי נכסתא. ב"ב ע"ז: ב"מ מ': הדמים מודיעין כיצד אמר לו וכו' וחכ"א אין הדמים ראיה. אימתי הדמים ראיה במקח וממכר עיי' רמב"ם פכ"ז מהל' מכירה, ח"מ סי' רל"ב סעיף ב'. ערכין פ"ה מ"ב דמי ידי עלי וכו' דמי עלי ומת לא יתנו היורשים שאין דמים למתים ועי"ש תוי"ט. ושם בפ"ה מ"ה לפי ני' המשניות דמי שור זה עלי עולה או דמי בית זה עלי קרבן. דמי צער . . דמי בושת עיי' ברי"ף רפ"ג דב"ק. קידושי' פ"א סע"א שויתיה לדמך תרתי מעי ובכ"י מ' א' וב' וע"י לפסחי' קי"ב: שוינהו (משוינא) לדמך תרתי מעי (פשיטי) ובנו"ג סכנתיך. וכתב הרב בעל ד"ס לפסחי' צד קע"ד: ואולי פי' לדמך לכספך שמכל כספך לא ישארו לך רק שני מעי ומשל הוא שתשפיל גדולתו ע"כ אבל עיי"ע הבא אח"ז] —

דָּם (Blut מל"מ וכן בל"ס דֵּם, דְּמָא ובל"ע ܕܡ، ܕܡܝ، ܕܡܐ) בפ' כיצד צולין בגמ' הפסח שנזרק דמו (פסחי' פ':) ובפ' הקומץ רבה בגמ' נטמא הקומץ (מנחו' כ"ה.) דם שנטמא וזרקו בשוגג הורצה במזיד לא הורצה. רבינא אמר טומאתו בין בשוגג בין במזיד, זריקתו בשוגג הורצה במזיד לא הורצה ר' שילא [2]) אמ' זריקתו בין במזיד בין בשוגג, טומאתו בשוגג הורצה במזיד לא הורצה ולר' שילא הא קתני [3]) בין בשוגג בין במזיד הכי קאמ' נטמא וכו' (מנחו' כ"ה סע"ב). בפ' ד' מיתות בסוף הלכה המגדף (סנהד' נ"ט:) כשבאו בני נח התיר להם דכתיב (בראשי' ט', ג') כירק עשב נתתי לכם את כל, יכול לא יהא אבר מן החי נוהג בו ת"ל (שם ד') אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו, יכול אף בשרצים כן ת"ל אך מאי תלמודא אמר רב הונא דמו מי שדמו חלוק מבשרו יצאו שרצים שאין דמן חלוק מבשרם. ובפ"ק דכריתות בגמ' האוכל חלב (ד':) כל חלב וכל דם לא תאכלו (ויקרי ג', י"ז) ר' אומר [4]) מה חלב מיוחד שחלבו חלוק מבשרו ואין מצטרפין זה עם זה אף דם שדמו חלוק מבשרו אוציא דם שרצים הואיל ואין דמן חלוק מבשרן שמצטרפין זה עם זה והא מהכא נפקא מהתם נפקא [5]) וזה לכם הטמא (שם י"א, כ"ט) לימד על דם שרץ ובשרו שמצטרפין ולא מן היקישא [6]) סלקא דעתך אמינא הני מילי לטומאה אבל לאכילה לימא לא אשמעינן היקישא לאכילה, אמר רבינא הואיל וכך [7]) דם נחש ובשרו מצטרפין מאי קמ"ל היקישא סד"א שרץ דאיתרבי לטומאה אתרבי לאכילה אבל נחש דלא איתרבי לטומאה לא איתרבי לאכילה קמ"ל היקישא כל מילי דאין דמו חלוק מבשרו משמע. "פי' מה חלב מיוחד שחלבו חלוק מבשרו שחלב אסור ובשר מותר ואין מצטרף זה עם זה שאם אכל חצי זית חלב וחצי זית בשר אין מצטרפין זה עם זה דכל איסורין שבתורה אין היתר מצטרף לאיסור ואפי' בקדשים כדתניא (פסחי' ע"ט. זבחי' כ"ה: ק"ט סע"א; מנחו' ט' סע"א, כ"ו. בכורו' ל"ט. מעילי' ט"ו: תוספתא פסחי' פ"ו, תוספתי' דזבחי' פ"ד) ר' יהושע אומ' כל הזבחי' שבתורה נשתייר מהן כזית בשר [8]) כזית חלב זורק את הדם כחצי זית בשר כחצי זית חלב אין זורק את הדם, אף כל שדמו חלוק מבשרו [אין מצטרף] אההוא אוציא דם שרצים שאין דמן חלוק מבשרן דזה וזה אסורין באכילה מצטרפין זה עם זה, כדתנן במסכת מעילה (י"ז.) דם השרץ ובשרו מצטרפין בכעדשה" [9]). בפ' השוחט אחד בעוף בגמ' השוחט את המסוכנת (חולי' ל"ז.) מסוכנת דשריא מהכא וחלב נבלה וחלב טרפה (ויקרי ז', כ"ד) חלב חלב למה לי זו היא שאין חלבה חלוק מבשרה ואי זו זו מסוכנת (ל"ז: ושם בקצת שינויים) פי' זו היא שאין חלבה חלוק מבשרה אלא הכל אסור וכל שכן החלב. יש לך אחרת

---

[1]) וגי' ברי"ש אי' בנוסחאותנו ופירש"י ברמים: שתהא יושב בין הגדולים ע"כ ובמהדורא קמא (הובא בשט"מ) פירש"י נהוג נשיאותך ברמים שתהא יושב בין הגדולים כעין המלך שישב במלכותו וגדולי מלכותו סביבותיו והוא מתפאר בהם ע"כ. [2]) וכ"ה בפסחי' אבל במנחו' רב שילא. [3]) וכ"ה במנחו', אבל בפסחי' אי' אלא הא דקתני וצ"ל כמו בכ"י מ' ב' והא קתני. [4]) בנוסח' לי' אבל בפי' רגמ"ה כ"י לכריתות שאחריו נגרר רבינו אי': לכדרבי דאמר. [5]) כ"ה לנכון בכל כ"י, ובדפ"ע נשמט. [6]) בנו"ג אי לאו היקישא. [7]) וכה"ג בפי' רגמ"ה, ובנו"ג הלכך. [8]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וכ"ה בפי' רגמ"ה. [9]) עד כאן הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לכריתות (בקובץ כ"י אנגייליקא דף קס"ח:) מלה במלה. ובמעיל 'בנוסח' אי' מצטרפין זה עם זה ופירש"י לכעדשה.

כיוצא בה חולה וסופה למות שנשחטה חלבה אסור ובשרו מותר [1]. דם היוצא מפיו ומפי האמה טהור בר"ג דפ' דם הנדה (נדה נ"ו רע"א ע"ש). ובס"ג דפ"ק דר"ה (כ"א.) [מהיכא את] א"ל מדמהריא א"ל דם תהא אחריתי [2]. דמים לו (שמות כ"ב, ב') בין בחול בין בשבת בגמ' דפ' בן סורר ומורה (סנהדר' ע"ב רע"ב). פי' חיים לו דמיו בתוכו. בילמדנו ויאמר משה לחובב (בתנחומי' וילק' בהעלתך ל"י) כי לדם אעשך ודם ירדפך אם לא דם שנאת (יחזק' ל"ה, ו') בשביל כך דם ירדפך וכי שונא היה עשו את הדם הרי אין מעשיו אלא שפיכות דמים שנאמ' (בראשי' כ"ז, מ') ועל חרבך תחיה. ומה הוא אם לא דם שנאת זה דם המלה. ובפרש' נקום נקמת (בתנחומי' ובילק' מטות ל"י) כשם שהיה שונא דם המלה ודם הקרבנות ואוהב דם להרוג נפשות שנ' ועל חרבך תחיה כך אף דם ירדפך. *[אחי"ה קצת מזה אי' בב"ר ס"פ ס"ג הובא בילק' יחזק' ס' רמז שס"ז כי לדם אעשך ודם ירדפך וכו' ועשו הוא שונא את הדם? רבי שמואל בר נחמן אמ' זה דם בכורה וקרבנות רבי לוי אמר זה דם של מילה וכו' ע"ש. — וכנ"ה דם ברית שבת קל"ה. ירו' שבת פ"ט די"ז. ירו' יבמות פ"ח ד"ט. דם נדה אדום דם בתולים אינו אדום דם נדה זיהום דם בתולים אינו זיהום דם נדה בא מן המקור דם בתולים בא מן הצדדין נדה ס"ה: עיי' תוספת' פ"ט וירו' סוף נדה ועיי' ש"ע יו"ד סי' קצ"ג. דם נבלות . . דם נכרית ודם טהרה של מצורעת. עדיות פ"ה מ"א ונדה פ"ד מ"ג. דם ניקוף מרצה כדם עולה, חולין ז' סע"ב עיי"ע נקף ב'. דם הניתז ושעל הסכין, חולין פ"ו מ"ו. דם שנתערב במים אם יש בו מראית דם וכו', שם מ"ה. דם הנפש, זבחי' פ"ג מ"א ומ"ב. דם השופי . . דם הקושי, נדה פ"ד מ"ו עיי"ע שף ג'. דם טוהר . . דם טהרה נדה פ"י מ"ו, מ"ז. דם הקזה כריתות כ': עיי"ע קז. רביעית דם . . דם תביסה עיי"ע תבס. ועוד הרבה מאמרים ודינים תלוים בדם ונלאתי להזכירם. ובהשאילה דמא דמעתא (ע"ז כ"ח:) ופי' רבינו בע' דץ א' דם שיש בעין, אבל עיי' מ"ש. דמא דרישא גיטין ס"ח: פי' חולי כאב הראש. דמא דחמרא (כתובי ס':) עיי"ע גרדון. ובדמו (של חלזון) צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרין, מנחו' מ"ד. עיי"ע חלזון. ופי' מיץ של חלזון. ועוד הושאל דם להוראת חיים כי הדם הוא הנפש. פסחי' כ"ה: מאי חזית דדמא דידך סומק טפי דילמא דמא דההוא גברא סומק טפי. ועיי' פירושו בע' מר ב'. סנהדר' ע"ב: הצל דמו של זה בדמו של זה עיי"ע נפש א'. סנהדר' פ"ד מ"ה דף ל"ז. אינו אומ' דם אחיך (בראשי' ד' י') אלא דמי אחיך דמו ודם זרעיותיו. וכן שם: דמו ודם זרעיותיו תלויין בו. כ"ה במשניות ובירו' ובכ"י מ' (עיי' ד"ס סנהדר' צד ג':) וכ"ה בב"ר פכ"ב פי' חייו וחיי תולדותיו. ירו' שבת פ"ב ד"ה: אדם הראשון דמו של עולם עיי' קרבן העדה שם. ואולי מזה הענין גם המאמר בקידושי' פ"א. ופסחי' קי"ב: הובא בסוף ערך הקודם. והקבוץ דָּמִים יומ' ט'. זבחי' נ"ג.] —

דם (= דָּמָה, דָּמָא, דְּמִי ענינו השתוות הנושא אל עצם אחר gleich, ähnlich sein וכ"ה בל"ס. ובנפעל נדמה gleichen ועיי' בפנים הערך) בפ' מרובה בגמ' ר"ש אומר בקדשים (ב"ק ע"ז סע"ב) ובפ' השוחט אחד בעוף בגמ' השוחט את המסוכנת [3] (חולי' ל"ח רע"ב), ובס"ג דפ"ק דבכורות (י"ב. וכ"ה שם י"ז. כ"ז. ונדה מ"א.) שור או כשב (ויקר' כ"ב, כ"ז) פרט לכלאים או עז פרט לנדמה. ובס"ג דפרק בהמה שהיא מקשה (חולין ע"ז:) ומאי ניהו נדמה הנולד מן התישה ודומה לכבש או הנולד מן הכבשה ודומה לתייש. *[אחי"ה ורגמ"ה כ"י לבכורו' י"ב. (בקובץ כ"י אנגייליקא דף ע"ג:) פי' פרט לנדמה היינו שאביו איל ואמו רחל אלא שדומה למין אחר ע"ש כי האריך. —והנפעל מן דמה = דמי כשהזכרנו בתחלת הערך. וכן בסוכ' נ"ב. צדיקים נדמה להם כהר גבוה ורשעים נדמה להם כחוט השערה. קידושי' ל"ב. לא נדמו לו אלא לערביים. שבת קנ"א: נדמה לו כבהמה, ושם קנ"ב. נדמה עליו כהרי הרים. חולין צ"א. כת"ח נדמה לו. סוטי' י"ד. נדמה להם למטה וכו'. והקל בבינוני דומה, הקבוץ דומין, דומות הרבה בש"ס למשל ברכו' ל"ג: ל"ד. ל"ד: נ"ה. ס"א. שבת ל"א: ל"ב. מ"א. צ"ח: ק"ח: קל"ג: עירובי' כ"א: נ"ד. יומ' ע"ד: ע"ה. ע"ה: ע"ז: סוכ' כ"ח:

---

[1]) גם זה שאב רבינו מפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקא דף ש"ב:) וז"ל שם: זו שאין חלבה חלוק מבשרה דתרוייהו אסירי חלב ובשר יש לך אחרת שחלבה חלוק מבשרה כלומ' והחלב טמא והבשר מותר עכ"ל. [2]) כ"ה בכל דפ"ע, וכ"ה בנוסחאותנו. ובכ"י ערוך ו"ו חסר המ"ם ואי' בט"ס מדהריא ובכ"י מ' מדניהריא ובכ"י ב' מדמהרוניא אבל ג"י היותר טובה היא לפע"ד ג' כ"י א"פ מ ד מ ת ר י א (הובא בד"ס ר"ה צד כ"ג:) והיא עיר Demetria הנזכרת אצל שטראבו ט"ז, צד אלף ע"ב (עיי' מאננערט גיאגראפיא ח"ה, של"ב) וקרובה היתה לארבלא באשור. ולכתיבת המלה דמתריא יפה עולה הנוטריקון דֹּם תֹּהא אחרִיתי. ורמ"ל הביא הנוטריקון בפנים כאלו מדברי רבינו הוא. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ובדפ"ר.

כ"ט, ר"ה י"ו, תעני' ח', ט"ו: ט"ז, י"ט: כ"ה: מ"ק י"ז, כ"א: כ"ה, חגיג' ט': י"ב: י"ג: יבמו' ס"ב, ס"ד, ק"ט: כתובו' ק"י, קי"א, נדרי' מ"ט: סוט' י"א: י"ב, י"ז, כ"ב: קידושי' ל"ט: מ': ע', ע"ב, ע"ו: ב"ק צ"ב: ב"ב נ"ח, צ"א: ק"י, סנהד' י"ז, ל"ח: נ"ב: צ"ט, ק"ב, ק"ז, ק"ח, ע"ז י"ח: ל"ה: מנחו' מ"ד, חולי' ח', מ"ד: בכורו' נ"ח, נדה ל': ובלש' ארמי דמי למשל: עירובי' ט"ו, דמי האי מרבנן וכו', שם כ"א סע"ב ואסברה במאי דדמי ליה וכו', נ"ד, כהלולא דמי וכו', ושם דמי האי מזיגא וכו', תעני' ד', צורבא מרבנן דמי לפרצודא וכו' עיי"ע פרצד, צרב ב', שם כ"א: דדמיין מעייהו לבני אינש, כ"ה: רדיא דמי לעגלא וכו' עיי' מאמרי על המלכים והשדים צד מ"ו והלאה, ב"ק פ"ה, דמית עלי כארי ארבה עיי"ע אריא, ארב ב', סנהד' ז', דמיא לצינורא וכו' דמי לגודא וכו' עיי"ע תגר ב', צנר ג', בדק, גד ו', יבמו' ל"ז: מי דמי, שם קי"ד: אמרה בדדמי, ע"ז ל"ח, והלאה שפיר דמי, נדרי' י': היכא דמי ועוד הרבה — פִּעל גיטין י"ט, וכי מפני שאנו מדַמין נעשה מעשה, ובבינוני פעול מנחו' י"ח, כִּמְדוּמָּה אני, ירו' ברכו' פ"ב ד"ה: כמדומה הייתי וכו', ב"מ נ"ט, כמדומה לי, סנהד' ס"ח, כמדומה אני וכו', תענית כ"ג, כמדומין אנו וכו', הוריות י', כמדומין אתם וכו', ובפַעֵל סנהד' מ"ז, מי קא מדַּמְית וכו', ירו' כתובו' פ"א דכ"ה ע"ד עד דאת מדמי ליה וכו', באתפעל אִידְּמִי והקבוץ אידמו, למשל: מגיל' ט"ז, גיטין נ"ז: קידוש' כ"ט: ב"מ פ"ה: סנהד' צ"ה, צ"ו, ק"ז, ע"ז י"ז: י"ח: ובבינוי הגוף ירו' שקלי' פ"ה דמ"ח ע"ד לא אידמינן, והתואר דוּמְיָא (וכ"ה בל"ס) מגיל' ב', מ"ק ד', סוכ' ל"א: סנהד' נ"ח, והרבה בש"ס, והשם דמות מל"מ ונאמר בסתם על כבוד ה' כמו נעשה אדם בצלמנו כדמותנו ומזה הענין ממעט הדמות יבמות ס"ג: ב"ר ס"פ ל"ד, מכילת' יתרו פרשי' ח' ממעט בדמות המלך, במד"ר פי"ט דמות גבורה של מעלה, ובלש' תרג' דְּמוּ או דמוי עיי' אונקל' לדברי' ד', ט"ו; ה', ח', ותרג' ירו' א' לשמות כ', ד'; ל' ל"ב, ל"ז, והקבוץ בפסיקת' רבתי פל"ג כמה דְּמוּיוֹת לכם וכו', ובענין דמות כבר הניף הרמב"ם את ידו החזקה במו"נ פ"א לחלק ראשון] —

דְּמָא (לדעת ר"ב מל"י ורו' daemon, δαίμων Geist אבל לפע"ד מלש' ערבי دمية ובקבוץ دمى פסל ודמות נעבדה Idol) תרג' ויעש אפוד ותרפים (שופטי' י"ז, ה') ועבד אפוד ודמאין. פי' בל"י ורומי רוחות ודמות רוחות הן רוחות טהרה הן רוחות טומאה). *[אחי"ה וגם רמ"ל החזיק בגזרה זו וטעות היא מכמה טעמים, ויותר נכון חשב החי' לעווי להשוותו עם מלה סורית דמיא das Aehlicnhe והוא מערך הקודם ועניינו דמות אבל היותר נכון כי המלה ממש ל"ע הרשום', ועוד י"ל כי דמאין בתרג' שופטים שם ועוד י"ח, י"ד, י"ז, י"ח, כ' הוא כמו דמומה בתר"י א' לדברי' כ"ז, ט"ו שהעתיק תועבת ה': כל דמומא דסני וכו' והוא מל"ע دميم פי' תועבה והקבוץ دمائم ונראה שלזה נתכוין התרג' בפסל מיכה להעתיק בכל מקום תרפים ע"י דמאין והוא ממש כמלת דמאים הקבוץ הערבי הנ"ל והטעם ששנה העתקת תרפים כאמור נלפע"ד שמלת תרפים נופל על לשון רומית turpis פי' מנוול ומתועב, ובעמת"ר ללעווי נשמטה מלת דמומה וכן נפקד מקומה במתורגמן של ר' אליהו, — ועוד דעתי נוטה כי דמאין הוא הקבוץ מן דמא וזה הוא בל"י האמצעי θέμα פי' מצבת אבן Bildsäule עיי' ע"מ של מיורסיאוס קפ"ה] —

* דָּמָא, דָּמָה, דּוּמָא, רָמָה (שם גוי אחד) דמא בן נתינה ע"ז כ"ג סע"ב, קידושי' ל"א, ובירו' קידושי' פ"א דס"א, וירו' פיאה פ"א דט"ו ע"ג דמה בן נתינה, ובע"ז כ"ד, ודמא שמו, ובתוספת' פרה פ"א ודומא שמו ובכ"י ש"ס ע"ז שם ובילק' כ"י ורמה ובילק' תרומ' רמז שס"ד ורמא וכ"ה באה"ת בקידושי', עיי' ד"ס לע"ז שם, ונ"ל עיקר הגי' בדל"ת וזה מה שנא' בילק' חקת רמז תשנ"ט והיו קורין אותה (הפרה האדומה) דמת דמת והיינו על שם בעלה עיי' יב"ר לברילל ח"א 126.

דַּמַּאי (נלפע"ד לגזור אומר מל"ע ذام، ذيم פי' חשוד לדבר עברה einer Schuld verdächtig עיי"ע דם א', עיי' בפנים הערך). בפ' הזהב בגמ' ונותנה למעשר שני (ב"מ נ"ד רע"א) ת"ש מהא דתנן[1]) בריש מסכת דמאי (פ"א מ"ב) דדמאי אין לו חומש ואין לו ביעור הא קרן יש לו וכו', ובפ' אלו הן הלוקין בגמ' אכל טבל (מכו' ט"ז סע"ב) כתנאי תנן בפ"ד בדמאי (מ"ג) ר' אליעז' אומ' אין אדם צריך לקרות שם על מעשר עני של דמאי וחכ"א קורא שם ואינו צריך להפריש וכו'[2]), ובפ' בהמה המקשה בגמ' ר' שמעון שזורי אומר (חולין ע"ה סע"ב ועיי' מנחו' ל' סע"ב) דתנן בפ"ד דמאי (מ"א) תרומת מעשר של דמאי שחזרה

[1]) בנו"ג לי'. [2]) וכ"ה בירו' ובנדרי' פ"ד. וכ"ה במכו' ובכ"י דמאי אבל בנו"ג בדמאי למעשר.

למקומה ר"ש שזורי אומר אף בחול שואלו ואוכלו על פיו. פי' שואל את עם הארץ שקנה ממנו ואומר הפרשת תרומה אם יאמר לו מעושרין הן אוכל על פיו. ותניא בתוספת' דמאי (רפ"ה) יותר על כן אמ' ר' שמעון שזורי הפריש תרומ' ומעשר וכו' עד שכשם שאימת שבת על עם הארץ כך אימת דימוע על עם הארץ ואם אמר כבר הוצאתי אני ממנו מעשר נאמן. פי' כיון דידע עם הארץ עונג שבת וסעודת שבת קבע וקובעת למעשר אם לא הפריש מעשר אינו משקר שאימת שבת עליו כך יש אימת דימוע עליו וכיון שהפריש החבר תרומת מעשר מן הדמאי ואח"כ חזרה למקומה ונתערבה ואומר לעם הארץ כך וכך אירע לי שמא הפרשת ממנה תרומת מעשר אימת דימוע עליו מימר אמר כיון שהפריש ממנה ואח"כ נדמעה חמורה היא ואינו משקר. פי' דמאי כבר פירשנו בע' ד [1]. פי' אחר מלשון ד י מ י ת י אם יצא ממנו מעשר אם לאו. פ"א ד י ן מ א י מתוקן או לא. ובגמ' דבני מערבא (ירושלמי מעשר שני ספ"ה דנ"ו סע"ד וירושלמי סוטה פרק ט' דכ"ד רע"ב) מפורש דמי תיקן דמי לא תיקן [2]. בריש דמאי (מ"א) הקלין שבדמאי. פי' שנהנין מהן ואין צריך להפריש מהן דמאי שבאין מההפקר [3]. (א"ב פי' בל"י דבר של המון ויש ספק אם המון העם מעשרים תבואתם). *[אחי"ה כונת ר"ב על ל"י δῆμος עם והתואר δημόσιος דבר של המון dem Volk angehörig ורבים וכן שלמים (ובתוכם גם מהרז"ף בהקדמה לפירו' אהבת ציון למסכ' דמאי) הסכימו לפתרון של ר"ב זה וכן הביא בעל כ"כ בשם י"מ והוא בעצמו פי' מענין דמע שהוא לשון ערוב. והרב החכ' שטיין פי' כמו כן ולדעתו (טערמינאלאגיע צד י"ז) אות ע' נבלעה ובמקום דְמָאִי צ"ל דְמָעְאִי. ולעווי פותרו כמו דָמִי פי' שוה כלומ' דעת נוטה ואפשר הוא אם מעושר אם לא. וזה קרוב לפי' רבינו ד י מ י ת י (ich muthmasse). וכל זה איננו שוה לי וגם שלשה פירושי רבינו קשים להלמן (וכפי' אחר דין מאי אי' גם ברע"ב לברכו' רפ"ז וז"ל דמאי פירות עמי הארץ קרויים דמאי כלומ' ד א מ א י ועיי' קרבן העדה ופני משה לירו' סוף סוטה). ואשר נ"ל אחר עיון גדול כי מלה דמאי (על משקל וַדַאי שהוא הפכה) נגזרה מע' דם א' ובהוראה הכתובה שם ובתחלת הערך דכאן וענין המלה תבואה ה ח ש ו ד ה כלומ' שחושדין את עם הארץ אם היה מעשרה או לא. והנכון לנקדו דָאמִי כמו בל"ע דַאִים, דֹאם אבל למען השותו להפכו: ו ו ד א י החליפו רז"ל אותיות המלה. וכפירושי זה מצאתי ברע"ב שפי' כן לפי הענין עיי' בדמאי רפ"א וז"ל ודמאי הם התבואה והפירות הנקחים מעמי הארץ שהם ח ש ו ד י ם על המעשרות וכו' וכן פי' רע"ב בריש פ"ד שם וז"ל תרומת מעשר של דמאי להכי נקיט תרומת מעשר דעמי הארץ נ ח ש ד ו עליה וכו' והועתק כן מפי' הר"ש לדמאי שם. ולפע"ד זה ג"כ פי' הירוש' (סוף מעש' שני וירו' סוט' הנ"ל) דמאי דמי תיקן דמי לא תיקן פי' ענין דמאי הוא: חשד אם תיקן עם הארץ חשד אם לא תיקן. והראיה שעיקר כתיבת המלה היתה בתחלה דאמי או בלא אלף דמי נראה מהקבוץ בירו' דמאי פ"א דכ"ב רע"א וארימיתון דְמִיָן. ושם וארימון דמיין. וכ"ה בירו' שקלי' פ"ה דמ"ח רע"ד. — וכנ"ה מלבד ציונים הנ"ל בדמאי פ"א מ"ג. מ"ד; פ"ב מ"א. מ"ד; פ"ג מ"א. מ"ג. מ"ד. פ"ד מ"א (ותחלת המשנה הלוקח פירות ממי שאינו נאמן וכו' ראיה מפורסמת לפירושי הנ"ל דמי שאינו נאמן הוא חשוד ובזה היה מכנה את דמאי). ושם מ"ג. מ"ד; פ"ה מי"א; פ"ז מ"ה. שבת פ"ב מ"ז דף ל"ד. אין מעשרין את הודאי . . . אבל מעשרין את הדמאי. סוט' מ"ח רע"א אף הוא ביטל את הוידוי וגזר על הדמאי עיי' בע' ד (דד) בחילופי הנוסחאות. ועיי' ידי אליהו תקון ק' דף נ"ג ע"ב. — בדיני דמאי עיי' הרמב"ם פ"ט מהלכות מעשר] —

דִּמְדּוּם (ענינו נשף בערב יום ולילה Morgen-dämmerung, Abenddämmerung ועיי' בפנים הערך) בפ' תפלת השחר בגמ' ר' אליעזר אומ' העושה [תפלתו קבע] (ברכו' כ"ט:) ובפ' כל כתבי

---

[1]) זה עיקר הגי' עיי"ע ד (דד) ובדפ' אמש' בלא דקדוק בע' דד —. וקרוב לפי' רבינו בענין מאמר הנ"ל אי' ג"כ בפי' רגמ"ה כ"י אנגייליקא דף של"ה. וז"ל: תרומת מעשר של דמאי אין צריך להפריש אלא תרומת מעשר אבל תרומה גדולה דחייב מיתה ובה היו מחמירין אין צריך להפריש והכי קאמ' תרומת מעשר שהפרישה מדמאי ונתערבה אח"כ לדמאי לא מיבעיא בשבת דיום עונג הוא כיון דאין רשאי לישב בתענית דשואלו לעם הארץ שקנה ממנו הדמאי הפרשת ממנה תרומת מעשר ואוכלו בשבת על פיו אלא אפי' בחול נמי שואלו ואוכלו על פיו עכ"ל ועיי' עוד פירש"י למנחו' ל': ד"ה ה"ג ובר"ש לדמאי פ"ה מ"א. [2]) זו היא גי' היותר נכונה וכן גורס בעל פני משה בירו' מעש' שני מבלי שהזכיר את רבינו. ובנו"ג במ"ש שם: דמאי דמי תיקן דמאי לא תיקן ובירו' סוט' הנ"ל אי' בפעם שנית ו מ י לא תיקן וצ"ל דמי כגי' רבינו. [3]) ובע' קל פי' קצת בע"א ע"ש.

הקודש במימרות דר' יוסי (שבת קי"ח:) אמר ר' חייא בר אבא [1]) מצוה להתפלל עם דמדומי חמה אמ' ר' זירא מאי קראה ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים (תהלי' ע"ב, ה'). פי' יראוך עם שמש בשחר ולפני ירח היינו דמדום ערב כלומ' קודם שקיעת החמה. ובב"ר פי"א ויברך אלהים את יום השביעי אבל יעקב שכתוב ביה שמירת שבת [שנאמר] ויחן את פני העיר (בראשי' ל"ג, י"ח) נכנס עם דמדומי חמה וקבע תחומין מבעוד יום וירש את העולם שלא במדה. *[אחי"ה ובירו' ברכו' פ"ד ד"ז סע"ב הביא ראיה אחרת בענין מאמר דשבת קי"ח: וז"ל דירו' הנ"ל: א"ר יוסי בן חנינא ויהא חלקי עם המתפללים עם דמדומי חמה מה טעם על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא (תהלי' ל"ב, ו') מהו לעת מצוא לעת מיצוי של יום ופי' מהרז"ף באהבת ציון מצויו מציאתו והוא בשחרית שהוא תחלת מציאתו עכ"ל וקרוב לזה פי' בעל פני משה לעת מיצוי של יום: כשהשמש יוצא וזורח ומצוי הוא על הארץ עכ"ל ולפע"ד נראה שכיון על לשון דקרא (הושע ו', ג') ונדעה נרדפה לדעת את ה' כ ש ח ר נכון מ ו צ א ו. אבל בפי' מבעל ספר חרדים אי' מיצוי של יום: שמתמצה השמש מעל הארץ וכלה, לשון ונמצה דמו על קיר המזבח ע"כ וכן נ"ב בפי' המהרש"ם מיצויו: לתמצית דם התמצית כלו' לסופו ע"כ משמע דקאי על תפלת מנחה וכן נראה מפירש"י לברכו' כ"ט: ד"ה לייטי במערבא ע"ש היטב וכפי' מאיר נתיב לירו' ברכו' שם, אולם מ"ש וכן משמע מדברי ר"ח הנזכרים בהגהו' מיימניות פ"ז מהלכו' תפלה הלכה ג' צ"ל מדברי ר' נ ס י ם ג א ו ן ע"ש בהגמיי"מ. — וכנ"ה בירו' תרומו' פ"ח דמ"ו. תיפתר שנולדה לה ספק טומאה עם דימדומי חמה. ירו' מעשרו' רפ"ד דנ"א: תיפתר בשלקטום עם דמדומי חמה. ירו' פסחי' ספ"ח דל"ו ע"ב תיפתר בשניקבר עם דמדומי חמה. ושם רפ"ה דל"א סע"ג ושל בין הערבים עם דמדומי החמה וכו' וירו' קידושי' פ"א דנ"ט: מעיר והולך עד דימדומי החמה. ירו' מ"ק פ"ג דפ"ג. בערב שבת עם דמדומי חמה. ונגזרת המלה לדעת הח' פליישער (בהוספותיו לעמת"ל ללעווי ח"א, תמ"ג) מפעל ערבי دمدم פי' השפל ודכא לארץ platt niederdrücken וממנו בהשאילה דמדומי חמה Unterdrückung des Sonnenlichtes in der Dämmerungszeit. ועוד הושאל הפעל בבינוני פועל מדוּמְדָּם, מְדַמְדָּם על דעת אדם שהושבה במחשכים ועניננו נרדם ויעף verdunkelten Geistes, betäubt, bewusstlos sein, ירו' תרומו' פ"א ד"מ ע"ד שיכור מהו שיברך א"ל אכלת ושבעת וברכת ואפי' מדומדם (ועל ירו' זה כיוונו בעלי תוספות עירובין ס"ד. ד"ה שכור, והרא"ש בעירובי' פ"ו סי' ה'). שהש"ר פ' כמעט: דהוה מדמדם כל ההוא ליליא וכו' —. והנה רבים אומרים כי דמדומי נגזר מן אדום וכן כתב המהרש"ם בפ"ד דברכו' ירו' הנ"ל וז"ל דמדומי חמה לשון אודם דהיינו בתחלת היום ובסוף היום החמה אדומה עכ"ל והנכון כמו שכתבתי למעלה. ועוד י"ל כי ד מ ד ו מ י החמה נגזר מל"פ دمدن ונאמר מתחלת זריחת השמש ועמוד השחר ועיי' יאהרביכער לברילל ח"א, ר"ט. והראשון עיקר] —

☞ דַמְדְמָנִיּוֹת (לדעת ר"ב ענבים מנטפים מיץ Trauben deren Saft fliesst והוא מפעל דמדם כמו דבדב עיי"ע ולפע"ד הוא ל"ע دمدام eine Art essbarer Pastinaken עיי"ע אדמדמני) ירו' דביצ' פ' אין צדיק (פ"ג דס"ב. וכ"ה בירו' שבת פ"א ד"ד.) דמדמניות שבכרם הרי אלו אסורות, נ"ל שמלה זו בירושלמי כמו דבדבניות שבתלמוד בבלי [2]). ואולי מלת אדמדמני מזה הענין ע"ש. פי' ענבים מנטפים מיץ מעצמן ונקראו דבדבניות שהם זבות משקה, ודמדמניות שזבות דם.

דוּמָה (פי' ענין שתיקה ושביתה וכינוי לקבר ובדרז"ל מלאך הממונה על המתים der Engel des Todtenreiches) בר"ג דפ' מי שמתו (ברכו' י"ח:) דילמא דומה קדים ומכריז להו. ובר"ג דחגיגה (ה' רע"א) והדר משלימנא ל ה ו [3]) לדומה. פי' שר הממונה על המתים. *[אחי"ה וכן פירש"י לברכו' שם דומה: מלאך הממונה על הרוחות. וכן פירש"י לשבת קנ"ב: במאמר שם: ואלו לדומה נמסרין הללו יש להן מ נ ו ח ה [4]) והללו אין להן מנוחה. ודע כי גם ערביים קדמונים האמינו במלאך הרוחות ששמו דומה עיי' החלוץ ח', ס"ב ולכן אני חוזר ממה שכתבתי בספרי על המלאכים והשדים צד מ"ח] —

* דֵימוּט ט"ס עיי"ע דֵּמָס ב'.

* דָמִיטִינוּם (מלך רומי האכזר Domitianus) ירו' שבת פי"ד די"ד ע"ד והוה מיתסי (ר' יוחנן) קומי ברתיה דדמיטינוס דטיבריא, ובירו'

---

[1]) בנו"ג עוד א"ר יוחנן אבל באגדת התלמוד לשבת לי' כמו שלי' בערוך עיי' ד"ס לשבת צד קל"ג. [2]) עיי"ע דבדבן.
[3]) כ"ה לנכון בכ"י ב' מ' ואגדת התלמ' ובילק' הובא בד"ס חגיג' צד ו'. [4]) כ"ה בכ"י מ' וא"פ עיי' ד"ס שבת במקומו.

ע"ז פ"ב ד"מ ע"ד הגי' בט"ס קומי דתימטינים. המלך רע מעללים הזה אחיו של טיטוס היה ובזמנו נסעו ר' אליעזר ור' יהושע ור' גמליאל לרומי אל מלך אכזר זה עיי' דרכי המשנ' למהרז"ף צד פ"ד.

דְּמַךְ (דְּמֵיךְ פי' בל"ס דְּמֵךְ שכב ולדעתי נגזר מל"ע نخ נטה ראש den Kopf neigen ובהשאילה שכב עם אבותיו כלו' מת) בב"ר פע"ג (ר"פ ע"ב) אמר ר' שמעון בן יוחי [1]) לפי' שזלזלה בצדיק לפיכך אינה נכנסת עמו לקבורה הה"ד (בראשי' ל', ט"ו) לכן ישכב עמך הלילה אמר לה עמך הוא דמיך עמי לית הוא דמיך. תרג' אם תשכב לא תפחד (משלי ג', כ"ד) אם תדמיך לא תדחל. *[אחי"ה בתרג' לפנינו הגי' אם תשכוב ותדמוך וכו'. והרבה נשתמש במלה זו התרג' להעתקת נרדם (יונ' א', ו' עיי' שם ה') נדמה, נדמית ובהעתקת שכב עיי' עמת"ר ללעווי וכן בדרז"ל בפרט בירו' ובמדרשי' ישנים למשל: ירו' כלאים ספ"ט דל"ב סע"ג ר"מ אידמיך ליה באסייא עיי"ע אסיא א'. והאלף נוספת, ושם בכלאי' עמוד ב' ציפריא אמרין מאן דאמר לן רבי דמך אנן קטלי' ליה וכו' אמרין ליה דמך רבי וכו' ושם בסוף העמוד כד דמך רב הונא ריש גלותא וכו'. ירו' מ"ק ספ"ג דפ"ג סע"ד ר' תנחום בר עילאי דמך בחנוכתא ר' דוסא דמך בריש ירחא דניסן . . ר' קרוספי דמך במועדא וכו'. ירו' שם דפ"ב. בלי' נקבה דמכת אחתיה וכו', רות רבה פ' ליני שכבי עד הבקר (רות ג', י"ג) ודמכת לה עיי' במ"כ. ועיי' ויק"ר פכ"ג וילק' רות רמז תר"ו. — ויק"ר פל"ד כד דמיך ליה בלילי ריש שתא וכו' פי' ישן ממש. ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב רע"ג כד דמך ר' אחא וכו' כד דמך ר' חנן . . כד דמך ר' יוחנן . . כד דמך ר' חנינא וכו' . . כד דמך ר' יצחק בן אלישוב וכו' כד דמך רב שמואל וכו' כיון דדמך נחתת אישתא מן שמייא וכו' ונפקת בת קלא ואמ' ווי דדמך שמואל וכו' כד דמך ר' יסא וכו' כד דמך ר' אבהו . . ר' אבהו מי דמך וכו', ובב"ר פס"ב הגי' כד דמך ובתנחו' ויחי אי' רב אבהו כשנטה למות. בירו' שם ר' יוחנן בן זכאי מי דמך אמר פנו הבית וכו' וכן בירו' סוף סוט' דכ"ד ע"ג ריב"ז מי דמיך פקיד ואמ' פנו חצר וכו' ונ"ל שבכל המקומות הנ"ל צ"ל בתיבה אחת מידמך וכ"ה בירו' ב"ק פ"ט ד"ז. כהדא איתת דר' בא בר חנה מידמכא וכו' ובקהל' רב' פ' מתוקה אוף למידמך לית אנן מישתבקין וכו' כ"ה לנכון במ"כ ופי' אף לישן אין אנו פנויין, ובקהל"ר שם דמך, וכד דמך הרבה שם. ויפה פי' בעל מ"כ לב"ר פס"ב כד דמך ר"ל כשמת ומיתת הצדיקים נוחה להם וכישן נדמה עכ"ל והראיה מהפסוק פן אישן המות (תהלי' י"ג, ד'). ותואר בל"ס דַּמָכָא der Entschlafene וכ"ה הקבוץ בירו' ברכו' פ"ב ד"ה רע"א אין מי דָּמְכַיָּא דוד שמיה עיי' בהרחבת הענין באיכ"ר פ' על אלה ועיי' בפי' אהבת ציון למהרז"ף במקומו ושם נתפרש מן דמכייא מן המתים וכן גי' ופי' המהרש"ס. ומעתה נוכל לקיים גי' מי דמך ופי' מי כמו מִן עיי"ע מי ופי' בשעת פטירתו והקבוץ ירו' ע"ז רפ"ג דמ"ב רע"ג מי דמכין פי' בעת פטירתם. והשם ירו' ע"ז שם כמה דלא חמתון בחייוי לא יחמינון בדמכותיה. ותרג' מתוקה שנת העובד (קהלת ה', י"א) בסימת דמִיכת גברא] —

דּוֹמִינֵי (לפי גי' רבינו הוא מל"ר ול"י אמצעית domine! δόμινε! פי' אדון! oh Herr! אבל עיי' בפנים הערך) בב"ר פרש' ח' נעשה אדם בצלמנו (בב"ר ספ"ח) [2]) למלך ואפרכוס שהיו בקרוכין והיו בני המדינה מבקשין לומר דומיני. ובמגילת איכ' היו צריה לראש ביבי דומינו [צ"ל דומיני] אמפרטור. ס"א יחי אדוני המלך. (א"ב פי' בל"ר אדון עיי"ע אמפרטור). *[אחי"ה ובע' אמפרטור הבאתי חלופי הגרסאות ע"ש. ועתה באתי להוסיף כי בכ"י ו"ו במקום ביבי גרס בט"ס כרכו. וגי' דומיני אי' לנכון בדפ"ר בתחלת הערך אבל בפנים הערך דומינו וכ"ה במדרש, ובשדפ"ע דמינו. ובהוראת אדון אי' המלה רק בציון שני וס"א הוא ממש העתקת שלש תיבות זרות אשר העתקנו באותיות רומיות בע' אמפרטור. וכנ"ה בעצם הוראה זאת באסת"ר פ' מהר ווי לאבוה דההוא גברא מעביד [צ"ל מיעביד] דומין פנטין קנמין קלטור עביד בַּלָּן סַפָּר ובילק' אמור כ"ג רמז תרמ"ג אי' ווי ליה לההוא גברא דעביד קומים פנטון קומים קלטור ואיתעביד בלן וספר. וא"כ קומין קלטור באסת"ר צ"ל ג"כ קומים קלטור. ותיבות דומין פנטין שוות בהוראה לתיבות קומים פנטון פי' κόμης πάντων נגיד על הכל וכן δόμινος πάντων (dominus) אדון הכל. ובויק"ר ספכ"ח הגי' מאן דעביד קומים בגרון מאן דעביד קומוס קלטור מאן דעביד מנסטאר פלטין וכו' (= minister p alatii או הגי' מנסטאר

[1]) וכ"ה בילק' ויצא רמז קכ"ט אבל בב"ר לי' בן יוחי. [2]) והגי' פרש' ח' לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע חסר ובכ"י ו"ו פפ"ח ובכ"י ה"ב פל"ח וט"ס הוא.

magister פי' שר ופקיד הבירה). ובע' קמים גרס רבינו בשם ויק"ר קומים קלאטור אנא עביד בלנא וספרא, ונראה שלא היו יתר תיבות זרות במדרש לפני בעל הערוך. ועוד הביא בערך הנ"ל פסיקתא דהעומר (פסיקת' דר"כ צד ע"ב) ווי ליה לההוא גברא דהוה עביד קומים פנטון קוזמוקלטור עביד בלנא וספר. ובנו"ג בפסיקת' שם קומס קלטור. אבל גי' רבינו תתכן ביותר והיא מל"י κοσμοκράτωρ פי' אדון עולם כמו שהעיר כבר ר"ב שם, ובאמת בפסיקת' רבתי בשלשת הדפוסי' הגי' קומוס קרטור (עיי' הערה ע' לר"ש באבער בפסיקת' דר"כ שם) ואותיות ל' ורי"ש מתחלפות בל"י כידוע. ונ"ל א"כ להגיה גם במקום קומים בגרון: קומים פנדון = פנטון. ומי שרוצה לקיים הגי' י"ל שהוא ל"ר אמצעית baccharium כוס יין וא"כ קומוס בגרון Becheraufseher פי' מי שמשגיח על הכוסות בשולחן המלך והוא היה מרואי פני המלך בסעודתו. — אבל מה שהביא רבינו בציון ראשון מב"ר פ"ח מבקשין לומ' דומיני גי' מוטעת נזדמנה לו וצ"ל הימני או הומנון [ὕμνος, ον] כדמוכח בע' אפרכוס ע"ש] —

☞ דימונקי (עיין בפנים הערך ומ"ש) הני קווקי ודימונקי היכי יהבינן להו (סנהד' ע"ד:). בעל הערוך גרס רמונקי בע' קווק ע"ש. *[אחי"ה אמת הדבר כי כן גרסו דפ"ע אבל בדפ"ר נוכל לקרות גם בדל"ת דימונקי וכ"ה בילק' ואתחנן סוף רמז תתל"ח קוואקי ודימונקי ובסנהד' קוואקי ודימוניקי. ובשאילתות וארא סי' מ"ב קוואקי ודמונקי ובסוף הסימן שם דמינקי וכ"ה ברי"ף ספ"ח דסנהדרי'. אבל בילק' דפוס שאלוניק הגי' ברי"ש רימונקי וכן ברא"ש רמונקי. וגזרת שתי המלות הזרות קשה עד מאוד. אחר עיון גדול נלפע"ד כי קווקי נשתבש מהמלה קמקי והוא בל"פ کفچه כף אשר עליו שמו הפרסיים הישנים עובדי אש מיני קטורת והשליכום באש, עיי' הקדמת אפיסטא להח' שפיעגעל ח"ב צד ס"ח. ובענין התבה השניה נ"ל אם דומינקי או דמינקי העקר אז תהיה מל"פ دمنه פי' נקב בתנור של נחושת; ואם הגי' רומינקי אז לפע"ד מורכבת המלה משתי תבות פרסיות رو, روی נחושת ומן مانه כלי, וא"כ הוא מין כלי נחושת, וכן פירש"י קווקי ודימוניקי: כלי נחושת שנותנים בהם גחלים וכו'. ורבינו פי' בע' קווק כפי' ראשון: מיני מחתות שמוציאין בהן אש ומוליכין לע"ז ביום איד שלהן וכו'. ובפ"א נגרר אחר פי' השאלתות וארא ססי' מ"ב מבלי שהזכירו ע"ש ומ"ש בעה"י בהגיעי לשם. ועל כל פנים הוברר שכלי תשמישי אש איכא במשמע ופי' היכי יהבינן להו לנורא כדאי' ברי"ף כ"י (הובא בד"ס לסנהד' במקומו וכצ"ל בכ"י ש"ס במקום נורא) וכן הגהת המהרש"ל ראיה לדברי, וכן פי' בה"ג הלכות עבודה זרה כגון קוואקי ודומנקי דפלחין לבי נורא בשעת הגזירה עכ"ל. ושעת הגזירה היא לפע"ד עת צרה תחת ממשלת הסאסאנידים וביום חג של קבוצת האש פרצו החברים בבתי ישראל ולקחו כל אש ונרות והוליכו אותן לבית תפלתם, הנקרא اتشدان = מקום והיכל האש, עיי' ספרי על המלאכים והשדים צד י"ב. ועל זה כיון סיפור הש"ס בגיטין י"ז. ויפה פי' בשאילתות שם ובלי מקור בפ"א בע' קווק, ובמלכות פרס היו חברים שלהם מחזרין בכל בתי ישראל ומכבין הנרות וחותין הגחלים ומוליכין לבית אור שלהן שהוא ע"ז וכו' ע"ש. וכל הענין המסופר מורה באצבע ששתי מלות הנ"ל מגזע לשון פרסי מחצבן בעבור זאת לשוא עמל החי' רימ"ז (בט"ר ח"א, צ"ט והלאה) לבארן מל"י. ובפי החי' לעווי אין מענה בביאור המלות הנ"ל] —

דָּמוּם (דימום צ"ל דומוס בל"י δόμος = בל"ר domus) בית ובנין ועוד נדבך ושורה (Reihe, Schichte) כר"ג דפ' הבונה (שבת ק"ב:) אפי' העלה והניחה [1]) ע"ג דימוס של אבנים חייב. ובס"ג דפ' הבית והעליה (ב"מ קי"ח:) העלום ע"ג דימוס ונפלו והזיקו כולן חייבין [2]). ובפ' נגמר הדין בגמ' ולא היו קוברין (סנהד' מ"ח.) ת"ש נפש שבנאו לשום חי מותר בהנאה הוסיף בו דימוס אחד לשם מת אסור [בהנאה]. ובס"ג דפ' משוח מלחמה (סוט' מ"ד.) אם הוסיף בו דימוס אחר [3]) חוזר. פי' נדבך. (א"כ פי' דומוס בל"י יסוד ובסים הבנין וגם נקרא כן סדר לבנים ואבנים לבנות). *[אחי"ה ולכאורה פי' נדבך של רבינו ג"כ מזה הענין ורבינו בע' נדבך פי' בעצמו מלה זו בזה"ל ובתלמוד שמו דומוס והוא שורת בנין החומה ע"כ. והרוחנו מזה

---

[1]) כ"ה גם בכ"י מ', ובנו"ג והניח. [2]) בנו"ג ואם הניח אבן על הדימוס והזיקה כולן חייבין לשלם. אבל מתוך פי' הראב"ד הובא בשט"מ לב"מ משמע כגי' רבינו וז"ל הראב"ד וכולן שהעלוה על דימוס ונפלה והזיקה כולן חייבין פי' כולן אותן שהעלוה וכו' ע"ש. ובירו' ב"מ פ"י די"ב ע"ג אי' העלה על גבי (בימוס) [וצ"ל דימוס] והיה מפקפק בה וכו' עלתה וישבה בדימוס ונפלה פטור. ושם קצת קודם: להעלותו ע"ג דימוס וכו'. [3]) בנו"ג אחד וכ"ה בדפ' אמש'.

עוד כי גם רבינו ידע היטב כי עיקר הגי׳ דומוס וכ״ה בפי׳ ר״ח כ״י לסנהד׳ שם (בקובץ כ״י אנגיילִיק׳ דף ק״ג:) וכן גורס שם ר׳ נתן א׳ יעשה דומוס על קברו וכו׳ ובנו״ג דימוס וצ״ל בכל מקום דומוס וכ״ה בל״ס דומסא. וכנ״ה לנכון בוי״ו בירו׳ עירו׳ פ״א די״ט רע״א כדי לקבל עליו דומוס של ארחין לאורכו . . דומוס של ארחין לרחבו. אבל כתיבת דימוס היותר רגילה עיי׳ מלבד המקומות הנ״ל עוד ירו׳ שבת פ״ז ד״י רע״ד הבנאי שיישב את האבן בראש הדימוס חייב. וירו׳ שם פי״ב די״ג ע״ג הובא למעלה. וירו׳ שקלי׳ פ״ד דמ״ח רע״א עד שלא תינתן ע״ג הדימוס. ושהש״ר בתחלה: ונתנ ה ע״ג הדימוס. הקבוץ ירו׳ ברכו׳ פ״ב ד״ה ע״א ר׳ בון בר חייא אמ׳ אנא מנית דימוסַיָּא פי׳ חשבתי בשעת התפילה שורות הנדבכים בכותל, וכן פי׳ המהרש״ס. ובשמ״ר רפ״ג לידע היאך הוא קובע דימוסים ופי׳ מ״כ: פי׳ בערוך נדבך של אבנים וא״כ כצ״ל גם בערך נוכחי. ובמד״ר רפ״ז ע״י שהיו עולים לראשי הדמוסין ופי׳ מ״כ שורות הבנין נקראו דימוסין ע״כ וזה כפי׳ רבינו בע׳ נדבך. ועוד פי׳ כן בעל מ״כ בשם הערוך את המאמר באיכ״ר פתיחתא כ״ג ושפכו דימוס על רגליו וכן הגי׳ בילק׳ יחזק׳ רמז שמ״ו והגי׳ היותר נכונ׳ דומוס הביא רבינו בע׳ דמס אחרון, אולם כאן הוא מקומו. ולא ידעתי למה היה מסדרו רבינו בע׳ מיוחד. ור״ב פי׳ בענין אחר ע״ש] —

דֶּמוּם (לפע״ד מל״י θέμις צדקה ומשפט ושם אליל נקבה הממונה על המשפט אצל היונים (Themis, Göttin der Gerechtigkeit פטור את בפ״ק דע״ז בגמ׳ אין בונין עמהן (ע״ז ט״ז סע״ב) ״פי׳ בשבועה״. *[אחי״ה כן פי׳ ר״ח בכ״י לע״ז (בקובץ כ״י אנגיילִיקא דף י״ב:), ובמ״כ פי׳ לקהלת רבה פ׳ כל הדברים דימוס פטור אתה. דימוס לי שבועה ע״כ בלי הזכרת מקור פירושו. ובעלי התוספות בע״ז שם ד״ה דימוס פי׳ ברחמי ע״ז (שלא) [צ״ל שלו] נשבע והביאו ראיה מירו׳ שביעית פ״ט דל״ח סע״ד והוא המאמר הנשנה בב״ר ופסיקת׳ אשר הביא רבינו בע׳ דמס ד׳ ע״ש.

ואולי גם כל הענינים שהובאו באותו ערך נתפרשו היטב ע״י מלה הרשומ׳ בתחלת ערך זה. ורש״י פי׳ בע״ז דימוס היא היתה שם יראתו ע״כ, אולי כיון ג״כ לאליל Themis אשר בו נשבעו השופטים כי לתורת המיטהאלאגיע המשפט לאליל זה הוא. או אולי הכונה למלה יוני׳ δεῖμα, δειμός פי׳ יראה ופחד והוא כמאמר פחד יצחק (בראשי׳ ל״א מ״ב ועיי׳ נ״ג) והתרג׳ דדחיל. וכן בל״ס דֶחלתא. דחלא פי׳ פחד ויראה וגם יראת אלהים. וכן אמר המליץ הרומי פובליאוס שטאטיאוס Thebais) (3, 661 בראשית ברא הפחד את האלהים primus in orbe deos fecit timor. וכונת בעל כ״כ רמ״ל ולעווי ג״כ למלה יוני׳ δειμός וכבר קדמם בזו השערה הח׳ בוקסט׳, אולם סיים כי הגזרה עוד צריכה למוד. ואשר נ״ל אמרתי. ועתה ראיתי בספר המשביר כי כבר הרגיש קצת בזה]— (א״ב פי׳ בל״י מין שבועה שהפרקליט נשבע לפטור איש חייב מיתה). *[אחי״ה אולי כונתו למה שכתב בע׳ דמס ד׳ ע״ש] —

דֵּמוּם (= דֵּימוּסְיַא והקבוץ דימוסיות מל״י -δεμό σιος dem Volk angehörend, allgemein, öffentlich כל העשוי לקבוץ וכלל העם וכן נקראו מים חמין הנובעין ומרחצאות שהם לצורך הכלל) בפ״ק דע״ז אין בונין עמהן בסילקי וגרדום איצטדיא ובימה אבל בונין עמהן דימוסיות ומרחצאות (ע״ז פ״א מ״ז דף ט״ז.) [1]. ובראש בראשי׳ רבה [2] עדיין לא בנה בהן דימוסיות [3]. ובריש דפסיקתא דפרה (צד ל׳:) למחר אני פותח לכם דימוסיות ומרחצאות. ובשבת בס״ג דפ׳ חבית (קמ״ז:) אסור לעמוד בקרקעיתה של דמסית מפני שמעמלת ומרפא [4]. כל ימיה של דמסית כ״א יום ועצרת מן המנין . . . חמרא דפרוגיתא ומיא דדומסית קפחו עשרת שבטים מישראל (שבת שם) [5]. ובאבות דר׳ נתן בס״פ ר״י בן זכאי (ספי״ד) הוא אמר אלך לדימסות [6] למקום נאה ומים יפים והן אמרו נלך ליבנה למקום שתלמידי חכמים מרובין ואוהבין את התורה ונגדל שמנו בתורה הוא נתמעט שמו בתורה והן נתגדל שמן

[1]) גי׳ רבינו הובאה גם בתוספות ע״ז ט״ז: ד״ה בימוסיאות וכ״ה ברע״ב ועיי׳ תוי״ט לע״ז שם. וכה״ג בירו׳ מכו׳ פ״ב דל״א ע״ד ובונה להן דימוסיות ומרחצאות וכו׳. [2]) ב״ר פ״א, וגי׳ בראש אי׳ לנכון רק בדפוס ראשון וכן הוא בשאר דפוסי ערוך בע׳ פרבטאות, אבל בכאן חסר בראש בשדפ״ע. [3]) בנו״ג לא בנה לה דמוסיות. ובע׳ פרבטאות הביא עוד רבינו מאמר מב״ר פ״ת מהן אמרו דימוסאות וכו׳ ושם בב״ר אי׳ דימוסיות ובירו׳ שביעי׳ פ״ח דל״ח סע״ב אי׳ דומסייא. [4]) וכ״ה בכ״י א״פ בשתי פעמים ובא״ש דפ׳ ווינצי׳ ובמאירי עיי׳ ד״ס שבת במקומו ושם הובאה גי׳ ילק׳ נח כ״י ורש״י כ״י דימסית ורי״ף כ״י דימוסת. ובנו״ג בט״ס דיומסת וגי׳ התוספו׳ בע״ז שם דימוסיאו׳. [5]) ושם הגי׳ דפרוגייתא אבל כגי׳ רבינו אי׳ בדפוסים הישנים עד קראקא ובכ״י ילקי עיי׳ ד״ס שם. וכ״ה בתוספי ע״ז הנ״ל וכ״ה בע׳ פרגיתא לגי׳ דפ״ר ובע׳ שם מפרשו רבינו ע״ש היטב. [6]) כ״ה לנכון בדפ״ר, ובשדפ״ע לדומסית, ובנו״ג לדמסית.

בתורה [1]. פי׳ מים חמין שיוצאין מן הקרקע כגון חמי טבריא. *[אחי״ה הגיר׳ דימוסיאות ומרחצאות כ״ה לנכון בכ״י א״פ הובא מר״ש באבער בפסקת׳ דר״כ שם בהערה י״ד במקום גי׳ המוטעת בימבוסיאות. ובנו״ג למחר אני בונה לכם וכו׳ וכ״ה הלשון בתנחומ׳ וילק׳ ריש חקת וילק׳ ריש אמור, וכ״ה בויק״ר רפכ״ו למחר אני בונה לכם דימוסיאות ומרחצאות אבל גי׳ רבינו היתה מונח׳ גם לפני בעלי תוספות ע״ז שם וז״ל ואמרינן נמי במדרש למחר אני פותח להם מרחצאות ודימוסאות. — והפירוש של רבינו מים חמין . . כגון חמי טבריא, לכאורה לא יתכן לפי הוראת המלה רק לפי הענין, והמשל כגון חמי טבריא הביא רבינו לפע״ד רק מפני שגירת הלשון דִימוּסְיָן דטבריה (ירו׳ שבת פ״א ד״ג רע״א, וכ״ה בירו׳ ברכות פ״ב ד״ה סע״ג לגי׳ המהרש״ס, אבל בדפ׳ קרטש׳ בלי דקדוק דימוסן; ירו׳ תרומ׳ ספ״ח דמ״ו רע״ג; ירו׳ קידוש׳ פ״א דס״א. ירו׳ סנהד׳ פ״ז דכ״ה ע״ד ויק״ר פל״ד) כי היו בטבריה או קרוב לה (עיי׳ ירו׳ עירו׳ פ״ה דכ״ב סע״ד) מים חמין נובעין מארץ וכן מעיד יוסף בן מתתיהו בקדמוניות י״ח, ב׳, ג׳. אולם הוראת המלה היא כמו שכתבנו בתחלת הע׳ וכמו שהעיר בצדק ר״ב בע׳ דמס ב׳ ע״ש. — וכנ״ה ירו׳ ברכו׳ פ״ג ד״ו רע״ג ר׳ חנינה הוה עבר על תרעי דימוסין וכו׳, ירו׳ קידושי׳ פ״א דס״א. ונפק ליה מן דימוסא. קהל״ר פ׳ מתוק׳ ר׳ נפק מן דימוסיין. ירו׳ ע״ז פ״ד דמ״ג סע״ד תבר כל אילין צלמיא דגו דימוסין. ויק״ר פ״ה מהו מרזח סרוחים (עמוס ו׳, ז׳) א״ר איבו י״ג דימסיות היה לכל שבט ושבט וכו׳ ובילק׳ עמוס רמז תקמ״ה חסרה המלה הזרה ואי׳ רק אביי אמר י״ג היו להם, ובזית רענן פי׳ י״ג ע ג ל י ם היו להם, וטעה שנעלם מעיניו מקור הדרש בויק״ר הנ״ל. אבל בכל זאת אין רוחי נוחה מפי׳ מ״כ דכתב דימוסיאות: מרחצאות וכו׳ ע״ש, כי מה ענין בין מרזח סרוחים ובין דימוסיאות בהוראת מרחצאות? לכן דעתי שהמדרש שנה וקצר גוף הענין שהובא בירו׳ סנהד׳ ועיי״ע הבא אח״ז. בפסיק׳ רבתי פ״ה פ׳ ויהי ביום כלות עושה להם כל צרכיהם בונה להם דימוסיאות. כ״ה לנכון בדפ׳ לבוב (ובדפ׳ פראג בט״ם דימוסיאס) לכן נדחק לעווי בפרושו וגם פי׳ החכם פליישער (כהוספות לעמת״ל ח״א צד תמ״ב) ללא צורך הוא. ומהרז״ם פי׳ כפסיקת׳ שם: מרחץ של מים חמין נובעין מן הקרקע כמו חמי טבריה ע״כ וזה הועתק מערך שלנו וכן נ״ב בילק׳ ריש חקת ולקוח הוא מהערוך. וכן פי׳ יפה תואר ברי״ש ב״ר וז״ל דימוסיות מרחצאות של חמין נובעין ע״כ. ומהר״ם די לונזאנו במעריך ע׳ דמס השיג עליו לנכון בזה״ל ולא היא כי מה לי נובעין מה לי שאובין סוף סוף הכל נקרא מרחץ ע״כ, אבל מה שפי׳ הוא דימוסיות ומרחצאות בתי זיעה בלא דקדוק הוא] —

1 דֵמָם (=דֵימוּסִיַא מל״י δημόσια והוא הקבוץ מן τὸ δημόσιον (Staat, Staatswesen בב״ר פ״ח נעשה אדם למי היה להן לשאול לא לבני המדינה שהן עסוקין בדימוסיא של מדינה [2]. ובסוף פרש׳ פ״ה [3] ר׳ הונא אמר ה׳ אניות [4] נכתבו לו מדנים למצרים ומצרים לדימוסיא ובא פוטיפר ולקחו מדימוסיא [5]. ובריש ויק״ר (פ״א) אין בני המדינה נענשין עד שתפרש להן בדימוסיא של מדינה. *[אחי״ה בנו״ג שתתפרש וכ״ה בשהש״ר פ׳ כתפוח רק שם אי׳ בהשמטת מלה זרה עד שנתפרשה להם במדינה. ופי׳ דימוסיא של מדינה הנהגת כלל המדינה ומי שעוסק בהנהגת המדינה נקרא בל״י ὁ δημόσιος ein vom Staat Angestellter. ועוד ענין מלה היוני׳: τὸ δημόσιον חג כללי ופומבי öffentliche Feierlichkeit ולפע״ד זו היא כונת המאמר בקהל״ר פ׳ לכה נצא ונטייל ב ד י מ ו ס י ן של עולם ופי׳ מ״כ לש׳ תענוג וטיול ע״ש, ולי נראה נצא ונלך לחוג ולשמח במועדי העולם. ואצלי קרוב כי בזה יובן מאמר סתום בירו׳ סנהדר׳ פ״ח דכ״ח רע״ב ג׳ עשר עגלים עשו ישראל ואחד דימוסיא לכולן ומה טעמא ויאמרו א ל ה אלהיך ישראל (שמות ל״ב, ד׳) הרי לשנים עשר שבטים, ז ה אלהיך (נחמי׳ ט׳, י״ח) הרי דימוסיא אחת לכולן. נ״ל שדרש אלה כי כל שבט ושבט עשה לו עגל מיוחד ומן זה דן כי חג כללי אחד היה לכולן. ונ״ל כי ממקור הירו׳ זה שאב ויק״ר פ״ה (עיי״ע הקודם לזה) בדרשו מרזח סרוחים י״ג דימסיאות היה לכל שבט ושבט ואחד

---

[1]) באדר״ן אי׳ הוא שהלך לדמסית למקום יפה ומים יפים ונאים נתמעט שמו בתורה הם שהלכו ליבנה למקום וכו׳ נשנה כל מאמר דלעיל ולע״ד לא היה לפני בעל הערוך ובאמת לשון מיותרת היא. [2]) כ״ה לנכון, אבל בנו״ג בדימוסה ובילק׳ איוב כ׳ רמז תתק״ז הגי׳ בדימוסים וצ״ל בדימוסיא. [3]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו ול״ד והיא לפנינו בסוף פ׳ פ״ד. [4]) ויותר טוב במדרש אוניות עיי״ע אן א׳ ומ״ש קרוב לסוף הערך ההוא. [5]) ובנו״ג לדמוסיא של מ ד י נ ה . . מדמוסיא של מ ד י נ ה והוא העיקר וכצ״ל בערוך רק שם כתיבת דימוסיא יותר טובה.

לכולם כלומ' י"ג חוגים חגו ישראל (בעגל) וחוג אחד לכולן בשותפות ומרזח ג"כ לשון שמחה והלולים עיי' רד"ק לעמוס שם. ודוגמא זו משינוי וקיצור לשון ירושלמי במדרש היה מן הראוי להביא במבוא הירושלמי למהרז"ף נ"ב והלאה ע"ש אבל אדמו"ר תנא ושייר והניח לי מקום להתגדר. שוב ראיתי בס' מיסצעללען לה' פערלעס כי ג"י כ"י ויק"ר י"ג מיומסאות וכו' וזה היותר נכון עיי"ע מיומס ומ"ש — ובהוראת δημό-σιον כללי ובפרהסיא allgemein, öffentlich נמצאה המלה במכילת' יתרו פרש' ה' וכ"ה בילק' ישעי' רמז שכ"ה בשם המכילת'. לפיכך נתנה במדבר דימוס בפרהסיא במקום הפקר. ושתי תיבות אחרונות מבארין מהו דימוס והוא כמו δημοσίᾳ במקום הפקר frei, öffentlich עיין ספרי מקביים ב', ו', י'; ושם ג', ב', כ"ז] —

2 דֵּמָס (= דֵּימוּס בל"י עם δῆμος, Volk) בב"ר פ"ו גוזרני עליו בשעה שיוצא תהא בולי ודימוס יוצאין עמו. *[אחי"ה בנו"ג גוזר אני עליו בשעה שהוא יוצא תהא כל אוכלוסיו יוצאה עמו ובשעה שיהא נכנס תהא בולי ודימוס נכנסת עמו ונ"ל כי גם בפעם הראשונה צ"ל בשעה שהוא יוצא תהא בולי ודימוס יוצאין עמו כגי' רבינו וכ"ה באמת בילק' בראשית ר' רמז ט' בשם ב"ר, ואיזה סופר המתחכם הגיה בצדו לפי הענין כי טעם דימוס הוא ענין אוכלוסין (ὄχλος המון עם) ואח"כ בא מגליון לפנים וגם השמיט בולי. ובערך בל ב' פי' רבינו חיילות ובן נ"ב בילק' שם והועתק מהערוך ובלי דקדוק הוא. וכנ"ה בשמ"ר פט"ו וכן דימוס וכן (כולי) [צ"ל בולי] — והקבוץ במדרש דמות כסא של שלמה המלך (הובא מפערלעס במ"ע גרעטץ חכ"א 135 .123) ארבעה (דימוטיות) [דימוסיות] היו (באפרידומין) [באיפודרומון] פי' ארבעה δῆμοι (factiones) פי' כתות של משחקים במרוצת הסוסים] — (א"ב פי' בל"י המון עם).

3 דֵּמָס (= דֵּימוּסִיַא מל"י הנ"ל δημόσια Staats-casse, Staatsgelder רכוש המדינה והכנסות שלה ועוד מס הנגבה לצורך הכלל (allgemeine Steuer) בויק"ר אמור אל הכהנים ולקחתם לכם (פ"ל) ובפסיקת' ולקחתם (פסיק' דר"כ קפ"ב)[1] חד זמן עבר חד לגיון (legio) בעי למיגבי דימוסיא מן ההיא מדינה. ובריש פסיקתא דכי תשא (פסיקת' דר"כ צד י"א. ועיי' ע' ארנון וע' גלגל ז') כך עשו הרשע מתהפך אייתי גולגלתיך אייתי דימוסיך אייתי ארנוניך[2]. בויק"ר [סמוך] קדושים תהיו פרשת כשושנה בין החוחים אע"פ שישראל משועבדין בין האומות במסים ובגלגוליות ובדימוסיות[3]. ובמגילת איכה (פ' גדר) הכביד נחשתי. על ידי דימוסיות וארנוניות וגולגליות. *[אחי"ה בנו"ג הסדר הכביד עלי ארנוניות ודימסיאות וגלגלאות. וכנ"ה בלשון יחיד בילק' אמור ריש רמז תרנ"ר בשם ת"כ לפי שנטלו הנפישות דמוס ביוה"כ וכו' פי' הביאו מס כלומ' שישראל קיים ועניתם את נפשותיכם (ויקרי כ"ג, כ"ז), אולם היותר טוב שזה האחרון מענין ערך הבא אח"ז ע"ש] — (א"ב פי' בל"י כלל העם ודברים שייכים לעם בכללות הן בנינים ורחובות הן מרחצאות הן מס כללי. תרג' ותענוגות בני האדם (קהלת ב', ח') ותפנוקי בני אנשא ודימסיא ובי בנאון. ושלשה ערכים אלו מענין אחד). *[אחי"ה ר"ל ערכים דֵמוּס, דֵּמָס, ודמס שמדובר בו לפנינו. ולנכון הביא ר"ב הסדר אבל בדפוסי' ישנים נתבלבל. וגזרת שלשה ערכים היא ל"י δημόσιον וממנו גם דִּימָאס ודַּימָאס בל"ע בית המרחץ כללי ובית הסוהר כללי עיי' הוספות החכ' פליישער לעמת"ר ללעווי ח"א צד ק"פ:] —

דֵּמִס (= דֵּימִים בל"ר demissio כמו remissio העברת עונש Straferlass) בב"ר בפ' ויבא יעקב שלם פרש' פ' (פע"ט) ובפסיקתא דויהי' בשלח פרעה (צד פ"ח:) חמא חד צייד קאי וצייד

[1]) כ"ה בכ"י ה"ב ובדפ"ר, וכצ"ל בע' לגיון א' ובאמת כ"ה לנכון בכ"י קאהוט אבל בדפ"ע גם בדפ"ר שם חסר' מלת פסיקתא ויפה תיקנו הרב החכם מוה"ר שלמה באבער בפס' דר"כ שם הערה ע"א וע"ג. [2]) בריש מדר' רות מובא בילק' משלי כ"א רמז תתקנ"ט דרש הפכפך (משלי כ"א, ח') זה עשו הרשע שהוא בא ומהפך על ישראל וכו' אייתי גלגולתיך אייתי ארנוניך אייתי דימוסיך. ובפסקתא רבתי ריש כי תשא ובתנחומ' שם נשתנה הנוסחא עיי' הערת הרב הח' מהר"ש באבער בפסיקת' שם אות ט"ז. [3]) השלמתי מלת סמוך כי הציון אשר עליו הטיף רבינו מלתו הוא בויק"ר בפ' אחרי מות פרש' כ"ג סמוך לפ' קדושים. ובע' גמס, חסם, קטר, שמיכה הביא רבינו בפ' אחרי מות ועיי' עוד ע' אנדרומוסיאה. ודע שלפנינו בויק"ר שם הגי' . . כך הן ישראל אע"פ שהן נגבין אונגיות ואנגריות לבן מכוון כלפי אביהם שבשמים. ובשהש"ר פ' כשושנה נשנה המאמר כזה כך ישראל אע"פ שהן נגבין ארנוניות בורסגגיות לבם וכו'. וריש המאמר לגי' רבינו אי' בילק' שה"ש ב' סוף רמז תתקפ"ה כך ישראל אע"פ שהם משועבדים בפיסן בגולגוליות וזימיות לבן וכו' ועיי' ערך זמיון. ושם הביא רבינו מויק"ר פל"ג ולזימיות ולדימוסיות וכו' והמלה האחרונ' לי' במדרש.

ציפרין וכד הוה שמע ברת קלא[1] אמרה מן שמיא דימים הות פשגא, וכד הוה [שמע] ספיקולה[2] הות מיתצדא. ס"א מן שמיא דימים ואשתזיבת. פי' דימים הנצלני[3]. בויק"ר בריש קדושים תהיו פרש' ויגבה (ר"פ כ"ד), ובירוש' סוף ברכות (פ"ט די"ד ע"ב). ובילמדנו בריש אלה הדברים (בתנחו' לי') מלך בשר ודם יושב ודן כשהוא נותן דימוס הכל מקלסין אותו וכשהוא נותן ספיקלא הכל מרנגין אחריו למה שיש שטף בדינו וכו'. ובפיסקא דשובה (פסיקתא דר"כ צד קנ"ט.) [הודה] הוא נוטל דימוס הה"ד (משלי כ"ח, י"ג) מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירוחם[4]. בפסיקתא דראש השנה (פסיקתי' דר"כ בחדש השביעי צד ק"נ:) ובויק"ר באמור אל הכהנים פרש' לעולם ה' (ר"פ כ"ט) י"א דנו י"ב נותן לו דימוס. *[אחי"ה בנו"ג באחד (באחת) עשר נידון בשנים עשר (בשתים עשרה) יצא בדימוס לפני הקב"ה וכ"ה בילק' פנחס תשפ"ב בשם הפסיקתא, ובמנו"ה סי' רצ"א בשם הפסיקתא בי"א נדון בי"ב יצא לדימוס —. ושם בויק"ר ובקצת שנוים בפסיקת' ובמנוה"מ שם אמ' הקב"ה לאדם זה סימן לבניך כשם שעמדת לפני בדין היום הזה ויצאת בדימוס כך עתידין בניך לעמוד לפני בדין ביום זה ויוצאין לפני בדימוס וכו'. ופי' בל"ר הרשומ' חפשי מן העוונות וכן פי' האבודרהם (דפוס ווינציא שנת שכ"ו) בסדר תפלות של ר"ה צד ק': אחרי שהביא כל המאמר בשם הפסיקתא, ומעתה י"ל כי מאמר לפי שנטלו הנפשות דימוס ביוה"כ (עיי"ע הקודם לזה) שייך גם כן לכאן ופי' לפי שהנפשות נעשות חפשי מעונות. — ודע כי נוסחא הראשונה בערך הנוכחי היא כנוסחת ב"ר פע"ט ושם הגי': חמא חד צייד קאים וצייד ציפורין וכד הוה שמע ר' שמעון ברת קלא אמרה מן שמיא דימוס פסגא וכד הוה שמע וכו'. ובילק' וישלח רמז קל"ג אי' בשם ב"ר: כד הוה שמע ברת קלא אמר מן שמיא דמוס דמוס פשגא וכד הוה שמע ברת קלא אמרת ספי קולא הוה מתצדא. ובט"ס נתפרדה המלה וצ"ל בתיבה אחת ספיקולא והיא כגי' ישרה כ"י ו"ה. ובפסיקתא בשלח בט"ס ספיק להו וצ"ל ג"כ ספיקלא עיי"ע ספקל ושם אעריך. וכס"א אי' בפסיקתא שם וז"ל וחמא לחד בר נש פרש מצדתא למיצד ציפורין פרשה זמן קדמאה ושמע ברת קלא דאמרה (דינים) [וצ"ל דימים] ואשתזבת פרשת זמן תניינה ושמע ברת קלא דאמרה (ספיק להו) [וצ"ל ספיקולה] ואיתפשט. ובקהל' רבה פ' חופר ובאסת' רבה פ' גם ושתי גורס כפסיקתא, רק שם נהפך הסדר בטעות כזה: חמא חד צייד פרים מצודתיה למצוד ציפרין (למיצד צפרין) שמע ברת קלא אמ' דימוס ואתפשט שמע זמן תנינות ברת קלא אמ' ספקילא (ספיקלא) ואשתזבת. וכבר הגיה הרב החכם ר' שלמה באבער בפסיקתא שם הערה קס"א כי צ"ל בהיפך דימוס [צ"ל דימים] ואשתזבת ספיקלא ואתפשט, וכ"ה באמת בירו' שביעית פ"ט דל"ח ע"ד חמא חד צייד ציפרין פרס מצודתיה שמע ברת קלא אמרה דימוס ואישתיזבת ע"כ והנותר חסר. אבל מציון הירו' בתוספות ע"ז ט"ז ע"ב ד"ה דימוס נראה שהיה לפניהם מאמר הירושלמי שלם ע"ש ובהערת ר"ש באבער אות קס"ב. אולם מ"ש שבמקום ספיקולה צ"ל ספלוקה מל"ר suppli-cium עונש ומיתת ב"ד ע"כ לפע"ד לא צריכין לזה כי ספיקולה בל"ר speculatio, spiculatio מיתה על ידי ספקלטור speculator בל"י אמצעי' σπεκουλά-τωρ Scharfrichter פי' מי שהוא ממונה על התזת ראש והיינו רב קטל. ושיעור המאמר כששמע בת קול אומרת משמים מחילה הות פשגא פי' יצא לחירות (כי בל"ע فسج ענינו הרחיק נדוד ויצא חפשי), וכששמע בת קול אומרת ספיקולה! פי' מיתה ע"י חרב נלכד בפח. ובילק' וישלח הנ"ל נ"ב ברח למיתה וגזר דין ע"כ. ואין זה כי אם דברי נביאות — ובמשו"ט מזמור י"ז ד"ה ממתים נשתנה הנוסחא ונתקצרה: וצד הצפרים והיו מהן נכנסות לפניו ונוטלות דימוס ויוצאות ומהן היו נכנסות (איטפוסין) [וצ"ל איתפסין] — (א"כ פי' בל"ר נמחל ונסלח, וספיקולא בל"ר יסורים ועונשי הגוף)[5].

דָּמָם (= דּוּמוּם בל"י נדבך אבנים Reihe, Schichte עיי"ע דָּמוּס) בריש מגילת איכה (פתיחתא רבתי סוף סי' כ"ג)[6] עד שהביא כל כסף וזהב שהביא מירושלים ושפכו דומוס על רגליו. *[אחי"ה בנו"ג בשלשה מקומות הנ"ל דימוס וצ"ל

---

[1]) כ"ה בדפ"ר וכ"ה במדרשים בסמוך. [2]) כ"ה בדפ"ר. [3]) כ"ה בכ"י ו"ה ובדפ"ע אי' הנצלי ובכ"י ו"ו לנכון הגי' דימים וכ"ה בדפ"ע בע' פשג. [4]) והובא בילק' תהלי' ריש רמז תתנ"ד ובילק' משלי סוף רמז תתקס"א משהודה נוטל דימוס וכו'. [5]) בענין דימוס ויותר טוב (כגי' כ"י ו"ו ודפ"ע בע' פשג) דימים העיר ר"ב בצדק וכונתו על ל"ר הנ"ל אבל בענין ספיקולא עיי"ע ספקל. ואולי דימים הוא מל"י ϑέμις משפט וגזר דין על פי צדק, אבל הראשון עיקר. [6]) וכן הובא בילק' יחזק' ר' רמז שמ"ו וכ"ה בקהלת רבה י"ב פ' וישב, ולעווי בעמת"ל ערך דומוס כתב וז"ל רבינו נתן הביאו אולם לפנינו לי'!

דומוס והוא מל"י ורומי שהבאתי בע' דמוס אבל גם ג"י דימוס נוכל לקיים כי כ"ה בל"ע دمص (דימס) נדבך של אבנים Steinschichte ופירוש המאמר: נבוכדנצר לא היה יכול להקים צלמו עד שהביא כל כסף וזהב מירושלים והשליכהו ליסוד וסמך כנדבך של אבנים. ובקהלת רבה הגי' ושפכו לפניו דימוס סמך על רגליו ע"כ בלי ספק מהגהת איזה סופר באה המלה: סמך לפנים לפרש מלת דימוס. ומ"כ יפה פי' המלה ע"י נדבך של אבנים וכיון על ע' דמוס ובאמת שם מקומו כמו שכתבתי שם] — (א"ב בל"י חבל וכבל)[1].

* דֵּימוּס (בל"י τὸ δημόσιον Staatsgefängniss וממנו גלקח בל"ע ديماس בית הסוהר) שמות רבה רפ"ב אמר המלך .. כל מי שמתעצל במלאכתו ינתן בדימוס. ובמ"כ לא דק היטב ע"ש. וענינו בית הסוהר כמו שכתבתי. ועיי' סוף ערך דמס האחרון.

דמסן (= דֵּימוּסְנָאה בל"י δημοσιώνης מוכם מס המדינה Staatszöllner, Steuerpächter) בר"ג דחלק (סנהד' צ"א.) איתנטילו דימוסנאי. פי' מעוררים. פ"א נטלו שלטונים מיהודה ומירושלים שעד היום ההוא היו בני אפריקא שולטין ביהודה ובירושלם. *[אחי"ה רבינו פתר כן מהמשך המאמר בסנה' שאי' שם: ת"ר בעשרים וארבעה בניסן איתנטילו דימוסנאי מיהודה ומירושלים כשבאו בני אפריקיא לדון עם ישראל וכו' ושיער רבינו כי דימוסנאי (וכצ"ל גם בערוך במקום דימסונאי) הם מעוררים ומההמשך שיער עוד פ"א. וכפי' ראשון אי' ג"כ ברש"י שם: דימוסנאי עוררין ובעלי חמס שהיו רוצין ליטל חלק ביהודה ובירושלם ע"כ ובמגילת תענית ר"פ ג' אי' בכ"ה ביה (ר"ל דניסן) איתנטילו דימסנאי מיהודה ומירושלם, כשבאו בני ישמעאל לעורר על ישראל וכו' ואולי יען שאי' כאן לעורר שיערו רבינו ורש"י כי מלת דימוסנאי הם מעוררים. ובאמת היא ל"י הנ"ל גבאי מס המדינה, ויהודים במרדם נגד המלכות הרומית חדלו מלשלם חמס עיי' דברי יוסף בן מתתיהו על המלחמות ב', ט"ז, ה' ועיי' קורות היהודים לרי"ץ גרעטץ ח"ג צד תכ"ז במהדורא תנינה ועוד עיי"ע כליל א' ומ"ש]—

* דַּמַסְקוּס (עיר ואם בסוריא Damascus והיא דמשק ובל"ע دمشق עיי"ע אסיא) ירו' סוף ביכורים דס"ה ע"ד שמעון בר ווא הוא כד מסקום ואיתמנין דקיקין מיניה והוא לא איתמני. ובעל הגליון בדפ' קראטאשין הגיה אולי צ"ל בדמסקום ולפע"ד ברור כי כן הוא ויגיד עליו רעו שם בסמוך ר' יצחק בר נחמן הוה בעזה, ר' זמינא הוה בצור, ר' יונה הוה בפיתקא, יהודה בן טיטס הוה ברומי ועל החכמים האלה אמרינן שם דניתמנו אע"פ שהיו בחוצה לארץ ע"מ לחזור, ועל זה היטב הביא הסיפור כי שמעון בר ווא שהיה בדמסקום לא זכה להתמנות אף אם קטנים ממנו נתמנו והוסיף שם לספר בשבחו כי ר' יוחנן (שהיה רבו של שמעון בר ווא) מעיד עליו כל מי שאין מכיר מעשיו של אברהם יכיר מעשה אבותיו של זה ואם תקשה לומר מדוע לא נתמנה תריץ כי היה ביש מזליה שהרי שמעון בר ווא הוה בקי במרגליתא בכל מיליה (פי' שהיה מכיר טיבתן של פנינים) ולא הוה ליה עיגול מיכליה (פי' לא היה לו פת לחם בביתו) והוי ר' יוחנן קרי עלוי וגם לא לחכמים לחם. ועוד הוסיף לספר עליו שמעון בר ווא הוה (כד מסקום) [צ"ל בדמסקום] ושלח ליה ר' אבהו חדא איגרא ויהב ליה מן סיבתיה בגוה. בגין אילין סבתא קום אתהלך לארעא דישראל, כלומ' ר' אבהו שלח לו איגרת ובתוכה סך כסף (כי בל"ע صبّة פי' סך כסף Summe Geldes) בכדי הוצאה לעלות לארץ ישראל וצריכין להשלים ולא בא בכל זאת שמעון בר ווא. ועל זה מסיים ר' אבהו לנכון מי יגלה עפר מעיניך ר' יוחנן אבהו ריגלותיה איתמני שמעון דמעפריא לא איתמני כלומ' אם יש לך רשות לראות ר' יוחנן כי אבהו שהוא מן רגל שלו כלומ' הקטן שבתלמידיו נתמנה ושמעון שהוא תכשיט ראשו לא נתמנה. הארכתי בשיעור מאמר הירו' הזה כדי להוציא מלב של קורא הפשט של פני משה שחשב כי כד מסקום פירושו היה מסכן מאוד, ועיי' עוד מבוא הירו' למהרז"ף צד קכ"ח שמשך ידו מלפרש כל המאמר ורק אפס קצהו הראה לדעת. ועוד פעם אחת נקרא דמשק: דומסקנין, עירובי' י"ט סע"ב אבל כ"י מ' וא"פ ובע"י הגי' הנכונה דורמסקנין וכ"ה בד"ש עיי' ד"ס שם. — והתואר דַּמַסְקָאָה תרג' דמשק אליעזר (בראשי' ט"ו, ב') דמסקאה אליעזר כ"ה בדפוס סאביאניטא עיי' עמת"ר ללעווי ח"א, קפ"א.

דְּמַע (לפע"ד מל"ע دمغ פי' מערב vermischen וממנו השם דֶּמַע Hebe פי' תרומה שנתערבה

---

[1]) נ"ל שכיון על ל"י δεσμός (ולא כמו שכתב רמ"ל) אבל ר"ב טעה בזה במחי"כ וכן ל"נ לפע"ד גזרת בעל כ"ב מל"י δόμα פי' מתנה.

בחולין) בפ"ה בתרומות (מ"ו) ובפ"ק דתמור' (י"ב.) אין הַמְּדוּמָּע מדמע אלא לפי חשבון. גמרא (תמור' שם) מאן תנא אמר ר' חייא בר אבא א"ר יוחנן דלא כר"א דתנן בתרומו' פ"ה (מ"ו) סאה תרומ' שנפלה לפחות ממאה חולין[1]) ונדמעה וכו'. ובפרק נוטל אדם (שבת קמ"א: במשנה) ר' יהודה אומ' אף מעלין את המדומע באחד ומאה. פי' מדומע תרומה שנפלה בחולין ונדמעה מעלין אותה אם יש שם מאה ואחד ואומ' זו התרומה שנפלה והשאר חולין ומותרין. ואקשינן (בשבת קמ"ב.) אמאי והא קא מתקן טבלא ונמצא עושה מעשה בשבת. ופרקינן ר' יהודה כר' אליעזר ס"ל דאמר תרומה בעינא מחתה. פי' תרומה שנפלה בחולין אין מחשבין אותה שנתערבה בכל החולין אלא כאלו נתונה במקום אחד היא וכשנוטל ממאה סאה אחד[2]) אני אומ' כי היא התרומה אבל שאר החולין מתוקנין היו מקודם ולא היו אסורין אלא זו הסאה שניטלה ממקום התרומ' שנפלה בלבד דתנן סאה תרומ' שנפלה לפחות מק' ונדמעו ונפל מן המדומע למקום אחר ר' אליעזר אומ' מדמע כתרומ' ודאי. פי' סאה תרומ' שנפלה לתוך נ' סאין חולין ועוד נפלו מאלו הנ"א סאין סאה אחת לס' סאה חולין ר"א סבר הכל אסור נ' הראשונים וס' האחרונים שאני אומר הסאה של תרומה עצמה היא שנפלה בס' אחרונים לפי שאין המדומע עולה אלא באחד ומאה ואין באחד מהן מאה בשעת נפילתה בהן. וחכמים אומרי' אין המדומע מדמע אלא לפי חשבון. פי' סאה שנפלה לחמשים סאין ונפלו מאלו הנון סאים לפחות מחמשים מדמעת אבל אם נפלה סאה לששים סאין עולה לפי שאלו היתה סאה במאה סאין ואחד היתה עולה. פ"א מדמע כתרומ' ודאי שחשוב כמו סאה זו כולה תרומה מחתה בעינה ואין המדומע מדמע אלא לפי חשבון שאם נפל' סאה תרומה לנ' סאין חולין ועכשיו נפל מן המדומע זה לחולין אחרים לפי חשבון מדמע אם נפל ממנו סאה לא נחשוב אותה סאה לדמע אלא אחד מנ' שבה מדמע והשאר הוי חולין[3]). בתוספת' דמאי (רפ"ה) כשם שאימת שבת על עם הארץ כך אימת דימוע על ע"ה. ובר"ג דב"ק (ה'. ועיי' שם קי"ז.) ובגיטין בפ' הניזקין (נ"ב: במשנ') המטמא והמדמע והמנסך. גמר' (גיטי' שם) אתמר מנסך רב אמר מנסך ממש ושמואל אמ' מערב: יין נסך עם יין כשר[4]) וכו' עד אמר לך מערב היינו מדמע וכו' עד אבל מדמע דהפסד מועט (גיטין נ"ד.): שיכול למכרו לכהן בדמי תרומה חוץ מדמי אותה סאה[5]). בספרי בפרש' ויקח קורח (סוף פי' קכ"א) מכל חלבו את מקדשו ממנו (במדבי' י"ח, כ"ט) [שאם נפל לתוכו הרי הוא מקדשו][6]) מכאן אמרו תרומה עולה בא' וק'. פי' תרומת מעשר שנותן הלוי לכהן היא א' מק' אם חזרה לתוך אותן צ"ט מקדשתן אבל במאה תעלה והכי מפרש קרא דכתיב ממנו אותה תרומה שהוצאת ממנו מזה הטבל אם חזר לתוכו מקדשו ואם לק' חזר עולה בא' וק'. *[אחי"ה לפע"ד נגרר רבינו אחר פי' רבינו נסים ז"ל במפתח שם וז"ל מעלין את המדומע בא' וק' פירושו שבעת שיפול חלק א' תרומה בצ"ט חלקים חולין כולן אסורין לישראל וימכרו לכהן ואם יפול חלק במאה חלקים מוציאין חלק אחד והשאר מותר לישראל, ותמצא עיקר דבר זה בסיפרי מכל חלבו את מקדשו ממנו שאם נפל וכו' ובגמ' דערלה בפ"ב (ירו' ערלה פ"ב דס"א ע"ד וכן בירו' תרומ' פ"ד דמ"ב סע"ד) מניין שהן עולין אמר ר' יונה כתיב מכל חלבו את מקדשו ממנו דבר שאתה מרים ממנו שאם יפול לתוכו הרי זה מקדשו וכמה הוא אחד ממאה וכו'. — וגוזר אני על המלה כי היא

---

[1]) וכ"ה בתמור' ובחי' המאירי לשבת קמ"ב ע"א וכ"ה בתוספו' שם ד"ה שנפלה. אבל בתרומ' שם ובמשניות ובירו' חסר.
[2]) כ"ה בדפ"ר אבל בשאר דפוסי' ממאה ואחד סאין סאה. [3]) וקרוב לפ"א פי' רבינו בע' קף ד' ע"ש. ואולי הפי' הזה נעתק מפי' ר"ח לשבת אבל אין בידי להוכיחו. אולם בפי' רגמ"ה כ"י לתמורה (בקובץ כ"י אנגייליקא דף רכ"א ע"א) מצאתי מפורש כסוגיתנו בזה"ל: אין המדומע מדמע אלא לפי חשבון תרומה שיש בה כדמפרש בגמ' סאה של תרומ' שנפל לפחות ממאה כמו שנפלה בעשרים סאין של חולין לפי שדין התרומ' הוא שאם נפל במאה חולין שמתבטלת ועכשיו נפלה לפחות ממאה כמו שנפלה בעשרים סאין של חולין והלך מן אותו דימוע ונפל למקום אחר כגון שחזר ונפל סאה מן אותו דימוע בשמונים סאין של חולין ר' אליעזר אומ' מדמע בתרומ' ודאי כלומ' אותה סאה של דימוע שנפלה לפ' חולין נחשוב אותה סאה של דימוע כמו אם היתה סאה תרומ' ודאית ואינה מתבטלת באותן פ' של חולין שאני אומר סאה של תרומ' שנפלה לאותן פחות ממאה היא סאה עצמה שעלתה וחזרה ונפלה למקום אחר לאותן פ' של חולין ואינה מתבטלת פ' חולין וחכ"א אין מדמעת אלא לפי חשבון כלומ' לא נחשוב אותה היא סאה שנפלה היא שעלתה אלא אין באותה סאה אלא באחד מעשרים בתרומ' ושאר חולין ועכשיו כי נפלה לפ' של חולין הרי נדמעה במאה חולין ומתבטלת והיינו אלא לפי חשבון דקאמ' מתניתין ודלא כר"א עכ"ל. [4]) מן יין וכו' הוא פירושו דרבינו וכ"ה בפירש"י לגיטין. [5]) וכן פירש"י שם ד"ה מדמע. [6]) כ"ה בספרי ובילק' קרח רמז תשנ"ט וכן הובא בספר המפתח לרבינו נסים לשבת רפכ"א דף כ"ג וכצ"ל בערוך.

ל"ע טמע וט' וע' נקודות וענינה מערב וכן נכתב
לפעמים במקום דמע: טמע למשל: כולם נטמעו
בכהונה (קידושי' ע':) ופירש"י נטמעו: נדמעו.
ובקידושין ע"א. משפחה שנטמעה נטמעה. ובקידושי'
כ' רע"ב ואימא גאולה תהיה לו כי היכי דלא
ליטמע בין הנכרים. עיי' רש"י לויקר' כ"ה מ"ח:
גאולה תהיה לו: מיד אל תניחהו שיטמע ע"כ
והוא מספרא בהר פרק ח' פרש' ו' ועוד אי' בכתובו'
י"ד: אלמנת עיסה כל שנטמע בה. ספק חלול
וכו'. ועוד ראיתי במו"ע ובכ"כ ע' טמע שהביאו
בלי מראה מקום ציון: תינוק שנטמע בין הגוים
ופירשו כמו נשתקע נטמן ע"כ, ולא ידעתי מאין
לקח בעל כ"כ המאמר הנ"ל כי בש"ס לא מצאתיו,
אולי כח זכרונו הטעהו וכיון על המאמר תינוק
שנשבה לבין הנכרים (שבת ס"ח: שבועו' ה'. כריתות ג':).
ובענין הוראת המלה דמע כלומ' מערב כתב ג"כ
רבינו לנכון בע' זד וז"ל הג' נאכל בנזיד הדמע
(טהרות פ"ב מ"ג) פי' תבשיל שיש בו שמן של
תרומה כי התרומה שנתערבה בחולין נקראת
דמע ע"כ. וכן פירש"י לחולי' ל"ד: ד"ה נאכל
ור"ש לטהרו' שם. וכן משמע מתוך פי' רגמ"ה
כ"י לחולי' בקובץ כ"י אנגייליקא דף ש"ג ע"ב.
ועוד פירש"י לב"ק ה'. וקי"ז. וגיטי' נ"ג רע"א
מדמע: מערב; וכן בפיה"מ להרמב"ם לשבת פכ"א
והמדומע הוא הדבר המעורב מחולין ותרומה. וכמו
כן כתב לתרומו' פ"ג מ"ב וז"ל וענינו (של מדומע)
דבר מעורב בדמע שהוא התרומה וכן פירש על
המשנ' ד' פ"ג דחגיג' כדי שמן המדומעות וז"ל
כי המדומע.. הוא הדבר שנתערב בו התרומ'
שקרא אותה השם דמע.. כל כדי היין ושמן
המדומעות רוצה בו המעורבות בלבד ואינן מענין
דמע שהוא התרומה עכ"ל. וכן פי' בדמאי פ"א
מ"ג והמדומע הוא דבר המעורב מחולין ותרומה..
ואולם קראוהו מדומע כי התרומ' שמה דמעה
והוא מה שאמ' הכתוב (שמות כ"ב, כ"ח) מלאתך
ודמעך עכ"ל ועיי' הר"ש לאהלות פט"ז מ"ד ד"ה
אוכל בדמעו פי' בתרומתו וכו' ע"ש. וכן דרשינן
בתמורה ד'. מלאה אלו בכורים ודמעך אלו
תרומה וכ"ה במכילתא משפטים מסכתא דכספא
(צד צ"ז בהוצאת הח' פריעדמאן) מלאתך אלו
ביכורים הניטלין מהמלאה ודמעך זו תרומה..
ועוד שם: תרומה שהיא קרויה שלשה שמות
ראשית ותרומה ודמע. והמכילתא הזו (ולא סיפרי
כדאי' בט"ס בכ"י רגמ"ה לתרומו' ד') הובאה בכ"י
רגמ"ה בקובץ כ"י אנגייליקא דף רי"ב ע"ב ומפורש
בזה"ל: מלאתך אלו הביכורים שניטלין מן המלא
(וגי' המלא אי' גם בילק' ובפי' הרמב"ן עיי' הערת
הח' פריעדמאן במכילת' שם) כלומ' בתחילה
כשעדיין הכל מלא שלא ניטל עדיין ממנו כלום
ודמעך זה תרומ' שניטלה מן הדמע מן הדימוע
מאחר שיש בהן חולין של בכורים עם הטבל של
תרומה ואמרינן נמי (בסיפרא) [וצ"ל במכילתא]
יוקדם בכורים לתרומ' שקרויין ד' שמות בכורים
ראשית תרומ' ודמע וכו'. וכל הפי' הזה עד ואמרינן
הובא מלה במלה בלי הזכרת רגמ"ה בערוך ערך
מל' י"ב. ועל כל פנים הוברר כשמש שמלת דְּמַע
ענינו ערב והשם דֶּמַע תערובת חולין וטבל. ורמב"ן
במקום הנ"ל נדחק במח"כ בפירוש המלה וסיים:
ואיני יודע מהו לשון דמע ע"כ ומ"ש קצת קודם:
ויהיה דמעך רמז לתירוש ויצהר מושאל מן דמעת
העין בעבור שידמה ברדתו טיפות היורדות שמם
דמעה וכו' קרוב למה שפי' הרד"ק בשרש דמע
וז"ל ודמעך כנוי לשמן או ליין היורד מן הגת
כדמע טפה טפה ע"כ. ופי' אחר בענין דמע עיי'
בתוספו' תמור' ד'. ד"ה מלאתך שכתבו דלכך
קרי לתרומ' דמע לפי שנוהגת בלח. וכן השוה
ר' יונה ן' גנאח דמעך עם דמע עינים וכתב (בכתאב
אלאסול צד קס"ב בהוצאת הח' נייבויער) וז"ל:
والدمع عند العرب اسم لكل سايل (من
ماء وغيره) ولذلك يقولون للخمر دمعة الكرم
והעתקתו: דמע אצל ערביים הוא שם לכל הנוזל
מן מים וזולתו ולכן קורין ליין דמע של גפן עכ"ל.
וכן נקרא יין אצל תיאפראסט-δάκρυον τῶν δέν-
δρων ואצל פליניאוס (י"א, ו') arborum lacrymae
וכל זה כפי הוראת המלה אבל כפי הקבלה העיקר
כמו שאמרתי שדמע הוא תערובת חולין וטבל
וקצת ראיה מתוספתא תרומות ספ"י כהן שניתן
לו תרומה ומצא בו דברים אחרים הרי אילו אסורין
שהכל משליכין (כ"ה לנכון בכ"י, ובנוסחאות
גרסינן משלימין) לבית הדמע. הרי שבית הדמע
נקרא מקום אסיפת דגן תרומה שמעורבי' בו דברים
אחרים. וטעם הדרוש דמעך ע"י דמע כלומ' תערובת
תרומ' וחולין נ"ל שרז"ל גזרו אומר דמע מל"ע
הרשומה דمع שיש לה שתי הוראות א') מערב,
ב') הרטיב, השקה befeuchten ולעשות לח. ופשט
מלת דמעך הוא בעצם הוראה שנית ורז"ל השאילוה
לדבר המעורב וזה בהוראה ראשונה כמו שאמרנו —.
והשם המופשט דימוע, דמוע ירו' דמאי פ"ד דכ"ד.
ותוספת' דמאי רפ"ה אימת הדימוע. ירו' דמאי פ"ה
דכ"ה. ותוספתא תרומ' ספ"ח ספק דימוע. ירו'
תרומ' ספ"ג דמ"ב סע"ב מה פליגין בחומש אבל
בדימוע לא. יבמות קט"ו: דלת דמוע (ובמעש'
שני פ"ד מי"א אי' דמאי). נדה מ"ז. דמוע דרבנן —

ודוגמא קרובה למושג דמע בגזרתה עיי"ע טֶבֶל] —

* דמהריא, דֶּמֶתְּרִיאַ (שם מקום) ר"ה כ"א, מהיכא את (בכ"י אתית) מדמהריא ובכ"י א"פ מדמתריא ולפע"ד הוא הנכון כי Demetria היתה עיר באשור קרובה לעיר ארבלה עיי' מאננערט ח"ה 332, ועיין לעיל צד ע"ח הערה ב'.

* דֶּמַע, דִּמְעָה, דִּמְעֲתָא (Thräne) טעמו ידוע מל"מ וענינו טפי ליחות הנגרות מעין בוכה: ב"ב ט"ו, מנחו' ל', וילק' סוף הברכה רמז תתקס"ג מכאן ואילך (שמונה פסוקים אחרונים שבתורה) הקב"ה אומר ומשה כותב בדמע. שבת קי"א: דמעתא עד מ' שנין הדרא וכו', מ"ק כ"ה: כי נח נפשיה דרבי אבהו אחיתו עמודי דקסרי דמעתא כ"ה בכ"י מ' ובכ"י ב' וכ"ה בע"י ובשאר מקומות שהובאו בד"ס מ"ק צד מ"ד אות מ', ע"ז כ"ח: דמא דמעתא עיי"ע דם. איכ"ר פ' כלו דמעת הסם ודמעת החרדל ודמעת קילורית ודמעת השחוק יפה מכולן, ובע' חסית נשתנה הגי' ושם אי' עוד חציו השני של המאמר מאיכ"ר בזה"ל ושלש רעות הן לעין דמעת הקרר (בדפ' אמש' בט"ס הקבר) ודמעת העשן ודמעת הבכיה ושל תשחור קשה מכולם, ובנו"ג עוד ודמעת בית הכסא (עיי' שבת קנ"א סע"ב וקנ"ב רע"א), והקבוץ דמעות שבת שם וק"ה: ואיכ"ר שם, חגיג' ה': כתובו' ק"ג: זלגו עיניו דמעות פסחי' קי"ח, שקלי' ט', סוט' מ"א, מנחו' י"ח, והיו דמעות נושרות מעיניו גיטי' נ"ח, ובשבת ל"ג: וקא נתרין דמעי עיניה ועיי' ד"ס שבת ל"ה: שינוי הנוסחאות. — ובהשאילה מיץ והיינו דם האשה נדה ס' ע"ב דמעה שוהא לבוא . . . דמעה ממהרת לבוא עיי"ע זקן, וכן בל"ע دمعة Saft, והפעל דָּמַע בל"ע כמו כן ענינו נזילת דמעות: בכורו' מ"ד: דומעות עיי"ע דלף, ובספרי שופטים סי' קנ"ז היה (אגריפס) בוכה עד שיהו גלגלי עיניו דומעות (ובסוט' מ"א, אי' זלגו עיניו דמעות), וביחיד תוספתא בכורו' פ"ד רשב"ח אומ' אם היתה עינו דומעת בידוע שהמים עוברין פסקה מלהיות דומעת בידוע שהמים קבועין.

* דְּמוּעַ (בל"ע دماع מין עשב הוא) ירו' ברכו' פ"ו ד"י סע"ב וירו' כלאים ספ"ה ד"ל סע"א ואלו הן מיני דשאים הקינרס והחלימה והדמוע והאטד.

* דומקיא (?) (שם מקום) יבמות י"ז רע"א וערי מדי (מ"ב י"ח, י"א) זו חמדן וחברותיה ואמרי לה זו ניהר וחברותיה חברותיה מאן אמר שמואל כרך מושכי חידקי ודומקיא, ובקידושי' ע"ב, הגי' ניהוונד . . כרך מושכי חוסקי ורומקי ובילק' דניאל ז' רמז אלף ס"ד אי' בקטיעה ע"ש והרב שי"ר בכ"ח ח"ה צד ר"ח והלאה הרחיב דבורו והעלה כי כרך היא Carcha בארץ אשור על שפת מזרחית של נהר חדקל ונקראה היום Karak מושכי היא Moschica, חוסקי Uxii הנקראים גם Cossaei אבל בענין רומקי לא מצא לו עזר כנגדו וגם החכם הכולל נייבויער בספרו גיאגראפיא צד שע"ז והלאה הולך ופותר השמות עצמיים והדין עמו כשאוכיח בעה"י במקומו, אבל שם מקום דומקי או רומקי אין בידו לבארו. וקאססעל בערש וגרובער ערך Juden חכ"ז צד קפ"א רוצה לתקן דרומקו ופתרו ע"י Δράγγαι, ואשר נ"ל כי עיקר הגי' רוּמְבַּקְיאַ והוא ממש Ῥαμβακία והיא עיר ואם של עם Ὧραι" בארץ Gedrosia תחת ממשלת פרס עיי' באריכות בגיארגראפיא למאננערט ח"ה צד ה' והלאה ובפרט צד י"ב וי"ג, ומעתה יפה מדייק שמואל כי ערי מדי יש להן חברות (רומקיא) רומבקיא ועוד אחרות וערי לשון נופל על לשון Ὧραι". ואולי חוסקי ג"כ עיר בארץ Gedrosia שנקראה אצל ניארכוס Κυΐζα עיי' מאננערט שם צד כ', כ"א.

* דֶּמֶת עיי"ע דָּמָא ומ"ש.

* דֶּמֶתְרִיאַ עיי"ע דמהריא.

דָּן (מפעל דּוּן, דִּין בל"מ וכן בל"ס דּוּן, דָּן ובל"ע دان פי' שָׁפַט richten, urtheilen השם דִּין, דִּינָא Recht, Urtheil, Prozess והתואר דַּיָּן, דַּיָּנָא שופט וכ"ה בל"ס ובלש' ערבי ديان וכולם מל"מ כידוע) בר"ג דפסחים (ד' רע"א) דונו דייני, פי' מי שתובע אותו כלום היה אומר לו בוא עמי לדין, פ"א שהיה מזהיר לדיינים [1]). בס"ג דפ"ק דסנהדרי' (י"ז:) דנין לפני חכמים שמעון בן עזאי ושמעון בן זומא חנן המצרי וחנניה בן חכינאי וכו' דייני גולה קרנא, דייני דא"י רבי אמי ורבי אסי, דייני דפומבדיתא רב פפא בר שמואל [דייני] דנהרדעא רב אדא בר מניומי [2]). דון מינה ומינה בר"ג דפ' אלו הן הנשרפין (סנהדרי' ע"ה: וש"נ). דינא דבר מצרא בפ' המקבל בגמ' המקבל שדה מחברו

---

[1]) בנו"ג דונו דיני ובכ"י א"פ אצל ד"ס במקומו דינו דיניי. וכפי' ראשון פירש"י. [2]) ובמעש' שני פ"ב מ"ט ועדיות פ"א מ"י אי' בסתם הדנין (הדנים) לפני חכמים אומרים, ובירו' מ"ש ספ"ב דנ"ג רע"ג אי' אלו הן הדנין בן עזאי ובן זומא

לזורעה חטין (ב"מ ק"ח.). ובפ' חזקת הבתים בגמ' האומנין (ב"ב מ"ג רע"א וש"נ) האומר לחברו דין ודברים אין לי על שדה זו. דינא רבא ודינא זוטא איכא בינייהו בסוף הלכ' קמ' דפ' האיש מקדש בו ובשלוחו (קידושי' מ"ג.). פי' דינא רבה דיני שמים הריגה, דינא זוטא בידי שמים ולא בהורג ממש אלא בגורם להריגה [1]). ובחלק בגמ' אנשי דור המבול (סנהדי' ק"ח.) לא ידון רוחי באדם לעולם (בראשי' ו', ג') לא דין ולא רוח כלומ' לא חיין ולא נדונין. ד"א שלא תהא נשמתן חוזרת לנדנה [2]). ובב"ר פכ"ו אין הרוחות נדונות לפני לעולם. ד"א בשעה שאחזיר רוח לנדנה איני מחזיר רוחן לנדניהן. *[אחי"ה בנו"ג עוד אין הרוחות הללו נידונים לפני לעולם ר' הונא בשם ר' אחא אמר בשעה שאני מחזיר הרוח לנדנה וכו' אבל בילק' בראשי' שם הגי' כגי' רבינו. ובירו' סנהד' פ"י דכ"ט סע"ב הגי' לא ידון רוחי באדם לעולם ר' יהודה אומ' (וכ"ה בילק' שם) לא ידון לו רוחי שאיני נותן רוחי בהם בשעה שאני נותן רוחי בבני אדם וכו' עד אחרים אומרי' לא ידון לו רוחי שאיני מחזירה לנדנה. ולפי אגדה זו תרגם רב סעדיה גאון ז"ל לא ינעמד דאתי עיי' חבורי על העתקה פרסי' לריב"י טאווס צד קל"ט ושם הארכתי. — הפעל בקל נמצא עוד בגמ' ברכו' ס'. לאחר שדנה לאה דין בעצמה. שבת י'. משה יושב ודן וכו' ושם וסנהד' ז'. מגיל' ט"ו: כל דיין שדן דין אמת לאמתו וכו'. שבת נ"ו. שהיה לך לדונו (את אוריה החתי) בסנהדרין ולא דנת וכו' ושם סוף ע"ב שכל דין שדן מבן ח' עד שמנה עשר החזירן להן. ושם קכ"ז: ואתם כשם שדנתוני לכף זכות המקום ידין אתכם וכו'. אבות פ"א מ"ז הוי דן את כל האדם לכף זכות. עירובי' כ"א: אל תדינני כיושבי כרכים. ר"ה ט"ז רע"א אין דנין את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה. ושם כ"א: בקש קהלת לדון דינין שבלב. מגיל' ט"ו: שמא אתה דן לשוגג כמזיד. חגיג' ה'. עבד שרבו מקרבו לדונו וכו'. שם י"ד. שופט זה דיין שדן דין אמת לאמיתו. שם ט"ו: יבמות מ"ט: מֵידן דייניה וקטליה. שם ק"ב. גר דן חברו. כתובו' כ"ז: הכי דאיננא (כמו דאין אנא) לך ולכולהו אלמי חברך. ושם ק"ה. מכוער הדיין שנוטל שכר לדון וכו' הנוטל שכר לדון דיניו בטלין וכו' ושם: האי דיינא דשאיל שאילתא פסול למידן דינא וכו' ושם לא לידון איניש דינא למאן דרחים ליה ולא למאן דסני ליה. סוט' י'. שמשון דן את ישראל כאביהם שבשמים. ב"ק נ"ח: דדאין דינא פרסאי וכו'. ב"מ ל': לא חרבה ירושלים אלא על שדנו בה דין תורה. ב"ב ח': והמשכילים יזהירו זה דיין שדן דין אמת לאמיתו. סנהד' ה'. יורה יורה ידין ידין יתיר בכורות יתיר. שם ו' סוף ע"ב ויהיו הדיינין יודעין את מי הן דנין. שם י"ט: מלך לא דן ולא דנין אותו. שם מ"ו: שדין אמת דנתם. ק"ח. בטובה שהשפעתי להן בה מכעיסין אותי ובה אני דן אותם. שבועות ל'. השתדל לדונו יפה. ע"ז ד'. כשאני דן את ישראל אין אני דן אותם כאומות העולם. חולין מ"ד: תוספת' יבמות פ"ד דן את הדין וכו'. ירו' סנהד' פ"א די"ח סע"א תנינן (אבות פ"ד) אל תהי דן יחידי שאין דן יחידי אלא אחד א"ר יהוד' בן פזי אף הב"ה אין דן יחידי וכו' אע"פ שאין דן יחידי חותם יחידי. ושם ר' אבהו הוה יתיב דָּיֵין וכו' חמו לי יתיב דיין לגרמי ועיי"ע דִּיֵין. והקבוץ שם הווי דיינין קומי ר' יצחק וכו'. ובמקור סורי: אזל מידון קומי ר' פלן עיי' ירו' שם סוף העמוד א' וריש ע"ב. בבנין נפעל: עירובי' כ"א: כל המלעיג על דברי חכמים נידון בצואה רותחת. ר"ה ח' סע"א מראש השנה נידון מה יהא בסופה. שם י"ב. ברותחין נידונו. שם ט"ז. אדם נידון בראש השנה וכו' ר' יוסי אומ' אדם נידון בכל יום. ושם הכל נידונין בר"ה. שם י"ז. נידונין בה (בגיהנם) שנים עשר חודש וכו' נידונין בה לדורי דורות. ועיי' ירו' ר"ה פ"א דנ"ז ע"א ושם ובחג נידונין על המים. ב"ב נ"ח סע"א ונידון דינא. קידושי' מ' רע"ב לפי שהעולם נידון אחר רובו והיחיד נידון אחר רובו וכו'. ירו' תענית פ"ג דס"ו ע"ג ואין הציבור נידון אלא אחר רובו. סנהדריי ק"ח. דור המבול ברכה קלקלו וברכה נידונו. אבות פ"ג מט"ז בטוב העולם נידון. נדרי' ח': רשעים נידונים בה. אסת"ר

אלו הן התלמידים חנינה בן חכיניה ור' אלעזר בן מתיה. וכונת הירושי' במה שכתב אלו הן התלמידים ר"ל של רבי עקיבא ובאמת חנינה בן חכינאי היה תלמיד מובהק לר"ע כנראה מב"ר פס"א ויק"ר פכ"א והרצה לפני ר"ע במעשה בראשית ומעשה מרכבה (חגיג' י"ד:) וכן נמנה ר' אליעזר בן מתיא עם ר' חנינא בן חכינאי ור"ש בן עזאי בתוספתא ברכות פ"ד אך משם משמע ששימש את ר"ט. [1]) בכ"י ו"ו אי' לא בידי שמים וכפי' הערוך פירש"י. [2]) לכאורה מלת כלומר קשה להבין שהרי מלשון הש"ס היא דכך היא הצעת הסוגי' בסנהד' שם: ר' יהוד' בן בתיר' אומ' לא חיין ולא נדונין שנאמ' לא ידון רוחי באדם לעולם לא דין ולא רוח ד"א וכו' וכ"ה בילק' בראשי' סוף רמז מ"ד בשם סנהדרי' אבל לפע"ד נ"ל שלפני רבינו לא היתה מונחת הגי' בגמרא לא חיין וכו' והראיה מהתוספתא סנהד' פי"ג שאי' שם וז"ל ר' יהודי בן בתירי אומ' ויאמר ה' לא ידון רוחי באדם לא ידון ולא רוחי בהן לעולם ד"א וכו'.

פ' ותמאן אפי' אנדיטיקוס [צ"ל אנטידיקוס] של בית אבא לא נידונו ערומים. חולין מ"ה. ניקב הקנה למטה מן החזה נידון כריאה, ושם מוח כל מה שבקדירה נידון כמוח. בבנין פַּעֵל שבועות ל"ב: מ"ז. היכי לידיינו דייני להאי דינא. ב"ב ל"ד. היכי נידיינוה דייני להאי דינא, מגיל' י"ב: א"ל דיינוה לי, ושם ט"ו: כי נח נפשיה דאחר אמרי לא מידן לידייניה ולא לעלמא דאתי ליתי לא מידן לידייניה משום וכו' אמר ר"מ מוטב דלידייניה וליתי לעלמא דאתי וכו'. — בנין אתפעל: ירו' סנהד' פ"ג דכ"א ע"ד הוון אִידַּיְּינִין קומי ר' לעזר — והשֵּׁם דִּין, דִּינָא ברכו' ה': ומי חשד קב"ה דעביד דינא בלא דינא. שם ו'. מניין לג' שיושבין בדין ששכינה עמהם וכו', שם קמ"ל דדינא נמי היינו תורה. מ"ח: בכל דין שדנך בין מדה טובה וכו'. נ"ח. ר"ה ט"ז: המוסר דין על חברו וכו'. שבת י'. התחלת דין ע"ש. ל"א. כשמכניסין אדם לדין וכו'. ל"ג. בעון עינוי הדין ועיוות הדין וקלקול הדין וכו'. פסחי' נ"ד: עומק הדין, ב"מ קי"ז: עומקא דדינא. עירו' ס"ה. סוכ' מ"ה. ב"ב ט"ז. לפטור את (כל) העולם מן הדין. תעני' ה'. מצדיקין עליו הדין מלמעלה. מגיל' י"ז. נעשה דין ברשעים, מ"ק ט"ז. משדרינן שלוחא דבי דינא ומזמנין ליה לדינא. חגיג' ד': ירא מן הדין. ה'. המטה דינו של גר וכו', י'. הדינין יש להם על מה שיסמכו. י"ד. א' לדין וא' לצדקה. יבמות צ"ב. ירו' סנהד' פ"א די"ח: יקוב הדין את ההר (עיי"ע קב ב'). ק"ט: תוקע עצמו לדבר הלכה בדינא (עיי"ע תקע א'). תמיד כ"ח. עושין דין. נדרי' ל"ט: אם אתה עושה דין לבן עמרם וכו' גיטי' ז'. שוכן עד עושה לו דין, נ"ז. דיניה דהאי גברא במאי, פ"ח: אע"פ שדיניהם כדיני ישראל וכו'. סוט' מ"א:, מ"ז: נתעוותו הדינין. קידושין מ': אין תחילת דינו של אדם אלא על ד"ת. ב"ק נ"ח: פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים וכו' ושם קי"ג. דינא דמלכותא דינא. גיטי' י': נדרי' כ"ח. ב"ב נ"ד: ועיי' בפחד יצחק זה הערך. ב"מ ל': דין תורה, ב"ק נ"ח: דינא דפרסאה, ב"ב קע"ג: האי דינא דפרסאי. ב"ב ק"ל: פסקא דדינא, שם ע"ג: עתידין ישראל לתן עליהם את הדין ועיי' חולי' ס"ב. ע"ז נ"ד: שוטים שקלקלו עתידין ליתן את הדין, אבות פ"ג ט"ז לפני מי אתה עתיד ליתן דין, סנהדרי' ז': צדק את הדין ואח"כ חתכהו. שם י' שיושבין בדין וכו'. כ"ג. לא היו יושבין בדין אלא א"כ וכו', צ"ה. בת דינא בטל דינא עיי"ע בָּת, כתובו' פ"ט מ"ב אין מרחמין בדין. ע"ז י"ח. ב"ר פצ"ג הובא בילק' ויגש ר' רמז קנ"ב יום הדין, סנהד' ח'. יומא דדינא. שם ל"ב: דין מרומה. ברכו' מ"ה: כתובו' צ"ז. ב"ק ק'. ב"מ כ"ד: ע"ז ד': לפנים משורת הדין. בית דין, בעל דין עיין ערכם. ב"ר ספי"ב מדת הדין (הפכו מדת הרחמים) אבל בירושלמי (ברכות פ"ב ד"ה. שביעית פ"ט דל"ח ע"ד, פ"י דל"ט ע"ג, נדרי' פ"ז דל"ו: מעשרות פ"ב דמ"ט רע"ג) פירושו דין ממון עיי' מבוא הירושלמי למהרז"ף י"א. דיני ממונות, דיני נפשות סנהדרי' פ"א, מ"א; פ"ד מ"א. דינא דגרמי עיי"ע גרם ג'—ועוד פי' דין: היקש וקל וחומר. אין מזהירין מן הדין, מכות ה': פסחי' כ"ד. יבמות כ"ב: פירש"י אזהרת דין ק"ו לאו אזהרה היא עיי' פירש"י ליבמות. וכל זה דוקא להלקותו אבל להמיתו מזהירין מן הדין עיי' הליכות עולם פ"ב שער ד' ד"ה קיי"ל אין מזהירין. בסנהדרי' נ"ד: פלוגתא אם אמרינן עונשין מן הדין או אין עונשין מן הדין ועיי' עוד שם ע"ג. ע"ד. מכות ה': י"ד סע"א, י"ז סע"ב, זבחי' ק"ו: ועיי' תוספו' ב"ק ב'. ד"ה ולא זה ושם ד': ד"ה ועדים אבל במכילתא (הובא בתוספו' ב'.) מבואר דעונש ממון ג"כ אין עונשין מן הדין אבל עיי' בחידו' הרשב"א לב"ק שם ועיי' עוד יד מלאכי אות אל"ף סי' נ'. ב"ב ק"א. זבחי' ס"ט: דיו לבא מן הדין להיות כנדון עיי' תוספות קידושי' י': ד"ה זו. ומזה נאצל לשון תוכני: בדין, אינו בדין, ודין הוא עיי' ב"ק כ"ה: זבחי' ס"ט: ק"ז: גיטין ג'. פסחי' נ"ד רע"ב, מדות פ"ג מ"ה, ירו' ברכו' פ"א ד"ג ע"ג, ירו' פסחי' פ"ג ד"ל. ירו' קידוש' רפ"א דנ"ח: במד"ר רפ"ז, ספרי נשא סי' ח' ע"ש היטב ועוד שם הלשון: דרך הדין. — והתואר דַּיָּין, דַּיָּנָא עיי' פיאה ספ"ח דיין שלוקח שוחד עיניו כהות. שבת י'. חגיג' י"ד. סנהד' ז'. ב"ב ח': דיין שדן דין אמת וכו' הובא לעיל. שבת קל"ט רע"א אם ראית דור שצרות רבות באות עליו צא ובדוק בדייני ישראל וכו' ושם אי' בטלי דייני גזירפטי (עיי"ע גז ז'), שם סופרי הדיינין . . עורכי הדיינין. מגיל' י"ז. עיילוה למערתא דדייני. יבמות ק"ט: יראה דיין כאלו חרב מונחת בין יריכותיו וכו', כתובו' נ"ב: עשינו עצמנו כעורכי הדיינין, סוט' כ"א: רשע ערום זה המטעים דבריו לדיין וכו', ב"ב קל"ג: אין לדיין אלא מה שעיניו רואות, ושם דייני דחצצתא (עיי"ע חצצתא), ב"מ ל': דייני דמגיזתא (עיי"ע מגסתא), ב"ב ל"ה. שודא דדייני (עיי"ע שד ה'). סנהד' ז': מניין לדיין שלא יפסע על ראשי עם קודש וכו' ושם כל המעמיד דיין שאינו הגון וכו', שם י"ז: דייני גולה . . דייני א"י. דייני גזלות עיי"ע גזל. ב"ב כ"ט. דייני דשפילי. ב"ר

פכ"ו ויראו בני האלהים ר"ש בן יוחאי קרא להון בני דַּיָּינַיָּא. שם לית דין ולית דיין אבל אית דין ואית דיין. ויק"ר רפכ"ח הותרה הרצועה לית דין ולית דיין. אסת"ר בתחלה: מן דסגון דייני שקרא סגון סהדי שקרא. קהל"ר פ' כנסתי דיינות נקבות]—

דַּן (= דַּנָּא פי' בל"ע دنّ חבית Tonne, Fass) בס"ג דכמה אשה דני דַּנֵּי אין בו משום דרכי האמורי, פי' לחש הוא יוחזקו החביות. בר"ג דפ' אמר להם הממונה (יומי כ"ח סע"ב) זיהא דשמשא קשי משמשא וסימנך דנא דחלא[1]. בס"ג דר' ישמעאל בע"ז (ס'.) אמר רב פפא גוי אדנא וישראל אכובא חמרא אסיר וכו'. *[אחי"ה כונת רבינו בקיצור וכו' להורות כי עוד נשנית המלה בע"ז שם תיכף: ישראל אדנא ונכרי אכובא חמרא שרי. והמאמר הראשון הובא גם בע' כב א' וגי' אכובא אי' גם בכ"י ערוך דכאן ובדפ"ע ע' כב אבל בדפ"ע דכאן בט"ס אבוכא. — וכנ"ה בסנהד' כ"ח: עיי"ע אבלא. ובבכורו' מ"ג: לגי' רבינו בע' בלן ב' וכ"ה בכ"י רגמ"ה לבכורו' שם. והקבוץ ברכות נ"א: מאה דַּנֵּי דחמרא — ובנו"ג בשבת דונו דני ופירש"י כבערוך: התחזקו חביותי, וא"כ גזרו הפעל מהשם או י"ל שכונתם על ל"ס דני פי' דבק כלומ' התדבקו והתחזקו חביותי. ודע שבנו"ג דונו דני יש בו משום דרכי האמורי וכה"ג בירו' שבת פ"ו. ד"ח ע"ג דונו דני משום דרכי האמרי, אבל בכ"י א"פ הגי' דאנו דייני אין בו עיי' ד"ס במקומו וכן גרס הרא"ה אין בו עיי' חידו' הר"ן לשבת ספ"ו וסיים ולא נהיר ע"כ. וגי' דני אי' גם בתוספתא שבת רפ"ח רק שם ג"כ הרי זה מדרכי האמרי. ואין בידי להכריע אם יש או אין עיקר הגי', ואין גורס רבינו גם בע' שם א'. ואשר נ"ל כי דני הראשון או אולי גם השני הוא ל"ע دن פי' דבר בלחש כדרך בעלי אוב אשר מעפר תשח אמרתם (עיי' ישעיה כ"ט, ד') יען כן תרג' חֹבֵר חבר: רטין רטן והוא ג"כ בל"ס מצפצף ודבר בלחש. ועוד נ"ל שצ"ל דנידני בתיבה אחת והוא מל"ע ופ' دندنة das Murmeln ופירושו הדיבור בלחש או אם גרסינן בשתי תיבות ג"כ ענין המאמר מי שאמר דַבֵּר בלחש וקול נמוך הרי זה מדרכי האמורי. הגם הלום ראית כל זה בוא וראה טעותו של רמ"ל שהרכיב כל ערך דן ב' עם ערך הקודם לו!] —

☛ דֵּין (= דֵּן, דְּנָא בל"ס דִּין, דֵּן זה dieser, diese, es) תרג' זה דין, דנא דנן. תרג' איזה אידין הידי, תרג' מי אלו היידין, תרג' אז הידין, תרג' כה כדין, תרג' מדוע מדן, תרג' פה בדין, תרג' איך איכדין). *[אחי"ה כל אלה כנויי הגוף מורגלים הרבה בתרג' ובדרז"ל למשל תרג' זה דין: ישעיה ו', ג' ומקבלין דין מן דין ובה"א בראש דברי' ב', ג' טורא הדין, קהלת ב', א' עלמא הָדֵין; שם י"א, ו' הדין או דין, ובהוספת נו"ן בסוף בראשי' כ"ה, ל"ב ולמה דנן לי בכורותא; דברי' ב', ז' דנן ארבעין ועיי' עוד תרג' לתהלי' כ"ד, ו'; ע"ה ח' ותרג' כה (בראשי' ל"ב, ד' ירמי' כ"ו י"ח; יחזק' כ"ה, ט"ו) כדנן אמר אבל בבראשי' ט"ו ה' תרג' כה: כדין. ובלש' נקבה דְּנָא תרג' יחזק' ל"ח, י"ז; קהלת א', ט'; אסתר תרג' שני ב', י"ג. ובדניאל מורגל בה"א בסוף דְּנָה עיי' דניאל ב', י"ח, כ"ח, ל', ל"ו, מ"ז; ה', ז', ט"ו, כ"ב, כ"ד; ו', ד', ו', וכן בעזרא ה', ג', ט', י"ב, י"ג; ו', י"א, ט"ו — י"ז, כ"ד; ובכ"ף הדמיון כִּדְנָה דניאל ב', י'; ג', כ"ט; עזר' ה', ז'; ירמי' י', י"א. על דנה עזר' ג', ט"ו; ד', ט"ו; ו', י"א. אחרי דנה דניאל ב', כ"ט, ט"ו. וכנ"ה בדרז"ל למשל דין גרמיה דעשיראה ביר עיי"ע ביר אחר ערך ביין. ב"ק צ"ט סע"ב וכתוב אפנקסי דין עסק ביש. סנהד' ל"א. דין גלי רזיא. ע"ז י': לית דין בר אינש. כתובו' י"ז. כל מן דין וכל מן דין סמוכו לנא וכו'. סוט' ל"ה. דין ראש קטיעא ימלל עיי"ע רש ב' גי' ופי' רבינו. ב"ר ספ"ט הינון אותיות דדין הינון אותיות דדין. ויק"ר רפ"ח דין אמר לינא בעיא לדן ודן אמר לינא בעיא לדן. ירו' סוט' פ"ב ד"ז ע"ד מן קדמת דנא (= תרג' קהלת א', ט'). ירו' שקלי' פ"ז ד"נ ע"ג אסור לך דנא. ובה"א הידיעה: הָדֵין נדרי' ה' רע"א הדין הוא וכו' ושם ו': אילימ' דאמ' הדין אוגיא וכו' והדין נמי וכו' כגון דאמ' והדין ולא אמר ונמי וכו'. שם י'. והדין קרא וכו', י"א: כ"ב. בהדין לישנא. כ"ה: הדין אמר שבועתא דהכי אמי רב והדין אמר וכו', ל"ח רע"א פסקין להדין פסוקא וכו' ושם אלא מן הדין קרא. נ' רע"א איתהני מן הדין עלמא. ס"ב. הדין גברא. ס"ו סע"ב

[1]) בעי' זה פירשו רבינו, ושם גרסו כל כ"י (חוץ מכ"י ב"ר) זיהא דשמשא וכ"ה לנכון בדפ"ר שם ובעה"ק אבל בשרפ"ע בט"ס זיהרא כמו בכ"י ב"ר בערוך זה וכ"ה בע"י יומא הנ"ל. ובכ"י א"פ ליומי' אצל ד"ס צד ל"ח זוהרא ובכולם צ"ל זיהא וכ"ה בכ"י ל"ד ובכ"י ב' זיחא ובעל ד"ס רוצה להגיה זיהא אבל בעי' זה אנסה את חילי להוכיח כי גם גי' זו נוכל לקיים, אבל גי' הספרים ביומי' זוהמא בלי ספק ט"ס.

מה הדין עבדת וכו׳, נזיר ג׳. ממאי דהדין וכו׳, י׳: דהדין גברא, כ״ז רע״ב הדין דחטאת, ל״ה סע״א ולילף מן הדין קרא בירו׳ מגילה פ״א דע״ב: מן הדין קרייה. ירו׳ גיטי׳ פ״ב דמ״ד: הדין דינרא . . הדין פינקסא. ובכינוי נסתר ו = הו ירו׳ עירובי׳ פ״ז דכ״ד ע״ג הי דֵּינוּ צד והי דינו אמצע —. תרג׳ איזה אֵידֵין: תרג׳ שמואל א׳, ו׳ כ׳ לאידין אתר. תמיד ל״ב. אידין מתקרי׳ גבור והנקבה אידא עיי״ע אידא וע׳ אידין, והורכב מן אי ומן דין וכן הידי והיידין הורכב מן הי, די ומן היי ועוד דין ועיקר פירושו מי זה ואי זהו. והרבה בירוש׳ למשל ירו׳ פיאה פ״ח דכ״א. היידן (וינון) [צ״ל יינון] פי׳ מי אלה, ירו׳ דמאי פ״ב דכ״ג. וירו׳ עירובי׳ פ״ו דכ״ג ע״ג היידן ר״מ, ירו׳ שבת ספי״ט די״ז: היידן ר׳ יוסי ושם ג״כ בשתי תיבות היי דין ר׳ יוסי, וירו׳ פסחי׳ פ״ו דל״ג ע״ד היידין ר׳ יוסי [וכמו כן מצינו בתרג׳ לפעמים הֵי דֵּין ולפעמים הֵידֵין עיי׳ במתורגמן ערך דין]. ירו׳ מ״ק פ״ג דפ״ב ע״ד ר׳ יוסי בעי היידן רבנן. ירו׳ גיטין פ״ב דמ״ד סע״א היידן הוא למחר. ובכינוי נסתר ו = הו הַיְּידְנוּ, הֵידְנוּ (וה״א נבלעת במקום היידנהו, הידנהו) ירו׳ עירובי׳ פ״ה דכ״ב סע״ג היידנו אמצעי (ב׳ פעמים). ירו׳ פסחי׳ פ״א דכ״ז רע״ד (היי דנו) [היידנו] שעת הביעור ושם פ״ה דל״ב רע״ג והיידינו לשמו פטור. ירו׳ יבמות פ״ד ד״ו רע״ב ר׳ זעירא בעא קומי ר׳ מנא הידינו רבה רבה דמתניתא וכו׳. ירו׳ סנהד׳ פ״ה דכ״ב רע״ד הידינו כולל והידינו מונה וכ״ה בירו׳ יבמות פט״ו דט״ו. אבל בירו׳ נזיר ספ״ג דנ״ב ע״ד אי׳ בטעות היי די נו כולל היי די נו מונה. — ובלש׳ נקבה דא בהרכבת היי מורגלת ג״כ בירוש׳ למשל ירו׳ מעש׳ שני פ״ה דנ״ו. בהיידא אתית פי׳ באיזה דרך באת, ירו׳ שבת פ״ב ד״ה. היידא היא ר׳ יודא. ירו׳ שבת פ״ז ד״י ע״ג והיידא אמרה דא וכ״ה שם ר״פ ט״ו דט״ו. וירו׳ ערלה פ״א דס״א ע״א וירו׳ פסחי׳ פ״ב דכ״ט: אבל בירו׳ ברכו׳ פ״ד ד״ז ע״ג ווידה אמרה דא ופירושו איזו משנה אמרה כדברי המקשין עיי׳ במבוא הירו׳ למהרז״ף ט״ו ועיי״ע יידא. — ובירו׳ ביכורי׳ רפ״ב דס״ד ע״ג והיידלון במקום היידא להון כלומ׳ מאיזה להם. ועיי׳ עוד ע׳ הַיְּדָא. — תרג׳ אז הידין ובל״ס הֵידֵין ובמקרא ובתרג׳ אֱדַיִן עיי״ע. ועיי׳ תרג׳ למשלי א׳, כ״ח; ב׳, ה׳, י׳ ועוד זולתו. תרג׳ כה כדין עיי׳ לעיל דוגמ׳ מבראשי׳ ועוד בתרג׳ שם ל״ב, ד׳, מ״א כ״ב, כ׳; יונ׳ א׳, ח׳. תרג׳ מדוע: מָדֵין והוא כמו מא דין או מה דין ואל״ף או הא נבלעת תרג׳ ירו׳ א׳ מ׳, ז׳ מדין סבר. תרג׳ ירמיה כ״ו, ט׳ מדין אתנבית. וכתב המתורגמן ע׳ דין: לפעמים מצאתיו מָה דֵין בהא ולפעמים מא דין באלף ולפעמים כתיב תיבה אחת מַדֵין ע״כ והיותר נכון לנקד מָדֵין או לתשלום אות הנשמטת מַדֵּין כמו מַזֶּה (שמות ד׳, ב׳) תחת מה זה וכן התרג׳ שם מה דין. — תרג׳ פה בדין תרג׳ שופטי׳ י״ח, ג׳; ישעי׳ כ״ב, א׳. ט״ז ופי׳ בְּדֵין כמו בָּזֶה בל״מ. תרג׳ איך: איכדין עיי״ע אכדין, ובזה יצאתי ידי חובת תשלום דברי ר״ב] —

* דִּינָה (בת יעקב אבינו) וזה מה שדרשו רז״ל עליה: ב״ב ט״ו: ב״ר ספי״ט וילק׳ ריש איוב וי״א איוב בימי יעקב היה ודינה בת יעקב נשא. ב״ב קכ״ג סע״א תאומה היתה עם דינה. וילק׳ ויגש רמז קנ״ב הביא בשם ב״ר פצ״ד (ואני לא מצאתיו שם) כתוב אחד אומ׳ בנותיו (בראשי׳ ל״ז, ל״ה) וכתוב א׳ אומ׳ ואת דינה בתו (שם מ״ו, ט״ו) אלא ללמדך שבנותיו של יעקב נשי בניו היו וכו׳. סנה׳ ק״ב. עינו את דינה בשכם. ירו׳ ברכו׳ פ״ט די״ד סע״א רבי בשם דבית ינאי עיקר עיבורה של דינה זכר היה מאחר שנתפללה רחל נעשית נקבה. ובב״ר ספע״ב אי׳ עיקר ברייתה זכר היתה ומתפלתה של רחל . . נעשה נקבה. ושם ספע״ו ודינה היכן היא נתנה בתיבה ונעל בפניה וכו׳ ושם ספצ״ב ומה נצטדק בדינה. וקהלת רבה פ׳ חופר: ופורץ גדר ישכנו נחש זו דינה.

* דִּינוֹן נתקצר מן דְּאִינוּן פי׳ אשר הם והורכב מן דִּ ומן אינון הרבוי מן יחיד א ה ו עיי׳ ערכו שם בסוף הערך הבאתי דוגמאות ויש להוסיף עוד: ירו׳ ב״מ פ״ה ד״י רע״ב סב שני דינרין אגרך ומה דינון עבדין דילי ולך פי׳ קח ב׳ דינרין בעד שכר טרחך ומה שהם עושין ריוח יהיה שלי ושלך בשוה. ירו׳ נדרי׳ פ״א דל״ז. כגון אילין ניוותאי דינון קריין לחספא כספא. ובירו׳ נזיר רפ״א דנ״א סע״א אי׳ ד א י נ ו ן קריי וכו׳. ירו׳ סנהד׳ פ״ד דכ״ב: והי דינון תרתין אוחרנייתא. ושם בסמוך קודם לזה אי׳ הי דיני וכו׳ וצ״ל הי דינון ובפני משה הגי׳ הי דאינון. ירו׳ הוריות פ״ג דמ״ז רע״ד מה מייחדין ליה עמיה א״ר חגיי משה! דינון מייחדין ליה עמיה דו קטיל ליה ובירו׳ סנהד׳ רפ״ב די״ט סע״ד הגי׳ משה א י ן מייחדין וכו׳ וכצ״ל בירו׳ יומ׳ פ״א דל״ח סע״ג במקום מ ש ם דאין מייחדי׳ וכצ״ל דינון במקום דאין, ובירו׳ מגיל׳ פ״א דע״ב. בט״ם משההינון וצ״ל משה דינון וכו׳.

* דִּנַאי (? שם מקום) קידושי׳ ע׳: מכריז רבא במחוזא בלאי דנאי טלאי מלאי זגאי כולם לפסול ופירש״י שמות מקומות או משפחות ע״כ, ועוד

גירסת רש"י זנאי במקום זגאי, ואם שמות המקומות הן אולי אז י"ל דנאי טלאי זגאי או זנאי הם המקומות בבבל שנקראו כזה Dabanas, Tela, Hilaea, Sinas, Sigara עיי' על תכונתן אצל מאננערט ח"ה צד רכ"ב והלאה, וא"כ קרוב הדבר כי דנאי צ"ל דבנאי והוא Dabanas על יד מבוע של הנהר Belias ואולי בלאי שם מקום נקרא מן הנהר הזה עיי' מאננערט שם צד ר"ח, ובגיארגראפיע תלמודית להרב החכ' נייבויער נפקדו המקומות האלה אולי שחשב ששמות מ ש פ ח ו ת הם, אבל גם רבינו בע' ט ל א י פי' מקומות הן, ועיי' שם פי' יש אומרים ומ"ש.

* דנב (?) (שם מקום) תוספתא דמאי פ"א אוצר שמטיל בו מחוצה לארץ לארץ כגון אוצרה של דנב חייב לפי חשבון, ובכ"י תוספת' הגי' רנב וכן הגי' בכ"י תוספתא שביעית פ"ד שמונה שם רנב בין עיירות חייבות במעשרות בתחום, ובדפוסי התוספ' שם הגי' דכב דבב או רגב ובירו' דמאי פ"א דכ"ב רע"ד הגי' ונוב, ואין בידינו להכריע עיקר הגי' ע"כ משכנו ידנו מלפרשו.

דַּנְבָּא (בל"מ זנב ובל"ע ذَنَب ובלש' סורי דֶּנְבָּא, דונבא ונגזר מל"פ دمب , ذنب ובלש' צינד duma) תרג' ויפן זנב אל זנב (שופטי' ט"ו, ד') וקטר דנבא בריש דנבא). *[אחי"ה וכנ"ה בתרג' ירו' א' לבראשי' ל"ז, ג', אונקלו' לשמות ד', ד'; תרג' איוב מ', י"ז, סנהד' ל"ז, עד האידנא הוה יתיבנא ברישא השתא מותביתו לי בדנבי וכו' עד הוי זנב לאריות וכו'] —

דנג (שם עצם לילדה) תשקינן דינג בר"ג די' יוחסין (קידושי' ע' סע"א) פי' בת רב נחמן קטנה דינג שמה. *[אחי"ה בנו"ג תיתי דונג תשקינן ופרש"י תבא בתי שכך שמה, והוא כבערוך, ובשאילתות וארא סי' מ"א הגי' סבר לה מר תיתי דיכיק תשקינן] —

דַּנְדְּנָא (לדעת ר"ב ועוד לדעת רבינו כפי עדות הרמב"ם הוא מינתא, μίνθα Krausemünze mentha עיי' אמיתא, ולפע"ד הוא ל"ע ופי' עיי' בפנים הערך) בכלל גדול פרק ז' בשביעית (מ"א)[1] ועיקר הדנדנא, ובפ' בא סימן התחתון בגמ' כל שיש לו ביעור (נדה נ"א:), (א"ב פי' מינתא). *[אחי"ה וז"ל הרמב"ם בפיה"מ לשביעית: הדנדנה נקרא נענע [בל"ע] ו ב ע ר ו ך נקרא מינטא בלע"ז ע"כ ועיי' רע"ב לשביעית, ככר רשמתי במבוא צד כ"ו כי רבינו משה הלך בזה בעקבות דרבינו בעל הערוך וכן נראה מע' ארום א' ועיי' בפי"מ להרמב"ם כלאים פ"ה מ"ח, אולם בהלכות שמטה ויובל הי"ג והי"ד הביא רבינו משה עלי הדנדנה . . ועיקר הדנדנה (וכן גי' שלפנינו, ובירו' שביעי' הגי' הרנדנה) בלי שום פירוש המלה, ואם פי' הרמב"ם מפליטת קולמסו יצא מפורש במה שהזכיר את רבינו בעל הערוך אז נראה ברור כי ערוך יותר שלם היה לפני הרמב"ם ז"ל, ואת אשר נ"ל כי המלה הזרה דנדנא היא ל"ע ופי' دنق עשב מר וחמוץ המביא לידי שלשול ובל' ערבי دندن נקרא ג"כ מין עשב או צומח אחד עיי' בהרחבת ביאור באוצ' מלין לפרייטאג ולוואולירס זה הערך, אבל עיי' פפלאנצען לה' לעף 109]—

* 1 דְּנָה לשון נקבה מן דֵּין עיי"ע.

* 2 דְּנָה (נתקצר מן דַּאֲנָה was ich) ירו' פסחי' פ"ה דל"ב סע"ג ענו בתריי מה דנה אמר. ועיי"ע נא וע' נן.

דְּנַח (aufgehen) זרח השמש וכ"ה בל"ם ונגזר מל"ע دنح, دنخ פי' נמוך כי בצאת השמש מחופתו לרוץ ארח הרקיע עדנה לא הופיע בגבורת תקפו) בויק"ר אמור אל הכהנים פרש' צדקתך כהררי אל (פכ"ז) באתריכון שמשא דנחא, פי' זרחה. *[אחי"ה בנו"ג ושמשא דנחא בארעכון, ושם שמשא דנחה עליכון, ובירו' ב"מ פ"ב ד"ח סע"ג דנחה עליכון שמשא, ב"ר פל"ג אית גבכון שמשא דנח, ושם לא בזכותכון שמשא דנחה עליכון, ובילק' תהלי' רמז תשכ"ז בשם ב"ר הגי' דנח אבל שם קודם לזה בשם ב"ר וב"מ ירו' בט"ס שמשא נ ח י ת ונשתבש ע"י מ"ש שם מיטרא נחית. — וממנו השם מדינחא פי' מזרח, בני מדינחא (ירו' תרג' ב' בראשי' ט"ו, י"ט) תרג' של הקדמוני, וידוע כי בני מזרח נקראו מדינחאי] — (א"ב תרג' ויזרח לו השמש (אונקלי לבראשי' ל"ב, ל"ב) ודנח ליה שמשא)[2].

דֶּנַטִיב (= דּוֹנַטִיב פי' בל"ר donativum מתנה ותשורה שמחלק השר ללגיונות Ge-

[1] כ"ה בכ"י ו"ו לנכון וכן הביא רבינו לגי' הדפוסים בעי' לוף, כרש א', רגילא, נץ ב' צבע ג'. אבל בדפ"ע בכאן בט"ס פרק ששי. [2] ועוד הרבה בתרג' עיי' לתהלי' צ"ז, י"א; ק"ד, כ"ב; ישעי' נ"ח, י'; שופטי' ט', ל"ג; קהלת א', ה': נחום ג', י"ז.

(schenk besond. für Soldaten בב"ר ספ"י הקב"ה עשה אסטטיבא ונתן דונטיבא ללגיונות וישבות ויברך. ובויק"ר זאת תהיה (ובסוף) [צ"ל בסוף] פרש' זכור (פי"ח) בשר ודם נותן דונטיבו והקב"ה נותן דונטיבו הה"ד (שמות ט"ז, ד') הנני ממטיר לכם לחם מן השמים. ובילמדנו בריש פרש' ואתחנן (בתנחומ' לי') והיו למלך תיסוריות [1] בכל מדינה ושלח המלך לאפיטרופוס להלק דונטיבה ללגיונות. פי' אצטטיבה עמידה לשון לעז כלומ' שנח ממלאכה ונתן מתנה לשון לעז שבירכו במזונות. וכמה אקוב: משל ללגיון שמרד במלך ושלח לו דונטיבון ולא עוד אלא עוקרו ומחריבו, ואלו בשעה שמרדו לא הזיקן אלא ליוה עמהן ענני כבוד לא זזו מהן המן והבאר לא מנע מהן וכו'. *[אחי"ה בתנחו' בלק סי' י"ב הגי' בנוהג שבעולם לגיון שמורד במלך חייב מיתה ואלו כפרו בו ומרדו בו ואמרו לעגל אלה אלהיך ישראל לא היה צריך לכלותם באותה שעה אעפ"כ לא זז מחיבתן אלא ליוה עליהם ענני כבוד ולא פסקו מהם המן והבאר. וכן הוא בקצת שנוים בילק' בלק רמז תשס"ו בשם תנחום'. ובענין הגי' מב"ר שהובא לעיל דע שכ"ה בנוסחאותנו בשו"ד בשעה שהוא עושה אסטאטיבה אינו נותן דונטיבא ובשעה שהוא נותן דונטיבא אינו עושה אסטאטיבא וכו' עיי"ע איסטטיבה ובילק' בראשי' רמז י"ז דף ה' ע"ג יותר נכון דונאטיבא וכן הביא הגי' החי' גרינוואלד (במ"ע המחקר מו"ל הרב החכ' שטערן שנה ראשוני סי' א' צד י"ג) בשם ב"ר כ"י פאריז. וגי' רבינו ונתן דונטיבא ללגיונות אי' ג"כ במדר' במ"ר פ"ז מלך בו"ד מחלק דונטיבא ללגיונותיו האלהים מחלק דונטיבא וכו'. וכנ"ה בשמ"ר פט"ו אפרכוס ודוכוס שהיו נוטלין דונטיבה וכו', ובפס"א בנוהג שבעולם מלך בו"ד כל הימים שהבריות מושלמים לו הוא ניזקק ליתן להם דונטיבא לחלק להם אנונית וכו' ופי' במ"כ: מתנה ופרס מבית המלך כך פי' הערוך ע"כ וכן הביא בשם הערוך בויק"ר ספי"ח הרי שערוך יותר שלם היה לפניו. וכנוסח שלפנינו פי' מפרש המלין בילק' ריש בראשי' רמז י"ז ע"ש. ומלת דונטיבא (וכצ"ל גם בערוך בציון מויק"ר) או יותר טוב דונאטיבא הוא הקבוץ מיחיד דונטיבון שהביאו רבינו בשם ילמדנו] — (א"ב פי' בל"ר מתנות שמחלק שר צבא לחילות בעת צאתם נגד אויביהם עיי"ע אסטטיבא).

* דְּנִיֵּאל (שם העצם) א') של נביא ועל שמו נקרא הספר דניאל. ומה שדרשו רז"ל עליו תמצא במקומות האלה: עירובי' כ"א. יומ' ס"ט: ע"ו: מגיל' י"ב רע"א, ט"ו. ב"ב ד', ט"ו. ע"ז ל"ה סע"ב, סנהד' צ"ג: צ"ח סע"ב, שבועו' ל"ה: ב"ר פ"ה, ט"ז, ל"ד, ס"ה, צ"ה, צ"ט; שמ"ר פי"ח, ל', מ', מ"ג; ויק"ר פי"ג, כ"ז; במ"ר פ"ב, י"ג, י"ד; דב"ר פ"ב; שהש"ר פ' כמעט, איכ"ר פ' צמתו, קהל"ר פ' לך אכול — ב') שם אמורא בדור השלישי רב דניאל בר רב קטינא אמר רב ב"ק צ"ז. וכ"ה בחגיג' ח' רע"ב לפי גי' כ"י ב' מינכען (ד"ס שם צד י"א:) וכ"ה במ"ק ח' סע"ב לפי גי' כ"י רי"ף (ד"ס שם צד י"א:) ובנו"ג בחגיג' ובמ"ק בר קטינא וצ"ל ב"ר כלומ' בר רב קטינא וכ"ה בירו' עירובי' ספ"א די"ט רע"ד ר' דניאל בריה דרב קטנה אבל בירו' שבת רפ"ג ד"ה ע"ג דניאל בריה דרבי קטינא, ירו' סוכ' פ"ד דנ"ד סע"ב ר' דניאל בריה דרב קטינא — ג') דניאל חייטא פתר קריא ויק"ר ספל"ב וקהל"ר פ' ושבתי אני.

* דַּנְכּוּ (שם העצם) ב"ק צ"ט סע"ב דנכו ואיסור ופירש"י שולחנין אומנין היו ע"כ ולפע"ד הם כינויים על שם שהיו עסוקים בממון כי דנכו ל"פ دانك מין מטבע קטנה (עיי"ע דנק) וכן איסר עיי"ע.

☞ דִּנָמִים (בל"י δύναμις כח, גבורה Kraft Stärke) מדרש שה"ש פ' אתי מלבנון כלה (ד', ח') אכן יש בך דינמים פי' בל"י כח ויכולת). *[אחי"ה וע"י מלה יוני' זו העתיקו ע' זקנים און (איוב מ', י"א), אל (נחמי' ה', ה'), גבורה (שופטי' ח', כ"א; מ"ב י"ח, כ'; ד"ה א' כ"ט י"א), גבורתא (דניאל ב', כ"ה), כח (ד"ה א' כ"ט, ב'; ד"ה ב' כ"ב, ט'; כ"ו, י"ג), עֹז (תהלי' כ', י"ד; איוב מ"א, י"ד; ד"ה א', י"ג, ח')] —

דַּנֶסְטֵּס (דַּיְנֶסְטֵּים דַּנֵּיסְטֵּים בל"י לוה ונושה Gläubiger, danista ובל"ר δανειστής Leiher ועיי' עוד בסוף הערך ומ"ש) בילמדנו בסוף אשה כי תזריע (בתנחומ' לי') לאחד שהיה חייב לדנסטס. ובאל תצר את מואב (דברי' ב', ט'; ובתנחו' לי') למי שלוה משני דנסטין כיון שעשה גרנו ירדו שניהם ותפשו אותה. ובצר לך (שם ד', ל'; ובתנחו' לי') אם הנחתם ע"ז ובאתם אצלי אני דינאסטום [2] ליתן לכם שכר. ובס"ג דפ' במה (אשה) [צ"ל מדליקין] ירושלמי (פ"ב ד"ה רע"ב)

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב, ובדפ"ע תוסווריות וכ"ה בעי' תסוור. [2]) כ"ה בכ"י ל"ד, ובדפ"ו דינסטום וצ"ל דינסטים כבדפ' אמש', ובדפ"ר ופיז' דינאטום עיי' בסוף הערך.

היושב בבית מרועע עושה מלאך המות דינסטוס שלו דכתיב (תהלי' נ"ה, ט"ז) ישי מות עלימו כמה דתימא (דברי' כ"ד, י') כי תשה ברעך משאת מאומה, פי' מלוה בל"י דנסטים. *[אחי"ה בעל ערך מלין כ"י באוצר ספרי הרב הח' האלבערשטאם השיג על דברי רבינו, ואחרי שהביא פירושו כתב וז"ל: ובמחילה מכבודו כי דנסטים ודונסטוס, ופעלים ומלות ושמות מזאת הגזרה כולם ענין ממשלה ויכולת. ופי' דנסטוס בל"י בעל היכולת וממשלה וכל המאמרים שהביא מן המדרשים מסכימים כולם לכונה הזאת. אמנם מאמר הירושי' . . הוא לומר שענין הכתוב שאמר ישי מות היא מגזרת כי תשה והכונה שמלאך המות הוא בעל חוב שלו נמצא שטר חוב שיש לו עליו נעשה אדון שוטר ומושל עליו ע"ד עבד לוה לאיש מלוה ובא בשטר חובו אל ביתו של זה לעבוט עבוטו ונוטל נשמתו וכו' עכ"ל. עיניך הרואות שבעל מחבר דערך המלין כ"י זה כיון על ל"י $\delta\upsilon\nu\alpha\sigma\tau\acute{\eta}\varsigma$ Gebieter, Herrscher, פי' מושל ואדון ובעל יכולת ואמת נכון הדבר כי בילמדנו בציון מבצר לך יש לבאר ככה ועניננו אם עזבתם את ע"ז ותפנו אלי יש לאל ידי ובעל יכולת אני להשיב לכם גמול ושכר על זה. ועל שיעור זה מעיד כתיבת המלה דינאסטוס לגי' כ"י. אבל בשאר ציונים שהביא רבינו בלי ספק על ל"י הרשומה בתחלת ערך כיון. ובאמת המשך הענין מראה לדעת כי ענין המלה מלוה ונושה. וכן דרש יַשִׁי מות מפעל נשה. ועל ידי מלת $\delta\alpha\nu\epsilon\iota\sigma\tau\acute{\eta}\varsigma$ העתיקו ע' זקנים נֹשֶׁה במ"ב ד', א'; תהלי' ק"ח, י"א. ותודוס (Theodotion) העתיק נ ש י ם (ישעי' ג', י"ב) כאלו כתוב נשים בינוני מן נשה ג"כ ע"י מלה יונית הנ"ל (וכן הבין התרג' בתרגומו כמָרֵי חובא עיי' רש"י ורד"ק שם). ועוד העתיקו ע' זקנים את הפעל לוה (דברי' כ"ח, י"ב. מ"ד; משלי י"ט, י"ז; כ"ב, ז'; נחמי' ה', ד') ופעל עבט (דברי' ט"ו ו'; ח') ע"י הפעל $\delta\alpha\nu\epsilon\acute{\iota}\zeta\omega$, $o\mu\alpha\iota$. ועוד יש להביא ראיה לאמיתת פירוש רבינו משמ"ר פכ"ט משל לדניסטוס שמלא כיסו זהובים והיה עומד וצוח מי שהיה מבקש יבא וישאל והיו הכל שומעים ובורחים לומר כשיבוא ליפרע ממי שלוה. ושם ברפ"ל אם כסף תלוה וכו' משל לאחר שלוה מן (דיוסטוסו) [צ"ל דינסטים] ושכחו לאחר זמן בא ועמד לפניו א"ל יודע אני שאני חייב לך וכו'. במד' רבה ריש פ"ט לוה רשע ולא ישלם יש אדם לוה ואינו פורע שאין (הדנוסטים) [צ"ל הדניסטים] משבר שניו וגובה אותו] —

דַּנְק (דַּנֶקָא פי' דנקא בל"ס ובל"ע دانق מל"פ دانگ שתות sechster Theil eines Drachma בל"י $\delta\alpha\nu\acute{\alpha}\kappa\eta$) בפ' המקבל בגמ' לשנים מעוטות (ב"מ ק"ט:) ריבעא דההוא דנקא. פי' המנהג הידוע השתל נוטל החצי ומי שלא שתל אלא עובד השתילים בכלל השדה [1]) בלבד נוטל שליש בא השתלא להסתלק דינו ליטול רביע מן הנותר אחר שיטול הארים היורד במקומו לעבוד האילנות שליש והיא כגון שדה אילן שעולה להן בשדה כולה בכל שנה י"ב זהובים חולקין אותן בעל הבית והשתלא זה נוטל ו' וזה נוטל ו' כשבא השתלא להסתלק הוריד ארים במקומו נוטל הארים ד' שהן שליש הכל ונוטל בעל השדה ו' שהן חלקו בכל שנה ושנה נשארו ב' שהן שתות לי"ב. ורביע לח' שנשארו אחר שנטל חלקו שליש. וזהו פי' ריבעא של ח' הנותרים שהן שתות לי"ב *[אחי"ה בר"ה כ"ו סע"א אמר ר"ע כשהלכתי לאפריקי היו קורין למעה קשיטה ואמר הש"ס למג"מ לפרושי מאה קשיטה (בראשי' ל"ג, י"ט) מעה דנקי. וא"כ הוּברר כי דנקא שוה מעה ובאמת מעה כסף היא שתות של דינר וכן דנקא ענינו שתות ממטבע של דרכמי ולפירושי מסכים פירש"י לב"מ ס': ד"ה בדנקא, זבחי' מ"ח. ד"ה דנקא, בכורו' י"א. ד"ה בר דנקא, רשב"ם לב"ב קמ"ו: סוף ד"ה ושמין. וכן משמע מיבמו' ל"ה, ובכורו' נ'. כי דנקא הוא אחד משש ופלגא דנקא הוא אחד מי"ב עיי' פירש"י לשבת ל"ה. ד"ה פלגא דדנקא. ועל פי הדברים הברורים האלה פי' הרמב"ן לויקר' סוף פרש' ה' קשה להלמו שפי' בת דנקא בע"א עיי"ש] —

☞ דֶּנַק (פי' דַנֵק בל"ס כמו אָנַק ואולי מל"ע دنك unter der Last ächzen) תרג' האנק דום (יחזק' כ"ד, י"ז) אידנק שתוק. *[אחי"ה וכן בתרג' יחזק' ו', ז', כ', מ"ג; ל"ו ל"א; מלאכי ב', י"ג. ולדעת לעווי אִידְּנַק כמו אִדְּאַנַק (ואל"ף נבלעה) והוא נולד מן אתאנק ואשר נ"ל כתבתי בתחלת הערך] —

* דֶּנַק (Schmerz, Aechzen) ברכו' מ"ב סע"ב ניזיל וניכול לחמא אנהר דנק ופירש"י כך שמו. וכ"י מ' ובב"נ גרס בנהר אנק וא"כ דנק לפי גזרת המלה הוא מערך הקודם לזה. ונוכל להעתיק נהר דנק = אנק Heulstrom, Schmerzensstrom וממש כן נקראו אצל היונים הנהרות

---

[1]) כ"ה ברפ"ר.

Κώκυτος (= κωκύω wehklagen) ,Ἀχέρων (= ὁ ἄχεα ῥέων = Leidenstrom) ושני נהרות נוזלים בעמק עכור של שאול עיי' הומירוס אדיססע י', תקי"ג, תקי"ד, וגם נהר דנק (אנק) הוזכר אצל פטירת רב.

* דַּנְקָאִי (שם פרטי) ב"ר פע"ט שמע קלא דנקאי ספרא אמר וכו' פי' שמע קול איש סופר הנקרא דנקאי.

דִּנַר (= דֵּינַר בל"ע ופ' دينار (دنار) בל"י δηνάριον בל"ר denarius מטבע ידוע ושויו ראה בפנים הערך) בפ' גט פשוט בגמ' כתב בו (מאה זוזי) [צ"ל ז ו ז י מ א ה] [1]) (ב"ב קס"ו.) אמר רב אשי רישא דכתיב ביה דינרי זהב סיפא דכתיב ביה דינרין הן של כסף ומנא תימרא דשני לן בין דינרי לדינרין דתנן בפ"ק דכריתות (ח'. וכן טהרות פ"ד מי"ג) האשה שיש עליה וכו'. ובר"ג דפ' הזהב (ב"מ מ"ד:) איסר אחד מכ"ד בדינר של כסף [למאי נפקא מיניה למקח וממכר] דינר של כסף אחד מכ"ה בדינר של זהב. *[אחי"ה בענין פי' למאי נפק' מינ' למו"מ עיי' שט"מ למקומו שהביא כמה וכמה פירושים וכולם גרסו כמו בנוסחאותנו לכן השלמתי ג"י רבינו כדאי' לפנינו אבל בכ"ז לבי נוקף שהרי בירו' קידושי' פ"א דנ"ח רע"ד ג"כ לי' מה שהסגרתי וז"ל הירו' שם: תני האיסר אחד מעשרים וארבעה בדינר כסף, דינר כסף אחד מעשרים וארבעה לדינר זהב. ומה שאמ' הירו' דינר כסף אחד מכ"ד לדינר זהב ולא כ"ה כבבבלי י"ל שבא"י הוקיר הכסף יותר מבבבל, ומבבלי קידושי' י"ב. נראה שלפעמים האיסרין הוזלו עד שעמדו שלשים ושתים בדינר וז"ל ולא קשיא הא דאיקור איסרי הא דזול איסרי הא דאיקור איסרי קום עשרים וארבע בזוזא הא דזול קום תלתין ותרין בזוזא. (וזוזא הוא דינר) ועיי' על מטבעות ומשקלות תלמודיות להח' צוקערמאן צד כ"ג. אבל ראה זה מצאתי כי גם בירו' שבועו' פ"ו דל"ז רע"א ותוספת' מעשר שני פ"ה משמע כי שמונה של זהב או שמונה של דינרי זהב הוא כמאתים דינרי כסף וא"כ דינר זהב אחד גם לירושלמי שויו כ"ה דינר כסף כמו בבבלי לכן נראה לפע"ד ליישבו במה שכתב הר"ר יהודה בר נתן (הובא בתוספו' בכורות נ': בסוף ד"ה דמזדבנא) שאותו דינר הוא להכרעות המטבעות ושכר בעלי המטבע (Agio) שמי שיש לו כסף (? כדי לעשות כ"ה דינר של כסף נותנין לבעל המטבע לטובעו ואין מחזיר לו אלא כ"ד של כסף ע"כ ולפע"ד צ"ל שמי שיש לו ז ה ב, והוא דינר זהב. ועי"ש היטב התוספות באותו ד"ה. ועיי"ע קלבון. וקרוב לזה מצאתי בכ"י רגמ"ה לבכורו' נ'. (בקובץ כ"י אנגייליקא A. 5. 18 דף קי"ב ע"ב) . . בו' סלעים של כסף שהן כ"ד דינרי כסף שהן כ"ד זוז והאי זוז דינר הוא והאי דקאמ' רב יוחנן כ"ה זוז אותו זוז נכנס ל ה כ ר ע כ"ד זוזין אם היו שוקלין כל אחד לבד עכ"ל —. ודינר זהב הוזכר הרבה פעמים למשל: ב"ק פ"ד מ"א, ופ"ח מ"ה, שבועות פ"ז מ"א, תוספת' שקלים פ"ג, תוספתא מעש' שני פ"ה, ב"ב קס"ה: והלאה, עירו' י"ט. חגיג' כ"ז. חולי' נ"ט: כריתות ח'. מעיל' כ"א סע"א, כתוב' צ"ט. ועוד הרבה זולת אלה מקומות. סתם זהב הוא דינר זהב כדמוכח ממשנ' ד' פי"ג דמנחות דף ק"ו: הרי עלי זהב לא יפחות מדינר זהב, כסף לא יפחות מדינר כסף. ועיי' עוד רש"י ב"ק ל"ו: ד"ה כסף צורי ולע"ז י"א. ד"ה שבעים. והקבוץ דינרין, ובסמיכות דִּינָרֵי עיי' ב"ב שם וירו' ברכו' פ"ט די"ג ע"ד בקעה בקעה התמלאי דינרי זהב והיתה מתמלאת. אבות פ"ו דינרי זהב. תנחומ' ואתחנן סי' ו' אלף אלפי דינרי זהב —. ד י נ ר א נ ק א ו א נ י ג ר א ב"מ מ"ו: עיי"ע אנגרא וע' נייקא. ד י נ ר ג ו ר ד י ו ן , גורדינון ויתר השינוים עיי"ע גרדיון. ע"ז נ"ב: ד י נ ר א ה ד ר י י א נ א ט ר י י נ א ש י פ א עיי"ע הדריינא, טרינא, שף ט"ז. כתובו' ס"ז: ד י נ ר י ס י א נ ק י עיי"ע זיינקי, סיינק. בכורו' מ"ט סע"ב ד י נ ר א ע ר ב א . . אִיסתירא סרסיא ופירש"י דינר ערבאה ישמעאלי וכו' ע"ש היטב וכן בדף נ' ד"ה דאינון. וכן פי' כ"י רגמ"ה לבכורו' (בקובץ כ"י אנגייליקא במקום הנ"ל דף קי"ב:) דינר ערביא . . איסתירא סורסיא סלע של אותו מקום וכו'. ד י נ ר צ ו ר י אבות דר"נ פי"ז. ד י נ ר א ק י ס ר א נ ה (ע"ז ו':) ופירש"י קסרינאה דינר מצורה חדשה שפסל קיסר את הראשונה וגזר על זו ע"כ. ובעל הערוך לא הביאו, אבל בכ"י ר"ח לע"ז (קובץ כ"י אנגייליקא A. 2. 10.) מצאתי כתוב דינרא קסדינאה (בדלת) ולא פירשו. ואולי ט"ס הוא וצ"ל דינרא קסרינאה, והוא דינר שנטבע בקיסרין ששם היה בית המטבע עיי' צוקערמאן שם צד כ"ח]— (א"ב פי' בל"ר יוני וישמעאל מין מטבע רומיי ושויו עשרה איסרין, וזה פי' מלה

---

[1]) וכן הובא בעי' רבע א' וכ"ה בכ"י רגמ"ה לב"ב ועיי"ע פרט ג'.

של דינר [ר"ל denarius נאצל מן deni פי' כולל עשרה] דבר של עשרה והעלוהו לכ"ד איסרין, כי האיסר היה מטבע של נחושת והדינר של כסף ומשקלו יותר מעט ממשקל דרכמא, כי משקל שבעה דינרין באונקיא אשר משקלה שמנה דרכמין ומשקל מחצית שקל הקדש שני דרכמין א"כ הדינר משקלו כרביעית שקל הקדש. וכזה תבין מאמר דירוש' פרק מצרפין דשקלים (פ"ב דמ"ו רע"ב) ובקשו לשקול דינרין קרטין פי' בל"ר דינרין שהם רביעית). *[אחי"ה כלומ' denarius quartus ויפה גרס רבינו בע' טבע ב' דינרין ק ו ר ט י ן והוא quartus כשאמרנו. ועל משקל דינרין שונין והשתנות השער אצל רומיים עיי' בעקה מעטראל. אונטערזוכונגען במקומות המצויינים בלוח הספר צד תע"ז. וגם אצל הרומיים יש דנרין כסף ויש מהם זהב, עיין אוצר מלין רומיים לשעללער] —

* דּוֹסָא שם פרטי לתנא עיי' תוספ' מעש' שני פ"א, עדיות פ"ג מ"ב, ב"מ מ"ז: שבת ק"מ: במשנ'. עירובי' פ"נ רע"א, ביצ' ל"ז רע"ב, יומ' י"ב: כ"ג: (ויק"ר פכ"א); סוכ' כ', (עדיות פ"ג מ"ד) כתובו' ל"ז: (עדיות פ"ג מ"ו) גיטי' פ"א. (דורות האחרונים ר' דוסא. אבל ר' דוסי זה הוא ר' דוסי בן הרכינס עיי' בדה"מ למהרז"ף צד ע"ב בהערה), ב"ק ס"ט: ושם סע"ב, ב"מ ע"ו: ע"ז. סנהדרי' ס"ג סע"א. צ"ט רע"א, חולי' כ"ו סע"ב, נ"ט רע"ב. בכורו' מ"ג: במשנ'. נדה ד' סע"ב. ב"ר פל"ד ופנ"ט. — ר' דוסא בן הרכינס עיי' דה"מ צד ע"א והלאה ויש"נ המקומות. ר' חנינא בן דוסא ברכות פ"ה מ"ה, סוט' פ"ט מט"ו, אבות פ"ג מ"ט. ויש להסתפק אם דוסא אביו הוא של בן הורקנוס הנזכר שם במשנה אחר זו (מ"י) שא"כ קשה שהביא תחלה דברי הבן ואח"כ דברי האב ועיי' בדרך חיים פ"ג דאבות הובא בסד"ה ח"ב צד פ"ז רע"ג. שבת קי"ב: פסחי' קי"ב: חגיג' י"ד. תענית כ"ד: כ"ה. ב"ק נ'. ב"מ ק"ו. ב"ר פ"י. — ר' דוסא ירו' סוף מ"ק דפ"ג סע"ד עיי"ע דמך. עולא שכפא קומי ר' דוסא ירו' ע"ז ספ"ב דמ"ב. ר' דוסא ממלחיא ירו' סוט' ספ"ג די"ט ע"ב. וקצת צ"ע כי ערך דוסא בל תמצא במבוא הירו' למהרז"ף. — ר' נחוניא בשם ר' דוסא בר טבת עיי"ע נחוניא בסד"ה. — אבא יוסא בן דוסאי תוספת' פאה רפ"ד, אבל בכ"י תוספת' יותר נכון בן דוסתאי ואבא יוסי בן דוסתאי נשנה גם במקומו' אחרי' עיי' סד"ה אות דלת צד נ"ח.

דַּסְטוּרַן (לדעת רבינו אריסות ולפע"ד מל"פ دستاران עבודה בשכירות שנשתלמת קדימה (ein voraus bezahlter Dienstlohn בערכין בגמ' דפ' המקדיש (כ"ח.) אבל שדה סגי ליה בדסטורן. ובפ' האומ' לחבירו צא וקדש לי בגמ' על מנת שש לי בית כור עפר (קידושי' ס' סע"ב) לא צריכ' דאע"ג דנקיט ליה בדסטורן. פי' זו השדה היא אצלו באריסות. (א"ב בנוסח' דידן כתוב בדסתורין). *[אחי"ה לא דק היטב במח"כ דבקידושי' הגי' בדיסתורא ובערכין בדיסתורן ובדפ"ע בדסטורין אבל בכ"י ו"ו ול"ד היותר נכון דסטורן וכ"ה בילק' בחקותי רמז תרע"ח רק שם בט"ס אי' בריסטורן וצ"ל בדיסטורן. וגי' רש"י בערכין בדיסתורן וכ"ה בכ"י רגמ"ה בערכין. (בקובץ כ"י אנגייליקא דף קנ"ב ע"ב) וז"ל: אבל שדה אמאי, ליחרם כל שדותיו דסגיא ליה בדיסתורן שיכול ליקח שדות של אחרים באריסות ויכול לחיות בהן ע"כ ואחר גי' ופי' רגמ"ה נגרר רבינו ורש"י לערכין, וגם בקידוש' פירש"י בדיסתורא: באריסות וכן נ"ב בילק' בחוקותי. והנה אמת כי עיקר הגי' או דיסתורן כגי' רגמ"ה ורש"י או יותר טוב דסטורן כבערוך כ"י בין כך ובין כך בלא יו"ד אחר רי"ש אבל ענין המלה רק בהשאילה מורה אריסות ועצם הוראתה כמו שכתבנו שכר עבודה המשלם בעל השדה להעובד בקדימה ומה נכון מאוד לפי זה מאמר הש"ס בסד"א למה לא יוכל להחרים כל שדותיו הרי יוכל לשכור עצמו כשכר עבודת שדה לאחרים ויוכל לחיות בשכר המשתלם לו קדימה וגם הסוגי' בקידושין עולה יפה שאם הראה לה בקעה אינה מקודשת מאחר שאין השדה שלו רק עבדו בשכר. ודו"ק. ולעווי והח' פליישער פי' בע"א בדוחק. ובעל המשביר התרחק מן האמת עוד יותר] —

דִּסק (= דַּסְקָא לפע"ד אות ט' נבלעת ובל"פ دستك דסטקא פי' איגרת כתובה וחתומה בציווי הפקיד (ämtliches, versiegeltes Schreiben בר"ג דפ' י' יוחסין (קידושי' ע'.) אייתו עליה דסקא דזמינותא [1]). ובר"ג דפ' הגוזל ומאכיל (ב"ק קי"ב:) כגון דנקיט דסקא [2]) מבית דין הגדול. ובפ' השולח גט בגמ' העדים חותמין (גיטין ל"ו.) מעיקרא

[1]) בנו"ג אייתי פיתקא דהזמנא. ודע כי פיתקא בל"פ نَبك ג"כ פי' כתב ואיגרת או ההיה ל"ע بطاقة ובל"י πιττάκιον דף של לוח לכתוב בו ועיי' מ"ש בע' טסקא ג'. [2]) בנו"ג דיסקא.

במאי אפקעינהו בדייסקי[1]. ובפ' אחרון בגיטין [בגמ'] (כתבו) [צ"ל חתמו] העדים בראש הדף (גיטי' פ"ח.) אלא רב בדייסקי הוא דהוה חתים. פי' רב בדייסקי הוה חתים מן צד הכתב[2] והן אגרות של רשות שאינן לראיית עדות. אבל בשאר שטרות תחת הכתב היה חותם רב ולא מן הצד הלכך כל מן הצד בין גגו לגבי הכתב בין רגליו כלפי הכתב לא חיישינן להו אלא שניהן פסולין וכן אחורי הגט אם הוא גט פשוט ואם נקרין העדים בסוף אחד מהן שאינו סופו של אחד בין גגו כלפי הכתב הוא כשר. *[אחי"ה וכן פירש"י בכאן ועיי' לדף ל"ו. וכנ"ה בקידושי' ע' ע"ב אפיק דיסקא דהזמנותא ופירש"י הוציא שטר הזמנה מחיקו. ושם הא גברא והא דסקא. וזה כגי' רבינו. אבל גם גי' דייסקי מצאתי כתוב בפיי' כ"י רגמ"ה למנחות מ'. שאי' שם בגמ' וליכתבי' אדיסקי. אדיסקי ליקום ולסמוך וכו' ובכ"י רגמ"ה (בקובץ כ"י אנגייליק' דף א' ע"ב) גרס אצל אדיסקי עוד דייסקא. ופי' ולכתוב בה אדיסקי כלומ' יכתבו ספרים ולישדרן לגולה וכו' ואנן אדיסקי ליקום וליסמוך למשריה שמא איכא מאן דלא חזי לדייסקא אמר רבא וכו' סמכינן אדייסקי ששולחין לגולה כשמעברין אדר וכו' עכ"ל. נראה מזה שגם רגמ"ה פתר המלה הזרה ע"י כתב וספר. ובעה"ק שנ"ב ס"ים: דסקא דזמינותא לאד בריפ"א בל"א וכונתו: Vorladungsbrief] —

דִסְקֹם (= דִיסְקוֹם בל"י ורו' δίσκος, discus כדור וכל דבר עגול ועוד קערה alles Scheibenförmige, Schüssel, Teller ועיי' בפנים). בב"ר פרש' ויכלו (רפ"י) לאמבטי שהיתה מלאה מים והיו בה דיסקוסים נאים[3]. ובפי"א פעם אחת זימנני אדם בלודיקיא והביא לפנינו דיסקוס טעון בי"ו מוטות. ס"א טרפיזין, ס"א שולחן[4]. ובפ' ל"ד (ר"פ ל"ג) ויזכר אלהים את נח: נפיק טעין ליה גרדומי דדהב בגו דיסקוס דדהב[5]. בויק"ר בשור או כשב פ' צדקתך[6]. ובריש אחרי מות (ויק"ר פ"כ) למלך שהיה לו שני דסקסים נאים[7]. ובילמדנו בריש אחרי מות (בתנחומ' לי') הכניסו לו דיסקוס מעצמן. פי' לשון לעז הוא. *[אחי"ה ולכאורה כונת רבינו על לאי"ט desco שהוראתה שולחן וממנו לא"ש Tisch ובל' הונגרי deszka פי' דף ולוח, ואחר פירוש זה נגרר בעל מ"כ בכל מקום והוצרכנו להמליץ בעד רבינו כי מוכרח היה לבאר כן ע"י לשון לע"ז זה בראותו ס"א תחת דיסקוס בב"ר פי"א שולחן וכמו שהבאתי בשם כ"י פאריז, ונ"ל כי ס"א זה הגיה איזה סופר לצד המלה טרפיזין שאי' ג"כ בב"ר פי"א וענינה באמת בל"י τράπεζα שולחן ואח"כ באה מלת שולחן לפנים בב"ר. אבל כותבי הערוך או מדפיסים דלא גמרי וסברי טעו בדברי רבינו והדפיסו ס"א טרפיזין בל"י שולחן וחשבו כי תיבות בל"י שולחן מוסבות על מלת דיסקוס כמו שהעיר לנכון ר"ש באבער בפסיקתא פרה צד ל"ו: הערה קי"ח אולם הנכון כגי' הכ"י ודפ"ר אשר על פיהם קבעתי הנוסחא. אבל גם בעל מחבר כ"י ערך מלין בקובץ אוצר ספרים של מהור"ר שזח"ה הבין דברי רבינו ככה כאלו יוצא מפורש ע"י רבינו כי דסקוס בל"י שלחן וז"ל בעל ע"מ כ"י הנ"ל: דיסקוס פי' בערוך שלחן כעין שקורין דֶיסקו בלע"ז והביא על זה מאמרים מן המדרשים הראו בתחלת המחשבה על הענין הזה. ואנכי מצאתי המלה הזאת מלה יונית גמורה ישתמשו בה הלאטינים. והוראת המלה על שני ענינים. הענין האחד, והוא מה שאחשוב

[1]) בנו"ג שם ובדף פ"ח: יותר טוב בדיסקי. [2]) ובדפ"ר רק: בצד. [3]) בנו"ג דיוסקוסים, ושם איזה פעמים כתוב כן אבל בילק' בראשי' רמז ט"ו דף ה' סע"ב בשם ב"ר הגי' דִיסְקָסִים וכ"ב צורות אבל האמת כי דיסקוסים או דיסקסים כגי' הילק' והערוך בסמוך בציון מויק"ר הוא הקבוץ מן דיסקוס שפירושו בל"י כדור של ראי מוצק מתכת runder Metallspiegel ופתרון המשל כמו שאינה נראתה מלאכת מחשבת של שני כדורים בהיותם באמבטי מלא מים כך כל זמן שהיה העולם תהו ובהו לא נראתה מלאכת שמים וארץ (שהם ג"כ שני כדורים גדולים) ורק אחרי העדרת תהו ובהו נראת מלאכת צביונם ויפים ויצאו לצורף כלי ובעל המאמר דרש ויכלו נעשה כלים וסומך הדרוש אל פסוק במשלי כ"ה, ד' ע"ש. ובילק' משלי שם רמז תתקס"א הגי' בט"ס ריסיקוסין וצ"ל דיסקוסין כגי' הערוך. [4]) גי' בלודיקיא אי' בדפ"ר רק שם בלידיקיא ואחת היא וכ"ה בע' אסיא א' ע"ש ומ"ש כי בני לידיא היו בקיאים באומנת יד. ובכ"י ו"ו ב' בלדיקיא ובכ"י ו"ו א' בלוסקיא וצ"ל בלודקיא וכ"ה בדפ"ע כאן ובע' טרפיז. וגי' דיסקוס אי' לנכון בכ"י ו"ו א' ולא כמו בדפ"ע דיוסקוס וכ"ה בטעות בב"ר. והגי' ס"א טרפיזין ס"א שולחן אי' לנכון בדפ"ר וכן בכ"י ל"ד וכ"י ו"ו א' ובו' רק שם טרפשין אבל העיקר טרפיזין וכ"ה מפורש בע' טרפיז בשם ב"ר פי"א, ובדפ' פיז' וויניצי' הגי' כזה: „ס"א טרפטין (ובדפי' אמשי' טרפסין) בל"י שולחן" והעיקר כמו שכתבנו. וגי' שולחן אי' בב"ר כ"י פאריז (עיי' מ"ע המחקר ומ"ש החי' גרינוואלד). [5]) עיי"ע גרדם ג' ומ"ש. [6]) לפנינו בויק"ר פכ"ז אשר עליה כיון רבינו לי' אבל אי' באותו הסיפור מאלכסנדרוס מוקדן באותה הלשון שציינתי בע' גרדם ג' ע"ש, וכן לי' בירו' ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג וע"ש הרבה שינוים. [7]) בויק"ר שם לפנינו לי' אבל מערך אמבוניא, בר הדיא, קד ג', קשר ב' נראה בעליל שפרשה יותר שלמה היתה לפני רבינו.

שלזה כיונו המדרשים שהביא בערוך, יורה על כלים גדולים שנושאין בהן מיני המאכל על השולחן כדומה למ"ש הכתוב (בראשי' מ', י"ז) ובסל העליון מכל מאכל אבל אינם נעשים מגמי כעין סלי חרי אבל בדמות כלים של חרס או של עץ או של מתכת. והנה יירונימו [Hieronymus] המפרש הגדול לנוצרים ויהי המלצר נשא את פת בגם דדניאל (א', ט"ז) דיסקופורוס [δισκοφόρος] פי' נושא הדיסקוס כלומ' נושא הכלים שבהם מיני המאכל. ענין שני מצאתי במדרשים דיסקוס של לבנה והוא על ההוראה השנית שמצאתי למלה הזאת בל"י והוא היה בדמות כדור של שיש היו משחקים בו כי מנסים היו בו כח האיש וגבורתו אשר זרעו משלה לו לזרקו למרחוק ועל הענין הזה כינו הכמים כדור של לבנה במלת דיסקוס וכן נמצא בספרי יון כינו את כדור השמש במלת דיסקוס למדו רז"ל כינוי [צ"ל לכנות] בו לכדור של לבנה עכ"ל הזהב. ובציון האחרון בלי מראה מקום כיון בלי ספק על שמות רב' פט"ו: הלבנה בראשון של ניסן מתחלת להאיר וכל שהיא הולכת מאירה עד ט"ו ימים ודסקוס שלו מתמלא וכו' ושם הרי נתמלא דיסקוס של לבנה. ופי' מ"כ הערוך פי' שלחן וכו'! אבל האמת קערה של לבנה וכדורה וכן אמרינן בלא"ש Mondteller על גליל הלבנה Mondscheibe ואולי כיונו גם רז"ל על גליל חמה במלת דסקום שענינה כן בל"י δίσκος Sonnenscheibe במה שאמרו בויק"ר פ"כ. בקהל"ר פ' מי כהחכם ובתנחומ' ריש אחרי מות ובילק' קהלת רמז תתקע"ז ובפסיקת' רבתי פי"ד ובפסיקתא דר"כ בחדש השלישי צד ק"א. ובפסקתא פרה צד ל"ו לפי ג' כ"י אקספארד (עיי' בהערת ר' שלמה באבער שם) ובע' דיסקר: ת פ ו ח ע ק י ב ו של אדה"ר היה מכהה ג ל ג ל ה ח מ ה . . ואל תתמה בנוהג שבעולם אדם עושה דיסקרי אחד לו ואחד לביתו וכו' ודיסקרי הוא כמו דסקום עיי"ע דיסקר ובחרו חכמינו לשון ערומים ככה לדמותו לתיבות תפוח עקב וגלגל חמה, כי דיסקום ענינה בהוראה ראשונה כדור וכל דבר עגול וגלול, וכן ענין המלה disco בלאי"ט ופליאה שנעלמה מעיני רבינו שידע היטב לשון עמו. ובאור מלה איטלקית זו בנקל היה לראות פתרון הדרושים שהובאו בערך זה. ולבי אומר לי שבאמת על לאי"ט זו ר"ל על disco כיון רבינו שפי' כדור ולא על לאי"ט desco כמו ששיער בעל מחבר כ"י ערך מלין הנ"ל. והראיה להשערתי זו תמצא בע' דיסקר ע"ש. — ובענין הוראת מלה רומית אמצעית disco עיי"ע טסקא א' ומ"ש ובהוראה שנית ענין המלה קערה להיותה עגולה והלולה. ובהוראה זו מצינו עוד המלה בב"ר פל"ד משל לאוהבו של מלך שכבדו ושלח לו דורון נאה דסקום נאה ובילק' נח ס' רמז ס' יותר טוב דורון נאה בדיסקום נאה. וגם כאן טעה המפרש לכתוב בצדו פי' שלחן ולא לבד שאין זה פתרון המלה גם לשון בדיסקום אין להלמו כי אם כדברי המפרש כ"ה צ"ל ע ל דיסקום וכן יש להשיג על בעל מ"כ שפי' כן בב"ר פי"א אעפ"י שגם שם אי' הביא לפנינו דיסקום אחד . . ו ב ו מכל מה שנברא וכו', וכן בויק"ר פל"ג אי' ב ג ו דיסקום וכו' וכל זה יפה עולה להוראת קערה ולא לשל שלחן. ובאסת"ר פ' אם על המלך: אני מכנים את ראשו בדיסקום ושם פ' ויטב: והכנים את ראשה בדיסקום. ירו' ע"ז פ"א דל"ט: עיי"ע דוקינר. והקבוץ דיסקוסים עיי' לעיל ועוד בענין אחר בילק' אסתר רמז תתרמ"ח ד"ה והשקות: היו שם כוסות ודסקיות משונות אלו מאלו —. והנה טרם אכלה לדבר זכר אזכר דברי מהר"ם לונזאנו בע' דיסקום וז"ל דיסקום של לבנה בשמ"ר פט"ו פי' צורתה. בב"ר פיו"ד דיסקוסין נאין פי' צורות עכ"ל. בציון הראשון ודאי טעה כפי מ"ש לעיל אבל בציון מב"ר אולי יש להצדיק דבריו אשר עמם מסכים גם מפרש המלות בילק' שהזכרתי בראש הערך, שי"ל כי דיסקוסים בב"ר פ"י הוא מענין ל"י אמצעי δίσκον Bildarbeit מעשה אבן חרש ופתוחי חותם אשר מציירים באבן וזולתו עיי' רימ"ז בט"ר ח"ב, ק"ה, ולפי פירוש זה לא יהיה ציון ראשון במקומו בע' זה].—(א"ב פי' דיסקום בל"י ורומיי מין כלי עגול וקערה אשר בה מביאים המאכל על השולחן, ופי' דיסקרין קערה קטנה) [1].

* דִיסְקוּם (שם הפרטי) בירו' תרומו' פ"ח דמ"ה: מעשה במגורת של דיסקום ביבנה, ותוספתא דמקואות פ"א גרס דיסקום אבל ר"ש למקואות פ"א מ"ב בשם תוספת' גרס דיסקום ובקידושי' ס"ו רע"ב הגי' דסקים וברש"י דיסקים ופי' שם אדם או של מקום ביבנה עכ"ל ואין בידי להכריע.

דִסְקוּפְּלִן (= דִיסְקִיפְּלִינָא פי' בל"ר disciplina (Unterweisung, Zucht, Lehre בילמדנו בסוף ויקרא: הפולח הזה יודע נימוסי וְדִיסְקְפְּלִינָא

[1]) ועוד עיי"ע דסקר.

שלי. פי' תורתי ומוסרי ובלע"ז דישיפלינא. *[אחי"ה בלאי"ט כמו בל"ר האמורה בתחלת הערך. ודע כי בתנחומ' ויקר' ססי' ו' הגי' . . א"ל לקרתני פניתי שאינו יודע נימוסי המלכות מה הם אבל בן פלטרין בכל יום ויום הוא עמי ויודע עסקי המלכות וכו' וכ"ה בילק' ויקר' רמז תס"ד בשם התנחומ' ובע' פגן ב' הביא ג"כ רבינו ילמדנו זה לפולח ופגן שהכעיסו את המלך וכו' עד הפולח הזה יודע נימוסי והכעים אותי לכן הרגתיו אבל הפגן הדיוט הוא ואינו יודע נימוסי לכן פניתי אותו (כגי' כ"י ק"ט וי"ו ל"ד) הרי פולח מקביל לבן פלטרין והפגן מקביל לקרתני דתנחומ'. ואחר נימוסי צ"ל עוד כבערך דכאן ודיסקיפלינא שלי] —

דִיסְקַר (= דִיסְקַרִין, דִיסְקַרִי לפע"ד בל"י החדשה δισκάρι, δισκάριον קערה Teller) בב"ר פע"ט (פע"ח) ויאמר שלחני אתת חדא איתתא טעינא ליה חד דיסקרין וחדא סכין בגוה. ובריש ויגש אליו יהודה פצ"ד (רפצ"ג) תפוחי זהב במשכיות כסף (משלי כ"ה, י"א) תרג' (אונקל') [צ"ל עקילס] חזורין דדהב בגו דסקרין דכסף. ובריש ילמדנו האומן הזה כשהוא מבקש לעשות דסקרין מה הוא עושה [1]. בפסיקתא דאחרי מות (בפסדר"כ שם צד ק"ע:) [2], ובפסיקת' דפרה (צד ל"ו:) ובפסיקתא דבחודש השלישי (צד ק"א.) [3] בנוהג שבעולם אדם עושה שני דיסקרין אחד לו ואחד לבן ביתו של מי הוא עושה נאה לא שלו וכו'. יש ספרים שכתוב בהן דיסקוסים ויש מפרשין דיסקרין קערה. *[אחי"ה גי' דיסקוסים איתא לנכון בכ"י ו"ו ושם ג"כ בתחלת הערך דיסקר ביו"ד וכ"ה נכון והוא כמו דיסקרין או דיסקרי והוראת שניהם בל"י החדשה: קערה כדעת יש מפרשין שהביא רבינו, ואחרי שהשוה בעל הערוך זו המלה עם גי' ספרים שכתוב בהן דיסקוסים הוברר כי גם הוא היטב ידע פתרון דיסקוס שהוא קערה ומזה ראיה למ"ש בע' דסקס כי במ"ש רבינו לשון לע"ז הוא כיון על לאי"ט disco שענינה כדור וקערה. וכספרים אלו גרס הילק' משלי כ"ה רמז תתקס"א בשם ב"ר פצ"ג תרג' עקילס חזורין דדהב בגו דיסקוס דכסף. ולפנינו בב"ר הגי' דיסקרין וכ"ה בילק' קהלת רמז תתקע"ז בשם ב"ר צ"ג וכ"ה בפסיקת' בחודש השלישי ובכל המקומות הנסמנים בע' דסקס רק בפסיקת' דפרה אי' לפי נוסח הכ"י הרשד"ל במקום דיסקרין הגי' קיטונין, והרב החו' ר"ש באבער תקן בהערה קי"ח דיסקרין כי כן גרס רבינו דכאן. ואולי יש לקיים גם גי' שני קיטונין ותהיה אז ל"י κοιτίς פי' ארגז Kiste ובאמת בעה"ק שנ"ב סיים יש מפרשין ארגז. ואם מבטן רבינו נתן יצא פירוש זה ולא מבעל המחבר של ערוך הקצור אז י"ל שרבינו כיון על ל"י אמצעי' ורומי' σέκρετον, secretum תיבה וארגז שמצניעין בו דבר מה, ובאמת מהר"ם די לונזאנו פי' ג"כ דיסקרין בזה"ל תיבה קטנה יפה איסקריניא בלע"ז עכ"ל, וגם ראב"ע פי' במשכיות כסף (משלי שם) במצפוני כסף כלומ' שהם גנוזים. אבל לפי הוראת התיבה דיסקרין אשר השתמש בה עקילס לתרג' משכיות קשה לשער כי הוא ידמה בלבבו שהמלה אחת היא עם ל"י האמצעי' הנ"ל לכן אין אצלנו ספק כי יש להחליט שהמלה היא ל"י הרשומ' בתחלת הערך פי' קערה. ודע כי תרג' עקילס למשכיות כסף נעדר עתה ובל תמצא בהיקסאפ' של אוריגינים אשר בידינו (ושם רק תרג' סומכוס ותודוס ἐν περιβλέπτοις ἀργυρίου נשמרו לנו וגם ע' זקני' תרגמו בענין אחר וזר מאוד מה שהעתיקו ἐν ὁρμίσκῳ σαρδίου) אבל בלי כל ספק גי' דפוסי הערוך בכאן ובע' חזור אונקלס טעות הוא וצ"ל עקילס. וכבר עמד על זה ראש המבקרים ר' עזריה מן האדומים במאור עינים ח"ב ס"פ מ"ה (צד 392 בהוצאת הרב הח' קאססעל) וז"ל והנה בעל הערוך ע' דסקר הביא המאמר הנזכר (ר"ל של ב"ר פצ"ג) בשם אונקלוס ונ"ל היותו טעות כי מעולם לא שמענו עליו רק תרג' התורה גם ליונתן איננו כי לא תרגם כתובים כנראה פ"ק דמגילה (ג'.) וכו' ע"ש. אבל רמ"ל קורי עכביש ארג במבוא של הוצאת הערוך שאונקלוס ועקילס שם איש אחד הוא וגם בע' דסקר הרבה מלים ללא יועיל ועל קורי עכביש בנה בנינו, כי בלי ספק בערך דכאן טעות סופר הוא. ובע' אסטומכריא (לפי גי' כ"י) אקיום, אתנסיאה, מצטרא, עלם, פלאה, פלקט, פרון ו' מביא רבינו תרג' עקילס בשם המדרשים וכצ"ל גם כאן, ותרג' שלפנינו במשלי העתיק במישכיות כסף בנגודי דסאמא וכ"ה בפשיטה סורית כלומ'

[1]) בתנחומ' לי' בריש הפרש' אבל ראה זה מצאתי כי בתנחומ' ריש פרש' אחרי מות אי' קרוב לזה והוא המאמר הנשנה בציונים הבאים תכף בשם הפסיקתא ואולי צ"ל בערוך ובריש אחרי מות ילמדנו. [2]) אחר מלות תפוח עקבו של אדה"ר אי' וכו' שאר קטיעא וכתב שם ר' שלמה באבער פה קצר המעתיק וגם בכ"י אקספארד יען כי כבר נמצא בפסקא דפרה ולפני הרב בעל הערוך היה המאמר החסר פה על מקומו. [3]) ויתר הציונים הבאתי בע' דסקס ע"ש.

מְקַשָּׁה וכן תרג' מקשה בכל מקום נגיד, נגידא וגם רש"י (לשמות כ"ה, י"ח) לועז בטדי"ץ = battu = געשלאגען, געהאממערט. וא"כ התרג' משכית כמו אבן משכית אבן שפסולים בו ציורים מעשה חרש אבן ואם גם עקילס הבין במשכיות כסף באופן התרג' אז לכאורה מזה ראיה למ"ש בסוף ע' דסקס כי אולי נגזר מן δίσκον וכמוהו דיסקרין פי' מעשה אבן חרש ופתוחי חותם, ודי בזה. ובב"ר פע"ח הוזכר עוד אצל דיסקרין: חד דיסקרא]—

* דוּסקניתא עיי"ע אוסקניתא.

דַּסְקַרְתָּא (בל"ע دسكرة מל"פ دسكره עיר Stadt) בפ' כיצד מעברין בגמ' עיר של יחיד ונעשית של רבים (עירובי' נ"ט.) אמר רב יהודה כגון דיסקרתא דריש גלותא. פי' עיר של ראש הגולה[1]). דסקרתא דנתזור[2]) (עירובי' שם). פי' שהיה סוחר ואין באים רבים אלא בשבילו והויא של יחיד. ובס"ג דמגילה נקראת (מגילי' ט"ז רע"א) א"ל ההוא סגיא ליה בחד נהרא או בחדא דסקרתא[3]). ובפ' השולח גט בגמ' עבד שנשבה (גיטי' מ'.) ההיא דסקרתא דעבדי דאיזדבן לגוים. *[אחי"ה ורש"י פי' המלה ע"י כפר, כרך, קרייה וגורם בכל מקום ביו"ד אף בגיטין אשר כתוב שם בגמ' דסקרתא בלא יו"ד ובלא יו"ד עיקר הגי' כי בל"ע ופ' נכתב כמו כן —. ועוד נקראה כן עיר דסקרתא ומשם היה רב יהודה עיי' שבת צ"ג. סוטה ו'. אמר רב יהודה מדיסקרתא ובנזיר ל"ה. אמר רבי יהוד' מדיסקרתא וצ"ל רב וכ"ה בנדה ל"ה. נ"ה: ועיקר הגי' דסקרתא וכ"ה באמת בכ"י א"פ (אבל בכ"י מ' בט"ס איסקרתא וכ"ה מדאסקרתא ביבמו' פ"ז:). ודע שהיתה עיר אחת בעיראק עגם (عراق عجم) תחת ממשלת פרס ששמה دسكره עיי' וואולירס אוצר מלין פרסיים ח"א. תתע"ח ולא כמו ששיערו הח' וויעזנער ואחריו הח' נייבויער (גיאגראפיא צד שפ"ט). ושניהם טעו גם במח"כ לפרש דסקרתא שהוא עיר וכפר להחזיקו לשם עצם פרטי ועיי' פערלעס עט"ש צד פ"ג] —

* דסרוקיתא בנדרים נ' סע"א עיי"ע סרק.

* דוֹסְתָּאִי (שם הפרטי בל"י Dositheus) ר' דוסתאי בר' ינאי תלמידו דר"מ שכן באבות פ"ג, מ"ח ובמשנ' ד' פ"ה דעירובין (דף נ"ח.) ובויק"ר רפי"ז אמר משום ר"מ (ועיי' בסוף הערך) והוזכר עוד בפסחי' ח': גיטי' י"ד: וירו' ספ"ק דגיטין דמ"ג סע"ד וכ"ה בירו' קידושי' פ"ג דס"ד. בבלי קידושי' י"ב. ב"ב י' סע"א, מנחו' צ"ט. (אבות דר"נ פ"ג) נדה ל"א: ויק"ר פל"ה, במ"ר פכ"א. — ירו' סוף פ"ז דדמאי דכ"ו ע"ג איתפלגון ר' ור' דוסתי בי ר' ינאי. — תוספתא שבת ספט"ו ר' דוסתאי בר' ינאי אמר משום ר' אליעזר. — בילק' מלכים ב' רמז רל"ד ושלחו את ר' דוסתאי בן ינאי ואת ר' סבי והיו מלמדים אות' ס"ת בכתב נוטריקון וכו' וכ"ה בתנחו' ריש וישב (ושם הגי' ר' דוסתאי בר ינאי ואת רבי סבייא) ובפ' דר' אלעזר ספל"ח הגי' ושלחו את ר' דוסתאי ור' זכריה וכו' וכתב ביוחסין השלם צד ס"ב ע"ג וז"ל ולא תחשוב כי הוא ר' דוסתאי זה תלמיד ר"מ כי יש אלף שנים ביניהם ע"כ וכבר מתמיה בעל סד"ה ריש אות ד' על הסמיכות ר' כי זו התחילה מתלמידי ריב"ז ואילך כמ"ש הערוך ע' אביי. ואני אומר אל תתמה על החפץ שאין לומדין מדברי הגדה וקל הוא בעיני בעלי ההגדה לברך איזה תנא בברכה מרובה של ג' או ד' מאות שנים עיי' דרכי המשני' למהרז"ף צד ע"א בהערה. — ר' דוסתאי בן יהודה קידושי' ס"ד. ע"ד: ע"ז. ושם ס"ז. הגי' בן ר' יהוד' אבל בערכין ל'. ובחולי' קכ"ג: אי' ג"כ בלא ר'. — ר' דוסתאי דמן בירי עירובי' מ"ה. ב"ק פ"ג. ע"ז מ'. סנהד' ק"ז. ובילק' תהלי' ס' רמז תרע"ז הגי' ר' דוסתאי דמן ביבי עיי"ע ביבי ואולי ט"ס הוא וצ"ל בירי ובילק' שם ס' רמז תרע"א אי' ר' דוסתאי בר' ינאי והוא מויק"ר דלעיל. ר' דוסתאי בר' מתון ברכו' ז': מגילי' ו': אבל ביומ' ל': צ"ל ר' יוסטאי בר מתון במקום ר' דוסתאי כנראה מזבחי' צ"ט: וכ"ה בכ"י מ' ביומ' עיי' ד"ס שם צד מ'. וד"ס ברכו' צד י"ד. וכן מצאתי בירו' ב"ק פ"ז ד"ו רע"א ר' יוסטא בי ר' מתן. — מדרש משלי סי' י"ג אמר ר"מ שאלני ר' דוסתאי מבי ישבב מהו בטן רשעים תחסר וכו' ובילק' משלי רמז תתק"ן הגי' שאלני ר' דוסתאי. ונראה שהוא ר' דוסתאי בר' ינאי שהוא תלמיד ר"מ כשאמרנו בתחלת הערך —. דוסתאי אבהו דר' אפטוריקי חולי' ס"ד

---

[1]) גי' דיסקרתא ביו"ד אי' בכ"י ו"ו וכ"ה באו"ז הלכו' עירובי' רסי' קס"ד וכ"ה בגמ' בעירו' שם אצל גי' דאיסקרתא אבל בכ"י מ' וא"פ ובדפ' שונצינ' (אצל ד"ס עירו' צד קי"ט.) אי' לנכון בלא יו"ד וכ"ה בריטב"א. [2]) כ"ה בכ"י ה"ב וכן בדפ"ר, ובשדפ"ע דנתזיר ובכ"י ו"ו דנתזו ובנו"ג דנתזואי ובכ"י מ' דנשואר ועיי' בד"ס שם שהביא הרבה שינוים עוד. [3]) וכ"ה בכ"י מינכי ול"ד וגי' ההוא אי' בכ"י ב' וא"פ ובע"י עיי' ד"ס מגילי' צד מ"ב. אבל בכל מקום אי' דיסקרתא ובנו"ג סגי ליה בחד דיסקרתא אי נמי בחד נהרא.

רע"ב. ר' דוסתי ר' אבא בר זימני . . משמיה דר' דוסתי סבא ירו' חגיג' פ"א דע"ו רע"ד. ובמה"י למהרז"ף נפקד ערך דוסתאי וזה תימה. — דוסתאי איש כפר יתמה ערלה פ"ב מ"ה. וביוחסין השלם צד ס"א: הביא עוד הגי' מערלה שם דוסתאי איש כפר דמאי. אבא יוסי בן דוסתאי עיי"ע דוסא ויוחסין השלם צד ס"ב ע"ג.

☞ דַּסְתּוּדַר (לפע"ד צ"ל דסתור מל"פ دستار מטפחת של זיע Schweisstuch) בגמ' דשבת פ' אין טומנין (מ"ח רע"א) חזייה דפרים דסתודר פי' סודר עיי"ע סודר). *[אחי"ה בע' סדר הביאו רבינו וגרס דיסתודר אבל גי' כ"י ק"ט שם דסתודר וכ"ה בנוסחאותנו וכ"ה בספר הישר לר"ת סי' ר"ל אבל ברי"ף ורא"ש ובכ"י מ' הגי' סודרא וכן רבינו הביאו בע' סדר. ולפי גי' זו תהיה מל"פ سدره או מל"ר sudarium ואם גי' דסתודר העיק' אז הוא כמו שכתבתי בתחלת הערך] —

דַּסְתַּן (פי' בל"פ دستان נתינה ביד היינו מתנה Handgeschenk מן دست יד) בפ' כיצד מברכין בגמ' היו לפניו מנין הרבה (ברכו' מ"ב.) שדר להו דסתנא ריש גלותא [1], ובסוף שבת (קנ"ו:) וקם אנא שקלת לדסתנא דיהביתו לי יהביתיה ניהליה [2]. ובר"ג דמי שאחזו (גיטין ס"ז סע"ב) אותיבו קמיה דסתנא דהנקא (חמותה) [וצ"ל חֲמָתָהּ]. פי' דסתנא חלק. (א"ב בנוסחאות דידן כתוב רסתנא עיי"ש). *[אחי"ה כבר אמרתי שאולי י"ל כי רסתנא מהפעל פרסי רסתן והשם רסתה ענינה חתיכת בשר מבושל במרק וגי' ברי"ש אי' בכל מקומות בגמ' חוץ מברכו' נ': וכ"ה בע"י גיטין שם אבל בשבת שם גם בע"י בדלת וכ"ה בכ"י ש"ם ובאה"ת וכ"י ילק' הובא בד"ס שבת צד קצ"ג. ודע כי בכ"י פ' הגי' בשול בשר מבושל הגי' ברי"ש לפי זה אינה טעות די"ל שהוא ל"פ رسته (מן הפעל رستن) חתיכת בשר בשול ברוטב. בא וראה כי באמת כן פירש"י בברכו' נ': פתק לקמיה דרב אשי דסתנא ופירש"י מנה של בשר מבושל, אבל שם בגמ' וברש"י הגי' בדל"ת אולם בכ"י מ' ופ' הגי' שם רומנא עיי' ד"ס צד קל"ד. . והיותר נכון הגי' בדל"ת מל"פ הרשומה בתחלת הערך כל דבר הנתון ביד ובהרחבת ההוראה: מתנה, מנה, חלק, ואם נחזיק בהוראה זו צ"ל כתיבת המלה בלא יו"ד אחר דלת וכן לי' היו"ד בגי' הערוך וכן לי' בברכו' נ': ובע"י לשבת קנ"ו:] —

דַּסְתַּק (פי' בל"ס דַּסְתְּקָא בית אחיזה לסכין או לחרב Griff מל"פ دست יד, והשם ממנו دسته Griff des Schwerdtes) ויבא גם הנצב אחר הלהב (שופטי' ג', כ"ב) תרג' ועל אף דסתקא בתר שננא. *[אחי"ה וכן נצב ענינו כן בל"ע نصاب בית אחיזה לחרב וכן העתיק הערבי. ויפה פי' הרד"ק שם נצב יד החרב, אבל רש"י פי' הנצב הוא הברזל שהשנון תחוב לתוכו . . הוא המעמיד החרב ע"פ תערה ע"כ. ולפי פי' זה נוכל לפרש דסתקא גם מל"פ دستكى פי' תיק לגנוז בו דבר מה וא"כ אצל החרב תיק החרב והיינו תער. ועה"ק שנ"ב סיים פי' הקתא שקורין היפטא בל"א ע"כ ר"ל Heft וזה כפי' ראשון שכתבתי. והמתורגמן העתיקו: האנט האב = Handhabe]—

☞ דַּסְתּוּרִין בעל הערוך גרס דסטורין ע"ש. *[אחי"ה כבר הודעתיך שלפי גי' כ"י ערוך העיקר דסטורן אכן גי' עה"ק שנ"ב בערך דבור המתחיל גרס כמו בנוסחאותנו דסתורין אבל בפנים גם שם דסטורין] —

דֵּעַ (מפעל יָדַע, השם יְדִיעָה, דֵּעָה (דֵּיָעָה) Wissen, Erkenntniss; מוֹדִיעִים (-mnemotech nische Zeichen; מוֹדָעָא Kundgebung כולם מגזע ל"מ הם). בריש שבת (ב' רע"ב) ובריש שבועות (ב' רע"א) ידיעות הטומאה שתים שהן ארבע, ומפורש בגמ' דפ' שבועות שתים (שבועו' ג'.) [שבועות שתים שהן ארבע] שאוכל ושלא אוכל שאכלתי ושלא אכלתי. ידיעת הטומאה ב' טומאת קדש וטומאת מקדש שהן ד' קודש ומקדש. יציאות השבת ב': הוצאה דעני והוצאה דבעל הבית, ד' הכנסה דעני והכנסה דבעל הבית. מראות נגעים ב': שאת ובהרת, ד' שאת ותולדתה בהרת

[1]) וכ"ה בכ"י מ' (שדא) [צ"ל שדר] וכ"ה באו"ז הלכי סעודה רסי' קע"ז שדר להו ריש גלותא דיסתנא. ובר"ש חולי' פ"ו: פ"ו סי' הי' גרס אייתו להו דיסתנא ובנו"ג שדרו להו ריסתנא מבי ריש גלותא ובדפוסי' הראשונים גם בגמ' ריסתנא עיי' ד"ס ברכו' צד קי"ב: [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א', ב' ה"ב ודפ"ר וכ"ה בכ"י מ' [קם] אנא שקלת דיסתנא דיהבו לי ויהיבתא ניהלא, ובכ"י א"פ קמית אנא שקלת ואמרית הדין דיסתנאי דיהביתו לי הבו ניהליה (ד"ס קצ"ג.) אבל בנו"ג בט"ס קאמינא שקלתי ריסתנאי וכו' וגי' דסתא אי' ג"כ בחי' הר"ן וז"ל דסתנא פי' החתיכה שהגיע לי רסיו"ן בלעז. והוא בל"צ ration או צ"ל פרסיו"ן פי' בל"צ Theil, Portion, portion ואולי כצ"ל גם ברש"י כ"י דיסתנא מיינשטרו"ן, ובדפוסי רש"י אי' בט"ס ריסתנאי אמנשטריישו"ן וכ"ה בברכו' הנ"ל, ומרפא לשון נלאה לפתור אותה ועיי' עוד מ"ש בע' דשתן בענין לעז זה. ודע שבדפ"ע הגי' בט"ס וקם ואתא וצ"ל כמ"ש וקם אנא.

ותולדתה [1]. תנן בהאי פירקא [ר"ל בירושלמי] דעל הודע ולא הודע [וכו'] שעיר המשתלח מכפר (שבועו' ב': כריתות י"ח: כ"ו.) ורמו עלה בני מערבא ההיא דתנן בסוף כריתות (כ"ה.) חייבי (אשמות) [צ"ל חטאות ואשמות] ודאין שעבר עליהן יום הכפורים חייבין להביא אחר יוה"כ ומקשו והלא כיפר יוה"כ ואוקמוה ההיא דכריתות (במודר) [צ"ל במורד ביוה"כ [2]. ובר"ג דהולין (ה': הוריות ב'. י"א.) שב מידיעתו מביא קרבן על שגגתו. פי' כתיב (ויקר' ה' י"ז) אשר לא תעשינה בזדון שאם יודע לו אינו עושה (או) [צ"ל א ז] אם חטא בשוגג חייב חטאת פרט למשומד שאינו חוטא בשוגג שאם חטא בשוגג ונודע לו ורצה להביא קרבן אין מקבלין ממנו לפי שבשעה שאכל בשוגג אם היה אדם מודיעו שחלב הוא לא היה נמנע מלאכול [3]. ובפ' שני' אוחזין בגמ' ראה אותן רצין (ב"מ י"א:) דעת אחרת מקנה אותן שאני. פי' שאני בין מידעם דאתי ממילא למידי דקני [4] אינש דאית ביה דעת וקא מקני ליה. גדולה דיעה שניתנה בין שתי אותיות של הקב"ה [5] בסוף [פ' אין עומדין] דברכו' (ל"ג.) ובר"ג דחלק (סנהדרי צ"ב.) [6]. ובהלכה קמ' דפ' כיצד מעברין (עירובי נ"ד סע"ב) ומודע לבינה תקרא (משלי ז' ד') רבא אמר עשה מודיעין לתורה פי' מודיעין סימנין מועדים קבע זמן לתלמידים [7]. דיעה קנית מה חסרת בריש ויק"ר (פ"א ועיי' השינויים בע' דא א' ומ"ש). ובילמדנו בריש אלה פקודי (תנחומי שם סי' ד') כשנכנס אדריינוס למקדש והיה מחרף ומגדף ועליו אמר דוד רבון כל העולמים העלה עליהן שאילו היו יכולים לקוץ ארזים לעשות סולמות לעלות לרקיע היו עולין שנאמ' (תהלי' ע"ד, ה') יודע כמביא למעלה בסבך עץ קרדומות. תשובה דר' גרשם ז"ל כל מודעי שמסר מודעא ואמר אנוס אני על מתנה זו שאני נותן ומודעי דמודעי שאמר לעדים מסרתי מודעא ונתגלה לו ועכשיו מוסרני לפניכם שבאונס אני מבטלה ולא

---

[1]) רבינו מקצר לישנא דגמ' כי נגרר אחר פי' ר"ח כ"י לשבועות (קובץ כ"י אנגייליקא דף ל"ז:). [2]) ודע שכונת רבינו בכל מ"ש היא על ירוש' שבועות פ"א דל"ג: דאי' שם השקלא וטריא בקצת שינוי לשון כזה: מניין למחוייבי חטאות ואשמות וודאין שעבר עליהן יוה"כ שחייבין להביא אחר יוה"כ וכו' עד ולא כבר כיפר יוה"כ ר"ש בשם לוי שובדא במוכר (?) ביוה"כ היא מתניתא. וכל הסוגיא נשנית בירו' יומי פ"ח דמ"ה: בדיוק יותר בזה"ל: הודע ולא הודע עשה ולא תעשה כריתות ומיתת בי"ד שעיר המשתלח מכפר וכו' כשם שהשעיר וכו' ניחא לא הודע הודע לא כן תנינן חייבי חטאות ואשמות וודאין שעבר עליהן יוה"כ חייבין וכו' וכו' ולא כבר כיפר יוה"כ ר"ש בשם ר' לוי סוכייה במורד ביום הכפורים היא מתני'. והלשון האחרונה דירו' יומי מכוונת יותר למ"ש רבינו ונשמע מזה כי כן היה כתוב לפניו גם בירו' שבועות הנ"ל. יען כי כן צ"ל במקום במודר גי' נכונה במורד כדאי' בירו' יומי' וכן הגיה יפה מהר"א מוגילים ז"ל בכ"י ערוך שלפני מבלי שציין שני מקומות דירושלמי. אבל בלי ספק הוצרכנו להשלים תיבת בירושלמי שעליו הסב רבינו אמרתו. [3]) וכן פי' ר"ח כ"י להוריות ב'. בקובץ כ"י אנגייליקא דף קכ"א ע"ב וז"ל אשר לא תעשינה השב מידיעתו פי' אם ידוע שאילו הודיעו אדם כשהיה אוכל החלב חלב הוא זה כי היה פורש אותו יביא קרבן על שגגתו יצא משומד שאינו שב מידיעתו הכי קרי ביה ר"ש אשר אל תעשינה כלומ' וכו' וכל זה מפורש בפ"ג מזה המסכת עכ"ל. אבל חבל על דאבדין כי פי' ר"ח נחסר שם בקובץ כ"י אנגייליקא כי נמצא שם רק פירוש לדף ח' ותו לא מידי. [4]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו. ובדפ"ע בט"ס דקאי. [5]) לי' בנוסחאותנו. [6]) בדפ"ר אי' בסוף דברכות וצ"ל כמ"ש ובשדפ"ע אי' בט"ס בסוף ברכות ומאשר לא מצאוה שם לכן חסר מראה מקום. ודע שבב"ג לברכו' אי' בין שתי שמות וכ"ה בילק' ש"א ר' רמז פ"ד. ובאה"ת הגי' שנתנה בין שני אותיות של שם וזה כגי' רבינו שגרס של הקב"ה ובעל ד"ס לסנהדרי צד קכ"ט. לא העיר על גי' רבינו ועיי' עוד לברכו' צד פ"ח: גי' כ"י פ' בין שתי תיבות. [7]) כ"ה בכ"י ה"ב וגי' מודיעין אי' ג"ב בדפ' ש"ס שונצינו וכ"ה בילק' ירמיה רמז שט"ז ר' אלעזר אמר מהכא אמור לחכמה וגו' ומודע וכו' עשה מודיעים לתורה ובילק' משלי ז' רמז תתקי"ם ר' אלעזר אמ' מהכא אמור לחכמה אחותי את עשה מודיעין לחכמה. וצ"ל אמור וגו' ומודע עשה מודיעין לתורה וכ"ה בילק' סוף וילך והנה על שלשה עדים יקום דבר כי בשלשה מקומות הנ"ל נתיחס זה המאמר לר' אלעזר וכ"ה בעירובי' שם ר' אלעזר (כ"ה גי' נכונה וכ"ה בכ"י מ' וא"פ ובילק' הנ"ל בג' מקומות וכ"ה בע"י הראשון וכן הגיה הגרי"ב וכ"ה בערוך ע' ציון) אמר מהכא אמור לחכמה וגו' ומודע לבינה תקרא עשה מודעים לתורה רבא אמר עשה מועדים לתורה. וא"כ מה זה שרבינו הפך הסדר ויחס המאמר עשה מודיעין לרבא? לכן נ"ל ברור כי בתחלה כתב רבינו רבא אמר בקוים על מלת רבא כזה: רבי אי וצ"ל ר' אלעזר ואיזה כותב התחכם לכתוב רבא אחרי ראותו כי בעירובי' תיכף למאמר הנ"ל הוזכר מאמר רבא ולבי אומר לי שכצ"ל בדברי הערוך לפי גי' כ"י ה"ב: ומודע לבינה תקרא רבי אי' [=רבי אלעזר] אמר עשה מודיעין לתורה פי' מודיעין סימנין. מועדים קבע זמן לתלמידים. ובמאמר האחרון מודעים קבע וכו' כיון רבינו על מאמר דרבא. והראיה כי במאמר הראשון גרס רבינו ר' אלעזר נראה ברור מע' ציון. ובדפ' אמשי בט"ס נדפס תחת מועדים: מודעין ורמ"ל הגדיל המבוכה ע"י נקודותיו ע"ש. ובדפ"ע אי' הגי' תחת מודיעין: מודעין. ובילק' בשלשה מקומות (ולא בשני מקומות כמו שכתב בעל ד"ס עירו' צד ק"י) חסר מאמר רבא וכן חסר בכ"י א"פ ולפי זה לישנא היינו דאמר אבדימי וכו' (עירו' נ"ה רע"א) ניחא טפי כמו שהעיר בצדק בעל ד"ס שם.

ברצון, ומודעי דנפקי מגו מודעי כי הא דאמר רב יהודה (ב"ב מ׳ :) הא מתנתא טמירתה אעפ"י דלא מגבי בה הוי מודעא לחברתה כיצד ראובן שהקנה אחת משדותיו לשמעון כמתנה טמירתא דאמר לעדים זילו איטמרו הוי מודעה חזר ונתן שדה אחרת ללוי בסתם דלא אמר איטמרו ולא אמר כתבוה בשוקא או בברא אזלינן בתר אומדן דעתא ואמרינן כי היכי דלשמעון במתנא טמירתא ללוי נמי במתנה טמירתא. גט ומתנה יכול לבטל בלא אונס וזהו אם נתן לאחד סתם וחזר ונתנה לאחר ואמר איטמרו הויא שנייה מודעה לראשונה ולא קנו שניהן. *[אחי"ה אבל ללישנא קמא דרב יוסף דאמר מתנתא טמירתא כגון דאמר להו לסהדי זילו איטמרו אלא אמר להו בסתמא זילו כתבו כשרה הכא כיון דחזר ויהבא לאחרינא ואמר לסהדי זילו איטמרו הויא שנייה מודעא לחברתה ע"כ מצאתי כתוב בכ"י בערוך הועתק מכ"י פאריז. ודע שפי' רבינו בקצתו מצאתי בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב וז"ל איכא בינייהו סתמא ללישנא קמא אי אמר להו זילו כתבו הואיל דלא א"ל זילו איטמרו הויא מתנה. ללישנא בתרא א"ל זילו כתבו לא הויא מתנה עד דאמר להו לסהדי תיהבאו בשוקי ברייתא ותכתבו לי אמר רבא והויא מודעא לחברתה שאם כתב מתנה טובה לחד כתיבה וחתימה בשוק או בברא והדר אותה מתנה עצמה כתבו לאחר בטמירתא אינה מתנה לא זו ולא זו דשנייה הויא מודעא לחברתה ראשונה דהא לא ניחא ליה דראשון קונה הואיל וכתב לשני ושנייה טמונה היא וכו' וכו' ובזו השיטה הלך פירשב"ם ע"ש. והרבה שיטות נמצאו בזו הסוגיא עיי' שט"מ במקומו ועיי' בית יוסף חו"מ סי' ר"ה ותשובי' הרא"ש כלל שבעים ושנים סי' ו' ז' צד קי"ז ע"ג וע"ד —. ועוד יש להביא כאן ב"ב מ"ח: חתם . . אמודעא ואאשקלתא עיי"ע אשקלתא. ב"ב שם ומ"ט. כתובו' י"ט: מודעא היו דברינו וכו' עיי"ע אמנה. ערכין כ"א: האי מאן דמסר מודעא אגיטא מודעיה מודעא ופי' רגמ"ה כ"י לערכין שם (קובץ כ"י אנגייליקא דף קמ"ג:) האי מאן דמסר אגיטא שהיו אונסין אותו לתת גט ואמר לעדים היו עדים שאנוס אני מודעיה מודעא ולא הויא גיטא. — ועיי' תוספו' שם ד"ה האי. — שיקול הדעת סנהד' ל"ג. ירו' סנהד' פ"א די"ח סע"א. ירו' כתובות פ"ט דל"ג. עיי"ע שקל א'. — דעת תורה . . דעת נוטה חולין צ' סע"ב. דעת מכרעת חולי' שם. הכרעת הדעת ירו' סנהד' פ"א די"ח: סוף דעת עירובי' נ"ג. מנחו' ד'. אסור לגנוב דעת הבריות ואפי' דעתו של עכו"ם חולין צ"ד רע"א עיי' ש"ע חו"מ סי' רכ"ח. תולה בדעת עצמו וכו' סנהד' כ"ה סע"א ורע"ב. תולה בדעת עצמו . . תולה בדעת אחרים גיטי' כ"ה: דעתא שנגשתא גיטי' ע': בדיחא דעתאי מ"ק י"ז. כמה לית ביה דעתא להאי צורבא מרבנן שם כ"ה סע"ב. זה שדעתו יפה סנהד' ק' סע"ב, ב"ב קמ"ה: זה שדעתו קצרה . . זה שדעתו רחבה ב"ב שם. אין דעתן נקיה ירו' חגיג' פ"ב דע"ז: נקיי הדעת שבירושלים סנהד' כ"ג. גיטין פ"ז: במשנ' ועיי' תוספ' שם פ"ח. ד"ה וכך ול"ד: ד"ה והוא. אדעתא דרבנן יבמות צ': ק"י. כתובו' ג'. גיטין ל"ג. ע"ג. ב"ב מ"ח. על דעתיהון דרבנן ירו' כתובו' פ"ב דכ"ו: וכי על דעתנו עלתה סוט' פ"ט מ"ו (דף מ"ה:) קא סלקא דעתך (ובקיצור קס"ד) פסחי' ב'. סלקא דעתך אמינא, שם ד': סוט' מ"ה: מ"ו. ובקיצור סד"א פסחי' ו' רע"א ואי סלקא דעתך, שם. ושבועו' י"ח. סלקא דעתין מורגל בפירש"י כשרוצה לבאר לפי מה שבתחלה אסקיה אדעתיה לקושתא אבל בקושיה שצדדיה שקולים אין לו לרש"י ז"ל הכרח לצד אחד יותר מצד אחר עיי' יד מלאכי סי' תק"י. — דרושים בענין דעה ודעת עיי' ברכו' ל"ג: פסחי' נ"ד: כתובו' ס"ב: נדרי' מ"א. סנהד' צ"ב. ורבים זולתם. והקבוץ דֵּעוֹת שבועות מ"ב. אזלינן בתר דֵּעוֹת, גיטי' צ'. כשם שהדעות במאכל כך דעות בנשים, בירו' סוט' פ"א די"ז. כשם שיש דיעות במאכל ובמשתה כך יש דיעות באנשים ועיי' תוספת' סוט' פ"ה ויתר הציונים בע' בן סטדא. ארבע דיעות במיטה פסחי' קי"ב סע"א. ובירו' יבמו' פ"א ד"ב ע"ג אלא דעון דעון אית לר' יוחנן ואפי' תאמר דעון דעון אית לר' יוחנן דעון דעון אית לר' שמעון ב"ל. פי' חלוקי דיעות. ובירו' כתובו' רפ"ו ד"ל ע"ג דעוון דעוון אית לרשב"ל. — ומה שענינו ידיעה וגזרותיה עיי"ע ידע] —

* דֵּיעְתָא (Schweiss) פי' בל"ס דועתא כמו זֵעָה בל"מ. תרג' (בקצת דפוסי') בזעת אפך (בראשי' ג'. י"ט) בדיעתא דאפך.

* דִּיעֲבַד לשון חכמים הוא פי' לאחר עשיה nachgerade והורכב מן דִּי ומן עבד והפכו לכתחלה עיי"ע.

☞ דַּעְדֵּק (כמו דַּקְדֵּק וע' וק' מתחלפות כמו ארעא וארקא. מלש' דק בל' ערבי دق (zerstossen) תרג' והדך רשעים תחתם (איוב מ', י"ב) ודעדק חייביא). *[אחי"ה וכן תרג' ויפרפרני (איוב ט"ז, י"ב) ודעדקינני ; תרג' כתת

להדק (ד"ה ל"ה ז') דעדק לדקדקא. ומזו הגזרה התואר בע' הבא אח"ז] —

☜ **דַּעְדַּק** (klein (dünn)) תרג' שער צהוב דק (ויקר' י"ג, ל') שער צהוב דעדק עיי"ע דק. *[אחי"ה בנו"ג באונקל' סער סומק דעדק, ובתר"י שער מצלהב כחיזו דהב דקיק. ועוד נמצא דעדק בתרג' עמוס ז', א'. והקבוץ זכר דעדקין ירמיה ט"ז, ו' הובא בע' דק ב'; דעדַקְּיָא אונקלו' במדב' כ"ג, י', תרג' ישעי' כ"ב כ"ד ולנקבה דַעְדְּקָן ליחזק' ט"ז, ס"א. תוספתא סנהד' פ"ב סנהד' י"א: לגי' רבינו דק ב' אמריא דעדקין וכ"ה בפי' ר"ח כ"י ובחי' הר"ן וכ"ה בפי' הלכו' קידוש החודש להרמב"ם פ"ד הלי"ז ובנו"ג בט"ס דערקין וצ"ל דעדקין וכן ראיתי עתה בד"ס לסנה' מצויין מכ"י מ' וא"פ. ובירו' סנהד' פ"א די"ח ע"ד וירו' מעש' שני פ"ה דנ"ו ע"ג גוזליא דקיקין ועיי"ע דק, דקיק] —

דְּעַץ (בל"ס פי' כמו נעץ בעברי einsetzen, einstecken ונגזר מל"ע دعس נעץ וחפר בדקר וכן دعظ מנעיצת אבר התשמיש באו"מ) תרג' ויצג את המקלות (אונקל' לבראשית ל', ל"ח) ודעיץ ית חוטריא. *[אחי"ה כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וכ"ה בדפ' אמש' ושם ובשאר דפ"ע אי' ודעץ וכ"ה בע' רעץ. ובבינוני פעיל דָּעִיץ תר"י א' שמות ב', כ"א. ובע' דץ א' הביא רבינו מב"ב ע"ד. דציה ברישה אבל בנו"ג דעציתה בראשה והגי' בעי"ן העיקר כי בשרש דץ העין מובלעת כמו שהעיר בצדק ר"ב בע' דץ ע"ש והראיה מלה ערבית הנ"ל וכמו שנאמר בל"ע دعظ מנעיצת הגיד בתשמיש כן נאמר בשבועות י"ח. מתשמיש נועץ עשר אצבעות בקרקע עד שימות וטיב כגי' הערוך ע' וטיב ע"ש והיא לשון נקיה — ויפה פי' רבינו בסוף ערך רעץ: דבר נעוץ: דעוץ, ועיי"ע הבא אח"ז] —

* **דְּעַץ** (או יותר טוב רעץ פי' לשון וכתב שומרוני das Samaritanische) סנהד' כ"ב. כיון שחטאו נהפך להן לרועץ ובירו' מגיל' פ"א דע"א סע"ב נהפך להן לרעץ וכ"ה באה"ת וכ"ה בע' רעץ אבל שם אי' בס"א וז"ל: ס"א לדעץ תרג' ויצג ודעץ כלומ' בקושי כמו דבור נעוץ: דעוץ ע"כ והוא נעתק מלה במלה מפי' ר"ח כ"י לסנהד' (בקובץ כ"י אנגייליקא דף פ"ג ע"ב). עיי"ע אשר ד' ששם נסיתי את חילי לפרש על פי שתי נוסחאות ועיי' עוד ע' רעץ.

דַּף (בל"ע دف ובל"ס דַּפָּא לוח ונסר וטבלא Brett, Tafel ועוד צד ועבר מהנייר או ספר (Seite, Columne eines Blattes ושבין דף לדף בר"ג דפ' כל כתבי הקדש (שבת קט"ז:). ובפ' ט"ו בכלים כלי עץ כלי עור (כלי' ט"ו מ"ב)[1]. דף של נחתום [צ"ל נחתומים] שקבעו בכותל. ובפ' המוכר את הבית בגמ' מכר את הדלת (ב"ב ס"ו.). "פי' נסר ולוח וטבלה גדולה שהיא של נחתום שנותן עליה לחם כשהן ככרות בצק עד שיחמיצו כדמתרגמינן ברושים משניר (באו) [צ"ל בנו] לך את כל לוחותים (יחזק' כ"ז ה'), אלונים מבשן עשו משוטיך קרשך עשו שן" (שם פסוק ו')[2]. [בהשלחן בפ' כ"ב בכלים (מ"ח) ר' יהודה] מטמא מפני הדפין "פי' כמין מגדל או שידה והן עשויין ליתן בהם כלים או ספרים והן עשויין תחתיים שניים ושלישים"[3]. בס"ג דע"ז (ע"ה.) ובר"ג דפ' התינוקת (נדה ס"ה.) הדפין והעדשין והלולבין מדיחן. פי' הנסרים שמניחין על הענבים[4] ובפ' איזהו נשך בגמ' פוסק עמו (עד) [צ"ל על]

---

[1]) כ"ה בדפ"ר רק שם עוד כל כלי עץ כל כלי עור וט"ס הוא ובשדפ"ע בט"ס כל כלי עץ וזהו רפט"ז. [2]) הועתק מפי' רה"ג לסדר"ט צד י"א רק שם הסיום כדמתרגמינן ברושים משניר קרשך עשו שן תורת כהנים ותיבות אהרונות נ"ל ט"ס והמו"ל לא הרגיש בזה, ורבינו הרחיב ציון הפסוקים מיחז' והראיה רק מסוף: קרשך עשו שן שמתרגמינן דפין דאשכרועין. ורמ"ל הסכיל עשה כי היה גורע ומוסיף ומשבש מחסרון ידיעת ציון הסמוך ע"ש. [3]) הועתק מלה במלה מפי' רה"ג לסדר"ט צד י"ז רק שם אי' עוד בתחלה ובסוף תיבות ערביות שהשמיט רבינו כדרכו וז"ל של רה"ג הדפין פי' טבקאת בטיית כמו מגדל או שידה וכו'. פי' طبقات כל דבר שסדור זה אחר זה תחתיים שניים ושלישים, וזה מה שסיים ושמו בטיית רוכזסתן ונ"ל שהוא ركيزة מדרגה אחר מדרגה. ודע שבכל דפוסי וכ"י ערוך נשמט מה שהשלמתי אבל בע' סתת הובא לנכון מראה מקום מאותה המשני' דכלים. ורמ"ל בחפזו השמיט גם תיבות "מטמא מפני הדפין" וערבב המאמרים. [4]) הפי' הזה שייך לרגמ"ה כנראה מעי' לולב שהזכירו רבינו הפי' בשמו ושם הביא הסדר הדפין והלולבין והעדשין וכ"ה בע' טלפת וכ"ה בנדה וכן גרס רה"ג בסוף טהרות. ובע"ז הסדר הדפין והעדשין והלולבין (ועיי"ע עדש ב') כגי' רבינו דכאן ובירו' ע"ז פ"ה דמ"ה: אי' הלולבין והדפין והעדשה מנגבן וטהורין. וגי' מנגבן אי' ג"כ בתוספתא דטהרות ספ"י [הדפין] [כצ"ל וכ"ה בר"ש טהרות פ"י מ"ח] הלולבין. והעדשות מנגבן והן טהורין, ור"ש לטהרות שם האריך לקיים הגי' הזו נגד הגי' מדיחן, ע"ש ובגי' מדיחן כמו שאי' גם בפי' רה"ג לסוף טהרות החזיק גם רש"י בע"ז שם ור"י בתוספ' נדה שם ד"ה הדפין ועיי' עוד תוספ' ב"ב ס"ז: ד"ה ים ועיי"ע טלפת.

הגדיש (ב"מ ע"ד.) והוא מחוסר מכמר עיולי לבי דפא [1]). פי' בית הכד. ובפ' לולב הגזול בגמ' אתרוג הכושי (סוכי ל"ו:) לא צריכא א ע " ג ד ע ב ד ה דפין דפין [2]). פי' מרובע כגון לוח. ובכל הבגדים פי"א בנגעים (מ"ט) וכן שני דפי חלוק שנראה נגע באחד מהן. (א"ב תרג' הקרש דפא). *[אחי"ה עיי' תרג' אונק' לשמות כ"ו, ט"ז והלאה; ל"ו, כ"א והלאה, והקבוץ שם כ"ו, י"ז והלאה. וכנ"ה בב"ב ס"ו: דף של מתכת. במד"ר פי"ד מה המסמר הזה הנטוע בדלת הוא מקיים הדפין כך כשהצדיקים גוזרים הקב"ה מקיים דבריהם. תוספתא כלים ב"ק פ"ד דף של תנור שנתנו בזוית להיות אופה בו וכו', ירו' שבת רפי"ב די"ג רע"ג ההן דעבד דפין. ובהוראת עבר וצד הנייר או ספר אי' המלה בידים פ"ד מ"ח שאתם כותבין את המושל עם השם בדף פי' רבינו בע' משל א'. מנחו' כ"ט סע"ב ס"ת שיש בו שתי טעיות בכל דף ודף וכו' אם יש בו דף אחת שלימה מצלת על כולו. ושם ל'. באמצע הדף, שם: סוף הדף, ושם (ומס' סופרי' פ"ב) עושה אדם יריעות מבת שלש דפין ועד בת שמונה דפין וכו' ולא ירבה בדפין מפני שנראה איגרת ולא ימעט בדפין מפני שעיניו משוטטות וכו' ועי"ש המלה הרבה פעמים. ירו' מגילי' פ"ג דע"ד סע"ב צריך שיהא איש (באסתר ט', ו') בראש דפא ואת בסופה. וכ"ה מסכ' סופרי' פי"ג ה"ו. ב"ר ספ"ם שאלו בא לכתוב שנים וג' דפין וכו'. ויק"ר ר"פ כ"ה אם היה למוד לקרות דף אחד קורא שני דפים. שמ"ר ר"פ ט"ז אתה מוצא ד' פעמים בדף אחד הראה ירמיָה גנותה של ע"ז וכו'] —

דיפטא (Teppich) ויק"ר פ' ולקחתם לכם ביום הראשון (פ"ל) אלא הדין דיפטא דתחותי והוא מן דידך. פי' בל"י ורומיי מכסה מרוקם בציורין וצבעים שונים עיי"ע טפיט. ובע"ה גרס דיופוטא עיי"ש). *[אחי"ה ושם דברתי אודותו. ובנו"ג טפיטא. וכן שם בויק"ר בסמוך לאותו מאמר: והדין טפיטא דהוא מן דידי מסהיד עלוי, וכ"ה בפסיקתא ולקחתם (צד קפ"ב:) ומובא בערוך ע' טפיט ע"ש ומ"ש] —

* 1 הוֹפִי (מל"מ דֹּפִי (Makel, Tadel יומ' כ"ב סע"ב וילק' ש"א רמז קי"ז מפני מה לא נמשכה מלכות בית שאול מפני שלא היה בו שום דופי. תמיד ט"ו: לא היה בהם שום דופי עיי"ע אשכול ומ"ש. סנהד' צ"ט: שהיה (מנשה בן חזקיה) יושב ודורש בהגדה של דופי.

* 2 הוֹפִי (או מענין הקודם בהשאילה או יותר טוב כמו ד ו פ ן והנו"ן נשמטת) פסחי' ל': והתורה העידה על כלי חרס שאינו יוצא מידי דופיו לעולם. כה"ג גם ברש"י ובתוספ' וכ"ה בתוספ' זבחי' צ"ו. ד"ה אלא, אבל בע"ז ל"ד. הגי' מידי דופנו וכ"ה בכ"י א"פ בפסחי' וברי"ף כ"י ובראב"ן (ד"ס פסחיי צד מ"ב.) ובד"ס שם הובא פי' הל' הרי"ף כ"י לבעל המכתם מידי דפיו כלומ' מידי הדופי והריעות שלו ואית דגרסי מידי דפנו ע"כ. אבל אני מצאתי ב פ י' כ " י ר " ח לע"ז ל"ד. (בקובץ כ"י אנגייליק' דף כ' ע"ב) שגרס גם בע"ז מידי דופיו. וכן מצאתי בר"ש כלים פ"ב מ"ג מפורש וחבית דפונה בזה"ל והחבית טמונה בארץ עשויה ד ו פ י ו לשוליו.

דִּפְלוֹמַטָר (פי' בל"י διπλωματάριον ארגז להצניע בו כתבים יקרים והושאל לכל כלי לשום שמה אבנים טובות וכל דבר יקר (Schatzkästchen מלא מרגליות בילמדנו פ' ויקרא יעקב אל בניו. פי' כלי כעין תיבה [3]) — (א"ב פי' בל"י ארגז קטן וכפול). *[אחי"ה ר"ב כיון על ל"י δίπλωμα וכן פירשו בעל כ"כ המשביר ולעווי אבל הח' פליישער השיג עליו ופי' כמ"ש בתחלת הערך והוסיף להביא ראיות מכלים שונים שיצאו מגדר יחודם ותעודתם הראשונה להורות על הכלל כמו armarium, γλωσσοκομεῖον, λοφεῖον וזה הפי' כפתור ופרח הוא. וכן מצאתי המלה נשתבשה בפסיקת' רבתי פ"י אמר ר' לוי למה מנה אותם בכל פעם וכו' היה לו פ ל ו מ ט ר י ן אחד של זהב קטן והיה נוטלו בכל שעה וכו' ופי' הגאון מהרז"ם לפי ענינו חדר או ארגז עכ"ל. ובלי ספק צ"ל דפלומטרין פי' ארגז של כתבים ודברים יקרים] —

דִּפְלוֹן (לדעת רבינו ענין כפול διπλοῦν בל"י ובל"ר duplum או מל"י δίπυλον בית של שני שערים ר"ל עולם הזה ועוה"ב Wohnung mit zwei Thüren, Eingängen (Dies = Jenseits) ולפע"ד מורכבת משתי מלות אחרות עיי' בפנים מ"ש)

[1]) בנו"ג ועיולי לבי דפ', ובע' כמר אי' ג"כ ועוילי לבי דפא ובע' נגד ו' והא מחוסר עיילי לבי דפא. [2]) וכה"ג בכ"י מ' א' וב' ובר"ף ובר"ש ושם הג' דפי דפי, ובנו"ג. לא צריכי דעבידא דפי דפי. [3]) בתנחו' וילקי ויחי מ"ט, א', לי' אבל נמצאה עוד הפעם בשמ"ר פ"כ אחד שנכנס בפלטין של מלך ונטל דיפלומטר שלו באפילה יצא ותפשו וכו' ומה הדיפלומטר הזה מי נתנו לך וכו'.

בב"ר פ"ס (נ"ט) [1]) בא בימים (בראשי' כ"ד, א') ר' יודן בר' סימן אמר בא בדיפלון. פי' בשני עולמים בעוה"ז ובעוה"ב ובלעז כפול דופל"ו. *[אחי"ה בלאי"ט duplo ובל"ר duplum ואולי על האחרון כיון כי גי' כ"י ו"ו דופלו"ן. ודע כי כ"י ל"ד גרס בפנים דיפלון ביו"ד אחר דל"ת ובב"ר אי' בדפוסי' ישנים בדיפלון ובדפוסי' אחרונים בדיופלין. ובנו"ג ר' י ה ו ד ה אמ' בא (בדיופלין) בדיפלון ר' אבא אמ' בא בכפלון מפולש לחיי העוה"ב. וחצי המאמר האחרון הביא רבינו בע' פלן ג' בזה"ל בא בימים ב פ י ל ו ן מפולש לחיי העוה"ב, כלומ' מקום מפולש ואורח ישר ע"כ. ובילק' חיי שרה ס' רמז ק"ג גרס בא בימים בא בדופלין ר' ברכיה אמ' בא בפילון מפולש לחיי העוה"ב. ונ"ב מ"ש הערוך בכאן ובע' פלן ג'. והנה בענין פירוש רבינו יש להביא ראיה מהמשך המאמר בב"ר שפתח בדרוש ואברהם זקן זקן זה ש ק נ ה שני עולמות ופשט רבינו כי דרוש של ר' יודן בר' סימן במה שאמר בא בדיפלון פי' בכפילות היינו ג"כ במובן דלעיל כלומ' בשני עולמות. ובדרך אסמכתא בא הדרוש של אחריו לגי' הערוך ר' אבא אמר בא בימים בפילון מפולש לחיי העולם הבא פי' בא בשער פתוח לשני צדדין כלומ' מעוה"ז לעוה"ב וא"כ י"ל ג"כ כי הוראת דיפלון ענינו δίπυλον בית של שני שערים. ובאמת גם בל"ע ופ' נקראו שני עולמות ذو منزل שני מלונים כי יוצאים מזה לזה. וכל זה פירשתי בשיטות רבינו אבל לא כן אנכי עמדי, כי לפע"ד דרוש דר' יהודה סובב והולך למה שדרש ר' אחא תיכף קודם לזה וז"ל אמר ר' אחא יש לך אדם שהוא בזקנה ואינו בימים, בימים ואינו בזקנה אבל כאן זקנה כנגד ימים וימים כנגד זקנה ר' יהודא אמר בא בדיפלון ולפע"ד המלה הורכבה מן dies פי' ימים ומן παλαιόν ישיש hochbejahrt וא"כ בא ר' יהוד' לפרש את דרוש דר' אחא זקנה כנגד ימים כלומ' זה שכתוב זקן בא בימים אינה לשון כפולה כי אם זקנה כנגד ימים וזה סימן ר' יהודה בלשון זרה מורכבת דיפלון, כלומ' ימים של זקנה. וע' זקנים העתיקו ישיש איוב ט"ו, י' ועקילס העתיק ישישים (איוב י"ב, י"ב) ע"י παλαιός. ועוד י"ל כי מלה שנית פלון הוא ל"י πολιόν grau, alt וע' זקנים העתיקו ע"י מלה זו תיבת שֵׂיבָה בויק' י"ט, ל"ב, ובהושע ז', ט', ובמשלי כ', כ"ט וא"כ גי' ופי' דיפלון כמו dies πολιόν כלומ' ימים של זקנה, והבוחר יבחר. ודרוש של ר' אבא אפרש אי"ה בע' פלן ג'] — (א"ב פי' בל"י דיפולין שב וישיש, גם בע"ה דבר נכונה כי דפלון בל"י ורומיי פי' כפול. ובירו' פ"ק דע"ז (דל"ט סע"ד) קנסיה בדיפלא. פי' קנסו בכפל). *[אחי"ה ואולי כונת ר"ב ג"כ על ל"י πολιόν אבל די לא נתפרש היטב. ולמה שהביא ראיה כי דיפלא בל"י ורו' כפול יש עוד להוסיף מאמר מירו' פסחי' פ"י דל"ז רע"ג דיפלי פוטירין כדיפלי פוטירין אחר המרחץ פי' שני כוסות ועיי"ע בלני ומ"ש ועיי' עוד ע' פטר ה'. וירו' סוכ' פ"ה דנ"ה סע"א דיפלי איסטבא (איסטווה) עיי"ע דיופלסטון ומ"ש] —

דֹּפֶן (= דַּפְנָא בל"ס צד וצלע וכותל Seite, Wand, Rippe ואולי נגזר מל"ע دفن פי' טָמַן ומְכַסה וסותם וא"כ דפן דבר שהוא טמון ומכוסה וכ"ה בל"ע שנקרא צד latus מפעל latere מכסה) בפ"ב בבכורות (במשני' דף י"ט.) יוצא דופן והבא אחריו [2]). ובפ"ק דכריתות (ז':) המפלת יום א ר ב ע י ם [3]) ויוצא דופן. פ"ה בנדה (מ"א דף מ'.) יוצא דופן אין יושבין עליו ימי טומאה [4]) וימי טהרה. פי' אם היתה האשה מעוברת ומתה והולד חי קורעין אותה בבטנה ויוצא [5]). ובפ"ב בכלים (מ"ג) וחבית דפונה בשולי המחץ. פי' שהיא

[1]) ובדפ"ר בכאן ובע' פלך ג' בט"ס פי ס"א. [2]) וכ"ה בבכורי' פ"ח במשני' דף מ"ז: ויתכן יותר לכוון דעת רבינו על דף מ"ז: כי בדף י"ט. איירי בבהמה עיי' בהפשב"ע ע' דפן. [3]) כ"ה בכ"י ו"ה, ובדפ"ע חסר. [4]) כ"ה לנכון בדפ"ה, אבל בשדפ"ע ימי נידה. [5]) ודע כי פירוש זה זר מאוד שגמרא ערוכה היא בנדה מ"ד סע"א שאם מתה האם העובר מיית ברישא ועי"ש תוספו' ד"ה איהו וא"כ איך רוצה רבינו לפרש בשמתה אמו ורש"י נשמר מזה שפי' בכ"מ יוצא דופן ע"י סם נפתחו מעיה והוציאוהו את העובר לחוץ ונתרפאת ובחולין נ"א רע"ב ד"ה יוצא דופן פירש"י ג"כ ע"י סם ובין הוא בין אמו חיין ואין לומ' שלאחר שמתה אמו הוציאוהו דקיימא לן במסכת נדה (מ"ד.) הוא מיית ברישא עכ"ל אולי רש"י היטב ידע פי' דרבינו בעל הערוך ומשיג עליו מבלי שהזכירו משום כבוד. וגדולה מזה הקשה על פי' רבינו התשב"ץ בסי' ק"י וז"ל ועוד שהרי פירושו (דבעל הערוך) בטל ממה שראינו מחלוקת בין התנאים אם היא טמא לידה אם לא ואם היא מתה מה ענין למחלוקת זו א ל א ו ד א י א י ן ה פ י' ה ז ה נ כ ו ן וכו' והתשב"ץ רוצה לתרץ שכוונתו של בעל הערוך ז"ל אינה לומ' שמתה לגמרי אלא שהיא מקשה לילד ו ק ר ו ב ה ל מ ו ת ולפי שהיא קרובה למות קראה מתה וכו' ע"ש ובהפלשב"ע שהניח הדבר בצע"ג ובאמת תירוץ הנ"ל דוחק הוא כי אמורא צריך לפרש דבורו. ואולי איזה טעות יש כאן וכן קשה להלום דברי רבינו בסמוך בפי' מלת דפונה ע"ש. ורגמ"ה כ"י לכריתות י"ט. (קובץ כ"י אנגייליקא דף פ"ג.) פי' לנכון יוצא דופן שלא יצא דרך הרחם ממש אלא כגון שקרע ויצא

טמונה בארץ. דפונה מלשון דופן. שהוא בצד היקב, ובלש' ישמעאל קורין לטמון דפין. דופן עקומה בהלכה קמ' דעירובי' (ד':) כבר פירשנו בע' גד [ב']. פי' אם נפחת הבית וסיכך על גביו והוי בין כותל לסיכוך פחות מד' אמות כשרה חזיה לדופן הבית כמאן דקרב לגבי הסכך ראשו [1]. פ"א חזייה לתקרה של בית שהיא סביב סכך כשר והיא פחות מד' אמות כמו שהוא דופן עקומה ודפנות של עקומות [2] עד הסכך [3]. ובנסר בפי"ב באהילות (מ"ז) עמוד שהוא מוטל באויר אם יש לו היקף [4] כ"ד טפחים מביא טומאה תחת דפנו. פי' עמוד שראשו אחד קבוע בכותל והשני באויר מביא טומאה תחת דפנו פי' גבו. [*אחי"ה עיי' בר"ש ובתוי"ט. ובענין פי' של פ"ב דכלים כ"ה בכ"י ערוך וכן האמת כי דפין פי' טמון ומכוסה וכן הביאו על נכון בשם הערוך הרב בעל תוי"ט לכלים פ"ב מ"ג אבל בערוך דפ"ר לי'. וכונת רבינו כי מלת דפונה היא התואר מן השם דופן וענינה על פי גזרתה מל"ע שפירושה טמון וכן פירשו הרמב"ם הר"ש והרא"ש הרע"ב ותוי"ט. ודע כי רבות בשנים הייתי חושב כי כונת רבינו במ"ש "דפונה מלשון דופן שהוא בצד היקב" היתה על איזה ציון מש"ס או מדרשים לכן כתבתי זה המאמר לעיל במבוא צד ס"ו בלוח רשימת מקומות מנוסחאות המובאות בספר הערוך בלי ציון מקומם ולא נודע איה המה ולאחר זמן חיוה לי ידידי הח' ליב בן הגאון מוה"ר איציק אהרן לאנדסבערג דעתו היפה וז"ל (בכתב מיום ג' חוהמ"פ תרל"ח) "לפע"ד צ"ל בערוך במקום צד היקב: צד הנקב יעויין במקואות פ"ו מי"א מליאה שאובין ויש בצד הנקב. והרא"ש מפרש רואי' כל המים שכנגד הנקב עד דופן ובטח היה לפני הרא"ש והערוך הגי' שהוא בדופן הנקב כי דופן וצד משתמעי ג"כ למושג אחד" עכ"ל. לפום ריהטא ששתי כעל כל הון על הערה זאת אחרי שמצאתי כי התוי"ט הנ"ל באמת גרס בדברי הערוך בצד הנקב אבל בלי ספק הוא ט"ס, וגם אין המשך הענין במקואות לנידון דידן, ועתה ברור לי כשמש בצהרים כי במ"ש רבינו דפונה מלשון דופן וכו' לא היה מכוון על שום ציון רק משם עצמו ביאר כן ורוצה לומ' כי דפונה הוא תואר מן דופן וצריכנו לגמור המאמר ע"י שימת נקודה מפרדת ואח"כ הוסיף רבינו לבאר מהו טמונה בארץ ואמר שהוא ר"ל החבית בצד היקב כלומ' החבית היא חקוקה וטמונה ביקב כלומ' בגת [5] ולא בתוך חללה כולה של יקב אלא בצדה ודפנה וזה מ"ש בצד היקב ועיי' פירושי הרמב"ם הר"ש והרא"ש. ואחר שהודיענו רבינו כל זאת הוסיף עוד נופך משלו כי בהוראת המלה דפונה יש לפרשה מל"ע הנ"ל שענינה טמונה. ובזה אני חוזר ממה שכתבתי שמאמר הנ"ל איזה ציון הוא ודו"ק. — וכנ"ה כמה פעמים בעירובי' ה'. דופן האמצעי. דפנו של מבוי. שם י'. לחי המושך עם דפנו של מבוי. שם י"ב. או ברוב דופן או בשני פסין ע"ש כמה פעמים. סוכ' ז'. כל פחות משלשה סמוך לדופן כלבוד דמי עיי"ע גד ב'. ושם: דופן סוכה כדופן שבת עיי' פירש"י. שבת קנ"ד: דופן בעלמא. ב"מ כ"ג: אי דדפנא אי דאטמא כן גי' הערוך בע' אטמא אבל עיי"ע דפק ב'. תוספתא כלים, ב"ק פ"ב חבית שנפחתה ומקבל על דפנה וכו'. סנהד' מ"ט. בדופן חמישית. פי' צלע חמישי וכ"ה בל"ס. ושם דרש ויכהו שם החמש (ש"ב ג', כ"ז) א"ר יוחנן בדופן חמישית מקום שמרה וכבד תלויין בו. ועיי' עוד ע' של ד' ופי' רבינו שם ממש הועתק מפי' ר"ח כ"י לסנהד' כשאוכיח בעה"י. חולין מ"ח. ריאה הסמוכה לדופן, ושם ודופן סתמתה ועיי' שם כמה פעמים —. גיטין ל"ב רע"א אפי' סיכתא בדפנא רפיא עיי' פירושו בע' סך ט'. מנחו' י"א עיי"ע דבק א'. והקבוץ סוכ' ז' רע"ב שתי דְּפַנּוֹת. תוספת' כלים ב"ק רפ"ב ואין להן דפנות. ושם ספ"ד טומאה על דפנותיו. ושם ספ"ז ודופנותיהן מאחריהן. ירו' סוכ' פ"א דנ"א ע"ד דכן ארחיהון דעתירייא מיעבד דְּפְנָתָא קלילן די ייא קירוא עליל כלומ' דרך העשירים לעשות דפנות (כותלים) קלין כדי שקרירות יפה תכנס. וירו' שם צילן של דפנות. כלים פ"ב מ"ב, חולי' נ"ד סע"ב דפנותיהן עיי"ע דק א'. — ובענין הגזרה כבר הטפתי מלתי

מן הצד או כדאמרינן בבהמה המקשה (חולי' ע'.) וגממו כותלי בית הרחם ע"כ וכן פי' רגמ"ה כ"י לבכורות מ'. (קובץ כ"י אנגיילי' דף קע"ד.) ויוצא דופן כגון שנגממו כותלי בית הרחם ואח"כ יצא ע"כ —. בירו' נדה פ"ג ד"ב ע"ד הלשון: יצא הולד דרך דופן. והפכו דרך הרחם (ירו' שם). [1]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע עצמו. [2]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע בית עקומות. [3]) וכפ"א אי' ג"ב בפירש"י בסוכ' ד' סע"א בד"ה וסיכך. ובסוכ' שם בכ"י מ' ובכ"י ב' (ד"ס שם) מפורש הגי' הא פחות מד' אמות כשרה וכה"ג לנכון בכ"י ה"ב וכ"ה בע' דפ"ר אבל בשדפ"ע חסר בטעות. ובע' גד ב' נשנה ריש המאמר דסוכ' שם: בית שנפחת וסיכך על גביו אם יש בין הכותל לסיכוך ד' אמות פסולה. [4]) בנו"ג אם יש בהקיפו. [5]) וזהו פי' של מחץ (עיי"ע).

בראש הערך שנאצלה המלה מל"ם ונזעה מל"ע دفن טמן וצפן כמו שפי' לנכון רבינו משנת כלים חבית דפונה. ואולי מזה פירוש המאמר בירו' קידושי' פ"ד דס"ה סע"ב אלא תליין יהושע בדופן אמר אני לא מקרבן ולא מרחקן, כלומ' יהושע היה תולה משפט הגבעונים בדבר טמון ומכוסה שלא רצה להחליט לא לקרבן ולא לרחקן, ואם כדברנו כ"ה אז תתכן הגי' בדפון ולא בדופן. ובירו' סנהד' פ"ו דכ"ג סע"ג הגי' שתליין יהושע ברפין וצ"ל בדפין וזה ממש בל"ע دفين במקום טמון ומוצנע] —

דַּפַן (פי' בל"ע نفن הכה ודחף (schlagen, stossen בפ' המקבל בגמ' המקבל שדה מחברו לזורעו חטים (ב"מ ק"ז:) אתו בני מרשוניא [1]) דפנוה, ובר"ג דפ' השולח גט (ל"ד.) והאי דאמר להו הכי משום דדפנוה. פי' הכוהו. *[אחי"ה בגו"ג משום דפנוי ואולי הוא שֵם, אבל יותר נראה לתקן כגי' רבינו. וכנ"ה ביבמות פ"ח: מנין שלא רצה דפנו ת"ל וכו' ופירש"י הכהו. והוא כבערוך. וביבמו' שם: צריכא למימר דדפנו וכו' וקתני דפנו וכו' אימא מאי דפנו דפנו בעדים] — (א"ב פי' בל"י מי שהוכה עד יציאת דם מגופו). *[אחי"ה ואולי חשב ר"ב כי הוא ל"י τύπτειν פי' הכה כדעת הרב הח' אייזלער אבל יותר טוב היה לר"ב לומר כי הוא ל"י ταπεινόω פי' הכניע demüthigen אבל האמת כי גזרת המלה מל"ע הנ"ל. וכל מי שאמר כי ענין המלה הכה על הצד מלשון דופן אינו אלא טועה] —

דַּפַן = דַּפְנָא (בל"י δάφνη Lorbeerfrucht, Lorbeerbaum) בפסחים בפ' מקום שנהגו בגמ' מרכיבין דקלין (נ"ו רע"א) אסא דרא [2]) ושיכרא דדפנא. פי' שכר שעושין מפרי אילן ששמו דפנא ול"י קורין ללאורו [3]) דפני. ובפ"ק דמשקין בגמ' ומקרין את הפרצה [במועד] (מ"ק ז'.) כיצד מקרין אמר רב יוסף בהוצא ודפנא. ובר"ג דהשותפין [בגמ'] הכל כמנהג המדינה (ב"ב ד'.) לאתויי מאי לאתויי היכי דנהיגי בהוצא ודפנא. פי' עבדי לחיים של גדר מן הדפנא ומגדלין אותה מהוצי הדקל. ורב האי גאון פי' הוצא גדר של קנים דפנא קנים עומדין שמחזיקין בהן מחיצת הקנים שלא תדחה אותה הרוח ויפילה. *[אחי"ה ובענין פי' של ב"ב הנ"ל כ"ה ממש בפי' המיוחס לפירש"י לפי גי' כ"י (אצל ד"ס מ"ק צד ט'.) בד"ה דפנא: וקעבד לחיים של גדר דדפנא ומגדל אותה מהוצי הדקל. ובדפוסי רש"י אי' וקעבד גדר מדפנא ומגדל וכו' וגי' הב"ח למ"ק בדברי רש"י ד"ה דפנא וז"ל ענפי עץ שקורין לו"ר ופירא שלו קורין ביי"ש וקעבד וכו' וכן מוכח באמת בפירש"י לב"ב ד'. ד"ה ודפנא: ענפי עץ ערמונים שקורין לו"ר [laurier] ופרי שלו קורין ביי"ש [Lorberbeeren baies] וכן פירש"י בר"ה כ"ג. ד"ה ערי ובפסחי' נ"ו. ד"ה ושכרא. וכן פי' רגמ"ה כ"י לב"ב וז"ל בהוצא ודפנא שנוהגין לעשות גדר מכפות תמרים. ודפנא עץ של ער שקורין לו"ר עכ"ל]—

דַּפְנֵי (Δάφνη עיר במגרש של אנטיוכיא בסוריא ועיי' עוד למטה) בא וישא לו בדפני של אנטיוכיא במגילת איכ' ישבו לארץ ידמו (איכ"ר ב', א'; וכ"ה בב"ר ספצ"ד). ובויק"ר (פי"ט) ואשה כי יזוב זוב דמה. רבלה תרג' דפני. וירד הגבול משפם הרבלה. *[אחי"ה חסר התרג' וצריך להשלים תרג' ירו' א' וב' וייחום תחומא (לאפמיים) [וצ"ל מאפמיים] לדפני. כבר הרחבנו דבורנו אודות דפני של אנטיוכיא בע' אנטוכי ע"ש. וכן בא זכרון πρὸς Ἀντιόχειαν Δάφνη אצל בן מתתיהו על המלחמות א', י"ב. ה', ושם י"ז, ג' ותכונתה היתה בסוריא עיי' בהקדמוניות י"ז, ב', א' ἐν Ἀντιοχείᾳ τῇ ἐπὶ Δάφνῃ τῆς Συρίας ונקרא' העיר על שם אשירת עצי ערמונים (Lorbeerhain) המוקדשה לאלילים Apollo, Diana עיי"ע אנטוכי ועוד פתלמיאוס ה', ט"ו. ט"ז; שטראבו ט"ז תש"נ. — פסיקת' רבתי פל"א דפנו של רבלתה ויתר הציונים עיי' בע' אנטוכי] — (א"ב שם מגרש עיר אנטיוכיא. וגם מקומות אחרים נקראים על שם אילנות דפני הנטועות שם). *[אחי"ה וכ"ה באמת ואלה מקומות היו מכונים בשם Δάφνη א') מחוז מלא משקה בגליל עליון עיי' בן מתתיהו

---

[1]) כ"ה ברפ"ע ובכ"י ערוך בכאן חוץ מכ"י ו"ו שגרס בני מטרוניא דפניה וצ"ל משרוניא וכה"ג בב"מ אבל בכל זאת גי' רבינו: מרשוניא או מרשניא כנראה מע' מרשניא וכן גרסו שם כל כ"י ערוך בשינוי קצת. ורבינו פי' שם: שֵם מקום. וכן פירש"י שם העיר. והחי' נייבויער בספרו גיאגראפיא תלמודיי (צד שצ"ד) השוהו לעיר Maschur אבל יען תכונת המקום היתה על חוף הנהר או על יד המים כנראה מב"מ שם לכן נ"ל להשות המקום משרוניא עם מקום הנמל Musarna על חוף הים הפרסי עיי' מאננערט ח"ה כרך ב' צד י"ח והלאה ואם גי' רבינו מרשוניא או מרשניא העיקר אז תתכן להיות Martiana מקום על חוף הים באטרפַטֵיְנֵי עיי' מאננערט שם צד ק"ח והלאה. [2]) זהו עיקי הגי' עיי"ע אסא, ולא גי' רדא עיי"ע רד ג'. [3]) בלאי"ט lauro ובל"ר laurea, laurus.

על המלחמות ריש פרק א' בספר ד' ἄλλα τὰ . . μέχρι Δάφνης χωρίου ב') היתה עיר בלידיא עיי' פליניאום ה', כ"ט. ג') מקום נמל (Δάφνης λιμήν, Daphnes portus) תכונתה בבאספארוס. ד') ועוד Daphnae Pelusiae במצרים (עיי' הירודוט ב', ל', ק"ז) וע' זקנים העתיקו בכל מקום בירמיה תחפנחס על ידי Τάφνη והיא בלי ספק עיר הלז במצרים] —

דְּפוּס (= טְפּוּס בל"י ורו' τύπος Form, typus, Gestalt פי' צורה ותבנית) בפ' כל שעה בגמ' אלו דברים (פסחי' ל"ז.) אפשר יעשנו בדפוס ויקבענו כיון. פי' דפוס מצוייר ויקבענה בפעם אחת [1]). ובס"ג דפ' השותפין (ב"ב ט"ז.) וללכל טיפה וטיפה בראתי דפוס בפני עצמה [2]). ובפ' הזהב בגמ' חמשה חומשין [הן] (ב"מ נ"ו.) דתנן בפ"ה בדמאי (מ"ג) הלוקח מן הנחתום מעשר מן החמה על הצוננת ומן הצוננת על החמה אפי' מדפוסין הרבה. הלוקח מן הפלטר מעשר מכל דפוס ודפוס דברי רבי מאיר [3]). ירושלמי (דמאי פ"ה דכ"ד ע"ד) שהיה רבי מאיר אומר נחתום עושה דפוס [4]) אחד ופלטר משתמש בכמה נחתומין. הילכך כל שיש לו דפוסין [5]) הרבה הלוקח ממנו מעשר מכל אחד ואחד שמין אחד מנחתום אחד ומין אחר מנחתום אחר. ור' יהודה אומ' מאחד על הכל כי ר' יהוד' אומ' נחתום עושה כמה טפוסין ופלטר משתמש מנחתום אחד [6]). ובסוף הלכה (בב"מ נ"ו סע"א) פלטר מתרי תלתא גברי זבין נחתום מחד גברא זבין. *[אחי"ה בנו"ג נחתום נמי מחד גברא הוא זבין.— וכנ"ה סוכ' ל"ו. גדלו בדפוס ועשאו כמין בריה אחרת פסול. ופירש"י דפוס פורמ"א בלע"ז. וזה כפי' רבינו בע' טפס ד' עיי' למטה בהערה. ובירו' סוכ' פ"ג דנ"ג ע"ד הרי הוא גדל בדפוס. ושם הרי גדל בדפוס. ובע' טפס ד' הביא רבינו גמ' מנחות צ"ד. ת"ר ושמת אותם בדפוס שלשה דפוסין הם נותנה לדפוס ועדיין היא בצק וכמין דפוס היה לה בתנור וכשהוא רודה נותנת בדפוס כדי שלא תתקלקל ולהדרה לדפוס קמא כיון דאפי לה נפחה. ורבינו לא פירשו אבל ראיתי בכ"י רגמ"ה למנחו' (בקובץ כ"י אנגייליק' דף ל"ז ע"ב) וז"ל: וכמין דפוס היה לה בתנור גדול מעט מן הדפוס הראשון לכשהוא רודה כשמוציאה מן התנור ונותנה בדפוס ג' שהוא גדול מדפוס שבתנור כדי שלא תתקלקל תקונה לפי שהיא דקה ואם לא נתנה בדפוס היתה מתקלקלת נפחה גדילה אינה נכנסת בדפוס הראשון ע"כ ומה שפי' רגמ"ה תיכף שם בענין תיבה פרוצה הובא מלה במלה בלי הזכרת שם אומרו בע' תב ז' ע"ש. ובע' קער הביא רבינו מנחו' צ"ז. קערותיו אילו דפוסין. וכ"ה במד"ר פ"ד ונתנו עליו את הקערות וג' הקערות אלו דפוסין שהיו עושין את לחם הפנים בדפוס ואופין אותו בתנור בדפוס וכשהיו מוציאין מן התנור היו מחזירין אותו לדפוס שלא ישבר הלחם ג' דפוסין היו שם אחד לתנור ואחד לבצק ואחד שהוא רודה נותנין לדפוס כדי שלא יקלקלו את הלחם וכו'. וכן במד"ר פי"ג ותנינן קערותיו אלו דפוסים (בקצת הוצאות בט"ס דפוסיות) שהיו עושים לחם הפנים בדפוסים] — (א"ב תר"י [ב']) ובדם ענבים סותה (בראשי' מ"ט, י"א) והוא מדמי לדפוס (Pressbrett) ענבין. עיי"ע טפוס.

דֶּפֶק (= דּוֹפֶק Seitenwand des Grabsteines) גולל ודופק כבר פירשנו בע' גלל. *[אחי"ה ושם בע' גלל א' הארכתי גם בפי' שיטת רבינו גם בפי' שיטת הראשונים ז"ל ובענין דופק מוכח מהערך שם שני פירושים או אם נאצל מערך הבא אח"ז ופי' דופק כמו דפקא = דופן פי' צד וצלע והיינו צדדי וצלעות הקבר או אם נגזר את המלה מפעל דפק מל"מ הכאה על דבר, דחיפת דבר ונקרא הדופק אבן שהגולל דחף עליה היינו נשען עליה ומערך גלל אתה הראית לדעת שגדולי חקרי לב פתרו כן. ולולי יראתי להכנים ראשי בין הרים גדולים אלה הייתי אומר לא לחלוק חו"ח על דעתם כי אם בענין גזרת המלה כי דופק אולי מל"י τάφικος כמו τάφιος (λίθος) פי' אבן מצבה וציון. וגברא רבה קא מסהיד על זה והוא ר"ת שפי' "דופק הם שתי אבנים שנותנין אחת לראשו ואחת לרגליו לציון" עיי' תוספו' שבת קנ"ב: ד"ה עד ועיי' עוד תוספ' כתוב' ד':

[1]) ופי' וכיון עיי"ע כִּיֵּן א' ומ"ש וכן פירש"י ור"ח לא פירשו. [2]) בנו"ג וכל טיפה וטיפה בראתי לה וכו' וחצי המאמר האחרון הובא בערך טשטוש. [3]) גם זו נשנה שם בב"מ והוא מ"ד דפ"ה דדמאי ובב"מ הגי' כגי' רבינו אבל בדמאי הגי' טפוס, טפוסין. ובמשני דירו' דמאי פ"ה מ"ג טפוסים (ובהוצאת מהרז"ף תפוסים), ובמשני ד' מכל טיפוס וטיפוס (ובהוצי' מהרז"ף טופוס וטופוס) וזו העיקר ועיי"ע טפס ד' שפי' רבינו הך דכלים ט"ז מ"ז וטופס של תפילה פי' טופס פורמה [forma] בלע"ז . . דפוס וטפוס אחד הן עכ"ל. וזו הגי' בט"ת מורגל לרוב בירו' כשאוכית בע' טפוס, ובבבלי לרוב בדל"ת. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו, ובדפ"ע טפס ובירו' טפוס ושם לי'; שהיה. [5]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע טפסין וצ"ל טפוסין. [6]) עיי' ברוחב ביאור כל הענין בירו' באהבת ציון למהרז"ף.

ד"ה עד "ודופק הן שתי אבנים אחת לראשה ואחת לרגלה של מ צ ב ה" אבל עיי' תוספו' סנהד' מ"ז: ד"ה משיסתום שפי' ר"ת כפי' רש"י] —

דּפֶק (דַּפְּקָא או מלשון דופן = דפנא או מל"ע אַדְפַּקָא = ادفق כל דבר עקום ד"מ צואר ועיי' בפנים) בפ' אלו מציאות בגמ' וחתיכות של בשר (ב"מ כ"ג:) וליהוי חתיכה גופה סימן אי דדפקא אי דאטמא. — (א"ב פי' רש"י צואר וי"מ מקום הדפק כשהוא יגע). *[אחי"ה ודע דגי' הערוך בע' אטמא דדפנא אבל בע' אמץ גרס בפסחי' ע"ד: חתכינהו בדופקא וגי' כ"י מ' ברפק וכה"ג בכ"י ה"ב ע' אטמא ארפקא ע"ש מ"ש. ובענין פי' הלע"ז ברש"י אשר בארתי בע' אטמא מצאתי און לי כי בשבת קנ"ב. ד"ה הכסלים לועז רש"י ב כ " י: פלנק"ש [flancs] וזה ראיה לאמיתת פירושי שם. ועתה נ"ל לקיים גם גי' כ"י ה"ב וכ"י מינכען הגם הלום ראיתי בשט"מ לב"מ שהביא גי' רש"י בב"מ אי ד ר פ ק א פירש"י צואר והוא היפך מלש' (מרפקת) [צ"ל מפרקת] וכתב על זה הריצב"ש ול"נ שהוא זרוע מלשון מרפק עכ"ל וא"כ בפי' רש"י: צ ו א ר הוצרכנו להחזיק בגי' רפקא מלשון מרפק וכ"ה בל"ע ע"ש. ועל פי' זה אמר רש"י שמעתי אבל בפי' שני אחז רש"י בְגי' דפקא ופירשתי דבריו בע' אטמא בהערה ע"ש. וגי' התוספות בשבת קנ"ג: ד"ה עד: אי ד א ד פ ק א אי דאטמא והשתא דאתינו להכא נוכל לקיים גם בפי' ראשון גי' רש"י דדפקא בענין צואר והוא כמו אדפקא כגי' התוספו' ופירושו בל"ע דבר עקום כמו הצואר] —

* דָּפַק (מל"מ הכה על הדלת an die Thüre klopfen) ויק"ר ספ"ה אתיא לגבי מגירתא תרעא פתיחא מְדַפְּקָא ליה. פי' באה אצל שכנתה אף שהשער פתוח היא דופקת שלא תכנס פתאום והוא מל"מ מתַדְּפְּקִים על הדלת (שופטי' י"ט, כ"ב) —. בב"ר ר"פ מ"ה כדי שיהיו מתדפקות על בעליהן כן גרס בעל מ"כ ופי' כלומ' נויהון חביב ודופק על לב בעליהן. וזה דוחק ועיק' הגי' כבנוסחאותנו כדי שיהיו מתרפקות וכ"ה בשהש"ר פ' יונתי והוא ממש ל"מ (שה"ש ח', ה') וכן ל"ע رفق פי' חביב ובעל חן ובע' פרקד ב' נשתנה הנוסח' ע"ש.

* דפוקא במד' במ"ר פ"ט קמי דפוקא גרירא כ"ה בדפוסי' ישנים וט"ס הוא עיי"ע אינשא (ח"א, קס"ב. אות ק') וע' גרד ב' וע' רפק.

* דּוֹפְקִים (Puls = Schlagadern) כן נקראו ברפואה העורקים אשר בם ירוץ הדם ונראים כדופקים. ועורקי לא ישכבון (איוב ל', י"ז) פי' הרלב"ג הדופקים לא ינוחו ר"ל שלא תשקוט תנועתם כלל עם השינה וכו' ע"כ. ואולי מאמר חתכינהו ב ד ו פ ק א פסחי' ע"ד: לפי גי' רבינו בע' אמץ על פי גי' ר"ח לפסחי' ע"ש ומ"ש ענינו ג"כ גידי העורקין.

דֶּפֶר (= דּוּפוּרִין, דּוּפֶרְנִין מל"י δύο שנים ומן φερνή נדוניא Mitgift ופי' המלה מוהר כפול doppelte Mitgift) בב"ר פי"ט (ספי"ח) על כן יעזב איש: אמ' ר' יוחנן אשתו מגרשתו ונותנת לו דופורין. ובב"ר (פרש' פ' ועיי"ע פרן ה') מוהר ומתן פראפרנון. (א"ב פי' בל"י דיפרנון שתי נדוניות ופי' פראפרנון מה שהאשה מביאה לבית הבעל זולת הנדוניא ונעתקה מלה זו למתן הבעל). *[אחי"ה לפי פי' נכון זה צ"ל פראפרנון בתיבה אחת כי הוראתה ממש כפי' ר"ב בל"י παράφερνα was die Braut aus der Mitgift mitbringt ובאמת בדפ"ר לנכון כתוב כן במלה אחת רק שם בט"ס פראפרכון וצ"ל פראפרנון וכ"ה בכ"י ל"ד וכ"ה לנכון בתיבה אחת בב"ר פס"ה הבא לי מפרפורנין שלי (בילק' תולדות רמז קי"ד מפורנין) וגי' הערוך בע' פרן ה' פרא פרנון וכן גרס בפפ"א (לפי גי' כ"י ולפנינו פ' פ') מהרפורנין מתן פרא פרנון והוא הציון אשר נרשם בערך הנוכחי לכן צ"ל גם בע' פרן במלה אחת. ובנו"ג בב"ר פ"פ פראפורון וצ"ל פראפורנין. וגי' הרמב"ן לבראשי' ל"ד, י"ב בשם ב"ר מהר פראנון מתן פרא פרנון וגי' הילק' וישלח ס' רמז קל"ד מוהר פורנון ומתן פרא פורנון, ובכולם צ"ל במלה אחת. ומלת דופורין או יותר טוב דיפרנון ענינה כמו שפי' ר"ב לנכון שתי נדוניות. ובעל צמח דוד השתבש לכתוב ריפודין בל"ר (Spudium) גט כריתות וכבר השיג עליו בעל כ"כ. וע' זקנים העתיקו מהר (בראשי' כ"ד, י"ב; שמות כ"ב ט"ו, ט"ז) ע"י φερνή] —

* דפרין, דפרים ט"ס עיי"ע דיופרא ומ"ש.

* דיפרא סופא ב"ר פס"ה ט"ס עיי"ע פרספא.

* דפתי (שם מקום) רב אחא מדפתי יבמו' ח'. נ"ד. ר' ירמיה מדפתי חולי' פ"ז: אולי הוא Sophta עיי' מאננערט 394, V.

* דפתיא ב"ב מ'. הכל לכריא דפתיא עיי"ע כר י"א ומ"ש ובע' פתיא.

דִּפְתֶּר (= דִּיפְתְּרָא בל"י διφθέρα עור מתוקן לכתיבה rohes Pergament, zubereitete Thierhaut, Fell. ועוד בל"י וכן בל"ע ופי' دفتر ספר וקונטרים ורשימה Register, Urkunde) בפ'

שני דמגילי׳ (י״ז. וכן בסוטי׳ י״ז סע״א) על הנייר ועל הדיפתרא. ובפ׳ שני דגיטין (כ״א:) לא על הנייר המחוק ולא על הדיפתרא. ובפ׳ המוציא יין בגמ׳ עור (שבת ע״ט סע״א) דיפתרא דמליח וקמיח ולא עפיץ [1]. — ובילמדנו ריש וארא (תנחומי׳ שם סי׳ ה׳) הוציא דפתרא של אלהות [2]. ובריש ב״ר (רפ״א) דפתראות ופינקסאות [3] יש לו לידע היאך הוא עושה חדרים. *[אחי״ה ובע׳ פנקס בט״ס דיופטראות וצ״ל דיפתראות. וכנ״ה בירו׳ פיאה פ״ב ד״ז. ובירו׳ חגיג׳ פ״א דע״ו רע״ד מה בינן לאומות אילו מוציאין ספריהן ואלו מוציאין ספריהן אלו מוציאין דפתריהן ואלו מוציאין דפתריהן. פסיקת׳ רבתי רפ״ח דפתראות כתובות לפני הקב״ה כל מה שבני אדם עושין ולעתיד לבוא המקום מוכיח וכו׳ כ״ה לנכון בדפ׳ לבוב (ובדפוס פראג בט״ס כותבות אבל לנכון בילק׳ משלי כ׳ רמז תתקנ״ט). ובילק׳ שמואל ב׳ רמז קס״ד צד כ״ו רע״ג משל למלך שהיה יושב וקורא בדפתרא כל גבוריו היה קורא פלוני פלוני כיון שהגיע עד פלוני א״ל מת מיד השליך הדפתרא והעלה חמה וכו׳ ומקורו הוא בפסיקת׳ רבתי פי״א. ופי׳ דפתרא רשימה ולוח שבו נכתבים הגבורים ומעלתם בלא״ש Rangliste. ובילק׳ בשלח רמז רמ״א כתוב בתמורתו המתינו ואבדוק בספרים שלי אם שמו כתוב אצלי וכו׳. — וע׳ זקנים העתיקו מכסה עורות (שמות ל״ט, ל״ד), ועקילס ותיאודוטיון העתיקו מגילה (זכריה ה׳, א׳) ע״י διφθέρα כי בימים קדמונים כתבו על עורות מעובדין עיי׳ הירודוט ה׳, ל״ח] — (א״ב פי׳ בל״י עור מתוקן לכתוב עליו וגם אחר הכתיבה נקרא כן).

דָּיץ (= דּוּץ כמו דעץ ע״ש. ועי״ן מובלעת וענינו נעץ einstecken, einsetzen) בפ׳ לולב הגזול (סוכ׳ ל״ז רע״ב) אמר רבא לא לידוץ איניש לוליבא בהושענא. פי׳ לא ינעוץ [4]. ובפ׳ גיד הנשה בגמ׳ ונוהג בשליל (חולין צ״ג:) רישא בכבשא אותביה אבית השחיטה דייב אצדדין מקווה קוי ואסיר, אותביה אנחירי אי דץ ביה מידי דמברי ליה שרי ואי לא אסיר. דצייה ברישא דרומחא בר״ג דהמוכר את הספינה (ב״ב ע״ד.). ובפ״ק דבכורות בגמ׳ דג טמא (ח׳:) שקל סיכתא תתי דצה לתתאי לא עאל דלי דצה לעילאי עאל [5]. ובפרק אין מעמידין בגמ׳ אין מתרפאין (ע״ז כ״ח:) רירא דיצה דמא ודמעתא. פי׳ רירא היוצא מן העין; דיצה שנוקב בו הצער כמו המחט; דמא דם שיש בעין. *[אחי״ה דע כי בע׳ ריש ב׳ בענין ציון דחולי׳ הנ״ל אי׳ הפי׳ בזה״ל רישא בכבשא תלייה אבית שחיטה שרי אצדדין אסיר אנחיריה אי דץ ביה מידי ופתחיה כדי שיזוב הדם ואי לא אסיר וכן הלכה ע״כ ונראה לי ברור דהלך רבינו בעקבות הרי״ף שכתב בפ״ז דחולין וז״ל רישא בכבשא תלייה אבית שחיטה דייב אצדדין מקווא קוו ואסור אנחיריה אי דץ ביה מידי ופתחיה כי היכי דליפוק דמא מיניה שרי ואי לא אסור עכ״ל ועיי׳ ברא״ש פ״ז סי׳ י״ד. וגי׳ רבינו כפי גי׳ דפ״ר הנ״ל מסכים ג״כ לגמרי עם גי׳ הרי״ף וגי׳ מקווה קוי אי׳ עוד בפי׳ רגמ״ה כ״י לחולין וז״ל בכ״י (קובץ אנגייליק׳ דף שמ״א:) . . ואיכ׳ דאמ׳ כשצולין אותו בתנור שלם אותביה אבית השחיטה מקוה קוו ואסור כלומ׳ הדם קויי במקום אחד ואין יוצא חוץ ואסיר אי דץ בה מידי כלו׳ יסתום הנקב. עכ״ל, וכן הגי׳ מקווא קאוי דמא בה״ג סוף הלכות דם וכה״ג בחי׳ הרשב״א לחולין וז״ל רישא בכבשא תלייה בבית השחיטה לתחת מידב דאיב דמא אצדדין מקוי קוי דמא ואסירי אנחירי אי דץ ביה מידי דמעבד ליה שרי ואי לא אסירי. אבל הגי׳ דמעבד ליה קשה להלמה ונ״ל ברור דצ״ל כגי׳ רבינו דמברי ליה כ״ה רק בדפ״ר בכאן וכ״ה בשדפ״ע בע׳ בר ד׳ והוא הפעיל מפעל ברי בל״מ בֵּרֵא וענינו דקר ונקב וזה מ״ש בע׳ ריש

---

[1]) וכ״ה מגילי׳ י״ט רע״א וגיטין כ״ב סע״א ושם הגי׳ אפיץ ועיי״ע אפץ א׳. [2]) וכ״ה בתנחו׳ אבל בילק׳ שמות ר׳ רמז קע״ה בשם תנחו׳ הוציא באותה שעה דיפתרא של אלהות. [3]) διφθέραι, πίνακες Zeichnungen, Risse.

[4]) וגי׳ לידוץ אי׳ ג״כ ברש״י ובאו״ז הלכו׳ סוכי סי׳ ש״י וכ״ה בע׳ הושענא ובנו״ג לא לדוץ. ודע כי בנו״ג בכל מימרות אמר רבה עפ״י תיקון של רש״י בד״ה ואמר. אבל כמעט בכל הראשונים הועתק רבא וכ״ה ברי״ף ממימרא דהדס של מצוה ואילך. אבל רבינו בכ״מ גרס רבא וזה נראה מע׳ הושענא שגרס במאמר ראשון בסוכ׳ ל״ז ע״א אמר להו רבא להנהו דגדלי הושענא וכו׳, ועל זה הביא שוב המאמר הנ״ל לא לידוץ וכו׳ וגי׳ רבא אי׳ ג״כ בכ״י מ׳ אבל הגי׳ היותר נכונה רבה עיי׳ ד״ס במקומו. ופי׳ זה המאמר דלא לידוץ עיי׳ בע׳ הושענא וכן פירש״י ובאו״ז שם. וכאן לא פי׳ רבינו גוף הענין כי אם המלה לידוץ פי׳ ינעוץ. [5]) בנוסחאותנו לי׳ דלי דצה. ובדפ״ר הגי׳ תתי דצא לא אעל דלי דצא עלה, ובכ״י ו״ו אי תתי רצה לא עלה דלי דצה דלעיל (אל) [צ״ל עלה] ורבינו לא פירשו אבל מצאתי מפורש בכ״י רגמ״ה לבכורו׳ (בקובץ כ״י אנגייליק׳ דף ס״ז ע״א) וז״ל: סיכתא יתד. דצה נעצה בכותל. לתתאי במקום שלא כנגד אבן היה נקב לא עאל. דצא לעילאי במקום בין אבן לאבן שהיה נקב ועאל עכ״ל מזה תדין שגי׳ דפו׳ וויניצ׳ שכתבתי נכונה היא.

כ' אי דיץ ביה מידי ופתחיה, וכל זה שכתבתי הוא לפי הגי' הישרה של דפ"ר וכ"ה בכ"י ו"ו אבל בשדפ"ע הגי' אותביה אבית השחיט' דייב דמא ושרי אצדדין מקפא קפי ואסיר אותביה אנחירי אי דיץ ביה מידי ישרי ואי לא אסור וכ"ה בנוסחאותנו בחולין, וכפי הנראה חלו בגי' רבינו ידים עסקניות והשוו גירסתו לגי' הש"ס. — ובענין ציון דע"ז הנ"ל דע כי ז"ל ר"ח כ"י לע"ז (בקובץ כ"י אנגייליק' דף י"ז ע"ב) כגון רירא דיצא דמא ודמעתא וקידחא פי' מורדת ריר וכואבת כאילו נועצין דבר בעיניה ואתי דמא ודמעתה ומעלה חמות כדפ' כי אש קדחה באפי וגו' ע"כ וגי' ודמעתא אי' ג"כ באו"ז הלכו' יו"ט רסי' שמ"ט ובנו"ג דמא דימעתא ובביצ' כ"ב. דמא דמעתא אבל בכ"י מ' אי' כגי' רבינו דמא ודמעתא. ובע' קדח ג' הביא רבינו קדחא ותחלא אוכלא. וקצת קש' דלא פי' רבינו מהו ודמעתא לא בכאן ולא בע' קדח ולא בע' רר. ובדפ"ר בכאן הגי' דמא דמצבתא ונראה שהוא טעות הדפוס. ורש"י לע"ז פי' דיצא, אישפוננט [= בל"צ נושן Stich, espoint] לשון נעיצה ותחיבה, ובביצ' לא פי' רש"י בכ"י ובדפוסים ישנים והמהרש"ל הוסיף הפירוש ["פי' שנוקב כמו מחט כמו דיץ ביה מידי"] ע"פ הר"ן (עיי' ד"ס לביצ' צד כ"ו:) וזה הפי' מסכים עם פי' רבינו, ועם פירושו בע"ז מסכים מה שפירש"י בבראשי' ל', ל"ח וז"ל ויצג תרגומו ודעיץ לשון תחיבה ונעיצה הוא בל' ארמי והרבה יש בתלמוד דצה ושלפה (שבת נ':) דיץ ביה מידי (חולי' צ"ג:) דצה כמו דעצה אלא שמקצר את לשונו עכ"ל הזהב, וממקור חכמת שלמה שאב ר"ב פירושו בסמוך, והציון משבת הנ"ל הובא בע' חליקוסתא ומפורש בע' סלקוסתא ע"ש. ובשבת קנ"ו: ההוא יומא שקלתה למכבנתא דצתא בגודא איתרמי איתיב בעיניה דחיויא, הובא בע' מכבנתא ומפורש בע' ככליאר אבל התיבות דצתא בגודא לי' שם בערוך וכן לי' באו"ז הלכו' שבת סי' פ"ד ס"ק ד' בשם הערוך ונראה כי גם לפני בעל או"ז לא היה מונח ע"ש. אבל בכ"י א"פ הגי' דעיצתא בביזעא (ד"ס שבת צד קצ"ג.) וזה ראיה מופתית כי ע"ן מובלעת במלת דץ, ובמנוה"מ ססי' קצ"ד רצתה בבצעא דגודא ובילק' משלי רמז תתקמ"ה הג' רצת בבקעה וצ"ל דצת[ה]. — ובענין שלוף דוץ עיי"ע וערך אשלג] — (א"ב כמו דעץ ואות ע' מובלעת ובנוסחאות דידן כתוב (בב"ב שם) דעיציתיה ברישא דרומחא ופי' מענין נעץ) [1].

דִּיץ (= דִּיצָה מין מגן קטן kleiner Schild עיי' כפנים) בפ' כ"ד בכלים (מ"א) ודיצת הערביים טהורה מכלום. "פי' תרים קטן ביותר". *[אחי"ה הועתק מפי' רה"ג לסד"ט צד י"ז והלאה ושם סיים: ושמה בטיית אגפה אלתוביתיה ונ"ל לתקנו אנפה והוא בל"ע نَفى מגן מעלי דקלים aus Palmblättern geflochtener Schild ותיבת אלתוביתיה הוא לפע"ד ל"ע الصبية פי' ילד קטן ולפי זה ענינו מגן של ילד עשוי לצחק בו וכן פי' הרמב"ם ודיצה הערביים תרים קטן יקרא אלאנפ"ה אין ראוי לדבר זולת ללעג ושחוק ע"כ. ור"ש פי' תרים קטן הוא ביותר (וזה כפי' רבינו נתן) אי נמי שעשויה לצידה בלבד וכו' ונ"ל להגיה לדיצה בלבד וכן מוכח מרע"ב שהעתיק כפי' ר"ש. וא"כ גזרו אומ' הוראת המלה מענין דיצה והדוה של ערך אח"ז. ותיבה ערבית אלאנפ"ה בפי' הרמב"ם נוכל לבאר באופן תיקוננו בדברי רה"ג וצ"ל אלאנפה או אולי אגפה בל"ע حَجَف מגן מקליפי עץ בלי תשמיש כלי. ובענין הוראת דיצה אולי י"ל שעיקרה בל"פ تير מלש' צינד tizhin (tigra) כל דבר חד והושאל לחץ וחנית ובדברי רז"ל הושאל למגן וכן בל"פ سپر ובל"צ çpâr חץ ועוד מגן עיי"ע אספריתא. וכן בל"י τόξον חץ וכל דבר עקום וכפוף ועגול] —

דִּיץ (= דִּיצָה בל"ם דִּיצָא שמחה Wonne, Freude מפעל ערבי داص שמח וטוב לב heiter sein) ריצה והדוה [2]) שישו אתה משוש (ישעי' ס"ו, י') תרג' דיצו עלה דציצין. *[אחי"ה בנו"ג דוצו עמה דַ֗יץ וכן הביא ן' גנאח בספרו כתאב אלאסול צד קנ"ה: ובמתורגמן הגי' דָץ. והוסיף לומר כל לשון עלז ועלץ מתורגם בל' דוץ ע"ש הדוגמאות. ושם מופשט בתרג' ד"ה א' ט"ז, כ"ז תוקפא ודיצותא. וכנ"ה בדרז"ל ב"ר רפ"י וערב לו קילוסן הרבה להן בדיצה . . לאחר זמן הכעיסו אותו ומעט להן בדיצה עיי"ע הדיך. בע' קרטע הביא רבינו פסיקתא דרני עקרה (קמ"א:) ולפניו תדוץ דאבה (איוב מ"א, י"ד) מקרטעא כהדא ריפתא ובנו"נ כהדא חפצתא ושהש"ר פ' נגילה אי' חפיתא והרב הח' ר"ש באבער בפסיקת' שם אות כ"א נדחק

[1]) בנו"ג ב"ב ודעציתה בראשה דרומחא ובאה"ת אי' כגי' רבינו: ודציה ובע' לנך הביא עוד הגי' וכרכתיה ובכ"י ש"ס ג"כ וכרכיה ובכ"י אחר אצל ד"ס ב"ב צד קט"ו. ואנחיתיה ברישא ובע"י ואנחיה. [2]) בלי מראה מקום. וכונתו לכתובות ח'.

לפרשו. ולפע"ד יש פתרון לשתי נוסחאות כי ריפתא בל"י ῥαφίς דג של ים Seefisch ולגי' חפיתא וכ"ה עוד הפעם בירו' ע"ז פ"ב דמ"ב. שהוא כמו חפושית (עיי"ע) תתכן להיות ל"ע גם כן מין דג כמו שאראך בע' חפושית ב'. וקודם הציון מפסיקת' ושהש"ר אי' שם ושם בין לשונות השמחה ג"כ דיצה: ואית דמפקין הריעה (תרועה) ומעיילין דיצה ועל זה הביא הפסוק מאיוב הנ"ל. וכן פירש"י באיוב שם תדוץ לשון דיצה ושמחה ועיי' רד"ק בשרשים ע' דוץ. וכן הבינו ן' גנאח הנ"ל. ורבים אומרים כי ענין תדוץ מלש' ערבי داص = نقص קפץ ודלג וכן העתיקו ע' זקנים (τρέχει) וכן פי' דַּיָּץ בל"ס קפץ והושאל סלד ברנה. ומענין זה ערך הבא אח"ז] —

☞ דִּיץ (בל"ס דַּיְצָא Hirsch = Gazellenart, dama והושאל מפעל דיץ סלד ברנה עיי"ע הקודם) תרג' בבלי ותאו וזמר (דברי' י"ד, ה') תורבלא ודיצא וכן בירו' [תר"י א'] ודיצין. תרג' ויעלת חן (משלי ה', י"ט) ודיצתא דחסדא.

* דצייצא בבכורו' ח' סע"ב לגי' רש"י וט"ס הוא עיי"ע רציצה וכ"ה בפי' רגמ"ה לבכור' שם.

* דְּצַ"ךְ (Abbreviaturen) שמ"ר רפ"ה וספ"ח י' מכות . . נוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב, והם כידוע מהגדת פסח ראשי תיבות מן דּם, צּפרדע, כּנים, עּרוב, דּבר, שּחין, בּרד אּרבה, חּשך, בּכורות. ובעל תוי"ט בפ"ה דאבות מ"ד מנקד ככה דְּצָךְ עֲדַשׁ בְּאַחַב ועיי' פירושו שם ואין משיבין על הדרוש!

דַּק (= דָּקַק וכן בל"ע עיי' בפנים. והתואר דַּק, לנקבה דַּקָּה dünn, fein בהמה דקה Kleinvieh; דַּקִּין Dünndärme; דַּקָּה feines Räucherwerk) באלו טרפות (חולין מ"ב.) עוף הדק. ניקב הדקין (שם נ"ו רע"א). פי' בני מעים הקטנים. בפ"ב דדמאי (מ"ה) בגסה ומדדו בדקה טפילה דקה לגסה [1]). ירושלמי (דמאי פ"ב דכ"ג סע"א) הין מידה גסה מן הין ולמטה מדה דקה שומן מדה דקה מן שומן ולמעלה מדה גסה. [2]). בפ' אלו טרפות בגמ' עד כמה תחסר (חולי' נ"ד סע"ב) ת"ש מהא דתנן בפ' שני בכלים (מ"ב) הדקים שבכלי חרס הן וקרקעותיהן ודפנותיהן יושבין שלא מסומכין [3]). פי' הכלים הקטנים אם נפחתו ונשתייר בשוליהן או בדפנותיהן שהן הצדדין שיעור (שישבו) [צ"ל ש י ש ב ו] [4]) במקום שלא מסומכין. ריש מעיא באמתא בעי גרירא וזהו חלב שעל הדקין בפ' גיד הנשה בגמ' ונוהג בשליל (שם צ"ג.). בגמ' דפ' ב' נזירים (נזיר נ"ט:) מה עביד לְדַקְיָא ולא ליסרוח. פי' שאם יזרוק הדם קודם גילוח ראשו ויניח האמורים להקטיר עם הזבחים שמביא לסוף שלשים אי אפשר שלא יסריחו הדקים והמעים הילכך מותר להקטירם בחציין כבן זומא [5]). זבל דק וחול דק בפ' כיסוי הדם (חולין פ"ח.) ובפ' אלו טרפות בגמ' נפלה מן הגג (חולין נ"א סע"ב) כיתנא דייק ונפיץ לא חיישינן דייק ולא נפיץ חיישינן . . . דקתא חיישינן דק דקתא לא חיישינן. פי' דייק ונפיץ לא חיישינן משום ריסוק איברים דרך הוא. דדייק ולא נפיץ קשה הוא. *[אחי"ה וכן פי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליק' דף ש"י ע"ב) וכן מה שפי' רבינו בע' בזר א' עביד ביזרי חיישינן כלומ' אם יש לו גבעולין קשין נעתק מפי' רגמ"ה שם. וכאן השמיט רבינו המאמר הזה אחרי שהביאו בע' מיוחד. וגם בגי' דק דקתא הלך בעקבות דרגמ"ה ובנו"ג בתיבה אחת דקדקתא ובע' נבר ב' הזכיר רבינו פי' ר"ח ע"ש ומ"ש ·—. ואוכיח בע"ה שהכתיבה דקדקתא היא העקרית בע' דקדקירא ע"ש] — (א"ב פי' רש"י דייק חבוט [6]) ולי נראה שהחביטה במקל נקראת כן ואח"כ החביטה ביד נקראת נפוץ ודקתה הוא נעורת הנפרד בשעת החביטה ודק דקתא הוא נעורת דק). *[אחי"ה ורגמ"ה פי' עפר תחוח זה דק דקתה ע"כ ובאמת בל"ע دقة ענינו כן ול"מ הוא כדק יוטל (ישעי' מ' ו') אבל גם לדעת רש"י כי דקתא נעורת שברי גבעולין יש לה על מה שתסמוך כי دقاق פי' דבר דק ושברי עצים קטנים מאוד. ומהפעל

---

[1]) נשמע מזה כי גי' רבינו כדפוסי' אבל בכ"י מ' חסר בבא קמא ואי' רק בבא שניה טפלה דקה לגסה וכן היה גי' רע"ב עיי' ד"ס דמאי צד ה': ובירו' אי' את שדרכו למדד בדקה ומדדו בגסה בגסה ומדדו בדקה בא טפילה דקה לגסה. [2]) וגי' שומן אי' ג"כ בע' גס א' אבל עיקר הגי' לימן עיי"ע גם א' ומ"ש. [3]) גי' קרקעותיהן אי' ג"כ בפי' רגמ"ה לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקי' צד שי"ב ע"ב) ושם מפורש ג"כ שוליהן אבל בנו"ג קרקרותיהן ודופנותיהן וכ"ה בפי' רה"ג לסד"ט צד ג' וכן גרס רבינו בעצמו בעי' קרקר אחרון ע"ש ופירושו ברוחב הביאור. ושם פי' רבינו קרקרותיהן והיינו קרקעותיהן. [4]) וכ"ה בע' קרקר וכן הועתק מרש"ל חולין נ"ה. בשם הערוך. [5]) בנו"ג מאי ליעביד לית ר' יהושע לדקיא ולא ליסרו. ובשט"מ לנזיר הובא עוד גי' לרזקיה דלא ליסרו ואינה מיושבת היא ובעל שט"מ האריך יותר בפי' גי' ראשונה בשיטת רבינו נתן ע"ש היטב. [6]) geklopft וזה מה שלועז בטור"ה = battu.

דקק = בל"ע دقّ מסתעפים ענינים רבים ובעצם הוראתם כמו בל"מ ענין שחיקת דבר לחלקים קטנים וקלים. והתואר דַּק כמו דק מחספס (שמות ט"ז, י"ד) והפכו גם עיי' חולין נ'. מקיפין בריאה .... מדקה לדקה ומגסה לגסה אבל לא מגסה לדקה ולא מדקה לגסה. שבת קנ"ה. לדקה אין לגסה לא. ומאי קרי לה דקה וכו' עיי"ע הבא אח"ז. חולי' מ"ב. עוף הדק. ב"ק ע"ט: בהמה דקה' אפשר להביא מח"ל בהמה גסה אי אפשר להביא מחו"ל ואע"פ שאמרו אין מגדלין בהמה דקה וכו' ושם פ'. אין מגדלין חיה דקה. ע"ז ט"ז: דילמא חיה דקה היא. ושם חיה גסה הרי היא כבהמה דקה לפירכוס. ושם ואפי' במקום שמוכרין בהמה דקה חיה גסה אין מוכרין. ירו' פסחי' פ"ד ד"ל ע"ד מה בין בהמה גסה מה בין בהמה דקה בהמה גסה יש בה חיוב חטאת בהמה דקה אין בה חיוב חטאת. ובל"ע נקראה ג"כ בהמה דקה כגון צאן دقيقة וגם הפכו מעובה: סוכ' פ"ד מ"ט ומנוקבין (הספלים) כמין ב' הוטמין דקין אחד מעובה ואחד דק. והקבוץ דקין חולי' מ"ב. נ"ו. פי' בני מעים. ועל דיני הדקים עיין ש"ע יו"ד סימן מ"ו והלאה. — ירו' ברכו' פ"ב ד"ד רע"ד שמור עצמך מן הטיפים היוצאות מבין רגליך הדא דתימר בדקים אבל בגסים וכו', וכ"ה בירו' מגיל' פ"א דע"א ע"ג (ועיי' בבלי ברכו' כ"ג. וילק' עמוס רמז תקמ"ב). ולנקבה: הולין נ"ו. שיניה דקות. ועם דק נרדף דעדק, דרדק, דקיק עיי"ע הבא אח"ז ובמקומות מיוחדין. והתואר דַּקָּה נשתמש מקטרת סמים דקה (ויקר' ט"ז, י"ב) וכ"ה בל"ע. יומ' פ"ד מ"ד בכל יום דקה והיום דקה מן הדקה] —

דָּק (פי' מע' הקודם כמו דקק ענין שחיקה וטחינה ובהשאילה העיון וההשגחה וההקפדה ובציווי דוּק fein, genau, sorgfältig thun ובהכפל הפ"א דקדק) דוק בככיך ותשכח בנגריך בס"ג דשואל אדם (שבת קנ"ב.). פי' טחון בככי בשינים, כלומ' אכול כדי שיהא בך כח להלך ברגליך [1]). המדקדק והשובט בס"ג דפ' כלל גדול (שבת ע"ה:). פי' מדקדק על חוט הערב כדי להרחק ולהלחץ עם חבריו וזהו בכלל אריגה. — (א"ב נראה לפי פי' בע"ה שמלת דוק היא כמו דחוק ורש"י פי' דוק בככיך מל"מ (דניאל ז', ז') אכלה ומדקה שהוא ענין כוסס [2]). וכל גדוליה רתקו בזיקים בנחום (ג', י') תרג' ודקדקו בשילשלן [3]). אמריא דעדקין וגוזליא רכיכין בפ"ק דסנהדרי' (י"א:) בגמ' רשב"ג אומר [4]). ומתו גדולים וקטנים (ירמי' ט"ז, ו') תרג' וימותו רברבין ודעדקין. ונתן לכהן הזרוע והלחיים והקבה (דברי' י"ח, ג') תרג' ירו' [א'] דקיתא [5]). מקטן ועד גדול (בראשי' י"ט, י"א) תרג' ירו' מדקיקיהון עד סביהון. *[אחי"ה כ"ה לנכון בכ"י ה"ב; ובכ"י ו"ו מדקיהון וצ"ל מדקיקיהון וכ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס מדקדקיהון וגם תיבות תרג' ירו' חסרו ובנו"ג בתר"י א' מטליא ועד סבא ובאונקלס מתורגם מזעירא ועד רבא וכן התרג' ש"א ה', ט'; ל', ב'; ירמי' ח', י'; מ"ב, א'; מ"ד, י"ב —. ודע כי בדפ' אמש' ופראג נחלק הערך הזה לשלשה ערכים וזה ממה שלא הכירו חוט המושך בכל הערך. והדין עם המדפיסים הראשונים שמשכו ידם מלהפריד את הערך ובכ"י ו"ו א', ה"ב וכ"ר נכלל גם הערך הזה עם הע' הקודם כי באמת על עצם הוראת הפעל דק = דקק פי' ענין שחיקה וטחינה הוטבעו כל המאמרים הנ"ל וכמו כן הבין רש"י ציון ראשון דוק בככיך (שבת שם) שפי' לשון כוסס (עיי' לעיל). וכן הענין גם בשבת קנ"ה סע"א ומאי קרי לה דקה דדיקה באוכלא ובכ"י מ' גרס דדייקא

---

[1]) ובע' נגר ב' הביאו רבינו בלי פירוש כי רצה רק לקבוע הגי' האמיתית. ובנו"ג דוק בככי ותשכח בנגרי וכ"ה בילק' ירמיה ס' רמז שכ"ט. ורש"י פי' כבערוך ע"ש. וכונת המשל ממש כמאמר בשבת נ"א: דניגרי דחמרא שערה פי' פסיעותיו של חמור לפי שעורים שהוא אוכל. ובהיות ששני המאמרים לדיעת אחת נתכוונו הציגם רבינו בע' נגר ב' יחדיו. [2]) והשובט פי' רבינו בע' שבט א' ושם גרס כמו כן המדקדק והשובט ובנו"ג בשבת ע"ה: וצ"ז: השובט והמדקדק ובירו' שבת רפי"ב די"ג ע"ג וירו' פסחי' פ"ו דל"ג ע"ב הגי' השובט והמקטקט. ופי' קטקט בל"ע: קדקד מכה פעם אחר פעם כדי להחליק וענינו לפי זה המקטקט ר"ל מיישר חוטי הערב ע"י שמכה עליו. ואין אצלי ספק שמלת דקדק הוא בהפך האותיות כמו קדקד או קטקט של ירושלמי ויפה פי' רש"י המדקדק: כשמותח חוט הערב מכה בכרכר עליו במקומות מקומות ליישבן שלא יהא מתוח יותר מדאי. וכדי לקיים גי' המדקדק הוצרכנו לפרשו מל"ע دقّ ממעט עובי החוטין ע"י הכאה durch Anschlagen dünner machen. [3]) וכה"ג בתרג' וויניצי' אבל בדפוסי' אחרוני' נשתבש ידקרון. [4]) עיי"ע דעדק ושם הבאתי שינויי הנוסחאות ובסנהד' הסדר גוזליא רכיכין ואימריא (ערקין) [צ"ל עדקין] וכ"ה בתוספ' סנהד' פ"ב. וכסדר רבינו אי' בירו' מעש' שני פ"ה דנ"ו ע"ג וירו' סנהד' פ"א די"ח ע"ד רק שם הגי' אימריא רכיכין וגוזליא דקיקין ועיי"ע דקיק ומ"ש. [5]) רבינו קצר וצ"ל ולוחא ארעיא ולוחא דקיתא כלומ' לחי תחתית ולחי עליונה והתרג' אחז בדרך ההלכה בחולין קל"ד: מן הפרק של לחי ועד פיקה של גרגרת עיי"ע פקא. ופי' דקיתא מקום שנשחק ונטחן המאכל. ובנו"ג בתרג' רקיתא וט"ס הוא.

ואכלה. וכן גורס רש"י דדייקא ופי': כוססת יפה ומדקת אוכלין בפיה עכ"ל ומזה הענין דהוה דייק טפי ביצ' י"ד רע"ב פי' נשחק ונכתש הרבה. אחרי כל זאת לא הוצרכנו לפי' בעל מוסיף הערוך שביאר דברי רבינו דוק מטלת דחק כי רבינו פי' לנכון טחון מפעל דק, דקק, וכ"ה בדניאל ז', כ"ג; ט', כ"א — וכנ"ה בב"ק ק"א. גזל סמנין ודקינהו ותרגהו וצבע בהן. ובאפעל הַדֵּק עיי' דניאל ב' ל"ד. מ"ה; ז', ז'. י"ט וכן בירו' סוט' פ"ב די"ח. לא מעובה ולא מוּדק אלא בינוני. וכן הענין באהלות פ"ב מ"ז רובע עצמות שנִדַּקדקו כלומ' שנשחקו עיי' הר"ש. ובהשאילה ב"ר פ"ק עני מדוּקדָק; שמ"ר פל"א מדוקדק בעניות, והשם המופשט עירובין מ"א: דקדוקי עניות —. ועוד בדרך השאילה ענין השגחה והקפדה כאילו שוחק דבר הָדֵק ועניָנו בָחַן. והרבה בדרז"ל ע"ז י'. חולין ו'. נפק דק ואשכח (ובעל כ"כ בע' בדק פי' דוק כמו בדוק ואין נלפ"ע). סוכ' ח'. לא דק (ושם כמה פעמים). ב"ב קס"ח רע"א אע"ג דצורבא מרבנן לאו אורחיה למידק כיון דדק דק. ושם כ"א סע"א חד גרים ולא דייק וחד דייק ולא גרס . . מותבינן דדייק ולא גרס. כתוב' י"ח סע"ב מעיקרא מידק דייק. עירובי' מ"ח. אי דייקינן כולי האי לא הוי תנינן. ושם נ"ג סע"א בני יהודא דדייקי לישנא . . בני גליל דלא דייקי לישנא. ברכו' ל"ג: ל"ח: פסחי' נ"ב: דייק וגמר שמעתא וכו' (עיי"ע אביי, וע' רב). יומ' פ"ג: ר"מ הוה דייק בשמא ר' יהוד' ור' יוסי לא הוו דייקי בשמא, ושם אמאי לא דייקיתו בשמא. ושם ולבסוף הוו דייקי בשמא. ובענין הוכחה ובחינה הורגל הפעל הנ"ל כתוב' ל"א: רבינא דייק מרישא רב אחא דייק מסיפא. ב"ק ג' סע"ב לא כמר דייקי ולא כמר דייקי. פסחי' צ"ט. ע"ז י'. (לפי גי' כ"י ר"ח) מתניתין נמי דייקא, ב"ק ע"ה. מתניתין וברייתא נמי דיקא. ושם ז'. וסנהד' ל"ט: דיקא נמי דכתיב וכו', שבת קנ"ד: חולין נ"ה. דיקא נמי דקתני וכו'. והשֵם בכתוב' י"ז: דִּיוּקָא דמתניתין קאמר. מעיל' ט"ז: ההוא דיוקא דילך הוא וגי' רבינו ופי' עיי' בע' דבק א' ובכ"י רגמ"ה למעילי (בקובץ כ"י אנגיילקי דף רס"ח ע"א) מצאתי כתוב: ההיא דוקא דילך היא כלומ' אותו דקדוק שאתה מדקדק דאמתניתין קאי שלך יהא אותו דקדוק דלא סבירא לי הכי ורב לאו אמתניתין קאי אלא שמעתא דעלמא קאמר מימרא בעלמא ע"כ וממש כן פי' המיוחס לרש"י במעיל' שם. — כתובו' ל"א: ותרוייהו בדוקיא דהא מתניתין קמיפלגי. זבחי' ל"א: מדוקיא דריישא ש"מ. נזיר ז' רע"ב דלא נחית לדוקא . .

נחית לדוקא ועוד הרבה פעמים בענין יחס הפעל דוקא, דווקא genau, nur פי' ביחוד ולא בזולתו. יבמות ע"ו ע"א דוקא שערתא אבל וכו' שבת ח': אלא דוקא קאמינא לך. גיטין י"א רע"ב ודוקא לוקוס ולוס וכו' ושם מ"ד. ובכורו' ג'. דוקא או לאו דוקא. מנחות כ"ז. מדהתם לאו דוקא הכא נמי לאו דוקא. ושם ל' רע"א באמצע שיטה דווקא. קידושין ה': רישא דוקא. ב"ר פפ"ב והאי דוקא עיי' מ"כ. וממנו התואר: ע"ז י' רע"א האי ספרא דוקנא כתביה. פי' סופר מדקדק. ובכ"י ר"ח לע"ז (בקובץ כ"י אנגייליק') הגי' דייקנא הוא. מנחות כ"ט: ספרי דווקָנֵי דבי רב. יבמות מ"ג. אלא משום דמסיימי בה דווקנֵי] —

דָּק (גם זה משרש דוק = דקק באפעל אָדִיק (= אודיק) וכ"ה בל"ס וענינו השגיח בשום לב (genau achten) וישקף על פני סדום ועמרה (בראשי' י"ט, כ"ח) תרג' ירו' [א'] ואודיק. ותיבב אם סיסרא (שופטי' ה', כ"ח) ומְדִיקָא אמיה דסיסרא. ראיך אליך ישגיחו (ישעי' י"ד ט"ז) תרג' חזך עלך ידיקון. ובפסיקתא דויהי בשלח פרעה (צד פ"ו:) אודיקת שרח [בת אשר]. *[אחי"ה השלמתי על פי ערך אפומטא ושם הגי' סרח וכ"ה בפסיקת' וכן הובא בילק' שמואל רמז קנ"ב. וגי' שרח כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס שרה. ובדפ"ע ציון מפסיקת' נדפס בלי דקדוק קודם תרג' חזך וכו' ורבינו בלי תפונה לא הכנים ציון דפסיקת' בין שני ציוני התרג'. ובע' אפומטא הגי' אדקת (ולא כמו שנדפס בט"ס ארקת) וצ"ל אָדִיקַת והוא בנין אפעל בל"ס וכן מצינו בירו' כתובו' פי"ב דל"ה רע"א אדיק להון בר קפרא. וכ"ה בקהלת רבה פ' טובה חכמה ואדיק ליה. ובב"מ ס"ז רע"א ואודיק ופירש"י השגיח בי. ב"ר פי"ז אודיק ר' יוסי הגלילי לקלהון ובילק' ישעי' נ"ח רמז שנ"ב חסר: לקלהון. ויק"ר פט"ז והיה מכריז ואומר מאן בעי למזבן סם חיים אודקין עליה פי' הביטו אחריו וכן פי' במ"כ בפי' שני. ואדיק ואודיק הרבה בתרגומים עיי' עמת"ר ללעווי ח"א, קע"ב] —

דָּק (= דִּקְדֵּק גם זה מע' הקודם וגזעו מל"ע دقّ בהכפל הפ"א ופתרונו השגחה דקה על דבר קל וקטן והקפדה עליו genau nehmen, subtil verfahren והשם דִּקְדוּק (sorgfältige Forschung דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים בס"ג דפ' הישן (סוכ' כ"ח). *[אחי"ה. הרבה בש"ס הפעל: ברכו' ט"ו. במשנה: קרא ולא דקדק באותיותיה ובגמ' שם ט"ו סע"ב כל הקורא ק"ש ומדקדק באותיותיה וכו' ועיי"ע שאול. ובילק' תהלי' סוף

רמז תשצ"ה חסרה מלת ומדקדק וכן לי' בשאילתות פ' ואתחנן ססי' קמ"ג ובסדור ר' עמרם ג' דף ו' ובטור סי' ס"ב. ברכו' כ': לפי גי' הילק' בעקב רמז תתנ"א והם דיקדקו על עצמן עד כזית עד כביצה וכ"ה בב"נ ובע"י ובכ"י מ' והם דקדקו על עצמן אפי' עד כזית עיי' ד"ס במקומו. שקלי' ח': וסביביו נשערה מאוד (תהלי' נ', ג') מדקדק עמהן כחוט השערה. יבמו' קכ"א: ב"ק נ' סע"א וילק' תהלי' ר' רמז תש"ם מלמד שהקב"ה מדקדק עם סביביו אפי' כחוט השערה. ובאופן זה העתיק תרג' איוב עיי' סוף הערך. ויק"ר ר"פ כ"ז הקב"ה מדקדק עמהן עד תהום רבה וכו' ע"ש. חולי' ד'. הרבה מדקדקין בה יותר מישראל. ירו' פיאה פ"ח דכ"א. חד אמר מדקדקין בכסות ואין מדקדקין בחיי נפשות וחרנא אמר אף בכסות אין מדקדקין מפני בריתו של אברהם אבינו. כלומ' אם בא עני ואמר הלבישוני מקפידין .אם צריך לכך אולי רמאי הוא אבל אם אמר פרנסוני נותנין לו מזונות ומבריתו של א"א שלא נתבייש אפי' כסות נותנין לו שלא ילך בגלוי ערוה. וכ"ה בויק"ר פל"ד ועיי' מ"כ שם. ירו' סוכ' פ"א דנ"ב רע"ב . דבר בריא שלא דיקדק בה. ירו' קידושין פ"ד דס"ה ע"ד א"ר יוחנן כל משפחה שנשתקע בה פסול אין מדקדקין אחריה (ועיי' קידושי' בבלי ע"א.), ירו' ב"ב פ"ד די"ד רע"ד שכן דרך הלקוחות להיות מדקדקין. איכ"ר פ' תבא ועולל למו אייתי עליהון מה דאייתיתא עלי דקדק עליהון מה דדקדקתא עלי. ובאסת' רב' פ' גם ושתי עמי נוגשיו מעולל מדקדקין בהון וכו'. ב"ר פפ"ב וילק' ישעי' רמז רס"ג דן מיושב מדקדק בדין וכו' עיי"ע עמד א' ושם דן את אומ' העול' מיושב דן אותם ומדקדק בדין עיי"ע אנטידיקוס. והשֵם: שקלי' י': בין כל דבור ודבור ודקדוקיה ואותיותיה של תורה וכו' ושם בין דבור לדבור דקדוקיה ואותיותיה וכו'. סנהד' צ"ט סע"א כי דבר ה' בזה ואפי' אמר כל התורה כולה מן השמים חוץ מדקדוק זה. אבות פ"ו התורה נקנית בדקדוק חברים. ירו' ברכו' פ"ב ד"ד ע"ד אלו צריך דיקדוק על לבבך וכו'. דב"ר פ"ב דקדוק אותיות. והקבוץ: מגיל' י"ט: הראה הקב"ה למשה דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים עיי' הקדמת מנו"ה ובסי' קל"ו ועיי' הקדמת תוי"ט. שקלי' י': עיי' לעיל ובירו' שקלי' פ"ד דמ"ט ע"ד דיקדוקיה ואותותיה של תורה. חולין ד'. דקדוקי מצוות. תמורה ט"ז. גזירות שוות ודיקדוקי סופרים וכו'. ירו' סוט' פ"ב די"ח. דקדוקי הפרשה. ב"ר ס"פ פ"א אין אנו בקיאים בדקדוקי ע"ז כיעקב אבינו. שמ"ר ר"פ כ"ח אמור להם דקדוקי דברים שהם יכולין לשמוע. ויק"ר פכ"ב דקדוקי שחיטה] — (א"ב תרג' אשר בשערה ישופני (איוב ט', י"ז) דעד חוטי בינתא מדקדק עמי. ומן עיקר זה נגזר דווקא. מסכת יבמות פ' הערל (ע"ו.) ומסרטינן ליה דווקא שערתא אבל פרזלא מזרף זריף פי' זה הדבר בדקדוק לבדו. ונגזר גם דייקא. שבת מי שהחשיך (קנ"ד:) דייקא נמי דקתני כלומ' הוה מדקדק). *[אחי"ה כבר הרחבתי דבורי בזה הענין בע' הקודם כי שם מקומו. ובענין גי' ר"ב ביבמות הנ"ל אעיר כי כן גרס גם רבינו בע' זרף ב' אבל בנוסחאותנו האריך יותר עיי"ע זרף ב'. ובנו"ג בשבת הנ"ל דיקא. — ויש להוסיף כי חכמת הלשון וידיעת טיבה ונמוסה לדבר דבר על אפניו שנקרא' גרמטיק"א מכונה בלשון עבר חדשה: דִּקְדּוּק Grammatik, ועיי"ע קרטין ומ"ש ר"ב שם] —

דָּק (דּוּק מלשון דָּק פי' דבר קל והושאל על קרום קל פרוש על העין המונע הראייה dünne Augendecke, Staar) דוקין שבעין אליבא דר"ע דאמר אם עלו לא ירדו בס"ג דפ' אלו (עוברין, ט"ס) [וצ"ל ד ב ר י ם] בפסח (פסחי' ע"ג.) ובס"ג דפ' המזבח מקדש בזבחים (פ"ה:) [לא הכשיר ר"ע אלא בדוקין שבעין]. בפ"ק דע"ז בגמ' שלשה ימים אסור (ע"ז ח' סע"ב) [אפי' בדוקין שבעין בעינן תלתין יומין]. ובר"ג דפ' ר' ישמעאל (שם נ"א.) אילימ' בדוקין שבעין השתא לבני נח חזיא לגבוה בבמה דידהו לארורה מיבעיא [1]. ובפ' על אילו מומין בגמ' חריץ של עין (בכורו' ל"ח רע"ב) סח לי ר' יאשיה דמן אושא דק שחור משוקע הרי זה מום, צף אינו מום לבן צף הרי [זה] מום, משוקע אינו מום [2]. ובפ' מומין אלו בגמ' החרום (בכורו' מ"ד.) ואי כתב רחמנא דק משום דמחסרן. פי' דק בלעז (מליא) [נ"ל שצ"ל טליא] פעמים גבוה פעמים משוקע כדמפורש בגמרא. *[אחי"ה תקנתי הלעז ע"פ הלעז שנמצא בכ"מ הנ"ל בפירש"י ובפי' לויק' כ"א, כ' שכתב דוק שקורין טיל"א כמו הנוטה כדוק (ישעי' מ', כ"ב) ע"כ ובגמ' בכל מקומות הנ"ל הגי' בפירש"י

[1] וכה"ג בע' אר ג' ועיי' עוד ע' ארורא וע' עד ב'. ובנו"ג לע"ז מיבעי. [2] וכה"ג בע' ברק א' ובנו"ג בסדר אחר עיי"ע ברק א' ומ"ש.

טייל"א או טלי"א והוא בל"צ toile דיננעס געוועבע, איין הייטכען, או taie ווייססעס פעלל אויף דער הארנהויט. וכן בלאי"ט ובל"ר dünnes Gewebe, tela ועל מלה זו כיון רבינו וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לבכורות ל"ח: (בקובץ כ"י אנגייליקי' דף ק"ב ע"א) דק בלעז טייל"א עכ"ל ובלי ספק צ"ל כן במקום מליא בערוך. ובע' חרץ ב', חלזון, סרה א', ענב ג', תבלול, תר ט' הראיתי לדעת כי רבינו פי' כל הסוגיא דבכורות הנ"ל על פי מטבע פי' דרגמ"ה. ובספרא אמור פרק ב' פרש' ג' מפורש דק (ויקר' כ"א, כ') זה הדוק, ואונקל' תרג' גבין או דוקא אבל תר"י ב' העתיק דק על ידי ננים והוא בל"י νάννος Zwerg, וכן העתיק' הפשיט' זעור פי' אדם קטן ביותר וא"כ מלת בעינו איננה סובבת על דק ולזאת תעיד באמת הנגינה. וכן פי' ראב"ע דק כמשמעו להיות דק קצר קומה ע"כ, אבל דעת הרד"ק בשרשים ע' דוק היא כדעת רש"י אליבא דהילכתא] —

דקא (לדעת רבינו מל"י δέκα פי' עשרה ויותר טוב כי הוא בל"י δοκός, δοκίς כשורה Balken עיי' ר"ב) בחלומות דהרואה (ברכו' נ"ו:) אם כן קפא [1]) כשורא דיקא עשרה [2]). פי' בל"י קורין לקורה קפא, ולעשרה דיקא —. (א"ב פי' דוקיא בל"י קורות, פי' קפא בל"י [καππά] עשרים והיא אות במספר כף שלנו, א"כ קפודקיא עשרים קורות, ובמדרש איכה פסק' רבתי בגוים כתוב בהדיא: ומנהן יליף לה ר' יוסי קפודקיא כפא בל"י עשרים; דוקיא בל"י קורות. ובב"ר פ' והנה סולם (פס"ח) אמר ליה זיל מני עשרין שריין בכרסיה דביתך). *[אחי"ה כ"ה בע' שר י' אבל בע' כרם ב' אי' בט"ס עשר שריין וצ"ל עשרים, ובמ"כ לב"ר שם הביא למלת קפודקיא בשם הערוך . . דקיא בל"י עשרים, וכיון לע' שלנו (כי בע' קפודקיא לא פי' רבינו מאומה) וצ"ל עשרה. והנה רבינו אחז בגי' דברכות לכן פי' דיקא עשרה והוא באמת כן פתרונה בל"י אבל בכ"ז דעת שפתי ר"ב ברור מללו כי גי' המדרש עיקרית אבל קצת תימה שלא הביא רבינו מאמר של איכ"ר. ומירו' מעשר שני פ"ד דנ"ה סע"ב מוכח ג"כ כי בעל המאמר דשם חשב כש"ס בבלי כי דיקא עשרה וקפו קורה הוא כי ז"ל דירו' שם: א"ל איזיל מני עשר שריין גו בייתיך ואת משכח מדלא דאבוך קפא דקוריא (=decuria, Zehnzahl). ורש"י פי' לברכו' בל"פ ויון קורין לכשורא קפא ע"כ ולא ידעתי מאין יצא לו זה] —

* דַּקְדְּקִירָא ([נלפ"ע שצ"ל דַּקְדְּקִיתָא] leicht, fliessend) ירו' מ"ק פ"ב דפ"א: שמואל אמר זפתין גרבא ולא זפתין כוזתא זפתין גרבא דזיפתא דקדקירא ולא זפתין כוזתא דזיפתא גלידא. ומצאתי כתוב מפורש בגליון דקדקירא מין זפת דק נקרא כך. גלידא פי' מין זפת עב כקרח וככפור שתרגומו גלידא ע"כ ואין פירושו ניחא דא"כ למה תלה הדבר בגרבא ובכוזתא וכבר עמד על זה בעל שירי קרבן ולפום ריהטא הייתי סבור להפריד בין הדבקים ולכתוב דק דקירא ולפרש מלת דקירא ע"י שם מקום דקירא Diakara = Idikara אשר דברנו אודותיו בע' איהי דקירא ונקרא המקום על שם רוב הזפת והחמר (בל"פ پیس) שנמצא שם, וא"כ כונת שמואל (שהוא אמורא דבבל ותכונת מקום הנ"ל היתה ג"כ בבבל על חוף פרת הימיני) שזופתין גרבא פי' חביות במועד בזפת דק של עיר דקירא, אבל אחר עיון ראיתי את אופן הלשון כי יתנהג לפי פשט זה בכבדות שכצ"ל דזיפתא דדקירא דק. וזאת שנית כי הפכו ולא זפתין כוזתא דזיפתא גלידא מראה באצבע שפתרון דקדקירא מן הנחוץ שצ"ל קל. ונראה שמטעם זה פירשו בעל פני משה וקרבן העדה דזיפתא דקדקירא: שהזפת שלו (ר"ל של גרבא) דק הוא וליכא טירחא, זיפתא דגלידא: שהזפת שבתוכו הוא עב ואיכא טירחא הלכך אסור. וכמחלוקת שמואל ואית דמחלפין בירו' עי"ש ממש כמחלוקת שמואל ורב דימי מנהרדעא במ"ק בבלי י"ב סע"א רק שם אמר שמואל בהיפך זופתין כוזתא ואין זופתין חביתא ופירשו בגמ' משום חייש לטירחא ובכוזא ליכא טירחא יתירה ובחביתא איכא טירחא יתירה כן פי' רבינו בע' כוז וכ"ה בפי' המיוחס לרש"י למ"ק. ובאמת הדעת נוטה שעיקר הגי' כגי' הבבלי שבכוזא הזפת קל דכלי קטן הוא ואין בו טורח גדול לכן אמ' שמואל דזופתין כוזתא מה שאין כן בחביתא דכלי גדול הוא ואסור. ולולי מיסתפינא הייתי מגיה בירו' כזה שמואל אמ' זפתין כוזתא ולא זפתין גרבא זפתין כוזתא דזיפתא דקדקירא ולא זפתין גרבא דזיפתא גלידא. ולפע"ד כוונת ואית דמחלפין בירוש' זפתין כוזתא ולא זפתין גרבא

---

[1]) כ"ה בנוסחי' וכ"ה בכ"י ה"ב ובדפ"ע כאן בט"ס קפו אבל לנכון בע' קף ח': קפא. [2]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל שם בט"ס דייקא.

זפתין כוזתא שהיא לשעה ולא זפתין גרבא שהיא לשהות ג"כ אליבא דשמואל אמרו ועולה נ"כ בקנה אחד עם מה שכתבנו דזפתין כוזתא שהיא לשעה שנותנין בכלי קטן היין לפי שעה ואין מזפתין אלא בזפת מעט וליכא טירחא יתירה ולא זפתין גרבא שנותנין בו היין להעמידו ימים רבים לפיכך מזפתין אותו הרבה ואיכא טירחא יתירה עיי' פני משה. והחילוק בין ת"ק ואית דמחלפין רק במלות שונות אבל באותו טעם משום טירחא. שוב מצאתי במראה הפנים שכתב וז"ל שמואל אמ' זפתין גרבא וכו', לגי' דהכא דקאמ' אית דמחלפין וכו', משמע דאליבא דשמואל איתמר הני תרי לישני . . ורמב"ם בספ"ח דהל' יו"ט [הל' י"ד] פסק כתרווייהו [ר"ל כשמואל ורב דימי בנהרדעא בבבלי מ"ק י"ב.] לקולא וגי' דהכא מסייע ליה עכ"ל ושמחתי כמוצא שלל רב בתנא דמסייע לפירושי הנ"ל. אבל בעניותי לא זכיתי להבין מדוע לא הרהיב בעל מראה הפנים עוז בנפשו להגיה במימרא דשמואל דירו' כתקוני הנ"ל כדי להשותו לשמואל דבבלי. על כל פנים המשך הענין ופירושנו בין השורות יצהירו כי פתרון מלת דקדקירא ענינו דק וקל, לכן לבי נכון בטוח כי צ"ל דקדקיתא והוא לשון נקבה כמו דקדקתא בחולין נ"א סע"ב עיי"ע דק א' ופירושו קל ודק והפכו גלירא פירוש עב וקשה עיי"ע גלד ב'. ובעל כ"כ פי' דקרקירא נתך ונוזל כדמע העין ולפי דעתו הורכב מן דק בל"ע ומן דקירא בל"י דמע ר"ל δάκρυον, Thräne וכן פי' לעווי והח' פליישער השיג עליו וגם בפיו אין מענה נכון. ואת אשר נ"ל אמרתי.

דַּקָּה (בל"פ וערבי دكّة פי' איצטווא מקום גבוה ובולט כמו דוכן = בל"ע ופ' دكان Vor-sprung, erhöhter Ort, Laden der Kaufleute) בפ' כיצד מעברין בגמ' עיר של יחיד (עירובי' ס' רע"א) אם יש שם דקה ארבעה [1]) אין אוסרין זה על זה. פי' דקה אצטווה. *[אחי"ה וכה"ג בכ"י מ' וכ"ה במגיד משנ' להלכו' עירובין פ"ד הל' ט"ז ובנו"ג אם יש לפניהם דקה ארבע אינה אוסרת, וכן שם בסמוך. ומה שפי' רבינו אצטווה כונתו "מקום צר באמה וגבוה בד' בה' טפחים ומניחין עליה פרגמטיא וכן עושין בפני כל החנויות" כן כתב בע' אצטווה (אסטבה) ועוד כתב בע' דכן וז"ל פי' לשון ישמעאל איצטבא דוכן וכו', ומה מאוד כיון לאמת כי הוראת דקה בל"ע ופ' משתמעת לבי"ת אפי כמו שכתבתי בתחילת הערך. וכ"י ה"ב גרס אצטבא וגי' נכונה היא ומסכמת ממש למה שכתב רבינו בע' דכן וע"ש מ"ש. ועה"ק שנ"ב מסיים לנכון פי' לאדי"ן ור"ל בלא"ש Laden. והרמב"ם פ' ד' מהלכ' עירו' הל' ט"ז כתב היתה מצבה רחבה ד' טפחים וכו' וא"כ גם הוא הבין דקה בפי' רבינו נתן רק הוא פותר איצטווה או אצטבא דכאן כמו איסטוה ואין ספק אצלי שהתייר הגדול הזה נגרר אחר רבינו, ובאמת היתה לפניו הגי' איסטוה וכן גורס כאן כ"י ו"ו ב' ועה"ק שנ"ב ופי' איסטוה עמוד ומצבה עיי"ע. ורש"י פי' בעירובי' ס"א. ד"ה אם יש לפניה דקה: מחיצה ואולי י"ל לפי זה כי דקה בל"פ دكّ, دغ, داك = تكه צורים וגבהות. אבל בדף ס'. ד"ה דקה פי' רש"י פתח קטן ונ"ל ששני פירושי רש"י הללו סובבים והולכים למה שאמרינן בעירו' נ"ט סע"ב סולם תורת פתח עליו ותורת מחיצה עליו] —

* דִּיקִי (בל"י δίκη משפט ודין Recht, Rechtsache) עיי"ע הבא אח"ז.

דִּקְיוֹן (= דִּיקְיוֹן לפע"ד בל"י δικαίωμα פי' משפט ועונש Recht und Gesetz, Bestrafung) בב"ר פ"ט וכי מלכות הארץ טובה מאוד אלא שהיא טובה על דקיון של בריות [2]). וכפ"י הרבה צבאין מינה הקב"ה לאדם הזה לתבוע דקיון שלו [3]). ובפכ"ג (ספכ"ב) בא נחש הקדמוני לתבוע דקיון של הבל [4]). ובפ' מ"ו (לפנינו מ"ה) [5]) חמסי עליך אמר ליה חד תבוע [6]) דיקי דידי. פי' עלבון. (א"ב פי' דיקי ודקיון בל"י דין ומשפט). *[אחי"ה ופי' עלבון הובא ברוב מקומות במ"כ ובמפרש המלות דילקוט בשם הערוך וכונת רבינו במ"ש עלבון היינו פרוע חוב ודין עונש וכן

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב. [2]) בב"ר ספ"ט הגי' שהיא תובעת דקיון של בריות וכ"ה בילק' ישעי' מ"ח ס' רמז שכ"ד בשם ב"ר וכן במקומות הסמוכין ובילק' בראשי' רמז ט"ו דף ה': הגי' דיקיום. [3]) וכ"ה בילק' איוב ז' רמז תתק"א ושם חסרה מלת הזה אבל בב"ר אי'. [4]) ובנו"ג דינו וכ"ה בילק' בראשי' רמז ל"ח. [5]) וגי' מ"ו אי' לנכון בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב וב"ר. ובדפ"ע במ"ד: ט"ו. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב ובדפ"ר אבל בשדפ"ע תבע וכ"ה בב"ר אבל שם בסמוך לנכון אילו אמרת תבוע דקיון דידן . . וכד דאמרת תבוע דקיון דידי וכ"ה בילק' לך לך רמז ע"ט ושם לנכון דיקיון ביו"ד אחר דלת.

פתרון מלה יונית δικαίωμα וכצ"ל דיקיום תחת דיקיום של גי' הילק' הנ"ל בהערה ב'. ור"ב כיון על ל"י δίκαιος, ον אולם זה הוא תואר השם ופי' עושה צדק ומשפט. והשם דיקי δίκη צדק ומשפט. וכנ"ה שהש"ר פ' השבעתי: אין הקב"ה מעמיד מלך חנף על אומתו עד שגובה דיקי שלה וגומרה. ומאמר קרוב לזה הענין עיי"ע אפופסין. ומ"כ פי' גם כאן דיקי עלבון וחרפה כ"פ הערוך ע"כ ובלי דקדוק הוא. ובשמ"ר פי"ט עשיתי להם טובה ועשיתי (דייקי) [צ"ל דיקי] שלהם בבני הגרים, ויפה פי' במ"כ כמו דקיון. וכנ"ה בבמד"ר פ"כ וכי ד ק י ו ן של אתון בא מלאך לבקש מידו אלא א"ל מה האתון שאין לה זכות ולא ברית אבות נצטויתי לתבוע ע ל ב ו נ ה מידך וכו', מזה תדין שגם בעל המאמר הזה פתר דקיון כמו עלבון כפי' הערוך ומזה ראיה למ"ש בכונת רבינו כי פתרון עלבון היינו פרעון חוב ודין עונש] —

* דוקים (שם מקום) ירו' ע"ז פ"א דל"ט רע"ג ר' אבהו בעי והדא טקסים (פי' τάξις בל"י חומה) דקיסרין מכיון דסיגייא שמריין כפלחון היא הדא טקסים דדוקים צריכה. נשמע מזה שהמקום דוקים קרוב היה לקיסרין (Caesarea). ומצאתי לזה סעד מתרג' ירו' א' לבמדב' ל"ד ח' ודיוקינוס ותרנגולה עד קיסרין ובתרג' ירו' ב' שם פסוק ט"ו אי' מן צפון עינותא דדמשק נפק להון תחומא ל ד י ו ק י נ ו ס (טור תלגא) [צ"ל תרנגולא] ד ק י ס ר י ו ן וכו' ולפע"ד זה דוקים של ירו' ע"ז. ולולי מסתפינא הייתי אומר שעיר דיוקינוס היא עיר תרנגולה וכן הוא אומר בירו' תרג' ב' שם מן (יוקינוס) [צ"ל דיקונים] תרנגולה דקיסריון הרי עיר הלז מתוארת כן ואם השערתנו אמת תתכן עיקי' הגי' בירו' דיקס והוא בל"ע دِيكَة וכן בלי' הונגרי tik, tyuk תרנגולא! וכן נקראה בל"י Ornithonpolis וקרוב הדבר להשותה עם צפורי (Sephoris) והיא היא Dio Caesarea (קיסרין).

* דוקני עיי"ע קודם ע' דוקינר.

דֶקֶל (= דִקְלָא פי' בל"ע دَقَل ובל"ס דֶקְלָא תמר Palm וממנו דיקולא סל ארוג מעלי דקלים Korb aus Palmblättern; דִיקוּלָאָה פי' עושה סל נארג מעלי דקלים (Korbmacher) בפי' יוה"כ בגמ' נעילת הסנדל (יומי' ע"ח רע"ב) רבא נפיק בדיקולי [1]. ובפ' ערבי פסחי' בגמ' ואפי' מן התמחוי (פסחי' קי"ב: והובא בנוה"מ רסי' ל"ב) ריש תורא בדיקולא סליק לאיגרא ושדי דרגא מתותך. פי' אם תראה ראש שור בכלי אחד שאוכל בו ועוסק באכילתו אעפי"כ ברח לגג [2]. ובר"ג דסנהדרי' (ז'. והובא בילק' קהלת י') היא נימא ודיקולא שפיל. פי' היא ישינה וקלתה מהלכת על פני המים כן היא כמו אשה עצלנית שישנה על שפת היאור וקלתה מצידה ובאו המים ושטפו את קלתה ונשאוה והיא ישנה ואינו יודעת ומקראו ברור ובשפלות ידים ידלף הבית (קהלת י' י"ח) [3]. ובפ' לא יחפור בגמ' חנות שבחצר (ב"ב כ"ב.) הנהו דקולאי דאיתו דיקולי לבבל. פי' אומנים לעשות קלתות למכרם [4]. ובפ' גיד הנשה בגמ' ירך שנתבשל (חולין צ"ח.) ההוא כי זיתא דתרבא דנפל לדיקולא דבשרא. תשובת הגאון וששאלתם כי זיתא דתרבא דנפל לדיקולא וקש"א למר צונן או רותח ורותח היכי נפל לדיקולא מי סברת לדיקולא עצמה נפל הכי [5] קאמר כי זיתא דתרבא שנפל ליורה גדולה שיש בו שיעור דיקולא. *[אחי"ה בתוספות שם ד"ה דנפל הביאו פי' הערוך והקשו כיון דלאו לדיקולא נפל מאי קאמ' סבר רב אשי לשעוריה במאי דבלעה דיקולא ע"כ ומשום תוקפה של הקושיא היה מוכרח בהפשב"ע לומר דהיתה הגי' לפני הגאון במאי דבלע י ו ר ה. וגם החכם אלטרה משיג על פי' הגאון וז"ל (בהגה בערוך דפ' באסיל שלפני) פי' אלטרה לא מסתבר דאם כן כמה הוא שיעור וכי בדקולא לא משערינן במאי דאית בדקולא משערינן אי אית ביה תבשילא שסבר

1) גי' רבא אי' ג"כ בנוסחאותנו וכ"ה בהלכו' יוה"כ לרי"ץ גיאת עמוד נ"ד וכ"ה באו"ז הלכו' יוה"כ ססי' רע"ז וכ"ה בריי"ף אבל בדפ"ר בערוך רבה וכ"ה בה"ג ובפיסקי רי"ד וט"ס הוא כמו שמוכח במלחמות בריש פ"ח דיומי' ע"ש. ובנו"ג בדיבלי וכ"ה בריי"ף אבל בכ"י מ' ול"ד ובריי"ץ גיאת ובאו"ז שם ובפיסקי רי"ד [ושם מפורש בדיקוליהן עלי דקלים] ובהגמיי"י פ"ג מהלכי' שביתת עשור אי' כגי' רבינו ובכ"י א"פ בדיקורי עיי' ד"ס למקומו ושם גם גי' בדכולי ואולי איננה ט"ס היא כי בל"פ د کل מין ממיני מלבוש והראיה בצדו רבה בר רב הונא כרך ס ו ד ר א אכרעיה ונפיק. ומתיבת דכולי נשתבשי' גי' שלפנינו דיבלי ובבה"ג אי' דבולי. ובענין גי' דיקורי עיי"ע דקר אחרון. 2) בנו"ג סק לאיגרא. כפי' רבינו מפורש ברשב"ם. 3) בנו"ג היא נימא, ועיי"ע נם ב' וע' שפל. 4) וכה"ג בכ"י פי' רגמ"ה לב"ב ושם מפורש: הנהו דקולאי שמוכרין סלים ע"כ וכ"ה בפי' ראשון ברש"י ובנו"ג דאיתי דיקלאי לבבל. 5) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ה"ב ודפ"ר ודפי' אמש' וכ"ה בתוספי' בחולין אבל בדפי' פיזי וויניצי' בט"ס היכי.

מר בר רב אשי לשעוריה שיעור ס׳ וכולי ועוד הא אמרינן בגמ׳ אם יש לי פלגי זיתא עכ״ל. ובכ״י רגמ״ה לחולין (קובץ כ״י אנגייליקי דף שמ״ד ע״ב) פי׳ בזה״ל: סבר רב אשי לשיעוריה במאי דבלע נמי דיקולא כלומ׳ דיקולא היה רותח ונפל כזיתא תרבא לתוך דקולא רותח וסבר רב אשי לשעוריה ששים במאי דבלע כו׳ עכ״ל ולכאורה נראה כי שיטת רגמ״ה כפי׳ רש״י דיקולא קלחת וכמו שהעלו התוספות שם נגד שיטת רבינו נתן. אבל רבינו לא רצה לפרש כן כי הוראת דיקולא בכל מקום סל וכ״ה בב״מ פ״ג סע״ב הוו מפקו מיניה דיקולי דתרבא ופירש״י לנכון סלים מלאים שומן, וכן במגילי׳ ז׳ רע״ב אי חקלאה מלכא ליהוי דיקולא מצואריה לא נחית פי׳ לא יוריד הסל שהיה רגיל להוליך בעודנו בן כפר עיי׳ רש״י. נדרי׳ נ״א רע״א שקל דיקולא רבה חפייה. פי׳ הר״ן סל גדול ע״כ ובע׳ פח ה׳ הובא המאמר ושם הגי׳ פחייה וג״ה בע׳ כפר ח׳ לפי גי׳ כ״י ו״ו א׳ וב׳ אבל בדפ׳ וויניצ׳ הגי׳ חפייה, ובכ״י ה״ב וב״ר לי׳ כל הציון בע׳ כפר ח׳ וכן לי׳ בדפ״ר ובשאר דפוסי ערוך. — וגוזר אני המלה מלשון דקל ג׳ פי׳ בל״ע וסורי תמרים ודרכן של בני קדם לארוג סלים מעלי דקלים ונקראו הסלים האלה בל״ע قفة ולדעתי נמצאה מלה זו בירו׳ סוף מעשרות דנ״ב. הדא איתא הוו לה ירבוזין דתרומה גו כפתה ועיי׳ עוד ע׳ קפה. ולא הסלים בלבד אבל גם הנודות רגילין לעשות מעלי דקלין וזה מוכח מירו׳ שבת פ״ב ד״ה. ההן זקוקה דיקלון ופי׳ בעל קרבן העדה יפה נודות שעשויות מן דקל. אבל דיקולרא בירו׳ ברכות פ״ג ד״ו ע״ד ט״ס הוא והגי׳ העיקרית הודעתיך בע׳ דייקלריא ע״ש ולא כדעת לעווי שרצה לפרשו כמו דיקולאה פי׳ עושה סלים! — והנה רש״י ליומ׳ ע״ח: גרס רבא נפיק בדיבלי ופי׳ של עשבים ואו״ז הנ״ל גרס לנכון בדיקלי ופירשו ג״כ של עשבים. וזה כמו ארכביה אתרי ריכשי הוא וכנ״ה שבת ק״י. וליסחוף דיקולא וכו׳ עיי״ע סחף א׳. ובכתר כהונה ראיתי דיקלא בל״י דיסקולא סל ולא ידעתי לאיזה מלה כיון כי לא מצאתי מלה הנ״ל באוצרי מלין יוניות] —

דֶּקֶל (דִּקִילָא מענין ערך הבא אח״ז פרי תמרים Palmfrucht, D a t t e l) ותשטח עליו הריפות (שמואל ב׳, י״ז, י״ט) תרג׳ ושטחת עלוהי דקילן. *[אחי״ה נראה שפתר הריפות מלשון חריפות והן פירות המבושלין בתחלת הקיץ והפכו אפל עיי״ע אבל כל המפרשים פירשו הריפות כמו בתוך הריפות (משלי כ״ז, כ״ב) על כן פתרו גם דקילן חיטין הכתושין. וכתב המתורגמן ע׳ דקל: ונ״ל שאין הדל״ת שרשית או טעות סופרים והיא מלישנא קמח וקלי דמתורגם וקמחא וקליא והוא מין ממיני קטניות עכ״ל. ואולי טעות נפלה בכתיבתה וצריך להיות דקיקא ואז תהיה העתקת הריפות כלומ׳ נשחק ונכתש הטיב הָדֵק, עיין ערך דקיק] —

דֶּקֶל (בל״ע וסו׳: עץ תמר Palme, Dattelbaum עיי״ע דקל א׳) בס״ג דפ׳ מי שהוציאוהו (עירובי׳ נ״א רע״א) תהא שביתתינו תותי דיקלא דסביל אחוה. פי׳ דקל שסובל אחיו כגון שהיו ב׳ דקלים או ג׳ דקלים [1]) סמוכים זה לזה ונטה אחד מהן ונסמך על חבירו. דיקלא דפריק מריה מכרגא (עירובין שם). פי׳ דקל שפודה בעליו מכרגא. כגון שטוען פירות הרבה שיספיקו דמיהן לשקול בכל כרגא שיש לשלטון על בעליו בשדה ובדקלים [2]). וכפ׳ חזקת הבתים בגמ׳ ר׳ ישמעאל אומר ג׳ חדשים (ב״ב ל״ו סע״ב) אמר אביי דקל נעורה איכא בינייהו. פי׳ דקל המשיר פירותיו קודם גמירתן מלשון (נחמי׳ ה׳, י״ג) גם חצני נערתי. לשמואל דאמר בעינן ג׳ גדירות לא הויא חזקה דהא לא גדר לרב דאמר ג׳ שנים בעינן הרי החזיק ג׳ שנים והויא חזקה. וי״א דקל נעורה פירושו דקל דיופרין שעושה פעמַיִם בשנה לשמואל דאמר בעינן ג׳ גדירות בשנה וחציה הוי חזקה דהא גדר שלשה גדירות לרב לא הוי חזקה עד דאכיל לה ג׳ שנים [3]). ובפ׳ העור והרוטב בגמ׳ קולית המת (חולין קכ״ה.) קולית ששפה לארכה טמאה לרחבה טהורה וסימן דיקלא. כך פי׳ קולית ששפה לארכה טמאה שמתה חיותה כגון הדקל כשיחתוך קליפתו כמין טבעת בכל סביבותיו ויבש האילן וכן הקולית כיון שישוף [4])

[1]) כ״ה בדפ״ר. [2]) ובגוף הדבר פי׳ כן גם רש״י וכ״ה באו״ז הלכות עירובי׳ סי׳ קנ״ה. [3]) שני פירושים הללו הועתקו מפי׳ ר״ח כדמוכח מפי׳ רשב״ם לב״ב שם וכן הובא קצת יותר ארוך בשם ר״ח בשט״מ לב״ב ע״ש אבל הרשב״ם פי׳ בענין אחר ע״ש והוא הלך בעקבות דרגמ״ה כי כן מצאתי בפירי׳ כ״י רגמ״ה לב״ב וז״ל: אמר אביי דקל נערה דבחורה היא ובכחה עומדת וטוענת פרי ב׳ פעמים בשנה בבי׳ שנים של חזקה סגיא משום דבדקל נערה מצי לגדור ג׳ גדרות בבי׳ שנים עכ״ל. ופי׳ ראשון שהובא בערוך הוזכר בראש לב״ב בשם ר׳ האי גאון והוא גורס דקל נער ע״ש. וגי׳ בשנה וחציה אי׳ לנכון בכ״י ו״ו, ה״ב וכ״ה בדפ״ר וכן מוכח מפירשב״ם אבל בדפ׳ פיזי׳ וויניצי׳ ויתר דפ״ע בט״ס בשדה. [4]) כ״ה בכ״י ו״ו א׳ ב׳ ה״ב וכ״ה בדפ׳ וויניצי׳ ואמש׳ ועיי״ע שף ב׳ אבל בדפ׳ פיזי׳ שיפשוף וכ״ה בדפ״ר.

בשופינא סביביו וייבש המוח אינו מעלה ארוכה מבחוץ. *[אחי"ה וכמו כן פירש"י ע"ש. אחר מלות כך פי' נ"ל שנשמט השם הפרטי ולבי אומר לי שהפי' נעתק מרגמ"ה רק אין בידי להוכיח כי בכ"י אנגיילק' אשר תחת ידי חסרים איזה דפים בסוף פי' חולין וחבל על דאבדין! —. וכנ"ה ברכו' נ"ה סע"ב לא מחוו ליה לאינש (ובילקי' דניאל ב' רמז אלף ס' הגי' דלא חזי אינש וכ"ה בעי"י) לא דקלא דדהבא ולא פילא דעייל בקופה דמחטא פי' דבר שלא הורגל לראות ובע' קף י"ג הביא רבינו רק חצי המאמר, ובכ"י מ' הגי' לא חזי אינש לא חלא. בע' דל א' הביא רבינו פיאה פ"ד מ"א ומ"ב בדלית ובדקל. בע' נרג הביא רבינו גמרא דכתובו' י' סע"ב תמרי מקמי נהמא כי נרגא לדיקלא וכה"ג לנכון בע' תמר א' ושם תמצא פירושו ובנו"ג בט"ס לדיקולא. ב"מ פ"ו. פסחי' קי"א: גירדא דדיקלא עיי"ע גרד א' ומ"ש. פסחי' שם: הבקיה לדיקלא צווח דיקלא ובכ"י מ' צוה ובכ"י ב' צוא ובכ"י א"פ צווא ועיי' הרשב"ם שם. ושם עמוד א' ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו . . אלו הן הנפנה בין דקל לכותל והעובר בין שני דקלים. ב"ק נ"ט סע"א דיקלא ארמאה . . דיקלא פרסאה עיי"ע ארם ב', שם: דקלא אגב קטינא עיין ערך קטן ו'. ב"ק צ"ב: מטייל ואזיל דיקלא בישא גבי קינא דשרכי וצ"ל דשדכי עיי"ע אינשא אות מ' וע' שדך ב' שך א'. ב"ב כ"ו. האי דיקלא דטעין קבא וכו', כתובו' קי"א: עתידה חטה שתתמר כדקל ועולה בראש הרים. ועיי' שם פי' רש"י. ובילק' תהלי' רמז תת"ו הגירסא ועולה כדקל וכו'. סנהדי' צ"ח רע"ב אין כל דקל ודקל שבבבל שאין סוס של פרסיים נקשר בו. עיי' מה שכתבתי בספרי על המלאכים והשדים צד י"א בהערה 28 — ב"ב נ"ב. מאי סגולה . . רבה בר רב הונא אמר דיקלא דאכל מיניה תמרי כן גי' בע' סגל ב' אך שם בקיטוע. ע"ז י"ג: י"ד: דקל טב, ושם מאי דקל טב פירות דקל טב עיי"ע חצב ד' וע' נקלווס. ספרא תזריע פי"ג ישמעאל דקל הרים אתה. והקבוץ דקלים פסחי' קי"א. עיי' לעיל. תעני' כ"ט רע"ב לתת לכם אחרית ותקוה (ירמיה כ"ט, י"א) . . אלו דקלים וכלי פשתן. ב"ב כ"ו. הנהו דקלֵי. ב"ר פל"ח רואה דקלים שלפניו כאילו הם חגבים. שבת ק"י: ירו' שבת פי"ד די"ד ע"ג עיי"ע דקר א'] — (א"ב תרג' צדיק כתמר יפרח (תהלי' צ"ב, י"ג) היך דיקלא ילבלב).

* דַּקְלִי (Palmpflanzer) תואר השם מערך הקודם ופי' אומן בקי בנטיעת דקלים, ב"ר ר"פ מ"א מעשה בתמרה אחת . . ולא היתה עושה פירות עבר דקלי אחד וכו', וכן במד"ר רפ"ג והיו מרכיבין אותה (את התמרה) ולא עשתה פירות אמר להם דקלי וכו', וכ"ה במדרש תהלים מזמור צ"ב, אבל בילקוט שם רמז תתמ"ה חסרה מלת דקלי.

דַּקָל (= דַּקָּלָא פי' دجال שֶׁטֶף המים ורתיחתו (Ueberströmung, Wallung בס"ג דפ' כל שעה (פסחי' ל"ט סע"ב ומ' רע"א) אמר רב יוסף לא נחלוט איניש תרתי חיטי בהדי הדדי דילמא אזלא חדא ויתבא בציריא דחברתה ולא סליק לה דיקלא דמיא מארבע רוחתא ואתי לידי חימוע. פי' רתיחא של מים אינה יכולה לעלות לחיטה מד' רוחותיה. *[אחי"ה הגי' ויתבא בציריא אי' לנכון בכ"י ו"ו וכ"ה בכ"י ב' מינכען וכ"ה נכון כנראה מע' צר ו' שפירשו רבינו חריץ וכן פירש"י ציריה: סדק ושם הגי' ג"כ ויתבא וכ"ה בדפ"ר בערוך, אבל שם בט"ס בצידה וכ"ה בשדפ"ע ושם חסרה מלת ויתבה וגי' חימוע אי' לנכון גם בכ"י מ' ובנו"ג חימוץ. ובענין פי' (ולא פירות כדאי' בטעות דפוס בדפ' ווינצי') רתיחה של מים כן פי' גם רש"י ויפה כיוונו שהיא מלה ערבית הרשומה. ובעל כ"כ כתב דיקולא דמיא רתיחת המים בל"י והוא מן המלות הפוכות כמו ספסל נמל וזולתן ע"כ וכיון לל"י κλύδων ,Strömung וכן פתרו לעווי ופליישער השיג עליו מבלי שהביא גזרת המלה, וגי' רבינו וכ"י מ' דיקלא או יותר טוב כגירסת ערוך הקצור שנ"ב דיקולא כבנוסחאותנו צריך תיקון קצת כזה: דַּקולא בלא יו"ד כדי להשוותה עם קריאתה בלש' ערבי ואות וי"ו תמורת הברה ארוכה היא וזה מורגל ביותר] —

* דֶּקֶל (בל"י δίκελλα גרזן בעל פיפיות -zwei (zinkige Hacke ירו' סוט' פ"א די"ח יחפור בדקל. ובבבלי הגי' יחפור בדקר עיי"ע דקר א'. וע' זקנים העתיקו מחרשת בש"א י"ג, כ' ע"י ל"י הנ"ל.

דִּקְלִיקוֹם (= דִּיקָלוּקוֹם בל"י -δικο (δικολέκτης) λόγος מליץ ומלמד זכות ,Sachwalter (Anwalt בויק"ר אמור אל הכהנים פ' לעולם ה' (ויק"ר פכ"ט) מדריכך בדרך (זו [1]) תלך (ישעי' מ"ח, י"ז) עד קנה לך דקליקום פלוני ואת זוכה

[1]) יש למחוק.

לפני בדין. פי' אבוקט"ו בלעז. *[אח"ה פי' בלאי"ט avocato ובל"ר advocatus פי' סניגור וכן לועז רבינו בע' נקלוגוס כי כן גרס בפסיקת' דר"ה אם אתה מבקש לזכות בדין מנה לך ניקלוגוס פלן פי' אבוקט"ו עכ"ל ופי' שם ר"ב הוא דקלוגוס ע"ש ובנו"ג גם בויק"ר אם אתה מבקש לזכות לפני בדין ביום הזה מני נקלוגוס פלוני ואת זכה לפני בדין ע"כ וגי' ניקולוגוס אי' ג"כ בילק' פנחס רמז תשפ"ב ובילק' אמור רמז תרמ"ה רק שם בט"ס בנו"ן וצ"ל ניקולוגוס בגימ"ל ופעמים הובא בשם הפסיקתא ונ"ב פי' מליץ. אבל בהרכבה כזו בל תמצא המלה באוצרי מלין יוניות והגי' היותר הנכונה דיקולוגוס והיא ל"י הרשומה בתחלת הערך. והקבוץ בילק' בהעלתך י"ב רמז תשל"ח בשם ילמדנו שני דיקולוגין היו עומדים לפני אדריינוס היה אחד מהן מלמד על הדיבור שהוא יפה ואחר מלמד על השתיקה שהיא יפה וכ"ה בילק' משלי רמז תתקמ"ו בשם הילמדנו ושם הגי' שני דיקולגין היו עומדין לפני אנדרינוס וכו', וצ"ל דיקולוגין וכו' אדריינוס. ונ"ב פי' מליצים ובמקום הראשון נ"ב: פי' מליצים אבוקט"י בלע"ז ערוך" ע"כ ור"ש באבער בפסקת' ר"ה צד קנ"ג: אות נ"ה הוכיח שלפני בעל שבולי הלקט היתה גם בפסיקתא הנוסחא דיקליקוס וכן בתניא רבתי סוף סי' ע"ה] — (א"ב פי' דיקלוגוס בל"י מליץ טוב מלמד זכות. הוא סניגור הוא פרקליט הוא פטרון).

☞ דִיקוּמַנָא (בלש' רומי Decumani עיי"ע אגוסטיאני ומ"ש) ב"ר פ' והקול נשמע בית פרעה (ב"ר פצ"ד) לשתי לגיונות של מלך דיקומנא ואווגוסטנא. פי' בל"ר נכבדת וחשובה עשר ידות בין האחרות וגם לפעמים עשירית במנין. ופי' אווגוסטנא על שם אווגוסטוס. ונירון קיסר היה ראשון אשר קרא בשם לגיון אווגוסטנא [1].

דַקַן (פי' בל"ס דַקְנָא זָקָן Bart; דִיקְנִי = דִיקְנָנָא בל"ס דַקְנָנָא בעל זָקָן (Bebärteter בפ' המפקיד בגמ' רשב"ג (ב"מ ל"ט.) אפיטרופא לדיקני לא מוקמינן, כלומ' לאדם גדול בעל זקן. *[אח"ה בנו"ג לדיקנני וכ"ה ב"מ ע'. אפי' בדקנני נמי שרי למיעבד וכה"ג הנכונה ול"ס היא כמו שכתבתי. אבל בדרז"ל הורגלה הכתיבה ביו"ד אחר דל"ת במלת דִיקְנָא פי' זקן Bart וכן בל"ע זָקָן = זקן פי' לחי מלא שערות. ב"מ ס': ההוא עבדא סבא דאזל צבעיה לרישיה ולדיקניה וכו' עד אזל חווריה לרישיה ולדיקניה, הובא המאמר בשינוי קצת בע' סעד א' ע"ש. נזיר ל"ט סע"א כד צבעין סביא דיקנהון חוורן וכו'. ב"ב נ"ח. אתא תפשיה בדיקניה וכו' עד דאיית' מספרא ונזיה לדיקניה. סנהדרי' צ"ו רע"א אתלי ביה נורא בדיקניה אזל גזייה לרישיה ודיקניה. ושם ק': מאן דאית ליה מעברתא בדיקניה וכו', הובא בע' מעברתא ושם מפורש. ועיי' עוד ע' זלדקן. יבמות פ' סע"ב סיכי דיקנא הוו ליה כלומ' יתדות הזקן ועיי' פירש"י ובע' סך י' הובא בלי פירוש ושם הגי' סיכי דדיקנא. ב"ר ר"פ ע"ב המעט קחתך את אישי (בראשי' ל', ט"ו) הניאת לסבי מן דיקני, משל הוא מהנה אתה לזקן שלי משערות זקני עיי' מ"כ. אבל בילק' ויצא רמז קכ"ט מצאתי הנוסח בשם ב"ר הבאת לפני מן דאקני, ונראה שט"ס הוא] — (א"ב תרג' בראש או בזקן (ויקר' י"ג, כ"ט) בריש או בדקן).

* דוּקְנֵי, דוּקְנִיתָא, דִיקְנֵי (הורכב מל"י δύο שנים ומלש' עברי קני פי' שני מוטות zwei Stangen) ירו' מעשרות ספ"ג דנ"א רע"א ר' ירמיה בעא קומי ר' זעירא היתה נוטלת בדוקני וכו' ושם: ירמיה בני אזל צור צור דוקניתך דהיא טבא מן כלום. והפי' בגליון דפ' קראטאשין טעה לבאר מע' הקודם לזה מלשון זקן ופירושו: אם היתה אחת ניטלת בזקנו ואחד בפיו עכ"ל אין לו מובן כלל ויותר טוב פי' הפני משה בדוקני: בדי קני כלומ' שהיו שני תאנים בעוקץ אחד וניטלות השנים כאחת עכ"ל ואולי כיון גם כן על הרכבת לשון הנ"ל. ובתוספתא כלים בבא מציעא פ"ג איתא איזמל של דיקני. ועוד יש לומר כי דיקני כמו דיקלי פי' גרזן פיפיות עיי"ע דִקל אחרון.

* דקונתיה, דיקונתיה כך נקרא איש אחד ירו' נדרי' פ"י דמ"ב רע"ב גמלייל דקונתיה, ירו' מ"ק פ"ג פ"ב ע"ג גמליאל דיקונתיה, ואולי היה שם איזה מקום שנולד שם.

☞ דוּקֵינַר (פי' בל"ר ducenarius ובל"י אמצ' δουκηνάριος Vorgesetzter über 200 Soldaten) פ"ק דירו' ע"ז (דל"ט:) חד דוקינר אוקיר לר' יודן דסקוס מלא דינרין, פי' בל"ר שר מאתים). *[אח"ה לפנינו הגי' לר' יודן נשייא חד דיסקוס וכו', ובבלי ע"ז ו': אי' ההוא

---

1) והנכון מ"ש בע' אגוסטיאני ושם הבאתי שינוי הנוסחאות.

מינאה דשדר ליה דינרא קיסראנה לר' יהודה נשיאה ביום אידו, ועיי"ע דנר] —

* דוּקְלִיטִיאַנוּס עיי"ע דיקלוט ומ"ש.

* דקסומין, דייקסימון עיי' סוף ע' דֶּכְּסַמֵין.

* דַּקִיק (פי' מל"ע دقيق ובל"ס דקיקא: דק וקל וקטן dünn, klein עיי"ע דק ב') הרבה בתרג': אונקל' שמות ל"ב כ' עד אשר דק תרג' עד דהוה דקיק. דק ככפור (שם ט"ז, י"ד) תר"י א' דקיק מסרגל דקיק כגלידא. סמים דקה (ויקר' ט"ז, י"ב) תרג' אונקל' בוסמין דקיקין. תר"י בראשי' י"ט, י"א מקטן: מדקיקיהון עיי' דק ב' ומ"ש. וכן בדר"ז למשל בעיר דקיק . . בעירא דקיקא עיי"ע בעיר. והקבוץ: גוזליא דקיקין עיי"ע דק ב' ומ"ש. ירו' ביצ' ספ"א דס"א. וירו' שבת פ"ו ד"ז ע"ד טליין דקיקין הויין מתרביין בדרתיה דר' ירמיה ובירו' ב"ק פ"ו ד"ה ע"ג בְנין רברבין ובנין דקיקין. ושם: וכד רבי דקוּקַיָא וצ"ל דקיקיא וכ"ה שם בסוף הפרק מהו דיימרון דקיקייא לרברבייא . . לית בין רברבייא לדקיקייא אלא וכו'. וכ"ה כל הסוגי' בירו' שבועות פ"ז דל"ז ע"ד ועוד שם ומן דקיקין רבון פי' כשיגדלו הקטנים. ירו' שקלים פ"א דמ"ה ע"ד עד כרון אינין (ר"ל הצמחים) דקיקין. וירו' סוכה פ"ג דנ"ג ע"ג פושכין דקיקין. באסת"ר פ' ויקראו עד דאינון דקיקין תחת כריסי אמותיהן אנא מחנק להון ובילק' גרס מחוק אבל בויק"ר ספכ"ז ג"כ הגי' עד דאינון דקיקין תחות כורסיא אמהון אנא מחנק יתהון. ויק"ר פכ"ה כד אפרוחיה דקיקין היא מכנשא להון וכו' ירו' ר"ה ספ"ד דנ"ט סע"ג תלת דקיקן פי' ג' קולות קטנים עיי"ע טרימוטה. ירו' ברכו' רפ"א ד"ב סע"א באילין כופרנייא דקיקייא דאורחיהון מסתלקא עד דהוא יממא וכו', פי' באלה כפרים קטנים שדרכם להלוך בעוד יום כלומ' שרגילין ללכת משדה בעוד יום מפני שיראו מפני חיות הטורפות. ומהרז"ף באה"צ פי' דאורחיהון מסתלקא דרכם כלה ודוגמתו בבלי שבת כ"א עד שתכלה רגל מן השוק וכו'. ולעווי השיג בחנם על זה כי כן פי' ג"כ המהרש"ם בירו' שם אבל מה שרוצה להגיה באה"צ שם רחיקיא ועוד דצרי במקום צדי (עיי"ע) לא הוצרכנו לזה וכן הגי' במהרש"ם. והקבוץ נקבה ירו' גיטין ספ"ה דמ"ז רע"ג הדא דאת אמר באילין רברבתא אבל באילין דקִיָקתָא וכו'. ירו' דמאי פ"ה דכ"ד סע"ג חמשין רברבין וחמשין דקיקין . . מן דקיקתא צריך מיסב אחת עשרה —. ילד וקטן נקרא דקקה ירו' ר"ה פ"ב דנ"ח רע"ב טופרוי סומוקן כהדא דקקה ובירו' סנהד' פ"א די"ח ע"ג אי' בט"ס טופרני סומקין כהדא רקקה וצ"ל דקקה.

דֶּקֶר (פי' מל"ט דָּקַר נעץ בחרב והשֵם חנית וכידון Spiess ולדעת ר"ב מל"י עיי' למטה ופי' אֵת בל"מ, ועוד י"ל כי לפע"ד דֶּקֶר מל"ע نكر ברזל מלוטש וחד. מֵי דַּקְרִין עיי' בפנים ומ"ש. דוּקְרַנִין עיי"ע דקרן ומ"ש) בפ' ח' שרצים (שבת ק"ט: במשנ') חוץ ממי דקרים וכוס עיקרים. בגמ' בבלית (שם ק"י.) מפרש מי דקלים. ירוש' בסוף כיצד מברכין (ירו' ברכו' ספ"ו ד"י ע"ד) השותה מים לצמאו אומ' שהכל נהיה בדברו חוץ ממי דקרים שהוא מברך ברוך שברא מיני רפואות אית תנאי דתנו מי דקרים ואית תנאי דתנו מי דקלים מאן דאמ' מי דקרים שהן דוקרין את המרה, מאן דאמר מי דקלים שהן יוצאין מבין שני דקלים —. בפ"ק דביצה (א', מ"ב דף ב'.) ובעדיות בפ' אלו דברים מקולי בי"ש ומחומרי בי"ה[1] (עדיות פ"ד מ"ב) בי"ש אומרים יחפור בדקר ויכסה. ובפ"ה בשביעית (מ"ו) אלו כלים שאין האומן רשאי למוכרם בשביעית מחרישה וכל כליה העול והמזרה והדקר[2]. ובכלי מתכות פי"ד בכלים (מ"ג) הקנתר של בנאי והדקור של חרש. "פי' אית דאמרי הדקר סיכתא בלשון חכמים כמו ששנינו (ביצ' שם) יחפור בדקר ויכסה"[3] פ"א דקר בנגא ולשון מקרא אֵת כדכתי' (ש"א י"ג כ"א) ולאתים ולשלש קלשון[4]. וי"א דקר כמין יתד וכמין נגר. ובפ"ק דעירובין בגמ' ואם יש לו (עירו' י"א:) ובגמ' דשיירה (שם ט"ו.) היו שם קנים מדוקרין ועשה לה פאה מלמעלה. פי' מדוקרין שדקרו ונעצו אותם בארץ מן וידקר את שניהם (במדבי' כ"ה, ח')[5]. ובפ"ק דסוכה בגמ' חבילי קש (י"ג.) קנים המדוקרין מסככין בהן. פשיטה היינו יתדות אימא קנים הדוקרנין היינו נמי דוקרני דקני. פי' עקר הקנים שנתלשו ויש בהן קנים[6]

[1]) כ"ת בכ"י ו"ג. [2]) וכ"ה בע"ז ט"ו: לגי' כ"י פי' ר"ח לע"ז אבל בנו"ג שם שאין אדם רשאי וכו'. [3]) הועתק מפי' רה"ג לסדר"ט צד י' וכן הובא בר"ש בשם הגאון וערוך רק תיבות בלשי' חכמים נשמטו ויש להשלימם מערוך. ועיי' מבוא לח"א צד ט'. [4]) כ"ה בדפ"ר. [5]) כ"ה גי' כ"י ה"ב והוא הנכון אבל בדפ"ע היו שם שני קנים מדוקרין ובנו"ג קנים הדוקרנין ופירש"י משופין כדקר יתד הנעוץ בקרקע ע"כ וזה קרוב לפי' הערוך. [6]) בכ"י ה"ב עיקר הקנים שנתלש ויש בו קנים.

הרבה הדבוקין בעיקר מסככין בהן דינם כדין האפקותא. *[אחי"ה בנו"ג הני דוקרי דקני מסככין בהו . . תניא נמי הכי קנים ודוקרנין מסככין בהן קנים פשיטא אימא קנים של דוקרנין מסככין בהו ובכ"י ב' מינכען (ד"ס סוכ׳ י"ז.) אי' קרוב לגי' הערוך שאי' שם תניא נמי הכי קנים הדוקרנין מסככין בהן קנים הדוקרנין פשיטא אלא אימא קנים של דוקרין וכ"ה לנכון בסמיכות בעירובין י"א: קנין הדוקרנין, ובכ"י מ' אי' שם קנים הדוקרים ולפע"ד צ"ל המדוקרים וכן מצאתי בערוך כ"י ה"ב בכאן קנים המדוקרים מסככין בהן. והפי' דוקרני דקני נמצא ג"כ ברי"ץ גיאת הלכו' סוכ' עמוד ע"ו וז"ל: וכן דוקרי דקני והן עקרי הקנים שנתלשו הקנים הדבוקים בהן מסככין בהם וכו'. וכן פי' רבינו אפקותא עיי"ע כרי"ץ גיאת שם. ורש"י פי' דוקרנים כמו יחפור בדקר פל"א (pala בל"ר ובל"צ pelle גראבשייט. ובכ"י רש"י חסר הלעז). וכעין אסמכתא מצאתי לפירוש רבינו ורש"י מירו' סוכ' פ"א דנ"ב. היה נוטל אעים וסותם ודוקרנים וסותם וכו' ומסיק שם: רבנן דקיסרין בשם ר' ירמיה תיפתר בעשויין כמין דקרים. אבל לא כן דעתי שלפע"ד שייך דוקרנים לע' דקרן ב' ע"ש הפי'. ובענין ציון דשבת הנ"ל תחלת דבורי לציין הנוסחאות, בנו"ג במשנ' דשבת חוץ ממי דקלים וכום עיקרין ובגמ' שם חוץ ממי דקלים תנא חוץ ממי דקרים מאן דתנא מי דקרים שהם דוקרים את המרה ומאן דאמ' מי דקלים שיוצאין מן שני דקלי מאי מי דקלים אמ' רבה בר ברונה וכו' ובירו' ברכו' שם אי' השותה מים לצמאו וכו' אמר ר' יונה חוץ ממי דקרים . . א"ר אבון השותה מי דקרים מהו אומ' ברוך שברא מי רפואות, אית תניי תני מי דקרים אית תניי תני מי דקלים מאן דמר מי דקרים שהן דוקרין וכו', והנה במשניות נאפולי ופיז' (אצל ד"ס שבת צד ק"כ:) הגי' גם במשנ' שבת מי דקרים וכ"ה בירו' שבת וכ"ה בכ"י או"פ כמו בגי' רבינו דכאן ובגמ' שבת ק"י. בדפ' שונצינו ובכ"י א"פ לי' כל הדבור תני חוץ וכו' עד שיוצאין מן שני דקלי ונראה דגם לפני בעל הערוך לי' יען כן הוכרח להביא עדותו מרחוק מירו' ברכו' שם וכן לי' בספר המפתח לר' נסים (צד מ"ו) וגם הוא הביא זה הירו' דברכו' ועוד שם מצויין ירו' דשבת (פי"ד די"ד ע"ג) וז"ל ר' בא שאל ר' ירמיה מתני תני דיקלין או דקרין א"ל דקרין שהן דוקרין את המרה אמר ר' יונה לא מסתברא אלא דקלין שהן יוצאין מן ב' דקלין ע"כ. ובענין גי' כום עיקרים דע כי בנו"ג כום עיקרין ובכ"י א"פ

ובמשניות פיז' ובירו' וברי"ף כ"י (ד"ס שם) כום העיקרין וכ"ה בע' כן ג' ומגביא; ובע' כף ט' כום העיקרים, אבל בע' הרנוגא, קמא ב', קפז ב', רשק אי' כום עיקרין. — והנה בגוף הדבר מהו מי דקרין או מי דקלים לא פי' רבינו מאומה וכן שתק רש"י ז"ל אולם אם נעמיק החקירה אז משכיל על דבר ימצא טוב בפירוש אשר חנן ה' אותי בזה. ודע כי תיכף בסמוך להמאמר בשבת ק"י. אי' מאי מי דקלים אמר רבה בר ברונא (ובכ"י מ' אמר רבה בר בר חנה) תרתי תלאי איכא במערבא ונפקא עינא דמיא מביניהו כסא קמא מרפי אידך משלשל ואידך כי היכי דעיילי הכי נפקי. ובכ"י א"פ הגי' אמר רבה בר בר חנה תרתי דיקלתי איכא וכו'. ובאמת תאל (כ"ה גי' הערוך בע' תאל ובע' צני) הוא בל"פ تال מין תמרים ובפרט אותו מין אשר ממנו מיץ משכר נוטף ולדעתי לזה כיון הש"ס ב"ק צ"ב רע"א שמואל אייתי ליה אריסיה תמרי אכיל טעים בהו טעמא דחמרא וכו'. ושם רב חסדא חזא תאלי בי גופני וכו' ע"ש ורש"י פי' בע"א. אבל בשבת ק"י. פי' רש"י תלאי [צ"ל תאלי] דקלים נטיעות מין תמרים וכו', וכן מוכח מב"ב כ"ב סע"ב וכ"ג רע"א רב יוסף הוה ליה הנהו תאלי (ופירש"י דקלים קטנים ופי' רגמ"ה כ"י אילנות בחורים) . . ואתו עורבי . . וסלקי אבי תאלי ומפסדי תמרי וכו'. וא"כ הוברר הדבר בלי ספק כי תרתי תלאי איכ' במערבא ג"כ פי' שני דקלים היינו תמרים היו בא"י ומביניהם יוצאים מי מעינות ואולי רבה בר ברונה הוא ט"ס וצ"ל רבה בר מריון והראיה כי רבה בר מריון הוא בעל המאמר ששונה לנו בעירובי' י"ט. וסוכ' ל"ב: (לפי גי' האמיתית בכ"י ב' מינכען לסוכ' וכ"ה בבה"ג ובאו"ז הלכ' סוכ' סי' ש"ו ס"ק ה') כי שני תמרים (כ"ה בכ"י לסוכה וכ"ה ברש"י בדפוסי' ישנים ובנו"ג בעירו' וסוכ' וערוך ע' צני בט"ס תמרות, ובילק' ישעי' רמז ש"ב תנורים וצ"ל תמרים ובכ"י מ' הגי' שני דקלים) יש בגי בן הנם ועולה עשן מביניהן וזו היא ששנינו צינות הר הברזל וכו' ופי' עולה עשן מביניהן כבר שיערו לנכון הרב הח' וויעזנער שאליען לשבת ק"ט: והחכם נייבויער גיאגראפיע צד ל"ו שפתרונו כי מים חמין יצאו מתחתיהם וגם בן מתתיהו על המלחמות ד', ח', ב' דבר מהר הברזל τὸ Σιδηροῦν καλούμενον ὄρος ותכונתה היתה בצפונית מזרחית לים כנרת ונמשך עד טבריה ודקלים סביב לו. ועוד מסר לנו בן מתתיהו (שם ז', ו' ג') כי בקרוב של הר ברזל מי מעינות חמין נובעין ורגילין היו

חחולים לרחוץ בהם או לשתות אותם לרפואה ושם מקום מעינות היה Βαάρας והוא בירם אצל רז"ל וגם נקרא אצל האחרונים Καλλιρόη והוא קלדאי עיי"ע וצ"ל קלראי ובירו' מגיל' פ"א הל"ט קלרה ופירושו מעין יפה וטוב. השתא דאתינו להכא זכינו להבין כל הסוגיא בשבת ובירו' ברכו' שלפע"ד מי דקרין (זו עיקר הגי' כבירו') הוא ל"ע نقر, نقرى גן נאה ויפה וא"כ מי דקרין ממש העתקת של מקום מעין Καλλιρόη ויען שדקלים סביב לו נקרא ג"כ מי דקלים והשותה מי דקרין אומ' ברוך שברא מי רפואות וכבר אמרנו בשם בן מתתיהו שדרכן היה לשתות מימיו לרפואה. ולפי דעת רז"ל היו מימיו סגולה למרה או לדעת רבה בר ברונא לשלשול וא"כ יפה פי' רבינו בע' גליל: מי דקלים שהן ידועין שמועילין לירוקה ובדפוסי' האחרוני' הגי' להרקה ונוכל לקיים שתי גירסאות ואם לירוקה העיקר אז פי' שמועילין מי דקלים למרה כי ירוקה חולי המרה הוא ואם להרקה העיקר אז פירושו פינוי והרקת התחתונים Entleerung וזה עולה יפה לדעת רבה בר ברונא הנ"ל כסא קמא מרפי אידך משלשל וכו', ומאוד יפה פי' רבינו בע' טבריה משנת ח' בפ"ו דמכשירין והשותה מי טבריה אעפ"י שיוצאין נקיים פי' יש בטבריה מים משלשלין אם שותה אותם אדם יוצאין ממנו כמו ששתם וכו'. ובאמת מעין שמדובר בו לעיל היה לדעת בן מתתיהו קרוב לטבריה וא"כ היטב נוכל לקרוא גם מי דקרין: מי טבריה. ויש לי על השערה זאת גברא רבה דקא מסהיד עליה כי אחרי שכתבתי כל זה ראיתי בפי' מהרש"ם לירו' ברכו' סוף פ' כיצד מברכין וכתב בענין מי דקלים וז"ל ונראה דהיינו אותו המעין שישנו בין דקלים של טבריה דתנן בסוף מכשירין והשותה מי טבריה אעפ"י שיוצאין נקיים ופי' בערוך יש בטבריה מים משלשלין וכו', כמו שהעתקתי לשונו קודם מעט. ועיי' פי' הרמב"ם למכשירין שם שפי' כבערוך. — ולפי פירושנו זה אין המשך בין מי דקרין עם מקומות שהביא רבינו בסמוך לכן מן הראוי להפרידו לערך מיוחד אבל מה אעשה אם כל דפוסי וכ"י ערוך אין חולקין את הערך דכאן. ובענין פי' רציון מכלי' הנ"ל לפע"ד קצת עירבוב דברים ראיתי כאן ואחר עיון נ"ל שפ"א צ"ל אחר וי"א ואז הכל על מקומו יבא בשלום, וא"כ סדר שלשה פירושים כן הוא: א) אית דאמרי הדקר סיכתא וכו', ב) וי"א דקר כמין יתד וכמין נגר, ג) פ"א דקר בנגא ולשון מקרא וכו', ולפי סדר זה לכאורה רק שני פירושים ראשיים הם כי סיכתא היינו

יתד והיינו נגר עיי"ע סך ט', זייר וע' נגר וגזרת המלה מל"ע ופ' سيخ פי' חנית ודקר Spiess וכל דבר חד כמו יתד וממנו נאצל גם לשון הונגרי szeg פי' יתד. ולפי' אחר לועז רבינו בנגא כ"ה לנכון בדפ"ר וכ"ה בכ"י ו"ו וכ"י ה"ב פנג"א וזהו היותר נכון והוא בלאי"ט vanga מרה Spaten, Grabscheit ובדפ"ע בט"ס כנגא. ובזה הענין הבין רבינו אֶת של מקרא והיינו קרדום ומרה וכן פתר אותו הרד"ק בשרש את וז"ל הוא הכלי שחופרין בו הנקרא מ ר [בל"ע مر pala = Grabscheit בל"ר] בדרז"ל (עירובין ע"ז: ועיי"ע מר ז'). והנה בשני פירושים אלה נחלקו רש"י והתוספות בע"ז ט"ו: שלדעת רש"י דקר: מרא והתוספות השיגו עליו מביצ' ז': והוא שיש לו דקר נעוץ ואין דרך מרא להניחו נעוץ בקרקע לכך נראה לר"י שהוא כלי המחרישה שקורין קולטר"א ודרכו להיות נעוץ בקרקע וכן דעת הר"ש בשביעית פ"ה מ"ו דקר קולטר"א בלעז והוא את בלש' (משנה) [צ"ל מקרא] כדכתיב (ישעיה ב', ד') וכתתו חרבותם לאתים ע"כ והוא בל"צ coutre פפלוגאייזען. פי' יתד של מחרישה ובאמת כן לועז רש"י שבת קכ"ג: ד"ה ויתד של מחרישה הוא כלי גדול העשוי כסכין שבו עושין חריץ של תלם המענה קולטר"א בלע"ז [בל"ר culter פי' סכין ומחרישה]. והרמב"ם לכלי' פי"ד מ"ג פי' קנטר בל"ע אלעתלה [عتلة Brecheisen], והדקור אלמנקאר [منقار beil-artiges Eiseninstrument] ויקראו אותה הנגרים אלמרבו"ע [مربوع viereckiges והוא קנה מברזל מרובע] — ובענין הפעל דָּקַר פי' מל"מ טען ונעץ בחרב יש להוסיף ירו' נדרים רפ"ט דמ"א: אילו היית יודע שהנודר כאילו נוטל חרב ודוקרו בלבו נודר היית? קידושין כ"ב רע"ב אילו נאמר אזנו בדלת הייתי אומר ידקור כנגד אזנו בדלת וכו', ושם הא כיצד דוקר והולך עד שמגיע אצל דלת וכו', ובע' קד א' הגי' קודד ויורד עד שמגיע אצל דלת ועיי' מ"ש בעה"י. גיטין נ"ו סע"א בעו למדקריה (את ריב"ז) אמר להו יאמרו רבן דקרו. ובאיכ"ר פ' היו צריה: בעין מודקרינֵיה א"ל בן בטוח כך אתם רוצים שיהיו אומרין מת רבן ודקרוהו. ומהפעל נאצל השם דֶּקֶר והקבוץ פסחי' קי"ח: הני דִּקְרֵי דפרזלא. והשם המופשט ביצ' ח' סע"ב יכול לכסותו בדקירה אחת וכו', נגזר דקירה אחת אטו שתי דקירות קמ"ל. פי' דקירה וכן בל"ס דקירותא: חפירה] — (א"ב פי' דקל בל"י אֵת ומעדר והוחלפה אות למ"ד לאות רי"ש וכן באפסר). *[אחי"ה כונת ר"ב על ל"י δίκελλα עיי"ע דקל וירו' סוט' שהובאה שם ראיה

לפירושו, אבל מה שכתב וכן באפסר טעות היא עיי"ע] —

דֶקֶר (= דֶקוּרְיַא בל"ר decuria מספר של עשרה ומחלקה eine Anzahl von zehn) בר"ג דחולין (ג' סע"ב וד' רע"א) מצא בידו דקוריא של צפורים קוטע ראשו של אחד מהן ונותן לו. פי' קבוצת עופות שחוטין. *[אחי"ה וכן פי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגיילִיקי' דף ר"ף ע"ב) קישור של עופות שחוטין ע"כ ולפע"ד כן יש לסבור פירש"י דקוריא מחרוזת של צפרים רייש"ט בלע"ז ורמ"ל במרפה לשון חולי' פי' rets נעטץ ע"כ. אבל הלעז אין מסכים עם מלת מחרוזות ולכן אין אצלי ספק שתחת בלע"ז צ"ל בלי' אשכנז והוא Riste, Reiste ורש"י היטב ידע תיבה אשכנזית זו כדמוכח בע' אניצי הערה ג' ופי' רייש"ט חבילה וקישור. ובפי' דקוריא הדין עם רש"י ויש לו על מי שיסמוך כי כן פי' רגמ"ה והערוך אבל התוספות פי' דקוריא סל והביאו ראיה מב"מ ושבת (עיי"ע דקר בתרא) אבל למטה במקומו אוכיח כי גי' מוטעת היא. ואם קשה הא קשה שרש"י בב"מ פ"ד. ד"ה כי דקורי פי' בעצמו המלה: סלים כדעת התוספות בחולין — והקבוץ במסכת כותים (בהוצ' קירכהיים ל"ד) דקריות של צפורים] — (א"ב פי' בל"ר שורת וקבוצת של דבר בפרט אם יהיה במנין עשרה).

דִקַר (= דִקִירַא פי' בל"פ قِيرِ חֵמֶר ודל"ת שמושית היא מסמיכות של איהי וא"כ אִיהִי דִקִירָא מעיין של חֵמר עיי"ע איהי; ועוד נקראה עיר הסמוכה למעיין הנ"ל דיאקרא Diakara או Idikara ואז הדל"ת שרשית ורבינו ור"ב פי' בפי' זר) בפ' הרואה בגמ' ר' יהודה אומר הרואה הים הגדול (ברכו' נ"ט:) והאידנא דשנויה פרסאי מהאי דקירא ולעילא. ובפ' לא יחפור בגמ' ניפול (ב"ב כ"ד.) אימור מההיא דקירא אתאי. ובר"ג די' יוחסין (קידושי' ע"ב.) והיכא קיימא א"ר יוחנן מההיא דקירא ולעילא פי' לש' לעז קריאה של נהר. *[אחי"ה כבר הטפתי מלתי על העיר הזאת וגזרת המלה בע' איהי ושם הבאתי ג"כ שינוי הנוסחאות. ובכ"י רגמ"ה לב"ב אשר אחריו נמשך רבינו אי' וז"ל: אימור מההיא דקירא באה כלומר מאותו עבר הקרייה של מעלה ומנה באה וכו'. בלי ספק ראה רבינו פי' של רגמ"ה זה והשתמש בו ולדעתי קריאה הוא לאי"ט Lauf, carriera פי' מרוצה וא"כ ההיא או האי דקירא פי' רבינו על ידי לעז קריא"ה של נהר כלומ' מרוצת הנהר וכצ"ל בפי' רגמ"ה הנ"ל רק שם נ"ל להגיה תעלה במקום מעלה שאין לו מובן ולפי זה פי' מההיא דקירא מאותו עבר הקריי"ה של תעלה כלומ' מאותו צד מרוצת הברֵכה. ורגמ"ה ורבינו פתרו דל"ת לאות שמוש ובארו ע"י לעז שנפל על לשון ד—קירא, ודע כי בכ"י מ' לברכות שם חסר באמת הדל"ת ואי' רק מהאי קר' וצ"ל קרא וכן גורס רש"י בב"ב מההיא דקרא, וכן בב"ב בדפ' פיז' וויניצ' ובסיליא ברש"י ותוספו' מהאי דקראי אבל נראה שט"ם הוא וצ"ל מהאי דקירא וכ"ה בב"נ ובכ"י קידושי' עיי' ד"ס לברכו' שם ויפה דקדק בעל ד"ס כי מתוך פירש"י ד"ה והאידנא מוכח שהיתה גירסתו דשניוה פרסאי מאיהי דקירא והשאר לי' וכן לי' בערוך. — וכגי' רבינו מהאי דקירא אי' ג"כ בכ"י ש"ס ב"ב וכ"ה בנמוקי יוסף ובכ"י ר' מאיהי דקירא ובכ"י א"פ מהוא (מההיא) דקירה, ובכ"י פ' מאיהא דקירירא עיי' ד"ס ב"ב צד נ"ב: וע' דרוקרת] — (א"ב אולי נקרא שם הנהר דקר אחר שעל ידי דקירה וחפירה נעתק אל מקום אחר). *[אחי"ה דוחק גדול הוא וכנראה מאמר והאידנא דשניוה פרסאי וכו' הטעה את ר"ב לפרש כן ולא ידעתי למה לא פירש לכל הפחות כרש"י בקידושין ובב"ב כי שם עיר או מחוז היה על נהר פרת. ובענין עיר הנ"ל עוד עיי"ע ידקרת ומ"ש] —

☜ דִקֶר (דִקוּר לדעת ר"ב סל ותהיה המלה אז כמו דיקולא מה שנארג מעלי דקלים כגון סל וכדומה אבל עיי' בפנים). מסכת ב"מ פ' השוכר (פ"ד.) דרב פפא גופיה כי דקורי דהרפניא, כן גרסינן ופרש"י סלים שעושים בהרפניא. ונ"ל שבעל הערוך גרס דקולי דהרפניא ולכן לא הביא ערך זה. ופי' דקל סל וקלת). *[אחי"ה יש לתפוס פי' דר"ב כי בעת שכתב ערך זה רקד על ערך רקד בתרא כי שם גי' הערוך בב"מ שם ובשבת קכ"ז. כרקודי דהרפנאי ועל זה כתב ר"ב בנוסח' כתוב דקורי עיי"ע דקר עכ"ל. ואיך סותר דברי עצמו וכתב כאן שבעל הערוך גרס דיקולי דהרפניא, וכבר עמד על זה בעל הפשב"ע לווכח עם ר"ב. והנה גי' רבינו היותר מפוארה ופי' רבינו רקודי כַדות וצ"ל כדים (וכ"ה בכ"י עיקרי התלמוד לר' אברהם זכות ע' רקד בשם רבינו) וכ"ה באמת בל"ע راقود כד גדול מזופת בתוכו. ובשבת קכ"ז. פירש"י יפה בדקורי (וגי' רש"י כי דקורי וכ"ה בב"מ פ"ד.) דהרפניא בכדין של הרפניא, אבל מה שפי' בב"מ סלים (וכן הבינו התוספות חולי' ריש ע"ב דקוריא עיי"ע דקר ב') צ"ע ומצוה ליישבו. ואם נפרש דקורא

בענין סל אז אחת היא עם דיקולא (עיי"ע דקל א') פי' סל נארג מעלי דקלים ובאמת כ"י א"פ גורס ביומ' ע"ח רע"ב במקום דיקולי: דיקורי —. ומה שנוגע לתכונת מקום הרפניא עיי"ע ומ"ש בס"ד] —

דִקְרַטֵים (לפע"ד מל"י δικρατής doppelgewaltig, doppelmächtig) בב"ר פ"כ (ריש פי"ט) תני בשם ר"מ לפי גדולתו של נחש היתה מפלתו ערום מכל ארור מכל, ר' אושעיה רבה אומר דיקרטים היה עומד כקנה ורגלים היו לו —. (א"ב פי' דיקרטים בל"י בעל שתי רגלים ובל"ר דירקטוס זקוף ישר ועומד). *[אחי"ה אמת כן הענין בל"ר directus אבל ל"י דיקרטים בהוראת בעל שתי רגלים לא מצאתי בכל אוצרי מלין יוניות אבל זה לא עצר את רמ"ל מלהעתיק תיבה זרה באותיות יוניות ולהעתיקה בלא"ש zweifüssig וגם לעווי ובעל ההשגה שלו: הח' פליישער נדחקו בזה. ולדעתי דבר ברור הוא שפתרון מלה זרה זאת מל"י הרשומה וענינה מי שיש לו פי שנים ממשלה כח וגבורה ור' אושעיה רבה סובב והולך למדרש שבסמוך: לפי גדולתו של נחש וכו', ועל זה הוסיף לומר דיקרטים היה כלומ' פי שנים היה לו מגדולה וגבורה ועוד היה עומד כקנה ועוד רגלים היו לו. וראיה שאין תשובה עליה היא מב"ר פ"כ שאמרו ר' אסי ור' הושעיה.. א"ל הקב"ה (לנחש) אני עשיתיך מלך על הבהמה ועל החיה ואתה לא בקשת אני עשיתיך שתהא מהלך קוממיות כאדם ואתה לא בקשת וכו'. הרי שר' הושעיה שונה כאן בעצמו כל מה שהובא בב"ר י"ט במלות שונות כי הדבור מלך על הבהמה ועל החיה מסכים עם הדבור דיקרטים כלומ' ממשלה מכופלת ר"ל על הבהמה ועל החיה, והדבור שתהא מהלך קוממיות כאדם מסכים עם הדבור: היה עומד בקנה ורגלים היו לו, ויותר טוב להגיה היה עומד כקנה ורגלים היו לו וכ"ה באמת בילק' בראשית רמז כ"ה רק שם בקומה, ועוד שם הג' דיקרסוס ונ"ב ממונה וגי' מוטעת היא ופי' לא יתכן. ובכ"י מינכען חסר בב"ר מלת דיקרטים וא' בתמורתו: זקוף היה עומד כקנה וכו', וזה כפי' ל"ר הנ"ל עיי' פערלעס צור רביני' שפראכקונדע י"ב] —

1 דִקְרַן (= דוּקְרָנִין לפע"ד הורכב מן דו בל"י שנים ומן קרן בל"מ וכן בל"ע قرن קוי הזוהר היוצאים מאילת השחר וא"כ דוּקְרָנִין zwei Strahlen des Frühleuchtens) בב"ר פ' נ"א (לפנינו פ"נ [1]) כמין תרין דקרנין סלקין ומנהרין לעלמא מלשון כי קרן עור פניו (שמות ל"ד, כ"ט). *[אחי"ה בנו"ג בב"ר כמין תרתין קרנין דנהירא סלקין ממדינחא ומנהרין לעלמא. וכגי' רבינו אי' בירו' יומ' פ"ג ד"מ ע"ב כמין תרין דקרנין דנהור דסלקין מן מדינחא ומנהרין. ובלי ספק צ"ל תרין דוקרנין דנהור וכן מצאתי בירו' ברכו' פ"א ד"ב ע"ג לפי גי' המהרש"ס ובנו"ג שם תרין דקורנין דנהור וכו', ולבי אומ' לי שמתחלה היה כתוב רק כמין דוקרנין דנהור ואיזה כותב הגיה בגליון פתרון דו היינו תרין ואח"כ בא מגליון לפנים. ועצם הוראת קרן על קוי הזהר היוצאים מהשמש נמצא כבר בל"מ בחבקוק ג', ד', קרנַיִם מידו לו על כן תפס המדרש וירו' לשון שנים דוקרנין פי' תרין קרנין דשמש. ובל"ע נשתמשין במלה זו לקרני אילת השחר הנקרא غزال פי' אילה ואילת השחר עיי"ע אילה ועוד ארזלא ב'. וכן במקומות הנ"ל נאמר דבור דוקרנין מאילת השחר שבקעה אורה עיי' הדוגמאות בע' אילה ובע' פצע ובילק' תהלי' כ"ב רמז תרפ"ה. ובעל כ"כ היה פותר המלה מע' הבא אח"ז ולעווי כולל מקומות הנ"ל עם המקומות הבאים בע' אח"ז. ובלי נכון הוא] —

2 דִקְרַן (= דוּקְרַנִין בל"י δίκρανον zweispitzig, Spitzpfahl) במנחות בר"ג דשתי הלחם (מנחות צ"ה.) ד' סניפין של זהב היו שם מפוצלין מראשיהן כמין דקרנין היו שסומכין בהן את הלחם. "פי' כעין קנים המתפרדין מלמעלה". *[אחי"ה סמנתי הפי' מפני שהועתק מלה במלה מפי' רגמ"ה למנחות בכ"י קובץ אנגייליק' צד ל"ח ע"א. ושם גם הגי' הנכונה דוקרנין וכן צ"ל גם בערוך ולא דקרנין כדאי' גם בנוסחאותנו במנחות צ"ה. ולעווי כתב כי התיבות: כמין דקרנין לי' בנוסחאותנו וטעות גמורה היא ויצאה לו יען שנגרר אחר ציוני הערוך ושם בטעות נסמן במ"מ דף צ"ו. ושם באמת לי' שתי מלות וכן לי' בפי' רגמ"ה כ"י (בקובץ כ"י אנגייליק' דף מ"ל ע"ב) וכן לא הביאו רבינו בע' סנף ובע' פצל, וכן לא הביאו הילק' ויקר' דף קפ"ט ע"ג בסדר אמור רמז תרנ"ו. ובלי ספק שייכין לערך דכאן מה שהביא רבינו בע' דקר א' מסוכ' י"ג, קנים

[1] וגי' נ"א לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב אבל בדפ"ע בט"ס כ"א.

הדוקרין, קנים הדוקרנין ופתרונו לפי זה קנים המפוצלין בראשיהן כעין מזלג. וכן ענין המלה בירו' סוכ' פ"א דנ"ב, שהבאתי בע' דקר א' ע"ש, וזה מה שאי' בירו' עירובין פ"א די"ט ע"ג תיפתר כשעשויין כמין דקרן ויותר טוב בירו' כלאים פ"ד דכ"ט ע"ב כמין דוקרן פי' כמין עץ מפוצל על כן אינו מונח לא מן הצד ולא מלמעלן. אמור מעתה שגי' ירו' בסוכ' פ"א דנ"ב. כמין דקרים ט"ס הוא וממנו אין ללמוד להביא ראיה לפירש"י כמו שרציתי בע' דקר א' בהשקפה ראשונה, כי דקרים אינו מלשון דקר כי אם ט"ס תחת דוקרן היחיד מן דוקרנין שאי' שם, וכן הענין קנה ודוקרן בירו' עירובי' פ"א די"ח ע"ג. ורז"ל עשו מלת דוקרנין לשם כולל להורות בו כל עץ מפוצל לכן לא חשו לקשר עם המלה גם מספר ארבעה כדאי' בירו' סוכ' רפ"א דנ"א ע"ג הביא ארבעה דוקרנין וסיכך על גביהן וכו'] — (א"ב פי' בל"י מזלג בעל שני שינים ועץ מפוצל לשנים ושני ערכים אלו אחד הם)[1].

☞ דוּקְרִין (לפע"ד מל"ע دقران פי' עצים קטנים אשר בהם סומכים את הגפן Stütz = Hölzer für den Weinstock ור"ב פי' בע"א) ויק"ר פ' יין ושכר אל תשת (פי"ב) הדא גופנא מסתמכא בכמה קני ובכמה דוקרין, פי' בל"י קורה קטנה. *[אחי"ה נ"ל שר"ב תקן במקום דוקרין: דוקדין בדל"ת וכיון על ל"י δοκίδιον פי' קורה קטנה kleiner Balken (מן δοκίς עיי"ע דקא) ולא הוצרכנו לזה כי המלה מל"ע הרשומה נגזרה בטעם האמור. וכנ"ה עוד הפעם בירו' שביעית פ"ב דל"ג רע"ד מפורש מעשנין דמשנה (ב' דשביעי' פ"ב) מכוונין מצדדין מכוונין לה מצדדין חברייא אמרי עושה לה דיקרן וצ"ל דוקרן פי' מכוונין ומחזקין מכל צד את הגפנים וחברייא אמרי סומכין אותם על ידי עצים כדי שיוכלו הגפנים להשען בהם. והמפרשים בארו בענין אחר ופי' ראשון דירו' שם הובא ומפורש בע' זבל. וכ"כ פותר הציון מויק"ר מערך הקודם לזה וכן הה' לעווי] —

* דהרין בלילה בשמ"ר פמ"ז נ"ל שצ"ל דְּקְדִין עיי"ע אימתי ומ"ש בח"א, קט"ז:

דר (= דַּיֵּיר לדעת רבינו מלשון דִּיר פי' מזבל ע"י דיר היינו גדרות צאן ולפע"ד ממש ל"ע نار düngen מזַבֵּל מהשם نيار نيرة, זבל Dünger) במאימתי פ"ג בשביעית (מ"ד) המדייר את שדהו עושה סהר בית סאתים[2]. פי' מדייר שמכנים כל בהמות לשדה אחת כדי שתזדבל שיוציאו זבל ומזבלין השדה, כמו דיר של בהמה. וכר"ג דפ' מי שהפך (מ"ק י"ב ע"א) ת"ר אין מדיירין שדה בחולו של מועד[3]. ובגמ' (ושורה) [צ"ל ושולה] פשתנו בפ' מי שהפך (מ"ק י"ג.)[4], וכפ' השולח גט בגמ' המוכר עבדו (גיטין מ"ד רע"ב), ובבכורו' בפ' כל פסולי המוקדשין בגמ' הצורם (ל"ד:) א"ל תנינא בפ"ד דשביעית (מ"ב) שדה שנתקווצה בשביעית תזרע למוצאי שביעית נטייבה או נדיירה לא תזרע למוצאי שביעית[5]. ובפ"ב דעירובין (מ"ג דף י"ח.) דיר או סהר. ובפ' הגוזל (עצים) [צ"ל ומאכיל] בגמ' אין פורטין (ב"ק קי"ג סע"ב) אמר רב הני דמדיירי דירי בתוך התחום אסור ליקח מהם. פי' הצאן שנכנסין לדיר בתוך התחום אסור לקנות מבעלי הדיר הזבל מ"ט דערבן בהמות של מדינה בדיר וכגון גזל הוא זה הזבל. *[אחי"ה בגו"ג ואמר רבא הני דדיירי דרי בתוך התחום וכו' מ"ט משום דמיערבא חיותא דמתא בהדיהו, ובדפ"ר אי' אמר רב הני דמדרי דירי וכו', וגי' דפ' וויניצי' דלעיל עדיפה כי דמְדַיְּירֵי הוא הפַעֵל, וכה"ג ברמ"ה הני רועין דמדיירי דיירי בשבת וכו' הובא בשטמ"ק לב"ק. ושם הובא ג"כ פי' דר"ח וכ"ה בחי' הרשב"א לב"ק שפי' שם בשם הראב"ד ור"ח בלוקח כל הזבל שבדיר ויש בתוכו זבלי בהמות של ישראל ע"כ וזה קרוב לפי' דרבינו, ורש"י פי' בע"א וכבר השיג עליו הרשב"א שם ובשטמ"ק שם, אבל בענין דיר של בהמה מסכים רש"י בעירובי' י"ח רע"א ד"ה אבל עם פי' הערוך. ובשיטה זו הלך גם רע"ב בעירובי' פ"ב מ"ג שפי' דיר: של בהמות שעושין בשדות היום כאן ולמחר כאן כדי לזבלה בגללי

---

[1]) וכונת ר"ב על המלה יוני' הרשומ' אבל במ"ש ששני ערכים אחד הם לא צדקו דבריו כשהוכחתי. וסומכוס העתיק כילפות תהלי' ע"ג, ו' על ידי δίκρανον. [2]) וכ"ה בתוספ' שביעית ספ"ב ובירו' בגמ' שאביא למטה בסמוך אבל במשני' דירו' וכן במשניות וכן בנו"ג לבית ס'. [3]) וכה"ג בע' נער ד' ושם הביא בזו הגי' גם תוספתי' דשביעי' פ"ב וכה"ג ברי"ף ורא"ש ובר"צ גיאת הנ"ל ובמ"מ פ"ח מהלכ' יו"ט הלי"א אבל בנו"ג אין מדיירין לא בשבתות ולא ביו"ט ולא בחוש"מ וכ"ה בתוספ' שביעי' ספ"ב אבל בכ"י מ' הגי' כגי' רבינו. ובע' נער ד' הובא גם חצי מאמר האחרון ושם מפורש. [4]) וציון הסוגיא אי' רק בדפ"ר. [5]) בירו' שביעי' פ"ג דל"ד ע"ג הגי' ניטייבה או שנידיירה, ובמשני דירו' פ"ד מ"ב שניטייבה או שנדיירה ובג'יטין ובמ"ק נטייבה או נדיירה ובבכורו' ניטייבה נִידַּיְירָה והוא נתפעל, אבל בכ"י רגמ"ה לבכורו' (בקובץ כ"י אנגיילִיקי' דף צ"ח.) אי' בפיעל: מטייבה שניזדבלה בשביעית או מדיירה: שהביא שם בהמות לזבלה בשביעית ע"כ.

בהמה ע"כ. ובפי' המיוחס לרש"י במ"ק י"ב. ד"ה מדייר מפורש ממש כבערוך. וכן מוכח מרי"ץ גיאת הלכו' הו"ה עמוד י"ט. ולכאורה יש להביא ראיה לשיטה זו מירו' שביעי' פ"ג דל"ד ע"ג א"ר יונה כיני מתנית' הרוצה להעמיד צאן בתוך שדהו עושה סהר בית סאתים ע"כ הרי ירו' מפרש המדייר את שדהו ע"י העמדת צאן בתוך שדהו עיי' ג"כ ר"ש לשביעי' פ"ג מ"ד שהביא ומפרש את הירו'. והרמב"ם שם פי' המדייר את שדהו שיתן בה דיר עד שתזדבל וכו' ונראה שכונתו ג"כ לדיר בהמות ובפי"מ לעירובי' פ"ב מ"א מפרש דיר בזה"ל מקום יאספו שם הצאן. פי' סהר עיי' ערכו ושם תמצא שינוי הנוסחאות] —

דָּר (הפעל דּוּר מל"מ (ת ל' פ"ד, י"א) כמו גּוּר ענין שכונ' וכן דַיַּר בפַעל בל"ס ובל"ע دار בבנין שמיני متدير והתואר דַּיּוָּרָא כמו דַּיָּר בל"ס דַּיָּרָא (Be = Einwohner דיורין בעליונה בפ"ק דסוכ' (מ"ב דף ט':), תשבו כעין תדורו (שם כ"ו. כ"ז. כ"ח: ערכין ג':). *[אחי"ה והפעל ב ק ל נמצא עוד ברכו' ח': לעולם ידור אדם במקום רבו. שבת ס"ג סע"א אם עם הארץ חסיד הוא אל תדור בשכונתו, כ"ה לנכון במנו"ה סי' רע"ד וכ"ה בהמאירי ובכ"י מ' וא"פ, ובנו"ג הוא חסיד. פסחי' קי"ב. ואל תדור בעיר שראשה ת"ח. כ"ה ברשב"ם ובדפו' הישני' ובע"י הראשון ובמנו"ה נר ג' כלל ד' ח"ז פ"א, ובנו"ג שראשיה תלמידי חכמים. פסחי' שם רע"ב אל תדור בשכנציב וכו', ושם קי"ג רע"א אל תדור בעיר דריש מתא אסיא, ובכ"י מ' במתא דרישא אסיא ועיי"ע אסי. כתובו' ק"י סע"ב לעולם ידור אדם בא"י וכו', ואל ידור בחו"ל וכו' שכל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה וכל שאינו דר בארץ וכו' ע"ש היטב ושם קי"א. כל הדר בבבל כאילו דר בא"י וכו' עיי"ע עסה. כתובי' ע"ב. ע"ז. פ"ו: אין אדם דר עם נחש בכפיפה עיי"ע כפפה. ב"ק כ"א רע"א הדר בחצר חברו שלא מדעתו וכו', סנהדר' י"ז סע"ב עיר שאין בה י' דברים הללו אין ת"ח רשאי לדור בתוכה. אבות פ"ו איני דר אלא במקום תורה. בפַעל סוכ' מ"ד: כדו הויתי דיירי (רש"י גרס דאיר) בארעא הדא מ' שנין וכו'. תעני' כ"ד רע"א דיירנא בקוסטא דחיקא דלית ביה חמרא וכו'. ב"מ קי"ז. הנהו בי תרי דהוו דיירי וכו'. יבמות נ"ב. חתנא דדאיר בבי חמוה דדאיר אין דחליף לא וכו'. והתואר דַּיּוּר, דַּיּוָּרָא פי' תושב וכנ"ה חוץ מסוכי הנ"ל. עוד שם י'. מאי אין דיורין אילימא דיורין ממש אטו דיורין קא גרמי אלא לאו מאי אין דיורין כל שאינה ראויה לדירה, ובירו' סוכ' פ"א דנ"ב: אי' מה דיורין ממש או אפי' ראויה לדיורין וכו', ירו' מכות ספ"ב דל"א ע"ד נתמעטו דיוריהן מביאין אחרים תחתיהן. איכ"ר פ' פרשה בנה לו פלטין והושיב בהן דיורין אלמים וכו' הושיב בהן דיורין פקחין וכן הביא הילק' תהלים צ"ג רמז תתמ"ח בשם ב"ר רפ"ה אבל בנו"ג בב"ר שם והושיב בתוכה אלמים וצ"ל דיורין אלמים כמו שאי' בסמוך דיורין פקחין. סנהד' ק"ט. הנך דיורי, ותעני' כ"א. הנך דַּיּוָּרָאֵי פי' הדרים בכפרים. והיחיד נמצא בירו' מעשרות פ"ג ד"נ רע"ד בשני שותפין לא בשני דיורין מה בין שותף מה בין דיור כשם שהשותף ממחה כך הדיור ממחה א"ר יונה בבעל הבית ודיורו היא מתניתא בע"ה ממחה ע"י דיור ואין דייר ממחה ע"י בע"ה וכו'. ירו' עירובי' פ"ו דכ"ג ע"ד וירו' גיטין פ"ה דמ"ז סע"ב מערבין בבית ישן א"ר אבון בדיור ישן הוא מתניתא. ועוד תואר השם דַּיָּר, דַּיָּרָא עיי"ע למעלה אחר ע' דיקוריון. והשֵם דִּיר דִּירָא, דִּירָה, דַּיְרָא. ב"ק פ"ו מ"א הכונס צאן לדיר. עירובי' י"ח. כ"ב. דיר וסוהר עיי"ע דר א', ירו' עירובי' רפ"ד דכ"א ע"ד נתנו באמצע הדיר היה הדיר חציו בתוך התחום וכו'. והקבוץ דירים נדרי' י': י"ג. עיי"ע אמר א', אש א'. ירו' ר"ה פ"א דנ"ז: כהדין דירין עיי"ע בן מרון —. ובל' נקבה: פסיקת' רבתי פט"ו והלא אינו יפה אלא מִדִּירוֹת והוא נוה הצאן. ונוה האדם נקרא דירה וכ"ה בל"פ ديرة ובל"ע دارة ברכו' נ"ז: ג' מרחיבין דעתו של אדם דירה נאה אשה נאה וכלים נאים. שבת כ"ג: זוכה לדירה נאה. פסחי' קי"ד רע"א פחות ממכילך וממשיך ותוסף על דירתך. סנהד' ל"ח. שלא יראה אדם דירה נאה ואשה נאה ויאמר שלי היא. שם צ"ד: אחריב דירה של מטה ואח"כ דירה של מעלה. ועיי' עוד הציונים בע' בי דיירא, בית דירה. והקבוץ ב"ב ס"ז. דִּירָתָא. בא"כ פ' העיר דִּירָאתא. וענין דַּיְרָא מלון סנהד' ק"ט. כי מטא לההוא דיירא, ובתעני' כ"א. אזל ובת בההוא דירא בליליא וכו', כי אתו ביתו בההוא דיורא וכו' נראה שצ"ל בשני המקומות דיירא ועיי' ערך הבא אחר זה ציון מר"ה ט': בפירש"י שהובא אבל בכ"י מ' ג"כ דיורא ובדפ' פיז' דורא (ועיי"ע דר ה' ושם אוסיף כהנה רבות) ונ"ל להגיה דרא והוא כמו דירא וכן אי' הקבוץ בירו' עירובי' פ"א די"ח ע"ד ופ"ו דכ"ג ע"ד דָּרַיָּא דארעא דישראל. וממנו השם מָדוֹר Wohnung נדה ל"א רע"א ג' חדשים ראשונים ולד דר במדור התחתון, אמצעים ולד דר במדור האמצעי אחרונים ולד דר במדור העליון. ומהרקיע: בר"ה כ"ד: מדור העליון . . מדור התחתון] —

דַּר (= דָּאר מל' צינד ומל"פ עיי' בסוה הערך ופי' קבל ונשא erhalten ובשאילה נשא tragen) בס"ג דפ' במה אשה (ס"ו סע"ב) [וכי חזו] שושמנא גמלא דדרי מידי . . . ולחתמיה [ב]שיתין גושפנקי ולידיריה [1]). ובפ' בני העיר בגמ' וחכ"א מוכרין (מגילה כ"ח.) אי דריית במתך דרי [2]). ובפ' כל הצלמין בגמ' ר' יוסי אומ' שוחק (ע"ז מ"ד.) ומשקלה ככר זהב (ש"ב י"ב, ל') היכי מצי מנח ליה אמר רב יהודה אמר רב ראויה לינח על ראש דוד ר' יוסי בר ר' חנינא אמר אבן שואבת היתה בה דהות דריא [3]) ליה ר' אליעזר [4]) אומ' אבן יקרה היתה בה ששוה ככר זהב. ובפ' המוכר פירות לחברו בגמ' מרתף (ב"ב צ"ו: וכ"ה בשבת ע"ז. ועירובי' כ"ט:) כל חמרא דלא דרי [5]) על חד תלתא מיא לאו חמרא הוא. בפ' (השולח גט [צ"ל האומר] בגמ' בראשונה היו אומרי' (גיטין ס"ו רע"א) [6]) דרא ר' אבינא לסילתיה ואזל לגבי דרב הונא רביה. ובר"ג דפ' כל הבשר (חולין ק"ה:) שקולאי דדרו חביתא [7]). ובפ"ק דר"ה בגמ' וליובלות (ר"ה ט':) ובספרא (פרשת בהר פרק ב' פרשי ב') [8]) דכ"ע דרור (ויקר' כ"ה, י') לשון חירות מאי לשון דרור אמר רבי יהודה כי מדואר דריא ומוביל סחורתא בכל מדינתא. פי' כשירוץ הסַּבָּל כשנושא הסחורה ומוליך הסחורה בכל מדינה לסחור ודומה למדואר [נ"ל להגיה לבי דואר] שהוא ענין ריצה. זה שבפ' שני דיומ' בגמ' מה הן מוציאין (יומ' כ"ג.) מאי פקיעה מדוורתא היא הרצועה שמשנת האדם. ובס"ג דפ' החובל (ב"ק צ"ב רע"ב) ובפ' המקבל בגמ' המקבל שדה מחברו לזרעה חיטין (ב"מ ק"ז:) שיתין רהוטי רהטין ולא דוורוה לגברא דמצפרא כרך. ובספרים כתוב ולא אמטו. ובפ' הגאונים כתוב ולא דוורוה.

*[אחי"ה ודע כי בנו"ג בר"ה ט': דכ"ע דרור לשון חירות מאי משמע דתניא אין דרור אלא לשון חירות א"ר יהודה מה לשון דרור כמדייר בי דיירא אבל בכ"י מ' ובילק' לי' מן מאי משמע וכו' עד מה לשון דרור והדבר ברור כי גם לפני רבינו לא היתה וכן לי' בספרא שם כי שם אי' ממש כהעתקת רבינו וזה נעלם מעיני בעל ד"ס לר"ה צד ח': אות פ' יען שלא ראה בכאן הוצאת הערוך דפוס ראשון שרק שם הובא הציון מספרא. וגי' כ"י ב' מינכען דמדיירי בדיירא וצ"ל כמדיירי דיירא, ובכ"י ל"ד ובילק' כ"י כמדייר בי דירא וצ"ל כמדייר בי דיירא וזהו כגי' שלפנינו וברש"י שפי' מי שהוא ברשותו לגור בכל מלון שירצה ע"כ וזה מענין דיירא שהובא בסוף ערך הקודם לזה. אבל בכ"י א"פ אי' כי מדור בי דריא וזה קרוב לגי' רבינו. ונראה שכן היתה גירסתו גם בספרא אבל בנו"ג בספרא דפ' ווינציי מדבר באידרא ובילק בהר הנ"ל בשם ספרא מדייר בו דיירא כאידרי ותיבת כאידרי ודאי מיותרת ונראה ששתי נוסחאות נתערבו בילק'. וגי' רבינו היותר טובה כי מְדַוַּאר דריא או יותר טוב דירא הוא ממש ל"ע פי' מי שהולך בעגול סחור ונגזר מפעל دار, دور ringsumhergehen והשם دائرة היקף Kreis ולזה כיון גם רבינו בפירושו רק הוא גוזר אומר מדואר מפעל דר, דרי פי' נשא, אולם מהוספתו ודומה למדואר נכר שסוף דברו אמת ובלתי ספק קולמסו של רבינו היה כתב: ודומה לבי דואר עיי"ע דוור שפי' נושא אגרת שסובב והולך, וסופרים מתחכמים הגיהו למדואר בראותם שרבינו מציין תיכף מיומ' כ"ג. מלת מדוורתא. ומושג מדוורתא בענין רצועה פתר רבינו ג"כ מפעל דוור ר"ל רצועה שרצה ומשגת את האדם (ועיי' עוד ע' מטרקא וע' פקע ג') וכדי לחזק גזרת המלה הביא בסוף מב"ק וב"מ ולא דוורוה פי' לא רצו ולא השיגוהו וכתמורתו בנוסחאותנו ולא מטו וכ"ה בילק' ישעי' רמז של"א אבל בילק' משפטי' רמז שנ"ט חסרה המלה וגי' הספרים שהיו גם לפני רבינו אמטו והוא בעצמו אחר פי' הגאונים

---

[1]) גי' שושמנא כדאי' בנכון בדפ"ר ולא שושמניא כבדפ' ווינציי אי' עוד בע' שושמן, וכ"ה נכון כי כן נקראה נמלה בל"ס, אבל בנו"ג בשבת שומשמנא, ובכ"י ו"ה, ל"ד וה"ב בערוך דכאן שומשנא וגם זה האחרון נכון כי בל"ע נקראה נמלה אדומה سمسم ועיי"ע שושמן. וגי' ולידייריה אי' בנכון בדפ' פיז' עיי' ד"ס שבת צד ע"א: ובנו"ג ולידריה. בשיתין גושפנקי צ"ל וכ"ה בע' גשפנק. [2]) כ"ה לנכון בדפ' פיז' ווינציי אבל בדפ"ר בט"ס בתיבה אחת אידריית ובנו"ג אי רגילת דדרית במאתיך דרי ובמנו"ה סי' רל"ה אי רגילת דדארית במתך דרי. ובמגילי שם אי' עוד המלה: רב הונא דרי מרא אכתפיה אתא וכו' וקא דרי מיניה וגי' רש"י וקא שקיל מיניה וכ"ה בכ"י מ' ובכ"י א"פ וילק' כ"י עיי' ד"ס מגיל' צד ע"א: [3]) וכה"ג ברש"י, ובנו"ג דרא, ובפי' ר"ח כ"י לע"ז (בקובץ כ"י אנגיילינקי דף כ"ח.) אי' דרי. [4]) בנו"ג ר' אלעזר וכ"ה בפי' ר"ח כ"י שם. [5]) וכ"ה בשבת ועירובי' אבל בב"ב דארי. [6]) ויפה הגיה כן כבר בעל סדר הדורות ע' אבינא צד י"ז. [7]) ובנו"ג שקולאי דהוו דרו חביתא דחמרא וכצ"ל בערוך וכ"ה באמת בע' שקל ג' ושם לא פי' רבינו וראיתי בפי' כ"י רגמ"ה לחולין (בקובץ כ"י אנגיילינקי דף שכ"ב.) שפי' וז"ל: בני אדם שנושאין משואות ע"כ וכן כתב רש"י נושאי משאות בשכר. [8]) והובא בילק' בהר ס' רמז תרנ"ט. וציון מספרא אי' רק בדפ"ר.

נגרר. ודע כי גי'; ובפי' הגאונים אי' לנכון בכ"י ו"ו אבל בדפ"ע אי' בט"ס בפי' הגאון ובכ"י ה"ב חסר כל הסיום, ומזה דן בעל ספר הגיון שלמה צד י"ד שזו הגהה אחת הבאה לעורר על שינוי הנוסחא דידן לנוסחת הערוך, והגאון היינו ר"נ בע"ה ז"ל ע"כ; ואם גם דוגמא כזו מצאתי בערך אדק ע"ש בכל זאת בערך דכאן אינני מסכים עם השערה זו יען שכ"י ערוך ו"ו אשר הוא מוקדם הרבה בכתיבה מזמן כ"י ה"ב יש בו ג"כ הסיום הנ"ל ובגי' הנכונה: הגאונים. וכן הביא הגי' דוורוה הרב בעל כ"כ בע' דרה מב"ק י"ב צ"ל צ"ב עם השינוי אמטו וא"כ נראה בעליל שגם לפניו היה כתוב כן בערוך. — ודע כי מלת דוורוה עיקר מקומו בע' דוור כמו שכתבתי שם בפרט שרבינו בעצמו פתרה מענין ריצה והשגה ואין לה שייכות לענין נשא. אבל שייך לכאן מה דאי' בע"ז ס'. האי נכרי דדרי זיקא. ובע' זק ג' הביא רבינו המאמר האחרון דרב אשי ע"ש. וכן ב"מ ק"ה רע"א דרי מהאיך פסידא בהדאי פי' נְשׂוּא אתי חצי ההפסד. כתובו' ס'. קום דרי בריך פי' שאי בניך. בכורות ח' רע"ב דרי כריכא דקניא פי' טול חבילה של קנים. ברכו' ס"א סע"א לא אמרן אלא דלא דרי מידי ואי דרי מידי לית לן בה. ב"ב ק' סע"א כי היכי דדרי טונא דשבשתא עיי"ע טן ד' ופי' כ"י רגמ"ה ממש כפי' הערוך כשאוכיח שם. — הדוגמאו' בע' אדר א' [= אַדְּרִי] לא שייכות לע' זה והח' לעווי לא דק במח"כ שכללם יחד בע' זה. וכן ראיתי שם שפתר המלה דרי מל"ס דרא והעתיקה tragen אבל אני לא מצאתי המלה הסורית בזה הפתרון רק ענינה כמו זרה בל"מ עיי"ע הבא אח"ז. והרבה יגעתי ומצאתי פשר דבר מלשון צינד dar וכן בלש' פרס' חדש' داريدن אצל داشتن פי' קבל ונשא tragen, er-halten והשם דוּרָא פי' משא עיי"ע אחר ע' דור] —

דָר (= דְּרִי בל"ם ובל"ע ذرا , ذر פי' זרה וזרק המוץ ברחת wurfschaufeln) בסוף פ' איזהו נשך בגמ' פוסק עמו (ב"מ ע"ד.) והוא מחוסר מישדא חמה ומיבש ומידש ומידרי [1]). ובהגדה דהשוכר את הפועלין (ב"מ פ"ו.) דלי זיקא דרא לטייעא [2]). בפ' כל הצלמין בגמ' ר' יוסי אמר שוחק (ע"ז מ"ד.) מאי משמע דהאי וישאם דוד (ש"ב ה', כ"א) לישנא דדרויי הוא כדמתרגם רב יוסף תזרם ורוח תשאם (ישעי' מ"א, ט"ז) תדרינון ורוחא טלטלינון. — (א"ב בנו"ג דזרויי ומתרגמינן תזרינון). זרה הלאה (במדבי' י"ז, ב') תרג' ירו' [ב'] דרי להלאה [3]). אשר זרה ברחת ובמזרה (ישעי' ל', כ"ד) תרג' (דידרא) [צ"ל די דרא] בריחתא. ואזרם במזרה (ירמי' ט"ו, ז') תרג' וכמו דְדָרָן במדריא. והוא לש' ישמעאל קורין למזרה מדרא. *[אחי"ה כ"ה בכ"י ה"ב, ובדפ"ר ובדפ' ויניצ' מדרי והוא באמת ל"ע مذرة כלי מזרה אשר זורין בו גרעינים וזרעים. ובכ"י ו"ו חסר הסיום: והוא לש' ישמ' וכו'. — בי דרי בע"ז כ"ח. עיי"ע הבא אח"ז. בענין תרג' של תזרם שהביא רבינו דע כי באמת בתרג' לישעי' שם אי' כגי' רבינו והיא העיקרית. והגרי"ב כתב בגליון הש"ס עיי' ר"ה כ"ב: וצ"ע, וכונתו כי בר"ה שם דרש הש"ס מאי משמע דמשיאין לישנא דיקוד הוא דכתיב וישאם דוד וכו' ובאמת בכל כ"י ש"ס לר"ה לי' כל הדבור וכתב בעל ד"ס לר"ה צד כ"ו. וז"ל וכנראה הוספה מאוחרת היא וכו', ותמהני עליו ועל הגרי"ב שנעלם מעיניהם כי רבינו בערך שא הביא ג"כ הדרוש מר"ה שם והיאך שייך לומר שהוספה מאוחרת היא ומה גם שהתרג' במקומו בש"ב ה', כ"א מתרגם וישאם: ואוקידינון. ולית כאן צ"ע דכמה פעמים גדרש אותו פסוק באופנים שונים] —

דְר (= דוּרָא פי' שורה בל"ם וכן דוּרָא דשִׁנָּא בל"ס שורת שינים ועוד בשר שינים Zahnfleisch אבל עיי' בפנים) בפ' במה אשה (שבת ס"ה.) גרגר מלח לדור שיני, פי' חולי של שינים [4]). פ"א עיקרן של שינים מקום ששתולות

---

[1]) כ"ה לנכון בדפ"ר רק שם בטעות דפוס מי שדה וצ"ל בתיבה אחת מישדא ובשדפ"ע בטעות מישרא ברי"ש. ובנו"ג מחוסר משדא בחמה למיבש ולמידש ומידרא. וכנ"ה שם והא מחוסר מידרא וכו' וכן אי' בב"מ ק"ה. ואדוש ואידרי וברש"י ואדרי: אזרה המוץ ברחת או בנפה. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ה"ב וב"ר וכן מוכח מדפ"ר רק שם בט"ד בתיבה אחת דלזיקא אבל בדפ"ע נשתבש דליקה; ובנו"ג דלייה זעפא ודריה לההוא טעיא. והצדק עם גי' רבינו כי שם מעט קודם אי' אדהכי נשב זיקא וכו' עיי"ע גגד ב'. ובענין מובנן אין נפקא מיניה בין נוסחאותנו ובין גי' רבינו ועיי' פירש"י. [3]) בנו"ג בדרי להאל. [4]) זה עיקר הגי' וכ"ה לנכון בכ"י א"פ לדור שני וברי"ף דפ' קושטי' (לדוד) [צ"ל לדור] שיני וברי"ף שלנו בתיבה אחת לדורשני וכ"ה בכ"י מ' עיי' ד"ס שבת צד ס"ט: ובנו"ג לדורשוני וברש"י בדפ' ישנים לרורשיני וצ"ל לדורשיני ולכל הגי' האלה חוץ מגי' רבינו אין להן פתרון. וכפי' הערוך הראשון אי' גם ברש"י וכונת רבינו ורש"י עולה יפה עם הוראת המלה הסורית הרשומה שפתרון דורא דשנא בשר שעל גבי השינים וכן מצאתי מפורש בפי' ר"ח כ"י לע"ז כ"ח. (קובץ כ"י אנגיליק' דף ט"ז ע"ב) וז"ל דרדיה: בשר שעל גבי השינים עכ"ל ובלי ספק רבינו כיון לזה במה שכתב חולי של שינים וכן נגרר אחר פי' ר"ח כ"י (שם) בע' צפרינא ע"ש.

בפיו [1]. כפ' יוה"כ בגמ' ועוד אמר רב מתיא (יומי פ"ד.), וכפ' אין מעמידין בגמ' מתרפאין מהן (ע"ז כ"ח.) רמי מידי בי ככיה ואתי דמי מדרריה, פי' כשנותן שום דבר בין שינים הגדולים שהן בסוף הלחי דמיקרי ככי יוצא דם משורה של שינים. וקלנהו בנורא אֲמָרא דהדתא ודביק בי דדריך (יומי וע"ז שם ושם). ובהגדה דמגילה (י"ב.) דר וסחרת (אסתר א', ו') רב אמר דרי דרי ושמואל אמר אבן טוב יש בכרכי הים ודורה שמה, פי' דרי דרי שורות שורות של מרגליות [2]. דָרֵי דקמי הקב"ה בגמ' דפ' לולב וערבה (סוכ' מ"ה:), פי' שורה של צדיקים. *[אחי"ה ובענין ודביק בי דדרריך (יומי וע"ז) של ערך הנוכחי החזקנו בגי' דפ"ר וכ"ה בכ"י ה"ב. ובכ"י ו"ו הגי' ואתי דמי מדריא וכו' ודביק בדדריך, וגי' מדריה.. ודביק בי דדריך אי' ג"כ בדפ' פיז' אבל בשדפ"ע אי' בשתי הפעמים בי דרי. וביומ' ובע"ז ג"כ מבי דרי, ובמאמר האחרון אי' ביומ' ואדביק בבי דריה, ובע"ז: ודביק בי דדרי, ובכ"י ר"ח לע"ז דרדיה עיי' בהערה. וזה האחרון חביב וכ"ה בילק' (הובא בד"ס יומי קמ"א:) ושם בבי דרדייה ובכ"י ל"ד ליומ' בבי דרדיך וכ"ה בכ"י מינכען בע"ז ובכ"י א"פ ליומ' בבי דרדי, ובדרי"ף דפ' קושט' וויניצ' ואתא דמא מדרדיה וכ"ה בילק' וכן נראה מכ"י א"פ ועיי' ד"ס שהרבה להביא שאר שִינויי הנוסחאות ובתוכם גם הגי' מדרריה וזהו כגי' רבינו בעל הערוך הנ"ל ועוד שם בד"ס ודביק ביה דרריך וכתב רבינו אליקים בבי דרריה שורה של שינים שיש לו חולי ע"כ וזהו ג"כ גי' ופי' רבינו הנ"ל וכן פירש"י ביומ' ובע"ז דרי, דדרי: שורות השינים, וכן בציון הבא אח"ז ממגיל' וסוכ' שיטת רבינו שהוראת המלה היא: שורה ושם הוא באמת הענין כן אבל ביומ' וע"ז אין אצלי ספק שגי' דרד, והקבוץ דַּרְדַּיָּא העיקרית וכן דרדיך נכון מאוד ושתי המלות הללו מלשון פרסי גזרתן כי درد, دردہ ענינם כאב Schmerz וא"כ שיעור המאמר רמי מידי בי ככיה ואתי דמא מדרדיה פירושו כשנותן כלום לתוך שיניו הגדולות יוצא דם ממקום כאבו, ושיעור ודביק בבי דדרי = דדריך: והדביק (הסם) למקום כאבו. וזה הפשט הֻטבע על אדני חקירת הלשון והאמת. אמור מעתה כי שני ציונים הנ"ל מיומ' וע"ז שייכים לערך דרד. ודו"ק. ועוד ראיתי להעיר שקושית הגרי"ב בהפש"ב בענין סתירת רש"י בשתי סוגיות דיומ' וע"ז שהניח בצ"ע מתיישבת לפע"ד לפי מ"ש בעל ד"ס ביומ' שם אות י' שגי' רש"י ביומ' היתה כגי' כ"י ל"ד ולא גרס מלת בשבתא ע"ש היטב, ובלב נבון תמצא חכמה. ודע עוד כי כגי' רבינו אי' בסנהד' צ"ז: דרא דקמי קב"ה ובכ"י ק' בנכון דרי כגי' רבינו ובעל ד"ס לסנהד' צד קמ"ד: לא העיר עליו ובכ"י מ' לסוכ' (ד"ס צד ע':) דרא קמיה דקב"ה וכ"ה בילק' יחזק' רמז שפ"ד ובנו"ג בסוכ' דרא הוה דקמי קב"ה. — וכנ"ה בקבוץ ברכו' כ"ח רע"א ואהדרו ליה תמני סרי דרי היוורתא ובע' חוור חסרה מלת דרי. ושם ס"ב סע"ב אדמקיפנא אדרי איעול בהא ופירש"י בעוד שאני מקיף כל שורות הבתים הללו וכו' אדרי שורות. וכ"ה במגיל' כ"ט. ב"ק קי"ז סע"א עיי' בסמוך. נדה כ'. תלתא דרי ותלתא טרפן הוין. והיחיד שם: נקוט דרא מציעאה וכו', כתובו' ס' רע"א אזל אותבה בדרא דנשי פירש"י הושיבה בשורה של נשים. חולין י"א רע"א כגון דקיימי דרא דגברי וכו'. שם מ"ז. דקיימא בדרא דאוני, ושם נ"ג סע"א דקיימא בדרא דסיחופיה. ב"ק קי"ז סע"א אותבוה בדרא קמא.. אנחתיה אחורי שבע דרי עד דאותביה בדרא בתרא ועיי' פירש"י. ומזה הענין א"ל ר' אליעזר לר' יאשיה דדריה קידושי' ל"ו: סוט' י"ט. מנחו' ע"א רע"א. (ורבינו פי' בע"א עיי"ע דר ח') כלומ' מי שהיה עִמו מאותה שורה וסדר אחד בישיבה וכ"ה בל"ס בני דרא אנשים מאחוזת רעים. וכן אי' בירו' כתובו' פי"ג דל"ה סע"א כד דמך רב הונא (ריש גלותא) אסקוניה להכא אמרין אין אנן יהבין ליה ניהביה גבי ר' חייה דהוא מן דורהון, כ"ה לנכון בדפ' קראט' אבל בגליון שם הוגה

ולפע"ד גם המדרש שו"ט מזמור כ"ו הבין דורי נסע בישעי' ל"ח, י"ב בענין עור ובשר שעל השינים, שאי' שם באיוב כתיב ואתמלטה בעור שיני ובחזקי' כתיב דורי נסע ונגלה. וא"כ דרש דורי כמו דור שיני. אולם עיי' עוד ע' דור ב' ומ"ש. [1]) כ"ה בכ"י ו"ו, ונראה שלפי פי' זה גוזר אומר דור מלשון דירה מקום שהשינים קבועות ויושבות. ובכ"י ה"ב חסרי' מלת אחר ושם הגי' פי' חולי של שינים עיקר של שינים וכו' ולפי זה אינו אלא פי' אחד אבל לפע"ד בכ"י ה"ב נשמט' כאן בטעות מלת אחר כי פ"א עיקרן וכו' כיון לגי' דררא. עיי' בסמוך הציון ובע' דררא פי' רבינו ג"כ עיקר ור"ב רומז על ערך דכאן. [2]) בנו"ג ודרה שמה ובכ"י מ' ובילק' אסתי' ודירה וצ"ל ודורה וכ"ה בכל כ"י עיי' ד"ס מגילי צד כ"ה. והוא ל"ע דר, דרה פנינים Perle. ורבינו כולל דעת רב ושמואל בפי' אחד כי כונתו במ"ש שורות שורות לבאר דרי דרי ובתיבה של מרגליות סובב למה שאמ' שמואל ודורה שמה. ועיי' ג"כ פירש"י. וכן אי' בירו' סנהד' פ"י דכ"ח. תמן קריין למרגליתא דירה וצ"ל דורה וכ"ה באסת"ר פ' חור: אית אתר דצווחין למרגלית דורא. ועי' זקנים העתיקו דר ע"י λίθος πίννινος Perlenstein וזה מה שאמר שמואל אבן טוב.

בלי נכון דידהון וכן הנוסח בדפ' זיטאמי' ובקרבן העדה ובפני משה ומפרשים דהוא מן בבל ובמח"כ אין נראה ופירושו כמו שכתבתי שהוא ר"ל רב הונא היה משורתו כלומ' מישיבתו של ר' חייא, והראיה הנוכחת על זה כי בבבלי מ"ק כ"ה סע"א בתמורתו הגי' דאוקמתיה לתלמודאֵי ובכ"י מ' הגי' ביותר נכון לכולי תלמודאי, פי' שר' חייה ממנה את רב הונא לראש של תלמידי בני ישיבתו דר' חייה. ויפה פירש"י ליחזק' כ"ד, ה' ד ו ר העצמים: סדר וערך העצמים . . דור לשון עריכה וכן יצנפך צנפה כדור (ישעי' כ"ב) ש ו ר ו ת ה י ק ף גייסות וכן שורה תרג' דרא עכ"ל ועיי' עוד פירושו לקידושין הובא בע' דר ז'. וזה הועיל לנו לבאר מלת דורה שענינה כפר ר"ל מקום מוגדר ומוגבל בהיקף וכן בל"ע دور הקבוץ מן دار או גם دوارة פי' כפר כלומ' מקום כסביבות העיגול, ובזה הענין בב"ב נ"ד: עובדא הוה בדורא דרעואתא ופירשב"ם בפי' שני: "כפר של רועים" והועתק כן מפי' ר ג מ"ה כ"י לב"ב שם, וכן פירש"י בעירובי' ז': וכן בפסחי' מ'. עבד שמואל עובדא בדורא דבי בר חשו: בכפר של אותו האיש. וכן מ ר י ד ו ר א י פסחי' כ"ה: סנהד' ע"ד. יומ' פ"ב: ל פ י ג י' כ"י ערוך בע' מר ב' ופי' שם רבינו שלטון של כפר שלי. וכה"ג בדפוסי' ועיי' מ"ש בע' מר ב'. ומעתה נוכל לקיים גי' דפוס פיזרו וקושט' בתעני' כ"א. בת בההוא דורא ועיי"ע דר א'. ומהמושג של עיגול והיקף נאצל גם דור של ערך הבא אח"ז] —

דֵּר (=דּוּר לפע"ד בל"ע دائر עגול ושפה סביב לדבר (Rand, Rundung כ פ' כ ל כ ל י ע ץ ש נ ח ל ק[1]) פי"ו בכלים (מ"ג) הקנונים הגדולים . . משיעשה שני דורים . . וכף של מאזנים משיעשה דור אחד. "פי' כדאמרינן בכיצד צולין (פסחי' פ"ב.) אי נמי דקא גדיל ששורא ופירושו מן הוצי כמין ו ר ש כ י שהוא ח י ז א ם בלש' ישמעאל והיא חגורה ומתחילין ועושין [הקופות] דרין [דורין]" *[אחי"ה השלמתי על פי פי' רה"ג בסד"ט צד י"ב אשר משם הועתק הפירוש רק שם צריכנו ג"כ לתקן עפ"י הערוך אשר קצת בקיצור הובא בר"ש לכלי' שם בשם הגאון והערוך. בתחלה נקדים קביעת הגי' הנכונה בענין ורשכי שהוא חיזאם ודע כי כ"ה בכ"י ה"ב ונכון הוא עד מאוד ושם אי' בשני ווי"ם וורשכי וכ"ה בכ"י ו"ו כאן ובקצת כ"י בע' ורשכי ע"ש, וגם דפ"ר גרס לנכון ורשכי שהוא חיזם ונשתבש בדפוס פיז' ווניצ' רצ"א ז ו ר ש כ י שהוא חיזם (ובד' וו' אי' חזם) ובכ"י ל"ד בט"ם ודרשכי שהוא חוזה, וכ"ה בכ"י ב"ר. ואם על הראשונים אנו מצטערין ששגו בכתב או בדפוס מה נאמר לר"ב מוספיא שבא להוסיף חטא על פשע לתקן במקום שקלקל כי בדפ' אמש' (ומובן מאליו גם בדפ' פראג בהוצ' רמ"ל) הגי' "ופי' מין הוצי כמין אזור עשב שהוא חום בלש' ישמעאל והיא חגורה" וכו', ע"כ ומן התימה כי לא ידע מע' ורשכי (אף אם שם החטיא ג"כ ר"ב את האמת בענין הוראת המלה) כי זכרון המלה בא כבר בקידושי' י"ג. ובב"מ נ"א. ואיך ערב לבו לשלוח יד בגי' ורשכי או וורשכי להעמיד במקומה תיבות א ז ו ר ע ש ב שאין להן שחר וכל זה רק משיקול הדעת שחשב ר"ב שהיא ח ג ו ר ה שכתב רבינו אבל ברור כשמש בצהרים כי הנכון כגי' כ"י ה"ב ודפ"ר כמין ורשכי שהוא חיזאם בל' ישמעאל והיא חגורה וכו', והנה רבינו פי' מלת דור ע"י ששורא דפסחי' וזה הוסיף לבאר ע"י תיבות זרות ורשכי, חיזאם. ולבי נכון בטוח שמלת ורשכי הוא ל"פ زرشك אזור וחגורה Gürtel ומלת חיזאם ממש בל' ערבי حزام אזור וחגורה וא"כ רבינו יפה פי' מדעת עצמו בלשון עבר ח ג ו ר ה התיבות אשר הוראתן כמו כן בלש' פרסי וערבי, וגם שישורא או יותר טוב כגי' כ"י מ' לפסחי' ש י ר ש ו ר א ענינו חבל כמין חגורה והוא כמו שרשרת = שלשלת עיי"ע גרע ושרשר. ואחרי הדברים והאמת האלה יש בידנו לתקן דברי רה"ג המגומגמים בדפוס וז"ל במקום הנ"ל: דורים פי' כדא' בכיצד צולין אי נמי דקא גדיל שושירא [וצ"ל שישורא] ופירושו מין [צ"ל מן] הוצין כמין ירשכי [וצ"ל ורשכי] שהוא הוא אלדלבא [וצ"ל שהוא חיזם והוא אלכלבא = الكلب פי' הגורה Gurt] ומתחילין ועושין הקופות דורין דורין ע"כ. והר"ש העתיק בקיצור ע"ש. ולפי פי' רבינו האי ורבינו נתן נוכל לפתר מלת דור מל"ע مدارة פי' חגורה. אבל לפע"ד יותר תתכן המלה הערבית הרשומ' בתחלת הערך וכן פי' הרמב"ם לכלי' שם דורים קבוץ דור והוא ה ע ג ו ל אשר ישימו בו הבשר ויאמר שאילו הכלים הגדולים כאשר יתפרו רחב קרקעיתו עוד יגביהו לו ש פ ה שני דורין שהן ב' עגולין וכו'. ועיי' עוד פי' הרא"ש והרע"ב שהלכו בשיטת

---

[1]) כ"ה בדפ"ר.

הרמב"ם. וגם עה"ק שנ"ב מסיים לשון שורה. ונראה שזה מהוספת בעל מחבר של עה"ק כי רבינו לא פי' מה הוא דורים ועצם פירושו מוסב על שישורא יען שמצא כן בפי' רה"ג] —

דַּר (= דַּיֵּיר פַּעֵל מן דאר בל"ע دار עושה עגול והיקף למחיצה (Kreis ziehen als Scheidewand בס"ג דפ' י' יוחסין (קידושי' פ"א.) אביי דייר גולפי רבא דייר קנה. פי' היה עושה' מחיצה דגולפי בינו לבין הנשים רבא בקנים. *[אחי"ה ורש"י פי' דייר לשון דרי דרי (מגילי' י"ב.) שורות שורות. דייר קנה מסדר קנים וכו'. ועיי"ע דר ה' פירושו ביחזק' הנזכר שם] —

דּר (לדעת רבינו כמו דָּרָא בל"א ודור בל"מ וא"כ דְּרָדֵיה מי שיש עמו בדור אחד = בן גיל (Zeit = Altersgenosse בר"ג דפ' היה נוטל את מנחתה (סוטי' י"ט.) ובפ"ק דקידושין בגמ' הסמיכות (קידושי' ל"ו:), ובפ' ר' ישמעאל בגמ' אסורים בחדש (מנחו' ע"א רע"א) א"ל ר' אלעזר לר' יאשיה דדריה לא תיתיב אכרעך עד דמפרשת לה להא מילתא. "פי' בן גילו מכלל שהיה שם זקן [ממנו]". *[אחי"ה סימנתי הפי' שהועתק מלה במלה מפי' רגמ"ה כ"י למנחות (בקובץ כ"י אנגייליקא כ"א.) ושם אי' עוד תיבת ממנו וכצ"ל בדברי רבינו בעל מעתיקו ובשיטת רבינו הלך גם רש"י לקידושי' וסוט' ולמנחו' ע"א. (ובהפשב"ע נסמן בטעות ל"ו): ולולי דעת קדושים רגמ"ה רבינו נתן ורש"י זצ"ל הייתי אומ' פי' אחר והוא כי דדריה פי' משורתו וכבר הטפתי מלתי בזה בע' דר ה' ע"ש. ועתה באתי להוסיף לתת טעם לפירושי כי מאמר הנ"ל שהוא כעין משל לא תיתיב אכרעך וכו', אמרו עוד אמוראים אחרים זה לזה מבלי שהוכרחנו לומר כי הכונה לאפוקי איש זקן ממנו, עיין מנחו' ל"ח: אמר ליה לוי לשמואל אריוך לא תיתיב אכרעך וכו', מכות ג': א"ל שמואל לרב מתנא לא תיתיב וכו', נזיר כ"ד: אמ' שמואל לאבוה בר איהי לא תיתיב וכו', נדרי' נ"ה. עירובי' נ"ד. א"ל והיינו רב יוסף לרבא בריה דרב יוסף בר חמא. זבחי' ק"ה. א"ל רב המנונא לר' זירא לא תיתיב וכו'. ולולי יראתי הייתי אומר דבר חדש בפשט א"ל ר' אלעזר לר' יאשיה דדריה וזהו כי מלת דדריה הוא מערך דריה שפתרונה בל"י וסורי מתנה והיה אפשר כינוי של ר' יאשיה על פי סיפור בירו' סנהד' ספ"ג דכ"א ע"ד שאי' שם כהנא דמך ושבק ירתו לר' יאשיה וקביל ר' לעזר סהדו דלא באפוי וזכי לר' יאשיה. נשמע מזה שבשביל ר' לעזר (והוא ר' אלעזר דבבלי) זכה ר' יאשיה בירושתו דר' כהנא אעפ"י שלא בא ר' יאשיה לבי"ד ואמרינן בירו' שם אדם ששלחו אחריו ג' פעמים ולא בא ר' יהושע בן לוי אמ' מקבלין העדות בלא בעל דין ועבדין ליה גזר דין כהדא כהנא דמך וכו' הרי אעפ"י שלא בא ר' יאשיה וגם לא הוזכר כי שלחו אחרי דר' יאשיה בכל זאת היה ר' לעזר מזכה אותו וזה כאלו בתורת מתנה באה הירושה לר' יאשיה וזה דבר תימה הוא עיי' היטב תוספ' ב"ק קי"ב: ד"ה ושלחו ולכן לבי אומר לי שבני דורו של ר' יאשיה כינוהו בעבור זאת: דדריה כלומ' אשר מתנה באה לידו. ועוד יש להעיר כי מירו' מ"ק פ"א דפ"ב ע"ג נשמע כי דוריי היה שם פרטי דאי' שם יישוע אחוי דדוריי הוה ליה עובדא וכו'] —

דּוֹר (Zeitalter, Geschlecht) אביו יקלל ואת אמו לא יברך (משלי ל', י"א) משום דאביו יקלל ואת אמו לא יברך אל תלשן? (משלי שם י') אלא אפי' דור שאביו יקלל ואת אמו לא יברך אל תלשן מנא לן מהושע בפסחי' בראש גמרא דפ' האשה (פ"ז:[1]). ובב"ר פ' ל"ו (לפנינו ר"פ ל"ה)[2] ויאמר אלקים זאת אות הברית וגו' (בראשית ט' י"ב) אמר ר' יודן לדרת כתיב (שם) פרט לשני דורות לדורו של חזקיהו ולדור אנשי כנסת הגדולה שהן צדיקים ואין צריכין אות ואין מתיראין מן המבול. *[אחי"ה מן שהן צדיקים וכו', הוא מפי' דרבינו. וכנ"ה דור אנוש.. דור המבול.. דור הפלגה עיי' באריכות סנהד' ל"ח: ק"ו: ק"ח. ב"ר פל"ח ועיי"ע גלגל ד' דן א'. דורו של שמד שהש"ר פ' שימני מדר' שוט' מזמ' י"ז, מזמ' כ"ה, פסיקת' ויהי בשלח צד פ"ז. אסת"ר פ' גם ושתי. ילק' תהלים רמז תרע"א ועיי' הרמב"ן וישלח (בראשי' ל"ב, כ"ו). דור של גזרה ילק' תהלים רמז תרס"ז ועיי"ע קולמוס. — שבת ל"ג: בזמן שהצדיקים בדור צדיקים נתפסים על הדור אין צדיקים בדור תינוקות של בית רבן נתפסים על הדור. סנהדר' ק"י: אספו לי חסידי אילו צדיקים שבכל דור ודור. סנהדר' מ"ז: אין דורינו רואה

---

[1]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע בפסחי' בפי' כל שעה וט"ס הוא. וכגי' רבינו אי' בנוסחי' וכן בילק' משלי רמז תתקס"ב אבל בכ"י מ' הגי' שלא בדיוק. [2]) וגי' ל"ו לנכון בכ"י ו"ו וה"ב ודפ"ר וכ"ה בע' חפץ אבל בשדפ"ע כאן ובע' שלח א' בט"ס ל"ז.

אלא לפנים. ערכין י"ז. דור לפי פרנס . . פרנס לפי דור. סוט' מ"ט: סנהד' צ"ז. דור שבן דוד בא וכו', עיין על אגדות אלה מאמרנו אודות משיח תחה"מ ועוה"ב במ"ע דמ"ג כרך כ"א. תקע"ו והלאה ותמצא חפץ. סהנד' צ"ז: הדור יתום וכו'. חגיג' ג': ירו' חגיג' רפ"א דע"ה ע"ד, ירו' סוט' פ"ג די"ט. מכילת' בא פט"ז אין דור יתום שראב"ע שרוי בתוכו. ברכו' כ"ח. אוי לו לדור שאתה פרנסו. שמ"ר פ"מ. ויק"ר פכ"ו הראה למשה דור דור ושופטיו דור דור ומלכיו דור דור וחכמיו דור דור ומנהיגיו וכו', ע"ש חגיג' ה' רע"א עיי"ע דרע ומ"ש. כתובו' י"ז. אי לחד בדרא אי לתרי בדרא. והקבוץ פסחי' צ"ו: פסח דורות. יבמות מ"ט סע"ב ונ' רע"א את מספר ימיך אמלא אלו שני דורות וכו'. ברכו' ל"ה: גיטין פ"א. שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים וכו'. שהש"ר פ' הדודאים בדורות הראשונים אנשי כנ"ה הלל ושמאי ורבן גמלי' הזקן בדורות האחרונים רבי יוחנן ב"ז וכו'. ירו' נדרים ספ"ה דל"ט: היכן הוא קטן שבכם (ר' יוחנן ב"ז) שהוא אב לחכמה ואב לדורות וכו'. ילק' תהלי' רמז תש"ג לספר כל נפלאתך זה הלל שיש בו לשעבר ויש בו לדורות. חולין צ"ג: יבמות ל"ט: אכשור דָּרֵי] —

* דּוֹר (בל"י δόρα עור Fell) איכ"ר פ' רבתי: דור דתבן והגי' הנכונה עיי' בע' אדר ושם הובא גם ל"ע جمع קבוצת דבר מה Menge ואולי זה הוא דור דכאן. ופה יש להעיר כי אולי מדרש שו"ט מזמר כ"ו דרש ד ו ר י נסע מענין ל"י הנ"ל וזה מ"ש באיוב כתיב ואתמלטה ב ע ו ר שני ובחזקיה (ישעי' ל"ח, י"ב) כתיב ד ו ר י נסע נגלה מגיד שאף ע ו ר שיניו נטל. וקצר מלסיים שכן בל"י קורין לעור דורא ועיי' המשביר בצד ע'. ועיי' עוד מה שכתבתי בע' דר ה'.

* דּוֹר הוא ציווי מפעל נָדר עיי"ע.

* דּוֹרָא (Last) ב"ק צ"ב סע"ב אי דלית דורא דלינא וכו', פי' אם תדלה ותגביה המשוי עמי דלינא. דורא משוי כן גרס ופי' רש"י ורבינו בע' דל ב' פי' וגורס בענין אחר ע"ש. וגזרת המלה מל"פ دلو מי שהוא נושא משוי, עיי' לעיל צד קל"ד —. בֵּי דּוֹרא שם מקום עיי"ע.

* דּוּרַיי שם עצם עיי' סוף ע' דר אחרון ומ"ש.

* דּייר בקהל' רבה פ' דברי דייר בינה בפרה אולי הוא מל"ע صور formen מצייר כדי שיעלה בדמיונו והראיה כי לגי' רבינו בע' מלמד: מדיר בינה לפרה והוא אפעל מל"ע נדר نذر פי' הבין והבדיל דבר מתוך דבר ועיי' עוד ע' דרבן.

☞ דֵּיר (כמו בל"ט זֵר Kranz) תרג' זר זהב (שמות כ"ה, י"א; כ"ה, כ"ה) דיר דדהב.

דָּרָא (= דִּירָא לפע"ד מל"פ ذرو ממש כמו كنه והוא כנה Insekt, Milbe ובל"ר ricinus) בצלוחית פ"ט בפרה (מ"ב) הדירא והכנה שבתבואה כשרין מפני שאין בהן ליחה. פי' "תולעת של חטין ומפרשי רבנן דהוא סלמנטון דת"ר (ב"ב צ"א:) ואכלתם מן התבוא' ישן (ויקר' כ"ה, כ"ב) בלא סלמנטון מאי בלא סלמנטון רב נחמן אמר בלא ר צ י נ ת א [ולית הכין הוא אלא סלמנטון] הוא תבואה שנרקבה מלחלוחית הארץ [מרוב יושנה] (וגבי) [צ"ל אלא גבי] משכן אמר (שבת ק"ב: ועיי"ע דרן) קרש שנפלה בו דרנא [וכו']. וכינה פי' תולעת" (וכן בל' ישמעאל קורין לתולעת דרן). *[אחי"ה כל דברי הערוך מלבד הסיום נעתק מפי' רה"ג לסדר"ט צד כ"ט ול'. ודברי הערוך מגומגמים בדפוס והגרי"ב הניח קושיתו בסתירת רבינו בצע"ג אבל לפי תקוני היינו לפי תשלום שהבאתי במסגר תו לא קשה מידי ומלבד תשלום זה קשה סיפא לרישא כי מתחלה אמר תולעת של חטין ואמר ומפרשי רבנן דהוא סלמנטון ואח"כ אמר דהיא תבואה שנרקבה וכו' אבל בפי' רה"ג אי' לנכון ולית הכין הוא וכו' וכצ"ל בערוך ומפי' הר"ש לפרה שם נראה שערך דכאן כבר בקצרה היה מונח לפניו ע"ש —. וגי' רצינתא אי' לנכון בכ"י ל"ד וה"ב וכ"ה בפי' רה"ג רק שם רצינא וצ"ל רצינתא וכ"ה בב"ב שם וכ"ה בע' רצן בדפוסי' ישנים ובכ"י ערוך, אבל בכאן נשתבש בדפוסי' רצעתא. ופי' רצינתא שכתב רבינו בע' רצן "פי' שלא יאכלוה תולעים" הועתק אות באות מפי' רגמ"ה כ"י לב"ב כמו שהעתיק בכאן פי' דירא וכנה מרה"ג. והסיום: וכן בל' ישמעאל וכו' לי' בפי' רה"ג ובאמת לי' בערוך דפ"ר ונראה שיד מבורך הסופר היתה שלטת בערך זה וכ"ה הסיום בכ"י ב"ר אשר הועתק מערוך כ"י מבורך הסופר (עיי' במבוא ובע' אונוס). ובאמת לי' מלה ערבית בהוראה זו כי ענין درن טיט ולכלוך. והרמב"ם פי' דירה וכנה שבתבואה הם העש והתולעת אשר יולדו ב ק מ ח וכו' ע"ש. ולולי מסתפינא הייתי אומר לפי זה כִּי דירא באותיות הפוכות כמו ארדה והוא בל"פ أرضه קמח עיי"ע ארדלג. והרד"ק בשרשים פי' דראון של מקרא (ישעי' ס"ו, כ"ד; דניאל י"ב, ב') על ידי הדרי והכנה שבתבואה וכו' ובפי' ישעי' כתב כמו כן ושם

גורם הדרא והכנה ולפני בעל כ״כ היתה ג׳ מוטעת בדברי רד״ק בשרש דרא על כן הקיף על הרד״ק קושיות. ואם לפי׳ רד״ק נבאר המלה אז תהיה גזרתה מל״ע دري, درء ענין ביזוי ומיאוס. ולעווי נדחק לפרשו מענין דירה וכבר הקדימו בזה הרב החי׳ לעוויַזאהן בתולדות החיות צד ש״ט — ודע כי עוד פי׳ ادرا בל״פ הפסד וחסרון ומום וזה: אדמה מארד (נ״א מארר) בהושענות] —

* 2 דָּרָא (פי׳ בל״ס חצר) עיי״ע דרת[א].

* 3 דָּרָא (בל״י δορύ עץ וכ״ה בל״פ دار Stück Holz) שהש״ר פ׳ כמעט ודרא יקידא יקדת פי׳ שרפת עץ נשרף. ובמ״כ מפורש חצר ואין נלפ״ע. ובאיכ״ר פ׳ ממרום הגי׳ קרתא יקידתא אוקידתא.

* 4 דָּרָא בל״פ تر בל״ע ثرى ובל״י διερός לח (frisch, feucht) אסא דרא כ״ה לפי הגי׳ האמיתית בע׳ אסא ע״ש ועוד עיי״ע חלף ה׳.

דָּרְבָן (פי׳ מלמד הבקר ונגזר מן למד פי׳ מלמד ומנהיג לעשות angewöhnen, anhalten וכן דרבן מל״ע درب (üben, abrichten) במחט בפ״ט בכלים (מ״ו) מלמד שבלע את הדרבן, פי׳ בע׳ מלמד. *[אחי״ה ושם נגרר רבינו אחר פי׳ רה״ג בסד״ט צד ו׳ ע״ש. ועוד הביא פסיקתא דר״ה (והיא פסיקתי דר״כ בחדש השביעי צד קנ״ג) ג׳ שמות נקראו לו מלמד שמְלַמֵּד הפרה לחרוש ליתן חיים לבעליה, מרדע מורה דעה לפרה, דרבן שמדיר בינה (כ״ה לנכון בכ״י ק״ט) לפרה, וכגי׳ רבינו אי׳ בפסיקת׳ שם לפי גי׳ כ״י א״פ ויפה העיר הרב הח׳ ר״ש באבער שם הערה נ״ג כי במקום בינו בערוך ערך מלמד צ״ל בינה וכ״ה באמת בכ״י וכ״ה בפסיקת׳ רבתי רפ״ג ולמה נקרא שמה דרבן שמדיר בינה בפרה ובמד״ר פי״ד הגי׳ שדר בינה בפרה ובקהל׳ רבה פ׳ דברי אי׳ דייר עיי׳ ערכו לעיל. ונראה שגזרוה מלשון דירה ומושב וזה מה שאי׳ בירו׳ סנהד׳ פ״י דכ״ח רע״א ד״א ג׳ שמות יש לו מרדע דרבן ומלמד מרדע שהוא מורה דיעה בפרה דרבן שהוא מַשְׁרֶה בינה בפרה מלמד שהוא מלמד את הפרה לחרוש בשביל ליתן חיים לבעליה. וכצ״ל בויק״ר פכ״ט ובילק׳ אמור תרמ״ה ושם פנחס רמז תשפ״ב ובכולם צ״ל במקום שמורה בינה כגי׳ רבינו: שמדיר בינה וכבר פירשתיה בע׳ דייר. וכתב הרד״ק בשרש דרבן: הוא המחט התקוע בראש עץ שטוענין בו השורים בעת החרישה והמחט יקרא דרבן והעץ יקרא מלמד וכן אמרו במשנה (כלים פ״ט מ״ו) מלמד שבלע את הדרבן כלומ׳ שנבלע אותו המחט התקוע בעץ בתוכו ע״כ. ובגוף הפי׳ מצאתי כמו כן בספר אלאסול לר׳ יונה ן׳ גנאח (צד קס״ג בהוצאת נייבויער) וכתב שם אחרי שהזכירו כי אין זו ממלות ערביות והוסיף לומר: الذى يقول عنه فى תלמוד השוכר את הפרה (ב״מ פ׳ רע״א) היכא דלא שני מאן משלם רב פפא אמר דינקיט פרשא משלם. ورايت فى شرح מלמד בלישנא דרבנן פרשא. ورايت ل רב שרירא גאון דרבן כמו מחט גסה חד שנותנין אותו במלמד הבקר בשעת חרישה שכל זמן שהוא הולך נכוחו במעגליו אינו מכאיבו וכל זמן שמתעקם יכנס בבשרו ומכאיבו נמצא מפיק אותו לתלמיו וזהו ששנינו מלמד שבולע את הדרבן ובלשון ישמעאל קורין אותו בבבל مهماز [Stock mit spitzigem Eisen] עכ״ל. ולפי פי׳ זה נגזרה מלת דרבן מל״ע درب פי׳ נקד וטען. ועל זה כיון הרד״ק במ״ש שטוענין ורש״ג במ״ש יכנס בבשרו ומכאיבו. וכתב במ״כ לויק׳ פכ״ט מסאסא פי׳ הערוך דרבון שמנקדין בו הפרה להוליכה בדרך ע״כ ובערוך לי׳ בזה״ל בע׳ מסאסא ולי׳ בע׳ מלמד ואם כזה מצא בעל מ״כ בערוך שלפניו נשמע מזה כי גם הוא גוזר אומ׳ דרבן מפעל דרב פי׳ מנקד בברזל ובעה״ק שנ״ב בע׳ דרבן פי׳ באמת בזה״ל פי׳ ברזל שבמלמד הבקר ע״כ. בכל זאת דעתי נוטה לפי׳ החי׳ פליישער בהוספות לעמת״ר של לעווי כי דרבן נאצל מל״ע הרשומ׳ בתחלת הערך ובאמת המקומות שהבאתי לעיל מורים על זה. וכנ״ה בתוספתא כלים ב״מ רפ״ד מסרק שיש בו דורבן הרי זה טמא טמא מת. ובלתי ספק צ״ל מסקיד שיש בו דרבן כמו שאוכיח בעה״י בע׳ מסקיד והוא מלמד כלומ׳ העץ שלו וזה שאמ׳ אם יש במקל מלמד דרבן כלומ׳ הברזל אז הרי זה טמא טמא במת. וראיה שצ״ל מסקיד כלומ׳ העץ ומקל של מלמד ממה דאי׳ בתיכף קודם לזה: מקל שעשה בראשו להיות תופס בו וכו׳ פרגל (עיי״ע) שעשה בראשו מסמר וכו׳. בכלי׳ כ״ה מ״ב ומארבעה לדרבן עיי״ע חרחר א׳ ושם מפורש] —

דַּרְבּוֹן (= דַּרְבַּאן בל״פ دربان עומד על הפתח היינו שומר Thürsteher, = hüter) בפ״ק דבכורות בגמ׳ דג טמא (ח׳:) אזל אשכח דרבוני מגואי ומאבראי ״פי׳ ר׳ גרשום ז״ל סובין מושלכין שם מבפנים הפתח ומבחוץ. [פי׳ אחר דרבוני שומרין. [מגואי ומבראי] דאי חזו רושם כרעא דעיילא קטלי לשומרים דאבראי דשבקין גברא למיעל. ואי חזו רושם כרעא דנפקא קטלי לשומרין דגואי״. *[אחי״ה עד כאן הועתק

אות באות מפי' רגמ"ה כ"י לבכורות (בקובץ כ"י אנגייליקי דף ס"ז ע"א) וכמו שהשלמתי כצ"ל כי בדפוסי וכ"י ערוך בט"ס נכתב "פי' אחר דרבוני שומרין" בסוף הערך ושם אין לו שחר ועירבוב דברים שאין להם מובן נולד ככה, וכמו שערכתי דברי רבינו ממש כ"ה בכ"י רגמ"ה וכצ"ל מ ג ו א י ו מ ב ר א י אשר עליו מוסב פי' אחר (ובכ"י רגמ"ה הגי': אית דאמרין), ובנו"ג אזל אשכח דרבנאי מגואי ודרבנאי מאבראי, וכ"ה בע"י אבל לפע"ד צ"ל דרבאַני וכן נכתב' המלה בל"פ בהוראת פ"א שנזכר בפי' רגמ"ה. ולפי' ראשון אין לאל בידי למצוא פשר דבר כי סובין בל"ע نخالة ובל"פ خوشك آرد = خشكار עיי"ע גשקר, ועוד בלש' פרסית ס ו ב י ן = سبوس Kleie, לכן פ"א העיקר. ורש"י פי' לשני אופנים הנזכרים בערך דכאן. ועוד נמצא דרבון בהוראת שומר (דרכים) בדב"ר ספ"ו עכינה שהיה יושב על פרשת דרכים ונושכת לעוברים ולשבים בא הדרבון וישב לו כנגדה וכו' אך בחי' הרש"ש גרס דרכון ועיי' בחי' הרד"ל. — ומה שאי' איזה פעמים בתרגום דורבנא (עיי' איוב ל"ד, כ'; ל"ה, ט'; משלי ח', ט"ז; תהלי' ל"א, כ"ד) הוא ט"ס במקום רברבני וכ"ה בקצת דפוסי' במשלי שם, ובעל כ"כ והמשביר נדחקו בזה] — (א"ב ויסירו אביר (איוב ל"ד כ') ויעדו דורבנא [1]).

* דַּרְבָּן (בל"ע درب פתח פתוח לרוחה ולרוחב (weiter, freier Eingang) תוספת' כלים ב"מ ספ"ו כל המדות שאמרו חכמי' בכרם כגון דרבן הכרם ומחול הכרם וכו' כולן באמה של ה' טפחים וכו' ובכ"י אירפ' (בהוצ' צוק"מ 585) אי' חרבן.

* דרבונות ט"ס תחת דרכונות עיי"ע דרכון.

דַּרְגָּ (= דַּרְגָּא פי' בל"ס ובל"ע درجة מעלות של סולם Stufe, Stiege וממנו הפעל درج עלה במעלות) דרגא דרך גג בר"ג דפ' המוציא יין (שבת ע"ז:) ובפ"ק דכתובו' בגמ' כתובתה מאתים (י':). דרגא דאמדלא (שבת קנ"ה.) כבר פירשנו בע' אמדלא. *[אחי"ה ע"ש מ"ש וכנ"ה יבמות ס"ג. נחית דרגא נסיב איתתא סק דרגא בחר שושבינא. ובירו' קידושין פ"ד דס"ו. אי' רק: נחות דרג וסב איתא. פסחי' קי"ב רע"א ידא אאוסיא דרגא לפחדא ידא אפותא דרגא לשינתא אבל גי' רבינו נראה יותר עיי"ע אס ב' וע' פג ה'. ותרג' אונקל' ולא תעלה במעלות (שמות כ', כ"ג) ולא תסק בדרגין. ועיי' תרג' מ"א י', י"ט. כ' שיתא דרגין, והיחיד מ"ב ט', י"ג דְּרַג שעיא; אסתר שני א', ב' דרגא קדמיתא, דרגא תנינא. והפָעל כמו דרך בהפעיל, ירו' שביעית פ"ד דל"ה ס"ב הקוצץ בקורות לא יהא מחליק ומדריג מדריג ומחביק צ"ל ומחליק וכן בתוספתא שביעי' פ"ג לגי' כ"י אירפורט הקוצץ קורה של שקמה הרי זה לא יחליק ולא ידריג וכו' ר' יהודה אומ' מקום שנהגו לחליק ידריג, להדריג יחליק פי' להדריג לעשות מדריגות מדריגות. או אם פי' לחליק לעשות חלק ופשוט אז הפכו להדריג לעשות בלול משובך כשליבה verwickelt ובאמת כן פתרון درج בל"ע complicare. ירו' עירובי' רפ"ז דכ"ד: כופת שהדריגוהו פי' שנעשה כעין מדריגות] —

דַּרְג (= מַדְרֵג לפע"ד מל"ע مدرج פי' דרך סלולה להלוך שם Fussweg) בפ"ג בשביעית (מ"ח) אין בונין מדרגות על גבי גיאיות מלשון בסתר המדרגה (שה"ש ב', י"ד) ופי' מנהג לעשות תחת סולם של אבנים חלול ונקרא מדרגה. *[אחי"ה בירו' הגי' אין בונין מדריגות על פי גיאיות וכ"ה בע' גא. וכן בתוספת' כ"י שביעית רפ"ג ר' נחמיא אומ' בונין מדריגות על פי גיאיות, ובמשניות אין בונין מדרגות על פי הגאיות ובכ"י מ' ע"פ גאיות. ובדפוסי התוספת' שם הגי' כגי' רבינו דכאן] —

* דַּרְגֵי, דרגיבת בירו' שבת פ"ו ד"ח ע"ג דרגי דרגיבת משום דרכי האמרי ר' יהודה אומר משום דגון ע"ז. ואם גם כבר אמר החכם אין לך עסק בנסתרות בכ"ז אנסה את חילי לפרש את הלחישה הזאת מפני אותיות הקדושים אשר בהן נכתבה. והנה לפע"ד דרגי דרגיבת הוא לעומת המאמר בתוספתא שבת רפ"ח לפי גי' כ"י אירפורט (הוצאת צוקמ' מסכ' שבת 118) האומר דגן ו ק ד ר ו ן הרי זה מדרכי האמורי ר' יהוד' אומ' דגן על שם עבודה זרה וכו' והנה לפ"ד דגן או דגון (כבדפוסים) הוא ל"ע دجون פי' חושך אפלה וקדרון ג"כ ענין חשכה מל"מ שמש וירח קדרו (יואל ב', י') עיי' רד"ק שרש קדר. וא"כ מי שאמר חושך ואפלה הרי זה מדרכי האמורי שלפי זה ארץ נתנה במחשכים ומי שאמר ככה היה במחשך מעשיו ור' יהודה חולק על זה כי באמרו מושג חשכה בלש' (ערבי) דגון יש לדון ממשמעות זה הלשון גם על דגון של עב ודה זרה. ואם כדברנו כן הוא אז נוכל לתקן בירו'

[1]) וצ"ל רברבנא עיי"ע.

במקום דרגי דרגיבת: דוגי, דוגינת ושניהם בל"ע دجى , دجنّة חושך ואפלה. והראיה כי בתוספת' שם תיכף לזה אי' האומר ימיא ונוציא הרי זה מדרכי האמורי כ"ה עיק' הנוסח' עיי"ע אשכי ומ"ש פי' מי שאומ' ימים ולילות הרי זה מדרכי האמ' (שהאמין בשתי רשויות) וא"כ ממה שסיים בזה פתח שסיים בנוציא (nox לילה) ופתח האומ' דגון וקדרון פי' ואם לא אמר יום ולילה רק לילה וחשכת לילה וא"כ אין כאן דבר והפכו שנוכל לומ' שהאמין בשתי רשויות בכ"ז בא התנא להשמיענו כי זה מדרכי האמורי. — וגי' הבבלי עיי' בשבת ס"ז רע"א.

דְּרַגּוֹן (= דְּרוּגִין בל"י האמצעי δροῦγγος ובל"ר אמצעית drungus Heeresabtheilung; או בל"י ורומי אמצ' δρακῶν = Militairfahne, draco Schaar עיי' עט"ש לפערלעס צ"ד) בילמדנו פ' ותדבר מרים (בתנחומ' בהעלתך לי') אמר ר' אבהו מהו יפול מצדך אלף (תהלי' צ"א, ז') שהקב"ה משלים לכל אחד מישראל אלף מלאכים שמשמרין אותו כענין שנאמ' (ד"ה א', י"ב, י"ט) וממנשה נפלו אל דוד והן עושין לו דרוגין ואחד מהן נעשה כרוז [1] וכורז לפניו תנו כבוד לצלמו של הקב"ה למה שכל העולם מלא מזיקין (ועיי' ברכו' ו':) ובפ' כי אם שמור [תשמרון] (הובא בע' אקי ע"ש) המלאכים שמסר הקב"ה לאדם מהלכין לפניו בדרוגין כשם שטכסים [2] של מלכות לפניו ומכריזין לפניו אקי! שיתנו לו מזיקין כבוד שלא יעמדו לפניו ויזיקו אותו. — (א"ב פי' בל"י נושאי כלי מלחמה לפני שר). *[אחי"ה רמ"ל הבין דברי ר"ב לכונת ל"י δορυφορικός פי' נושא כלי מלחמה אבל מלבד שכתיבת המלה הזאת בספרי יוניים היא δορυφόρος או δορυφορικόν Leibwache קשה עלי הדבר להשות עמה מלת דרגון ויותר תתכן דעת בעל כ"כ שרומז על רד"ק שרש צנן שפי' צנות ורמחים (ד"ה ב' י"א, י"ב) כלי מלחמה דומה למגן טרג"א בלע"ז [targe Schild] וכן בערבי אלדרק"ה [درقة Schild] ע"כ וכן מצאתי אני מפורש בספר אלאסול לר' יונה (צד תקי"ג להוצאת נייבויער) ונשא הצנה הלך לפניו الدرقة ע"כ. אבל אזורה מוכיח שהמלה ל"י היא ובפרט לגי' היותר נכונה דרוגין כדאי' בכ"י ו"ו והיא בל"י האמצ' הנרשמת בתחלת הערך גדוד בעלי מלחמה והמלה נכתבה גם דרוקא לפי גי' הערוך בע' דרוקא ופי' שם על נכון חיל המלך. ובדפ"ר ופיז' בפעם אחת הגי' בדרגין ותהיה אז מל"ר draco ובל"י האמצעי δράκων דגל החיל ועוד גדוד חיל וסיעת מרעים ובזה הענין נמצאה עוד המלה ירו' סנהדרי' פ"ב ד"כ רע"א כד אתא רחמנא למיפרוק ית ישראל לא שלח לא שליח ולא מלאך אלא הוא בעצמו דכתיב ועברתי בארץ מצרים הוא וכל דרגון דידיה. ובירו' הוריות רפ"א דמ"ז. הגי' הוא וכל דורגון דידיה. במד"ר פ"ד ויקהל דוד את כל ישראל מן שיחור מצרים ועד לבוא חמת (ד"ה א', י"ג, ה') . . כמה זקנים מנה דוד שם . . תשעים אלף זקנים מנה דוד ביום אחד . . וקדשן שיהיו עשוין דרגון לפניו כלומ' קדשן ומעתד אותן לחיל מלך נושאין דגליו מלפניו. ואולי בענין גדוד וחיל מובן גם במאמר בשמ"ר פ"א ראה (משה) משוי גדול על קטן ומשוי קטן על גדול וכו' והיה מניח דרגון שלו והולך ומישב להם סבלותיהם וכו'. אבל לא אכחד כי ביותר נ"ל להבינו כאן מענין ל"ע درجة , درج פי' מַעלה וכאן בהשאילה חשיבותו וכן משתמשין בלא"ש er liess zurück seine Grade וכן בל"ר gradus. ועוד בהשאילה בירו' כתובו' פי"ב דל"ה סע"א ר' יוסא צם תמניי צומין לחמיי ר' חייא רבה ובסופא חמא דורגין דידיה צ"ל דרוגין דידיה או דרגין דידיה וכ"ה בקהל"ר פ' כל אשר תמצא פי' ראה נושאי כליו של ר' חייא רבה כלומ' מלאכיו המשרתים אותו ובדפ' זיטאמיר בכתובו' בטעות גרס רגזון ידיה. וגם מ"כ לקהל"ר נרחק לפרשו] —

דַּרְגָּשׁ (בל"ס דרגושתא פי' מיטה Bett, Lager- statt ועיי' עוד בפנים) כבר פירשנו בע' גד [א']. על ראש המטה (בראשי' מ"ז, ל"א) תר"י דרגשא [3]. וישבת על מטה כבודה (יחזק' כ"ג, מ"א) תרג' ורמת דרגשין. ירוש' בברכו' פ' מי שמתו (ירו' ברכו' פ"ג ד"ה ע"ד) אי זו היא מטה איזהו דרגש אמ' ר' ירמיה כל שמסרגין את גופה זו היא מטה וכל שאין מסרגין את גופה זו דרגש. והתנן (כלים פט"ז, מ"א) המטה והעריסה משישופם [4] בעור הדג ואם מסרג הוא על גופה לאיזה דבר הוא שפה א"ר אלעזר תפתר באילין ערסתא (קסרירתא) [צ"ל קסרייתא] דאית להון נקבין. *[אחי"ה כל הציון של ירו' זה חסר בכ"י ערוך

---

[1]) κῆρυξ [2]) τάξις [3]) כ"ה בתר"י א'; ובתר"י ב': דרגושה [4]) כ"ה לנכון בדפ' אמש' וכ"ה בע' שף ב' אבל בדפ' וויניצ' כאן בט"ס משירשום.

ו"ו ל"ד וה"ב וכן חסר בדפ"ר ולא ידעתי למה ובדפוסים מן דפ' ויניצ' והלאה אי' וכן אי' בירו' מ"ק פ"ג דפ"ג רע"א. והנה בענין דרגש אי' במ"ק כ"ז. וסנהד' כ' סע"א דרגש מתיר את קרביטיו והוא נופל מאיליו. ועוד שם ושם מאי דרגש ערסא דצלא. ובסנהד' שם ועוד כ' רע"ב אמר ר' ירמיה א"ר יוחנן דרגש סירוגו מתוכו מטה סרוגה מעל גבה ופירש"י סירוגו: קשירתו, מתוכו: שיש נקבים בארכבותיו ותוחבין בהן ראשי רצועות התלויות בעור ועונבין ואין מרכיבין הרצועות על גב ארוכות המטה. ואליבא דמסקנא אי' שם בסנהד' הא והא מתוכו מטה אעולי ואפוקי בבזיוני דרגש אעולי ואפוקי באבקתא. וכן בנדרי' נ"ו: העלה לפי המסקנא הא והא מגופן מטה אעולי ואפוקי בבזיני דרגש אעולי ואפוקי באבקתא. ופירש"י בסנהד' בבזיוני: בבזעים ונקבים של ארוכות מכנים ומוציא ראש החבל ומסרג. באבקתא לולאות התלויות בנקבי ארכבותיו ובהן מכניסין ראשי רצועות התלויות בשפת העור. ועיי' גם כפי' המיוחס לרש"י בנדרי'. נשמע מכל זה שדרגש היה מטה של עור (עיי"ע צלא) וממנו היו תלויות קרבימין פי' בל"י κράσπεδον = κρηπίς מה שתלוי מן הבגד כמין ציצית ובהשאילה רצועות ועיי"ע קרבט והרצועות הללו תלויות באבקתא פי' בנקבי הלולאות עיי"ע אבקתא וע' בז ה'. ומעתה זכינו להבין הוראת מלה דרגש והוא לפע"ד ל"פ تركش פי' נקבי הלולאות Schlingloch, Oeffnung וזה עולה לנכון לפי המסקנא דלעיל. והרב הח' ברילל במ"ע ישורון מוציאו לאור הרב הח' קאבאק ח"ח צד ל"ד האריך אודות דרגש והעלה לנכון כי הוא מטה של רצועות Bänderbett מבלי שהיה בידו ביאור גזרת המלה יען כי כן החליט במהירות כי מרז"ל נעלם מחצב המלה. ובענין ערסא דגדא עיי"ע גד א'. ובתרגומים הורגלה המלה לרוב עיי' עמת"ר ללעווי ע' דרגשא. ובפי' הרמב"ם לפ"ז דנדרים כתוב: דרגש מטה קטנה נותנין אותה לפני המטה הגדולה שנקראת מטה כמו הסולם שעולין בו אל המטה הגדולה ע"כ ולפי זה גוזר אומר מע' דרג פי' מעלה, ואות ש' נוספת. אבל לפע"ד לא הוכרחנו לזה וגם אינו מוסכם כל כך לפי מה שציינתי לעיל מש"ם] —

דְּרְדְּ (בל"ע دردى ובל"פ درد פי' שמרים Hefe, Bodensatz) בפ' אין מעמידין בגמ' סמוך לחרם [הדרייני] (ע"ז ל"ב רע"א) חלא דשיכרא דארמאי אסור מ"ט משום דמערבא ביה דורדיא דיין נסך [1]. ובסוף סדר תעניות האלו בגמ' איזהו דבר (תעני' כ"ב.) אייתי דורדיא דחמרא שדאי ליה בשיפולא [2]. פי' דורדיא שדריא שמרים כולן אחד הן, ובלשון ערבי שמו דרדי [3]. אך שמריה (תהלי' ע"ה, ט') ברם דורדייהא. *[אחי"ה וכנ"ה בע"ז ל"ד סע"א האי דורדיא דחמרא דארמאי וכו'. מגיל' י"ב: כחמרא דיתיב על דורדייה] —

* דַּהֵד יומ' וע"ז הובא בע' דר ה' ודביק בי דרדיה כ"ה עיקר הגי' לפי כ"י ר"ח לע"ז ושאר כ"י ליומ' וענינו בל"פ כאב וכן בל"ע درد כאב השינים. ובע' דר ה' הארכתי אבל לפי גזרתו כאן הוא מקומו. ורבינו פי' בע"א ע"ש.

* דְּרַד (בל"פ دريدن zerstückeln) סוט' מ"ד. מן הצד מידריד ונפיק פי' מן הצד נחתך ונפרד וגי' רש"י מידדי ופי' נשמט ונמשך וא"כ גזרו מפעל נדד. אבל נמצאה מלת דרד גם בתרג' ירו' שמות כ"ז, ג' לדשנו: למידרדא יתיה, ובתר"י ב' במדבר ד', י"ג ודשנו: וידרדון, ובתר"י א' שם: וידַרְדּוּן, ואולי כיון על לשון דרד פי' פסולת ושמרים.

דַּרְדַּג (דַּרְדּוּג לפי דעת רבינו יציקה ואולי הוא ל"פ اندردازی = دردازی יציקה Ausgiessen) בפ' תינינא דכתובות בגמ' אמר ר' יוחנן בן ברוקה (כתובו' י"ז, רע"ב.) [4] עבדא ליך אימיך דרדוגי משחא ארישא דרבנן. פי' גאון יציקת השמן. *[אחי"ה ושם אי' עוד הפעם. וכן הפעל ודרדיג מישחא וכו'. וכ"י ה"ב גרס דרדוגו ואולי הוא נכון כי דוגו = روغن בל"פ שמן ואולי תתכן הגירסא רדדוגו פירוש ریز روغن יציקת השמן]—

* דַּרְדַּנְיָיא (Dardania) עיי"ע דרנים ומ"ש.

* דְּרָאזָא, דְּאַרְזָא (לפע"ד ל"פ درزه אגודת ירק ובליל ושבלין וכדומה Gebund Viehfutter) בע' זר א' הובא משבת קנ"ה. זירין דרזי פי' כשמתגדלין ומתקשין נקראין דראזי, כה"ג בדפ' ויניצ' וכ"ה בדפ"ר ושם בט"ס דזרי וצ"ל דרזי וכ"ה בכ"י ו"ו ב'. ולפי פירושנו מסכים מה שאי'

[1] וכה"ג בכ"י ר"ח לע"ז (בקובץ כ"י אנגיליקי דף י"ט:) ובנו"ג האי חלא דשיכרא דארמאה וכו'. [2] וגי' דחמרא אי' בכ"י מ' וברש"י, ובדפ' ראשונים לי' אבל בדפ' וויען אי'. [3] כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב, וכ"ה עיקר בל"ע ופי', ובדפ"ע דורדי. [4] כ"ה לנכון בדפ"ר, ובכ"י ה"ב בפ' שני; אבל בדפ"ע בט"ס בפ' קמא.

בשבת שם הן הן פקיעין הן הן זירין ועיי״ע פקע וע׳ כף ב׳. ומפי׳ רבינו בע׳ זר א׳ לפי׳ ג״י כ״י יש ראיה לפירושי.

☞ דַרְדְסִין (Art Fussbekleidung) כלאים דירו׳ פ״ט (דף ל״ב רע״ד) ומנעלות הפינון דרדסין. פי׳ ברדסין בל״י מין מנעלים. *[אחי״ה תקונו של ר״ב עולה יפה עם מה שכתבתי בע׳ בנרסאי בסוף הערך ע״ש ולפי זה תהיה המלה ל״ר Bardaicus. ועוד י״ל כי ברדס הוא ל״ע بردعه חתיכת בגד צמר פינון Filz עיי״ע בדס וזה מה שאי׳ בירו׳ כלאי׳ שם תיכף קודם ציון דלעיל הברדיסין וממנו נשתבש דרדסין. ובע׳ בנרסאי הארכתי ע״ש] —

דַרְדַק (פי׳ בל״ס דרדוקא ובל״ע کوچک קטן klein) בפ׳ איזהו נשך בגמ׳ הלוהו על שדהו (ב״מ ס״ו.) א״ל דרדקי קרעוה. פי׳ נערים. *[אחי״ה בנו״ג היחיד: דרדקא קרעיה. ועוד שם א״ד א״ל דרדקא קרעיה דכ״ע לגבי דידי בדינא דרדקי נינהו. פי׳ בחורים שלא הגיעו לסברא וכן פירש״י בשבת קמ״ה: אמר להו (ר׳ יוחנן) דרדקי! לא כך אמרתי לכם וכו׳. פסחי׳ ל״ה סע״א אמר להו (רב אידי) דרדקי היינו טעמא דר״ל וכו׳. גיטין י״א: א״ל (ר׳ ירמיה) דרדקי הכי אמר ר׳ יוחנן וכו׳. שבת פ״ט: לא בסבי טעמא ולא בדרדקי עצה. ושם ק״ד. אתו דרדקי האידנא לבי מדרשא וכו׳. ב״ק צ״ב סע״ב השתא דקשישנא לדרדקי. ב״ב קמ״ב סע״ב ולאו הלכתא כוותייכו דדרדקי אתון. גיטין ל״ו רע״א, בכורו׳ מ״ו רע״א ב״ב כ״א סע״א מקרי דרדקי פי׳ מלמדי תינוקות] — (א״ב תרג׳ שחקו עלי צעירים (איוב ל׳, א׳) מגחכין עלי דרדקין [1]).

דַרְדַר (מל״מ וכן בל״ס דרדרא Unkraut, Distel) בפ״ז בשביעית (מ״א) ומאכל בהמה החוחין והדרדרין, מלשון קוץ ודרדר (בראשי׳ ג׳, י״ח; הושע י׳, ח׳). *[אחי״ה וכנ״ה בויק״ר רפכ״ג ושהש״ר פ׳ כשושנה בא המלך והציץ בפרדס לידע מה עשה ומצאו מלא חוחין ודרדרין. ובשמ״ר פ״ל קוצים ודרדרים וסיראות. בפסיקתא דר״כ פ׳. ויהי בשלח צד צ״ג. ומעבר ליה חקלוון דדרדרין עיי׳ שם הערת ר״ש באבער אות רכ״ה. בע׳ חח א׳ הביא רבינו גיטין ע׳. מאי דרדרא אמר אביי מוריקא דחוחי עיי׳ פי׳ רבינו בע׳ שם. ובע׳ עכביות הביא רבינו מב״ר פ׳כ קוץ זו עכביות דרדר זו (קונדס) [צ״ל קינרס כמו בדפ״ר] ע״ש מ״ש]—

1 דַרְדוּר (בל״ע של ההמון کندوه כלי עגול ובדרז״ל חבית Tonne ועיי׳ עוד בפנים) בפ׳ אין מעמידין בגמ׳ חרס הדרייני (ע״ז ל״ב רע״א) הדרדורין והרוקבאות של גוים. ובס״ג דפ׳ ר׳ ישמעאל (שם נ״ט רע״ב) גוי שהביא ענבים לגת בסלים ובדרדורין אעפ״י שהיין מזלף עליהן מותר [2]. ובפ׳ ט״ו בכלים (מ״א) ר׳ יהודה אומ׳ דרדור עגלה: "פי׳ חבית של עץ עגולה עשויה לוחות לוחות (Dauben) ואעפ״י שהיא גדולה כיון שהיא לעגלה מטולטלת מליאה וריקנית" ובלעז טרטורה. *[אחי״ה כ״ה בדפ״ר, ווינצי׳ ובכ״י ו״ו וה״ב, ובדפ׳ פיז׳ בט״ס סרטורה, ובעה״ק שנ״ב אי׳ שרשורה וצ״ל טרטורה ופי׳ בלאי״ט tortura Krümmung כלומ׳ עיגול וכפיפה ודע כי עד ובלעז נעתק מלה במלה מפי׳ רה״ג לסד״ט צד י״א רק שם אי׳ עוד בתחלה מלה אחת וז״ל דרדור עגלה טרקטורן פי׳ חבית וכו׳, ובלי ספק מלה ערבית היא ורבינו השמיטה כדרכו בהעתקתו מפי׳ רה״ג ולפי דעתי ברור שרבינו האי גאון ז״ל כיון על ל״ע طرجهاره פי׳ לגינה וצלוחית ולכן צ״ל טרקהורן. וכן פירש״י בע״ז ל״ב. הדרדורים: לגינים קטנים ובדף נ״ט: פי׳ דודורין [וצ״ל דרדורין] גיגיות קטנות ובלע״ז טולינ״ץ. מקולקל בדפוס ולפע״ד צ״ל בוטילונ״ץ בל״צ boutillons צלוחיות קטנות. אבל בכלים הוראת המלה כפי׳ רה״ג והערוך חבית של עץ וכו׳ וכן הביא הר״ש בשם הגאון והערוך. ובספרא שמיני פרק ז׳ פרש׳ ו׳ אף אני ארבה דרדור עגלה פי׳ הראב״ד פורטדורא בלעז ולפע״ד כיון ללשון איט׳ Kasten, forziere. ור״ח כ״י לע״ז ל״ב. (בקובץ כ״י אנגייליקי דף י״ט:) פי׳ ג״כ כערוך הדרדורין "פי׳ חבית של עץ". — ובענין גזרת המלה כתב בעל כ״כ מבנות היונים היא זאת דריטי. וכונתו על ל״י δροίτη = δρύτη פי׳ אורנא מעץ hölzerner Trog, Sarg ואין דעתי נוחה ממנו והאמת כמו שכתבתי בתחלת הערך, עיי׳ הוספות של הח׳ פליישער לעמת״ל ללעווי צד תמ״ד. אבל מה שכתב שם כי ערך הבא אח״ז ג״כ מזאת הגזרה טעות הוא] —

---

[1]) ועיי׳ עוד התרג׳ ירו׳ א׳ לשמות מ׳, ח׳, ותרג׳ שני לאסתר ד׳, א׳ והיחיד לאיוב ג׳, י״ח יעקב דאיתקרי דרדק וכו׳ על פי חולין ס׳: יעקב הקטן. והמלה היא ממש ל״ע. והרימ״ז בט״ר ח״א, ק״ג הביא ממרחק הגזרה. [2]) בנו״ג שם בט״ס בסלין ובדודורין.

* 2 דַּרְדּוּר (länglicher Hut, Mitra בל"ע طرطور מין כובע ארוך) ספרי שלח פ' קט"ו בייחוד פטרן נוטלים חכמים את הדרדור של אשה מן הציצית. פי' לפע"ד מלה ערבית הרשומ'. ובילק' שלח לך רמז תש"ן צד רס"ח ע"ג ובע"י הגי' ביחיד פטרו חכמים את הרדיד של אשה מן הציצית. ולעווי הביא המלה בע' שלפני זה אבל אין לה שייכות עמה.

* דַּרְדֵּר (בל"ע ܟܪܟܪ מגלגל ומנענע סביב rollen, ringsherum bewegen) שהש"ר פ' אל גינת: מה אגוז זה את נוטל אחד מהכרי וכולן מידרדרין ומתגלגלין זה אחר זה כך הן ישראל לקח אחד מהן כולן מרגישין. ובעל מ"כ פי' מלש' מדרון אבל האמת כמו שכתבתי מל"ע הנ"ל או י"ל שהוא ל"ע ܟܪܟܪ פי' מפזר ובהתפעל מידרדין פי' מפוזרין.

דָּרֶיָה (= דּוֹרֶיָה פי' בל"י δωρεά ובל"ס דורא דוראא מתנה כמו דורון עיי"ע Geschenk, Ehrengabe) בב"ר פנ"ד (נ"ג) כל השומע יצחק לי, ובפסיקתא דשוש אשיש (פסיקתי' דר"כ צד קמ"ו סע"א) נאמר כאן עשיה (בראשי' כ"א, א') ונאמ' להלן עשיה: והנחה למדינות עשה (אסתר ב', י"ח) מה עשיה שנאמ' להלן נתן דוריה לעולם אף עשיה שנאמ' כאן נתן דוריה לעולם. ובילמדנו והכהן הגדול מאחיו (בתנחומי' אמור לי') מוחל לעונות ישראל ונוטל דוריה שלימה הוי לפי שהוא מוציא דוריה לעולם יקרא גדול. ובכי תבאו אל הארץ בפ' שלח לך (בתנחו' לי') הרי אתם נכנסין לארץ הוו זהירין להיות מעלין לי דוּרַאטַא. פי' דורון. (א"ב פי' בל"י משאת ומנחה עיי"ע דורון). *[אחי"ה אף אם נרדפים הם בכל זאת בכתיבתם נפרדים גם בל"י כי דוריה היא המלה הרשומ' בתחלת הערך ודורון היא δῶρον ולפעמים נתחלפו במדרש למשל בב"ר סוף פרש' פ"ה והיה זה משלח לו לזה כותנות (כ"ה עיקי הגי' בכ"י בערך אנטיקיסר ע"ש) וזה משלח לו לזה דּוֹרִיוֹת והבעל מ"כ הביא בשם הערוך פי' דוריות דורונות ולפנינו לי' עיי"ע הנ"ל ומ"ש. ובאמת בילק' יהושע רמז י"ח גרס בשם ב"ר דורונות, ובשהש"ר פ' כרם הגי' דורוניות. בשמ"ר פ"ה ובאו כל המלכים כלן לכבדו והביאו דוראות של עטרות ובילק' שמות ר' רמז קע"ה חסרה מלת דוראות. אבל דוראטא הוא קבוץ במשקל יוני אולם בל"י הקבוץ δῶρα = δωρεαί לכן נ"ל שהוא קצור מן δωρήματα פי' מתנות מהיחיד δώρημα. ועוד נ"ל להגיה במקום דוראטא: דומאטא והוא בל"י δόματα פי' מתנות וע' זקנים העתיקו מתנן ונבזבה (דניאל ב', ו') δόματα καὶ δωρεάν וכן העתיקו מגדנות (ד"ה ב' ל"ב כ"ג) δόματα והיחיד δόμα העתקה של מתנה (בראשי' כ"ה, ו'; ויקרי' כ"ג ל"ח; יחזקי' כ"ח, ל"ח) מתן (משלי י"ח, ט"ז), מתת (מ"א י"ג, ז'; קהלת ג', י"ג; יחזקי' מ"ו, ו') נדבה (דברי' כ"ג, כ"ד; ד"ה ב' ל"א, י"ד). אבל בפסיקת' הנ"ל המלה בלי ספק היא שרשומה בתחלת הערך. ודע כי המאמר הנ"ל הובא בשם הפסיקת' בילק' וירא רמז צ"ג ושם אי' דרוריא והמפרש בילק' כתב בצדו "פי' חפשית" כי חשב שנגזר מלש' דרור. והמלה חפושית הנרשמת בחוץ על דורייה הובאה פנימה גם בב"ר פנ"ג קודם המאמר המצויין דלעיל וז"ל יצחק יצא חוק לעולם ניתן דורייה לעולם א"ר יצחק חפושית יו"ד עשרה וכו' וכבר הוכיח בשום שכל הרב הח' ר' שלמה באבער במ"ע ישורון שנת תרי"ז, כ"ח ובהערה ט' בפסיקת' שם כי המדפיסים שגו לחשוב כי השם יצחק הוא אמורא והוסיפו "א"ר" לפניה ומלת הפושית שבאה מגליון הובאה שלא במקומה, ובענין גי' הילק' שוב ראיתי כי גם במדר' שו"ט מזמור צ' על פסוק תפלה למשה גרס כן: משל למה הדבר דומה לג' בני אדם שבאו ליטול דרוריה מאת המלך בא הראשון וכבדו וא"ל מה אתה מבקש וא"ל בשביל המרד שמרדתי אני מבקש שתתן לי דרוריה וכו' וכ"ה בילק' תהלים שם רמז תתמ"א. וגם כאן צ"ל דוריה או דורייה ולפני בעל כ"כ היה כתוב בשו"ט בתמורתו פרס וזו ראיה נוכחת] —

* דריי (שם מקום) ירו' שביעית פ"ו דל"ו סע"ג נהגין כהנייא מטיי עד דריי וההן חוטא דבוצרייא עד דפרדיסא ונ"ל שהעיר אחת היא עם Ἀδραά אצל אייזיביאוס (עיי' אונומסטיקון ע' אשתרות) ולדעתו רחוקה היתה מעיר בצרה כערך כ"ה פרסות, ובל"מ נקראה אדרעי ובהעתקת ע' זקנים Ἐδραείν, Ἐδραΐν ועיי' גיאגראפיא תלמודי' לנייבויער צד רנ"ה, ועוד רעאלווערטער-בוך לוויענער ח"א צד רצ"ה.

* הוריי עיי"ע דר ז' ומ"ש.

* דָּרְיָוֶשׁ (Darius) מלך ידוע ויש דריוש הפרסי (נחמי' י"ב, כ"ז) ודריוש המדי (המדאה) דניאל י"א, א'; ו', א'. ובויק"ר ספי"ג ובאסת"ר פ' ותבאנה אמר ר' יהודה בר סימון דריוש האחרון בנה של אסתר היה. ואני מצאתי זכר לדבר מדניאל ט', א' דריוש בן אחשורש. ועוד עיי' מה שדרשו רז"ל על דריוש במגיל' י"ב רע"א.

עבודה זרה ג׳, ב״ר פמ״ד ועוד זולתו. והרב החכם האכשטעדטער נכבדות דבר אודות מלכי פרס ומדי וזמן השתלשלות מלכותם עיי׳ מ״ע אונג׳ איזראעליט שנה רביעית סי׳ י״א והלאה ובמ״ע יידיש׳ ליטעראטורבלאטט שנה ששית סי׳ מ״ח והלאה ועיי׳ שם פרט צד קצ״ה ועוד עיין מ״ש הרב החכם הנ״ל במ״ע סינאדאלבלאטט מסימן ט׳ והלאה.

דֶּרֶךְ (מל״מ ועניינו רמיסת הרגל, מסלול ועוד כמו אורח בהשאילה מנהג וסדר וכן תשמיש (Weg, Art und Weise, Beischlaf בר״ג דשבת (ח׳ סע״ב ועיי׳ עירובי׳ צ״ח. צ״ט.) המעביר חפץ מתחילת ד׳ לסוף ד׳ והעבירו דרך עליו פטור. פי׳ שהעבירו על עצמו מימינו לשמאלו פטור. אמר ר״ע הוי זהיר מן היועץ לפי דרכו בהלכ׳ קמא דאלו הן הנשרפין (סנהדר׳ ע״ו רע״ב) כלומ׳ אם נתן לך עצה בשביל תקנתו [1]. ובס״ג דפ׳ דיני ממונות בשלש׳ זה בורר [2] (סנהדר׳ ל״ב סע״ב) ירמיה אחי העביר עלי את הדרך. פי׳ שסרסו והעביר ממנו דרך תשמיש כדכתיב (משלי ל׳, י״ט) דרך גבר בעלמה [3]. דרך לשון זכור ולשון נקבה בר״ג דקידושין (ב׳: ע״ש כי רבינו היה מקצרו). דרכו לימנות שנינו בר״ג דביצה (ג׳:). פי׳ פליגי ר׳ יוחנן וריש לקיש אליבא דר״מ. לר״ל ששונה כל אפי׳ ביצה בכלל לפי שדרכה לימנות אחת אחת ואיכא בין ר״מ לרבנן טובא דרבנן אמרי ו׳ דברים בלבד ור״מ אמר כל דבר חשוב שדרכו למנות א׳ א׳ ואפי׳ ביצה לר׳ יוחנן ששונה את שדרכו לימנות שנינו שאין בטלין ברוב ואפי׳ באלף אלו השנויין במשנה בלבד בפ׳ אחרון דערלה. א׳ הבגד שצבעו בקליפי ערלה וכו׳ (ערלה פ״ג מ״א). ב׳ האורג מלא הסיט הצבוע בקליפי ערלה [4]. ג׳ חבילי תלתן של כלאי הכרם (שם מ״ו) ועל זה שנינו (שם מ״ז) שהיה ר״מ אומ׳ את שדרכו לימנות מקדש וחכ״א אינו מקדיש אלא ו׳ דברים. ור״ע מוסיף אף ככרות של בעל הבית מפני שהן גדולים ואין נימנין אלא א׳ א׳ הנה י׳. וכן מפורש בערלה ירושלמי (פ״ג ד״ס סע״א) ר׳ יוחנן ור״ל חד אמר לר״מ י׳ דברים מקדשין וחד אמר לדברי ר״מ כל הדברים מקדשין [5]. — דרכי האמורי כבר פירשתי בע׳ אמר [ה׳]. *[אחי״ה ודע בענין ציון ראשון של ערך הנוכחי אי׳ כגי׳ רבינו ג״כ בעירובין שם ושם אבל בשבת אי׳ לסוף ד׳ ברשות הרבים אבל בכ״י מינכען לי׳ אמנם בכל המקומות אי׳ חייב וכתב הגרי״ב בהפש״ב ונוסחת רבינו צע״ג ותיקון רב עכ״ל ולפע״ד גי׳ ופי׳ רבינו קאי בסלקא דעתא ולא לפי המסקנא ועיי׳ התוספ׳ שבת ד״ה לימא. אבל יותר טוב להגיה בדברי רבינו במקום פטור: חייב. ורבינו הלך בשיטת ר״ח הובא בתוספ׳ שם וז״ל נראה כפי׳ ר״ח דמפרש שהעבירו דרך עליו שהעבירו לפניו [מימינו לשמאלו] נגד גופו דה״א כיון שהגיע כנגדו הוי כמונח ונמצא שלא העביר ד׳ אמות יחד ומשני וכו׳. ורש״י פי׳ בע״א וכמהו פסק הרמב״ם בפי״ב מהלכות שבת הל׳ י״ד ע״ש אבל הראב״ד השיג עליו ופי׳ כך: האדם העומד במקומו ונוטל חפץ מיד ימינו ומניחו בצד שמאלו לסוף ד׳ אמות אף עפ״י שכשהגיע לנגד עצמו הרי הוא כמי שהניחו באמצע שהוא מקום פטור כיון שלא הניחו חייב ואם הניחו או עכבו בידו שם מעט פטור וכו׳. הוברר הדבר ששיטת הראב״ד כשיטת רבינו והיא שיטת ר״ח וכן פי׳ הריטב״א בעירובין צ״ח. וז״ל העומד בר״ה ונוטל חפץ מימינו ומעבירו לצד שמאלו מתחלת ד׳ לסוף ד׳ והוא מעבירו על פני גרונו בעוד שעומד במקום אחד אפ״ה חייב וכו׳ ע״ש. ומעט קודם זה אי׳ בריטב״א הגי׳ משבת ח׳: לימא תיובתיה דרבה המעביר חפץ מתחלת ד׳ לסוף ד׳ והעבירו דרך עלייתם ואלו הכא קתני פטור. וא״כ י״ל שזו הגי׳ מונחת גם לפני רבינו ואז צ״ל בערוך כזה: והעבירו דרך

---

[1]) בנו״ג מן היועצך ובכ״י מי במי שיועצך. ורש״י פי׳ לפי דרכו: להנאתו. ופי׳ רבינו כמדומה לי נעתק מפי׳ ר״ח לסנהדר׳ אבל בקובץ כ״י אנגייליקי׳ בדף ק״ט: חסר הקונטרס ונשאר חלק ואין פירוש להדפים מנ״ו עד פ״ט. [2]) כ״ה בכ״י ו״ו וה״ב ושם בפרק זה בורר בט״ס. [3]) ופי׳ זה הובא ברש״י בשם שמעתי ואולי כיון על פי׳ הערוך. ופי׳ י״א ברש״י עולה עם פי׳ שהובא בע׳ זיו א׳ והוא נעתק אות באות מפי׳ ר״ח כ״י לסנהדר׳ בקובץ כ״י אנגייליקי׳ דף צ״ב ע״ב כשאוכית בע׳ זיו אי״ה. ולפי׳ רבינו דכאן מסכים מה שאי׳ בקידושין ב׳: ביאה איקרי דרך דכתיב דרך גבר בעלמה. ועיי׳ עוד בסוף הערך הדוגמאות. [4]) לפנינו בערל׳ במ״ב הגי׳ הצובע מלא הסיט בקליפי ערלה. וכ״ה בע׳ סט ב׳. ומ״ג שם אי׳ האורג מלא הסיט וכו׳ וכצ״ל בערוך. [5]) וסוגיא את שדרכו לימנות נשנית עוד בזבחים ע״ב ע״א וע״ב ועיי׳ שם בעלי תוספות, ויבמות פ״א: ועיי׳ שם התוספות ד״ה ר׳ יוחנן אומר וחשבו שם התוספות את יו״ד דברים את שדרכו לימנות קצת באופן אחר ממה שמנאן רבינו כאן. אבל בכ״י ו״ו הגי׳ ב״ג (ר״ל משנ׳ ב׳ ומשני ג׳) האורג מלא הסיט וכו׳ וזה מסכים עם חשבון התוספ׳ שגם הם מנאו תלתא בבא דערלה (מ״א ומ״ב) לתרי מילי, אבל בכ״ז קצת אינו מסכים לפי׳ רבינו ע״ש היטב.

עליו ואלו הכא קתני פטור ומדפיסים וכותבי הערוך השמיטו בטעות תיבות "ואלו הכא קתני" וזו מעיד על מ"ש בתחלה כי רבינו קאי על סד"א ולפי זה גם בפי' רבינו צריך להשלים קודם פטור המלה הקטנה: מי או אמאי. — ויש להוסיף הדוגמאות האלה: דרכי שלום סנהד' כ"ה: שקלי' ב'. גיטין נ"ט. ס"א. דרכי הציבור ר"ה י"ז. דרך הטומאה לצאת ואין דרכה להכנס. אהלות פ"ג מ"ז; פ"ד מ"א, מ"ב. מ"ג; דרך בני מלכים לעמוד וכו', ברכו' פ"א מ"ב; דרכו של גומל חסד וכו' שבת ק"ד. כדרך שהושיב ירבעם בן נבט וכו' תעני' כ"ח. דרכו של איש לעשות מלחמה ואין דרכה של אשה לעשות מלחמה . . דרכו של איש ליבדק ואין דרכה של אשה ליבדק קידושין ב': דרכו של איש לחזור על האשה ואין דרכה של אשה לחזור על איש קידושי' שם ונדה ל"א: ולפי דרכינו למדנו סוכה פ"ב מ"א. התורה דברה כדרכה ירו' נדרי' רפ"א דל"ז ע"ג. כולם ענין מנהג וסדר ואופן ורגילות ומזה דרך ארץ הרבה בש"ס עיי' ברכו' ד'. כ"ב. ל"ב: ל"ה: ס"א. שבת קי"ד. יומ' ד': ע"ה: ביצ' כ"ה: סוט' מ"ד. קידושי' מ': ב"מ פ"ו. חולין פ"ד. נדה ס"ט: אבות פ"ב מ"ב והרבה מאמרים במסכת דרך ארץ רבה ודרך ארץ זוטא שמכונה על שם זה. ובלש' ארמי אורח ארעא ברכו' ס"ב: יומ' י"ב. עיי"ע אשפיז, גלף א' ועיי"ע ארח. ובהשאילה דרך ארץ ענינו תשמיש עיי' עירובי' ק' סע"ב למדין . . דרך ארץ מתרנגול וכו' עיי"ע צנע. גיטין ע'. דרך ודרך ארץ. ב"ר ספי"ח ועיי' שם ר"פ פ"ה מתוך שראה אותן מתעסקין בדרך ארץ ונתאווה לה. שם ר"פ כ"ב הודיע דרך ארץ לכל. סנהד' נ"ח סע"ב בא על אשתו שלא כדרכה. ושם ודבק (בראשי' ב', כ"ד) ולא שלא כדרכה. יבמות ל"ד רע"ב ער ואונן שמשו שלא כדרכן, ושם כמה פעמים כדרכה . . שלא כדרכה. קידוש' כ"ב סע"ב הקיש הכתוב כדרכה לשלא כדרכה. וגי' התוספות בסנהד' נ"ח: ד"ה מי: אם תענה את בנותי שלא כדרכן ואומר וישכב אותה כדרכה ויענה שלא כדרכה ובמאמר הראשון נתכונו על יומ' ע"ז: וכמו כן פירש"י שם ד"ה מביאות בשם שמעתי. ובדבור ואומר בלי ספק כיונו בעלי התוספ' על ב"ר פ"פ שאי' שם ממש כן, ובעלי דורשי רשומות במראה מקום לא הרגישו בזה. — עשית צרכיו נקרא ג"כ דרך ארץ ב"ר פ"כ הלך מעים בדרך הארץ עיי' מ"כ שם —. ומה שענינו דרך כמו אורח עיי' הדרושים בדרז"ל עירובי' נ"ג. ס"ד: יומ' כ"א. תעני' י': כ"ח. קידושי' פ"א. מכות כ"ה: ורבים זולתם. ובלש' סורי דֶּרְכָא וכ"ה אצל רז"ל קידושי' ב': דרכא דמיכלא יתירה . . דרכא דמשתיא יתירה וכו'. ע"ז מ"ח: דירכא אחרינא. והפעל בהפעיל יבמות ס"ב סע"ב וסנהד' ע"ו: המדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה פי' הנהיג] —

דָּרַךְ (פי' רמס treten מל"מ וכן דרך בגת keltern והשם דְּרוֹכוֹת die Keltertreter) בהתורם בפ"ג בתרומות (מ"ד) הפועלים אין להם רשות לתרום חוץ מן הדרוכות שהן מטמאין את הגת מיד. פי' דורכי ענבים מפני שהן מטמאין את הגת מיד כשיתחילו לדרוך לפיכך הם [1]) רשאין לתרום הענבים קודם שיתחילו לדרוך מפני הפסד בהן זה פי' רבינו דניאל ז"ל [2]). דרכא ליה חמרא אגבה דכרעיה בגמ' דפ' ח' שרצים (שבת ק"ט.), פי' דרך לו והכהו. *[אחי"ה בנו"ג חזייה דדריכא ליה חמרא אגבא דכרעיה וגי' דדרכא אי' גם בכ"י מינכען. ודע כי בדפוסים ישנים נדפס דרכא בע' מיוחד וכן בע' הקודם דרכי האמורי נדפס בע' בפני עצמו ולא ידעתי למה ובדפ' אמש' אי' לנכון —. וכנ"ה כתוב' ס': דדרכא על דמא דחמרא עיי"ע גרדון. ירו' מעש' שני ספ"ד דנ"ה רע"ג ההוא גברא יתיב מדרך. בויק"ר פכ"ז אין אנא מודענא סורחנא דהדין ברי להדין דיינא כדון הוא קטל ליה דרכת עד דהסיל דיינא כיון דחסל וכו' וכתב במ"כ לפי הענין פירושו המתינה אבל לא מצאתי לו חבר ובפ' נשא גרם דחלת פי' היתה מתיירא והמתינה עד שסיים הדין ע"כ וגם בעל כ"כ פותר דרכת: המתינה ואין זה כי אם דברי נביאות ובלי ספק מ"ס הוא ועיקר הגי' כמו בבמד"ר פ"י: אין דאין הוא לברי באלין דיניא קטיל הוא ליה דחלת, כד גמר מיליא אמר לה וכו' ולפע"ד דחלת הוא מל"ע نحل , نخل כָּזב והערים ופירושו אחרי שראתה האשה כמה קשה הדיין כזבה והערימה ונתנה אמתלא לדבריה לומר דבר אחר משונה ממה שרצתה לומר בתחלה וזה ממש הוראת המלה הערבית. ובשהש"ר פ' חכו חסרה המלה הזרה באותו הסיפור] —

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב, ובדפ"ע בט"ס א י ן. [2]) עיי' מבוא לעיל צד XIV. וקרוב לזה מפורש בפימ"ש להרמב"ם בתרומות שם ועיי' עוד הר"ש ושם הובא הירו' תרומו' פ"ג דמ"ב סע"א הדרוכות מכיון שהילכו בהן שתי וערב וכו'. ובירו' ע"ז פ"ד מ"ד רע"ב אי' כמה פעמים: הילכו עליהן דרוכית וצ"ל דרוכות. והוא על משקל לקוחות.

* דִּרַךְ (באפעל פי' השיג erreichen והוא ל"ס דְּרַךְ ובל"ע درك השיג והוא מל"מ שופטים כ', מ"ג) כתוב' ס': וע"ז ט"ו סע"ב רהט בתריה . . ולא אדרכיה ויפה פירש"י לע"ז: ולא אדרכיה: לא השיגו ודומה לו בפלגש בגבעה . . הדריכוהו. ועיי' רש"י לשופטים שם. וממנו השם אדרכתא Verfolgungsurkunde עיי"ע ומ"ש.

* דִּרַךְ (מל"פ درنك המתנה והפעל درنگيدن säumen, warten) בויק"ר פכ"ז דרכת עד דחסל דיינא ויפה כתב המ"כ לפי הענין פי' המתנה, ובפסיקת' דר"כ ע"ז הגי' שבקת וה' באבער הגיה בויק"ר הנ"ל ארכת וכ"ה בבט"ר לאייזלער ח"ב, מ' והנכון כמו שכתבתי מל"פ הנ"ל והראיה כי בע' אפקלין גרס רבינו וחלת וכ"ה ממד"ר פ"י.

* דרכיות, דורכיאות עיי"ע דדכאות.

דְּרִכּוֹן (בל"י Δαρεικός בל"ס דריכונא מין מטבע פרסי ויש מהן כסף ויש מהן זהב) בשקל' פ"ב (מ"א) (מצטרפין שקלים דרבונות ט"ס) [צ"ל מצרפין שקלים לדרכונות] ובפ' יש בכור לנחלה [במשנה] וכולן נפדין בכסף ובשוה כסף חוץ מן השקלים (בכורו' מ"ט סע"ב במשנ'). גמר' (שם נ"א רע"א) תנא חוץ מן השקלים המעשר והראיון, שקלים דתנן מצרפין שקלים דרכונות מפני משוי הדרך "פי' שצריך להעלותן לירושלים ומפני משוי הדרך התירו לצרפן לדרכונות שהן זהובין הא לאו הכי לא" [1]. ובפ' גט פשוט (ב"ב פ"י מ"ב דף קס"ה:) דרכונות דאינון ונמחקו אין פחות משנים. *[אחי"ה כה"ג לנכון בכ"י ו"ו, ובדפ"ר דדאנון ובשדפ"ע (חוץ מדפ' אמש') בט"ס ד' אינון ובכ"י ל"ד ד' די אינון וצ"ל דאינון וכ"ה בנוסחאותנו. ועוד נמצאה המלה בשקלים פ"ב מ"ד שכשעלו ישראל מן הגולה היו שוקלין דרכונות וכו' כ"ה עיק' הגי' אבל בכ"י א"פ דרבונות וכן בכל דפוסי' הישנים וכן בקצת כ"י ערוך ודפ' ויניצ' וכולם צ"ל דרכונות ומטבע פרסי היה והרבה פירושים הביא גיזיניאוס בגזרת המלה עיי' תיזוירוס ח"א שנ"ג והלאה ושם נדפסה צורת המטבע. ובענין שויו של המטבע עיי' בעקה מעטראלאגיע צד מ"ח. נ"א. קכ"ט והח' צוקערמאן על המטבעות צד ט"ז והלאה ועוד עיי"ע דרכמון]— (א"ב פי' בל"י ורו' מין מטבע פרסי של זהב [2] והיתה צורת דריוש חקוקה עליו ועל שמו נקרא ואולי הוא אדרכון כתוב בעזרא (ח', כ"ז).

☜ דְּרַכּוֹן (אם הגי' נכונה אז היא לפע"ד ל"י δρακόντιον בל"ר dracontium בל' איט' draconzio = dragontea, Drachenwurz, Schlangenkraut אבל עיי' בפנים) ירו' פ"ק דכלאים (דכ"ז.) הרכיב תריד על גבי דרכון אעפ"י שאין ישראל רשאי לעשות כן . . מאי נפק מנהון כורכי לבנון בנוסחא אחרת כתוב ירכון ע"ש. *[אחי"ה כונת ר"ב במה שאמר לעיין שם לא על ירכון כיון, כי כזה בל ימצא כי אם לעיין בירו' כלאים שם, ודע שבנו"ג שם בזה"ל: הרכיב תריד על גבי דרכון אעפ"י שאין ישראל רשאי לעשות כן נוטל הימנו זרע והולך וזורע במקום אחר מאי נפק מינהון כירבי לבנון. ובר"ש לכלאים פ"א מ"ד הובא הירו' בזה"ל הרכיב תרדין ע"ג ירבון אעפ"י וכו' מה נפק מביניהון קירבי לבנין. והנה רבינו הביא זה הירו' בע' שזף בז"הל: הרכיב תריד ע"ג דרקון וכו' מה נפק מנהון כורכי לבנון והוא ל"י ובלעז אטריפצ"ו. ועל זה כתב ר"ב ומאמר תלמוד ירושלמי זר בעיני . . וגי' אמיתית היא גירסת רבינו שמשון בפי' דמשניות כלאים הרכיב תריד ע"ג ירכון וכו' וכו' מה נפק מנהון קרסולכנן וכו' וכו' עכ"ל אבל מה יתן לנו ומה יוסיף לנו ר"ב בגי' אמיתית של ר"ש אם משך ידו מלפרשה ואני באתי למלאות חסרונו ואומר כי עיקר הגי' ירבוז (עיי"ע ודוגמאות שם) ועוד קרוסלכנן או כרוסלכנן, וגי' המלה האחרונה יש להוכיח גם מכ"י ערוך ו"ו ל"ד וה"ב שגרסו כורסין לבנין ובכ"י עיקרי התלמוד לר' אברהם זכות הביא בשם רבינו כורסי לבנון וכ"ה בכ"י ב"ר ובלי ספק צ"ל כרוסולכנון ובדפ"ר נשתבש כרסי בלנון וכן בדפ' פיז'. והוראת המלות זו היא ירבוז הוא ל"ע يربوز = جربوز עשב הנקרא בלא"ש Melde ואמר מי שהרכיב תרדין (והוא בל"ע ترى עשב הנקרא כן עיי"ע) על גבי ירבוז אעפ"י שאסור לעשות כן נוטל וכו' ומה נפק מנהון כרוסולכנון הוא בלי כל ספק ל"י ורו' χρυσολάχανον = chrysolachanum, Gartenmelde.

[1] הועתק מפי' רגמ"ה לבכורות נ"א (בקובץ כ"י אנגייליק' דף קי"ג:) וז"ל שם מצרפין שקלים דרכונות . . הגזבור יכול לחלף השקלים בדרכונות זהב שקורין בלעז קוצויש מפני משוי הדרך שצריך להעלותן לירושלים ללשכה טעם דמפני המשוי הא לאו הכי אין פודין וכו'. פתרון הלע"ז לא ידעתי ובפי' הרשב"ם לב"ב קס"ה סע"ב אי' דרכמונות בלע"ז קינונ"ש ובפי' המיוחס לרש"י לד"ה א', כ"ט, ז' נמצא הלעז על אדרכונים: קצונ"ש, ובפי' רגמ"ה כ"י לב"ב שם מוקוסי. ובירו' שקלי' פ"ב דמ"ו רע"ד הובא בע' טבע בי אי' דרכונות דינרין. [2] או גם כסף.

עיי' פליניאוס כ"ז, מ"ג ומה נכון מאוד פי' רבינו: ובלעז אטריפצי (כ"ה גי' כ"י) והוא בלאי"ט Melde, atrepice. ומעתה לא הוצרכנו לבאר דרכון ע"י δρακόντιον כי י"ל דרכון ט"ס תחת דרבוז והוא ל"ס זרבוז ממש ענינו כמו ירבוז ובר"ש מעשרו' פ"ה ס' מ"ח צ"ל זרבוזין במקום זרבונין] —

* דרכון, דרכונא עיי"ע דרקון.

* דְּרַכְּמוֹן (בל"י δράχμη ובל"פ درهم , درهم מין מטבע פרסי כמו דרכון) כבר בא זכרונו במקרא (עזרא ב', ס"ט; נחמי' ז', ע' — ע"ג) ובאיכ"ר פ' ותזנח: ויהב לתלמידוי דר' יהושע דרכמונין. ופי' המלה כמו אדרכונין עיי' הראב"ע לעזר' ח', כ"ז. ובעזרא ב', ס"ט פי' דרכמונים דינרי זהב ע"כ וכן בספרי הפרסיים ישתמשו درهم אצל دينار וכן פי' ר' יונה ן' גנאח בשרש דרך (עיי' כתאב אלאסול צד קס"ה להוצאת נייבויער) וז"ל واما تفسيرها فهى دنانير وتسما الدنانير فى ال משנה דרכונות كقولهم מצרפין שקלים דרכונות מפני משוי הדרך, והעתקתו: בענין פתרונו (של דרכמונים) הוא דנרין ונקראין הדינרין במשנה דרכונות כמאמרם מצרפין וכו'.

דרלמוס (והוא כמו אנדרלמוס בל"י ἀνδρολοιμός, μία — מגפת אנשים; דרמוסיא = אנדרומוסיא ἀνδρονοῦσος נגע אדם עיי"ע בח"א צד קמ"ג) בב"ר פל"ג (ל"ב) ויסגר ה' בעדו א"ר לוי למלך שקבע דרולמוסיא שלו במדינה נטל אוהבו וחבשו בבית הסוהר ונתן אספרגום שלו עליו [1] זה כמו אנדרומוסיא שפירשנו. ובפסיקתא דויהי בחצי הלילה (פסיקתי דר"כ צד ס"ז.) ואחר [כך] נותן להם דורמוסיות (פי') דבר כבד מאד. ובילמדנו ויהי חושך אפילה (תנחומי בא סי' ד') לא חזרו הביא עליהן דורמוסיות זה הדבר. *[אחי"ה בתנחו' אי' ואם לא (כלומ' שלא חזרו) מביא עליהם דורמוסיות. ויתר הדוגמאות הבאתי בע' אנדרומוסיא. וכן בתנחומ' בראשית סי' י"ב בעון זימה אנדרלמוסיא בא לעולם ורבינו גורם בע' אנדרומוסיא: אנדרומוסיא בא לעולם, ובתנחומ' קרח סי' ז' ועושה ממנו אנדרולומסיא וצ"ל אנדרולימוסיא ועיי"ע אנדרולימוס. בפסיקת' שם הגי' ואחר כך נתן להם דורמסיות כגון הדבר. אבל בפסיקת' רבתי ספי"ז הגי' ואח"כ נתן להם דורמסיות דבר כבד מאוד, ובלי ספק גרס רבינו כן בפסיקתא דר"כ ומלת פי' הוספת איזה מעתיק היא, כי הוראת המלה הזרה באמת כן היא אבל במדרש לא הורגלה מלת פי'] — (א"ב פי' אנדרולומוסיא בל"י הרג ומגפת אנשים וזו היא הגי' הנכונה ע"ש). *[אחי"ה ואולי יש להפריד את הערך דכאן לשני ערכים ומלת "שפירשנו" הוא סוף הערך דרלמוס. ומציון בפסיקתא מתחיל ערך דורמוסיות ואם כן דרלמוס ודורמוסית מקבילים לערכים אנדרולימוס, אנדרומוסיא, אשר מהם נתקצרו, וגזרת המלה מל"י δριμύς לא תצלח] —

דָּרוֹם (מל"מ פי' נגב ועוד א') שם עיר במזרחית צפונית בגליל וכנראה בין טבריה וציפורין. ב') שם הנגב ביהודה במחוז אדום ובל"י Δαρῶμα עיי' בפנים). בפ' כל הזבחי' שקיבל בגמ' טמא פסול (זבחי' כ"ב:) אמרו זקני דרום לא שנו. אמר עולא תקע להו ריש לקיש לדרומאי (שם). בפ' לא יחפור בגמ' מרחיקין את הנבלות (ב"ב כ"ה:) הרוצה שיחכים ידרים ושיתעשר [2] יצפין וסימנך שלחן בצפון ומנורה בדרום. פי' ילך אצל חכמי דרום וילמד חכמה מהן. וי"א הרוצה שיחכים בשעה שמתפלל יכוין פניו כנגד מזרחית דרומית, הרוצה להעשיר יכוין פניו כנגד מזרחית צפונית. *[אחי"ה הפי' י"א הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לב"ב שפי' ככה. וכן פירש"י — וכנ"ה בענין נגב בהפעיל בב"ב שם א"ל רבי חנינא לרב אשי כגון אתון דיתביתו בצפונא דא"י אדרימו אדרומי וכו' ופי' רגמ"ה כ"י לב"ב שם אדרימו כלומ' שתתפללו חיזרו פניכם לצד דרום שנאמ' (מ"א ח', מ"ח) והתפללו [אליך] דרך ארצם ע"כ וכן פירש"י בעצם תומו. ובבינוני פעול: מנחות פ"ה, לפי שאין מביאין את העומר אלא מן השדות המודרמות. ופי' רגמ"ה כ"י למנחות (בקובץ כ"י אנגיילִיקי דף ל"ב ע"א) מודרמות שהן בדרום שהחמה זורחת בהן כל היום ע"כ ועיי' פירש"י. והתואר בירו' פיאה פ"ג די"ז ע"ד וירו' קידושין פ"א ד"ס ע"ד חצייה דרומי אני נותן לפלוני וכו'. ב"ר פצ"א לשון דרומי הוא אבל ברם עיי"ע אבל. ב"ר רפ"א דרומו של רקיע. תעני' כ'. גיטין ל"א: (עיי' ילקוט איוב רמז תתקכ"ב) ב"ב כ"ה: סנהד' ק"ו. רוח דרומית. והקבוץ זכר: שקלי' פ"ו מ"ג שערים דרומים —. ועתה אניף ידי בענין פי' ראשון בערך הנוכחי. הנה בלי ספק כונת רבינו במ"ש חכמי דרום היא על זקני דרום שהוזכרו ביבמות מ"ה. וזבחי' כ"ב:

---

[1]) בנו"ג ספרגוס וכ"ה בעי' ספרגום. [2]) וכ"ה בכ"י ש"ס ובע"י ובנו"ג ושיעשיר וכ"ה בילקי' משלי רמז תתקל"ד.

ובירו׳ עירובי׳ פ״ו דכ״ג ע״ג זקני הדרום, וכך היא הצעת הגמ׳ דירו׳ שם: מהו לשכור רשות מן הפונדק ר׳ חיננא ור׳ יונתן סלקין לחמתה דגדר אמרין נמתין עד שיבואו זקני הדרום לכאן אתא ר׳ נתן דרומא ושאלון ליה ושרא ע״כ, ובבבלי עירובין ס״ה: נשנית כל הסוגי׳ בשינויים כזה ר״ל ותלמידי דר׳ חנינא איקלעו להחוא פונדק וכו׳ אמר להן ר״ל נשכור ולכשנגיע (בכ״י מ׳ א״פ ודפ״ש וכשנלך) אצל רבותינו שבדרום נשאל להן אתו שיילו לר׳ אפס וכו׳. ולפי השקפה ראשונה הדעת נוטה כי דרום היה שם מקום קרוב לחמתה דגדר ולכאורה כן מוכח משקלא וטריא אחד כי ביבמות מ״ה. אי׳ שם ועיילי זקני דרום דאמרי כותי ועבד הבא על בת ישראל הולד כשר ותחת זה אי׳ בירו׳ קידושין פ״ג דס״ד רע״ד ר׳ יונתן סליק עם ר׳ יודה נשייא לחמתא דגדר הורי תמן הוולד כשר. הרי שזקני דרום דבבלי נקראין בירו׳ בשם ובתכונת המקום דחמתא דגדר. אבל קשה הדבר להלמו עד מאוד כי דרום כמשמעו נגב וכן תרג׳ הנגב (דברי׳ ל״ה, ג׳) ית דרומא, וחמתא דגדר היתה בקרובה של ים כנרת במזרחה של א״י והנה בתחלה עלה במחשבתי ליישב כי שם מקום אחד קרוב לחמתה דגדר היה נקרא דרום או דרומה וראייתי מתרג׳ ים ודרום ירשה (דברי׳ ל״ג, כ״ג): מערב ים גינוסר ודרומא יירת (ועיי׳ פירש״י) וקצת סמך מצאתי עוד מירו׳ תעני׳ פ״ד דס״ט: דרומאי נהגין (אבלות דט׳ אב) חגה צפוראי נהגין חדשה טיבריאי נהגין שבתה (ועיי׳ תעני׳ כ״ט: וילק׳ הושע רמז תקי״ז) הרי דרומאי היינו אנשי דדרומא הוזכרו אצל אנשי צפורא וטבריא וכולם קרובין זה לזה בים כנרת היו. וכן הוזכרה דרומה אצל טבריה בסוף ירו׳ הוריות עיי״ע אמדרומה. ועתה הוברר לי כי בר דרומא (עיי״ע) כינוי של בר כוזיבא לא על שם ארץ דרום היינו מנגב יהודה כי אם על שם העיר קרובה לטבריה וציפורא נקרא ובאמת שָׁם ערך מלחמה בר כוזיבא נגד הרומיים ושם היה מחנה ומבצר ביתר עיי״ע. ועוד מצינו בירו׳ ברכות פ״ח די״ב רע״א רבי אבהו כד הוה אזיל לדרומה הוה עביד כר׳ חנינא וכד הוה נחית לטיבריא הוה עביד כרבי יוחנן. והך דרומא הוא בהכרח בסמוך דציפורא וקרוב לטיבריא והראיה שמושבו של ר׳ חנינא היה בציפורין עיי׳ ירו׳ ספ״ז דסנהד׳ דכ״ה סע״ב.— אבל אחר עיון רב עלה על דעתי פירוש יותר מתקבל כי בלי ספק היה עוד דרומא אחרת ולפי אייזיביאוס היה דרומא כל המחוז עד עיר אליותרופולים וז״ל (הובא ברילאנד פאלישטינא צד קפ״ו) ἐν τῷ Δαρωμᾶ ὁρίου Ἐλευθεροπόλεως . . וכן כתב היארונימוס (הובא שם) in Doroma, qui locus ad Eleutheropoleos pertinet regionem, ועוד הוזכר אצל אייזיביאוס כי עיר Γάδειρα שייכה למחוז אליותרופולים, וא״כ הוברר לי בלי ספק כי חמתא דגדר איננה מקום מעיינות אצל ים כנרת אבל הוא ממש Γάδειρα במחוז אליותרופולים ואולי משגרא דלשון הוסיפו המעתיקים מלת חמתא וא״כ גדר אשר שמה סליק ר׳ יונתן היתה במחוז דרומא ודרומא עצמה היתה במחוז אליותרופולים ובע׳ אליותרופולים הוכחנו כי היא היא עיר בית גוברין היוצא לנו מזה כי ר׳ יונתן שסליק לגדר ואשר עליו כיונו ביבמות ועירובין הנ״ל בזקני הדרום אחד הוא עם ר׳ יונתן דבית גוברין הנזכר בירו׳ יומא פ״ז הל״ה דמ״ד סע״ב, וזה בית גוברין בגבול אדום היה וכן דרומא וזה שאמרנו בירו׳ פסחי׳ ריש פ״ג דכ״ט ע״ד חומץ האדומי בסימא דרומיא ובירו׳ כתובו׳ פ״ה ד״ל: להמשנה א״ר יוסי לא פסק שעורים אלא רבי ישמעאל שהיה סמוך לאדום מה סמוך לאדום לדרומה. וידוע כי אדום היתה בצד דרומית מזרחית של א״י וזה מה שהשיב ר׳ שמלאי לר׳ יונתן שא״ל אלפן אגדה א״ל מסורת בידי מאבותי שלא ללמד אגדה לא לבבלי ולא לדרומי שהן גסי רוח ומעוטי תורה ואת נהרדעאי ודר בדרום (ירוש׳ פסחי׳ פ״ה דל״ב סע״א), וכונתו היתה שר׳ יונתן היה יושב במקום דרומא והוא עוד בדרומו של א״י וקרוב לאדום. ובבבלי פסחי׳ ס״ב ובירו׳ סנהד׳ פ״א די״ח סע״ג נשנה כן בשינויים על אנשי לוד. ונראה לי יען שקרובה היתה דרומא וכן לוד [1]) לאדום (עד שבעי ר׳ ירמיה קומי ר׳ זעירא ולוד לאו מיהודה היא? (ירו׳ סנהד׳ שם) לכן דברו חכמי ארץ ישראל בגנותן של דרומא ודרומיים, עיי׳ ירו׳ פסחים הנ״ל וכן ירו׳ מ״ק פ״ג דפ״ב רע״ד ר׳ יוסה בעי היידן רבנן רבנן דהכא או רבנן מדרומא אין תימר רבנן דהכא ניחא אין תימר רבנן דדרומא רברבייא קומוי והוא שאיל לזעירייא, אין תימר רבנן דהכא ניחא אין תימר רבנן דדרומא (אתון) [צ״ל אינון] שריין ואינון אסורין וכ״ה בירו׳ ברכו׳ פ״ב ד״ה סע״ב. והנה מהרז״ף בדרכי

[1]) וזה מה שאמרה המשנה שביעית פ״ט, ב׳ ושפלת לוד כשפלת הדרום.

משנה צד קמ"ח הוכיח על פי מה דאמר רבי יאשיה תלמידו דר' ישמעאל: "וכשבאתי אצל חברי שבדרום" וכו' (סוטי כ"ה.) שבית מדרשו של ר' ישמעאל היה קרוב לאדום והוא בדרום א"י ולפי הנחה זו יפה עולה מה שאי' איזה פעמים אתא פלוני מדרומא ואייתי מתניתא בידיה דוגמא אחת הביא מהרז"ף שם מב"ק מ"ב. כי אתי ר' חגי מדרומא אתא ואייתי מתניתא בידיה. ואני באתי להוסיף: יבמות נ"ז סע"א כי אתא רב אחא (בר חיננא) [צ"ל בר חנינא] מדרומא אתא ואייתי מתניתא בידיה מנין לפצוע דכא וכו', ושם נ"ח סע"א וסוט' כ"ד רע"ב והא כי אתא רבי אחא בר חנינא מדרומא אתא ואייתי מתניתא בידיה מבלעדי אישך מי שקדמה שכיבת בעל לבועל וכו'. סוכ' נ"ד. כי אתא רבי אחא בריה דרב חנינא מדרומא אייתי מתניתא בידיה ובני אהרן הכהנים יתקעו וכו' אמור מעתה כי גם בירו' הנ"ל צ"ל ר' חנינא ור' יונתן במקום ר' חיננא וכן הגיה על נכון מהרז"ף במבוא הירוש' צד פ"ז רע"א מבלי שהזכיר הציונים הנ"ל. וכן מצינו כמה פעמים (עיי' ירו' שביעית פ"ה דל"ה ע"ד, ירו' יומ' פ"א דל"ח ע"ד, ירו' מגילי פ"א דע"ב רע"ב) אייתי ר' הושעיא מתניתא דבר קפרא מדרומא (מן דרומא). (ובבבלי שבת י"ט: קמ"ה: בכורות י"ז, ובכ"י מ' לביצ' כ"ו: הגי' כי אתא רב הושעיא מנהרדעא אתא ואייתי מתניתא בידיה). והנה מהרז"ף במבוא הירו' צד ע"א החליט כי בר קפרא ישב בדרום ומשם הובאו לצפון הרבה ברייתות ששנה ואמר עוד ואפשר שהלך כבר לדרום בחיי רבי וכו' ובעת מיתתו של רבי היה בציפורין מקום ישיבת רבי בזמן ההוא (כתובו' ק"ד.) ואפשר שבא לשם ע"פ השמועה ששמע כי גבר החולי על רבי ע"כ וגם זאת מלתא דפשיטתא היא אצלו כי זקני דרום הם תלמידי ר' ישמעאל שישב בדרום עיי' ד"ה קמ"ח ומבוא הירו' צד ו'. אבל אחר מחילה רבה מכבוד תורתו לבי אומר לי להפך ולא לחלוק חלילה באתי רק תורה היא וללמוד אני צריך יען כן אחוה דעי גם אני בהגישי עצומותי נגד שיטת מו"ר נ"ע. הנה כבר הקדמתיך כלל גדול כי בכל מקום שהוזכר דרומא דרומיי אצל ציפורין או טיבריא מן הנחוץ להיות מקום סמוך לציפורין וטבריא ומן הנמנע לחשוב על דרום היינו מחוז לוד וקרוב לאדום, ובבחינה זאת בכל מקומות הנ"ל כי אתא רבי אחא בר חנינא מדרומא אי אפשר להיות דרום מקום מושבו של ר' ישמעאל אחרי שאביו של ר' אחא היינו ר' חנינא ישב בציפוריז והורה שם עיי' מבוא הירו' צד פ"ו: ובודאי גם בנו דר במקום אביו או בקרוב לו והיינו במקום דרומא והראיה ששני מקומות סמוכין היו ממה שאי' בירו' תעני' פ"ג דס"ו ע"ג חד זמן צרכון מיעבד תעניתא ולא נחת מיטרא עבד ר' יהושע תעניתא בדרומא ונחת מיטרא והוון ציפוראי אמרין ר' יהושע בן לוי מחית מיטרא לדרומאיי ור' חנינא עצר מיא מן ציפוראיי צרכון מיעבד זמן תניינות שלח ואייתי לר' יהושע בן לוי וכו' עאל ואמר קומיהון לא ר' יהושע ב"ל מחית מיטרא לדרומאיי ולא ר' חנינא עצר מיטרא מן ציפוראיי אלא דרומאי ליבהון רכיך ושמעין מילה דאורייתא ומתכנעין וציפוראי ליבהון קשי וכו' והנה אם גם מצינו שר' יהושע בן לוי ישב בלוד (ירו' תרומו' פ"ח מ"ו ע"ב ערק ואזיל ליה ללוד גבי ר' יושוע בן לוי) בכל זאת התענית שעשה ר' יהושע בן לוי בדרומא בלי ספק לא דרום היינו קרוב ללוד היה כי כבר הבאתי המאמר מירו' שלא ללמד אגדה לדרומי (והיינו ללודים) שהן גסי רוח ומעוטי תורה ואיך היה משבח ר' יהושע ב"ל לדרומאי שליבהון רכיך ושמעין מילה דאורייתא ועוד אם היה כבר ר' יהושע ב"ל ישב בלוד בשעת עצירת גשמים הנ"ל איך היה שלח ר' חנינא אחר ר' יהושע ב"ל לקרוא אותו האם נסיעה רחוקה כזו מילתא זוטרתי היא. וזו הטענה אשיב גם להשערה הנ"ל בענין בר קפרא שאחרי שהיה בשעת מיתת רבי בציפורין קשה להאמין שהעתיק אהלו מלוד ומדרומו של א"י אם שם היה דר אבל דעת לנבון נקל כי מושבו היה בדרומא היינו בקרוב לציפורין. וא"כ ר' הושעיה שהביא מתניתא דבר קפרא מדרומא לא תפשט מן דרומה של א"י היינו לוד כי אם מדרומא סמוך לציפורין וטבריא. ויש לי על זה ראיה נוכחת שהרי אביו של ר' הושעיא היה רבי חמא בדור של בר קפרא וכבר הובא לעיל מאמר ירו' מ"ק פ"ג דפ"ב רע"ד וירו' ברכו' פ"ב ד"ה: ר' חמא אבוי דר' אושעיא הוה ליה עובדא שאל לרבנן ואסרון ר' יוסי בעי איילן רבנן רבנן דהכא או רבנן דרומאי אין תימר רבנן דהכא ניחא אין תימר רבנן דרומיא רברבייא קומוי והוא שאל לזעירייא וכו' ופירושו לפע"ד רבנן דהכא היינו טבריא ורבנן דרומאי היינו רבנן קרוב לציפורין וזה שאמר רברבייא קומוי פי' הגדולים לפניו והוא שאל לקטנים ובזה הסתלקו חבילות חבילות קושיות שהקיף מהרז"ף במבוא ע' ר' חמא צד פ"ה: ובודאי ר' הושעיא ישב בקרוב למושבו של אביו ר' חמא שדר בטבריא כנראה מסיפור זה ואיזה מקום היה קרוב לו אין זאת כי

אם דרומא קרוב לציפורין וראיתי מוכרחת מירו' ברכו' שם שאי' תיכף בסמוך: תני במקום שנהגו לשאול אבלים בשבת שואלין ובדרום שואלין ר' הושעיה רובא אזל לחד אתר וחזא אביליא בשובתא ושאיל בון אמר לון אני איני יודע מנהג מקומכם אלא שלום עליכם כמנהג מקומינו הרי שמקומי דר' אושעיא היה דרומא ודרומא זאת היתה קרובה לציפורין, לכן מה מאוד יתיישב כי תיכף אמר הירו' שם ר' יוסי בי ר' חלפתא משבח בדר"מ קומי ציפוראי וכו'. ואם כדברנו כן הוא אז נוכל לגזור אומר כי זקני דרום הם חכמי דרומאי והיינו מקום קרוב לציפורין ומשם היו ושם הורו גדולי האמוראים בר קפרא ר' חמא אבוי דר' הושעיה ר' חנינא ור' יהושע בן לוי ורב אחא ב"ר חנינא וזולתם רבים וכן שלמים וזה מה שאמרנו בחולין קל"ב: כי אתא ר' אחי בר חנינא מדרומא אמר ר' יהושע בן לוי וכל זקני דרום אמרו (כ"ה לפי ג' נכונה בראש) ועיי' ירו' פיאה פ"א דט"ז ע"ג בשינויים. והשתא דאתינו להכא נוכל לקיים ג' ר' (חיננא) [צ"ל חנינא] ור' יונתן סלקין לחמתא דגדר שתכונתה היתה אצל ים טבריא בגליל ואיזה פעמים הוזכר דרום בצירוף זכרון גליל עיי' שבת קכ"ז: מעשה באדם אחד שירד מגליל העליון ונשכר אצל ב"ה אחד בדרום שלש שנים וכו' ע"ש באריכות ומסיים וכשבאתי אצל חברי בדרום התירו לי כל נדרי וכו'. ירו' עירובין פ"ה דכ"ב רע"ג מעשה בתלמיד וותיק למד עיבורו בג' שנים ומחצה לפני רבו ובא ועיבר את הגליל ולא הספיק לעבור את הדרום עד שנטרפה השעה. בב"ר פצ"ד אמר ר' יהושע בן לוי חזרתי על כל בעלי אגדה שבדרום (ועיי' עוד ע' דיותמין) שיאמרו לי פסוק זה (למה לא נאמר אלהי אביו אברהם) ולא אמרו לי עד שעמדתי עם יהודה בן פדייה בן אחותו של בן הקפר וכו' כד אתא ריב"ל לטבריה וכו' נשמע מזה שגם כאן מובן דרום שבגליל ושם חי בן אחותו של בן הקפר היינו בר קפרא. ובעלי אגדה שבדרום היינו בדרומא שבגליל והראיה כי רבי יונה שהיה מאמוראים הגדולים בציפרין נשתמש ג"כ בדיבור רבנין דאגדתא והבין בעלי דאגדתא דגליל עיי' ירו' מעשרות פ"א דמ"ח ע"ד ועוד מצינו באיזה פעמים (ירו' מעשי' שני פ"ג דנ"ד ע"ב ירו' יבמות פ"א ד"ב ע"ג ירושלי' הוריות פרק ג' דמ"ז סע"א) ר' יעקב דרומייא בעא קומי ר' יוסי וזה ר' יוסי היה ג"כ מגדולי האמוראין דציפורי ועיי' עוד ר' יעקב דרומייא ירו' ברכות פ"ג ד"ו סע"ב וירו' סוכ' פ"ג דנ"ג ע"ד ושם פ"ד דנ"ד ע"ב וירו' תענית רפ"ב דס"ה. ובירו' ברכו' פ"א ד"ב ע"ב אי' ר' יעקב דרומנא וצ"ל דרומיא וכן גרס לנכון באמת המהרש"ס. ועוד מצינו ר' לעזר דרומיה בעי קומי ר' יוסי ירו' פיאה פ"ח ד"כ ע"ד, א"ר לעזר דרומיא וכו' ירו' יומ' ספ"ו דמ"ד רע"א, א"ר לעזר דרומיא לא כן אמ' ר' יוסי וכו' ירו' חגיג' פ"ג דע"ט ע"א. ואולי זה הוא הנקרא בבבלי סוטה כ' סע"ב ובמד"ר פ"ט ר' אלעזר בן יצחק איש כפר דרום. וכן מצינו ר' יהושע דרומיא אמר לפני ר' יונה, ירו' סוכ' ספ"ד דנ"ד ע"ד תני ר' יושוע דרומייא קומי ר' יונה וכצ"ל בירו' שבועות ספ"ו דל"ז סע"ב ושם בט"ס ר' יהושע דיומיא. ירו' חלה פ"א דנ"ז רע"ג אמר ר' יהושע דרומיא ר' יונה וכו' ועיי' עוד ירו' ברכו' פ"ט די"ד ע"ג וירו' חלה פ"א דנ"ז ע"ב, ירו' עירובין פ"ד דכ"א סע"ד ועוד מצינו ר' פנחס בשם ר' חלקיה הדרומה (תנחומ' ריש קדושים, ובילק' ישעי' ג' רמז רס"ד חסרה מלת הדרומה), ר' חילפא דרומיה (פסיקתא רבתי פל"ג) ר' יוסי דרומייא קומי ר' יונה (ירו' שבועות פ"א דל"ג ע"ב) —. יצא לנו מכל זה שבכל מקומות הנ"ל רק אז נמלט מהמבוכה אם נחזיק בהשערתנו כי דרום או דרומא היה שם מקום בגליל קרוב לטבריה וציפורין וזקני דרום או דרומאֵי (ירו' תרומו' פ"ב דמ"א ע"ד) דרומיי (ירו' פסחי' פ"ה דל"ב ע"א) או דרומאיי (שם פ"ז דל"ד ע"ד) או רבנן דרומא (ויק"ר פ"כ) ורבותינו שבדרום (פסיקת' רבתי פ' נחמו) הם קבוצת חכמים אשר ישבו שם וסביב לו ובלי ספק מקומות וכפרים אחדים שייכים לו או היו מגרשיו ואחד מהם נקרא כפר דרום אשר משם היה ר"א בן יצחק (עיי' לעיל) ועל קבוץ המקומות בשם דרומא מראה באצבע המאמר בירו' ברכו' פ"ט די"ב ע"ד ר' יוחנן ור' יונתן אזלין מיעבד שלמא באילין קריָיתָא דדרומה עלון לחד אתר וכו'. וחכמים גדולים רבים וכן שלמים ישבו שם כסאות למשפט ומתוך שבחו של ר' יהושע בן לוי (עיי' לעיל) למדנו שגם עמא דבר בכשרות והלך בדרך מישרים. ובזה זכינו להבין מאמר סתום ועמום בירו' חגיג' פ"ג דע"ט רע"ג ובגליל אינן נאמנין לא על היין ולא על הקנקנים ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי בן דרום שאמר מגליל הבאתיה נאמן ובן גליל שאמר מדרום הבאתיה אינו נאמן פי' בן דרום יש לו נאמנות ואם העיד שהביא הכלים בטהרה אפי' מגליל נאמן שבן דרום כלומ' עם הארץ ממקום דרומא שיושביו הגונים נאמן אבל בן גליל לא דהיישינן שהערים

לומר כי הביאם מדרום כדי שיראה בחזקת כשרות. והמפרשים ביארו באופן דחוק ורחוק. וגם זאת תצא מציון זה כי דרום בודאי היה בגליל רק בחלק מיוחד ממנו ונודע שמו וחבלים נפלו לו בנעימים כי הרבה תורה הרביצו שם עד שחכמיו קנו להם שם מיוחד: זקני דרום. ולפי פירושי זה יפה כיון רבינו בעל הערוך בפירושו הרוצה שיחכים ידרים פי׳ ילך אצל חכמי דרום וילמד חכמה מהם. וכן מצאתי בב״ר פצ״ח חכלילי עינים מיין בני דרום שעיניהם כחולות וכחם יפה לתלמוד תורה ופי׳ כחולות מאירים ובהירים עיי׳ מ״כ שם. ועל זה יפה נתן ר׳ יצחק הסימן ומנורה בדרום ואולי ר׳ יצחק זה אביו של ר״א מכפר דרום היה ואז יגדל כח המאמר בסיבת האומרו וגם ר׳ יהושע בן לוי שאמר לעולם ידרים וכו׳ כיון על לטוד תורה והוא ג״כ אחד מזקני הדרומה כדמוכח ממה שכתבתי לעיל. וזאת שנית כי סימן מנורה עולה יפה עד מאוד כי בגליל בכלל ולכן גם בדרומה מצוי הרבה שמן עיי׳ תוספו׳ לחגיגה כ״ה. ד״ה בגלילא. ואחרי הדברים והאמת האלה אם נשים עין חודרת לכל מה שהוכחתי בעה״י עד כה נראה שלהוראת דרום במובן נגב ודרומה של א״י היינו מחוז לוד נשארו לנו רק מעט מקומות אשר בהם הוזכר דרום אצל לוד ואדום כמו בירו׳ פסחי׳ וכתובו׳ הנ״ל אצל ר׳ ישמעאל אבל לפום ריהטא גם בזה והיינו אם ר׳ ישמעאל ישב בדרום יש לכאורה לפקפק כי מתוספת׳ חלה ספ״א אמרו לפניו ר׳ ישמעאל הלא פלוני יש בדרום וכו׳ יש קצת משמעות שר׳ ישמעאל לא ישב בדרום וכן מוכיח הרב הח׳ מוה״ר ברילל במבוא המשנה צד ק״ד וגם מהרז״ף הבין הקושי לכן כתב בד״ה קמ״ח בהערה מה שכתב. ולפע״ד הוברר הדבר בהוכחה ברורה מהתוספת׳ דחלה שם כי דרום שנזכר שם דרומי של א״י ומחוז לוד הוא. אכן הגי׳ בדפוסים נשתבשה וקצת יותר טוב היא בכ״י תוספתא (עיי׳ בהוצאת צוק״מ חלה צד 98) וז״ל שם ר׳ אליעזר אומ׳ חלה ניטלת מן הטהור על הטמא אמרו לפני רבי אליעזר ישמעאל (ובדפוסים חסרה מלת אליעזר ובאמת אין לה שחר וכצ״ל אמרו לפני ר׳ ישמעאל) והלא פלוני יש בדרום היה מורה הוראה הזאת אמר לבוש שלבש בו אבא וציץ שנתן בין עיניו אם לא (ילמוד) [צ״ל כמו בדפוסים אלמוד] בו לכל מורה הוראות אמרו לו משום ר׳ אליעזר אמר להן אף הוא יש לו במה יתלה ע״כ ושיעורו לפע״ד ר׳ אליעזר אומר חלה ניטלת וכו׳ אמרו לפני ר׳ ישמעאל כלומ׳ כשאמרו דין זה לפני ר׳ ישמעאל בסתם פלוני יש בדרום וכונתם היתה על ר׳ אליעזר שהורה בלוד (עיי׳ סנהד׳ ל״ב:) רק לא פרשו בשמו שר׳ אליעזר הורה כן אמר ר׳ ישמעאל לבוש שלבש וכו׳ והוא כעין שבועה והמישל מובן מעצמו שר׳ ישמעאל כהן היה (עיי׳ חולין מ״ט.) והבטיח שיתן לבוש וציץ של אביו אם לא ילמוד בו לכל מורה הוראה כלומ׳ ילמוד בהיפך ממה שאמרו לו מפלוני שיש בדרום אבל אחרי שאמרו לו משום ר׳ אליעזר, ור׳ ישמעאל שמע כי גברא רבה הוא בעל השמועה הזאת אמר בניחותא והתנצלות שבודאי יש לו לר״א במה שיתלה. ולפי זה דרום על כל פנים דרומי של א״י ולוד משמע. ולא רחוק הוא כי גם רבן גמליאל עליו נתכון בדיבורו כתוב לאחנא בני דרומא שלומכון יסגא מהודעין אנחנא לכון וכו׳ סנהד׳ י״א: ובירו׳ סנהד׳ פ״א די״ח רע״ד הגי׳ כתוב לאחנא בני דרומא עילאה ולאחנא בני דרומא ארעייא שלמכון יסגא וכו׳ ובירו׳ מעשר שני פ״ה דנ״ו רע״ג לאחנא בני דרומא עילאה ובני דרומא ארעיתא ובתוספת׳ סנהד׳ פ״ב לאחנא בני דרומ׳ עילאה ובני דרומא תתאה. ויען שבני דרומא היינו בני נגב רחוקים היו מסנהדרין צריך רבן גמליאל להודיעם העיבור. ובענין דרומא עילאה . . ודרומא ארעייה יש להעיר כי גם אייזיביאוס (הובא ברילאנד קפ״ז ועיי׳ גיאגראפיע לנייבויער ס״ב והלאה שנכוחות דבר בענינגנו אבל בצד ס״ג בהערה א׳ טעה במח״כ) מחלק בין דרומה התיכונית (ἐν τῷ ἐσωτέρῳ Δαρῶμα) ובין דרומה חיצונית (ἐν τῷ ἔσῳ Δαρῶμα). ולפע״ד יותר נכון להסביר כי כונת רבן גמליאל היתה על מזרח ודרום של א״י כי כבר הקדמתיך כי דרומא בגליל במזרחית צפונית היה וזה מה שאמר לאחנא בני דרומא עילאה ועל נגב היינו בני לוד השיב דבר חוק ומשפט לאחנא בני דרומא ארעיתא ויען שהיו שני דרומאי הללו בשני קצות א״י ורחוקים מבי״ד היו שלח להם ר״ג איגרות להודיעם את העיבור וכן העיד אייזיביאוס (שם) כי היה כפר בדרומה בקצה שפת א״י במזרח κώμη . . ἔστιν ἐν ἐσχάτοις τοῦ Δαρῶμα ופירשו היאראנימוס est villa in exstremis finibus Daromae contra Orientem imminens mari mortuo. וזה עולה יפה מאוד למה שכתבתי בתכונת כפר דרומא לעיל. ועוד ראיתי אני להעיר כי לוד נמצא בדרום בסיפור יבמות ס״ב: אלף זוגים תלמידים היו לו לר״ע מגבת ועד אנטיפרס וכולן מתו בפרק אחד וכו׳ והיה העולם שמם עד שבא ר״ע אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם ר״מ ור״י

וכו' ואם גם נראה הציון הזה קצת משובש עיי' דרכי המשנה קנ"ד ומבוא המשנה קנ"ו בכל זאת נראה לעינים כי רבותינו שבדרום הם החכמים שישבו בנגב של יהודה אשר שמה ברחו בעת השמד וכן מראה הדיבור מגבת ועד אנטיפרס שהן הנה ערי תחומי י ה ו ד ה עיי"ע גבת. ובאמת מצינו את ר"ע בלוד בעת הצרה אחר מפלת ביתר בעת רדיפת האכזר אדריינוס שגזר כל הסומך יהרג וכל הנסמך יהרג עיר שסומכים בה תחרג ותחומין שסומכין בהן יעקרו (סנהדרי' י"ג:) בעת ההיא נקבצו גדולי החכמים ועמודי התורה כר"ע ור' טרפון ואחרים בסתר בעלית בית נתזה בלוד ונמנו וגמרו מי גדול תלמוד גדול או מעשה עיי"ע בית נתזה, בית ארים ועיי' חיי ר"ע במ"ע למהרז"פ ח"ג ומ"ש הרב החכ' לאנדויער בצד קל"ד. ולפע"ד מעת ההיא נולדו המאמרים והדינים אשר הורה ר' טרפון בלוד (הובאו הציונים בד"ה למהרז"פ צד ק"ה) כי גם ר' טרפון היה באסיפת חכמים בלוד ולא הוצרכנו להשערה כי קבע ר"ט ישיבתו שם אחרי מות ר"א. ועוד אני מביא ראיה כי ר"מ היה בין "רבותינו בדרום" (יבמות שם) ממה שאי' בב"ר פצ"ב עובדא הוי בדרומי תמן חד פונדקי עיי' שם כל הסיפור וסיים חד זמן אזל ר"מ ואתקבל תמן וכו' ע"ש ולפי זה היה ר"מ בדרומי היינו בלוד ובנגב יהודה. אבל בסיפור בענין יהודה בן דורתאי בזמן שמעיה ואבטליון פירש הוא ובנו דורתאי וישב לו בדרום (פסחי' ע':) נראה שהכוונה על צד דרומית מזרחית של א"י אשר על שפת ים המלח ושם ישבו האסיים עיי' ד"מ קמ"ח בהערה] —

* דרומנא ירו' ברכו' רפ"א ד"ב: ר' יעקב דרומנא ט"ס וצ"ל דרומיא עיי"ע הקודם לזה.

* דַּרְמִינוֹן (בל"פ درمنه Absynth) ירו' דשביעית פ"ז דל"ז: דרמינון שרי כבר פירשתיו בע' איריוסטו ע"ש מ"ש בח"א רפ"ד ועל פי דברי שם יש לתקן מה שאמר לעווי בעמת"ל צד תכ"ה והח' פליישער בהוספותיו שם צד תמ"ד.

דְּרָמָלִים (לפ"ע מל"י δρομάλης קל המרוץ Schnelläufer; דְּרוֹמוֹס בל"י δρόμος רחבה גדולה שיוכלו לרוץ בה freier Platz zum Laufen, Rennbahn) בב"ר פמ"ט (מ"ח) בריש וירא אליו: מקום של אברהם אבינו מפולש היה ר' יודן אמר כהדין דרומלים. ובפ' איזהו נשך בגמ' אין פוסקין (ב"מ ע"ב:) א"ל ר' זירא לרבי אסי א"ר יוחנן אפי' כדורמוס הזה. ובפ' האומ' לחברו צא וקדש לי בגמ' האומר לי לאשה הרי את מקודשת לי על מנת שאדבר עליך (קידושי' ס"ג.) שחוק לפני רקוד לפני עשה לפני כדרומוס הזה [1]. פי' רחבה גדולה בל"י דרומוס. — (א"ב פי' בל"י מרוץ ורקוד או רחבה גדולה לרוץ שם. *[אחי"ה בדפ"ר ובדפ' פיז' במ"ס החרבה ובכ"י ה"ב הקרבה וט"ס הוא. ופי' ר"ב נכון הוא. וע' זקנים העתיקו מרוץ (קהלת ט', י"א), מרוצה (ש"ב י"ח, כ"ז; ירמי' ח', ו'; כ"ג, י') ע"י δρόμος. אבל גם דברי רבינו יצדקו כי הוראת δρόμος בעצם הראשונה פי' רחבה גדולה כמו בל"ר campus עיי' ליויאוס ל"ה, כ"ז ובזה הענין נתפרש' המלה בב"מ, ובהוראה שנית בקידושי' ופי' עשה לפני כדרומוס הזה רקוד לפני כמו שעושין במקום מרוץ וריקוד אבל יותר טוב לפרש אותו מל"י δρομεύς, Läufer פי' קל ברגלים והע' העתיקו ככה קל (עמוס ב', י"ד) וָרָץ (איוב ט', כ"ה) וכן העתיק עקילס רגלי (ירמיה י"ב, ה'). וז"ל של מעריך ללונזאנו דרומוס פי' הערוך רחבה גדולה בל"י ואני אומ' לא כי אלא דרך בל"י. בב"ר פמ"ח דרומילוס אהל ארוך כדרך ולא עגול עכ"ל. ואין הצדק עמו אלא מחוורתא כמו שכתבתי. ודע כי עיקר הגי' בב"ר דרומלים ובדפ"ע דורמלים ובילק' וירא רמז פ"ב דכ"ג ע"ב הגי' פוולונו של אברהם אבינו מפולש היה כהדה דרומלוס ונ"ב פוולונו פי' אוהל ודרומלוס פי' סוכה. והראשון נכון הוא כי בל"ר papilio ובל"ר אמצ' pavilio, pavillio וממנו בל"צ pavillon פי' אוהל. וגי' רבינו בע' פלן ג' פ ל ו נ ו [וצ"ל פולונו] של א"א מפולש היה פי' מקומו ע"כ וכפי' שם גרס רבינו בכאן, ובנו"ג בב"ר שם פלן של א"א מפולש היה ר' יודן אמ' כהדין דורמילוס. ולפע"ד היא המלה היוני' שרשמתי בתחלת הערך ור' יודן הסביר כי (פלונו) [פולונו] מפולש הוא האוהל הפתוח משני עבריו אשר בו רץ הקל ברגלים ולפי זה יפה עולה ההמשך שם: אמר אם אני רואה אותן ש ה פ ל י ג ו א ת ד ר כ ם ל ה ת ק ר ב דרך כאן אני יודע שהן באין אצלי כיון שראה אותן שהפליגו מיד ו י ר ץ ל ק ר א ת ם מ פ ת ח ה א ה ל. וראיתי בב"ר בהוצאת פירדא תנ"ב שהגי' כהדין דרומלוס והוא כגי' הילק' בנכון אבל המפרש יפה תואר כתב וז"ל בע' גרס דרמים ופי' השכיבה הגדולה בל"י

1) בנו"ג במ"ס כדימוס ופי' רש"י בנין.

דרומוס ע"כ ובערוך שלפנינו כל זה לי' לא מיניה ולא מקצתו. ובאמת אין הרעת סובלת פי' זה ונראה שכיון על ל"ר dormitio פי' שכיבה ושינה והוא דורמיטא שהובא בזוהר פ' במדבר. ודע כי ע' זקנים העתיקו בני שחץ (איוב מ"א, כ"ה) ע"י δρομώλης ונזרו שחץ מל"ע شخص ממהר לבוא. וגי' כ"י בב"ר במקום דרמלים: דרמרים וט"ס הוא. ואולי גי' היפה תואר בשם רבינו עיקרית ואז לנכון כלל רבינו מלות דרמים ודורמוס [צ"ל ודרומוס] בערך אחד אבל גם גי' המעריך למהר"ם לונזאנו היתה בלמ"ד כנ"ל. ובענין דרומוס היוניים עיי' ערש וגרובער חלק כ"ז, תנ"ז ושם נסמנו מקומות אשר בא בהם זכרון המלה אצל סופרים יוניים. וגם רז"ל הכירו היטב הוראת המלה ועיי"ע איפרפוס ח"א, רמ"ב:] —

דַּרְמֶשֶׂק (בל"ס דרמסוק כמו דרמשק בד"ה א', י"ח, ה' Damascus בסוריא) תרג' ירו' [א'] אשר משמאל לדמשק (בראשי' י"ד, ט"ו). *[אחי"ה רמ"ל הוסיף דברים בלי היכר לדברי הערוך ומתמיה על רבינו שלא העיר כי מקרא מלא הוא בד"ה הנ"ל אבל לפע"ד קושיה זו תירוצו יען כי מקרא מלא הוא יודעים בו רבים על כן הביא לחמו מרחוק היינו מהתרגום הירושלמי. ובע' אסיא ב' הבאתי ופירשתי יתר המקומות אשר בם נמצאה עוד המלה דרמשק ודרמסקום, ועוד עיי"ע דמסקום וערך הבא אח"ז] —

דַּרְמַסְקִן (= דַּרְמַסְקִין פי' בל"ר Darmascena pruna ובל"י החדשה δαμάσκινον פי' פגעין הבאים מדמשק בראשונה damascenische Pflaumen) בפ' כיצד מברכין בגמ' על הירקות (ברכו' ל"ט.) הביאו לפניהן כרוב ודרמסקין ופרגיות [1]. ובפ' הגוזל ומאכיל בגמ' שטף נהר (ב"ק קט"ז סע"א ורע"ב) השוכר את הפועל להביא כרוב ודרמסקנין לחולה. פי' פ ר ו ג נ א. ובלי' ישמעאל אגאץ עין בקר ומברכין עליהן בורא פרי העץ. — (א"ב פי' דמסקינא בל"י ורומיי אגסים הבאים מדמשק כי הם הטובים ויפה פי' בעל הערוך ותרג' דמשק דרמשק). *[אחי"ה מסיום נראה לכאורה שלא היה לפני ר"ב הערך שקודם לזה דאל"כ למה היה כופל ושונה עוד הפעם. והנה פי' בעל הערוך מעולה עד מאוד כי הלע"ז פ ר ו ג נ א הוא בלאי"ט prugna, prugno ויפה גרס כן כ"י ו"ו ובכ"י ה"ב פדוגנא וצ"ל פרוגנא אבל בדפ"ר בט"ס פרונגא ובשדפ"ע פרונא. אולם זה הוא בל"ר pruna קבוץ מן prunum וגם תיבות בל' ישמ' אגאץ עין בקר (שחסרו בכ"י ה"ב ולא ידעתי למה) יפה נתפרשו וממש בל"ע اجص عيون البقر פי' כמו בל"ר Damascena pruna ועצם הוראתו פגעין של עֵין בקר וכינוי פגעין בארץ ישראל על שם שחרוריתם עיי' פרייטאג אוצר מילין ערביות ע' בקר. ולפי פי' רבינו בודאי הברכה המעולה בורא פרי העץ אבל רש"י ז"ל הקשה בברכו' ל"ט ד"ה דורמסקין על מה ששמע כי דורמסקין הם פרוני"ש [בל"צ Pflaumen, prunes] ואי אפשר להעמידה דא"כ הרי ברכתו ב"פ העץ והיאך קדם וברך על הפרגיות שברכתן על הכל ע"כ ועיי' תוספ' שם שהקשו כמו כן מהא דמשמע בסמוך שמברכין עליהן ב"פ האדמה וא"כ בורא פרי העץ בעי ברוכי וכדי שלא לשווי' לרבינו כטועה חלילה תירץ בעל הפשב"ע די"ל שרבינו כיון על החיין דוקא אבל אחר בישולן נשתנו לגריעותא וכו', ואני מצאתי כי כן פי' הסוגיא באמת התוספ' רא"ש בשם ה"ר יוסף ובתוספות ר' יהודה חסיד (בספר ברכה משלשת צד כ"ה:) הוסיף עוד כי כן פי' ה"ר שמעיה, ומסיק ולא נהירא. וכן פי' הרשב"א בחי' לברכות מ': ד"ה אמר בסוף הדבור ע"ש וקצת תימה שנעלם זה מעיני הגרי"ב בהפשב"ע והרשב"א ג"כ מחליט פירות אחרים שנפגמין כגון פרוני"ש וכיוצא בהן מברך שהכל לד"ה ע"כ, וזה קשה להלמו והרשב"א הלך בזה לשיטתו שם שפי' דורמסקין כפירש"י שהוא עשב ועל ראיתו מירו' העירונו בע' אחונייא ע"ש. אכן שיטת רבינו היותר טובה שמברכין ב"פ העץ וקושית רש"י והתוספ' יש ליישב כמו שתירץ לעווי בעמת"ל כי בגמ' יש להגיה בורא פרי העץ במקום ב"פ האדמה אבל ראיתו מירו' ברכו' פ"ו ד"י סע"ב אינה ראיה ואדרבה משם משמע כי דורמסקנין פי' כפי' רש"י ודעמיה מין שלקות מעשב עיי' פי' אהב' ציון למהרז"ף וע' אחונייא. וכנ"ה ביחיד בירו' שבת פ"א ד"ד. וירו' ביצ' פ"ג דס"ב: עיי"ע אנטרדס ומ"ש. והקבוץ תוספתא דמאי פ"א דברים התדירין כגון האגוזין ודורמסקניות ובכ"י תוספתא בלי דקדוק דורמסקיות, וצ"ל דַּרְמַסְקְנִיּוֹת וכ"ה לנכון בתוספ' תרומו' פ"ז ובכ"י איפר' דרמסקנין] —

* דּוּרְמַסְקִית (תואר לנקבה נגזר מן דורמסקום= דרמשק aus Damascus, Damas-

---

[1]) בנו"ג הביאו לפניו כרוב ודורמסקין אבל בכ"י מ' לפניהם וכן בשט"מ לברכו' (בספר ברכה משלשת) ושם אי' איתו לקמייהו ובכולם אי' דורמסקין ובגליון כ"י מ' הגי' דורמסקנין וכ"ה בב"נ ובכ"י פ' ובב"ק קט"ז: וכ"ה בע' פרגיות ושם דורמוסקנין וצ"ל דרמוסקנין והוא במשקל ל"ס דרמוסקיא.

(cenerin ריש ספרי ד"ה ודי זהב א"ל ר' יוסי בן דורמסקית לר' יהודה ברבי למה אתה מעוות עלינו את הכתובים מעידני עלי שמים וארץ שחזרנו על כל המקומות שבתורה וכו'. כיוצא בו דרש ר' יהודה משא דבר ה' בארץ חדרך וגו' (זכריה ט', א') זה משיח שחד לאו"ה ורך לישראל א"ל ר' יוסי בן דורמסקית לרב יהוד' בר' למה אתה מעוות עלינו את הכתובים מעידני עלי שמים וארץ שאני מדמשק ויש שם מקום ושמו חדרך וכו', ועיי' ילק' ריש דברי' רמז תשצ"ב וילק' זכריה רמז תקע"ה בקצת שנוים. ובשהש"ר פ' צוארך הגי' ר' יהוד' אומ' מקום הוא שנקרא חדרך א"ל ר' יוסי בן דורמסקית העבודה שאני מדמשק וכו'. חגיג' ג': מעשה בר' יוסי בן דורמסקית שהלך להקביל פני ר' אליעזר בלוד וכו', ובע"י הראשון הגי' בט"ס דורמסיקת, ובתוספתא ידים פ"ב א' א"ר יוסי בן דורמסקאות וצריך להיות כגירסת כתב יד אירפ' דורמוסקית אני הייתי עם זקנים הראשונים כשבאו מיבנה ללוד וכו'. מגיל' ז'. (הובא במנו"ה סי' קל"ו) ר' יוסי בן דורמסקית אומ' אסתר ברוח הקודש נאמר. חולי' ס"ז סע"ב ר' יוסי בן דורמסקית אומ' לויתן דג טהור הוא וכו', עיי"ע גא א'. ב"ר פל"ב (ועיי' במ"ר פ"ט) א"ר יוסי בן דורמסקית הם חטאו בגלגל העין שהוא דומה למים וכו'. מכילתא יתרו מסכתא דבחדש פ"א ר' אליעזר אומ' משום אבא יוסי בן דורמסקות הרי הוא וירא אלהים את ב"י וכו'.

דְּרַן (= דִּרְנָא פי' בל"פ درنك، درنج תולעים (Würmer בפ' כלל גדול בגמ' הקורע (שבת ע"ה רע"א) יריעה שנפל בה דרנא קורעין אותה [1] ותופרין אותה. ובר"ג דפ' הבונה (שם ק"ב:) קרש שנפל בו דרנא מטיף לתוכו אבר וסותמו. ובס"ג דפ' אלו טרפות (חולין ס"ז:) והתניא ואת נבלתם תשקצו (ויקרי' י"א, י"א) לרבות דרנין שבבהמה. פי' תולעים שבראשי הבהמה ושבמעים. *[אחי"ה כ"ה בדפ"ר וכ"ה בכ"י ו"ו וה"ב, ובדפ"ע האחרונים הגי' לרבות דרנין שבראש בהמה, פי' תולעים שבראש הבהמה ובחולי' א' כגי' רבינו לפי נוסח כ"י הנ"ל וכן משמע מהתוספות שם. וכפי' רבינו תולעים שבראשי הבהמה מוכח משבת נ"ד: ויפלו דרני ראשה, ומה שפי': ושבמעים כן נראה מלשון הגמ' בחולין שם: לרבות את הדרנים שבבהמה, וכנ"ה שם: תולעים דרני דבשרא אסירי וכו', וגם רש"י פי' בכל מקום המלה ע"י תולעים. וגזרת המלה אצל לעווי לא תצלח ע"ש] —

☞ דּוֹרוֹן (פי' בל"י δῶρον מנחה (Geschenk שמ"ר פ' החודש (פט"ו) הקריבו לי דורון שאם תעלו לפני לבימה שאעביר אלוגין שלכם [לאחר] תרג' אשכר יקריבו (תהלי' ע"ב, י') דורון יקרבון. פי' בל"י מנחה ואשכר עיי"ע דריה. *[אחי"ה וכנ"ה בזבחי' ז': עולה דורון היא . . נכנס דורון אחריו. פסחי' קי"ח: עתיד מצרים שתביא דורון למשיח ובמנוה"מ נר ג' כלל ד' ח"ד פ"ד ונר ה' כלל ג' ח"ב פ"ט יותר טוב: דורון וכ"ה בילק' תהלי' רמז ת"ת, וכ"ה בשמ"ר ספל"ה מכל המלכיות יקבל הקב"ה דורון לע"ל וכו', כל האומות עתידין להביא דורון למלך המשיח וכו', ואף היא מבקשת להביא דורון וכו', ובשהש"ר פ' אתי מלבנון הגי' עתידין להביא דורנות למלך המשיח. כתובו' ק"ה סע"ב כל המביא דורון לת"ח כאלו מקריב בכורים. ב"ר פל"ד ושלח לו דורון נאה דסקום נאה עיי"ע דסקס ועיי' ילק' נח רמז ס' וילק' תהלי' רמז תרצ"ז ושם ושם וב"ר שם מה דמי דורון דידך לדורון דסבך. ובב"ר פע"ט דרש ויחן (מלשון חן) התחיל משלח להם דורונות. והוא הקבוץ, אבל באסת"ר רפ"א א' דורניות וצ"ל דורוניות כמו שאי' בשהש"ר פ' כרם ועיי"ע דריה] —

☞ דְּרִינוֹן (בל"י δρύϊνον ,von Eichen) בירו' דשבת (רפ"ב ד"ד ע"ג) לא בלכש דרינון. פי' בל"י דבר וצמר של ארז. *[אחי"ה ובירו' ר"ה פ"ב דנ"ח. א' מהו עצי שמן דרנין אולי ט"ס הוא וצ"ל דרינון, וקרבן העדה נדחק לפר', ואם הגי' בדלת נכונה אז היא מל"י δᾳδίον kleine Fackel עץ שממנו עושים אבוקות דולקות] —

* דּוֹרְנוּנִיתָא (שם פרטי) קידושי' ע': דורנוניתא דראי נתינאי וע"ש פירש"י שגזר המלה מן דורא כפר ועיי"ע דר ח"ג, קל"ז. ואולי היא העיר במיסופוטאמיא הנקראה Dura עיי' מאנגערט ח"ה כרך ב' צד רל"ג.

* דרניקום ט"ס עיי"ע ברדניקום.

דְּרַס (בל"ע درس ענין דחיקה בכח בפרט על הסכין ((das Messer) festaufdrücken דרסה חלדה הגרמה ועיקור כבר פירשנו בע' גרם. בפ"ק דחולין בגמ' השוחט מן העורף (חולין כ':) מפני שהוא דורס. ובפ"ב בהלכה רוב אחד בעוף (שם ל' סע"א)

---

[1] וכ"ה בכ"י ש"ס עיי' ד"ס לשבת צד פ', ובנו"ג בה.

אין חוששין שמא ידרוסו [1]) זה על זה. פי' שמא ישענו על הסכין בכחם הואיל והן שנים ויחתכו הסימנין קודם שיוליכו ושיביאו הסכין. *[אחי"ה הפי' הזה נעתק מפי' ר ג מ " ה כ"י (והוא בקובץ כ"י אנגייליקי' דף רצ"ח.) וז"ל אין חוששין שמא וכו' כלומ' אין חוששין שמא מכח שניהם יתיזו את הראש בבת אחת ולא יוליכו ויביאו עכ"ל] —

2 דָּרַס (דחקה ומכה החיה בידה וממיתה באירסה (von Raubthieren) mittels Druckes, Tretens tödten) בר"ג דחלק (סנהדי' צ':) כל הנותן מתנה [2]) לכהן עם הארץ כאלו נותנה לפני ארי מה ארי ספק דורס ואוכל ספק אינו דורס ואוכל וכו'. פי' ספק אוכלה חיה ספק ממית את הבהמה ואוכלה [3]). בסוף פ"ק דב"ק (ט"ז רע"ב) אמר שמואל ארי ברשות הרבים דרס ואכל פטור, טרף ואכל חייב. פי' דרס בהמה ואכלה לאלתר שלא המיתה בתחילה פטור דהיינו אורחיה והויא לה שן ברשות ה־בים, טרף ואכל שבתחילה הרג ואח"כ אכל דלאו אור חיה והויא לה שן תולדה דקרן דמשונה [4]). פ"א דרס ואכל אם הכה זה הארי הבהמה בידיו ומתה בארס שלו ואכלה פטור שכן דרכו בעת שרוצה לאכול וקיימא לן שן ברשות הרבים פטור אבל אם טרף בפיו ובשיניו והמית הבהמה חייב ואעפ"י שאחרי כן ישב ואכל ששינה ודינו כדין הקרן ברה"ר דבהדיא תנינן דרך הארי לדרוס ודרך הזאב לטרוף (ותניא) [צ"ל דתניא] (ב"מ מ"א. צ"ג: ק"ו.) רועה שהניח עדרו ובא זאב וטרף ארי ודרס וכו', ואקשינן על שמואל (ב"ק שם) והכתיב (נחום ב', י"ג) אריה טרף בדי גרותיו, ופריק בשביל גורותיו כלומ' אין רצונו לאכול אלא להמית ולהאכיל לבניו וכן שאר הפסוק. *[אחי"ה ודע כי כפי' הראשון פירש"י וכן כתבו התוספות בהפשב"ע. ובשט"מ למקומו הובאו שני הפירושים דרבינו ובעל השט"מ השיג על פי' השני ע"ש היטב וסיים ולשון אחר שפי' (וכונתו על לשון ראשון דרבינו) נראה עיקר שאוכל מחיים לאלתר שלא המיתה בתחלה וטרף ואכל נראה קורא כשהורג תחלה ואח"כ אוכל וכן פי' בקונט' וכעין זה מפרש ר"ת עכ"ל. — והשם דְּרוּסָה בחולין פ"ג מ"א דף מ"ב. דרוסת הזאב בדקה דרוסת הארי בגסה דרוסת הנץ בעוף הדק דרוסת הגז בעוף הגס עיי"ע גז א', גס א', דקא', נץ ד'. חולין נ"ב: דרוסת חתול וכו', דרוסת חולדה בעופות וכו' לא אמרו אין דרוסה אלא במקום שאין מצילין וכו'. שם נ"ג רע"א יש דרוסה לחתול או אין דרוסה לחתול וכו', שם: יש דרוסה לשועל וכו'. שם: אין דרוסה אלא בצפרן וכו', אין דרוסה אלא מדעת וכו' אין דרוסה אלא מחיים וכו', והרבה נשנה שם ע"ש. ועוד עיי"ע זהר האחרון] —

דָּרַס (treten, gehen; השם דְּרִיסָה ענין דריכה Tritt) בריש ביצה (י"א.) אין נותנין העור לפני בית הדריסה [5]). דריסת הרגל בגמ' דפ"ק דמגילה (ח'.). ובפ' חבית בגמ' שובר אדם (שבת קמ"ו.) בדרוסות ומפורדות [6]). בפרק אין דורשין (חגיג' י"ח: ושם נסמן) בגדי עם הארץ מדרס לפרושים, פי' הפרושים חושבין את בגדי עם הארץ כאלו הן טמאים טומאת מדרס ואין משתמשין בהן, ובר"ג דפ' במה אשה (שבת נ"ט.) במדרסות [אומרים] עמוד ונעשה מלאכתינו. בפ' אמר ר"ע בגמ' מנין לספינה (שם פ"ד רע"א) והתנן בג' תריסין פ' כ"ד בכלים (מ"ב) שלש עגלות הן העשויה כקתידרא טמאה מדרס. פי' מפני שאדם סומך עליה כדאמרינן ביו"ט (ביצ' כ"ג:) ובפ' במה אשה בגמ' אם יש לו בית קיבול (שבת ס"ו סע"א) לענין עגלה קטנה, לפיכך אם דרס טמא עליה ויש ביניהן דבר חוצץ ונפל עליה כחו אעפ"י שלא נגע בה טמאה. ובפ' בא סימן כל המטמא מדרס מטמא טמא מת וכו' (נדה מ"ט.) בגמ' (שם מ"ט:) דכל דחזי למדרס מטמא טמא מת יש שהוא מטמא טמא מת ואין מטמא מדרס [לאתויי מאי] לאתויי סאה ותרקב דתניא (שבת נ"ט. חגיגה כ"ג:) והיושב על הכלי יכול כפה סאה וישב עליה כפה תרקב וישב עליו יכול יהא טמא ת"ל (ויקר' ט"ו, ו') והיושב על הכלי אשר ישב עליו הזב יטמא [7]) מי שמיוחד לישיבה יצא זה שאומר לו עמוד ונעשה מלאכתינו —. אלו ג' דריסות ענין א' הן אבל הראשון בסכין, והשני באריה, והשלישי באדם [8]) — אלו הפי' שפירש גאון אחד בפ"ח של פרה (ממשני' ב' עד מ"ח) הרי

---

[1]) כ"ה לנכון בדפ"ר. [2]) וכ"ה בכ"י ש"ס עיי' ד"ס לסנהדי' קכ"ד: ובנו"ג תרומה. [3]) כ"ה רק בדפ"ר. [4]) כ"ה לנכון בדפ"ר. [5]) במשניות נאפולי עיי' ד"ס למקומו וכ"ה בבה"ג הלכות יו"ט וברמב"ם פ"ג מהלכו' יו"ט הל' ד' ובפי' הרע"ב וברש"י שברי"ף. ובנו"ג לפני הדורסן. [6]) כ"ה על נכון בכ"י ו"ו וה"ב אבל בדפ"ע חסר זה הציון וע"י זה נדפס הענין בטעות ע"ש, והגרי"ב בהפש"ב לא הרגיש בזה מאומה. [7]) וכ"ה בש"ס אבל בויקי' שם נאמ' יכבס בגדיו וגו' וטמא עד הערב [8]) וכן בעופות: בחולין נ"ט. כל עוף הדורס טמא. שם ס"א. ודורס ואוכל טמא . ואין דורסין ואוכלין טהורין ועיי' התוספו' שם ד"ה הדורס.

זה אומר מטמאיך לא טמאוני ואתה טמאתני. המשנ' הראשונה זו ששנינו במקדש מי חטאת לא ינעול סנדל שאם נפלו משקין על הסנדל נטמא וטמאוהו [1]) הרי זה אומ' מטמאיך וכו'. והמשנה השנית זו ששנינו נפלו משקין על בשרו טהור נפלו על כסותו נטמא וטמאתו הרי זה אומ' מטמאיך וכו'. ושתי המשניות האלה יתברר פירושם בהיודע שרשן והוא שכל כְּלי שנפלו עליו או על מקצתו מים אפי' הן טהורים נטמא לחטאת אבל אדם שנפלו עליו מים טהוֹרים אינו מטמא למי חטאת בנפלם על מקצתו עד שיפלו על ראשו ועל רובו. ועיקר הדבר שיהיה שיעורן שלשת לוגין מים שאובין ואם נגע האדם בכלי אשר נטמא לחטאת כבר נטמא האדם ההוא מפני שנגע בכלי שנטמא לחטאת. ועל פי הדברים האלה שנינו שהמקדש מי חטאת לא ינעול סנדל שלא יפלו משקין על הסנדל ויטמא הסנדל ובנגעו בסנדל יטמא אותו לחטאת ואנו יודעין שהמשקין ההם שנפלו על הסנדל וטמאוהו אלו נפלו על האדם ההוא המקדש לא טמאוהו עד שיהו שלשת לוגין ויפלו על ראשה ועל רובו ואז יטמאוהו ועכשיו שנפלו על הסנדל שהוא כלי אעפ"י שאין שיעורן ג' לוגין טימאו את הסנדל וחזר הסנדל וטימא את האדם בנגעו בו והמשקין האלה אשר הזכירו בב' הלכות האלה אינן מי נדה מטמאין כל אדם וכל כלי בשיעור כדי הזיה ואולם משקין טהורין הן ומטמאין את הכלי לענין מי חטאת וחוזר הכלי ומטמא את האדם גם לענין מי חטאת. ובזאת מפורש ענין המשנה ה ש נ י ת אשר שנינו נפלו המשקין האלו על בשרו טהור ותירוץ ההלכה ולפיכך שנינו שהוא טהור כי אלו נפלו על ראשה ועל רובו והן ג' לוגין לא היה טהור לחטאת א ל א ה י ה ט מ א ל ח ט א ת [2]), ולפיכך אם נפלו מים מועטין על כסותו והזרה הכסות ההיא וטמאתו, ולכן יהיה כאומר לכסותו כי המשקין אשר נפלו עליך וטמאוך אלו נפלו עלי לא טמאוני ועכשיו שנפלו עליך וטמאוך חזרת את וטמאת אותי. והמשנה ה ש ל י ש י ת היא ששנינו השורף פרה ופרים והמשלח את השעיר מטמא בגדים, פרה ופרים ושעיר המשתלח עצמן אינן מטמאין בגדים הרי זה אומ' מטמאיך לא טמאוני ואתה טמאתני. ונתחיל בפירושה ונאמ' כי אלהינו צוה (השורף) [צ"ל ושרף] את הפרה (במדבי י"ט, ה') ואמר והשׂרף אותה יכבס בגדיו במים ורחץ בשרו וגו' (שם ח') וכן אמר על פר ושעיר הנשרפין והשרף אותם יכבס בגדיו וגו' (ויקרי ט"ז, כ"ח) ועוד כתיב (שם כ"ו) והמשלח את השעיר [לעזאזל] יכבס בגדיו, הרי ידענו שחייבין כולם לכבס בגדיהן ואנחנו יודעים כי בגדים שאינן על השורף אותם אם יגעו בפרה ושעירים הנשרפין ובשעיר המשתלח אינן מטמאין ואינן צריכין כבוס אבל בגדים שעל השורף צריכין כבוס אע"ג שלא נגעו בפרה ולא בפר ושעיר ולא בשעיר המשתלח וכיון שנטמאו בגדים שעל השורף וחזרו וטמאו את השורף ואלו לא היו על השורף בגדים לא היה מטמא, על כן אין לתמוה ולומר אם שורש טומאת בגדי השורף היא הפרה והפר והשעיר מדוע לא יטמאו הם בגדים אחרים בנגעם כ י [3]) נשיבהו ונאמר לו זה אשר טמא בגדי השורף לא מפני נגיעה טמאום אלא מפני שריפתם, ראיה לדבר שאם נגע איש בהם ולא שרף אותם אינו מטמא לא הוא ולא בגדיו ולכן יהיה השורף כאומ' לבגדיו מטמאיכם לא טמאוני וכו'. והמשנה ה ר ב י ע י ת היא ששנינו האוכל מנבלת עוף טהור והיא בבית הבליעה מטמא בגדים ונבלה עצמה אינה מטמאה בגדים הרי זה אומר מטמאיך לא טמאוני וכו'. ופי' כי נבלת עוף טהור אינה מטמאה לא אדם ולא כלים בנגעם בה וכשאוכל אדם אותה היא מטמאה את בגדיו והן מטמאין אותה וכן אומ' לבגדיו מטמאיך לא טמאוני וכו'. והמשנה ה ח מ י ש י ת היא ששנינו ולד טומאות אינן מטמאין כלים אלא במשקה נטמא משקה וטמאן וכו', ופירושה שהנוגע בזב ובזבה וביולדת ובשרץ ובנבלה ונגע בכלים אינו מטמא אותם ואם נגע במים שבתוך כלים או במשקה שעל גבי הכלים טימא בכלל כי המים הביאו את הטומאה עליהן ונעשו הכלים כאומרים למים מטמאיך לא טמאוני וכו'. והמשנה ה ש ש י ת זו היא ששנינו אין כלי חרס מטמא את חברו אלא במשקה נטמא משקה טימאתו הרי זה אומר מטמאיך לא טימאוני וכו', ופירושה כי כלי חרס כתיב בו (ויקרי י"א, ל"ג) וכל כלי חרש אשר יפל מהם אל תוכו כל אשר בתוכו יטמא וגו', מכל האוכל אשר יאכל וגו' (שם ל"ד), ופי' יטמא על המשקה ועל הכלי שניהן, לפיכך קדרה שנתונה בתנור ונפל שרץ בתנור ולא נגע בה אם הקדרה יבשה הרי היא טהורה כי לא טימאה

[1]) כ"ה בדפ"ר, ובדפ"ו וטמאתו ובנו"ג וטמאהו. [2]) כ"ה בדפ"ר. [3]) כ"ה בדפ"ר.

התורה את הכלים אשר יהיו בתוך כלי חרס ואע"פ שאמ' כל אשר בתוכו יטמא הרי פירשה ואמרה מכל האוכל וגם אמרה וכל משקה אבל אם היו המים בקדרה נטמאו המים וטמאוה ולכן הקדרה אומרת למים מטמאיך לא טימאוני כשהייתי יבשה ועתה כשטימאוך טמאתני וכו'. והמשנה השביעית זו היא ששנינו כל הפוסל את התרומה מטמא משקה להיות תחלה לטמא אחר ולפסול אחד חוץ מטבול יום הרי זה אומ' מטמאיך לא טמאוני וכו', ופירושה כל אדם שפוסל את התרומה כגון שאכל אוכל טמא ראשון או אוכל טמא שני או ששתה משקין טמאין ונגע בככר של תרומה וגם הככר נגע בככר אחר הרי הככר השני טהור ואם נגע במים ונפלו על ככר לחם נטמא הככר[1] כי המים הבליעו את הטומאה בככר השני מה שלא היה יכול ככר הראשון להבליעו. הרי נתכוונו פירושי שבעתם ואנחנו יודעים כי הטהרות שני חלקים החלק הראשון היא טהרת החולין מטומאת הגוף ומטומאת מגע בין מאבות הטומאה בין מתולדותיהם; והחלק השני טהרת הקודש שנאמר (ד"ה ב' ל'. י"ט)[2] (כי) [צ"ל כל] לבבו הכין לדרוש האלהים ה' אלהי אבותיו[3] ולא כטהרת הקודש. וגם טהרת הקודש תחלק לארבעה חלקים. הטהרה הראשונה למעשר כי כך שנינו (חגיג' י"ח:) טבל לחולין הוחזק לחולין ואסור למעשר. הטהרה השנית לתרומה כי כן שנינו (שם) טבל למעשר הוחזק למעשר ואסור לתרומה. הטהרה השלישית לקדש כי כן שנינו (שם) טבל לתרומה הוחזק לתרומה ואסור לקדש. הטהרה הרביעית לחטאת כי כן שנינו (שם) טבל לקודש הוחזק לקודש ואסור לחטאת, טבל לחמור הוחזק לקל, טבל לקל לא הוחזק לחמור, טבל ולא הוחזק כאלו לא טבל. ויש בין תרומה לקודש י' מעלות, וכן שנינו (שם כ':) חומר בקודש מבתרומה שמטבילין כלים בתוך כלים לתרומה אבל לא לקודש[4] אחורים ותוך ובית הצביטה לתרומה אבל לא לקודש הנושא את המדרס נושא את התרומה שבקודש מתיר ומנגיב ומטביל ואח"כ קושר ובתרומה קושר ואח"כ מטביל, ועוד שנינו (חגיג' שם) כלים הנגמרים בטהרה צריכין טבילה לקודש אבל לא לתרומה, הכלי מצרף מה שבתוכו לקודש

אבל לא לתרומה הרביעי בקודש פסול והשלישי לתרומה, (תרומה) [צ"ל בתרומה] אם נטמאת אחת מידיו חברתה טהורה ולקודש מטביל את[5] שתיהן שהיד מטמא את חברתה לקודש אבל לא לתרומה. ושנינו לפי משניות האלה נוטלין לידים לחולין למעשר ולתרומה ולקודש מטבילין ולחטאת אם נטמאו ידיו נטמא גופו. וראוי שנפרש כמה הן הטומאות שמטמאין את אחרים בין אדם בין כלים במגע ולא במשא וכלי חרש מטמא באויר, ופי' שאם נכנסו באויר כלי חרש אע"פ שלא נגעו בו מטמאי החרש הם ה' טומאות והיא ששנינו (כלים פ"א מ"א) אבות הטומאות השרץ ושכבת זרע וטמא מת ומצורע בימי ספרו ומי חטאת שאין בהם כדי הזייה. ויש ב' טומאות שהן מטמאין את האדם בלבד בלא בגדיו אם נגע בהן ואם נשא אותם בלא נגיעה מטמא הוא ובגדיו אבל כלים בנגיעה הם מטמאין ולא במשא כיצד כגון בגד על בגד מצע על מצע או סל על סל או כל דבר שהוא מקבל טומאה והיה אחד על גב חברו והיתה נבלה על העליון הוא טמא והתחתון אינו מטמא בדין נושא וכל שכן בדין מגע שלא נגע והן נבלה ומי חטאת שיש בהן כדי הזייה והוא ששנינו בהלכה שנייה (כלים שם מ"ב) למעלה מהן נבלה ומי חטאת שיש בהן כדי הזייה. וחמש טומאות יוצאות מן האדם ומטמאין במגע ובמשא זובו של זב ורוקו ושכבת זרעו מפני שאי אפשר בלא צחצוחי זיבה ומימי רגליו ודם הנדה ומכל אלו אם נגע בהם אדם או נשאם אפי' כל שהוא מטמא אבל דם מגפתם ודמעת עינם וחלב האשה מטמאין טומאת משקין, ופירושו שלא יטמא מהן עד שלש לוגין שהן רביעית רטל שהיא ביצה ומחצה ואם חלבה לרפואה טמא כמו שאמרו (עיי' סוף מכשירין) שלש לוגין כולין נוגעין במים טהורין ונפלו מהן על הטהור שלשה לוגין נטמא והמקיז דם לרפואה טהור אבל הליחה הסרוחה והזיעה והרעי שהוא צואה טהורין וה' מהן עושין משכב ומושב ד' מהן בטומאה חמורה וא' בטומאה קלה ואלו הן זב וזבה נדה ויולדת ובועל נדה, אלו הן הדברים המטמאין כל כך ובכם[6] נטמאו אחרים זב וזבה נדה ויולדת אם נגעו או נשאו אחרים בין דברים שמקבלין טומאת משכב ומושב וכ"ש טומאת

---

[1]) כ"ה בכ"י ה"ב וכ"ה בדפ"ר ושם לי' מלת הככר. [2]) עיי' ירו' נדרי' פ"ו ד"מ רע"א וירו' סנהד' פ"א ד"ח ע"ד. [3]) בדפ"ר ואלהי אבותינו, ובדפ' וויניצי' ביתר הוספות. [4]) וכ"ה בכ"י וברש"י ובתשובו' הגאונים הקדמונים סי' ע"ב ועיי' עוד בר"ס חגיג' צד ל"ח. [5]) וכ"ה בכ"י ש"ס ובתשו' גאוני' קדמו'. [6]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר.

מגע בין דברים שאינן מקבלין טומאת משכב ומושב אלא טומאת מגע בלבד ואלו הן דברים המקבלים טומאת משכב ומושב כלי מתכות וכלי עץ כלי עור וכלי שק ובגדים ואלו הן דברים העשוי מהן לשם משכב ומושב חלוק מגען שמשעה שהטמאין [1] נגעו בהן טמאין אלו טמאין הן ולא מטמאין אחרים ואם עמדו או ישבו או שכבו או נתלו או נשענו עליהן נעשו משכב ומושב ומטמאין אחרים אבל כל הנוגע במשכב ומושב הוא מיטמא ואינו מטמא אחרים שהטמאים אלו עושין משכב ואין משכב עושה משכב, וכיון שידענו שהטמאין אלו עושין משכב ומושב בעמידה ובישיבה ובשכיבה ובסמיכה ובתלייה ובשעינה כשם ששנינו (זבים פ״ב מ״ד) הזב מטמא את המשכב בה׳ דברים [2] לטמא אדם ולטמא בגדים עומד יושב שוכב ונתלה ונשען ומשכב [מטמא] את האדם בשבעה דרכים עומד יושב שוכב נתלה נשען במשא ומגע. ורצו חכמים לקצר הדברים ומצאו דיבור שתחתיו עמידה ושכיבה וישיבה ותלייה ושעינה והוא מדרס בשביל שנשא רוב גופו של טמא על המשכב או רוב גופו של טהור על המרכב ומכאן למדנו שכל מקום שבמשנה טמא מדרס הוא משכב ומושב ומטמא אחרים וכל מקום שאומר טמא מת שמיטמא ואין מטמא אחרים ומנין שכן הוא דתנן (נדה מ״ט.) כל המטמא מדרס מיטמא טמא מת ויש מיטמא טמא מת ואינו מטמא מדרס ואמרי עלה לאתויי סאה ותרקב ותניא היושב על הכלי אשר ישב עליו הזב יכול כפה סאה וישב עליה כפה תרקב וישב עליו יכול יהא טמא ת״ל והיושב מה שמיוחד לישיבה יצא זה שאומרים לו עמוד ממקומך ונעשה מלאכתנו ואלו דברים מטמאין הן בטומאת מת ואינן מטמאין אחרים כדין טומאת מדרס שהוא משכב ומושב כלי זכוכית וכלי חרש וכלי נתר תנור וכירים וזרעים הבלולים במים ומוכשרין משבעת משקין כאוכלין אבל משקין לאדם אע״ג שאינן עושין משכב ומושב שהן טומאת מדרס אבל אדם מטמא בגדים אם נגעו בו טמאין ואף אם נגעו טמאין המשקין נפלו מהן רביעית רטל שהן ביצה וחצי על או״ם טהור פסלוהו לאכילת תרומה ובועל נדה שהוא חמישי עושה משכב ומושב בטומאה קלה שהיא תחתונו בעליונו של זב וזבה ונדה ויולדת שהוא טמא ואין מטמא אחרים ומנין שכן הוא דתנן (נדה ל״ב:) והכותים מטמאין משכב תחתון כעליון אי נמי עשר מצעות אהדדי מטמא להו פשיטא דהא קא דרים לכולהו אלא שיהא תחתונו של בועל נדה כעליונו של זב מה עליונו של זב אינו מטמא אלא אוכלין ומשקין אף תחתונו של בועל נדה אינו מטמא אלא אוכלין ומשקין ובשביל כך אמרנו שבועל נדה עושה משכב ומושב לטמא טומאה קלה ומצורע מטמא בביאה כיצד שאין נכנס אדם עמו בבית אחד כשיעור אכילת פרס ושיעורו ט״ו כסף וב׳ שלישי כסף, פת חיטין ולא פת שעורים וכן אם נכנס אדם בבית המנוגע ושהא שם כשיעור זה שאמרנו (עיי׳ נגעים פי״ג מ״ט) ניטמא, חמור מכולם המת שהוא מטמא באהל מה שאין כולן מטמאין שאם אפי׳ עבר הטהור או הכנים ראשו באהל שבו המת או אם נכנס המת נטמא האהל וכל אשר באהל —. ובזמן הזה טהרת המת אין לנו בשביל שאין לנו מי נדה ואנו שרויין בטומאה בארץ העמים עד שירחם המקום ויקויים בנו (יחזק׳ ל״ו, כ״ה) וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם, ומה שהבטיח (שם ל״ג) ביום טהרי אתכם וגו׳ ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ (זכריה י״ג, ב׳) —. *[אחי״ה וכנ״ה בענין דריכה ומדרך כף רגל ורמיסה בב״מ כ״ב: כ״ג. סימן העשוי לידרס ושם בריש העמוד כ״ג: משום דמדרסא וכו׳. ובויק״ר רפ״ג דרש כף נחת כף רגל שנחתה: א״ר ברכיה טובה דריסה אחת שדרס הקב״ה במצרים וכו׳. ושם ס״פ כ״ח קום דאנא מימיך לך קדל ודרוס עלי וכו׳ וסיים על במותימו תדרוך. תוספתא מעשר שני רפ״א לפי כ״י ארפורט דרוסות של תמרה. ירו׳ ב״ק פ״א ד״ב ע״ד דרסה על הכלי ושברתו . . דרסה על גוד מלא שמן . . דרסה ע״ג הטבלא וכו׳ ע״ש עוד. שבת קמ״ה. דריסת זיתים וענבים. ירו׳ עירובי׳ פ״ו דכ״ג ע״ד דריסת הרגל אוסרת. ירו׳ יומא פ״ג ד״מ ע״ד דריסת רגלי ישראל . . דריסת רגלי הכהנים וכו׳. ירו׳ ביכורי׳ פ״א דס״ג רע״ד מקום דריסה מכר וכו׳. ירו׳ שבת פ״א ד״ב סע״ד כל המעכב דרסה בר״ה וכו׳. — ועוד מזה השרש ענין דחיקת האוכל והלעטה: בשבת קנ״ה: ב״ר פס״ג במד״ר פכ״א אין אובסין את הגמל ולא דורסין וע״ש פירש״י] —

* דְּרוֹסָא (שם פרטי) ירו׳ יומ׳ פ״ד דמ״א ע״ד ר׳ פטרוקי אחוה דר׳ דרוסא, ובשהש״ר

[1]) כ״ה בדפ״ו וכ״ה בכ״י ו״ו וה״ב אבל בדפ״ר בט״ס שיתנו. [2]) בנו״ג דרכים וכן מוכח בערוך תיכף בסמוך.

פ' עמודיו אי' ר' דרוסה ובמד"ר פי"ב ר' דרוסי, ובבבלי חולין ס"ד: הגירס' דוסתאי אבוה דר' אפטוריקי (ועיי' ב"מ ה'.) —. בן דרוסאי עיי"ע אכל א' וע' בר דרוסיי.

☞ דַּרְעָ[א] (פי' בל"ס כמו זרוע בלש' עבר ובל"ע ذراع Arm) תרגום את הזרוע בשלה (במדב' ו', י"ט) ית דרעא בשילא ובתוספת אות אל"ף בזרוע עזך (תהלי' פ"ט, י"א) בתקוף אדרע עושנך. *[אחי"ה וכ"ה במקרא עיי' דניאל ב', ל"ב ועזר' ד', כ"ג. ובדרז"ל ברכו' ה': גלייה לדרעיה, ושם ס': כי מנח תפילין אדרעיה לימא ברוך וכו' (עיי' מנחו' ל"ו. מ"ב:). גיטין ל"א סע"ב גלי דרעיה, כתובו' ס"ה. איגלי דרעא. יומ' ל"ג: עבורי דרעא אטוטפתא אסור היכי עביד מדרעא לטוטפתא וכו' ע"ש תוספות ד"ה עבורי וע' עבר ב'. ב"ר פ"פ גלה בה דרועה, ועוד עיי"ע אדרע ומ"ש] —

* דְּרַע (אולי מל"ע ذرع beim Arm erfassen, ergreifen) חגיג' ה' רע"א אמר דרעינא להו אנא עד דמלו להו לדרא כלומ' מלאך המות אוחז נפשות של אנשים שלא הגיע זמנם עוד למות והניחם עד שיתמלאו שנותם, ורש"י פי' בענין אחר. ולפי פירושנו נאצל הפעל מהשם דרעא וכ"ה בל"ע, ועוד נ"ל לפרש כי דרעינא כמו דרצינא (ואותיות ע' וצ' מתחלפות הרבה פעמים) ובל"פ دراز פי' מאחר ומתמהמה ועניננו אני מאחר הנפשות אצלי עד דמלו להו לדרא. אבל בילק' קהלת רמז תתקס"ו אי' לפי דפוס שאלוניקי אמר ר ע י נ א להו וכ"ה בכ"י ב' מינכען עיי' ד"ס לחגיג' צד ו'.

* דְּרַע (בל"מ זרע וכ"ה בל"ע Same) הרבה בתרגומים עיי' תר"י א' בראשי' ד', ג'; שה"ש א', י"ד; איוב ל"ט, י"ב; תהלי' ל"ז, כ"ו. והפעל קהלת ב', ה'; איוב ל"א, ח'. וידוע כי הדל"ת תומר בזי"ן.

דרפתק (לדעת רבינו נרתק Behältniss ולדעת ר"ב מחיצה וסייג בל"י δρύφακτος בל"ר אמצעית Umzäunung, dryphactum) בחלק בגמ' האומ' אין תורה (סנהדי' צ"ט:) כולהו גופי דרפתקי נינהו טוביה לגופיה דגברא דיזכה והוי דרפתקא דאורייתא שנאמ' (משלי כ"ב, י"ח) כי נעים כי תשמרם בבטנך. פי' דרפתק נרתק, נשתק, נדן אחד הוא — (א"ב פי' דרופתקא בל"י גדר של עצים ויתדות ותקועים בארץ, מ ח י צ ה ו ס י י ג). *[אחי"ה רבינו פי' כן לפי המשך הענין ואולי כונתו על הרכבת המלה דרף בל"ע ופי' ظرف כלי ועוד תיקי בל"י θήκη כלי לשמור בו דבר מה, ולפע"ד המלה משובשת תחת דרפקתי אבל לא מענין פי' של ר"ב כי מחיצה מאן דכר שמה אבל הוא מל"י אמצעי' δραγάτης שומר, שמירה ודרש מלת תשמרם (משלי שם). ואות פ' תחת ב' או וי"ו להורות כי הברה ארוכה היא. ודע כי בעירובין נ"ד. הובא הפסוק כי נעים כי תשמרם וגו' בהמשך עם הדרוש אבל הקב"ה אינו כן נתן תורה לישראל סם חיים לכל גופו שנאמ' לכל בשרו מרפא ואולי גם בסנהד' כצ"ל וחסר בשגגת הסופרים דרוש לכל בשרו מרפא ואז תהיה המלה ל"י θεραπευτικός der Pflege, Heilung bedürftig וענין כולהו גופי דרופתקי נינהו: כל הגופים צריכין להתרפאות ע"י התורה כענין לכל בשרו מרפא. ורש"י פי' ב ל ש ו ן א ח ר כפי' רבינו. ולפי פי' הראשון נמשך רש"י אחרי דרוש של מעלה כי אדם לעמל יולד. וגי' הש"ס שלנו מגומגמת היא וכגי' רבינו אי' גם בכ"י ש"ס לפי סדר הגליון וכ"ה במנו"ה עיי' ד"ס סנהדרין צד קמ"ט: ושם הובאה הגי' דדפתקא ובכ"י ערוך ו"ו דורפתקי ובכ"י ה"ב רדופתקי] —

דַּרְצִין (פי' בל"פ دار چینی Zimmt קנמן בושם) בפ' במה אשה בגמ' בכל דבר שתתן לתוך פיה (שבת ס"ה.) זנגבילא אי נמי דרצין. פי' מעצי סממנין הוא ואדום הוא ובלש' לעז קְנֶילָה [1] ובלשון ערבי ד א ר צ י נ י. *[אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו, ב"ר וה"ב וכ"ה בכ"י ב"ר בע' ז נ ג ב י ל ע"ש וכ"ה בע' הנוכחי בעה"ק שנ"ב ושם ג"כ צימרינ"ד והוא לש' אשכנז צימטרינדע, ובדפ"ע דארצין. ובכ"י מ' דורציני ובכ"י א"פ דראצין וצ"ל דארצין ובנו"ג דרצונא. ומלת דארציני היא ל"פ כאמור ולא לש' ערבית כמו שכתב רבינו, והלע"ז חסר בדפ"ר] —

☞ דְּרַק (streuen) תרג' ויזרקו עפר (איוב ב' י"ב) ודרקון עפרא.

דְּרוּקָא (בל"י ורומי אמצעי' δροῦγγος = drungus Cohorte, Soldatentrupp) בפ' אע"פ שאמרו בגמ' הטיילין בכל יום (כתובו' ס"ב.) מאי טיילין כגון רב שמואל בר שילת דאכיל מדידיה ושתי מדידיה וגני בטולא דאפדניה ולא חליף דרוקא

---

[1] Zimmt, cannella.

דמלכא אבביה, פי' חיל של מלך. — (א"ב פריסתקא כתוב). *[אחי"ה וכגי' הספרים אי' גם בשט"מ לכתובו', ופירש"י פריסתקא שליח מלך פרס, אבל כגי' רבינו תתכן יותר הוראת המלה הנ"ל ועיי' רימ"ז בט"ר א', צ"ו] —

דְּרַקוֹן (כל"י ורומי Drache, draco, δράκων Schlange) כפ' הרואה בגמ' לא יקבל אדם (ברכו' ס"ב:) אתא דרקונא שמטיה לכרכשיה. ובפ' כל הצלמים (ע"ז מ"ב:) צורת חמה . . צורת דרקון. ובס"ג דפ' השותפין (ב"ב ט"ז:) ואני מזמן לה דרקון ומכישה בבית הרחם. ובויק"ר זאת תהיה פרש' לעשות לרוח (רפט"ז) וברגליהן תעכסנה (ישעי' ג', ט"ז) ר' אסי אומ' שהיתה צרה צורת דרקון במנעליה, פי' עכס. דרקון נחש. *[אחי"ה וכונתו כי תעכסנה נדרש מלשון עכס והוא ל"י ἔχις נחש. ובילק' ישעי' מ"ג רמז שט"ז הובא ציון מברכו' הנ"ל בגי' דרכונא, וצ"ל דרקונא. והדרוש תעכסנה אי' עוד בפסיקתא דר"כ ותאמר ציון (צד קל"ב:) ובאיכ"ר פ' סורו ועיי' עוד ערך ארס. ע"ז מ"ג. איזהו צורת דרקון . . כל שיש לו ציצין בין פרקיו. ובירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ד איזהו דרקון כל שציצין יוצאין מצוארו. גיטין נ"ו רע"ב ודרקון כרוך עליה וכו' ושקלינן ליה לדרקון וכו', נ"ז רע"א אתא דרקנא שמטיה וכו']— (א"ב בל"י ורו' מין נחש ארכו לפעמים עשרים אמות ולמרחוק עיניו יביטו).

* דּוֹרְקָן תוספ' כלים ב"מ ספ"ג השרסוע והדורקן וכו' צ"ל כדאי' בכ"י אירפ' השרתוע והדוקרן עיי"ע דקרן וע' שרתוע, ופי' דוקרן מלש' דקר Spaten.

דַּרְקַט (או מל"פ درخت עץ יבש, dürres Holz, או מל"י τραχώδης von rauher harter Art) בסוף הלכ' קמא דכתובות (י':) אמרה לו ממשפחת דורקטי אני שאין להם לא דם נדה ולא דם בתולין אשריך שזכית לדורקטי מאי דורקטי תנא דור קטוע. ובנדה בספ"ט (מ"א דס"ד:) ושאין בה יין זה דורקטי. ס"א טורקטי [כלומר] שלא תלד ויפסוק הדור ופי' דורקטי בתה כדכתיב (ישעי' ה', י') ואשיתהו בתה. — (א"ב פי' בל"ר קשה וחזק וכן ענבים אשר חרצנם וזגם קשה מאוד לא יועילו לסחוט מהם יין, אך בירושלמי דכתובו' פ"ק (דכ"ה.) כתוב תמן תנינן כל גפן יש בה יין ושאין בה יין טרוקטי. פי' בל"י דבר שנאכל וכן הענבים אשר אינם ליין כי אם למאכל ובפרט הצמוקים נקראים כן). *[אחי"ה וגי' ס"א טורקטי אי' רק בכ"י ו"ו וכ"ה באגדת שמואל פ"ב וצ"ל כמו בירו' טרוקטי וכ"ה בפי' סד"ט לרה"ג צד ל"ב אשר ממנו הועתק כל הפירוש. ובדפ"ע נדפס בטעות. וכונת ר"ב על לשון רומית duracinus ועוד כונתו על ל"י τρωκτός roh essbar וכן פי' ר"ד די לארא בכ"כ אבל לפע"ד נ"ל יותר מ"ש בתחלת הערך ועוד עיי' ערך אילונית] —

* דְּרוּקֶרֶת (שם עיר ונראה שנשתבשה בכתיבה עיי' בפנים) תענית כ"א רע"ב דרוקרת עיר המוציאה חמש מאות רגלי הוה ויצאו ממנו שלשה מתים ביום אחד אמר רב נחמן בר יצחק כמאן וכו'. ושם בדרוקרת הוות דליקתא ובשיבבותיה דרב הונא לא הות דליקתא וכו'. שבת צ"ד רע"ב ההוא שכבא דהוה בדרוקרת שרי רב נחמן בר יצחק לאפוקיה לכרמלית. ודע כי בתעני' גי' הכ"י מ' דיוקרת וברש"י בנ"א דיוקרא או יודקרת וכמו שהוא בקידושין ט"ז סע"ב ולגי' הערוך בע' ידקרת צ"ל בלא וי"ו וכן הגי' דיוקרת בשבת ברי"ף כ"י ובר"אש עיי' ד"ס לתעני' ושבת במקומו. ובלי כל ספק דרוקרת ט"ס תחת דיוקרא או ידקרת והיא העיר המפוארה Diakara או Idikara אשר הארכנו בפירושה בע' איהי דקירא ובערך דקר ג' (וע"ש גי' הכ"י ש"ס דקירא) ובעיר הלז היו מעינות חמר ולכן לא היה אוירה יפה וגם היו יושביה מעוטים ובפרט דרו בה מעט יהודים (עיי' ב"ב כ"ד.) ונראה שהיהודים היו יושבים סביב לה כי ר' יוסי, רב הונא ורב נחמן בר יצחק נקראו על שם המקום הנ"ל עיי' תעני' ושבת הנ"ל ועוד בתענית כ"ג סע"ב וכ"ד רע"א לפי גי' הערוך בע' ידקרת. והראיה שמלת דרוקרת ט"ס הוא מדאית' בנדה נ"ח: עיר שיש בה חזרים אין חוששין לכתמים אמר ר' נחמן בר יצחק והאי דרוקרת כעיר שיש בה חזרים דמיא והאי דדוקרת הוא בלי ספק ט"ס תחת האי דקירא כגי' רבינו בערך דקר ג' וא"כ דרוקרת והאי דקירא אשר משם היה ר"נ בר יצחק מקום אחד היה ויען שחמר שהיה שם מרבה כתמים וזוהמא על כן אמר רנב"י כעיר שיש בה חזרים דמיא. ויפה השיג הח' נייבויער (גיאגראפיא צד ש"צ) נגד הח' וויעזנער כי באמת תכונת העיר היתה בבבל על יד פרת ולא בחוף חדקל, אבל שם העיר נעלם גם מעיני נייבויער, גם מעיני לעווי] —

דְּרָרָא (פי' בל"ע ضرورة , ضارورة הפסד ממון ועוד הכרח ושייכות Verlust, Nothwendigkeit, Nöthigung) בר"ג דב"מ (ב' סע"ב) ובפ' שבועות הדיינין בגמ' הטענה (מ"א רע"א) היכא

דאיכא דרדא דממונא כל היכא דליכא דררא דממונא לא. ובחזקת הבתים בגמ׳ דסמוך חזקתן שלש שנים (ב״ב ל״ה רע״ב) להאי אית ליה דררא דממונא ולהאי אית ליה דררא דממונא [1]. ובפ״ב דכתובות בגמ׳ שני אנשים זה אומ׳ כהן אני (כ״ג סע״ב) דאי תנא מודה ר׳ יהושע משום דאיכא דררא דממונא. ובר״ג דפ׳ חומר בקודש (חגיג׳ כ״א:) חמש קמייתא דאית להו דררא דטומאה מדאורייתא. ובפ״ק דנדה בגמ׳ כיצד דיה שעתה (נדה ו׳.) אי הכי ליתנייה גבי מעלות כי קתני היכא דאית ליה דררא דטומאה. פי׳ עיקר טומאה. — (א״ב תרג׳ ואת פרשת הכסף (אסתר ד׳, ז׳) וית דררא דממונא עיי״ע דר חמישי). *[אחי״ה ובע׳ דר ה׳ פי׳ רבינו ג״כ לדור שיני: עיקרן של שינים אבל לפע״ד אינו מן השם הזה כי כאן פתרון המלה זיקה והכרח ושייכות וכן נראה מפי׳ התוספו׳ נדה ו׳. ד״ה אבל וכן דעת הריטב״א הובא בשט״מ לב״מ דף ב׳: וכן דעת תלמיד הרה״פ (בשט״מ שם) וכן מסיים הערוך הקצר שנ״ב וי״מ לשון שייכות ולא ידעתי אם מדברי רבינו נתן אם מדעת בעל מחבר ערוך הקצר הוא. ופי׳ רבינו דררא עיקר מצאתי בפי ר״ח לשבועות (קובץ כ״י אנגייליקי דף ס״א ע״ב) וכן הובא ר״ח זה מרמב״ן ור״ן עיי׳ בשט״מ שם. והם חולקין על פירש״י דב״מ ב׳: שכתב דררא דממונא: חסרון ממון (ובשט״מ הובא הלשון חסרון כים) והשיגו מהלשון דררא דטומאה שפירושו שייכות וזיקה אבל לפע״ד אין כאן מקום קושיה שפתרון מלה הנ״ל בל״ע הורה על שני ענינים הפסד ממון ועוד שייכות וזיקה. ועיין עוד כ״כ ומעריך ללונזאנו] —

דְּרְדַיָא (פי׳ בל״י διάῤῥοια שלשול והילוך מעיין Diarrhöe, Durchfall) בויק״ר זאת תהיה בס״פ וזכור (ספי״ח) והיה לכם לזרא (במדבי י״א, כ׳) ר׳ אבהו אמר לזירנא ולבוטנא, ר׳ אביתר אמר לדרריא. ובפסקא ותאמר ציון (צד קל״א.) ובמגילת איכה מה יתאונן אדם (לפנינו לי״). ס״א דלריא כבר פירשנו בע׳ גס [ג׳]. — (א״ב פי׳ בל״י ורומי חולי השלשול). *[אחי״ה לפנינו בויק״ר שם הגי׳ מהו לזרא ר׳ הונא אמ׳ לזרנא ולבוטנא.. ר׳ אביתר אמ׳ לקרדא, ובמדבר רבה פ״ז אי׳ רב הונא . . . אומ׳ לזרא ולבוטנא ר׳ אביתר אומר מאי לזרא לקרדא או שאהיה אותן דורא במעיהן, והנה קרדא בלי ספק משובש מן דרריא והמאמר או שאהיה אותן [צ״ל נותן] דורא [צ״ל דררא] במעיהן הוא הערת איזה כותב ובאה מגליון לפנים. ובפסיקת׳ דר״כ שם גורם גוסה ודלריא (עיי״ע גס ג׳) ובכ״י אקספ׳ דרדיא ובכ״י פ׳ דר אריה וצ״ל בשתי פעמים דרריא עיי׳ מ״ש ר״ש באבער שם, ועוד עיי״ע דלר. וגי׳ לזירנא ולבוטנא אי׳ בכ״י ו״ו ובדפ״ר לזרנא וכ״ה בע׳ זר ועיי״ע בטן ג׳ ובכ״י פאריז סי׳ 1218 בט״ם לזירכא] —

1 דְּרוֹר (Freiheit מל״מ פי׳ חפשית; צִפּוֹר דְּרוֹר Schwalbe) בפ׳ ר׳ אליעזר אומ׳ האורג (שבת ק״ו:) ובר״ג דפ׳ אין צדין (ביצ׳ כ״ד.) הכא בצפור דרור עסקינן לפי שאינה מקבלת מרות, תנא דבי ר׳ ישמעאל למה נקרא שמה צפור דרור מפני שדרה בבית כבשדה. *[אחי״ה הגזרה מפעל דור אינה אלא עפ״י האגדה והאמת מ״ש הרד״ק שרש דרר: שם עוף טמא והוא שקורין בלע״ז אירונדל״א [בל״צ hirondelle ובלש׳ רומי hirundo], ולפיכך נקראת דרור לפי שהיא מקננת בבתים מבלי פחד כאילו היא חפשית מבני אדם שלא ילכדוה ע״כ. וגם בלשון רז״ל נשתמש דרור בענין חפשית וחירות כדאי׳ בר״ה ט׳: אין דרור אלא לשון חרות. ובמגיל׳ י״ב. דרש דר וסחרת (אסתר א׳, ו׳) שקרא דרור לכל בעלי סחורה פירש״י להעביר מהן מכס של סוחרין, ורד״ק בשרש דר פי׳: כלומ׳ שמעשירתן. — ובאלה המקומות הוזכר צפור דרור: סוט׳ ט״ז: בצפור דרור שיערו רבנן אין לך גדולה שמדחת את המים ואין לך קטנה שנדחית מפני המים ועיי׳ פירושו בתוי״ט נגעים פי״ד מ״א ד״ה דרור. ע״ז ל״ח: ואיזו היא יורה קטנה א״ר ינאי כל שאין צפור דרור יכול לכנס בתוכה וכו׳ אלא כל שאין ראש צפור דרור יכול ליכנס בתוכה. גיטין נ״ו סע״ב ומצאו בו כצפור דרור משקל שני סלעים וכו׳. והקבוץ נגעים פי״ד מ״א ומביא שתי צפרים דרור; ירו׳ נזיר פ״ח דנ״ז סע״א מבי שתי ציפורי דרור. — דרור תרג׳ (תהלי׳ פ״ד, ג׳) שפנינא והוא בל״ם תור וגוזל עיי״ע שפנין וכן דעת החכם באכארט וראזינמיללער וככר השיג עליהם הרב לעוויזאהן בספרו תולדות החיות צד ר״ו] —

* 2 דְּרוֹר (פי׳ בל״ע ״ מרגלית Perle, Edelstein) ירו׳ סנהדי׳ פ״י דכ״ח. כדרבונות (קהלת י״ב, י״א) אמר ר׳ חונה כדרור נאות תמן קרינן למרגליתא דירה, עיי״ע דר ה׳. ובקהל״ר פ׳ דברי

---

1) כ״ח לנכון בכ״י ו״ו.

במד"ר פט"ו תנחומ' בהעלתך סי' ט"ו וסדר וילך סי' א' ילק' עקב רמז תתס"ב וילק' סוף קהלת חסר הדרוש הזה אבל אי' שם דרוש אחר של ירו' כדור בנות ע"ש ועיי"ע כדור.

* דרוריה עיי"ע דריה.

דְּרַשׁ (מל"מ ענין בדיקה בחינה וחיפוש forschen, untersuchen) בפ"ק דסוכה (ו':) ובר"נ דסנהד' (ג':) דורשין תחילות.. — (א"ב תרג' מחיל אל חיל (תהלי' פ"ד, ח') מבית מדרשא לבית מדרשא. *[אחי"ה בענין חקירה בתורת אלהים ופירוש דבריה נמצא הרבה בדרז"ל עיי' במקומות אלה ברכו' כ"ח. ס'. ס"ג. שבת ל': פ': פ"ז. פ"ח. עירובי' כ"א: פסחי' כ"ב: סוכה נ"א: ביצ' ט"ו: כ"ח. תעני' ה': מגיל' י"א. חגיגה ג'. שם: י"ב. ט"ו: מ"ק ט"ו: שקלי' ו'. ו'. יבמות ע"ב: צ"ד. כתובו' מ"ט. ק"ו. נזיר ס"ה: סוטה ט"ו. ט"ז. י"ז. כ"א. כ"ז: מ'. מ"ד. קידוש' כ"ב: ל"א. ל"ט: ב"ק מ"ט. ע"ה. קי"ט: ב"מ ק"ד. סנהד' כ"ו: ל"ח: ע'. צ"ו: צ"ט: ק"ב. ק"ו: ק"ז: שבועו' כ"ו. מנחו' כ"ט. מ"ה. חולין צ"ב. נדה ל"ה. ערכין ל': ירו' ע"ז פ"ד דמ"ד: לקרות את יודע לדרוש אי את יודע; ירו' יבמו' פי"ב די"ג. בעא תתן לן חד בר נש דריש וכו' עיי"ע בר נש. ירו' פיאה פ"ב די"ז. הדברים הנדרשין מן הפה. ירו' מגיל' פ"א ד"ע. מה זו ניתנה להידרש אף זו ניתנה להידרש. ירו' כתובו' פ"ג דכ"ז ע"ד מתדרש ולו תהיה וכו'. ב"ר ספל"ד דרש ר"ע וכו' דרש ר"א וכו'. דרש בן עזאי וכו' בן עזאי נאה דורש ולא נאה מקיים. ושמוש דרש מצוי מאוד על הגדת דברי חכמה אל העם בקהל רב עיי' שבת כ"א סע"ב. ביצ' ל"ח רע"ב. סנהד' צ"ג: ק'. אבל לרוב הוא פתיחה לדברי הלכה יומ' פ"ח מ"ט; שבת פ"ח. עירובי' כ"א: פסחי' נ"ד: קי"ט: ביצ' ל"ג. קידושי' ע"ג. סוט' י"ה. ל"ז: ל"ט. ב"ב י'. סנהד' פ"א. ק"ט. זבחי' צ"ד: והמוכיח ומי שנִתַּן לו לשון למודים להדריך את שומעיו בדרך הישרה נקרא דורש שמ"ר רפמ"ב אבא הדורש (ספרי: אבא דורש) שמ"ר פ"ח הדורש יושב ודורש והאמורא אומר לפניו. והקבוץ דורשים: דור דור ודורשיו ע"ז ה'. סנהד' ל"ח: פסיקת' רבתי דמ"א ע"ג. אליהו זוט' פ"ו. ב"ר פכ"ד. אבות דר"נ פ"ל. מדר' שו"ט מזמ' קל"ט. ילק' בראשי' רמז מ'; דורשי רשומות ב"ק פ"ב. סנהד' ק"ד: מכילתא בשלח ויסע פ"א. ספרי מסעי. עקב. שופטים ברכו' כ"ד. לפי גי' רבינו בענין רשם ואו"ז הלכות תפילין סי' תק"ץ; דורשי חמורות פסחי' נ"ד. חולי' קל"ד: מסכ' שמחו' ספ"ח עיי"ע המר ב' וע' חמר ח'. ובמשקל סורי דְּרוּשָׁא נמצאה המלה בירו' סוט' פ"א דט"ז ע"ד מישמע קליה דדרושא. ויק"ר פ"ט ובמד"ר פ"ט אתינך עמך לגבי דרושא. והקבוץ דַּרְשַׁיָּא סוכ' ל"ח: אליהו זוט' צד ל"ה: וכן דָּרִישׁ בירו' יבמות פי"ב די"ג. דריש דיין עיי' לעיל. ועוד נקרא דַּרְשָׁן ויק"ר רפ"ל פייטן ודרשן. והקבוץ: פסחי' ע': דרשנין גדולים. סוט' מ"ט: ירו' סוף סוט'. אליהו זוט' פ"א בטלו הדרשנין. ב"ר פ"ה יש מן הדרשנין שהיו דורשין וכו' קהל"ר פ' טוב לשמוע ופ' דברי חכמים אלו הדרשנין ועיי' רש"י לברכו' ל'. ר"ה ז'. סנהד' פ"ז. ולנקבה ב"ב קי"ט: בנות צלפחד . . דַּרְשָׁנִיּוֹת הן. ובילקוט פנחס רמז תשע"ג אי' דרשניות היו דורשות היו. והענין אשר אודותו יחקרו יקרא דרש, דרשה דרשא. דרישה עיי' מגיל' י"א. ב"מ פ"ו: פסחי' ס"ב: יבמות נ"ד: ובירו' יבמות פ"ח ד"ח רע"ד: דרושה. פסחי' כ"ב: בכורו' ו': סנהד' י"א: ילק' עקב ר' רמז תת"ס. והקבוץ דרישות ויק"ר רפי"ג ילק' ראה ס' רמז תתע"ט] —

* דרשיר, דרשיש עיי"ע ארדשיר ומ"ש.

דַּרְתָּ[א] (פי' בל"פ در ובל"ס דרא חצר Hof) כס"ג דפ' בא לו (יומ' ע"ב: ושבת ל"א:) הבל על דלית ליה דרתא ותרעא לדרתיה עביד. ובפ' המוכר את הבית בגמ' ר"א אומ' המוכר את החצר (ב"ב ס"ז.) אמר רבא אי דאמ' ליה דירתא כ"ע לא פליגי דבתי משמע כי פליגי דאמ' ליה דרתא מר סבר תרביצא משמע ומר סבר כי דיירי אנשי. *[אחי"ה וכן הגי' בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב אבל בנו"נ בתי משמע. וכנ"ה ירו' שבת פ"ו ד"ז ע"ד ירו' ביצ' ספ"א דס"א בדרתיה דר' ירמיה עיי"ע דקיק. ירו' סנהד' פ"י דכ"ח ע"א מכנישתא דבבלאי עד דדרתה דר' חמא בר חנינה. והקבוץ ב"ב שם אי דאמ' ליה דָּרָאתא ועוד עיי"ע זלח] — (א"ב תרג' ורוחב החצר (שמות כ"ז, י"ח) ופותיא דדרתא.

* דּוֹרְתָּאִי (שם הפרטי בל"י Δωρόθεος) יהודה בן דורתאי וכו' עיין ערך דרום.

דש (רבינו פתרו: החריש ולפע"ד א' שרשית והוא בל"ס אַדַשׁ מי שאינו מקפיד בדבר unbekümmert sein) בהלכה קמא דסנהדרין (ז'.) טוביה לדשמע ואדיש חלפא בישתא מאה מניה. פי' אשרי מי ששמע והחריש חלפו ועברו ממנו מאה רעות כי השומע חרפתו וישותק או דברים

קשים ונושא הרעה עוברת ממנו דכתיב (משלי י"ז, י"ד) ולפני התגלע הריב נטוש ואם מקנטר ומריב כפוטר מים הוא. ובריש פאה ירו' (פ"א דט"ו ע"ג) סבא סבא אכול ואדיש דכלביא אכלין ומדשין. *[אחי"ה וכ"ה בירו' קידוש' פ"א דס"א: והתוספ' בקידוש' ל"א. ד"ה וטורדו הביאו זה הירו' בקצת העתקה ומפירושם מוכח שפתרו ואדיש לעוס וטחון וכן פי' בעל כ"כ בשם עצמו. אבל הדין עם פי' רבינו נתן שענין המלה בל"ס כמו שכתבנו, ובהשאילה שתק כלו' אינו מקפיד, ורש"י הלך ג"כ בשיטת רבינו עיי' פירושו שהובא ג"כ במפרש המלות בילק' משלי רמז תתקנ"ו. ועיקר מקום המלה בע' אדש ע"ש. ובכ"י ש"ס הגי' ואריש ובמנו"ה וחריש עיי' ד"ס סנהד' שם] —

דש (לפי' רבינו: ידוע gekannt ולפע"ד החזיק בדבר מל"פ הרשומ' בפנים) בפ' הקורא את המגיל' בגמ' סומא פורש (כ"ד:) [1]) ההוא דש בעירו הוה, פי' ידוע ומפורסם. ובפ' אעפ"י בגמ' המדיר את אשתו (כתובו' ס"ב.) הני מילי מילתא חדתי אבל הא דשנן בה, פי' נהגנו בה. *[אחי"ה הפי' האחרון נ"ל ברור אך לא מטעם הפי' הראשון דש: ידוע, כי אם בפתרון המלה הפרסית داشتن פי' אחז ביד והחזיק בדבר מה halten, festhalten וא"כ דשנן בה פי' החזקנו בה, וזה קרוב לענין פי' רבינו נהגנו בה, והראיה לאמיתת פירושנו מירו' שקלים ספ"ה דמ"ט ע"ב מן בתר כן לא הוו נסבון אמרין דשתן גבן פי' הזקנים הללו היו מקבלים רק מר"ה עד יוה"כ ומעת ההיא והלאה לא היו מקבלין שהיו אומרים מה שאנו צריכין לכל השנה דשתן גבן כלומ' כבר החזקנו אצלנו. ובירו' סוף פיאה דכ"א: נשנה הספור הזה ואי' שם בדפוס קראט' ובהוצ' מהרז"ף רשותא גבן אבל בדפ' זיטאמי' לנכון דשותן גבן, וביפה מראה דשותא גבן ופי' היפה מראה מנהג הוא אצלנו ויפה כיון בזה לפירוש רבינו במ"ש דשנן פי' נהגנו בה, אבל לפי מה שנזרנו המלה נוכל לפרש הוחזק בידנו ודי פרנסתנו ודושתה הוא ממש בינוני פעול פרסי داشته. ובאהבת ציון וביתר פירושי' נדחקו ולפי הענין פי' לנכון בעל קה"ע. וגם דש בעירו כן פירושו הוחזק היה, ובהשאילה מפורסם היה. וכנ"ה במגיל' שם כמה פעמים וכן בירו' מגיל' פ"ד דע"ה סע"ב ורע"ג וירו' תעני' רפ"ד דס"ז: אם היה דש בעירו מותר . . מכיון שאתה דש בעירך מותר. שבת ק"מ. דש ביה, ב"מ נ"ח סע"ב דש ביה בשמיה, גיטי' נ"ו: כיון דדש דש, שבת קכ"ט: כיון דדשו ביה רבים פי' בכל מקום החזיק ובהשאילה הרגיל, וכן פירש"י בכ"מ רק הוא פתרו משרש דוש וכן דעת לעווי ואחרים והכ"כ האציל ממנו גם השם דווש (ברכו' ט"ז. ב"ק קט"ז:) אבל כבר השמעתיך בע' דווש הפי' האמיתי] —

1 דָּשׁ (מל"מ וענינו ידוע חבט תבואה, ועוד דרס וכתש (mit Füssen) dreschen, treten) בפ"ק דנזקין בגמ' לשלם תשלומי נזק (ב"ק ט' רע"א) מאימת מחזיק בה מכי דייש אמצרי. ובפ' אלו מציאות בגמ' הלוקח פירות (ב"מ כ"ז רע"א) וכי בעל הבית בעצמו דשן הוא. פי' בעצמו הוא דש התבואה הפועלין דשין אותה [2]). ובפ' כלל גדול בשבת (ע"ג.) המעמר הדש והזורה. פי' הוא המפרק מן האוכל פסולת שהיא מחוברת לו ומכין אותה לברירה בין בזריה בין בהרקדה. וכן מי שהוא מפרק מן האוכל פסולת [3]) שהיא מחובר בו [4]) כדי שיהא נכון לאכילה. המנפץ נופץ עפרורית מן האוכל וכן המנפט מולל שיבולין נמצא הזורה הבורר והמרקד כולן מעבירין פסולת המעורבת באוכל ואינה מחוברת ואינה כגון קליפה שצריכה פירוק או כגון עפרורית שצריך ניפוץ אלא מעורבת בלבד. *[אחי"ה עיי' עוד פי' רבינו בע' זר ב', פץ א'. ושם הלך ג"כ רבינו לשיטתו כי בעפרורית שייך ניפוץ וזה שלא כפירש"י ור"ן שפי' דמנפץ רק בגבעולי פשתן דגדולי קרקע נקרא דש עיי' למוד ערך במקומו לשבת צד ס"ב: אבל כבר הורה לנו האו"ז הלכו' שבת סי' נ"ח דייש דישה גם שלא בגדולי קרקע ע"ש היטב. — והשם דישה: שבת ע"ה. אין דישה אלא לגדולי קרקע. ב"מ צ': פרס לה קטבליא על גבי דישה וכ"ה בע' קטבל לפי גי' כ"י ק"ט אבל בדפ"ע אי' שם רישיה. ב"מ שם כדי שתאכל הרבה מן הדישה . . כדי שלא תאכל הרבה מן הדישה (הובא בעי' פקע ב'). פסיקת' דהחודש צד מ"ו מובא בילק' בא רמז ק"ץ ובילק' קדושי' רמז תרכ"ו וכן במ"ר פ"י, בשהש"ר פ' חכו ובפסקת' רבתי פט"ו

---

[1]) לפנינו בש"ס ובמשניות נסדרה המשנה סומא פורס על שמע קודם משני כהן שיש בידיו ועל משנה אחרונה סובב ציון דההוא דש ולא על משני שלפניה כדאי' בערוך אולי הוא מצא סדר אחר או צ"ל בערוך: "ובסמוך גמ' סומא" אבל בע' בהק בשן זבלגן מציין רבינו על נכון כגמ' כהן שיש בידיו. [2]) וכפירש"י. [3]) כ"ה בכ"י ה"ב, ובדפ"ע מדבר. [4]) בדפ"ר תסרי' שורה מן מחוברת עד מחובר.

בכל מעשיהן ישראל משונין מן או"ה בחרישתן . . . ובדישתן . . בדישתן שנאמ' (דברי' כ"ה, ה') לא תחסום שור בדישו. וכן השֵׁם דַּיִשׁ, דַּיִשׁ מעיל' י"ג סע"א דישו שלך ולא דישו של הקדש, ב"מ צ': שור בדישו אמר רחמנא והא לאו בדישו הוא, ב"ר פס"ט, במ"ר פ"ב, פסיקת' רבתי פי"א מה עפר עשוי דיש לכל אף בניך עשוים דיש למלכיות עיי"ע מג בשינוי קצת. תוספתא כלים ב"מ רפ"ד מקל שעשה בראשו להיות תופס בו ממקום הדייש טהור. ירו' תרומו' פ"ט דמ"ו סע"ג אית תנויי תני בדייש שהוא מותר לך אית תנויי תני בדייש שהוא אסור לך. ועל משקל סורי דְּיָשָׁא בחולין ו': תורא מדישיה קאכיל, והתואר הסורי דָּיוֹשָׁא (Drescher) זבחי' קט"ז: עיזא דקרקשא דריישן דַּיְשָׁאֵי, ובע"ז כ"ד: אי' עיזא דקורקסא דריישן, אבל בכ"י פירוש ר"ח לע"ז (בקובץ כ"י אנגייליק' דף י"ד ע"ב) מצאתי הגי' עיזא דקורקסא דדישא דושתא ובאמת כ"ה במנחו' כ"ב. עיזא דקורקסא דדשו בה דשתאי (בהוצאת הש"ס דפ' וויען בט"ס דרשו; וגי' רש"י דריישי דישא). ורבינו בע' טרבן הביא הגי' בשלשה מקומות הנ"ל כגי' ר"ח הנ"ל] — (א"ב במשנ' מ"ק פרק מי שהפך (דף י"ג:) הציידין והדשושות והגרוסות. פי' דשים וכותשים חטים לדייסא, ונראה שבעל הערוך גורס רשושות). *[אחי"ה לא ידעתי לכוון לשון נראה דר"ב שהרי רבינו פיר' בע' רשש גלוי לפניו וע"ש הגהתו ושם הביא פירש"י ובאמת גם פי' דר"ב בכאן הם דברי רש"י (או למיוחס לרש"י) למשנ' דמ"ק שם וכ"ה ברע"ב שם. וגי' הרשושות הביא בעל ד"ס למ"ק צד כ' מכמה מקומות וכ"ה במשניות בדפוסי' ישנים אבל עיקר הגי' בדלת אבל לא מטעם הגזרה מלשון דוש ענין כתישה כי אם מטעם שאכתב בע' דָּשׁוּשׁ עיין שם] —

2 דָּשׁ (מל"מ וכ"ה בל"ם ובל"ע داس פי' רמס ברגל מע' הקודם (mit Füssen treten בויק"ר בשור או כשב או עז בס"פ צדקתך כהררי אל (פכ"ז) ובפסיקתא דשור או כשב או עז (פסיקת' דר"כ צד ע"ח מובא בילק' ירמי' רמז רע"ב וכן בתנחומ' פ' אמור סס"י י"א) ישראל לא ידע (ישעיה א', ג') ולא הוו ידעין אלא שדשו בעקב, ודכוותיה כי אויל עמי אותי לא ידעו (ירמי' ד', כ"ב) ולא הוון ידעין אלא שהיו דשין בעקב [1], ודכוותיה והיא לא ידעה כי אנכי נתתי לה הדגן (הושע ב', י') אלא שדשה בעקב. ובילמדנו בריש זאת חקת התורה (בתנחו' לי') כיון דחמא יתהון גברא דאסתכלון ביה ואידשן דאיתיהיב ביה נורא. — (א"ב תרג' בוססו (נחלתי) [צ"ל את חלקתי] (ירמי' י"ב, י') דושישו ית אחסנתי). פרעהו אל תעבר בו (משלי ד', ט"ו) תרג' אדיש ולא תעבר עמהון. שמעו מוסר וחכמו ואל תפרעו (שם ח', ל"ג) תרג' ולא תדישון. פורע מוסר (שם י"ג, י"ח; ט"ו, ל"ב) תרגום מֵדִיש מרדותא. *[אחי"ה בנו"ג בט"ס מריש. ועוד דוגמאות בתרגומים עיי' עמת"ר ללעווי ור"ב לא בא להוסיף דוגמא כי אם כיון לפרש אידשן ע"י התרגום ואין צורך לזה כי היא מלה עברית כמו שהשיג ר"ש באבער בפסיקת' הנ"ל ופלא הוא שלא העיר על ציון דר"ב כי זכרונו הטעהו. — וכנ"ה דוש ע"ז י"ח. הובא בילקוט תהלי' רמז תשנ"ה עונות שאדם דש בעקביו וכו' ד"א פ"א היה כאסקופה התחתונה שהכל דשים בה. בשמ"ר פט"ו אתמול הייתם מדיישין את העץ וכו'; שו"ט מזמור ח' מדייש עליך כעפר. והשם בתואר משקל סורי דַּוְשָׁא (Tritt) שבת פ"א רע"ב אילימא משום דוושא, ב"ב כ"ב: דאי משום דוושא הוא, ושם ס"ד: משום דקשי ליה דוושא. פי' רגמ"ה כ"י ב"ב שם דושא דריסה שדורסין כה בני אדם קשה לזרעים ע"כ ואולי שצ"ל רוושא והוא ל"פ הליכה עיי"ע דווש] —

3 דָּשׁ (רק בבנין פלפל דשדש משרש דוש פי' רמס כדבר מובס מערך הקודם (zertreten כהתעות שכור בקיאו (ישעי' י"ט, י"ד) תרגום דמדשדש רויא בתוביה. וספק מואב בקיאו (ירמיהו מ"ח, כ"ו) תרג' וידשדשון מואבאי. *[אחי"ה כ"ה בדפ"ר רק שם חסר: רויא, אבל בשדפ"ע חסרה מלת בתוביה אמנם לנכון אי' בע' תב ה' רק שם בדפ"ו בט"ס מרשרש ובכ"י ק"ט משרש וצ"ל כבדפ"ר ודפ' אמש' מדשדש, ובדפוסי תרג' בט"ס בתוכיה עיי' מ"ש לעווי במ"ע דמ"ג, י"ד, רע"א. ובנין פלפל אי' עוד בתרג' כפגר מובס (ישעי' י"ד, י"ט) כפגר מדשדש] —

4 דָּשׁ (בל"ע داس בועל אשה (Coitus üben פסחי' פ"ז רע"ב בת דבלים . . שהכל דשין

[1] חסר בפסיקת' ואי' בכ"י אקס' ובויק"ר שם כמו שהעיר ר"ש באבער ולפום ריהטא נעלם מעיניו שכ"ה גם בערוך.

בה כדבלה עיי"ע גמר ד' וע' דבל א'. סוט' מ"ב: ולמה נקרא שמה הרפה שהכל דשין אותה כהריפות עיי"ע ערפה. נדה מ"א: מאי מקום דישה אמר רב יהודה מקום שהשמש דש יבמות ל"ד רע"ב, ב"ר פפ"ה וכן רש"י בראשי' ל"ח, ט' דש מבפנים וזורה מבחוץ פי' בדרך כינוי על הבעילה משמש ובועל מבפנים וזורה הזרע מבחוץ, וכן בדרך הכבוד פעל חרש והשם חרישה עיי"ע חרש ב' ומ"ש.

דַּשָּׁא, (Thür) תרג' ונעל הדלת (ש"ב י"ג, י"ח) ואגיף דשא. *[אחי"ה הח' לעווי פתרו מלש' שמרוני דרשה פי' דלת אבל אם גם אמת כי בתרג' שמרוני הועתק דלת (שמות כ"א, ו'; דברי' ג', ה'; ט"ו. י"ז) ע"י דרשה אין מזה ראיה כי הרבה פעמים הרי"ש (והלמ"ד) נוספות בלשון שומרוני בתוך המלה הנשאלה עיי' סאמאריט. שטודיען להח' קאהן צד צ"ו. ולפע"ד דשא הוא בהיפך האותיות سدة שפי' בל"ע דלת ושער. ובדרך אגדה נדרש בשבת ע"ז: דשא: דרך שם. ואם נניח הדרוש הזה אולי י"ל כי מקור המלה בל"ע كن פי' צד כי הדלת בצד הפתח ככתוב (בראשי' ו', ט"ז) ופתח התבה בצדה תשים. וכנ"ה ברכו' נ"ו. חזאי דשא ברייתא דנפל וכו'. בשבת ק"ט. צינורא דדשא עיי"ע צנר ב'. חולין נ"ב: אתחיד דשא באפיה ומחייה לדישא בסיחופיה עיי"ע סחף ג' ושם נתפרש. חולין צ"ה: עיי"ע אדק ג'. והקבוץ מנחות ל"ג רע"א תלי דשי ברישא. ובדרך כינוי התשמיש כמו פתח פתוח עיי' כתובו' י'. ועקרת לדשא ועברא עיי' פירש"י ד"ה א"ד] —

* דּוֹשׁוּ (שם הפרטי) ירו' גיטין פ"ד דמ"ה סע"ג כגון דושו אחוי דדודו.

1 דִּשֵּׁן (מסיר הדשן הוא האפר die Asche fort-nehmen) מי מדשן בפ' ב' ביומ' (כ"ה.) מן ודשנו את המזבח (במדב' ד', י"ג). *[אחי"ה וכנ"ה בירו' יומ' פ"ב דל"ט רע"ד כהן המדשן את המזבח הפנימי יכול הוא לדשן את המנורה וכו', תמיד ל': מדשן את השאר וכו', מצאן שכבו מדשנן ומדליקין מן הדולקין ואח"כ מדשן את השאר. יומ' י"ד: מי מדשן מזבח הפנימי ומי מדשן את המנורה. ומהשם נאצל הפעל בנתפעל מנחו' פ"ח: נר שכבתה נִדַּשֵּׁן השמן נדשנה הפתילה פי' רגמ"ה כ"י למנחו' (בקובץ כ"י אנגייליקי' דל"ג ע"ב) בזה"ל כלומ' כמו שהפתילה שכבתה אין לה תקנה שהרי היא כדשן כך השמן הנשאר בנר הרי הוא כדשן ואין לו תקנה עכ"ל ומלה במלה כן הוא בפי' רש"י. ולפע"ד נוכל לגזרו גם מל"ע שפי' دسم נתלכלך ונהיה נמאס. והשֵּׁם: זבחי' ס"ד. מעיל' י"א סע"ב דישון מזבח הפנימי והמנורה. יומ' כ"א. דישון מזבח הפנימי ודישון המנורה נבלעין במקומן. מעיל' שם המקדיש דישון בתחלה וכו'; יומ' י"ד רע"ב ותמיד ל': מי שזכה בדישון מזבח הפנימי וכו', ותמיד שם בסוף העמוד מי שזכה בדישון המנורה וכו'. יומ' ל"ג רע"א סידור שני גזירי עצים קודם לדישון מזבח הפנימי וכו', ע"ש כמה פעמים וכן בירו' יומ' פ"ב דל"ט ע"ד (מעיל' י"ב.) מניין לדישון מזבח החיצון שהוא אסור בהנייה וכו', ושם פתילה שכבת צריכ' דישון וכו'. והקבוץ זבחי' ק"ד: שלש בית הדשנין הן בית הדשן גדול היה בעזרה וכו'. תו"כ הובא בתוספו' זבחי' ס"ד. ד"ה דישון ב' בתי דשנים הן וכו' ע"ש ובענין בית הדשן (זבחי' פ"ה מ"ב) עיי' ערכו ותוספות יבמות ק'. ד"ה והשירים] —

* 2 דִּשֵּׁן (fett machen) ברכו' כ"ט. דשננו בנאות ארצך וכו' תנחומ' אחרי שנה גשומה שנה דשונה עיי"ע גשם ג'. מל"מ משלי ט"ו, ל'; ישעי' ל"ד, ו' ובל"מ השם דֶּשֶׁן Fettigkeit ואצל רז"ל דּוֹשֶׁן ספרי בהעלתך פ' פ"א כשהיו ישראל מחלקים את הארץ הניחו דושנה של יריחו חמש מאות אמה על חמש מאות אמה א"ל כל מי שיבנה בית הבחירה בחלקו יטול דושנה של יריחו וכו'. ובילק' בהעלתך רמז תשכ"ו דרש כן על פ' והטבנו לך: זה דושנה של יריחו שהיו אוכלין אותה בני בניו של יתרו, כשחלק יהושע א"י לשבטים הניח דושנה של יריחו וכו', וכן בילק' שופטים רמז ל"ח כשהיו מחלקים את הארץ הניחו דושנה של יריחו וכו', אמרו כל מי שיבנה בית הבחירה בחלקו יטול דושנה של יריחו וכו', ומקורו הוא ספרי ראה פ' ס"ב יודעים היו שביה"מ עתיד לבנות בחלקו של יהוד' ובנימין לפיכך הפרישו דושנה של יריחו מי אכלו כל אותם השנים בני קני חותן משה וכו'.

דִּשֵּׁן (פי' בל"ס דִּשְׁנָא מנחה ונובע מל"פ داشن Geschenk, Lohn) בחלק בענין סנחריב (סנהדר' צ"ד:) האי דישנא להאי פרדישנא. פי' מנחה זו דין לשלם לזה צדיק, כלומ' וכי גמול זה משלמין למקיים מצות מרובין כחזקיה לפי שעשה האמת בא עליו סנחריב (עיי' ד"ה ב', ל"ב, א') — (א"ב

בגירסאות כתוב רשנא ותתכן גי' בעל הערוך פי' דושן בל"י מתנה אשר המלך מחלק לכל איש ואיש מהמון העם). *[אחי"ה ר"ב כיון על ל"י δόσις וללא צורך הוא כי עיקר המלה בל"פ כאמור ועיקר הגי' דשנא כדאי' גם בע' פרדשן ובנו"ג בט"ס רישנא וצ"ל דישנא כבערך דכאן וכ"ה בילק' מ"ב ר' רמז רל"ה ושם נ"ב פי' של רבינו בלי הזכרת שם הערוך וגי' דשנא אי' בנכון גם בכ"י פ' אבל בכ"י ק' בט"ס רשנא והוגה דשנא עיי' ד"ס לסנהד' צד קל"ה: ושיעור המאמר יפה מכוון רבינו בקצתו ועל פיו הייתי מסביר בספרי על המלאכים והשדים צד ק"ג והלאה שעלה במחשבתי לומר כי פרדשנא היא מלה בקטרית paradhâta פי' מי שעסק בדין ושיעורו וכי נותנין מתנה לאיש עוסק בתורה וכן פירש"י ד"ה אחרי, אבל פערלעס במאמרו עט"ש קכ"א העיר בצדק כי פרדשנא היא מלה הוצואריש פתדאשנן ובל"פ پادشن פי' גמול ושיעורו וכי נותנין מנחה זו בגמול זה, ומעתה אני מבטל דעתי מפני דעתו, ורבינו בע' פרדשן רוצה להחליף הסדר כזה: האי פרדשנא להאי דשנא עיין שם ולא ידעתי למה] —

* דשונא ט"ס תחת דשון עיי"ע.

דִשְׁרָ[א] (לפע"ד מל"ס דושרא מין פסולת של שעורין Gerstentrespe ובלש' רומי נקרא aegilops) בפ' כל שעה בגמ' ואלו דברים (פסחים ל"ה.) ובמנחו' בפרק ר' ישמעאל בגמ' החיטין (מנחו' ע':) שיפון דישרא כוסמין פארי שיפון אספילתא. *[אחי"ה והוא בלאי"ט spelda פי' Spelt, Dinkel ורש"י לועז כן בפסחי' ובמנחו' על גולבא אבל דישרא פי' ע"י סיגל"א, שייגל"א והוא בל"צ seigle ובל"ר secale פי' Roggen ורש"י בלי כל ספק עפ"י קבלה פי' כן כי כן מצאתי בפי' רגמ"ה כ"י למנחות (בקובץ כ"י אנגייליקי דף כ':) וז"ל דשרא שיגל"א בלשונם שובלי תעלה אבינ"א עכ"ל וכן פי' רש"י בפסחי' שבילי תעלה אביינ"א ובמנחות לועז אונ"א והוא ל"ר Hafer, avena ובע' שבל הביא רבינו לפירוש שבולת שועל וז"ל: פי' סיקאלא [בדפ"ר, ובשדפ"ע סיגאל"א] וי"א ווינ"א [ובכ"י בינ"א] ודעת י"א לפי מ"ש היא דעת רגמ"ה. ובענין הוראת המלה דישרא (הובא ג"כ בע' גלב) יש להביא ראיה לאמיתת הגזרה מל"ס הנ"ל ממה שאי' בפסחים ובמנחו' הנ"ל שיבולת שועל וסיפון מין ש ע ו ר י ן וע"ש התוספות היטב וא"כ דישרא גם כן מאותו מין הוא רק ענינו פסולת של אותו מין השעורין וכן בל"ע ופ' كوسر = كوصر ענינו כן]—

* דָשׁוֹשׁ (בל"ע دش Gräupner) כבר ציין ר"ב בערך דש ג' משנה דמ"ק (פ"ב מ"ה) הדשושות והגרוסות ופירש"י שדשין וכותשין חטין לדייסא ע"כ וכן דעת ר"ב ולפע"ד נגזרה המלה כדעת לעווי מל"ע הרשומ' וענינו עושה גריסין כי מין תבשיל של גריסין נקרא דשיש دشيشه והעושה אותו נקרא דשוש וראיתו בצדו והגרוסות ושם במ"ק הקבוץ גם דשושי חילקא, ושם: דשושי ציפורי ובירו' ספ"ב דמ"ק דפ"א סע"ב דשושי עבו וגרוסי ציפורין, ושם גרוסי ציפורין דשושי עכו. והפעל ממנו במ"ק בבלי שם החמירו על עצמן שלא יהו דוששין כל עיקר, שם דוששין בצנעה לצורך המועד.

* דַשְׁתָּא (Feld) בה"ג סוף הלכו' עירובי' דף כ"א סע"ג מאן דאיתיה בדשתא בשבתא וכו'. פי' בל"פ دشت שדה עיי' פערלעס במ"ע מהרז"פ ח"ח קנ"ט.

* דַשְׁתָּאָה עיי"ע דש ג'.

* דַשְׁתָּא (בל"פ دستا עושה מעשה תעתועים וליצנות Gaukler) א"ל אֵם דשתייהי מכשפניות פסחי' ק"י סע"א לפי גי' כ"י מ' ובכ"י א"פ דישתייהי וכ"ה בדל"ת ברשב"ם בד"ו ר"פ עיי' ד"ס שם ובנו"ג א"ל רישתינהו דנשים כשפיות ופירשב"ם גבירתן של נשים כשפניות השולטת עליהן ולפע"ד מל"פ הנ"ל שענינה כמדובר בראש הערך ואם נקיים גי' הש"ס רק בתיקון דל"ת במקום רי"ש אז תהיה ד ש ת י נ ה י דנשים כשפניות מל"פ دستان פי' מכשפה ומאחז עינים, וגם שם פרטי מאחז עינים מפורסם נקרא כן אצל הפרסיים.

* דַשְׁתָּה, דַשְׁתַּן עיי"ע דש ב'.

דַשְׁתָּנָא (בל"פ دشتان ונעתק ללשו' סורי פי' נדה Menstruirende) בפרק ח' שרצים בגמ' ושותה את אבוב רואה (שבת ק"י.) ותימא ליה דשתנא היא [1]), ובפ' תעניות אלו (כ"ב.) אמינא

[1]) וכן בכ"י ב' בש"ס ו ת י מ א ל י ה דיסתנא אנא וצ"ל דשתנא ה י א וגי' ה י א אי' גם ברש"י בדפוסי' הישנים עיי' ד"ס לשבת צד קכ"א: ובנו"ג ותימא דישתנא אנא.

ליה דשתנא היא [1]. וכפ"ק דע"ז בגמ' דאין בונין עמהן (י"ח.) אמר לה השמיעי לי אמרה ליה דשתנא אנא. ובר"ג דפ' אין מעמידין (שם כ"ד סע"ב) אמר רב ספרא כמאן קרו פרסאי לנדה דשתנא מהכא כי דרך נשים לי (בראשי' ל"א, ל"ה). — (א"ב פי' בל"י דל מלא כאבים ורוחו קצר). *[אחי"ה כונת ר"ב על ל"י δύστονος אבל זה וגם פירושו של בעל כ"כ מל"י δύστηνος (עלענד) וגם פי' בעל מחבר מלות זרות בילק' ויצא רמז ק"ל שהמלה נוטריקון מהתיבות דרך נשים (והועתק מפי' רש"י לע"ז כ"ד:) כפי' הגמרא אינה עולה כלל, אבל הוא ממש לשון פרסית הרשומה] —

* דַּתְ (der du, da du) נתקצר מן דאת כמו וַת תחת וְאַתְּ ואל"ף נבלעת כדרכו בירו' ששם רגילה המלה ד"מ ירו' סנהד' פ"ח דכ"ו: כמה דת מר תמן ועד אחד מעידה וכו', ירו' שם פ"י דכ"ז ע"ד כמה דת מר ועתה השב אשת האיש וכו' ואין איש אלא יצחק כמה דת מר מי האיש הלזה וכו' ואין איש אלא יעקב כמה דת מר יעקב איש תם. ירו' שם פ"י דכ"ח רע"ג כמה דת מר אני בצדק אחזה פניך וכו', ושם בסוף העמוד כמה דת מר משיב הרוח וכו', ירו' שבועות ספ"א דל"ג ע"ג כמה דת מר בזדון צריך כפרה וכו', ירו' סנהד' פ"י דכ"ט ע"ד על דעתך דת מר וכו', ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב. הדא דת מר במקום שאין המים הולכין וכו'.

* דַּת (Gesetz, Religion) בל"מ עיקר הוראת המלה כל דבר חק ומשפט (דברי' ל"ג, ב') ועוד ענין ציווי (אסת' ח', י"ג) ובזמן מאוחר ענין אמונה כמו דת אֱלָהּ (דניאל ו', ו'; עזרי ז', י"ד. כ"א. כ"ו.) וכן בלש' בקטרי' dâta בהוצואריש דַאת בל"פ داد וכן אצל רז"ל כתובו' (פ"ז מ"ו) ע"ב. במ"ר פ"ח העוברת על דת משה ויהודית ואיזו היא דת משה . . ואיזוהי דת יהודית וכו'. סוכה נ"ו: בת בילגה שהמירה דתה, יבמו' ע"א רע"א הֲמָרַת דת פוסלת ואין המרת דת פוסלת במעשר וכ"ה בפסחי' צ"ו. ובמד' חזית פ' כמגדל הקבוץ: על הדתין על הדינין ובחיד' הרד"ל ומהרז"ו הגיהו על הדתות אבל לפע"ד אינו מן הצורך שהרי ל' זכר בקבוץ מקרא מלא הוא (עזרי ז', כ"ה) דָתֵי אלהך.

דִּתָּאָה (מל' ארמי והוא דשא בל"מ junges Grün ובענין ס"א עיי' למטה בערך) ר"ג דפרק בני העיר (מגיל' כ"ז סע"ב) רב הונא אסר דיתאה. — (א"ב דרי מרי כתיב) (?) . פי' עשב. תרג' דשא דיתאה (עיי' אונקל' בראשי' א', י"א. י"ב; דברי' ל"ב, ב'). ס"א (דיתא) [ריתא]. *[אחי"ה בד"ס למגיל' צד ע"א כתב בעל המחבר אות ז' בכ"י ב' דיתאה וכא"ה דיתא וכ"ה בערוך ע' דתאה וע' רת עכ"ל ובמח"כ לא דק היטב כי בע' רת ד' הגי' בדפ"ר ודפ' ויניצ' כהוגן ריתא וכ"ה בכל כ"י וכן מוכרח מסדר האותיות וכ"ה בע' תר ט' לכן בנכון הגיה בעל הפשב"ע כאן ריתא במקום דיתא ובאמת בין דיתאה ובין ס"א דיתא אין חלוק גדול מה שאין כן אם נגרוס ברי"ש בס"א וגי' דיתא בא"ה בלי ספק ט"ס תחת ריתא. ור"ב הפליא לטעות בהגהתו וכבר רמזנו על זה בח"א במבוא צד LV וטעותו נזדמנה לו מדף כ"ח. כי הא דרב הונא דרי מרא וכו' יען שלא מצא מבוקשו במגיל' דף כ"ו כדאי' בט"ס בציונים אבל בע' רת ותר לא נשא לשוא עיניו כי באמת גם לפניו היתה הגי' ריתא. ולפע"ד ריתא הוא העיקר מל"פ ريته פי' אילן אגוז של הנדי וכן תר הוא לשון פרס تال = تاره אילן דקל ואם כן מה שאסר היינו חגר רב הונא ריתא פירושו שחבר קליפות אילן אגוז של הנדי ועיי' מ"ש רבינו בענין תר ומ"ש בערך אפסקימא] —

☞ דְתָבְרַיָּא (Richter) תפתיא בדניאל (ג'. ב'. ג'.) פי' מין שרים. *[אחי"ה טעה בזה דְתָבְרַיָּא ובמדר' חזית אמרתי אעלה הוא קורא להם דתבריה עיי"ע אסקולסתיכא הקבוץ מיחיד דָתָבָר וגזרת המלה ידוע מלש' הוצואריש דָאתוֹבָר פי' נושא הדין והיינו שופט כי דאת: דין ומלת בר מפעל بردن נשא ובל"פ החדשה נתקצר داور עיי' גלאססאר. להחכם שפיעגעל צד ת'] —

[1] וכ"ה בכ"י מ' ב' אמינא להו דישתנא היא ובנו"ג. ואמרי דיסתנא היא עיי' ד"ס שם שהביא גם גי' אה"ת וילק' שהיא כגי' רבינו מבלי שהזכיר את הערוך.

נֿיבי תֿמור נֿיֿחוח אֿשלם ֿלחזקני ערך דלת להשלם ויאמצני ערך ה״א לגמור וללמוד וללמד, ולעשות ולשמור.

*[אחי״ה החרוזים האלה נמצאו בכ״י ל״ד ובחסרון שלש תיבות ראשונות גם בע׳ כ״י ו״ו ב׳; ובכ״י ו״ו א׳ ובכ״י בריטיש מוזיאו׳ החרוזים חסרים כל עיקר. ובכ״י ה״ב אי׳ בסיום אות דל״ת בזה״ל: ״נשלם ערך דל״ת ברוך העוזר, אתחיל ערך ה״א בעזרת המוחץ והגוהה״ ובכ״י ב״ר אי׳ בזה״ל: נשלם ערך אות הדלת בעוז כל לשון לו מהללת, אחל ערך אות הא בעזרת אומר לעולם (הייא) [או צ״ל היה! או ה״א וכונתו על מאמר רז״ל מנחו׳ כ״ט: עיי״ע ה״א]. ונוסח של כ״י ל״ד ולפע״ד היותר נכונה כי בחרוזים נכללו ראשי תיבות: נתן, יח[י]אל] —

אות ההא

* ה אות חמישי מאלפ"א בית"א יתחלף פעמים רבות עם אותיות אל"ף וחי"ת שהם בני מבטא אחד, ד"מ הידין = אידין, דָּה = דָּא, נָה = נָא ובפרט בירושלמי בשמות פרטים הם לרוב בהא בסוף ד"מ עקיבה, חייה, חנינה, חנניה וכן בראש התיבה הושעיה, ובצד אחר מצינו במלת יהודה בירושלמי לרוב הכתיבה באל"ף בסוף ובקצור יודא (עיי' מבוא הירו' למהרז"ף צד ח' :) ; וחילוף בחי"ת ד"מ דהך = דחך, גבה = גבח. ועוד נתחלף עם ו' ד"מ רהט = רוץ; מָהַל = מול; בהת = בות וכדומה. — ה"א נסתרה ד"מ דו במקום דהו, או במקום אהו וכדמה, וחסרה בראש ד"מ כה (בירו') = הכא, לפעמים נוספת בראש ד"מ האן, האיך. והרבה פעמים היא אות השימוש לצייר בה שמות מופשטים ד"מ הבדל, הפרש, היזק וכדומה. במלות יוניות ה"א בראש מקבילה לאות הנשימה הנקרא: spiritus asper, spiritus lenis ד"מ הלמי, המינא, הדיוט, הפתיק וכדומה.

* הָ־ הַ־ נתקצר מן הָא ד"מ והכתיב (שבת ע"א: חולין ד'.) במקום והא כתיב (שם ב'.) והתנן, והתניא (שם ו'.), התינח (זבחי' ל':), השתא (עיי"ע במקום הא שעתא.

* ה"א (ה"י) (אות חמישי בל"ע هاء der Buchstabe Hé) יבמו' י"ג: רבי נחמיה אומי כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה הכתוב ה"א בסופה, ירו' יבמו' פ"א ד"ג. כל דבר שהוא צריך למ"ד מתחילתו ולא ניתן לו ניתן לו ה"א בסופו ועיי' ב"ר פרש' נ', פ' ס"ח (הובא בע' בט ד') פריש' פ"ו, מדר' שו"ט מזמור ט', ילק' וירא רמז פ"ד, ילק' ויצא רמז קי"ז וסדר וישב רמז קמ"ה וילק' תהלי' רמז תרמ"ה. מנחו' ל"ז. ידכה (שמות י"ג, ט"ז) כתיב בה"י כהה וכו' ידכה בהי זו שמאל וכו' עיי"ע יד ב'. פסחי' פ"ט מ"ב דף צ"ג: לפיכך נקוד על ה"א (במלת רחוקה במדב' ט', י') לומר וכו', ירו' פסחי' פ"ט דל"ו ע"ד הא שברחוקה נקוד איש רחוק ואין דרך רחוקה עיי"ע נקד ג'; ירו' פיאה פ"ז ד"כ: קודש הלולים קודש חלולים (ויקרי י"ט, כ"ד) לא מתמנעין רבנין בין ה"א לחי"ת ובירו' מעש' שני פ"ה דנ"ו. הגי' לא מתמנעין דרבנין דרשי בין ה"א לחי"ת, ובירו' שבת פ"ז ד"ט סע"ב לא מתמנעין רבנן דרשין בין ה"א לחי"ת ועיי' גי' רבינו בע' אב א'. ירו' מגיל' פ"א דע"א סע"ג צריך לכתוב ה"א למטה מארכובתו של למ"ד הליי תגמלו זאת (דברי' ל"ב, ו') הא ליי תגמלו זאת (ועיי' תוספו' סוכ' ה'. ד"ה קדש) ובשמ"ר ר"פ כ"ד היה כותב ה"א למטן ולמ"ד למעלן כלומ' הוי (הלה') [צ"ל לה'] תגמלו זאת עיי' חידושי הרש"ש. יומ' כ"א: מאי דכתיב (חגי א', ח') וארצה בו ואכבד וקרינן ואכבדה מ"ש דמחוסר ה"י וכו', עיי"ע כבד א', וירו' מכות פ"ב דל"ב. ואכבד חסר ה"א וכו'. מנחו' כ"ט: חטרי להו לגגי דחי"ת ותלו ליה לכרעייה דה"י וכו' עיי"ע חטר ד'. מנחו' שם אלו שני עולמות שברא הקב"ה אחד בה"י ואחד ביו"ד וכו', ועיי' כמו כן בירו' חגיג' פ"ב דע"ז ע"ג בשתי אותיות נבראו שתי עולמות העוה"ז והעוה"ב אחד בה"א ואחד ביו"ד וכו'. ב"ר פי"ב בהבראם (בראשי' ב', ד') בה"א בראם עיי' רש"י שם, שו"ט מזמור ס"כ, פסיק' רבתי פכ"א, ילק' ישעיה רמז רצ"ו, ילק' תהלי' רמז תרצ"ד. ב"ר פל"ט בה"א בראתי את העולם הריני מוסיף ה"א על שמך וכו'. ויק"ר פי"ט ולא יחללו את שם קדשי (ויקרי כ"ב, ט"ו) אם אתה עושה הי"ת ה"א נמצא מחריב את העולם כולו, ושם: כל הנשמה תהלל יה הללויה אם אתה עושה ה"א חי"ת אתה מחריב את העולם. ושם פ"א לכה (שמות ג', י') . . ה"א בסוף תיבותא לומ' שאם אין אתה גואלם אין אחר גואלם — והקבוץ שבת ק"ג: שלא יכתוב . . היהי"ן חיתי"ן היהי"ן. ירו' ברכו' פ"ב ד"ד ע"ד עושין היהי"ן חיתי"ן.

הָא (בל"ע ها וכן בל"ס כמו הנה בל"מ siehe! hier da!) קרבן [והא] עולה (בריש) [צ"ל

בסוף] גמר' דפ"ק דנדרי' (י"ג) — (א"ב הא קרבן והא עולה והא מנחה והא חטאת שאוכל לך מותר שלא נדר זה אלא בחיי חטאת [1]). תרג' הנה נתתי לכם (בראשי' א', כ"ט) הא יהבית לכון. *[אחי"ה וכבר בא בדניאל ג', כ"ה הא אנה חזה והרבה בש"ס קידושי' ע': הא גברא והא דסקא; נדרי' פ"א. הא תלתא יומין, אבל עיי' ערך הבא אח"ז. ובלשי' תימה ירו' סוכ' רפ"ה דנ"ה. הא של קרבן דוחה. יומ' מ"א. והא הכא. יומ' כ"ז סע"א מגיל' כ"ב סע"א הא איכא. ולרוב פעמים נתחבר בפעל בהשמטת האל"ף ר"ה ל"ד: האמר. שם כ"ד רע"א, יומא י'. כ"ו. התניא = הא תניא, סוכ' כ"ט. הא תנן; מנחו' כ"ג: הא אמרי ועוד הרבה פעמים ולא אכביר במלין] —

הָא (כינוי הרומז בלא"ר כמו היא בל"מ (diese, dieses בלג"מ פי' זה. הא לחמא עניא (בהגדה ש"פ) ולפעמים כתיב האי. *[אחי"ה הרבה בש"ס ברכו' ב'. כתובו' מ'. הא קא משמע לן (= קמ"ל). יומ' י"ג. אי מיתא הא הא קיימא הא, שם כ"ו. הא שכיחא והא לא שכיחא. ב"ב מ"ו: הא דאיכא פירא בארעא והא דליכא פירא בארעא. אבות פ"ד מ"ה הא למדת. ואולי מזה הענין גם נדרי' פ"א. הא תלתא יומין פי' זה שלשת ימים. נדה מ"ו. הא גופא קשיא וכו'. מגיל' כ"ח. כי הא דרב הונא וכו' עיי"ע דתאה. ושם הא והא גרמא ליה, ושם כי הא דר' אלעזר וכו'. כתוב' מ': אתון אהא מתניתו לה אנן אהא מתנינן לה. ברכו' כ"ה. וש"נ אלא מהא ליכא למשמע מינה. והאי כמו בל"ס נמצא במקומות אין מספר ברכו' ב'. האי וטהר וכו', ב"ב ל"א. האי אייתי סהדי והאי אייתי סהדי, נדרים מ"א. האי אישתא וכו', תעני' י"א: האי בר בי רב וכו', ב"ב ע"ג האי גלא וכו', עירובי' י': דהאי גיסא ודהאי גיסא וכו', ברכו' ו'. האי דוחקא וכו', שבת קנ"א: האי דמעתא וכו', קידושין כ"ט: האי דעדיפנא מחבראי וכו', סנהדר' ק"ח: האי זקיתא וכו', יומ' כ': האי הירגא דיומא וכו', ב"ב קמ"ז. האי יומא וכו', שבת קנ"א: האי כוחלא וכו', סנהד' ק'. כולי האי, חגיג' ד': כולי האי ואולי, נדה ס"א. האי לישנא בישא וכו', שבת ק"מ: האי מאן דאיפשר ליה וכו', חולין נ"ט. האי מאן דאכיל וכו', שם ק"ט: האי מאן דבלע וכו', שם ע"ז: ברכו' ו'. ב"מ פ"ד. ב"ק ל'. הוריות י"ב. האי מאן דבעי וכו', ברכו' נ"ה: האי מאן דחליש וכו', סנהד' ל"ח: האי מאן דידע וכו', מגילה כ"ט. האי מאן דיהיר וכו', סוט' מ"ז: האי מאן דמיהר וכו', שבת קכ"ט. האי מאן דעביד מילתא וכו', ברכו' נ"ה: האי מאן דעייל למאתא וכו', פסחי' קי"א. האי מאן דפגע באיתתא וכו', תעני' ד'. שבת קנ"א: כתובו' ק"ה: האי צורבא מרבנן וכו', ברכו' ס"ג. האי קרא וכו', ב"ב פ"ד. האי שמשא סומקתי היא, סנהד' ז'. האי תיגרא דמיא וכו', ועוד זולתם. ובהוספת: ךְ הַאיךְ. ר"ה ב' סע"ב וג' סע"א בשלמא האיך דמפרש . . אלא האי ממאי וכו', סנהד' ד' רע"ב דהאיך והאי, ב"ב קס"ז: איתתא דהאיך. פסחי' ג': בהדי דהאיך, נדרים ל"ו: פירי דהאיך ועוד עיי"ע האיך למטה] —

* הַאֲזָנָה (מפעל אזן das Aufhorchen) ספר' האזינו פ' ש"ו לא שמענו אלא בהאזנה . . לא שמעתי אלא בשמיעה וכו', ליתן האזנה ושמיעה לשמים והאזנה ושמיעה לארץ.

הָאִידְנָא (diese Zeit = jetzt) מלה מורכבת הא עידנא כלומר בזמן הזה. *[אחי"ה והבאתי דוגמאות בע' אידנא ע"ש] —

הַאֵיךְ (dieser) בלשי' גמרא אותו ולפעמים כתוב הך. *[אחי"ה בע' הא פירשתי כי האיך נולד מן האי בהוספת: ךְ והך מורכב מן הא בהוספת: ךְ ולשון נקבה הוא ועיי' דוגמאות למטה בע' הך] —

* הַאֲמָנָה (Beglaubigung, Bekräftigung) שבועות ל"ו: אמן בו שבועה בו קבלת דברים בו האמנת דברים, תוספתא כ"ב פ"ה שאין האמנת המדות תלוייה בבריות וכו'.

הָאן (wo denn, wo nun) תרג' איה בת נדיב (איוב כ"א, כ"ח) האן בית טרכונא תרג' איפה היית ביסדי ארץ (שם ל"ח, ד') האן הוית. *[אחי"ה מורכב מן הָא ומן אָן ונתקצר הָן בהשמטת אל"ף הגרון, בירו' שבת פ"ב ד"ד ע"ד הָן הויתה פי' איפה היית, ירו' חגיגה פ"ב דע"ז: מן הן אתת ליה, ירו' ברכו' פ"ב ד"ה רע"א מן הן הוא. ב"ר ר"פ ע"ח ולאן אינון אזלין אמר מן הן דאיתברייין א"ל ומן אן הן איתברייין וכו'. וצ"ל ומן הן וכן בב"ר שם בסמוך: ומן אן הוא אתי צ"ל ומן הן וכו'. קהל"ר פ' כל זו מן הן הוריתה א"ל מן הן. ירו' פיאה פ"ח ד"כ ע"ד אמר ל הָן אהן צררה סמך הדא ברתא. ובאהבת

[1]) בנו"ג בחיי קרבן.

ציון למהרז"ף הוגה אמר לי ה וכ"ה בדפ' זיטאמי' א"ל ולא הוצרכנו לזה ושיעורו אמר: לָמה עמד האבן אצל ברוש והתרצן הקשה כן להתנצל מקושיה ראשונה מנא אילין שיעורייא. ופני משה נדחק בזה ע"ש. ועיי' יתר הדוגמאות בע' הן ד'. וקצת מהם פירושם פה, שם da, dort והוא מל"ע هنا וכן בירו' ב"מ רפ"ב ד"ח: הן דתימר במשוקע בו ברה"ר והן דתימר בנתון בו דרך הינוח] —

* הָאִסְטוּ (etwa jener) עיי"ע אסטו ומ"ש.

* הֶאָרָה (מלשון אוֹר das Leuchtenlassen, Anzün- den) מדר' שו"ט סוף מזמור פ' וילק' תהלים סוף רמז תת"ל האר פניך ונושעה (תהלי' פ', כ') אמר ר' יוחנן אם אין לנו אלא הארת פניך בלבד די לנו. ספרי פ' צו סוף פרק ט"ז פי"א אפי' שני דברים שהן חנם בעולם לא עשיתם לי חנם ואלו הן הגפות דלתות והארת נרות שנאמר (מלאכי א', י') מי גם בכם ויסגור דלתים ולא תאירו מזבחי חנם. כ"ה הגי' בסד"ט לרה"ג צד ל"ט אבל בנו"ג בספרי (שם צד מ' בהוצאת הח' ווייס) בהרחבת דברים ע"ש וכ"ה בילק' מלאכי רמז תקפ"ז בשינוי קצת.

* הַב (משרש יהב עיי"ע geben ובציווי הַב לפעמים כהשמטת היו"ד אף שלא במקום ציווי. ע"ז ע"ו: והב ליה לבטי בר טובי . . הב ליה למר יהודה, ירו' ברכו' פ"א ד"ב סע"ד אית בני אינשי הבין פריטין מחכים פלטין.

* הָב (ציווי מן יהב ולשון זירוז הוא wohlan!) שבועות מ"ח: הבו דלא לוסיף עלה ופירש"י הזמינו עצמכם שלא ללמוד ממנו במקום אחר. ע"כ. וטעמו ידוע והוא מלשון מקרא ופירושו הכונו והיו זריזים שלא תוסיפו. ובדבר מלתא בלא טעמא אמרנו כלל זה הבו דלא לוסיף עלה עיי' תשובו' הרשד"ם חו"מ רסי' רס"ג וביד מלאכי סי' רכ"א מפורש בע"א ע"ש.

* הֲבָאָה (מפעל בוא das Hin — Herbeiführen) חגיג' ד' רע"ב כל שישנו בביאה ישנו בהבאה וכל שאינו בביאה אינו בהבאה. בכורים פ"ב מ"ב המעשר והבכורים טעונים הבאת מקום, ירו' פסחי' פ"ו דל"ג: הבאתו מחוץ לתחום, ירו' עירובין פ"ח דכ"ה: ר' חנניה התיר . . הבאת אלונטית —, הולכה והבאה (הובאה) פירושו ידוע והיינו משיכת הסכין בעליתו ובירידתו בשעת השחיטה ועיי' השקלא וטריא בחולין י"ז: ובהשאילה פיאה פ"א מ"א, יבמות ק"ט. ירו' יבמות פי"ג די"ג ע"ג, ב"ר ר"פ צ"ג, ילק' ויגש רמז ק"ן הבאת שלום בין אדם לחברו ועיי"ע שלש. והקבוץ יומ' מ"ז. שתי הֲבָאוֹת.

הֲבַאי (פי' כמו הואי בל"פ هوایی דבור בדוי מלב ופטפוטי מלין שאין בהם ממש unnütze, erdichtete Rede) דברו נביאים לשון הבאי (חולין צ':) כבר פירשנו בערך גוזמא. *[אחי"ה בנו"ג יותר טוב הואי, וכן בחולין שם הרבה פעמים דברה תורה לשון הואי דברו נביאים לשון הואי דברו חכמים לשון הואי ופירש"י לשון הואי לשון הדיוט שאינו מדקדק בדבריו ומוצא בפיו דבר שאינו ולא שיתכון לשקר אלא לא דק ע"כ ועיי' מ"ש סמ"ג הלכו' נדרי' סימן רמ"ב. ופירש"י קרוב להוראת המלה הפרסית הנ"ל וגי' רבינו הבאי אי' ג"כ בילק' דברים רמז תת"ה וילק' מ"א רמז קס"ח וכן בתמיד כ"ט. וכן נדרי' כ"ד: במשנה: נדרי הבאי, ושם בגמ' נדרי הבאי מותרין שבועות הבאי אסורין. ירו' שבועו' פ"ג דל"ג סע"ד תני כשם שנידרי הבאי מותרין כך שבועות הבאי מותרין והתני שבועות הבאי אסורין וכו'. בכל המקומות האלה הגי' הנכונה היא הואי והיא היא מלשון פרסית הנ"ל שעיקר הוראתה הבל ורוח וכן נאמר על דבר שאין בו ממש והבל ורעות רוח از هوا گرفتن פי' כמו כן בלא"ש aus der Luft greifen] —

* הַבְאָשָׁה (מל"מ בָּאַשׁ das Uebelriechen) ילק' האזינו תתקמ"ב אין בני האדם באין לידי הבאשה אלא מתוך דרכיהם. ובתניא דבי אליהו זוטא רפ"ג אי' לידי באושה וכבר הגיהו בעל ישועות יעקב שצ"ל לידי הבאשה ר"ל ששולט בו רמה ותולעה ומבאיש לאחר מיתתו. ויגיד עליו רעו הרקבה עיי' ערכו.

* הַבְדָּלָה (מפעל בדל, das Absondern, Trennen) חגיג' ט"ו. מכדי ורוח אלהים מרחפת על פני המים אימת כתיב ביום ראשון הבדלה ביום שני הוא דהואי (כ"ה בכ"י מ' ובילק' בראשית רמז ד' ועיי' ד"ס שם) ב"ר פ"ג ויבדל הבדלה ממש. חולין כ'. סע"ב התם (בעולת העוף) כדי לקיים בה מצות הבדלה, ושם כל המעכב בשחיטה מעכב בהבדלה וכל שאינו מעכב בשחיטה אינו מעכב בהבדלה, שם כ"א. כהבדלת עולת העוף. — ועוד נקרא הבדלה ברכה על הנר וכוס של יין ומיני בשמים להבדיל בין קודש לחול עיי"ע בדל.

1 הִבְהֵב (מל"מ (הושע ח', י"ג) sengen, rösten וגם מל"ע حبحبة חמימת האש Feuers-

gluth) בפ' במה מדליקין (שבת פ"ב מ"ג דף כ"ח:) פתילת הבגד שקפלה ולא הבהבה. ובפ' השוכר את הפועלין בגמ' ואלו אוכלין[1] (ב"מ פ"ט סע"א) מהו שיהבהב באור. פי' שיהבהב שבלים באש כדי שיטיבו לו לאכילה. אל תאכלו ממנו נא (שמות י"ב, ט') תרג' ירו' [א'] מהבהב. ובסוף פיסקא דהחודש (נ"ו ע"ב) לא תיכלון יתיה מְהַבְהָב. *[אחי"ה בנו"ג בתר"י וכן באונקל' כד חי, ובפסיק' שם הגי' לא תבעתיה מאהבה וכבר הגיה ר"ש באבער שצ"ל תבעוניה מהבהבה וכ"ה בילק' בא רמז קצ"א וכ"ה בפסיקת' רבתי סוף פ'. החודש בדפ' פראג וויען (צד ע"ט.) הגיה מהרז"ם לא תעבדיניה מהבהבה ובדפ' שקלאב וברעסלא בט"ס לא תבעירם. וכפי' רבינו אי' בירו' מעש' שני רפ"ד דנ"א. נשמעינה מן הדא המהבהב שיבולין באור נטבלו. וכנ"ה סנהד' ל"ז. אפשר אש בנעורת ואינה מהבהבת. ביצ' ל"ד. ומהבהבין אותן באור. מנחו' ס"ו סע"א היו ישראל מהבהבין אותו באש, ירו' מגיל' ספ"ב דע"ג ע"ג היו מהבהבין אותו באור, וכ"ה בויק"ר רפכ"ח ובפסיקת' רבתי פי"ח. ירו' פסחי' פ"ז דל"ד רע"ב אילו אמר לא תאכלו ממנו כי אם צלי אש ולא נאמר נא הייתי אומר היבהבו וצלייו מותר, ירו' סנהד' ר"פ ח' דנ"ג סע"א אינו חייב עד שיאכלנו מהובהב. יומי מ"א סע"ב נתהבהב הלשון מביא לשון אחר] —

2 הִבְהֵב (לפי רבינו פירושו נענע ונ"ל לפי זה מל"ע هبهب נענע אנה ואנה hin- u. her bewegt sein) בפרק אין (מעמידין) [צ"ל עומדין][2] בגמ' העובר לפני התיבה וטעה (ברכו' ל"ד.) שנייה מהבהב. פי' נענע. *[אחי"ה כ"ה בכ"י ה"ב אבל בדפ"ע נענע בראשו ולע"ד ט"ס הוא כי הוראת המלה הערבית ג"כ נענע ויותר טוב להגיה נענע עצמו וכ"ה באמת באו"ז הלכי שליח ציבור סי' קט"ז בשם הערוך ע"ש. וקרוב לזה פי' השט"מ לברכו': מתעורר לעמוד, והועתק מפירש"י מזמין עצמו כמו ננער לעמוד, ובירו' ברכו' פ"ה ד"ט סע"ג מפורש שנייה מעמעם ונ"ל להגיה מעמע והוא ל"ע معمع הזמין עצמו לנסוע aufbrechen ועל זה יפה עולה הסמיכה והשלישית (כפי גי' המהרש"ם) רץ ובא] —

הוֹבָאִי (Dorn, Distel) ובור תרג' לשמיר ולשית (ישעי' ז', כ"ג ועיי' שם פסוק כ"ד. כ"ה), קוץ שמיר תעלה (ישעי' ל"ב, י"ג). *[אחי"ה צלמונה (במדב' ל"ג, מ"א) תר"י א' צלמונא אתר הובאי וכור צ"ל ובור. וגזרת המלה נעלמה מעיני, רק על זה אעיר כי שמיר בל"ע حبلة ובל"ס חובלא ואולי הוא הובאי בהשמטת הלמ"ד ופערלעס (בכמ"ע מהרז"ף חט"ו, קנ"ג) מדמה אותו למלת כובא!] —

* הַבָּטָה (מפעל נבט das Hinschauen) ב"מ קי"ח. כאן בהגבהה כאן בהבטה ושם הבטה בהפקר ובע' בט ב' ובע' חבט א' גרס רבינו גם: חבטה. ב"ר פמ"ד אין הבטה אלא מלמעלה למטה ועיי' ב"ר פמ"ח, שמ"ר פמ"ח במד"ר פ"ב, תנחומ' חיי שרה סי' ו', שופטי' סי' י"א. איכ"ר ה' פ' זכר ר' יודן אמר הבטה מקרוב וראייה מרחוק הבטה מקרוב שנאמ' (מ"א י"ט, ו') ויבט וכו'.

הבטח כבר פירשנו בע' בטח.

* הַבְטָחָה (משרש בטח Versicherung, Vertrauen) עיי"ע בטח וש"נ.

הָבַל (מהשם הֶבֶל ובל"ס הַבְלָא Dampf, Ausdünstung הפעל Dampf aufsteigen lassen) בפ"ק דשבת (פ"א מ"ו דף י"ז:) אין נותנין אונין של פשתן לתוך התנור אלא כדי שיהבילו. פי' כדי שיתחממו שיעלו עשן כי היכי דתיפוק הבלא ממנו. בפ' כל כתבי הקודש בסוף הלכה כיצד נפלה דליקה (שם קי"ט סע"ב) אין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן[3]. ובפ' הערל בגמ' ר' אליעזר אומ' (יבמו' פ':) כל שרוחץ בימות הגשמים ואין בשרו מעלה הבל. בפ' שור שנגח את הפרה בגמ' החופר בור (ב"ק נ':) בור[4] שחייבה עליו התורה להבלו ולא לחבטו. ובפ' המפקיד בגמ' השוכר פרה (ב"מ ל"ו:) הבלא דאגמא קטלא ליה. — (א"ב תרג' כלינו שנינו כמו הגה (תהלי' צ', ט') שיצינא יומי חיינא היך הבל פומא [בסתוא]). *[אחי"ה וכפי' רבינו אי' ג"כ בפיה"מ לרמב"ם שבת פ"א מ"ו וז"ל שיהבילו בכדי שיעלה מהם ההבל ושם האור בל' חכמים הבל וכו' ולפי' הרע"ב צ"ל כמו כן שיעלה מהם ההבל במקום בהם. — וכנ"ה בשבת מ"א. פתחו פומייכו ואפיקו הבלא, ושם צ"ה. דקא מצטער מהבלא, שם קי"ט: בהבלא דידי ודידך מאי א"ל אינו דומה הבל שיש בו חטא להבל שאין בו חטא (כ"ה לפי גי' כ"י א"פ בגליון). חולין ח'. חבטא קדים ואתי הבלא וכו', הבלא קדים וכו'

[1]) חסר בדפ"ע ואי' בכ"י. [2]) וכ"ה בעה"ק שנ"ב. [3]) ובנו"ג אלא בשביל הבל תינוקות של בית רבן. [4]) כ"ה בכ"י וי"ו.

עיי"ע חבט א'. בכורו' ז' סע"א הבלא דבישרא הוא. ירו' תרומו' רפ"י דמ"ז סע"א הואיל וההבל כוביש יהא מותר, ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ד אלא שהבל המרחץ רע לשינים. קהל"ר פ' הבל הבלים אם להבל של תנור . . אם להבל של כירה וכו' לאדם ששופת ז' קדרות זו למעלה מזו וזו למעלה מזו והבל של עליונה אין בו ממש עיי' זוהר ר"פ ויצא] —

הבל (?) (alsobald) בס"ג דפ"ק דפסחי' (כ' סע"ב) בבית תשפך הבל בשדה תיעשה זילוף. ובפ' הגוזל ומאכיל בגמ' זה בא בחבית של יין (ב"ק קט"ז רע"א) פי' לאלתר. — (א"ב בנוסחאות דפסחי' גרסינן חבל ופירש"י לשון חבילה כלומ תשפך ביחד [1]), ובב"ק גרסינן (הבל) [צ"ל הכל] ופירש"י כלה ביחד. וגרסינן היפך דברי בעל הערוך בבית תיעשה זילוף ובשדה תשפך). *[אחי"ה וגי' הבל אי' ג"כ בע' כרע ב' בדפוס אמש' ובדפ' וויניצי' הכל ובדפ"ר נשמט. וגי' הבל אי' ברש"י כ"י לפסחי' ובכ"י א"פ לפסחי' נקוד חֲבַל ובכ"י מ' הכל וכ"ה בפי' ר"ח ובב"ק, עיי' ד"ס לפסחי' צד כ"ז וגי' הכל הביאו גם התוספ' לשבת מ'. ד"ה הלכה ונראה שזה עיקר וגזרתו מל"ס הָכִיל פי' מיד ותיקף, וגי' הֵיכיל נמצאה עוד בתרג' כ"י למשלי ו', ג' רהב רעיך: גרוג היכיל וחברך ובדפוסי' הביל עיי' עמת"ר ללעווי א', קצ"ב קצ"ט, ולדעת אחד מאוהבי עיק' הגי' הכל פי' בפעם אחת היפך מן זלוף שהוא טיף טיף] —

* הֶבֶל (מל"מ Nichtigkeit, Eitles) ב"ב ט"ז: תנחומין של הבל בפסיקתא בחדש השביעי (קנ"ד.) ובויק"ר פכ"ט במאזנים לעלות המה מהבל יחד (תהלי' ס"ב, י') . . עד שהן עשויין הבל ממעי אמותיהן הם יחד וכו'. וקבוץ שם ושם כל הבלים כזבים וכו', קהל"ר פ' הבל הבלים שאמר קהלת כנגד ז' עולמות וכו'.

הֶבְלִילָא (= הוּבְלִילָא לפע"ד מל"פ جوال = جوبال פי' שק ובלש' קלילה שק קטן Sack, Haube) בי כסי בי כסי הובלילא בס"ג דפ' במה מדליקין (שבת ל"ו.), ובפ' לולב הגזול בגמ' ערבה גזולה (סוכ' ל"ד.). ובפ' אלו טרפות בגמ' נשתברו רגליה (חולין נ"ח:) פירשנו בע' חצצרת. *[אחי"ה בחולין אי' ההוא גובתא דהוה נפקא מבי כסי להובלילא. בש"ס בכל מקום גרס הובלילא בוי"ו וכ"ה בע' גבתא וע' חצצרת וכ"ה כאן לפי גי' כ"י ו"ו ותתכן לכתיבת המלה הפרסי' הנ"ל ועיי' עוד ע' בי כסי, ב' כוסות. ועיי' עוד ערך חלף ב'] —

* הַבְלָעָה (das Verschlingen, die Dreingabe) עירובי' כ"ז רע"ב נתן דמי מים ומלח בהבלעה. נדרי' ל"ז סע"א שכר פיסוק בשבת מי אסיר הבלעה היא והבלעה מישרי שרי וכו'. בכורו' ל"א: מעשר בהמה של יתומים מוכרין אותו בהבלעה וכו'. ועיי"ע בלע בבנין הפעיל.

* הובעיות (צ"ל אובעיות Nachforschungen) בפיאה פ"ד מ"ה שלש הובעיות ביום כ"ה בכ"י מ' וכבר הגיה בעל ד"ס שצ"ל כבירוש' ובפי' הרא"ש אובעיות ועיי"ע אבע.

* הֶבְעֵר (מפעל בער das Anzünden) ב"ק רפ"א מ"א ותוספת' ב"ק רפ"ט ארבעה אבות נזיקין השור . . . וההבער, ופי' בירו' ב"ק רפ"א ד"ב. ההבער דכתיב (שמות כ"ב, ה') כי תצא אש ומצאה קוצים וגו'.

* 1 הַבְעָרָה (das Feieranzünden) כמו בערך הקודם לזה פי' הצתת האש. שבת ע'. פסחי' ה' רע"ב. יבמו' ו': ל"ג: סנהד' ל"ה: ס"ב. כריתו' כ': הבערה ללאו יצאת דברי ר' יוסי ר' נתן אמ' לחלק יצאת פי' הבערה ללאו יצאת כלומ' להקל על ההבערה שאין חייב עליה סקילה כשאר מלאכות אלא לאו בעלמא, לחלק יצאת כלומ' הבערה בכלל לא תעשה כל מלאכה היא ויוצאת לחלוק מלאכות שאם עשה הבערה עם שאר מלאכות בהעלם אחד חייב על הבערה בפני עצמה ומלמדת על אחרים מה הבערה חייב בפני עצמה אף הכל כן עיי' של"ה בתורה שבעל פה צד שצ"ד דפ' פיורדא. ועל אמיתת פי' זה מעיד סיגנון הלשון בירו' שבת פ"ב ד"ה. הבערה לימדה על כל המלאכות שבתורה . . הבערה לימדה על עצמה וכו', וירו' שם פ"ז ד"ט רע"ג הבערה בכלל היתה ויצאת מן הכלל ללמד לומ' מה הבערה מיוחדת מעשה יחידי וחייבין עליה בפני עצמו אף כל מעשה ומעשה שיש בו לחייב עליו בפני עצמו.

* 2 הַבְעָרָה (das Wegräumen, Vernichten) מלשון ובערת הרע וגו' ירו' סנהד' פ"ז דכ"ד סע"ב נאמר כאן ובערת הרע מקרבך

[1]) וכן פי' רש"י הבילה בסוכ' ט"ז רע"א אבל עיי' פי' הר"ש בכלים פי"ח מ"ט וע' חבל ג'.

(דברי׳ י״ט, י״ט) ונאמ׳ להלן (שם כ״א, ט׳) ואתה תבער הדם הנקי מקרבך הבערה הבערה עריפה עריפה מה הבערה שנא׳ להלן וכו׳.

* הֶבְקֵר (מפעל בקר, כמו הפקר Preisgebung, herrenloses Gut) וידוע כי הבבליים בטאו במבטא קשה והירושלמיים במבטא רך ולכן להירושלמיים המבטא במלה הנ״ל הבקר ולבבליים ע״י כובד ההברה הפקר עיי׳ מבוא הירו׳ צד ח׳. ועיי׳ הדוגמאות בע׳ בקר ח״ב, קס״ב.

הַבָּרָ[ה] (לפע״ד מל״ע خبر הכרזה וצעקה ורעש Lärm, Geräusch ועוד פתרון המלה הערבי׳ שמיעת קול וסיפור דברים Gerücht, Erzählung) בפ׳ ראוהו בר״ה (כ״ז: כ״ח.) אם קול הברה שמע לא יצא. ובס״ג דגיטין (פ״ט.) לא ששמע קול הברה אלא כדי שיהו נרות דולקות ומטות מוצעות — (א״ב פי׳ בל״י ורומי׳ רוח היום רוח דקה ונעתקה מלה זו לבת קול. ואולי הברה כמו הֲעָבָרָה ואות עיי״ן מובלעת). *[אחי״ה וכן דעת הח׳ לעווי ואין דעתי נוחה ממנה וכונת ר״ב על ל״י ורו׳ eurus, εὖρος, Morgenwind או צ״ל רוח הים ואז המלה ל״י οὖρος, günstiger Fahrwind וטעות גמורה היא, ובלי כל ספק מוצא המלה מל״ע הנ״ל בשתי הוראות הנ״ל. ופי׳ קול הברה: קול רעש והמיה ויללה בלי בירור הטעם ונגינה ובזה מובן לישנא דגמ׳ בר״ה כ״ח. ואם קול הברה שמע לא יצא ואמאי ליפוק בתחלת תקיעה מקמי ד ל י ע ר ב ב קלי והמקשן חשב כי מאחר שיצא בתחלת תקיעה סד״א שקודם שנתערבב הקול ונעשה קול הברה מיד ששמע קול ראשון בלי תערובת הקולות אמאי לא יצא ועל זה תירץ מה שתירץ. ובזו ההוראה אי׳ ג״כ ביומ׳ י״ט סע״ב מיקירי ירושלים לא היו ישנין כל הלילה כדי שישמע כה״ג קול הברה ולא תהא שינה חוטפתו כלומ׳ שישמע תנועת הקול וכל רעש. — ובהוראה שנית בגיטין שם וכן נמצאה המלה בירו׳ דמאי פ״א דכ״ב. וירו׳ שקלי׳ פ״ה דמ״ח סע״ד מיד נפלה הברה בעיר באת בתו של אותו האיש וכו׳. ירו׳ סנהד׳ פ״ז דכ״ח ע״ג עדיין לא יצאת הברה בעיר. ב״ר פ״י ויק״ר פכ״ב מיד נפלה הברה בעיר פלוני בן פלוני (איש פלוני) נשכו נחש ומת (ובויק״ר שם אי׳ קודם מעט נשמע קול י ל ל ה בעיר פלוני נשכו עקרב ומת, מזה קצת ראיה שגם שם היתה בתחלה הגי׳ נשמעה הברה ואיזה כותב הגיה יללה כי גזרו מהוראה ראשונה) — ותנועת הקול במבטא נקראה בלי׳ עבר החדשה ג״כ הברה מזה הענין] —

הבר[א] (לפע״ד מל״פ تيرگى אפל וחושך dunkel, finster והבי״ת במקום התנו׳ או מל״ע غبش כתמים חשכים) בערבי פסחי׳ בגמ׳ ואפי׳ מן התמחוי (פסחי׳ קי״ב:) אמר רב פפא לא ליעול איניש בביתא דאית ביה שונרא בהברא בלא מסאני. ס״א בחשוכא. ובס״ג דמסכ׳ תמיד (ל״ב.) איתי חמרי לובאי דפרשי בהברא. ובפ״ק דכריתות בגמ׳ המפטם את השמן (ה׳ סע״ב) בביתא דהברא. דרך רשעים כאפלה (משלי ד׳, י״ט) תרג׳ ואורחא דרשיעי הבירה [1]. באישון לילה ואפלה (שם ז׳, ט׳) בחשוכא דליליא והבירא. (א״ב בנוסח׳ תרגום דידן כתוב בחכירא). *[אחי״ה וכן נוסחאות שונות בש״ס, בפסחי׳ הנ״ל בהכרא ובתמיד בקצת דפוסי׳ בחברא ובכריתו׳ דבהתא ובכולם צ״ל בהברא וכ״ה בכ״י מ׳ לפסחי׳ ובכ״י ב׳ וכ״ה בתמיד דפ׳ פראג וכן מצאתי בכ״י פי׳ רגמ״ה לתמיד (בקובץ כ״י אנגייליק׳ דף רע״ח ע״ב) וכ״ה בכ״י רשב״ם לפסחי׳ הובא בד״ס לפסחי׳ ובנו״ג לפסחי׳ ביתא דלית ביה שונרא לא ניעול בו אינש בהכרא, אבל בכ״י מ׳ קרוב לגי׳ רבינו ביתא דלית ביה שונרא לא ליזיל כ ה ב ר א ב ל א מ ס א נ י ובהוריות י״ב. בביתא דחברא צ״ל דהברא. וכ״ה לנכון גי׳ המתורגמן הַבִּיר. תרג׳ קדר (תהלי׳ ל״ה, י״ד; ל״ח, ז׳.) והקבוץ חשך וחלקלקות (שם ל״ה, ו׳) חשוכא והביריא לגי׳ המתורגמן ובנו״ג בכל מקום בט״ס בכ״ף. ובכ״י רגמ״ה לתמיד הנ״ל פי׳ בהברא בזה״ל שהולכין כשאדם מדבר להן עכ״ל וגזרו מערך הקודם לזה מלשון הברא פי׳ תנועת קול במבטא. אבל היותר נכון שיודעין ללכת בחשך וכ״ה במפרש דתמיד ורש״י ורשב״ם פי׳ ג״כ בענין חשך] —

* הַבְרָאָה (מפעל ברי Kräftigung) שבת קל״ז. לא עדיף יום הבראתו מיום הולדו ועיי״ע ברי.

* הַבְרָאָה, הוֹבְרָיָא (die Mahlzeit der Leidtragenden) פי׳ אכילה של אבל עיי׳ מ״ק כ״ד סע״ב, וב״ר פמ״ט כי ידעתיו למען אשר יצוה (בראשי׳ י״ח, י״ט) . . זו הובריא ויפה

[1]) כ״ה בכ״י ובדפ״ר, ובדפ׳ אמ׳ בהבירא ובדפ״ו כאן ובסמוך בט״ס בהכירא ובתרג׳ בנו״ג בחכירא וט״ס וצ״ל בהבירא וכ״ה במתורגמן כאן ובסמוך.

פי' מ"כ זו סעודת הבראה שמברין את האבל וזה צדקה ע"כ. ובאמת בילק' וירא רמז פ"ב אי' בתמורתו זו ג מ י ל ו ת חסדים. ור"ב טעה לגרוס הווכריא ע"ש.

הג (= הָגָה בל"מ, בל"ס הגא ובדרז"ל גם הגי ענין צפצוף הפה ודבור ועוד ענין מחשבה ורעיון (reden, sprechen, nachsinnen, denken בחלק (סנהד' צ'. וכ"ה בע"ז י"ח רע"א ועיי' שמ"ר פ"ג) ההוגה את השם באותיותיו [1]. ובפרק תפלת השחר בגמ' ר' נחוניא בן הקנה (ברכו' כ"ח:) ובחלק בענין סנחריב (סנהד' ק"א סע"א) [2] מנעו בניכם מן ההגיון, פ' מפתרין פסוק כצורתו. *[אחי"ה וכן הביא זה הפי' רש"י בע"י בלישנא אחרינא בברכו' שם בשם הערוך עיי' מבוא צד XXII. וכנ"ה בירו' מגיל' פ"א דע"ב: הגה נח תורה מתוך תורה כלומ' הבין דבר מתוך דבר, וירו' שם פ"ד דע"ד ע"ד אפי' רגיל תורה כעזרא לא יהא הוגה מפיו וקורא כמות שנאמ' בברוך מפיו יקרא אלי כל הדברים האלה וגו' (ירמיה ל"ו, י"ח). קהל"ר ר"פ דברתי אני הלב הוגה שנא' והגות לבי תבונות (תהלי' מ"ט, ד') וקהל"ר פ' ויותר מהמה: ולהג הרבה יגיעת בשר להגות ניתנו ולא ליגיעת בשר ניתנו כלומ' לקריאה בעלמא ולא ליגיעת בשר להתייגע וכ"ה מבואר בירו' סנהד' פ"י דכ"ח. להגיון ניתנו ליגיעה לא ניתנו. והשם על דרך משקל ל"ס הַגָיָא בירו' ברכו' פ"א ד"ג רע"ג והגית בו יומם ולילה (יהושע א', ח') שתהא הגיית היום והלילה שוין וכ"ה בשו"ט מזמור א' פ' כי אם: שתהא הגיית יומם ולילה שוין וכו' כלומ' בעבור זה תקנו ברכות התורה לק"ש דערבית ולא סמכו אברכת התורה דיום כדי שתהיה הגיותיה שוין וכן פי' מהרש"ס. — ועיי' איכ"ר ריש פתיחתא. ובנפעל שבת פי"ב מ"ד והן נֶהֱגִין זה עם זה פי' נקראין זה עם זה, ושם מ"ה ואין נהגין זה עם זה] —

* הָדָה (לפע"ד מל"ע هجا פי' מבזה ולועג ver- (achten, verhöhnen איכ"ר פס' דרכי: בתולותיה נוגות שהיה זה בא ובועל והיה זה בא ובועל עד שהגו את מכתה כלומ' בועלין אותה עד כדי שבעם ואחרי כן היו מבזים ולועגים את מכתה היינו ערותה וזה מה שסיים והיא מר לה מר לה לערותה, וכ"ה באיכ"ר פ' כי לא יזנח הביא עליהם איש צר ואויב זה המן והגה את מכתן, ולא ראיתי מי שביאר על נכון.

הֶגָ[ה] (= היגא, הַגְתָא פי' בל"ס חַגְתָא ובל"ע حاج، حاجة מין קוצים eine Art Dorn- (strauch בפ"ק דסוכה בגמ' חבילי קש (י"ג.) הני היזמי והיגי מסככין בהו. ובפ' בכל מערבין בגמ' נתנו בראש הקנה (עירובין ל"ד:) האטדין וההגיין מין אילן הן. ובפ' המוכר את הספינ' בגמ' קנה שלשה (ב"ב פ"ג:) זבין ליה תלת היגי ר ו מ י ת א [3] בפסו' [4]) דויהי אומן את הדסה (אסתר שני ב', ז') תרגום נעצוץ הגתא. *[אחי"ה כ"ה בדפוסי' ובכ"י ו"ו ובכ"י ה"ב אגתא והוא כמו אגה עיי"ע ומ"ש. ובנו"ג בתרג' אסתר שם מהו נעצוץ היגיתה היא וכו', והיחיד היגתא אי' בשבת ק"י: הרנוגא דהיגתא עיי"ע הרנוגא, והקבוץ הֵיגֵי שבת ז'. תעני' כ"ג רע"ב, ב"ק פ"א. היזמי והיגי ועיי' גי' רבינו בע' הזמי בציון ע"ז מ"ז: ב"ק קי"ט סע"ב מנקפי היגי. ובאיכ"ר פתיחתא כ"ו דרש חגים ינקופו (ישעי' כ"ט, א') ולא היו עולין לפעמי רגלים והיו הדרכים מעלין הֵ י גִ י ם. ובילק' ישעי' ריש כ"ט רמז ש"ב גרס היגים ו ק ו צ י ם . ובירו' ר"ה פ"ב דנ"ח. אי' במשקל סורי חגייא ובתוספ' כלאי' פ"ג החגין. עיי"ע חגא. ובפסיקת' רבתי פכ"ב בט"ס היגים עיי"ע אתר. ועוד הגי' בירו' אגה עיי"ע, ומ"ש בענין גזרת המלה מל"י אינו מוכרח כי מחצבה הוא מל"ע וסורי הנ"ל] —

* הַגְבָּהָה (מפעל גבה (das Aufheben כתובו' ל"א סע"א לימא הגבהה צורך הוצאה היא, ב"מ קי"ח. עיי"ע הבטה, ב"ב פ"ד: הגבהה קונה בכל מקום; והושאל על ענין רוממות שמ"ר פמ"ה ויק"ר פ"א, תנחומ' ויקר' ס"א, ילק' משלי רמז תתקס"א הלל אומ' השפלתי זו הגבהתי והגבהתי היא השפלתי.

* הַגְבָּלָה (Begrenzung) שבת פ"ז רע"א בתלתא אמר להו מצות הגבלה . . בארבעה אמר להו מצות הגבלה (עיי' שמות י"ט, י"ב) ועיין פירוש רש"י.

---

[1]) עיי"ע אגא ומ"ש. [2]) אכל לפנינו לי' וכן לי' בכ"י ש"ס ולי' במנו"ה סי' ש"א אבל אי' לפני בעל היוחסין שהביאו עם פי' רצ"ג עיי' מבוא לעיל XVIII. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו ושם הייגי, אבל בכ"י ה"ב היגי ובדפ"ע בט"ס הוגי וגי' רומיתא אי' ג"כ בכ"י כ"ב לרגמ"ה ופי' בזה"ל רומיתא גדולות וגבוהות ולעווי טעה בזה להעתיקו ע"י römische מלי' רומי ובכ"י מ' לעירובי' שם אי' היגין. [4]) כ"ה בכ"י ה"ב, ובדפ"ר בפס' ור"ל בפסקא או בפסוק אבל בשדפ"ע בט"ס בפסיקתא.

* הַגָּדָה (א׳) מפעל עברי נגד בהפעיל ענינו הודעת דברים סיפור das Kundgeben, (die Aussage ב׳) מפעל ארמי נְגַד פי׳ משך והשם הַגָּדָה פי׳ משיכת דברים וספורים שמושכין לבו של אדם עיי״ע בעל אגדה Erzählung, Sage, bibl. (Auslegung) יומ׳ ע״ד. אמר קרא (ויקר׳ ה׳, א׳) אם לא יגיד והאי לאו בר הגדה הוא כלל. סוט׳ ז׳. אומר לפניה דברים של הגדה וכו׳, כגון אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם וכו׳ (איוב ט״ו, י״ח) ועיי׳ פירש״י ובירו׳ סוט׳ פ״א דט״ז סע״ד הגי׳ אומר לפניה דברים שאינן כדיי לשומען. סנהד׳ ל׳ רע״ב באקושי הגדה לראייה קא מיפלגי מר סבר מקשינן הגדה לראייה וכו׳, ירו׳ שבועות פ״ד דל״ה רע״ג ונשא עונו קרבן מנלן ב״ד הגדה הגדה מה הגדה שנאמ׳ להלן ב״ד וכו׳. — ובענין הוראה השניה הרבה בש״ס ובמדר׳ ונלאתי לציינם עיי׳ קצת דוגמאות בע׳ אגדה ובע׳ בעל אגדה ועיי׳ חגיג׳ ג׳. במד״ר פי״ד במה היתה הגדה היום. חגיג׳ י״ד. סנהד׳ ל״ח: עקיבא מה לך אצל הגדה וכו׳, ויק״ר פכ״א אם להגדה להגדה, שהש״ר פ׳ סמכוני ועכשיו שאין התורה כלל היו מבקשין לשמוע דבר הגדה, ספרי עקב (הובא בספר גד״פ צד שמ״ט) למוד הגדה שמתוך כך את מכיר את הקב״ה ומדבק בדרכיו. מסכ׳ סופרי׳ פט״ז סבר בהגדה פי׳ כמו רגיל באגדה, ירו׳ תעני׳ פ״ב הל״ב והקבוץ תנא דבי אליהו פ״ב אלו ההגדות שמקדשין שמו הגדול בהן, ירו׳ פיאה פ״ב ד״ז. אין למדין לא מן ההלכות ולא מן ההגדות ולא מן התוספתות אלא מן התלמוד. ובמבוא התלמוד לר״ש הנגיד מבואר מושג הגדה כזה: והגדה הוא כל פירוש שיבוא בתלמוד על שום ענין שלא יהיה מצוה זו היא הגדה ואין לך ללמוד ממנה אלא מה שיעלה על הדעת וכו׳ וכו׳ ע״ש היטב —. וביחוד מכונה סדר הפסח וסיפור יציאת מצרים בלילי פסח ע״י הַגָּדָה, פסחי׳ קט״ו: ואין עוקרין את השולחן אלא לפני מי שאומר הגדה רב הונא אומ׳ כולהו נמי לפני מי שאומר הגדה ובכ״י מ׳ בשתי פעמים ובסמוך האגדה ולא נראה לי כי נקראה הגדה על שם והגדת לבנך ביום ההוא (שמות י״ג. ח׳) ועיי׳ ג״כ בפסחי׳ קט״ז: ושם: סומא פטור מלומר הגדה.

הגדום (שם פרטי או כינוי השם עיי׳ בפנים) בן לוי על השיר בשקלים בפרק אלו הממונין (פ״ה מ״א). *[אחי״ה בע׳ זקר גי׳ רבינו הוגדום ובדפ״ר הוגרום ושתי נוסחאות אלה נמצאות גם לפנינו כי בכל הדפוסים הישנים בשקלים וביומ׳ ל״ח. הגי׳ הוגדם וכ״ה בדף ל״ח: בדפ׳ ויניציא ובאסיליא אבל בעמוד א׳ אי׳ בדפוסי׳ הגרום ובירו׳ הוגדם כ״ה בנוסח ירו׳ שקלי׳ במשנה ובגמ׳ שם פ״ה דמ״ח ע״ד ובמשניות פיזרו בשקלי׳ וביומ׳ הגדם עיי׳ ד״ס לשקלי׳ וליומ׳ ובתוספת׳ יומ׳ ספ״ב הגדים ובכ״י תוספ׳ אוגדם ובכ״י ב׳ יומ׳ אגדים ובכ״י מינכען אגרום ואגרם ובשהש״ר פ׳ מי זאת עולה הגי׳ הוגרם ולפע״ד עיקר הגי׳ הגרים או אגרים והוא בל״י ἔγερσις, die Erregung פי׳ מי שמעורר ומושך לבות בני אדם בשיר ולכן נקרא מי שהפקד והושם על מחנה שרים ושרות Chor in Bewegung setzend, ἐγερσίχορος Choranführer, וזה מה ששנינו בירו׳ שקלי׳ שם נעימה יתירה היתה לו אמרו עליו על הוגרם בן לוי שהיה מנעים קולו בזמר וכשהוא נועץ גודלו בתוך פיו היה מוציא כמה מיני זמר והיו כל אחיו הכהנים נזקרין בבת ראש ועיי׳ יומ׳ בבלי ל״ח רע״ב ושהש״ר שם בקצת שינויים] —

* הֶגְדֵּר (מפעל גדר Absonderung) ירו׳ נזיר רפ״א דל״ו ע״ג הגדר הנזר הגרם פי׳ אם אמר לשונות אלה הם כנויי חרמים לבדק הבית וכולם לשון בדילה והפרשה הן; הגדר מלשון גדר וכמו כן הנזר לשון כריתה, והגרם כמו כן בלשון ערבי جرم Absonderung כריתה והפרשה.

* הַגְלָשָׁה (פי׳ הקרחות והסרת השער והושאל להרחקת דבר מה Enthaarung, Entfernung) שהש״ר פ׳ כמגדל דוד שגלשו מהר גלעד הר שגלשתן [וצ״ל שגלשתי] מתוכו עשיתיו גל ועד לאוה״ע . . ומה הגלשה הגלשתם [הגלשתי] מתוכו [וכו׳]. השלמתי מלת וכו׳ כי לפע״ד חסר כאן מאמר שלם ואי׳ באותו דבור בסמוך למטה בזה״ל שערך כעדר העזים שגלשו מהר גלעד הר שגלשתם מתוכו עשיתיו גל ועד לאוה״ע ואיזה זה בית המקדש ופי׳ הר שמרמתי ורחקתי אותם ממנו היינו שרחקתי בני ישראל מגלעד הר של ע״ז עשיתיו לבית המקדש מטמא יצא טהור וגלעד הוא הגלשה הפרשה והבדל בין אוה״ע ובין ישראל. ומקור המלה מלש׳ ערבי עיי״ע גלש ולא ראיתי פירוש מיושב על אופנו.

הֶגְמוֹן (פי׳ בל״י ἡγεμών פקיד על אנשי המלחמה והושאל למושל Heerführer, Herrscher) בפ׳ חבית שנשברה בגמ׳ כל שבא בחמין (שבת

קמ"ה:) הגמון וקומון [1]. ובפ"ק דע"ז בגמ' ויום גיניסיא (י"א.) דוכסא להגמונא הגמונא לקומא [2]. בריש גיטין (ב'.) מהגמוניא להגמוניא. ובילמדנו פרש' וישמע יתרו (תנחומ' סי' ה') אמרו להגמוניות שעליהן עשו עמנו מדת רחמים והעבירונו על בני ישמעאל אחינו. פי' שלטונין. — (א"ב פי' בל"י פקיד וקצין ופי' הגמוניא מדינה אשר תחת ממשלת ההגמון, תרג' בפסוק ויאמר אחשורש לאסתר המלכה (אסתר שני ח', ז') אעביד מנך הגמונין). *[אחי"ה וז"ל בעל מחבר ערך מלין כ"י בקובץ כ"י האלבערשטאם (עיי"ע דילטור ומ"ש) הגמון פי' בערוך שלטון והאמת שהמלה ל"י והוראתה כדברי הערוך שלטון ומכתבו בל"י הֵיגֵימוֹן ומשרש זה הגמוניא ופי' שלטונות ומכתבו הֵיגֵימוֹנִיַא ובשבת (קנ"ה:) [צ"ל קמ"ה:] אין לך כל רגל ורגל שלא בא לטבריא אגמון וקומטון טעות בספרים.. וראוי שיכתב היגמון בה"א כי המלה בל"י נכתבת באות איט"ה ואות איט"ה משמשת בלשונם במקום ה"א בלה"ק עכ"ל. ויפה כיון והיה לו להזכיר עוד כי בתנחומ' שם בט"ס הקבוץ להגמונות וצ"ל כגי' הערוך הגמוניות וכ"ה בגיטין ד': היו בה ב' הגמוניות שהיו מקפידין זה על זה, והקבוץ במין זכר אי' בשמ"ר ס"פ ל"א כגון הגמונים ודוכסים וכו' (ובילק' משלי רמז תתקס"א נשתנה הנוסח). וכנ"ה ביחיד בירו' סנהד' פ"א די"ט: ובמד"ר פ"ד עיי"ע אנגטום. תעני' כ"ט. בא אותו הגמון, ושם אותו הגמון מתוקן לחיי העוה"ב כ"ה בע"י וכ"י ובמנו"ה הובא בד"ס תעני' צד פ"ט וצד צ' ובדפוסי' הישנים וברש"י בד' הישני' ובנו"ג אדון אחד, אדון זה. אסת"ר פ' אחר הדברים עיי"ע גליור. ושם המפשט הֶגְמוֹנְיָא ἡγεμονεία, ἡγεμονία רשות ושררות ההגמון (des Hegemons Verwaltungsbezirk) נמצא בגיטין שם ובירו' גיטין פ"א דמ"ג: היתה הגמונייא אחת ונעשית שתים אינו צ"ל בפני נחתם ובפני נכתב. ובע' מתרין ובע' פגן ב' הביא רבינו ב"ר פ"נ אחד שנוטל הגמוניא מן המלך וכו'. — אבל בשהש"ר פ' אל תראוני במאמר וכולן עשו ישראל הגמוניא צ"ל הומוניא עיי"ע] —

הֹוֶגן (= הוֹגָן בל"ס הוגנא. הַגִינָא מל"ע هاجن גמל קטן junges Kameel, Dromedar) בפרק ד' מיתות בגמ' מצות הנשרפין (סנהד' נ"ב סע"א) [3] נפישי גמלי סבי דטעיני משכי דהוגני. פי' הוגני ינקי "כלומ' נשחטו הקטנים ונשארו הגדולים ונושאין עורותיהן אחריהן" [4]. בכרי מדין ועיפה (ישעי' ס', ו') תרג' הוגני מדין וחלד [5]. בכרה קלה (ירמי' ב', כ"ג) תרג' לינקא קלילא. בב"ר פס"ו (פס"ה) [בפרש' ואת עורות] גדיי העזים הלבישה: שני תמידין שהיו ישראל מקריבין בחג היו מרכיבין על שני הוגנים והיו רגליהם שפופות בארץ. *[אחי"ה בילק' פנחס רמז תשע"ז הובא המאמר תמורתו קודש שני תמידין היו ישראל מקריבין בכל יום מרכיבין אותן על גבי הגמל והיו רגליהן נוגעות לארץ. ומקור הילק' אינו מצויין והוא בירו' פיאה פ"ז ד"כ רע"ב. וכנ"ה בירו' ביצ' רפ"ה דס"ג ע"א הגע עצמך שהיה הוגן אחד גדול, ירו' חגיג' רפ"ב דע"ז ע"א אייתי לי הוגנין אייתי ליה הוגנין אטעונינון טעוניהון וכו'. ותרג' וגמלים נשאים בשמים (ד"ה ב', ט', א') הוגנין טעינין בוסמין] —

הֹוֶגן (בל"ע هجن פי' כפיפה Krümmung עיי"ע אגן ושם בט"ס هجن) הוגני כלים (כלי' י"א מ"ג) כבר פירשנו בע' אגן. *[אחי"ה גי' הוגני אי' בסד"ט לרה"ג וכ"ה בכלי' פכ"ה מ"ו לגי' הר"ש ובנו"ג שם ושם וביומ' ל"ז רע"ב אוגני וגם לגי' זו יש פתרון עיי"ע אגן ומ"ש] —

הֹוֶגן (בל"ע هجان פי' חשוב ומשובח von edler Abkunft, trefflich ועיי' בפנים) בב"ר פמ"ט (מ"ח) בריש וירא אליו: אמר אם אראה פני שכינה ממתנת עליהן אני יודע שהן הגונין ואם אראה חולקין כבוד זה לזה אני יודע שהן הוגנסין. — (א"ב ל"מ בפני הגדרת הגינה (יחזק' מ"ב, י"ב) פי' ישרה ונכונה ופי' הוגנסין בלש' יוני' מיוחסים ונכבדים). *[אחי"ה וכבר הקדימו בזה הפי' ר' יונה הובא בספר שרשים לרד"ק שרש הגן וכ"ה באמת בספר כתאב אלאסול צד קס"ט ועיי' בפי' רד"ק ליחזק' שם בלי הזכרת ר'

---

[1]) וכ"ה בע' בעל, וגי' הגמון אי' גם בכ"י א"פ ובנו"ג אגמון וקמטון ובעל זמורה ובכ"י מינכען וקמוטרי ובעלי זמורה ולפ"ע קמוטרי צ"ל קמטורי והוא בל"ר centurio והעתקתו: בעלי זמורה עיי"ע בעל זמורה וע' קטרון. [2]) עיי"ע נפר. קומא. [3]) ועיי"ע אינשא אות נו"ן ומ"ש. [4]) הועתק מפי' ר"ח לסנהד' כדאי' בכ"י אנגיליקי דף ק"ז ע"א רק שם קודם דברי ר"ח הנעתקים כאן מלה במלה אי' עוד: „פי' רבים גמלים זקנים נושאין עורות של גמלים קטנים" וקרוב לזה פירש"י וגם הביא הוא תרגומים הנזכרים בערך דכאן, ובפי' המיוחס לרש"י בב"ר פס"ה הגי' הוולד כגי' התרג' לד"ה. [5]) כ"ה בכ"י ו"ו ב' וצ"ל הולד וכ"ה בתרג' ד"ה א' א', ל"ג ובנו"ג בתרג' ישעי' הוֹלַד וכן העיר ר"ב הולד כתוב. ובדפ"ר דערוך חילך ובדפוסי' אחרים חלך ובכ"י ו"ו א' הילך.

יונה אבל בענין הגינה של מקרא דעתי נוטה לדעת החז' פירשט עיי' אוצר מלין ערך הגן וגזרת המלה מל"ע הנ"ל שפתרונו מיוחס מלידה והושאל לדבר חשוב ונכבד עיי' הוספת החכם פליישער אצל לעווי. והרבה אצל רז"ל: בבינוני פועל (רק בלש' נקבה) יבמות ק"ו רע"ב, סנהדר' מ"ט: עצה ההוגנת לו. גיטין ע"ט: פ'. מלכות שאינה הוגנת. קידושי' ע'. ושם: ירו' קידושין פ"א ד"ס ע"ג וירו' גיטין פ"א דמ"ג ע"ג אשה שאינה הוגנת לו. ב"ק פ'. עד שימצא את ההוגנת לו. ובינוני פעול לזכר: חולי' ס' רע"ב ילקוט בראשי' רמז ח' דבר הָגוּן, חולין קל"ג. ילק' איוב ר' רמז תתק"ח וילק' משלי כ"ו רמז תתק"א תלמיד שאינו הגון; ב"ק פ'. לא נתכוונה זו אלא להגון לה. אסת"ר פ' והנערה מי הגון לדבר זה. ולנקבה ב"ק פ'. ההוגנת לו. והקבוץ שם: בני אדם שאינן מְהוּגָּנִין, וכן שם ט"ז סע"ב ב"ב ט' סע"ב וילק' ירמי' רמז ש' אפי' בשעה שעושין צדקה הכשילם בבני אדם שאינם מהוגנין, כתובו' כ"ב סע"א בתחלה שבאו עלי אנשים שאינם מהוגנים אמרתי מקודשת אני עכשיו שבאו עלי אנשים מהוגנים וכו', קידושין ע'. עירובי' ק': בנים שאינם מהוגנים. בב"ר פמ"ח הובא למעלה בערוך אולם בנו"ג שם: אם רואה אני ששכינה ממתנת עליהם אני יודע שהן בני אדם ג ד ו ל י ם ואם אני רואה אותן חולקים כבוד (אלו לאלו) [צ"ל זה לזה כגי' הערוך] אני יודע שהן בני אדם מהוגנין. והשם הוֹגֶן עם כ' הדמיון: ע"ז נ"ה: עשה שלא כהוגן. תעני' ד'. ש ל ש ה שאלו שלא כהוגן לשנים השיבו כהוגן לאחד (הושיבוהו) [צ"ל השיבו, וכ"ה בכ"י מ'] שלא כהוגן ע"ש כל הענין וילק' חיי שרה רמז ק"ז הביא זה הציון מתעני' בזה"ל ארבעה הן ששאלו שלא כהוגן לשלשה נתן להם כהוגן וכו' ע"ש אבל דע כי מקורו הוא בב"ר רפ"ס ויק"ר פל"ז. ובילק' הושע רמז כ"ה מצויין היטב המקור מב"ר פ"ס ע"ש. ב"ר ספצ"ג כהוגן וכשורה עשה. — והפעל בתעני' כ"ב: שמא ח"ו מילתא דלא מהוגנא אמר וכו', ובכ"י מ' חסר עיי' ד"ס צד ס"ה אבל רגיל גם בתרגום ירו' א' לבמדב' י"ב, א' פיתגמין דלא מְהַגְּנִין, ושם כ"ב, ל"ב ומילא לא מהוּגְּנָא לקבלי. — על מלת הוגנסין הנ"ל עיי' ערכו למטה] —

הֹגֶן (לפע"ד מל"ע حجن עיי"ע הגן ב' פי' ברזל להעמיד בו הספינה ונקרא אנקער מפעל ערבי פי' כפף או מל"פ הרשומ' בע' אגן ע"ש) בב"ב בפ' המוכר את הספינה (ב"ב ע"ג.) מכר את התורן ואת הנס ואת ההוגין [1], ס"א עגינין ופי' בע' עגן. בב"ר פי"ב (סוף פי"ב) אלה תולדות השמים: בשו"ד עושה ספינה בתחילה מביא קורות ואח"כ מביא חבלים ואח"כ מביא הוגנין ואח"כ מביא (המוטין) [צ"ל [2] ה נ ו ו ט י ן] אבל הקב"ה ברא הן ומנהיגיהן כאחד הה"ד (ישעי' מ"ב, ה') כה אמר [האל] ה' בורא השמים (ונוטיהם נטיהם כתיב [צ"ל ונֹטיהם נוטיהם כתיב] [3]). ובר"פ פ"ד (פ"ג) ואלה המלכים אשר מלכו: אמר ר' יצחק נמשלו אומות העולם לספינה מה ספינה עושין לו תורן ממקום אחד והוגין ממקום אחר כך שמלה ממשרקה . . שאול מרחובות הנהר (בראש' ל"ו, ל"ז). *[אחי"ה בב"ר שם הגי' הוגנין וכ"ה בילק' וישלח רמז ק"מ, ילק' יחזק' רמז שס"ז, ילק' ד"ה רמז אלף ע"ג, ובענין פי' שמלה ממשרקה עיי' במד"ר פי"ד ועיי' שמ"ר ר"פ ל"ז. וגי' רבינו הוגין אי' עוד בירו' שבת רפי"ז דט"ז ע"א חוץ מן המסר הגדול ויתד של מחרישה . . רשב"ג אומר אף ההוגין ובתוספת' שבת רפט"ו אי' אגוז ועיי' מ"ש בע' אגוז הערה ג'. ולעווי בעמת"ר ח"א, תנ"ב הביא גם ירו' עירובי' ספ"ה אחורי הָגְנִין ולא ידעתי מאין באה לו הטעות הזאת ששם אי' הגגין וכל הסוגיא מתעסקת בגגות, ואני מצאתי עוד הוגנין בילק' ברכה רמז תתקנ"ג משל לאדם שהביא שתי ספינות וקשרן בהוגנין ובעשתות והעמידו על גביהן ובנה עליהן פלטרין וכו', ויותר נכון בילק' עמוס סוף רמז תקמ"ח משל לב' ספינות קשורות בהוגנין ובעשתות ובנה עליהם פלטרין והעמידום על גביהם וכו'.

[1]) כ"ה בכ"י ה"ב ובדפ"ר וכ"ה בירו' במשנה ב"ב פ"ה, א' ובשדפ"ע ההיגין ובכ"י ו"ו בט"ס הזוגין ובנו"ג העוגין. [2]) כמו בדפו' אמ'. [3]) בב"ר שם הגי' מלך בו"ד עושה ספינה בתחילה הוא הוא מביא קורות ואח"כ הוא מביא ארזים ואח"כ הוא מביא הוגנים ואח"כ הוא מעמיד עליהם נווטים אבל הקב"ה ברא הן ומנהיגיהם הה"ד כה אמר האל ה' בורא השמים ונוטיהם ונווטיהם כתיב. פי' שכתוב ונוטיהם מלא בוי"ו ואנו דורשים עפ"י מדת מלה יונית ἰθύντα מנהיג · משוט Steuer-mann וזאת ג"כ כונת הערוך עפ"י מה שהגהתי, ובילקי ישעי' רמז שי"ד נדפס בטעות (אולי עפ"י גי' הערוך המוטעת) כזה: מלך בו"ד בונה וכו' ואח"כ מביא הוגנים ואח"כ מביא עליונים ח מ ו ט י ם אבל הקב"ה בורא הם ומנהיגיהם דכתי' בורא השמים ונוטיהם וחמוטיהם כתיב ע"כ ולדעתי אין ספק כי צ"ל ונווטיהם במקום וחמוטיהם ומלת ע ל י ו נ י ם באה מדרוש הקודם לו בב"ר ע"ש, ונ"ב חמוטיהם פי' מנהיגים וזה נכון רק עפ"י הגהתי.

וטעם עשתות עשת ברזל וכן הוגנין צ"ל הוגין חתיכת ברזל כפוף שמשליכין במים להעמיד את הספינה וקורין אותו אנקער ועיי' פי' רבינו בע' ענן ושם אראך שזה הפי' הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לב"ב וכן פי' המיוחס לרש"י לב"ר רפ"ג וכ"ה בערוך הקצר כאן ור"מ לונזאנו במעריך רוצה לדחות דעה זו ולפירושו הוגין הוא הטימון שמדריך הספינה כהוגן ואולי כונתו על ל"י οἰάκιον Griff, des Steuerruders או ל"י αὐχήν חלק המשוט אשר בו נשען תופש המשוט אבל זה דוחק וגם ראייתו מב"ר רפ"ג נשאר מעל. והאמת כי הוגין או אגון או עוגז שוין בהוראתן וגזרתן או מל"ע או מל"פ עיי"ע אגן וע' אגוז וממנו גם ל"י ורומי ὄγκινος, ὀγκῖνος uncinus ופירושו וו כפוף — [Widerhaken

* הוּגְנִים (פי' בל"י εὐγενής מיוחס) ב"ר פמ"ח לפי גי' רבינו בע' הגן ג' וע"ש ר"ב.
והשם ב"ר פ"ק עד שלא ירדתם לכאן היו קוראים אותי עבד ומאחר שירדתם לכאן הודעתי הוגנוסים שלי פי' יחוסי. ולפע"ד מורכב מן εὖ טוב ומן ל"י γένεσις מולדת εὐγένεσις edle Herkunft והוא כמו εὐγένεια ומ"כ לא כיון אל האמת. ועיי"ע גנס ששם הביא רבינו פסיקתא דנחמו (קכ"ו) הודעתם גינוסיא שלי, וכ"ה בילקוט סוף ויחי.

* הַגְעָלָה (הוא מריקת הכלים במים חמין מן האיסור שבלעו das Reinigen durch Ausspülen mit heisem Wasser) עיין ערך געל א' וש"נ.

* הֲגָפָה (der Zusammenstoss, das Verschliessen) כבר מפורש בע' גף א' וגף ב' וע"ש.

הָגָר (Hagar) מל"ע هجر פי' ברח) בב"ר פמ"ו (ר"פ מ"ה) ושרי אשת אברם: א"ר שמעון בן יוחאי הגר בת פרעה היתה וכיון שראה פרעה מעשים שנעשו לשרה נטל בתו ונתנה לה אמר מוטב תהא בתי שפחה בבית זה ולא תהא מטרונה [1]) בבית אחר הה"ד (בראשי' ט"ז, א') ולה שפחה מצרית ושמה הגר אמר הא אגריך. *[אחי"ה ודרש הגר נוטריקון הא אגריך כלומר זה שכרך על שלקחתי אותך לביתי וממ"ש לה שפחה דרש הא לאחר היתה גבירה. ועיי' עוד דרושים אחרים בע' הגר בב"ר פנ"א, נ"ג, ס', ס"א, ע"ה; שמות רבה פ"ג; במד"ר פ"ג] —

* הַגְרָה בל"ע هجر מחוז בערביא במד"ר פי"ג גלות תימן וגלות הגרא.

* הֶגְרֵיל, הַגְרָלָה (das Loosen) עיי"ע גרל.

* הֶגְרֵם עיי"ע הגדר.

* הַגְרָמָה אחד מדיני טרפות בשחיטה עיי"ע דרם א'.

הגרני (= הוֹגֵר אֲנִי, הוֹגֵר אוֹתִי מל"ע هجار מצנפת ראש Kopfbinde פי' קושרני כמצנפת ist mir umbunden או כמו חורגני מפעל ערבי حرج עצר והֵדֵק (zupressen, zuschnüren בר"ג דפ' הנודר מן המבושל (נדרי' מ"ט:) הימנותה בידה דההיא מטרוניתא אי טעימנא אלא קידושא ואבדלתא וד' כסי דפסחא והוגרני צדעי מפסח ועד עצרת. יש מפרש ואומר והוגרני [2]) צדעי פי' וחוגר אני צדעי ראשי כלומ' שחוששני בראשי משתיית היין וקושרני ראשי כדי שלא אצטער כי כן בני אדם כאשר חוששין בראשיהן קושרין בראשם סודרין וסניפין [3]). פ"א וחורגני [4]) צדעי כלומ' חוזק היין מסבב ראשי כמחוש ראש. בפ' ערבי פסחי' ירושלמי (פ"י דל"ז ע"ג) ר' יונה שתי ארבע כסי דלילי פסחים וחזק רישיה עד עצרתא ר' יהודה ב"ר אלעאי שתי וחזק רישיה עד חגא. *[אחי"ה בנו"ג בירו' ר' יונה שתי ארבעתי כסוי דלילי פסחא וחזק רישיה עד עצרת ר' יודה בי ר' אלעי שתי ארבעתי כסוי דלילי פסחא וחזיק ראשיה עד חגא. וכ"ה ברא"ש ברכו' פ"ג סי' ל"א אבל ברא"ש מגילי' פ"ג סי' כ"ב חדיק ובירו' שבת רפ"ח די"א אי' כגי' רבינו חזק רישיה וכו'. ועיי' עוד ירו' שקלי' פ"ג דמ"ז רע"ג ר' יונה כד הוה שתי ארבע כסי דפסחא הוי חזוק רישיה עד חגא חמיתיה חדא מטרוניתא וכו' ונ"ל כי חסר כאן מאמר שלם בענין ר' יהודה בי ר' אלעאי ונשמט מן חזיק רישיה עד חזיק רישיה. ובברכות בבלי נ"ה ע"א מעיד על זה כי ההיא מטרוניתא מלענת על ר' יהודה ב"ר אלעאי ולא על ר'

---

[1]) בנו"ג ולא גבירה. [2]) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בנוסחאותנו, ובשרפ"ע והוגרני. [3]) ודע כי מן יש מפרש וכו' לי' בכל כ"י אשר ת"י ואולי הוספת איזה כותב הוא וציין לעצמו בגליון הערוך זה הפי'. שהוא פירוש רש"י ואח"כ בא לפנים בתוך הערוך אבל מה אעשה אם גם בדפ"ר אי' לכן לבי נקפני למחקו. [4]) כ"ה לנכון בעה"ק שנ"ב.

יונה. והוראת חֲזַק בל"ס ובל"ע כמו אָזַק (וכ"ה בקהל"ר פ' מי כהחכם) ופתרונו עצר והדק an-pressen, festdrücken וא"כ חזיק רישי עולה יפה עם ג"י חורגני כמו שגרס עה"ק וכ"ה בתשוב' הרשב"א הובא בע' אזק ע"ש ולפי זה יש לקיים הג' הזאת. ובעל כ"כ פי' הגרני מל"ר aeger חולה וכאב ואין נראה לי] —

* הַגְרוֹנְיָא שם עיר מבואר בע' אקרא דהגרוניא ע"ש והוזכר רב שמואל בר אבא מהגרוניא (ב"ק פ"ח.) אבימי מהגרוניא (יבמו' ס"ד: ב"ב קע"ד:) ר' אלעזר מהגרוניא (תעני' כ"ד:) סבי דהגרוניא (שבת י"א.), רב יהודה מהגרוניא ע"ז ל"ט. בדפ' פיז' ועיי' יוחסין השלם ענין חנן ובנו"ג מהגרונא.

* הוגרוס עיי"ע הגדום ומ"ש.

* הַגָּשָׁה (מפעל נגש das Herantreten, Nähern) ב"ר פמ"ט הגשה למלחמה . . הגשה לפיוס . . הגשה לתפלה. ירו' סוט' רפ"ג דף י"ח ע"ג והבאת לרבות מנחת העומר להגשה והקרבת לרבות מנחת סוטה להגשה וכו'. מנחו' ס"א. תנופה היתה במזרח והגשה במערב, ושם מנחת העומר ומנחת קנאות טעונות הגשה וכו'. והקבוץ שם תנופות קודמות להגשות. וירו' סוט' שם תנופות מנין שהן קודמות להגשות וכולי.

☞ הגשיש (עיי"ע גישש) [א'].

* הָדָא (בל"ע هذا פי' זה) בערך דא הרביתי הדוגמאות ובה"א הידיעה הדא. ובירוש' שביעית פ"ח דל"ח ע"ד ירו' ביצ' פ"א הל' א' היא הדא היא הדא פי' כמו היא היא בבבלי עיי' מבוא הירו' למהרז"ף צד י"ד:

☞ הָדֵי (= הדי לפע"ד מל"פ نزد פי' אצל, סמוך, עם, נגד bei, gegen, neben עם ה"א הידיעה, ורגיל בחבור שמות מקומות; או י"ל שהיא לשון בקטרי' mit, nebst, hadhâ ועיי' מ"ע יאהרביכער להח' ברילל א', רט"ו —. הדדא, הדדי נגזר מל"ס חדדי וכן בהדי מל"ס בחדי פי' שניהם כאחד, יחד zusammen, insgesammt, einander) בב"ר בהדא טבריא [1]) (ב"ר ספל"ד ועיי"ע אלסום) פי' אצל טבריא, ובמסכת' ע"ז פרק ר' ישמעאל (נ"ט סע"ב) כל דלהדי ברזא חמרא אסור, פי' סמוך לנקב ואצלו. ועיקר פי' מלת בהדי בלשון בבלי עם. בגמ' ערבי פסחי' (קי"ב:) אל תהוי לך דינא בהדי תלתא. תרג' חצי שדי עמדי (איוב ו', ד') גררי שדי בהדי. ובפ' מי שאחזו בגיטין (ס"ח.) כבשינהו אהדדי פי' זה עם זה. ושם (ס"ט.) ולישלוקנהו בהדי הדדי פי' אלו עם אלו וכלם ביחד. *[אחי"ה וכנ"ה בהוראה ראשונה שבת ל"ג: בהדי פגיא פי' עם עת ערב. שם קל"ד. להדי יומא. חולין נ"ג ע"א וע"ב בהדי דדרס. גיטין ס"ח. בהדי דקא מעייני. ברכו' י'. בהדי כבשי דרחמנא למה לך עיי"ע כבש ד'. ב"ק צ"ב. בהדי הוצא לקי כרבא עיי"ע הץ. ושם בהדי רבנן. תעני' כ"ד: בהדי יהודאי. כתובו' ק"ג: בהדי דידי. ושם ק"ה: בהדי דקאזיל. ואתי יבמות מ"ט: כי מטא להדי פומא. שבועות ה' סע"ב בהדי מאן . . בהדי שאת . . בהדי סיד וכו'. ע"ז ל': טיף בהדי טיף. ב"ר ספ"ג עובדא הוה בהדא עכו. איכ"ר פי' העיר עבר להדי צור ועיי' עוד סוף ערך דא א'. ועם הכינויים ב"ב מ"א. ס"ע בגודא בהדאי. חגיג' ד': קום בהדאי. שבת קי"ח. הא דאיכא בהדך וכו'. פסחי' קי"א. קי"ב. אי איכי איניש בהדיה וכו'. שבת שם כיון דאיכא סעודה בהדיה. חגיגה שם ואתייה למשה בהדיה. ב"ב ע"ג סע"ב אתלוי בהדך. חולין נ"ז סע"ב מלכא הוה בהדייהו. תמיד ל"ב סע"א בעי למיעבד קרבא בהדייהו. — ובהוראה שנית פסחי' ג': עירובי' ס"ט: סנהד' ד' סע"ב כי הדדי נינהו. ברכו' נ"ה. פסחי' קי"א. שבת צ"ג. קנ"ו: גיטין ס"ט. מגיל' ז': י"א. בהדי הדדי. סנהד' כ"ח: לא דמי להדדי. ברכו' ו' סע"א דמיין להדדי. ושם ז'. ורמינן קראי אהדדי. ב"ב י"ח. קשו אהדדי. ושם: מזקי אהדדי. ועוד רבים זולתם] —

הֹדוּ (Jndien) מפתרום מכוש ומעילם (ישעי' י"א, י"א) תרגומם מפתרום ומהדו ומעילם. [מעבר לנהרי כוש: [דמיעבר] לנהרי הודו. היהפך כושי עורו (ירמי' י"ג, כ"ג) האיפשר דישנא הדואה משכיה. *[אחי"ה כ"ה בדפ"ר וכ"ה בכ"י ו"ו וה"ב. וכ"ה במתורגמן הידואה. אבל בדפוסי' אחרים בערוך הנדואה וכ"ה בנוסחאותנו בתרגום ורש"י ביומ' ל"ד: גורס הינדוואה. ובש"ס שם הנדויין ובכ"י מ' הינדון והרבה שינויים הובאו בד"ס ליומ' שם צד מ"ד ע"ש. ואל תתמה על התרגו' הלזה כי העתיק כוש ע"י הדו ולא כמשמעות המקרא מהדו

---

[1]) נ"ל שצ"ל בהדי אילטיס דטבריא.

ועד כוש (אסתר) כי בימים הקדמונים היו מחלפין הארצות האלה וכן מחלפים אותן כותבים רומיים עיין וויענער רעאלווערטערבוך ע' כוש] —

* הדות עיי"ע דות ועיקר הגי' חדות עיי"ע.

* הֲדָחָה א') das Abspülen מפעל דוח. ב') das Umstossen מפעל דחה עיי"ע דח א' ודח ב' וש"נ.

☞ הַדְיָא (eigens, ausdrücklich ועיי' בפנים) תנן בהדיא פי' בל"י [1]) ביחוד כלומ' בפירוש). *[אחי"ה לפע"ד גזרת המלה מל' בקטרית haithya (עיין צינדלעקסיקאן של יוסטי צד שי"א: ויאהרביכער של ברילל א', רט"ו) פי' גלוי ולעיני כל öffentlich, offenbar, deutlich ובזה הפתרון גם בל"פ החדש' هويدا.— וכנ"ה ברכו' מ'. ובצע להדיא (ורש"י פי' בענין אחר) בכורות מ"ד: האי איתתא לא תקום להדיא באנפא ינוקא, חולין קכ"ג: צרי ליה להדיא, שבת קל"ג: בהדיא כתיב ביה, פסחי' כ"ז. הא תניא בהדיא, חולין כ'. בהדיא קתני להו עיי' פירש"י ד"ה שן. סנהדרין ל"ט רע"א לשקלי בהדיא, ושם: אי הוה שקילא בהדיא הוה מאיסא ליה] —

* הדיא עיי"ע בר הדיא.

הַדְיַיב (= חדייב בל"ס חַדְיַב מדינה בארץ אשור הנקראת Ἀδιαβηνή = Adiabene על נהר Adiawas ועיי"ע אסיא ג') בס"ג דפ' ואלו מגלחין (מ"ק כ"ח.) רב הונא נח נפשיה פתאום הוו קא דייני רבנן תנא להו זווא [2]) דמן הדייב לא שנו אלא שלא הגיע לגבורות אבל הגיע לגבורות זו היא מיתת נשיקה. בס"ג דפ' לא יחפור (ב"ב כ"ו:) בעא מיניה יעקב הדייבא מרב חסדא פי' שם חכם [3]). — (א"ב ובע' חדייב יש מימרות אך הדייב הוא עיקר). *[אחי"ה וגי' חדייב עולה עם כתיבת המלה הסורית הנ"ל ובע' חדייב הביא רבינו ציון מב"ר (רפל"ז) חדייב (ובילק' לך לך סוף רמז ס"א בט"ס חדיין) ובנו"ג שם הדייף וכצ"ל בירו' מגיל' עיי"ע אסיא ג' ועוד שם הביא רבינו מקידושי' ע"ב חדייב ובנו"ג הדייב וגי' חדייב אי' עוד ביבמות י"ז רע"א ובילק' דניאל ז' רמז אלף ס"ד בט"ס חדוון עיי' יאהרביכער להח' ברילל א', ס' ומ"ש המו"ל [4]) —. ובשבת קכ"א: הובא במאמר של רב יוסף עקרב של חדייב ובכ"י א"פ שבהדייב וכ"ה בכו"פ ובריי"ף אבל בריי"ף כ"י בחי"ת, וברמב"ם בפי"א מהלכו' שבת הל"ד שבהדיב כ"ה בדפוסי' הישנים אבל בחדשים בט"ס שבהרייב וכן בט"ס בכ"י מ' שבהריב עיי' ד"ס שבת צד קל"ח: ויתר הטעיות נסמנו שם ושכח מלהעיר כי בירו' שבת פי"ד הל"א די"ד סע"ב אי' שבהדיית וכ"ה בירו' מגיל' הובא בע' אסיא ג' וצ"ל שבהדייף או בהדייב] —

הֶדְיוֹט (בל"י ἰδιώτης אחד מהעם והושאל למי שאינו מלומד ורגיל בדבר וכן בל"ס Idiot, Ungelehrter, Gemeiner) בר"ג דפ' המקבל (גט) [צ"ל שדה] (ב"מ ק"ד.) ר"מ הוה דריש לשון הדיוט. "פי' ר"מ דבעי תנאי כפול (גיטין ע"ה.) וסבר נמי כל דאי לא קני בהא מתניתא היה דורש לשון הדיוט בדברי תורה שאין צריכין חיזוק (עיי' ירו' יבמו' פ"ט ד"י: ועיי"ע חזק) ומקיים דבריהן אע"ג דאינון אם ולית [5]) בהו תנאי כפול". הדיוט תרג' נקלה. ואנכי איש רש ונקלה (ש"א י"ח, כ"ג) [ואנא גבר] מסכן והדיוט. — (א"ב פי' בל"י ורומי אחד מהמון העם). *[אחי"ה פי' רבינו הנ"ל שייך לר"ח הובא בשט"מ לב"מ מרמב"ן בשם ר"ח. וסיים הרמב"ן: ואין דברים הללו ברורים אצלי ע"ש היטב. — וכנ"ה בב"מ שם איזה פעמים מי שדורש לשון הדיוט. ב"ר פצ"ו, במד"ר ספי"ט משל הדיוט. מגיל' י"ב: אסת"ר ויאמר ממוכן: ההדיוט קופץ בראש. שבת י"א: הדיוט שחקק קב וכו' עיי"ע קב א'. מ"ק ח': וש"נ ההדיוט תופר כדרכו. מ"ק פ"א מ"י מעשה הדיוט. יבמו' נ"ט. מנחו' ע"ח סע"א כהן הדיוט. קידושי' כ"ח: רשות ההדיוט. ושם אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט ושם ובדף כ"ט כמה פעמים. הקבוץ הדיוטים מדב"ר פ"ח. פדר"א פ"ח והורגל בלש' נקבה סנהדר' כ"א: הדיוטות עיי"ע אשר ב'. סנהדר' צ'. ארבעה הדיוטות. ירו' שבת פט"ז דט"ו ע"ג שטרי הדיוטות. וביחיד באסת"ר פ' ותלכנה: פרה הדיוטית. — ובענין גזרת המלה הא לך מה שמצאתי בערך מלין כ"י אחד (בקובץ כ"י האלבער-

---

[1]) ἰδία. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר וכ"ה בעי' זווא ב' ובנו"ג כאן ובנדה כ"א: זוגא, והתוספו' בנדה שם הביאו בשם הערוך גי' זוזא וכ"ה בדפ' פיזרו וצ"ל זווא ועיי"ע זוו וע' זווא ב' ושם אוכיח כי עיק' הגי' בכאן זוגא וכ"ה באמת בערוך כאן בדפוסי' וויניצי' ואמשי' ובכ"י ב' גרס בש"ם מ"ק ההוא מרבנן עיי' ד"ס מ"ק צד נ"א. [3]) וביוחסי' השלם צד קנ"ו: אי' עוד בשם הערוך הוספה: כמו דיאייב. [4]) אבל מ"ש שם צד פ"ב שהשם פרטי יעקב מן הדייב בל תמצא בתלמוד נעלם ממנו ב"ב הנ"ל בערוך. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ר ובכ"י ובשט"מ בשם ר"ח עיי' בפנים, אבל בשדפ"ע לית.

שטאם) וז"ל: כתוב בערוך הדיוט תרג' נקלה וכו' והאמת שהמלה יונית והוראתה הראשונה הונחה להורות על ייחוד הדבר בעצמו ובלעז פרופריאט"ס (proprietas) ומן ההוראה הזאת הושאלה המלה לאיש ההמוני אשר אינו כדאי כי אם לעצמו ואינו ראוי להתמנות עם אנשים בעלי העצה מנהיגי המדינה או האנשים העיונים ובעלי המדות המשובחות אשר אינם חיים לעצמם בלבד כי אם גם לתועלת הרבים ומזה יצא לנו שתרג' נקלה הדיוט כי הנקלה הוא אשר באנשים לא יתחשב וכו' וכו' והמלה בל"י נכתבת ביוט"א ובהיות אין יוט"א באמצע התיבה משמשת מקום הנקודה לבד יחליפו אותה חז"ל בהברת חירק לבד ועתה בהיותה בראש התיבה משמשת במקום אות עם נקודתו ובמקומה לקחו חז"ל אות ה"א ולא אות יו"ד כי אין ההברה בל"י כהברת יו"ד חירק רק כהברת ה"א חירק ובלשונם הִדְיוֹטֵים עכ"ל של בעל מחבר שלא היה הדיוט בל"י] —

הדיוך [וצ"ל הֵנִיוֹךְ] (פי' בל"ס הניוכא מל"י ἡνίοχος מנהיג עגלה במרוצות סוסים Wagenlenker im Circus) בב"ר פ' ויכלו השמים (רפ"י) הרבה להם בדיצה והרבה להם בהדיוכין, פי' טובות. — (א"ב פי' בל"י הצלחה ורצון היכול להיטיב לאחרים ומלה זו שייכא לחפץ ויכול לבדו כשהוא מטיב לבריות). *[אחי"ה כונת ר"ב על מלה יוני' ἡδονή שמחה ורצון והלך בזה בעקבות הח' הנוצרי בוקסטארף עד כי רמ"ל שינה לנו הגי' בערוך להדפים הדיון, הדיונין! ותיקון זה עוות הוא אף הגם הלום ראיתי כי בב"ר כ"י פאריז היה גורס ב ה ד י ו נ י ן אולם זאת הכתיבה ט"ס היא וצ"ל בהדיוכין אבל לא מטעם שחשב הח' גרינוואלד במ"ע המחקר ב', י"ג כי אם יען שהמשל הועתק משחוק מרוצת סוסים הרגיל אצל היוניים ולכן צ"ל הרבה להם ה נ י ו כ י ן בהוראה הנ"ל ויפה תיקן כזה פערלעס במ"ע גרעטץ שנת כ"א, צד קל"ח והח' ברילל במ"ע יאהרביכער א', קצ"ב. ואולי הנדיוסין בע' (איפרפוס) [איפדרומוס] צ"ל ג"כ הניוכסין כדעת פערלעס. וגי' איפודרומין מצאתי עתה על נכון במאמר על כורסיא דעבד שלמה מלכא (מ"ע שם קל"ד) לפי גי' כ"י מינכען —. ובגי' הכתבי ידות אשר ת"י איתא בראש הערך הדייך בשני יודין וצ"ל הדיוך, ובילק' בראשית רמז ט"ז הגי' מיעט להם בריכה והרבה להם ב ד י ו ק ו ן ונ"ב פי' צורות וכיון לל"י εἰκών! והדעת נוטה כי במקום הרבה להם בדיצה כדאיתא גם בב"ר צ"ל הרבה להם ב ר י צ ה (עיי' יאהרביכער שם) כלומר ברצות המלך דרכי עבדיו הרבה להם (בהיפודרומוס) שחוק של מרוצת סוסים והנהגת עגלות] —

* הדומה (der Wohlgesinnte) מל"י אשר בא זכרונו ופירושו בע' ארקולאין ח"א ש"ב ע"ב ע"ש.

* הדייף, הדיית עיי"ע הדייב וע' אסיא ג'.

* הֶדֵּךְ (dieser) עיי"ע דך.

* הַדְלָקָה, הַדְלֵיקָה (מפעל דלק das Anzünden) עייע דלק.

הַדָּם (פי' בל"ס אבר ונתחים מל"פ اندام Glied, Stück וממנו הפעל הַדֵּם בל"ס מנתח לנתחים zerstückeln ובל"ע הדם zerstören) בפ' אין מעמידין בגמ' והשלקות (ע"ז ל"ח:) ודלמא הַדּוֹמֵי הדמיה ועייליה. בר"ג דפרק י' יוחסין (קידושי' ע"ג רע"ב) משלטי הדמיה אין בו משום אסופי. בפי' ר"ח כתיב משלבי הדמיה כלומר איברים משולבות, משלטי גדולות. וישסעהו כשסע הגדי (שופטי' י"ד, ו') תרג' והדמיה כמה דהַדְמִין [1] גדיא. וינתחה לעצמיה (שם י"ט, כ"ט) והדמה [לאיברהא]. *[אחי"ה וכבר בא זכרון המלה בדניאל ב', ה' הַדָּמִין תתעבדון, ושם ג', כ"ט הדמין יתעבד ופי' במיוחס לרש"י הדמין תתעבדון לאיברים תתחתכו והרבה יש בגמ' הדומי הדמוה במסכת גיטין ע"כ וכונתו על גיטין ס"ז סע"ב אהדמו לי הַדָּמֵי דחיותא ועיי' פירושו שם: סדרו לפני נתחי הבהמה לנתחיה ע"כ ובקידושי' שם פי' בד"ה משלטי הדמיה: איבריו מתוקנים ומיושרים ע"כ. וזה קרוב לפי' בגיטין אבל בד"ה אין בו פירש"י בקידושין בל"א משלפי הדמיה איבריו גדולין וכו' ע"ש נ"ל שהלך בזה בשיטת הערוך שפי' כן בשם ר"ח, ועיי' עוד הרב המגיד בהלכ' איסורי ביאה פט"ו הל' ל"א שהוכיח שהרמב"ם הלך ג"כ בשיטת הערוך אליביה דר"ח. ופי' רבינו חננאל בענין ציון מע"ז הנ"ל מצאתי בכ"י אנגייליק' דף כ"ד. וז"ל פי' הדומיה הדמיה נתחו נתחים כדכתב (דניאל שם) הדמין יתעבד עכ"ל, מזה נראה כי רבינו תפס גי' ר"ח וכ"ה בשאלתות מטות רסי' קל"ז

[1]) כ"ה בדפ"ר וכ"ה במתורגמן אבל בשדפ"ע דְמִהַדְּמִין וכ"ה בנוסחאותנו בתרג' ואצל רד"ק והוא בנין פַעֵל.

אבל בנו"ג בע"ז אדמויי אדמומה עיי"ע אדם ומ"ש, ושם הובא ג"כ גי' כ"י לביצ' שגרס בה"א ויש להוסיף כי כ"ה גם בכ"י בע"ז: הדומי הדמו' (עיי' ד"ס שם), וכ"ה לפנינו בעירובי' ל' רע"א הדומי נהדמיה ופירש"י ינתחו לאיברים ע"כ. ובענין גזרת המלה כבר אמרנו כי הָדָם מוצאו מל"ם וערבי ושניהם העתיקו מל"פ הרשומה בתחלת הערך ובמלת אדמויי נשמט הנו"ן וצריך לדגוש הדל"ת] —

* הָדִין עיי"ע דִין.

* הֲדַס (מל"מ וכן בל"ע هدس שם ענף עץ עבות Myrthe) ר"ה כ"ג סע"א כל הלומד תורה ואינה מלמדה דומה להדס במדבר א"ד כל הלומד תורה ומלמדה במקום שאין ת"ח דומה להדס במדבר דחביב, וכ"ה בילק' ישעי' רמז שי"ד ושם הגי' דומה להדס שעומד במדבר וכ"ה בכ"י ש"ס אבל שם הגי' אינה נכונה עיי' ד"ס ר"ה צד כ"ז. ויק"ר פ"ל מה הדס זה דחוס בעלים וכו' עיי"ע, ושם סוף הפרש' ההדס דומה לעין וכו', ומי פירש להם לישראל על הד' מינין האילו שהן אתרוג לולב הדס ערבה חכמים ועיי' שם. עוד הוזכר הדס בכמה דרושים. סוכ' ל"ב סע"ב .. הוי אומר זה הדס וכו', ושם להוא הדס שוטה קרי ליה, כתובו' י"ז. היה נוטל בד של הדס ומרקד לפני הכלה ועיי"ע חדס. ירו' ערלה פ"א ד"ס סע"ג בנות הדס שנטע לשם בנות הדס פי' ענפי הדס. ובלש' נקבה אסת"ר פ' ויהי אומן מה הֲדַסָּה ריחה מתוק וטעמה מר וכו', וכ"ה במדר' תהלים מזמור כ"ב.

* הֲדַס, הִידוּס עיי"ע חדס כי שם עיקר מקומו ועיי' ג"כ ע' דחס ומ"ש.

* הסדיגרון, חסדיגרון בירו' כלאי' רפ"א דכ"ז. כ"ה בדפוסים זיטאמיר וקראטאשין ובכ"כ גרס הדיסגרון! ועיק' הגי' עיי' בע' גל א' ועיי"ע חזר ג'.

הדוסטא (?) ירו' דשבת פ' במה אשה (פ"ו ד"ח רע"א) לא יצא איש בסנדל מסומר מה נפיק מן ביניהון הדוסטא. פי' המפרש מין מנעל. *[אחי"ה בלי ספק גי' משובשת היא ואולי צ"ל כדעת הח' פליישער רוסטא פי' בל"פ روستايى בלש' רומי rusticus bäuerisch פי' מנעל של עובדי אדמה, וא"כ עיקר מקומו בע' רוסטא] —

הדסט"ב (halach. Abbreviatur) סימן בפ' הערל (יבמות ע"ד:) פי' [1]) מעשר שני מעון הבאת מקום, וידוי מעשר, אסור לאונן, האוכלו בטומאת עצמו לוקה, וחייב בביעור [2]).

* הדף ירו' ביכורי' פ"ב דס"ד רע"ד מיתה הדופה או חדופה עיי"ע דחף ומ"ש.

הֲדְפָה (sie umzustossen) ל"מ הוא ונדרש מל"ע) בפרק קמא דברכות בגמ' מאימתי קורין את שמע בשחרין [3]) (ברכו' י' והובא בילק' מ"ב ד' סוף רמז רכ"ח) ויגש גחזי להדפה (מ"ב, ד' כ"ז) נתן ידו בהוד יפיה. (פירוש) [לפע"ד צ"ל בירוש'] בין דדיה. *[אחי"ה ודע שבדפ"ר הגי' והוא בין דדיה אבל בשדפ"ע ובכ"י פירוש, ואצלי אין כל ספק שצ"ל בירוש' והוא קצור מן: בירושלמי ודוגמתו עיי"ע אפוטרופוס וע' ותק ועוד עיי"ע חנא ומ"ש, ובאמת מקור זה הפירוש (וכמו כן הוא ברש"י) אי' בירו' יבמות פ"ב ד"ג ע"ג וז"ל ויגש גחזי להדפה מהו להדפה א"ר יוסה בן חנינא שנתן ידו בהוד שביופיה בין דדיה וכ"ה בירו' סנהד' פ"י דכ"ט ע"ג, ובויק"ר פכ"ד הגי' א"ר יוסי בר חנינא שהדפה בהוד יופיה על דדיה, ובפרק דר' אליעזר פל"ג בהוד יפיה מלמד שנתן ידו על גבי דדיה. ובספר מפתח לר' נסים (צד י"ג:) הובא ג"כ לביאור מאמר דברכו' זה הירושלמי מסנהד' ויבמו' ובעל ד"ס לברכו' צד כ"ג, אף אם רמז על ספר המפתח בכ"ז לא העיר בענין הערוך מאומה וגם הפשב"ע עושה עצמו כמתעלם. ובענין הדרוש עצמו נ"ל כי דורש בעל המאמר הדפה של מקרא מל"ע هدف דבר שבולט ויוצא לחוץ והושאל לדדי האשה] —

הֲדַק (נרדף עם אֲדַק ועם חדק עיי"ע והוא בל"ע حرق פי' חבור דבוק וקשור befestigen, festanschliessen) בפרק במה אשה בגמ' במוך שבסנדלה (שבת ס"ה.) הא דמְהַדַּק הא דלא מהדק [4]). ובערבי פסחי' בגמ' ואפי' עני (פסחי' ק"ט רע"ב) אלא הדוקי הוה (מהדיק) [צ"ל מהַדֵּק] [5]), בס"ג דפ' ר' אליעזר אומר תולין (שבת קמ"א.) לא ליהדוק

---

1) כ"ה בכ"י וי"ו, ובדפ"ע כ"י. 2) וכן פירש"י. 3) כ"ה לנכון בכ"י וי"ו ובדפ"ר, אבל בשדפ"ע בט"ס בערבין. 4) והוא בינוני פעול בלש' ארמי כמו מהודק בל' עברי וברי"ף פי' קשר (בשבת שם) מהודק, ובנו"ג מיהדק עיי' סוף הערך גי' ר"ח. 5) ובדפ"ר מהדקה, ובנו"ג מיהדק.

איניש אודרא [1]) בפומא דשישא דלמא אתי לידי סחיטה. פי' לא ידחוק אדם מוכין שרויין בפי אשישא שמא יבוא לידי סחיטה. ובפ' אלו טרפות בגמ' נשתברו רגליה (חולין נ"ז סע"ב) [מעשה בענבול] באחת שנפחתה גולגלתה והטיל לה רופא הדוק של קרא וחיתה. פי' שם באותה פחיתה חתיכת קרא והִדְקָה וחייתה. *[אחי"ה בנו"ג באחד שנפחתה גולגלתו ועשו לו חידוק של קרויה וחיה. לגי' זו מתעסקין באדם ולגי' רבינו בחיה וכן גורס בע' חדק א' וכן מוכח מפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקי דף שי"ד ע"ב) וגי' הידוק קרויה אי' גם בירו' פסחי' פ"ג ד"ל. ותוספתא כלים ב"ק פ"ג. ובגי' חידוק עיי"ע חדק א' ושם גורס רבינו בעצמו קרויה ועוד עיי"ע קרויה. והפעל אי' עוד בחולין מ"ט: או דילמא משום דמהַדָּק והאי לא מהדק . . אהדוקי לא מהדק ופירש"י מחובר יפה בבשר ע"כ. ובפי' רגמ"ה כ"י (שם דף ש"ח ע"ב) פי' דמהדק כלומ' במקום רחוק דמיהדק אבל חלב טמא שעל גבי הקיבה לא מיהדק ולא סתים ע"כ. יבמות ק"ב. בסנדלא דטייע דמיהדק טפי. עירובין ק"א. שמהדקין, ויותר טוב שמחדקין עיי"ע חדק. ב"ק פ"ה. דהדקיה באינדרונא. ונוסח יותר טוב דהרזקיה עיי"ע הרזק א'. ע"ז ל"א. דיקולא ומיהדק הוי חותם בתוך חותם לא מיהדק לא הוי חותם בתוך חותם ובפי' כ"י ר"ח לע"ז (בקובץ כ"י אנגייליקי דף י"ט.) הנוסח יותר טוב אי מהַדָּק . . אי לא מהַדָּק] —

הֲדַר (ענינו ידוע מל"מ הָדַר פי' תת כבוד ויקר לזולתו verehren, hochhalten) בר"ג במה מדליקין (שבת כ"א:) המהדרין מן המהדרין. פי' מהדרי מצוה. ובפ"ק דב"ק בגמ' דסמוך כל שחבתי [2]) (ב"ק ט' רע"ב) אמר ר' זירא ולהִדּוּר [3]) מצוה עד שליש מצוה. אמרי במערבא משמיה דר' זירא עד שליש משלו מכאן ואילך משל הקב"ה. פי' אם נזדמן לולב בכסף ולולב אחר בכסף וחצי [4]) יש עליו ללוקחו עד שליש משלו מכאן ואילך משל הקב"ה. פי' עד שליש במצוה [5]) עד שליש משלו כך הוא חובתו דכתיב (שמות ט"ו, ב') זה אלי ואנוהו ונוטל שכרו בהדי שאר מצות לעתיד לבוא [6]) מכאן ואילך מה שמוסיף יותר משל הקב"ה שהוא משלם שכר התוספת בעולם הזה [7]). ובר"ג דפיאה ירוש' (פ"א דט"ו:) מהו שליש לדמים היך עבידא לקח מצוה אחת וראה אחרת נאה הימנה עד כמה מטריחין עליו עד שליש נמנו באושא שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצוות רבן גמליאל בן אנינא בעי קומי ר' מונא מהו חומש בכל שנה לחמש שנים הוא מפסיד כולה א"ל בתחלה לקרן מכאן ואילך לשבח. *[אחי"ה בירו' שם נשתנה הסדר ואי' שם כזה: ר"ש בן לקיש בשם ר' יהודה בר חנינא נמנו באושא שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצות וכו' ר' גמליאל בן איניניא בעא קומי ר' מנא מה חומש בכל שנה ושנה לחמש שנים הוא מפסיד כולא א"ל בתחלה לקרן מיכן ואילך לשכר וכו' מהו שליש לדמים היך עבידא לקח אדם מצוה וראה אחרת נאה הימנה עד כמה מטריחין עליו עד שליש וכו'. ואולי רבינו לא ראה בעצמו הצעת זה הירוש' רק ראה את המאמר הובא בפי' ר"ח שאחריו נגרר. ובענין תקנת אושא עיי' כתובו' נ' רע"א. ס"ז סע"ב וערכי' כ"ח. — וכנ"ה בויק"ר קרוב לסוף פ"ל פרי עץ הדר (ויקר' כ"ג. מ') זה אברהם שהִדרו הקב"ה בשיבה טובה וכו'. ד"א פרי עץ הדר זו שרה שהידרה הקב"ה בשיבה טובה כלומ' שיִפָּה האל שיבת שרה ככתוב אחרי בלותי היתה לי עדנה. בפועל: זבחי' כ"ה רע"א מנחו' ו' סע"א וש"נ שלא יהא קרבנה מְהוּדָּר. ויק"ר פ"ג שיהא המזבח מהודר בקרבנו של עני. ירו' סוט' פ"ב די"ז ע"ד שלא יהא קרבנו של חוטא נראה מהודר ועיי' סוט' בבלי ט"ו. והשם הִידּוּר: קידושין ל"ב: תקום והדרת (ויקר' י"ט, ל"ב) לא אמרתי קימה אלא במקום שיש הידור יכול יהדרנו בממון ת"ל . . הידור שאין בו חסרון כיס וכו'. ל"ג. מה קימה שאין בה חסרון כיס אף הידור שאין בו חסרון כיס. ושם מה הידור שאין בו ביטול וכו'. וכן בירו' ביכורי' רפ"ג דס"ה ע"ג תני תקום והדרת מה קימה וכו' אף הידור שאין (כה) [צ"ל בו] חסרון כיס. במד"ר פט"ו ואיזה הידור אמרה תורה והדרת שלא יעמוד במקומו וכו'. ובתנחו' בהעלתך רסי' י"א ואיזה הוא ההדור שאמרה תורה וכו'. איכ"ר פ' רבתי ד"ה חד מתלמדוי: באדר את מיית בהידורה של תורה את מיית ובירו' מעש' שני ספ"ד דנ"ה ע"ג הגירסא בהדרא דאורייתא את

1) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב ובנו"ג אודרא וכן בדפוסי הערוך בכאן אבל לנכון בע' אודרא ע"ש ועיי"ע אשש א' וש"נ חלופי הנוסחאות. 2) כ"ה לנכון בדפ"ר. 3) בנו"ג בהידור. 4) כ"ה בכ"י ה"ב. 5) כ"ה בכ"י ו"ו. 6) כ"ה בכ"י ו"ו ובכ"י ה"ב חסרי' גם מלת לעתיד. 7) ועיי' פירש"י שפי' קרוב לזה וכן בראב"ד הובא בשט"מ לב"ק שם.

מתרוממא ובברכו' בבלי נ"ו רע"ב באדרותא מיתת וצ"ל בהדר את מיית וגי' בהדר מיית אי' באמת בכ"י פ' וגי' בהדר את מיתת [וצ"ל מיית] אי' בב"נ עיי' ד"ס ברכו' צד קנ"ו. והשם הָדָר אי' ג"כ בע"ז כ"ד: ברוב הדרך עיי"ע ארמון ב' ועוד עיי"ע רם. ירו' סוכ' פ"ג דנ"ג ע"ד עץ שפריו הדר ועצו הדר. ב"ר פל"ט בהדרי קדש (תהלי' ק"י, ג') מהדרו של עולם הקדשתיך ובילק' תהלי' רמז תתס"ט הגי' בהררי של עולם וכו', וגי' המסורה הגדול' ג"כ בדל"ת עיי' היטב מנחת שי לתהלי' שם. — ובלש' נקבה הֲדָרַת פנים: ב"מ פ"ד שבת קנ"ב. מל"מ כנודע] —

הֲדַר (מערך הבא אח"ז פי' ענין סבוב ועגול gerundet) בפ' אלו טרפות בגמ' סימני חיה (חולין נ"ט:) הדורות כרוכות וחדוקות[1]. פי' "הדורות עגולות, כרוכות סדק על סדק דמיחזי כקרן בתוך קרן, חדוקות דאינן חלוקות". ובפרק השותפין בגמ' ולא את השדה (ב"ב י"ב.) וזרעי לה בהדורֵי פי' בע' (דר) [צ"ל רד]. *[אחי"ה והוא רד האחרון וע"ש ומ"ש. — ובענין חולין הנ"ל כ"ה בגי' ופי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקי' דף שט"ו:) שממנו הועתק מלה במלה. ובנו"ג חדורות ופירש"י עגולות שמעתי ולבי אומר לי ששמע כן בשם הערוך או רגמ"ה, אבל רש"י חולק עליו וגורס חדודות שחדין למעלה ול"נ שאפי' בגי' חדורות יש לפרש כן כי בל"ע حدور פי' ענין חדידה וירידה abschüssig — וה' לעווי הביא בערך הדורא גם בית הדורי (לפי גי' כ"י מיום' פ"ו, מ"ח ס"ח: אבל אין ענינו לכאן עיי"ע בית הרודו ועיי"ע חרר א'] —

הֶדַר (פי' ענין סובב והולך herumgehen ונרדף עם חזר וסחר עיי' ערכם והשם מהדור Herumziehender, Hausirer; מַהֲדוּרָא פי' חזרה על הלמוד Wiederholung des Gelernten, Recension) בס"ג דפ' שלשה שאכלו כאחת (ברכו' נ"א רע"ב) שלחה [ליה] ממהדורי מילי ומסמרטוטי קלמי[2]. פי' רוכלין המחזירין למכור בפתחי בני אדם ורובן עשויין למכור לנשים בפתחיהן מיני תכשיטין לא תמצא בהן אלא דברים הרבה כעין משלים, ומבלאי בגדים שהן סמרטוטין לא תמצא בהן אלא כִּנִּים כך זה עולא בעל דברים הוא כמו הרוכלים. ובס"ג דפ' מי שמת (ב"ב קנ"ז:) מהדורא קמא דרב אשי. פי' ר"ח קבלה היא בידינו כי כל שנה כשמתעסקין בכל שנה ב' חדשים בתלמוד משלימין כל שנה וחוזרין מתחילה ורב אשי האריך בישיבה ששים שנה שהיה מתעסק בכל שנה באלול ואדר שהן חדשי הכלה והשלים התלמוד ב' פעמים ובמהדורא קמא כשהגיע בזה הענין פי' לתלמידיו ראשון קנה, ובשנייה פי' יחלוקו והילכתא יחלוקו. *[אחי"ה וקרוב לזה אי' באגרת של ר' שרירא גאון והעתקנו דבריו בע' אשי ע"ש. ועוד עיי' רשב"ם לב"ב שם שהביא פי' מהדורא כפי' הערוך בשם תשובת ר' האי ופי' ר"ח ע"ש. ובפי' רגמ"ה כ"י לב"ב מצאתי בזה"ל מהדורא קמא דרב אשי כשהיינו למדין לפניו בבחרותו והיינו יושבים סביב לו, מהדורא בתרא בזקנותו כשהחזיר לו תלמודו וכו' ע"כ. ולפי זה יפה עולה פ"א בע' קטן א' שהביא שם רבינו מגיטין כ"ט: אמר מר בר רב אשי הא דאבא דקטנותא היא ופי' רבינו בפ"א: בימי קטנותו אמרה ע"כ וכן פירש"י: בקטנותו אמר אבי שמועה זו שיש להשיב עליה ע"כ ועיי' בהפשב"ע ערך קטן א'. והלשון מהדורא בתרא שוה ממש עם הלשון מחזירה תניינא שאי' בירו' עיי' ירו' שבת פ"א ד"ב ע"ד ושכח והוציאה במחזירה תניינא (ועיי' גי' הש"ס בבלי ג' רע"ב), וירו' יבמות פ"א ד"ב ע"ד במחזירה תניינא חזר בו ר' יוסי. והפעל אי' עוד בברכו' י"ג: דמהדר רבי אשמעתיה, ברכות ל"ח: פסחי' ס"ח: מהדר תלמודיה, חולין פ"ו: כריתות כ"ז. מהדר למודיה, מ"ק כ"ח סע"א אהדרי לתלמודאי ופירושו חזרת הלמוד ועיי' רש"י למשלי כ"ה, ל"א מי שאינו חוזר על תלמודו וכו'. ומזה הענין הסיום שבכל המסכתא הדרן עלך .. והדרך עלן דעתן עלך פי' חזרנו עליך אף אחר שהשלמנו קריאתינו דעתנו עליך והשבנו פנינו עליך, וכן מהדר אפיה ברכו' ו': אהדר אפיה פסחי' פ"ו: פי' מחזיר ומשיב את פניו ועיי' תוספות בכורו' מ"ד: ד"ה ואין. ועיי' עוד ב"ק ק"ב. סוכ' י"א. ע"ז ז'. אהדרינהו רב יוסף לאפיה. ובהיפך פתרונו חזר ממחשבה ראשונה היינו מתנחם ב"מ נ"א רע"א זיל הדר בך פי' כמו חזור בך עיי"ע חזר. שבת ק"א: הדר ביה רבא מהך ממאי דמהך הדר ביה דילמא מההיא הדר ביה, וכ"ה ביצ' י"ח: ועיין תוספות שם ד"ה ל"א ס"ד. פסחי' כ"ט. הדר ביה .. מההיא, ב"ב פ"ד. מצי הדרת בך. והתואר לזכר:

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר וכ"ה בע' חרק ב' וכרך ב' אבל בדפוסי פיז' וויניצ' ואמש' ובאסיל בכאן חרוקות כמו בנוסחאותנו. [2]) וכ"ה בכ"י פ' ובנו"ג כלמי.

כתובו' נ"ג. שוויה נפשיך הַדְרָנָא, ולנקבה: שם צ"ז. דלא ליקרו לה הַדְרָנִיתָא. ועוד ענינו כמו חזר כלום' שוב להיות ב"ק צ"ד. בהכחשה דהדר.. בהכחשה דלא הדר ע"ש היטב, שם צ"ו: הזקינה דלא הדר בריא. ובענין שוב פי' אחר כך הרבה פעמים ד"מ ברכו' ב'. והדר תני.. הדר פריש שבת ל"ג: והדר שלחי וכו', תעני' כ"ג: והדר עייל וכו', ב"ק ק"ה. הדר פשטה, ב"מ ו'. והדר צוח, שם: וגיטין ח': הדר אמר, ב"מ י"ט: והדר כתבה וכו', ושם ל"א. והדר קטלי. ובאפעל כמו החזיר פי' השיב חולין כ'. בדלא אַהֲדַר, ב"ק ק"ד רע"א לאהדורי ממונא למריה, ב"מ כ"ו סע"א אין דעתייהו לאהדורא אהדרוה ניהלי והאי דלא אהדרוה לי בדעתיה למגזלא, שם כ"ז סע"ב ניחא ליה ללוה לאהדורי ליה למלוה, וכן בפַּעֵל ב"מ כ"ו. זימנא ליהדרו לי ולא הדרו לי והשתא ליהדרו וכו', ב"ק ק"א. מהדר ליה.. לא מהדר ליה. — כל ההוראות האלה (ועוד עיי"ע הודרנא) נסתעפו ממושג אחד סובב והולך והולך ושוב וכן בציון הראשון מברכו': מַהֲדוּר והפעל ממנו שבת קנ"א: אהדורי אפיתחא פי' כמו בכתובו' ק"ח: יחזרו על הפתחים, מגילי' ט"ו סע"ב מחזרין על הפתחים] —

הַדּוּרָא (לדעת רבינו מערך הקודם פי' ענין סבוב זה על זה והם הדקין שכרוכין זה עם זה, ולפע"ד מלש' סורי הַדָּרָא פי' אחור ונקב החלחולת ועיי' בפנים) בפ' כל הבשר בסוף הלכה הַכְּחַל קורעו (חולין קי"ג:) אמר רב משרשיא אין מחזיקין דם בבני מעים תרגומו הדורא דכנתא ומעיא וכרכשתא. פי' הדורא אלו הדקין, כנתא שומן (?) שקורין אינטריליי"ו. פי' חכמי מגנצא בהדורא אין מחזיקין דם אבל כנתא צריך למלחו יפה ולהדיחו יפה. מעיא המעים הגדולים כרכשתא טבחיא. פ"א הדורא דכנתא המעין הדקין המסובבין (בכתב יד ו"ו הסובבין) זה על זה כמו המכנן את החבל (פרה פ"ז מ"ז) — (א"ב בדניאל (ד', ל"ג) וליקר מלכותי הַדְרִי). *[אחי"ה לכאורה נראה שר"ב פי' הדרי כפי' רש"י בדניאל שם הדרי: חזרתי, אבל האמת כי הוא שם בכנוי מן הֲדַר ענין כבוד ותפארת כמו הָדָר בל"מ והראיה מן פסוק כ"ז בדניאל שם, ושם יפה פירש"י. והוברר כי הערה של ר"ב מוסבה על ציון ראשון של ברכות מערך הקודם, כי בדפוסי הערוך הכל ערך אחד בשגגת המדפיסים ומטעם פירושו דרבינו, אבל בעה"ק שנ"ב הדורא הוא ערך בפני עצמו וזה הנכון. ופי' ראשון הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקי דף שכ"ו רע"א) וז"ל שם הדרא דכנתא אלו הדקין אבל כנתא עצמה ששמו אינטריליי"ו בלע"ז מחזיקין דם וצריך למלחו יפה ולהדיחו יפה עכ"ל. בלי כל ספק על פי' רגמ"ה זה כיון רבינו במ"ש פירוש חכמי מגנצא (ועיי' רשימת שמות בח"א במבוא צד XV) וא"כ הוצרכנו לתקן בדברי רבינו במקום שומן: שמו. וצ"ל כנתא שקורין שמו אינטריליי"ו והוא בל"צ entrailles וכן לועז רש"י בדף קי"ג: אבל בדף מ"ח: בד"ה כנתא צ"ל במקום אנטלי"ר: אנטריי"ל. וגם רש"י נגרר בדף קי"ג: אחר פי' הערוך או פי' חכמי מגנצא ע"ש. והנה פי' הדורא ע"י דקין וכן פי' רגמ"ה בדף מ"ח: (קובץ כ"י אנגייליק' דף ש"ח) לא יתכן לפי גזרת המלה אבל העיקר כי הדרא וזו הגי' הנכונה שלפנינו וכן גרס רגמ"ה הוא מל"ס הנ"ל ופתרונו אחור וטבעת האחור (ועיי' פירש"י בדף מ"ח: הדורא דכנתא דקין הסובבין אותו סביב כעגולה) וקצת מעין זה לפי פ"א בערוך עפ"י ביאור בע' כן האחרון ועיי' סד"ט לרה"ג לפרה שם. וגם כנתא בל"פ הוראתו אחור ובטן כמו שתראה במקומו ובהשאילה נקראו כן כל מה שבבטן ביחוד הדקין וכן בל"פ شکم פי' בטן ובני מיעים. ובעה"ק שנ"ב סיים "ב"א מיטקרא" וצ"ל ב"א (היינו בלש' אשכנז) מיטדרם והוא Mitteldarm ולולי מיסתפינא הייתי אומר כי גזרת הדרא באותיות הפוכות מל"י χόρδη, Darm] —

* הֲדוּרָה (Rückkehr) ירו' הוריות פ"ג דמ"ח ע"ג ובהדורת רבותינו שאלין עלוי וכו' ובויק"ר פ"ה אי' בחזירת רבותינו לשם שאלו עליו ובדב"ר פ"ד אי' עד שרבותינו חוזרין.

הדר (= הִידוֹר בל"י ὕδωρ, Wasser) בפ' לולב הגזול בגמ' אתרוג הגזול (סוכי ל"ה.) ר' אבהו אומר אל תקרא הדר (ויקר' כ"ג, מ') אלא הידור שכן בל"י קורין למים הידור איזהו אילן שגדל על כל מים הוי אומר זה אתרוג. *[אחי"ה בכ"י ל"ד לנכון אלא הידור ביו"ד וכ"ה לנכון בילק' אמור רמז תרנ"א וכ"ה ברי"ץ גיאת הלכו' לולב עמוד צ"ה רק שם בפעם שנית בט"ס הדר וכ"ה בכ"י ב' מינכען ובנו"ג אידור וגם נדרש כן בשם בן עזאי ובכ"י מ' אי' אל תקרא הדר אלא הדר דבר הדר וכו'. ובעל ד"ס לסוכ' צד נ"ד: הוכיח שעיק' הגי' כגי' בעל העטור ב"ע אומר הדר באילנו כו' ד"א אל תקרא הדר אלא הידור וד"א הוא ר"ת דבר אחר והסופר טעה וכתב ר"א ופשט ליה סופר אחר ר' אבהו והוסיף בו מלת אמר. ובירו' סוכ' פ"ג דנ"ג ע"ד נדרש זה בשם

עקילס א"ר תנחומא תירגם עקילס הדר הידור אילן שהוא גדל על פני המים ובויק"ר פ"ל ובפסיקת' דר"כ צד קפ"ד: נשתנה קצת הנוסחא עיי' מ"ש ר"ש באבער שם אות צ"ה. ובקובץ שלפנינו הנקרא Hexapla חסרה עתה העתקת עקילס הנ"ל. והשבעים זקנים העתיקו ὡραῖον וזה עפ"י הדרוש בסוכ' שם ובויק"ר ובפסיק' שם הָדָר באילנו משנה לשנה ובירו' סוכ' שם נדרש כן בשם ר' לוי ע"ש] —

☜ הדראה (לפע"ד זו הגי' היא נכונה ונגזרתה מל"ר adoreus, a, um פת של כסמת Brot von Dinkel, Spelt ועוד עיי' בפנים) מסכת שבת פ' כל כתבי הקדש (שבת קי"ז:) הציל פת נקיה אין מציל פת הדראה. בעל הערוך גרים הרדאה עיי"ע רד. *[אחי"ה בע' רד ו' הביא הלע"ז ארד"ו ופי' לחם עב וכונתו על לאי"ט schwer, arduo ולא ידעתי מדוע לא פירשו מל"י ἁδρός עב dick, grob אבל יותר נ"ל מגזרת הנ"ל מל"ר ופת הדראה הוא פת כסמת והפכו פת נקייה. וגי' הדראה אי' בנוסחאותינו בכל מקום וכ"ה בכ"י ש"ס וכ"ה בפסחי' ל"ז. יוצאין בפת נקייה ובהדראה ובכ"י מ' שם בפת הדראה ובפת נקייה וכן בפי' ר"ח שם יוצאין בפת הדראה. ובירו' פסחי' פ"ב דכ"ט סע"ד יכול שאינו יוצא בפסח אלא בפת הדראה (ועיי' ג"כ בבבלי שם ל"ו סע"ב) ובתוספתא שבת ר"פ י"ד מציל כפת נקייה אין צריך להציל פת הדראה פת הדראה ואינו צריך לומ' פת נקייה. וכ"ה בכ"י תוספת' שם. וא"כ הוברר כי עיקר הגי' בדל"ת וטעם רבינו אפרש בע' רד ו' ע"ש ושם אבאר עוד מל"פ] —

הַדְרִיַינָא (תואר משם העצמי Hadrianus פי' מטבע שקבע הדריינוס על שמו hadrianische Münze) טריינא שיפא בע"ז בפרק ר' ישמעאל בגמ' ע"ז של נכרי אסורה מיד (ע"ז נ"ב:). ובפ' יש בכור בגמ' חמש סלעים (בכורו' נ"א סע"א) "פי' דינר זהב של מטבע הדריינוס קיסר, טריינא של טוריינוס קיסר" [שיפא כלומ' איקון שלו שהוא כמשופשף מיושן]. *[אחי"ה דברי הערוך שסמנתי ברמזים הועתקו מפי' רגמ"ה כ"י לבכורות (בקובץ כ"י אנגייליק' דף קי"ב ע"ב) רק שם אי' עוד בפי' שייפא מה שהשלמתי כי בפי' הערוך כאן ובע' שף ט"ו חסר זה המאמר ומקומו כאן כנראה מע' שף ט"ו וכן הביא כ"י עיקרי התלמוד לר' אברהם זכות. רק בפי' רגמ"ה הנ"ל אי' היכון שלו וט"ס הוא וצ"ל איקון, פי' שייפא לפי זה מטבע אשר צורתו שחוקה מרוב היושן וכן פירש"י לע"ז הנ"ל ע"ש. ובחנם השיגו התוספות בע"ז שם ד"ה דינרי על פירוש רש"י והערוך. — וכנ"ה חרס הדרייני ע"ז כ"ט: ל"ב. ירו' ערלה פ"ג דס"ג רע"א ומבואר בע"ז ל"ב. מאי הדרייני . . חרס של הדרינוס קיסר וע"ש באורך. ופי' ר"ב בע' הבא ששייך לכאן רחוק ורחוק הוא] —

☜ הדריינא מסכ' ע"ז (ל"ב רע"א) פ' אין מעמידין וחרס הדרייני, פי' בל"י מים ויין והיה החרס מגובל בהם. *[אחי"ה כונתו על ההרכבה מל"ר ὕδωρ פי' מים ומל"י οἶνος יין] —

* הִדְרוֹלִים, הדרבלים עיי"ע הרדולוס.

* הוּדְרָנָא (מפעל הדר פי' הליכה בסביבות Umkreisung) שבת ע"ז רע"ב לאפוקי הדר הדרנא כ"ה ברא"ש וכ"ה בכ"י מ' וא"פ ובנו"ג אי' רק הודרנא אבל בפסחי' ע"ו. דהדר הודרניה וכו' ע"ש.

* הַדְרָנָא, הַדְרָנִיתָא (Bereuende, Wiederrufende) עיי"ע הדר ג'.

* הַדַרְנִיאֵל (פי' מלאך של אש בל"פ הישנ' âtar, ובהחדשי' اذر Feuer) בפסיקת' דמתן תורה פ"כ עד שהגיע (משה) למקום הדרניאל המלאך שהוא גבוה מחבירו ס' רבוי פרסאות וכל דיבור ודיבור שיוצא מפיו יוצאים בדיבור שנים ב ר ק י ם ש ל א ש וכו', א"ל הדרניאל למשה וכו', ע"ש כל הענין והוזכר עוד הדרניאל בפיוטים עיי' זינאג. פאעזיע לריט"ל צונץ צד תע"ו. ושם צד תע"ה הוזכרו עוד המקומות שבא בהם מלאך אדירירון, ואדריגון ועוד בהיכלות גדולות פכ"ב אטרגיאל ושמות כולם נגזרו מל"פ הנ"ל עיי' פערלעס במ"ע גרעטץ כ"א, ר"ס; ויאהרביכער לברילל ח"א צד קנ"ט.

הדרניקוס כבר פירשתי' בע' בדרניקוס [צ"ל ברדניקוס] —

הדרס ([צ"ל הרדם] ובל"ר hordeum גרעין של שעור Gerstenkorn והושאל למעה קטנה שנקראה siliqua) בפ"ק דקידושין בגמ' ובי"ה אומרים בפרוטה (י"ב.) ו' מעה כסף דינר ב' הדריסין למעה ב' הניצין להדרס ג' שמינין להנץ ב' פרוטה (לשומין) [צ"ל לשמין]. — (א"ב מין מטבע). *[אחי"ה וגי' הדרים אי' גם בע' הנץ ובע' שמן ובנו"ג בקידו' אי' שלשה הדרסין למעה שני הינצין להדרים שני שמנין להנץ ב' פרוטות לשמין וכ"ה

בתוספתא ב"ב ספ"ה ע"ש. ובירו' קידושי' פ"א דנ"ח ע"ד אי' שלשה ד ו ר ס י ם מעה, שני ניצים דרוסה, שני שמין ניצים שני פרוטות שמין. ועל החשבון האמיתי עמד כבר הח' צוקערמאן במאמרו על המטבעות והמשקלים צד כ"ה והלאה, ויפה כיון בגי' הרדם. אבל גם בכ"י תוספ' אי' ה ד ר ס] —

הִדְרַקוֹן (= הִדְרוֹקָן בל"י ὑδρωπικόν חולי ניפוח הבטן מן המים Wassersucht) בפ' מי שמתו בגמ' היה עומד בתפלה (ברכו' כ"ה.), ובפ' הרואה בגמ' לא יקל (שם ס"ב:) ובגמ' דמסכת תמיד (כ"ז: וכ"ה בבכורו' מ"ד:) רשב"ג אומ' עמוד החוזר מביא אדם לידי הדרקון, סילון החוזר מביא את האדם לידי ירקון, ובר"ג דמי שהוציאוהו (עירובי' מ"א:) ג' מתין כשהן מספרין [1]) ואלו הן חיה וחלי מעים והדרקון, ובפ' שני שעירי יוה"כ בגמ' מ ס ר ו [2]) (יומ' ס"ו:) שמת לבו [3]) בהדרקון, ובפ' במה מדליקין בגמ' על ג' עברות (שבת ל"ג, סע"א) ג' מיני הדרקון הן של עברה עבה, של רעב תפוח, של כשפים דק, פי' עמוד החוזר "עמוד של צואה שהתחיל לימשך לצאת חוץ לטבעת ונטרד ולא הפילו לחוץ אלא החזירו ועמד והלך מביא את האדם לידי הדרקון ניפוח בטן" וחלי מעים עד שימות. *[אחי"ה מתיבות עמוד עד בטן הועתק מלה במלה מפי' ר"ח הובא באו"ז הל' טהרת ק"ש ותפלה סי' קל"ז רק שם אי' עמוד ש י ו צ א ואולי כצ"ל גם בערוך, והראיה כי בע' עמד פי' רבינו עמוד החוזר בזה"ל פי' הרעי ה י ו צ א וכו', ועוד כתב שם רבינו: ס ל ו ן ה ו א ק ל ו ח ה ש ת ן וכו', כ ב ר פ י ר ש נ ו ב ע' ה ד ר ק ו ן וירקון ע"כ והנה בע' ירק א' הוא מפורש ברוחב ביאור אבל בע' הדרִקון לי' לא דבר ולא חצי דבר על כן נכון לבי בטות שסיים הערך דכאן וחלי מעים (ובכ"י ו"ו וה"ב: ובני מעיין) עד שימות מקולקל בדפוס וצ"ל ס י ל ו ן ה ח ו ז ר ק ל ו ח ה ש ת ן והן הן ממש דברי ר"ח בסיום פירושו שהובא באו"ז שם. ולפע"ד איזה כותב היה משנה ככה וקצר דברי רבינו בסוף והביא פירש"י במקומן כי בבכורות מ"ד: פירש"י הדרוקן: ח ו ל י מ ע י י ם, ודו"ק. ובברכו' כ"ה. פירש"י הדרוקן חולי המצבה את הכרס, ובדף ס"ב: כרסו צבה, וביומ' שם: לצבות בטן, ובלי ספק פי' כן מפי שמועה כי כן מצאתי בפי' רגמ"ה כ"י לבכורו' (קובץ כ"י אנגייליק' דף ק"ח ע"ב): ה ד ר ק ו ן ה י י נ ו כ ר י ס ו צ ב ה עכ"ל. אמנם פירש"י לעירו' הדרוקן: חולי הפה מושג"א ע"כ זר מאוד הוא ובאמת בכ"י רש"י לי' עיי' ד"ס שם. — וכנ"ה שבת ל"ג סע"א סימן לעבירה הדרוקן וכ"ה ביבמו' ס': ע"ש התוספות ד"ה סימן, בכורו' מ"ד: דם רבה . . הדרוקן רבה]. — (א"ב פי' בל"י בעל חולי המים אשר בטנו צבה הנקרא ג"כ אידרופיקוס) [4]).

הָה (Wurm) דרומני בשבת בס"ג דפ' אמר ר"ע (צ'.), פי' תולעת שמתליעין הרימונים כשהן מחוברין לקרקע. *[אחי"ה בנו"ג דרומוני אבל ברי"ף כ"י דרומני ושם אי' חח (ד"ס שבת צד צ"ח), וכן פי' רבינו פה דתאיני בע' פה ב' ע"ש] —

* הָהֵין, ההן (פי' בל"ע هاهنا זה dieser, das) ירו' יבמות פ"ג ד"ה סע"א ההן תרתיי ההן תרתיי . . ההין שיתא וההין שיתא . . ההין תמני וההין תמני (עיי' תוספתי' יבמו' ספ"ה), ירו' גיטין פ"ט ד"נ ע"ב כל ההין פרקא דר"מ וכו', (ובירו' גיטין פ"ח דמ"ט ע"ג אי' כל הדא פירקא דר"מ), ירו' סנהד' פ"ז דכ"ה ע"ד אמרין ההן תרומה וההן מעשר. ובקצור מן ההן הוא: הָהנוּ ירו' עירו' פ"ה דכ"ב סע"ג אן (חמשה) [צ"ל תמשח] מן ההן ההנו אמצעי אן תמשח מן ההן ההנו אמצעי, ירו' פסחי' רפ"ב דכ"ח רע"ג אם לכלבו (ההני) [צ"ל ההנו] איסור הנייה, פי' כמו היינו בבבלי ע"ש.

* הוהרא וצ"ל אוהרא עיי"ע אֹהֱרֵי בח"א צד מ"ב.

* הוֹ. הוֹי (מלת הקריאה לצרה מל"מ וכן בל"פ هو wehe!) ירו' מ"ק רפ"ג דפ"א ע"ג הנס יאמר הו הו. שמ"ר ר"פ כ"ד הוי לה' תגמלו זאת עיי"ע ה"א.

הוּא (מלת הגוף לנסתר יחיד זכר er, ולנקבה היא sie וגם בלא אל"ף כדרך ל"ע וסו' هو، هي הו, הי) בפ' מי שאמר הריני נזיר ושמע חברו בגמ' האשה שנדרה (כ"ג.) איסי בן יהודא אומר והוא (?) לא ידע ואשם ונשא עונו . . על דבר זה ידוו כל הדווין וכו' [5]). בב"ר פמ"ב ובויק"ר בריש ויהי

---

[1]) פירש"י אפי' יש בהן חיות הרבה שמדברים אעפ"כ מתין פתאום. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו וכן הוא נכון. [3]) בנו"ג בלבבו. [4]) ויפה פי' כי הפ"ה נשמט או י"ל כי אות ו"ו נשתמש במקום פ"ה ועיק' הגי' הדרוקן בוי"ו אחר הר"ש כדאי' בש"ס. ועוד עיי"ע ארדופיקוס ומ"ש. ובפחד יצחק ע' כבד נפוחה ראיתי שהביא "אידרופסיא" והוא ל"י ὕδρωψ פי' Wassersucht. [5]) דע שלפנינו בפסוק (ויקר' ה', י"ז) כתב ולא ידע ואשם ונשא עונו וכן הובא בנזי' שם ובתו"כ פרק כי פרשי' י"ב אבל גם לפני בעלי התוספ' שם ד"ה והוא גם בפי' הרא"ש בשט"מ לנזיר הגי' כבערוך והוא לא ידע, ובילק' ויקרא ר' רמז רע"ט הובא מנזיר בזה"ל כיוצא בו אתה אומר.

ביום השמיני (פי"א) וישובו ויבאו אל עין משפט (בראשי' י"ד, ז') אל עין שנעשית מדת הדין בקשו לסמותה היא קדש (בראשי' שם) אמר רבי אחא הוא כתיב הוא שקידש שמו של הקב"ה בכבשן האש כיון שראו הכל כן התחילו צווחין וו"י. *[אחי"ה הסיום לי' בב"ר אבל בויק"ר אי' בזה"ל כיון שבאו המלכים ונזדווגו לו התחילו צווחין ווי ווי. אבל באסת"ר פתיחתא י"א הגי' כגי' הערוך: כ י ו ן ש ר א ו ה כ ל שבאו כל המלכים ונזדווגו לו התחילו צווחין ווי, ובתנחו' שמיני סי' ט' אי' כשראו הדברי' כך צווחו, וילק' אסת' רמז תתרמ"ד וילק' רות רמז תקצ"ו הביא בשם ב"ר המדרש הנ"ל בסיום: כיון שבאו כשדים ונזדווגו לו התחילו וכו', נראה מזה שלפנינו בב"ר מקוטע המאמר —. בכפלות הוא . . הוא או לנקבה היא . . היא באה להורות שווי הענין (eins und dasselbe) סנהד' ק"ה, הוא בעור הוא כושן רשעתים הוא לבן הארמי, ושם ק"א: הוא נבט הוא מיכה הוא שבע בן בכרי וכו', תמור' ט"ז. הוא עתניאל הוא יעבץ וכו', ב"ב ט"ז. הוא שטן הוא יצר הרע הוא מה"מ, הוריות י"א: הוא שלום הוא צדקיה וכו', ב"ר ספ"ט הוא מאוד הוא אדם כלומ' אותיות זה כזה כמבואר שם הינון אותיות דדין וכו'. הוא פנחס הוא אליהו עיי"ע זרוע. ירו' ברכו' פ"א ד"ג: היא היא. ירו' פיאה פ"ד די"ח: היא גיטין היא קידושין, ירו' סוכ' פ"א דנ"ב. היא כלאים היא שבת, ירו' ר"ה פ"ג דנ"ח ע"ד הי תקיעה היא תרועה, היא הדא היא הדא עיי"ע הדא. — ובהוספת ה"א הידיעה בראש לזכר: ההוא, ולנקבה: ההיא. ההוא אמגושא (ב"ב נ"ח.) ההוא ארמאה (חולין נ"ו:), ההוא בר גלילא (עירובי' נ"ג:), ההוא בר יהודה (שם) ההוא בר קשא וכו', (שבת ק"י רע"א:) ההוא בר שידא (חולי' ק"ה:) ההוא גברא (קידושי' ע"ח: מכות י"א. ב"ב נ"ח. חולין ק"ה: בכורו' ח':) ההוא דאמר (פסחי' ד'. ב"ב נ"ח.) ההוא דאתא (שבת ל':), ההוא דנחית וכו' (ברכו' ל"ג:), ההוא חסידא (כ"ב ז':) ההוא יומא (כתובו' ק"ד.) ההוא ינוקא (חגיגי' י"ג.) ההוא מרבנן (יומי ל"ח:), ההוא סבא (פסחי' נ"ג: חולי' ו'.), ההוא עבדא סבא (ב"מ ס':), ההוא עגלא (שם פ"ה.) ההוא צדוקי (ברכו' ז'. שבת פ"ח. יבמו' ק"ב: סנהד' ל"ט. צ"א.), ההוא קיסרא (ע"ז י':) ההוא תלמידא (ברכו' ס'.), ההיא אתתא (שבת ס"ג: עירובי' נ"ג: קידושי' ע"ח: סנהד' ס"ז:), ההיא דאתאי (נדרי' נ': ע"ז י"ז.), ובכ"ף הדמיון כהיא דתנינן (ירו' פסחי' פ"ג ד"ל.) כהיא דאמר ר' . . . עיי' ירו' כלאים פ"ז דל"א: ירו' שבת פ"ז ד"י ע"ג, ירו' יומ' פ"ו דמ"ג ע"ג, ירו' מגיל' פ"ד דע"ה ע"ג, ירו' סנהד' פ"ז דכ"ה. — ובהשמטת אל"ף בסוף חולי' נ'. אמר מאן דהו, ערכין ב'. סנהד' פ"ז. כל דהו. אני והו = והוא עיי"ע אן ח"א קל"ג. שבת ק"ד. הו זה שמו של הקב"ה (ובכ"י מ' ה"י וי"ו הוא שמו וכו'). פסיקת' דר"כ צד קי"ג: מהוא והוא (ירמי' מ', א') אמר רב אחא כביכול הוא והוא . . מהו ואני (יחזק' א' א') א"ר אחא כביכול אני והוא ולזה הפסיקת' כיונו התוספו סוכ' מ"ה. ד"ה ואני (עיי"ע אן א') ומ"ש ר"ש באבער בפסיקת' שם אות ס"ו. ולפע"ד נקרא האל יתברך אני והוא עפ"י הכתוב (ישעי' מ"א ד', מ"ג כ"ה) אני אני הוא. — ועוד בא הוא לחזק הענין כמו (ד"ה א', א' כ"ז) אברם הוא אברהם וכן כמה פעמי' בדרז"ל מגילי' י"א. הוא אחשורש הוא ברשעו מתחלתו ועד סופו, הוא עשו הוא ברשעו מתחלתו ועד סופו ועיי' שם הרבה דוגמאות. — ולפעמים אי' הוא במקום כנוי הפעול הו כמו אבל עושה הוא חייץ (שביעי' פ"ג, מ"ה) בלי ספק עיקר הגי' עושהו חייץ ומוסב על העפר כלומ' שמן העפר עושה חייץ עיי' משפט לשון המשנה להח' ווייי' צד ע"ח ובירו' באמת הגי' עושהו וכ"ה בערוך ע' חץ א'. וכן במשנ' ה' פ"ד שם: אבל מכסה הוא, ובירו' ובר"ש ובכ"י מ' לנכון מכסהו, שם פ"י מ"ו מזכה הוא וצ"ל מזכהו כדאי' בירו' ובגיטין ל"ז. ובכ"י מ' ועיין בתוי"ט לשביעי' שם] —

* הוֹאי עיי"ע הבאי.

* הוֹאִיל (da, weil) ענינו משום, לפי, אם. ואולי הוא מורכב כדעת הח' לעווי מן הא פי' הנה ומן אילו פי' אם כלומ' הנה אם) הרבה בש"ס ביצ' ו'. הואיל ומתיר עצמו וכו', שם י"ח: הואיל וקודם טבול שרי וכו', פסחי' ל"ח. הואיל ואלו לא קרא עלי' שם וכו', הואיל ואי לא לקוח הוי', שם מ"ו. והואיל ואי מקלעי לי' אורחי', ושם צ"א סע"ב והני נשים הואיל וישנן בבל תאכל חמץ וכו', עירובי' י"ז. הואיל והותרה הותרה, שם ל"ד: פסחי' מ"ו: הואיל ואי בעי, יומ' ס"ד. הואיל ונדחו נדחו, נדרי' ל"ו. הואיל ונדחה ידחה, יבמו' ז' סע"ב הואיל והותר לצרעתו הותר לקרויו, שם כ"ב.

הוא ידע וגו' וכ"ב צ"ל ולא ידע ואולי גם לפני בעל הילק' היה כתוב והוא לא ידע וג' ונשמט בילקי' ל א ובלי ספי' מצא רבינו ו ה ו א בספרו כנראה ממה שהביא הדרוש הנ"ל בערך הוא וצע"ג]

הואיל ואתא לידן וכו'. שבת ל"ג סע"ב הואיל ואיתרחיש ניסא איזיל אתקין מילתא. סנהד' ל' רע"ב הואיל ועלית לא תרד. ב"מ כ"א סע"ב הואיל וחזותו מוכיח עליו. מנחו' נ"ו: הואיל ואסירי. ע"ז מ"ח. הואיל ולצורה הן עובדין. ירו' שביעי' פ"ב דל"ד רע"א ואילו הואיל וזה לבא את מהלך בהן לשעבר. ירו' שקלי' רפ"ג דמ"ז רע"ב הואיל ואילו אומרים כך ואילו אומרים כך. ירו' ערלה ספ"ב דס"ב ע"ג הואיל והן מותרין אחר זריקה' וכו'. בכל אלה המקומות (וזולתם) מושכת מלת הואיל אחריה וי"ו חוץ מיבמות קי"ז. הואיל דלא ידעה. וגם נשתמש בהוראת שֵׁם עיי' פסחי' מ"ח דעות מחולקות אם אמרינן הואיל או לא ועיי' ב"י או"ח סי' תצ"ח.

* הוֹד (מל"מ ידוע ענינו פאר והדר Glanz, Schmuck) תנחום' כי תשא סי' ל"ז מנין זכה משה לקרני ההוד ארז"ל מן המערה וכו' וי"א . . מנציצות שיצאו מפי השכינה נטל קרני ההוד . . רב שמואל אמ' עד שמשה כותב את התורה נשתייר בקולמוס קמעא והעבירו על ראשו וממנו נעשו לו קרני ההוד. ובשמ"ר פמ"ז ודברי' רבה פר' ג' בקצת שנוים. הוד יפיה עיין ערך הדפה.

* הוֹדָאָה, הוֹדָיָה (משרש ידה, וַדִּי ענינו ידוע מל"מ: א') הַלֵּל וְשַׁבֵּחַ בהכרת הטוב Danksagung: ב') הכרת העון das Bekenntniss) בהוראה ראשונ' עיי' ברכו' פ"ד מ"ג ביציאתי אני נותן הודאה על חלקי (ובמשניות אי' הודיה), ברכו' נ"ד. על כולן צריך שיתן הודאה ושבח לפני המקום, ושם: והא הודאה ושבח קתני. ב"ר פע"א לאה תפסה פלך הודיה ועמדו הימנה בעלי הודיה עיי"ע פלך א'. וברכת מודים נקראה ג"כ הודאה ברכות ל"ד. בהודאה תחלה וסוף, ירו' תעני' פ"ב דס"ה סע"ג כל דבר שהוא לשעבר אומר בהודייה מתני' אמרה כן נותן הודייה לשעבר וצועק לעתיד לבוא. והקבוץ ירו' ברכו' פ"א ד"ג רע"ד בא"י אל ההודאות ובבלי ברכו' נ"ט: ותעני' בבלי ו' סע"ב וז' רע"א ברוך רוב ההודאות רוב ההודאות ולא כל ההודאות אמר רבא אימא אל ההודאות אמר רב פפא הילכך נימרינהו לתרוייהו אל ההודאות ורוב ההודאות. ויק"ר ספכ"ז לעולם כל ההודיות בטלין והודיות תודה אינה בטלה לעולם, ושם: תודות ההודייה. — בהוראה שנית עיי' שבועות ל"ח: והלאה הטענה וההודאה, ב"מ ג': הודאת בעל דין כמאה עדים דמי. סוט' מ"ז סע"א העביר הודיית המעשר ובסוף ע"ב הודאת המעשר ועיי"ע ד (דד א), והקבוץ ב"ק פ"ד: הודאות והלואות.

* הוֹדָאָה, הֹדְיָה (מין עוף) תו"כ שמיני פרק ה' פרש' ג' נץ זה הנץ למינהו להביא בן ההדייה וההודאה ועיי"ע בר הדיא, ודע כי בל"ע ופ' נקרא מין עוף هودة , هود.

* הוה עיי"ע חלפתא.

* הֱוֵי, הֲוָה (ל"ס כמו היה בל' עבר sein, vorhanden sein) פסיקת' רבתי ספי"א בעולם הזה היי ישראל דבקים להקב"ה . . אבל לעתיד לבוא הם הווים ודומים להקב"ה מה הקב"ה אש אכלה אש . . אף הם הווים אש אכלה וכו'. מדבר בעדו הואי פי' הייתי ב"ב ע"ג: נוכח הויתה ירו' שביעי' פ"ח דל"ח רע"ב, גוף נסתר זכר הוה עיי' ד"מ הוה ליה וכו' ע"ז י': בכורו' ח': ועוד ברכו' ה': שבת י': כ"ג: תעני' ט': מגיל' כ"ז: יבמו' ס"ג. כתובו' י"ז. ק"ו. סנהד' ז': ק"ב. ב"ב ח': כ'. נ"ג: כי הוה וכו' יומ' פ"ו: פ"ז. מגיל' י"ג. כ"ח. תעני' כ': סנהד' ל"ח: ק"ג: ק"ט: חולין ס"ג. ב"מ פ"ד: ובל' נקבה הואי פי' היתה קידושי' ל"א: סנהדרי' ק"ט: ב"ב ע"ה: ממילא קא הויא (ברכו' ל"ח.) פי' מעצמו היה. והקבוץ הוינן פי' היינו (ברכו' כ"א. ב"ק צ"ב: ירו' פיאה פ"ג ד"ז: ירו' שביעי' פ"ב רהל"ג דל"ג ע"ד). הוו פי' היו ברכו' ל"א. שבת י'. גיטין ל"א: סוט' ל"ה: חולין ק"ה: כי הוו. יומ' פ"ז. ב"מ פ"ד. כתובו' ק"ג: ובעתיד קהל"ר פ' זאת קומתך דיהון אמרין . . דניהוי תמן, ושם פ' כל אשר: אחמי יתיה ויהוי מה דהוי. ובירו' מעשרו' פ"ד דנ"א ע"ג תוון (ה' נבלעת במקום תהוון) מפקדין לנשיכון . . דיהוון מרימן וכו'. והציווי הוי פסחי' קי"ב. קי"ג. סנהד' ע"ו. — דברו חכמים בהווה (שבת ס"ה. תוספ' שבת פ"ו וזולתה) פי' מה שהוא בהרגל ובמצוי.

* הֱוִי (לפע"ד כמו חוי מפעל חוה, חוי פי' ידוע מל"מ ענין דבור והגדה וגם הוכחה verkündigen, beweisen) רגיל בש"ס בציווי בפרט בירו' עיי' ירו' שביעי' רפ"ב דל"ג סע"ג הוי מאן תנא עד אימתי חורשין שדה הלבן ערב שביעית ר"מ, ירו' פיאה רפ"ג די"ז סע"ב הוי צורכה למתניתה דר' . . הוי צורכה למתניתן, ירו' חגיג' פ"א דע"ו רע"א הוי צורכא לההוא דאמר ר' יוסה וכו', ירו' שבועו' פ"ח דל"ח רע"ג הווי לא צורכה דלא לתשלומין וכו', ירו' יומ' פ"ח דמ"ה סע"ב מאן תנינתה (שיום מיתה כיום תשובה) ר', הווי הדא היא דתנינן וכו' דלא כרבי. ירו' ר"ה פ"א דנ"ז. הוי ר' זעירא דו אמר וכו'. וכן בבלי גיטין ה' סע"א הוי לא הוצרכו לומר בפ"נ ובפ"נ להחמיר עליה וכו', שהש"ר פ' אל תראני: הוי כרמי שלי

לא נטרתי. ילק' ואתחנן ר' רמז תתכ"ד בשם ילמדנו אתה מוצא בלוט וכו' הוי הולך את חכמים יחכם. בכל המקומות האלה פתרון המלה לפי שיעורו הוכח beweise והוא מל"מ (איוב ט"ו, י"ז; ל"ו ב') ובא רק בסיום השקלא וטריא לחזק הענין, ומהרז"ף במבוא הירו' י"א ובפי' א"צ לפיאה פי' הוי: הרי וגם לעווי נדחק בזה לבארו ע"י הוי הראשון. ועיי' עוד ע' הבא אח"ז.

* הוי (לפע"ד מל"ע هوى dafür halten, eine Meinung haben) מאי הוי (הוה) עלה נדרי' כ"ד: קידושי' נ': ב"ק ק"א. חולין פ"ו: פי' לפע"ד מל"ע הנ"ל מה דעתך ומחשבתך בענין המדובר ומדרכי הש"ס להקשות ככה אחר שקלא וטריא לידע פסק ההלכה ואולי מזה הענין גם הוי של ע' הקודם. ועוד יש לגזרו מל"ס הֲוָא פי' היה וא"כ העתקתו: was ist es damit? welche Bewandtniss hat es damit?

הֲוָיָא (לפע"ד או מל"פ هوائى דבר דק כאויר והושאל על חריצות וחריפות das Aetherische, Subtile או מל"ע هوى הלחם והתווכח streiten, disputiren) בס"ג דפ' הישן בסוכה (כ"ח.) דבר קטן הויא דאביי ורבא. פי' הקושיות שהיו נושאין ונותנין בהן אביי ורבא פשוטות וסדורות ומכוונות היו ביד רבן יוחנן בן זכאי וכך היו מתעסקין בהן. *[אחי"ה בכ"י ו"ו בראש הע' הגירסא הויא ובכ"י ל"ד הוויא ובשני יודי"ן אי' גם בכ"י ש"ס ובדפוסי' ראשונים עיי' ד"ס לסוכ' צד מ"א: ובנו"ג הויות וכ"ה במאמר ברכו' כ'. תעני' כ"ד רע"ב סנהד' ק"ו: הויות דרב ושמואל קא חזינא הכא. ובכ"י ש"ס ובכ"י ילק' (הובא בד"ס לסנהד' צד קס"ז.) אי' גם בסנהד' הוייא, והוייה וכ"ה בירו' מעש' שני פ"ב דמ"ט סע"ד מתנית' פליגא על הוויה דר' מנא. אבל שם אולי צ"ל על הדא. והפעל ממנו הוי בה רב פפא (כתובו' ע"ב:) והוינן בה (גיטין ד' כע"ב. ע"ז נ"ב:) פי' אנו מדקדקים ומתווכחים בה בדרישה וחקירה] —

* הִיוָּא, הייא (שמות הרוחות) ילק' בראשי' רמז מ"ד עמדו (שמחזי ועזאל) ונשאו נשים והולידו בנים היווא והייא .. בלילה ראו היוא והייא וכו' לפ"ד הוא מל"פ הנ"ל هوائى פי' דק כאויר כלומ' רוח שמזגו דק כאויר.

1 הֲוָיָה (die Verehelichung מלשון הכתוב והיתה לאיש, דברי' כ"ד, ב') מקיש יציאה להויה והלכה והיתה. *[אחי"ה עיי' קידושין ה'. וש"נ ובנו"ג שם אמ' קרא ויצאה והיתה מקיש הויה ליציאה מה יציאה וכו' ואקיש נמי יציאה להויה מה הויה בכסף אף יציאה בכסף וכ"ה בכ"מ שציין הגרי"ב ובירו' ריש קידושין הגי' מקיש הויתה ליציאתה. והנשואין נקראין הויה מל"מ. ובזה הענין יבמות י"ג: צ"ב: לא תהיה בה הויה לזר, ובירו' יבמו' פ"א ד"ב ע"ג לא יהא לה הויה אצל אחר, ירו' כתובו' פ"א דכ"ה רע"ג ושם רפ"ג דכ"ז. את שיש לה הוייה בה .. מי שאין לו הוייה בה. והקבוץ: קידושי' ט' רע"ב, מ"ח. הֲוָיוֹת להדדי מקשינן, כתובו' מ"ו: ע"ד. איתקוש הוויות להדדי. וממנו הפעל: כתובו' מ': ולו תהיה אשה (דברי' כ"ב, כ"ט) בְּמֶהֱוָה עצמה הכתוב מדבר פי' שהשיאה את עצמה לשם אישות ועיין פירוש רש"י] —

* 2 הֲוָיָה, הֲוַיָּה (פי' שם מופשט מפעל היה בל"ס הוי עיי"ע ועוד בל"ס קיום Sein, Bestand) מ"ק ט"ו. נאמר הויה בראש ונאמ' הויה בבגד, מנחו' כ"ח. הויה כתיב בהו וע"ש איזה פעמים. ע"ז נ"ד: תהיה בהוייתה תהא. ירו' ברכו' פ"ב ד"ד ע"ד וירו' מגיל' רפ"ב דע"ג. והיו כדרך הוייתן יהו. ירו' שקלי' פ"ד דמ"ח רע"ב קודש היא שתהא הוייתה בקודש.

* הוֹכֵיחַ (מהפעיל של יכח, וכח Verweis, Ausweisung) ירוש' דמאי פ"ב דכ"ב רע"ג נעשה אותו היום הוכיח לכל הימים .. נעשה אותו הגר הוכיח לכל הגרים ופי' הוכיח כמוכיח והראיה כי בירו' נדה פ"ב ד"נ רע"א אי' בשעה שהוכיחה קיים מותרת ובשעה שאין הוכיחה קיים לא כ"ש ובבבלי נדה ט"ז: אי' במקומו: זו מוכיחה קיים וזו אין מוכיחה קיים ועיי' פירש"י.

☞ הֻוכְרֶיאַ (?) בב"ר בפ' המכסה אני מאברהם (פמ"ט) ר' יודן בשם ר' אלכסנדרי זו הווכריא פי' בל"י זריזות וחריצות. *[אחי"ה כונתו על ל"י Geschicklichkeit, εὐχέρεια עיי' בט"ר להח' אייזלער ח"א ל"ו וכבר הקדימו בעל כ"כ אבל הוא השיג על פי' זה כי ט"ס נזדמנה בספרי ר"ב ועיקר הגי' בבית עיין ערך הבראה ופי' על זה]—

* הוֹלָכָה (das Führen מפעל ילך בהפעיל). יומ' כ"ז. חגיג' י"א. פסחי' ס"ה: זבחי' י"ד: והקריב הכהן את הכל המזבחה זו הולכת איברים לכבש. שם: הולכת עצים. הולכת דם. זבחי' י"ד. אין מחשבה מועלת בהולכת חטאות הפנימיות. ושם: בהולכה סילוק בזיכין. הולכה שלא ברגל לא שמה הולכה. ושם: הולכה בזר וכו'. וע"ש בע"ב ובדף ט"ז. באריכות.

* הוּנָא א׳) שם פרטי לרוב לתלמידו דרב הידוע ועוד לאמוראים אחדים דבבל ודא״י עיי׳ יוחסין וסד״ה ומבוא הירו׳ למהרז״ף ע״ג והלאה. ב׳) שם מקום גיטין פ״ו: אבל בק״נ הוגא עיי״ע חלפתא ומ״ש.

☞ הַוְנָא (פי׳ בל״ס הון, הַוְנָא מועצה ודעת Besonnenheit, Verständigkeit וכן בל״ע هون, هوينا פי׳ נחת, מתינות ושכל טוב) תרג׳ נגיד חסר תבונות (משלי כ״ה, ט״ז) שליטא חסר הוונא, מלה זו כמו הבנה. *[אחי״ה והאמת כי גזרתו מלש׳ סורי וערבי כאמור ולכאן שייכים הציונים שהביא רבינו בערך הן א׳ עיין שם] —

* הונגטים עיי״ע אנגטוס.

* הונדקס (שם העצמי) ירו׳ שבת פט״ז דט״ו רע״ד מתניתא דר׳ הונדקס דאמר וכו׳, ונפקד מקומו במבוא הירו׳ למהרז״ף.

* (הונים) [הונוס] (פי׳ בל״י ὄνος חמור) ירו׳ שבת פרק ו׳ ד״ח ע״ג מהו אנקטמין טהורין א״ר אבהו הונים קטמין חמרא דיידא וצ״ל הונוס קטמון פי׳ חמור (של עץ) שנושאין אותו על כתפות ידיהן ובערוך גרס הנקטמון אצל אנקטמון עיי״ע אנקטמון ומ״ש.

* הוֹנָיָיה, הוֹנָאָה (הפעיל משרש ינה הונה וממנו השם Bedrückung, Uebervor- theilung) בירו׳ רגיל כמו אונאה בבבלי (עיי׳ ערכו). ירו׳ כתובו׳ פי״א דל״ד רע״ג אין למקח הונייה לעולם . . אם היה המקח מופלג יש לו הונייה, ושם אלו דברים שאין להם הונייה וכו׳ (ובמשניות ב״מ פ״ד מ״ט, ובש״ס דבבלי הגי׳ אונאה), ירו׳ ב״מ פ״ד ד״ט ע״ד הונאת עצמו מהו תני נקנה המקח חוזר לו הנייתו, ושם א״ל היא הונייתו וכו׳, ירו׳ קידושי׳ פ״א דנ״ח ע״ד כמה תהא הסלע חסירה ולא יהא בה הונייה וכו׳. ספרי בהר פ״ג הונאת ממון . . הונאת דברים.

* הַוְעָדָה (Verwarnung) ירו׳ ב״ק פ״ד ד״ד רע״ב הילכתא כר״מ בתמה וכר׳ יודא בהוועדה פי׳ מלש׳ והועד (שמות כ״א, כ״ט) כלומ׳ הילכתא כר״י בשור מועד.

* הוֹפָעָה (das Erscheinen מפעל יָפַע) סנהדרין צ״ב. אל נקמות ה׳ אל נקמות הופיע (תהלי׳ צ״ד, א׳) . . שתי הופעות הללו למה וכו׳, בנו״ג הופעיות וצ״ל כמו שהגהתי וכ״ה בכ״י ק׳ בסנהד׳ וכ״ה בכ״י פ׳ בברכו׳ ל״ג. (ד״ס שם) ולפנינו חסר מאמר שלם, ובילק׳ תהלי׳ ר׳ רמז תתמ״ט בלי מקור (שני) [שתי] הופעות למה וכו׳. וילק׳ שם ד׳ הופעות הן וכו׳, וכ״ה בילקוט תהלי׳ ריש רמז תשנ״ט.

* הוּצָא, הוצני (Staude) עיי״ע הץ.

* הוֹצָאָה (מפעל יצא 1 Heraustragen, Herausführen; 2 Ausgaben) ריש שבת הוצאה . . הכנסה, ירו׳ שבת רפ״א ד״ב: הוצאה קרויה מלאכה, סוכ׳ מ״ט: הוצאת המת. ב״ק ל׳. הוצאת זבלים, חולין ל״ח: הוצאת נפש פי׳ יציאת הנפש וכן רגיל במקום הוצאה: יציאה (עיי׳ ריש שבת). וכן מה שענינו הוצאת ממון שוה עם יציאה ד״מ קידושי׳ נ״ט. מלוה להוצאה ניתנה, ירו׳ כתובו׳ פ״ח דל״ב: המוציא יציאות על נכסי אשתו . . והוא שתהא הוצאה יתירה על השבח אבל אם השבח יתר על ההוצאה נותן לו את השבח, ירו׳ ב״ק פ״ט ד״ו סע״ד מהו אם השבח יתר על ההוצאה נותן לו את ההוצאה. ירו׳ פיאה רפ״ד די״ח. וב״ר ד״פ ע״ב ועיי׳ ב״מ פ״ג וילק׳ תהלי׳ תתס״ב, הוצאה משל בעל הבית, ירו׳ שקלי׳ ספ״א דמ״ו סע״ב . . וי״א להוצאת דרכים. והקבוץ כתובו׳ פ׳. המוציא הוצאות, במד״ר פי״ד כמה הוצאות יוצאות למלך על שולחנו, איכ״ר פ׳ בני ציון בשעה שהיה אחד מהן נושא אשה גדולה ממנו היה עושה שולחנות יותר מן היציאות, ירודה ממנו היה עושה הוצאות יותר מן השולחנות.

* הוּצַל (שם עיר) מגילי׳ ה׳ סע״ב האי הוצל דבית בנימין מוקפת חומה מימות יהושע היא, לדעת החו׳ נייבויער (גיאגראפיא קנ״ב) הוצל אחת היא עם בית האצל (מיכ׳ א׳, י״א). — ועוד הוזכר במגיל׳ כ״ט. שבת צ״ב סע״א והלאה ביצה ל״ב: יומ׳ נ״ב. כריתו׳ י״ג: הוצל, ושם היתה בית הכנסת המפוארה והישנה ולדעת ר׳ שרירא גאון (איגרת) "הדא כנישתא דהוצל קרובה היא לבית המדרש של עזרא הסופר למטה מנהרדעא". ונראה שהוצל זאת אחת היא עם כפר אוצל Caphar Uzel במחוז נציבין. עיי׳ אססימאני חלק ג׳, א׳ צד ק״פ.

* הוֹקָעָה (מפעל יקע das Aufhängen) סנהד׳ ל״ד סע״ב מניין להוקעה שהיא תלייה דכתיב (ש״ב כ״א, ו׳) והוקענום לה׳ וכו׳.

* הוֹרָדָה (מפעל ירד das Herunterbringen) מדות פ״ד מ״ז בית הורדת המים עיי״ע

בית הורדת. ירו' סוט' פ"ט דכ"ד רע"א מאימתי היא (ר"ל עריפה של עגלה) נאסרת והורידו משעת הורדה.

* הוֹרָה (מפעל ירה die Schwangerschaft) יבמות צ"ח סע"א גר שהיה לידתו בקדושה והורתו שלא בקדושה, ובסנהד' נ"ז ע"ב ונ"ח רע"א וירו' יבמות פ"ט די"א סע"ד גר שהיתה הורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה. ירו' כתובו' פ"ד דכ"ח סע"ב כי הוציא שם רע על בתולה (עיי' דברי' כ"ב, י"ט) לרבות את הגיורת שהיתה הורתה שלא בקדושה ולידתה בקדושה תהא בסקילה, שמ"ר פ"א והיא (יוכבד) היתה הורתה בדרך ולידתה בין החומות ועיי' ב"ר פצ"ד, במד"ר פ"ג ופי"ג.

* הוֹרָאָה, הוֹרָיָה, הוֹרָיָּה (מפעל ירה das Lehren, die Belehrung) יומ' ס"ט: הוראת שעה היתה, ביצ' ט"ז: תחילת הוראה דהאי צורבא מרבנן לקלקולא, נזיר כ"ט: מורה הוראה בישראל, ועיי' פסחי' ג': כתובות ע"ט. סוט' כ"ב: ע"ז י"ט. ת"ח שלא הגיע להוראה ומורה . . ת"ח שהגיע להוראה ואינו מורה עיי"ע רב א', שבועו' י"ח: בנים ראויים להוראה, אבות פ"ד מ"ז והגס לבו בהוראה, ואינו שמח בהוראה (שם פ"ו), כריתות י"ג סע"ב מורין בהן הוראה, ושם: כל היכא דמוקי רב אמורא לא סגי ליה בלא הוראה כ"ה גי' רבינו בע' תלמוד וע"ש. תעני' ט"ז: הר המוריה . . הר שיצא ממנו הוראה לישראל. ובב"ר ובירו' ברכו' (הובא בע' ארן ע"ש) הגי' שמשם הוראה יצא לעולם. וביו"ד אי' הרבה פעמים עיי' ירו' שביעי' פ"ו דל"ו ע"ג תלמיד שהורה אפי' כהלכה אין הוראתו הורייה, ירו' סוט' פ"ח דכ"ב סע"ד ואסור בהורייה. ירו' הוריו' פ"א דמ"ה סע"ד תולדות הורייה בהורייה הורייה בהורייה מה הן שיצטרפו ע"ש כמה פעמים. שמ"ר פמ"ג כל זקן שמורה הוראה אם ירצה שיקבלו אחרים הוראתו הוא צריך לקיימה תחילה. והקבוץ: ירו' נזיר פ"ד דנ"ג ע"ג בטוח אני שאי את יוצא מן הזקנה עד שתורה הוֹרָאוֹת בישראל. — והוריות נקראה ג"כ מסכתא הנקובה על זה השם, ופעם אחת מצאתי בדפ"ר בערוך ערך חט ה' גם הכתיבה הוראות, ולעווי כתב שהרבה פעמים מצא כן כתוב בדפ"ר ולא ידעתי על איזה ערכים כיון.

* הוֹרְקָנוֹס (Hyrcanus על שם המחוז Hyrcania Ὑρκανία באסיא בים הכספי) שם פרטי לכמה אנשים, וראשון לציון המסומן ככה היה בנו של שמעון בן בנו של מתתיהו הכהן לבית חשמונאי, ונקרא כן על שם הנצח נגד שר צבא הסורי Kendebaios המכונה הורקנוס עיי' קורות היהודים להח' גרעטץ ח"ג ב' צד נ"ה. והשני בשם זה היה בן הבכור של ינאי המלך הנקרא יוחנן ובין הורקנוס השני הזה ובין אחיו אריסטובלוס בני המלכה אלכסנדריאה אשתו של המלך ינאי נתגלע הריב ועשו ישראל לשתי מחנות וכבר הרחבנו דבורנו בע' אריסטובלוס ע"ש. — וכן היה הורקנוס אביו של ר' אליעזר, ובנו של ר' אליעזר בן הורקנוס נקרא ג"כ הורקנוס כדמוכח מסנהד' ס"ח רע"א. ועל ר' דוסא בן הרכינוס עיין ערך דוסא.

* הוֹשָׁטָה (מפעל ישט das Hinreichen, Hinlangen) זבחי' י"ד סע"א בכדי הושטת ידו, ירו' שבת פ"ז ד"י ע"ד ולמה לא תנינן הושטה עמהון וכו' יתר עליהן הושטה.

* הוֹשָׁעָה (מפעל ישע פי' כמו יְשׁוּעָה Heil) ילק' בהעלותך רמז תשכ"ה בשם ספרי זוטא: מה זכרון האמור למעלה הושעה וטובה אף וכו'.

* הוֹשַׁעְיָה (שם פרטי לכמה גדולי אמוראים) רבי הושעיה (הושעיא) רבה ובבבלי ר' אושעיא הוא מסדר התוספתא, רב הושעיא בר רב יצחק, ר' הושעיה בי ר' שמי, עיי' באריכות הציונים במבוא הירו' למהרז"ף צד ע"ד סוף העמוד והלאה, ובב"ר רפ"נ יום שמת אבא הושעיה נולד רבי הושעיה וקראו עליו וזרח השמש ובא השמש, והראשון נקרא (שם) אבא הושעיא איש טריא ואין זה ישעיה איש טוריא הנזכר בסוף תוספתא דב"ק דזה האחרון תנא היה כמו שהעיר בצדק הרד"ל בחידושיו לב"ר שם ובכ"י אירפ' טיריאה.

* הֲזָאָה, הֲזָיָּה (מפעל נזה das Blutsprengen) פסחי' ס"ט: שוחטין וזורקין על טמא שרץ וה"ה לט"מ בשביעי שלו הזאה למאי לאכילה וכו', ובירו' שבת רפי"ב די"ג רע"ג לטומאה ולהזייה, ושם: אינו חיבור להזאה, ירו' ברכות פ"ה ד"ט ע"ד הזייתו פסולה, ירו' פסחי' פ"ו דל"ג: הזייה שבות, ירו' ערלה פ"ב דס"ב רע"ג הזייה הראשונה, ירו' שבת פ"ח די"א: שיעור הזייה, וגם ביו"ד במשנ' א' דפ"ה זבחי' (מ"ז.) דמן טעון הזיה. והקבוץ באל"ף ירו' יומא פ"ה דמ"ב ע"ד שבע הֲזָאוֹת.

* הֲזָדָה (מפעל זוד muthwilliges Handeln) סנהד' ט"ז. וליגמר הזדה הזדה מנביא השקר . . הזדה הזדה לא גמיר.

הזיול״ך (eine Art Abbreviatur) האזינו, זכור, ירכיבהו, וירא, לו חכמו, כי ידין. — (א״ב בפ׳ יו״ט דר״ה (ל״א.) ומנהגינו לחלוק פרש׳ האזינו לששה פרקים אלו זכור, ירכיבהו, וירא, לולי, כי ידין). *[אחי״ה ר״ב פי׳ כשיטת רש״י, אבל הערוך הלך בעקבות ר״ח שהובא בתוספו׳ ר״ה שם] —

* הַזְכָּרָה (מפעל זכר 1 das Erwähnen; 2 das Aussprechen des Gottesnamens) תעני׳ ב׳: מפסיק להזכרה, ד׳. שאלה והזכרה, כתובות ק״ד. בעל חוב גובה שלא בהזכרה. ועוד בהוראת הזכרת השם (נדרי׳ ז׳: במד״ר פי״א) כמו אזכרה עיי׳ ערכו ולדוגמאות שם יש להוסיף ירו׳ ברכו׳ פ״ד ד״ח ע״ב י״ח הַזְכָּרוֹת וכו׳ וכ״ה בויק״ר פ״א.

* הַזָּמָה (מפעל זמם Zeugenüberführung durch Alibibeweis) ועניני ידוע מהכתוב (דברי׳ י״ט, י״ט) מכו׳ ב׳. דין הזמה, ב״מ ד׳. תורת הזמה, כתובו׳ כ׳. הזמה שלא בפניהן נהי דהזמה לא הוי הכחשה מיהא הוי.

הזמי (פי׳ בל״ס היזמא קוצים בלא עלים והיינו סנה וכן בל״ע هشيم Dornstücke ובל״פ هشيم מלש׳ צינד aêçma חתיכות עץ יבש) בפ״ק דסוכה בגמ׳ חבילי קש (י״ג.) הני הזמי והיגי מסככין בהן. ובס״ג דפ׳ מרובה (ב״ק פ״א.) ומלקטין עצים משדותיהן לא אמרו אלא בהזמי והיגי. ובפ׳ כל הצלמין בגמ׳ מי שהיה (כותלו) [צ״ל ביתו] (ע״ז מ״ז.) דגדר לו בהזמי והיגי. פי׳ הזמי סנה, היגי קוצים. *[אחי״ה בנו״ג בע״ז דגדיר ליה בהיזמי וחיגגי. וצ״ל והיגי כגי׳ רבינו ועיי״ע הָגָ[ה]. וגי׳ היזמי ביו״ד הוא הנכון וכ״ה בש״ס בכל המקומות הנ״ל וכ״ה בשבת ז׳. היזמי והיגי. וכה״ג בע׳ כשות מציון דשבת ק״ז סע״ב האי מאן דתליש כשותא מהיזמי והיגי וכו׳. ושם הביא ג״כ עירובי׳ כ״ח: קא חזינן דקטלין היזמיתא וכו׳, ופי׳ שם בשם הגאון רב האי . . קוצין הנקרין היזמי. וכ״ה בכתובות ע״ז סע״ב ושותין שכר של היזמי ופירש״י שמטילין בו כשות שגדל בהיזמי] — (א״ב ותרג׳ ותחת שעורה באשה (איוב ל״א, מ׳) וחלף שעורתא הזמי).

הַזְמַת (פי׳ רבינו לנכון בלש׳ ערבי حزمة אלומה Gebund) בפ׳ דיני ממונות [בשלשה] זה בורר בגמ׳ אמר ר׳ יהודה[1] אימתי (סנהדי׳ כ״ו סע״ב) חד גנב הזמת [ס״א] כפא ופסליה. פי׳ הזמת היינו כפא והיא אלומא של שבלים ובלש׳ ערבי הזמת. — (א״ב בנוסח׳ דידן קבא דשערי כתיב). *[אחי״ה ברי״ף כ״י ודפ׳ קושט׳ הובא בד״ס לסנהד׳ צד ל״ה: הגי׳ ג״כ כפא וכ״ה ברא״ש ע״ז פ״ג סי׳ י״ד כיפא דשערי פי׳ עומר שעורים ע״כ ובפלפלא חריפתא הגיה חד גנב כיפא. ובאמת מלת שעורי׳ לי׳ גם בכ״י ר״ח לסנהד׳ (קובץ כ״י אנגיילי׳ק׳ דף כ״ח סע״א) ואי׳ שם וז״ל חד גנב כפה פי׳ אלומה קטנה כדגרסינן בהמוכר את השדה מוכר את האבנים שהן לצרכה מאי היא הכא תרגומו אבני דאכפי והן האבנים המוכנות לתתם על האלומות שלא תפריחם הרוח עכ״ל כל הפי׳ הזה הועתק משם עצמו בע׳ כף ג׳ (וקצת מזה עיי׳ בע׳ אבן כתף, וכן גורס בכ״י רגמ״ה לב״ב ס״ט. אכפי כיש מפרשין שהביא שם רבינו). הא לך שרבינו הלך כאן כמו בע׳ כף ג׳ בשיטת ר״ח. ובע׳ כף ג׳ סיים עוד ס״א הזמת כבר פירשנו בע׳ הזם כ״ה לנכון בכ״י ו״ו ל״ד וה״ב אבל בדפוסי ערוך בט״ס ס״א חזמת כפא כבר פירשנו בע׳ חזם. נשמע מגי׳ נכונ׳ של כתבי יד כי ס״א רק הזמת וא״כ בכאן בע׳ שלנו צ״ל ג״כ ס״א כמו שהשלמתי וזה מה שפי׳ רבינו פי׳ הזמת היינו כפא. והגי׳ הזמת בלי ספק היתה לפני רבינו בספריו ועל ידה פי׳ בע׳ חזם משני׳ ב׳ בפ״ג דדמאי ע״ש וסיים בל׳ ישמעאל קורין לאגודות אלחזם ע״כ וזו היא המלה הערבי׳ שבריש הערך] —

* הַזְמָתָא (Gewächs auf Dornsträuchen) בה״ג הלכו׳ ברכו׳ דף ח׳ רע״ב הזמתא מין ירק הוגתא מין אילן. נ״ל כי ענינו כמו היזמי והיגי של ע׳ הזמי ופי׳ נטע שגדל בסנה או בתוך קוצים. ועוד נ״ל כי הזמתא היא אחת עם הזמון שפי׳ בל״ס מין ירק הנקרא בל״ר Kohlraupe, eruca weisser Senf.

* הַזְמָנָה (מפעל זמן Zubereitung, Gebrauchsbestimmung) אי אמרינן הזמנה מילתא או הזמנה לאו מילתא עיי׳ סנהד׳ מ״ז: והלאה וש״נ. ועוד הזמנה ענין הכנה עיי׳ ביצ׳ כ״ו: — ועיי״ע זמן א׳.

* הַזְמָנָא, הַזְמָנוּתָא (מפעל הקודם Gerichtsvorladung) קידושי׳ ע׳. פיתקא

---

[1]) כ״ה לנכון בכ״י.

דהזמנא ושם רע"ב טסקא דהזמנותא . . דסקא דהזמנותא וגי' הערוך עיי' בע' דסק.

* הֶיזֵק, הֶיזֵיקָא (מפעל נזק Beschädigung, Schaden) אי אמרינן היזק שאינו ניכר שמיה היזק או לא שמיה היזק עיי' גיטין נ"ג. והלאה וש"נ, ב"ק ה'. היזיקא דמינכרא . . היזקא דלא מינכרא, שם כ"ב: ברי היזיקא, ב"ב ב': היזק ראיה ע"ש ברש"י ובתוי"ט ב"ב מ"א ומ"ג, פסחי' ח': היכא דשכיח היזיקא, ירו' ברכו' פ"ט די"ד רע"ב תצילנו משריפת האש ומהיזק החמין, ב"ר ס"פ פ"ב אני לא בראתי דבר של היזק ואתה בראת דבר של היזק.

הזר (= היזרא = חיזרא בל"ס פי' סובין Kleie) מיא דהיזרא, ס"א חיזרא ופי' בע' חזר. — (א"ב בנוסח' דידן הוורא כתוב). *[אחי"ה בפסחי' מ"ב: אי' בנוס' מיא דחיורי וכ"ה בפי' ר"ה אבל בלי ספק ט"ס וצ"ל דחיזרי ובע' חזרא אציע לך כי ברוב מקומות כ"ה בראשונים ובכ"י וכ"ה לנכון לפי גזרת המלה] —

* הַזַר (פי' אלף בל' צינד hazanra ובל"פ החדש' هزار ובלש' הונגרי ezer וכן בלשונות רבות עיי' יוסטי' צינדליקסיקון שט"ז) בע' כאר הביא רבינו מסנהד' צ"ח. מי אית לך כאר הזר גונא וכתב שם: פי' יש מקום שקורין לחמור כאר וקורין לאלף הזר והכי אמר לו יש לך חמור מאלף גוונים עכ"ל הפי' נכון הוא מאוד וכולו בל"פ خر هزار گون אבל ממה שכתב יש מקום נראה בעליל שרבינו לא ידע גזרת המלה מאיזה לשון מחצבה. ובלי ספק מפי' ר"ח שאב תורתו אבל בכ"י אנגייליק' חסר הפי' מפי' החלק עד גמירא וחבל על דאבדין. ובנו"ג בט"ס מי אית לך בר חיור גווני על כן פי' רש"י מה שפי'. וכן בכ"י ש"ס בט"ס חמור בר גונג ובכ"י פ' חיור מאה גוונג וכן פירש"י חיור מאה בל"פ וכל זה לי' ותמהתי על בעל ד"ס לסנהד' שם שלא רמז על הגי' הנכונה של ערוך ועוד עיי"ע כאר ומ"ש.

* הֶחְלֵט (מפעל חלט פי' בל"ע خلد פי' העמיד דבר לעולמית וממנו בהשאילה גמר הדבר בלי הפסק das Verharren, Verbleiben) ימי החלט ירו' מ"ק פ"ג דפ"ב ע"ג וב"ר פ"ק ועיי"ע חלט א' ועוד י"ל שהוא מל"מ מלכי' א' כ', ל"ג. ועיי"ע הסגר.

* הַחְלָטָה (מל"ע וסו' خلط ענין עירוב וניעור das Durchmischen, Durchrühren) פסחי' ל"ז: החלטה מי גלשים על קמח עיי"ע חלט ב' וערך גלש.

* החרפותא, הרפותיא (?) (Schuppen) בערך פלתה הביא רבינו פסיקת' דפרה (ל"ה.) רגליו דתרנגולתא דמיין לפלתא דנוני ס"א להרפותיא דנוני פי' קשקשת ע"כ. ויען שמלת פלתה היא ל"י φολίς קשקשת פן הנחוץ שגם הוראת ס"א דומה לענין קשקשת, והנה נוסחאות שונות ציין ר"ש באבער בפסיקת' שם אות פ"ח ולדעתו הנוסח' הנכונה היא חספניתא מלשון מחספס, ובאמת הגי' חספניתא דנונא אי' במד"ר פי"ט ובקהל"ר פ' כל זה נסיתי ובילק' מלכי' רמז קע"ח בכל זאת לדעתי עיקר הגי' הרספותיה דנונא כמו שאיתא בפסיקת' רבתי פי"ד וכצ"ל חסספיתא דנונא בכ"י אוקספ' של פסיקת' דר"כ וההרפותא דשם וכן תרג' ירו' א' קשקשת (ויקר' י"א. ט', י'. י"ב ועיי' ת"י א' דברי' י"ד, ט') חרספיתין ולפע"ד המלה נגזרת מל"ע אשר ארשום לך בע' (חרספתין) [חרספיתא] ע"ש — ושבוש קרוב למלה משובשת החרפותא אראך בע' חרף ד' ע"ש.

הט (פי' בל"ע مخط הסיר ריר של אף schnäuzen והושאל לקניבת וקניחת הנר das Licht schnäuzen) בפ' המביא כדי יין בגמ' אין חותכין (ביצ' ל"ב:) אמר רב מוהטין את הפתילה ביו"ט מאי מוהטין עדויי חשוכא כלומ' להסיר ראשו המחשיך העשוי כפחם כדי שידליק יפה. — (א"ב בנוסח' דידן כתוב מוחטין). *[אחי"ה וכ"ה העיקר כמו שתראה מלש' ערבי הנ"ל ואין כאן מקומו כי אם בערך מחט או לגי' הערך מהט ובאמת בע' מהט נשנה כל הערך בהוספת הציון בשבת צ'. שמוהטין בה את הפתילות ובנו"ג בשבת בט"ס שמחטטין. ובע' מהט פי' רבינו קצת בענין אחר וכפי' דכאן אי' גם באו"ז הלכ' יו"ט סי' שס"א בלי הזכרת הערוך] —

הטב (= היטבא, חוטְבָא) לפע"ד מל"ע حظب עב וקשה (fest, hart) בר"ג דפ' הנודר מן המבושל (נדרי' מ"ט סע"ב) דביתהו דר' יהודה נפקת נקיטה עמרא עבדת גלימא דהיטבי. — (א"ב פירש"י דהיא טב). *[אחי"ה בנו"ג גלימא דהוטבי והוא העיקר ומל"ע הנ"ל וההמשך מעיד על זה כי פירושו שעשתה מהצמר מעיל עב וקשה וזה מה שסיים וכד מיכסי (ר' יהודה) הוה מברך ברוך שעטני מעיל כלומ' המעיל העב ההוא חשוב היה בעיניו כמעיל יפה, ולא הוצרכנו לפי זה להשערת הח' לעווי והח' פליישער. ועה"ק שנת

שנ"ב יתן סמך לדברי בסיומו וילצ"א בל"א וכונתו Filz בלש' אשכנז ועוד עיי"ע הטני] —

* הֲטָבָה (מתואר טוב 1 das Gutthun, 2 das Verbessern = Zurechtmachen) שבועו' כ"ה. להרע או להיטיב (ויקרי ה', ד') . . אין לי אלא דברים שיש בהן הרעה והטבה דברים שאין בהן הרעה והטבה מניין וכו', וכן בדף כ"ו. ובירו' שבועו' פ"ג דל"ד סע"ג. שבועו' בבלי כ"ז. ירו' נדרי' פ"ב דל"ז: להרע או להטיב מה הטבה רשות אף הרעה רשות. שבועו' שם מניין לרבות הטבת אחרים וכו'. ובענין הכנת הנרות אי' כמה פעמים (יומי י"ד: ל"ג. והלאה. ירו' פסחי' פ"ה דל"א ע"ד, שהש"ר פ' יונתי, קהל"ר פ' גם במדעך ויקר"ר רפל"ב) הטבת הנרות, ויק"ר שם: הטבת קטרת.

* הַטְבָּלָה (das Eintauchen) ביצ' י"ח: אי רבנן קשיא הטבלה, פי' טבילות כלים, עיין ערך טבילה, טבילות.

* הִטּוּי (Neigung) עיי"ע הטייה.

* הֲטָחָה (מפעל טוח ע"ש das Anstossen, Andrücken) ירו' שבת פ"ו ד"ח סע"ג . . נכשל באצבעו . . אמר דומה שלא עלת בידי אלא הטחה זו בלבד, ירו' ב"ק פ"ג רע"ג אם כדרך הטחה הטיח על ניזקי צלוחית חייב, פי' ענין הכאה וחבטה.

* הֲטָיָה (מפעל נטה das Hinneigen, Beugen) סנהדרין פ"א מ"א אחר רבים להטות (שמות כ"ג, ב') לא כהטייתך לטובה הטייתך לרעה הטייתך לטובה עפ"י עד אחד הטייתך לרעה עפ"י שניים — סוט' מ"ז: הטיית משפט. כתובו' ו': בקיאין בהטייה עיי"ע ט'. ועוד השם המופשט הִטּוּי ביצ' ט':

* הטולים (שם מקום) עיי"ע חטלים.

הַטֶּלִים (בל"י ἀτελής חסר ופנוי ממלאכה mangelhaft, ledig, frei) בב"ר פ' כ' (פי"ט) ותקח מפריו ותאכל, ובפ' כ"א (פ"כ) ולאדם אמר: אמרה לו מה אתה סבור שאני מתה ונבראת לך חוה אחרת אין כל חדש תחת השמש (קהלת א', ט') או שמא אני מתה ואתה יושב לך הטלים לא תהו בראה לשבת יצרה (ישעי' מ"ה, י"ח), ובפ' פ"ח (פ"ז) ויהי אחר הדברים האלה ותשא: עכשיו אני מודה לך שאני בריוח[1] אמר לו הקב"ה הטלים חייך שאני מגרה בך את הדוב, פי' הטלים יחידי. — (א"ב וכן פי' מלה זו בל"י בדד).

* הַטַלִיסִין (Wirthshaus) ב"ר פל"ז היו מעמידין הוטלסין, ושם ר"פ ע"ט התחיל מעמיד הטליסין ומוכר בזול ופי' כמו אטליז עי' ערכו ור"ב שם טעה לפרשו מע' הטלים הראשון, והאמת שהוא מל"י κατάλυσις.

* הַטְמָנָה (מפעל טָמַן das Aufbewahren, Verbergen) שבת ל"ט. דדמיא להטמנה, שם רע"ב בטלה הטמנה בדבר המוסיף הבל, שם מ"ז סע"ב לענין הטמנה דשומשמין נמי אסור וכו' עיי"ע גפת. שבת נ' רע"א לא שנו אלא שלא יחדן להטמנה אבל יחדן להטמנה וכו'.

הַטְנֵי (לפע"ד מל"פ ختوانه פי' חתיכת בגד צמר Stück Wollzeug ור"ב פי' בע"א) בפ' יוה"כ בגמ' נעילת הסנדל (יומי ע"ח:) רב יהודה נפיק בדהטני פי' י"ל שהן ערדלין[2] של צמר כמו גלימא (דהיטני) [צריך לומ' דהיטבי] והוא בלעז קלסא"ת. *[אחי"ה כ"ה בכ"י ב"ר ויפה פי' כן מלת הטני שהוא לפי גזרת הנ"ל מנעלים מחתיכת צמר והוא כמו אמפיליא Filzschuhe שלועזו גם רש"י ככה ועיי"ע אנפיליא בהערה, ובאמת בעה"ק שנ"ב מסיים וילן זוק"ן[3] וצ"ל וילץ זוק"ן פי' Filzsocken, ועל כן היטבנו להגיה במקום גלימא דהיטני: דהיטבי, ורבינו כיון על מלת דהטיבי השנוייה בע' הטב. וגי' נפיק בדהטני או יותר טוב בדהיטני (כגי' כ"י ב' מינכען וכ"ה ברבינו מנות אצל ד"ס יומ' צד קכ"ו) הוא העיקר ולגי' זו עולה יפה גזרת המלה הפרסי' הנ"ל אבל בכ"י מ' ויתר המקומות המובאין בד"ס שם בט"ס ברהיטני וכ"ה בכ"י ערוך ב"ר] — (א"ב פי' בל"י[4] דבר עשוי מעין ערבה ויש מנעלים לאנשי הכפרים עושין מעץ).

* הַטָּפָה (מהפעיל הטיף das Sprechen) ב"ר פמ"ד שהש"ר פ' כמעט עשרה לשונות נקראת נבואה חזון הטפה וכו' ובשינויים באבות דר"ן פל"ד ועיי' עוד אגדת בראשית פי"ד.

הטריות (לפי' ר"ב הוא ל"י ἀθάρα Weizengraupen und davon Milchbrei) אבל

---

[1] בנו"ג יותר טוב ברווחה. [2] כצ"ל במקום ערלדין של כ"י ו"ו וה"ב, וג"ג ובדפ"ע עדילרין ועיי"ע אמפיליא ומ"ש. [3] או אולי פי' wollene Socken. [4] ἰτέϊνος von Weiden.

עיי' מ"ש בפנים) בר"ג דפ' הנודר מן המבושל (נדרי' מ"ט.) ואסור בהטריות רכות שהחולין אוכלין בהן פיתן, פי' קרי קטנים. ס"א קטריות רכות. — (א"ב פי' בל"י קמח של חטים מבושל במים או ביין או בחלב). *[אחי"ה ולפי פי' זה יפה עולה ס"א שמלת קטריות לפע"ד מל"י τὰ χίδρα תבשיל מקמח של חטין קלויין ein Gericht von gerösteten Waizengraupen; והגי' ס"א קטריות רכות אי' רק בכ"י ה"ב, אבל בדפוס פיז' ווינציי' פי' אחר קטיריות קטנות רכות ובדפ"ר חסרה מלת רכות, ובדפ' אמש' פ"א קטניות רכות! אבל לפי ר"ב קשה להבין המשך הענין דמשמע שם שמלת הטריות מין דלעת הוא ע"כ הקשה מהאי קרא דמחת וכו'. ולולי מיסתפינא הייתי אומ' כי קטריות או יותר טוב הטריות הוא מלה פרסית خربوز = تربز פי' דלעת וממנו לא"ש Kürbiss ואם קטריות עיקר אז צריך למחוק הטי"ת ואם הטריות עיקר אז אות ה"י הוא ה"י הידיעה ובכתיבת המלה כה או כה בין כך ובין כך אות וי"ו משמש כאן אות בי"ת ועיקר הכתיבה היה קרבות = תרבות או יותר טוב קרבוז = תרבוז, וכאמת בנדרי' נ"א. מבואר דלעת הרמוצה ע"י קרא קרקוזאי וצ"ל קרבוזאי (Kürbisse) כמו שתראה בע' קרקז, והראשון י"ל קרא הוא בלש' התלמוד כמו קרבוזאי בל"פ. והראיה כי הה"י אינה שרשית ממה שאי' בתוספת' נדרי' רפ"ג באותו המאמר של גמר' בזה"ל אסור בטריות רכות מפני שחולין אוכלין בהן פיתן כ"ה בכ"י תוספת' ובנו"ג בט"ס באימר וחרכות.[1]) בסיטרות רבות. ובירו' נדרי' רפ"ו דל"ט סע"ג הגי' כמו בבבלי תני אסור בהטריות רכות שכן דרך הרופא לוכל פתו בהן, ומלת הרופא בודאי טעות הוא וצ"ל שכן דרך החולה כדאי' שם בסמוך ע"ש ולפע"ד כותב מתחכם אחד הגיה ככה יען שחשב כי הטריות הוא מלשון יוני ἰατρός פי' רופא] —

* הֵי עיי"ע ה"א.

* הִי עיי"ע הו.

* הַי (בל"פ هى oh! weh! מלת הקריאה של צער כמו אי עיי"ע אִי ג') סנהד' י"א. וכשמת (הלל הזקן) אמרו עליו הי הסיד הי עניו וכו', (ובירו' סוט' פ"ט דכ"ד: הגי' הוי עניו הוי חסיד ועיי' עוד מסכת שמחו' פ"א ופי"א). מגיל' כ"ח: היכי ניספדיה הי צנא דמלא סיפרי דחסר ובכ"י א"פ ובמנו"ה הגי' אִי (ד"ס מגילי צד ע"ג:), ברכות ל"א: הי תורה והי מצוה דמגני עלן ובכ"י מ' הגי' אי תורה ואי מצוה דבטלי מינן א"ד . . הי תורה וכו', וכ"ה בע"י ובב"נ עיי' ד"ס שם צד פ', ואולי מזה גם בל"מ השם הִי (יחזק' ב', י') הגה וָהִי, ובל"ס הָי.

* הֵי (מלת הרומז כמו הֵא בל"מ siehe! hier ist!) ירו' סוכ' רפ"ה דנ"ה. בעצרת אומ' לו הי לך מצה הי לך חמץ אית תניי תני הי לך חמץ הי לך מצה, ובהרכבה למלה אחת שם: הילך מצה . . הילך חמץ, וכן רגיל בבבלי עיי' ב"מ ד'. והלאה, גיטין ס"ג. ועוד כמה פעמים.

* הֵי (כמו אֵי בל"מ שאלה לדבר מבוקש welcher, e, es) ברכו' י'. הי מעשה וכו', שבת ט': הי סמוך למנחה, חולין י"ד. וש"נ הי ר' יהודה, שם מ"ט: לא ידענו הי מנייהו, חגיג' ז' רע"ב הי מנייהו משוית להו פושעים והי מנייהו משוית להו זריזין, הי מנייהו אחריתא (חולי' פ"ו: יבמות ס"ד: מנחות נ"ב:) עיי' יד מלאכי סימן ר"י. — ובהרכבה: היאך, הֵידָא, הידין, היכא, היכי, עיין ערכם.

* הֵיאַךְ (מורכב מן הֵי ומן אך והוא כמו הֵיךְ ובל"מ אֵיךְ wie, מלת השאלה) ר"ה פ"ב מ"ח היאך מעידים, ע"ז כ"ט: היאך אתה קורא וכו', ירו' ברכו' פ"ד ד"ז ע"ג היאך הוא מזכיר.

* הַיְדִי (הידא כמו איידי עיי"ע איידי ג' פי' נטה עצמך) ב"ר פ' פ"ז הן אדוני (בראשי' ל"ט, ח') הידי לדקמך ובילק' וישב רמז קמ"ה הגי' הידה לקומיך ונ"ב לכי לבעלך. ויק"ר פכ"ו הידא לי גבי שנאך והידא לי גבי ערך וצ"ל הידא לגבי וכו' פי' נטה עצמך לשנאך, ולפע"ד מזה הענין ב"ר פפ"ד הנה בעל החלומות . . היידי ליה אתא וטעין חלמיה פי' נטה עצמו לכאן ונושא חלומותיו ור"ב בע' היידי פי' בענין אחר וגי' הילק' וישב רמז קמ"א גרס דיליה אתי וכו'.

הֵידָא (welcher, e, es) תרג' על פסוק יעשה עץ גבה חמשים אמה (אסתר ד', י"ד) והידא מיתא תתעביד ליה. פי' אי זה ומלה זו מורכבת הֵי דָּא). *[אחי"ה ועיי' עוד תרג' ירו' א' לדברי' ד', ז'. ח'. ל"ג וקהל"ר פי' טובה חכמה הידא אומה קמת בהון הידא מלכות קמת בהון] —

הַיְדִי (לפי ר"ב מורכבת מן הֵי ומן דּוּ ויותר טוב לפי מ"ש בע' הַיְדִי ע"ש)

[1]) וחרכות נ"ל להגיה (חרבות) [חרבוז] והוא ל"פ הנ"ל خربوز וראיה אחרת שאות ה"י שמושית היא תמצא בע' טרז א' ע"ש.

ב"ר פ' וישב יעקב (פפ"ד) הנה בעל החלומות היידי ליה אתי וטעין חלמיה פי' הנה הוא.

הֵידֵין (מל"ס הָדֵין פי' אז (dann, damals תרג' אז אמרתי (תהלי' מ', ח') הידין אמרית, תרג' אי זה הדרך ישכון אור (איוב ל"ח, י"ט) הידין אורחא).

* היותאיום (sogleich) עיי"ע אותיאוס וע' ותס.

הַיַּא (לפע"ד מל"פ هاى, هاى פי' מַהֵר מהר! מלת הקריאה לזירוז schnell, schnell, וכן בל"ע هيا, هيا ‎(schnell! hurtig!‎ בפ' כל כתבי הקד' במימרו' דר' יוסי (שבת קי"ט.) אשור הייא אשור הייא כי היכי דלוקמן הייא (שם סוף העמוד). ובערבי פסחי' בגמ' ואפי' מן התמחוי (פסחי' קי"ב:) נזהא דארבא היליוני הייא [1]. ובר"ג דפ' החובל (ב"ק פ"ד.) סליק בשרא הייא [2]. פי' הייא מהרה. — (א"ב פי' בלשון יוני ורו' מלת הטעם קום עשה). *[אחי"ה כונתו על ל"י εἰ δ', ἄγε ‏age! וטעות הוא וגזרתו מל"ע ופ' הנ"ל. וכנ"ה בגיטין ל"ד. עיי"ע אשר א'. ובשבת קל"ד: גדול לא סליק בשרא הייא קטן סליק ביה בשרא הייא, כמו בב"ק הנ"ל. וכנ"ה פעם אחת בכ"י א"פ לשבת ק"ל. (הובא בד"ס שם צד קנ"א.) על זה שאי' בשבת שם ליכא כתובא דלא ומו כה תיגרא הוסיף הכ"י הנ"ל עוד וז"ל הייא הייא קטקוטי וכתב בעל ד"ס ואיני יודע פי'. ובאמת כן הוא פי' הייא הייא מַהֵר מהר וכן קַטְקוּטֵי בל"ע قطقاط פי' מַהֵר והנסיון מורה כי כן הוא כי הכל צועקין מהר! ודוחקין ודוחפין זה את זה בהחתונ'. ודו"ק.

הַיְיָא (לפי ר"ב זו היא, ולפע"ד מלת קריאה לכאב או לתמיה !ah! oh בלש' פרס هاى = هايها ובל"ע هى) ירוש' דע"ז פרק כל הצלמים (פ"ג דמ"ב רע"ג) הייא דאהן סבא דעבדת ליה שושבתא. פי' זו היא. — ובסנהדרין פרק הנשרפין (סנהד' ע"ט.) אהייא אילימא אסיפא פי' לאי זה ומלת לייא היא כמו להייא פסחי' פ"ק (ה':) כלפי לייא פי' להיכן. *[אחי"ה ערבוב דברים ראיתי כאן והציונים האחרונים אין להם שייכות לציון ראשון דירו' ע"ז שפתרונו כמו הַי עיי"ע וקריאת כאב או תמיהא היא כמו שכתבתי ובנו"ג בירו' שם בט"ס חייא, וכן נשנה המאמר הלזה בירו' פיאה פ"א דט"ו ע"ד אמרין חיוי דדין סבא דקמת ליה שבישתיה וט"ס הוא וצ"ל כמו בדפ' אמש' הייא דהדין סבא דקמת ליה שבשתיה ובגוף הענין עיי' ג"כ בבבלי כתובו' י"ז. וע' שבש א'. ומה שנוגע ליתר ציונים בהוספת ר"ב עיי"ע הבא אח"ז] —

* הַיְיָא, הַיְי (מלת הגוף כינוי הרומז ועוד בלשון תמיהא ?dieses, jenes, welches) ירו' כתובו' פי"ב דל"ה. היי שינייך מה היא עבידא, ירו' סנהד' רפ"ח דכ"ו. היי די ליה אב ולא בן. — אהייא אילימא עיי"ע אילימא הציונים, ובירו' רגיל בסמיכות דֵין, דָא. ירו' שקלי' פ"ה דמ"ח ע"ד אהיי [3]) דין חמר טב למעייא והיי דין חמר סמם למעייא, ושם היי דין כיף מקורר מייא והיי דין כיף אית ביה שרברובי, ירו' ר"ה רפ"א דנ"ו, והיי דין הוא שני שבחדשים והיי דין הוא שני שבשנים, ירו' מגיל' פ"א דע"ב רע"א היי (לין) [צ"ל דין] אינון ראשי פרקים, ירו' כתובו' פ"ז דל"א ע"ג בהיי דא מתניתא, ושם רפ"ט דל"ב ע"ד היי לון [? אולי צ"ל דין] רבנין? ורוב פעמים במלה אחת עיי"ע הבא אח"ז. — הייא עיין ערך היווא.

* הַיְדָא, הַיְדָה (מורכב מן היי ומן דָא (דָה) (dieses, jenes da ירו' דמאי פ"א דכ"ב: היידא מחלוקת, ירו' שבת פ"ז ד"י ע"ג היידא משום נטילת נשמה, ירו' תעני' פ"ד דס"ז ע"ד והיידה אמר, ובלשון תמיהא היידא ובהרכבת לון (קיצור מן להון) היידלון והרביתי דוגמאות בע' דֵין אחר ע' דַן, (דף צ"ד:) ושם תמצא גם ציונים מתיבת הַיְידְנוּ הורכב מן היי, מן דֵן ומן הו ופי' מי זה הוא ?wer ist der.

הֵיךְ (בל"ס כמו אֵיךְ בל' עבר (wie תרג' ואיך תנחמוני הבל (איוב כ"א, ל"ד) והיך וכו', תרג' ככלי יוצר (תהלי' ב', ט') היך מאן דפחר. *[אחי"ה ובהרכבה עם מא עיי"ע היכמא. ובלשון תמיהא כמו אֵיךְ, אֵיכָה בל"מ ומצינו גם בד"ה א', י"ג, י"ב היך אביא עלי. בדניאל י', י"ז והיך יוכל, ירו' עירובי' פ"א די"ט: היך עבידא, שבועו' ל': היכי אעביד. ועם מלת דמי: הֵיכִי דָמִי עיי' יומ' פ"ו: יבמו' ס"ג: פ"ז: פ"ח: סוט' כ"א: נדרי' י': ערכין ט"ו: וגם בנתינת טעם auf dass, damit ברכו' ו'. כי היכי דלא

[1]) וכ"ה בכ"י ב' ובנו"ג הילני הייא הילא והילוק הוליא ולי' בערוך לא כאן ולא בעי' הליוני וכן ליתא בכ"י מ' וא"פ ובע"י. [2]) בנו"ג איכא דסליק בשריה הייא ואיכא דלא סליק בשריה הייא. [3]) צ"ל היי.

ליתזק, שם י׳ רע״א כי היכי דלימותו. ובהוספת נו״ן גדרים נ״א: הֵיכִין] —

* הֵיכָא (מורכבת מן הֵי כָּא כמו בל׳ עבר אֵיכֹה (wo, da, wo? יומ׳ ב׳: הני מילי היכא דליכא דדמי ליה אבל היכא דאיכא דדמי ליה וכו׳, זבחי׳ י״ד: היכא דגלי גלי והיכא דלא גלי לא גלי, מנחו׳ ק״ו. ואקטורי היכא מקטר וכו׳, חולי׳ י״א: היכא דאפשר . . היכא דלא אפשר, כל היכא עיי׳ ברכו׳ ס׳. קידושי׳ ל״ט. סוטי׳ י״ב. ל״ה. מנחו׳ ק״ו. ובלשון תמיהא יבמו׳ ק״ו. אבוך היכא . . אימך היכא, יומ׳ ג׳ סע״ב מהיכא יליף לה, ב״מ ג׳. ושם: כי היכא. ובהנו״ן בסוף הֵיכָן מורכב מִן הֵי כַּן = כַּאן, פסחי׳ ב׳: וכי היכן מצינו וכו׳, סוכ׳ כ״ג. היכן סוכתך, ובירו׳ אי׳ אֵיכַן והוא בל״ס עיי״ע אֵיכַן (כצ״ל במקום אֵיכֵן כמו שנדפס בטעות בה״א, ס״ז).

הֵיכְדֵין (wie denn) תרג׳ איך תאמרו לנפשי (תהלי׳ י״א, א׳) היכדין תימרון לנפשי. מלה מורכבת מן היך, דין. *[אחי״ה וכמו כן בלש׳ ניחותא עיי׳ תרג׳ ירו׳ א׳ דברי׳ ט״ז, כ״א. אונקל׳ ויקר׳ ו׳, ל׳. והמלה כמו הכדין. ור״ב מסדרו בע׳ מיוחד. ואין הצורך לזה] —

הֵיכָל (משותף להשם ארמון ודביר Pallast, Tempel) ה׳ היכל ה׳ היכל ה׳ המה (ירמי׳ ז׳, ד׳) זה מקדש ראשון ומקדש שני ומקדש שלישי ש״מ תרי חרוב ושלישי יעמוד עד עולם בנזיר (בגמ׳) [צ״ל בסוף גמרא] בפ׳ בית שמאי (ל״ב:). ובר״ג ד״י יוחסין (קידושי׳ ע״א.) היכלא! בידינו הוא; פי׳ בשבוע׳ ידועות הן בידינו המשפחות אבל מה אעשה וכו׳. *[אחי״ה וכן מצינו שבועה במקדש: המעון הזה ב״ב קס״ו. כריתות ח׳. עיי״ע מעון. וכן לענין נדרי׳ שאוסר עצמו דבר מה. נדרי׳ י׳: האומר . . כהיכל ומפורש בירו׳ נדרי׳ פ״א דל״ז. כהיכל, כקרבנות דהיכל. ירו׳ תעני׳ פ״ג דס״ז. קומי לך קומי היכלא, ירו׳ סוכ׳ פ״ה דנ״ה ע״ג והמה משתחוים אין כתיב כאן אלא והמה משתחויתם (ירמי׳ ב׳, י״ג) . . אלא שהיו משתחוים לחמה ומשתחוים להיכל. שהש״ר סוף פ׳ שיר השירים והילילו שירות היכל (עמוס ח׳, ג׳) שבחות דהיכלא. הקבוץ ירו׳ שקלי׳ ספ״ה דמ״ט: ויבן היכלות (הושע ח׳ י״ד) לא הוו בני נש דילעון באורייתא] —

הֵיכְמָא (gleich wie) תרג׳ כאשר ראיתי חורשי און (איוב ד׳, ח׳) היכמא דחמיתי, מלה מורכבת מן היך מא. *[אחי״ה ובירו׳ גם בה״א בסוף ירו׳ עירובי׳ פ״א די״ט: היכמה דתימר תמן, וגם בשתי תיבות ירו׳ מגילה פ״א דע״ב: היך מה דאמרת להון, ירו׳ סוכ׳ פ״ג דנ״ד. היך מה דאמרת לדין וכו׳, ירו׳ פיאה פ״ח דכ״א. היך מה דהוה יליף] —

הֵיכְנָא (בל״ס הָכַנָא פי׳ כן בל״מ (so, also תרג׳ לא כן הרשעים (תהלי׳ א׳, ה׳) לא מטול היכנא רשיעי, מלה מורכבת מן היך ומן נא.

* הִילָא (שם אמורא) עיי״ע אִילָא.

* הִילָא (קריאת וזירוז הספנים) עיי״ע הייא א׳. ובל״ע هلا הקול אשר בו מזרזין הסוסים, וכן בלשוננו !Halloh.

* הַיְלֵין עיי״ע הָלֵין.

* הֵילָךְ (= אֵילֵיךְ מורה גבול המקום והזמן וענינו כמו הֵנָּה בל״מ ועוד כמו הלאה hier, dort, weiter) זבים פ״ג מ״ב וירו׳ סנהד׳ פ״ז דכ״ד רע״ג זה מושך הילך וזה מושך הילך, ירו׳ ביכורי׳ רפ״ב דס״ד ע״ג מכן והילך חיי צער, ירו׳ חגיגה פ״ג דע״ט רע״א מכאן והילך בחולין שנעשו על טהרת הקודש, ירו׳ יבמו׳ פ״ט די״א ע״ג מכאן והילך הוא איש. ותרג׳ הֵנָּה ותרג׳ הלם: הלכה וכ״ה בל״ס הרכא וא״כ הילך כמו הלכה. ועוד י״ל שמלת הילך כמו אילך עיי״ע ח״א צ״ד ואז הוא נגזר מפעל הלך, ילך. — ומה שענינו הא לך עיי״ע הֵי.

* הִימ . . . (מלת היחס ומחובר רק בכנויים כמו בל׳ עבר מִמ . . עם הכנויים מִמֶּנִּי, מִמְּךָ וענינו מִן (von, aus גדרי׳ ט׳. הרבה פעמים אי׳ הימנו, כתוב׳ כ״ז: חוץ מהימנה ובעלה, ב״ר פפ״ז למעלה הימנה, ירו׳ שקלי׳ פ״ח דל״ח. אין לוקחין הימנו. גיטין פ׳. ב״ר פ׳ ל״ח רש״י לבראשי׳ י״א, א׳; לאיוב א׳, א׳ לא כל הימנו וכו׳. ובגוף נוכח בהשמטת הנו״ן גדרי׳ ה׳. מודרני הימך, שמ״ר פט״ו וכל הימך לומר וכו׳, במד״ר פ״ד לא הימך לומר וכו׳.

* הֵימִין (בל״ס הַיְמֵן כמו הֶאֱמִין בל׳ עבר והוא אַפעל מן אָמַן (glauben, trauen שבועו׳ מ״א רע״ב דלא לדידיה הימניה הכא הא הימניה, ושם מ״ב. מהימנת לי וכו׳, הא הימניה וכו׳, מי מהימניה וכו׳, ירו׳ ברכו׳ פ״ב ד״ד ע״ג לא לך הימנית אלא לאילין דברישך הימנית, בינוני: שבת י׳: אלהא מהימנא, כתובות כ״ז: לא

מהימנא . . מהימנא. יבמו' ס"ה: היא מהימנא. ירו' חגיג' פ"ב דע"ז ע"ד לית הוא מהיימנתי.

* הֵימָן (תואר מערך הקודם כמו מְהֵימָן zuverlässiger, beglaubigter; והשם הֵימָנוּתָא (Zuverlässigkeit, Glauben, Treue ירו' ב"ק פ"ד ד"ד: אית בר נש בעי מיתן כמה ומיתקרי הימן, והנקבה ילק' פנחס רמז תשע"ו דף רמ"ז סע"ג רוח של כל אחד ואחד . . אי זו הימנית אי זו קפדנית. שבת י': שרי למימר' הימנותא בבית הכסא וכו', סנהד' ל"ח: הימנותא בידן עיי"ע פרונקא. ב"מ ט"ו: ט"ז. ניחא ליה דליקו בהימנותא, ע"ז ט'. קמו בהימנותייהו. נדרי' מ"ט: הימנותא בידא דההיא איתתא אי טעימנא וכ"ה בברכו' נ"ה. בב"נ ובכתב יד פ' הימנותא בידא דהאי איתתא וכו'.

* הימונא עיי"ע הנמא.

* הימוס (בל"י ἅμμα Amulet das um den Leib (getragen wurde ב"ר פמ"ה הנה נא עצרני ה' מלדת אמרה ידעת אנא מהיכן היא סִבָּתִי לא כשהם היו אומרים לי קמיע היא צריכה הימוס היא צריכה אלא הנה נא עצרני ה' מלדת. ורבינו בע' מיימים גורס מיימים היא צריכה פי' קמיע היא צריכה כלומ' רפואה מלשון מחי ומסי ור"ב פי' שם בל"י אומנות המילדת וכיון על ל"י μαίευσις das Entbinden einer Schwangern ואין ההמשך סובלו, ובדפ"ר הגי' מיימים היא צריכה ס"א קמיע היא צריכה וזה נכון יותר וא"כ הימוס או לגי' רבינו מיימים אחד הוא עם קמיע ובאמת בילק' לך לך ריש רמז ע"ט הגי' יודעת אני מהיכן היא מכתי לא מפני כשפים ולא מפני קמיע שאני צריכה וכו' וא"כ הוברר שגי' אמיתית היא הימוס והוא בל"י הרשומה קישור וקמיע שחוגרות הנשים העקרות, ובלש' יוני נקרא קמיע περίαμμα אולם השם רק ἅμμα פי' הגורה וקמיע. והח' לעווי טעה בזה ובע' הבא.

* הימסיון (ein Edelstein) שמ"ר ספל"ח גד הימסיון. לפע"ד משובש תחת הימינטון והוא אמיינטון אשר במקומו נכתב גם המוטון עיי"ע אמיינטון ומ"ש. ור"ב הביא המלה בערך הימיסיון בלי פירוש.

* היימים ט"ס תחת הימיסו עיי"ע המיסו.

* 1 הִין (= אִין פי' אִם (wenn ירו' ביכורי' פ"א דס"ג ע"ד הין תימר כגבוה הן אינו מביא ואין תימר אינו כגבוה מביא. ושם כמה פעמים אין תימר. תו"כ ויקרא פרק י"א רפ"ח הין אם האומר אינו חייב השומע חייב? פי' הין כמו אם ואחד מיותר ובאמת הראב"ד לא גרס הין וכן לי' בילק' ויקרא רמז ת"ע דף קכ"ז סע"ג. או אולי הין כאן כמו הֵן בל"מ, ובא לעורר כונת השומע.

* 2 הִין, הֶן (= אִין כמו הֵן בל"מ בא לאַמֵּת הדבר (ja! jawohl! מנחו' ס"ה. ירו' ר"ה ספ"א דנ"ז ע"ג בא השמש אומר הין, ב"מ מ"ט. מה ת"ל הין צדק (ויקר' י"ט, ל"ו) שיהא הן שלך צדק ולאו שלך צדק. ירו' מעש' שני פ"ד דנ"ה: א"ל והינו הין צדק? אמרין בשעה שאמר הין צדק הוה. וכן בירו' גיטין פ"ו דמ"ז סע"ד ושם אי' והָן הוא הין צדק אמר ליה בשעה שאמרו הין צדק היה. ירו' שביעי' ספ"י דל"ט סע"ד ההן לאו צדק והין צדק אמר בשעה שאמר הין של צדק היה, ירו' שבועות פ"ד דל"ה ע"ד ואהן הין לא בצדק הוא והין צדק אמר וכו', ירו' עירובי' פ"ג דכ"א: ירו' נדרי' ספ"א דל"ז. ממשמע לאו אתה שומע הין (ובבבלי רגיל מכלל לאו אתה שומע הן) ירו' שבועו' פ"ג דל"ד רע"ד לאו כהין והין כלאו, ירו' סנהד' פ"י דכ"ח ע"ד . . והוא אומר הין, מכילת' יתרו מסכת' דבחדש פרשה ד': לאמר (שמות כ', א') שהיו אומרים על הן הן ועל לאו לאו . . ר"ע אומ' על הן הן ועל לאו הן. ושם ר"פ ה' אמלוך עליכם אמרו לו הן והן. תנחומ' אמור סי' ו' אמר לו הן (כמה פעמים).

* הֵינָא עיי"ע הן ג'.

* הֵינָא (בל"ע هيّن קל (leicht בפסחי' ל"ז סע"א יוצאין במצה הינא ופירשב"ם הינא אינה אפוייה כל צורכה לשון אל תאכלו ממנו נא. וגי' מצה נא אי' ג"כ במנחו' ע"ח: ובפי' ר"ח לפסחי' צד ס' ובירו' פסחי' פ"ב דכ"ט סע"ב ובשאילתות צו סי' ע"ז וכ"ה בכ"י ש"ס לפסחי' עיי' ד"ס שם צד נ"ב שהביא כי כ"ה גם בהלכות רי"ץ גיאת עמוד צ"ו וכ"ה ברי"ף ובהוספת הרשב"ם כ"י אי' ואני שמואל גורס הינא ע"כ וא"כ הגי' הזו עפ"י עדות הרשב"ם הוגה ואם נקיימה אז היא ל"ע הנ"ל וענינו קל. וקצת ראיה מצאתי מירו' פסחי' הנ"ל שאי' שם יוצאין במצה עבה . . יוצאין במצה נא, וא"כ נא הפכו של עבה.

* הַיְינוּ (מורכב מן הַיי ומן ניהו בקצור נו פי' זה הוא (das ist er, es ברכו' כ"ה סע"ב היינו דבעא מיניה רב יוסף וכו', שבת ק"ג: כתוב' ע"א רע"א היינו ת"ק, סנהד' מ"ז. היינו דתניא,

עירובי׳ י״ט היינו דאמר ושם ודילמא היינו וכו׳. היינו הך עיי״ע הך. שבת קי״ח: היינו ורדימוס היינו מנחם. ורגיל מאוד היינו דאמרי אינשי עיי״ע אנש כל הדוגמאות. ירו׳ תרומ׳ פ״ב דמ״א: היינו נושו [צ״ל נושך] . . והיינו חמשה שקין בגורן. ב״ר פפ״ז היינו בעליך. ובשהש״ר פ׳ חכו הגי׳ אינוי עיי׳ ערכו בח״א, ע׳.

* הִינוּן (בל״ם הָנוּן בקצור מן הָא אינון פי׳ אלה, הֵמָּה (jene, die, welche ירו׳ ר״ה פ״ב דנ״ח סע״א בהינון דהוון קיימין חד מלעיל וחד מלרע . . בהינון דהוון קיימין שווי. ב״ר ספ״ט הינון אותיות דדין וכו׳ עיי״ע דֵּין, ועוד עיי״ע הנון במו״ע.

* היני, הני, הנהו עיי״ע הני וע׳ הן ד׳.

* הִינָּם (צ״ל חִנָּם) עירובי׳ י״ט. גיהגם גיא שעמוקה כגי הינם שהכל יורדין בה על עסקי חנם כ״ה לנכון בדפ׳ שונצ׳ ופיז׳ ועיי׳ ד״ס לעירובי׳ צד ל״א: ומ״ש. ובנו״ג בט״ס היגם ומ״ש החי׳ לעווי ע׳ הינם אין בו ממש.

* הינומא עיי״ע הנמא.

* הינצבו (?) (ט״ס, שם מקום) יבמות פ״ה. איקלעו להינצבו לאתריה דרב אידי בר אבין ונוסחאות שונות הביא החי׳ נייבויער בספרו גיאגראפיא צד ש״ץ ע״ש ולדעתי עיקר הגי׳ כגי׳ הב״ח שכנציב עיי׳ ערכו.

* הירנית (מלשי׳ יוני ורו׳ הרשומ׳ בע׳ אירוניות) והקבוץ הירניות עיי״ע אלפס וש״נ.

* היתלו (שם מקום) יבמות נ״ט. מעשה בריבה אחת בהיתלו וכו׳ ובתוספת׳ נדה פ״א בהיתלות ובדפ׳ אחרי׳ בהיתלה, והח׳ נייבויער לא הביא שם המקום הזה ולפע״ד אולי ישוה עם עיר יִתְלָה (יהושע י״ט, מ״ב) או חֶתְלֹן (יחזק׳ מ״ז, ט״ו; מ״ח, א׳).

☜ הָךְ (מפעל הוּךְ פי׳ הלך והלמ״ד נשמט gehen תרג׳ ואלכה לאדוני (בראשי׳ כ״ד, נ״ו) ואיהך לרבוני. *[אחי״ה והלמ״ד נשמט על דרך אוץ, עוף במקום אלץ, עלף. וכבר רגיל השרש בעזר׳ ה׳, ה׳; ו׳, ה׳; ז׳, י״ג. והרבה בתרג׳ ד״מ לבראשי׳ כ׳, י״ג; דברי׳ כ״ט, י״ז; ישעיה מ״ה, ב׳; יואל ב׳, כ׳; תהלי׳ ל״ב, ח׳ וזולתם] —

* הָךְ (הורכב מן הא בהוספת ךְ ונתקצר, הָךְ פי׳ זה (dieser, jener יומ׳ י״ג. מיתה הא, קיימא הך; מיתה הך, הא קיימא הא, ושם קרוב לראש העמוד: ביתו אמר רחמנ׳ והך לאו ביתו הוא, כתובו׳ ע״ב סע״א מאן דמתני לה אהא כש״כ אהך אבל מאן דמתני אהך וכו׳, שם ע״ג. אבל בהך אימא מודי ליה וכו׳, גיטין מ״ד: חדא הך ואידך וכו׳, מנחו׳ ל״ה רע״א דהך דבעי וכו׳, ר״ה כ״ה סע״ב, סוכ׳ ד׳ סע״א יבמו׳ כ״ג: היינו הך. ב״ק ב׳ סע״א הך דהוה במשכן . . הך דלא הוה במשכן, ב״ב נ״ח. הך איתתא. ורמ״ל הביא רק דוגמא זאת בע׳ הך בלי ציון הוספתו ע״י כוכב וע׳ הקודם השמיט כלל. — ועיי׳ עוד ע׳ הן ד׳ בסוף הערך.

☜ הָכָא (מורכב מן הא וכא = כּה בל״ם הָךְ, הָכָא פי׳ פה (hier תרג׳ מי לך פה (בראשי׳ י״ט, י״ב) מא לך הכא. *[אחי״ה והרבה בש״ס והפכו התם עיי׳ ברכו׳ ד׳: ה׳: נ״א: ר״ה ד׳. ושם: סוכ׳ ד׳. פסחי׳ קי״ד. גיטין ג׳. ב״ק ע״ד: חולין ה׳. קידושי׳ נ״ט. כתובו׳ ט״ז. שבועו׳ כ״ז: ועוד זולתם, סנהדר׳ ה׳. וירו׳ ברכו׳ פ״א ד״ג ע״ד וירו׳ כתובו׳ רפ״ב דכ״ו. עיי״ע התם. ובירו׳ אי׳ גם כה״א בסוף ירו׳ חגיג׳ פ״ב דע״ח. היך אתית להכה הדין יומא, אבל גם באל״ף עיי״ע הכן ב׳, וע׳ כא] —

☜ הַכְדֵּין (eben so, so auch) תרג׳ כן ארחות כל בוצע (משלי א׳, י״ט) אנון אורחתא. *[אחי״ה ויותר מלה זו מורכבת מן הכי דין. טוב מן הֵיךְ דֵּין ובאמת במקום הכדין שבדפוסי תרג׳ אי׳ לרוב פעמים בכ״י תרג׳ היכדין עיי״ע אצל החי׳ לעווי עמת״ר צד קצ״ז, וכן הֵיכְדָּא תרג׳ ירו׳ דברי׳ ט״ז, כ״א ועיי״ע היכדן] —

* הַכְחָשָׁה (הֶכְחֵישׁ) (ענינו כמו כחש בל״מ רזון, וכזוב 1 Abmagerung; 2 Lüge, Widerspruch) ב״ק צ״ד. הכחשה דהדר . . הכחשה דלא הדר. — ב״ק ע״ג: ע״ד: הכחשה תחילת הזמה היא. ב״מ ג׳ סע״ב אינו בהכחשה ובהזמה . . ישנן בהכחשה ובהזמה וע״ש היטב ובדף ד׳. ירו׳ יבמות פט״ו דט״ו. רב אמר הכחיש עדות בתוך עדות לא בטלה העדות ר׳ יוחנן אמ׳ הכחיש עדות בתוך עדות בטלה העדות, ושם הכחיש עדות לאחר עדות לא בטלה העדות. וכ״ה בירו׳ נזיר ספ״ג דנ״ב ע״ד ושם אי׳ הכחש.

* הָכִי (פי׳ כֹּה so, also הורכב מן הָא, כִּי, ובירו׳ הָכֵן) ברכו׳ ב׳: הכי קאמר ליה, יבמו׳ כ״א: גיטין ה׳. אי הכי. ברכו׳ ה׳: עירובי׳ צ״ח. קידושי׳ נ״ט. גיטין ע׳. אדהכי והכי פי׳ עד כה

ועד כה (מ"א י"ח, מ"ה), ב"ב פ"ט. עד הכי, זבחי' י"ד. להכי לא כתיב וטבל דמשמע הכי ומשמע הכי. גיטין נ"ד: בתר הכי ר"ה כ"ח. הכי השתא. נזיר ב'. עיי"ע בר הכי.

* הַכָּיָה, הַכָּאָה (מפעל נכה das Schlagen) ירו' ב"ק פ"ד ד"ד ע"ג הכהו ראשון הכיית מיתה וכו'. מכות ח' סע"ב וט' רע"א כגון שהכהו הכאה שאין בו שוה פרוטה . . ולא מקשינן הכאה לקללה, וכ"ה בכתובו' ל"ב: ובסנהד' פ"ה. ושם מסיק מקשינן הכאה לקללה.

* הֲכֵיצַד (פי' באיזה צד, באיזה אופן auf welche Weise?) ירו' ר"ה פ"א דנ"ו ע"ד הכיצד משעת לידתו את מונה לו. פי' כמו הא כיצד וכ"ה שם בריש העמוד הא כיצד נולד לו. וגם רגיל בירו' באי זה צד עיי' ירו' ברכו' פ"א ד"ב ע"ד. ירו' כתובו' פ"ג דכ"ז ע"ד ועיי' עוד ע' איזה ובבבלי רגיל להיות כיצד עיי' ערכו.

* הכאכא (= חכאכה פי' בל"ע هكوك , حكاك ענין חבטה על ידי גרידה וחיכוך das Frotiren, Reiben) תוספת' ב"ק פ"ט ר' יהודה היה קורא אותה הכאכא וכל זמן ש ה ן חוככין זה את זה הרי אלו נשבעין ונוטלין. ומגן אברהם היה גורס קורא אותה הכאה כאי. וגי' כאי אי' ג"כ בכ"י וויען והח' צוק"מ הביא גם הגי' אותה הכחכה וצ"ל הכאכה ובכ"י איפורט חסר כל המאמר מחסרון ידיעת הסופר ובלי ספק צ"ל חכאכה וכ"ה בתוספת' שבועות רפ"ו ר' יהודה היה קורא אותו הכאבין כל זמן שהן חובבין זה את זה כ"ה בכ"י וויען וצ"ל היה קורא אותו חכאכין כ"ז שהן חוככין וכו'. ובדפ' תוספת' שם נשתבש ע"ש ובירו' שבועות פ"ז דל"ז ע"ד אי' ר' יהודה היה קורא ח ב ט י כל זמן שהן חוככין זה בזה הרי זה נשבע ונוטל. ולפע"ד גם כאן צ"ל קורא חככי או חככא. וגי' כל זמן שהן אי' לנכון בתוספ' כ"י איפורט לב"ק וכן הגיה לנכון הרב בעל מגן אברהם ובנו"ג שם בט"ס כל זמן ש א י ן וכו'.

* הָכֵל, הָכִיל פי' בל"ס כן, באופן זה עיי"ע הבל כי כן גרס רבינו וע"ש.

☞ הֲכָלוּס (בל"י ἄκυλος, die essbare Eichel) משנת תרומות פרק בתרא (פי"א מ"ד) הכלוסין והחרובין של תרומה אסורין לזרים. פירשתי בע' אכלוס. *[אחי"ה ר"ל בע' אכלסון ועיקר הסדר הוא אלכסון ע"ש. בנו"ג בתרומ' שם הכליסים ובמשניות הישנים הכליסין, ובירו' והכלסים ובעוקצין פ"א מ"ו והכלוסים. ירו' ערלה פ"ב דס"ב רע"ב וירו' ביכורי' פ"ג דס"ה רע"ג תרומת הכליסין והחרובין וכו', וכנים דברי ר"ב כי הכליסין כמו אכליסין ע"ש וכן תמצא המלה בלא ה"א עיי"ע כלס, ודעת הרמב"ם ורע"ב בפרק י"א דתרומו' שהוא מין תאנים ובעוקצין פי' שהוא מין קטניות ועיי' תוי"ט לעוקצין שם ועוד עיי' מ"ש בע' כלס] —

* הַכְמָנָה (das Verstecken) עיי"ע כמן.

הָכֵן (bereite vor) בחוץ מלאכתך (משלי כ"ד, כ"ז) מפורש בס"ג דפ' משוח מלחמה (סוטי' מ"ד.). *[אחי"ה עיי"ע תלמוד שם האריך רבינו] —

* הָכֵן, הָכֵין, הָכֵינִי (מורכב מן הָא ומן כֵּן ובל"ס הָכַן, הָכְנָא פי' כן בזה האופן so, auf diese Weise) מורגל בירו' עיי' ירו' מעש' שני פ"ד דנ"ה רע"ג מיתמר לי הכן (ב' פעמים), ושם כד איתמר לך הכין, ושם: חמית בחילמי הכין, ירו' מעשרו' פ"ב דמ"ט סע"ג וירו' עירובי' פ"ב ד"כ: וכא הוא אמר הכין, ושם פ"ג ד"כ סע"ד והכא את אמר הכין, ירו' סוכה פ"ה דנ"ה רע"ב אמרון ליה הכין וכן ע"ש ובאיכ"ר פ' על אלה ופ' קלים היו נשתנה הנוסחה. ירו' תעני' פ"ג דס"ז. הוא אמר הכין ואת אמר הכין, ירו' יבמו' פ"ד ד"ו. והנא אמר הכין, ירו' יומ' פ"ב דל"ט סע"ג תלמידוי דר' יוחנן בשם חילפיי הכיני, ושם רע"ד תלמידוי דר' יונה בשם ר' חילפיי הכיני.

* הֲכָנָה (מפעל כון Zubereitung) ביצ' ב': עירובי' ל"ח: משום הכנה . . דאמ' רבה מ"ד (שמות ט"ז, ה') והיה ביום הששי והכינו וכו'. ביצ' ד'. הכנה דרבה ועיי' תוספו' ביצ' ב': ד"ה והיה ובעירו' ל"ח. ד"ה משום. ירו' שבת פ"ג ד"ו ע"ב ואינו בהכנו . . ואינן בהכנן (איזה פעמים). ירו' ביצ' רפ"א ד"ס רע"א ספק הכן מותר . . ספק הכן אסור. ושם בהכינה של אמו. — מכות י' רע"ב תכין לך הדרך (דברי' י"ט, ג') עשה לך הכנה לדרך.

* הֲכִינָה (מפעל כנה Benennung mit Zunamen) תעני' כ': מגיל' כ"ח. (לפי גי' כ"י ל"ד עיי' ד"ס שם) ולא קראתי לחברי בהכינתו ואמרי לה בחניכתו ובכ"י א"פ הגי' בהכינתי וא"ל בהכינתו. ורבינו בע' חנך א' גרס בחניכתי וא"ל בחניכתו.

* הַכְנָסָה (das Hereinbringen, Hereintragen) ריש שבת עיי"ע הוצאה. ירו' שבת רפ"א ד"ב: וירו' שביעי' רפ"א דל"ב. הכנסה והוצאה . . יציאות השבת אין הכנסה בכלל. ירו'

הוריות פ"א דמ"ו. הכנסה והוצאה אחת היא . . הכנסה והוצאה שתים הן. שבת קכ"ז. הכנסת אורחים. ב"מ צ"א סע"א מאי אחיזה הכנסה פי' כמו הכנסת עטרה יבמו' נ"ה: עיי"ע ער ג'. וע' העראה. ירו' יבמו' פי"ב די"ב ע"ג וירו' ב"ב פ"ג דיי"ד. הכנסת פירות. במד"ר פי"ז וקהל"ר פ' לך אכול הכנסת ישראל לארץ. סוכ' מ"ט: הכנסת כלה לחופה. כתובו' י"ז. מגילי ג': הכנסת כלה. עיי"ע כנס —. והכנסת כלה בסדר הקבלה לר"א הלוי בן דוד פירושו קבוצת ממון לצורך הישיבה עיי"ע כלה.

☞ הכר (או מפעל נכר erkennen או מפעל כרה graben) ציר (עירובי' י"א: מנחו' ל"ג.) עיי' בע' אבקתא ובע' ציר ומלה זו מגזרת בור כרה (תהלי' ז', ט"ז) או מגזרת ויכירה ויאמר (בראשי' ל"ז, ל"ג) וטעם המלה חור המשקוף כרוי בו אשר הציר מכירו [1].

* הַכָּרָה, הֶיכֵּירָא (מפעל נכר das Erkennen) ירו' נדה פ"א דמ"ט רע"ב וירו' יבמות פ"ד ד"ו. ותוספת' נדה פ"א הכרת העובר. ירו' סוט' פ"ט דכ"ג ע"ג הכרת פנים ובירו' נדה פ"ג ד"נ ע"ג הכרות פנים צ"ל הכרת. — פסחי' קי"ד: דליהוי ביה היכירא לתינוקות ושם כי היכא דתיהוי היכירא לתינוקות, יומ' ב'. כי היכי דליהוי לה היכירא, הוריות י"ג: לא בעו למיהוי היכרא בין דילי לדידהו והקבוץ זבחי' כ"א: בי תרי הֶיכֵּרֵי הוי עבדי.

* הַכְרָזָה (מפעל כרז das Aufrufen בל"י κήρυξις מפעל κηρύσσω) סנהד' כ"ו: הכרזה בבית דין . . בעי הכרזה . . לא בעי הכרזה, ושם פ"ט. ארבעה צריכין הכרזה, מלאך הממונה על ההכרזה וכו' עיי"ע אכרזיאל.

* הֶכְרֵעַ, הַכְרָעָה (מפעל כרע: א') ענין העדפת דבר; ב') ענין נטיה 1. Ueber-gewicht, Zugabe; 2. Zu- Hinneigung) כריתות ה'. כשהוא שוקל בהכרע הוא שוקל או עין בעין הוא שוקל עיי"ע בד ב'. ב"ב פ"ט. נותן הכרע אחד לכולן, סנהד' ק"ב סע"א אין לך כל פורענות ופורענות שבאה לעולם שאין בה אחד מכ"ד בהכרע ליטרא של עגל הראשון, והקבוץ כריתו' שם, הקב"ה יודע הַכְרָעוֹת עיי"ע בד ב'. — פסחי' כ"א רע"א, נזיר נ"ג. חולין קל"ז רע"א אין הכרעת שלישי מכרעת (ב"ק קט"ז. אין הכרעה וכו') עיי"ע כרע ב'. ירו' סנהד' פ"א די"ח: אף הפשרה צריכה הכרעת הדעת. — יומ' נ"ב סע"א חמש מקראות בתורה אין להן הכרע מן התורה שאת משוקדים מחר ארור וקם, כ"ה בכ"י מ' אבל בנו"ג רק אין להן הכרע וכנוסח הכ"י מצאתי מפורש בשהש"ר פ' כי טובים . . חמשה הכרעות שבתורה ועיי' עוד הברייתא בירו' ע"ז פ"ב דמ"א סע"ג ומכילת' בשלח סוף מסכ' דעמלק פרש' א', ב"ר פ"פ, תנחומ' בשלח סי' כ"ו, ילק' בראש' רמז ל"ז, ברייתי' דמלאכת המשכן פ"י. והקבוץ ירו' מגיל' פ"ד דע"ד סע"ד ויבינו במקרא (נחמיה ח', ח') זה המסורת וי"א אילו ההכריעים וי"א אילו ראשי פסוקים, ובב"ר פל"ו הובא בילק' נח רמז ס"א הגי' אילו ההכרעות והראיות, ובילק' נחמי' אלף ע"א ונדרי' ל"ז: חסר זה.

* הֶכְשֵׁר, הֶכְשִׁיר (מפעל כשר das Tauglich-machen, das Tauglichwerden) חולין ל"ו רע"ב התם הוא דבעי הכשר וכו', אימא לא ליבעי הכשר וכו', ושם עשאוהו כהכשר מים וכו', (איזה פעמים), שם קכ"א. הכשר מים. ושם כל שסופו מטמא מומאה חמורה לא בעי הכשר וכו' ע"ש ובזבחי' ק"ה. ובנדה נ"א. הכשר טומאה (זבחי' שם), הכשר שרץ (נדה שם). ב"ק פ"א מ"ב הכשר כל נזקו, ירו' ב"ק רפ"א ד"ב. הכשר נזקין. ירו' כלאים פ"ז דל"א. הכשר זרעים, ירו' ע"ז פ"ד דמ"ד ע"ב הכשר בצירה. ירו' יומ' פ"ו דמ"ג סע"ד מהו שיטמו בגדים בלא הכשר וכו' ושם דמ"ד רע"א טומאת אוכלין בלא הכשר וכו'. — ירו' פסחי' פ"ה דל"ב רע"ב אין את יכול לבור פסולו מתוך הכשירו, ירו' גיטין פ"ג דמ"ד ע"ד מפסולו את למד הכשירו. חולין י"ט: כי נפקא חיותא בהכשירא קא נפקא. ב"ר פי"ד כלי חרס ברייתו מן המים והכשירו באור.

* הַכְשָׁרוּת (fromme Art und Weise) מכילתא בא סוף פרש' ט"ז מוציא אסירים בכושרות (תהלי' ס"ח' ז') ר' נתן אומ' בכושרות במעשה הכשרות שלהם וכו' ושם: אלא שנהג עמהם בהכשרות. ובילקו' תהלי' ר' רמז תשצ"ה גרס בשם המכילתא ר' נתן אומר בהכשרות במעשה הכשרות שלכם וכו'. — תעני' י'. הכשרת מים כ"ה בכ"י ב' ובע"י ובילק' ש"ב כ"ב ואיוב ל"ו וכ"ה ברש"י אבל בנו"ג חכשרת ובכ"י מ' חכשרת מים עיי"ע חכשר.

הל (משרש הֲלָא = הֲלִי נרדף עם לְאִי ermüden, sich abmühen) לא יכהה ולא ירוץ (ישעי' מ"ב, ד') לא יהלי ולא ילאי [2]. לא יגעו לריק

[1]) עיי"ע צר הי. [2]) בנו"כ לא ילהי.

(שם ס"ה, כ"ב) תרג' לא יהלון [1] לריקנו. ויגעו עמים בדי ריק (ירמי' נ"א, נ"ח) [ויהלון עממיא]. הלאות אנשים כי תלאו (ישעי ז', י"ג) תרג' מַהֲלַן ית נבייא ארי תַהֲלוּן ית פתגמיא.

הל (= הול בל"ע هال שפך הקמח והיינו הפסולת כלומ' מנפה sieben ועיי' עוד ע' נהר והשם מהולתא Sieb) בס"ג דפ' אין צדין (ביצ' כ"ט:) כמה מהולתא קא רקדן בנהרדעא, [דביתהו דרב יוסף] הוה קא נהלה קמחא אגבא דמהולתא [2]. בב"ר פפ"א קום עלה בית אל מהולתא טרשא אקיש עלה פי' בע' טרש. מהולתא פי' נפה. *[אחי"ה עיי"ע טרש ג' והפי' שם הובא בפי' המלות בילק' וישלח רמז קל"ה ושם ג"כ הגי' טרשא וכ"ה בתנחומ' וישלח סי' ח' אבל בנו"ג בב"ר שם חרשא ועיי' במ"כ שם. ועיק' הגי' טרשא מל"ע כשאוכיח בהגיעי לישם] —

* הַל, הַלָא, הַלָן (פי' בל"ס הל כמו הלאה בל"מ ובנו"ן נוספת בסוף אצל רז"ל פי' מכאן ולמעלה, מכאן ולהבא wie folgt, von da und weiter) ירו' שבת ע"א ד"ד. ר' חייא בשם ר' אתקין להל. ירו' ר"ה פ"ב דנ"ח רע"ב אקדמון ליה חד סב לעיבורא ואעלוניה מן ההוא תרעא דלהל. ויק"ר פ"ל מה דאזל אזל מן הכא ולהלא נחל חושבנא. ובקצת דפוסי' הגי' מן הכא ולהלן. ב"ק פ"ד. מה להלן ממון אף כאן ממון. סוט' ל"ח. מה להלן בלה"ק אף כאן בלה"ק. ושם מה להלן בעמידה אף כאן בעמידה וכו', ושם נאמר כאן כה תברכו ונאמר להלן וכו' ע"ש. ירו' כתובו' פ"ד דכ"ח סע"ד בני בנים שכאן הוא בני בנים של הלן, ירו' גיטי' פ"ה דמ"ו סע"ד בני בנים שכאן הוא בני בנים של הלן, עיי' בבלי יבמו' ס"ב: ותוספת' שם פ"ח. ב"ר פ"נ ויאמרו גש הלאה: קרב להלן, (ותרג' אונקל' קריב להלא) ויק"ר פ"י תבא לקיחה של כאן ותכפר על לקיחה שלהלן.

* הלבון עיי"ע הלמן.

הלבשוש (והנכון בכ"ף כמו"ע והוא בל"י ἕλκωσις פי' פצע וחבורה Wunde) אספר כל עצמותי (תהלי' כ"ב, י"ח) אחוי הלבשושי גרמי. נמקו חבורותי (שם ל"ח, ו') איתמסיאו הלבשושי. (א"ב פי' הלכשיש באות כ"ף בל"י פצע וחבורה). *[אחי"ה בנו"ג כגי' הערוך וכן בתרג' באיוב ט' י"ז ובתר"י א' שמות כ"א, כ"ה אבל בדפ"ר בתרג' לנכון בכ"ף. וכן העתיק סומכוס הֻכה (ש"א ה', י"ב) ἕλκος ἔχω] —

☞ הלה (פי' בל"ע أل זה ולדעת ר"ב הוא מל"י ἄλλον, מל"ר ille) משנת דמציעא בפ' המפקיד (ב"מ ל"ו:) כיצד הלה עושה סחורה, פי' בל"י אחר עיי' אלון ובל"ר פי' הלה הוא. *[אחי"ה ול"נ לגזרו מל"ע הנ"ל, וכנ"ה ב"מ קי"ג רע"ב אלא עומד מבחוץ והלה מוציא לו משכן . . והלה נכנס ומוציא לו משכונו וכו', והקבוץ הללו כמו בל"ע اللاء = אלה ערובין נ"ד. הללו נוצצין והללו נובלין, ביצ' ט"ו: הללו בעלי פטסין הללו בעלי חביות, סנהד' צ"ד. כל הנסים הללו וכו', הוריות י"ד. מי הם הללו שמימיהם אנו שותים וכו', פסחי' קי"ז סע"ב בין הכוסות הללו וכו' — ועוד בענין האחר: נדרי' פ"ג מ"א והלה אומר, שם פ"ד מ"ח והלה מותר בה . . והלה נוטל ואוכל. ועוד הקבוץ בל"ס הלין עיי"ע אחר ע' הלמן] —

* 1 הַלְוָאָה (das Verleihen, Ausleihen) ענינו ידוע מפעל לוה: ב"ק קי"ג רע"ב הפקעת הלואתו. ב"מ י"ד. שטר הלואה, ושם שטרי הלואה, ושם פ"ב. במשכנו שלא בשעת הלואתו אבל משכנו בשעת הלואתו מי אמר וכו'.

* 2 הַלְוָאָה, הַלְוָיָה (מפעל לוה das Begleiten) סוט' מ"ו: כופין ללויה ששכר הלויה אין לו שיעור. ירו' סוט' פ"ט דכ"ג ע"ד ופטרנוה בלא הלוייה ועיי' בבלי שם מ"ה: ועיי"ע אלווייתא וע' לוייתא.

☞ הַלְוַאי (כמו לו, לוא בל"מ והוא כמו אלואי = לואי עיי' ערכם o dass doch! wenn doch!) תרג' לו עמי שומע לי (תהלי' פ"א, י"ד) הלוואי דעמי שמיע לי. *[אחי"ה וכן בתר"י א' בראשי' י"ז, י"ח; שמות ל"ב, ל'; במדב' כ', ג'. ב"ר רפ"ט הלואי תהא מעלת חן לפני בכל עת וכו' ושם הלואי תהיה החופה הזאת מעלת חן לפני וכו', ושם פל"ט הלואי יהא חלקי בארץ הזאת. מגילי' י"ד רע"א טול אותה בחנם והלואי ובכ"י מ' הגי' ולואי עיי"ע לואי. איכ"ר פתיחת' י' הלואי השוה אותי עבדי לבני כנסיותיו . .

[1]) בנו"ג יחלון. [2]) בנו"ג כמה מהולתא הדרן אבל בכ"י מ' דקרן וצ"ל רקדן וכ"ה באו"ז הל' יו"ט סי' שנ"ח ובמ"מ הלכו' י"ט פ"ג הלי"ד, ובשאילתו' פ' אמור סי' ק"ז כמה מהולאתא איכא דרקדן בנהרדעא, ובשט"מ לביצ' הובאו שתי נוסחאות ועיי' חי' הרשב"א שהאריך בזה.

הלואי השוו אותי בני כגרזימי הזו וכו׳, עיי׳ ח״ב, שס״ב וכן באסת״ר פ׳ גם ושתי, ושם: הלואי לא הכרתיך יעקב וכו׳] —

* הַלָּז (מל״מ וכן בל״ע الذى פי׳ זה dieser, jener) כתובו׳ ל״ו: ערבי הלז, סנהד׳ י״א: יוחנן סופר הלז עומד לפניו, ירו׳ סנהד׳ פ״א די״ח רע״ד ויוחנן סופר הלז יושב לפניהן. ירו׳ מעש׳ שני פ״ה דנ״ו ע״ג יוחנן הכהן הסופר הלז, ירו׳ עירובי׳ פ״א די״ח ע״ג פירצה של הלז. ובלש׳ נקבה: יבמו׳ י״ח. ע״ט: ק״ט. עד שתגדיל ותצא הלזו, שם נ״א: והלזו תצא וכו׳.

הֵלָז (= הילוז פי׳ בל״י χηλός ארגז Truhe, Kiste) בפ׳ ערבי פסחי׳ (קי״ג.) בגמ׳ ואפי׳ מן התמחוי: תמרי בהילוזך לבי נזייתא רהוט. — (א״ב בנוסחאות כתוב בחלוזך ופירושו בל״י תיבה וארגז. *[אחי״ה בנו״ג תמרי בחלוזך לבי סודנא רהוט, וגי׳ לבי נזייתא אי׳ גם בכ״י ב׳ מינכען וכ״ה ג״כ בע׳ נזייתא ובע׳ סדן ד׳ הגי׳ לבי סודנא ובכ״י רשב״ם ובדפ׳ וויניצי׳ ר״פ ש״ח (ד״ס פסחי׳ צד קע״ה:) אי׳ ג״כ בהילוזך והגי׳ בחי״ת תתכן יותר עיי״ע וע׳ חלש ג׳ ורש״י במנחו׳ ע״א. ד״ה סודני הביא הגי׳ באוכלוזך. ובל״ס כלסא פי׳ ארגז ובקברי צדונים נמצא חלת עיי׳ עט״ש לפערלעס צד ל״ד] —

* הֲלָזָה (ע׳ נבלעת במקום הַלְעָזָה מפעל לעז ענין הברה עיי״ע übIe Nachrede) תוספ׳ כתובו׳ ספ״ב נפלה הלזה בעיר אמר להן ר׳ יוסי אין הלזה ראייה אלא כל מי שיש לו ערער יבוא ויאמר, כ״ה בכ״י אירפורט אבל בכ״י ו״ו בט״ס חלזה ובדפוסי׳ חלזון! ולדעת מהר״פ סמאלענסקין מל׳ לזות שפתים.

☞ הַלְטְתָא (= הלטאה מל״מ לטאה eine Eidechsenart ועיי׳ בפנים) תרג׳ והכח והלטאה (ויקר׳ י״א, ל׳) וכוחא והלטתא. פי׳ בל״י חלטתא מין שרץ. *[אחי״ה נראה דר״ב כיון על ל״י χέλυς Schildkröte, או על ϰωλώτης מין לטאה Eidechsenart ורחוק הוא והאמת כי הוא ל״מ לטאה ומה שמתמיה רמ״ל כי ר״ב הביא הערך בסדר זה אין כאן תמיה כי לדעת רז״ל הה״א שרשית היא עיי׳ חגיג׳ י״א סע״א כזנב הלטאה, אהלות פ״א מ״ו זנב של הלטאה שמפרכסת, פסחי׳ פ״ה: נמצאת הלטאה בבית המטבחים — ובדפוסים ישנים אי׳ בתרג׳ אונקל׳ לויק׳ שם חַלטתא בחי״ת] —

הליוני (Halloh! קול צעקת הספנים לזירוז) הייא. — (א״ב בפסחי׳ (קי״ב:) פ׳ בערבי פסחי׳ סמוך ואפי׳ מן התמחוי נזהא דארבא הליוני הייא הילא, הילוף. פי׳ קול וגערת הספנים במשכם הספינה הן בחבל הן במשוט צועקים זה על זה). *[אחי״ה ובל״ע هللنية פי׳ קול צעקת מרננים ושוחקים] —

* הלין עיי״ע אחר ע׳ הלמן.

הלייסטון ככר פירשתי בע׳ אלייסטון.

הָלַךְ (gehen; הֲלָכָה Gang, Wandel, Lebens-wandel; הלכתא מדינה landläufiger Brauch) בס״ג דפ׳ היה נוטל את המחתה (סוטי׳ כ״ב.) תנא התנאין מבלי עולם אמר ר׳ שמעון וכי מבלי עולם הן והלא מישבי עולם הן (אלא) [צ״ל אלא אלו] המתעסקין במשנה דכתיב (חבקוק ג׳, ו׳) הליכות עולם לו, פי׳ הלכות של משנה אלא המורין הלכה מן המשנה שאין מבררין הלכה למעשה [1]. ובגמ׳ דפ׳ בני העיר (מגילי׳ כ״ח סע״ב וש״נ) תנא דבי אליהו כל השונה הלכות מובטח לו שהוא בן העה״ב שנאמ׳ (חבקוק שם) הליכות עולם לו אל תקרי הליכות אלא הלכות. וכפ׳ האיש מקדש בו בגמ׳ התקדשי לי בכוס זה (קידושי׳ מ״ט סע״א) על מנת שאני שונה חזקיה אמ׳ הלכות ור׳ יוחנן אמר תורה מיתיבא אי זו היא משנה ר״מ אומר הלכה [2] ר׳ יהודה אומ׳ מדרש, מאי מדרש מדרש דעל התורה [3]. ובפ׳ מי שמתו בגמ׳ בעל קרי (ברכו׳ כ״ב.) ושונה הוא בהלכות דרך ארץ, פי׳ מסכתא קטנה [4] ושמה דרך ארץ [5] ומותר לשנות בה. ובר״ג דפ׳ החולץ ליבמתו (יבמו׳ ל״ו.) הלכתא כר״ל בהני תלת ומפורשין שם א׳ החולץ למעוברת ב׳ דתנן בפ׳ יש נוחלין (ב״ב קכ״ו: קכ״ט.) המחלק נכסיו על פיו ריבה לאחד וכו׳, ג׳ דתנן עוד ביש נוחלין (שם קל״ו.) הכותב נכסיו לבנו וכו׳. ובר״ג דפ׳ כיצד צולין (פסחי׳ ע״ד:) בכל התורה כולה רב אחא לחומרא ורבינא לקולא והלכתא רבינא לקולא [6]. בכריתות בפ׳ אמרו לו (י״ג:) בגמ׳ ר׳ אליעזר אומר אם

[1]) כ״ה בכ״י ו״ו וה״ב, ובדפ״ע אי׳ פי׳ הלכות של משנה אלא המסעסקין במשנה ולא מבררין וכו׳ ובדפ״ר חסר מן המתעסקין עד המתעסקין. ובנו״ג נשנה בקצת לשון אחר ע״ש. [2]) בכ״י ה״ב הלכות. [3]) בנו״ג מאי תורה מדרש תורה כ״ה עפ״י הגהת רש״י. [4]) בכ״י ה״ב מסכתא היא מקטנות. [5]) עיי״ע אבל. [6]) כ״ה בכל הפוסקים הובא ביד המלאכי סי׳ תקס״א אבל בהמרדכי בפי השואל הביא הכלל בהיפך ועיי׳ בהכנה״ג בח״מ סי׳ רצ״א וסי׳ שפ״ג ובי״מ שם.

הפסיק בו: אשר דבר ה׳ (ויקר׳ י׳, י״א) זו הלכה, ביד משה זה ת ל מ ו ד[1]. הלכה כר׳ אליעזר ב א ר ב ע[2]) בפ״ק דנדה בגמ׳ ר״א אומ׳ (נדה ז׳ סע״ב וח׳ רע״א), פי׳ הלכה דכריתות (שם) ונדה (שם) בערך תלמוד. פי׳ הלכתא דבר שהולך ובא מקודם ועד סוף או שישראל מתהלכין בו כאשר תאמר בלשון ישמעאל אלסירה [= السيرة Gesetz, Lebensgang, Brauch]. — בפרק השוכר את הפועלים (ב״מ צ״ג.) שומרי פירות אוכלין מהלכות מדינה אבל לא מן התורה. במגילת איכה (א׳, י״ט) קראתי למאהבי המה רמוני: שתי לבך למסילה דרך הלכת (ירמי׳ ל״א, כ״א) א״ר אחא[3]) הלכתי כתיב ללמדך שכל מקום שגלו ישראל שם גלתה שכינה עמהן (עיין מגילה כ״ט. ירושלמי תענית פ״א דף ס״ד רע״א, מכילתא בא פרשה י״ד, ספרי בהעלותך פיסק׳ פ״ד וסדר מסעי פיסק׳ קמ״א, שמו״ר פר׳ ט״ו, במד״ר פר׳ ז׳, ילק׳ בא רמז ר״י והעלותך רמז תשל״א). — (א״ב תרג׳ כמשפט הבנות (שמות כ״א, ט׳) כהלכתא בנת ישראל, ובלש׳ גמרא אומרים סוגיא, תרג׳ הלך: סגי). *[אחי״ה מלת הלכה רגילה מאוד בש״ס עיי׳ ברכו׳ ד׳. ח׳. כ״ב. כ״ח. ל״א. מ״ו: מ״ז: ס״ג: שבת י״ז. ס״ג. קי״ד. קל״ט. עירובי׳ י״ג: מ״א. ס״ג: ס״ה. פסחי׳ ס״ו. תענית י׳: חגיג׳ י׳. שקלי׳ ד׳: יבמו׳ מ׳. ע״ו: ע״ז. ק״ט: סוט׳ ט״ז. ב״ק ס״א. ב״מ נ״ט: סנהד׳ כ״ד. פ״ב. צ״א: צ״ג: כריתות ט״ו: כ׳. כ״ז. והקבוץ הלכות הקדש וכו׳ (שבת ל״ב סע״א.), תילי תילים של הלכות (עירובי׳ כ״א: עיי״ע קץ ה׳), הלכות קבועות (ב״ב ז׳: ס״ה.), כותבי הלכות כשורפי תורה (תמורי׳ י״ד:), אלה (שמות ל״ד, כ״ז) אלה אתה כותב ואי אתה כותב הלכות. שבת קט״ו רע״ב ותוספת׳ שם רפי״ד כותבי ברכות כשורפי תורה ובירו׳ שבת פט״ז דט״ו סע״ג כותבי ברכות שורפי תורה. ירו׳ פיאה פ״ב ד״ז. וירו׳ חגיג׳ ספ״א דע״ו ע״ד אם באת הלכה תחת ידיך ואין אתה יודע מה טיבה אל תפליגנה לדבר אחר שהרי כמה הלכות נאמרו למשה בסיני וכולהן משוקעות במשנה. — הלכות סוכה (סוכ׳ כ״ח.), הלכות שבת חגיגות וכו׳ (חגיג׳ י׳.), הלכות שחיטה (עיי״ע דרס, וכתובי ק״ו.), הלכות טומאה (סנהד׳ צ״ד.), הלכות כשפים (שם ס״ז:). ירו׳ שביעי׳ פ״א דל״ח. ירו׳ שבת פ״א ד״ג ע״ג. ירו׳ ע״ז פ״ב דמ״א ע״ד הלכות של עימעום. מדרש הלכות (שקלי׳ ח׳:), ירו׳ הוריות ספ״ג דמ״ח ע״ג עושר (קהלת ו׳, ב׳) זה המקרא נכסים אלו הלכות וכבוד זה התוספות. ש׳ הלכות בבהרת, ש׳ אלף הלכות בנטיעות (סנהד׳ ס״ח.) ש׳ אלף הלכות נשתכחו וכו׳ (תמור׳ ט״ז.) מקום שמחתכין בו הלכות (סנהד׳ קי״ג.), הלכות המרחץ ובית הכסא ירו׳ שבת פ״ב ה״ה; הלכות ארץ העמים ירו׳ שבת ספ״א; הלכות אבל ירו׳ מ״ק רפ״ב; הלכות צבור שבת קל״ט. הלכות יצירה סנהד׳ ס״ז: — ועל משקל סורי הִלְכְּתָא: עירובי׳ ס״ה. הלכתא בעיא צלותא וכו׳ עיי״ע אסתנא. לבר מהלכתא (ר״ה י״ג.) דהוי גמירי הלכתא וספרא וכו׳ (חגיג׳ ג׳.), דתגו הלכתא (נדרי׳ ה׳.), כי לא תנינא הלכתא (נדרי׳ פ״ט:), דתנינא הלכתא ספרא וכו׳ (שבועות מ״א:), כהלכתא בלא טעמא (גיטי׳ י״ד.), שמעתתא אליבא דהלכתא (סוט׳ ז׳. כ״א. סנהדר׳ ק״ו:), ב״ב ס״ה. קמ״ב: הלכתא כוותן או הלכתא כוותייכו, קידושי׳ ל״ח: הלכתא מדינה, סנהד׳ נ״א: הלכתא למשיחה, הלכתא פסיקתא ב״ק ק״ב. ע״ז ז׳. כל היכא דפליגי רב ושמואל הלכתא כרב באיסורי וכשמואל בדיני וכו׳ בכורו׳ מ״ט: הלכתא כוותיה דאביי ביע״ל קג״ם קידושי׳ נ״ב. וש״נ. הלכתא כוותיה דר״ש בן לקיש, חולין ע״ז רע״א. הלכתא כרב נחמן בדיני, כתובו׳ י״ג. עיי׳ יד מלאכי סי׳ קס״ג וע״ש היטב כל הענין בדיני הלכה כר׳ פלוני. וכן מבוא התלמוד לר׳ שמואל הנגיד ד״ה סתם וע׳ תלמוד — והקבוץ הִילְכָן עיי״ע בר הילכן ברכו׳ ל״א. הלכָתָא גברותא, סוכה ל״ח רע״ב הלכתא גיברתא, נדרי׳ מ״א. כי הוי גמיר רבי אפי׳ הלכתא וכו׳; הלכות גדולות שנו כאן הלכות הני הלכָתָא נינהו וכו׳, שבועו׳ מ״ה. הלכָתָא נינהו ואסמכינהו רבנן אקראי, נדה ל״ב סע״א. — וקצת הלכות נתיחסו בפירוש למשה מסיני ונקראו הלכה למשה מסיני עיי׳ פיאה פ״ב מ״ו (נזיר נ״ו:), ידים פ״ד מ״ג, משנ׳ סוף עדיות, שבת כ״ח: וש״נ, שם ס״ב. (מנחו׳ ל״ה.), שם ע״ט: (מנחות ל״ב.), יומ׳ פ׳. (עירובי׳ ד׳. סוכ׳ ה׳.), נדרי׳ ל״ז: ע״ז ל״ו: נדה מ״ה. ירו׳ סוף ערלה ד״ס ע״ב, ירו׳ מגילׄ׳ פ״א ד״ע ע״ד. תוספתא סוכ׳ פ״ג, ספרא צו פי״א ב״ר פ״א וד״א רבה פ״ג. ועוד לפעמים אי׳ סתם הלכה ומובן הלכה למשה מסיני, וכן הלכתא גמירי עיי״ע גמר. ובענין באמת הל״מ עיי״ע אמת] —

* הֲלִיכָה, הִילּוּךְ, הִילוּכָא (שם מופשט מפעל הָלַךְ das Ausgehen, der Gang

[1]) וכ״ה בע׳ תלמוד וכ״ה גם בפי׳ רגמ״ה כ״י לכריתו׳ (בקובץ כ״י אנגיליק׳ דף קפ״ד סע״ב) ובנו״ג זה גמרא. [2]) כ״ה בכ״י ה״ב. [3]) בנו״ג א״ר חייא.

(das Gehen כתובו' קי"א סע"א אל תרבה בהליכה שהליכה קשה לעינים, פסחי' ח': אין לי אלא בהליכה בחזרה מנין וכו', וכי מאחר דאפי' בחזירה בהליכה למה לי וכו', ירו' ב"ק פ"י ד"ז: נחיל שגזלו מן ההליכה. ובהשאילה ענין מיתה (עיי"ע אזל). ונערותיה הולכות (שמות ב', ה') א"ר יוחנן אין הליכה זו אלא לשון מיתה וכ"ה אומ' הנה אנכי הולך למות וכו', סוט' י"ב רע"ב —. שבת קי"ג. שלא יהא הילוכך בשבת כהילוכך של חול, כתובו' קי"א. שליש בעמידה שליש בישיבה שליש בהילוך. נדה ל"א. הקב"ה נותן הילוך רגלים עיי' כתובו' ס'. מהלכי שתים. זבחי' ט"ו: הילוך שצריך להלך. ירו' ברכו' פ"ג ד"ו ע"ד הילוך ד' אמות, ירו' שבת פ"א ד"ד רע"ב כדי הילוך ארבעה מיל, ירו' עירובי' פ"ה דכ"ב סע"ב כאן להילוך כאן לעיבור, ירו' יומ' פ"ה דמ"ב: הילוך מאליו, ירו' קידושי' פ"א ד"ס ע"ג הילוך קונה ע"ש וברות רבה פ' וזאת לפנים. ב"ב ק'. במאי קני ליה בהילוכא. ב"ר פ"ט שמענו שיש הילוך לקול . . והילוך לאש ועיי' ירו' פסחי' פ"ה דל"ב ע"ג היה קולו מהלך וכו'. ובהשאילה ענין שלשול ב"ר ספ"כ אחד מה' דברים שהן סימן יפה לחולה . . אף הלוך מעים בדרך הארץ ובברכו' נ"ז: ילק' ישעי' רמז ש"ו הגי' שלשול וברש"י ירמי' מ"ח י"ב פי' צועים ע"י הילוך המעיים בשלשול ועיי' פירש"י לישעי' נ"א, י"ד. וכן הפעל בירו' כלאים פ"א דכ"ז. מהלכת את בני מיעיים.

☜ הֲלָךְ (Weg- Reisegeld) בעזרא (ד', י"ג. כ'; ז', כ"ד) מנדה בלו והלך, פי' מין מס). *[אחי"ה ובב"ב ח'. מבואר הלך ע"י ארנון ועיי"ע ומ"ש] —

☜ הָלְכָא (כל"ס הָרְכָא פי' הֵנָה, הלום hierhin, dorthin ול' ור' מתחלפות) באו הנה (יהושע ב', ב') תרג' אתו הלכא. גושו הנה (שם ג', ט'). *[אחי"ה בציון הראשון אי' בתרג' שלנו הכא, אבל כגי' רבינו אי' גם במתורגמן, ויתר דוגמאות בענין העתקת הנה והלום עיי' במתורגמן. ובשופטי' י"ד, ט"ו תרג' הלא: הלכא כאלו כתוב הלום. ותרג' ירו' א' במדב' כ"א, ל"ה הלכא והלכא] —

* הִילְכָּךְ, הִלְכָּךְ (פי' הֵי לכך (daher, deshalb הרבה בש"ס ברכו' נ"ט: ס': תעני' ו' סע"ב, כ"ט: מגיל' כ"א: יומ' ע"ד: סוט' מ'. חולי' מ"ו. ע"ו: וכהנה רבות.

* הֲלַכְשִׁישׁ זה עיקר הגי' עיי"ע הלבשוש.

* הִלּוּל, הִילּוּל (מל"מ הִלּוּלִים רק ברבוי ואצל רז"ל גם ביחיד (Lobgesang ברכו' ל"ה. אייתר ליה חד הלול לברכה. במד"ר רפ"ג תמרים לאכילה לולבין להילול. ובשו"ט מזמור צ"ב הגי' לְהַלֵּל וכן בילק' תהלי' רמז תתמ"ה. והקבוץ פסחי' קי"ז. מאי הללויה הללוהו בהילולים הרבה. ר"ה ל"ב. כנגד עשרה הילולים שאמר דוד בספר תלים הילולים טובי הוו הנך וכו', ובמגילי' כ"א: כנגד עשרה הילולין וכו', אבל בכ"י ש"ס לי' וכן מוחק הגרי"ב. ירו' פיאה פ"ז ד"כ סע"ב קודש הילולים קודש חילולים וכו'.

☜ הִלּוּלָא (מהקודם והוא כינוי של חג הנשואין (Lobgesang: Hochzeitsfest מסכת עי' פ' כיצד מעברין (נ"ד.) [חטוף ואכול] חטוף ואישתי דעלמא דאזלינן מיניה כהלולא דמי. פי' חופה והענין שהיו משוררין בעת החופה הלולים לשבח החתנים וזה פי' ובתולותיו לא הוללו (תהלי' ע"ח ס"ג) לא הגיעו לחופה לדעת קמחי. *[אחי"ה וז"ל הרד"ק בשרשים ע' הלל ובתולותיו לא הֻללו כלומ' שלא באו לעת השמחה וההלול ר"ל שלא היו לאנשים ובית החופה נקרא בלש' רבותינו בי הלולא ע"כ ועיי' ג"כ פירש"י לתהלי' הנ"ל וכן הבינו המדרש תנחומ' אחרי מות סי' ו' ע"ש וכ"ה בכלבו הלכ' אשות: ומביאין החתן והכלה בהלולים וע"ז נקרא הלולא. — וכנ"ה ברכו' ל"א. עביד הלולא לבריה, ושם בהלולא דמר בריה דרבינא. ושם ט'. נדרי' נ': ר' עביד ליה הלולא לר"ש (ברבי) [בריה]. סנהדרין ק"ה. כרכושתא ושונרא עבדי הלולא וכו', וגי' הערוך עיין ערך כרכשתא א'. ולפעמים אי' בי הילולא עיי"ע. וכה"ג לעיל בעירובי' לפי גי' כ"י. והקבוץ מ"ק כ"ח. בי רב חסדא שיתין הִלּוּלֵי. גיטין נ"ז. הלולי וחנגי עיי"ע חנג ב'] —

* הַלֵּל (Benennung der Psalmen 113 — 118) פסחים קי"ז. הלל זה מי אמרו נביאים שביניהן תקנו להן וכו' וע"ש כל הענין ושם סע"ב גומר עליו את ההלל ובדף קי"ח רע"א הלל הגדול, תעני' כ"ח: י"ח יום בשנה יחיד גומר בהן את ההלל, מגילי' י"ד. אין אומרים הלל על נס שבחוץ לארץ, ושם: קרייתא זו הלילא רבה. ברכו' נ"ו. הלילא מצראה. תעני' כ"ח: קרו הלילא בריש ירחא. ירו' פסחי' פ"ז דל"ה: ושהש"ר פ' יונתי עיי"ע אבראי בח"א, י"ט.

* הִלֵּל שם פרטי לכמה חכמי ישראל ראשון לציון הוא הלל הנקרא הזקן (ביצי' ט"ז. סוכ' נ"ג.) וגם הלל הבבלי (פסחי' ס"ו. סוכ' כ'.)

ונהג נשיאותו בפני הבית ק' שנה (שבת ט"ו.) מגילת יוחסין מצאו בירושלם וכתוב בה הלל מבית דוד. וכל מעשה תקפו ופרשת גדולתו הלא הוא כתוב על דברי הימים להח' גרעטץ חלק ג' ובד"מ למהרז"ף צד ל"ז והלאה ובמבוא המשנ' למהר"ב ל"ג והלאה. ונכבדות מדובר על דבר הלל הזקן בס' עם עולם למהר"ף סמאלענסקין 79 והלאה ועיי' דור דור ודורשיו להח' וויס קנ"ו. — ועוד כמה אמוראים יכונו בשם ר' הילל עיי' סנהד' צ"ח: צ"ט. ר' הילל אומר אין להם משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיה עיי' ביאורו במאמרי במ"ע דמ"ג חכ"א, תקע"ז. ר' חנניה בשם ר' הילל ירו' תרומ' פ"א דמ"א. ר' יוסי בר אבון הורי לר' הלל חתניה כן, ירו' ברכו' פ"ב ד"ה סע"א. ר' הלל בי ר' וולס, אלס, חליס, ר' הלל בן פזי, ר' הילל בריה דשמואל בר נחמן עיי' מבוא הירו' למהרז"ף צד ע"ו.

* הוֹלֵלָה (כמו הוֹלֵלוֹת בל"מ Tollheit) קהל"ר פסוק ופניתי: הוללות זו הוללה של מלכות . . זו הוללה של מינות.

הֲלַם (פי' حلم = هلم בל"ע מחובר ומדובק eng anhängen, anschliessen) בסנהד' בפ' כה"ג בגמ' לא ירבה לו נשים (סנהד' כ"א רע"ב) ואדניה בן חגית מתנשא לאמר אני אמלוך (מ"א א', ה') אמר רב יהודה [1]) שביקש להולמו ולא הולמתו פי' "ביקש שתמלא ראשו חלל העטרה ותתישב (חלל) העטרה של מלכות על ראשו ולא הולמתו שזו עדות לבית דוד. ומפורש בע"ז בפ' כל הצלמים בגמ' ר' יוסי אומר שוחק (ע"ז מ"ד סע"א) ויתנו עליו את הנזר ואת העדות (ד"ה ב' כ"ג, י"א) נזר כלילא עדות אמר רב יהודה אמר רב עדות היא לבית דוד שכל הראוי למלכות הולמתו וכל שאינו ראוי למלכות לא הולמתו" — (א"ב כאן גרס הראוי למלכות הולמתו ובע' חלם גרס חולמתו). *[אחי"ה כל הפירוש הנ"ל הועתק מלה במלה מפי' ר"ח כ"י לסנהד' בקובץ כ"י אנגייליק' דף פ"ג ע"א ושם כגי' רבינו וכ"ה בכ"י ר"ח לע"ז הנ"ל, וכ"ה בילק' ריש מלכים. אבל הכתיבה בחי"ת ג"כ נכונה לפי גזרת המלה מל"ע خلم וכתיבה בה"א היא נופלת על ל"ע هلم, ופתרון שתיהם מחובר ומדובק ועיי"ע חלם. ובזה הענין ב"ר פמ"ט מחליק פטיש את הולם פעם (ישעי' מ"א, ז') שהחליק פטישו והלם את כל באי עולם בדרך אחת למקום (ובילק' ישעי' רמז שי"ג הגי' פעם אחת) פי' שהדביק וחִבר והראיה מב"ר ר"פ ל"ט אברהם שאִיחה את כל באי עולם. ובזבחי' ק"ב. אין הלום אלא מלכות שנאמר . . כי הבאתני עד הלום (ש"ב ז', י"ח) דרש כן מענין מלכות הולמתו דלעיל] —

* הֲלַם (מל"מ הָלַם ענינו הכאה schlagen) בפסיקת' רבתי פכ"ג אי מטת הילמֵי ובירו' פיאה פ"א דט"ו ע"ג הגי' מילקי.

* הֲלַם עיי"ע הלמי.

* הֲלוֹם עיין ערך אלום בח"א צ"ח ובהערה שם, ועיי"ע הבא.

הַלְמָה (בל"ס חלמה, בל"י τὸ ἅλιμον, strauchartiger Spinat = ὁ ἅλιμος Melde, halimus) ירו' דכלאים פרק כרם שחרב (ספ"ה ד"ל.) אילו הן מיני דשאים הקינרס וההלמה והדמוע והאטד. פי' בל"י ורומ' מין נטע ועליו נאכלים והם כעלי זית ומן נטע זה עושים גדרים וסייגים לשדות ולכרמים [2]).

הַלְמֵי (בל"י מוריים ἅλμη, Salzlacke) בפרק ח' שרצים (שבת ק"ח סע"א ורע"ב) אין עושין הילמי בשבת אבל עושה הוא מי מלח [3]) אמר ר' יוסי והלא הוא הילמי בין מרובה בין מועט. פי' בירוש' (שבת פי"ד די"ד רע"ג) כל שנותנין בתוכה ביצה ושוקעת זו היא מי מלח, אינה שוקעת [זו היא] הילמי. וכן פי' בגמ' שלנו (שבת שם) תני יהודה בר חביבא [4]) אין עושין מי מלח עזין מאי מי מלח עזין רבא [5]) ורב יוסף דאמרי תרווייהו כל שהביצה צפה בהן וכמה אמר אביי תרי תולתא מילחא ותולתא מיא [6]). ובפ"ק דעירו' בגמ' ר' יוסי אומ' רחבן ג' (עירובי' י"ד:) אין הלכה

---

[1]) בנו"ג עוד אמר רב אבל בכ"י ק' לי' כמו שלי' בערוך, אבל בכ"י פ' לי' אמר רב יהודה ולי' בכ"י ו"ו וה"ב וכן לי' בכ"י ר"ח לע"ז מ"ד. בקובץ כ"י אנגייליקי דף כ"ח. [2]) בנו"ג החלמה ובירו' ברכו' פ"ו ד"י: החלימה ובמהרש"ם החלמה ועיי"ע חלם ב'. [3]) וכ"ה במשניות נאפ' ופיז' וירו'. [4]) בנו"ג ר' יהודה אבל בריי"ף כ"י לי' עיי' ד"ס שם. [5]) כ"ה בכ"י מ' וכ"ה בכ"י ו"ו וה"ב ובנו"ג רבה וכ"ה בדפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס אבא. [6]) ודע שבכ"י ה"ב הגי' בירו' עזין תולתא אינה שוקעת הלמי ובכ"י ו"ו ושוקעת עושה מי מלח עזין ונ"ל שאיזה כותב הגיה ככה בעבור שרצה להשות סוגית דירושי' עם סוגית דבבלי וזה מפני שכתב רבינו וכן פי' בגמ' שלנו אבל האמת כי כונתו בזה כי גם גמרי' שלנו נחת לחילוק בענין שקיעת הביצה ואמר כל שהביצה צפה בהן וכו' אבל לדינא ודאי יש נפקותא בין בבלי לירוש' כמו שהוכיח הר"ן סכיב לרי"ף ע"ש.

כר' יוסי לא בהלמי ולא בלחיים. — (א"ב פי' בל"י, מוריים בל"ר). *[אחי"ה בכ"י ו"ו הגי' אין הלכה כר' טרפון ור' יוסי וכו' ונ"ל שצ"ל במקום ר' טרפון: טפחים וכצ"ל בגמ' ר' יוסי אומ' רחבן ג' טפחים אין הלכה כר' יוסי וכו' וגי' כ"י ו"ו ודפ' אמש' הלמי וזהו עיקר אבל בשבת ק"ח: ועירובי' שם ובירו' שבת כמה פעמים הילמי: מה בין הילמי ומה בין מי מלח הילמי צריכה אומן.. ושאינה נשרית זו היא הילמי ורש"י לשבת לועז הילמי: שלמויירא והוא בל' צרפת saumure ציר כעין מוריים זאלצבריהע וכן לועז בברכו' ל"ו. ד"ה זמית ועיי' רא"ש והר"ן נדרים נ"ה: ד"ה זומית. ומן השם נעשה הפעיל בירוש' תרומו' פרק י' דמ"ז סע"א והיו טועמין בו טעם מוריים.. מַהְלִימִין היו פי' נתנוהו בהלמי מל"י ἁλμεύω in Salzlacke legen, ובחי' הר"ן פי' הילמי: כמין ציר והוא עשוי ממים ומלח ושמן ונראה שכיון על ל"ע ﻫﻼﻡ ציר מרק ושמן] —

הֶלְמוֹן (= חֶלְמוֹן כמו חַלָּמוּת מל"מ Eidotter, הֶלְבּוֹן = חֶלְבּוֹן Eiweiss) בבצל פ"י[1]) בתרומות (משני י"ב) ביצה שנתבשלה בתבלין אסורין אפי' הלמון שלה אסור. ובפ' אלו טרפות בגמ' סימני העוף (חולין ס"ד.) ובס"ג דפ' אין מעמידין (ע"ז מ' סע"א) הלבון מבחוץ והלמון מבפנים טהורה, הלמון מבחוץ והלבון מבפנים טמא הלמון וחלבון מעורבין זה בזה בידוע שהיא ביצת השרץ. פי' הלמון הוא הפנימי אדום שבביצה. בריר חלמות (איוב ו', ו') תרג' בחלבון ביעתא והלמונא. — (א"ב בנוסחאות דידן כתוב חלמון). *[אחי"ה וגי' חלמון הובאה גם בערוך ע' חלבון, בכל זאת כתב בעל המתורגמן ע' הלם וז"ל.. הלמונא כ"ה בערוך ואני מצאתי בכל הנוסחאות חלמונא בחי"ת וטעות הוא ע"כ. וגי' חלמון הוא כמה פעמים בירו' תרומו' פ"י דמ"ז סע"ב ורע"ג וגם שם בט"ס חלמין והתוספות חולין ס"ד: ד"ה והוא שנמצא הגיהו חלמון ע"ש. וגם בש"ס בבלי בכ"מ חלמון וכ"ה בספר אלאסול לר' יונה (צד ר"ל.) ובארו ע"י חלמות של מקרא וכ"ה בשרשים לרד"ק שרש חלם ופירשו כערוך הוא אודם הביצה. וגדולה מצאתי בפי' רגמ"ה כ"י לחולין ס"ד (בקובץ כ"י אנגייליק' דף שי"ז) שפי' דברי אביי וגרס חלמות, וחלבון פי' לובן של ביצה וכ"ה בערוך ע' חלבון ובר"ש לתרומו' ספ"י. ופירושים שונים בענין גזרת חלמות עיי' בתיזוירום לגעזעניאוס ע' חלם. ושם נתבאר גם פ' העתקה הסורית חלמתא והח' לעווי בעמת"ר טעה. וגי' חלבון בחי"ת איתא לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב אבל בדפ"ע בט"ס הלבון. ובכ"י הנ"ל אי' גם בראש הערך הלמון בוי"ו והוא הנכון] —

☞ הָלֵין בל"ס הָלֵין = אַלֵּין עיי"ע אִלֵּן פי' אלה (diese, jene) תרג' (אף) [צ"ל גם] אלה לחכמים (משלי כ"ד, כ"ג) תרג' אף הלין לחכימיא. *[אחי"ה וכנ"ה הרבה בנדרים ונזיר ד"מ נדרי' ב' סע"ב הלין משום דאוושו ליה שם ל' רע"ב הלין יושבי יבשה נינהו, שם ל"ז סע"ב הלין קריין ולא כתבן, ושם ל"ח רע"א הלין כתבן ולא קריין, ושם מ"ח: הלין ניכסין דהדין, שם מ"ט רע"ב הלין נקדני דהוצל, שם ע"ט רע"ב הלין והלין, שם צ"א: הלין נכרים. נזיר ד'. למ"ל למתני כל הלין, שם י"ג: כיון דהלין וכו', י"ד רע"א הלין עשרה, י"ט סע"ב כהלין מילי, שם: הלין ימין, ל"ז רע"א הלין תיובתי. ב"מ צ' סע"א הלין תורי. אסת"ר פ' גם ושתי: ניהני להלין בני אתרא. ובויק"ר פכ"ה והילין תאיניא מן פירוהון והוא כמו אַיְלֵין בל"ס] —

* הַלָּן עיי"ע הל ג'.

* 1 הֲלָנָה (מפעל לין das Uebernachtenlassen) סנהד' י"ז. ל"ד. ל"ה. הלנת דין, מעיל' ד' רע"ב הלנה דקעביד בידים.. מחשבה לא קא עביד בידים.

* 2 הֲלָנָה (מפעל לון das Murren) שמ"ר רפכ"ה וילנו כל עדת בני ישראל מה הלנה היה שם וכו'.

הֶלֶנִי (שם אמו של המלך מונבז ועוד זוטוס Izates, ואשתו של מלך מונבז Monobazes ונקראת Ἑλένη גם אצל בן מתתיהו) המלכה ביומא בפ' אמר להם הממונה (ל"ז.). *[אחי"ה שם אי' הילני אמו (של מונבז) עשתה נברשתא של זהב וכו', עיי"ע נבריש. וכן ירו' יומ' פ"ג דמ"א. ובתוספת' יומ' רפ"ב ושם הגי' לנכון הילני. ובסוכ' ב': ותוספ' שם פ"א מעשה בהילני המלכה וכו', נזיר י"ט: מעשה בהילני מלכא שהלך בנה למלחמה וכו'. ועיי' מ"ע יאהרביכער להח' ברילל א' צד ע"ג והלאה] —

* הִלְנִי (שם פרטי לזכר) ויק"ר פי"ב ר' הילל בר הילני. בל"י Ἕλενος.

---

[1]) כ"ה לנכון בדפ"ר.

* הַלְעָטָה (ענינו פיטום הבהמה והעוף משרש לעט (das Mästen, Stopfen der Thiere
שבת קנ"ה: איזו היא המראה ואיזו היא הלעטה המראה למקום שאינה יכולה להחזיר הלעטה למקום שיכולה להחזיר, ושם המראה בכלי הלעטה ביד עיי"ע מר ה', לעט א'. תוספת' שבת פי"ח הלעטה כל שמאכילו מעומד וכו'.

* הֶלְפִּים (פי' בל"י ἐλπίς תקוה ותוחלת (Hoffnung באגדת בראשית פי"א (בית המדרש לר"א יעללינעק ח"ד צד י"ז) כך אמרו לו חביריו לאיוב איבדת הלפים שלך.

הֶלְקֶט (לעפ"ד מל"י ἑλικτός, ἕλιξ כל דבר כפוף ועגול כקשת ובפרט כותל בולט וכפוף כמין זיז alles Gewundene, Schwiebbogen ורבינו פי' בע"א) בס"ג דשבת (קנ"ז סע"א) הילקטי קטנה היתה בין ב' בתים. פי' מלשון תל המתלקט (שם ק'.) והוא כמין קיר חוצץ בין שני בתים. *[אחי"ה הפי' הזה שייך לר"ח כנראה מתוספ' שבת קנ"ז. ד"ה הלקטי והם קיימו הפי' נגד פירש"י שביאר הילקט קטנה שביל קטן, ולפי' רבינו אולי יש להביא ראיה מל"ע خلاقة כלומ' אבנים קטנים הוצברו לתל. ולפי' רש"י אולי י"ל שהוא ל"ע حلوق מקום צר ושביל. או מל"י ὁλκός מענית ושביל Furche ולפירושו יפה עולה זה דנזיר ח': הריני נזיר מנין הילקטי קיץ וכמנין שבלי שמטה ועיי' פירש"י שם ד"ה וכמנין: ואית דגרסי כמנין ש ב י ל י שמיטה וע"ש וכן בתוספות שם ד"ה מנין. ורבינו פי' בע"א בערך הבא אח"ז. ולפי פירושי מל"י הרשומ' בתחלת הערך עולה יפה פי' רה"ג בערך הבא: כמו זיז יוצא שעודף וכו' ודו"ק] —

הלקט (= הִלְקִיט הפעיל מן לקט ודוגמתו יהודוך ופי' אסף חלקים המפוזרים. einzeln auflesen ופירושים אחריי עיי' בפנים) בפ' ר' אלעזר אומר אם לא הביא כגמ' עושין (שבת קל"ג:) ת"ר מהלקטין את המלה ואם לא הלקיט ענוש כרת. פי' "מלקטין ציצין המעכבין את המלה וזהו עיקר. פ"א מלשי' ילקוט (ש"א י"ז, מ') שהערלה היא כמו ילקוט שבתוכו העטרה וצריך לחתוך הילקוט כולו לגלות העטרה ואם לא חתכו כ ו ל ו [1]) כאילו לא מל". רב שרירא ורב האי בנו הגאונים פי' "מהלקטין עושה אותה כהלקטי [2]) כמו הלקטי קטנה היתה בין ב' בתים (עיי"ע הקודם) ופי' [הילקטי] כמין זיז יוצא ויש בעיקר העטרה כמו זיז יוצא שעודף על שאר של אמה וכשחותך את הערלה יש שמשתיירין ציצין בעיקר עטרה שכשנוטל א ו ת ם [3]) עטרה מ ת ה ל ק ט ת [4]) ויוצא אותו הזיז כהילקטי ואיכא נמי הריני נזיר כמנין הילקטי קיץ בספ"ק דנזיר (ח':). ובתוספתא דמעשר ראשון (ספ"ג) ר"מ אומ' אף הקרקס שעוקציהן קטנים והלקטיהן מרובין", פי' תרמיליהון ארוכין [5]) ויש בהן גרגרין הרבה דמדקרי לעוקץ הקצר מעט קרי לתרמיל הארוך מרובה". ונראין הדברים שהציצין עצמן נקראין הלקטין [6]) ונטילתן אפשר דמקרי הלקוט [7]) ודברים אלו מסברא דילן אינון ולא מפי שמועה". *[אחי"ה כל הפירוש הזה הועתק מלה במלה מפי' רה"ג הובא בתשוב' גאונים קדמוני' דפ' בערלין צד ל' רק שם חסר מאמר שלם מן "פי' תרמיליהון וכו' עד "מרובה" וצריך להשלים מדברי הערוך. והפי' הראשון עד דברי: רב שרירא ורב האי וכו', נלקח מלה במלה מפי' ר"ח הובא באו"ז הלכו' מילה סי' ק"ו סעיף א'. לכן ציינתי הדברים הלקוחים ע"י סימני הרמז וגם סוף דברי הערוך: ודברים אלו מסברא דילן וכו', לקוחים הם בידו מתשוב' רה"ג הנ"ל ומזה תדין כי השערת בעל למוד ערוך מסכ' ברכ' הקדמה צד ה' שגגה היא. וכבר הרגיל רבינו לכתוב בהעתקתו מפי' רגמ"ה גם דברי רגמ"ה "ואמר לן רבי" ועיי' במבוא לח"א XI והלאה, ועתה ברור לי כשמש כי כמו ששערתי בנפשי במבוא שם כ"ה אחרי שעסקתי בפירוש רגמ"ה כ"י לכמה מסכתות ושם רגיל על לשון רגמ"ה דבור ו א מ ר ל ן ר ב י ועוד אניף ידי בזו ההוכחה בע' חלק ג'] —

* הֵלַקְטֵי (פי' בל"י ἠλακάτη קנים וקמטים (Stengel, Knoten am Rohr בתוספת' מעש' ראשון ספ"ג הובא בערך הקודם עוקציהן קטנים והלקטיהן מרובין ובירו' סוף מעש' שני דנ"ב. ובערוך ע' קרקס א' הגי' שעוקציהן מעוטין והלקטיהן מרובין נ"ל לפרש מל"י הנ"ל שלא כפי' הערוך בע' הקודם, והראיה לפירושי כי הקלקס אשר או יותר טוב כגי' תוספת' כ"י אירפורט קולקס

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכ"ה בפי' ר"ח. [2]) ובתשו' רה"ג הגי' כהילקט, כהילקטי וזהו עיקר עיי"ע הקודם. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובכ"כ בשם הערוך וכ"ה בתשובי' רה"ג, ובדפ"ע בט"ס אותה ובדפ"ר הוא בקטוע ושיבוש. [4]) כ"ה לנכון בכ"כ בשם הערוך וכ"ה בתשו' רה"ג ובדפ"ע מהלקטת. [5]) כ"ה בדפ"ר ובכ"י פאריז ובדפ"ע מרובים. [6]) ובתשו' רה"ג הגי' הילקוטין. [7]) בתשו' רה"ג הילקוט.

שנאמר ממנו שעוקציהן מעוטין והלקטיהן מרובין יש לו סימנים אלה כי קולקס בל"י ורו' colocasia κολοκασία עיי"ע לוף יש לו קן גדול אחד ובו הרבה קמטים Knollen.

* הִלְקִיט (מפעל לקט בהפעיל כמו אַלְקֵט (אַפעל) בל"ס (Essen in den Schnabel geben
שבת קנ"ה: ומהלקטין לתרנגולין פי' בל"ס הושיט מאכל בידים לעופות וזהו מה שמסיק בגמ' שבת שם לעולם מהלקטין דספי ליה בידיה מלקיטין דשדי ליה קמיה. תוספת' שבת פי"ח מהלקטין (ובקצת נוסח' מהלקיטין) לאווזין ולתרנגולין וכו', ואין צריך לומ' שמלקיטין ע"ש.

* הַלְקָשָׁה (מפעל לקש ענין איחור (Verspätung במד"ר רפ"א מהו מאפליה (ירמיה ב', ל"א) שמא אמרתי לכם שאני מביא לכם טובה והלקשתי אותה ואין מאפליה אלא הלקשה, וכ"ה בילק' ירמי' ס' רמז רס"ז אבל במד"ר פכ"ג אי' שמא אמרתי להכנים אתכם לארץ והלקשתי אתכם וכו', כלומ' וכי אחרתי ועכבתי אתכם.

* הֶמָא פי' בל"ס העלים עין das Auge abwenden עיי"ע חמי במו"ע ומ"ש.

☚ 1 הֶמַם (בל"ע נדד וכרת ein = durch- (schneiden תרג' לא תתגדדו (דברי' י"ד, א') לא תהוממון. *[אחי"ה וכ"ה במתורגמן אבל ט"ס הוא וצ"ל תתהממון כי בא תמיד באתפעל עיי' הדוגמאות בתרגו' למ"א י"ח, כ"ח; ירמי' ט"ז, ו'; מ"א, ה'; מ"ז, ה'; מ"ח, ל"ז; מ"ט, ג', ובקצת נוסחאות אי' בציון הראשון תתחממון בחי"ת וכתב הגאון מהור"ן אדלער בנתינה לגר שהוא ט"ס וכמו כן כתב ר"ש בן מלך במכלל יופי לירמי' מ"ז ה' אבל לפע"ד נוכל לקיים הגי' בחי"ת מטעם גזרת המלה מל"ע הרשומה] —

☚ 2 הֶמַם (בל"ע מכבד הבית (auskehren תרג' וטאטאתיה במטאטא השמד (ישעי' י"ד, כ"ג) ואהממינה כמה דמהממין [במבינא]. *[אחי"ה השלמתי לפי גי' רבינו בע' מבן וכבר דברתי מזה בע' אלבינא ע"ש היטב וגם שם הציון איכ"ר פתיחת' ג"א. והשם בתרג' עמוס ח', ו' ומַפַּל בר: והֶמַמַת עיבורא פי' פסולת הבר מה שנופל ממנו בכברה ומכבדין אותו והמתורגמן טעה במח"כ] —

* 1 הָמַם (פי' בל"ע משמן בשרו ירזה herun- (terkommen, abmagern פסיקת' דר"כ ד"י. עד עכשיו הן (ר"ל הפרות) קיימות לא הזהימו ולא הזקינו ולא הטריפו ובילק' נשא רמז תשי"ג הגי' הוזמו ונ"ב חוסמו וצ"ל הוממו וכ"ה בילק' מ"א רמז קצ"ב ושניהם בשם הפסיקת' וכה"ג הוממו במד"ר ספי"ב ובשהש"ר פ' יפה את רעיתי. פי' הפרות שהיו לעבוד את עבודת אוהל מועד (במדב' ז', ה') לא נתכחשו ולא הזקינו ולא הטריפו. ובילק' ואתחנן רמז תתכ"ד ובשו"ט מזמור ק"א נשמט זה המאמר ובקיצור הובא בתוספ' זבחי' נ"ט: ד"ה הא — והח' לעווי בע' זמה טעה לפרשו מלש' יוני ζημιόω והאמת שהוא ל"ע הרשום'.

* 2 הָמַם (פי' מבהל ומפחד ומל"מ ותְהֻמַּם (verwirren תנחומ' וירא ר' סי' כ"ב כדי שלא יהו אומות העולם אומרים הממו והלך ושחט את בנו פי' מבהלו ומבלבלו, וכן בסמוך והזקן הוא השתטה והוא הולך לשחטך.

* הִמַּג (מין נטע) עיי"ע אברתא ומ"ש.

* המגניא (שם מקום) כלאי' ו', ד' בית המגניא כ"ה בש"ס כ"י ועיי"ע מגניא.

* המדודי, המדורי עיי"ע בר המדודי.

* הַמַּדַן (עיר ואם במדי (Hagmatâna = Ecbatana קידושי' ע"ב. יבמו' י"ז. ערי מדי (מ"ב י"ז ו'; י"ח, י"א) זו המדן וחברותיה, והיא העיר הרשומה עיי' מ"ש במ"ע ג"ב ח"י 66; ונייבויער 376.

הָמָה (בל"ע מבקש בנפש עזה ומפחד עליו (gierig, ängstlich suchen, besorgt sein בויק"ר אחרי מות בפ' ויתרון ארץ (ר"פ כ"ב) אוהב כסף לא ישבע כסף (קהלת ה', ט') אוהב בממון לא ישבע בממון. ומי אהב בהמון לא תבואה גם זה הבל (שם) כל מי שהומה ומַהֲמֶה אחר הממון ואין לו קרקע מה הנאה יש לו דאמר ר' ישמעאל [1] ב"ר תנחום כתיב (יחזקאל כ"ז, כ"ט) וירדו מאניותיהם כל תופשי משוט (והמה על הארץ יעמדו) [מלחים כל חובלי הים אל הארץ יעמדו] וכי אין אנו יודעין שעל הארץ יעמדו אלא זה שהיה מפרש בים וטבעה ספינתו בים אם יש לו קרקע קרקע מעמידתו ואם לאו גם זה הבל... אוהב תורה לא ישבע תורה כל מי שהומה ומהמה

---

[1] כ"ה לנכון ברפ"ה, ובשרפ"ע שמואל.

אחר התורה ואין לו תלמידים מה הנאה יש לו. [אוהב מצות לא ישבע מצות ואוהב בהמון וג' שכל מי שהומה ומהמה אחר המצות ומצוה קבועה לדורות . . מה הנאה יש לו] תדע שהרי כל המצות שסיגל משה קבע לו מצוה קבועה לדורות אז יבדיל משה (דברי' ד', מ"א). *[אחי"ה בנוסחאותינו בקצת שנויים וגם רבינו קיצר אכן בסוף הערך נשמט מאמר שלם מִן מה הנאה יש לו עד: מה הנאה יש לו ועל האחרון קאי: תדע וכו' בנו"ג ובילק' קהלת רמז תתקע"א ואין לו תלמוד, אבל בדב"ר פ"ב אי' לנכון ואינו מעמיד תלמידים, ובקהל"ר פ' ויתרון נשנה כל הענין בדרך קצרה קצת ושם בט"ס מהומה ומהמה וצ"ל שהומה ומהמה. ועוד י"ל כי נגזרה המלה מל"ע هام פי' צָמֵא לדבר וגם תועה אחר דבר ומזה הענין שהש"ר פ' כרם: בעל המון (שה"ש ח', י"א) שהמו אחרי הבעל . . לפיכך באו עליהן המונות. שם בעל המון שהמו אחרי המוני המוגיות דמלכוותה] —

* המוטון בילק' תהלי' ר' רמז תרצ"א ט"ס עיי"ע המיינטין וע' אמיינטון.

* הָמוֹן (מל"מ שפעת אדם רב Menge) שהש"ר פ' כרם עיי"ע הקודם, שמ"ר רפי"א אתם עשיתם המונים המונים על בני אף אני אעשה עליכם עוף השמים וחיות הארץ המונים המונים. ובל' נקבה איכ"ר פ' פרשה לשעבר הייתי עולה המוניות המוגיות של הגיגה כמד"א המון חוגג (תהלי' מ"ב, ה') ומה שענינו קול רעש כמו המיה עיי' בע' הבא אח"ז.

הֶמְיָה (מל"מ פי' רעש ושאון Getöse, Lärm) בסוף מגילת איכה (פ' על הר) עלו לרומי ושמעו קול המיה של רומי מדינה ובס"ג דפ' אלו הן הלוקין (מכות כ"ד סע"א) שמעו קול המונה. ובמגילת איכה (פתיחתא כ"ד) עיר הומיה (ישעי' כ"ב, ב') קרתא מרבבתא. *[אחי"ה ובקצת כ"י מרכבתא וט"ס וצ"ל מרבבתא וע' מובלעת תחת מערבבתא וכ"ה באיכ"ר שם, ונראה כי המדרש גוזר אומר הומיה מע' המם פי' מבלבל ונשתטה ובנו"ג בתרג' קרתא דמשבחתא. והוא מאותו הענין בל"ע (شبك) פי' מבולבל וכ"ה ג"כ תרג' יחזק' כ"ו, י"ז. ובכ"י ל"ד מדרבבתא ונ"ל שצ"ל מערבבתא. ובציון הראשון אי' רק בדפ"ר מלת רומי ובספרי עקב פ' מ"ג אי' שמעו קול המייה של (מפטילון) [צ"ל מקפטולין] ובמכו' שם נשתנה מצינזור ושמעו קול המונו של בבל מפלטיה נ"א מפטילון וצ"ל כמו בילק' ישעי' ר' רמז רע"ח בשם מכות: ושמעו קול הומנ' של כרך גדול רומי מפניליאום ובילק' כ"י (ד"ס מכו') אפלטינס [צ"ל מקפיטליאום=Capitolium] וכן נשתנה מצינזור ביומ' כ' סע"ב קול המונה של העיר (ג' פעמים) אבל בכ"י מ' ובע"י ובדפוסי' הישנים לנכון קול המונה של רומי (עיי' ד"ס יומי' במקומו). — והתואר הומיה ירו' מ"ק רפ"ג דפ"א ע"ג משמים נשקפה הומיה וכו' ע"ש. — בירו' ע"ז פ"ג דמ"ג: המיות כו' לע"ז ט"ס עיי"ע יתך] —

* הַמִים (מפעל ערבי هَمّ עיי"ע המם והתואר همام, هميم מי שיש לו כאב ודאגה וכבד לב ein Schwermüthiger) ירו' תרומו' פ"א ד"מ: וירו' גיטין רפ"ז דמ"ה ע"ג מהו קרדייקוס (καρδαικός) א"ר יוסי המים.

הֶמְיָן (פי' בל"ע ופ' هميان אזור Gurt, Gürtel) בסוף עירובין (ק"ד:) שרץ שנמצא במקדש כהן מוציאו בהמיינו. ובפ' אחרון דסוכ' (נ"א.) מבלאי מכנסי הכהנים ומהמייניהן היו מפקיעין. ואת האבנט (שמות ל"ט, כ"ט. ועוד עיי' התרג' לשמות כ"ח, כ"ח; כ"ט, ה'; ויקר' ט"ז, מ'; ישעי' כ"ב, כ"א) תרגומו וית המיינא ובל' ישמעאל (המאין) [צ"ל המיאן]. *[אחי"ה בדפ"ר ובכ"י ל"ד לי' תיבות ובלי"ש וכו' ואולי הוספה מאוחרת היא. — וכנ"ה מגיל' כ"ז סע"ב ומשכנתיה להמיינאי, ושם תיקף קודם לפי גי' אה"ת וע"י וילק' כ"י תולדות (הובא בד"ס מגילי צד ע"א) מאי האי המיינך היכא ובנוסח' לי'. עירובי' צ"ד רע"א שקילו המייניה כ"ה לנכון בכ"י מ' ובתוס' רי"ד (ד"ס עירובי' צד קפ"ב:) זבחי' י"ט. הוה מדלי לי המיינאי, והקבוץ שבת נ"ט: תרי המייני] —

* המיינטין ירו' שבת פ"ז ד"י ע"ג כבר פירשתי בע' אמיינטון ח"א, קי"ח.

☞ הֶמִיוּנוּס (פי' בל"י ἡμίονος פרד Maul-esel) ב"ר פ' וירא אלהים אל יעקב (ס' פרש' פ"ב) [הוא ענה] אשר מצא את הימים במדבר (בראשי' ל"ו, כ"ד) ר' יהודה ב"ר סימון אמר המיונוס פי' בל"י פרד. *[אחי"ה וכ"ה בירו' ברכו' פ"ח די"ב: עיי"ע המיסו. מלבד שדרש הימם המיונוס או הימיסו (לפי גי' המהרש"ם עיי"ע המיסו) פי' חציו סוס וחציו חמור עוד כיון לפע"ד על שם עצמי ענה מל"י ὄνος חמור ועיי' פסחי' נ"ד. דורשי חמורות היו אומרים ענה פסול היה לפיכך הביא פסול לעולם ובירו' ברכו' שם מה עשה צבעון וענה זימן חמורה והעלה עליה סוס זכר ויצא מהם פרדה] —

* **המירום** אין זה המשורר הגדול היוני Ὅμηρος כדעת ר"ב וכ"כ ואחרים כדמוכח בערך מרום ע"ש.

הַמְּלָטָה (או כמו מלתרא = מלטסא מלש' יוני μέλαθρον ראשי ועובי הקורות Quer-balken או מל"מ מלט (ירמי' מ"ג, ט') חמר שעושין מסיד וחול Cement, Mörtel וכן בל"ע ملاط ובל' רומית ובלאי"ט malta) בפ' השותפין בגמ' סמך לו כותל אחר (ב"ב ו'.) אמר רב נחמן[1] בי כוי לא הוי חזקה אע"ג דמנח ביה המלטה[2]. פי' זו תקרת החלון, וי"א התיכות של קורות במקום הראוי בכותל להניח בו ראשי הקורות של תקרה, וי"א לשון לעז הוא מלטא שעושין מן הסיד להניח הקורה. *[אחי"ה כי"א הראשון אי' בפירש"י ב"ב ד"ה בי כוי וז"ל הימלטא הם נסרים עבים שנותנים בצדי החורים להגין על ראשי הקורות וזה הפי' סותר הרד"ק בשרש מלט ע"ש והחזיק בפי' י"א האחרון ובשרש עב האריך לפרש כל הענין ע"ש. והראב"ד (בשט"מ) פי' ג"כ כי"א הראשון, אבל רגמ"ה כ"י לב"ב נטה לפי' הנזכר ראשונה בערוך וז"ל: המלטה כעין שעושין בחלונות שקובעין שם הקורות מקיפין החור בלבנים כדי שלא ירקבו ראשי הקורות מלחלוח החומר ע"כ. והקבוץ ב"ק ס"ז. צלעות הבית (יחזק' מ"א, כ"ו) אלו המלטסין כה"ג בערוך ע' מלטס ומה שאכתוב בס"ד בשם הרד"ק, ומזה הוכחה לפי' הראשון שהוא ל"י הרשומ' וא"כ הה"א אינה שרשית ויש לסדרו בע' מלטה, ועה"ק שנ"ב בפי' הראשון כתב קראקשטיין והוא לא"ש Kragstein פי' אבן גדולה להניח עליה ראשי קורות הבנין, ועוד נקרא כן קורה הבלוט בראש הזיזין בבנין עיי' זה הערך באדעלונג] —

הַמְלְתָא (Ingwer) בפ' כיצד מברכין בגמ' חוץ מן היין (ברכו' ל"ו:) ובפרק יוה"כ בגמרא אבל אוכלין (יומ' פ"א:) האי המלתא דאתי מבי הנדואי שרי. פי' הוא זנגבילא דינה כדין פלפלי יבשתא ולא כלום, וביוה"כ פטור, זנגבילא רטיבא בורא פרי האדמה וביוה"כ חייב ואם שרה זנגביל במים אין בו משום בישולי גוים. *[אחי"ה בכ"י מ' הגי' חמלתא וכן בכ"י ב' ליומ' שם אבל בכ"י אחר שם הומלתא ובגליון לכ"י ברכו' וכן ברש"י ליומ': הימלתא ובכ"י פ' לברכות שם אמלתא, מזה תדין כי אל"ף או ה"א אינה שרשית ובאמת גי' רה"ג אמלתא והשוהו עם זנגבילא עיי"ע זנגביל. ונ"ל לגזור המלה מל"י μελάνθιον פי' קֶצח Schwarzkümmel פי' פלפלא שחורה וע' זקנים ועקילס העתיקו כמו כן לישעי' כ"ח, כ"ה. כ"ז ועיי' פליניאוס כ', י"ז. ואם הגזרה נכונה אז יש לנקד לתשלום הנו"ן בדגש הֶמֶּלַּתָּא ואולי העתיקו רז"ל מלה זרה זו להוראת מין זינגבלא שנקרא אינגווער שגם מין זרעוני גינה זה אינו נאכל חי רק מפטמין בבשמיו התבשיל ורש"י לברכו' לועזו ע"י ליטואריי"ו פי' בל"צ = lactuaire electuaire בלא"ש Latwerg וכן ביומ' ליטוריג"א, וכפי' הערוך אי' בבה"ג הלכו' ברכו' פ"ו ד"ז ע"ד ושם הגי' הימלתא ועיי' עוד או"ז הלכ' סעודה סי' קס"ד ושם בט"ס ציתוור וצ"ל ליתווה, וממה שכתב רבינו זנגבילה דינה כדין פלפלי משמע דגם על פלפלי רטיבא מברכין בפה"א וזהו כשיטת רה"ג ורי"ף המובאים בחי' רשב"א כמו שהעיר לנכון בעל למוד ערוך. — ובענין גי' הנדואי עיי"ע הנדוי] —

☞ **הֵמִינָא** (מדה אחת והיא חצי ההין בל"י ἡμίνα בל"ר hemina ובל"ם הֵמִינָא Maass = die Hälfte eines Sextarius) תרג' שני על והשתיה כדת (א', ח') הזו אתיין לון כסא רבא דהוה לכיד ארבעא חמשא הֵמִינִין והוה מתקרי שמיה פיתקא. בל"י ורו' מין מדה חצי ההין. פי' המי (ἡμι) חצי, פי' הנא הין.

הִמֶּנְיַא (שם מקום Hymenia העומד כעת על תלו עיי' גיאגראפיע לנייבויער צד שס"ז או אולי הוא שם מקום همانيه, همانيا כדעת הה' פליישער) בהלכה קמא דפ' י' יוחסין (קידושין ע"ב.) כי הוה קא מנמנם ר' אומ' הימוניא איכא בבבל כולה דעמונאי היא. צוה ה' ליעקב סביביו צריו (איכה א', י"ז) א"ר יוחנן כגון הימוניא לפום נהרא (שם רע"ב). פי' שם מקום. *[אחי"ה בנו"ג א"ר יהודה וביבמו' י"ו סע"ב אמר רב ובכ"מ הגי' הומניא אבל בכ"י א"פ לקידושי' הגי' הימניא ושם אי': כגון הפרניא [Hipparenum] והימניא לפום נהרא עיי' נייבויער במקום הנ"ל ובערך הרפניא. ועוד פעם אחת נמצאה המלה בשהש"ר פ' ידיו אך שם בט"ס וז"ל ר' אלעזר ב"ר שמעון אתוי חמרייא גבי אבוי למיזבן עיבורא מן קרייתא

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד וכ"ה בדפ"ר ובשט"מ; ובדפ"ע אחרי' אמר רב ובנו"ג אמר רב הונא והעיק' כגי' כ"י. [2]) וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב וכ"ה ברד"ק שרש מלט ושרש עב ובפי' ראב"ד הובא בשט"מ לב"ב אבל בנו"ג הימלטי וברש"י הימלטא.

המונייא יתיב גבי תנורא וכו׳ ופי׳ מ״כ חמרים לוקחי תבואה באו ולנו בבית אביו ר״ש ליקח דגן ממקום המונייא וישב ר״א אצל התנור וכו׳ ונעלם ממנו כי עיקר הגי׳ חמוניה יתיב פי׳ ראו אותו יושב וכן אי׳ לנכון בפסיקת׳ דר״כ ויהי בשלח צד צ׳: ר״א ב״ר שמעון עלון חמריא לקרתא בעו למזבן עבורא וחמוניה יתיב קמיה תנורא ע״כ, וא״כ במדרש שהש״ר צ״ל ג״כ חמוניה ואינו מוסב למעלה אל קרייתא· אך למטה אל יתיב ונקודה אחר המוניא טעות דפוס הוא עיי׳ הערת ר״ש באבער לפסיקת׳ שם שהשיג לנכון על מ״כ. וגם לעווי טעה אחר מ״כ] —

הָמוּנְיָא (פי׳ בל״י ὁμόνοια הסכמת דעה אחת (Meinungsübereinstimmung, Eintracht

בויק״ר אל תונו פ׳ מות וחיים (פל״ג) כשהייתם בארצכם לא הייתם עושין המוניאות ה מ ו נ י א ו ת לע״ז הה״ד (יחזק׳ כ״ג, מ״ב) וקול המון שלו בה. ובריש מגילת איכה (פתיחתי י׳ ועיי׳ בסמוך) וכולי עשו ישראל המוניא ועבדו אותן. — (א״ב פי׳ בלש׳ יוני הסכמת של רבים עיין ערך אומוניא). *[אחי״ה בע׳ הנ״ל בח״א, קכ״ג: הבאתי ציון מאסת״ר גם ושתי אבל ברוב מקומות הגי׳ בה״א בראש באיכ״ר בפתיחת׳ הנ״ל לפנינו בט״ס הגמוניא וכ״ה בט״ס בשהש״ר פ׳ אל תראני, אבל לנכון באיכ״ר פתיחת׳ כ׳ כשיצאו ישראל ממצרים היו נוסעים במחלוקת וחונים במחלוקת ויסעו ויחנו וכיון שבאו להר סיני נעשו כולם הומוניא וכו׳ ובמכילת׳ יתרו מסכת׳ דבחודש ספ״א וילק׳ יתרו רמז רע״ה תמורתו קודש ה ש ו ו ל ב א ח ד ובפדר״א פמ״א: אמרו כולם פה אחד ועיי׳ עוד בויק״ר פ״ט. — איכ״ר פתיחת׳ כ״ט וכיון שנגאלו נעשו כולן הומוניא אחת וכו׳ ובילק׳ תהלי׳ רמז תשצ״ה חזרו ונעשו כולן הומוניה אחת. והקבוץ בויק״ר הנ״ל ובנו״ג שם כשהייתם בארצכם הייתם נעשים הומניות לע״ז ובילק׳ דניאל רמז אלף ס״א הייתם עושים הומניית הומניות, ובגי׳ רבינו צריכים אנו לומר כלשון שאלה לא הייתם וכו׳? או מלת לא יש למחוק, ובדפ״ר לנכון ב׳ פעמים המוניאות אבל בשדפ״ע רק פעם אחת. ומעתה י״ל כי הציון בערך המון מאיכ״ר פ׳ פרשה לשעבר הייתי עולה המוניות של חגיגה וכו׳ שייך ג״כ לכאן ודורש המון (תהלי׳ מ״ב, ה׳) מלשון יוני הנ״ל] —

הַמְנִיכָא (Band, Halsband) בדניאל (ה׳. ז׳. ט״ז. כ״ט) והמניכא (דדהבא) [די דהבא]. פי׳ ענק. *[אחי״ה הכתיב המנוכא אבל בתרג׳ משלי א׳, ט׳ ג״כ ביו״ד והמניכא לצוארך. והקבוץ תרג׳ אסת׳ ב׳, ט׳ המניכין. וגם מוניק ועוד מניכא נמצא בתרג׳ ובדרז״ל עיי״ע. וגזרת המלה מל״ס הַמְנִיכָא ומחצבה מל״י μανιάκης, μανιάκον. וע׳ זקנים העתיקו כן בדניאל ה׳ ז׳. י״ח. ל״א וכן עקילס וסומכוס העתיקו ככה רביד (בראשי׳ מ״א, מ״ב) וסומכוס העתיק ע״י גם שהרונים (ישעי׳ ג׳, י״ח)] —

הִמְנוֹן (= הימנון בל״י ὕμνος, νον שיר של שבח (Hymnus, Feiergesang

מדרש תהלי׳ מזמור אשרי האיש (תהלי׳ א׳, א׳) משל לחבורה של זמרין שהיתה מבקשת לומר שבחו של מלך הימנון למלך פי׳ בל״י ורו׳ שיר של שבח. *[אחי״ה ועוד שם כולכם משובחין וראויין לומר הימנון וכו׳ ובשהש״ר פ׳ כמגדל ובקהל״ר פ׳ החכמה אי׳ רק לחבורה של אנשים שמבקשים לומר הימנון למלך וכו׳ כלכם נעימים וחסידים ומשובחים לומר הימנון לפני וכ״ה בילק׳ ש״ב רמז קס״ה נשמע מזה כי תיבות שבחו של מלך במדרש שו״ט באו מגליון פנימה לבאר תיבות הימנון למלך. וכנ״ה בשו״ט סוף מזמור ב׳ ובילק׳ תהלי׳ רמז תרכ״ג הלכו בני המדינה לומ׳ הימנון למלך א״ל אלי אתם אומרי׳ הימנון וכו׳ כך אוה״ע מבקשי׳ לומר להקב״ה הימנון וכו׳. ובשו״ט מזמור צ״ב כיון שראה אדם כחה של שבת בא אדם לומ׳ הימנון . . אמר לו השבת לי אתה אומ׳ הימנון אני ואתה נאמר הימנון להקב״ה ובילק׳ תהלי׳ רמז תתמ״ג אי׳ כמו כן רק בתחלת המאמר תמורתו קודש וכשראה אדם וכו׳ התחיל משורר וכו׳ ובשו״ט מזמור צ״ג ד״ה אף תכון עמד לגיון אחד אמר לו הימנון וכו׳, כך כשמלך הקב״ה בעולמו אמרה הארץ הימנון תהלה וכו׳ וכ״ה בילק׳ תהלי׳ רמז תתמ״ז ועיי״ע פרקופי. ובפסיקת׳ רבתי ראש פ״ב התחילו נותנין הימנון ושבח ובקהל״ר פ׳ מה שהיה והיו מבקשין בני המדינה לומ׳ דומינין ובב״ר פ״ח, דומינו וכ״ה בע׳ דומיני וצ״ל הומנין או הימנון כשהוכחתי בע׳ אפרכום ח״א רל״ט: וכ״ה באמת בילק׳ הובא שם ועוד בילק׳ בראשי׳ רמז כ״ג מבקשין לומר המנון ונ״ב שירה. ועיי״ע אימנון ח״א קכ״ג ושם צ״ל פ״ב במקום פ״ד] —

* הַמְנוּנָא שם אמורי והיה תלמידו של ר׳ יהודה וחבירו של רבה עיי׳ שבועו׳ ל״ד וסנהד׳ ס״א. ותוספו׳ עירובין ס״ג. ד״ה רב המנונא וכתובו׳ נ׳: ד״ה יתיב וע״ש מה שציין הגרי״ב והעלו ששני רב המנונא היו. ובקידושי׳ כ״ה. אי׳ לאו המנונא

אלא קרנונא וע"ש התוספות וערך צנע ב'. וכן בירו' נזכרו שני רב המנונא אחד בדור ראשון ואחד בדור שלישי עיי' מבוא הירו' למהרז"ף ע"ו. ובענין המנונא ספרא שם צד קי"ח: וקי"ט.

הַמְנַק (zweizackige Gabel) בפ' אלו מציאות בגמ' מצא כלי באשפות (ב"מ כ"ה:) הא בסכיני ובהמנק. ובר"ג דפ' לולב הגזול (סוכ' ל"ב.) והוא דעביד כי המנק [1]. פי' כלי של מתכת הוא שאוכלין בו פרסיים שלא יהו מכניסים ידם לפיהם והיו אוכלין בו בשר וחתיכות. ולענין לולב שני הוצין העליונין שהן תיומת אם נפרדו זה מזה. והמנק הוא כלי שיש בו שני ראשים. *[אחי"ה המלה אומרת דרשוני ועפ"י פי' רבינו נ"ל לגזרה מל"פ הנמיק (בהיפך האותיות) והורכבה מן הן = אהן = آهن פי' ברזל ומתכת ומן מיק = میخ פי' וו כפוף ועקום וא"כ הנמיק כלי של מתכת עקום. ורא"ש לסוכ' פי' ועביד כי המנק: פסול והוא כלי שיש לו שני ראשין וזהו צורתו: ( ) והגמיי"מ הלכו' לולב פ"ח ה"ג פי' הימנק כלי שיש בו ב' ראשים כזה וזהו כפי' הערוך בסוף הערך, אבל רש"י לסוכ' פי' הימנק יפויצפו"ר [ובדפ' פיזרו הלע"ז פוצטו"ר] של ברזל של סופרים שיש לו שני ראשים וראשו אחד מפצל וכו', וכן פי' האו"ז שם ואולי הלעז כצ"ל פנצטו"ה pincette פי' צבת קטנה kleine Zange ובריצ"ג שם פי' "המנק פי' חטבא [צ"ל אטבא עיי"ע] דספרא דהיינו כלי שמנקבים בו שרטוטי הספרים, וכיון ג"כ לפירש"י] —

הֶמִיסוּ (פי' בל"י חצי ἥμισυ (halb, מדרש ב"ר (ס"פ פ"ב) אשר מצא את הימם במדבר (בראשי' ל"ו, כ"ד) רבנן אמרי המיסו חציו חמור וחציו סוס פי' בל"י חצי. *[אחי"ה וקודם הדרוש של רבנן אי' בב"ר שם ר' יהודה בר סימן אמר המיונס. וכגי' זו אי' לנכון לפי גי' המהרש"ס בירו' ברכו' פ"ח די"ב: מהו ימים (בראשי' שם) ר' יהודה בר סימן אומ' המיונס ורבנן אמרי הֶימִיסוּ חציו סוס וחציו חמור ולפנינו בדפ' ביר' ברכו' אי' בדברי רבנן בט"ס ה י מ י ם וכבר הגיה מהרז"ף באה"צ שצ"ל המיסו כבב"ר ובאמת כן הוא במהרש"ס, ופירש המהרש"ס כמו אחינו המסו את לבבנו (דברי' א', כ"ח) דאמרינן בפ"ק דמעשרות (ירו' מעשי פ"א דמ"ח ע"ד) פ ל ג ו ן [את] לבבנו. ע"כ ויש להוסיף כי במעשרות פ"א מ"ב פי' משימסו: משיכניסו מחצה מל"י ἡμισεύω פי' מחלק לשנים. ועיי' עוד ערך מיסון. וכן פי' בב"ר רפ"ד המסים (ישעי' ס"ה, א'): חָצָה] —

הימיסיון (Edelstein?) שמ"ר פ' וזה הדבר אשר תעשו להם (ס"פ ל"ח) נפתלי אכאטים גד הימיסיון פי' מין אבן טובה. *[אחי"ה ול"נ שהוא ט"ס עיי"ע הימסיון אחר ע' הימום] —

* הֶמְסֵס, המסיסא (אחד מקרבי הבהמות המעלות גרה בל"ר omasum, כפי' ר"ב בע' מסס) חולין מ"ב. המסס ובית הכוסות ויק"ר פ"ד המסס ליטחון, ושם רפי"ח הטחנות (קהלת י"ב, ג') זה המסס וא"כ י"ל שהשרש מסס וכן דעתו של רבינו כנראה ממה שסדרו בע' מסס ע"ש ויק"ר פ"ג וקהל"ר פ' החכמה עיי"ע אסטומכא .. ובערוך הקצר שנ"ב הביא ערך המסס ובארו מענקואלט ב"א עכ"ל, ולדעתי הוא mannigfalt ובאמת הקיבה השלישית נקראה מרוב קמטיה בלשון אשכנז Faltenmagen. ולדעת ר"ף סמאלענסקין מלה הנ"ל כצ"ל מאגענואלט כלומ' מאגענפֿאלט.

* הַמְעִיסָה (מהשם עִיסָה פי' גבילת העיסה ע"י לישה das Einrühren des Teiges) פסחי' ל"ז רע"ב וש"נ המעיסה בי"ש פוטרין וכו' איזה המעיסה ואיזה החליטה המעיסה קמח שע"ג מוגלשין וכו' עיי"ע גלש וע' חלט. ושם בפסחי' בלא ה"א: מעיסה.

הִמְצָא (= הִימְצָא = חימצא לפע"ד מל"ע حيشن פי' חלב Fett) בפ' אלו טרפות בגמ' נקבה הריאה (חולין מ"ט סע"ב וגי' רע"א) בר הימצא סתים הימצא לא סתים, הי הימצא והי בר הימצא ת"ש דאמר רב נחמן אינהו מיכל אכלי להו לדידן נמי מסתם לא סתים, דאקשתא כ"ע לא פליגי דאסיר, דאייתרא איכ' דאמר וכו' אמר ר' אמי מקמצין, פי' דאייתרא שעל יתר של קיבה מפני שהקיבה עומדת כקשת דרוך ויתר שלו מתוח מלשון כוננו חצם על יתר (תהלי' י"א, ב') ויש חלב על זה ועל זה שעל הקשת דברי הכל אסור אבל שעל היתר בארץ ישראל נוהגין בו היתר ובבבל נוהגין בו איסור. וזה החלב דאקשתא קרו ליה הימצא ודאייתרא קרו ליה רבנן בר הימצא ועל החלב שעל יתר הקיבה אמר ליה רבה בר

---

[1]) וכ"ה בכ"י מ' והוא דעביד לה כי הימניק וברש"י דעביד כי הימנק ובאו"ז הל' סוכ' סי' ש"ו דעביד כי המניק ובגמ' דעביד כהימנק ובה"ג ובריצ"ג הלכו' לולב עמוד ק' ובריו"ף כ"י (ד"ס לסוכ') ואי עבד כבהמנק וגי' הדפוס עדיפה.

בר חנה לבריה (פסחים נ״א.) אתה לא תאכל לא בפני ולא שלא בפני. — (א״ב בנוסחאות דידן כתוב חמצא). *[אחי״ה .ולפנינו חימצא וכ״ה בפי׳ רגמ״ה כ״י לחולין (בקובץ כ״י אנגיילי־ק׳ דף ש״ט.) ושם קצת כמו שפי׳ רבינו וז״ל: ולא ידענא הי מינייהו כלומ׳ ולא ידענא הי סתים הי לא סתים אי חימצא אי בר חימצא. אינהו מיכל אכלי כלומ׳ מא״י. דאקשתא כ״ע לא פליגי דאסור כלומ׳ חלב שע״ג הקיבה יש בו שעשוי כקשת ויש עליו חלב שעשוי כיתר כחיצים פשוט כי פליגי דאיתרא כלומ׳ דבבל ודא״י וזהו חימצא דבבל לא סתים וכולי. ועיי׳ עוד ע׳ הסם וע׳ יתר א׳] —

הַמִיצְתָּא (פירושו בל״ע خميصة מין מלבוש דבוק לגוף וי״א אדרת Hemd, Mantelart) בפ׳ ואלו מגלחין בס״ג הקובר את מתו (מ״ק כ״ג סע״א) רבא נפק בהמיצתא רומיתא סומקתי חרדתי כר׳ אלעזר ב״ר שמעון דאמר לא אסרו אלא כלים לבנים בלבד ואלו הן אדומין. — (א״ב בנוסחאות חמיצתא גרסינן ופי׳ רש״י חלוק). *[אחי״ה וגי׳ המיוחס לרש״י למ״ק אי׳ חימוצתא ופירושו בדברי ר״א ב״ר שמעון ממש כפי׳ הערוך. ובדברי ערוך צריכין אנו לנקד בהמיצָתָא בקבוץ לכן סיים ואלו הן אדומין ובאמת גי׳ כ״י מינכען בהימוציָאתָא דרומי וכן מצאתי בספר תורת אדם לרמב״ן שער תכבוסת צד ס״ב רע״א רבא נפק בחימוציָאתא רומיתא סומקתי חיורתי אולי חיורתי עיקר הגי׳ כי הוראת מלת המיצתא בל״ע מלבוש שחור אשר בשפתו צבעים הרבה אדומים ולבנים. ובשיטת ר״א ב״ר שמעון אשר הלכה כמותו לא אסרו ישנים אפילו לבנים או צבועים אפי׳ חדשים עיי׳ טור יו״ד סי׳ שפ״ט לכן בין גי׳ חדתי בין חיורתי תתכן. ועיי׳ ג״כ הלכות אבל לרי״ץ גיאת עמוד מ״ח. ושם הגי׳ חמיצתא ובאו״ז הלכו׳ אבלות סי׳ תמ״ה הימצתא והוגה חימוציתא ובכ״י ל״ד בפנים הימוצתא ובראש הערך המוצתא וכ״ה בכ״י ה״ב ובכ״י ו״ו ובכולם צ״ל המיצתא כי כן כתיבת המלה בל״ע הנ״ל וקרוב לה בל״ע قميص פי׳ חלק ובל״ר אמצ׳ camisia, camasus וממנו בל״צ chemise עיי׳ טראכטמען דער יודען להח׳ ברילל צד ע״ג. ורמ״ל טעה בדברי רש״י והעתיק המיצתא עפ״י פירש״י חלוק גלאטט!] —

הַמַּר (מלשון הֵמִיר פירוש תמורה als Stellvertretung, Tausch או מל״פ همار = امار חשבון dafür gerechnet, geltend) בפ׳ כל הבשר בגמ׳ הכחל (חולין קי״ב.) רבא אכיל ליה וקרי ליה המר בשר. פי׳ תמורת בשר כלומ׳ שני לבשר. ויש שגורסין חמד בשר כלומ׳ המוטב של בשר. *[אחי״ה כ״ה לנכון בכ״י ה״ב אבל לפי גי׳ דפ״ע אין חילוק בין גי׳ ראשונה ובין יש שגורסין ור״ב שינה הגי׳ כלומ׳ הרוטב של בשר. ושגה בזה. ורש״י פי׳ יין של בשר. ולפע״ד פי׳ ראשון דרבינו עיקר ומל״פ הנ״ל כלומ׳ כחשבון בשר היינו נחשב בעיניו כבשר וכן הבין לנכון בעל החלוץ ח׳, קי״א ופערלעס עט״ש ק״ו]—

הוֹמַר (= הוֹמַר לפע״ד מע׳ הקודם מלשון פרס همار = امار = شمار פי׳ חשבון ומדה וערך ושיווי דבר מה Berechnung, Verhältnissbestimmung, Analogie וא״כ דורשי הומרות או המורות: Sachvergleicher, Analogieangeber וגם רשם מענין זה בל״ע غمر חוקר דבר מה ומבין לאשורו auf die Spur kommen, erforschen) בס״ג דפ׳ הזרוע והלחיים (חולין קל״ד:) דורשי הומרות [1]) אומרים הזרוע כנגד היד וכ״ה אומר (במדב׳ כ״ה, ז׳) ויקח רמח בידו. לחיים כנגד תפלה וכ״ה אומ׳ (תהלי׳ ק״ו, ל׳) ויעמוד פינחס ויפלל. קיבה כמשמעה וכ״ה אומ׳ (במדבי׳ כ״ה, ח׳) ואת האשה אל קבתה. ובפ׳ היה מביא את מנחתה בסוף הלכה קמא (סוטי׳ ט״ו סע״א) תניא אמר להן רבן גמליאל סופרין הניחו לי ואדרשנו כמין הומר [2]) כשם שמעשיה מעשה בהמה כך קרבנה מאכל בהמה. ובפ״ק דקידושי׳ בגמ׳ והנרצע נקנה ברציעה (קידושי׳ כ״ב רע״ב) רבן יוחנן בן זכאי היה דורש מקרא הזה כמין הומר מה נשתנה אוזן מכל איברים שבגוף אמר הקב״ה אוזן ששמעה על הר סיני כי לי בני ישראל עבדים (ויקרי׳ כ״ה, נ״ה) ולא עבדים לעבדים והלך זה וקנה אדון לעצמו ירצע לפניהם. פי׳ תשובת [3]) רב סעדיה יש גורסין חומר ומפרשין להחמיר עליו אבל אנו גורסין הומר בה״א ופי׳ כמין מעשה שכן קורין המעשה בל׳ ארמית איהמרא [4]) וכי יפגשו זה את זה אומר לחבירו מאי אהמרך [5]) כלומר מאי אגהרך [6]) ומאי טיבך ומה מעשיך. וכן מפורש לענין סוט׳ כשם שמעשיה מעשה בהמה.

1) כ״ה בדפ״ר ובדפ׳ פיזרו אבל בשדפ״ע ובנוסחאותינו חמורות ובכ״י ה״ב חומרות. 2) כ״ה לנכון בדפ״ר ופיז׳ וויניצ׳ ובכ״י ו״ו ובנוסחאותינו כמין חומר. 3) כ״ה בדפ״ר. 4) כ״ה בדפ״ר וויניצ׳ ובכ״י ו״ו אהימרא. ובדפ׳ פיז׳ המרא וכן משמע מתוספי׳ סוטי׳ ט״ו. קידושי׳ כ״ב: ד״ה כמין. וחולין קל״ד: ד״ה דורשי רק שם הגי׳ בחי״ת. 5) בכ״י ה״ב ול״ד המרך. בכ״י ו״ו הימרך. 6) כ״ת בכ״י ו״ו ודפ״ר ופיז׳ אבל בדפ׳ וויניצ׳ ואמ׳ אגרך ובכ״י ה״ב וג״ג נשתבש יותר.

וכן מפורש לענין נרצע בין בעבור אזנו בין בעבור דלת ומזוזה וכן כיוצא בהן על שם המעשה שלהן שהוא המר והיא המרא. פ"א הומר והיא מרגלית. *[אחי"ה פירוש רס"ג הנ"ל הוזכר בתוספו' בשלשה מקומות הנ"ל אך בקצור גדול ובתוספ' חולין שם הובאה הגי' ובלש' ערבי כשאומ' לחברו מה מעשיך אומר לו מה חמרך וכמו כן הובא בדעת זקנים לשמות כ"א, ו' וז"ל והכי אית' בערוך ובל' ערבי כשאדם אומ' מה מעשיך אומר מה הימרך וכן נמי מצאו בתרגום של תהלים דמתרג' מעשה הימר ע"כ ולא ידעתי על איזה תרג' כיון אבל בענין גי' לשון ערבי יוכל להיות שהכונה על מלת عمر שפירושו ענין דירה וגם עמידה במצב טוב in gutem Stand sich befinden וממנו השם عمارة שאילת שלום Gruss וכבר השתמשו רז"ל במלת עמר בסנהד' פ"ה: הגונב נפש מישראל אינו חייב עד שיכנסנו לרשותו ר' יהודה אומ' עד שיכנסנו לרשותו וישתמש בו שנאמ' (דברי' כ"ד, ז') ויתעמר בו וכן בספרי כי תצא פ' רע"ג והתעמר בו מגיד שאינו חייב וכו' וא"כ ת"ק פותר עמר של מקרא בהוראת המלה הערבית כלומ' ענין דירה וזה מה שאמ' עד שיכנסנו לרשותו ור' יהודה פתרה ענין שימוש ובאמת عمر בבנין שני מורה ג"כ עובד אדמה וזה מה שאי' בירו' שבת פ"ט הלכה א' תמן צווחין לפעלא טבא עמירא (ועיי' עוד ערך הרהון). וכן פתר ר' יונה בספר אלאסול (צד תקל"ה) לא תתעמר בה שלא תשמשנה והביא משנת דסנהד' הנ"ל והביא פירושו בשם ר' חפץ וזה ר' חפץ הוזכר בערוך לר"ש פרחון ע' עמר וז"ל ורבינו חפץ סגי נהור ראש ישיבה אמר לא תשתמש בה בפרך יותר וכו' ע"ש ועיי' ברד"ק שרש עמר ורבינו בע' עמר פי' ג"כ שימוש. וא"כ מה שכתב רש"י לדברי' כ"א, י"ד בשם ר"מ הדרשן לא תתעמר בה לא תשתמש בה בלש' פרסי קורין לעבדות ושימוש עימראה, לפע"ד צריך להגיה בלש' ערבי או ארמי ועיי' הרמב"ן שם שהביא ראיה ממגילת שושן וכן ראה מ"ע יאהר-ביכער להח' ברילל א', קפ"א, וח"ב צד ו' אבל מה שכתב בח"ג צד רי"א כי עמר בל"ע ענין אמירה וסחורה טעות הוא כי בר סמכא שלו הח' שפרענגער כתב כן על ציון של קאראן (שורה י"ז ע"ח) ושם אי' من امر באל"ף ולא בעי"ן. וכל זה שכתבתי הוא להסביר פירושו דרבינו סעדי' גאון מאי אהמרך כלומ' מה אגהרך (= פי' בל"ע جبهتك מראה פנים) מה טיבך וכו'. אבל לא כן אנכי עמדי כי לפע"ד ברור כי דורשי הומרות או המורות הוא מל"פ הרשומה בתחלת הע' ושורש דבר נמצא גם במלת אחמרא ובמלת אמרכל עיי' ערכם. ואם נרד לבחינת המאמרים אשר בהם הוזכרו דורשי המורות (או רשומות) אז נראה כי ממרחק הביאו דורשי המורות ראיתם לביאור דבר מה אשר מהותו וטיבו נודע יותר וע"י השואת ענינים אלה דעת לנבן נקל הענין מכל צד ופנה ואופן ביאור זה הוא כעין גזרה שוה של תיבות או ענינים (ווארט = אדער בעגריפסאנאלאגיע). וא"כ דורשי המורות הם בעלי הדרשנים אשר הביאו דוגמאות ע"י גזרה שוה לבאר על ידה איזה ענין מבוקש. עיי' חוץ הציונים הנ"ל מראה מקומות בע' דרש. ופי' כמין הומר (ובנו"ג כמין חומר וכ"ה במכיל' משפטי' פ"ב) כעין גזרה שוה של מושג המדובר בו eine Art Begriffsanalogie — ובענין פי' אחר הומר היא מרגלית (וקרוב לזה כתבו התוספו' בסוטה שם בשם ר' הלל ורש"י בקידושין שם) י"ל שהוא ל"ע هَمْرَة — Perle, Perlmuschel ובענין דורשי רשומות עיי"ע רשם] —

* הַמְרָאָה (שם מופשט מן מְרִי Widerspenstigkeit) סנהדרין י"ד: יכול תהא המראתו המראה וכו', ושם ט"ז. גמר דבר דבר מהמראתו וכו', שם ס"ו. הנשיא אתה מצווה על המראתו . . דיין אי אתה מצווה על המראתו.

* הַמְרָאָה (מופשט מן מרא das Mästen) שבת קנ"ה: תוספת' שם פי"ח עיין ערך הלעטה. ובע' מר ה' אַראך כי מְרָאָה נגזרה מל"ע ומי"ם הוא מן השרש.

* הֵמָּרָה (מפעל מור das Wechseln) פסחי' צ"ו. יבמו' ע"א רע"א עיי"ע דת.

הַמָּרוּד (der Hervorragende, Hervorstechende) בב"ר פ' כ"ד (רפכ"ג) אנשי דור המבול היו לוקחי ב' נשים אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש זו של פריה ורביה היתה יושבת כאלמנה בחייה, ושל תשמיש היה משקה כום של עיקרין שלא תלד והיתה יושבת לפניו כזונה הדא הוא דכתיב (איוב כ"ד, כ"א) רועה עקרה לא תלד ואלמנה לא ייטיב, תדע לך שהוא כן שהרי המרוד שבהן זה למך לקח לו ב' נשים עדה וצלה, עדה דיעדי מינה צלה שתהא יושבת בצלו. — (א"ב בנוסחאות שלנו כתוב הברור כלומ' המובחר). *[אחי"ה וגי' הברור אי' ג"כ בילק' בראשי' רמז ל"ח דף י"א סע"ב, ובילק' איוב רמז תתק"י חסרה המלה אבל בכ"י פאריז ב"ר אי' כגי' רבינו המרוד ולפע"ד הוא מל"ע مارد מפואר ומשובח בין המורדים או מלשי' תרג' מרודא מהשם מרדו פי'

מי שיש לו מוסר ובין כך ובין כך הה"א שמושית היא ועיקר מקומו בע' מרד] —

* הַמְּרָכָה (מפעל מרך Erweichung) חולי' מ"ה: איזוהי המרכה וכו' עיי"ע מז ב' וערך מסמס ד'.

* המירום עיי"ע מרום (מרום).

* הַמְשָׁכָה (מפעל משך das Herbeileiten des Wassers) תמורה י"ב רע"ב ובהמשכה עיי"ע רב א'.

הֹן (= הוֹן בל"ע هون, هوينا וכן בל"ס הוונא פי' נחת והשכל רוח Milde, Ruhe; Vernünftigkeit) אתנהלה לאטי (בראשי' ל"ג, י"ד) תר"י [א'] אִדבר להוני [1]) ובב"ר פע"ט (ע"ח) ואני אתנהלה לאטי להוני [2]) אני מהלך המד"א (ישעי' ח', ו') את מי השילח ההולכים לאט. ובמגילת איכה ממרום שלח אש בעצמותי (איכה א', י"ג) ובויק"ר בס"פ אמור אל הכהנים (פכ"ו) ובר"פ וצדקתך אלהים עד מרום (רפל"א) כיון שלא עשו תשובה בא לזרקן עליהן ולקעקע ביצתם אמר לו הקב"ה גבריאל להונך להונך יש בהן בני אדם שעושין צדקה אלו עם אלו. פי' להונך בנחת. *[אחי"ה והעתקתו !gemach! gemach בשני ציונים האחרוני' לי' לפנינו המלה ונתקצר ע"י סופרים וכן חסר במדרש משלי סוף פרש' א' אבל אי' בתנחומ' אמור סי' ג'. וכל הערך שייך יותר טוב לע' הוונא ע"ש. ועוד הוראת המלה הערבית הנ"ל מועצה ודעת ובזה מובן מאמר בפסיקת' דר"כ פ' עשר תעשר (צ"ז.) כבד את ה' מהונך (משלי ג', ט') עבוד בהונך עד דלא תעביד בלא הונך פי' עשה טוב עד שיותן לך שכל ממרומים פן לא תוכל עשות מאיבוד שכלך וראיה לפי' זה ממה שאי' שם בסמוך מעשה באחד וכו' מה עשה הקב"ה הכנים בו רוח תזזית וכו' ולנכון כיון הח' לעווי ע' הון פירוש המאמר. ואולי מזה נאצל שם אמורא רב הונא פי' בעל שכל — ולדעת ר"פ סמאלענסקי הון הוא מל"מ (משלי ל', ט"ו) ופי' בל"א מהונך: גיעב מיט צופריעדענהייט] —

הֹן (= הַנִי לפע"ד מל"ע خنى השחית zu Grunde richten) פן יבולע למלך (ש"ב י"ז, ט"ז) תרג' דילמא איתהני למלכא. *[אחי"ה רד"ק בפי' שמואל שם הביא התרג' יתהני למלכא וכתב ולא ידעתי דעתו ובעל כ"כ חשב כי שרש הַנָה יורה דבר והפכו, וטעות הוא וכן שגה הח' לעווי' בעמת"ר. והמתורג' גורס ג"כ איתהני כערוך אבל פירשו בלאט וסתר מענין ע' הקודם. והאמת כי התרג' העתיק לנכון במלה ערבי' הנ"ל שענינה השחתה כענין יבולע וכמו באיוב ח', י"ח; ל"ז, כ'] —

הֶן (= הֶין, הֶינַא מל"י ἕν פי' אחד והזכר εἷς ἑνός eins) בילמדנו הן עם לבדד ישכון (במדב' כ"ג, ט') א"ר פנחס הכהן בר חמא הן בל' יון אחד אינן מתחשבין עם אומה אחרת תדע לך שכן הוא חשוב כל האותיות ואת מוצא כולן יש להן זוג וה"א ונו"ן אין להן זוג כמו שכתוב בע' אטב"ח [3]). ובר"ג דפ' גט פשוט (ב"ב קס"ד: ועיי' נזיר ח':) [סומכוס אמר] הינא אחת. פי' בל"י קורין לאחת הינא, ב': דיו [4]), ג': טריאה [5]), ד': טיטרא [6]), ה': פינטי [7]), וכן פינה בל"י גוניאה [8]) וכשרוצה לומ' בית זה ג' פינות יאמר טריגון [9]) פי' שלש טריאה, פינה: גון. *[אחי"ה עיין ערך דיגון ומ"ש. — וכנ"ה שבת ל"א: הן יראת ה' וגו' (איוב כ"ח, כ"ח) שכן בל"י קורין לאחת הין ובכ"י א"פ הינא וכ"ה בסנהדרין ע"ו: אותו ואת הן (ויק' כ', י"ד) אותו ואת אחת מהן שכן בל"י קורין לאחת הינא ועיי' תוספת' נזיר ח' ד"ה הריני ועיי"ע את ח"א של"א ומ"ש. ב"ר פצ"ט הן גוים וגו' (ישעי' מ', ט"ו) ומהו הן ל"י הן אחד. תנחומ' אמור סי' י"א הן אתם מאין (ישעי' מ"א, כ"ד) ל"י הן חד, חד אתם לי וכ"ה בילק' ישעי' רמז שי"ד בשם מדרש [תנחומ'] ובויק"ר פכ"ז אי' בזה"ל הן אתם וכו' אמ' ר' ברכיה הן ל"י הוא אחד אמר הקב"ה אומה אחת אתם לי. בשמ"ר רפי"ב (ילק' איוב תתק"כ) הן אל ישגיב בכחו (איוב ל"ו, כ"ב) א"ר ברכיה הן אחד שכן בל"י קורין לאחד הן. אגדת בראשי' ספט"ו (ביה"מ להח' יעללינעק ח"ה כ"ד) הן גור יגור (ישעי' נ"ד, ט"ו) מהו הן ל"י הן אחד וכו' ירו' סוף גיטין (פ"ט ד"נ ע"ד) כתב חניכתו וחניכתה (פסול) [צ"ל כשר] ר' אבהו בשם ר' יוחנן אפי' כתב א י נ ו כשר, לפע"ד אינו כמו הינא פי' אפי' כתב רק חניכה אחת היינו חניכתה וזה כדעת ר"ח ור"ת שהובאה בתוספות גיטין פ"ח. ד"ה וכך והמפרשים שגו במח"כ וכן הח' לעווי] —

הָן (פי' בל"ס הָן, הָנָא זה dieser, jener) בל' תלמוד פי' זה, הַנֵי אלו וכן הַנְהוּ. *[אחי"ה ד"מ ירו' כלאים פ"ט דל"ב רע"ג יעקב

[1]) וכ"ה במתורגמן ובנו"ג בנייחא. [2]) בנו"ג שתי פעמים להוני וכ"ה בילקי' וישלח רמז קל"ג. [3]) ושם הבאתי הילקי' כלק רמז תשס"ח שכתב כמו כן בשם ילמדנו אבל בשמ"ר פט"ו לא דרש כן ע"ש. [4]) δύω. [5]) τρία. [6]) τέτρα. τέτταρες. [7]) πέντε. [8]) γωνία. [9]) τρίγωνον כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשרפ"ע טריאגונו.

כל הן דהוא מה הוא וכו' ושם: מה הן שאל להן והן שאל להן לא שמעינן מינה כלום ושם: להן דאישתלחית. ירו' ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג אמרה אהין להן לי אהן מהו חשיב וכו'. ירו' שקלים פ"א דמ"ה סע"ד הן נקרא ולא נבהת. ירו' מגיל' פ"א דע"ב. ר' היך מה דאמרת להן אמרת להן. ירו' נדרי' פ"ו ד"מ. הן דמטא מטא הן דלא מטא נוהגין בקלקול. ויק"ר רפ"ד הן די תליא מרי זייניה ועיי"ע קלבאי. ועיי' עוד בערך האן יתר הדוגמאות. והקבוץ ברכות ו'. הני ברכי דשלהי מינייהו הני מאני דרבנן דבלו מחופיא דידהו הני כרעי דמנקפו מינייהו עיי"ע שה ב'. ברכו' י'. הני חמשה ברכי נפשי וכו', ושם כ"ט. הני שבע דשבתא וכו', הני כ"ד תעניתא וכו', שבת ק"ט. הני בני מחוזא, פסחי' קי"א. הני בי תרי וכו', ושם: הני תלת מילי וכו'. עירובי' כ"ט: הני כסאני וכו' עיי"ע כסן ב'. תעני' ו': הני ענני דצפרא וכו', סוט' י': הני תמניא בני, כתובו' ק"ד סע"ב הני והני דידיה מה לי מהני מה לי מהני וכו', סוכ' נ"ה: הני שבעים פרים וכו', יומ' ל"ה. בציר מהני וטפי אהני. חגיגה י"א רע"ב הני אין הנך לא וכו', ב"ב י"ח: הני מזקי הני והני לא מזקי הני. הני מילי ומנא הני מילי ומנא הא מלתא ובקיצור ה"מ ומנה"מ הרבה בש"ס. והכלל בזה עיין ביד מלאכי סימן תס"ז ובערך מלתא א' ארשום כל מנא הא מילתא שבש"ס — ועוד הקבוץ הַנְהוּ ברכו' י'. הנהו בריוני וכו' עיי"ע בריוני, שבת קנ"ב: הנהו קפולאי וכו' עיי"ע קפל ו', גיטין נ"ב. ב"מ קי"ז. הנהו בי תרי וכו', סוט' ל"א. הנהו תרי תלמידי וכו', חגיג' ג' רע"א הנהו תרי אילמי וכו', חולין ק"ה: הנהו שקולאי וכו' עיי"ע שקל ודר ג'. תמיד ל"ב: הנהו מיא. ובהוספת ךְ (עיי"ע הך) הַנָּךְ שבת פ"ח: הנך אינשי וכו', ושם קנ"ו: — ביצה י': הנך אזלו לעלמ' והני אחריני נינהו. גיטין ו' סע"א הנך ידעי בחתימות ידא דהני והני בדהנך לא ידעי. תמור' ל'. מ"ק ט'. הנך כולהו וכו', מנחו' פ"ט סע"ב הנך עולות נינהו. ובלש' נקבה ירו' ביצה פ"ה דס"ג רע"ב רבנן דקסרין מפרשין לְהַנָּן]—

הִנּוּן (בל"ם הֵינוּן, הֵינֵין עיי"ע הִינוּן diese, jene) תרג' הם כמו אנון, ובלש' נקבה הינין כמו אינין. *[אחי"ה בנו"ג בכל מקום בתרג' ביו"ד אחר ה"א עיי' תרג' תהלי' ל"ה, י"א; צ"ה, י'; תר"י א' שמות ט"ו, א'; במדב' ל"א, ט"ז וכ"ה בדרז"ל עיי"ע הִינוּן] —

הֲנָאָתוֹ (sein Genuss מפעל הני עיי"ע) וביעורו באין כאחת בפ' לולב הגזול (סוכ' מ'.). פי' דרך האכילה ללעוס ולבער המאכל וכיון שמגיע בחניכיו [1]) נהנה חכו מן המאכל ונתבער הפרי כאחת לאפוקי משרה וכביסה כגון פירות שמלבנין ומכבסין להן, משרה ששורין בו הפשתן וכביסה שאחר ביעורן מתכבסין ומתלבנין ונמצאת הנאתן אחר ביעורן ואסור וכן העצים. *[אחי"ה וקצת דומה לזה פי' רש"י הסוגי' בב"ק ק"ב. ועיי' גם חי' הרשב"א שם. וכל הערך שייך לע' הני וע"ש] — (א"ב תרג' לא יועילו (ישעי' ל', ה') לא יהנון).

* **הינג** בשבת ק"ט: עיי"ע אברתא. היגגי בע"ז מ"ז: עיי"ע הֵגָה וע' הזמי.

* **הוּנְגְרָאֵי** (Hungari, Ungaren) תרגום הגרים (תהלי' פ"ג, ז') הונגראי וכן תרגום הגריאים (ד"ה א' ה', י'. י"ט. כ') אבל תרג' ההגרי (ד"ה א', כ"ז, ל"א) הגראה. ובעל צמח דוד בחלק ב' צד כ"ד (הוצאת פראנקפ' שנת בנת) כתב בענין זמן שבאו הונגראי לארצם וז"ל בימי הקיסר ואלענס התרגשו עם הונען אשר היו שוכנים בהרי הצפוניים עם גדול עצום ורב אנשים גבורים זריזים בעלי קומה אנשי מרה נפש עם חרף נפשו למות העם הזה יצאו מארצם עם כל חילם וקנינם ועלו על עם גודש הנקראים גוטן השוכנים אז בארץ פאנניא ויגרשום וישבו תחתם ויקראו לארץ ההיא אונגארן וישבו שם בטח עד היום הזה . . והיא מלה מורכבת מן הונן ומן גוארן עכ"ל. ועתה רוב החוקרים הסכימו כי מלת הונגרי שם מורכב מן הוני"ן Hunnen ומן אוגר Ugor ותחלת קריאתו onogur, hunogar עיי' ערך מלין הונגריות שהוציאה האקאדעמיא של החכמות בבודאפעסט ערך Hún וע' Magyar ונכוחות כתב בענין ארץ הגר שהיא הונגריא (אונגריאה) ידידי ד"ר קאהן במ"ע גרעטץ ח"ל 145 והלאה.

הִנְדְּא (Wicke) בר"ג דפ' על אלו מומין (בכור' ל"ז:) מאי כרשינא [کرسنة Wicke] אמר רב שרביא [2]) הנדא "פי' בלשונם היו קורין לכרשינין הנדא" ובלע"ז ביצי. *[אחי"ה פי' בלאי"ט veccia = וויקע וכן לועז רש"י ובלש' לעז ויצ"א. ובפי' רגמ"ה כ"י לבכור' (בקובץ כ"י אנגייליק' דף ק"א.) מפורש כמו בערוך רק שם אי' במקומו תחת בלשונם ובכ"י ו"ו הגי' בל'

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ו', ובדפ"ע בט"ס בחניכתו. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וכ"ה בנוסחאותינו אבל בדפ"ע משרשיא.

יון! והנה מה שפי׳ רבינו ביצי מוסב על כרשינין וכן מוכח מע׳ כרשין שלועז שם ביצא והוא לאי״ט הנ״ל וכן בל״י βίκιον ובל״ר vicia (עיי״ע ביקייא ח״ב, קנ״ח ולעף פפלאנצעננאמען 229) לכן אין מוכרח להיות הנדא גם כן וויקע אלא במקומו של רב שרביא נקרא הינדא כן ואולי הנדא או הינדא הוא ל״פ اند מין נטע אחד ובאמת גי׳ כ״י ג״ג אנדה] —

הֶנְדְבִי (פי׳ בל״ע ופ׳ هندبا ובל״ס הנדויא בל״ר Endivie, intubus) בפ׳ כל שעה (פסחי׳ ל״ט, רע״א) עולשין הנדבי פי׳ בלש׳ ישמעאל הנדבא [1]) ובלע״ז (סינצוני) [— ? אינדובי] [2]).

הִנְדוּי (בל״ס הנדו בל״ע هند בל״פ هيند, هندو בלש׳ סאנסק׳ hendu פי׳ הודו Indien) האי המלתא [3]) דאתיא מבי הנדוי (ברכו׳ ל״ו: יומ׳ פ״א:) [4]), ובר״ג דפ׳ המוכר את הספינה (ב״ב ע״ד:) ר׳ יהודה הנדואה משתעי. ובפ״ק דע״ז בגמ׳ ובכל מקום אין מוכרין להן עגלין (ע״ז ט״ז.) אמר רב זביד בפרזלא הנדואה. וישכנו מחוילה (בראשי׳ כ״ה, י״ח) תר״י מן הנדוין, את כל ארץ החוילה (בראשי׳ ב׳, י״א) [5]) ביומ׳ בפ׳ אמר להם הממונה (ל״ד:) ובין הערבים הנדוין [6]) של ת״ת זוז. פי׳ לשון מלבוש בל״י. — (א״ב פי׳ בל״ר מין מלבוש שלובשים על החלוק, ויותר נכון נ״ל לפרש מלבוש עשוי בארץ הנדיא וכן (ביומ׳ שם) בשחר היה לובש פלוסין מלבוש עשוי בפלוסין [7]) עיר מצרים). *[אחי״ה כונת רבינו כנראה על ל״י ἐνδυτόν וכונת ר״ב על ל״ר indusium (עיי׳ בט״ר להח׳ אייזלער צד ל״ז) אבל האחרון חביב כי הנדוין הוא תואר הקבוץ מלש׳ הנדיא וכן דעת רש״י ביומ׳, וכן בירו׳ יומ׳ פ״ג ד״מ ע״ד הראשון של הנדוין פי׳ מובחר מלבושי׳ של הנדיא. והתואר מן השם הנדיא בל״ע ג״כ هندوانى וכן התואר הנדואה בב״ב ובע״ז הנ״ל וכן בתרג׳ ירמיה י״ג, כ״ג הנדוואה לגי׳ רש״י ביומ׳ ל״ד: ובל׳ נקבה חרב הנדית מדרש תהלי׳ מזמור ו׳ [8]) והשם בתרג׳ הינדיא עיי׳ לאסת׳ ח׳, ט׳; אסת׳ שני׳ ח׳, י״ג. ולאסת׳ א׳ א׳ הינדיא רבה Gross-indien, אבל בתרג׳ שהביא רבינו מבראשי׳ כ״ה, י״ח ושם ב׳, י״א אי׳ לפנינו הינדקי והוא על דרך ל״י ἡ Ἰνδική פי׳ הודו Indien ועיי׳ עוד ע׳ הנדיקא] —

הַנְדֵּז (= הַנְדֵּס והשם הַנְדָּזָא פירש בלשון פרסי انداز ובלשון ערבי هنداز מדד ושיער. והשם בל״פ اندازه, هندس פי׳ שיעור ומדידה das Messen, Berechnen, die Mathematik) בגיטין בפ׳ הניזקין בגמ׳ בור הקרוב לאמה (ס׳:) מהו דתימ׳ מצי א״ל סכר מסכר ואשקי בהנדזא קמ״ל. פי׳ סתום בורך ואשקי בהנדזאי בשוה בדוולא אתה כמו אני. ובס״פ המוכר את הספינה (ב״ב פ״ט:) ובאתרא דלא חתימי נמי לא אמרן אלא באתרא דלא מהנדזי אבל באתרא דמהנדזי כמה דלא מהנדזי לא שקיל [9]). פי׳ שמשוין המדה ומודדין ועל זה נקרא ספר הנדזא [10]), ששם מכוין כל דבר, והישמעאלים למי שמשוה מעשיו ומפלס דרכיו קורין לו פלוני מהנדס, ז׳ וס׳ אחד הן כמו יעלוז יעלוס [11]). פ״א מהנדזי משערין. *[אחי״ה ורש״י פי׳ בגיטי׳ בע״א והביא שם גם חולי׳ מ״ג. דמהנדזי להדדי והרשב״ם בב״ב שם גרס זימנין דמהנדסי בהדי הדדי. ובחולי׳ הגי׳ זימנין דמיהנדזין בהדי הדדי ופירש״י מתרמן דמיכווני אהדדי. וכפי׳ רגמ״ה כ״י לחולי׳ (בקובץ כ״י אנגייליק׳ דף ש״ה:) פי׳ זימנין דמהנדזין בהדדי כלומ׳ זימנין דשוין הנקבין וליכ׳ מידי דסתים ע״כ. וזהו עיקר כי עצם הוראת מלה פרסית انداز הוא נפל זה לתוך זה zusammenfallen פי׳ מתרמן ושוין. ומשרש זה ג״כ בחולין מ״ח סע״א התלמידים מזדנדזין בדבר לפי גי׳ רבינו בע׳ מזדנזין ובנו״ג מזדנזין ופירש״י מגמגמין אבל כבר הגיה פערלעס עט״ש ק״ח, שצ״ל מהנדזין (תחת מזדנדזין כי ה׳ נשתבש לאותיות זד) ופירושו שקלין וטרין [11]) והוא שיער ג״כ (במאמרו מיסצעללען כ״ו) כי במקום ואשקי בהינדזא (גיטין הנ״ל) צ״ל בהינדוא פי׳ בל״ס הנדויא צנור מים] —

הנדיוסין (לדעת ר״ב Gegner, ὁ ἐναντίος) מדרש תהלי׳ מזמור שמעה ה׳ צדק (ט״ז, י״א) בנוהג שבעולם שני הנדיוסין רצין

[1]) כ״ה לנכון בכ״י ה״ב וג״ג וכפי׳ ר״ח אבל בדפ״ע הינדיבא ובנו״ג הינדבי וברש״י הינדיבי אבל בכ״י רש״י (ד״ס פסחי׳) הנדבי. [2]) בכ״י ו״ו סינצובי וצ״ל הינדובי והוא בלשאי״ט indivia. endivia ועיי״ע אינטובי. [3]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו וה״ב עיי״ע המלתא, ובדפ״ר ופיזי וויניצי׳ חמלתא. [4]) כ״ה בכ״י ו״ו ודפ״ר, ובנו״ג הנדואי וכ״ה בכ״י ה״ב, ובאו״ז הלכ׳ סעודי׳ סי׳ קס״ד הנדויא. [5]) כ״ה רק בכ״י ו״ו ודפ״ר. [6]) בדפ״ע הנדבין אבל לנכון בדפ״א הנדויין, וכ״ה בנוסחאותנו וברש״י בדפ׳ ישנים הינדון ובדפ׳ קושט׳ הינדרון וכ״ה בירו׳ בטשני. ודע שבדפ״ע חוץ מדפ״ר ופיזי׳ עשו כאן ערך בפני עצמו עם ערך דבור המתחיל הנדוין והנכון שהוא המשך הערך ומענין הראשון והוא תואר השם. [7]) Pelusium. [8]) ובילק׳ תהלי׳ ריש רמז תרל״ה אי׳ בתמורתו חרב היצירית! [9]) בנו״ג לית לן בה. [10]) בדפ״ר הנדסא ובכ״י ב״ר חכמת הנדזא. [11]) כונתו על תהלי׳ ס״ח ה׳ ומשלי ז׳, י״ח. ולפי דעת ר״פ סמאלענסקין כפי שכתב אלי מזדנדזין הוא בנין התפעל ע״כ. ולפי זה צריך ג״כ לתקן מתהנדזין.

בהפרכוס(!) מי שנוטל ובא(!) הוא נוצח. פי' בל"י בעלי ריב. *[אחי"ה ככר מלתי אמורה בע' איפרפוס ח"א רמ"ב ובערך הדיוך מה שנוגע לענינגו ע"ש ובע' הדיוך תקנתי זו המלה שצ"ל הניוך וכצ"ל הניוכין תחת הנדיוסין והם מנהיגי סוסים בשחוק מרוצת סוסים של יונים] —

הִנְדִיקָ[א] (תואר השם מן הגדוי בל"ע هندكى indisch והשם הִנְדִיקִי בל"ס הֶנְדִיקָן בל"י Ἰνδική (Indien בכיצד מברכין בגמ' חוץ מן היין (ברכו' ל"ז:) נהמא דהנדיקא פי' בע' טריתא [1]). מהודו ועד כוש (אסת' א', א'; ח' ט'). ס"א חוילה (בראשי' ב', י"א; כ"ה, י"ח) תר"י הנדיקי. *[אחי"ה בדפוסים עשו מזה שני ערכים והנכון שהוא רק ערך אחד. וגי' ההוצאות בראש הערך הנדק וצ"ל הנדיקא וכ"ה באו"ז הלכ' חלה סי' רט"ו ושם הובא פי' ר"ח וממנו העתיק רבינו פירושו בעי' טרתא ע"ש. ונהמא דהנדיקא (ולא דהנדקא כגי' הדפוסי' בש"ס וערוך) הוא לחם שעשוי באופן אפית הינדיא. וגי' ס"א עולה עם נוסחאותינו שהובאה בע' הגדוי. וכן מצאתי בקהל"ר פ' עשיתי: ברוחות היה שלמה משתמש ושולה להנדיקי ומביאין לו משם מים ומשקין ובילק' קהלת ב' סוף רמז תתקס"ז הגי' לאפריקי] —

הֶנְדְקוֹקִי (פי' בל"ס ובל"ע מין עשב המפורש בע' גדגדניות ובלא"ש ägypt. Lotos, (Stein = Honigklee ככר פי' בע' גדגדניות.

הִנֵּה (siehe) שמענוה באפרתה מצאנוה בשדי יער (תהלי' קל"ב, ו') בפ' איזהו מקומן בגמ' העולה קדשי קדשים (זבחי' נ"ד:) הנה שמענוה באפרתה זה ספר יהושע [2]) דקאתי משבט אפרים, מצאנו בשדי יער זה בנימין דכתיב ביה זאב יטרף (בראשי' מ"ט, כ"ז), פי' בכל השבטים כתיב (יהושע ט"ו) ועלה הגבול, ותאר הגבול, ובשבט בנימין ועלה הגבול כתיב (ותאר) [נ"ל וירד] הגבול לא כתיב וכתיב (דברי' י"ז, ח') וקמת ועלית אל המקום מלמד שבית המקדש גבוה מכל הארצות הילכך מספר יהושע אפרתי [3]) למדנו לבנות ביהמ"ק בארץ בנימין שהוא זאב שדה יער. *[אחי"ה בלי כל ספק תחת ותאר הגבול לא כתיב צ"ל וירד הגבול לא כתיב והכונה על יהושע ט"ו ח'. ט' עיי' פירש"י בזבחי'. אבל קשה כי גם שם בפסוק י' כתיב וירד ועוד במטה בני בנימין (יהושע י"ח, י"ב — י"ד) ג"כ כתיב וירד וצ"ע וזה קשה לי גם לש"ס זבחי' שאמר בשבט בנימין ועלה כתיב וירד לא כתיב והא כתיב ביהושע י"ח, י"ג!] —

* הַנְהָגָה (שם מופשט מן נהג das Führen) ב"מ ט'. עד שתהא משיכה בגמל והנהגה בחמור.

* הֶינוּחַ (מפעל ינח das Hinlegen) ב"מ כ"א. אי דרך נפילה . . ואי דרך הינוח. ירו' ב"מ רפ"ב ד"ח: עיי"ע האן. ב"מ כ"ה: כל ספק הינוח לכתחלה לא יטול וכו'. זבחי' כ"ז. מידי דהוה אמחשבת הינוח.

* הַנָּחָה (כמו הינוח das Hinstellen, Hinlegen) שבת ד'. והלאה צ"א. עקירה והנחה. ובענין נר חנוכה בשבת כ"ב: כ"ג. הנחה עושה מצוה. בענין שופר ר"ה כ"ז: ציפהו זהב במקום הנחת פה. בענין לולב תעני' ב': ג'. משעת הנחתו. כלי' פ"ח מ"ח מקום הנחת העצים. שם פכ"ב מ"א מקום הנחת הכוסות . . מקום הנחת חתיכות. — ובענין הנחה באבילות עיי' מ"ש בע' זוית עפ"י גי' הראשונים.

* הֲנָחָה (מפעל נוח die Ruhe, das Ruhen) ב"ר ר"פ פ"ז כי לא ינוח שבט הרשע (תהלי' קכ"ה, ג') אין לו הנחה בצד חבורה של רשעים אלא בצד חבורה של צדיקים. ובהרכבת המלה עם רוח פי' השקט ושלום ורצון נפש, ירו' דמאי רפ"ז דכ"ו סע"א רוצה הוא שיהא לו נחת רוח וכו', ואינו רוצה הנחת רוח, ירו' פיאה פ"א דט"ו סע"ג וירו' קירוש' פ"א דס"א סע"א ובעושה הנחת רוחו של אביו.

* הינטון בפסיקת' רבתי פכ"ו ט"ס הוא ועיי"ע אפוטנקריק ח"א רי"א. ובפי' מלות להוצ' הפסיק' לה' פריעדמאן פי' ר"מ גיעדעמאן שצ"ל איפטון טרקלין ע"ש.

הִנִי (= הִינִי שם מקום קרוב לפומבדיתא) בפ' איזה נשך בגמ' אין פוסקין (ב"מ ע"ב.) הא חיטי בהיני והא חיטי בשילי דאי בעי זבני ופרעי. (א"ב שמות של מקומות הם). *[אחי"ה היני ושילי קרובים היו בתכונתם כדמוכח מגיטי' פ'. ביצ' כ"ה: יבמו' קט"ז. ב"ב קע"ב. ב"מ ס"ג: וכתב שם רש"י היני ושילי מקומות הן שהיו סמוכין לפומבדיתא שהיו רבה ורב יוסף יושבין בהן. ושילי הוא Sele הנזכר בפטלמיאוס ואממיאנוס כ"ג, כ"א ועיי' ריטטער ערדקונדע ט', קצ"א] —

---

[1]) עיי"ע טרתא. [2]) וכ"ה ברש"י לתהלי' שם, וכונתו על יהושע ט"ו, ובזבחי' אי' רק זה יהושע. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו ב'.

* הַנִי = הַיְנָה (בל"ס הנא בל"ע هنا Nutzen haben, geniessen, angenehm sein בפיעל Vergnügen, Nutzen machen והשם הנאה, הנייה (Nutzen, Vergnügen בקל ברכו' י': הרוצה להנות יהנה כאלישע ושאינו רוצה ליהנות אל יהנה כשמואל הרמתי, ושם ל"ה. אסור לו לאדם שיהנה מעולם הזה בלא ברכה. עירובי' ל"א. מצות לאו להנות ניתנו. פסחי' מ"ט. כל סעוד' שאינה של מצוה אין ת"ח רשאי להנות ממנה. יומ' ס"ט. נהי נמי דניתנו ליהנות בהן וכו' ושם בגדי כהונה ניתנו ליהנות בהן. זבחי' קי"ח: עין שלא רצתה לזון ולהנות מדבר שאינו שלו וכו', ב"ב ח'. שאינו רוצה להנות מכבוד התורה וכו'. — בנפעל ברכו' מ"ג: איזהו דבר שהנשמה נהנת ממנו ואין הגוף נהנה ממנו וכו', שם נ"ז: ג' נכנסין לגוף ואין הגוף נהנה מהן וכו' ג' אין נכנסין לגוף והגוף נהנה מהן, שם ס"ב: כל המבזה את הבגדים סוף אינו נהנה מהם, שם ס"ד. הנהנה מסעודה, שבת ל'. נהנו מזיו השכינה, פסחי' מ"ט. הנהנה מסעודת הרשות וכו', גיטין ל"ה. אם נהניתי מדינרך. סוט' י"ד. כתנות עור שהעור נהנה ממנו. שם ל"ח: הנהנה מצרי עין וכו', סנהד' ל"ז. מה ערימת חיטים הכל נהנים ממנו וכו', נ"ב: נהנה ממנו דומה לקיתון של חרס, פ"א. שלא נהנה מקופה של צדקה. חולין ז': לא נהנה מסעודת אביו. אבות פ"ד מ"ה הנהנה מדברי תורה. בפיעל ברכו' ס"ג סע"ב המארח ת"ח וּמְהַנֵהוּ מנכסיו, סנהד' צ"ב. כתובו' קי"א: המהנה ת"ח וכו', ב"מ צ"ד: נהנה ומהנה. ע"ז י"ז. שמא מינות בא לידך והנאך, סנהד' צ"ב. כל שאינו מהנה ת"ח וכו', במד"ר פ"ט בשביל להנותו. אתפעל יבמו' ק"ג. והא קא מתהניא מעבירה. נדרי' נ' דאיתהני בהאי עלמא. חגיג' ט"ו. ליתהני בהאי עלמ'. ירו' סנהד' פ"י דכ"ט: לא מתהני (בדפי' קראטי' מתהנם) כלום. אפעל סנהד' צ"ט: מה אַהֲנוּ לן רבנן מעולם לא שרו לן עורבא ולא אסרו לן יונה. ושם מה אהנו לן רבנן לדידהו קרו לדידהו תנו. ע"ז י"ד: מאי אהנית לן, ושם אהנאי לכו וכו'. ירו' ברכו' פ"א ד"ד סע"ב מה (לפי' גי' המהרש"ס) מהניא ליה. — והשם תעני' ח'. מה הנאה יש לך . . ושם ובשקלי' ד': מה הנאה יש לה. מגיל' י"ג: שמא תאמר אית הנאה מינייהו וכו', כ"ד: משום הנאה הוא והא לית ליה הנאה. קידושי' מ"א. דור הנאה ממנו. ב"ק פ"א: מה הנאה יש לפלוני, סנהד' ע"א: מיתתן של רשעים הנאה להם וכו', ע"ז כ"ט: אסור בהנאה. ועיי' עוד ע' בעל הנאה. ועוד השם הנייה, תעני' כ"ג: ומקרבא הנייתא, ירו' כתובו' פ"ו ד"ל ע"ד עשו הניית בשמים כהניית כספים. ושם: הניית פריה ורביה, ירו' ב"ב פ"ה דט"ז: בנוי דהנייה, ב"ר רפ"ט דין הניין לי יתהון לו נהיין לי (ב' פעמים), ושם פ"י מה הנייה לו. ובעל מחבר ערך מלין כ"י (בקובץ כ"י האלבערשטאם) [1] אשר ת"י הרבה לטרוח לגזור המלה מל"י וכתב שהוא מענין מעלת ונחת רוח לאחרים אמת אין צד הכרעה מל"י אם בה"א אם בא' אי' מ"מ אפשר שנאמ' שכדי להבדיל בין לשון אונאה ללשון זה לפיכך הסכימו על כתיבתו בה"א, ועוד מכביר במלין הוא בענין הוראת הברות יוניות ואין כאן מקומו. וכונתו לל"י εὐνοέω günstig, gewogen sein, ובלתי נכון הוא.

* הנכתא בתר"י א' במדב' ל"א, כ"ג כהנכתא ט"ס תחת כרנכתא עיי"ע כרנכאות.

☞ הֶנַכָּיָה (לדעת ר"ב מל"י [אמצ'] νόξα וכן בל"ר noxa ויותר טוב מל' ארמי נכי ובל"ע نكى הזיק והשם نكاية נזק (Schaden ירו' דברכו' פ' בתרא (פ"ט די"ד סע"ב) פרוש מה הנכיה. פי' בל"י נזק. *[אחי"ה וכה"ג בע' פרוש לפי' גי' דפ"ר ואמ' וכ"י ק"ט פרוש מה נכייתא מה דאית לי אנא מנכה ואנא עבד מצוה וכ"ה בגי' מהרש"ס לירו' ברכו' פרוש מה נכייתא מאי דאית לי אנא מנכי ואנא עביד מצוה ובתוס' סוט' כ"ב: ד"ה פרוש הגי' פרוש מן הנכייה מאי דאית לי אנא מנכה ועבד מצוה. בירו' סוט' פ"ה ד"כ ע"ג הגי' פרוש מנכייה מאן דאית לי מה אנא מנכי עביד מצוה. ובירו' ברכו' לפנינו עוד יותר משובש פרוש מה הנכייה מאן דאית לי מהנא מנכי עביד מצוה וכל זה צ"ל כגי' רבינו וכגי' מהרש"ס הנ"ל, וההא שמושית היא ושיעורה פרוש של הפסד כלומ' שרגיל לומר מה שיש בידי לעשות מלאכה אני הפסדתי ואני מתבטל כדי לעשות מצוה, כעין זה פי' מהרש"ס אבל מהרז"ף בא"צ פי' בע"א] —

הֶגֶמָא (= הֶינוּמָא לפי' ר"ח מל"י ἔννομος üblich gesetzmässig, ולפע"ד מל"י εὔνημα Bett, Schlafstelle מטה אשר בה נושאין הכלה ועיי',

---

[1]) עיי' ח"ג, ס"ט. וראיתי להעיר כאן מה שכתב לי מיום א' דר"ח מרחשון תברכך נפשי י"נ החוקר הנעלה מהרשז"ח האלבערשטאם וז"ל . . אמנם כאשר עיינתי כעת בכ"י ע"מ שלי ראיתי כי הנקודות על תיבות „היושבים" ועל „ישמעאל" אינן רומזות על זמן חבור הספר ועל מחברו . . כי אם שמיותרות הן תיבות הנ"ל ע"כ באו בנקודות לרמז שצריכין להמחק מעל הספר . . ולכן צריכין אנו עוד לחפש את שם המחבר אולי יודע לנו בזמן מאוחר וממקום אחר.

בפנים) בפ' שני בכתובו' (פ"ב מ"א) ובר"ג דפ' המוכר פירות לחברו (ב"ב צ"ב:) שיצאת בהינומא וראשה פרוע. פי' ר"ח הינומא ל"י הוא תורתא [1] כלומ' חוק הבתולות. גמר' (כתובו' י"ז רע"ב) מאי הינומא תנורא דאסא ור' יוחנן אמר קריתא דמנמנמא בא כלתא. וכן פי' גאון קובהא מן אסא דמהמנמא בה כלתא [2]. — (א"ב מדברי ר"ח נלמוד לבאר המלות שהן נכריות אף כי הפירוש נוטה קצת מדברי הגמרא לא לחלוק עליהם כי אם להוציא לאור עקר המלה, ונ"ל שפי' הינומא בל"י מסוה נתון על הפנים ומכסה העינים וכן נהגו הבתולות לצאת בו. *[אחי"ה פי' ר"ב קשה להלמו ואולי נגרר אחר פירש"י שכתב על זה דר' יוחנן קריתא: צעיף על ראשה, ולזה כיון ר"ב במ"ש מסוה נתון על הפנים ואולי כונתו על ל"י ὑμήν פי' יריעה ואריגה דקה מן הדקה ומכסה dünne Hülle, dünnes Gewebe ואשר נ"ל אחר עומק חקירה כי המלה מל"י הרשומ' בתחלת הע' וענינו מטה לשכוב בה ורגילין לנשוא את הכלה בכסאות לסי' שיוצאת להנשא ובחרו רז"ל לשי' ערומ' כי נופל גם על לשי' εὔνημα והיא כמו εὐνή שענינה נשואין ואישות Ehe ולפע"ד שני אמוראים לדעת אחת כיונו כי תנורא דאסא כבר הגיה לנכון רימ"ז (בט"ר ח"א, פ"ג) תרונא דאסא פי' מל"י θρόνος כסא כבוד ולזה עולה יפה גם פי' דר"י קריתא דמנמנמא בה כלה כי קריתא או יותר טוב כגי' הרשב"ם בב"ב צ"ב: קלתא דמנמנמא בה כלתא והוא ל"י κλισία Lehnsessel, כסא להשען עליו ואשר בו נושאין בני אדם חשובין. והראיה לאמיתת פירושי מירו' כתובו' רפ"ב דכ"ו סע"ב בהינומא: תמן נמנומא רבנין דהכא אמרין פוריומא. ומלת פוריומא בלי ספק כמו בשהש"ר פריומא ל"י φόρημα Bahre כסא שנושאין בו בני אדם כמו שהוכחנו בע' אפריון בח"א צד רל"ט: וא"כ בירושלים שהכירו היטב מחצב מלת יונית הינומא εὔνημα בארו לנכון ע"י פוריומא פי' אפריון וכסא אבל בבבל שלא הבינו ל"י גזרו אומר מפעל ארמי מנמנם. ועוד י"ל כי קריתא או חריתא (לפי גי' השט"מ לכתובות) הוא ל"י κάρρον (χάρρα) ובל"ר currus פי' עגלה וזה עולה ג"כ יפה. וגם אם נקיים גי' תנורא כמו שאי' גם בשט"מ שם יש לו פתרון כמו שאי' שם וז"ל תנורא דאסא פי' כמו קובה שעושין אותה מן ההדס ומושיבין בה הכלה בשעה שמוליכין אותה לבית בעלה והוא כמות זו שקורין אותה בל"ע עמארייא [= عمارية פי' כר הגמל שיושבין שם Kameelensattel] לפי שקורין לה תנורא הוא מפני שהקובה דומה לתנור שהרי התנור רחב הוא מלמטה וצר מלמעלה עד כאצבע. ר"י 'ן מיגש עכ"ל. וא"כ מה שסיים רבינו (לפי גי' כ"י הנ"ל) וכן פי' גאון קובהא דאסא וכו' נראה לי שלדעת 'ן מיגש כיון ואז הוספת איזה כותב הוא כי 'ן מיגש היה בן דורו של ר"נ בעל הערוך ורבינו נתן קשיש מניה ואיך יאמר על צעיר ממנו: גאון. אולם קרוב הדבר כי 'ן מיגש פי' כן עפ"י קבלה שהיה בידו מרבו רי"ף ז"ל וא"כ רבינו מכנה את הרי"ף גאון וכמה פעמים הלך בשיטתו הן בפירושיו הן בנוסחאותיו ועיי' עוד ע' הנקי. ומלת קובהא הוא ל"ע قبة פי' אוהל עיי"ע קבה. ועוד ראיתי בשט"מ פי' חריתא דמנמנא בה כלתא הוא הנקרא בל"ע אל הודג' וי"א מחפה [= בל"ע الهودج פי' עגלה שיושבין בה נשים Karosse וזה ראיה מופתית לפירושי הנ"ל]. ור"ח ז"ל חריתא דמתנמנמא בה כלתא פי' חופה שהיו עושין לכלה כדמות עיר ממיני צבעונין והיא ישנה בתוכה ומשום דמנמנם בגוה קרי ליה הינומה וכו' עכ"ל וזה סותר לפירושו שהובא בערוך של"י הוא וצ"ע. — הארכתי כדי להנצל מעט ממבוכה גדולה בעניננו. ורימ"ז (שם) פי' הינומא ע"י ל"י ὑμεναῖα פי' שירי הילול בנשואין, וקצת ראיה ממה שאי' בירו' כתובו' פ"א דכ"ה. בהימונא. אבל בלי ספק ט"ס תחת הינומא, וגם אין עולה יפה פי' הרימ"ז עם סוגית הש"ס. ורגמ"ה כ"י לב"ב פי' קרתא דמנמנמה ביה כלתא שהיו עושין לכלה כעין יריעה סביב לה ותמן מנמנמה ע"כ וא"כ גם לדעתו הינומא כעין כסא ואוהל הוא אשר סביב לו יריעות כמו גם היום בארץ ערביא ותוגרמה. ואולי לזה כיון ג"כ עה"ק שנ"ב שפי' המלה ע"י פלעגרליין ב"א. רוצה לומ' Fläggerlein, kleine Flagge נס קטן ויריעות סביב לאוהל] —

* הֶנֶף, הֲנָפָה (מפעל נוף das Schwingen) ר"ה ל'. ושם: וסוכ' פ"ג מי"ב ירו' חלה פ"א דנ"ז ע"ג יום הנף פי' הנפת העומר וכה"ג בפסיקתא פמ"א, עירוכי' ט' רע"ב אין עצרת חלה אלא ביום הנף ואין ר"ה חלה אלא או ביום הנף או לאור עיבורו ובתוספת' ערכי' ספ"א אי' אלא ביום הנף וביום עבורו. ובענין הפשט עיי' שיטת רש"י והתוספו' שם וכפי' התוספו' מצאתי בפי' רגמ"ה כ"י לערכין (בקובץ כ"י אנגייליק' דף קל"א ע"ב). ירו' מעשרו' פ"ב ד"נ רע"א וחרמש

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו הב' ג"ג ודפ"ר, ובדפוסים אחרים תורה וכ"ה בתוי"ט לכתובי בשם הערוך. [2]) כ"ה רק בכ"י ל"ד.

לא תניף מיכן שאין לו רשות לאכול אלא בשעת הנפת מגל וכו' ושם עד כדי הנפת מגל.

הֶנְפֵק (מפעל נפק (gerichtliche Approbation בפ"ק דב"מ בגמ' זה ישבע (ז': וכן שם ט"ז: י"ז.) אפי' כתב בו הנפק ומפרש (שם ז':) ומאי ניהו דמקויים והיינו אשרתא דדייני [1]) ולמה נקרא הנפק שכתוב בו שטרא דנן נ פ ק לקדמנא ואשרנוהי וקיימנוהי [2]). (א"ב פי' הנפק בל"י (?) מליץ ומשתדל בדברי איש אחר ופקיד עליהם ובשטרי הנפק משתדל בי"ד לקיים החוב למלוה ופי' אשרתא בל"ר דבר מקויים). *[אחי"ה עיי"ע אשר. והנפק אינו ל"י ועקרו נפק וחה"א שמושית ופירושו הוצאה מלש' כד נפק, ונמצא כבר בעזר' ה', י"ד] —

* הֶנֵץ, הֶנָצָה (מפעל נוץ ענין הברקה ופריחה מל"מ (das Blühen, Schimmern ברכו' ט': עם הנץ החמה, ירו' תעני' פ"ג דס"ז. קודם להנץ החמה, ושם במשנה י"ג. ועיי"ע נץ א'. — מנחו' ס"ט. הנצה דפירא וחנטא דפירא . . הנצה דעלה וחנטה דעלה.

הֶנֵץ (= הֶנֵּיץ בל"י ἐννέας פי' מספר תשעה והוא מטבע קטנה אחד מתשע של (sesterz שני הניצין להדרם (קידושין י"ב.) מטבעות הן. *[אחי"ה והחשבון הוא כך במשקל (הרדם) הרדם [3]) היו שני הינצין והוא דנר אחד, י"ח הרדם הם ל"ו הינצין ובדינר ד' סיסטירץ וא"כ ד' סיסטירץ = ל"ו הינצין, וסיסטירץ אחד ט' הינצין לכן הינץ אחד מתשע סיסטירץ עיי' על מטבעות ומשקלין להח' צוקערמאנן כ"ו.

הִנָּקִי (sei rein מפעל נקי ושם מקומו) בפ' האומ' לחברו צא וקדש לי בגמ' ר' חנינא בן גמליאל אמ' (קידושין ס"ב רע"א) אמר ר' תנחום הנקי כתיב (במדבי' ה', י"ט) פי' הנקי רוחך מגופך וישאר הגוף נקי בלא נפש וכיון שיש לדרשו לרעה הרי בפסוק עצמו כתוב קללה ואינה קללה הבאה מחמת ברכה. פ"א והכי משמע לר"מ דבעי תנאי כפול אם לא שכב איש אותך ואם לא שטית טומאה תחת אישך הנקי ומשמע הנקי עם פסוק של אחריו והכי הוא הנקי ואת כי שטית תחת אישך וכי נטמאת ושקול הוא במקראות שאין להם הכרע: שאת, מחר, משוקדים ארור וקם (יומי נ"ב עיי"ע הכרע). ופי' הנקי כמו (ישעי' ג', כ"ו) ונקתה לארץ תשב וכמו (פסחי' כ"ב: ב"ק מ"א.) יצא פלוני נקי מנכסיו וכן נקי כפים (תהלי' כ"ד, ד') כפיו נקיות בלא חטא וכן (עמוס ד', ו') נקיון שינים. *[אחי"ה הפי' הזה הוזכר בחי' ׳ן מיגש לקידוש' בשם רבו וז"ל יש שפירשו כמו חנקי כלומ' שימותוהו המים וכו' וכו' ורבינו הגדול ז"ל פי' הנקי גופך מנפשך שתצא רוחך ויהא גופך נקי ממנו כמה דאת אמר יצא פלוני נקי מנכסיו וכו'. וידוע כי רבו הגדול היה הרי"ף ז"ל וא"כ רבינו אחריו נמשך ועיי"ע הנמא. ופי' הנזכר בראשונה הוא כפירש"י] —

* הִינַק (שם אמורא) פסחי' ק"א: הכי תנינא ליה במתנית' דבי בר הינק ואמרי לה במתנית' דבי בר הינק כוותך. ובאחד מהם צ"ל רב הינק וכ"ה בשני בכ"י מ' ובראשון בר הימנק! וז"ל של יוחסין השלם צד קכ"ט במתנית' דרב הינק כותיך נ"א בר הינק נ"א דבי בר הינק ע"כ ובפי' ר"ח גרס רק פעם אחת במתניתא דרב הינק.

* הוניקו, היניקיא עיי"ע אניקי ח"א קמ"ט ומ"ש.

הֶנְתּוּבִין (פי' בל"ס הֶנְדּוּיָא צנור מים Rinne, (Kanal תרג' גבים, ויספן את הבית גֵּבִים (מ"א ו', ט'). *[אחי"ה התרג' הבין גֵּבִים כמו באו על הגבים (ירמי' י"ד, ג') עיי"ע גב י"ד. והבי"ת במלת הנתובין במקום וי"ו או יו"ד כמו במלת נדיין עיי"ע נד (וע' בקע א') ונגזרה מל"פ ناودان פי' צנור מים בגג הבית עיי' פערלעס מיסצעללען כ"ו. ובתרג' ובכ"י ו"ו ול"ד הגי' בכ"ף הנתוכין ובעל כ"כ רוצה לקיימה וטעות היא] —

* הֶסֵב, הֶיסֵב, הֶסֵיבָה, הֶיסֵבָה (מפעל סבב הפעיל הֵסֵב וענינו כמו בל"מ מֵסֵב פי' הקף היושבים על הכסאות סביב השלחן במושב הסעודה das Sitzen, Lagern im Kreis bei der (Tafel, Tafelrunde ירו' מעשרות פ"ד דנ"א רע"ב עשה היסב בשדה טובל אם לא היסב אינו טובל אין הוא היסב שהוא טובל כל היסב שיש בו יין קצב להיסב ולא היסב. ירו' ב"ב פ"ט דט"ז סע"ד עשה לו הסב בטריקלין מהו וכו', ירו' תעני' פ"ד דס"ח. סדר הסב בזמן שהן שתי מיטות וכו', ושם: אבות דרך הסב הן קבורין, ברכו' מ"ג רע"א פת דבעי הסבה אבל יין לא בעי הסבה, ושם: דמהניא ליה הסבה . . לא מהניא ליה הסבה, כיצד סדר הסבה וכו' בתוספ' חולין קל"ו: ד"ה

---

[1]) עיי"ע אשר א' ח"א, שכ"ג. [2]) עיי' רש"י בגיטי' כ"ו: ד"ה אשרתא. [3]) hordeum.

ושמע מיניה הגי׳ בכ״מ היסבה, ובכ״י מ׳ אי׳ הסב. ובכ״י פ׳ לברכו׳ מ״ו: אי׳ היסב ובנו״ג שם היסבה. ובדף נ״ב סע״ב אי׳ בכ״י מ׳ (ג׳ פעמים) בהסבת גוים ובנו״ג ישם במסכת גוים. ובפסחי׳ ק״ח. מצה צריך הסיבה מרור אין צריך הסיבה וע״ש כל הענין, ושם: פרקדן לא שמיה הסיבה הסיבת ימין לא שמיה הסיבה וכו׳, וכ״ה בשאילתות צו סי׳ ע״ז, ובכ״י מ׳ היסבה ובריצ״ג הלכ׳ פסחי׳ עמוד צ״ה הסבה — ומן המושג ההוא נמצא בתרג׳ אסחרותא להעתקת מושב ובית המשתה (עיי׳ תרגי׳ מ״א י׳, ה׳; ש״א ט׳, י״ב. י״ד והלאה; י׳, י״ג; ירמיי׳ ט״ז, ח׳, ד״ה ב׳ ט׳, ד׳) וענינו הסיבה, מסבה והקפה סביב לשולחן.

* הֲסָבָה (הֱסֵיבָה מפעל סבב בנפעל נסב וענינו פנייה ונטייה (das Wenden, Zuwenden ב״ב קי״א: בהסבת הבעל הכתוב מדבר ואומר (במדבי׳ ל״ו ז׳) ולא תסוב נחלה וכו׳ ובפירשב״ם הגי׳ בסיבת הבעל כלומ׳ בשביל הסבת נחלה ממטה למטה ע״י הבעל שיורש את אשתו, ובפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב הגי׳ בהסיבת הבעל.

* הֶסְגֵּר (= הַסְגָּרָה die vorläufige Einsperrung (eines Aussätzigen מגיל׳ ח׳: במשנ׳ אין בין טהר מתוך הסגר לטהר מתוך החלט אלא תגלחת וצפרים, ירו׳ מגיל׳ פ״א דע״א: פרחה בו מתוך הסגר וכו׳ אם אומר את לטהר מתוך הסגר לא יהא טעון צפרים וכו׳ הטהר מתוך הסגר פטור מפריעה ומפרימה וכו׳. ירו׳ מ״ק פ״ג דפ״ב ע״ג מה ימי המת שבעה אף ימי הסגר שבעה וכו׳, וכ״ה בירו׳ נזיר ספ״ז דנ״ו סע״ג. ושם: מה ימי המת אין עולין אף ימי הסגר אין עולין, ושם הכא את עבד לה הסגר והכא את עבד לה החלט וכו׳ עיי״ע החלט. ויק״ר פי״ח היום הזה יסגרך וגו׳ (ש״א י״ז, מ״ו) ואין הסגרה האמור כאן אלא לשון צרעת.

* הסדיגרון, חסדיגרון עיי״ע הזר ג׳.

* הֶסֵּחַ, הֶסֵּיעַ (מפעל נסח, נסע ענינו העתקה והסרה תמיד בהרכבה עם רוח (das Entrücken aus dem Gedanken סנהד׳ צ״ז סע״א שלשה באין בהיסח הדעת וכו׳ עיי״ע סח. ובירו׳ לרוב פעמים הסיע הדעת, עיי׳ ירו׳ יומ׳ פ״א דל״ח ע״ד וירו׳ פסחי׳ פ״י דל״ז ע״ד, וירו׳ שקלי׳ פ״ז דנ״ז ע״ג, ירו׳ מגיל׳ פ״ד דע״ה ע״ג אבל בירו׳ תרומו׳ פ״ח דמ״ו: ה י ס ח הדעת דבר תורה, ובתמורתו בירו׳ פסחי׳ פ״א דכ״ח: הסיע [הדעת] דבר תורה.

* הֶיסֵּט (מפעל סוט בל״ע سوط מנענע ומנדנד (das Rütteln, Schütteln, Bewegen טהרו׳ פ״י מ״א שאין ע״ה בקיאין בהיסט שבת פ״ג רע״ב כל הטמאות המסיטות טהורות חוץ מהיסטו של זב וכו׳, ירו׳ מעש׳ שני ספ״ב דנ״ג רע״ד אבל מטמאין טומאת זיבה שהזב מטמא בהסט. מגיל׳ ח׳: מטמא כלי חרס בהיסט. ירו׳ סוט׳ פ״ה ד״כ: מטמא בהיסט. ירו׳ שבת רפ״ט די״א ע״ד וירו׳ ע״ז פ״ג דמ״ג. מה השרץ מטמא בהיסט אף עבודה זרה מטמא בהיסט. ירו׳ חגיג׳ פ״ב דע״ח סע״ב היסט שטיהרתי לך בשרץ טימאתי לך כאן. ספרי חקת פ׳ קכ״ז (איזה פעמים) מטמאה בהיסט וכן שם ס״פ ק״ל, ושם: וכל אשר יגע (במדבי׳ י״ט, כ״ב) וכל אשר יגע במגע הוא מטמא ואין מטמא בהיסט. וכן העתיק תר״י א׳ לבמדב׳ שם: דיקרב ביה מסאבא ולא בהיסיטא. הקבוץ ירו׳ דמאי פ״ב דכ״ג רע״א הסטות טהרות וכו׳, ירו׳ סוט׳ פ״ה ד״כ: בקיאין היו בהיסיטות וכו׳ עיי״ע מדף ועוד עיי״ע סט א׳ ופירושו הזר מל׳ לעז.

* הֲסָכָה (מפעל נסך ענין יציקה והתכה das Ausgiessen) בשמ״ר ספמ״ב דריש מסכה (שמות ל״ב ח׳) מסכה רעה הסכתן לדורות ודריש מלש׳ מלא מסך (תהלי׳ ע״ה, ט׳), ולזה עולה הסיום משתי בישתא אישתיתון לדרייא ועיי׳ חידושי הרש״ש.

הסם (לפע״ד מל״ע خصم מתנגד dagegen sein, widerstreiten) בפ׳ חבית בגמ׳ מי שנשרו (שבת קמ״ז רע״א) אביי הוה קאים קמיה דרב יוסף א״ל הב לי כומתאי ה ו ה א י כ א[1] טלא עילוה והוה קא מהסם למיתבה ליה אמר ליה נפוץ שדי אנן לא קפדינן מידי. ובפ׳ ב׳ בכתובו׳ בגמ׳ העדים שאמרו כתב ידינו זה (כ׳ רע״ב) לסוף אידכר רב אשי ואסהיד ליה חזייה לרב כהנא דקא מהסם א״ל מי סברת עלך קא סמיכנא אנא דרמאי אנפשאי ואידכרי. ובפ׳ אלו מציאות בגמ׳ וחתיכות של בשר (ב״מ כ״ג סע״ב) א״ל זיל שקול לנפשך חזייה דהוה קא מהסם א״ל זיל פלוג ליה לחייא ברי. ״פי׳ מדקדק על עצמו מליגע בו״ שמתירא מן העון. וכן בפ׳ אלו טרפות בגמ׳ נקבה הקיבה (חולי׳ נ׳.) שמעיה דרבי חנינא הוה קאים קמיה

---

[1]) וכ״ה באו״ז הלכ׳ שבת סי׳ פ״א ובמ״מ פ״י מהלכו׳ שבת הלי״ח וכ״ה בדפוסי׳ ישנים ובכ״י מ׳ וא״פ ובנו״ג חזא דאיכא.

דר' חנינא א"ל קמוץ והב לי דאיכול חזיה דהוה קא מהסם א"ל בבלאה את גום שדי פי' כיון שאת מתירא מן העבירה חתוך זה החלב דאיתר והשליכהו. — (א"ב חסם כתוב בנוסחאות דידן ושם הביא בעל הערוך קצת מימרות אלו). *[אחי"ה בע' חסם הביא רבינו רק המלות האלה חזיה דהוה קא מחסם כבר פי' בע' הסם עכ"ל וא"כ גם בספריו כתוב בחי"ת אמנם בה"א מצאתי כתוב גם בשט"מ לכתובו' ולב"מ ושם הובא פי' ר"ח פי' מהסם: מדקדק על עצמו מליגע בו ע"כ והם הם דברי רבינו לעיל וכמו כן גרס ר"ח בכתובו' שם. והביא רבינו הגי' הזו גם בע' מהסם. אבל בב"י רגמ"ה לחולין (בקובץ כ"י אנגייליק' דף ש"ט) מצאתי הגי' קא מהסים ופירשו רגמ"ה: כלומ' לא היה עושה ברצון ע"כ ופירושו עולה יפה עם מה שפירשנו בתחלת הערך ועל כן צ"ל בכ"י קא מהסים אבל לא אכחד כי גם בכ"י ל"ד ה"ב וג"ג ערך דבור המתחיל הוא הסם אבל מע' חסם מוכח כי ט"ס הוא. ודע כי עה"ק שנ"ב יש לו בכאן שני פירושים וז"ל מהסם פי' מגמגם או מתמיה עכ"ל. אבל בלי ספק מדעת עצמו כתב כן בעל מחבר עה"ק והעתיקו מפירש"י כתובו' הנ"ל מחסם: מגמגם תמה וכו' ועיי' פירש"י ליתר המקומות הנ"ל ורש"י גזרו מלש' לא תחסום שור ולולי פירושו זה הייתי אומ' שגרס הסם מפעל ערבי همس פי' מגמגם ודבר בלחש ובאמת בע' מהסם רוב כ"י גרסו מהסם בסמ"ך בסוף ע"ש] —

* הֶיסֵּעַ עיי"ע היסח.

* הֶסְפֵּד, הֶסְפֵּידָה (מפעל ספד פי' אבל וקינה על המת das Betrauern des Todten, Trauerrede) ברכו' ו': עיי"ע דל ב'. ושם י"ט. ירו' ברכו' פ"ג ד"ו: העוסקים בהספד וכו'. שבת ק"ה: כל המתעצל בהספדו של חכם וכו' שם קנ"ג. מהספדו של אדם ניכר וכו' ושם אחים בהספידא עיי"ע חם ה'. סוכ' נ"ב רע"א עסוקין בהספד וכו'. ושם הא הספידא מאי עבידתיה וכו'. ר"ה כ"ה. והספידה ר"ג הספד גדול. מ"ק כ"א: והספידום הספד גדול. מגילי' כ"ח: הספד של יחיד. מ"ק כ"ה. חכם כבודו בהספדו. כ"ז. שלא להרגיל את ההספד. שם ע"ב (תוספתי' פ"ב) הספד על לב. יבמות קכ"א. בא ומצא הספד גדול בתוך ביתו. סוט' ל"ה. איוב נח נפשיה ואיטרדו כ"ע בהספידא. סנהד' מ"ו: הספידא יקרא דחיי או יקרא דשכבי. שם ק"ח: הספידן של צדיקים מעכבין את הפורענות לבא. ירו' כתובו' פי"ב דל"ה. מי שלא נתעצל בהספידו של רבי וכו' עיי"ע אשכבתא.

* הֶיסֵּק, הֶסָּקָה (מפעל נסק das Heitzen, die Heitzung) פסחי' ל': היסיקו מבחוץ עיי"ע בביא. ושם: זה הסיקן מבפנים וזה הסיקן מבחוץ וכי תימא הכי נמי ליעבד ליה הסקה מבפנים ובכ"י מ' הגי' וכ"ת קדירה נמי נעביד ליה היסק מבפנים וכו'. שבת קכ"ה. מחלוקת בהיסק ראשון אבל בהיסק שני וכו'. ביצ' ל"ג. חזי להיסק גדול ושם ריש העמוד לפי שלא נתנו העצים אלא להסקה. ב"ב י"ט סע"ב חזי להסקה, ושם להיסק גדול, ירו' פסחי' פ"ג ד"ל רע"ב זה הסיקה הראשונה שוהא כדי הסיקה. והקבוץ שם כדי שני הסיקין . . כדי ג' הסיקין.

* הַסּוּקִים (בל"ע شوك עצמות הקשין שבשדרה die harten Wirbelknochen) ירו' סנהד' רפ"ח דנ"ג. אכלו הסוקים מהו גדים הרכים מה הן לפע"ד הה"א שמושית היא ופי' המלה כמו שכתבתי והקשה בש"ס אם אכל בן סורר ומורה העצמות הקשין שבשדרה או גדים הרכים שאין דרך בני אדם לאכול אותן מי הוא חייב או לא. והח' ולעווי טעה בפירושו.

* הֲסָרָה (מפעל סור das Abnehemen) מגילי' י"ד רע"א גדולה הסרת טבעת וכו', הסרת הטבעת החזרתן למוטב ועיי' איכ"ר פ' תם וילק' אסתר רמז אלף נ"ד, ושם טובה היתה הסרת טבעתו של פרעה וכו', במד"ר פי"א אין ישא (במד' ו' כ"ה) אלא לשון הסרה.

הֶסַּת (לדעת רבינו ענין כבדות אולי מל"ע هسد חזק ואמיץ וכבד ולפע"ד הוא מלש' פרסי حسته = هسته פי' הודאה Bekenntniss) בסוף הלכה קמ' דב"מ (ה'.) השתא נמי מיחייבה מדרב נחמן דתנן בפ' שבועת הדיינין (שבועי' מ':) מנה לי בידך אין לך בידי כלום פטור ואמר רב נחמן משביעין אותו שבועת הסת מדרבנן. פי' גאון לשון כ ב ד ו ת שהיסת[1]) בטיית כבדות שהכבידו עליו לישבע. ופי' עוד מה בין שבועה דאורייתא לשבועה דרבנן ואי זו שבועה דאוריתא

---

[1]) בתשובות הרמב"ם שנדפסו בפאר הדור סי' קמ"ה אשר שם הובא תורף זה הערך בשם "הגאון רבינו נתן בעל ספר הערוך" (עיי' מבוא לח"א צד XXVI) הגי' פי' גאון א ח ד לשון כבדות ש ה י ס "ט בטיית וכו'.

שבועת השומרין ובעדות עד אחד ובהודאה במקצת הטענה, ושבועת הסת אנו מחייבין על כל טענת ממון אע"פ שאין בה אחת מכל אלו כדרב נחמן והיכא דמחוייב שבועה דאוריתא נותנין ספר תורה בידו בשעה שנשבע [1] דאמר לאנקוטי חפצא בידיה ואמר נמי (שבועו' ל"ח סע"ב) [2] שבועת עם הארץ מעומד תלמידי חכמים מיושב שבועה בספר תורה ת"ח לכתחלה בתפילין [3] וכן המנהג עדיין בת"ח כשמשביעין אותו חולץ את תפליו ואוחזן בידו תחת ספר תורה ומביאין מטה שנושאין עליה מתים ומניחין אותה באמצע ונודות נפוחין שמבקעין אותן או מתירין אותן בשעת השבועה כדי שתצא הרוח [4] ונרות דולקין שמכבין אותן בשע' השבועה ואפר מקלה מפוזר ושקין מוטלין באמצע ועומד שליח בי"ד בפני הנשבע וסודר הטענה והכפירה ואומ' לנשבע אתה פלוני בן פלוני אם יש עליך כלום לפלוני זה מכל הטענה שטען עליך בשמתא דישראל ליהוי ההוא גברא בחרם בי"ד העליון ובחרם בי"ד התחתון וכל דברי האלה [הכתובים בספר התורה הזה כולם יחולו על ראשו וברמ"ח איבריו ומוסיף בכיוצא בזה כפי כחו] [5] ותוקעין בשופר עם האלה והוא עונה אמן ומקבל על עצמו כי על דעת בי"ד נשבע ולא על דעתו ועל דברים שבלב בי"ד ולא על דברים שבלבו ואעפ"י שאנו אומרים (שבועו' שם) לענין שבועת הדיינין היכי משבעינן ליה אמר רב יהודה [6] בשבועה האמורה בתורה ואשביעך בה' אלהי השמים (בראשי' כ"ד, ג') הא אקשינן כמאן כר' חנינא בר אידי דאמר עד דאיכא [7] שם המיוחד ופרקינן אפי' תימא רבנן לאנקוטי חפצא בידיה וגם מאז כן [8] כתיב (מ"א ח', ל"א) כי יחטא איש לרעהו ונשא בו אלה להאלותו וגו'. [זאת היא שבועה דאוריתא] [9] ושבועת היסת כן סדורה: מוציאין ספר תורה לבי"ד ומניחין על גבי הכסא כמנהג או שנושאו שליח בי"ד בידו וסודר את הטענות ואומר אם יש לפלוני על פלוני זה כלום מן הטענה הזאת בשמתא דישראל יהוי ושאר כל האלה והוא אומר אמן ומקבל המושבע על עצמו כי שבועתו על דעת בי"ד ובזו ובזו אנו מוכיחין אותו טרם ישבע כדרך ששנו חכמים (שבועות ל"ח סע"ב ול"ט רע"א) אומרי' לו הוי יודע שכל העולם כולו נזדעזע בשעה שאמר הקב"ה לא תשא וכל דבר והמשנה [10] המפורשים בגמ' דשבועות הדיינין (שם) ועוד דברים אחרים מוסיפין כל אחד כפי חכמתו וכפי צורך השעה [11] וכשם שמוכיחין את הנשבעין כך מוכיחין את המשביע שאם הוא מתאנה בטענתו כדי לפגום את בעל דינו האלה חוזרת עליו כדכתיב (שמות כ"ב, י') שבועת ה' תהיה בין שניהם אינה יוצאה מכלל שניהם על הנשבע אם הוא נשבע לשקר ועל המשביע אם הוא טוען שוא וקורין זה הפסוק (זכרי' ה', ד') הוצאתיה נאם ה' צבאות ובאה אל בית הגנב זה הגונב דעת הבריות שאין לו ממון אצל חברו וטוענו ומשביע (שבועו' ל"ט. ושם:) [12] ואל בית הנשבע בשמי לשקר (זכרי' שם) כמשמעו [13] ואח"כ שואלין המשביע התשביע אותו ואם אמר הין שואלין הנתבע התשבע כמו שאמרו חכמים אמר איני נשבע פוטרין אותו מיד אמר הריני נשבע העומדים שם אומרים זה לזה סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה (במדבי ט"ז, כ"ו) והני מילי כששניהם ע"ה אבל אם היה אחד מהם ת"ח אין אומר לרשעים כי קבלה בידנו אין ת"ח רשע. מאי משמע אהלי כלומ' התרחק מהן ארבע אמות ואל תגעו בכל אשר

---

[1]) בפאר הדור שם: שנכנס. [2]) ושם חסרי מלת עם הארץ וכן לי' בערוך דפ"ר ובשו"ת ריב"ש סי' תל"ז הגי' אדם אחר. [3]) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בנוסחאותנו וכ"ה בפאר הדור רק שם נשמטי' מלת תפילין, אבל בדפי' פיז' וויניצי' באסילי' ואי"מ עוד הוספה כזו: ואם היה חכם מיושב ואם היה חכם אינו נשבע ואינו מקבל חרם עליו, ובכ"י ש"ס הגי' ת"ח לכתחילה מיושב. [4]) בפאר הדור אי' עוד שתצא הרוח מהן בקול הברה מרתחת. [5]) כ"ה לנכון בפאר הדור וכצ"ל בערוך. [6]) כ"ה ג"כ בדפי' הישני' וכ"ה בפאר הדור וכ"ה בכ"י ש"ס ובחי' ין מגאש וכן מצאתי בפי' ר"ח כ"י לשבועו' (בקובץ כ"י אנגיליק' דף ס' סע"ב) ובנו"ג עוד: אמר רב. [7]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וכ"ה בפאר הדור, ובדפ"ע עד דאידכר, ובנו"ג ביינא וכ"ה בבה"ג ובפ"י ר"ח כ"י ובחי' ין מגאש. [8]) לי' בפאר הדור. [9]) כ"ה בפאר הדור וכצ"ל בערוך. ע"כ העתיק הרמב"ם דברי רבינו מלה במלה ואחר דבריו: „אך שבועת היסת סדורה היא כך" מסיים בזה"ל ודבר זה פירשו רבינו יוסף הלוי זצ"ל פי' מבואר בפי' שבועות שלו בהלכות פינקסו ע"כ ואולי מה שאי' בערוך מכאן ולהבא נכלל בפי' ין מגאש ועל כן לא העתיקו הרמב"ם אבל אני בדקתי אחריו הרבה ולא מצאתי בחי' ין מגאש אשר ת"י דפוס ווארשא תרכ"ד או י"ל שכונת הרמב"ם על חידושי ין מגאש לסוגיא החנוני על פנקסו (שבועות מ"ז:) ושם באמת שקל וטרא ין מגאש בענין שבועת היסת ע"ש. [10]) כ"ה לנכון בדפ"ר וכונתו במלת משנה: הלכה אבל בדפוסי' אחרים הגי' וכל דברי המשנה וט"ס הוא כי לא דברי המשנה אלא של גמרא הם. [11]) כאן יש בכ"י ב"ר הוספה ארוכה וקולמסו של הסופר מבורך פלטתה ויחדתי לה מקום במבוא לח"א צד LII. [12]) כ"ה רק בכ"י ו"ו וב"ר. [13]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וב"ר, רק צריכין אנו להשלים זה שבועת שקר כמשמעה וכ"ה באמת בכ"י פי' ר"ח לשבועות שם, ובדפ"ר אי' רק כמשמעו והשאר נשמט ולי' כל המאמר בשדפ"ע.

להם וגו' כמשמעו אל תגעו אפי' בבגדיהם די"ל (כרחה) [כרכא] שבועה ואתיא מנהון לחוטא אחרי כן תספו כלומ' אחד מהן רשע או זה טוען לשוא או זה כופר באמת [1]. ובזמן שמשביעין את האשה מצניעין אותה לפי כבודה ואין מבזין אותה בקהל כי דבר זה לא נִתן אלא לענין סוטה דתנן (סוטי ז' רע"ב במשני) כל הרוצה לראות יבא ויראה דכתיב (יחזקי כ"ג מ"ח) ונוסרו כל הנשים וגו' ואומר (שם פסוק מ"ו) (לכן) [כי] כה אמר (ה' אלהים) [אדני ה'] העלה (עליהן) [עליהם] קהל (ונותן) [ונתֹן] אתהן לזועה ולבז, אבל בשבועת ממון מצניעין אותה. *[אחי"ה הגהתי עפ"י המסורה ורבינו נשען על זכרונו וטעה, ועוד זאת כי בסוט' לא הובא במשנ' שם ולא בגמ' שם ח': פסוק אחרון ולי' בסנהד' מ"ה. — וכנ"ה בקידושי' מ"ג: והשתא דתקון רבנן שבועת היסת וכו' והדינים דשייכין בה עיי' בחי' שבועות להרי"ן מיגאש לדף מ"ז: וחי' הרשב"א והריטב"א לקידושי' שם, והתוספו' לגיטין ל"ה, ד"ה לא שנו שהביאו את הערוך, ועיי' טור חו"מ סי' ע"ט. — ובענין גזרת המלה פירש"י בב"מ ה' סע"א שבועה שהסיתו חכמים לכך להסיתו ל ה ו ד ו ת וכן במיוחס לרש"י סביב לרי"ף ושם יותר טוב שהשיאוהו חכמים וכו' (וקצת בע"א פירש"י בשבועו') וגם לפע"ד עצם הוראת המלה היסת ענין הודאה ופתרונה וכתיבתה כן בל"פ הרשומ' בתחלת הע' והח' לעווי נרחק וכבר השיג עליו הח' פליישער אבל גם מעיניו נעלם פתרון המלה ועוד עיי' טערמינאלאגיע לה' שטיין 79] —

* הֶסָּתָה (מפעל סות ענין פיתוי Verführung) יומ' כ"ב: בשתים מאי נינהו דאוריה ודהסתה, כונתו על ש"ב י"א, ו' והלאה ושם כ"ד א', חולין ד': דרש ויסיתהו (ד"ה ז' י"ח, ב') אין הסתה בדברים.

* הֶסְתֵּר (מפעל סתר das Verbergen) חגיג' ה' סע"א והסתרתי פני מהם (דברי' ל"א, י"ז) אמר רב כל שאינו בהסתר פנים וכו'.

* הַעֲבָרָה (מפעל עבר: א') ענין הליכה, ובהשאילה תוקע, פי' העברת שופר den Ton tragen = das Blasen ב') ענין הסרה das Fort-lassen (nehmen, Entfernen) ר"ה כ"ז: ל"ד. דרך העברתו. ושם דיליף [2] העברה העברה ממשה. סנהד' ס"ד. עד שיעבירנו דרך העברה. ירו' סנהד' פ"ז דכ"ה: מה העברה שנאמ' להלן (דברי' י"ח, י') באש אף כאן (ויקרי' י"ח, כ"א) באש. — נזיר נ"ט רע"א העברת שיער אינה מדברי תורה. ירו' נזיר פ"ב דנ"ב: מגלחין להעברת שיער. ושם פ"ז דנ"ו ע"ג ימים של העברת שיער אין עולין.

* הַעֲדָאָה (מפעל עוד: א') ענינו הודעת העדים das Bezeugen ב') אזהרה והתראה (die Verwarnung) ב"מ ג' רע"ב אבל העדאת עדים וכו'— ב"ק י"ח רע"ב וי"ט רע"א יש העדאה לצרורות או אין העדאה לצרורות. ירו' ב"ק רפ"ב ד"ב ע"ד מהו שתקבל העדאה בדבר שהוא חוץ לגופו.

* הַעֲדָפָה (מפעל עָדַף ענינו מותר המדה בכמות מה das Erübrigte, der Ueberschuss) ב"ק פ"ז: כתוב' מ"ג. וש"נ לא נצרכה אלא להעדפה כתוב' ס"ו. בהעדפה שלא ע"י הדחק כ"ע לא פליגי . . כי פליגי בהעדפה שע"י הדחק, וממותר המזונות גיטי' י"ב. מעשה ידיו אמאי לרבו להעדפה העדפה פשיטא וכו' ושם רע"ב לוה ואוכל להעדפה וכו' סגי לך בלא העדפה וכו'.

* הַעֲלָאָה, הַעֲלִיָּה (מפעל עָלָה, עלי ענין תנועה ממקום נמוך הפכו ירד ובקשור עם בגד בל"מ ענין לבישה das Heraufbringen, Tragen) חולין ק"ד סע"א אנן נגזור העלאה אטו אכילה, ירו' יומ' פ"ד דמ"א ע"ג העלייה מתוך קלפי. — יבמו' ד' רע"ב דאי כתב רחמנא (בבגד כלאים) לא יעלה עליך ה"א כל דרך העלאה אסיר רחמנא וכו', שם: סד"א העלאה הוא דלא נפיש הנאתה אבל לבישה וכו', יומ' ס"ט. וכ"ת כלאים בלבישה והעלאה הוא דאסור וכו'.

* הַעֲלִיָּה (מהשם עולה das Darbringen des Opfers) פסיקת' רבתי ספט"ז אם אני מכנים כל חיות שבעולם יש בהם כדי העלייה אחת . . דכתיב (ישעי' מ', ט"ז) וחיתו אין די עולה וכו'.

* הַעֲלֵם (מפעל עָלַם בהפעיל ענין הסרת השגחה ופנית מחשבה מדבר das Vergessen, das Entschwinden aus dem Gedächtnisse) שבת ע' רע"ב וש"נ העלם זה וזה בידו מהו א"ל הרי העלם שבת בידו . . אדרבה הרי העלם מלאכות בידו. ושם: עשאם כולם בהעלם אחד וכו', ירו'

---

[1] מתיבות ה"מ' עד כלומ' חסרו בדפ"ע ואי' בכ"י ב"ר וא"כ פי' כלומ' סובב על סוף הדרש של פסוק הנ"ל פן תספו לומר ששניהם חייבין ובאמת כן מצאתי בפי' ר"ח כ"י לשבועות מ"ז: על הך „מלמד שהשבועה חלה על שניהם"ו כתוב וז"ל (בקובץ כ"י אנגייליקי דף ס"ח סע"א) כלומ' אי' אפשר שאין אחד מהן על שקר או התובע תובע מה שאין לו עליו ומשביע בחנם . . או הנשבע כופר ונשבע על שקר ע"כ. [2] כ"ה בכ"י ש"ס.

הוריו׳ פ״ג דמ״ז: ארג כמה חוטין . . בהיעלם אחד וירו׳ סנהד׳ פ״ז דכ״ד ע״ג כמה פעמים: העלם אחד ובירו׳ גם בל׳ נקבה בהעלם אחת עיי׳ ירו׳ שבת פ״ז ד״ט. ושם פ״ט די״ב: ירו׳ יומ׳ פ״ח דמ״ה. וכן הקבוץ העלימות עיי׳ ירו׳ שבת רפ״א ד״ב: וירו׳ סנהד׳ פ״ז דכ״ד ע״ג שני העֲלָמות ושם בירו׳ סנהד׳ ובירו׳ שבת פ״ז ד״ט. העלימות הרבה. ירו׳ שבועו׳ פ״א דל״ב ע״ד כמה ידיעות והעלימות. ובשו״ט מזמור ט׳ דרש על מות לבן במלה אחת: על העלמות שהבן עושה וכו׳.

* הַעֲמָדָה (מפעל עמד (das Hinstellen יומ׳ מ״א: אקשירה קאי או אהעמדה קאי עיי׳ רש״י. ערכין ו׳: תמור׳ ל״ג. העמדה והערכה (כמה פעמי׳) וכן בירו׳ מעש׳ שני ספ״ג דנ״ד רע״ג. — ב״ק ל״ד. ס״ה. כשעת העמדה בדין.

* הַעֲנֵיק (מפעל ענק בהפעיל (דברי׳ ט״ו, י״ד) ענינו נתינת מתנה לפטירת עבדו das Aus- (statten mit Geschenken קידושי׳ י״ז. להעניק אתה אומ׳ להעניק או אינ׳ אלא לרציעה וכו׳ וירו׳ קידוש׳ פ״א דנ״ט סע״ג אי׳ העֲנֵק.

* הַעֲרָאָה, הַעֲרָיָה (מפעל ערי עיי״ע ער ג׳ ומל״ע عرا ענין חבור ודבוק (das Anschliessen der Geschlechtstheile יבמו׳ נ״ד: המערה בזכר וכו׳ אם אינו ענין להעראה . . תנהו ענין להעראה דבהמה וכו׳ שם נ״ה סע״א העראה דחייבי לאוין, העראה בחייבי כריתות וכו׳ ושם: וסנהד׳ ע״ג: העראה זו הכנסת עטרה . . העראה זו נשיקה עיי״ע הכנסה. ובירו׳ יבמו׳ רפ״ו ד״ז רע״ב אפי׳ בהערייה, ירו׳ כתובו׳ פ״א דכ״ה: הערייה בזכור . . הערייה בבהמה, וירו׳ סוט׳ פ״א דט״ז ע״ג וכמה היא ביאה כדי הערייה. גם בל״מ הוראת ערה ענין דבוק כמו בל״ע עיי׳ ישעי׳ כ״ב, ו׳ וקיר עֵרה מגן ומתורג׳ ועל שורא דבקו תריסין. ובחרו חז״ל בזה הלשון שנופל גם על ענין ערה בהוראה גלוי וחשיפה das Entblössen ועוד על ענין שפיכה והרקה, ומטעם הראשון אי׳ ביבמו׳ נ״ד. מה נדה בהעראה אף אשת אח בהעראה . . דכתיב (ויקר׳ כ׳, י״ט) וערות אחות אמך וג׳ כי את שארו הערה וכן במדב״ר פ״ט מנין להעראה שהיא אוסרת באשת איש . . מה נדה בהעראה דכתיב את מקורה הערה וכו׳.

* הַעֲרֵב (מפעל ערב פי׳ ביאת שמש למערב (das Abendwerden יומ׳ ו׳. בעי הערב שמש, ירו׳ שבת ספ״ב ד״ה רע״ג טעון הערב שמש.

* הַעֲרָבָה (מהפעיל של עָרַב: הַעֲרֵב מל״מ השכם והערב (ש״א י״ז, ט״ז) ירו׳ ב״מ רפ״ז די״א: שתהא (השלמה) [צ״ל השכמה] של פועלין והערבה של בע״ה, ערבית בין השכמה בין הערבה של בע״ה. עיי׳ ב״מ פ״ג. ושם: ילק׳ תהלי׳ רמז תתס״ב. ועיי״ע כנס. — ויק״ר רפי״ט דברי תורה צריכין השחרה והערבה.

* הַעֲרָכָה (das Abschätzen) מפעל ערך עיי״ע העמדה.

* הַעֲרָמָה (מפעל ערם, ענינו התנכלות בתחבולות (das Ueberlisten שבת קל״ט: הערמה קאמרת הערמה בדרבנן היא. ירו׳ ב״מ פ״ה ד״ה ע״ג הערמת רבית. ירו׳ מ״ק פ״ג דפ״ב. יש שם הערמה, ירו׳ נדרי׳ ספ״ה דל״ט: כל מתנה שהיא כמתנת בית חורון שהיתה בהערמה וכו׳, ירו׳ קידושי׳ פ״ג דס״ד. הדא דאת אמר בשלא עשו בהערמה אבל עשו בהערמה חייב. ירו׳ פסחי׳ פ״ב דכ״ט רע״א חשש להערמה . . לא חשש להערמה, וירו׳ פיאה פ״ה די״ט: וירו׳ נדרי׳ פ״ד דל״ח ע״ד לא חשו על הערמה, ירו׳ נזיר פ״ה דנ״ד רע״א לא חשש על הערמה.

☞ הפג (לדעת ר״ב מטייל עיי׳ בפנים) משנ׳ דיומא פ״ק (י״ט:) עמוד והפג אחת על הרצפה, פי׳ בל״י לך וטייל. *[אחי״ה כונתו על ל״י ἄπαγε מפעל ἀπάγω sich davon machen, weggehen ולא נהירא לי ולדעתי הה״א אינה שרשית וגזרתו מל״ע فاج שפירושו בבנין רביעי افاج הלוך במהירות rasch gehen עיי״ע פג ג׳] —

* הִפַּטְקָס, הִפַּתְקָס (מל״י עיין ערך איפיטיקות בח״א צד רי״א der Oberste, (Consul בספרי האזינו פ׳ ש״ט אי׳ הפתקס בתי״ו עיי״ע איפיטיקוס ויותר נכון בטי״ת כמו שאי׳ בשאר מקומות: ספרי האזינו פ׳ ש״ל מדת בו״ד הפיטקי נכנס לתוך הפרכיא שלו וכו׳ ובילק׳ האזינו ס׳ רמז תתקמ״ו משובש היפקטי נכנס לפני היפרכיא וכו׳. והקבוץ פסיקת׳ שם פ׳ שכ״ז היכן הפיטקים והגמונים שלכם ויותר נכון בילק׳ שם היכן היפטקין וכו׳ ובספרי שם פ׳ שי״ז אלו הפיטקים והגמונים שלהם. ובילק׳ שם רמז תתקמ״ד בט״ס הפיקטין. ובע׳ חפאטיקון הביא רבינו מילמדנו בריש תולדות שני גוים (בראשי׳ כ״ה, כ״ג) שני גאים עשו משלח חפאטיקון ויעקב משלח קתדרין וצ״ל הפאטיקי.

* הַפְטָרָה (עיי"ע אפטרא) בח"א צד רי"ב פירשתיו, ובשתי הוראות המלה אי' בב"ר ספ"ס עבד לה הפטרה. — מגיל' ל': הפטרה בחול מי איכא. והקבוץ הפטָרות שם כ"ט: ל':

הָפִיָא (לדעת רבינו הוצין הנחתכין, או מכבד Kehrbesen והאחרון עיקר עיי' בפנים). כר"ג דפ' לולב הגזול (סוכה ל"ב.) נפרצו עליו פסול אמר רב פפא נפרצו דעביד כי הפיא. פי' ההוצין שבשדרה [1]) כשנחתכין מן השדרה נקרא הפיא כדגרסינן בסוף הלכה קמא דפ' הגוזל עצים (ב"ק צ"ו.) אמר רבא האי מאן דגזל לוליבא ועבדא הוצי קני מ"ט מעיקרא לוליבא והשתא הוצי ועבדינהו הפיא קני מעיקרא הוצי והשתא הפיא הפיא ועבדינהו שישורא [2]) לא קני מ"ט דהדר סתר ליה והוי אפיא והוא כעין שבירה מעין פרצה, נפרדו עליו כשר שנתפרדו בהוצין. פי' אחר גזל לוליבא ועבדיה הוצי שנטל עליו עלה עלה בלבד, גזל הוצי ועבדיה הפיא שחילק את העלין וקרען ועשאן לטאטא הבית. שישורא חבל קטן. *[אחי"ה בנו"ג בסוכ' ובב"ק חופיא, וכ"ה באו"ז הלכ' סוכ' סי' ש"ו רק שם בט"ס בתיבה אחת כיחופיא וצ"ל כי חופיא אבל בסמ"ג עשין מ"ד כגי' רבינו הופיא ובכ"י רש"י הפיא (ד"ס סוכ' צד מ"ח:) וכפי' ראשון הובא בהלכ' לולב לריצ"ג עמוד ק"א בשם רה"ג וז"ל דעביד כי חיפיא פסול בהגוזל קמא גרסינן אמר רב פפא וכו' הוצא והשתא חייפיא חייפיא ועבדיה שישורא לא קני סתר ליה והוי חיפייא אלמא חיפייא הוצין הנתקין ממקומן ונחתכו מן השדרה שנפרץ מקומו והיינו נפרצו עליו (נפרצו) [נפרדו] עליו כשר וכו' ע"כ. וראיה דרבינו כיון על פי' רה"ג כי בע' תיים הביא בשמו פי' שאי' בריצ"ג בראש הך דיבור בשם רה"ג. וכפי' שני אי' ברש"י לסוכ' ע"ש ושם לועז אשקוב"א והיא ל"צ נושנת escoupe פי' בל"מ יעים Schaufel עיי' רד"ק לישעי' י"ד כ"ג או מכבד לטאטא בו את הבית וכ"ה בל"ר scopa וכן עה"ק שנ"ב סיים בעזמא בל"א וכונתו על לא"ש Besen ולפי זה אולי י"ל כי חופיא או חופא בהשממטת אות s הוא ל"ר הנ"ל ר"ל (ס)חופא = scopa ועוד עיי"ע טא אבל היותר קרוב כי מוצאו שרש חוף וענינו שחק reiben ונקרא כן המכבד על שם ששוחקין ומנקין בו את הבית וכן דעת הראב"ד (בחי' הרשב"א ובשט"מ לב"ק) וז"ל וע"כ נקראו חופיא ע"ש מלאכתן חפיא וכו'. וכן דעת כ"כ. ולפי' ראשון אולי הופא (= חופא) מל"פ جف = جوب חתיכת עץ אבל הפי' האחרון נ"ל יותר] —

הפיא (פי' בל"פ كف מל' צענד kafa קצף Schaum וכן בל' הונגרי hab) [3]) בר"ג דפ' כל הבשר (חולין ק"ה:) אמר אביי מריש הוה אמינא האי דלא שתי הופיא משום מאיסותא אמר לי מר משום דקשה לברסם [4]). פי' בלש' חכמים [5]) רתיחה (ב"מ ס"א: טבול יום פ"א מ"ב עיין ערך רתח) ובלשון המקרא קצף כדכתי' (הושע י', ז.) כקצף על פני מים. *[אחי"ה בדפ"ר בראש הע' הפייא ובפנים חופיא ועיי"ע רתח. וכן הגי' חופיא בכ"י רגמ"ה לחולין (בקובץ כ"י אנגייליק' דף שכ"ב) וז"ל „חופיא אשקומ"א בלעז" והוא בל"צ écume וכן לועז רש"י ובנו"ג אופיא ועיי"א אפי ומ"ש] —

* הַפִּינוס (שם הפרטי) ב"ר פ"ק מי שנטפל בי בחיי יטפל בי במותי . . כגון יוסי הפינוס וכו' ובירו' כלאים פ"ט דל"ב רע"ב ובירו' כתובו' פי"ב דל"ה רע"א הגי' יוסה חפני.

הָפַךְ (פי' בל"מ וסו' וערבי هفك שנוי במצבו sich umwenden, kehren) בס"ג דפ' ד' אחין (יבמות ל"ה.) אשה מזנה מתהפכת כדי שלא תתעבר. פי' בסוף תשמיש לאלתר מתהפכת כדי שיצא הזרע מרחמה ולא תתעבר. *[אחי"ה ובלישנא מעליא אמרו רז"ל על תשמיש המטה שלא כדרכה הופכין את שלחנם עיי"ע שלחן. — וכג"ה פסחי' נ': עולם הָפוּךְ ראיתי וכו', ירו' ר"ה דנ"ח. פסיקת' דר"כ צד ג', במד"ר פי"ב ילק' איוב תתקי"ב סולמא הפוך ועיי' מ"ש הה' באבער בפסיקת' שם אות מ"ה. שבת ק"ח: הפוכה סדום והפוכה מילה, פסחי' קי"ג. הפוך בנבילתא ולא תיפוך במילי עיי"ע פך ב' ושם הביא רבינו יתר הדוגמאות ולפי שיטתו (עיי' מבוא צד X) החזיק בשרש בעל ב' אותיות. שבת קי"ט. מהפיכנא בזכותיה, אבות פ"ה מכ"ב הפוך בה והפוך בה דכולא בה. פסחי' מ'. מהפכי כיפי וכו' עיי"ע כפי. מ"ק כ"ה: ואתהפוך כרעייהו. קידושי' נ"ט. עני המהפך בחררה וכו' עיי"ע עני. ב"ר ס"פ כ"א שהם מתהפכים פעמים אנשים פעמים נשים עיי"ע להט ב'. ירו' שבת פט"ז דט"ו ע"ד הפך אפוי, וירו' ב"ק רפ"ד ד"ד. אנא הפך ומתהפך

---

[1]) בדפ"ר שתי פעמים: שבשיזרה ועיי"ע שזר ב'. [2]) וכ"ה בע' ששורא וכ"ה בחי' הרשב"א בשם ראב"ד וכ"ה בריצ"ג הלכות לולב עמוד ק"א ובנו"ג שרשורא. [3]) עיי"ע אפי בח"א רי"ג ושם בטעות הדפוס هو וצ"ל كف. [4]) כ"ה בדפ"ר ובשאר דפ"ע ובכ"י ו"ו ובפי' רגמ"ה כ"י לחולי' לכרסם עיי"ע ברסם. [5]) עיי' מ"ש במבוא צד IX.

בדידי, ירו' מעשרו' ספ"ג דנ"א. היא הפכא והיא מהפכא לא שמעינן מינה כלום. ועיי' עוד ע' אפך ח"א צד רט"ו. — והשם ירו' ב"ק פ"ג ד"ג ע"ג המטלטלין נקנין בהפיכה, והקבוץ ברכו' נ"ה: ולימרו ג' הֲפֵכוֹת ע"ש. ירו' נזיר פ"ב דנ"א סע"ד לשון הֵפֶךְ הוא. והתואר כמו בל"מ הֲפַכְפָּךְ פי' מי שמעשיו בשנוי וחלוף: מגיל' ט"ו: מלך הפכפכן היה. בריש רות רבה הפכפכין אתם. ספרי האזינו פ' ש"כ הפכפכנים הם פורנים הם ובילק' אי' פרדנין הן] —

* הַפְלָאָה (מל"מ פלא ועניַנו לתאר הפלגת הפעולה (das Absondern, Absonderliche שבת קל"ח: והפלא ה' את מכותך (דברי' כ"ח, נ"ט) הפלאה זו איני יודע מהו וכו' ושם: הפלאה זו תורה. נזיר ס"ב סע"א לא ניתנה נזירות אלא להפלאה ושם איש כי יפליא (ויקרי' כ"ז, ב') כי יפליא (במדבי' ו', ב') ב"פ א' הפלאה לאיסור ואח' הפלאה להתר.

* הֶפְלֵג (מפעל פלג ובל"ע فلج עניַנו פרוד ריחוק והפסקה (das Weitauseinanderliegen ירו' ב"ק פ"ב ד"ג ע"א מה מקיים ר"מ מתמול שלשום (שמות כ"א, ל"ו) פתר לה בהפלג נגיחות וכו' ובבלי ב"ק כ"ג סע"ב אי' אמר ר"מ ריחק נגיחותיו. ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ד תשובה הפלג השיבו פי' תשובה של ריחוק ובבבלי ע"ז מ"ד: אי' תשובה גנובה. ומזה הענין ירו' יומ' פ"ג ד"מ: שמיכה שעשו אותה כהפלג. ושם הפעל להפליג פי' הפסק זמן ובבבלי זבחי' כ': תמורתו: לשהות.

* הַפְלָגָה (Theilung) דור הפלגה עיי"ע דור וש"נ.

* הֶפְסֵד (מפעל פסד בל"ע فسد ענין נזק ואיבוד (Schaden, Verlust ב"ק קט"ו: כל היכא דאיכא הפסדא. ושם הפסד כהן. פסחי' ט"ו: וש"נ להפסד מרובה חששו להפסד מועט לא חששו. ושם הפסד חולין . . הפסד עצים. אבות פ"ב מ"א הפסד מצוה. שם פ"ה י"א, י"ב יצא שכרו בהפסדו. ויק"ר פל"ד לעולם אל תהי מצות עני קלה בעיניך שהפסדה כ"ד קללות ומתן שכרה כ"ד ברכות וכו' ע"ש.

* הֶפְסֵק, הַפְסָקָה (מפעל פסק ענין כליה das Aufhören, Unterbrechen) עירובי' נ"ד. כ"מ שנאמ' נצח סלה ועד אין לו הפסק עולמים ובכ"י מ' וע"י וילק' תהלי' כ"א הגי' הפסק לעולם ולעולמי עולמים ובכ"י א"פ וילק' כ"י (ד"ס עירו' צד ק"ה:) אי' עולמית. יבמו' כ"ב. יש להן (לשניות) הפסק או אין להן הפסק. ירו' יבמות פ"ב ד"ג סע"ד הדא אמ' שניות אין להן הפסק. ירו' ברכו' פ"ב ד"ה רע"ב כשבאו לה ימי הפסק טהרה בנתים [1], ושם פ"ו ד"י סע"א סב בריך סב בריך אין בו משום הפסק ברכה (ובבלי ברכו' מ' רע"א טול ברוך טול ברוך וכו') וירו' שם עיי"ע אחוונא בח"א צד נ"ו. ירו' שם פ"ט די"ג ע"ג אין רעש אלא הפסק מלכות ועיי' שו"ט סוף מזמור ק"ד. ירו' תעני' פ"א דס"ד רע"ב להפסק תענית נאמרה. שמ"ר ספ"ג אתן לכם שכר טוב שאין בו הפסק. פסיקת' רב' פל"ז לעה"ב שאין לו הפסק. — וכן ענין הפסקה. תעני' ד': ההוא להפסקה איתמר. ב"ר פל"ג הפסקת גשמים. ויק"ר פ"א באוהל מועד אין כאן הפסקה. והקבוץ במד"ר ספי"ד . . יכול אף להפסקות ת"ל וכו' וכי מה הפסקות היו משמשות וכו' — ובענין שבת הפסקה עיי' מגיל' ל'. ורש"י שם.

הַפְּצֵי (לפע"ד מל"ע حفص פי' מין פרי נטע הנקרא Lotos, Mispel וכדומה. המצי' = בל"ע حمص פי' עדשים) בפ' אלו טרפות בגמ' נפלה מן הגג (חולין נ"ב רע"א) כל מיני קטניות לא חיישינן לבר מחמצי והפצי. פי' הפצי עפצים, חמצי אפונים. (א"ב אם הפצי מין קטניות לא יתכן שיהיו עפצים כי אינם מאכל ולא קטניות ולדעת רש"י הפצי הם מין קטניות אינו חלק ואינו עגול ויש לו עוקץ והוא המין המובחר מכל הקטניות. ואם אינם בכלל קטנית כפי דעתא קמא דתוספות אתיא שפיר פירוש הערוך אבל לא גרסתו כי אם גי' של נוסחאות שלנו חמצי אין בו משום רסוק איברים הפצי יש בו משום רסוק איברים. ובנוסחאות שלנו כתוב חפצי) *[אחי"ה ואני אומ' כי גי' רבינו יפה ופירושו צריך עיון. וכגי' הערוך מצאתי בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליק' דף שי"א.) וז"ל בר מחמיצי [וצ"ל מחימצי] וחיפצי כלומ' גריסים ועדשים עכ"ל וא"כ גירסתו כגי' רבינו ופירושו כשיטת תוספות חולין נ"ב. (ד"ה קטניות) דקטניות מיירי בדברים דקים כמו עדשים ואורז ודוחן ע"כ. ובע' חמץ ד' הלך רבינו בשיטתו בפי' המלות ובענין הגי' ע"ש] —

[1]) כ"ה לנכון בגי' המהרש"ם.

* הַפְקָעָה (מענין פקע ע"ש das Wegnehmen) ב"ק קי"ג רע"ב כאן בגזילו כאן בהפקעת הלואתו עיי' פירש"י.

* הֶפְקֵר, הֶפְקֵירָא (כמו הבקר ע"ש מפעל פקר freies Gut, Freisinnigkeit, Zügellosigkeit) ב"ק קט"ו. מהפקירא קא זכינא. ירו' מעש' שני רפ"א דמ"ח רע"ד בהפקר פטור (ושם ברשות הבקר עיי"ע). ירו' סנהד' פ"ו דכ"ג: הפקר טעות. — יבמו' ס"ו. מנהג' הפקר נהגו בה. גיטי' י"ג. עבדא בהפקירא ניחא ליה. ב"ר פ"פ בני אדם של הפקר.

* הֵיפֵר, הֶפֵר (מל"מ הפיר ושרשו פור ענינו הריסת מחשבה שלא תבוא לפעולה das Auflösen, Vernichten) נדרי' ע"ה. היפר נדרים ושם ובדף ע"ו: את שבא לכלל הקם בא לכלל הפר לא בא לכלל הקם לא בא לכלל הפר. וכן ירו' נדרי' פ"י דמ"ב. ושם הפר נדרים מעת לעת. ושם הפרת נדרים וכן בבבלי נדרי' ס"ט. ע"ו: ע"ז. יבמו' ק"ט. ב"ר ר"פ צ"ג. — ירו' נדרי' פ"י דמ"א ע"ד יש מיתה בהפרה וכו'. שבועו' כ"ט: כי היכי דלא תהוי הפרה לשבועתייהו.

☞ הִפַּרְכוּס (בל"ס. מל"י ὕπαρχος Unterbefehlshaber, Statthalter) שמ"ר פ' ויהי בחצות הלילה (רפי"ח) אלא אתה בא אצלי ושר צבא הזה שעומד עמך וזה הפרכוס שלך. פי' בל"י שר הפרשים אך אפרכוס הוא שר מדינה עי"ש. ופעמים יתחלפו שמות אלו. *[אחי"ה עיי"ע אפרכוס וע' אפרכיא בח"א צד רל"ט והלאה. בתעני' י"ח: בהפרכי יונים כ"ה בע"י הראשון וברי"ן וכ"ה בכ"י מ' ובנו"ג מאפרכי יונים ושם הקבוץ ופקידה הפרכיא בל"י ὑπαρχία ספרי האזינו פ' ש"ל נכנס לתוך הפרכיא שלו עיי"ע הפטקס. ועוד אי' השם בתוספת' גיטין פ"ו כתב לשום היפרכון ולשום ה י פ ר כ י ו ת וכ' כ"ה בכ"י אירפורט אבל בדפוסים משובש הורכינוס עיי' הוצאת צוק"מ מסכ' גיטי' צד של"ב. — במדרש שו"ט רצין ב ה פ ר כ ו ס ט"ס עיי"ע איפרפוס ושם תקנתי המעוות] —

* הֶפְרֵשׁ (מפעל פרש ענינו הבדל Unterschied) שבת קנ"ה: ומה הפרש בין זה לזה. פסחי' כ"ז: אמר להן הפרש. במד"ר פ"ד היה הפרש בין כלים וכו' שם פי"א כשם שיש הפרש בין חלון להרך כך יש הפרש בין זכות אבות לזכות אמהות וכצ"ל בפסיקת' רבתי פט"ו ושם כט"ס בין חלון לחלון וצ"ל לחרך כמו שהגיה לנכון מהרז"ם שם ובשהש"ר פ' דומה דודי חסר מאמר שלם וצריך להשלים מילק' שה"ש רמז תתקפ"ו פ' מדלג עיי' מ"כ לשהש"ר ולא העיר כי כ"ה גם בפסיקת' רבתי הנ"ל.

* הַפְרָשָׁה (מפעל פרש Absonderung) ב"ק נ"ד: ירו' ב"ק פ"ה ד"ה. הפרשת הר סיני. תמור' ט"ו. שעת הפרשה. ירו' דמאי פ"ז דכ"ו: כאן תלוי בהפרשה. ירו' חלה פ"ג דנ"ט רע"ג לחוש להפרשה שנייה . . אינו חושש להפרשה שנייה. והוא כמו אפרשה עיי"ע.

* הַפְרָשָׁה (מל"פ فراز، فراشتن פי' מלא רוחב ידים weite Ausdehnung, Umfang) ב"ר פ"ו ויק"ר פל"ה שמ"ר פמ"א שו"ט מזמור י"ח ילק' ש"ב רמז קס"ב ג' דברי' נתנו מתנה לעולם וכו' ר' יצחק בר מריון אומר אף הפרשת הים הגדול, ובקצת מקומו' פרשת ים הגדול כלומ' מלוא רוחב של ים הגדול. ולדעתי מזה הענין הפרשת עבור עיי"ע עבר ב' וע' פרש. וממנו תואר הפעל אפרש עיי"ע.

* הפרתי (שם כינוי) ב"ר פ"ק ועיי"ע אפרתי.

* הֶפְשֵׁט, הֶפְשֵׁיט, הַפְשָׁטָה (מל"מ הִפְשִׁיט ענינו חליצת בגד או עור das Abziehen der Haut) זבחי' נ' סע"א מה להלן בהפשט אף כאן בהפשט. ושם רע"ב מה להלן ע"י ניתוח שלא בהפשט וכו' ושם נ"ג רע"ב וטעונה הפשט וניתוח. ירו' פסחי' פ"ו דל"ג סע"א הפשיטו דוחה את השבת. ירו' מגיל' פ"א דע"ב סע"ב שלימין בגופן בלא הפשט ובלא ניתוח. ובב"ר פל"ד ויק"ר פ"ט שלמים בעורן בלא הפשט וניתוח. — שבת קט"ז: הפשטת העור. ספרא ויקרא מסכת' נדבה פ"ה עולה טעונה הפשטה.

* הֶפְשֵׁר (עיי"ע פשר das Laumachen) שבת מ': הפשרו זהו בשולו.

☞ הִפָּתֵק עיי"ע אִפָּתֵק.

הֶיץ (= הוּיץ פי' בל"ס הוצא ובל"ע خوص עלה דקל תמרה Blatt der Dattelpalme) בפ' ר' אליעזר אומ' תולין (שבת קי"מ רע"ב) אמר רב חסדא האי הוצא [1]) דירקא אי חזי למאכל בהמה שרי

---

[1]) כ"ה גם בבה"ג שבת פכ"ד וברי"ף ובברא"ש ובמאירי ובריטב"א וכ"ה בכ"י א"פ ובגליון כ"י מ' אבל בכ"י מ' בישא ובנו"ג בישתא. כישתא עיין ד"ס במקומו.

לטלטוליה, בפ' יוה"כ בגמ' נעילת הסנדל (יומ' ע"ח: אביי נפיק בדהוצי, פי' סנדל העשוי מ ע ל י ן של לולב, ובר"ג דפ' לולב הגזול בגמ' נקטם (סוכ' ל"ב רע"א) אמר רבא האי לוליבא דסליק מחד הוצא כבעל מום הוא ופסול [1]. ובס"ג דפ' החובל (ב"ק צ"ב.) מנא הא מילתא דאמרי אינשי בדיל [2] הוצא לקי כרבא דכתיב (ירמי' ב', כ"ט) למה תריבו אלי כולכם וג'. ובפ' הנודר מן המבושל (נדרי' מ"ט: ר' יהודה ור' יוסי חד אכיל דיסא באצבעתיה וחד אכיל בהוצא אמר ליה דאכיל באצבעתיה להאי דאכיל בהוצא עד מתי אתה מאכילנו רוקך א"ל דאכיל בהוצא לדאכיל באצבעתיה עד מתי אתה מאכילנו צואתך [3]. ובס"ג דנדרי' (צ"א:) פרטיה נואף להוצא וערק, ובפ"ק דמשקין (מ"ק ז'.) ובר"ג דהשותפין (ב"ב ד'.) בהוצא ודפנא וכבר פירשנו בע' דפן, ובר"ג דפ' המוציא יין (שבת ע"ז:) הוצא חציצה, פי' [4]) הוצין של דקל שעושין ממנו מחיצה, ובפ' המוכר את הבית בגמ' המוכר את השדה (ב"ב ס"ט:) קנה לך דקלין ותאלין הוצין וצ י נ י ן. *[אחי"ה כ"ה בדפ"ר אבל בשאר דפוסי ערוך בכאן: ציצין וכ"ה בנוסחאותינו אצל ס"א צייני ובע' תאלי ובע' צני גם בדפ"ע הגי' צינין וזהו עיקר כנראה מפי' רבינו בע' צני והפי' הלז הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לב"ב כמו שאוכיח בהגיעי לשם בס"ד. — וכנ"ה בב"ב ד'. בהוצא ודפנא, בתמיד ל"א: בהוצא דדהבא, והקבוץ שבת ע"ח: וירו' פ"ח די"א: הוצין כדי לעשות אוזן וכו', ירו' שבת פ"י ד"י ע"ג סיב הוצין וכו' הוא כעין רשת אשר בה עוקץ של עלי דקל וציציו ופרחיו ונקרא בל"ע ليف ומשתמשין בו כמו בהוצא לארוג ממנו סלים מנעלים ועיי' מנחות ס"ט סע"א דבלעה (פיל) הוצין ועבדינהו כפיפה ועיי"ע פיל. — ובנו"ן בסוף השם כדרך משפט לשון ערבי נמצאה המלה סוכ' י"ב: וירו' שם פ"א דנ"ב: הוּצְנֵי פשתן עיי"ע השני וכן גרס הראב"ן ואו"ז הלכו' יוה"כ סי' רע"ז ובהגמיי"מ פ"ג מהל' שביתת עשור נפיק בדהוצני (יומ' ע"ח:). ובע' חצן א' גרס רבינו בחוצני פשתן והוא כמו הוצני או הושני עיי"ע השני. וסוכ' שם סיככה בחיצין צ"ל בהוצין כגי' כ"י מ' עיי"ע חץ ד'] —

* הוּצָא (שם מקום הנקרא בל"פ حوز עיי' וואולירס ע"מ פרסי I, 751) ירו' נדרי' פי"א דמ"ב ע"ג יהודא איש הוצא עביד טמיר במערתא וכו'. ובספר גיאגראפיא להח' נייבויער נפקד מקומו.

* הַצָּבָה (מפעל יצב ענינו מעמד das Sichan-stellen) במד"ר פי"ח יציאה והצבה, פסיקת' זוטרתי ריש פ' נצבים יש הצבה לטובה ויש הצבה לרעה.

* הַצָּלָה (מל"מ Rettung) חולין נ"ב: הצלת עצמו . . הצלת אחרים. מגילי' ט"ז: הצלת נפשות, גיטין נ"ו. הצלה פורתא. סוט' מ"ו: כנעני גרם הצלה. מכות י'. ראובן פתח בהצלה. שמ"ר פ"ב מתוקן להצלה.

* הַצְּלַלְפּוֹנִי (שם הפרטי) במד"ר פ"א אימיה דשמשון הצללפוני שמו, ובב"ב צ"א. אי' צללפונית אבל הצללפוני נזכרה גם בד"ה א' ד', ג' ועיי' עוד מאמר רעליגיאנסגעשיכטליכע שטודיען להח' ר"מ גידעמאן צד נ"ה ומה ששיער במלה זו.

* הצלפוני (שם מקום) מ"ק כ"ב רע"א אמר להו רב לבני הצלפוני ובבה"ג ובכ"י מ' וא"פ הגי' הצלבוני, אולי הוא שם העיר המפוארה Χαλυβών הנזכרה בספרי היונים ורומיים והיתה עיר ואם במחוז Chalybonitis עיי' פתלימיאוס ה', ט"ו, קסינופון Anabasis 1, 4 פליניאוס ה' כ"א במאה השלישית למספרם (וגם רב חי בזמן הזה) ושייכה העיר לממלכת תדמור, ואצל הח' נייבויער בספרו הנ"ל לא תמצא שם העיר הלזו.

* הַצָּעָה (מפעל יצע ענינו שטיחת דבר תחת הגוף למשכב ובהשאילה שטיחת דברים כנתינתם 1 das Hin- Ausbreiten; 2 Wortlaut) כתוב' ס"א. צ"ו. הצעת המטה, יומ' ס"ט. כלאים בלבישה והעלאה הוא דאסור בהצעה שרי. — חולי' מ"ט רע"ב סנהד' נ"א סע"א כך היא הצעת של משנה וכו' עיי"ע צע א' ועוד עיי"ע יצע.

* הַצָּתָה (מפעל עברי יצת וענינו הבערה והדלקה das Anzünden) יומ' כ"ד: הצתת אליתא ובירו' יומ' פ"ב דל"ט ע"ג הצתת האליתא ועיי' עוד ע' אַלְיְתָא בח"א צד ק"ח. ובירו' שבת רפ"ב ד"ד רע"ב פתילה צריכה הצאתה ברוב הדלק וצ"ל הצתה, אבל מתוך שבת בבלי כ"ח: המדליק צריך שידליק ברוב היוצא משמע קצת שפי' הצאתה ענין יציאה.

---

[1]) בנו"ג האי לולבא דסליק בחד הוצא בעל מום הוא ופסול וכ"ה בא"ז הל' סוכ' סי' ש"ו ופי' שם שכל עליו מצד אחד ל"א שכולו שדרה ואין עליו נכרין פסול ע"כ. [2]) בנו"ג בהדי וכ"ה בילק' ירמי' רמז רס"ו. [3]) בנו"ג בחלוף הסדר בין בענין התנאים בין בענין מאמרם. [4]) וכ"ה ברש"י.

* הַקַּבָּלָה (פי' ידוע das Empfangen) שבת קכ"ז. גדולה הכנסת אורחין מהקבלת פני שכינה, ובשבועו' ל"ה: יותר מהקבלת פני שכינה.

* הֶקְדֵּשׁ (das Heiligthum, Geheiligte) גיטין מ' סע"ב, יבמו' מ"ו, ס"ו: כתובו' נ"ט: נדרי' פ"ו: ב"ק צ': הקדש חמץ וכו'. ערכין פ"ה מ"ז כ"ט סע"א מקדישו אתה הקדש עילוי ואי אתה מקדישו הקדש מזבח. תמור' ל"ב. הקדש עילוי וכו' מפיק להו בלשון הקדש, תעני' כ"ד. העבודה הרי הן הקדש עליך. קידושי' ב' רע"ב ומאי לישנא דרבנן (הרי את מקודשת לי) דאסר לה אכולא עלמא עיי' שם התוספו' ד"ה דאסר וערך קדש א'. ירו' שבת פ"ב ד"ד ע"ד בזבזא בהקדישא. ירו' ערל' פ"א ד"ס ע"ד להקדש חייב. ב"ר פ"ס הקדש דמים. והקבוץ בויק"ר פ"ה אמרכל היה שהיה נהנה מן הַהֶקְדֵּשׁוֹת: ושם, הואיל והוא נהנה מן ההקדשות וכו'. תוספת' ספ"א דחגיג' והחרמים וההקדשות מקרא מרובה וכו'.

* הַקָּזָה (מפעל נקז בל"ע نقز ענין דילוג der Aderlass, eigentlich das Blut springen lassen) שבת קכ"ט. יומא דהקזה, גיטין ע'. הקזת דם, כריתו' כ': כ"ב. נדה י"ט: דם הקזה עיי"ע קז.

* הֶקְטֵר, הַקְטָרָה (מפעל קטר das Räuchern) ברכו' ב'. וש"נ הקטר חלבים ואברים, ירו' פסחי' פ"ה דל"א ע"ד הקטר אימורים, ירו' יומ' ספ"ו דמ"ד רע"א הקטר אימורין. ירו' יומ' פ"ב דל"ט ע"ג מדמין תרומת הדשן להקטרה, ירו' פסחי' פ"ז דל"ד ע"ג אימורין להקטרה.

* הֶקֵם, הֶיקֵם (מפעל קום Bestätigung) והפכו הפר עיי"ע ומקומות המצויינים שם. וכן הוראת הֲקָמָה נדרי' ס"ט. לא תיחול הקמה אלא א"כ חלה הפרה.

* הֲקָמָה (מפעל קום das Aufrichten) ירו' ערלה פ"א ד"ס ע"ד היא הקמה היא שבורה וכו' ע"ש ירו' יומ' פ"א דל"ח ע"ג הקמת הלילה, ר"ה ב': הקמת המשכן.

* הַקְנָאָה (מפעל קנה Zahlungsverpflichtung) ב"מ י"ג. י"ד. ט"ז: שטר הקנאה ועיי"ע אקנייתא בח"א צד רנ"ט.

* הֶיקֵף, הֶיקֵיפָא (ענין סבוב מפעל עברי נקף der Umkreis, Umfang) שבת כ'. רוב עוביו . . רוב היקפו. סוכ' ז': כל שיש בהקיפו ג' טפחים יש בו רוחב טפח, ב"ק כ': את גרמת לי היקיפא יתירה, ירו' עירובין רפ"ז דכ"ד: היה בו היקף צ"ו טפחים, קהל"ר פ' וישב וילק' יחזק' רמז שמ"ו כל דרומיה שיתין ופותייה שית צריך היקף חד מתלתא. — תוספת' ב"מ פ"ח עיי"ע הבא אח"ז.

* הַקָּפָה (מענין הראשון בהוראת סבוב ועיגול Umgebung, Umringung ועוד בהשאילה ענין הליכה בסחורה וסביבות לקנות או למכור מה באמנה Creditschuld, Schuldforderung) יומ' נ"ט. מר סבר הקפה ביד ומר סבר הקפה ברגל. נזיר כ"ט. מגלח ועביד הקפה, ושם: הקפת כל הראש מדרבנן וכו' ע"ש. ושם נ"ז רע"ב הקפת כל הראש לא שמה הקפה . . הקפת כל הראש שמה הקפה, עיי"ע קף ב'. ירו' יבמו' ספ"י די"א ע"ג הקפת זקן, ירו' סוט' רפ"ב די"ז ע"ד הקפת נזירות, פסיקת' רב' פמ"א הקפת המזבח. — שביעית פ"י מ"א הקפת החנות אינה משמטת. תוספת' שביעי' פ"ח הקפת החנות משמטת דברי ר"י וחכ"א אינה משמטת. ובתוספת' ב"מ פ"ח עד שיגבה כל הקיפו וכו' והוא כמו הקפה. והקבוץ ב"ר פמ"א הלך לפרוע הֲקָפוֹתָיו.

* הַקְפָּדָה (מפעל קפד פי' בל"ס ענין צמצום ועוד קצור ובהשאילה קצר רוח ורוגז 1 das Genaunehmen; 2 Aufbrausen) עיי"ע קפד ב'. ירו' נדרי' פ"א דל"ו ע"ד בני אדם מתוך הקפדה הם נודרין וירו' נזיר פ"א דנ"א ע"ג אי' מתוך הקפדתן הם נודרין מכיון שנודרין מתוך הקפדה סופן לתהות. ירו' ע"ז פ"ד דמ"ד. הדא דתימר בשמכרה מתוך שלום אבל מכרה מתוך הקפדה וכו'. תוספת' גיטין פ"ה אם בהקפדה אמ' אינו גט אם ברצון אמ' הרי זה גט.

* 1 הַקָּצָה (= עֲקָצָה פי' ענין עיקום Verdrehung בע' קץ י' הביא רבינו מסנהד' ס"ה סע"א הקצת שפתיו הוה מעשה ס"א עקימת שפתיו וכו' פי' משעקם ומנענע שפתיו ע"כ וכנו"ג כס"א, אבל בכ"י ש"ס ובריה"ף הגי' הקצת שפתיו ולפע"ד עיקר הגי' עקיצת שפתיו וכ"ה בדפ' שונצינו (ד"ס סנהד' צ"ב:) ופירושו בל"ע ממש עקימה.

* 2 הַקָּצָה (מפעל קוץ Erweckung) מדר' שו"ט מזמור י"ז בשעת הקצת המתים.

* הַקְרָבָה (פי' מל"מ קרב וענינו נגישה אל דבר ועוד הבאת קרבן 1 das Nähern, Nahebringen; 2 Opfer-Darbringen) שמ"ר פכ"א הקרבת פרעה לישראל. — עירובי' ס"ג: הקרבת תמידין, ב"ק י"ב: ע"ז י"ג: חזי להקרבה, מנחו' י"א. בית

הקרבה, ויק"ר ספ"ב למדנו הקרבה לשור מאיל והקרבה לאיל מן השור . . ונאמר להלן הקרבה בשור ואיל וכאן נאמר הקרבה באיל וכו'. ויק"ר פ"כ בשביל ד' דברים מתו בניו של אהרן על הקריבה ועל הקרבה וכו' וכ"ה במ"ר פ"ב.

* הֶיקֵשׁ, הֶיקֵשָׁא (מפעל נקש פי' פגישה das Zusammentreffen ובהשאילה אחת מז' מדות שהתורה נדרשת בהן וענינו התדמות ושיווי דברים (Vergleich ירו' פסחים רפ"ו דל"ג רע"א התחיל (הלל) דורש להן מהיקש מק"ו ומג"ש. יומ' נ"ז. זבחי' מ"א. מ"ט: וש"נ דבר הלמד בהיקש חוזר ומלמד בהיקש, זבחי' נ'. דבר הלמד בהיקש מה שילמוד בבנין אב וכו' ושם דבר הלמד בג"ש מה שילמוד בהיקש ע"ש היטב כל הענין. נדרי' ז'. כריתות כ"ב: אין היקש למחצה. יומ' נ"ז. זבחי' נ"ז: מנחו' ע"ח. הימנו ודבר אחר הוי היקש או לא הוו היקש פלוגת' היא ע"ש. פסחי' כ"ד. וכ"ת אין מזהירין מן הדין היקשא הוא וכו'. סנהד' פ"ד: נדרי' ג'. היקישא למה לי, ושם פ"ה: ש"מ בהיקישא פליגי ש"מ. יבמו' ח'. אתיא בהיקישא. כריתו' ד': היקישא למאי אתא, שם אי לאו היקשא סד"א וכו'. ובענין היקש העמיק הרחיב עיונו בעל חות יאיר בתשוב' סי' ר"ג ועיי' עוד יד מלאכי סי' ר'. ובספר מלוא הרועים ח"ב אות ה' ולפי דעת סמאלענסקי פי' מע' הבא והעתיק היקש דאס שלאגענדע, עהנליכע.

* הַקָּשָׁה (ענין הכאה מל"מ דניאל ה', ו' ובל"ע نقش (Zusmmenschlagen סנהד' ס"ה. הקשת זרועותיו דבעל אוב הוי מעשה וכו' וכ"ה בכריתו' ג': הקשת זרועותיו הוה מעשה ע"ש ועיי"ע קש א'.

הַר (= הָרָר (Berg בפ"ק דחגיג' (י'.) הלכות שבת חגיגות ומעילות כהררין התלויין בשערה [1]. פי' החופר גומא (חגיג' שם) ואין כונתו לגומא אלא ליטול עפר ולכסות הצואה וכיוצא בו פטור עליה שנמצא מקלקל גבי הגומא ותנן (שבת ק"ה:) כל המקלקלין פטורין והן כמו הרים התלויין בחוט השער שאין כח בשיער להחזיק ההר אלא נראה כתלוי ועומד באויר כך כל הלכות אלו דמדאורייתא כל מלאכה אסורה ובאה ההלכה ופירשה מלאכת מחשבת אינה חייב במלאכה עד שיתכון לעשות אותה מלאכה. — פ"ב במדות (מ"א) הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה. ובריש כלים (פ"א מ"ח) הר הבית מקודש ממנו שאין זבין וזבות נדות ויולדות נכנסין לשם. פי' הר הבית בנוי עליו ארכו חמש מאות אמה ורחבו חמש מאות ומסובב חומה בלא קורות. ובפ"ב במדות (מ"ד) שהכהן השורף את הפרה עומד בהר המשחה ומתכוין ורואה פתחו של היכל בשעת הזיית הדם. פי' הר המשחה הוא הר הזתים. ובפ"ג בתמיד (ל:) אמר ר' אלעזר בן דלגיי עזים הוו לאבא בהרי מכואר [2] והיו מתעטשות מריח הקטורת. בפ' אלו הן הנשרפין בגמ' מי שנתחייב שתי מיתות (סנהד' פ"א.) אל ההרים לא אכל (יחזק' י"ח ו') שלא אכל בזכות אבותיו, ועיניו לא נשא אל גלולי בית ישראל (שם) שלא הלך בקומה זקופה [3] ואת אשת רעהו לא טמא (שם) שלא ירד לאומנות חברו ואל אשה נדה לא (קרב) [צ"ל יקרב] (שם) [4] שלא נהנה מקופה של צדקה. בב"ב פ"ב אלה תולדות השמים: אמר ר' יודן הרים הגבוהים ליעלים (תהלי' ק"ד, י"ח) היעלים אין כתיב כאן אלא ליעלים הרים גבוהים למה נבראו בשביל יעלים, אילה זו תשש כחה [5] והיא מתירא מן החיה ובשעה שמבקשת לשתות הקב"ה מכנים בה רוח תזזית ומקרקשת בקרניה וחיה שומעת ובורחת. סלעים מחסה לשפנים (תהלי' שם) הדיז טפזא

---

[1]) כ"ה בירו' ותוספת' דחגיג' ספ"א ובפסקי רי"ד ובתש' גאונים קדמוני' דפוס ליק סי' י"ט דף י' וכ"ה בכ"י מ' וא"פ אצל ד"ס חגיג' שם. ובנו"ג הלכות שבת חגיגות והמעילות הרי הם כהררים וכו'. ובתוספתי עירובי' ספ"ח הלכות שבת חגיגות ומעילה כהררין תלויין בשערה, ובירו' שבת פ"ה ד"ז סע"ב הלכות שבת כהררים תלויין בסערה. [2]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע דלגי, בהרי מכור ובנו"ג א"ר אלעזר בן דגלאי עזיא היו לאבא בערי המכוור והיו מתעטשות מריח פיטום הקטורת, וביומי' ל"ט: הגי' א"ר יוסי בן דולגאי עזים היו לאבא בהרי מכמר והיו מתעטשות מריח הקטורת, אבל כגי' הערוך אי' בכ"י מ' בן דלגאי (ובכ"י א"פ בן דלגיי וצ"ל בן דלגיי) ובכ"י ל"ד אי' בחרים ובכיור (וכ"ה בר"ה כ"ג:) וט"ס הוא וצ"ל כגי' הערוך בהרי מכוור וכ"ה בכ"י א"פ (ד"ס יומי' שם) ובכ"י ב' אי' בהרי מכאוור וצ"ל מאכוור ובירו' סוכ' פ"ה דנ"ה ע"ג אי' אכוור ורבינו בעי' מכבר גרס ג"כ בתר"י מכבר וכן בתמיד שם אבל צ"ל מכוואר והוא ההר הנקרא Μαχαιρός. [3]) בכ"י ה"ב אי' עוד: כלומ' כגל שהוא זקוף. [4]) בסנהד' אי' קירב וטעות דפוס הוא אבל בכ"י ש"ס לנכון יקרב. [5]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ה ובדפ"ע חסרי' מלת כחה ובכ"י ה"ב אילה זו תיישה וכ"א בב"ר ופי' מ"כ תיישה כלומ' „תשה כחה" והוא ממש כגי' רבינו בכ"י הנ"ל ובב"ר ובילק' ההלי' תתס"ב אי' מה יעלה זו ובילק' יעלה זו תשה היא ובמדרי' שמואל רפ"ט: האילת הזו איבריה תשים.

מגין תחות שקפא מפני העוף בשעה שהוא פורח שלא יאכלנו ומה בשביל דבר טמא ברא הקב"ה את עולמו בשביל זכות אברהם על אכו"כ. ובילמדנו (תנחומ' מטות סי' ו') ומקנה רב היה [לבני ראובן] ולבני גד (במדב' ל"ב, א') מהו כי לא ממוצא וממערב (תהלי' ע"ה, ז') לא ממה שאדם עמל ויגע ועושה סחורה הוא נעשה עשיר אפי' הוא יוצא והולך בשיירא ואפי' פורש כל המערב ואפי' הוא מחזיר כל המדברות וכל ההרים אינו נעשה עשיר שנאמ' כי לא ממוצא וממערב ולא ממדבר הרים. וכל הרים טורים חוץ מזה שהוא רוממות אין אדם מתרומם מן הדברים הללו מה הקב"ה עושה נוטל ממונו של זה ונותן לזה שנאמ' (שם פסוק ח') כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים. למה נקרא שמם נכסים שנכסים מזה ונגלין לזה וכן הנה אמרה (ש"א ב', ז') ה' מוריש ומעשיר משפיל אף מרומם מהו משפיל אף מרומם אלא באף שהוא מביא על זה מרומם את זה. *[אחי"ה בתנחו' שם קצת בהרחבת דבר ע"ש אבל בילק' תהלי' ריש רמז תתי"ב בשם תנחומ' הוא כגי' רבינו וכמו כן בילק' ש"א רמז פ"ה בשם תנחומ' ובילק' מטות רמז תשפ"ו בשם תנחומ' ומדב"ר והוא ספכ"ב ושם הצעת המדרש כגי' תנחומ' באריכות קצת בענין למה נקרא ע"ש. — ודע כי Μαχαιρός היה לפי עדות בן מתתיהו (על הקדמוניות י"ג, ט"ז, ג') אחד משלשה מבצרי יהודה בקרוב להר המלך שנקרא גם טור מלכא עיי' קורות היהודים להח' גרעטץ ח"ב, ב' קכ"ז וגיאגראפיא להח' נייבויער מ' והלאה. והר המלך הוזכר איזה פעמים עיי' שביעי' פ"ט מ"ב מנחו' פ"ז, גיטין נ"ז, ירו' תעני' פ"ד דס"ט. ועיי' תנחומ' מטות. ב"ק צ"ח ושם אי' היה לו מעות בקסטרא או בהר המלך. מזה יש הוכחה כי הר המלך דכאן הוא טור מלכא דגיטין נ"ה: וזה אחד היה עם קסטרא שהוא castra ולפע"ד מובנו על ביתר עיי' ערכו ומ"ש. וא"כ הר המלך דכאן אינו הר המלך שביהודה כי אם הר המלך שבעבר הירדן וההבדל הזה מצאתי מפורש כן בירוש' שביעית פ"ו דל"ח ע"ד אי זה הר שביהודה זה הר המלך . . ואי זהו הר שבעבר הירדן תני ר"ש בן אלעזר אומר כגון הרי מכוור וגדור וכו' וזה עיקר הגי' ובר"ה כ"ג: בטעות חרים וכייר וגדר וכן בטעות בתוספ' שביעי' פ"ז. — הר הבית שהביא רבינו לעיל הוזכר עוד ביומ' ב'. י"ב: יבמו' ו': מכו' כ"ד: מדות ל"ד: — הר המשחה הובא עוד בירו' תעני' פ"ד דס"ט. אבל הציון בשבת נ"ו: מימין להר המשחה הוא טעות דפוס וצ"ל הר המשחית (מ"ב כ"ג, י"ג) וכ"ה בכ"י מ' וא"פ ובילק' כ"י (ד"ס שבת צד נ"ט.) וכבר עמד על הטעות זו מנחת שי למלכי' שם. — הר גריזים יומ' ס"ט. סוט' ל"ב. ל"ג: ע"ז כ"ז. ועוד דרושים בענין הרי חושך עיי' תמיד ל"ב. ב"ר פל"ג ויק"ר פכ"ז ועיי"ע אלכסנדרוס. הר הברזל (סוכ' כ"ט:) עיי"ע צני. ודרושים בענין הר עיי' ברכו' ס"ג: שבת פ"ח. עיי"ע גגית. שבת ק"ה. פסחי' ג': נ"ג. פ"ח. יומ' ע"ו. סוכ' נ"ב. ר"ה י"א. תעני' ח': ט"ז. מגיל' כ"ט. חגיג' י"ב: יבמו' צ"ב. כתובו' ס"ה. סוט' ה', ט': ב"ק פ"א: ב"ב י', ט"ז: סנהד' כ"ד. ל"ט. מ"ז: פ"א. צ"א. צ"ד. מכו' כ"ד: ע"ז י"ז. חולי' ל"ט: עיי"ע רש ב'. חולי' ס': אבות דר"נ פ"ו. וכהשאילה לתואר חכמים גדולים אי' בירו' יבמו' פ"א ד"ג. אתם מכניסים ראשי בין ההרים הגבוהים ועוד עיי"ע כנם] —

הֵר (= הֵרָיוֹן Schwangerschaft ודורש בלשון נוטריקון כמספר האותיות) בס"ג דפ' בנות כותים (נדה ל"ח.) אמר שמואל אין אשה מתעברת [ויולדת] אלא לרע"א או לרע"ב או לרע"ג דכתיב (רות ד', י"ג) ויתן ה' לה הריון הריון בגימטריא רע"א הוו. *[אחי"ה בנוסחאותנו באריכות יותר ע"ש ובב"ר פ"כ הגי' לעולם אין האשה יולדת או לרע"א וכו' ובילק' רות רמז תר"ח נתקצר יותר ממה שהביא רבינו. ודרוש מספר אותיות דומה לזה עיי' בע' הבא] —

* **הַרְבֵּה** (דורש בל' נוטריקון למספר האותיות) ב"ר פ"כ כל שהוא הרבה (בראשי' ג', ט"ז) ארבה, כל שהוא רע"ב יום חי וכו' וגי' הירו' נדה פ"א דמ"ט: עיי' בע' אלף צד ק"ד.

* **הַרְבָּעָה** (מפעל עברי רבע וקרוב לשרש רבץ ענינו משגל בבהמה die Begattung) חולין ע"א. חיה טמאה בכלל בהמה טמאה להרבעה סנהד' נ"ו: ספרא אחרי מות פי"ג ואין אסורין אלא בהרבעת בהמה.

הָרַג (tödten ושה"ת הַרָג Mörder) בפ' ד' נדרים (כ"ז:) ובפ' הגוזל ומאכיל בגמ' אין פורטין (ב"ק קי"ג.) נודרין להַרָגִין ולחרמין ולמוכסין שהיא תרומה אעפ"י שאינה תרומה וכו'. בכריתות בר"ג דפ' המביא אשם תלוי (כ"ד.) פי' כגון שבא הרוג ברגליו. פי' אותו האיש שמעידין עליו שנהרג בא הוא בעצמו ברגליו דליכא לספוקי שנהרג. ובס"ג דפ' אלו עוברין בפסחים (נ'.) ושמעתי שהיו אומרים הרוגי מלכות אין כל בריה יכולה

לעמוד במחיצתן [1]) וכו' עד שני אחין דלוד. פי' נמצאת בת קיסר הרוגה ובקשו להרוג כל יהודי בשבילה ואמרו הם אנו הרגנוה כדי להציל כל ישראל ונהרגו [2]) הם" והם שמעיה ואחיו שנֶהרגו בי"ב באדר כדמפורש בפ' סדר תעניות כיצד בס"ג (תעני' י"ח.) טוריינוס גופיה בטולי בטלוה הואיל ונהרגו בו שמעיה ואחיו. ובהשותפין בגמ' כמה יהא בעיר (ב"ב י':). *[אחי"ה ורבינו העתיק מלה במלה מפי' ר"ח לפסחי' וגם נגרר אחר גירסתו כדמוכח ממה שציין עד שני אחין דלוד וכ"ה בפי' ר"ח ובנוסחאותנו לי' ובעל ד"ס לפסחי' צד ע"א. לא הרגיש בזה מאומה. ומלת וכו' בפי' ר"ח בסוף הדבור שייכה אחר תיבות שהיו בלוד כמו שאי' לנכון בערוך. וגוף המעשה אשר העתיק רש"י גם בתעני' י"ח: לי' בש"ס שלנו אבל רמזים מצאתי בתו"כ אמור פרק ט' פרשה ח': וכשתפס (מריינוס) [צ"ל טריינוס] את פפוס ואת לוליינוס אחיו בלדקיא אמר להם אין אתם מעמן של חמו"ע וכו' וממש כפי' רבינו בשיטת ר"ח מצאתי מפורש מה הם הרוגי לוד בכ"י רגמ"ה כ"י לב"ב י': וז"ל הרוגי לוד: שפעם אחת נמצאת בת מלך הרוגה ומושלכת ברוחב ולא נודע מי הרגה וחשדו לכל היהודים ורצה המלך לשלוח יד בכולן עד שבאו שנים ומסרו עצמן ואמרו שהן הרגוה והצילו את כולם על ידן עכ"ל. והר"ן (הובא בע"י לפסחי' ספ"ג) כתב בפי' הרוגי לוד וז"ל בהגדה אמרו שלא רצו לשתות בכלי זכוכית צבוע' דשעת הגזירה היתה והוי כערקתא דמסאנא עכ"ל וכמו כן מצאתי בפירוש בירו' שביעית פ"ד דל"ה. ע"ש. — הרוגי מלכות פסחי' נ': סנהד' מ"ח: והם שמסרו עצמם על קדושת השם, והשם הריגה תעני' כ"ט. ע"ז י"ז סע"ב, ומֵתי מלחמה נקראו הרוגי המלחמה ירו' גיטין פ"ה דמ"ז:, הרוגי ביתר ירו' ברכו' פ"א ד"ג ע"ד עיי"ע ביתר. ושם המופשט הריגה עיי' ברכו' ס"ב: גיטין נ"ז. ירו' כתובו' פ"ב דכ"ו ע"ד ירו' סנהד' פ"ז דכ"ד: דכ"ה. שמ"ר פ"א, פט"ו במד"ר פי"ד, ועוד השם הֶרֶג סנהד' פ"ז מ"א. והתואר במקום השם הָרָג ירו' ב"מ פ"ד ד"ט ע"ד לא יתנה לא להרג ולא לחָרָם, והקבוץ הָרָגִין ב"ק לעיל בערך וכן בנדרי' כ"ז: ועיי"ע חרם א'. והפעל הרג הרבה פעמים ד"מ ברכו' נ"ו: ס"ב: שבת י"ג: ס'. מגיל' ט"ו: חגיג' ט"ז: יבמו' מ"ט: ע"ח: נדרי' ס"ב. גיטין י"ד: נ"ז: (וכסבור הרג את עצמו, כינוי כלפי מעלה אמר טיטוס) סוט' י"א. ושם: ל"ו: מ"א: קידושי' ס"ו. ב"ב ט"ז: חולין קל"ח: (הרג את הנפש) סנהד' ל"ז: ע"ד. צ"ח. ק"ג. קי"א. מכות י': ע"ז י"ח. מנחו' ק"ט: נדה ס"א. אבות דר"ן פל"ח, שמחו' פ"ח] —

הַרְגָּז (= הַרְגוּז לפע"ד מל"פ הרשום' בע' אכוזר בח"א צד ע"ד ופי' אחור ולפי רבינו הוא ל"י κέρκος זנב Schwanz) בבכורות בפ' על אלו מומין (מ'.) ר"ע אמר מושיבו על הרגוזו וממעך. פי' מושיבו על אליתו וזהו אכוזו שכתב בכיצד מעברין (עירובי' נ"ג רע"ב). — (א"ב פירושו בל"י הורכוז פי הטבעת). *[אחי"ה כבר השמעתיך בע' אכוזו כונת ר"ב ושם הבאתי גם גזרות שונות לפי שטות שונות ע"ש. ודע כי הרמב"ם בפי' משניות לבכורות ובחבורו בפ"ג מהלכות בכורות (עיי' תוי"ט לבכורות פ"ו מ"ו ד"ה עכוזו) גרס כגי' רבינו הרגיזו ופי' הוא סוף חוליות השדרה ויש מי שקורא עכוזו ע"כ וכנוסח האחרון איתא במשנ' דבכורו' הנ"ל וכ"ה בעירובי' שם אצל גי' אכוזו וכ"ה בירו' עירובי' רפ"ה דכ"ב: וירו' ע"ז פ"א דל"ט רע"ג ומלת הרגיז או כגי' הערוך הרגוז לי' בשום מקום לפנינו וכן לי' בכ"י ש"ם בעירובי' וכן לי' בפי' רגמ"ה כ"י לבכורו' ושם אי' (בקובץ כ"י אנגייליק' דף ק"ד) בזה"ל מושיבו לבכור על עכוז ועל זנבו ועל עגבותיו עכ"ל והנה בענין פי' זנבו פי' רבינו ובענין פי' עגבותיו אי' ברש"י עיי"ע אכוזו וע"ש היטב] —

* הרוגיינא עיי"ע הרגינין.

* הֶרְגֵּל (מפעל רָגַל כמו דרך ועניני הנהגה, מהירות ומרוצה Uebung, Gewohnheit, Geläufigkeit) שבת י"א. פסחי' ל' סע"א ול"ו. זבחי' צ"ה: ב"מ צ"א. הרגל עבירה. קהל"ר פ' טוב: טוב מי שהוא מבאר משנתו ממי ששונה ורגיל בהרגל לשון והולך. והפעל רגיל, הרגיל הרבה בש"ס עיי"ע רגל. ובספר גדרים מבואר הרגל בזה"ל הוא השנות פעל הדבר פעמים רבות זמן ארוך בעתים מתקרבים ע"כ. ובהשאילה תשמיש המטה: ע"ז י"ז. בשעת הרגל דבר ועיי' פירש"י וע' דבר.

הָרְגִּינִין (פי' הָרִיגַנוֹן בל"י ὀρείγανον, ὀρίγανον ובל"ר origanum ובל"ם אַרִיגנוֹן עשב

---

[1]) וכה"ג בב"ב י': ובמנו"ה סי' רנ"ח ובפי' ר"ח ז"ל לפסחי' וכ"ה בכ"י מ' וכן העתיק רש"י בתעני' י"ח: ד"ה בלודקיא ובנו"ג בפסחי' אין אדם יכול לעמוד וכו'. [2]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע ט"ס ונתרצו.

עשב מר מאוד (Origanon, bitterschmeckendes Kraut והרדפנין כפ' כל שעה בגמ' ואלו ירקות (פסחים ל"ט.). — (א"ב פי' בל"י ורומ' עשב חם ויבש במעלה שלישית והוא כמו אזוב וטעמו חד). *[אחי"ה והרמב"ם לנגעים פכ"ד מ"ו פי' אזביון הארנגים וכבר השמעתיך בע' אזביון בח"א צד נ' שצ"ל האריגנם. ודע כי בערוך דפ"ר ופיז' הגי' הרהגנין וצ"ל הרדגנין כגי' כ"י ג"ג ובכ"י ו"ו ול"ד הרתגנין וסדר האותיות מוכיח כי צ"ל הרגינין כמו בדפוסים אחרונים ויותר טוב לגרוס הרגנין וכ"ה באמת בכ"י ש"ס מ' ב' ובכ"י אחר הוגנין וצ"ל הרגנין (ד"ס פסחי' צד נ"ד:) אבל בכ"י א"פ לי' המלה וכן לי' בפי' ר"ח בגמ' וכן לי' בפי' במשנה פסחי' שם וכן לי' בריצ"ג הלכות פסחי' עמוד צ"ז ובע' חרחבן לי' גם בערוך ע"ש בכ"י ו"ו ועיי' עוד ע' מר ו'. ובנו"ג חרגינין. ובירו' כלאים פ"א דכ"ז. אי' התיב ר' יוסי בי ר' בון והתני אף הרוגיינ'. ואולי הוא כמו הרגנין דכאן אבל עיי' לעף פפלנ"צ 130 — ובספר המרקחות לשבתי הרופא המתכנה דונולו בר אברהם (הוציאו ר"מ שטיינשניי-דער במאמרו Donnolo צד קל"ד ועיי' צד קמ"ט) נכתבה המלה לנכון אוריגנון. — ובע' חרחבן אנסה את חילי להראות כי אחד הוא בפתרונו עם חרחבינא (חרזינא) ובא מגליון לפנים ופי' מין צמח קוצים. ועוד נ"ל לפרש כי הרגינין אולי צ"ל הרגירין והוא ἠριγέρων Kreuzkraut אשר אדבר אודותיו בע' חרחלין ע"ש] —

* הַרְגָּשָׁה (מפעל רגש ענין משש das Fühlen ובהשאילה החוש das Getühl, der Sinn) נדה מ"ג. נעקרה בהרגשה ויצאה בלא הרגשה וכו'. ושם אי אפשר לשמש בלא הרגשה. ושם נ"ז: הרגשת מי רגלים. הרגשת עֵד. הרגשת שמש — במד"ר פי"ד כנגד ה' הַרְגָּשׁוֹת.

הָרְדִי (= הוּרְדִי לדעת רבינו קנים והוא מל"ע ~~~ אריגת קנים Rohrgeflecht ולפע"ד עיקר הגי' הורדי והוא בל"י ἄρδις (Spitzpfahl, בפרק השותפין (ב"ב ו'.) אחזיק להורדי אחזיק לכשורי. פי' אחזיק להורדי שהן קנים במקום הראוי לקורות אחזיק לכשורי ואין חברו יכול למונעו מלתת שם כשורי. *[אחי"ה וכן הביאו השט"מ לב"ב פי' הערוך רק הוא גורס הודרי אבל סדר האותיות אין מוכיחו ובכ"י ו"ו להרורי ובכ"י ה"ב לאהדורי וכולם בט"ס. ואם גי' הודרי לנכון אז אולי כמו אדרא והוא בל"פ כל דבר חד ועקום עיי"ע אדרא ח"א. ל"ב: או העיקר: אורדי והוא בל"י הרשומ' בתחלת ערך דכאן שפירושו כמו כן עץ חד ומשופע ובאמת כן גרס רגמ"ה כ"י לב"ב וז"ל: אחזיק לאורדי שאם היה לאחר חזקה בכותל חברו לקבוע בו זיזין לא יקבע בו קורות וכו' עכ"ל ובב"ב ג': הגי' כשט"מ שריגי ליבני והדרי הודרי ומחתי כשורא מאי ופירש"י משופין ומתוקנין רהיטי הגג קיברונ"ש [= בל"צ Dachsparren, chevrons] וכונת רש"י במלת רהיטי (וכן פי' בדף ו'.) כמו זיזין בפי' רגמ"ה. ורגמ"ה גרס בדף ג': לנכון הרידי הורדי ופי' מתוקנין הזיזין ע"כ. העולה לנו מזה כי בין לגי' הודרי = אודרי בין לגי' הורדי = אורדי יש למלה מוצא ופתרון, ולפי' רבינו צריכין אנו לגזור המלה מל"ע הנ"ל] —

* הַרְדָּאָה בע' רד ו' הביא רבינו ציונים משבת ופסחי' בענין פת הרדאה אבל כבר הוכחתי בע' הדראה שעיק' הגי' בדל"ת ולפי' וגי' רבינו הוצרכנו לומ' כי הרדאה נגזר מל"ר hordeum פי' שעורים שהוא פת עב ועוד עיי"ע רד ו' ומ"ש.

הִרְדּוֹלֵים = הִדְרוֹלֵים (פי' בלש' יוני עוגב מים ὕδραυλης (Wasserorgel בפ' אין בערכין בגמ' לא היה מכה (ערכין י' סע"ב) (הרדולים) [הדרולים] [לא היה] במקדש מאי הדרולים אמר אביי טבלא גורגנא. מפני שקולו עב ומערבב את הנעימה [1]. ירוש' בסוכה (פ"ה דנ"ה סע"ג) עוגב זה ארדבלס. בב"ר פכ"ד (כ"ג) אבי כל תופש כנור ועוגב: ערדבלין וכרבלין [2] ובפ' נ"א (פ"ג) ויהי כמצחק בעיני חתניו ארדבלין וכרבלין במדינה ומדינה נהפכת? — (א"ב פי' הדרולום בל"י מין עוגב ואולי יש טעות בגירסאות אשר בהם קדם אות רי"ש לאות דל"ת או בלי' תלמוד הוחלפו האותיות וכן היה במלות ספסל קלוסקא ואחרות. ופי' כרבלום בל"י עוגב ידים וטעם הדרבלום עוגב של מים והיה כלי נגון ידוע

[1]) השלמתי תיבות לא היה כגי' הגמ', והחי' לעווי טעה לחשוב כי גי' רבינו היתה לא היה מכה הדרולים אבל האמת כי התיבות בגמ' לא היה מכה רומזין על הסוגיא וכ"ה בע' גמד ג' וע' טבל ב' = טבלא וע' מגרף והציון בעצמו מתחיל (הרדולים) הדרולים במקדש וא"כ נשמטו התיבות: לא היה, אבל עיי' בפי' המיוחס לרש"י לב"ר פכ"ג וכן הביא החי' הנ"ל בלא דיוק בשם הערוך דפ"ר גי' מפני שקולו ערב וזו גי' הגמ' אבל גי' הערוך לנכון עב וכ"ה בע' טבל ב' = טבלא. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכ"ה בדפי' אמ' אבל בכ"י ו"ו ודפ"ר ודפ' וויניצי' סרבלין.

אצלם ותופשי כלים אלו נקראים הדרולין וכרבלין). *[אחי"ה בענין הדרולים כנים דברי ר"ב עיי"ע אדרבלא בח"א צד ל"ט ושם פירשתי גם מלת כרבלין שהוא בל"י רַקָד. ודע כי בכ"י ו"ו וערוך דפ"ר ב פ נ י ם הערך לנכון הגירס' ה ד ר ו ל י ם וכ"ה בכ"י ו"ו בע' טבל ב' = טבלא וכן נכון בפי' רגמ"ה כ"י לערכין (כקובץ כ"י אנגייליק' דף קל"ב:) שאי' שם ה ד ר ו י ל י ם טבלא גודגנא [וצ"ל גורגנא, עיי"ע ומ"ש] קלוקטא של אותו מין עכ"ל ולפע"ד קלוקט"א הוא כלע"ז רש"י שהבאתי בע' גורגנא ע"ש. ובב"ר פכ"ג נשתבש' הגי' עיי"ע אדרבלא, וכן יש להשיג על התוספ' ערכין י': ד"ה הרדוולים ע"ש. — ובתרג' תהלים ק"נ, ד' כ"י אי' הרדובלין וצ"ל הדרובלין, ובדפוסי' אי' חלילין] —

הֶרְדּוֹס (idum. König Herodes) בס"ג דפרק ד' מיתות (סנהד' ס"ו:) מעשה הרדוס ולא כלום הוא. פי' שבא על הנערה לאחר מיתה כמפורש בר"ג דב"ב (ג':) לישנא אחרינא מעשה חדודים [1]. פי' דרך איברים בחור שבין אצילי ידיה. *[אחי"ה נ' ופי' ראשון הוא העיקר וכ"ה בתוספו' יבמו' נ"ה: ועיי' הרא"ש יבמו' פ"ו סי' ג' ויפה כתב גם הרמב"ם בפי' משניו' לסנהד' פ"ז מהו מעשה של הורדוס וגי' חדודים כמו שאי' גם ברש"י סנהד' או הרורים כדאי' בתש' גאוני' קדמוני' סי' ק"י ותש' הגאונים דפ' ליק סי' ט"ו ט"ס הוא ועל כן נתחבטו בפירושו ועיי' מ"ש ר"ש באבער בהערותיו לתש' הגאוני' שם צד ו' ועיי"ע מ"ש הח' ג"ג באו"נ ח"ג, ב' ועוד עיי' מ"ש לעיל בע' בית הרודו. וכתיבת הורדוס אי' לנכון בב"ב ג': ובכ"י רגמ"ה לב"ב עוד יותר נכון ה י ר ו ד ו ס ועיי' עוד ויק"ר פל"ה במד"ר פ"ד — וממנו התואר קבוץ הורדסיאות ביצה כ"ה. חולין קל"ח: עיי"ע יון א' ועוד ע' רדם] —

הַרְדַּף = הַרְדַּפְנֵי (פי' בל"ם הרדוף כמו בל"י ῥοδοδάφνη (Lorbeerrose, Oleander בפ' אלו טרפות (חולין נ"ח:) אחוזת דם והמעושנת ושאכלה הרדפני. ובפ' כל שעה בגמרא ואלו הירקות (פסחי' ל"ט.) מה מצה גדולי קרקע אף מרור גדולי קרקע ואימא הרדוף כ מ צ ה [2]) מה מצה מין זרעים אף מרור מין זרעים. ובפ' לולב הנזול בגמ' הדם הגזול (סוכ' ל"ב:) ואימא הרדוף אמר אביי דרכיה דרכי נועם (משלי ג', י"ז) [וליכא]. ובילמדנו ויורהו ה' עץ (תנחומ' וישלח סי' כ"ג וכ"ד) ר' נתן אומר הרדפני מר היה. פי' אילן הגדל על שפת הנהר ועושה פרחין דומין לשושנים והן מרין ביותר והוא סם המות של בהמה. וי"א ס נ ג י נ י ש מ ו ב ל ע ז [3]). — (א"ב פי' רודודפני בל"י ורומיי מין אילן אשר פרח שלו כמו ורד הנקרא בל"י רודון ועליו שלו כמו עלי דפני והוא סם המות לבהמות, ויש מהרופאים שכתבו שיזיק גם לאדם, ואחרים כתבו שיועיל למי שנשכו נחש). *[אחי"ה בכ"י רגמ"ה לחולין (בקובץ כ"י אנגייליק' שט"ו.) הגירסא הירדופני, הרדופני וכ"ה בחולין וכ"ה בתנחו' שם ובשמ"ר פ"נ ובמכילת' בשלח מסכת' ויסע פ"א (ושם בשם ר' יהושע בן קרחה) וילק' בשלח ריש רמז שנ"ו (ושם הועתק פי' הערוך). ובפסחי' וסוכ' בנו"ג הירדוף ובפי' ר"ח לפסחי' הרדוף וכצ"ל בכ"י ב' לסוכ' במקום חרדוף (ד"ס סוכ' צד נ'). ודע כי הרדוף (הירדוף) קיצור מן הרדופני (ובתר"י ארדפני עיי"ע) והוא האילן שפי' ר"ב והוא מר מאוד ויש ממנו מין שעליו סם המות לבהמה ויש שהוא סם המות אף לאדם עיי' תוספו' פסחי' שם. ור"ח השוה הרדוף להרזף (עיי"ע הרזפא) ובלי ספק על מין הראשון כיון וכן הוכרחנו לומר בשיטת רבינו שהרי בע' ארגינין נמנה בין המינים שיוצאים בהם ידי חובת מרור, ולפע"ד על זה כיון בהך די"א להודיע כי המין הזה איננו סם לאדם אבל יש ממנו שהוא סם גם לאדם כדעת ר"ב, לכן אין מן ההכרח להפריד הערך לב' ערכים כדעת לעווי, ובאמת בכ"י ערוך ובדפוסי' הראשונים הכל בערך אחד נערך תחת סוג ד"ה הרדף. ועוד עיי' לעף פפלאנצעננאמען נומער 86 וקרוב לכתיבת הרדפני נמצאה המלה גם בל"פ اردفنى והח' וואולירס ח"א, ע"ז טעה בפי' המלה הזו ולא ידע מקורה] —

הַרְדָּפָה (לדעת רבינו מפעל רדף die Verfolgung, אבל עיי' בפנים דעתי Bannlegung in- הקלושה) בר"ג דפ' אלו מגלחין (מ"ק ט"ז.) מאי לשרשי (עזרא ז', כ"ו) אמר א ד א מרי אמר רב נחמיא ב"ר ברוך אמר רב חייא בר אבין אמר רב יהודה הרדופה מאי הרדופה א מ ר ר ב י ה ו ד ה ב ר ש מ ו א ל ב ר ש י ל ת מנדין לאלתר וכו'. *[אחי"ה כה"ג בכ"י ה"ב וכן אדא מרי בדפ"ר

---

[1]) וכן הגירסא בתוספות יבמות נ"ה: ד"ה לאחר בשם הערוך עי"ש. [2]) וכ"ה בכ"י מ', ובנו"ג דומיא דמצה. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו והוא לאי"ט sanguine נטע אשר שמו בלא"ש Herlitze ואצל ליננע נקרא cornus sanguinea בלא"ש Hartriegel, ובדפ"ע סנגינו בלי לעז שמו.

וכ"ה בנוסחאותנו אבל בדפ"ע אי' אבא מרי וכו' מאי הרדפה אמר שמואל מנדין וכו' וכן בדפ"ר וביוחסי' השלם צד ק"ז הביא ג"כ בשם הערוך הגי' אדא מרי וא"כ מה שכתבנו במבוא בשם הג' שי"ר כי בערוך לי' וכיון על הערוך דרצ"ג (עיי' מבוא XVII) צריך תקון כי בכ"י ה"ב באמת כך גי' רבינו וכ"ה בשאילתות קרח סי' ק"ל ובר"ש למ"ק ובראב"ד הובא בחי' הריטב"א הציון אמר רב פפא וז"ל הרא"ש: מאי לשרושי אמר רב יהודה הרדפה גירסת הגאונים מאי הרדפה אמר רב פפא נצבי דקני פי' גאון שקושרים קנים זו לזו וחובשין אותו ביניהם כדי שלא יעמוד בבית האסורין בריוח ולא ילך לכאן ולכאן וגם לא יוכל לחכך כעין קסדא שעושין לחבושים ע"כ ובחי' הריטב"א אי' כתב הראב"ד ז"ל גי' הספרים הישנים מאי הרדפה אמר רב פפא חצבא ופירשו בו שקושרין קנים זו אצל זו וחובשים אותו ביניהם כדי שלא יעמוד בריוח עכ"ל וא"כ דעת הגאונים לפע"ד לפרש שרשי של מקרא מענין שרשרת פי' חבל ומיתר לכן ביארו הרדפה ע"י קנים אשר בהם אוסרים וחובשים את המחייב לנדותו. ולפי זה נ"ל לגזור הרדפה מל"ע رادفة ענפי עץ דקל וזה מה שפירשו הגאונים הרדפה: חצבא והוא ל"ע حصب קנה הדקל (ובר"ש צ"ל חצבי דקני במקום נצבי דקני) ולפי פירושי זה הה"א איננה שרשית ושייך לע' רדף. ופי' המיוחס לרש"י במ"ק פי' כבערוך] —

הַרְהֵן (= הִרְהִין הפעיל מן רהן בל"ע رهن נותן לערבון Pfand einlegen) בכתובו' פ"ב בגמ' האשה שנחבשה (כתוב' כ"ו:) מתיב רבא מהא דתנן בעדיות (פ"ח, מ"ב) העיד ר' יוסי הרהן ור' זכריה בן הקצב על תינוקת שהורהנה באשקלון. ובפ' כל שעה בגמ' נכרי שהלוה (פסחי' ל"א.) הכא במאי עסקינן שהרהינו אצלו. פי' הניחו ברשות גוי. משכון בל' ישמעאל אלרהן. *[אחי"ה כל הערך נשמט בדפ"ר ופיז' אבל בדפ"ו ובכ"י אי' וכן רומז רבינו על זה הערך בע' רהן ע"ש ושם הביא לנכון ריש תוספתא מעשר שני אין מרהינים אותו וכ"ה באמת בריש תוספת' מ"ש בכ"י אירפורט אין ממשכנין אותו אין מרהינין אותו וכו' ויפה כיון רבינו במלה ערבית הנ"ל והשם נמצא בירו' כתובו' פ"ב דכ"ו ע"ד שנייא היא בהירהון שרבים נוהגין לו בהתר] —

הֲרֵהוֹן (פי' בל"י οὐρηρόν עביט של מי רגלים Nachtgeschirr מהשם בל"ר οὖρον urina פי' מי רגלים (Urin, Harn) בב"ר פ"מ (פל"ט) מקדם לבית אל (בראשי' י"ב, ח') לשעבר נקראת בית אל ועכשיו נקראת בית און (יהושע ז', ב') א"ר אלעזר לא זכה להקרות בן העמל הרי הוא נקרא בן העמד א"ר יצחק בר נחמני תמן קריין לפועלא טבא עמלא ולהרהון של מימי רגלים עמדה. *[אחי"ה כ"ה גי' הכ"י ו"ו ובדפ"ר ובכ"י ה"ב עמלא. אבל בדפ"ר הגי' בן העמר ובדפוסים אחרים ולהרהון וכו' עמרה וט"ס הוא. ודע שנוסחאות שונות הן במאמר הנ"ל הן בירו' הן בב"ר הנ"ל בירו' שבת ספ"ט די"א ע"ד רב תנחום בשם רב הונא העי' אשר עם בית און מקדם לבית אל (יהושע שם) מקדם היו קורין אותו בית אל ועכשיו קורין אותו בית און תני בשם ר' אלעזר לא רצה להיקרות עמדה קורין אותה עמידה דאמ' רב אבא בר כהנא תמן צווחין לפעלא טבא עמדה וצווחין (לרחוץ) [צ"ל להרהון] של מימי רגלים עמידה. ובירו' ע"ז פ"ג דמ"ג סע"א אי' לא רצה ליקרות עומדה קורין אותו עמידה וצווחין (לדהון) [צ"ל להרהון] של מימי רגלים עמידה ובילק' הושע רמז י"ז הגי' בשם ירו' שבת תניא בשם ר' אלעזר לא רצה לקרותו עמלה קורין אותו עמירה ר' אבא בר כהנא אמר תמן קורין לפעלא טבא עמלא ולהרהון של מימי רגלים עמירה. ובב"ר הגי' בדפוסים אחרונים לא זכה להיקראות בית העמד הרי היא נקראת בית העמל תמן קריין לפועלא טבא עמידה ולהרהון של מימי רגלים עמילה, ובדפ"ר בב"ר הגי' לא זכה להקראות בית העמל הרי היא נקראת בית העמד תמן קריין לפועלא טבא עמילה ולהרהון של מימי רגלים עמידה. ולזה עולה גי' רבינו בכאן (ועיי' עוד גי' בירוש' בע' עמד) רק הוא גורס בן תחת בית (ועיי' כ"י ב"ר בסמוך) ונ"ל לפרש עמל מל"ע عامل פי' פועל והשם عمل עושר וכבוד ותיבת עמד בל"פ عمود אבר המוליד וזנב ועוד בל"פ הישנה maêza ובל"פ החדשה ميز פי' שתן ומי רגלים וא"כ כונת הב"ר לפי גי' דפ"ר לא זכה (בית און) להקראות בית העמל פי' בית העושר וכבוד כי אם נקראת בית העמד פי' בית הזנב כלומ' בית הזנות ועל זה הביא ראיה לשימוש שתי מלות בלשון העם כי נקרא פעלא: עמילא ומי רגלים (היינו הרהון) נקרא עמידה = maêza = ميز שהוא נופל על לשון עמוד שפי' זנב ואבר המשגל. אבל ראה זה מצאתי כי כ"י פריז גרס בב"ר בזה"ל א"ר אלעזר לא זכה להקרות בן העמד הרי הוא נקרא בן העמא [וצ"ל בן העמלא] א"ר יצחק בר נחמן תמן קריין לפעלא טבא עמלא ולהרהון של מימי

רגלים עמילא. ולפי נוסחא זו הוצרכנו ביאורים אחרים להמלות הזרות ולפע"ד כל אלה המלות ערביות הנה, כי עמד בל"ע ܥܡܕ פי' אמונה, ועמל פועל וגם רְמִיָּה, ועוד עמילא = ܥܡܠܐ פי' מי רגלים וענינו כך הוא לא זכה להקרות בין העמד פי' בן אמונה הרי הוא נקרא בן עמלא כלומר בן רמיה ועל זה הביא ראיה כי תמן (כלומר בערביא) נקרא פעלא טבא עמלא והרהון נקרא עמילא פי' ܥܡܠܐ מימי רגלים ולפי דרוש זה הכל סובב על אותו האיש שלא עמד בצדקתו ועשה מלאכת ה' רמיה וגם אם גי' הכ"י פאריז הרי הוא נקרא בן העמא אמיתית היא יש לה פתרון כי עמא = ܥܡܝܐ פי' טעות ופתרונו בן האמונה נעשה בן טעות, והבוחר יבחר. ועוד זאת נעיר כי גירס' הרמב"ן לדברי' כ"א, י"ד תמן צווחין לפעלא טבא עמירא וכונתו על לשון סורי עָמוּרא פי' יושב אדמה. וראיה לפירושי הראשון מהמשך הדרוש גדיא קורין אותו גליא (ירו' שבת וירו' ע"ז) שפי' בית הגד והעושר נקרא בית גליא פי' גלוי ועריות ועיי"ע בית גדיא] — (א"ב פי' בל"י עביט של מי רגלים וגם שמו בלשון יוני נקרא עמידא [1])

הַרְהֵר (פי' בל"א ענין מחשבה והשם הִרְהוּר בל"ס הַרְהָרָה רמיון Phantasiebild, Vorstellung) בפ"ב בזבים (מ"ב) בז' דרכים בודקין את הזב עד שלא נזקק לזיבה במאכל במשתה במשא בקפיצה בחולי ובמראה ובהרהור, פי' במראה שמא ראית בריה יפה, בהרהור שמא הרהרת בלבך כלום, במשא שמא סבלת כלום דבר כבד [בחולי] שמא נגעך חולי. (א"ב תרג' אחרי לבבכם (במדי' ט"ו, ל"ט) בתר הרהור לבכון). *[אחי"ה ותרג' זה עפ"י הגמ' ברכו' י"ב: אחרי עיניכם זה הרהור עברה, וכג"ה שבת ס"ד סע"א אם מידי עבירה יצאנו מידי הרהור לא יצאנו, ב"ב קס"ד סע"ב ג' עבירות אין אדם ניצל בהן בכל יום הרהור עברה וכו', נדה י"ג: המביא עצמו לידי הרהור, שבת ק"ג רע"ב, ק"נ, דיבור אסור הירהור מותר, ברכו' כ': הרהור כדבור דמי . . הרהור לאו כדבור דמי, סנהד' מ"ה, חייש להרהורא, והקבוץ יומ' כ"ט. הרהוּרֵי עבירה קשה מעבירה, אסת"ר פ"ג, א' הרהורי דברים היו שם, ובדניאל ד' ב' והרהרין על משכבי, והפעל ברכו' שם מהרהר בלבו, גיטין נ"ז רע"ב הירהר תשובה בדעתיה, חולין ל"ז: לא הרהרתי ביום וכו', שבת ק"י, המהרהר אחר רבו כאילו מהרהר אחר שכינה, במד"ר פ"ז אם הרהרת אחריהם כאילו אחרי אתה מהרהר, ויק"ר רפי"ז לא הרהרתים בחלאים, ובילק' תהלי' רמז תת"ח לא הרהרתים בחוליים, ועיי' גי' הערוך בע' חרצב ועיי' מ"ש בע' חרחר ג'. ויק"ר פ"כ פדר"א פל"ב והיה אברהם מהרהר בלבו, ושם בלבם הרהרו (נדב ואביהו)] —

* הַרְוָחָה, הַרְוָחָה (מפעל רָוַח והשם רְוָחָה ענין שפעה ויתור Gewinn, Ueberschuss) כתוב' מ"ג. אלמנתו לא ניחא ליה בהרווחה בתו ניחא ליה בהרווחה, מ"ק ב'. פסידא אין הרווחא לא . . הרווחא דלא טירחא וכו', סנהדרי' כ"א: לא צריכא להרווחא וכו'. תנחומ' מקץ לא תהא בוסר בשעת הרוחה שלא להתפלל, במד"ר פ"י אתה בישרתנו בהרוחה.

* הרזבנית עיי"ע ארזבונית.

הַרְזְפָא (לדעת רבינו עשב שנקרא בלא"ש Johannis-kraut) בפ' כל שעה בגמ' ואלו ירקות (פסחי' ל"ט.) ואימא הרזיפא כמצה מה מצה שנקח בכסף מעשר שני, פי' הוא ארזפתא ושמו בלעז פילטר"ו. *[אחי"ה ובדפ"ר בילאטר"ו ועיי' מ"ש בע' אפרזתא וע' ארזף ב'. בנו"נ הרזיפו ובכ"י הרזיפא ובפי' ר"ח הרדוף הרזיפו מין אחד הוא. ועיי"ע הרגינין ובח"א צד רל"ז והלאה וצד רע"ח; ור"ד בצמח דוד הפליא לטעות בפרשו כלי של בדיל יען שחשב כי פילטר"א (pilatro) הוא piletri פי' בדיל. וכ"י ב"ר סיים: אנון אנא דאנגרסת בלשונינו ע"כ ובלי ספק הוספת של הסופר מבורך היא] —

הַרְזֵק (פי' סוגר בל"ע ܚܒܘܫ חבוש בבית הכלא מלש' נבטאי ܡܚܒܘܫ בית הכלא einkerkern, Kerker) בס"ג דנדרים (צ"א:) ההוא גברא דהוה קא מהרְזֵק [2]. בביתא הוא ואיתתיה, ובפ' החובל בסוף הלכה רפוי [3] (ב"ק פ"ה:) שֶׁבֶת דהרזקיה באינדרונא ובטליה פי' כלאו בחדר, תרג' החדרה (בראש' מ"ג, ל') אינדרונא. *[אחי"ה כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובדפ"ע חסר וגם שם באדרונא ועיי"ע אנדרונא, ובנו"ג דהדקיה, אבל גם לפני בעלי התוספו' סוף נדרי' היתה גי' רבינו כמו שהעיר כבר הגאון מהרי"ב בהפשב"ע אבל מה שמתמיה על תוספו' שהביאו דברים שלא נמצאו בערוך

---

[1]) ἄμις, ἴδος. [2]) והוא בינוני פעול אבל בנו"ג מהרזיק. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ה ובדפ"ע חסר.

היא כשגגה שיצאה מלפני השליט כמו שהראתיך לדעת בע' פרט א']—

הַרְזִק (השֵׁם מפעל הרזק בהוראת מלה ערבי' דערך הקודם ופי' בית כלא Kerker) בפ' הקומץ רבה בגמ' ב' פרשיות (מנחו' ל"ג:) אמר רחבא אמר רב יהודה בי הרזיקי חייב בשתי מזוזות מאי בי הרזיקי אמר רב פפא סבא משמ'ה דרב בית שער הפתוח לחצר ובתים פתוחים לבית שער [1]׳

* הַרְחָצָה (ידוע מפעל רחץ das Waschen) שבת קל"ד: הרחצת גופו, כתובו' צ"ו׳ הרחצת פניו ידיו ורגליו׳

* הֶרְחֵק, הַרְחָקָה (מפעל רחק Entfernung) ירו' מעש' פ"א דמ"ט: עשו הרחק׳ ירו' כתובו' פ"ב דכ"ו ע"ד, ירו' גיטין פ"ח דמ"ט ע"ד ושם פ"ט ד"נ ע"ג כהרחק עדות׳ — ע"ז ל"א: הרחקה יתירתא, פסחי' ב': הרחקה הוא דעבד רבנן לדאורייתא׳

* הַרְטָבָה (ענין רטיבה Feuchtigkeit = Fruchtbarkeit) שהש"ר פ' קורות ומה הרטבה הרטיב מהן ובב"ר פס"ח הגי' רטיבה׳

☞ הַרִי (לדעת ר"ב מל"י ἀρά, ἀρή נזק! ולפע"ד מל"ע حرى יאות וראוי an-wendbar, passend, schicklich) משנת דב"ק (פ"א מ"א) לא הרי השור כהרי המבעה פי' בל"י נזק׳ *[אחי"ה וניזקא בלישנא הוא מר"ב ומבעל כ"כ ורמ"ל ומה יענו לדוגמאות האלה לא הרי המשכב כהרי המושב ולא המושב כהרי המשכב (ירו' ב"ק רפ"א ד"ב:) וריש ספרא ברייתא' דר' ישמעאל (צד א: בהוצ' הח' וויים) ושם: לא פרשת הנרות כהרי פרשת שלוח טמאים ולא פרשת שלוח טמאים כהרי פרשת הנרות, ושם ר"פ ויקרא ר"פ א' לא דבור הסנה שהוא תחלה לדברות כהרי דבור הר סיני שאינה תחלה לדברות ולא דבור הר סיני שהוא לכל ישראל כהרי דבור הסנה שאינו לכל ישראל׳ מכילת' משפטים פ"ה פ' מות יומת: לא הרי דיין כהרי נשיא ולא הרי נשיא כהרי דיין הצד השוה שבהן וכו' ושם לא הרי דיין כהרי נשיא ולא הרי נשיא כהרי דיין ולא הרי זה וזה כהרי חרש ולא הרי חרש כהרי זה וזה הצד השוה שבהן וכו'׳ בתו"כ קדושי' פרק ט' ובסנהד' ס"ו׳ הגי' לא ראי דיין כראי נשיא וכו' וכן פי' הגמ' ב"ק ד'׳ מאי לא הרי ה"ק לא ר א י השור וכו' ועי' רש"י שם ריש העמוד סוף ד"ה ולא ראי השן: ה"ק לא ראי זה כראי זה אין דין הכתוב בזה ראוי לנהוג בזה ע"כ אבל עי' תוספו' ב"ק ב'׳ ד"ה לא הרי׳ וגזרת לא ראי יש לה פתרון אחר עי' ערכו׳ בכל המקומות הנ"ל פי' לא הרי לא יאות וראוי וכ"ה ממש בל"ע ועי"ע חז ג' ומ"ש׳ והח' וויים במשפט הלשון י"ז והחכם לעווי פי' בענין רחוק, ולדעת ר"ף סמאלענסקין הוא מע' הבא]—

☞ הֲרֵי (לדעת ר"ב כמו ארו פי' הנה ולפע"ד מל"פ آری או מל"ע آری פי' fürwahr הנה עי"ע ארו) משנת נדרי' פ"ק (דף י' סע"ב) הרי זה נדר בקרבן, פי' הנה כמו ארו׳ והריני מלה מורכבת הרי אני משנת נזיר פ' מי שאמר (פ"ג מ"א) הריני נזיר׳ *[אחי"ה והרבה בש"ס עיי' גיטין כ"ח׳ יבמו' ס"ט: סוכ' כ"ג׳ נדרי' ג': הרי זה גיטך, נדרי' ו'׳ הרי הוא עלי הרי זו עלי, ושם הרי זו חטאת הרי זו אשם, ושם י'׳ הרי אלו כינויין וכו', שם י"ג: הרי את עלי וכו', י"ד: הרי זה בלא יחל דברו, ביצ' ל"ז׳ הרי אלו כרגליו, מגיל' ג': הרי שהיה הולך וכו', ע"ז נ"ד: הרי שבא וכו' הרי שגזל וכו' ספרא ריש ויקרא, ספרי נשא פ' א' הרי אתה דן וכו', קידושי' מ"ו׳ הרי שלחן והרי סכין והרי בשר וכו', ב"ר ספצ"א הרי הכסף והרי הדורון והרי אחיכם וכו'׳ ומלת הריני נתקצרה מן הרי אני נזיר ב'׳ והלאה נדרי' י"ז׳ הריני נזיר, ושם מ"ז: ביצ' ל"ט׳ הריני עליך חרם וכו' קידושי' כ'׳ עי"ע בן עזאי] —

* הֲרֵינִי (אולי מל"י εἰρήνη פי' שלום ובטחה Friede, Ruhe) ירו' סנהד' ספ"ד דכ"ב ע"ג מהו הרנה (מ"א כ"ב, ל"ו) הריני פי' שלום עיי' י"ב לברילל א', 134 וכן הבין זה החכם בפסיקת' דר"כ צד קמ"א׳ רני עקרה (ישעי' נ"ה, א') א"ר ראובן הרי נא עקרה כ"ה בכ"י א"פ וילק' ישעי' ובכ"י כרמולי הרנה ואולי מל"י הנ"ל׳

הַרַךְ (לפע"ד מל"פ خرگاه ובל"ע خركاه אוהל Zelt) בערבי פסחי' בגמ' ר' אלעזר ב"ר צדוק אומר מצוה (פסחי' קט"ז.) כך היו תגרי הרך שבירושלים אומרים בואו וקחו לכם תבלין למצוה׳ — (א"ב חרך כתוב בנוסחאות ופירש"י חנונים היושבים אצל חלונותיהם׳ *[אחי"ה ואולי כן הוא כי היחיד חרך מהרבים חרכים (שה"ש ב', ט') נמצא גם במדרש עי"ע חרך ולעיל ע' הפרש׳ אבל בכ"ז

---

[1]) ועיקר הגי' בוי"ו אחר ז' וכ"ה בל"ע הנ"ל.

נ"ל לגזרו מל"ע ופ' הנ"ל ושיעורו סוחרים היושבים באוהלים ובחנויות. וגי' חרך אי' גם בכ"י מ' ובפי' ר"ח, ובד"ס פסחי' צד ק"פ: הובא בשם הרב בעל מכתם הגי' הדך מלש' או דכו במדוכה] —

* הֶרְכֵּב, הַרְכָּבָה (מפעל רכב ענינו הנחת אדם על דבר ועוד מנטיעות ענין בריכה (1 das Aufsetzen; 2 Pfropfen פסחי' ס"ה: ס"ט: הרכבתו והבאתו אבל בעירו' ק"ג. הגי' הרכיבו וכ"ה בכ"י מ' לפסחי' וכ"ה בירו' דפסחי' רפ"ו דל"ב ע"ד ובגמ' שם דל"ג רע"ב — ירו' פסחי' פ"ד דל"א: הרכבת דקלים, סנהד' נ"ו: הרכבת האילן, שביעי' פ"ב מ"ו הרכבה שאינה קולטת וכו' עיי"ע קלט, ירו' כלאי' פ"א דכ"ז: מה זתים אין בהן הרכבה וכו'.

* הרכיה עיי"ע הרקיה.

* הַרְכָּנָה (מפעל ערבי ركن ענין נענוע ראש (das Neigen, Nicken ירו' תרומ' פ"א ד"מ: ירו' גיטין פ"ז דמ"ח ע"ג הרכנת הראש.

* הוּרְכִּינוּם (הרכינס) אביו של ר' דוסא עיי' עירובי' ל"ט. ר"ה כ"ה. יבמו' ט"ז רע"א כתובו' ק"ז סע"ב, ב"ב ק"ן. חולי' קל"ה. עדיות פ"ב מ"ב. — בתוספ' גיטין פ"ו לשם הורכינוס ט"ס עיי"ע הפרכוס.

* הֲרָמָה (מפעל רום (das Heben, Fortnehmen ירו' יומ' רפ"ב דל"ט: יצא זה שהוא בהרמה, ושם דל"ט ע"ג שזו בהרמה וזו בהרמה. ירו' תרומו' פ"ה דמ"ג ע"ד הרמתה מקדשתה, ירו' ביצ' פ"א ד"ס רע"ד תרומה אינה זכאי בהרמתה. בבבלי ביצ' י"ב: הגי' בהרמתן וצ"ל בהרמתה וכ"ה בכ"י מ' (ד"ס שם צד י"ב:) פסיקת' פ' שקלים י': ומרים ראשי (תהלי' ג', ד') תחת שהייתי חייב לך הרמת ראש נתת לי תלוי ראש וכ"ה בתנחו' כי תשא אבל בילק' תהלי' רמז תרכ"ד נהפך הסדר ולא ידעתי למה ועיי"ע תלי.

1 הָרְמִיז (פי' רוח העליון ואליל הטוב אצל הפרסיים اورمز، ارمز = هورمزد (Ormuzd בס"ג דפ' אחד דיני ממונות (סנהד' ל"ט.) א"ל ההוא אמגושא לאמימר מפלגך ולעילא דהורמיז פי' „הורמיז ברא הפה המכנים הטעמים היפים והמשקין הנקיים וכיוצא בהן ואהורמין [1] ברא למטה הנקבין המשמשין הרעי והשתן וכיוצא בהן". *[אחי"ה ע"כ הועתק מלה במלה מפי' כ"י ר"ח (והוא בקובץ כ"י אנגייליק' דף צ"ט.) ועיי' מ"ש בענין שיעור המאמר בע' אהורמין ח"א, מ"ג: וע' איפרא שם רל"ו וש"נ הנוסחאות] —

2 הָרְמִיז (פי' בל"פ هرماس = اهريمن (Ahriman בר"ג דפ' המוכר את הספינה (ב"ב ע"ג סע"א) אמר רבה בר בר חנה לדידי חזי לי הורמיז בר ליליתא פי' שד. (א"ב פי' בל"י שם אליל ואמרו שהוא בעל כנפים ושליח של האליל הגדול). *[אחי"ה ר"ב חושב שהוא Ἑρμῆς = Hermes Merkur וכן דעת רמ"ל וטעות הוא והאמת כי הוא בל"פ הרשומ' בכתיבה אחת כמו אהורמין האליל העליון הרע של פרסים וגי' ופי' דרבינו הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לב"ב ואולי צ"ל הורמין בר ליליתא וכ"ה לנכון בנוסחאותינו וכ"ה בכ"י ל"ד וכ"י ו"ו אבל סדר האותיות מוכיח כי רבינו בודאי גרס בזי"ן, ועוד עיי' תוספ' גיטין י"א. ד"ה הורמין וע' אהורמין ואיפרא וע' הבא אח"ז] —

3 הָרְמִיז (מע' הרמיז ראשון וזה גם כנוי השם לכמה אנשים עיי' אוצ' מלין פרסיות לוואולירס ח"א, פ"ג) בפ"ק דגטין בגמ' כל השטרות (י"א רע"א) היכי דמי שמות מובהקין אביי אמר כגון הורמיז ואבא דיינא בר שבתי. פי' שמות מובהקין אנשים חשובים ידועים שמתרחקין מדבר שקר ומקבלת שוחד כגון פלוני ופלוני שהיו באותו הזמן ודוקא בערכאות שהוא מושב קבוע לדון לשרים ולשופטים. *[אחי"ה בנו"ג הורמיז ואבודינ' ותוספ' גרסו אבודיינא ובמלה אחת. — ועל שם הורמיז נקראה גם איפרא אמו דשבור מלכא עיי"ע איפרא וכן נקראה עיר ארדשיר עיי"ע ח"א רע"ו] —

הַרְמַךְ (עיי"ע ברשניא ומ"ש) הנהו בני [בי] הרמך (גיטין ס':) ככר פירשנו בע' בר שניא. *[אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו, ובדפ"ע נשמט בר ובע' ברשניא חוינו דעתנו. בנו"ג בגיטין ובזבחי' ב': בני חרמך ובמ"ק ד' סע"ב בני בר חמדך וצ"ל הרמך וכ"ה ברי"ף ובהרא"ש ובריצ"ג הל' חוה"מ עמוד י' ובמ"מ פ"ח מהלכו' יו"ט הל"ד. ובכ"י מ' לבני הרמיך] —

הַרְמָן (או מל"ע هرمان דעת ומחשבה או יותר טוב לגרום פרמן והוא בל"פ فرمان ציווי

[1]) בדפ"ע ואהורמיז וט"ס הוא וכ"ה בכ"י ר"ח לסנהדי ובכ"י ה"ב ואורמין וגם זה נכון אבל בכ"י ש"ס סנהדי משובש הרבה ובעל ד"ס לשם לא חש לברר כראוי ע"ש.

Anordnung, Befehl) בר"ג דפ' השוכר את הפועלים (ב"מ פ"ג: ופ"ד רע"א) מאי אעביד הרמנא דמלכא אנא [1]. ובגיטין בס"ג דפ' הנזיקין (נ"ז:) גחין שקליה כי היכי דלימרו קבל עליה הרמנא דמלכותא[2]. ובפ' אלו טרפות בגמ' נשתברו רגליה (חולין נ"ז:) ודילמא מלכא הוה בהדייהו ומהרמנא דמלכא עביד [3]. ובהלכה קמ' דתמורה (ד':). והיינו טעמא דלקי דעבר על הרמנא ד ר ח מ נ א [4]. פי' צואת המלך. ויצא השטן מאת פני ה' (איוב ב', ז') תרג' ונפק שטנא בהרמנא מן קדם ה'. — (א"ב גם כל מלות שהביא בעל הערוך בע' קהרמנא בנוסח' שלנו גרסינן הרמנא). *[אחי"ה אבל במקומות של ע' הנ"ל גי' קהרמנא אמיתית כמו שאוכיח שם בס"ד — ועוד נמצאה בברכו' נ"ח. דיין דינא בלא הרמנא דמלכא וכו' פי' בלא צואת המלך. ורמ"ל והחכ' לעווי גזרוה מל"ר וכבר השיג על האחרון הח' פליישער שפי' מל"פ הנ"ל, ואם נקיים גי' הספרים אז המלה ל"ע הרשום' וענינה דעת וידיעה וגם זה עולה יפה] —

הַרְמֵן (= הַרְמֵנְיָא Armenien ועיי"ע ארמיניא ומ"ש) מני ואשכנז (ירמי' נ"א, כ"ז) תרג' הרמיני [5] והדייב. והשלכתנה ההרמונה (עמוס ד', ג') תרג' ויגלון יתכון להלא מן טורי הורמיני [6]. ובסוף מיכה (ז', י"ב) ולמני מצור ועד נהר תרג' ודמן הרמיני [7] רבתא וקרוי ציירא עד פרת.

* הַרְמוּצָה עיי"ע רמץ א'.

1 הַרְנוּגָא (לפע"ד מלשון פרס خارکن = خارناك קוץ, ועשב ממיני קוצים خارچنك Stachel, Dornpflanze) בפ' ח' שרצים בגמ' וכום עקרין (שבת ק"י:) ליתי הרנוגא דהיגתי רומייתא [8]. פי' מה שגדל סביב הסנה. היגתא כמו היזמי והיגי (סוכ' י"ג. ב"ק פ"א. ע"ז מ"ז:). — (א"ב פי' בל"י ורומי מין עשב אשר סביבותיו חוחים ובראש שרביטיו ראשים מלאים קוצים ושרשו נודף בריח טוב והוא חם מעט אך יבש במעלה שלישית). *[אחי"ה ואולי כיון על ל"י ורו' ἤρυγγος = Brachendistel, eryngium Mannstreue ולעף פפלנצג. נומ' 104 פי' בע"א).

2 הַרְנוּגָא (מין עוף) באלו טרפות בגמ' סימני העוף (חולין ס"ב:) ח' ספקות הן חובא סוגא והרנגול והרנוגא וכו'. — (א"ב בנו"ג (חוכא) [חובא] הוגא סוגא והרנוגא תושלמי ומרדא ובע' תלשמי יש גי' אחרת ובע' חובה עוד גי' אחרת ע"ש). *[אחי"ה הח' לעוויזאהן פי' מהרכבת הר ונוגה ולועזו בערגפינקע (זאאלאגיא קס"ח), ולפע"ד יש המשך בין ע' דכאן ובין ע' הקודם ועצם הוראת המלה קוץ וכן הוגא וסוגא שמות קוצים הם אבל מאיזה טעם היו מכנים ככה את העוף הזה לא ידעתי. ובעה"ק שנ"ב הגי' הרגונא ולזה אולי יש פתרון מל"פ כי הר هر פירושו זיו וגונא گونه פי' צבע וא"כ ענינו עוף צבוע מגונים הרבה על דרך שדרשו רז"ל בענין ססגונא עיי"ע] —

* הרנגול עיי"ע הקודם לזה, ובחולי' ס"ב: לא גרס ככה.

הרני (לדעת רבינו עשב הנקרא Malve ולפע"ד עשב הנקרא בל"י ורו' ἡρώειον = heroion וגם נקרא Asphodillwurz, ועוד בל"ע מין עשב هرنوى, هرنوه) בס"ג דבמה מדליקין (שבת ל"ה:) אי נמי הרני פי' עשב הוא ועלה שלו עגול ומצד אחד הוא פתוח ובלילה כפופה בקרקע וכשחמה זורחת היא עומדת ופתחה למולה וכשחמה מסבבת פניה למולה היא מתעגלת עמה עד ששוקעת החמה ואותו החריץ שהוא פתוח כנגד החמה לעולם וכשחמה שוקעת היא נכפפת בקרקע ובלעז שמה מלבא. ויש שגורסין ארוני. פי' ירקות שדה הן בבקר מתפתחין ומתפשטין ומבין השמשות מתכווצין ונראין כסתומין. — א"ב בנוסח' דידן כתיב אדני). *[אחי"ה אבל קרוב לגי' ארוני של יש גורסין אי' ברש"י דפ"ש ובשאר מקומות עיי"ע אדני ח"א ל"ו הערה ד'. ועוד עיי"ע חלם ב' וכערוך פי' רש"י וכן לועזו מלוו"א והוא malva בל"ר ובלאי"ט. ובעה"ק סיים וב"א "פאפילן" והוא בלא"ש Pappelkraut, ואם ארוני עיק' הגי' אז תתכן המלה ל"פ ارون Mispel] —

* הרנירק ט"ס עיי"ע אנדכתרי.

* הַרְסָן, הַרְיוּסָן (פי' בל"י ῥεῦσις, ῥύσις, Schleim, Fluss) תוספת' טהרו' רפ"ה הרסן של זב ושל זבה, ובירו' תרומ' ספי"א דמ"ח. אי' הריוסן של זב. ועיי' סוף ערך הבא אח"ז.

---

[1] בנו"ג הוא וזה טוב יותר. [2] בנו"ג דמלכא. [3] בנו"ג א"נ הרמנא דמלכא הוו נקיטי. [4] כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע דמלכא ובנו"ג דעבר על מימרא דרחמנא וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לתמורי בקובץ כ"י אנגיילקי דף רי"ג. [5] בנו"ג הורמיני. [6] בנו"ג חרמיני. [7] כ"ה בכ"י ו"ן. [8] בנו"ג הרנוגא דהיגתא רומיתא.

הֲרַסְנָא (לפע"ד מל"ע حرسن מין דגים קטנים) בביצה בר"ג דפ' יו"ט (ביצ' ט"ז סע"א) ובפ' אין מעמידין בגמ' והשלקות (ע"ז ל"ח.) ואי עבדינהו גוי כסא דהרסנא אסירי פי' מביאין דגים קטנים מלוחין [1] וקמח וחומץ ומבשלין אותן ואי עבדינהו גוי כסא דהרסנא אסירי פשיטא מחו דתימא גילדני [2] עיקר קמ"ל קמחא וחלא עיקר. פי' זה בתשובות שאלות. — בסוף תרומות בגמ' דבני מערבא הרסן של זב. *[אחי"ה כ"ה לנכון בדפ"ר ובכ"י ה"ב. ושם בט"ס זהב וצ"ל זב וכונת רבינו על ציון ירו' תרומו' של ערך הקודם ואני הבאתיו בערך מיוחד שאין ענינו עם ערך דכאן, ובדפוסי ערוך נשמטו מלות הרסן של זב לכן אין לסיום דהמאמר הנ"ל שחר והגרי"ב לא השגיח בו. בנו"ג בירו' הריוסן אבל בתוספ' דטהרות פ"ה אי' כגי' רבינו הרסן ובקצת דפוסי' בט"ס חרסן וכ"ה בזבחי' ע"ט רע"ב ופי' שם רש"י עביט של מי רגלים ונשבר וחרסיו בלעו וכו' וא"כ גזרו מל' כלי חרס וכן בתוספ' תרומו' פ"י אי' בכ"י חרסן ונ"ב לשון כלי חרס. והאמת שהוא ל"י כמו שכתבתי בע' הקודם ואין לו שום שייכות עם כסא דהרסנא (עיי' עוד שבת ל"ז: יומי' פ"ד.) שמוצאו מל"ע הנ"ל, וכן בב"ב קמ"ד. עציצא דהרסנא עיי"ע אציץ כי כן גרס וכ"ה בכ"י פי' רגמ"ה לב"ב] —

* 1 הֲרָעָה (והפכו הֲטָבָה, das schlechte Handeln) שבועו' כ"ה. דברים שיש בהן הרעה והטבה ועיי' שם כ"ו. כ"ז.

* 2 הֲרָעָה (מפעל רוע das Lärmblasen) ירו' ר"ה ספ"ד דנ"ט סע"ג איזו היא הרעה עיי"ע טרימוטה.

* הֲרִיעָה (מפעל רוע das Jubeln) פסיקת' רני עקרה (דף קמ"א:) בעשר' לשונות נקרא שמחה גילה וכו' חדוה הריעה ואית דמפקין הריעה ומעיילין ריצה, בשהש"ר פ' נגילה אי' תרועה ועל יתר השנוים עיי' בהערות ר"ש באבער שם אות כ'.

* הֶרֶף (מפעל רוף, רפף בל"מ וסורי ענין נדנוד ותנועה das Zittern תמיד בצירוף עין: הרף עין וכן בל"ס רפף עינא Augenblick, Augenwink) איכ"ר פ' צעק: כמה הוא רגע.. הרף עין ועיי' עוד ברכו' ב' סע"ב, שבת ל"ד: נדה נ"ג. כהרף עין.. ואי אפשר לעמוד עליו וירו' ברכו' פ"א ד"ב ע"ג כהרף עין ולא יכלו לעמוד עליו חכמים. ב"ר ספנ"ט אפי' היה בסוף העולם הטיסו הקב"ה והביאו בהרף עין, שהש"ר פ' מי זאת העביר המלאך צאנו של יעקב בהרף עין, ושם פ' אני ישנה: עשה תשובה בהרף עין. ובל' נקבה קהל"ר פ' שלח: חמא אילפא דמיטרפא בימא כהריפת עין. ועיי' עוד פי' רפרף בחולין ל"ח: בערוך ע' רפרף א'.

* הרפה, הריפות עיי"ע דש אחרון וע' ערפה.

* הרפיא עיי"ע הרקיה.

* הרפניא (= הִפַּרְנִיַא שם מקום Hipparenum) בע' רקד ג' הביא רבינו ציון משבת קכ"ז. וב"מ פ"ד. ברקודי דהרפנאי ופי' כדות שעושין בהרפנא ובנו"ג דקורי עיי"ע דקר אחרון ושם הוכחתי כגי' רבינו. ובכ"י שבת נשתבש' המלה עיי' ד"ס שם. ועיקר הגי' הפרניא כמו שאי' בכ"י א"פ בקידושי' ע"ב. כגון הפרניא והימניא לפום נהרא עיי"ע המניא וזו ראיה נוכחת כי עיר הרפניא אחת היא עם הפרניא והיא Hipparenum שהזכיר פליניאוס ו', ו' ותכונתה היתה על חוף נהר מלכא וזה מה שאמר הפרניא והימניא לפום נהרא, ואולי בעירובי' י"ט סע"א אביי משתבח בפירי דעבר (כ"ה גי' כ"י עיי' ד"ס שם) ימינא רבא משתבח בפירי דהרפניא צ"ל ג"כ דעבר הימניא שקרובה היתה להפרניא ושתיהן על פום נהרא (והיינו על נהר מלכא מונחות) וכן מוכח מיבמו' י"ז. יתיב רב המנונא קמיה דעולא וקא הוי בשמעתיה אמ' מה גברא ומה גברא אי לאו דהרפניא מאתיה איכסף א"ל כסף גלגלתא הינא יהבי א"ל לפום נהרא א"ל א"כ מפום נהרא את. והעיר איננה נזכרת וקרוב הדבר שהיא עיר הימניא על פום נהרא ואולי על שם עירו נקרא גם המנונא. וביבמו' שם מאי הרפניא א"ר זירא הר שהכל פונין בו (וזה כדרוש בסוט' מ"ב: בענין הרפא עיי"ע ערפה), ועוד ביבמו' מרבה לספר בגנותה של הרפניא והטעם כמו שכתב הח' וויעזנער (שאליען ח"ג, ט"ז) והח' נייבויער (גיאגראפיא שכ"ב) מפני שבעיר הפרניא היתה כת של הוברי שמים ואסטרולוגין.

* הרפותיא עיי"ע החרפותא.

הַרַפְתְּקֵי (מפעל פרסי רפתן והשם رفتكى Geschehniss, Ereigniss, Unfall) בפ"ק דר"ה

---

[1] בדפ"א משוחין. [2] בנו"ג הרסנא עיקר קמ"ל קימחא עיקר וכן מוכח מפי' ר"ח כ"י לע"ז בקובץ כ"י אנגיליקי' דף כ"ג.

בריש הלכה בארבעה פרקים (ר"ה ט"ז.) כל הני הרפתקי דעדו עלה אימת איתדון. ובפ"ק דקידושין בגמ' כל מצות האב (קידושי' ל"ג סע"א) ר' יוחנן הוה קאי מקמי סבי דארמאי אמר[1]) כמה הרפתקי עדו עלייהו דהני. פי' זמנים רעים. נכון למועדי רגל (איוב י"ב, ה') תרג' מכוון להפרתקי [זמנא]. תשימון קנצי למילין (שם י"ח, ב') תרג' תשוון הרפתקי. *[אחי"ה ומחצב המלה משרש בקטרי' harp, hrap עיי' שפיגעל גלאססאר. תמ"ד ופערלעס עט"ש י'. והוא רוצה לפרש ככה גם דרפתקי דסנהד' צ"ט: אבל עיי"ע דרפתק. ורש"י פי' בשני המקומו' הנ"ל הרפתקי: מקראות ויפה כיון וכן ענינו בל"פ] —

* הַרְצָאָה הַרְצָיָה (מפעל רצה, רצי ענין נשיאת חן וקבלת רצון wohlgefällige Aufnahme ובהשאילה דרשה Vortrag) זבחי' כ"ח: כהרצאת כשר כן הרצאת פסול. חולין פ"א. לילה לקדושה יום להרצאה. כריתו' מ'. הרצאת דמים. קידושי' י"ד: הרצאת אדון. מנחו' כ"ז סע"א וכן ישראל בהרצאה. ספרא ויקרא ספ"ז פרש' ה' אחר הרציה. לפני הרציה. קודמת להרציה. — ובהוראת דרשה: בחגיג' י"ד: שלשה הרצאות הן. והפעל שם כמה פעמים הרצה. ארצי' ועיי"ע רץ ד'.

הרק (עיי"ע בהרק ומ"ש) בפרק אעפ"י שאמרו בגמ' הכניסה לו שפחה (כתובו' ס"א.) ותימא ליה הא עיילת לך איתתא בהריקאי. ובר"ג דפ' שני דייני גזילות (שם ק"ה.) הבו לי גברא דדלי בהריקאי ואידון לכו דינא. פירוש אדם שעומד ומשמש במקומי. — (אמר בנימין בנו"ג חריקאי). *[אחי"ה וכ"ה בערכין כ"ז סע"ב אתא גברא בחריקין וביומ' ע"ז. ואוקמיה בחריקיה אבל בכ"י מ' לנכון בהריקי וצ"ל בהריקיה וכבר הרחבתי דבורי בע' בהרק שאות בית שרשית היא ועיקר מקומה בערך בי"ת כי באה מגזרת מלה פרסית بهره (= בל"ס בהרק) ורש"י פי' ג"כ כערוך: במקום רק גזרה מהשם חירקא פי' סדק ובאה"ת ליומ' גרס כמו כן בסדיקיה [וצ"ל בסדקיה] והוא עפ"י פי' רש"י ועיי' מ"ש בע' בהרק] —

* הַרְקָבָה (מפעל רקב Fäulniss) תניא דב"א זוט' פ"ג וילק' האזינו רמז תתקמ"ב אין פירות ותבואה באין לידי הרקבה אלא מתוך דרכיהם של בני האדם עיי"ע הבאשה.

* הַרְקָדָה (מפעל רקד ענינו הנפה das Sieben) ירו' שבת פ"ז ד"י: ושם פ"כ די"ז ע"ג וירו' ביצ' פ"א ד"ס ע"ד לא הותר מכלל הרקדה. פסחי' י"א. טחינה והרקדה.

הַרְקָיָה (כנוי דכנויי החרם הוא) בפ"ק דנדרים בגמ' האומר לחברו (י':) כנויי כנויים דחרם הרקיה הרכיה הרפיה. *[אחי"ה בגי' רש"י חרקייא חרכייא וכ"ה בשט"מ שם חרקיה הרכיה הרפיה ובנו"ג חרקים חרכים חרפים] —

* הַרְשָׁאָה (מפעל רשה, רשי Vollmacht) שבועו' ל"א. בכורו' מ"ט. בא בהרשאה. בכורו' מ"ז: ב"ב קנ"ז. כתבין הרשאה זה לזה וע"ש כל הענין. כתוב' צ"ה. נכתבו הרשאה להדדי. ורש"י לב"ק ע' רע"א פי' אורכתא: הרשאה וגי' רבינו אדרכתא עיי"ע.

הרת (מפעל הרה והיינו בית הרחם Gebärmutter) בס"ג דפ' כיצד מברכין (ברכו' מ"ד:) ובסוף הלכ' קמא דפ' הרואה מקום (שם נ"ז:) ובפ' אין מעמידין בסוף הלכה מתרפאין מהן (ע"ז כ"ט.) ת"ר ו' דברים מרפאין החולה מחליו ורפואתן רפואה ואלו הן כרוב ותרדין ומי סיסין יבשה[2]) וקיבה והרת ויותרת הכבד. פי' הרת הרחם של אשה או של תרנגולין. תרדין: בליטי[3]) סיסין: פוליו[4]). — (א"ב עיי"ע רת). *[אחי"ה ובע' רת א' הביא רבינו פי' בשם רה"ג רת (ובדפ"ר רית ובכ"י ק"ט הרת) היינו חתיכה רכה ולבנה של בשר שיש בכבשים קטנים שעדיין יונקין החלב הויא על לבן כלפי צואר וכו' וקורין אותה בלי לעז אנמילי עד כאן. והוא לפע"ד בלאי"ט animella, Kalbsgekröse, Kalbsdrüse וזה מה שכתב עה"ק שנ"ב בל"א גרעשי"ט והוא געקרעזע. ובע' הרת מספק רבינו אם הה"א מן השרש. וכתב ר"א זכות בעל מחבר עיקרי התלמוד כ"י בערך רת אחרי הביאו דברי רבינו כי העולם מסכימין לפי' הערוך] —

* הַרְתָּא (פי' בל"ס דין ומדון Streit) בתשובו' רש"י הנקרא פרדס סי' קע"ב ראיתי

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ודפ"ר. [2]) בברכו' מ"ד: בט"ס דבש עיי' הגהת הגרי"ב. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד ודפ"ר וכן לנכון בעה"ק שנ"ב ע' תרדין לועז בליטה והוא בלאי"ט Mangold, bleta, bietola, bieta רבינו נגרר בזה אחר פי' רה"ג עיי"ע חלף ד' ומ"ש. [4]) בלאי"ט puleggio בל"ר pulejum, pulegium בלא"ש Polei.

בזה"ל: למה אנו אומרים בר"ה היום הרת עולם וכי בר"ה נברא והלא בכ"ה באלול נברא העולם. פי' רבינו הרת לשון דין ומצינו ראיה מן משלי כי במשלי בכ"מ שכתב ריב או מדון או מצה מפרש המתרגם הרת לכך אנו אומרים בר"ה היום הרת ואין הרת אלא דין ולכך אנו אומרים היום דין עכ"ל. ודע כי באמת כן פתרון המלה בל"ס במשלי כ"ו, כ"א לחרחר ריב תרג' הפשיט' מגרג הרתא וכן העתיק' הפשיט' מגרה מדון (שם ט"ו, י"ח), ובתרג' שלפנינו משובש בכל מקום וצ"ל כבפשיטה והראיה מתשוב' רש"י הוא, ולדעת ר"פ סמאלענסקין מזה גם רתת (הושע י"ג, א').

* הָשֵׁב, הֲשָׁבָה, הֶשָּׁבוֹן (מפעל שוב das Zurückbringen) ירוש' יבמות פ"ב ד"ד רע"ב מפני השב אבדה, ירו' ב"ק פ"ה ד"ה. לְהָשֵׁב אבדה, ובבבלי ב"ק נ"ד: ב"מ ל"א: השבת אבדה, והקבוץ ב"ק נ"ז. הֲשָׁבוֹת הרבה — ועוד השם הֶשָּׁבוֹן עיי' עירובין ס"ב. ב"מ מ"ח. יבמו' מ"ז: ב"ב ל"ה:

* הַשְׁבָּתָה (מל"מ das Vernichten) פסחים ה'. השבתת שאור.

* הַשְׁגָּרָה (Geläufigkeit) ירו' ברכו' פ"ב ד"ד ע"ד השגרת לשון הוא עיין ערך אשגרת.

* הַשְׁחָרָה (das Frühaufstehen) עיי"ע הַעֲרָבָה.

* הַשְׁחַת (אחד ממלאכי חבלה) ה' מלאכי חבלה היו שם אף וכו' השמד והשחת שמ"ר ס"פ מ"א ועיי' פמ"ד, דב"ר פ"ג, קהל"ר פרש' ד', ג' פדר"א פמ"ה, שו"ט מזמור ז' וי"ח, ילק' עקב רמז תתנ"ג וילק' תהלי' רמז תרל"ז ושם אי' משחית.

* הַשְׁחָתָה (מערך הקודם מפעל שחת das Verderben) מכות כ"א. גלוח שיש בו השחתה, במד"ר פ"י גילוח של השחתה, נזיר נ"ז: השחתת שער, שמות רבה ספ"י השחתת הצפרדעים.

* הַשְׂכָּלָה (מפעל שָׂכַל Verständigkeit) ב"ר רפ"ס וילק' משלי רמז תתקנ"ו עבד משכיל זה אליעזר ומה (היה) השכלתו וכו' — והמזמורים שמתחילים במשכיל נקראו הַשְׂכֵּל עיי' ירו' סוכ' פ"ג דנ"ד רע"א וירו' מגיל' פ"א דע"ב רע"א.

* הַשְׁכָּמָה (מהפעיל השכים das Frühgeschehen) שבת קכ"ז. השכמת בית המדרש, ושם פ"ו, משה בהשכמה עלה ובהשכמה ירד, שמ"ר ר"פ י"א השכם בבקר . . למה בהשכמה וכו', תו"כ קדושים פרק ג' פרש' א' אל תאמר לו צא בהשכמה שיקפחוהו לסטים, איכ"ר פ' פרשה: בהשכמה שהיו אומרים קומו וכו', ירו' ב"מ פ"ז ד"א: עיי"ע הערבה.

* הַשְׁלָחָה, הִשְׁתַּלְּחוּת (כהשאילה ענוש ומיתה מל"מ Handanlegung, Bestrafung) ויק"ר פ"כ מכאן (שמות כ"ד, י"א) שהיו ראויין (נדב ואביהו) להשלחת יד וכו', ובמד"ר פ"ב ופט"ו הגי' השתלחות יד מל"מ (נחמי' י"ג, כ"א; אסתר ב', כ"א).

* הַשְׁלָכָה (das Wegwerfen) תו"כ ויקרא פרק ט' אותה (ויקר' א', ט"ז) בהשלכה ואין עולת בהמה בהשלכה.

* הַשְׁלָמָה (מפעל שלם Vollendung) נזיר ח': מי הוה השלמה כלל, אסת"ר בחדש הראשון: השלמת החומה — ירו' ב"מ רפ"ז ד"א: עיי"ע הערבה.

* הַשָּׂמָה (ענין שימה das Richten der Augen) ב"ר פצ"ג זו היא השמת עין נהפך הדבר שאמרת לסמיות עינים ועיי' פירש"י לבראשית מ"ד, י"ח.

* הֶשְׁמֵד (אחד ממלאכי חבלה) עיי"ע השחת.

* הַשְׁמָדָה (die Vertilgung) ויק"ר רפ"ז אין לשון השמדה הכתוב כאן (דברים ט', כ') אלא לשון כלוי בנים ובנות, ושם פ"י ועיי' במד"ר ספ"ט.

* הַשְׁמֵט, הַשְׁמָטָה (מפעל שמט das Erlassen) ירו' שביעי' פ"י דנ"ט ע"ג וירו' גיטין פ"ד דמ"ה ע"ג וירו' מכו' פ"א דל"א. השמט כספים ובערכין ד' רע"א קידושי' ל"ח: וירו' ר"ה פ"ג דנ"ח ע"ד השמטת כספים.

הֶשְׁנֵי (= הוּשְׁנֵי לפע"ד מל"פ خوشیدن מיבש וא"כ הושני: פי' פשתן יבש ואינו שרוי במים (trockener, ungehechelter Flachs) בפ"ק דסוכ' בגמ' חבילי קש (סוכ' י"ב:) אמר רבה בב"ח א"ר יוחנן סיככה בעניצי פשתן פסולה בהוצני פשתן [1] וכו' פי' לאחר שדקקו [2] הפשתן ונפצוהו ונשר הפסולת כבר נגמרה מלאכתו וכבגד חשוב ופסול לסיכוך, הוצני הוא העקור מן השדה ואינו שרוי במים ולא דייק ולא נפיץ והרי הוא כהוצין וכמי

[1]) עיי"ע הוץ ועי' חצן א'. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ודפ' אמש' אבל בשדפ"ע דקדקו.

שסיכך בעץ דמי וכשר, הושני פשתן קא מיבעיא ליה וכו׳.

הַשְׁעֲנָא (הוֹשַׁעְנָא כינוי לערבה והדס Bachweide, Myrthe) בפ׳ לולב הגזול בגמ׳ ר״מ אומר (סוכ׳ ל״ז.) אמר להו רבא [1]) להנהו דגדלי [2]) הושענא דבי ריש גלותא כי גדליתו הושעני עבידו [3]) להו בית יד, לא לידוץ איניש לוליבא בהושענא (שם ל״ז:), פי׳ לא יכניס אדם לולב בערבה לאחר שאגד ערבה והדס דלמא בהדי דרחיק ליה נפלין עליו ועבדי חציצא אלא כי אגיד הערבה והדס אגיד נמי לולב. לא ליגוז [4]) איניש לוליבא בהושענא. פי׳ אם ארוך הלולב ביותר לא יגוז אותו למטה לאחר שנאגד בערבה. *[אחי״ה וכן פירש״י ובאו״ז שם. — וכנ״ה סוכ׳ ל׳ סע״ב ול״א רע״א מעיקרא הוה ליה אסא והשתא הושענא מעיקרא נמי לאסא הושענא קרו ליה. — ונקרא יום הושענא (ובזמן מאוחר הושענא רבה) יום ה׳ דחוה״ה סוכה אשר בו חובטין את ההושענא (עיי״ע חבט). ויק״ר פכ״ז אתרוגין דיהודאי מצלין עמהון ביום הושענא. והמלה נתחברה מן הושע — נא] —

* הֶשָׁפָה (מפעל שוף, שפי ענין שחיקה das Abreiben) תוספת׳ כלים ב״מ רפ״ד כלי מתכות המחוסר השפה, ובכלי׳ פי״ד מ״א איתא חטיפה עיי״ע חטפא.

* הַשְׁפָּלָה (מל״מ שָׁפֵל ענין נמיכות Erniedrigung) ב״ר ר״פ צ״ו אין מות אלא לשון השפלה, הפכו הגבהה שמ״ר פמ״ה עיי״ע.

* הֶשְׁפֵּעַ (משם שֶׁפַע ענין רבוי Ueberfluss) סוף אסת״ר מדות טובות של הקב״ה בהשפע בפירוי ורבוי.

הַשָּׁקָה (מפעל נשק das Einanderberühren, Zusammentreffen) ביצה י״ח: קשיא השקה . . קשיא הטבלה, חולין כ״ו: לא קא סלקי להו השקה למיא עיי״ע שק א׳.

* הַשְׁקָפָה (מל״מ שקף das Schauen) ירוש׳ מעש׳ שני פ״ה דנ״ו ע״ג כל השקפה שבתורה ארירה וזה בלשון ברכה, תוספת׳ מעשר שני פ״ה מקום השקפה.

* הַשְׁרָשָׁה (מל״מ שָׁרַשׁ das Wurzelschlagen) פסחי׳ נ״ה. בהשרשה, מנחות ס״ט רע״א השתא השרשה שריא וכו׳ ושם מי הוה כי השרשה או לא, ירו׳ שביעית פ״ב דל״ד רע״א בפירות הלכו אחר (ג׳) [צ״ל השליש] ובאורז אחר השרשה, ירו׳ כלאים פ״א דכ״ז: וירו׳ פ״ה דנ״א רע״ד אינו רוצה בהשרשתן.

* הָשְׁתָּא (כל״ס הָשָׁא, הָשְׁתָּא נתקצר מן הָא — שָׁעָא, הָא — שעתא פי׳ זו השעה, זה הזמן = עתה diese Zeit, jetzt) כריתו׳ ו׳ רע״א הוריות י״ב. השתא דאמרת וכו׳, חולין צ״ז. השתא דאמר וכו׳. ביצ׳ כ״ד. השתא דאתית להכי, שבת צ״א. בתר השתא, ר״ה כ״ח. שבועו׳ כ״ז: סנהד׳ מ״א: ב״ב ס״א. הכי השתא, פסחי׳ צ׳: נזיר מ״ג: השתא יש לומר עיי׳ יד מלאכי סי׳ רט״ו. חגיגה ה׳: איכו השתא וכן מצוי הרבה עיי׳ לדוגמא ברכו׳ ג׳: חולי׳ ה׳: ו׳. ו׳: ז׳. גיטין ז׳. יבמות צ״ט: כתובו׳ כ״ח: עירובין נ״ד: ס״ה: ביצ׳ ל״ג: ב״ק נ״ב: ב״מ פ״ד סע״ב ועוד זולתם.

* הִשְׁתַּחֲוָיָה, הִשְׁתַּחֲוָאָה (מפעל שחה בהפעיל das Sichbücken, die Verbeugung) ברכות ל״ד: השתחויה זו פישוט ידים ורגלים ובמגילה כ״ב אי׳ השתחואה, ירו׳ ברכו׳ פ״א ד״ג ע״ג השתחויה לך, ירו׳ שבת פ״ז ד״ט ע״ג השתחויה מיוחדת וכו׳, ירו׳ יומ׳ פ״ה דמ״ב: שהא כדי השתחויה, ירו׳ נזיר פ״ו דנ״ד ע״ג השתחויה לצורך יצאת, ב״ר ר״פ נ״ו הכל בזכות השתחויה ע״ש כל הענין וכ״ה באגדת שמואל ס״פ ג׳ ובילק׳ שמואל רמז פ׳ הגירסא השתחואה.

* הֲתוֹבָה (מן תּוּב = שׁוּב Widerlegung) ירו׳ סנהד׳ פ״ז דכ״ד: כל אילין התוֹבָתָה דהוה מותיב.

* הַתָּזָה (מפעל נתז das Abschlagen) ירוש׳ סנהדרין פ״ז דכ״ד סע״ב מה עריפה שנאמר להלן התזת הראש אף כאן התזת הראש.

* הַתְחָלָה (מהפעיל התחיל der Anfang) פסחים נ״ה סע״א התחלתן זו היא גמר מלאכתן, תעני׳ י״ח: וכמה הוה התחלה וכו׳, שבת ט׳:

---

[1]) וכ״ה בכ״י בכל הענין וכמעט כל הראשונים העתיקו ככה ועיי׳ או״ז הל׳ סוכ׳ סי׳ ש״י אבל בנו״ג רבה וזה העיקר כמו שהוכיח בעל ד״ס במקומו. [2]) בנו״ג מגדלי ובכ״י ש״ס ואו״ז שם דמגדלי. [3]) בנו״ג שיירו. [4]) וכ״ה בכ״י רש״י ד״ס שם.

מאימתי התחלת תספורת . . מאימתי התחלת מרחץ . . מ׳ התחלת בורסקי . . מאימתי התחלת אכילה, ושם י׳. מאימתי התחלת דין וכן בירו׳ שבת פ״א ד״ג. שמ״ר פ״א אין ויואל (שמות ב׳, כ״א) אלא לשון התחלה. ובלא״ר אתחלתא עיי״ע לעיל צד של״ג.

הַתְּלִיטֵים ס״א אתליטים כבר פירשנו במקומו. *[אחי״ה עיי״ע בח״א של״ג: וראיתי להוסיף כאן מה שמצאתי בכ״י ערך מלין בקובץ כ״י האלבערשטאם וז״ל אתליטים בסמ״ך כן כתיבת המלה בל״י ובילמדנו ויגש משל לב׳ אתליטין תפוסין זה בזה וכו׳ ובערוך פי׳ שרים ואין הענין כן אבל עיקר הנחת המלה היא מענין התאבקות זה עם זה בל״י . . וישתמשו בזאת המלה דרך כלל אל הנלחמים והמדרש הזה כדי להעמידנו על עיקר הכונה הוסיף ופי׳ תפוסין זה בזה . . דיהודה ויוסף תפוסין בויכוח דברים אחוזים זה זה בזה היו ע״כ] —

* הַתְלָעָה (מהפעיל התליע Wurmfrass) ב״ק נ״ב: הוי פושע לענין התלעה, וההפעיל שם כמה פעמים.

* הָתָם (קצור מן הָא תָם פי׳ שם dort) ירוש׳ ברכו׳ פ״א ד״ג ע״ד רבנן דהתם, היינו חכמי בבל, והפכו הכא עיי׳ הציונים בע׳ הכא. וגם ענין התם חכמי ארץ ישראל ובירו׳ ברכות פ״ח די״ב. שמואל סליק לגבי רב חמא יתיה אכל כהתם וכו׳, ושם אכלין כ י ה ת ם כה״ג במהרש״ם ובנו״ג כהתם והרבה נתחבטו המפרשים בביאורו אבל לפי׳ מהרש״ם עולה יפה כלומ׳ ראה שמואל לרב שאכל במפה את הפת כמו אוכלי פת תרומה בא״י, ומהרז״ף בא״צ פי׳ בע״א.

* הַתְקָנָה (מפעל תקן Anordnung) ירו׳ סוכה ספ״ג דנ״ד. ור״י ב״ז מתקין על דבריהם ויש התקנה אחר התקנה כלומ׳ וכי יש תקון אחר תקון גזרה לגזרה והלא שמחת לולב אף במקדש עצמו לא היה שאר כל הימים אלא מדבריהם והוא התקין אף במדינה זכר למקדש וכי יש תיקון אחר תיקון.

* הֶתֵּר, הֶיתֵּר, הֶיתֵּרָא, הַתָּרָה (Erlaubniss מהפעיל הִתִּיר) ב״ר פ״פ דרך התר . . דרך איסור, במד״ר פ״י אלו שנוהגין התר בשפחות, חגיג׳ י׳. ירו׳ סוט׳ פ״ח דכ״ב ע״ד היתר נדרים עיי״ע היפר, ירו׳ נזיר רפ״ט דנ״ז ע״ג היתר חכם, ירו׳ ביכורים פ״ב דס״ה. היתר זרות, ירו׳ שבת פ״ז ד״ט ע״ד נדה יש לה היתר אחר איסורה, ירו׳ יבמו׳ רפ״א ד״ב. לפי שהיתה בכלל היתר . . יכול תחזור להיתירה הראשון, נזיר ב׳. מפרש היתירא ברישא, גיטין מ״א: כח דהיתירא עדיף ליה, חולין קי״א: התירא בלע, ושם היתרא דאתי לידי אסירה. ושם ד׳ סע״א, גיטין ל״ז. ע״ז ל״ט: לא שביק היתרא ואכיל איסורא. — סנהד׳ נ״ח: מאימת הַתָּרָתָה, ירו׳ שבת פי״ז דט״ז. וירו׳ פסחים פ״ה דל״ב ע״ד התרת כלים —. ועוד משרש נתר וכ״ה בל״ס פי׳ פתיחת קשר das Auflösen והוא שם מופשט ד״מ ירו׳ שבת פ״ז ד״י ע״ג ואין זו התרה נעשה כשובר את החבית וכו׳, יבמו׳ פי״ב די״ב ע״ג התרת הרצועה, ויר׳ ב״ב פ״ג די״ד. התרת רצועות, ירו׳ סוט׳ פ״א דט״ז ע״ג התרת הסינר.

* הַתְרָאָה, הַתְרָיָה (מפעל תרי ענין אזהרה Verwarnung) התראת ספק שמה התראה . . לא שמה התראה עיין בחולין פ״ב: פ״ג. וש״נ, סנהד׳ ח׳: מ״א: מכות ו׳: חבר אין צריך התראה לפי שלא ניתנה התראה אלא להבחין בין שוגג למזיד, בירו׳ פסחים פ״ה דל״ב ע״ג מקבלין התרייה על ספק, ירו׳ סנהד׳ ספ״ט דכ״ז: בשאינו יכול לקבל התרייה. והקבוץ חולין פ״ב: פ״ג. שתי התראות, ובירו׳ ב״ק פ״ז ד״ה ע״ד וירו׳ מכות פ״א דל״א. שתי הַתְרָיוֹת.

* הַתְרָעָה (מענין תְּרוּעָה das Lärmblasen) תענית י״ד סע״א צעקה בפה התרעה בשופרות, והקבוץ שם י״ח התרעות.

נֿפשי תֿברך נֿאור ואדיר, בֿרֿבֿים יֿחֿידי אֿלֿבב בתדיר, שחֿזֿקֿי ערך ה״א להסדיר, ובערך
וי״ו הצעיר מכל, כח יחליפי כופר אשכל.

*[אחי״ה החרוזים האלה עם ר״ת על שם רבינו אי׳ בכ״י ויו א׳ וב׳ כ״י ל״ד וכ״י בריטיש מוזיאום רק בשינוי קצת כי בכ״י ו״ו א׳ וב׳ אי׳ תתברך וט״ס הוא, וכן בכ״י ו״ו א׳ הסעיר במקום הצעיר, וכ״ה בכ״י ו״ו ב׳ ושם גם לנכון: שחזקני, ובכ״י בריט׳ מוז׳ אי׳ הכפר אשכל, בחילוף ממה שאיתא בשה״ש (א׳, י״ד) אשכול הכפר, ועיי׳ במד׳ רבה שם שדרש אשכל זה הקב״ה . . הכפר שכפר באו״ה וכו׳. — ובכ״י ה״ב נמצאו חרוזים אלה: נשלם ערך ה״א, ברוך ה׳ המלמד ידי, אתחיל ערך וי״ו בעזרת (הטובל קוו) [ואולי צ״ל הטוב לקויו] (עיין הגיון שלמה צד ט״ו). ובכ״י ב״ר חסרו החרוזים כלל. — ועוד פעם אחת נמצאו חרוזים על שם נתן ב י ר י ב י י ח י א ל ח ז ק בסוף אות תי״ו עיין שם] —

אות הוי"ו

* ו הוי"ו הוא מן האותיות המשמשות ותבוא תחת הבי"ת והפ"א כי הנה ממוצא אחד ד"מ אוושר כמו אפשר, אוורסקין = אברסקין, ותבוא במקום הברת אל"ף עיי"ע גנד א' וע' קופסא, לפעמים נכפל הוי"ו עיי"ע וולד ווער, ועוד הוראת ו' כמו בל"מ ובל"ע و מלת השאלה ותמיהא בפרט בצירוף מלת כי ד"מ וכי איזה עון הוא נושא (יומי ז'.) עיי"ע כי.

* ואו עיי"ע וו.

* וָוא, וָוה עיי"ע בא ב'.

* ואי עיי"ע וה.

וָאלֵי (פי' בל"ס וָלֵא יאות es geziemt sich) בפ"ק דנדרים בגמ' מנודה (נדרים ח' רע"ב) ש"מ לא ואלי למישרא נדרא באתרא דרביה. פי' לא אריך. — (א"ב פי' בל"ר מי שיכול ויש בידו לעשות דבר מה). *[אחי"ה כונת ר"ב על valeo, vermögend sein אבל האמת כי היא ל"ס הנ"ל וגי' לא ואלי אי' לנכון בכ"י ו"ו ובדפ' וויניצ' באסיל ואמש' אבל בדפ"ר בט"ס מי לא ובנו"ג לא שרי למישרי וב"ח גורס לא יאלי וכ"ה בתש' הריב"ש סי' ת"ו. ובתרגום כ"י משלי כ"ד, כ"ו וָלָא שפוותיה נינשקן וכו'. וכן התרג' בסורי כדת מה לעשות (אסתר א', ט"ו) מנא וָלֵא למעבד לה וכבר האריך למעניתו בשום שכל החו' ד"ר היבש בספרו חמש מגילות צד ס', ולפע"ד מזה הענין: כל חלום וָלֵא טות (ברכות נ"ה.) ורבינו בע' טות נדחק בפרושו. ולדעת ר"פ סמאלענסקין הוא השרש יאל = ואל בל"מ] —

ואני (שם מקום ועיי' בפנים) בר"ג דפ' י' יוחסין (קידושין ע"א:) עד היכן היא בבל רב אמר עד נהר גנזק ושמואל אמר עד נהר ואני. בב"ר פ' י"ו א"ל עברת נהר ואני. — (א"ב בנוסח' דידן כתוב נהר בנה). *[אחי"ה ובנו"ג בקידו' נהר עזק . . נהר יואני, ובירו' יבמות פ"א ד"ג רע"ב נהר זרוק . . נהר וואניי. ועיקר הגי' הוא גנזק עיין ערכו. ולפע"ד נהר ואני במלה אחת נהרואני היא העיר המפוארה באירק ערבי שנקראת בל"פ نهروان ובקידושין ע"ב. הוזכרה עיר ניהוונד והיא העיר באירק ערבי نهاوند עיין וואולירס הערך הזה] —

* ואקניתא (יום חג) ע"ז י"א: דבבלאי מאי מוהרנקי ואקניתי' בחנוני וכו'. בח"א צד רנ"ח: פירשתיו, וכ"י ר"ח לע"ז גרס בזה"ל ימי אידיהן דארמאי . . מהרקי ואקניתא וכו', ואולי נוכל להגיה זאקניתא והוא שם חג של בבליים או ארמיים הנקרא Sakeen, Σακέα והרחבתי לדבר אודותיו במ"ע ישורון להח' קאבאק חלק ח' ס"א.

* וְדִי (בל"מ ידה ענין הכרת עון ובל"ע ودى bekennen, eingestehen) כמו בל"מ נמצא בנין התפעל הִתְוַדָּה (ונתפעל נִתְוַדָּה) שבת ל"ב. מי שחלה ונטה למות אומרים לו התודה שכן כל המומתין מתודין וכו' ובכ"י א"פ שכן דרך כל המומתין להיות מתוודין וכ"ה בסנהד' מ"ג: ושם חסרה מלת להיות, ושם אי' בשני ווי"ן התוודה . . מתוודין, ובילק' איוב רמז תתקי"ג בוי"ו אחת. וכן אי' בשני ווי"ן ביומ' ל"ה: ל"ו: כיצד מתוודה, ושם: ומאחר שהתוודה על הזדונות ועל המרדים חזר ומתוודה על השגגות. ושם פ"ו: עבירות שהתוודה עליהם וכו' ע"ש. ובירו' יומ' ספ"ח דמ"ה ע"ג עבירות שנתוודה עליהם. דברים רבה רפ"ח עמד ונתוודה לפני הקב"ה. והפעיל (אפעיל) הוֹדָה (אוֹדִי) עיי"ע ד (דד) והדוגמאות שם. — והשם וִידּוּי סנהד' מ"ג: מניין שכיפר לו וידוי. יומ' פ"ז: מצות וידוי, וירוש' יומ' ספ"ח דמ"ה ע"ג מצות הוידוי. שם פ"ו דמ"ג ע"ג וירו' שבועו' פ"א דל"ג ע"ג שעת הוידוי . . אין הוידוי מעכב. ירושלמי יומ' שם כבר יצא (בוידייו) בוידויו של ראשון. והתואר וַדַּאי, וַדַּי יומא פ"ה: אשם ודאי. ברכות ל"ג:

הודאי עיי״ע ד (דד). ערכין פ״א מ״א זכר ודאי ונקבה ודאית. שמ״ר פ״ג לכה (שמות ג׳, י״ג) וודאית. במד״ר פ״ב אכילה וודייה. והקבוץ זכר קידושין ע״ד. וַדָּאָן בודאן מותר. ולנקבה ב״מ פ״ג סע״ב וַדָּאוֹת שלכם. בְּוַדַּאי (gewiss) תואר הפעל ירו׳ כתובות פ״ה דכ״ט ע״ד בודאי כך התניתי עמו. ב״ר פצ״ח עלית (בראשי׳ מ״ט, ד׳) בודאי.

* וְדַע, וְוַדַע (כמו ידע בהתפעל התודע bekannt werden) אבות פ״א מ״י ואל תתודע לרשות, ברכות כ״ה: עד שיתוַדַע הטומאה, ירו׳ שבת פ״ג ד״ו: נתודע לו משחשיכה, ירו׳ יומא פ״ח דמ״ה: בין שנתוודע לו בהן בין שלא נתוודע לו בהן, ירו׳ כתובו׳ פ״ב דכ״ו ע״ג מן דאתודע׳ן מאן הויין. — וורעא ט״ס עיי״ע וועד.

וָה (מלת קריאה של תמיהא ושמחה בל״ע واه בל״ס וַאה ובל״י οὐά ובל״ר vah; וַאי בל״ע وا, בל״י οὐαί בל״ר vae קריאת הצער weh!) במגילת איכה היו צריה לראש עמד ושרף את האוצרות שמע ר׳ יוחנן בן זכאי אמר ו א י . . א״ל למה אמרת ו א י א״ל ו ה אמרית, בין ואי לוה נמלט ר׳ יוחנן [1]. פירוש ואי לשון צער, וה לשון שמחה [2]. בפסיקת׳ דעשר תעשר (צ״ז:) ובילמדנו סוף פ׳ בראשית (לי׳ כי אם בתנחומ׳ ראה סי׳ י״ג) ויעלני מבור שאון מטיט ה י ו ן (תהלים מ׳, ג׳) ממקום שהן אומרים ווי וה כשהן משליכין אותן באש אומרין ויי וכשהן משליכין אותן לשלג הן אומרין וה [3]. בס״ג דפ׳ ואלו מגלחין (מ״ק כ״ח:) נשי דשכנציב אמרן ויי לאזלא ויי לחבולא [4] פי׳ כשהיה נפטר אדם בלא זרע מקוננות אוי להבל [5] דלא שבק זרעא. פ״א נשי דשכנציב היו חכמות והיו מענות ואומרות אוי להולך כדכתיב (קהלת י״ב, ה׳) כי הולך האדם אל בית עולמו, ואוי למי שהוא ממושכן ונתבע לשלם הפקדון שאצלו כלומר האדם מתמשכן לשלם רוחו שהיא אצלו בפקדון לבעלה. פי׳ חבלא משכן כמו (שמות כ״ב, כ״ה) אם חבול תחבול. — (א״ב פי׳ וה בל״ר האח, לשון שמחה. פי׳ ויי בלשון רומי ויוני אוי ואבוי לשון צעקה. תרגם אוי לך מואב (במדבר כ״א, כ״ט) ויי לכון מואבאי [6].

ו״ו [7] (אות ששי וענינו דבר עקום וכפוף Haken) בקידושין בס״ג דפ׳ האומר לחברו (ס״ו:) לכן אמר הנני נותן לו את בריתי שלום (במדבר כ״ה, י״ב) וו דשלום קטיעה ללמדך שאין הברית לכהן אלא כשהוא שלם בלא מום אבל אם חסר פסול. בר״ג דפ׳ מי שאמר הריני נזיר ושמע חברו (נזיר כ״ג סע״א) תני משום ר׳ יוסי בן חוני מפני מה נקוד על ו׳ שבובקומה של בכירה (בראשית י״ט, ל״ג) לומר שבשכבה לא ידע ובקומה ידע מאי הוה ליה למעבד מאי דהוה הוה נפקא מינה דלפניא אחרינא לא איבעי ליה למשתי חמרא [8]. ובילמדנו אתה עובר היום (בתנחו׳ דברים לי׳ ואי׳ בילק׳ וירא סוף רמז פ״ו בשם ילמדנו) ותהרין שתי בנות לוט מאביהן (בראשי׳ י״ט, ל״ו) מהו מאביהן אלא שמאביהן היה הדבר ראה מה כתיב ולא ידע בשכבה ובקומה (שם ל״ג) ובקומה נקוד למה שהיה שכור מאמש אבל בלילה פג יינו והרגיש בה לפיכך ובקומה נקוד מפני כך הוא מתפרסם [9] בכל שבת הרי הוא חייב לעצמו [10]) בוא וראה אע״פ שעשה מה שאפשר וכו׳. בפ״ק דחולין בגמ׳ במגל יד (ט״ז רע״א וכ״ה בזבחים י״ט:) א״ל ו׳ דכתיבא אאופתא קאמר. פי׳ אופתא עיקר חריות של דקל מתקרע מעט מעט קרעים ארוכין וכשכותב עליהן ו׳ נכנס בתוך הקרע ואינו ניכר מקומו והכי קאמר כלומר אין בדבריו כלום. פ״א סדיקין נראין כמין ו׳ והן אינן ווין ואין בהן ממש. *[אחי״ה וכפי׳ ראשון אי׳ ברש״י לזבחים ופי׳ אחר בערוך הועתק מפי׳ רגמ״ה לחולין (בקובץ

---

[1]) כ״ה בדפ״ר וכ״ה עיקר, ובשדפ״ע אי׳ ווי . . וה וכ״ה בנוסחאות באיכ״ר ובקהל״ר פ׳ טובה חכמה ושם לפנינו בקצת יותר ארוך ורבינו היה מקצר ובילק׳ קהלת רמז תתקע״ה אי׳ ווי . . ווה ובכ״י ו״ו הגי׳ א״ל זה ה ל ש ו ן א ר מ י ת וה אמרית. [2]) ומהרז״ף במ״ע שלו חט״ו 397 פי׳ בע״א. [3]) כ״ה בדפ״ר, ובשדפ״ע ווי . . וה, ובפסיק׳ אי׳ מאי מטיט היון ממקום שאומר ווה ווי, ובתנחו׳ שם: ממקום שאומרי׳ ווי ווי, ובילק׳ תהלי׳ רמז תשל״ז אי בשם התנחו׳ שצווחין ווי באש ובשלג הן צווחין ווי ובירו׳ סנהד׳ פ״י הל״ג והן אומרין ווי ווי, ובכולם צ״ל כגי׳ רבינו וכן בפסיקתי׳ שם בתחלה הן אומרים ווה ולבסוף הן אומרי׳ ווי וכו׳, צריך להפוך הסדר כגי׳ רבינו כמו שהעיר כבר ר״ש באבער שם. [4]) כ״ה בכ״י ו״ו וכ״ה בדפ״ר ופיז׳ וכ״ה בכ״י מ׳ אבל בדפ״ע האחרונים לחבילא, וכ״ה בנוסחאותנו וכן ישם גי׳ ווי, אבל בדפ״ע האחרוני׳ ווי. [5]) כ״ה בכ״י ו״ו וה״ב ובדפ״ר אבל בשדפ״ע לחבל. [6]) ועיי׳ עוד ע׳ וי. [7]) נגררנו אחר סדר הערכים בדפ׳ אמש׳ אבל בדפוסי׳ הישנים נסדר זה הערך אחר ע׳ ותר ובדפ״ר ובכ״י ו״ו נכלל עם ערך ותר בט״ס ועוד הפרידו המדפיסים הראשוני׳ את הערך ו״ו לשלשה ערכים ולא ידעתי למה. [8]) בנו״ג תני משום ר׳ יוסי בר רב חוני למה נקוד על וי״ו ובקומה וכו׳, ובמד״ר ספ״ג אי׳ נקוד על וא״ו שבאמצע של ובקומה וכו׳. [9]) וכ״ה בילק׳ שם אבל בכ״י ו״ו מתפרנס. [10]) ע״כ הובא בילק׳ שם.

כ״י אנגיילי׳ דף רפ״ט.) ושם אי׳ בזה״ל: דכתיב אאופתא כלומ׳ כמו סדוקה שבעץ שדומה היא כמו וו כלומ׳ ביקוע מה אותו ביקוע אין בו יתרון לכל דבר אף דבר זה אין בו ראיה עכ״ל. והרב החי׳ ד״ר לאנדוי מדרעזדען כתב לי בזה״ל: ויו דלא כתיב בספר אלא אפשר על עץ הספר קדריש ע״כ. — וכנ״ה קידושין ל׳. ואו דגחון (ויק׳ י״א, מ״ב) חציין של אותיות של ספר תורה. ב״מ פ״ז סע״א צריכה וי״ו כי מורדיא דלברות ועיי׳ מגיל׳ ט״ז: ורבינו בע׳ אלת לא ציינו ובע׳ מרדיא הביאו רק מב״מ ובאמת לי׳ במגיל׳ אצל ראשונים וכ״י עיי׳ ד״ס לשם. ירו׳ סנהד׳ כל הן דאנא משכח וי״ו אנא מחיק ליה. ירו׳ שבועות פ״א דל״ג. ושעיר (במדב׳ כ״ח, כ״ג) וי״ו מוסיף על ענין ראשון. ב״ר פנ״ח עפרן כתיב חסר וא״ו. יבמו׳ ט׳. וש״נ וי״ו מוסיף על ענין ראשון. יומא מ״ה סע״א וש״נ וא״ו לא דרשי. ואי דרשין וי״ו או לא פלוגתא רבוותא הוא עיי׳ ספר מלא הרועים ח״ב צד כ״ד. והקבוץ ווים. ווין ירו׳ מגיל׳ פ״א דע״א ע״ג, ירו׳ נזיר פ״א דנ״א: ושם רפ״ד דנ״ג. ירו׳ קידושין פ״ב דס״ב:] —

* וְוּ (קיצור מן והוא) ירו׳ סנהד׳ פ״י דכ״ט רע״ב וו א״ל אנא אזיל מחיה מתים וו א״ל לית דמחיה מתים אלא הקב״ה. פי׳ והוא אמר ליה.

וַטְיַב (אבר הזכר das männliche Glied) בפרק ידיעות הטומאה בגמ׳ בא לו בארוכה (שבועו׳ י״ח.) נועץ עשר אצבעות בקרקע עד שימות וטיב. פי׳ בלע׳ כן שם האבר להפך. *[אחי״ה וכ״י ב״ר הוסיף עוד אחרי להפך: כמו בוטה ע״כ ונראה שהוספת מבורך הסופר היא ולא ידעתי על איזו מלה איטלקית כיון ודע שבע׳ מת ב׳ הביא רבינו הגי׳ עד שימות הגיד וכ״ה באמת בכ״י ר״ח לסנהד׳ (בקובץ כ״י אנגיילי׳ דף מ״ה.) וכ״ה בח״י הרי״ן מיגש ובנו״ג וטוביה ופירש״י ואשריו וכו׳ ע״ש אבל מדבור המתחיל נועץ נראה שלפניו היתה הגי׳ עד שימות האבר. ובה״ג הל׳ נדה הגי׳ עד שימות אביטו. ואולי הוא ל״ע بط פי׳ זרע אבר התשמיש ועוד ערות נקבה ואולי לזה כיון גם רבינו במה שכתב פי׳ בלע׳ כ״ה בדפ״ר ופי׳ בלשון ערבי אבל בדפ״ו השליטו והדפיסו בלעז. ולפע״ד וטיב הוא ל״ע وطبه ערות זכר או נקבה ועוד בלשון ערבי ערות נקבה اطيب וא״כ וַטְיַב כמו אַטְיַב ולא הוצרכנו להגיה כמו שהגיה פערלעס בעט״ש צד ס״ה. וגי׳ וטוביה נראה שצ״ל וַטְיַביה פי׳ גיד שלו. ובכ״י פ׳ אי׳ בשבועו׳ ויוצא ואולי צ״ל ויולא והוא בל״ע וילה ويله פי׳ בושת] —

* וי, ווי, ויי (פי׳ בל״ע وى ובל״ס וָי ובל״ר vae לשון האח ובל״מ הוי !weh ועיי״ע וה) בע׳ וה הביא רבינו מ״ק כ״ח: וי לאזלא וכו׳ ע״ש ובע׳ נפש א׳ הביא מביצ׳ ט״ז. ומתענית כ״ז: שבת וינפש כיון ששבת וי אבדה נפש ועיי׳ שם פירושו. ברכות ל״א רע״א ווי לן דמיתנן ווי לן דמיתנן, שבת קנ״ב. ווי לה לחדא דאזלא ולא אתיא וכו׳. מגילה כ״ח: ווי חסרה ארעא דישראל גברא רבה. ב״מ כ״ג סע״א כיון דאמר וי לה לחסרון כיס וכו׳. מגיל׳ י״א. ויהי.. ויי הוה מה שכתוב בתורה כ״ה בכ״י מ׳ ועיי׳ ד״ס שם. ושם ט״ז סע״א ויי מביתא ויי מברא. ע״ז י׳: ווי לה לאילפא וכו׳. ושם י״א: וי לדין כד יקום דין. סנהד׳ צ״א. ווי לכון חייביא דאמריתו וכו׳. ב״ר פכ״ו לא ישלה ווי מפומך ווי דלא שתי ברי, ווי דלא אכיל ברי, ווי דלא אזיל ברי לבי כנשתא. ויק״ר ס״פ כ״ח ווי ליה לההוא גברא. והקבוץ סנהד׳ ע׳. י״ג וַוִין נאמרו ביין וכו׳ וב״ר פל״ו פרשת היין כתיב בה ווין י״ד פעמים. והשם בתרגום משלי כ״ג, כ״ו למן וָיָא כ״ה בכ״י ובנו״ג וְיָא.

* וויאדן ט״ס עיי״ע באזיאר ח״ב, ב׳.

* ווידה עיי״ע דֵּין בסוף הערך.

וִילוֹן] (פי׳ בל״ס וִילָא מל״ר velum קלעים, פרוכת Vorhang) בפ׳ המוכר את הבית (ב״ב ס״ז:) המוכר את המרחץ לא מכר.. את הוילאות [1]. ובפ׳ כ״ד בכלים ג׳ תריסין (מי״ג) ג׳ סדינין הן העשוי לשכיבה טמא מדרס, לווילון טמא טמא מת, ושל צורות טהור מכלום [2]. ובכל הבגדים פי״א בנגעים (מי״א) כל הראוי ליטמא טמא מת אעפ״י שאינו ראוי ליטמא מדרס מיטמא בנגעים כגון קלע של ספינה ווילון ושבים של

1) כ״ה בבל כ״י ש״ס ועוד עיי׳ ד״ס לב״ב צד ק״ג. ובמשניות וכ״ה בגמ׳ שם בית הווילאות אבל במשני׳ דש״ס הבלניות וכ״ה במשניות נאפולי ובירו׳ במשני׳ הבולניות ובפי׳ רגמ״ה כ״י הבילאות ופי׳ אלו הבגדים שפורשין כנגדן לפתח המרחץ, כעין וילון ע״כ, ובכ״י ו״ו אי׳ המוכר את הבית בגמ׳ המוכר וכו׳ וט״ס הוא כי גי׳ הגמ׳ בית וילאות. ורשב״ם גורס במשני׳ ווילאות ובתוספתי׳ דב״ב פ״ג ולא מכר את הולאות ולא את הווילסאות. 2) כ״ה בדפ״ר רק שם בט״ס טמא מכלום אבל בע׳ צר ג׳ לנכון טהור ובדפוסיי אחרונים בע׳ הנוכחי בט״ס מצודות.

שבכה [1]. וברי"ג דפ' ר' אליעזר אומר תולין (שבת קל"ה סע"א ועירובין ק"ב.) וילון מותר לנטותו ומותר לפרקו. ובס"ג דפ"ק דביצה (י"ד:) מפני מה אמרו וילון טמא מפני שהשמש מתחמם כנגדו. קלעים לחצר (שמות כ"ז, י"ט) תרג' [ירו' א'] וילון לדרתא [2]) והוא מסך, ובלעז קורטינ"א [3]). בפ' הרואה מקום בגמ' על הזיקין (ברכות נ"ח:) וילון הוא דמתגלגל ומתחזי נהורא דרקיעא [4]). וברי"ג דפ' אין דורשין בעריות (חגיג' י"ב:) וילון אינו משמש כלום נכנס ערבית ויוצא שחרית. פי' וילון פרוכת והוא הרקיע שלפני כל הרקיעים כוילון לפני הפתחים. — (א"ב פי' בל"ר יריעה ומסך). *[אחי"ה וכנ"ה בב"ר רפנ"ב משל למלך שהיה וכו' היה קופל את הוילון וכו' אלא מדבר עמהם מאחרי הוילון וכ"ה בנ"א בב"ר פע"ד וכן בויק"ר פ"א. ושם רפ"ה כדיין הזה שהוא מותח את הוילון מבפנים וכו', ובב"ר רפל"ו הגי' כדיין שמותחין כ י ל ה על פניו. אסת"ר פ' ובמלאת כיצד פורש את הוילון ועושה חצר קופל את הוילון ועושה אותה גנה, ובפסקא חור על גלילי כסף (אסתר א', ו') חד אמר נגללין היו כוילון זה של ארון] —

* וכח עיי"ע יכח.

* ולד, וולד (מל"מ וָלָד וכ"ה בל"ע ولد פי' יֶלֶד Kind, Junges) תמורה פ"א מ"ה ולא הולד עושה תמורה ר' יהודה אומר הולד עושה תמורה, שם פ"ד מ"א ובמעילה פ"ג מ"א ולד חטאת וכו', נדה ל'. המפלת ליום מ' אינה חוששת לולד, ושם ע"ב למה הולד דומה במעי אמו וכו' ע"ש כל הענין. שבת ס"ג רע"ב איתעקר ולדה, שם: כבר נד ולד, ויק"ר פי"ד צורת הולד, ירו' יבמות פ"ז ד"ח. וולד שפחה וולד בהמה. וגם ענינו תולדה ומדרגה שנייה, ירו' שבת ספ"ב ד"ה ע"ג, ושם פ"ז ד"ט ע"ד וולד הטומאה, וירו' פסחי' פ"א דכ"ז ע"ד וולד טומאה. והקבוץ בכורות פ"ב מ"ב ומ"ג וולדן וחלבן, ושם מ"ד ולדות פטורין וולדי וולדות חייבין וכו', ע"ש. וכן בירו' יבמות פ"ז ד"ח סע"א, ב"ק פ"ז. דמי ולדות. ירו' סוטה פ"א די"ז סע"א אשת איש שזינתה הוולדות לבעל. ירו' כתובות פ"ז דל"א: המקללת את וולדיו בפני יולדיו. תוספתא ב"ק פ"ט הכה את האשה ויצאו ילדיה וכו' וולדות לבעל . . ולדות לבעל הריון. — והתואר נקבה ירוש' ב"ק פ"ה ד"ה רע"א שפחה וַ ו לְ דָ נִ י ת אני מוכר לך וכו'.

ולם (וילם אולי כמו יולם Julius שם פרטי) בפרק הנזקין בסוף הלכה לא היה סקריקון (גיטין נ"ט.) אמר רבא בריה דרבה ואיתימ' רבי הילל בריה דר' וילם מימות משה עד ר' לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד וכו'. *[אחי"ה בנו"ג אמר רבה בריה דרבא ואיתימ' וכו' וולם וכו' וכ"ה בסנהד' ל"ו. אבל בכ"י ש"ס כגי' הערוך עיי' ד"ס סנהד' צד מ"ט. ובירו' כלאים פ"ט דל"ב ע"א ר' הלל בי ר' וולס ושם פ"א סוף הלכה א' ר' הילל בי ר' אלס ובירו' חלה פ"א דנ"ז סע"ג ר' הלל בן חלים עיי' מבה"י למהרז"ף צד ע"ו] —

וום (פי' בל"ע وصى מלוכלך besudelt, beschmutzt sein) בס"ג דפ' כלל גדול (שבת ע"ה רע"ב) צובע במאי ניחא ליה דליתווס בית השחיטה דמא. ובפ' כל הכלים בגמ' כל הכלים הניטלין בשבת (שם קכ"ד:) איתווס מאניה טינא [5]). ובס"ג דפ' תמיד (פסחי' ס"ה:) והא קא מיתווסי מניהו [6]). וברי"ג דפ' כיצד הרגל (ב"ק י"ח.) דמתווס בלישא. לשון גיעול הוא. *[אחי"ה וכדפ"ר בט"ס דמווס, ובנו"ג בב"ק דמאוס, וכנ"ה ביומ' נ"ג סע"א ומיתווסן אסקופתא, ובכ"י ב' מינכען ומיתווסא, וחצי המאמר הובא בע' נקף ב' ע"ש] —

וסת (בל"י ἦθος, ἔθος מנהג דרך ומשפט Art, Gewohnheit ובהשאילה דרך נשים Menstruation וכ"ה בל"י העמצ' ἔθιμα) בפ"ט דנדרים (ס"ו.) אילו היית יודע שלמחר יהו אומרים עליך כך וסתו של פלוני לגרש נשיו. בריש עדיות (מ"א) ובריש נדה (ב'.) כל אשה שיש לה וסת דיה שעתה. בפ' שני דייני גזלות בגמ' שלש ארצות לנשואין (כתובות ק"י:) ובחלק בגמ' ר"ע אומר (סנהד' ק"א.) דאמר שמואל שינוי וסת תחלת חולי מעים. בס"ג דפ' הבא על יבמתו (יבמות ס"ד:) נישואין ומלקיות כר' ווסתות ושור המועד כרשב"ג ושם מפורש. *[אחי"ה בנו"ג וסתות וכן הביאו רבינו בערך נשא ב'. וכ"ה בנדה ס"ג: בתוך הוסתות . . בסוף הוסתות ובב"ר ספמ"ח האשה הזו כל זמן שהיא ילדה יש לה וסתות וכו' אבל

---

1) בנו"ג סבכה ובשין שמאלית גם בעי' שבים. 2) בנו"ג וילָוָן, ובתר"י בי ווילוון. 3) בל"ר ולאי"ט cortina. 4) בנו"ג וילון הוא ד מ ק ר ע דמגלגל וכו' ולי' בכ"י מ' וכן לי' בכ"י פ' ובב"נ שהובא בד"ס שם. 5) ובנו"ג אתווסאי מסאניה טינא ובכ"י א"פ אי' כגי' הערוך אתווס. 6) בנו"ג מאנייהו.

בשתי ווי"ן אי' בירו' יומ' פ"א דל"ח ע"ג כל ווסת טובה היתה בהן. ב"ר פפ"ז כך היא ווסתן של אומות העולם. — אבל ווסתיה בויק"ר ספכ"ח ט"ס הוא עיי"ע זנס] —

* וסתוניא, וסתניא עיי"ע אסתוניא ח"א, ר"ו:

* וַעַד (עיי"ע יעד ענינו הכנה והזמנה. והשם וִיעוּד מקום מוכן להתאסף שם כמו מועד בל"מ Bestimmungsort, Versammlungsplatz) איכה רבתי פ' מה אעידך: כמה ויעודין ויעדתי בכם אהל מועד וגלגל ושלה ונוב ובית עולמים. — חולין קכ"ז. פעם אחד הלכתי לועד וכו' ע"ש פירש"י. והרבה פעמים בצירוף עם בית: בית וועד, בית וועדא עיי"ע בית ועד. ומה שענינו יעוד ותעודה das Bestimmen, Festsetzen עיי' בירו' יומ' פ"ו דמ"ג ע"ד וַעֲדָה [שלא] כתב בו במועדו לית שמע מינה כלום . . קיים בפר משיח ועדה.

ועוּדוֹת (השם מתואר הפעל עוד וענינו העדפה Zugabe, Uebrmaass) דר' שדי עלייהו בר"ג דפ' כיצד משתתפין (עירובין פ"ג.). ובהתודה פ"ז במנחות (ע"ח.) נמצאו י' קבין ירושלמיות שהן ו' עשרונים ועודיין. *[אחי"ה גירסא ועודות בעירובין אי' בכ"י הב' ובדפ"ר ופיזארו ובדפ"ו, וכ"ה בכ"י וברש"י, אבל בכ"י א"פ בועודיות (ד"ס שם) וכ"ה בערוך בכ"י ו"ו. וגי' ועודיין איתא בדפ"ר וכ"ה בנוסחאותינו, ובכ"י ו"ו וועדין, ונוסח הדפוס הוא הנכון. ונגזר השם מן ועוד וכן הוא מפורש בעירובין פ"ג ריש ע"א שיער רבי ב' ביצים ועוד כמה ועוד אחד מב' בביצה וכו'. — ודע כי בדפ"ע כל הערך נסדר קודם ע' וותן והנכון כבדפ' אמש' אשר שם יש סדר לערכים ואחריו נגררנו] —

וֶרֶד (פי' בל"ע ورد ובל"ס וַרְדָא ובל"י ῥόδον שושנה Rose) בפ"ז בשביעית (מ"ו) ובגמ' דפ"ק דנדה בגמרא ר"א אומר ד' נשים (נדה ח'.) והתנן הוורד והכופר והקטף והלוטם יש להם שביעית ולדמיהן שביעית ר' שמעון אומר אין לקטף שביעית מפני שאינו פרי [1]). וורד חדש שכבשו בשמן ישן ילקט [2]) את הוורד ישן בחדש חייב בביעור. ירושי' (ספ"ז דל"ז סע"ג) וורד חדש [שכבשו בשמן ישן] וורד שביעית בשמן של שביעית וישן בחדש וורד שביעית בשמן של שמינית [3]). ובהיה עובר פ"ב במעשרות (מ"ה) אמר ר' יהודה מעשה בגינת ורדים שהיתה בירושלם וכו'. ובפ' ח' שרצים (שבת פי"ד מ"ד דף קי"א.) בני מלכים סכין על גבי מכותיהן שמן ורד [4]). ובפ' אלו טרפות בגמ' הריאה (חולין מ"ו.) וסימנא כיתונא דוורדא דמיתנח בה ריאה. ובר"ג דפ' מי שאחזו (גיטין ס"ח:) ליתי וורדא חיורא דקאי בחד דרא. ובר"ג דפ' השוכר את הפועלים (ב"מ פ"ד.) ונהדר ליה כלילא דוורדא סומקא. בתולת הורד (שבת צ'.) (בטווה) [וטווה] וורד (כתובות ע"ב:) כבר פירשנו בע' בתולה [5]). שושנת העמקים (שה"ש ב', א') תרג' ועובדי יאין כוורדא דבמישר גינניתא דעדן. — (א"ב כן נקראת השושנה בלשון ישמעאל). *[אחי"ה וכנ"ה שבת קנ"ב. כלילא דוורדא. חולין מ"ז. עינוניתא דוורדא עיי"ע ענניתא. ב"ב ס"ט. וורדא דפלניא, ע"ז ס"ה. יתיב עד צוואריה בוורדא. ויק"ר פכ"ג שושנה אחת של ורד. והקבוץ ב"ב פ"ד. בי וורדי דגן עדן] —

וְרִידִין (פי' בל"ע وريد ובל"ס וְרִידָא ערקי הצואר Halsadern) בהשוחט בפ' ב' דחולין (כ"ז.) ר' יהודה אומר עד שישחוט את הוורידין. ובברכו' בפרק (תפלת השחר בגמ' ר' נחוניה בן הקנה) [צ"ל אימתי בגמ' וחכ"א עד חצות (ברכות ח':) [6]). ובחלק בענין סנחריב (סנהד' צ"ו.) הזהרו בורידין כרבי יהודה. ובפ' כל הזבחים בגמ' נשפך (זבחים כ"ה סע"א ורע"ב) צריך שיתן ורידין לתוך הכלי. פי' חוטין דקין שהן מלאין דם וסמוכים לושט [7]).

* ורדימס, וורדימס, אבירודימוס (שם פרטי) שבת קי"ח: היינו ורדימס היינו מנחם ואמאי קורין לו ורדימס שפניו דומין לוורד, ובכ"י מ' וורדימס, ובשני ווי"ן ובהוספת א' בראש אי' בספרא אמור פרק י"ג פרשה י' ר' אוורדימס בר' יוסי ובנדרים ורדימוס בר' יוסי. ובירו' שביעית פ"ח דל"ח רע"ב אתא לגבי ר' יוסי . . קרא לגבי אבירודימס בריה ובירו' יבמות רפ"א ד"ב: ובִ"ר פפ"ג רבי אבדימוס בי ר' יוסי

---

1) בשביעי' הגי' והכפר אבל בנדה אי' הכופר וכ"ה בעי' כפר ד', קטף א', לטם וכסדר זה הביאו רבינו בעי' הנ"ל אבל בנדה נשתנה הסדר. 2) כ"ה בדפ' אמ' אבל בדפוסי' ישני' ולקט וט"ס הוא. 3) בירו' אי' וורד של שביעית שכבשו בשמן של ששית וישן בחדש וורד שביעית שכבשו של שמינית. וגי' הר"ש: וורד חדש שכבשו בשמן של ששית וישן בחדש וורד שביעית בשמן שמינית ועיי' שם פירושו. ועיי' עוד הפי' בשנות אליהו להגאון ר"א מוילנא. 4) כ"ה בירו' ובמשניו' נאפולי ופיזו' וכ"ה בגמ' שבת שם עמוד ב' וכ"ה בכ"י מ' וא"פ אבל במשני' שלפנינו אי' סכין שמן ורד על מכותיהן. 5) ועיי' גירסאות שונות שם. 6) עיי"ע כל ד'. 7) וכנ"ה כמה פעמי' בחולי' כ"ח. וכ"ח:

ותתכן דעת הח' לעווי כי האחרון העיקר והוא בל"י Εὐδαίμων פי' איש מצליח וזהו מה שאי' בשבת הנ"ל היינו מנחם ורק ע"י הוספת ר' באמצע התיבה דרשוה מלשון ורד.

1 וַרְדִינָא (שם מקום עיי' בסוף הערך) בפ"ק דסוטה בגמ' שמשון (י'.) רב פפא אמר חדא תמנתא הואי דאתי מהאי גיסא עלייה ודאתי מהאי גיסא ירידה כגון ורדינא ובי בארי[1] ושוקא דנרש ובפרק מי שהוציאוהו בגמ' אמר ר' שמעון (עירובין מ"ט.) אלא שנקראין מאנשי ורדינא. פי' ורדינא מקום ואנשיה ציקנים וצרי עין ומקפידין זה על זה בין ככר גדול לככר קטן. *[אחי"ה בסוטה אי' לפנינו ורדונא ולפע"ד יכונה כן המקום משיפועו כי בל"ע ورد והקבוץ وارود נקרא עולה ויורד ומשופע אבל בעירובין הוראת המלה הפרטית על שם הכנוי ציקנים (וכן פירש"י) ובאמת בל"פ ورزيدن פי' מקפיד בדבר. ועל שם המקום הנ"ל נקרא אמי ורדינאה (ביצ' כ"ז סע"א ועיי' שם פירוש רש"י בל"א שהוא העיקר] —

* 2 וַרְדִינָא (מענין וֶרֶד Rosenbusch) שבת ס"ז. ליזיל להיכא דאיכא וורדינא. והקבוץ ב"ק פ' סע"א רע"א ביני וַוּרְדִינֵי. ועיין ערך הבא אח"ז.

☞ וַוּרְדִינֵי (מסכתא ב"ק פ' מרובה (פ' סע"א ורע"א (כג') [ביני] וורדיני פירש"י סנה. *[אחי"ה ורבינו הביאו בע' שרץ ה' ולא פירשו ולפע"ד הוא הקבוץ מערך הקודם לזה] —

* וַוּרְדִינוֹן (פירושו מלשון ורד בל"י ῥόδινον von Rosen gemacht) ירו' דמאי פרק א' דכ"ב רע"ב שמן וורד וורדינון פי' משמן של שושנה ובדפ' קראט' ורינין ובהוצאת מהרז"ף ווירונון ופי' בא"צ תי' יונית ἴρινον ליליענארט פי' מין פרח.

* וְרִיר תוספתא בכורות רפ"ד עיי"ע ריר.

וַרְשְׁכֵי (לפע"ד מל"פ برشك פי' אזור וחגורה Gürtel, Gurt) בפ"ק דקידושין בגמרא וב"ה אומרים בפרוטה (י"ג.) ההיא אתתא דקא מזבנא ורשכי. ובפ' הזהב בגמ' עד מתי מותר להחזיר (ב"מ נ"א.) ההוא דהוה קא מזבין ורשכי קרי שיתא ושוי חמשה. פי' ר"ח ז"ל מרגליות. ור' גרשום ז"ל פי' מצנפת שנותנין על הפדחת שקורין פרונט"לי[2]. — (א"ב פי' רושכי בל"י רמוני זהב). *[אחי"ה כונת ר"ב אולי על ל"י ῥόδιον רמונים קטנים וטעות היא. והאמת כי היא מלה פרסי' הרשומה ופירושה כמו חזאם בל"ע פי' אזור עיי"ע דר ו'[3]) וקרוב לזה פי' רגמ"ה בכאן כי פרונט"ל ג"כ אזור רק לא סביב המתנים כי אם עגול ראש וגם רש"י לועז בונדלו"ש והוא לפע"ד ל"צ bandeaux מצנפת ראש Stirn-binde ולפי זה נוכל לגזרה מל"ע رساغ Binde אבל פי' ר"ח קשה להלמו והובא הפי' הזה בשם ר"ח בשטמ"ק לב"מ שם. ותתכן גי' הדפוסים אבל בכ"י ו"ו אי' בשני ווי"ן וורשכי ובכ"י ל"ד וורשקי ובשני ווי"ן גם בקידושין ושם ביחיד וורשכא. אבל בוי"ו אחד לנכון בב"מ ובשטמ"ק שם ותוספ' רי"ד לקידושין שם] —

וַשֶׁט (לפע"ד מל"פ وزيدن ופיר' נשם ונשף athmen, hauchen וממנו נקרא הגרון והגרגרת: ושט Kehle) בפ"ב דשחיטת חולין (ל"ב.) שחט את הושט. ובפ' הרואה בגמ' חייב אדם לברך (ברכות ס"א.) ושט מכנים כל מיני מאכל. ובפ' המפלת בהלכה וחכ"א (נדה כ"ג:) ושטו אטום אמו טהורה. פי' כיון דאין מכנים אוכלין ומשקין אעפ"י שפניו דומין לאדם כאבן הוא ואמו טהורה. *[אחי"ה מן פי' עד גמירא חסר בדפ"ר בט"ס. וכנ"ה כמה פעמים ד"מ חולין כ"ח. על הושט ועל הקנה . . או ושט או קנה וכו' ע"ש כל הענין. חולין מ"ב. נקובת הושט. שם מ"ג. שני עורות יש לו לושט. שם ושט דאכלה ביה ופעיא ביה וכו'. ושם: תורבץ הוושט. שם מ"ד. טפח בושט סמוך לכרס. ובירו' בשני ווי"ן ירו' נזיר פ"ז דנ"ו רע"ג ניקב וושטו. ירו' סנהד' פ"ט דכ"ז. דהיא יכלה מיקם גו וושטא ומיקטלניה. קהל"ר פ' החכמה מן פומא לוושטא ומן וושטא להמסיסא. ועיי' ויק"ר פ"ג קצת בע"א. ויק"ר פ"ד הושט למזון. ולפע"ד מזה הענין גם ערך הבא אח"ז. ונגזרתו מל"פ הנ"ל וכבר בא זכרון השרש הזה בע' אוז ובע' אווש ע"ש ושין שמאלית הוא והראיה ממדרש תהלים כ"ב ולשוני מדבק מלקוחי שנדבק לשוגי לוסיטי] —

ושט (לפע"ד מע' הקודם. ולפי' רבינו בערך פיטורי הוא תורן = בל"י ἱστός Mastbaum) בס"ג דפ' ואלו מגלחין (מ"ק כ"ט. ועיי' ברכות

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ו ובדפ"ר אבל בשדפ"ע וביבארי בתיבה אחת ועיי"ע ביברי ומ"ש. [2]) בל"צ frontail, frontal. [3]) והובא בשמי בפפלנ"צ להי' לעף צד 125.

חי סע"א ויק"ר פ"ד ועיי"ע גב ח' וע' אסכרה) כפיטורי בפי ושט. פי' בע' פיטורי [1].

* וַתְ (= וְאַת והאל"ף מובלעת) רק בירו': סנהד' פי"א ד"ל: ות מר הכין, ירו' שבועות פ"א דל"ג: ות מר משנין. ובתיבה אחת בירו' מכות ספ"ב דל"ב. ותמר אכן ובירו' שבועות פ"ו דל"ז: ותמר מביא קרבן, פי' כמו ואת (א)מר. — וַתְּייא, ותייאן במקום ואתייא, ואתייאן בהבלעת האלף עיי"ע אתא.

☞ וָותָא (מין עוף אולי מל"י ὠτίς ובל"ר otis, eine Art Trappe) תר"י והראה ואת האיה (דברים י"ד, י"ג) וותא וית אבו. *[אחי"ה כ"ה בתר"י ב', ובתר"י א' ותא, ובדפ' אמש' אי' בערוך הדאה וצ"ל והראה. ובתרגום תהלים ק"ד, י"ז הועתק חסידה וָתָא. ואולי נגזרה המלה מל"ע وتا הלך בפסיעות דקות וזה מדרכה של החסידה כידוע] —

וָותָן (פי' בל"ע وتين גיד הלב Herzader) גידי פחדו (איוב מ', י"ז) תרג' וְוָתְנַיָּא דפחדוהי. פי' וותן הוא גיד בספר רפואות. *[אחי"ה בדפ"ר בט"ס ותנן דפחתוהי וכ"ה בדפ' פיז', אבל בדפ' וויניצ' ואמש' וכ"י ה"ב לנכון וכ"ה בתרג' כ"י. ובכ"י ה"ב אי' בס"פ רפואות וט"ס הוא ובעל הגיון שלמה במח"כ טעה לחשוב כי כונת רבינו על פ' מי שאוחזין בגיטין ולא היא כי כונתו שבחכמת הרפואות נקרא גיד וותן והוא ל"ע הנ"ל وتين = وتين. וכן הביא רש"י ספר רפואות בשופטים ט"ו, ט"ו. ובסד"ט לרה"ג (עוקצין ג', ד') אי': מצאתי בספרי רפואות. — ודע כי בכ"י ודפוסי ערוך הישנים נסדר זה הערך בסוף אות וי"ו ואנחנו נגררנו אחר דפ' אמש' כאן ובערכים הבאים] —

* וִותִנְיָה, וִתוּנְיָא, וִיתִינְיָא (Bithynia) עיין ערך אנייקי ח"א צד קמ"ט. והתואר שמ"ר ירו' ע"ז ספ"ב דמ"ב. גבינה ותיניקי, ובמשנה ה' בפ"ב דע"ז בירו' נשתבש ותירייקי עיי"ע אנייקי בסוף הערך.

וותם (פי' בל"י εὐθέως תיכף alsogleich) בפרק כל היד (נדה י"ד.) נמצא על שלה וותם טמאין, ת"ר (שם:) איזהו שיעור ותם וכו'. ס"א אותיאום וכבר פירשתיו במקומו. *[אחי"ה ר"ל בע' אוותיאום עיי"ע בח"א צד מ"ח: ושם הבאתי שנוי נוסחאות, וגי' ירו' בנדה היותיאום, ועתה באתי להוסיף גי' הריטב"א לנדה א', א' ותיאום. ודע כי גי' כ"י ו"ו בשני ווי"ן, ובדפ"ר בט"ס ותם וצ"ל ותס כגי' דפ' וויניצ', אבל ר"ב שנה לנו הנוסח ותש ועל כן ייחד לו מקום בסוף האות וי"ו. — ובנו"ג בנדה י"ד: וסת וצריך להיות ותם] —

וָתִק (= וָתִיק פי' בלשון ערבי وثيق חזק ואמיץ stark, fest, ובהשאילה בעל מדות טובות moralisch tüchtig) בפ"ק דברכות בגמ' מאימתי קורין את שמע בשחרין (ט': וכ"ה בדף כ"ה: כ"ו.) ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה. ובפרק י"ט של ר"ה בגמרא מתחיל בתורה (ל"ב:) ותיקין היו משלימין בתורה. (פירוש) [בירושלמי] תלמיד ותיק. — (א"ב פי' אותיק בלשון יוני [εὐθικός] איש בעל מדות ומעלות טובות). *[אחי"ה והנכון כי היא מלה ערבית הנ"ל וז"ל התשבי ע' וותק בערוך פי' ותיק תלמיד ותיק ותמהתי בפירושו זה כי לא חדש בו דבר וכו' עכ"ל ובעל הפשב"ע רוצה לתרץ בדוחק ע"ש. ואין אצלי ספק כי טעות הדפוס נמצאה כאן כמו בע' אפטרופוס, הדפה ועיי"ע כֵּיוָן א' כי מלת בירוש' ר"ל בירושלמי נשתבשה למלת פירוש ובדפ"ר חסרה כלל מלת פירוש וכונת רבינו להביא עוד דוגמא מירוש' תלמיד ותיק והוא בירו' ברכו' פ"ב ד"ה ע"ג, ירו' פיאה פ"ב די"ז, ירו' עירובין פ"ה דכ"ב רע"ג, ירו' חגיגה פ"א דע"ו ע"ד, ירו' סנהד' רפ"ד דכ"ב. שהש"ר פ' דודי ירד וקהל"ר פ' מתוקה ושם פ' מה שהיה, ויק"ר ר"פ כ"ב. והקבוץ ירו' סנהד' פ"י דכ"ט. תלמידים וותיקים. וירו' ברכות פ"א ד"ג סע"א הוותיקין היו משכימין וקורין וכו'. והיחיד עוד בשבת ק"ה. ותיק נתתיך באומות, וכ"ה כנוי למקום ד"מ בפיוט לאל עורך דין: לותיק ועושה חסד] —

וַותְקָא (= וַותִיקָא לפע"ד מל"ע وثيقة תבשיל עשוי בשמן Mehlgericht in Oehl) בס"ג דפ' כל שעה (פסחים ל"ט סע"ב) אמרי דבי ר' שילא [2] וותיקא שרי, פי' העשויה מלחא ומשחא וקמחא שרי דמי פירות אין מחמיצין. *[אחי"ה הועתק מפי' ר"ח לפסחים רק שם איתא ותיקא כגון שתיתא דעביד במשחא ובמלחא ובקמחא שרי פי' כי השמן מי פירות הוא ומי פירות אין

---

1) בכ"י ערוך חסר כל הערך הזה.
2) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפוס ראשון.

מחמיצין עד כאן ורש"י פי' (הובא באו"ז הלכ' פסחים סי' רל"ט) ותיקא מאכל קמח וכו', ובר"יף גרס ותיקא ופי' קמח מבושל במים ומלח, וגי' וותיקא אי' גם בכ"י ו"ו ובדפ"ע ותיקא וכ"ה באו"ז שם וכך היא הצעת הש"ס בפסחים: אמר [צ"ל אמרי כגי' כ"י] דבי ר' שילא ותיקא שרי והתניא ותיקא אסור לא קשיא הא דעבדיה במשחא ומילחא הא דעבדיה במיא ומילחא] —

וְתַק, וִיתָּק (לדעת ר"ב פי' בל"י φθισικὴ = φθίσις Abzehrung ואות סמ"ך נשמטה, אבל לפע"ד מל"ע موتخ ענין חולשה (schwach בס"ג דפ' המדיר את אשתו (כתובות ע"ז:) ובפ' כל היד בגמ' בי"ש אומרים צריכה שני עדים (נדה י"ז.) המקיז דם ושימש הוויין לו בנים ותוקין. ובסוף רפואות דמי שאחזו (גיטין ע'.) אמר מר עוקבא האי דשתי טילא חיורא אוחזתו ויתק. פי' חלשות. — (א"ב פי' פתיקין בל"י בעל חולי הריאה אשר בשרו ירזה ונשאר יבש כעץ לפני מותו וחולי זה בא מאבות לבנים והחולי עצמו נאמר בל"י פתיקי). *[אחי"ה צ"ל פתיסיקי ואות סמ"ך נשמטה, ויותר נ"ל לגזרו מל"ע הנ"ל בלי השמטת האות ובלי השתנות פ' לאות וי"ו. ועצם הוראת המלה הערבי' הנ"ל כפי' רבינו וכן מצאתי בשט"מ לכתובות שם בזה"ל: ויתיקין חלשים ובנמוקי מורי כתיב ותיקין בעלי ראתן חלשים יותר מדאי וכו' ע"כ. ודע שבנו"ג ויתקין ובדפ"ע וְתיקין, אבל בדפ"ר וְתוקין ונ"ל עיקר כי בל"ע موتخ אחת היא עם موتوخ יאם כן תתכן הכתיבה בוי"ו אחר ת"ו. ובמסכ' כלה הגירסא ותיקין. והשם ויתק כן הוא לנכון בנוסחאותנו ובדפ"ר בערוך ובשדפ"ע ותק] —

1 וָתַר (מל"ע وفر כמו יתר מל"מ sehr viel sein, im Ueberfluss sein; פיעל וִיתֵּר = וְוִיתֵּר als überflüssig halten; התפעל: יִתְוַתֵּר über-flüssig angesehen werden; השם וִיתּוּר Ueber-flüssiges; התואר: וַוִּתְּרָן freigiebig) בפ' שור שנגח את הפרה בגמ' החופר בור (ב"ק נ'.) א"ר חנינא כל האומר הקב"ה וותרן הוא יִתְוַתְּרוּן מעיו וחייו [1]. ובב"ר פס"ח (ס"ז. ועיי' ירו' ביצ' ספ"ג דס"ב: ירו' שקלי' פ"ה דמ"ח ע"ה, ירו' תעני' פ"ב דס"ה: שו"ט מזמור י', תנחומ' כי תשא סי' כ"ו אסת"ר ספ"ז ורפ"ח, ילקי' תולדות רמז קט"ו, ילקי' תהלי' רמז תרמ"ט ילקי' אסתר רמז אלף נ"ו) כשמוע עשו וגו' אמר ר' חנינא כל האומר הקב"ה וותרן הוא יתותרון מעוהי אלא מוריך רוחיה וגבי דידיה [2]. זעקה אחת הזעיק יעקב לעשו והיכן נפרע לו בשושן הבירה שנאמ' (אסתר ד', א') ויזעק זעקה גדולה [ומרה]. אפי' ויתור אסור במודר הנאה בפ"ק דמגלה בגמ' אין בין המודר הנאה מחבירו (מגילי ח' רע"א) [3]. פי' אפי' דברי' שדרך בני אדם לותר עליהם כגון דריסת הרגל בחצרם שאם יכנס אדם ויהלך בה אין מקפידין עליו וכיוצא בו אפי' כגון זה אסור. איתמר ג' [4]) אחין שחלקו ובא בעל חוב ונטל חלקו של אחד מהן רב אמר בטלה מחלוקת ושמואל אמר ויתר ורב אסי אמר נוטל רביע בקרקע ורביע במעות וכו', בפ"ק דב"ק (ט'.) ובב"ב בס"ג דפ' האומר לחברו (ב"ב ק"ז.) [5]. פי' רביע בקרקע ורביע במעות כגון שהיה עזבון מורישם קרקע שוה ת"ג דינרים כל אחד נוטל בחלקו ק"נ דינרים בא בעל חוב ונטל חלק אחד מהן נשארו לשני אחיו ש' דינרין אם יורש נוטל מאה דינר מן הקרקע ואם הוא לוקח שלא באחריות אינו נוטל כלום הוי ממון המוטל בספק נוטל נ' ואלו נ' נוטל קרקע שוה כ"ה דינרין דאמרינן דילמא יורש הוא ונוטל כ"ה דינרין במעות דאמרינן דלמא לוקח באחריות הוא ולוקח באחריות בהשלמת מעות סגי ליה וזה אליבא דרב אסי בפ' אלו הן הנחנקין המוותר על דברי נביא (סנהד' פ"ט במשנ'.) גמרא (שם סוף העמוד) כגון חבריה דמיכה. — (א"ב תרג' לא יועילו אוצרות רשע (משלי י', ב') לא מוותרין אוצרין דרשיעי). *[אחי"ה וכנ"ה בב"ב קכ"ו. בכור שנטל חלק כפשוט ויתר מאי ויתר . . ויתר באותה שדה . . ויתר בכל הנכסים כולן, ירו' שביעית פ"ב דל"ג רע"ד מוותרין ומשמטין וכ"ה בתוספ' דפ"א דשביעית, ירו' סוכ' פ"ה דנ"ה ע"ג וכי שתים רעות עשה עמי (ירמי' ב', י"ג) הא וותרה לאלף אלא וכו', ירו' חגיג' פ"א דע"ו ע"ג ויתר הקב"ה לישראל על עבודה זרה . . ועל מאסם בתורה לא ויתר. ירו' סוט' ספ"ה ד"כ ע"ד שהיה מוותר על קללתו, ירו' נדרי' רפ"ה דל"ט. התנו ביניהם על

---

[1]) כ"ה בדפ"ר, ובשאר דפ"ע יתותרון וכנו"ג יותרו. [2]) בב"ר אי' אלא מאריך אפיה וגבי דיליה. [3]) כ"ה בכ"י ובדפוסי' לי' מלת אפי' ואי' בנדרי' ל"ב: מ"ח: ב"ב נ"ז: [4]) בנוסחי' לי' וכתב הרשב"ם לב"ב בשני אחין מיירי ומיהו ת"ה לג', ועיי' שט"מ לב"ב שפי' כל הסוגי' אליבא דשתי גירסאות ב' אחין או ג' אחין, וגי' ג' אחין גי' ר"ח וגאונים היא. [5]) בדפ' אמש' בלי ציון של מקום מבב"ב ושם הוסיף מראה מקום קידושין בס"ג דפ' האומר לחברו וג"ב ס"ז. וזה בא לבעל מראה המקום מחסרון ידיעת כונת רבינו שסבר כי פ' האומ' לחברו דקידושין ציין ולא היא כי אם פ' האומר לחברו בית כור וכו' דב"ב הוא.

מנת לוותר. ויק"ר רפ"י אם אין את מוותר ציבחר [צ"ל ציבחר] לית עולמך יכיל קאים. במד"ר פ"כ שלא יהא אדם מוותר על התורה, דב"ר פ"ט נוותר לו עד יום אחד. שהש"ר פ' כמעט נתוותרו מעיו כל אותו הלילה. והתואר: סנהד' ק"ב: אחאב וותרן בממונו הוה, ירו' סוט' ספ"ה ד"כ ע"ד שהיה (איוב) וותרן . . ומאן דלית הוא וותרן לית הוא כשר וכ"ה במד"ר פי"ד, י"ז וכ"ב. ירו' גיטי' פ"ד ד' מ"ה ע"ג אלולא דאנא וותרן, במד"ר פ"ה לימדה אותך התורה שתהא וותרן בתוך ביתך. והקבוץ ב"ר פנ"ג ביתו של אברהם אבינו וַוּתְּרָנִים היו, ולנקבה יחידה ירו' ע"ז רפ"א דל"ט. ע"ז וַוּתְּרָנִית היא — והרד"ק פי וותרן: שוע ובחנם השיג עליו בעל התשבי בע' וָוַתַר] —

* 2 וָוַתַר (לפע"ד מל"י πτερόω פי' העלות אבר beschwingen והושאל להנשמה die Seele erheben) מדר' פטירת משה (ביה"מ ליעללינעק ח"א קכ"ה) אוותר ואפרח כעוף הפורח בד' רוחות העולם.

* וִיתָּרוֹן (פי' כמו יתרון Ueberrest) ב"ר פרשה צ"ח דרש אל תותר (בראשי' מ"ט, ד') אל יהי לך ויתרון עון שלך.

* וַתּוּשִׁין ירו' שבת פי"ד די"ד: צ"ל ויתושין עיי"ע יתוש.

ערך וו נשלם. שבח לבורא עולם. וערך זיין להתחיל ולגמור, יסייעני לעורך צרור המור.

*[אחי"ה כהחרוזים האלה אי' בכ"י ו"ו א' וב' ול"ד ולונדון, רק בכ"י ל"ד עוד בראש החרוזים מלת סליק, ובכ"י ב"ר לא נמצאו חרוזים, ובכ"י ה"ב מצאתי בסיום הערך כזה: נשלם ערך וי"ו תהלה לאל חי, אתחיל ערך זיין בעוז היוצר יש מאין] —

אות הזיין

* ז' האות זיין היא מאותיות השרשיות ותומר פעמים באות סמ"ך וצדי"ק מדמיון המבטא ד"מ הנדה, הנדס, זוודא = מל"מ צֵדה, זָהר = צהר גזוזטרא = כצוצטרא, ועוד תומר על הרוב באות דלת שבל"מ או תרג' זיבורא = דבורה, זה, זו = דא, דן, זנח = דנח וכדומה.

* זְאֵב (מל"מ Wolf ובל"ס זיב; ולנקבה זְאֵבָה Wölfin) אסת"ר פ' גם ושתי: שני יתומים שנשתיירו לו זה רומוס ורומילוס נתת רשות לה לזאבה להניקן וכו'. ובילק' תהלי' ר' רמז תרנ"ב רומוס ורומילוס מתה אמן וזמנתה הזאבה שתניקם והניקם וכו', וכזאת ספרו לנו סופרים רומיים עיי' ליויאוס ריש פ"א. — זיבה במקום זאיבה עיין ערך זב.

זאזא (לפי' ראשון ענף או מל"י ὄζος Ast, והסתירו האל"ף או מל"פ ژاژ עץ היבש כמו סנה Dürrholz, Stachel) בספ"ק דשבת (כ':) רמי בר אבא אמ' זאזא. פי' ענף של אילנות כגון אילני תמרים ופרישים ודורמסקנין משברין מראש ענפיהן כשהן יבשין ומציתין בהן את האור ימתחממין בהן בימות הגשמים. מבין עפאים (תהלי' ק"ד, י"ב) תרג' מבין זאזיא. ועשה קציר כמו נטע (איוב י"ד, ט') תרג' ויעבד זאזא היך נציב [1]. וי"א גוזא [2] יבישתא דרומנא וי"א עץ ששמו רידא [3]. וי"א שגדל סביב האילן כמו שערות. *[אחי"ה ונראה שכן פי' רש"י שלועז זאזא: מולש"א בלעז והוא בל"צ mousse פי' שערות סביב האילן בלא"ש Moos ועל המלה האשכנזי' הזאת כיון בעל עה"ק במ"ש: מיזא בל"א. ועל פי פי' זה נוכל לגזור זאזא מלש' ערבי سِيسَاءُ שער ארוך בצואר הסוס או מל"ע زِيزَاء, زَازِيَة נוצות. ובענין פי' ראשון נוכל לומר ג"כ כי זאזא הוא ל"ע ذاذى צומח אשר ענפיו ארוכים הם. ובכ"י ג"ג אי' עץ שקורין זיזא ואולי הוא לאי"ט zazza פי' שער ארוך ונקרא כן צומח אחד שציצי פרחיו דומין לשערות אדם] —

* זאטוט עיי"ע זטוטי, זעטוט.

☞ זַאר (פי' בל"ע زَار חלף עבר vor- weg- übergehen) תרג' ולא עדה עליו שחל (איוב כ"ח, ח') ולא זיאר עלוהי ליתא. *[אחי"ה וכה"ג במתורגמן ובנו"ג ולא דָּר] —

זְב (מל"מ זוב ופי' כמו בל"ע ذَوَب = בל"א דָּאַב ענין נזילה והטפת טיפין fliessen והשם זִיבָה = זוב Blutfluss) בר"ג דפ' השוחט אחד בעוף (חולין כ"ז.) רב יימר אמר קרא (דברי' י"ב, כ"א) וזבחת ממקום שזב חתיהו [4] ומפרש (שם) זב ע"י חיתוי בענין כלומ' מן הצואר בסימנין יזוב הדם. במנחו' בר"ג דפ' ר"י (ס"ד סע"ב) הנהו תלת נשים דאתיין ג' קינים חדא אמרה לזיבתי וחדא אמרה לימתי וחדא אמרה לעינתי [5] ומפרש בירו' בשקלים בפ' אלו הן הממונין בגמ' פתחיה (ירו' שקלי' רפ"ה דמ"ח ע"ד) זו שאמרה לְיַמָּתִי סברין מימר [7] שופעת דם כים והיינו זבה ודינה אחד לחטאת ואחד לעולה אמר להון מרדכי [7] בימא אסתכנת ונדרה עולות, זו שאמרה לעינתי סברין מימר שופעת דם כמעיין דהיינו זבה אמר לון בְּעַיינא [8] אסתכנת ושתיהן עולות, וזו שאמרת לזיבתי סברין מימר זבה ממש אמר לון זאב בא

---

1) בתרג' אי' ניצבא. 2) כ"ה בכ"י ו"ה. ובדפ"ע גזותא. 3) בכ"י ו"ו א' וב"ר רירה. בכ"י ו"ו ב' ודפ"ר דירא. 4) עיי"ע חתא ומ"ש. 5) במנחו' לעונתי וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י שם ובדפ"ר אבל בירו' שקלי' כגי' רבינו. 6) כ"ה בכ"י ובדפ"ר ובירו' שקלי'. 7) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו. ובדפ"ע בט"ס רב מרדכי ועיי' עוד מ"ש בעי' גגות. 8) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בירו'.

לטרוף את בנה ונדרה וכו' [1]. זב מטמא בשלש ראיות ביום אחד ובשלש ראיות בשלשה ימים זבה אינה מטמאה בג' ראיות ביום א' אלא בג' ראיות לשלשה ימים כמפורש בפ' כיצד הרגל בגמ' מועד שהעידו בו ג' ימים (ב"ק כ"ד רע"א). בפרק בנות כותים בגמרא דם הטהורה (נדה ל"ה רע"ב) זוב דומה למי בצק של שעורים, זוב בא מבשר המת, שכבת זרע בא מבשר החי, זוב דיהה ודומה ללובן ביצה מוזרת שכבת זרע קשורה ודומה ללובן ביצה שאינה מוזרת. *[אחי"ה וכנ"ה במגיל' פ"א מ"ז אין בין זב הרואה שתי ראיות לרואה שלש אלא קרבן, כריתו' ח' רע"א זב שראה ג' ראיות, ושם זב בעל ג' ראיות וכו' ע"ש, זבים פ"א מ"א הרואה ראיה אחת של זוב וכו', ושם בי"ש אומ' זב גמור, ושם עד סוף כל מסכת זבים הרבה פעמים ואין צורך להעתיקם. נזיר פ"ט מ"ד בשבעה דרכים בודקין את הזב. לנקבה זבה שבת י"א. והקבוץ ברכו' כ"ב: הזבין. השֵם שבת ק"י: קום מזובך, ירו' מעש' שני ספ"ב דנ"ג ע"ד טומאת זיבה, ירו' סנה' ר"פ י"א ד"ל. דם נידה דם זיבה, והקבוץ כריתו' ח'. ה' זִיבות ספק. — מנחו' ס"ד סע"ב ב ז ו ב סיכנה ט"ס וצ"ל בזיבה כנראה מירו' שקלי' הנ"ל. ועוד השֵם זָבות, זִיבות ויק"ר פי"ח לוקה בזבות ובצרעת, ושם בזיבות ובצרעת] —

ז"ב (ר"ת מן זֹמן ומן בֹּמה) בזבחים פי' כל הזבחים שקבל בגמ' [סמוך] כיצד קרוב המתיר [2] כמצותו (זבחי' כ"ה רע"ב) מסתברא בנותר הוה ליה לאוקומי בכרת לאגמורי עון עון לחוץ לזמנו דדמי ליה בזב. פי' האי זב סימן הוא ז' זמן, ב' במה דנותר פסולו בזמן וחוץ לזמנו פסולו בזמן לאפוקי חוץ למקומו שאין פסולו בזמן אלא פסול מקום הוא נותר פסול בבמה וחוץ למקומו פסולו בבמה אבל יוצא כשר בבמה דהיינו חוץ למקומו דהכי אמרינן בפרק אחרון (קי"ג.) אדרבה חוץ למקומו הוה ליה לאוקומי בכרת לאגמורי עון עון לחוץ לזמנו דדמי ליה במקד"ש. פי' האי מקדש סימן הוא מ' מֹחשבה, ק' קֹצת, ד' דֹם, ש' שֹלישי. לישנא אחרינא שלמים חוץ לזמנו וחוץ למקומו ישנו במחשבה אבל נותר אינו במחשבה קצת אפי' לא חשב חוץ לזמנו וחוץ למקומו אלא במקצת נפסל כל הזבח כדתנן במשנתינו (כ"ז:) השוחט את הזבח לזרוק דמו לחוץ וכו', אבל נותר מה שהותיר נפסל ואינו צריך להביא קרבן אחר דם חוץ לזמנו וחוץ למקומו ישנו לפני זריקת דמים אבל נותר מה שהותיר נפסל אינו לפני זריקת דמים. והני תלת מצאנו בבריתא דתניא (בתוספתא דמסכת קרבנות פ"ה) חומר בפיגול שאין בנותר שהפיגול נוהג במחשבה ונוהג לפני זריקת דמים ואם נתפגל קצת הזבח נתפגל כולו מה שאין כן בנותר וחוץ לזמנו וחוץ למקומו שניהן פיגול [3] חוץ לזמנו פיגול שיש בו כרת חוץ למקומו פיגול שאין בו כרת, שלישי חוץ לזמנו וחוץ למקומו שלישי באכילתן אם האכל יאכל וגו' (ויקר' ז', י"ח) אחד בצו את אהרן (שם) ואחד בקדושים תהיו (שם י"ט, ז') אבל נותר אין כתוב בו שלישי אלא בשריפתו. ל"א שלמים חוץ לזמנו וחוץ למקומו אינו מפורש אלא בשלמים ואלו נותר נמי מפורש בפסח. יש ספרים שכתוב בהן מסתברא בנותר הוה ליה לאוקומי וכו', דדמי ליה במקדש ומפרש מקדש ממש ומסקי הכי אדרבה חוץ למקומו וכו' דדמי ליה במחשבה וזב דלקמן בתרוצא דאיפוך אנא זב ממש ומפר' הכי [4] דכי זב וזבה שהן בחזקת טהרה כשפסקו לראות כיון שחזרו ודאי סתרי מה שלפניהן כך נותר הוה בחזקת היתר דהא קרב המתיר [5] כמצותו וכשיגיע יום שלישי נפסל חוץ לזמנו נמי בחזקת היתר שהרי בזמנו קרב המתיר כמצותו דאין נפסל אלא במחשבה דחוץ לזמנו לאפוקי חוץ למקומו דלא קרב המתיר כמצותו שהרי חשב עליו חוץ למקדש, וראיה לדבר מהא דאמרינן לקמן (שם כ"ט.) אחר שהוכשר [6] יחזור ויפסל א"ל ר"ע הן מצינו בזב וזבה וכו'. לשון הראשון עיקר [7]. — (א"ב בעל הערוך גורס מותיר כלומ' מניח נותר והן שיריים למזבח או לכהנים ובשעה שהמותיר נקרב חשבינן זמן לנותר להפסל אבל בנוסחאות שלנו גרסינן מתיר וכן דעת המפרשים כלומ' היתרו השיריים להקרב או להאכל שעד כאן היו אסורים). *[אחי"ה גי' מוטעת נזדמנה לו לר"ב וגם נעלם מעיניו כי גם בע' פגל גורס רבינו קרב המתיר ושם לא העיר ר"ב מאומה, וכל דברי

---

[1]) במנחו' בכמה שנויים ובקצור, ובירו' הסדר כן הוא: זו שאמרה לעינתי . . זו שאמרה לימתי . . זו שאמרה לזיבתי, לפי' זיבתי בה הזאב וכו', הוצרכנו לומ' כי האל"ף נסתרה במלת זִיבָתִי תחת זְאֵבָתִי עיי"ע זאב. [2]) כ"ה לנכון בדפ"ר ובשדפ"ע במ"ס המותיר. [3]) בדפ"ר פסול. [4]) כ"ה בדפ"ר אבל בשדפ"ע התם. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס המותיר. [6]) בנו"ג שהוא כשר. [7]) וכפי' הראשון מפורש ברש"י ע"ש, וממה שכתב בדף כ"ח: ה"ג מסתברא וכו', משמע שלפניו היתה גם גי' אחרת שהביא רבינו.

ר״ב בכאן דברי חלומות הן. — ודע כי כל הערך הארוך הזה חסר בכתבי יד אשר ת״י, וכדפ״ר פיז׳ ווינציʼ נסדר אחר ע׳ זבח] —

* זָב (ט״ס) ירו׳ תעני׳ פ״א דס״ד סע״ב וזבית ערסי ופי׳ המפרש מכרתי מטתי וא״כ צ״ל וזבנית ערסי.

* זְבוּב (מל״מ וכן בלש׳ ערבי ذباب בל״ס דִּבָּבָא (Schmeissfliege, Bremse שבת קכ״א: זבוב שבארץ מצרים, אבות פ״ה מ״ה ולא נראה זבוב בבית המטבחים, גיטין צ׳. יש לך אדם שזבוב נופל לתוך כוסו וזורקו ואינו שותהו וכו׳, עיי״ע בן סטדא, ירו סוט׳ פ״א די״ז. יש לך אדם שפורח זבוב ע״ג כוסו והוא נוטלו ושופכו וכו׳, וכן בתוספת׳ סוט׳ פ״ה ובמדב״ר פ״ט. והקבוץ ירושלמי שבת ר״פ י״ד די״ד: זבובין, כתובו׳ ע״ז: זבובין של בעלי ראתן, ילק׳ שמואל א׳ רמז פ״ו בשם תו״כ מפני אתם אוכלים שיירי מנחה ומניחין את הקומץ לזבובים וכו׳. — ירו׳ תרומו׳ פ״ח דמ״ה: שקץ שבזיזין ובזבוזין וצ״ל ובזבובין.

* זְבוּד (שם מקום) ב״ר פצ״ח זבוד דגלילא עיי׳ נייבויער 295.

זבזגי (Frösche, Kröten עיי׳ בפנים) בפ׳ דם הנדה בגמ׳ השרץ והנבלה (נדה נ״ו.) אמר רבא הני זבזגי דמחוזא כי שלדן קיימת טמאים. פי׳ שרצים יבשים. — (א״ב בנוסחאות דידן כתוב זבובי). *[אחי״ה ואולי ט״ס הוא דבנו״ג זבוגי יפירש״י פרוי״ט . . והוא צב ויש שקורין אותו בלע״ז בו״ט, ובויקר׳ י״א כ״ט הביא הלעז פויי״ט וצ״ל פרוט והוא בלא״ש Frosch וברש״י כ״י פרויי״ט עיי׳ הרמבמ״ן שם ופי׳ והיא מלה נושנת בלשון ההוא ע״כ ובל״ר אמצעי׳ bruscus, והלעז בו״ט הוא לאי״ט botta קרעטע וחזקוני הביא הלעז מגדה קראפאו״ט והוא בל״צ crapaud = קרעטע עיי׳ רש״י בהוצאת הח׳ בערלינער צד ק״א ולפי פי׳ זה נ״ל לגזור זבזוג מל״פ بزغ = وزغ ובל׳ צינד vazagha פי׳ צפרדע וצב (קרעטע) וזיין הראשון טעות ומיותר הוא ועיי׳ בע׳ הבא אח״ז, או י״ל עיקר הגי׳ זבוגא בהיפך האותיות בזוגא] —

זבזגי (לדעת רבינו קן Nest ועיי׳ מ״ש בפנים) בס״ג דפ׳ אלו מגלחין (מ״ק כ״ח.) אחאנא תגרי אזבזגי מיבדקי. פי׳ אחינו סוחרים שעל קיניהן נבדקין כלומ׳ במקום סחורתם נבדקין הנאמנין הן אם לאו כמו שאמרו בגמרא [דפרק הדר] [1]) (עירובי׳ ס״ה רע״ב) בשלשה דברים אדם ניכר בכוסו בכיסו ובכעסו. *[אחי״ה הח׳ בוקסט׳ הפליא לטעות לפרש דברי רבינו קיניהן מלשון קינה ויללה ואחריו הלך רמ״ל להעתיק טרויער, קלאגע, וכבר השיג עליו הג׳ שי״ר בתר״ן צד ס״ד. ובעל המשביר תקן בדברי רבינו על קניניהם הם נבדקין וכן הגיה ברש״י אזבזגי קיניה וצ״ל קנינים. ובאמת בע״י הגי׳ דאזביני מבדקו, אבל בכל זאת לבי נוקף להגיה ככה ויותר נ״ל לפרש זבזגי מל״פ باجگاه = באזגי פי׳ מקום אשר שם משלמין המכס Mauthhaus עיי״ע בבה בזבנא, בזיוני והזיין הראשון מיותר ובדפ״ר הגי׳ אזבזאגי ויותר טוב להגיה אזבאזגי כדי להשותו לכתיבת מלה פרסי׳ הנ״ל, ובכ״י ו״ו אי׳ אזבוגי ונראה שט״ס הוא. ושעור המאמר הסוחרים נבדקו בבית המכס לדעת האם היה משא ומתן שלהם באמונה, ומשל זה דומה בעצם ראשונה למשל שהובא בשבת ל״ב. עיי״ע בב] —

* זבוזין ט״ס עיי״ע זבוב.

זֶבַח (מל״מ Schlachtopfer) בחטאת העוף בפ״ב דמעילה (ט׳.) זבחי שלמי צבור. פי׳ אותם המביאין בעצרת כדכתיב באמור אל הכהנים (ויקר׳ כ״ג, י״ט) ושני כבשים בני שנה לזבח השלמים. *[אחי״ה והפָעל שמ״ר פמ״א, ויק״ר רפ״י נתיירא מהַזָּבוּחַ לפניו, בפיעל סנהד׳ ס״ב. ושם: זיבח וקיטר, ושם ס׳: המזבח . . והמקטר. והנפעל זבחי׳ מ״ו: הזבח נזבח, ושם פ״א מ״א הזבחים שנזבחו וירו׳ סנהד׳ פ״י דכ״ט רע״ג אספו לי חסידי וגו׳ (תהלי׳ נ׳, ה׳) חסידי שעשו עמי חסד כורתי בריתי שנכרתו על ידי עלי זבח שעילו אותי ונזבחו על שמי — ושם המופשט זִיבּוּח (סנהד׳ מ׳: ס״ה.), זְבִיחָה סנהד׳ ס׳: חולין ל״א: ירו׳ שבת פ״ז ד״ט ע״ג, ירו׳ נזיר רפ״ו דנ״ד ע״ג] —

* זְבִיד, זְבִידָא, זְבִידָה, זַבְדִּי, זְבַדְיָה שמות אמוראים עיי׳ ברכו׳ ל״ח. מ״ו: ר׳ זביד וכ״ה בירו׳ שבת פ״א ד״ג: אבל שם נשמט הקו וצ״ל ר׳ זבידא דשם זביד דבבלי לי׳ בירו׳ עיי׳ מבוא הירו׳ למהרז״ף ע״ו ושם תמצא הציונים לאמוראי דא״י הנ״ל.

[1]) וכן הובא בע׳ פס ו׳ וכצ״ל כאן.

זָבַל (מל"ע زبل וכן בל"ס Düngen והשם זֶבֶל פי' דומן (Mist בפ' במה טומנין (שבת פ"ד, מ"א) לא בזבל . . ולא בחול. ובפ' המוציא יין (שם פ' :) זבל וחול דק כדי לְזַבֵּל קלח של כרוב. ובכל קרבנות פ"ח במנחות (פ"ה רע"א) אין מביאין [1] לא מבית הזבלים ולא מבית השלחין. ובפ"ב בשביעית (מ"ב) מזבלין [2] מייבלין מעדרין מפרקין מאבקין מעשנין [3]. מקרסמין מזרדין ומפסלין (שביעי' שם מ"ג). מזהמין . . וכורכין . . וקוטמין ומסקלין (שם מ"ד) [4]. פי' מזבלין ומעדרין במקשאות: משליכין זבל בשדה או בעיקר האילן, מעדרין: חופרין [5]. מייבלין ירושלמי (שביעי' רפ"ב דל"ג רע"ד) מעבירין את היבלת, כלומ' אם יש לאילן יבלת יסירה ממנו וירפא. ירוש' (שם) מפרקין: בעלים כלומ' משברין העלים היבשים. ירושל' (שם) מאבקין: עושה לה אבק, כלומ' משליכין אבק על עיקר האילן. ירוש' (שם) מעשנין: מ ת נ נ י ן [6]. לה כלומ' עושין עשן תחת האילן שימותו התולעים [7]. מסקלין: מסירין האבנים מלשון (ישעי' ס"ב י') סקלו מאבן. מקרסמין כמו מכרסמין שחותך הענפים שיבשו. מזרדין כורתין הפרחים העולים בשרש האילן. מפסלין שנוטל הפסולת. וי"א מזרדין שחותך קצת מן הענפים הלחים ומניח מקצת. מפסלין שנוטלין מן הכל כדי שתתעבה הקורה מלשון (שמות ל"ד, ד') ויפסול שני לוחות אבנים [8]. מזהמין נותנין זבל ומים בעיקרין. כורכין מלשון (אסתר ח', ט"ו) ותכריך בוץ וארגמן. קוטמין תרג' (בראשי' י"ח, כ"ז) אפר: קטם. וי"א שובר הראשים כמו (סוכ' ל"ב: ל"ג.) נקטם ראשו. סכין את הפגין (שביעי' שם מ"ה) פי' שלא נתבשלו סכין אותן שמן ומיד מתבשלין, ובע"ז בפ' ר' ישמעאל (נ':) התם פטומי פירא [ואסור] [9]. — בפ"ק דברכו' בסוף הלכה וחכ"א עד חצות (ברכו' ח'.) עד זבילא [10] בתריתא שלמא. ובר"ג דפ' המקבל שדה (ב"מ ק"ג:) אמר רב יוסף דוולא מרא וזבילא וזרנוקא דבעל הבית [11]. פי' פלא [12] בלעז הנושאת הזבל ומשליכין על המת. — (א"ב תרג' כדומן על פני השדה (מ"ב ט', ל"ז) כזבל מבדר על חקלא). *[אחי"ה והרבה בש"ס בפיעל שביעי' פ"ד מ"י, ירו' שביעי' ספ"ג דל"ד ע"ד דרך המזבלין, ב"מ קי"ח: המזבל. פסחי' כ"ב. נמכרין לגננין לְזַבֵּל, כתובו' י': מטר משקה מרוה ומזבל, ירו' שביעי' רפ"ב דל"ג רע"ד מותר לְזַבֵּל, ירו' שם פ"ג דל"ד ע"ג נמצא מזבל את אותו מקום, ירו' שבת פ"ז ד"ט סע"ד המעדר המזבל וכו', ירו' מ"ק פ"א ד"פ: ולא כבר הוא מזובָל, ב"ר ספע"ב ופפ"ב מזבלה ומעדרה. — ובהשאילה ענין קיטור וזיבוח הוא בל' גנאי. ע"ז י"ח: מפני שמזבלין שם זיבול לע"ז ופירש"י מזבלין לשון יזבלני ענין חנייה של חיבור ואסיפה והתוספו' שם פירשו מזבלין מזבחים ולשון גנאי נקט וכן משמע בירו' פרק הרואה (ירו' ברכו' פ"ט די"ג:) ראה מקום שמזבלין שם לע"ז אומ' זובח לאלהים יחרם עכ"ל וכ"ה בתוספת' ע"ז פ"ב בזמן שמזבלין. ומזה הענין השם בפסיקת' רבתי פ"ו יום זיבול נילום היה והכל יצאו לזיבול נילום וריש שהש"ר יום ניבול וזיבול היה ובב"ר פפ"ז אי' רק יום ניבול נילום וכן הגי' בע' נבל אחרון ע"ש. ולשיטת רש"י נוכל לגזור המלה מל"ע زبل ענין אסיפה וקביצה למקום אחד אבל דעת התוס' נ"ל יותר. ולדעת ר"פ סמאלענסקין פי' מזבלין וכו' מכנסין זבל ומוכרים אותו והכסף מוקדש לעכו"ם — ובנפעל ריש שהש"ר אנחנו לא נזבלים ולא נתבנים. ע"ז מ"ט. שדה שנזדבלה בזבל ע"ז. ושם בסוף העמוד האי גינתא דאִזְדַּבַּל בזבלה דע"ז. — והשם זֶבֶל והקבוץ זְבָלִים שביעי' פ"ג מ"א, מאימתי מוציאין זבלים; ב"ר פל"א תחתיים (בראשי' ו', ט"ז) לזבלים (בסנהד' ק"ח: אי' לזבל) ושם: העליונים לזבל. וממנו הכלי שמשליכין בו הזבל: זבילא עיי' לעיל וכן בתעני' כ"א: שייל מרא וזבילא לקבורה] —

זְבִיל (לדעת רבינו נרתיק Futteral ולפע"ד מל"ס ומל"ע زبيل סל וכפיפה (Korb בר"ג דפ' בני העיר (מגילה כ"ו:) הני זבילי דחומשי. פי' עושין סביב הספר מסגרת של עור לשמור הספר ענין

---

1) בדפו"ו אי' עוד בט"ס השלמים אבל בדפ"ר ודפא"מ לי'. 2) צ"ל מזבלין ומעדרין במקשאות . . מיבלין וכ"ה לפנינו וכן מוכח מציון בסמוך בערוך. 3) לפנינו כ"ה הסדר: מזבלין ומעדרין . . מיבלין מפרקין וכו' ובכ"י מ' ובירו' בט"ס תחת מיבלין: מזבלין, ומפי' הירו' הנזכר בערוך הטעות נראה לעינים הוא ובספרא ריש פ' בהר ומנין שאין מזבלין ואין מפרקים כתב הראב"ד: ס"א מיבלין ותרווייהו אינהו אין מזבלין למקשאות . . אין מיבלין באילן וכו' ע"ב וגם גי' הילק' ריש פ' בהר מנין שאין מזבלין ואין מפרקין, והח' ווייס הביא בשם הילק' אין מיבלין וכו' ולא דק. 4) ודבור מסקלין אי' בנוסחאותנו במ"ג שם. 5) וכ"ה מפורש בפי"מ להרמב"ם. 6) כ"ה לנכון ובירו' בט"ס מתנינן ובפי' הראב"ד בט"ס מתעין וצ"ל מ ת נ נ י ן ולא כמו ששגה הח' ווייס בהגהתו צ"ל ב ע ל י ן. 7) וכן מפורש בפי"מ להרמב"ם והר"ש. 8) ושני פירושים הללו הובאו בר"ש בלי זכרון הערוך. 9) הפי' הזה נעתק מפי' ר"ח כ"י לע"ז (בקובץ כ"י אנגיילקי' דף ל"ב:) ור"ש הביא עוד פי' אחר ע"ש. 10) כ"ה לנכון גם בכ"י ש"ס עיי' ד"ס ברכו' צד 384 ובנו"ג ובכ"י מ' זיבולא. 11) בנו"ג הסדר כמו שהובא בעי' זרנק ע"ש. 12) Spaten, Schaufel, pala.

מדור הוא כמו (בראשי׳ ל׳, כ׳) יזבלני אישי. *[אחי״ה ובגוף הענין פירש״י כמו כן: כמין דלוסקמי. והאמת כי היא מלה ערבי׳ הנ״ל ולפע״ד מזה הטעם גם מ ז ב ל י של שעם. פי׳ מחצלת בסוכ׳ כ׳: כה״ג בכ״י מ׳ ב׳ וברש״י שם אבל בנו״ג מרזובלי עיי״ע מזבלי וע׳ חצל[ת]. — ולפע״ד במלה ערבית זו לועז הרמב״ם חותל בכלי׳ פ׳ ט״ז מ״ה עיי״ע חתל] —

* זְבוּל (מל״ט ענין דירה וכנוי להיכל ולאחד משבעה רקיעי׳ (Gottes) Wohnung, Tempel) ר״ה י״ז. ירו׳ ברכו׳ פ״ט די״ג: רות״ר פ׳ קטן וגדול: שפשטו ידיהן בזבול — חגיג׳ י״ב: ילק׳ מ״א רמז קפ״ט זבול שבו ירושלים וביהמ״ק ומזבח בנוי ומיכאל שר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן ובילק׳ יחזק׳ רמז של״ט אי׳ עוד כל יום וכ״ה באה״ת ובע״י, ושם הוסיף עוד ומה מקריב וכי תעלה על דעתך שיש לשם פרים וכבשים אלא מהו מקריב נ ש מ ת ן של צ ד י ק י ם עיי׳ תוספות מנחו׳ ק״י: ד״ה ומיכאל. והמושג הזה בא למדרש מדמיוני הפרסיים כמו שהוכחתי בספרי על המלאכים והשדים צד כ״ז ע״ש ועוד עיי׳ מ״ש במאמרי במ״ע דמ״ג חכ״א 568 .562.

* זַבְלִיגָא עיי״ע זמבליגא.

זַבְלְגָן (לפע״ד הורכב מל״ע زبالة פי׳ לכלוך Schmutz ומל״ע غينة ובל״פ چنغ טְרִיָּה Eiter) בפ׳ הקורא את המגלה עומד בגמ׳ כהן שיש בידיו מומין (מגילי כ״ד:) אמר רב הונא זבלגן לא ישא את כפיו. ובר״ג דפ׳ מומין אלו (בכורו׳ מ״ג:) א״ר יוחנן הקרחנין והננסין והזבלגנין פסולין. פי׳ ״מי שיש לו לפלוף בעינו, איכא דאמרי שיורד רירו״. *[אחי״ה הועתק אות באות מפי׳ רגמ״ה (בקובץ כ״י אנגייליק׳ בכורות צד ק״ז:) ולפע״ד שני פירושים הללו נכללו בהרכבת המלה הערבית הנ״ל כי פי׳ ראשון מדייק סוף התיבה גן = גינה והוא טריה ולפלוף שבעין Eiterauge והפי׳ השני סומך על ראש המלה זבל שהוא בל״ע לכלוך וריר וטיט היוצא ועה״ק שנ״ב פי׳ פלעצאויג בל״א והוא Fliessauge או צ״ל פלעראויג והוא Plärrauge כלומ׳ עינים זולגות דמעות וכן פי׳ רש״י בבכורו׳ זבלגנין: שעיניהם ז ב ו ת ו ז ו ל ג ו ת מים ע״כ, ולפי׳ זה הורכב מן זב ומן זלג וכן פי׳ הח׳ לעווי מדעת עצמו ולפי ביאורנו לא הוצרכנו לזה, ומי שגזר המלה מל״י (כמו בעל כ״כ והמשביר) אינם אלא טועים] —

זָבָן (פי׳ בל״ע ופ׳ אבר המוליד زب das männliche Glied) בפ׳ אלו מומין (בכורות ל״ט:) נפגם הזובן והעריה של נקבה. פי׳ האבר שיזוב ממנו. ועוד בל׳ ישמעאל קורין זובן [1] לאבר. *[אחי״ה והאחרון עיקר כי כ״ה בל״ע, ורש״י פי׳ זובן הוא הנרתק שהכים (וגי׳ הב״ח שהגיד וכ״ה ברע״ב) חבוי בו וכן פי׳ רגמ״ה (כ״י אנגייליק׳ דף ק״ג:) וז״ל הזובן היינו אותו הכים שהגיד מונח בו ע״כ, וכן משמע קצת מפי׳ הגמ׳ שם: כים ולא זכרות וכן בתוספתא בכורות פ״ד איזהו זובן כיס ולא זכר עיי״ע כס ו׳. והרמב״ם בפיה״מ כתב זובן הוא העור התלוי בזכרות הבהמה שהגיד מתקשה משם ע״כ, ורמ״ל הוסיף לדברי רבינו בלי היכר: באותיות הפוכות זנב!] —

זְבַן (פי׳ בל״ס ובל״ע زبن קנה ומכר kaufen, verkaufen, והשם זְבִינָא פי׳ סחורה הנקנית והנמכרת) בס״ג דפ׳ ארבעה נדרים (ל״א סע״א) [2] בזבינא דרמי על אפיה. פי׳ סחורה שאינה עוברת אלא ע״י הרחק [3]. בר״ג דפ׳ חזקת הבתים (ב״ב ל׳:) אמר רבא עביד איניש דזבין דיניה. פי׳ יקנה המריבות כלו׳ אעפ״י שהוא שלו אינו מוציאה מידו אלא במריבות ודינים אקנה אותם [הדינין והמריבות] באלו המעות. *[אחי״ה זה הפי׳ שייך לר״ח כדמוכח מפירוש הרשב״ם ומשם השלמנו שתי תיבות במסגר. והפי׳ הראשון בפירשב״ם אדם תם שאינו רוצה להתקוטט וכו׳, שייך לרגמ״ה כי כן מצאתי בכ״י רגמ״ה לב״ב. והפעל זבן אי׳ כבר בדניאל ב׳, ח׳ והרבה אצל רז״ל. שבת ק״מ: דזבין ירקא ליזבין אריכא. ושם דזבין אומצא ליזבין אונקא וכו׳ ועיי״ע ענק. יבמות ס״ג. זבין ולא תיזול עיי״ע דל האחרון ב״ב שם: זבנה ניהלי . . איזבון דינאי, ושם שטרא דזבני ליה מיניה, ושם נ׳. היכא דזבינו תרווייהו . . זבנה איהי לדידיה זבינה זביני, ושם סע״ב אנא זבינתה מינך כי א״ל נמי את זבינתה ליה וזבנה ניהלי מהימן. ב פַּ עַ ל מגיל׳ כ״ו: האי בי כנישתא חלופה וזבונה שרי וכו׳. פסחי׳ קי״ג. כל מילי זבין ותיחרט בר מחמרא זבין ולא תיחרט, ושם זבינך זבין. קידושי׳ נ״ט. זבוני לא מזבנא לה וכו׳. ב״מ מ׳: זבון וזבין תגרא איקרי, ושם

---

[1] בכ״י ו״ו אי׳ כ ן. [2] בדפ״ר דפ׳ ד׳ נדרים ובשדפ״ע בט״ס דפ״ד. [3] ובשט״מ מפורש בזבינא דרמי על אפיה שמקופלת ומונחת בקרן זויות שאין לה תובעין א״נ כאלו עומדת על פניו כ״כ הוא קץ בה. הרי״ץ.

זבנית קנית . . זבין אובד. ב"ב מ"ז סע"ב כל דמזבין איניש אי לאו דאנים לא הוה מזבין ואפי' הכי זביניה זביני. ב"ר ס"פ פ"ו עבדא זבין וכר אמתא מזבין, וכן בקהל"ר פסוק ראיתי. אתפעל בל"ס אֶזְדַּבַּן: ב"מ מ': הוה מזדבן לי, גיטין נ"ו. אדאזל אזדבן, קידושין ס"ט. אזדבן בעבד עברי, קהל"ר פ' ראיתי מזדבן לתרויהון. והשֵם זבינא, זבינתא עיי' לעיל וכן ב"מ נ"א. עד דמתרטי ליה זבינתא כזבינתיה, ושם קים ליה בזבינתיה, ושם מידע ידע זבינתיה כמה שויא . . והאי דזבנה הכי משום דאיתרמיא ליה זבינתא אחריתי. ירו' קידושין רפ"ג דס"ג ע"ג ר' זעירא מיקל להון דחמי לחבריה זבין זבינא ומעלי ליה עילוי. ירו' ע"ז פ"ב דמ"א. זבינתא אתקלקלת. פסיקתא רבתי פכ"א הא זבינא והא מזבנא. והקבוץ ברות"ר פ' קטן: זבן זבינין, ושם אילין זְבִינָתָא. — והסוחר נקרא בל"ס זָבוּנָא ובלשון ערבי زبون וכ"ה בירו' כלאים רפ"ב דכ"ז ע"ג מה דהוה זבונה חמי הוה זבן. ירו' קידושין פ"ב דס"ד קרן זבונה ואזל ליה. — והרבה בתרגום עיי' עמת"ר ללעווי] —

זְבוּרָא (פי' בל"ע زنبور בל"מ דבורה Biene, Wespe) בר"ג דחגיגה (ה' סע"א ובמד"ר פ"י) מאי רעות [רבות] וצרות (דברים ל"א, י"ז) אמר רב רעות שנעשו צרות זו לזו כגון זיבורא ועקרבא. פי' כגון שעקצוהו זיבורא ועקרב ביחד לעקיצת עקרב יועיל חמימי ולעקיצת זיבורא יועיל קרירי וחילופא סכנתא נמצא המועיל לאחד מזיק לאחר לכן הן צרות זו לזו כמפורש בפרק אין מעמידין בגמרא מתרפאין מהן (ע"ז כ"ח סע"ב). *[אחי"ה וכן פירשו התוספו' וד"ה זיבורא ברש"י שייך לתוספ' עיי' הגרי"ב שם ובאמת בכ"י רש"י אחר הדבור זיבורא אי' אות ת' והוא ר"ת תוספות עיי' ד"ס לחגיגה צד ו': הערה י'. וכן פי' ר"ח לע"ז (בקובץ כ"י אנגיליקא דף י"ז:) וז"ל מי שעקצו עקרב ראוי להאכילו דברים חמים ומי שהכתו זיבורא ראוי להאכילו דברים קרים וחילופה סכנה ע"כ. ועיי' תשוב' גאונים קדמונים דפוס בערלין צד מ"ב. — וכנ"ה כתובות נ'. האי בר שתא דטריק ליה זיבורא ביומא דמשלם שתא לא חיי, וגי' רבינו בע' טרק ב': זיבוריתא. גיטין ע' רע"א ע"ז י"ב: האי מאן דבלע זיבורא מחייא לא חיי. כריתות ג' סע"ב סנהד' ס"ה סע"א זיבורא ועקרבא. שבת ק"ט: עיי"ע ברזינא. שו"ט סוף מזמור א' אומרים לזיבורא לא מדובשך ולא מעוקצך, ובמקומות אחרים אי' אומרים לצירעא עיי"ע. והקבוץ סנהד' ק"ט: אתי זִיבּוּרֵי ואכלוה. ולנקבה ע"ז י"ז: אתיא זיבוריתא . . אתאי זיבורא. ובמגילה י"ד: תרתי נשי יהירן הוין וסניין שמייהו חדא שמה זיבורתא וחדא שמה כרכושתא עיי"ע כרכשתא א' וכונת הש"ס על דבורה וחולדה ועיי' ילקוט מ"ב ריש רמז רמ"ח ושם הגירסא זיבורותא וצ"ל זיבוריתא ובכ"י ילק' (אצל ד"ס מגילה צד ל"ו:) זיבורתא] —

זְבוּרִית (פי' רע שבשדות מל"ע زبر אבנים כלומר שדה מלא אבנים steiniges Feld) פ"ק דב"ק בגמ' כשהזיק חב המזיק (ז':) כתובת אשה בזיבורית. — (א"ב פירושו הפחות שבנכסים). *[אחי"ה בחו"מ סי' ק"א סעיף ה' כתוב בהג"ה זיבורית הגרוע שבקרקע מלשון זבורא שהן מין בעלי חיים העוקצים, וכן בעה"ק שנ"ב זבורית מן הגרוע, והאמת כמו שכתבתי בתחלת הערך. וכנ"ה גיטין פ"ה מ"א (דף מ"ח:) הנזקין שמין להן בעידית וב"ח בבינונית וכתובת אשה בזיבורית, ושם: אין נפרעין מנכסי היתומין אלא מן הזיבורית, וכ"ה בירו' גיטין פ"ה ד"מ רע"ד וירו' כתובות פ"ט דל"ג סע"ב, ובירו' שבועו' פ"ז דל"ח. איתא אין נפרעין מנכסי יתומין קטנים אלא בזיבורית. בגיטין מ"ט. והלאה ובירו' גיטין הנ"ל נמצאה המלה הרבה פעמים ע"ש. ורמ"ל טעה לפרשה מן דבר, מדבר, אבל הח' לעווי כיון יפה, והוא מל"ע הנ"ל וכן בל"ע صبور، صبارة ארץ קשה ומלאה אבנים] —

זָבוּרִית (לפי פי' רבינו בית יד והוא מל"ס זָבוּרָא אחיזה ובית יד Henkel, Griff ועיין עוד בפנים) בכל ידות בפ' אחרון דמקואות (פ"י מ"א) הטבילו כדרכו דרך פיו בלא זיבורית עד שיטנו על צדו. פי' הטבלו ולא הטביל בית ידו וי"א ולא זיברית "פי' לא עלתה לו נקיה וטהרה". *[אחי"ה כה"ג בדפ"ר וכ"ה בפי' סד"ט לר"ה צד ל"ה שמשם הועתק רק שם איתא ולא זוברית וצ"ל זיברית ובדפ"ע אחרים אי' בלא זיבורית ועיי' עוד ברקה סי' שע"ה וסי' תפ"א ור"ש הביא עוד הגי' בלא הזיברין והר"ש השיג על פי' הראשון של ערוך ע"ש. אבל גזרת המלה מל"ס הנ"ל בא לסייעו. ורע"ב פי' שלא הטביל בית ידו, או דבר נוסף שיש בכלי באחת מקצותיו וכו' ע"ש. הפי' הראשון שייך לרבינו והפי' השני הועתק מפיה"מ להרמב"ם וז"ל ואולי היה בקצת הכלים תוספות מה היו קורין אותו זיבורית וכו'. ולפע"ד כונת הרמב"ם על ל"ע زوبر، زبر פי' שפה והוספה בבגד וזולתו Rand, Saum, אבל

ביד החזקה הלכות מקואות פ"ג הלי"ב כתב סתם בזה"ל היה בו מ ק ו ם שאין המים נכנסים בו עד שיטנו על צדו, וראב"ד השיג עליו ע"ש ושם הגי' זרבובית והביא ראיה מויק"ר (פ"ה) עיי"ע זרבוב. ועיי' תוי"ט למקואות ופירושים זרים שהוזכרו שם — והרא"ש פי' זיבורית צואר הכלי, ובנו"ג במשנה דמקואות הטבילו כדרכו בלא זבורית וכו', ונראה שהתיבות דרך פיו בערוך יש למחוק שבאו מגליון להורות על מה שאיתא בסמוך באותה משנה: כלי שהטבילו ד ר ך פ י ו וכו'] —

זָג (מל"מ זָג פי' קליפת ענבים Schale, Hülse) בפ' במה טומנין (שבת פ"ד מ"א, דף מ"ז:) ולא בתבן ולא בזגין, ובפ' אחרון דמעשרות (פ"ה מ"ד) לא ימכור אדם את תבנו ואת גפתו [1]) ואת זגיו, ובשלשה מינין פ"ו בנזיר (ל"ד רע"ב) וחייב על היין בפני עצמו ועל הענבים בפני עצמן ועל החרצנים בפני עצמן ועל הזגין בפני עצמן ר"א בן עזריה אומר אינו חייב עד שיאכל שני חרצנים ו ז ג י ן [2]). אלו הן החרצנין ואלו הן הזגין החרצנין אילו החיצונין והזגין אילו הפנימין דברי ר' יהוד' ר' יוסי אומר שלא תטעה בזוג של בהמה החיצון זוג הפנימי ענבול. *[אחי"ה בדפ"ר בכל מקום זוג בוי"ו וכ"ה בירו' שבת פ"ד מ"א, ובירו' מעשרות הנ"ל וכן במשניות נאפ', וויניצ' ר"פ, אבל ט"ס הוא בכולן כי ל"מ הוא (במדבר ו', ד') ושם בלא וי"ו, וכ"ה לנכון בירו' נזיר פ"ו דנ"ה, חרצנין וזגין, ובערלה פ"א מ"ח החרצנים והזגים, ופי' שם רע"ב הזגין הקליפות שבחוץ ע"כ, וזהו כדעת ר' יוסי בנזיר שם שחולק על ר' יהודה עיי' תוספות שם ד"ה ר' יוסי, ובע' חרצן אביא ראיה לדברי ר' יוסי ע"ש. והמעתיקים הישנים תרגמו קצתם לדעת ר' יהודה וקצתם לדעת ר' יוסי כי ע' זקנים ותר"י א' תרגמו כדעת ר' יהודה עיי"ע פגן ג', ואונקלס וריב"י טאווס העתיקו כדעת ר' יוסי והובא התרגום הזה בנזיר ל"ט. — ורס"ג ותרגום שומרוני החזיקו במלת המקרא زوج, זגו. — בתוספתא טהרות ריש פ"ג הגפן והזומין ט"ס וצ"ל והזגין] —

1 זָג (= זוג פי' בל"פ زنك פעמון ועוד زخ , زاغ פי' קול הפעמון Schellenklang ובל' ערבי زنج תוף וכנור ועיי' עוד صنج כלי שיר ובלשון הונגרי zeng קול של שיר) בפ' במה בהמה (שבת נ"ד:) ולא בזוג אעפ"י שהוא פקוק, ובפ' במה אשה (שם ס"ו:) ובני מלכים בזוגין, פי' במלבושיהן משום נוי. [ובשלשה מינין פ"ו בנזיר] (ל"ד:) והחיצון זוג והפנימי ענבול. — (א"ב תרג' פעמון זהב (שמות כ"ח, ל"ד) זגא דדהבא). *[אחי"ה וכן התרגום לשמות ל"ט, כ"ו ובאסתר שני ו', י' והקבוץ לשמות כ"ח, ל"ג; ל"ט, כ"ה, וכן בל"ס זגא פי' פעמון, ולפע"ד נגזר מל"פ הנ"ל ואות נ' נבלעת זוג תחת זנג, ומה שפי' רבינו בשבת ס"ו: בזוגין במלבושיהן אין כונתו לזוג של ב"ר פצ"ב עיי"ע זג ו' כי אם כונתו לפעמון שקושרין במלבושיהן משום נוי וכן פירש רש"י בזגין: אישקליט"ש של זהב לנוי והוא בל"צ clochet = גלעקכען, שעללע וברש"י סביב להרי"ף ד"ה בזוגין כתוב שעל"א באשכנז עינבל בטדי"ל = battoir (שלעגע, העממערכען) שבתוך הזוג, ועיי' הלע"ז ברש"י שבת נ"ג, ד"ה זוג [3]) ושם איתא ופוקקין לה זוג בצוארה, ושם נ"ח: זוג שבצוארו.. זוג שבכסותו, תוספתא כלים ב"מ סוף פרק א' זוג של דלת, ושם זוגין לבהמה וזוגין לדלתות, ושם (זגין) [זוגין] למכתשת. וירוש' סוטה פ"א די"ז: דרש לפעמו (שופטים י"ג, כ"ה) מלשון פעמון היו שערותיו מקישות כזוג, ירו' גיטין פ"ג דמ"ה, זוגין ושלשליות וכו', ובירוש' כתובות פ"ב דכ"ו: בט"ס דוגין וצ"ל זוגין, נדה י"ז, מקרקש זַגֵּי וגי' הערוך עיי"ע גז ח'] —

2 זָג (= זוג בל"ס זוּגָא מל"י ζυγόν, ζεῦγος פי' ענין התחברות אחד אל אחד וכן בל"ע زوج) בפ"ב בפיאה (מ"ו) שקיבל מן הזוגות, פי' הם החכמים שבפ"ק דאבות שקבלו את התורה מאנטיגנוס [4]) ולמטה, ולפיכך קרויין זוגות שהן נזכרין זוגות זוגות שנים שנים, בפ"ק דסנהדרין בגמ' עיבור החודש (סנהדר' י"ב.) זוג בא מרקת "פי' שני תלמידי חכמים באו מטבריא כדאמרן במגילה (ו'.) רקת זו טבריא ו ת פ ש ו [5]) נשר עיכבו [6]) המלך [יש מי שאומר] [7]) כי נשר הוא

[1]) בכ"י ו"ו וה"ב גפנו! [2]) כ"ה במשנ' דירו' נזיר פ"ה, ב', ובמשניו' זָגָן, ובמשנ' דבבלי זג. [3]) ועיי"ע טבל ב' = טבלא ומ"ש. [4]) בכ"י ב"ר: מאנשי כנסת הגדולה, וגי' מאנטיגנוס יותר נכונה כי יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים היו הזוג הראשון (עיי"ע אשכול) והם קבלו מאנטיגנוס, עיי' אבות פ"א מ"ד אבל שם במשני' הגי' ממנו ועוד מהם עיי' תוי"ט לשם. [5]) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בפי' ר"ח, ובשדפ"ע ותפשן. [6]) כ"ה בדפ"ר ובפי' ר"ח, וכן בידו בסמוך אי' רק בדפ"ר ובפי' ר"ח וכ"ה בכ"י ש"ס וכולם קאי על זוג, ובשדפ"ע עיכבן, בידן. [7]) כ"ה לנכון בכ"י פי' ר"ח וכצ"ל בערוך.

המלך כדכתיב (יחזקאל י"ז, ג') הנשר הגדול, ויש אומרים ע י כ ב ו המטר הנושר מן השמים ו ב י ד ו דברים הנעשים בלוז היא[1]) תכלת וציצית (עיין סוטה מ"ו:) ובזכותם יצא לשלום[2]) ועמוסי ירכי נחשון כלומר נשיאי בני דוד המתייחסים מזרע נחשון שהוא משבט יהודה [ביקשו לעבר ולהוסיף חודש על שנה זו][3]) ולא הניחם אדומי[4]) זה, [כלומ' מנעם][5]) שר אדום המושל עליהם [אבל] בעלי אסופות הם החכמים כדכתיב (קהלת י"ב, י"א) דברי חכמים כדרבונות וגו' בעלי אסופות (ביקשו לקבוע נציב אחד) [צ"ל נאספו וקבעו ל ה ם[6]) נציב אחד] זה חודש העיבור בירח שמת בו אהרן [הכהן] זה חודש אב". *[אחי"ה הועתק מפי' ר"ח כ"י (בקובץ כ"י אנגיילי' דף ע"ו.) ועל פיו הגהתי. ובפי' כ"י ר"ח הנ"ל אי' בסיום בזה"ל בירח שמת בו אהרן כלומר אעפ"כ נתקבצו החכמים וקבעו עיבור בירח אב הוא החודש החמישי ירח שמת בו אהרן הכהן ע"כ וכצ"ל בערוך ובדפוס נתקצר. — והחכמי' בחרו לשון ערומים כזה מפני סוד העיבור וגם כדי להנצל מרדיפת מלכות רומית — וכנ"ה עירובין צ"ה. (פ"י מ"א) מכניסין זוג זוג, ושם: זוג אחד אין טפי לא. ירושלמי יומ' פ"ו דמ"ג רע"ג מת שני שבין זוג שני שבין זוג ראשון וכו' ע"ש. איכ"ר פ' רבתי: הדין סנדלא זוגא בכמה הוה. ירו' חגיגה פ"ב דע"ח. כל דמטי יחכום זוגיה. — ועוד חיבור איש ואשתו גיטין צ': ירו' סוטה פ"א די"ז סע"א עי"ע בן זוג. גיטין שם וסוטה ב'. זוג ראשון . . זוג שני. כתובות ס"ג. זוגתך. והפעל זווג עי"ע ונגזר מל"י ול"ע הנ"ל — והקבוץ זוגות פסחים ק"י. עי"ע אשמדאי. ירו' סוטה פ"ט דכ"ד. עי"ע אשכול. ושם ובירוש' מעשר שני ספ"ה שהעמיד זוגות. דב"ר פ"ב אמר הקב"ה לישראל בני כל מה שבראתי בראתי זוגות, שמים וארץ זוגות, חמה ולבנה זוגות, אדם וחוה זוגות, העוה"ז והעוה"ב זוגות אבל כבודי אחד ומיוחד בעולם. — ולפעמים איתא בספרים זזוא והערוך גורס זווא עי"ע זוו. — (א"ב תרג' וצמד חמורים (ש"ב ט"ז, א') וזוגא חמרין. ופי' בל"י שני דברים מחוברין הן שיהיו אנשים הן בהמות הן כלים).

3 זָג (= זוג מפתרון ערך הקודם בהשאילה מספרים Scheere כלומר כלי ברזל מחובר משני פרקים) בפי"ג בכלים (מ"א) הסייף והסכין הפגיון והרומח מגל יד ומגל קציר השחור והזוג של ספרים שנחלקו הרי אלו טמאין. וביש בשער בפ"ד בנגעים (מ"ד) כדי לקרוץ בזוג. ובבא סימן פ"ו בנדה (מי"ב דף נ"ב:) ב' שערות האמורות בפרה ובנגעים כמה שיעורן[7]) כדי שיהו ניטלות בזוג. ובס"ג דפ' המקבל (ב"מ קט"ז רע"א) חבל זוג של ספרים. פי' מספרים. *[אחי"ה ורש"י פי' בביצה ל"ה: זוג של ספרי' שיש לו שני סכינים קרי ליה זוג ויש שהן של חליות ופורקין אותן זה מזה וכו' כ"ה בכ"י רש"י אצל ד"ס למקומו וכן עה"ק שנ"ב פי' זוג של ספרים שערא [= Scheere] והם ב' חתיכות ע"כ נקרא זוג. — זוגא דסרבלא עי"ע זוו] —

4 זָג (לפע"ד מל"ע سَوَجَ פסיעה דקה וצעד langsamer Schritt) ששה צעדים (ש"ב ו', י"ג) תרג' שיתא זוגין. *[אחי"ה כן הגירסא גם במתורגמן ודפ' וויניצ' בתרג' והח' לעווי סבר כי התרגום גורס צ מ ד י ם ולא הוצרכנו לזה כי סוג בל"ע צַעַד, ורד"ק גרס שיתא ד ר ג י ן] —

5 זָג (= זוג = זְגָא לפע"ד מל"ע زَاغَ פי' נטה וסמך והסב עליו sich auf etwas neigen, beugen) בפ' ערבי פסחים בגמ' א פ י ' ע נ י[8]) (פסחים ק"ח.) כי הוינן בי מר ה ו ה[9]) זגינן אבירכי דהדדי. ובפ' כל הכלים בגמ' כל הכלים הניטלים בשבת שבריהן ניטלין[10]) (שבת קכ"ד:) הני לבני דאשתיור מבניינא שרי לטלטולינהו למיזגא עלייהו. ובפ' כל כתבי בסוף מימרות דר' יוסי (שם קי"ט רע"א) לא מזגינא רישי אבי סדיא כמה דלא מהפיכנא בזכותיה. פי' לא שכבתי על המטה. ובפ' אלו הן הנחנקין בגמ' הגונב נפש (סנהדר' פ"ה:) ישן דזגא עליה. פי' כשהיה ישן

---

[1]) כ"ה בדפ"ר ובכ"י ר"ח, ובשדפ"ע הן. [2]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע אי' עוד לעולם ובנו"ג בזכות הרחמים ובזכות' יצאו בשלום ובכ"י ש"ס (אצל ד"ס סנה' צד י') בזכות הרחמן ובזכותכם יצא לשלום ובפי' כ"י ר"ח אי' ו ב ז כ ו ת כ ם י צ א מ י ד ם ה ז ו ג ה ה ו א ל ש ל ו ם ב ל א ה י ז ק וכצ"ל בערוך. [3]) כ"ה בפי' כ"י ר"ח וכצ"ל בערוך ונשמט בט"ס בדפוס. [4]) כ"ה בדפוסי' הישני' ובכ"י ש"ס ובנו"ג ארמי ונשתנה מן הצינזור וכונתו על מלכות רומי עי"ע ארם ג' בחלק א' צד רצ"א ובדפוסי' הישני' ברש"י אי' מלכות רשעה ונשתנה מן הצינזור. [5]) כ"ה בפי' ר"ח וכצ"ל בערוך. [6]) כ"ה בכ"י פי' ר"ח וכ"ה בכ"י ש"ס ובנו"ג ל ו וט"ס הוא. [7]) הם דברי רבינו. [8]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב ודפ"ר. [9]) וכ"ה ברש"י, בשאילתות פ' צו סי' ע"ז ובריי"ף וכ"ה בכ"י מ' וא"פ. [10]) כ"ה בדפ"ר ובכ"י ו"ו ול"ד וה"ב.

סמך עליו והסב עליו. ובמעילה בס"ג דפ' ולד חטאת (י"ד:) דילמא בעי למיזגא וזאגא [1] עליהו ואשתכח דקא מעיל בקדשים. ובפרק קמא דב"ק בגמרא הכשרתי (י':) לא צריכא דיזגא מיזגא. *[אחי"ה וכה"ג ברש"י בל"א. ובנו"ג לא צריכא דבהדי ד ס מ י ך בהו תבר — וכנ"ה בשבת מ"ח. חזי למיזגא עלייהו וע"ש פירש"י. בגיטין מ"ז. לא בעית מידי למזגא עליה. ובשאילתות שם: אשה אינה צריכה הסיבה מ"ט ל א ו ד י ר כ א ד נ ש י ל מ ז ג א. — וממנו השם זוגא בתרגום ירו' א' ויקרא ט"ו, ט' להעתקת מרכב: זוגא ומרכבא דירכוב עלוי דובנא והוא עפ"י הספרא מצורע פרק ג' פרשה ב' אשר ירכב עליו הזב יטמא יכול אפי' רכב על המשכב ועל המושב ת"ל מרכב ולא משכב ומושב ועיי' בכלים פכ"ג מ"ב ור"ש שם] —

6 זָג (לפע"ד מל"ס זוגין או זוּגִין דלבושא פי' חליפות בגדים Wechselanzüge = Feier-kleider) בברא' רבה פצ"ג [2] (לפנינו פי' צ"ב והובא בילקוט מקץ רמז ק"ג) הבקר אור: עובדא הוה בדרומא דהוה תמן חד פונדקי דהוה קאים לביש זוגוי [6]) בליליא. — (א"ב מסכת עירובין פרק המוציא תפילין (עירובין ק' סע"ב) זבנינא ליך זיגא דמטו ליך עד כרעיך פי' לבוש). *[אחי"ה וכן פירש"י זיגא מלבוש שקורין קוטה והוא בל"צ cotte = קיט: על. ובדפ' שונצ' אי' בש"ס תמורת זיגא: לבושא, מזה תדין כי גי' כ"י מ' זינא ט"ס הוא וצ"ל זיגא כדאי' בכ"י א"פ ובע"י אבל גי' כ"י ילק' ואה"ת (הובא אצל ד"ס עירובין קצ"ח.) זיקא יש לה פתרון כי בל"ע زِيق מין מלבוש הצואר. — ובילק' שם נ"ב זגוהי מלבוש ובפי' המיוחס לרש"י (זוגותי) [צ"ל זוגוהי] כתוב מנעליו ובאמת בל"פ זיג زِيج פירושו מנעלים בכל זאת דעתי נוטה לפי' האמור בתחלת הערך מל"ס שהוא כמו חליפות וחליפות שמלות. ובכ"כ כתוב אולי הוא כמו סגום וכונתו על ל"ר sagum פי' אדרת רומי] —

7 זָג (זָג זִיג נרדף עם זַךְ = זְכָךְ פי' צלול ומזה גם בלשון ערבי زج והשם زجاج פירוש זכוכית ובדולח Krystall וא"כ זג = זוג פי' hell, klar, durchsichtig sein) בפ' ר"א אומר אם לא הביא בגמ' אין עושין לה חלוק (שבת קל"ד.) והיכא דזייג [4]) ליקרעיה בסערתא. ובר"ג דפרק כיצד צולין (פסחים ע"ד:) אי לאו דחזיתיה דזיג כזוגא [5]) חיוורא לא אכלי. ובפ' בהמה המקשה בגמרא בהמה שנחתכו רגליה (חולין ע"ו רע"ב) כיון דזייגי [6]) אע"ג דלא חוורי. אמרי רבואתא דלית הלכתא כמר בר רב אשי לא בהא ולא באפוכי שבועתא וסימנך הפך לבן (ויקרא י"ג, ג' והלאה) כלומ' אפוכי שבועה וחיוורי דגידים. ובפ' המפלת בגמ' המפלת שפיר (נדה כ"ה.) ההיא שפירא דאתאי לקמיה דמר שמואל ומתח ליה חוט השערה מהאי גיסא והזייה באידך גיסא אמר אם איתא דולד הוא לא הוה זייג [7]) כולי האי פי' צלול. — ורחצת קרבו (שמות כ"ט, י"ז) תרג' ירו' [ב'] ותשזג בני גווה [8]), רחץ במים (ויקרא ח', כ"א) שזג במיא [9]). — (א"ב תרגום כשבת המלך אחשורש (אסתר שני א', ב') בבי זוגיתא פי' מרחץ) (?). *[אחי"ה טעותו דר"ב נזדמנה לו בראותו המשך הענין בתרגום אסתר שם וז"ל וכד חזת מלכא שבא דמלכא בבית זוגיתא יתיב מחשבא בלבה ואמרה דמלכא ב מ י א וכו' מזה דן ר"ב כי בית זוגיתא היא מרחץ והאמת כי הוא בית ז כ ו כ י ת Krystal-pallast ועיי"ע הבא אח"ז. וכן העתיק לנכון פתשגן הכתב, ובהיות הזכוכית צלולה אמרה המלכה כי שלמה המלך ישב במים. — ובענין שזג שהוא בנין שפעל מן זג = זוג עיי"ע שזג כי שם מקומו ושם הביאו רבינו. ומזייג של ירו' שקלים שייך לע' זייג ע"ש. וכונת רבינו במ"ש בענין זייגי דחולין הנ"ל אמרי ר ב ו א ת א בלי ספק על ר"ח שכן מצאתי בפי' ר"ח כ"י לשבועות מ"א. (בקובץ כ"י דף ס"ב סע"א) וז"ל הילכתיה כותיה (דמר בר רב אשי) בכל התלמוד בר ממיפך שבועה וחיורי וסימניך הפך לבן והני חיורי מפורש בפ' בהמה המקשה מר בר רב אשי בענין צומת הגידין כיון דזייגי אע"ג דחיוורי הני תרתי בלחוד לית הלכת' כותיה עכ"ל וכן הביאו זה דר"ח התוספ' בחולין ע"ו: ובכ"מ שציין שם הגרי"ב ובסנהדרין כ"ט: ד"ה מר כתבו התוספו' בזה"ל: ובערוך פסק

[1]) בנו"ג וזגא וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י (בקובץ כ"י אנגיילי' דף רס"ו.) אבל גי' רבינו טובה מאוד לפי גזרת המלה הערבי' הנ"ל. [2]) כ"ה לנכון בדפ"ר ופיז' אבל בדפ' אחריי צ"ו ובכ"י ו"ו צ"ט וצ"ל צ"ג. [3]) כ"ה לנכון בדפ"ר. [4]) בנו"ג דזיג. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ה, ובפי' ר"ח כי זוגא וכ"ה בכ"י א"פ אצל ד"ס פסחי' צד קי"א: אבל מה שאי' שם שכ"ה גם בערוך דפי' פיז' לא דק ששם נשתבש הרבה כזה: דזג בזוגא חיזורא וצ"ל דזיג כזוגא חיוורא, וכן בט"ס בכ"י הבי דזג בזווא ובכ"י ו"ו ול"ד וג"ג כזוזא וכה"ג בפסחי' ובכ"י ב"ר כי זווא ובכולם צ"ל כזוגא או כי זוגא. [6]) וכ"ה בפי' ר"ה כ"י לשבועי מ"א. וכ"ה בתוספו' שבועו' שם ד"ה ולמר ובנו"ג דזיגי. [7]) כ"ה בדפ"ה, ובנו"ג זיג וכ"ה בשדפ"ע. [8]) וכ"ה בתרג' דפ"ר, ובדפוסי' חדשיי בט"ס תשזק. [9]) בנו"ג כמו באונקי' חליל, ובעי' שזג הרבה ארבה לך הדוגמאות.

וכן בתשובת הגאונים וכו'. וא"כ מה שכתב רבינו הקבוץ רבואתא כיון חוץ מר"ח גם על תשובת הגאונים. ופי' דזייג צלול כ"ה גם בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקא דף של"ה)] —

8 זָג (זְגוּגִיתָא פי' בל"ם זכוכית וכן בל"ע زجاج Glas, Krystall מע' הקודם, וזַגָּג בלש' סורי זגוגא, בל"ע زجاج עושה כלי זכוכית (der Glaser בר"ג דפ' אין עומדין (ברכות ל"א רע"א)[1] אייתי כסי דזגוגיתא תבר קמייהו ואתעציבו[2]. בפרק מקום שנהגו בגמ' מוליכין ומביאין כלים (פסחים נ"ה:) ובס"ג דפ' מי שהפך (מ"ק י"ג:) וכום מבית הזגג. ובפ' המניח את הכד בגמ' שני קדרים (ב"ק ל"א.) הקדרים והזגגים שהיו מהלכין זה אחר זה. ובס"ג דפ' המוכר את הספינה (ב"ב פ"ט.) ושל צמרין ושל זגגין תלויה באויר ב' טפחים. ובשלשה תריסין בפ' כ"ד בכלים (מ"ח) של זגגים טמאה טמא מת. פי' עושין מלאכת זכוכית. פי' כסא דזגוגיתא [כסא] של זכוכית[3] חשוב ויקר[4]. — (א"ב תרגום זהב וזכוכית (איוב כ"ח, י"ז) דהבא וזגוגיתא). *[אחי"ה וכה"ג במתורגמן וש"ג גם ג' הספרים זכוכיתא. ובגיטין ס"ח: וחולין פ"ד: אי' זוגיתא חיורתי וצ"ל זגוגיתא וכו', או כמו בפסחים ע"ד: כזוגא חיורא עיי"ע הקודם. ובתר"י ב' לדברים ל"ג, י"ט מני זגוגיתא. והעושה כלי זכוכית: זַגָּג וכנ"ה בב"ר פי"ט חנותו של זגג ושם ספכ"ה ורפ"מ ופס"ד וריש רות"ר וילק' בראשית רמז מ"ג וילק' ש"ב רמז קנ"ג משל לזגג ובמד' שמואל פכ"ח לזגג שהיה בידו וכו'; במד"ר פ"ב יוצר וזגג. ושם בנו של יוצר . . בנו של זגג. והקבוץ ירו' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ג זַגָּגַיָּא וקובטריא. והפעל ממנו בכתובות ס"א: עד דזג לה פירוש נפחה פניה וכרסה ונעשו כזכוכית. רש"י] —

זַגַד חולין ס"ב: עיי"ע זרג ומ"ש.

זָגְדוּם (הורכב מן זוג = ζεῦγος Paar ומן δίς zweifach וא"כ פי' זוגדום שנים חלוקים ומשונים) במומין אלו פ"ז בבכורות (מ"ג:) סכי שמש והזגדום והצירן. פי' בגמ' (שם מ"ד.) מחוי רב הונא חדא מדידן וחדא מדידהו "[היינו] עינו אחת [בריאה] דומה לשלנו ועינו אחת דומה לאותן שעיניהן משונות"[5] ועוד פי' בברית׳א (שם ועיי' ריש פ"ה דתוספתא שם) שגבינו אחד שחור ואחד לבן מ"ט תני כל זוגא דלא שוי להדדי זגדום קרי ליה. פי' זוגדום: זוג שנים, דום שנים כלומר הזוג של עינים או של גבינים בשני ענינים. *[אחי"ה וגי' זגדום אי' גם בערך סך ו' צרן וכה"ג בפי' רגמ"ה כ"י וברע"ב וכ"ה בספרא אמור פרק ב' ובמשניות אי' זוגדם. ובמשנ' דבבלי זגדן, ובגמ' בכורות מ"ד זגדום. ועוד שם זגדיי', ובבכורות בתוספתא שם איתא (סגרים) סגדים. ומלשון דתוספתא שם (סגרים) סגדים שגביניו אחד שחור ואחד לבן נראה שגי' רבינו בבכורות מ"ד: היתה ג"כ ככה וכמו שהביא בערוך רק בחילוף הגי' זגדום. אבל בנו"ג שם שכבנא שגביניו שוכבים זגדום אחד שחור ואחד לבן, ולפי זה מלת גביניו הוא הפי' מן שכבנא ולא מן זגדום. ולולי יראתי הייתי אומר, כי עיקר הגי' סגדים כמו בתוספת' ופי' בל"פ سگ دید וכן בל' צינד çagdîd, Hundeblick עין של כלב ויש בעינו של כלב שני גוונים שונים עיין אוצר מלין פרסי לוואולירס ערך سگ והושאל לעיני אדם שמראותיהן שונות. ומלת דים = דיד כבר מצא מקומו בדברי רז"ל עיי"ע דו א'] —

* זַגְדּוּר שם עיר בשומרון עיין ערך אוגדור ח"א, כ"ב.

* זַגְזֵג (לפע"ד מל"ע زغزغ נעשה רך zart, weichmachen) ירו' נדה פ"ג ד"נ רע"ד אין בודקין אותו (את השפיר) במים מפני שהן עזין ועוכרין אותו אלא בשמן מפני שהוא מתון ומזגזג פי' שהשמן עושה רך את השפיר או י"ל שהוא כמו צחצח כדאי' בבבלי נדה כ"ה רע"ב שהשמן רד ומצהצחו והוא מל"ע صحصح פי' עושה צלול עיי"ע צח ב'.

[1] בדפי' באסיל, אמשי' ופראג נדפס בטעות ע"ש ונולדה זו להם כי החליפו פי' אין עומדין בברכו' בפ' אין מעמידין בע"ז יען כן כתב רמ"ל לא מצאתי שם, וכבר טעה כזה החי' בוקסט. ורמ"ל הלך בעקבותיו כדרכו. [2] כ"ה בכ"י ה"ב בכאן ובסוף הערך, ובדפ"ע אי' קבא דזגוגיתא ובכ"י ו"ו א' ובי' בט"ס קנא אבל בע' כס ד' אי' לנכון כסא וכן שם נכון מאוד הגי' כסא דמנקרא בת ארבע מאה זוזי וכן גרס מברכו' כ"ח רע"א ובנו"ג כסא דמוקרא ובכ"י מ' וילק' תהלי' קכ"ו דמן יקרה ובב"נ דמן יקרא דזגיתא וא"כ הרכיב שתי נוסחאות דרבינו. ובתוספו' רי"ח ותוספי הרא"ש (בספי' ברכי' משלשת) מצאתי הגי' אייתי זוגא חיורתא וצ"ל כסא זוגא חיורתא ובתוספי ברכו' ל"א. חגי' כסא דזוגיתא חיורתא. [3] כ"ה לנכון בכ"י ה"ב. [4] ובע' כס ד' פי' רבינו בע"א לפי גירסתו שם ע"ש. [5] הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לבכורו' (בקובץ כ"י אנגייליקי דף ק"ז סע"ב) ועפ"י הגי' שם השלמתי.

* זַנְזְגָאֵל (מלאך אחד) בדב"ר ספי"א מיכאל וגבריאל וזנזגאל. והם ממלאכי עליון שבאו ליטול נשמתו של משה ובתר"י לשמות ג', ב' נקרא זנגנוגאל ובמדרש פטירת משה זגנזגאל ובהיכלות צ"ט נגרניאל ובאלף בית דר"ע (ס"ג.) נגרסנאל ואולי הוא מלאך של אש אצל הפרסיים ושליח של מלאך המות שנקרא Nairyo — çag̃ha (שפיעגעל העתקת אפיסטא ח"ג צד מ"ג ומ"ע יאהרביכער לבריל ח"א, ק"ס).

זַגְתָא (בל"ס תרנגלת Gluckhenne) בפרק השוכר את הפועלים בגמ' מעשה בר' יוחנן בן מתיה (ב"מ פ"ו:) מובחר שבעופות תרנגולת אמר אמימר זגתא אוכמתי (בדפטמתא) [צ"ל בת פטמתא] [1]) דמשתכחא ביני עצרי דלא מצי"א פסיא קניא. פי' תרנגולה שחורה המפוטמת המצויה בין היקבים ואינה יכולה לפסוע הקנה מרוב שמנה. ובפ"ק דבכורות (ח' סע"ב) אייתו ליה תרתי ביעי [א"ל] הי דזגתא חיורתי הי דזגתא אוכמתי. ועיש על בניה תנחם (איוב ל"ח, ל"ב) וזגתא על אפרוחהא [2]). *[אחי"ה וכן קוראים הערביים את מזל עיש שהוא בל"י Plejaden, Πλειάς: "תרנגולת השמים עם בנותיה" וכן נקרא בלשון בריטניא hen and chickens ובל"צ la poussinière עיי' מ"ש הח' שטערן בכמ"ע ג"ג ח"ג רס"ב. (ועוד עיי"ע כמה=כִּימָה) ואולי מזה הענין בירו' קידוש' פ"א ד"ס רע"ב ההן דנסב בזגיתא והיא מתחטפא מיחייב בה כה"ג בדפ' אמש' וזיטאמ' ופי' בעל פ"מ בזגיתא בתרנגלת ע"כ. אבל עיי"ע כוז ומ"ש.

זֵד (= זוד, זיד ענינו ידוע בל"מ א') בשל, ב') עשות רעה ברצון kochen, muthwillig handeln) בפ"ק בסוטה בגמ' וכך לענין הטובה (י"א.) [3]) מאי דכתיב (שמות י"ח, י"א) כי בדבר אשר זדו עליהם בקדרה שבשלו בה נתבשלו מאי משמע דהאי זדו לישנא דקדירא הוא דכתיב (בראשית כ"ה, כ"ט) ויזד יעקב נזיד. בר"ג דפ' בן סורר ומורה (סנהד' ס"ט.) דבי חזקיה תנא וכי יזיד איש על רעהו (שמות כ"א, י"ד) איש מזיד ומזריע ואין קטן מזיד ומזריע [4]) א"ל רב מרדכי לרב אשי מאי משמע דהאי נזיד לישנא דבושלי הוא דכתיב ויזד יעקב נזיד. בפ' השוחט אחד בעוף בגמ' השוחט בהמה (חולין ל"ד סע"ב) איתיביה רב המנונא לעולא מהא דתנן בפ"ב בטהרות (מ"ג) הראשון שבחולין טמא ומטמא השני (פסול) [פוסל] ולא מטמא הג' נאכל בנזיד הדמע. פי' תבשיל שיש בו שמן של תרומה כי התרומה שנתערבה בחולין נקראת דמע. *[אחי"ה וכן פירש"י בחולין וקרוב לזה בפירוש רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגיליקא דף ש"א סע"ב) ושם ובחולין כגי' רבינו. אבל בטהרות שם קצת בע"א ע"ש. — וכנ"ה בהפעיל מֵזִיד הפכו שוגג, עיין ביצה ל'. חולין ט"ו. מגילה ט"ו: אבות פ"ו, מנחות כ"ה סע"א והלאה, תוספתא סוטה פ"ה. והשם זָדוֹן ב"מ ל"ג: ובתרגום זֵדְנוּ (ובתר"י יחזקאל כ"ד, ז' זֵידוּ), והקבוץ זדונות יומא ל"ו:] —

זֹרֶד יֹהֶז (סימן) בשתי הלחם פרק י"א במנחות (מנחות צ"ו רע"א) שתי הלחם אורכן ז' טפחים ורחבן ד' טפחים וקרנותיהן ד' אצבעות והיינו זֹרֶד. לחם הפנים ארכו י' טפחי' ורחבו ה' טפחי' וקרנותיו ז' אצבעות והיינו יֹהֶז. *[אחי"ה וכ"ה בפי' רגמ"ה (בקובץ כ"י אנגיליקא דף ל"ט.) וכ"ה בפירוש ריש"י] —

☞ זדנז (?) עיי"ע מזדנדזין. *[אחי"ה אין זה השרש וכבר הארכתי אודותו בע' הנדז ע"ש] —

זה (= זִיהָא die Entfernung לפע"ד מפעל ערבי زاح = زاخ ענין הרחקה) בר"ג אמר להם הממונה (יומא כ"ח סע"ב) זיהא דשמשא קשי משמשא. פי' המימות [5]) השמש אחרי שסר ועבר השמש מאותו מקום וסימנך דנא דחלא. כלומר אחר שתריק החומץ ממנו ריחו חזק יותר מן החומץ עצמו. — (א"ב בנוסח' זוהמא כתיב). *[אחי"ה כבר סימנתי שנוי נוסחאות בע' דן ב' ושם רמזתי על ערך זה כי כ"ה גי' כל כ"י זיהא כמו בע' דן וכ"ה בדפ"ר ועיי"ע זהם ב' במו"ע ובעה"ק, ונגזרה המלה מל"ע הנ"ל, ורבינו כיון יפה לפרשה אחרי שסר ועבר, וכן טעם המלה הערבית זיח. ומעתה גי' כ"י ב' שהובאה בערך דן ב' ג"כ נכונה, ורמ"ל חוץ ממה שנורם בטעות זיהרא רומז על ע' זהר! והח' לעוי לא דק בגזרה.

---

[1]) וכן מוכח מפי' דרבינו וגי' בדפטמתא אי' בכ"י ו"ו א' וב' ובדפ"ו ואמשי ובאסיל, ובדפ"ר בר פנטיתא וצ"ל בר פטניתא כדאי' בדפי' פיז' בה פטינתא וצ"ל פטניתא כדאי' ברש"י, ובילק' מ"א רמז קע"ו חסר. ובל"א ברש"י בטניתא ובנו"ג בי בטניתא וצ"ל בר בטניתא מל"ע بطين מי שיש לו כרס נפוח עיי"ע בטן, ובכולם צ"ל בת תחת בר כי זגתא ל' נקבה היא. [2]) בנו"ג בנהא. [3]) ועיי' שמ"ר פ"א. [4]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו. [5]) כ"ה בכ"י ה"ב ובעה"ק, ובדפ"ע חמות.

והח' פליישער השיג עליו מבלי שהעיר על מלה ערבית הנ"ל והחזיק בגי' זוהמא שטעות גלויה היא] —

זה (זִיהֲיָא בל"ס זהיותא מל"ע زهي = פי' זוהר וזיו Glanz) בפ' הרואה מקום בגמ' על הזיקין (ברכות נ"ח:) זיהיא [1]) הוא דעבר ומחזי כדעבר הוא נמי. פי' [2]) זיוו הוא שמתראה.

זה (= זָהָה לפע"ד מל"ע زها פי' גס רוח וגבה לב hochmüthig, stolz) בסוף סוטה בגמרא משרבו הרצחנין (מ"ז:) משרבו זהוהי הלב רבו מחלוקות בישראל. ובהלכתא קמא דחולין (ז'.) ואמרי לה אין מזהיהין אותו. פי' ענין גבהות. שפכו לפניו לבבכם (תהלים ס"ב, ט') תרג' [3]) שדו קומוי זהוהי לבכון. — (א"ב בנוסח' דידן כתוב זחוחי). *[אחי"ה ובנו"ג בחולין מזחיחין אבל גי' רגמ"ה כ"י שם (בקובץ כ"י אנגיילי דף רפ"ג רע"א) לנכון מזהיהין ופי' לשון גסות משרבו דהוהי הלב וכו'. ונוכל לקרותו גם זהוהי הלב, וכ"ה בתוספתא סוטה ספי"ד וכ"י תרגום לאיוב ל"ו, י"ב. והפעל בסנהד' צ"ו: זיהא דעתיה כ"ה לפי גי' הילקוט ישעי' מ"ז רמז שכ"ז, ובנו"ג זיחה דעתיה, וכ"ה בילק' סוף מ"ב רמז רנ"א וגי' רש"י זחה דעתיה: מתגאה, ועיי"ע זח] —

זַהְיָין (תואר מע' הקודם בל"ס זַהְיָנָא שמח וטוב לב וגם גבה לב der Uebermüthige, Fröhliche) בויק"ר ריש אחרי מות (פ"כ עיין בסמוך) ובפסיקתא דאחרי מות [4]) (פסיקת' דר"כ צד ק"ע.) ר' לוי פתח אמרתי להוללים (תהלים ע"ה, ה') למערבביא אלו שלבן מלא [עליהם] חולחליות רעות ר' לוי קרא יתהון זהיינא אלו שמביאין אללי לעולם. פי' שמחים בכל עת. *[אחי"ה ורמ"ל הוסיף בנוסח' דידן כתוב אלליא ע"כ. אמת כי כ"ה בויק"ר פ"כ אבל לפני בעל הערוך היה כתוב לנכון כמו בויק"ר פי"ז והראיה מערך חל ט"ז (אצלנו) ע"ש היטב. ר' לוי קרי להון זהוניא וכן הובא בילק' תהלים ריש רמז תתי"א בשם תנחומ' זהונייא. וצ"ל זהיינא וכבר הרחבתי דבורי בזה בע' אללא בחלק א' צד צ"ו: וש"ג טעות הדפוסים בויק"ר ובפסיקת' וילקוט. ובשו"ט מזמור ה' פ' לא יתיצבו השמיט מלה זרה ונורע ומוסיף. ודרש הוללים בשתי הוראות מלת הלל: א') ענין אור מזהיר; ב') ענין טרוף הדעת מפני השמחה ושחוק על בזיון זולתו וכן ענין هل בל"ע וכן בעצם הראשונה יורה פעל زها בל"ע האיר ועוד מתהולל ומתגאה. ועוד דרש ר' לוי הלל מענין יללה] —

זָהַב (נרדף עם צהב וענינו אדום כזהב schimmern, hochroth werden) בפ"ק דחולין בגמ' נמצא כשר בתורין (חולין כ"ב:) מאימתי התורין כשרין משיזהיבו. — (א"ב פירש"י שיהיו כנפי גופן גדולים ואדומים ומוזהבים כזהב). *[אחי"ה ובנו"ג בפי' רש"י מזחיבים אבל גי' ר"ב היא הנכונה. ועוד פי' זהב בהָפעל כמו ذهب בל"ע מצופה בזהב mit Gold belegt שבת נ"ט סע"ב טלית מוּזְהֶבֶת, סוטה מ"ט: זהורית מוזהבת, עיי"ע זהר א'. והשם זָהָב ידוע. דינר זהב עיי"ע דינר. והקבוץ יומא מ"ד סע"ב, ירו' יומא פ"ד דמ"א רע"ד, שמ"ר פל"ה שבעה זהבים היו בבית המקדש פי' שבעה מיני זהבים, וכ"ה בשהש"ר פסוק עמודיו. ושם למה קורין אותו כסף שהיה מכסיף בעד כל בעלי זהבים, ובירו' יומא שם בעד כל הזהבים, ובשמ"ר שם מכסיף כל הזהבים. עירובין נ"ג: עיי"ע רקע ו'. — והבינוני פעול זהוב פי' נעשה מזהב כן נקרא מטבע זהב Goldgulden ירו' שביעית ספ"י דכ"ט ע"ד זהוב דרכו להשתנות. ב"ר ר"פ ט"ז, שמ"ר ר"פ ל"ה, במד"ר פי"ב, ילק' בראשית רמז כ"א אדם פורט זהוב אחד. דב"ר פ"ב בזכות הזהוב נתלקטו המעות. וערך מטבע זו עשוי להשתנות בפרט בארצות שונות לכן תארוה בשם הרגיל בימיהם ד"מ זהובים עבדיי"ה (תשוב' הרי"ף סי' רע"ח, תשוב' הרמב"ם סימן ר"ה) = عبدية; זהובים נצפי"ה (תשוב' הרמב"ם שם) זהובים מראבטי"ה (שם רי"א) ועוד זולתם עיי' צור געשיכטע להח' צונץ צד תקמ"ה. — והתואר זֶהָבִי פי' מצרף זהב (Goldarbeiter) שמ"ר פ"ה משל לזהבי שהביאו לו מוגיסה אחת. במד"ר פ"ב הלך אצל הזהבי וכו'. וכ"ה בפסיקתא רבתי פ' זכר. והקבוץ שבת קכ"ג. קורנס של זהבים, סוכה נ"א סע"ב ולא היו יושבין מעורבין אלא זהבין בפני עצמן וכַסָּפִין בפ"ע, ושהש"ר פ' קמתי איכן הם הזהבים איכן הם הכספים] —

זְהַם (מל"מ איוב ל"ג, כ' וכן בל"ס וערבי زهم ענינו תעוב מאוס ומלוכלך schmutzig, klebrig sein; ועוד בל"ע דָשֵׁן ושָׁמֵן fett) בכתובות בפ'

---

[1]) כ"ה בדפ"ר ובדפ' אמ' ובשרפ"ע זיהיה ובנו"ג זויה. [2]) כ"ה בכ"י ודפ"ה, ודפ' אמ' ובשדפ"ע חסר. [3]) כ"ה לנכון בדפ"ר ופיז' אבל בשדפ"ע בט"ס: ת"י שהוא קיצור מן תרג' ירו'. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר.

המדיר בגמ' כל המומין (ע"ה.) והתנן בפרק[1] על אילו מומין (בכורות מ"א.) הזקן והחולה והמזוהם. בספרא (ויקרא פרק ו' פרשה ה') ואם מן הצאן . . פרט לזקן לחולה ולמזוהם[2]. בפ' אין מעמידין בגמ' בת ישראל (ע"ז כ"ו סע"א) לא מזדהמנא באפי גברי. בפ' מצות חליצה בגמ' דסמך חלצה בסנדל[3] (יבמות ק"ג: וש"נ) בשעה שבאה נחש על חוה הטיל בה זוהמא[4]. ובר"ג דפ' יש בכור לנחלה (בכורות מ"ז.) אפי' למ"ד אין מזהמין את הולד לוי פסול מיקרי. ובר"ג דכל הבשר (חולין ק"ה סע"א) מים אחרונים אין ניטלין [אלא] בצונן מפני שהחמין מפעפעין את הידים ואין מעבירין הזוהמא[5]. חלאתה בה (יחזקאל כ"ה ו') תרג' דזיהמותא ביה. — מזהמין את האילנות בפ"ב בשביעית (מ"ד) ובע"ז בר"ג דפ' ר' ישמעאל (נ':) תרי זיהומי הוו חד לאוקומי אילנא ושרי וחד לאברויי אילנא ואסיר. *[אחי"ה בנו"ג בע"ז תרי זיהמומי וצ"ל זיהומי וכה"ג בפי' ר"ח כ"י לע"ז. (בקובץ כ"י אנגייל' דף ל"ב:) וכה"ג בר"ש לשביעית פ"ב מ"ד ופי' שם מזהמין כשיש מכה באילן ונשרה קצת קליפתו מדביקין שם זבל וקושרין שלא ימות וכו', והועתק מפירש"י לע"ז ור"ח כ"י שם פי' זיהום אוקומי אילנא שהוא זיבול להאכיל זוהמא את האילן שלא ימות ועיי' עוד ע' זבל. והיחיד זיהום ע"ז שם איזה פעמים ושם הפעל המזהמין, ירו' שבת פ"ז ד"י. המזהם, ירו' שביעית פ"ב דל"ג ע"ד מזהמין מתלעין . . מה בין המזהם לעושה לה בית המזהם אינו אלא כמושיב שומר בית עושה לה צל והיא גדלה מחמתן, ולשיטת הירו' זו פי' הרמב"ם ורע"ב בפי' שני בשביעי' הנ"ל וחידוש שלא העיר התוי"ט על זה הירו'. ולפע"ד נ"ל כי מזהמין דכאן פי' כמו בל"ע הנ"ל כלומר מדשנין ומפטמין ע"י זבל. והוראתה הראשונה ענין לכלוך וכנ"ה חוץ ממקומות הנ"ל ירו' ע"ז פ"ב דמ"א ע"ג כום זוהם, ירו' נדה ספ"ד דנ"א: דם נדה זָהוּם דם בתולים אינו זהום (ובבבלי נדה ס"ה: איתא זיהום וצ"ל זהום) ויק"ר פט"ז ואסת"ר פ' אחר הדברים מה גללים הללו מזוהמין אף הוא מזוּהָם, ברכות נ"ג סע"ב ר' זוהמאי אומר כשם שמזוהם פסול לעבודה כך ידים מזוהמות פסולות לברכה. ויק"ר פט"ז פוק לאתרך לא תזהם ברייתא. ובהשאילה לענין פסולי ולדות, בכורו' מ"ז. עיי' לעיל. ירו' גיטין פ"ח דמ"ט ע"ג אין בי"ד מזהמין אותה. ושם דמ"ט סע"ד אינון דאמרין מזוהמת היא מלפניו . . אינון דאמרין אין מזוהמת היא מלפניו. והשֵׁם ירו' יבמו' פ"י די"א. פי"ג די"ג ע"ד זיהום כהונה — ועוד השֵׁם זוהמא יבמות ק"ג: שדי בה זוהמא, ושם פסקה זוהמתן . . לא פסקה זוהמתן, עיין מאמרי על המלאכים והשדים צד ס"ו. ירו' ברכות פ"ו ד"י ע"ד שמן לזוהמה. תרומ' פ"י מ"א ליטול את הזוהמא עיי"ע צחן ב'. פי' הקצף העולה על פני התבשיל וכ"ה בל"ס זהימא [Schaum —

זהם (השרש הזה לא נמצא וט"ס הוא עיי"ע זה א') זוהמא דשמשא בעל הערוך גרס זיהא עיי"ע זה. *[אחי"ה ונפלאת היא בעיני אם היטב ידע כן ר"ב למה כתב בע' זה א' בדברי רבינו זוהמא הלא הוא בעצמו מעיד כאן כי גי' רבינו זיהא, ורמ"ל טעה להעתיק Schweiss אולי שסבר כי זיהא דרבינו כמו זֵעָה!] —

זהר (= זְהוֹרִית תואר לנקבה מהשם זוֹהַר פי' ענין האיר והצהיר וכן בל"ס ובלשון ערבי زهر glänzen, schimmern והשם زهرية Glanz-volles ותואר לתולעת השני שנקרא כרמז Karmesin) בר"ג דפרק במה בהמה (שבת נ"ג.) ולא בזהורית שבין עיניו. פי' לשון זהורית שתולין לסום משום נוי[6]. ובר"ג דפ' טרף בקלפי (יומא ס"ט: וירו' יומא פ"ו דמ"ג ע"ג) והיה לשון של זהורית מלבין. ובפ' המפלת בגמ' אם היה מרוקם (נדה כ"ה:) ושני ירכותיו[7] כשני חוטין של זהורית. וברפואות דמי שאחזו (גיטין מ"ט:) ליתי חוטא דזהוריתא דשדתיה דומה [בת דומה][8]. ובפ' כ"ז בכלים (מ"ב) חוץ משל ארגמן ושל זהורית טובא. ובס"ג דסוטה (מ"ט:) מאי חופת חתנים זהורית מוזהבת. *[אחי"ה בדפ"ר חסרה מלה זו אבל אי' בע' חף ג' — וכנ"ה בירו'

---

[1]) כ"ה לנכון בדפ"ר. [2]) וכ"ה בתמור' כ"ח: אבל בספרא אי' עוד למוקצה. [3]) כ"ה לנכון בדפ"ר. [4]) אגדה זו באה להם מפרסיים עיי' מאמרי על המלאכים והשדים צד ס"ו. [5]) כ"ה בדפ"ר רק שם חסר' מלת אלא ובע' פע ב' הגי' מים אחרונים ניטלין בצונן אבל בחמין לא וכו' וגם זה נכון אבל בדפ"ע אחרי' אי' בכאן אין ניטלין בחמין, וכגי' דפ"ר אי' בנוסחאותינו. [6]) וכן פירש"י לנוי וכן שם הגי' וכ"ה ברי"ף ובראב"ש ובכ"י א"פ אבל בנו"ג זהרורית. [7]) בנו"ג זרועותיו וכ"ה בירו' נדה פ"ג ד"ב ע"ד ויק"ר פי"ד אולי היה רבינו מקצר וצ"ל ושני ירכותיו כבי חוטין של זהורית . . ובי' זרועותיו כבי חוטין של זהורית. [8]) עיי"ע שד א'.

סוכה פ"ג דנ"ג ע"ד זהורית עמוקה. ובלש' זכר רבים: פסיק' רבתי ר"פ כ"ו שהיא מקשטה את בנותיה ומלבשתן זְהוֹרִים] —

זהר (= זַהֲרוּרָא בל"ס זהרירא, זהרירותא פי' זוהר (Glanz, Schimmer בפ"ק דפסחים בגמ' ר"מ אומר אוכלים[1]) (י"ג רע"א) ובס"ג היו בודקין (סנהד' מ"ב.) בגולהא הוה קאי וזהרורא הוא דחזא[2]). ובר"ג דפ' השוכר את הפועלים (ב"מ פ"ד.) וההוא זהרורי מעין שופריה דר' יוחנן. ובס"ג דפ' י' יוחסין (קידושין פ"א.) נפל זיהרא[3]) באיפומא.

זהר (זיהרא והוא בל"ע زَهْرَاء פי' ירח (Mond השמש והירח (בראשית ל"ז, ט') תרג' ירו' [א'] שימשא וזיהרא. ו ל ש מ ש א ו ל י ר ח [ולשימשא או לזיהרא]. *[אחי"ה הציון השני אי' רק בדפ"ר ולפנינו בתרגום ירו' בשני המקומות סיהרא והוא מל"מ שׂהרון ובל"ס ובל"ע סהרא شهر מהוראת ענין האיר והצהיר אבל זיהרא או יותר טוב זהרא מפעל זהר = زهر וממנו השם הנזכר בתחלת הע' בהוראת ירח וכ"ה בשהש"ר פסוק שררך אית אתרין דצווחין לזהרה סהרה. ירוש' יומא רפ"ג ד"מ: איביריתא דזהרה. ירו' תענית ספ"ד כיון דאשלים זיהרא] —

זהר (מל"מ הִזָּהֵר ענין הִשָּׁמֵר וקבלת עצה להשמר מרע sich in Acht nehmen, warnen וכ"ה בל"ע زهر והשם זהירות ובל"ס זוהרא das Gewarntsein, (sich in Acht nehmen בס"ג דפ"ק דע"ז (כ':) מכאן אמר ר' פנחס בן יאיר זהירות מביאה לידי זריזות ל ש ו ן ז ר י ז ו ת מפורש בפ"ק דשבת ירושלמי (דף ג' רע"ג). *[אחי"ה ושם איתא מיכן היה ר' פינחס בן יאיר אומ' זריזות מביאה לידי נקיות וכו'. וכ"ה בירו' שקלים פ"ג דמ"ז סע"ג ובריש שהש"ר. ותיבת לשון זריזות אי' רק בדפ"ר וא"כ גם כונת רבינו על גי' שלפנינו בירו' ואין כאן תמיהת רמ"ל שרבינו רוצה להעיר כי ז ר י ז ת מפורש בפ"ק דשבת ירו'. והפעל הרבה בש"ס. בינוני פעול: אבות פ"א מ"א וג' הוי זָהִיר במצוה קלה וכו'. ושם הוו זהירין ברשות. וכן ל"מ זְהִיר בעזר' ד', כ"ב. חגיגה כ"ג. מזהר זהיר בהו. חולין ק"ז: ד ז ה י ר ולא נגע . . ד ז ר י ז וקדים ומשי ידיה (וזו לכאורה ראיה לפי' רבינו זהירות לשון זריזות). פסחים קי"ג. נזיר ל"ט: ב"מ ל"ג: סנהד' ע"ו: אבות דר"נ פ"ו, דא"ז פ"ט: הוי זהיר. ירו' ע"ז פ"ב דמ"א. לא הוינא זהיר לך. ירו' ברכו' פ"ה ד"ט. ולית ההיא רשיעתא זהירא לה. ושם אִתְפְּעֵל וחכינה מזדהרא לה פי' הנחש היה זהיר עליה לשמרה, ובגי' מהרש"ם איזדהרה לה. ברכות ו'. ו א י ז ד ה ר נ פ ש י ה כי היכי דלא ליתזק (כ"ה בכ"י מ' עיי' ד"ס שם צד ט'.). ע"ז י"ב: אזדהר משברירי, ב"ב כ"ט. שתא קמייתא מיזדהר אינש בשטרא תרתי ותלת מיזדהר טפי לא מיזדהר. נפעל: הִזָּהֲרוּ ברכות ח': נדרים פ"א. קידושין פ"א. ושם: סנהד' צ"ו. חולין נ"ט: הִזָּהֵר כתובות קי"א סע"א. הפעיל: מוּזְהָר סנהד' ס"ו. יבמות פ"ד: מוזהרת שם. הָפעל הוזהרו שם פ"ה. אַפְעֵל: אקודש אַזְהַר אחול לא אזהר סנהד' ס"ו סע"א. והשם אַזְהָרָה עיי' ח"א צד נ"א] —

זַהֲרָא (פי' לפי ערך בסתן נחלה מל"ע صحراء שדה או מל"ע زهره צמח ונטיעה. זַהֲרוּרֵי בעלי נחלות מורכב מן זהרא ומן לשון פרסי وار ורבינו פי' בע"א) בפ' חזקת הבתים בגמרא בד"א (ב"ב נ"ה.) והני זהרורי דזבין ארעא לטסקא זבנינהו זביני. פי' זהרא (ב"ב ס"א:) כבר פירשתי בע' בסתן. ופי' זהרורי "הממונים מן המלכות לקבל טסקא דפרדיסי שמם כן ואם עריק מריה דפרדיסא ולא פרע [?]טסקא ואתי זהרורי ולא משכחי ליה דינא דמלכותא למזבן ההוא פרדיסא ולאפרועי טסקא ומאן דזבין מיניהו קנה והני מילי לטסקא אבל לכרגא לא מזבני ארעיה כלומ' דינא דמלכותא דכרגא אקרקף גברי מנח. וזה השם לשון פרסי הוא. *[אחי"ה ואני חפשתי ולא מצאתי שרש דבר בל"פ בענין הוראה הנ"ל וגם תמיה לי על רבינו מדוע עזב שיטתו שפי' בע' בסתן זהרה נחלה והוא עפ"י פי' רגמ"ה כ"י לב"ב וכאן פי' זהרורי הממונים מן המלכות וכו'. ובאמת רגמ"ה פי' גם כאן זהרורי: ב ע ל י נ ח ל ו ת וכן פי' הרשב"ם לב"ב נ"ה. זהרורי על שם נחלה שקרוי זיהרא וכו'. אבל רבינו הלך כאן בשיטת ר"ח והעתיק ממנו פי' הנ"ל כדמוכח מנמוקי יוסף לב"ב ושם ג"כ הגי' זהרורי וכ"ה ב ע ר ו ך כ"י ו"ה. ובדפ"ע זהררי ובכ"י ש"ס זיהררי ובה"ג זיהרורי, ופי' המיוחס לרש"י סביב לרי"ף ובר"ף כ"י (ד"ס צד פ"ה.) גרס הני זיארי ופי' עשירים

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו. [2]) וגי' גולהא אי' בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה בכ"י ק' ופ' בסנהד' ועוד עיי"ע גלה וש"נ חילופי הנוסחי. ועיק' הגי' גלוהי וכגי' רבינו אי' בכ"י ש"ס (עיי' ד"ס לסנהד' ס"א:) ובנו"ג וזהרורי בעלמא הוא דחזא וכה"ג בפי' כ"י ר"ח לסנהד' בקובץ כ"י אנג' דף צ"ט. [3]) בנו"ג נהורא.

וכו', ולפי זה נוכל לגזרה מל"פ زور أور פי' מי שיש בידו כח ויכולת vermögend ומוצאו בלש' צינד zâvare, zura כח. ובשט"מ לב"ב הביא דעת הראב"ד זהרורי על שם זהירות שמזהירים לעם לומר תנו מנת המלך וכו' ע"ש וזהו דוחק] —

זַהֲרָ[א] (פי' בל"פ زهر ארס של נחש Gift ועוד כעס Zorn) בפ' אין מעמידין בגמ' והחומץ (ע"ז ל':) כח מוסיף זהריה קליש. ובפ' אלו טרפות בגמ' דרוסת הזאב (חולין נ"ג.) קמ"ל דאינה לדרוסה אלא לבסוף דזיהריה בהדי דשקיל ליה לסחופיה הוא דשדי [1]). ובפ' השולח גט בגמ' אין לוקחין ספרים (גיטין מ"ה:) אימליא זיהרא [2]) שדתינהי לנהרא. ובפ' דם הנדה בגמ' הרוק (נ"ה:) נהי (לדרוסה) [3]) דזיהרא דמעתא גופה לא נפקא. פי' זיהרא ארס. *[אחי"ה וכנ"ה בחולין נ"ב סע"ב זיהרא אית ליה ולא קלי זיהריה. ובענין כעס וחמה ברכו' נ"א: קשה בזיהרא — וכן בל"ס מַרְתָּא פי' מרה וארס Galle, Gift וכן מְרֹרָה בל"ם] —

• זוּגָא (שם כנוי לאיזה חכמי א"י) ירו' נדה פ"א ד"נ סע"ג נפק זוגא לבר, ירו' מעש' שני פ"ה ריש הל' א' זוגא שאל לרבי וזה חי בדור הראשון עיי' מבהי"ר למהרז"ף צד ע"ז, ויש להוסיף ממ"ק י"ח. זוג בא מחמתן לפני רבי, ובכ"י מ' לפנינו רבינו. ובמהי"ר שם הובא עוד זוגא (זוגה) מדור הרביעי ע"ש. וכן גמליאל (גמלייל זוגא) בדור השני (שם צד ע"א:) ועיי"ע זווא ב'.

זַוו (פי' בל"ע زوج שנים יחד Paar = זוּגָא עיי"ע זג) בס"ג דפ' המקבל שדה (ב"מ קט"ז.) ובפרק חזקת הבתים בגמ' ולא את האב [4]) בנכסי הבן (ב"ב נ"ב סע"א). ובפ' כל הנשבעין בגמ' (הנחבל [צ"ל בסמוך נחבל] כיצד (שבועות מ"ו:) רבא אפיק זווא [5]) דסרבלי וספרא דאגדתא מיתמי בדברים העשויים להשאיל ולהשכיר. ובס"ג דע"ז (ע"ה: אי הכי אפי' זווא [6]) דסרבלי נמי א"ל רבא כלי סעודה אמורין בפרשה. פי' שני סרבלים. בפרק במה בהמה בגמ' פרתו של ר"א (שבת נ"ד:) ובפ"ק דסוכה בגמ' ושאינה גבוהה י' טפחים (סוכה ד':) איתמר רב ור' חנינא ור' יוחנן ורב חביבה מתנו בכוליה סדר מועד כל כי האי זווא [7]) חלופי ר' יוחנן ועייל [8]) ר' יונתן. בפ' מי שמתו בגמ' ר' יהודה אומר מברך לפניהם (ברכות כ"ב:) ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי ור' אלעזר [9]) ור' יוסי בר' חנינה [חד מהאי זווא וחד מהאי זווא] [10]). פי' נמצאו תרי זווי ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי זווא חד, ר' אלעזר ור' יוסי בר' חנינה זווא חד, חד מהאי זווא וחד מהאי זווא כגון ר' יוחנן ור"א ור' יהושע ור' יוסי או אפכא ר' יוחנן ור' יוסי ור' יהושע ור"א. בפ' המדיר בגמ' ר' יהודה אומר חדש (כתובות ע"א.) אם תמצא לומר זווי זווי קתני [11]). בס"ג דמפנין (שבת קכ"ט:) בתלתא מ"ט לא משום דקאי מאדים בזווי [12]). פי' יום ג' יבא מאדים ב' פעמים בזווי בשעת ח' ובשעה כ"ב משום הכי חיישינן לסכנה כי מאדים ממונה על הדם זה פי' ר"ח ז"ל. *[אחי"ה עיין מהרש"א בחי' שהעתיק כל זה בשם הערוך ובאר דברי ר"ח ועיי' ג"כ בהפשב"ע. ורש"י פי' בע"א ע"ש ובחי' הר"ן. והגיהוש במספר שנים מרומיים ויונים בא להמון של יהודים עיי"ע אשמדאי. ובזה הענין פסחים קי"א. הני תרי נשי דיתבן בפרשת דרכים חדא בהאי גיסא דשביל וחדא באידך ומכוונן אפייהו להדדי הנהו זווי בכשפים עסקן (כ"ה בכ"י מ' ובנו"ג ודאי בכספים עסיקן), ובעירובין צ"ז. צבתים זווי זווי וכ"ה ברש"י ורא"ש בדפ' ווניצ' רפ"ח, אבל בכ"י א"פ ובגמ' בדפ' שונצ' וברש"י שם ובר"ף אי' זוגי זוגי, ובר"ף כ"י זוזי זוזי (ד"ס שם) וכ"ה בעירובי' ל"ז. עולא זוזי זוזי קתני, ובד"ש זוגי זוגי, אבל בגליון כ"י מ' ובכ"י א"פ לנכון זווי זווי קתני (ד"ס למקומו), וכ"ה לנכון בגליון כ"י מ' לשבת קי"ט רע"ב ר' זירא מהדר אזווי זווי דרבנן (ובנו"ג אזוזי זוזי ופי' רש"י זוגות זוגות), ובתעני' כ"א: בדפ' פיז'

1) וכהי"ג ברי"ף ובחי' הרשב"א ובנו"ג מהו דתימא בהדי דדריס שדי זיהריה קמ"ל בהדי דשליף שדי זיהריה וכן מוכח מפי' רגמ"ה כ"י לחולי' בקובץ כ"י אנג' דף שי"א סע"ב. 2) בנו"ג עוד שקלה. 3) יש למחוק. 4) בנו"ג ולא לאב. 5) בנו"ג בשלשה מקומו' זוגא ובכ"י ה"ב זווא וכ"ה בפי' כ"י ר"ח לשבועו' (בקובץ כ"י אנג' דף ס"ז.) ובחי' הר"ן מיגש ובראי"ש ובריטב"א וכ"ה בכ"י ש"ס ב"ב וכ"י ש"ס ק' בשבועות אבל בכ"י פ' לנכון זווא ועיי' עוד בסמוך בפנים. 6) בנו"ג זוזא וכ"ה בכ"י ש"ס ובשאילתו' מסעי סי' קל"ז אי' זוגא וסרבלא. 7) בכ"י ה"ב וכן בנו"ג זוגא בשני מקומות וכ"ה במגיל' ז'. ובכ"י ו"ו אי גונא ובכ"י ו"ו בי זוזא וצ"ל זווא. 8) וכ"ה בכ"י ש"ס מגיל' אבל בנו"ג מעייל, מעיילי. 9) וכה"ג בכ"י מ' ובנו"ג אליעזר. 10) כצ"ל ועליו יסב פי' דרבינו ובדפ"ע נשמט בטעות, ובנו"ג זוגא. 11) בנו"ג זוגי זוגי. 12) וכ"ה לנכון בנוסחאותינו אבל בכ"י מ' וא"פ בש"ס בזוזי וכן בסמוך שם תחת מעלי שבתא נמי קיימי בזווי אי' בכ"י בש"ס בזוזי.

ווינצ' זווא דרבנן וכתב בד"ס שם: "וכ"ה בפי' רגמ"ה" אבל בפי' רגמ"ה כ"י שהוא ת"י (מקובץ כ"י האלבערשטאם) אי' ההוא זוזא דרבנן, וכ"ה במ"ס בד' באסיליא ובדפ' חדשי' אי' זוגא וכ"ה בכל הדפוסי' וכ"י ש"ס בתעני' כ"ג סע"א זוגא דרבנן. ועיי' עוד ערכים הבאים אח"ז] —

זַוָא (מע' הקודם בל"ע פי' שנים והושאל על שני סכינים של מספרים die Scheere (mit zwei Klingen בס"ג דפ"ק דמגיל' (ט"ז.) אייתי זווא מביתיה וקא שקיל ליה (במזייה) [צ"ל מזייה]. פי' היינו זוג של מספרים [1]. *[אחי"ה וגי' זווא אי' בכל דפוסי' הישני' ובכ"י רש"י ובנו"ג זוגא (עיי"ע הקודם) ובכ"י מ' הגי' משונה קצת א"ל שקול לי מזיאי א"ל לי' לי זווא אתא אליהו ושדא ליה זווא בהדי ובכ"י ילק' נתערבו שתי נוסחאות עיי' ד"ס למגיל' צד מ"ב:] —

זווא (שם חכם = זוגא) בס"ג דמשקין (מ"ק כ"ח.) תנא להו זווא דמן הדייב. ובר"ג דהמפלת (נדה כ"א:) וכן כי אתא זווא מהדייב. פי' שם אדם. *[אחי"ה בע' הדייב הבאתי שינוי נוסחאות ע"ש. ונראה דגי' זוגא כאן עיק' הגי' כדאי' בספרים ושם זוגא מצוי בירוש' איזה פעמים עיי"ע זוגא. ומרוב חילופי הגירסאות זוזא וזווא החליפו הסופרים גם כאן זווא במקום זוגא. ואין זוגא דכאן כמו זוגא דרבנן (בע' זוו) שא"כ הפעל היה צריך להיות במספר רבים: תנו, אתו כמו שאי' הרבים אחר זוגא דרבנן בתעני' בשני מקומות המובאים בע' זוו ועיי' מ"ע יאהרביכער לה' ברילל ח"ב, פ"א שקדמוהו כבר רמ"ל בהערה מושכלת בע' זווא ע"ש] —

זִוֵּג (בל"י ζεύγνυμι, ζυγόω ענין חבור וקבוץ גם יחד וגם איש ואשה שחברו יחדו וכ"ה בל"ס ובל"ע زوّج (verbinden, zusammenpaaren המזווג בכלאים בפ' השוכר את (האומנין) [2] [הפועלים] (ב"מ צ' סע"ב). פי' מזווג נותן עול על צואר שור וחמור פטור. שש עגלות צב (במדבי ז', ג') תרג' [ירו' ב'] [שית] עגלן מְזַוְּגָן. — (א"ב פי' בל"י עול רצועה או מֶתֶר המחבר צמד בהמות).

*[אחי"ה הפי' הזה כיון על ל"י ζεῦγμα Joch, Fessel ולא ידעתי למה הרחיק ר"ב עדותו ולא בארו מהפעל היוני הנ"ל. ועל תרגומים לפסוק הנ"ל עיי' ספרי על העתקה פרסית לריב"י טאווס צד קמ"ה. — וכנ"ה הפעל ירו' שקלי' ספ"ה דמ"ט סע"א אפי' לזוינ אינו מצוי לזוינ. ירו' גיטין פ"ג דמ"ד ע"ד מכיון שאינו מצוי לזוינ אפי' זיווג כמי שלא זיווג. ירו' מ"ק ספ"א ד"פ סע"ד מזוינ את האומריות, סוט' ב'. אין מזווגין לו לאדם אשה אלא לפי מעשיו. ושם קשה לזוגן כקריעת ים סוף. ויק"ר רפ"ח מזווג זוונים ושם אני יכולה לזווגם בשעה אחת. וכ"ה בב"ר רפס"ח ובמד' שמואל פ"ה ושם אנא יכילנא מזווגא יתהון במ"ר רפ"ב בי"ח מקומות משה ואהרן מְזוּוָּגִין, התפעל הזדווג (= בל"ע ازدوج) סנהדר' מ'. מִזְדַּוְּגִין זוגות זוגות, ירו' יומ' פ"ו דמ"ג ע"ג שיזדווג לו חברו. ירו' תעני' פ"א דס"ד רע"א אֵלַי קורא משעיר (ישעי' כ"א, י"א) . . אמר רשב"ל אֵלַי מאיכן נזדווג לי משעיר. ירו' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ג נִזְדַּוֵּג לו גוי לישראל, שמ"ר פ"א בא ונזדווג לאומה זו. שמ"ר רפמ"ח ומה ימים מזדווגין לה ומה רוחות מזדווגות לה. ויק"ר פי"א ונזדווגו לו עיי"ע ברבר, ושם ספכ"ז בתחלה אני מזדווג לפטרון שלהם ועיי"ע פטר ד'. והשם: פסחי' מ"ט. אין זיווגן עולה יפה. ב"ר רפס"ח וילק' שופטי' ר' רמז ע' אין זיווגו של איש אלא מן הקב"ה . . יש שהוא הולך אצל זיווגו ויש שזיווגו בא אצלו . . יצחק זיווגו בא אצלו . . יעקב הלך אצל זיווגו. מדרש תהלי' מזמור נ"ט בא וראה כמה קשה כח הזיווג . . יחיד הקב"ה שמו על הזיווג וכו'. פסיקת' רבתי פ"ל מבקשים זיווג לירושלם ולא מצאו. — ועוד עיי"ע זג ב'. ובתרגומי' הרבה דוגמאו' עיי' במתורגמן ואצל הח' לעווי] —

זְוַד (בל"ס זודא מל"ע زاد והקבוץ ازواد פי' בל"מ צידה לדרך Reisevorrath ובהשאילה בל' נקבה תכריכין (Sterbekleider בס"נ דפ' אלו מגלחין (מ"ק כ"ז:) תימוש ההיא איתתא זוודתא לאידך [3]. ובר"ג דפ' מי שהוציאוהו (עירו' מ"א:) למאי נפקא מינה למשמושיה ליה [4] זוודתא, פי'

[1] כ"ה לנכון בדפ"ה, ובשדפ"ע ספרים וברש"י מגילי' שם ד"ה (זוזא) [זווא] מפורש זוג של ספרים ע"י מספרים.
[2] יש למחוק. [3] וכ"ה בע' מש וכ"ה בכ"י מ' וב' ובע"י ובנו"ג צבית זוודתא וכן בסמוך בנו"ג לסוף אמר לה תימוש זוודתא לנפשך ומתה ובכ"י מ' ובע"י תימוש ההיא איתתא זוודתא לנפשא ומתה, ובילק' ירמיה רמז ש"ב אי' תימוט וצ"ל תימוש ובמאמר ראשון בילק' שם ואי לא תעביד ההיא איתתא זוודתא לאידך, ותיבת לאידך חסרי בכ"י מ' וב' תנ"ל.
[4] בנו"ג בהו והוגה בכ"י מ' להו וכ"ת בכ"י א"פ ובד"ס ובע"י וברש"י כ"י להם (עיי' ד"ס למקומו).

תכריכין. *[אחי"ה וכנ"ה בר"ה י"ז. זוידו ליה זְוָדְתָא כ"ה בכ"י מ' ובגליון כ"י ב' ובנו"ג צביתו. בע"ז י"ז. זוידו לה זוודתא וכ"ה בע"י ובדפוסי' הישנים לי' עיי' ד"ס למקומו] —

זָוַד (מענין הראשון צידה לדרך) בר"ג דפ' מציאת האשה (כתובו' ס"ז:) אמר זוודין קלילין ואורחא רחיקא. פי' צידה מעוטה והדרך רחוקה. (א"ב תרג' צידה לדרך (בראשי' מ"ב, כ"ה) זוודין לאורחא). *[אחי"ה בנו"ג בכתובו' זוודאי קלילי ואורחא רחיקתא. וכנ"ה במ"ק כ"ח: שיול אצטלא דמילתא לבר חורין דשלימו זוודיה ועיי' פירושו בע' שיול. והרבה בתרגום עיי' עמת"ר ללעווי] —

זווד (Vorrathssack) בר"ג דפ"ק דקידושי' בגמ' (בי"ש אומ' בדינר) [צ"ל בית הלל אומרים בפרוטה] (קדושי' י"ב.) [1]) ההוא גברא דקדיש בזוודי דאודרי [2]). פי' שק שמשימין בו כל דבר קורין בל' ישמעאל מזווד. *[אחי"ה והוא בל"ע مزود ובכ"י ה"ב אי' מזיר וכ"ה ברי"ש בע' מזר ג' אבל ט"ס הוא. ועה"ק שנ"ב סיים עוד: פ"א אגודה של מוך ע"כ והוא נעתק לפע"ד מפירש"י לקידושי' שם. — ושלשה ערכין הנ"ל קרובי ענין הם כי כמו שהמזון צידה לעובר ארח כן התכריכין צידה לעוברים מן העולם עיי' כ"כ. ולדעת ר"פ סמאלענסקין יקראו תכריכין זוודתא כי רגילים להכין אותם בחיים] —

זוז (בל"ס זוזא מטבע כסף והוא אחד מעשרים ולדעת אחרי' אחד מחמשה ועשרים של דינר זהב) בס"ג דפ' במה אשה (שבת ס"ו:) לאשתא בת יומא לישקול זוזא חיורא. פי' זוז של כסף צרוף. רבע שקל כסף (ש"א ט', ח') תרג' זוזא חד דכספא. פי' שקל של תורה הוא סלע וכן תרג' שקל סילעא ויש בו ארבעה דינרין ודינר וזוז אחד הן, שקל דרבנן הוא חצי סלע ויש בו ב' דינרין כדגרסינן בר"ג דפ' הזהב (ב"מ מ"ה.) תנן במעשר שני בפ' ב' (מ"ט) הפורט סלע של מעשר שני בי"ש אומרים בכל הסלע מעות ובי"ה אומרי' בשקל כסף בשקל מעות. בר"ג דחגיג' (ה'.) זוזא לעללא לא שכיח לתילותא שכיח. פי' הממציא מעות לעני בשעה שהנוגשים עליו ומלוה אותן לו ונוגשים באים ולוקחין הממון וכי מסתלקי הוא בא ונושה אותו בכל יום היינו דאמרי אנשי לקנות התבואה אינו מצוי ולמי שתולין אותו הנוגשים מצוי. — (א"ב פי' בל"י שם אליל על כל האלילים וצורתה נטבעה במטבע הנקרא על שמו ולכן ר' מנחם בר סימאי בצורתא דזוזא לא הוה מסתכל בר"פ דר' ישמעאל במס' ע"ז (נ'.) *[אחי"ה ועיי' עוד פסחי' ק"ד. ומ"ק כ"ה: וע' מחצל. ונתינת טעם לשם זוזא מל"י Ζεὺς אליל עליון דחוק ורחוק הוא כי המלה ל"ס הוא כאמור. ובכ"י חגיג' הגי' לתליתא ועיי' רש"י בחגיג' שפי' בענין עללא כמו שפי' בע"ה וכתב הפי' הזה בלשון כך שמעתי אבל בענין תליתא פי' בע"א והובא בתוספות פסחי' קי"א: ד"ה תליא ושם השיגו על הפי' הזה ור"ת שם פי' כמו שאי' בערוך, אבל במקומות אחרים שציינם הגרי"ב בהפשב"ע כתב ר"ת הפי' קצתב ע"א — וכנ"ה בפאה פ"ח מ"ה, מ"ט מי שיש לו ר' זוז.. מי שיש לו נ' זוז וכו', כתובו' י"ב, ד' מאות זוז. קידושין י"ב, הא דאיקור איסורי קום כ"ד בזוזא הא דזול קום ל"ב בזוזא. ב"ק י"א. כשורא במתא בזוזא כשורא בדברא בזוזא. והקבוץ כתוב' ס"ה: ס"ז. זוזֵי פשיטי. שבת י"ט: עיי"ע כרך א', יבמו' ס"ג. עיי"ע הפר א', ב"מ ס"ג: האי מאן דיהיב זוזי וכו', ושם זוזי דאינשי אינהו עבדי ליה ספסירותיה, ושם ס"ז. אי הוו לי זוזי, שם: שיעור זוזי, שם: איזיל ואייתי זוזי וכו', תנחומ' מטות זוזים שזזים מזה ונתנין לזה וכ"ה במד"ר ספכ"ב ילק' ש"א רמז פ"ה, ילק' תהלי' רמז תתי"ב. — והרבה פעמים נשתבש זוזא מתיבת זוגא וזווא עיי' ערכים אלה לעיל ובמקום זוז דמשנ' ח' פרק' י' דתרומ' אי' בתוספ' רפ"ט דתרו' ובירו' תרומ' פ"י דמ"ז: זינין ועיי"ע לטר לפי ג' כ"י ועיי"ע זין ב' במו"ע] —

☞ זוז (מין אבן טובה) תר"י לשם שבו ואחלמה (תר"י ב' שמות כ"ח, י"ט) זוזין ובירולין וזמרגדין. *[אחי"ה לפע"ד הוא ל"פ سوز בוער באש על שם צבע האדום כמו אתמרא עיין ערכו ולשם באמת מין אבן יקרה הנקראת היאצינט שמזהירה כאילו בוערת באש] —

זָוִי (טל"ס זְוִיתָא וכן בל"ע زاوية פִּנָּה ועמוד הזוית (Ecksäule, Winkel אתיק אל פני אתיק (יחזק' מ"ב, ג') תרג' זוי לקביל זוי. *[אחי"ה וכן תרג' הַפִּנָּה (ירמיה ל"א, ל"ח) תרע זְוִיתָא, הַפִּנִּים (זכרי' י"ד, י') תרע זְוָיָתָא ועיי"ע זוית. ובל' זכר אי' עוד בירו' ע"ז פ"א דל"ט ע"ג רחוץ בזווי אוחרי, ירו' תעני' פ"ג דס"ו ע"ד זוויי דהות כרמין

---

[1]) וכן מוכח מע' הדרס, מסמס א', מע א', קנטרינק. [2]) וכן הגיה רי"פ גי' מוטעת של ש"ס קידושי' דאורדי אבל גי' רבינו בע' אודרא (עיי' ח"א צד ל"ג) אודרי בדל"ת ועיי' עוד ע' ארא ב' (ח"א, רס"ה)

עבידא זיתין זווי דהות זיתין עבידא זרעא. איכ"ר פ' רבתי בחדא זווייא] —

זָוִיק (מפעל זָוַק לדעת רבינו מהשם זיקא פי' בלש' ערבי زقّ נוד ולפע"ד מהשם ערבי زجّ פי' שפוד Spiess) בגמ' דהכחל בכל הבשר (חולי' ק"ט סע"ב) אמר להו רב נחמן זויקו לה [1] כחלי, פי' עזבו הכחל מלא מן החלב כמו זיקים מלאים (עיי' ע"ז ס'). *[אחי"ה התוספו' בחולי' שם הביאו פי' זה בשם הערוך והביאו עוד ראיה מע"ז ל"א: ודמי לארמאי זוקני כלומ' נפוחין וכ"ה ברא"ש אבל בנו"ג שם זוקאני עיי"ע. ורש"י פי' בחולין זויקו: שפודו תנו לה כחל בשפוד ע"כ וכן פי' רגמ"ה בקובץ כ"י חולין (אנגיילִיק' דף שכ"ד:) זויקו ליה כחלא כלומ' שפדו ליה כחלא וצלו לה. ולזה הפי' עולה גזרת המלה הרשומ' בתחלת הערך ונפקא מיניה אליבא דדינא עיי' בחי' הרשב"א בסוגיתנו] —

* זוקאן, זקן עיי"ע זק ג'.

* זַוַּר, זַוַּור (פי' כדומה, כיוצא בדבר וזולתו והוא ל"ע زور andere ausserhalb) מלה זרה זו לא הובאה עדנה בתוך התיבות הנכריות בערכי מלין תלמודיים ובאמת לא בא זכרונה בש"ס כי אם מזמן הגאונים והלאה ובפרט נשתמש בה רש"ג באגרתו המפוארה ושם וביתר מקומות נשתבשה עד מאוד ויען שרבינו בסוף ע' אביי הביא המלה בשבוש על כן אציין לה בזה ערך מיוחד. וז"ל דרבינו בסוף הערך הנ"ל לפי גי' כ"י ו"ו א' וב' (עיי' ח"א צד ט' בהערה ו') ואית לן נמי רוור מיניה וכתבתי שם לי' ליה פיתרא אבל לאחר זמן העיר לי אוזן הרב החכם שטיינהארד מעיר אראד שלפי ענינו אולי ט"ס תחת דזוד מיניה וכצ"ל באגרת רש"ג (בח"מ צד כ"ט שורה ז') מצות חליצה ודא"ד משום וצ"ל ודזוד מינה, ולפי הענין פתרונו: וכדומה, וכיוצא בו עכ"ל. וגם הח' ברילל הביא דוגמאות במ"ע יאהרביכער (ח"א, רמ"ו וח"ב, רי"א) ממה דאי' באיגרת רש"ג .. רבנן סבוראי בתראי תרצוהי וקבעוהי ודזוד מינה נמי, ושם ודזוד מינה. ובתשוב' גאוני' קדמוני' דפ' בערלין סי' ט' דף ג' שורה כ"ד כתב ר' נחשון גאון אזוד מיניה ושם בשורה י"ב אי' אחריניה דחד מיניה, ובהל' רי"ץ גיאת הלכ' ר"ה סוף עמוד ל"ז ואם משכחת מתבתא דזוטר מהנך. בכל המקומות האלה הגיה הח' ברילל דזוד וכן הגיה חד דזוטר בע' אביי לפי גי' הדפוסים וביוחסי' השלם חד מינייהו, ולפי דעתו הוא מל"ע זאד פי' הוסיף על דבר מה, ואין נראה לי ולפע"ד הוברר כי עיקר הגי' בכל המקומו' הנ"ל דזַוַּר או דזַוַּור והוא בעצמו ל"ע הרשומ' בתחלת הערך ופירושו וכיוצא בדבר, וזולת דבר וא"כ בסוף ערך אביי שהועתק מפי' רש"ג ורה"ג צ"ל לפי גי' כ"י ו"ו א' וב' במקום רוור: ואית לן נמי דְזַוַּר (זוור) מיניה. פי' ויש לנו עוד כיוצא בו, וזולתו. וכל הפי' שכתבתי שם בהערה יבטל [2].

זָוַור (לפע"ד מפעל ערבי زور נטה לצד אחד והתואר זיוור בל"ע زوراء מי שעיניו נטויות לצד אחד ein Schielender ורבינו פי' בע"א) בפ' אלו מומין בגמ' זגדום (בכורו' מ"ד.) זיוור דמזַוְרָן עיניה. „פי' מנומרין עיניו". *[אחי"ה הועתק מפי' רגמ"ה לבכורו' (בקובץ כ"י אנגיילִיק' דף ק"ח.) ואחריו הלך גם בע' לפן וע' תמן. וכה"ג בפי' רגמ"ה שם ובנו"ג (הזריר) הזויר וכו', זויר דמזור עיניה, ובתוספת' בכורו' ספ"ה אי' הזיויד וצ"ל הזיוור. ובעל כ"כ השוה עמו גם עינוהי זמורן (ב"ר פ' פ"ה) וטעות היא עיי"ע זמורא] —

* זוּרְיוֹן (זריון) (פי' زوان בל"ע פשתן) פסחי' ק"ז. אישתי מי זוריון ולא אישתי שיכרא ופירש"י ורשב"ם מי משרת פשתן ורבינו בע' מי גרם זריון וכ"ה בכ"י ב' וא"פ ובפי' רשב"ם כ"י אבל בכ"י מ' זוראן (ד"ס פסחי' צד קס"ב). ואולי הוא משרש זור, זיר פי' ענין עצירה עיין ערך זר האחרון.

* זֻוְרְיָה (אולי מל"ע زنار פי' קישור של אזור Gürtelband) ירו' מעש' שני פ"ד דנ"ד ע"ד בתר בלני מסיק לזורייה ומיתיה פריטין ומיפרקיניה ופי' הרב פני משה לזורייה כמו לאיזורייה כלומ' ואפי' הוא צריך עוד באותו זמן החום וכו' ואפי' צריך להעלות לאיזור שלו ולמכרו ולהביא פרוטין ולפדות המעשר כל כך צריך שיהא נזהר לפדותו. ופי' יפה הוא ולזה עולה יפה מלה ערבי' הנ"ל. וה' לעווי הגיה לזודיה! ובדפ' זיטאמי' בט"ס לזורזייה.

זָוִית פי' בל"מ וכן בל"ע וסורי פִּנָּה Winkel עיי"ע זוי) בפ' אלו מגלחין (מ"ק י"ח.) אמר אביטול

---

[1]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע ליה וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לחולין. [2]) וגם התיבות „ביוחסין השלם אי' עוד כאן הוספה" בעי' אביי צד ו' שורה ט"ו מלמטה יש למחקן מספרי כי אין כאן הוספה וכ"ה בכל דפ"ע.

ספרא משמיה דרב שפה מזוית לזוית. הנחה כל שמעכבת. פי' שפה עשויה מזוית לזוית "כלומ' אם צריכה כולה תיקון שרי אבל מקצתה לאו. הנחה כל שהיא מעכבת פי' אם עשה שפמו והניח מקצת שאינו עשוי מותר ליטלו כי מעכבתו באכילתו" וכיוצא בו ומשום זה הצער שרי. *[אחי"ה פי' זה עד וכיוצא בו הועתק מלה במלה מפי' ר"ח כדמוכח מהלכו' רי"ץ גיאת הל' חוה"מ עמוד כ"ד והמו"ל לא הרגיש בזה ודע כי גי' הנחה כל שמעכבת אי' גם בתורת האדם להרמב"ן עמוד מ"ג וכ"ה ברא"ש וריטב"א ועיי' בית יוסף חו"מ סי' תקל"א אבל כ"י מ' לא גרס הנחה וכן לא גרס רש"י עיי' בחי' הריטב"א ובד"ס מ"ק צד כ"ט: והרמב"ן (תוה"א שם) פי' הנחה הוא מה שמכאן ומכאן לפתיחת הפה וקורין אותו כך לפי שדרך המתגלחין להניחו עם הזקן וכו', ובגוף הדבר כתב כן הריטב"א בשם הרמב"ן והוסיף עוד פי' בשם ר' נתנאל ז"ל כי השפה התחתונה קרויה נחת עליה כמו שקורין לריחים התחתונה שכב. — וכנ"ה ב"מ מ'. קרן זוית, בגיטי' י"ג. מונחין בקרן זוית, תעני' כ"ג: קם איהו בחדא זויתא ואיהי בחדא זויתא. קידושי' ס"ו. תורה . . מונחת בקרן זוית] —

ז (זז) (רבינו לא דק לסדרו יפה כי מקומו בע' אזא עיי"ע לעיל ופירושו heizen) בב"ר פ' ס"ד (ס"ג) ויצא הראשון אדמוני: אנא קלוון (דתאזין) [דאתזון][1] בני. פי' כמו (אזא) [אזה] יתירה (דניאל ג', כ"ב). — (א"ב שיבער ויחם המרחץ כמו ואתונא אֵזֵה יתירה בדניאל (שם). ואין זה הערך). *[אחי"ה אבל הערך הוא אזא ע"ש ח"א צד מ"ט ושם הארכנו. ובכ"י ודפ"ר ופיז' ווינצ' רק באות אחד נסמן הערך והטעם אמרנו במבוא לזה החבור צד י'. ובדפ' אמש' הדפיסו כאן ובע' הבא: זז] —

ז (= תָּזַז = תּזז מל"מ וכן בל"א تاز ענין הסיר הדיח והרחיק) בפ"ק דשבת בגמ' לא יצא החייט (שבת י"ב רע"א) הא לא דמיא אלא לסיפא דתנן בפ"ד במכשירין (מ"ה) נתנה תחת ארובה מים הניתזין והצפין (הרי) [צ"ל אין] זה בכי יותן[2] ובפ"ה (מ"ה) זרק את האבן לבור לידע אם יש בו מים הניתזין אינן בכי יותן. ובפ' השוחט (חולי' ל':) התיז את הראש בבת אחת. בחלק בר"ג דג' מלכים (סנהדר' ק"ב.) וידח ירבעם את ישראל מאחרי ה' (מ"ב י"ז, כ"א)[3] אמר ר' יוחנן[4] כשני מקלות המתיזות זו את זו. פי' כשני מקלות כשאדם מכה זה בזה ומתיזין למרחוק כן הדיח ירבעם את ישראל מאחרי ה'. כענין הסיר התז (ישעי' י"ח, ה'). — (א"ב ערכו תזז).

* זָז (לפע"ד מל"ע زاز ושוה עם زعزع פי' ענין תנועה וכן בל"ס זָז bewegen) תעני' כ"ג. איני זז מכאן. יומ' פ"ו. אינו זז משם. גיטין נ"ח. לא זז משם. יבמו' ל'. וש"נ ומשנה לא זזה ממקומה. כתובו' כ"ד: לא זזה ידה מתוך ידי. ושם פי"ב, מ"ג אי' אפשי לזוז מבית אבא. ירו' כתובו' רפי"ב וב"ר ס"פ צ"ו אל תזוז אלמנותי מתוך ביתי. עירובי' פ"ד מ"א לא זזו מד' אמות. ובהפעיל אבות פ"ג, מי"ז כל רוחות שבעולם . . אין מזיזין אותו ממקומו וביומ' כ"א. וסנהד' ק"ו רע"א יותר טוב: אין מזיזות ובתעני' כ' סע"א זכר ונקבה באו. שמ"ר פמ"ה אין אתה יכול להזיז אהבתך מהן. ובאפעל חולי' ל"ח. לאזוזי אוני. והשרש זאז והאלף נסתרה והוא כמו זעזע עיי"ע זע. ולכן במקום: שלא יהא זז מפלטין (שמ"ר ס"פ ל"ז) אי' בויק"ר פ"י מן פלטין דילי לית את זייע.

זָח (מפעל ערבי زح, زخ ענין התקה והסרה fort-rücken, erheben וכ"ה בל"מ וגם קרוב להוראת זה פי' ענין גבהות לב עיי"ע זה sich überheben) בפ"ק דכתובו'. בגמ' בתולה כתובתה מאתים (י':) היינו מזיח היינו מכפר מזיח גזרות ומכפר עונות[5]. בפ' מציאת האשה בגמ' דמשיא את בתו (כתובו' ס"ז:) הבא משכון וטול כדי שתזוח דעתו עליו. פי' מלשון (שמו' כ"ח, כ"ח) ולא יזח החשן. — (א"ב תרג' וחנפי לב (איוב ל"ו, י"ג) וזחוחי לבא. פי' גבהי לב. ובע"ה גרס זהוהי ע"ש). *[אחי"ה ועיי' פירש"י לשמו' שם ולא יזח לשון ניתוק

[1]) כ"ה לנכון בכ"י קאהוט בע' קלוון א' ובדפ"ע גם שם דתאזון, ועיי' מ"ש בע' אזא. [2]) כ"ה גם בכ"י א"פ (ושם והצפין ממנה) וכ"ה בע' צף ב' לפי גי' דפ"ר רק שם והנצפין ובשדפ"ע הצפין והנצפין ונראה ששתי גירסאות נתערבו יחד ובר"ש למכשירין אי' כגי' רבינו בע' דכאן וכתב על זה: משנה זו לא מצינן בשום מקום ובתוספתא נמי לא מיתניא וכו' ע"ש היטב ועוד עיי' בחי' המאירי וברש"י, ור"ן. ובדפ"ר בכאן אי' והצפנים וצ"ל והנצפים. ובנו"ג בשבת עריבה שירד דלף לתוכה מים הניתזין והניצפין אינן בכי יותן ובמכשירין אי' הניתזין והצפין. [3]) וכ"ה במקרא וכ"ה בכ"י ש"ס ובילק' כ"י למלכי' ב' י"ז עיי' ד"ס סנהד' צד קנ"ה: אבל בנו"ג בהוספות ע"ש. [4]) בנו"ג ר' חנין וכ"ה בכ"י ש"ס. [5]) ובע' זן ב' הובא חצי הראשון של אותו המאמר.

ול"ע הוא כדברי דונש בן לברט ע"כ, ותשובתו אל מנחם הובאה בהוצאת רש"י להח' בערלינער צד 162. ובזה הענין בחולין ז' רע"א מכאן לת"ח שאמר דבר הלכה שאין מזיחין אותו . . מ"ד מזיחין כדכתיב ולא יזח החשן, ושם אין מזחיחין ופירש"י גאותך גרמה לך וכו' . . ל"א מגביהין ומסלקין אותו מדבריו. ובענין הוראה ראשונה פי' בע"ה בע' זה ולכן גרס מזהיהין, ובזו הוראה תמיד בצירוף דעת ד"מ סנהד' צ"ו: קא זָיְחָה (ברש"י זחה) דעתיה, ירו' שבת פ"ח די"א. לא הזיח דעתי עלי, שמ"ר ס"פ ל"ז שזחה דעתו עליו ובויק"ר פ"י בתמורתו: שלא יתגאה לבו עליו ועיי"ע זה ג'] —

* זָחַח חולי' ז'. עיי"ע הקודם לזה ולדעת ר"פ סמאלענסקין זה, זחח הוא הוא גם השרש זע בעווענגען.

זָחַל (מל"מ ענין הלוך לאט וכן בל"ע زحل ענין תגועה ונזילה (sich bewegen, fliessen בפ"ז בעדיות (מ"ג) ובמעיין פ"ה במקואות (מ"ה) העיד ר' צדוק על הזוחלין שרבו על הנוטפין כשרין. ובפ"ה בפרה (מ"ח) ובפ' ח' שרצים בגמ' אין עושין הילמי (שבת ק"ט:) כל הימים מטהרין בזוחלין ופסולין לזבין ולמצורעים ולקדש בהן מי חטאת. ובפ' כל הזבחים שקבל בגמ' נשפך על הרצפה (כ"ה:) ובפ"ז בעדיות (מ"ד) העיד ר' צדוק על הזוחלין שקילחן בעלי [1]) אגוז שהן כשרין. בפ' במה אשה בגמ' הבנות יוצאות (שבת ס"ה רע"ב), ובפ' אין בין המודר הנאה מחברו ונכנס לבקרו (נדרים מ' סע"א) ובפ' אחרון דבכורות (נ"ה:) דאמר שמואל אין המים מטהרין בזוחלין אלא פרות בימי תשרי. פי' בע' טף [א']. *[אחי"ה ובפעל יוצא מקואות פ"ה מ"ה אין מזחילין בו. ירו' שביעי' ספ"ד דל"ה ע"ג משיזחילו מים. במדב"ר ר"פ י"ג מכבדות וזוחלות כל בוסמני גן עדן. ובפַעל: ירו' ע"ז פ"ד דמ"ד. עד דתזחלון גובה. ובתרג' תהלי' קמ"ז, י"ח וְזָחֲלִין מיא כ"ה בכ"י ובדפוסי' זלחין עיי' עמת"ר להח' לעווי ושם עוד כ"י תרג' לאיוב וטינר יזחל וכו' בדפוסי' יזליף ומזה הענין גם זחל בל"מ עיי' רד"ק זה השרש] —

זַחַל (מין חגב אשר ישא קול שאון ואנחה מל"ע زخل , زجل Schnarrheuschrecke עיי"ע אסקרא) בפ' אלו טרפות בגמ' ובחגבים (חולי' ס"ה.) ת"ר אין לו עכשיו ועתיד לגדל לאחר זמן כגון הזחל הזה [2]) מותר. אסף החסיל (ישעי' ל"ג, ד') תרג' כמה דמכנשין ית זחליא. כי אם מלאתיך אדם כילק (ירמיה נ"א, י"ד) תרג' כזחלא. יתר הגזם (יואל א', ד') תרג' מותר זחלא. *[אחי"ה בחולי' שם פי' אביי זחל אסקרא כ"ה לפי גי' הערוך עיי"ע וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לחולי' (בקובץ כ"י אנג' דף שי"ז.) ואין גזרת המלה מערך הקודם לזה אבל מה שמתורגם תולעת ועש ע"י זחלא נגזר מפעל זָחַל שענינו הולך לאט ורומש] —

זָחַל (או מפעל זהי = בל"ס זח ובל"ע زخ פי' האיר והצהיר glänzen בהוספת ל' בסוף או נרדף עם צהל = צהר (schimmern, leuchten בפסיקתא דפרה (צד ל"ז:) זחלין אפוי דבר פדא. פי' צהבו פניו. *[אחי"ה בפסיקת' דר"כ שם בט"ס ותלין וכבר תקן הרב המו"ל לנכון עפ"י ערך שלנו וכ"ה בקהל"ר פ' מי' כהחכם ובילק' קהלת רמז תתקע"ז בשם הפסיקת', ובפסיקת' רבתי פי"ד אי' הבהיקו וצהלין אפוי דבר (פדיון) [פדיא]. ובירו' סנהד' פי"א ד"א: זחלין אפוי דבר פדיה. זחל פנים הוא כמו הצהיל פנים (תהלי' ק"ד, ט"ו) והוא כמו הצהיר וכן בלשון ערבי زخر ענין שמחה] —

זט (לדעת רבינו ארעית ותחתית ואולי לפי זה מל"ע سته der Hintere מה שהוא תחת, ומה שנראה לי עיי' למטה) בפ' כ"ג בכלי' (מ"ה) החרם [3]) טמא מפני זוטו. ובשלש על שלש פכ"ח [4]) בכלי' (מ"ט) העושה בגד מן החרם טהור מן הזוטו טמא. ובר"ג דפ' אלו מציאות (ב"מ כ"א:) בזוטו של ים ובשלילותו של נהרא ע"ג דאית ביה סימן רחמנא שרייה. ובפ' כל הצלמי' בגמ' המוצא (ע"ז מ"ג. וכ"ה בב"מ כ"ד.) המציל מן הגיים ומן הנהר ומזוטו של ים ומשלוליתו של נהר הרי אלו שלו. ובריש מגילת איכה (פתיחתא סי' כ"ג פי' ר' יהושע) ונרוץ הגלגל אל הבור (קהלת י"ב, ג') זו בבל שהיא זוטו של עולם. פי' ארעיתו ותחתיתו. *[אחי"ה הפי' הזה הועתק מפי' רה"ג לסד"ט צד י"ז וז"ל הזוטן א"ד הזומן ארעיתו ותחתיתו של מצודה ושל חרם ומנין שהוא כן דגרסינן באלו מציאות ע"כ וכונתו על זוטו של ים וכפי' זה באר מהרש"ם בירו' ברכו' פ"ד ד"ז סע"ב האומר לצולה חרבי (ישעי' מ"ד, כ"ז) זו בבל שהיא זוטו של עולם. ורש"י פי' בע"ז שם זוטו של ים: לשון ים החוזר לאחוריו עשר וחמש עשרה פרסאות ושוטף כל מה שמוצא בדרך

---

[1]) וכ"ה בכ"י ש"ס ובנו"ג בעלה. ובדפ"ר בט"ס אגון. [2]) בנוסחי' לי'. [3]) כ"ה בכ"י ודפ"ר, וכ"ה בע' חרם ב', אבל בנו"ג במשנ' דש"ס חרם וכ"ה בערוך דפ' וויניצי', וט"ס הוא. [4]) ברפ"ע בט"ס פ"ת.

חזרתו וכו׳, שלולית כשהנהר גדל ויוצא על גדותיו ופושט ע״כ וכ״ה בב״מ כ״א: [1]). ובגוף הענין גם דעתי הקלושה נוטה לזה הפי׳ רק בענין הגזרה נ״ל כי שלולית הוא ל״ע ثليل = שליל והוא המית ומרוצת המים השוטף במהירות ועיי״ע שלל ד׳ ומלת זוטי הוא ל״ע زهيد פי׳ מעט וקטן כלומ׳ כשגלי הים נתמעטים והולכים או י״ל שהוא ל״פ زهدن פי׳ נפל ונתמעט. ובשט״מ לב״מ כ״א: הובאו פירושים בענין זוטו ושלוליתא ע״ש. וע״י פי׳ רבינו תחתית נבין גם שהש״ר פי׳ אתי מלבנון: חרמון זה יעקב מה חרמון זה כל טובו נתון בזוטו כך כהונה מיעקב לויה מיעקב וכו׳, ודרש חרמון מלשון חרם פי׳ רשת אשר יקבצו בו הדגים כמו כן ביעקב אבינו נכלל יחוס העם כולו. וגם לשון חרמון נופל על לשון המשנה ה ח ר ם טמא מפני זוטו] —

* זוּטָא, זוּטֵי (פי׳ בל״ס קטן ועיי״ע הקודם לזה מלה ערבי׳ زهيد klein, gering) והפכו רבה ב״מ מ׳. כיילא רבה . . כיילא זוטא, עיי״ע שפט. כתובו׳ ס״ו: שומא רבה . . שומא זוטא, ושם: עסקא רבה דנפש רווחא אבל עסקא זוטא דזוטר רווחא עיי״ע עסק, ושם ק״ו. סדר דאליהו רבה סדר אליהו זוטא. ע״ז י׳: זוטי דאית בכו מחיה מתים. ב״ב ל״ו: פירא זוטא, ושם ק״כ: רבה זוטי, כתובו׳ ס״ט. רבה בר רב הונא זוטא, והקבוץ ע״ז ח׳. יומי זוטֵי ויומי אריכי. שאילתות מסעי רסי׳ קל״ט מינהון קשישי ומינהון זוטי. — זוטא ט״ס תחת זיטא עיי״ע זיטא.

* זוּטֵס (שם פרטי Ἰζάτης) והוא בנה של הילֵיני מלכה עיי׳ בן מתתיהו בקדמוניות כ׳, ב׳ א׳ שספר לנו כי הילֵיני מלכה נתיהדה עם בנה איצטים ובב״ר פמ״ו יסופר ומעשה במונבז המלך ובזוטס בניו של תלמי המלך שהיו יושבין וקורין ספר בראשי׳ כיון שהגיעו לפסוק זה ונמלתם וכו׳ ועיי׳ מ״ע לה׳ ברילל ח״א צד ע״ג.

זֵיטָא (אות הששי באלפאביט״א יוני׳ וערכו במספר: שבעה (= ז׳) וגם בל״י ζάω פי׳ חי leben ובציווי ζῆθι יחי!) בב״ר פי״ד וייצר ה׳ אלהים (ר״פ י״ד) ובפ׳ כ״א (כ׳) הרבה ארבה: בעון קומוי ר׳ אבהו מנין שהנוצר לז׳ חי א״ל מדידכון אנא ממטי לכון זיטא אפטא תיטא אוכטו [2]). פי׳ זיטא יחי אפטא שבעה ובאותיות שלהן הז׳ קורין אותה זיטא כלומ׳ בן שבעה יחיה. תיטא ימות אוכטו שמונה ובאותיות שלהן התיטא היא במקום הח׳ שלנו כלומר בן שמונה ימות. — בברכו׳ ירו׳ פי׳ כיצד מברכין (פ״ו ד״י רע״ד) א״ר מונא הדא אמרן דעטש גו מיכליה אסיר למימר ליה זט בגין סכנתא דנפשיה. פי׳ שלא יקדים קנה לושט שאין בית הבליעה פנוי. זט פי׳ יחי. — (א״ב בל״י אות זיטא עולה במספר שבעה ואות איטא שמונה. וראיה ברורה זה שהיונים לקחו מספר אותיות מן העברים אחר אשר זיטא להם אות ששי ואיטא אות שביעי אך במספר זיטא איטא כמו ז״ן ח״ת ופי׳ מלת זיטא תחיה, ופי׳ מלת איטא השחתה ואבדון א״כ הנולד באפטא אשר פירושו בל״י שבעה חי, הנולד באוכטו אשר פירושו שמונה הולך לאבדון). *[אחי״ה ר״ב הלך בשיטתו שכן כתב גם בע׳ איטא אבל כבר השמעתיך שם שרבינו גורס תיטא לפי נוסח דפ׳ וויניצ׳ באסיל׳ ואמש׳ בפעם שניה (ובפעם הראשונה שנה לנו הגי׳ איטא אוכטון וצ״ל תיטא אוכטו) וכ״ה בעה״ק שנ״ב וכן הביא בעל מ״כ בשם רבינו במד״ר רפ״ד. ור׳ אבהו תשובה נוכחת נתן להם להסביר כי בן ז׳ חדשים יחיה ובן ח׳ ימות בדרשו אות זיטא בהוראת מספר ז׳ וגם מפעל יוני הרשומ׳ ומלת תיטא דורש מן אות θῆτα שהוא אות שמיני באלפאביטא יוני וגם נופל על מלה θάνατος סימן לחייבי מיתה וכן אמר פירסיאום (ד׳, י״ג) nigrum theta פי׳ תיטא שחור. וזה שיעור המאמר ζῆτα (= ζῆθι) ἑπτά, θῆτα (= θάνατος) ὀκτώ כלומ׳ אות זיטא שהוא מספר שבעה וגם מורה (בכתיבה המוסגרת) יחי הוא הסימן כי בן שבעת חדשים יחיה, ואות תיטא שהוא אות שמיני וגם סימן למיתה מראה כי בן ח׳ חדשים ימות. ולכן כתיבת המאמר בדפוסים ובכ״י צריכ׳ תיקון רב בדפ״ר אי׳ זיטה אפטא איטא אוטי וכ״ה בדפ׳ פיז׳ ובכ״י בט״ס אוטבון, אובטון, אובטו ובכולם צ״ל אוכטו. ובב״ר פי״ד אי׳ איט״א אוכט״א וכ״ה בב״ר פ״כ ושם זיטה (בה״א). ובמד״ר פ״ד אוכט״י ובתנחומ׳ במדב׳ סי׳ י״ח זיטא איפטא אוט״ה ארגון וצ״ל איטה אוכטו ובילק׳ בראשי׳ רמז כ׳: אוטו אוקטו ויותר מזה נשתבש בירו׳ יבמו׳ פ״ד ד״ה רע״ד

---

[1]) ופליאה לי על הפלאה שבערכין שכתב בעי׳ זט: „בב״מ לא פי׳ רש״י כלום!״ והלא פי׳ כמו בע״ז. רק בב״מ שם עוד הוספה אחת „ושירוע בל״י״ (?) אולי διαῤῥοαί פי׳ Ebbe und Fluth או צ״ל זאטוטי וזה מה שסיים: כמו שכתבו הזקנים לתלמי המלך ואל אצילי זאטוטי עכ״ל. [2]) כ״ה לנכון בכ״י ג״ג, אבל בדפוסי ערוך אוכטון.

זוטא אכטא זוטא אבטא וצ"ל זיטא אפטא תיטא (או אִיטָא) אוכטא. — ובענין ירו' ברכו' הנ"ל זֵט (= ζῆθι) כ"ה גם בפי' מהרש"ם לברכו' בשם רבינו אבל בנו"ג יים (ואצל מהרש"ם ייסי) פי' בל"י ἴασις, ἴησις מרפה כי העטוש סימן יפה לחולי (עיי"ע עטש) והראשונים מתים בעטישה והיא אחת משבעה דברי מופת שנעשו בעולם "לפיכך חייב אדם בעטישה להודות להקדוש ברוך הוא שנהפך ממות לחיים" (ילק' לך לך רמז ע"ז) אבל עיין בתוספתי' שבת רפ"ח של בית רבן גמליאל לא היו אומרים מרפא מפני דרכי האמורי] —

זִיטֵייטוּם (זיטויטום) (לפע"ד מל"י ζητητός מי שהוא נתבע מטעם המלך לחייבו על מה שהוא מורד במלכות von Staatswegen gesucht, criminel belangt) בב"ר פל"ג (ר"פ ל"ב) ובר"פ ל"ט (ל"ח) שפה אחת: הסיר [1] קונעתו [2] ועשאו זיטייטום [3] וכמי שהוא מת דמו מותר ואשתו מותרת. פי' קונעתו אשתו, ודוגמתו במדרש תהלי' (שו"ט מזמור כ"ב) ובמדרש מגילת אסתר (לפנינו לי') ותלבש אסתר מלכות ותעמד בחצר בית המלך וגו' והמלך יושב על כסא מלכותו בבית המלכות וגו' א"ל הקב"ה רשע מה אתה יושב מבפנים וקונעתך מבחוץ מיד ויושט המלך [לאסתר] את שרביטו הזהב אשר בידו (אסתר ה', ב'). — (א"ב פי' בל"י דל וחסר דבר מה). *[אחי"ה ודע כי בכ"י ו"ו ול"ד וב"ר חסר מן: פי' קונעתו וכו', עד סוף הערך ולולי ראיתי בע' קנע שרבינו רומז על ערך דכאן הייתי אומר כי הוספה מאוחרת היא, אולם גם בדפ"ר אי' ההוספה הזאת ובעה"ק שנ"ב אי' פי' קונעתו אשתו ודוגמתו וטעות זו נולדה ע"י הנקודה דאי' בדפ' פיז', וניצ' אחר מלת ודוגמתו, וזו היתה מתעה גם את מפרש המלות במד' תהלים שכתב במזמור כ"ב: קונעתך פי' אשתך ודוגמתך עיי' בערוך ע' זיטויטום עכ"ל. ומלת קונעה לפע"ד ל"ע مقنعة אשה רכה ומפונקת eine zarte Frau ושיעור המאמר דואג יועץ לשאול הסר קונעתו פי' הרחק מדוד אשתו הרכה ועשהו כמורד במלכות לתבוע אותו לדין ואז דמו מותרת ואשתו מותרת וזה מה שאי' במדרש שם וכי יש אישות לדוד הלא מ ו ר ד ב מ ל כ ו ת הוא וכו'. ובכונה אמר קונעתו להעיר כי איש שמורד במלכות הוא אינו נוהג כבוד באשה רכה ומפונקת. וגם יפה מכנה המדרש את אסתר בשם קונעה לומר שהיתה אשה רכה ומפונקת ולא יאות לה להעמידה מבחוץ — ור"ב כנראה נתכוין על ל"י ζητευτής ור' י"מ זאכס בספרו בט"ר חלק א', קכ"ו הגיה זימיוטום ζημιώτης וכל זה דוחק] —

☜ (זטוטי) זַאטוּטֵי (?) (עיי' מ"ש בפנים) במסכת מגילה פרק מגלה נקראת (סמך) [צ"ל בגמ'] אין בין ספרים (מגילי' ט'.) וישלח את זאטוטי בני ישראל ואל זאטוטי בני ישראל לא שלח ידו. פירש"י לשון חשיבות ותוספות כתבו שהוא לשון חשיבות והשפלה ולא רצו לשקר עיי"ע זעטוט. *[אחי"ה רבים וכן שלמים היו מתיגעים בלהג הרבה ויגיעת בשר ורוח למצוא דבר חפץ בענין מלה זרה הנ"ל והנה זה רבות בשנים כתבתי בספרי על העתקת ריב"י טאווס צד רפ"ו והלאה כי זאטוטי ל"י ζητητής הוא שיש לו שתי הוראות דורש וחוקר ועוד שואל כתלמיד וע' זקנים אשר להם מיחס תלמוד בבלי מגיל' ט'. שהעתיקו ככה מלת נערי (שמות כ"ד, ה') ואצילי (שם י"א) רצו לסַמֵן שתי הוראות הנ"ל לא מטעם שכתבו התוספו' במגילה שם בענין זוטו של ים ועיי' רש"י ב"מ כ"א: כי אם מטעם שכתבתי כי מלה יוני' הנ"ל משתמשת בב' אפי כלומ' שהוא לשון חשיבות ושפלות וכן דעת הח' לעווי בעמת"ל ח"א, תק"ז, אבל בכל זאת חזרתי מהפירוש הזה שקשה לי חוץ ממה שאיננה מצוייה השתנות זו בהעתקת ע' זקנים שהעתיקו νεανίσκοι פי' נערים, למה לא הזכיר תלמוד ירוש' מגילה פ"א דע"א ע"ד בין י"ג השתניות שנמנו שם גם העתקת זאטוטי או זעטוטי נשמע מזה ששבעים זקנים לא העתיקו ככה ונראה בעליל שמסורת ש"ס בבלי מגיל' בענין זאטוטי באה לבבל על פי מסורה אחרת ירושלמית והיא נשנית בתלמוד ירו' תענית פ"ד דס"ח, (בקצת שנויים במס' סופרי' פ"ו, הל"ד ועיי' ספרי זאת הברבה פ' שנ"ו) בזה"ל: ג' ספרים מצאו בעזרה ספר מעוני (צ"ל מעון או מעונים כבספרי) וספר זעטוטי וספר היא באחד מצאו וכו', באחד

---

1) בנו"ג התיר וכ"ה בילק' תהלי' רמז תרל"א. 2) ובב"י ג"ג אי' קובעתו וט"ס הוא כדמוכח מע' קנע ובילק' תהלי' סי' רמז תרפ"ז נ"ב במדרש כתוב קוניותיך, אבל במדר' שו"ט מזמור כ"ב ג"כ הגי' קונעתך. 3) כ"ה בכ"י ו"ו וכ"ה בקצת דפוסי' בב"ר אבל בנו"ג בערוך זיטויטום וכ"ה ברוב דפוסי ב"ר ובע' קנע אי' ג"כ בדפ"ר ופיז' זיטיטום, ובילק' תהלי' שם זיאטטוום.

מצאו כתוב וישלח את זעטוטי בני ישראל ובשנים כתוב וישלח את נערי ב"י וקיימו שנים ובטלו אחד וכו'. והנה רחוק מהדעת לומר כי בספר עצמו היה כתוב זעטוטי אחרי שהמלה זרה היא אבל קרוב הדבר כי איזה סופר ציין כן לעצמו בגליון הספר, ונ"ל ברור כי בתחלה היה כתוב שם בגליון נעטוטי או נאטוטי ונשתבש לזעטוטי או בכונה הגיהו כך בזמן מאוחר באשר לא ירדו לסוף דעתו של הכותב והיו סבורים שהוא לשון זוּטָא והקבוץ זוטי פי' קטנים ובאמת בע"י הראשון ובילק' בראשי' רמז ג' הגי' זטוטי וכ"ה ברש"י ב"מ הנ"ל. אבל כונתו היתה במלת נאטוטי להעיר כי נערי בני ישראל לא היו נערים ממש כי אם בחורים ולכן היטב כתב על הגליון נאטוטי והוא ל"י νεώτατοι junge Leute, וזו ג"כ כונת הגמ' בזבחי' קט"ו: לפי גי' רש"י שם ובשמות כ"ד ה' נערי אלו הבכורות וכן העתיקו אונקל' ותר"י א' בכורי וכן העתיקו רס"ג וריב"י טאווס כלומ' הנערים לא היו ילדים כי בכורות היו וכבר גדלו והיו בחורים ובאמת כ"ה במד"ר פ"ד מהו נערי הבחורין שבבכורות ועל זה כיונו ע' זקנים בהעתקתם νεανίσκοι וע"י מלה זו העתיקו בחור (דברי' ל"ב, כ"ה, ד"ה ב' י"א, א') הבחורים (שופטי' י"ה, י'). ובלי ספק בארץ ישראל היטב ידעו החכמים שבהעתקת נערי ואצילי אין שום השתנות אצל ע' זקנים לכן חדלו מלמנותה בין י"ג השתניות (ירו' מגילי שם) אבל חכמי בבל שמעו מהקבלה דירו' תעני' ומספרי (שם) שמצאו ספר אחד ששם היו כתוב זעטוטי במקום נערי ומאשר לא ידעו לפתור אותו קמו ויחסו אותו להעתקת ע' זקנים! ואולי בבבל הגיהו תחת נאטוטי: זאטוטי כדי להשותו עם מלה פרסי' âzata (آزاده) פי' מיוחסים ואצילים edle, wohlgeborene לכן הוסיפו מדעתם כי גם אצילי בני ישראל העתיקו ע' זקנים! ע"י זאטוטי. ובאמת כן העתיק תר"י לפי' מסורת המתורגמן ומו"ע (ע' זעטוטי) אצילי: זעטוטי וכן הוא בתרגום שה"ש ו', ה' ושאר זעטוטיך ועמא דארעא כלומ' המיוחסים ועם הארץ. — יצא לנו מזה כי מלת זאטוטי (או זעטוטי כ"ה בכ"י פ' ובדפ' פיז' ובכ"י רש"י ותוס' הרא"ש, או אטוטי כ"ה בכ"י ילק' עיי' ד"ס מגיל' ט"ז:) בהוראת נערים או בחורים ט"ס הוא ויש למחקו מערכי מלין זרות וצ"ל נאטוטי פי' בחורים. ובגוף הענין נתכונתי לדעת אדם גדול כי הרב חיד"א בספרו כסא רחמים על מסכת סופרים פ"א ה"ח כתב בזה"ל: ואל זאטוטי פי' רב צמח גאון בערוך שלו זאטוטי לא נערים ולא זקנים אלא בחורים רבינו בצלאל אשכנזי כ"י [1]) עכ"ל [2]). הרי דגברא רבה קא מסהיד עליה שהוראת מלת זאטוטי פי' בחורים אבל שבוש הכתיבה היה כבר מונח לפני רצ"ג. וחידוש הוא שרבינו נתן לא פי' בכל הערוך מלה זו. והפירושים האחרים במ"ע דמ"ג ח"ד רע"ו, במשביר ובמאמר צור רבינישען שפראך-אונד זאגענ-קונדע לה' פערלעס צד ה' רחוקים מן האמת הם] —

זֵיטֵימָא (בל"י ζήτημα חקירה על דבר פשע Untersuchung wegen Vergehens וכ"ה בל"ס זאטמא, וממנו בל"ס זוטמא שמץ דבר) במד"ר פ' פקוד כל בכור זכר (פ"ד) לטרפיסיטים [3]) שנמצא אחריו דבר של זיטימא, פי' בל"י חקירה ותביעה ועון. *[אחי"ה בנו"ג זיטמא, אבל גם רבינו בע' זנם גרס בס"א זיטימא וכ"ה נכון ובפסיקתא דאחרי מות (קע"ג:) שהביא שם רבינו גרס דבר של זינומייא והיא כגי' ראשונה בערוך אבל כבר הגיה לנכון ר"ש באבער בפסיק' שם דצ"ל זיטמייא והוא זיטימא דערוך. והוא בס"א הביא בע' זנם גם ציון מיוק"ר (פ"כ) דבר של זיטימא ובנו"ג דבר של שמצה והמדפיסים הציגו מלה זו תחת מלה זרה ובאמת זוטמא בל"ס דבר של שמצה הוא, ובתנחו' אחרי אי' דבר מקולקל ובמד"ר פ"ב דבר של לוגמיא ובילק' שמיני ר' רמז תקכ"ה דבר זוהמא ובכולם צ"ל זיטימא] —

זְמַר (פעל מתואר השם זוּטָר, זוּטְרָא בל"ס זְוָטָרָא כמו צעיר וזער klein) מסכת נדרי' פי' אין בין המודר סמך ומותר בביצה טורמיטא (נדרי' נ':) עד דמיזוטרא [4]) כי היכי

---

[1]) אחי"ה ברם זכור אותו האיש לטוב ובצלאל אשכנזי (בעל שט"מ) שמו שאלמלא הוא נשתכחו פירושיו של רצ"ג כי ר' בצלאל אשכנזי הכניס לתוך גנזי ספריו חבורי בעל היוחסין שהביא איזה פירושי דרצ"ג (עיי' מבוא לעיל צד XVI והלאה). ויש לי על זה ראיה מופתית כי בכ"י עיקרי התלמוד לר' אברהם זכות אשר ת"י כתב הסופר (יהודה פינטו) בסיום העתקת הכ"י בזה"ל: נכתב ונחתם זה הספר שנמצא בבית גנזיו של בית רבי ומארי החי השלם כמוהר"ר בצלאל אשכנזי וזי"א ונראה מתוכו שהוא מיסוד הרב המובהק כמוהר"ר אברהם זכות ז"ל בעל ספר יוחסין ולא נמצא ממנו כי אם אילו הקונדריסים של ארבע אותיות אחרוני' מכ"י המחבר זלה"ה יהי רצון וכו' . . יום ששי פ' אל פני המנורה משנת החל"ש יאמר גבור אני ע"כ. [2]) הועתק למעני ע"י מר ידידי הרב החי שז"ח האלבערשטאם נר"ו. [3]) Geldwechsler τραπεζίτης. [4]) בנו"ג דמתזוטרא.

דבלע יתיה [1]), ובמסכ' סנהד' פ' חלק (צ"ה.) כי חזייה אִיזוּטַר בעיניה, תרג' צעיר אנכי ונבזה (תהלי' קי"ט, קכ"א) זוטר אנא ובסיר. *[אחי"ה איזוטר הוא אתפעל מהתואר זוטר וכ"נ התואר בכתובו' עי"ע זט, חגיג' ה'. שכיב אדזוטר, תעני' כ"ג: פליג ריפתא לינוקי לקשישא חדא ולזוטרא תרי, חולי' נ"ג, בדזוטרא מינייהו, והקבוץ ב"ק צ"ב: כד הוינן זוטרי לגברי השתא דקשישנא לדרדקי, מ"ק י': רברבי וזוטרי וכ"ה בב"ב נ"ד רע"א ובלש' נקבה יחיד: מלתא זוטרתא ברכו' ל"ג: מגילי' כ"ה: אצבעיה זוּטַרְתִּי — ועוד שם פרטי מר זוטרא ברכו' מ"ג: ועיי' ירושלמי מלשר שני פרק ה' דנ"ו ע"ד ומבוא הירושלמי למהרז"ף צד ע"ז, ר' זוטרא בר טוביה (ברכו' שם), וזוטרא כמו זעירא עי"ע] —

* זִיגָא (Kleid) עירו' ק' סע"ב עי"ע זג ו'.

* זִיגוּד (שם פרטי) פסחי' קי"ג: מכו' י"א, טוביה חטא וזיגוד מינגד עי"ע טב א'.

* זַיֵּיג (לפע"ד מלש' ערבי زاغ , زيّغ יָפֶה, הֵיטִיב (zurechtmachen, putzen ירו' שקלי' פ"ה דמ"ח ע"ד בן בבי על הפקיע שהיה מזייג את הפתילות פי' היה מיפה והיטיב את הפתילות ובשקלי' ירו' בש"ס בבלי אי שהיה מזויג את הפתילות.

* זידל, זיידל (שם אמורי דא"י) ירו' תרומו' פ"ה דמ"ה ע"ג ר' יהושע בר זידל, ובירו' ע"ז פ"ב דמ"א, אי' בר זיידל.

זיידן (?) (המלה קטועה היא ועיקרה באזיאר בל"פ بازيار צייד הנץ Falkenjäger וממנו בל"ע بيار, וגם בל"ע ופ' بازدار מי שעיסק בעופות הנץ (Falkonier בפ' המצניע בגמ' את החי במטה (שבת צ"ד.) מי איכא סוס המיוחד לעופות איכא סוסיא דבי זיידן [2]). ורב האי גאון ז"ל היה שונה "סוסא דבַּאזְיַארַאן [3]) וכך פי' הנץ וכיוצא בו שהמלכים צדין בהן עופות קורין אותו באז והאדם העוסק בהן קורין אותו בל' פרסי (באזייר) [באזיאר] ובזמן שהן יותר מאחד קורין אותו באזיאראן [4]) ויש להם סוסים מיוחדין לשאת העופות הדורסין הנקראין בא"ז" [5]) ודחי רבא הא דתני בן בתירה מתיר בסוס לאו בסוס העומד לבני אדם הוא דהא לדברי הכל מותר אלא בסוס העומד לתת עליו העופות כשהולכין לצייד כדי שלא ליגען לפרוח עד שיגיע למקום הציידין וכיון שמגיעין למקום מורידין אותן ומתירין ומפריחין אותן והולכין ודורסין וצדין והן העופות כגון הנץ שנקרא באז [6]). *[אחי"ה בחי' הרשב"א לשבת הובא זה פי' דרה"ג [7]) עד התיבות ודחי רבא נשמע מזה כי מכאן והלאה רבינו הוסיף לו נופך מדעתו. ועי"ע שכר בזאי, ושם רמז על ע' זיידן אבל כל הערך שייך לאות בי"ת כמו שסמנתי שם עיין ערכו ח"ב, ב': והתוספות שבת שם ד"ה סוסא הביאו פי' ר"ח ועיין מה שכתב בזה בעל הפלאה שבערכין] —

זִיו (Glanz מל"מ זיו, זו וכ"ה בל"ס זִיוָא ונראה שנתקצר מן זהיו משרש זהי glänzen) בס"ג דפ' דיני ממונות (בגמ') [צ"ל בגימ"ל] זה בורר (סנהד' ל"א:) לדזיו ליה כבר ביתיה [8]) שלם, פי' "לדזיו ליה כמשה רבינו דכתיב ביה (שמות ל"ד ל"ה) כי קרן עור פניו וכתיב ביה (במדב' י"ב, ח') בכל ביתי נאמן הוא. וי"א בן בתיה בת פרעה [9]) מפני שגדלתו, ירמיה אחי העביר עלי את הדרך (סנהד' שם) [10]). פי' שהעביר עלי דרך בני אדם וחבל בי (והכה ופצע) [צ"ל הכה ופצוע] [11]) שהן דיני קנסות" [12]). פ"א בערך דרך, ובפ' אעפ"י שאמרו בגמ' מניקה (כתובו' ס"א.) בני זִיוְתָנֵי בני בעלי זיו והדר. בפ"ק דר"ה בגמ' ולנטיעה (י"א.) בחודש זיו (מ"א ו', א') ירח שבו נולדו זיותני עולם [13]). בסוף משנת סוטה (מ"ט.) משמת ישמעאל בן פיאבי בטל זיו הכהונה, ואת הזוזים בהם (בראשי'

[1]) בנו"ג דבלעית'. [2]) עיי' שינוי הנוסחאות וטעיותיהן בע' באזיאר. [3]) כצ"ל תחת דבזי אראן של כ"י ו"ו אי' ובי', ובכ"י ה"ב דבידאן ובכ"י ל"ד דבזי אראן וצ"ל במלה אחת כמו שהגהתי והוא ממש בל"פ קבוץ מן באזיאר פי' ציד הנץ, ובדפ"ו ואמ' דבזיירן ובדפ"ר בכלן בדלי"ת והוא ט"ס. [4]) כ"ה בכ"י ה"ב רק שם בזיאראן ובדפ"ו ואמ' באזיירן ובכ"י ל"ד בזיארן ובכ"י ו"ו בוי"ו וט"ס הוא. [5]) بار Falke. [6]) ובכ"י ו"ו כגון הני שנקראין באזי. [7]) ושם בל' סרסי צ"ל פרסי. [8]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה בפי' ר"ח וכ"ה בדפ' שונצינו בגמ' וברש"י. [9]) כ"ה בכ"י ו"ו ובפי' ר"ח, ובדפ"ע אי' עוד כבר בתיה בן בתיה וכו'. [10]) ושם אי' עוד עוקבן הבבלי קבל קדמנא נראה שלא גרסו רבינו וכן לי' בע' דרך ולי' בפי' ר"ח. [11]) וכ"ה בפי' ר"ח. [12]) ע"כ הועתק מלה במלה מפי' ר"ח כ"י לסנהד' הבאתי בע' דרך, ובפי' ר"ח סיים עוד: שלא יתכן לדונן אלא בארץ ישראל ע"כ ונראה שנשמט מן ערך דכאן. [13]) בכ"י ו"ו אי' איתני עולם אבל זה דרוש אחר בסנהד' שם.

י"ה ה') תרג' ירו' [ב'] זִיווֹתָנַיָא דבהון וכן בב"ר. *[אחי"ה והוא בפ' מ"ב ושם אי' ית זיתנא דבהון, וא"כ דרש בְּהָם כמו בָּהֶם ודרש זוּזִים כמו זְוָזִים או דרש כמו זיזים מל"מ זיז כבודה (ישעי' ס"ו, י"א) שפירושו זיו. והחדש אִיָר נקרא במקרא (מ"א ו', א'. ל"ז) חדש זו, ירח זו כלומ' שהוא מהודר בפרחים וכ"ה בתרג' ירח זיו נִיצָנַיָא וכן נקרא אצל הערביים شهر الزهر וכן אי' בירו' ר"ה פ"א דנ"ו ע"ד שבו זִיו של עולם הצמחים ניכרין והאילנות ניכרין, ובבבלי ר"ה (י"א.) דאית ביה זיוא לאילני, וכנ"ה בשהש"ר פ' אל גנת: זיו הירק. ברכו' נ"ח: זיויה עיי"ע זה ב' גי' הערוך ובהשאילה זיו החכמה (סוטי מ"ט.), זיו איקונין עיי"ע איקונין. זיוו של בני עיי"ע אסכולי. ירו' יבמו' ר"פ ט"ז דט"ו ע"ג אשתני זיווהון דאפוי, רות רבה פ' ותצא גדול שבעיר הוא זיוה והוא הודה והוא הדרה והוא שבחה פנה משם פנה זיוה פנה הודה פנה הדרה פנה שבחה (עיי' רש"י לריש פ' ויצא). זיו השכינה (ברכו' י"ז. שבת ל'. ב"ב י'. ילק' משפטי' רמז שס"א). והתואר זִיוְתָן שבת קנ"ו. גבר זיותן, והקבוץ זִיוְתָנֵי עיי' למעלה וכ"ה בתרג' ישעיה י"ד, י"ב; איוב ל"א, כ"ו; זכריה י', ג', שה"ש ו', ט'] —

* זילותא עיי"ע זל ב'.

* זימי עיי"ע זמיה. ועוד עיי"ע זמית.

זִיוּן (או מהשם זיי"ן עשיית קוין ותגין בצורת אות זיין או יותר טוב מל"ע زيانه הדור וכיתור (das Schmücken mit Krönchen בפ' הבונה בס"ג (שבת ק"ה רע"א) הא דבעי זיוני הא דלא בעי זיוני. ובפ' הקומץ בגמ' שתי פרשיות (מנחו' כ"ט:) אמר רבא [1] שבעה אותיות צריכין שלש שלש זיונין שעטנ"ז ג"ץ.

1 זִיז (כל מה שיוצא ובולט בבנין וזולתו ולדעתי מל"ע زيزاة (hügelig Hervorragendes בפ' אחרון דעירו' (צ"ח:) זיז שלפני החלון. ובפ' חזקת הבתים (ב"ב נ"ט סע"א) [ה]זיז עד טפח יש לו חזקה. פי' כגון לוח יוצא מכותל ראובן לחצר שמעון יש לראובן להשתמש באותו הזיז שיש בו טפח כמה שיחפוץ ויש לו לתלות חפצים יורדים באויר חצר שמעון [2]. ובפי' השותפין (שם ו':) משתמש בכותליה ובזיזיה עד ארבע. פי' תרגום "יציע (מ"א ו', ה' ו') זיזא והן הקורות היוצאין מן הכותל לחוץ כדאמרינן בס"ג דפ' מרובה (ב"ק פ"ב רע"ב) י' דברים נאמרו בירושלים . . אין מוציאין בה זיזין וגזוזטראות משום אוהל טומאה אי נמי דלא מיתזקן עולי רגלים" [3]. ותנן בהזיז פי"ד באהילות (ס"א) איזהו הזיז שפניו למטה והגזוזטרא שפניה למעלה כלומ' זיז יוצא מן הכותל וראשו כפוף למטה וגזוזטרא יוצאה מן הכותל וראשה נשואה למעלה. *[אחי"ה ובאהלו' פי"ד מ"ב זיז שעל גבי הפתח וכו', ושם מ"ד זיז שהוא סובב כל הבית וכו', ב"מ פ"ג. זיזא דמחוזא. ב"ב ס'. הוה ליה זיזא. והקבוץ אהלו' שם מ"ה שני זיזין זה ע"ג זה. אהלו' פ"ח מ"ב הזיזין והגזריות עיי"ע גזוזטר. ב"ב ס'. הוה ליה זיזין, ירו' ב"ב ספ"ג די"ד: תוספת' ב"ב פ"ב זיזין (ובצוצטראות) [ובצוצטראות], ירו' שקלי' פ"ד דמ"ח. זיזין וכתלין — תוספתא אהילות ספ"ג שני הזיזין זה על גב זה ט"ס וצ"ל הזיזין, והח' לעווי פי' חזיזין כמו זיזין בהוספת ח'! וגדולה מזה טעה לחשוב כי הרחזיונות בתוספת' כלים ב"מ רפ"ה הוא כמו החזיונות וזו כמו חזיזין! והנאלה לי עיין בערך דחון ומה שכתבתי שם. — בר זיזא שם הפרטי עיי"ע] —

2 זִיז (לפע"ד מל"ע سوس ובכן בל"פ سوسه כנימה שבדגן Kornwurm ובל"מ סס ובל"י σής עש שבבגדים (Motte בס"ג דפ' ואלו טרפות (חולי' ס"ז רע"ב) על הארץ (ויקר' י"א כ"ט) להוציא את הזיזין שבעדשין פי' תולעים שבעדשים [4] ששמם זיזין. — (א"ב פי' בל"י מין תולעת ואולי נעתקה מלה זו מלשונינו יאכלם סס (ישעי' נ"א, ח')). *[אחי"ה וכן ענין سوس בלש' ער' והוראתו כאמור בתחלת הערך תולעת שבדגן וכן פירש"י חולי' שם ד"ה זיזין כוצונ"ש וכמין יתושין הן אלא שבעדשים זיזין שמן וכן לועז רש"י בחולין י"ג. ד"ה מפני הכנימה כיצונ"ש שבפולים ועדשים וזהו cossons קארנווירמער שנמצאים גם בקטניות — וכנ"ה ירו' תרומו' פ"ח דמ"ה שקץ שבזיזין (ובזבוזין) [ובזבובים], ירו' שבת רפי"ד די"ד: הצד זיזין זבובין וכו', תוספת'

---

1) וכ"ה בנוסחאות ובדפ"ר ופיז' וויניצי' אבל בדפא"מ בט"ס רבה. 2) ועיי' תוספו' שם ד"ה עד. 3) בנו"ג ואין מוציאין בה זיזין וגזוזטראות מפני אוהל הטומאה ומשום דלא ליתזקי עולי רגלים אבל כגי' רבינו אי' בפי' רה"ג לסדר"ט לפ"ח דאהלות מ"ב צד כ"ד ומשם העתיק רבינו כל הפי' הזה, ושם הגי' דלא נתקלו בהו עולי רגלים. 4) כ"ה בדפ"ר ובכ"י ה"ב.

בכורו׳ רפ״א דבש הזיזין — ודע כי בל״פ سيس נקראים ג״כ עדשים, בפרט בגוף של אדם, ואולי על שם זה נקראים היתושין שבעדשים] —

3 זִיז (מין עוף גדול מיתולוגי) בויק״ר סוף אחרי מות (ספכ״ב) תחת איסור עוף זיז [1] וזיז שדי עמדי (תהלי׳ נ׳, י״א) א״ר יהוד׳ בר׳ סימון הזיז הזה עוף גדול הוא ובשעה שפורש כנפיו מכהה גלגל חמה הה״ד (איוב ל״ט, כ״ו) המבינתך יאבר נץ יפרוש כנפו לתימן ולמה נקרא שמו זיז שיש בו כל מיני טעם מזה ומזה. *[אחי״ה ואולי כיון בעל המאמר על לשון פרסי چوزه מין עוף גדול אשר לא אבד נוצותיו ימים רבים ומה שאמר שיש בו כל מיני טעם מזה ומזה (כ״ה בדפ״ר, ובשדפ״ע ביתור לשון) אולי כיון על ל״פ چشن פי׳ מיני טעם אכילה חך יטעם לו. ובכ״ב ע״ג: סיפר ג״כ רבה בב״ח מעוף גדול: ציפרא דקאים עד קרצוליה במיא ורישיה ברקיע וכו׳, ועל זה אמר רב אשי (ובילק׳ תהלי׳ רמז תש״פ הגי׳ רבי) ההוא זיז שדי הוא. ובתנחומי פנחס סי׳ י״ב ועוף השמים זו זיז שדי, וכ״ה בפסיקת׳ רבתי פט״ז] —

* זִיזִין (שם עיר) תוספת׳ שביעי׳ רפ״ד עיירות המותרות בתחום . . זיזין ויגרי וכו׳ כ״ה בכ״י אירפורט, ובכ״י ב׳ זיזיין ובנו״ג זיזיון ובירו׳ דמאי פ״ב דכ״ב רע״ד חיויון ויגדי, ונראה שטעות סופר הוא.

זַיִן (= זַיְנָא בל״ס זְיָנָא מל״פ زيان פי׳ הפסד Schaden, Verlust) בר״ג דפ׳ התודה (מנחו׳ ע״ז.) כי היכי דלא לימטי ליה זיינא הוא דלא לימטי הא רווחא לא בעי. וכס״ג דפ׳ המוכר את הספינה (ב״ב צ׳ סע״א) כי היכי דלא לימטי ליה פסידא [2]. בפ״ק דעירובי׳ (י״א:) אזל רב ששת קם אבבא דבי זיינא [3] א״ל גדא פוק תא זה דומה לאבב ביזיינא שפירשנו בע׳ בב. *[אחי״ה בדפ״ר ופיז׳ בתיבה אחת ועיי״ע בב א׳ מ״ש. ודע כי במנחו׳ הגי׳ דיאנא וזו תתכן לכתיבת המלה הפרסי׳ רק הדלת במקום זיין. ובזה הענין בכתובו׳ ס״ו: עסקא זוטא דזוטר זיונא אבל עסקא רבה דנפיש זיונא. וצ״ל זיינא או הוי״ו בשימוש הברה כמו זיאנא ופי׳ ה״ר ר״י מטראני הוצאה ורש״י פי׳ יציאה אבל לפי׳ ר״י ן מגש ז״ל הפסד (עיי׳ שט״מ לכתובו׳) והאחרון חביב. וכ״ה בתרג׳ ירושלמי א׳ לבמד׳ כ״א, כ״ז; עיין שם שהועתק באו חשבון על פי מאמרם בבבא בתרא דף ע״ח ע״ב: הפסד מצוה כנגד שכרה וכו׳] —

זַיִן (פי׳ בל״ס זַיְנָא ובל״ע زين כלי נשק Waffe ובעצם ראשונה מורה השרש زان ענין הֶחָלֵץ Aus- Zurüstung ובל״מ בהוספת א׳ אזנים (דברים כ״ג, י״ב) בר״ג דהשותפין (ב״ב, ד׳.) אם זיינך עלך ספרך כאן לא רכא וכו׳. פי׳ אעפ״י שכלי זיינך עלך כמלכים ומדמה אתה בעצמך שאתה מלך הרי ספר יחוסך כאן ידוע שאתה עבד בן עבד ולא רך בן רך [4] וסוף הדברים התמיהו ואמרו קלניא מתעבד ובתמיהא גרסינן הנעשה הורודוס חפשי זה פי׳ גאון [5]. ור״ח ז״ל פי׳ קלניא מתעבד כלומ׳ אפקירך ואת רכושך לבני החיל כי עבד אתה. החלצו (במדב׳ ל״א, ג׳) תר״י [ב׳] איזַדַיְינוּ וכן חלוצי צבא (שם ה׳). *[אחי״ה בנו״ג בתרג׳ לפסוק ה׳ מזרזי חילא. ובדפ״ר ופיז׳ חסרה מלת וכן ואולי לא היה רבינו מכוין על התרג׳. ובתרגומים הרבה שמות ופעלים נולדו משרש זַיַן עיי׳ דוגמאות אצל הח׳ לעווי. וכן בדברי רז״ל. השׁם: סנהד׳ ק״ד. זין אוכל זין ובשהש״ר פ׳ כמעט זיין בולע זיין. ע״ז כ״ח: וירו׳ ע״ז פ״ב ד״מ ע״ג אין מוכרין להן לא זיין ולא כלי זיין וכו׳, ושם כ״ה: אשה כלי זיינה עליה. ויק״ר פכ״ח וילק׳ איוב רמז תתצ״ח בשם הפסיקת׳: ואל מצנים יקחהו (איוב ה׳, ה׳) לא בזיין ולא במגן אלא בתפלה ותחנונין, ודורש ואֶל כמו ואַל פי׳ בלי וצנים דורש מלש׳ צנה וסוחרה פי׳ מגן ועוד צנים כמו זַיַן. במד״ר ס״פ כ׳ לא נשמטו מן הזיין אלא עמדו במקומן. בשמ״ר פמ״ה דרש עדיך (שמות ל״ג, ה׳) כלי שנתן להם הקב״ה והוא מהוראת زين בל״ע פי׳ עדי והדור. ובהשאילה בלש׳ נקיה תואר לאבר המוליד ילק׳ ויצא רמז תתקל״ד ויתד תהיה לך על אזניך

[1]) כ״ה רק בכ״י ו״ו וכ״ה בנוסחאות. [2]) בנו״ג פסידא הוא דלא ליהוו ליה רווחא לא בעי. [3]) שינוי נוסחאות סמנתי בעי׳ בב א׳ ע״ש אמנם חציון הזה לא שייך בע׳ הנוכחי כי אם או בעי׳ ביזיינא, אבל יותר טוב לסדרו בעי׳ זנדוקנא ע״ש. [4]) עיי״ע רך ב׳. [5]) וקרוב לזה מצאתי מפורש בפי׳ כ״י רגמ״ה לב״ב וז״ל אם זיינך עלך ספרך כאן כלומ׳ אם מלחמתך עליך שאתה מתגבר לשם ייחוסך כאן יודעין אנו מאיזה משפחה אתה לפי שהורקנוס אביו של הורדוס פעם אחת הלך על רומים להלחם ונצח וראה בשבייה שפחה אחת יפת תואר וחמדה ועשה לה כדין תורה ובא עליה והוליד ממנה אותו הורדוס ולפיכך היו מחרפין אותו מיחוסו. קלניא בן חורין נעשה עכ״ל — ועיי׳ עוד ע׳ סיף שיש שם גי׳ אחרת.

(דברי' כ"ג, י"ב) בסוד ובלש' נקייה נאמרו דברי תורה לא תשב לך בלא אשה עשה תיק זיין שלך וכו'. ושם המופשט במד"ר פי"ד ביום נשק (תהלי' ק"מ, ח') ביום זִיוּנָם של ל"א מלכים. — והפעל: ויק"ר קל"ם פל"ד ועצמותיך יחליץ (ישעי' נ"ח, י"א) ישמוט יזיין וכו'. וחלצה נעלה וג' יזיין. במד"ר פי"א אזיין בהו. בינוני פעול: ב"ק נ"ז. (ליסטים) ליסטים מְזוּיָּין. שמ"ר פ"כ וחמשים (שמו' י"ג, י"ח) שעלו מזויינין וביר' שבת פ"ו ד"ח: שהיו מזויינים בחמשה מיני זיין (ובדפוסי' בט"ס בט"ו = בחמשה עשר), במ"ר רפ"כ נראין מזויינין למלחמה. אבדר"נ ס"פ כ"ט כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות זה גבור ואינו מזויין כל שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש חלש וזיין בידו. יש בידו זה וזה גיבור ומזויין] —

* זַיִ"ן (אות שביעי ונקרא על שם תבנית רומח יד) שבת ק"ד: נתכוין לכתוב חי"ת וכתב שני זיינין, ושם: נטלו לגגו של חי"ת ועשאו שני זייני"ן. וממנו השם זִיוּן מנחו' כ"ט: עיי"ע זיון ומ"ש.

☞ זִין (שם מטבע וערכו זוז) ירו' דתרומו' פרק בצל (פ"י דמ"ז רע"ב) וכמה לימרא עבדא מאה זינין. פי' כמו זוז [1].

* זִיוּנָא (Nährendes, Nahrung) ברכו' מ"ד. זיונא ס"ד אלא אימא מזונא עיי' פירש"י. והפעל זון, זין עיי"ע זן ב'. — זיונא כתובו' ס"ו: עיי"ע זיין א'.

* זינומיא, זינימון עיי"ע זנם.

* זינון (שם פרטי וכן הוא גם בלשון סורי (Sinon, Zeno ירושלמי ברכות פרק ד' ד"ז ע"ד ר' זינון החזן.

זיינקי (לדעת רבינו מטבע טוב ועיי' מ"ש בפנים) בר"ג דפרק מציאת האשה (כתובו' ס"ז סע"ב) שבעה אלפי דינרי זיינקי. פי' מטבע טוב. *[אחי"ה כדי להסביר פי' דרבינו נ"ל להרכיב המלה מן زَر פי' זהב טהור ומן نيك, نيكو פי' טוב וא"כ זיינקי מטבע מזהב טהור אבל בנו"ג סיאנקי ופירש"י שם מקום וזה נ"ל יותר והוא سيان עיר בפארסיסתאן והתואר سيانك עיי' פליישער בהוספותיו לעמת"ל של הח' לעווי ח"א, תקס"ב ולדעת הח' צוקערמאן (על מטבעות תלמודיות ל"ג) הוא מל"פ شيانى מטבע זהב וערכו י"ז דינרין ונקרא על שם העיר הלז ועיי' וואולירס איצ' מלין ח"ב, תפ"ט ועוד ח"א, תתקט"ז. ובע' סיינק גרס גם רבינו דינרי סיינקי ופי' מטבע פלוני כגון סלע נרונית] —

* זִיעָה עיי"ע זע.

זַיְיפָן (פי' כזבן ושקרן Fälscher וכ"ה בל"ם זַאפָנָא מפעל זַיֵּף ובל"ע زَاف ועיי"ע זִיף) אחוא דמרנא זייפנא בגמרא דפרק קמא דע"ז (י"א: פי' כזבן. *[אחי"ה ובכ"י ו"ו ל"ד ה"ב וב"ר אי' פלסתר, וגם הגירסא הזאת טובה ונכוחה היא עיין ערך סך ח'] —

* זִיקָא, זִיקוּקָא עיי"ע זק.

זַיְרֵי (הקבוץ מהנפרד זַיְרָא ענין עצירה וכבישה die Presse, das Pressen, Drücken מל"מ (שופטי' ו', ל"ו) זור וכ"ה בל"ם ובל"ע زِيَار) בר"ג דפ' כל הכלים (שבת קכ"ג רע"א) הכל מודין בסיכי זיירי ומזורי כיון דקפיד עלייהו מייחד להו מקום פי' סיכי הן יתידות המוכנין לנער [2] בהן משי וכדומה לו. תרג' יתדות (שמו' כ"ז, י"ט; ל"ה, י"ח ועיי"ע סך ט') סיכי. זיארי [3] כלי עץ כגון קרשים שכובשין בהן את הבגדים כדתנן (שבת קמ"א. מכבש של בעלי בתים [4]. מזורי כלי עץ שהכובס מכה בו את הבגדים על האבן בעת שמלבנן אלו כולן קפיד עליהן שלא יתעוותו או יפגמו [5] שאם יפגמו יקרעו הבגדים והמשי לפיכך מסיח דעתו מלטלטלן ונעשו מוקצין ועל כן אסור לטלטלן. וכ"ה מפורש בתלמוד ארץ ישראל (ירו' שבת פי"ז דט"ז רע"ב וירו' ביצ' פ"א ד"ס ע"ג) בזירא דיעצר ביה במזורא דחביט ביה בבוכנא די כתיש ביה. *[אחי"ה כל הפי' הזה הובא בתוספ' שבת קי"ג. ד"ה סיכי בשם הערוך ושם הגי' בירו' זיירא ד י ן עצר ביה מזורא ד י ן חביט ביה, וחצי המאמר האחרון חסר וכן חסר ברא"ש שבת פי"ז סי' א' ושם הגי' דעצר בהו . . דחביט בהו . . ובירו' שם ושם הגי' ד ו

---

[1] ועיי' סוף ע' זוז א'. [2] ובתוספו' שבת שם הובא בשם הערוך לנפץ. [3] כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב וכ"ה בדפוסי' הראשונים ובה"ג במפתח של ר' נסים וכ"ה לנכון כי בל"ע נקרא עצירה زِيَار, וכצ"ל גם בפעם הראשונה בסיכי זיארי, ודע כי בכ"י ו"ו וה"ב הוא המשך הערך וכ"ה בדפ' אמ' לנכון כי רבינו קאי על הציון הנ"ל וכן מוכח מע' סך ח' וע' מזר א' וכ"ה בתוספו' שבת שם אבל בדפ"ר ופיז' וויניצי' ובאסיל הדפיסו בט"ס בערך מיוחד. [4] עיי"ע כבש ד' בדפ' וויניצ' וערך מכבש. [5] בתוספ' הגי' שלא יתעקמו ולא יתפגמו.

וכן הובא בספר מפתח לר' נסים. ורש"י פי' בע"א ע"ש ובתוספ' ובחי' הרשב"א השיגו עליו וסיים הרשב"א: וי"מ דכלי כובסין הן וכן פי' בערוך ע"כ. וכג"ה בע"ז ס'. מעצרא זיירא ושם פירש"י לנכון זיירא מכבש כמו ויזר טל וגו', (שופטי' ו' ל"ח) ועיי"ע זר האחרון. ומזה הענין גם ב"מ ט"ז: אפשיטי דספרא זַיֵּר ליה פי' היה מעכבו מעצרו ועיי' רש"י שם ורבינו הביאו בע' זר ד' ויפה פירשו מעכבו] —

* זיר, זירה עיי"ע זר.

* זֵירָא (שם פרטי) גדול האמוראים בדור השלישי והיה תלמידו של ר' יהודה ורבו של ר' ירמיה והוה משתמיט מיניה דר' יהודה לעלות לא"י (כתובו' ק"י:) והוזכר הרבה בש"ס בבלי, ובירו' נקרא זעירא, זעירה, זעורה. עיי' מבה"י למהרז"ף צד ע"ז: ועיי"ן מובלעת ועיקרו זעיר = צעיר ועיי"ע זוטר.

* זַיִת. זַיְתָא עיי"ע זת.

1 זָךְ (מל"מ וכן בל"ע زكى ענין צדק ונקיון וכ"ה בל"ס rein, gerecht, tugendhaft sein, וגם ענין נצחון (siegen, etwas erlangen בפ"ק דברכות (י"ב:) לא זכיתי. בס"ג דפ"ק דפסחי' (י"ט סע"א) זכינו שאין טומאת ידים במקדש. פי' שניהם ענין מציאה וי"מ ענין זכות. בפ' בא סימן בגמ' שתי שערות (נדה נ"ב:) אמר רבא בהא זכינהו [1] ר' חנינא בן אנטיגנס לרבנן, וי"מ ענין [2] נצוה. — (א"ב תרג' איש צדיק (בראשי' ו', ט') גבר זכאי. *[אחי"ה ויש ממנו פעלים ושמות הרבה אצל רז"ל ד"מ זוֹכֶה ברכו' ה': ו'. ו': ז': ס"ג: ס"ד. שבת כ"ג. ל"ב: ס"ג. עירובי' מ"ז: פסחי' נ"ג: תעני' ל': מ"ק ה' סע"א ב"ק י"ז. ב"ב ח': י'. סנהדר' צ"ב. ע"ז י"ג. מנחו' מ"ג: תמיד כ"ח. זָכָה ברכו' ז'. שבת פ"ח. קל"ט. עירובי' נ"ד. פסחי' פ"ז. יומ' י"ב. ע"ב: ע"ו: יבמו' נ': ס"ג. ס"ד. כתובו' י': גיטי' צ': נזיר כ"ג: סוט' ט': י': י"א. ל"ו. ב"ב ע"ח. סנהדר' ל"ט: צ"ד. צ"ח. ק"א: ק"ב: מכו' י': ירו' פיאה רפ"ה ד"ט. ירו' קידושי' פ"א ד"ס. זָכְתָה ברכו' ז': פסחי' פ"ז. מגילי' י': י"ג: סוט' מ"ב: זכינו ברכו' מ"ג: תעני' כ"ט. זָכוּ פסחי' ח'. ב"מ פ"ו: ב"ב קי"ט. סוט' י"א: אֶזְכֶּה שבת קי"ד. פסחי' ח'. ביצ' כ"ז. שקלי' ד'. סוט' י"ב: תִּזְכֶּה פסחי' קי"ח. יִזְכֶּה ברכו' ט': תִּזְכּוּ חגיג' ה': פִּיעֵל זִיכָּה זִכָּה סנהד' ו'. ל"ג. עירובי' י"ט. יומ' פ"ז. אבות פ"ה מי"ח. ירו' תעני' פ"ד דס"ז ע"ד, בינוני מְזַכֶּה פסחי' ע"ח. סנהדר' קי"א: מְזַכִּין יומ' פ"ז. התפעל: נִזְדַּכֶּה סנהד' ל'. ל"ב סע"ב ירו' סנהדר' פ"ד דכ"ב רע"ב ושם פ"ה דכ"ב רע"ד. ועל משקל ארמי זָכִי ברכו' י"ז. שבת כ"א: ע"ז י': סנהדר' ל"ט. ק"ז. בכורו' ח': ס'. פַּעֵל זַכִּי פסחי' ע"ח. סנהדר' ק"ד. והתואר: זַכַּאי, זַכַּיי, זַכַּאָה וכ"ה בל"ס סנהדר' כ"ט. והלאה מ"ב. קידושי' מ' רע"ב מ"ו. תעני' כ"ט. סוטה מ"ח: אבו' פ"א מ"ט. ועוד זכאי שם פרטי והוא אביו של ר' יוחנן כידוע, ועוד שם אמורא דא"י ר' זכאי, זכיי, ר' זכאי דאלכסנדריאה, ר' זכיי דכבול, זכיי טבחא עיי' הציונים במבה"י למהרז"ף צד ע"ז והלאה ועיי' עוד ע' אביי צד ז' וש"נ ר' יוחנן בן זכאי ובן זכאי שהוא אמורא ותואר נקבה זכאית סוט' ח' סע"א. — והשם זְכוּת ברכו' י': כ"ז: שבת ל'. ל"ב. נ"ה. נ"ו. פ"ט: קי"ט. קכ"ט: קנ"א: ר"ה י"א. תעני' ט'. כ': כ"א: כ"ט. מגיל' ט"ז. גיטי' י"ב. סוט' כ"א. קידושי' ע"ו: פ"ב. סנהדר' ו': י"ב. מ'. פ"א. צ"א. צ"ג. ע"ז ד'. ושם: חולי' פ"ו. צ"ב. נדה ס"א. ירו' פיאה פ"א דט"ז: זְכוּתָא וכ"ה בל"ס ברכו' י'. ס': שבת ק"מ. ר"ה ט"ז: מ"ק כ"ח. חגיג' ט"ו. כתובו' י': והקבוץ זְכְוָתָא כתובו' פ"ה. נדה כ"ז: חגיג' ט"ו. כף זכות ברכו' ט"ז רע"א ל"א: שבת קכ"ז סע"א. שבועו' ל'. ד"א פ"ו. והשם המופשט: זְכִיָּה ב"ק י"ב: אית ליה לכהנים זכייה בגויה, ירו' פסחי' פ"ב דכ"ט רע"א מ"ד זכייה לית כאן זכייה, ושם זכייה מותר, ירו' פיאה רפ"ח די"ט: וירו' דמאי רפ"ב דכ"ג: אין הבקר יוצא מתחת ידי בעלים אלא בזכייה. והקבוץ ירו' פיאה פ"א דט"ו: רובו זְכִיּוֹת ושם: הזכיות מכריעות שמ"ר ספל"ח זכיות הרבה — ובענין פי' רבינו י"מ איתא ג"כ ברש"י בכמה מקומות שפירש כמו כן, עיי' הדוגמאות בהפלאה שבערכין למקומו ועוד עיי' תוי"ט לספ"ק דברכו'] —

2 זָךְ (לפע"ד מערך הקודם פי' מזכה ומטהר den Boden rein machen או אולי מל"פ نزح (herausziehen, ausroden מוציא מן הארץ בס"ג דפ"ק דמשקין (מ"ק י':) ובפ' חזקת הבתים בגמ' במה דברים אמורים במחזיק (ב"ב נ"ד רע"א) אמר שמואל האי מאן דזכי זכיא אדעתא דארעא קני.

[1] ובנו"ג זכנהו. [2] בכ"י ה"ב כולם ענין, עיי' הגיון שלמה צד ט"ו.

פי' שמכבד הקרקע ו מ ו צ י א מ מ נ ה עצים המכוסין בקרקע מסקל ומעזק הארץ. *[אחי"ה בנו"ג במ"ק דזכי זיכא ובריש"י זיכיא וכ"ה בב"ב זיכיא וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב ופי' שם שמכבד ו מ ז כ כ ה את השדה אדעתא דארעא כדי שתהא נוחה לחרוש ולזרוע וכן פירשב"ם לב"ב: מכבד ומטהר את השדה מקיסמים ועשבים רעים ובפי' המיוחס לרש"י במ"ק שמכבד הקרקע מעצים קטנים שעליה שנוטלם ע"כ וא"כ ערך הנוכחי מערך הקודם הוא ובאמת ברא"ש מ"ק הגי' דדכי דכיא, ולפי זה עיקר מקומו בע' זך א' אבל בכל כ"י ודפוסי' הוא ערך בפני עצמו ולפי' רבינו ומוציא ממנה י"ל שהיא מלה פרסי' הרשומה] —

זְכוּכִית (מל"מ (איוב כ"ח, י"ז) בל"ע نَجَاج (עיי"ע זג ד' וח') (Glas, Krystall) בפ"ק דשבת בגמ' י"ח דברי' (שבת ט"ו:) כלי זכוכית מ"ט גזרו בהו רבנן טומאה הואיל ותחלת ברייתן מן החול שוינהו רבנן ככלי חרס. *[אחי"ה וכן דרש במגיל' ו'. חול (דברי' ל"ג, י"ט) זו זכוכית לבנה וכ"ה במד"ר פי"ג, ובספרי הברכה פ' שנ"ד אי' רק חול זה זכוכית וכ"ה בילק' הברכה רמז תתקס"א ונ"ל שדרש חול מהשם הפרטי חוילה אשר העתיק התרג' (ד"ה א', א' כ"ג) אתר מפקנות מרגליתא (עיי' ספרי על העתקה פרסי' לריב"י טאווס צד רע"ד), כלי' פי"א מ"ח חליות של אבנים טובות ומרגליות של זכוכית עיי"ע חלי ה'. במד"ר פכ"א חוליא אחת של זכוכית וכו'. ירו' סוכ' ספ"ד דנ"ד ע"ג משחרב ביה"מ . . פסקה זכוכית לבנה מהו זכוכית לבנה שהיתה מתקפלת. ד"ת . . נוחין לאבדן ככלי זכוכית חגיג' ט"ו.] —

זֶכֶר (die Erinnerung, das Andenken) למקדש כהלל בפ' ערבי פסחים בגמ' הביאו לפניו (פסחי' קט"ו.). פי' בזמן שביהמ"ק קיים היה הלל מברך במצה על אכילת מצה ועל המרור על אכילת מרור וכורך מצה ומרור ואוכל בבת אחת כיון דשניהן מן התורה אין זה מבטל את זה אבל בזמן הזה דמצה דאורייתא דכתיב (שמות י"ב, י"ח) בערב תאכלו מצות ומרור דרבנן דכתיב (במדב' ט', י"א) על מצות ומרורים יאכלוהו בזמן דאיכ' פסח אין ליכא פסח לא כמפורש בס"פ ערבי פסחי' (ק"כ.) אסור לאוכלן בבת אחת דאתי רבנן ומבטל דאורייתא הלכך אוכל זה בעצמו וזה בעצמו ואח"כ אוכלן בבת אחת זכר כשהיה בית המקדש קיים כיון דשניהם מדאורייתא שמותר לעשות כן כהלל וכיון דכבר ברכנו וזו אכילה לזכרון בעלמא לא מברכינן עלה. בב"ר פ"נ [1] (פמ"ט) אמר ר' יצחק כל המזכיר את הצדיק ואינו מברכו עובר בעשה מ"ט זכר צדיק לברכה (משלי י', ז') וכל המזכיר את הרשע ואינו מקללו עובר בעשה מ"ט ושם רשעים ירקב (משלי שם) אמר רב שמואל בר נחמני מצינו בהקב"ה מזכיר את ישראל ומברכן שנא' (תהלי' קט"ו, י"ב) ה' זכרנו יברך (ב"ר שם הובא בילק' תהלי' רמז תתע"ג). *[אחי"ה וכנ"ה בפסחי' קט"ז. זכר לטיט . . זכר לתפוח . . זכר לתבן, סוכ' מ"א. זכר למקדש, ב"ב ס'. עושין זכר לחורבן, ברכו' ב': תוספת' שבת רפ"ח אעפ"י שאין ראיה לדבר זכר לדבר. וכן השם זכרון מל"מ: אין עושין נפשות לצדיקי' דבריהם הן הן זכרונם וכו', שקלי' ד': עיי"ע נפש ג'. קידושי' ל"א: ירו' שבת פ"א ד"ג ע"ג זכרונו לברכה, והקבוץ ברכו' ו'. ספר זכרונות, ירו' סוטי' פ"ג די"ח ע"ד כל הזכרונות שנאמרו בתורה וכו' — ר"ה ל"ב. ירו' ר"ה פ"ג דנ"ח ע"ד מלכיות זכרונות ושופרות. והשם המופשט זכירה מנחו' מ"ג: ראייה מביא לידי זכירה זכירה מביאה לידי עשייה. מגיל' ב': איתקש זכירה לעשייה. ושם ט"ו. אביגיל בזכירתה, ב"ר פל"ג מאי זכירה נזכר לו, והפעל: מתוך כך זוכרהו ברכו' ל"א. אדם נושא אשה על אשתו ראשונה זוכר מעשה הראשונה (שם ל"ב:) זכרת עונשו של דבר שבת נ"ה: זכרהו על היין פסחי' ק"ו. זכרהו מאחר שבא להשכיחו ביצ' ט"ו: שאזכור לכם עקידת יצחק ר"ה ט"ז. כדי שיזכור לנו אפרו של יצחק תעני' ט"ו. כל שזכרו אומר אח לראשו מגיל' י"א. זכור לתורתו ואל תזכור מעשיו חגיג' ט"ו: לא יאמר זכור מעשיך הראשונים ב"מ נ"ח: זָכוּר ולבסוף שכוח ב"מ י"א. זָכוּר לטוב שם ס'. והרבה מאליהו עיי' ירו' דמאי פ"ב דכ"ב ע"ג, ירו' תרומו' פ"ח דמ"ו: ב"ר פל"ג ושם ס"פ צ"ו. ברם זכור אותו האיש וכו', עיי"ע ברם. והקבוץ במד"ר פ"ז יהיו זכורין אותן הימים וכו', עיי"ע זמית. ב נ פ ע ל פסחי' ס"ו. ירו' פסחי' פ"ו דל"ג. ראה מעשה ונזכר הלכה, יומ' ל"ח סע"א כבוד אבותי נזכרתי . . ומפני מה נזכרת וכו', כתובו' ס"ו. זוגתך נזכרת . . יונתך נזכרת וכו', מנחו' מ"ג: כיון שנזכר במילה וכו', ה פ ע י ל: ברכו' י"ב. מזכירין יציאת מצרים, ושם נ"ה. ג' דברים מזכירין עונותיו של אדם. קידושי' מ':

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד, ובדפ"ע בט"ס פ' ג'.

אין מזכירין לו רשעו, הוריות י"ד. ושמותם אין אנו מזכירים, עדיות פ"א מ"ד למה מזכירין את דברי שמאי והלל וכ' ושם מ"ה ולמה מזכירין דברי היחיד וכו'] —

זָכָר (Mann, Männliches) בפ' ראשית הגז בגמ' חומר בזרוע (חולי' קל"ו סע"ב) מסתברא ממעשר הוה ליה למילף שכן זכרים טמאים מרובים מרחם אדם פשוט לפני הדיבור [1]. פי' הבכור זכר והמעשר וראשית הגז בין זכרים בין נקבות בכור אפי' בהמה של כהנים קדוש בבכורה אבל במעשר בהמה ובראשית הגז פטורין והבכור נוהג בין בבהמה טהורה בין בבהמה טמאה, אבל המעשר וראשית הגז אין נוהגין אלא בבהמה טהורה בלבד מעשר וראשית הגז מעט והבכור מרובין כי הבכור מכל בהמה נקבה והמעשר אחד מעשרה, הבכור קדושתו מרחם והמעשר וראשית הגז פשוטין לאפוקי בכור דלא פשוט הוא נתחייבו ישראל בבכור קודם מתן תורה לאפוקי מעשר וראשית הגז דלא הוזהרו בהן קודם מתן תורה ואמרינן אדרבה מבכור הוה ליה למילף שכן דומה לו כאילו יתום שלקחו בשותפות נתנו לכהן בקדושה ובמכירה. פי' בהמה שמתה אמה בשעת לידתה פטורה מן המעשר דיליף תחת תחת מתחת אמו לאפוקי בכור וראשית הגז שנוהגין אפי' ביתום והלקוח והניתן לו במתנה פטור ממעשר בהמה כדתנן בבכורות (נ"ה:) הלקות והניתן במתנה פטור לאפוקי בכור וראשית הגז שחייבין בלקוח ובניתן לו במתנה בכור וראשי' הגז חייבין בבהמת השותפין כדאמרינן לעילא (שם נ"ו:) לאפוקי מעשר בהמה דאינה נוהגת בבהמת השותפין דתנן (שקלי' ספ"א וש"נ) האחין והשותפין חייבין בקולבון ופטורין ממעשר בהמה, הבכור וראשי' הגז ניתנין לכהן לאפוקי מעשר בהמה דלא דתנן (זבחי' נ"ו:) הבכור נאכל לכהנים והמעשר בכל העיר לכל אדם הבכור קדוש מרחם אמו וראשית הגז אין צריך לקרותו קדוש לאפוקי מעשר שצריך לקרותו קדוש כדי שיתקדש שנאמ' (ויקר' כ"ז, ל"ב) העשירי יהיה קדש לה', ותנן (בכורות נ"ח:) היוצא עשירי סוקרו בסיקרא ואומ' הרי זה מעשר במכירה כדתנן בתחלת מעש' שני (פ"א מ"ב) הבכור מוכרין אותו תמים חי ולא בעל מום שחוט הנך של מעשר בהמה ששוין זה לזה נפישן איבעית אימא המעשר פשוט וראשי' הגז אפי' בפשוט נמי נוהג פשוט מפשוט עדיף ליה למילף לאפוקי בכור דלא פשוט הוא. וי"מ בקדושה כי הבכור וראשי' הגז אינן מקדשין אלא הן לבדן לאפוקי מעשר שמקדש לפניו ולאחריו דגרסינן בזבחי' בתחילת כל התדיר מחברו (פ"ט:) (אמר רב) [צ"ל אדרבה] מעשר עדיף שקדוש לפניו ולאחריו וכו' — ובס"ג דפ' המפלת חתיכה [2] (נדה ל"א:) בא זכר בא שלום לעולם שנא' (ישעי' ט"ז, א') שלחו כר מושל ארץ מסלע מדברה ואמר ר' יצחק דבי ר' אמי זכר זה כרו עמו [3] כלומ' סעודתו עמו דכתיב (מ"ב ו', כ"ג) ויכרה להם כרה גדולה, נקבה נקייה באה דאין עמה כלום [4] דהיא אומרת תן לי שנא' (בראשי' ל', כ"ח) נקבה שכרך עלי ואתנה — בפ' שור שנגח את הפרה בגמ' החופר בור ברשות היחיד (ב"ק נ'.) ובס"פ אחרון דיבמות (קכ"א.) אמ' להן זכר של רחלים נזדמן לי וזקן אחד מנהיגו. פי' זכר של רחלים אֵילוֹ של יצחק וזקן אחד אברהם. *[אחי"ה פי' זכר איל כלומ' הזכר שבבהמות כמו בל"י ἄῤῥην פי' זכר ועוד ἄρης, ἄρην איל עיי"ע דכר. — וכנ"ה חולי' נ"א. זכרים המנגחין זה את זה, ר"ה פ"ג מ"ד מ"ה בר"ה תוקעין בשל זכרים, שקלי' פ"ה מ"ג ארבעה חותמות היו במקדש וכתוב עליהן עגל. זכר, גדי חוטא וכו' ע"ש. — והושאל לכל דבר חד שהוא כמין זכרות כלים פי"ג מ"ב עיי"ע כף א' וע' מכחל. ועוד בהשאילה ירו' תעני' פ"א דס"ד: המים העליוני' זכרים והתחתונים נקבות וכן בירו' ברכו' פ"ט די"ד. וב"ר פי"ג. — והשם זַכְרוּת בל"ע ذكر הוא אבר המוליד ע"ז מ"ד. עיי"ע מפלצת. בכורו' ל"ט: כים ולא זכרות עיי"ע זובן. סנהד' פ"ב: כיון בזכרותו של איש ובנקבותה של אשה ובירו' סנהד' פ"י דכ"ח ע"ד ובמד"ר ספ"כ שתהא זכרותו נראה מתוך קיבה שלה. ירו' יבמו' ס"פ ח' ד"ט ע"ד מקום זכרות . . מכה זכרות. ירו' שבת פי"ד די"ד ע"ד מן יכרותא דדירי ט"ס וצ"ל כמו בירו' ע"ז פ"ב ד"מ: עיי"ע דוה. וכן נאמר על זכרות בהמה וזכרות העוף זבחי' קט"ז רע"א, קידושי' כ"ד: ספרא ויקרא פרק ז' פרש' א'. והושאל על כל דבר חד ביצ' ל"א: ולא בקרדום . . לא שנו אלא בנקבות שלו אבל בזכרות שלו וכו', ר"ה

---

[1]) כ"ה לנכון בכל כ"י ובדפ' ווניצ' ואמ', אבל בשדפ"ע נתקצר. [2]) כ"ה בכ"י ובדפ"ר. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע אבל בכ"י ל"ד זכר בא ככרו עמו ובנו"ג בא זכר בעולם בא ככרו בידו זכר זה כר דכתיב וכו' וכ"ה בילק' ישעי' רמז רפ"ז. [4]) בנו"ג. נקבה אין עמה כלום נקבה נקייה באה עד דאמרה מזוני (ובילק' מזוניה) לא יהבי לה.

כ״ז: קדחו (את השופר) בזכרותו עיי״ע קדח א׳. ירו׳ עירובי׳ פ״א די״ט: וירו׳ גיטי׳ פ״ב דמ״ד ע״ד זכרותו של קרן, ירו׳ שבת פ״ז ד״ט ע״ד ושם פי״ב די״ג ע״ג זכרותה של חיטה, ירו׳ תרומ׳ ספ״י דמ״ז ע״ג זכרותו של חלמון. ועוד זכרותא ענין קִילוּח אמיץ starke Strömung וכ״ה בלש׳ ערבי ذكر מטר שוטף בכורו׳ נ״ה. זכרותא דירדנא וכו׳ ושם זכרותא דדמא כבדא, ולפי זה יש לקיים גי׳ הספרים בבכורו׳ שם זכרותא דמיא פרת, אבל שעור המאמר ההוא יותר עולה לגי׳ דברותא עיי״ע דברונא ומ״ש — זכרותא בזבחי׳ ס״ג רע״א עיי״ע כבש ה׳ וגי׳ רבינו] —

* זָכוּר (פי׳ השוכב משכב זכר את זכר einen Mann, unnatürlich, beschlafen וגזרתו מל״ע ذكر אבר המוליד) סנהד׳ פ״ז מ״ד הבא על הזכור ושם דף נ״ד: הבא על הזכור והביא עליו זכור כ״ה לפי הגי׳ האמיתית בכריתו׳ ג׳. וכ״ה לנכון בפי רגמ״ה כ״י שם (בקובץ כ״י אנגיילִיק׳ דף קס״ד) ופי׳ שם והביא זכור עליו דהוא נשכב לזכר ועיי״ע קדש ה׳. סנהד׳ נ״ה. יבמו׳ נ״ד: המערה בזכור וכו׳, ספרא פ׳ אחרי פרק י״ג פ״ט משכב זכור ובירו׳ סנהד׳ פ״ז דכ״ח. אי׳ הרבה פעמי׳ זכר וכן בבבלי סנהד׳ נ״ד: וצ״ל זכור וכבר האריך אודותיו רא״ג בכ״ח ט׳, כ״ג והלאה. ואולי מזה הענין סנהד׳ ס״ה סע״ב מעונן ר״ש אומ׳ זה המעביר שבעה מיני זכור על העין, וא״כ דרש מעונן בשני אופנים מל׳ עונה ענין שכיבה ומלש׳ עין אבל לפי גי׳ רבינו בדפ״ר עיי״ע הבא אין זה שיעורו. ולדעת ר״פ סמאלענסקין יש לנקד זְכוּר ופי׳ מין הזכרים, כמו זכורה זכורך במקרא, דאס מאֶנגליכע געשלעכט.

(זכר) זַכּוּרוּ (פי׳ עַנין כשוף ע״י Bauchredner) דיבור מכריסו ופירשתיו בע׳ בידין עיי׳ ח״ב צד י״ט) בפ׳ ארבע מיתות (בגמ׳ בעל אוב ת״ר בתוספת סנהדרין ובספרי פ׳ שופטים בעל אוב זה המדבר מבין הפרקים וכו׳) [צ״ל בגמ׳ ת״ר בעל אוב זה המדבר מבין הפרקים וכו׳ (סנהד׳ ס״ה:), בתוספת סנהד׳ (פ״י) ובספרי פ׳ שופטי׳] (פי׳ קע״ב) ואיתא נמי בספרא בסוף קדושים תהיו (לפנינו לי״) ודורש אל המתים (דברי׳ י״ח י״א) [1] ת״ר אחד המעלה בזכורו ואחד המעלה בגולגולת מה בין מעלה בזכורו לנשאל בגולגולת מעלה בזכורו אין בא כדרכו ואינו עולה בשבת נשאל בגולגולת עולה כדרכו ועולה בשבת להיכא סליק הא קמיה מנח אלא אימא עונה כדרכו ועונה בשבת. בתוספת שבת (פ״ח) ובספרי פ׳ שפטים (פי׳ קע״א) ת״ר מעונן זה המעביר ז׳ מיני זמר זכורו על העין [2] וחכמים אומרים זה האוחז את העינים ור״ע אומ׳ זה מחשב עתים ושעות ואומר היום יפה לצאת למחר יפה ליקח (תוספתי שבת שם). ובויק״ר בראש אמור אל הכהנים (פכ״ו) ג׳ דברים נאמרו במעלה בזכורו המעלה רואהו ולא שומעו, שצריך לו שומעו ואינו רואהו, שאינו צריך לו לא שומעו ולא רואהו כך שמואל אשה שהעלתהו ראתה ולא שמעתו שאול שצריך לו שמע קולו ולא ראהו אבנר ועמשא שלא היו צריכין לו לא שמעוהו ולא ראוהו [3]. (א״ב תרג׳ אוב או ידעוני (ויקרי׳ כ׳, כ״ז ועוד עיי״ע בידין וש״נ) בידין או זכורו). *[אחי״ה ובכ״י ו״ו אי׳ ג׳ דברי׳ נאמרים בדכורו וכה״ג בתרג׳ בקצת מקומות עיי״ע בידין ושם הוכחתי ג״כ כי טוב ונכון לגרוס בהיפך זכורו או בידין ועיי׳ עוד תוספו׳ סנהדר׳ ס״ה: ד״ה בידין אכן הקושיא שם נתיישבה היטב עפ״י פירושנו כי זכורו איננו מלשון זכרות כדעת רש״י כי אם ענין מכשפות כדעת התוספות אבל לא מגזרת המלה ζάκορος כומר, כהן כי אם מהוראת המלה הרשומ׳ בע׳ בידין ע״ש והראיה הקבוץ בפסיקת׳ רבתי פכ״ג מעלה מת בזכורים. ובתרג׳ ירו׳ ב׳ דברי׳ י״ח י״א מזקי זכורין] —

זָל (נרדף עם אזל, נזל ענין הליכה) בס״ג דפ׳ כל שעה (פסחי׳ מ׳ רע״א) דכל אגב מזלייהו לא מחמעין. פי׳ אגב הילוכייהו. *[אחי״ה בנו״נ מדלייהו אבל בכ״י ב׳ וא״פ וכ״י רש״י מיזלייהו ובב״י מינכען אזלייה ועיי׳ ד״ס פסחי׳ צד נ״ו:] —

זָל (נרדף עם ל״מ זלל ופי׳ הֻקַל ערך דבר משוויו gering achten וכן בלש׳ ערבי ذل ובהפעיל הזיל ענינו פחיתות כבוד ואצל רז״ל בקל ואפעל קל הדמים ומעט הערך billig והשם זִילוּתָא Geringschätzung, Billigkeit) בפ״ב בכתובו׳ בגמ׳ דסמך האשה שנחבשה [4] (כתובו׳ כ״ו:) ת״ק

[1]) בסנה׳ לפנינו לי״ אבל אי׳ בירו׳ סנהד׳ פ״ז דכ״ה ע״ג וכ״ה בשאר המקומות הנ״ל. [2]) כ״ה בדפ״ר אבל בשדפ״ע ז׳ מיני זכור על העין וכ״ה בסנהד׳ ס״ה: ובילק׳ שופטי׳ רמז תתקי״ח אבל בתוספ׳ שבת ובספרי רק המעביר על העין. וגי׳ הדפ״ר נ״ל עיקר ומלת זמר ראיה מעולה היא למה שפרשתי בע׳ בידין כי כל הכשופים ע״י דיבור בלחש נשמעים וכעין זה מלת זמר וכן מעונן נגזר מלש׳ ענה ובל״ע عَنَّ הוציא קול עיי׳ ספרי על העתקה פרסית לריב״י טאווס צד קמ״ז. [3]) בויק״ר שם קצת בשינויים. [4]) כ״ה בדפ״ר.

סבר כיון דאחתיניה לא מסקינן ליה חיישינן לזילותא דבי דינא. ובס"ג דברכות (ס"ג.) דרש בר קפרא זלת קפוץ [1]) קני מניה. פי' סחורה שהיא בזול קפוץ קנה מינה שסופה להתעלות. ובפ"ק (דקידושין) [צ"ל דגיטין] בסוף הלכה האומר לחברו [2]) תן גט זה לאשתי (גיטי' י"ג.) עבדא בהפקירא ניחא ליה זילא ליה שכיחא ליה פריצא ליה. בפ' אעפ"י בגמ' ומניקה (כתוב' ס' סע"ב) דאכלה חרדלא הוו לה בני זלזלני. — (א"ב תרג' טוב נקלה ועבד לו (משלי י"ב, ט') טב הוא זלילא. הן קלותי (איוב מ', ד') הא איזדלדלית. *[אחי"ה בנו"ג איזדלזלית והוא אתפעל וכ"ה בתר"י א' דברי' כ"ח, ס"ח ובתרג' קהלת ט', ט"ז. והרבה אצל רז"ל. ע"ז ע'. הואיל וזילא עלייהו. ב"ב ק"י. זילא בי מילתא. סנהד' כ"ט. סהדי שקרי אאוגרייהו זילי. ב"מ ס"ד. אי יקרא אי זילא ברשותי. שם ע"ז. זל עבידתא. קידושי' י"ב. הא דזול וכו'. עיי"ע זוז במד"ר פ"י חבורה של זָלִין. ילק' ישעי' רמז רפ"ח עד שיכלה מלכות הַזָּלָה מישראל. איכ"ר פ' רבתי כד אינין זילין. הפעיל ירו' כתובו' רפי"ב דל"ד ע"ד היו ביוקר והזילו. הָפעל. ב"מ ע"ה. הוזלו . . הוקרו. אַפעל ב"מ ע"ג. מוזלי גביהו. ושם ע"ז: אוזלי מוזיל ומזבין נכסי. ב"ר פל"ט חלא מזיל חמרא. והשם זוֹל. זולא. זילותא מעש' שני פ"ד מ"א והלאה. שער הזול. ב"מ ע"ג. ירו' ב"מ פ"ה ד"י: מקום הזול והפכו מקום היוקר. ירו' כתובו' רפי"ב דל"ד ע"ד היו בזול והוקירו. קהל"ר פ' ואמרתי זה אוכל ביוקר וזה אוכל בזול. ב"מ ס"ד רע"ב מקביל עליה זולא. ירו' כלאים פ"ט דל"ב רע"ג תמן שובעא תמן זולא. ועוד נמצא זילותא בב"מ פ"ד: ק"ב סע"ב. ב"ב ל"א: יבמו' ק'. נדרי' ס"ו: מכות כ"ד. — והשרש זול נרדף עם זלל מל"מ וממנו השם ירו' ב"מ פ"ה ד"י ע"ג נסב מיניה בשעת זלילה דכל שתא. והפעל ממנו ירו' פסחי' ספ"ד דל"א ע"ב וע"ג מן דאתמול והוא כמיש וזליל. ובהכפלת הפ"א (בנין פלפל) ברכו' ו': בני אדם מזלזלין בהן. ב"מ נ"ב סע"ב מזלזלינן במעשר שני. ושם תרי זילי לא מזלזלינן ביה. ושם ק"ז: לא תזלזל במשחתא. כתובו' ד' סע"ב אתי לזלזולי ביה וכצ"ל בע"ז ל"ה. וכ"ה בכל הדפוסי' הישנים אבל בנו"ג לזילזולא בה וכ"ה בס"ס בפי' כ"י ר"ח לע"ז (בקובץ כ"י אנגיילי' דף פ"א:) ושם י': לאו אורח ארעא לזלזולי בבנות ישראל. ע"ז ל"ו. לודאי דמזלזלי. חולי' צ"ח. לא תזלזל בשיעורי דרבנן. ירו' סנהד' ר"פ י"א ד"ל. שיזלזל מעות. ירו' פיאה פ"א דט"ו ע"ד וט"ז. מזלזלין הן בבני השפחות וכ"ה בב"ר פפ"ד. ותרג' זוללים (משלי כ"ה, ז') דמתחבר לזלזילי וממנו זלזלני בכתובו' ס': שהובא בלי פירוש בערוך וברש"י מפורש לנכון רעבתנין] —

זָלַג (כל"ע زلج לש' ירידה והגרה במדרון schlüpfen herabgleiten ובהשאילה ירידת ונטיפת דמעות) בפ' ערבי פסחי' בגמ' רביעי גומר עליו את ההלל (פסחי' קי"ח.) בשעה שאמר לו הקב"ה לאד"ה ואכלת את עשב השדה (בראשי' ג', י"ח) זלגו עיניו דמעות [3]). ודמעתה על לחייה (איכ' א', ב') ודמעתה זָלְגָן [4]) על ליסתהא. עיני עיני יורדה מים (שם א', ט"ז) תרג' תרתי עיני זלגן [5]) דמען. *[אחי"ה וכנ"ה ירו' סנהד' רפ"ו דכ"ג: כשבא דבר אצל חכמים זלגו עיניהם וכו'. ב"ר פצ"ג שני שילטונין זולגות דם ובילק' איוב רמז תשצ"ז הגי' עינו של ימין זולגת דם] —

זַלְדְּקַן (מורכב מן זל = דַל dünn ודקן פי' זקן וא"כ פי' המלה שער זקנו דק der Dünn-bärtige) בחלק בגמ' ר"ע אומ' (סנהד' ק':) זלדקן קורטמן עבדקן סכים. פי' מי שאין שער זקנו עב אלא מפוזר רחוקין אלו מאלו הוא קורטמן כלומ' ערום. מי שהוא עבדקן שזקנו עבה הוא סכים. פי' שוטה כדאמר [בר"ג דפ' המוכר את הספינה] [6]) (ב"ב ע"ד.) כל בר בר חנה סכסא. *[אחי"ה ובכ"י ו"ו סיכתא וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב ופי' שם רגמ"ה שוטה וכן פירשב"ם רק גורס סיכסא וברש"י לסנה' סכסא ובנו"ג בסנה' סבסן וצ"ל סכסן וגי' רבינו סכים אי' ג"כ בסנה' דפ' שונצ' ובע"י הראשון וברי"ף ורא"ש וכ"ה בכ"י ש"ס. ובפירשב"ם בב"ב בדפוסי' הישנים. אבל מה שאי' בגליון כ"י ילק' (הובא בד"ס סנהד' צד קנ"ב) י"נ"א חכים" טעות גמורה היא. ומלות קרטמן (זה עיקר עיי"ע ובנו"ג בוי"ו אחר ק') וסכסא או סכסן מלות פרסיות הנה כי خردمند פי' חכם ומלת سکاچه פי' שוטה ואינו מלומד ובעבור החרוז עם זלדקן השמיט את אות ד' מתיבת קרטמנד ובעבור שיהיה נופל סכסן על לשון עבדקן הוסיף נו"ן לתיבה זרה ובב"ב לנכון סכתא. — וכנ"ה בירו'

---

1) כ"ה ג"כ בע"י וכ"ה בב"נ ובכ"י פ' ושם אי' פרגמטיא זולת ועיי' פירש"י ובנו"ג קבוץ ובכ"י מ' קמץ וצ"ל קפוץ ד"ס שם. 2) במש' ו' דפ"ק דגיטי' לי'. 3) וכ"ה באה"ת אבל בנוסח' הובא חצי המאמר הראשון קוץ ודרדר וג'. 4) בנו"ג בתרג' בט"ס זליג. 5) בנו"ג בתרג' ט"ס זלגין. 6) וכ"ה בע' סכים.

תעני' רפ"ד דס"ז: ר' חונא מעבר זלדקן וכן צריך להיות בירושלמי מגילה פ"ד דע"ה רע"ג ושם בט"ס מעבד] —

* זַלְזֵל, זַלְזְגֵלֵי עיי"ע זל ב'.

זָלַח (פי' בל"ס שפך זרק וזלף ausgiessen, sprengen והשם זָלְחָא פי' זרם מטר Regenguss) בפ' אלו טרפות בגמ' סימני חיה (חולי' ס' רע"א) הני כנושאי [1]) וזלוּחָאֵי דאתו קמי הקב"ה, פי' זיקא המכבד את המקום זילחא היינו מטר שמרביץ [2]), ובס"ג דפ' המצניע (שבת צ"ה.) אמימר שרא זילחא במחוזא אמר מ"ט אמרי רבנן דלמא אתי לאשוויי גומות הכא ליכא גומות, פי' אמימר התיר לזלף לרבץ במחוזא משום דאיכא טפקי בדראתא [3]) כגון רצפה של אבנים וליכא חששא לאשוויי גומות, בסוף תוספת שבת (פי"ז) אין מזלחין את הבית בכל מיני זלחין. (תרג' יזלו מים (תהלי' קמ"ז, י"ח) זלחין מיא). *[אחי"ה הפעל ירו' ב"מ רפ"ו ד"י ע"ד מצאו שדה זלחה, ילק' שה"ש ד' רמז תתקפ"ח בשם הפסיקת' רבתי: וזוחלת לפניהם כל מיני סמני גן עדן, והשם עוד במגיל' כ"ח: אתא זילחא דמטרא, ומהנפרד זֶלַח רק הקבוץ זְלָחִין תוספת' שבת הנ"ל ועוד ספרא בהר פרק א' ולא לעשות ממנו זלחין, ובתרג' תהלי' מ"ב, ח' זַלְחֵי מרזיבייך, והתיאר זלוּחָא, הקבוץ בחולי' שם] —

זולטא בעל הערוך גורס זלתא עיי' למטה.

זָלוּעַ (בל"ס זָלְעָא, זָלוּעָא בקבוק Krug, Trinkgefäss) דדבש, פי' בקבוק דבש (מ"א י"ד, ג') ראשת ירבעם, הלוך וקנית בקבוק (ירמי' י"ט, א').

זָלַף (נרדף עם ל"מ דלף בל"ע ذلف ובל"ס זלף ausgiessen, והשם זָלְפָּא ענין נטיפה ושפיכה träufeln, spritzen) מזלפין מלוג בשתיים בס"ג דפ"ק דפסחי' (כ':), ובפ' מי שהפך (מ"ק י"א: י"ב.) זולף וגומר וגף כדרכו [4]), פי' נותנו ע"ג בית הבד וסוחטו לגמרי כל מידי דשפיך קרי זילוף [5]) ובפ' ר' אליעזר אמ' (שבת קל"ד:) מזלפין עליו ביד אבל לא בכלי, ובהמקדש פ"ו בפרה (מ"ב) זלף את המים, כיצד יעשה זולף [6]) עד שהוא מגיע לספוג. — (א"ב תרג' יזקו מטר (איוב ל"ו, כ"ז) יזלפון מטרא). *[אחי"ה וכנ"ה ע"ז נ"ט: היין מזליף עליהן, ירו' ע"ז פ"ד דמ"ד, זלפון תותי ידיה, ירו' מ"ק רפ"ב דפ"א, זולפין את יינו, ירו' שבת פ"ט די"ב, מזלפין המים ע"ג מכה בשבת, וכן שם פי"ט די"ז, והשם פסחי' כ': יין . . ראוי לזילוף, במד"ר פי"ג יזלו (שה"ש ד', ט"ז) זה הזילוף, ע"ז ל"ו, זליפתן של כלים אסורים אוסרתן] —

זְלִיקָא (פי' בל"ס שלהבת וזקוקין Feuerfunken) תרג' ועל שפתיו כאש צרבת (משלי ט"ז, כ"ז) ועל ספוותיה יהבא זליקין. *[אחי"ה נרדף עם דלק, וגם נ"ל לגזרו מל"ע ذلق שפי' חד scharf, spitzig והתרג' הבין צרבת מפעל ערבי ضرب פי' ענין חד ודקירה stechen ופי' אחר הביא בעל כ"כ ע"ש] —

זלוקפא (?) (Kropf) תר"י (ויקרי' ט"ז א') מראתו בנוצתה: זלוקפא בלקטה. *[אחי"ה בתרג' דפ"ר זרוקפיה ולפי עדות הח' בוקסט' זלוקפיה אבל רבינו בע' לקט גרס זלפקקה והח' לעווי הביא בשם הערוך הגי' לפקקה ולא דק ואולי כיון לגי' כ"י ב"ר ששם הגי' כך, ובכ"י ו"ו א' כ' ל"ד ולפקקה וצ"ל בזי"ן תחת הוי"ו, ואולי זלפק הוא כמו זפק בהוספת למ"ד באמצע המלה] —

זילשפט עייי"ע לולשפט כי כן גרס בעל הערוך.

זַלְתָּא (אולי כמו קלתא בלי"י κάλαθος פי' קופה Korb) בפ' החולין ליבמתו בגמ' המחזיר גרושתו (יבמו' מ"ו.) בהדי דדלייה לרישיה ממיא אנחו ליה זלתא דטינא ארישיה ואמרי ליה זיל אמטי לבי מרך, פי' קופה מליאה טינא. — (א"ב בנוסח' דידן כתוב זולטא).

זם (מפעל זָמַם השם זְמִיוֹנָא Plan, Gedanke) אבדו עשתונותיו (תהלי' קמ"ו ג') הובדו

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב וכ"ה בדפ"ר ודפ' אמש' וכ"ה כע' כנש, וברפ' פיז' וויניצי' כאן ט"ס בנושאי. [2]) וכן פירש"י ע"ש וכן פי' רגמ"ה כ"י להולי' (בקובץ כ"י אנגייל' דף שט"ו:) וז"ל כנושאי כלומ' מכברי רחבה וזלוחאי מזלפין הרחבה הרוח והגשמים. [3]) פי' טפקי בל"פ تاق רעפים עיי"ע טפקא ופי' דראתא הקבוץ מן דרתא עיי"ע פי' חצר ותיבות כגון רצפה וכו' הוא פירוש לפירושו. ואולי בספרי רבינו היה כתוב משום דאיכא טפקי בדראתא ועל זה בא הפי' כגון וכו' וברי"ף מפורש שהיו קרקעות שלהן בשיש. [4]) בכ"י מ' לי' גף ובעל ד"ס האריך להביא ראיות שלי' בשאר מקומות ונעלם ממנו ערך הנוכחי. [5]) וכ"ה בפי' המיוחס לרש"י למ"ק ונראה שהוא פי' רגמ"ה. [6]) בנו"נ יזלף.

זמיונוי. *[אחי"ה בדפ"ר זמיוניו אבל בדפ"ו זמינוי וצ"ל זמיונוי וכ"ה בתרג' איוב כ"ב, כ"ז; תרג' אסת' ח', ג', ה'. והפעל בע' שאח"ז] —

1 זָמַם (מל"ם sinnen, nachdenken ובפרט ענין הכחשת העדות מפאת המקום והזמן (die Zeugen des Alibi überführen בפ' אין דורשין בגמ' יוסי בן יועזר אומ' שלא לסמוך (חגיג' ט"ז:) אין עדים זוממין נהרגין עד שֶׁיָזוֹמוּ שניהם. בפ' כיצד העדים נעשים זוממין (מכו' ה'.) אין העדים נעשין זוממין עד שיזומו[1] את עצמן, פי' "עד שיזומו העדים עצמן ויאמרו להם אתם הייתם עמנו במקום פלוני באותו יום שהעדתם שהרג פלוני את פלוני במקום פלוני"[2] ואז העדים חייבים מיתה אבל אם יאמרו ההורג היה עמנו או הנהרג מוכחשין הן ובטלה עדותן והרוצח פטור והן פטורין[3] וכך מפורש במשנה (שם) כיצד מעידנו באיש פלוני שהרג את הנפש אמרו לו היאך אתם מעידים וכו'. גמרא (שם) מנא הני מילי אמ' רבא[4] דאמ' קרא (דברי' י"ט, י"ח) והנה עד שקר העד עד שתשקר גופה של עדות דבי ר' ישמעאל תנא לענות בו סרה (שם ט"ז) עד שתוסר[5] גופה של עדות. *[אחי"ה עד זומֵם הרבה פעמי' סנהד' כ"ז, כ"ח; והקבוץ זוממין מכו' שם והפעיל הזימום מכו' שם והפעל ירו' סנהד' פ"ג דכ"א ע"ג אם הוזם אחד מהם כלום נהרג עד שיוזם חבירו. אַפעל ב"ק ע"ג סע"ב ע"ד רע"א אזמינהו. פיעל ירו' מכו' ספ"א דל"א: שלשה מַזְמְמִין את השנים ושנים אין מזמים את הג' . . ב' מזמים את הג' ג' אינן מזמים את השנים, ובכולם צ"ל מזממין ובבינוני פעול סנהד' מ"ג: אם היה יודע שהוא מְזוּמָּם וכו', אִתְפעל מכו' ג'. אִיתְזוֹם חד מינייהו, ב"ק ע"ג. אטביחה דקא מיתזמי איתזום אגניבה דלא מיתזמי לא איתזום. התפלפל ירו' מכו' רפ"א דל"א. עדים שנזדממו — ב"ר ר"פ פ"א אם נזדממו אחריך דברים וכו'. והשם: ב"ק ע"ג: תחלת הזמה. ירו' סוט' ספ"ג די"ט: איש נמכר . . בגניבו ולא בזֵמִימו, בבבלי מכו' ב' סע"ב בזממו] —

2 זָמַם (כל"ע زمّ וכן בל"ס זם פי' קשר והשם זממא בל"ע زمام טבעת של ברזל תוחבין בנחירי הגמל ונמשך בו והוא ענין מתג zäumen, binden) בחלק בגמ' ד' הדיוטות (סנהדרין ק"ז.) מאי זמותי בל יעבר פי (תהלי' י"ז, ג') אמר[6] דוד לפני הקב"ה[7] זממא נפלה בפומא דמאן דסני לי ולא אמרית כי האי מילתא בחנני ה' ונסני[8]. ובר"ג דפ' אלו קשרים (שבת קי"א:) אלא קטרא דזממא גופיה, פי' נוקבין ליה לחוטמיה דגמלא ומביאין יתד[9], וקטרין ביה אפסרא זוטא והיינו זממא וקשר של קיימא הוא ובתר הכין קטרין בההוא אפסר חבלא אריכא דמשכין ליה לגמלא ביה[10] והוא קטרא דקטרין בזממא (שבת קי"א: קי"ב.) ויפתח את הגמלים (בראשי' כ"ד, ל"ב) תר"י [א'] ושרא זממי גמליא. ומתגי בשפתיך (מ"ב י"ט, כ"ח; ישעי' ל"ז, כ"ט) תרג' וזמם בשפוותך. ורסן מתעה (שם ל', כ"ז) תרג' וזמם דטעו. ובתרומו' פ' (הזרוע) [צ"ל הזורע] (פ"ט מ"ג) תולה כפיפות[11] בצוארי בהמה ונותן לתוכן מאותו המין נמצא לא זומם את הבהמה ולא מאכיל את התרומה, פי' לא חוסם. *[אחי"ה וכנ"ה בשבת נ"א: בזממא דפרזלא. ב"ר פ"ס התיר זמומיהם ועיי' רש"י לבראשי' כ"ד, ל"ב. וכן דרשו רז"ל מגיל' ו' סע"א זממו אל תפק (תהלי' ק"מ, ט') ופירש"י אל תוציאנו מנחיריו, זמם כמין טבעת ברזל שנותנין בחוטמו של אנקה ונמשכת בו וכו'. והוא כפי' הערוך הנ"ל. ובב"ר פע"ה מהו זממו אל תפק . . עשה לו זמם לעשו. וממנו הפעל בב"ר פמ"א ילק' לך לך ר' רמז ע' בהמתו של אברהם אבינו היתה יוצאה זמומה ובהמתו של לוט לא היתה יצאה זמומה, ובפסיקת' רבתי פ"ג בהמותיו של אברהם הרועים מוציאים אותם זמומים שלא ירעו בשדות אחרים שלא יגזלו לבריות ובהמותיו של לוט לא היו הרועים מזמימין אותם וכו', ב"ר פנ"ט גמליו של א"א . . שהיו יוצאים זמומים. ובזה הענין לפע"ד נשמתן של צדיקים גנוזות וכו', ושל רשעים זוממות והולכות שבת קנ"ב: (בילק' ש"א רמז קל"ד לי' וכן לי' במנו"ה סי' רט"ו אבל אי' שם סי' רנ"ז) ויש לנקדו: זוֹמָמוֹת (והוא בינוני בפועל)

---

[1]) וכ"ה בפי' ר"ח ובירו' ובספרי פ' שופטי' סי' קפ"ט ובילק' שופטי' רמז תתקכ"ב וכ"ה במשניות ובנו"ג עד שיזימו את עצמן. [2]) הועתק מפי' ר"ח למכות עיין ספר מגדל חננאל צד ה'. [3]) עיי' תוספו' מכו' ה'. ד"ה אין. [4]) וכ"ה בראו"ש ובילק' שופטי' רמז תתקכ"ג וכ"ה בכ"י ש"ס ובפי' ר"ח אי' רבה ובנו"ג א"ר אדא. [5]) בנו"ג תסרה וכ"ה בילק' שם וגי' רבינו נוחה יותר ועיי' ג"כ פירש"י. [6]) בדפ"ו פירוש אמר ובדפי' אמ' פי' והוכפל מתיבה אחרונ' פי בט"ס ובדפ"ר לי'. [7]) בנוסחי' לי' וכן לי' בילק' ש"ב י"א רמז קמ"ח. [8]) כ"ה בכ"י ש"ס ובמנו"ה סי' כ"ד ועיי' ד"ס לסנהדר' קס"ז: ובנוסחי' לי'. [9]) בכ"י ה"ב ומחתין ביה יתד. [10]) ועוד עיי"ע חטם. [11]) כ"ה בכ"י ו"ו וכ"ה בע' כפיפה וכ"ה בנוסחאו' ובכ"י מ' קפיפות ועיי' הר"ש שם ובדפ"ע בע' הנוכחי: כפיפיות.

והולכות ובנפש יהודה לסי' רנ"ז הגי' זממות כמו בזממא דפרזלא והועתק מפירש"י וכבר הרחבתי דבורי במאמרי במ"ע דמ"ג חכ"א, תקס"ה כי המושג הזה בה לרז"ל מדמיוני הפרסיים שכן אמרו (בצינדאפיסטא וינדידאד י"ט, צ"ד) נשמותיהן של רשעים נמשכות ע"י חבלים וזממים ע"ש היטב במאמרי הנ"ל] —

זמבליגא כבר פירשנו בע' אדר. *[אחי"ה עיי"ע בח"א צד ל"ז ושם הוכחתי כי ט"ס הוא] —

זִמָּה (מל"מ ענין זנות Unzucht, Schandthat) בפ' החולץ בגמ' ספק בן ט' (יבמו' ל"ז:) ר' אליעזר בן יעקב אומ' הרי שבעל נשים הרבה ואינו יודע על איזו מהן בא וכן היא שבאו עליה אנשים הרבה ואינה יודעת איזה מהן בא עליה נמצא אב נושא בתו ואח נושא אחותו ונתמלא כל העולם ממזרות ועל זה נאמ' (ויק' י"ט, כ"ט) ומלאה הארץ זמה ורבא אמר לך הכי קאמר ז ו מ ה ה י א. ובס"ג דפ' הנודר מן המבושל (נדרי' נ"א.) א"ל ומאי זמה א"ל עיביד כענינא קמא דאימא לך עבד א"ל זו מה היא, כלומ' אין אדם יודע אותה שנושא אם מותרת אם אסורה היא לו. ובספרא בסוף קדושים תהיו (פרק ז' פרש' ג') זמה זו מה היא.

* **זִימְזוּם** (בל"ע נ̇מ̇נ̇ם דבר בקול נמוך leise tönen) ירו' חגיג' פ"ב דע"ח רע"א שמעתי שעונשין שלא כהלכה ועונשין שלא כתורה עד איכן . . עד כדי זימזום ופי' המפ' לשון זומם ולפע"ד מל"ע הרשום' ופירושו אפי' בדיבור לחש ובקול נמוך וממלה ערבי' זו נסתעפ' גם תיבת זמזמי בע' הבא אח"ז.

זַמְזְמֵי (Schallinstrument) בס"ג דעירובין (ק"ד.) פי' חלילין. *[אחי"ה ושם אי' קלא דזמזומי ופי' רש"י צינב"ש והוא ל"צ cymbale פי' קליינע שעללע צימבעל ובדפ' שונצינו אי' ברש"י קישקוש, והוא הנכון שפי' הוצאת קול כזוג עיי"ע קשקש וכן הענין בל"ע נ̇מ̇נ̇ם. ובל"ם נקרא ח ל י ל זמזיקא ונראה שצ"ל זמזימא וזה ראיה לפי' רבינו ובריה"ף כ"י (ד"ס עירו' ר"ו.) כי זמומי וצ"ל זמזמי וכ"ה בע' דיופי (ה"ג, מ"ד) וכל הפי' שם העתיק רבינו מ פ י' ר"ח ב ע י ר ו ב י ן כמו שהוברר לי עתה מש"ס דפ' ווילנא עם פי' ר"ח] —

זמיה (פי' בל"ס זומא חוטם Nase, Rüssel) בר"ג דפ' המוכר את הספינה (ב"ב ע"ד.) ונפוץ מיא מתרתי זימיה כתרי מברי דסורא [1]. פי' יצא מים משני נחיריו כשני נהרות של סורה. *[אחי"ה בנו"ג בס"א אוסייה וכ"ה בע"י ופי' רשב"ם נחיריו ל"א מתרתי זימיה והיינו נמי נחירא. ובכ"י א"פ זהוריה ובכ"י ה' קימיה ובכ"י ר' מאודניה עיי' ד"ס לב"ב צד קט"ו: וכולם ט"ס, ובאה"ת נחירי והוא כ פ י' הערוך] —

* זמי עיי"ע הבא אח"ז.

זְמִיוֹן (בל"ס זימיא מל"י ζημία עונש והטלת ממון Strafe, Geldstrafe) בפסיקת' דר"ה (קנ"א:) בפסין בגלגליות ובזמיות [2]. ובילמדנו בסוף אחרי מות (הובא בלי מקור בילק' שה"ש ס' רמז תתקפ"ה) אלו אומרין תנו זימין ואלו אומרין תנו פסין. ואלו מבקשין ארנונות ואלו מבקשין גולגליות [3] ובויק"ר אל תונו פרש' מות וחיים (ס"פ ל"ג) אם לפסין ולארנוניות ולגולגוליות ולזמיות ולדימוסיות את מלכא [4]. ובסוף פרש' אשרי משכיל (פל"ד) רבן יוחנן בן זכאי חזא בחילמיה בריש שתא דבני אחתיה מזדמיין ת"ש דינרין. — (א"ב פי' בל"י מס ועונש). *[אחי"ה וכנ"ה ביחיד תנחומ' נשא סי' י' פ' כה תברכו: ובמד"ר פי"א שלא תבוא זימיא למדינה ויאמרו לך תן זהב. והקבוץ ירו' פיאה פ"א דט"ו: הקב"ה משמרך מין הפיסין ומין הזימיות וכצ"ל בב"ר פ"א ושם בט"ס הזמיונות וכן בירו' גיטין ספ"ו דמ"ז ע"ג וזימיונות וצ"ל וזימיות וכ"ה בירו' שביעי' פ"ד דל"ה: ועיי' סוף ע' זמית וכ"ה במקומות המובאין בע' ארנון בח"א צד רצ"ה ע"ש. ומן השם נבנה הפעל באתפעל מזדמיין בויק"ר הנ"ל ובנו"ג שם ר ש ב"י כד דמיך ליה בלילי ריש שתא חמא בחלמיה בני אחתי מ ת ב ע י ן מן מלכותא שית מאה דינרים וכ"ה בילק' בהר רמז תרס"ה וגי' רבינו מבוררת מויק"ר שם (וכ"ה בילק' שם) באותו הסיפור: אמרו ליה דלמא הוית ידעת דאנן מזדמיין וכו' ושם בויק"ר מלילי ריש שתא הוינא ידעין דאינון מ א ר ס ו ו ן ובילק' שם אי' גם כאן דאתון מ ז ד מ י י ן. וגי' ר ב ן י ו ח נ ן ב ן ז כ א י ועוד ש ב ע מ א ה ד י נ ר י כגי' רבינו אי' גם בב"ב י'. ותרג' ירו' א' וענשו (דברי' כ"ב, י"ג) ויזמון יתיה

---

1) כ"ה בדפ"ו וכ"ה בנוסחי אבל בדפ"ר סברי דסורא וכ"ה בדפ' פיז' ובכ"י ו"ו ובפי' רגמ"ה כ"י סכרי. 2) בכ"י ל"ד וכן בע' אן בח"א צד קל"ד הגי' אוניות ובפסיקתי הוניות אבל עיי"ע אן א'. 3) בילק' שם הסדר אלו אומרים להם תנו פיסים ואלו אומרים להם תנו לנו זימין וכו'. 4) כנו"ג במסים ובארנוניות ובזימיות ובגולגליות את מלך עלינו.

מאה סלעין וכן ברות רבה פ' ויהי בימי: קנים להון יזמי להון אייתי ארגונך וכו' וכ"ה בילק' משלי כ"א רמז תתקנ"ט רק שם בט"ס מומי וצ"ל מ ז מ י. — הוזמו בילק' נשא רמז תשי"ג והזהימו בפסיקת' ויהי ביום כלות משה (י'.) ט"ס הוא עיי"ע המם א' ומ"ש] —

זְמֻלְסְטַר (= זומאלסטרון מורכב מל"י ζωμός בל"ס זומא פי' מרק Fleischbrühe ומל"י λίστρον מרא Schaufel, Kelle או לס"א זומניסטרה מורכב מן זומא ומל"י μύστρον פי' כף, ועוד עיי' בפנים) בר"ג דפ' כל הכלים (שבת קכ"ג:) ג' כלים ניטלין בשבת מקצוע של דבילה וזומאלסטרון[1] של קדירה וסכין קטנה שע"ג השלחן. ובס"פ אלו מציאות (ב"מ ל"ג.) כגון ר' סחורה דאסברן זומליסטרון. ובסוף גמרא דהוריות (י"ג:) והאוכל מזומליסטרון. בהסייף וסכין פי"ג בכלים (מ"ב) זומליסטרון[2] שניטלה כפה טמאה מפני המזלג ניטל המזלג טמאה מפני כפה. ובפכ"ה בכלים (מ"ג.) (נודות) [צ"ל מדות] יין ושמן וזומליסטרון. ס"א זומניסטרה[3] פי' כלי של מתכת ראשו אחד מזלג וראשו אחד כף מזלג מעלין לו בשר מן היורה וכף מעלין בו מרק. פ"א "כעין תרווד כפה דפרזלא דמסקין ביה כוורדיקא ושחלין ביה בשר. פי' זומליסתרין עשה תרין כלומ' דין עביד תרין עבידתא." כדתנן ניטל כפה טמאה מפני המזלג. פ"א שמעביר הזוהמא לסטר. — (א"ב פי' בל"י כף המקבל את המרק). *[אחי"ה ודברי ר"ב כנים והורכבה המלה כאמור בתחלת הערך ותתכן ני' ס"א זומניסטרה וגו"ן כמו מי"ם ופי' זומא מרק ופי' מיסטרה בל"י כף אבל יש לקיים ג"כ גי' זומאליסטרון מגזרת שתי מלות יוניות כאמור. ופ"א כעין תרוד וכו'. הועתק מפי' סד"ט לרה"ג צד ט' ושם נשתבש מסיקין ביה כוור דיקא וצ"ל דמסקין ביה כוורדיקא כדאי' בה"ג הלכו' שבת פי"ז רק שם הגי' בורדיקא וצ"ל כורדיקא עיי"ע כורדק וזה מה שכתב שם רבינו: ויש בזה פי' [בערך] זמלסטר עכ"ל, ובערך הנוכחי בדפוסי' פיז' וויניצי' ואמ' בט"ס בשתי תיבות כוור דיקא ולנכון בתיבה אחת בדפ"ר וכ"ה בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב והוא ל"פ خوردکی פי' אכילה, ולזה עולה יפה פי' הרמב"ם לכלי' פי"ג מ"ב ע"ש היטב וכפי פי' ראשון דרבינו כלי של מתכת ראשו אחד מזלג וכו' אי' בר"ש לשני מקומות דכלי' וכ"ה ברע"ב ובעה"ק שנ"ב מבואר "קראויילא בל"א" והוא Kräuel בלא"ש הישנה פי' מזלג להעלות בו בשר Fleischgabel ומה שמסיים רבינו בפ"א זומליסתרין עשה תרין כלומ' וכו' (כ"ה בדפ"ר ובכ"י ובדפוסי' חדשים נשתבש) נראה שהרכיב רבינו עפ"י פי' רה"ג את המלה מתיבות ז ו פי' דין ומן מלה = מלתא פי' עבידתא ומן תרין פי' שנים ועל כן גורם בפי' הזה בתי"ו וכ"ה בר"ן סביב לרי"ף. ובנו"ג בב"מ ובהוריות זוהמא ליסטרון[4]) ועל גי' זו בנוי פ"א שמעביר הזוהמא לסטר ופי' לסטר לצד אחר וכן מצאתי מפורש בשמ"ט לב"מ ל"ג. וז"ל זומא ליסטרון והיא כף גדולה שמסלקין בה זוהמא של הקדרה לצד אחד ולכך נקראת זומא ליסטרון כמו זומא לסטר ע"כ וכל זה דוחק גדול. ובע' יתיכים גרס רבינו ג"כ בשתי תיבות זומא לסטרון וכ"ה בירו' שבת רפי"ז דט"ז. זומי ליסטרון וצ"ל בתיבה אחת וכ"ה בתוספתא כלי' ב"ב פ"ג זומליסטרון שנפלו מטקין לתוכה. ועוד עיין ערך כורדק] —

זוּמָן (בל"י ζωμίον לישנא קלילא מן ζωμός פי' מרק ובל"י האמצעי' ζουμί וכן בל"ס זומא Suppe) של צבעים בפ' אלו עוברין (פסחי' מ"ב.) הכא תרגימו מיא דחיזרא[5]). פי' מים של סובין. (א"ב פי' בל"י מרק והיה מוכן אצל היונים מרק לבן ומרק שחור לטבול בהם בשר ודגים ולבשל מיני מאכלים. ואולי של צבעים פירושו של גוונים. גם בל"י נקרא השאור זומי והיו הצבעים נותנים שאור וסובין במי הצבע וזהו לפי דעתי פי' הגמ' מיא דחוורא). *[אחי"ה ר"ב נגרר אחר גי' מוטעת מיא דחוורא ולכן פי' מה שפי' אבל ברור היא כי עיק' הגי' חיזרא כשהוכחנו וא"כ מיא דחיזרא ממש מים של סובין כפי' הערוך וזומן או זומא הוא מרק. ודע כי גי' זומן בראש הערך הוא לנכון בעה"ק שנ"ב וכ"ה בפסחי' מ"ב במשנה ושם: בגמ', אבל בכ"י מ' וא"פ ובפי' ר"ח וברי"ף

[1]) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בכ"י א"פ זומא ליסטרון וכ"ה בה"ג שבת פי"ז ועיי' בסמוך. [2]) בנו"ג זומא לסטרא ובפי' סד"ט לרה"ג במלה אחת זומלסרטא ועיי' הר"ש. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ו, ובדפ"ר ופיז' זומניצטרה ועיי' בסמוך ומ"ש. [4]) וכן הובא בתוספו' סנהדי' מ"ט: ד"ה אמר ותוספו' ע"ז י"ט. ד"ה אמר ותוספו' יבמו' ק"ו. ד"ה רבא ובאו"ז הלכ' שבת סי' פ"ו סק"א. וגי' מוטעת זוהמא במקום זומא אי' ג"כ בערוך ע' עמל ג'. [5]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה בדפ"ר ואמ"ש וכ"ה בע' חזר ובע' חזרא והוא הנכון כי חזרא בל"ס סובין, ובדפוסי' פיזי' וויניצי' בע' הנוכחי בט"ס חיורי וכ"ה בפסחי' אבל בכ"י מ' וא"פ ובפי' ר"ח ובריי"ף ורא"ש ובריי"ץ גיאת הלכ' פסחים עמוד פ' לנכון חיזרא.

ובפי"מ לרמב"ם לפסחי' פ"ג מ"א ובטור סי' תמ"ב אי' זומא וכ"ה בע' חזרא בדפ' וויניצ' ואמ' זומה ובדפ"ר שם זימא וצ"ל זומא ובירו' פסחי' רפ"ג דכ"ט ע"ד אי' וזימי של צבעין וצ"ל זומי והוא בל"י האמצעי' ζουμί פי' מרק ומבואר שם בירו' דו יהב בגויה קוצם בגין דיקלוט ציבעא פי' קוצם בל"ע خضيمة חטה מבושלה במים כלו' נותנין חטין מבושלין במים בתוך המרק כדי שיקבל צבע וזה מה שאי' בבבלי פסחי' לפי גי' גליון כ"י מיא דחיזרא דעבדי ליה ללכא וקרוב לזה ברי"ץ גיאת זימא של צבעים מיא דחיזרא דצבעי לה לכא ע"כ, ולכא הוא בל"פ لك Gumilack עיי"ע אשלג וער' לכא ובנו"ג בט"ס דצבעי בהו לבא אבל בכ"י רש"י לכא: פורקא ונ"ל להגיה סורקא (ובדפוס רש"י אי' לנכון סרכא) והוא לשון סרק או שרק (כתובו' י"ז. עיי"ע כחל אי' וע' שרק ד') פי' צבע אדום והוא ל"פ سرخه Röthel ולפי זה כצ"ל גם ברש"י חולין כ"ח רע"א ד"ה ללכא צבע עור אדום שקורין פרקא וצ"ל סרקא. ואחר הדברים והאמת האלה זומן מל"י הנ"ל או זומא על משקל סורי איננו מובנו μαγίζ פי' שאור כדעת ר"ב והח' לעווי כי אם מרק, ועוד איתא בזה המשקל במד"ר פ"ז בשעה שהיינו מבשלין קדירות קדירות של בשר . . ופותין בתוך הזום של בשר והוא בדרך ל"ע בטיית الرفم פי' מיץ ועוד מרק ועוד עיי"ע זמית. ובהרכבה עם ליסטרון עיי"ע הקודם לזה — תוספת' טהרו' רפ"ג והזומין ט"ס עיי' סוף ע' זָג] —

☞ 1 זָמַן (בל' עבר' המאוחרת ענין הכנה לזמן ידוע מהשם זמן עיין ערך הבא (bestimmen, einladen תרג' והיו נכונים (שמות י"ט, י"א) היו זמינין, ובפרט מלה זו מורגלת בהכנת קרואים לסעודה, תרג' בראש הקרואים (ש"א ט', כ"ב) בריש זמיניא. וזה טעם ברכת הזמון. *[אחי"ה ועיין בתרגום שם פסוק י"ג ותרג' מ"א א', מ"א. והרבה בתרג', ובל' עברי המאוחרת רק בפועל מְזֻמָּן וכן בדרז"ל מצוי בפיעל, בפועל ובנתפעל. ד"מ דמאי פ"ז מ"א המזמין את חברו שיאכל אצלו, ב"ק ע"ט: זימן את בני העיר ולא זימן את בני המלך, ברכות פ"ז מ"א דף מ"ה. ג' שאכלו כאחד חייבין לזמן, ושם מ"ט: כיצד מזמנין וכו', ושם מ"ג. אם רצה לזמן אין מזמנין, ושם מזמנין, מזמנות, וכן בערכין ג'. ובברכות שם הוא מזוּמָּן לברכה, ע"ז י"ז סע"א מזומן לחיי העוה"ב. סנהד' ק"ב. מזומנת לפורענות, חולין קל"ט רע"א יקרא (דברים כ"ב, ו') פרט למזומן. מקוראי (ישעי' מ"ח, י"ב) מזומני בילר' ישעי' רמז שכ"ח. ובנתפעל שביעית פ"ז מ"ד שנִזְדַּמְּנוּ להן, סנהד' צ"ו. אותו מלאך שנִזְדַּמֵּן לו לאברהם וכו', ושם ק"ו סע"ב נזדמן לו לדואג, ע"ז כ': נזדמן לו נכרי בדרך, ושם כ"ה: ישראל שנזדמן לו נכרי וכו'. פַּעל ברכות מ"ה סע"ב ניהדר ונזמין, שהש"ר פ' לחיו ביומוי דזמנינן תרתין חבורן. אפעל סנהד' מ"ח. סודרא דאזמניה וכו', מ"ק ט"ז. מזמינין ליה לדינא, ב"ב נ"ח רע"ב אי' ומזמין וכו'. והשם זִמּוּן ערכין ג'. ד'. נדרים ז'. סנהד' ח'. ברכות מ"ה: והלאה, ירו' ברכו' פ"א ד"ג ע"ג ושם פ"ז די"א. — והקבוץ פסיקת' רבתי פל"ג כמה זִימוּנִים נזדמנתי אתכם, ושם המופשט קידוש' ע'. עיי"ע הזמנה] —

* 2 זְמַן (בלשון עברית וכן בל' ערבי زمن , زمان עת מוגבל ובל"ס זְבַן, זַבְנָא bestimmte Zeit) ברכות כ': מצות עשה שהזמן גרמה עיי' קידושין כ"ט וש"נ, שבת י': זמן תפילה לחוד זמן תורה לחוד, שם נ"ה: לא הגיע זמנכם לפטר, יומא ע"ה: זמן סעודה, ר"ה ג': באותו זמן לשנה הבאה וכו', ושם י"א. זמן בהמה וכו', ושם כ"ה. אלו מועדי ה' בין בזמנן וכו', תענית כ"ד. תאנה פירותיה שלא בזמנה וכו', ב"ק צ"א סע"ב בלא זמנה, מ"ק ט"ו. קבעינן זימנא, חולין ק"ה: ליקבע לי מר זימנא וכו', חגיגה ד': אזיל בלא זימניה, ב"ק צ': תן לי זמן וכו', שם צ"א סע"ב זמן לחבלות, שם קי"ג רע"א קובעין זמן שני וחמישי ושני, סנהד' ק"ב: זמן גדול . . זמן קטן, חולין צ"ב. הגיע זמנן של ישראל . . זמנן של מצרים, יבמות ל"ד. זמנו בהול, סוכה מ"ח. זמן בפני עצמו, פסחים ק"ב: שהחינו וקימנו והגיענו לזמן הזה, ירו' פסחים ספ"י דל"ז ע"ד צריך להזכיר בו זמן וכו', ירו' ע"ז פ"א דל"ט ע"ג ג' זמנים בבבל וג' זמנים במדי. ועוד הוראת זמנא, והקבוץ זמנין כמו פעמים: דניאל ו', י"א וזמנין תלתה, ברכות ל"א. ושם כ': זמנין אמר לה משמיה דרב אמי וזמנין אמר לה וכו', זבחים צ"ד: זמנין סגיאין. והיחיד תענית כ"ב. זימנא חדא איתרמי וכו', כ"ה בכ"י מ' ובע"י ובמנו"ה הובא בד"ס תענית ס"ב: ובנו"ג יומא חד. ב"ב ע"ג: ע"ד. ע"ד: כמה פעמים: זימנא חדא הוה קא אזלינן וכו', זאת הפעם (בראשית ב', כ"ג) תרג' הדא זמנא. ובכ"י ב' לחגיג' ט': ובמנו"ה נר ד' כלל א' ח"א פ"ה אי' זימנא יתירא.

* זְמִינָא (שם אמורא דא"י) בירושלמי ביכורים פרק ג' דף ס"ה ע"ד עיי' מבה"י למהרז"פ צר ע"ז:

זֶמֶר (מל"מ זִמְרָה ענינו שיר בפה או בכלי ,Gesang (Lied בסוף סוטה בגמ' משבטלה סנהדרין (סוטה מ"ח סע"א) אמר רב הונא זמרא דנגדי[1] ודבקרי שרי דגלדאי[2]) אסיר. פי' נגדי מושכי הספינות, בקרי מושכי המשואות עם הבקר והן מזמרים כדי שיהא עוזר למושכין ועיין בהו רב הונא ולא היה בהן גידופין. ובסוף הלכה קמא דגיטין (ז'.) שלחו למר עוקבא זמרא מנא לן דאסיר שרטט וכתב להו אל תשמח ישראל אל גיל כעמים (הושע ט', א') ולישלח להו בשיר לא ישתו יין (ישעי' כ"ד, ט') אי מההיא הוה אמינא הני מילי זמרא דמנא אסיר אבל זמרא דפומא שרי קא משמע לן[3]. בגמרא דפרק אין דורשין ב ע ר י ו ת[4] (חגיגה ט"ו סע"ב) אחר מאי[5] אמר ליה זמר יוני לא פסק מ ב י ת ו[6]. בחלק בגמ' האומר אין תורה מן השמים (סנהדרין צ"ט סע"א ורע"ב) ר"ע אומר זֶמֶר בכל יום זֶמֶר. פי' הזמר שמזמר כל היום הזמירות אינן יוצאין מפיו אף מי שמחזיר תלמודו אינו שוכחו. *[אחי"ה וכה"ג בילק' יהושע א' רמז ו' וכן מוכח מפי' רש"י סנהד' שם ד"ה כי אכף ונראה שרש"י נגרר אחר פי' רבינו ולשון אחר ראיה למה שכתבתי במבוא כי ממהדורא תנינא היא ההוספה, וכגי' רבינו אי' גם בכ"י ש"ס ובמנו"ה הובא בד"ס סנהד' צד קמ"ט, וכן מוכח מתוספתא אהלות פט"ז זמר בית דירה זמר, ובתוספת' פרה פ"ג זמר בו תדירה זמר, ובשניהם צ"ל בתדירה, אבל בנו"ג בסנהד' זמר בכל יום זמר בכל יום. וראיה לפי' רבינו ממה שאי' בעירובין נ"ה רע"א תלמיד אחד היה לר"א שהיה שונה בלחש לאחר ג' שנים שכח תלמודו, וכן נאמר במגילה ל"ב. כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה עליו הכתוב אומר (יחזק' כ', כ"ה) וגם אני נתתי להם וגו' ופי' התוספו' שם ד"ה והשונה: שהיו רגילין לשנות המשניות בזמרה לפי שהיו שונין אותן ע"פ וע"י כך היו נזכרין יותר ע"כ, וגם היו המשניות הישנים מנוקדים כפי עדות תוי"ט לכלים פט"ז מ"ז ד"ה המלקוט ועיין מ"ש ר' יוסף דיל מדינו במצרף צד י'. וראיה אחרת תמצא בשבת ק"ו: עיי"ע גמר ב'. — סנהד' ק"א. הקורא פסוק משה"ש כמין זמר וכו', שבת נ"ו: אלף מיני זמר, יומא כ': עיי"ע אבוב. גיטין ס"ח. מיני זמר, מ"ק י"ז. עיי"ע סן א'. (אבל בענין מיני זמר בירו' פסחים פ"י דל"ז ע"ד עיי"ע אפקומן). ערכין י"א. עיי"ע מגרף. ירו' סוטה פ"ז דכ"א ע"ג לעז לזמר עיי"ע אלייה ח"א צד צ"א. מרכוף של זמר עיין ערך אלית (ח"א צד צ"ד). ילק' ריש קהלת דברי זמר, ובילק' מ"א רמז קע"ט הגי' מזמר מיני זמר. סוט' מ"ח. זמרא בביתא וכו', שבת קי"ח: פסוקי דזמרא עיין פירש"י ובריי"ף הוסיף ומאי ניהו מתהלה לדוד עד כל הנשמה תהלל יה, אבל בריי"ף כ"י לי' (ד"ס שם צד קל"ג.). אסת"ר פ' אחר הדברים הלואי מאן יימר קומינן זמירא. והקבוץ ירוש' מגילה פ"ג דע"ד. דהוה דמיך וקאים בזִימְרִין וכו'. — והפעל סוטה מ"ח סע"א זמרי גברי ועני נשי פריצותא זמרי נשי ועני גברי וכו'. ב"ר ס"פ צ"א ילק' מקץ רמז קמ"ט דרש מזמרת הארץ (בראשית מ"ג, י"א) דברים שהן מזמרין בעולם וכו', שהש"ר פ' דודי לי הוא זמרני ואני זמרתיו. וממנו נסתעף השם מזמור עיי"ע. והתואר זַמָּרָא תרגום קהלת ב', ח'] —

זָמַר (מל"מ ענין כריתת הזמורה beschneiden den Weinstock) בפ' כלל גדול בגמרא אבות מלאכות (שבת ע"ג:) אמר רב כהנא זמר וצריך לעצים חייב שתים. פי' זומר חייב משום נוטע שהרי המטעת מתגדלת במקום מה שזימר ומתיפה בזמירה ולפיכך זומר כנוטע ונוטע עצמו אינו אב אלא חייב משום זורע כי הנוטע הוא הקובע ייחור או שרביט בארץ להתגדל והזורע הוא הבוזר זרעים בארץ להצמיח שיש תולדה לתולדה וכולן חוזרין על עיקר האב ועיקר הזימור מחתך ענפים של גפן[7]. *[אחי"ה וכן מוכח מפירש"י ועיין בחי' הר"ן ועוד עיי' תוספו' מ"ק ב': ד"ה חייב ולא כדעת הרמב"ם פ"ז מהלכ' שבת ה"ג עיין או"ז הלכ' שבת סי' נ"ד. — ובנפעל נִזְמַר שהש"ר פ' הנצנים: עת הזמיר הגיע (שה"ש ב', י"ב) . . הגיע זמנה של ערלה שתִּזָּמֵר הגיע זמן של מצרים שיזמרו וכ"ה בקצת שנוים בפסיקת' דהחודש צד נ' ובפסיק' רבתי החודש צד ל"א ע"א וע"ב. ויק"ר רפ"ט זמרי . . שנזמרו ישראל על ידו. ודרוש

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב וכ"ה בנוסחי וכ"ה בע' בקר ג' אבל בדפוסי ערוך בכאן דנגרי. [2]) וכ"ה בע' בקר ג' ובנו"ג דגרדאי. [3]) ועיי' ברוחב ביאור מה שהשיב רה"ג לר' נחשון בר ברכיה הובא בתש' הגאוני' דפו' ליק סי' מ"ו. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו. [5]) כ"ה בנוסחי וכ"ה בכ"י ה"ב אבל בדפ"ע אחר מאי אי': ט ע מ א א י ע נ י ש. [6]) וכ"ה בכ"י קורוניל וברש"י, ובכ"י מ' מביתיה ובנו"ג מפומיה. [7]) רבינו נגרר אחר פי' ר"ח בשבת כדמוכח מדפי' ווילנא תרמ"א היו"ל ע"י האלמנ' והאחים ראם. ובמ"א אסדר כל הערכים אשר בפירושם נמשך רבינו אחר פי' ר"ח.

אחר עיי"ע זמר ה'. ושם מופשט ירו' כלאים פ"ח דל"א רע"ג יצאת זמירה להחמיר על עצמו וכ"ה יר' שבת פ"ז ד"י. וירו' סנהד' פ"ז דכ"ד ע"ד] —

זמר (זְמוֹרָה פי' ענף גפן Weinrebe) בפרק כל הכלים (שבת קכ"ה רע"ב) זמורה שהיא קשורה בטפיח ממלאין בה בשבת. גמרא (שם) הכא במאי עסקינן במחוברת באביה. פי' זמורה אמיר של כרם באביה בקרקע. *[אחי"ה בערך אֵבָּא (בח"א צד ג'.) שיערתי כי עיקר פי' דרבינו סובב על מה שסיים מקום שמתגדלת אבל עתה הוברר לי כי רבינו נגרר אחר פי' ר"ח (דפ' ווילנ') [1]) וכן נגרר אחר פי' רגמ"ה כי כן מצאתי בפירושו לחולין כ"י נ"ח סע"א (בקובץ כ"י אנגייל' דף שי"ד סע"ב) שפי' באביה: במחובר. וכן פי' לחולין ס"ז. (בקובץ כ"י שם דף שי"ח.) באביה כלומ' במחובר כלומר כל זמן שהוא עומד על הארץ וכו' ע"כ. — ובהשאילה שבט מנוי ושררה, והשר השורר בזמורה נקרא בעל זמורה עיין ערך. — והקבוץ ב"ר פל"א זמורות] —

זמר (= זְמוֹרָה לדעת רבינו כיחה וניעה אבל עיין בפנים ומ"ש) בפסיקתא דזכור (כ"ז: לפי שלא היו ישראל יודעין מה טיבה של זמורה אלא והנם שלחים את הזמורה אל אפם (יחזקאל ח', י"ז) וכיון שבא עמלק התחיל לזמרה להן. ספר אחר כיון שבא עמלק לימדה להן וממי למדה מעשו זקנו שנאמר (בראשית כ"ז, ל"ו) הכי קרא שמו יעקב היכחך [2]) בגרונו והוציא הזמורה. פי' כיחו וניעו. *[אחי"ה כספר אחר הובא בפסיקת' שם וכ"ה בתנחו' כי תצא סי' י' והובא בשם התנח' בילק' יחזק' ח' רמז שמ"ח ובילקוט תולדות רמז קט"ו הובא בקיצור בשם הפסיקתא רק סוף המאמר. ועפ"י הפסיקת' הזאת יסד הפייטן ביוצר פ' זכר וכן בפיוט אלהים אל דמי לך עיין הערה קי"ט לפסיק' שם ומ"ש ר"ש באבער והוא הביא שם ערך הנוכחי מבלי לפרשו ואולי כונת רבינו כי זמורה מענין זְמִרָה שהיא הוצאת קול וכאן בדרך כבוד והוא עטוש מלמטה עיין רד"ק ליחזק' וכן פירש"י שם והנם שולחים את הזמורה אל אפם . . את רח רע של זמורה זו שהם מזמרים ברוח היוצא מפי טבעת ע"כ ואולי על עטוש מלמטה סובב הפי' כיחו וניעו. ויש להביא על זה ראיה מיומא ע"ז. מה תלמוד לומ' אחוריהם אל היכל ה' (יחזק' ח', ט"ז) מלמד שהיו פורעין עצמן והיו מתריזין כלפי מטה ע"כ, ובע' תרז פי' רבינו מלת תרז לנכון דוחקו הרוחות בבטני משלחת ז מ ו ר ה, ועיי' הדוגמאות שם והוא ל"ע וסורי כמו שאוכיח שם. וא"כ זמורה ג"כ נפיחת הבטן ורוחותיו. אבל בכל זאת אחר עיון נ"ל ברור כי רבינו פי' כן על דרוש ה כ י קרא . . חיכחך או כדאי' בנוסח' חיכך וכן יוצא מפורש בב"ר פס"ז הכי קרא . . התחיל מחכך בגרונו כמאן דמחייך [וצ"ל מחכך עיי' מ"כ שהגיה כן ורומז על הערוך] וזורק רוק מפיו ע"כ, וא"כ לזה כיון רבינו בפירושו ולא על הזמורה שהניחה בלי פירוש. — ובענין זמורה מקום הניח לי ודעתי נאמנה כי זמורה פי' חוטר וכינוי לאבר התשמיש כמו בלא"ש Ruthe ומלת זמורה בעצם הוראתה היא העתקה של מלת באקטרית fravâkhsh שפירושה חוטר וגם אבר המוליד עיי' יוסטי זה הערך צד 200. וא"כ אין ספק כי זמורה ענין צלמי זכר שביחזק' ט"ז, י"ז ועיין ישעיה נ"ז, ח' והיא עבודה נמבזה של מפלצת φαλλός אשר בה נגאלה נפשם ועל זה הוכיח אותם יחזקאל והנם שולחים את הזמורה אל א פ ם וידוע כי אל א פ י צ"ל וזה אחד מתיקוני הסופרים עיי' ספרי בהעלותך סימן פ"ד וע' כבד ומנח' שי ליחזק' שם ולזכריה ב'. ושיעורו והנם שולחים את זכרותם אל אפי כנגדי כמו על אפי ועל חמתי (ירמי' ל"ב, ל"א). ויש להוכיח כי כן הבינו גם בעלי המדרש במקומות הנ"ל כי בפסיקתא דר"כ איתא בזה"ל ויזנב בך (דברים כ"ה, י"ח) הכה אותם מכת זנב וכו', ועל זה הביא מה היה של בית עמלק עושין היו מחתכין מ י ל ו ת י ה ן של ישראל ומזרקין אותם כלפי מעלה ואומרים בזו בחרת הא לך מה שבחרת לפי שלא היו ישראל יודעין מה טיבה של זמורה וכו' עד סוף הדבור וכ"ה בתנחו' תצא, וא"כ זמורה ענין חתוך מילות, ובפסיקת' רבתי פ"ז אי' כן מפורש גאות אדם תשפילנו זה עמלק שנתגאה על הקב"ה בחרופיו ובגדופיו בזמורה שהיה נוטל זמורתם (ונ"א ז כ ו ר ת ם) של ישראל וזרק כלפי מעלה ומחרף ואמר בזו בחרת וכו', וכן נאמר במד"ר פי"ג גאות אדם זה עמלק שנתגאה על הקב"ה בחרופיו וגדופיו שהיה משליך זמורה אל א פ ו והיה נוטל ז כ ר ו ת ן של ישראל וזורק כלפי מעלה וכו' הה"ד ויזנב בך וכו'. וא"כ הוברר כי זמורה כנוי לאבר. וכן העתיק יונתן ליחזקאל שם והא אינון מיתן ב ה ת א לאפיהון, ופי' בהתא

[1]) הנ"ל בצד רצ"ט הערה 7 ובכ"מ שאזכיר דפ' ווילנא כוונתי לש"ס הנ"ל היו"ל ע"י האלמנה והאחים ראָם נ"י.
[2]) בנו"ג חיכך.

(עיי"ע בהת) בושת והוא כנוי לאבר וכן העתיק תר"י ויזנב וקטע בית גבריהון עיי"ע בעל גבר וע' גרבתן, ועוד בזה הענין תרגמו ע' זקנים והפשיט' זרמת סוסים זרמתם (יחזקאל כ"ג, כ') αἰδοῖα ἵππων αἰδοῖα αὐτῶν וכן הפשיט' חניהון איך חנא דרכשי ופי' חנא בל"ס כמו αἰδοῖα בית הבושת והוא ערות נשים, וא"כ הבינו זרמה כמו זמורה עיי' מ"ע למהרז"ף — גרעטץ חלק כ"ה תק"ז] —

זמר (= זִמְרִי שם פרטי ונדרש כמו מזר מל"ע مذر נשחת מראהו וטעמו verdorben an Aussehen und Geschmack) בס"ג דפ' אלו הן הנשרפין (סנהד' פ"ב:) זמרי בן סלוא (במדבר כ"ה, י"ד) זמרי על שנעשה כביצה מוזרת. ובילמדנו למה נקרא שמו זמרי אמר ר' יצחק על שבעל אותה רשעה כמה פעמים עד שהזמיר בשרו [1] כביצה מוזרת פי' שנעשו מראיו משונים ורעים כביצה מוזרת. *[אחי"ה וכן הביא רבינו הדרוש בע' מזר וא"כ זמרי באותיות הפוכות כמו מזרי פי' מי שנשחת בגופו ונפשו וכ"ה בל"ע ועל זה יפה הביא רבינו ראיה מלשון ביצה מוזרת כי גם הזמיר בשרו מובן מערוה כמו גדלי בשר. או אם בשר כמשמעו היינו גוף אז הזמיר מל"ע ضمر פי' משמן בשרו יֵרָזֶה abmagern. בתנחו' פנחס סי' ב' אי' רק זמרי על שנעשה על אותה המדינית כביצה מוזרת, וכ"ה במד"ר רפכ"א וילק' פנחס רמז תשע"ב, ורש"י פי' לסנהדרין שנעשה בצים שלו כבצים מוזרות שהוקלש ונתבלבל ש"ז שבתוכו מרוב בעילות ע"כ ולפי זה גזר אומר רש"י זמרי ג"כ מלש' עברי ضمر שפי' נעשה כחוש וקלוש ועוד נתעורר ונתבלבל — ועוד דרושים אחרים בענין זמרי עיין בנזיר כ"א: הוריות י': סוטה כ"ב: ב"ר פע"א צ"ט, שמ"ר פל"ג, ויק"ר פכ"ג, במד"ר פ"כ, כ"א וקהל"ר פ' ומוצא אני] —

* **זִימְרָא** שם אמורא כתובו' צ"ו. ר' יוסי בן זימרא, ירו' סנהד' ספ"ז ר' יוסי בר זימרא.

* **זְמוֹרָא** (מל"ס זְמָרָא תכלת שחור bläulich schwarz) ב"ר פ' פ"ה ר' אבדימוס ב"ר יוסי הויין עינוהי זמורן ודמיין לאימיה, והוא הקבוץ נקבה מהנפרד זמורא, ובעל כ"כ פי' בדרך דוחק עיי"ע זוור, ובמעריך לר"מ לונזאנו פי' עיניו זולגין דמעות כמו הזמורה.

זְמַרַגְד (בל"י ורומי σμάραγδος smaragdus, בל"ס זמרגדא ובל"פ וערבי زمرذ Smaragd) כומז (במדבי ל"א, נ') תר"י [א'] זמרגדין [2]. וחלי כתם (משלי כ"ה, י"ב) תרג' ומני דזמרגדי [3]. — (א"ב פי' בל"י ורו' מין אבן יקרה ירוקה ככרתי ואולי נמצאת במדינת זמרגד). *[אחי"ה אבן היותר ירוקה באבנים טובות היא כפי עדות פליניאוס כ"ז, ה' וע"י מלה זו העתיקו ע' זקנים ברקת (שמות כ"ח, י"ז; כ"ט, ח') יהלום (יחזקאל כ"ח, י"ג) שוהם (שמות כ"ח, ט'), אבל מדינת זמרגד בל תמצא עיין רמ"ל בהערה אשכנזית וע' הבא אח"ז. — ועוד עיי"ע אזמרגדין בח"א צד נ"ג. ומ"ש] —

זְמַרְגְד (העתקת שבא והושוה עם אבן טובה הנ"ל בערך הקודם) ותפל שבא ותקחם (איוב א', ט"ו) ונפלת בתכף לילית מלכת זמרגד. הליכות שבא [קוו למו] (שם ו', י"ט) מלכותא דזמרגד סברו להון. *[אחי"ה הושאל מהעתקת שבו שהיא אבן טובה עיי' תר"י שמות כ"ח, י"ט; ל"ט, י"ב ותרג' שהש"ר ה', י"ד יששכר גליף על זמרגד ועיי' תר"י א' לבראשית י', ז'] —

זָמִית (= זומות בל"י ζωμός בל"ס זומא עיי"ע זומן פי' מרק Brühe) בפ' כיצד מברכין בגמ' חוץ מן היין (ברכות ל"ו.) ובגמ' שאין גידוליו מן הארץ (שם מ':) ובגמ' הנודר מן הירק בגמ' ר"מ אומ' הנודר מן התבואה (נדרים נ"ה:) על המליח ועל הזמית ועל הכמהין ועל הפטריות [4]. פי' "זמית מרק שכן בל"י קורין למרק זומין" ויש מפרשים (שליימא) [שַׁלְמָיָא]. *[אחי"ה סימנתי ברמזים לאות כי הפי' הנ"ל הועתק כי כן כתב בשם ה"ח האו"ז הלכו' סעודה סימן קע"ה ותוספו' יהוד' החסיד וכלבו בהלכו' ברכות שבסעודה מהרב רבינו פרץ סי' קמ"ה צד ק"ד ע"ד דפוס לבוב. ורש"י פי' לברכות ל"ו. זמית שלמיר"א והוא בל"צ saumure פי' ציר מלח Salzbrühe וכן פי' בשט"מ לברכות ל"ו. בספר ברכה משלשת וז"ל זמית . . יש לפרש ציר מלח. ובאמת זה פי' של יש מפרשים בערך הנוכחי כי

---

[1]) ברפ"ר עצמו. [2]) בנו"ג מעוכיא אבל במתורגמן זמרגד (ביחיד). [3]) וכן כאן במתורגמן ביחיד, ובנו"ג דזמרגדד.
[4]) וכ"ה בכ"י כ' לברכו' מ': ובנו"ג בברכו' שם ושם ובנדרי' כמהין ופטריות.

שלמייא בלאי"ט salamoja פי' זאלצבריהע, ובכ"י ו"ו, ל"ד, ג"ג ה"כ ובעה"ק שנ"ב ובאו"ז שם הגי' שליימ"א, ובדפ"ר וויניצ' ואמש' סליימא, ובדפ' פיז' בט"ס בשתי תיבות. — והפי' הראשון עיקר כי בל"י מרק נקרא זומות וכן העתיקו ע' זקנים ישעיה ס"ה, ד' מרק (לפי הקרי ועיין רש"י ורד"ק שרש מרק והתרג' שם) פגולים ζωμός וכן המלה בע' זקנים לספר יהודית ו', י"ט. כ'. וכן ביחזק' כ"ד, י' להעתקת מרקחה. וא"כ הגי' בוי"ו זומית תתכן יותר, וכ"ה בנוסח' וכן הביא הבית יוסף או"ח סי' ר"ד בשם הערוך. והטור שם פי' זומית בשם רה"ג שהוא הקצף העולה על רתיחת הקדרה ע"כ, וא"כ גזרו מל' זוהמא, וכן הדעת של בעל שט"מ לברכות שם צד י"ז במקום הנ"ל — בירו' שביעית ספ"ה דל"ו סע"ב פיסים וזומות ט"ס וצ"ל זימיות עיי"ע זמיון] —

זן (= זוֹן, זוֹנֵי בל"י ζώνη בל"ר zona בל"ס זוֹנִי Gurt, Gürtel) בסנדל בפ' כ"ו בכלים (מ"ג) הזון והבורכייר [1]) טמאין. פי' אבנט "ובלשון ארמית קמרא [2]) ובטיית מנתקא [צ"ל מנטקא] ובלעז צינגול"ו [3]) ול"י הוא [כמין חגור, קורין חגור זונא] והוא פי' והזנות רחצו (מ"א כ"ב, ל"ח), וי"א והזונות אלו כלי זיין", ובילמדנו בואתה תצוה ובפסיקתא דנחמו (צד קכ"ד:) ובמגילת איכה מה אעידך כשאמרו ישראל נעשה ונשמע שלח הקב"ה לכל אחד ואחד שני מלאכים אחד להלבישו עטרה ואחד (לאסרו זוני) [ונראה שצ"ל ואחד לאוסרו זייני רב הונה רבא דציפורין אמר זוני] כמה דתימא (איוב י"ב, י"ח) מוסר מלכים פתח ויאסור אזור במתניהם. ובילמדנו ואתחנן (כתנחו' לי') אהרן התיר זוני שלו והעמידו בבימה. — (א"ב פי' בל"י ורומי הגורה). *[אחי"ה ודע כי פי' לכלים הנ"ל הועתק מפי' סדט"ה לרה"ג צד י"ט ושם אי' לנכון מה שהשלמתי בפנים בין שני חצאי מרובעים וכצ"ל בערוך [4]) ונשמט מן הוא עד הוא. ובפי' לרה"ג הגי' אי' אזור של עור ומנקטה בטיית. ובלי ספק צ"ל מנטקה כמו שהגהתי בדברי הערוך והוא מל"ע منطق פי' אזור, ועוד בפי' רה"ג אחר התיבות והזונות רחצו אי' מנאקיט וגם כאן צ"ל מנאטיק והוא הקבוץ מאותה המלה כלומ' مناطق פי' הזונות. ור"ש לכלים אחרי שהביא דברי הגאון, כתב בזה"ל: אי נמי פי' זון אבנט ובל' ארמי' (חמרא) [צ"ל קמרא] והיינו כפי' הגאון ע"כ, ובלי ספק תחת אי נמי צ"ל והערוך נמי. וגם הרמב"ם והרא"ש פי' הפסוק במלכי' הנ"ל כמו כן, אבל בע' זן ד' הביא רבינו גמרא סנהד' ל"ט: ושם מפורש בע"א ע"ש. ובכ"י ב"ר אי' עוד: וי"א בלשון ערבי רכאב ע"כ, ונ"ל שהוא ركب בל"ע ופי' דמות ערות אשה, ובלי ספק הוספת של מבורך הסופר היא, ופי' כן עפ"י סנהד' ל"ט: אחאב איש מצונן היה ועשתה לו איזבל שתי צורי זונות במרכבתו ועיין פירש"י במלכים שם — ודע כי ברפ"ע אי' קודם התיבות כמה דתימא עוד כזה "פי' אזור" וכתב ר"ש באבער בפסיקת' שם הערה ל"ב שתי המלות "פי' אזור" נשמטו ממקומם וצ"ל אחר סיום המאמר ע"כ, ובאמת בכ"י ה"ב לי' פי' אזור וגם מיותר הוא אחר שנתן כבר רבינו בתחלת הע' פירושו, ובלי ספק מגליון איזה כותב בא לפנים וצריך למחקו. ודע עוד כי נוסחאות שונות אחת מרעותה בענין ציון הנ"ל ואני באתי להשותן יחד, ואלה המה המקומות: שהש"ר פ' כמגדל א"ר יוחנן ביום שירד ה' על הר סיני ליתן תורה לישראל ירדו עמו ששים רבוא של מה"ש וכו' רב אבא בר כהנא וכו' אחד מלבישו עטרה ואחד אוסרו זוני מהו זוני רב הונא רבה דציפורי אמר זונם [וצ"ל זונס] המד"א מוסר מלכים וג', במד"ר קל"ס פט"ז אחד חוגרו זיינו ואחד נותן עטרה בראשו ר' יהודא דצפרין אמ' זונים [צ"ל זונס] אסר להם, מדרש שו"ט מזמור ק"ג . . אחד היה נותן עטרה בראשו ואחד חגרו זין ר' יוחנן אמר הלבישן פורפראות שנאמ' וכו', רב הונא דציפורי אמר זוניאיות חגרום שנאמ' וכו', רשב"י אומר כלי זיין נתן להם ושם המפורש כתוב עליו, ובילקוט תהלים רמז תתנ"ח (בשם ב"ר וצ"ל מד' והיינו מדרש שו"ט) אחד היה נותן עטרות בראשן ואחד היה חוגרן זיינין ר' סימן אמ' הלבישן פורפראות . . רב הונא דציפורי אמ' זונאות חגרו . . רשב"י אמ' כלי זיין וכו', ועיין ילק' משלי רמז תתקל"ה. שמ"ר ר"פ מ"ה ר' חנין דציפורין אמ' עטרה וכו' ורשב"י אומ' זינאות שחגר להם, ושמ"ר ס"פ נ"א ר' יוחנן אמ' עטרות הלבישן רשב"י אמ' כלי זיין, וכן בפתיחת' דאיכ"ר סי' כ"ד תני רשב"י

---

[1]) בכ"י ו"ו הכרכר וצ"ל ברכר, ובדפ"ר הכייר ובגי' רה"ג הבורכיאן עיי"ע ברך האחרון. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ובסד"ט לרה"ג ועיי"ע קמר ג'. [3]) זה מפי' רבינו והוא בלאי"ט zingulo ובל"ר cingulum ועיי"ע זרז ב'. [4]) וכן מוכח מפי' רע"ב שהעתיק פי' רבינו מבלי שהזכירו.

כלי זיין היה לישראל וכו', ובשהש"ר פ' משכני תני רשב"י זין שנתן להם לישראל וכו', ובשהש"ר פ' גן נעול ובפ' מי זאת עולה אי' ז י י ן וכ"ה בילק' תשא רמז שצ"ג בשם איכ"ר ובילקוט ישעי' סוף רמז רפ"ט. תנחומ' תצוה ריש סימן י"א רב הונא דציפורין אמ' זונאיות חגר להם . . רשב"י אמ' כלי זיין חגר להם וכו', ובתנחו' שלח ריש סי' י"ג אחד חוגר זיינו ואחד נותן עטרה בראשו רב הונא אמ' פורפריא הלבישם ושם המפרש חקוק עליהם (ונוסח זה ודאי בטעות הוא). פסיקת' רבתי פ"י וזוניאות ועטרות בידיהם והיו שנים מהם נזקקים לכל אחד ואחד נותן לו עטרות וא' חגרו בזוניאות וכו', ושם פכ"א פ' עשרת הדברות אחד הלבישו עטרה ואחד מוסרו זונח [וצ"ל אוסרו זונה או זונם] רב הונא רבה דציפורין אמ' זונם [צ"ל זונס] שנאמר מוסר מלכים וגו', ובפ' דר"א ר"פ מ"ז בידם זיינית [צ"ל זיינות] ועטרות וכו', ובויק"ר רפי"ג אי' חצי המאמר ר' הונא אמר התיר זונין שלהן כדכתיב מוסר מלכים פתח וגו', ובע' זנס גרס רבינו בויק"ר שם זונס ע"ש. שהש"ר פ' מצאוני נשאו את רדידי מעלי זה הזין תני רשב"י זין שנתן להם לישראל בחורב וכו', וצ"ל בשתי הפעמים זון, וכצ"ל במד"ר ספ"ד תחת: שהיה חגור מתניו בזינו והוא זוגי של מעלה ועוד עיי"ע זנר. ועוד מצאתי באו"ז א"ב סי' י"ב מאמר מילמדנו אין אתם יודע שכל מי שאין זוני של המלך עליו אינו נוטל ארנונא . . ולא חבב הקב"ה אלא את המילה שהיא חותמו של הקב"ה והיא זוני שלו . . אבל העכו"ם אינן חשובין כלום שאין זוני של הקב"ה עליהם וכו'] —

זָן (= זון בל"מ ובל"ס ענין מזון ופרנסה ernähren) בפ"ק דכתובו' בגמ' בתולה כתובתה מאתים (כתובות י' סע"ב) מזבח מזיח מֵזִין מחבב [ומכפר]. פי' מזין מפרנס העולם. ובב"ר פצ"ה (פ' צ"ד) בר, עיבור, לחם כמשמעו מזון אמר רב אחא בר אילא מכאן שכל הדברים קרויין מזון [1]. ובפי"ג באהלות (מ"ד) לזון את עיניו ולדבר עם חברו ולתשמיש בפותח טפח. *[אחי"ה וכנ"ה הרבה פעמים בקל שבת ק"ז: ע"ז ג': הקב"ה יושב וְזָן את העולם כלו. שבת ק"ד. ז"ח . . זן אותך וחן אותך, כתובות מ"ט. התקינו שיהא אדם זן בניו ובנותיו וכו', ושם נ'. עושה צדקה בכל עת זה הזן בניו ובנותיו. גיטין י"ב. ושם: אם . . רצה שלא לזונו ושלא לפרנסו רשאי, ושם עשה עמי ואיני זנך, כתובות מ"ט. מצוה לזון את הבנות וכו', ושם וכב"ב קמ"א. מצוה לזון את הבנים, כתובות ק"א: חייב לזונה, ושם סוף העמוד ופסקה עמו לזון. — ובמשקל סורי ברכות ל"ה: חמרא זָיֵין משחא לא זיין, ושם י"ב סע"א תמרי מיזן זייני, ביצה ל"ב: מזוני מיזן נמי לא זיינוהי. בפַעל יבמות ס"ה סע"א והוא דאית ליה למזייניגהי, ירו' יבמות פ"ד ד"ו: כל חדא וחד' אנא מזייננא ירחי אמ' ומאן זיין ההוא ירחא דעיבורא א"ר אנא זייננא ירחא דעיבורא, במ"ר פ"ט אהין זיין. וממנו השם זיונא עיי"ע — נפעל במקום נָזון ולנקבה נָזוֹנָה בלשון צחה של מקרא נמצאה זרות ניזון ניזונית (עיי' משפט לשון משנ' להח' וויים צ"ג ועוד עיי"ע טח ב'). ברכות י"ז: תענית כ"ד: כל העולם ניזון, שם כ"ח. במה הן ניזונין, יומא ע"ה הכל ניזונין ממנה, גיטין י"ב: ניזון מן הצדקה, כתובות מ"ט. אין ניזונות, ושם אינן ניזונין, שם צ"ה: ניזונת מנכסי יתומין, ילק' משפטים רמז שס"א הרי הוא ניזון מזיו. השכינה כמה"ש. אתפעל כתובו' נ"ב: ומתזנן מנכסי, ושם מתזנא מנכסי. הפעיל מֵזִין עיי' בראש הערך—ובהשאילה: זון עין פי' תשבע עין אהלות הנ"ל בראש הע', וכ"ה בברכו' כ' סע"א עין שלא רצתה לזון ממה שאינו שלו אין עין הרע שולטת בו. שבת ס"ד: שזנו עיניהם מן הערוה, פסחים כ"ו רע"א כדי שלא יזונו עיניהם מבית קה"ק. ויק"ר פ"כ וזנו עיניהם (של נדב ואביהוא) מן השכינה משה לא זן עיניו מן השכינה, ושם ספכ"ג מי שרואה דבר ערוה ואינו זן עיניו ממנה זוכה להקביל פני השכינה] —

זַן (בל"מ מין וכן בל"ס זַן, זַנָא Art, Gattung) בר"ג דפ' אין עומדין (ברכות ל"ב רע"א) היינו דאמרי אינשי מלי כרסאה זנא בישא [2]. פי' מי שאוכל וממלא כריסו עושה כל מיני רעות. ובס"ג דפ"ק דב"ק (ט"ז:) וישכיבהו במשכב אשר מלא בשמים וזנים מרוקחים (דה"ב ט"ז, י"ד) אמר ר' אלעזר [3] זְנֵי זְנֵי [4] כלומ' מיני מיני בשמים

---

1) עיי' ברכו' ל"ה: עירובי' ל'. ירו' עירובי' רפ"ג ד"כ ע"ה, ירו' נדרי' ריש פ"ו דל"ט ע"ג. 2) כ"ה בדפ"ר, ובשאר דפ"ע מלי כריסיה זנא בישא, ובגו"ג זני בישי, ובילק' דברי' רמז תשצ"ז מלי כרסי וכו'. 3) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר וכ"ה בב"ק, ובדפ"ע ר' אליעזר וכ"ה בילק' ד"ה ב' רמז אלף פ"ה. 4) וכ"ה לנכון בילק' שם, ובב"ק זיני זיני.

ור' שמואל בר נחמני אמר בשמים שכל המריח בהם בא לידי זנות [1]. — (א"ב תרג' עשה פרי למינו (בראשית א', י"א) עביד פרי לזניה).

זן (דרש הַזֹּנות כמו חזיונות) בס"ג דפ' אחד דיני ממונות (סנהד' ל"ט:) והזֹנות רחצו (מ"א כ"ב, ל"ח) אמר ר' אלעזר למרק שני חזיונות א' של מיכיהו שאמר (שם כ"ב, כ"ח) אם שוב תשוב בשלום וגו' וא' של אליהו שאמר (שם כ"א, י"ט) אשר לקקו הכלבים רבא אמ' זונות ממש וכו', ואיש משך בקשת לתמו (שם כ"ב, ל"ד) מהפכין טעמן ר' אלעזר אמר לפי תומו ורבא אמר לתמם שני חזיונות. *[אחי"ה ולפי פשוטו הזֹּנות מנחי ע"ן במשקל קוֹמוֹת, קוֹמָה יהוא מין כלי זין עיין רד"ק שרש זון וכן הבין ן' גנאח שסדרו בשרש זון ופי': והזונות السلاح, ومه ויתד תהיה לך על אזנך ע"כ, וכן תרגומו ומני זֵינָא שטפו, ועיין שם פירוש רש"י — ופירושו בע"א עיין ערך זן א'] —

* זוֹנִין, זוֹנָן (שם איש) שבת פ"א, זונין על לבי מדרשא. ע"ז פ"ה מ"ג ביתוס בן זונין כ"ה במשניו' נאפולי ובירוש' ובריה"ף ובהרא"ש ובכ"י ש"ס אצל ד"ס שם, ובנו"ג זונן. ירו' ב"מ פ"ה ד"י רע"ב כך היה בייתוס בן זונין עושה עפ"י חכמים.

* זונין עיי"ע זנין.

זַנֵּב (מל"מ פי' חותך זנב ועוקץ וכ"ה בל"ע ذنب (den Schweif, Stengel, die Spitze abschneiden בשביעית פ"ד (מ"ו) והמזנב בגפנים. פי' הקוטע [2] מקצת גפנים להגביר בהם מלשון וזנב (דברים כ"ה, י"ח) ועיקרו נופל על לשון זנב שחותך זנבם ויתרותם [3] כדי ליפות הגפנים. *[אחי"ה וכנ"ה ב"ר פמ"ב הראשון מקטף בעוללות והשני מזנב באשכלות וכו', וכ"ה בויק"ר פי"א וריש רות רבה, תנחומא שמיני סימן ט', פסיקת' רבתי פ"ה ופ"ז. — בקש לזנבן בראשית רבה סוף פרשה ע"ד] —

זָנָב (מל"מ Schweif, Trieb [bei Pflanzen]) בפ"ק דעוקצין (פ"א מ"ג) זנב האשכול שריקנה [4]. פי' קנוקנה אח' של אשכול והיא עוללה האשכול עשוי כולו קנוקנות וכל אחד מלא ענבים. *[אחי"ה ור"ש פי' זנב האשכול הוא סוף שדרה של אשכול שבו גרגירים וכן פי' רע"ב וכתב תוי"ט וכן נראה מפי' הרמב"ם] —

זָנָב (מענין הקודם סוף וקצה האחרון וכן בל"ע ذنب (die Spitze, das Ende שועל בגמ' דפרק במה אשה (שבת נ"ג.) זנב לשון, בפ' טרף בקלפי בגמ' קשר לשון זהורית (יומא מ"א:). בהקומץ רבה בגמ' ב' פרשיות (מנחות ל"א:) לא יעשנה כזנב. פי' רחבה מצד אחד וקצרה מצד אחר. בהגדה דמגילה (י"ב:) בא גבריאל ועשה לה זנב. פי' כל דבר שהוא יתר שאינו כמדת חברו משתנה כמות שהוא ממה שהעולם נוהג קרוי זנב. ובזה תמצא הרבה. [הנוטע] שתים כנגד שתים ואחת יוצאה זנב (כלאים פ"ד מ"ו ועיין ערך חצב א'). חד אמר פרצוף וחד אמר זנב בר"ג דפ' עושין פסין (עירובין י"ח.) כי בודאי הדבר מתברר כי לא אמר זנב ממש. *[אחי"ה בכ"י ו"ו ול"ד חסר מן בהגדה דמגילה עד גמירא. ולבי אמר לי כי הוספה מאוחרת היא ועל זה מורה סיגנון הלשון. אבל גם בכ"י ב"ר וה"ב ובדפ"ר אי' ולכן לא מחקתיה] —

* זֶנֹבְיָה (palmyrensische Königin, Zenobia) ירו' תרומות ספ"ח דמ"ו סע"ב זנביה (מלכותא) [מלכתא], עיי' קורות היהודים להח' גרעטץ ח"ד, ב' צד רצ"ז.

* זִינְגָּאֵי (שם פרטי) תרגום סבתכא בראשית י', ז', ותרגום דה"א א', ט' ונראה שהוא ל"ע زنجى מי שהוא ממקום Zanguebar וכוש בלשון ערבי الزنج. ובה"ג הלכות נחלות: והני זנגאי אי מגיירי שרי למיעל בקהל. ועוד י"ל כי ל"פ הוא כי زنكى מורה כושי ואדם שחור וממנו Zigeuner ובל' הונגרי' czigány.

זַנְגְּבִיל (בל"ס, בל"ע ופרסי زنجبيل בל"י ורומי (Zimmt, Ingwer = zingiber, ζιγγίβερις בפרק כיצד מברכין בגמ' חוץ מן היין (ברכות ל"ו:) ובפ' יוה"כ בגמ' אבל אוכלין שאינן ראויין (יומא פ"א:) [כס] זנגבילא ביומא דכפורי פטור. ובר"ג דאלו עוברין בפסח (פסחים מ"ב רע"ב) זנגבילא רטיבא [5] ופלפלי אריכתא ופת נקייה ובשר שמן ויין ישן מעלו לכל גופא. ובפ' במה אשה בגמ' וכל דבר שתתן לתוך פיה (שבת ס"ה.) זנגבילא אי נמי דארציני [6]. פי' בתשובות דארציני עצי סממנין הן הבאין מארץ סין וחדין בטעמם

[1]) בב"ק ובילק' זימה. [2]) בר"ש הגי' בשם רבינו הקוצץ. [3]) בדפ' אמש' ובאסיל יתרותם. [4]) בנו"ג שריקנו [5]) וכ"ה בכ"י ש"ס ובנו"ג רטיבי. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ב"ר ועיי"ע דרצין ועיי' בסוף הערך למטה.

ויבישים[1] ודומין לקנמון[2] וזנגבילא דומה לחתיכות של עצים והוא זינזברי. דארצינו לש' ישמעאל הוא ודומה לקליפי אילן ואדום הוא ובלשון כשדי קיונמא והוא צינמומו. — (א"ב תרג' בפסוק אפריון עשה לו המלך שלמה (שה"ש ג', ט') אלני זנגבל, ולא יתכן שיהיה פי' מלה זו בתרג' מין תבלין כי הזנגבל שהוא ממיני תבלין אינו אילן כי אם שורש עשב). *[אחי"ה ודע כי עוד הפעם דבר רבינו משתי מלות זנגביל ודרצין והוא בע' (חמס) [צ"ל חמם] וז"ל שם בסוף עוקצין (פ"ג מ"ה) ובפ' בא סימן בגמ' כ"ש חייב בפיאה (נדה נ"א:) הקושט (והחמס) [צ"ל והחמם כדמוכח מע' קשט לפי גי' דפ"ר] וראשי בשמים פי' בשאילות זנגבילא ויש מפרשין (דורציני) [צ"ל דארציני] והוא קנמון ע"כ והועתק מפי' רה"ג לסדר"ט צד מ"ה וז"ל פי' בשאילות קנמון (דארציני) [וצ"ל דארציני] ויש מפרשין זנגבילא שהוא אמלתא ע"כ. וכמה הלכתא גברותא נוכל ללמוד מזה. טרם כל יש להוכיח כי מה שהזכיר רבינו פי' בשאילות אינו מובנו שאילתות דרב אחא כמו שחשבתי למשפט (במבוא) כי אם כונתו על שאלות ותשובות כמו שהעיר נגדי ידידי הרב החו' ר"ש באבער (בסוף המבוא) והראיה נוכחת על זה מגי' דפ"ר וכ"י ה"ב בע' הנוכחי שאי' שם פי' בתשובות דארציני וכו' ודומה לקנמון, הרי תחת פי' בשאילות שאי' בע' חמם כתב כאן רבינו פי' בתשובות, אולם הדבור ודומין לקנמון אינו מדויק היטב, ובדפ"ר ופיז' וכ"י ה"ב לי' כמו שהזכרתי בהערה ואם נקיים הגי' אז צ"ל כמו בע' חמם והוא קנמון, וכן מוכח מערך דרצין שלועזו קנילה שהוא בלשון איטלקית קנמון וגם הוראת דארציני כן בל"פ, (וממנו בלש' ערבית دار صيني) וכן דעת בעלי תוספות ברכות ל"ו: ד"ה ברטיבה וז"ל אבל עץ של קנמון שקורין קניל"א מברכין עליו בורא פרי האדמה מפני שרגילין לאכלו ביובש ע"כ. לכן גי' דפ"ר וכ"י ה"ב וחדין בטעמם ויבישים נכונה מאוד (ועיי"ע המלתא), וגם נכונה גי' הדפ"ר ופיזארו ובלשון כשדי (קיונמא) [וצ"ל קינומא] כלומ' בלשון ארמי שהוא כשדי (chaldäisch) קורין לקנמון קינומא, וכ"ה באמת וזה לועזו ע"י צינמומו והוא לאי"ט cinnamomo = Zimmt ונגזר מל"ר cinnamomum, cinnamum וכן בלשון יוני κίνναμον, κιννάμωμον וע"י מלה זו העתיקו ע' זקנים קנמון (שמות ל', כ"ג; משלי ז', י"ז; שה"ש ד', י"ד) ועוד קנה טוב (ירמי' ו', כ'), ובכ"י ו"ו וה"ב הגי' בלשון נוצרי, ובכ"י ב"ר בל' נצרי קיונמא ואולי כיונו על לשון רומי הנ"ל, אבל יותר נכון לגרוס לשון כשדי, ובכ"י ל"ד לשון נצדי ומשובש הוא מן כשדי. ומקום גדולו של קינומא הוא הודו עיי' שטראבו ט"ו תרצ"ה, לכן היטב ביאר רה"ג בעוקצין שם חמם שהוא ἄμωμον, amomum, קנה בושם הינדוי ע"י אמלתא (המלתא) והשוהו עם זנגבילא ועם דארציני שהם גם כן מארץ הודו — וזנגבילא שהוא זינזברי בלאי"ט zenzovero, zenzero, gengiovo הוא בלא"ש Jngwer וכן לועזו עה"ק שנ"ב, והוא ל"י הרשומ' בתחלת הערך וכן בל"ר zingiber, zinziber וקרוב למין חמם וצינמומו הנזכרים יחד amomum, cinnamomum, zingiber אצל סופרים רומיים עיין Marcian. in Pandect. 39, 4. 16. 7; Celsius 5, 23. ויפה לועז רש"י ברכות ל"ו: זנגבילא ע"י זינזימבר"ו והוא בל"צ gingembre ובשבת ס"ה. לועז בדפ' יוסטיניאן ובאסיליא: זינזירו, ובדפ' לובלין גינזירו והוא לאי"ט zenzero ובדפ' וויניצ' ר"צ לועז זינזיבא וזה ג"כ לשאי"ט gengiovo ובדפ' וויניצ' ר"פ גיגינברא הוא ל"צ הנ"ל. — ובתרג' שה"ש כבר העיר רימ"ז בט"ר ח"א, קמ"א שיש להגיה זנטל והוא ל"ע صندل ול"פ چندل Sandelholz ועיין עוד הערה המחוכמת של רמ"ל ח"ב צד כ"ט] —

זַנְדּוּקְנָא (נ"ל להגיה זנדונקא והוא בל"פ שומר בית האסורים, עיין בפנים Kerkermeister, Gefängnisswächter) בפ' סדר תעניות האלו בגמ' איזהו דבר (כ"ב.) א"ל מאי עובדך א"ל זנדוקנא אנא ואסרנא גברי לחוד ונשי לחוד. פי' שומר בית האסורים. *[אחי"ה גירסא זנדוקנא אי' בכ"י ו"ו ל"ד וב"ר, וכ"ה בנוסח', ובכ"י ב' מינכען זנדקנא, אבל בדפ"ע וכן בע"י הראשון ובמנו"ה סי' רל"ו אי' זנדוקא, ובכ"י ג"ג זנדוק, ובדפ"ר בפנים זנדיק, ונ"ל לקיים גי' זנדוקנא רק כהפוך אותיות זנדונקא כי בל"פ زندان = זנדון פי' בית האסורים וממנו התואר زندانی אף אם הרכבה זו איננה נמצאה בספרים כי אם زندان بان. ועוד ראיתי להעיר כי בל"ע زندیقی פי' בן משק בית מי שהוא שומר על הבית וצרכיו — עירובין י"א: חבשוה אזל רב ששת קם אבבא דבי זיינא כ"ה גי' רבינו בע' זיין א' וכאן הוא מקומו

---

1) כ"ה בכ"י ה"ב ובדפ"ר. 2) חסר בדפ"ר ובדפ' פיז' וכן לי' בכ"י ה"ב וצ"ל והוא קנמון עיי' בפנים למטה.

שענינו בית הסוהר כנראה מהמשך חבשוה ונראה שיש להגיה במקום בי זיינא או בי דינא (כגי' דפ"ש עיי"ע בב א') זנדינא (במלה אחת) והוא ל"פ הנ"ל زندان [Kerker —

* זָנַח (מל"מ ענין הרחיק fortstossen, wegdrängen ונרדף עם זנק ע"ש) חולין ז' רע"א ואמרי לה אין מזניחין אותו עיי' גי' אחרת בע' זה, ויק"ר רפ"א אבי זנוח (דה"א ד', י"ח) זה משה שהיה אב למזניחים שהזניחום מע"ז.

זָנוֹח (שם מקום) בכל קרבנות פ"ח במנחות (מ"א דף פ"ג:) מכמס וזנוחא אלפא לסולת. *[אחי"ה וכן הביא בע' מכמס ופי' שם רבינו מקומות הן, ובמשנ' שבמשניות הגי' מזוניחה, ובמשנ' דש"ס זטחא ובלי ספק ט נשתבש מן נו ועיקר הגי' זנוחא, וביהושע ט"ו, ל"ד הוזכר זנוח בנחלת יהודה ועיין נחמיה ג', י"ג; ושם י"א, ל' (ושם אי' זנח); ועוד הוזכר זנוח יהושע ט"ו, נ"ו ועיי' גיאגר' לנייבויער 155] —

* זָנִי מל"מ זנה ובל"ס זנא (buhlen כתובו' פ"א. ספק זנאי ספק לא זנאי. בשבת דרש פחז (בראשית מ"ט, ד') לשון נוטריקון פׂסעת על דת חׂטאת זׂנית וריש המאמר הובא בע' פז. פִיעל שבת פ"ח רע"ב מזַנָּה בתוך חופתה, נזיר כ"ג: תמר זנתה זמרי זינה, מגילה ט"ו. רחב בשמה זינתה, סוטה י'. כל המזנה וכו'. הפירות מזנין עיי"ע הבא אח"ז. — בע' סגן הביא רבינו לפי דפוס אמש' מסנהדרין ק"ו סע"א מסגני ושליטי א י י ז ן לגברי נגרי פי' זונה שהיתה לסגנים ולבסוף לנגרים וכו' ע"ש, ונראה דר"ב שנה לנו הגי' להשוותה עם גי' הספרים בסנהד' כי בכל דפוסים הישנים ובכ"י הגי' בע' סגן א ד י י ן, ובילק' מטות רמז תשפ"ה דף רנ"ד רע"ב חסרה המלה וכן לי' בכ"י ש"ס, ובע"י הראשון אי' איזן. ושיעור המאמר אבאר בעה"י בע' סגן. — והתואר זַנָּאי וכן בל"ס זַנִי, זָנְיָא שבת קנ"ו. יהא גבר עתיר וזנאי יהא, ובל' נקבה באיכ"ר פ' על אלה: אייתיית האי זוניתא להאי טליא לחנוני. והקבוץ ירו' תענית פ"א דס"ד: מוגר זַנְיָיתָא. והשם זנות, זנותא עיין ברכות ל"ב. פסחים קי"ג: יבמו' נ"ט: סוטה ג': מ"ט: קידושין מ"ט:

זְנִין (= זוּנִין בל"ע ופי' زوان, בל"י ורו' ζιζάνιον, (zizanium, Lolch, Unkraut בריש כלאים (פ"א מ"א) החיטין והזונין אינן כלאים זה בזה. ובריש כלאים ירו' (שם דף כ"ז ע"ד) זונין מין חיטין [הן] אלא שהפירות מזנין כהדא דכתיב (ויקר' י"ט, כ"ט) ולא תזנה הארץ. בברא' רבה בסוף סדר בראשית (ס"פ כ"ח [1]) ר' [2]) לוליאני בר טיברי בשם ר' יצחק אמר אף הארץ זינת [3]) היו זורעין לה חיטין ומסקא [4]) זונין אילין זונַיָא מדריה דמבולא אינון [5]). ובפ"ס (פנ"ט [6]) כי אל ארצי ואל מולדתי אלך א"ר יצחק חיטיא דקרתך זונין מנהון זרע [7]). פי' זונין ג י י ל ו [8]) בלעז ובלשון ישמעאל זואן והם זרעונים שחורים הנמצאים בין החיטים. — (א"ב פי' זיזנין בל"י ורומיי מין נטע כמון מין דגן נולד מחיטים מעופשים קודם הזרעם). *[אחי"ה כונת רבינו במ"ש בלש' ישמעאל זואן על ל"ע הנ"ל שהוא כמו ל"י שהזכיר ר"ב, אבל ממה שלועז רבינו גייל"ו שהוא לפע"ד בלאי"ט wilder Schwarzkümmel, nigella והוא זרעונים שחורים הנמצאים בדגן שנקרא ג"כ בל"א Kornraden נ"ל שיש לבאר זונין ג"כ מל"פ زیان, ژیان שהוא Feldkümmel. — ועוד נ"ל להגיה גי' ניילו שצ"ל ג י י ל ו והוא לאי"ט Unkraut, gioglio וראב"ד בספרי קדושי' ר' פרק ז' לועז יו"ל. עיי' פפלצ"נ ללעף 134 וש"נ המעריך] —

זנם (?) (זינימון נוסחא משובשת היא והעיקר גי' ס"א) בויק"ר (באחרי מות פרשה א') [צ"ל [9]) ריש פרש' אחרי מות] (פ"כ) ובפסיקת' דאחרי מות (צד קע"ג:) למלך שהיה משיא בתו אירע בשושבינות דבר של זינימון. ס"א זיטימא.

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב, ובדפ"ר אי' בב"ר בפי' סדר ת ע נ י ו ת וצ"ל ב ר א ש י ת ובדפי' פיז': בב"ב בסוף ס"ד והוא קיצור בסוף סדר ונשתבש בדפוס ועוד יותר נשתבש בדפוסי וויניצי', באסיל, אמש', פראג בסוף ב"ר וצ"ל בסוף ב ר א ש י ת ר"ל סדר בראשית וכן ציין רבינו בע' כרת ב"ר פכ"ט ב ס ו ף ב ר א ש י ת אבל בע' כפע אי בסוף בראשית רבה וצ"ל בראשית רבה ב ס ו ף ב ר א ש י ת ובע' אולוגלגין איסטרוביל, בלס א', טווס, מנוולין נץ א', סרן ב', פלט ג' ציין רק ב"ר פכ"ט והוא לפנינו פכ"ח [2]) כ"ה לנכון בכ"י ובדפ"ר אבל בשדפ"ע חסר על ידי קיצור בסוף ב"ר שצ"ל בסוף בראשית ר' עיי' הערה הקודמת לזו. [3]) בב"ר זינתה ובילק' סוף בראשי' רמז מ"ז אי' זיינת. [4]) בב"ר אי' מפקא וכ"ה בילק' שם [5]) בב"ר אילין זונייא רבה מן דרא וכו' ובילק' זונייא רבי ובכ"י פריז אי' בב"ר בט"ס זגיא דכא. [6]) בכ"י ל"ד אי' לנכון ובפ"ס ר"ל בב"ר פ"ס, ולפנינו פ' נ"ט, וכן צ"ל בדפ"ר בפ"ס תחת ב פ ס' ובדפי' פיז' ובפיסקא ומשובש בשאר דפ"ע ובפסיקתא, וטעות זו הוליכה תועה את ריט"ל צונץ בספרו ג"פ צד קע"ט הערה א' לומר שרבינו מכנה פרשי' זו ע"י פסיקתא, ובכ"י ה"ב נכתב מפורש בפי' סמ"ך. [7]) וכ"ה בילק' חיי שרה ר' רמז ק"ז ושם הגי' זונן, ובב"ר פנ"ט אי' זרע מנהון. [8]) כ"ה בכ"י ה"ב, ובשאר כ"י גרוולה, ובדפ"ע גדוולה, והחי' לעף במקום הנ"ל הגיה ללא נכון ע"ש. [9]) כמו בע' עגעג קלר ג'.

אנו פי' פשע של מיתה. — (א"ב בנוסחאות דידן כתוב במדרש רבה דבר של שמצא). *[אחי"ה ובפסיקתא שם אי' זינומייא וצ"ל כס"א זיטימא כי בטעות נפרדה אות ט לשתי אותיות נו. ובענין גזרת המלה ונוסחאות שונות עיי"ע זיטימא כי שם מקומו. ובכ"י ו"ו ס"א סיטימא וצ"ל ז' במקום ס'] —

זָנַס (= זָוְנַס במשקל ל"ס זְוָנַאס = זוני פי' חגור Gurt, Gürtel) בויק"ר זאת החיה [1]) פרש' [ר'] פנחס (ר"פ י"ג) רב הונא אמר התיר זָוְנַס שלהן המד"א (איוב י"ב, י"ח) מוסר מלכים פתח. (ואֹכֹ [2]) [צ"ל ויק"ר אֱמור אל הכֹהנים] [פרש' מה יתרון] (ויק"ר פכ"ח) ובפסיקתא דהעומר (צד ע"ב.) מה עבד אסר זונסתיה ועל אסחתיה. ס"א זוסתיה. פי' מכנסים. וי"מ אזור כמו זוני של מעלה. — (א"ב פי' בל"י ורומיי חגורות אך פי' זוסתיה בל"ר לבוש). *[אחי"ה כונת ר"ב לפע"ד על ל"ר vestis = קלייד וטעותו נולדה לו מגי' משובשת בויק"ר סוף פכ"ח אסר (מטו) ווסתיה אולם חידוש הוא שבעצמו גרס בזי"ן זוסתיה וכ"ה באמת בדפ"ר ושדפ"ע, ויותר תמהתי עליו שנעלם ממנו כי היא המלה זוסטא אשר הוסיף ר"ב בעצמו ע"ש. והאמת כי אין הבדל בין זונסתיה ובין זוסתיה כי הראשון נגזר מן זונס בכינויי הגוף והאחרון מן זוסטא (זוסתא) ושניהם מורים חגור אך הראשון ל"ס כאמור בתחלת הערך והשני מל"י כמו שאוכיח למטה. ופי' רבינו מכנסים טעות הוא והעיקר דעת י"מ "אזור כמו זוני", וגם בויק"ר רפי"ג לפנינו הגי' זונין, ובפסיקת' הגי' זוניתיה, וכן הובא בילק' אמור רמז תרמ"ג בשם הפסיקת', ובפסיק' רבתי פי"ח דפוס שקלאב וברעסלא זוניתא, ובדפ' לבוב ופראג זופיתא וכבר הגיה ר"ש באבער בפסיקת' דר"כ שם אות ס"ז שמלת זופיתא צ"ל זוסתיה פי' חגורה ובמדרש אסתר פ' מהר אי' בתמורתו אסר חרציה פי' קשר מתניו — ובע' זן א' הזכרתי גי' זונים אסר להם וגם שם צ"ל או זונין או יותר טוב זונס במשקל סורי] —

1 זָנַק (מל"מ וכ"ה בל"ס זְנַק מזרק ומקפץ בכח (את החץ) והושאל לכל דבר שקולה בכח fortschnellen, heraus- hervorstürzen; והשם זִנּוּק (Heraussturz des Wassers, Blutes = Strahl בפ' כל הזבחים בגמ' נשפך על הרצפה (כ"ה: א"ל תנינא חבית שמונחת תחת הזינוק מים שבתוכה ושבחוצה לה פסולין. ובפ' השוחט אחד בעוף (חולין ל"ז רע"א) ר' אליעזר אומר דייה אם זינקה. ובר"ג דפ' האשה שהיא עושה צרכיה (נדה נ"ט:) אמר שמואל במזנקתא. פי' זינוק כמו קילוח מן יזנק מן הבשן (דברי' ל"ג, כ"ב). *[אחי"ה וכנ"ה בירו' שבת פ"ח די"א: במזניק שנו, ירו' יומא פ"א דל"ט. וירו' סוכה ספ"ד דנ"ד ע"ד יצא חוטמו מזנק תולעים. והשם זינוק ילקוט הברכה רמז תתקס"ב יזנק מן הבשן מה זינוק זה יוצא ממקום אחד ונחלק לשני מקומות כך שבטו של דן נוטל לו חלק בשני מקומות וכו'. והקבוץ פסיקת' רבתי פמ"ג שני דדיה מריקים חלב כשני זינוקים של מים (ובב"ר פנ"ג כשתי מעיינות. עיין ילק' וירא רמז צ"א שנ"ב מראה מקום גם מפסיק' ואינו מדוייק). ובענין גזרת המלה זנק עיין תיזוירום לגיזיניאוס ע' זנק] —

* 2 זָנַק (כמו סנק מל"ע ضنك (עיי"ע אושכי ומ"ש בח"א, שי"א ובע' גד א' ח"ב, רל"ד) ופי' החליש (schwächen, verschmachten lassen שמ"ר ס"פ ט"ז אתם זינקתם את בני בבשר שהייתם אוכלין ולא הייתם נותנין להם וכו'. כלומר אתם עשיתם חלשים ועייפים את בני. ובעל מ"כ נדחק לפרשו מע' הקודם, וכ"ה בטעות אצל הח' לעווי בסוג ערך אחד.

זָנַר (פי' בל"י ζωνάριον ובן בל"ס זוּנָרָא ובל"ע ופרסי زنار חגורה Gurt, Gurtel) וחגור נתנה לכנעני (משלי ל"א, כ"ד) תרג' וזונרא [3]) יהבת לכנענאה. ירו' בפ' במה אשה (פ"ו ד"ח:) החריטין (ישעי' ג', כ"ב) זונרין מצויירין כד"א (שמות ל"ב, ד') ויקח מידם ויצר אותם בחרט [4]). בפי' ר"ח ז"ל בס"ג נגמר הדין (סנהד' מ"ט.) אמר כתוב [5]) בירו' בחלק (פ"י דכ"ט.) ויאמר המלך לרצים הנצבים עליו סבו והמיתו כהני ה' (ש"א כ"ב, י"ז) מי היו . . אבנר ועמשא אמרו ליה כלום אית לך (עלנא) [צ"ל עלינן] [6]) אלא הדין זונרא [7]) והדין כלינרין. "פי' כלי זין ורסן הסוס בל' יון כך שמם. א"ל הא טריפין לך כלומ' אין

---

[1]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס תהיה. [2]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע חסר ונ"ל ברור שראשי תיבות הם וצ"ל כמו בע' מגס, סטכטון, סנטר א', פסנטר צם, צמת, קמים כמו שכתבנו בפנים. [3]) כ"ה בכ"י ה"ב וכ"ה בתרג' ובדפ"ע וזינארא. [4]) מן כד"א נראה שמפירושו דרבינו הוא. [5]) חסר בדפ"ר בט"ס כי באמת נמצא פי' זה מלה במלה בקובץ כ"י אנגייליקי דף ק"ה. בפי' ר"ח לסנהד'. [6]) כ"ה בירו' ובפי' ר"ח. [7]) כ"ה בכ"י ו"ו ובפי' ר"ח, ובדפ"פ זונארא.

חפצים לא בעבודתך ולא במתנותיך״. שלש תיבות בזה הפרק [1]) זוני וזנס וזנר כולם אחד הן. — (א״ב פי׳ בל״י חגורה). *[אחי״ה ועוד עיי״ע סנר. וערך מלין כ״י להחכם אחד, בקובץ כ״י האלבערש׳ אשר ת״י (עיין ח״ג, ס״ח) כתב אחרי שהביא דברי הערוך וז״ל: והאמת יעשה דרכו כי לכל ההוראות האלה משמשת המלה בל״י האזור והחגורה ורסן הסוס וכלי זיין וההוראה העצמית למלה הוא ענין חגורה ואזור ומזה נלקחה ההוראה לחגורת כלי זיין מענין חגור חרבך על ירך גבור וכיוצא לרסן הסוס מוכן ליום המלחמה עכ״ל. והנה בעל מחבר כ״י זה טעה לחשוב כי מה שפי׳ רבינו עפ״י פי׳ ר״ח כלי זיין ורסן הסוס בל״י כך שמם סובב על מלת זונרא ולא היא כי ע״י פי׳ זה ביאר ר״ח ואחריו רבינו מלת כלינרין ובאמת כלינרין הוא χαλινάριον לשון קלילה מן χαλινός פי׳ מתג ורסן הסוס עיי״ע כלנס ושם אוכיח כי כן העתיקו גם ע׳ זקנים. ובענין זנר פי׳ רבינו לנכון שענין אחד הוא עם זוני וזנס וכן בע׳ כלדר פי׳ רבינו בע׳ זיי״ן (ר״ל זנר) פירשנו זונרא וכלינרין (כ״ה לפי גי׳ הכ״י) וא״כ על שתי מלות הטיף רבינו מלתו בע׳ הנוכחי] —

☞ זוּסְטָא (לדעת ר״ב מל״י ζωστήρ חגורה Gurt) במד״ר ס״פ פקוד כל זכר (ספ״ד) אבל בשעה שהוא עומד לבשל לובש מקורעים וזוסטא. פי׳ זוסמא [2]) או זוסטר חגורה וכתונת נתון לפני הבגדים כדי שלא יטנפו. *[אחי״ה ואחת היא עם זוסתא שהביא רבינו בע׳ זנס בס״א. ודע כי בל״פ كستى מלש׳ צינד kuçti (עיין שפיעגעל העתקת אפיסטא ח״ב כ״א) ג״כ פירושו חגורה] —

* זוסטא (ענין כברה Sieb) ירו׳ מגילה פ״א דע״א: ההן זוסטא מכיון שהוא מרחיק ואת חשר ביה קמחא כמי שהוא נפה. ובירו׳ נדרים רפ״ד דל״ח כמו כן, אבל בדפ׳ זיטאמיר בט״ס יוסטא. וענינו כמו כברה, ולפע״ד נגזר מל״י διασήθειν durchsieben והשם δίαττος Sieb.

* זוסימא (פי׳ בל״ע משרת Diener) ירו׳ שביעית רפ״ח דל״ח. כבר פירשתי בע׳ אֲדְוָתָא

ועיי״ע אַשְׁן. בעל כ״כ הודה שלא ידע פתרונו והח׳ לעווי והחכם ברילל (מ״ע שלו חלק ג׳ קי״ט) גדחקו בפירושו.

1 זַע (מפעל זוע והשם זְוָעָה ענינו תנועה רתת וחלחלה. מל״מ (Bewegung, Erschütterung בפ׳ הרואה (ברכות פ״ט מ״א דנ״ד.) על הזיקין ועל הזועות [3]) כותבין כמוכן פירוש [בערך גוהא [4]) והן רעדין. (רעד ורעש) [צ״ל ברעם ורעש] (ישעי׳ כ״ט, ו׳) תרג׳ זיע [5]). בפ״ג בשביעית (מ״ז) אבנים שזעזעתן המחרישה. ובריש ערלה (פ״א מ״ג) זעזעתו המחרישה או שזעזעתו ועשאו כעפר. פי׳ נענע והרעידו. *[אחי״ה וכה״ג בירו׳ ובפי׳ הרמב״ם ורע״ב וברא״ש בהלכ׳ ערלה ובכ״י מ׳ ובנו״ג שזעזו. והוא מבנין פלפל. — וכנ״ה ירו׳ שביעית ספ״ג דל״ד ע״ד לא סוף דבר בשזיעזעתן וכו׳ אלא . . עתידה לזעזען, ובתוספתא שביעית רפ״ג מזעזתן צ״ל מזעזעתן או מזיעתן. וכ״ה באמת בכ״י אירפורט (בהוצאת צוק״מ שם). ירו׳ ברכות פ״ט ד״י״ג ע״ג אמר הקב״ה אתה זיעזעת איברך על דבר שאינו שלך חייך שאני מזעזע עולמי על אותו האיש. שמ״ר ס״פ ט״ו עיי״ע דואר. ובנתפעל ירו׳ ברכות פ״ד ד״ז: נִזְדַעזעה החומה. שבועות ל״ט. כל העולם כולו נזדעזע. ויק״ר פ״י נזדעזע וקם לו. שהש״ר פ׳ הנה מטתו מתיראין ונזדעזעין. פסיקת׳ רבתי פל״ה נזדזעו כל איבריו עיי״ע זרב. וכן בל״ע زعزع، زعزع زلزل כמו בל״מ (חבקוק ב׳, ז׳) ענינו הניע כמו זוע ובל״ס זע פי׳ נוע ורעד עיין דניאל ה׳, י״ט; ו׳, כ״ו ואסתר ה׳, ט׳. וכנ״ה אבות פ״ה מכ״ב מינה לא תזוע. ויק״ר פ״י מן פלטין דידי לית את זייע. וממנו השם זיע ויק״ר פי״א ופכ״ז באימה וביראה וברתת ובזיע. וכ״ה בתנחו׳ שמיני סי׳ ט׳. ועוד השם זועה מל״מ (ובהפוך אותיות ג״כ זַוָעָה). והקבוץ זְוָעוֹת עיין בראש הערך וכן בירו׳ ב״ק רפ״ו ד״ה: נפל כותלו מקול הזועות. ובתוספתא ב״מ פי״א מחמת הזיעות ומחמת הרוח. והיחיד זוָעא (וכ״ה בל״ס) בתרג׳ דברים ב׳, כ״ה להעתקת פחד ובאיוב ל״ז, ט׳ (אצל הח׳ לעווי כ״י) להעתקת סופה] —

---

[1]) ר״ל בפי׳ זן ששתי אותיות שרשיות נקראין פרק בערוך שעפ״י פרקים נסדר עיי׳ מבוא. [2]) ζῶσμα = ζῶμα Wams.

[3]) כ״ה בדפוסי׳ ישני׳ בדפ״ר ופיז׳, ובד׳ וויניצי׳ והלאה בשתי וו״ם ובכ״י ש״ס ובב״נ ג״כ הזועות. [4]) כ״ה לנכון בדפ״ר ופיז׳ ושיעורו פי׳ זועות כתב כבר בערך גוהא (גהא) ע״ש ויען שפי׳ שם גוף הענין ולא המלה לכן מדייק לומ׳ כמו כן, ובדפ״ע מן וווניצי׳ והלאה חסר׳ שורה זו. [5]) או יש להגיה רעדה ורעש תרג׳ זיע עיי׳ תרג׳ תהלי׳ מ״ח, ז׳; עמוס א׳, א׳ — וכן תרג׳ סופה איוב ל״ז ט׳; חלחלה ישעי׳ כ״א, ג׳.

2 זַע (= זוּעַ ונרדף עם יָזַע בל״ע ونغ = ونغ
ענין נטיפה tröpfeln bildl. schwitzen
והשם זִיעָה בל״מ זֵעָה = יָזַע Schweiss) בר״פ ט׳ בטהרות (מ״א) ובס״ג דמעילה (כ״א.) זתים מאימתי מקבלין טומאה משיזיעו[1]) זיעת מעטן אבל לא זיעת קופה[2]). בר״פ ב׳ דמכשירין (מ״א) זיעת בתים שיחים ומערות טהורה. ובר״ג דפ׳ כל שעה (פסחים כ״ד:) משום דזיעא בעלמא הוא מי תותים ורימונים. ובר״ג דפ׳ כל הזבחים שקבל (י״ח סע״ב וי״ט רע״א) מאי לא יחגרו בַּיָּזַע (יחזקאל מ״ד, י״ח) אמר אביי לא יחגרו במקום שמזיעין כדתניא כשהן חוגרין אין חוגרין לא למטה ממתניהם ולא למעלה מאציליהם אלא כנגד אצילי ידיהם אמר רב אשי אמר לי הונא בר נתן [זימנא חדא] הוה קאימנא[3]) קמיה דיזדגר[4]) מלכא והוה מדלי המייניה ותותייה ניהלי[5]) ואמר לי ממלכת כהנים וגוי קדוש כתיב (עיין שמות י״ט, ו׳) כי אתאי לקמיה דאמימר א״ל קיים בך והיו מלכים אומניך (ישעי׳ מ״ט, כ״ג). *[אחי״ה זיעה = זיעא, זיעתא ובל״ס דועתא רגילה הרבה אצל רז״ל מכשירין ב׳, א׳ זיעת האדם, ברכו׳ ל״ח. (עיין תוספ׳ ב״ב צ״ו: ד״ה אחד) זיעא בעלמא הוא, כתובות ע״ה. זיעה ושומא וכו׳, ושם זיעה עוברת . . זיעה שאינה עוברת, ירו׳ תרומו׳ פ״ח דמ״ה רע״ד וירו׳ ע״ז פ״ב דמ״א. כל זיעא דנפקא מבר נש סם המות הוא בר (חוץ) מזיעת האדם, ירו׳ מעש׳ שני פ״ב דנ״ג: וכן ירו׳ שבת פי״ד די״ד ע״ג מדיחה אשה בנה ביין מפני הזיעה, שהש״ר פ׳ כמגדל זיעת יצר הרע. ב״ר ר״פ ע״ח מן זיעתהון דחייתא דאונין מזיעין וכו׳] —

☞ זעטוטי בל״פ der Wohlgeborene, âzata Edle) תרג׳ ירו׳ ואל אצילי בני ישראל (שמות כ״ד, י״א) ואל זעטוטי עיי״ע זטוטי. *[אחי״ה בתרג׳ שלפנינו לי׳, אבל לפי מסורת המתורגמן אי׳ והוא הביא ג״כ תרג׳ בפסוק הסבי עיניך (שה״ש ו׳, ה׳) ושאר זעטוטיך וכו׳, וזה האחרון אי׳ לפנינו והוא ל״פ הרשומ׳ והרחבתי דבורי בע׳ זטוטי, וגי׳ זעטוטי בעי״ן טעות היא] —

* זָעַם (מל״מ ענין חרון ונרדף עם זעף miss- muthig, verdriesslich) במ״ר פי״א פנים זְעוּמוֹת (והפכו פנים מאירות) כמו בל״מ והנם זועפים (בראשית מ׳, ו׳) את פניכם זועפים (דניאל א׳ י׳) ובפסיקת׳ רבתי פכ״א פנים זעופות, ושם: פנים זועפות.

זַעַף (מל״מ ונרדף עם זעם עיי״ע הקודם, ענינו קצף וכעס והושאל לתאר בו חזקת הרוח heftiger Wind, Sturm) בפ׳ הרואה [בגמ׳] על הרוחות (ברכות נ״ט.) מאי רוחות אמר אביי זעפא. פי׳ רוח של זעף רוח קשה. רוח גדולה באה מעבר המדבר (איוב א׳, י״ט) תרגום זעפא רבתא. *[אחי״ה ברכות שם אי׳ עוד: גמירי דזעפא בליליא לא הוי . . דזעפא תרתי שעי לא קאי, ועיי׳ עוד תרגום תהלים י״א, ט״ז; י״ח, י״א; ק״ג, י״ז, ומענין כעס עיין תרגום איוב ד׳, ט׳; משלי י״ט, י״ב. ועוד מהגשמים תענית פ״ג, מ״ח התחילו לירד בזעף. פסיקת׳ רבתי דהחודש בנחת אימירון . . בזעף אגריאון, שתי המלות באו מגליון פנימה להורות על שתי מלות יוניות. — שמחות ספ״ג המת ליום אחד מיתה של זעף, ובמ״ק כ״ח. אי׳ מיתה דחופה] —

☞ זַעְפְּרָנָא (בל״ע ופ׳ زعفران Safran (עיי״ע כפת ד׳) תר״י [א׳] בפסוק ואשה כי תהיה זבה (ויקר׳ ט״ו, י״ט) מוריק הי כגון זעפרנא. פי׳ בלש׳ ישמעאל כרכם. *[אחי״ה והוא עפ״י ספרא במקומו: כקרן כרכום עיי״ע כרכום א׳ — בתרג׳ שה״ש ד׳, ט״ו ברקן ועפרן שהם ממיני אבנים טובות נ״ל ברור שצ״ל זעפרן safrangelber Edelstein] —

זְעַר (מל״מ וכן בל״ע زعر ובל״ס זְעַר ונרדף עם צער פי׳ ענין מעט klein, wenig sein והושאל להוראת חשוך וחוס על דבר schonen) במיתת אבשלום כי חשך יואב את העם וגו׳ (ש״ב י״ח, ט״ז) תר׳ ארי זער יואב ית עמא. — (א״ב במקצת נוסחאות כתוב ארי מנע). *[אחי״ה והזכיר תרגום זה ג״כ בעל המתורגמן בשם רבינו וסיים: ואני לא מצאתיה רק מנע ע״כ, אבל בדפוס רגיא איתא כגי׳ רבינו. וכן נמצא הפעל עוד בירו׳ שבת רפ״ח די״א. אית דאמרינן דהוות (לוגא דאוריתא) זעירא ורבת וזערת ולא זערי כמה דהוות, ובירו׳ שקלים פ״ג דמ״ז ע״ג הגי׳ דאזערא . .

---

[1]) וכ״ה בפי׳ רגמ״ה כ״י למעילי (בקובץ כ״י אנגיילי דף רע״ד.) ובנו״ג משיזועו. [2]) בנו״ג המעטן . . הקופה וכ״ה בפי׳ רגמ״ה שם. [3]) כ״ה לנכון בדפ״ר, אבל בשדפ״ע קאמינא. [4]) כ״ח לנכון בכ״י וי״ו ובדפ״ע דיוזדיגר ובנו״ג דאיזגדר וצ״ל דאיזדגר עיי׳ ע״מ להג׳ שי״ר צד ל״ה והלאה ושם תמצא חקירה עמוקה בענין מלך פרס Isdagerd. [5]) בנו״ג מדלי לי המיינאי ותותיי ניהליה ובילקי׳ יתרו ס׳ רמז רע״ו חסר ג״ב לי.

אִזְעֲרָא כמה דהוות. והתואר זְעֵיר, זְעֵירָא ירוש' סנהד' פ"ג דכ"א. דמר שמועה משום דזעיר מיניה. חולין י"ב: ל"א. נדרים כ"ו. תענית כ"ד. אושעיא זעירא דמן חבריא, פירש"י בתענית שם צעיר שבישיבה והאי דקארי ליה הכי משום דאושעיא אחרינא הוה התם ע"כ, וקרוב לזה פירש"י בחולין ל"א. אבל התוספות בחולין י"ב: פירשו חבריא שם מקום והביאו ראיה מב"ר (ספי"ג) עיי"ע חבר. אבל קרוב הדבר כי חבריא הוא מענין חבר וכן נאמר עליו בירו' שבת פ"ג ד"ה רע"ד ר' זעירה ור' הושעיה ור' חנניה חבריהון דרבנן, ובירוש' סנהד' פ"א די"ת רע"ג אמר ר' הושעיה חבר הוינא, ועיין עוד ירו' תרומו' פ"ח דמ"ה ע"ג ר' זירא ור' הושעיה . . חברהון דרבנן וזה ר' הושעיה חי בדור השלישי ונראה שר' הושעיה זעירא היה מאסיפת ולהקת חכמים של דרומא עיי"ע דרם ומ"ש. — יהקבוץ זְעֵירַיָּא עיי"ע דרם ועיי"ע זפת — וכן השם הפרטי זעור, זעיר, ר' זעורה, זעירא, זעירה עיין ציונים בירו' במבה"י למהרז"ף צד ע"ז והלאה ובבבלי בהבלעת הע"ן עיי"ע זֵירָא ועיי"ע זטר. — והתואר נקבה ירוש' שבת רפ"ח די"א. עיי"ע לעיל בראש הערך הנוכחי, במד"ר רפ"ט יוד של תשי (דברים ל"ב, י"ח) זְעֵירָא, ירו' כתובו' רפ"ה דכ"ט ע"ג אשכח גידול רביתא ומר זעירתא פי' מצא ר' גידול לומר חידוש גדול ואמר דבר קטן, ושם: אמר ר' זעירא והדא היא זעירתא? עיין פי' הקרבן העדה שם] —

* זוֹעַר (= צוֹעַר Kleinheit, n. propr.) תרגום צוער (בראשית י"ט, כ"ב והלאה) זוער וכן בירו' יומא רפ"ג ד"מ: מן סדום לזוער ד' מילין.

זִף (= זוף מן פעל יזף בל"ס ענין הלואה leihen) זיף וטלם ובעלות (יהושע ט"ו, כ"ד) כל המוזיף טולמיין [1]) לעני יתעלה (אולי מקורו בגיטין ז'. ועיין ערך קבץ, קדש ג' ולפנינו לי"). ועשרה לחם (ש"א י"ז, י"ז; ועיין מ"א י"ד, ג') תרג' (טולמון) [צ"ל טולמין] דלחם. ועבד לוה לאיש מלוה (משלי כ"ב, ז') תרגו' ועבדא יוזיפא לגברא מוזפנא. *[אחי"ה עיקרו שרש יזף ע"ש אבל איזה פעמים נם מנחי ע"ו זוף = זיף שבת קי"ט. מאן דיזיף שבתא פרעיה שבתיה. אפעל מוזיף עיין בריש הערך וכן ויק"ר רפ"ג במתלא אומרין דיוזיף בריביתא מאבד דיליה ודלא דיליה, ובקהל"ר פ' טוב מלא כף נחת ובילק' קהלת רמז תתקע"א חסר חצי המאמר הראשון. בכורות ח': גברא דאזיף וטריף מאי חזא דהדר אוזיף וכו'. איכ"ר פ' באתי: חובי בישי אוזפיתון לדריא. והרבה בתרגום עיין לדברים ט"ו, ו'. ח; כ"ח, י"ב מ"ד ועוד זולתו — ב"ב ל"ב: עיי"ע הבא אח"ז] —

זִף (= זַיֵּף מל"ע زاف לשון שקר ופסול בפרט ממטבע verfälschen) בר"ג דפ' כה"ג ונזיר (נזיר נ' סע"א) ובס"ג דסוט' (מ"ח:) תנן התם במי שטבל פ"ה במכשירין (מ"ט) כל הנצוק טהור חוץ מדבש הזיפים והצפחת [2]) מאי זיפים א"ר יוחנן דבש שמזיפין בו פי' לפי שהוא טוב הרבה ויכולים לערב בו פסולת ר"ל אמ' על שם מקומם כדכתיב (יהושע ט"ו, כ"ד) זיף וטלם [ובעלות] וכיוצא בדבר אתה אומר בבוא הזיפים (תהלים נ"ד, ב') א"ר יוחנן בני אדם המזייפין [דבריהם] א"ר אלעזר על שם מקומן כדכתיב זיף וטלם ובעלות. פ"א "זיפין אלו דומים לדבורים וד' הן דבורין וזיפין גזין וצרעין". *[אחי"ה פ"א הועתק מפי' רה"ג לסד"ט צד ל"ח. וכפי' הראשון אי' ברש"י סוט' וכן בר"ש מכשירין (בלי מקור). ופי' הראשון העיקר שמלבד זיף בהוראת גזין וצרעין איננו מצוי · גם קשה לבאר נגד הש"ס שגוזרו מלשון זיוף — וכנ"ה בגיטין ד'. מזוּיָּף מתוכו. ב"ב ל"ב סע"ב אוזפתינהו מנאי צ"ל יזפתינהו מנאי וכה"ג בפירשב"ם. סנהד' צ': בדבר זה זייפתי ספרי צדוקים (ובכ"י מ' ובילקוט שלח רמז תשמ"ט כותים ועיין למטה גי' הירו') שהיו אומרים אין תחית המתים מ"ה. ושם: זייפתם תורתכם ולא העליתם בידכם כלום, ספרי ואתחנן ר"פ כ"ו שלא יהו הבריות אומרות דומה שזייף משה בתורה וכו', ירו' גיטין ספ"ח דמ"ט ע"ד שמא מחק וחזר וזייף, ירו' סוטה פ"ז דכ"א ע"ג נמיתי לסופרי כותים זייפתם תורתכם ולא הועלתם לעצמכם כלום וכו'. פַעל כתובות ל"ו: זייפו לי וכו', ושם אימר זיוּפֵי זייף וכתב, ב"ב קס"ג. כל דמזייף לאו לגבי ספרא אזיל ומזייף. התפעל גיטין י"ט: שאינו יכול להזדַיֵּיף, ושם כ"א: מפני שהוא יכול להזדייף, והתואר זַיָּיף (= בל"ע زيف) ב"ב ל"ב: שטרא זייפא, והפכו שטרא מעלייא. כתובות ל"ו: שטרא דזייפא הוא, סנהדרין ק"ט: זייפי ומצלי דינא. והשם זִיוּף (בל"ס זְאפָא, זְאִיפָא)

---

1) כ"ה בכ"י ו"ו וצ"ל טולמין וכ"ה בכ"כ ע' טלם, ובדפ"ע אי' טולמון ועוד עיי"ע טלם. 2) עיי"ע צפחת וש"נ שתי נוסחאות.

כתובות ל"ו: כיון דקא מהדר אזיופא, ע"ז ס"ט: לא חייש לזיופא. — ושם המופשט כמו בל"ס זִאפָנוּתָא ע"ז י"א: מאי אהני לרמאה ברמאותיה ולזייפנא בזייפנותיה. והתואר זייפן עיי"ע למעלה ופי' בע' סך ח'] —

זִיף (= זִיפָא? Matte, Tuch) תרגום ויצר אותו בחרט (שמות ל"ב, ד') וצר יתיה בזיפא. *[אחי"ה בספרי על העתקה פרסי' לטאווס צד ע"ה והלאה הארכתי אודות התרגום הזה ויתר ההעתקות העתיקות והעליתי כי תרג' אונקל' מקביל עם תרג' ירו' א' וצר יתיה בשושיפא ומלת שושיפא בל"ס אדרת והתיכת בגד אבל בתרגום ירו' עוד העתקה אחרת ורמא יתיה בטופסא (ובשני אופנים פירשב"ם). ואולי זיפא נשתבש מן טופא, טופס בלש' יוני τύπος Bild, Form, Modell] —

זִיף (לפע"ד מל"ס זַפָא והקבוץ זַפֵי פי' שער של עפעפים Haar an den Wimpern) מסכת בכורות פרק מומין אלו (מ"ד.) לופין דנפישי זיפיה עיי"ע לפן. *[אחי"ה ובע' לפן פי' רבינו (עפ"י פי' רגמ"ה כ"י כמו שאוכיח שם) בזה"ל הלופין דנפישי זיפיה פי' שריסי עיניו גדולות ע"כ, ולפע"ד עיקר הגי' לפין והוא ל"ע الف פי' מי ששערות עפעפיו עבות ומדובקות — וכנ"ה ירו' שבת פ"ז די"א: זיפי חזיר, תוספת' שבת רפ"י המוציא שני זפין מן הקשה שבחזיר ובכ"י אירפורט זייפין] —

זַפְלָא תרגום בפסוק והשתיה כדת (אסתר שני א', ח') זיפלן זוזין. פירוש מטבע. *[אחי"ה העתיק מפירוש בעל המתורגמן ואחריו הלכו בוקסט' ורמ"ל, אבל האמת כי הוא ל"ס זַפְלָן פי' אחדים ומספר מה עיין עמת"ר ללעווי] —

זֶפֶק (מוראה בעופות מל"י οἰσοφάγος בל"ר אמצ' Schlund, Kehle, oesophagus) בפרק אלו טרפות (חולין נ"ו:) ניקב הזפק. ובס"ג דפ' קדשי קדשים בזבחים (ס"ה.) ת"ר בספרא בפרשת העוף (פרק ה' ס"פ ז') והסיר את מראתו (ויקרא א', ט"ז) זה הזפק יכול יקוב[1]) בסכין ויטלנו ת"ל בנוצתה נוטלה ונוטל את הנוצה אבא יוסי אומר נוטלה ונוטל את הקרקבן עמה דבי ר' ישמעאל תנא בנוצתה בנוץ[2]) שלה קודרה[3]) בסכין כמין ארובה. — (א"ב תרג' מראתו בנצתה (ויקרא שם) זפקיה באוכליה). *[אחי"ה וכן בתר"י א' לדברים י"ד, י"א דאית ליה זפק וקורקבניה קליף וכו', ושם י"א, י"ג דלית ליה זפקתא, וכן בספרא שמיני פרק ה' פרשה ב' מה הנשר מפורש אין לו זפק . . ואין קורקבנו נקלף וכו', וכ"ה בחולין ס"א. ושם נ"ט. כל שיש לו אצבע יתירה וזפק וקורקבנו נקלף טהור. איכ"ר פ' סורו: זפק של תרנגול — ובעל כ"כ פי' שהמלה ל"ע ואני לא מצאתי משפטו נאמן ולפ"ד הוא ל"י הרשומ' וענינו בית הבליעה והושאל למוראה] —

* זֶפִירִין, זֵיפְרִין (שם מקום באי כפתור הנקרא Zephirium עיין גיאגראפיע להח' נייבויער צד שצ"א) ב"ק קי"ג סע"א דרש ר"ע כשבא מזפירין, ובמד"ר פ"ח אי' מזיפרין, בירו' ב"ק ספ"ט ד"ז, מזופרין. ירו' ע"ז פ"ב דמ"א: כשהלך ר"ע לזיפרין, בספרי נשא פ"ד כך היה ר"ע שונה עד שלא בא לזפרונה אבל משבא מזופרין, ובילק' נשא אי' מכופרי, וזה ראיה נוכחת שהוא מקום שרשמנו אשר תכונתו באי כפתור (ירמיה מ"ז, ד') שהוא Cypern = כופרי.

זֶפֶת (מל"מ וכן בל"ע زفت ובל"ס זֶפְתָא Pech) בפ' במה מדליקין (שבת כ':) לא בזפת ולא בשעוה. ובס"ג דפ"ק דשבת (ט"ו:) אלמא תנן באלו חוצצין פ"ט במקואות (מ"ה) אלו חוצצין בכלים הזפת והמור[4]) בכלי זכוכית, מטפחת של זַפָתִין ושל יוצרין ושל מפסלי אילנות אין חוצצין ר' יהודה אומר אף של קייצין. פי' סודר שמשימין על בגדיהן הזפתין כדי לשמרן ושל קייצים לוקטי קוצין. ויש מפרשין קייצין מקייצי פירות. *[אחי"ה וכנ"ה בע"ז ל"ג ע"ב נשרו זיפתן, ירו' ע"ז פ"ב דמ"א: זפתן של קנקנים. ויק"ר פכ"ז עיי"ע בעט וש"נ. זיפתא דקדקירא . . זיפתא גלידא עיי"ע דקדקירא ומ"ש. והפעל זָפַת ירוש' מ"ק פ"ב דמ"א: עיי"ע דקדקירא. ע"ז ע"ד: שזפתה נכרי, ירוש' ע"ז שם: נודות . . זפותות, ושם ובתוספת' ע"ז פ"ה בשעה שזופתין אותן, ושם דמ"א רע"ג זפתין זיקוקין זעירין, קהל"ר פ' ראה

---

1) בזבחי' יקדיר, בספרא יעקור. 2) בזבחי' בנוצה. 3) וכ"ה בנוסחי' ובכ"י ו"ו קורדה והנכון קודרו עיי"ע קד א'.
4) וכ"ה במקואות וכ"ה ברש"י שכתב והמור גרסינן וכ"ה בספר המפתח לר' ניסים שבת פט"ו צד מ"ז ובערך מר ג' גרס רבינו המור א"ד החמר והוא עפ"י פי' רה"ג בסד"ט צד ל"ה וכן הביא הרמב"ם את שתי נוסחאות בפי"מ למקואות ובכ"י א"פ החמר.

זה: קנקן זפות. והשם המופשט ירו' שבת פ"ז ד"י: שרי זיפות. והפעל יוצא מהשם ב"מ מ': מזוּפָּפִין, ע"ז ל"ג. קנקנים מזופפין] —

* זִיפְּתִי, זוּפתי (שם מקום ונהר) עירובין ס"ד. רב מנשיא בר ירמיה מזיפתי כ"ה בכ"י א"פ, ובע"י הראשון מניפתי, ביוחסין השלם מגיבתא, ועירובין שם אמעברא דנהר זופתי, כ"ה בדפ' שונצ' וכ"ה בבה"ג (עיין ד"ס שם; ובגיאגי' לנייבויער צד שס"ג) ונ"ל שהוא הנהר הידוע Ζάβατος על יד טיגרים, עיין מאננערט חלק ה' צד שי"ט. ועל שם הנהר נקרא גם כן המקום] —

זִק (= זִיק מל"מ זיקים, זיקות והם לפידים בוערים ואש שמקדחת למעלה וכ"ה בלש' סורי זִיקָא ובדרז"ל כוכבא דשביט Komet) בפרק הרואה (ברכות נ"ד.) על הזיקין ועל הזעות. גמרא (שם נ"ח:) מאי זיקין כוכבא דשביט ובל' ארמית ניצוצי אש זיקוקין דנור [1]. פי' רב האי ז"ל אש שמקדחת למעלה ונראה לה אור כענין שנאמ' (ישעיה נ', י"א) קודחי אש מאזרי זיקות [וגו'] ובזיקות בערתם. והעמודין של אש שנראה מלמעלה חייבין לברך עליהן ברוך שכחו וגבורתו מלא עולם. ושביט שהוא עומד כשבט כדכתיב (במדבר כ"ד, י"ז) דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל. — ובגמ' דפ' ראשית הגז (חולין קל"ז:) ונפקין זיקוקין דנור [2] מפומיה דרב לפומיה דר'. *[אחי"ה ופי' דרה"ג הובא בהגמיי"מ בפי' מהלכו' ברכו' הלי"ד אות קטן כ', אולם מה שסיים וכן בערוך משמו (של רה"ג) בע' כ ו כ ב צ"ל בע' זק כי בע' ככב א' פי' כוכבא דשביט: הכוכב הנראה בשמים ינתר ממקום למקום וכו', וזה הכוכב שמו זיקים ע"כ, ולפי פי' זה הוא מה שקורין בלש' אשכנז Sternschnuppe, וכ"ה בל"ס זִיקָא, אבל כפי' דערך הנוכחי הוא זיקין בלא"ש Komet תבניות הנראין בשמים כדמות ככבים ויש להם זנבות, וכן פי' הרמב"ם בפי"מ לברכו', וכן פי' בהלכו' ברכות הנ"ל בפי' השני ובפי' הראשון נוטה לפי' הערוך בע' ככב, ועיין ברכי יוסף לחיד"א או"ח סי' רכ"ז ובהפשב"ע ע' זק. — וכ"ה בחולין פ"ו. ובירוש' ברכות פ"ט די"ג ע"ג עיי"ע ככב. ובכפל אות ק' זיקוקא חולין שם. ירו' ברכות פ"ה ד"ט. חמון תרין זיקוקין דנור נפקין מקדליה וכו', וב"מ פ"ה: זיקוקין דנורא ובעורין דאשא. וכן תרג' ירו' א' שמות כ"ד, י"ז זיקוקי אשא. ובדב"ר פרשה ז' זיקוקין של אש] —

זַק (מפעל זוק = זקק מל"מ ענין קשירה והושאל לכל דבר שהוא חייב ונצרך binden, fesseln, verpflichten והשם זִיקָה Verpflichtung) בפ"ק דקידושין (כ"ו.) ושאין להן אחריות זוקקין את הנכסין שיש להן אחריות לישבע עליהן. ובעד כמה פ"ד בבכורות (כ"ט סע"ב) כל שיש בו זיקת תרומה ומעשרות אין לוקחין ממנו. ובר"ג דפ' כיצד אשת אחיו (יבמות י"ז:) אלמא קא סבר אין זיקה. ובפ' הקומץ רבה בגמ' שני מינין שבנזיר (מנחות כ"ז.) ד' מינין שבלולב ב' מהן עושין פירות ושנים מהן אין עושין פירות העושין פירות יהו זקוקין לשאינן עושין פירות. פי' ענין קשירה מלשון [ו]אם אסורים בזיקים (איוב ל"ו, ח'). ומלכיהם נהוגים (ישעי' ס', י"א) תרגום ומלכיהון זקוקין. *[אחי"ה בנו"ג בתרג' זקיקין וכגי' רבינו איתא בילק' האזינו רמז תתקמ"ה זקוקין בזיקין נתונין בשלשלאות. ובהשאילה תרג' ירו' א' מתי אעשה גם אנכי לביתי (בראשית ל', ל') ואנא זָקִיק לפרנסא אנשי ביתי [3] פירוש אני קשור ומחוייב. וכן בדרז"ל בענין קשור ודבוק ירו' שבת רפ"ו ד"ז ע"ד וירוש' ע"ז פ"ב דמ"א רע"א שהיו זקוקין למלכות. בנפעל שבת י"ב: סוטה ל"ג. אין מה"ש נזקקין לו עיי"ע אלייה (ח"א צד צ"א:) סנהדרין צ"ה: ילק' מ"ב רמז רמ"א היזקק להם, במדב"ר רפי"ח מוטב שלא אזקק לו . . אף הם עמדו ברשען ולא נזקקו להשיבו. ונתפעל במ"ר פ"ט נִזְדַּקֵּק לו אדם — ירו' חגיגה רפ"ג דע"ח ע"ד מזוקק לקדש. ב"מ נ"ה סע"א בי"ד נזקקין אפי' לפחות משוה פרוטה. (והפעל ב"מ נ"ה רע"ב אם הוזקקו בי"ד לשוה פרוטה). ב"ר פ"כ מעולם לא נזקק הקב"ה להשיח אם אשה וכו', ושם פמ"ב נזקק המלך למדינה. ובענין דיבוק עם האשה לבוא עליה ב"ר פכ"ג נזקק להעמיד תולדות, פסיק' רבתי פט"ו נזקק לביתו, ע"ז כ' רע"ב נזקקין זה לזה, סנהד' ק"ו. נזקקין זה עם זה, ירו' סנהדרין פ"ד דכ"ג: נזקקין לכלבה, שהש"ר פ' סוגה כיון שבא להזקק לה, רות"ר פ' ויאמר לגואל על מנת

[1]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע דינור וצ"ל די נור כמו בדניאל ז', ט', י'. [2]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע דינור. [3]) ותרגי' זה הובא גם בתשבי ע' זקק ושם כתב וז"ל פי' בערוך לשון קשירה בלי ראיה ואני מצאתי בתר"י וכו', וכבר מתמיה על התשבי בעל שריר שבערכין והא ראינו כאן שתי ראיות טובות וצ"ע ע"כ. ואולי לבעל התשבי לא היה בידו ערוך שלם.

שלא אזקק לה. אתפעל ירו' כתובות פ"ב דכ"ו ע"ג בעא איזדקוקי לאתתיה. ובענין קישור ובעילת יבמה יבמות כ"ב. והלאה זוקק את אשת אחיו ליבום, ושם כ"ב רע"ב מיזקק נמי זקיק. והשם זיקה עיין למטה. ואיזה פעמים בענין חיוב וצורך יומא מ' רע"ב עד מתי היה זקוק להמתין, פסיק' רבתי פמ"ג שהנשים (זקוקים) [זקוקות] להן, ירו' ברכות פ"א ד"ג ע"ג זקיקינן למברכה, ושם פ"ו ד"י. כשהיו כולן זקוקין לככר אחד, ירו' עירובין פ"ח דכ"ה. זקוק ליתן לפניהם מים, ירו' ב"מ ספ"י די"ב ע"ג דאינון זקיקין מיסק חמריהון תמן וכו'. והשם מנחות מ"ה סע"ב ומ"ו רע"א הכל מודים שאם הוזקקו זה לזה . . ואיזו היא זיקה שלהן וכו'. תנופה עושה זיקה או אינ' עושה זיקה וכו'. סנהד' נ': נ"א: זיקת הבעל, ירו' תרומ' ספ"ו דמ"ד: זיקת תרומה ומעשרות, ירו' מעשרו' פ"ב ד"נ. בא לזיקת המעשרות . . לא בא לזיקת המעשרות, מסכ' שמחות פי"ג זיקת שמירתו עליו, ילק' ויגש רמז קנ"א כולם חוץ (לזיקא) [לזיקה] הן עומדין . . שאני ערב לו. — ובענין זיקת יבמה יבמות י"ח. והלאה פקעה לה זיקה, ירוש' יבמות רפי"ג די"ג ע"ג זיקת המת] —

זֵק (= זֵיקָא פי' בל"ע נֹאד ובלש' סורי זֶקָא נוד Schlauch) בס"ג דפ' ר' ישמעאל בע"ז (ס'.) רב אשי אמר זיקא בין מליא בין חסירה שרי. ובויקרא ויהי ביום השמיני (ר"פ י"ב) נפרוק אילין זִיקַיָּא בהדין משכבא [1]. וכפ"ט במקואות (מ"ה) ועל של זיקין אינו חוצץ. פי' נודות. כמו נד (שמות ט"ו, ח') תר"י [א'] זיקא [2]. והמת מים (בראשי' כ"א, י"ד) [תר"י א'] זיקין דמיא. *[אחי"ה בתרג' שלפנינו הגי' קרווא. הפי' של מקואות הועתק מפי' רה"ג לסד"ט צד ל"ה רק שם הגי' של זקקין ומפורש נושאי נאדות, וכ"ה בפי"מ לרמב"ם ועיין גם הר"ש. וכן בירו' ע"ז פ"ב דמ"א רע"ג זיקוקין זעירין, ובירו' שבת פ"ב ד"ה. ההן זקוקא דיקלון עיי"ע דקל א'. אבל היותר רגיל הוא זיקא וכנ"ה. בירו' ע"ז פ"ה דמ"ה. ההן דנגד בְּזִיקָא וכו' (ובירוש' קידושין פ"א ד"ס: בט"ס בזקה), ירו' ע"ז פ"ב דמ"א רע"ג איתבזעת זיקיה, ושם דף מ"ה אהו דמרגל זיקא מעיל לרע. בב"ר רפ"נ דרש בזק (יחזקאל א', י"ד) כרוחא לזיקא רבנן אמרי כזיקא לעננא, הראשון פי' נוד והשני רוח. והקבוץ שבת קנ"ד: ע"ז ל'. ס"ה: עיי"ע צר ד'. ירו' שקלים פ"ז ד"נ ע"ג עיי"ע גן ו'. ועוד עיין תרגום תהלים נ"ו, ט"ו; לאיוב ל"ח, ל"ו — והתואר ע"ז ל"א סע"ב הני ארמאי זוקאני, ובדפ' הישנים זווקאני פי' נפוחים כנוד, ובכ"י ש"ס זוקיני, ובפי' ר"ח כ"י לע"ז (קובץ כ"י אנגיליקא דף י"ט:) זקני ופי' גוים שהן נפוחין כמו בעלי הדרוקין ע"כ — ואולי זווקני מלש' יוני χαῦνος [aufgedunsen —

זִק (= זִיקָא פי' בל"ס רוח Wind) בפ' ד' דנדרים בגמ' הרי נטיעות (נדרים כ"ח:) לא צריכא כגון דאיכא זיקא נפישא פי' רוח. — (א"ב תרגום לדברי רוח (איוב ט"ז, ג') למילי זיקא). *[אחי"ה ועוד עיין תרגום לאיוב ד', ט"ו ותר"י א' לויקרא ט"ז, כ"ב. וכנ"ה בברכות מ': תמרי דזיקא. תענית כ"ד סע"א נשב זיקא. ע"ז כ"ח: יזדהר מזיקא. אסת"ר פ' ותמאן חות פח זיקא באפיה (דאחשורש). ב"ר רפ"נ עיי"ע הקודם לזה — ונגזר מזה זקיתא עיי"ע] —

זק (אין כאן מקומו כי השרש נזק beschädigen) בפ' יוה"כ בגמ' כל האוכלין (יומא פ' סע"ב) ואיש כי יאכל קדש [3] (ויקרא כ"ב, י"ד) פרט למזיק. פי' [4] כגון הכוסס שעורים של תרומה וכן האוכל תרומה אכילה גסה שמזיק ולא נהנה. ובס"ג דפ' דיני ממונות בג' זה בורר [5] (סנהד' ל':) והא תני רב אידי בר אבין בנזיקין דבי קרנא. פי' "מסכתא דנזיקין משנה חיצונה שהיה שונה אותה קרנא שם חכם ידוע ומפורש בשני דייני גזלות" (כתובות ק"ה.) קרנא שקיל אסתירא ממר ואסתירא ממר. *[אחי"ה בנו"ג מזכאי . . מחייב. והפי' עצמו הועתק מפי' ר"ח לסנהדרין (בקובץ כ"י אנגייליקא דף צ"א:)] —

זָקֵן (מל"מ ישיש alt; זָקָן Bart) בפ"ק דברכות בגמ' דסמוך בשחר מברך (י"א.) לאחד שאמרו לו זְקָנְךָ מגודל אמר להן יהא כנגד המשחיתים. פי' המשחיתים המגלחים ומשחיתים זקנם כנגדם זה מגדל זקנו כלו' זה חלוף מעשיהן ונמצא זה חולק

---

[1]) בנו"ג בויק"ר וכן בילק' משלי כ"ג רמז תתקל"ם פרקין טעוניהון בגו בית עלם (ובילק' שם בית עילם ונ"ל להגיה בית עילם והוא לי' ἰλυός, εἰλεός פי' מערה עיי"ע אלסום), אבל גי' רבינו הוברורה מדאי' בסמוך בויק"ר שם איתער משנתיה חמא זיקא וכו'. [2]) וכ"ה בפי' רה"ג למקואות ובמתורגמן אבל בנו"ג בתרג' זיקין. [3]) וכ"ה בכ"י ש"ס, ובנו"ג רק כי יאכל. [4]) והוא כפי' ר"ח הנדפס בש"ס ווילנא. [5]) כ"ה בכ"י ערוך.

עליהן כך זה הטה וזה זקף. בס"ג דפרק היו בודקין (סנהד' מ"ב.) אומרין בדיני ממונות נזדקין הדין ואין אומרין בדיני נפשות נזדקין הדין א י ל י מ א ק ש ד י נ א [1]) אלמא קש דינא כלומ' "כחש כמו זקן נ ש א נ ו [2]) ונתננו בדין כמה ימים עד שנעשה זקן דיי כיון שלא נתברר לנו זכות נחתכהו אומרים כך בדיני ממונות ואין אומרין כך בדיני נפשות אלא כל זמן שמאחרין [3]) בדיני נפשות הרי זה משובח. מאי נזדקן הדין חכם דינא כלומ' נ ש א נ ו ונתננו בו עד שנתברר כאור [4]) כדכתיב (איוב י"ב, י"ב) בישישים חכמה [5]). בפ' מצות חליצה בגמ' חלצה בסנדל (יבמות ק"ד.) ושל זקן העשוי לכבודו לא תחלוץ בו ואם חלצה חליצתה פסולה. פי' לתכריכים שהיה מנהגם לקבור בסנדלים. וכן במנחות בר"ג דפ' התכלת (מ"א.) ומודה שמואל בזקן שעשאה לכבודו שפטורה מן הציצית מ"ט אשר תכסה בה (דברים כ"ב, י"ב) והאי לא משום לאיכסויי עבידה בההיא שעתא ודאי רמינן ליה משום לועג לרש חרף עושהו [6]). בר"ג דפ' בן סורר ומורה (סנהד' ס"ח:) עד שיקיף זקן התחתון ולא העליון אלא שדברו חכמים בל' נקיה. ובפ' בא סימן התחתון (נדה נ"ב.) ובפ' הערל בגמ' ר"א אומר לא כי (יבמות פ'.). פי' זקן התחתון אותו מקום. בר"ג דפ' האשה שהיא עושה צרכיה (נדה ס':) לילד ולזקן שהיו מהלכין. פי' זקן הוא השמש ילד הוא הדם ניטלה אצבע מן העין דמעה ממהרת לבוא. פי' אצבע הוא השמש דמע הוא הדם. זקן [7]) זה שקנה חכמה בספרא בסוף קדושים תהיו (ספרא סוף פרק ז' פרשה ג' וכן בקידושין ל"ב: [8])). ובב"ר (פפ"ד) ובילמדנו כי בן זקונים הוא לו: שהיה זיו איקונין שלו דומה לו [9]). בב"ר פ"נ (מ"ט) זקנינו וכל יושבי ארצנו (יהושע ט', י"א) זקננו כתיב זקני אשמאי סבין דקָלון, כל צדיקים שנאמר בסדום צדיקים חסר כתיב (בראשית י"ח, כ"ד והלאה) [10]) שלא היו צדיקים גמורים. בויק"ר בפ' טוב מלא כף נחת (פ"ג) על הזקן זקן אה־ן (תהלים קל"ג, ב') וכי שני זקנים היו לו אלא כיון שראה משה שמן המשחה שירד על זקנו של אהרן שמח כאילו על זקנו הוא יורד. *[אחי"ה בערך הנוכחי נתערבו שני ענינים זָקָן וְזָקֵן ובשני ערכים היה לו לרבינו לסדרם. ודע כי בענין ציון הראשון מברכות י"א. זקנך מגודל פי' גם תוספ' ר"י חסיד כערוך וז"ל יהא כנגד המינים שהם משחיתים את זקנם ע"כ, וכן מפורש בחי' הרשב"א והביא ראיה מתוספת' ומירו' וסיים ורש"י לא פי' כן ע"כ, וכונתו בראיות מתוספת' ובירו' שאיתא בתוספתא ברכות רפ"א מפני מה זקנך מגודל אמר להם יהיה כנגד המשחיתים, ובירו' ברכות פ"א ד"ג ע"ב: מה לך זקנך מגודל והוא אומר יהיה כנגד המשחיתים ע"כ, וכ"ה בספרי פסוק ואתחנן פ' ל"ד, וההבדל בין פי' הערוך לפירש"י הוא כי לפי' הערוך זקנך מגודל הוא גנאי ולפי' רש"י הוא שבח, ועיין חי' מהרש"א בסוף ח"ב להפשב"ע. — וכנ"ה זָקָן ביבמות פ': כל שאין לו זקן וכו', ירו' סוכה ספ"ג דנ"ד. עד שיתמלא זקנו, שבת קנ"ב. הדרת פנים זָקָן, ובלשון נקיה מקום הערוה שגדל בו שער כזקן נקרא זקן התחתון עיין סנהד' ונדה הנ"ל, וכן בירו' כתובות פ"ד דכ"ח ע"ג. — ובענין זָקֵן הרבה בש"ס ברכות ח': זקן ששכח תלמודו, חגיגה ב'. זקן פטור מן הראייה, שם ט"ו. הניחו לזקן זה וכו', תענית ט"ז. זקן והוא חכם, ב"ק צ"ו: זקן וזקנה מצד אחד וכו', סנהד' ע"ו: המשיא בתו לזקן עיי"ע בת א', שם פ"ט: זקן זה וכו', שם ק"ח רע"ב זקן תיבה זו למה, שם קי"א. זקן אחד אמר וכו', מכות י'. מתי ימות זקן זה. והקבוץ עיין שבת ס"ג. יומא ע"ה: מגילה ט"ז: ל"א: כתובות קי"א: סוטה מ"ט: סנהד' נ"ב: ולנקבה זקנה יבמות מ"ד. ב"מ פ"ז. ב"ק ס': נדה ט'. ירו' שביעית פ"א דל"ג:

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו, ובדפ"ע חסר. [2]) וכ"ה בפי' ר"ח כ"י ושם בט"ס נשאננו וכן בסמוך. [3]) בפי' כ"י ר"ח אי' אלא כל מה שמאחרין. [4]) בכ"י ר"ח לאור. [5]) כתב בהפש"ב דברי רבינו מבוארים עפ"י הסוגי' דבגמרא ע"כ ואני אומר בי הועתקו מלה במלה מפי' ר"ח כ"י לסנהד' (בקובץ כ"י אנג' דף צ"ט:). [6]) ופי' רגמ"ה כ"י למנחות (בקובץ כ"י אנג' דף ב') כלומ' שלא יהא חלישות הדעת למת שמחשבין אותו פטור מן המצות וכו'. [7]) בדפ"ע מתחיל כאן ע' מיוחד אבל בכ"י ו"ו ול"ד הוא לנכון המשך של ערך הנוכחי. [8]) כה"ג לנכון בכ"י ו"ו וכ"י ה"ב ושם אי' בספרי ובכ"י ל"ד בסיפרי וצ"ל בספרא אבל בדפ"ר ופיז' בפיסק' ובשדפ"ע בפסיקתא וט"ס הוא, ובנו"ג בספרי אין זקן אלא זה שקנה חכמה וכ"ה בילק' קדושי' רמז תרי"ז בשם קידושין אבל בנו"ג אי' אין זקן אלא מ י שקנה חכמה. [9]) וכ"ה בב"ר, אבל בתנחו' וישב סי' ב' בן איקונים שהיה דומה לו אבל בילק' וישב סי' רמז קי"מ הובא בשם ב"ר וילמדנו כגי' הערוך. [10]) בנו"ג בב"ר בזה הסדר . . דאמר ר' יוחנן כל צדיקים שנאמרו בסדום צדיקם כתיב היא דעתיה דר"י דאמ' ר"י ויאמרו אלינו זקננו וגו' זקננו כתיב זקני אשמה היינו סבא דבהתא עיי"ע בהת. ודע כי בספרינו אי' זקינינו מלא דמלא אבל כבר כתב מנחת שי ליהושע שם ובס"א כ"י קדמון חסר דחסר, ויש עוד חילופים אחרים עיי' מ"ש שם שהביא גם ערך זקן. אבל בילק' יהושע רמז י"ט אי' בסדר שכתוב בערוך ושם גם הכתיבה זקנינו.

נטיעה זקינה. — אימא זקינה פי' אם של האב או האם קידושין ל"א: מגילה כ"ז: ב"ר פצ"ג, ויק"ר פי"ט — וזקן אבי האב או האם ב"ר פצ"ד שמ"ר פ"א ועוד עיי"ע זמר ג'. ובהשאילה נקרא זקן זה שקנה חכמה עיין לעיל ועיין למטה ציון ברכות ל"ט ע"א ושם נ"ה: משום זקן אחד וכו'. ובזה הענין יומא כ"ח: זקן ויושב בישיבה, ע"ז ט"ז. זקן שכמותך יעסוק בדברים בטלים, מנחות ס"ח: צהבו פניך שהשבת זקן? סנהד' כ"ד. כבר הורה זקן, שם פ"ד: פ"ו: והלאה, ירו' יבמות פ"י די"א. ירו' גיטין פ"ח דמ"ט ע"ג זקן ממרא. ירו' מ"ק רפ"ג דפ"א ע"ג איני מכירך זקן. ירו' קידוש' פ"א דס"ב סע"ג הלכה אצל הזקן וכו', זבחים י"א: שבעים ושנים זקן. והקבוץ יומא י"ח: זקני בי"ד . . זקני כהונה, ברכות י"א. ירו' סוכה ספ"א דנ"ג: זקני בי"ש וזקני בי"ה, סנהד' ב'. והלאה סמיכת זקנים, ירו' ברכות פ"א ד"ג: דברי זקנים, במד"ר פי"ד מצות זקנים — זקני הנגב, זקני דרום עיי"ע דרום. — ויֵשם המופשט זִקְנָה, זִקְנוּת ברכות ל"ט. אם חכמה אין כאן זקנה אין כאן, שבת קנ"א: ימי הרעה אלו ימי הזקנה, ושם קנ"ב. זקנה קופצת עליו, נזיר נ"ט. מחמת זקנה נשרו, ב"מ פ"ז. עד אברהם לא היה זקנה, ב"ב ק"כ. במסיבה הלך אחר זקנה והוא דמפליג בזקנה. סנהד' י"ז. עיי"ע בעל זקנה. ירו' ביכורים רפ"ב דס"ד ע"ג לשמונים מיתה של זקנה. — שבת קנ"ב. דברים שעשה בילדותו משחירין פניו בזקנותו, סוכה נ"ג רע"א אשרי זקנותינו וכו', עירובין כ"א: מה בזקנותו כך וכו'. קידושין פ"ב: בימי זקנותו, בעת זקנותו, יבמות ס"ב: ישא בזקנותו, חולין כ"ד: עמדו לי בזקנותי, ירו' שבת פ"א ד"ג: אל תאמן בעצמך עד יום זקנותך (ועיין אבות ב', ד'), ירו' ביצה פ"א ד"ס ע"ג אבנים שישבנו עליהן בנערותנו עשו עמנו מלחמה בזקנותנו, ירו' קידושין ספ"ד דס"ו ע"ד גידלו ובירכו בנערותו ונתן לו אחרית ותקוה בזקנותו, ב"ר רפנ"ד זה (יצר הרע) גדל עם אדם מנערותו עד זקנותו — והפעל: בהפעיל ואפעל שבת קנ"ב. ת"ח כל זמן שמזקינין חכמה ניתוספת בהן . . ועמי הארץ כ"ז שמזקינין טפשות ניתוספת בהן, כתובות פ"ב: והיו מזקינין, סנהדרין ק': הזקינה שמא תעשה כשפים, עירובין נ"ו. מזקינין בחצי ימיהם, ירו' ע"ז פ"א ד"מ. לכשיזקין, עירו' נ"ו. אזקנון, נדה מ"ז. אזקנא לה. ובנתפל נזדַקן סנהדרין מ"ב. עיין לעיל וכן בירושלמי סוף פרק ה' דף כ"ג. ושם: וגדול שבדיינין אומר נזדקן הדין, ירושלמי ברכות סוף פרק ט' דף י"ד ע"ג אם נזדקנה אומתך עמוד וגדרה] —

זַקַף (מל"ם ועניגו הרמת והעמדת הכפוף aufrichten, aufstellen; זְקִיפִין aufgestellte Posten (Wachen); זְקִיפָא der aufgerichtete Finger = Daumen) בפ"ב בעדיות (מ"י) אין זוקפין את המנורה ביו"ט, ובביצה פ' יו"ט (פ"ב מ"ו) גמרא (שם כ"ב.) הכא במנורה של חליות עסקינן דמחזי כבונה. ובמשוח מלחמה פ"ח בסוטה (מ"ו דף מ"ד סע"א) ובעקיבו של עם היו מעמידין זקיפין לפניהן ואחרים מאחוריהן. פי' עקיבו לסוף החיל זקיפין גבורין עומדין לפניהם ואחרים מאחוריהן כלומר שתי שורות היו אותן זקיפין לפני זקיפין שאם נמלט מן הפנימיים יבוא לאחרונים [1]. ובס"ג דפרק כל שעה (פסחים מ'.) זיקפא [2] אסיר. פי' שמתקבצין לתוכה המים ומחמיצין. — בר"ג דפ' הרואה (ברכות נ"ה:) ובערבי פסחים בגמ' לא יפחתו לו (פסחים ק"י.) נינקוט זיקפא [3] דידא דימיניה בידיה דשמאליה וזיקפא דידא דשמאליה בידא דימיניה. פי' יתפוש בוהן ידו הימנית בתוך ידו השמאלית ובוהן ידו השמאלית בתוך ידו הימנית (ונדוי) [ולדוי] לטריף נחירא דימיניה. פי' ויביט בחוטמו בצד ימינו [4] ואי דחיל מעינא בישא דיליה לדוי אטרפא דנחיריה דשמאליה, פי' ואם מתירא מעין של עצמו [5] יביט בצד חוטמו השמאלית — ובפ' המביא גט שני בגמ' נכתב ביום (גיטין י"ח.) מאימתי כתובה משממת רב אמר משתפגום ותזקוף ושמואל אמ' פגמה אעפ"י שלא זקפה זקפה אעפ"י שלא פגמה. בפ' איזה נשך בגמ' מלוה ישראל (כ"מ ע"ב.) אם משנתגייר זקפן עליו במלוה. — (א"ב פי' נתן להם קיום והעמדה בדין מלוה לעשותו בעל חוב שיגבה ממשעבדי). *[אחי"ה זקף מל"מ וכן בל"ס הוא השרש אשר ממנו נסתעפים המושגים שהוזכרו בערך נוכחי. בענין הקמת דבר נמצאה

---

[1]) בירו' במשני' דפוסי' הגי' בעקיבו של עם (בלא וי"ו) וכן הגי' בילק' שופטי' רמז תתקכ"ג גם בסוטי' בבלי ולפי גי' זו עקיבו של עם הוא פירוש של בראש העם (דברי' כ', ט') וכן מוכח מפי' הירו' סוט' ספ"ח דכ"ג. ע"ש היטב אבל גי' הפני משה וקה"ע גם בירו' ובעקיבו (בוי"ו) כפי' גי' הש"ס בבלי והוא הנכון. [2]) וכ"ה בכ"י ל"ד וב' ובכ"י רש"י עיי' ד"ס פסחי' צד נ"ו: ובנו"ג זקיפא. [3]) בנו"ג זקפא. [4]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב. [5]) וע"י פי' זה נסתלקה תמיהת בעל ד"ס ברכו' צד קנ"ב. אות ג' וגם לא העיר על גי' רבינו היותר נכונה עיי"ע דו.

המלה עוד במ"ק כ"ד: מטה זקופה, ושם כ"ה סע"א זקפיה לארוניה, ושם כ"ז. זוקפין את המטות. והשם מ"ק כ"ד. וב"ר פ"ק זקיפת המטה, ע"ז מ"ו. לבינה דמינכרא זקיפתה, ושם האי זקיפתא, וכן נאמר זקיפה מערבה (סוכה מ"ד.) — ובפעל עומד ברכות י"א. זקוף . . זקפת, ושם ד': ושבת ס"ב: בקומה זקופה, ב"מ נ"ט: לא נפלו . . ולא זקפו וכו', סנהד' ק"ח. זקוף עצמו כמקל וכו', תנחום' נח רס"י ד' מלמד שזקף החמס ועמד כמקל, ירו' ברכות רפ"ד ד"ז. כשבא להזכיר את השם זוקף. — וגם מענין הרמה והקמה הוא מה שמתרגמינן יתלו (אסתר ט', י"ג) יזקפון על צליבא, וכן בתרג' שני ז', י' זקופו יתיה על זקיפא, וכ"ה בתרגום דה"א י', י'. ובל"מ בעזרא ו', י"א, וכ"ה בדרז"ל ב"מ נ"ט: דזקיף ליה זקיפא. והעץ אשר תלו עליו נקרא זקיפא מגילה ט"ז: כולהו בחדא זקיפא אִזְדְּקִיפוּ (= בל"ס אֶזְדְּקֵף והוא אתפעל), ב"מ פ"ג: זקפוה קם תותי זקיפא וקא בכי, ע"ז י"ח: אסקוה לזקיפא. וכן פי' רבינו משרש זה השם מזקפתא (ב"ב ס'.) עיי"ע חזרא. והשם זיקפא פי' בוהן היא האצבע העומדת בזקיפה ונפרדת משאר אצבעות והיא האגודל — ושם זקיפין הוא כמו נציב או נְצָב בלשון מקרא (שמואל א' י"ג ג', מלכים א' כ"ב, מ"ח) פירוש שומרים במערכה — [Militairposten

זַקַר (פי' בלש' צינד çkar ובל"י σκαίρω רקד קפץ hüpfen, springen) בפ"ק דעירובין בגמ' שיירא (עירובין ט"ז רע"א) [כדי] שלא יזדקר הגדי בבת ראש. ובס"ג דפ' שני שעירי (יומא ס"ז:) ר' שמעון אומר המשלח את השעיר [לעזאזל] יכבס בגדיו (ויקרא ט"ז, כ"ו) זוקרו [1]) בבת ראש מטמא בגדיו. ובפ' אמר להן הממונה בגמ' הוגדס בן לוי (יומא ל"ח:) עד שיהיו אחיו נזקרין בבת ראש לאחוריהן [2]). ובפ"ק דסוכה (י"ד:) מסככין בנסרין כדי שיזדקר הגדי בבת ראש. ובפ' כל היד בגמ' משל משלו (נדה י"ז:) אימא איזדקרא ומעלייה אתאי. פי' נפלה לאחוריה ובא הדם מן העלייה. ובויק"ר אם הכהן המשיח (פ"ה) טלטלה גבר (ישעי' כ"ב, י"ז) אמר ר' שמואל בר נחמני כהדין תרנגולא דיגלי מאתר לאתר מזדקר [3]). ובס"ג דפ' מי שהוציאוהו (עירובין נ"ב:) אחרים אומרים למקום שרובו נזקר [4]). פי' הואיל וגופו בתוך התחום ורגלו אחת חוץ לתחום הוי ליה רגלו לגבי שאר גופו מיעוטא והיא טפלה לגבי גופו כי האדם למקום שהוא רובו לשם הוא נזקר. (בפ"ק דר"ה (י"ח.) כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון א"ר יוחנן כולן נזקרין בזקירה אחת. ס"א כולן נסקרין בסקירה אחת [5]). פי' מביט כל באי העולם בהבטה אחת ונראין הדברים שכן מפרש רב נחמן היוצר יחד לבם [המבין לכל מעשיהם]) (תהלים ל"ג, ט"ו). *[אחי"ה אמת הדבר כי נזקרין בזקירה (ובעה"ק שנ"ב בט"ס נזרקין בזקירה) כמו נסקרין עיי"ע סקר ג', אבל מפי' דברי הערוך מוכח שהוראת סקר ענין ראיה הוא כמפורש בע' סקר ב' ולכן אין ענינו וגזרתו לע' הנוכחי ויש למחוק מערך שלנו ובאמת בכ"י ו' ול"ד וה"ב לי' כל הציון מתיבות בפ"ק דר"ה עד סוף הערך, ונראה שאיזה כותב, אולי מברך הסופר, הוסיפו מדעתו, ומהעתקתו בא לדפ"ר וגם סיגנון הלשון ונראין הדברים וכו' מוכיח שאינו מלשון דרבינו שלא הורגל לדבר ככה. ועל כל פנים יש להשלים סוף הפסוק המבין לכל מעשיהם שעליו נשענת הראיה, וכן הוברר מפי' ירו' ר"ה פ"א דנ"ז ע"ב ע"ש היטב ופי' רש"י קצת דחוק. — אבל לערך שלנו שייך מה שהביא רבינו בע' אזדקר (ח"א צד נ"א.) אִזְדַּקּוֹר ואכול ושתו (גיטין נ"ז.) וכבר פי' שם כי הוא אתפעל משרש זקר, וכ"ה נדה נ"ז סע"ב כיון דאזדקרה, וכן בברכות מ"ו. ואל יזדקר לא לפניו ולא לפנינו שום דבר הרהור חטא, כ"ה בכ"י פ' והרא"ה ובטור אבל ברי"ף בטעות יזדקק, ועיין ד"ס ברכות צד קכ"ג. וטעם אל יזדקר כמו השטן מרקד (פסחים קי"ב:). והשם זְקִירָה בבא קמא דף כ"ב. כלבא בזקירא פי' קפיצה] —

זְקִיתָא (חיה שנקראת Chamäleon) בחלק בגמ' אנשי דור המבול (סנהד' ק"ח:) הך זקיתא לא הוה ידע אבא מאי אכלה חד יומא תבר רומנא [6]) ונפלת תולעתא ואכלתה לסוף הוינא גבלין לה פירי [7]) ומתלעא ואכלה. — (א"ב לי נראה שהוא מין חיה שואפת רוח ויש כותבים שהיא נזונת מרוח. תרג' רוח זיקא. ובטנה מלא רוח כנוד

[1]) וכ"ה בכ"י א"פ אבל בנו"ג זרקו וכ"ה בילק' אחרי רמז תקע"ו. [2]) בירו' שקלי' פ"ה דמ"ח סע"ד והיו אחיו הכהנים נזקרין בת ראש בכ"י מ' בבת אחת עיי"ע וע' בתראש. [3]) לפנינו בויק"ר לי' וכן לי' בילק' ישעי' רמז רצ"א ושם ושם אי' דגלי. [4]) בכ"י א"פ ובדפ"ש נזרק. [5]) וכס"א אי' לפנינו ובילק' תהלי' רמז תש"ך. [6]) בנו"ג פאלי רמונא, ובילק נח רמז נ"ט פלי רומנא וגי' רומנא גם בכ"י פ' ובע"י הראשון. [7]) בנו"ג חיזרא, ובילק' חיזרתא.

תרג' נוד זיקא). *[אחי"ה בכ"י מ' זקותא ובכ"י פ' דקותא (ד"ס סנהדרין צד קע"ג:) ובילק' נח רקיתא, ונראה שצ"ל דקיתא ונראין הדברים כדברי ר"ב שנגזרה המלה מן זיקא פי' רוח, וכן בל"ע صكاك והחיה הזו גדלה מן הרוח וקורין לה קמליאון עיין רד"ק שרש ליל. וכן כתב פליניאוס ח', ל"ג, נ"א; כ"ח, ח', כ"ט על החיה Chamaeleon והוא Χαμαιλέων בל"י עיין על זה באכארט היעראזאיקן ח"ב, תק"ה והלאה. — ובזוהר פ' יתרו נקראה הקמליאון זקיטה עיין זאאלאגיא להח' לעוויזאהן רכ"ד, אבל ר"מ די לונזאנו בע' זקט פי' בע"א] —

זְקִתָא [1]) (בל"ס דרבן Ochsenstachel ועץ אשר עוקצין בו הבהמות והשרש זקת וכן בל"ע نَخَسَ das Vieh anstacheln) בס"ג דהשוכר את הפועלים (ב"מ צ"ד רע"א) (כאן וכאן) [צ"ל כך וכך] [2]) זקתא איכא בהדן, ולהציב הדרבן (ש"א י"ג, כ"א) תרג' ולאנצא [3]) זקת. דברי חכמים כדרבונות (קהלת י"ב, י"א) תרג' פתגמי חכימין מתילין לזקתין ולקלשנין דאנצין לאלפא חכמתא לסריקי ומנדעא היכמא דמאלף [4]) זקת [5]) לתורתא. *[אחי"ה בע' סר ז' פי' רבינו זיקתא מקלות ואיכא דאמרי אבנים ע"כ, וכדעת א"ד פירש"י בב"מ זוקתא [צ"ל זיקתא] [6]) קלעים המקלעים באבן ע"כ, וכפי' מקלות תרג' חטר (משלי י"ד, ג') זקתא, לפי דפוס ריגיא, ובנו"נ בט"ס וקתא והמתורגמן גרס לנכון זיקתא ופי' בלא"ש שטעקען או שטאב ע"כ, וכן סיים עה"ק שנ"ב בע' הנוכחי שטעקין בל"א] —

זִר (לדעת רבינו אגודה Gebund בל"ע زِيَارَة מפעל زَارَ אגד וקשר binden) בסוף שבת (קנ"ה.) אבל לא את הזירין. גמרא (שם) זירין דארזי [7]). פי' [8]) "כשמתגדלין ומתקשין נקראין דארזי והן אחד אחד ואינן נאגדין באגודה ואם אגדן בחזקתן עומדין". הזירין שלש באגודה. אבל לא את הזירין [פי'] אגודה של עשבים הן גדולות בשלשה וכגון זה פי' רבינו האי ז"ל [9]). ובהכובש פרק ד' במעשרות (מ"ה עיין ירו' מעשרות פ"ד דנ"א סע"ב) ובפ"ק דע"ז בגמ' ר' ישמעאל אומר (ז':) השבת [מתעשרת] זרע וירק וזירין. ובס"נ דמרובה (כ"ק פ"א.) לא קשיא כאן לזרע כאן לזירין. *[אחי"ה מתוך פי' רה"ג שנשמט בדפוסי' ערוך נראה כי זירין הוא כמו דארזי ופירוש שניהם אגודה והחילוק ביניהם כי כשמתגדלין (או כפי גי' הנ"ל כשמתגזאין כלומ' שנקצצין) ומתקשין נקראין דארזי, אבל הזירין הם אגודה של עשבים ונאגדין בעוד הן רכין, ופי' זה עולה יפה עם מה שפירשנו בע' דראזא. והראיה כי זירין ענין אגודה הוא מצאתי בירו' תרומ' פ"י דמ"ז: וירו' ערלה פ"ג דמ"ז סע"א וכמה היא חבילה עשרים וחמשה זירין, כלומר חבילה גדולה היא כ"ה אגודות קטנות. — אבל בפי"מ לרמב"ם במעשרות שם מבואר זירים: הם הגבעולין הנעשים בראשי קצת הצמחים שבהם היה הזרע, ור"ש פי' שם זירין: זמורות, וקרוב לזה פירש"י כי בשבת (שם) באר ענפים ובב"ק שם לועז טודילי"ס (בע"ז נשתבש הלעז ע"ש) והוא בלש' פראבינצ' tueil פי' קנה וגבעול, וכן לועז בקנה אחד (בראשית מ"א, ה'), ובל"צ tuyau וכן לועז רש"י זרד (יומא מ"ז.) וחבילי זרדין (סוכה י"ב.), וא"כ לדעת רש"י זירין כמו זרדין (עיי"ע זרד), ובאמת גי' הב"ח בשבת קנ"ה. זרדין, ומצאתי ראיה לפי' זה, שהוא בעצם הראשונה גם דעת הרמב"ם והר"ש הנ"ל, כי גי' כ"י מ' וא"פ בשבת קנ"ה. זירין סוכי דארזי ופי' סוכי בל"פ ענפים (עיי"ע ארז ח"א, רע"ז.) וכן בל"מ שוכה שופטי' ט' מ"ח, מ"ט. ולפי זה נ"ל לגזור זירין מלש' פרסי دار (= בל"י δορύ) פי' עץ וענף עץ. — הזירין והאורבנין עיי"ע אורבנין (ח"א רס"ט)] —

זָר (= זָרָה מל"מ ענין פזור ברחת ובמזרה wurfeln) בפ' כלל גדול אמרו בשבת (ע"ג סע"ב) הזורה והבורר והמרקד. פי' "כולן מלאכה אחת שכולם העברת פסולת שהיא מעורבת באוכל ואינה מחוברת ואינה דומה לקליפה שצריכה פירוק או עפרורית שצריכה ניפוץ אלא כל אחת מהן יש לה דרך כל דבר שהוא משלימו להפרחת הרוח הוא חייב עליו משום זורה ואלו נטל בידו אוכל שיש בו פסולת או עפר ונפח בפיו זה זורה

---

1) בדפ"ר ופיז' עוד המשך מע' הקודם וט"ס הוא. 2) וכן מוכח מע' סר ז' ובנו"ג כך וכך זוקתא פסיקא לן. 3) בנו"ג ולאנצבא. 4) כ"ה בכ"י ו"ו א' ובי' וכ"ה בנוסחי, ובדפ"ע אי' דמלף. 5) כ"ה בכ"י ו"ו וכצ"ל בכ"י ה"ב במקום זקר, ובדפ"ע הזקת. 6) וכן גרס באמת רש"י למשלי כ"ו, י"ח ד"א זיקין מל' אבני קלע וכן בגמ' זיקתא פסיק לן. 7) כ"ה לנכון בדפ"ר בכ"י ל"ד ב"ר ובכ"י ו"ו ושם אי' ג' והוא קצור מן: גמרא, ובדפ' וויני' חסר, ושם ג"כ לנכון דארזי אבל בדפ"ר בט"ס דזרי וצ"ל דרזי עיי"ע דראזא. 8) הועתק מפי' ר"ח הנדפס בש"ס ווילנא ושם כשמתגזאין. 9) כ"ה בכ"י פאריז וכ"ה בכ"י ה"ב ושם אי' הזירין שבאגודה וצ"ל שלש באגוד וכן מוכח מש"ס שבת קנ"ה. הזירין תלתא.

והבורר הוא שנוטל הפסולת [1] מבין האוכל ומשליכו או שנוטל האוכל מבין הפסולת, והמרקד שהוא מניח האוכל והפסולת בכלי כגון נפה וכיוצא בה כדי שיוצא זה מזה אם האוכל דק יצא האוכל למטה ותשאר הפסולת למעלה ואם האוכל גס יפול הפסולת למטה וישאר האוכל״. בס״ג דהמפלת (נדה ל״א.) ארחי ורבעי זרית (תהלים קל״ט, ג׳) מלמד שלא מכל הטיפה אדם נוצר אלא מהברור שבה משל לאדם שזורה ת ב ו א ה בבית הגרנות [2] נוטל את האוכל ומניח את הפסולת [כדר׳ אבהו] (ר׳) [דר׳] אבהו רמי כתיב (תהלים י״ח, מ׳) ותאזרני חיל וכתיב (ש״ב כ״ב, מ׳) ותזרני [3] אמר דוד לפני הקדוש ב״ה זיריתני וזירזתני. *[אחי״ה בכ״י ה״ב זריזתני וזרזתני, וכ״ה בערך ערם ג׳ — ועיקר מקומו בע׳ זרה, וכנ״ה כלים ט״ז, ו׳ זורי גרנות, ילק׳ תהלים רמז תתפ״ז בשם י ל מ ד נ ו מהו זרית (תהלים קל״ט, ג׳) שהוא זורה את הזרע במעי׳ האשה ובורר וכו׳, ב״ר פפ״ה זורה מבחוץ; וכ״ה בל״ע ذرى פי׳ מפזר התבואה או הזרע, ועיי״ע דר ד׳] —

זָר (= זור בל״מ כמו סור ענין הרחקה מצד אחד והקרבה לצד אחר וממנו השם זרא ענין גועל Ekel וכן בל״ע ذار anwiedern) והיה לכם לזרא (במדבר י״א, כ׳) לזרנא ולבוטנא (ויק״ר ספי״ח, במד״ר פ״ז) וכבר פירשנו אותו בע׳ בטן [4]. סורה אדני סורה אלי אל תירא (שופטים ד׳, י״ח) תרגום זור רבוני זור לותי. *[אחי״ה וכן מתורגם סור בבראשית י״ט, ג׳; במדבר ט״ז, כ״ו ועוד זולתם] —

זר (= זִיֵר פי׳ ענין עכוב ועצירה וכבר פירשנו בע׳ זַיָּרֵי) בפ״ק דב״מ בגמ׳ מצא שטרי חוב (ט״ז:) אפשיטי דספרי זָיֵיר ליה, פי׳ בשביל שכירות הסופר מ ע כ ב ו. *[אחי״ה ועוד מעצם הוראה זו גם הציון ממסכת עבודה זרה בערך זר ו׳ ורבינו מיחד לו ערך בפני עצמו לפי פתרון הענין] —

זִר (= זִיר מל״מ זֵר Rundung, Leisten, Kranz וכן בל״ס זִיר) בס״ג דפ׳ בא לו כה״ג (יומא ע״ב:) שלשה זירין הן של מזבח זכה אהרן ונטלו, ״כלומר לקח אהרן הכהונה, ושל שלחן זכה דוד ונטלו, כלומ׳ זכה למלכות ונטלו, ושל ארון היא התורה והוא הגדול כל הרוצה ליטול יבא ויטול.״ *[אחי״ה הועתק מפי׳ ר״ח ביומ׳ (בדפוס ווילנא) — וכנ״ה שם מאי משהי זיר. פי׳ זיר צפירה (איינפאססונג, ראנד), ובשמ״ר פכ״ד דרש זר זהב (שמות כ״ה, י״א) אם אדם זוכה נעשים לו זֵר ואם לאו זָר, ומזה הענין מפורש בספרא קדושים פרק ח׳ ס״פ ט׳ ובמשורה (ויקרא י״ט, ל״ה) זו זיר הגדול כלומר על שם מתחת לזרו שהוא שפה הנוספת על הכלים עיין פי׳ הראב״ד לשם (ובב״מ ס״א: מפורש שלא ירתיח עיין פירש״י וע׳ רתח), ובלש׳ נקבה זִירָה כן נקרא הקף ועגול שהלוחמים עושים למחיצה runder Ringplatz שמ״ר פכ״ז א״ל הקב״ה אתה הכנסת עצמך לזירה ומי שהוא מכנים עצמו לזירה או ניצוח או נוצח . . אני ואתה עומדים בזירה או נצחת או נצחתי. ומענין הקף ועגול ג״כ בתוספתא מעשרות פ״ג שום בעל בכי כל שאין לו אלא ז ו ר אחד מקיף את העומד. או י״ל כי אחד הוא עם דור וכן בקצת נוסחאות פי׳ כמו דורה = שורה בלשון ערבי دور עיין ערך דר, ובכ״י אירפורט גרס דיר] —

זר (מענין ע׳ זר ד׳ ונגזר מן זיירא עיי״ע) בס״ג דר׳ ישמעאל (ע״ז ס׳.) מצרא [5] זירא רב פפא שרי ורב אסי אסר. פי׳ גוי שעוצר חרצנים של ישראל.

* זָר (מל״מ תואר למרוחק מדבר øin Fremder ובפרט שאינו מזרע אהרן) יומא מ״ט, זבחים י״ד סע״א הולכה בזר מהו וכו׳, זבחים שם וי״ד: זר ואונן וכו׳, כשירה בזר וכו׳, ושם ט״ו סע״א הוליכן זר והחזירו כהן וכו׳ ע״ש. והקבוץ ירו׳ שבת פ״ב ד״ה סע״א אסורה לזרים ומותרת לכהנים, ולנקבה זָרָה יבמות פ״ה סע״א, והשם המופשט זָרוּת ירוש׳ תרומות פ״ה דמ״ו ע״ג איסור זרות, ירו׳ ביכורים פ״ב דס״ה, היתר זרות, ירו׳ ערלה ספ״ב דס״ב ע״ג לוקין עליהן משום זרות, ירו׳ שבת הנ״ל אחת משום זרות.

---

[1] בדפ״ר נשמט מן הפסולת עד הפסולת בכלי. כל הפי׳ הנ״ל הועתק מפי׳ ר״ח בשבת ע״ד. (בד׳ ווילנא) בשנוי קצת. [2] וכה״ג בילק׳ ש״ב רמז קס״ג ובילק׳ תהלי׳ תתפ״ז ובנד׳ לי׳ תבואה. [3] גי׳ נכונה עד מאוד היא ובש״ס נדה שם ויומ׳ מ״ז. בלבלו הפסוקים ע״ש ועוד עיי׳ בילק׳ ש״ב ר׳ קס״ג היטב ובד״ס ליומ׳ צד ס״ג שהעיר על ע׳ ערם ועל ע׳ הנוכחי לא רמז. וכגי׳ רבינו אי׳ בכ״י נדה ואח״כ היטב דרש חסר ומלא במלת ותאזרני ועיי׳ עוד ע׳ ערם ג׳. [4] עיי״ע בטן ג׳ ומ״ש וש״נ שינוי נוסחאות ובמקום לזירנא דאי׳ שם בגי׳ רבינו אולי יותר טוב לגרוס לזורנא והוא נופל על ל״פ زورانيدن פי׳ געל וקץ anekeln. [5] בע׳ מצר ג׳ גורס כמו כן ובנו״ג מעצרא וכ״ה בכ״י ש״ס ועוד עיי״ע מעצרתא.

* זָרָב (פי' בל"ע زرب ענין מלוי הכרים das Polstern, Ausfüttern) כלאים פ"ט מ"ז מנעל של ז ר ב כ"ה בפי' הר"ש והרא"ש ובאו"ז ובכ"י מ' (עיין ד"ס במקומו) וכן מוכח מפי' ירו' כלאים ספ"ט דל"ב ע"ד אית אתרין דזרבין (עימיה) [וצ"ל עימרא] [1]) מן גו. וגי' הערוך עיי"ע זרד.

* זָרַב (מפעל ערבי زرب פי' נזילה fliessen) באתפעל אזדרבויי עיי"ע בח"א, נ"א. והשם זְרִיבָה das Fluthen, Fliessen. בעת יזורבו (איוב ו', י"ז) דרש לדור המבול: עיקר זריבתם לחולטנית היתה ב"ר ס"פ כ"ח, ירו' סנהד' פ"י דכ"ט: ובקהל"ר רפ"ח פ' וראיתי — ובויק"ר ספ"ז הגי' לחלוטין.

זַרְבּוּב (מע' הקודם והוא ל"ע زرب = مزراب = مزراب פי' צנור מים Rinne ומזרקים יקראו כן שזורקין משקה שבתוכן מפיהן כמו ע"י צנור) בויק"ר פ' והוא ישקיט (פ"ה וכן במד"ר פ"י) השותים במזרקי יין (עמוס ו', ו') רבנן אמרי בכוסות שיש להן זרבוביות. — (א"ב פי' מרזב, והאותיות הפוכות, וכן לדעת רבים פי' הפסוק (איוב ו', י"ז) בעת יזרבו נצמתו: מים נגרים במרזב). *[אחי"ה וכן דעת הרד"ק בשרש זרב, ועיין ג"כ גירסת הראב"ד הובאה בע' זָבוּרִית — וכנ"ה בהוראת צנור בפסיק' רבתי פל"ה בשעה שראה נ"נ את גבריאל נזדעזעו כל איבריו ואמר זהו מלאך שראיתי במלחמה של סנחרב שנדמה כזרבובית קטנה של אש ושרף את כל מחנהו, ובילקוט דניאל ג' רמז אלף ס"ב הגי' שנדמה כביבית קטנה ואות ז' נשמטה, או אולי הוא נקבה מן ביב פי' צנור עיי"ע ביב (ח"ב, ה') — ובעה"ק שנ"ב סיים פי' צויז קאנא ב"א וצ"ל גויז קאנא והוא Gusskanne] —

* זרבונית ט"ס עיי"ע ארזיבונית (ח"א, רע"ז).

* זָרַג (פי' زرق בל"ע שכב אפרקדן auf dem Rücken liegen) חולין ס"ב סע"ב א' רב פפא מרדו זגיד ואכיל שרי סגיד ואכיל אסיר וסימנך לא תשתחוה לאל אחר (שמות ל"ד, י"ד) כן גי' הספרים אבל בפי' רגמ"ה כ"י לחולי' (בקובץ כ"י אנגיילי' דף שט"ז סע"ב) הגי' מרדו מ ז ר ג שרי סגיד ואכיל אסיר ונראה לקיים הגי' הזו כי מלה ערבי' הרשומ' מורה ההיפך מהשתחויה שהיא כפיפת הגוף וקידה על אפים ארצה או כדעת רז"ל (ברכו' ל"ד:) פשוט ידים ורגלים כלומ' ארצה (עיי' רש"י שם) וענין זרג מורה שיטוח הגוף ופניו למעלה ומלש' לא תשתחוה מדייק רב פפא כי העוף מרדו בהיות כורע ומשתחוה בפניו ארצה אסור אבל בהיות שכב על גבו מותר לאכלו ואולי גי' הספרים זגיד .. וסגיד ג"כ נכונה כי בל"ע سجد מורה דבר והפכו: השתחויה ועמידה בקומה זקופה — אבל בפי' רגמ"ה אי' מ ר ד ו מ ז ר ג שרי שמו של עוף, וא"כ מזרג שם הוא ואולי הוא ל"פ زرج פי' Rebhuhn והוא עוף טהור.

☞ זַרְגּוּן (לדעת רבינו בע' שזף שריג גפן בלש' ישמעאל וכ"ה באמת בל"ע زرجون Weinrebe, Weinranke) כלאי' דירו' פ"ק (דכ"ז.) זרגון ולפת מאי נפק מנהון פטרוסלינון פי' בעל הערוך שריג גפן בע' שזף. *[אחי"ה מזה תדין כי גי' הר"ש (בכלאים פ"א מ"ד) בשם הירו' זגדין טעות היא וצ"ל זרגון וכנ"ה בירו' סוכ' רפ"ג דנ"ג ע"ג אין תימר זרגונה ענפיו (חופות) [צ"ל [2]) חופין] את רובו ואינו עולה כמין קליעה וכו', ובגליון דש"ס בבלי סוכ' ל"ב: הובא לנכון הירו' חופין אבל שם בטעות זרגונם וצ"ל זרגונה — ודע כי בכ"י ה"ב יש לו בדבור המתחיל זרע ערך מיוחד בזה"ל: בראש כלאים בגמ' זרגון ולפת מה נפוק מנון אסתפניני ע"כ והוספת הכותב היא וכעין זה מצאתי בכ"י ה"ב בע' אסטפניני עיי"ע (ח"א קע"ג) ומ"ש] —

זֶרֶד (פי' ענף Zweig) ולפע"ד נגזר מל"ע جريد ענף עץ והפעל ג"כ בהפך הענין ק צ ץ הענפים עיי"ע זבל כמו בל"מ שֵׁרֵשׁ שפי' דבר והפכו והשם זֵירוּד das Abhauen der Zweige) בפ' שני בשביעית (מ"ג) ר' יהושע אומ' כזירודה [3]) וכפיסולה של חמישית כן [של] ששית ר' שמעון אומ' כל זמן שאני רשאי בעבודת האילן רשאי אני בפיסולו. פי' לפי שיש לאילן ענפין לחין יותר מדאי חותך מקצת ומניח מקצת וזהו זירוד [4]). ירוש' (שביעי' פ"ב דל"ג ע"ד) כזירודה [5]). כפיסולה של חמישית כן של ששית ש ה ו א ע ר ב ש ב י ע י ת [6]) ואפי' יותר מכן, ר' שמעון אומ' כל זמן שאני רשאי בעבודת האילן רשאי אני בפיסולו עד העצרת. ובפ' הבונה (שבת ק"ג. ירו'

---

[1]) וכה"ג בר"ש שם. [2]) כמו מיד קודם לזה. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' וב'. ובכ"י ה"ב כזורדה וצ"ל כזירודה, אבל בדפ"ר פיזי' ווניצי' בט"ס כזירותה. [4]) וכן פי' הר"ש בלי מקור. [5]) כ"ה לנכון בכ"י, אבל בדפ"ר פיזי' ווינציצי' בט"ס כזירותה. [6]) מפי' דרבינו הוא.

שבת פ"ז י"ד.) המקרסם והמזרד. ובר"ג דמשקין (מ"ק ג'.) מנין שאין מקרסמין ואין מזרדין ואין מפסגין באילן וכו'. ובס"פ כל הצלמין (ע"ז מ"ט: כיצד מבטלה קירסמה וזירדה [1]). בפ' מפנין (שבת קכ"ו:) ובפ"ק דסוכה (י"ב.) חבילי קש וחבילי עצים וחבילי זרדין. בר"ג דפ' הוציאו לו (יומא מ"ז.) כל הנשים זרד זרדו וזרד אמי עלתה לגג. פי' "זרד הוא ענין השבטים כגון חבילי זרדין, 'כלומ' רבתי [2]) חבילת קמחית ועלתה לגג דת"ר בגמ' דפ' הבונה (שבת ק"ג. וכן בתוספ' פ"י) התולש עשבים והמזרד זרדים אם לאכילה כגרוגרת ואם לבהמה כמלא פי גדי". *[אחי"ה הועתק מפי' ר"ח ביומ' (כש"ס ווילנא), וכגי' רבינו מוכח מכ"י מ' ב' וכ"י ל"ד רק שם אי' זריד זרדו וזריד אימא וכו' וגי' זריד תתכן יותר כפי באורי למטה וכפי גזרת המלה מל"ע הנ"ל ור' אליקים (הובא בד"ס יומ' צד ס"ג:) פי' זרד תרדין כלומ' תבשיל בשלו וכו'. אבל הפי' הזה נתיישב בקצת דוחק רק כפי איכא דאמרי בערסן וכו', שאי' ביומ' שם עיי' פירש"י וע' הבא אח"ז אבל איננו מיושב לפי דעת ראשונה כל הנשים זרדו וזרד אימא עלה לגג (כ"ה בנוסחאותנו וצ"ל כל הנשי' זרד זרדו וכו') אולם גם את פי' רבינו "פי' זרד הוא ענין השבטים וכו'. [3]) לכאורה אין הדעת סובלתו ונ"ל אחר עיון רב להטעים פירושו במה שמצאתי בפי"מ לרמב"ם בעוקצין פ"ג, ד' וז"ל ולולבי זרדים: הם לבות האילנות והם הקצוות הרכים היוצאין בקצות השבטים בעת שמלבלבין האילנות והרבה בני אדם כובשין אותן במים ומלח ואוכלין אותן חיים אמנם זה בלתי מפורסם אצל הכל ע"כ. ולדעתי היה מפורסם אצל ר"ח שאחריו נגרר הערוך ולכן פירושו עולה יפה כי זרד זרדו היינו מקצצות השבטים ואספו קצוותיו הרכים לאכול אותם כן תעשינה כל הנשים אבל חבילת ואסיפת זרדין של קמחית היתה רבתי ועלתה על הגג כלומ' עלתה על כלנה כי היא הרבתה לאכול הקצוות הרכים (בעת עיבורה עם ר' ישמעאל). ועל זה הביא רבינו (היינו ר"ח) ראיה משבת ק"ג. המזרד זרדים אם לאכילה וכו'. וא"ב הוברר כי זרדים פעמים לאכילה עומדין. ודעת אי"ד מפורשת בע' ערס ג' בזה"ל פי' מפני שהיו בניה של קמחית בעלי כח שגדלם בערסן שמאמץ בה החולים וכ"ש הבריאים וי"א בשכבת זרע וכו'. ע"ש והוא דעת השלישית ביומ' שם וגם בזה העתיק הערוך רק פי' ר"ח כשאוכיח שם. — ודע כי בפירש"י מבואר כל הענין בע"א ע"ש ועפ"י דבריו נלפע"ד לפרש הסוגיא קצת באופן אחר והוא כי זרד וערסן הם מערך הבא אח"ז והוראת שניהם מין אורז ודוחן כי זרדה הוא בל"פ زرده אורז מבושל במי דבש וזעפרן ומלת ערסן הוא כמו ארזן בל"פ ارزن מין דוחן עיי"ע בח"א רע"ח וא"כ שיעור המאמר ר' ישמעאל התפאר על אמו כי כל הנשים זרד זרדו כלומ' שאר נשים היו מכינין מין תבשיל אורז הנ"ל להברות אותן והעוברים אבל אותו של אמי גבר על כולן. איכא דאמרי בערסן פי' (כמו ברש"י) האי זרד בערסן קאמר כלומ' מין תבשיל דוחן קאמר ואיכא דאמרי בשכבת זרע כלומ' האי זרד לאו אאכילה קאי כי אם לענין תשמיש נאמר ובאמת זרד בל"פ زری פירושו אבר המוליד וגם כונת הש"ס לדמות זרד לזרז (אבל עיי' תוספו' ישנים) ופירושו כמו בן מלובן ומזורז עיי' היטב ערך בר בטני, ובע' ערס ג' פי' רבינו יפה (כפי' ר"ח) ומעתה נבין סמיכות הדרושים מהפסוקים ותאזרני ותזרני וכו' זיריתני וזירזתני כלומ' שע"י שנזרה הזרע נהיה בן מזורז ודו"ק ותשכח. — ולפע"ד ר' ישמעאל בן קמחית אחד הוא עם ר' ישמעאל בן זירוד (ע"ז ל'.) ואולי מה שדרשו ביומ' על ר' ישמעאל בן קמחית כל הנשים זרד זרדו וזרד אמי וכו'. על שם הפרטי בן זירוד דרשו כן. או בהיפך י"ל כי שם העצמי בן קמחית ועיי' ירו' יומ' פ"א ה"א וירו' הוריות פ"ג ה"ג. ותוספ' יומ' פ"ג ובפסיקת' דר"כ צד קע"ד. ועפ"י הדרוש ביומ' נקרא ר' ישמעאל: בן זירוד ובכ"י ש"ס וביוחסין בן זירוז והוא ג"כ נכון עפ"י מה שכתבתי. ודע עוד כי בסנהד' י"ד. נזכר ר' שמעון בן זירוד ובכ"י ש"ס (בד"ס למקומו) בן זירוז וכן הובא גי' ר' שמעון בן זירוד בבה"ג ובתוס' רי"ד לע"ז ל'. (וביוחסין השלם צד קנ"ו אי' בן ירוד ובכ"י ש"ס לע"ז בן זכור ושניהם ט"ס) ובאמת בשני מקומו' דירו' ותוספ' יומ' ופסיקת' הנ"ל ג"כ הגי' ר' שמעון בן קמחית וזה ראיה ג"כ לשווי השמות כמו שאמרתי] —

זְרִיד [4]) (לפע"ד מל"פ زرده, אורז Reis עיי"ע הקודם) בפ' כיצד מברכין בגמ' חוץ מן

---

[1]) בנו"ג במשנ' דע"ז שם כיצד מבטל קירסם וזירד וכ"ה בירו' ובפי' ר"ח כ"י לע"ז ושם ושם כגי' רבינו מבטלה.
[2]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע רבת ובפי' ר"ח בט"ס דבתי והוגה בטעות זרדי. [3]) כה"ג לנכון בכ"י ה"ב, ובדפ"ע אי' ענין עשבין! ובפי' ר"ח: הן עשבים וצ"ל כגי' כ"י הנ"ל השבטים. [4]) מע' טסן טרגים וערס ג' מוכח שצ"ל זרד אבל בע' חלק ב' ג"כ זריה, וכ"ה בכ"י מ' וברש"י ליומ' מ"ז. ובב"נ צד כ"ג. ע"ש כי האריך.

ה י י ן [1] (ברכו' ל"ז.) חילקא טרגים סולת [2]. זריד (א"ב בנוסחאות דידן זריז כתוב) וערסן ומפרש בגמרא (ברכות שם) [3] חילקא חיטי דמתברי באסיתא ב' ב' (טרגים) [וצריך להיות טרגום] [4] ג' ג', זריד ד' ד', ערסן ה' ה' ועבדינהו בקדירה מברך עלייהו בורא מיני מזונות אבל היכא דשליק ליה חיטי בעינייהו דלא תברינהו כלל בורא פרי האדמה מ"ט בעינייהו קיימי כדמעיקרא. ובס"ג דפ' מי שהפך (מ"ק י"ג:) מפרש חילקא א' לב', טרגים א' לג', טיסני א' לד'. *[אחי"ה בנו"ג חילקא חדא לתרתי טרגים חדא לתלת טיסני חדא לארבעה וכ"ה בכ"י ש"ס, ובע' חלק ב' וע' (טרגים) [טרגום] אתה הראית לדעת כי מלות זרות הנה] —

זַרַד (לדעת רבינו מנעלים גדולים ולפע"ד עיקר הגי' זרב עיי"ע) בסוף כלאים (פ"ט מ"ז) ומנעל של זרד. פי' מנעלים של עור שמגיעין עד הירך. — (א"ב פי' זרד כמו צרדא אשר פירושו בגד עב של קנבוס עיי"ע צרדא). *[אחי"ה אבל בע' צרדא אשר שם פי' ר"ב ככה עפ"י פירש"י העיר בעל מו"ע בעצמו כי' גי' רבינו צדרא ושם אוכיח כי הדין עם רבינו וא"כ פי' ר"ב נשאר מעל כי כשל עוזר ונפל עזור והאמת כי עיקר הגי' בבית וכ"ה באו"ז הלכו' יו"ט סי' שמ"א והביא שם גי' רבינו ופירושו עם גי' הספרים זרב ובפי' הר"ש ע"ש. ובע' זרב תמצא הבאור. ולפי גי' זרד (וכ"ה בנוסח' בכלאי' בדפוסים) אולי י"ל כי מה שפי' רבינו פי' מנעלים שמגיעין עד הירך כונתו על לשון ערבי زردان פי' מקום הערוה נגד הירך] —

זריד (?) מסכת בכורות פ' מומין אלו (דף מ"ד.) תנא הזריד והלופין והתמיר זויר דמזור עיניה בעל הערוך גרים (ויזור) [צ"ל זיוור] בע' לפן. *[אחי"ה בנו"ג הזריר והלופין והתמיר וברש"י הזריין והלופיין והתומיין, וגי' הערוך היותר נכונה עיי"ע זיוור, לפן, תמן] —

זַרְדָּא בל"ע زرد שריון (Panzer) כפ' במה אשה ולא בשריון (שבת ס"ב.) גמר': שריון זרדא פי' שריון העשויין מן טבעות קטנות קורין בלשון ישמעאל זרד. *[אחי"ה וכ"ה באו"ז הלכות שבת סימן פ"ד סעיף קטון י"ג בשם רבינו ושם הגירסא שריון כבדפוס אמש' וכלשון מקרא אבל בשאר דפוסי ערוך כאן ובערך קלף א' פעם אחת שריין וצ"ל שִׁרְיָן וכן הוא פעם אחת במלכים א' כ"ב, ל"ד. וכן הוא בכתב יד ו"ו א', ובכתב יד ה"ב יש כאן עוד הוספה: והיינו דכתיב ושריון קשקשים הוא לבוש ע"כ ונ"ל שהכותב העתיק כן מפירוש המשניות לרמב"ם] —

זַרְדְּתָא (Sperberbaum, Brustbeerenbaum) בפ' ערבי פסחי' בגמ' ולא יפחתו (פסחי' קי"א:) דבי זרדתא שידי [5] האי זרדתא דסמיכה למתא לא פחתא משיתין שידי. וברי"ג דפ' האשה שנפלו לה (כתובו' ע"ט.) אבא זרדתא ופירא דכוורי [6]. פי' ייזבא. — (א"ב רש"י פי' יער של אילנות עוזרדין). *[אחי"ה לפע"ד הוא לאי"ט zizziba פי' ברוסטבעערבוים בלא"ש ופירותיו דומין לפירות עוזרדין וא"כ זרדתא כמו אוזרד = עוזרד וכן פירש"י בכ"מ ע"י עוזרדין ובקידושי' ע"ג: ד"ה זרדתא דסמיכא למתא לועז שלריי"ר וצ"ל שרביר והוא שורב"א שבו לועז רבינו מלת עזרד עיי"ע וע' אוזרד (ח"א נ"ד) והוא sorbia שפערבער-בוים ובע' עזרד הביא בתמורתו ל"ע גוברי והוא ברוסטבעערבוים כמו שהוכחתי בע' אוזרד ובאמת פירות של אילן זה אדומין ודומין לפירות עוזרדין לכן השווה אותם יחד, אבל לפע"ד נראה שמלת זרדתא הוא ל"פ زرنگ אילן שאינו עושה פרי הוא ששמו כך לכן הוא לפי ההגדה מקום מושב השדים וכן דמו בנפשם הפרסיים שהשדים מצאו קנם באילני סרק, ובשט"מ לכתובו' ע"ט הובא בשם ר"ח פי' זרדתא: ערבי נחל. — ב"מ ק"ט רע"א קדחו ביה זרדתא הובא בע' קדח ה' בנוסח שאי' בחולי' ק"י סע"א קדחו ביה ח י ל פ י,

1) כ"ה בדפ"ר ובכ"י. 2) בכ"י מי סלת וכ"ה בע' ערס ג' וכ"ה בנוסחאותינו בברכו', וגי' סילתא בב"נ שם ט"ס הוא וצ"ל סולתא וכן אי' בירו' נדרי' פ"ו דל"ט ע"ג סולת ואורז זריד וערסן. 3) לפי גי' כ"י ש"ס וכן מוכח מפי' ר"ש ורא"ש למכשירין פ"ו מ"ב וכ"ה ברש"י ביומי' מ"ז. ששם נסמן מסכת ברכו' והגרי"ב מגיה מ"ק י"ג: ובחנם הגיה כן כי במ"ק לי' בלשון זה והוכרח לתקון זה בראותו כי רש"י בברכו' רמז על מ"ק (עיי' הפשב"ע ע' זריד וע' ערם ג') והאמת כי בעת שהיה מפרש את מסכת ברכו' לא מצא רש"י גי' זו בברכו' ואולי בהגיעו לפירוש למסכת יומי' ראה רש"י הערוך ע' זריד ופי' על פי עדותו כי כ"ה ב ב ר כ ו ' וכ"ה בכ"י ב"נ. 4) וכ"ה בדפ"ר בע' חלק ב' ובע' טסן. 5) בכ"י שרי ובדפ"ע הוץ מדפ' אמש' בט"ס שירי. 6) כ"ה לנכון בדפ' אמ' וכ"ה בכ"י ו"ו א' וב' וה"ב ושם חסרי' מלת פירא ועיי"ע אבא (ח"א, ג') וע' פרא ב' ובדפ"ר ופיז' אי' פירא זירתא וכ"ה בטעות זירותא בכ"י מי לפסחי' וט"ס הוא כמו זורתא בכ"י פי (ד"ס פסחי' צד ק"ע:) ובדפ' וויניצי' בערך הנוכחי ג"כ בטעות פירא זרדתא.

וחילפא בל"ע וסורי (עיי"ע חלף) הוא מין ערבה ומזה-ראיה לפי' ר"ח הנ"ל] —

זרז (מל"ס זֵרֶז ענין חליצה וחגירה וגם שקידה rüsten, anspornen, sich befleissen והתואר (שהוא בינוני פעול) זָרִיז וכן בל"ע زريز, gerüstet, (geschickt, tüchtig בפ' אלו הן הלוקין בגמ' והמכה בידו אחת (מכות כ"ג.) [1]) וּבְרִיש וישלחו [2]) (ספרי פ' א') אין מזרזין אלא לִמְזוֹרָזִין [3]). ובפ"ק בקידוש' בגמ' וללמדו תורה (כ"ט:) אם היה בנו זריז וממולא בתלמוד [4]). למהר לשלחם (שמות י"ב, ל"ג) תרג' למזרזא. *[אחי"ה והרבה בתרגומי' להעתקת אזר (תהלי' י"ח, ל"ג. מ'; ל', י"ב; ס"ה, ז') חלץ (במדי' ל"א, ה'; ישעי' ט"ו, ד') וחמשים (שמות י"ג, י"ח; מ"א, ל"ד; יהושע א', י"ד; שופטי' ז', י"א) ומהר (תר"י ב' לבראשי' כ"ד, כ'; לבמדי' י"ד, מ"ד; לאיוב ל"א, ה') ובאתפעל: אִזְדָּרֵז עיי' תר"י א' לבראשי' מ"ג, ל'; לבמדב' י"ד, מ"ד; ואונקל' שם ל"ב, י"ז ועוד זולתם. וכן בדרז"ל פסחי' פ"ט. כדי לזרזן במצות. יבמו' ק"ב: אימא זרוזי הוא ובשהש"ר פ' דומה דודי בט"ס זרורזי גרמיך וצ"ל זרוזי. סנהד' ע' רע"ב בן מזורז ומלובן וכן בילמדנו עיי"ע בר בטני. ובינוני פעול במקום התואר זָרִיז פסחי' נ': (תוספתי יבמו' פ"ד) יש זריז ונשכר יש זריז ונפסד וכו', ע"ש, והקבוץ שם ד'. זריזין מקדימין למצות. שבת כ'. כהנים זריזין הן. ולנקבה פסחי' פ"ט. בנות זריזות. והשם המופשט זֵירוּז, זְרִיזוּת ספרי ר"פ נשא ובמד"ר פ"ז אין הצווי בכל מקום אלא זירוז (עיי' רש"י ויק' ו', ב'). במד"ר ספי"ד לשון חיבה ולשון זירוז. וכן בשמ"ר ספ"ב. נדרי' פ"ג מ"א נדרי זֵירוּזִין — סוט' י"ב: ותלך העלמה בזריזות (ודרש העלמה מן עלם ענין חזוק ותוקף) וכן בשמ"ר פ"א למה קראה הכתוב עלמה שהלכה בזריזות. ובויק"ר ספי"א דרש עלמות (תהלי' מ"ח, ט"ו) בעלמות בזריזות. ירו' שבת פ"א ד"ג רע"ג וירו' שקלי' ספ"ג וריש שהש"ר זריזות מביא לידי נקיות עיי"ע זהר ג', ע"ז כ': בע' הנ"ל. חגיג' ט"ז. זריזותיה דאברהם — ודע כי בכ"י גרס בערך הנוכחי בכ"מ זרד וכן בכ"י ל"ד בע' הבא אח"ז ובאמת בל"ע زرّ עצם הוראת המלה ענין זרז הוא. וממנו ערך הבא אח"ז] —

זָרָז (Gurt, Binde מע' הקודם לזה) בהכדור פכ"ג בכלים (מ"ב) אלו טמאין משום מרכב הזרז [5]) האשקלוני. פי' "דבר שבו חובשין החמור דכתיב (בראשי' כ"ב, ג') ויחבוש את חמורו ומתרגמינן וזריז ית חמריה" [6]) ובלע"ז ס י נ ג ל " א [7]) (והיא ארוכה של עץ) [8]) ואינה מצויה אלא באשקלון. בר"ג דפ' עושין פסין לביראות (עירובי' י"ח:) והעלה זרזי תאנים על בשרו. בר"ג דשבת (ח':) אמר רב יהודה האי זירזא דקני רמא וזקפא אפי' כל היום כולו פטור. ובר"ג דפ' מצות חליצה (יבמו' ק"א:) אמר רב כהנא הוה קאימנא קמיה דרב יהודה וא"ל סק תיב [9]) לזירזא דקני למלויי לפרסומי מילתא פי' משוי של קנים (או) חבילה של קנים. *[אחי"ה תיבת או יש למחוק וכן לי' בכ"י ה"ב דענין אחד הוא וכן פי' רש"י בשני המקומות חבילה של קנים. כגי' רבינו ביבמו' אי' גם בב"ח ובנו"ג רב שמואל בר יהודה הוה קאי קמיה דרב יהודה וכו'] —

☜ זָרִיז סלת זריז וערסן בעל הערוך גרס זריד. *[אחי"ה והדין עם רבינו עיי"ע זריד] —

1 זַרְזִר (בל"ע زرزور בל"ס זרזירא בל"ר sturnus (Staar בס"ג דפ' החובל בחברו (ב"ק צ"ב: וכ"ה בחולי' ס"ה. ילק' תולדו' רמז קי"ז, ילק' שופטי' רמז ס"ז, וילקוט תהלי' רמז תשצ"ד ועיין ב"ר ר"פ ס"ה) לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו, ובדפ"ע אי' באחת ידו. [2]) כן מכנה רבינו את הספרי עיי"ע ספר ב'. [3]) כ"ה בספרי, ובמכו' אי' אלא למזרז וצ"ל למזוָרָז וכ"ה בדפוסים הישנים עד דפי' אמשי' ובילק' תצא ס' רמז תתקל"ז אי' כגי' רבינו למזורזין וכ"ה במד"ר פ"ז. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה בדפ"ר ודפ' אמ' אבל בדפ' וויניצי' ממולח וכ"ה בנוסחי' אבל נ"ב ס"א ממולא ושם הגי' אם בנו [וברש"י אם ה י ה בנו] זריז וממולח (וממולא) ותלמודו מתקיים בידו. [5]) בנו"ג הזריז וכ"ה בסד"ט לרה"ג ומר"ש שם נראה כי כן הגי' גם בערוך. [6]) ע"כ הועתק מפי' סרט"ה לרה"ג צד י"ז. [7]) בלאי"ט cingolo ובל"ר cingulum ובר"ש הובא הלע"ז ציצגל"א וצ"ל צינגל"א והוא צינגולו שהביא רבינו בע' זן א' וגי' סינגלא אי' לנכון בכ"י ל"ד, ובכ"י ו"ו חסר הנו"ן ואי' סיגלא, ובכ"י ו"ו ב' ובדפ"ע בט"ס סיל"א ובכ"י ה"ב שילא — ובסד"ט לרה"ג הביא בסיום: בטיי"ת סנר והוא ל"ע سيور מין חגורה. [8]) לפע"ד יש למחוק כי מפי' גליון איזה כותב בא לפנים להורות מה הוא סיל"א שנגרר אחר לעז הנכתב בטעות שהוא לאי"ט ורומי sella עיי"ע אסלא ועל זה הוסיף אחד והיא ארוכה של עץ ובר"ש לכלי' שם לי'. [9]) בנו"ג תא.

מינו. ובפ' אלו טרפות בגמ' סימני העוף (חולי' ס"ב.) עורב זה עורב . . . למינו (ויק' י"א, ט"ו) להביא את הזרזירין [1]. — (א"ב מין עורב קטן ובנו"ג עורב העמקי). *[אחי"ה נעלם מר"ב שרבינו גרס כרי"ף, ובע' עמק ב' הביא גי' שלנו — ורש"י לועז אישטורני"ל בל"צ etourneau ובל' פראבינצא = estornel עיי' רד"ק שרש זרזיר — וכנ"ה ב"ר רפס"ה בימי ר' חייא רבה עלה זרזיר אחד לא"י וכו' ושם פע"ה הקבוץ אין שני זַרְזִירים ישינים על דף אחד. כוזרי ב', כ"ד צפצף הזרזיר ועוד עיי' עקדה לר"י ערמא ש' סע"ב] —

☞ 2 זַרְזִיר (פי' חגור במתניו Lendengegür-teter מל"מ והרבה פירושי' בזו המלה עיי' תיזוירוס לגיזיניאוס) תענית [ר"ה] ירו' פ"ק (דנ"ז סע"א) בנוהג שבעולם זה מבקש לנצח זרזירו וזה מבקש לנצח זרזירו פי' המפרש המתאבק עמו. *[אחי"ה והובא בילק' משלי ס' רמז תתקס"ג לנכון בשם ירו' ר"ה ור"ב הלך בעקבות בוקסט' עיי' הערת רמ"ל. ותמהני על בעל כ"כ כי גם הוא ציין ירו' תענית. והקבוץ והוראת איכ"ר פ' זכור בנוהג שבעולם אדם מגדל שני זַרְזִירִין בתוך ביתו וכו'. וענין מתאבק הוא רק כפי הענין ולא לפי גזרת המלה העברית] —

זָרַח (מל"מ וענינו עליית והארת אור שמש leuchten והושאל לבישול תאנים ע"י קרני האור) בפ"ד בשביעית (מ"ז) הפגים משהזריחו אוכל בהן פתו. פי' הן התאנים שהתחילו לבשל מלשון (בראשי' ל"ב, ל"ב) ויזרח לו השמש. [בפ' גיד הנשה בגמ' ונוהג בבהמה] [2] (חולי' צ"א רע"ב ועיי' ירו' סוף פ"ח דסנהד' דכ"ו ע"ג) וכי השמש לו לבדו זורחת והלא לכל העולם כולו זרחה וכו'. ובפ' אלו הן הגולין בגמ' להיכן גולין (מכות י'.) מאי דכתיב (דברי' ד' מ"א) אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן מזרחה שמש א"ל הקב"ה למשה הזרח השמש לרוצחנין. פי' עשה להם תקנה שיחיו וינצלו מיד גואל הדם. א"ד הזרחת השמש לרוצחנין פי' הַתְּקָנת להם שיחיו ויוצלו מיד גואל הדם. *[אחי"ה בנו"ג רוצחים. וכנ"ה ההפעיל בב"ר ספכ"ב הזריח לו גלגל חמה ושם הזריח לו את הצרעת (והוא כמו פרוח תפרח הצרעת, ויק' י"ג, י"ב וכל"מ (בדה"י ב' כ"ו, י"ט) והצרעת זרחה במצחו). ויק"ר ר"פ כ"ח הקב"ה מזריח להם השמש. שהש"ר פ' מה יפו: מזריח חמה. ובב"ר פס"א דורש מזרח (בראשי' כ"ח, ו') כל מה שאתם יכולים להזריח תזריחו וכו'. — והשם ירו' עירובי' פ"ה דכ"ב ע"ג, ירו' סנהד' ספ"ח דכ"ו ע"ג זריחת החמה, ב"ר פס"ח כשם שזכיתני לראות חמה בזריחתה כך תזכני לראותה בשקיעתה] —

* זרכאיי (שם מקום) ירו' שביעי' פ"ו דל"ו ע"ג מלח דזרכאיי ונראה שמשובש הוא כי בתוספת' שביעי' פ"ד אי' מלי חזרואי (לפי גי' כ"י אירפורט) ובדפ' ומלח דזרואי ובילק' עקב רמז תתע"ד מיליה וירואי.

* זרנא עיי"ע זר ג'.

זַרְנִיךְ (פי' בל"פ زرنيخ וכ"ה בל"ע ועוד زرنيق ובל"ס זרניכא Arsenik) בס"ג דפ' כסוי הדם (חולין פ"ח סע"ב) וי"א אף הזרניך. פי' בלע"ז אוריפימינטו ובל' ישמעאל זרניך. — (א"ב כן שמו בל' ישמעאל והוא מין אשר בו צובעי' והוא סם המות). *[אחי"ה הסיום בלשון ישמעאל זרניך אי' לנכון בכ"י ב"ר ואולי הוספה מאוחרת היא כי לי' בדפ"ר ובכ"י ו"ו וגם לא היה לפני בעל מו"ע [3], והלעז אורזפימינטו וצ"ל אוריפימינטו אי' לנכון בכ"י ו"ו וכן בעה"ק שנ"ב לנכון אורפימנט, ובכ"י ובדפ"ע נשתבש קצת והוא בלאי"ט orpimento וכן לועז רש"י במגילי' י"ח סע"ב ד"ה סמא וז"ל: זרניך בלשון קודש אורפומניטו בלעז וכונתו כי מה שקורין זרניך הוא סמא בלה"ק (כלומ' בלשון המשנה ועיי' מ"ש במבוא צד ט') ובלע"ז orpimento והוא לאי"ט ובחולין לועז אורפימנט בל"צ orpiment ונתקצר מל"ר auripigmentum עיי' דיאוסקורידים ס"ה פ' קכ"א ופליניאוס ל"ג, כ"ב. — וענין גיר וזרניך עיי"ע גר י"ב ומ"ש בח"ב, שמ"ו] —

זַרְנֵק (בל"ע וסו' زرنوق נהר קטן ובהשאילה נקרא כן נאד למלאות בו מים מהנהר או מהבור Schlauch zum Wasserschöpfen) בר"ג דפ' המקבל שדה (ב"מ ק"ג:) מרא וזבילא דוולא [4] וזרנוקא דבעל הבית. ובס"ג דפ' חזקת הבתים (כ"ב נ"ח.) א"ל זרנוקא אמר לנו. ובפ' גט פשוט בגמ' כתוב בו מלמעלה מנה (שם קס"ז.) ואמרי לה קם אזרנוקא וכתב. פי' חמת עשוייה מעור למלאות בו מים מן הבור. כאובות חדשים (איוב

---

1) בנו"ג הזרזיר. 2) כמו שאי' בע' דיוקן. 3) והמלה הזו הובאי עוד בע' חפר ב' ע"ש. 4) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בע' זבל, ובשדפ"ע דולא.

ל"ב, י"ט) תרג' היך לגינין, לקינין, זרנוקין [1]). כי הייתי כנאד בקיטור (תהלי' קי"ט, פ"ג) תרג' הויתי היך זרניקא דתלי בקוטרא. *[אחי"ה בכ"י רגמ"ה לב"ב קס"ז מפרש זרנוקא שקורין ציקוניא שדולין בבור וכן פי' הרשב"ם רק שם הלעז סגויזצ"א וכנראה הוא ל"צ Schlauch, chausse
[Seihsack —]

זֶרַע (Samen) דבר שזרעו כלה (נדרי' נ"ח:) כבר פירשנו בע' דבר. *[אחי"ה והקבוץ שבת צ"ה רע"ב וירו' שביעי' פ"ב דל"ד רע"א זֵרְעִים ובהשאילה סדר זרעים עיי' שבת ל"א. אסת"ר פ' בימים במד"ר פי"ג עיין ערך עת. וכן נקראה זֶרַע כמו בל"ע زرع תולדה ועוד משפחה ול"מ הוא (מ"ב י"א, א'; דניאל ט', א'), זרע אחר (בראשי' ד', כ"ה) נדרש בב"ר פכ"ג נסתכלה אותו זרע שהוא בא ממקום אחר ואי זה זה מלך המשיח ועיי' ב"ר פנ"א ורות ר' פ' ותאמרנה — ושם פ' ויאמר בועז לית אנא מערבב זרעייתי פי' משפחתי, תולדותי; ירו' כתובו' פי"ב דל"ה ע"ב זרעייתא לא פסקא לעולם. קהל"ר פ' טובים השנים: והא זרעית זרעיתא פלונית חמטת ופסקת. והקבוץ קידוש' ע': תרתי זַרְעֲיָתָא איכא בנהרדעא. סנהד' ל"ז (פ"ד מ"ה) דמו ודם זַרְעִיּוֹתָיו תלויין בו כ"ה במשנ' דירו' ובמשניות ובע"י הראשון ובכ"י ש"ס (ד"ס סנהד' צד נ':), וכ"ה בב"ר פכ"ב, אבדר"ן פל"א, ילק' בראש' רמז ל"ח. והפעל הרבה פעמי' בכלאים ע"ש. ירו' כלאי' פ"א דכ"ז. הולך וזורע במקום אחר ירו' סוט' פ"א די"ז: כשם שכרמיהן זרועין כלאים כך בנותיהן זרועות כלאים. ר"ה ט"ז. ליזרע חורפא. ירו' פיאה פ"ז ד"ך. הוה זרע חקלא לפת. הפעיל ברכו' ס'. איש מזריע תחלה יולדת נקבה אשה מזרעת תחלה יולדת זכר. ירו' כלאי' פ"א דכ"ז סע"א ואינון שייפין דין עם דין ומזרעין. נפעל ב"ר ס"פ פ"ג בשבילי נזרעה השדה. אתפעל ב"ב פ"ג: מיזְדַּרע, ירושלמי פיאה פרק ז' דף כ'. בפוקי ריש שתא אִזְדַּרְעוֹן] —

* זֵרְעוֹנִים (מל"מ דניאל א', ט"ז כמו זֵרוֹעִים (שם א', י"ב) בל"ס זַרְעוֹנָא (Pflanzen כלאים פ"ב מ"ב זרעוני גינה. שם פ"ג מ"ב ג' זרעונין, שבת פ"ד: ה' זרעונין, תוספת' מעשרות ספ"ג זרעוני שדה.

זְרוֹעַ (מל"מ וכן בל"ע ذراع Arm, bei Thieren Bug) בס"ג דפ' הזרוע והלחיים (חולי' קל"ד:) [הזרוע כנגד היד] [2]). בתוספת דשבת בפ' הגוזז (פ"ט) מניין לזרוע שהוא יד שנאמ' (שופטי' ט"ו י"ד) ותהיינה העבותים אשר על זרעותיו, וכתיב (שם) [וימסו] אסוריו מעל ידיו. ובילמדנו ריש פנחס (בתנחו' לי') אתה למדת סניגורא על בני בלשונך טול את הלחי אתה כיוונת לנקיבת האשה והאיש טול את הקיבה, אתה יגעת בזרועך טול את הזרוע, אתה היית מטיל שלום בין אדם לחבירו אתה הוי מברך את בני בשלום שנא' (במדבי ו', כ"ו) ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום. אמר ר"ל הוא פנחס הוא אליהו א"ל הקב"ה אתה נתת שלום ביני ובין בני ישראל בעוה"ז אף לעתיד לבוא אתה הוא שעתיד ליתן שלום ביני ובין בני ישראל שנאמ' (מלאכי ג', כ"ג) הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא וגו' (הובא בילקו' ריש פינחס בשם מדרש, ועיי' רש"י לב"מ קי"ד: ד"ה לאו כהן מר). בר"ג דפרק אין דורשין בעריות (חגיג' י"ב:) [3]) וסערה תלויה בזרועו. פי' הכל תלויה בגבורתו של הקב"ה והגבורה היא זרועו כדכתי' (תהלי' פ"ט, י"ד) לך זרוע עם גבורה. *[אחי"ה ולכן נקרא ברוך הוא גבורה שהוא בעל הכח עיי"ע גבורה. — ועוד עיי"ע בעל זרועות. — ברכו' י"ז: נזונין בזרוע. שבת נ"ו. נטלו בזרוע, ויק"ר פ"ב בא על חבירו בזרוע, ירו' תעני' פ"ד דס"ט. זרוען של ישראל, ובהשאילה סוט' מ"ט: בטלו זרועי תורה] —

זֶרֶף (= זַרְפָּא פי' בל"ס מכה ופצוע וחריץ Schlag, Wunde, Ritz) בס"ג דפ' במה אשה (שבת ס"ז.) ובמסמר הצלוב דעבדי ליה [4]) לזרפא. פי' צער שבא מחמת דם ואותו מקום שאוחז בו נעשה תפוח ודומה כדמות הדרוקין ולא כג' הדרוקנין (שבת ל"ג.) שג' הדרוקנין [5]) ישנן בכל גופו וזה אינו אלא במקום שאוחז בלבד ואותן ג' עושין להן דברים חמין לרפאותו. ירוש' (שבת פ"ו ד"ח ע"ג) ובמסמר הצלוב טב לעבביתא [6]). בב"ר (פל"ד) קור וחום חמה ועבעבית. יש מפרשים זרפא יבלת ובלעז בירוק"א.

---

[1]) כ"ה בכ"י תרגי' ומלות לגינין לקינין נוסחאות אחרות הנה למלת זרנוקין ובדפוסי' רק לגינין. [2]) עיי"ע המר ב'.
[3]) והחי' לעווי ע' זרוע כתב כי לי' בגמ' חגיג' ולא בכ"י ש"ס וציין דף י"א. ושם באמת לי' אבל אי' בדף י"ב: וכן אי' בכ"י ש"ס. [4]) וכ"ה בכ"י ש"ס ובנו"ג דעבדי לזירפא. [5]) כ"ה בשלשה פעמים גי' כ"י ה"ב והוא הנכון עיי"ע הדרוקן ובדפ"ע הוי"ו אחר הקוף. [6]) בדפ"ר, אבל בשרפ"ע בט"ס עבעביתא.

*[אחי"ה כונת רבינו במ"ש ודומה כדמות הדרוקין שבע' הדרוקן פי' כי יש מין אחד הדרוקן (כלומ' של רעב) שהוא תפוח פי' ניפוח הגוף ואמר כי זרפא ג"כ תפוח (וכן פירש"י: נפח מכה) אבל לא של כל הגוף כי אם של מקום אחד בגוף שאוחז בו צער שבא מחמת דם ובענין הגזרה אולי כיון להוראת זרף ג' שפי' נזרפיה יתפשנו כלומ' יאחזהו, אבל לפע"ד יתר שאת לפי' יש מפרשים שהובא בערך הנוכחי ואין אצלי ספק כי זה הפי' שייך לר"ח כי כן מצאתי באו"ז הלכ' שבת סי' פ"ה ס"ק כ"ד: לזירפא בפר"ח זירפא ענביתא ע"כ [1]. ופי' ענביתא מלה ערבית היא عنبة פי' אבעבועה Blase ולפע"ד כצ"ל גם בירו' שבת שם: טב לענביתא (ובדפוסים נשתבש לעכביתא) ורבינו חושב שהוא כמו עבעביתא של ב"ר פל"ד אשר לפי נוסח הילק' וירא רמז צ"ד עכעבית וצ"ל עבעבית (עיי"ע אבבית ח"א, ד') ועל כן השוה שניהם יחד, אבל לפע"ד במקום עבביתא של דפ"ר צ"ל: ענביתא, או י"ל שהוא אבעביתא כלומ' אבעבועה שהוא מורסא נפוחה בעור וכן בל"ס זרפא מל"ע زرف unverharschte Wunde פי' פצע ומכה צרבת שלא העלתה עוד ארוכה והוא יבלת שהזכיר רבינו ולועזו ע"י לאי"ט בירוק"א = Warze, verruca ובכ"י פאריז יש עוד הגהה מחכם אלטרה וז"ל: פי' רב האי ז"ל אלוגע אדא אשחד יקאל לה זרף ע"כ ולדעתי הוא לש"ע الوجع اذ اصحات يقال له זרף פי' כאב של חבורה שהעלה ארוכה וקורין לו זרף]—

זַרַף (לפי' ראשון הכביד הוא מל"ע زرف הוסיף והרבה vermehren, vergrössern ולפ"א כמו שרף = בל"ע ضرب brennen, entzünden אבל לפ"ע הוא מענין ע' הקודם ומל"ם פי' עושה חריץ וחבורה (Wunde, Einschnitt machen בפ' ר"א אומר בגמ' אין עושין לה חלוק (שבת קל"ד.) ליקרעיה בשערתא.. אבל בפרזלא [2] לא משום דזריף. ובס"ג דפ' בהמה המקשה (חולין ע"ז.) ומסרטו בעצם ומעלה ארוכה ורוקא עצם אבל פרזלא זריף [3] ובפ' הערל בגמ' איזהו פצוע דכא מייתינן שערתא ומסרטינן ליה דוקא שערתא אבל פרזלא מיזרף זריף. ובפ' אין מעמידין בגמ' מתרפאין (ע"ז כ"ח:) אבל ביד לא מ"ט דיד מיזרף זריף פי' מכביד החולי. פ"א "נגיעת היד קשה והיא שורפת".

*[אחי"ה פ"א הועתק מפי' ר"ח כ"י לע"ז (בקובץ כ"י אנג'. דף י"ז:) ואשר נ"ל אמרתי בתחלת הערך וראיה לדברי מפירש"י לחולי' ד"ה מזריף זריף: עושה חריצים בבשר, וביבמו' פי' עושה חבורה. ושני פירושים אלו עולים יפה עם גזרת המלה הנ"ל, וא"כ מעצם הוראת מלה של ערך הקודם הוא אף אם נרצה לפרש כפי' ל"א ברש"י יבמו' שם: מעלה נפח וכן בשבת שם: מנפחו והלך בזה לשיטתו עיי"ע הקודם לזה. ורגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגיליק' דף של"ו.) פי' מזרף זריף: מנקבו וזה ג"כ כפי' הנ"ל כמו עושה חריץ וחבורה] —

זְרַף (= גְּרַב = מל"פ گرفتن ובל' צינד garew ergreifen,) בפ"ק דע"ז בגמ' אין בונין (ע"ז י"ח רע"ב) חקקוה לדמותיה דר"מ בפיתחא דרומי אמרי כל דחזי ליה נזרפיה. פי' יתפשנו [4] ס"א נטרפיה [5]. *[אחי"ה ודע כי בנו"ג לייתיה ובע"י ובכ"י ש"ס לתפסיה והוא כפי' הערוך והיא ממש העתקת מלה פרסית הנ"ל ודוגמתו תראה בע' גרב א' ע"ש היטב. וגם ס"א נטרפיה כך שעורו לקח בחזקת היד ועיי"ע טרף ד' ולא הוצרכנו להגיה נגרפיה ועיי' עט"ש לפערלעס צד ה' ושם העיר לנכון על גזרת המלה] —

זְרַק (werfen) בכתובות בס"ג דפ' הנושא את האשה [6] (כתובו' ק"ג:) זרוק מרה בתלמידים כלומ' הטל אימתך עליהן. בב"ר פ' פ"ז (ס"פ פ"ו וכ"ה בפי' נ"ג ובמד"ר פ"כ ובתנחומא בלק סי' י"ז וילק' וירא רמז צ"ה וילק' וישב רמז קמ"ה ילק' בלק רמז תשע"א) זרוק חוטרא לאוירא ועל עיקריה קאים כך לפי שכתוב (בראשי' כ"ט, י"ז) ורחל היתה יפת תואר ויפת מראה לפיכך ויהי יוסף יפה תואר (שם ל"ט, ו'). *[אחי"ה והנפעל נזרק זבחי' ז'. והלאה, אתפעל איזְדְּריק פסחי' ע"ה: תרג' לבמד' י"ט, י"ג והשם זריקה שבת צ"ו: ירו' עירובי' פ"ד דכ"א ע"ד ירו' פסחי' פ"ז דל"ד: ובלש' תרג' דרק עיי"ע] —

זרק (= זִירְקְתָא פי' زرق בל"ע רומה Wurfspiess) כמשק גבים שוקק בו (ישעי' ל"ג, ד') תרג' ואזן במאני זיינא כמא דאזן בזירקתא. — (א"ב פי' כלי מלחמה הנזרק נגד האויב כמו חץ חנית ואבן). *[אחי"ה וגם י"ל כי הוא אל דרקה

---

[1]) וברוך שכונתי! כי כן מצאתי עתה בפי' ר"ח שבת ס"ז נדפס בש"ס ווילנא. ובעל המגיה טעה להגיה עכיבתא.
[2]) בנו"ג בכלי מתכת. [3]) בנו"ג מזריף זריף וכ"ה ביבמו' בסמוך. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו, ה"ב וג"ג, ובדפ"ר ופיזי יתפש, יתפשוה ובדפ' וויניצי' נתפשנו. [5]) כ"ה בדפ"ר וויניצי' ועה"ק שנ"ב, ובשדפ"ע בפ"ס נטרפיה. [6]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב.

בל"ע كرفة מגן וְצנה עיי"ע דרגון וכן דעת בעל כ"כ. ועוד בל"פ زرد שריון קשקשים עיי' הוספו' לה' פליישער לעמ"ת של לעווי] —

* זְרִיקָא שם אמורא הוזכר בהרבה מקומות בבבלי ובירו' ר' זריקן עיי' מבוא הירו' למהרז"ף ע"ט וש"נ.

* זְרוּקִינְיָא שם מקום שתכונתו לא נודעה. חולין קי"א רע"א ר' שמואל מזרוקיניא.

זֶרֶת (נקצר מן זְעֶרֶת (והפכו גודל) der kleine Finger וגם שם למידה עיי' בפנים) זו זרת (כתובו' ה': מנחו' י"א.) כבר פירשנו בע' אצבע. בב"ר פ' ס"ד (ס"ג) ויתרוצצו הבנים, ובפסיקתא דזכור (בפסיקתי דר"כ צד כ"ג: חסר אבל הובא בשם הפסיקתא בילק' סוף תצא רמז תתקל"ח דף ש' ע"ב) זרתא מתיחא לקיבליה. פירוש זרתו ואגרופו מתוח לנגדו. *[אחי"ה המאמר הזה הובא בקצת שינוים גם בתנחו' תצא סי' ד' ושם אי' זריתיה מתוחא לקבליה וכ"ה בילק' תהלי' רמז תתס"ח בשם התנחו' אבל בילק' תהלי' רמז תשע"ו בשם ב"ר זירתיה מתיחא לקיבליה ובילק' ריש תולדות זירתיה מתוחא לקבליה. ועיי' עוד הערת ר"ש באבער לפסיקת' שם אות מ"ז. וגי' זירתיה אי' עוד בעירובי' כ"ט רע"א איבציל זירתא.. לא איבציל זירתא אבל בכ"י מ' ובע' פצל אי' זרתא. וכן בב"מ ס"ד רע"א קרי בני זרתא. ובע' אצבע פי' רבינו זרת אצבע קטנה ע"כ וכ"ה כי אות עי"ן נבלעת. והקבו' תעני' ה'. מנחו' פ"ה תוספת' מנחו' רפ"ט קנה זרת ושבולת זרתיים. ומדת זרת מפורש בתוספתא כלים ב"מ ספ"ו זרת האמורה בתורה חצי אמה של ששה טפחים עיי"ע אמה ומ"ש בח"א צד קט"ו: אבל התוספו' בעירובי' כ"א. ד"ה אחד העלו בענין אחר ע"ש היטיב ושם ג"כ הקבוץ זרתות] —

זת [1] (= זַיִת בל"מ והקבוץ זֵתִים (= זֵיתִים Oliven) בפ' האיש מקדש בו ובשלוחו בגמ' האומ' לאשה התקדשי לי בתמרה (קידושי' מ"ז.) בס"ג דפ' שבועת הפקדון (שבועו' ל"ח.) לא שנא כזית ולא שני כזית וכזית פרטא הוי [2] ובס"ג דפ' שני בזבחי' (ל':) כזית כזית תנן או כזית וכזית תנן וכו', בפ' מי שמתו בגמ' העומדין בשורה (ברכו' כ'.) ובס"ג דפ' סדר תעניות האלו (כ"ד.) ובחלק בגמ' ד' הדיוטות (סנהד' ק"ו:) זתים שכבשן בטרפיהן. פי' זו המשנה בעוקצין וראש הפרק הוא זתים שכבשן בטרפיהן טהורים לפי שלא כבשן אלא למראה (עוקצין פ"ב מ"א) והיה אומר לתלמידיו הויות דרב ושמואל קחזינא הכא כלומ' הלכה קשה היא וצריכה יגיעה כמו הויות דרב ושמואל כולהו תנויי בנזיקין הוה. פי' באותן הדורות לא היו יגעים אלא בדברים הקשים אבל השאר פשוטים היו להם ולא היו צריכין לטרוח בהן. פי' אחר זתים שכבשן בטרפיהן ונגע שרץ לטרפיהן שהן חוץ לקדירה לא טימא למה שבקדירה האשה שכובשת ירק בקדירה ותולה ממנה ירק חוץ לקדירה ונגע בה שרץ אין מטמא למה שבקדירה (עיי' טהרות פ"ב מ"א). מתנינן בעוקצין י"ג מתיבתא פי' י"ג אפי, ס"א מתיכתין ומפרשין עניינים [3]. — (א"ב ערך זית הוא נכון). *[אחי"ה והקבוץ בלא יו"ד אחר זיין אי' בברכו' ובתעני' ובילק' שם אבל בעוקצי' וכן בסנהד' אי' זיתים וכ"ה בספר המפתח וכ"ה בחלה פ"ג מ"ט זיתי מסיק.. זיתי ניקוף עיי"ע נקף ב'. עדיות פ"ד מ"ו, ע"ז ל"ט: ירו' ע"ז ספ"ב דמ"ב. עיי"ע גלגל ב'. עוקצין פ"ב מ"א; פרק ג' מ"ו פריצי זיתים עיין ערך פרץ ג'. וכתיבת זתים (וכדאיתא גם כן ברד"ק שרש כרם) מן התימה היא שהרי גם במקרא נכתב מלא ורבינו הוסיף לכתוב גם היחיד בלא יו"ד עד כי סדר הערך זת אף אם היו"ד שרשית היא וכן בל"ע زيت ובל"ס זַיְתָא וכנ"ה חולי' צ"ח. כזיתא תרבא.. פלגא דזיתא תרבא עיי"ע דקל א'. ירו' פסחי' פ"ז דל"ה; עיי"ע אבראי (ח"א די"ט.)] —

זתא (אולי הוא ל"פ زيتار = בל"ע عكر الزيت Oelschaum) בנדה בפ' האשה (ס"א:) מי רגלים נתר ובורית. גמרא (שם ס"ב.) מאי בורית זיתא [4].

* זייתיה עיי"ע הבא אח"ז.

זִיתוּם (בל"י ζύθος בל"ר zithum בל"ע زيثم פי' שכר המצרי ägypt. Gerstengebräu) בפ' כיצד מברכין בגמ' חוץ מן היין (ברכו' ל"ח.) ובפ'

[1] בדפ"ר ופיזי ובכ"י ה"ב סדר הערכים זתא, זיתום, זת, ובדפ' פראג כמו כן רק שם הגיה רמ"ל זתים במקום זת בדבור המתחיל. אבל הסדר הנכון זת, זתא, זיתום כדאי' בכל כ"י ובדפ' וויניצי. [2] כ"ה רק בכ"י ו"ו ובדפ"ע נשמט בטעות. [3] בכ"י ו"ו אי' ס"א מסכסים ונראה שט"ס הוא וכגי' מתיבתא אי' לפנינו בברכו' תעני' וסנהי' הנ"ל ובילק' ש"א רמז קכ"ד. ועיי' עוד ע' כבש ב'. [4] בנו"ג כבריתא וכ"ה בשבת צ'. וכה"ג בע' כבר ופי' רבינו (וכן רש"י) „כבריתא גפרית" וכ"ה באמת בל"ס. ואולי זיתא הוא פסולת של זית שנקרא בל"ר amurca עיי' פליניאוס ט"ו, ח'.

אחרון דשבת בגמ' מהלקטין (שבת קנ"ו.) ושוין שבוחשין את השתות בשבת ושותין זיתום המצרי. וכפ' אלו עוברין בפסח (פסחי' פ"ג מ"א דף מ"ב.) חומץ האדומי וזיתום המצרי. גמרא (שם:) מאי זיתום [1]) המצרי תני רב יוסף תילתא שערי תילתא קורטמי ותילתא מלחא. — (א"ב פי' בל"י ורו' מן שכר שעורים). *[אחי"ה עיי' עליו דיאסקארידי' ב', פ', פ"א; דיאדארוס א', כ', ל"ד. הירודוט ב', ע"ז. וע' זקנים העתיקו שֵׁכָר (ישעי' י"ט, כ') כמו שהיה כתוב שֵׁכָר ע"י ζύθος ובירו' פסחי' רפ"ג דכ"ט ע"ד (זיתים) [צ"ל זיתום] המצרי: זייתיה] —

1) כ"ה בפי' ר"ח ובריי"ף דפ' קושטי' ובכ"י בי ואי"פ עיי' ד"ס במקומו אבל בנו"ג בט"ס זיתום.

נֹסדר ערך שביעי. תְּהלה לצור ישעי. נֹחוץ ינחצני במהירות. שמיני לערוך בזהירות.

*[אחי"ה כ"ה לנכון בסיום אות זיין בכ"י בריטיש מוזיאום וכ"ה בכ"י ו"ו א' וב' וכ"י ל"ד אך בשינוי קצת כי בכ"י ו"ו א' וב' בחוץ ינחינני וט"ס הוא כדמוכח מראשי תיבות של נתן ובכ"י ל"ד נחוץ ינחינני. ועוד בכ"י ו"ו ב' לנכון בזהירות ובכ"י ו"ו ב' בזריזות אבל בכ"י ל"ד שתי פעמים במהירות. ועוד בכ"י ו"ו א' בראשי החרוזים א' כזה: „ערך זיין נשלם נשאו אחרים קולם." ובכ"י ב"ר חסרו החרוזים ואי' רק נשלם ערך זיין אחל ערך חית. ובכ"י ה"ב אי': נשלם ערך זיין תהלה לאל חיי. ואחיל ערך חית בשם ה' אל עולם.

אות החית

* ח' אות השמיני מהאלפא ביתא ובהיותו ממבטא הגרון לכן יתחלף לפעמים באותיות ה' וע' ד"מ חלם = עלם, חלמון = הלמון חכנא = עכנא וכדומה ומדמיון הכתב יבוא לפעמים במקום ה"א במלות חפאטיקון, חומטון וכדומה, מכובד הברתו נשמט לפעמים באמצע כמו במלות מסותא תחת מסחותא, משעיר במקום משחיר, משילין = משחילין וכהנה רבות אשר תבאנה במקומותם מפורשות.

* חאפון ט"ס במקום האפון עיי"ע אפנין (ח"א, ר"כ).

חַב (מל"מ חָבַב ובל"ע حب פי' אהב, בינוני במקום תואר חָבִיב בל"ע حبيب אָהוּב ,lieb (beliebt בפ' הוציאו לו בגמ' היה מהלך בהיכל (יומי נ"ב רע"א.) חביבין ישראל שלא הצריכן הכתוב לשליח. פי' "הלא תראה כי כל השנה (הצריכן) [צ"ל הצריכו] הקדוש ברוך הוא לכהן במקום שליח הקשת רימונים בתוך הפעמונים כי בשעה שיבא אל הקדש לובש המעיל שהוא כשליח פלוני [1] רוצה להכנס כדכתיב (שמות כ"ח, ל"ה) והיה על אהרן לשרת ונשמע קולו בבאו אל הקדש וגו', ועכשיו ביום הכפורים בבואו לפני לפנים לא הצריכו לזה המעיל לפיכך לא חיישינן להא דקאמר רב יהודה" [2]. ובר"ג דפ' הקומץ שני (מנחו' י"ח.) אמר ר' כשהלכתי להרצות מדותי אצל ר' אלעזר בן שמוע ואמרי לה למצות מדותיו של ר' אלעזר בן שמוע מצאתי יוסף הבבלי יושב לפניו והיה חביב לפניו עד לאחת. פי' להרצות מדותי לדקדק הלכותי למצות מדותיו לראות ולדקדק הלכותיו והיה חביב עליו עד לאחת כל מה שהשיבו היה חביב לו עד אחת שפירש לו שלא היה חביב צהבו פניו מרוב שמחה דנראה לו מה פורש. בפי' מגנצא כתיב עד אחת בלא למ"ד [3]. כס"ג דפ"א בפסחים (כ'.) דאיתכשר בחיבת הקודש, ובמנחות פ' המנחה והנסכים בר"ג (מנחו' ק"ב:) [4] כל העומד [ליזרק כזרוק דמי כל העומד] לישרף כשרוף דמי נותר ופרה אמאי מטמא טומאת אוכלין עפרא בעלמא הוא א"ל חיבת [5] הקודש מכשרתן. פי' חיבת הקודש משויא להו לשאינן מוכשרין כמוכשרין ולשאינן ראויין לאכילה כראויין לאכילה. ובר"ג דאעפ"י שאמרו (כתובו' נ"ו.) חיבת חופה קונה או חיבת ביאה קונה. *[אחי"ה והפעל ידוע מל"מ (דברים ל"ג, ג') וכ"ה בלשון חז"ל שבת י"ג: שהיו מחבבין הצרות, ושם נ"א: כמה מחבבין זא"ז, ושם ק"ל רע"א לחַבּוּבֵי מצוה, חולין קל"ג, חבובי קא מחבב מצוה, פסחי' ק', ירו' פסחי' רפ"י דל"ז: מחבב דברי וכו', שמ"ר פכ"ז חובב שחיבב את התורה ושם ר"פ נ"א שנטל אשה וחיבבה יותר מדאי, ושם הקב"ה חיבב את ישראל וכו', ב"ר פל"ט כדי לחבבו בעיניו, ובינוני פעול וגם במקום התואר חביב ברכו' ס"א: יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו וכו', אבות פ"ב מ"י ומי"ב יהי כבוד (ממון) חברך חביב עליך כשלך, ושם פ"ג מי"ד חביב אדם שנברא בצלם וכו', והקבוץ ברכו' ה': חביבין עליך יסורין, ירו' ברכו' פ"א ד"ס חביבין מד"ת, סנהד' ק"א: חביבין יסורין, מגילי' כ"ט, מנחו' מ"ג: חולין צ"א: חביבין ישראל וכו', מנחו' י"ח, ד"ת חביבין עליכם ביותר ושם צ"ט: חביבין עליך ד"ת, חולין ס' סע"ב אפי' הרי ארץ לישראל חביבין על האומות העולם. —

---

[1]) בפירוש ר"ח: כשליח המגיד כלומר רוצה וכו'. [2]) ע"כ הועתק מפירוש ר"ח הודפס בש"ס ווילנא. [3]) בנו"ג אמר ר' כשהלכתי למצות מדותי אצל ראב"ש ואמרי לה למצות מדותיו של ראב"ש וכו' והיה חביב לו ביותר עד לאחת. וגי' התוספ' עד אחת ושם עוד הגי' לאחת ע"ש היטב. ופי' להרצות לפע"ד כמו הרצה דברים חגיגי' י"ד: עיי"ע רץ ד'. [4]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכ"ה בכ"י ו"ו א' ובי רק שם בט"ס בפסיקי' וצ"ל בפסחי' ובדפ"ע חסרה שורה שלמה. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע חובת.

ולנקבה ברכו' ס"ג: חביבה תורה על לומדיה, פסחי' ס"ח: חביבה מצוה בשעתה, ר"ה ד'. חביבה תורה לישראל וכו', גיטין ל"ח. חביבה להם בהמתן של ישראל וכו', נדה ל"א: כדי שתהא חביבה על בעלה וכו'. והקבוץ סוכה מ"א: כמה היו מצות חביבות עליהן, סוט' י"ג. כמה חביבות מצוה על משה רבינו וכו'. והשם חִיבָּה, חִבָּה יומ' נ"ד. ראו חבתכם לפני המקום כחיבת זכר ונקבה, עיי"ע כרוב ומ"ש. חגיג' כ"ו: מנחו' כ"ט. ראו חבתכם לפני המקום וכו', יבמו' י"ד: חיבה ורעות נהגו זה בזה, אבות פ"ג מ"ה, מט"ו והלאה חבה יתירה, חולי' ל"ג. חיבת הקודש, ירו' ביכורי' רפ"ב דס"ד ע"ג מיתה של חיבה (במ"ק כ"ח. שיבה) קהל"ר פ' כאשר יצא: כמו שבא אדם כן ילך . . . בא לעולם בחבה ונפטר מן העולם בחבה. ירו' סוכ' ספ"ד דפ"ד ע"ד לשון חיבה וכ"ה בב"ר פנ"ו תוספתא ברכו' ספ"א, שמ"ר ספ"ב במד"ר פי"ד מדר' שמואל ספ"ט ילק' וירא רמז ק"א. — ירו' כתובו' רפ"ה דכ"ט ע"ג חיבה לילה הראשון, קהל"ר פ' גם מגבוה: חיבה בין איש לאשתו, ב"ר פצ"ג חיבת העין. והשם המופשט בשבת פ"ח: עדין חביבותא היא גבן, ערכין ט"ז: חביבותא יתירה דהוה ביה] —

חָב (= חָבָא מל"מ וכן מל"ע خبا ענין הטמנה verbergen. חִיבָּה בלשון ערבי خبيئة Versteck ובל"ס חובא Schober חֹב (Busen בפ' ב' בכתובו' בגמ' עיר שכבשוה כרקום [1] (כתובו' כ"ז.) אם יש שם (מחבואות) [צ"ל מחבואה] אחת מצלת על כל הכוהנות כולן. ובפ"ז בפיאה (מ"ב) משתהלך [2] המחבא. פי' שיבדוק המחבויין כדכתיב (ש"א כ"ג כ"ג) מכל המחבאים אשר יתחבא [3] שם [4]. בפ' כל המנחות (ס"ג.) (ובספרי) [ובספרא] (פרש' י', פרק י"ב) מה בין מחבת למרחשת שהמרחשת יש לה כיסוי והמחבת אין לה כסוי דברי ר' יוסי הגלילי ר' חנניא בן גמליאל אומר מרחשת עמוקה ומעשיה רוחשין מחבת צפה ומעשיה קשין. פי' "מחבת צפה אין לה בית קבול אלא חלקה דכתיב (ויק' ב', ה') על המחבת." גמרא (מנחו' שם) מ"ט [דר' יוסי] אילימא מרחשת משום דאתיא ארחושי [5] הלב דכתיב (תהלי' מ"ה, ב') רחש לבי דבר טוב "כלומ' הרהורי הלב" מחבת דאתיא אמחבואי הלב כדאמרי אינשי קא מבחבוחי (כלומר שנגע בפיו הדבור) [צ"ל [6]) כלומ' שנובע כלומ' דבור פה]" אימא איפכא מחבת דאתיא אמחבואי הלב כדכתיב (בראשי' ל"א, כ"ז) למה נחבאת לברח. מרחשת [7]) דאתיא ארחושי הפה כדאמרי אינשי קא מרחשן שיפוותיה [8]). פ"א רוחשין: רותחין, מעשיה קשין: יש בה מים מועטין. ובפ' בנות כותים (נדה ל"ט.) אם היתה במחבא והגיע שעת וסתה ולא בדקה טהורה שחרדה [9]) מסלקת את הדמים. ובפ' לולב הגזול בגמ' הלוקח לולב (סוכ' מ'.) ובפ' הגוזל עצים בגמ' נתן צמר לצבע (ב"ק ק"א סע"ב) עלי קנים ועלי גפנים שגבבן בחיבה על פני השדה לקטן לאכילה. פי' גבבן בחיבה שלקטן לשומרן באוצר לקטן לאכילה [10]) למאכל בהמתו יש בהן משום קדושת שביעית שמתבערין בשביעית דאסורין לאחר שיצא שביעית, לקטן לעצים לשרוף אין בהן משום קדושת שביעית ומותרין אפי' לאחר שיצא שביעית [11]). ובס"ג דפ' מרובה (ב"ק פ"א סע"א) ושאר כל האילנות מן חובו של אילן ולא מן חודו. פי' "מענפין שבצדדין שמחבין האילן ולא מחודו עיקר לבו של אילן" [12]). השב ידך אל חיקך (שמות ד', ו') תר"י [א'] עאל כען ידך בחובך. ותחבק חק נכריה (משלי ה', כ') תרג' ולא תחבק חובא דאחריתא. היחתה איש אש בחיקו (שם ו', כ"ז) תרג' אין סאים [13]) בר נשא נורא בחוביה נורא בעוביה [14]). — (א"ב בנוסח' דידן כתוב בעוביה). *[אחי"ה לפי ג' הכ"י הנ"ל הערת ר"ב מיותרת היא. ודע כי חבא שענינו טמן נרדף בל"מ עם עוב וכן בל"ע غاب verborgen sein. והפעל חבא, חבי מצוי עוד

---

1) בנו"ג כרכום. 2) וכ"ה בכ"י מ' אבל בנו"ג משתלך. 3) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בדפ' וויניצי' בט"ס יחבא. 4) וכן פי' הר"ש בשם עצמו. 5) וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י אבל בדפ"ר ארחשושי וכ"ה בע' רחש ב'. 6) כמו בפי' רגמ"ה כ"י. 7) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע חסר בטעות. 8) ע"כ הועתק מפי' רגמ"ה כ"י למנחו' (בקובץ כ"י אנגיילי' דף ט"ו:) ושם ג"כ הגי' מבחבוחי ובנו"ג מנבח נבוחי ונ"ב עיי' ברכו' נ"ז. ושם אי' וגבחי בה נבוחי אבל זה פתרון אחר יש לו עיי"ע נבח ועי' טבלא וגם מפירש"י ד"ה אינימא משמע קצת שגרס כן שפי' אמחבואי לשון ניביה שהוא בגלוי ומפי' רש"י ד"ה מספקא להו נראה בעליל שנגרר אחר פי' רגמ"ה (כ"י שם) שפי' כמות:. 9) כ"ה בכל הכ"י וכ"ה בדפ' אמ' אבל בדפ"ר פיז' וויניצי בט"ס שחררה. 10) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב ובדפ"ע נשמט מן לקטן לאכילה עד לקטן לאכילה. 11) בנו"ג בב"ק בחבא ובפי' בחובא וכ"ה בסוכ' כגי' רבינו בחיבה וכה"ג בחי' הרשב"א לב"ק וע"ש שכתב שלפי' רש"י צ"ל לחיבא ובשט"מ לב"ק מצאתי וז"ל: ויש לפרש בחבה בעודן לחין שראויין בין לאכילת בהמה בין לשרפה, הרשב"א וכ"ה בחי' הרשב"א שם ברוחב ביאור. ופירש"י שם לשון מחבא ובב"ק פירש"י לעשות מהן מחבוא אוצר לימות החורף ע"כ והוא קרוב לפי' רבינו כפי כ"י הנ"ל. 12) פי' זה הובה בשט"מ לב"ק שם בשם ר"ח ז"ל. 13) כ"ה בדפ"ר, ובכ"י ו"ו דילמא סאים וכ"ה בתרג' דלמא סָיֵם. 14) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב ושתי נוסחאות ג"כ לפנינו בתרג'.

בשהש״ר פ׳ אני חבצלת: אני היא שהיתה חֲבוּיָה בצלו של סיני, ושם . . ולמה נקראת חבצלת שחבויה בצלה, בכורו׳ מ״ג: דחבי מחבי. ב״ק ס׳: מחבי חבויי ומסגי. נפעל שבת ס׳. היו נחבאין במערה. הפעיל סוט׳ ל״ד: נחבי (במד׳ י״ג, י״ד) שהחביא דבריו של הקב״ה, תעני׳ כ״ג: חנן הנחבא שהחביא עצמו [1] ובירו׳ כלאים פ״ה ד״ל. דרש כְּלָאִים (ישעי׳ מ״ב, כ״ב) בית שמחביאין בו את הכלאים. והשם חֶבָא בקבוץ בפתיחת׳ דאיכ״ר התחיל מחבי חביים, והוא בל״מ מַחֲבֵא ועיי׳ בראש הערך. וממנו חוב בב״ק הנ״ל מן חובו של אילן פי׳ מקום שהוא טמון בענפים וכן בל״מ חֻבִּי (איוב ל״א, ל״ג) כמו בחבאי עיי׳ מצודת ציון ורש״י שם. ואולי מה שפי׳ רבינו מענפין שבצדדין כונתו ג״כ על ל״פ خباء ענף ועץ עב עיי״ע אב[א] (ח״א, ג׳ הערה ה׳) ובנו״ג מאיבו של אילן ופירש״י מפריו כלומ׳ מענפין הרכין ודקין ובל״א גרס רש״י מחיבו של אילן ממחבאיתו מקום שיש ענפין הרבה וכו׳, ע״ש שפירש כן מתשובות הגאונים והוא קרוב לפי׳ רבינו שהועתק מפי׳ ר״ח כאמור בהערה י״ב. ובשט״מ שם אחרי שהביא פי׳ ר״ח כתב בזה״ל וז״ש מחובו של אילן מן השורש שאינו עושה פירות ע״כ ולפי זה י״ל ג״כ שהוא ל״ע غياب שרשי האילן] —

* חוּב (לפע״ד מל״ע خبّة der Streifen) ב״ק קי״ט רע״ב ולא יטיל בו יותר מג׳ חובין וגי׳ רש״י חבין ופי׳ פויינ״ץ (points) בלעז ג׳ תפירות במחט ועיי׳ שט״מ במקומו.

☞ חָב (schuldig sein) חטא העם (שמות ל״ב, ל״א) תרג׳ חב עמא [2].

חָבִיב (מן חובב (דברי׳ ל״ג, ג׳) וממנו התואר חביב פי׳ בלש׳ ערבי וסורי אהוב והוא בהשאילה דוֹד Oheim ועיי׳ אוה״ש לה׳ פירשט ע׳ דוֹד) בר״ג דפ׳ השוכר את האומנין (ב״מ ע״ו:) א״ל רב חביבי אמר אי לאו דאנא הואי וכו׳ [3]. ובפ׳ חזקת הבתים בגמ׳ כל חזקה (ב״ב מ״א:) אמר רב (יהודה) הוה קאימנא [4] קמיה דחביבי. ובפ׳ השוחט אחד בעוף בגמ׳ נפלה סכין (חולין ל״ב.) אמר להו רב לא הוה בדיחנא ביה בהביבי דאישייליה. פי׳ דודי, דוד אהרן (ויק׳ י׳, ד׳) תר״י [א׳] חביבא דאהרן. ואיש אשר ישכב את דודתו (שם כ׳, כ׳) תרג׳ חביבאה, דודתך היא (שם י״ח, י״ד). — (א״ב כן תרג׳ דוד אהרן ותרג׳ [5] יוכבד דודתו (שמות ו׳, כ׳) חביבתיה, אבל תרג׳ אשר ישכב את דודתו בנוסחאות שלנו אתת אחבוי, דודתך היא: אתת אחבוך). *[אחי״ה וכן תר״י ב׳ חתנתו (דברי׳ כ״ז, כ״ג) חביבתיה, וכנ״ה בירו׳ ב״ק רפ״י ד״ז: אמר ר׳ בא רב חנה לא הוה ר׳ חייא חביבי פתר וכו׳, ירו׳ ב״מ פ״ה ד״י, ר׳ חייא חביבי, ירו׳ תעני׳ פ״ד דס״ח ע״ד משתעי לחביבך, ב״ר פצ״א ר׳ חנינא בר סיסי חביבי, קהל״ר פ׳ כל הדברים: אזל לגבי יהושע חביביה, ובפ׳ טובה חכמה: חביבך אמר וי וי — ובענין שם אמורא (רב) ר׳ חביבא עיי׳ מבוא הירו׳ למהרז״ף ע״ט:] —

* חבין ט״ס עיי״ע אֲגָה (בח״א, כ׳: והלאה).

חבּה (שם עוף אולי הנקרא בלא״ש הויבענלערכע) בפ׳ אלו טרפות בגמ׳ סימני העוף (חולין ס״ב:) שמנה ספקות הן חובה סוגה והרנוגה. *[אחי״ה עיי״ע הרנוגא וזאאלאגיע לה׳ לעויזאהן צד קע״ז] —

חבה (שם אשת רב הונא) בס״ג דפ׳ מרובה (ב״ק פ׳.) א״ל רב אדא בר אהבה לרב הונא דידך מאי א״ל דידי קא מנטרא להו חובה. פי׳ שם אשתו. *[אחי״ה וכ״ה בנזיר נ״ז: ודידך מאן מגלח להו אמר ליה חובה — ורצ״ג גורס בכ״ף עיי׳ במבוא בח״א צד XVII] —

חָבַט (בל״מ ענין נקיפה וכן בל״ע خبط ענין הכאה וטירוף klopfen, schlagen והשם חֶבָט, חֲבָטָה, חִיבּוּט das Klopfen, Ab- Anschlagen) כפ׳ לולב וערבה (סוכ׳ מ״ה.) חריות של דקל היו מלקטין וחובטין על גבי המזבח ואותו היום נקרא יום חיבוט חריות. בריש מדות (פ״א מ״ב) וכל משמר שאינו עומד ואומר לו איש הר הבית שלום עליך נכר שהוא ישן חובטו במקלו ורשות היא לו לשרוף את כסותו. ובסוף פרק ג׳ דפרה (מי״א) [6] הובטין אותה במקלות וכוברין אותה בכברות [7]. בפ׳ המוציא יין בגמ׳ סיד (שבת פ׳:) נראין דברי ר׳ יהודה בחבוט פי׳ סיד טרוף. בר״ג דפ׳ מי שהוציאוהו (עירובי׳ מ״ב:) הואיל ותקרת הבית חובטת [8]. פי׳ ר׳ ניסים כגון שהבית פתוח משני

---

1) כ״ה לפי גי׳ הכ״י ובילק׳ עיי׳ ד״ס תעני׳ צד ס״ט: 2) עיי״ע חָיַב וש״נ. 3) כ״ה לנכון בדפ״ר ובשדפ״ע חסר: אמר אי לאו, ובנו״ג א״ל חביבי אמר אלו אנא וכו׳. 4) וכ״ה בכ״י ש״ס (ד״ס ב״ב צד ע״ד.) ובנו״ג יתיבנא. 5) ירו׳ א׳. 6) כ״ה לנכון בדפ״ר אבל בשדפ״ע בט״ס בסוף גמר׳ דפרה ובכ״י ו״ו ובס״ג דפרק וצ״ל בסוף פרק ג׳ דפרה וכ״ה לנכון בע׳ כבר א׳ ושר ו׳. 7) ובע׳ כבר א׳ תמצא פירושו. 8) וכ״ה בדפ׳ שונצי׳ וכ״ה באו״ז הלכ׳ עירו׳ סי׳ קמ״ה ובדפוסי׳ אחדים ובנו״ג תקרות . חובטות ובחי׳ הריטב״א חוצבת.

צדדין וכלתה מדתו במקצת הבית תחת התקרה כגון שהבית כולו מקורה הרי הוא כד' אמות ומטלטל בתוכו בכולו ואם תאמר הרי הוא פתוח לצד מערבית וכאלו פרוץ למקום האסור לו קמ"ל רב הונא דתקרת הבית חוטבת ראה כאילו תקרה יורדת וסותמת צד מערבי. בפ' שור שנגח את הפרה בגמ' החופר בור (ב"ק נ':) בור שחייבו עליו תורה להבלו ולא לחבטו. פי' שמת מחמת הבל וחמימות שבתוך הבור ולא מחמת המכה שנפל בקרקעית הבור [1]. בר"ג דחולין (ח':) הבלא קדים או חבטא קדים. פי' חמימות קדים או פציעת המכה. בר"ג דפ' הבית והעלייה (ב"מ קט"ז רע"ב) אי בחבטא נפל אי בחבסא נפל [2]. פי' שחבטתם הרוח והפילתם ממעלה למטה ונשתברו. ובפסקתא דפרה (צד ל"ה: ל"ו.) אמר ליה חבוט חבטך דהיא טבא בקילטא. פי' רמי ואחבטך שיפה להלקותך בשביל פעם אחרת [3]. וחבטא בהפקר קני בס"ג דפ' הבית והעלייה (ב"מ קי"ח.) כבר פירשנו בע' בט [ב']. בפ' אלו נערות בסוף הלכה הבא על אחותו (כתובו' ל"ו:) אמר ר' זירא מפני שנחבטת על גב קרקע כולהו נמי מחבטא [4]. בסוף הלכה ראשונה דכתובו' (י'.) ההוא דאתא לקמיה דרב נחמן א"ל פתח פתוח מצאתי אמר להו רב נחמן אסבוה כופרי מברכתא חביטא ליה. פי' גאון *כופרי עצים לחין הנלקחין מן חריות של דקל מברכתא נברכת של כובסין ונעשה כנוי [5] לאותו מקום וכן הוא אומר הכוהו והלקוהו בכופרי, כי כבר חבט בנברכת כלום' ידע את הנשים [6]. סבירא לן [7]) מקור ונברכת אחד הן לכן כינהו מברכתא כלום' על מקור חבט עצמו. ס"א מברכתא שם מקום כדאמרינן בעירובין (מ"ז:) הנהו דכרי [דאתו למברכתא] וכו' כלום' נהוג הוא בנשי עירו שהיא מברכתא. *[אחי"ה כ"ה רק בכ"י פריז ובשאר כ"י ובדפ"ע נשמט וגם רש"י בכתובו' י'. פי' מברכתא זונות שם העיר הזאת ששמה מברכתא, ועיי"ע דכר וע' מברכתא ומהר"ם לונז'. פי' בע"א עיי"ע חבט [8]. — וכנ"ה במדות פ"א מ"ב חובטו במקל. ב"ב מ"ח. בנכרים חובטין אותו וכו', וכ"ה בגיטין פ"ט מ"ח ובירו' גיטי' ספ"ט ד"נ ע"ד. ב"מ פ' רע"ב בשחבטו לאלתר וגי' הערוך עיי"ע חבס. סנהד' י"ט רע"ב בא גבריאל וחבטן בקרקע ומתו. וחבטו עיי"ע בעל זמורה. תעני' כ"ד סע"א חבוטו מן גודא לארעא וכו', סוכ' מ"ד: חביט חביט ולא בריך, ובבינוני פעיל חָבִיט בירו' שבת פ"ח די"א; והוא כמו חָבוּט בשבת בבלי פ': פי' סיד טרוף. — ירו' ביצ' פ"א ד"ס ע"ג חביט ביה עיי"ע זיירי. ירו' ביצ' ספ"ג דס"ב רע"ב למיחבוט אסור. ירו' סנהד' פ"ו דכ"ג רע"ג אילין דחבטין תורא בחייליה אין בו משום ריסוק איברים ביומי דר' פינחס חבטו תורה בחייליה — נפעל כתובו' ל"ו: עיי' לעיל, ובשמ"ר ר"פ ל"ו מורידין אותו מן הזית ונחבט. ובנתפעל ב"ר פצ"א היה מתחבט לפני רגליו של כל אחד ואחד וכו', ושם פצ"ח בא ונתחבט לפני רגליו, ובהשאילה ב"ר פ"ע במד"ר ספ"ח וילק' ויצא ר' רמז קכ"ג וכי קלה היא בעיניך דבר שנתחבט עליו אותו זקן, פי' נשתטח בתפלה כי בל"ע خبط פי' ענין נפילה לארץ ושטיחה ובשמ"ר פי"ט הגי' שאל ובקהל"ר פ' טוב אחרית הגי' ביקש, ושם: דבר שנחבט בו וכו'. ובשמ"ר ס"פ כ"ג משה כמה נתחבט ונתחנן, אתפעל כתובו' ל"ו: כולהו נמי מחבטא. ב"ק נ"א. דכי קא מחבט מעשרה הוא דקא מחבט. והשם חבטה ב"ק נ': נ"א. חֲבָטָא ב"מ קט"ז: חולי' ח'. (עיי' לעיל). איכ"ר פ' רבתי בשעת חבטא ובירו' מעש' שני פ"ד דנ"ה: הגי' בחבטיא וצ"ל בחבטא. ושם מופשט חִיבּוּט סוכ' מ"ה. (עיי' לעיל) וסוכ' מ"ג: חיבוט ערבה ועיי"ע ערב ז'. — ירו' שבועו' פ"ז דל"ז ע"ד חבטי עיי"ע הכאכא ומ"ש] —

1 חֶבֶט (פי' אזנים ולולאות Besatz, Schleife עיי' בפנים) בפ' אחרון דמקואות (פ"י מ"ג) אלו שאין צריכין שיבא בהן המים קישרי העניים

---

[1]) וכן הוא מבואר בשט"מ למקומו. [2]) בנו"ג אי' בחבסא נפיל אי בחבטא נפיל. [3]) מפירוש רבינו משמע שר' חגי המלקה ויעקב איש כפר גבורין הנלקה וכן מוכח מב"ר פ' ז' שאי' שם עוד הוספה אחת חבוט חבטך רצוף רצפך דהיא טבא לאולפנא וכ"ה בילקוט עזרי' רמז אלף ס"ט ופירוש רבינו בסוף ע' רצף כלומ' רבוע לך ושטח עצמך בארץ ע"כ. וזו הוספה לי' בשאר מקומות בירו' יבמו' פ"ב ד"ד. ירו' קידושי' פ"ג דס"ד ע"ד פסיקת' רבתי פ' פרה (פי"ד), במדב"ר פי"ט, תנחומ' חוקת סי' ו' בקהל"ר פ' כל זה נסיתי. והמפרשים בירו' הנ"ל ומ"כ בב"ר פירשו היפך מדעת רבינו כי הם דברי הנלקה לר' חגי. [4]) בנו"ג חבוטי מיחבטי. [5]) בשט"מ שהבאתי בהערה אח"ז אי' בכינויי. [6]) כן הובא הפי' בשט"מ לכתובו' י'. מלקוטי הגאונים בשם רה"ג ושם הוא מסיים: כלו' ידע את הנשים שאילו לא היה רגיל בכך לא היה יודע דבר זה וכצ"ל בערוך. ובע' אסבוה(ו) אפס קצהו תראה מהך פי' בפ"א ע"ש. ובע' כפר ג' רומז רק על הערך הנוכחי. [7]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובכ"י פריז ובדפ"ר ורבינו בא לחלוק על פי' הגאון אבל בשדפ"ע אי' בטעות ס"א. [8]) ור"ף סמאלענסקי פי' בפשיטות הַבּוּהוּ בשבטים לחים אשר הוציאו מֵהַבְּרֵכָה כי כן הדרך לשרות השבטים בברכות למען יהיו לחים ויגדילו הכאב.

הנימין וחבט של סנדל. פי' "אזנים שיש לרצועות של סנדל." *[אחי"ה פי' זה הועתק מפי' רה"ג לסד"ט צד ל"ה ושם הסיום: "וששמם שדי בטיית" והוא לפע"ד ל"ע شذا שפה ושולים של דבר וא"כ חבט נ"ל לגזרו מל"ע هبط פי' ענין משופע למטה כגון לולאות (כדעת הרמב"ם במקואות) או אזנים כדעת רבינו רא"ש ור"ש (בלי מקור). וכנ"ה בקבוץ ירו' יבמות פי"ב די"ב רע"ד סנדל שנפסקו אזניו נפסקו חבטיו, ושם: נפסקה אחת מאזניו אחת מחבטיו וכו', ובירו' שבת פ"ו ד"ח. הגי' בט"ס חבתיו . . מחבתיו, ובשבת בבלי קי"ב ע"א וכן בתוספתא כלי' ב"ב פ"ד חסרה המלה. ובירו' יבמו' שם והן שיהו חובטין [אולי צ"ל חבטין] של עץ] —

2 חֶבֶט (לפ"ע מל"ע حبط פי' בטן נפוח der aufgedunsene Bauch) במגילת איכה שרתי במדינות (לפנינו אי' בפי' ר ב ת י) נסב חבוטא[1]) ומעיא יהב קדם אתתיה. ס"א נסב קרביא[2]) ומעיא. — (א"ב בנופחאות כתוב נסב בני מעיא).

חָבִית (פי' בל"ס חביתא ובלש' ערבי خابية Fass, Tonne (irdene) ובהוספת נו"ן לסימן הקטנות: חביונה kleines Fass) בפ"ב בכלים (מ"ב) הפכים הגלילים והחביונות שיעור קרקרותיהן כל שהן. פי' "חביות קטנות אית דאמרי והאביונות מלשון (איוב ל"ב, י"ט) כאובות חדשים"[3]). בס"פ ב' במקואות (מ"י) ר' אליעזר אמר היורד בפי חביה פי' המנקין הבורות והביבין מוציאין המים והטיט בחביה ומריקין לחוץ ופיה צר ושמה חביה[4]). בפ' כלל גדול בגמ' הלש והאופה (שבת ע"ד:) מאן דעביד חביתא חייב ז' חטאות. פי' משום חופר החרסית וכששוחקו משום טוחן וכשמשליך צרורות וחרסים שבו משום בורר וכשלשו היינו הלש וכשמחתך היינו מחתך ועיקר מלאכה בניין וגמר מלאכה והשואתה[5]) מכה בפטיש. *[אחי"ה בחי' הרמב"ם (תחלת ס' מעשה רקח) הובא כל זה הענין שבערוך בשם רה"ג ז"ל עיי' למוד ערוך שבת צד ס"ד. וכ"ה בפי' ר"ח בשבת נדפס מכ"י בש"ס ווילנא. — וכנ"ה מכו' פ"ב מ"א (ז:) היה משלשל בחבית . . דולה בחבית, בב"ק פ"ג מ"א (כ"ז.) בעל החבית. ושם בגמ' פתח בכד וסיים בחבית וכו'. אמר רב פפא היינו כד היינו חבית . . רובא קרו לה לכדא כדא ולחביתא חביתא ואיכא נמי דקרי לחביתא כדא ולכדא חביתא עיי"ע כד. כלים פ"ב מ"ג ביצ' ל"ו: חבית של שייטין עיי"ע שט א'. ב"ק כ"ז. קט"ו. חביתו של יין, ב"ק כ"ז. חבית של דבש. ירו' כתובו' רפ"א דכ"ד ע"ד בוגרת כחבית פתוחה, ב"ר ס"פ פ' צלולה היתה החבית ועכרתם אותי. מעשרו' פ"א מ"ח היה דש בחבית כצ"ל עיי"ע חסית ומ"ש. והקבוץ כלים פ"ב מ"ב חָבִיּוֹת לודיות, נדה ו': גפה חביות, שבת ק"י. ארבע חַבִיָּיתָא, ובהוספת הנון חביונות עיי' בריש הערך, אבל בתוספתא כלים ב"ק פ"ב (וכן הובא בר"ש כלי' פ"ב מ"ב) הגי' האביונות שביהודה, ופי' הר"ש האביונות כמו חביונות ע"כ ובכ"י אירפ' והאובינות, ואולי לפע"ד הגי' באל"ף העיקר ותהיה אז ל"פ اباني כלי חרס של קדרה ודומה לו] —

חָבַל (מל"מ וכן בל"ס ובל"ע خبل ענינו השחת הפסד וקלקול beschädigen, verderben, verletzen ובלשון קריה חֲבַל על . . כמו בל"ס חבלי לי פי' השחת ואבוד על פלוני כלומ' הוי ואללי (weh ! oh ob des . . !) בפ' ר"א אומ' האורג בגמ' כל המקלקלין פטורין (שבת ק"ו.) ובפ' המניח את הכד בגמ' יש חייב (ב"ק ל"ד סע"ב) תני ר' אבהו קמיה דר' יוחנן כל המקלקלין פטורין חוץ מחובל ומבעיר, חובל בצריך הדם לכלבו, מבעיר בצריך לאפרו לכסות בו צואה. — ובפ' נערה המאורסה בגמ' בוגרת (נדרי' ע"ד סע"ב) חבל עליך בן עזאי שלא שמשת את ר"ע. (א"ב פי' חבל בל"י ווי תרג' אללי לי (איוב י', ט"ו) חבל עלי[6]). בכלי מתכות פי"ד בכלים (מ"ב) מאמתי היא טהרתו ב"ש אומרים משיחבל. פי' מלשון ולא חבלוני (?)[7]). בס"פ כיצד העדים (מכו' פ"א מ"י דף ז'.) סנהדרין ההורגת אחד בשבוע נקראת חבלנית. ולאחד קראתי חובלים (זכרי' י"א ז',) אלו תלמידי חכמים שבבבל שמחבלין זה לזה בר"ג דפ' דיני ממונות [בשלשה] זה בורר (סנהדרין כ"ד.). *[אחי"ה וכנ"ה בב"ק פ"ח מ"א דף פ"ג: החובל בחבירו, ושם פ"ז. חובל בחבירו ביוה"כ . . החובל בעבד עברי . . החובל בעבד כנעני . . והם שחבלו באחרים וכו', ושם בסוף העמוד דאי בעי מחבל בה לא מצי חביל וכו', ע"ש כל הענין ובירו' כתובו' פ"ד

1) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב, ובדפ"ע חובטא. 2) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר ופיז' ואמ', ובכ"י ל"ד ובדפ' ווינצי' בט"ס קרניא. 3) הועתק מפי' רה"ג בסד"ט צד ג'. 4) כה"ג בכ"י ו"ו וה"ב וכ"ה בדפ"ר והוא גי' רה"ג בסד"ט צד ל"ג. ועל פיו פי' רבינו ועיין עוד פי"ם להרמב"ם ור"ש ובנו"ג חבית וכ"ה בדפוסי' אהרונים של ערוך רק בדפ' פיז' בפעם ראשוני חביב וצ"ל חביה. 5) וכ"ה בפי' ר"ח ובכ"י ו"ו בט"ס השותאה. 6) וטעות הוא עיי' בסוף הערך. 7) לא מצאתי במקרא ונ"ל להגיה לא אֶחְבֹּל (איוב ל"ד, ל"א) או חבל חבלנו לך (נחמי' א', י"ז) ועוד עיי"ע חבר א'.

דכ"ח רע"ב. במד"ר פ"י שחבלתו יעל בראשו. נפעל שבועו' פ"ז מ"א. מ"ג הנֶחְבָּל. התפעל מכילת' ויסע פרש' א' נותן דבר המחבל לתוך דבר שמִתְחַבֵּל כדי לעשות בו נס. והשם חֲבָל (מל"מ) חבלו של משיח שבת קי"ח. פסחי' קי"ח. סנהד' צ"ח: — בכורו' ח' סע"ב אחזי לן מנא דלא שוי חבליה כה"ג בפי' רגמ"ה כ"י לבכורו' (בקובץ כ"י אנגייל' דף ס"ז:) ופי' שם: כלומ' הראה לו כלי שאינו שוה ההפסד שהוא עושה ע"כ וכן פירש"י רק שם הגי' כגי' הספרי' חביליה ובפעם השנית חבילי וצ"ל חביליה. סנהד' ק': דלא ליזיל משכיה לחבלא פי' שלא ילך עורו להפסד וגי' הערוך בערך גלדן להבלא ובאה"ת לקבלא וצ"ל לחבלא. חֲבָלָה ענין פצוע ב"ק פ"ז. והקבוץ חֲבָלוֹת סנה' ב'. והלאה — ברכו' נ"א. קידושי' ע"ב. מלאכי חַבָּלָה, (עיי"ע אסתלגנית). ירו' שביעית פ"ו דל"ז. מלאכי חבלה אין להן קפיצין. פי' מלאכי חבלה מלאכים רעים ומזיקין וכן נקראים בצענד עיי' ספרי על מלאכים ושדים צד נ"ח והלאה. — מ"ק כ"ח: עיי"ע חבל האחרון. והתואר: מסכת שמחות ספ"ט מלמדין לאדם שלא יהיה חובלן, ולנקבה חבלנית עיי' לעיל. ולמלת הקריאה: חבל על . . ד"מ סנהד' נ"ט: חבל על שמש גדול שאבד מן העולם וכו', ושם ק"א. עיי"ע אבד. שבת ל"א: יומ' ע"ב: חבל על דלית ליה דרתא וכו', איכ"ר פ' על אלה: חבל עליך קיסר, מכילתא ויסע פרשה ו' נפל ביתא חבל לכוותא. והוא כל"ס הרשומ' בתחלת הערך ואל תשעה בדברי שקר של בוקסט' (ואחריו הלכו ר"ב ורמ"ל) האומר כי הוא ל"י ἀβάλε שהוא בהיפך לש' בקשה wenn doch ובתר"י א' לבמד' י"א, ז' אי' חביל ובתר"י לדברי' כ"ח, ט"ו חבול] —

חֲבַל (= הֶבֶל warmer Hauch) בר"ג דפרק לא יחפור (ב"ב י"ח.) חבלא קשה לכותל. פי' חמות חבל היינו הבל שבערך ה"א. *[אחי"ה בנו"ג הבלא וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב שם. וממנו הפעל ר"ה כ'. לדידן חביל לן עלמא לדידהו לא חביל להו עלמא ע"ש פירש"י] —

חֶבֶל (מל"מ ענין קשור ואנודה וכן בל"ע حبل Gebundenes, Bündel, Gebund בפרק קמא דכ"ק בגמ' הכשרתי (י' סע"א) והאיכא מרבה בחבילות. פי' מרבה חבילי עצים לחזק בהן הדליקה. בר"ג דביצה (ג':) דתנן בסוף ערלה (פ"ג, מ"ו) מי שהיו לו חבילי תלתן של כלאי כרם. בר"ג דפ' השוכר את הפועלים (ב"מ פ"ד סע"ב) הקפתנו חבילות תשובות [1] שאין בהן ממש. ובפ' איזהו נשך בגמ' אין פוסקין (ב"מ ע"ב סע"ב) ת"ר המוליך חבילה ממקום למקום וכו'. פירוש אדם שמוליך סחורה ממקום הזול למקום היוקר ברשות מוכר מותר (שם ע"ג רע"א) אם אחריות הסחורה על המוכר עד אותו מקום מותר [2]. וכפ' השוכר את האומנין בגמ' שוכר עליהן או מטען (שם ע"ח.) כי תניא ההיא כשבאת חבילה לידו. פי' כגון שהביא הפועל חבילתו של בגדיו ושל כלי אומנתו ונתנה לבעל הבית וא"ל הרי ערבוני עמך שאין אני חוזר בי [3] וקבל בעל הבית את החבילה וסמכה דעתו שהוא עושה מלאכתו ופטר את הפועלין האחרים וסמך עליו ולאחר מכן חזר בו שוכר עליו עד מ' וג' זוז [4]. בפ' האומר לחברו צא וקדש לי בגמ' האומר לאשה קדשתיך (קידוש' ס"ה:) שנים שבאו ממדינת הים והאשה עמהן וחבילה עמהן וכו'. בסוף השידה פי"ח בכלים (מ"ט והובא בסוכה ט"ז רע"א) המטה מטמאת חבילה ומטהרת חבילה. ובר"ג דערבי פסחים (ק"ב: וכ"ה בברכות מ"ט. סוטה ח'.) אין עושין מצוות חבילות חבילות. *[אחי"ה וכנ"ה בעירובין נ"ד: אם עושה אדם תורתו חבילות חבילות מתמעט ואם לאו קובץ על יד ירבה (משלי י"ג, י"א) — וכמה היא חבילה וכו' עיי"ע זר א'. קהל"ר פ' לך אכול בא ונטל את חבילתו, ירו' ב"ק רפ"ט ד"ו ע"ד פירק חבילתו לשעה, ירו' קידושין רפ"ג דס"ג ע"ג עושה עלוי חבילה, ירו' ע"ז פ"א דל"ט ע"ד חבילה של לבונה וכו', ב"ר פצ"ד חבילה של קוצים, שהש"ר פ' מי זאת: חבילה של מיטכסין. והקבוץ חבילות עיין לעיל וכן בירו' ברכות פ"ז ד"א. שלש חבילות. וגם בלשון זכר ירו' סנהד' רפ"ז דכ"ד: חבילֵי זמורות, ועיין לעיל הציון מערלה. — ובהשאילה ענין אחוה ורעות כמו נפשו קשורה בנפשו (בראשית מ"ד, כ"ט) וכן בל"ע حبل Freundschaft מזה הענין נתפרדה החבילה ע"ז י' סע"ב י"א רע"א עיי"ע ארטבן (ח"א ר"פ:)] —

חֶבֶל (מל"מ וכן בל"ס ובל"ע حبل מיתר Strick) בריש סוטה (ז':) ומביא חבל מצרי וקושרו

---

1) בנו"ג תשי חב'. 2) כ"ה בכ"י ו"ו א' וב' ונשמט ברפ"ע בטעות מן מותר עד מותר וכפי' רבינו פירש"י ע"ש.
3) כ"ה ברפ"ע חוץ מדפ"ר שאי' ב ך וכ"ה בכ"י ו"ו וה"ב. 4) ועיי' שט"מ במקומו.

למעלה מדדיה. ובס"ג דפ' מרובה מדת (ב"ק פ"א רע"ב) ולא עוד אלא שנטל מלא חבל [1]) בדרום. בב"ר פ"נ (מ"ט) חלילה לך, ובויק"ר בצו פ' אהבת צדק (ריש פ"י וכן בילקי' תהלים רמז תש"ן ונ"ב ב"ר פמ"ח וצ"ל מ"ט) את תפים חבילה בתרין רישי בעית דינא ובעית עלמא אם לית את מתיר [2]) ציבחד [3]) לית עלמא יכיל קאים. *[אח"יה וכנ"ה ירו' סוטה ספ"ח דכ"ג. ר"מ צווח לסיפא דחבלא רישיה, ויק"ר פי"ד במתלא אמר אשתרי חד חבלא אשתרו תרין חבלין, קהל"ר פ' כל אשר: אייתון חבלה (וקצרו) [וקטרו] ברגלי. ויק"ר פי"ד חבילין עיי"ע כן ו'. — וחבל ג"כ מדת ארץ כידוע מל"מ עיין אוצה"ש להח' פירשט ע' חבל, כי דרכם היה למדוד הקרקע בחבל, ב"ב ק"ג: והלאה מדה בחבל אני מוכר לך, עירובין נ"ז: אין מודדין אלא בחבל של נ' אמה. — והקבוץ חבלים עירובין נ"ח. שלשה חבלים הן וכו', ירו' שבת פ"ז ד"י ע"ג וחבלין אליקה עיי"ע אליקה (ח"א, ק"ו). ועל שם מדת ארץ בחוף הים נקרא חביל ימא (קידושין ע"ב.) או חבל ימא (ב"ר ס"פ ל"ז) והוא מל"מ חבל ים (צפניה ב', ה' ו') ועיי"ע תכלת] —

חָבַל (מל"מ ענין מַשכון pfänden וכ"ה בל"ע حبل ענין נשך Zins) בילמדנו בפ' אלה פקודי המשכן משכן העדות [4]) (תנחו' פקודי סימ' ה') למה משכן משכן שני פעמים (שמות ל"ח, כ"א) שנתמשכן על ידיהם הוא שאנשי כנסת הגדולה אמרו חבל חבלנו לך (נחמיה א', ז') הרי שנתמשכן ב' פעמים. — (א"ב תרג' לא תשימון עליו נשך (שמות כ"ב, כ"ד) לא תשוון עלוהי חיבוליא). *[אח"יה ועוד עיין תרג' אונקל' לויקרא כ"ה, ל"ו, ל"ז ותרג' לתהלים ט"ו, ה'. ור"ב היה מסדרו בערך בפני עצמו, והנכון לקשרו עם ערך המתחיל בילמדנו כי משכון ונשך יצאו ממושג אחד עיין אוצה"ש להח' פירשט — וכנ"ה בדרז"ל מ"ק כ"ח: ווי לאזלא ווי לחבילא, ועיין פירושו בע' וה. במ"ק שם: מותא כי מותא ומרעין חיבוליא עיי' פירושו בע' מת. מכילתא ויסע פרשה א' אם חבל תחבול (שמות כ"ב, כ"ה) אם חבלת חבילה אחת סוף שחובלין בך, ובילקוט בשלח רמז רנ"ז הגי' יותר שלמה אם חבלת חבולה אחת סוף שחובלין בך חבולות הרבה.

והוא מל"מ חבלתו (יחזקאל י"ח, ז'), ובלשון זכר חבול (שם י"ב, ושם ט"ז), ובל"ס חובלא. ובנין אפעל: ויק"ר פכ"ז חייתא מַחְבַּלְתָּא ומתברא . . מחבלתא דהות ממשכנא למיתה, עיי"ע פע א' וע' חיית[א] ולפנינו בויק"ר פכ"ז לי', אבל אי' בקהל"ר פ' עת ללדת . . ולמה אינון צווחין לה מַחְבַּלְתָּא דהִיא ממשכנא בידוי דמיתה. ב"ר פ"ס הדא דברייתא אמרה בין חייתא למחבלתא אזל ברא דעלובתא. — ועצם הוראת מחבלתא מל"מ חבלי יולדה (הושע י"ג, י"ג) וכן בלש' ערבי حبل וכן בתענית ח'. דומה לאשה שמחבלת ואינה יולדת] —

* חֶבַנָּן (בל"ס ܚܒܢܢܐ עצל והשם חַבְנָנוּתָא עצלות ותואר הפעל חַבְנָנָאִית träg) תרג' דברי נרגן (משלי י"ח, ח') מלוי דחבינגנא, כה"ג בכ"י אבל בנו"ג בכ"ף חכיננא, אמר עצל (שם כ"ב, י"ג) עטילא אמר בחבינגנותיה (כ"ה בכ"י), ולחם עצלות (שם ל"א, כ"ז) תרגום כ"י לחמא (חבינאות) [וצ"ל חבינאנות] עיין עמת"ר ללעווי וכבר עמד על זה רשד"ל באוהב גר ק"ח. ובספרים וכן בערוך ע' חכן הגירסא בטעות בכ"ף. אבל בכ"כ הובא גי' הספרים לנכון בבי"ת.

חָבַם (פי' כמו חבץ בלש' סורי וענינו כווץ ועצר zusammenpressen ושבר על ידי עצירה zerdrücken, zerschellen או כמו חבט עיין ערכו) בר"ג דפ' הבית והעליה (ב"מ קט"ז:) אי בחבטא נפל אי בחבסא נפל [5]). פי' שנתרעע הכותל וכבדו העליונות ונשתברו התחתונות. ובריש השוכר את האומנין בגמ' דסמוך כל האומנין (שם פ' רע"ב) אמר אביי בשחבסו [6]) לאלתר. פי' שברו מיד. ובפ' אלו טרפות בגמ' נשתברו רוב צלעותיה (חולין נ"ב.) ובריש הפרק (שם מ"ב:) [7]) הגולגלת שנחבסה ברובה טרפה. פי' נכווצה ונשברה. *[אח"ה ורגמ"ה בפי' לחולין מ"ב: (בקובץ כ"י אנגיליקא דף ש"ה.) פי' נחבסה לשון ניפחתה ע"כ, וכן פירש"י שלועז בחולין שם דמינציי"ר ונ"ל להגיה דמנוייר והוא בל"צ diminuer פי' נפחתה ונתמעטה, או י"ל שעיקר הגי' מינציר"א כמו שלועז באמת בדף נ"ב. והוא mincer צערברעקעלן, צערשפליטטערן, ועיין ג"כ הלעז בברכות ל"ט: ד"ה פרמינהו, ובשבת ע"ד: ד"ה דפרים, ובביצה י"ז: ד"ה שרסק] —

[1]) בנו"ג חבל חרם בדרומה וכן הוא בערך הרם ב' ושתי נוסחאות נתערבו שם ובש"ס. [2]) במדרש אי' מוותר. [3]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע ובכ"י בט"ס ציבחר עיי"ע. [4]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו, ובדפ"ע חסר. [5]) עיי"ע חבט. [6]) בנו"ג בשחבטו. [7]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע ובכ"י בט"ס ובריש המפלת וא"כ זה הציון יש למחוק מרשימת מקומות שהבאתי במבוא צד LXVI.

חָבַץ (הוציא חמאה מחלב מל' ערבי خبط חלב שנטלו ממנו החמאה abgerahmte Milch) בס"ג דפ' המצניע (שבת צ"ה. ותוספתא שבת פ"י) ת"ר החולב והמחבץ והמגבן כגרוגרות. ובפרק השוכר את הפועלין בגמ' ואלו האוכלין (ב"מ פ"ט. וכן בירו' מעשרות פ"ב ד"נ רע"א) יצא החולב והמחבץ והמגבן שאינן גידולי קרקע. ובמגילת איכה (פסיקתי רבתי ד"ה חד מאתינס ד') חד מן תינס[1]) א"ל לינוקא מירושלם זבין לי ביעין וחובצין א"ל לינוקא הי ביעתא מן תרנגולא חיורתא א"ל ינוקא הדין חובצא דעיזא חיורתא[2]). פי' מחבץ מפיק חמאה מחלב כדכתיב (משלי ל', ל"ג) כי מיץ חלב יוציא חמאה. *[אחי"ה וכנ"ה בירוש' שבת פ"ז ד"י סע"ג המגבן והמחבץ חייב משום לש (ועיין בבבלי שבת צ"ה.), אבל בירו' ערלה פ"א דס"א: המחבץ ט"ס במקום המחמץ. ופי' של רבינו עולה יפה מאוד עם גזרת המלה מל"ע הרשומה, ורש"י בשבת שם פי' בע"א ע"ש, ובב"מ פי' המחבץ מיני חריצי חלב, ומ"כ פי' באיכ"ר חובצין: גבינות וכזה הענין בירו' פסחים פ"ו דל"ג ע"ג ההין דאכיל חובץ ובדעתיה מיכול קופד צריך מבערא פיסתא. והקבוץ בירו' פיאה פ"א דט"ז ק"ל רע"א חנותא דכיתנאי הוה לון צומות והוה תמן חד מיתקרי בר חובץ ולא סלק אמרי מה אנן אכלין יומא דין אמר הד חובצין אמר ייתי בר חביץ [צ"ל חובץ] א"ר יוחנן זה אמר לשון הרע בהצנע, פי' שהטיל שם כינוי לחברו כי בדרך לעג קראהו בשמעו שיש כאן חובצין עיין אה"צ למהרז"ף שם] —

חבץ (= חַבִיץ פי' בל"ע خبيص הוא תבשיל מקמח תמרים וחמאה Gericht von Weizen-mehl, Datteln, und Butter) בפ' כיצד מברכין בגמ' חוץ מן היין (ברכות ל"ו:) חביץ קידרא הוא אברושך ומפורש במקומו בגמ' חוץ מן היין (שם ל"ז.[3]). וכפ' אלו מנחות נקמצות בגמ' ר"ש אומר (מנחות ע"ה: וכן ברכות ל"ז:) אמר רב יוסף האי חביצא אי אית ביה פירורין כזית וכו'. פי' פירר הפת בקערה ושפך המרק עליהן[4]). במשקין[5]) בפ"ב בטבול יום (מ"ד) ואם חיבץ כל מקום שהלך השמן פסול. "פי' כשיתערב הלחם במקפה ויעשה אחד כמו (ברכות הנ"ל) חביץ קדרא". *[אחי"ה הועתק מפי' רה"ג (בסד"ט צד מ"ב.). ודע שרא"ש בחידושיו (בספר ברכו' משלשת צד כ"ג:) משיג על פירש"י שכתב שמבשלין לחם בתוך האלפס וכנגד זה העלה הרא"ש שחביצא איננה בישול והביא ראיה מירו' ע"ש. וגם אני מצאתי און לי להביא ראיה מירו' נדרים רפ"ו דל"ט ע"ג שאי' שם חביצא אין בו משום בישולי גוים וכו', ואמרינן (שם) כל אוכל שהוא נאכל חי כמות שהוא אין בו משום בישולי גוים. ב"ר פמ"ח א' לעוגות וא' לחביץ וא' למלוטימיה עיי"ע מלטמיא] —

חֲבַץ (פי' בל"ס חֲבַץ עצר וכבש drücken, pressen והשם חֶבְצָא, חֲבָצָה פי' כבישה וחִיבוּצא הוא עיגול של תמרים נכבשים eine Masse zusammen-gedrückter Datteln) בפ' השואל את הפרה בגמ' השואל פרה מחברו ושלחה לו (ב"מ צ"ט רע"ב) האי מאן דגזל חיבוצא[6]) דתמרי ואית ביה חמשין תמרי. וברי"ג דפ' האשה שנפלו לה נכסים (כתובו' פ' רע"א) חיבוצא[7]) דתמרי מאי תיקו. פי' חיבוצא של תמרים הוא עיגול של תמרים כמו עיגול של דבילה. אלו שלש חבץ א' של גבינה, ב' של פת, ג' של תמרים כולן לשון קיבוץ. *[אחי"ה ובע' חתל פי' רבינו כובשין תמרים יבשות כדי שלא ירקבו וכו' וחתיכה מאותן חתולות קורין חיבוצא, ע"ש. וזה הפי' הונח יותר להוראת המלה הסורית הנ"ל ובה עולה יפה פי' רש"י בב"מ צ"ט: "תמרים המדובקים יחד קרי חביצא"] —

---

[1]) בנו"ג אתינס עיי"ע. [2]) בנוסחאותנו מוחלפת השיטה אחמי לי אידא היא חובצא דעיזא חיורתי וכו' א"ל . . אידא היא ביעתא דתרנגולתא חיוורתי וכו'. [3]) לפי גי' הכ"י ובה"ג עיי' ד"ס שם ובע' אברושך ובכ"י ברכו' שם אי' מאי חביץ קידרא קמחא ודובשא ומשחא דעבדי אברושך. וכ"ה ברש"י בברכו' ל"ו סע"ב ד"ה דיסא ע"ש ורק בסוף הדיבור צ"ל אברושך במקום אברושדי וכן הוא לנכון באו"ז הל' סעודי רסי' קס"ה שהעתיק (בלי מקור) פירש"י ועיי' עוד הערת ה' בע' אברושך. ולפי פירש"י שם במאכל קפוי זה גם חלב שחבצוהו בקיבה נתערב וזה נכון לפי הוראת המלה הערבית הנ"ל אולם מה שפי' חבצוהו בקיבה בזה הלך רש"י לשטתו בביאור המלה עיי' פירושו בשבת צ"ה. [4]) הובא באו"ז ה' ברכ' המוציא ססי' קמ"ז ע"ש ובתוספו' מנחו' ע"ה: הובא פי' הערוך בזה"ל ובערוך פי' כעין חביצא דתמרי שפירר הפת וכו'. וכן תוס' ר"י חסיד (בספר ברכו' משולשת צד כ"ד:) הביא פי' הערוך בזה"ל ובערוך פי' שהן פירורין של לחם שנדבקים יחד ע"י מרק ודבר שהוא נדבק יחד קרי חביצא כמו חביצי דתמרי ע"כ. ועיי"ע הבא אח"ז. וגוף הפי' העתיק רבינו כנראה מפי' רגמ"ה למנחו' (בקובץ כ"י אנגי' דף כ"ד:) שכתב חביצה שקורין בלעז פניקאטא . . שקיבץ הפירורין ביחד ולשן וחברן וכו' ע"כ וזה מ"ש רבינו בסוף ע' הבא אח"ז כולן לשון קיבוץ. [5]) בדפי באסיל ואמש' בטעות במ"ק. [6]) בנו"ג חביצא. [7]) בנו"ג הובצא.

* חָבַק (מל"מ ענין חבור ודבוק עיי"ע אבק (umschlingen, anschliessen פסחי' קי"א: חבקיה לדיקלא, ירוש' כלאים רפ"ו ד"ל סע"ב חבוק לכותל. ושם חבוקין לכותל. פ י ע ל: פסיקתא רבתי פ"ג באין ומחבקין קבורת רחל. ה ת פ ע ל ירו' ביצה פ"ב דס"א ע"ג אם תראה סרים מתחבק עם אשתך שמא אין רע לך, ובירו' שבת פ"ג ד"ו. אי' מחבק עם אשתך. וממנו השם חֵבֶק עיין ערכו.

חַבָּק (לפי פי' הערוך בכאן ובע' קלקי ענין כסוי הבהמה Decke ועוד בע' קלקי ענין חגורת בטן Bauchgurt והוא העיקר עיין בפנים) בהמפרק בפ' י"ט בכלים (מ"ג) שירי מזרן ז' [1]) טפחים כדי לעשות חבק לחמור. פי' כלי שמשימין על משאוי החמור ומשימין בה קוצה ומגביא גילי בשביל שלא יפשרו [2]) אם יפול עליו מטר, וי"א שהוא כמו נמטא [3]) ועוד משימין אותו על החמור כשנוטל הסרגא ממנו והוא מזיע שלא יצטנן. בפ' במה אשה בגמ' ב י ר י ת [4]) טהורה (שבת ס"ד רע"א) מנין לרבות את הקילקי ואת החבק ת"ל או שק (ויקרא י"א, ל"ב) פירשנו בע' קלקי. *[אחי"ה ובע' קלקי פי' רבינו בשני ציונים משבת הנ"ל ומב"ב ע"ח. חבק [רצועה] שתחת הבטן, פ"א חבק כסוי הבהמות ופירוש ראשון שנ"ב גם בילק' שמיני ריש רמז תקל"ט הוא העיקר כי בל"ע حبك, حبكة פי' אזור של בטן שחוגרין בו הבהמה או את אוכף של חמור וכן לעז רגמ"ה כ"י לב"ב שם צינגל"א והוא ל"ר cingula וכן לעז רש"י בשבת שם ובשבת קנ"ד: ד"ה בחכר. ומלת קלקי לועז רגמ"ה בב"ב שם: פושל"א והוא לפע"ד בלא"ט fasciula כריכה (Bündel) שקושרין לזנב הבהמה ולכן פי' רבינו בע' קקלי זו המלה: [רצועה] שתחת הזנב, וכן לועז רש"י בשבת נ"ג רע"א: רצועה תחת זנבו: פ ו ש ל " א שנותנים שם שלא תרד האוכף וכו'. וכן הרמב"ם פי' בכלים שם חבק: הוא האזור אשר ישימו אותו לחמור על המרדעת כדי שיעמוד על גבו (כ"ה לנכון בתוי"ט לכלים שם בשם הרמב"ם ובדפוסים בפי"מ לרמב"ם חסר ה ו א ה א ז ו ר) ועיין תוי"ט שם שהשיג על רע"ב שהרכיב פי' דרבינו נתן עם פי' הרמב"ם, אבל האמת כי פי' הרמב"ם קרוב לפי' רבינו בערך קלקי. אבל מ"ש רבינו שם בפי' אחר: "כסוי הבהמה" עולה עם מ"ש בע' נוכחי כי זה שיעור המאמר בע' דכאן פי' כלי שמשימין על משאוי החמור וכו', כלומר שהוא מכסה שנותנין על משאוי החמור, וכן פי' של י"א שהוא כמו נמטא מסכים לזה כי נמטא הוא ל"ע غط פי' מ כ ס ה שנותנין על אוכף החמור. ובזה הפי' בע' הנוכחי ובע' קלקי בפי' אחר הלך רבינו בשיטת רה"ג שפי' בכלים שם (סד"ט צד י"ד) וז"ל חבק פי' בטיית גל [= جل Pferdedecke] מאחר שלוקחין המרכב מן הסוס ונותנין עליו בגד צמר ע"כ. ולפי פי' זה אולי היא מלה ערבית הנ"ל שהוראתה ג"כ בגד עב ארוג. אבל פי' אזור נוח יותר ומזה הענין חבקין שבצואריהן שבת נ"ז סע"א פירש"י ענקי רצועות שאינן מוזהבות רחבות . . לשון קילקלי וחבק צינגל"א וכו' ע"כ. ואולי זה האחרון יש לגזור מל"פ خبك, خبك ענין חניקת הצואר das Zusammenschnüren des Halses ונקראין רצועות רחבות הצואר ככה מפני שאדוקין הן בצואר כאלו חונקות אותה, וכן מוכח מרי"ף עיין שם] —

חֵבֶק (בל"ס חֲבָקָא ענין הידוק ודבוק das Zusammenschliessen) בפ' הרואה כתם (מתניתין [צ"ל בגמרא] על שוקה ועל פרסותיה מבפנים טמאה (נדה נ"ח.) מבפנים ועד היכא אמרי דבי ר' ינאי עד מקום חבק. פי' כשנמצאת דם על שוקה ועל פרסותיה באותן הצדדים שמדבקין זה עם זה הן מבפנים וכשנועלין האנפליא יש לה לולאות ומחברין אותן לולאות באמצע השוק פעמים מבפנים ופעמים מאחור וזהו מקום חבק. פ"א עד מקום חבק עד מקום שמחבק ירכה על שוקה כשכופפת ירכה ואותו מקום חבק עצמו הוי כלפנים כנגד התורפה ואם נמצא דם במקום חבק טמא אם נמצא דם על שוקה וירכה מבפנים. *[אחי"ה תוכן הערך הנוכחי הובא בתוספו' נדה שם ד"ה מקום ובחי' הריטב"א במקומו רק בקצת שנוים. ודע כי בעה"ק שנ"ב נפרד זה הערך מערך הקודם והוא הנכון ולא כמו שהדפיסו בהוצאות הערוך בהמשך של ע' הקודם לזה] —

חבר (= מל"מ חָבֵר Verein, Verband = חֲבוּרָה (חבורתא Genossenschaft, Verbindung;

---

[1]) כ"ה לנכון בכל הכ"י ובדפ"ע נשתבש ד'. [2]) בר"ש הגי' בשם הערוך יפסדו וכ"ה ברע"ב. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' וב' וה"ב וכ"ה בדפ' ווינ' ואמ' אבל בדפ"ר בט"ס נטרא ובר"ש הובא: ה מ ט י וצ"ל נמטא עיי' בפנים. [4]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ודפ"ר, ובשאר דפ"ע ברית.

חָבֵר Freund, Genosse ועיין עוד יתר השמות בהוספותי) בס"ג דפ' יו"ט של ר"ה (ל"ד:) לא אמרו אלא בחבר עיר אבל שלא בחבר עיר לא. וכפ' בני העיר בגמ' וכן במותריהן (מגילה כ"ז.) במה דברי' אמורי' בשאין שם חבר עיר אבל יש שם חבר עיר תנתן לחבר עיר וכ"ש דעניי דידי ועניי דידכו עלי סמיכי. בפ' תפלת השחר בגמ' ר' אליעזר בן עזרי' אמר[1] (ברכות ל'.) אין תפלת המוספין אלא בחבר עיר וכו'. פי' גאון ז"ל[2] גדול העיר אשר יועדו עליו כל הזקנים שנאמר (בראשית י"ד. ג') כל אלה חברו[3]. פירוש אחר צבור "מקום שמתחבין בני העיר להתפלל בו ר' יהודה אומ' משמו של ר' אלעזר כ"מ שיש חבר עיר שמתפללין בו תפילת המוספין היחיד פטור אבל מקום שאין שם צבור מתפללין בו תפילת המוספין היחיד חייב להתפלל תפילת המוספין וזהו פי' יחיד שלא בחבר עיר איכא בינייהו"[4]. בפרק חומר בקודש בגמרא חומר בתרומה (חגיגה כ"ה.) ובפרק קמא דנדה בגמ' כיצד דיה שעתה (נדה ו':) והאמר עולא חבריא מדכן בגלילא. פירוש חברים אוכלין חולין בטהרה. (ובפ') [צ"ל בס"פ] שתי מדות (מנחות צ"ג סוף ע"ב) שאחד מניף לכל החוברין ואין אחד סומך לכל החוברין[5]. ובריש גמרא דתמורה (ב'.) הכתיב קרבנו ההוא מיבעי ליה לרבות כל בעלי חוברין לסמיכה ור' יהודה כל בעלי חוברין לסמיכה לית ליה. פירוש אחד מניף חזה ושוק שבשלמים בשבילו ובשביל חברו. בר"ג דפרק אין צדין (ביצה כ"ה.) נפלין חברין ברברבאתא[6]. פי' רב הונא ורב חסדא חברים של רב נחמן והיה קורא לרב הונא הונא[7] חברין וכן לרב חסדא ולרבה בר רב הונא[8] בר חברין ברברבאתא ; בקושיות גדולות. בפ' במה אשה בגמ' ולא בכוליאר[9] (שבת ס"ג רע"א, ילק' ישעי' סוף רמז רס"ד) בחבר טוב או בחבר רע. פי' באשה טובה או באשה רעה[10]. בר"ג דפ' היו בודקין אותו בז' חקירות (סנהדרין מ"א.) חבר אינו צריך התראה. פי' "מפני מה מתרין שלא יאמר הרוצח לא הייתי יודע שההורג נהרג אלו הייתי יודע לא הייתי הורגו וחבר אינו צריך שלא יכול לומר לא הייתי יודע"[11]. בר"ג דפ' מי שהחשיך (שבת קנ"ד:) מאי לאו בחבר גואלקי[12]. פי' "אביי אשכחיה לרבא[13] דקא משפשף לבריה אגבא דחמרא (שם) שיפשוף כדאמרינן (יומא פ"ת.) ואם מבערב ישפשף[14] כלומר יוליך ויביא ידו על גופו כדי שיסור מעליו טינוף הקרי. כן רבא היה מעלה ומוריד בנו כעין שיפשוף על גב החמור מן הצד לא על גופו[15] של חמור כעין רכיבה אלא היה מושיבו על גב החמור והתינוק מגנדר ונחית ואביו מחזיק בו ומחזירו שלא יפול לארץ א"ל אביי משתמש מר בבעלי חיים כלומר המשתמש בבעלי חיים עובר משום הא דתנן (ביצה ל"ו:) ולא רוכבין ע"ג בהמה השיבו רבא אינו על שדרו של חמור אלא בצדי החמור אני משפשף וצדדין לא גזרו רבנן מדתנן (שבת שם) מתיר חבלים והשקים נופלים מאי לאו בחבר גואלקי ולא גזרו רבנן. פי' חבר גואלקי כשטוענין הבהמה מביאין שק וטוענין אותו מצד האחד ושק האחר מצד השני ומביא חבל וקושרן ומחברן ומשרבבן בצידי[16] וכשמבקשין לפרק משואן מגביה השקין לרפרף קשר החבל להיות נוח להתיר ומתיר ומניח השקים והן יורדין מצידי הבהמה ונופלין לארץ נמצא מגביה ומוריד השקים בצידי החמור כאשר אגביה אני את בני ע"ג החמור והוא יורד בדרך שיפשוף א"ל אביי אינו אומר מתיר החבלים בחבר גואלקי אלא באבר גואלקי[17] כדתנן (עירובין פ"ה מ"א דף נ"ב:) כיצד מאברין את הערי'[18]

---

[1]) כ"ה בדפ"ר. [2]) כ"ה בכ"י ה"ב. [3]) וכן בפי"מ לרמב"ם וז"ל חבר שם ת"ח ופי' חבר עיר חכם המדינה והוא כנוי בעד תפלת הקהל שלא יתקבצו אלא לפני החכם שבהם עכ"ל, וכן פי' רש"י ור"ן במגילי חבר עיר חכם שמתעסק בצרכי צבור אבל בר"ה לדעת הר"ן שם פי' צבור ובברכו' פירש"י חבורת העיר. [4]) כן הובא באו"ז הל' תפלה סי' פ"ט בשם ר"ח ז"ל. וכפ"א צבור מבואר ג"כ בשט"מ לברכו' בספ' ברכי' משולשת צד י"ד ע"ש, וההבדל בין פי' ראשון לפי' אחר הוא כי לפי' הראשון יש לנקד חָבֵר ולפ"א חֶבֶר. [5]) בנו"ג החברים אבל בצד צ"ד רע"א נתמעטה בחוברין . . שתתמעטה בחוברין ופירש"י בחבירין. [6]) כ"ה לנכון בדפ"ר. [7]) כ"ה בדפ"ר. [8]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכ"ה בביצ' ועיי' פירש"י שם וכן מוכח מסוכ' י"ד: כתובו' צ"ט: שבועו' מ"ח: איקלע רב נחמן לסורא עול לגביה רב חסדא ורבה בר רב הונא ובגיטין פ"ה : קרי ליה רבה בר רב הונא לרב חסדא חברינו. — ובדפ"ע הגי' בטעות וכן לרב חסדא ולרבה בר בר חנה וגם לרבה בר רב הונא קרא רב נחמן אבא לפי גי' הנכונ' בע' הזר ב' לפי מ"ש בשם היוחסין השלם ועיי' ד"ס לביצי' צד ל"ט. [9]) בכ"י ל"ד ובנוסחי' כוליאר אבל עיי"ע ככליאר וש"נ שינוי נוסחאות. [10]) וכן פירש"י. ועיי' מלאכי ב', י"ד. [11]) הועתק מפי' ר"ח (בקובץ כ"י אנגייליקי' צד צ"ח רע"א). [12]) בנוס' נשתבש עיי"ע גואלק. [13]) וכ"ה ברי"ף ורא"ש דפ"ו וכ"ה בכ"י א"פ אבל בכ"י ה"ב ובפי' ר"ח בפעם אחת ובנוס' אי' רבה. [14]) כ"ה לנכון בכ" יה"ב וכ"ה בכ"י ב' בד"ס למקומו (ולא רמז על ערוך) וכ"ה בפי' ר"ה, ברי"ף ובר"אש ועיי' בתוספו' ישנים ד"ה אלא אימא, ובדפ"ר אי' ואם בערב ישפשף, ובדפ"ו שפשף — בפי' ר"ח: שדרו. ושם: ומחזיקו (במקום ומחזירו). [16]) וכצ"ל בפי' ר"ח וחמו"ל טעה. בדפ"ר בגידי. [17]) כ"ה לנכון מאוד בכ"י ה"ב ובדפ"ר אבל בשרפ"ע נשתבש ע"ש. [18]) בכ"י ו"ו הגי' מעברין וכ"ה לפנינו ובע' אבר (ה"א י"ז.) סמנתי חלופי הנוסחאות.

ומפרישינן ליה (שם נ״ג. ע״ש) מלשון אבר כן מוסיף כמו אבר בגואלקא והוא למעלה כדאמרינן כפ׳ לא יחפור (ב״ב כ״ד:) באברוורי[1]) הוו יתבי ופי׳ אברוורי למעלה מן המשאוי[2]) כגון שהיה צד המשאוי האחד כבד והשני קל ורצונו להשוות המשאוי שלא יהא מטרטן ומוסיף על הצד הקל להשוות המשקל שלא יהא אחד מהן מכריע ועליו אמרה משנתינו מתיר חבלים ו ק ש ר י ם[3]) והשקים נופלים שהקשר למעלה הוא ואין צריך להגביה שק ולא להוריד אלא כשמתיר החבל[4]) נופלין אבר גואלקי נמצאו גואלקי על צידי הבהמה ואבר[5]) זה על גואלקי נמצא אבר זה צדי צדדים. אי נמי בגואלקי[6]) דגואלקי עצמן אינן קשורין בחבלים אלא כמנהג שהיה לאורחין המהלכין בדרכים שעושין בראשי השקים כמין קרסים ולולאות מ ן[7]) החבלים ומכנים הקרסים בלולאות, אי נמי לולאות בלבד ומכנים בהן עץ ומחברן וכשרוצה לפרקן מושך העץ ההוא והן נופלין ונקרא העץ ההוא לכתא ואינו מגיע לצדדין ואותו האבר נמי שמוסיפין על המשאוי הוא צידי צדדין והוא מותר אבל הצדדין אסירין״[8]). בפרק אין עומדין להתפלל בגמרא מודים מודים (ברכות ל״ד רע״א) ו ב פ ׳ ה ק ו ר א א ת ה מ ג י ל ה ע ו מ ד ב ג מ ׳ מ ו ד י ם מ ו ד י ם (מגילה כ״ה.)[9]) חברותא כלפי שמיא, כלומ׳ כאדם שאמר לחברו עד השתא לא כיון ועכשיו בעי לכווני[10]). בכלי מתכות פי״ד[11]) בכלי׳ (מ״ב) מאימתי היא טהרתו ב״ש אמרו משיחכבל וב״ה אמרו משיחבר. פי׳ מלשון ויחבר (שמות ל״ו, י׳ והלאה). *[אחי״ה ע״ש פי׳ הרמב״ם ור״ש. והוא מענין חבור ודבוק כמו בכלים פי״ד מ״ב חִבּרה לו. ובבינוני בכלים פרק י״ב מ״ב כל הַמְחוּבָּר לטמא טמא והמחובר לטהור טהור, ועיין ב״ק צ״ב: חולין ס״ה. מחובר ב״מ פ״ט. או מחובר לקרקע חולין ט״ו. ט״ז: והפכו תלוש עיי״ע. ושם מופשט חִיבּוּר (das Verbinden) ד״מ שבת מ״ו אין חִבּוּר לה, ועיין כלים פי״ח, מ״ב ועיי״ע מכנה. כלים פ״ג, מ״ו אינה חיבור עיי״ע טפל א׳. ירו׳ חלה רפ״ד דנ״ט רע״ד יש דברים שהן חיבור בחלה ואינן חיבור בטבול יום. ירו׳ כלאים ספ״ט דל״ב ע״ד חיבור לבגד. ירו׳ שבת פי״ב די״ג ע״ג חיבור לטומאה .. ואינה חיבור להזאה ועי״ש כל הענין. ירו׳ סוטה פ״ח דכ״ב ע״ד חיבור לעיר. והשם חָבֵר (חָבֵיר) מל״ט רֵע דבק בעמיתו והרבה בדרז״ל עיין ברכו׳ ה׳: ט״ו: כ״ח: ל״א. ס״ד. שבת ל״א. פסחים קי״ח: תענית ז׳. ב״מ ס״ב. ב״ב כ״א. ל״ט. אבות פ״ב מ״ט. — ולנקבה חֲבֶרְתָּא (חולין י׳. יבמות ס״ג:), והקבוץ חֲבֵירוֹת (שבת קכ״ט.) — תלמיד חבר ברכו׳ כ״ז: ב״ב קנ״ח: כלומר מתחילה היה תלמידו של חכם פלוני ואח״כ נעשה חבירו (עיין רשב״ם לב״ב שם). ובירו׳ אי׳ תחת זה חבר ותלמיד ירו׳ שקלי׳ רפ״ג דמ״ז: ירו׳ ב״ב ספ״ט די״ז: או אולי חבר ולנקבה חבירה (סנהד׳ ח׳:) ענינו יודע ומבין בדבר בל״ע خبير، خابر Kundiger, Gelehrter כלומ׳ חכם, וכ״ה מפורש בב״ב ע״ה. אין חברים אלא תלמידי חכמים. ועיין עוד דרך ארץ זוט׳ פ״ב ת״ח נאים בחבורה ואין ע״ה נאים בחבורה. ירו׳ סנהד׳ פי״א ד״ל. חַבְרַיָּיא בשם ר׳ יוחנן פי׳ חכמים אמרו בשם ר״י, ובירו׳ ברכות פ״א ד״ג: חברייא אמ״ר יוחנן (כ״ה לפי גי׳ המהרש״ם), וכצ״ל בירו׳ ע״ז פ״ב דמ״א ע״ג, ברכות ל׳: עיין למטה, ירו׳ סנהדרין פ״א די״ט. אלו החבירים, שהש״ר פ׳ סמכוני: מי שמקבל פני חברים, ושם פ׳ ברח דודי: ב׳ חברים שהיו עוסקים בדבר הלכה, שמ״ר פכ״ז כל הימים שאדם חבר וכו׳ ע״ש. ויק״ר רפי״ח חדא לחברייא וחדא לבורייא פי׳ אחד כנגד ת״ח ואחד כנגד ע״ה. ומן הענין הזה ירו׳ תענית פ״א דס״ד ע״ג ר׳ חנניא חברהון דרבנן, וכן אושעיה (הושעיא) זעירא דמן חברייא, או פירושו מן אסיפת וקבוץ חכמים עיי״ע זער, וכן בב״ר ספי״ג אבימי מן חבריה הוה מבקר בישיא, אולם כאן טוב יותר לשערו מ ח ב ו ר ת ש ל ק ו ב ר י מ ת י ם כדאי׳ במ״ק כ״ז: חבורתא איכא במתא עיי׳ פירש״י (וממנו בזמן מאוחר השם למבקרי חולים וקוברי מתים חברה, חברא, קדישא). וקביצת החכמים וישיבתם נקראה חבורה, חבורתא,

1) כ״ה בכ״י ו״ו ובדפ״ר וכ״ה בפי׳ ר״ח אבל בעי׳ אברוורי גי׳ כ״י ו״ו בארואורי וע״ש הנוסחאות ובכ״י ב״ר אברואורי וכנוסח הכ״י הזה בעי׳ הנוכחי ובעי׳ אברוורי אי׳ גם בפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב הנ״ל. 2) ולפי פי׳ זה הוא ל״פ ابر פי׳ למעלה بار פי׳ משאוי אבל לפי פי׳ ר״ח בעי׳ אברוורי ועיי׳ בסמוך יש לגזור מל״פ הרשומי׳ שם. 3) לי׳ בפי׳ ר״ח ובכ״י ה״ב מן השקים. 4) בפי׳ ר״ח החבר. 5) בפי׳ ר״ח ואם זה עיי׳ סוף ע׳ לכתא. 6) כ״ה בפי׳ ר״ח ואולי צ״ל בלכתא. 7) כ״ה לנכון בכ״י ה״ב ודפ״ר וכ״ה בפי׳ ר״ח ובשדפ״ע בט״ס בין. 8) ע״כ הועתק מפי׳ ר״ח בשבת נדפס בש״ס ווילנא. 9) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו א׳ וב׳, ל״ד וה״ב ובדפ״ע נשמט מן בגמ׳ עד בגמ׳ אבל בעי׳ מרזב ב׳ אי׳ לנכון. 10) והוא עפ״י פי׳ הגמ׳ שם ושם. ובברכו׳ אי׳ עוד כלפי שמיא: מ י א י כ א ומיותר הוא וכן לי׳ במגילי׳ ולי׳ בכ״י ש״ס. 11) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו ל״ד ה״ב וכ״ה בעי׳ חבל א׳, אבל בדפ״ע בכאן פי״ב וט״ס הוא.

חברותא ברכות ט׳: במעמד כל החבורה, שבת קי״א רע״ב וש״נ ארי שבחבורה עיי״ע ארי. מכות כ״א: בחבורה נמנו וגמרו, נדרי׳ פ״א רע״א הזהרו בחבורה, ויק״ר ספ״ב חבורתו של משה וחבורתו של יהושע וחבורתו של דוד ושל חזקיהו ישנים חבורתו של עזרא ושל הלל ושל ריב״ז ושל ר״מ וחבריו חדשים ועליהם הוא אומ׳ (שה״ש ז׳, י״ד) חדשים גם ישנים, שהש״ר פ׳ ברח: בשעה שישראל קורין בתורה בחבורות וכו׳. ירו׳ ברכות פ״ב ד״ה, ר׳ חייא וחבורתיה . . ר׳ יוסי וחבורתיה ר״ע וחבורתיה, ירו׳ תרומו׳ פ״ב דמ״א ע״ג רב כד הוי מורי בחבורתיה וכו׳ (בחולין ט״ו: איתא לתלמידיה). ב״ק ע״א. ר״ש בן לקיש ר׳ אבין . . וכל חבורתיה. ירו׳ שביעית פ״ז דל״ז ע״ג ר׳ יוחנן והברותיה. — וגם רגיל על לשון חכמינו ז״ל חבר לכנוי שם כבוד (Chaber) למי שעוסק במצות ונאמן על טומאה וטהרה, ולדעתי שם הכנוי הזה נופל על לשון המקרא חבר אני לכל אשר יראוך ולשומרי פקודיך (תהלים קי״ט, ס״ג). פסיקת׳ רבתי פי״א חבריהם (של ישראל) דבוקים לחכמים . . עוסקים בגמילות חסדים (הרי שנשתמש על שני אופנים כי יש חברים לתורה וישנן לגמילות חסדים. קידושין ל״ג סע״ב אתון חכימי ואנא חבר. ירו׳ ביכור׳ פ״ג דס״ה ע״ג אין עומדין מפני חבר. דמאי פ״ב מ״ג המקבל עליו להיות חבר עיין רע״ב (ורמב״ם פי׳ לענין ת״ח וקצת קשה). ברכות ל׳: הבא לקבל דברי חבירות צריך לקבל בפני ג׳ חבירים ואפי׳ ת״ח צריך לקבל בפני ג׳ חבירים זקן ויושב בישיבה אינו צריך לקבל בפני ג׳ חבירים וכו׳, תוספתא דמאי רפ״ב המקבל עליו ד׳ דברים מקבלין אותו להיות חבר שלא ליתן תרומה ומעשרות לע״ה וכו׳ עד ושיהא אוכל חולין בטהרה. ובזה מובן מאמר בסנהד׳ צ׳ רע״ב מה אהרן חבר אף בניו חברים. חולין ו׳: אשת חבר טוחנת עם אשת ע״ה, בכורו׳ ל׳: אשת חבר . . בתו של חבר. שמ״ר פ״א ר׳ פנחס החבר. ואסיפת החברים נקראה חבורה תוספתא דמאי פ״ב קבל עליו בפני חבורה, ברכות ל״א. דוחין אותו מחבירותו, תוספתא דמאי שם ע״ה שקבל עליו כל דברי חברות, ירו׳ דמאי פ״ב דכ״ג רע״א דוחין אותו מחבורתו. ועוד שם איזה פעמים חבורה. והועתק המלה חבר וחבירות ללשון ערבי כי احبار פי׳ חכם יהודי והשם حبورة חכמה יהודית. — וכן נקראה כל אסיפה וכת Gesellschaft פסחים קי״ג: חבורה של מצוה, סנהד׳ ע׳: ירו׳ סנהד׳ רפ״ח דכ״ד. חבורת מצוה, פסחים פ״ט. והלאה, ירו׳ פסחים ספ״ז דל״ה ע״ג בני חבורה, ושם איזה פעמים. קהל״ר פ׳ מעות: חבורה של צדיקים, ב״ר ר״פ פ״ז חבורה של רשעים. שהש״ר פ׳ כמגדל דוד: חבורה של זמרים. סנהד׳ ע׳: חבורה שכולה סריקין. ועוד חֲבֵרוּת = חַבְרוּתָא וכן בל״ס פי׳ ענין רעות ודבוק ואחדות Geselligkeit ירו׳ ברכות פ״ט ד״ט. אפילו תואר חברות אין עלינו לרעה, ב״ב ט״ז. חברותא כלפי שמיא (ועיין לעיל הציון מברכות ועיי״ע כלפי), יבמות צ״ו: חברותא נמי, תענית כ״ג. אי חברותא אי מיתותא — חברותך ט״ס וצ״ל חברורך עיי״ע חברורא אחר ע׳ חבר האחרון] —

חַבָּר (פי׳ בל״פ گبر כומר פרסי ועובד אש, וקוסם pers. Feueranbeter, Zauberer וכן בלשון פעניקיא חַבָּר עובד אש וקוסם) בפ״ק דשבת בגמ׳ לא ישב אדם לפני הַסַּפָּר (שבת י״א רע״א) אמר רב תחת ישמעאל ולא תחת גוי [1]), תחת גוי ולא תחת חבר, תחת חבר ולא תחת תלמיד חכם, תחת ת״ח ולא תחת יתום ואלמנה. פי׳ תחת ישמעאל ולא תחת גוי תחת סתם גוי ולא תחת חבר שהיו פרסיים קורין לכומרין חַבָּרִין והיו אותן חברין רעים מאוד ומצירין לישראל כדאמרינן בסוף כירה (שבת מ״ה רע״א) מהו לטלטולי שרגא דחנוכתא מקמי חברי בשבתא. פי׳ שגזרו שלא להדליק נר שום אדם אלא לתועבותיהן ב י ו ם א י ד ם והיו ישראל מדליקין בסתר ואם יראו ה כ ר י ם [2]) נר חנוכה ידעו שמדליקין בבתיהן [3]). ואמרינן בר״ג דביצה (ו׳.) האידנא דאיכא חברי חיישינן. פירוש שאומר לישראל כיון שאתם קוברין המת שלכם תקברו המת שלנו ביו״ט שלכם חיישינן ומשהינן למחר. ואמרינן בס״ג דפ׳ הבא על יבמתו (יבמות ס״ג:) בגוי נבל אכעיסם (דברים ל״ב, כ״א) ר׳ יוחנן אמר אלו חברים (אמר) [אמרו] ליה לר׳ יוחנן אתו חברי לבבל שגא [4]) מקבלי שוחדא תריץ יתיב גזרו על שלש משום שלש על בשר משום מתנות ועל המרחצאות משום טבילה קא מחטטי שכבי מפני ששמחים ביום אידם. ואמרינן בר״ג

[1]) וכ״ה בדפי הישנים בשתי הפעמים בגמ׳ וברש״י ונשתנה לנכרים מן הצינזור וברש״י ד״ה תחת גוי יונים ובד״ש ארמיים ובד׳ הישני׳ אדומים והוא העיקר והם הרומיים וגם בזה שלטה יד הצינזור. [2]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ה, ובדפ״ע הגוים. [3]) עיי׳ בסוף הערך ומ״ש. [4]) בדפי פיזי ובספי מפתח לר׳ נסים צד ל״ד הגי׳ שאג ובכ״י ו״ו שגנא ובכ״י ה״ב איתא בזה״ל „שאגי נפל ס״א שגאי״ ובנו״ג שגא עיי״ע.

דפ' המביא גט שני (גיטין ט"ז סע"ב והלאה) רבה בר בר חנה חליש על לגביה רב יהודה ורבנן[1] לשיוליה ביה [וכו'] אדהכי אתא ההוא חברא ושקלא לשרגא מקמייהו אמר רחמנא א י בטולך א י[2] בטולא דבר עשו. למימרא דרומאי מעלו מפרסאי והתני ר' חייא (פסחים פ"ז:) אלהים הבין דרכה והוא ידע וגו' (איוב כ"ח, כ"ג) ידע הקב"ה בישראל שאינן יכולין לקבל גזרתן של רומיים[3] עמד והגלן לבבל לא קשיא הא מקמי דאתו חברי לבבל הא בתר דאתו חברי לבבל[4] שהיו מאז החברים האלה במדי ופרס לפיכך אמר רב (שבת הנ"ל) תחת גוי ולא תחת חבר תחת חבר ולא תחת ת"ח שאעפ"י שחבר מיצר הרבה יש לו אימת ממשלה והליסטין ופריצי העם יראין (ממנו) [ממנה] אבל ת"ח לא כמפורש בע' אסי ואעפ"כ ת"ח טפי עדיף ויש לו אימה מיתום ואלמנה. — (א"ב מדינה קרובה לארמניא נקראת בלשון העמים חבריא ואנשיה חברים). *[אחי"ה וכונת ר"ב אולי על שם הנהר והמדינה Χαβώρας עיין מאנגערט ח"ה, ב' צד קצ"ז, וקרוב הדבר שהוא כבר של יחזקאל (א', ג') עיין אוצ"ה להח' פירשט זה הערך, וכן פירשו התוספו' בחולי' י"ב: ד"ה דמן חבריא שם מקום עיי"ע זער, והאמת שהוא מערך הקודם לזה ע"ש. ובע' הנוכחי חבר בלי כל ספק מל"פ והפעניקיא הרשומ' נגזרה ופי' רבינו "שהיו פרסיין קורין לכמרין חברין", ועיין ג"כ פי' הר"י בתוספ' שבת י"א. ד"ה ולא ברור הוא רק לא כמרין בלבד נקראו ככה כי אם כל הפרסים החדשים עובדי האש והם האמגושים (עיי"ע ח"א, קי"ג) ובע' אמגושא הרחבתי דבורי בפי' מאמר רז"ל ביבמות ס"ג: והואלתי לבאר כי טעם הדבר שהחברים היו מחטטי שכבי מפני שגזרה עצומה היתה אצלם מלקבור את מתיהם לכן היו מוציאים הנקברים אף מקברי ישראל ובלי ספק מזה הטעם אמר רבינא בביצה הנ"ל והאידנא דאיכא חברי חיישינן כלומר משהינן למחר את המת ונחדל מלקברו ביו"ט שני שיש לחוש כי החברים יחפרו בקבר ויוציאו המת וא"כ בחנם חללנו את היו"ט. ורבינו במח"כ נתן טעם לפגם שהחברים יאמרו לישראל שיקברו גם מתי של חברים! וכן טעה לפרש הח' לעווי בעמת"ל ח"ב, י"א. ורש"י נשמר מזה קצת באמרו יכופו אותם למלאכה. ומה שגזרו החברים גם על בשר ועל המרחצאות נ"ל כי אסור היה לפרסי הנאמן בבריתו של צאראתוסטרא לשחוט ולהמית בהמות טהורות שלא לצורך ולהשחית ע"י זה בריותיו של אורמוזד וגם איסור גמור היה אצל הפרסיים לטמא המים שהוא מקודש לאליל העליון כמו הארץ והאש. ובהיות האש מקודש בפרט ביום אידם לכן חפשו בחפש מחופש בבתים אחר האש והנרות להביאן אל היכל שלהם שנקרא âtasgâh כלומר בי נורא עיין ערכו. ובגוף הענין היטב לפרש ספר המפתח לר' נסים (בשבת מ"ה.) וז"ל שמענו כי בימי החברים (פרסיים)[5] היו חברים מחזרין בכל בתי ישראל ומכבין את הנרות ולוקחין מכל בית נר והיה צער גדול לישראל מזה המעשה מפני שהיו מוליכין את נרותיהם לע"ז וכו' וכו'. ובשאילתות דרב אחא מן שבחא כך פי' בפרש' וארא אל אברהם[6]. ובמלכות פרסיים היו חברים שבהן מחזרין על בתי ישראל ומכבין את הנרות וחותין את הגחלים ומוליכין אותן לבית האור שלהן שהיא ע"ז ולא היו עוזבים לא אש ולא גחלים שילינו בלילה חוץ מע"ז שלהן שהיא בית נורא ע"כ. — ובקידוש' ע"ב. נאמר על חברין דומין למלאכי חבלה. ונ"ל שנקראין כן מאשר כי היו מצערים ומזיקין את ישראל ביותר ברדיפתם. ובפסחים קי"ג: תנו רבנן שלשה שונאין זה את זה אלו הן הכלבים והתרנגולין והחַבָּרין וכו'. וגם בהוראת המלה חבר = [illegible] פי' קוסם מצאנו פעם אחת בסנהד' ס"ה: רבא ברא גברא שדריה לקמי' דר' זירא וכו' א"ל מן חַבָּרַיא את הדר לעפרך פירש"י הנבראים ע"י החברים את ע"כ. ואולי זה הציון שייך לערך הבא אח"ז. וגם מלת חַבָּר נופל על לשון חֹבֵר חבר היינו מקסם. ורש"י פי' המלה באופנים שונים עיין בהפשב"ע ומ"ש] —

חָבַר (פי' ענין קשור ואגודה = verbinden, binden bannen ומתוארים כן המכשפים עיין בפנים) בפ' ד' מיתות בגמ' בעל אוב (סנהדי ס"ה.) ובפ"ק

---

[1]) וכ"ה בספ' המפתח שם ובריי"ף ובראי"ש ובנו"ג רבא ובגליון כתיב ס"א רבנן. [2]) וכ"ה בספ' המפתח ובשאלתות וארא ססי' מ"ב ובנו"ג או . . או. [3]) בנו"ג בגיטי' ארומים ובפסחי' אכזריות ובספ' מפתח: של עשו הרשע ובכ"י הראשון לפסחי' ובכ"י א"פ לשם: גזירות של עשו ושל ישמעאל. אבל בכ"י ב' לפסחי' גזירות של רומיים וכן בילק' הושע י"ג רמז תקכ"ט ובילק' איוב ר' רמז תתקי"ו והוא כגי' רבינו. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד. ובדפ"ע נשמט בטעות מן לבבל הראשון עד לבבל האחרון. [5]) נ"ל כי מלת פרסיים באה מגליון לפרש מלת החברים. ויש למחקה. [6]) ססי' מ"ב והבאתי דבריו בע' דימונקי.

דכריתות בגמ' המחלל את השבת (ג':) עולא אמר בעל אוב דקתני במקטר לשד והיינו מעשה רבה, מתקיף ליה רבא אם כן היינו עובד ע"ז אלא במקטר לשד שלא לשום ע"ז אלא על מנת לחברו שיבוא אליו ויקבץ שדים הרבה שיעשו רצונו ולא היינו ע"ז. א"ל אביי מקטר לחבריא [1]) חובר חבר הוא ואינו אלא בלאו דכתיב (דברים י"ח, י') ולא ימצא בך מעביר בנו ובתו וסמיך ליה (שם י"א) וחובר חבר א"ל התורה אמרה חבר זה המקטר לשד על מנת לחבר בסקילה ודאי היינו בעל אוב דכתיב ביה (שם כ', כ"ז) רגימה, ואידך חובר חבר דאינו אלא בלאו היינו שמחברו שלא ע"י הקטר אלא ע"י ליחוש [2]) כדתניא חובר חבר אחד חבר גדול שמקבץ כתות של חיות גדולות ואחד חבר קטן שמקבץ חיות קטנות ואפי' נחשים ועקרבים [3]) חייב על לאו דלא ימצא. אמר אביי חובר אפי' למצמד זיבורא ועקרבא שידחקו זה את זה ויהרגו זה את זה אסור ואי קא אתיין בתריה שרוצין להזיקו ומשום הכי מחברין שלא יזיקוהו שרי [4]). *[אחי"ה כמעט בכל לשונות מתואר מעשה כשוף ע"י פעל קשר ואגד, ד"מ בלש' כוש ובל' שמרוני (תרג' שמרוני נחש במדב' כ"ג, כ"ג: חבר), וכן בל"ע عقد السحر אגודה של כשוף, וכן בל"י βασκαίνω, בל"ר fascino ובל"פ بستن binden, bannen durch Zauberei. ומן הענין הזה גם חבר של ל"מ כלומ' אגד והצמיד, וכן הבינו חז"ל שפירשו (בסנהד' וכריתות שם ושם) חובר חבר הלכך האי מאן דצמיד זיבורא ועקרבא וכו', וכן תר"י ב' דברים י"ח, י"א חובר חבר: חבורי חבורא בישין ואסרי חיווא ועקרבין. ובנתפעל: תנחומ' בשלח סי' י"ח אמרו עכם (פי' בל"י ἔχις נחש) זה רואה צל עוף פורח באויר מיד נִתְחַבֵּר ונושר אברים אברים כלומ' העוף נאגד ונתכשף, והפי' עץ יוסף טעה לפרשו מתחבר הארם בגוף העוף ע"כ, ובשמ"ר ס"פ כ"ד הגי' לפי הענין מרוב שנכנסה בו חרדה נתבהל וכו', ובמכילתא פרשה בשלח מסכתא ויסע פ' א' הגי' אמרו שעכס זה רואה צל עוף שהוא פורח באויר וכשהוא רואה העוף ומתחבר על צלו איבריו ומיד מת ואבריו נושרין, והמו"ל ה' איש שלום הסגיר מן וכשהוא עד מן איבריו והשלים ומיד וכו' עפ"י ילק' בשלח רמז רנ"ה וילק' ירמיה ריש רמז רס"ו, אבל האמת כי הילק' השמיט עיקר הגי' כדאי' בתנחומא הנ"ל יען שלא הבין תיבת נתחבר לכן היה גורע ומוסיף. והשם: חֶבֶר גדול חבר קטן סנהד' שם, וכצ"ל בכריתות שם במקום חובר גדול וכו', וכ"ה לנכון בגי' רבינו, אבל בפי' כ"י רגמ"ה לכריתות גם שם הגי' חובר גדול וכו'. והתואר: חַבָּר ויק"ר פכ"ב אתא חד חבר וקם ליה סקר בההוא חויא אמר תמה אנא על מאן דקטל הדא חויא, וכן יסופר המעשה בתנחומ' חקת רסי' א' ושם בשנוי קצת ואי' שם עבר עליה חד חבר וכו', וכ"ה במד"ר ספי"ח עבר עליה חבר וכו', ובילק' קהלת רמז תתקע"ב אתא הד חבר וכו', אבל בב"ר פ"י ובקהל"ר פ' ויתרון בט"ס חד גבר וצ"ל חבר. ובא הפעל עם השם יחד בדב"ר ספ"ז למה"ד לְחַבָּר אחד קשה שראה עכנא אחת קשה אמר מי יוכל לְחַבֵּר את זו אמרו לו ולא את הַחַבָּר הכל ממך כך כיון שאמ' הקב"ה וכו' — וגדולים מעשי כובשי נחשים במצרים ובארצות הקדם עיין ברוחב הספור בהקדמוניות לראזינמיללער ח"ד, ב' שס"ז והלאה] —

חבר (= חַבּוּרָה מל"מ פי' השריטה והגדידה, וכ"ה בלשון ערבי حبر Striemen, Streifen, Wunde) בר"פ החובל בחברו בגמ' צער (ב"ק פ"ד סע"ב ופ"ה רע"א) דכולי עלמי כויה בין דאית ביה חבורה ובין לית ביה חבורה משמע וחבורה חבורה ממש וכויה בינתים שמרחק, כלל ופרט כלל ופרט המרוחקין זה מזה קא מיפלגי וכו' [5]). לא תתגודדו (דברים י"ד, א') תרג' ירו' [ב'] חַבּוּרָן חַבּוּרָן [6]). בר"ג דפ' ח' שרצים (שבת ק"ז:) בעא מיניה לוי מרבי מנין לחבורה שאינה חוזרת שנאמ' (ירמיה י"ג, כ"ג) היהפוך כושי עורו ונמר חברבורותיו [מאי חברבורותיו] אילימא הך דקאי ריקמי ריקמי האי נמר גוונין מיבעי ליה [7]) אלא בכושי מה כושי שאינו חוזר אף חבורה שאינה חוזרת. חבורה מלשון חברבורותיו (ירמיה שם) כגון יחת מוחתחתים (קהלת י"ב, ה') יגל מגלגל מכלת מכלכל. *[אחי"ה רצה בזה כי האל"ף הפעל ולמ"ד הפעל נכפל והעי"ן מובלעת וכן פי' רש"י וראב"ע בקהל' שם בענין חתחתים ועיי"ע חת ב',

---

[1]) בסנה' לחבר ובכריתו' אי' גי' אחרת ע"ש. [2]) בכ"י רגמ"ה כישוף. [3]) כ"ה בסנהד', ובכריתות אי' ואפי' חובר לנחשי' ועקרבי'. [4]) הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לכריתות (בקובץ כ"י אנגייליק' דף קס"ו:). [5]) בנו"ג קצת בשנוים ע"ש. [6]) וכ"ה ברד"ק שרש חבר, ובנו"ג בתר"י חבורין. [7]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע חוץ מדפ"ר ופיזי' שאי' גואנין וצ"ל גוונין ובילק' ירמי' רמז רצ"ב גוונים, ובנו"ג האי ונמר חברבורותיו נמר גווניו מיבעי ולי' בכ"י ש"ס ובילק' שם כמו שלי' בערך הנוכחי ועיי' ד"ס במקומו.

ואול כיון רבינו במ"ש יגל על וַיָּגֶל (בראש' כ"ט, י') כי השרש הוא גלל וגלגל הוא המרובע ובענין מכלת עיי"ע כלכל ב' — ונגזר חברבר משרש חבר בל"ע حبر פי' כתם שיש לו שריטות הרבה ומנומר בגוונים וכה מתואר הנמר שבאותו פסוק בירמיה וכן מין לטאה עיי"ע הבא אח"ז, וגם חבורה נגזרה מאותו שרש כי כתמי החבורה דומין לכתמי הנמר, אבל לדעת רז"ל נקראה חבורה לפי שנצרר הדם היינו שנתחבר הדם במקום המכה עיין רד"ק שרש חבר. — וכנ"ה כתובות ה': מקלקל בחבורה . . מתקן בחבורה, עיין סוף ע' קל ד'. ירו' כתובות רפ"א דכ"ד ע"ד עושה חבורה, ירו' סנהד' רפ"א ד"ל. עד שיעשה בהן חבורה באי זו חבורה כחבורת שבת כחבורת נזקין וכו'] —

* חַבְרוּרָא (des Freundes Freund) פסחי' קי"ח לך ולחברך ולחברורך כה"ג בילק' ד' שאלוניקו (ועיי' ד"ס פסחים צד קפ"ט:) ובנו"ג לחברותך ומפירשב"ם נראה שהוא גרס ג"כ לחברורך אחרי שפי': לחברי חבירך, וכה"ג בכתובו' ס"ה. לך ולחברך ולחברורך ופירש"י (במהדור' קמא הובא בשט"מ כתובו') הברורך כמו חבר חברך ולישנא בעלמא ע"כ, ובשט"מ שם הובא ג"כ הגי' לחברותיך ע"ש. ולפע"ד גי' חברורך עיקר וכפירש"י ורשב"ם ואולי הורכב מן חבר ומל"פ يار פי' רע וחבר וא"כ חברורך צריך לנקד חֲבַרְיָרֵךְ פי' חבר של חבר ולדעת ר"פ סמאלענסקי חברור הוא מרובע לסמן הקטנות פריינד אונד פריינדכען.

חֲבַרְבָּר (gestreifte Eidechsenart מערך הקודם לזה) בב"ר פ' פ"ג (ס"פ פ"ב) כלאים אימתי נבראו בימי ענה הה"ד (בראשית ל"ו, כ"ד) הוא ענה אשר מצא את הימם במדבר מה עשה הביא חמורה וזיוג לה סוס ויצא ממנה פרדה א"ל הקב"ה אני לא בראתי דבר המזיק הייך שאני בורא לך דבר המזיק הביא חבינה[1] וזיוג לחרדון[2] ויצא ממנה. חברבר מעולם לא נשך אדם חברבר וחיה שבעטתו פרדה וחיה על מכת פרדה לבנה[3]. בפ' אין עומדין בבבלי (ברכות ל"ג.) וירו' בגמ' אפי' נחש (ירו' ברכות פ"ה ד"ט סע"א) אוי לו לחברבר שפגע בו ר' חנינא בן דוסא [וכו'][4] ומה עסקיה דהדין חברברא כד הוה נכית לבר נשא אי בר נשא קדים למיא חברברא מית ואי חברברא קדים למיא בר נשא מית אמרו לו תלמידיו ר' ולא הרגשת אמר להן יבא עלי ממה שהיה מתוך השדה לבי מכוון בתפלה אם הרגשתי[5] א"ר יצחק בר ר' אלעזר ברא לו הקב"ה מעיין תחת כפות רגליו לקיים מה שנאמ' (תהלים קמ"ה, י"ט רצון יראיו יעשה (וגם זה שם בירו'). *[אחי"ה כדברים האלה כתב רש"י בברכות בבלי שם בשם בה"ג. — בע' בן נפיל א' הואלתי לבאר כי צב מל"ע ضبّ ענין לטאה Eidechse וערוד או חברבר הם התוארים כי ערוד בל"ע פי' קל המרוץ וחברבר פי' מנומר בכתמים עיין מ"ש באכארט בהיעראזאיקאן ח"ב, תפ"ד בשם פליניאוס, ומעתה נוכל לקיים גי' הערוך חבינה שהוא ג"כ תואר של לטאה אחת בל"ע حبينة ונקראה כן מרוב כתמים וגוונים שבעורה עיין באכארט שם ת"פ והלאה. וא"כ חבינה, חרדון (= בל"ע حرذون (eine Art Eidechse וחברבר כולם מיני הלטאה הם רק משונים באיכותם ותכונתם וזהו כלאים שבהם. — ורמ"ל והח' לעווי ואחרים הבינו כי חברבר מין נחש הוא כי גזרו מלת ערוד מל"י (עדור) ὕδρος, ὕδρα נחש של מים, וגם קיימו וקבלו גי' הספרים חכינה וכצ"ל גם בב"ר פ"ב כ"י פאריז במקום חסינא מל"י ἔχιδνα פי' אפעה. והיה להם כל הפחות לרמוז על ל"ע خيبري נחש שחור] —

☜ חֲבַרְבַּר (מל"ע הרשומ' בע' חבר אשר ממנה נגזרה בהכפל ע' ולמ"ד הפעל verfinstern) תרג' אך חשך ישופני (תהלים קל"ט, י"א) ברם חשך מחברבר עלי. ובמקצת נוסח' תרג' ירו' [ב'] הכו בסנורים (בראשית י"ט, י"א) מחו בחברברי. *[אחי"ה בענין ציון הראשון הכתיבה נכונה היא והתרג' באר ישופני מל' נשף. אבל בציון השני כתיבת המלה חוורור העיקר עיי"ע חוורור] —

[1]) כ"ה לנכון בדפ"ר ופיזי וכ"ה בכ"י ו"ו א' וב' ובכ"י ה"ב חוינא וצ"ל חבינה ועיי' בסוף הערך. [2]) כ"ה לנכון ולא חדרון עיי"ע. [3]) בב"ר אי' מעולם לא אמר אדם שנשכו כלב שוטה וחיה חברבר וחיה פרדה לבנה וחיה ורבינו היה גורס בב"ר כדאי' בירו' ברכו' פ"ט ד"ב: וירו' יומ' פ"ח דמ"ה: . . חברבר (ובירו' יומ' חוורבר) וחיה . . שבעטתו פרדה לבנה וחיה ובלבד פרדה לבנה וקרוב הוא כי במקום על מכת צ"ל ובלבד. [4]) מזה נשמע שגם בבבלי גרס רבינו חברבר ובנו"ג ערוד וכ"ה בתוספתי' ברכות פ"ג אבל בע' ערוד ב' הביא שתי גירסאות ערוד וס"א חַברבר ועוד עיי"ע בן נפיל א'. [5]) כ"ה בדפ"ר אבל בשדפ"ע חסרה מלת שדה ופירושו יפגע לי, יבא עלי צער מכל מה שבשדה ועיי"ע בא או אולי צ"ל יבא עלי ממה שהיה לבי מתכוון בתפילה וכ"ה בירו' שם ובדפ"ע נתפרדה מלת מתכוון לשתי תיבות מתוך . . מכוון והציגו בט"ס מלת לבי בינתים.

חבש (= חַבּוּשָׁא בל"ס ܚܒܘܫܐ Quitte) בס"ג דפ' כירה (שבת מ"ה.) ובפ' אין צדין בגמ' בכור שנפל (ביצה כ"ו:) וכן אתה מוצא בפרסקין ובחבושין. ובפ' אעפ"י שאמרו בגמ' ומניקה את בנה (כתובות ס':) אביי אמר אפי' קרא וחבושא. פי' הן פרישין בלעז קוטני"י. *[אחי"ה כ"ה לנכון בכ"י ה"ב אבל בדפ"ע נשתבש חבישין במקום פרישין. וכן העיד הלעז קוטוניי שהוא בלאי"ט cotogna וכן הלעז בכ"י ו"ו וה"ב אבל בדפ"ע קודוניי והוא ג"כ נכון כי בל"ר עץ חבושין pirus cydonia מל"י κυδωνία וכן סיים עה"ק שנ"ב קוויט"ן בל"א. וכן הביא לא"ש התוי"ט לכלאים פ"א מ"ד ובפי"ש לרמב"ם שם ובפי' רע"ב לנכון השוו חבושין עם פרושין ולעזו קודוניץ, ור"ש השיג על זה ולא ידעתי למה, וכבר הניח זה בצ"ע הר"מ די לונז' במעריך ע' חבש, אולם מה שהקשה על פי' רבינו נשאר מעל כי הוא נמשך אחר טעות דפוסי הערוך ולפי גי' כ"י ה"ב לא קשה מידי. ולנכון הגיה הר"מ די לונז' בלעז רש"י כתובו' שם שצ"ל קודוניי' במקום קורציין. ובאמת בביצה כ"ו: לעז רש"י (בדפוס וויניצי' ובאסיל) קדויינץ ובכ"י קוטוניי"ס והוא כלעז רבינו מלאי"ט וכן לועז לנכון בשבת קמ"ד: ד"ה ובפרישין קווידונץ וצ"ל קודוניי"ץ וכ"ה בכ"י רש"י (ד"ס שבת צד קע"א:), וכ"ה ברש"י סנהד' ל"ט. חבושי קדוניט"ץ בלעז, אבל בשבת בדף מ"ה. אי' קוויינ"ץ והוא בל"צ coins = קוויטטען. תוספת' תרומ' פ"ז כפי גי' כ"י אירפ' חובשין ועיי' פפלנ"צ ללעוו 143 — ובמה שיש להשיג על ר"ב עיי"ע אגם וע' פריש] —

חָבַשׁ (מל"מ וכן בל"ס ובל"ע ܚܒܫ ענין קשירה ואסירה binden, fesseln) בפ' אעפ"י שאמרו בגמ' מניקה את בנה (כתובות ס:) או שהיה בעלה חבוש בבית האסורים. בבית הסהר (בראשית ל"ט, כ') תרג' ירו' [ב'] בבית חבושיא [1]. בפרק אלו טרפות בגמ' נפלה מן הגג (חולין נ"ב.) כללא דמילתא כל דחביש חיישינן. פי' כל דבר הקשור שכשנופל עליו עומד במקומו חיישינן. ס"א כל דחביט חיישינן. פי' כללא דמלתא כל דבר קשה דחביט חיישינן לריסוק אברים דבר רך או שריק לא חיישינן. *[אחי"ה וכס"א אי' בע' שרק ב' כל דחביט חיישינן כל דשריק לא חיישינן. ודע כי רבינו גרס כרי"ף וכ"ה ברא"ש: כללא דמילתא כל שנחבט על גבי דבר קשה חיישינן על דבר רך או שריק לא חיישינן ע"כ, ובנו"ג כללא דמילתא כל מידי דמשריק אין בו משום ריסוק אברים לא משריק יש בו משום ריסוק אברים — וכ"ה בברכות ה': נדרים ז': אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים, ובסנהד' צ"ה סע"א אין חבוש מוציא עצמו וכו', ושם י"ב. חבוש בבית האסורים, ושם ע"ח רע"ב חובשין אותו, ב"ב כ'. חבושי מלכות, עירובין ק': וחבושה בבית האסורים, ירו' שבת פ"ט דו"א ע"ד אין מין פוגע בחבירו לחובשו, ירו' פסחים פ"ח דל"ו. חבשוהו ישראל, ירו' כלאים ספ"א דכ"ז ע"ג שעורה חבושה באמצע, ושם פ"ב דכ"ח. אין אדם חובש דבר שאינו שלו (בבבלי אין אדם אוסר וכו'), ירו' ב"ב ספ"ה דט"ו: חבשיה ריש גלותא, ושם: חבשין ליה, ירו' סוטה פ"ט דכ"ד: וחבשו צ"ל וחבטו עיי"ע בעל זמורה. — בנפעל ובהתפעל כתובו' כ"ו: האשה שנחבשה, שבת קנ"ב: יתחבשו בבית האסורים, ויק"ר פ"ל איתחבש בפילקי עיי"ע פלק. והשם: סנהד' ע"ח רע"ב חבישא מנא לן יליף וכו', ב"ר פנ"ה תבא חבשה (בראשית כ"ב, ג') ותעמוד על חבשה (במדבר כ"ב, כ"א), ירוש' יבמות פי"ב די"ב ע"ד עיי"ע בית חבישה] —

חבת (= חֲבִיתִּין פי' דבר הנעשה במחבת = Pfann Backwerk) בפ' שני דיומא (כ"ה.) הסולת והחביתין והיין. ובפ' שתי הלחם (מנחות צ"ו.) חביתי כה"ג לישתן ועריכתן [ואפייתן] בפנים. פי' כה"ג מקריב בכל יום עשירית האפה במחבת מחציתה בבקר ומחציתה בערב דכתיב (ויקר' ו', י"ג) זה קרבן אהרן ובניו. *[אחי"ה וכנ"ה בירו' יומא רפ"א דל"ח. נאמר תמיד בחביתין וכו' מה תמיד האמור בחביתין שנים עשר וכו' אין חביתין מעכבת וכו' — ירו' שבת פ"ו ד"ח. חבתיו, מחבתיו ט"ס עיי"ע חבט] —

☞ **חבית** עיי"ע חבית למעלה.

חַג (מפעל חוג, חָגַג ענין רקידה בחוג בסבוב כמו במחול kreistanzen ועוד ענין שמח שמחת יו"ט Fest feiern, והשם חגיגה Festfreude, וכן נקרא קרבן של חג והמסכת שרובה עוסקת בו) במסכת חגיגה פי' גאון [2] לשון חג כמו ריקוד וטיפוח בשמחה ובלש' ארמי חוגא [3] וכמוהו במקרא יחגו וינועו כשכור (תהלים ק"ז, כ"ז) ומעיקר זה (אוכלין ושותין וחוגגין) [צ"ל אכלים ושתים

---

1) בנו"ג חבושה. 2) כ"ה לנכון בכ"י ובדפ"ע חוץ מדפ"ר ופיז', והגאון הוא רה"ג כדמוכח מסמוך ואמר רה"ג וכן הוברר מרד"ק שרש חג שהובא שם פירושו ע"ש. 3) בל"ס ܚܓܐ heiliger Tanz.

וחגגים] (ש"א ל', ט"ז) וקרבן חגיגה שהיו חייבים להביא ביו"ט הוא שאמר הכתוב (דברים ט"ז, י') ועשית חג שבועות לה' אלהיך מסת נדבת ידך וגו' ואמר רב האי גאון הכל חייבין בראייה שתי ראיות הן ראיית פנים דכתיב (שמות כ"ג, י"ז; ל"ד, כ"ג; דברים ט"ז, ט"ז) יראה כל זכורך וראיית קרבן דכתיב (שמות כ"ג, ט"ו; ל"ד, כ') ולא יראו פני ריקם, ומשנתנו (משנ' ב' פ"א דחגיגה) בראיית קרבן היא אמורה וראיה כולה לגבוה ועולה היא ובאה בי"ט ואינה באה אלא מן החולין וחגיגה היא שלמי שמחה מן (שמות י"ב, י"ד; ויקרא כ"ג, מ"א) וחגותם אותו חג לה'. ובס"ג דפ"ק דחגיג' (י' רע"ב) ממאי דהאי וחגותם אותו חג לה' זביחה הוא דלמא חוגו חגא קאמר רחמנא, כלומ' רקדו לפני וכולי[1]. ובפ"ק דסוכ' בגמ' זה הכלל (י"א סע"ב) חג הסכת תעשה לך (דברים ט"ז, י"ג) מקיש סוכה לחגיגה[2] מה חגיגה דבר שאינו מקבל טומאה . . אף סוכה דבר שאינו מקבל טומאה אי מה חגיג' בעלי חיים אף סוכה בעלי חיים (שם י"ב רע"א). בפ"ק דע"ז בגמ' יום תגלחת (י"א: שאני חגתא דטייעי דלא קביעי. פי' יום אידם של ערביים. *[אחי"ה וכן פי' ר"ח כ"י לע"ז י': בחגתא דטייעי: ביום אידם וכו'. חג, חגא, וחגיגה נקראת שמחת יו"ט וקרבן יו"ט ד"מ סוכה מ"ב: יו"ט הראשון של חג, ושם מ"ח. יו"ט האחרון של חג, ושם מ"ז: שמיני של חג ועיין תענית פ"א מ"א. חגיגה י': חוגו חגא עיין לעיל, ושם ולא ילין חלב חגי (שמות כ"ג, י"ח) ואי ס"ד דחגא הוא תרבא בחגא מי איכא, כ"ה בכ"י מ' ובכ"י ב' תרבא לחגא מי איתא ליה ובנוסח' משובש. ועיין בחגיגה שם כמה פעמים. ירו' שבת רפ"ח ד"א. חזק רישיה עד חגא עיי"ע הגרני וע' אזק. קהל"ר פ' עת ללדת: בין חגא לחנוכה. ברכות ל"ג: ותורישנו קדושת שבת וכבוד מועד וחגיגת הרגל. וכן קרבן יו"ט: חגיג' פ"א מ"ב חגיגה מעה כסף, ירו' חגיגה פ"א דע"ו. אינו משלח חגיגתו ביד אחר, ירו' פסחים פ"ו דל"ג: חגיגת יו"ט, ויק"ר פ"ל חגיגה ושמחה. והקבוץ חגיג' פ"א מ"ח הלכות שבת והחגיגות וכו', ועיין בתשובו' הגאוני' דפ' ליק סי' י"ט. — חג נקרא ג"כ ראש חדש ירו' תענית פ"ד דס"ט: נהגין חגה, ויק"ר פכ"ט חגו בן יומו. וכן נקרא יום אידם שלהם: סוטה ל"ו: אותו היום יום חגם היה והלכו כולם לבית ע"ז שלהם. עירובין פ' רע"א ביום חגם, ובכל הדפוסים הישנים ובכ"י ש"ס (ד"ס צד קנ"ז.) אי' ביום אידם ונשתנה מן הצינזור. ובל' נקבה חַגְּתָה עיין ע"ז הנ"ל. וממנו הפעל חוגו חגא (חגיגה י': עיין לעיל) חגיג' פ"א מ"ו מי שלא חג ביו"ט ראשון של חג חוגג את כל הרגל, פסחים ע': מפני מה לא חגגתם חגיגה בשבת מה הן אומרים לו, במד"ר פ"כ אומה החוגגת שלש רגלים] —

* חַגָּא שם אמורא עיין סנהדר' קי"א: ע"ז ס"ח. — ובירו' חגי, חגיי שם אמורא בדור השלישי ובדור הרביעי עיין הציונים אצל מהרז"ף במבוא הירו' ע"ט והלאה.

* חָגָא (= הֵיגָה, הָגְתָא בל"ס חָגְתָא בל"ע حاج, حاجة eine Art Dornstrauch) הקבוץ ירו' ר"ה פ"ב דנ"ח. והוינן חמיין דקליא דבבל כאילין חֲגַיָּא עיי"ע הֵגָ[ה]. תוספתא כלאים ספ"ג החגין והוורד והאטדין וכו' — ירו' שבת רפי"ד די"ד: הגיין ט"ס וצ"ל הגזין עיי"ע גז ח'.

חָגָב (מלש' מקרא מין שרץ העוף ממיני הארבה Heuschrecke) חי כל שואה בשבת בפ' אמ' ר"ע (צ' רע"ב). *[אחי"ה וכנ"ה בתענית י"ד. ובב"ק פ': ושאר הפורעניות המתרגשות ובאות (כ"ה בכ"י ב' מינכען בתענית ובב"ק ועיין בברכות י"ז. ובכתובו' ח':) על הצבור כגון חיכוך חגב וכו'. ב"מ פ"ט מ"ו המקבל שדה מחברו ואכלו חגב וכו'. והקבוץ פסחים מ"ח: קרני חגבים, שבת ק"ו: תוספתא פי"ג הצד חגבין וכו' עיי"ע גז ח'. חולין ס"ג: ח' מאות מיני חגבים, ע"ז ל"ט: החגבים הבאים מן הסלולה עיי"ע סל ב'. — ועוד עיי"ע נדיין ועיי"ע גדיאן] —

* חגי (הנביא) הובא בדרושים באלה המקומות יומא ט': מגילה ג'. יבמות ט"ז. קידושין מ"ג. נזיר נ"ג. סוטה מ"ח: חולין קל"ז: תוספתא כלים רפ"ב.

חֲגַל (בל"ס, כמו עגל פירוש הלך בסביבות im Kreise ringsherumführen) בב"ר פי"ח (י"ז) אעשה לו עזר: לבתר יומין אתו יסורין עלוי והות חגלת נגידה לה בכל קרתא. ס"א בסיפא אתייסר והוה ציירה[3] בידיה ומחזרא ליה על שקקיא דקרתא. *[אחי"ה וכס"א אי' בב"ר בשנוי קצת ועיין ירו' פי"א דכתובות דל"ד: ויק"ר

[1] נשמע מזה כי ע"כ פי' רה"ג. [2] כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכ"ה בש"ס אבל בדפ"ע מקיש הגיגה לסוכה. [3] כ"ה בכ"י ל"ד ו"ו אי' ובי, וכ"ה בב"ר, ובדפ"ע צריה, ובכ"י ה"ב ציידא.

פל"ד וילק' בהר רמז תרס"ה צד קצ"ד: אבל בילק' ישעי' רמז שנ"ב אי' כגי' רבינו חגלת וכו', וג"ב אתתא וטעות היא. וכג"ה בירו' סוט' פ"ג די"ט. אלמנה שובבית מי חגלה נסבת שם ביש פי' באשר הלכת אנה ואנה בשוט הארץ לקחה לעצמה שם רע, ופני משה הגיה מירגלה ולא ידעתי למה] —

☞ חֲגָס (בל"ס חֲגָסָא Springmaus, Berghase) תרג' שפנים עם לא עצום (משלי ל', כ"ו) חגסי דעמהון לא תקיף, מחסה לשפנים (תהלים ק"ד, י"ח) לחגסי, בעל הערוך גרים הגסי בע' גס. *[אחי"ה עיי"ע גס ה' ומ"ש להליץ בעד גי' רבינו. ותרג' לתהלים לפנינו לטפזיא עיי"ע טפזא] —

חֶגֶר (שם מקום = חַגְרָא עיין בפנים) ברייש גיטין (פ"א מ"א) מן הרקם ומן החגר. בין קדש ובין שור (בראשית כ', א') בין רקם ובין חגרא. *[אחי"ה נ"ל שהתרג' הבין שור שהוא שם מקום כמו חומה לכן העתיק ככה כי בלש' ערבי حجر פי' חומה (עיין ערך חגר ג') וכן העתיק אונק' ותר"י א' לבראשית ט"ז, ז' ושם כ"ה, י"ח מלת שור: חגרא, ועוד לבראשית שם פסוק י"ד העתיק ברד: חגרא כי גם حجر בל"ע פי' אבן והבין התרג' ברד כמו אבן ברד (ישעי' ל', ל') ומזה נבין תרג' ירו' א' לבראשית ט"ז, י"ד שהעתיק ברד ע"י חלוצא ולפע"ד הוא ל"ע حليت אבן ברד Hagelstein ועיין עוד ע' חלץ ב'. ובספרי סוף עקב (פי' נ"א) ורקם תחגרא, ובילק' הגירסא ורקם דחגרא וצ"ל ורקם וחגרא כדמוכח מתוספ' גיטין ב' ד"ה ואשקלון, ושם הוכיחו כי שתי רקם וחגר היו, ועיין עוד מ"ש הרב הגדול מהר"ן אדלער נ"י בנתינת לגר לבראשית כ', א'. יבמות קט"ז. ענן בר חייא מחגרא] —

חֲגַר (מל"ע حجر פי' ענין עכוב ומניעה בהליכה כמתנענע ומתנדנד behindern, wackeln וממנו בל"ס חגירא פי' פסח lahm) (בהזהב) [צ"ל בהזב] בפ"ג בזבין (מ"א) ישבו על הנסר על הספסל ועל הגשיש של מטה ועל הכלונס בזמן שהן מחגירין. פי' כשהספסל או הנסר או הגשיש או הכלונס יושבות מד' פיאות ע"ג קרקע ו א י נ ן מטרפין[1] ולא מתנענעין ולא מתנדנדין הן כהוגן ואינן מחגירין וכשהן מתנדנדין שמן מחגירין כאדם חיגר שאינו יכול להניח שתי רגליו כאחת[2]. בפ"ק דחולין בגמ' חוץ ממגל קציר (י"ח רע"א) כדי שתחגור בה את הציפורן. פי' חגירה מלשון פסח שהוא חִגר והוא כמו רגל המהלכת במישור כשמגעת בחריץ נחגרת, וצריכה בדיקה אבשרא ואטופרא[3] של אצבע ותלת רוחתא דסכינא שהן חידודה וצדדיה. כבד פה וכבד לשון (שמות ד', י') תר"י [א'] חגר[4] פום וחגר ממלל. ערל שפתים (שם ו', י"ב ופי' ל') תרג' [ירושלי'] חגר ממלל[5]. — (א"ב תרג' עור או פסח (ויקרא כ"א, י"ח) עור או חגיר). *[אחי"ה וכן הרבה בתרג' ואצל רז"ל ד"מ חגיג' פ"א מ"א ובגמ' שם ד'. החיגר והסומא וכו', סנהד' צ"א רע"ב, ויק"ר פ"ד והושיב בו (בפרדס) שני שומרים אחד חיגר ואחד סומא וכו', מה עשה הרכיב חיגר ע"ג סומא וכו', שבת ל"ב. רעיא חגרא ועיזי רהטן, פיאה פ"ח מ"ט לא חגר ולא סומא ולא פסח. ולנקבה ב"ק ע"ח החִיגֶרֶת (בירו' שביעית פ"ז דל"ז ע"ג החגר ט"ס וצ"ל התגר). והקבוץ סנהד' ע"א סע"א ולא חגרין, והשם ב"ר פכ"ג חיגרתך עיי"ע אס (ח"א קס"ג:). והפעל תוספתא עדיות ספ"א נתחגרו. ובהשאילה לענין עכוב ומניעה בהפעיל זבי' עיין לעיל וכן בירו' פסחים פ"ז דל"ה: כדי שתהא היד מחגרת. תוספתא בכורות רפ"ד איזהו פגימה כל שנותן אצבעו עליה והיא חוגרת. פי' תעכב. ולפירש"י בתהלים ע"ו, י"א תחגר מזה הענין ע"ש היטב. ולפי הרד"ק בשרש חגר גם ל"מ ויחגרו ממסגרותם (ש"א כ"ב, מ"ו) פירושו כן] —

* חָגַר (ענין קשירה ואסירה מל"מ umgürten, umspannen) מלשון מתניכם חגורים (שמו' י"ב, י"א) וכן אצל רז"ל שבת ס"ג. חגריהו על מתניך. מדות פ"ג מ"א. זבחים נ"ג סע"א. מנחות צ"ז: בכורות י"ז: ושהש"ר פ' כמגדל חוט של סקרא חוגרו באמצע עיי"ע חט וע' סקר. נדרים ירו' רפ"ג דל"ז ע"ד חגר עליה מותנא. והשם הַמְּחֻגַּר בכלים י"ה, ד' עיי"ע מחגר. — ובהשאילה שמ"ר פמ"ג מיד התחיל חוגר בתפלה פי' חוגר במתניו כלומר התאמץ, וכן בלש' ערבית حجر

---

1) כ"ה לנכון בכ"י ערוך ובדפ' וויניצי' ואמ"ש וכ"ה בפי' רה"ג רק שם ואינן מוטרפין אבל בדפ"ר ופיז' נשמט בטעות ואינן. 2) ע"כ הועתק מפי' רה"ג לסדר"ט צד ל"ט ומערך הנוכחי צריך להשלים חסרון איזה תיבות דשם. ורמב"ם ורד"ק בשרש חגר ורע"ב הלכו ג"כ בשטה זו וקצת חידוש שלא הביא הר"ש דברי הגאון ורבינו. 3) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכ"ה בע' טפר אי' ובריי"ף ובה"ג וכ"ה בחולי' י"ז: ובדפ"ע בכאן אי' אטופרא ואבשרא. 4) ובתר"י ב' חגור. 5) בנו"ג בתר"י שם: קשי ממלל ובאונקי' יקיר ממלל.

עומד כנגדו, הרהיב בנפשו עוז kühn, ermuthigt sein, וכ"ה אומ' בב"ר פע"א לא חגר מתניו כנגדה, ושם וחגר מתניו כנגד שרה.

חגר (= חֲגִירָה, חֲגוֹרָה מל"ע حجر، حاجر، حاجور חומה ומחיצה befestigte Vorrichtung, Mauer, Damm) בפ' עושין פסין (עירובין כ"ב סע"ב) ולשאר עושין לה [1]) חגירה גבוה י' טפחים. *[אחי"ה בנו"ג חגורה וכ"ה במקומות הנ"ל ובל"ע חגירה וחגורה אחת היא. ורש"י וכן באו"ז שם פי' חגורה היקף של חבלים, אבל בתוספ' עירובין שם פי' מחיצה וזה העיקר, ועיין עוד מ"ש בע' אגורה (ח"א, כ"ז), ורבינו ציין נוסחאות שונות ואם אגורה עיקר נוכל לגזרה ג"כ מל"ר agger פי' מחיצה וסוללה] —

* חַגְרָא (שם פרטי) ירו' מגילה פ"א דע"א ע"ג חגרה אחוי דר' בא בר בינה, ירו' פיאה ספ"ד די"ח ע"ג ר' יהודה בן חגרה והוא אגרה של בבלי עיי"ע בח"א צד כ"ח.

* חִיגְרָא ט"ס תחת חירגא עיי"ע חרגא.

* חֲגִירָה (שם משפחה) ירו' מגיל' פ"א דע"א ע"ד של בית חגירה (כ"ה לנכון בדפ' זיטאמיר, ובדפ' קראטשין בית חגידה) כותבנים אומנין היו בירושלם.

חַד (שם מספר יחיד זכר מל"מ (יחזקאל ל"ג, ל'; דניאל ב', ל"א; ז', א') בנפילת האל"ף כמו אחד eins, וכן בל"ס חד, חָדָא) בר"ג דבכורות (ג'.) ובפ' השולח גט בגמ' המוכר עבדו (גיטין מ"ד.) שאני עבד דלא הדר ליה על כן לא קנסינן ליה כולא האי, בהמה מאי טעמא דהדרה ליה ויבא הנאה לידו לקנסיה [2]) וי"א דהיינו טפי חד אחד כנגד הקרן שיחזור בידו וישלם הקנס. בפ' תפלת השחר בגמ' ושל מוספין כל היום (ברכות כ"ח סע"א) חדא היא לך או חדת היא לך פי' רב האי שמועה זו שאמרתי לך אחת היא לך שלא שמעת אותה אלא פעם אחת ממני או מחודשת היא לך דשמעת קמי השתא והשתא איחדת לך בה טעמא א"ל חדתא לי דקמי השתא הוו אמרי לה כר' אלעזר והשתא כר' יוחנן. *[אחי"ה וכה"ג בכ"י א"פ ובב"נ, אבל בנו"ג ר' יהושע בן לוי. ולפי גי' רבינו ניחא דמספקא ליה והוצרך למילף מיניה מ' פעמים דר' אלעזר תלמידו דר' יוחנן היה ובזה מיושבת תמיהת הפשב"ע שהאריך ע"ש ובלימוד ערוך ברכות שם. — וכנ"ה במנחות ל"ח: כל חד וחד לחודיה. ברכות כ"ז סע"ב יומא חד (כ"ה בכ"י מ' ובנו"ג יומא חדא וכ"ה קידוש' פ"א:) ירו' ע"ז פ"א דל"ט: בחד בשובא, ירוש' חגיג' פ"ב דע"ח. חדא זמן, ושם כל חדא מנהין, כתובות ע"ה. חד מינייהו עדיף כתרי מינן אמר רבא וחד מינן כי סליק להתם עדיף כתרי מנייהו. ברכות י"ט. חד אישתעי וכו', ושם ה'. ערכין י"ז. מגילה י"א. ב"ר ספכ"א חד אמר . . חד אמר. שבת כ"ו. ערכין כ"ז. חדא ועוד קאמר, זבחים צ"ד: חד מתרין תלתא חומרי נקט עיין יד מלאכי על הכללים האלה סי' רע"ה, רע"ו, רע"ז, רע"ט ורפ"ה. בכורות ס' סע"א עשירי חד קרי ליה אמר רבא הואיל ואיתיה במניינא פרסאה דקרו לעישרה חד. נ"ל שהוא בהפך האותיות כמו דה פי' ده (= دَه) בל"פ עשרה וכן בלי' צענד ולשונות הקרובות לה עיין יוסטי ק"נ. ויק"ר רפ"כ חד עשר ועיי"ע חדסר. ב"ר רפכ"א הן האדם היה כאחד ממנו הוה כחד ממנו. והרבה ביאורים ראיתי בזה ואין אחד מהם שוה לי ולפע"ד דרש היה כמו הוה מל' הוה על הוה (יחזקאל ז', כ"ו) לשון שבר (עיי' מ"כ שם) וממנו הוא גוף נסתר יחיד כלומר האדם נהיה מעצמו למה שנהיה וגרם רעה לעצמו ולכן מקונן עליו, וגם אונקל' הבין ממנו בגוף נסתר שהעתיק מִנֵּה ומלת ממנו סובבת והולכת על: לדעת טוב ורע, וכן העתיק רס"ג וריב"י טאווס, עיין ספרי על העתקתו צד קכ"ב, ורל"ו ושם הארכתי] —

חד (= חָדַד מל"מ ענינו שנון וחריפות scharf sein; ויתר הגזרות עיי' בפנים) בפ' במה מדליקין בגמ' על ג' עבירות נשים מתות [3]) (שבת ל"ב.) נפל תורא חדדו סכיני [4]). ובמגילת איכה זכרה ירושלים . . בנפל עמה ביד צר ואין עוזר לה (איכ' א', ז') רבנן דתמן אמרי נפל תורא חדדין סכינוי, ס"א מחרפין סכינוי רבנן דהכא אמרי נפל תורא סגין טבחוי [5]). בגמ' דפ' במה אשה (שבת

---

[1]) וכ"ה בכ"י פ' לעירו' ובדפ' שונצינו, בבה"ג ובאו"ז הלכו' עירו' סי' קכ"ט סקי"א: להן. [2]) והוא עפ"י פי' רגמ"ה בבכורו' (בקובץ כ"י אנגייליקי' דף נ"ח.) ושם האריך בפי' הסוגיא. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו. [4]) בנו"ג חדד לסכינא ובכ"י מ' חדדיה ובאה"ת ובריו"ף דפו' קושטי חדדו סכינא. [5]) בנו"ג הסדר בהפך רבנן דהתם אמרין נפיל תורא סגין טבחוי ורבנן דהכא אמרין נפל תורא תחדדן סכינוהי. ורבנן דהכא היינו דא"י שהמדרש הוא אגדת א"י אבל המ"כ פי' דהכא היינו בבל והביא ראיה משבת הנ"ל אבל במח"כ לא דק כי רבא שאמר הכא כיון לבבל שחי שם. אבל המובן במדרי' רבה הכא א"י והתם או תמן בבל ולכן יש להשיג על המ"כ גם בב"ר פי' י"ג בפי' ל"ט וצ"ת וכבר עמד על זה הרש"ש בחידושיו לב"ר פי"ג והטיב להביא ראיה מערוך נגד המ"כ.

ס"ג.) שני ת"ח המחדדין זה את זה [1] בהלכה. בר"ג דחולין (ח'.) חידודה קודם ללבונה. ובגמ' דהשוחט בתוך הטבעת (שם י"ח:) ריש לקיש אכשר בחודא דכובעא. פי' בחידוד הגולגולת שהיא למעלה מטבעת הגדולה. בפ' אלו טרפות בגמ' סימני העוף (שם ס"ד.) שני ראשיה חדין שני ראשיה כדין [2] ודאי טמאה. בפ"ב בכלים (מ"ה) כסוי האלפס [3] בזמן שהוא נקוב ויש לו חדוד טהור "פי' שיוצא מן הכלי כמין קנה שיצאו ממנו המים ואעפ"י שאין ראיה לדבר זכר לדבר תחתיו חדודי חרש" (איוב מ"א, כ"א) [4]. פ"ד בכלי' (מ"א) החרש [5] שאינו יכול לעמוד מפני אזנו או שהיה בו חידוד והחידוד מכריעו טהור. פי' אם הכלי חד מתחתיו אינו יכול לישב כ מ י ן כ ן [6] ואם יש לו אזן גדול מונעו לעמוד. בחלק בענין סנחריב (סנהד' צ"ד.) ויחד יתרו אמר רב שהעביר חרב חדה על בשרו כלומ' מל עצמו ושמואל אמר שנעשה בשרו חידודין חידודין. פי' שהרעיש עצמו ונעשה קמטין מרוב צער שטבעו מצרים [7]. מענן ומנחש (דברי' י"ח, י') אל מעננים דשופטים (שם פסוק י"ד), לא תעוננו (ויקרי' י"ט, כ"ו) תרג' ירו' [א'] חדודי ע י י נ י ן. *[אחי"ה כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע עינין. בנו"ג בתרג' ירו': אחורי סנהדרין עיינין וצ"ל אחודי עיינין והוא כמו אחוזי = אחיזי עיינין מפעל אחז עיי"ע אחז ב' (בח"א, נ"ו:) ומלת סנהד' מגליון באה להורות על מקור הדרש והוא בסנהד' ס"ה: מעונן זה האוחז את העינים (עיי' לעווי בעמת"ר, א'. י"ט) אבל לגי' רבינו פירושו: מלטיש עינים scharf sehend מפעל חדד בהשאילה פי' חריפות העין השכלית ע"ד דרוש בסנהד' שם המחשב עתים ושעות. ובנו"ג בתרג' (ירו' דברי' הנ"ל) חרודי עיינין וצ"ל חדודי. — וכנ"ה בדרז"ל ירו' ביצה פ"ה דס"ג: לחדד ראשו של שפוד ובהשאילה דרש יחד (משלי כ"ז, י"ז) מה ברזל זה מחדד את חברו אף שני ת"ח מחדדין זה את זה בהלכה (תעני' וילק' משלי הנ"ל). ובב"ר ר"פ ס"ט הדרוש כזה: אמר ר' חמי בר חנינא אין סכין מתחדדת אלא בירך של חבירתה כך אין ת"ח מתחדד אלא בחבירו (ובילק' ויצא רמז קי"ט הסיום איתא כך אין ת"ח משתבח אלא בחברו). לחדד בה את התלמידים עירובי' י"ג. נזיר נ"ט: ירו' נדרי' ספי"א דמ"ב ע"ד. רבה לחדודי לאביי הוא דבעי ברכו' ל"ג: וש"נ. עירובי' י"ג: אמ' רבי האי דמחדדנא מחבריא דחזיתא לר"מ מאחוריה ואלו חזיתיה מקמיה הוה מחדדנא טפי. יבמו' י"ד רע"א ב"ש מחדדי טפי: קידושי' ל' סע"א ובילק' ואתחנן רמז תת"ם וברש"י לדברי' ו', ו' ושננתם (דברים שם) שיהו דברי תורה מחודדים בפיך (ובספרי ואתחנן פי' ל"ד הגי' מסודרים בתוך פיך). כתובו' ס"ב סע"ב חזא דקא מתחדדי שמעתיה, בנדה י"ד: אי' מחדדי שמעתתיה. — גיטין ס"ח: מחדדן ט"ס עיי"ע הבא אח"ז. והתואר חַד, חָדִיד, חולין ס"ד. עיי' לעיל. וכ"ה בב"ב פ'. פיהן חד. יין חד ע"ז ל'. עיי"ע אפסנתין. ולנקבה ב"ר פט"ז עיי"ע חדקל. ירו' שבת פ"א ד"ג: חדיד בדברי תורה, ובירו' ברכו' פ"א ד"ג: אי' תדיר בד"ת. והשם: זבחי' נ"ג. חודו של קרן. ב"ק פ"א. חודו של אילן עיי' גי' רבינו בע' חב ב'. ירו' ברכו' פ"א ד"ב: טיפה של דם שהיא נתונה ע"ג ח ו ד ה של סייף וכו', כ"ה לנכון בגי' המהרש"ם ובנו"ג בט"ס בחדה. שהש"ר פ' אני ישנה: כחודה של מחט. ועוד השם חִדּוּד, חִידּוּד עיי' כלי' הנ"ל והקבוץ כלי' פ"ד, מ"ג היו בה חדודים יוצאין. חידודין סנהד' הנ"ל, אבל מעשה חידודים בסנהד' ס"ו: ובספרי כי תצא סי' רמ"א ט"ס עיי"ע הרדוס ושם בל"א. בית חדודו יומ' ס"ח: ט"ס עיי' בית הרודו (ח"ב, ס"ז) ושם הארכתי] —

חד (מפעל עברי חָדָה בל"ס חדי שמח והשם חֶדְוָה, חֶדְוָא, חֶדְוָתָא Freude) בביצה בר"ג דפ' יו"ט (ט"ו:) חדות ה' היא מעוזכם (נחמי' ח', י') אמר הקב"ה לישראל לוו עלי ושמחו היום וקיימו מצות חדוה דכתיב (דברי' ט"ז, י"ד) ושמחת בחגך והאמינו שאני מזמן לכם ברכה שתפרעו [8]. ובס"ג דפ' י' יוחסין (קידושי' פ"א רע"ב) א"ל מאן את א"ל אנא חדותא [9] דהדרי מיומא. *[אחי"ה וכנ"ה בגיטין ס"ח: חזא חדוותא דהוו קא מחדדן לה וצ"ל מחדיין. ב"ר פכ"ז בשעת חדוותא חדוותא. מה חדוותא עבדא עיי"ע דחך וערך חך ב'. שהש"ר פ' נגילה: האי חדותא שלימה חֱדוּ על חֱדוּ ובאסת' שני בתרג' א', ג' חַדְיֵי לציפורין נסים לנונין לפע"ד צ"ל בנסים עיי"ע בנס. והפעל חֲדִי, חֲדָא בל"ס חַדִי סנהד' ל"ט רע"ב ומי חדי קב"ה במפלתן

[1] בנו"ג זה לזה וכ"ה בילק' תהלי' ר' רמז תש"ן אבל בתעני' ח'. ובילק' משלי רמז תתק"א אי' כגי' רבינו. [2] עיי"ע כר ומ"ש בענין הסדר. [3] בנו"ג הלפס ועיי' הר"ש שם. [4] ע"כ הועתק מפי' רה"ג לסד"ט צד ד'. [5] בנו"ג החרס. [6] כ"ה לנכון בדפ"ר, ובדפ' אחרי' כמו בן וצ"ל כמו בדפ"ר כן. [7] וכן פירש"י. [8] בנו"ג בשנויים ע"ש, ושם הגי' וקדשו קדושת היום ותיבת קדושת לי' בב"י ש"ס ולי' בילק' נחמי' ח'. [9] בנו"ג בט"ס חרותא.

של רשעים, פסחי' ס"ח: חדאי נפשאי חדאי נפשאי. והתואר נקבה ילק' ישעי' רמז רפ"ט קריה עליזה קריה חֲדָיְתָא ובאיכ"ר פתיחת' סי' כ"ד בט"ס קרתא דחייתא. ירו' חגיג' פ"ב דע"ח רע"א הוו עמכון חדיי ומחדיי לכון, ובירו' סנהד' פ"ו דכ"ג ע"ג אי' חדי ומחדי וכו'. ירו' סנהד' פ"ז דכ"ג סע"ג הוה ר' זירא חדי בה. ירו' מ"ק פ"ב דפ"א: מחדי את מועדא. ירו' ע"ז פ"א ד"מ. הוא חָיֵיד והוא משרש חוד = חדי] —

חד (= חָדָא מל"ס חַדְיָא פי' חזה Brust) בר"ג דפ"ק דשבת (י"ג.) מנשק להו לאחתיה אבי חדייהו, פי' על חזה שלהן. וחזה התנופה (שמות כ"ט, כ"ז; במדבי' י"ח, י"ח) תרג' וחדיא דארמותא. *[אחי"ה ועיי"ע בי חדיא (בח"ב צד מ"ט). והקבוץ ב"ב ט': חזא להני חדיי דמצית מינייהו ופירש"י חדיי תרג' של חזה ע"כ אבל חוששני לו מחטאת וצ"ל תדיי עיי"ע תד. והיחיד בתרג' שהש"ר ח' א' שדי אמי: בחדיא דאמיה ואולי גם שם צ"ל תדיא] —

* חַדָא (לפע"ד מל"ע خذا , خذاء Ergebenheit, Unterwürfigkeit) תוספתא שבת פרק ז' (התוסס) [התוסס] אור בכותל ואמר חדא [היא] הרי זה מדרכי האמורי אם מפני הנצוצות הרי זה מותר, השופך מים לרשות הרבים ואמר חדא הרי זה מדה"א אם מפני עוברין ושבין ה"ז מותר הזורק ברזל לבין הקברות הרי זה מדה"א אם מפני חרשין ה"ז מותר. ולפע"ד ענין כולם הכנעה היא לסימן שסר למשמעתו של אל כהוראת מלה ערבי' הנ"ל ולדוגמא אמ' כי חייו כאש דולק וכמעט הוא נכבה ועוד נמשל כמים נגרים ארצה וסופו מושלך ככלי מפץ לבית הקברו' שאינו יכול להזיק ולפי כ"י תוספת' (בהוצאת צ"מ קי"ז) הגי' הדה היא ודעת ה' פערלעס עט"ש ע' כי חדא היא ל"פ خدا פי' אל Gott אבל אין דרך התוספתא להשתמש במלות פרסיות. ולדעת ר"פ סמאלענסקי חדא כמו חדוה ל' שמחה ומלת הקריאה היא כמו הידד!

* חדיות בירושלמי עירובין פ"ז דכ"ד ע"ג ט"ס עיין ערך הרת ג'.

חַדְיַיב (בל"ס Adiabene עיי"ע הדייב ומ"ש) בר"ג דפ' י' יוחסין (קידושין ע"ב.) לחלח [1] זו חילוון הבור זה חדייב [2]. בב"ר פל"ח (רפל"ז) אשכנז וריפת ותוגרמה אסייא וחדייב וגרמניא. חרן וכנה ועדן (יחזק' כ"ז, כ"ג) תרג' חרן ונציבין חדייב [3]. תרג' אשכנז חדייב ממלכות אררט מני ואשכנז (ירמי' נ"א, כ"ז) [4]. — (א"ב כן נקראת מדינה אשר מלך בה מונבז המלך והדייב שמה עיי"ע הדייב).

חָדַל (מל"מ aufhören) להיות לשרה (בראשי' י"ח, י"א) בב"ר פמ"ט (ס"פ מ"ח) שְׁרִי המד"א וכי תחדל לנדור (דברי' כ"ג, כ"ג), פסק המד"א (במדבי' ט', י"ג) וחדל לעשות הפסח. *[אחי"ה בב"ר לפנינו לי' מלת שרי וכן לי' בילק' וירא רמז פ"ב דף כ"ד רע"ב אבל גי' רבינו נכונה מאוד כי כונת המדרש להורות כי חדל לפעמים ענינו מניעה וביטול כמו בציון הראשון ולפעמים ענין פסיקה עולמית. ותרג' ויפתח (בראשי' כ"ה, ל"ב) ושרא. וגי' שורי הביא ג"כ היפה תואר ורק פי' בע"א ע"ש. ובגלל שתי הוראות הנ"ל הביא רבינו מלה עברית זו כדרכו עיי' מ"ש במבוא לעיל צד V] —

חֲדַם (פי' בל"ע حدس דרס treten) בפ"ב בב"ק (מ"א די"ז סע"א) או [5] מי שהיה מחדם ושיבר את הכלי משלם חצי נזק. ובגמ' בריש הפי' (שם י"ז:) ת"ר תרנגולין שהיו מהדסין ע"ג עיסה או ע"ג פירות וטינפו. פי' ענין דריסה כמו דיחוס שפירשנו בע' דחס. — (א"ב בנוסח' דידן כתוב מהדס). *[אחי"ה ופי' רבינו יפה הוא כי מגזרת המלה הערבית הרשומ' היא, וקרובה למלת דחס ע"ש. ומזה הענין ג"כ ירו' פיאה פ"א דט"ו ע"ד (לפי גי' דפ' זיטאמיר) ר' ישמאל בר ר' יצחק הוה נסיב שיבשתיה והוה מהַדֵּם קומי כליא פי' היה דורך ודורס ברגליו היינו מרקד ובדפ' אחרים אי' מקלס ובבבלי כתובו' י"ז. הגי' מרקד (ועיי' ב"ד פל"ה בהרחבת ענין) וכן פי' רע"ב בב"ק בל' ראשון וגי' מהדם נכונה היא כי נופל למלת הָדָם והוא שיבשתא ועיי' סוף ע' דחס. וכנ"ה בתר"י א' לדברי' כ"ה, ט' וְיְחַדֵּם ריגליה בארעא והוא עפ"י הלכה ביבמו' ק"ג. צריך למדחסיה לכרעיה] —

חַדְסַר (עשתי עשרה elf) תרג' לעשתי עשרה יריעות (שמות כ"ו, ז') לחדסרי יריען. *[אחי"ה והוא הקצור מן חד עַסְרֵי ובלש' זכר חדסר מן חד עֲסַר כמו בתרג' ירו' א' לדברי' א', ב', ג'. וכן במספר סדורי בל' זכר חדסר (der elfte) ולנקבה חדסרי, ד"מ ר"ה כ"א. בחדסר בתשרי, ערכין י"ב משב ועד תמני סרי

[1]) במ"ב י"ח, י"א כתוב בחלת. [2]) בקידו' אי' חלח זו חלזון תבור זו הדייב וביבמו' י"ז רע"ב אי' חדייב ועיי"ע חלזון האחרון וע' חלוון. [3]) בנו"כ חָרָן . . הדיב. [4]) בכ"י ו"ו ל"ד ב"ר בשני יודין בערך דבור המתחיל וכ"ה בפנים ועוד עיי"ע הדייב ומ"ש. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ר ובדא"מ.

חדסרי. ובתעני' י"ח: אלא לאו דקא קרו ליה בחדיסר ובכ"י מ' (ד"ס נ':) הגי' אלא בני ארביסר דקרו בחד סר. ובתרג' חדסראי, חדסראה בתר"י א' לבמדבי' כ"ה, ח'; לד"ה א', כ"ד, י"ב] —

חָדַק (נרדף עם הדק מל"ע حزق פי' ענין אדוק וקשור sich andrücken, fest anschliessen ודעת רבינו עיי' בפנים) בפ' כל הכלים בגמ' האבן שבקרויה (שבת קכ"ה:) כיון דחדקה שויה דופן קרויה [1] ובפ"ג בכלים (מ"ה) וכן בחידוק קרויה ׳פי' כמין עגול מן עץ או מן מתכת שנותנין על הטפיח שהוא קרויה ולמה נקרא חידוק מפני שהוא דוחק וצר הכלי כמו שאומ' לענין ספר תורה כשהוא מחדקו" (מגילי' ל"ב.) [2]. בפ' המוציא יין בגמ' המוציא חבל (שבת ע"ח:) כיון ד ח ד י ק [3] במנא לא עבדי אנשי. פי' כיון דחבל קשה הוא נכנס ויוצא בנקב של נפה ושל כברה אוכל [4] בנקב של עץ עד שנפרץ אבל גמי רך ואינו אוכל בעץ. ובפ' אחרון דעירובין בגמ' דלת שבמוקצה (עירו' ק"א.) ד ב ר א ח ר [5] טובם כחדק (מיכה ז', ד') ש מ ח ד ק י ן את אומות העולם לגיהנם שנא' (שם ד', י"ג) קומי ודושי בת ציון. חידוק זה הוא כמו הדוק שפירשנו בע' הדק. *[אחי"ה וכ"ה בכ"י רש"י וברש"י שבעין יעקב. וגי' שמהדקין את או"ה אי' ג"כ בילק' מיכה ס' רמז תקנ"ו וכ"ה בש"ס בדפוסי' הישנים ובדפ' באסיליא נשתנה מהצינזור והוגה שמהדקין את הרשעים [6]. ופשוט הוא כי גי' בחי"ת עדיף כי נופל על ל"מ כחדק, וכן נדרש בתנחומ' בריש כי תשא כמשוכת חדק (משלי ט"ו, י"ט) בעשו הרשע הכתוב מדבר כשם שמשוכה של קוצים מִתְחַדֶּקֶת בבגדיו של אדם את מפשר אותו מכאן ומתחדקת ממקום אחר כך וכו', וכ"ה בפסיקת' רבתי רפ"י (פ' כי תשא) ובפסיקת' דר"כ (די"א:) בשינויים אבל בגי' כ"י א"פ קרוב לזה עיי' הערת ר"ש באבער שם אות י"ב. — וכנ"ה בשבת קכ"ה: דלא חדקה לפי גי' כ"י מ' (ובנו"ג דלא הדקה), יומ' ע"ב. הדקינהו ועבדינהו שפיר כדי שלא יזח וכו'] —

1 חֵדֶק (מל"ע حذق פירוש חתך והרץ, והשם חֵדֶק בלש' ערבי حذقة והקבוץ حذاق חלק הנפרד Stück, Theil) בס"ג דפ' כירה (שבת מ"ו.) מאי חליות כעין חליות דאית ביה חִידְקֵי חִידְקֵי. פירוש שאין יוצאין זה מזה אבל נראין כשהן פ ר ו ד י ן ואינן פרודין ״ונראה המעמידה או מטלטלה כבונה הלכך דחליות בין גדולה בין קטנה אסירה" וכו' [7]. בפ' אלו טרפות בגמ' סימני חיה (חולי' נ"ט:) חדוקות בענן. — (א"ב בנוסח' דידן כתוב חרוקות). *[אחי"ה ועיי"ע הדר ב' וש"נ שינוי הנוסחאות ועיקר בדל"ת כגי' כ"י וכ"י רגמ"ה ועוד עיי"ע כרך ב' אבל גם גי' חרוקות יש לו פתרון עיי"ע חרק א' ושם הביא רבינו הגי' ברי"ש גם בציון דשבת הנ"ל אבל בנו"ג חידקי וכ"ה בכ"י ש"ס, ופי' ר"ח העתיק ג"כ חידקי חידקי ופירש"י חידקי חיתוכין סביב לה וכו', ועולה יפה לגזרת המלה הערבית הרשומה] —

2 חֵדֶק (מל"מ שם מין קוץ Spitz = Stacheldorn) בפ' המוציא תפילין (עירובי' ק"א רע"א במשנה) הדלת שבמוקצה וחדקין [8] שבפרצה. גמרא (עירו' ק"א.) ת"ר סוכי קוצים וחבילי קוצים [9] שתיקנן בפרצה שבחצר ש"מ חדקין שבפרצה קוצין הן. ועוד מדאמר ליה (שם) ההוא מ י נ א [10] לר' יהושע בן (חנינא) [חנניה] [11] חדקאה דכתיב בכו (מיכ' ז', ד') טובם כחדק כלומ' אתה הטוב והגדול דומה לקוץ. *[אחי"ה והקבוץ בירו' תענית פ"ב דס"ה: טובם כחדק טבא דבהון כאילין חידַקְיָא, ישר ממסוכה ישרא דבהון כאילין סוכייא] —

* חִידְקָא (שם תנא דברייתא) עיי' שבת קי"ז סע"ב כתובו' ס"ד: תעני' י"א. ור' שמעון השקמוני היה לו חבר מתלמידי ר"ע (ב"ב קי"ט. ספרי בהעלתך פ' ס"ח ובמד"ר פנחס פ' קל"ג).

---

[1]) וכ"ה בכ"י ש"ס מינכען ובכ"י א"פ כיון דאהדקה וכו' ובנו"ג כיון דהדקה ומלת קרויא חסרה עיי' ד"ס שבת קמ"ב:
[2]) ע"כ הועתק מפי' רה"ג לסדר"ט צד ה'. ובמגילי' הגי' מהדקו וכ"ה באו"ז הלכי' קריאת מועדים והפטרות סי' שצ"ז.
[3]) וכ"ה בכ"י א"פ ובנו"ג דחריק ובכ"י מ' דחרקי למנא. [4]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובדפ"ר, ובשדפ"ע בט"ס א ב ל.
[5]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' ובי' ה"ב ולי"ד וכ"ה בגמ' אבל בדפ"ע ר ב א אמר ולפע"ד רבא נשתבש מראשי תיבות ד"א וכ"ה ר"ת בכ"י ערוך הנ"ל ופשטו ר"א היינו רבא אמר ובאמת בדפ"ר אי' רק רבא (בלי מלת אמר) נשתבש מן דבא והוא קצור: דבר אחר ובכ"י א"פ (אצל ד"ס למקומו) ר' אומר. [6]) ובפי' ר"ח (נדפס בש"ס ווילנא) הועתק מחדקין את עובדי כוכבים. [7]) בכ"י ה"ב לי' מלת וכו' אבל וכו' מדוייק הוא כי רבינו העתיק רק ק צ ת פי' של ר"ח (נדפס בש"ס ווילנא) ושם ג"כ כגי' רבינו. [8]) וכ"ה בכ"י א"פ ודפ' שונצ' ובפי' ר"ח (בש"ס ווילנא) אבל במשניות פיז' ובכ"י מ' ובתוספ' עירובי' קי"ב. בד"ה כי פליגי (דף ק"א:) הגי' הדקין ובנו"ג חודקים ובדפ' פיז' וויניצי' רפ"ח ובחי' הריטב"א וחרקין (ד"ס שם).
[9]) וכ"ה בכ"י מ' וא"פ ובדפ' וויניצי' רפ"ח ובריי"ף ובראי"ש, ובנו"ג רק וחבילין ובפי' ר"ח (שם) וחבילי ע צ י ם. [10]) וכ"ה בכ"י מ' וא"פ וכ"ה בדפ' הישנים ונשתנה מן הצענזור: צדוקי. [11]) כ"ה בכ"י ה"ב רק נ"ל להגיה חנניה וכ"ה בנוסח, בעירו' ובילק' מיכ' ז', אבל בדפ"ע אי' לר' יוסי ב"ר חנינא.

* חִידְקִי, חוּדְקִי (שם הארץ או של עם) יבמו' י"ז רע"א כרך מושכי חידקי ודומקיא, וגי' רש"י חודקי והוא כמו חוסקי ועיי"ע דומקיא ושם הארכתי.

* חִדֶּקֶל (Tigrisstrom) בב"ר פט"ז חדקל זו יון שהיתה קלה וחדה בגזירותיה. וא"כ דרש חד — קל ועיי' ברכו' נ"ט: הובא בע' דגלת ומקלות המירוץ ומרדיפות מימיו נקרא הנהר בל' סאנסקריט tighra, tighri פי' מהר כחץ pfeil-schnell ובגי' שומרוני כתוב הַחֶדֶּקֶל והוא כמו דֶקְלַת בל"ס וקרוב לו בכתב רועץ עיי"ע דגלת ושם הארכתי.

חֶדֶר (מל"מ שם הַתָּא הפנימית בבית das Innerste des Hauses, die Kammer) בכל היד פ"ב בנדה (י"ז וירו' נדה פ"ב ד"נ.) החדר והפרוזדור והעליה. *[אחי"ה והקבוץ ביצ' ט' חַדְרֵי חֲדָרִים, שהש"ר פ' הביאני: ויגלה לישראל חדרי בהמות ולויתן . . יגלה להם חדרי מרכבה. — ובנדה הנ"ל הוא כינוי למקור האשה] —

* חדור חולין נ"ט: חדורות עיי"ע הדר ב' ומ"ש.

חדרונא (eine grosse Eidechsenart) למינה תרג' ירו' [א'] והצב למינהו (ויקר' י"א, כ"ט), — (א"ב בנוסח' דידן כתוב חרדונא). *[אחי"ה והאחרון עיקר וכ"ה בל"ע וסו' ועיי"ע חררון וע' חברבר א'] —

חַדְרָךְ (שם מקום קרוב לדמשק) בפסיקתא דרבי עקרה (צד קמ"ג.) בארץ חדרך (זכרי' ט', א') מהו חדרך . . זה מלך המשיח שהוא חד לאומות ורך לישראל וכו'. *[אחי"ה זו דעת ר' יהודה אבל דעת ר' נחמיה: המקום נקרא חדרך ועל זה אמר ר' יוסי בן דורמסקית העבודה שאני מן דמשק ויש שם מקום שנקרא חדרך ועיי"ע דורמסקית וש"נ יתר מקומות שהובאה המלה הזו, ותכונת המקום עיי' בגיאגראפיא תלמודית להחכם נייבויער צד רצ"ז] —

חֹדֶשׁ (מל"מ שם ליום חדוש הירח der Neumond) בביצה בר"ג דפ' יו"ט (ט"ז.) איזהו חג שהחדש מתכסה בו הוי אומר זה ראש השנה. פי' אין מזכירין בר"ה ובראשי חדשיכם לא בתפלה ולא בזולתה [1]. פ"א איזה חג שהלבנה מתכסה בו ואינה נראית הוי אומ' זה ר"ה שבכל שאר חגים נראית הלבנה וראיה בערך כ ס [ב'], ומנא לן דלבנה נקראת חדש דתנן (ר"ה כ"ב.) מי שראה את החדש ואינו יכול להלך ב ר ג ל י ו [2]. *[אחי"ה כפ"א פירש"י והתוספות בביצה שם השיגו עליו אולם לפי' מ"ש רבינו דהלבנה נקראת חדש מיושבת קושיתם עיי' הפשב"ע בע' הנוכחי. — ובהוראה שנית חדש כמו בל"מ: ירח והרבה בדרז"ל ד"מ ברכו' נ"ח: שבת פ"ו: פ"ז, מגילי ה', י"ב: י"ג: שקלי' י"א, סנהד' ק"ז, תמיד ל"א, ירו' תעני' פ"ג דס"ט, ועוד זולתם] —

חָדָשׁ (ידוע מל"מ, והפכו יָשָׁן, וביחוד תואר לתבואה Chadasch, das neue Getreide) בפ"ב דכתובו' בגמ' וכן שני אנשים (כתובו' כ"ד.) למימרא מ א י [3] דר' יהודה חייש לגומלין ורבנן לא חיישי לגומלין והא אפכא שמעינן להו דתנן בפ"ד דדמאי (מ"ז) החמרין שנכנסו לעיר למכור תבואה ואמ' אחד מ ה ן [4] שלי חדש ולא התירו העומר, שלי אינו מתוקן, פי' אינו מעושר אין נאמנין דהיישינן לגומלין שמא התנו זה עם זה שהאחד יאמר כן על חבירו במקום זה וחבירו יאמר עליו כן במקום אחר וכו'. בספרא באמור אל הכהנים (פרש' י' סוף פרק י"א) בסמוך וספרתם ג' דברים תלויין בארץ ונוהגין בארץ ובחו"ל החדש והערלה והכלאים, החדש אסור מן התורה בכל מקום, והערלה הלכה והכלאים מדברי סופרים. ובפ"ק דקידושין בגמ' כל מצוה (ל"ח.) ומה חדש שאין איסורו איסור הנאה ואין איסורו איסור עולם. פי' חדש שאין איסורו איסור עולם אלא עד שיקריב העומר בלבד ואפי' קודם העומר מותר בהנאה, מאי טעמא לא תאכלו כתיב באכילה אסור בהנאה מותר ויש היתר לאיסורו כי הוא עצמו החדש שאסור לאכלו קודם לעומר מותר לאכלו לאחר העומר, כלאים החמור שאיסורו איסור עולם שאין כלאים מותרים לעולם והן איסורי הנאה שנאמר (דברים כ"ב, ט') פן תקדש תוקד אש ואין התר לאיסור כלאים לעולם לא לזרעים ולא לכרם ואעפ"י שתלש הזרעים והוא הדין לערלה בשנים שאסור בהנאה ואין היתר לאיסורו, פי' לאותו פרי שטענו האילן בשני ערלה אין לו היתר אכילה אבל האילן עצמו שהיה פריו ערל אחר שלש שנים מותר הוא ופריו. בפ' שני ביומ' (כ"ו.) פיים השלישי [5]

---

[1]) הובא בתוספות עירובי' מ'. ד"ה זכרון בשם הערוך וכן הובא בשם הערוך בטור או"ח סי' תקצ"א ובאו"ז הלכי' עירובי' סי' ק"מ ושם ושם מבוארים דברי רבינו ע"ש היטב. [2]) התיבה האחרונ' לי' בנוסחאותינו וכן לי בכ"י ש"ס. [3]) בנוסח' לי'. [4]) כ"ה בכתובי' שם ובדף נ"ו: וכ"ה בירו' ובכ"י מ' לדמאי ובנוסחאותינו בדמאי לי'. [5]) וכ"ה בכ"י מ' ובנו"ג הפיים השלישי.

חדשים לקטרת בואו והפיסו. פי' בגמ' (שם) תנא מעולם לא שנה אדם בה לפיכך נקראו חדשים. *[אחי"ה ירו' שקלי' פ"א דמ"ו. איסור חִדש ולנקבה: ויק"ר פי"ג תורה חדשה, ר"ה ז'. תרומה חדשה עיי' למטה. והשם ויק"ר שם אמר הקב"ה תורה חדשה מאתי תצא חִדּוּשׁ תורה מאתי תצא, ושם פ"ח דבר שהוא חדוש, ירו' מגילי' פ"א דע"ב ע"ג דבר שהיה של חידוש וכן בב"ר פכ"ב, ירו' תרומו' רפ"ז דמ"ד ע"ג דבר שהוא יוצא בחידושו אין למדין ממנו. ירו' פסחי' פ"ה דל"א סע"ד דבר שיצא לחידושו אין למדין וכ"ה ירו' סוט' רפ"ג די"ח ע"ג, ושם פ"ט דכ"ג ע"ד וירו' כתובו' פ"ג דכ"ז: בבלי כתובו' מ"ה. מוציא שם רע חידוש הוא, סנהד' כ"ז. עד זומם חידוש הוא, ושם ובב"ק ע"ב: אין לך בו אלא משעת חידושו ואילך. חולי' ק"ח רע"א מבשר בחלב מ"ט לא גמרינן דחדוש הוא וכו', ע"ש תוספ' ד"ה מבשר. חגיג' ג' סע"א אי אפשר לביה"מ בלא חידוש ועיי"ע הבא אח"ז. ירו' סנהד' פ"ט דכ"ז. חידוש מקרא, ירו' תעני' פ"ב דס"ה ע"ג חידוש בית מקדשך, ירו' ברכו' פ"ט די"ג ע"ד הרואה את הלבנה בחידושה. ירו' שקלי' פ"א דמ"ו. שמור את חדש האביב שמרהו שיבוא בחידושו — והפעל כתובות ל"ד רע"ב חידוש שחידשה תורה, כלים פי"ג, ז' דבר חדוש (חדש) חידשו סופרים, ירו' עירובי' פ"ה דכ"ב ע"ג שער חדש ששם חידשו סופרים את ההלכה, ר"ה ז' סע"א זאת עולת חדש בחדשו וגו' (במדב' כ"ח, י"ד) חַדֵּשׁ והבא קרבן מתרומה חדשה. ב"ר רפע"ח על שאתה מחדשנו בכל בקר ובקר אנו יודעין שאמונתך רבה להחיות לנו את המתים. ושם: ממה שאתה מחדשתו בבקורן של מלכיות אנו יודעין שאמונתך רבה לגאלנו. ויק"ר פכ"ט בחדש זה תחדשו מעשיכם. התפעל: ירו' יבמו' פ"ח ד"ט רע"ג ויולד מן חודש אשתו וגו' (ד"ה א' ח', ט') אלא על ידיה נתחדשה הלכה עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית (ועיי' בבלי יבמו' ע"ו:)] —

חֲדַת (בל"ס ܚܕܬ ܚܕܬܐ ובל"ע حديث פי' חדש neu) בפ' הוציאו לו בגמ' יצא והניחו (יומ' נ"ה:) תקלין חדתין ועתיקין [1]. תקלין חדתין שבכל שנה ושנה ועתיקין היא שלא שקל אשתקד שקל לשנה הבאה כלומ' חדתין של שנה זו עתיקין של שנה שעברה, זו המשנ' בפ"ו בשקלים (מ"ה). — (א"ב תרג' שיר חדש (תהלי' קמ"ד ט'; קמ"ט, א') שבח חדת. *[אחי"ה וכ"ה בירו' גיטין פ"ה דמ"ז. מה חדתין יימרון והוא הקבוץ מיחיד ברכו' כ"ה. חדת היא לך עיי"ע חד. יומ' י"ט: אמר רב יצחק על חדת וכן בעזרא ו' ד' די עא חדת. וכן התרג' לבמדב' ו', ג' שמות א', ח'; לאיוב כ"ט, כ'. ובלש' נקבה חֲדַתָּא לדברי' כ"ד, ה'. לישעי' ס"ו, ב' וזולתם. והקבוץ חַדְתָּתָא (וכן בל"ס) מנחו' ל"ה סע"א. והשם: ירו' ב"ק רפ"ט ד"ו ע"ד מה חידות הוה לנכון בבי מדרשא יומא דין (כמו בחגיג' ג' מה חידוש היה בבית המדרש היום) ובירו' יומ' פ"ג ד"מ ע"ג בט"ס מה חדתון וכו', וצ"ל חידות. — והשם המופשט כמו בל"ס חַדְתּוּתָא אונק' לויקר' י"ג, נ"ה ותואר חַדְתָּנָא Neuling תר"י ב' לדברי ל"ב, י"ז. והפעל: כתובו' מ"ה. חדית רחמנא . . . לא חדית רחמנא עיי' פירש"י] —

* חֲדוּת (פי' בל"ע חפירה בארץ ובל"ס בית האוצר לתבואה עיי"ע דות) בע' דות הראיתי לדעת כי עיקר הגי' בחי"ת חדות כמו שגרס דפ"ר בציון מאהלות בפי"א מ"ח וכמו שמסר לנו רבינו כי במשנה (של סדר טהרות) הגי' בחי"ת בכל זאת לא דק לסדרו בע' חית כי נעלמה מעיניו גזרתו. וכה"ג בחי"ת באהלות שם החדות שבבית ומנורה . . כפישה עומדת עפ"י החדות כי"ש אומ' החדות טהור. ושם משנ' ט' כלים שבין שפתי כפישה לבין שפתי החדות ובע' כפש הגי' החדוד. ירו' פסחי' פ"א דכ"ז: היציע והחדות והעלייה וכו', חדות שיש לה ליזביז. ירו' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ג עולה עמו לעלייה ויורד עמו (לחרות) [צ"ל לחדות] (ועיי' תוספתי' ע"ז פ"ב). והקבוץ בירו' ב"ב רפ"ד די"ד ע"ג היצועין . . (והחרותין) [צ"ל והחדותין] שבתוכו.

חַו (= חַוִי, חִוָּה בפיעל מל"מ וענינו ברור הדבר והגדה וכן בל"ס חַוִי anzeigen, sprechen, sagen) בפ' הגוזל ומאכיל בגמ' ואם מחמת הגזלן (ב"ק קט"ז:) ההוא גברא דאחוי אכריא דחיטי דריש גלותא אתא לקמיה דרב נחמן חייביה לשלומי ומסקנא (שם קי"ז:) מתניתין ידענא [2] דתנן אם מחמת הגזלן חייב להעמיד לו שדה אחרת וקיי"ל בדאחוי אחויי אבל אם אנסוהו והראה פטור דתניא ישראל שאנסוהו גוים והראה ממון חברו פטור ואם נטל ונתן ביד חייב. — (א"ב פי' אחוי כמו אחזי, הראה). *[אחי"ה והנכון כי אחוי הוא אפעל מן חוי ובב"ק שם א' כמה פעמי' וכ"ה בתעני' כ"ה. אחוי קידה עיי"ע כרע ב' ומ"ש. סנהד' ל"ט.

---

[1]) וכ"ה בכ"י מ' ובתמורה כ"ג: אבל בנו"ג ביומא ובשקלי' ותקלין עתיקין. [2]) ובנו"ג רק ממתניתין.

בעינא דמחוית ליה ניהלי. ושם ק"ז סע"ב (לפי גי' כ"י ש"ס ודפוסי' הראשונים) אחוי ליה (לישו) ר' יהושע בן פרחיה בידיה דלקבלוהי עיי"ע בן סטדא. ובפיעל מגילה ט"ו סע"א היתה מְחַוָּה כלפי אחשורוש וכו', ב"ר פ"כ חוה חיוה לה אדם הראשון כמה דורות אבדה. בפַעל שבת ס"ב. שלפא ומחויא, ירו' כלאים פ"ז דל"א. חד בר נש חוי סילעיה לר' לעזר. וכן בדניאל ב', י"א. כ"ד; ה', ז'; ובאפעל ב', ו'. י'. ט"ז ובל"מ חוה תהלי' י"ט, ג'; איוב ל"ב, ו'. י'; ל"ו, ב'. פי' ענין הגדה וברור ע"י דבור] —

* חוּב עיי"ע חייב.

* חוּת, חוּט, חוּזָאָה, חוּךְ, חוּל, חוּם, חוּן, חוּס, חוּף, חוּץ עיי"ע חת, חט, חז, חך, חל, חם, חן, חס, חף, חץ.

חוֹטֶף (שם פרטי) אפרתי שם אדם [1]) בערוגה פ"ג בכלאים (מ"ז).

חַוִי (= חִוְי, חִיְוָא, חִיְוְיָא בל"ס חֶוְיָא בל"ע حيوات, حيوت נחש Schlange) בפ' אמר ר"ע בגמ' מניין לערוגה (שבת פ"ה.) אלה בני שעיר החורי [2]) יושבי הארץ (בראשי' ל"ו, כ"א) אטו כ"ע יושבי רקיע נינהו אלא שהיו בקיאים בישובה של ארץ, חורי שמריחין את הארץ, חוי (שם פסוק ב') שטועמים את הארץ כחויא. פי' נחש. — (א"ב תרג' נחש נחשת (במדבי' כ"א, ט') חויא דנחש. *[אחי"ה ועוד הרבה בתרג' עיי' לבראשי' ג', א' והלאה; לשמות ד', ג'; ז', ט"ו וזולתם עוד — וכנ"ה בדרז"ל ברכו' י"ב רע"ב זקיף כחויא עיי"ע חזר ב'. שבת ק"י רע"א דילמא חויא דרבנן טרקיה, שם קנ"ו: ע"ז כ"ז: עי"ע טרק ב'. קהל"ר פ' טוב שם: מאן דנכתיה חויא חבלא מדחיל, ירו' שבת פ"ר ד"ח ע"ג חויא פרי אבתרך. ירו' קידושי' פ"ד דס"ה סע"ג דרש החוי (יהושע ט', ז') וכי חיוי היו אלא שעשו מעשה חיוי, ירו' תרומו' פ"ח דמ"ה ע"ג אתא חיויא אכל מן מה דהוה קומיו (ובירו' ע"ז פ"ב דמ"א. בט"ס אתא חיליא) ובירו' תרו' שם דמ"ו. חיויא דטור . . חיוי דביתא, ושם: שיזרתא דחיוי וירו' שבת פ"א ד"ג: בר שיזרתא . . דבר נשא מתעביד חיוי (ובב"ק בבלי ט"ז סע"ב שדרו של אדם לאחר ז' שנים נעשה נחש) ובירו' שבת שם: קמקמה מתעביד חו רב (ובב"ק שם אי' נעשה חוח צ"ל חויא), שהש"ר פ' ידיו: ווי חיווא בישא שריא (במיעני) [צ"ל במיעוי] דדין. בב"ר פ"כ וילק' בראשי' ר' רמז ל"ג שם אשתו חוה: ניתנה לו לחיותו ומיעצתו כחויא . . ורב אחא אמר חויא חוויך ואת חויא דאדם ועיי' מ"כ. ודרש חוה מלשון חי ועוד מלשי' חויא וכן נגזרה המלה בל"ע מהשם حيّة פי' חי והקבוץ حيات , حيوات פי' נחש. ב"ר ס"פ פ"ו בגלילא צוחין לחויא אויא עיי"ע עוים. ב"ר פל"ז החוי עיין ערך חלד ב' ומ"ש] —

* חוִילָה (מל"ר Landgut, villa; vella עיי' בפנים) ספרי עקב ס"פ ל"ז ארץ חמדה (ירמי' ג', י"ט) ארץ שעשויה חווילאות למלכים ושולטונים שכל מלך ושולטון שלא קנה בא"י חווילאות אומר לא עשיתי כלום . . כדרך שעושים ברומי עכשיו שכל מלך ושולטון שלא קנה פלטורות וחווילאות ברומי אומ' לא עשיתי כלום כך כל מלך ושולטון שלא קנה פלטורות וחווילאות בא"י אומ' לא עשיתי כלום. בספרי שם הגי' חולאות חויילאות והגי' הנכונה אשר הציג המו"ל (החכם איש שלום) תחת השורה בהערה היא כגי' הכ"י חווילאות. ואין אצלי כל ספק כי המלה נעתקה מלשון רומית הנ"ל ובפרט כי לדעת חוקרי הפילאלאגיא נגזרה השם מפעל veho וממנו vehela, vehella ובקיצור vella, villa ועיקר כתיבת המלה וחילה, ווהילא ומרוב קושי המבטא הקילו לקורא לכתוב חווילה. ואין כל חדש תחת השמש כי כמו היום כן בימי קדם קדמתא קנו גדולי הארץ ועשיריה חלקת הארץ חוץ לעיר במגרשיה לבנות שמה במקום רחבת ידים ובאויר טוב ויפה בתים ופלטורי החמדה הנקראים גם אצלינו Villa, וזה מה שדרש ארץ חמדה ארץ שעשויה חווילאות וכו', ועיי' עוד ילק' ירמי' ג' רמז רע"א הדרוש בענין נחלת צבי.

חווק (בל"ס חַוְקָא ܚܘܩܐ שליבות ומעלות הסולם Stufe, Sprosse) בפ' חזקת הבתים [בגמ' המר זב] (ב"ב נ"ט.) סולם המצרי אין לו חזקה היכי דמי סולם המצרי כל שאין לו ד' חווקים. ביוק"ר אמור אל הכהנים פ' לעולם ה' (פכ"ט) שרה של בבל עולה ע' חווקים ושל מדי עולה נ"ב [3]) חווקים. פי' מעלות. — (א"ב בנוסח' דדין כתוב עווקים). *[אחי"ה וכן פי' רגמ"ה בכ"י לב"ב חווקין מעלות (ובפירשב"ם שליבות) וכ"ה בל"ס הרשומ'. ובעה"ק שנ"ב מסיים שפרוסן

---

1) כ"ה לנכון בדפ"ר וויניצ' ובכ"י ה"ב. 2) בפסוק כתיב חסר החרי וזה העיקר עיי"ע חר ה'. 3) בכ"י ו"ו נ"ו וט"ס הוא ולנכון בשו"ט מזמור ע"ח אי' חמשים ושנים, אבל מלת חווקים חסרה שם.

בל"א ע"כ וכיון על לא"ש Sprossen. ועוד עיין ערך חק ג'] —

חוור (מל"מ ומל"ס חֲוַר לבן וכן בל"ע ~~~לובן שבעיין והשם חוורתא לובן, חווריתא לובן השער graues Haar וכן בל"ר canities; חוורור פי' לובן שבעין Staar ועיי' בפנים, והתואר חיור כנוי לצרעת) בר"ג דפ' תפלת השחר (ברכו' כ"ח רע"א) אהדרו ליה תמני סרי חיוורתא [1]). פי' שיבה. בפ' גיד הנשה בגמ' ונוהג בשליל (חולין צ"ג.) אמר רב יהודה אמר שמואל חוורתא דתותי מתני [2]) אסיר. פי' הלובן שבתוך הכוליא והן חוטי דאינון גו כוליתא ושם המקום חרץ דאמרינן בפ' אלו טרפות (חולי' נ"ה.) גבי כליות והוא דמטי לקותא במקום חרץ ואמר ר"ח ז"ל שמענו מרבותינו כי חלב שהוא בראש הכסלים הוא חיוורתא דתותי מתני וקרום מפריד בין זה חיורא ובין השומין שהוא תחת זה החיורא והעליון אסור והתחתון מותר. בסוף הלכה קמא דפ' כסוי הדם (חולין פ"ד רע"ב) ילבש כלי פשתן כיתנא רומיתא כלי זכוכיתא חיורתי [3]). בפ' הערל בגמ' אמר ר' יהושע (יבמו' פ' רע"א) מתיב רב מרי (מיהא) [מהא] דתנן בבכורות בפ' על אלו מומין (בכורו' ל"ח:) הוורור [4]) והמים קבועין אי זה הוא חוורור קבוע כל ששהא שמונים יום. פי' סנורים. תר"י [א'] בסנורים (בראשי' י"ט, י"א) בחיוורוריא [5]) ובלעז קטארט"א [6]). בר"ג דפ' כיצד צולין (פסחי' ע"ד:) בחיוריתא [7]) דקריר [8]). ובגיטין בהגדה דהנזקין (גיטין נ"ו:) סמידא ליכא חיוריתא איכא. פי' קמח עב פסולת של סמידא. בחלק בענין משיח (סנהד' צ"ח סע"ב) חיורא דבי (ר') [צ"ל רב] שמו [9]). פי' נגוע חלאים גדולים, חיורא נגע, מצורעת כשלג (שמות ד', ו') תרג' חיורא כתלגא, רב כלומ' גדול [10]). בר"ג דפ' מי שאחזו קורדייקוס (גיטין ס"ח.) אנא מיכל אכלי וטעמי ביה טעמא דחיורא א"ל חיורא לא קא עבדינן האידנא אמר להו בדקו בדוכתיה דאמר רב חסדא חיורא באוכמא לקותיה [12]) ובנזיר בפ' בי"ש (ל"א:) אוכמא בחיורא לקיא חיורא באוכמא לקיא כבר פירשנו בע' אָכָם. ואמר רב חסדא (נזיר שם) אוכמא למשכיה סומקא לבשריה חיורא ל ר ד י א [11]). מחורתא (כדשנין) [צ"ל כדשנינן] מעיקרא (פסחי' נ"ה: ועוד זולתו). בפ"ק דקידושין בגמ' כל מצוה שאינה תלויה (ל"ט.) אמר להו לא חיורתי כלומ' אינה מלובנת ומבוררת לכם. בס"ג דנזיר (ס"ג.) ובפ' כיצד צולין בגמ' הפסח שנזרק (פסחי' פ"א:) טומאת התהום היכא כתיבא אמר ר' אלעזר אמר קרא (במדבר ו', ט') וכי ימות מת עליו במחוורת ל ו [13]). — (א"ב תרג' עיניך יראו זרות (משלי כ"ג, ל"ג) ויחורון עינך בנכריתא). *[אחי"ה ר"ב טעה להוסיף לשרש זה תרג' הנ"ל כי התרג' ויחַורון נגזר מפעל חור בל"ס חָר פי' ראה וכן העתיקה הפשיט' שם. וכן תרג' כ"י עיניך לנוכח יביטו (משלי ד', כ"ה) עינך בתריצותא נחורן וכ"ה בפשיטה (ובנו"ג נאורן) אבל השרש בע' הנוכחי פניו יֶחֱוָרוּ (ישעי כ"ט, כ') וענינו לבן וכן בל"ס חֱוַר weiss sein והרבה בתרג', וכן אצל רז"ל כתוב' ס"א: חוור אפיה, חולין ע"ו סע"א, חוורי . . לא חוורי עיי"ע זג ח'. ב"ק ס"ט. כי היכא דניחוור טפי עיי"ע חרם א'. נזיר ל"ט רע"ב חוורין עיקבי נימהון, בפַעל ב"מ ס': חווריה לרישיה ולדיקניה. אַפעל ב"מ נ"ה: אחוורי אפי פי' כמו הלבין פני חברו (שם). ובהשאילה הלבין בשרו כצרעת ב"מ פ"ה: אחווריה לבישריה (עיי' למטה) וכן בהשאילה הלבין ומברר weiss, klar machen פיעל: בב"ר פצ"ח כבס ביין לבושו (בראשית מ"ט, י"א) שהוא מחוור להן דברי תורה . . שהוא מחוור להם טעיותיהן, ודרש כבס בל"ס חוור (עיי' תרג' שמות י"ט, י"ד) פי' כבס וגם בהוראת הלבין ומברר. ירו' ברכות פ"ב ד"ה. הגיעוך סוף מלאכות תפלה שאינן מחוורין מדברי תורה כ"ה לנכון לפי גי' המהרש"ס ופירושו סוף סוף שאין מבורר ביד חכמים המלאכות שאסורות בשעת תפלה שמן התורה

[1]) בנו"ג דרי חיוורתא וע"ש פירש"י. [2]) בנו"ג האי תרבא דתותי מתני. [3]) בנו"ג ילבש כלי פשתן בכתנא רומיתא וישתמש בכלי זכוכית בזוגיתא חיורת וצ"ל חיורתא כדאי' בב"מ כ"ט סע"ב ובדפ"ע אי' בעי' הנוכחי ילבש כלי פשתן כיתנא ה י ו ר י ת א רומיתא ותיבת חיוריתא ט"ס היא ונכפלה מבסמוך וכן לי' בעי' כתן ושם הובא מחולין ומב"מ הנ"ל הגי' כתנא רומאה וכן גי' כיתנא רומא בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגי' דף שי"ט). [4]) בנו"ג חורוור, ובכ"י ו"ו ובפי' רגמ"ה כ"י לבכורו' הגי' חוורד וט"ס הוא. [5]) בגו"ג בחוורוריא ובתר"י ב' בחרבריה ובקצת דפוסים בחברברי עיי"ע חברבר. [6]) בלאי"ט Staar, cateratta. [7]) בנו"ג חיוורתא אבל בכ"י א"פ חיורייתא ובפי' ר"ח כגי' רבינו חיוריתא. [8]) כ"ה בדפ"ר ופיז' וכ"ה בשאילתות ויקרא סי' ס"ח ושם אי' דמקררא וגי' קריר אי' ג"כ בפי' ר"ח ובה"ג סוף הלכ' דם ובבעל העטור ח"ב עמוד ב' בשם תשו' הגאונים, ובכ"י מ' ובכ"י ב' דקריד ואולי הוא עיקר, ובדפוסי ערוך האחרונים אי' דשריר וכ"ה בנוסחאותינו ובתשובי ריב"ש סי' קס"ו. [9]) כ"ה לנכון בדפ' אמ"ש, ובדפ"ר אי' שמואל ובשדפ"ע ישמעאל וט"ס הוא ומפי' בסמוך נראי' שצ"ל במקום ר': רב. [10]) עיי' פירוש מחודד על מאמר הנ"ל בתולדות ר"ג להגאון שי"ר בב"ע ח"י ס"ד. [11]) כ"ה בדפ"ר וצ"ל לקותא וכ"ה בנוסח', ובדפ"ע לקיא. [12]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ודפי' אמ' אבל בשדפ"ע בט"ס לדרייה. [13]) בנו"ג עליו.

תהיינה אסורות ולכן פעם החמירו ופעם הקילו (בדפוסי' אחרי' הגי' סוף מלאכת המים שאינם מחוורים דבר תורה). ירו' עירובי' פ"ה דכ"ב ע"ד הגיעוך סוף תחומי שבת שאינן מחוורין מדברי תורה. ירו' תרומ' פ"ב דמ"א ע"ג ג' מדרשות שהן מְחוּוָּרִין בתורה, וכ"ה בירו' שם פ"ח דמ"ה רע"ב. ירו' סוכה רפ"ה דנ"ה, למה אינו דוחה (חליל של בית השואבה) (משם) [משום] שאינו מחוור, פי' מפורש וכן דרש ופרשו השמלה (דברי' כ"ב, י"ז) כמו פרשו: יתחוורו הדברים כשמלה ועיי' פירש"י לדברים שם. קידושי' ל"ט. לא חווריתו פי' כמו לא צהריתו (שם), ירו' פיאה רפ"ב דט"ז ע"ג ואינו מחובר ואין תימר מחובר וכו', פי' כמו מחוור אבל ראה פי' אה"צ למהרז"ף שם. ב"ר ר"פ כ"ז אית לן קריא אוחרן דמחוור יתר מן דין עיי' פי' מ"כ. וממנו מְחַוַּרְתָּא פסחי' הנ"ל עירובי' צ"ו. חולין קי"ז. התואר חִיָּר, חיוור, חיוורא פי' לבן ב"מ נ"ח: ואתי חיוורא עיי"ע סמק. שבת ע"ז: חדא חיוורא, גיטין ס"ח. עיי"ע אכם. והקבוץ חִיָּוֵרֵי עיי"ע חצב וע' קק ב', ולנקבה חולין ז': חִיוַּרְתָּא כודנייתא. שבת ק"י רע"א תליסר חמרי חיוורתא — ובהוספת נו"ן בסוף חִיוַּרָין, ב"ב צ"ז: חמר חיורין, כריתות ו'. חמר חיוריין עתיק וכן בירו' יומא פ"ד דמ"א ע"ד חמר חיורין עתיק. והוא ל"ע حوارى פי' לבן, וגם הוראתו מי שעור בשרו לבן והושאל אצל רז"ל ובתרג' לתאר על ידו את הצרעת. וגם מהמושג חיור יוצא שם חיווריתא פי' פת נקייה (לדעת רש"י) וכ"ה בל"ע حوارى לחם לבן וקמח המעולה, ולדעת רבינו קמח עב ולא מצאתי לו עזר מלשונות נכריות. ועוד מזה השרש חוורור (או לגי' דפ"ר חוורוור) והוא ל"ס חֲוַרְוָרָא פי' לבנונית וכן בל"י λεύκωμα ובלשון ערבי بياض العين der weisse Staar אבל לפע"ד הוא מלשון פרסי كورى פי' סנורים בהוספת ور שבאה הרבה פעמים בצירוף השם ופירושו מי שהיה לו סנורים = בעל עורון, ועיי"ע בררי] —

* חוֹר, חוֹרָא, חוּרְתָּא (מל"מ וכן בל"ס חוּרָא פי' נקב Loch) פסחי' ח'. חור שבין אדם לחבירו. ערכין ל'. לאו עכברא גנב אלא חורא גנב ושם אי' לאו עכברא חורא מנא ליה עיי"ע חר א' ושם הארכתי. נדרי' נ': על לחרתא צ"ל לחורתא.

* חִיוָּרָא (Weisserde, Gyps) בע' חרם א' הביא רבינו מב"ק ס"ט. וממעש' שני פ"ה מ"א ושל קברות בסיד וסימניך דחיור בעצמות ופי' כמו חרסית וחרסית פי' רבינו לפי' ראשון מין סיד הוא שחופרין אותו מן הקרקע ע"כ וכן מפורש בירו' שבת פ"ח די"א סע"ב מהו חרסית ח י ו ר ה. ואולי הוא חרסית לבנה כתושה עיי"ע חרם א' ותוי"ט לחולין פ"ו מ"ז שהאריך בו.

☞ חיור (מאה? טעות הוא) מסכ' סנה' פ' חלק (סנהד' צ"ח.) אית לך בר חיור גווני פירש"י מאה גוונים. *[אחי"ה גי' פי' רבינו היותר מעולה עיי"ע כאר ועוד אצלנו בע' הזר] —

☞ חורא (ט"ס הוא) מיא דחורא (פסחי' מ"ב:) בעל הערוך גרס דחיזרא ע"ש. *[אחי"ה והדין עם רבינו כמו שהוכחתי בע' חזרא ועיי"ע זומן] —

* חוורבר עיי"ע חברבר.

* חורן, חורנא, חורנה עיי"ע חורן קודם ע' חרס.

* חוורון עיי"ע בית חורון (ח"ב ס"ט).

חוורולין (?) (כנראה שהוא ט"ס ולפי גי' שלפנינו חזרת יולין פי' wilder Lattich ולפי גי' כ"י תוספתא (בפנים) אולי הוא צמח Kreuzkraut עיי"ע חרחלין ומ"ש) בפ' כל שעה בגמ' ואלו ירקות (פסחי' ל"ט.) ר' יהודה אומר אף חוורולין [1] וחזרת גלין וכיוצא בהן. — (א"ב בנוסח' דידן כתוב אף ח ז ר ת יולין מין ירק מר). *[אחי"ה בכ"י מ' חזרת אלין, בכ"י ב' אף היובלין ובכ"י א"פ אף הארולין. עיי' ד"ס פסחי' נ"ד: ובתוספתא פסחי' ספ"ב לפי גי' הכ"י אירפורט קרובה הגי' לגי' רבינו: אף יוצאין בחזרת הגל ובחוורוור אבל לפע"ד עיק' הגי' כלפנינו ופי' עיי' בע' חזר ג', ואם גי' הכ"י הארולין עיקר אז אולי הוא ל"פ هرول זרע הצמח שנקרא Wicke] —

☞ חַוָּרִיתָא (der weisse Storch, oder Reiher) תרג' ואת החסידה האנפה (ויקי' י"א, י"ט) חוריתא ואבו. *[אחי"ה בדפ' אמש' הובא הפסוק בוי"ו החבור והאנפה כמו בדברי' י"ד י"ח וכ"ה במתורגמן וכן העתיק אונקלוס לויקר' עיי' נתינת לגר לר"ן אדלער. ועוד הועתק חסידה חוריתא בתרגום לירמי' ח', ז'; ולאיוב ל"ט, י"ג והוא דיה ל ב נ ה של חולין ס"ג. ועיי"ע דיו אחר ע' דיופרצוף ושם הארכתי] —

* חוֹרִין עיי"ע בן חורין.

* חוורנם (kleine Salzfische) ירו' ע"ז בפ"ב דמ"ב רע"א חוורנם אין בו משום בישולי

[1] בכ"י ה"ב ודפ"ר ופיזרו חוורוולין.

גוים ויוצאין בו משום עירוב תבשילין והמפרש פי' מין דגים קטנים מלוחים ובאמת בבבלי ע״ז ל״ח. כתוב בתמורתו אמר רב אסי אמר רב דגים קטנים מלוחים אין בהם משום בישולי עכו״ם ונראה שנשתבשה המלה מן חטרגים בל״י ἰχθυάριον דגים קטנים.

* **חוש** עיי״ע חש.

חז (= אָחַז erfassen, ergreifen והשם חֶזְיוֹן das Umfassen) בפ״ק דשבת (י״ט סע״ב במשנה) ומחזין [1]) את האור במדורת בית המוקד. פי' מלש' נאחז בסבך (בראש' כ״ב י״ג). — (א״ב בנוסח' כתוב ומאחזין). בפ' המקבל בגמ' המקבל שדה מחברו ולא עשת (ב״מ ק״ה:) היכי דמי סוכה שכוחה רע אמר ריש לקיש כל שנחבית בחזיונה [2]). פי' באחיזתה [3]) „כשאוחזו אדם מתחבא האמיר [4]) בתוך ידו כלומ' נבלע ונקף [5]) בכף ידו ואצבעותיו ונמצא גודלו נוגע באצבעו והסוכה בתוך כף ידו ואצבעותיו מובלעות.״ *[אחי״ה הועתק מלה במלה מפי' ר״ח שהובא בשט״מ לב״מ הנ״ל. ושם הובאו עוד פירושים אחרים ובתוכם פירוש הרא״ש בשם רש״י בחזיונה: באגרופה . . וי״מ תחת זרועו. ולפי זה אולי הוא ל״ע بازو זרוע, ולפע״ד בחזיונה הוא מל״ע حزية אחיזת יד וגי' הב״ח באחזיונה תסתייע אבל אינו נחוץ כל כך כי אל״ף מובלעת עיי״ע אחז ג'] —

חז (מפעל חזא, חזי בל״ס פי' חזה schauen, sehen; תואר חוזאה Sehender, Profet חָזוּת Gestalt, Anblick; חזית מל״ע حوزة פי' צד Front, Seite) בפ״ב בתמיד (כ״ט.) סידר את המערכה הגדולה מזרחה וחזיתה מזרחה. פי' פני המערכה למזרח. תרג' וירא ישראל (שמו' י״ד, ל״א) וחזא. ובפ״ג בפרה (מ״ח) ומפתחין בה חלונות וחזיתה מערבה „פי' פני המערכה של עצים ומראיתה למערב למקדש שהמקדש בהר הזתים במערב היה כדאמרן בפ' השותפין (ב״ב ב'.) ועושה חזית מבחוץ. וכתיב (מ״א ז', ה') [ו]מול מחזה אל מחזה״ [6]). מרוח אשך (ויקר' כ״א כ') תרג' ירו' [בי] חזוייה חשיך, ומפורש בע' אשך. — (א״ב בנוסחאו' שלנו אין גיר' זו כי אם דחסר כוליא) [7]) — בס״פ ערבי פסחי' (ק״ה:) אנא לא חכימא [8]) אנא ולא חוזאה אנא. בפרק אלו טרפות בגמ' הריאה (חולין מ״ו סע״ב) חזוותא חזוותא [9]) כשרה, איכא דאמרי (שם מ״ז רע״ב) כחזוותא דאופתא. בר״ג [10]) דפרק אלו מציאות (ב״מ כ״א סע״ב) אמר רבי אבהו הואיל וחזותו מוכיח עליו אע״ג דנתרין זיתא מידע ידיע דוכתא דאינש אינש [11]). פי' שני זיתים היינו טעמא דלא הוי יאוש הואיל וחזותו מוכיח עליו כלומר מראיהן של זתים מוכיח עליהן דיש שהן לבנות ויש אדומות ויש שחורות וידוע שדה של מי מגדלת לבנות ושל מי מגדלת שחורות הלכך לא מיאשי בעליהן דסברי כולהו מכירין את שלי [12]). ספר אחד [13]) הואיל וזיתו מוכיח עליו כלומ' והזתים של כל אדם ידועין לכל פי' כענין של מעלה. *[אחי״ה ועיי' תוספו' ב״מ כ״א: ד״ה תאינה שפירשו ג״כ כפי' ס״א ומה שהביאו בשם רבינו עיי' מ״ש במבוא בח״א צד ל״ח. ולפי גי' ס״א תתכן לשון זכר מוכיח עליו. וכנ״ה ביומא ע'. כדי להראות חזותו לרבים, ועיין פירש״י. והוא ל״מ, ובל״ס חֲזְוּתָא פי' מראה ב״ק ק״א. והלאה חזותא מילתא היא וכן בל״ס חֵזְוָא וכן בקהל״ר פ' כי בא: מה חילמא הדין חיזוא הוא (דין) [צ״ל הדין]. ובקצת דפו' חיזווא וכצ״ל בילק' אסתר ס' רמז תתרנ״ז ושם בט״ס דין בחילמא או חיזוזא הוא, והקבוץ חֶזְוָתָא בחולי' הנ״ל וכן חֶזְוָין דניאל ב' כ״ח, מ״ב והלאה, ועוד השם חזית ב״ב ב'. במשנ' ושם בגמ' ד' סע״א והלאה, וכן בירו' מגיל' ספ״ד דע״ה ע״ג היו שניהם רגילין נותין בחזית (ירו' ברכו' פ״ט די״ג ע״ג בט״ס לחזיות וצ״ל כגי' המהרש״ם לכתית ע״ש) — והפעל חזי, חזא בל״ס כמו חזה בל״מ עיי' דניאל ה'. ה'. כ״ג; ג'. י״ט; עזר' ד', י״ד, והרבה בתרג' עיי' המתורגמן ע' חזא, וכן אצל רז״ל מגיל' ג'. וסנהד' צ״ד. (בקצת שנויים) אינהו (חגי זכריה ומלאכי) עדיפי מניה (מדניאל) דאינהו נביאי ואיהו לאו נביא איהו עדיף מנייהו דאיהו חזא ואינהו לא חזי וכי מאחר דלא חזו וכו'

---

[1]) וכ״ה במשניו' נאפולי ופיז' וכ״ה בכ״י מינכען ובכ״י א״פ וכ״ה בירו' עיי״ע אחז ג' וכה״ג בפימ״ש להרמב״ם וכ״ה בע' קד. [2]) כ״ה בכ״י ו״ו וה״ב ובעה״ק שנ״ב וכ״ה בנוסח' אבל בדפ״ע בחיזונה. [3]) כ״ה לנכון בעה״ק שנ״ב וכ״ה ברש״י ובראב״ד הובא בשט״מ לב״מ. [4]) בשט״מ בט״ס האמור. [5]) בשט״מ והוקף. [6]) ע״כ הועתק מפי' סד״ט לרה״ג צד כ״ט ושם צריך להגיה מהערוך. [7]) וכן הובא בע' אשך ע״ש מ״ש. ועיי' עוד ע' חשך. ובתר״י א' הגי' דפחדוי נפיחין. [8]) כ״ה בדפ״ע חוץ מדפ״ר שאי' חכימאה וכ״ה בנוסחאותינו אבל בכ״י מ' וכ״י בי ובכ״י רשב״ם בשם רש״י (ד״ס פסחי' ק״ס.) הגי' חכימא ובכל מקומו' הנ״ל הסדר: לא חוזאה אנא ולא חכימא אנא. [9]) כ״ה לנכון פעמים בדפ״ר וכן מוכח מבסמוך אבל בשדפ״ע בט״ס הזוזתא, ובנו״ג חזותא חזותא. [10]) כ״ה לנכון בדפ״ר. [11]) כ״ה לנכון בכ״י ובדפ״ר וכ״ה בנוסח' אבל בשדפ״ע אי' באריכת הלשון. [12]) כ״ה בכ״י ודפ״ר, ובשדפ״ע בט״ס שלו. [13]) וכ״ה גם בשט״מ למקומו.

אע"ג דאינהו לא חזו מזלייהו חזו. וכה"ג באה"ת בשבת קמ"ו רע"א דאינהו לא חזו מזלייהו חזא (בנו"ג לא הוו . . הוא), עירובי' י"ג: חזיתיה לר"מ וכו', ברכו' ל"ד: ל"ט ס"ב, נזיר נ"ט. חולי' ק"י: חזינא, ב"מ פ"ה: חזי לי, ברכו' י"ז: פוק חזי עיי"ע פק ג'. ביצ' כ"ו: אי דחזו . . אי דלא חזו. חולי' נ"ט: בעינא דאיחזי לאלהיכו א"ל לא מצית חזית ליה א"ל איברא חזינא ליה וכו'. ואפעל: חולי' שם: בעינא דמחזית ליה ניהלי וכו', ביצ' כ"ו: אי דאחזו בין השמשות אחזו אי דלא אחזו לא אחזו (ועיי' בערך הבא אח"ז) ושם אחזייה לחכם וכו', ובכ"י מ' אי' באתפעל אתחזייה לחכם (ב' פעמים), וכן בהשמטת הת"ו ברכו' י"ז. מיחזי כיהורא (ב' פעמים)[1] כמו מתחזי ברכו' ל"ט סע"ב.

☞ חז (= חָזִי מענין הקודם (tauglich, geeignet מסכת שבת פ' אמ' ר"ע (צ'.) פלפלת כ"ש למאי חזי. ובדניאל (ג', י"ט) די חזי[2] למיזא[3]. ותרג' יעשה עולה כמשפט (ויק' ה', י') יעבד עולתה כדחזי, פי' בלש' תרג' כמו ראוי בלש' הקדש. *[אחי"ה הועתק ממתורגמן ושם עוד איזה דוגמאות ושם הועתק "בלי' אשכנז ווירדיג" והובא פסוק מאסתר (ב', ט') הראויות וגו'. וגזרת המלה לפע"ד מל"ע ראי (رأى) בבינוני: مرآة = ראוי פי' מוכשר ויאות כמו שהעתקתי בתחלת הערך. והרבה פעמים בשבת שם למאי חזיא. (ולגי' רש"י חזי), עירובי' כ"ח. אע"ג דלא חזי להאי חזי להאי, ב"ב י"ט: חזי לבהמתו . . הזי להסקה. ונראה שבזה הענין גם בביצ' כ"ו: אחזו בין השמשות וכו', ושם אי חזי . . אי לא חזו. וממנו השם תוספת' אהלות ספט"ו הלכה זו מקופחת איני יודע הוזיו של דבר מה הוא וכו', פי' ענינו ומשפטו וטבעו. ומלת וחזי = ראוי כמו הר"י א' ע"ש] —

* חֲזָאָא (פי' בל"ע خذواء מי שאזניו תלויות (wer herabhängende Ohren hat בכורו' מ"ד. מאן דבעי צימח ואשתכח גדיא ח ז א י א כ"ה לנכון בפירו' רגמ"ה כ"י לבכור' (בקובץ כ"י אנגייליק' דף ק"ח.) ופי' שם בזה"ל שאזניו תלויות לו למטה ע"כ וממנו הועתק הפי' בערוך בע' צמח ג' רק שם הגי' כמו בנוסחאותינו חזיזא וט"ס הוא כי פי' רגמ"ה מסכים עם גירסתו ועם גזרת המלה הערבי' הרשומה.

* חוֹזָאָה שם פרטי עיי"ע בי חוזאי (ח"ב מ"ט:) ושם הארכתי.

חָזָז (= חֲזָזִית פי' בל"ע حزازة ובל"פ حزاز ובל"ם חֲזָזִיתָא מורסא, שחין ילפת, Schorf, Grind, (Räude בפ' לולב הגזול (סוכ' פ"ג מ"ו דל"ר:) עלתה חזזית על רובו. בספ"ו דבכורות (מ"א.) ובעל גרב[4] ובעל יבלת ובעל חזזית[5]. וברפואות דפ' מי שאחזו (גיטין ע' רע"א) לחזיתא ליתי שב היטי ארזנייתא[6]. או גרב או ילפת (ויק' כ"א. כ'; כ"ב. כ"ב) תרג' או גרבן או חֲזָזָן. *[אחי"ה פי' חזזן תואר וכן בל"ס חזזא כלומ' בעל חזזית. וכנ"ה בבכורו' שם בגמ' ילפת זו חזזית המצרית וכן בתר"י א' ויק' כ"א. כ' דמלי חזזיתא מצריתא, בכורו' שם: חזזית דעלמא. ברות רבה פ' חצות לילה דרש וילפת (רות ג', ח') לפפתו כחזזית ועיי' עוד פירש"י לויק' שם. ירו' שבת פי"ד די"ד ע"ד מינה את שמע לחזזיתה (עיי' בבלי שבת ק"ח:) וכצ"ל בירו' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ד מיניה את יליף לחזזיתיה ובנו"ג בט"ס לחזויתיה — ירו' יומ' פ"ח דמ"ה: רוח חזזית צ"ל תזזית עיי"ע] —

חֲזִיז (מל"מ וענינו ברק וחץ הברק Blitz, Wetter-strahl מל"ע حز einschneiden, durch-stechen ולדעת רבינו עפ"י פי' הגמ' עבים) בפ"ק בתעניות בסוף הלכה עד מתי הן שואלין (ט':) ה' עושה (חזיזין) וצ"ל חזיזים] (זכרי' י', א') מאי חזיזים אמר רב יהודה פורחות. פי' עבים דקים נקראו חזיזין והיינו (תענית שם) עיבא קלישתא דתותי עיבא סמיכתא ונקראו פורחות. ומפורש בע' אֵד. *[אחי"ה לפע"ד חסר בסיום הערך: בב"ר פי"ב (לפנינו י"ג) ה' שמות וכו', מפורש בע' אד ועיי' ח"א, ל"א ושם הובא הקבוץ הזיזיות אבל בב"ר שם ובירו' תעני' דס"ו ע"ג הגי' בט"ס חזיונות. והיחיד בתעני' שם עושה לו הקב"ה חזיז. ועיי' התרג' לשה"ש ב', ט' ולאיוב כ"ח, כ"ו — שני חזיזין בתוספ' אהלו' ספי"ג ט"ס וצ"ל הזיזין עיי"ע זיז] —

חַזִיז (שם מקום = עזיז) בפ"ו בכלאים (מ"ד) מעשה שהלך ר' יהושע אצל ר' ישמעאל לכפר חזיז. פי' שם מקום. *[אחי"ה בנו"ג עזיז. ושוות במבטא של בני א"י. וממה ששנינו (כתובו' פ"ה מ"ח) ר' ישמעאל היה סמוך לאדום נשמע ג"כ כי תכונת עזיז היתה קרובה לאדום ואולי הוא אחד עם עוזא.

---

[1]) ובב"נ הגי' מחזי וכו' ב' פעמים. [2]) וכ"ה במתורגמן, אבל בפסוק כתוב חזה. [3]) בפסוק: למזיה. [4]) כ"ה לנכון בדפ"ר. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ר, ובשדפ"ע בעלי. [6]) כ"ב בכ"י וכ"ה בע' ארזן ב' ע"ש, ובדפ"ע בע' נוכחי בט"ס אזרנייתא.

עוזאה (נדרי' ל"ח: יומי מ"ז: או יותר טוב לפי גי' כ"י מי עזאה) והיא עיר Gazah] —

☞ חַזִיז אוכל חזיז מן התלם (תעני' ה'.) בעל הערוך גרס חזין עיי' למטה.

* חַזִיזָא עיי"ע חזאיא.

חָזַם (מל"ס חֲזַם ונרדף עם גזם abkneipen ועוד מל"ע עיי' בפנים) בפ"ג בדמאי (מ"ב) הרוצה לחזום עלי ירק, פי' לשלף העשבים הרעים, ויש אומרים לעשותן אגודות בלשון ישמעאל קורין לאגודה: הזמה. *[אחי"ה כ"ה נכון מאוד לפי גי' כ"י ו"ו והוא ממש ל"ע حزمة פי' אגודה ואחיזת יד handvoll ובדפ"ע אי': קורין לאגודות אלחזם וצ"ל אלחזמה וגם ענינו אלומה ועוד חיזאם פי' חגורה עיי' על כל זה בערכים דר ו', הזמת, וורשכי ושם הארכתי. והרמב"ם ור"ש פירשו מענין הראשון לכרות ולחתוך ע"ש ומאשר אין למלה זרה זו דומה לא במשנה ולא בגמ' (וגם בירו' דמאי פ"ג, הלכה ב' איננה מפורשת) לכן טעו סופרים לכתוב בתוספתא דמאי רפ"ד הרוצה להחזיר (וכ"ה ג"ב בכ"י אירפורט ובדפי' וויען בקו על היו"ד להחזי') עלי ירק ולהקל ממשאו וכו' וצ"ל להחזים. ועפ"י תוספת' זו פסק הרמב"ם בהלכו' מעשר פי"א הל"ז ע"ש. ועפ"י פי' זה הוצרכנו לגזור המלה מל"ע حصم، خزم خذم פי' חתך נקב ושבר. ולדעת ר"פ סמאלי' לחזום כמו להזום כלומ' להסיר הזמי והיגי מבין הירקות ואז נכון הוא כי חייב במעשר כדתנן ירק הנאגד משיאגד (מעשרו' פ"א, מ"ה) ועיין בר"ש] —

חַזִין (מל"י או פרסי (עיי' בסוף הערך) וענינו הרכות והירקות של צמחים או דקלים das (Junge, Grüne der Gewächse u. s. w. בפ"ק דתעניות בגמ' ר' יוסי אמר (תענית ה'.)[1] שור כשהוא זורע הולך ובוכה ובחזירתו אוכל חזין מן התלם. בפ' אעפ"י בגמ' מניקה את בנה (כתובו' ס':) דברים הרעים לחלב כגון מאי אמר רב כהנא כשות וחזין דגים קטנים ואדמה. ובפ' הכונס צאן לדיר בגמ' כיצד משלמת (ב"ק נ"ח סע"ב) אכלה חזין רבי יוסי הגלילי אומר נידון במשוייר שבו. ובס"ג דב"ק (קי"ט:) כשות וחזין אין בהן משום גזל ובאתרא דקפדי יש בהן משום גזל. ובר"ג דפ' בכל מערבין (כ"ח.) כשות וחזין מערבין בהן ומברכין עליהן בורא פרי האדמה. פי' חזין דדברא[2] דזרעי ליה אדעתא דשערי דלא גמרי פירי שהכל, ודגנונייתא דזרעי ליה אדעתא דחזין והוא גמר פירי בורא פרי האדמה. — (א"ב בנוסחאות דידן כתוב חזיז). *[אחי"ה בדפ' אמש' נדפס קצת שלא בדיוק הערת ר"ב אחר ציון ראשון מתעני' אבל כונתו גם לשאר ציונים לכן הצגתי דברי ר"ב בסוף הערך ובאמת בנו"ג בכל מקומות הנ"ל ובילק' תהלי' רמז תתפ"א ובשט"מ לב"ק, ובאו"ז הלכו' עירוב' סי' קל"א ס"ק ב': חזיז (ובתעני' שם בדפוסי' האחרונים נשתבש הזיז ובאה"ת הזיו) וכ"ה בכ"י מ' לתעני' ושם איתא חזיז מן התלמים אבל בכ"י מינכען וא"פ לעירובין אי' כגי' רבינו חזין וכ"ה בבה"ג ברכו' פ"ו ובדף כ"ח: אי' כן גם בדפוסים הישני' עיי' ד"ס עירובי' צד נ"ג: ועיי' עוד ע' חפר א'. וגזרת המלה נ"ל אחר עיון רב שהוא ל"י ἀείζωον פי' עשב ירק והוא תואר לכל הצמחים שעומדין בירקותן immer-grünes Kraut וכן דעת רש"י שפי' בכ"מ שחת (בעוד ירק) ולפי גזרה זו גם גי' חזיז, וגם גי' חזין נוכל לקיים. וראיתי בשמ"ט לכתובו' ס': וז"ל בלקוטי הגאונים ז"ל כתוב חזיז הצמחין של חטין ושל שעורים כשהן רכין, עד שלא יצאון השבלים קוראין בערבי אלג'ומר ע"כ והוא בל"ע جمار פי' הירק ורכות ומוח של דקלים. וכן בל"פ حزان נאמר על ירקות של עלי דקלים — ועפ"י הגדה דתעני' שם הועתק בתר' תהלים קכ"ו, ה' ורעי חזין מן תלמא, כ"ה במתורגמן, ובנו"ג חזיז] —

* חֶזְיוֹן (מל"מ profet. Vision) סנהדר' ל"ט: עיי"ע זן האחרון ודרש הזונות (מ"א כ"ב, ל"ח) כמו חזיונות. ירו' תעני' וב"ר חזיונות ט"ס עיי"ע חזיז א'.

חַזָן[3] (לפע"ד מל"ע הרשומ' בפנים ופי' שומר, ושמש Wächter, Diener ועוד מל"פ פי' משורר התשבחות ודעת רבינו עיי' בפנים ומ"ש) בפ"ק דשבת (י"א.) באמת החזן רואה מהיכן[4] תינוקות קורין, פי' הוא שליח ציבור. ותרג' רואה: חוזה שהוא צריך לראות היאך יקרא והיאך קורא בני אדם לקרות בתורה. בגמ' דפ' ב' ביומ' (כ"ד:) דתנן בפ"ה בתמיד (מ"ג) [מסרום] לחזנים היו מפשיטין את בגדיהן. בס"ג דפ' השוכר את הפועלי' (ב"מ צ"ג:) התם בחזני[5] מתא. פי' שומרי מדינות שחייבין לשמור שמירתא יתירתא. *[אחי"ה

---

[1]) בנו"ג אמר רבי יהודה אבל רבינו הקדים הא דר' יהודה לדר"מ ובמקום ר"מ דמשנה גרס ר' יוסי וכה"ג בשני כ"י מינכען ובע"י וברי"ף ובהרא"ש עיי' ד"ס תעני' ח': [2]) כה"ג או הפי' של רבינו כדי לחלקו מן חזין דגנונייתא עירובי' כ"ח רע"ב. [3]) זה הערך נדפס ממני לדוגמא בהשחר להרב הח' פ' סמאלענסקין שנה י' חוברת ד'. [4]) וכ"ה בע' אמת ע"ש ומ"ש. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ר ופיז' אבל בשדפ"ע בט"ס בחוזי.

וכן פירש"י בב"מ בחזני מתא: שומרי העיר בלילה וכו', וביומ' שם פירש"י שמשים, ובשבת שם כפי' הראשון באר חזן הכנסת המקרא את השבעה הקוראים בתורה וכו' ע"ש וזה כפי' רבינו וכפי' לשנא אחרינא כתב חזן: מלמד תינוקות[1] וכן פי' הרמב"ם ורע"ב ולזה מסכים התוי"ט ועוד הביא שם את הערוך ומסיים "ועל שם זה נקרא ש"צ חזן." והרא"ש בברכו' פ"ה סי' י"ז (עיי' מבוא ח"א צד כ"ט, וכ"ה בתוספי' הרא"ש בספי ברכה משולשי' צד כ':[2]) השיג על רבינו בזה"ל ובערוך פי' חזן ש"צ וטעות הוא דחזן הוא המתעסק בצרכי ביה"כ וש"צ הוא המוציא את הצבור ידי חובתם בתפלה וכו' ע"ש, ועיין עוד או"ז הלכות נשיאות כפים רסי' ת"א. וכבר עמד הגאון ר"י שטיינהארט (בתשי' זכרון יוסף שאלה י"ג דף י"ז ע"א בד"ה: עוד כתב להציל בעד רבינו בעל הערוך ע"ש היטב ובקרבן נתנאל למגילי פ"ג סי' ע"ז ובספר שריד שבערכין ובלימוד ערוך מסכ' שבת ד"ז. ושם הועתקו דברי אבודרהם במ"ש בביאור תיבת הזן: ש"צ נהגו לקרותו חזן ועקרו מל' שמירה הוא דאמרינן וכו' התם בחזני מתא ומקשי ויעקב חזני מתא הוי דעלמא לש' נהוג ושמירה הוא לפיכך המנהיג בית הכנסת בשמירת' נקרא חזן וגם נהגו לקרותו חזן מתרג' וירא וחזא מפני שהוא צריך לראות וכו' וכדאשכחן לענין שלוח שהוא עומד בין הקורא להמתרגם דאמר ש"צ עומד ומחזין ביניהם עכ"ל. והנה בגוף הדבר אין מוכרח מדברים אלה כי החזן בימי חכמי הגמרא היה ג"כ השליח ציבור כי אם נביט בעין חודרת המקומות אשר בא שם זכרון מלת חזן אז הראנו לדעת כי המושג שומר או שמש הוא הנכון אבל המושג שליח צבור מן הנמנע הוא וברוב מקומו' פירש"י לנכון: שמש או שמש הציבור עיי' ברכו' נ"ג. הא דאיכא חזנא הא דליכא חזנא ופירש"י חזנא: שמש שאוכל בבית הכנסת וכו', יומ' פ"ז מ"א דס"ח: פירש"י שמש ובסוט' מ': חזן הכנסת פירש"י שמש הכנסת שטורח עסקי הכנסת עליו להכנים ולהוציא ולהפשיט את התיבה ולהכין הכל, סוכ' נ"א: ושבת ל"ה: חזן הכנסת פירש"י שמש הציבור. וכפירש"י בסוט' מוכח מירו' סוט' פ"ז דכ"א רע"ד ארור אשר לא יקים את כל דברי התורה הזאת (דברי' כ"ז, כ"ו) וכי יש תורה נופלת שמעון בן יקים אומר זה החזן ופירושו שאינו מקים ספר התורה להעמידו כתקנו שלא יפול (עיי' פי' הרמב"ן לדברי' שם) נראה בעליל כי חזן הכנסת אינו ש"צ. והראיה לזה מצאתי עוד מירו' סוכ' רפ"ה דנ"ה רע"ב ובימה של עץ באמצע וחזן הכנסת עומד עליה עמד אחד מהן לקראות בתורה היה הממונה מניף בסודרין והן עונין אחריו אמן וכו', הרי שחזן הכנסת אינו ש"צ דאל"כ למה הוסיף ועמד אחד מהן. ועוד ראיה מירו' מגילי פ"ד דע"ה סע"ב (וירו' סוטי סוף פ"ז דכ"ב. ושם בטעות וקל להגיה) ר' יוסה מפקד לבר עולא חזנא דכנישתא דבבלייא כד דהיא חדא אורייא תהוי גוילא אחורי פרוכתא פי' ציוה לבר עולא שמש דביה"כ אם הוא יום שצריכין לקרות בב' ענינים ואין להם אלא ספר תורה אחד שיגלל אחר הפרוכת מפני כבוד הצבור (ופני משה פי' בע"א). ועוד משמע מירו' ברכו' פ"ה ד"ט ע"ג כי חזנא אינו ש"צ שאי' שם רב חונ' הוא יתיב בחד כנישתא עאל חזנא ואטרה על חד דייעול וכו', ויפה פי' המהרש"ם חזנא מתעסק בצורכי צבור עכ"ל, דאם חזנא הוא ש"צ למה הפציר באחד שיעביר לפני התיבה ולמה לא התפלל הוא בעצמו, ובעל שריד שבערכין ובעל למוד ערך הנ"ל לא כיונו לאמת, וגם מה שהביאו ראיה מירו' ברכו' מפ' הרואה (והוא פ"ט די"ב רע"ד) אשכחון לחזנא דאמר האל הגדול הגבור וכו', י"ל שהוגה כן משו"ט מזמור י"ט והראיה מברכו' ל"ד: ומגיל' כ"ה. ע"ש היטב. ועוד י"ל כי חזנא דכאן ענינו מלמד תינוקות כפירש"י בשבת הנ"ל וראיה עצומה מצאתי בירו' יבמו' פי"ב די"ג. שיסופר שם באריכות כי בני סימנייא בקשו מרבי חד בר נש דריש דיין וחזן ספר מתניין.. ויהב לון לוי בר סיסי, ובב"ר פ' פ"א תמורתו הגי' תן לנו אדם א' שיהא מַקרא אותנו ושונה אותנו ודן את דיננו וכ"ה בילק' משלי ר' רמז תתקס"ד הרי חזן דירו' מפורש בב"ר ע"י מַקרא ועיי' עוד תנחומ' צו סי' ה' ובחי' המאירי לסוט' ל"ח. ותדע שבזמן רז"ל היה חזן או חזן כנסת ר"ל שמש גם המקרא ממה דאי' בספרי פ' נשא פ' ל"ט ומנין שחזן צריך לומר להם (ר"ל לכהנים) אמרו ת"ל אמור להם, ותחת זה אי' בסוט' ל"ט רע"ב אין הקורא רשאי לקרות כהנים (ובמדב"ר פי"א בט"ס ברכת כהנים וצ"ל כהנים) עד שיכלה אמן מפי הצבור, נשמע מזה כי החזן הוא המקרא או הקורא. ועוד נ"ל להביא ראיה מתוספת' מגילי רפ"ג שאי' שם בפי' חזן הכנסת לא יקרא עד שיאמרו לו אחרים וכו', חזן הכנסת העומד לקרות

---

1) ולדעה זו העיד המאמר בסוט' מ"ט סע"א ספריא כחזניא.

2) ועוד ברא"ש למגילי פ"ג סי' כ"א אבל שם לא השיג בפירוש על הערוך.

אחר עומד ומחזן לו עד שעה שיקרא ע"כ ופירושו לפע"ד חזן הכנסת שהוא השמש לא יקרא שפב"פ יעלה לס"ת עד שיאמרו לו ואם הוא בעצמו רוצה לקרות בתורה אז אחר עומד וּמְחַזֵן פי' משמש תחתיו עד שיגמר קריאת הפרשה. ובכ"י תוספת' (הוצ' צוק"מ מגילי 227) אי' מחזק לו עד שעה שיקרא ואין לו שחר. ובמרדכי פ"ג דמגיל' גרס חזן העומד לקרות אחר עומד ומחזן עליו עד שיקרא, וראיתי במרן ב"י או"ח סי' קל"ט וז"ל בד"ה ואינו רשאי: ואם ש"צ רוצה לברך לעצמו ולקרות צריך שיהא אחר עומד אצלו ע"כ ונראה שכיון לזו התוספתא ואולי הוא ז"ל גרס ג"כ כגי' כ"י תוספ' מחזק לו אבל מה שפי' ש"צ קשה שבזמן הגמ' לא היה החזן הש"ץ (ועיי' קרבן נתנאל למגילי פ"ג) כי אם שמש וגם קורא בתורה (מסכ' סופרי' פי"א הל"ד) וּמַקרא לתורה. — ועוד פתרון חזן שליח בית דין והראיה מירו' סנהד' ספ"ה דכ"ג רע"א וחזני כנסיות מחזרין אחריהן (פי' אחר חייבי הריגה) ואומר איש פלוני מחייב הייתי וכו', נשמע מזה כי חזני כנסיות היו שמשי בית דין וכן מוכרח מירו' ברכו' פ"ד ד"ז רע"ד (לפי גי' המהרש"ס) אמרו לר' זינון החזן אמור לו התחיל ואמר התחילו ועמדו כל העם על רגליהם ואמרו וכו', פי' העם המרנן אמר לשמש בי"ד שיאמר לר' גמליאל שאינם רוצים בנשיאותו (ואה"צ פי' בע"א). וכן נאמר משמשי בי"ד במכו' כ"ג. על מה דאי' במשנ' שם המכה מכה בידו: ת"ר אין מעמידין חזנין אלא חסירי כח ויתירי מדע וכו', ובתוספתא מכו' ספ"ד אם הוסיף לו חזן רצועה א' ומת גולה על ידו. ויפה פירש"י מזה הענין בשבת נ"ו. כדי להרבות שכר לחזניהם: שמשיהם ששוכרין אותן לילך ולהזמין הנקראים לדין, וכן בסנה' י"ז: פירש"י שני חזנין: שמשי בי"ד להלקות החייב ולהזמין בעלי דינין לדין. — ואחרי הדברים והאמת האלה הוברר כי חזן בכל המקומות הנ"ל (ועוד במקומו' שהביא הרא"ש בבכורו' ובמגילי הנ"ל) לא נאמר בש"ס בבלי וירו' על שליח צבור כי אם על שמש או של בית הכנסת או של בי"ד וענינו כמו בב"מ הנ"ל שומר כדעת רבינו או ענינו שמש כדעת רש"י, ובענין גזרתו נ"ל להמציאו מל"ע خازن פי' שומר בית האוצר והשתמשו רז"ל במלה זו יען שהחזן היה ממונה על שמירת כלי הקודש של ביה"כ ואוצרותיה וצורכי הצבור. ומה שנוגע להפתרון: שַׁמָּשׁ נ"ל לגזרו מל"ע خزانة פי' משרת שמזונותיו וצרכיו עלינו. ורש"י ז"ל במכו' כ"ב: הודה ולא בוש חזן: שמש הקהל ולא שמעתי בו שום משמעות ע"כ ר"ל משמעות של גזרת המלה. — והנה בענין מה שרגיל על לשונינו לקרוא המתפלל הקבוע בצבור חזן לשוא עמל רמ"ל לפתרו וגם רבים וכן שלמים נלאו לבארו ואת אשר נ"ל כי הכנוי הזה לא בימי חכמי התלמוד כי אם בזמן הגאונים נולד ולכן מזמן הגאונים והלאה יכונה שליח צבור העובר לפני התיבה בשם חזן ואלה המה ראיותי. אי' במדר' קהלת רבה פ' טוב לשמוע גערת חכם אלו הדרשנים מאיש שומע שיר כסילים אלו התורגמנין והחזנין שמוסיפין על קבע התפלה כה"ג ביוחסין השלם צד פ"ח ע"ג וכ"ה בלקוטות הרמב"ן ריש ברכות שגרס בשם קהל"ר אלו החזנין ופי' בו הטעם שמוסיפין על קבע התפלה בפיוטים ע"ש אבל בנוסחאותינו בקהל"ר נפקדה תיבת החזנין ואי' רק מאיש שומע שיר כסילים אלו המתורגמנים שמגביהין קולם בשיר להשמיע את העם (וכן חסר בילק' קהלת רמז תתקע"ג) ואין אצלי ספק שכצ"ל מאיש שומע שיר כסילים אלו המתורגמנין והחזנין שמגביהין קולם בשיר וכו' ודרש מאיש שומע אלו המתורגמנים יען שהמתורגמן היה רק איש שומע שהטה אזן קשבת לחכם הדורש ומפיו ועפ"י צווי היה דורש עיי"ע תרגם, ודרש שיר כסילים אלו החזנין שמוסיפין וכו'. וכן נמצאה המלה במד' שו"ט מזמור י"ט: חזיוה לחזנא דקריב ואמר האל הגדול הגבור האמיץ והעזוז ושתקו יתיה א"ל אין לך רשות להוסיף וכו', והנה מקור המאמר הזה בירו' ברכות הנ"ל אבל בעל המדרש הוסיף משם עצמו מלת דקריב מטעם ההוכחה כי חזנא לא מַקרא ומלמד הוא כבירושלמי הנ"ל (עיי' לעיל) כי אם מושג שהיה רגיל בזמן בעל המדרש והיינו שליח ציבור דקריב אל התיבה להתפלל [1]) ובספר חובת הלבבות מרבינו בחיי נשתנה עוד יותר הגי' ההוא שליח דציבורא דנחית קמיה דרב חנינא. וידוע כי מדר' שו"ט נכתב כערך במאה העשתי עשרה למנינם (עיי' ג"פ להחי' צונץ רע"ו) בסוף ימי הגאונים ואז חי גם רבינו בחיי, וידוע עוד כי קהל"ר נכתב ג"כ בזמן הגאונים (צונץ שם רס"ה). ועוד נולד על ברכי זמן הגאונים המדרש: פרקי דר' אליעזר כמו שהוכיח צונץ (שם רע"א והלאה) ומהסימנים היותר מוכרחים אצלנו כי בפדר"א ס"פ י"ב ובפט"ז הוזכר חזן במובן שליח צבור המתפלל כי שם ושם אי': מה דרכו של חזן עומד ומברך לכלה בתוך חופתה כך הקב"ה וכו'. וכחזן שהוא עומד ומברך את הכלה

[1]) עיי' תשובי' הגאוני' חמדה גנוזה סי' קמ"ה שנשאל מרי יצחק ברי יעקב גאון ז"ל הללו קרובות שאומרים החזנים וכו'.

בחופתה כך עמדו וברכו את רבקה וכו', וכן הוזכר חזן בזה המובן במסכ' סופרים (פ"י הל"ז, פי"א ה"ג וה"ד) ומס' סופרים ג"כ מזמן הגאונים היא כמו שהעיד כבר הרא"ש (עיי' ג"פ לצונץ צ"ו) — מכל אלה הראיות הוברר כי רק מזמן הגאונים והלאה היה רגיל על לשון הסופרים לכנות את שליח ציבור ומתפלל ברבים בשם חזן ועיי' התוספו' סוכ' נ"ב. ד"ה וכיון שכתבו בזה"ל: ורב כהן צדק גאון אמר חייב צבור לשתוק ולשמוע כל ברכה וברכה מפי החזן ואח"כ יענה אמן וכו' (ועיי' תוספ' ברכו' מ"ז. ד"ה אמן), וכן מוכח כי בזמן הגאונים שם כולל לש"צ היה חזן ראה מ"ש היוחסין (דפ' אמש' צ"ב) כשם ר' נתן הכהן על דברי ראש גלות וכתב שם בזה"ל . . ונכנסין תחתיו . . בחורים ותיקים בעלי קול בעלי נעימה וקולם ערב ובקיאין בכל עניינם . . והזן הכנסת מתחיל בברוך שאמר והבחורים עונין על כל דבר ודבר מברוך שאמר ברוך הוא וכו', ועומד החזן ופותח בנשמת כל חי וכו', ע"ש היטב. ואחרי שהודעתיך כל זאת לבי נכון בטוח כי מלת חזן לכנוי המתפלל בצבור נולד על ברכי לשון פרסי שהיה רגיל על לשון העם גם אחר חיתום התלמוד בדור אחר כי יבוא ואף אם לשון פרסי הישנה שהיא קרובה ללשון בקטרית של צענד לא היתה מדוברת בכל זאת דעת לנבון נקל כי ל"פ החדשה ובפרט לשון בטיית של פרסי היא לשון הוצואריש שגורה היתה מאוד בפי ההמון ולכן אין אצלי ספק כי חזן הוא מלה פרסי' של הוצואריש: gâçân (מפרסי הישנה ומל' צענד gâtha) פי' שירים ותשבחות ושירי קודש Hymnus, heil. Lied (עיי' יוסטי צינדליקסיקאן ק"ד.) אשר השמיע המתפלל ע"י נעימת קול (gâthra) וברור הוא כי ההמון הישראלי נמשך אחר המון הפרסי לכנות את המתפלל בנעימת קול בשם חזן כלומ' משורר שירות ותשבחות בנעימה (עיי' רש"י לברכו' ו'. ד"ה במקום רבה שכתב בזה"ל בבית הכנסת ששם אומרים הצבור שירות ותשבחות בנעימת קול ערב ע"כ ועיי' מסכ' סופרי' פי"ד הל"ט) ובימי הגאונים כבר חזון חזן נפרץ ומי שהיה לו קול ערב העם חפצים בו אף אם השליח צבור לא היה יודע מה מדבר עיי' תשובת הגאוני' הובא במדרכי סוף פ"א דחולין. יוצא לנו מחקירתנו הזאת כי גם בשבת י"א. ענין החזן מלמד תינוקות ומקרא הוא כל"א של רש"י ובל' ראשון הלך בעקבות רבינו. אמור מעתה כי בעל הערוך מושג החדש אשר מקרב ימי הגאונים בא לו [1]) ולא שערוהו חכמי המשנה והגמ' היה מבאר בדברי המשנה ולכן היטב השיג עליו הרא"ש ועיי' המדרכי פ"ג דמגיל'. — וצ"ע אם נוכל להליץ בעד רבינו במ"ש התשבי ערך חזן: שליח צבור רוצה לומ' שמש הקהל . . ונקרא א"כ חזן לפי שהוא צריך לראות מה הם צרכי הצבור שועשה המוטל עליו ע"כ. ולדעת ר"פ סמאלענסקין חַזָּן כמו חַרְזָן כלומר עושה חרוזים או משמיע חרוז והוא הפייטן, והרי"ש נשתמט כרגיל בעברית וגם בארמית. וחרז הוא כל לשון קשר ודבוק ושורה וע"כ יאות לכל אשר יְפַקֵּחַ על הסדר ועל המשטר התואר חַרְזָן, ולעמוד בשורה היה מנהגם לאבל וכן בביה"כ ובביה"מ והמשגיח על השורות נקרא חַרְזָן או חַזָּן] — חַזִינָא (לפי' ר"ב = חַצִינָא מל"י ἀξίνη כשיל Axt, Beil) בכלי מתכות פי"ד בכלי' (מ"ב) מקל שעשה בראשו מסמר כמין חזינא [2]) טמא. פי' כל מקל שנותנין בראשו ברזל במינקת [3]) שמו זוג בטיית ואם מסמר נועצין בראשו שמו בל' קודש חזינא, ומינקת הוא כמו כוס של ברזל ומכניסין בתוכו מקל של עץ וקורין אותו בלע"ז דשטולצ"ו. — (א"ב פי' בל"י כשיל עיי"ע חצינא). *[אחי"ה פי' של משנה הנ"ל הועתק מפי' סד"ט לרה"ג רק שם נשמט בכ"י מאמר שלם ובודאי היו מסכימים דברי רה"ג ורבינו כדמוכח מפי' ר"ש לכלי' שם אולם גם שם הובא רק תוכן הערך וגם נשמטו המלות הזרות וכן חסרה מלת זוג בדפוסי הערוך חוץ מדפ"ר שאי' לנכון כמו בכ"י ו"ו, ל"ד ב"ר ה"ב ופאריז, ובדפ' פיז' וויניצ' אי' שמו בטיית בלי תיבת זוג. והמלה הזאת היא ממש ל"ע زج פי' חנית ברזל בראש המקל ולדעת רבינו זו דוקא במינקת אבל בסתם אם נועצין בראשו ר"ל בראש המקל מסמר אז נקרא בל' קודש (עיי' מ"ש בח"א במבוא צד ט') חזינא. אח"כ הוסיף רבינו לבאר מלת מינקת (בהיותה באותה משנה דכלים) ולועזו ע"י דשטולצו ולפע"ד הוא לאי"ט: distillazione בל"ר Destilliren, destillatio das Abziehen, והכלי עצמו נקרא בלאי"ט distil-lojo והוא המשפך כי על ידו נשפך המשקה וירדו הטיפין. והלעז הנ"ל אי' כן רק בכ"י ו"ו וב"ר אבל בדפ"ע אי' רושטולצו ונראה שט"ס היא. ובענין מינקת עיי"ע גשתא וע' מניק ועוד ע' ארק. והרמב"ם באר בפי"מ מלת חזינא ע"י תיבה ערבי' אל רמו"ם וט"ס הוא וצ"ל אלדבוס וכן הביא לנכון

---

[1]) עיי' היטב ע' חלון א' מה שהביא בשם הגאונים בענין חזן. [2]) בנו"ג חזיינא וכ"ה בפי' סד"ט לרה"ג והעיקר ביו"ד אחת וכ"ה ברא"ש ברע"ב ובתוי"ט. [3]) בקצת כ"י כמינקת וצ"ל בבי"ת וכ"ה בר"ש בכ"י ו"ו בשבוש במציקת, כי אותיות יני' נתחברו בקו בט"ס.

כ"מ בפי' הלכו' כלי' פ"ד הל"ח וכ"ה ברע"ב [1] ובכ"כ והוא ל"ע ופי' الدبوس מקל אשר בראשו מסמר ברזל ויוצאין בו יתידות והיא המלה שפי' רבינו לנכון בע' אלה א' (ה"א, פ"ו)] —

חָזַק (מל"מ ענין התאמצות ועוד דביקה ואחיזה, ותיקון דבר stärken, ausbessern, ergreifen ועוד עיי' בפנים) בפ"ק דקידושי' (כ"ו רע"א במשני' וש"נ) נכסין שיש להן אחריות נקני' [בכסף בשטר] [ו]בחזקה, ואמרינן בגמ' (שם) דכתי' (ירמי' מ', י') ושבו בעריכם אשר תפשתם [2] במה תפשתם בישיבה, ישיבת שכונה כגון דירה ביום ובלילה היא החזקה, ושאין להן אחריות פי' המטלטלין אין נקנין אלא במשיכה דכתיב (ויקר' כ"ה, י"ד) וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך דבר הנקנה מיד ליד (שם) והוא המשיכה. בפ' חבית בגמ' אין נוקבין (שבת קמ"ו רע"ב) ושוין שנוקבין בנקב ישן לכתחלה ואמר רב יהודה משמיה דשמואל אין מותר לפתוח נקב ישן אלא במקום העשוי לשמר פי' [3] "להוציא היין מן השמרים אבל לחזק אסור. פי' היה הנקב בחבית וסתמו שלא יהא שותת וחלקו [4] רב חסדא ו ר ב ה [5] והלכתא כרבה דתניא מסייעתו וא י ל ו דברי רבה רבה אמר [6] למטה [7] מן היין נמי זהו לשמר ומותר לפתחו והיכי דמי לחזק כגון שניקבה למטה מן השמרים דמוכחא מילתא שאין אדם עושה נקב בקרקעיתה של חבית להוציא יין ולא לשמר עשאו מפני כשמפנה החבית הופכה על פיה וזה הנקב כיון שסתמו נעשה סיתום [8] זה בגופה של חבית ובטל מלהיות נקב וחשוב כפתח בית הנסתם כפירוץ פצימיו [9] שנסתלק ממנו דין פתח לגמרי". בפ' ואלו עוברין בפסחי' בגמ' בצק שבסידקי עריבה (פסחי' מ"ה.) אבל במקום שעשוי לחזק אינו חייב לבער פי' "מקום שיש בו סדק או נקב ונתן זה הבצק שם לסתמו שנמצא עושה מלאכת ע ץ ובטל אעפ"י שהוא כזית" [10] — בחלק בענין סנחריב (סנהד' צ"ד.) חזקיה שחיזקו יה. *[אחי"ה והוא הפיעל וכ"ה בסנהד' שם ד"א שחיזק את ישראל לאביהם שבשמים, ובנו"ג שחזקו יה וכ"ה בכ"י ש"ס ושם כדבור ד"א אי' קודם ובזה"ל שהחזיק את ישראל לאביהם שבשמים, ופי' ענין תוקף ואומץ — וכנ"ה ב ה פ ע י ל בגיטי' ס"א. אין מחזיקין ידי עוברי עברה, ושם: ומחזיקין ידי נכרים בשביעית ועיי' שביעי' פ"ד מ"ג ופ"ה, מ"ט. גיטי' ס"ב. אחזוקו פירש"י תחזקנה ידיכם ע"כ וידוע הוא כי בסיום קריאת ספר תורה נשאל חזק חזק ונתחזק, וזו השאלה וכדומ' לה הורגלה מאוד אצל הפייטנים עיי' מראה המקומות אצל צונץ סינאג. פאעזיע צד שס"ט והלאה. — ועוד ענינו תפישה ואידוק ב"מ י. והלאה החזיק בה, ב"ב מ"ב. והלאה החזיק בנכסים, ושם נ"ה: אין הבכור נוטל בראוי כבמוחזק, חולין ד'. מצוה שהחזיקו בה כותים וכו', שבת ק"ל. עדין היא מוחזקת בידם. ועוד ענין אמיתת הדבר כתובו' כ"ה: מוחזקני בזה שהוא כהן, קידושי' י' סע"ב מוחזקני בך שאתה וכו', כלומ' מוחזק אני, בטוח אני, חגיג' י"ט: הוחזק לחולין, הוחזק לדבר קל מחזיק עצמו לדבר חמור וע"ש היטב; גיטין י"ד. שבועות ל"ד: ב"מ ט"ז: הוחזק כפרן, שבועות מ"ו: לאחזוקי אינשי בגנבי לא מחזקינן, קידושין פ'. הוחזקה נדה וכו', ירו' קידושי' פ"ד דס"ו: הי' מחזיקין בו שהוא בנו וכו', ושם היו מחזיקין אותו שהוא משפחתו נאמן, ושם: הוחזקו הורגין עליהן. יבמו' פי"ב מ"ב הוחזקו בי"ד והוא מענין חזקה (עיי' למטה). וגם ענינו יחזיק ויכיל הכלי וזולתו פרה פ"ז מ"ח בשביל שחזיק מים הרבה, סוף עוקצין לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום (ילק' תהלי' ר' רמז תשי"א הגי' אין כלי מקבל הברכה וכו'), ברכו' מ'. מדת בו"ד כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק אבל הקב"ה אינו כן מלא מחזיק ריקן אינו מחזיק. ב"ר ס"פ ה' החזיק מועט את המרובה ועיי' שם כמה דוגמאות ושמ"ר פי"א וילק' יהושע רמז י"ד — וגם ענינו החזיק טוב פי' לשלם תודות כאדם

---

[1]) וקצת תימה שלא העיר התוי"ט כי רע"ב העתיק פירושו מפי' הרמב"ם ז"ל. [2]) בדפ"ר אי' עוד לכם. [3]) כל הפי' הזה הועתק מלה במלה מפי' ר"ח לשבת (נדפס בש"ס ווילנא). [4]) כ"ה בדפ"ר ובפי' ר"ח ובדפ"ע נחלקו. [5]) בדפ"ע אי' רבא וכ"ה לפנינו אבל בדי' שונ' ר ב ה וכ"ה בפי' ר"ח וכצ"ל בערוך שאחריו נגרר וכ"ה ברי"ף. [6]) בדפ"ע לי' מלת ואילו אבל אי' בכ"י ו"ו וה"ב, ודע כי בדפ"ר אי' דברי ר ב ה רבה אמר וכן אי' בכ"י ו"ו וה"ב דברי רבה (רבא) [וצ"ל רבה] אמר וכ"ה ממש בפי' ר"ח ולפע"ד שיעורו: אחרי שהקדים הערוך (היינו ר"ח) כי הלכתא כ ר ב ה לא חש לבאר דברי רב חסדא כי אם דברי רבה וזה מ"ש ואלו דברי רבה: רבה אמר למטה וכו' ומ"ש דתניא מסייעתו כיון למה שאמר אביי לרבא תניא דמסייע לך (שבת שם) ובזו השיטה הלך ג"כ הרי"ף ע"ש ובהערה הבאה. ובדפוסי הערוך האחרוני': דברי רבא רבא אמר וזה טעות הוא. [7]) כה"ג בנוסחאותינו אבל הרי"ף גרס למעלה ע"ש. [8]) בפי' ר"ח: סתום. [9]) כצ"ל בפי' ר"ח ונדפס בטעות בפירוץ פצימין. [10]) הועתק מלה במלה מפי' ר"ח לפסחי' צד ע"ו רק שם שגגת המעתיקים הוא עיי' הגהות וביאורים שם צד קי"ד והמו"ל שכח מלהעיר על ערך הנוכחי, ובפי' ר"ח חסרה מלת עץ. ובגוף הפי' עיי' ג"כ קרוב לזה בתשי' הגאונים שערי תשובי' סי"ר ע"א לרבינו שרירא.

ש מחזיק טובה ותודה למי שעושה עמו טובה (רש"י לבמדבי' כ"ה, י"ב ועיי' פירש"י לשבת ס"ג. ד"ה טיבותך). סנהד' צ"ג סע"ב מפני שהחזיק טובה לעצמו, אבות פ"ב, מ"ח אל תחזיק טובה לעצמך, ברכו' י"ט. לאחזוקי ליה טיבותא למשה, ירו' ברכו' פ"ב ד"ה, אנא מחזיק טיבו לרישי דכי מטי מודים כרע מגרמיה — ובהתפעל חולי' י': היכא דאיתחזק איתחזק, ושם צ"ה: והוא דאיתחזיק תלתא זימני — והשם חיזוק ענינו חוזק ואימוץ ירו' עירו' פ"ה דכ"ב ע"ד חיזוק בתים. ברכו' ל"ב: ארבעה צריכין חיזוק ואלו הן תורה וכו', ירו' תעני' פ"ב דס"ו. ירו' מגיל' פ"א ד"ע סע"ג וירו' יבמו' פ"ט ד"י: וירו' כתובו' פי"א דל"ד סע"ג אין דברי תורה צריכין חיזוק . . ודברי סופרין צריכין חיזוק, כתובו' בבלי נ"ו רע"ב מלתא דשכיחא עבדו בה רבנן חיזוק מילתא דלא שכיחא לא עבדו בה רבנן היזוק, ושם: ספק דדבריהם לא עבדו רבנן חיזוק, יבמות ל"ו: וש"נ חכמים עשו חיזוק לדבריהם יותר משל תורה, כתובו' פ"ד. ב"מ נ"ה: עירו' ע"ז. חכמים עשו חיזוק לדבריהם כשל תורה. עירובי' ג' סע"ב סוכה דאוריתא לא בעי חיזוק מבוי דרבנן בעי חיזוק. — ועוד השם חֵזֶק או חוֹזֶק = חיזק ויק"ר ר"פ כ"א חזק כתפוי. במ"ד רפ"ג אפי' הסיב שלה הולך לחיזק (ובקצת דפוסי' לחזוק). ועוד השם חֲזָקָה ענין תפישה ירו' מ"ק פ"ג דפ"ג ע"ג אין חזקה פחות מטפח. ובענין אחיזת נכסים ב"ב ג', א' (דף כ"ח.) חזקת הבתים וחבורות . . חזקתן ג' שנים וכו' ועוד בזה הענין עיי' בדף כ"ט ע"ב והלאה, ל"ו. ל"ח. מ"ב והלאה. ועוד הוראת חזקה: מעמד ומצב אשר החזיק אדם או דבר ימים רבים ועוד מה שיצא מהנחה זו ונקרא שם תוכני זה בלשונינו Präsumption נדה ב'. העמד דבר על חזקתו, חולין י'. העמד טמא על חזקתו, כתובו' ע"ה סע"ב העמד הגוף על חזקתו, ושם ע"ו. העמד ממון על חזקתו. ב"ק ט"ז. חזקת שימור, חולין ט'. חזקת איסור . . חזקת היתר, גיטין כ"ח. בחזקת שהוא קיים. במד"ר פ"י חזקה בעלמא היא —. והא לך איזה כללי הש"ס בענין חזקה: חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו (שבועי' מ': ב"ק ק"ז. ב"מ ג'.), חזקה אין אדם תובע אלא א"כ יש לו עליו (שבועי' שם), חזקה אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות (כתובו' ע"ז. יבמו' ק"ז.) חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממוניה וכו' (סנהד' ע"ב. יומי פ"ה:) חזקה אין אדם מתפיים במומין (כתובי' ע"ה:) חזקה אין אדם שותה בכוס אלא א"כ בודקו (שם), חזקה אין אדם משהה שכרו (שבועי' מ"ד:), חזקה אין אדם מניח פתח גדול ונכנס בפתח קטן (עירובי' י':), חזקה אין אדם רוצה שתתבזה אשתו בבי"ד (כתובו' ע"ד: צ"ב: גיטי' מ"ו.), חזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה (כתובו' י'. קידושי' מ"ה: יבמו' ק"ז.), חזקה אין אדם חוטא ולא לו (קידושי' ס"ג: שבועי' מ"ב: ב"מ ה': ערכין כ"ג.), חזקה אין אדם עושה קנוניא על הקדש אם הוא שכיב מרע (שבועי' שם ערכי' שם), חזקה אין האשה מעיזה פניה בפני בעלה (נדרי' צ"א. כתובי' כ"ג: יבמו' קט"ז. י"ד: פ"ט:), חזקה אין בעה"ב עובר על בל תלין (שבועי' מ"ד:), חזקה אין שכיר עובר על בל תגזול (שם), חזקה אין בי"ד של הכהנים עומדים משם עד שיכלו מעות שבשופרות (פסחי' צ':), חזקה אין העדים חותמים על השטר אא"כ נעשה בגדול (כתובו' י"ט. ב"ב קנ"ה. סנהד' כ"ט:) חזקה אשה נישאת בודקת ונישאת (כתובי' י"ד.), חזקת כרוכין אחריה (קידוש' פ'. בכורו' י"ט:), חזקה לא מחית אינש נפשיה אספיקא (נדרי' י"ט. נזיר ח'. ל"ד.), חזקה לא עביד אינש דפרע בגו זמניה (ב"ב ה'.), חזקה על חבר שאינו מוציא מתוך (מתחת) ידו דבר שאינו מתוקן (ע"ז מ"א: עירובי' ל"ב. נדה ט"ו:), חזקה שליח עושה שליחותו (עירובי' ל"א: חולי' י"ב. נזיר י"ב. גיטין ס"ד.) — והקבוץ חזקות (ירו' חלה פ"ד ד"ס.) קידושי' פ'. מלקין על החזקות סוקלין ושורפין על החזקות ואין שורפין תרומה על החזקות] —

* חֲזַק (בל"ס כמו הֲדַק) פי' עצירה כבר פירשתי בע' הגרני ע"ש וש"נ.

* חִיזְקָא (פי' בל"ס חֲזָקָא עיגול (Reif, Ring בירו' שבת פ"ו ד"ח: מבואר: הטבעות (ישעיה ג', כ"א) חיזקייא, פי' בל"ס כמו עיזקא אצל רז"ל. ור"פ סמאלענסקין פירש מלשון מקרא אזיקים.

* חִזְקִיָּה (חזקיהו) מלך ישראל עיין הדרושים עליו באלה המקומות: ברכות ה' סע"ב, י': נ"ה: שבת נ"ה. קי"ג: עירובין כ"ו. פסחים קי"ז. קי"ט. יבמות נ'. ב"ב ט"ו רע"א, סנהד' י"ב סע"א, כ' רע"א. כ"ו: מ"ז רע"א. (מכות כ"ד:) צ"ד. צ"ו. צ"ח: צ"ט. ק"א רע"ב, ק"ד. ועיין עוד ע' חזק א'. ב"ר פי"ט, ל"ה, ס"א, ס"ה, ע"ו; שמ"ר פ"ט, י"ח; ויק"ר פ"ב, י', כ"ח. ל'; במד"ר פי"ד, י"ח. — ועוד חזקיה שם איזה אמוראים ובראשם מגדולי האמוראים הראשונים היה חזקיה בנו של ר' חייא נדה כ"ז. ירו' כלאים פ"ט דל"ב סע"ב, והוזכר כמה פעמים בבבלי ובירוש' עיין מבוא הירו' למהרז"ף פ': והלאה, ושם מ"מ גם לחזקיה בדור הרביעי והוא תלמידו של ר' ירמיה, ועוד

לר׳ חזקיה חקוק, לר׳ חזקיה עכייה, לר׳ חזקיה בר יעקב בר אחא ואכ״מ להאריך.

חָזַר (פי׳ כמו בעברי שוב zurückkehren ונרדף עם הדר עיי״ע ואולי מזה גם בל׳ ערבי حار umgehen) בפ׳ ד׳ דמאי (מ״א) ובפ׳ בהמה המקשה בגמ׳ ר״ש (חולין ע״ה:) תרומת מעשר של דמאי שחזרה למקומה ר״ש שזורי אומר אף בחול שואלו ואוכלו על פיו. בר״ג דפ׳ אעפ״י שאמרו (כתובות נ״ה סע״א) הלכה בר׳ שמעון שזורי[1] במסוכן ובתרומת מעשר של דמאי, מסוכן דתנן (גיטין ס״ה סע״ב במשנ׳) ר׳ שמעון שזורי אמר אף המסוכן. פי׳ חולה שאמר לעדים כתבו אעפ״י שלא אמר תנו יכתבו ויתנו דאומדן דעת הוא דאין אדם משטה בשעת מיתה וזה שלא אמ׳ תנו החולי דחקו ולא השלים דבריו וכמו שאמר כתבו ותנו הוא וכן בתרומת מעשר של דמאי עם הארץ שהפריש מכרי של דמאי תרומת מעשר אחד ממאה וחזרה ונתערבה לו בכרי ההוא כלומ׳ נדמעה א״ר שמעון שזורי בזה אף בחול שואל ואוכל על פיו. פי׳ אם אמר חזרתי ותקנתיו מותר שאילו לא רצה להוציא מתחילה לא היה מוציא תרומת מעשר אלא כיון שראינו שהוציא אומדן דעתא הוא ודאי כיון שאמר חזרתי ותקנתיו נאמן ותנינן בהדיא ר׳ ש״ז אומ׳ כשם שאימת שבת על ע״ה כך אימת דימוע עליו וכבר פירשנו בע׳ דמאי בענין אחר. בר״ג דפ׳ השולח גט (גיטין ל״ב:) והא קיי״ל כר׳ יוחנן דאמר בר״ג האומ׳ לחברו (שם נ״ט.) צא וקדש לי אשה בא אחר וקידשה וחזרה בה מהו ר׳ יוחנן אומר חוזרת ור״ל אמר אינה חוזרת. *[אחי״ה עצם הוראת המלה סובב והולך תרג׳ סבבוני (תהלים קי״ח, י׳) חזרו, וכן ספרי דברים פ׳ א׳ חזרנו על כל המקומות, ירו׳ תענית פ״ד דס״ח: ב״ר פ׳ ס״ה חזרנו על כל המקרא, ירו׳ ע״ז רפ״א דל״ט. חזרנו בכל המקרא, ירו׳ שקלים ספ״ה דמ״ט: חזר ואשכחיה מית. וכן בהפעיל מגילה ט״ו: מחזרין על הפתחים, כתובות ק״ח: יחזרו על הפתחים (כמו אהדורי אפיתחא עיי״ע הדר), יבמות נ״ג. צריכה לחזר על כל האחין, קידושין ב׳: מחזיר על אבידתו, עירובין י״ג סע״ב כל המחזר על הגדולה גדולה מקרבתו ומחזרת עליו (כ״ה בכ״י מ׳ וא״פ ובד״ש ובע״י ובילק׳ כ״י עיין ד״ס עירובין צד כ׳), פי׳ שוב ובוא וכן מע״ש פ״א, מ״ה ומ״ו יחזרו דמים למקומן, כריתות ח׳. נחזור על הראשונות, עירובין נ״ב. והחזירו חבירו הרי הוא מוחזר עיין פירש״י, יומא ס״ט: החזירו עטרה ליושנה פי׳ השיבוה לקדמותה, שבת פכ״ב מ״ו אין מחזירין את השבר. וכן בענין הדר פי׳ שוב להיות, תרומו׳ פ״ד מ״ג חזר והוסיף, גיטין י״ג: חזרו לומר, ירו׳ ר״ה רפ״ב דנ״ח. חזרו ועשו. ועוד בענין השיב (erwidern) ברכות כ״ז: המחזיר שלום וכו׳, שם ל״ב סע״ב לא החזיר לו שלום, שבת פ״ח סע״ב חזור להם תשובה, סנהד׳ צ״א. החזיר להם תשובה. ועוד בענין השיב ממחשבה ראשונה סנהד׳ ל״ב. מחזירין את הדין, תסוב לאחור (תהל׳ קי״ד, ג׳) תרג׳ חזר. שבת קי״ח: מימי לא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי, וכן ערכין ט״ו: עיי״ע לא א׳. עדיות פ״ח מ״ו וירו׳ יומא דף ל״ח ע״ד חזור בך, ולמה לא חזרת בך (עדיות שם), סנהדרין ק״י: וחוזרני בי פי׳ חוזר אני. סנהד׳ כ״ד: יכול לחזור בו . . אין יכול לחזור בו. — והשם חֲזָרָה חולין קט״ז: קודם חזרה . . לאחר חזרה. יבמות ס״ד: אבין ישנו בחזרה יצחק סומקא אינו בחזרה, סוטה ד׳. חזרת דקל פירוש הקפת דקל ובירושלמי סוטה פ״א דט״ז ע״ג אי׳ חזירת דקל. ובירו׳ לרוב פעמים אי׳ חזירה פי׳ השבה והשבון (das Zurückkehren, die Rückgabe) ירו׳ ר״ה ספ״א דנ״ז ע״ג ויחזור בו חזרה גמורה תני בשם ר״נ חזירת ממון ולא חזירת דברים, (אבל בירו׳ שבועות פ״ז דל״ז ע״ד חזרת ממון ולא חזרת דברים ועיין סנהד׳ בבלי כ״ז.) ירו׳ מ״ק פ״ג דפ״ב ע״ד חזירת קרע (ובבב״ר פ״ק חזרת קרע), ירו׳ ב״ק ספ״י ד״ז ע״ג. ועוד ענין תשובה (Rückkunft) ירו׳ ב״מ רפ״ו ד״י ע״ד הליכה וחזירה, ירו׳ הוריות פ״א דמ״ה סע״ד אף בחזירה כן (הפכו נכנסו שם), ירוש׳ מעשרות פ״ב דמ״ט ע״ד וכן בחזירה, ירו׳ יומא פ״ג דמ״ג ע״ג דרך הליכה דרך חזירה. ב״ר פס״ח החזירן בחזירתו לבית אביו . . ובחזירתך החזרתי לך גלגול חמה, ויק״ר פ״ה עיי״ע הדורה, קהל״ר פ׳ שמח: מעוט בריצה שלא תרבה בחזירה — והתואר חַזְּרָן שבת קנ״ו. גבר חזרן פי׳ חזרן במצות (שם) — (תוספתא כלים ב״מ פ״ט חזרן ט״ס תחת מיזרן ע״ש). והשם ממנו חזרנותא ותואר הפעל חזור ringsherum הרבה בתרג׳ עיין עמת״ר להח׳ לעווי ח״א, רמ״ח והלאה] —

חזר (= חִיזְרָא מל״ע خيزران, خيزور קנה אגמון Schilf, biegsames Rohr, Bambusrohr והוא אלחזר خزر(?) שבערוך) בפ׳ במה אשה יוצאה בג׳ לא יצא (שבת ס״ג:) ובס״ג דפ׳ מרובה (ב״ק פ״ג והובא

[1]) כ״ה בכל כ״י.

בילק׳ בהעלתך רמז תשל״א ובילק׳ איוב רמז תת״ק) אמרה ליה שקילה טיבותך ושדיא אחיזרי כבר נד ולד. פי׳ השיבתו האשה בשורת טובתך השליכה על הקוצים כבר הרגשתי שנעתק העובר שבמעי ממקומו והוא מתנודד ליפול [1]. ובפ׳ אין צדין בסוף גמר׳ [2] (ביצה כ״ט:) דרש רבה בריה דרב הונא זוטי מנהרדעא שונין קמח ביו״ט אמר להו רב חמא [3] פוקו ואמרו דשקיל טיבותיה וכו׳. פי׳ שִׁחַתָּ דבריך [4] הנעימים במקום קוצים וכי להוראתך אנו צריכין צא וראה כוברות [5] סובבות בנהרדעא כל אחת ואחת כוברת בנפה ובכברה. ובפ׳ איזהו נשך בגמ׳ כיצד לקח הימנו (ב״מ ס״ג:) אלא מעתה מותר ללוות סאה בסאה משום דמצי אמר ליה שקילא טיבותיה ושדיא אחיזרי דא״ל חטי דקדח באכלכאי [6]. ובס״ג דפ׳ נערה שנתפתתה (כתובות נ״ג רע״ב) כי אתא רבין אמר ר״ל ארוסה שמתה אין לה כתובה א״ל אביי זילו אמרו ליה שקילא טיבותיה ושדייה אחיזרי כבר תרגמ׳ רב הושעיא לשמעתיה בבבל. ובפ׳ המביא כדי יין בגמ׳ אין (מנהגין) [צ״ל מנהיגין] (ביצ׳ ל״ג.) חיזרא [7] רב נחמן אסיר ורב ששת שרי. פי׳ קוץ קשה שיכול לצלות בו בשר כמו בשפוד של ברזל [8]. בס״ג דפ״ק דברכות (י״ב רע״א) רב ששת [9] כרע כי חיזרא. פי׳ רב האי גאון חיזרא הוא אחד ממיני קוצים שמצוי בבבל וקורין אותו אלחזר וכריעה שלא יכרע מאמצע מתניו [10] וראשו זקוף ועומד בברייתו ואפי׳ בשחותו מחציו אלא צריך שיכוף את ראשו כדי שיהיה כאגמון שראשו כפוף ואשר אמרו (ברכות כ״ח:) עד שיתפקקו כל חליות שבשדרה גם על העיקר הזה הוא שיכוף את ראשו ויהא צוארו מעוקם שיתפפקקו חוליות שבו אף שיכרע עד שיתפקקו האחרות ולא שיכוף את עצמו כך: ג אלא כך: ג [11] ויראה איסר כנגד לבו. והמיקל שאינו מהדר [12] מנענע ראשו ויוצא ואפי׳ המנענע כופף צוארו [13]. אסכרא דמיא לחיזרא (ברכות ח׳.) כבר פירשנו בע׳ גב [ז׳]. בר״ג דפרק המקבל (ב״מ ק״ג:) וקני דחיזרא, ס״א חרזא כבר פירשנו בערך ארכבתא. *[אחי״ה בכ״י ו״ו ובדפ״ר אי׳ ס״א חיורא וט״ס היא וצ״ל חירזא כדאי׳ בכ״י ל״ד בע׳ ארכבתא ובע׳ חרז א׳ ע״ש, אבל בדפ׳ פיז׳, וויניצ׳, באסיל ואמ׳ בערך הנוכחי לנכון חרזא, וכ״ה בשט״מ ובריטב״א בשם הראב״ד אצל הגי׳ חזרה. ועיקר הגי׳ חיזרא והיא מלה ערבית הרשומה ופתרונה קנה אגמון אשר בטבעו שיכפוף אבל ימהר לזקוף את עצמו כשהניח אדם אצבעותיו ממנו. ולכן היטב אמר הש״ס כי רב ששת כרע כחיזרא פי׳ כפף את עצמו אבל לא זקיף עצמו כחיזרא פי׳ במהירות בבת ראש ופתאום כי אם זקיף כחיויא כנחש כלומר בנחת ראשו תחלה ואח״כ גופו. — וכנ״ה בנדרים מ״א רע״ב כחיזרא לדיקלי׳ וירו׳ שבת פ״א ד״ג: לקנב חיזרין. — ומה שענין כיזראן (ריצ״ג הלכ׳ יוה״כ כ״ד) פי׳ שעם עיי״ע שגם וע׳ שעם וש״נ פי׳ וגי׳ רה״ג ועיי׳ פפלנ״צ לה׳ לעף 126] —

חזר (= חזרת Lattich, Gartensalat מל״ע הרשומ׳ בפנים ע״ש) בפ׳ כל שעה ואלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח בחזרת . . בעולשין (פסחים ל״ט. במשנה, ושם בגמ׳). ובפ׳ ערבי פסחים (שם קי״ד סע״א במשנה) הביאו לפניו מטבל בחזרת. ובפ׳ כל הצלמין (ע״ז מ״ח:) ובחזרים [14] לא בימות החמה ולא בימות הגשמים. ובפ״ק בעוקצין (מ״ב) ושרשי [15] החזרין [16] והצנון והנפוס, ובפ״ב (מ״ז) ובחזרין מפני שהן משמרין את האוכל. ובפ״ק בכלאים (מ״ב) חזרת וחזרת גלין. פי׳ חזרת לטוגא [17]. חזרת גלין חסא מרה והיא חזרת

[1]) ועיי׳ פירש״י לב״ק, ופי׳ המלות לילק׳ בהעלתך שם אבל הפי׳ של גאון בשט״מ לב״ק טעות הוא. [2]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו. [3]) גי׳ רבה אי׳ ג״כ בשאילתו׳ אמור סי׳ ק״ז, וכן בדפ׳ שונצי׳ וביוחסין השלם צד קפ״ה. ושם הגי׳ א״ל רב נחמן וכ״ה בנוסחאותינו וכנ״ל עיקר עיי׳ ד״ס לביצ׳ ל״ט אבל גם בכ״י מ׳ ובאו״ז הלכו׳ יו״ט סי׳ שנ״ח ובמ״מ הלי׳ יו״ט פ״ג הלי״ד אי׳ רב חמא. ובנו״ג בט״ס דרש רבא, ובאו״ז שם רב׳ בקו על הבית. [4]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו וה״ב ודפ״ר. [5]) כ״ה לנכון בדפ״ע אבל בכ״י ו״ו וה״ב ול״ד כברות ותתכן גי׳ הדפוסים. [6]) כ״ה בכ״י ו״ו ודפ׳ וויניצ׳ ובדפ״ר באכלכו, ובדפ׳ אמש׳ בכ״י ל״ד ובכ״י ו״ו ב׳ באכלבאי עיי״ע אכלבאי ושם הוכחתי כי הוא עיק׳ הגי׳ אבל רבינו גרס בכ״ף גם בע׳ כלך ב׳. [7]) וכ״ה לנכון באו״ז הלכ׳ יו״ט סי׳ שס״ב, ובנו״ג חזרא וכ״ה בדפ׳ הישנים. וכ״ה באו״ז הלכ׳ תפלה סי׳ צ״ב. [8]) וכן פירש״י. [9]) וכ״ה בכ״י ערוך בע׳ נע ב׳, ובדפ״ע שם בט״ס רב חסדא. [10]) כ״ה לנכון בכל הכ״י ובדפ״ר אבל בשדפ״ע בט״ס ממש ולנכון הובא בתוספ׳ יהודה החסיד ובתוספ׳ רא״ש ובר״אש לברכו׳ פ״א סי׳ ט״ו ובשלטי גבורים לברכו׳ פ״א. [11]) בכ״י פאריז אי׳ הציורים הנ״ל ובשאר כ״י ובדפ״ע לי׳ וגם היו משנין הנוסחא: כך אלא כך ויראה וכו׳ (כדאיי לנכון בדפ״ר ופיז׳) והדפיסו: כל כך אלא כדי שיראה. [12]) חסר בדפ״ר. [13]) וכן פסק רבינו בע׳ נע ב׳ כיון שהרכין ראשו ומתראה ככורע דיו וזהו דעת ר״ח כדמוכח מאו״ז הל׳ תפלה סי׳ צ״ב. [14]) וכ״ה בכ״י ש״ס וחזרין ובנו״ג והחזירין צ״ל והחזרין וכ״ה בפי׳ כ״ח בקובץ כ״י אנגיילי׳ דף ל׳ ע״ב. [15]) כ״ה לנכון בדפ״ר. [16]) וכ״ה בפי׳ סד״ט לרה״ג החזרים. [17]) כ״ה לנכון בעה״ק שנ״ב ובדפ״ע לטוקא.

שבשדות. *[אחי"ה בכ"י ה"ב ובפ"א בכלאים אי' חזרת וחזרת גלין חסה מרה והיא חזרת שבשדות. ובעל הגיון שלמה נדחק לקיים גי' זו ממה שקורא רבינו בע' מר ו' מרה: חזרת יער. אבל לפע"ד גי' הספרים וכ"י ערוך נכונה היא, כי בתחלה פי' רבינו חזרת ע"י הלעז לטוגא והוא לאי"ט lattúga פי' בלא"ש Lattich, Garten-salat, וכן לועז רש"י בפסחים ל"ט. ד"ה חסא ובכ"י רש"י לטוקא כמו בדפוסי ערוך, וצ"ל לטוגא, וכ"ה ברש"י ע"ז מ"ח: וחזרת הוא חסא סתם כמפורש בפסחים שם והוא ל"ע עיי"ע חס. ואח"כ פי' רבינו חזרת גלין ע"י חסא מרה [1]) והיא חזרת שבשדות ואחת היא עם חזרת יער של ערך מר ו', ולדעתי הוא העיקר כי חזרת גלין אחת היא עם חזרת יולין (בפסחים הנ"ל, וגי' רבינו עיין בע' הוורולין), ומלת יולין היא לפע"ד ל"י ὕλη יער, והתואר ὑλῆεν יערי. ובפי' משניות להרמב"ם בכלאים שם מבואר חזרת וחזרת גלים: החסא הגנות והחסא ההרדית. ובר"ש שם הובא בשם הירו' אמר ר' חנינא חסא דאיגרין גל תרג' דגורא כלומר הגדילה בגלים ע"כ, ולפנינו בירו' כלאים פ"א דכ"ז. אי' בט"ס חזרת גלים חסדיגרון. ובענין גזרת המלה נ"ל להוציאה מל"ע خزنه נטע מר מאוד וגם נופל על לש' ערבי خزاء חָלָב חריף וידוע כי בירק חזרת יש מיץ חלב חריף ועל כן נקרא בל"ר lactuca וכן בלשונות רומניות. ולדעת פליניאום (כ', ל"ב) יש ממינו הנקרא seris שנקרא בתואר silvestris פי' יערי, וזה ראיה לפי' רבינו הנ"ל. וחזרת תחילתה מתוק וסופה מר (ירו' פסחים פ"ב דכ"ט רע"ג) ובירו' פסחים פ"ח דל"ה ע"ד חזרת מצה ופסח לילה הראשון חובה, וכן בתוספתא פסחים ספ"ב החזרת והמצה והפסח לילי יו"ט הראשון חובה (ובפסחים בבלי צ"א: הגי' משונה), נשמע מזה כי החזרת בירו' ותוספתא הנ"ל ענינה כמו מרור, ובבכורות נ"ז: חזירין שבמקומינו וכו' גי' ל"א הובא ברש"י שם: חזרת ירק שלועזין לטוגא ע"כ, וגירסת רגמ"ה כ"י לבכורות (בקובץ כ"י אנג' דף קי"ח:) חזרים ופקודתו: חֲזָרִים עיי' פפלנ"צ ללעף 175 אבל הוא לא פי' גזרתו] —

חֲזָרָא (פי' בל"ס חֲזָרָא סובין Kleie וכן בל' ערבי حزر grobes Gerstenmehl) בריש פרק אלו עוברין בפסחים (מ"ב:) זומא [2]) של צבעין הכא תרגימו מיא דחיזרא. — (א"ב בנוסח' דידן כתוב דחורא) [3]). ובס"ג דפ' הזהב (ב"מ ס' רע"ב) מאי אין משרבטין הכא תרגימו מיא דחיזרא. פי' מים שהמחה בהן סובין ומשקין אותה ומנפחין את כריסה ונראית שמינה והיא כחושה זעירי אמר רב הונא [4]) מזקפתא. פי' שמקרדין את הבהמה וזוקפין את שערה ולועזין אשטרישולרי. *[אחי"ה והוא לאי"ט strigliare, stregliare, ובכ"י ל"ד איתא אשטרילי, ובכ"י ה"ב אשטריליר וגם זה נכון, אבל בכ"י ו"ו א' וב' אי' אשטרישלי, ובכ"י ג"ג אשטרילא, ונראה שהוא השם striglia = Striegel, ורש"י לועז בב"מ שם דבור המתח' מזקפתא קירצוף אשטלליר בלע"ז והוא ל"צ éstrille = Striegel, ועיין עוד ע' קרד] —

חַזוּר (פי' חַזוּרָא בל"ס תפוח Apfel, Apfelbaum, ועוד ענינו פעמון Schelle מטעם עיגולו) רמון גם תמר ותפוח (יואל א', י"ב) תרג' רימונין אף דקלין וחיזורין [5]). בב"ר בריש ויגש אליו פ' צ"ד (צ"ג) תפוחי זהב במשכיות כסף (משלי כ"ה, י"א) תרג' אנקלום [וצ"ל עקילס] [6]) חיזורין דדהב בגו דסקרין דכסף. — (א"ב תרג' ירו' [ב'] ויעשו פעמוני זהב טהור (שמות ל"ט, כ"ה) ועבדו חזורין דדהב. *[אחי"ה וכן תרג' ירו' א' לשמות ל"ט, כ"ו, ועיין תרג' אסתר שני ג', ח', וכנ"ה בענין תפוח בויק"ר רפ"ג עיי"ע גייף וע' גר ד', וכן ויק"ר פי"ב חיזורא מיתקרי חיזור עיי"ע תלת. ועוד עיי"ע חזרר] —

* חֲזִיר (ידוע מל"מ ובלשון ערבי خنزير Eber, Schwein) ובל"ס חֲזִירָא שבת קנ"ה: ירו' ברכות פ"ב ד"ד ע"ג, ולנקבה חֲזִירָה, חֲזִירְתָּא בכורות כ"ח: אסת"ר פ' אחר הדברים, ב"ר ס"פ מ"ד, איכ"ר פ' על אלה. והושאל למלכות אדום (רומי) עיין ב"ר ר"פ ס"ה, ויק"ר פי"ג, שהש"ר פ' כמעט, אבדר"ן ר"פ ל"ד, אסת"ר פסוק כדת — חַזִירָא פי' רועה חזירים עיי"ע דיקלוט.

חזרר (לפע"ד מל"ע زعرور בהיפך האותיות והוא כמו עוזרר Apfelmispel) בריש כלאי' (פ"א מ"ד) התפוח והחזרר אעפ"י שדומין זה לזה כלאים זה בזה, וראש המשנה (שם) הפרישין והעוזררין [7]) וכן בריש מעשרות (פ"א מ"ג) הפרישין והעזררין, אלו הדומין לפרישין, פי' חזרר מין תפוח כמו

[1]) וכן נקרא בל"ס ܚܣܡܪܝܪܬܐ כלומ' חסא מריא או ܚܣܐ ܕܒܪܐ פי' חסא של שדה. [2]) בדפ"ר זימא. [3]) כבר הוכחתי כי גי' רבינו העיקרית עיי"ע זומן. [4]) בנו"ג א"ר כהנא. [5]) בנו"ג וחזור ובמתורגמן חיזור. [6]) וכ"ה בב"ר ובילק' משלי רמז תתקס"א ועיי"ע דסקר ומ"ש. [7]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וכ"ה בדפ' וויניצי' וכ"ה והעזררין בדפ"ר וכמו כן בע' פריש לפי גי' דפ"ר, אבל בשדפ"ע העוזרדין וכ"ה במשניות שלפנינו וט"ס הוא.

התרג' חיזור. *[אחי"ה רבינו היה גוזרו מערך חֲזוּר ואז הוצרכנו לומר כי חזרר תפוח יערי הוא כמו שפי' רע"ב בכלאים שם. והר"ש פי' בכלאים שם חזרד מעין תפוח ומשליכין פריו לחזירים ע"כ, אבל אז יותר נכונה הגי' חזרר בריי"ש. ובאמת הגי' בריי"ש אי' בכ"י ש"ס עיין ד"ס לכלאים, אבל מה שכתב בעל ד"ס כי כ"ה בירו' לא מצאתי מדויק כי בירו' כלאים שם ובגמ' וכן בירו' מעשרות רפ"א הגי' בדל"ת, אבל בירו' תרומות פ"ב דמ"א ע"ג אי' בריי"ש: ביצים קטנים כחזררין, ובירו' שבת פ"ג ד"ה ע"ד כחיזררין. ולפע"ד חזרר אחד הוא עם עזרר, והראיה כי במקום והעוזרדין (במעשרות שם) גירסת כ"י ש"ס והחזורין, ותחת כחיזררין של ירו' שבת הנ"ל אי' בבבלי שבת ל"ח סע"א כעוזרדין. ובענין גזרת חזרר [1]) נ"ל כי היא ל"ע הרשומ' בתחילת הע' בהיפך האותיות ובחילוף אותיות הגרון חי"ת ועי"ן, ולפירושי זה מצאתי און לי מפי"מ להרמב"ם שפי' לכלאים שם: העוזרדין נקראין עזרוד . . וחזרד נקרא אל עזרן, ולפע"ד צ"ל העוזרדין נקראין זערור וחזרד נקרא אל זערן, כי זערור בלש' ערבי הרשומה מין תפוח הנקרא מיספעל, אפפעלמיספעל, וגם זערן בל"ע زعراء מין תפוח פרסי. ורע"ב שהלך בעקבות הרמב"ם לועז באמת העוזרדין בערבי זערוד ע"כ, וצ"ל זערור. ועפ"י הדברים והאמת האלה גי' עוזרדין (או אוזרדין עיי"ע אוזרד בח"א, נ"ד.) וכן גי' חזרד כדאיתא בנוסחאות המשניות ובכ"י ערוך בראש הערך צ"ל עוזררין וחזרר כולם בריי"ש, וכן בל"ס עוּזְרָר ענינו Apfelmispel וקצת מזה עיי' בפפלנ"צ ללעף 287 והלאה ושם הובא פי"מ לרמב"ם כ"י אלעיזראן العيزران] —

חֵח (מל"מ חוח וכן בל"ס חוּחָא ובל' ערבי حاج Dornstrauch) בסוף רפואות דמי שאחזו (גיטין ע'.) מאי דרדרא אמר אביי מוריקא דחוחי. פי' ברכום שגדל בין החוחים. *[אחי"ה וכנ"ה במקומות הרשומים בע' דרדר. אבל קורטמי דחחי בגיטין שם צ"ל דחרי וכן הגי' בע' חר ד'. ובענין חוח של ב"ק ט"ז סע"ב עיי"ע חוי — חתולין בתרג' הושע ט', ו' אולי צ"ל חוחין עיין ערך חתול ב'] —

חָח (מל"מ Spitzhaken, Stechring ועיין בפנים) בויק"ר זוב דמה (פי"ט) ויתנהו בסוגר בחחים (יחזקאל י"ט, ד') בחיים כתיב . . חי שלשלוהו אלא שהיה מעונג [2]) ומת בידם. *[אחי"ה וגם גי' ויק"ר בחיים כתיב, אבל במקרא כתוב בחחים וכתב מנחת שי: ובחילופים שבין מערבאי למדינחאי לא מצאנו שום חילוף רק ביחזק' כ"ט בפסוק ונתתי חחיים בלחייך למערבאי חחיים כתיב חחים קרי ולמדינחאי חחים כתיב וקרי ע"כ, וכן ביחזקאל ל"ה, ד' קרי וכתיב חחים. ופי' חח הוא לדעת הרד"ק בשרש חח: החלי שהוא כמין מחט שנוקבין ומחברין בו שתי שפתות החלוק תחת הגרון, אבל חחים (ביחזקאל י"ט, ד') פי' הם מוסרות וכבלים, וכן אמר התרג' בשלשלן. אבל לפע"ד גם שם מענין הראשון רק בהשאילה על אדם, וכן בדה"ב ל"ג, י"א] —

חָט (= חָטָא מלש' ערבי حطا ענין טיול והלוך בהשקט ובעונג einherschlendern, gemächlich einhergehen) בר"ג דמי שמתו (ברכות י"ט.) דתנן בפ' סדר תעניות (י"ט. וכן שם כ"ג.) אבל מה אעשה לך ואתה מתחטא לפני המקום כבן שמתחטא לפני [3]) אביו. כי הילדים רכים (בראשי' ל"ג, י"ג) תרג' ירו' [א'] ארום טלייא מתחטיין [4]) וכתרגום ונקרב את קרבן ה' [5]) (במדבר ל"א, נ') מפרנקיתא ומחטיתא [6]). בפסיק' דעשר תעשר (צ"ו:) ר' יהושע דמסכנין בשם ר' לוי בזכות ב' דברים ישראל [7]) מתחטין [8]) [צ"ל מתחטאין] לפני המקום בזכות שבת ובזכות מעשרות בזכות שבת דכתיב (ישעי' נ"ח, י"ג) אם תשיב משבת רגליך מה כתיב בתריה אז תתענג על ה' (שם י"ד), בזכות מעשרות דכתיב (דברים כ"ו, י"א) ושמחת בכל הטוב. בהגדה פ"א דמגילה (י"ב.) בהט אבנים שמתחוטטות על בעליהן. פי' ענין עינוג. פ"א של רבינו גרשם שמקריבן אצלו כמו הטה. פ"א של ר"ח מחטיאות בעליהן כלומר מי שנמצאת בידו מתחייב למלכות שאינן ראויין להדיוט אלא למלכות בלבד וכן

---

[1]) בכ"י ה"ב בפעם אחת אי' חזרת וכ"ה במשניות דפי' וויניצי' לכלאי' שם ובמשניות דפי' נאפולי ובספ' האגודה, ונראה שט"ס הוא במקום חזרד. [2]) בנוסחי' אי' מפונק. [3]) כה"ג במשניו' פיזרו ובריי"ף וכן בברכו' שם אבל בנו"ג בתעני' על אביו וט"ס אבל לנכון הוא בכ"י מינכען ובע"י, וכן לוי' בכ"י ש"ס ובירו' ובע"י הוספת הגמ' ועושה לך רצונך וכמו שלי' בערוך. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו אי וב', ובדפ"ע מחטיין באפעל וכתרג' אי' חטיין אולם בתרג' ירו' אי' לדברי' כ"ח נ"ד ובתרג' ירו' ב' שם פסוק נ"ו ג"כ באפעל. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע משובש. [6]) בתר"י אי' אי' חטייתא ועוד שם בשינויים ועיי"ע פרנקיתא. [7]) כ"ה לנכון בדפ"ר וכ"ה בפסיקתי' ובתנחומ' ראה ובילק' ראה רמז תתצ"ב ובילק' תבא רמז תתקל"ה, ובשדפ"ע בט"ס שישראל. [8]) ובכל המקומו' במדרש מתחטאים וכ"ה נכון.

בעליהן כיון שנמצאת בידיהן נסים ובורחים שמתיראין מן המלכות. *[אחי"ה פ"א של ר"ח החטיא את האמת, אבל גם פי' של ר"ג קשה להלמו בפרט לפי גי' הדפוסים כמו חטא, אבל לפי גי' כ"י ו"ו א' וב' וה"ב אולי פירושו הטה ענין הטייה וזה מ"ש שמקריבן אצלו [1]) פי' הבעלין נוטים אל האבנים היקרות בזמן שמקריבן אצלם, ובעה"ק שנ"ב אי' בזה"ל פ"א לשון קירוב כמו הטה ע"כ, וזה מסייע למה שבארתי בפשט דברי רגמ"ה. ודע כי גי' כ"י פ': מחהטתות (? וי"א אבנים המחוטטות לעינים במקומן, ונ"ל שצ"ל בפעם ראשונה מתהוטטות על בעליהן וי"א אבנים המהוטטות לעינים וכו', ובאמת כ"ה בילק' כ"י עקב (עיין ד"ס מגיל' כ"ה.) וכצ"ל בע"י בשתי הנוסחאות. ואולי פירושו מל"ע ܚܛ ענין הבריק ע"י לטישה ומריקה durch Poliren glänzen כלומר הבריקו על בעליהן, ולדעת י"א תתכן יותר הבריקו נגד עינים ממקום שמושלכות האבנים בארץ, ולזה היטיב הש"ס להביא ראיה (מזכריה ט', ט"ז) אבני נזר מתנוססות על אדמתו. וענין מתנוססות כמו מתנוצצות פי' הבריקו. אבל לפי הפשט יתר שאת לפי' הראשון בערוך פי' עינוג ונגזר מל"ע הרשומה בתחלת הע' ובתמורת מתחטין של הפסיקתא הנ"ל הובא בתניא רבתי ובשבולי הלקט כ"י (אצל הרב הח' באבער בפסיק' שם אות כ"ב) בזה"ל בזכות שני דברים ישראל מתענגין לפני הקב"ה וכו', ונ"ל כי עפ"י פי' רבינו הוגה ככה, אבל גי' המנו"ה ריש סימן קצ"ב מתחננין, ור"ש באבער (שם) החליט כי טעות היא ואולי יש לקיימה אחרי שהובאה הגי' מתחנן [2]) לפני המקום כבן שמתחנן לפני אביו גם בכ"י ילקוט (אצל ד"ס תענית צד ס"ז:). וכפי' רבינו ענין עונג משמע גם משהש"ר פ' מה יפית שדרש אהבה בתענוגים: אהבתו של אברהם שהיה מִתחטא לפני מלך סדום . . אהבתו של דניאל שהיה מתחטא לפני בלשצר וכו', ועוד דרש שהש"ר פסוק חמוקי ירכיך: כל חיטטין [צ"ל חיטויין] ופרנוקין שישראל מחטין ומתפרנקין בעוה"ז בזכות מלה שנתנה בין יריכים, וא"כ דרש חמק מל"ע ܚܡܩ פי' מגענג tändeln, וכן הענין בשהש"ר פ' פתחתי שדרש חמק עבר (שה"ש ה', ו') נתחטא נתמלא עלי עברה פי' בתחלה היה מגענג עמי ואח"כ נתמלא עלי כעס (ובעל מ"כ הגיה ללא נכון) ולכן ברע"ב בתענית פ"ג מ"ח פי' לנכון מתחטא: מתגעגע ועיין תוי"ט שם. ובזה הענין ג"כ בקהל"ר פ' טובה חכמה מכלי קרב: אנא אזלא ומחט ליה פי' אנכי הולך להתגעגע עמו כדי לפייסו ועיי"ע במ"כ שם. וכן נדרש שרש עלס במנחות ס"ו רע"ב נתעלסה באהבים (משלי ז', י"ח) . . ונתחטא באהבים ואומר כנף רננים נעלסה (איוב ל"ט, י"ג) נושא עולה ונתחטא, ובספרא ויקרא פרק י"ד פרשה י"ג אי' יותר נכון ומתחטא. ופירש"י במנחות שם ונתחטא נטייל כמו בן מתחטא לפני אביו, ובד"ה נעלסה פירש"י חטוי לשון הורדה ע"ש. ושני פירושים אלה מסכימים עם שני פירושי דרבינו בע' נשא ב' (לפי גי' כ"י ו"ו ול"ד ודפ' ווינצי') ע"ש היטב. אבל קשה כי רש"י לבכורות נ"ז: פי' נתחטא לשון ירידה ובכ"ז סיים וחבירו במס' תענית בן הנתחטא וכו', ואולי זה הסיום הוספה מאוחרת היא אבל פירש"י בברכות י"ט. ותענית י"ט. וכ"ג. ג"כ מתנגד לפירושו במנחות (עיין רמ"ל והפשב"ע) ועיין עוד התוספות במנחות שם ד"ה כנף שגם הם כיונו לשני פירושי דרבינו בע' נשא ב' והידוש שלא הזכירו את רבינו [3]). אבל מה שנתפלא רמ"ל על התוספות שלא הזכירו התרג' שהביא הערוך נ"ל לתרץ כי באמת בכל המקומות שמתורגם רך ורכה אין ענינו כל כך מפעל חטא כי אם הוא ל"ע ܚܛܝܛ פי' רך ונער [jung, zart, niedlich —

חָט (= חָטָא מל"מ בפיעל חַטֵּא entsündigen, reinigen פי' ענין טהרה ונקיה והסרת החטא, והשם חִטּוּי (die Entsündigung, das Sühnen בס"ג דפ' הוציאו לו (יומא ס"א.) ור' אלעזר סבר [4]) חיטוי אחד אמרתי לך ולא שני חיטויין. ובר"ג דפרק השוחט אחד בעוף (חולין כ"ז.) ושחט את בן הבקר (ויקרא א', ה') מקום ששח חטיהו ומאי משמע דהאי חטיהו לישנא דדיכוי [5]) הוא דכתיב (תהלים נ"א, ט') תחטאני באזוב ואטהר. *[אחי"ה בנו"ג ממאי דהאי חטהו לישנא דכבויי הוא דכתי' וחטא את הבית ואיבעית אימא מהכא תחטאני וכו', אבל מפירש"י נראה ברור כי גירסתו כגי' רבינו. וכאן שייך מה שנסמן בע' חטא א' מחטא ויורד. ומה שענינו עוות ועקום מדרך המוסר וחוקי הדת עיי"ע חט ז' ושם הארכתי] —

---

[1]) ולבי אומר לי שצ"ל אצלן ר"ל אצל בעליהן. [2]) והוא מל"ע ܚܢ zärtlich behandelt werden. [3]) וגם התוספו' במנחו' ס"ו ד"ה: כנף פירשו בשם סיפרי וצ"ל ספרא מתחטא בענין הורדה והביאו ראיה מיומ' נ"ח: התחיל מחטא ויורד וכן הביא רש"י ראיה מיומא במנחו' שם ועיי' עוד בפירש"י ביומ' שם ולפע"ד הוא ל"ע ܚܛ פי' ירד. אבל לפי פשוטו מחטא ויורד מל' הכתוב (ויק' ו', י"ט) הכהן המחטא אותה וכן פירש"י בזבחי' נ"ג. ד"ה מחטא. [4]) בנו"ג ר' אלעזר ור' שמעון סברי. [5]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו.

חָט (בל״ס וכן בל״ע خاط פי׳ תפר nähen וממנו השם חִיטָא Naht ועוד ממנו חוט בל׳ סורי חוטא ובל״ע خيط פי׳ פתיל Faden) בס״ג דפ׳ מציאות האשה (כתובות ס״ט רע״א) ותלא ליה רב לרבי בי חיטי [1]). פי׳ בבית התפירות כלומר מקום שתופרין קצת היריעות הקלפין שהן עשויות במגילה כן כתב רב שאלות הרבה לפני רבי ותלא ליה בחלק שבין התפר [2]). הוי למתפרות כסתות (יחזקאל י״ג, י״ח) תרג׳ ווי עליכון דמחטטין רקיעי חשוך [3]). ובס״ג דע״ז (ע״ה סע״א) הני חלתא ודיקולי דארמאי דחייטי בחבלי [4]). ובס״ג דפרק הקומץ רבה (מנחות ל״ז סע״ב) האי מאן דחטיה [צ״ל דחייטיה] [5]) לגלימיה לא עביד ולא כלום. בפ׳ כ״ט בכלים (מ״ג) חוט משקולת [6]) י״ב ושל חרשים י״ח ושל בנאים נ׳ אמה. חוט מאזנים של זהבים ושל שוקלי ארגמן טוב שלשה אצבעות (שם מ״ד), חוט מאזנים של חנונים [7]) ושל בעלי בתים טפח (שם מ״ה), חוט מאזנים של צמרין ושל שוקלי זכוכית טפחים (שם מ״ו). ובפ׳ המוכר את הספינה בגמ׳ מקום שנהגו למוד בגסה (ב״ב פ״ט רע״ב) אמר רב מני בר פטיש כדרך שאמרו לענין איסורין כך אמרו לענין טומאה מאי קמ״ל תנינא חוט של חנווני ושל בעלי בתים טפח. ובפ׳ גיד הנשה בגמ׳ ונוהג בשליל (חולין צ״ג.) חמשה חוטי אית בהו בכפלי תלתא מימינא ותרתי משמאלא . . אמר אביי ואיתימא רב יהודה חמשה חוטי א י ת ב ח י ו ת א [8]) שלשה משום תרבא ותרתין משום דמא וכו׳. *[אחי״ה וכנ״ה חוט בענין תפר בירוש׳ כלאים פ״ט דף ל״ב ע״ד דלא יחוט ליה מסאניה בכיתן אלא ברצועה, ושם: מהו מיחוט מסאניה דכיתן. ובפַעֵל כמו בל״ס חַיֵּט: ירוש׳ שביעית פ״ה דל״ה סע״א וירו׳ סנהד׳ פ״ג דכ״א: הוה מחייט גבי חד ארמאי ברומי, ב״ר פי״ט סב חוט וחייט. ושם פס״ה ואת עורות גדיי העזים . . חייטתהון, וריש המאמר הובא בע׳ פרספא. שהש״ר פ׳ לא ידעתי: הוה נהיג ומחייט עלה. איכ״ר פ׳ רבתי בד״ה חד כותאי: חייט ליה מן הכא ומתבזע מן הכא. והצווי חַיֵּט עיין בסוף הע׳. ו ה ש ם חוט בכלים הנ״ל ויבמות פ״ח, מ״ב: חוט מאזנים, ושם פי״א מ״ח חוט של פשתן או של צמר . . חוט של מתכת ע״ש וע׳ חלי ה׳. שבת נ״ז סע״א חוטין באזניהן, יבמות ע״ה: חוטי ביצים. והיחיד נדה כ״ה: חוט של ביצים, יבמות קכ״א: וחולין קכ״ו: חוט השערה. גיטין דף ס״ט סע״ב חוטא דזהוריתא עיי״ע זהר א׳. ירו׳ כלאים פ״ט דל״ב ע״ד חוט דכיתן . . חוט דעמר. ובהשאילה: חולין מ״ב. מ״ה: חוט השדרה, ב״ב צ״א: חוטא דדובשא . . חוטא דמשחא. גיטין ח׳. מן החוט ולפנים א״י מן החוט ולחוץ חו״ל. ירו׳ שביעית פ״ו דל״ו ע״ג חוטא דנוה . . חוטא דבוצרייא. מדות פ״ג מ״א, שהש״ר פ׳ כמגדל חוט של סקרא. חגיגה י״ב: תמיד כ״ח. חוט של חסד. והקבוץ שבת ס״ד: חוטֵי שער, חולין צ״ג. חוטין שביד . . חוטין שבעוקץ, ושם ק״י סע״א מ״ט לית לך חוטי . . רמי חוטי (פי׳ ציצית). ויק״ר פ״ד חוטין של זהורית. ובהשאילה: ספרא ר״פ שמיני שני חוטים של אש יצאו מבית קה״ק וכו׳. — והתואר חַיָּט וכן בל״ס חייטא ובל״ע خياط פי׳ תופר בגדים וזולתם (Schneider) שבת י״א. ושם: לא יצא החייט במחטו, ירו׳ שבת פ״ז ד״י ע״ג ההן חייטא דיהב חוטא גו פומיה, ושם רפט״ו דט״ו. ההן חייטא (כצ״ל) אומנא מבלע תרין רישין, ב״ב כ״א: שלא להושיב ביניהן לא חייט ולא בורסקי ולא מלמדי תינוקות. ב״ר פי״א והוה תמן חד חייט . . ונסביה ההוא חייטא. איכ״ר פ׳ רבתי נסביה ואובליה גבי חייטא א״ל חַיֵּט לי הדין מדוכא תבירא אפיק ליה איהו מלא קומציה חלא א״ל שזור לי חוטין ואנא חָייט ליה. ב״ר פי״א חייט יהודאי, ויק״ר ס״פ ל״ב דניאל חייטא, שהש״ר פ׳ לא ידעתי יוסטא חייטא. והקבוץ פסחים פ״ד מ״ו הַחַיָּטִים, וירו׳ פסחים פ״ד דל״א: החייטין, והכלי שתופרים בו נקרא מחט עיי״ע] —

---

1) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו ובדפ״ע בי חטי ובנו״ג ביני חיטי. 2) כך כתבו התוספו׳ בכתובו׳ שם ד״ה תלה בשם ר״ח והביאו ראיה לפירש״י מירו׳ בהנזיקין תלי לי׳ ביני שיטיא כי הפי׳ ביני חיטי הוא בין השיטים. ובירו׳ בפ׳ הנזיקין (גיטין פ״ה ד״מ ע״ד) אי׳ לפנינו בזה״ל רב הוה כתיב לרבי . . והוה ר׳ חייא כתיב ביני שיטייא ושני הפירושים האלה הובאו בשט״מ לכתובו׳ בשם רה״ג ע״ש. ופי׳ חיטי לפי זה מל״ע ח̇ט שיטה ושורה ולפ״ז ג׳׳ חטי בלא יו״ד אחר החי״ת תתכן יותר. 3) עיי״ע חשך ב׳ ומ״ש. 4) וכ״ה בכ״י ש״ס עיי׳ ד״ס לע״ז צד ע״ד אבל מ״ש בעל ד״ס וכ״ה בע׳ חלתא צ״ל בע׳ חט ג׳ כי בע׳ חלתא גרס רבינו חלתא דדיקולי דחייטי בחבלי וזה העיקר וכצ״ל בע׳ הנוכחי. ובנו״ג דקולי וחלאתא דארמאי דחיטי בחבלי דצורי אבל עיי״ע צר י״א. 5) וכ״ה לפנינו ובדפ״ע דחטי וצ״ל כגי׳ דפ״ר דחטיה. 6) ועיי״ע משקלת ושם פי׳ רבינו והועתק מפי׳ רה״ג לסד״ט כמו שאוכיח בעה״י. 7) כ״ה לנכון בכ״י ובדפא״מ אבל בדפ״ר חטונים ובדפ׳ וויניצי׳ חטטים בט״ס וגם ערבוב מאמרים יש בדפ״ע חוץ מדפי׳ אמשי׳ ובכ״י ה״ב הסר כל הציון מכלים. 8) בנוסחאותינו לי׳.

חָטֵט (חֲטִין) אולי מפעל חטט פי' חפר ובוקע ונקראין כן השינים החיצונות שחותכין המאכל וכן בלא"ש (Hauer, Schneidezähne בבכורות בפ' כל פסולי המוקדשין בגמ' היה בכור רודפו (ל"ה.) אמר רב פפא [1] אכיל ולא מיחזי מום שבשפתיו [2] ופעי ומיחזי הוה מומא מאי קמ"ל תנינא בפ' על אלו מומין (שם ל"ט.) חטין החיצונות שנפגמו או שנגממו [3]. "פי' השינים החיצונות שעומדות לפני הפה שנפגמו מקצתן או נחתכו ועיקרן קיימין, והפנימיות [שינים] [4] שנעקרו לגמרי הוי מום" נעקרו אין נפגמו או נגממו לא [5]. *[אחי"ה כל הפי' הזה הועתק מלה במלה מפי' רגמ"ה כ"י לבכורות (בקובץ כ"י אנגייל' דף צ"ח סע"ב) ושם הגירסא חיטין, אבל בנו"ג בבכורות שם ושם חוטין, וכה"ג בע' גם א' ונראה שט"ס היא, ולדעתי גי' רבינו בלא יו"ד העיקרית מטעם גזרת המלה הרשומה לעיל. ומצאתי סעד לפירושי מהלע"ז של רש"י שפי' בבכורות ל"ה. ד"ה חוטי: ככי דשיני שקורין ינציב"ה והוא בלי ספק incisive פי' שינים החותכות וטוחנות Schneidezähne וכן לועז רש"י בע"ז כ"ח. ככי זינציב"ש וצ"ל ינציב"ש incisives, ובזה נסתלקה קושית התוספות בע"ז שם ד"ה ככי שהשיגו על רש"י יען שחושבים כי הלעז הוא gencives צאהנפלייש וגם בעל מרפא לשון לע"ז שם נתפס בזו הטעות לכן לא עלה בידו היישוב עיין שם היטב ודי לחכימיא ברמיזא] — חִט (= חִטָּה מל"מ Weizen, Weizenkorn והושאל למורסא של גרגרת הנקרא Halsdrüse ועיין בפנים) בפ"ק דחולין בגמ' השוחט מתוך הטבעת (חולין י"ח:) פגע בחיטי טרפה. פי' חיטי נקודות קטנות כמין חיטי שיש למעלה מטבעת הגדולה ונקראות חיטי. פי' פגע ולא נגע בהן ונשארו כמו שהן ושחט מלמטה. פגע ונגע בהן חתך מהן מקצת וזהו שייר בחיטי. בס"ג דע"ז (ע"ג סע"ב) אלא טבל מ"ט כהיתרו כך איסורו כדשמואל דאמר שמואל חיטה אחת פוטרת את הכרי וזהו שאמרו בפ"ק דשבת בגמ' י"ח דברים (י"ז:) כיון דאפשר להו למעבד כדשמואל. בס"ג דפ' אותו ואת בנו (חולין פ"ב:) האי דקתני כלאים כלאים לאפוקי מדר' יאשיה דאמר אינו חייב עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד קמ"ל או חטה וחרצן או שעורה וחרצן. בפ' כל שעה (פסחים ל"ה.) ואלו דברים שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח בחטים ובשעורים ובכוסמין ושבולת שועל ושיפון [6]. ירוש' בריש חלה (פ"א דנ"ז רע"ב) כולהון מן הדין קריא (ישעי' כ"ח, כ"ה) ושם חטה [שורה ושעורה נסמן וכסמת גבלתו. ושם חטה] [7] כמשמעה שורה זו שבולת שועל ולמה נקרא שמה שורה שהיא עשוייה כשורה [8] שעורה כמשמעה נסמן זה שיפון כוסמת כוסמין גבולתו: עד כאן גבול של לחם. וכי למדים מדברי קבלה א"ר סימון מדכתיב (שם פסוק כ"ו) ויסרו למשפט אלהיו יורנו כמו שהוא דבר תורה. בס"ג דהוריות (י"ד.) שלחו ליה סיני עדיף הכל צריכין למרי חיטיא. ובפרק מי שמת בגמרא שהשושבינות (ב"ב קמ"ה:) הכל צריכין למרי חיטיא. *[אחי"ה וכנ"ה כמה פעמים ד"מ ברכות נ"ח: ב"מ ס"ג: תענית כ"ד. ב"ר ס"פ פ"ג ושהש"ר פ' שרוך ומד' שו"ט מזמור ב' ד"ה נשקו בר הרבה דרושים בענין חיטים. ובמשקל סורי חִיטְתָא: ירו' סנהד' ספ"ד דכ"ב ע"ג אפי' תינתא או חיטתא (בדפ' קראט' בט"ס חיתטא) לא דמיא לחברתיה וכו', ירו' נדרים ספ"ו ד"מ. בריך דברא הדין חיטתא. ובהוספת נו"ן באמצע חנטין בעזר' ו', ט'; ז', כ"ב. וכן מורה בל"ע حنطة מראה וצבע אדום שחור rothbraun, braunroth כמראה החטה. — ובענין ציון הראשון מחולין י"ח: אולי בחרו חכמי התלמוד לשון חיטי להוראת נקודות קטנות בגרגרת הנקראים בלא"ש Drüsen באשר הוא נופל על ל"י ἀδήν פי' Drüse, Glandel, וכן לועז רש"י בחולין חיטי: גלנ"ץ = glandes פי' Drüsen. ובזה הענין יש להבין ירו' חגיגה פ"ב דע"ז ע"ד תלייה בחיטי ביזייא [9] (עיי"ע בז א' בח"ב צד כ"ט) כלומ' בנקודת דדיה Brustdrüsen. — הצדים (יהושע י"ט, ל"ה) מבואר ע"י כפר חיטייא עיין ירו' הוריות רפ"ג וירו' מגיל' פ"א ד"ע. ופסיקת' רבתי פט"ז. ולדעת הח' נייבויער הוא מקום קרוב לטבריא הנקרא Hattin ואולי יש להביא לזה ראיה מכתיבת המלה כפר חטיאה בב"ר פס"ה וכן בלא יו"ד כפר חטייא בפסיקתא דר"כ צד ס"א. אבל בחגיגה ה': כפר חיטייא [10]] —

[1]) בנו"ג רבא. [2]) הם מפירושו דרבינו. [3]) בנו"ג ושנגממו וכ"ה בעי' גם א'. [4]) כצ"ל וכ"ה בפי' רגמ"ה. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ר ואמ' ובדפ' וויניצי' הוכפל הלשון בטעות. [6]) במשנ' שלפנינו בדפוסי' הסדר ובשיפון ובשיבולת שועל אבל כגי' רבינו אי לנכון במשניו' נאפולי ופיזי ובציון המשנה בגמ' וכ"ה בחלה פ"א מ"א ובמנחו' ע'. ובילק' ראה רמז תתק"ג וכ"ה בכ"י ש"ס ובריי"ף ובראי"ש עיי' ד"ס במקומו. [7]) כצ"ל ובדפ"ע נשמט מן ושם חטה עד ושם חטה. [8]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכ"ה בירו' אבל בדפ"ע נהפך הסדר. [9]) בירו' סנהד' פ"ו דכ"ג ע"ג נשתבש תלייא בחיטי מחיא. [10]) ור"פ סמאלענסקין כתב לי: המקום הזה נקרא חטון והוא כשתי שעות לצד צפונית מערבית מטבריא ושם היתה המלחמה הגדולה להשולטאן סאלאדין עם נושאי הצלב עיי' הס' ירושלים להחי לונץ.

חט (= חָטַט מלשון סורי חַט פי׳ חקק ונקר eingraben, bohren[1]. והשם חטיטה כמו בל״ס חטוטא) בפ״ק דסוכה (י״ב. ט״ו.) החוטט בגדיש לעשות לו סוכה. ובריש משקין (מ״ק ב׳.) ומתקנין את קלקולי[2] המים שברשות הרבים וחוטטין אותן[3]. בפ״ד במקואות (מ״ג) החוטט בצינור[4]. ובר״ג דכיצד הרגל (ב״ק י״ז סע״ב וי״ח רע״א) תרנגולין שהיו מחטטין בחבל הדלי. ובס״ג דפ׳ הבא על יבמתו (יבמות ס״ג:)[5] קא מחטטי שכבי. ובפ״ק דחולין בגמ׳ הטהור בכלי עץ (כ״ה סע״א) מחוסר חטיטא טהור פשיטא לא צריכא דחט[6] קפיזא בקבא. פי׳[7] זה העץ כוונתו לחקוק בו קב וחקק בו קפיזא ורוצה להשלימו לקב כיון שאין רצונו לקפיזא אלא לקב אחר כוונתו הולכין וחטיטת קפיזא אינה חשובה חטיטה. ובפ׳ גיד הנשה בגמ׳ ונוהג בשליל (חולין צ״ב:) מחטט אחריו. פי׳ חותך וחופר[8]. שנחטטה עינה (זבחים ס״ח רע״ב) בע׳ גף [ט׳, ע״ש]. *[אחי״ה וכנ״ה במ״ק ה׳. ולא חוטטין אותן (כ״ה לפי ג׳ הכ״י וברש״י וכן הגיה הב״ח) ירו׳ מ״ק פ״א ד״פ סע״ב חוטטן אותן. ב״ר פל״ד וילק׳ נח ריש רמז ס״א היה חוטט את בני מעיה ויוצא (ובסנהד׳ צ״א: הגי׳ בועט במעי אמו). פיעל: מחַטֵט, עיין מלבד הציונים הנ״ל עוד ב״ב נ״ח. בע׳ אמגושא, ירו׳ שקלים רפ״ג ד״ה ע״ג הגורף צריך לחטט ביד, תוספת׳ ב״מ ספ״ח מפני שהן (ר״ל התרנגולים) מחטטין את הכתלים. נפעל: קידושין כ״ד סע״ב נחטטה עינו. התפעל: יבמות ס״ג: בעון חיים מתים מתחטטין, ובמשקל סורי חט אי׳ מלבד הציון הנ״ל מחולין כ״ה. עוד בפסחים כ״ח. כפא דחד נגרא בגוויה, כ״ה בכ״י מ׳ ובע׳ כף א׳ ופי׳ שם רבינו חטט וחקק אחד הוא והפי׳ הזה הועתק מפי׳ ר״ח לפסחים ור״ח בעצמו גורס חטט ובנו״ג חטא וצ״ל חט וכ״ה ברש״י בדפוסים הישני׳ אבל בכ״י רש״י (הובא בד״ס לפסחים שם) אי׳ דחק וכ״ה בכ״י א״פ. ומן חט הוכפל חטחט בירוש׳ ערלה פ״ג דס״ג. שק מצוי לחטחט אחריו שיער אין מצוי לחטחט אחריו. — והשם חֲטִיטָה מ״ק ה׳ רע״א, תוספתא כלים ב״מ פ״ב. והתואר חָטוּטָא בקבוץ: יבמות ס״ג: חטוטי שכבי — ולדעת ר״פ סמאלענסקין חט הוא חרט של מקרא בהשמטת הרי״ש] —

חַט (= חֲטָטִין לפע״ד מל״ע حطاط אבעבועות בעור בשחין (Hautausschläge, Geschwür בפרק ח׳ שרצים בגמ׳ אין עושין הילמי בשבת (ק״ט:) רוחצין במי טבריא ובמי משרה ובימה של סדום אעפ״י שיש לו חטטין בראשו. ובפ׳ יוה״כ בגמ׳ ברחיצה ובסיכה (יומא ע״ז:) ואם היה חולה או שהיו לו חטטין בראשו סך כדרכו ואינו חושש. ובב״ר פפ״ט (ר״פ פ״ח)[9] לא היו ראויין אומות העולם שיהא בהן מעלה חטטין. ובפ׳ צנומות דקות שדופות קדים צומחות אחריהן (שם פי׳ פ״ט) בעת שהשנים רעות גופן של בריות מעלה חטטין. — (א״ב תרג׳ אם בפידו להם שוע (איוב ל׳, כ״ד) אין בחטטי ישוי להון (אספלעיתא) [צ״ל אספלניתא]). *[אחי״ה בדפ״ע חוץ מערוך הקצר שנ״ב נדפס כל הערך בהמשך עם ערך הקודם לזה ובלתי נכון הוא כי גזרתו מל׳ ערבי הנ״ל מובדלת מגזרת ערך הקודם לזה. — וכנ״ה בירו׳ ברכות פ״ב ד״ה: ירו׳ מ״ק פ״ג דפ״ב ע״ד עלו בו חטטין, ירו׳ מ״ש פ״ב דנ״ג ע״ב או שעלו בו חטטין, ירו׳ יבמות פ״ח ד״ט רע״ב הרי שעלת חטטין וכו׳, תוספתא דמאי ספ״א הלוקח יין ושמן ליתן ע״ג חטטין, ובכ״י תוספתא (בהוצאת צוק״מ צד מ״ו) הגי׳ הלוקח וכו׳ ליתן לתוך המוריים ונ״ל שצ״ל לתוך המורסא והוא קרוב להוראת חטטין בל״ע. ויק״ר פי״ט ע״י שהאדם הזה משתפל לקנח גופו כראוי יעלה גופו חטטין, ועה״ק שנ״ב הביא פירש״י "חטטין מאלנץ" והוא הלעז ברש״י שבת ק״ט: ואולי הוא maligne (ulcère) באֶזאר-טיגעם געשוויער, ופי׳ המלות לילקי׳ ויישב רמז קמ״ו פי׳ שחין. וכונת התרג׳ באיוב הנ״ל יען שדרש פידו כמו פדעו פי׳ פצעו] —

חָט (= חָטָא מל״מ ובן בל״ס וכן בל״ע خطى fehlen, sündigen והשם חֵטא (חֵט), חַטָּאת Sünde, Sündenopfer ועוד עיין בפנים) בס״ג דפ׳

1) וכן בל״ע خط פי׳ חפר בשריטה כלומי׳ כתב. 2) כ״ה לנכון בדפ׳ אמש׳ אבל בדפוסי הראשוני׳ בט״ס את כלי המים ונראה שהיה כתוב בתחלה את כל כלי המים ובאמת כ״ה במשניות דפו׳ נאפולי וכה״ג בערוך ובדפוס נשמטה מלת כל והדפיסו רק כלי המים אבל עצמה של גי׳ כל כלי נצמח בטעות. 3) בש״ס דפ׳ וויען תרכ״ג בט״ס וחוטפין. 4) בדפ״ר בט״ס בתנור. 5) עיי״ע אמגושא ומ״ש. 6) בנו״ג דחק וכ״ה בכ״י ו״ו ול״ד וכ״ה בשבת ק״ג רע״א וכ״ה בפי׳ רגמ״ה כ״י לחולין ובכ״י מ׳ אי׳ דחקק ועיי׳ עוד בסוף הערך אבל בשאר כ״י הערוך לנכון כבדפוסי ערוך. 7) וקרוב לזה פירש״י בחולין ועיי׳ עוד פירש״י לשבת ק״ג. קצת בענין אחר ועיי״ע חק ג׳ ושם אביא פי׳ ר״ח. 8) וכן פי׳ רגמ״ה כ״י לחולי׳: חותכו יפה. 9) בכ״י לנכון ובדפ״ע בט״ס פי׳ י״ט וצ״ל פ״ט.

מי שאמר הריני נזיר ושמע (כ"ט.) והתניא ר' יוסי בר ר' חנינא אומ' [1]) מנין לחטאת העוף שהיא באה על הספק שאינה נאכלת ת"ל (ויקרא ט"ו ל"ג) והזב את זובו לזכר ולנקבה מה זכר מביא קרבן על הודאי אף נקבה מביאה קרבן על הודאי וכו'. פי' אדם ששגג באחד מחייבי כריתות [2]) ונודע לו חייב חטאת כשבה או שעירה ואם לא נודע לו ודאי חייב איל בכסף שקלים לאשם ואיל וכבש מין אחד הן אף נקבה כשהיא יולדת ודאי מביאה שתי תורים או שני בני יונה וכן כשהיא זבה ודאי מביאה ב' תורים או ב' בני יונה אחד לחטאת וא' לעולה וכשהיא ספק יולדת כגון ספק רוח הפילה או נפל הפילה או ספק זבה מביאה עוף ותנן בריש כריתות (ב'.) על ל"ו כריתות מי שעובר על אחת מהן חייב על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת ועל לא הודע לו אשם תלוי אי מה זכר מביא אשם תלוי ונאכל אף נקבה חטאת העוף שמביאה על הספק נאכל לא אם אמרת בזכר שכן איסור אחד וכו' ותנן בפ"ק דכריתות (ז':) אלו מביאות ואינו נאכל המפלת ואין ידוע מה הפילה ואי קשיא לך הא דגרסינן בפ' כל שעה בגמ' ר' יהודה אומר אין ביעור חמץ (פסחים כ"ח.) א"ל אשם תלוי וחטאת העוף הבא על הספק יוכיחו שהן בכל תותירו אנו אומרים שהן בשריפה ואתה אומ' בקבורה לא קשיא הא דאמ' אשם תלוי אינו נאכל מיירי בנודע לו לאחר שחיטה שחטא ודאי או שלא חטא כלל כמפורש בספרא בס"פ ויקרא (י"ב, כ"א) ותנן נמי בפ"ו דכריתות (כ"ג:) ואם משנשחט נודע לו הדם ישפך והבשר יצא לבית השריפה ופלוגתא דר' יהודה ורבנן בסוף תמורה (ל"ד.) אשם תלוי ישרף ר' יהודה אומ' יקבר חטאת העוף הבא על הספק תשרף ר' יהודה אומר יטילנה לאמה. גמר' (שם) ת"ר כיצד אמר ר' יהודה [3]) יטילנה לאמה מנתחה אבר אבר וישליכנה לפני האמה ומתגלגלת ויורדת לנחל קדרון. ת"ר (בתוספתא בתרא דתמורה) אשם תלוי וחטאת העוף הבא על הספק וחולין שנשחטו בעזרה ר' יהודה אומ' יקברו ר"ש אומ' ישרפו ואי קשיא לך הא דתנן בפ"ו דכריתות (כ"ה.) חטאת העוף הבא על הספק אם משנמלקה נודע לו הרי זו תקבר מכלל שאם לא נודע לו לא נאכלת לעולם וזה מפורש בגמ' מתניתין בנודע לה שלא ילדה ובדין הוא דמותרת בהנאה דכיון דמלקה איסור חולין שנשחטו בעזרה לית בה ומאי תקבר מדרבנן ואצטריך מתניתא לגופה לאוסרה בהנאה ולאו לאשמעינן שאם לא נודע לה שנאכלת ועוד בזו הלכה כר' יוחנן דאמר אסורה באכילה גזירה שמא יאמרו חטאת העוף הבאה על הספק נאכלת. ובס"ג [ירושלמי] דפ' מי שאמר הריני נזיר ושמע (ירו' נזיר ספ"ד דנ"ג ע"ג) ומלקה מי מיחייב עליה משום חולין שנשחטו בעזרה והתניא הנוחר והמעקר אין בו משום שוחט חולין בעזרה [4]). בפ' ראוהו בי"ד בגמ' שופרות [5]) (ר"ה כ"ו.) חוטא בל יתנאה פי' אדם שחטא בל יתנאה [6]). בפ' אמר להם הממונה בגמ' בא לו אצל פרו (יומא ל"ו:) וחכמים אומרי' חטאתי עויתי פשעתי וכן הלכה. בויק"ר פ' לעולם ה' דברך נצב (פ' כ"ט) ובסוף [7]) גמ' דר"ה ירושלמי (דף נ"ט סע"ג) מפני מה בכל המועדים כתיב חטאת ובעצרת לא כתיב ביה חטאת אמר הקב"ה הואיל וקבלתם את תורתי מעלה אני עליכם כאילו לא חטאתם [8]) עולה היא ואמר רחמנא עיביד בה מעשה חטאת בפ"ק דיומא בגמ' ומקטיר את הקטרת (יומא ט"ו.). פי' "כך מעשה ההוזאות כל הזאה הניתנת בחודו של קרן כשתי הזיות היא חשובה ודין העולה שתים בחודם של קרנות ונחשבות ד' והחטאת דינה ד' מתנות [9]) על ד' קרנות לפיכך אח"כ נותן ב' שהן [10]) ב' [11]) במעשה חטאת ואע"ג שדם חטאת נזרק למעלה מחציו ודם העולה נזרק למטה מחציו של מזבח כדתנן בפ"ג במדות (מ"א) חוט של סקרא חוגרו באמצע להבדיל בין דמים העליונים לדמים התחתונים". *[אחי"ה כל זה הועתק מפי' ר"ח ביומ' (נדפס בש"ס ווילנא) — וכנ"ה הפעל חָטָא בקל: ברכות ט"ז: י"ז. כ"ג. כ"ט: ל"ב. שבת נ"ה: נ"ו. שם: ס"ג. פ"ט: קמ"ה:

[1]) כ"ה גי' ר"ת שלא כגי' ר"ח עיי' תוספו' שם והגהת הגרי"ב בגליון והפשב"ע. [2]) בדפ"ר הגי' ב' ל"ו כריתות ר"ל בל"ו כלומ' באחד מל"ו כריתות עיי' כריתות פ"א מ"א. [3]) בנו"ג תניא אמר ר"י. [4]) בירו' שם אי' ריש המאמר בזה"ל מליקת העוף שלו מהו שתיאכל וכו'. [5]) כ"ה בכ"י ובדפ"ר. [6]) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בנוסחאותינו ועיי' רש"י ובתוספי' אבל בכ"י ערוך ובדפוסים המאוחרים הגי' יתגאה וכ"ה בכ"י ל"ד לר"ה עיי' ד"ס שם. [7]) כ"ה לנכון בכ"י ערוך, ובדפ"ע בט"ס בריש. [8]) בירו' הגי' בכל הקרבנות כתיב חטא ובעצרת אין כתיב חטא אמר הקב"ה מכיון שקבלתם עליכם עול תורה וכו' כאילו לא חטאתם מימיכם ע"כ ובויק"ר ס"פ נ"ט חסר לפנינו אבל לפני רבינו היתה מונחת הגי' כמו' בירו' וחידוש הוא שנעלם זה גם מעיני ר"ב גם מעיני הגרי"ב בהפשב"ע. [9]) בכ"י ו"ו שני מתנות. [10]) כ"ה בדפ"ר אבל בשדפ"ע ד'. [11]) בפי' ר"ח אי' נותן בו [וצ"ל ב'] שהן שתים אחת מערבה ואחת דרומה כמעשה חטאת וכצ"ל בערוך וכגי' דפ"ר.

פסחים פ"ז: ק"ג: יומא כ"ב: ל"ח: פ"ז. סוכה נ"ג. תענית י"א: נדרים כ"ב: סוטה ג': קידושין ל"ט: ב"מ ה': סנהד' י"א. כ"ב. ל"ה. ל"ט. מ"ד. נ"ד. ק"ה. ק"ח: ק"ט. קי"א. מכות כ"ד. שבועות ל"ט. ע"ז ה'. מנחות מ"ג: מ"ח. נ"ג: בהפעיל: החטיא: ר"ה י"ז. יומא פ"ז. סוטה מ"ז. והשם חֵטְא ברכות ד'. ל"ג. מ"ו. ס': שבת נ"ה. ושם: קי"ט: פסחים פ"ז. יומא י"ח. פ"ו: פ"ז. תענית כ"ג. חגיגה ט"ו: יבמות ס"ג: סוטה י"ד. קידושין מ': ב"ק ס"ח. ב"מ ק"ז. ובירושו' לפעמים נשמטה אות א' וכתוב חֵט ד"מ ירו' שבת פ"א ד"ג ע"ג וירו' תענית פ"ד דס"ח ע"ג יראת חֵט, ירו' יומא ספ"ז דמ"ד ע"ג חט ידוע . . חט שאינו ידוע, ירו' קידושין פ"א דס"א ע"ד ע"י חט אחד שחטא וכו', ירו' תענית פ"ד דס"ח ע"ג חֶטְיו של עגל. ועוד השם: חטאת יבמות צ"ב. ב"ב י' סע"ב, זבחים ז': סוטה מ"ז. ירו' כתובות פ"ב דכ"ו ע"ג ועוד זולתו. והקבוץ חטאות יומ' ל"ו: — ובמשקל סורי חֶטְיָה הורגל במדרש ד"מ פסיקתא רבתי פי"ג חטייא של עונותיהם, ב"ר ס"פ י"ח להודיעך מאיזו חטייה קפץ עליהם אותו הרשע, ושם ר"פ ל"ח מחטייה שהוציאו מפיהם, במד"ר פ"ט חטייה אחת בעגל, דב"ר פ"ב תכתב חטייה שלי לדורות וכו', ושם הוא עושה חטייה, ובדניאל ד', כ"ד וחטָיָךְ, והקבוץ חטאַיָה ברכות ל"ד סע"ב, ובהתרג': חֶטְהָא. והתואר חַטָּאָה (בל"מ חַטָּא) ברכות ס'. א"ל חטאה את דכתיב פחדו וכו'. ולנקבה אסת"ר פ' ונשמע: הדא מלכותא רבתא להדא חטיתא] —

☞ חט (?) (das Licht schnäuzen) מוחטין את הפסילה (ביצ' ל"ב:) בעל הערוך גרס מוהטין ע"ש. *[אחי"ה ועם בעל הערוך הצדק עיי"ע מהט, מחט וע' הט ועיקר מקומו באות מי"ם כי המי"ם שרשית היא] —

* 1 חָטַב (כמו חצב בל"מ hauen) מכות י'. אם מצא חָטוּב. והשֵׁם (שם) חטבת עצים, ובספרי שופטים פ' קפ"ב חטיבת עצים.

* 2 חָטַב (מל"ע خطب ענין תשוקת החיבור של אשה עם איש sich mit einem Gatten zu verbinden suchen) קהל"ר פ' ומוציא אני: אילולי שכתב בה אסורים ידיה (קהלת ז', כ"ו) היתה חוטבת באדם בשוק וכו' ובקצת דפוסי' חוטפת, ובמד"ר פ"ט הגי' לא היתת מנחת לאדם שלא תהא תובעתו, ובילקוט קהלת סוף רמז תתקע"ו אי' כיון שאדם יוצא לשוק היתה אומרת לו בא ושמש עמי.

* 3 חָטַב (בל"ע حطب עוקר מן השרש herausreissen, entwurzeln) מסכת ספר תורה פ"ה הל' א' הכותב שני שמות של קודש מקיים את הראשון ומחטיב את האחרון ר' יהודה אומר אם היה האחרון בסוף הדף מחטיב ומוחק את הראשון ומקיים את האחרון. ופי' מחטיב יעקור ויקדור, ובמסכת סופרים פ"ה הל' א' הגי' מעקב. וכנ"ה בקל באיכ"ר פסוק היתה כאלמנה: ועמד וחטבו ממנה פי' עיקר את הגט מידו כלומר חטפו, ובקצת דפוסים אי' חטפו.

חֲטַב (לפע"ד מלש' ערבי خطب בשני פתרונים: א') דבר והטיף וקרא בשם predigen, feierlich anrufen ב') מיחס לו שררה וגדולה sich Herrschaft zueignen) בר"ג דחגיג' (ג'. ועיין ברכו' ו' סע"א) את ה' האמרת היום (דברים כ"ו, י"ז) וה' האמירך היום (שם י"ח) אמר הקב"ה לישראל אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם הזה אף אני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם הבא, אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם הזה שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו', ד') ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם הבא דכתיב (דה"א י"ז, כ"א) ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ. — (א"ב תרג' את ה' האמרת: ית ה' חטבת). *[אחי"ה רבינו לא פי' (ובעה"ק שנ"ב פי' חיבה) כי כבר האריך בו בע' אמרג' ע"ש ושם לא הביא כל המאמר. ובערך ההוא החילותי לבאר ועתה אוסיף לבאר כי כונת בעל הדרוש (וגם של אונקלס בהעתקת ית ה' חטבת . . וה' חטבך) להוראת מלה ערבית הנ"ל בתחלת הערך, וכונתו רצויה מאוד, כי שתי הוראות חטב בל"ע נופלות על שתי הוראות תיבת האמיר א') מלשון דבור והטפה וקריאה ועוד ב') מל"ע אמיר כלומר שר ומושל. ובזו ההוראה הבין המכילת' בשלח עיי"ע אמר ג' (בח"א קכ"ז). ולפי שתי הוראות אלה יש להעתיק חטיבה: א') feierliche Anrede, ב') Anpreisung Herschaftzueignung ושיעורו: אתם נתתם לי תעודת שבח מיוחד בקראכם שמע ישראל וכו' וגם אני אקרא אתכם בתעודת שבח מיוחד גוי אחד בארץ, ולהוראה שנית יש להסביר אתם מיחסים לי שררה וגדולה עליכם וגם אני נתתי לכם פאר הגדולה והשררה (על העמים). ודע שתיבות בעולם הזה ובעולם הבא ליתא בחגיגה וברכות הנ"ל רק בעולם, וכן ליתא בכ"י ש"ס לחגיגה תיבת אחת רק אי' חטיבה בעולם, וכ"ה במד"ר פי"ד, וכן בתנחומ' כי תבא סוף סי' ג' מתוך שישראל מוסרין עצמן על דברי תורה וכו' לפיכך עשה להם הקב"ה חטיבה וברכה בעולם וכו' וכשם שישראל עושין חטיבה לפני

הקב"ה כך הקב"ה עושה להם חטיבה. וזה נכון לפי ביאורנו והסופרים הוסיפו תיבת אחת מפני שהיו חושבים כי כיון למלת אחד בשני הפסוקים הנ"ל והאמת שכיון לשתי ההוראות של האמיר, אבל לא נכחד תחת לשוננו כי בתוספתא סוטה פ"ז אי' הגי' כגי' רבינו. ובכ"י אירפורט חסר בתוספת' הדרוש כולו והובאו רק הפסוקים. ובכ"י ה"ב חסר כל ערך הנוכחי] —

חטיטום (פי' מגן Schild עיין מ"ש בפנים) בפ' הזהב בגמ' ר' יהודה אומ' המוכר ספר תורה (ב"מ נ"ח:) המוכר סוס וסייף וחטיטום במלחמה אין להם אונאה מפני שיש בהם חיי נפש. פי' תרים. *[אחי"ה בירוש' ב"מ ספ"ד ד"ט סע"ד אי' כן מפורש סייף וסוס ותרים במלחמה אין להם הונייה. ואולי מלת פירוש ג"כ אחת מהדוגמאות הנזכרות בע' אנטרופוס, הדפה, ותיק, כיון א' אשר לפיהן נשתבשה תיבת בירוש' ר"ל בירושלמי לתיבת פירוש, וכונת רבינו כי בירו' אי' במקום חטיטום: תרים. ע"כ פנים נשמע מירו' אמיתת פתרון המלה חטיטום, אולם חזרתי על כל אוצרי המלות ולא מצאתי בהם מצויינת המלה הנ"ל לכן לבי אומר לי כי נשתבשה המלה במקום סחוטום והוא בל"ר scutum פי' מגן = תרים. והראיה לתיקוני כי בכ"י ו"ו של תוספתא ב"מ פ"ג הגי' הסוס והסיטום והסייף וכו', וצריך להיות הסוס וסחיטום, ובדפוסים אי' והטיטום. ובכ"י אירפורט וחטיטוב (בהוצאת צוק"מ ב"מ צד 378), והח' לעווי לא דק בפי' ובגי' המלה] —

* חַטוֹטֶרֶת עיי"ע חטר.

חַטְלִים (שם מקום ואולי הוא Kefar Hatla בצפונו של גלגל עיין נייבויער גיאגראפיא פ"ג) בפ' כל קרבנות במנחות (פ"ח מ"ו דפ"ו:) מהיכן היו מביאין יין קרוחים וחטולים אלפא ליין. פי' מקומות הן. *[אחי"ה במשנה שבמשניות קרותים והטולים ובמשנ' שבגמ' קדוחין ועטולין, ובע' קרחיים הגי' קרחיים וחטוליין; ונראה כי היתלו בנדה ט': ובכ"י אירפורט בתוספ' נדה פ"א: היתלות ובנו"ג בתוספ' שם עייתלו. בירו' נדה רפ"א דמ"ח ע"ד ובפיוט לקליר עיתהלו כולם מורים אותו המקום עיין נייבויער בספר הנ"ל] —

חֹטֶם (כלש' ערבי خطم פי' אף ונחירים Nase, Nasenwand, Nasenloch. ובהשאילה כל דבר הבולט למעלה; חֲטָם בל"ע خطام פי' טבעת החוטם Nasenring) בפ' במה בהמה (שבת פ"ה מ"א, דף נ"א:) והנקה [1]) בחֲטָם [2]). פי' נוקבין חוטמה ומשימין טבעת לתוכו ונותנין רצועה בתוך הטבעת ומנהיגין אותה בו. ובסנדל (פ"ו) [צ"ל פכ"ו] בכלים (מ"ד) נפסק עקיבו ניטל חוטמו או שנחלקו לשנים טהור. *[אחי"ה פי' הוא חלק הסנדל שעולה כנגד אצבעות הרגל מלפניו. וכן נאמר בהשאילה מהדד נדה מ"ז סע"א ראש החוטם עיי"ע פצל. סוכה ל"ה סע"ב ועל חוטמו (של אתרוג), ירו' סוכה פ"ג דנ"ג ע"ד חוטמו כרובו. סוכה מ"ח רע"ב כמין שני חוטמין דקין עיין תוספות ד"ה כמין. מדות פ"ג מ"ב דל"ו רע"א ובקרן מערבית דרומית היו ב' נקבים כמין ב' חוטמין דקין. ויק"ר רפי"ח והירח (קהלת י"ב, ב') זה החוטם. וכן נאמר מאדם ובהמה: יבמו' ק"כ פרצוף פנים עם החוטם, נגעים פ"ו מ"ו ראש החוטם, נדה כ"ה. שני חוטמין כשני טפים של זבוב, וכ"ה בויק"ר פי"ד, ובירו' נדה פ"ג ד"נ ע"ד הגי' נקובי חוטמו, ירו' נדה פ"ג ד"נ סע"ג והלסת והחוטם וכו' (ועיין בבלי נדה כ"ג: בע"א), ירו' סוטה פ"ט דכ"ג ע"ג חוטמו מקום הכרת פנים. בעל חוטם עיי"ע לעיל ח"ב, קמ"ה ושם הוכחתי כי הוא כינוי לגבה רוח, ועתה מצאתי ראיתי במדר' שמ"ר פ"א פועה (שמות א', ט"ו) שהופיעה פנים כנגד פרעה וזקפה חוטמא בו פי' שהעיזה פניה והגביה אפה, וכן נאמר בל"מ בגבה אפו (תהלי' י', ד') ובלא"ש לסימן גבהות die Nase hochheben, hochhalten. — בכורות ל"ט. (במשנ') חוטמו שנקב וכו', ושם בגמ' ת"ר נקבו חוטמין זה לתוך זה, ושם מ"ג סע"ב חרום שחוטמו שקוע עיי"ע חרם אחרון, בכורות שם חוטמו סולד, חוטמו בולם, חוטמו נוטף עיי"ע סלד, בלם, טף א'. — אֶחֱטָם לך (ישעיה מ"ח, ט') פי' הרד"ק בשרש חטם: אאריך חוטמי לך כמו שאמר (שם) אאריך אפי, כי האף והחמה יקרא גם כן חוטם —. ירושלמי שבת פרק ו' ד"ח סע"ב אפי' שאינה יכולה להביא חוטמה לשערה יוצאה היא צריך להיות חוט דומה לשערה וכו'] —

---

[1]) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בירו' ובספ' העתים ובע' נקה אי' נקה ושם מפורש כי בל"ע נקראה גמל נקבה נאקה = ناقة וכ"ה בגי' שלפנינו בשבת במשני' ובגמ' והוא העיקר, ובדפ"ע המאוחרים בט"ס ואנקה וכ"ה בכ"י ש"ס וצ"ל ונאקה ועיי' פירש"י למלכי' א', י"ט, כ"ח. [2]) כ"ה בדפ"ר ובע' נקה גם בשדפ"ע וגי' בחוטם טעות הוא ולנכון בירו' ביצ' פ"ב דס"א ע"ג והנקה בחטם.

* חטן ירו' שביעו' רפ"ז דל"ז: לחטן בחוטין, ושם לחטן בו. לחטן בהן ט"ס צ"ל להטן וכ"ה איזה פעמי' בדפ' זיטאמיר וכן הגיהו הפני משה ופי' להטמין בהן, ועוד עיי"ע טין. — ירו' מעש' שני רפ"ד דנ"ד ע"ד מחוי רובע חטין לחטונייא וצ"ל לטחוניא וגם זה יפה הגיה הפני משה עיי"ע טחן.

חָטַף (מל"מ וסורי וערבי خطف פי' ענין לקיחת הדבר בכח ובמהירות ,fortreissen, eilig thun rasch aufheben) בפ' ערבי פסחי' בגמ' ואפי' עני שבישראל (פסחי' ק"ט.) חוטפין מצות בלילי פסחי' בשביל תינוקות שלא ישנו. פי' חוטפין קערה שבה המרור ומגביהין אותה ומגביהין המצות כמו שאנו עושים [1]. *[אחי"ה וכן פירשב"ם בשם עצמו מבלי שהערה את מקורו: את הערוך, ועיי' עוד פירש"י בלשון ראשון, ולפי' אית דמפרש אוכלין מהר וכו', יפה עולה לשון התוספ' שם פ"י חוטפין מצה לתינוקות בשביל שלא ישנו כלומ' ממהרין להאכיל מצה לתינוקות שלא ישנו, ועוד שם . . אפי' לא טבל אלא חזרת אחת חוטפין מצה לתינוקות בשביל שלא ישנו. — אמן חטופה עיי"ע אמן (ח"א, קכ"א). ירו' ברכו' פ"א ד"ג סע"ג שלא חטפו ט"ס וצ"ל שלא נטנפו כגי' המהרש"ם עיי"ע טנף. עירובי' נ"ד: חטוף ואכול וכו'. שבועו' ל"ב: מ"ז. ב"ב ל"ג סע"ב חטף נסכא מחבריה וכו'. דמיחטף חטפא מניה א"ל אין חטפי ודידי חטפי עיי"ע נסך ב'. אתפעל: ירוש' קידושי' פ"א ד"ס: היא מתחטפא. חטוף, חיטפא בל"ס ובלש' תרג' גזלה והתואר חָטוּפא בל"ס ובתרג' גזלן (ועיי' ג"כ ב"ב ל"ד רע"ב וכיון דאמ' דחטפא ה"ל כגזלן) והקבוץ מדרש אבא גוריון (ביה"מ לר"א יעללינעק ח"ב, י') מדסגן דילטוריא סגיאו גברין חטופין] —

חֲטָפָא (לדעת רבינו גרידה Abschabung ועיי' בפנים) בכלי מתכות בכלים פי"ד [2] (מ"א) והמחוסר חטפא טמא והמחוסר לטישה טהור. פי' כלים עשויים וגמר מלאכתן גרידא ואלו עדיין לא נגרדו. — (א"ב הרמב"ם גרס הגפה). *[אחי"ה מפי"מ להרמב"ם שלפנינו לא נשמע ככה אבל גם רע"ב גרס מחוסר הגפה וכתב התוי"ט וכ"ה בדפוס ישן, ובנו"ג חטיפה ובפי' סד"ט לרה"ג (צד י') גרס חטפא א"ד הטפא ול"נ שצ"ל א"ד השפא וכ"ה באמת בתוספת' כלי' ב"מ רפ"ד עיי"ע השפה וזה נ"ל עיקר ופי' שחיקה והפכו לטישה. ופירושי הר"ש קשה להבין וכבר השיג עליו התוי"ט אבל גם בדברי פי"מ להרמב"ם צריך תיקון רב ולפע"ד ערבוב דברים שם ע"ש היטב. ועה"ק שנ"ב סיים "שאבין בל"א" כלומ' das Schaben] —

חַטְפִיתָא (לפע"ד מל"ע خطاف Schwalbe במשקל סורי) תרג' ירו' [א'] את התחמס ואת השחף (ויקר' י"א, ט"ז; דברי' י"ד, ט"ו) [וית חטפיתא וית ציפר שחפא]. *[אחי"ה מה שהשלמתי נדפס גם בדפ' אמש' ואולי מהוספת ר"ב הוא אבל ציון יד להורות כי כל הערך מעטו של ר"ב יצא טעות היא, כי ראש המאמר א' בכל הדפוסי' הראשוני' וכהנה רבות הטעיות בדפ' אמש' בהוס' ר"ב עיי' מ"ש החו' אייזלער בספרו בייטרעגע ח"א, קי"ח והדוגמא הנ"ל נפקדה שמה. ובענין גזרת המלה נ"ל כי מלבד שנופלת תחמס (מגזרת חמס) על הוראת המלה חטפיתא פי' בעלת חמס וגזלנית Räuberin פתרונה בל"ע צפור דרור וסים Schwalbe וכן העתיק אונקל' תחמס ציצא והוא לפע"ד סים של מקרא (ירמי' ח', ז')] —

חָטַר (פי' בל"ע حظر גָּדַר umzäunen והשם حظار، حظيرة גֶּדֶר בפרט גדרות צאן ,Hürde (Umzäunungsplatz für Kleinvieh אבב חוטרא מילי (שבת ל"ב.) כבר פירשנו בע' בב. גדרות צאן (במדבי' ל"ב, ט"ז) תרג' חוטרי דעאן [3]. ארחי גדר (איוב י"ט, ח') תרג' איסטרטי חטר [4].

חֹטֶר (= חוּטְרָא פי' בל"ס מקל; חוטרא רעיא = בל"ס ܚܘܛܪܐ ܪܥܝܐ -polygonum, Knö terich עיי"ע אבוב רועה) חומטריא חוטרא רעיא כבר פירשנו בע' אבוב רועה [5]. בפ' המניח את הכד בגמ' דסמוך זה בא בחביתו (ב"ק ל"א:) רב זביד אמר כי חוטרא דסמיותא [6]. פי' הסומא מגשש במטה שבידו הנה והנה לצדדין ולאמצע הדרך. בפ' הקומץ רבה בגמ' ב' פרשיות (מנחו' כ"ט:) אמר רב אשי חזינא להו לספרי דווקני דחטרי ליה לגגיה (דה') [וצ"ל דח'] ותלו ליה לכרעיה (דח') [צ"ל דה']. פי' זוקפין מעט מעט לגגו של ח' במקל כלומ' שמראה אותו חוטר שחי הוא ברום העולם ותלו ליה לכרעיה דה' הנקודה

[1]) ובכ"י ה"ב פי' חוטפין קערה ומגביהין שבה כמו שאנו עושין. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו. [3]) כ"ה לנכון בעה"ק שנ"ב ובהוספת ר"ב. [4]) כ"ה גם בכ"י תרג', ובדפו' אסרטי אבל גם זה נכון עיי"ע. [5]) כצ"ל במקום אבוברואה של דפוסים. וכ"ה בפי' ר"ח (בש"ס ווילנא) והעתיקו רבינו בע' הנ"ל וגם מלה ערבית שהבאתי בשם כ"כ אי' בפי' ר"ח — וגי' חוטרא רעיא או חוטרא דרעיא אי' גם בכ"י ש"ס, וגי' הדפוסי' בשבת ק"ט: חוטרא יחידאה ט"ס הוא. [6]) בדפ"ר ופיז' וויניצי' דסמוותא.

שבפנים שאינה מתאחזת לגג וכו' [1]. (ד)בעינא חוטרא לידה ומרא לקבורה (כתובו' ס"ד. ועיי' יבמו' ס"ה:). — (א"ב תרג' ויאמר מטה (שמות ד', ב') ואמר חוטרא). *[אחי"ה ומלשון הקודש לוקחה זאת חוטר גאוה (משלי י"ד, ג') וכן בל"ע خطر פי' ענף. וכנ"ה בברכו' נ"ו רע"א חוטרא דדהבא ב"ר ס"פ נ"ג ס"פ פ"ו במד"ר פ"כ תנחומ' בלק סי' י"ז זרוק חוטרא לאוירא וכו' עיי"ע זרק א'. ויק"ר פי"ח שתים נעשו שלש חוטרא ותרתין ריגלי משכוכית (עיי"ע) מפורש בירו' קידושי' פ"א ד"ס רע"ב וירו' ב"ק ספ"י ד"ז ע"ג ע"י חוטרא פי' מקל הרועה. וכן נקרא בל"ס חוטרא רעיא מין עשב הנ"ל ובע' אבוב רועה. ומהשם נאצל הפעל חטרי במנחו' הנ"ל ועוד בשבת ס"ז. בלועא דחמרא חטרתיה פי' בלחי החמור הלקיתיו כבמקל. ומזה הענין בחד מחטרא (שבת ל"ב רע"א) פי' במכה אחת של מקל ועיי"ע פש ב' פי' רבינו. — ירו' מ"ק ספ"ג דפ"ג ע"ד נחת מן חטריה צ"ל ח מ ר י ה —. ודע כי בדפ"ע גרעו והוסיפו בענין סדר הערכים וגם הדפיסו ע' המתחיל בפ' שמונה שרצים בין ערך המתחיל בציון משבת ובין ערך המתחיל בציון מב"ק, וכן לא יעשה] —

חטר [2] (= חַטוֹרֶת, חוּטֶרֶת מל"ס חֻטְרְתָּא גבנון Höcker) בפ' העור והרוטב (חולין קכ"ב.) עור חטורת [של] גמל הרכה. ובפ' ז' בבכורו' (מ"א דמ"ג.) ובעלי חטורת ר' יהודה מכשיר וחכמי' פוסלין. פי' הוא גבנון של גמל. על דבשת גמלים (ישעי' ל', ו') תרג' על ח ט ו ר א ת גמליא. *[אחי"ה כ"ה בדפ"ר, ובדפ' וויניצ' חטריית ובשדפ"ע חטרייא, ובדפ' התרג' חיטוריאת, ובערוך כ"י ב"ר אי' חטוטרת וכ"ה ברש"י לישעי' הנ"ל וכ"ה במשניו' בחולי' פ"ט מ"ב ובפי"מ להרמב"ם שם חטטרת ובפי"מ בבכורו' הנ"ל חטוטרת, חטוטרה, ובנו"ג שם חטרות. ובשבת נ"ד. ובחוטרתו וכ"ה בע' מטוטלת וכ"ה ברי"ף כ"י אבל ברי"ף של דפוסי' ובחטוטרתו. ועיקר הגי' כגי' רבינו חטורת וכ"ה בל"ע خطوة ענין גבהות die Erhöhung, ועוד עיי"א הבא אח"ז] —

חֻטְרָן (חוּטְרָנָא בל"ס חֻטְרָנָא בעל גבנון wer einen Höcker hat) בפ' שמונה שרצים בגמ' כום עיקרין (שבת ק"י סע"ב) ואי לא ליתי דבר אחר חוטרנא. פי' חזיר מנומר. ס"א [ול"נ: פ"א] חזיר שיש לו חטורת. — (א"ב חטוטרת כתוב). *[אחי"ה אבל בנו"ג חוטרנא כבערוך ולכן נ"ל להגיה פ"א במקום ס"א ופי' אחר העיקר לפי הוראת המלה הנ"ל בל"ס. וכ"י ג"ג היטב גרס בתחלת הערך חטרן, אבל בדפ"ע הגי' חטר. וכפי' הראשון פירש"י ולא ידעתי מה שרש דבר נמצא לפ"ז בגזרת המלה] —

* חוּטְרָא, חוטרה (שם מקום בא"י) ירו' שבת פ"א ד"ד. כגון מן חוטרא לנהרדעא ושם ספ"ה ד"ז ע"ז ר' אידי דחוטריה, ירו' ביצ' ספ"ב דס"א ע"ד ר' אידי דחוטרה.

חַי (פי' בל"ס דבר שלא נגמר בשולו והוא חם, או שלא בושל כלל roh ובל' נקבה חַיְתָא) בס"ג דפ"ק דשבת (י"ח:) האי קידרא חייתא שפיר דמי. פי' רב האי [3] גאון קידרא חייתא לאו חייתא ממש קרירתא שאילו צונן ממש אסורה להניחה בין השמשות כדרך שאמרו (שם בריש העמוד ועיי"ע עססיות) לא תמלא אשה קדרתה עססיות ותורמוסין [וכו'] אלא קדרתא חייתא זו היא ש ח מ ה ולא התחילה לבשל אבל אם התחילה לבשל ולא הגיעה לשיעור מאכל בן דרוסאי אסור להשהותה וזהו שאמ' ב ש י ל ו ל א ב ש י ל [4]) אסור ואם הגיע למאכל בן דרוסאי מותר להשהותה אעפ"י שלא בשלה כל צורכה דתניא (שם כ'. ל"ז:) חנניה אומ' כל שהוא כמאכל בן דרוסאי מותר לשהותו ע"ג כירה בשבת וזו היא דאמר ר' יוחנן שלא בשל כל צרכו אבל בשל כל צרכו מותר להשהותו גם כר' יוחנן, נמצא האסור בשני פנים צונן שלא חמו [5]) כל עקר וכשהתחילו לבשל ולא הגיעו למאכל בן דרוסאי ולא הניח בהן בשר חי, והמותר שני פנים שחממו ולא בשלו כל עיקר ושבשלו כמאכל בן דרוסאי ואפי' בשלו כל צרכו. *[אחי"ה ובחי' הרשב"א סותר פי' רה"ג בענין עססיות ותורמוסין ודעתו כדעת רמב"ם בפ"ג מה"ל שבות הי"ב וע"ש הרב כ"מ. — איכ"ר פתיחת' ד"ה משא גיא קרתא דחייתא ט"ס עיי"ע חד ג'. ובאותו טעם נמצאה המלה בלי זכר חי כלומר שאינו מבושל שבת י"ח: קרא חי, סנהדרין ע'. בשר חי. יין חי. ע"ז נ"ט. נאכל כמות שהוא חי. במד"ר פ"י כל הנהרגין בבי"ד היו משקין אותן

---

[1]) וכ"ה בפירש"י ובפי' ר' אליקים אבל ר"ת פי' בע"א עיי' התוספו' שם ד"ה דחטריה ועיי' או"ז הלכו' תפילין סי' תקמ"ט וסיים כי כן [כפי' ר"ת] נמצא בשם הגאונים. [2]) בדפ' אמשי' הוא לנכון ע' בפני עצמו אבל בשדפ"ע נכלל ללא אמת עם ע' הקודם לזה. [3]) בכ"י ה"ב הגי' רב שרירא אבל מחי' הרשב"א בסוגי' נראה כי רה"ג עיקר הגי'. [4]) כ"ה לנכון בדפ"ר ופיז' ובכל כ"י אבל בדפ' וויניצי' והלאה כט"ס בשיל אסור. [5]) צ"ל חממו, וכ"ה בדפא"מ.

יין חי כדי שתטרוף דעתו עליו, ושם יין (במדבר ו', ג') זה מזוג שכר זה חי, והקבוץ ירו' שקלי' פ"ג דמ"ז: חיין מזיגין, ובזה הפתרון הורגל גם בל"מ ולא יקח ממך בשר מבשל כי אם חי (ש"א ב', ט"ו), כמו חי כמו חרון (תהלי' נ"ח, י') פי' שהבשר בקדרה עדיין חי שלא נתבשל כלום כן יבא החרון והשבר להם פתאום (רד"ק בשרש סיר), וכ"ה בל' תרג' כד חי (שמות י"ב, ט'; תר"י א' לדברי' ב', ו'; תרג' ש"א ב', ט"ו)] —

חַי (= חַיּוּתָא בל"ס כמו בל"מ חַיּוּת (ש"ב כ', ג') das Leben) בפסחים בפ' האשה בגמ' האומ' לבנו (פסחי' פ"ט) רבנן סברי מהיות משה (שמות י"ב, ד') מחיותיה דשה "כלומ' כיון שנשחט נעקר [1] שם שה מעליו ור' שמעון סבר מחיותיה דשה מדבר שהוא חי ואי זה זה הדם שהוא הנפש תניא נמי הכי (שם) נמנין ומושכין ידיהן ממנו עד שישחט ר' שמעון אומ' נמנים עד שישחט [2] ונמשחין עד שיזרק הדם" [3]. פ"א רבנן סברי מהיות משה מחיותיה דשה כל זמן שחי השה יכולין למעט ור"ש דאמר עד שיזרק הדם יכולין למשוך סבר מהוויתיה [4] דשה כל זמן שלא נזרק הדם היינו הוויתיה [5] יכולין לימעט ולימשך [6]. בפ"ק דקידושי' בגמ' זוקקין (כ"ח.) הקורא לחברו עבד יהא בנידוי; ממזר סופג את הארבעים, רשע יורד עמו לחייו, ובפ' איזהו נשך בגמ' אין מקבלין (ע"א.) רשע יורד עמו לחייו, פי' אם היה בעל מלאכה קובע חנות בצדו (ב"ב כ"א:) כמו שאמרו בפ' לא יחפור (שם) בר מבואה דאוקים ריחיא וכו' עד קא מפסקת לחיותאי וכי קרי ליה רשע בלא דינא פסקינן דינא דמוקים עליה ריחיא לכתחילה [7] בריש פסיקתא דקרבני לחמי (פסיקת' דר"כ צד נ"ח. ומובא בילקי' תהלי' רמז תשס"א ובילקי' משלי רמז תתקנ"ה ובשניהם בשם הפסיקת') א"ר יצחק כתיב (במדבי' כ"ח ב') את קרבני לחמי לאישי וכי יש לפניו אכילה ושתיה למוד ממשרתיו [דכתיב] (תהלי' ק"ד, ד') [משרתיו] אש לוהט, מהיכן ניזונין ר' יודן בשם ר' יצחק אמר מזיו שכינה דכתיב (משלי ט"ז, ט"ו) באור פני מלך חיים, ר' יצחק בשם ר' חגי [8] אמר ואתה מחיה את כולם (נחמי' ט', ו'). בסוף ב"מ (קי"ח:) (מנין לירק חי) [צ"ל מהיכן ירק זה חי]. בסוף קינין (פ"ג מ"ו דכ"ה. עיי' זבחי' ס"ח.) זהו שאמ' כשהוא חי קולו אחד כשהוא מת קולו ז' כיצד קולו ז' וכו'. ובפ' אחרון דנדה (ס"ד:) בי"ה אומ' עד שתחיה המכה. פי' תינוקת כל דם שרואה אחר יציאת הבתולים עד ד' לילות סומכין אותו לבתולים ואמרינן דם טהור הוא אחר ד' לילות טמא עד שתחיה המכה עד שתתרפה מכת הבתולי' מן וישבו תחתם במחנה עד חיותם (הושע ה', ח'). בס"ג דתמיד (ל"ב.) מה יעביד איניש ויחיה א"ל ימית [את] עצמו "כלומ' על דברי תורה אמ' להן מה יעביד איניש וימות א"ל יחיה את עצמו כלומ' שיגבה עצמו על דברי תורה ומבקש שררה מתקצרין ימיו". *[אחי"ה הועתק מפי' רגמ"ה כ"י (בקובץ כ"י אנגייל' דף רע"ח ע"ב) ושם אי' מקצרין ימיו. — ודרושי רז"ל בענין חיים ראה במקומות אלה: ברכו' ה'. ח'. י"ח. כ"ד. מ"ח: שבת פ"ח: קנ"א: עירובי' נ"ה: פסחי' קי"ג: יומ' ע"א. ע"ב: פ"ח. ר"ה ט"ז: ביצ' ל"ב: תעני' כ"א. כ"ה. מ"ק כ"ח. חגיג' ה': י"ב: יבמו' ס"ג: ע"ח: כתובו' ס"א: ק"ג. גיטי' כ"ח. קידושי' ל"ד. ס"ו: פ': ב"מ ס"ב. ב"ב נ"ח: מכו' י"ב. שבועו' י"ט: כ"ז. מנחו' ק"ג. סע"ב. ע"ז כ"ז רע"ב. ועוד ענין חיים כמו מחיה בל"מ (Lebensunterhalt) או חַיָּה בל"מ (ישעי' נ"ז, י'. איוב ל"ח, ל"ט) ד"מ ירו' נדרי' פ"ט דמ"ב ע"ג כביסה חיי נפש. ושם: חיי עיר הזאת קדמין לחיי עיר אחרת, ירו' פיאה פ"ח דכ"ד. ואין מדקדקין בחיי נפשות, ירו' גיטי' ספ"ד דמ"ו: מפני חייו עשה, וגם מאמרי רז"ל (הובא לעיל) יורד עמו (עד) לחייו ענינו מותר לרדת לתוך אומנתו ולמעט פרנסתו עיי' פירש"י במקומו' הנ"ל בקידושי' כ"ח. וב"מ ע"א. ועיי' עוד פירש"י בב"מ ל': ד"ה בית חייהם ועיי"ע בית חיים (ח"ב, ס"ט) והשם המפשט חַיּוּת פי' ספוק מזונות ברכו' ס"א סע"ב ב"ב כ"א: מכו' י'. ונאמר חיים או חיין בלשון שבועה (כדרך ל"מ בראשי' מ"ב, ט"ו; ש"א א', כ"ו)

[1]) ובפי' ר"ח: נעתק. [2]) בפי' ר"ח בט"ס שיזרק. [3]) ע"כ הועתק מלה במלה מפי' ר"ח לפסחים. [4]) כ"ה לנכון בדפ"ר ובכ"י ה"ב. [5]) בדפ"ר וכ"י ה"ב אבל בדפ"ע אחרי' בשתי פעמים בלי דקדוק: מחיותיה . . חיותיה. [6]) ההבדל בין ראשון היינו פי' ר"ח ובין פ"א הוא הגי' דלפי' הראשון בכ"מ הגי' מחיותיה אבל לפ"א עיק' הגי' בר"ש מהוויתיה כלומ' בעוד שהוא בהוויתו בשלמותו שעדיין לא נזרק הדם, וכה"ג לפנינו מהוייתיה וכ"ה בכ"י א"פ ר"ש סבר מהיות משה מהוייתיה דשה. ומדפיסי הערוך מחסרון ידיעת החלוק הזה הדפיסו בכ"מ בטעות מחיותיה. ובכ"י ה"ב טעה הסופר לכתוב פ"א רבנן סברי מהויתיה דשה וצ"ל ר' שמעון במקום רבנן עיי' מ"ש ה' ר"ש באמבערגער בהגיון שלמה צד י"ז. [7]) פי' רבינו יורד עמו לחייו עולה במיטב הגיון עם מה שאי' בב"ב דקא פסקא לי לחיותי ומפורש שם ע"י דאוקי ריחיא אבל פירש"י צע"ג עיי' בהפשב"ע ובשט"מ לב"מ ע"א הגי' עד לחייו וכ"ה בשמ"ר רפ"א פלוני הכה לבנך יורד עמו עד לחייו וכ"ה בתנחומ' שמות רסי' א'. [8]) בפסיקת' הגי' ר' חגי בשם ר' יצחק.

ד"מ גיטין ל"ה. חי ה' צבאות אם נהניתי מכתובתי כלום. ברכו' ג' סע"א חייך וחיי ראשך לא שעה זו בלבד אומרת כך וכו', ילק' ישעי' רמז שנ"ט חייך וחיי ראשך שבועה גזרתי עליך וכו', ושם חייך וחיי ראשך לא נכנסתי לכסא שלי וכו' (והכפל הוא לחזק הענין). כתובו' נ"ג. חולי' נ"ז. חיי דמר, פסחי' קי"ג: בחייהן דרבנן, ילק' בשלח ס' רמז רמ"א (בשם מכילתא) א"ל הקב"ה בחייכם כן, ב"ר ס"פ פ"ב חייך שאני בורא לך דבר של היזק. ויק"ר פט"ו חייך שאפי' בקטנה וכו', ושם פל"ד חייך שאני מעלה עליך וכו', ושם פכ"ה בחייך אם זכית אכול מנהון וכו', וכ"ה בקהל"ר פי' וסבותי בחייך אין זכית וכו', שהש"ר פ' הגידה: א"ל הקב"ה חייך שאני צוררה לך בכנפיך, דברים רבה פ"א חייך כבר מניתי אותך מלך עליהם —. והתואר חַי ענינו ידוע. ועוד פתרונו בריא gesund מל"מ (ויק' י"ג, י'. ט"ז, והפעל ישעי' ל"ח, כ"א) וכן בדרז"ל בחולין מ"ב. דרש זאת החיה (ויקר' י"א, ב') חיה אכול שאינה חיה לא תיכול כלומ' זאת שהיא בריאה אכול, ושם מ"ז: ומלה אותו וחיה, ע"ז ה' סע"ב דרש מכל החי (בראשי' ו', י"ט) אמרה תורה הבא בהמה שחיין ראשי אברי' שלה, ירו' שבועו' פ"ב דל"ד. מה גורן ויקב שהן חיין ממי השנה שעברה את מהלך בהן לשעבר ואילו הואיל והן חיין וכו', ושם זרעו לזרע הוא חיה [צ"ל חי] ממי השנה שעברה זרעו לירק הוא חייה [צ"ל חי] ממי השנה הבאה. והפעל תחיה המכה נדה ס"ד: כתובו' ו': פי' הבריא, חולי' ז': יומ' מ"ט. לא שאלני אדם על מכת פרדה לבנה וחיה והא קא חזינא דחיי אימ' וחיית וכו'. בירו' שביעי' פ"ד דל"ה: וירו' מעשרו' פ"א דמ"ח ע"ד מהו ביחלו ר' חייא בר בא (ווא) חייתה (ר"ש לא גרס ליה). — ומה שענין חַיָה, חייתא: יולדת ומילדת עיי"ע (חיות) [חייתא] ומ"ש] —

חַיָּה (מל"מ lebendes Wesen, Vieh, Thier בפ' בהמה המקשה (חולי' ע"א.) חיה בכלל בהמה מניין דכתיב (דברי' י"ד, ד') זאת הבהמה אשר תאכלו שור שה כשבים ושה עזים. איל וצבי ויחמור (שם ה'), בהמה בכלל חיה מניין דכתיב (ויקר' י"א, ב') זאת החיה אשר תאכלו (וכל בהמה מפרסת פרסה) [צ"ל מכל בהמה אשר על הארץ כל מפרסת פרסה]. *[אחי"ה שם כולל לכל בעלי חיים כמו בל"מ ובל"ע حية בפרט זולת אדם: ר"ה י"א. בהמה חיה ועוף, חולי' פ"ט: והלאה בהמה . . חיה, והקבוץ חיות תעני' ח'. חגיג' י"ג: ובל"א חיוא דניאל ד', י"ב והלאה וכן בתרג', והקבוץ חולי' מ"ג: מ"ז. נ"ח: חֵיוֵי ברייתא, יבמו' קכ"א: ושדי לחיואי, קהל"ר פסוק תן חלק תרין חֵיוָאן דנור (על משקל ערבי حيوان)] —

* חִיוַאי (שם אדם) יבמו' קכ"א. מאן איכא בי חיואי מאן איכא בי חיואי שכיב חיואי.

* חִיָּיא, חִיָּיה גדולי תנאים ואמוראים נקובים בשם זה וכבר הפליא לחקור בם מו"ר הגאון רז"פ במבה"י צד פ"א: והלאה ע"ש ותמצא נחת.

* חִיֵּיב (מפעל חוב בל"ע حاب verpflichtet, schuldig sein ענין אשם וחוב) בקל ברכו' פ"א מ"ח, ב"ק פ"א מ"א, עירובי' פ"ז מ"א, גיטין פ"א מ"ו, ירושלמי גיטין פ"ה דמ"ז. ירו' נדרי' פ"א דל"ו ע"ד, ירו' כתובו' פ"א דכ"ה ע"ג; פי"א דל"ד: וממנו הפעל חִיֵּיב, חַיֵּיב (ובדניאל א', י' חַיֵּב) סנהד' ל"ג. חייב את הזכאי, שם י"ז סע"א מחייבין, עירו' י"ט. יפה זכית יפה חייבת עיי"ע זך א'. ברכו' כ': נחייבינהו, שבועו' פ"ד מ"ג מחייב והפכו פוטר. שמ"ר רפמ"ב חייבתם עצמכם. בינוני פעול ירו' כתובו' פ"ג דכ"ז: מחוייבי מיתה . . מחוייבי מכות. אתפעל כתובו' פ"ה סע"א איחייבה שבועה, ר"ה כ"ט. ליחייבו; עירובי' י"ט. ההוא דמיחייבי ההיא שעתא וכו', ב"ק ס"ח: ליחייביה, ושם ע"ב. כי קא מְחַיֵּיב. התפעל: נִתְחַיֵּיב כתובו' י': ל'. והלאה ל"א. והלאה, ל"ד. אבות פ"ג מ"ח, נדה י"ז רע"א. והשם חוב Schuld מל"מ (יחזקאל י"ח, ז') וכן בל"ע حوب; כתובו' ק"י. שטר חוב עיי"ע שטר. בעל חוב (כתובו' פ"ד.) עיי"ע. והקבוץ נדרי' מ"ז: חוֹבִין, ובל"ס חוֹבָא ירו' חגיג' פ"ב דע"ז ע"ד. ולנקבה חוֹבָה ברכו' ח' סע"ב יוצא בהן ידי חובתו. שם כ'. ר"ה כ"ט. מוציא את הרבים ידי חובתן, ברכו' כ"ז: תפלת ערבית רשות או חובה, שבת קי"ט. אין אדם רואה חובה לעצמו, סנהד' ל"ג סע"א בין לזכות בין לחובה. נזיר י"ג. נזיר חובה . . נזיר נדבה. ירו' ברכו' פ"ט די"ד: עיי"ע פרוש. ובמשקל סורי חוֹבְתָא ב"מ כ"ח: לא מייתי אינש חובתא לנפשיה, ירו' סוט' פ"ה ד"כ ע"ג איידי חובתא עבדית. ומהפיעל נבנה התואר חַיָּיב שבת ב'. והלאה עירובי' נ"ד: ב"מ י"ב: י"ד. והלאה כתובו' ל'. והלאה. מנחו' מ"ג: יום חייב תעני' כ"ט. והקבוץ שבת ד' חַיָּבֵי חטאות, ירו' רפ"א דחלה חייבין בחלה, חולי' ב'. והלאה חייבין בסוכה . . חייבין בציצית. כתובו' ל"ד: חייבין לשלם. ושם: חייבי מיתות . . חייבי מלקיות. ובמשקל סורי: איכ"ר פ' איכה יעיב: אית אתרא דצווחין חַיָּיבָא עייבא. לנקבה יחידה חַיֶּיבֶת ירו' חלה רפ"א

קידושי' ל"ד. והלאה. ושם הקבוץ: נשים חַיָּבוֹת. השם המפשט חִיּוּב שבת ב': מהן לחיוב מהן לפטור, ושם ג'. והלאה חיוב חטאת. ירו' שבת רפ"א ד"ב: ארבע לחיוב וארבע לפטור, ירו' חלה רפ"ג דנ"ט. מפטור על החיוב, ירו' כתובו' רפ"ט דל"ב ע"ד מזכותו אתה למד חיובו. ובל' סורי חִיּוּבָא וכן בדרז"ל ר"ה כ"ה: חיובא הוא, קידושי' ל"ג. זמן חיובא, סוכ' נ"ו. חיובא דיומא, ב"מ י': בר חיובא, בני חיובא. ב"ק ס"ח: חיוביה לפני יאוש וכו'.

* חַיֵּיד (ausbessern, in guten Stand setzen) ירו' ע"ז פ"א ד"מ. לא כאהין סוברה דלא אסור דהוא חייד כל הדא כיפתא. לפע"ד הוא מל"ע هاد פי' מתקן, ופירושו לא מסתברא שיהא שכר הישראל שבנה כיפה לע"ז מותר שהרי ישראל מתקן כל אותה כיפה שמעמידין עליה ע"ז ויפה כיון הרב פני משה לשיעורו רק הוא גזר חייד מן י ח ד ובלתי נכון הוא. ור"פ סמאלענסקין פי' מן ואשיא יחיטו (עזרי' ד' י"ב).

* חַיֵּיט, חַיְיטָא עיי"ע חט ג'.

* חַיֵּיךְ עיי"ע חך ה' ומ"ש.

* חַיִל עיי"ע ברור.

חֵיל (מל"מ der Raum zwischen der Tempel-schranke (סורג) und der Tempelmauer) בפ' ואלו הן הנחנקין בגמ' זקן ממרא (סנהדר' פ"ח:) ובשבתות ובימים טובים יושבים למדרש הגדול שבחיל [1]. ובפ"ק דכלי' (מ"ח) הר הבית מקודש ממנו שאין זבים וזבות נדות ויולדות נכסין לשם החיל מקודש ממנו שאין גוים [2] וטמאי מתים נכנסין לשם, עזרת נשים מקודש ממנו וכו'. פי' מקום מוקף [3] חומה בין הר הבית לעזרת הנשים. *[אחי"ה ובע' סרג ד' הביא רבינו פ"ב במדות (מ"ג) לפנים ממנו סורג גבוה י' טפחים פי' כותל בין חומת הבית ובין החיל והחיל כותל גבוה יותר מן הסורג ע"כ הרי החיל היה לפנים מן הסורג וכן פירש"י ביומ' ט"ז. ד"ה לפנים וז"ל לפנים מאותו סורג היה מקום פנוי י' אמות והוא נקרא חיל ע"כ הרי הסורג מפסיק את החיל מהר הבית שהיה במזרח מעזרת נשים שהיה למערב מהחיל עיי' הצורה בסוף מסכת מדות. מהר הבית נכנסין לחיל אשר אחר הסורג ומהחיל נכנסין לעזרת הנשים ועיי' פירש"י ביומ' שם ד"ה חוץ מכותל מזרחית. והחיל נקרא אצל בן מתתיהו (על המלחמות ה', ה' ב') δεύτερον ἱερὸν ἅγιον = מקדש שני. ועיי' מ"ש הח' גרעטץ במ"ע שלו חכ"ה צד שפ"ו והלאה. והחיל הזה היה סביב העזרה והוא הנקרא בר שורא (פסחי' פ"ו.) עיי"ע לפי פי' דרבינו ועיי' הרד"ק שרש חיל. ועיי' עוד היטב תוי"ט מדות פ"ב מ"ג] —

* חַיְלָא, חַיְילָא (בל"ס כמו חַיִל בל"מ ענין עוז וכח ועיי"ע חל ח' (Kraft, Stärke ע"ז ל': כחיש חיליה, ב"מ פ"ד. חילך לאורייתא, יישר חילך, ייתשר חילך עיי"ע אַיְשַׁר (ח"א, שכ"ו) גיטין ל"ו: אם איישר חיל וכו'. ירו' יבמו' פ"ד ד"ו: ירו' כתובו' פי"ג דל"ו: לית בחיילי, ירו' ב"מ רפ"ד ד"ט ע"ג עד דהוה חילך עלך וכו', דברי' רבה פ"א אם באו עליך ייסורין קבל אותן בחילה. ודרש והתחולל (תהלי' ל"ז, ז') אבל לפע"ד להגיה קבל אותן בחולה פי' מחול והראיה מילק' תהלי' רמז תשכ"ט מקבל כחוללים. והפעל חיל עיי"ע חל ח' לפי גי' רבינו — ובירו' הושאל להוראת ראייה וסייוע Beweis, Stütze ירו' מעשרו' ספ"א דמ"ט: ירו' שבת פ"ג ד"ו: חייליה דר' יונה מן הדא, ירו' פסחי' פ"ה דל"ב. נסב חייליה מן תרי טעמוי דר' יוחנן, פי' הביא ראייתו ולקח תקפו, השאיל כחו ואולי נגזר עוד מל"ע حيلة פקחות וחריפות שכל. — ירו' ע"ז פ"ב דמ"א. חיליא בט"ס עיי"ע חוי.

* חִילוֹנִי עיי"ע חלון.

☞ חַיָּם (מפעל חוס בל"מ ענינו רַחֵם והשם חַיָּם Erbarmung, Verschonung) תרג' זבח פסח (שמות י"ב, כ"ז) דבח חים, ומשואת רשעים (משלי ג', כ"ה) תרג' ומן חיסא דרשיעי; במקצת נוסחאות כתיב חיפא, וכן תרג' ושטף אף (שם כ"ז, ד') עיי"ע חף. *[אחי"ה ושני ציונים האחרונים בטעות הובאו בע' הנוכחי ושייכים לע' חף האחרון וטעות ספרים נזדמן לר"ב כי בכ"י תרג' ובפשיט' היטב גרס חיפא דרשיעי, ועוד וחיפא היא (משלי שם וכן בתרג' הפשיטה וחאפא רוגזא) אבל פסח מתורגם לפי הענין ע"י חיסא וכן בתר"י א' שמו' י"ב, י"א מטול דחייסא, ועיי' עוד בתרג' ירמי' ד', ד'; ז', כ'; כ"א. י"ב וכן בדרז"ל עי"ע חס ב'] —

* חַיָּים (כמו יַחַס באותיות הפוכות Abstammung, Genealogie) ב"ק פ"ח אבות שאין להם חיים בנים, קידושי' ס"ט. עבד אין לו חיים. יבמו' כ"ג. שפחה דאין לה חיים . . נכרית דאית לה חיים. ב"ק שם גר נהי דאין לו חיים למעלה למטה

[1] בנו"ג יושבין בחיל. [2] בנו"ג עכו"ם. [3] לי' בכ"י ח"ב ועיי' ע' סרג ד' וע' בר שורא.

יש לה חיים לאפוקי עבד דאין לו חיים לא למעלה ולא למטה.

* חִיפָּה, חֵיפָּה עיי"ע חף.

* חַיֵּיץ, חִיצָה, חוּצָה, חֵיק עיי"ע חץ, חק.

* חֵירוּת עיי"ע חר ט' ומ"ש.

* חִישָׁה, חִישְׁתָּא עיי"ע חש.

* חֵי"ת (אות שמיני מאלפא ביתא .Cheth der 8 (Buchstabe ירו' מעש' שני פ"א דנ"ו. ירו' פאה פ"ז ד"כ. ירו' שבת פ"ז ד"ט סע"ב לא מתמנעין רבנן דרשי (דרשין) בין ה"א לחי"ת. ויק"ר פי"ט אם אתה עושה חי"ת ה"א נמצא מחריב את העולם כולו ועוד עיי"ע ה"א, והקבוץ חית"ן שבת ק"ג: ירו' ברכו' פ"ב ד"ד ע"ד.

חַיָּתָ[א][1] (1 Gebärerin, Wöchnerin; 2 Hebamme) עיי' בריש ערך פע. — (א"ב משנת יומ' פ' בתרא (פ"ח מ"א דע"ג: ודע"ח סע"ב) והחיה תנעול את הסנדל. פי' יולדת אבל בלשי' ארמי' חייתה מילדת והיא נקראת בל' משנ' חכמה, תרג' ותאמר לה המילדת (בראשית ל"ה, י"ז) ואמרת לה חייתא). *[אחי"ה בשגגה נעלמה מעיני ר"ב משנה ערוכה בפ"ד דחולין (מ"ג) האשה שמת ולדה בתוך מעיה ופשטה חיה את ידה ונגעה בו החיה טמאה טומאת שבעה והאשה טהורה וכו', הרי החיה גם בלשון המשנ' פתרונה מילדת. ובאמת אין חילוק בין חיה ובין חייתא שפתרון שתיהן יולדת ומילדת. ואלה המקומות יתנו עדיהן: חַיָּה א') יולדת יומ' הנ"ל וכ"ה בירו' יומ' פ"ח דמ"ד סע"ד — ירו' ב"ב רפ"ג די"ג ע"ד, ירו' קידושי' פ"ד דס"ה סע"ד, ב"ר ספ"ה ג' הן שהן נאמנין לאלתר (ירו' קידושי' על אתר) החיה והשיירה והמטהרת חברותיה החיה בשעה שיושבת על המשבר [2]) מהדא דכתיב ותקח המילדת ותקשר וגו', ירו' יבמו' ספט"ז דט"ז עשו אותה כחיה שהיא נאמנת על אתר. קידושי' בבלי ע"ג: ג' נאמנים לאלתר אלו הן אסופי חיה ופוטרת חברותיה. חיה דתניא חיה נאמנת לומר זה יצא ראשון וכ"ה בתוספת' ב"ב רפ"ז — ברכו' נ"ד סע"ב שלשה צריכין שמור ואלו הן חולה וכו', במתניתא תנא חולה חיה חתן וכלה. עירובי' מ"א: עיי"ע הדרקון ב"ר ס"פ צ"ו לא מתה חיה בא"י, והקבוץ ירו' כלאי' פ"ט דל"ב: אי לכם חיות שבא"י וכו' עיי"ע אִי ג', וכ"ה ירו' כתובו' פי"ב דל"ה. ובב"ר ס"פ צ"ו, ותנחומ' ויחי ססי' ג'. — מדר' שמואל פי"א שלש נשים מתו חיות אמנו רחל וכלתו של עלי ומיכל בת שאול ובב"ר פ' פ"ב ג' הן שנתקשו בשעת לידתן ומתו כשהן חיות ואלו הן וכו', ובילק' וישלח רמז קל"ו ובילק' ש"א רמז ק"ג חסר: כשהן חיות. שמ"ר פ"ב ופ"ג, שהש"ר פ' הגידה וילק' שה"ש רמז תתקפ"ב כמה חיות יש בהן כמה מעוברות וכו'. ב') חַיָּה: מילדת סוט' י"א: ילק' יחזק' רמז שנ"ח מאי חיות (שמו' א', י"ט) אילימ' חיות ממש אטו חיה מי לא צריכה חיה אחריתי לאולידה ופירש"י חיות מילדות וכן פירש"י (שמות שם) כי חיות הנה בקיאות כמילדות ע"כ ועיין גם כן במדרש לקח טוב לזה הפסוק [3]) ובשמ"ר פרק א' מבואר כן בפירוש חיות הנה אם תאמר מילדות הנה וכי מילדת אינה צריכה מילדת אחרת לסייעה. שהש"ר פ' שני שדיך: מרים ויוכבד הן חיותיהן של ישראל —. חַיְּתָא הוראתה ג"כ יולדת ומילדת. א') בל"ס ܚܝܬܐ יולדת בע' פע א' אשר עליו רומז רבינו בע' נוכחי הביא בעל הערוך מויק"ר פכ"ז: ג' שמות נקראו לה (ליולדת) חייתא מחבלתא ומתברא חייתא דהות מתה וחיית וכו'. ולפנינו בויק"ר לי' כמו שהעירותי לעיל בע' חָבַל אבל בקהל"ר פ' עת ללדת אי' בזה"ל בשעה שהאשה יושבת על המשבר אינון צווחין לה חייתא ולמה אינון צווחין לה חייתא שהיא מייתה וחייה. ב') מילדת ב"ר פ"ס הדא דברייתא אמר' בין חייתא למחבלתא אזל ברא דעלובתא כלומ' בין המילדת ובין היולדת נאבד בן העלובה (ומשל הוא על יפתח ופנחס עיי' ויק"ר פל"ז קהל"ר פ' עמל הכסילים תנחומ' בחקתי סי' ה'). ירו' שבת ספי"ח דט"ז סע"ג אזלון ושאלון לחייתא א"ל ליכא חייא וכו', פי' אין כאן מילדת שנוכל לשאול לה. ירו' כתובו' פ"ה ד"ל. שמואל אמר חכים אנא לחייתא דילדין לי. ותרג' המילדת (שמות א', ט"ו והלאה) חַיָּתָא, אבל בתר"י א' לדברי' כ"ח, י"ב מפתחא דחייתא פי' מפתח של חיה (תעני' ב' סע"א) היינו היולדת] —

* חַיְּתָא, חַיְתָא (שם פרטי) ר' לוי בר חייתא ירו' כתובו' רפ"ט דל"ב ע"ד ובירו' סוט' רפ"ז דכ"א: ושהש"ר פ' עד שיפוח (שהש"ר ב', ט"ז) ר' לוי בר חיתא, אבל בירו' שבת ספ"ו ד"ח ע"ד הגי' בר חיותא. — ומה שענינו חייתא נוד ושק עיי"ע חת.

* חַיְּתָא, חַיְתָא (פי' הכאה לפע"ד מל"ע [illegible] (schlagen גיטין כד מחייח חד

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו בראש הערך אבל בדפ"ע חיות וצ"ל חיית והקו נשמט וקיצור הוא תחת חייתא. [2]) חסר בירו' קידושי' ובב"ר. [3]) וכתב לי ידידי החי' ר"י לעווי מגרי' קאנישא כי חיות כמו כְּחַיּוֹת שאינן צריכין למילדות ע"כ וכיוון לדעת המדרשי' הנ"ל.

חייתא. ושם פש לך גבי פלגא דחייתא. ושם חיתא ופלגא כלומ׳ מכה וחצי מכה ורבינו בע׳ חרק הביא אפס קצהו ולא פי׳. ולדעת ר״פ סמאלנסקין חייתא משרש מחה בהשמטת המי״ם כמו דאחילו ליה (ילקוט ש״א) תחת דאמחילו ליה.

* חיתטא ט״ס תחת חיטתא עיי״ע חט ה׳.

חַךְ (= חַכֵּי, חִכָּה פעל מהשם העברי חַכָּה פי׳ הוא כלי הברזל שצדים בו דגים (angeln בס״ג דפ׳ מרובה (ב״ק פ״א רע״ב) ומחכין [1]) בימא של טבריא. פי׳ שהיו כל השבטים צדין מימא של טבריא בחכין כדכתיב (ישעיה י״ט, ח׳) כל משליכי ביאור חכה אבל לא ברשת. בפ׳ אלו הן הנשרפין בגמ׳ מי שלקה [2]) (סנהדר׳ פ״א: כדגים הנאחזים במצודה רעה (קהלת ט׳, י״ב) מאי מצודה רעה . . חכה. *[אחי״ה חַכָּה הפכו רשת ומכמורת עיין ב״ק הנ״ל וכן בירו׳ פסחים פ״ד ד״ל ע״ד וירו׳ מ״ק ספ״ב דפ״א סע״ב צד הוא בחכה צד הוא במכמורת. מ״ק כ״ה: לויתן בחכה הועלה וכו׳. עירובין י״ט רע״א מטילין לו חכה בתוך פיו ע״ש פירש״י. ואולי הוא כמו ונתתי חחים בלחייך (יחזקאל ל״ח, ד׳) עיי״ע חח. והקבוץ (כמו בל״מ חַכֵּי הושע ו׳, ט׳) ספרי נשא פמ״ד כיצד יצאו (בני אהרן) גרום בחַכֵּי ברזל. ובספרא שמיני מכילתא דמילואים (צד מ״ה ע״ד בהוצ׳ הה׳ וייס) הגי׳ הטילו חנית של ברזל וגררום וכו׳. ומהשם נבנה הפעל ב״ק הנ״ל מְחַכִּין, וכן בירו׳ שבת ספ״ה ד״ז ע״ג כלב יוצא בסוגר שלו אם לחַכּות בו אסור פי׳ אם ע״י סוגר לפשוק פי הכלב כיון אסור דאין זה דרך שמירה, וקה״ע ופ״מ נדחקו, ובד׳ זיטאמ׳ גרס בטעות להכות] —

חֵךְ (הפעל חוּךְ כמו גחך עיי״ע וקרוב ללש׳ ערבי حجا פי׳ שחק וצחק lustig sein, sich lustig machen; והשם חוּכָא Scherz, Spott ובל׳ סורי חוּיכא) בס״ג דפ״ק דסנהדרין (י״ז:) מחייכו עלה במערבא ר׳ יוסי ב״ר חנינא [3]). בסוף הלכה קמא דפ׳ הדר עם הנכרי (עירובין ס״ח:) כי היכי דלא ליהוו מילי דרבנן כחוכא וטלולא [4]). בויק״ר בריש אחרי מות (פ״כ) ובפסיקתא דאחרי מות (צד קס״ט:) [5]) לשחוק אמרתי מהולל (קהלת ב׳, ב׳) הן דחוכא [6]) מערבב מאי חדוותא עבדא. ס״א הן דגוחכא מערבב וכו׳. — (א״ב תרג׳ בשחוק שמשון (שופטים ט״ז, כ״ז) בחוכא דשמשון. *[אחי״ה בע׳ דחך הארכתי בגזרת ושינוי הכתיבה ע״ש והפַעל אי׳ חוץ מציון סנהד׳ הנ״ל נדרים נ׳ סע״ב יומא דמחייך ביה רבי וכו׳, מ״ק י״ז רע״א אחוכי (כצ״ל) נמי חייך (בכ״י מ׳ אחיך), ושם: לא בדידך קא מחייכנא ויותר טוב חייכנא וכ״ה בכ״י מ׳. סנהד׳ כ״ו רע״ב אחוכי קא מחייכת בן (באה״ת בי), ושם: ק״ט רע״א אחוכי קא מחייכי בי יהודאי (ובכ״י ק׳ ש״ם אחיך). פסיקת׳ דר״כ בשלח (צד צ׳.) אנא אזיל ומחייך בהדין סבא דיהודאי (ועיין על השינויים בהערת ר״ש באבער שם אות קע״ב). ואפעל אחיך עיין לעיל וכ״ה בנדרים נ״א רע״א אחוך רבי, סוטה י״ג. ואחיך, ביצה ל״ח: אחיכו עליה, ברכו׳ י״ח: קא בכי ואחיך. והשם: ברכות ט׳: לא פסק חוכא מפומיה כולא יומא. סנהד׳ צ״ו. ולא שבעת חוכא מיניה, שבועות ל״ד: מאי חוכא . . היינו חוכא. ועוד נאצל ממנו השם מחוך שבת ס״ד, עיי״ע וע׳ כמז] —

חַךְ (לדעת רבינו מפעל חִכָּה פי׳ קוה ולפע״ד השרש חָכַךְ מלשון ערבי حك מסופק היה (zweifeln בריש נדרים (פ״א מ״א) ר״ע חוכך בזה להחמיר. פי׳ מקוה להחמיר ואוסר אבל לא מחמיר ממש לחייבו מלקות. *[אחי״ה בשט״מ לנדר׳ הובא פי׳ הערוך והרא״ם הוסיף לדברי הערוך כזה״ל ומשמע מאם יתמהמה חכה לו ע״כ, ועוד הובא בשט״מ שם וי״א חוכך מדבר בחכו ובפיו ודרכו של תנא בנדרים לשנות לישני קלילי ע״כ, ופי׳ המיוחס לרש״י פי׳ בנדרים ז׳ סע״א חוכך: כאדם שמתחכך אילך ואילך כך איהו לא בריר ליה שיהא ודאי אסור, ורא״ש פירש לפי הענין: כמו אדם ששואלין לו דבר ואינו פשוט לו להתירו גם טעם פשוט לאסור אינו יודע והוא חוכך בשפתיו ושותק וכו׳, וזה הפי׳ נ״ל והסכים עם גזרת המלה הערבי׳ הנ״ל שפתרונה מי שמסופק בדבר וימנענה בתוך חכו (איוב כ׳, י״ג)] —

חֵךְ (מל״מ והשרש חנך וכ״ה בל״ע حنك עיי״ע חנך פי׳ שם המקום בפה אשר שם הרגשת הטעם Gaumen) בילמדנו פ׳ קדושים תהיו (בתנח׳ לי׳) חכו ממתקים (שה״ש ה׳, ט״ז) אין חיך מתוק משל הקב״ה שהוא מצוה את ישראל להנאתן ולטובתן ונותן להן שכר עליהן כיצד מזהיר

---

1) בשט״מ לב״ק שם שתי פעמים מהבין וט״ס הוא. 2) כ״ה בכ״י ל״ד. 3) כ״ה בדפ״ר ופיזי וכ״ה בפי׳ ר״ח כ״י (בקובץ כ״י אנגיילי׳ דף פ״א.) וכ״ה בב״ב ט״ז: כריתו׳ ד׳ סע״א ובכ״י ו״ו ובדפ״ע המאוחרים מחכו וכ״ה בש״ס באלה המקומות: ביצ׳ י״ד. יבמו׳ פ״ח. נזיר מ״ב. ב״ק ק״ב: סנהד׳ ק״ט. שבועו׳ כ״ו. ל״ד: זבחי׳ ט״ו. וגי׳ מחכו גם בכ״י ש״ם וכ״ה בפי׳ ר״ח כ״י שבועו׳ ל״ד: בקובץ כ״י הנ״ל דף נ״ז. אבל הפעל מְחַיֵּיךְ אי׳ כמה פעמי׳ עיי׳ בפנים. 4) וכ״ה בע׳ טלל וכ״ה בריי״ף ובכ״י א״פ ובנו״ג כי היכא וכו׳ מילתא דרבנן וכו׳ ואיטלולא וברש״י דפי פיז׳ ואטללא. 5) כ״ה לנכון בכ״י ל״ד ובדפ״ע נשמט. 6) או דדחוכא כנראה מגי׳ דפ״ר רק שם בט״ס בשתי תיבות ועיי׳ שנוי נוסחאות המובאות בע׳ דחך ומ״ש.

לישראל שלא יאכלו שקצים ורמשים וכן הדם שהוא מאכל לכלבים וכן נבלות וטרפות וכו'. *[אחי"ה אפס קצהו מזה תראה בשהש"ר פסוק חכו . . אבל הקב"ה אינו כן אלא מזהיר להם לישראל ואומר להם אל תנבלו עצמכם בדבר רע ואני נותן לכם שכר טוב וכו'. וקצת קרוב ללשון הילמדנו הנ"ל אי' בילק' שה"ש ריש רמז תתקצ"א בזה"ל: חכו ממתקים . . בא וראה מה הקב"ה אומ' לישראל וכו' יש חך מתוק מזה ע"ש היטב. במד"ר רפ"י יש לך חיך מתוק מזה . . אין לך חיך מתוק מזה וכו' ע"ש. וכנ"ה שהש"ר שם: הקב"ה ממתיק בחִכן הדבור ואומר להם וכו'. בילק' ויחי רמז ק"ם דורש חכלילי (בראשי' מ"ט, י"ב כל חיך שטעמו אומר לי לי, ובב"ר פצ"ט בט"ס חיך לי לי] —

חֹךְ (= חוּךְ = חִכּוּךְ das Kratzen, die Krätze מפעל חוּךְ = חָכַךְ בלשון סורי חָךְ בלשון ערבי حك גרד ושחק reiben, ritzen והשם حكاك, هكاك עיי"ע הכאכא) בס"ג דפ"ק דתעניות (י"ד.) ובפרק מרובה בגמ' אין מגדלין (ב"ק פ':) ושאר מיני פורעניות המתרגשות ובאות לעולם [1]) כגון החוך והגוב זבוב וצרעה [2]). ס"א כגון חיכוך וחגב [3]). פי' חיכוך [4]) שמחכך אותו. בגמ' דפרק שני נזירים (נזיר נ"ט סע"א) בעא מיניה רב מר' חייא נזיר מהו בחיכוך [5]). פי' נזיר מהו לחוך עצמו אגב כשיתחכך משיר השיער. *[אחי"ה והפעל חוּךְ ועוד חָכַךְ שניהם מצויים: שבת נ"ד: דלא הדר חָיֵיךְ ביה עיי"ע בר לועא. כל זמן שהן חוככין זה את זה עיין בע' הכאכא וש"נ וגם שם השנויים והתקונים. והשם חכאכה עיי"ע הנ"ל — ובפיעל ב"ר פס"ז התחיל מחכך בגרונו כמאן דמחייך וזורק רוק מפיו. פסיקת' דר"כ כ"ז: חיכך בגרונו פי' הוציא קול מתוך גרונו ע"י גרוד הגרון פי' בלא"ש räuspern כלומר מחכך וגרד בגרונו ע"י כיחה וניעה עיי"ע זמר ד' וש"נ עם החילופים. וממנו התואר חַיָּיךְ פי' מי שגורד ומחכך בגרונו בשעת הדבור היינו מגמגם בלשונו ein Stotterer תנחומא ר"פ דברים: אם אתה חייך שנה את התורה והתרפא. ובהתפעל ב"ק ל'. אין דרכן של בני אדם להתחכך בכותל, ושם מ"ד. (במשנ') שור שהיה מתחכך בכותל, ושם בגמ' איזה פעמים] —

* **חֲכָךְ** (מל"ע اكاكه פי' שבר גדול, מכה עצומה (ein schwerer Schlag ירו' מ"ק פ"ג דפ"א ע"ד חכך גדול נעשה באותו היום, ובב"מ נ"ט: הגי' אך גדול ועיי"ע אך ב' (ח"א, ע"ג:) ושם בא פירושו לנכון ע"ש.

* **חככים, חכאכית** (Gluthfieber) ב"ר רפי"ט חמה חככים באה עליו, ולפע"ד צ"ל חככית, וכ"ה בב"ר פל"ד חכאכית ובע' אבבית סמנתי החילופים ובתוכם גם הגי' עכעבית וצ"ל עכאכית ועוד הגירס' אכאכית ושתיהם נוכל לקיים כמו שהוברר לי עתה כי בל"ע عكاك פי' חמה עזה של קדחת וכן באל"ף בריש המלה اكة, اكيك באותו הפתרון, וחככית צ"ל עכאכית או אכאכית והוא תואר לנקבה וסובב על השם חמה. אבל עיין ע' חם ו' ושם פירשתי בע"א ובע' אבבית פירשתי בע"א בשיטת רבינו.

חָכָם (מל"מ וידוע הוא, וכן בל"ס ובל"ע حكم scharfsinnig, klug, gescheidt, einsichtig sein; והתואר חכם = חַכִּים פי' נבון, ועוד בהשאילה כמו ידע בל"מ ענין הכרה והיינו ביאה על האשה (beiwohnen בס"ג דפ' האומר התקבל גט (גיטין ס"ז.) ר' יהודה [6]) חכם לכשירצה. פי' לכשיפתח שפתיו הוא ראש המדברים (עיין ברכות ס"ג: שבת ל"ג: מנחות ק"ג:) [7]). בפרק הרואה בגמרא מקום

---

[1]) הורגלה זאת הלשון בש"ס עיי' כתובו' ח': ועיי' ברכו' י"ז. אבל בב"ק אי' המתרגשות ובאות על הציבור וכ"ה בכ"י ב' בתעני' ובכ"י מ' שם הבאות ומתרגשות על הציבור ובנו"ג המתרגשות ובאות על הציבור. [2]) וכה"ג בכ"י ב' מינכען בתעני' אבל בכ"י א' שם ובנו"ג בתעני' וב"ק כגון חיכוך וכו' כמו בכ"י ה"ב ובס"א של ערוך. [3]) וכ"ה בנוסחאותינו [4]) כ"ה בכ"י ל"ה, ובדפ"ע שחין. [5]) בנו"ג לחוך. [6]) בדפ"ע אי' עוד אמר וט"ס הוא. [7]) ופי' אמיתי בענין חכם לכשירצה עיי' בדרכי משני למהרז"ף צד קנ"ח, קס"ד — וקרוב לחקירות המהרז"ף מצאתי בגליון הערוך דפי' באסיל אשר ת"י ושם אי' הערת צב"א והוא הגאון ר' צבי הירש אב"ד דבערלין (עיי' מבוא צד LIII) וז"ל חכם לכשיפתח שפתיו לא ידעתי מה ענין זה להתם והנה זה המעלה באה לו מצד המלכות כמבואר במסכת שבת אמנם במלת חכם נראה שהוא ענין התמנות וכ"ה בסוף הוריות ר"מ חכם ר"נ אב"ד וכן מצאתי בס"ע זוטא בכמה מקומות אצל ראש גליות אחר שנת מאה מאה וששים ושש לחרבן הבית מן נחום נכדו של נתן דצוציתא כתב רב הונא ורב מתנא היו חכמים שלו וכן ורב שמואל חכם שלו וכן הרבה שם ונראה שהוא ענין מינוי ענין שופטות ודיינות ומצאתי בס' כו"פ על הלבו"א"י דס"ז שהערבים קורין שם לדין חאכם, ומ"מ בההיא דגיטין שהביא הערוך לא ידעתי פירושו ומי הוא הא דאמרינן ר"מ חכם וסופר אפשר שהוא ע"ד הנ"ל וכדאי' בהוריות ואפשר ג"כ שלזה הענין כיוון ג"כ הערוך ור"י לא היה רוצה להתעסק בדיני ממונות למיהוי דיינא ואפשר שלכך היו קורין לדיין חכם ע"ש הרוצה להחכים יעסוק בד"מ כדאי' סוף ב"ב עכ"ל. ור"פ סמאלענסקין פי' ר"מ חכם וסופר כי הוא ידע לכתוב את הלכותיו ורבי יהודה רק חכם לכשירצה כלומ' בכל עת אשר ירצה הלכותיו ויפתח שפתיו, כמו ר"י הרצה דברים (חגיגה י"ד:) ורצה נרדף עם ספֵּר.

שנעקרה ממנו ע"ז (ברכות נ"ח. וכ"ה בתוספתא ברכות פ"ו ובמד"ר פכ"א) הרואה אוכלוסי ישראל אומר ברוך חכם הרזים לפי שאין דעתם דומה זו לזו ואין פרצופותיהן [1]) דומין זה לזה. בפ' תינוקת בגמ' הזב והזבה (נדה ע':) מתים שעתידין לחיות צריכין הזאה ג' וז' או לא אמר להן לכשיחיו נחכם להן א"ד אמר להן לכשיחיו משה רבינו יחיה עמהן [2]). בחלומות דמגילת איכה (פ' רבתי ד"ה חד כותאי) ההוא גברא חכים אימיה. והאדם ידע את חוה אשתו (בראשית ד', א') תרג' ירו' [א'] ואדם חכים ית חוה. ונדעה אותם (שם י"ט, ה') תר"י [א'] (ונחכים) [צ"ל ונחכם] [3]). ולא הכירו (שם כ"ז, כ"ג) ולא חכים [4]). הכר נא (שם ל"ח, כ"ה) חכים כען [5]). ויצר אמר ליצרו לא הבין (ישעי' כ"ט, ט"ז) תרג' ולא חכימת לי [6]). *[אחי"ה הפעל הרבה בדרז"ל ד"מ נדה ע': מה יעשה אדם ויחכם א"ל ירבה בישיבה, תענית כ"ג סע"ב דניחכם טובא, גיטין נ"ו רע"ב ומאחר דחכמיתו כולי האי וכו', ירו' ברכות פ"ב ד"ד ע"ד וירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ג וחכמין אינון כלום (עיין בבלי ברכות י"ח:), ירו' שקלים רפ"ז ד"נ ע"ג יחכמון שפייא קיטריהון, ירו' חגיגה פ"ב דע"ח. יחכום זוגיה, ירו' מ"ק פ"ג דפ"ג ע"ב לא חכמין מבארה, ויק"ר פ"ל חכם את על הדין גברא זכו. הפעיל חגיגה י"ד סע"א זה ת"ח המחכים את רבותיו ועיין עוד ההפעיל ב"ב כ"ה: עיי"ע דרם, ב"ב קנ"ח: עיי"ע אויר (ח"א. מ"ו:), אבות פ"ב מ"ה ושם פ"ו מ"ו, שמ"ר רפ"ו. התפעל ברכות ס"ג: ירו' יבמות ר"פ ט"ז דט"ו ע"ג וירו' סוטה פ"ט דכ"ג ע"ג. ובינוני פעיל חַכִּים ענין הכרה ירו' תרומות ספ"ט דמ"ח: אנא לא אנא חכים לאבא פי' לא הכרתי אבי. ירו' כתובו' פ"ה ד"ל. שמואל אמר חכים אנא וכו', עיי"ע חייתא. ושם ריב"ל אמר חכים אנא לגזירה דגזרין לי ר"י אמ' חכים אנא לנשייא דצבתין עם אימא. ירו' ר"ה רפ"ב דנ"ז ע"ד וירו' יומא רפ"ג ד"מ: חכימא היא מילתא פי' הדבר קל להכיר ולהבין והושאל להכרת אשה פי' בא עליה על משקל ידע בעברי וכן בל"י ורו' γιγνόσκω, cognoscere איכ"ר הנ"ל וכ"ה בירו' מעש' שני פ"ד דנ"ה סע"ב ההוא גברא לאימיה הוה חכם וכ"ה בתרג' ירו' ב' לבראשית כ', ט"ז ולשם ל"ח, כ"ו ועיין עוד לשם י"ט, ח'. והתואר חכים, חכימא כמו בל"ס פי' חכם ונבון תמיד ל"ב. אידין מיתקרי חכים, ב"מ פ"ה: שמואל ירחינאה חִכים יתקרי ר' לא יתקרי (עיי"ע אביי) ע"ז ע"ו: מאן חכים למיעבד כי הא מילתא וכו', פסחים ע"ו סע"א מאן חכים למישרא מילתא כי הא וכו', חולין כ"ח: נ'. חכים . . ברי בטרפות כר"י וכו', שבת צ': וחכים כמה דבעי, שם קכ"ט. חכימא דיהודאי וכו', עירובין ק"ה. לא חכימאה אנא, כתובות מ'. טובינא דחכימא. ירו' תענית פ"ד דס"ח. כד תיחות לתמן אמור ליה (לר' המנונא דבבל) דמנייתך חכים וכו'. והקבוץ נדה כ': תא חזי כמה חַכִּימֵי יהודאי, סוכה כ"ח: חַכִּימַיָּא וספריא, סוטה מ"ט. שרו חכימיא למיהוי כספריא וכו' עיי"ע חזן. והתואר היותר מצוי חָכָם ד"מ אבות פ"ד מ"א איזה חכם הלומד מכל אדם. מגיל' ט"ז. כל האומר דבר חכמה אפי' באומות העולם נקרא חכם. ובפרט נקרא כן הדורש ברבים עיין רש"י בקידושין ל"א סע"ב ד"ה חכם משנה שם אביו וכו'. אבדר"נ רפ"ד מכאן לחכם שיושב ודורש בקהל וכו', קהל"ר פ' ומצא בה: איש מסכן חכם (קהלת ט', ט"ו) זה הזקן החכם וכו', ירו' קידושין פ"א דנ"ט. תני לה בשם חכם. חולין ל"ו: הורה בה חכם. והקבוץ ברכות פרק א' מ"א, חולין פ"ה. בלשון חכמים, פסחים צ"ד: חכמי ישראל . . חכמי אומות העולם, בכורות נ"ח. עיי"ע בן זומא. תניא דבי אליהו רפ"כ אין זקנים אלא תלמידי חכמים. ועל דרך ל"י φιλόσοφος היו מכנים עצמם חכז"ל תלמידי חכמים ובמקום גדולתם שם ענותנותם (עיין ד"א זוטא פ"א, פ"ו), והרבה מצוי תלמיד חכם (= ת"ח) בש"ס עיין ברכות ה', י': י"ב: י"ז: י"ט, כ"ב, ל"ד: מ"ג: מ"ז: נ', נ"ד, ס"ג: ס"ד, שבת י"א, ל': נ"א, ס"ג, קי"ד, קי"ט: קל"ט, קמ"ה: קנ"ב, עירובין כ"א: ל"ט, נ"ד: נ"ה: פסחים פ"ו, יומא ע"א, ע"ב: סוכה כ"א: נ"ב, ר"ה י"ז, תענית ד', ז', ה', י': י"א: מגילה ג': ט"ו: כ"ח, י"ז, חגיגה ג': ט', ושם: י"ד: שקלים ד': יבמות ע"ו: צ"ו, כתובות ק"ה, ק"ו, קי"ב: נדרים פ"א, סוטה כ"א, כ"ב, מ"ט, קידושין ע"ב, ב"מ ל"ג: פ"ה, ושם: ב"ב י', נ"ו: נ"ח, ע"ה, פ"ט: סנהד' כ"ד, נ"ב: צ"ב, צ"ח, ק"ב, שבועות ל"ה: הוריות י"ג, מנחות י"ח, ק"י, חולין ז', ט', מ"ד: צ"א, צ"ב, בכורות ל': מעיל' ט"ז: — הוריות י"ג: רשב"ג נשיא ר"מ חכם ר"נ אב בי"ד, והחכם מורה כאן ענין התמנות אשר יקראו היום Referent עיין על זה באריכות מ"ע למהרז"ף ח"א, שמ"ח וד"מ צד קנ"ד, ובהוספת לד"מ צד ז',

[1]) וכ"ה בכ"י פ' ובנו"ג פרצופיהן וכ"ה בירו' ברכו' פ"ט די"ג רע"ג. [2]) בנו"נ לכשיבא מ"ר עמהן. [3]) בנו"ג ונשמש.
[4]) בנו"ג באונקלי' ובתר"י ולא אשתמודעיה. [5]) לפנינו לי' בתרג'. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב, ו"ו ובדפ"ר, ובנו"ג לא חכימתא לי, ובשדפ"ע תרג' חכים לי.

י"א. — והשם חכמה והרבו בשבחה בברכות י"ז. י"ט. ל"ג. ל"ט. נ"ה. נ"ו. שבת ל'. ל"א. קי"ג: קנ"ב. עירובין נ"ג. פסחים ס"ו: צ"ט. ר"ה כ"ה. תענית ז'. כ"ג. מגילה י"א. ט"ז. חגיגה ה': י"ב. יבמות ס"ד: כתובו' ק"ג: נדרים ל"ב: סוטה י"ג: מ"ט: קידושין ל"ב: (עיי"ע זקן) שם מ"ט: ב"מ ל"ג. ב"ב ט': ט"ו: סנהד' י"ז. (עיי"ע בעלי חכמה) ל"ח. ס"ט: ק"ד: הוריות ט'. זבחים ל': מנחות פ"ה: נדה ע': — ובל"ס חוכמא, חוכמתא שבת צ': עבדי לה לחוכמא, מ"ק כ"ח. חוכמתיה דר' הונא, איכ"ר פ' רבתי ד"ה חד מאתינם ח': לישן דחוכמתא. — והתואר נקבה חֲכָמָה, חַכְמָנִית סנהד' י"ז: שלישית חכמה . . שנייה חכמה. ירו' שקלים פ"ה דמ"ח ע"ד ארבעה הרי זו חכמה. ובמשקל ל"ס חָכְמָנְיָא. הקבוץ ב"ב קי"ט: בנות צלפחד חכמניות הן וכו' — ועוד עיי"ע הבא אח"ז] —

* חֲכָמָה (תואר נקבה מע' הקודם לזה ופתרונה חַיָּה, מילדת Hebamme) עירובין מ"ה. ר"ה כ"ג: ירו' שבת ספי"ח דט"ז סע"ג חכמה הבא ליילד. שבת קכ"ח: וירו' שבת שם וקורין לה חכמה ממקום למקום. וכן בל"צ מילדת: sage-femme.

* חַכְמַאי (שם הפרטי) מ"ק ט' סע"א ר' יונתן בן חכמאי כה"ג בכ"י מ' ובע"י וברי"ף כ"י עכמאי ובנו"ג עסמיי עיין ד"ס למ"ק צד י"ב.

חַכַּן (= חַכִּינָה כמו עכנה = עכינא לדעת רבינו נחש ואפעה ותהיה אז ל"י ἔχις, ἔχιδνα Otter, Viper אבל לפע"ד תנור של חכינאי שם עצם הוא עיין בפנים) בר"ג דפ' מי שמתו (ברכות י"ט.) ובס"ג דפ' הזהב (ב"מ נ"ט רע"ב) דתנן בפ"ה [1]) בכלים (מ"י) וזה תנורו של חכנאי ס"א של עכנאי. פי' בגמ' הזהב [2]) (ב"מ שם) שהקיפוהו תשובות [3]) כעכנא שהוא מין נחש ומקפת ראשה לזנבה. פי' [4]) חתכו לתנור חליות ונתן חול בין חוליא לחוליא כדי שלא תדבק חוליא עם חברתה ויחלים [5]) התנור ר' אליעזר מטהר כלומר מאחר שהחול בין חוליא לחוליא אינן מדובקת לעולם ורואין אותן כאלו מפורדות [6]) הן ואינו תנור כלל וחכמים מטמאין קסברי השתא מיהת תנור הוא וכלי הוא דהא לא איפרדו חליותיו ומשמש כדרכו וזהו תנורו של עכנאי. — ובפסיקתא דכי תשא (י"ג:) חסד של או"ה עושין הוא להן (כאריסה) [צ"ל כאירסה] של חכינה [7]). פי' ארס של נחש ובלעז ויניג"ו [8]) ובל' ישמעאל אלסם [9]). — (א"ב פי' הכינא בל"י מין נחש אשר מבשרו נעשה תרייקי). *[אחי"ה וכונת ר"ב על ל"י הרשומה בתחלת הע' אך בע' עכן כיון לל"י ורו' ἐχῖνος, echinus פי' קפוד Igel ולזה הסכים גם בעל כ"כ רק הוא הוסיף עוד מושג אחד וז"ל: והנה יש כלי בישול נ"כ בל"י והוא בדמיון הקפוד אשר דרכו להיותו מעוקף ומקיף ראשו לזנבו והגאון [10]) בחדא מחתא מחתינהו ויש בין זה לראשון הפרש גדול ע"כ. וא"כ לדעתו תהיה תנור של עכנאי Kesselofen אבל פתרון ל"י ורו' הנ"ל הוא קפוד ומין קדרה = ἐχῖνος χύτρας, ollae genus (עיין בט"ר לרימ"ז ח"א צ"ה סוף העמוד) אבל בזה איני מודה לבעל כ"כ כי יש הפרש גדול בין חכינה או עכינא (עכנאי) של פסיקתא שפתרונו נחש ואפעה (ועיי' הציונים ושנוי נוסחאות בע' ארם ומ"ש) ובין תנור של חכינאי ורבינו חשב לכללם יחד מטעם הלשון שהקיפו וכו' לכן פירש מין נחש ומקפת ראשה לזנבה, וכן פירש"י בב"מ שם: נחש דרכו לעשות בעגולה להכנים זנבו אצל פיו ע"כ, וכן פירש"י בב"ק קי"ז רע"ב הדרא ליה עכנא: נחש גדול עשה עצמו כגלגל ומקיף את פי המערה וכו'. וכן פירש הרמב"ם בכלי' עכנאי תנין גדול. אבל לפע"ד נראה כדעת מי שאומרים כי חכינאי שם הפרטי הוא וז"ל רה"ג בפי' סד"ט שם: זה תנורו של עכנאי פי' זהו שאמרו (בה) [צ"ל ב"מ] (נ"ט:) שהקיפוהו תשובות כעכנא זו שהוא נחש, ובתלמוד ארץ ישראל נופל במועד [ר"ל הגירסא במועד קטן] (פ"ג דפ"א ע"ד) של חכינאי ויש לו ב' פירושים שהיה (בו) [צ"ל שמו] חכן ועוד אף שם זה נחש הוא ע"כ. וזה האחרון העיקר וכ"ה דעת התוספות ב"מ ד"ה זה והוא על פי פי' בעל תוי"ט לכלים שם ועיין גם הפשט

---

[1]) כ"ה בכ"י ובדפ"ע בט"ס בפ"ח. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב ובדפ"ר. [3]) בברכו' אי' הלכות וכ"ה בע' עכן ובב"מ הגי' דברים וכ"ה בספר המפתח לר' נסים לברכו' אבל בפי' סד"ט לרה"ג לכלים צד ה' ובפי"מ להרמב"ם שם אי' כגי' רבינו. [4]) וכן הבין פלוגתא דר"א וחכמים ר"נ בספר המפתח בשם רה"ג ועיי' שט"מ לב"מ ושם עוד פי' ר"ח קרוב לזה ועיי' תוספי ר"י החסיד וסיים שלא כדעת רש"י. [5]) פי' ידביק ויחבר עיי"ע חלם ג'. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' וב' וה"ב וכן מפי' הראב"ד הובא בשט"מ לב"מ ע"ש היטב, ובדפ"ע בט"ס מפוזרות. [7]) כ"ה בכ"י ו"ה. ובדפ"ע חכנאי ובכ"י ה"ב עכנאי ובפסיקתי עכנא. [8]) בלאי"ט Gift, veneno ובכ"י ג"ג וויגום וצ"ל וויגינום והוא ל"ר venenum. [9]) السم. [10]) והוא רבינו נתן.

באליהו רבה שם וכ"ה דעת הרא"ש ותוספו' ר"י החסיד וגם יגיד עליו רעו בכלים שם שסיים וזה תנורו של בן דינאי (עיי"ע), משמע כי גם תנורו של עכנאי או כגי' הירו' חכינאי שם העצם הוא, כמו שאי' ר' חנניא בן חכינאי (כתובות ס"ב: אבות פ"ג מ"ד) עיין תוי"ט הנ"ל. — וכנ"ה חכינה בענין נחש בירו' פיאה פ"ג די"ז ע"ד אשכח אכינה כרוכה על קרקסוי, ירו' תענית פ"ד ‏דס"ט. אשכח חכינה כריכה עליו, ירו' שבת ספ"ו ד"ח ע"ד אשכחון חכינתה וכו', ירוש' ברכות פ"ה ד"ט. וחכינה (מזדהרה) [מזהרה] ליה. ב"ר ר"פ פ"ח חכינא עשו לו בתוך ספלו. ועיין עוד הציונים בע' ארס (ח"א, רצ"ו), וכנוסח שם ככריסה של חכינה אי' גם בדפ"ר בערך הנוכחי וצ"ל כאירסה וכו', וכן צ"ל ברות רבה פי ליני היה מפעפע בִּכְרֵיסָהּ כריסה של חכינה, ובקהל"ר פ' טוב אחרית נשתבש עוד יותר כבכריסה של חכינה וצ"ל כאריסה של חכינה וכ"ה לנכון בקצת דפוסים החדשים] —

חכן (?) (אין זה השרש כי אם חבן, והתואר חֲבִינָנָא פי' עָצֵל וכ"ה בל"ס. עיי"ע חֲבַנָן) ולחם עצלות לא תאכל (משלי ל"א, כ"ז) ולחמא חכיננית [1] לא אכלה, דברי נרגן כמתלהמים (שם י"חי ח') תרג' מילוי דחכיננא מראכנן [2] ליה. אמר עצל ארי בחוץ (שם כ"ב, י"ג) תרג' אמר עטלא בחכיננותיה אריא אית לברא. *[אחי"ה בכל אלה המקומות עיקר הגי' בבי"ת עיין מה שכתבתי בערך חבנן] —

חָכַר (מל"ע حكر pachten והשם חוֹכֵר = حاكر Pächter eines Grundstückes) בפ"ו בדמאי (מ"ב) החוכר שדה מן הנכרי מעשר ונותן לו ר' יהודה אומר אף המקבל שדה אבותיו מן הגוי מעשר ונותן לו. ובפ"ט בב"מ (ק"ג סע"ב) יבש המעיין נקצץ האילן אינו מנקה לו מחכירו. פי' ארים הנוטע שדה חברו ויש לו (חציה חוכר) [צ"ל יציאה נקרא חוכר] [3] כמפורש בסוף גמר' דהשואל (שם ק"א.) בין עבדא ארעא בין לא עבדא ארעא [4] חוכר נותן לבעל הקרקע כך וכך פירות קצובין וכן השוכר אלא שהשוכר פוסק עליה מעות והחוכר בפירות [5] וכל מה שעושה השדה בין רב למעט הכל לחוכר ולשוכר דתניא בהדיא [תוספתא רפ"ו] במסכת דמאי מה בין שוכר לחוכר השוכר במעות והחוכר בפירות, אבל המקבל אינו כן אלא המקבל שדה לזרוע ולקצור ולהעמיד כרי בעל הקרקע נוטל חלקו מן הפירות כפי תנאו רובע או חומש. בפ' איזה נשך בגמ' דסמוך אין מושיבין (ב"מ ס"ח.) אמר רבא לית הלכתא [לא] כטרשי פפונאי [6], פי' הוא טרשא דרב פפא המפורש למעלה בגמ' ואם לגורן (שם ס"ה.) ולא (כטרשי) [צ"ל כשטרי] [7] דמחוזנאי דזקפי לרוחא אקרנא כגון אדם שנותן לחברו קרן ק' זוז וא"ל עסקא זה יעלה בה רווח כ' זוז וכתב עליה שקבלתי מפלוני ק"כ זוזי להתעסק בסחורה מי יימא דליהוי רווחא, ולא כחכירי נרשאי דכתבי הכי משכן פלוני ארעא לפלוני והדר חכרה מיניה אימת קניא דאיקניא ליה והאידנא דכתבי הכי וקנינא מיניה ושהינן כמה עידנין והדר חכרה מיניה שפיר דמי ולאו מילתא היא. *[אחי"ה מחצב המלה הוא מל"ע הרשומה וענינה שכירת קרקע כדי לעבדו ולבנות בו בנינים הכל בהוצאות השוכר אבל גם לטובת הנאתו, והרחיב דבורו בענין זה חכם אחד במ"ע דמ"ג ח"ה, שמ"ז והלאה, ואצל רז"ל ענין חוכר שדה בערך קצוב מן הפירות בין שיעבוד בין שלא יעבוד השדה, ועיין פי"מ להרמב"ם לדמאי פ"ו מ"ב. — וכנ"ה בב"מ ק"ג: חכור לי שדה, ירו' מעש' שני פ"ה דנ"ו סע"ב ר' ינאי מפקד לקריבוי כד תהוין חכרין ארעא לא תחכרון אלא מן דחלונייא (כן גרס הרא"ש ובד' קראטשין בט"ס חברן . . תחברון). ב"ר פפ"ב. דרש עובד אדמתו ישבע לחם (משלי כ"ח, י"ט) טוב מי שהוא חוכר שדה אחת ומזבלה ומעדרה ממי שהוא חוכר שדות הרבה ומובירן. ובהפעיל: ב"מ ק"ד. מַחְכִּיר לחוכר, ושם ק"ו. שדותיו של מחכיר, ב"ב קכ"ד רע"א מוּחְכֶּרֶת ומושכרת. והשם חֲכִיר, חֲכִירָה, חֲכִירוּת פי' שכירות ב"מ ק"ג: עיין לעיל, ושם ק"ה. הואיל ואני נותן לך את חכירך (בירושלמי חכורך ובמשניות חכירה). והקבוץ ביכורים פ"א מ"ב האריסין והחכירין כצ"ל ובנו"ג והחכורות ובכ"י מ' והחכירות, וכ"ה בתוספתא פיאה רפ"ג

[1]) כ"ה בב"י ו"ו א' וב' וה"ב, ובדפ"ע חכנינות. [2]) וכ"ה בע' שגש ב' רק שם יותר נכון מְרַכְּנַן ובנו"ג מרסנן וט"ס הוא ועוד בנו"ג מלוי דשגושה וכ"ה בע' שגש ב' ובכ"י תרג' מרבנן ועוד מדאבננן (עיי' עמת"ר לה' לעווי שרש שגש) וצ"ל מרכנן מראכנן. [3]) ומלת נקרא אי' בדפ' וויניצי' רק נעקר ממקומו מראש השורה הזו לראש השורה הקודמת ואי שם בטעות דפוס בזה"ל ובפ"ט נקרא בב"מ, ומלת נקרא שייך קודם מלת חוכר, וכן נדפס בטעות חציה במקום יציאה ועיי' הלכות שכירות פ"ח, הל"ב שגם הרמב"ם פי' כן לענין מקבל. [4]) בנו"ג בין עבד בין לא עבד. [5]) וכ"ה מפורש בירו' דמאי רפ"ו דכ"ה. החוכר בפירות השוכר במעות, ובתוספתא דמאי רפ"ו בסמוך ועיי' הלכו' שכירות להרמב"ם במקום הנ"ל. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' וה"ב, ובדפ"ע דפפונאני ובכ"י ו"ו ב' דפפונני. [7]) וכ"ה לנכון בע' שטרי.

אבל יותר נכון בתוספת' תרומות ספ"ב לפי גי' כ"י אירפורט האריסין והחוכרין, ירו' ביכורי' ספ"א דס"ד: בעלי אריסיות וחכירות ועיין ביכורים פ"א מי"א. תוספתא ב"מ פ"ט תן לי חכירות של שתי שנים. והשם המופשט חַכְרְנוּתָא ב"מ ק"ד רע"א. והתואר חָכִיר, חָכוּר ירו' ביכורים ספ"א דס"ד: ארים וחכור, ושם חכור לשעה . . חכור לעולם, ירו' גיטין פ"ה דמ"ז: נסבה מן חכור וייבה לחכור. והקבוץ ירו' ביכורים ספ"א דס"ד: בחכורֵי בתי אבות, ירו' מ"ק פ"ג דפ"ב: חכיריו ופועליו] —

☞ חכר (?) (dunkel, finster) תרג' דרך רשעים באפלה (משלי ד', י"ט) וארחא דרשיעי חכירא, בעל הערוך גרס הבירא ע"ש. *[אחי"ה וגי' רבינו תצטדק יותר עפ"י גזרת המלה עיין ערך הבר[א]] —

חכשרת (נדרש עפ"י הגדה בצירוף שתי מלות חשכת וחשרת ועיין עוד בסוף הערך) כפ"ק דתעניות בסוף הלכה עד מתי שואלין (י'.) ר' אליעזר אומ' מתמתקין [1] הן בעבים מנא ליה. דכי אתא רב יצחק בר יוסף אמ' כתיב (תהלים י"ח, י"ב) חשכת מים וכתיב (ש"ב כ"ב, י"ב) חשרת מים שקיל כ"ף ושדי ארי"ש קרי בה חכשרת כלומ' נכשרין ומתמתקין. *[אחי"ה בענין גי' חכשרת עיי"ע הכשרות ולפי גי' רבינו אולי יש להמלה פתרון מל"פ خَيِّر، خَيِّر פי' טוב ויפה כמו כשר בל"מ. והדרשה מתמתקין סובבת והולכת על מה שאי' בתענית ט': מימי אוקיינוס מלוחין הן אמר לו מתמתקין [2] הן בעבים] —

חַל (= חָלַל פתרונו ידוע מל"מ בנפעל ובפיעל ענינו חלול הקדש מטהרתו או חלול הכבוד ולענין כרם פי' פדאו entweihen, profaniren לעשותו חולין profaniren, dem Gebrauch zu-gänglich machen ובהפעיל ענין התחלה anfangen, והתואר חול הפכו קודש) בפ"ק דשביעית (מ"ח) עד אימתי נקראו נטיעות ר' אלעזר [3] בן עזריה אומ' עד שיחילו [4], ירוש' (ספ"א דשביעית דל"ג ע"ג) מאי עד שיחילו עד שיפדו או שיעשו חולין מאליהן, פי' עד שיפדו עד שנה רביעית דבני פדיה ניגהו או עד שיעשו חולין מאליהן דהיינו שנה חמישית דאינן קדש השיב רבה בר יעקב כן היא [5] מתניתא עד שיעשו חולין מאליהן. בסוף דמאי (פ"ז מ"ד וש"נ) תשעה מעשר שני ומיחל ושותה. בפ' בכל מערבין בגמ' ר' יהודה אומ' אם היה (עירובין ל"ז.), ובפ' הוציאו לו בגמ' יצא (יומא נ"ו.) ובפ"ק דחולין (י"ד.) דתניא בסוף תוספתא דמאי ומיחל [6] ושותה דברי ר"מ, ס"א מתחיל ושותה מיד. פי' הלוקח יין מבין הכותים אומר ב' לוגין שאני עתיד להפריש תרומה הרי הן בתחתית הנוד וכן המעשר אחריהן והוא כגון נוד שיש בו ק' לוגין יין והוא בדרך ואין אצלו כלי אחר ושאר יין שבנוד חולין, ורב האי פי' [7] מוהל ושותה כמו (ישעי' א', כ"ב) סבאך מהול במים. פי' לכשיבקע הנוד בערך בקע [ג'] [8] —. בר"פ כל שעה (פסחים כ"ב.) אותה אתה משליך לכלב ואי אתה משליך חולין שנשחטו בעזרה ור' יהודה אומר חולין שנשחטו בעזרה לאו דאורייתא. בס"ג דפ' כשם שהמים בודקין (סוטה ל':) והכא בחולין הטבולין בחלה כחלה דמו קא מפלגי וכו'. ובפ"ק דנדה בגמ' כיצד דיה שעתה (נדה ו':) עד שלא גילגלה העיסה כטומאת חולין נגהו ומותר לגרום טומאה לחולין שבארץ ישראל ושגילגלה תיעשה בטהרה חולין הטבולין לחלה כחלה דמו ואסור לגרום טומאה לחלה. בר"ג דפ' כיצד העדים נעשים זוממין (מכות ב'.) המחלל אינו מתחלל הבא לחלל ולא חילל אינו דין שלא יתחלל. פי' "כה"ג שבא על אלמנה וחיללה הוא אינו מתחלל העד שבא לחלל והעיד עליו שהוא בן גרושה ונתכוון לחללו ולא חיללו אינו דין שלא יתחלל". *[אחי"ה הועתק מפי' ר"ח למכות נדפס בספר מגדל חננאל לר"א בערלינער צד א'. — וכנ"ה בפיעל בענין פדיה וגאולה: מעש' שני פ"א מ"ב אין מחללין מעש' שני על אסימון, ושם פ"ב מ"י סלע זו מחוּלֶּלֶת עליו ועיי"ע אסימון (ח"א, קפ"ד). וההפעיל מֵיחֵל ושותה חולין י"ד. וש"נ. ובענין חלול הקודש או חלול הכבוד והמעלה: פיעל אבות פ"ג, י"א המחלל את הקדשים, סנהד' נ': חילל את השבת, ע"ז כ"ח: מכה שמחללין עליה את השבת, פסחים מ"ט. מחלל שם שמים, אבות פ"ד מ"ד כל המחלל

---

1) וכ"ה בש"ס דפי פיזי וויניצי' וקושטי' וכ"ה בכ"י מ' ובכ"י ב' וכ"ה בילקי' איוב רמז תתקי"ב וכ"ה בע"י לדף ט': בתעני' ובנו"ג ממתקין. 2) כ"ה בכ"י ובע"י וילקי' הנ"ל. 3) וכ"ה בירו' ובמשניו' ובכל הדפוסי' הישני' ובנו"ג ר' אליעזר. 4) בנו"ג שיחולו וכ"ה בירו'. 5) בנו"ג ר' אבא בר יעקב בשם ר' יוחנן כיני וכו'. 6) בדפ"ר ומוחל וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י למעילה כ"ב. בקובץ כ"י אנגייליקי דף רע"ה. 7) וכן כתבו התוספו' בעירו' ל' ובגיטי' כ"ה: בשם ר"ת וביומי' נ"ו. בד"ה הלוקח (בדף נ"ה:) כתבו כן בשם הרי משולם. 8) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב ובדפ"ר, אבל בשדפ"ע חסר בטעות.

ש"ש בסתר וכו'. אתפעל מ"ק י"ז. הא מיתחל שמא דשמיא. התפעל תענית כ"ג. סנהד' מ"ו. אבות פ"א מי"א נמצא ש"ש מתחלל, יבמות ע"ט. קידושין מ'. סנהד' ק"ו. ואל יתחלל ש"ש, מכות ב'. עיין לעיל. קידושין ע"ז. מה זרעו שלא עבר עבירה מתחלל היא שעברה עבירה אינו דין שמתחללת. הפעיל מֵיחֵל קידושין שם. והשֵׂם בענין פדיה: ברכות ל"ה. טעון חִלּוּל, ירו' שביעית פ"ח דל"ח: אין שביעית יוצאת דרך חילול אלא דרך מכירה, ירו' נזיר רפ"ב דנ"א ע"ד חילול . . תמורה. ובירו' פיאה פ"ז ד"כ: נדרש הלולים (ויקרא י"ט, כ"ד): חִלּוּלִים עיי"ע ה"א וע' הִלּוּל. ובענין חלול הקודש והכבוד: ירו' שבועות פ"ו דל"ז: חילול שבועה. ברכות י"ט. שבועות ל': יומא פ"ה. והלאה, מ"ק י"ז. קידושין מ'. ב"ק ק"ג: אבות פ"ד מ"ד, ירוש' קידושין פ"ד דס"ה ע"ג, ירו' סנהד' פ"ו דכ"ג ע"ד, ירו' ב"ק פ"ד ד"ד: חלול (חילול) השם. וחלול ע"י זנות: ירו' תרומות פ"ז דמ"ד ע"ד את אביה היא מחללת את שחילולה מחמת עצמה ולא שחילולה מחמת אביה, ושם כי תחל לזנות את שחילולה מחמת הזנות ולא חלולה מחמת נשואין, סנהד' נ': חילולי שבזנות. והנפסל בגלל שנשא אשה מן האסורות לו גם הנולד ממנו נקרא חָלָל (עיין רש"י לויקר' כ"א, ד') קידושין ע"ז. איזהו חלל כל שנולד מפסולי כהונה, ושם: אין חללה אלא מאיסור כהונה. סנהד' נ"א. חלל ממזר. והקבוץ חללין, ולנקבה חללות קידושין פ"ד מ"א דס"ט. ושם ע"ז. — והתואר חול והפכו קודש מעשר שני פ"ג מ"ה, ב"מ פ"ד: הפכו שבת (שבת קי"ג.) ובצירוף עם מועד: חולו של מועד מגילה כ"א. ושם: וכ"ב: — והקבוץ חוּלִּין פסחים כ"ב. וש"נ חולין שנשחטו בעזרה עיין לעיל, חולין ב': חולין שנעשו על טהרת הקודש. ועל שם זה נקובה מסכת חולין שרוב ענינה מתעסק בשחיטת חולין כמו מסכת זבחים על שם זבחים ושחיטת קדשים. — ויחל (שמות ל"ב, י"א) נדרש בביצ' ל"ב: חולין הוא לך. חלילה לך (בראשית י"ח, כ"ה) תר"י חולין הוא לך, וכ"ה בילק' סדר וירא רמז פ"ג א"ר יודן חלילה היא חולין הוא לך . . חלול השם יש בדבר, ובב"ר פמ"ט חסר דרוש הראשון ובתנחומא וירא סוף סימן ח' אי' לא חול הוא לך] —

חֹל (מל"מ חוֹל פי' עפר הדק (Sand) בפ' המוציא יין (שבת פ':) זבל וחול דק . . וחול גס [1].

ובפ' כסוי הדם (הולין פ"ח.) ובפ' ערבי פסחי' בגמ' ואפי' (קי"ג.) אדחלא אכרעך זבינך זבון, פי' "בעוד אבק על רגליך קודם שתרחצם כשבאת מן הדרך זבינך זבון". *[אחי"ה הועתק מפירוש ר"ח לפסחים צר קס"ו. ושם הגי' אדחלא דאורחא, אבל בנו"ג ובכ"י ש"ס כגי' רבינו. ובע' חלת א' פי' רבינו חולת המחוז (ערכין י"ד.) מדינה שהיא חול וכו' ע"ש ומ"ש. והקבוץ חולות ילקוט עקב ריש רמז תתנ"ט בית הארץ בית החולות בית העפר ופי' חולות Sandgegend עיין שבת ל"א. ושם ק"י חָלְתָא עיי"ע בֵּי ג' (ח"ב מ"ד:), ולנקבה ב"ב ע"ג: וחזינן ההוא כוורא דיתבא ליה חָלְתָא אגביה וכו', וכבר הרחבתי דבורי בענין ספור הגדה זו במ"ע גייצייט שנה י"א סי' כ"ח ע"ש היטב ותמצא נחת] —

חֹל (= חול מל"מ ולדעת רז"ל עוף המשלי הנקרא Phönix) בב"ר פ"כ (פי"ט ועיין מדרי שמואל פי"ב וילק' איוב רמז תתקי"ז) ותקח מפריו ותאכל (בראשית ג', ו') הכל שמעו לה ואכלו חוץ מעוף אחד ושמו חול הה"ד (איוב כ"ט, י"ח) וכחול ארכה ימים. אלף שנים הוא חי בסוף אלף שנים גופו כלה וכנפיו מתמרטים ומשתייר בו כביצה וחוזר ומגדל איברים וחי. ובחלק בגמ' אנשי דור המבול (סנהדרין ק"ח:) יהא רעוא דתיקוש ותינוק ולא תמות היינו דאמר איוב (שם) ואומר עם קני אגוע וכחול ארכה ימים. — (א"ב בנו"ג יהא רעוא דלא תמות). *[אחי"ה וכ"ה בילק' נח רמז נ"ט וילק' איוב הנ"ל ושם אי' עוד: דבי ר' ינאי אמרי אלף שנים הוא חי ולסוף אלף יוצאה אש מקנו ושרפתו ומשתייר בו כביצה וחוזר ומגדל אברים וחיה, וכ"ה במדרש שמואל הנ"ל לאחר האלף האור יוצא מקנו וכו'. ושם הפרסי אוורשנא עיי"ע (ח"א מ"ז) והעד למ"ש כי הוא ל"פ ארשאני מצאתי בד"ס סנהד' צד קע"ג: שהביא גי' כ"י פ' ארשינא. ובענין גזרת חול מל"ע الحول ויתר דברים מחוכמים בזה הענין עיין באכארט היעראזאיק' ח"ג צד תתק"ט] —

חַל (מפעל סורי חֱלִי ובל"ע حلا פי' מתוק süss sein והשם חוליא, חֲלְיָא ובל"ס חוּלְיָא ובל"ע حلى Süssigkeit והתואר לנקבה חֲלִיתָא וכ"ה בל' סורי) בפ' שמונה שרצים בגמרא אבוברועה [2] (שבת ק"ט:) ליתא אתרוגא חליתא. ובפ"ק דמגילה בגמ' קראו את המגילה (ז':) אנא שדרי ליה חוליא איהו שדר לי חורפא. ובס"ג דפ' אין מעמידין

1) בנו"ג הדק . . הגס. 2) כ"ה לנכון בכ"י ב"ר ויותר נכון בשתי תיבות עיי"ע חטר.

(ע"ז ל"ח:) בעו מניה מרב אסי הני אהיני שליקי דארמאי מאי חליי [1]) לא תבעי לך דודאי שרו מרירי לא תיבעי לך דודאי אסירי. בס"ג דפרק השולח גט (גיטין מ"ז.) גמירי דיומא בתרא כל דבעי מינייהו עבדי ליה כי היכי דליחול אדמיה. פי' כיון שעושין לו רצונו מתמתק דמו ויש להן בו טעם. פ"א שימחול על דמו [2]). החדלתי את מתקי (שופטים ט', י"א) תרג' ית חליי [3]). מה מתוק מדבש (שם י"ד, י"ח) תרג' מה חלי מדבשא. ותהי בפי כדבש למתוק (יחזקאל ג', ג') תרגום כדבש חלֵי. *[אחי"ה והרבה בתרג' עיין תר"י ב' לבראשית מ"ט, כ"א; לדברים כ"ט, י"ז, והקבוץ חַלְיָין תרג' לתהלים קי"ט, ק"ג ולנקבה חלייאתא כפי גי' הכ"י אצל הח' לעווי, והשם חוליא תרג' שופטים י"ד, י"ד; משלי ט', י"א. בפסחים קט"ו: אגב חלייה וכו' נ"ל שצ"ל חולייה עיין סוף ערך חל כ"ב ומ"ש. ובמדרש שמ"ר פמ"ג השם חִילוּי כי שם דרש ויחל משה (שמות ל"ב, י"א) לשון חילוי . . עשה את המר מתוק, ושם הפעל: ואף עכשיו חלי מרירתן של ישראל וכו', ושם מי שיחלה המרירות ועיין דב"ר פ"ג. ערכין י': ואמאי קרו ליה חליל דחלי קליה עיי"ע אבוב וע' הבא אח"ז. ובפַעל בע"ז ל"ט. אגב חורפיה דחילתיתא מחליא (ליה) [4]) שמנוניתא פירש"י: ממתקו ובפי' ר"ח כ"י לע"ז (בקובץ כ"י אנגייליק' דף כ"ד:) הגי' ממתקו] —

חל (= חָלִיל מפעל חָלַל פי' מנוקב ונקרא כן כלי שיר מנוקב Flöte כמו אבוב מפעל נבב עייע אַבּוּב) בסוף ביכורים (פ"ג מ"ג ומ"ד) החליל מכה לפניהם. ובשואל אדם פכ"ג בשבת (שבת קנ"א.) גוי שהביא חלילין בשבת לא יספוד בהן ישראל. פ"ה בסוכה (מ"א דף נ"א.) החליל חמשה וששה. ובפרק השוכר את (הפועלין) [צ"ל האומנין] (ב"מ פ"ו מ"א דע"ה סע"ב) חלילין לכלה או למת. ובפ"ב בערכין (י' רע"א) אין פוחתין משני חלילין ולא מוסיפין על י"ב. ובסוף קינין (פ"ג מ"ו דכ"ה.) שני שוקיו שני חלילין. ובפ"ב בערכין בגמ' לא היה מכה באביב (ערכין י':) [5]) אמר רב פפא היינו חליל היינו אבוב ואמאי קרי ליה חליל דחלי קליה. פי' בע' אבוב. *[אחי"ה וכן בל"ס אבובא כמו חלילא פי' נקובה ופתרון שניהם: מין קנה זמר חלול — וכנ"ה בסוכה פ"ה מ"א החליל של בית השואבה. כתובות מ"ו: אפילו עני שבישראל לא יפחות משני חלילין ומקוננת. ובתרג' תהלים ק"נ, ד' בחלילין ואבובין. והיחיד תר"י א' לדברים ט"ז, י"ד בשאובתא וחלילא] —

חַל (מפעל חלל בהפעיל פי' ענין התחלה anfangen) בר"ג דפ' אין עומדין (ברכות ל"א.) יכול משבא לגולה החלה. פי' התחיל לעשות כן. *[אחי"ה ובכ"י פ' הגי' התחיל, ובנו"ג הוחלה ופירש"י התחלה. ובע' תחל א' אאריך בעה"י בענין הפעיל התחיל שאף אם עיקר המלה חלל רז"ל עשו הת"ו שרשית מגזרת השם העברי תְּחִלָּה ועיין רד"ק שרש כסס] —

חַל (מל"מ חוּל, חָלַל = מל"ע حل פי' ענין הגחה ויישוב ruhen, sich niederlassen, beruhigen והושאל ליישוב הדעת den Sinn beruhigen) בס"ג דפ' תפלת השחר (ברכ' ל':) [חד דאמר כדי] (שתחולל) [צ"ל שתתחונן] דעתו עליו. פי' כדי (שתחונן) [צ"ל שתתחונן] [6]) דעתו עליו "כדי שתסור אימה מלבו כי בעת שעובר לפני התיבה מתבהל מפני הצבור וכשמתחיל להתפלל ולכוון לבו להתחנן סרה אותה האימה מלבו דכתיב (דברים ג', כ"ג) ואתחנן [7]) ואתנפל (שם ט', י"ח). וחד אמר [כדי שתתחולל דעתו עליו] כשיעור שתסור האימה מלבו ויכוין לבו לחלות פני צורו שימחול על מה שפשע ומרד שזה יותר שיעור מן המתכוון לקבל פרס כי ענין ואתחנן כגון לקבל פרס הוא שהיה משה רבינו מתחנן אבל ענין ויחל (שמות ל"ב, י"א) הוא בקשת מחילה וצריך דברי בכיה בתחינה". *[אחי"ה כל הפי' הועתק מפי' ר"ח ז"ל הובא בתשובו' הגאונים דפוס ליק סי' קי"א צד ל"ה ועפ"י הצעה דשם השלמנו ושם הסיים בזה"ל: וצריך דברי תחינה בבכיה וזה נ"ל יותר. ובכ"י ה"ב לי' תיבת דברי, ובדפ"ר חסרה שורה ראשונה מן כדי עד שיתבהל, ושם ובכ"י ה"ב הגי' מסיר אותה האימה, אכל בתש' הג' בעצם תומו כנוסח רבינו, רק בתש' הג' הגי' כדי שתחולל דעתו ובילק' פ' תשא רמז שצ"ב ופ' ואתחנן רמז תתי"ב ובכ"י ש"ס מינכען הגי' שתחול במקום שתתחולל של נוסחאותינו. ופירש"י שתתחונן שתהא דעתו מיושבת וכו',

[1]) בנו"ג חוּלְיֵי, פי' מתוקים ובפי' ר"ח כ"י לע"ז בקובץ כ"י אנייליק' דף כ"ד הגי' מתוקין לא תיבעי וכ'. [2]) וכפ"א אי' ברש"י. [3]) בנו"ג חוליי. [4]) וכן לי' בכ"י ש"ס. [5]) כ"ה בכ"י, ובדפ"ר וויניצי' חסרי' מלת בגמ' ועוד בדפ' וויניצי' בש"ס אי' בציון הראשון: בגמ' לא היה מכה ומשם יש למחוק ושייך לציון השני דערכין וכדמוכח באמת בדפ"ר ובכ"י. [6]) וכ"ה לנכון בע' חן ב'. [7]) בכ"י ה"ב עוד: אחר.

שתתחולל לשון חילוי והיא היא וכו' הסכים עם גזרת המלה הערבית הרשומה ועיי"ע חל כ"ג. ובירו' ברכות ספ"ד ד"ח ע"ג נתן בו שיעור שהייה כדי הילוך ד' אמות] —

חִל (= חִיל, חוּל ענין גבורה stark, kräftig sein וכן בל"ע حيل) בפ' אעפ"י שאמרו בגמרא הטיילין (כתובות ס"ב.) אמרו ליה רבנן וכי מאחר דחיל מר כולי האי למה ליה למר למסמכיה כלומ' כיון שאתה ג ב ו ר כולי האי. יש לאל ידי (בראשי' ל"א, כ"ט) תרג' אית חילא בידי. — (א"ב אין כתוב). *[אחי"ה כונת ר"ב כי גי' רבינו וכי מאחר דחיל מר וכו' לי' בנוסחאותינו כי בנו"ג וכי מאחר דהכי למה ליה למיסמכיה וכ"ה בשט"מ ופירש"י וכי מאחר דהכי: שבעל כח אתה. והפעל חִיל או חוּל נגזר מהשם חַיִל ובל"ס חילא וכ"ה בל"ע עיי"ע חַיְלָא ושם ופעל הרבה בתרגומים] —

חל (= חָלִי, חֲלָא מל"מ חָלָה פי' ענין הרגשת צער וכאב um etwas bekümmert sein, sich kränken) בר"ג דפ"ב ביומ' (כ"ב: הובא בילק' שמואל ריש רמז קכ"א) ובפ' כיצד הרגל בגמ' ואם (נהנים) [צ"ל נהנית][1] (ב"ק כ' רע"ב) כמה לא חלי ולא מרגיש גברא דמריה סייעיה. פי' ענין חולי. *[אחי"ה וכן פירש"י ביומא רק בהרחבת ביאור: „כמה סמוך ומובטח ואין צריך לחלות ולדאוג מכל רעה" וכו'. ולפע"ד הוא ל"מ ואין חולה מכם עלי (ש"א כ"ב, ה'), על כן לא חלית (ישעי' נ"ז, י'). ובמשקל עברי בענין חולי נמצא הפעל קידושין ע"א: מדי חולה עיי"ע גסס ב'. שמ"ר פמ"ג נדרש ויחל (שמות ל"ב, י"א) חלה משה כשעשו אותו מעשה. ושם פ"א חלאה ונערה (דה"א ד', ה') שחלתה ונגערה מחליה והחזירה הקב"ה לנערותה. ובהפעיל: ב"מ ק"ז: מחלה (שמות ט"ו, כ"ו) זו מרה ולמה נקרא שמה מחלה שהיא מַחְלָה כל גופו של אדם. ולרוב פעמים בא בקל כשחלה פלוני ובינוני חולה וגם בהוראת שם, והקבוץ חולים ולנקבה חולות עיין מקומות אלה: ברכות י'. כ"ח: ל"ד: נ"ד: נ"ו: שבת י"ב: ל"ב. קכ"ז. קל"ד. יומא ל"ט: מ"ו. מ"ק כ"ז: חגיגה ב': כתובות ס"ה: נדרים ל"ט: מ'. מ"א. מ"ט. גיטין כ"ח. ס"א. סוטה י"ד. ל"ו: מ"ז. ב"ק ק'. ב"ב ט"ז. קט"ז. סנהד' ס"ד. ס"ה. ק"א. ע"ז י"ח. הוריות י'. אבדר"נ פ"ל ופמ"א. והשם חוֹלִי והקבוץ חֳלָאִים ברכות נ"ז: ס': שבת י"א. ר"ה י"ח. מגילה כ"א: כתובות קי"א. סוטה מ"ז. קידושין פ"ב. ב"ק צ"ב: ב"מ נ"ח: ירוש' פיאה פ"ג די"ז ע"ד, ב"ר פנ"ו, שהש"ר פ' סמכוני. והרבה פעמים בצירוף מעיים חולי מעיים ברכו' מ'. שבת י"א. מ"א. קי"ח: עירובין מ"א: כתובות י': ק"י: גיטין ע'. סוטה מ"ב: והתואר חוֹלָנִית עיי"ע] —

חל (= חֲלִילָה הוא תואר הפעל כמו סביבה מפעל חָלַל = חול ענין היקף וסבוב rings-herum) בס"ג דפ' החליל (סוכה נ"ה:) מי שהיה מקריב פרים היום לא היה מקריב למחר אלא חוזרין חלילה. ובזבחים בגמ' ר' א ל י ע ז ר א מ ר א ף ה א ש ם[2] (זבחים י' רע"ב) א"ל ר' יהושע חזרנו חלילה[3]. פי' סביב. — (א"ב פי' הלילה[4] בל"י זה אחר זה או הם ביניהם). *[אחי"ה ואם גם בכ"י מינכען לסוכה הגי' בה"א הלילה רחוק הוא לומר כפירוש ר"ב וצ"ל חלילה וכ"ה בכתובות צ"ה. ושם: חוזרות חלילה ופי' רבינו כפתור ופרח הוא עפ"י גזרת המלה הרשומ' בראש הערך. ועוד עיי"ע אנטל (ח"א, קמ"ו)] —

חַל (= חַלֵּל בל"ס שחק ושטף במים, רחץ וכן בל"ע حل reiben, lösen, auflösen, übtg. waschen) בפ' גיד הנשה בגמ' שולח אדם (חולין צ"ה רע"ב) אתא ההוא גברא קא מחליל רישא במיא[5]. ובפ' כל הבשר בגמ' הכחל (שם קי"ג.) הא דחלליה בי טבחא הא דלא חלליה בי טבחא[6]. פי' שרחץ הקצב. ורחצת וסכת (רות ג', ג') תרג' ותחלילי במיא ותסוכי בושמין. *[אחי"ה וכן פי' רגמ"ה כ"י לחולין שם (בקובץ כ"י הנ"ל בהערה דף שכ"ה סע"ב) והביא ראיה מתרג' וירחץ את הקרב (ויקרא ט', י"ד) וחללי ית גוה. ועיין עוד התרגום לשמו' כ"ט, י"ז; ויקר' א', ט'; ח', כ"א] —

חל (חָלַל מל"מ ענין נבוב ונקוב וכן בל"ס ובל"ע خل durchbohren, hohl sein, höhlen ועיי"ע חל ט"ו; חֲלָלָא בל"ס וכן בל"ע خلل תוכו של דבר ומקום הפנוי das Innere, der leere Raum) בפ"ק דשבת בסוף הלכה לא ישב אדם לפני הספר (שבת י"א.) אין מספיקין לכתוב חללה של רשות. בפ' הזהב בגמ' מי שפרע (ב"מ מ"ט סע"א) אי יהבין ליה כל

---

1) בדפ"ר נהנים וכ"ה בדפ' פיז' ווניצי', ויותר משובש בדפ' אמשי' ופראג הדנית. 2) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ובדפ"ר. 3) בנו"ג שם שתי פעמי' בטעות חוזרני. 4) כונתו על ל"י ע ἀλλήλων. 5) וכה"ג מחלל בפי' רגמ"ה כ"י לחולי' (בקובץ כ"י אנגייליק' דף שמ"ג.) ופי רחץ אבל בנו"ג מחוור רישא ופירש"י מ ח ל ל ו ומדיחו במים. 6) כ"ה לנכון בדפ"ר, ובשדפ"ע דחליל ביה טבחא.

חללי[1]) דעלמא לא מחליף בדיבוריה. בר"ג דפ' במה בהמה (שבת נ"ב:) במתניתא תנא במהוללין. פי' שלא היו הטבעות דבוקין אלא היו מרווחין שנעשו חלולין נבובין ומים נכנסים בהם ואין שם להלוחות[2]) חציצה. בר"ג דפ' במה אשה (שם נ"ז.) תיכי חלילאתא. פי' כעין אזור חלול (שקולטת) [נ"ל שקולעת][3]) בה שערה. ובס"ג דפ' במה אשה (שם ס"ו:) וליציירינהו בחללא דבי צוארא. פי' ויקשרם באותו בגד שלוקח מבית הצואר כשפותחו (ומחלחלו) [צ"ל ומחללו]. ובפ"ג במעש' שני (מ"ז) בתי הבדים שפתחיהן לחוץ וחללן לפנים. מלש' נבוב לוחות (שמות כ"ז, ח') תרג' חליל לוחין. *[אחי"ה וכנ"ה בברכות י"ט: אהל כל שיש בו חלל טפח חוצץ בפני הטומאה ושאין בו חלל טפח וכו' ורוב ארונות יש בו חלל טפח. חולין מ"ב. נקב הלב לבית חללו. ושם מ"ה רע"ב בעי רבי זירא לבית חלל קטן או לבית חלל גדול (die grosse, die kleine Herzkammer). שם מ"ד רע"ב רוב עוביה . . רוב חללה עיין פירש"י. ע"ז כ"ח רע"א מכה של חלל פי' בחלל גופו. ירו' ע"ז פ"ב ד"מ רע"ד כל שהוא מן החלל ולפנים מרפין אותו בשבת (הובא בתוספ' ע"ז שם). פסחים נ"ד. חללה (של גיהנם) הוא דנברא קודם שנברא העולם וכו', והמושג קרוב לזה אצל הפרסיים הראיתי לדעת במ"ע דמ"ג חכ"א, 568 — ירושלמי כלאים ספ"ט דל"ב ע"ג אמר מילה ויהיבון בחללא . . א"ל רחמנא דינסב לאליחורף ואחיה מן חללא והמפרש ביאר מן האויר ולדעתי פתרונו מקום פנוי ואולי שם העצם של איזה מקום חסר כאן כי בסוכה נ"ג. הגירסא מחוזא דלוז ואפשר שגם בירו' צריך להשלים חללא דלוז ועיין בבלי סוטה מ"ו: ב"ב ס"א. עיי"ע ברקא ג' וע' אפתא. — והפעל בהכפל השרש: חִלְחֵל בב"ר פצ"ח מה הנחש הזה ריסו מחלחל לאחר מיתה וכו'. סוטה ז': אם יש שם מכה מחלחל ויורד פי' אם יש על בשר חי סם הוא דוקר אותו ונכנס ויורד או ממקה הבשר ומפיל בו נקבים וכן פי' מ"כ במד"ר פ"ז, ורבינו הביאו בע' חל ט"ו לפי סדר שאצלנו. וכן בירו' סוט' פ"א דט"ז ע"ד התחיל מחלחל ויורד. ובהתפעל במד"ר פ"ט מלמד שהיו (מי המרים) מתחלחלים בכל איבריה. ומה שענינו מרעיד ומתנענע עיין ערך הבא אח"ז] —

חַל[4]) (פלפל משרש חל ופי' בל"ס חִלְחֵל ענין תנועה ורעדה ונדנוד וכ"ה בל"מ (אסתר ד', ד') erschüttert, bewegt sein, sich hin und her bewegen) באלו כלים פ"י בכלים (מ"ג) מגופת החבית המחולחלת ואינה נשמטת פי' "כסוי שאינו קבוע בפי הכלי בהידוק (כן) שמו מחולחל כדכתי' (אסתר שם) ותתחלחל המלכה מאוד"[5]). ובכוורת בפ"ט באהילות (מ"ג) בר"א בזמן שהוא כלי מחולחלת, ובהמניח פ"ד במקואות (מ"ג) היו צרורות מתחלחלין לתוכו פסולין פי' מתרועעין[6]). ברישׁ טבול יום (פ"א מ"א) וקולית של מים[7]) המחולחלת. ובשק פ"ג במכשירין (מ"ו) אם פקק את הצינור או חלחל לתוכן. פי' פירשם בגג ליפול עליהן מים. בפ' הרואה בגמ' על הרעמים (ברכות נ"ט.) רב אשי אמר עננא חלחולי מחלחל ואתי זיקא ומנשב על פומא ודמי כזיקא על פום דנא. *[אחי"ה בכל הציונים הנ"ל ענין המלה נתרועע ונדנד וכ"ה בל"ע حلحل אבל עוד ענין חלחל כל שאין מדובק ומהודק וכ"ה בל"ע خلخل. וכנ"ה פסחים ע"ד. איידא דמתחלחל מפיק מיא. ירו' ב"ק רפ"א ד"ב: האש נוגע מצד אחד ונתחלחל כולו. ירו' תרומות פ"ח דמ"ה סע"ג לא אספק מישתי עד דאיתחלחל. וירו' שם דמ"ו. דג ניקור חי אסור ומליח ע"י מליחה מתחלחל וכן בירו' ע"ז פ"ב דמ"א. לא אספק מיטעם עד דאיתחלחל. וירו' שם ד"מ רע"ד חמת' (צ"ל חמתיה עיין פני משה שם) מתחלחלא וקלמה. והשם חִלְחוּל פי' רעדה ורתת (Erschütterung) בתנחומא סוף משפטים סי' י"ח ושלחתי את הצרעה לפניך (שמות כ"ג, כ"ח) כיצד האמוריים מתים . . החלחול היה נכנס (להם) [בהם] והיו מתרפין לפני ישראל והורגין אותן. ודרש הצרעה כמו את אימתי אשלח לפניך (שם פסוק כ"ז) וכן העתיק תרג' ערבי الحوق פי' רעדה ורתת. ולפע"ד גם מזה הענין חולחליות בויק"ר שהביא רבינו בע' חל ט"ז אבל דע כי

---

1) בנו"ג חללא ביחיד אבל בסנהד' צ"ז. כגי' רבינו וכ"ה בשבת ע"ז: כל חללי עלמא ופירש"י דברים הנעשים בכל חלל העולם. 2) כ"ה נכון מאוד בכ"י ל"ד ובדפ"ע לוחות ואין לו שחר ועל כן רוצה בעל למוד ערוך (מסכ' שבת צד ל"ט:) להגיה לחשש ובלתי נכון הוא. 3) עיי' פירש"י במקומו. 4) בדפ"ע ערך זה נכלל עם ערך הקודם וגם שני ערכים הבאים נכללים בו והנכון כהצעת הכ"י ו"ו והערוך הקצור אשר שם הערכים נפרדים הם ואחריו נמשכנו. 5) הועתק מפי' סד"ט לרה"ג צד ו' וכן פי' בשם עצמו הר"ש במקואות ד', ג'. 6) וכן פי' הרמב"ם והרע"ב בפ"ג דמכשירין מ"ו. 7) כ"ה בדפ"ע חוץ מדפ"ר שאי' שלמים וכ"ה בנוסחאותינו בש"ס אבל במשניו' הגי' של מים וזהו עיקר עיי' פי' ר"ש שם והרמב"ם שם גרס וקולית המים, ובע' קל ז' גם גי' הדפ"ר בשתי תיבות של מים.

בילק׳ משפטים רמז שנ״ט הגי׳ בשם תנחומא הנ״ל כיצד היו מתים חולחול היה נכנס בהן והיו מתריזין והיו מתים. ולשון התריז שענינה דחיקת הרוחות בבטן ונפיחת הבטן (עיי״ע תרז) תורה כי חולחול פי׳ כאב בטן ושלשול והראיה כי רבינו בע׳ תרז פי׳ מיד נתרז (סוטה ל״ו רע״א) בזה״ל פי׳ מיד נתחלחל ומתמלא בטנו רוח ומשלח זמורה ע״כ הרי חלחול או חולחול כמו שלשול ובאמת בע׳ שעיר באות ס׳ השוה רבינו (בפירוש המאמר מברכות ס״ב:) מחולחל עם משולשל ע״ש וזה מה שפי׳ ר׳ ירמיה (מגילי ט״ו.) ותתחלחל.. שהוצרכה לנקבים. ולפי זה עד דאיתחלחל של ירו׳ הנ״ל נוכל לפרש אוחזתו שלשול פי׳ הלוך מעיין (Diarrhoe) ולפע״ד מזה הענין גם ערך הבא אחר זה] —

חל (= חִלְחוֹלֶת Mastdarm) ובפרק אלו טרפות בסוף הלכה ניקבה הקיבה (חולין נ׳ סע״א) אמר זעירי חלחולת[1] שניקבה כשרה הואיל ויריכים מעמידין אותה. פי׳ היא כרכשא. *[אחי״ה וכן פי׳ רגמ״ה כ״י הנ״ל בהערה, וכ״ה ברש״י בדף נ׳. חלחולת: היא כרכשא טבחייא ע״כ, ובדף מ״ט סע״ב פי׳ חטי דכרכשא: חלב שעל חלחולת המוציאה רעי שקורין טבחייא וכו׳. ולפע״ד נקרא כן המעי הדבוק בפי הטבעת ששם יוצא החלחול שהוא הרעי עיי״ע הקודם] —

חל (= חַלְחֵל לדעת רבינו בוקע והוא הוא מה שפירשתי בע׳ חל י״ב ע״ש הגזרה) בפ״ק דסוטה בגמ׳ ומאיימין עליה (ז׳:) אם יש שם מכה מחלחל ויורד. בהלכה קמא דפ׳ העור והרוטב (חולין קי״ט סע״ב וק״כ רע״א) ומי איכא שומר על גבי שומר חלחולי מחלחל. פי׳ העור הוא שומר הבשר ומגין עליו והשער על העור וכי יש שומר ע״ג שומר ופריקו כל שערא בגומתה בוקעת ויוצאה וזה פי׳ חלחולי מחלחלא. *[אחי״ה זה הערך שייך לפע״ד לע׳ חל י״ב ע״ש ופירושו דרבינו עולה יפה עם הגזרה הנזכרה שם, ולבי אומר לי שנעתק הפי׳ הזה מפי׳ רגמ״ה לחולין ובכ״י אשר ת״י חסר הפי׳ יען כי בכ״י אנגייליק׳ יש כאן חסרון בסוף וחדל הפי׳ כמעט איזה שורות קודם הציון מחולין הנ״ל] —

חל (חוּלְחָלִית ורק בקבוץ חולחליות מל״ע حلحل פי׳ נע, הניע ועוד מעורר מנוחה והושאל לחז״ל השם חַלחוֹלֶת לסכסוך הדעת ופוגת לב Sinnverwirrung, Herzensaufregung) בויק״ר בריש אחרי מות (רפ״כ) ובפסיקת׳ דאחרי מות (דף ק״ע.) אמרתי לְהוללים אל תהולו (תהלי׳ ע״ה, ה׳) [להוללים] למערבביא אלו שלבן מלא חולחליות[2] רעות[3]. ובפרש׳ רפאני ה׳ בזאת תהיה[4] (לפנינו רפי״ז) כי קנאתי בהוללים (תהלים ע״ג, ג׳) אלו שלבן מלא חולחליות רעות. פי׳ מחשבות רעות. *[אחי״ה בנו״נ בויק״ר רפי״ז ובילק׳ תהלים ריש רמז תת״ז בהוללים במערבא אומרים אלו שלבם מלא הוללות רעות ובלי ספק הגי׳ המעולה כגי׳ רבינו ושיעור המאמר בויק״ר פי״ז כמו בפ׳ כ׳ ותחת במערבא צ״ל במערבביא ומלת „אומרים" יתירה שטעה הכותב בפתרון ערבביא (עיין הערת ר״ש באבער פסיקת׳ שם צד ק״ע אות ג׳) ופתרון ערבביא פי׳ סכסוך הוא ממש כפתרון ל״ע הרשומה ודרש הוללים ענין טרוף הדעת (מרוב שמחה) עיי״ע זהיין ופירשו ע״י מלא חולחליות שהוא ג״כ סכסוך הדעת והתעוררות הלב. ובמדרש שו״ט מזמור ה׳ ד״ה לא יתיצבו אי׳ לנכון: ד״א הוללים ערבוביא כמד״א לשחוק אמרתי מהולל] —

חל (= חָלַל מל״מ וענינו דקירה והושאל להריגה durchbohren, erschlagen וכן בל״ע עיי״ע חל י״ב) בפ״ק דפסחים בגמ׳ הוסיף ר״ע (י״ד סע״א) אמר רב יהודה הכא בנר של מתכת עסקינן דרחמנא אמ׳ (במדבר י״ט, ט״ז) חרב הרי הוא כחלל פי׳ „מדהוה ליה למכתב בחלל בלא חרב כדכתיב (שם פסוק י״ח) (וכל) [צ״ל ועל] הנגע בעצם או בחלל שמעינן כי לא בא בחלל חרב אלא ללמד כי החרב הרי הוא כחלל, ותניא בספרי[5] דבי רב[6] (ספרי חקת פי׳ קכ״ז) בחלל חרב בא הכתוב ולימד על החרב שהיא מטמאה טמאת שבעה והנוגע בה טמא טמאת ז׳ הא למדנו לכלים ולאדם

---

1) כ״ה לנכון בעה״ק וכ״ה בנוסחי וכה״ג בפי׳ רגמ״ה כ״י לחולי׳ (כ״י אנגייליקי דף ש״ט) ובדפ״ע חלוחלת. 2) כ״ה בדפ״ר כאן ובע׳ זהיין וכ״ה בדפוסי ערוך שם וכ״ה בילק׳ שמיני רמז תקכ״ד ובילק׳ תהלי׳ ר׳ רמז תתי״א בשם תנחומי׳ ובנו״ג בתנחומי׳ ריש אחרי מות סי׳ ב׳ חלחליות וכ״ה בויק״ר ר״פ כ׳ ובדפ״ע (חוץ מדפ״ר), ובפסיקי הנ״ל אי׳ חלחוליות חלחוליות רעות. 3) במקומו׳ הנ״ל אי׳ עוד קודם רעות מלת עליהם וכצ״ל כאן וכן השלמתי בערך זהיין. 4) מכל הערכים ששייכים לפרשה זאת נראה שהיתה לפני בעל הערוך התחלת פרשה בפסוק רפאני ולפנינו שייך זה לסוף פרשה שלפניה היינו לפרשה ט״ז. ובספר ג״פ לריט״ל צונץ צד קפ״ג לא העיר על זה מאומה. 5) כ״ה לנכון בכ״י וכ״ה בפי׳ ר״ח לפסחי׳, ובדפ״ע בט״ס בספרא, ובדפ״ר בספרי׳ בקו על הרי״ש ופשטו המדפיסים האחרונים בספרא. 6) ורבינו מכנה אותו ג״כ בשם מדרש וישלחו עיי״ע ספר ב׳.

וגומר[1]) וגרסינן. בתחילת שחיטת חולין (ב':) בענין טמא השוחט בקדשים האי טמא דאיטמי במאי אילימא דאיטמי במת בחלל חרב אמרה רחמנא חרב הרי הוא כחלל ואב' הטומאה הוא דטמייה לסכין תזיל סכין תטמייה לבשר נתברר [כי][2]) כל כלי המתכות הנוגעין בטמא מת נעשין אבות וכשנוגעין במת עצמו נעשין אבי אבות וכל כלי מתכות שנגעו בטמא מת הרי הן כאותה טומאה עצמה". *[אחי"ה עד כאן הועתק כל הפי' מפי' ר"ח לפסחי' צד כ"א. רק הסיום קצת בע"א וע"ש הערת המו"ל אות י' ועיי' עוד דרושים בענין חרב הרי זה כחלל בספרי סוף חקת פ' ק"ל ועוד בנזיר נ"ג סע"ב ובירו' נזיר פ"ז דנ"ו ע"ג. ובענין חלל פי' רש"י בסנהד' פ"ח. ד"ה ממקום שנעשה חלל מצוארו בזה"ל דהיינו מצוארו דסתם חלל מן הצואר וכו' ע"ש. ומלת חָלָל הוא תואר במקום פעול עיי' רד"ק שרש חלל] —

חִל (= חִילָּלָא בל"ע خلل כלי משחית = מַקבת Bohrer ועיי' בפנים) ומקבות והגרזן (מ"א ו', ז') תרג' וארזיכין וחלילין. היתפאר הגרזן (ישעי' י' ט"ו) תרג' האפשר דישתבח חוללא. *[אחי"ה בנו"ג בתרג' ישעי' חוֹלִילָא ובתרג' מלכי' וחוֹלִילִין אבל ג' המתורגמן חוּלְלָא וַחֲלוּלִין ולפע"ד נ"ל עיקר הגי' חִילָלָא והקבוץ חִילָלִין כי כ"ה בל"ע וכצ"ל בדברי רבינו במקום חלילין צ"ל חיללין ובמקום חוללא צ"ל חיללא, ולא כמ"ש ה' לעווי בערכי מלין שלו. ונגזר חיללא מלי' ערבי خل נקב וכ"ה בל"מ חלל עיי"ע הקודם] —

חַל (= חַלָּה ידוע מהכתוב (במדב' ט"ו, כ', כ"א) Teighebe) בפסיקתא דשמעו (פס' דר"כ קי"ת.)[3]) מי גרם לי שאהא מפרשת שתי חלות בסוריא על שלא הפרשתי[4]) חלה אחת כתיקונה בארץ ישראל סבורה הייתי שאני מקבלת[5]) שכר על שתים[6]) ואיני מקבלת שכר אלא[7]) על אחת כך מנהג בארץ ישראל[8]) להפריש בצק מראשית העיסה לשום חלה ולברך עליה ולשורפה באש[9]) ומפריש חלה אחרת ונותנה[10]) לכהן. *[אחי"ה וכנ"ה בשבת פ"ב מ"ו נדה חלה הדלקת הנר, ירו' שבת פ"ב ד"ה. ב"ר ספי"ז מצות חלה, חלה פ"א מ"ט החלה והתרומה חייבין עליה מיתה, ושם פ"ב מ"ז (עירובי' פ"א.) שיעור חלה אחד מכ"ד, שם פ"ד מ"ד הנוטל חלה מן הקב, שם מ"ה שני קבין שנטלה חלתה, שם מ"ה חלת דמאי, שם פ"ב מ"ח; פ"ג מ"ח; פ"ד מ"ו עיסה שלא הורם חלתה, שם פ"ד מ"ח שלש ארצות לחלה וכו' על איזה ענינים חייבין בחלה עיי' פ"א מ"א, מ"ב מ"ג, מ"ה, מ"ז, מ"ט; פ"ב מ"א, מ"ב, מ"ה, מ"ו; פ"ג מ"ז, מ"י; פ"ד מ"ג. ובענין פטורה מן החלה עיי' שם פ"א מ"ג, מ"ד, מ"ז; פ"ב מ"ד; פ"ג מ"ה. ושם המסכת חלה נקוב ככה מפני שרוב ענינה בדיני חלה הוא. ב"ר ר"פ י"ד ונקראת חלה תרומה עיי' מעיל' ט"ו: ובהשאילה נאמר על אדם הראשון שהיה גמר חלתו של עולם ב"ר שם וס"פ י"ז — ובלשון ארמי חלתא ופירושו חלות לחם והושאל גם לדבש וחריע וכיוצא לזה עיין ערך חלת וערך חלתא] —

חל (= חוֹלָה השם מפעל חול פי' תנועה בחוג כלומ' רקד sich im Kreise bewegen, tanzen ומזמנו בדרז"ל השם נקבה חולה ובל"מ מחול, Reigen, Tanz) ברישׁ עירובי' (ג':) ובר"ג דפ' כל גגות (שם צ"ג.) דתנן בכלאים פ' קרחת הכרם (פ"ד מ"א) בי"ש אומרים עשרים וארבע אמות וכו' עד (שם מ"ב) איזהו מחול הכרם בין פרס לגדר אם אין שם י"ב אמה לא יביא זרע אחר[11]) לשם. בפ' אלו מגלחין ירוש' בגמ' אין קורעין[12]) (ירושלמי מ"ק פרק ג' דף פ"ג סוף ע"ב וכן הוא בירושלמי מגילי' פרק ב' דף ע"ג: ועיין עוד בסוף הערך) בויק"ר בויהי ביום השמיני בס"פ (א') [צ"ל י"א] עתיד הקב"ה לעשות (ראש) חולה לצדיקים לעתיד לבוא הה"ד (תהלי' מ"ח, י"ד)

---

1) כ"ה לנכון בדפ"ר וכ"ה בפי' ר"ח: וגו' ר"ל וגומר כי בספרי שם האריך עוד בדרוש, ובכ"י ה"כ אי' וכו' וזה יותר נכון כי וגו' שייך על קצור הפסוק וכו' על קצור המאמר זולת זה בדרז"ל. 2) וכ"ה בפי' ר"ח. 3) והובא בילקוט ביחזקאל ס' רמז שנ"ח בשם הפסיקי' ובילק' שה"ש רמז תתקפ"ב ונשנה עוד בירושלמי ספ"ג דעירובין דכ"א ע"ג ובשהש"ר פסוק אל תראוני. 4) וכ"ה בירושלמי ובפסיקתי' איתא על שם שלא וכו'. 5) כ"ה לנכון בדפ"ר ובכל המקומו' הנ"ל וסובבת על כנסת ישראל, אבל בשדפ"ע חסר הקו על לי' ואי' מקבל ובסמוך לנכון. 6) בדפ"ע בט"ס שנים, ובדפ"ר ב'. 7) וכ"ה לנכון בירו' שם ובשהש"ר אבל בפסיקתי' ובילק' יחזקי' הגי' לא על אחת ובילק' שה"ש שם אי' על אחת וצ"ל ולא על אחת והראיה בצדו במאמר שני אלא על אחד ע"ש. 8) כ"ה לנכון בדפ"ע חוץ מדפ"ר שגרס בישראל וצ"ל ב' ישראל = בארץ ישראל עיי' מאמר ארוך באו"ז הל' חלה סי' רנ"א אם יש להפריש עתה ב' חלות וכבר העיר על זה ר"ש כאבער בפסיקי' שם אות ל"ד ושם הובא סיום האו"ז בפי' המדי חזית. 9) בדפ"ר. 10) בדפ"ר לי' זו המלה. 11) לי' בנוסחי' וכן לי' בכ"י ש"ס. 12) כ"ה רק בדפ"ר וכן נראה מע"י בהכותב הגדת ירושלמי סוכה סי' נ"א ד"ה כתוב בערוך וז"ל בע' חל ירושלמי ובויק"ר וכו' עד פי' מחול רוט"ה בלע"ז.

שיתו לבבכם לחילה לחולה [כתוב] צדיקים מכאן ומכאן והקב"ה הוא באמצע. פי' מחול בלע"ז דנטא. *[אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו והוא בלאי"ט danza = Tanz ובשאר כ"י ובדפ"ע אי' בט"ס רוטה ואולי צ"ל ריטה והוא בלאי"ט ridda ,Reigentanz פי' רקדה סביב בעיגול וכן פי' רבינו בע' מחל א' מחול הכרם: סביב הכרם כמו מחולות וכן פירש"י בעירו' ג': ור"ש ורע"ב לכלאי' הנ"ל ועיי' תוי"ט שם וכן בל"ע حول פי' סביב ובענין פי' מאמר של ר' ברכיה עתיד הקב"ה וכו', עיין ע"י בהכותב הגדת ירו' הנ"ל בהערה. וגי' רבינו צדיקים מכאן ומכאן וכו', אי' ג"כ בשהש"ר פ' לריח וגי' ראש חולה אי' גם בירו' בשני המקומות הנ"ל ובשהש"ר שם ובפ' שובי אבל גי' דפ"ר לא גרס ראש ונכון הוא וכן במד' שו"ט מזמור מ"ח עתיד הקב"ה לעשות חולה לצדיקים וכ"ה בילק' תהלי' ר' רמז תשנ"ז אבל בילק' ישעי' רמז רצ"ד הגי' עתיד הקב"ה להיות ראש מחול לצדיקים וכו', וכ"ה בויק"ר שם רק שם אי' כגי' רבינו חולה ובקהל"ר פ' אין זכרון הגי' עתיד הקב"ה לעשות ראש מחולה לצדיקים וכ"ה בכ"י ו"ו בע' הנוכחי ואם נקיים גי' ראש אז השעור עתיד הקב"ה להיות (זה נ"ל יותר טוב) ראש חולה (= מחול = מחולה) שהוא הולך בראש בשחוק ואחריו ילכו שאר המשחקים וכל זה בלשון כביכול כדי לסבר את האוזן, ובדרך מובן השכלי ועפ"י הגדה פירשתיו בדרוש ואכ"מ להאריך, ובע' מחל אי' הביא רבינו גי' שלפנינו בתעני' ל"א. לעשות מחול לצדיקים — והשם חולה פי' מחול אי' עוד בדב"ר פ"א לפי מה שתקנתי עיי"ע חילא. והפעל: כבר בא במקרא (שופטי' כ"א, כ"א) לחול במחולות ורד"ק בשרש חול וחלל רוצה לגזרו מהכפולים חלל אבל הנכון שהוא מנחי עיי"ן וי"ו וכ"ה בב"ר ס"פ ע"ד ס' רבוי מלאכים היו חלים לפני יעקב אבינו בכניסתו לארץ. ושם ובשהש"ר פ' שובי היו חלין ומרקדין. ובשהש"ר פ' לריח ובקהל"ר פ' אין זכרון והם חלין לפניו כעלמות [1]) וכצ"ל בויק"ר ס"פ י"א במקום והן עולין עליו בעולמה! ובזה נסתלקה תמיהת מ"כ שם. ובילק' ישעי' שם הביא בשם ויק"ר רק: והם עולים ואין לו שחר. והיחיד במד' שו"ט מזמור מ"ח ובילק' תהלי' הנ"ל והקב"ה חָל עמהן. והקבוץ נקבה תעני' כ"ו: בנות ירושלים יוצאות וחולות. ובתרג' ירו' א' לשמות ט"ו, כ' בתופיא הוו חָיְלָן, ותרג' אדדם (תהלי' מ"ב, ה') אתחָייל] —

חַל (בל"ם וכן בל"ע خل פי' חומץ (Essig בר"ג דפ' כיצד צולין (פסחי' ע"ד סע"ב) וב"ש מחלא מתמהא [2]). פי' תמד שלא החמיץ כל צרכו וכל מידי דבטיל וקאים קרי ליה ארמית מתמהא. ובר"ג דפ' השוכר את הפועלים (ב"מ פ"ג:) חלא בר חמרא [3]) ובר"ג דפ' כל הבשר (חולי' ק"ח.) אנא להא מילתא לגבי אבא חלא בר חמרא [4]). ובפ' העור והרוטב בגמ' הרוטב (חולי' ק"כ.) חלא דקריש [5]). — (א"ב תרג' חמץ יין וחמץ שכר (במדי' ו', ג') חל דחמר חדת וחל דחמר עתיק). *[אחי"ה וכן בתרג' תהלי' ס"ט, כ"ב וכצ"ל בתרג' משלי כ"ה, כ' תחת חֵילא: חַלָא וכ"ה בפשיטה, וכנ"ה בגיטין ע' רע"א וע"ז י"ב: רביעתא דחלא עיי"ע שמגז. ברכו' ה': אייקור חלא, ושם הדר חלא והוה חמרא. ב"ר פל"ט אתמהא חלא מזיל חמרא. ובענין חלא דקריש עיי"ע הבא אח"ז] —

* חַל, חַלָא (פי' מוהל ומיץ וציר (Saft, Extract ירו' נדרי' רפ"ו דל"ט ע"ג יש שיורד ללפת ואינו יורד לקדירה מאי אית לך כגון החל מן נוניה פי' ציר ומיץ מן הירק שנקרא נוניא עיי"ע נניא א' וכן הבין פ"מ ולא כפי' קה"ע. ובזה הענין הציון מחולי' ק"כ. לגי' רבינו בע' הקודם לזה חלא דקריש פי' מוהל (או מיחל) היוצא מן הבשר שנקפא ויפה פי' רש"י (אף אם גרס חלב) בזה"ל "לחה היוצאת מן הבשר שקורין גלייר"א" והוא ל"צ glaire = קלעבריגע פייכטיג-קייט, ועיי' פירש"י בחולי' מ"ו: ד"ה לית להו בדיקתא. פסחי' ע"ד סע"ב האי אומצא דאסמיק חלייה אסיר לא אסמיק חלייה שרי ופירש"י חלייה: מוהל היוצא ממנו וכו', עיי"ע שרייק. פסחי' קט"ו רע"ב אגב חלייה דתבלין וכו', פי' ציר התבלין והוא מל"ע حل מיץ, אבל יותר טוב נראה לי לגרוס חולייה דתבלין פירוש מתיקות עיין ערך חל ד' ובאמת איתא בכתב יד הב' אגב חוליא דחרוסת וכו' עיי' ד"ס במקומו.

* חַל (או מלש' ערבי حل בא אליו, בא עליו kommen, auf, an ihn herantreten או מל"מ (ש"ב ג', כ"ט; ירמי' כ"ג י"ט) פי' נפל וחנה)

---

1) וכצ"ל בשהש"ר תחת בעלמות. 2) בנו"ג עוד דחלטינן ביה, ולי' בכ"י ש"ס ובריי"ף ובר"ש ובפי' ר"ח כמו שלי' בערוך. 3) וכ"ה בירו' מעשרו' פ"ד ד"נ ע"ד ובב"מ הגי' לפנינו חומץ בן יין (עיי"ע ארך צר רפ"ו בח"א). 4) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' ובי ל"ד ה"ב, ובדפ"ע נשמט. 5) בנו"ג חלב דאקריש.

והרכה בדרז"ל חל להיות . . ר"ה פ"ד, מ"א פסחי' פ"ג מ"ו; מגיל' פ"א מ"א, ירו' ברכו' פ"ד ד"ז ע"ג פי' הגיע ובא. חולי' ק"ג. אתי וחייל . . לא אתי וחייל. שבועו' כ"ה. נדרים חלים . . שבועות חלות על וכו', ושם כ"ד: דחייל אתאנים . . חייל אענבים, יומ' י"ד. חיילא עליה אנינות פי' נחה עליו, חנה עליו. ברכו' ל"ב. החלה עליהם מדת רחמים ויפה פירש"י כמו יחולו על ראש יואב (ש"ב הנ"ל) לשון הניח ע"כ. שתתחולל דעתו (שם ל':) ג"כ מזה הענין כלומ' שתחול ותנוח דעתו פי' שתתיישב דעתו עיי"ע חל ז'.

* חיל (מל"ע حال פי' העביר vorüberziehen lassen והושאל בדרז"ל העביר על חטא פי' מחל (nachsehen, verzeihen ברכו' י"ב: ילק' ש"א רמז ק"מ מנין דאחילו ליה מן שמיא וכו', פי' ענין מחל שאי' שם קודם לזה. והוא אפעיל מהשרש הרשום בתחילת הע' ובאותו הפתרון.

* חלא (ט"ס) ירו' תרומו' פ"ח דמ"ה ע"ד פעלייא הוון בחלא צ"ל בחקלא וכ"ה בירו' ע"ז פ"ב דמ"א ע"ד הוון בחקילא (ועיי' בבלי ע"ז ל':) והח' לעווי בעמת"ל ח"ב נ"א טעה לומר שהוא שם מקום.

* חוליא עיי"ע חלי.

* חִילוּי (שם מפיעל חִלָּה ענין תפלה ובקשה (Gebet ספרי ר"פ ואתחנן פ' כ"ו י' לשונות נקראת תפלה . . חילול חנון וכו' ובילק' ר"פ ואתחנן רמז תתי"א הגי' חילוי ובקצת נוסח' זו הגי' גם בספרי, ובתנחומ' ובדב"ר רפ"ב לי' וע"ש.

1 חָלָב (מל"מ Milch והפעל חָלַב פי' מוציא חלב מדדי בהמה (melken בפ' אעפ"י שאמרו בגמ' ומניקה (כתובו' ס'.) יכול יהא חלב מהלכי שתים טמא ודין הוא ומה בהמה שהקל [1]) במגעה פי' "בהמה טמאה שאם נגעה בחיה במת אינה מטמאה החמיר בחלבה לאוסרו דתניא (בכורו' ו':) גמל גמל שתי פעמים אם אינו ענין לבשרה תנהו ענין לחלבה שהו אסור כבשר מהלכי ב' כגון האדם שהחמיר במגעו שאם נגע במת נטמא ומטמא אחרים אינו דין שנחמיר בחלבו ת"ל (ויק' י"א, ד') אך את זה זה אסור ואין חלב מהלכי שתים אסור [2]). ד"א בהמה טמאה שהקל במגעה וכו', פי' הנוגע בנבלת בהמה טמאה טמאתו טומאת ערב והנוגע באדם מת טמאתו טומאת שבעה" [3]) נמצא מגע בהמה קל ומגע אדם חמור חלב אינו שוה בכל שהוא בנקבות ולא בזכרים והדם שוה בכל בנקבות ובזכרים [4]). ובסוף מכשירין (פ"ו מ"ז) ובב"ר בר"פ אלה תולדות נח (פ"ל) חלב הזכר טהור — ובס"ג דפ' המצניע (שבת צ"ה.) ת"ר החולב והמחבץ והמגבן כגרוגרת אתא שאיל בי מדרשא א"ל חולב חייב משום מפרק והוא המוציא חלב מן הדד מחבץ חייב משום בורר והוא המטיל מסו בתוך החלב ומתאסף הטוב ונשאר הפסולת למטה שהוא כמו מים מגבן חייב משום בונה והוא הלוקח הקפוי ומשימו בתוך הקב. *[אחי"ה ועיי"ע חבץ א', גבן א', פרק א' וע' מסו. — וכנ"ה בשבת ע"ז: המוציא חלב של בהמה . . חלב של אשה וכו'. ע"ז ל"ה: חלב טהור עומד חלב טמא אינו עומד, ושם במשנ' חלב שחלבו עכו"ם וכו', ועיי"ע אטיפי. חולי' ק"ד. מכשי' פ"ו מ"ה מי חלב וכו' והוא נסיובי דחלבא עיי"ע נסיובי. חולי' קט"ז. בשר עוף בחלב. שם: בישרא בחלבא, נדה ט'. דם נעכר ונעשה חלב — והושאל ללובן ירו' תרומו' פ"י דמ"ז: חלב ביצים פי' לובן של בצים (שבת ע"ז:). נץ חלב עיי"ע הלבץ, וכן תמיד פ"ז מ"ג שלחן הַחֲלָבִים פי' שני שולחנות היו במערבו של כבש אחד של כסף ואחד של שיש עיי' שקלי' פ"ו מ"ד. — והפעל חולב שבת צ"ה. קמ"ד: ירו' תרומו' פ"ח דמ"ה ע"ד ירו' ב"מ רפ"ז די"א: רעייא חלבון חלב, ירו' תרומ' שם דמ"ו. נפעל שבת נ"ג: לֵיחָלֵב ובפעל עומד בכורו' כ': רוב בהמות אינן חולבות אלא א"כ יולדות] —

* 2 חָלָב (ענינו לבן weiss בל"י ἀλφ-ός בל"ר albus עיי' פירשט ע' חלב) ב"ר פצ"ח כבס ביין לבושו זה החָלב ובדם ענבים סותה זה האדום. פי' מ"כ חלב יין לבן, בל"ע יין לבן חלבין והוא אמת כי حليب פי' Dattelwein יין של תמרים לבנים.

חֵלֶב (מל"מ ובל"ס חֶלְבָּא וידוע שם שומן בעלי חיים ובדרז"ל הפוך מן' שומן שהוא מותר והחלב אסור (verbotenes Fett, Unschlitt בפ' העור והרוטב בגמ' נשחטה הבהמה (חולין קכ"ח.) חלב שחוטה בכפרים צריך מחשבה ואין צריך הכשר שכבר הוכשר בשחיטה. פי' אין מטמאין טומאת אוכלים בכפרים אא"כ חישבו להאכילו לנכרי דבלא מחשבה אין מטמא טומאת אוכלין

[1]) בנו"ג שהקלת . . החמרת. [2]) עיי' רש"י כתובו' ד"ה הוא טמא. [3]) ע"כ הועתק מפי' ר"ח הובא בשט"מ לכתובו' שם. [4]) בא לפרש מה דאי' בכתובו' שם אוציא את החלב שאינו שוה בכל וכו'.

שאין אוכלין אותו גוים בכפרים דמתי מעט הם ואינן דחוקין מבשר לפיכך צריך מחשבה[1]. בר"ג דפ' היה מביא (סוט' ט"ו.) בדין הוא שתהא חטאת חלב טעונה נסכים. פי' לפי שהאוכל חלב בשגגה מביא חטאת ולא האוכל חלב דוקא אלא כל העושה אחת מכל עבירות האמורות בתורה שחייבין על זדונן כרת והן ל"ו המנויין בריש מסכת כריתות (ב'.) חייבין על שגגתן חטאת וחטאת אינה טעונה נסכים. *[אחי"ה הרבה נשנה בדיני חלב בפ"ג דכריתות ע"ש. חולי' מ"ט רע"ב חלב שע"ג הדקין, חלב שע"ג הקבה, חלב המכסה את הקרב, חלב טהור, חלב חיה. שם קי"ג: המבשל חֵלֶב בְּחָלָב. והקבוץ חלבים, חלבין ברכו' פ"א מ"א, כריתות י"ב. — ירו' יבמו' פ"י די"א. מדמי לה לחלבון ט"ס וצ"ל לחלבין. — חלב בצירוף גוש עיי"ע גוש חלב] —

* חוּלְבָּא פי' בל"ע حلبة בל"ר foenum graecum הביאו רבינו בע' תלתן ע"ש ועיי' רע"ב תרומ' פ"י מ"ה תלתן בערבי חולבא ובלעז (סינגריגו) [צ"ל פינגריגו].

* חֶלְבּוֹ שם אמורא בדור הרביעי עיין עליו במה"י למהרז"ף צד פ"ה.

חֶלְבּוֹן (Eiweiss) מבחוץ וחלמון מבפנים (חולי' ס"ד. ע"ז מ' סע"א.) בע' הלמון[2] פי' חלבון הוא הלובן של ביצה. *[אחי"ה ותרג' בריר חלמות (איוב ו', ו') חלבון, ובירו' תרומו' ספ"י דמ"ז: לובן חלבון] —

חֶלְבְּנָה (מל"מ שמו' ל', ל"ד פי' מין שרף אילן הנקרא בל"י χαλβάνη ובל"ר galbanum, Gummi scharf riechen. ובל"ס חֲלְבָּנִיתָא) בפ"ק דכריתות בגמ' המפטם את הקטרת (ו':) א"ר שמעון חסידאה[3] כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית שהרי חלבנה ריחה רע ומנאה הכתוב מסממני הקטרת. אביי אמר מהכא ואגדתו על ארץ יסדה (עמוס ט', ו')[4] חלבניתא דובשניתא (גיטין ס"ט סע"א) בע' דבש. *[אחי"ה ושם פי' חלבנה מתוקה בדבש, מזה מוכח כי מענין אותו הפתרון עם חלבנה הוא ולכן היטב כולל הכ"י ו"ו בע' אחד אבל בדפ"ע, חוץ מדפ' פראג, בטעות הודפס בע' מיוחד ובאמת הוא רק השם הסורי ובסוריא מצוי לרוב ובר בהלול הסורי פירשו לנכון ע"י אסתרכא רטיבתא frischer Styrax והשם נשתבש בל"פ خلباى ועיקר שמו בל"פ بيرزد או בארזד (بارزد) והרבה לספר בשבחו דאיסק', ג', צ"ז; ופליניאוס י"ב, כ"ה] —

חַלְבֵּין (בל"ס חלביצא מין עשב כולל מיץ של חלב ולדעת רבינו Steckenkraut עיי' בפנים) בפ"ז בשביעית (מ"ב) הערקבלין[5] והחלביצין. פי' זרע כמין ביצים ויוצאין כמו[6] פירול"א. איכא דאמרי ביצי נץ החלב[7] והוא פרח לבן. *[אחי"ה וכונת רבינו במ"ש איכא דאמרי על ירו' שביעי' פ"ז דל"ז סע"ב מהו חלביצין ביצי נץ חלב ואולי צ"ל במקום איכ' דאמרי: בירו' אמרי. ובתוספת' שביעי' רפ"ה (וכן בנדה ס"ב.) אי' והלביצין ושם ג"כ ופרח לבין (וגם בתיבה אחת פרחבלין לפי גי' כ"י ו"ו) ולדעתי זה פרח לבן של רבינו ובתוספת' כלאי' פ"ג הלבוצין ואולי נוכל לקיים גי' התוספ' בה"א כי حليب בל"ע חלב עב אבל אם גם נגרום בחי"ת נוכל לגזרו מל"ע حلبة, حلبان שהוא עשב ששרשיו כוללים מיץ חלב ובאמת בשבת צ'. בכל הדפוסי' הישני' בגמ' וברש"י במקום החלביצין הגי' החלבנון ובכ"י ג"ג גורס ג"כ בראש הערך הנוכחי: חלבנין והוא حلبان הנזכר. ורש"י לשבת שם לועז לטרו"ן ורמ"ל במ"ל לא הביאו כי לא נמצא באוצרי מלין של צרפת אבל לפע"ד הוא כמו ל"ר ויוני λαθυρίς, lathyris, Wolfsmilch והוא עשב שסוחטין ויוצא ממנו חלב ובלא"ר נקרא חלבלובא ונ"ל שהוא הורכב מן חלב ומן לובא בל"ר lupus זאב. ובענין פירולא של רבינו נ"ל שהוא לאי"ט ורו' ferula ג"כ עשב כולל מיץ חלב וריחו נודף ונקרא בלא"ש Steckenkraut. והרמב"ם לשביעי' הנ"ל פי' עשב לא נודע] —

חֲלַגְלַגוֹת (Portulak עיי' בפנים) בפ"ק דיומ' (י"ח רע"ב) השום והשחלים וחלגלגות. בפ' לולב הגזול (סוכ' ל"ט:) דתנן בשביעית פ"ט (מ"א) הפיגם והירבוזין (השוטנך) [צ"ל השוטין][8] והחלגלוגות. בפ' ראוהו ב"ד בגמ' כל השופרות

---

[1]) וכן פירש"י בחולי' שם בפי' ראשון בד"ה בהכשר. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובדפ"ר. [3]) בנו"ג א"ר חנא בר בזנה א"ר שמעון חסידא. [4]) בפי' רגמ"ה כ"י לכריתות (בקובץ כ"י אנג' דף קע"ב סע"א) ראיתי פי' יפה בזה"ל שאין מפושעי ישראל שחוזרין בתשובה ומתענין אינה תענית מהכא ואגדתו על ארץ יסדה כלומר כשהן באגודה אחת על הארץ הטובים והרעים ומשברים לבם וחוזרין הק' יסדה העולם מתקיים בשבילן ע"כ. [5]) וכ"ה בע' ערקבלין ועיי"ע אצווא בח"א צד ר"נ. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד ובדפ"ע בט"ס מן. [7]) כ"ה בכל כ"י ובדפ' וויניצי' והלאה אבל בדפ"ר ופיז' הגי' ביצים ביצי נץ החלב וצ"ל חלביצין ביצי נץ החלב כמו בירו'. [8]) וכ"ה בע' שט ה' וכ"ה בכ"י ש"ס בסוכ' ובשביעית.

(ר"ה כ"ו:) ובסוף הקורא את המגיל' למפרע בגמ' סירוגין (מגילי י"ח.) מאי חלגלגות שמעוה לאמתיה דבי רבי דקאמ' להחוא גברא דהוה קא מבדר פרפחיניה עד מתי אתה מפזר חלגלגותיך. ירו' בפרק אחרון דפיאה (פ"ח דכ"א רע"א) פעפועין וגודגדניות וחלגלוגות מערבין בהן בעון קומי היידן אינון [1]) אמר לון קקולי [2]) והנדקוקי ופרפחיני פי' בלשון ערבי אלפרפחין [3]) ובלע"ז פורקקלי. *[אחי"ה וכן לועז רש"י בר"ה שם בדפ' קראקא (ובנו"ג שם בד"ה פרפרחיניה בט"ס עורקקלי) וכ"ה ברש"י סוכ' הנ"ל ד"ה וחלגלוגות פולפיד ובגליון פורקקלי והוא לפע"ד לאי"ט פורקאקיא porcacchia וכ"ה בצמח דוד ובלאי"ט היום porcellana ואולי הגי' האמיתית פורקלני ובאמת בכ"י ה"ב אי' פורקקני וצ"ל פורקלני והלעז ברש"י בסוכ' פולפי"ד וביומא פולפו"ר ובכ"י רש"י למגיל' פולייק"ר משובש תחת פורפיי"ר וכ"ה לנכון בר"ש שביעית פ"ט, מ"א והוא ל"צ pourpier פי' עשב הנקרא בל"ר ובלא"ש Portulak והוא כמו מלה איטלקית הנ"ל וא"כ אין בפירש"י סתירה כמו שהשב בעל כ"כ כי פעם פירש"י בל"א ופעם בלאי"ט אגב גרריה אחר פי' הערוך. — וגי' חלגלגות אי' לנכון בדפ"ר וכ"ה בע' פרפחין גם בדפוסי' מאוחרים אבל בכאן וכן בנו"ג חלגלוגות ובכ"י יומ' וא"פ הלגלוגות וכ"ה בדפ' וויניצי' באסיל' וקושט'. וכ"ה בכ"י סוכ', ובכ"י ר"ה לגלוגות (עיי' ד"ס שם צד ל"ד) ולא העיר כי כ"ה גם בערוך ע' לגלוגות. ובירו' פיאה שם ובירו' עירובי' פ"ג ד"כ ע"ד ובירו' שביעי' פ"ט דל"ח. ג"כ הגי' חלגלוגות וכצ"ל בירו' מגיל' רפ"ב דע"ב. ובנו"ג שם חלגלוגיך וכ"ה בפעם שניה בבבלי ר"ה חלוגלוגך ובכ"י ש"ס לגלוגך. ובע"מ לה' בוקסט' הובא בשם ערוך כ"י פי' הכותב בלא"ש Beifuss והוא מין עשב וירק הנקרא בל"ר artemisia ובעה"ק שנ"ב נתפרש ע"י Erdbeere, Himbeere אבל האמת כבר השמעתיך שהוא מין ירק הנקרא פארטולאק ובל"ע رجلة עיי"ע גדגדניות ומ"ש וכן פי' הרמב"ם לשביעי' פ"ט, א' וז"ל: והחלגלוגות מין מן הירק הנקרא בל"ע רגלה ובלע"ז בורדולייג"ש עלים שלו גדולים וקנה שלו ארוך והוא הנקרא בל"ע בקלה אלחמקה ע"כ, והוא בלשון ערבי بقلة الحمقاء כלומ' נטע של לעג והתול ושחוק וכן נקרא הירק פארטולאק, ועתה דעתי נוטה כי נוכל לקיים גי' לגלוגה וגזרתו מפעל לגלג פי' לעג והתול עיי"ע לגלג ותהיה אז המלה העתקת המלה הערבית הנ"ל ובמעריך ללונזאנו וירדולאגאש והוא בל' אספמיא verdolaga ועוד עיי' פפלנ"צ ללעף נומ' 264] —

חלד (= חוּלְדָּה מל"מ חוֹלֶד ובל"ס חולדא וכן בל"ע خلد ועוד פתרונו בדרז"ל Maulwurf חיה הנקראה Wiesel) בפ"ח בכלאים (מ"ה) הקופד וחולדת הסנאין חיה. ובפרק מרובה בגמרא אין מגדלין (ב"ק פ'.) רשב"א [4]) אומר מגדלין כלבים כופריים וחתולות [5]) וקופים וחולדת הסנאין מפני שעשויין לנקר את הבית. פירוש בלעז מרטורילא [6]). — (א"ב כבר פי' בע' גלאקסינון). ירוש' בר"פ ה' שרצים (ירו' שבת פי"ד די"ד רע"ג הובא בילק' תהלי' רמז תשנ"ז ועיי' עוד אפס קצהו בחול קכ"ז.) כתיב (תהלי' מ"ט, ב') שמעו זאת כל העמים האזינו כל יושבי חלד ר' אחא א"ר אבהו ורבנן חד אמר למה הוא מושל כל באי העולם כחולדה אלא לפי שכל מה שיש ביבשת יש בים והרבה מינין יש בים מה שאין כן ביבשה ואין חולדה בים וחרנא אמר למה הוא מושל כל באי העולם כחולדה אלא מה חולדה זו גוררת ומנחת ואינה יודעת למי מנחת כך כל באי העולם גוררין ומניחין ואינן יודעין למי מניחין יצבור ולא ידע מי אספם. בפ"ק דתעניות בגמ' עד מתי שואלין (ח'.) א"ר חנינא [7]) בא וראה כמה גדולים בעלי אמנה מנא לן מחולדה ובור ומה המאמין בחולדה ובור כך המאמין בהקב"ה על אחת כמה וכמה, פי' מעשה בנערה שהיתה הולכת לבית אביה והיתה מקושטת בכלי כסף וזהב וגם יפת תואר [8]) ותעת בדרך והלכה בלא יישוב כיון שהגיע חצי יום צמאה ולא (היה) [היתה] לה לוייה ראתה באר וחבל של דלי תלוי עליה אחזה בחבל ונשתלשלה וירדה [לבאר] לאחר ששתת בקשה לעלות ולא יכלה היתה בוכה וצועקת עבר עליה אדם אחד ושמע קולה ועמד על הבאר והציץ בה ולא היה יכול להבחין [לה] אמר לה מי את מבני אדם או מבני המזיקין אמרה לו מבני אדם אני, אמר לה שמא מן הרוחות את ומתנכרת עלי א"ל לאו

---

[1]) בדפ"ר חסר אינון ובנו"ג בירו' בט"ס היידן ויגון. [2]) וכ"ה לנכון בע' פעפועין ובדפ"ר בע' הנוכחי בט"ס הקולין [3]) עיי"ע גדגדניות. [4]) וכ"ה בדף פי: ובתוספתי' ב"ק פ"א אבל בדף פ'. אי' ר' ישמעאל אומ' עיי' הגרי"ב. [5]) בנו"ג כופרין וחתולין. [6]) בכ"י ל"ד מיטורלא אולי צ"ל מסטיללא mustella פי' בלא"ש וויעזעל ועיי' רד"ק שרש חלד או הוא לאי"ט Marder, martora, martorella. [7]) וכה"ג בילק' תהלי' רמז תתל"ד ובכ"י מ' אבל בנו"ג א"ר אמי. [8]) אצל הכותב אגדות תעני' בע"י סי' כ"א אשר שם הובא באיזה שנויים כל הסיפור הזה בשם הערוך לי' תיבות וגם יפת תואר ובאמת קצת מיותרין הן.

אמר לה השבעי לי שמבני אדם את [1]) נשבעה לו אמר לה מה טיבך ספרה לו כל המעשה א"ל אם אני מַעֲלך תנשאי לי אמרה לו הין, העלה כיון שהעלה ביקש להיזקק לה מיד אמרה לו מאיזה עם אתה א"ל מישראל אני וממקום פלוני אני וכהן [אני] אמרה לו אף אני [ממקום פלוני] ממשפחת פלוני בני אדם ידועים ונקובי שם אמר' לו עם קדוש כמותך שבחר בך הקב"ה וקידשך מכל ישראל [2]) אתה מבקש לעשות כבהמה בלא כתובה ובלא קידושין בוא אחרי אצל אבי ואמי ואני מתארסת לך נתנו ברית זה לזו וזו לזה אמ' לה מי יהיה עד ביני ובינך והיתה חולדה אחת עוברת כנגדן אמרה לו השמים וחולדה זו ובאר זה יהיו עדים שאין אנו מכזבים זה בזה הלכו כל אחד לדרכו ואותה הנערה עמדה באמונתה וכל מי שהיה תבעה היתה ממאנת עליו כיון שהחזיקו בה התחילה לנהוג עצמה כ ש ו ט ה [3]) ונכפה ומקרעת בגדיה ובגדי כל מי שהיה נוגע בה עד שנמנעו בני אדם ממנה והיא היתה משמרת בריתה לאותו האיש והוא כיון שעבר מכנגד פניה תקפו יצרו ושכח והלך לעירו ונפנה למלאכתו ונשא אשה אחרת ונתעברה וילדה בן זכר כשהגיע לג' חדשים חנקתו הולדה ועוד נתעברה וילדה זכר ונפל לבור אמרה לו אשתו אם כדרך כל אדם היו מתים בניך הייתי אומרת צידוק הדין עכשו שמתו מיתה משונה אין זה בלא דבר אלא ספר לי מה מעשיך. גילה לה כל המעשה נתגרשה ממנו אמרה לו לך אצל חלקך שנתן לך הקב"ה הלך ושאל בעירה אמרו לו נכפת היא כל מי שתובע כך וכך עושה לו הלך אצל אביה (פירש) [סיפר] [4]) לו כל המעשה אמר לו אני מקבל כל מום שבה העמיד עליו עדים בא אצלה התחילה לעשות כמנהגה סיפר לה מעשה חולדה ובור אמרה לו אף אני בבריתי עמדתי [5]) מיד נתיישבה דעתן ופרו ורבו בבנים ובנכסים ועליה אמר הכתוב (תהלי' ק"א, ו') עיני בנאמני ארץ. *[אחי"ה רש"י הביא זה המעשה בקיצור והתוספו' האריכו קצת יותר וכן הובא המעשה בפחד יצחק ע' בעלי אמנה כל אחד ואחד בסיגנון לשונו ונראה שכולם שאבו ממקור אחד ר"ל מקבלת הגאונים ז"ל רק זה מרחיב וזה מקצר ובויק"ר רפ"ו (תחלת דבורו הובא בע' גד י"ב) נשנה ג"כ משל בזה"ל מעשה בשלטון אחד שהיה הורג (עיי' ג"י רבינו בע' הנ"ל) את הקבלנין וכו', עד מה עשה הביא חולדות ונתן לפניהם מנות והיו החולדות נוטלות את המנות ומוליכין אותם לחורים וכו', ע"ש כל הענין. ועיי' עוד ע' קמפון. ונקראה כן חולדה מענין חפר בחורים וכן פתרון מלת חָלַד בל"ס עיי"ע הבא אח"ז, לכן נאמר על החולדה שדרה בעקרי הבתים עיי"ע הבא. גירדה חולדה פסחי' ט'. וגם מצויה החולדה בבור נדה ט"ו סע"ב, ובאשפה פסחי' ח': השרץ בפי החולדה טהרו' פ"ד מ"ב ומ"ג . . מת צריך לשומרו מן החולדה ומן העכברים שבת קנ"א: דרוסת חולדה בעופות חולי' נ"ב: הכתה חולדה על ראשה וכו' בודקין לחולדה ביד וכו' שם נ"ו. המנחשים בחולדה וכו' סנה' ס"ורע"א. — ובהוראה שנית ענין חולדה כמו חולד של מקרא והיא חיה שנקראה בל"ר Maulwurf, talpa (ולא כדעת הרד"ק בשרש חלד) ובזה הענין בכלי' ט"ו, מ"ו מצודת החולדה טמאה ושל העכברין טהורה והח' לעויזאהן (בספרו זאאלאגיא צ"ג) חשב לפתרו ג"כ ע"י וויעזעל, ולדעתי בלי ספק פתרונו מוילוואורף שכן מצינו מצודה אצל אשות ועכבר גם בכלי' כ"א, ג' מצודת האשות וכו', מ"ק ו' צדין את האישות ואת העכברים עיי"ע אשת ושם (ח"א, שכ"ח) הובא הירו' מ"ק פ"א ד"פ ע"ג אישות זו חולדה ועיי' ג"כ הראיות שהבאתי מסופרים ערביים כי החיה מוילוואורף נקרא עכבר עִוֵּר וא"כ חולדה ואישות מאותו המין הם ונכללים בשם שרצים עיי' רש"י סוכה כ': ד"ה או שרצים. ובענין חולדות סנאים עיי"ע חרץ ה' ושם אאריך —. ועוד ראיתי כאן להעיר על דרך מעוות אצל רמ"ל שהביא בראש הערך הנוכחי דברי הירו' מ"ק הנ"ל עם פירש"י בתהלים בלי שום סימן ההבדל כאילו הם דברי רבינו וכן לא יעשה, והגאון שי"ר בתולדו' ר"נ צד נ"ז הערה צ"ה הביא מזה המין עוד שאר דוגמאות] —

חָלַד (פי' בל"ס חפר וחלל וחטט graben, wühlen, höhlen וממנו נעץ הסכין ע"י שהכניסו בין העור לסימני העוף ובהמה, והשם חלדה) או [6]) שהחליד הסכין תחת השני ופסקו בפ' ב' בחולין (ל"ב.) ובפ"ק בגמ' השוחט מן העורף (כ':) קסבר מאי חלדה [7]) כחולדה הדרה בעיקרי בתים דמיכסי הכא הא קא מיגלי, וכבר פירשנו דין חלדה בע'

---

[1]) בע"י שם אי' השבעי לי שתזדקקי עמי. [2]) ר"ל שאתה כהן ומקודש מכל ישראל, אבל בע"י יותר נכון שבחר בך הקב"ה מכל ישראל. [3]) כ"ה בכ"י ל"ה, ו"ו וב"ר ובע"י שם. [4]) וכ"ה בע"י שם. [5]) בע"י ליתא מלת אף והוא הנכון. [6]) בדפ"ע הוא עוד מהמשך של ערך הקודם אבל בכ"י ו"ו כאן מתחיל ערך בפני עצמו וזה הנכון. [7]) בנו"ג אמר לך חלדה היכי דמי.

גרם [ד׳]. וכפ׳ לא יחפור בגמ׳ מרחיקין את הזרעין (כ״ב י״ט:) מפני שמחלידין את הקרקע ומעלין עפר תיחוח. פי׳ ר״ח ז״ל יונקין בה הקרקע כחולדה שדרה בעיקרי בתים. *[אחי״ה ובפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב מצאתי שמחלידין: נוקבין בקרקע ע״כ וזה מסכים יפה לגזרת הפעל הנ״ל. ומזה הענין בירו׳ כלאים פ״ט דל״ב ע״ג מחליד הקב״ה לפניהם את הארץ והן מתגלגלין וכו׳, פי׳ נוקב הארץ ועושה להם מחילות וכ״ה בבבלי כתובו׳ קי״א. מחילות נעשות להם בקרקע. ובירו׳ כתובו׳ פי״ב דל״ה רע״ב הקב״ה מהלך לפניהן אל הארץ ט״ס הוא וצ״ל מחליד לפניהן את הארץ. ומהפעל נבנה השם כנראה ברור מגי׳ כ״י מ׳ לפסחי׳ קי״ח: (עיי׳ ד״ס שם צד קפ״ח:) שמוני בניך כחולדה זו שחולדת בעיקרי בתים. פי׳ שחופר ונועץ את עצמו ביסודות הבתים. והושאל לנעיצת הסכין חולי׳ ל׳: החליד את הסכין בין סימן לסימן וכו׳. והשם חֲלָדָה וכ״ה בל״ס חולין ט׳. כ״ז. ועוד הוראת חלד בל״ס זחל כנחש schleichen לכן דרשו רז״ל בב״ר פל״ז החוי (בראשי׳ י׳, ט״ז) חֲלְדִין פי׳ הזוחלים ודרש חוי מלשון חַו כלומ׳ הזוהלים כנחש] —

חלד (= חֲלוּדָה פי׳ עיפוש על הברזל או בגוף Rost, Krätze, Hautausschlag וגזרתו מל״ע خلد ישב ועלה על מקום אחד sich ansetzen, anhaften) בר״ג דפרק במה בהמה (שבת נ״ב:) ובשלימא דא ודא אחת היא והתנן בהסיף והסכין בפי״ג בכלים (מ״ה [1]) מחט שהעלתה חלודה אם מעכבת התפירה טהורה. ובהרוטב בפ״ג בטהרו׳ (מ״ה) מחט שנמצאת מלאה חלודה או שבורה טהורה שכל הטומאות כשעת מציאתן [2]). פי׳ בלעז רוגיני [3]) ובלש׳ ישמעאל (צדיד) [צ״ל צדיה] [4]) והוא שעולה על הברזל לאחר זמן —. ובב״ר פ״פ (ע״ט וכ״ה בירו׳ שביעי׳ פ״ט דל״ח ע״ד וילק׳ וישלח רמז קל״ג ועיי׳ בסוף הערך) ויחן את פני העִיר: עד שהעלה גופן חלודה. — (א״ב פי׳ בל״י צואה ודבר מלוכלך). *[אחי״ה כונת ר״ב על ל״י κηλίς Fleck, Schmutz, והנכון כמו שכתבתי בתחלת הערך שגזרתו מל״ע הרשומה וכ״ה בהוראה הראשונה בב״ר פי״ב וירו׳ ברכו׳ פ״א ד״ב ע״ד עיי״ע אננקי (ח״א, קנ״א) והפעל ממנו סנה׳ י״ד. מעות שהחלידו וכ״ה במעש׳ שני פ״ד מ״ב במשניו׳ נאפולי וכ״י מ׳ ובפי״מ להרמב״ם ועיין ד״ס למעשר שני צד כ״ד: מ״ש בענין גי׳ שלנו החליאו. ובהוראה שני׳ נשנה המאמר הנ״ל גם באסת״ר פ׳ גם ושתי ודרש מחלד (תהלי׳ י״ז, י״ד) אלו שהעלה בשרן חלודאות על קידוש שמך מי הן רשב״י ור״א בריה וכו׳, עד דסליק בשרהון חלודה ובמדר׳ שו״ט מזמור י״ז הגי׳ מחלד אלו שהעלו גופן חלודה כגון רשב״י ובנו וכו׳, עד שהעלה גופן חלודה ובפסיקת׳ דר״כ (צד פ״ח:) עד שהעלה גופן חלודות חלודות — ורה״ג בסד״ט הנ״ל סיים פירושו: ואעפ״י שאין ראיה לדבר זכר לדבר ומצהרים יקום חלד (איוב י״א, י״ז) ע״כ. וכונתו (עפ״י חידודא) ממה שהוא צהיר ובהיר תקום ותעלה חלודה. וראב״ע פי׳ ג״כ בשם ר״מ הלד (שם) כמו חלודה בלשון רז״ל ע״ש וכ״י תרג׳ העתיק ג״כ גשמך דחָלִיד בגרגושתא כלומ׳ גופך שהעלה חלודה בגוש עפר. והשם חֲלְדוּתא תר״י א׳ במדב׳ ל״א, כ״ב] —

☞ חֲלַז (entblössen) תרג׳ שני בפסוק בימים ההם כשבת (א׳, ג׳) וחלזת חילוזא. *[אחי״ה בעל המתורגמן כתב לא ידעתי מה הוא וגם ר״ב לא פירשו ורמ״ל רומז על חלץ והחכם לעווי בעמת״ר גזרו מל״י χαλάω פי׳ התיר אגודה ותלה למטה מה שהיה קשור בתחלה אבל האמת כי ההמשך מראה באצבע כי בהיפך שיעור המאמר הגביה הבגדים כי בתרג׳ אסת׳ שני הנ״ל יסופר כי אחרי ראות המלכה שבא כי שלמה המלך יושב בבית זכוכית אשר לו (עיי״ע זג ז׳) ותחשבה המלכה בלבה כי שלמה במים הוא יושב וחַלִיזַת חִילוּזָה דתעבר וחזא לה ,סערא בריגלה פי׳ אז הגביה שולי בגדיה לעבור ונראתה לה שערות ברגליה וכן העתיק פתשגן הכתב ובעצם הוראת המלה בל״ע خلع פי׳ הפשיט בגדים ומגלה מה שהיה מכוסה entblössen, aufdecken. וכן נאמ׳

[1]) כ״ה רק בדפ״ר וכ״ה בכ״י ו״ו ול״ד. [2]) ובירו׳ סוף פ״ג דגיטי׳ דף מ״ה רע״ב מפורש לה: תני הניחה שיפה ובא ומצאה חלודה ע״ש ועיי׳ תוספי׳ כלי׳ הובא בר״ש טהרות פ״ג מ״ה. [3]) בלאי״ט ruggine: Rost ובכ״י ו״ו ול״ד בט״ס רויצי. ובכ״י ה״ב רוייני ובכולם צ״ל כגי׳ דפ״ר רוגיני. ובעה״ק שנ״ב הגי׳ רוול והוא ל״צ rouille וכן פירש״י שוכתא (בשבת ס״ה.) רוי״ל והוא חלודה כפי׳ רבינו בע׳ בת ארעא. וביומ׳ ל״ה: פירש״י רקביבות רדוליי״א וצ״ל רווליי״א וכצ״ל הלע״ז ברש״י שבת נ״ב: ד״ה חלודה. וכצ״ל בר״ש כלי׳ הנ״ל ד״ה חולדה וצ״ל חלודה מייל״א וצ״ל רוויל״א. [4]) והוא בל״ע صدأ Rost וכצ״ל במקום בטיית צידה שאי׳ בפי׳ רה״ג לסד״ט צד ט׳ ובפי״מ להרמב״ם כלי׳ שם אי׳ עלה עליה סיתוי והוא לפע״ד صدو בל״ע חלודה ובדפ״ר חסר ובל״י צדיד.

באסת' תרג' שני פ' ויקח (ו', י"א) ומתקטרין קטרוי ומחלזון חולזוי וגם כאן העתיק פתשגן הכתב ויאסור קשריו (של סוס) וירם שולי בגדיו ע"כ, ובלתי נכון הוא שאין לו מובן אצל הסוס אבל האמת כי פי' המלה הערבי' הנ"ל ג"כ מכין ומזרז zu- ausrüsten ובזה הכל על מקומו יבא] —

☞ חֲלַז (Kiste) תמרי בחלוזך (פסחי' קי"ג.) עיי"ע הלז [ב'] כי כן גרס בעל הערוך. *[אחי"ה והגי' בחי"ת העיקר וכן העתקת היוצר (זכריה י"א, י"ג) בחילש כתבא כלומ' בתיבה שהכתבים שם ופי' היוצר כמו אוצר עיין ערך חלש ג'] —

1 חִלָּזוֹן (מין חולי עינים עיי' בפנים eine Art Augen-krankheit) בפ' על אילו מומין (בכורו' פ"ו מ"ב דף ל"ח.) היה [1] בעינו דק תבלול חלזון נחש ועינב [2]. גמרא (שם ל"ח:) חלזון זה מום קבוע הוא לשחוט עליו וזהו נחש. פי' שמנומר עינו כנחש. ויש מפרשין חלזון הוא תבלול ותרג' בבלי (אונקלוס לויק' כ"א, כ') חליז בעיניה ותרג' ירו' חלזונא [3]. — (א"ב פי' בל"י ברד וזה שם מורסא קטנה עגולה וזכה כמו אבן ברד בין העפעף והעין או בעין עצמו). *[אחי"ה כונת ר"ב על ל"י χάλαζα פי' ברד עיי"ע חלזון ו'. והושאל לשעורה שבעין הנקרא ג"כ בלא"ש Gerstenkorn וכן דעת כ"כ ורמ"ל ולעווי ואין דעתי נוחה הימנו מכח קושיא עצומה למה לא העתיק המתרגם כמדרש חכמים בבכורות שם איזהו תבלול לבן הפוסק בסירה ונכנס בשחור ובגמ' שם אמר ר' יוסי לבן נכנס בשחור הרי זה מום עיי' פירש"י שם וע' סרה א' וע' תבלול וא"כ למה היה משנה המתרגם טעמו לנטות מני אורח ההלכה? וכבר כתב הראב"ד בפי' לספרא הנ"ל וז"ל: ואני תמה על המתרגם תבלול חלוז [וצ"ל כגי' רבינו חליז] שאינו שוה למדרש חכמים ע"כ. ועתה באתי לגלות את אזנך אוזן שומעת כי המתרגם הלך בעקבות ההלכה וחלזון לחוד וחליז לחוד, כי זה האחרון לשון ערבי خليس פי' ערבוב לבן ושחור וזה כדעת ר' יוסי. ורבינו וכל הבאים אחריו בחדא מחתא מחתינהו שתי תיבות חלזון וחליז עד כי הסופרים שִׁנו לנו גי' המתרגם וכתבו חלזון במקום חליז. אבל בענין חלזון של משנה וגמר' דבכורו' וספרא צריך למידע כי עצם הוראתו ל"ע حلزون ובל"ס חלזונא Schnecke והוא שם כולל למיני חומט ושבלול ובעל נרתק הנמצא בים עיי"ע חלזון ג' והושאל לחולי עינים כי כמו שבלול תמס יהלך כשיצא מנרתיקו והולך רירין נופלים הימנו ונמס (עיי"ע אֶשֶׁת) כך זה החולי כל מקום שהגיע בעין או באשון עין רירין מושך אחר עצמו ועיי' הוספות הח' פליישער לעמת"ר להח' לעווי. וראיה מופתית לפירוש זה מצאתי בפי' רגמ"ה כ"י לבכורו' (בקובץ כ"י אנגיילק' דף ק"ב ע"ב) וז"ל חלזון קורין בלע"ז לימץ עינב שיש בעינו כענבה [נחש] שמנומר עינו כנחש עכ"ל והנה בע' ענב ב' נגרר רבינו אחריו (ועיי' עוד ע' דק) וכן בע' הנוכחי במה שאמר פי' שמנומר עינו כנחש והן הן דברי רגמ"ה אבל רגמ"ה פי' כן על נחש שבמשנ' ומלת חלזון פי' רק ע"י הלעז לימץ לכן דעתי ברור כי כאן חסרון בפנים וצ"ל בערוך ג"כ בזה"ל: „פי' חלזון לימ"ץ עינב שיש בעינו כענבה נחש שמנומר כנחש", ובדפוסים וכן בכ"י נשמט בט"ס מן נחש ראשון (במה שכתב רבינו בציון הגמ': זהו נחש) עד נחש השני שבפי' רגמ"ה דאל"כ נשאר מלת חלזון בלא פירוש. ומלת לימ"ץ בפי' רגמ"ה הוא ל"צ limace ובל' פרבינץ limausé ובלא"ט lumaca מל"ר limax ול"י λεῖμαξ ועל ידו לועז פי' מיוחס לרש"י שבלול במ"ק ו': עיי"ע אשת, ורש"י לויק' י"א, ל' חמט: לימצ"ה (וכ"ה ברד"ק שרש חמט ושבל) ומעתה אין אצלי ספק שבפירש"י לבכורו' ל"ח סע"א ד"ה חלזון: „חולי הוא שקורין לימון" צ"ל לימץ והוא ממש כפי' רגמ"ה וכל פירושו מסכים עד להפליא עם פי' רגמ"ה. יוצא לנו מזה כי חולי חלזון הושאל מהשם הכולל למיני שבלול וחומט ומטעם שכתבנו אבל שני פירושי רגמ"ה האחרים בענין עינב ונחש אשר נעתקו ג"כ מרבינו בעל הערוך קשה להלמן וכן נדחקו בפתרון שתי מלות מכל המפרשים יען שחשבו כי מלשון עבר מחצבן אבל אצלי ברור כי על ברכי לשון ערבי נולדו כי נחש הוא ל"ע نحض חתיכת בשר עב העודף על הגוף והעלה אותה אך למותר ובלא"ש Fleischwulst ובגוף הענין מאוד מאוד נחמדים דברי הרמב"ם בפי"מ לבכורו' וז"ל: וחלזון נחש שני שמות נגררים על ענין אחד הוא שיצא כעין בשר מותר וימשך עד שחופה קצת משחור העין ושמו המפורסם אצל הרופאים בל"ע

1) בנו"ג הרי. 2) כ"ה במשניות וכ"ה בע' ענב ב' ובפי' רגמ"ה כ"י ובמשני' דש"ס בט"ס ועצב ובספרא אמור פרק ב' פרש' ג' עיניו. 3) בתר"י א' בנו"ג חִלָּזוֹן ובתר"י ב' יחלזווה.

טפרה ע"כ והוא ל"ע ظَفَرَة Augenkrankheit, Fell im Auge ועיי' ברע"ב לבכורו' שם. ופי' עינב לפע"ד ג"כ מל"ע عِنَبَة כלומ' אבעבועה שיוצאה בגוף האדם ואולי לזה כיון פירש"י בבכורו' שלועז (עצב) [צ"ל עינב] מיי"ל והוא ל"צ maille וכן לועז בשבת ע"ח. מלת ברקית: מייל"א והוא כתם לבן היוצא בשחור העין Geschwür an dem Irishäutchen im Auge ועיי' פירש"י בב"מ ע"ח: ד"ה נהוריתא. אבל בכ"ז לבי נוקף בפי' הלעז כי קרוב הדבר כי בבכורו' צ"ל במקום מיי"ל: טייל וכן לועז רגמ"ה עינב ועיין ערך דק ומ"ש] —

2 חִלְזוֹן (schneckenförmige Verzierung) בפי"ב בכלים (מ"א) או שקשר חלזון בראשה טמאה. פי' זהו צורתו: [1]) ונקרא חלזון כמו החלזון שהוא מוקף. — (א"ב בעל הערוך צייר בספרו צורת חלזון וכן עשה בקרדום שנוטל עושפו עיי"ע בקע ג'). *[אחי"ה עיי' לעיל במבוא לח"א צד LXV מ"ש בענין צורות דספר הערוך. וצורה הנוכחית מעידה על פי' נכון דרבינו כי חלזון הוא מוקף ונקרא על שם החלזון שהוא בעל הנרתק (עיי"ע הבא אח"ז) והיו משימין אותו לכלים לנוי. וזה שאמרה המשנ' טמאה ר"ל החלזון טמאה וכ"ה מפורש בתוספת' כלים ב"מ פ"ב או שקשר חלזון בראשו חלזון טמאה ובר"ש לכלי' לא הביא מלת חלזון] —

3 חִלְזוֹן (מל"ע וסורי הרשומ' בע' חלזון א' והוא שם כולל לכל בעלי הנרתק Schal- (Muschelthier, Schnecke, Purpurschnecke בר"ג דחלק (סנהדר' צ"א.) עלה להר וראה שהיום אין שם חלזון אפילו אחד [2]) ולמחר יורדין גשמים ומתמלא כל ההר כולו חלזונות. תרג' ירו' [א'] יירש הצלצל (דברי' כ"ח, מ"ב) חלזונא [3]). בפסיקת' דויהי בשלח פרעה (פסיק' דר"כ צ"ב.) [4]) ולא היו גדילין? אמר להן חלזון הזה כל זמן שהוא גדל נרתיקו גדול עמו. בפ' במה מדליקין בגמ' ר' ישמעאל אומ' אין מדליקין בעיטרן (שבת כ"ו. יוגבים (ירמיה ל"ט, י' ושם נ"ב, ט"ז) [5]) אלו צדי חלזון מסולמה דצור עד חיפה [6]). ובפ' כלל גדול גמר' הצד צבי והשוחטו (שם ע"ה.) הצד חלזון והפוצעו אינו חייב אלא אחת [7]). בפ"ק דמגיל' בגמ' אבל עצי כהנים (ו'.) חייך כולן צריכין לך על ידי חלזון. בסוף הלכה קמ' דפ' התכלת (מנחו' מ"ד רע"א) ת"ר חלזון זה גופו דומה לים ובריותו דומה לדג ועולה אחת לע' שנה ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרין. — (א"ב גם זה נרתיקו גדל עמו). *[אחי"ה יען שבדפ"ע מן הציון דשבת והלאה ע' בפני עצמו הוא הוכרח ר"ב להעיר כי גם זה וכו', ר"ל כי גם חלזון הנזכר בשלשת הציונים דשבת מגיל' ומנחו' ממין בעלי נרתיק הוא כלומ' מין חומט או שבלול, ובאמת בטעות נדפס בע' מיוחד כי בע' זה מן ציון דסנהדר' הנ"ל עד ציון דמנחו' הוראת חלזון כמו בל"ע וסו' (עיי"ע חלזון א') בעל הנרתק Schal- Muschelthier ויש ממנו מינים הרבה עיי' מ"ש בהרחבת עיון הח' לעוויזאהן בספרו זאאלגיא ר"פ והלאה. והמין המעולה הוא הנקרא אצל אריסטו ופליניאום Πορφῦρα, purpura ובלא"ש Purpur-schnecke וזה מובן במגיל' שם שדרש שפוני (דברי' ל"ג, י"ט) זה חלזון ופירש"י שפוני שהוא דבר חשוב ספון חשוב בל' ברייתא ע"כ ובספרי זאת הברכה ס"פ שנ"ד גרס בפירוש ספוני זו חלזון . . לפי ששבטו של זבולון מתרעם לפני המקום וכו'. ע"ש וכן דרש במד"ר פי"ג שפוני זה חלזון וכן העתיק לפי הענין תר"י א' לדברי' שם מלת שפני: וחלזונא יאחדון ויצבעון מאדמיה תיכלא. וע"י שפע ימים ושפוני טמוני אוצרות של חלזונות נפל גורלו של זבולון בנעימים כי גדול היה יקר ערך החלזונות בימי קדם ובפרט של אותו המין אשר בדמן צובעין תכלת כדאיתא במנחו' שם ופי' רש"י שם: גופו מראה גופו תבנית דיוקנו ע"כ ונ"ל כי דבור המתחיל בריתו נשמט ופי' תבנית דיוקנו סובב והולך על מלת ברייתו וכן פי' רגמ"ה כ"י למנחו' (בקובץ כ"י אנגייליק' דף ד') וז"ל גופו דומה לים: מראה גופו ובריתו: צורתו ע"כ. ואנכי הרואה כי כונת רגמ"ה וכן כונת רש"י כי גופו כלומ' מראה גופו היינו מראה מיץ שסוחטין מגוף

[1]) כ"ה בכ"י ה"ב וב"ר, ובדפ"ע חסר. [2]) וכ"ה באה"ת רק שם יותר נכון לפי משפט הלשון וראה שהיום אין בו אפילו חלזון אחד ובזה נתקררה דעתו של הגרי"ב בהפשב"ע ע"ש ובנו"ג שהיום אין בו אלא חלזון אחת ובכ"י ה"ב וראה שם חלזון אפילו אחד. [3]) בנו"ג הַלְזוּנָא ונראה שתתכן יותר והוא מל"י χελωνιάς bunte Käferart, Kornwurm, תולעת אוכלת חטים ומסורקת בגוונים הרבה. [4]) והובא בשם פסיק' בילק' עקב רמז תת"ן ובילק' תהלי' רמז תרצ"א וכ"ה בשהש"ר פ' נפת תטופנה ומד' שו"ט מזמור כ"ג ודברי' רבה ספ"ז. [5]) וכ"ה בנו"ג יוגבין וכ"ה בע' אפרסמון וצ"ל יגבים או יוגבים ועוד עיי' מנחת שי למ"ב כ"ה, י"ב. [6]) עיי"ע אפרסמון ומ"ש. [7]) ובתוספתי שבת רפ"ט אי' ה"ז חייב שתי חטאות ובירו' שבת פ"ז ד"י ע"ג נשנה אית תניי חייב שתיים אית תניי תני אינו חייב אלא אחת.

החלזון הוא תכלת וברייתו כלומ' מראה צורת ותבנית חיצונה החלזון דומה לדג וזה ראיה למה שכתב הח' לעוויזאהן כי חלזון נקרא ג"כ בל"ר pelagia על שם מין החלזון שדומה לים (pelagus) וצורת החלזון דומה לדג כי פתח הנרתק אשר בו דר החלזון הוא עקום וארוך. אבל בעלי התוספו' שבת ע"ג: ד"ה מפרק הבינו כי חלזון הוא ממש דג וכן דעת הרמב"ם בהלכו' ציצית פ"א הל"א וכתב עוד דמו שחור כדיו וכו', וכיון על דג הנקרא Tintenfisch וזה רחוק הוא למאוד עיי' לעוויזאהן צד רפ"ג. אבל מה ששיער הח' הנ"ל (שם) כי משקרי חלזוני (ע"ז כ"ח:[1]) הוא ל"י μυΐσκα בלא"ש Miesmuscheln וכן דעת הח' לעווי בעמת"ל אין זה נכון, ולפע"ד הוא ממש העתקת מלה יוני' ורו' πορφύρα, purpura כי בל"ע شقر פי' אדום ביותר וא"כ לייתי משקרי חלזוני פי' יביא מאדומים שבחלזונות היינו פורפורשנעקען ורש"י לועז לימי"ן מין חלזון וצ"ל לימ"ץ (עיי"ע חלזון א') — ולולי יראתי הייתי אומר כי מזה הענין ג"כ מה שדרשו בב"ר ספצ"א קחו מזמרת הארץ (בראשי' מ"ג, י') דברים שהן מזמרין בעולם חלזון חמר וכו', ג"כ מובנו פורפורשנעקע כי חמר בל"ע احمر אדום roth ועוד עיי"ע חמר ט' ומ"ש. והמפרשים בארו בדוחק. — אבל חלזון בירו' שבת פ"א ד"ג: חלזון יש לו גידים ועצמות אין זה מן השם הנ"ל עיי"ע הבא אח"ז. וחלזון בספר יצירה (בהקדמה) הוא הנקרא בלא"ש Auster עיי' זאאל' שם (רפ"ה בהערה)] —

* חלזון ירו' שבת הנ"ל בסוף ערך הקודם נ"ל שהוא ענין יתוש או כינה וכן נשנה עם הלכה ההורג כינה בשבת (שם, ובבבלי שבת י"ב.) ולדעתי הוא ל"ע قلذ פי' מין כינה ויתוש ומפרשי הירו' פירשו בדוחק גדול.

* חלזון שם מקום ובכ"י ש"ס וגי' רבינו בע' חדייב היותר נכונה: חלוון עיין ערכו אחר ע' חלון.

* חלזון (או מל"י χάλαζα ברד עיי"ע חלזון א' או בט"ס עיי' בפנים) ילק' וארא רמז קפ"ה בשם תנחומ' כיצד היה הברד יורד.. כחלזון הזה היה יורד ומקצץ את האילנות שנאמ' יהרג בברד גפנם ונ"ב תר"י הצלצל חלזונא אבל יותר טוב כי הוא ל"י הרשומ' וכן בחנמל שאי' שם בסמוך פירושו כן עיי"ע בחנמל אבל בתנחומ' הגי' יורד בפלכין ושמ"ר ספי"ב כפילקין. וזהו עיקר פי' בל"י πέλεκυς גרזן עיי"ע פלכין ונראה שמלת חלזון נשתבש' תחת פלכון ובילק' תהלי' רמז תתס"ג הגי' באמת כפילקים [צ"ל כפילקים] ובילק' תהלי' רמז תת"ך ושו"ט מזמור ע"ח בפילקין צ"ל כפילקין וכה"ג כפלכין בע' פלכין לפי דפ"ר ומפורש שם ע"י מלה יונית פיליקין (לפי גי' כ"י ה"ב), פוליכסו צ"ל פוליכוס (πέλεκυς) לפי כ"י ל"ד ומובנו הברד יורד בעז וכח כל כך כמו הגרזן שמקצץ האילנות.

* חלזון, חלזה ט"ס תחת הלזה עיי"ע.

חָלַט (מל"ע خلد העמיד דבר לעולמית בלי הפסק וא"כ שטר חֲלָטָאתָא שטר שעל ידו מחזיקין את המלוה בנכסי הלוה חזקה עולמית Zueignungsurkunde = Vindications. בהפעיל הֶחְלִיט ענין גמירת דבר ונתינת רשות מכל וכל völlig überlassen, verfallen lassen ועיי' עוד בפנים) בפ"ק דב"מ בגמ' מצא שטרי חוב (ט"ז:) מתניתין בשטרי חלטתא [2] ואדרכתא דלאו בני פרעון נינהו [3]. בפ"ק דמגילי (ח':) אין בין מצורע מוסגר למצורע מוחלט. צרעת ממארת (ויקי' י"ג, נ"א) תרג' ירו' [א'] צרעה מְחַלְטָא. *[אחי"ה וכן בתר"י א' לויק' י"ג, י"א וַיְחַלְטִינֵיה כהנא וכן לדברי' כ"א, ה' למחלט וזה הלשון מורגל לענין טומאה גמורה של מצורע וכן בדרז"ל זבחי' ק"ב רע"א אני כהן ואני מסגירה אני חולטה ואני פוטרה, ירו' מ"ק פ"א ד"פ ע"ג ר"ע מטמא ומחליט. והשם חליטה ספרא תזריע פרק ד' פרש' ג' ושם החלט עיי"ע וע' הסגר. וגוזר אני המלה מל"ע הרשומ' שענינה גמירה ופסיקה עולמית וטוב ויפה פירש"י לויקר' כ"ה, כ"ג לצמתת: לפסיקה למכירה פסוקה עולמית ע"כ [4]) וכן תרג' אונקל' לויק' שם ולפסוק ל' לצמתת: לחלוטין וכן הובא בשמ"ר פ"ג מתרגמינן לחלוטין, ובירו' דמאי פ"ה דכ"ד סע"ד וירו' גיטין ספ"ד דמ"ו: אי' לצמתת לחולטנית ואחד הוא עם לחלוטין עיי"ע זרב ב', והוא תואר הפעל כמו מוחלט בפי האחרונים והוא נרדף עם גמור וכ"ה בל"ע مخلدا פי' תמיד ולעולמית ובפסיקה גמורה ובזה הענין ערכין ל"א: למי חלוט.. לראשון חלוט.. לשני חלוט, ירו' דמאי פ"ה דכ"ד סע"ד

---

1) לגי' רבינו בעי' משקר וכ"ה בכ"י ש"ס, ובנו"ג משקד. 2) בנו"ג חלטתא ובשט"מ חליטתא. 3) עיי"ע אדרכתא ושם מפורש קצת. 4) וכן פירש"י למלכי' א' כ', ל"ג וימהרו ויחלטו לשון צמיתות כרת הדבר מפיו וכו' ונ"ל כי פה גזרת המלה היא מל"ע خلط לשון מהירות וכן פי' הרד"ק שם ובעי' חלט.

וירו׳ גיטי׳ ספ״ד דמ״ו: לא תמכרו (ויקרי׳ כ״ה, כ״ג) הא אם נמכרה חלוטה היא, ב״ר פס״א הזהר שלא תחליט להם את הארץ, ירו׳ שביעית פ״ו דל״ו ע״ג בגין דלא חלטתון מלכותא בידא, ירו׳ פסחי׳ ספ״ד דל״א: בגין צפרייא דלא יחלטון בניהון, ירו׳ כתובו׳ פ״ט דל״ג: אנן מחלטין ניכסייא, ושם פ״י דל״ג סע״ד ושם דל״ד רע״א שני שטרות שיצאו על שדה אחת איזהו מהן שירצו בי״ד להחליט מחליטין, ירו׳ דמאי רפ״ז דכ״ו. צריך להחליט בשפתיו, ירו׳ ע״ז פ״א דל״ט: גסות רוחו של ירבעם היא החליטתו פי׳ גמר בדעתו להעמיד העגלים. יומ׳ פ״ו סע״ב תשובת המוחלטין מעכבת הפורענות פירש״י המוחלטין רשעים גמורים. ירו׳ נזיר ספ״ח דנ״ז: מוחלט ודאי] —

חָלַט (מל״ע خلط פי׳ מערב וכ״ה בל״ס והושאל בדרז״ל לכל דבר שנעשה על ידי נתינת וערוב מים רותחין ע״ג קמח einen Teig einrühren mittels heissen Wassers וממנו השם החלט, חליטה מין עוגה ומאפת נעשית על מחבת בשמן (eingerührter Teig בריש חלה (פ״א מ״ו) ובפרק [1]) כל שעה בגמ׳ והקדש שלא נפדו (פסחי׳ ל״ז:) החלטה בי״ש מחייבין ובי״ה פוטרין איזוהי המעיסה ואיזוהי החלטה [2]) המעיסה קמח ע״ג מי גלשין [3]) החלטה מי גלשים ע״ג קמח. ת״ר (שם ל״ז.) הסופגנין והדובשנין והאסקריטין וחלת המסרת והמדומע פטורין מן החלה, ובריש חלה (פ״א מ״ד) מאי חלת המסרת [4]) אמר ר׳ יהושע בן לוי זה חלוט של בעלי בתים. פי׳ חולטין ברותחין ואח״כ אופין בתנור. פ״א חלת המסרת „חלות שאינן אפויות בתנור אלא על המסרת שהיא כמין טיגן [5]) ואופין אותן החלות ע״י שמן לפיכך נקראו חלות המסרת״ וזהו חלוט של בעלי בתים [6]). לביבות (ש״ב י״ג, ו׳, ח׳) תרג׳ חליטָתָא. בב״ר פ׳ מ״ב [7]) ויהי בימי אמרפל ר״ש פתח [8]) וגם זו רעה חולה כל עומת שבא כן ילך א״ר שמואל כמה דאתא בחלוטין כך הוא אזל בחלוטין אמר ר׳ אבין [9]) כשם שפתח בארבע מלכיות כך התום בארבע מלכיות. *[אחי״ה ודע כי בל״ע השם خليط ובל״ס חליטְתָא ענינו תערובת קמח עם שמן וכדומה ובדרז״ל הוא קמח לתוך חמין כן הוא מפורש בירו׳ חלה קל״ם פ״א דחלה דנ״ח רע״א, ובירו׳ פסחי׳ ספ״ב דכ״ט ע״ג חליטה קמח לתוך חמין ועיי״ע מעס. ובירו׳ דחלה שם מפרש אי זהו חלוט ברור . . כל שהאור מהלך תחתיו ובירו׳ ע״ז פ״ב דמ״ב. חלוט מחוסר מעשה ידה האור הוא, ובירו׳ חלה שם בדף נ״ז ע״ד פי׳ איסקריטין ע״י חליטין דשוק וחלת מסרת ע״י חליטין דמיי ועיי״ע אסקריטין (ח״א, קצ״א). ירו׳ ברכו׳ פ״ו ד״י: כל שהוא כעין סולת וכעין חליטה . . אומ׳ עליו בממ״ז וכו׳, ירו׳ מגילׄ׳ פ״א דע״א ע״ג היה עשוי כחצי חלוטה. והקבוץ חלוטין ב״ר רפצ״ד ר״י כד הוה אכל חלוטין וכו׳, ופי׳ מיוחס לרש״י ומ״כ פתרו מזה הענין אבל עיי״ע חליטין. ומהשם נבנה הפעל: ירו׳ חלה פ״א דנ״ח. נֶחֱלְטָה (החליטה) כל צורכה וכו׳. אבל מה שענינו כוויצה וקמיטה עיי״ע חלט ד׳. וגם בענין אתא בחלוטין וכו׳, רוח אחרת עמי עיי״ע חליטין ב׳, אבל תרג׳ לא תתערב (משלי כ׳, י״ט; כ״ד, כ״א) לא תתחלט, שייך לערך הנוכחי כי כן פתרונו בל״ע וסורי וכן התרג׳ כסיל מתעבר (שם י״ד ט״ז) וסכלא מתחלט בסכלותא כאילו היה כתוב מתערב. — בעה״ק שנ״ב פי׳ וחולטין אותו ברותחין גיבריט״י בל״א [gebrüht] או גיקלאפי״ט [geklopft] פי׳ שמשימין קמח ומים בקערה ואח״כ מכין אותו ביחד בסכין עכ״ל] —

חְלַט (= חְלִיטָא לפע״ד מל״ע خلدة עדי נזמים ושל צמידים (Ohr- Armgeschmeide ובתי הנפש והלחשים (ישעי׳ ג׳, כ׳) תרגם וקדישיא וחליטָתָא. ותעד נזמה וחליתה (הושע ב׳, ט״ו) תרג׳ ואיתקנת בקדשהא ובחליטת [10]) מרגליתהא. [אחי״ה מי שפי׳ מל״י χλιδή אינו אלא טועה כי מוצא המלה מל״ע הנ״ל ופתרונה עדי הנזמים וכן פי׳ הרד״ק בישעי׳ והלחשים הוא עדי שתולין אותו הנשים באזניהם וכו׳, ועיי׳ ג״כ בשרשים שרש חלש ושם לועז „אבריי״ל״ש״ בל׳ אספמיא arillos ובל״צ oreilles ונקראת כן לפי שהאוזן היא בעלת הלחש ועיי׳ גיזיניאוס בפי׳ לישעי׳ צד ר״א. וכן בל״ס קדשא נזמים על שם הלחש. ובירו׳ שבת פ״ו הל״ד פי׳ לחשים ע״י קדשיא. ועוד מורה מלה ערבי׳ הנ״ל תכשיט הצמידים

[1]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו וה״ב אבל בדפ״ע בט״ס בריש פרק. [2]) וכ״ה בכ״י א״פ לפסחי׳ ובנו״ג החליטה. [3]) וכ״ה בעי׳ גלש ובנו״ג מוגלשין וכ״ה בירו׳ פ״א דחלה מ״ד ובראב״ד לעדיות פ״ה מ״ב אי׳ גם הגי׳ מגלושין. [4]) וכ״ה בפסחי׳ שם ובאו״ז הלכי׳ חלה סי׳ רי״ז ובנו״ג המשרת. [5]) באו״ז שם: שהוא מין טיגון, ובפי׳ ר״ח כגון טגין. [6]) ע״כ הועתק מפי׳ ר״ח לפסחים צד ס״ד והובא באו״ז שם בשם ר״ח ורבינו ע״ש כי האריך. [7]) וכ״ה בילקו׳ לך לך רמז ע״ב ובקהל״ר פי׳ וגם זו. [8]) בנו״ג ר׳ שמואל בר שילת פתח. [9]) בב״ר ר׳ אבון, ובקהל״ר ר׳ פינחס, ובילקו׳ חסר. [10]) כ״ה לנכון בדפ״ר ופיז׳ וויניצי׳ אבל בדפו׳ המאוחרי׳ בט״ס ובחליטא.

והעתיק התרגום ככה כי הבין חליתה מל"ע حلى, حلية תכשיט נשים ועיי' רש"י בהושע שם] —

* חָלַט (פי' בל"ע قلص ענין כויצה וקמיטה zusammenziehen והושאל לצמיתת הבשר בחומץ durch einlegen in Essig zusammen-ziehen lassen) פסחי' ע"ד סע"ב מ"ש מחלא מתמהא דחלטינן ביה (עיי"ע חל כ"א)., ושם: האי חלא דחליט ביה חדא זימנא תו לא תאני חליט ביה. וכתבו התוספו' שם ד"ה אסמיק ומנהג הוא כשנותנים בשר חי לתוך החומץ ואינו שוהה בתוכו לא מפליט מידי ונצמת הדם וכו'. חולין קי"א רע"א מיחלט הוה חליט ליה מעיקרא כי הא דרב הונא חלטי ליה בחלא ורב נחמן חלטי ליה ברותחין ופירש"י חלטי: צומתו בחומץ שהחומץ צומתו אשטריינט בלע"ז ושוב אינו פולט עולמית ע"כ והלעז הוא ל"צ étreint, es zieht zusammen וכ"ה ברש"י כ"י לפסחי' מ'. ד"ה וחומץ צומתן אישטריינ"ט (ובדפוסי' נשתבש) ועיי' הלעז בחולין נ"ז. ד"ה צומת הגידין. והח' לעווי המציא המלה בלא דיוק מע' חלט א' ורבינו לא פי' המלה אבל הביא ציון דחולין בע' גם ד' ועיי' פירושו. ורגמ"ה כ"י לחולי' (בקובץ כ"י אנגייליק' דף שכ"ד סע"ב) פי' חלטי ליה שלקי ליה] —

חֲלִיטִין ר' יוחנן כד הוה אכיל חליטין בעל הערוך גרם אליטין ע"ש. *[אחי"ה עיי"ע בח"א, צ', ושם רמזתי על לש' ערבי خليط (כצ"ל, ובדפוס נשתבש خاليط) והוא תערובת חמאה וחלב ואולי יותר טוב לרמוז על לש' ערבי خلط בקבוץ اخلاط והוא תערובת מיני תמרים וזה יתכן יותר לפי' רבינו פירות גינוסר ובאמת לעדות בן מתתיהו (על המלחמות ג', י'. ח') מחוז גינוסר Genezareth (עיי"ע) היה מלא בעצי דקלים. והגי' בחי"ת אי' ג"כ בירו' נדרי' רפ"ו דל"ט רע"ג וירו' נזיר פ"ה דנ"ה רע"ג ר' יוחנן אכל חליטא ואמר לא טעמית מזון בהדא (בהדין) יומא. ובירו' עירובי' פ"ג ד"כ ע"ד אי' אכל חליטן וצ"ל חליטין —. ומה שנוגע לגי' אלטין פי' ככר בע' ההוא] —

* חֲלִיטִין ohne Vernunft בל"ע اخلاط, خلاط בלי דעת) בסוף ע' חלט ב' הביא רבינו ציון מב"ר (וש"נ) כל עומת שבא כן ילך.. כמה דאתא בחלוטין כך הוא אזל בחלוטין ופי' מ"כ כונתו מענין חליטין מאכלות דקין ועיי' עוד פי' זר ביפה תואר ולפע"ד חליטין (כה"ג בב"ר ובשאר מקומות הנ"ל) הוא ל"ע הרשום' ופירושו: כמו שבא אדם לעולם בלי דעת כך נפטר בלי דעת, וראיה מוכרחת מצאתי בקהל"ר פ' כאשר יצא שאי' תיכף קודם הדרוש כמה דאתא בחליטין וכו', בזה"ל: בא לעולם בבלי דעת ונפטר מן העולם בבלי דעת ע"כ.

* חלטתא ט"ס עיי"ע הלטאה.

חֲלִיטַר (לדעת ר"ב ממונה על השולחן Tischaufseher ולפע"ד מלש' פרסי הרשומה בפנים ופתרונו בלא"ש Zuckerbäcker) ירו' שביעית פרק כלל גדול (פ"ז דל"ז רע"ג) ר' יוסי [1]) מפקד לאילן חלטריא לא תהוון מחשבין אגריכון על משחא אלא על חטייא. פי' בל"י (?) ממונים על התבשילים ומיני מאכל המובאים על השולחן. *[אחי"ה וכנ"ה (רק בירו') איזה פעמים. ירו' חלה פ"ב דנ"ח סע"ג חד חליטר שאל לר' יוחנן, ירו' ב"ב רפ"ב די"ג: עיי"ע איסטיב (ח"א קס"ה:) ושם הוי: חד חליטר שרי תחותוהי. ירו' יבמו' פי"ב די"ב ע"ד ר' יונ' טלקא לחנותא דחליטרה (ובירו' שבת פ"ו ד"ח סע"א לי' בט"ס מלת לחנותא). פי' ר' יונא זרק סנדל שנפסק לו ברה"ר לחנות של חליטרא כלומ' אופה חלות רקיקין מתוקין כדבש. ול"פ הוא כי حلواى פי' חלות רקיקין מתוקין וא"כ חנותא דחליטרא פי' בלא"ש Zuckerbäcker-laden, ועושה רקיקין מתוקין אלה נקרא בל"פ حلواگر Zuckerbäcker וגם תיבת איסקריטין מלה פרסי' היא כמו שהוכחתי בע' הנ"ל (ח"א, קצ"ח) ובהיות כי רבים מצויים בחנות של אופה רקיקין מתוקין דמיא לבקעה בימות החמה דהויא ג"כ ככרמלית דשכיחי בו רבים. ומי שמוציא המלה מל' התרג' (כדעת בעל קה"ע) או מל' חליטין (כפני משה והח' לעווי) לא דקדק כהוגן. ופי' ר"ב מל"י דוחק ורחוק מלבד שתיבה יונית כזו לא נמצאה באוצר מלין יוניות] —

חלי (= חוּלְיָה, חוּלְיָא מל"ע خلى פי' חתיכה וחלק לקוח Stück, Ausschnitt; entfernter Theil ועוד עיי' בפנים) בר"ג דברכו' (ג' סע"ב ועיי' נ"ט רע"א) אין הבור מתמלא מחוליתו [2]). פי' עפר שעל פי הבור. איכא דאמרי "מעפר שחופרין

1) בנו"ג ר' לא. 2) ובברכו' נ"ט. ובילק' תהלי' רמז תשע"ו מהולייתו וכ"ה בספר המפתח לר"נ ובמדי' שמואל כ"ז מחולייתה אבל בפי' ר"ח כ"י לסנהד' ט"ז. (בקובץ כ"י אנגייליקי' ד"פ.) בחלייתו והוא נ"ל עיקר.

מן הבור אינו מתמלא עד שתוסיף בו עפר אחר"[1]. בפ' הזורק (שבת צ"ט.) ובפ' כיצד משתתפין (עירו' פ"ג:) חליות[2] הבור והסלע שהן גבוהין י' טפחים[3]. פי' "עפר היוצא מן הבור מניחין אותו סביביו כדי שיהא לו כמו מעקה [ו]אם החוליה גבוהה י' ורחבה ד' הרי היא כרשות היחיד". בפ' יוה"כ בגמ' מפני שספק נפשות (יומי' פ"ד:) ראה תינוק שנפל לבור עוקר חוליה ומעלהו. פי' עוקר חוליה משפת הבור כדי שיוכל לירד לבור. בפ' שור שנגח את הפרה בגמ' בור של שני שותפין (ב"ק נ"א.) כגון שעקרו שניהן חוליה בבת אחת והשלימוה לעשרה. — חתכו חוליות ונתן חול בין חוליה לחוליה (כליי פ"ה מ"י ועיי' מ"ח, ברכו' י"ט. ירו' מ"ק פ"ג דפ"א ע"ד) ככר פי' בע' חכן. *[אחי"ה לגי' חליה בלא וי"ו כדאי' איזה פעמים בדפ"ר ובפי' ר"ח כ"י לסנה' עולה יפה פי' המלה הערבי' הרשומ' אבל לרוב פעמי' אי' בוי"ו וכ"ה בל"ס חוּלְיָנָא חפירה ועקירה וחתיכה וזה מ"ש רש"י בברכו': חוליה: העוקר חוליה מבור כרוי וכו'. ומה שפי' רבינו בפי' א' על פי הבור וכן בסמוך למטה משפת הבור אולי יש להסבירו ע"י מלה ערבי' حوالى פי' שפה ופי וכ"ה דעת י"מ בתוספו' סנהד' שם וגם הוראת המלה הערבי' הנ"ל סביב וזה מה שפי' רבינו (שהוא פי' ר"ח בשבת) מניחין אותו סביביו וכו'. ובענין פי' ר"ת חוליתו: מקום נביעתו עפ"י מה שמבין את מדר' שמואל יש לרמוז על ל"ע خلاءٌ בריכת מים או حال, حول בור מים, ועוד ענין حول = حويل הנחת דבר מצד זה לצד זה וזה מה שפירשו התוספו' בברכו' בשם הר"י שאם תחפור מצד זה ותניח מצד אחר לא תמלא ע"כ וכ"ה בתוספ' הרא"ש. ועה"ק שנ"ב העתיק חוליה ע"י שראלי"ן = Schrollen והוא גוש עפר וחתיכת עפר וכן בירו' סוכ' פ"א דנ"א ע"ד חולייה של עמוד, במד"ר פכ"א חוליא אחת של זכוכית פי' חתיכת זכוכית — ומעצם הוראת המלה ההיא נסתעפו מושגים הבאים בע' אח"ז] —

חלי (= חוּלְיָה מענין הקודם חתיכה, אבר, ופרק (Theil, Glied, Ring בפ"ק דאהילות (פ"א מ"ח) י"ח חוליות שבשידרה, ובפ' תפילת השחר ר"ג אומ' בכל יום מתפלל אדם י"ח (ברכו' כ"ח:) הני י"ח כנגד מי כנגד י"ח חוליות שבשדרה. ובפ' על אלו מומין (בכורו' ל"ט:) או שיש בשר בין[4] חוליה לחוליה. בפ' אלו טרפות בגמ' ניקבה הקיבה (חולי' נ'.) רבה ורבא[5] דאמרי תרווייהו מקיפין בקנה אמר רב פפא לא אמרן אלא באותה חוליה אבל מחוליה לחוליה לא[6]. — בס"ג דכירה (שבת מ"ו רע"א) אלא אמר רבה תהא בשל חוליות[7]. ובביצ' בפ' יו"ט אין זוקפין את המנורה (כ"א:) הכא במנורה של חוליות עסקינן דמיחזי כבונה — בר"ג דפ' התכלת (מנחו' ל"ח:) צריך לקשור על כל חוליה וחוליה כמה שעור חוליה תניא (שם ל"ט.) ר' אומ' כדי שיכרוך וישנה וישלש. ובר"ג דפרק המוכר את הספינה (כ"ב ע"ד.) איבעי לך למימני חוט ולמימני חוליות. — בכלי מתכות פי"א בכליי (מ"ח) קטלא[8] שחוליות שלה של מתכת. חוט של מתכת וחוליות של אבנים טובות ושל מרגליות (שם) — אלו ד' חליות לבד מן הראשון כולן ענין פרקין וטבעות הן. *[אחי"ה ויען שכולם על אדני גזרה אחת וגם על מושג אחד הטבעו לכן פניתי להם פה מקום בסוג ערך אחד ולא כבדפוסי ובכ"י ערוך אשר שם נפרדים לערכים שונים] —

חָלֵי (פי' בל"ס חָלָא כמו חול בל"מ והושאל לזרע של איל שנתקרש הנקרא גם בלא"ש Hirschstein עיי' בפנים) בבכורו' בפ"ק בגמ' היוצא מן הטמא (ז':) הני חלי דיחמורתא סבור רבנן קמיה דרב ספרא למימר ביצי נינהו ואסירי באכילה

---

[1] כ"ה בפיי ר"ח כ"י לסנהד' ט"ז. וכן מפורש באריכות לשון בספר המפתח לר"נ לברכות ג': ועוד הוסיף ר"ח לפרש (בסנהד' שם) וז"ל: ועוד ראינו מפורש אין בור מתמלא מחלייתו מן המטר היורד מן השמים עד שתמשך לו אמת המים מבחוץ ע"כ. ולפע"ד כונת ר"ח על מדרש שמואל פכ"ז שאי' שם אין הבור מתמלא מחולייתה אלא א"כ משכו אמה ממקום קרוב ע"כ ועל זה המדרש כיונו בעלי התוספו' בסנהד' ט"ז. ד"ה אין ע"ש ובתוספ' ברכו' ג': אי' בט"ס ובתוספתא יש וכו' וצ"ל במדרש יש וכו' ובתוספות רא"ש לברכו' אי' מפורש: וכן מוכח במדרש שמואל וכו' וממקור זה שאב ר"ת פי' מחוליתו: ממקום נביעתו. [2] כ"ה בדפ"ר וזה מסכים עם נוסחת ר"ח הנ"ל ובדפ"ע ובנו"ג חולית, ובתוספ' סנהד' הנ"ל חוליית וכ"ה חוליית הבור בירו' שבת פי"א די"ג. וכ"ה חוליות הבור בירו' ב"ב פ"א די"ג: אבל בפי ר"ח לשבת (בש"ס ווילנא) אשר משם הועתק כל הפי' הנ"ל אי' חולית. [3] וכ"ה בכ"י א"פ לעירו' וכ"ה במשניו' נאפו' ופיזי ובדף פ"ד. עיי' ד"ס שם, וגי' שהן גבוהין אי' גם בתוספ' סנהד' שם. [4] וכ"ה במשניות ובגמ' בכורו' מ'. אבל במשנ' דש"ס מחוליא. [5] בנו"ג אביי ורבא. [6] ועוד שם מ"ב: כמה חסרון בשדרה בי"ש אומרי' שתי חוליות ובי"ה אומ' חוליא אחת וכו' ושם נ"ב. נעקרה צלע וחוליא עמה טרפה . . וחוליא קיימת מהו . . צלע בלא חוליא . . צלע וחצי חוליא וכו' ועיי"ע בכן. [7] ועיי' עוד ע' חדק ב'. בנו"ג אלא אמר אביי בשל חוליות, אבל בד"ו ובסילי' רב אבא וזהו כידוע רבה. ובכ"י ר' חייא, ורהבא ט"ס הוא עיי' ד"ס שבת צד מ"ה ולא העיר על גי' רבינו. [8] catella פי' שרשרת עיי"ע.

אמר להו רב ספרא וכו'. פי' "חלי דיחמורתא שנמצאין ברעי שלה כעין ביצים סבור רבנן קמיה דרב ספרא למימר ביצי נינהו ואסירי באכילה דהוו כאבר מן החי דלא התירה תורה שום ביצים אלא דעוף אבל אילו כביצים של בהמה שפורשין ממנה בחייה אמ' להו רב ספרא לאו ביצים נינהו אלא זרעא דאיילא דאזל בתר איילתא למזקק לה ולא מקבלה ליה איילתא משום דרחמה צר וכיון דחזי דלא מקבלה ליה אזיל בתר יחמורתא שדומה לאילתא [1] ועד שהוא הולך אחריה סובל [בגופו] [2] שכבת זרע ומתבשל בגופו [הרבה] [3] וכשבא על היחמורה אגב דנתקרש הזרע הרבה אינו נבלע בגופה ומוציאתה לחוץ עם הרעי שלה ואותו זרע כיון שנתבשל נראה כעין ביצים ואינן ביצים ושרו דלאו כאבר מן החי נינהו". *[אחי"ה הועתק מלה במלה מפי' רגמ"ה כ"י לבכורו' (בקובץ כ"י אנגייליק' דף ס"ה סע"ב ודף ס"ו רע"א) ובקיצור מפורש כן ברש"י. וגם פליניאוס (י', ס"ג. פ"ג) סיפר לנו כי תשמיש דאיילתא צר לה מאוד וגם זאת חקרו חכמי הטבע כי נמצאו בקרבי האיילתא ויחמורתא אבנים קטנים עגולים ונקראים בלא"ש Hirschstein, Hirschkugel ובלשון צרפ' bézoir de cerf וזהו חלי דיחמורתא] —

* חֲלָיוֹת (Putzsachen מל"ע حلى תכשיט) ב"ר ס"פ ע"ט חליות ודייקינתא עיין ערך דייקינטין, פי' מיני תכשיט בל"ע ועיי' סוף ע' חלט ג'. והוא מל"מ (משלי כ"ה, י"ב; שה"ש ז' ב').

* חלילא עיי"ע קמניא.

חליקופרי (כנוי השם) בריש מכשירין (פ"א מ"ג) אמר ר' יהושע משום אבא יוסי חליקופרי [4] איש טובעין [5] פי' כנוי שם הוא. איש טובעין ראש מקום ששמו טובעין כמו (ש"ב י"ט, מ"ד) ויען איש ישראל ובאבות (פ"א מ"ד ומ"ה) ויוסף [6] בן יוחנן איש ירושלים. *[אחי"ה כ"ה רק בכ"י ה"ב. אבל בכ"י ב"ר אי' הוספה מאוחרת כזאת: ששמו טבעין ואני מבורך אמרתי טבעין כלומר בעל צדקה ע"כ ויתר הוספותיו של מבורך הסופר עיי"ע אנוס. ורמב"ם פי' כדברי הערוך אבל מספר היוחסין נראה שגי' אחרת היתה מונחת לפניו עיי' במבוא (ח"א XXXII)] —

חלם (חַלְמָא פי' בל"פ خلم טיט מדבק klebrige Masse) בכלי מתכות פי"א בכלים (מ"ד) וכן מן החלמה ומן הגללים "פי' טיט עבה היא ששמה חלמא ועושין ממנו הכיורות דתניא (תוספת' ב"מ פ"א) כיורת [7] שעשאה מן החלמא ושוליה מן הגללים טהורה" [8]. וי"א יש בו חלמונות כמו אם יש טעם בריר חלמות (איוב ו', ו') וכמו חלמון של ביצה (חולין ס"ד; ע"ז מ'.). *[אחי"ה לפי פי' י"א הוצרכנו לגזור מל"ע حلم עיי"ע חלם ג' אבל הפי' הראשון נ"ל עיקר והוא ל"פ הרשומה וכנ"ה בתוספ' כלי' שם החלמא והגללים שטרפן זה בזה וכו'. וע"י שנטרף ונתערב החלמא עם הגללים נעשה הטיט עב וחזק ביותר עד כי ראוי לעשות ממנו כלים] —

חלם (= חַלְמוּת, חַלִימַה פי' בל"י ורו' ἅλιμος, ἅλιμα halimus, Melde (atriplex) עיי"ע אלום, אלים בח"א צ"ח ולא כפי' רבינו עיי' בפנים) בפ"ק דכלאים (מ"ח) אין נותנין זרע דלעת לתוך החלמות שתהא משמרתו מפני שהוא ירק בירק. פי' בלעז מלוו"א ובלש' ארמי הרני. — (א"ב בל"י נקרא מלחי בחלוף אותיות). *[אחי"ה ר"ב כיון על ל"י μαλάχη, μολόχη פי' בלש' רומי malva ומל"י הועתק ללשון ערבי ملوخيا, ملوخية, ملوكيه Malve והוא בלאי"ט malva [9] וע"י מלה לועזית פי' רבינו גם מלת הרני וכ"ה בר"ש לכלי' ושם הגי' ארני וזה קרוב לגי' ארני שהובאה בע' אדני בהערה ד' (ח"א, ל"ו). אבל האמת כי עשב malva שהוא בלא"ש Pappelrose וכן העתיק עה"ק שנ"ב בע' הרני ובע' הנוכחי [10] איננו שוה עם תיבת חלמות שהיא ל"י ורו' הנ"ל ופתרונו מלוח ובלא"ש Melde וחלמות [11] הוא ממש כמו אלום, אלים ובע' אלום הובא בדפ"ע יש ששונים הלום ואולי צ"ל חלום והוא חלמות. ובפי' הרמב"ם לכלאים מבואר ע"י מלה ערבי'

[1] ובכ"י רגמ"ה אי' אזל בתר שדומה לאילא יחמורתא. [2] כ"ה לנכון בפי' רגמ"ה. [3] כ"ה בכ"י הנ"ל. [4] כ"ה בדפ"ר ובנו"ג חלי קופרי. [5] כ"ה בכ"י ה"ב ובדפ"ר, ובשדפ"ע טבעון וכ"ה בכ"י ו"ו ב' ובנוסחאותינו, ובכ"י ו"ו א' טבועין וגי' בעל היוחסין טיבעין וכ"ה בעירו' כ"ט סע"א ועיי"ע טבעין. [6] בנו"ג ויוסי. [7] וכ"ה בפי' רה"ג ובנו"ג בתוספ' כוורת וצ"ל כיורת ובר"ש כלים שם הובאת הגי' כירה. [8] ע"כ הועתק מפי' רה"ג לסדר"ט צד ז'. [9] וכן הגי' בדפי' ויניצי' ואמש' ובכ"י ו"ו א' וב' וכ"ה בע' הרני אבל בדפ"ר ופיז' ובכ"י ה"ב בערך הנוכחי מלבא והוא הוא ולא כעדות ח' לעווי שגרס בדפ"ר מלכא בכף ובאו"ז הלכ' חלה ססי' רס"א הובא בשם הערוך מלכא וצ"ל מלבא. [10] בל"א פאפלן. [11] וכ"ה בירו' אבל במשניות חלמית.

קטמיה ובלעז מלוי"ן, והנה תחת קטמיה נ"ל להגיה קטפה והוא قَطَفَة, قطف Melde, והלעז מלוין נ"ל הוספה מאוחרת היא הוגה עפ"י הערוך, ובאמת בפי"מ לרמב"ם כ"י (באוצ' הכ"י בבערלין) כל הלועזין חסרו והן הנה הוספות המעתיקים. ירו' כלאי' ספ"ה ד"ל. הקינרס והחלמה וכ"ה בירו' פ"ו ד"י סע"ב לפי גי' המהרש"ס [1]) ופי' ג"כ ע"י הלעז מלווא וב"ס עפ"י הערוך] —

חָלַם (א') מל"מ וכן בל"ס ובלש' ערבי حلم ענין בריאות gesund sein. ב') מלש' ערבי خلم עיי' בסוף הע'; חֲלִים befestigt; חֶלְמָא das Zusammenhalten durch die Naht) בפ' כיצד צולין בגמ' נטמא בשר (פסחי' ע"ח:) היה חלום בשעת שחיטה וחולה בשעת זריקה וכו', ובפ' ראוהו בי"ד בגמ' התוקע לתוך הבור (ר"ה כ"ח.) והתניא (תוספתי' תרומי' רפ"א) עתים חלום [2]) עתים שוטה אבל [3]) כשהוא חלום הרי הוא כפיקח לכל דבריו. פי' חלים בריא כדכתיב (ישעי' ל"ח, ט"ז) ותחלימני ותחייני [4]) —. בר"ג דפ' המצניע (שבת צ"א סע"ב) והא איכא מקום חלמי [5]) דאי בעי מפקע ליה ושקיל. פי' מקום התפר בשולי הכים [6]) ובע"ז בפ' השוכר בגמ' המניח (ס"ט:) ורבנן . . לא מסקי אדעתין דאפיך וחזי ליה אי נמי זמנין דחלים. פי' פעמים שיבוא הסיתום מכפנים שוה בשוה ויתחבר החדש עם הישן. ובפ"ק דקידושין בגמ' דסמוך בהמה גסה (קידוש' כ"ה.) שפתו פשיטא מהו דתימא זמנין דחלים שפוותיה [7]) קמ"ל. פי' פעמים שקופץ את פיו ונמצאו שפתותיו דבוקות ואינן נראות היית אומר אינן גלויין קמ"ל. ובפ' העור והרוטב בגמ' המפשיט בבהמה (חולי' קכ"ג:) אר"ל לא שנו אלא טלית אבל עור חלים. פי' לא שנו אלא טלית דכיון דנקרעה רובה קרע לה לכולה אבל עור חלים, פי' מתחבר ואינו קורע הנשאר כי ממעט ליה מה' טפחים מיהא טהור דברי הכל ואמאי לימא דחלים ופריק מתניתא במקצע סביבותיו שאין יכול לתופרו ולחלמו וכי אמינא דחלים במקצע להדיא פי' במחתך נכוחו דרך נכוחה ואפשר לו לתופרה תפירה כעין חלימה אבל המחתך בעקמומית לא חלים ואקשינן ממתניתין (קכ"ג.) המפשיט בבהמה ובחיה וכו', ואמאי לימא דחלים תרג' ר' אבון ראשון ראשון עושה ניפול, פי' ניפול כל מה שמפשיט כאלו אפשיט ואותבינן מעור שעל הצואר שעדיין לא נפשט והנה הוא חלים [8]) וקאי למה אמ' ר' יוחנן אינו חיבור ופריק אביי בשומר העשוי לינתק מאליו. פי' עור שעל הצואר עשוי כשימתח להינתק מאליו אין צריך חתיכת סכין ואקשינן מן התנור שניטמא כיצד מטהרין אותו ממעטו מכפנים מד' טפחים וכי ממעט ליה מד' טפחים בטל מתורת תנור ואמאי לימא חלים שזה ודאי כי מחבר ליה וממרם [9]) ליה בטיט חלים, פי' חלים מחבר דגרסינן בע"ז בפ' כל הצלמי' (ע"ז מ"ד.) ויתנו עליו את הנזר ואת העדות עדות הוא לבית דוד כל הראוי למלכות חולמתו וכו' [10]). — (א"ב בנוסח' דידן כתוב הולמתו וגם בעל הערוך הביאו בע' הלם). *[אחי"ה ובע' הלם הראיתי לדעת כי לגי' שתיהם יש להן פתרון ומוצא מל"ע. וכתיבה בחי"ת נופלת על לש' ערבי خلم פי' ענין דיבוק וצמידה anhängen, festanschliessen (ועיי' עוד ע' חלם א') וממנו השם חלמא מקום התפירה שמדביק ומחבר החלקים וכן הבין רש"י ז"ל ולועזו בשבת צ"א: שולדור"א והוא לש"צ soudure = פעסטע פעראייניגונג, לעטהונג, פי' דבק ובאמת כן לועז רש"י דבק (ישעי' מ"א, ו') וכן הלע"ז בקידוש' ובע"ז הנ"ל עיי' מרפא לשון לברכו' ו': — אבל פי' חלם בציונים הראשוני' דפסחי' ור"ה מל"מ הנ"ל וכ"ה בל"ע וסו'. ובינוני נקבה בירו' יבמו' ר"פ י"ד די"ד: פעמים שוטה פעמים חֲלוּמָה] —

* חָלוֹם, חֶלְמָא, חִילְמָא (מל"מ Traum) ברכות נ"ה. והלאה הרבה פעמים, נדרים ח'. ירושלמי ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ג, ב"ר פס"ח. בעל החלומות עיי"ע. — הציונים מברכות נ"ה ע"א עד נ"ז ע"ב נסמנו בחלומות דפרק הרואה ואלה הם המקומות בערוך עפ"י אלף בי"ת של ערכים: אפדנא; גודגדניות, גחט, גרגלד; דקא; טבלא א', טרזיא; כפנת; מקר א'; סד ג', סרג ג'; פסל

---

[1]) ובנו"ג שם יותר טוב והחלימה. [2]) בנו"ג חלים וכ"ה בכ"י ש"ס אבל בכ"י תוספתי תרומי אי' חלום בוי"ו וכ"ה בירו' עיי' הערה שבסמוך. [3]) וכ"ה בכ"י בי מינכען ול"ד רק שם משובש אבל עיי' ד"ס ר"ה צד ל"ז. ולא העיר על גירסת רבינו. [4]) וכ"ה ברש"י בדפ' קראקא והיא הוספה מאוחרת עפ"י הערוך, ובירו' תרומי' פ"א ד"מ: וירו' גיטי' רפ"ז דמ"ח ע"ג מבואר כן בפירוש: חלום יתן גט ותחלימני ותחייני. [5]) בנו"ג הלמא ובע' נסך בי על נכון חלאמא. [6]) וכ"ה בפירש"י וגם שם אי' הראיה מחולי' קכ"ג: [7]) בנו"ג שפתיה. [8]) כ"ה לנכון בדפ' אמשי' ובדפ"ר וזולתו אי' חלום. [9]) כ"ה לנכון בכ"י וי"ו ובדפ"ר אבל בשדפ"ע ממרח. [10]) כ"ה בדפ"ע ובכ"י ב"ר אבל בכ"י ל"ד הולמתו בה"א וכ"ה בעה"ק שנ"ב וכ"ה בנוסחי ובכ"י ש"ס לסנהד' כ"א: ולע"ז הנ"ל.

א׳, פר ב׳, פרהדיא; צלק: קדיא א׳, קה א׳, קלף האחרון; שחליים א׳, שנר; תכל א׳. בחלומות דרבא בהרואה ע׳ אודדא; בחלומות דרבה בפרק הרואה עיי״ע אסד א׳.

חלמון (Eidotter) אפי׳ חלמון שלה אסור (תרומו׳ פ״י מי״ב) בעל הערוך גרס הלמון ע״ש.

* חַלַמִיש (שם מקום) בויק״ר פכ״ג דרש סביביו צריו (איכה א׳, י״ז) כגון חלמיש לנוה וכ״ה באיכ״ר פ׳ פרשה, ובשהש״ר פ׳ כשושנה א׳ לנוה (בדפ׳ ווילנא ט״ס לגווה) ולפי עדות הח׳ רוימער (פאליסטינא רכ״ב) הוא שם מקום שוה עם Salamen לא רחוק ממקום Neve, Νεύη ועיין עוד נייבויער (רמ״ו). וביבמות ט״ז: וקידושין ע״ב: דרש פסוק הנ״ל בע״א עיי״ע המניא.

חַלוֹן (מל״ט Fenster) בפ׳ חזקת הבתים (ב״ב נ״ח:) חלון מצרית אין לה חזקה ולצורית יש לה חזקה איזו היא חלון המצרית כל שאין ראשו של אדם יכול ליכנס בתוכה. בפסיקתא דהחדש (פסי׳ דר״כ צד מ״ט.) הנה זה עומד אחר כתלינו (שה״ש ב׳, ט׳) אחר בתי כנסיות ואחר בתי מדרשות, משגיח מן החלונות (שם) מבין כתפיהן של כהנים, מציץ מן החרכים (שם) מבין אצבעותיהן של כהנים [1]. שאלה לפני הגאונים [2] כהן שלא התפלל ומצא צבור [3] מתפללין מותר לעלות לדוכן או לא? והשיב: לא מצינו דבר שמעכב בברכה אלא נטילת ידים דאמרינן (סוטה ל״ט. וכ״ה במד״ר פי״א) כהן שלא נטל ידיו לא ישא את כפיו שנא׳ (תהלים קל״ד, ב׳) שאו ידיכם קודש וברכו את ה׳ אבל תפלה לא מצינו שמעכבת הילכך יעלה ויברך. כהן שעלה לדוכן מסייעו החזן שלא יטעה או לא? גם בזו לא מצינו חילוק בין אחד לשנים אלא כדאמר אביי (סוטה ל״ח סע״א) נקיטינן לב׳ קורא כהנים, לא׳ אין קורא כהנים ורב חסדא אמר אפילו לאחד קורא כהנים שאין קורא אלא לשבט (ירו׳ ברכות פ״ה ד״ט ע״ד) [4] אבל להקרותו מקרהו וכך מנהג פשוט בכל ישראל בין אחד בין שנים חחזן מקרא אותן דבר דבר והן עונין אחריו [5]. ראינו כהנים כשהן מברכין ובאין לברך פותחין אצבעותיהן יש בהן ממש או מסורת? לא מצינו בתלמוד כל עיקר אלא שאומרין בה בכהנים בכמה טעמים [6] שהוא סימן שאימת שכינה עליהן כאילו הן מתחלחלין והיא שם עוברת [7] ואעפ״י ששנינו (סוטה ל״ז: תמיד פ״ז מ״ב) ברכת כהנים [כיצד וכו׳] במקדש היו אומרים השם ככתבו ובמדינה בכנויו וזה סימן הוא כלומר שמזכירו ככתבו נאמר כאן אלא בשביל שהוא מדינה [8] אנו מכנים, ועוד לשום אותו סימן לפיסוקין כי בברכה ראשונה מניחין אצבע הסמוכה לגודל ומשהין [9] כן בשניה מניחין האמצעית הסמוכה לאמה [10] ומשהין אותה כן בשלישית מניחין רביעית הסמוכה לזרת והיא נקראת קמיצה כסדר הראשון [11]. *[אחי״ה כב״ר ל״א וילק׳ נח רמז נ״ג צהר תעשה לתבה (בראשית ו׳, ט״ז) ר׳ אבא בר כהנא אמר חלון ועיין סנהד׳ ק״ח: ופדר״א פכ״ג. והקבוץ ירו׳ ר״ה פ״ב דנ״ח. שס״ה חַלונות ברא הקב״ה וכו׳] —

חלון (= חִילוֹנִי מפעל חלל וממנו התואר חִילוֹנִי פי׳ זָר (Unheiliger, Nichtpriester בויק״ר בר״פ קדושים תהיו (פכ״ד) לכהן גבור שהיה מהלך בדרך ופגע בו [12] חילוני אחד. פי׳ תרג׳ זר (שמות כ״ט, ל״ג; ל׳, ל״ג; במדבר י״ח, ד׳) חילוני. *[אחי״ה וכן הבין התרג׳ זֵרִית (תהלים קל״ט, ג׳) אתעבדת חילונו כלומר התנכרת וכן העתיק תר״י א׳ ויתנכר (בראשית מ״ב, ז׳) ואתעביד בעיניהון כחילונאי וכן בתר״י א׳ לדברים י״ז, ט״ו נכרי: חילוני, ובל׳ נקבה: נכר (תהלים קל״ז, ד׳), זרה (משלי ב׳, ט״ז) תרג׳ חילוניתא] —

* חָלְוַן (שם העיר המפוארה خلوان (Holwân בע׳ חדייב הביא רבינו ציון מקידושין ע״ב. לחלח (דה״א ה׳, כ״ו; ובמ״ב י״ז, ו׳; ושם י״ח, י״א אי׳ בחלח) זו חילוון ובנו״ג שם וביבמות ט״ז סע״ב

---

[1] וכ״ה בפסיקי רבתי פט״ו ובשהש״ר פ׳ דומה דודי, ובתנחומי׳ פ׳ נשא ססי׳ ח׳ בט״ס והוגה לנכון בפי׳ עץ יוסף ע״ש ושם הובי גי׳ הילק׳. [2] עיי׳ הרא״ש למגילי פ״ג סי׳ כ״א ובטור או״ח סי׳ קכ״ח ובמרן ב״י שם ושם הובא המרדכי פ״ג דמגילה. [3] כ״ה לנכון בדפ״ר ואמ׳ אבל בדפ׳ וויני׳ בט״ס סבור. [4] ועיי״ע כהן לפי גי׳ כ״י ה״ב ובאו״ז הל׳ נשיאת כפים סי׳ ת״א ועיי׳ תוספ׳ סוטי ל״ח. ד״ה לשנים. [5] וזה מתנגד למה דאי׳ במד״ר פי״א וז״ל אם שני כהנים הם שיעלו לדוכן צריך שיאמר להם החזן כהנים ברכו ואם אינו אלא כהן אחד אינו צריך לומר שנאמר אמור להם לשנים ע״כ וצ״ע, ובילק׳ נשא רמז תש״י ל״י. [6] כ״ה בכ״י ו״ו וה״ב, ובדפ״ר אי׳ שאומרין בה רבנן בכהנים בכמה פעמים וכ״ה בדפ׳ פיז׳ ובדפ׳ וויניצי׳ שאומרין בה רבנן כמה טעמים. [7] וכן כתב שבלי הלקט הובא במרן ב״י הנ״ל ע״ש. [8] ובדפ״ר בט״ס מדינן. [9] בשבלי הלקט הנ״ל הגי׳ ומשחין. [10] ב״ה מגיה הסמוכה לה הנקראת אמה. [11] בכ״י ל״ד כסוד הראשון! וכתב מרן ב״י הנ״ל ואין טעם בזה כי אין הכהנים צריכין לעשות סימן שלא יטעו שהרי ש״צ מקרא אותם וכו׳. [12] בנו״ג נזדמן לו.

הגי' משובשת חלזון וצ"ל חלוון וכ"ה בכ"י א"פ לקידושין חלוון אצל הלוון עיין נייבויער שע"ב והלאה. והאריך אודות העיר הזו הג' שי"ר בכ"ח ח"ה, ר"ט ע"ש היטב] —

* חוֹלַנִית (תואר מהפעל חלה, חלי leidend, krankhaft) ב"ר פס"ג ויק"ר פכ"ג שהש"ר פ' כשושנה ראה פניו חולנית. והקבוץ ב"ר ספ"צ ותחילנה (בראשית מ"א, נ"ד) נכנסו חולניות וכו' כלומר מיד בכלות שני השובע בא הרעב ונעשו חולים.

* חלנונא (Käferart, Kornwurm) עיי"ע חלזון ג'.

חלם (= חַלְסִית, חוּלְסִית מל"י χάλιξ, κάχληξ kleiner Stein, Kies, Ufersand, Ufer, Gestade) בפ"ק דמגילה בגמ' דסמך קראו את המגלה[1] (מגילה ו':)[2]. בפ' המוכר את הבית בגמ' ר"א אומ' המוכר את החצר (ב"ב ס"ז.) מכר לו חולסית ומצולה החזיק בחולסית קנה[3] מצולה, במצולה לא קנה חולסית. ובס"ג דערכין (ל"ב.) חולסית ומצולה ר"מ אומ' כבתים ור' יהודה אומ' כשדות. פי' חלסית גובהה[4] דאיכא בארעא דומיא דתל, מצולה דאיכא בארעא דלא מזדרעא עם ארעא כולה, פ"א חולסית קרקע שעפרו חול שמוציאין ממנו זכוכית, מצולה קרקעית הנהר שמוציאין זהב וכסף. — (א"ב פי' חֲלִיקְס בל"י אבנים קטנים וגושים מוכנים לרצף קרקע הבית). *[אחי"ה ר"ב כיון על ל"י הרשומ'[5] ועוד נרדף עם ל"י κάχληξ שפתרונה חוף וחול הנהר והים וכן ענין המלה הערבית خريص ואולי זה חלסית ובאמת בכ"י מ' למגיל' הגי' חרסית. ובהיות כי מוציאין זכוכית מעפרו של חוף הנהר והים היטב ביארו פ"א חולסית קרקע וכו', וזה הפי' שייך לר"ח כדמוכח מפירשב"ם לב"ב ד"ה חולסאות ועיין בקיצור תוספ' ערכין הנ"ל ובהפשב"ע ופי' ראשון שייך לרגמ"ה כי בכ"י לערכין (בקובץ כ"י אנגייל' דף קנ"ח:) פי' בזה"ל חולסית סלעים ומצולה עמוקה בעלמא שיש בה מים שאינן ראויין לזריעה ע"כ וכן פי' רגמ"ה בב"ב בכ"י אשר ת"י: חולסאות אלו סלעים כמו צונמא ע"כ וא"כ פי' ראשון גובהה עולה לדבור סלאים ואחר תיבת מצולה צ"ל עמוקה כפי' רגמ"ה, ועיין שט"מ לב"ב שם דאי' ג"כ כיון שהחולסית גבוהה והמצולה עמוקה וכו', וזהו כפי' ראשון דערוך, אבל שם מעט קודם איתא בשט"מ בזה"ל: חולסית כמו בית החולסאות (ב"ב ס"ז.) והוא מקום שנוטלין ממנו החול לזכוכית.. ופי' מצולה כמו אגם מים שהיא כמו בריכה וכו', וזהו כפ"א דרבינו. ורש"י לערכין פי' חולסית ליטול משם אבנים ומצולה ליטול מהם חול] —

חָלַף (א') מל"מ ענין תמורה והשם בקבוץ: חִילוּפִין (ב' Ablösungen, Abwechslungen) חִילְפוֹת (ג' Messer) חֲלִיפִין (Triebe) בפ' מי שמתו (ברכות פ"ג מ"א די"ז:) נושאי המטה וחילופיהן וחילופי חילופיהן. ובפ"ק דשביעית (פ"א, מ"ח) אילן שניגמם והוציא חליפין. פ"ד במדות (מ"ז) הוא היה נקרא בית החילפות ששם גונזין את הסכינין[6]. בפ"ק דקידושין בגמ' עבד כנעני (כ"ב:) תנא אף בחליפין. פי' הוא קנין והוא ענין חילוף שמחליף לו הדבר שמקנה לו בקרנא דגלימא. ובפ' (השותפין) [צ"ל שנים אוחזין] (ב"מ י"א:) בגמ' ראה אותן רצין: וכי לא היה להן סודר לקנות ממנו בחליפין. חליפין דרך מקח וממכר הוא. *[אחי"ה רבינו כולל בסוג ע' נוכחי מושגים שונים כי חילוף של ברכות וקידושין וב"מ הנ"ל אין לו שייכות עם חליפין דשביעית ועם בית החילפות (או בית החליפות דנוסחאות), הראשון ענין תמורה והיפך הוא והוא מל"מ וכ"ה בל"ס וערבי. והשני מל"ס חֶלְפָּא ומל"ע خلف גזע ופארות Stamm, Spross, Schössling. והשלישי מל"ס חֲלָפָא פי' סכין כמו מַחֲלָף (עזרי א', ט') ועיי"ע בית חלף (ח"ב, ע') וש"נ וכן אי' המלה בתוספ' כלים ב"ב רפ"ז יד (בין) [צ"ל בן] חולף חמשה ושל חולף עשרה, פי' יד של סכין קטן.. ושל סכין גדול. בענין ראשון רגיל עד מאד הפעל ירו' ברכות פ"ב ד"ה ע"ג נחלוף את מקומנו, חולין ו': חלופי, לחלופי, מגילה ז': מחלפי, ירו' פיאה פ"ד די"ח

[1]) כ"ה בדפ"ר. [2]) בדפוסיי שלנו חסר ונשמט בדפ' בסיל' ולובלי' מן הצינזור והועתק כל המאמר הארוך בד"ס מגילי י': וכ"ה בע"י שלפנינו בד"ה אמר עולא איטליא של יון וכו' עד צדו אחת ים וצדו אחת הרים וגבעות צדו אחת מחיצה של ברזל וצדו אחת חלסית ומצולה, ובד"ס שם הובא הסיום צידו אחד מחיצה של ברזל וצידו אחד חולסית ומצולה ע"כ והיא כגי' רבינו בכאן ובעי' מצולה. וריש המאמר הבאתי בעי' איטלקי והוכחתי שם (בח"א ס"ב) ובעי' ארם א' (שם ר"צ, רצ"א) כי איטליא של יון היא עיר Constantinopel ועתה מצאתי ראיה ברורה לזה כי תחת הגי' וצידו אחד מחיצה של ברזל אי' בכ"י מ' וצידו אחד חומה של ברזל וידוע כי עיר הלז בימי קדם קדמתה היתה מוקפת חומה קשה כברזל. [3]) ואולי צ"ל לא קנה כדאי' בש"ס או י"ל כי הציון מוסב על איכא דאמרי (שם ע"ב). [4]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע גובה. [5]) ור"פ סמאלענסקין פירשו מל"מ חלקי (ישעי' נ"ז, ו'; ש"א י"ז, מ'). [6]) עיי"ע בית חלף בח"ב, ע' ושם נסמנו שנויי הגירסאות.

סע"ד ודי"ט רע"א מחלפא. ובהפעיל הֶחֱלִיף חולין שם, ברכות י"ז: עירובין צ"ט. ק': ב"מ ק'. סנהד' צ"ב סע"א. התפעל (נתפעל) ע"ז י"ז: ב"ב ט"ז. נדה ג"ב ע"א והלאה, ב"ר ר"פ ע"ח, ויק"ר ס"פ כ"ג. והשם חילוף, חילופא ע"ז כ"ח: כ"ט. נ"א: ושם מ"ו: ובפסחים פ"ו מ"ב וכן בירו' חגיגה פ"א דע"ה. וירו' סנהד' רפ"ב דכ"ב. ירו' ע"ז פ"ה דמ"ה: או חילוף פי' כמו חילוף הדברים (מקואות פ"ו מ"ט, ירו' תרומות פ"ב דמ"א ע"ג) כלומר בהיפך (ובירו' תענית פ"ג דצ"ז. אי' או חֲלָף וכ"ה בתרג' הרבה פעמים במקום מלת היחס כמו חֵלֶף בל"מ). והקבוץ קידושין י"ג. כ"ה: כ"ח ע"א והלאה, ירו' פיאה פ"א דט"ז: ירו' סוטה פ"א די"ז: ב"ר פצ"א במד"ר פ"ט — בירו' גיטין פ"ד דמ"ה ע"ד לא מסתברא חילופין ובפסחים ירו' פ"א דכ"ז ע"ד לא מסתברא דלא חילופין צ"ל לא מסתברא אלא חילופין וכ"ה בירו' יומא פ"ג ד"מ ע"ד פי' כמו איפכא מסתברא דש"ס בבלי] —

חלף (= חִילַף פי' בל"ע حلف, حلفاء מין גמי וקנה הגדל במצרים ägypt. Schilf, Ried-gras ועוד פי' חילף בל"ע خلاف בל"ס חֲלָפָא מין ערבה ägypt. Weide) בסוף כל בעלי בתים פי"ז בכלים (מי"ז) מחצלת הקנים ושל חילף [1] טהורה. בס"ג דסוטי' (מ"ט:) של קנים ושל חילף. בס"ג דפ"ק דסוכה (כ'.) של קנים ושל חילף [2] גדולה מסככין בה ארוגה מסככין בה [3]. פי' עשב הוא ועושין ממנו חבל ומחצלת ובלי' ישמעאל הלפא [4]. וי"א שהיא אותה שקורין בלע"ז קרטקא [5]. וי"א שהוא מין ערבה כההיא דגרסינן בפ' לולב הגזול בגמ' ערבה גזולה (סוכה ל"ד.) כי תניא ההיא בחילפא גילא אמ' אביי ש"מ האי חילפא גילא כשרה להושענא. בר"ג דפ' המוציא יין (שבת ע"ז:) מ"ט קרנא דקמצא רכיכא דדיירא בחליפי ואי קשיא נײדא ומתעורא. *[אחי"ה ודע כי בעה"ק שנ"ב נשתנה הסדר של שני וי"א כי וי"א שהיא אותה שקורין וכו' הוא אחר וי"א שהוא מין ערבה וכו' וזה הסדר נ"ל עיקר כי ל"ע הרשומה היינו حلفاء ועוד خلاف קרובה היא לענין חילף שיש לו שתי הוראות או גמי וקנה מצרי או ערבה מצרית ורבינו העתיק בלי ספק פירושו מפי' רה"ג לסדר"ט צד י"ד אשר שם מפורש חלף בזה"ל: פי' חלפא בטיית ע"כ וחלפא לפע"ד בעצם תומו حلفاء הנ"ל שהוא גמי וקנה אשר ממנו עושין מחצלות (עיי"ע בודיא בח"ב, י"ז) וכן פי' הרמב"ם חילף: היא אלחלפר וצ"ל אלחלפא. וברע"ב אי' וקורין לו בערבי חלפ' וצ"ל חלפא ועל מלה זו כיון רבינו. ויען שקרוב לכתיבתה גם מלה ערבית خلاف אשר פירושה ערבה וגם היא מאותו מין שגדלה במצרים לכן פירשה רבינו יפה ע"י ערבה, וכן פירש"י חילפי בשבת ע"ז: ערבה. ומזה הענין ג"כ בסוכה ל"ד סע"א הני תלת מילי אשתני שמייהו מכי חרב בית המקדש חלפתא ערבתא ערבתא חלפתא. ורש"י גורס חילפא ופי' לאו היינו חילפא גילא אלא צפצפה ועכשיו נשתנית משמה וקורין לה ערבה ע"כ נראה מזה כי גי' היתה צפצפה חילפא חילפא צפצפה וזה נכון מאוד כי חילפא הוא בל"א ממש כמו צפצפה בל"ע היינו ערבה — صفصفه וכצ"ל גם בכ"י מ' תחת צפצפה חילפא ערבה ערבתא צ"ל צפצפה חילפא חילפא צפצפה עיין ד"ס שם. ובשבת ל"ו. נשתנה הגי' ע"ש. על כל פנים נראה כי חילפא בסוכה שם ענינו ערבה, ומה שאמ' נשתנה שמו היינו מה שנקרא קודם חורבן בית המקדש בלש' ארמי נקרא אותו הדבר בלש' נכרי (ערבי או פרסי) עיי"ע הבלילא, בית הכוסות, חצצרת, פתר א' — ופי' הראשון דערוך נ"ל עיקר כי רגילין לעשות מחצלאות מן גמי וקנה ולא מערבה ועוד כתיבת חלפא מעידה למלה הערבית הרשומה בראשונה. ומצאתי ראית' כי גם בע' שף י"ג פי' רבינו כן במ"ש מחצלת של שיפה ושל גמי פי' כלי חילף ממין גמי ע"כ וא"כ הבין גם הוא כי חילף הוא גמי, וגדולה מזה מצאתי בע' מגג א' שפי' בציון הגמר' מעירובין נ"ח. מלת מגג ע"י גומא וכתב בזה"ל: ועושין ממנו חבל דומה לגמי והשיפה (וחלפה) [צ"ל וחלפא] ע"כ הרי שהשוה גומא גמי וחלפא. ועוד מצאתי ראיה כי חילף היינו ל"ע חלפא פי' קנה וסוף Schilf ממה שהביא ריצ"ג בהלכ' סוכה עמוד פ"א הגי' של קנים ושל סוף הרי לדעתו

1) כ"ה בדפ"ר ובפי"מ לרמב"ם אבל בשדפ"ע ובנו"ג חלף וכ"ה בפי' רה"ג לסד"ט. 2) וכ"ה בע' שף י"ג אבל בנו"ג חילת וכ"ה בע' עטר לפי פי' ר"ח בציון מסוטה הנ"ל ועיי' הר"ש לכליי הנ"ל שכתב כי חילף וחילת אחד הוא והנראה לפע"ד כי חילף העיקר ובכ"י מ' לסוכ' בט"ס הולית ובעל ד"ס (שם כ"ח:) לא העיר מאומה על גי' רבינו זעיי' עוד בסוף הערך. 2) בנו"ג, ארוגה אין מסככין בה וכ"ה בתוספי סוכ' פ"א ונראה שכצ"ל גם בערוך או אולי רבינו העלה כן לפי מסקנא אחת זו ואחת זו מסככין בה. 4) כצ"ל עיי' בסוף הע' אבל בדפ"ע חלפה בה"א בסוף. 5) בכ"י ו"ו ול"ד קטרקא ובכ"י ב"ר קטרטא וט"ס היא עיי' בסוף הע'.

חילוף וסוף אחד הוא, אבל אולי אין מוכרח כ"כ כי הרב המו"ל הגיה לנכון כי אולי צ"ל סיב כמו שהובא בריצ"ג שם בסמוך מירו׳ (סוכה פ"א דנ"ב:) סככו בחבלים . . מאן דמר כשרה בחבלים של ס י ב וכו׳, ומעתה נוכל לקיים ולאשר דעה זו ע"י לעז של רבינו בע׳ נוכחי כי סיב הוא ממש ענין קרטקא שהוא לאי"ט Haut, Rinde, cortéccia פי׳ קלף ועור וחוטין דקין של אילן עיי"ע Bast סב ד׳ ושם מפורש כן (עפ"י פי׳ רה"ג כמו שאוכיח בעה"י) אולם מה שלועז שם קרטא בלע"ז הוא carta פי׳ עלה Blatt ע"ש. ולולי יראתי הייתי אומר כי גם בע׳ הנוכחי צ"ל במקום קרטקא כגי׳ כ"י ב"ר קטרטא והוא משובש מן קרטא פי׳ עלה והוצין והראיה כי בע׳ צר האחרון פי׳ רבינו חבלים של נצרים כמו צרי דקל (שבת צ׳:) הוצין שעושין אותן כמין חוטין ועושין מהן חבלים ע"ש ועיין פירש"י בעירובין נ"ח. ד"ה נצרים בל"א. ובזה יצאתי ידי חובת ביאור דברי רבינו. והקבוץ מן חילף (בהוראה ראשונה) בתוספת׳ ב"ק רפ"ב ושיברו את החליפין וצ"ל החילפין וכ"ה בירו׳ ב"ק פ"ב ד"ג רע"א] —

חַלֵף (= חלפי פי׳ בל"י ἀκαλήφη Nessel, והסתירו האל"ף) כפ׳ אלו מציאות בגמ׳ וחתיכות של בשר (ב"מ כ"ג:) ובפ׳ כל הבשר בגמ׳ הכחל (חולין ק"י.) יאוש בעלים הוו דקדחו בהו חילפי. ובפ׳ נגמר הדין בגמ׳ רחוק מבית הסקילה (סנהד׳ מ"ד.) אסא בני חילפי אסא שמה ואסא קרו לה [1]. ובס"ג דפ׳ שואל אדם (שבת קנ"ב.) אמרי במערבא ינקותא כלילא דורדא סיבותא כלילא דחילפי. פי׳ מ י נ י ק מ ש ו נ י ם. ובפ׳ אין מעמידין בגמ׳ מתרפאין (ע"ז כ"ח סע"ב וכ"ט רע"א) קרירי לחולפניתא וחמימי ל ס י ל ו א [2]. — (א"ב חספניתא כתוב). *[אחי"ה וכ"ה בכ"י ש"ס, ובדפ׳ פיז׳ וויניצ׳ ר"פ אי׳ הספניתא. ובנו"ג הסדר חמימי לסילוא קרירי לחספניתא ו ג י ׳ ה ס פ ר י ם נ"ל עיקר כי סילוא בל"א כמו סלון בל"מ פי׳ קוץ וכן حسك בל"ע קוץ Dorn [3]) ויפה פירש"י סדקין. ומהרש"ל בחי׳ חולין הביא בשם הערוך פי׳ קצת יותר ארוך בזה"ל דקדחו בהו חילפי פי׳ צמחי עשבים הנקראים חילפי והם קמשונים שצומחין בכרמים כלומר ישנים היו מזמן רב עכ"ל הערוך. ודע כי בנו"ג בב"מ חלפי וכ"ה בשט"מ וכן מצאתי בפי׳ רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייל׳ דף שכ"ד:) וז"ל דקדוח בהו חלפי כלומ׳ צמחו עליו עשבים דשמייהו אורטיי"ש עכ"ל, והוא ל"צ orties וכן לועז רש"י בב"מ בחולין בסנהד׳ ושבת הנ"ל וכ"ה ברש"י בשבת כ׳: ד"ה שברא. ובשרשים לרד"ק בשרש קמש כתב קמשונים מין ממיני הקוצים ופי׳ אורטיג"א בלע"ז והוא בל׳ פרבינצא ourtige בלש׳ אספמיא hortiga בל"ר urtica ובלאי"ט Brennnessel, ortica ולדעתי בכל המקומות צ"ל ביו"ד אחר למ"ד: חַלֵיפֵי והיא ל"י הרשומה בהסתרת אל"ף בראש המלה והחכם לעווי פתרו בלי נכון מערך הקודם לזה ועיי׳ עוד פפלנ"צ להח׳ לעף 168 שפי׳ חילפי בחולי׳ שם ע"י Farnkraut] —

חלף (= חליפי פי׳ בל"ע خلوف צלעות הירק וזולתו (scharfe Seiten, Rippen כר"ג דביצ׳ (ג׳:) ובפ׳ הערל בגמ׳ וכן איילונית (יבמות פ"א:) ובסוף ערלה (פ"ג, מ"ז) וחילפות תרדין, ובפ"ק דעוקצין (מ"ד) שרשי קולסי כרוב וחילפות תרדין. פי׳ יש שאומרין הן העלין והצלעות של תרדין. *[אחי"ה כן מפרש רה"ג בסר"ט מ"ג וז"ל: חילפות תרדין פי׳ צלעות התרדין. פי׳ אחר אצל אעאלסלק בטיית ע"כ לפע"ד צ"ל אצל אלאסלק פי׳ בל"ע اصل الاسلق שרש תרדין Wurzel des Mangolds וכפי׳ אחר מבאר הרמב"ם בפי"מ שם במה שכתב: ותרדין בל"ע סלק וחלפות תרדין הם שרשים אשר ישארו בקרקע ויצמחו שניהם ועל כן נקראו חלפות מן חליפות ע"כ, וכן מבואר בפי׳ רע"ב ושם הגי׳ ח ל י פ ו ת התרדים אבל לכאורה נ"ל פי׳ ראשון שהובא בפי׳ רה"ג שהוא ג"כ פי׳ הערוך וזה מסכים להוראת מלה ערבית הרשומה, אבל גם לפי׳ הרמב"ם יש למלת חלפות מוצא מל"ע כי خلفة פי׳ מה שצומח באילן או בירק פרי או עלים אחר צמיחה ראשונה ובלא"ש Nachwuchs. ולפי׳ זה תתכן הגי׳ חלפות בלא יו"ד וכ"ה בעוקצין בנוסחאותנו ובל׳ זכר וחלפי תרדין בביצ׳ ביבמו׳ הנ"ל וכפי׳ הרע"ב ורא"ש לערלה שם ובכ"י מ׳ ובאה"ת לערלה ובנו"ג שם חולפות, ובזבחי׳ ע"ב: ובכ"י מ׳ לביצ׳ אי׳ וחילפי תרדין. וכפי׳ רה"ג מבואר בע׳ הרת הוראת תרדין עיין הלעז בערך הרת] —

חלף (= חֲלְפֵי דִּימָא בל"ס מין גמי ובפרט נץ שלו ונקרא בל"י σχοίνανθος ולדעת רבינו Rosmarin עיין בפנים) בפ׳ כיצד מברכין בגמ׳ בא להן יין (ברכות מ"ג:) הני חילפי דימא מברכין עלייהו בורא עצי בשמים. ובפרק מי שאחזו (גיטין ס"ח:) לרמא דרישא ליתי שורבינא ואסא

[1]) עיי"ע אסא וש"נ. [2]) כ"ה לנכון בדפ"ר ופיזי ואמ׳ אבל בדפ׳ וויניצ׳ וכן בכ"י ו"ו ול"ד בט"ס לסילדא. [3]) ועוד עיי"ע חסף ומ"ש.

דרא[1]) וזיתא וחילפא וחלפי דימא. פי' אע"ג דרכיכי עצים מיקרו דהא פשתי העץ דרכיכי ואיקרו עץ[2]). ופירשו הראשונים הני חילפי דימא לא בריר לן ודאי מאי נינהו וקיי"ל כי הא מתניתא דכל שתחילת ברייתו מוציא עץ אילן הוא ועל כל שהוא כענין הזה בורא עצי בשמים מברכינן עליה ואמרו ששמו בלעז רוזמרינ"ו. *[אחי"ה פי' בלאי"ט rosmarino ובאו"ז שם רוזמרין ובצירוף דברי רבינו סיים האו"ז שם בזה"ל: וכן כתב רבינו אלפס דקיי"ל כי הא מתניתא דכל שתחלת בריאתו מוציא עלין מין ירק הוא וכל שתחלת ברייתו מוציא עץ אילן הוא ע"כ, ולפנינו ברי"ף לי' ועוד עיין מ"ש הרשב"א בחי' לברכות בשם רה"ג ועיין עוד בה"ג הלכות ברכות פ"ו. ובענין גזרת המלה קשת ההבנה נ"ל כי חלפי דימא הוא ממש העתקת מלה רומית rosmarinus, כי נכתבה המלה עוד בשתי תיבות ros um marinus (הוראטציאוס ג', כ"ג. ט"ו) והוא כמו ros marinus (שם ג', כ"ג ט"ז) פי' ros maris (עבידיאוס י"ב, ת"י) טל של ים ותואר לצמח ידוע הוא עיין אוצרי מלין רומיות, ובל"ע حلب פי' טל וא"כ חלפי דימא שוה בעצם תומה למלת rosmarinus = ros maris וגי' חלפי בלא יו"ד אחר החי"ת אי' לנכון בנוסח' וכ"ה בה"ג וכל זה בשיטת רבינו, והנכון כמו שכתבתי בתחלת הע' כי הוא ל"ס ועיין לעף קס"ח, ורש"י לועז בברכות אשפיג = Spike, Lavendel, aspic ובגיטין גירופלא = girofle Gewürznelke עיי"ע כפר ד'] —

* חֲלֶף (שם מקום) ירו' עירובין פ"ב ד"כ, ר' ירמיה הורי בחלף ואולי הוא מחלף של מקרא (יהושע י"ט, ל"ג) בגבול נפתלי עיין נייבויער צד רכ"ד.

* חֲלִיפָא (שם הפרטי) ב"ב קכ"ג סע"א אבא חליפא קרויא.

* חילפיי, חלפי הוא אילפא דבבלי עיי"ע אילפא (ח"א, ק"ד) חי בדור השני והיה חברו של ר' יוחנן אבל חילפיי בר בריה דר' אבהו (ירו' ביכורים פ"ב ס"ד ע"ב) היה מדור הראשון עיין מבה"י למהרז"ף נ"ח:

* חֲלַפְתָּא שם הפרטי לכמה חכמים ד"מ לאביו של ר' יוסי וחברו של ר' חנני' בן תרדיון ור' יוסי בנו אמר לפעמים הלכות בשמו עיין ד"מ למהרז"ף צד קל"ב. ועוד ר' חלפתא איש כפר חנניה (אבות פ"ג מ"ו); ר' חלפתא בציפורי (תענית ט"ז:); ר' חלפתא דמן הונא (גיטין פ"ו:) ובק"נ הונא ובירושלמי יבמות פרק ג' ד"ה, ר' חלפתא דמן הוה, וגי' יוחסין השלם (139) דמן חיפא.

☞ חֲלֶפְסְדְרָא (כלי שעות מלא מים בל"י Wasseruhr, κλεψύδρα) ב"ר פ' המכסה אני מאברהם (ס"פ מ"ט) אמר [ר'] לוי חלפסדרא מלאה מים פי' בל"י כלי שעות מלא מים ובתחתיתו נקב קטן ובתוך שעה נשאר הכלי רק ונהגו הקדמונים שבעוד מים בכלי היה הסניגור או קטיגור מליץ לזכות או לחובה ובכלותם היה שותק וממלאים אותו הכלי מים והיה מתחיל האחד לדבר. וטעם מלת קלפסדרא גונב מים, ובנוסחאו' יש טעות כפול הראשון פירוד התיבה לשתי תיבות, והשני שכתוב חלף סרדא ותתכן סדרה. *[אחי"ה וכנים דברי ר"ב ומכלי שעות זה כבר דברנו בע' אדק (ארק) בח"א ל"ז ע"ש — ובילק' וירא רמז פ"ג נ"ב חלף סרדא [וצ"ל חלפסדרא] פי' עכיבה וא"כ בעל מפרש הבין סדרא כמו סרדא (עיי"ע סרד א') וכן פי' בטעות הרב מ"כ לב"ר שם] —

חָלַץ (ידוע מל"מ ענינו א') הסרה והפרדה ושליפה aus- herausziehen וכן בלשון ערבי خلع (צ' ועיי"ן מתחלפות) או מל"ע خلج הסיר והפשיט; ב') ענין אזירת כלי זין על החלצים או ענין זירוז וחגירה מל"ע حلز umgürten, ausrüsten ונרדף עם חרץ, ועוד ג') בהפעיל ענין ידושן עיין בפנים) בס"ג דפ' ואלו מגלחין (מ"ק כ"ב רע"ב) על כל המתים רצה חולץ רצה אינו חולץ[3]) על אביו ועל אמו חולץ. ובס"ג דפ"ק דב"ק (י"ז רע"א) וכבוד עשו לו במותו (דה"ב ל"ב, ל"ג) זה חזקיהו מלך יהודה שיצאו לפניו ל"ו[4]) אלף חלוצי כתף. פי' חליצת כתף[5]) מוציא ידו מתחת הקרע ונמצאת כתפו חלוצה מן החלוק (כשמוציאו מבית הצואר[6]). בר"ג דפ' גיד הנשה (חולין

---

[1]) כ"ה בדפ"ע וכ"י ו"ו בי אבל בכ"י ו"ו אי והי"ב רדא עיי"ע אסא ומ"ש. [2]) וכ"ה בשם הערוך באו"ז הלכות סעודה סי' קע"ט אבל בכ"י ו"ו אי' אגב דרכיכי עצים מיקרו דהני מקרי עצים דהא (פשוטי) [צ"ל פשתי] עץ וכו'. [3]) כ"ה בדפ"ר ופיז' ובכ"י אבל מדפ' וויניצי' והלאה רצה מניח. [4]) כ"ה לנכון בדפ"ר ועיי' תוספו' ב"ק שם, ובדפ"ע חסר בטעות, ובילק' סוף ד"ה בי אי' שלשים וחמשה אלף וצ"ל שלשים וששה. [5]) כ"ה בדפ"ר אבל שם חסרי' מלת פירוש. [6]) בכ"י ה"ב לי' וכן לי' באו"ז הל' אבלות סי' תי"ז ושם הובא כל הפי' הזה בשם ר"ח וממנו לקחו רבינו.

צ׳:) אמר רב הונא גיד הנשה של עולה חולצו לתפוח. פי׳ שולפו מן הירך וזורקו לתפוח. ובר״ג דפ׳ מצות חליצה (יבמות ק״ב:) וחלצה נעלו (דברים כ״ה, ט׳) מישלף הוא דכתיב (ויקרא י״ד, מ׳) וחלצו את האבנים. ועצמותיך יחליץ (ישעיה נ״ח, י״א) י ש ל י ף [1]) אמר ר׳ אלעזר זו היא מעולה שבברכות ואמר רבא זרוזי גרמי. בויק״ר וכי ימוך אחיך (פל״ד) ועצמותיך יחליץ ישלוף [2]) יזיין ישזיב יניח. ישלוף: וחלצה נעלו (דברים שם), יזיין: חלוצים תעברו (במדבר ל״ב, כ״א), ישיזיב: חלצני ה׳ (תהלים ק״מ, ד׳) [3]), יניח: כי ההוא דאמרו רבותינו [4]) רצה והחליצנו בשבת. בפסיקתא ותאמר ציון (צד קל״ב. עיין מ״ש בסמוך למטה) ובמגילת איכה גדע בחרי אף (לי׳ לפנינו) למען יחלצו ידידיך (תהלים ס׳, ז׳) א י ל י ן ד ר ח מ י ן ל ך מ ט ר פ י ן ו ע ב ד י ה ן נ י י ח י ן המד״א רצה והחליצנו ה׳ אלהינו מ כ א ן ק ב ע ו ח כ מ י ם ר צ ה ו ה ח ל י צ נ ו ב ש ב ת [5]) אמר דוד לפני הקב״ה רבונו של עולם למה כל אילין דרחמין לך מסכינין עבידהון עתירין היך מה דאת אמר (איוב ל״ו, ט״ו) יחלץ עני בעניו . . למה כל אילין דרחמין לך תשישין עבידהון בריאין כד״א (ישעיה הנ״ל) ועצמותיך יחליץ. *[אחי״ה כ״ה לנכון בכ״י ו״ו ול״ד ובדפ׳ ווניצ׳ ואמש׳ אבל בדפ״ר ופיז׳ חסר מן כל אילין דרחמין השני ונתקצר ע״י וכו׳, וכן נשמט בכ״י פארמא של פסיקתא דר״כ עיין מ״ש ר׳ שלמה באבער (שם אות מ״ד) וכן נשמט מאמר ראשון כל אילין דרחמין וכו׳ עד יחלץ עני בעניו בפסיקתא ובשמה בילק׳ תהלים סוף רמז תשע״ח [6]) אבל בילק׳ תהלים סוף רמז תתס״ז אי׳ בשם הפסיקתא כגי׳ רבינו בדפ׳ ווניצ׳ רק בילק׳ רמז תשע״ח במקום עבידהון בריאין אי׳ ועבדיהון גיברונן ובילק׳ רמז תתס״ז ועובדיהון גברונן. ולפי הענין אחד הוא עם מלת בריאין בגי׳ רבינו (ובפסיק׳ משובש ברוי, כראוי) כלומר מעשיהם ב ר י א י ם פי׳ מפוטמים ומדושנים הם (נדה מ״ז:) וכן פתרון خلط בל״ע fett, feist sein וא״כ פתרון רצה והחליצנו: השביענו ודשננו במצותיך וכן פי׳ ר׳ אבודרהם במקום הנ״ל וכ״ה ברד״ק שרש חלץ. ולדעתי מזה הענין בצלותיה דרב [7]) בברכות ט״ז סע״ב: חיים של חלוץ עצמות, פי׳ דשן עצמות מל״מ כמו חלב ודשן תשבע נפשי (תהלים ס״ג, ו׳) — ובפתרון הראשון שבתחלת הע׳ נמצאה המלה עוד במ״ק כ״ב רע״ב ביקש לחלוץ . . ונמנע ולא חלץ, ושם כ״ע מיחייבי למיחלץ, ושם בסוף העמוד על חכם חולץ מימין על אב ב״ד משמאל. ושם כ״ד סע״ב אין קורעין ולא חולצין וכ״ה רע״א חכם שמת . . הכל חולצין עליה, ושם ע״ב לא בר קיפוק חליץ וכו׳ עיי״ע בר אביו. שבת ס״א. כשהוא חולץ חולץ של שמאל ואח״כ חולץ של ימין וכו׳, ירו׳ שבת פ״ב ד״ה סע״ב לחלוץ את תפיליו, שם פ״ו ד״ח רע״ב מה בין זה לזה (בין תפילין ובין סנדל מסומר) זה דרכו לחלוץ וזה אין דרכו לחלוץ, ירו׳ מ״ק פ״ג דפ״ב: אם באו פנים חדשות חולצן (את התפילין) כל שבעה, ושם . . אינו חולצן, ושם: שלא לחלוץ. וכ״ה בב״ר פ״ק. פסיקת׳ רבתי עיי״ע אליירין ב׳ (ח״א, צ״ד). פסחים ד׳ רע״א מ״ק כ׳ רע״א חלוץ לי מנעלי. איכ״ר פתיחתא ד״ה ר׳ יוחנן חליצי מסאני. ירו׳ סוטה רפ״א דט״ז: וירו׳ גיטין ספ״ט ד״נ ע״ד זרועותיה חלוצות. יבמו׳ ק״ב: עמא דחלץ ליה מריה מניה . . א״ל שוטא מי כתיב חלץ להם חלץ מהם כתיב ע״ש פירש״י. ברכות ל״ד סע״ב נדרים מ״א סע״א, שבת קל״ז. יבמות ע״א. חלצתו חמה פי׳ סר ממנו חום הקדחת, ור״ן לנדרים פי׳ לבשתו חמה עיי״ש ופליאה היא כי הוא הפך הענין ופי׳ חלץ נשמט ונשלף והראיה כי בירו׳ ע״ז ספ״ב דמ״ב. אי׳ שהיו חולצין את גלעיניהן ובבבלי ע״ז מ׳: אי׳ וגרעינתו נ ש מ ט ת. ירו׳ שבת ספ״כ די״ז ע״ג מסתכן ועורו נֶחֱלַץ עיי״ע חלתית פי׳ נפרד והוסר, וכן חלצה נעלו פי׳ תשלוף נעלו ותסירהו והרבה בדרז״ל יבמות פ״ג מ״ג, מ״ד חולצות ולא מתיבמות, שם פ״ד החולץ ליבמתו, שם ס״ו. גרושה וחלוצה, שם ק״ב. חולצין במנעל שומעין לו אין חולצין בסנדל

ובגוף הדבר הסכים עם פי׳ רה״ג הובא בהלי׳ אבל לריצ״ג (עמוד נ״ג) בזה״ל: פי׳ רב האיי יש שמוציאין יד אחת מבית צואר שלהן ממקום הקריעה כדי שיהיה הקרע ברור ונמצא כתף חלוץ מן החלוק ע״כ ועיי׳ ג״כ תורת האדם לרמב״ן צד י״ח רע״א בשנוי קצת וסיים כך פירשו כל הגאוני׳ ענין אחר מפי ר״ש חולץ: פושט כסותו העליון וכו׳ ע״ש היטב ועיי׳ עוד הלכות אבל לרמב״ם פ״ח הלכה ג׳. ולפי זה חולץ כתפו פירושו יתגלה כתפו וכן תרג׳ כהגלות נגלות (ש״ב ו׳, כ׳) כמה דחליץ ומגלין שהוא מופשט מבגדיו וכן הענין חלץ תפילין למטה ע״ש. [1]) כ״ה רק בדפ״ר. [2]) בנו״ג ישמוט ובילק׳ ישעי׳ רמז שנ״ה ישמיט. [3]) בכ״י ה״ב הובא: יחלצני כי חפץ בי (ש״ב כ״ב, כ׳) וכ״ה באבודרהם הלכות ברכות צד קכ״ח ע״ג בשם ירו׳ דשבת! [4]) בויק״ר ובילק׳ שם ושם איתא מכאן קבעו חכמים לומר. [5]) כ״ה בכ״י ו״ו ול״ד וכ״ה בילק׳ בשני מקומות למטה בסמוך וכ״ה באו״ז הלכ׳ סעודה סי׳ קצ״ח — וראש המאמר אילין דרחמין אי׳ רק בכ״י ב״ר וכ״ה בילק׳ שם ושם. [6]) ובילק׳ תהלי׳ רמז תתפ״ה חסר כל הדרוש. [7]) וכצ״ל בתפלת ר״ח הסיום בזכות תפלת ר ב ולא רבים כברוב סדורי תפלה.

אין שומעין לו. ושם: אנא לא הואי חליצנא אלא בסנדלא דטייעי וכו'. והשם חֲלִיצָא, חֲלִיצְתָא שם ק"א. והלאה. ק"ו. ושם: ובענין תפילין מ"ק כ"א סע"א הלכה כר' אליעזר בחליצה ועיין ירו' ברכות רפ"ג ד"ה ע"ד וירו' מ"ק פ"ג דפ"ב: ומענין אבנים תוספתא נגעים ספ"ו חומר בחליצה מבנתיצה ובנתיצה מבחליצה וכו' בחליצה אינו חולץ אלא אבנים שיש להן הנגע וכו'. והוא מל"מ (ויקרא י"ד, מ') — הפתרון השני שבתחלת הערך ידוע מל"מ ועיין רד"ק שרש חלץ ורז"ל ביבמות ק"ב: בארו החלצו (במדבר ל"א, ג') זרוזי הוא ועוד שם: התם נמי שלופי מביתא לקרבא. והראשון עיקר וכ"ה בילק' וישלח רמז קל"ג צד מ"א. בשם מ' ויסעו: אז חִלצו עצמם ויצאו אחריהם והרגו כולם וכו'] —

חלץ (= חֲלוּצָא, חֲלוּצָה שם מחוז Elusa, Ἐλοῦσα בלשון ערבי الخلوص) תרג' ירוש' שור חלוצה. מדבר שור (תר"י ב' לשמות ט"ו, כ"ב) בדרך שור (תר"י א' בראשית ט"ז, ז') וכן תרג' ברד (תר"י א' לבראשית ט"ז, י"ד) [1] וכן בב"ר פמ"ו [2] (פמ"ה, ילק' לך לך רמז ע"ט) בדרך שור: באורחא דחלוצא. *[אחי"ה כבר הארכתי בע' אלש ב' (ח"א, ק"ז) ובע' חגר א' ע"ש] —

* **חוליץ** (Zange) תוספתא כלים ב"מ רפ"ד חוליץ של נגר שהוא מוציא בו את (המספרים) [צ"ל המסמרים] טמא לפי ענין צבת מל"ע خلص herausziehen.

חָלַק (פי' בל"ע خلق משפשף ומצחצח glätten ובפעל עומד בהפעיל gleiten, התואר חָלָק glatt; חֲלִיק Glätte) חֲלָקָה היתה בראשונה (מדות פ"ב מ"ה, סוכה נ"א:) כבר פי' בע' (גזוטר) [צ"ל גזזטר] [3]. בשלשה תריסים פכ"ד בכלים (מ"ז) והחלקה טהורה מכלום. בסוף עירובין (ק"ד.) בוזקין מלח ע"ג כבש בשביל שלא יחליק [4]. פי' שלא יחליקו רגלי הכהנים בכבש ויפולו. בפ"ק דמעשרות (מ"ח) העיגול משיחליקנו. פי' לשון חלק ואנכי איש חלק (בראשית כ"ז, י"א) וחלק משמן חכה (משלי ה', ג'). בפ"ד בפיאה (מ"א) ר"ש אומ' אף בחליקי אגוזים. פי' אף חליקי אגוזים הרי הן בדלית ודקל שפי' בתחילת ערך דל (א'). ומהו חליקי אגוזים אילן של אגוזים [5] ולפיכך קורהו חלק שאין לו לא קשרים ולא ענפים [6] (פירוש אחר אף בחילוק אגוזים) [נ"ל שצ"ל בירוש' אמר אף בחילקי אגוזים] [7]. בפ' המוכר את הבית ואת הקנים שבכרם גמרא (ב"ב ס"ט רע"א) אמרי דבי ר' ינאי קנים המוחלקים [8] שמעמידין אותן תחת הגפנים פי' "אותן קנים המעמידין בהן הגפנים קלופין הן הקליפות שעליהן כדי שלא יכנסו המים בין הקליפה ובין העץ ומתליע שלא יהו אותן תולעין יוצאין ומתליעין הכרם" [9]. פ"א מעמידין קנים וקושרין עליהן הזמורות של כרם כדי שיהו האשכולות של ענבים תלויים כמו בדלית ולא יהו מוטלין על הקרקע [10]. דשקיל חלקיה בס"ג דפ' מי שהפך (מ"ק י"ג:). פי' שנוטל הקליפה שהיא חלקה [11]. ובפ"ק דמעשרות (מ"ח) המחלק בענבים לא הוכשרו ר' יהודה אומ' הוכשרו. פי' מחליק משפשף פעמים שמתמצה מהן משקין ומחליקן בו משקה גמור הוא והוכשרו [12]. *[אחי"ה בכ"י ו"ו ול"ד מן הציון דשקיל חלקיה וכו' הוא ערך בפני עצמו ובלי נכון הוא ואדרבה תחלת ערך הבא אח"ז שייך עוד לע' הנוכחי אבל מה אעשה אם רבינו אמר גְזרו? ומן התימה שמיחד לאותה מלה באותה משנה (דמעשרות) שני מושגים וביארו בשני אופנים. והאמת כי גם מחליקין בע' הבא אח"ז הוא מענין משיחליקנו של ערך הנוכחי וענין שניהם משפשף ומצחצח glätten וכ"ה בע"ז ל"ה רע"ב (הובא בע' שפוד) מחליק פניה בשומן. ומזה הענין המחליק בשביעית פ"ד מ"ד ופיאה פ"ג מ"ג פי' לעשות חלק ע"י עקירה ותלישה ועיין רע"ב לשני מקומות ותוי"ט לפיאה שם. ורבינו בע' הבא אח"ז פי' בע"א. ובפעל יוצא עירובין הנ"ל שלא יחליקו פי' של ימעדו רגליהם וכן בפרה פי"ב מ"ד מחליקין היו (sie glitten aus)

1) כ"ה רק בדפ"ר. 2) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' וה"ב, ובדפ"ע בט"ס ס"ו. 3) וכ"ה גזוזטר בדפ' אמשי. 4) וכ"ה בע' בזק וכ"ה במשניו' פיזרו ובירוש' ובנו"ג יחליקו. 5) בדפ"ר נשמט מן חליקי אגוזים עד חליקי אגוזים. 6) הובא בר"ש בשם הערוך ורע"ב מפרש כן בשם עצמו עיי' תוי"ט שם. 7) בע' אפטרפוס, הרפה, ותיק כיון א' הראיתי לדעת כי פירוש נשתבש מתיבת בירוש בהשמטת הקו על השי"ן וכן כאן כונת רבינו לרמוז על גי' ירוש' פיאה דשם איי' אף בחילקי אגוזים או י"ל כי פי' אחר משובש במקום: ספרא ובאמת בספרא קדושי' פרק ג' פרשה א' הגי' אף חולקי אגוזים אולם בראב"ד חליקי אגוזים, ולכן ההגהה בירו' אמר יותר נכונה. 8) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בשט"מ, אבל בנו"ג המחולקין וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י, ובדפ"ע האחרוני' המחלקין. 9) ע"כ הועתק אות באות מפי' רגמ"ה כ"י לב"ב ובחוספי' הובא בשם הערוך בתכלית הקיצור. 10) עיי' הרשב"ם שפי' פירוש קרוב לזה ואולי הועתק מפי' ר"ח. 11) וכ"ה בפי' המיוחס לרש"י. 12) וכ"ה בגוף הענין בפי' הר"ש ורע"ב בשם עצמם, ומה שיש להעיר על פי' זה עיי' תוספות רע"ק ז"ל.

לפני החלון וכו' עיין פי"מ להרמב"ם שם. בהפעל ב"ק פ"ג מ"א והוחלק אחד במים. והתואר חָלָק מל"מ פי' פשוט וריק: ירו' שבת פ"ח די"א: אם יש בו חלק כדי לכתוב ב' אותיות. ירו' גיטין פ"ב דמ"ד: שטר על החלק ועדים על המחק. סנהד' י"ז רע"א על ע' כתב זקן וכ' הניח חלק.. מי שעלה בידו חלק וכו'. ב"ר פס"ג הביא נייר חלק ונטל קולמוס וכו', ב"ר פי"א להוציאך חלק אי אפשר. ספרי בלק פ' קל"א אפשר שיצא סופר זה מכאן חלוק צ"ל חלק וכ"ה בילק' אמור רמז תרל"א וכצ"ל בילק' הושע רמז תקי"ז[1], אבל חלוק ג"כ כמו חָלָק מקואות פ"ה מ"ב מים חלוקים או עכורים ורבינו הביאו בע' הבא אח"ז. — תוספתא ב"ק פ"ז הביא שפתים חלקים וט"ס הוא וצ"ל דולקים כבמקרא (משלי כ"ו, כ"ג) וכ"ה לנכון בכ"י תוספתא (בהוצ' צוקי"מ ב"ק צד שנ"ט) — והשם חֲלִיק, חילקא עיין לעיל בערוך. וממנו השם חָלוּק עיין ערכו] —

חָלַק (ידוע מל"מ וענינו פלג theilen ובהשאילה חלק בדעת וסברה getheilter Meinung sein, streiten; השם חֵלֶק, חלקא ועיין עוד בפנים) בפ"ק דמעשרות (מ"ח) מחליקין בתאנים ובענבים של טבל. פי' לשון חילוק הוא. בפ"ג בפיאה (מ"ג) המחליק בצלים לחים לשוק ומקיים יבשים לגורן. פי' מחַלֵּק את בצליו וקוצר את הלחים למוכרן בשוק מיד ואת היבשים להצניעם לעשות מהן גורן[2]. בהמעלה פ"ו במכשירין (מ"ב) ובס"ג דפ' מי שהפך (מ"ק י"ג:) ובר"ג דפ' המודר מן הירק (נדרים נ"ה רע"ב) חלקא טרגום[3] וטיסני פי' בע' זריד. חילקא ופלגא חילקא (ביצה כ"ט רע"א) פי' בערך אזיא[4] — תנו חלק לפלוני בבור (כ"ב ס"ג.) ככר פי' בע' בר[5]. בר"ג דפ' תפילת השחר (ברכות כ"ז:) הנחלק על ישיבתו של רבו. ובחלק בגמרא אפיקורוס (סנהד' ק'.) זה הקורא לרבו בשמו[6] ובגמ' דעדת קרח (שם ק"י.) כל הנחלק על רבו כאילו נחלק על השכינה וכו'[7]. בפ"ד בשביעית (מ"ד) המחליק שלשה זה בצד זה. פי' הנוטל ג' זה בצד זה הוא המחליק. פ"ח במקואות (מ"ב) ראה מים חלוקין או עכורין בתחלה (טמא) [צ"ל טהור] פי' אם היו המים חלוקין או עכורין קודם השתן טהור ואם אחריו מין קרי הוא[8]. בפ' הרואה מקום בגמ' בנה בית בירוש' (פ"ט די"ד סע"א) אל חי חלקנו צורינו צוה להציל ידידות שארינו משחת. ועיקרה בתוספת ברכות (פ"ו). — (א"ב פי' הליקא[9] בל"ר מין תקון של חטים שמסירים קליפתם וחולטין אותם במים חמין ועוברים אותם בתוך בגד עב ומערבבים עמם הול נקי ואחר זמן מסירים החול ונעשים מן החטים כדורים קטנים כעין זרע גד ותקון זה בזמניהם היה מורגל אבל טרגים בל"י ורומיי[10] מין תקון אחר של חטים ג"כ חלוטים במים חמים, ופי' פטסני בל"י ורו'[11]) דגן ובפרט שעורה אשר הוסרה קליפתה אחר ששורין אותה במים). *[אחי"ה ר"ב דן דין אמת כי מלות נכריות הן ורבינו הביא מלת חילקא בסוג ערך זה כי נגרר אחר דרוש רז"ל (מ"ק, נדרים הנ"ל ירו' סוטה פ"ב די"ז ע"ד) חילקא חדא לתרתי כלומר נשבר ונחלק לשניים עיי"ע זריד ג' רבינו, ומן הראוי לפרט מלת חילקה (שהובאה עוד בירו' שבת פ"א ד"ג סע"ג וירו' נדרים פ"ו דל"ט סע"ג) בערך מיוחד וכן עשה לנכון בעל עה"ק שנ"ב ועוד עיי"ע כונתא ומ"ש. — והיסוד שעליו בונה רבינו כל הערך הוא השרש העברי חָלַק ופתרונו ידוע. וכבר השמעתיך כי איזה ציונים שייכים לערך הקודם לזה. והפעל בהרבה מאמרי רז"ל

---

[1]) ובילק' וארא ס' רמז קע"ח אי' ריקם מכאן תשובה נוכחת כי פירש"י חלוק במאמר הנ"ל הובא בפי' הושע ב', א' איננו לבו חלוק כי אם כמו חלק פי' פשוט וריק. [2]) לפום ריהטא רצה הר"ש לפרש כן אבל חזר בו ובארו מענין ערך הקודם לזה ע"ש ותוי"ט לפיאה הנ"ל. [3]) כ"ה לנכון בדפ"ר ועיי"ע זריד. [4]) כ"ה לנכון בדפ"ר ואמ', ובדפ"ו בערך בזיא וט"ס הוא. [5]) בר ז' (ח"ב, ק"ע:). [6]) בנוס' לי' הציון כל הנחלק וכו' וכן לי' בכ"י ש"ס. [7]) בנו"ג כל החולק.. כחולק וכו' וכ"ה במד"ר פי"ח. [8]) וכן פי' הר"ש בשם עצמו אולם מלות חלוקין ועכורין לא ביאר ורמב"ם פי' חליקין: חלקות שלשלת ההזלה או עכורין וכו' ובתוי"ט למקואות שם הביא הפי' הזה כפי גי' נוסחי א"י חלקים שלשלת ההזלה ובגליון כתב חלקה פי' מלשון איש חלק ע"כ וזה נ"ל ברור לכן יעדתי להציון מקום בערך הקודם לזה אבל דעת רבינו כי הוא מפעל הלק פי' פלג לכן הביאו פה וכן פי' הרא"ש חלוקין שהם חלוקין ואינם נדבקים זה בזה טהור ע"כ אבל בפי' סדר"ט לרה"ג צד ל"ד ראיתי פי' מהופך כי חלוקים פי' לוג בטיית מודבקים בידו, או עכורים גרר בטיית ע"כ ושתי מלות ערביות לפע"ד משובשות הן וצ"ל לזג = لزج פי' מודבק והפכו גרר צ"ל נדד = ندد מפוזר וא"כ היותר נכון להפוך הסדר כזה: חלוקים (גרר) [נדד] בטיית: עכורים פי' (לוג) [לזג] בטיית מודבקים בידו. [9]) alica, halica, Speltgraupe. [10]) tragum, τράγος, Weizengraupe. [11]) ptisana, πτισάνη, Gerstengraupe.

ד"מ פסחים ה'. כריתות ז'. עיי"ע אך וש"נ. ב"מ ב'. והלאה, ב"ב פ"ט מ"ז המחלק, מ"י יחלוקו. חולין ס"ה. אם חולק את רגליו וכו'. שבת ע': הבערה לחלק יוצאת עיי"ע הבערה. זבחים ק"ב: חולק . . אינו חולק, ירו' שבת פ"ז ד"ט ע"ג לצורך אינו חולק שלא לצורך חולק, ירו' שביעית רפ"ו דל"ו: וירו' פיאה פ"ז ד"כ ע"ג ז' שנים שכיבשו וז' שנים שחילקו, ירו' פסחים פ"א דכ"ז: שלא לחלוק בין ביעור לביעור. והושאל לחלוקת דעת פסחים קי"ז. מכות כ"ג: חלוקין עליו חבריו. ב"ב קע"ו סע"א חלוק היה ר' ישמעאל. ירו' כתובות ספ"א דכ"ו. ר' ישמעאל בי ר' יוסי חלוק על אביו. ירו' שבת רפט"ו דט"ו. אין הולקין על ר"א בן יעקב. ב"ב פ"ט מ"י וירו' ר"ה פ"א דנ"ו ע"ד ויר' שקלי' רפ"ג דמ"ז: על חלוקין אנו מצטערין אלא שבאת לחלוק עלינו את השווים. ירו' סוטה רפ"ט דכ"ג: הם חלוקים כאן. וכן בנפעל עיין לעיל ועוד מ"ק י"ד. חכמים לא נחלקו עליו. ר' יהודה לא נחלק עליהם. חגיגה דט"ז: נחלקו בה גדולי הדור. כתובות פי"ג מ"א נחלקו עליו בני כהנים הגדולים. ידים פ"ג מ"ה ואם נחלקו לא נחלקו אלא וכו'. ושם כך נחלקו וכן גמרו. והשם חלוקא (= Meinungs-verschiedenheit) במדרש פטירת משה (בית המד' להחי יעללינעק א', קכ"ד) מקרא שהיה משה קורא היה מפרש יהושע ולא היה עליהם חלוקא זה על זה בדבר זה. — ומהפעיל נבנה השם מחלוקת עיי"ע וע' בעל מחלוקת. ובצירוף עם כבוד (Ehre erweisen) ברכות י"ט: שבועות ל': כ"מ שיש חה"ש אין חולקין כבוד לרב, זבחים ק"ב רע"א כבוד גדול חלק הקב"ה למרים — והשֵׁם חֵלֶק, חִילוּק, חוּלַק, חוּלְקָא, חֲלוּקָה Theil, Theilung ירו' שבת רפט"ו דט"ו. תנן חלק לת"ת וחלק לאכול ולשתות. חלק לעולם הבא חגיגה ט"ו: סנהד' מ"ג: צ'. ושם: צ"ט: ק"ב. ושם: ק"ג. ושם: ק"ז. ושם: ק"ח. ק"י: קי"א: ב"ב ע"ג: חולקא לעלמא דאתי. ירו' יבמות פ"ז ד"ח: נסבה חולק עמהון, ב"ב קמ"ב: אית חולק לטליא וכו' עיי"ע טלי. ושם קכ"ב. לא כחלוקה של עוה"ז חלוקה של עוה"ב, ושם קכ"ו. אין לו לבכור קודם חלוקה, יש לו לבכור קודם חלוקה. כתובות כ"ו. תורת חלוקה. כריתות ג': חלוקה דלאו . . חלוקה דמיתה. סוכה נ"ה: חילוק לחם הפנים. כתובות ט"ו: ירו' כתובות פ"ב דכ"ו רע"ב חילוק קליות, ירו' שם דכ"ו ע"ד חילוק גרנות. שבת ע'. מכות כ"א: חילוק מלאכות. ירו' שבת ספ"ז ד"ט ע"ג ויצאו מן הכלל לחילוק. במד"ר פ"ב חילוק הארץ. הקבוץ יומא פ"ו. ארבעה חילוקי כפרה] —

חלק (= חֲלוּקַת נֶפֶשׁ לפע"ד מל"ע حلق בית הבליעה ונפש הוא קבה וא"כ חלוקת נפש בלא"ש Magenschlund ופירושי רבינו עיין בפנים) בנדה בפ' האשה (ס"ב. במשנה) מי גריסין: לעיסת גריסין של פול חלוקת נפש. פי' חלוקת נפש שלא טעמה מאכל מבערב זה פי' ר"ח. ורבינו גרשם ז"ל פי' גרים: שבור כגון גרש כרמל (ויקרא ב', י"ד) ומתרג' פרוכין רכיכין[1]. לעיסת: כמו (פסחים ל"ט:) לא ילעום חטים, של פול חלוקת נפש: כלומר מלעיסת אותו פול שנתבשל כל כך שמאליו הוא נחלק לשנים והאי נפש כמו מנפשיה מעצמו. ועוד אמר לן רבי[2] חלוקת נפש שמתחלק מעצמו בתוך קליפתו דהיינו נפש שלו כמו נפש שעל גבי קבר (עיין שקלים פ"ב מ"ה סנהד' מ"ח.), ואמר לן משום רב האי גאון תרי

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו. ובאונקי' אי' פירוכן רכיכן אבל בתר"י א' פירוכין. [2]) כ"ה לנכון בכ"י פאריז ועיי' במבוא בח"א, צד XI והלאה ושם הוכחתי כי „אמר לן רבי" לא רבינו נתן בעל הערוך אמר על עצמו כדעת הגי' שי"ר כי אם רגמ"ה אמר כן מרבו. ועתה בהיות פירושי רגמ"ה כ"י תחת ידי ראיתי כי אמנם כן הצדק אתי ואגלאי מלתא למפרע שכונתי בזה אל האמת. ואני יגעתי ומצאתי כי הדבור ואמר לן רבי רגיל על לשון רגמ"ה ובזה אני נותן לך מראה מקום אשר שם מצאתי זה הדבור בפי' רגמ"ה ואלה המה הציונים: בפי' למנחו' מ"ה. בקובץ אנגייליקי דף ד' סע"ב: ואמר לן רבי האי דהכא או היא הויא כעשרון דאורייתא או דין עשרון להיות לעתיד לבוא. ועוד שם בקובץ כ"י דף ט'. הובא פי' למנחו' נ': (אשר הועתק ג"כ בעי' תפיני בלי הזכרת רגמ"ה) וסיים: אמר לן רבי היינו שאחר אפייתה היה חולטה ברותחין. ושם בקובץ כ"י דף קל"ד סע"ב בפי' לערכין י"ב (עיי"ע גל ז') סיים: ואמר לן רבי דהאי דאגלינהו תלת שני לא אשכחן ליה בפירוש במקרא אלא וכו'. ושם בקובץ כ"י דף קס"ד. בפי' לכריתות ג'. ואמר לן רבי דמסכי' מכות קא מהדר האי אי תימא יליף עונש מאזהרה וכו' ושם בקובץ כ"י דף קס"ח. בפי' לכריתו' ד': (עיי"ע דם ג'): ואמר לן רבי איכא ספרי דכתוב בהו הכי הוא אמינ' חולין דאסירן חלבן וכו' ושם בקובץ כ"י דף קפ"ב סע"א בפי' לכריתו' י"ב: ואמר לן רבי בלשנא קמא מסתברא טפי אמר רב נחמן אמר רב הלכ' כר' יהודה דאדם נאמן על עצמו וכו'. ודע עוד מה ששערתי במבוא הנ"ל כי אמר לן רבי דאמר משמיה דר' יצחק האורלוני שהובא בעי' מרכנתא כי שייך לרגמ"ה ולא לבעל הערוך עתה ברור הוא כי כ"ה שכן מצאתי אות באות בפי' רגמ"ה כ"י לבכורו' ל'. בקובץ כ"י אנגייליקא דף צ"ד. ושם הגי' ואמר לי רבי משום דר' יצחק האורליני ז"ל וכו' והוא כגי' כ"י קאהוט המובא במבוא שם. וגם לדף ל"ד. דבכורו' בכ"י אנגייליקא דף צ"ז. מצאתי בזה"ל פ"א משמיה דר' יצחק האור ז"ל כיון שבגד בה וכו' וצ"ל האורליני ובמזבח כפרה לבכורו' ל"ד. בדפי הספר כ"ח: אי' בשם

טעמי: עוקת נפש כלומר שכל כך הוא נלעס שכבר עומד ליבלע בתוך עוקת הגרון דהיינו נפש. פ"א חלוקת נפש שכל כך נלעס יפה שכבר נחלק מן השינים ועומד ליכנס בנפש בגרון. *[אחי"ה ופי' רבינו האי עם שתי גירסאות עוקת וחלוקת נפש תמצא בפי' לסדר טהרות צד ל"ב והובא מלה במלה בע' לעס א' ע"ש. והנה היותר נכון פי' רה"ג ועיקר הגי' חלוקת נפש מל' ערבי הרשומה ופירושו כל עוד ילעס גריסי הפול עד שהם ראויים לכנס בחלוקת נפש כלומ' לבית הבליעה של קבה כי בית הבליעה נדבק עם הקבה כי הַוֶּשֶׁט נדבק בראשו העליון עם הלוע (ראכען) ובקצה התחתון נדבק עם הקבה שהוא הנפש ולכן תארו את השם חלוקה על ידי נפש כלומר קצה התחתון של ושט הנדבק עם הנפש. ולעיסת גריסי הפול כזו מועילה להעביר על הכתם. ובפי"מ להרמב"ם הגי' לעיסת גריסין של פול וחלוקת נפש ופי' שילעוס הפולים וימזוג עם לעיסת רוק הרבה מפיו ע"כ, וא"כ שני דברים נאמרו כאן א') לעיסת גריסין של פול ב') לעיסת [הפול] עם רוק הרבה מפיו וכן נראה מהלכ' איסורי ביאה פ"ט הל' ל"א ע"ש. ולפי זה חלוקת נפש הוא הלחות שנחלקה מנפשו היינו מאסטומכא שלו. ואולי לפי זה חלוקה הוא ל"י χυλός והועתק לל"ע كَيْلُوس Saft, Speisesaft ופי' ראשון נ"ל עיקר ורש"י ואחריו רע"ב פי' בע"א ע"ש] —

חָלוּק (לדעת רבינו מלבוש עליון Oberkleid אולי מל"ע خَلُوقَة abgenütztes, abgeriebenes Kleid ולפע"ד מלבוש דבוק בגוף ועיין עוד בפנים) בפ' המצניע (שבת צ"ב.) בין אפונדתו לחלוקו ובחפת[1]) חלוקו. ובפ' כל כתבי הקודש בגמ' ולהיכן מצילין (שם ק"כ.) קנבום[2]) של פשתן וחלוק. פי' המלבוש העליון ובלעז פרורילו [צ"ל פֶּרְרַיוּלוּ][3]). ובפ' ר' אליעזר אומר אם לא הביא (שם קל"ג סע"א במשנה) ואין עושין לה חלוק בַּתְחִילָה[4]). פי' הבגד שמשימין בראש המילה. ובשלש פרק כ"ח בכלים (מ"ט) חלוק של יוצאת החוץ[5]). פי' חלוק יפה הלובשת אותו כשיוצאה בשוק ולא בבית. ברייש מגילת איכה (פתיחתא סי' י"ז ד"ה ר' אבהו פתח) ובהייתי שחוק (שם איכה ג', י"ד באיכ"ר פי' הביא בכליותי) מכניסין את הגמל לתייטרון שלהן והחלוקין שלו עליו והן אומרין אלו לאלו על מה זה מתאבל וכו'. *[אחי"ה לדעת רבינו שפתרון חלוק המלבוש העליון יש להוציא את המלה מל"ע מענין חלק א' פי' משפשף ובהיות מלבוש עליון יהיה משופשף ובלוי ע"י דברים הנוגעים בו כן דעת הח' פליישער (בהוספות לעמת"ל להח' לעווי- ח"ב, ר"ה) ולפע"ד יותר טוב לגזרו מל"ע علوق פי' דבק בגוף וממנו השם علقة מלבוש דבוק בגוף בלי בית יד ובפרט נקרא כן מלבוש הקטנים שלובשין על בשרם Hemd, Kinderhemd וזהו חלק של קטן כלים פכ"ז מ"ה, חלוק דינוקא שבת קל"ד. ועיי"ע גרד א', סטר ב'. ועוד הוראת המלה הערבית הנ"ל נקב בחתיכת בגד וזהו אין עושין לה חלוק בתחילה (שבת קל"ג.) ולזה עולה יפה מאוד פי"מ להרמב"ם שם: וחלוק הוא שיקוב חתיכה של בגד כדי שתִכנס המלה באותו נקב ע"כ (ורש"י פי' כעין כיס דחוק וכו') וכן ענין חלוק בשבת ק"כ. ויפה לועזו רש"י קמייש"א = Hemd, chemise בלשון רומי' camisia ובלאי"ט camicia בלש' יוני האמצ' καμίσιον ובזה הענין חלוק של ת"ח כיצד כל שאין בשרו נראה מתחתיו ב"ב נ"ז: והפכו טלית (שם) וכן בב"מ ע"ח: הנותן דינר לעני ליקח לו חלוק לא יקח בו טלית וכו', כלים פכ"ח מ"ז בד"א בטלית אבל בחלוק וכו'. מ"ק י"ד. כל מי שאין לו אלא חלוק אחד. שבת ק"כ. חלוק ואפליות עיי"ע אפליון (ח"א, רי"ז). ועוד הוראת מלה ערבית הנ"ל כתונת (Tunik) וכן פירש"י לבראשית ל"ז, כ"ג את כתנתו זה חלוק ע"כ, ובזה הענין ירו' סנהד' פ"ב ד"כ סע"ג נפק לגביה בחלוקא דכיתנא א"ל חזור ולבוש חלוקך דעמרא וכו' עיי"ע אותונים (ח"א של"ד), תוספתא טומאה וטהרה רפ"ה חלוק של בד, חלוק של נייר, חלוק מן הלבד, ע"ז ל"ד. במה שימש משה ז' ימי המילואים

רגמ"ה האורגלי. וזה ר' יצחק הובא בפי' רגמ"ה כ"י לכריתות ו': בקובץ כ"י אנגיילִיקי דף קע"א: בזה"ל נ"א מפי ר' יצחק זצ"ל וכ"ה בדף קע"ב. באותו כ"י. ולפע"ד היה מכנה רגמ"ה את ר' יצחק זה בשם מורה והביאו בפי' למעיל' ג'. בקובץ כ"י אנגיילִיקי דף רנ"ג. וז"ל מפי המורה. ובפי' רגמ"ה כ"י לתעני' י"ח. מצאתי בזה"ל כך הורה המורה. ואכ"מ להאריך יותר. [1]) עיי"ע חפת. [2]) וכ"ה בע' קנבס ובה"ג ובכ"י מ' וא"פ, אבל בנו"ג קלבוס. [3]) והוא לאי"ט ferrajolo, ferrajoulo פי' מעיל Mantel; וגי' פרורילו אי' לנכון בכ"י ב"ר, וככ"י ה"ב אי' פרדילה ובכ"י ו"ו אי' פרודילו ובכ"י ו"ו ב' פורדילו ובכולם צ"ל פררילו או פוריולו אבל בדפ"ע אי' בטעות פלודילו. [4]) וכ"ה במשני' דפי' פיזרו ובכ"י א"פ ובנו"ג לכתחילה. [5]) עיין ערך סבכה ושם פירשו רבינו סודר וזה מסכים עם הלעז האיטלקית הנ"ל.

בחלוק לבן ר"כ מתני בחלוק לבן שאין לו אימרא ועיי"ע אמר א' (ח"א, קכ"ז) וש"נ ציוני דירושלמי ויש להוסיף ירו' שבת רפט"ו דט"ו. במפתח אימרא שהוא מדביקו לחלוק א"ר יוסה במפתח חלוק שהוא עשוי כמין שני דפין ועיי"ע סבכה. ומהענין כתונת ולבוש עליון במגיל' איכה הנ"ל כמה שנים את בעי מחי והוא אומר כחלוקא דיהודאי דשבתא, פי' כיון שאין ישראל לובש כתנתו היקר אלא משבת לשבת היא מתקיימת שנים רבות וכן علقة בל"ע פי' מלבוש יקר [1]) ויפה הסביר ר"מ לונזאנו במעריך את פשט של מדרש הנ"ל וכן הביא בערך חלק מאמר הנ"ל מאותו מדרש: והחלוקין שלו עליו ופי' ר"מ לונזאנו חלוקין של גמל אינן אלא שקים ודרך העולם שהאבלים מתכסים בשקים ולכן הם שואלים על מה זה מתאבל ע"כ, ויש להביא על זה ראיה מירו' תעני' פ"ב דס"ה ע"ד ויאמר שמואל חטאנו לה' (ש"א ז', ו') . . לבש שמואל חלוקן של כל ישראל כלומ' שמואל מצטרף את עצמו בחטא של ישראל ומתאבל עמם וזה מ"ש לבש חלוקן וכו'. ובענין מדרש איכ"ר יש לי עוד ביאור טוב כי מלבד שמורה מלה ערבית הנ"ל מלבוש ובנידן שלנו שק של גמל עוד ענין علقة מזון המספיק לידי מחיה ורבותינו בחרו לשון ערומים בלשנא דמשתמע תרי אפין שק ומזון וזה מ"ש והן אומרי' היהודים הללו שומרי שביעית הן ואין להם ירק . . והוא (פי' הגמל) מתאבל עליהן. — מבית לבית חלוק עיי"ע אתר. מ"ק כ"ו: השאילני חלוקך וכו' מחזיר לו חלוקו. והקבוץ שם כ"ב: אפי' לבוש עשרה חלוקין אינו קורע אלא עליון וכו', מזה משמע כי גם התחתון גם העליון נקרא חלוק. והחלוק היה דבוק בגוף אבל לא בבשרו של אדם ממש כי אם ממעל של אפקרסו עיי"ע אפיקרסין (ח"א, רל"ד) ציון מד"א פ"י. וכן העתיק תר"י א' שמלתו לעורו (שמות כ"ב, כ"ו) היא ח ל ו ק תותביה דנפלא למושכיה] —

חלק (לדעת ר"ב וכ"כ ואחרים מל"ר alec, halec Fischlake von Hering, oder Hering ולפע"ד Sardelle ועיין עוד בפנים) בפרק אין מעמידין (ע"ז ל"ה:) והחילק [וקורט של חלתית]. פירוש "מין דגים קטנים שמן [2]) חילק ואמר רב (שם ל"ט רע"א) היא סלתנית [3]) והוא דג טהור [ומפני מה אסורה, מפני שערבונין עולה עמו] [4]). פי' ע ר ב ו נ י ן [5]) דגים טמאין מעורבין בה ועולין עמה. ירוש' (ע"ז פ"ב דמ"ב.) אמר ר' יוחנן [הוא] חילק הוא טרית טרופה" [6]) (וקורט של חלתית) [7]). חילק אומן כבר פירשנו בע' אמן [8]). — (א"ב פי' הלק בל' (יוני) [וצ"ל רומיי] מין דג אשר נאכל מליח ומעושן בעודו נא וצלי ויש מהם לאלפים ולרבבות ובפרט בארצות אלו צפוניות ועושים בהם פרקמטיא עצומה וגם קראו הרומיים כן למין אכילה עשויה ממעי דגים). *[אחי"ה במשניות נאפולי אי' חלק וזה מתאים עם פי' ר"ב שהוא ל"ר הנ"ל. והח' אייזלער (בט"ר ח"א, מ"ה) שיער שהוא ל"י ורו' χαλκίς, chalcis והוא ג"כ ממיני הערינג ויפה כיון אבל במ"ש כי זה "סולניתא" דע"ז ל"ט. מלשון gesalzen, sal, salsus אינו שווה לי כי בנו"ג סולתנות וכ"ה בכ"י ש"ס, ובירו' ע"ז הנ"ל סולתניתא וזה כגי' רבינו בדפוסי' חוץ מדפ"ר ולדעתי עיקר הגי' סלתנית כגי' דפ"ר בע' הנוכחי וכגי' דפ"ע בע' אקונס וע' סלתנית והוא בחילוף הרי"ש והלמ"ד כמו בל"י ורו' σαρδίνη = sardina והוא בלא"ש Sardelle ועוד נקרא דג קטן זה אפיין עיי"ע וזה מה שהוזכרו שניהם יחד (חולי' ס"ו.) ולפי זה חילק (חלק) לדעת רב סלתנית (והיינו סרדנית Sardelle) וראיה קצת כי דרך מציידי דגים קטנים אלה לצוד עמהם גם דגים קטנים אחרים הנקראים Weissfische וזה מ"ש מפני שערבונין עולה עמו ואולי ערבונין הוא ל"ר alburni כי זה שם דגים קטנים הנצדים עם דגי סלתנית (סרדנית). הארכתי כי נפקא מיניה לענין דינא כי בענין הערינגע פסקינן "דמתירין בכל ענין דודאי אין נמלחים עם הטמאים משום דאין דרך למלחם עמהם" מרדכי בהגה ליורה דעה סי' פ"ג סק"ה ע"ש מה שאין כן בענין סרדינגען שדרכן למלחם עם דגים קטנים דומין להן. והח' לעוויזאהן זאאל. ר"ס פי' בע"א. — ובענין גזרת המלה חילק או חלק נ"ל ברור כי הוא מל"ע הרשומ' בע'

---

[1]) ובזה הטעם חלוק של יוצאת בחוץ כליי פכ"ח מ"ח, ועיי' עוד ע' חץ ג'. [2]) ובפי' ר"ח כ"י אי' שמו וצ"ל שמן. [3]) כ"ה בדפ"ר אבל בדפוסי' אחרים סולתנית וכ"ה בפי' כ"י ר"ח ובנו"ג סולתנות וכ"ה בכ"י ש"ס ועיי"ע אפיין (ח"א, רט"ו), אקונס (ח"א, רנ"ח). [4]) כ"ה בכ"י ר"ח וכצ"ל בערוך. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ר וכ"ה בפי' ר"ח ובשרפ"ע ערבוני ובנו"ג ערבינה. [6]) ע"כ הועתק מפי' ר"ח כ"י לע"ז (בקבוץ כ"י אנגיילק' דף פ"ד סע"א ורע"ב). ועל פיו הגהתי בפנים. [7]) יש למחוק מכאן ונעתק ממקומו מלעיל כמו שהשלמתי, או אולי כצ"ל: וקורט של חלתית כבר פי' בערך קרט אבל בע' קרט ב' הביא רק הציון בלי פירוש. [8]) עיי"ע בח"א, קי"ט; ודעת ויש ששונין (שם ק"ב.) זכיתי למצוא כעת כי הועתק כמו כן מפי' ר"ח לע"ז (בקובץ כ"י אנגיילק' דף כ"א.).

הקודם לזה והיינו علق שעצם הוראתו הוא דבוק ואדוק ומחובר והוא לפע"ד שם כולל למיני סרדינע (והערינג) שנעצרין ונדחקין עד כי תיבה קטנה תכיל לערך עשרת אלפים דגים ממין הנזכר והנה רב היטב ידע לשון ערבי לכן הבין (חילק) חלק של משנה מל"ע הנ"ל היינו עצירה ודחיקה ומכנה על ידי המלה הזאת דגי סלתנית אולם ר' יוחנן (בירו' שם) פתר חילק של משנה מלשון חָלַק העברי כלומר פלג וחתך לכן מכנה על ידי שם חילק את הדג טרית טרופה ועיי"ע טרית] —

חִלְק וּבִלְק (שני שמות פרטיים ועוד במובן מיוחד עיי' בפנים) בחלק בסוף ענין משיח (סנהדי' צ"ט:) אמר רב גידל אמר רב עתידין ישראל דאכלי שני משיח א"ל רב יוסף פשיטא מאן קא אכיל להו חילק ובילק אכל להו [1]. פי' רבינו גרשום דייני סדום ושמותן כך [2]. בפ"ק דחולין בגמ' השוחט מתוך הטבעת (חולין י"ט רע"א) א"ל לא חלק ידענא ולא בלק ידענא. פי' רב האי גאון אנשים של פחת הן. ורב חננאל פי' כמו משל אמר לו זה אתה שואלני כמי עשית לא כפלוני ולא כפלוני הללו שאתה מזכירם איני יודע טעמם אנא שמעתא ידענא וכו', ורבינו גרשום פי' "מה דאמרת לרבנן צריך לחלק הטבעת ואין השחיטה כשרה אי שחט למעלה מן הטבעת ולר' יוסי ברבי יהודה דאמר [3] אעפ"י שמבלק הטבעת דשחט מקצת בטבעת ומקצת למעלה היכי דמי ששחט ושייר על פני רובו ולא ידענא בלק לשון מבולק דבר המתקלקל". *[אחי"ה כן איתא מלה במלה בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקא דף רצ"א רע"א) ובגוף הענין פירש"י בחולין כן בלשון ראשון בשם שמעתי אבל סיים: "לפי הדברים לישנא בעלמא הוא" יען שאין הפי' הזה עולה יפה בסנה' וגם בסנהדרין הביא רש"י פי' הנ"ל בשם עצמו בזה"ל: ולי נראה דמשמעות לשון חילק ובילק לשון חורבה וכו' ע"ש. אבל סיים ונראה למורי דאין לו משמעות לא הכא ולא התם ע"כ כלומ' קשה להלמו באותו שיעור בשני מקומות דחולין וסנהד', ועל כן נתחבט ג"כ בעל הערוך וחזר אחר טעמים שונים ואין אחד מהם מאיר חושך אפילת הענין. ואת אשר אחזה אני לי הוא לפע"ד בלי ספק חלק ובלק (או חילק ובלק) היו שמות פרטיים ואנשים פוחזים ופחותים וזה מ"ש רה"ג אנשים של פחת הן וכמו משל היו בפי העם ומרוב תקפם ועריצותם היו כדייני סדום ולא דייני סדום ממש כפי' רגמ"ה (כי לא נכללו בשמות דייני סדום הנזכרים בסנה' ק"ט רע"ב) ושיעור: פשיט' ואלא מאן אכיל להו (לשני משיח) אטו (כ"ה ברש"י לחולי' בציון דסנהד') חילק ובילק אכלי ליה (כגי' רש"י) כלומ' וכי שני עריצים ובעלי זרועות הידועים יאכלו טובת הנאה של שני המשיח בודאי ישראל יאכלם, וגם בחולין שיעור המאמר המשלי לא חילק ידענא ולא בילק ידענא כלומר אינני מכיר תוקף ועריצות של שני אנשים בעלי זרועות אלה ואינני מתירא מפניהם וכיון רב נחמן (קצת בגאות) על מניעתו שלא יקבל דעת רבנן ודעת ר' יוסי בר' יהודה אף אם דעתם מתפשטת ורדה בעם. ובזה השיעור עולה המאמר בקנה אחד בשני מקומות הנ"ל. אבל ידע תדע כי יש לכל מאמר ומאמר עוד כונה מיוחדת וזו היא: א') בסנהד' ענין חלק ובלק מל"ע حلق, بلق פירוש כרת והחריב [4] וכונת בעל המאמר בסנהד' על הפרסיים שבדו מלבם כי בימי שְׁנֵי משיח שלהם הנקראים Oschédar - bâmi, Oschedar - mâh נחרב העולם ובני אדם נכרתו ונאבדו ע"י חיות רעות שכורתין וטורפין כל מי שנשאר מיתר הפליטה, עיין מאמרי במ"ע דמ"ג חכ"א תקע"ג והלאה ושם הארכתי ואמונה זו בכל הרפתקאות הנוראות שתהינה באחרית הימים נשתרשה גם בלבות המון הישראלי לכן בא בעל המאמר לנחם את בעלי אמונות שבישראל וגם ללחום נגד אמונת הפרסיים כי עתידין ישראל דאכלי שני משיח לפע"ד פירושו שיעמדו ויתקיימו (überdauern) כשבאו שני משיח ר"ל משיח בן יוסף ומשיח בן אפרים (עיי' מ"ע שם צד תקע"ו וש"נ) ועל דברי ר' גידל אלה הקשה רב יוסף פשיטא ואלא מאן אכלי להו ובאה"ת עוד: לשניה וצ"ל לשניהם כלומר מי יעמוד ויתקים לזמן ביאת שניהם אם לא ישראל ועל זה בא לתרץ לפי גי' המעולה בכ"י א"פ [5]) אתא לאשמעינן לאפוקי חילק ובילק דלא אכלינהו בא להשמיענו להוציא דעה מוטעת האומרים כי לא יתקיימו מפני הכריתה והטירוף אשר חלף עבר על בני אדם בסוף ימי שני משיח ולפי ג' רש"י בחולין אטו חילק ובילק אכיל ליה (צ"ל להו) לשון

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו אבל בדפ"ע חלק ובלק ובנוסחי' וכן בכ"י פ' לסנהד' חילק ובילק, בגליון כ"י מ' הלק ובלק ובע"י הראשון ובדפוסי' הישני' הילק ובילק (ד"ס סנהד' צד קמ"ז:) וצ"ל חילק ובלק וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לחולין. [2]) וכ"ה ברש"י לסנהד' בלשון אחר. [3]) בפי' רגמ"ה כ"י אי' דאמרת. [4]) וכן פירש"י בלק ענין החריב ובחולין לועז רש"י דקרניי"ר = בל"צ decharner צערפליישען. ורגמ"ה פי' מקלקל. [5]) ד"ס סנהדרין שם ובעל ד"ס הגיה בחנם.

בתמיה הוא באותו מובן. ב׳) בחולין ענין חילק ובלק ג"כ מל"ע מתפרש יפה כי חילק = حلق פי׳ גרגרת ובית הבליעה (עיי"ע חלק ג׳) ועוד פי׳ ט ב ע ת; ובלק פי׳ بلج، ابلج דבר הנראה וגלוי לעינים ins Auge fallend, klar, deutlich וג"כ כונת רב נחמן במ"ש לא חילק ידענא פי׳ אינני מכיר טעם דרבנן בענין שחט את ה ט ב ע ת ולא בלק ידענא ואינני מקבל טעם דר׳ יוסי ב"ר יהודה באם שחט רוב ה נ ר א ה ל ע י נ י ם היינו מלא חוט על פני רובה כי אם אנא שמעתא ידענא קבלת האמוראים אני מכיר דמכשירין למעלה מן הטבעת ובלבד משיפוי כובע ולמטה] —

* חִלְקִיָּה (שם אמורא) ב"מ צ"ו: ההוא מרבנן ורב חלקיה בריה דרב אויא שמיה ואולי הוא אחד עם ר׳ חלקיה בר טובי ב"ב ל"ט: ירו׳ ב"ב פ"ג די"ד. ועוד נמצא ר׳ חלקיה ור׳ סימון קידושי׳ ל"ג: פסיקת׳ רבתי פל"ג (ג׳ פעמי׳) ר׳ חלקיה בשם ר׳ סימון וכן בירו׳ שקלים פ"א דמ"ו: ר׳ חלקיה א"ר סימון, ירו׳ יבמות פ"ח ד"ט: ר׳ חלקיה ר׳ סימון בשם ר׳ יהושע בן לוי. ירו׳ שקלים פ"ב דמ"ו ע"ד ר׳ חלקיה בשם ר׳ אחא. בבלי יבמות ט׳. ר׳ חלקיה מהגרוניא.

* חֲלַקְלֵק (מענין חלק א׳ בכפל ע"ן ולמ"ד הפעל glatte, heuchlerische Rede führen) תניא דבי אליהו רבה פט"ו (דף כ"ב דפי׳ ווארשא) . . מעמיקי שפה ומחלקלקי לשון עליהן הוא אומר (תהלי׳ ל"ה, ו׳) יהי דרכם חשך וחלקלקות וכו׳, כלומ׳ המדברים בחליקות ורכות וחניפה.

חליקוסתא (סליקוסתא ויותר טוב סליקותא והוא לפע"ד ל"ע سليخة Cassia) בפ׳ במה טומנין בגמ׳ ר"א ב"ע אמ׳ (שבת נ׳ סע"ב) אמר רב הונא האי חליקוסתא דצה שלפה והדר דצה שרי. ס"א סליקוסתא ופי׳ במקומו. — ובפ׳ המניח את הכד בגמ׳ דסמך שני קדרים [1] (ב"ק ל׳ סע"ב ול"א רע"א) רב אדא בר אהבה אפקר חליקוסתא. *[אחי"ה בע׳ סליקוסתא הביא רבינו ג"כ נ"א חליקוסתא ובנו"ג בשבת סליקוסתא אבל בכ"י מ׳ ברי"ף כ"י ובוא"ש דפ׳ וויניצ׳ אי׳ סליקותא (ד"ס שבת צד מ"ט:) וזה נ"ל עיקר והוא בל"ע הרשומ׳ עשב שנודף ריחו בל"מ קידה אבל דעת רבינו בע׳ סליקוסתא: אגודה של נרקום (Narciss) וזה כדעת הרי"ף אגודה של בשמים כגון חבצלת השרון [2] ועיי׳ עוד ע׳ נרקם. ורש"י פי׳ בשבת שם: עשב שהוא נאה למראה ולהריח ע"ש. אבל בב"מ פי׳ סליקוסתא: פסולת עיצורי תמרים וכו׳, ל"א שמרי שכר תמרים וכו׳, ולשון ראשון נ"ל עיקר והוא לפע"ד ל"ע حليجة עיצורי ת מ ר י ם לחים, ויפה עולה עם חושלי הנזכר בב"מ שם. — ואם גי׳ הנוסחאות ושל רבינו עיקר אז חליקוסתא = סליקוסתא אולי צ"ל סליקוסתרא והוא ל"ר Pfefferkraut, siliquastrum עשב נאה להריחו oris suavitati כמ"ש פליניאוס כ׳, ס"ו ועוד נ"ל לפי פי׳ הנ"ל = חבצלת שהוא ל"י ורו׳ κολχικόν, Herbstzeitlose, colchicum — ועה"ק שנ"ב חשב כי חליקוסתא הוא "מין זפרין" Safran והלך לשיטתו בע׳ סליקותא שפי׳ נרקום דרבינו ע"י זפראן ואין זה נכון] —

חָלַשׁ (לדעת רבינו הטיל גורל מהשם חֶלֶשׁ גורל ולפע"ד מל"ע حلس hinbreiten, hinlegen הִצִּיעַ, פָּרַס, וּפָשַׁט ועיי׳ עוד בפנים) בפ׳ מי שאחזו בגמ׳ אמר רשב"ג (גיטין ע"ד:) תנן התם בסוף ערכין (ל"א סע"ב) התקין הלל שיהא חולש את מעותיו ללשכה ויהא שובר את הדלת ונכנס. בפ׳ שואל אדם (שבת פכ"ג מ"ב קמ"ח סע"ב) מטילין חלשים. גמרא (שם קמ"ט:) מאי משמע דהאי חלשים לישנא דפורא הוא דכתיב (ישעי׳ י"ד, י"ב) חולש על גוים. *[אחי"ה וכן פירש"י בערכין חולש כמו חולש על גוים. ורבים וכן שלמים פתרו חולש של מקרא מענין חֶלֶשׁ שהוא גורל בלישנא דרבנן זה דעת רס"ג, ׳ן קריש ותנחום הירושלמי. עיי׳ גיזיניאום תיזוירוס ע׳ חלש וכן דעת של ׳ן גנאח בספרו כתאב אלאסול (צד רל"א בהוצ׳ נייבויער) אבל לא כן דעתי כי חֶלֶשׁ (עיי"ע) נגזר מל"י ופעל חלש הוא ל"מ וגזרתו מל"ע הרשומ׳ וענינו פשט והושאל על נצוח האויב במלחמה כלומר פשט והשליך וזרק את האויב hinbreiten, niederwerfen ומלת על בקשור הפעל סימן תקיפת הגבור על החלש כמו בלא"ש siegen über... וכן דעת גיזיניאום (שם) ומזה הענין חולש מעותיו פי׳ הטיל וזרק או פרס ומניח והציע וכן פי׳ רגמ"ה כ"י לערכין (בקובץ כ"י אנגיליק׳ דף קנ"ח סע"א): חולש וכו׳, היה מ נ י ח מעות פדיונו באותו לשכה ע"כ] —

חָלַשׁ (כמו חלץ א׳ בהוראה ראשונה מלש׳ ערבי הרשומ׳ שם entfernen, ab- ausziehen) בב"ר (פ׳ פ"ג) [צ"ל פ׳ כ"ג] (לפנינו כ"ב) ויאמר קין אל הבל אחיו (בראשי׳ ד׳, ח׳) דין אמר חלוש [3]

---

[1]) כ"ה רק בדפ"ר. [2]) וכ"ה בפי׳ ר"ח בשבת (בש"ס ווילנא) "סליקוסתא היא אגודה של חבצלת". [3]) בנו"ג חלוץ וכ"ה בילקו׳ בראשית רמז] ל"ח.

ודין אמר פרוח מתוך כן ויקם קין וגו'. ובריש וישלח יעקב פי' ע"ו (ע"ה) חלש [1] פורפורה וטלקיה [2] קומוי. — (א"ב תר"י [ב'] והפשיט את העולה (ויק' א', ו') ויחליש ית עלתא). *[אחי"ה וכן והפשט (במדבר כ', כ"ו) תר"י ב' ותחליש. וה' לעווי נזר אומר שהוא כמו שלח ולא הוא כי אם ל"ע הרשומ' בע' חלץ א'. — בדפ"ע הישני' נכלל הע' הנוכחי בע' הקודם והנכון כבדפ' אמש' ושם ע' בפני עצמו רק שם באה הוספת ר"ב (עיי"ע הבא) בינתים והפרידה בין הדבקים ללא נכון] —

☞ חֵלֶשׁ (Kasten, Kiste) תרגי' השליכהו אל היוצר (זכריה י"א, י"ג) כתב עובדיהן בחילש כתבא. *[אחי"ה עיי"ע חלז ב' ומ"ש. וכ"כ פי' לנכון ארגז] —

* חֶלֶשׁ (Loos פי' גורל) פסיקת' דזכור (כ"ב.) ובילק' בסוף בשלח רמז קס"א בשם הפסיקת' ארבעה שמות נקראו לגורל חלש פור גורל חבל ובכולם לקו בני עשו, בחלש לקה עמלק שנאמ' ויחלוש יהושע וג' (שמות י"ז, י"ג), והקבוץ חלשים שבת קמ"ח: קמ"ט: עיי"ע חלש א' ולפע"ד הוא מל"י λάχος פי' גורל וא"כ חלש כמו לחש ורבותינו ז"ל עשו ממנו פעל בדרשו ויחלש (שמות הנ"ל) מהשם חֶלֶשׁ בפסיקת' וילק' שם ושם: ויחלש יהושע רבותינו אמרו הפיל עליהן גורלות. וראיתי בספר מעריך המערכות לברד"ח ע' חלש שכתב בזה"ל חלש ענינו הפלת גורל וכן הוראתו בערבית וכו'. ולא ידעתי מאין באה לו הטעות כי חלש בל"ע הוא הפלת גורל, וגם הח' לעווי טעה בגזרת המלה והח' פירשט באוצר מלין ע' חלש פי' חלש כמו סֶקֶל או קֶלֶם מן קלרם !κλῆρος וכן לא יעשה] —

* חַלָּשׁ (מל"מ פי' אָנוש ובלי כח schwach וכ"ה בל"ס חַלָּשָׁא ובלש' ערבי באותיות הפוכו' خشل ועיי"ע חשל) שבת ע"ז: אימת חלש על גבור וכו', נדה ט"ז: ילק עקב רמז תתנ"ה טיפה זו מה תהא עליה גבור או חלש וכו'. שמות רבה פכ"ד החלש שבחלשין. אבות דר"נ ס"פ כ"ט חלש וזיין בידו עיי"ע זיין ב'. והפעל: ברכו' ה': ר' חייא חלש, ר' יוחנן חלש, ר"א חלש. ושם נ"ה: מאן דחליש. ושם: כי הוה חליש. ושם: רבא חליש. ר"ה י"ז. ר' יהושע חלש, נדרי' מ"א. ר' יוסף חלש. ושם מ"ט. ר"י חלש, נדה ל"ו: חלש ר"א. הוריו' י"ג: האידנא דחלשא עלמא, ברכו' כ"ח. כי הוה חליש מגרסיה, שבת נ"א סע"ב חלש דעתיה, יומ' י"ח. חלשא דעתיה, ברכו' כ"ח רע"ב הוה חליש לבאי, תעני' ז'. חליש לבי, ושם כ"ד: חלשא ליביה. חולי' צ"ד סע"ב אחלישתיה לדעתיה. והשם: ברכו' מ'. חולשא דלבא בכ"י פי' הגי' לצירחא דלבא וכ"ה בע' צרח ע"ש, יומא כ"ו: חולשא דכהן גדול, ב"מ פ': חולשא הוא דנקיט ליה. שבת פ"ז רע"א חגיג' ו'. חולשא דאורחא. במדב"ר פ"ו חלישות דעת. ועיי' עוד תרג' למלכי' א', י"ב, י'; לקהלת י', י"ז, י"ח; יהושע ז', ט'.

* חַלִישׁ (פי' בל"פ خلش נקידה ועקיצה stechen, ritzen מפעל خليدن) חולין מ"ח רע"א מייתינן סכינא דחליש פומיה פירש"י פיו חדוד ודק ונראה שפי' מערך הקודם חַלָּשׁ ולפע"ד ענין נקידה ונפל על כל דבר חד וחריף שיורד לעומק ורגמ"ה כ"י לחולי' (בקובץ כ"י אנגייליק' דף ש"ז:) פי' יותר טוב סכינא חריפא. ומזה הענין לפע"ד ג"כ באפעל בחולין י"ז רע"ב חורפא דסכינא מחליש. ושם מורשא קמא מחליש וע"ש פירש"י עוקצי הפגם קורעין.

חלשתא (יותר טוב חַשִׁלְתָּא פי' בל"ע حسيلة פי' תמרים רעים שנלשין בטובים או ששורין אותם בחָלב וכיוצא בו) קאמרת בפ' כיצד מברכין (ברכו' ל"ח.) פי' בערך טרימה. — (א"ב בנוסח' דידן כתוב חשילתא). *[אחי"ה וכ"ה בע' טרימא אבל באו"ז הלכ' סעודה ס' ס' קס"ו הובא בשם הערוך ע' טרימא הגי' חלישתא ונראה ששתי גירסאות היו מונחות לפני רבינו אבל חשילתא העיקר וכ"ה בכ"י ש"ס ובשט"מ והוא ל"ע הרשומה ועולה יפה עם פירוש רבינו בערך טרימא ע"ש] —

חֹלַת (פי' חוּלָה בסמיכות חוֹלַת Sandsteppe) בפ"ג בערכין (י"ד.) אחד המקדיש בחולת המחוז. פירוש מדינה שהיא חול ואינה עושה פירות. *[אחי"ה ורש"י פי' סביבות עיר שאינה חשובה כל כך מפני מדרס הרגלים חולת סביבות וכו', ומחוז עיר ל"א מחוז שם מקום. ורגמ"ה כ"י לערכין (בקובץ כ"י אנגייליק' דף קל"ה סע"ב) פי' היינו שדה שסמוכה למחוז העיר שדורכין אותה בני אדם ע"כ ונראה שגם רגמ"ה גזר המלה מלשון מחול הכרם (כלאים פ"ד) עיי"ע חל י"ט. מחל א'. אבל האמת כי הוא מלש' חול כדעת רבינו ובל"ע خلة קביצת חול. וכ"ה בתוספתא ערכי' פ"ב חולת של מחוזא . . חולת של יבנה. ירו' דמאי פ"ב רכ"ב סע"ב אורז בחולתה ופירושו בחולת אנטוכיא

---

[1]) וכ"ה בע' טלק ב' ובנו"ג שלת. [2]) בדפ"ר בט"ס חלקיה.

כדאי' בירו' דמאי פ"ב דכ"ב ע"ד ועיי"ע אנטוכי (ח"א, קמ"ד) וש"נ שאר מקומות ועיין עוד ירו' הוריות פ"ג דמ"ח, ויק"ר פ"ה. ואולי היא כדעת רש"י בערכין סביבות והיקף של אנטוכיא כמו שהעירותי בע' אנטוכי. — ירו' כלאים ספ"ט דל"ב ע"ג ימא דחולתא עיי' גיאגראפיא להח' נייבויער כ"ז והוא ימה של חילת, ימה של חילתא ב"ב ע"ד סע"ב, והקבוץ חולות עיי"ע חל י"ט] —

חַלַת (והנפרד חַלָּה Kuchen חַלַּת חריע Saflor-kuchen) בסוף עוקצין (פ"ד מ"ה) הפלפלין וחלת [1]) חריע, ובפרק בא סימן בגמ' כל שהוא חייב בפיאה (נדה נ"א:). *[אחי"ה עיי"ע חריע ומ"ש, ושני ערכים האחרונים שייכים לע' חל י"ח וי"ט כי חלת הוא סמיכות, ועוד עיי"ע חריע] —

חלת (= חילתא לפע"ד מל"ע خلة עיי"ע חלת א' Sandfläche) תרג' ויקבר אותו בגי (דברים ל"ד, ו') וקבר יתיה בחילתא. *[אחי"ה ועוד עיין תרג' אונקל' ותר"י ב' לדברי' ג', כ"ט ומזה גם בב"ב ע"ג: דיתבא ליה חלתא אנביה וכו' וע"ש פירוש רשב"ם, והזכר חילא תרג' ישעיה כ"ח, א' והקבוץ שם מ', ד'] —

חַלְתָּא (פי' בל"ע خلة סל של קנים Rohrkorb) בס"ג דפ' במה מדליקין (שבת ל"ה רע"א) חלתא בת תרי כורי [2]) שרי לטלטולה. בגמ' דפ' כלל גדול (שם ע"ד:) מאן דעבד חלתא חייב (י"ג) [צ"ל י"א] חטאות. פי' חתך קנים חייב ב' אחת משום קוצר וכיון דהדר קדחן חייב משום נוטע (שבת ע"ג:) ומנא לן דהכי מדרב יוסף באספסתא ומדאביי בקניבי סילקא [3]) (שם), כנפינון חייב אחד משום מעמר מדאמר רבא (שם) מאן דמכניף מילחא וכו', אמר אביי אין אימור אלא בגידולי קרקע (שם) חריות [4]) מיהא גידולי קרקע נינהו. דקדק הקנים חייב משום טוחן (שם ע"ד:) [5]) חתכם שיעור כגון אמה אמה חייב משום מחתך [6]) קילפם חייב משום דש השליך קליפתם וקנים שאין ראויין למלאכה חייב משום בורר [7]) הטיל שתי חייב משום מסיך [8]) וכשמטיל הערב משום עושה ב' בתי נירים [9]) וכשמכה אותן כדי לקרבן זה לזה ולהדחיק אריג, זה כל זמן שעושה ארעית הכוורת וכשכופף הקנים למעלה לארוג קירותיה בונה הוא, וגמר מלאכה שישבור קרומיות של קנה [10]) היוצאות משום מכה בפטיש [11]) הרי אלו י"א אבות, ואם כפף פיה למטה ותפרה כשכונן [12]) החוט חייב משום טווה כרב (שבת ע"ה רע"א) [13]) דאמר המותח חוט של תפירה בשבת חייב חטאת, וכשתופרה חייב משום תופר [14]). בס"ג דע"ז (ע"ה סע"א)

[1]) בנו"ג חלות וכ"ה בפי' רה"ג וכ"ה בירו' פסחי' רפ"ג דכ"ט ע"ד וירו' חגיג' פ"ג דע"ט ע"ג ותוספתי' מעש' שני פ"א אבל בנדה נ"א: חלת. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ובדי' אמש' אבל בדפ"ר ופיז' וויניצי' כוורי וכ"ה בכ"י ש"ס. [3]) עיי"ע קנב. [4]) כ"ה בכ"י ל"ד, ובכ"י ו"ו ה"ב ובדפ"ע חריו. [5]) יוצא ממאמרו דרב פפא ועיי"ע (פרס) [פרם]. וכן בפירש"י ד"ה חייב י"א וז"ל עשאן דקות מאחת שתים או שלש הרי זה טוחן. [6]) וכן ברש"י שם: חתכן במדה הרי זה מחתך. [7]) וז"ל רש"י בירר יפות הרי זה בורר החליקן הרי זה ממחק וכבר התעורר הפשב"ע על חיוב משום ממחק שחשב רש"י נשמט בפירוש הערוך וסיים הגרי"ב דלדעת הערוך אינו חייב משום ממחק כלל בכי האי גוונא ע"כ, ובעל למוד ערוך מסכת שבת צד ס"ד אות ל"ד ול"ה השיג על הפשב"ע והאריך בראיוה דהערוך והתוספות תחת אורג מונים בונה ע"ש, אבל אני זכיתי להביא ראיה עצומה לדעת הפשב"ע דודאי לדעת הערוך בקנים לא שייך לומר חייב משום ממחק שבערך שף ב' האריך רבינו בפי' הגמרא שבת ע"ה: השף בין העמודים בשבת חייב משום ממחק . . הממרח רטייה בשבת חייב משום ממחק ופי' רבינו מטעם מחליקן וכן הביא ראיה מירו' שבת פ"ז (ד"י סע"ג) מה מחיקה היתה במשכן וכו' דגם בזה רק מטעם מחליק את הקרקע חייב משום ממחק עיי' ע' שף ב' לפי' גי' דפ' וויניצי' המעולה וא"כ לדעת רבינו דוקא באלה אופנים הנזכרים שם חייב משום ממחק מטעם מחליק אבל בקנים לא לכן מוציא רבינו היובים משום דש ובורר מענינים אחרים והיינו קילפם והשליך קליפתם ורבינו נגרר בזה אחר ירושלמי כי בפירוש אי' בירו' שבת פ"ז ד"י ע"א בקליפה משום דש ועוד שם: כד מבחר [ובדי' זיטאמיר מברר] בקלופייתא משום בורר ע"ש היטב הרי שפירושי רבינו בענין דש ובורר מועתקים מירושלמי וחידוש הוא שנעלם זה מעיני הגרי"ב וזה מראה באצבע יתירה כי לשיטת רבינו חיוב משום ממחק אינו שייך רק באופנים הנזכרים לעיל ולא בקנים, אבל לפירש"י הוצרכנו לומר כי תנא ושייר וה"ה אף בקנים אם החליקן חייב משום ממחק. ותחת ממחק מונה רבינו וכן התוספ' (שבת שם ד"ה חביתא) חיוב משום בונה ורש"י סבר „משום בונה ליכא לחיוביה לא בחבית ולא בתנור ולא בכוורת (וזה לפירש"י חלתא) דאין בנין בכלים" ע"כ בפירש"י ד"ה ואי חייטיה. וק"ל. [8]) וכן ברש"י הסיך השתי הרי זה מסיך. [9]) וכן ברש"י במלין שונין ע"ש. [10]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע אי' שישבר קרומיות. [11]) ומי שהתבונן בלשון ירושי' שבת פ"ז ד"י רע"ג יראה כי בענין פי' מסיך, עושה ב' בתי נירים אריג ובונה נמשך רבינו ג"כ אחר הירוש' וז"ל שם הדא אתתא כד משתייה בקוביה משום מיסכת כד יהבה קדמה משום עושה בתין כד מקימה לון משום בונה כד מחייא משום אורגת עיי' פי' ק"ע. [12]) כ"ה בדפ"ר, ובשד"ע כשמותח. [13]) ובנו"ג שם רב זוטרא בר טוביה אמר רב. [14]) במ"ש רבינו משום טווה נ"ל שכיון לקישור כי כשכופף פיה למטה ויעשה לה שפה צריך לקשרה, ואח"כ צריך לתפרה וכן דעת רש"י בשבת ע"ד: ד"ה ואי חייטיה ע"ש וכ"ה בירו' שבת שם הממתח צדדיו בשבת חייב משום תופר נאמר משום תופר ומשום קושר ועיי' או"ז הלכו' שבת סי' ס"ז. אבל בפירש"י שבת ע"ה רע"א ד"ה המותח מבואר

חלתא דדיקולי [דארמאי] [1] דחייטי בחבלי [2]. — (א"ב פירוש כוורת על שם חלות דבש שבה). *[אחי"ה והנכון כי הוא ל"ע הרשומ' פי' סל ארוג מקנים או מ ע נ פ י ם וזהו חלתא דדיקולי. ורש"י פי' ג"כ בכ"מ חלתא ע"י כוורת (עיי' ערכו) וכן פירש בסנהדרין ק"ז. קא חייפה רישה תותי חלתא, וכן פי' עה"ק שנ"ב. אבל חלות דבש ב"ב פ'. עוקצי' פ"ג מי"א הן חלות וחתיכות הנופת. עיי"ע חל י"ט] —

חִלְתִּית (בלשון ערבי حلتيت ובלשון יונית אמצ' χαλτίϑη der stinkende Asant, Teufelsdreck) בפרק ר"א אומר תולין (שבת ק"מ.) אין שורין את החלתית בפושרין. ובפ' אין מעמידין ואלו מותרין באכילה חלב שחלבו גוי וכו' עד וציר (שאין) [צ"ל שיש] בה דגה (ע"ז פ"ב מ"ז דף ל"ט:) ועלה של חלתית [3]. ובפ"ק דטבול יום (מ"ה) התיה והחלתית והאילום. ובפ"ג דעוקצין (מ"ה) התיה והחלתית והפלפלין. ובפ' בא סימן בגמ' כל שהוא חייב בפיאה (נדה נ"א:). פי' בלע"ז (לזרו פודולינטו ובלשון ישמעאל הם הכי חלתית) [צ"ל לזרפיטיון ובל' ישמעאל ה ם הכי חלתית]. *[אחי"ה תקנתי גי' ה ד פ " ר הנ"ל עפ"י פי' רה"ג לסד"ט צד מ"ב שכתב בזה"ל "והחלתית חם הכי בטיית" והמו"ל הדפים תיבות חם הכי באותיות מפוזרות בחשבו שהן זרות וכי הוא שם החלתית בל"ע וטעות גמור הוא כי צ"ל: הם הכי בטיית ופי' הם בל"ע ענין, שיעור ומובן ור"ל רה"ג כי כן מובן ושיעור חלתית גם בל"ע והאמת עמו. אבל רבינו יען שגם הוא סבר כי תיבות ה ם ה כ י שייכין לביאור תיבת חלתית העתיקן בלי מובן מפי רה"ג ובדפוסים אחרים נשמטו, כדי להקל על המובן, שתי תיבות הללו, ומדפ' וויניצ' והלאה נשתנה גם הלעז של דפ"ר והדפיסו אס"א פיטיד"א והוא ל"ר ואי"ט asa (assa) foetida Teufelsdreck וברע"ב לטבול יום בטעות ספיטידא וצ"ל אסא פיטידא וכ"ה בעה"ק שנ"ב אבל גי' הר"ש בעוקצין כגי' דפ"ר רק עוד משובש ממנו כזה: לסרא פודלינטו, וכן כל כ"י ערוך גרסו כדפ"ר רק בכ"מ משובש כי בכ"י ו"ו ב', כ"י ה"ב א' כגי' הר"ש; בכ"י ו"ו א' לסרא פורלינטו ובכ"י ג"ג פונדלינטו, כ"י ל"ד פורלינטו, כ"י ב"ר פולינטו. ובלי ספק בכל מקום צ"ל לסרפיטיון laserpitium והוא כמו חלתית בל"ע וכ"ה לנכון ברש"י שבת ק"מ. ד"ה חלתית: "חלטי"ש [4]) בל' ישמעאל ובלעז לזרי"א" בל"צ laser וכן לועז לזר"א בע"ז ל"ה: ובחולין נ"ח סע"ב וכן לועז לסרא רגמ"ה כ"י לחולין שם (בקובץ כ"י אנגיליק' דף שט"ו.) וכן הוזכר שם לזרון בספר המרקחות לישבתי הרופא המכונה דונולו (הוציאו רמש"ש צד III), והרמב"ם בפי"מ לט"י פי' חלתית ע"י ל"ע אלחתית וצ"ל אלחלתית (עיי' רע"ב) [5]. ודע כי העשב עצמו נקרא בל"ע אנגׄדאן והשורש: מחרות, ומ י ץ שלו: חלתית עיי' Avicenna 130, 211 ובזה מובנת הלשון מֵ י חלתית מותר לשתותו בשבת (ירו' שבת ספ"כ די"ז סע"ג) שמואל אמר חלתית עצמה מאכל בריאים הוא (שם) כלומר מיץ של חלתית מותר לשתותו ל ר פ ו א ה בשבת ומותר לשרות אותו בחומץ בשבת כדאי' במשנ' ג' דשבת פ"כ אבל נותנה לתוך החומץ. ולדעת שמואל היה מאכל בריאים כלומר מטבילין בו המאכל אבל מאן דאכל מתקל זוזא מניה מסתכן ועורו נחליץ (שם) ועיי' חולין נ"ט רע"א ולכן אף אם חלתית לדעת שמואל מאכל בריאים הוא לענין טיבול המאכל (וכן סיפר פליניאוס י"ט, ט"ו) בכל זאת אמר שמואל הלעיטה חלתית טרפה מ"ט ד מ י נ ק ב א להו למעייניה (חולין נ"ח:) וכן מעיד פליניאוס (שם) כי רגילין היו מקדם להלעיט את הבהמות בחלתית יען שמפטמת את בשרן ועשתה אותו מטעמים mox pinguescere, carne mirabilem in modum jucunda. בחולין שם חלתית אחלתית לא קשיא כאן בעלין כאן בקרטין וכן מחלקת המשנה בע"ז ל"ה: קורט של חלתית מן עלה של חלתית (שם ל"ט:) וקורט פי' רגמ"ה כ"י לחולין שם גבעולין ול"נ שהוא גרעינין וחתיכות ובהן שמנוניתא ונקרא זה המין asa foetida in granis כלומ' חלתית בהיותה בגרעינין וחתיכות. ועיין ג"כ פי"מ להרמב"ם לע"ז פ"ב מ"ו. בארצות קדם עשו פרקמטיא גדולה בחלתית (פליניאוס שם) וכן נראה מדרז"ל ע"ז ל"ט. הוה קא מזבן חלתיתא וכו', ירו' ע"ז פ"ב דמ"ב סע"א שלח לו חלתית,

---

בע"א וצ"ע ועיין עוד הרמב"ם הל' שבת פ"י הל"ט וש"ע או"ח סי' ש"מ. — ועתה הראיתי לדעת כי מתיבות דקדק הקנים עד סוף הענין הועתק מ פ י ר " ת בשבת ע"ד: (נדפס בש"ס ווילנא בדף ע"ה. באיזה שבושים). [1]) וכ"ה בעי' חט ג'. [2]) וכ"ה בכ"י ש"ס ושם הגי' חלתי ודקולי דארמאי דחייטי וצ"ל חלתא דדיקולי עיי"ע חט ג' ושם אי' ג"כ ללא נכון ודיקולי ומתוך פירש"י כ ו ו ר ת ש ל ש ב ט י ם נראה ג"כ שכן היתה גירסתו חלתא דדיקולי ובנו"ג בע"א עיי"ע חט ג'. [3]) רמ"ל והחי' לעווי טעו לכתוב בנוסחא דידן קורט כתיב וציינו דף ל"ה: וט"ד שאין הַטְּעָם. [4]) ובדפ' שונציגו חלטיט וצ"ל חלתית. [5]) ועיי' ג"כ מ"ש בעי' (אלום) אילם בח"א, צ"ח בביאור דברי הרמב"ם.

ירו' שביעית פרק ז' דל"ז ע"ג נביב ויהיב בהדין חלתיתא] —

חָם (ידוע מל"מ חום = חָמַם warm sein וכן בל"ם ובל"ע ; פ ע ל חִמֵּם wärmen; התואר חָם, חַמִּים warm; והשם חוּם, חִימּוּם ועיין עוד בפנים) בפ"ק דשבת בגמ' לא יצא החייט במחטו (שבת י"א:) דתנן בפ"ד במעשרות (מ"ד) השותין [1] על הגת בין על החמין בין על הצונן פטור. פי' וכן בגת לענין מעשר (שבת שם) שאם מכנים ראשו ורובו לגת פטור מן המעשר ואם לאו חייב במעשר. (בין על הצונין בין על החמין) [צ"ל בין על החמין בין על הצונין] אם מזגו במים חמים ששוב אין מחזיר את המותר לגת, בין אם מזגו בצונין שיכול להחזיר המותר [2]. אבל ירקא אפשר בחמימי (ר"ה כ'.) פי' בע' מת. *[אחי"ה הפעל חום נרדף עם חמם שבת קל"ד. דחיים פומי, חולין ח': אימת בלעה לכי חיימא אימת קא חיימא וכו', פירוש נעשה חָם. פיעל ירו' נדרים רפ"ד לְחַמֵּם בו את ידיו, ב"ר ספי"ד נשמה מחממת את הגוף שלא יצטנן וימות, ירו' שבת פ"ה ד"ז: בשביל לחממו, ושם פי"ט די"ז סע"א מפני הסכנה מחמין לו חמין, ושם מחמין לו חמין בשבת, ושם מחמין הוא אדם אלונטית, ובכולם מחמין כמו מחממין כלומר מרתיחין, וכן בל"ע. והפעל: מים שהוּחָמוּ ירו' ביצה פ"ב דס"א ע"ג, חמין שהוחמו שבת ל"ז: ל"ח: סע"ב, מ' סע"א, ירו' שבת פ"ו ד"ו סע"א ורע"ב. ולנקבה: אם הוחמה ב"מ פ"ו מ"ג. אַפעל שבת מ' סע"א להחם בשבת. מֵיחם אדם אלנטית וכו' עיי"ע אלנטית (ח"א, ק':) כמו בפיעל. שבת קנ"ג. אַחֵים עיי"ע חם ד', וממנו השם הַמֵּיחַם עיי"ע מיחם. אתפעל שבת ק"י סע"ב כד אִיחֲמַם (תי"ו נבלעת במקום איתחמם) ובכ"י מ' כי קם אחמם וצ"ל כי קם איחמם כגי' כ"י א"פ (ד"ס שבת צד קכ"ב:), נדה מ"ג. כל אחמומי והדר אחמומי בשעתא לא שכיח. התפעל תמיד פ"א מ"א נתחַמֵּם כנגד המדורה, ביצה פ"ב מ"ה ומתחמם כנגדה, אבות פ"ב מ"י והוי מתחמם כנגד אורן של ת"ח, ירו' שבת ספי"א די"ג: הרי אני מתחמם בה. והושאל לחימום של קרי ירוש' סוטה פ"א דט"ז סע"ג נתחמם ועיין למטה. ב"ר ס"פ כ"ד היו הרוחות זכרים מתחממים ממנה וכו', ורוחות הנקבות מתחממות מאדם, ומדמיוני הפרסיים נולד המושג הזה עיין מאמרי על המלאכים ושדים ס"ו והלאה ועוד הארכתי במ"ע דמ"ג חלק כ"ה, פ'. — והתואר חַם פסחים ע"ה: והלאה חם לתוך חם, חם לתוך צונן, ובקבוץ חַמִּין שבת פ"ג מ"א דף ל"ה רע"ב ושם ל"ז רע"א פי' מים חמים ורותחים וכן בל"ע. ביצ' פ"ב מ"ה לא יחם אדם חמין וכו', ירו' שבת פ"ו ד"ו. עיין לעיל, ושם ספ"א ד"ד: צירעא צונין עקרב חמין ועיי"ע זבורא. ברכות ט"ז: חמי חמין פירוש מים חמים בתכלית החמימות והפכו פושרין. חולין ח'. חמי האור . . חמי טבריה, שבת מ' סע"א בחמי טבריא . . בחמי האור, ירו' שבת פ"ז ד"י: בישל בחמי טבריה. וממנו חמתא עיי"ע. — והושאל תואר חם לחמימות של גיד המתעורר: מקואות פ"ח מ"ג, נדה מ"ג. בשרו חם. וממנו השם: יומא י"ח. אתה מביאו לידי חימום (ובירו' יומא פ"א דל"ט. הגי' מרגיל לזיבה), תוספתא נדה ספ"ב בא לידי חימום. ובמשקל ערבי וסורי התואר חַמִּים, חֲמִימָא עירובין ג' סע"ב, ב"ב כ"ד: לא חמימא ולא קרירא עיי"ע קדר. חולין ו': ליכול חמימא עיי"ע קר ב'. ירושלמי שבועות פ"ד דל"ה. וירו' סנהדרין פ"ג דכ"א: פיתא חמימא. והקבוץ חולין מ"ו: חֲמִימֵי, נדה ל"ו סע"ב בחמימי . . בקרירי, ירוש' ע"ז פ"ד דף מ"ד: חמר וחמימין. ובהשאילה שבת נ"ה. רישך בקרירי רישא דרישך בחמימי עיי"ע קר ג' ומ"ש. והשם חמימותא וכן בל"ס פסחים ע"ו. חמימותא דחרס . . חמימותא דסלת. וגם השם חוּמָא עיין ערך חמא. ועוד התואר חמום עיין ערך. — והנפעל נחמם עיי"ע חמה ב'] —

חם (= חֵמָה Gluth, Zorn; Eifer) בס"ג דפרק האשה שהלך בעלה למדינת הים (יבמות צ"ו סע"ב) ובירוש' בשקלים בס"פ מצרפין שקלים דרכונות (פ"ב דמ"ז.) אלא אימא עד שנקרע ספר תורה בַּחֲמָתָן. פי' זה היה מושכו אצלו וזה היה מושכו אצלו עד שנקרע —. בחלק בגמ' והלוחש על המכה (סנהדרין ק"א.) אמר להם בני חמה עזה יש בעולם. *[אחי"ה ברפ"ע יִחדו להציון מחלק ערך בפני עצמו ולא ידעתי למה כי על מסיבה אחת הֻטבעו המושגים כעס וחמה ולפי שיתחמם האדם בעת כעסו וכן הכעס מרוב חמימות האדם הוא נקרא הכעס חמה משרש יחם או חמם (עיין רד"ק יחם) ודוגמתו בל"א ריתחא עיי"ע רתח. וכן בל"ע פי' מתחמם וכָעס. והושאל למלאך הרוגז ירו' תענית פ"ב דס"ה: אף וחמה מלאכי חבלה הן. נדרים ל"ב. באו אַף וחמה

---

[1]) בנו"ג שותין. [2]) וזה דלא כפי' ר"ח הובא בחי' רמב"ן ורשב"א (וכ"ה נדפס בש"ס ווילנא) ועיי' למוד ערוך למקומו.

ובלעוה, שמ"ר פמ"א, פמ"ד, דב"ר פ"ג, קהל"ר פ' וטוב משניהם, תנחומא תשא סי' ל', מדרש שו"ט מזמור ז' וי"ח, פדר"א פמ"ה, ילקוט עקב רמז תתנ"ג וילק' תהלים רמז תרל"ז דרש כי יגרתי מפני האף והחמה (דברים ט', י"ט) חמשה מלאכי חבלה היו שם אף וחמה וקצף והשמד והשחת. — נדרים שם דרושים אחרים בענין חימה ע"ש והמושג גונדא דחימה (שם) פי' חיל של מלאך חימה מהפרסיים בא לחז"ל כי אצל הפרסיים מלאך החימה נקרא aêshma (עיין ערך אשימא אשמדאי) ואצל החדשים خشم וחילות חילות סביב לו עיי"ע אסתלגינית] —

חם (= חֲמָא, חֲמִי הוא אולי מל"ע حمى פי' שמר bewahren, beachten והושאל לראיה sehen) בס"ג דפ' במה אשה (שבת ס"ז.) וכי היכי דחמיתיה [אשתא] לחנניה מישאל ועזריה וכו'. וראיתיה לזכר ברית עולם (בראשית ט', ט"ז) תר"י [א'] ואחמי [1]. בריש פסיקתא דאת קרבני לחמי לאשי (נ"ז:) ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה (שמות ל"ד, כ"ח) חמתי אכל חמתי שתה. פי' ראה אותי. *[אחי"ה בפסיקת' דר"כ חסר אבל בכ"י א"פ אי' המתי אכל וכו', וכבר הגיה לנכון ר"ש באבער דצ"ל חמתי ובילק' פנחס רמז תשע"ו צד רמ"ח רע"ג איתא חמתיה אכיל והמתיה שתי וצ"ל חמתי. פי' אלו ראה אותי אוכל ושותה — וכנ"ה בירו' כלאים פ"ט דל"ב סע"ב ר' יוסי צם תמניי יומין למיחמי ר' חייא רובא ולסופא חמא וכו' א"ל חמית בחלימי וכו' אין אנא חמי ליה אנא חכים ליה, ושם רשב"ל צם תלת מאוון צומין למיחמי ר' חייא רובא ולא חמתיה, וכ"ה בירו' כתובות פי"ב דל"ה. — ירו' נדרים ספ"ז ד"מ ע"ג לית אורחא דבר נשא מיחמי חבריה בפומא (דטיבריה) בעי מימר בטיבריה חמתיה. ירו' ע"ז פ"ב ד"מ רע"ד חמתא צ"ל חמתיה עיי"ע חל י"ג, ושם בירו': אנן חמיי לון פי' אנחנו רואין אותן. ירו' שקלים ספ"ה דמ"ט. חמון שקין חמון כרעין חמון קופדן . . מחמי צדיקיא וכו'. ב"ר פי"ד אנן רחיצין במרי שמיא דאת חמי לאפויי לעלמא דאתי. ברות רבה פ' ותאמר נעמי מחמיה אפין [2]. והציווי ירו' פיאה פ"ג די"ז ע"ד אתא חמי, ירו' דמאי רפ"א דכ"א ע"ג ושם פ"ו דכ"ה: איתא חמי ועיין עוד ע' אתא וש"נ כמו בלשון עברי בא וראה עיי"ע בא א'. אתפעל מ"ק כ"ה סע"ב איתחמיאו כוכבי בימְמא. ירו' פיאה ספ"ח דכ"א ע"ד אתה פייסת למאן דמתחמי ולא חמי דין דחמי ולא מתחמי יקבל פיוסך, וכן בירוש' שקלים ספ"ה דמ"ט: איכ"ר פתיחתא כ"ד משתיי אזלין ומשתיי אתיין ומתחמאין סגיאין. פַעל ירו' כלאים פ"ט דל"ב: שיניי מעיקה לי א"ל חַמֵּי לה לי וחמי לה ליה, וכ"ה בירו' כתובות פי"ב דל"ה. ובאפעל בתרגום ירו' לבראשית מ"א, כ"ח; לשמואל כ"ה, ט'; לתהלים ד', ז'; ע"א, כ'; פ"ה, ח' ועוד הרבה בתרגום ירושלמי אבל בתרגום אונקלס בכ"מ אי' חזא] —

חָם (מפעל חום sich erwärmen ענין התחמם ושייך לערך חם א' ורבינו פירוש בע"א) בס"ג דפרק שואל אדם (שבת קנ"ג רע"א) אַחֵים לי בהספדאי דהתם קאימנא [לא קשיא] הא דמחמי ליה וחיים. פי' נעימות קול וביסום. *[אחי"ה בנו"ג אחים בהספידא דהתם קאימנא לא קשיא הא דמחמו ליה ואחים הא דמחמו ליה ולא אחים ובכ"י א"פ כגי' רבינו אחים לי הספדא ובכ"י מ' אחים מר אהספידא ושם ובדפ' שונצ' חאים והוא פְעל כמו חיים לגי' רבינו, ולפי פירושו דרבינו הוצרכנו לגזור המלה מל"ע غنى פי' נעימת קול singen אבל יותר טוב לפרש מלשון חמימות כפירש"י התאמץ בהספד שלי שיתחממו ויכמרו רחמי העומדים ויבכו ע"כ ואולי יש להמציא מל' ערבי حم פי' בכה ביותר ועוד מרבה בשבח, אבל פי' הראשון נ"ל עיקר ובזה הענין גם השם חימום במ"ק כ"ד: כל קרע שאינו בשעת חימום אינו קרע פי' בשעה, שיוכל להתחמם על מתו עיין תוספ' שם ד"ה וכל, וכן הבין ריצ"ג בהלכות אבל צד כ"ט וכל קרע וכו' פי' בשעת יציאת נשמה ובשעת שמועה (באדם) [כאדם] שחם לבו בקרבו ואינו יודע מה עושה ואוחז בבגדיו וקורעם מחם לבו ע"כ] —

חַם (מפעל חום = חָמַם Cham = Dunkelfarbiger, Schwarzer) בב"ר פ' ל"ז [3] (לפנינו פ' ל"ו) ויאמר ארור כנען (בראשית ט', כ"ה) חם חטא וכנען נתקלל לפי שכתוב (שם פ' א') ויברך אלהים את נח ואת בניו ואין קללה במקום ברכה לפיכך

---

1) בנו"ג ואחמינה. 2) כ"ה לפי גי' כ"כ ובנו"ג להראות לו פנים. 3) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב ול"ד ובדפ"ע ע' פחם אבל בעי' הנוכחי פי' ל"ו וידוע שרבינו מוגה מפרש' י"ז והלאה פרשה אחת יתרה ממה שנמנה בדפוסים שלנו (עיי' מ"ש בהשחר שנה ו' חוברת ו') ולכן גם כאן גי' אמיתית כגי' כ"י.

ארור כנען. ר' נחמיה אמר כנען ראה והגיד להם לפיכך תולין את הקללה במקלקל [1] [רבי הונא בשם ר' יוסף א"ל] אתה מנעתני [2] מלהוליד בן רביעי אני מארר בן רביעי שלך. *[אחי"ה ונגזר מפעל חום, חמם פירוש נתחמם ונשחר מחמימות, וכן חום בראשית ל', ל"ב פי' שחור, וכ"ה בל"ע schwarz פי' נשחר בפחם וזה מה שדרשו בב"ר שם: יהיה אותו האיש (חם) כעור ומפוחם, ירו' תענית פ"א דס"ד ע"ד חם יצא מפוחם עיי"ע פחם. סנהד' ק"ח: תנחומא נח סס"י י"ב חם לקה בעורו. ועוד דרושים אחרים בענין חם עיין סנהד' ס"ט: ע'. שמ"ר פ"ל] —

חם (=חָמָא Rettig) בפ' אין מעמידין בגמרא מתרפאין (ע"ז כ"ח סע"ב) חמא לחמה [3] וסילקא לזיקה [4] והילופא סכנתא. פי' צנון הוא יפה לחמה, תרדין יפין לרוח שהיא בכריסו של אדם. ובפ' ערבי פסחים בגמרא הביאו לפניו (פסחים קט"ז רע"א) קפא דחסא חמא וקפא דחמא [5] כרתי. ברפואות דפרק מי שאחזו (גיטין ס"ט סע"ב) חומרתא דפילון ושיפא דחמימתא. *[אחי"ה רבינו הביא ללא אמת ציון האחרון בסוג ערך זה כי חמא פי' צנון כאמור, וחמימתא הוא בל"ע יונה עיי"ע ומ"ש — ובענין גזרת חמא במובן צנון הזרתי על כל אוצרי מלין ולא מצאתי באיזה לשון ענינו ככה, לכן הרהבתי בנפשי עוז לומר כי הוא ל"י χειμα פי' קור Kälte ותהיה המלה העתקת התיבה: צנון ונקרא כן לפע"ד מפני שמצנן המאכל בכריסו של אדם, ורבותינו לשון ערומים בחרו כדי שיהא נופל חָמָא לַחַמָּה כלומר הקרירות של צנון מועילה לחמימות. ודע עוד כי בל"ע מורה קור וחום, ומעתה נבין הדרוש בב"ר רפי"ט ופ' ל"ד שפי' קור וחום: חמה חכאכית וצ"ל חמא וחכאכית פי' קרירות וחמימות ועיין פנ"ג וע' אבבית וע' חככים] —

* חָם (Schwiegervater; חָמוֹת Schwiegermutter) מל"מ במשקל אָח, אָחוֹת וכן בל"ע ובל"ס חֶם, חמא וחמָתָא ובל"מ אין נופל אלא על האשה אבל בלשון חז"ל גם על האיש עיין הדוגמאות בפסחים פ"ז. כתובות ט', י"ב. יבמות קי"ז רע"ב ושם קי"ח. והלאה. ולנקבה יבמות קי"ז. ושם קי"ט. דמאי פ"ג מ"ז. חולין ו'. שבת כ"ו.

חָמָא (=חוּמָא בל"ס וכן בל"ע Hitze, Gluth) בב"ר פ' פ"ח (פי"ז) מטרונה שאלה את ר' יוסי אפשר יוסף בן י"ז שנה היה עומד בכל חומאו והיה עושה דבר זה. פי' גם זה ענין חמימות כערך ראשון [6] כלומר בכחו כשדמו חם בבחרותו אבל זקן מצונן כדכתיב (מ"א א', א') ויכסהו בבגדים ולא יחם לו. *[אחי"ה וכן בתניא דבי אליהו פ"ז לא היה בו כח וחמימות — וכנ"ה בתרגום אונקל' לבראשית ח', כ"ב. ולנקבה חוּמְתָא לשה"ש א', ז'; לאיוב כ"ה, י"ט. תרגום ירושל' א' לשמות י"ב, ל"ט] —

* חָמָא שם איזה אמוראים ד"מ ע"ז ל'. רב חמא. פסחים פ"ו. ב"ק צ"ט: ירו' קידושי' פ"ג דס"ד רע"ד רב חמא בר גוריא ועיין עליו במבוא הירו' למהרז"ף פ"ה: ושם ג"כ רב חמא בר אשי. ר' חמא בר חנינה ואחרים הנקובים בשם זה.

* חוּמָא, חוּמָה (die Frau Abaji's) כתובו' ס"ה. חומא דביתהו דאביי ומהרש"ל הגיה חומה וכן נ"ב בגליון וכ"ה ביבמות ס"ד: אזל (אביי) נסבה לחומה ברתא דאיסי בריה דרב יצחק.

חֲמִי (das Auge abwenden) תרג' ומעלים עיניו רב מארות (משלי כ"ח, כ"ז) דמחמי עיניה מן מסכנא. *[אחי"ה כבר רמזתי בע' חמא כי עיקר הגי' בה"א ולא בחי"ת כבדפוסי התרגום ובאמת בערך מהם ב' גרס רבינו לנכון דמהמי ולא פירשו ועיקר מקומו בערך ה"א ולא במי"ם כי גזרתו מל"ס הְמָא פי' מעלים עין. וכן התרג' ימלט (שם פסוק כ"ז) נתחמֵי מן ביש. וגם כאן יותר טוב לגרוס נתהמי] —

1 חָמַד von der Hitze erglühen עיין בפנים) בפ' אלו טרפות (חולין נ"ו. במשנה ושם: בגמ') נפלה לעור ונחמדו בני מעיה. פי' נתחממו כמו (דניאל י', ג') לחם חמודות. ויש ששונים ונחמרו כמו (איכה ב', י"א) חמרמרו מעי. ובפ' ד' מיתות (סנהד' נ"ב.) (בגמ') [7] ויורדת לתוך מעיו וחומדת את בני מעיו ויש ששונה וחומרת. *[אח"יה ואם נעמיק בחקירה למי כל חמדת הפי' הראשון אז נמצא כי מפי' רה"ג יצא ראשונה

1) בנו"ג במקולל. 2) בנו"ג מנעת אותי. 3) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ועה"ק שנ"ב וכ"ה בכ"י ש"ס. ובדפ"ע חמא לחמא ובנו"ג חמה לחמה וצ"ל חמא לחמה. 4) וכה"ג בפי' ר"ח כ"י לע"ז (בקובץ כ"י אנגיילקי' דף י"ז:) וכן מוכח מציון של רש"י לע"ז ובנו"ג וסילקא לצינא וכ"ה בע' סלק ב'. 5) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וכן מוכרח מפי' וציון בע' קף אחרון. 6) ר"ל ע' חם א'. 7) כ"ה בכ"י ו"ו ויש למחקו כי משגה הוא. ובדפ"ע חסרו התיבות המסומנין.

כי בשרש חמד כתב רד"ק בזה"ל: לחם חמודות . . ורבינו האי ז"ל פי' לחם חם ודומה לו בדרז"ל נפלה לאור ו נ ח מ ד ו בני מעיה כלומר נתחממו וכן פירשו הם לחם חמודות שאמרו (יומא ע"ו: מאי לחם חמודות אמר ר"י בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב אפי' נהמא חמימא דחיטי בזיתי לא אכלי עכ"ל הרי שרה"ג גרס ופי' כבערוך, ובפי' המיוחס לרס"ג לדניאל שם מבואר ג"כ לחם חמודות: לחם חם מז סולת. וכונת רבינו כיש ששונין היא הגיר' שלנו וכה"ג בפי' רגמ"ה כ"י לחולין ובפי' ר"ח כ"י לסנהדרין וכ"ה ברש"י ברי"ף וברמב"ם אבל לפע"ד גי' ופי' הראשון עיקר כי בל"ע حمد מורה (בבנין שמיני) חם בתכלית החמימות ונרדף עם حمت באותו הפתרון. והשם حمادى, حمادى חמימות עזה. ובהיות המלה בודדת החליפוה הסופרים במלה ידועה ושגורה וגם בכ"י ש"ם כבר הוחלפה] —

2 חָמַד (לפע"ד מערך הקודם ופי' בקש בכל חומו ונחמר מרוב תשוקתו לדבר erglühen für etwas, übg. begehren, wünschen והשם חֶמֶד, חֶמְדָּא, חימוד ולנקבה חֶמְדָּה die Lust, das Gelüste) בילמדנו לך לקראת משה המדברה (תנחומא סוף שמות סי' כ"ט) והיה כל מחמד עיניך [ישימו בידם ולקחו] (מ"א כ', ו') [1] וכי כל מה שתבע בראשונה אינו חמדה ביקש כסף וזהב והן חמדה שנאמר (חגי ב', ז') ובאו חמדת כל הגוים, ביקש נשים והן חמדה שנאמר (יחזקאל כ"ה, מ"ז) בן אדם הנני לקח ממך את מחמד עיניך [במגפה], ביקש בנים והן חמדה שנאמר (הושע ט', ט"ז) והמתי מחמדי בטנם [הוי כל מה שתבע בראשונה חמדה [2] ומהו כל מחמד עיניך דבר שהוא חמדה [3] זה ספר התורה שנאמר (תהלים י"ט, י"א) הנחמדים מזהב ומפז רב. ובחלק בגמ' אחאב (סנהדרי ק"ב: מחמד עיניך מאי היא לאו ספר תורה. בר"ג דפ' תינוקת (נדה ס"ו.) משום דמחמדה ואגב חימוד שופעת דם. *[אחי"ה וכן נקראת התורה חמדה גנוזה שבת פ"ח: לפי גי' כ"י מ' וכ"י ילק' ובנו"ג חמודה גנוזה (עיי' ד"ס שבת צד צ"ד:). ירו' תעני' רפ"ב דס"ה. כלי אחד של חמדה, ושבת קנ"ב. דרש ותפר האביונה (קהלת י"ב, ה') זו חמדה ושם: בטל ליה חמדיה דרב פי' תאותו. וכן תאות המשגל בנדה כ': דם חימוד. ושם הפעל בעלי היה בדרך וחמדתיו. מכו' כ"ג: גזל ועריות שנפשו של אדם מתאוה להן ומחמדתן, חגיג' י"א: גזל ועריות נפשו מחמדתן ומתאוה להם. ירוש' שבת פ"ו ד"ח ע"ג הוו מתחמדין מיחמי אפוי דשמואל, ירו' תעני' פ"ג דס"ו ע"ד מתחמד מישמוע שיעתה. קהל"ר פ' לך אכול: בוראך מתחמד לך פמליא שלו מתחמד לך ותורתו מתחמדת לך, תניא דבי אליהו פי"ד מתחמדין ומתאוין, וכן בתרג' ירו' א' לבראשית כ"ח, י'. י"ב; ל"א, ל'. והתואר חֲמוֹדָא Wollüstling והקבוץ חמודין תר"י א' לשמות כ', י"ד; לדברי' ה', י"ח] —

חַמָּה (Sonne) בילמדנו בריש כי תשא (תנחו' כי תשא סי' ה') ובפסיקתא דכי תשא (פסדר"כ צד י"ג והלאה) ויעלהו עולה על החומה (מ"ב ג', כ"ז) החמה כתיב שהיה משתחוה לחמה מיד ויהי קצף גדול על ישראל (שם) א"ל הקב"ה לישראל אומות העולם אין מכירין אותי לפיכך מורדין בי [4] ואתם מכירין אותי וכבודי [5] ומורדין בי. אמר רב מני אילולי זכות אשתו של עובדיה כבר כלו [6] ישראל באותה שעה דסמיך ליה ואשה אחת מנשי בני הנביאים צעקה [אל אלישע וגו'] (מ"ב ד', א') [7]. בפ' הרואה בגמ' על ההרים (ברכו' נ"ט רע"ב) ת"ר הרואה חמה בתקופתה ולבנה ב ת ק ו פ ת ה [8] וכו'. פי' חמה בתקופתה בתחילת מחזור כ"ח שנופלת התקופה של ניסן בתחילת ליל ד' בכוכב שבתי בתחילת ברייתה. פירוש אחר (?) חמה בתקופתה וכוכבים ומזלות כסדרן בימות הגשמים בעת שהיו ג' ימים מעוננין ולא נראת חמה בהן ולא כוכבים אותה העת צריכין לברך עליהן בעת שיתראו וזולתי זאת העת לא. ירוש' (פ"ט די"ג ע"ד) אמר רב הונא [9] הדא דאת אמר בימות הגשמים ולאחר שלשה ימים שנאמ' (איוב ל"ז, כ"א) ועתה לא ראו אור בהיר הוא בשחקים ורוח עברה ותטהרם. *[אחי"ה כפי' ראשון מוכח בברכו' שם ונראה שלפני רבינו לא היתה הגירסא ואימת הוי אמר אביי וכו', וכן ראיתי בהגהה לר' עקיבא ז"ל ולא כמו שכתב בתשו' חתם סופר או"ח נ"ו ע"ש. וכפי' רבינו אי' ג"כ ברש"י וכן פסק הרמב"ם

1) כ"ה גם בסנהדי' בסמוך וכ"ה בתנחו' שם וכצ"ל בערוך. 2) כצ"ל וכ"ה בתנח'. 3) בתנחו' אי' דבר שהוא חמדה מתוך חמדה ואיזו זו התורה. 4) בתנח' שם אי' עובדי ע"ז אין מכירין כבודי לפיכך וכו' ובפסיק' אי' או"ה אינן מכירין כ ח י ומורדין בי. 5) אחת היא מיותרת או אותי או כבודי ונראה כי שתי נוסחאות נתערבו. 6) וכ"ה בתנח' ובפסיק' מכולין. 7) ועיי"ש פירש"י. 8) וכ"ה בכ"י א"פ אבל בנו"ג ולבנה בגבורתה וכגי' רבינו אי' ג"כ בירו' ברכו' פ"ט די"ג ע"ד. 9) וכ"ה בויק"ר פכ"ג אבל בירו' אמר רב חונא.

בהלכות ברכות פ"י הלי"ח, אבל בפירוש אחרון רבים וכן שלמים עמלו לישב דברי הערוך על בורים עיי' מ"ש הפשב"ע ובס' לימוד ערוך לברכו' שם. ושם הובא גי' כ"י ה"ב פירוש אחר בתקופת ת מ ז וגם הגי' הזאת לא העלתה ארוכה לדברי הערוך שסותרים דברי הש"ס בברכו' שם. אחר עיון רב מצאתי נכון להגיה דברי הערוך בדרך זה, כי תיבות פירוש או כגי' דפ"ר פ"י אחר ט"ס הוא וצ"ל פ ר ש ת א ח ר י וכונת רבינו לויקרא רבה פ ר ש ת א ח ר י מות והוא פ' כ"ג ושם אי' בזה"ל: הרואה החמה בתקופתה לבנה בכדורה כוכבים במסלותם מזלות כסדרן אומר ברוך עושה מ"ב אמר רב הונא הדא דאת אמר בימות הגשמים ובלבד לאחר שלשה ימים ע"כ וזה המדרש עולה למה דאי' בירו' ברכו' פ"ט די"ג ע"ד: הרואה חמה בתקופתה ואת הלבנה בתקופתה ואת הרקיע בטיהרו (גי' המהרש"ם בטהרתו) אומ' ברוך עושה בראשית א"ר חונא הדא דתימר בימות הגשמים ו ב ל ב ד [1]) לאחר ג' ימים הה"ד ועתה לא ראו וגו': ולפי זה נ"ל להגיה בערוך שצ"ל בזה"ל: [בויק"ר] פרש' אחרי (פ' כ"ג) חמה בתקופתה [לבנה בכדורה] כוכבים [במסלותם] ומזלות כסדרן [וכו' עד] בימות הגשמים [פי'] בעת שהיו וכו' וכו'. וא"כ פי' הערוך מן התיבות בעת שהיו וכו', מוסבים על מדרש פרש' אחרי ולא על ברכו' נ"ט: והראיה שסיים: ירוש' אמר רב הונא וכו', שמוסב ג"כ על: הרקיע בטיהרו ועל זה הביא הפסוק מאיוב. וכונת רבינו במ"ש ירושלמי אמר רב הונא וכו', כדי להראות מקום למה דאי' בויק"ר שם בלשון סתם אמר רב הונא וכו' ועל זה בא בעל הערוך לרמוז כי הציון נמצא בירושלמי (שם) והראיה שכונת רבינו על ויק"ר שם ממה שגרס החמה בתקופתה . . מזלות כסדרן שהוא ג"כ גי' של ויק"ר וכן ממה דגרס אמר רב הונא שאי' ג"כ בויק"ר שם. ובנו"ג בירו' אמר ר' חונא ובילק' איוב ל"ז רמז תתקכ"ב אמ' ר' ירמיה. והנה טעות הדפוס בערוך: פ י ר ש א ח ר כבר מונח לפני הגהמיי"מ בהלכו' ברכות פ"י הלי"ח שכתב כן בשם הערוך בל' פ"א. ואת אשר נ"ל כי כל פי' אחר חסר בערוך לפני האחרונים שאל"כ למה הביא בעל מ"כ בויק"ר פי' הערוך זה עפ"י מ"ש הגה' מיימוני וגם מרן ב"י הביאו באו"ח סי' רכ"ט בשם הגה' מיי"מ זיל קרי ביה רב שהוא בערוך, אבל בודאי שהיה חסר בספר הערוך שלהם וכן חסר בעה"ק שנ"ב — ועוד דרושים בענין חמה עיין בברכו' ו': נ"ח. שבת קנ"ו. עירובי' נ"ו. פסחי' צ"ד: יומ' כ': סוכ' כ"ח. כ"ט. תענית כ'. חגיגה י"ד: ב"מ פ"ו. ב"ב ט"ז: סנהד' ק"א. ע"ז ג': ח'. כ"ה. ב"ר ס"פ ו' רואי חמה פי' מי שהחמה זורחת עליו, ב"ב פ"ב. עיי"ע גזע, וכן בנדרי' ל': הנודר מרואי החמה אסור אף בסומין שלא נתכוון זה אלא למי שהחמה רואה אותן. ימות החמה תעני' ג': הפכו ימות הגשמים, ימות החמה ב"ר ספל"ג הפכו ימות הלבנה. בירו' שבועו' פ"א דל"ב ע"ד מפורש שאת ועמוק (ויקרא י"ג, ב', ג') גבוה ממראה החמה . . עמוקה כמראה החמה. סוכה כ"ב. ירו' סוכה פ"ב דנ"ב ע"ד צלתה מרובה מחמתה עיי"ע הבל. בירו' יבמו' פ"ח ד"ט רע"ב מפורש סרים החמה (יבמו' פ"ח מ"ד) כל שלא ראתו החמה בכושר אפי' שעה אחת. ורבינו בע' סרם א' פי' שנסתרס ע"י קדחת וא"כ מבארו ע"י חמה שבע' הבא אח"ז] —

* חַמָּה, חַמְּתָא (פי' קדחת hitziges Fieber עיי"ע אש בח"א, ש"ו) יבמו' ע"א סע"א ושבת קל"ז. חלצתו חמה פי' נשלפה ממנו הקדחת והלכה לה, ע"ז כ"ח. חמא לחמה עיי"ע חם ו' ומ"ש. ירו' שבת פ"א ד"ד: פת חמה חמתה בצידה פי' מי שאכל פת חמה קדחת נופלת עליו. וכן בל"ע حمام, حمى פי' קדחת וממנו הפעל חמם حم וכ"ה בירו' ע"ז פ"ב ד"מ רע"ד אם היה נֶחֱמָם אסור פי' אם היה חולה בקדחת, ושם: תמן נחמם מותר. והרב פני משה פי' בע"א.

* חוֹמָה (ידוע מל"מ פי' כותל Mauer) בהשאילה על כל דבר המגין כחומה עיין יבמות ס"ב: כל יהודי שאין לו אשה שרוי וכו' בלא תורה בלא חומה וכו', בלא חומה דכתי' (ירמי' ל"א, כ"ב) נקבה ת ס ו ב ב גבר. מגיל' ה': טבריא שִׁיַּמָּהּ חומתה, איכ"ר פ' הרם חומת מייא . . חומת נורא . . חומת פרזלא.

* חוֹמָה, חַמָּה (פי' בל"פ همه כולם כאחד ins-gesammt) כתובו' קי"א רע"א שלא יעלו ישראל חומה, שהש"ר פ' השבעתי שלא יעלו חומה מן הגולה, ושם פ' אם חומה: אם חומה היא אלו ישראל העלו חומה מבבל לא חרב ביהמ"ק בההיא שעתא פעם שניה, פי' כולם ביחד ודרש חומה של מקרא בל"פ הנ"ל והראיה כי ביומ' ט': אי' בתמורתו ועליתם כ ו ל כ ם, ובילק'

[1]) כ"ה לנכון בגי' המהרש"ם ובנו"ג בלבד וכבר הגיה בעל מ"כ ויק"ר שם שצ"ל ובלבד וכ"ה בילק' איוב רמז תתקכ"ב.

שה"ש רמז תתקצ"ד אי' אני חומה . . . אי סליקו כ ל ה ו וכו'.

חמט (לדעת רבינו dünner Flacken ולפע"ד עיק' הגי' ח מ ת א Aschenbrödchen עיי' בפני') במעשרות פ"ק (מ"ז) נוטל מן העקל ומן הממל ומכין הפצים [1]) ונותן לחמיטה [2]) ולתמחוי. פי' קערה, ו י ש מ פ ר ש י' לחם דק ובלעז פוכקצ"א [3]). ובריש טבול יום (פ"א מ"א) האופה חמיטה על גבי חמיטה [4]) עד שלא קרמו בתנור י"א "הוא ריפתא בלשון חכמים כדרב הונא אכל תליסר ריפי (ברכו' מ"ב רע"א). ופי' ריפתא שתי ככרות (דומין) [צ"ל דבוקין] [5]) זו לזו [וכן האופה חמיטה ע"ג חמיטה] [6]) ופי' חמיטה מלה בטיית" ובלעז קומפלינו [7]). *[אחי"ה פי' של י"א הוא פי' רה"ג לסד"ט צד י"א אשר ממנו נלקח רק בהשמטת הראש והסוף כי רה"ג כתב וז"ל חמיטה א"ד ח מ ת ה פי' ריפא בל' רבנן וכו', וסיים וכן האופה (חמית) [צ"ל חמיתה] על גבי חמיתא ושמה בטיית מלה כ מ ו ח ר ר ה ע"כ ומסוף דברי רה"ג ניכר שראש דברו אמת כי מלה בל"ע ملة פי' ל ח ם ה נ א פ ה ע ל ה ג ח ל י ם ובאמת הוא חררה מזה הענין כדאי' (שבת י"ט.) חררה על גבי גחלים [8]) וזה מה שסיים רה"ג ושמה (כלומ' של חמיתא) בטיית מלה כ מ ו ח ר ר ה, ומזה תדין כי עיקר הגי' כאית דאמרי בפי' רה"ג היינו חמתה = חמיתא והוא ג"כ ל"ע حمأة פי' גחלים וכל שנאפה על גבי גחלים, אבל רבינו לא ירד לסוף דעתו של רה"ג בפתרון מלה ערבית לכן גם הלעז לא יתכן, וכיון בלעז קומפלינו [צ"ל קומפליגו = complico] פי' דבוקין זה לזה בחשבו כי מלה בטיית הוא הפי' למה שכתב רה"ג שתי ככרות ד ב ו ק י ן ז ו ל ז ו. — ובנו"ג חמיטה בטיי"ת מלבד ציוני' הנ"ל גם בטבול יום פ"א מ"ב ע"ש ושם פ"ב מ"ד המקפה והחמיטה של חולין, ירו' תרומו' רפ"י דמ"ז. (היו) [היינו] [9]) נותנין חמיטתנו על גבי קבוטין של מוריים והיינו טועמין בהו טעם מוריים] —

חמט (מל"ע خمط נרדף עם حمض פי' מלוח ומר bitter, salzig ור"ב פי' בע"א עיי' בפני')

כפ' במה מדליקין בסוף הלכה לא יקוב (שבת ל"א סע"א) קב חומטון. פי' עפר מלוח מן הארץ מלחה, וי"א חול. — (א"ב פי' בל"י המטון חול). *[אחי"ה כי"א איתא בפירוש ר"ח (נדפס בש"ס ווילנא) וכונת ר"ב על לש' יוני ἄμαθος Sand, וכן דעת לעווי אבל הפרופיססאר פליישער דוחהו והעלה כי הוא ל"ע הנ"ל. ומזה הענין ג"כ ארץ חומטון בשבת נ"ד עיי"ע כבל והיותר נכון לגרום חמטון בלי וי"ו, ובכ"י ש"ס אי' חומטין וט"ס הוא וצ"ל חמטון, וידוע כי בל"ע כל שם בנפרד יבוטא בהברת וּן ונקרא Nunation אבל ברש"י בשבת שם ובביצ' ט"ו סע"ב ד"ה ופירותיה הגי' ג"כ חומטין. ובענין פירש"י קב חומטין ארץ מלחה ומשמרת את הפירות מהתליע ע"כ י"ל כי כיון לנכון ג"כ על מלה ערבית הנ"ל שענינה מלבד הוראת מלוח ומר עוד: נ ו ת ן ר י ח ט ו ב ו נ ו ד ף וזהו מ"ש רש"י בביצ' שם: ש ר י ח אותו זרע מבריחן והורגן (התולעים) כדאמ' בחומטין שמשמר התבואה במסכת שבת (ל"א.) ועיי"ע הבא אח"ז] —

חָמַט (לפע"ד מל"ע خمط מי שיש לו ריח רע ונרדף עם לשון ערבי خمج נפסד ומעופש verderben, verfaulen) כפ' במה בהמה בגמ' אין חמור יוצא (שבת נ"ד:) כי היכי דלא ליחמטן אליתייהו [10]). פי' שלא יעלה כעין עיפוש באליה. *[אחי"ה ויפה כיון ועולה עם הוראת המלה הערבי' הנ"ל ורש"י פי' שלא ילקו בסלעים וטרשים ע"כ וקצת קשה שלא פי' כבעל הערוך אחרי שרש"י פי' במקומות הנזכרי' בע' הקודם לזה שורש חמט במובן קרוב למושג עיפוש וריח רע. — ומה שהדפיסו עוד בע' הנוכחי שייך לע' הבא אח"ז] —

חָמַט (לפע"ד מל"פ خميدن כפף וכרע sich beugen, krümmen) ובחורי ישראל הכריע (תהלים ע"ח, ל"א) תרגום [ועוליםי ישראל] אַחְמִיט [11]), וברכים כורעות תאמץ (איוב ד', ד') וארכוביא דחמטָן בעבידתא [12]) תחייל. *[אחי"ה ודוגמאות אחרות עיי' במתורגמן ומסיים: כן כל לשון כריעה דאמ"ת מתורגם בל' חמיטה ע"כ. וה' לעווי פי' מזה הענין דלא ליחמטן של שבת

1) כ"ה בכ"י ו"ו א' ובי וה"ב וכ"ה בירו' וברע"ב וכ"ה בכ"י מ', ובנו"ג הפסים וכ"ה ברפ"ע. 2) וכ"ה בפי' הר"ש הרא"ש ורע"ב וכ"ה בכ"י מ', ובנו"ג לחמטה. 3) כ"ה בכ"י ו"ו והוא הנכון, ובדפ"ר פוקצא ובד' ווני' ופיז' ועה"ק פוגצא, ונשתבש בד' באסיל פוגגא ובד' אמשי' פורגנא ורמ"ל הגיהו לנכון פוקגגא והאמת כי עיקר הגי' כגי' כ"י ו"ו והוא בלאי"ט focáccia Kuchen von Brodteig. 4) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו. 5) וכ"ה בפי' רה"ג לסד"ט. 6) כ"ה בפי' רה"ג וכצ"ל בערוך. 7) ובכ"י ו"ו בי וב"ר קונפלינו ובכ"י ל"ד קופלינו. 8) ועיי"ע חר בי וש"נ. 9) וכ"ה לנכון בדפי' זיטאמיר. 10) וכ"ה בכ"י ש"ס ובאו"ז הלכ' שבת סי' פ"ג ס"ק י"ב, ובנו"ג כי היכי דלא לחמטן אלייתיה. 11) כ"ה לנכון בדפ"ע ובנוסחי' חוץ מדפ"ר שאי' אחמט וכ"ה בכ"י תרג'. 12) וצ"ל כמו בכ"י תרג' ב ע ב י ר ת א ובנו"ג בעבירה וכצ"ל בתר"י א' לדברי' כ"ח, ל"ה מטול דחמיטתון לפתגם (עבידתא) [עבירתא].

נ"ד: עיי"ע הקודם לזה בעבור שדפוסי הערוך הטעוהו שהיו משליכים דברי התרגום עם ציון הנ"ל וגם חסרון ידיעת מחצב המלה היה בעוכרו] —

חמט (= חוּמְטָא כמו עמוטותא בל"ס פי' חשכת עב (dichter Nebel, Finsterniss) ועלטה היה (בראשית ט"ו, י"ז) תרג' ירו' [א'] וחומטא הוה. *[אחי"ה והחי"ת במקום עי"ן והוא ל"ס הנ"ל ועוד עיי"ע אמיטתא וע' אימטין בח"א, קט"ז] —

* חוּמְטָא (eine Art Eidechse) תרג' אונקל' חמט (ויק' י"א, ל'): חומטא ובל"ס חולמטא וכ"ה בפשיט', והוא לימצ"א בלעז עיין פירש"י ורד"ק ועיי"ע אשת ח"א, שכ"ח.

☞ חֻמְטַרְיָא (blutstillendes Kraut, Knöterich) מסכת שבת פ' שמונה שרצים (שבת ק"ט:) מאי (אבוברואה) [צ"ל אבוב רועה] [1] חומטריא מאי חומטריא חוטרא יחידאה (?) פירש"י עץ הגדול יחידי בלא ענף. *[אחי"ה בע' חטר ב' כבר הגדתיך כי גי' הדפוסי' חוטרא יחידאה ט"ס הוא במקום חוטרא דרעיא כדאי' לנכון בכ"י ש"ס ובערוך. ובענין הוראת וגזרת המלה חומטריא נ"ל ברור כי היא מורכבת משתי מלות פרסיות: חום = خون פי' דם; טריא = ترايدن פי' נזל טיף טיף וא"כ חומטריא נזילת הדם והטפתו וכן נקרא עשב או צמח זה אשר העתקתי ע"י קנע-טעריך יען שהוא סגולה מעולה נגד הטפת ונזילת הדם ומזה הטעם נקרא הצמח polygonon בל"ר sanguinaria "כי היא המעולה בין הסגולות המפסיקות נזילת הדם" contra profluvia sanguinis nec ullam magis aridam quam polygonum servant ע"כ דברי פליניאום כ"ז, צ"א בריש ובסוף הסימן] —

חמל (= חֲמִילָה בל"ס חמילתא מל"ע خملة כעין יריעה בתכלית העובי dickes Stück Zeug zum Umhüllen) בפרק הנודר מן הירק (נדרים נ"ה: וכ"ה בתוספ' שם פ"ד ובירו' נדרי' פ"ז ד"מ ע"ג) הנודר מן הכסות מותר בשק ביריעה ובחמילה. — (א"ב פירש"י כעין יריעה היא). *[אחי"ה והוא הנכון כי בל"ע הנ"ל ענינו כעין יריעה עבה ויש לה ציצין בסוף. — וכנ"ה בהקבוץ בתוספת' נגעי' ספ"ה והחמולות צ"ל והחמילות] —

(חמם) חֲמָם (כל"ע حماما בל"י ἄμωμον בל"ר amomum, indische Gewürzstaude) בסוף עוקצין (פ"ג מ"ה) ובפ' בא סימן בגמ' כל שהוא חייב בפיאה (נדה נ"א:) הקושט והחמם [2] וראשי בשמים. פירוש בשאילות זנגבילא ויש מפרשין (דורציני) [צ"ל דארציני] והוא קנמון. — (א"ב פי' חמום בל"י ורו' מין בשם נחמד ונטע נודף ולו ענפים חזקים וגוון שלו נוטה לירוק ויש לו אשכלות מלאות גרעינים). *[אחי"ה עיי' רמ"ל מ"ש בענין פי' ר"ב, ופי' רבינו הועתק מפי' רה"ג לסדר"ט כמו שהוכחתי בע' זנגביל ע"ש כי הארכתי ושם בארתי כי שאילות דרבינו ובפי' רה"ג הוא כמו שאלות ותשובות אבל בר"ש לעוקצין הנ"ל ובכ"כ ע' חם אי': בשאלתות וצ"ל בשאילות] —

* חָמוּם (פי' בל"ע حم ממהרת לעשות von rascher Beschäftigung) ירו' סנהד' רפ"ו דכ"ג סע"ב שמעון בן שטח היו ידיו חמומות. פי' היה קנאי וממהר לנקום מעושי רשעה, ודוגמתו ידים עסקניות הן סוכה כ"ו:

* חֲמִימְתָא (פי' בל"ע حمام, حمامة יונה מדברית Waldtaube) גיטין ס"ט: לרושחתא (ולגי' רבינו בע' שחתא: לשותחתא) ליתי וכו' שיאפא דחמימתא. פירש"י צואת יונים ולשון מורי צואת תרנגולים ע"כ. והראשון עיקר כי בל"ע פי' יונים מדבריות, ורבינו בע' חמא לא דק היטב ע"ש.

* חַמָּנִים (Sonnensäule, Sonnenbild) ידוע מל"מ וענינה מצבות שהקימו עובדי החמה וכן דרשו בספרא בהר סוף פרק ט' לא תקימו (ויקר' כ"ו, א') אלו החמנים שבראשי הגגות; מכילת' בא פרשה י"א משכו מחמניכם והדבקו במצות, ושם פ' יתרו סוף פרש' ה' מבית העובדים לחמנים ושם פרש' ו' בקנאה אני נפרע מן החמנים אבל רחום וחנון אני מדברים אחרים.

* חמס בעוקצין ונדה הובא בע' חמם ט"ס וצ"ל חמם.

חָמַס (מל"ע حمس נרדף עם חמץ ענין עושק ואימוץ gewaltthätig sein; בפיעל מל"ע خمش das Gesicht zerkratzen; התואר חַמְסָן פי' חוטף שלא ברצון Gewaltthätiger) בס"ג דפ' הכונס צאן (ב"ק ס"ב סע"א) מה בין גזלן לחמסן א"ל גזלן לא יהיב דמי חמסן יהיב דמי [3] אי יהיב דמי [4] חמסן קרית ליה? והאמר רב הונא

---

[1]) עיי"ע אבוב וע' חטר ב'. [2]) כ"ה לנכון ברפ"ר בע' כשת ובע' קשט ובנו"ג חמם וכן בדפ"ע ובפי' רה"ג לעוקצין ובירו' עירובי' פ"ט דכ"ה רע"ד נשתבש (בדפ' קרטאש) הכושת והחכם ובירו' חגיג' פ"ג דע"ט ע"ג הכושת והחמה וצ"ל והחמם ועוד עיי"ע חמתי. [3]) בנוס' הפוך הסדר חמסן יהיב דמי גזלן וכו'. [4]) כ"ה לנכון בדפ"ר, ובשדפ"ע חסר אבל בדפ"ר נשמט מן "והאמר" עד: פירוש.

תליוה[1] וזבין זביניה זביני לא קשיא הא דאמר רוצה אני הא דאמר לא רוצה אני[2], פי' אע"ג דיהיב דמי כיון דבעל כרחיה שקיל ולא אמר הנגזל רוצה אני חמסן קרית ליה, ובפ' דיני ממונות בגמ' סוחרי שביעית (סנהדרין כ"ה:) והחומסנין[3] מעיקרא סבור דמי קא יהבי כיון (דחזן) [דחזו][4] דקא חטפי ושקלי[5] בעל כרחיהו גזרו בהו. [ובגמ' א"ר שמעון][6] (שם כ"ז.) אל תשת רשע עד (עיי' שמות כ"ג א') אל תשת חמס עד אלו הגזלנין מלוי בריבית ומועלין בשבועות[7]. בב"ר פ' ל"ב (ר"פ ל"א) בריש אלה תולדות נח: החמס קם [למטה רשע] (יחזק' ז', י"א) אתמהא חס ושלום אינו קם ואם קם למטה רשע לחייבו של רשע כלומר להיות לו שבט מכה[8]. בב"ר פ' מ"ו[9] (מ"ה וילק' לך רמז ע"ט) ותאמר שרי אל אברם חמסי עליך (בראשית ט"ז, ה') חמסני אתה בדברים רבי ברכיה אמר[10] יבעי[11] דיני גבך לשני בני אדם חבושין וכו' ר' מנחמא[12] אמר בשם רבי אבין חימסה פניו[13] ובילמדנו ותדבר מרים ואהרן (לי' בתנחו' ואפס קצהו תראה בב"ר ובילק' שם) אסטסינות שנאמר ותאמר שרי אל אברם חמסי עליך מהו חמסי שחיטטה אותו וחימסה פניו כנמיה. בכתובו' בר"ג דפ' האשה שנתאלמנה (י"ז.) ובפ"א בסנהדרין בגמ' סמיכת הזקנים (י"ד.) לא תסמכו לנא לא מן סרמיסין ולא מן סרמיטין ואמרי לה לא מחמסין ולא מטרמסין[14]. כתב גאון דבר שהוא מכונה[15] ועכשיו נתקלקל כפקעיות של מטוה בזמן שמסתכסך[16] קורין אותו בארמית (סרמוסי) [צ"ל סרמיסי] זה פי' (סרמוסין) [צ"ל סרמיסין][17]. (סרמוטין) [סרמיטין] לשון סירמוט[18] הוא וכתב מקולקל נקרא סרמוטי. חמיסין לשון חטיפה[19]. טורמסין בלעז[20] עוגה שנטלוה מן העיסה ואפוה כשהיא כמו כדור ולא השוו פניה ולא תקנוה נקרא טורמוס[21] וכן הן אומרין אל תסמכו לנו מן המסכסכין את הדברים זה בזה כמטוה מסוכסך אלא מן שמסלסלין אותן ומעמידין דבר על אופניו ולא מן שאין טעמיהן ברורין בכתב מסורמט[22] ולא מן שחוטפין את הדבר בחמיסין אלא מיושבין ולא מן שאין מתקנין את הדברים ומיפין אותן ומי שטעמיהן כטורמוס. פ"א סרמיסין שמסרסין את המסכתא ואין שונין ממנה אלא פרק אחד סרמיטין ששונין את המסכתא חתיכות כסמרטוטין חמיסין ששונין חומשה של מסכתא. תרמיסין ששונין שתי הלכות מהמסכתא. *[אחי"ה וכפ"א אי' ברש"י בשני המקומות ואת אשר נ"ל כי חמיסין וטרמיסין הוא ל"ר semisses, tremisses או י"ל שגזרתן מל"ע Halbwisser, Drittelwisser כי חמיסין פי' خميس אנשים קשי רוח ובעלי מלחמה, טרמסין בל"ע طرماز הדוברים פטפוטי מלים בלי תבונה. ומלת חֱמִים מל"י ἥμισυς בל"ר semis פי' חצי נמצאה עוד בגיטין נ"ט. סובני וחומס סובני כ"ה בע' סבן ומפורש שם כאמגוזא ופלגו אמגוזא. — והפעל חמס ענין עשוק ירו' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ד חֲמוֹס את איש פלוני. ויק"ר פ"ל גָזול אני חָמוס אני. והשם חָמָס ירו' ב"מ רפ"ד ד"ט ע"ג כי מלאה הארץ חמס מפניהם ומה היה חֱמָסָן הוה בר נש נפיק טעין קופה וכו' ע"ש ובב"ר רפל"א. ושם חמס אינו שוה פרוטה וגזל ששוה פרוטה וכו'. ושם איזה פירושים מה חמס ע"ש. והקבוץ ב"ר פס"ה ויקרא רבה פ"ב גזילות וחמסין. ושם מופשט ב"ר פל"א אלו רבים על אלו בחימוס ממון ואלו רבים על אלו בחימוס דמים] —

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו א' ב' ה"ב אבל בדפ"ע ליוה ובנו"ג תלוה. [2]) בנו"ג הא דלא אמר רוצה אני. [3]) בנו"ג והחמסנין וכ"ה בפי' ר"ח כ"י לסנה' וכ"ה בירו' שבועו' פ"ז דל"ז ע"ד וירו' ר"ה ספ"א דנ"ז ע"ג. [4]) בפי' ר"ח דחזו רבנן. [5]) וכ"ה בפי' ר"ח ובפירש"י וכ"ה בכ"י פ' ושם דקא חטפי ממונא ושקלי, בנו"ג דקא חטפי. [6]) כצ"ל ובלעדו אין לו מובן. [7]) כ"ה בדפ"ר. [8]) והוא עפ"י הדרוש של סנהד' ק"ח. החמס קם וכו' מלמד שזקף עצמו כמקל וכו' וכ"ה בתנחו' נח סי' ד' וילק' יחזק' רמז שמ"ה, ובעל מ"כ לב"ר הנ"ל לא הרגיש בזה. [9]) כ"ה לנכון בכל כ"י ובדפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס מ"ז. [10]) בנו"ג ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא אמ'. [11]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר ובילק' לך רמז ע"ט וכ"ה במ"כ לב"ר שם, ובדפ"ע האחרונים יבעו ובנו"ג בעי. [12]) בנו"ג ר' נחמיה וכ"ה בילק'. [13]) בנו"ג בפניו וכ"ה בילק'. [14]) וכ"ה בכתובו' ושם ולא מן חמיסין ולא מן טורמיסין ובסנהד' מסרמיטין, מטורמיסין, אבל בכ"י ש"ס מסרמטין, מטרמסין עיי' ד"ס לסנה' צד י"ג וש"נ השינויים האחרים. [15]) כ"ה בדפ"ר ופיז', ובדפ' אמ' בט"ס כתב גאון שהוא דבר מכונה. [16]) בכ"י ה"ב בטעות שמתכסך. [17]) והוא ל"ע شرامط בגדים סחופים וקרועים. [18]) בכ"י ו"ו כאן ובסמוך אבל בדפ"ע סירטוט. [19]) כ"ה לנכון בכ"י ודפ"ר ודפ' אמש' אבל בדפ' וויניצי' בט"ס חמיטה. [20]) כ"ה בדפ"ר ובשדפ"ע: מלשון. [21]) אולי לאי"ט gedreht, tornito וממנו עוגה torta. [22]) כ"ה בכ"י ו"ו כמו למעלה, ובדפ"ר מסורטט.

☜ **חֲמֵיסַר** (נתקצר מן חֲמֵשׁ עשר (fünfzehn תרגום ירושלמי בפסוק ואם נקבה תלד וטמאה שבעים (ויקרא י"ב, ה') ותהי מסאב ארבסרי יומין רציפין הי כריחוקה ובחמיסר תשתרי. *[אחי"ה וכן בתר"י א' לויק' כ"ג, ו' ובחמיסר יומין, וכן במגיל' ב'. בארביסר ובחמיסר, ושם ה': בחמיסר (לאדר) ולנקבה שבת קי"ח. חמסרי הויין וליחיד חֲמֵיסְרָאָה תרג' לד"ה א', כ"ד, י"ד] —

* **חֲמַע** (בל"ס וארמי כמו חמץ בל"מ ,scharf (sauer sein, machen פסחי' מ"א רע"א חמועי מחמעא . . ולא חמועי מחמע, ושם ל"ט: אדמבשליה מחמע, ושם מ' רע"א לפי גי' כ"י והערוך ע' זל א' אגב מזלייהו לא מחמעי. ע"ז ס"ח. הואיל וראויה לחַמַּע בה כמה עיסות אחרות, ירו' פסחים ספ"ב דכ"ט ע"ג יהיב בגויה שערין בגין דיחמע, והשם פסחים ל"ט: מ'. אתי לידי חימוע כ"ה בכ"י ש"ס ולפנינו חימוץ, והתואר: ירו' סנהד' פ"ג דכ"א: הורו מיפי חמיע בפסחא, איכ"ר פ' נחפשה: בסימא חמיע. וכן הוא בל"ס ܡܚܡܥܐ ובתרג' ירו' שמות י"ב, ט"ו: י"ג, ג'; כ"ג, י"ח] —

חֹמֶץ (= חוֹמֶץ לדעת רבינו א') כמו באושים Herlinge, או ב') כמו חומץ פירוש חלא Essig ולפע"ד מין פרי חמוץ בלשון ערבי حماض) בריש דמאי (פ"א מ"א) האוג והחומץ [1] והכוסבר. פי' ענבים קטנים הקשים והחמוצים. פ"א החומץ אין בו משום דמאי כדאמרינן בפסחים בר"ג דפ' ואלו עוברין בפסח (מ"ב:) בראשונה הלוקח חומץ מעם הארץ אין צריך לעשר שחזקתו לא בא אלא מן התמד ואמרינן בסופא [2] (בפסחי' שם בסוף הסוגי') לא נחשדו עמי הארץ על התמד. *[אחי"ה ורוב המפרשים הלכו בשיטת פי' א', והראשון עיקר כי במיני פירות מתעסקת משנת דמאי ולפע"ד הוא פרי מר וחמוץ אשר פתרונו ככה בלשון ערבי הרשומה והוא בלשון אשכנז Sauerampfer] —

חָמֵץ (מל"מ והוראתה ראשונה נתינת טעם קהה להחיך gesäuert sein וכן בל"ע حمض ובהשאילה אצל רז"ל שרה בגדים במים ,einweichen ועוד שמות ופעלים עיין בפנים) מן (החמצן) [צ"ל המחמצן] [3] (ב"ב י"ט רע"א) פירשנו בע' בקע [ב']. פ"א נברכת של כובסין קבוע שמחמיצין בה כלים ואין מכבסין אבל מקום שמכבסין נותזין [4] מים והן מגיעין לכותל מזיקו צריך להרחיק ממקום כיבום ארבע אמות [5]. הקדש חמץ ושיחרור (ב"ק צ' רע"א וש"נ) פי' בע' קדש [א']. בפר' ב' דערלה (מ"ד) המחמץ והמתבל והמדמע פי' קמח של חולין והשאור איסור. *[אחי"ה כל דבר שהוא קהה נקרא חמץ ונופל: א') על עיסה ד"מ ירו' חלה רפ"א דנ"ז. ונתנו (את התפוח) לתוך עיסה וחימצה . . במחמץ במימיו אבל במחמץ בגופו וכו', וכ"ה בירו' תרו' רפ"י דמ"ז. וירו' שבת פ"ג ד"ד. ובירושלמי פסחי' פ"ב דכ"ט. הפרישה מצה ונתחמצה, ירוש' ערלה פ"ב דס"ב: היא מתחמצה. ב') על מיני דגן, פסחי' ל"ה. אוסר באורז ודוחן מפני שקרוב להחמיץ וכו'. ג') על היין סנהד' ק"א. אין יינו מחמיץ, ירו' תעני' פ"ב דס"ה: ורוב היין מחמיץ, ירו' שבועות פ"ח דל"ח ע"ג החמיצה . . כלום החמיצה לא מחמת קלקולה. ד') פסחי' מ'. מי פירות אינן מחמיצין. ה') נדה ס"ב. מי רגלים שהחמיצו. שהש"ר פ' כי טובים: מה המים מבאישים ומחמיצים בקנקן. ולפע"ד מזה הענין נקראה נברכת של כובסין מחמצן (Waschteich) מפני שמים סרוחים נחמצין שם וזה מ"ש פי' רגמ"ה כ"י הנ"ל ששורין בה בגדי כביסה עם צואת כלבים. ובהשאילה נאמר ו') החמיץ על אדם שהבאיש ריחו ופג טעמו כיין אשר נתקלקל ונעשה חומץ ר"ה ד'. מנלן דאחמיץ וכו', ושם ג': קודם שהחמיץ . . לאחר שהחמיץ. וכן חומץ בן יין ב"מ פ"ג: עיי"ע בר חמרא וע' חל כ"א. ועוד ז') הושאל להמשכת דין כמו שמשהה היין על שמריו כדי להוציאו טוב סנהד' ל"ה. דרש אשרו חמוץ (ישעי' א', י"ז) אשרי דיין שמחמץ את דינו [6]

---

[1]) וכ"ה במשניו' דפי' נאפ' ובירו' אבל בנו"ג עוד שביהודה ומפי' הרמב"ם והרע"ב נראה ג"כ שלא גרסוה ועיי' תוי"ט וד"ס לדמאי שם. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובדפ"ע בט"ס בספרי. [3]) עיי"ע בקע ב' ועי' נד. [4]) כ"ה לנכון בדפ"ר וכן מוכח מעי' בקע ב' ומפי' רגמ"ה כ"י לב"ב אבל בדפ"ע מפיזרו והלאה בט"ס נותנין. [5]) אחרי שהביא רבינו בעי' בקע ב' פי' ר"ח הוסיף כאן פ"א והוא פי' רגמ"ה כ"י לב"ב לכן אמרתי לפנות לדבריו כאן מקום וז"ל שם בכ"י: אלא מן המחמצן: אותו מקום ששורין בה בגדי כביסה עם צואת כלבים להכי קרי ליה מחמצן דכי היכי דמניחין את העיסה עד שתחמץ דלא נגעי בה כך מניחין אלו בגדים דלא נגעו בהו עד שישורו יפה ולהכי סגי ברחוק ג' טפחים דלא אזלי טפי ולא מנתזו מן הכותל אבל מן הנדיין מקום שמכבסין הבגדים עצמן בתוך המים ומכין אותן ומנתזין על הכתלים משום הכי צריך להרחיק ד' אמות ע"כ ורבינו הביא סוף המאמר ולא ידעתי למה השמיט את ראש המאמר אחר שכונתו היתה לפרש תיבת מחמצן בעי' חמץ הנוכחי. [6]) ומלת אשרו כמו: באשרי, כי אשרוני.

— והשם חוֹמֶץ Essig פסחי׳ מ״ב. והלאה, דמאי פ״א, מ״א; תרומות פי״א מ״ב ועוד זולתו והוא מל״מ. ובמשל אמרו לקללה באבות דר״נ פ״כ אל יהא לך חומץ ומלח בתוך ביתך. וגם נקרא קיוהא דפירא (פסחי׳ ע״ה רע״א) חומצן של פירות ירו׳ שבת פי״ד די״ד ע״ג. ומה שהושאל על אדם ששב מצדקו עיי׳ לעיל. ובתרג׳ משלי י׳, כ״ו חומצא ובתרג׳ כ״י חומעא. — ובענין שאור רגיל עד מאוד. ובכנוים: חולין ד׳. חמצן של עוברי עברה ובירו׳ אי׳ הכתיבה חֵמִיץ ירו׳ ע״ז ע״א ד״מ. חמיצו של נכרי ירו׳ שביעי׳ פ״ח דל״ח: ירו׳ ע״ז ספ״ה דמ״ה סע״א חמיצן של כותים, ירו׳ פסחי׳ פ״א דכ״ז ע״ג חמיצן, ירו׳ גיטין פ״ד דמ״ה ע״ד חמיצו — והקבוץ ויק״ר פל״ד דרש חמץ (רות ב׳, י״ד) מכאן שמוציאין מיני חֲמֵצִים לגרנות וברות רבה פ׳ ויאמר אי׳ מיני חומצנין ובילק׳ רות ס׳ רמז תר״ג מיני חימוצין, והיחיד חימוץ (das Säueren) פסחי׳ ל״ה סע״א ל״ט: מ׳. והלאה ביצ׳ ז׳: ירו׳ ריש חלה — ובהשאילה על מי רגלים נדה ס״ג. כמה חימוצן וכו׳] —

חמץ (= חִמְצָן בל״ע حمص Kichererbse אבל לדעת רבינו מענין חמוץ של מקרא עיי׳ בפנים) בר״ג דפ׳ טרף בקלפי (יומי׳ ל״ט סע״א ורע״ב) ובפ׳ האיש מקדש בו בגמ׳ המקדש בחלקו (קידושי׳ נ״ג.) ובתוספתא דסוטי׳ (פי״ג) מעשה באחד שחטף חלקו וחלק חברו והיו קורין אותו בן חמצן עד יום מותו [1]) מאי קראה מכף מעול וחומץ (תהלי׳ ע״א, ד׳) רבא [2]) אמר אשרו חמוץ (ישעי׳ א׳, י״ז) ואל תאשרו חומץ. ורעה זוללים יכלים אביו (משלי כ״ח, ז׳) תרג׳ ודמחבר לזלילי [3]) מחמיץ אבוי. *[אחי״ה כגי׳ רבינו אשרו חמוץ ואל תאשרו חומץ אי׳ לפנינו ביומא וכן היה לפני הריטב״א בקידושי׳ כדמוכח מחי׳ שם אבל רש״י לחם נגד גי׳ זו בשני המקומות הנ״ל ע״ש היטב ובהפשב״ע כי האריך לקיים גי׳ רבינו אבל בכ״י א״פ ליומ׳ לי׳ הדרוש הזה גם ביומ׳ ואם קשה הא קשה כי בב״ק מ״ו: אשר לשם שייך זה הדרוש לדעת רש״י ג״כ לי׳ לפנינו בע״י ובשט״מ לב״ק והוצרכנו לומר שהית׳ ככה לפני רש״י וכדמוכח מחי׳ הריטב״א ליומ׳ ולקידושי׳ — ובענין גזרת המלה בן חמצן נ״ל ברור כי הוא כמו בן האפון לגי׳ הירו׳ וכבר ברותי דברי בזה בע׳ אפנין ע״ש והוא כנוי לכהן שחטף חלקו וחלק חברו עד כְּפּוּל ולכן היו מכנין אותו בן חמצן Mann der Kichererbse כלומ׳ בן הפול ועיי׳ עוד ע׳ בעל פול וע׳ ישמעאל בן פאבי. ומלת חמצן היא מע׳ הבא אח״ז ונו״ן בסוף מראה על מבטא ערבי. ורבינו לא פירשה רק נראה שגזרה מלש׳ מקרא חמוץ שהוא תואר לעשוק וכן הבין רש״י בקידושין שפי׳ חמצן: חמסן אבל לפע״ד הקרא רק רמז וזכר ולא ראיה לעיקר הוראת הכנוי שהוא מל״ע וסורי של ערך הבא. וגם חִמֵץ של התרגום איננו מל״מ כי אם מל״ע حمص פי׳ מבזה וכן בל״ס חַמֵץ באתפעל פי׳ מכלים ומחפיר erröthen וכן העתיק בהכלים (משלי כ״ה, ח׳) כד יחמיץ] —

חִמָּץ (= חִימְצָא בל״ע הרשומ׳ בע׳ הקודם וכן בלש׳ סורי חֶמְצָא מין עדשים Cisererbsen Kichererbsen) בפ׳ הבא על יבמתו בגמרא לא יבטל (יבמו׳ ס״ג.) רב הוה קא מצערא ליה דביתהו כי הוה אמר לה עביד לי (חומצי) [צ״ל חימצי] הוה עבדא ליה טלופחי. ובאלו טרפות בגמ׳ נפלה מן הגג (חולי׳ נ״ב רע״א) לבר מחימצי [4]) והיפצי פי׳ חימצי ציצרי [5]) וחיפצי [6]) עפצים [7]) גלא [8]). *[אחי״ה בע׳ אפנין יפה פירשו רבינו כי הוא ל״ע. והוא מין עדשים וכן הזכיר הפירוש המיוחס לרס״ג לדניאל א׳, י״ב האפונים והעדשים וחימצין, וכנ״ה בירו׳ ע״ז פ״ד דמ״ד ע״ד ר׳ ירמיה אכל חמצין. ובע׳ הפצי הבאתי פי׳ רגמ״ה כ״י לחולין שפי׳ לנכון חימצי: עדשים. ובה״ג הלכות ברכו׳ דף ח׳ רע״ב כל מיני קטניות כגון חמצי וטלפחי וכו׳ בורא פרי האדמה, ובהלכות יין נסך: בקילי וחמצי עיי״ע בקילי ח״ב, ק״ס] —

* חִמֵץ (שם עיר בסוריא ונקראה בל״ע حمص בל״ס חמֵץ בל״י Ἔμισα, Ἔμεσσα, Ἔμεσα) ב״ר פל״ז וירו׳ מגיל׳ פ״א דע״א ע״ב את הצמרי (בראשית י׳, י״ח) חמץ וכן בתר״י א׳ לבראשי׳ שם וית חוֹמְצָאֵי ובת״י ב׳ חמצאי והוזכר יחד עם אנטוכיא ובאמת גם עיר חמץ היתה כמו אנטוכיא על שפת נהר אורונטים או אַסִי (עיי״ע אסיא ב׳)

---

[1]) בקידושי׳ בנו״ג כגי׳ רבינו שחטף וביומ׳ ובתוספ׳ סוט׳ שנטל ובתוס׳ שם מעשה בכהן אחד מצפורי ושם הגי׳ בן חמסן ובכ״י אירפורט בן קמצן וצ״ל בן חמצן ובירו׳ יומ׳ הגי׳ בן האפון עיי״ע אפנין בח״א, ר״כ. [2]) וכ״ה ביומ׳ ובקידושי׳ רבה. [3]) כ״ה בכ״י ו״ו א׳ ובי׳ וה״ב וכ״ה במתורגמן ועוד שם: ויש ספרים לזלילי ונ״ל טעות ע״כ וכזו הגי׳ אי׳ לפנינו וכ״ה לזלולי בדפ״ע. [4]) כ״ה בכ״י ו״ו א׳ ובעה״ק שנ״ב בשתי פעמים ובדפ״ע מחמצי. [5]) ciceres עיי״ע אפנין, ובדפ״ר בט״ס ציצי. [6]) כ״ה בכ״י ו״ה ובעה״ק היפצי ובדפ״ע הפצי ועיי׳ מ״ש בע׳ הפצי. [7]) כ״ה בעה״ק שנ״ב. [8]) בלאי״ט ורו׳ Galläpfel, galla עיי״ע אפץ א׳.

והנהר ההוא עשה נברכת שנקראה נברכת אסי וזהו ימא דחמץ emesseischer See בירו' כלאי' ספ"ט דל"ב סע"ג וירו' כתובו' פי"ב דל"ה: ימא דחמץ דיקליטינוס חקוה נהרות ועשאו, וגם סופרים ערביים (איסתקרי, כזביני, אבולפידא הובאו בע"מ ערש וגרובער ע' Hemss) מעידים כי הרבה צינורות יצאו מנהר אסי ובזאו את העיר, והעיר היתה מוקפת חומה וזכר לדבר אי' בירו' ב"ב רפ"ב די"ג סע"ב שורא דחמץ מן קל גורי פרסייא נפל. ירו' מגילה פ"ג דע"ד רע"א ר' חייה בר בא אזל לחמץ.

☞ חַמְצָא בר חמצא סתים חמצא לא סתים (חולין מ"ט סע"ב וגי' רע"א) עיין ערך המצא כי כן גרס בעל הערוך.

☞ חַמְצָתָא נפק בחמיצתא רומיתא עיין ערך המיצתא כי כן גרס בעל הערוך.

*[אחי"ה ושם הארכתי. ודע כי שני ערכים של בעל מוסף ערוך נדפסים בדפ' אמש' אחר ע' חמץ שצ"ל חמק והוא ערך הבא אח"ז וכבר עמד על זו הטעות הנראה לעינים הגרי"ב בהפשב"ע] —

חַמֶק (= חַמוק דרש ל"מ חמוקי ירכיך פי' סבוב ירכיך) בר"ג דפ' ואלו מגלחין (מ"ק ט"ז סע"א) גזר רבי שלא ישנו לתלמידים בשוק מאי דרש חמוקי יריכיך (שה"ש ז', ב') מה ירך בסתר אף דברי תורה בסתר כמו חלאים מעשה ידי אמן (שם) אין חלאים אלא רבנן כדגרסינן בנדרים (מ"ט.) מאן חולים רבנן והן שמתעסקין בתורה שהיא מעשה ידי אומן [1]). *[אחי"ה וכן מבואר בפירוש המיוחס לרש"י למ"ק. ודרושים אחרים בענין חמוקי יריכיך עיין שהש"ר לאותו פסוק — ובילק' תרומ' רמז ש"ע ועושה בו שתי ידות כמין שני חמוקים ובמלאכת המשכן פ"א שתי יתידות כמין חמוקים ונ"ל שהוא ט"ס וצ"ל חווקים פי' מעלות עיי"ע חווק, ובילק' דפ' ווארשא פרט ילקוט שמעוני נדפס באמת שני חווקים] —

חֲמֹר (מל"מ וכן בל"ס חֲמָר, חֲמָרָא בל"ע حمار Esel ועוד בל"ע Holzblock, Holzpostament; חמור, חמורה, חֲמָרְתָּא Eselin; חֲמָרַת, חֲמוֹרְתָּא Eselherde; חַמָּר, חַמָּרָא Eseltreiber וכן בל"ע حمار; חִמֵּר Esel, Viehtreiben) בחלק (סנהדי' קי"א:) החמרת והגמלת העוברת ממקום למקום הרי אלו מצילין. ובפ' השותפין בגמ' כמה יהא בעיר (ב"ב ח'.) החמרת והגמלת העוברת ממקום למקום. פי' "שיירא של חמרים ושל גמלים" [2]). ובפ' בכל מערבין (עירובין ל"ה.) הרי זה חמר גמל פי' נעשה המערב שאינו יכול להלך לפניו ולא לאחריו מפני "שדרך החמור בהנהגה ודרך גמל במשיכה ומי שיש לו חמור וגמל" ונתן החמור מאחוריו למושכו והגמל לפניו להנהיגו לא זה מהלך במשיכה ולא זה בהנהגה נמצא האדם שביניהן יושב בלא הליכה לפיכך עשו כמו משל זה שאין לו רשות להלך כמו חמר גמל" [3]). בר"ג דפ' אלו דברים בפסח (פסחי' ס"ו:) מְחַמֵּר כלאחר יד. פי' "כל העושה בשבת דבר שאין מלאכתו [4]) ליעשות כך נקרא כלאחר יד" כגון (חולב) [צ"ל יונק] דאמרינן (כתובות ס'.) מפרק כלאחר יד דמי, וכן המהלך אחר גדי או טלה והביאו לעזרה והסכין תחובה בצמרו מחמר כלאחר יד נקרא "ופטור כדתנן (שבת צ"ב.) המוציא . . לאחר יד [5]) ברגלו או בפיו" וכו' [6]). בר"ג דפ' מי שהחשיך (שבת קנ"ג:) המחמר אחר בהמתו בשבת בשוגג חייב חטאת. פי' מנהיג בהמתו ועליה משאוי חייב ודמי מנהיג בהמה טעונה כנושא משאוי על כתפו דכתיב לא תעשה כל מלאכה אתה ובהמתך הקיש בהמתו לו. החמרין שנכנסו לעיר (דמאי פ"ד מ"ז) כבר פירשנו בער' חדש [ב']. חמרא [7]) דאכפא (שבת ס"ו:) כבר פירשנו בע' אנקטמין. פ"א עושין דמות חמור וקושרו בין ירכותיו ודומה כמי שרוכב ומהלך [8]). בעד כמה פרק רביעי בבכורות (כ"ח:) ובר"ג דפ' אחד דיני ממונות (סנהדי' ל"ג.) מעשה בפרה שניטלה האם שלה והאכילה ר"ט לכלבים וכו' עד אמר ר"ט הלכה חמורך טרפון "כלומ' הפסדת חמורך שתפרע [לו] [9]) חמורך תחת פרתך,

---

[1]) בכ"י ב"ר יש כאן הוספה ואני מבורך אומר וכו' עיי' בע' אונום בח"א קנ"ב. ושם נדפס. [2]) הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לב"ב וכן פירש"י בב"ב. [3]) הועתק מפירוש ר"ח לעירובין (נדפס בש"ס ווילנא) — קצת מזה ראה בפירש"י לעירו' ובאו"ז הל' עירובי' סי' קל"ז. [4]) כ"ה בדפ"ר וכן בפי' ר"ח דבר שאינו כדרך מלאכה, ובדפ"ע שאין דרכו. [5]) וכ"ה במשני דירו' שבת ובריי"ף ובכ"י ש"ס ועיי' תוספי' ותוי"ט. [6]) הועתק מפי' ר"ח לפסחי' (צד ק"ח.) אולם לפנינו אי' רק מה שסמנתי ברמזים ונראה שבכ"י אשר ממנו הודפס הפי' נשמטה שורה שלמה מן כלאחר יד עד כלאחר יד והמו"ל בצד ר"א לא הרגיש בזה מאומה. [7]) בכל כ"י ערוך הוא מהמשך הערך אבל בדפ"ע בלי נכון בערך מיוחד ורמ"ל הפריד עוד יותר הערכים שצריכין לחברם. [8]) וקרוב לזה פירש"י וכ"ה בש"ע סי' ש"א. וכעת מצאתי כי פ"א בסוף ע' אנקטמין (ח"א קנ"ו:) שייך לר"ח כי כן נדפס בש"ס ווילנא וכן הביאו האו"ז בהל' שבת סי' פ"ד ס"ק כ"ב ע"ש. [9]) כ"ה בכ"י רגמ"ה.

שהפסדת[ו]" [1]. בס"ג דפ' המפלת (נדה ל"א.) יששכר חמור גרם (בראשי' מ"ט, י"ד) חמור גרם לו לישׂשכר, כלומ' כשחזר יעקב מן השדה נהק החמור ושמעה לאה ויצאת לקראתו וקראתו [2]. בב"ר פ' ס"ן (ס"פ ס"ה) ריח בגדיו (בראשי' כ"ז, כ"ז) מה עשו לו נתנוהו בחמור של חרשים והיו מנסרין אותו והיה צווח ווי ווי דארגזית לבוראי [3]. ובפ' (ע"ב) [צ"ל ע"א] (לפנינו פ' ע') [4] ברחל בתך: אפי' אתה נותן את הרשע בחמור של חרשים אין את מועיל ממנו כלום [5]. בפ' לא יחפור מרחיקים את הריחים שלשה מן השכב שהן ארבע[ה] מן הרכב (ב"ב פ"ב מ"א די"ז סע"א) גמרא (שם כ':) מ"ט משום טריא אלא הא דתניא [6] (יש לחמור) [צ"ל וש ל חמור] שלשה מן האסטרוביל שהן ד' מן הקלת. פי' ריחים של חמור אין בהן טיריא שאין חמור טוחן בה אלא נקראת ריחים של חמור על שם העצים שנושאין אותו כי העצים שהן מוטלות עליהן נקראים חמור כמו העץ שהמטה מוטלת עליו נקרא חמור כדתנן בהשדה פי"ח בכלי' (מ"ג) נקליטי המטה וחמור והפוי טהורין, וכן העץ אשר מפוח של נפחים סומך עליו נקרא חמור דתנן בכלי מתכות פי"ד בכלים (מ"ג) חמור של נפחים טמא, וכן העץ הסובל שידה או מגדל או תבה דת"ר (תוספתי דכלי' ב"מ רפ"ח) חמור שתחת המלבן והספסלים שתחת הרגלים טהורין וכן המרא דאוכפא וכך היא עשויה כמין כסא ועליה הריחים וזהו אצטרוביל ואדם יושב כנגדה במקום גבוה ורגליו מתוחות למטה ומסבב הגלגל ברגליו וטוחן ולית ליה טיריא כלל ואין בה דבר אלא קול בלבד אבל ריחים דמתניתין אית בה נדנוד וזהו דתנן בפ"ד דזבין (מ"ב) ועל חמור של ריחים של יד וכל כלי שנסמך עליו דבר נקרא בטיית ח מ א ר. *[אחי"ה כ"ה בכל הכ"י והוא בל"ע حمار פי' חמור ועץ שנושא עץ אחר ועומד לעשות עליו דבר מה וכן נקרא עץ של אוכף. וכל הפי' ש י י ך ל ר " ח כדמוכח מתוספ' ב"ב כ': ד"ה ושל חמור ובקיצור נמרץ הובא בשט"מ לב"ב ועיי' מה שהשיג שם על פי' ר"ח. — ובע' קנתל כתב רבינו ולחמור קורין בלשון ישמעאל נקאל ור"ש לפרה פי"ב מ"ט הביא בשם רבינו בלשון ישמעאל קנתל ונ"ל שצ"ל בל' יוני קנתל והוא κανθήλιος חמור נושא משא Packesel אבל כל הפי' צ"ע ע"ש. ובאלה המקומות נושאים ונותנין רז"ל בענין חמור ברכות ג', נ"ו. עיי"ע נער ה', גחט. דמאי פ"א מ"ו, שבת נ"ג. עיי"ע אכף. שבת צ"ג רע"ב ק"ט. קי"ב: ק"מ סע"ב קמ"א רע"א קנ"ב. יומ' פ"ד. פסחים מ"ט: מ"ק י' רע"ב. ב"ק י"ט: עיי"ע בניתא, ושם פ"ד. קידושי' כ"ד: עיי"ע נער ה'. שם ל"ג. בכורו' ז' רע"ב עיי"ע ירק, ושם י"ט: עיי"ע עז א'. תמור' ט"ז. ע"ז ה': ושם ל"ט. חמרא דימא. ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ד מבואר תרתק (מ"ב י"ז, ל"א) ע"י חמרא עיין סנהד' ס"ג: ירו' שבת רפ"ה ד"ז: עיי"ע אמבטים. שבת ק"י: ברכו' נ"ו. בר חמרא עיי"ע, ולנקבה ב"ב מ"ה. בת חמרא. שם קמ"ג. עיי"ע סדום. והנקבה חמור בכורות פ"א מ"ב חמור שילדה, סנהד' ל"ג. הלכה חמורך טרפון עיי' לעיל. אבל גם חֲמוֹרָה וְחַמָּרְתָּא ירו' ברכות פ"ח די"ב: אמו חמורה וכו', ושם זימן חמורה וכו' תוספת' כלאי' פ"ה בני חמורה, ויק"ר פט"ו משל לחמורה וכו', ירו' דמאי פ"א דכ"א ע"ד חמרתא דר' פינחס בן יאיר וכ"ה ב"ר פ"ס ירו' שקלי' רפ"ה דמ"ח רע"ד חמרתיה דר' פינחס בן יאיר. ועיין חולי' ז'. וז': ויק"ר פכ"ב חמרתא דר' ינאי, ירו' יבמו' פ"ד ד"ו. חמרתי מעברא, ושם: חמרתא פוחתת אינה פוחתת מימות הלבנה וכו', תענית כ"ג סע"א חמרתיה הוי מעברה, כ"ה לגי' רבינו בע' רמך ב' ע"ש. והקבוץ זכר חֲמָרִין ירו' דמאי פ"א דכ"א ע"ד וירו' שקלים רפ"ה דמ"ח רע"ד, חֲמָרַיָּא, ירו' דמאי פ"א דכ"ב. בני חֲמָרֵי ב"ר פל"ח ילק' תהלי' ס' רמז תר"ע ושו"ט מזמור י"ח חמרים של הטוחנים. ולנקבה ירו' תרומות ספ"ו דמ"ד: פיטרי חמורות. — חֲמָרַת, חֲמוֹרְתָּא פי' שיירא של חמורים סנהד' פ"י מ"ה ובב"ב ח'. עיי' ראש הע'. וכן ירו' דמאי פ"א דכ"ב. חמרת שנכנסה לצור, ב"ר פע"ה חמורתא גמלתא. וממנו הפיעל חִמֵּר מנהיג שיירא הבהמות חמורים וגמלים וזולתם. ומנהיג נקרא חַמָּר, חַמָּרָא עיי' חוץ מציונים הנ"ל עוד עירובי' נ"ב: חַמָּר גַּמָּל, ירו' קידושי' ספ"ד דס"ו ע"ג חמר וגמל; כלי' כ"ו, ה' עור החַמָּר ירו' תענית פ"א דס"ד: חַמָּר אנא, ירו' סנהד' רפ"ו דכ"ג: הא שאלתא דחמרא עיי' מבוא הירושלמי למהרז"ף צד פ"א רע"א. והקבוץ קידושי' פ"ב. החַמָּרִין רובן רשעים ובנדה י"ד רע"א

---

1) ע"כ הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לבכורו' (בקובץ כ"י אנגיליקי דף צ"ג.). 2) ועיי' ב"ר פצ"ח וס"פ צ"ט ותרי"ו א' לבראשי' ל', ט"ז. 3) בנו"ג היה מצווח ואומר ווי אוי אוי שהכעסתי לבוראי, ילק' תולדות רמז קט"ו והיה צוח ווי דאכעסתי לבריי. 4) ולנכון מצויין פ' ע"א בע' איש, אפסתקתיה, טרן ב', נדה, פט ג', קר ט"ו. 5) וכ"ה בילק' מ"א סוף רמז ר"א ובילקוט משלי רמז תתקס"א, אבל בערך חרש הביא בשם הפסיקתא נוסחא אחרת עיין שם. 6) בנו"ג והא תניא.

החַמָּרים מהן צדיקים מהן רשעים עיי' תוספ' שם ד"ה רוכבי. ירושלמי תענית פ"ד דס"ז ע"ג סלקין חמרייא מן ערב לציפורין ואמרון וכו' — ועל שם חמור נקרא חמור של רחיים Mühlstein וכן בל"ם רחיא דחמרא וכן בל"י ὄνος, μύλος ὀνικός; חמור של חרשים כמו בל"י ὀνίσκος Zimmer-mannssäge עיי' עוד פערלעס עט"ש נ"ג] —

חָמַר (מל"מ חמרים ולדעתי מהשם הערבי خمار פי' קביצה ורבוי והמון Menge, Fülle וא"כ הפעל häufen) כפ"ב בעוקצין (מ"ה) והבצלים שחמרן. פירוש כדכתיב (שמות ח', י') ויצברו אותם חמרים. *[אחי"ה הועתק מפי' רה"ג לסדר"ט צד מ"ד רק שם הגי' האגוזין שחמרן והבצלים שעמרן וכ"ה בע' אָמַן (בח"א, קכ"א) ע"ש ומ"ש. ומה שהביא הח' לעווי בעמ"ת תרגום מישעי' שייך לע' חמר ז' ע"ש] —

חֹמֶר (מל"ע حمار עץ שנושא עץ אחר והוא כעין בסים שלו Holzblock, Fussgestell) אדני כסף, ואדניהם תרג' ירו' [א'] חמרין דכסף. *[אחי"ה כל אדן, ואדנים מתורגם כן בתר"י א' עיי' לשמות ל"ח, י"א, י"ב, ט"ו, ט"ז והלאה כ"ז; לבמדב' ג', ל"ו; ד', ל"א. ל"ב והוא מלשון ערבי הרשומה ועיי"ע חמר א' לעיל צד תל"ג] —

חֵמָר (מל"מ וכן בל"ע حمر Asphalt, Judenpech Erdharz) בשיעור פ"ג בכלי' (מ"ז) מיחם שטפלו בחמר ובחרסית הנוגע בחמר טמא ובחרסית טהור. פירוש מלשון (שמות ב', ג') ותחמרה בחמר ובזפת. *[אחי"ה וכן תרג' אונקל' לבראשי' י"א, י"ג; שמות שם חֵימָרָא] —

חֲמַר (מל"מ חֶמֶר וכ"ה בל"ם חַמְרָא ובל"ע خمر Wein) (ויין) [ביין] חלבון (יחזקאל כ"ז, י"ח) תרגום חמר חדת מבשל. *[אחי"ה בנו"ג בחמר חילת מבשל, ורש"י פי' יין לבן מבושל וזה כגי' הערוך ועוד בתרגום אונק' במדב' ו', ג' חמר חדת, חמר עתיק; תר"י דברים ח', ח' חמר חל וחריף, לשה"ש ה', א' חמר סומק וחמר חיור ועוד בתרג'. וכן בדרז"ל שבת ע"ז. ב"ב צ"ו: כל חמרא דלא דרי וכו' עיי"ע דר ג', שבת קמ"ז: עיי"ע דמוס ג', פרגיתא. ב"ק צ"ב: חמרא דמריה וכו' עיי"ע אינשא (ח"א, קס"א) אות ח' וש"נ גם שבת נ"ג. תענית ז' סע"א א"ל אביך רמי חמרא במני דפחרא (ועל גי' בת רמי חמרא עיין בד"ס תעני' צד ט"ו:), ושם לפי גי' כ"י מ' אייתי מאני דכספא ודהבא ורמא בהו חמרא לסוף (חמרא תקוף) [צ"ל תקיף חמרא] ואיסר (עיין ד"ס שם ובנו"ג בע"א), ברכות ל"ה: חמרא סעיד וכו', שבת ס"ז: חמרא וחיי לפום רבנן, ושם ק"ם. אשקייא חמרא חד כסא וכו' עיי"ע בין ב' חש ג'. מגילי' י"ב: שתי חמרא ולא רוי ועיי' עוד מ"ק י"א. ב"ב צ"ו: עיין ערך כף ה', שוור; שם צ"ח. עיי"ע לולשפט. חולי' ק"ה: עיי"ע ברסם. — חולי' ק"ה. בר חמרא עיי"ע וע' חל כ"א. ירו' שקלי' פ"ה דמ"ח ע"ד עיי"ע הייא ב'. ובל"א חמר דניאל ה', א'; עזר' ו', ט'] —

חֹמֶר (מל"מ שם למדת יבש השוה במדתו לכור ein Trockenmaass) זרע חומר שעורים (ויקר' כ"ז, ט"ז) תרג' כור זרע כור שערין [1]) והוא י' איפות דכתי' (יחזקי מ"ה, י"ד) מעשר הבת מן הכר וכתיב (שם פסוק י"א) האיפה והבת תכן אחד (להם) [יהיה]. *[אחי"ה ועיי"ע כר האחרון וע' לתך א' ובן מתתיהו על הקדמוניות ט', ב', י"ב ורד"ק שרש בת, חמר ולתך] —

חָמַר (לפע"ד מלש' ערבי همر ענין נתיצה והריסה zerstören, niederreissen) מעי מפלה (ישעי' י"ז, א') תרג' לכרך דחמרא [2]). עוררו ארמנותיה שמה למפלה (שם כ"ג, י"ג) [תרג' לדמחמרא]. ערער תתערער (ירמי' נ"א, נ"ח) תרג' שורי בבל פתיא איתחמרא איתחמרון [3]). וכל חומה לארץ תפול (יחזק' ל"ח, כ') [תרג' לארעא יתחמר]. *[אחי"ה ותרגום והאמיר (ישעי' י"ז, ט') ככרך דחרוב ואתחמר, והבין האמיר כמו חמר וכן מתורג' גבעה (שם ל', י"ג). והח' לעווי פתרו מל"מ חֹמֶר והנכון כי הוא מל"ע הרשומה] —

חמר (עיי' מ"ש בע' המר ב') בפ' מקום שנהגו בגמ' מקום שנהגו [4]) להדליק (פסחים נ"ד.) דורשי חמורות [5]) אמרי [6]) ענה פסול היה לפיכך הביא פסולין לעולם. כבר פירשנו בע' המר [7]). *[אחי"ה ושם פירשתי כמין הומר או כגי' שלנו חומר (קידושי' כ"ב: סוטה ט"ו סע"א) כעין גזירה שוה והיקש כי בל"פ ענינו מדמה מילתא למילתא ומחשב דבר לעומת דבר ורש"י פי' לקידושי' חומר צרור המרגליות וצרור הבושם וא"כ גזרו מע' הבא אח"ז ובסוט' שם לועז בוט"ן

---

[1]) בנו"ג סערין. [2]) בנו"ג מחמרא וכ"ה בכ"י ערוך ב"ר. [3]) בנו"ג יתחמרון. [4]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ובדפ"ר. [5]) ובכ"י ב' מינכען דורשי חומרות וכ"ה בע' המר ב' ובילק' כ"י ובדפי' הישנים חמודות (עיי' ד"ס פסחי' צד ע"ט.) וצ"ל חמורות ובכ"י א"פ דורשי רשומות ובע' דרש סמנתי עוד ועיי' ג"כ ע' המר ב'. [6]) וכ"ה בכ"י מ' אמרו ובע"י, ובנו"ג היו אומרים. [7]) בכ"י ב"ר בט"ס חכן.

Knopf = bouton וכן בקידושין ט'. ד"ה חומרי: בוטיינ"ש = Knöpfe, boutons גם זה לפי פי' רבינו בע' הבא פי' קשר ואשר נ"ל כתבתי בע' המר ב' ע"ש וה' פערלעס (בחקירותיו בלי' צרפת Etudes juives סי' ה' צד 111) פי' הומר מל' הֵמִיר, תְּמוּרָה ושעורו כמו בל"י ἀλληγορία] —

חמר (חומרתא מלשון ערבי حُمرة Muschel, Schale, Kügelchen; חומרתא דקטיפתא Kügelchen als Amulett gegen das böse Auge; חומרתא דפילון Kügelchen, wohlriechendes Gewürz) בר"ג דפ' במה אשה (שבת נ"ז:) מאי טוטפת אמר רבי יוסף חומרתא דקטיפתא [1]. פי' מיני מרגליות שתולות הנשים בצואריהן משום עין רעה וכן מפרש כמין חומר (קידושין, סוטי' הנסמן בע' הקודם לזה) כמין מרגלית שעל הטבעת. פ"א קשר שתולה בצוארה לקטף את העין שלא תשלוט בה [2]· כבר פירשנו בראש הערוך [3]. וברפואות דפ' מי שאחזו (גיטי' ס"ט סע"ב) לשחתא [4] ליתי אקקי[א] וכו' עד חומרתא דפילון. ובפ' י' יוחסין בגמ' אלו הן השתוקין (קידושי' ע"ג רע"ב) שייף מישחא מלי כוחלא תלי קמיע תלי חומרא תלי פיטקא אין בו משום אסופי [5] ובפ' במה אשה (שבת ס"ב:) כוכלת [6] אמר רב יוסף [7] חומרתא דפילון. פירוש קשר שישכו מיני בשמים להסיר ריח רע. פ"א כלי של זהב ממולא בשמים מעורבים כדמתרג' בלולה (ויקר' ז', י'; י"ד, כ"א) דפילא [8]. — (א"ב תרג' בפסוק ויאמרו עבדי המלך אשר בשער המלך (תרג' אסתר שני לפ"ג פסוק ג') וריחא דגלגלוי כחומרא. ופי' פילון בלשון יוני פרחים ועשבים של ריח טוב).

*[אחי"ה ר"ב הלך בציון של תרג' הנ"ל וכנראה בפירושו בעקבות המתורגמן שכתב בע' חמר ד' בזה"ל: בפסוק וכל עבדי המלך תרג' ירושלמי [9] וריחו דגלגלוי כחומרא נ"ל שהוא מלש' רז"ל באמרם היה דורש במקרא זה כחומרא והוא ענין שיש בו ריח טוב ע"כ וכן הבין בל"ס גם ר"ב לכן פי' גם פילון כמו כן, אבל בנו"ג בתרג' אסתר וריחא לגלוי בחומרא אסר יתיה, וריחא לגלוי שייך למאמר הקודם (שוי טעים מויי במלחא וריחא לגלוי) ופירושו נתן טעם מלח למימיו (וצוה) הרוח לגליו בתקפו אסר אותו. או י"ל בחומרא מע' הבא אח"ז פי' בקשר. אבל פי' פילון הוא נכון מל"י τὸ φύλλον וכן בל"ר folium פי' ריח בשמים ובשמים Gewürz ועוד פי' ציץ Blume ואולי זה האחרון עיקר ואז חומרתא מל"ע خُمرة מיני בשמים וחומרתא דפילון מיני בשמים וריח טוב של ציץ, אבל יותר נ"ל לגזרה מל"ע הרשומ' בתחלת הערך ופירוש חומרתא דפילון כדור מלא מיני בשמים, ועוד פי' خَرزة מרגלית ומין תכשיט שקושרין הנשים בצואריהן לקמיע לעורר אהבת האנשים וא"כ פי' רבינו בתחילת הערוך וכן בע' אב נכון הוא מאוד ונראה שלקוח הוא מפי' הרי"ף שביאר חומרתא דקטיפתא בזה"ל (חולי) [צ"ל חלי] [10] ידועה שתולין אותה בצואר מפני עין הרע ע"כ, ומטעם זה פירש"י (במקומות הנזכרים בע' הקודם לזה) חומר: צרור המרגלית וצרור הבושם וכן פי' רב הלל הובא בתוספ' סוט' ט"ו. ד"ה כמין, ועוד י"ל כי חומרא בפרט בע' הבא אח"ז ענינו כמו בל"פ مهره תכשיט נשים ועוד טבעת וכדור וכל דבר עגול וכן נקרא כמו המרה בל"ע Perlmuschel, Muschelschale ומעתה לא הוצרכנו לפרש חמר בב"ר ס"פ צ"א מלש' ערבי

---

1) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה בע' אב (ח"א, ב') וכ"ה בנוסחי' בדפי' שונצינו וויניצי' ובסיליא וכ"ה בפי' ר"ח בשבת (נדפס בש"ס ווילנא), ובדפ"ע בע' הנוכחי דאקטיפתא וט"ס הוא. 2) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' וב' ול"ד והועתק מפי' ר"ח (שם) ומזה תדין כי בצדק תקנתי בע' אב במקום הנוסח המשובש בדפוסים ועל ע' הנ"ל כיון רבינו ומזה ראיה שרבינו בעצמו כתב כן בע' אב, וקצת מזה הובא בעה"ק שנ"ב, ובדפ"ע השמיטו בטעות כל הפי' ובע' טטפת אביא אי"ה ראיה לדעת רב יוסף לפי פ"א דרבינו. 3) כלומ' בע' אב א' הפי' הנ"ל הועתק ג"כ מפי' ר"ח (שם). 4) וכ"ה בע' אקקיא ובע' שחתא ובנו"ג לרושחתא. 5) בנו"ג רמי חומרא תלי פיתקא ותלי קמיעא וכו'. 6) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ול"ד ובדפ"ר וכ"ה בע' ככלת וכ"ה בכ"י א"פ בכל הענין חוץ מלעיל במשנה ס"ב. ש"ש אי' כבדפוסי' כובלת וצ"ל כוכלת וכ"ה בירו' ובריי"ף דפי' קושטי' וברמב"ם פי"ט מהלכי' שבת הל"ז בדפ"ר, ובדפ"ע מדפ' פיז' והלאה אי' בע' הנוכחי רוכלת וט"ס הוא 7) וכ"ה בכ"י מ' ובאו"ז הל' שבת סי' פ"ד ס"ק י"ד ובנו"ג אמר רב . . וכן א"ר אסי. 8) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב רק שם: פ"א בשמים מעורבים ולי' כלי של זהב וכו'. אבל גי' כ"י ו"ו העיקר כי כן הביא פ"א האו"ז הל' שבת סי' פ"ד סקי"ד בשם הערוך ובדפ"ע נשמט בט"ס מן בשמים עד בשמים ובאו"ז שם הובא פי' הרי"ף בזה"ל חומרתא דפילון פי' חוליא של בושם שמתקשטת בה להעביר מעליה ריח רע ועיקר פילון מלשון בלולה [דמתרגמינן] דפילא במשח ע"כ נשמע מזה שפי' הראשון דרבינו לקוח מפי' הרי"ף ומעורב בו ג"כ וקצת מפ"א וכן פי' ר"ח (נדפס בש"ס ווילנא) וז"ל: פי' בשמים בלולין כדמתרגם בלולה דפילא ע"כ. ועיי' מ"ש בסוף הערך. 9) ר"ל תרג' אסתר. 10) פי' בל"ע حلي תכשיט נשים עיי"ע חליות.

حمر פי' אדום כי אם פתרונו حمرة (= مهره) Muschel והוזכר אצל חלזון Schnecke ואצל קטף ומור אגורי ונ"ל ברור כי גם פתרון שתי מלות האחרונות נרדף עם פתרון חמר ולדעתי קטף הוא ל"פ قصبك Schnecke ומור אגורי צ"ל בתיבה אחת מוראגורי בל"י μάργαρος Perlschnecke, Perlmuschel וחוזר אני ממה שפרשתי בע' אגר ג' (ח"א, כ"ז) ועיי' ג"כ עמת"ל להח' לעווי ע' חלזון, אבל בע' חמר טעה לפרשו חמר וקטף מל"ע בענין כסוי ראש האשה. ואין ענין חמר, קטף בב"ר הנ"ל עם חומרתא דקטיפתא של שבת הנ"ל ורש"י פי' בשבת כפ"א דערך הנוכחי וע' אב, ועיי' עוד פירושו בעירובין ס"ט. ד"ה בחומרתא ובע' הבא אח"ז — ובענין פילא ופילון אאריך באות פ"ה בעה"י] —

חמר (= חוּמְרְתָא לפע"ד ג"כ מענין ע' הקודם מל"ע حمره בל"ס חֲמוֹרָא כל דבר עגול או מלש' פרסי באותיות הפוכות مهره פירוש טבעת, וכדור Reif, Ring וגם כפתור מנוקב (gelöcherter Knopf בפ' הדר בגמ' [סמוך אנשי חציר] (עירובין ס"ט.) ההוא דנפק בחומרתא דמדושא. פירוש טבעת כדגרסינן בגמ' דפ' מי שהפך (מ"ק י"ב:) ר' יהודה נשיאה נפק בחומרתא דמדושא איקפד רבי אמי אמר רב יוסף מ"ט איקפד הא תניא השירין הנזמים והטבעות הרי הן ככל הכלים הניטלין בחצר [1]. גלגל חומרתא (כ"ב ס"ז:) כבר פירשנו בע' גלגל [ד']. בר"ג דפ' אלו קשרים (שבת קי"ב.) פטור אבל אסור ברחומרתא פי' מכנף כולהו ומעיילן בחומרתא דהיא כעין טבעת כגון לולאות דכד בעי מעיק והדר קטיר מאבראי דחומרתא וכד בעי מרווח [2]. ובר"ג דפ' מצות חליצה (יבמו' ק"ב.) והאי דידן אע"ג דאית ביה חומרתא קטירנא ביה מיתנא. פי' סנדל טייעא כתב ר"ח שמענו שהוא כגון האי דקרו בל' ערבי תאסומה דעבידא ליה לפי מדת איסתוורא [3] דכרעיה ועביד ליה חומרתא ומכנף רצועות הסנדל לכולהו ומעייל להו בחומרתא וכד בעי מעיק להו והדר קטר מאבראי וכד בעי מרווח, והאי סנדל דידן קטרינן ביה מיתנא כי היכי דליהדק [4]. בסוף הלכה קמא דפ' כל הזבחים שקיבל (כ"א:) (דמפקע [צ"ל דמשקע] ליה בחומרתא כי היכי דלישמעו וליתו [5]. *[אחי"ה בזבחי' פי' רש"י ותוספ' חומרתא: גילגלא ונכון הוא מאוד כי בין מלה ערבי' בין מלה פרסי' הרשומ' ענינה דבר עגול כגון כדור אופן וגלגל ועוד ענינה בל"פ טבעת ואבן מנוקב ולכן יפה פירוש רבינו בע' גלגל ד' גלגל חומרתא פי' אבן גדולה ויש בה נקב וע"כ נקרא חומרתא שהיא כעין טבעת כדגרסינן חומרתא דמריש ע"כ, וכבר הגהתי שם שצ"ל חומרתא דמדושא, ואולי גי' דמרושא ברי"ש דווקנית היא כי בכ"י א"פ לעירובי' אי' גם כן דמרושא ואז מרושא הוא ל"ע مرجان Koralle וזה מה שפי' המיוחס לרש"י במ"ק י"ב: חומרתא דמדושא: טבעת היא של מתכת וחותמה של אלמוג ע"כ ולזה עולה יפה פירושו בעירובי' שם, ושם כתב (לפי גי' כ"י רש"י) אני שמעתי טבעת, מדושא לא אתפרש ונ"ל שכונתו במ"ש אני שמעתי על פי' הערוך, אבל מ"ש שם בענין חומרתא דמדושא שהוא קשר של בושם והשוהו לחומרתא דפילון לא מעטו של רש"י יצא והוספת תלמיד אחד היא עיי' ד"ס לעירובי' צד ק"מ: ונ"ל שעפ"י פי' הערוך מערך הקודם לזה הוסיף כן התלמיד בטעות. אבל מה שלועז רש"י חומר בוטו"ן (עיי"ע חמר ח') נכון הוא כי בל"פ הרשומ' לעיל ענין המלה כפתור מנוקב, ואולי נוכל לגזור לפי גי' הספרים חומרתא דמדושא המלה קשת המובן מלשון פרסי דושידן = דוחתן دوختن בבינוני دوزه = דושה פי' מנוקב וא"כ חומרתא דמדושא פי' טבעת מנוקב, ופי' בעל כ"כ טבעת עם צורת ראש מדושא (Medusenknopf) הוא זר מאוד. — ולפ"ד שייך לכאן גם חומרתא דכשותא (גיטי' ס"ט סע"א) פי' כפתור של כשות ויפה פירש"י: פרח שבכשות. וגי' רבינו עיי' בע' סמידתא. ועוד מזה הענין תלי חומרא לגי' רבינו בע' הקודם או רמי חומרי לגי' הספרי' בקידושי' ע"ג רע"ב כלומ' מל"פ مهره = קמיע שתולין בצואר או בשער התינוקות להגינם מעין רעה וזה לפע"ד חומרתא דקטיפתא פי' קמיע וקישור (Amulett) לקטוף ולחטוף את העין הרעה. ועוד יש למלה פרסי' הנ"ל הוראות אחרות כמו שתראה מערכים הבאים אח"ז] —

[1] כ"ה בכ"י ה"ב וב"ר ובדפ"ע נתקצר ע"י וכו' אחר איקפד ופי' רבינו הועתק מפי' ר"ח לעירובי' (נדפס בש"ס ווילנא) ושם צ"ל כבערוך. [2] הועתק מפי' ר"ח לשבת (נדפס בש"ס ווילנא). [3] כ"ה לנכון בדפ"ר וכ"ה בע' אסתוורא ע"ש ובר"ף בסוגי' דשבת ויבמו' הנ"ל אי' כגי' דפ"ע האחרונים איסתוירא. [4] הועתק מפי' ר"ח בשבת שם וכן פי' הרי"ף בסוגי' דשבת ויבמות ע"ש היטב וגם הוא הזכיר מלה ערבית תאסומה (ובשבת תאסמה) והוא לפע"ד בל"ע تاسوم סנדל שחופה את הרגלים או כמין מנעל שקושרין תחת הרגלים. ורש"י פי' בע"א ובפי' המיוחס לרש"י סביב הרי"ף לשבת סיים בעמוד פי' בע"א ונ"ל שצ"ל בערוך פי' בע"א. [5] בנו"ג דמשקע ליה בחומרתיה כי היכי דלישתמע קליה ולשמעי' וליתי.

חמר (בל"ם חוּמְרְתָא לפע"ד מל"פ הנ"ל مهره Wirbelbein im Rückgrad) בפ' מי שאחזו (גיטי' ס"ט רע"א) לברקתי ליתי עקרבא דשב חומרי. פי' כעין חליות שגופו עשוי דק ועב כעין חידקי [1]. (א"ב גם זה לשון קשר הוא וכן אומרים חכמי הטבע שיש עקרבים ובזנבם חמשה קשרים ויש אחרים והם אכזרים אשר בזנבם שבעה קשרים). *[אחי"ה וכן מעיד איליאן ופליניאוס עיי' זאאלגיא לה' לעוויזאהן צד רצ"ט בכל זאת פי' רבינו עיקר כי הוראת המלה הפרסית הנ"ל חוליות ופרקים שבשדרא ורבינו משתמש בלשנא דש"ס שבת מ"ו. עיי"ע חדק ב'. ורש"י פי' בגיטי' מנומר בשבע גוונין מחמת זקנה ע"כ. ולא ירדתי לסוף דעתו אבל בשבת קמ"ז סע"ב בחומרי שדרא יפה פירוש חוליות של שדרא] —

חמר (לפע"ד מערך הקודם בל"פ مهره אבן Stein) ברפואות דפ' מי שאחזו (גיטי' ס"ט סע"ב) וכי משתין משתין אסיסנא יבישתא בצינרא דדשא ונעיין בחומרתא דנפקא מיניה. פי' גרגר קטן כמו אבן. *[אחי"ה ובע' צמר ד' פי' כמו כן: אותו אבן שיוצא ממנו כשיתרפא ע"כ וקרוב לזה פירש"י בגיטין. ומזה הענין ע' הבא אח"ז] —

חמר (בל"פ مهره אבן שמחליקין בה Polir- Glätt-stein) בסוף הלכה קמא דכתובו' (י' ע"ב) מעבר' ליה לחומרתא. כבר פירשתי בע' גהץ [א']. *[אחי"ה ושם מפורש כמו שרשמתי בתחילת הע' ובעה"ק שנ"ב מפרש ככה גם בע' הנוכחי ורמ"ל טעה בפירושו] —

חמר (גם זה מל"פ הנ"ל مهره Perl- Korallenhals-band עיי' בפנים) בהלכה קמא דקידושין (ט' רע"א) ההוא גברא דהוה מזבין חומרי פתכייתא. פי' מיני סדקית. *[אחי"ה כ"ה בדפ"ע ובכ"י ו"ו סדקיות ובכ"י ב"ר סרקית וצ"ל כגי' כ"י ל"ד סדקית ולשון גמרא הוא בסוטא מ'. אחד מוכר אבנים טובות ואחד מוכר מיני סדקית ופירש"י מיני סדקית כלי מלאכת נשים ועניים כגון פלכים מחטין וצנורות ע"כ. ובע' סתק גרס רבינו מיני סתקית ספר אחר סידקית והיינו מחט סידקית שפי' בע' סדק, ושם פי' מחט דקה שמאחין בו הנקבים שבבגד והסרקין ע"כ וכל זה לא יגהה ממנו מזור לפרש על ידו מלה זרה הנ"ל ולפע"ד כונת רבינו במ"ש מיני סדקית כלומר תכשיטין שעושין סדקין ודוחקין בבשר הצואר וראיה מופתית לזה הפי' הוא מדברי רביני בע' קטל ב' שפי' קטלא [2] בצוארה (מעילי י"ח.) בזה"ל פירוש תכשיט שעושין בצואר האשה והוא והב שחונקת עצמה ודוחקת בבשר צוארה וכו' ובל' חכמים בא"י [3] פתיכאתא ובלע"ז מורינא ע"כ. ולפע"ד הלעז צ"ל מונילא והוא לאי"ט ול"ר Halsband, monile ומלת בא"י נ"ל שהוא ר"ת מן: בארץ ישמעאל ובאמת בארץ ישמעאל נקרא תכשיט הצואר של נשים قلادة פי' ענק של מרגליות Perlhalsband וכן ענין חוּמְרָא בל"ם ענק של מרגליות מל"פ مهره מאותו הענין וא"כ חומרי הוא כמו פתכייתא ואחד בא לבאר השני ומפירש"י בקידושין מוכח כי פתכיתא הוא גי' אחרת של חומרי וזה נראה ממה שכתב בד"ה חומרי וז"ל ויש גורסין פתכייתא ויפה פי' והן של זכוכית כמין טבעות דקים וקורין אותו פוריל"ש ע"כ והוא בל"צ perles = Perlen. וכן מוכח ממה שאי' בסמוך ההיא איתתא אמרה ליה הב לי חד שוכא ופירש"י מלא חוט הענק ע"כ. ונ"א חד שיפא וזה נ"ל עיקר והוא ל"ע صف פי' חרוז ושורה כלומר שאלה האשה חרוז אחד מאותו מרגליות כמלא חוט הענק] —

* חָמַר (ענין כובד וקושי schwer sein לפע"ד מע' חמר ב' שפי' בל"ע ענין קביצה ורבוי) הפכו קל יבמו' פ"ח. לא ליחמיר ולא ליקל, נדה ס"ו סע"א היכא דאחמור אחמור היכא דלא אחמור לא אחמור. ע"ז מ"ט. אחמורי מחמרי, ירו' דמאי פ"א דכ"ב. היא מחמרא על גבה, ירו' פסחים פ"ח דל"ו: קלת וחמרת, ירו' מ"ק פ"ג דפ"ב. דהוינן סברין דו מקללה חמר, ירו' שקלי' רפ"ז ד"נ ע"ג חמתון מקילין (ובירו' ע"ז פ"ב דמ"א סע"ד אי' מקללין) וחמר עליהן (עיי' חולי' צ"ה.), ירו' נדרי' ספ"ב דל"ז רע"ג חמיתך מיקל וחמרית עלך. ולרוב פעמים בהפעיל הֶחֱמִיר עירובין פי"ד מ"א נדרי' ב'. ז'. והלאה גדה ס"ו. יבמו' פ"ח. ב"ק ע"ט: והתואר חמוּר, חמיר ולנקבה חמורה, חמירא סנהד' מ"ט: נ'. ירו' סנהד' רפ"ז דכ"ד: כלי' פ"א, מ"ד חולי' י'. ספרא דיבורא דחטאת פרק ז' פרש' ו' הפריש מן הקלה לחמורה מן החמורה לקלה וע"ש כמה פעמים. ילק' תהלי' ר' רמז תר"כ מיתה חמורה, והקבוץ מיתות חמורות ילק' יואל רמז תקל"ז בשם מכילתא וכ"ה בילק' בשלח רי' רמז ר"מ בשם מכיל' וילק' סוף כי תצא. והקבוץ ר"ה כ"ה רע"ב קלי עולם . . חמורי עולם (ובקהל' רבי פי' דור

---

[1]) בכ"י ל"ד חירקי. [2]) Schmuckkette, catella. [3]) כ"ה בדפי' אמש' ובדפוסי' הראשונים בארץ ישראל.

הולך אי' גדולי עולם), ולנקבה ירו' סנהד' פ"י דכ"ח: חמורותיו של ירבעם, ירו' ע"ז פ"ב דמ"א ע"ד הדא מן חֲמִירָתָא דרב. והשם חוֹמֶר חוּמְרָא חגיג' פ"ג מ"א מ"ב חומר בקודש מבתרומה . . חומר בתרומה וכו' ועיי' עוד ב"ק פ"ח מ"ב, ב"ב פ"ח מ"ח נזיר פ"ט מ"א, נדרי' פ"ב מ"ב, חולי' פי"א מ"א ושם פי"ב מ"א, ערכין פ"ט מ"ב, זבחי' פי"א מ"ד, כריתות פ"ב מ"ד, כלי' פ"כ מ"ב, נגעי' פי"ג מ"ב, אהלו' פ"א מ"ד. ירו' סנהד' פי"א ד"ל. אבל דברי סופרי' כולן חומר, פסחים י"א. חומרא דשבת, ע"ז נ"ב סע"א חומרא דע"ז, סנהד' מ"ט: נ'. ומאי חומרא וכו', והקבוץ ירו' עירובי' פ"ט דף כ"ה ע"ד, ירו' נזיר פ"ה דנ"ה ע"ג חומרין, ירו' סנהד' פי"א ד"ל. ד"ת . . יש בהן קולים ויש בהן חומרין וכו', תוספת' כלאי' רפ"ה מטילין עליו שני חומרים, חולי' מ"ג: מ"ד. ירו' יבמו' ספ"א ד"ג: עדיות פ"ד מ"א, פ"ה מ"א, מ"ב, מ"ג, מ"ד. קולי בי"ש וחומרי בי"ה ועיי' עליו יד מלאכי סי' תקל"ב והלאה. — ושם תוכני קל וחומר (בקיצור ר"ת: ק"ו) היא אחת מהמדות שהתורה נדרשת בהן עיין פסחי' ס"ו. ירושלמי פסחים רפ"ו דל"ג. הראשון לקל וחומר המפורשים בספרי קדשנו הוא הן כסף וגו' בראשי' מ"ד, ח' עיי' ב"ר ספצ"ב ושם נמנו עשרה קלים וחמורין שכתובים בתורה ע"ש. ב"ד פכ"ג הרי זה קל וחומר של חשך כלומ' שאין לו שחר והבנה.

* חָמַר (ענינו בל"מ ובל"ע حمر אדום וְכָוֶץ מפני החום glühen, brennen) בל"מ רק בפועל חֳמַרְמַר ובלי' רז"ל גם בנפעל: ב"ר ס"פ ל"ח ונחמרו בני מעיו וכ"ה גי' הספרי' בסנה' פ"ז מ"ב ובחולי' פ"ג מ"ג אבל עיי' גי' רבינו בע' חמד א'.

* חֲמַר חולי' קי"ב. עיי"ע המר א'.

* חֲמִיר, חֲמִירָא (בל"ס וכן בל"ע ופ' خمير ענין שאור Gesäuertes) פסחי' ה' סע"ב בעירו חמירא דבני חילא מבתייכו, ע"ז ס"ו. חמירא דחיטי וחמירא דשערי, מנחו' מ"ג. חמירא ארכסא דשערי עיי"ע ארכסא (ח"א, רפ"ט). ותרג' שאור (שמות י"ב ט"ו. י"ט ויקר' ב' י"א; ותרג' ירו' א' ויקי ב', י"ב) חמיר.

* חוּמְרָא בע"ז ט'. וגם תתכן גי' רבינו בערך אחמרא ע"ש (ח"א, כ"ז) ופירושו חשבון, ולפע"ד מזה הענין מנקיט אביי חומרי מתניתא שבת קל"ח רע"א (ובאו"ז הל' שבת סי' ע"ח ס"ק ח' אי' חומרא) וכן בע"ז מ"ב: מנקיט רב ששת חומרי מתנייתא ופירש"י שם מלקט משניות החמורות לתרצן והתוספ' השיגו עליו וכתבו דניחי טפי פרשב"ם כללי דברייתא דהוי כמין חומר שקושר וכולל דברים הרבה וקצת תימה כי נעלם מעיני בעלי תוספות כי כן פירש"י בעצמו בשבת שם: חומרי מתנייתא כללות של ברייתות חומר קשר כלומ' כללות שמצא בברייתות וכו' ע"כ, ובגוף הענין היטב כיון לאמת רק בפי' חומרא נ"ל שהוא מל"פ הרשומה בערך אחמרא ובערך המר ענין חשבון ושווי ענינים Analogie כלומר עולה לחשבון ומדמה הענינים שוים ללקט הכללות שבהם.

חָמֵשׁ (בל"נ, חֲמִשָּׁה בל' זכר fünf; חוֹמֶשׁ der fünfte Theil ובל"ר חוּמְשָׁא וכ"ה בל"ס, וכן נקרא כל חלק וחלק של ח"ח ספרי קדשינו) בפ' הזהב בגמ' ונותנה למעשר שני (ב"מ נ"ג סע"ב) אבעיא להו חומשא מלבר או חומשא מלגו. פירוש חפץ שדמיו שמונים כספים צריך להביא כ' מבחוץ ולהשלימם ק' זה חומשא מלבר דהא מחוץ הבאת חמישיתם כ' והשלמתם ק'. ואם דמיו ק' והוספת עליו כ' זהו חומשא מלגו שהוא חומש הקרן, ואסיקנא (שם נ"ד.) שיהא הוא וחומשו ה' וזה חומשא מלבר [1]. בפ' איזהו נשך בגמ' כ י צ ד ל ק ח [2] (ב"מ ס"ג סע"ב) היכי דמי בכדי שהדעת טועה אמר רב אחא בריה דרב יוסף עישוריתא וחומשייתא. פי' שהיה מונה ה' ה' ומצא ה' טפי א ו [3] טעה בה' ולא מנאם והוא הדין אם מונה י' י'. פ"א כגון שמונה י' ומניח א' [והדר מני י'] [4] ו מ נ י ח א' [5] כדי לידע כמה עשרות הן יש לומ' חזר וכללן במנויין ושכח והן אינן מן המנויין לפיכך חייב להחזיר וה"ה לחומשייתא [6]. הבגד מטמא משום ה' שמות וכו' פרק כ"ז בכלי' (מ"א). פי' מפני שהוא כלי קיבול, ומושב, ואהל, ומטמא משום אריג — שהשתי והערב אינו מטמא אלא בצרעת — ומשום ג' על ג'. השק משום ד' (שם) שהוא כלי קיבול, ומושב, ומטמא באהל, ומשום אריג. העור משום ג' (שם) שהוא כלי קיבול, ומושב, ומיטמא באהל. והעץ משום ב' (שם) שהוא כלי קיבול, ומושב. כלי חרס משום אחד (שם) שהוא כלי קבול [7]. בפ' נערה שנתפתתה בגמ' לא כתב לה כתובה (כתוב' נ"א:) ובפ' הגוזל עצים

---

1) ובגוף הדבר פי' כן גם רש"י ע"ש. 2) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד, ובדפ"ע נשמט בטעות. 3) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב, ובדפ"ע אי' אמר. 4) השלמתי עפ"י פי' הרי"ף. 5) כ"ה לנכון בדפ"ר, ובשדפ"ע חסר בטעות ובדפ' פראג בטעות: ו מ ב י א. 6) שני פירושי' הללו נמצאים גם ברי"ף ע"ש ובחי' הריטב"א. 7) וכן פי' הר"ש ע"ש.

בגמ' גזל פרה מעוברת (ב"ק צ"ה סע"א) חמשה גובין מן המחוררין [1]) ואילו הן פירות ושבח והמקבל עליו לזון בן אשתו ובת אשתו וגט חוב שאין בו אחריות וכתובת אשה שאין בה אחריות האי פירות ושבח הכי דמי וכו'. פי' לשון חירות כלומ' לא מן המשועבדין [2]). בילמדנו (בתנחומא ליתא) בריש אמור אל הכהנים ה' דברים חייבים בחלה מן המקרא וכבר פי' בע' חט [3]). חמשה לא יתרומו ואם תרמו אין תרומתן תרומה החרש והשוטה וכו' בריש תרומו' (מ"א) ומפורש בירוש' (פ"א ד"מ.) ובילמדנו בריש ויקחו לי תרומה ר' שמואל בר נחמן [4]) שמע לכולהון מן הכא דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה (שמות כ"ה, ב') פרט לגוי, מאת כל איש פרט לקטן, אשר ידבנו לבו פרט לחרש ולשוטה, וזאת התרומה אשר תקחו מאתם פרט לתורם את שאינו שלו. חמשה בקר ישלם תחת השור וארבע צאן תחת השה (ושם כ"א, ל"ז) בפ' מרובה בגמ' היה מושכו (ב"ק ע"ט:) שאלו תלמידיו את ריב"ז מפני מה החמירה תורה בגנב יותר מבגזלן אמ' להן זה השוה כבוד עבד לכבוד קונו וזה לא השוה כבוד עבד וכו' תניא (שם) אמר ר"מ בוא וראה כמה גדולה כוחה של מלאכה שור שבטלו ממלאכתו ה' שה שלא בטל ממלאכתו ד'. אמר ריב"ז בוא וראה כמה גדול כבוד הבריות שור שהלך ברגליו ה' שה שהרכיבו על כתיפו ד'. חמשה פעמים כתובים ישראל בפסוק אחד (במדבי ח', י"ט) בריש ויק"ר פ' הבן יקיר לי אפרים (פ"ב), ובילמדנו בריש כי תשא (תנחומי שם סי' ח') ובפסיקתא דכי תשא (י"ז.) אמר ר' יודן באו וראה כמה חיבב הקב"ה את ישראל שמזכירין חמשה פעמים [בפסוק אחד] שנאמ' (במדבי שם) ואתנה את הלוים נתונים לאהרן ולבניו מתוך בני ישראל לעבוד את עבודת בני ישראל באהל מועד ולכפר על בני ישראל, ולא יהיה בני ישראל נגף, בגשת בני ישראל אל הקודש [5]). חמש אצבעות של יד [6]) ימינו של הקב"ה כולן לסוד [7]) הגאולות, אצבע קטנה בה הראה את נח התיבה [8]) שנאמ' (בראשי' ו', ט"ו) וזה אשר תעשה אותה וכו' [9]). ה' אותיות שנכפלו מכל אותיות שבתורה [10]) כולן לסוד הגאולה [11]), כ"כ בו נגאל אברהם אבינו מאור כשדים שנא' (שם י"ב א') לך לך, מ"מ בו נגאל יצחק מארץ פלשתים שנא' (שם כ"ו, ט"ו) לך מעמנו כי עצמת ממנו מאוד, נ"נ בו נגאל יעקב מיד עשו שנא' (שם ל"ב, י"א) הצילני נא, פ"פ בו נגאלו ישראל ממצרים שנא' (שמות ג', ט"ז) פקד פקדתי [אתכם], צ"צ בו עתיד הקב"ה לגאול את ישראל שנא' (זכרי' ו', י"ב) הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח בבריתא דר' אליעזר פ' מ"ח. חמשה שיעורן טפח שליה שופר שידרו של לולב אזוב ודופן סוכה בפרק המפלת בגמ' שליה (נדה כ"ו.) ושם מפורשים. בפ' התכלת (מנחו' מ"ה:) כל האמור בחומש הפקודים קרב במדבר, כל האמור בתורת כהנים אינו קרוב במדבר משבאו לארץ קרבו אלו ואלו. בסוטה בפ' אלו נאמרין בגמ' ו' שבטים (ל"ו סע"א ורע"ב) ר' חנינא בן גמליאל אומ' לא כדרך שחלוקין בחומש הפקודים חלוקין באבני אפוד אלא כדרך שחלוקין בחומש שני, פי' חומש הפקודים הוא ספר וידבר, חומש שני הוא ספר ואלה שמות [12]). בס"ג דהוריות (י"ג:) חמשה דברים משיבין את התלמוד האוכל פת חיטין וכש"כ חיטין עצמן והאוכל ביצה מגולגלת בלא מלח והרגיל ביין ובשמים [והרגיל בשמן זית] והשותה מים של שירי עיסה וכו' [13]). חמש חטאות מיתות בספרא בפ' חטאת נשיא (דיבורא דחטאת פרק ז' פרש' ו'). *[אחי"ה הרבה פעמים נכללו בש"ס ענינים שונים במספר חמשה (בל"א חמשא) ולנקבה חמש. ד"מ חמשה דברים וכו' עיי' יומ' כ"א: פ"ג: פסחי' קי"ג: ב"ק פ"ב. הוריו' י"ג: נדה י"ז. חמשה אימות הן וכו' שבת ע"ז: שם ס"ו: תלתא מוקמי חמשה מסו וכו' עיי"ע פאה ב'. קידושי' ע"ב סע"ב חמשה קהלי כתיבי. יומ' פ"ד. עבדא ליה מילתא חמשא ומעלי שבתא עיי"ע צפרינא. ב"ק נ"א. האי חמשה והאי חמשה. ב"מ מ"ט: שוי שיתא בחמשה . . . שוי חמשה בשיתא ושם נ"א. קרי שיתא ושויא חמשא, ושם ע"ג. ושקיל מינייהו חמשה, גיטי' ע'. חמשה קרובין למיתה וכו', סנהד' פ"ב: חמשה שמות יש לו

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב וכ"ה בנוסח', ובדפ"ע המשוחררין אבל בע' חר ט' גם בדפ"ע לנכון המחוררין. [2]) וכן פירש"י. [3]) עיי"ע חט ה'. [4]) וכ"ה בירו' שם, ובתנחו' ריש תרומ' ובילקוט בשם תנחומא ריש לקיש. [5]) כה"ג בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב, ובדפ"ע נתקצר ע"י וכו' אחר מלת חיבב, בכ"י ה"ב בט"ס אמר ר' יוחנן, ובתנחו' שם לי' בעל המאמר. [6]) חסר בפדר"א. [7]) בפדר"א יסוד. [8]) בנו"ג הראה לנח מה לעשות בתיבה. [9]) נתקצר, ובפדר"א דורש גם בענין שאר אצבעות ע"ש. [10]) בנו"ג שכפלו בתורה באותיות. [11]) בנו"ג כלם בסוד הגאולה. [12]) וכ"ה בפירש"י. [13]) כ"ה לנכון בכ"י ש"ס ובמנו"ה סי' רמ"ט עיי' ד"ס להוריו' צד כ"ב ושם לא רמז בעל ד"ס על ג"י רבינו ובנו"ג משיבים את הלימוד פת פחמין וכש"כ פחמין עצמן וכו' והרגיל בשמן זית והרגיל ביין ובשמים וכו'.

זמרי וכו׳, שבת פ״ט. חמשה שמות יש לו מדבר צין וכו׳, סוט׳ י׳. חמשה נבראו מעין דוגמא של מעלה וכו׳. ולנקבה ב״ב ט״ז: חמש עברות עבר וכו׳, ב״מ ע״ט. ארבע וחמש שנין קודם יובל, כתובו׳ ח׳: בריך חמש, נזיר ל״ח. חמש סומקתא וחמש חיוורתא. ובמשקל סורי חַמֵשְׁתָּא אי׳ בירו׳ מגיל׳ פ״ב דע״ג: חמשתי קדמייתא . . חמשתא אחרייתא. והקבוץ חַמְשִׁין כמו בלש׳ עבר חמשים עיי׳ ב״מ נ״א. ב״ב קע״ב. ובמספר סדורי בל״ם חוּמְשָׁא ב״מ נ״ג: חומשא מלגיו חומשא מלבר ועוד חמישית מל״מ ואצל רז״ל הקבוץ חֲמִישִׁיוֹת ב״ק ס״ה: חוֹמֶשׁ תואר לחלק מחמשה חלקים מל״מ חֹמֶשׁ ב״מ נ״ה: חמשה חומשין הן. ולכן כל חלק מחמשה חלקי התורה נקרא חומש עיי׳ סוט׳ הנ״ל וירו׳ סוט׳ פ״ז דכ״א ע״ד והקבוץ גיטי׳ ס׳. מהו לקרות בחומשים בבית הכנסת. חגיג׳ י״ד. א״ת שר חמשים (ישעי׳ ג׳, ג׳) אלא שר חומשין זה שיודע לישא וליתן בחמשה חומשי תורה. ירו׳ מגיל׳ פ״ג דע״ד. תורה וחומשים קדושה אחת הן. קידושין ל״ג. שני חומשין שניתי לו בספר תהלים עיי׳ שם תוספ׳ ד״ה שני] —

חֵמֶת (מל״מ וכן בל״ע حميت פי׳ נוד Schlauch; חמת חלילין Sackpfeife, Dudelsack) בהמפרק פי״ט בכלים (מ״ח) החמת שהבצים שלה מקבלות עמה ונפחתו טהורות שאין מקבלות כדרכן. פירוש כשפושטין הבהמה לעשות ממנו נוד [1]) פושטין עור הבצים עמה ויש להן בית קיבול ומיטמאין נחתכו מן העור אעפ״י שמקבלין טהורין [2]). ובפ׳ כ׳ (מ״ב) חמת חלילין טהורה מן המדרס. פי׳ נוד קטן שעושין הרועין לזמר בו ולקבץ הבהמות וכן עושין אותו לוקחין עור הגדי וקושרין כל נקביו לבד משתי ידיו ובנקב אחד קושרין שתי קרנות קטנות ובנקב אחד קושרין שפופרת של קנה ובאותו קנה מניח פיו ונופחו ויוצא הקול מן הקרנות כמשתי שופרות ויש נקבים קטנים בצדי הקרנות ומחליף אצבעותיו על הנקבין ומזמר בהן [3]). ובפ׳ כ״ד בכלים (מי״א) ג׳ חֲמָתוֹת הן וג׳ תרמלין הן [4]). ובפ׳ כ״ח (מ״ה) חמת שעשאה תרמל ותרמל שעשאה חמת. *[אחי״ה וכן נמצאה מלה עברית בכלים פ״כ מ״א החמת של שבעת קבין, תוספת׳ כלים ב״ק ספ״ז החמת מעור הדג, ותוספת׳ כלי׳ ב״מ רפ״י חמת שנפחתה וכו׳ עיי׳ הר״ש לכלי׳ פי״ט מ״ח ושם הובא גם ציון מנדרי׳ מ״א (צ״ל מ׳ סע״ב) עשה לך כלי גולה (ירמי׳ מ״ו) [צ״ל יחזק׳ י״ב, ב׳] חמת ושטיח וקערה ע״כ, ובנדרי׳ הנ״ל חסרה תיבת חמת ואי׳ שם זו נר שטיח וקערה ולפע״ד צ״ל זו נד והוא חמת ובאמת בילק׳ יחזק׳ רמז שנ״א אי׳ זו חמת נר קערה ושטיח וג״כ נ״ל שעיק׳ הגי׳ נד ובא מגליון לביאור של חמת. ובהשאילה שבת קנ״ב. אשה חמת מלא צואה ופיה מלא דם והכל רצין אחריה. ובב״ר פנ״ג עיי״ע אבבית. ובענין החמתא בעזרא ו׳, ב׳ עיין ערך אחמתא — ועוד נ״ל חמת בל״ע הרשום׳ וכן בל״פ خيم שק קטן וכים ומזה שבת י׳. פסחי׳ י״ב: מכאן ואילך כזורק אבן לחמת פי׳ מי שאכל משעה ששית והלאה כאלו זרק אבן לכים כלומ׳ באסטומכא שלו כלומר קשה לגוף ופי׳ השל״ה הובא במג״א סי׳ קנ״ז, סק״ג הוא דוחק. והח׳ לעווי מקאנישא פי׳ במ״ע אונג׳ איזר׳ כמו חמתא כלומ׳ במים חמים] —

* חֶמֶת (שם שד) סנהד׳ ק״א. נפקין ליה צימחי באפיה נפק לשוק חזיתיה ההיא איתתא אמרה זיקא דחמת קא חזינא הכא ופירש״י רוח של אותו שד ששמו חמת. ובע׳ צמח א׳ הובא רק תחלת המאמר. ואולי חמת הוא חמה כלומר קדחת וגם בלי׳ צינד tafen הוא קדחת וחמה עזה ועוד שד של אותו חולי והאשה בראותה כי פני ר׳ יצחק בר שמואל מלא אבעבועות חשבה כי שד של חולי קדחת אחזתו. אבל בערך רק א׳ מצאתי ג׳ ופי׳ רבינו בשם ר״ח בזה״ל רוקא דחמת קא חזינא הכא פירוש שידה ששמה חמת ושורה על אותו כלי של שמן שלוחשין עליו ע״כ וגם בכ״י ש״ם אי׳ ריקא ובגליון רוחא ובכ״י ק׳ זיקא והמה והוגה דחמת עיי׳ ד״ס סנהד׳ צד קנ״ג:

☞ חֵמַת (תמיד במ״ם בראש wegen Absicht, aus Rücksicht darauf dass . . wegen, weil, durch עיי׳ בפנים) תרג׳ שני בפסוק ויאמר חרבונה (ז׳, י׳) מחמת דמיני נסבין חמר דנסוכין. ובלי׳ התלמוד מחמת החולי, פי׳ בעבור ולעולם בא באות מ״ם כמו בעבור באות בי״ת. *[אחי״ה לפע״ד נגזרה המלה קשת ההבנה זו מל״ע ופ׳ همة ופתרונה מגמת פנים, כונה, מחשבה וממנה נסתעף

[1]) חסר בטעות בדפ״ר. [2]) עיי׳ פיה״מ להרמב״ם קצת בהרחבת ביאור וכן פי׳ רע״ב ועיי׳ תוי״ט לכלי׳ שם, אבל ר״ש לא פירשו וכן חדל מלפרשו רה״ג בסד״ט צד י״ד. [3]) ותורף הפי׳ הזה תמצא בקיצור גם בפי׳ הר״ש ואחריו בפי׳ רע״ב עיי׳ תוי״ט לכלי׳ שם ושם הועתק ע״י לא״ש זאקווייף כלו׳ Sackpfeife. [4]) בנו״ג תורמלין וכ״ה בשאר מקומות שהובאו בע׳ תרמל ורבינו גם שם גרס בלא וי״ו ע״ש.

הפתרון: בסיבת, בגלל, בעבור, מפני, על ידי וכדומה כמוכח מדוגמאות האלה: ב"מ ע"ח. מתה מחמת אויר, ושם ובשבת ק"ו: לפי גירסת רבינו בערך אכצן מחמת אוכצנא. ב"ב ל"ח סע"ב מחמת ממון . . מחמת מרדין עיי"ע מרד. סנהדרין י"א. מחמת כיסופא הוא דעבד, כתובות ק"ד סע"ב מחמת כיסופא הוא דלא תבעי כה"ג בע' כסף ב' ובנו"נ משום כיסופא. נדה ל"ו: דמה מחמת עצמה . . מחמת ולד . . מחמת אונס. תעני' כ"ג: מחמת מר הוא דאתי, סוטה י"ט סע"ב מחמת רתיתא . . מחמת בריותא. ובכינוי הגוף ב"ק קי"ד. אונסא דאתי מחמתיה, ע"ז מ"ו. אזיל מחמתיה, ירו' שביעי' פ"ב דל"ג ע"ד והיא גדילה מחמתה, ושם והיא גדילה מחמתן] —

* חַמְתָא עיי"ע חמה ב'.

* חַמְתָא, חַמְתָה, חַמְתָן (שמות מקומות) ונקראו ככה על שם מרחצאות ומים חמין שהיו שם מלש"ע حمّة Heissquell, Thermae וכן נקרא עיר חַמַּת בגבול נפתלי יהושע י"ט, ל"ה והועתקה במלחמות ד', א' ג' לבן מתתיהו על ידי Ἀμμαοῦς והוסיף לבאר θερμὰ λέγοιτ' ἄν פי' ונקראת על שם מימיו החמין, וכמו כן כתב בקדמוניות י"ח, ב', ג' θερμὰ δὲ οὐκ ἄπωθεν ἔνεστιν ἐν κώμῃ Ἀμμαοῦς ὄνομα αὐτῇ וקרובה מאוד היתה לטבריה עיין מגילה ו' רע"א חמת זו טבריה . . על שם חומי טבריה, ובירו' מגילה פ"א ד"ע. חמת חמתה, ושם: הדא חמתא. איכ"ר פ' על אלה חדא בחמתא, ונקראת גם חמתן מ"ק י"ח. זוג בא מחמתן, מגילה ב' סע"ב שיעורא דמיל כמה הוי כמחמתן לטבריא, ירו' עירו' פ"ה דכ"ב סע"ד (ועיין תוספתי' עירו' רפ"ה) בראשונה היו בני טבריא מהלכין את כל חמתה ובני חמתה אינן מגיעין אלא עד הכיפה ועכשיו בני חמתה ובני טבריא עיר אחת היא. וכן הוזכרו בשבת ק"ט סע"א מי חמתן אצל מי טבריא. ועוד היתה חמתא או חמתן קרובה לעיר גדר עיי"ע גדר ה' וש"נ. ועוד נתבאר בויק"ר פ"ה ובמד"ר פ"י חמת רבה (עמוס ו', ב') ע"י חמת אנטוכיא עיי"ע אנטוכי. ירו' סוטי' פ"א דט"ז ע"ד כנישתא דחמתא. — ירו' שביעית פ"ו דל"ו סע"ג ר' זעירא אזל לחמתא דפחל, עיי' נייבויער גיאגר' צד רע"ד על תכונת מקום זה.

* חֵמְתָא (פי' בל"ס ארם Gift) גיטין ס"ז סע"ב אותיבו קמיה (ריסתנא) [דיסתנא] דחנקא חמתא ורבינו בע' דסתן גרס חמותה ונ"ל שצ"ל חֵמְתָהּ ופירושו חתיכת וחלק בשר אשר ארס שלו יחנק לרב ששת ורש"י פי' בע"א ובעל כ"כ הפליא לטעות בפירושו והח' לעווי לא הביאו.

חֻמְתִּי[1]) (פי' בל"ע حماة עשב שנקרא על שם חומו וכן בל"י ורו' πύρεθρον, pyrethrum בלא"ש Bertram (Feuerkraut)) ברפואות דפ' מי שאחזו (גיטין ס"ט סע"א) לחינכי א"ר יוחנן חומתי וממרו[2]) פי' בלע"ז פילטר"ו. — (א"ב עשב זה נקרא חומתי כי חם הוא במעלה רביעית ולכן נקרא בל"י עשב של אש). *[אחי"ה ר"ב כיון על ל"י ורו' הרשומה ואין ספק כי גם הלעז דרבינו מזה הפירוש הוא כי פילטרו הוא לאי"ט pilatro והוראתו כמו מלה איטלקית piretro בלא"ש Bertram ועיי' הערת רמ"ל לערך הנוכחי ועוד בא זכרון עשב זה אצל סופרים עברים בשם פירטרון עיי' המקורות בספר דנולו לה' שטייג-שניידער צד פ"ו. וגם רש"י לועז חומתי על ידי פילטר"ו וכן פירש"י עיקר דחומתי (גיטין שם) פי' שורש החימום פילטר"ו. ובנדה נ"א רע"ב פירוש רש"י החימות ע"י פיטרטר"א וצ"ל כגי' כ"כ בדברי רש"י פירטר"א והוא בלאי"ט piretro ובל"צ pyréthre אבל טעות הסופרים הוא כי צ"ל החמם (עיי"ע) במקום החימות ומלע"ז רש"י נראה ברור כי בספרו היה כתוב החימום, לכן השוהו עם מלת חומתי אבל האמת כי החימום או החמם הוא מין תבלין הודו עיי"ע (חמס) [חמם]] —

* חֲמִיתָה (ט"ס וצ"ל אֲמִיתָא בל"י μίνθη ובל"ר Minze, mentha) תוספ' שבת ס"פ ט"ו וכן בחמיתה וכן בפיגם, ושם: מערב וממשך את החמיתה ובלי ספק צ"ל האמיתה. האמיתא עיין ערך אמיתא (בח"א, קל"א). ואח"כ מצאתי לשמחת לבבי בהוצאת התוספתא לה' צוק"מ (שבת 132) כי באמת גי' כ"י אירפורט וכן באמיתא וכן בפיגם, ושם: מערב ומושך את האמיתה. ורה"ג בסד"ט 42 גרס בעוקצין פ"א מ"ב שורשי החמיתא א"ד מינתא. והח' לעווי סבר כי חמיתא נ"א של ערך הקודם לזה! ובעל המשביר מדמהו עם חמס! ולדעת החכם לעוו (פפלאנצענאמען 260) אמיתא והחמיתא הוא ל"א אשר ממנו הועתק ל"י ורומי ἄμμι, ammi.

חֵן (= חֵינָא בל"ס חֲנָא פי' חֵיק Schoss) ובחיקו תשכב (ש"ב י"ב, ג') תרג' ובחייניה[3]) שכבא

---

1) ר"ב היה משנה הסדר יען כי גרס חמת אבל עיקר הגי' חמתי כגי' כ"י ודפוסים הראשונים. 2) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד ודפ"ר ועה"ק שנ"ב וכ"ה בדפ"ע בערך ממרו אבל בדפי' האחרונים בערך הנוכחי וממרי ובנו"ג. כי ממרו. 3) בנו"ג בחיקיה.

וכן ואת נשי אדניך בחיקך (שם פסוק ח׳) [תרגום בְּחֵנָּךְ], ויקחהו מחיקה (מ״א י״ז, י״ט) [תרג׳ ונסביה מחינה], ובחיקו ישא עלות ינהל [1]) (ישעי׳ מ׳, י״א) [תרג׳ ובחיניה מסובר]. *[אחי״ה השלמתי התרג׳ וכן העתיק הפשיט׳ לישעי׳ ונגזרה המלה הסורית מל״ע ܚܢ, ܚܢܐ פי׳ רחמים ובהשאילה נאמר על מקום הרחמים וחבה כמו רֶחֶם וחב (מפעל חבב) בל״מ] —

חן (= חנן בהתפעל התחנן מל״מ ענין הפצרה ותפלה למצוא חן ורצון) כדי שתתחונן דעתו עליו, כבר פי׳ בע׳ חל [ז׳]. *[אחי״ה מתוך פי׳ רבינו עפ״י פי׳ ר״ח בע׳ הנ״ל כדי שתתחנן דעתו עליו „כדי שתסור אימה מלבו״ וכו׳, וכן מתוך פירש״י (ברכו׳ ל׳:) „שתהא דעתו מיושבת״ נ״ל ברור שפתרון השרש חנן כמו לשרש חנה שפירושו שכן ונוח והתישב sich niederlassen, ruhen עיי״ע חנייה וכן דרשו רז״ל במד״ר פי״א ויחנך (במדב׳ ו׳, כ״ה) יחנה ה׳ אצלך, אף אם פתרון השרש חנן הוא הראות רצון מהפועל אל הפעול. ויען כי גזרו תתחונן משרש חנה לכן נופלת עליו דעת אחרת בע׳ חל ז׳ כדי שתתחולל דעתו עליו שענינו ג״כ הנחה וישוב. ובהיות כן יתכן כי לא נכלל ערך הנוכחי עם ע׳ חן ד׳] —

חֵן (= חֵינָא בל״א כמו חֵן, חִין בל״מ (Gunst, Anmuth בפ׳ החולץ בגמ׳ שומרת יבם (יבמו׳ ל״ח:) דלמא כתובת אשה שאני משום חינא. פי׳ מ״ט אמרו בי״ש נוטלות כתובתן דמשום הכי תקינו רבנן כתובה לאשה מספק משום חינא דכיון שיודעת שאפי׳ בספק נוטלת כתובתה משמשת לבעלה ויעלת חן בעיני בעלה ואנן בעינן שתהא נושאת חן בעיני בעלה. ובפ׳ הכותב לאשתו [בגמ׳] דסמוך הניח פירות (כתובות פ״ד סע״א) ור׳ אלעזר אומר כתובת [2]) אשה משום חינא. פירוש דכיון דידעא איתתא דמידחו בעלי חוב ויורשין לאחר מיתה מקמה תהא משרתת לבעלה בכל כחה מחיים ומתוך כך תמצא חן לפניו ויהיה שלום בינו לבינה. ובפ׳ אלמנה ניזונת בגמ׳ אלמנה בין מן הנישואין וכו׳ (שם צ״ז רע״ב) בשלמא מן הנישואין משום הכי מוכרת שלא בבית דין משום דאית ליה מזוני ומזוני צריכה מיד ולא לאהדורי אבי דינא אלא אלמנה מן האירוסין דלית לה מזוני אלא כתובה מנה מאתים אמאי מוכרת שלא בבית דין לצורך כתובה הא מציא לאמתוני [3]) עד דתשכח בי דינא דזבנא על פיו משום חינא כדי שימצאו חן בעיני בעליהן דמתוך דידעא דאיתת אלמן בין מן הנשואין בין מן האירוסין תוכל לגבות כתובתה דלא תצטרך לחזר אחר בי״ד בשביל חיבה זו תהא משרתת לבעליה ומתוך כך תמצא חן לפניו. אילו פי׳ ממגנצא [4]). ור׳ חננאל פי׳ משום חינא שתקח ממון ותנשא בו, ארוסה דלא נפיש חן דידה (כתובו׳ צ״ז:) [5]). פי׳ שאין לה אלא מנה מאתים אבל גרושה אית לה גם תוספת ומפורש בירושלמי בפ׳ הכותב (פ״ט דל״ג:) כדי שהיו הכל קופצין לישאנה [6]) אבל בעל חוב אינו נפרע שלא בפני הלוה וכן הלכה. — בפ׳ אעפ״י בגמ׳ מניקה (כתובות ס״א רע״א) דאכלה כוורי הוו לה בני חינני. פי׳ יפיפים בעלי חן [7]). ובפ׳ עגלה ערופה בגמ׳ זקני העיר (סוטי מ״ז.) אמר ר׳ חנינא [8]) ג׳ חֵנות הן חן מקום על יושביו חן אשה על בעלה חן מקח על לוקחו [9]) וכענין הזה בע׳ בשר. ובפ׳ אעפ״י בגמרא ארבע (כתובות ס״א סע״א) ובמ״ג דסוטה [10]) (מ״ט.) רב הונא אשכח תומרתא דחינוניתא. פי׳ תמרים שיש להם ריח יפה כלומ׳ לכן הן בעלי חן. ס״א דהינוניתא פי׳ שם מקום והתמרים שגדילות שם שמינות הן הרבה ולפיכך אין משהין אותן לפני שמש שיש להן צער. *[אחי״ה בנו״ג בסוט׳ דחינוניתא ובכתובו׳ דהנוניתא ותלמידי ר׳ יונה הובא בשט״מ לכתובות גרסו תמרתא דהינותא [11]) וככר הטפתי מלתי על שני פירושים הללו ובשינוי הגירסאות בע׳ דהן וש״נ שיטת רש״י והעליתי כי הדל״ת שרשית היא ולא כדעת רבינו בע׳ הנוכחי — ודעת ר״ח דלעיל הביאו התוספ׳ כתובו׳ פ״ד: ד״ה לכתובת בזה״ל פי׳ ר״ח שימצאו הנשים חן בעיני האנשים ויהיה להן קופצים יותר וכן משמע בערוך ובירוש׳ ע״כ. וגם

[1]) כ״ה בכ״י ובדפ״ר. [2]) בנו״ג לכתובת. [3]) חסר בדפ״ר ובדפ׳ פיז׳ לה מתוני וצ״ל לאמתוני. [4]) כ״ה בדפ״ר ובשרפ״ע אי׳ פי׳ מגנצא עיי׳ במבוא בח״א צד XV. [5]) ושם אי׳ אלמנה מן האירוסין. [6]) בירו׳ שם אי׳ בזה״ל מפני חינה מפני שיהו הכל קופצין עליה לישאנה. אבל בירו׳ גיטין פ״ה דמ״ו ע״ד אי׳ כגי רבינו כדי שיהו הכל קופצין עליה לישאנה. [7]) וכן פירש״י בעלי חן, ובמהדורא קמא הובא בשט״מ לכתובי, פירש״י וחנני בעלי חן חינני רחמנים ע״כ. [8]) בנו״ג א״ר יוחנן וכ״ה בילקי מ״ב סי רמז רכ״ה. [9]) בנו״ג על מקחו וכ״ה בטעות בילקי שם, אבל בירו׳ יומ׳ רפ״ד דמ״א: אי׳ כגי׳ רבינו ושם בזה״ל: ג׳ חינין הן חן אשה בעיני בעלה חן מקום בעיני יושביו חן מקח בעיני לוקחיו. והלשון חן למקום על יושביו אי׳ גם בב״ר ספל״ד ועליו כיון רבינו במ״ש כענין הזה וכו׳. [10]) כ״ה לנכון בכ״י אבל בדפ״ע בט״ס סוכה. [11]) ובשט״מ שם כמה פירושים ע״ש ומ״ש י״מ תמרא שלא נתבשלה כל צרכה והרי היא קרובה לבוסר וכו׳ מסכים עם הוראת המלה: אחינא אשר בא פירושו בח״א, מ״ב והלאה ע״ש.

פי׳ ר״ח בענין חן דגרושה שיש לה תוספת הובא בתוספו׳ כתובו׳ צ״ז: ד״ה אלמנה בשם ר״ח ע״ש ובעל הפלאה שבער׳ הקשה על דברי התוספות הראשונים במה שכתבו וכן משמע בערוך וכתב הגרי״ב לא ידעתי למאי כוונו דהא הערוך כתב גם פירוש מגנצא ולא הכריע בין הפירושים ויש ליישב קצת ע״כ. והיישוב לפע״ד כי התוספות הביאו ראיה לפי׳ ר״ח מדברי הערוך שהביא דעת ר״ח בסיגנון לשון אחר לכן כתבו התוספות וכן משמע בערוך ואם קשה הא קשה למה הקדימו התוספו׳ הערוך לירושלמי לכן דעתי נוטה שכצ״ל בהתוספו׳ וכן משמע בירושלמי דבערוך כלומ׳ מירוש׳ שהובא בערוך. — ודעת רש״י הפך מדעת ר״ח והוא פי׳ ביבמות הנ״ל משום חינא שיהיו חן נושאין הנשים ויתרצו להן וכו׳. וכן בכתובו׳ פ״ד: פירש״י משום חינא שימצאו האנשים חן בעיני הנשים ויהיו נושאות להן וכו׳. והנפקותא משתי שיטות הללו עיין בשט״מ לכתובות פ״ד ד״ה הכי גרסינן ברש״י. וכנ״ה חן בדרשות רז״ל עיי׳ ברכו׳ ס׳: שבת ק״ד. סוכ׳ מ״ט: מגיל׳ י״ג. יבמות ס״ג: כתובות י״ז ע״ז: סנהד׳ כ׳. ק״ח. ע״ז כ׳. תמיד כ״ח. והתואר חִינָנָא, כתובו׳ הנ״ל בערוך. והפעל חנן ותוצאות הענינים ושמות ממנו עיי׳ בע׳ הבא אח״ז] —

חֵן (= חָנַן מל״מ ידוע וכ״ה בל״ע حن, günstig, gnädig sein; חוֹנן Begünstiger ויתר סעיפיו עיין בפנים) בפ׳ איזהו נשך בגמ׳ אין מקבלין (ב״מ דף ע׳:) מרבה הונו בנשך ותרבית לחונן דלים יקבצנו (משלי כ״ח, ח׳) [מאן חונן דלים] [1] אמר רב כגון שבור מלכא [2]. ובהגדת ילמדנו (תנחו׳ משפטים סי׳ י״ה, ילק׳ משלי הנ״ל בשם המדרש) באם כסף תלוה: זה שאמר הכתוב מרבה הונו בנשך ותרבית וגו׳ (משלי שם) כיצד היה ישראל צריך ללוות ובא נכרי ללוות ואמר מוטב שאלוה לגוי ברבית מללוות ישראל שלא ברבית והלוה לו והעשיר לפיכך שלמה צווח עליו מרבה הונו בנשך ותרבית לחונן דלים יקבצנו זה עשו [3] ועשו חונן דלים הוא עושק דלים הוא אלא שהמלכות שומעת שהוא נושה [4] כריבית מתנדה בו ונוטלין ממונו ובונה ממנו דימוסיות מרחצאות ואסטווניות שבמדינה וצרכי עוברים ושבים הוי לחונן דלים יקבצנו. ובפ׳ במה בהמה יוצאה (שבת נ״ד במשנה) אין הרחלים יוצאות חנונות, פי׳ בגמ׳ (שם) [מאי חנונות דעבדינן להו מלתא דמרחמינן עלייהו] [5]. ובפרק אלו מגלחין בגמ׳ אין קורעין (מ״ק כ״ה:) בעת חנינתו אבד חנינא, פירש בעת חנינתו דולד אבד חנינא אביו המחננו [6]. *[אחי״ה וכנ״ה בסוט׳ מ״ט: ואנשי הגבול יסובבו ולא יחוננו. בע״ז כ׳. דריש לא תחנם (דברים ז׳, ב׳) לא תתן להם חן ועיי״ע חנייה. בב״ר פע״ט דריש ויחן (בראשי׳ ל״ג, י״ח) חנן את הפנים שבעיר התחיל משלח להם דורונות וגי׳ רבינו עיי׳ בע׳ פן ג׳. ודרשות אחרות עיי׳ בע׳ אטלים (ח״א, ס״א). ובל״א חֲנַן בדניאל ד׳, כ״ד במִחַן, פסחים ק״י: אדחנני וחננכי וכו׳ עיי״ע חר ח׳ והגי׳ שם. אתפעל גיטי׳ ס״ח: איחננא ליה. והשם חֲנִינָה מל״מ ב״ר פע״ח ופ׳ צ״ב לפי ששמענו חנינה באחד עשר שבטים ולא שמענו בשבט בנימין וכו׳ עיין פי׳ מהרז״ו — ואולי מזה גם שם העצם חֲנִינָה, חֲנַנְיָה עיי״ע] —

חָנָא (אחד הוא עם חנן והוא שם העצם) בר איסק אתא ליה אחא מבי חוזאי בפרק המפקיד בגמ׳ רשב״ג (ב״מ ל״ט:) [7] ובסוף פ״ב בכתובות (כ״ז:) [8]. חנן הנחבא (תעני׳ כ״ג:) יש מפרשין [9] שהיו חכמים רוצים למנותו פרנס ולא קבל והלך ונחבא. ובגמ׳ שלנו (תענית שם) מפורש אמאי קרו ליה חנן הנחבא שהיה מחביא עצמו בבית הכסא

1) כ״ה לנכון בילק׳ משלי קרוב לסי׳ רמז תתקי״א אבל בב״מ הגי׳ מאי לחונן דלים. 2) והוא שמואל עיי׳ שט״מ לב״מ ועי׳ אביי מ״ש ועי׳ שבור — בעי׳ שקד כתב רבינו שנקרא שמואל שקוד שהיה שוקד על דלתי תורה ע״כ ולפע״ד נ״ל כי יכונה ככה על פי דרוש הנ״ל שהיה חונן דלים ושוקד על דלתות העניים, כי לוא תהיה כדעת רבינו הרי על דלתי התורה היו שוקדים גם כל גדולי התנאים והאמוראים וכן יש להקשות על פירש״י כתובות מ״ג רע״ב שפי׳ שוקד על דבריו לאומרה (ההלכה) כהילכתא ע״כ בזה הדרך אחזו ג״כ רבים וכן שלמים ומה יתרון לשמואל מהם. 3) פי׳ רומי וכן מוכח מע״ז ב׳: עיי׳ רש״י שם ד״ה שווקים. 4) בתנחי׳ נושך. 5) השלמתי עפ״י מסקנא דגמ׳ שם כי מזה הוברר כי חנונות מלשון חן ורחמים הוא. ודעת רב חסדא דשם מפורש בעי׳ עדק ע״ש. 6) בכ״י ה״ב המחנט וכ״ה בטעות בדפ״ר ומזה תדין כי הצדק היה אתי בחרצי המשפט כי דפ״ר מתוך כ״י ב״ר נדפס עיי׳ מבוא צד LIV. בנו״ג אבד חנינו וכ״ה בפי׳ המיוחס לרש״י עם פי׳ מסכים לפי׳ רבינו, ובכ״י ב׳ מינכען הגי׳ חניכתו . חניכו אבל אז איננו נופל על השם חנן כגי׳ הש״ס או יותר טוב חנין כגי׳ הכ״י עיי׳ ד״ס מ״ק צד מ״ד. 7) בנו״ג מ ר י בר איסק ויוחסין השלם צד ק״מ גרס ח נ א בר א י ס א אתא ליה אחא מבי חוזאה. 8) וכונת רבינו שגם שם הוזכר השם העצמי וכ״ה באמת מרי בר איסק ואמרי לה חנא בר איסק אתא ליה אחא מבי חוזאה. אבל בדפ״ע חוץ מדפ״ר הושמה נקודה קודם הציון מכתובו׳ ולפי הדפוסים מוסב חנן על הציון דכתובו׳ דירושלמי עפ״י טעות הדפוסים עיי׳ הערה הבאה אח״ז. 9) כ״ה לנכון מאוד בדפ״ר אבל בשדפ״ע בטעות ב י ר ו ש ל מ י ואחר טעות זה היה נגרר בעל סדר הדורות ע׳ חנן (פ״ה ע״ג) בהביאו פי׳ רבינו בלי מקורו. ולפ״ד נולד טעות הדפוסי׳ כי תחת יש מפרשין של דפ״ר היה כתוב בקיצור פ י ר ו ש ומזה נשתבשו סופרים נמהרים ב י ר ו ש ל מי עיי״ע אפוטרפוס, הדפה, ותק, כיון א׳.

יותר מכל אדם. *[אחי"ה שלש תיבות האחרונות לי' בנוסחאותינו וכן לי' בכ"י ש"ס. והנה לדעת יש מפרשין לא גרסינן בבית הכסא וכן לא גָרסה רש"י בפי' ראשון וז"ל היה מחביא עצמו מרוב ענוה ובפירוש אחרון גרס לו רש"י ופירשו מתחבא בבגדיו וכו' מרוב צניעות ע"כ. וכן ראיתי בפי' רגמ"ה כ"י לתענית אשר ת"י שהביא ב' פירושים בזה"ל מחביא עצמו: מתפלל (בחשא) [בחשאי]: מחביא בבית הכסא צנוע עכ"ל ובגליון ערוך דפ' באסיל מצאתי הערת הח' אלטרה הועתק מכ"י פאריז וז"ל: פי' אלטרה כאן אלצניעות ואלאסתתאר (כלומ' הצניעות והסתירה) בבית הכסא מתל מה דכרנא (פי' כמו שמצינו הזכר) צניעות שאול במערה רוץ קטע תם (פי' ויכסה לכרות שם) דוד כנף מעילו. — בשם רב חנא היו נקובים עוד כמה אמוראים ד"מ רב חנא בגדתאה עיי"ע בגדתאה (ח"ב, י') ויש"נ. ב"ק קי"ד: רב חנא קרטינגנא ואמרי לה רב אחא קרטיגנא ובכתובו' כ"ז: הגי' רב חנן קרטיגנאה ובב"נ לברכו' ל"ג. הגי' רב חנא מקרית גנאה ונראה שהוא ט"ס ובנו"ג שם רב אחא קרחינאי והיוחסין השלם (צד קמ"ב:) מביא ר' חנינא קרטינגנאה ובירו' שבת פט"ז דט"ו סע"ג מצאתי הגי' חיננא קרתיגנאה וכן צ"ל בירו' ביצה פ"א ד"ס ע"ג תחת חיננא קרתחייא. ר"ה ל"ד סע"ב רב חנא (חנה) ציפוראה אבל בכ"י ש"ס ובאו"ז הל' ר"ה סי' רס"ב אי' רב הונא וכ"ה ביוחסין וכן מוכח מיומ' ע"ז: ומחולין נ"א. [1]) — יבמו' ק"י: אשכחיה ר"נ לרב אדא בר אהבה ולרב חנא חתניה וכו'. — פסחי' ק"ו: בעא מיניה רב חנא בר חיננא מרב הונא ולפע"ד צ"ל ר' חמא בר' חנינא וכ"ה בסנהד' ק"י. פסחי' קי"ט. וביוחסין השלם (ק"מ.) גרס רב חנא בר רב קטינא. ויש נוסחא רב חנן בר רב קטינא ע"ש וגי' רב חנא בר רב קטינא אי' ג"כ בכ"י א"פ לפסחי' ק"ו. עיי' ד"ס שם צד קס"א. ועיין עוד תעני' י"ג. יומ' נ"ד. וגיטין ל"ח סע"א —. ר"ה י"ח רע"ב. יומ' ע"ז: רב חנא בר ביזנא — ברכו' נ"ח רע"ב רב חנא בר חנילאי. חולין נ"ו סע"א רב חנא שדרה (ההיא תרנגולתא) לקמיה דרב מתנא וכו'] —

* חונא. חונה שם כמה אמוראי דארץ ישראל ובבבלי ימצא בה"א הונא. עיין מבוא הירו' למהרז"ף צד ע"ג.

1 חִנְג (= חִינְגָּא לשון חג בל"א חַגָּא חִגְגָא והנון נוספת לתשלום הדגש (Fest, Markt, Messe בפ' במה בהמה בגמ' לא יקשור גמלים (שבת נ"ד.) ובפרק המביא בגמרא אין מנהיגין (ביצה ל"ג.) משום דמחזי כמאן דקא אזיל לחינגא. פי' חינגא שוק מלשון חג איד חגיגת גוים. *[אחי"ה כ"ה לנכון בכ"י ל"ד וה"ב רק שם בט"ס חנגא שוק מלשון את חג וכו'. וצ"ל מלשון חג איד וכו'. וכ"ה בעה"ק שנ"ב אבל בדפ"ע חסרה מלת שוק. ופירוש רבינו הועתק מפי' ר"ח בשבת (נדפס בש"ס ווילנא) ושם בט"ס במלה אחת חגאיד. וכערוך פי' ג"כ רש"י בשבת לחינגא: לשוק למוכרם חינגא ע"ש שסובבין את השוק מחולות מחולות עגולות של בני אדם ע"כ. וכן בדף נ"ד ע"ב פי' לחינגא: לשוק למכור וכו'. והובא באו"ז הל' שבת סי' פ"ג ס"ק ח'. וכן פירש"י בביצ' הנ"ל ע"ש ובאו"ז הל' יו"ט סי' שס"ב וא"כ גם רש"י הרכיב שתי הוראות שוק ומחול היינו שחוק ונראה שהוראה אחרונה הועתקה מע' הבא אח"ז וגדולה מזו ראיתי שכן בעצם וראשונה דעת הרמב"ם בפ"כ הל"ט מהל' שבת וכתב שם בזה"ל לא יקשור גמלים וכו'. מפני שהוא נראה כמי שמוליכן לשוק שמוכרין בו הבהמות או שמשחקין בהן שם וכו'. ונ"ל ששתי הוראות שוק ושחוק היינו חג ממושג אחד נסתעפו שדרכם היה לקנות ולמכור ביום אידם עיי"ע יריד ועיין רש"י לע"ז י"ב: ד"ה והיו בה חנויות וכן הונחו שתי הוראות אלה במלה אשכנזית Messe היינו יום חג ויום השוק. ולפי מ"ש מתיישב היטב מה שהתעורר הפשב"ע בע' חן שייך לע' חנג ועיי' ל"ע שבת צד מ"א: — ונו"ן במלת חנגא נוספת היא כמ"ש רבינו על נכון בע' סנטר ב' ע"ש. ולולי יראתי להגיה בע' הנוכחי מלת שוק למלת שחוק הייתי אומר כי חינגא הוא ממש ל"פ خنج פי' שחוק עיי"ע הבא. אבל גם בפי' ר"ח הנ"ל אי' שוק — ולדעת ר"פ סמאלענסקי מושג אחד למחול והלוך בעגולה וסחור. וחינגא = חג הוא כמו חינכא = חֵך] —

חִנְג (= חִינְגָּא פי' בל"פ خنج קול שחוק וצחוק או ל"פ آهنك קול נעים בשיר Lied, harmon. Gesang) בפרק ערבי פסחים בגמרא לא יפחתו (פסחים קי"א:) שמע' דקא תלו חינגא וקא משרן [2]). ובהגדה דהנזיקין (גיטין נ"ז.) ובהך

---

[1]) ולדוגמא לתמורת רב חנא במקום רב הונא מצאתי עוד בברכו' מ"ח סע"א ורע"ב א"ר חנא בר יהודה משמי' דרבא וצ"ל רב הונא כגי' הכ"י עיי' ד"ס לברכו' צד קכ"ח. ועיי' עוד סנהד' ע"ז: [2]) וכ"ה בכ"י מ' שמעינהו דקא תליין וכו' משרו ובנו"ג דתלו חינגא בגוויה וקא משרו וא"כ חינגא מין כלי שיר הוא ותלו בגוויה פי' שתלו השדים את כלי השיר לאילן.

ג י ס א [1]) הלולי וחינגי ולא הוו ידעי. בתופים ובמחולות (שמות ט"ו, כ') תרגום בתופין ובחינגין. *[אחי"ה ועיי' תרג' לתהלים קמ"ט, ג'; ק"נ, ד' ובדפוסים אחרונים באונקלס בראשית ל"א, כ"ז להעתקת ובכנור. ותרג' מחול (שופטים כ"א, כ"א. תהלי' ל' י"ב ועוד הרבה. איכ' ה', ט"ו), הלולים (שופטי' ט', כ"ז) ע"י חינגא ועוד בהוראת כלי שיר עיי' תרג' הנחלות (תהלי' ה', א') לשבחא על חינגין; מ"א א' מ' משבחין בחנגיא: תרג' ירו' שמות ל"ב, י"ט וחנגין בידיהון וכו' והקבוץ חינגניא תרג' תהלי' פ"ז ז', ולנקבה לפי גי' כ"י תרג' לתהילי' ד', א' בנגינות: לשבחא על חיננגתא עיי' עמת"ר להח' לעווי] —

* חָנְוָנִי, חָנְוָוָה עיי"ע חנות.

☞ חִנְט (= חִנְטָא בקבוץ חנטין פירוש בל"מ חִטָּה והוא תחת חִנְטָא עיין בפנים) בעזרא (ז', כ"ב) [ועד] חנטין כורי מאה כמו חטין. *[אחי"ה וכן בעזרא ו', ט'. הדגש במלת חִטָּה בעברית יורה ששרשו חנט (ולא כדעת הח' לעווי ששרשו חטט) והראיה מלה ערבי' حنطة מן حنط פירוש מראה שחור — אדום כמראה החִטָּה ולכן יכונה בל"ע ג"כ الحمراء פי' האדום (עיי' הוספות הח' פליישער לעמת"ל ללעווי ח"ב, ר"ג) ויפה סדרו הרד"ק בשרש חנט "כי הדגש להבלעת הנו"ן". וכ"ה בתרג' ירושלמי א' לשמות כ"ט, ב'; לבמדבר ל"ט, ט' והלאה תרג' תהלים קמ"ז, י"ד; איוב ל"א, מ'] —

* חָנַט (מל"מ א') ענין בישול פירות reifen וכן בל"ע حنط ב') ענין מעשה סמים שעושין למת להעמיד בשרו ימים רבים וכ"ה בלש' ערבי حنط (einbalsamiren) ר"ה ט"ו: אילן שחנטו פירותיו קודם ט"ו בשבט וכו' אעפ"י שחנטו פירותיהן קודם ט"ו בשבט מתעשרין לשנה הבא. ירושלמי שביעית רפ"ה דל"ה ע"ד אילן שחנט קודם ר"ה שלעולם מתעשר לשעבר וכו'. חרובין הרי הן חונטין קודם ר"ה וכו'. ועיין שם כמה פעמים השורש הזה. והשם חֲנָט ירו' שביעי' ספ"ד דל"ה ע"ג ורפ"ה דל"ה ע"ד חרובין שילשולן הוא חֲנָטָן. ושם הרי אתרוג עקרתה חנטו לא עקרתה שנתו וכו'. ירו' מעשרו' פ"א דמ"ח ע"ה, פ"ה דנ"א ע"ד בחנט והשרשה. ירו' שקלי' פ"ג דמ"ז: לא כחנט ולא כשליש. ובלש' נקבה ר"ה בבלי י"ג: אילן בתר חנטה . . ירק בתר לקיטה. שם ט"ו ע"א וע"ב זיל בתר חנטה. מנחות ס"ט. הנצה דפירא וחנטה דפירא. — ובהוראה השניה תענית ה': וכי בכדי ספדו ספדנייא וחנטו חנטייא וכו'. הראשון הפעל והשני התואר וכ"ה בלשון סורי חָנוּטָא der Einbalsamirende.

* חוֹנִי (שם פרטי Choni, Onias) תענית י"ט. כ"ג. והלאה חוני המעגל. ומלומד בנסים היה ע"ש כל הסיפור. ירו' תענית פ"ג דס"ו ע"ד הדין חוני המעגל בר בריה דחוני המעגל הוה סמוך לחרבן בית מוקדשא (בבבלי תענית כ"ג. מוכח כי בן בנו היה אבא חלקיה ובן בתו חנן הנחבא עיי"ע חנא) ועיי' סדר הדורות צד ע"ו: ובענין מעגל עיי' פי' רצ"ג במבוא צד XVII — תוספתא ר"ה ספ"ב והלא במעמד כולכם זקני ב"ש ירד חוני הקטן ואמר שבע וכו'.

* חוּנְיָה (קיצור מן נחוניה) ספרא ר"פ אמור קרא לנחוניא בנו ואמר לו חוניא בני וכו' ובירו' רפ"א דנזיר דנ"ה ע"ד הגי' נחוניה בני ובכ"י א"פ הגי' במגיל' י'. במקום בית חוניו (עיי"ע הבא) בית נחוניו — ועוד שם אמוראי דא"י ירו' שבת פי"ד די"ד ע"ג ר' חוניא יעקב מעפרתים. ירושלמי שקלי' פ"א דמ"ו. ירו' סוכ' רפ"ד דנ"ד: ר' חונייא דבית חוורן.

חָנְיוֹ (= חוֹנְיוֹ Onias IV, der den Tempel zu Leontopolis erbaute) בפ"ק דמגילה ב ג מ' אין בין שילה[2]) (י' רע"א) שמעתי שמקריבין בבית חוניו[3]) ובסוף מנחות (ק"ט. במשנה) אם הקריבה בבית חוניו לא יצא. ובגמ' (שם:) מפורש שהיה בנו של שמעון הצדיק הולך לאלכסנדריא של מצרים ובנה מזבח והעלה עליו ר"מ אומר לשם ע"ז ור' יהודה אומ' לשם שמים וכו' והגאון נקד חוניי. *[אחי"ה כיון לרה"ג. ובפי' רגמ"ה כ"י למנחות (בקובץ כ"י אנגיילי' דף נ"ד:) הגי' בכ"מ ג"כ כגי' הספרים חוניו. ודע כי חוניו לא היה בנו של שמעון הצדיק כי אם מבני בניו והיה בנו של חוניו השלישי כי על כן נקרא חוניו שברח מפני חמת המציק של אנטוכיוס איפיפנים הרשע מצרימה חוניו הרביעי והוא מצא חן בעיני המלך פתלמיאוס פילאמיטור ואשתו קליאפטרא ומהם קבל רשיון לבנות מקדש בעיר ליאנטפלים במצרים. ובענין הרעיון המונח בהלכות אשר נאמרו במנחו' הנ"ל אודות בית חוניו הטיב אשר דבר

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד ו"ו בי וב"ר וכ"ה בנוסחי, ובכ"י ו"ו אי בהו גיסא וצ"ל בהן גיסא כגי' דפ"ר אבל בדפוס פיז' וויניצי' בט"ס בהרגיסא והוגה בדפא"מ בהאי גיסא. [2]) כ"ה בכ"י ערוך. [3]) גי' כ"י א"פ עיי' בע' הקודם לזה.

הרב הח' וויים בספרו דור דור ודורשיו ח"א צד ק"ל ע"ש ועיי' עוד קורות היהודים להח' גרעטץ ח"ג, ב' צד כ"ט והלאה] —

* חֲנִיָּה (ענין הנחה ויישוב מפעל העברי חנה ובל"ס חֲנָא das Ruhen, Sichniederlassen) מנחו' צ"ה, כאשר יחנו כן יסעו (במד' ב', י"ז) מה בחנייתו נפסל ביוצא אף בנסיעתו נפסל ביוצא, ושם: מה בחנייתו כי לא מפיק ליה לא מיפסיל אף בנסיעתו וכו', וירו' עירובי' פ"ה דכ"ב ע"ג מה בחנייתן עפ"י הדיבור אף בנסיעתן עפ"י הדיבור. ובירו' ע"ז פ"א ד"מ. דרש לא תחנם (דברי' ז', ב') לא תתן להם חנייה בקרקע — ועיין עוד ע' חן ב', ובע' יחניף הובא הדרוש יחניף הדם הוא יחון אף על הארץ ע"ש והוא גם כן משרש חנה.

* חֲנִילָאִי (שם איזה אמוראים) כתובות ע"ט, ר' חנילאי בר אידי, נדה מ"ג: ר' חנילאי והוא בל"י Ἀνιλαῖος עיי' בן מתתיהו בקדמוניות י"ח, ט', א'.

* חֲנִיתָא (שם עיר) בין העיירות האסורות בתחום צור נמנה בירו' דמאי פ"ב דכ"ב ע"ד ובתוספ' דשביעית פ"ד חניתא עיליתא וחניתא תחתיה (ארעיתא) אולי אחת היא עם Hanaveih או חנתון של מקרא (יהושע י"ט, י"ד) ראה גיאגראפיא לנייבויער כ"ב.

חָנַךְ (= חֲנִיכָה לפע"ד מל"פ خنك מדה רעה ודרך רע schlechte Eigenschaft ואצל רז"ל שם לווי וכינוי Beiname) בר"ג דפ' סדר תעניות האלו (כ':) ובגמ' בפ' בני העיר (מגילה כ"ח.) ולא קראתי לחבירי בחניכתי ואמרי לה בחניכתו [1]. פי' חניכתי שלא כיניתי לו שם, ולא בחניכתו ואפי' שם שכינו אחרים לא קראתיו. בסוף משנת גטין (פ"ט מ"ח דף פ"ז:) כתב חניכתו וחניכתה כשר, פי' שם לווי ולא הזכיר שמו ממש. *[אחי"ה והתוספ' בגיטין ל"ד: ד"ה והוא דאתחזק הביאו לשון הערוך כזה: "אעפ"י שלא נכתב שם מובהק" וכפי' הערוך שם לווי כתב גם רש"י בכ"מ, וגוזר אני המלה מל"פ הרשומה ועיקר הוראתה תכונת ומדת האדם שאינה הגונה, ובהשאילה אצל רז"ל שם לווי וכינוי שמכנין אותו בני אדם לגנאי וכן דעת התוספ' בתעני' כ': ד"ה בהכינתו והח' לעווי גזר אומר שהוא מל"מ מערך הבא אח"ז ואינו אלא טועה — ובב"ר ר"פ מ"ג מצאתי הוראת חניכה גם בענין שבח כי שם דרש חניכיו (בראשי' י"ד, י"ד) בעלי חניכתו שמם אברם כשמו] —

* חָנַךְ (מל"מ ענין הרגל ולימוד einweihen, Jemanden an etwas gewöhnen) נזיר כ"ט. איש חייב לחנך בנו במצוות. יומא פ"ב. מחנכין אותן וכו'. שם: מחנכין לשעות. ירוש' יומא פ"א דל"ח: מחנכין אותו כל שבעה. ושם פ"ח דמ"ה סע"א ולא מחנכין אותן (התינוקות) קודם לשנה קודם לשנתים מחנכין. ובתוספת' יומ' רפ"ד הגי' תינוקות סמוך לפירקן מחנכין אותן לפני (כ"ה בכ"י אירפורט) שנה ולפני שתים בשביל שהיו רגילין במצות. ובהתפעל מנחות נ' רע"א בד"א שלא נתחנך המזבח אבל נתחנך המזבח יקריבו בין הערבים. ובילק' וירא רמז צ"ח בשם המדרש והנער (יצחק) גדול ולא נתחנך ויש מקום ששם מחנכין התינוקות וכו', והשם מנחו' שם חינוך מאן דכר שמיה. נזיר כ"ט. חינוך מדרבנן. מנחות ע"ח. מקיש חינוכו (של כה"ג) להמשחו וכו'. ובירושלמי שקלים פ"ז ד"נ ע"ד מביא שתים אחת לחינוכו ואחת לחובת היום. יומא פ"ב. אי זה חינוך היה רגיל לאכול בשתי שעות וכו'. ר"ה ל"ג רע"ב סוכ' כ"ח: חגיג' ד'. קטן שהגיע לחינוך. ירו' מ"ק פ"א ד"פ רע"ד איזהו חינוך קברות וכו'. והקבוץ יומ' פ"ב. תרי חֲנוּכֵּי הוו — ומזה השרש השם חֲנוּכָּה והוא כידוע חג החשמונאים שבת כ"א: בכ"ה בכסליו יומי דחנוכה תמניא אינון דלא למספד בהן וכו', וע"ש המעשה בפך של שמן. ושם נר חנוכה. ר"ה י"ח: מעשה וגזרו תענית בחנוכה בלוד. מ"ק פ"ג מ"ט בר"ח בחנוכה ובפורים מענות ומטפחות בזה ובזה וכו'. ודע כי הנס בפך של שמן כמו שהוזכר בשבת נשנה במגילת תעני' פ"ט ושם אי' עוד בזה"ל ומה ראו להדליק את הנרות אלא בימי מלכות יון שנכנסו בית חשמונאי להיכל שבעה שפודין של ברזל בידם וחפום בעץ [צ"ל בבעץ] [2] והדליקו בהם את המנורה. ובר"ה כ"ד: ומנחות כ"ח: מבואר דעל מנורה עצמה קאמר שהיה ז' שפודים וחפום בבעץ ובפסיקת' רבתי רפ"ב הניח מעשה דפך שמן והביא רק ומצאו בה (בבית המקדש) שבעה שפודין של ברזל ועיין מ"ש בזה מהרז"ם בפירושו שם. — והקבוץ פסיקת'

---

[1] כ"ה גי' יפה ובכ"י א"פ למגילה בהכינתי וא"ל בהכינתו ובנו"ג בתעני' בהכינתו . , בחניכתו ובמגילה בט"ס והוגה מהגרי"ב בחכינתו וא"ל בחניכתו וכ"ה באמת בחכינתו במקום בהכינתו בדפ' פיזי' וויניצי' לתעני' וכ"ה במנו"ה סי' שי"ח וכתיקון הגרי"ב אי' באה"ת למגילי עיי' ד"ס שם צד ע"ב: ושם גי' אחרות. [2] עיין פירש"י שם וכ"ה בר"ה כ"ד רע"ב עיי"ע בעץ.

רבתי שם: כמה חנוכות הם שבע הנוכות הם ואלו הם וכו'.

חנך (= חֲנִיכַיִים, ובל"א חִינְכֵי מל"ע حنك ובל"ס חֶנְכֵא פי' לחיים die Kinnladen) בס"ג דפ' המניח את הכד (ב"ק ל"ה.) ההוא תורא דהוו כייבין ליה חינכיה [1]), פי' חינכי למעלה מבית הבליעה קרוב לשינים. ובפ' גיד הנשה (חולין ק"ג:) כי פליגי בשל בין החניכים [2]) מר סבר הרי נהנה גרונו בכזית ומר סבר אכילת מעים [3]) בענן. פי' מקום החיך שהחיך הוא הטועם לאוכל. *[אחי"ה וכן פי' רגמ"ה שם וז"ל: בשל בין החניכים הדבוק לחיך לפנים מן השינים, וכן פירש"י בין החניכיים המדובק בחיך וכו', וקצת קשה שרש"י פי' בב"ק חינכיה: שיניו אבל בכתובו' ל"ט: פירש"י כי נהמא אקושא בחינכי: כלחם קשה שגורר את החיך, וכן פירש"י בגיטין ס"ט. לחינכי: אבעבועות הגדילים בגרון וכו' ורבינו בע' חמתי וממרו לא פירשו, אבל בע' נהם פירוש מאמר דכתובו' הנ"ל בפתרו מלת חינכי: בית הבליעה כמו בע' הנוכחי בציון דב"ק הנ"ל, והנכון מ"ש בתחילת הע' כי הוא מקביל למלה ערבית וסורית וענינו לחי התחתון ולפעמים גם העליון והושאל להוראת חֵךְ (Gau-men) וגם מלת חך נאצלה מל"ע הנ"ל ושרש חנך והדגש בצירוף השם עם כנוי (ד"מ וחִכֵּךְ, וחִכּוֹ) מורה על הבלעת הנו"ן וכן דעת רד"ק בשם אביו בשרש חך. אח"כ מצאתי בספר אלאסול לר' יונה 'ן גנאח שכתב בזה"ל هذه معروف إنه الحنك עכ"ל פי' זה (כלומ' שם חֵךְ) שוה בהוראתו עם אלחנך של ערבית] —

* חֲנַן (wir) בירו' פיאה פ"א דט"ז: מה חנן קיימין פי' בל"ס ܚܢܢ כמו אנן כלומר אנו ובפי' אה"צ למהרז"ף הוגה אנן ואינו מהנחוץ כי כ"ה בל"ס ובירו' סנהד' רפ"י דכ"ז ע"ג הגי' מה נן קיימין ועיי' עוד ע' אנא וש"נ.

* חָנָן (שם הפרטי) כתובו' ק"ה רע"ב חנן המצרי וחנן בן אבישלום, ב"ב קס"ו: וירו' ב"ב פ"י די"ז ע"ג חנן מחנני וענן מענני, ועוד נקובים בשם זה הרבה אמוראים שהובאו בסד"ה צד פ"ה ע"ג והלאה, וגם מזה חנין, חנינא, חנניא, חנניה, חיננא ע"ש בסד"ה וגם במבוא הירו' צד פ"ו והלאה ומבוא לפסיקת' רבתי להוצאת הח' פריעדמאן צד 19 ואכ"מ להאריך.

* חִנּוֹן בשבת נ"ד: עיי"ע יחנון.

* חִנּוּן (Flehen) ספרי ואתחנן פ' כ"ו י' לשונות נקראת תפלה זעקה וכו', חנון וכו'. מדרש פטירת משה (ביה"מ להח' יעללינעק ח"ב, קכ"א) מניין שנתחנן תקט"ו חנונין כמנין ואתחנן.

1 חנם (חֶנְסְנַם Sonnentempel עיי' בפנים) תרג' חַמָּן והכרתי את חמניכם (ויקרא כ"ו, ל') ואיקצץ ית חניסנסיכון. *[אחי"ה כ"ה בדפ"ע אחרונים וכ"ה בנוסח' בתרג' אונקלס שם, ובערוך דפ"ר ובכ"י ו"ו א' בשתי תיבות חנים נסיכון וכ"ה בכ"י תרג' אצל הח' לעווי בעמת"ר ח"א, ר"ע; ובכ"י ל"ד חניסיתיכם. ודע שרבים וכן שלמים נלאו לפתור המלה קשת ההבנה זו (עיי' מ"ש הח' לעווי שם והח' אייזלער בספרו בייטר' ח"א, מ"ז שהגיה חריסרסיא, והח' ברילל מ"ע יאהרביכער ח"א, ק"נ; פערלעס עט"ש, ס' שהגיה חסן ופי' מל"י ξόανον מן העץ) ואחר דרישה רבה מצאתי לבבי נאמן בטוח כי מלה זו ובע' הבא מלש"פ חֻצבה, והורכבה חנסנם משתי תיבות: א') חֵנַם בלי' צענד qĕng פי' שֶׁמֶשׁ, ב') מל"פ נאם = ناوس מקום מוקדש לעבודה והוא קודש הקדשים של היכל הפרסיים אשר שם היה האש הקדוש עיי' וואולירס ח"ב, 1290 וא"כ חנסנם הוא מקום היותר מקודש של היכל החמה וגזרה זו נופלת לנכון על העתקת חמנים שנאצל מן חמה ונקראו חמנים כדעת רד"ק (שרש חמה) שעשו אותם עובדי השמש. ולדעת אחרים הועתק חמנים Sonnen-säulen עמודי החמה, ואולי לזה כיון גירסת כ"י חניסיתיכם וצ"ל חניסתנכם הורכב מן חנם שמיש כאמור למעלה ומן סתן = ستن , ستون עמוד, והראשון עיקר כי היכל עובדי האש של פרסיים נקרא Atâshgâh עיי"ע בי נורא — ולדעת ר"פ סמאלענסקי אולי גם חנס (ישעיה ל', ד') היא עיר בית שמש, וחנסנם הוא מרובע כמו אדמדם] —

2 חנם (= חֶנְסְנַם Sonnenschirm) תרג' רעל, הנטיפות והשרות והרעלות (ישעי' ג', י"ט). *[אחי"ה וגם מלה זו לא נתפרשה עד הנה, ולפע"ד הורכבה מן חנם של מעלה פי' שמש, ומן نسا פי' חפת שמש Sonnenschirm. והרעלות הם מיני צעיף מל"ע رعل לכסות בו את הפנים (עיי' גיזיניאוס פי' לישעיה שם ורד"ק שם) — וראיתי בנתינת לגר להגאון ר"נ אדלער שכתב (בויקרי' שם)

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו וכ"ה בנוסחי אבל בדפ"ע חינכי. [2]) כ"ה גם גי' רגמ"ה לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקא דף שמ"ז) ובנו"ג כי פליגי בין החניכיים. [3]) וכ"ה בכ"י רגמ"ה, ובנו"ג מעיו.

בזה"ל: תחלת הוראת חנסנם בארמית הונחה על השמש ואח"כ הונחה גם על הפסילים אשר העמידו לשמש גם על הצעיפים שהנשים נושאות על פניהן להגן בעד השמש ע"כ. ויפה העיר כי תחלת הוראת חנם (ולא חנסנם) על השמש אך לא בל"א כי אם בל' צינד כאמור, אבל גם אשר נספח עליה שמש לענינים שונים כמו שכתבתי. ורמ"ל הדביק שני ערכים לע' אחד ומעתיק: Schleier!] —

חָנֵף (ידוע מל"מ ונגזר מל"ע حنف פי' מעוות וסלף והושאל לענין גנבות דעת והראות דבר בגלוי מה שהוא נגד כונתו הפנימית וזה בל' אשכנז (heucheln, schmeicheln בס"ג דפ' ואלו נאמרין בכל לשון (סוטי מ"ב.) כת לצים כת חנפים כת שקרים[1]) כת מספרי לשון הרע וכו'. *[אחי"ה וכנ"ה חָנֵף שהוא תואר ביומא פ"ו סע"ב ותוספ' שם פ"ד מדר' שו"ט ג"ב מפרסמין את החנפין מפני חלול השם. ויק"ר פט"ז קהל"ר פ' ושבתי אני ובפ' אל תתן: ר' בנימין פתר קרייה (קהלת ד', א') בחניפי תורה ע"ש. וגם הוראת חנף ענין עוות ורשעות כמו בל"ע כלו חנף ומרע (ישעי' ט', ט"ז) וכ"ה בל"ס ענין המיר דת וכ"ה בלשון ערבי حنيف פי' מומר וזה מה שאיתא בדרך ארץ פ"ב החנפים והאפיקורסים וכו', ריש אסת"ר מן דאכעסון בנייא חביביא עובדיהון קדם אבוהון דבשמיא אקים עליהון מלכא חנפא ויתפרע מנהון. ועיין ג"כ התרג' לישעיה ט', י"ז; י', ו'. וכן ענין השם ב"ר ר"פ מ"ח כל חנופה שנאמ' במקרא (ישעי' ל"ג, י"ד) במינות הכתוב מדבר ובילק' ישעיה ר' רמז ש"ד הגי' באפיקורס הכתוב מדבר. ובלש' עוות וקלקול דרש גם כן ר"ש ב"ח בסוטה מ"א: מיום שגבר אגרופה של חנופה נתעוותו הדינין ונתקלקלו המעשים וכו', ושם: אדם שיש בו חנופה מביא אף לעולם וכו', ושם: מ"ב רע"א כל עדה שיש בה חנופה לסוף גולה. קידושין מ"ט: ילק' זכרי' ס' רמז תקע"ג חנופה וגסות הרוח וכו'. — והפעל מ"ק י"ז. אפי' לגברא כוותך לא חניפי ליה, שבועו' ל': לחנופי ליה, קידושין ע': דלא לימא רבנן מחנפי אהדדי, דרך ארץ זוט' פ"ב אל תאמר אחנף לזה שיאכילני וכו', אפעל: סוט' מ"א: החניפו לו לאגריפס, שו"ט מזמור נ"ב למי שהוא מחניף את חבירו וכו', סוטא שם המחניף לחבירו (בע"י לרשע) סוף נופל בידו. כתובות ס"ג: משום דר' זביד גברא רבא הוא מחניפיתו ליה, ושם פ"ד: משום דבי נשיאה נינהו מחניפיתו להו, סנהדרין נ"ב. בשביל חנופה שהחניפו לקרח וכו', ירו' ברכו' פ"ז די"א ע"ג וירו' מגיל' ספ"ג דע"ד רע"ג יודעין הן הנביאים שאלוהן אמיתי ואינן מחניפין לו (ובבבלי יומי ס"ט: לו כיזבו בו עיי"ע אמת) ירו' ע"ז פ"א דל"ט: (והובא בתוספי ע"ז ב'. ד"ה אסור) בד"א (שעבר ונשא ונתן מותר) בגוי שאינו מכירו אבל בגוי המכירו מותר מפני שהוא כמחניף להן תנא נכנס לעיר ומצאן שמחין שמח עמהן מפני שאינו אלא כמחניף להן] —

1 חָנַק (ידוע מל"מ ענין מיתת עצמו ע"י קשירת הצואר בחבל וכן בל"ע خنق ובל"ס חֲנַק (sich erwürgen בר"ג דפ' במה אשה (שבת נ"ז רע"ב) [הכא] בקטלא עסיקינן האשה חונקת את עצמה כדי שתראה כבעלת בשר. כי מעולם שברתי עלך נתקתי מוסרותיך (ירמי' ב', כ') תרג' פסקית חנקיכון[2]), התפתחי מוסרי צוארך (ישעי' נ"ב, ב') תרגום איתפסקו חנקי צואריכון[3]). בס"ג דפ' במה אשה (שבת ס"ו:) מותר ליחנק בשבת, פי' מי שחש בכריסו אוחזין אותו בעקבי[4]) וורידין שלו למעלה מכתיפיו בעיקר צוארו וכובשין עד שיבלטו עיניו ויבטל שעה אחת ודומה לחנוק ומתרפא. פ"א מי שיש לו כאב בראשו ממשמשין בוורידים שלו ונראה כמו שיחנק, פ"א מי שנפל לו עצם בגרונו אוחז אותו אדם א' ברגליו וא' אוחזו בלחייו וממתיחין אותו עד שישוב העצם למקומו, פ"א מכניסין אצבע לתוך פיו ודוליהו[5]). בפ' ערבי פסחים בגמ' ואפי' מן התמחוי (פסחי' קי"ב סע"א) אם בקשת להחנק[6]) התלה[7]) באילן גדול

---

[1]) וכ"ה בנוסחי ובסנהדי ק"ג. אי' שקרנים. [2]) כ"ה בכל כ"י ערוך ובדפ"ע חסר. [3]) רמ"ל הסגיר ציון זה ולא ידעתי למה. [4]) כ"ה לנכון בכל כ"י ובדפ"ר, אבל בשדפ"ע בעקבו. [5]) והמאור הקטן לר"פ כל הכלים סותר פי' זה באמרו בזה"ל ויש מפרשים בפירושינו (כלומ' בפי' אסובי ינוקא) (שבת קכ"ג.) כההיא דאמרי' בפרק במה אשה יוצאה מותר לחנק בשבת וטעות הוא בידם כי החניקה ההיא חניקה ממש היא בחולי ידוע בארצות וכו' כמו שכתוב בספרי חכמי רפואות וכו' (עיי' בקיצור בחי' הר"ן לשבת ס"ו:) וקדם מעט פי' בעל המאור אסובי ינוקא „הוא שמעמידין לו עצם מפרקתו באצבע שנותנין בגרונו" וכו' ע"ש וזה כפי' רבינו בע' אסובי ע"ש הרי שבעל המאור בא לחלוק על פי' האחרון בע' הנוכחי בענין נתינת אצבע בגרונו שזה ענין אסובי ולא חניקה, אבל לפי' ראשון לא חלק שהוא ענין רפואה, ובעל כ"כ פי' שהוא קשור והדוק חזק והוא כי למתעלפים ובעלי החולי השתוק (Schlagfluss) קושרים זרועותיהם וארכובותיהם במוסרות בקשר אמיץ עד שיאירו עיניהם, יעורו ותשב נשמתם עכ"ל. [6]) בדפ"ר להיחנק, בנו"ג ליחנק וכ"ה בע' אשל א'. [7]) בכ"י ל"ד היתלה וכ"ה בנוסחי ובכ"י ב"ר תתלה, אבל בע' אשל ובגי' ר"ח התלה.

„פי׳ אם רצית לשאול בדבר איסור" כלומ׳ שאתה צריך לדון דין חמור בדין נפשות „שאל לחכם גדול ועשה כהוראתו". *[אחי״ה הועתק מפי׳ ר״ח לפסחי׳ צד קס״ה רק התיבות כלומ׳ עד נפשות מפי׳ רבינו הן או אולי חסר מעט בכ״י ר״ח וכל הפי׳ שייך לו ועיי׳ הפשב״ע שפי׳ דברי רבינו אליבא דדינא ושם הקשה על פירש״י ורשב״ם בענין לישנא דחניקא ותלייה שקשה להלמן אבל לפע״ד יש לישב דזה מסיגנון הגמ׳ דתליא באשלי רברבי עיי״ע אשל א׳ ושם הביא רבינו ג״כ ציון זה מפסחים לומר כי עולה בקנה אחד ובפרט לפי פירושי שהוראת אשל ענין פרשות גדולה וחשיבות הוא וא״כ י״ל כפי׳ רשב״ם בס״א נ״ב בגמ׳ דפסחי׳ משום דנקט לישנא דהיתלה באילן נקט לישנא דחניקא — ואם נעמיק חקור מדוע השיב ר״ע לר״ש בן יוחי בלשון זה אולי י״ל כי מלבד מוסר השכל ששם ר״ע על לב רשב״י בחר עוד בלשון ערומים כי רשב״י (בדרך בדיחותא) איים לר״ע שאם לא ילמדנו תורה אז יאמר לאביו יוחי שימסר את ר״ע למלכות ועל זה השיב בדרך הלצה גם הוא אם בקשת ליחנק וכו׳, כלומר אם יש את נפשך להחניק את עצמך ולהסכין את נפשך לך והיתלה באילן גדול כלומר גם אתה תתלה באילן גדול ומלכות רומית איננה מבחנת בין טוב לרע, ובאמת נבואת ר״ע נתאמתה כי לולי שברח רשב״י אז נגזרה עליו ממלכות רומית הריגה (עיין שבת ל״ג:) ואולי גם התוכחה השניה בפסחי׳ שם וכשאתה מלמד את בנך למדהו בספר מוגה כלומ׳ אם יקרא בנך בטעות הטעות שנכנס בלבו כבר נכנס מי יסירהו (פי׳ ר״ח לפסחי׳) נאמרה מר״ע בכונה מיוחדת על ר׳ אליעזר בן ר׳ שמעון שנעשה שומר ופקיד המלכות הרומית וקא תפיס גנבי ונעשה חומץ בן יין עיי״ע ארך (ח״א, רפ״ו ומ״ש) לכן הזהיר ר״ע את רשב״י שילמד את בנו בדקדוק גדול שלא ילך בדרך עקלקלות אולם גם בזה היה ר״ע חכם עדיף מנביא —. וכנ״ה בקל חולין פ״א מ״ב מפני שהן חונקין, ב״ק מ״ז: חנק את עצמו, כתובו׳ ס׳: לא עבידי נשי דחנקן בנייהו, ושם: הוה עובדא וחנקתיה, ירו׳ תעני׳ פ״ד דס״ט: הוה חנק ליה, ירו׳ סוט׳ פ״ט דכ״ג ע״ג נמצא חנוק, ירו׳ ע״ז פ״ב ד״מ ע״ד חנקת גרמה, ילק׳ וירא רמז צ״ח כיון שאינה רואה (שרה) אותו תחנק את עצמה, ב״ר פל״ד אך (בראשית ט׳, ד׳) להביא את החונק עצמו (עיין פי׳ מהרז״ו), ושם שופך דם האדם (ט׳, ו׳) ר״י ב״ר סימון אמר אף החונקו. פַּעֵל: ירו׳ ברכו׳ פ״ב ד״ה. אמרה (אמיה דמנחם) בעייא אנא מחנקוניה (כ״ה לנכון לפי ג׳ המהרש״ס) סנאיהון דישראל הוא. ובהשאילה ב״ר רפע״ח א״ל חנוקא סברת למחנקני (כלומ׳ לקפחני בתשו׳ הכל עיין מ״כ), שהש״ר פ׳ ישקני ובאיכ״ר פ׳ חסדי ה׳ חנוקהסברת לחנוקני. נפעל: סנה׳ פ״י מ״א הנחנקין, לֵיחָנֵק שבת ופסחים בתחלת הערך. אתפעל ירו׳ סנהד׳ פ״י דכ״ט. ועיי׳ במד״ר פ״י ומד׳ שמואל ס״פ כ״ו והוה אחיתופל קאים תמן אמר כדין דוד מתחנק ואנא מליך וכו׳ ע״ש וענינו נטרף בתהום וכן ענין חֶנֶק בל״ס ertrinken. והשם חנק סנהד׳ פ״ז מ״א רות רבה פ׳ באשר תמותי. ועוד חֲנִיקָה עיין כמה פעמים בירו׳ סנהד׳ רפ״ז דכ״ד: והתואר חָנוּקָא וכ״ה בל״ס עיין לעיל בדוגמאות הפַּעֵל. והשם חֲנָקָא בתרג׳ פי׳ מוסרות רק בקבוץ וכ״ה בלשון ערבי خناق Strick, Fessel מלבד שני ציוני הערוך גם בתרג׳ ירמי׳ כ״ז, ב׳; נחמי׳ א׳, י״ג] —

* 2 חָנַק (מל״ע حنق קצף ומצער עצמו או אחרים zürnen, erzürnen, sich oder andere ärgern) ב״ב פ״י מ״ח (קע״ה:) הרי החונק את אחד בשוק ומצאו חברו וא״ל הנח לו וכו׳, פי׳ היה מצערו ונוגשו (ותוי״ט בשם נ״י פי׳ בע״א) ובגמ׳ שם (קע״ו.) בחנוק (איזה פעמי׳). מכילת׳ ריש בשלח (פ״א) משל למה״ד לאדם שנפלה! לו בית כור בירושה ומכרה בדבר מועט וכו׳, התחיל המוכר ליחנק על שנתן ירושתו בדבר מועט וע״ש דוגמא אחרת, ועיין ילק׳ בשלח ס׳ רמז רכ״ה התחיל המוכר לחנק, וכן בשהש״ר פ׳ גן נעול התחיל המוכר רואה ונחנק . . התחילו המצריים נחנקים ואומרים וכו׳, פי׳ התחילו לקצוף ולצער את עצמן מל״ע הנ״ל. ולא כדעת הח׳ וויים במשפט לשון המשנה ל״א וכדעת הה׳ לעווי שגזרו מע׳ הקודם לזה ובאותו ענין.

חָנוּת (מל״ע וסורי׳ חנותא Krämerladen, Bude עיי׳ אוצרי השרשי׳ העבריים של גיזיניאום ופירשט ועוד שם מקום עיי׳ בפנים) בס״ג דפ׳ האומר התקבל גט (גיטין ס״ז.) ר׳ שמעון חנות מיוזנת, פי׳ מה חנות מקושטת מכל מיני סחורה אף הוא היה מלא מכל מיני חכמה. ס״א מזוינת ופי׳ נאה. — בפ״ק דשבת בגמ׳ י״ח דבר. (שבת ט״ו סע״א) ובפ״ק דע״ז בגמ׳ וקרטיסים (ע״ז ח׳ סע״ב) ארבעים שנה קודם שחרב הבית גלתה סנדרי וישבה לה בחנות[1]) למאי הלכתא וכו׳, עד אמרו מוטב נקום ונגלי ממקום

[1]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו ול״ד וה״ב ודפ״ר, אבל בשדפ״ע ובפ״ק דע״ז בחנויות. ודע כי בנו״ג בע״ז וישבה לה בחנות

דכתיב ביה (דברים י״ז, י׳) ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום [ההוא] מלמד שהמקום גורם (ע״ז שם בסוף העמוד וש״נ). פי׳ מקום חוץ מלשכת הגזית היה בהר הבית ושמו חנויות [1] כדגרסינן בפ׳ יו״ט של ר״ה בגמ׳ בראשונה היו מקבלין (ר״ה ל״א סע״א) וכנגדן גלתה סנדרי [2] מלשכת הגזית לחניות ומחניות לירושלים ומירושלים ליבנה [וכו׳]. *[אחי״ה ודע כי בענין ציון מגיטין הנ״ל בנו״ג כגי׳ ראשונה ובתוספ׳ שם הובא גם ס״א וז״ל חנות מיוזנת לשון מזון ואית דגרסי מיוזנת לשון זיון ע״כ וזה הנכון כי מזוינת נגזר מפעל ערבי زان פי׳ עָדָה וקשוט וא״כ مزين פי׳ מקושט ועל כן מן הנחוץ להפך הסדר בפי׳ רבינו כי מזוינת ענינו מקושטת מכל מיני סחורה וכו׳. ובס״א מזוינת צ״ל מיוזנת והוא ג״כ מל״ע وزن ובינוני פעול موزون פי׳ מסודר יפה יפה עפ״י המדה והמשקל. ובאבות דר״נ פי״ח אי׳ בכמה שינויים ושם: ר״ש ב״ג חנות מלא ארגוון טב. ורש״י פי׳ חנות מיוזנת יינה מוכן בה תמיד וכו׳ ע״ש ופי׳ לפי זה מלשון זון, זין כמו בל״מ מְיֻזָּנִים (ירמי׳ ה׳, ח׳, לפי הקרי) ועוד נשמע מפירש״י כי גזר אומר חנות מל״ע حانية בית היין Wirthshaus ולא מל״ע خانات (בחי״ת נקודה) Krämerladen. — ודע עוד ממה ששנה רבינו פעם חנות פעם חנויות מוכח כי לא היה הוברר אצלו אם שם המקום היה חנות או חנויות ובאמת קשה להעמיד הדבר על בוריו וכן היה רש״י מסתפק כי בע״ז שם פירוש "חנות מקום בהר הבית ו ח נ ו ת ש מ ו" כפי׳ הערוך, ובסנהד׳ מ״א. פי׳: "בחנות מקום היה בירושלים ו כ ן ש מ ו", אבל בר״ה פי׳ "חנויות עשו להם בהר הבית וישבו שם" וכו׳ ע״ש. ובאמת גדולה מזו ראיתי כי לא רק המעתיקים שכתבו בש״ס פעם חנות פעם חנויות לא מצאו ידיהם בעיקר השם כי גם בזה השם נראה פלוגתא בין בבלי וירושלמי כי בירושלמי פיאה ספ״א דט״ו ע״ג אי׳ ואתיא דר״ע כחנויות בני חנן דתנא למה חרבו ח נ ו ת בני חנן ג׳ שנים עד שלא חרב ב״ה וכו׳. ובבבלי ב״מ פ״ח. אי׳ מפני מה חרבו חנויות של בית הינו ג׳ שנים קודם ירושלים וכו׳. אבל נראה כי גם בירוש׳ צ״ל חרבו ח נ ו י ו ת כדאי׳ קודם מעט וכ״ה בספרי ראה ס״פ ק״ה אמרו חרבו חנויות בני חנן ג׳ שנים קודם לא״י וכו׳ — אך יהיה איך שיהיה חנויות (או חנות) בני חנן צ״ל בית היני וזה צריך לכתב בתיבה אחת ביתהני והוא Bethania קרוב לירושלים כחצי שעה עיי״ע ביתואני (ח״ב ס״ז) וע׳ בית פאגי (שם, ע״ט) ואחרי שב׳ מקומות בית פאגי (וביתהני) [וביתאני] היו קרובות מאוד ושניהם נקראו על שם גדילת תמרים כי פגי והיני כמו אהיני (עיי׳ ערכם) פתרונם תמרים שלא בשלו לכן דעת לנבון נקל כי חנויות ביתאני הם בתי מכר אשר בהם קונים ומוכרים פרי המקום היינו תמרים וא״כ חנויות הוא קצור מן ח נ ו י ו ת ב י ת א נ י. — וכנ״ה בהוראת ב י ת מ כ ר ולפעמים בהוראת מלה ערבי׳ הנ״ל ב י ת ה י י ן במקומות אלה: פסחי׳ ל״א: חנות של ישראל ומלאי של ישראל, שביעית פ״י מ״א עיי״ע קף א׳; אבות ג׳, ט״ז החנות פתוחה והחנוני מקיף עיי״ע סעד א׳. מעשרו׳ פ״ב מ״ב היו יושבים בשער או בחנות, ושם בעל השער ובעל החנות, ב״ב פ״ב מ״ג חנות של נחתומין ושל צבעין, ושם חנות שבחצר, ירושלמי פיאה פ״א דט״ז. חנותא דכיתנאי, ירו׳ תעני׳ פ״א דס״ד, וירו׳ מגיל׳ פ״ג דע״ד סע״ב וירו׳ סנהד׳ פ״י דכ״ח. כד הוינן קיימין קומי חנותיה דרב הושעיה חביבך וכו׳. — ובהוראת בית היין: שבת ל״ב. אבב חנותא וכו׳, פי׳ בפתח בית היין עיי״ע בב א׳ (ח״ב, ד׳), פסחי׳ ק״י: חנות אין בהם משום זוגות עיי׳ פירש״י ורשב״ם, ב״מ ס׳. רבא איתו ליה חמרא מחנותא. והקבוץ חנויות עיי׳ לעיל ועוד ירושלמי ב״ק ספ״ו ד״ה ע״ג אלו שעושין סוכות בפתחי חנויותיהם בחג. שבת ל״ה: תוקעין ע״ש . . שנייה להבטיל עיר וחנויות, ושם ועדיין חנויות פתוחות, ושם וננעלו החנויות, ב״ב ס״ח רע״א הויא הנהו חֲנָוָתָא אבראי — ובהוראה שנית אסת״ר פ׳ בהראותו העמיד חנויות מוזגות יין — ירו׳ ברכו׳ רפ״ו ד״י. סלקון לבי חנוותא ט״ם וצ״ל למי חטתא כגי׳ המהרש״ם עיין פירושו. והתואר חֲנָוְנִי, חֶנְוָנִי אבות פ״ג מט״ז שבועו׳ מ״ז: מ״ח. כתובו׳ פ״ז: קידושין פ״ב. ושם: וירו׳ קידושי׳ ספ״ד דס״ו ע״ד, ירו׳ פיאה פ״א דט״ז. והקבוץ ירו׳ מ״ק פ״ג דפ״ב: שני חֶנְוָנִים וכן בל״ם חֲנָוְנִי ועוד חֲנָוָיָא וכ״ה פסחים ק״י: אינסבא לחנואה. בבא מציעא צ״ט: תברו חביתא דחמרא לחנוואה Weinschenker וכן הוא בלשון ערבי حانوى

וכ״ה בסנה׳ מ״א.׳ ובפי׳ ר״ח כ״י לסנהד׳ מ״א. ולע״ז ח׳: וכן הוא בתוספ׳ סנהד׳ י״ד: ד״ה מלמד בציון משבת ט״ו. ובאמת בכ״י מ׳ וא״פ לשבת אי׳ כן כמו שגרס רבינו גם כאן בציון דשבת לפי גי׳ הכ״י ובנו״ג בשבת בחנויות, וכ״ה ברש״י בר״ה ל״א סע״א ובכ״י ל״ד (ד״ס צד מ״ד:) אבל בנו״ג שם חנות וכ״ה בילק׳ ישעיה רמז רצ״ו בשם ר״ה — וגי׳ סנדרי של דפ״ר וכ״י ערוך חוץ מהכ״י ו״ו והי״ב אי׳ גם כן בכ״י רש״י לר״ה (ד״ס שם) ובכ״י מ׳ לע״ז (ד״ס י״א.). [1]) כ״ה גם בדפ״ר ובכ״י ערוך. [2]) בדפ״ר ועיי׳ לעיל בהערה א׳.

— ולנקבה בכתובות פ"מ מ"ד המושיב את אשתו חנונית] —

חַס (= חַסָּא בל"ס וכ"ה בל"ע خس Lattich, Gartensalat) ועפ"י הגדה מלש' חוס (schonen) בפ' כל שעה (פסחי' ל"ט.) בחזרת ובעולשין. חזרת חסא מאי חסא [1] דחס רחמנא עלן (שם) ולמה נמשלה מצרים במרור לומר לך מה מרור זה תחילתו רך וסופו קשה אף מצרים תחילתן רך וסופן קשה [2] ש"מ חזרת חסא ומרור אחד הן. התורה חסה על ממונן של ישראל שנאמ' (במדבר כ', ח') והשקית את העדה ואת בעירם (מנחות ע"ו:). *[אחי"ה רבינו הרכיב שני ענינים שונים בע' אחד עפ"י הגדה מאי חסא דחָס רחמנא וכו', ואחרי שהביא את זה הוסיף הדוגמאות בענין חס ששייך לשרש חוס ובדפ"ר אף כי נחלק הע' לשנים בכ"מ טעות הדפוס נפל בו כי המדפיס הביא בין דברי רבינו שבאותו ציון דפסחי' התיבות: סליק פירקא מזה מוכח כי הערך נחלק לשנים רק בטעות הדפוס. — וכנ"ה חסא פסחים קט"ז. קפא דחסא עיי"ע חס ז' וע' קף ט"ז. ברכו' נ"ו. חזן חסא על פום דני. ירו' כלאי' פ"א דכ"ז עיי"ע חזר ג'. והקבוץ ירו' פסחים פ"ב דכ"ט ע"ג עיין למטה בהערה א', ירו' מעש' שני ספ"ד דנ"ה רע"ג כרמא דההוא גברא מסיק חסין, ושם: מינסב חסין עיי"ע בסים ב' (בח"ב, קל"ג:) ירו' כלאי' פ"ב דכ"ח. עיי"ע חריע ומ"ש. ב"ר פס"ז חסין רברבין (וריש המאמר הובא בע' פגלא), איכ"ר פ' רבתי ד"ה חד כותאי (א') אנא טעין קניא וביה מיסרא דחסין] —

* חָס (מפעל חוס מל"מ ענינו רחם על דבר schonen) נגעי' פי"ב, ה' אם כך חסה התורה על ממונו הבזוי וכו', ושם על מה חסה התורה וכו' עיי"ע טפי. יומ' ל"ט. וש"נ התורה חסה על ממונן של ישראל עיי"ע הקודם ושם הכונה על מנחו' ע"ו: — סוט' י"ד. חסה התורה על עוברי רצונו. תענית כ"ד. גברא על בריה ועל ברתיה לא חס עלי דידי היכי חיים. ירו' כתובות ספ"ד דכ"ט: אנשי הגליל חסו על כבודן ולא חסו על ממונן אנשי יהודה חסו על ממונן ולא חסו על כבודן, ירו' כתובו' פי"א דל"ד: כשם שאדם חס על כבוד אלמנתו כך חס על כבוד גרושתו. סנהד' נ"ה סע"א חס רחמנא עלייהו, ב"ר ס"פ ט"ו ואם על כבוד תולדותיו חס המקום על כבודו עאכו"כ, תנחומ' בלק ס' סי' ט' חס הקב"ה על כבוד של אותו רשע (בלעם) וכו', וא"כ חס הקב"ה על כבודן של רשעים אין צריך לומר על כבוד הצדיקים, וכ"ה במד"ר פ"כ ובילק' קדושין רמז תרכ"ד בשנוי לש' קצת, ובילק' שם עאכ"כ שיחוס הקב"ה וכו', ב"ק ל"ח: וילק' דברי' רמז תת"ח חס הקב"ה על ב' אומות גדולות וכו', ב"ר ספנ"א ע"י שחסתה על כבוד אביה וכו' — ועוד עיי"ע חסך. והשם בתרגום חים עיי"ע.

* חַס (פי' בלש' ערבי خس נבל ונמבזה ומחולל verächtlich, gemein) בפרש' מקץ (בראשית מ"ה, ז') על פסוק חלילה לעבדך פירש"י וז"ל חולין הוא לנו לשון גנאי ותרגם חס לעבדיך חס מאת הקב"ה יהי עלינו מעשות זאת והרבה יש בתלמוד חס ושלום עכ"ל הזהב, א"כ גם לדעת רש"י חס כמו חלילה וכן הועתק כל חלילה שבתרגום וכונת חס מאת הקב"ה יהי עלינו כלומר חולין ודבר נמאס יהי עלינו מאת המקום, אבל מהרא"ם (הובא בפ"י אות חס) לא ירד במח"כ אל עומק כונת רש"י בבארו דבריו בזה"ל: כתב רש"י בפרשת מקץ וכו', ופירושו רחמים ושלום יבואו עלינו מאת ה' שלא יביאנו אל המכשל הזה להאמין בדבר הזה עכ"ל, ולא ידעתי באיזה דקדוק לשון עשה מהרא"ם תואר השם לשם, בפרט שאינו מן הנמצא בתנ"ך וגם בעל מתורגמן נדחק לפרש חס מלשון חוסה ה' והח' לעווי פי' ג"כ חס בהוראת השם והעתיקו Erbarmung או מל"ס שענינו כפרה וכן דעת הח' שטיין במאמרו טערמינאלאגיע כ"ה (ועוד שם גזרה מפעל חסה ענין החביא) וגם מה שהוסיף הח' פליישער בעמת"ר ותלמודי לדברי הח' לעווי שהוא מל"ע حاش fernhalten איננו עולה בכ"מ שהוזכר חס ושלום או חס וחלילה אבל לפי גזרת הנ"ל מל"ע خس פי' דבר חולין ונמאס הכל על מקומו יבוא בשלום. וענין חס וחלילה הוא ענין אחד במלות שונות כי הראשון הוא ל"ע וארמי והשני ל"מ והעתקתו es sei verwerflich! — וענין חס ושלום (ברכו' כ"ח. ס"ג: פסחי' ס"ד: פ"ז: חגיגה ד': ט"ו. מגילי ל"א רע"ב; עדיות ה', ו'; ידים ג', ה'; שבת קל"ח סע"ב; נדרי' כ"ב. כתובו' ק"ג: ב"ק נ"ה רע"א, ב"מ פ"ה: ב"ב צ"א רע"ב, ע"ז י"ח: מנחו' נ"ג: ירו' פסחי' פ"ו דל"ג. מכילתי יתרו פרש' א', ירו'

---

[1]) בנו"ג ואמר רבא ובכ"י מ' רבה מאי חסא. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב וכ"ה בדפ"ר, ובשרפ"ע נשמט. ובכ"י מ' הגי' ולמה נמשלו מצריים לחזרת ובכ"י ב' בחזרת מה חזרת זו תחלתה רכה וסופה קשה וכו' ועיי' ד"ס פסחי' צד נ"ה. וש"נ יתר הגירסאות ולא חש כי כ"ה ג"כ בירו' פסחי' פ"ב דכ"ט רע"ג בחזרת חסין . . מה חזרת תחילתה מתוק וסופה מר כך עשו המצריים לאבותינו במצרים בתחילה וכו'.

כלאי' פ"ט דל"ב: ירו' כתובו' פי"ב דל"ה סע"א, תוספתי' סוטי' פ"ו. שהש"ר ס"פ לסוסתי, ילקי' קהלת רמז תתקע"ד פסיקתי' דר"כ דף קמ"ו: דברי' רבי פ"ב, ילקי' משלי ריש רמז תתקנ"ז. תרגי' אסתר ו', א') כלומ' נמאס ומחולל מכל וכל ganz und gar werwerflich ולדעתי באה מלת ושלום בפתרון הענין מכל צד ועבר ומצאתי און לי בפי' הרד"ק לישעי' נ"ג, ה' שפי' שלומינו כמו כלנו כמו הגלת שלומים (ירמי' י"ג, י"ט) כלומ' גלות שלמה וכו' ועיי' ג"כ בשרשים שרש שלם. ודוגמתו עיי' מ"ש בסוף ע' חתן — וגם בלא צירוף מלת ושלום מורגל היה בפי רב ד"מ חולין קי"א סע"ב חס ליה לזרעיה דאבא בר אבא דליספי לי מידי ולא סבירא לי כלומ' חולין הוא ונמאס יהיה הדבר שיתן לי אבוה דשמואל אכילה שהיא לפי דעתי אסורה, וזה מה שסיים רש"י ד"ה דליספי: „לא היו דברים מעולם" וכונתו לפרש חס ליה וכו', קידושי' מ"ד: וחס ליה לזרעיה דאבא בר אבא דנימא הכי ורב הונא אמר על ר' חייא בערכין ט"ז: חס לי דליכסוף זרעו דרב. וכן בירו' חגיג' פ"ב דע"ז ע"ד וירו' סנהד' פ"ו דכ"ג ע"ג חס ליה לא עבד חובה מן יומוי: ושם. חס ליה לא עבד טיבו מן יומוי. — והפעל ממנו עיין ערך חסא א'.

חֲסָא (מע' הקודם לזה מפעל ערבי خس או خسا מנבל ומבזה geringschätzen, verächtlich (sein, machen בינוני פעיל בתרגום ירושלמי א' לבראשי' מ"א, ג', י"ט דקות בשר, רקות בשר הועתק: חַסְיָין בבשרהין ומו"ע הביאו בע' חסיין: ובאַפעל הובא בע' מחס לתרג' וכעסתה צרתה גם כעס (ש"א א', ו') ומרגזא לה פנינה ארתח ומַחְסָא לה כלומ' והיתה מבזה אותה ובנוסח' לי' בתרג' וגם ר"ב והח' לעוי' לא פתרוה כהוגן, ובע' הנ"ל עוד תרג' חמסי עליך (בראשי' ט"ז, ה') מחוסי ושירוי צערי (ובנו"ג בתר"י א' דיני ועולבני) פי' מחוסי שם מן חסה וענינו עלבוני וחרפתי כאמור בכתוב ואקל בעיניה (שם) — ועוד עיי"ע חוצה, חיצה קודם ע' חצל(ת) ומ"ש.

* חֲסָא (שם הפרטי) יבמות קכ"א סע"ב דביתהו דחסא, ושם: מאן איכא בי חסא טבע חסא, חסא גברא רבה איתיה.

חָסַד (מל"מ וענינו חָנַן והשם חסד נרדף עם חֵן, והתואר חָסִיד (liebreich, fromm בפ' היה נוטל את מנחתה [1]) (סוטי' ג', ד' דף כ'.) הוא היה אומר חסיד שוטה וכו', [פי' בגמ'] (שם כ"א:) היכי דמי חסיד שוטה כגון דטבעה איתתא בנהרא ואמר לאו אורח ארעא לאסתכולי בה ואצולה. ירושלמי (סוטי' פ"ג די"ט רע"ג) ראה תינוק שטבע בנהר אמר אחלץ תפילי ואצילנו עד שחלץ תפליו מת התינוק [2]), בב"ר פרש' פ"ז [3]) (לפנינו פ' פ"ו) ויקנהו פוטיפר: לא יעזוב את חסידיו (תהלים ל"ז, כ"ח) חסידו כתיב ואיזה זה יוסף [4]). ובילמדנו פ' כי ימוך (בתנחו' לי') ואתה עשית חסד עם כל בני ישראל וכי עם כל בני ישראל עשה והלה לא עשה חסד אלא עם משה בלבד שנאמ' (שמות ב', כ') קראן לו ויאכל לחם אלא כל העושה עם אחד מגדולי ישראל חסד כאילו עושה עם כל ישראל — בר"פ ב' בכתובו' בגמ' אם יש עדים (י"ז.) ובי"ה אומרי' כלה נאה והסודה. *[אחי"ה והוא תואר נקבה במקום חסידה למען הבדילו מהשם חסידה Storch וכ"ה במד"ר פי"ב למלך שהיה לו בית נאה ומשובחת והסודה וכו' כך התורה נאה ומשובחת וחסודה אבל בשהש"ר פ' עמודיו הגי' חסידה, ועוד התואר לנקבה חסידתא שבת ע"ז: עיי"ע אסיתא. ותואר זכר חסיד ובל"א חסידה וכ"ה בל"ס והרבה בדרז"ל עיי' ברכו' ד', ו': מ"ג: שבת ס"ג, ק"כ. עירובי' י"ח: ר"ה י"ז: תעני' ח', י"א: מ"ק י"ז, י"ח. שקלי' ח': סוטי' י': מ"ח: ב"ק ל', נ': פ', ק"ג: ב"ב ז': תמור' ט"ו: [כל היכא דאמ' מעשה בחסיד אחד או ר' יהודה בן בבא או ר' יהודה בר אילעי; קהל"ר פ' כי יש מעשה בחסיד.. ומצאו חסיד אחר] אבות פ"ב, מ"ה, והקבוץ ברכו' ל', נדרי' י', ב"ק ל', נדה ל"ח, ושם: שמחות פ"ג חסידים הראשונים, סוכ' נ"א, חסידים ואנשי מעשה, סוט' מ"ט: שהיה מקטני חסידים, תעני' כ"ג: מגילי' כ"ח: חולי' קכ"ב, חסידי דבבל — ותואר לשם עצם ד"מ ברכו' כ"ט: ר' סלא חסידא, מ"ק י"ז: מר זוטרא חסידא. והשם חֶסֶד חגיג' י"ב: תמיד כ"ח, חוט של חסד, סוכ' מ"ט: תורה של חסד.. תורה שאינה של חסד ובצירוף עם גמילות: גמילות חסדים עיי"ע גמל ובירו' ע"ז פ"ג דמ"ב

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י אבל בדפ"ע בט"ס המחתה. [2]) לפנינו בירו' אי' כהצעת תוספו' סוטי' כ"א: ד"ה היכי ע"ש. [3]) כ"ה לנכון בכ"י אבל בדפ"ע פ"ו. [4]) ודע כי בספרים שלנו כתיב מלא חסידיו אולם מזוהר פ' וישב מוכח כי גם לפניו היה חסר שכתב בזה"ל האי קרא אוקמיה באברהם חסידו כתיב ע"כ ועפ"י המסורה לא נמצא רק שני חסרים א' בש"א ב', ט' רגלי חסידו ישמר (עיי' יומ' ל"ח:) ובי במשלי ב', ח' ודרך חסידו ישמר. ומקרא דשמואל דרש הזוהר וירא ג"כ על אברהם: חסידו כתיב חד ודא אברהם ע"ש ומ"ש לשמואל הנ"ל.

ע"ג גמיל חסדא, וממנו שם העצם חיסדא גיטין ז'. חיסדא שמך וחיסדאין מילך, ובשנוי ברות רבה פ' קטן וגדול ובירו' שם אמורא זה נקוב: חסדאי, חסדיי עיין מבוא הירו' למהרז"ף צ'. — והשם המופשט חסידות, חסידותא חולין ס"ג. למה נקרא שמה חסידה שעושה חסידות עם חברותיה. ע"ז ב': טהרה מביא לידי קדושה וכו', יראת חטא מביא לידי חסידות חסידות מביא לידי רוח הקודש כן הגיה לנכון הגרי"ב והביא ראיה מירו' ס"פ דשקלי' דמ"ז ע"ג וע"ש ובכ"י מ' הגי' יראת חטא מביאה לידי רוח הקודש ר"ה מביאה לידי חסידות חסידות גדולה וכו', ובר"ף ובראש ובמנו"ה ד' קושט' סי' כ', ק"פ וסי' ש"ל אי' י"ח מביא לידי ענוה ענוה מביא לידי חסידות ועיי' גם ד"ס ע"ז כ"ז. וש"נ יתר השינויים והוספה מאוחרת שנסמנה שם אי' ג"כ בירו' שבת פ"א ד"ג ע"ג ע"ש ועוד עיי"ע זהר ג' וע' זרז. סנהדרין ק"י: שבקה ר"ע לחסידותיה . . מאי חסידותיה . . ר"ע אומר באים הם (קטני בני רשעי ישראל) לעוה"ב. ירו' סוט' ספ"ט דכ"ד ע"ג פסקו אנשי חסידות. — והפעל בל"א חֲסַד פי' מעורר חסד לשאול על הפתחים ובלא"ש betteln ויק"ר פ"ה אילין כותאי הכימין למיחסדה ע"ש ובמ"כ. ועוד ענין חֲסַד בל"א וסורי מבזה מהשם העברי חֶסֶד (ויקר' כ', י"ז) והפעל ממנו משלי כ"ה, י"ז פן יְחַסֶּדְךָ וכן בירו' יבמו' פ"א ד"ג. לא יחסדונך כותאי דאת מקיים דרשיהון עיי"ע חץ ג'. והשם חיסודא תרגום חרפה חיסודא עיי' הדוגמאות בעמת"ר לה' לעווי. והקבוץ פסיקת' פ' שקלי' י"ב: צדקה תרומם גוי (משלי י"ה, ל"ד) אלו ישראל וחסד לאומים חטאת (שם) מקבלין הן ישראל חיסודים מאומ"ה בשעה שהן חוטאים כלומר בזמן שישראל חוטאים מקבלים חרפה מן האומות עיין הערה מ"א להח' ר"ש באבער לפסיק' שם] —

חסד (= חֲסוּדָה לפע"ד מל"י σχάσις נקירה בהקזת דם Stechen, Ritzen, Schröpfen או אולי ט"ס במקום חסורה והוא ל"ע حصير Ader) בגמ' בפ' שמנה שרצים (שבת ק"ח סע"ב) יד לחסודה תקצץ. פי' מקום שמקיז דם. *[אחי"ה גזרת המלה מל"י הנ"ל נסיתי עפ"י פירש"י דכתב בזה"ל: לחסודה ריבדא דכוסילתא פלימאה בלע"ז ע"כ ובכתובות ל"ט: ד"ה ריבדא דכוסילתא לועז פונטוייר"א דפלמוא"ה והוא Stich vom Aderlass-eisen, pointure de flamme וכמו שהוסיף שם לפרש ריבדא ניקור כוסילתא כלי אומן מקיז (עיי' מ"ל לרמ"ל) וא"כ חסודה יוכל להיות בהפך האותיות סחודה ל"י הנ"ל פי' ניקור בהקזת דם וגם רבינו בע' פגר פירוש ריבדא דכוסילתא כלי ישמעאל אלמזונא [1]) והוא לפע"ד المزج chirur-gisches Instrument והוא כעין שפוד קצר להקיז בו הדם, וא"כ חסודה (סחודה) הוא מקום ניקור ונקב שנעשה ע"י כלי המקיז זה והיה סכנה לנגוע בו קודם נטילה, אבל עוד פי' אחר עלה על רוחי אחרי רואי כי בכל דפוסים הישנים עד קראקא בגמ' וברש"י וכן במנו"ה בדפ' קושט' (עיי' ד"ס שבת צד ק"ט) הגי' חסורה ברי"ש לכן גזרתי אומר כי לפי גי' זו המלה חֲצבה מל"ע הרשומה שפי' עורק Vene, Ader והבוחר יבחר] —

* חסדיגרון ט"ס תחת חסא דאיגרין עיין ערך חזר ד'.

* חיסחון ט"ס תחת חיסכון עיי"ע חסך.

☞ חַסְחוּם (לפע"ד מל"ס חסחוסא = חסוסא תנוך Knorpel) תר"י [א'] ונתתה על תנוך אזן (שמות כ"ט, כ') ותתן על חסחום, תרג' בדל אזן (עמוס ג', י"ב) חסחום דאודן ובעל הערוך גורס סחום ע"ש. *[אחי"ה והצדק עם ר"ב כי כן מראה גזרת המלה מל"ס הנ"ל וכ"ה בכ"מ בתרג' מלבד הציונים הנ"ל גם בתרג' ירו' א' לויק' ח', כ"ג; י"ד, י"ז וכ"ה בבכורות פ"ו מ"א נפגמה אזנו מן החסחום, ובבכורות מ' רע"ב אזניו כפולות בחסחום אחת [2]) הרי זה מום בשתי חסחסיות אינו מום, ורבינו גורס בע' סחס בכל מקום בה"א בראש כאלו היה ה"א הידיעה ונגרר בזה אחר גי' הספרי' ופי' רגמ"ה כ"י כמו שארך, ושם (בקבוץ כ"י אנגיליק' דף ק"ד:) הגי' בפי' רגמ"ה גם חסים ופי' היינו סחום, והראשון נכון כי חסחוסא בל"ס היינו חסוסא פי' תנוך ובמשקל סורי נמצא' המלה ג"כ בתוספת' בכורו' פ"ד אזניו מגופפות בחסיםה אחת לא ישחוט בשתי חסיסות ישחוט. ולגי' הספרי' ורבינו אבאר מלת סחום בע' סחס ע"ש, אבל בעה"ק שנ"ב כתב בזה"ל חסחס בכיצד צולין (פ"י) [צ"ל פ"ו מי"א] הקשה של אזן, תנוך תרג' חסחס ע"כ וכן בע' סחס הביא עהק"צ (פ"י) [צ"ל פ"ו] דפסחי' ותרג' חסחוסין בחי"ת] —

* חַסִין הקבוץ מן חסא עיי"ע חס א' — חסינה עיי"ע חסן ב'

---

1) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד. 2) כ"ה ברש"י, ובנו"ג בחסחסי.

חסיין תרג' ירו' דקות בשר חסיין בבשריהון. *[אחי"ה פירשתיו בערך חסא א' ובמשביר ועוד בעמת"ר להח' לעווי בטעות מבואר על ידי הבלעת רי"ש חסיין = חסרין] —

חַסִית (פי' כמו חסא Lauchart, lattichbittere) בפ"ט בתרומות (מ"ז) המנכש עם הנכרי בחסיות, ובפ"י (מ"י) [אבל] חסית של חולין עם חסית של תרומה, ובס"ג דפ' הנודר מן הירק (נדרי' נ"ח רע"ב) דתניא המנכש עם הנכרי בחסיות אוכל מהן עראי ומעשרין ודאי בע' דבר [א'] פי' כבר [1]. ובמגילת איכה כלו בדמעות עיני: ששה דמעות הן שלש יפות לעין דמעת חסית קטנה ס"א שום, דמעת הקילורית [2] ודמעת החרדל ושל שחוק יפה מכולם, ושלש רעות הן לעין דמעת הקרר [3] ודמעת העשן ודמעת הבכיה ושל (תשחור) [תשחורת] קשה מכולן, מעשה באשה אחת שהיה לה בן תשחורת ומת [4] וכו'. *[אחי"ה בנו"ג בשינוים ועיי"ע דמע ב' וש"נ, ובשבת קנ"ב רע"א ובאבות דר"נ פמ"א הגי' נשתנה יותר וגם שם אי' כמו במדרש איכה הנ"ל ושל סם וצ"ל שום כס"א בערך הנוכחי או הסם באיכ"ר משובש מן חסית. וגם חסר מאמר שלם בתחלת הדבור באיכ"ר וכצ"ל שלש דמעות טובות ושלש דמעות רעות שלש טובות וכו' עיין פי' מהרז"ו. ודע שמתיבה קטנה אשר בה מתואר חסית בציון דאיכ"ר עפ"י גי' רבינו מוכח כי מיני חסיות שונים היו וזה מה דאית' בירו' תרומו' פ"י דמ"ז: חסית בחסית מין במינו ר"ע מתיר וחכמים אוסרין. ובתוספתא תרומ' רפ"ט פלוגתא הוא כמה הן מיני חסיות ת"ק סבר: אלו הן מיני חסיות הלוף והשום והבצלים והקפלוטות ור' יהודה אומ' אין לך מיני חסיות אלא קפלוט בלבד ע"כ. ולפי זה נ"ל להסביר כי ר' יהודה בשטת ר"ע דירוש' הלך ות"ק כחכמים סבר ליה ודו"ק. ובכ"י אירפורט אשר הדפיס הח' צוקערמאנדל (תרומות צד מ"א) הגי' חרסיות ונראה שהוא ט"ס שקשה להשחית כל המקומות אשר בהם הוזכר חסית וחסיות בעבור ציון אחד אף כי חרסיות אולי גם כן יש לו פתרון מלשון ערבי حرشاء , حريشة שהם מיני נטעים. — אבל היה דש בחסית (מעשרות פ"א מ"ח) בודאי ט"ס הוא תחת בחבית וכ"ה בירושלמי ובמשניות וכ"י מ' ובכל דפוסים הישנים עד דפוס פפד"מ (ד"ס שם) — ובעה"ק שנ"ב סיים: פירוש לוף מין של בצלים] —

חֲסַךְ (מל"ס והוא חָשַׂךְ בל"מ ענין חסרון העדר ומניעה verringern, abhalten, zurückhalten) (בפ"ק) [צ"ל פ"ז] בדמאי (מ"ג) רשב"ג אומ' לא יחסוך [5] מפני שממעט במלאכתו של בעל הבית. פי' רבינו דניאל ב"ר יחיאל ישיע"ם [6] לא יפחות גרוגרת מאכילתו ליתנה תרומת מעשר מפני שממעט מלאכתו של בעל הבית שאין לו כח לעשות מלאכה כשאינו אוכל הרבה, ותניא (כ"ל שכיון לתוספתא ב"מ רפ"ח) לא ישכיר [7] אדם עצמו וירעיב עצמו מפני שממעט ממלאכתו של בעל הבית וכן מפורש בירושלמי (דמאי פ"ז דכ"ו רע"ב [8]). ברישׁ כלים (פ"א מ"ב) (וחסוכי כלים) [9] וחסוכי בגדים במגע [10], וברי"ג דפ' בכל מערבין (כ"ח.) חסוכי בנים לא יאכלו [11]. פירוש לשון חיסור [12] כמו לא חשכת את בנך (בראשית כ"ב, ט"ז). בפ' ואלו עוברין בפסח בסוף הלכה כיצד מפרישין חלה (פסחים מ"ח סע"א) אמר רב פפא ש"מ גריען חיטי חסיכתא [מחיטי מעלייתא], פירוש דקות ורעות כדמתרגמינן חסיכתא ובישתא (אונקלי' לבראשית מ"א כ', כ"ז [13]). בפ' איזהו נשך בגמ'

1) כ"ה בכ"י ו"ו ודפ"ר. 2) בדפ"ר משובש הקילונות. 3) בדפ"ר בט"ס הקבר. 4) כ"ה בכל כ"י ערוך. 5) וכ"ה בירו' אבל במשניו' יחשוך ובכ"י מ' בט"ס יחתוך. 6) כ"ה בדפ"ר ובכ"י ו"ו ול"ד והוא קצור מן יבוא שלום ינוח על משכבו עיי' כתובו' ק"ה. פדר"א פל"ד ועיי' צונץ צור געשיכטע שנ"ח, ומדפיסים אחרונים השמיטוה מקוצר ידיעה, ובכ"י ב"ר אי' במקום ר"ת הנ"ל רק ז"ל ובדפ"ע גם זה לי'. 7) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב, ובדפ"ע בט"ס ישכים. 8) ושם אי' בזה"ל לא יחרוש אדם וכו' לא יעשה בתוך שלו בלילה וישכיר עצמו ביום לא ירעיב עצמו ולא יסגף עצמו מפני שהוא ממעט במלאכתו של בעל הבית וזה קרוב לגי' רבינו ובלי ספק כן היה גורס גם בתוספתי' ב"מ הנ"ל אבל בנו"ג שם אי' בזה"ל אין הפועל רשאי לעשות מלאכתו בלילה ולהשכיר את עצמו ביום . . לא יהא מרעיב ומסגיף את עצמו ומאכיל מזונותיו [לבניו] (כ"ה בכ"י אירפורט) מפני גזל מלאכתו של בעה"ה. — ומאותו פרק דתוספתי' ב"מ הביא רבינו ציונים בע' טרסית ובע' רתף ע"ש. 9) יש למחוק. 10) בנו"ג בכלי' וחשו כי אבל בפי' רה"ג לסדר"ט צד ג' כגי' רבינו ושם הובא גם המאמר מתעני' י"א. והסוכי בנים משמשין מטותיהן וכו'. 11) וכה"ג בכ"י מ' ובאו"ז הלכו' עירובין סי' קל"א וכן שם בגמ' בסמוך לעולם לחסוכי בנים כגי' כ"י ואו"ז וכה"ג בדפי' שונצי' בגמ' עיי' ד"ס צד נ"ג: אבל בנו"ג בשתי פעמים בשי"ן. 12) וכ"ה בפי' רה"ג לסדר"ט הנ"ל וכן מוכח מפי"מ להרמב"ם לדמאי הנ"ל. 13) וכ"ה בנוסחי' אבל בפי' ר"ת לפסחי' (צד פ') גרס חיטי חסירתא ופי' רעים דקים כדמתרגמינן חסירתא ובישתא ע"כ, ונאמן בעל

מפרין[1] (ב"מ ע'.) א"ל כי הא אפי' בדקנני נמי שרי למעבד דהא קא מקבלי[2] עלייה חסכא דנחשא[3], פי' בספרים[4] דכמה דמקלי נחשא בצרי דמיה, בפ' הקומץ רבה בגמ' ז' קני מנורה (מנחו' כ"ט.) עשר מנורות עשה שלמה וכל אחת ואחת הביא לה אלף ככר זהב והכניסוהו אלף פעמים לכור והעמידוהו על ככר אחד ומי חסיך כולי האי וכו'[5]. כמעט קט (יחזק' ט"ז, מ"ז) תרגומו חסוך הוה חוביך. *[אחי"ה וכנ"ה בתרג' ירמי' ל', י"א; מ"ו, כ"ז בדין חסוך אבל בירמי' י', כ"ד אי' חשוך וכן במקום חסוכי בנים (תעני' י"א.) אי' בכ"י מ' וב' ובילק' מקץ רמז קמ"ח ובר"ף ובר"ש ובמנו"ה ססי' קע"ט הגי' חשוכי בנים אבל הגי' בסמ"ך יותר טוב, וקרוב להוראת חסך עיי' ג"כ בע' הבא אח"ז] —

* חֲסַךְ (פירוש בלשון סורי ענין מניעה ועיכוב ובהשאילה אצל רז"ל כמו חוס zurück-halten, schonen) במד"ר פ"כ ותאמר הבכירה אל הצעירה (בראשית י"ט, ל"ד) וכו' לפיכך חסך הכתוב על הצעירה ולא פירשה וכו', ובפיעל תוספת' סוט' פ"ו מחלל ש"ש בסתר מחסכין עליו בגלוי נפרעין ממנו זה שבסתר חיסך עליו המקום רשב"א אומ' אף זו שבסתר לא חיסך עליו המקים ובכ"י אירפ' (בהוצ' צוקערמאנדל סוט' 304) בסתר מחסכין לו ובגלוי אין מחסכין לו כאן שבסתר חיסך עליו הכתוב וכאן שבגלוי לא חיסך עליו הכתוב וממנו השם חִיסָּכוֹן וכ"ה בל"ס חוּסְּכָנָא מנחו' ע"ו סע"ב ופ"ח רע"ב מפני החיסכון.. מאי מפני החיסכון.. התורה חסה על ממונן של ישראל, בדף ע"ו: אי' בט"ס חיסחון וצ"ל בכ"ף כמו בדף פ"ח: וכ"ה בשתי פעמי' בפי' רגמ"ה כ"י למנחו' בקובץ כ"י אנג' דף כ"ה: ודף ל"ב: ובשתי הפעמים בלי יו"ד אחר חי"ת] —

1 חֲסַל (בל"ס גמר והשלמת היניקה des Saugens entwöhnen) עד יגמל הנער (ש"א א', כ"ב) [תרג'] עד דאיתחסיל [רביא], עד גמלך (שם סוק כ"ג), עד גמלה (שם). *[אחי"ה לעומת הוראת גמל (נרדף עם גמר) שענינו השלמת היניקה ועוד השלמת בשול הפרי מורה גם כן חסל: א') כמו בל"ס גמר יניקה והעתקת היונק משדי אמו; ב') גמר בשול הפרי עיי' דוגמאות להורא' א' בתרג' אונ' לבראשי' כ"א, ח'; תרג' ש"א י"א, כ'; ישעי' י"א, ח'. והשם בקבוץ חיסולי תרג' גמוליו (תהלים כ"ג, ב') מלשי' גמל יונק וכן בל"ס חסילותא. להוראת ב' עיי' תרג' ירו' ב' במדב' י"ז, כ"ג וחסיל לוזין. ומהוראת גמר והשלמת דבר נסתעף המושג בערך הבא אח"ז] —

2 חֲסַל (ענין גמר ותם völlig dahin sein, ein Ende nehmen) תר"י [ב'] ויתם הכסף (בראשי' מ"ז, ט"ו) וחסיל כספא. תרג' [ירושלמי ב'] עד תמם (דברים ל"א, כ"ד) עד זמן דחסילו. והוא ל"מ יחסלנו הארבה (דברים כ"ח, ל"ח) ותרג' יחסליניה גובאי. *[אחי"ה ותרג' התכבדי כארבה (נחום ג', ט"ו) יחסלונך כגובא כ"ה ברד"ק שם וכבד הוא מל' רז"ל מכבדין בין המטות (ביצ' כ"ב:) כלומ' גומר ומכלה רש"י לנחו' ורד"ק שם ובע' כבד וכן אמרו בירו' תעני' פ"ג דס"ו ע"ד ולמה נקרא שמו חסיל שהוא חוסל את הכל כלומ' גומר ומכלה תבואת השדה. ומזה הענין בכלות דבר והשלמתו נאמר חסל סדר או פרק וחסלת פרשה עיי' ד"מ חרוזי דרבינו בסוף אות ב' ס' ועוד. ושם הנפעל נחסל והפעל הוחסל ועיי' בפירש"י בתם כל פרשה ויתר דוגמאות בספר זינאג'. פאעזיע לצונץ תכ"ח וכן אצל רז"ל ירו' נדרים רפ"ח ד"מ ע"ד הריני בתענית עד דחסל פירקי עד דנחסל פרשתי. ירו' קידושי' פ"ג דס"ד ע"ד מן דחסיל מידרש. ירו' ר"ה פ"ב דנ"ח: מן דחסיל.. מן צלותיה. ירו' סנהדי' פ"א די"ח ע"ג.. מאריך בצלותיה כיון דחסל אמר וכו'. ירו' בכורי' פ"א דס"ד. מחסל לה. ב"ר רפי"ז מן דחסלין א"ל וכו'. ושם ס"פ ע"ו אתי למחסל וכו'. ויק"ר פכ"ז דרכת עד דחסל דיינא. איכ"ר פ' בכה: הא חסילא והא מסכמא ע"י ירמיה. ריש שהש"ר זמנין מחסיל לה זמנין דלית מחסיל לה] —

הערוך ששאב מפי' ר"ח להגיה דברי הפי' דר"ח עפ"י ערך הנוכחי ואולי המעתיק היה מתחכם להגיה חסיכתא לחסירתא בראותו כי לפעמים תרג' דקות ורקות (אונקי לבראשי' מ"א, ג'. ד'. י"ט) חסירן אבל זה התרג' רק בדבוק לבשר עיי' נתינת לגר להגאון מהר"ן אדלער לבראשי' שם פ' כ' ואולי גם שם צ"ל הסיכן או חסיין עיי"ע חסא א'. [1]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ודפ"ר וכ"ה בירו' אבל בנו"ג מפריז עיי"ע פר ב'. [2]) בכ"י ל"ד לא מקבלי וצ"ל קא מקבלי. [3]) כ"ה בכ"י הנ"ל, אבל בדפ"ע חסר מן בגמ' עד דהא ובדפ"ר אי' רק בגמ' מפרין. [4]) כ"ה נכון עד מאוד רק בדפ"ר נראה מזה שלפני רבינו לא היתה הנוסחא כלפנינו ומפי' הספרים בא אח"כ בגמ' שלנו דכמה דמיקלי וכו' וכן לי' בשט"מ או אולי כונת רבינו פי' בספרים כלומר בקצת ספרים של ש"ס אבל לפי דפוסי ערוך האחרוני' שהשמיטו מלת בספרים אין למלת פי' מובן שהם דברי הגמרי. [5]) בנו"ג מי חסר אבל ברש"י בתעני' י"א. ד"ה חסוכי בנים הובא הציון ממנחות ומי חסיכי כולי האי כמו שהעיר הגרי"ב.

חָסַם (מל"מ ענין חתימה וסתימה והידוק zusammenbinden, verstopfen, befestigen; חִיסוּם Verschluss ועיי' בפירוש רבינו; חָסוֹם Maulkorb בל"מ מחסום) בפ' במה בהמה בגמ' חמור יוצא (שמת נ"ג.) ולא פרה בחסום שבפיה. בפ' השוכר את הפועלין בגמ' אוכל פועל קישות (ב"מ צ"ב.) [כנפשך (דברי' כ"ג, כ"ה)] מה נפשך אם חסמת פטור אף פועל אם חסמת מותר. פי' מה נפשך כשאתה עומד בכרמך אם אי אתה אוכל פטור אף פועל אם עשית עמו תנאי על מנת כן אני משכירך ואתן לך כך וכך שלא תאכל פטור [1]. פרק י"ו בכלי' (מ"ז) המלקוט [2] של בקר והחסום שלו "פי' כמו מצודה קטנה של חבלים שחוסמין בה פי השור והגמל" [3]. הסלים של עץ משיחסום (כלי' שם מ"ב) [4] ויקנב [5] פי' מלשון לא תחסום (דברי' כ"ה, ד') "כיון שגומר אדם הקופה או הסל וגומר שפתו היא (חסמה) [צ"ל חסימה]" [6] וכן פי' הא דתנן בהכרים (פ"ב) [צ"ל פ"כ] (מ"ב) בכלים חומר בשירי כלי נצרים מבתחילתן תחילתן אין מקבלין טומאה עד שיתחסמו. ובהסיף והסכין פי"ג בכלי' (מ"ד) המעצד והאיזמל [7] והמפסלת [8] והמקדח שנפגמו טמאין ניטל חסומן [9] טהורין.

פי' "בפי החרב ובפי הסכין ופי הקרדום ובחודו של מקדח נותנין ברזל טוב ששמו צר [10] בל' קודש" וחוסמין פיהן בו שיהא חד לחתוך [11] יפה ובלע"ז נקרא (אצר"ו) [צ"ל אצירו] [12] ובל' ישמעאל (דבר) [צ"ל דכר] והוא איצטמא לפרזלא דגרסינן בברכות (ס"ב:) [13]. בפ' המביא כדי יין (ביצ' ל"ד.) אין מלבנין את הרעפין מאי קא עביד ברעפים חדשים עסיקינן . . . מפני שצריך לחסמן, פי' לסתום נקביהן [14]. בויק"ר אחרי מות פרש' כשושנה (פכ"ג ושהש"ר פי' כשושנה) ר' אלעזר חסמא אזל לחד אתר אמרון ליה חכים ר' למיפרס על שמע חכים ר' למיקרב אמר לאו אמרון ליה על מגן קרין לך רבי נתכרכמו פניו והלך אצל ר"ע אמר לו מה לך פניך חלניות תני ליה [15] א"ל צבי רבי דייליף א"ל אין מאן דייליף [16] אזל לתמן אמרון ליה חכים ר' למיפרס על שמע אמר להון אין חכים ר' למיקרב אמר להון אין אמרון הא חסים [17] אליעזר והוה קרו ליה אלעזר חסמא. בב"ר פי"ג והשקה את כל פני האדמה א"ר אלעזר ב"ר שמעון אין הארץ שותה אלא לפי [18] חסומה [19] — חזיה דהוה קא מחסם. כבר פי' בע' חסם. *[אחי"ה ע"ש וש"נ והארכתי אודות

---

1) כן פירש"י בדף פ"ח רע"ב. 2) וכ"ה בע' מלקט ב' ובפי' רה"ג לסדר"ט צד י"ג גם א"ד המיקלט וגי' המקלוט גם בדפ"ר. 3) הועתק מפירוש רה"ג הנ"ל. 4) כ"ה בדפ"ר ובכ"י ל"ד וכ"ה בנוסחי' ובפירוש רה"ג, ובדפ"ע אחרונים כשיחסום. 5) בדפ"ר ופיז' ט"ס וינקב. 6) כ"ה מלה במלה בפי' רה"ג שם צד י"ב וכן הובא בפי' הר"ש בלי מקור. 7) וכ"ה בעי' אזמיל (ח"א, נ"ג) וכ"ה בפי' רה"ג אבל בע' הנוכחי האוזמיל וגם זה נכון עיי"ע הנ"ל וש"נ. 8) וכ"ה בע' פסל א', קדח א' אבל בפי' רה"ג המפסלית וצריך להיות המפסלת וכ"ה בר"ש. 9) בפי' רה"ג חיסומן וכ"ה בר"ש רק שם חיסומו. 10) וכ"ה בפי' רה"ג ונ"ל שצ"ל צוּר מל"מ (תהלים פ"ט, מ"ג) צור חרבו והוא הברזל החזק וחד מאוד בראש החרב ועיין רש"י ורד"ק שם. 11) בדפ"ר חסר. 12) עיי"ע אסטמא בח"א, ק"ע. 13) כ"ה לנכון בדפ"ר ופיז' וניצי' וכ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב, אבל מדפ' באזיל והלאה נשמט' מלת בברכות והדביקו בדברי רבינו מלת "בביצה" כי ציון הבא בערך נלקח משם וזה הטעות נפל גם בר"ש ע"ש (ושם עוד הטעו' אצטדא) והגהת הגרי"ב שם ובהפשב"ע שהגיה בברכות ולא ראה כי כן כתוב בדפוסי' ראשוני' לנכון. ודע כי פי' רבינו ברוב מנינו ורוב בנינו הועתק מפי' רה"ג לסדר"ט צד ט' רק שם בסוף הפי' נתקלקל בכ"י כאשר הגיה כבר המו"ל בלי רמז ערך הנוכחי אשר על פיו יש לתקן המעות. ובפי' רה"ג אי' צר בל"ק ופולד בטיית וזהו נכון כי ברזל מוצק בל"ע فولاذ מל"פ پولاد ובדפ"ע (חוץ מדפ"ר ששם נשמט כלל) הגי' ובלי' ישמעאל טבר ואולי צ"ל פלד אבל יותר נראה גי' כ"י ב"ר דבר וצ"ל דכר והוא ל"ע ذكر, ذكور וכן בל"פ ذكور damascen. Eisen וע"ק שנ"ב סיים ובלא"ש שטאהל Stahl — ובענין ציון מברכות הנ"ל עיי"ע אסטמא. 14) ורש"י פי' בע"א ע"ש. 15) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע בט"ס לי. 16) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע תיב. 17) כ"ה לנכון בדפ"ע חוץ מדפ"ר שאי' חכים, ובנו"ג במדרש אִתְחַסֵּם. ובנו"ג בכמה שנויים ע"ש וביוחסין השלם צד מ"א הובא עוד נוסח אחר בשם ויק"ר ששאלו לו (לר' אלעזר חסמא) דברי ברכות כמו שבעה ברכות של חופה והדומה וכו' ע"ש ואח"כ הביא נוסח הספרים מהו למקרב אמר לא (וכ"ה בגי' רבינו כי בנו"ג לינא חכים כלומ' לית אנא חכים) והוסיף בעל היוחסין בזה"ל ופי' הערוך לדרוש כמו הוא קרוי ותנוי וקרוב ופייטן אבל בפי' התפלות אומר כי ש"צ נקרא קרוב משום כי הוא כמו כהן המקריב וכו' ע"ש מזה נראה שלפני בעל היוסהין ערך הנוכחי בשלמות יתרה היה מונח כי דברי היוחסין בשם הערוך בל תמצא לא כאן ולא בע' פייט וקרב. 18) בדפ"ר ופיז' בט"ס לבי. 19) ובירו' ברכות פ"ט ד"יד. הובא זה המאמר בשם ר' ישמעאל בן אלעזר אבל בגי' המהרש"ם לנכון ר"ש ב"א וכ"ה לנכון בירו' ע"ז פ"ג דמ"ג רע"א, אבל בירו' תעני' פ"א דס"ד אי' ר"ש בן אלעזר, ובילק' בראשי' רמז כ' חסר בעל המאמר ושם אי' כגי' רבינו בלא יו"ד הסומה אבל בשאר מקומות הנ"ל חיסומה. וכ"ה ביו"ד בתוספתי' טבול יום רפ"ד חיסום העליון.

הגי' המעולה ואין כאן מקומו ועיי"ע מהסס. — בכל מקומות הנ"ל חסם ענין חתימה וסתימה והידוק הוא — וכנ"ה בב"מ צ'. חסום פרתי ודוש בה, שם צ"א רע"א החוסם את הפרה ודש בה, סנהד' ס"ה: חסמה בקול והושאל לאדם, יבמו' ד'. מכות כ"ג רע"א אין חוסמין אותה פי' אין סותמין את פיה מלדבר, סנהדרין ל"ב: והא קא חסמִינן להו וליחסמו וכו', עיין פירש"י. באתפעל ויק"ר המובא בערוך לעיל ושם בפעיל חסים, ואולי נתחסם נבנה מהשם חִיסוּם ברזל מוצק כלומר נחדד ונתחזק ונעשה חריף בלימודו. ירו' שביעית ספ"ח דל"ח: ותוספת' שביעי' פ"ו שמן של שביעית אין חוסמין בו תנור וכיריים. תוספתא דמאי רפ"ד זיתים משיחסום בבד וכו'. ירו' מ"ק ספ"א דפ"א. אין חוסמין אותן בצונן בשביל שיתחסמו. נפעל: ב"מ פ"ט רע"א לאקושי חוסם לנחסם ונחסם לחוסם מה חוסם אוכל במחובר אף נחסם אוכל במחובר ומה נחסם אוכל בתלוש אף חוסם אוכל בתלוש. והשם חיסום עיין לעיל ועוד שם מופשט חֲסִימָה ב"מ פ"ח: צ': צ"א. והלאה. פסחים מ"א: לאו דחסימה, ירו' כתובות פ"ג דכ"ז ע"ג על כל חסימה וחסימה — ובהוראת הידוק ע"י סתימה נמצא בתרג' ירו' ב' לדברים ח', ט'; תר"י א' שם ל"ג, כ"ה וכן תרג' לבלום תהלים ל"ב, ט'; קפצה פיה שם ק"ז מ"ב] —

* חֲסַם (מל"ם פי' קַנֵּא (beneiden אל תתחר (משלי כ"ה, י"ט) תרגום לא תתחסם בבישי, וכן בפשיט' תחסם.

* חוסמניא עיי"ע אסמן (ח"א, קפ"ד).

חֹסֶן (= חוסן (ungehechelter, grober Flachs בפ' במה מדליקין (שבת פ"ב מ"א דף כ':) לא בחוסן ולא בכלך. פי' פשתן שאינו מתוקן ולכך נקרא חוסן שהוא קשה כמו חסון מלשון והיה החסון לנעורת (ישעיה א', ל"א). *[אחי"ה וכ"ה בגמ' שם וממסקנא דשם אמר אביי כיתנא דדייק ולא נפיץ, ובירו' שבת רפ"ב ד"ד רע"ג מבואר פשתן דלא נגערה כד"א והיה החסון לנעורת] —

חסן (= חֲסִינָה לפע"ד מל"ע حصن קופה וסל (Korb נהרסו ממגורות (יואל א', י"ז) תרגום אתפגרו חסניא [1]). ובכל כלי עץ שנחלק פי"ו (מ"ה) בכלים: פטיליא טמאה וחסינה טהורה, "פי' קופה גדולה שנותנין בה דגן ועשויה מן הוצי וחוסניא לשון רבים וחסינא לשון יחיד" (ולשון ישמעאל הודי). *[אחי"ה הפירוש הועתק מפי' רה"ג לסד"ט י"ב והלאה (ועוד עיי"ע פטיליא) אבל תיבות לשון ישמעאל חסרו וכן לי' בדפ"ר ונ"ל שמגליון באו לפנים להורות כי הוצי בל' ישמעאל הודי והוא ל"ע خوص ,Palmblätter וגזרת המלה מל"ע הרשום'. אבל חסניא של תרג' וכ"ה בפי"מ להרמב"ם והר"ש אינו מן ענין זה כי הוא ל"ע خزنة , خزانة פי' אוצר ורד"ק בשרש חסן פי' גם חֹסֶן (יחזק' כ"ב, כ"ה) בענין אוצר ומזה לא יאצר ולא יחסן (ישעיה כ"ג, י"ח) והביא ראיה מתרג' יואל הנ"ל אתפגרו חוסניא וכן הבינו חז"ל בפסחי' קי"ח סע"ב לא יאצר זה בית אוצר ולא יחסן זה בית גניזה עיי"ע בית אוצר וע' בית גניזה וע' חזן] —

☞ חֲסַן (בל"א וכן בל"ם ענין תקיפות וגבורה ובפעל יוצא התחזק sich einer Sache bemächtigen והושאל לירושה ולנחלה Besitz (ergreifen, in Besitz geben תרג' צדיקים ירשו ארץ (תהלי' ל"ז, כ"ט) צדיקים יחסנון ארעא, בהנחל עליון גוים (אונקלי לדברים ל"ב, ח') באחסנא עלאה עממיא. *[אחי"ה ועיין עוד התרג' לתהלי' ל"ז, ל"ד למחסן ארעא, ובתרג' ד"ה א' י"ז, ט"ז העתיק הלם למחסן מלכותא עפ"י אגדה כזבחים ק"ב. עיי"ע הלם. ובאַפעל תרג' אונק' בראשי' מ"ט, כ"ד; שמות כ"ג, ל'; ויקר' כ"ה, מ"ו; תר"י א' במדבר י"א, כ"ו ועוד הרבה, והוא ל"מ דניאל ז', י"ח, כ"ב ושם: חַסְנָא דניאל ב', כ"ז; ד' כ"ט; אחסנתא עיי"ע ח"א, נ"ז] —

* חסס (פי' בל"ע حس זרה, פזר (zerstreuen מדרש אבא גוריון (ביה"מ ליעללינעק ח"ג צד ט') כשם שהדגים נבלעין כך שונאי ישראל נבלעין וחסוסין אינון בידי, פי' ישראל הוא מפוזר ומפורד בין העמים.

חסס (= חסים לפע"ד מל"פ خوشيده שבלי חטין או שעורין העומדין להתיבש zum Trocknen (ausgelegte Gerstenhalme בס"ג דפרק כל שעה (פסחי' מ':) רב פפי שרי (ביה) [בי] ריש גלותא למימח בחסיסי. פי' היינו קמחא דאבשונא (שם ל"ט:) וי"מ מיני עדשים. ובר"ג דפרק הנודר מן המבושל (נדרים מ"ט:) רבא אכיל ליה בחסיסי. — (א"ב בנו"ג (פסחים הנ"ל) שרי ליה לבורדקאי דריש גלותא). *[אחי"ה וכ"ה בכ"י מ' ובריצ"ג

[1]) בנו"ג אסניא.

הלכ' פסחי' עמוד צ"א ושם בט"ס בשתי תיבות לבור דקאי ובנו"ג לבורדקי וצ"ל לכורדקי וכן הביא רבינו בעצמו הגי' בערך כורדק אבל בערך הנוכחי השמיט זו המלה כי בלי ספק בספר אחד שהיה לפניו לא היה כתוב וכן לי' בכ"י א"פ וכן לי' בפי' ר"ח לפסחים יען שלא העתיק המלה עיין ד"ס פסחי' צד נ"ח. ובענין גזרת המלה נ"ל שהוא ל"פ הרשום' וזה מסכים עם פי' הראשון היינו קמחא דאבשונא לפי פירוש ר"ח הובא בהערה ה' לערך אבשונא (ח"א, כ') שפי' ר"ח שיבלי דשערי רטיבתא אבל התוספו' בפסחי' מ': ד"ה רבא השיגו על פירש"י שבאר ג"כ קמחא דאבשונא והסכימו לפי' י"מ של הערוך וקצת קשה למה לא השיגו גם כן על פירוש ראשון דערוך ובאמת רבינו לא השגיח במה שהקשו התוספ' מטעם שכתב הגרי"ב בהפשב"ע ע"ש. ובפירוש המיוחס לרש"י בנדרים מפורש חסיסי ג"כ על ידי קמחא דאבשונא ע"ש וברש"י סביב לרי"ף לפסחי' הובא גם פירוש י"מ דערוך רק בסדר הפוך וז"ל שם: בחסיסי קמח של עדשים וי"מ קימחא דאבישונא ולא כפי' העמוד ע"כ. וכונתו בסיום דבריו להוציא את פי' הרי"ף שכתב בזה"ל: פי' חסיסי מצה אפויה שטוחנין אותה ומבשלין אותה במים ומוללין בה את הקדירות ע"כ, ובזו השטה הלך הריצ"ג במקום הנ"ל שכתב בזה"ל: בחסיסי פירוש למלול את הקדרה בפת מפרכין אותה עד שנעשית קמח ומוללין בו עכ"ל וא"כ הוצרכנו לגזור המלה מל"ע حسيس פי' פירוכין וכל דבר הדק היטב das fein Zerstossene, Zerriebene ומעתה נוכל לומר כי גם בפירוש רבינו הראשון חסיסי מבוארת מל"ע הרשומה באחרונה כלומר דבר שנמלל ונפרך וכן פי' הוראת אבשונא כאשר הוכחנו בע' שם אבל לדעת י"מ לא מצאתי עזר מלשונות שונות] —

* חסיסא (Ohrknorpel) עיי"ע חסחוס.

חסף (לפע"ד מל"ע حصف גרב Krätze ונרדף עם ל"ע خشف ולפי' רבינו מל"מ חסף ובל"ע حسف ענין קליפה abschälen) בפ' ר"א אומ' אם לא הביא בגמ' ונותנין עליה (שבת קל"ג סע"ב וקל"ד רע"א) אמר שמואל האי מאן דמשי אפיה ולא מנגב נקטא ליה חספניתא פי' "כעין קרום הצומח בעור הפנים ומ...קלף". *[אחי"ה הועתק מפירוש ר"ח בשבת (בש"ס ווילנא). וכן גי' הכ"י א"פ ולא מנגיב להו נקטא ליה חספנותא ובנו"ג לא נגיב טובא נקטרו ליה חספניתא. ורש"י פי' פניו מתבקעות ואני אומר שהוא מין שחין וכו', ע"ש ושני פירושים אלה נמצאו יחד בש"ע או"ח סימן ד' ס"ק כ' "הרוחץ פניו ולא נגבם יפה פניו מתבקעות או עולה בהן שחין" וממה שכתב רש"י ואני אומ' נשמע שכיון בפי' הראשון על דעת זולתו וקרוב הדבר שלפי' הערוך כיון כי פניו מתבקעות היינו עור הפנים נתקלף וגם הוראת خسف בלשון ערבי מתבקע אבל דעתי נוטה לפי' שני של רש"י מטעם ל"ע הרשומה בתחלת הערך. ואולי מזה הענין ג"כ וקרירי לחספניתא (ע"ז כ"ט רע"ב) כלומר מים קרים מועלין לשחין ולגרב אבל פ"א ראה בע' חלף ב' ושם תמצא גי' רבינו — ובענין חספניתא דנונא עיי"ע חרספיתא. ודע כי בכ"י ב"ר בערך הנוכחי יש כאן הוספה כזו: ואני מבורך אומר הני מילי בדרך כחום בימי הקיץ ע"כ ועיי' במבוא בח"א צד LII ובע' אונוס בח"א קנ"ב. ועה"ק שנ"ב סיים שופעכ"ט [schuppig, schuppicht] בלא"ש וי"מ רוזמן (?) ע"כ] —

חֲסַף (= חַסְפָּא Thon, Scherbe מלשון סורי חַצְפָּא ובל"ע خزف פירוש כלי חרש) בדניאל (ב', ל"ג) די חסף. תרגום כלי חרש (ויקרא י"א, ל"ג) מאן דחסף. *[אחי"ה וכנ"ה בגיטין י': ב"ב ל"ב רע"ב האי שטרא חספא בעלמא הוא כלומר במה נחשב הוא, יבמו' צ"ב: וש"נ דלאי לך חספא. קידושין י"ח. יהיבנא ליה חספא. ירו' נדרים ספ"א דל"ז. וירו' נזיר פ"א דנ"א. כגון אילין ניוותאי דינין קריין לחספא כספא. ירו' שבת פ"ז ד"י: ההן דשחק מלח חסף פילפלין חייב משום טוחן והקבוץ ב"ר פי"ד אית חַסְפִּין מתדבקין, ובמד' שו"ט מזמור ב' ד"ה תרועם: מדבקין] —

* חֲסַף (פי' בל"ע خسف חפר בקרקע in den Grund graben ועיין עוד בפנים) ירו' ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג אתא בר נש דאין עם חבריה דזבן חדא חלקא וחספתה ואשכחון בה סימא דדינרי פי' לקח מחברו שדה אחד וחפר בו ומצא תחתיו אוצר של דינרין ול"ע הנ"ל הוא ולא כדעת הח' לעווי שחשב כי הוא ל"ע خشف, והח' פליישער השיג עליו ותמהתי כי לא העיר כי היא המלה הרשומה הנ"ל — ודע כי מעשה זה נשנה בב"ר פל"ג ויק"ר פכ"ז ותנחום' אמור סי' ו' בכמה חילופים, בב"ר נשמטה התיבה הזרה כלל וגם חסרה בילק' תהלים רמז תשכ"ז בשם הירוש' ב"מ, אבל בויק"ר אי' חד אמר מרי מלכא חרובא זביניה מהאי גברא וגריפתא ואשכחי בה סימא וכו', ונ"ל להגיה וגרפתיה וכ"ה לנכון בתנחו' שם חד אמר מארי מלכא אנא חורבנא זבנית מהאי גברא וגרפתיה וכו', פי' גרף בל"ס וכן בל"ע جرف מנקה ע"י מרא והצינא את הקרקע מטיט ומצואה והוראה זו יפה עולה

עם הספור הלזה כי ע"י נקית החורבה מצא בתחתיתה האוצר.

* חֲסַף (מל"ע حصف מהר ללכת eilends gehen) תרג' אסת' שני ו', י"ב לפסוק והמן נדחף: והמן אתחסף ואזיל לביתיה וכו', וזה בעצם תומה העתקת נדחף שענינה הליכה במהירות, ופתשגן הכתב העתיק בלי דיוק והמן נתבייש ונכלם וילך אל ביתו, ואחריו טעה הח' לעווי בעמת"ר ע"ש, וה' ר"פ סמאלענסקי הגיה אתכסף מלשון כיסופא.

* חספיה (שם מקום) בין עיירות האסורות בתחום צור נמנתה: בירו' דמאי פ"ב דכ"ב רע"ד חספיה ובתוספת' שביעית פ"ד אי' הגירסא צפיא ובכ"י אירפורט (אצל צוקערמאנדל שביעית 66) צפיח, ושם נסמן גם חצפיה.

* חספניתא עיי"ע חרספיתא וש"נ.

חָסַר (מל"מ fehlen, weniger sein בקל הוראתו פחות מהראוי להיות ובפיעל הוראתו לְחַסֵּר דבר מהמבקש אותו, למנוע זולתו לבל ימצא מבוקשו ובבינוני מְחוּסָּר (fehlen, an etwas mangeln מחוסר כפורים (שבת קל"ב. פסחי' נ"ט. צ'. צ': חגיג' כ"א. כ"ד. יבמו' ע"ד. נזיר מ"ה. סנהד' פ"ג. שבועו' י"א. מכות ח': זבחים ט"ו: י"ז. י"ז: ל"ה: צ"ח: צ"ט: ע"ש ק"ג: ק"ד: מנחות ה'. ו'. כ"ז: כריתות ז': ח': י'. כ"ז. מעילה ח'. ט'. י'. כלי' פ"א מ"ה. מ"ח) פי' שטבל והעריב שמשו ועדיין לא הביא קרבן כפרה, מחוסר בגדים (סנהד' פ"ג. זבחי' ט"ו: י"ז: י"ח. כ"ג: קי"ב: מנחו' ו'. פרה פ"ד, מ"א) פי' כה"ג שמחוסר מח' בגדים, והדיוט שמחוסר ד' בגדים, מחוסר זמן (ר"ה ו' סע"א, יומי ס"ב: ס"ג. ס"ג: זבחי' י"ב. קי"ב: קט"ו. מנחו' ה'. ק'. בכורו' נ"ז.) [פי'] כבש שפחות מבן ח' ימים ושור או שה ששחט את האם הבן מחוסר זמן ואסור לשוחטו עד למחר. *[אחי"ה ויש להוסיף: מחוסר כפרה, והקבוץ מחוסרי כפרה כריתות ב': ח': מחוסר הגרלה יומ' ס"ב סע"ב עיי"ע הגרלה, ירו' ב"מ פ"ה ד"י ע"ג מחוסר מעשה עיין בבלי ב"מ ע"ד, ושם הרכבה הרכבות עם מלת מחוסר עיי"ע דר ד', כמר א', דף, נגד, לף א', ב"ר פל"ב נח מחוסר אמנה היה, ב"מ מ"ט, מחוסרי אמנה והוא כתר"י א' לבמדב' י"א, ל"ב מְחַסְּרֵי הימנותא, ילק' בשלח רמז ר"ל מחוסרי אמנה שבישראל. — והפעל סנהד' כ"ב, חסרי לגנבא עיי"ע סר ו', נדה ס"ח, עבדי חסרת דודי חסרת עיי"ע דד האחרון, בפיעל ר"ה ז' סע"א חיסר מצוה, עירובין י"ג, שאם אתה מחסר אות אחת או מיתר אות אחת וכו', עיי' סוט' כ', כריתות ו', אם חיסר אחת מכל סממניה חייב מיתה, סנהד' ס"ח, הרבה תורה למדתי ולא חסרתי מרבותי וכו', ולא חסרוני תלמידי אלא וכו', עיי"ע מכחול, סנהד' ק"א, עקיבא כלום חיסרתי מן התורה כולה, ב"ק כ' סע"א מאי חסרתיך כלומ' במה הפסדתיך [1], קהל"ר פ' מעות משאדם מחסר עצמו מדברי תורה אינו יכול להמנות, בפַעל ביצ' כ"ד סע"א נזיר י"א, חסורי מחסרה והכי קתני ועיי' מ"ש יד מלאכי בסי' רפ"ד, התואר חגיג' ג': חסר ולא יתיר, ב"מ נ"ט: איחלף ליה בין חסר למלא, ר"ה י"ט: אחד מלא ואחד חסר עושים, ב"ק כ' סע"א זה לא נהנה וזה לא חסר, שם זה נהנה וזה חסר, ב"ב ק"ג: הן חסר הן יתיר, ושם ק"ד, הרבה פעמי': הן חסר הן יתר, קידושי' ל', יתר עליו . . חסר ממנו, ולנקבה ב"ב פ"ט: מדה חֲסֵירָה או יתירה, הקבוץ לזכר מכו' כ"ג, חסירי כח עיי"ע חזן, ר"ה י"ט: אם רצו לעשותן שניהם מלאין עושין שניהן חסירין עושין, ולנקבה סוט' כ': קידושין ל', עירובי' י"ג, חסירות ויתירות עיי' ד"ס לעירו' צד י"ט, וע' בקי. — והשם הוֹסֶר כבל"מ חסר ב"ר פל"ד אם ראית חוסר בא לעולם וכו', חֶסְרוֹן כבל"מ ברכו' ט"ז: ויק"ר פ"ה המקום ימלא לך חסרונך שבת קכ"ח, ב"מ כ"ג, קהל"ר פ' ומוצא: חסרון כיס, חיסור שהש"ר פ' נפת אם חסרה חיסור דבר אחד וכו'] —

* חֲסַר (מל"ע خسر ענין אבוד ממון והפסד Schaden erleiden, Geld verlieren או מע' הקודם) ב"ק כ' סע"א עיי"ע הקודם לזה ולפע"ד גם זה לא נהנה וזה לא חסר (ב"ק שם) מזה הענין הוא, וכן בע"ז ט"ז, של בית רבי היו מקריבין שור של פטום ביום אידם חסר ד' ריבבן שאין מקריבין אותו היום אלא למחר חסר ד' ריבבן שאין מקריבין אותו חי וכו', וראיתי בפי' ר"ח כ"י לע"ז (בקובץ כ"י אנגייליק' A. 10 2.) שפי' חסר: נותן שוחד, אבל רש"י פי' הוציא . . ממון לבטל שלא יקריבוהו ביום אידם, וזה יותר קרוב להוראת המלה הערבית הנ"ל.

חף (לפע"ד הוא חוף בל"פ چوب חתיכת עץ למנעל או לדלת Holzstück, Zapfen am Schloss, an der Thürangel; ולדעת רבינו שנים ועיין בפנים) בפ"ק בעדיות (מ"א) ובפ' כ"ב בכלי,

[1]) וכנראה שזה מל"ע הוא עיי"ע אכסרה בח"א פ"א ועיי"ע הבא אח"ז.

(מ"ד) כסא של כלה שניטלו חפוייו בי"ש מטמאין ובי"ה מטהרין. (וב"פ על) [צ"ל וכפ"ב בעדיות (מ"ח) על] כסא שניטלו ב' מחפוייו זה בצד זה שר"ע מטמא וחכמים מטהרין (עיין ג"כ כלים פכ"ב מ"ז). ובהסייף פי"ג בכלים (מ"ו) פותחת של עץ וחפין שלה של מתכת טמאה. ובפ' י"ד (מ"ח) היו בו חפין ונקבים טמא, ובפ' המוציא יין (שבת פ"ח מ"ו) ר' יהודה אומר כדי לעשות חף [1]) אמר עולא חפי פותחת (שבת פ"א רע"א). פי' שינים של עצם ויש של עץ ויש של מתכת ויש חפין בנגר שהן תלויים ועומדים (כקבורים) [צ"ל כי קבועים] בתוך העץ שהוא בית הנגר ובעץ שהוא בית [2]) הנגר נקבים מוכנים להם שמתכוונין נגדם נופלין ונכנסין בהן ואלה הן של גל [3]) ובהם נסגר והמפתח יש בו חפין בולטין מכוונין כנגדן מכניסין אותו בחלל שבנגר וחפין מעלין את החפין של גל והוא נפתח שבדלת טהורין לעולם מפני שהן מחוברין בקרקע ושבמפתח טהורין עד שיקבעו [4]) ואז הויין מכלל הכלי. — (א"ב תרג' [וחשקיהם] וחשריהם הכל מוצק (מ"א ז, ל"ג) וחופיהן). *[אחי"ה השלמתי מלת וחשקיהם כי עליה מוסב התרג' הנ"ל ועוד הרוחנו בזה התרג' ידיעת עיקר הכתיבה שהיא בוי"ו ונוזר אני המלה מלשון פרסי הרשומ' שפתרונה עץ וחתיכת עץ ושם כולל הוא להורות בו: א') (چوب پشت) חתיכת עץ במנעל ונגר; ב') עץ אשר עליו נסמך המפתן (چوب آستانه) ובו סובב ציר הדלת. אבל לדעת רבינו כי חפין פי' שינים כמעט לא מצאתי לו פתרון לולי ראיתי כי בערך פן ד' גרס רבינו בכלי' י"א, מ"ד הפין והפורני וא"ד חפין ופירוש אלו שינים הקבועות בפותחות וכו', והועתק מפי' רה"ג לסד"ט צד ז' ע"ש ובע' פן ד' ורה"ג סיים: ושמו בטיית רוש ע"כ והוא ל"ע راس פי' ראש וכל דבר הבלוט למעלה וא"כ נוכל לגזור הפין מל"ר pinnae עוקץ וכל דבר חד הבלוט וה"א איננה שרשית ולפי זה עיקר הגי' הפין וכן פירה"ג לכלי' פי"ג מ"ה וז"ל חפים א"ד (חפין) [צ"ל הפין] אילו השינים מעל המפתח כדגרסינן (שבת הנ"ל) עצם כדי לעשות חף אמר עולא חפי פותחת ע"כ, עינינו הרואות כי רבינו נגרר כדרכו אחר רה"ג וכן פי' הרמב"ם לכלים פי"א ופי"ג חפין והפין ע"י שינים. ור"פ סמאלענסקי יחשוב כי היא מל"מ מן חפוף וחפה והשנים מברזל העשויות בראש העץ המה יחפו על העץ והעץ תחוב בתוכם] —

חף (חָפָא, חָפָה, חֲפִי מל"מ חפה ובל"ס חְפָא בל"ע خفا) ענינו כיסוי וצפוי bedecken, verhüllen; חִפּוּי (Decke, Ueberzug) בס"פ י"ו בכלים (מ"ח) חפוי האלה והקשת והרומח הרי אלו טהורין זה הכלל העשוי לתיק טמא ולחפוי טהור. ובהשידה פי"ח בכלים (מ"ג) נקליטי המטה והמור וחפוי טהורין, ובפרק כ"ו בכלים (מ"ו) עור שעשה חפוי לכלים תרג' מכסה (שמות כ"ה, י"ד; דברי' ד', י' והלאה) חופאה, ולמשקלת טהור אם עשאו כדי לכסות בו המשקולות טהור [5]). בר"ג דמשקין (מ"ק ב':) ובפ' אלו הן הלוקין בגמ' יש חורש (מכות כ"א: ועיי' ע"ז ס"ד רע"א) המנכש והמחפה בכלאים לוקה. פי' המכסה זרעים בעפר לוקה משום לא תזרע כרמך כלאים (דברי' כ"ב, ט') [6]). בפרק אלו טרפות (חולין נ"ט. ס"ה:) וכנפיו חופין את רובו. פירוש מכסין. באפר יתפלשו (יחזקאל כ"ז, ל') תרג' בקיטמא יהון חפיפין. בס"ג דפרק היה נוטל את מנחתה (סוטה כ"ב:) חפו גונדי [7]). בגמ' דפ' מי שהפך (מ"ק י"ב סע"ב) בשלמא כיתנא חזי לחפיפא פירוש [לכסוי] לכסות נזייתא דשכרא לצורך המועד [8]). בפ"ב במעשר שני (מ"ג) כל מעשיה בטהרה חוץ מחפיפתה, פי' כסוי שלה. במגילת איכה נביאיך חזו לך שוא ותפל: דהוון מסיין על חפוי. *[אחי"ה בנו"ג דהוו מאסיין מחתין לך על אפוי והמפרשי' נדחקו בפירושו ע"ש ועיק' הגי' כגי' רבינו ובמ"כ הובאה גי' רבינו (חפיו) [וצ"ל חפוי] וכתב בזה"ל ופירש שהנביאים היו מעלימים ומכסים כסוי על כסוי חטאה שהיו המה מכסים עליהם עכ"ל ולא ידעתי אם "ופירש" הוא מפי' רבינו בהיות לבעל מ"כ ערוך יותר שלם או אם בעל מ"כ מדעת עצמו פי' כן עפ"י גי' רבינו, על כל פנים פי' הגון הוא כענין שנאמ' (משלי י', י"ב) ועל כל פשעים תכסה אהבה, כי חפוי הוא ענין כסוי מפעל חפי = בל"מ חפה וכן מצינו לענין כסוי עבירה לשון חפי בשבועו' ל"ט. וספרי קדושי' מפני שמחפין עליו. ומחפה עליה עיי"ע בת אחותו

[1]) וכ"ה בירו' וכ"ה ברי"ף ובראש ובנו"ג לעשות ממנו חף וכן לי' בכ"י א"פ ובמשניות נאפולי ופיזי. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו. [3]) עיי' גל ב'. [4]) כ"ה לנכון בכל כ"י אבל בדפ"ע בט"ס שיבקעו. [5]) וזה כר' יוסי משום אביו וכן פי' הר"ש ע"ש אבל הרמב"ם ורע"ב פסקו כת"ק למשקולות טמא. [6]) וכן פי' המיוחס לרש"י למ"ק ושם נסמן ויק"ר י"ט וטעות הוא. [7]) כ"ה בכ"י ל"ד ה"ב ב"ר וכ"י ו"ו ב' וכ"ה בערך גנד א' ובערך חף ה', ובכ"י ו"ו א' גינרי וצ"ל גונדי אבל בדפ"ע בט"ס גרדי. [8]) כ"ה מלה במלה בפי' המיוחס לרש"י שם לפי גי' כ"י אצל ד"ס למ"ק י"ט: ועפ"י השווי הזה השלמתי המלה הסגורה כי כ"ה בכ"י שם, ובדפוסי רש"י נשתנה בטעות הפי' ע"ש וגם הובאה מלת לנזיי קודם כמו נזייתא דשכרא בטעות ועשו ממנה ד"ה ובאמת הד"ה הוא לנזיי גרעינין וכו'.

(ח״ב, ר״י); שמ״ר והיו מחפין אותו — ועוד נ״ל כי חפוי בב״ר הנ״ל הוא מל״ע حفا מכביר מלין בפטפוטי דברים בעלמא וכן אי׳ בב״ר פצ״ד חיפו עליו דברים ואמרו חיה רעה אכלתהו כלומ׳ דברו כזבים ופטפוטי מלים והוא ל״מ (מ״ב י״ז, ט׳) ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן על ה׳ אלהיהם, וא״כ על חפיו הוא לעומת שוא ותפל, נשאר לנו מעתה לפרש מאסיין מחתין לגי׳ הספרי׳ או מסיין לגי׳ רבינו ולפע״ד בתחלה היה כתוב מחתין ונשתבש מסיין או מאסיין או איזה כותב הגיה ככה ובא מהגליון לפנים, ולדעתי מחתין עיקר הגירסא רק שהיא משובש מן מנתין והוא ל״י μάντις פי׳ נביא שקר וחוזה משאות שוא ובדוים וע״י מלה זו העתיקו ע׳ זקנים בַּדִּים (ירמי׳ נ׳, ל״ו) כאלו כתוב בדאים וכן העתיקו בד (ישעי׳ ט״ז, ו׳) ועיין לישעי׳ מ״ד, כ״ה וכן העתיקו שוא (יחזק׳ כ״א, כ״ג) ע״י μαντεία וא״כ שיעור המאמר דהוון (מחתין) [מנתין] לך על חפוי שהיו בדאיך וקוסמיך על דברים נכזבים וכשיעור הפסוק נביאיך חזו וכו׳. ודו״ק. ולפי פירוש זה לא שייך חפוי זה לע׳ הנוכחי. וגם מה שהביא רבינו חוץ מחפיפתה (מ״ש הנ״ל) אין כאן מקומו כי אם בערך חף ה׳. ובהיפך מה שהביא רבינו בערך הקודם לזה מציון דכלי׳ כ״ב, ד׳; כ״ו ו׳ בענין חפוי שייך לכאן וענינו כסוי כמו שפי׳ הרמב״ם בכלים שם וכן הוא בל״ס חָפָיָא פירוש כסוי וצפוי ותר״י א׳ לבמדב׳ י״ז, ג׳, ד׳ צפוי: חַפְיֵי, והוא כמו חיפוי אשר על ידו הועתק צפוי בישעי׳ ל׳, כ״ב וכן בל״ע خفاء = חֹפָא פירוש מכסה ובמשקל זה נמצאה המלה פעם אחת בתוספתא פרה רפ״ד גילה חֹפָאִים [1]) ונמצא אבק ע״ג כלים כ״ה בציון של ר״ש בפרה פ״ה מ״א ופי׳ הר״ש מלשון חיפוי הכלים . . מכסה תרגום חופאה וכו׳ ע״ש. — והפעל בקל יומ׳ מ״ז. מנחו׳ י״א. חופה ג׳ אצבעותיו וכו׳. ע״ז ל״ט. חפייה בדיקולא פירש״י כסהו בסל ורבינו הביאו בערך חף ה׳ ושייך לכאן וטעם רבינו ע״ש, ושם בע״ז חפייה במשיכלי חיורי. בפיעל מכו׳ כ״א: ירו׳ כלאי׳ פ״ז דל״א: המחפה בכלאים, שביעי׳ פ״ד מ״ה ירו׳ שביעי׳ פ״ב דל״ג ע״ד המבקע בזית לא יחפה בעפר אבל מכסה הוא [2]) באבנים, או בקש. ירו׳ תעני׳ רפ״ב דס״ה. אבותינו חיפו אותו זהב ואנו חיפינו אותו אפר] —

חָף (= חוּפָּה מל״מ חָפָּה מכסה המגינה בפרט של חתונה schützendes Brautgemach, Brautkammer, Baldachin) בס״ג דסוטה (מ״ט:) תנא אף על חופת חתנים גזרו מאי חופת חתנים זהורית מוזהבת [3]). בפ״ב בכתו׳ בגמ׳ ר׳ יוחנן בן ברוקה (י״ז:) מישחא דחפופתא קאמר מר, פי׳ שמן של בשמים שמתוקן לחופות. *[אחי״ה וכ״ה בפירש״י לפי גי׳ כ״י ובנו״ג חפיפותא ונ״ל עיקר ושייך לע׳ חף ה׳ ע״ש. — וכנ״ה בברכו׳ כ״ה. עייליה לחופה, סוכה מ״ט: הכנסת כלה לחופה. סוטה י׳. מ״ד. אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה עיי״ע אנגריא. סוטה י״ב: שמא לא אזכה בחופתו. ושם ל״ו: חפים (בראשית מ״ו, כ״א) הוא לא ראה בחופתי ואני לא ראיתי בחופתו וכ״ה בב״ר פצ״ד ע״ש. שבת פ״ח רע״ב כלה מזנה בתוך חופתה, גיטין ל״ו סע״ב שזינתה בקרב חופתה. סנהד׳ ק״ח. שעשה חופה לבנו, אבות פ״ה, כ״א בן י״ח לחופה, ויק״ר פ״כ לא להכנים את בני באתם וכו׳, ירו׳ ברכות פ״ט די״ד סע״א כשם שהכנסתו לברית כן תכנסיהו לתורה ולחופה. פסיקתא דר״כ קמ״ט: כלה זו כשמלאו ז׳ ימי חופתה וכו׳. ירו׳ כתובו׳ פ״ג דכ״ז ע״ג נבעלת בחופה. ירו׳ סוכ׳ פ״ב דנ״ג. בני חופה, והקבוץ ירו׳ סוט׳ פ״ט דכ״ד ע״ג חופות חתנים, איכ״ר פ׳ זכר כך וכך חופות אני עושה ליך וכו׳, והושאל למקום שכינת אל ירו׳ מגיל׳ ספ״א דע״ב ע״ד כל חופות שהיו לא היו אלא לחלקו של בנימין, ויק״ר ר״פ כ״ה עתיד הקב״ה לעשות צל וחופות לבעלי המצות אצל בני תורה בגן עדן ועיין קהל״ר פ״ז פ׳ טובה חכמה ושם היחיד צל וחופה] —

חָף (= חָפַף פי׳ בל״ע حف in gedrückter Lage sein) באיזהו מקומן בגמ׳ העולה (זבחים נ״ג סע״ב ונ״ד רע״א) ובר״ג דפרק בני העיר (מגילי כ״ו.) והיה בנימין הצדיק מצטער עליה בכל יום שנאמ׳ (דברי׳ ל״ג, י״ב) חפף עליו כל היום, פירוש חופף לשון צער כדמתרגמינן יהא מגין עלוהי וכתיב (איכי ג׳, ס״ה) תתן להם מגינת לב תרגומו חפיפות לבא. *[אחי״ה בתרג׳ שלנו אי׳ תבירות לבא וכ״ה באיכ״ר פ׳ תשיב: תתן להם מגינת לב תרין אמוראין חד אמר תבירות ליבא וחד אמ׳ עזיזות ליבא, וכגי׳ רבינו הובא גם בכ״כ ובצמח דוד ולפע״ד הוא מל״ע הרשומה פירוש ענין צער ודוחק, ורבינו הבין גם לשון מגין של תרג׳ אונקל׳ לדברי׳ הנ״ל מלשון מגינת לב עיי׳ מ״ש הח׳ בער ז״ל במ״ע ב״ח, ח״ג תרמ״ז ומה שהשיג עליו הח׳ אייזלער בח״א מספרו בט״ר צד מ״ט ולפי דעתו המאמר כדמתרגמינן וכו׳, מגליון של איזה

[1]) וכ״ה בכ״י אירפורט (צוק״מ 634) אבל בתוספתי׳ בסוף הרי״ף משובש הוא: נוטל אגולת האפים ותוספי׳ בהוצאת הש״ס דפי׳ וויען האפים. [2]) בירו׳ במשני׳ ובכ״י מ׳ מכסהו עיין סוף ע׳ הוא ומ״ש. [3]) וכ״ה בע׳ זהר א׳ וכן נראה מגי׳ רש״י ובנו״ג המוזהבות.

כותב בא לפנים וקצת ראיה להשערתו כי לי' ג"כ בעה"ק שנ"ב אבל בכל דפ"ע וכ"י ערוך אי' ורש"י בשני מקומות הנ"ל פירוש חופף מערך הבא אח"ז] —

חָף (חוּף, חָף = חָפַף והשם חֲפִיפָא מל"ס חֲפַפָא ענין שחיקה ושטיפה ורחיצת הראש reiben, abreiben, reinigen den Kopf; חפפית Krätze; חיפופי Pfähle) בגמ' דפ' במה מדליקין (שבת ל"א רע"א) היה הלל חופף [1] את ראשו. בחלק בענין סנחריב (סנהד' צ"ה.) אבישי בן צרויה הוה חייף רישיה, בס"ג דפ' מרובה (ב"ק פ"ב סע"א) ושתהא אשה חופפת וטובלת. בגמ' דפ' במה טומנין (שבת נ' רע"ב ועוד שם פ"א סע"ב, נזיר מ"ב.) [נזיר] חופף ומפספס אבל לא סורק. ובריש גמרא [2] דפ' משילין פירות דרך ארובה [3] (ביצ' ל"ה:) נזיר לא יחוף באדמה מפני שמשרת את השער. ובפ' תינוקת בגמ' ראתה ועודה (נדה ס"ו סע"א ורע"ב), [אשה] לא תחוף בנתר — בר"ג דשבת (ו'.) אימר דאמר ר' אליעזר [4] צדי רשות הרבים כרה"ר דמו היכא דליכא חיפופי היכא [5] דאיכא חיפופי מי אמר, פי' מי שבונה כותל סמוך לרה"ר כדי שלא יזיקו גמלים ושוורים ובני אדם את הכותל מביאין אבנים שיש להם קרנים וקובעין אותן בכותל ומוציאין את ראשיהן מעט לרה"ר (כדי שלא יזיקו גמלים ושוורים ובני אדם את הכותל) [6] שלא יתחככו בכותל ויהרסוהו ולדברי הכל לאו כרה"ר דמו ועיקרו מן חיכוך כמו שאמרינן בסוטה (כ"ב:) הני דחייפי גונדי [7], פירשנו בזה הפרק [ובזה הפירוש] משמע גונדי כמו גודא [8] וכך בכאן במקום העשוי להתחכך בו. ויש שקובעין בצד כותליהן עמוד או קונדס. ובפ"ב דכתובו' בגמ' וכן שני אנשים (כ"ד רע"ב) ומשום חיפופי [9] רשות הרבים, פי' שמא עוברי דרכים נתחככו בהן וטימאו החיצונות — בס"ג דפ' אין מעמידין (ע"ז ל"ט.) ר' עקיבא [10] איקלע לגינזק אייתו לקמיה ההוא מינא [11] דהוה דמי לחיפושא [12] חפייה בדיקולא חזא ביה קילפי [13] ושרייה. בפ' יוה"כ בגמרא מי שנשכו (יומא פ"ד רע"א) רב הונא בריה דרב יהושע הוה קאים בשוקא חף ביה ושלח שדנהו (למניה) [צ"ל למאניה] קמיה [14]. בר"ג דפ' מי שאחזו (גיטין ס"ח סע"א) כי נקיט ליה ואתו מטא דיקלא חף ביה שדייה, וליתליה בסיפי בבא דכי עייל חייף ביה וכי נפיק חייף ביה (שם ס"ח סע"ב) — בריש המוציא יין (שבת ע"ז: וכ"ה בירו' ברכו' פ"ט די"ג סע"ג) ונחש לחפפית. פי' אחת ממיני שחין ותמיד צריך בעלה לחכך אותה ולחפף אותה כמו (ששנינו) [צ"ל שכתוב] (איוב ב', ח') ויקח לו חרש להתגרד בו ורפואתה בנחש שמרתיחין אותה בשמן זית ושפין [15] אותה ומן הטינוף [ה]מתכנס על העור [16]. *[אחי"ה וכן הביא זה הפי' בשם הערוך המהרש"ם הנזכר בהערה בקצת קיצור. — ודע כי רבינו כולל בזה הערך דברים שונים המסתעפים ממושג אחד ר"ל מן שחיקה ושטיפה וגרידה ולכן פי' חפפית מין שחין ועוד חיפופי דלעיל מטעם הוראת הפעל חפף היינו נתחכך אבל לא כן דעתי בענין גזרתה עיין ערך חיפופי וערך חפפית וכן ציון דע"ז הנ"ל חפייה בדיקולא עיקר מקומו בע' חף ב' ע"ש אבל מפי' ר"ח לע"ז הנ"ל נראה שהוא פי' גם כן "חאפיה פירוש חיככי" מזה הענין ורבינו נגרר אחריו אבל בעצם הוראת פתרון המלה בל"ס וכן בדרז"ל רק גרידת וחיכוך הראש ונקיתו ע"י נתר ובורית וזולתו וכן הורה ר"ת דחפיפה לא שייכא אלא בראש עיין היטב תוספתא נדה ס"ו: ד"ה אם ותוספ' ב"ק פ"ב. ד"ה ושתהא ועוד עיין חיד' הר"ן לנדה ס"ו: ד"ה אשה לא תחוף לא בנתר ולא

---

1) וכ"ה בכ"י מ' וא"פ ובאה"ת ובס' המוסר אצל ד"ס שבת צד ל' ובנו"ג חפף. 2) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ובדפ"א, אבל בדפ"ר וניצי' בסוף גמ'. 3) כ"ה בכ"י ו"ו. 4) בנו"ג עוד בן יעקב אבל לי' גם בעירו' צ"ד. וכתובו' ל"א: 5) וכ"ה בכ"י מ', ובנו"ג אבל היכא. 6) בכ"י ה"ב לי' ובאמת לשון מיותרת היא. 7) עיי"ע גגד א' וערך חף ב' וש"נ שינוי הנוסחא. 8) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכונת רבינו במ"ש פירשנו בזה הפרק כלומר בפרק גגד ובאמת בערך גגד א' מפורש ע"ש אבל לפי הפירוש בערך הנוכחי בענין חייף גם למלת גונדי יש לה פתרון אחר לכן נאלץ רבינו להוסיף ובזה הפירוש משמע גונדי כמו גודי כלומר גודי ענינו כותל. ובכ"י ה"ב חסרו התיבות "ובזה הפירוש" ובדפ"ע חסרו התיבות "פירשנו בזה הפרק" ולפי תקוני הכל יבא בשלום, בדפ"ר הגי' (גונרי [צ"ל גונדי] כמו גודא אבל בשאר דפוסי ערוך בטעות סופר גידודי אבל עיין ערך גד ה'. 9) וכה"ג ברש"י אבל בנו"ג חפופי. 10) וכ"ה בע' חפושית ב' ובה"ג ריש הל' דגים ובפי' ר"ח כ"י לע"ז בקובץ כ"י אנגיליק' דק פ"ד: וכ"ה בע"ז בנוסחאותינו ושם בדף ל"ד. עיי' תוספות שם מה שהשיגו לגי' רש"י שהגיה מר עוקבא כדאי' בתענית י"א: אבל בכ"י ב' ובילק' כ"י ובסדור רע"ג ובראב"ן הובא בד"ס לתענית צד ל': אי' ג"כ ר"ע. 11) וכ"ה בע' חפושית ב' ובה"ג שם ובנו"ג נונא. 12) עיי"ע חפושית ב' ובכ"י מ' הגי' לאיפושה. 13) בדפ"ר קליפי ובנו"ג קלפי. 14) וכה"ג בכ"י מ', וכגי' הוה קאים בשוקא חף ביה וכו' אי' ג"כ בכ"י א"פ ובע"י עיי' עוד ד"ס ליומ' שם ובנו"ג בשנוי ע"ש. 15) וכצ"ל בפי' המהרש"ם לירו' ברכות פ"ט דל"ו בהוצאת דפוס מאינץ ושם בט"ס ושטין. 16) וכן פירוש ר"ח בשבת (בדפס ווילנא) וז"ל חפיפית . והוא דבר שמתכנס על העור מן הטינוף ע"ב.

בחול. וכמה פעמים באה המלה בקישור עם ראש עיין חוץ מציונים הנ"ל עוד בביצ' כ"ז רע"ב וקא חייף רישיה ולנקבה סנהדרין ק"ז. הות קא חייפא רישא. וכנ"ה כמה פעמים בנדה ס"ו: לא תחוף, לחוף, חפפה. ירושלמי פסחים ספ"ב דכ"ט ע"ג נדה חופפת וסורקת וכו'. והשם חפיפה נדה שם, ב"ק פ"ב: אתא איהו תיקן חפיפה, תוספת' מעשר שני רפ"ב וירו' מ"ש פ"ב דנ"ג ע"ג כל מעשיה בטהרה חוץ מחפיפתה. ובזה הענין פי' רש"י במגילה כ"ו. ג"כ חופף של מקרא עיי"ע הקודם לזה, ובנזיר מ"ב. פירוש רש"י כמו כן חופף לשון מגרד ובלעז פריר ע"כ. וכן לועזו התוספות בנזיר שם והוא בל"צ sich abreiben, frayer ועיקר כתיבת הלע"ז אי' בברכות ו' רע"א לד"ה הני מאני דרבנן דבלו מחופיא דידהו ופירש רש"י חופיא לשון חופף ומפספס פריי"ר בלע"ז, אבל בזבחים נ"ד רע"א לועז דפרוטי"ר וצ"ל פרוטי"ר = abreiben, frotter וכ"ה הלעז בעה"ק שנ"ב וז"ל בלע"ז פרוטיי"ר צוואגי"ן בלא"ש ע"כ. ורד"ק בשרשים הביא בשרש חפף הלעז פייג"ר והוא בלשון אספמיא peynàr וכן הבין חף אנכי של מקרא (איוב ל"ג, ט') והראיה מתרג' שהעתיק שזיג ולדעתי מזה הענין משחא דחפיפותא (כתובות י"ז:) עיי"ע חף ג' כלומר שמן שסכין בו הראש אחר חפיפתו וגרידתו ורחיצתו] —

☞ חף (= חֵיפָּא מל"ס חִיפָּא זרמת מים בחוזק (starker Erguss, Ueberschwemmung תרג' וישטף אף וחפא. *[אחי"ה וצ"ל וחיפא היא רוגזא וכ"ה בפשיטה וחיפא רוגזא וכן העתיקה הפשיטה שטף מים רבים (תהלים ל"ב, ו') חאפא דמיא סגיאה, וכן התרג' כ"י משאת (משלי ג', כ"ה) חיפא דרשיעי וכו', עיי"ע חים. בענין הגיזרה אין דעתי נוטה לפירוש מיכאעלים כי מוצאו מפעל חָף פירוש שחק ורחץ כי אם לפע"ד הוא מלשון פרסי آب מים או מל"פ كف קצף Schaum והושאל לזרמת מים בקצף וחוזק] —

חפה (= חיפה abgeschabtes Fell) דמליח ולא[1] קמיח בפ' המוציא יין (שבת ע"ט סע"א). ובס"ג דפ' המביא גט שני (גיטין כ"ב סע"א וכן בשבת שם) שלש עורות הן מצה חיפה ודיפתרא[2] מצה כמשמעו מה מצה דלית בה שאור ולא שום דבר אלא קמח עצמו אף האי עור נמי. חיפה דמליח ולא קמיח ולא עפיץ וכו'. *[אחי"ה אולי נגזר מל"ע حيف, حوف = בל"ס חוף שחק והוא מערך חף ה' כלומר עור נשחק ונגרד ועוד حف, حفاف בל"ע חלקת העור אחר שנמרט השער enthaartes Fell ובספרא שמיני פרק ז' פרשה ו' עור האיפה וצ"ל החיפה כגי' הראב"ד וכ"ה בילק' שמיני ומה שאי' בספרא שם יצא עור המצה ועור (האיפה) [החיפה] שלא נעשה בהם מלאכה, פי' הראב"ד גמר מלאכה כדאי' בשבת שם מצה דלא מליח ולא קמיח חיפה דמליח ולא קמיח] —

חפה (= חיפה מל"ע حف (Weberkamm בר"ג דפ' הזורק מרשות היחיד (שבת צ"ו:) ודילמא גבי הדדי הוו יתבי ומטו אהדדי בחיפה. פי' מגיעין זה לזה במסרק שמכה בו על היריעה. *[אחי"ה בנו"ג בחפת ופירש"י כמו חפת חלוקו (יומא ע"ז:) עיי"ע חפת אבל בדפ' שונצ' וויניצ' איתא ברש"י בחפא וכ"ה בחיפא בכ"י מ' ובדפ' שונצ' וויניצ' וקראקא בחפה עיי' ד"ס לשבת צד ק"ד: ודע כי חף בל"ע עץ ארוך אשר סביבו יושבים האורגים ולזה עולה יפה לשון הגמ' ומטו אהדדי בחיפה וגי' המעולה בחפה (בלא יו"ד) כלומר מגיעין זה לזה בהיותם יושבים סביב העץ של אורגים] —

* חִיפָה, חִיפָא (שם מקום) מסולמא דצור עד חיפה עיי"ע אפרסמון (ח"א, רמ"א) ושם בהערה ד', ויק"ר פכ"ג גסטרא לחיפא איכ"ר פ' פרשה לחיפה. קידושין ל"ג: ר' אבדימי דמן חיפא ובקהל"ר פ' וישב בט"ס רב אבדימי דחיפס וצ"ל דחיפא או דחיפה וכצ"ל במגילה כ"ט סע"ב תחת רב דימי דמן חיפא ובכ"י א"פ ובהגמיי"מ פי"ג מהלכות תפלה הלכ"ד לנכון ובכ"י מ' רב אבודימא דמן חיפה (ד"ס מגילי צד ע"ו:) ובירושלמי הרבה פעמים רב אבודמא דחיפה (דחיפא) רק בירו' עירובין ספ"א די"ט ע"ג רבי אבדימא דחיפה וכן שם פ"ב ד"כ. ר' אבדימא דחיפא הורי בחיפא. ועל יתר הדוגמאות עיין מבהי"ר למהרז"ף ס'. והלאה ואנשי חיפה נקראו חיפני עיי"ע בֵּשַׁן (ח"ב, ר"ז) ומ"ש ועיין גיאגראפיא לנייבויער 197.

* חֵיפָה (שם אמורא) רק בירו' והוא עיפא של בבלי שבועו' כ"ח: עיי' מבהי"ר למהרז"ף צד פ"ה. ושם צ"ל ירו' נדרי' פ"ב הל"ג (דל"ז:) ויש להוסיף ירושלמי שבועות פ"ג דף ל"ד ע"ד ע"ש היטב.

---

[1]) כ"ה לנכון בעה"ק שנ"ב, ובדפ"ע חסר בטעות. [2]) כ"ה בכל הכ"י וכ"ה בערך מצה א' אבל בדפ"ע בערך הנוכחי בטעות רפתא.

חפאטיקון ([צ"ל הִפַּאטִיקִין] Oberste עיין ערך איפיטיקות בח"א רי"א) בילמדנו בריש ואלה תולדות יצחק (בתנחו' לי') שני גיים (בראשית כ"ה כ"ג) שני גאים עשו משלח חפאטיקון ויעקב משלח קתדרין. — (א"ב פי' הפטיקון בל"י איש רומיי מעולה במדרגת הממשלה עיי"ע איפטיא). *[אחי"ה ור"ב היה לו להגיה הפאטִיקִין שהוא הקבוץ מל"י ὑπατικός ועולה עם הקבוץ קתדרין Kathedristen מל"י ἡ καθέδρα, ויתר שבושים עיי' בע' הפטקס]

* חוּפְּיָא (1 Kehrbesen; 2 Schaum) עיי"ע הפיא א' וב'.

* חוּפְּיָא (das Reiben) וכ"ה בל"ם חופה פירוש שחיקה עיין ערך חף ה', וממנו התואר עיי"ע הבא.

* חַפָּן (מפעל חוף, חפף עיי"ע חף ה' וע' הקודם פי' ממונה על השחיקה Abreiber) תוספת' ב"מ פ"ט הבלן הספר והחפן ובכ"י ו"ו הספן וכ"ה בכ"י אירפורט בהוצ' צוקערמאנדל (ב"מ 392) ולא העיר על השנוים ובירושלמי ב"מ רפ"ט די"ב. חסר החפן.

חָפַן (פעל מהשם העברי חֹפן, חָפְנַיִם פי' שעור מלא היד handvoll nehmen) כפ' ב' במעשר שני (מ"ה) אם בלל וחפן לפי חשבון, פי' תפש מלא ידו. *[אחי"ה וכנ"ה כמה פעמים בענין הקטרת ביומ' פ"ה מ"א דף מ"ז. חָפַן מלא חפניו ושם בגמ' חופן מלא חפניו, חופן ד' קבין במלוא חפניו, חופן וחוזר וחופן, ושם בסוף העמוד ב' חפן בראשי אצבעותיו, ירו' יומ' פ"ה דמ"ב: מהו שיחפון ויתן לתוך חפניו, ושם חפן ומת אחר מהו שיכנס בחפניו. וענין הפינה מפורש ביומ' מ"ז סע"א הא כיצד חופה שלש אצבעותיו על פיסת ידו וקומץ, ובירו' יומ' שם אי' בשנוי וכן בתו"כ ויקרא פ"י עיין הגהת הגרי"ב. ב"ר ספ"ה לא דמי ההוא דחפן להחוא דקמץ ההוא דחפן תרי מההוא דקמץ [1] והשם יחיד שמ"ר פרק י"א מלא חֹפן שלו (של משה) ומלא חפן של אהרן, ב"ר סוף פ"ה וילקוט בראשית שם חופנו של משה מחזקת שמנה קמצים וכ"ה בויק"ר שם (ושם הי' קומצין). והקבוץ שבת ס"ב: אנא משאי מלא חפנֵי מיא ויהבו לי מלא חפני טיבותא. ושם מופשט חֲפִינָה יומ' י"ט רע"א, מ"ז: מ"ט. מנחו' י"א. והלאה וכ"ה בל"ע حفنة handvoll] —

חפס (= חֲפִיסָא מל"ע حفش, حفص שק קטן או קופסא kleiner Sack, Behältniss, capsa) בפרק כל גט (כ"ז. כ"ח.) ובפ' שנים אוחזין (ב"מ כ'.) מצא בחפיסא או בגלוסקמא [2], גמרא (ב"מ כ':) מאי חפיסא אמר רבה בר בר חנה חמת [3] קטנה. *[אחי"ה ושם פירש"י חמת של עור וכו', וכן הוראת מלה ערבית שק או קופסא של עור, ובע' מחספס הביא רבינו מיומא ע"ה: בלשון ראשון: דומה כמי שמונח בחפיסה וכ"ה בכ"י מ' ובנו"ג בקופסא והוא ל"ר הרשומה בתחילת הערך. ירו' ב"מ פרק ב' ד"ח רע"ג אשכח חמר מכסי בחפיסה ונסתיה] —

חֲפַס (כמו חפש בל"מ ושוה בענינו לשרש חפר forschen, suchen, graben) תרג' ויחפשוהו ממטמונים (איוב ג', כ"א) וחפסין ליה מן טומעיא. *[אחי"ה ועיין עוד התרג' הירושלמי לבראשית כ"ו, כ"ה, ל"ב; לשמות כ"א, ל"ג וענינו חפירה, וכן תרג' ירו' שטו (במדב' י"א, ח') חָפְסִין, ולדעתי הוא מל"ע حفش er- danachforschen ועוד הלוך זה אחר זה einer dem andern nach- gehen] —

* חפפית (Krätze) שבת ע"ז: הובא בע' חף ה' ורבינו כללו בע' הנ"ל להורות כי גזרתו חוף, חפף עִנְיַן חיכוך ולפע"ד הוא כמו אפפית מל"ע ופי' آفة פי' נזק ובל"פ آفت ديو הושאל למין שחין וכן באר מפרש המלות בילק' מסעי רמז תשפ"ז צער דחיפופיתא ונ"ב מין ממיני השחין ע"כ, ובנו"ג בנדרים פ"א רע"א ערבוביתא ובע' חרף ד' הביא רבינו הגי' חרפופיתא ס"א ערבוביתא, ובע' חרף ד' אנסה את חילי בביאור אחר קח אותו משם.

* חִיפּוּפֵי (Pfähle, Pallisaden) שבת ו'. כתובות כ"ד רע"ב הובא בע' חף ה' ושם מפורש ג"כ מענין חיכוך ולפע"ר הוא מל"ר cippus יתדות עצים ואבנים גדולות סביב לשדה או לבית להגבילו ולהגינו מהנזק.

חֵפֶץ (ידוע מל"מ וענינו דבר יקר eine Werthsache) בב"ר פל"ו (ס"פ ל"ה) זאת אות הברית: כתוב אחד אומר וכל חפצים לא ישוו בה (משלי ח', י"א) וכתוב אחד אומר וכל חפציך לא ישוו

[1]) בילקי בראשי' רמז ד' תרי כההוא דקמץ ובילק' יהושע ר' רמז י"ד דהדין דקמץ וכ"ה בויק"ר פ"י. [2]) עיי"ע גלסקום וע' דלוסקום וש"נ שנויי הנוסחאות. [3]) בב"י ו"ו חבית.

בה (שם ג׳, ט״ו) חפצים אלו מצות ומעשים טובים. חפציך אלו אבנים טובות ומרגליות. ירושלמי פ״ק דפיאה (דף ט״ו ע״ד) חפצים אלו אבנים טובות ומרגליות חפציך אלו מצות ומ״ט שנאמ׳ (ירמי׳ ט׳, כ״ג) כי באלה חפצתי. *[אחי״ה בנו״ג בירושלמי חפצים וכו׳. חפציך אלו דברי תורה שנאמר וכו׳. וכן הובא זה הירו׳ בילק׳ משלי ר׳ רמז תתקל״ד — ובמ״ק ט׳ רע״ב דרש כל חפציך לא ישוו בה הא חפצי שמים ישוו בה וכתיב וכל חפצים וכו׳ דאפי׳ חפצי שמים וכו׳ — וכנ״ה בשבת קי״ג. ילק׳ ישעי׳ ס׳ רמז שנ״ו חפציך אסורים חפצי שמים מותרין — והיחיד ב״מ נ״ח: בכמה חפץ זה ועיי״ע אמנה א׳. שהש״ר פ׳ נגילה: כל חפץ טוב שיש לי בביתי — והושאל לספר תורה ותפילין שבועות ל״ח סע״ב צריך לאתפושי חפצא בידיה. ושם נקט חפצא בידיה וכו׳. עיי״ע הסת. ועיין רש״י בראשי׳ כ״ד, ב׳ — ושם מופשט חפיצה ב״ר פ״פ עיי״ע חשק] —

☞ חפץ לבד מחמצי וחפצי עיי״ע הפץ כי כן גרס בעל הערוך.

חפר (= חֲפוּרָה לפע״ד מל״ע خافور Gras, ähnlich dem Lolch, Raygras) בפ׳ יש נוחלין בגמ׳ אחד הבן (ב״ב קכ״ד סע״א) ובבכורו׳ בס״ג דפ׳ יש בכור לנחלה (נ״ב רע״ב) חפורה והוו שיבלי שלופאפי [1]) והוו תמרי. פי׳ כגון שחת ונעשה שבלים, וכיוצא בו שלופאפי והוו תמרי. בפ׳ הבא על יבמתו בגמ׳ לא יבטל (יבמות ס״ג.) אמר רבא מאה זוזי בארעא מילחא (וחפירה) [צ״ל וחפורה], פי׳ מי שיש לו כמאה זוזי חיטין נזרעין בקרקע אינו מרויח שיאכל אלא מלח וירק. בסוף פסיקת׳ דעשר תעשר (צד ק׳.) אם נתת לי מן החפוריות ומן הקטניות אף אני יש לי ליתן מן החפוריות ומן הקטניות יתן ה׳ את מטר ארצך אבק ועפר (דברי׳ כ״ח, כ״ד) בא לוי אצלך ונתת לו מן המובחר אף אני יש לי ליתן לך מן המובחר [שנאמר] (שם פ׳ י״ב) יפתח ה׳ לך את אוצרו הטוב את השמים. *[אחי״ה כ״ה לנכון בכ״י ו״ו ל״ד וב״ר וכ״ה בתנחומ׳ ראה סי׳ י״ח רק שם הוא התחלת המאמר קודם „אם נתת לי מן החפוריות וכו׳. וכ״ה בקצת קיצור בפסיקת׳ הנ״ל ויותר קטוע בילק׳ ראה רמז תתצ״ה. ובדפ״ע סיום הערך מן ונתת לו עד גמירא חסר ונתקצר ע״י וכו׳. ודע כי כפירוש רבינו: שחת פירש״י ורשב״ם למקומות הנ״ל ורבינו גרשום מאור הגולה כתב יד שם ושם פירשו ע״י חזין, ומזה ראיה לאמיתת הגי׳ בערך חזין ע״ש ועוד עיין פירוש רש״י ליבמו׳ שם שכולל כל הפירושים יחד שחת ירק חזיז (והוא חזין לפי הגירסא הנכונה)] —

חפר (= מַחְפּוּרָה Schacht) בר״ג דפ׳ האשה שנפלו לה נכסים (כתובות ע״ט:) [פיר של] גפרית מחפורת של צריף ר״מ אומר קרן וחכ״א פירי. אמר רב שר שלום יש חכמים ששמעו מפי הראשונים יורות של אבנים שנפסלים מהחר שאין להם טהרה עד שנכנסין לכבשן ויש חכמים ששמעו כלים הבאים מן הזרניך [2]) וכן פי׳ הא דגרסינן בפ׳ אין מעמידין בגמ׳ גודות [3]) (ע״ז ל״ג:) כלי נתר אין להן טהרה עולמית מאי כלי נתר א״ר יוסי בר אבין כלי מחפורת של צריף. למלח נתנו (יחזק׳ מ״ז, י״א) תרג׳ למחפורין דמלח יהון. *[אחי״ה וכן מכרה מלח (צפני׳ ב׳, ט׳) תרג׳ מחפורין דמלח. ודע כי בערך צרף ו׳ פירוש רבינו כלי מחפורת של צריף כפ״א בזה״ל כלים העשויין מאדמה שחופרין ממנה צריף שקורין אלומ״י [4]) אין לו טהרה עולמית שסופג הרבה מכל משקין שנותנין לתוכו ע״כ וכ״ה בר״ש לכלי׳ פ״ב מ״א בלי הזכרת שם רבינו. ופי׳ זה בא לרבינו מר״ח שכתב בפי׳ כ״י לע״ז (בקובץ כ״י אנגיילי׳ דף כ׳:) וז״ל כלי מחפורת של צריף יש מי שאומ׳ כלים הנעשים מן אל שב ע״כ ואלשב הוא בל״ע الشب Alaun עיי״ע מגביא. וכן פירוש רה״ג בס״ט לכלי׳ פ״ב מ״א מאי כלי נתר וכו׳ כלי מחפורת של צריף ופירושו כלים המדובקים במגביא שהוא בטיית שב וכו׳, ע״ש והובא פירושו בע׳ נתר ע״ש. ומ״ש רבינו ויש אומרים כלי עשוי מן מגביא עצמה ע״כ כונתו על פי׳ ר״ח הנ״ל אבל הרמב״ם בפי״מ לכלים שם חולק על דעת זו ע״ש היטב. ומחפורה הוא מקום שחופרין בו וכ״ה בל״ע احفار ובל״ס חַפּוּרִיא, חפירא וכן ענינו גומא כמו כן ביבמו׳ קכ״א סע״א חפירה מליאה נחשים ועקרבים. והשם המופשט (das Graben) ב״ב ס״ד. הבור בחפירה עיי״ע דות. ירו׳ ב״ב ספ״ג ד״ד: בגנות שניתנו לחפירה, ובל׳ זכר חֲפָר ירו׳ תעני׳ ספ״ד

---

1) כ״ה בכ״י ו״ו ה״ב ובדפ״ר, ובשדפ״ע בכאן ובערך שלף ו׳ ושם גם בדפ״ר שלופפי וכ״ה בב״ב, ובפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב וכן בפי׳ רגמ״ה כ״י לבכורו׳ (בקובץ כ״י אנגייליקי דף קי״ד: שלפופי וכ״ה בבכורו׳ הנ״ל. 2) עיי״ע זרניך. 3) כ״ה לנכון בכ״י ל״ד ובדפ״ה, ובשדפ״ע בטעות יורות. 4) בלאי״ט allume בל״ר Alaun, alumen.

דס"ט סע"ג שבו (בחמשה עשר באב) בטלו החפר ואמר ר' לוי בכל ערב ת"ב היה משה מוציא כרוז בכל המחנה ואומר צאו לחפר צאו לחפר והיו יוצאין וחופרין להן קברות, ובסוף פתיחתא (סי' ל"ג) דאיכ"ר הגירסא יום שביטל החפר מן מ ת י מ ד ב ר אמר ר' לוי וכו'. ואומר צאו לחפור וכו', וכ"ה בסוף מדרש שמואל (פל"ב) בקצת שנוים. — והתואר בקבוץ נקבה במובן של זכר: בתוספת' ב"מ פ"ט הביילין [צ"ל הכיילין] והחפורות פירוש עובדים בחפירה ועיי"ע בייר (בח"ב נ"ז) ובכ"י אירפ' והחופורות עיין הוצ' צוקערמאנ' ב"מ 392 ושם בהערה טעות דפוס היא — ובינוני פעיל שבת קנ"ב. חפיר וקביר, ובקהל"ר פ' ראיתי רק חפיר] —

* חֵפֶר (שם מקום) ירו' גיטין פ"א דמ"ג ע"ג ר' תנחום בר ירמיה הוה בחפר וכ"ה בויק"ר פ"כ אבל בירו' שביעית פ"א דל"ו רע"ג ר' תנחום בר חייה הוה בחפר (ועיין מבהי"ר למהרז"ף קל"א ושם לי' זה דויק"ר). ומכל המקומות הנ"ל הוברר שהיה רחוק מציפורין י"ב מיל וא"כ בלי ספק אחד הוא עם גת חפר של מקרא עיין אוצ"ה לפירשט שרש חפר ושרש גת ונייבויער גיאג' ר"א.

חָפְרַע (מלך מצרים ופירושו בל' קפטית כומר השמש Sonnenpriester) בילמדנו וארא אל אברהם (תנחומא שם סי' ט') פ ר ע ה אחד [1]) מד' בני אדם שעשו עצמן אלוהות ונבעלו כנשים חירם ונבוכדנצר ויואש ופרעה וכו' פרעה מניין שנא' (ירמי' מ"ד, ל') פרעה חפרע מהו חפרע שהיה זכר ופרע עצמו כנקבה וכן הנביא מקנטרו ביום ההוא ת ה י ה מ צ ר י ם כ נ ש י ם (ישעי' כ"ה, ט"ז) [2]).

חָפַשׁ (מל"מ ענין שנוי וחלוף לפע"ד מלש' ערבי خفس בענין שנוי המים ובמקרא שנוי הבגדים ובע"א עפ"י האגדה עיין בפנים) ויתחפש שאול (ש"א כ"ח, ח') בשין כתוב שיצא חפשי מן המלכות [3]) ולבש בגדים אחרים מאנין (פניקה) [צ"ל פגניקה] בויק"ר בריש אמור אל הכהנים (פכ"ו). *[אחי"ה וזה רק עפ"י דרוש אבל הוראת המלה נלפ"ע כאמור בתחילת הערך וגם החמשך מראה כי ויתחפש אחד הוא עם לבש בגדים אחרים. וגם בע' הבא אח"ז העתיק התרג' חֹפֶשׁ בענין חפשי והנכון עיי' מ"ש] —

חֹפֶשׁ (מל"מ והוא מל"ע خفش hinbreiten, hinstrecken וא"כ חֹפֶשׁ Hinbreitung, das ist Decke) בגדי חפש לרכבה (יחזקאל כ"ז, כ') תרגום בלבוש דיקר לרתיכין. *[אחי"ה וכן הבין ר' יונה ן' גנאח בספר אלאסול 242 באמרו انها الثياب الحرة اى الرفيعه וכן באר רד"ק בשרש חפש וז"ל כלומר בגדים יקרים הראויים לחפשי ובן חורין, והנכון כמ"ש בתחילת הע' ועיי' תיזוירוס לגיזיניאום I, 509] —

חפש (= חָפְשִׁי מל"מ וענינו בן חורין frei) בס"ג דנדה (ס"א: וכ"ה ירו' כלאים פ"ט דל"ב. ירושלמי כתובות פי"ב דל"ד סע"ד ובבבלי שבת קל"א: ועיי' שם ל'.) במתים חפשי (תהלי' פ"ח, ו') כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות [4]). — (א"ב אלו שלשה ערכים ענין אחד להם) [5]).

* חָפַשׂ (ידוע מל"מ וענינו חקירה suchen) שבת פ"ט. חפשתי בכל הארץ, פסחי' ח' סע"א ול"א: יכול לחפש אחריו, והשם חיפוש פסחי' ז': חפישה שם ל"א:

* חיפושא עיי"ע חפושית ב'.

חַפּוּשִׁית (בל"ס חפושתא בלש' ערבי خنفسة [6]) תולעת שחורה schwarzer Käfer) בפ' אין מעמידין בגמ' מתרפאין (ע"ז כ"ח:) ניתי תרבא דחיפושיתא גמלניתא. ובס"ג דפרק אלו טרפות (חולין ס"ז סע"ב) ותניא בתורת כהנים (שמיני ר' פרק י"ב) הולך על ארבע (ויקר' י"א, מ"ב) זה עקרב כל [הולך] (שם) לרבות את החפושית ואת הדומה לחפושית [7]). בצלוחית פ"ט ב פ ר ה [8]) (מ"ב) חפושית בין כך ובין כך פוסלת. פי' היא התולעת השחורה בלש' ישמעאל כנפוסא ובלעז סקרבי"ו וי"א בלטולא. *[אחי"ה בכ"י לי' בלש' ישמעאל כנפוסא וכן לי' בדפ"ר אבל מדפ' פיז' ואילך אי' ושם בט"ס

---

1) כ"ה בדפ"ר ובשרפ"ע נשמט. 2) כ"ה בדפ"ר ומלת תהיה אי' גם בתנחי' אבל בפסוק יהיה ובדפ"ע מפיזרו ואילך הוגה ללא נכון יהיה פ ר ע ה מ ל ך מצרים. 3) בויק"ר נעשי חפשי למלכות וצ"ל מן המלכות כדאיתא במדרי' שמואל פכ"ד ושם לנכון מאנין פגניקא עיי"ע פגן ב' במו"ע. 4) ושם מופשט ב"ר פנ"ג חפושית עיין מ"ש בעי' דריה. 5) אבל שני הערכים הראשונים רק עפ"י אגדה הוראתם כן. 9) והנו"ן נבלעת כמו קפוד = قنفذ , חזיר = خنزير , עכביש = عنكبوت עיי' זאלאגיע להח' לעוויזאהן צד ש"ו. 7) ובפי' רגמ"ה כ"י לחולי' (בקובץ כ"י אנגיילקי דף שי"ח) אי' חיפושית וכ"ה בספרא הנ"ל וכן הובא בפי' סד"ט לרה"ג לפרה צד כ"ט להביא את החיפושית והדומה לרומה ע"כ וזה סיגנון הלשון של ספרא ור"ש הביא לשון התו"כ כגי' רבינו ע"ש. 8) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב ובדפי' אמ"ש ופרי' אבל בדפוסי' ראשוני' בט"ס בפיאה.

אכן בנפוסא וצ"ל כנפוסא והיא ל"ע הרשומ' וכ"ה בפי' רה"ג לפרה הנ"ל וז"ל פי' זה חפושית הוא (שהורק) [צ"ל תולעת שחורה] והיא מהלכת על ארבע (בונפוס) [צ"ל כונפוס] אפרגא מתלא (אנבוכא) [צ"ל אנבובא] כדגרסינן בתו"כ וכו', והוא מאמר ערבי כזה: خنفساء افرغ مثل انبوب כלומ' "כנפוסא חלולה (או افرج נקובה) כמו קנה" וכן פי' הרמב"ם בפרה שם וז"ל היא (חפושית) נקובה כמו גבעול הקנה ע"כ ועיין רע"ב לפרה שם. ומלת סקרבי"ו כגי' דפ"ר וכ"י ה"ב הוא לאי"ט scarabeo Käfer ובכ"י ו"ו אשקרבוט ובעה"ק אסקרבט וצ"ל אסקרבוני והוא ג"כ בלאי"ט scarabone = קעפער והוא escarbot בל"צ אשר בו לוע"ז רש"י בע"ז הנ"ל ומלת בלטולא נ"ל שהוא ג"כ לאי"ט blattola kleine Schabe ומדפוס פיז' ואילך הסדר בלשון ישמעאל וכו', וי"א בלטולא ובלי נכון הוא וצ"ל כמו בכ"י ה"ב ודפ"ר וכמ"ש לעיל כי שני לועזים הביא רבינו. — וכנ"ה בריש שהש"ר מה ילדת חיפושיתא קרוצי בישי מיניה ופי' מ"כ שקרפיון וכן נ"ב בילק' ש"א ר' רמז קל"ד וטעות היא] —

(חפושית) ([צ"ל חיפושא] מין דג טמא עיין בפני') בסוף[1]) פרק אין מעמידין (ע"ז ל"ט.) ר' עקיבא איקלע לגינזק אייתו לקמיה ההוא מינא[2]) דהוה דמי לחיפושא. פירוש דג טמא. *[אחי"ה וא"כ גם בדבור המתחיל צ"ל חיפושא ונשתבש מד"ה חפושית הקודם לזה הערך וכ"ה בנוסח' אבל בבה"ג הלכ' דגי' אי' חופאשי ומיוחס זה הספור לאביי ובמאמר הקודם ר' עקיבא איקלע לגינזק הובא ספור שמיוחס אצלינו לרב אשי (או לגי' כ"י ע"ז לאביי) וא"כ נשתנה הסדר מהיפך להיפך. ודע בענין גזרת המלה דעת הח' לעוויזאהן (זאאלאגי' ר"ט) שהוא ל"י ἑψητός והוא דגים קטני' הנאכלים ואין נ"ל אף שיש להביא ראיה לכתיבת המלה מגי' כ"י ש"ס לע"ז שאי' שם איפושא (ד"ס לע"ז מ"ז:) שבלי ספק ל"ע או פרסי הוא כמו שאר שמות הדגים שהובאו בע"ז שם לכן נ"ל להשותו עם خفاش Fledermaus, خفيساء Uhu בל"פ خفج Eule וקרוב הדבר שדג חיפושא דומה לעוף הנ"ל ועיי' עוד ע' חפיתא] —

חפשית (אולי מל"פ كف, كفج קצף וזוהמא Schaum, Schmutz) בריש מגילת איכה (ריש פתיחתא סי' ה') סיר אשר חלאתה בה (יחזק' כ"ד, ו') יורה דחפישותא[3]) לגווה. — (א"ב פי' זוהמא).

חפת (לפע"ד מל"ע حفة שולים ושפה, או מל"ע كفة אימרא של בגד Saum, Fransen des Kleides ועוד עיי' בפנים) בפרק המצניע (שבת צ"ב.) בין פונדתו לחלוקו ובחפת[4]) חלוקו. ובפ' יוה"כ בגמ' ובתשמיש המטה (יומי ע"ז:) ובלבד שלא יוציא ידו מתחת חפת[5]) חלוקו וטפח[6]). — בר"ג דמצות חליצה בג' באנפליא (יבמו' ק"ב:) ותנן נמי בפ"ג בשקלים (מ"ב) אין התורם נכנס לא בפרגוד חפות ולא במנעל ולא בסנדל[7]). ובב"ר פע"ו (ע"ה) בריש וישלח יעקב עם לבן גרתי: [לבן] דהוה רבהון

---

1) כ"ה לנכון בכ"י. 2) עיי"ע חף ה'. 3) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ובדפ"ע ובנו"ג דחפשושיתא. 4) כ"ה גם בערך חלוק ובתוס' שבת פ"י לפי גי' כ"י אירפורט וכ"ה בכ"י מ' וא"פ ובמשניות פיז' חיפת ביו"ד עיי' ד"ס שבת צד ק' וש"נ גם ירו' אבל לפנינו בירו' ובבבלי שפת חלוקו. 5) בכ"י ל"ד חיפת, ובכ"י מ' יותר טוב מחפת חלוקו וכן מצאתי בריצ"ג הל' יוה"כ עמוד נ"ג ובא"ז הל' יוה"כ סי' רע"ז אי' מתחת שפת חלוקו וכ"ה בש"ע או"ח סי' תרי"ג ושם סי' ש"א וכ"ה בכ"י רי"ף הובא בד"ס ליומ' צד קכ"ג ולא העיר על מקומו' הנ"ל ובכלבו הל' יוה"כ סי' ס"ט אי' מתחת שולי בגדיו. 6) כ"ה לנכון מאוד בדפ"ר אבל בשדפ"ע בטעות טפח וזו הגי' הוליכה שולל את הגרי"ב שנשא ונתן הרבה בהפשב"ע לקיים גי' רבינו ופירש טפח שיעור של טפח ע"ש אבל האמת כי עיקר הגי' וְטָפֵּח ובזו המלה הסביר רבינו הטעם שלא יוציא ידו מתחת חפת (או יותר טוב מחפת) חלוקו יען כי המשקה טופח ויבוא לידי סחיטה וזה הטעם העלה הטור בשני המקומות הנ"ל לפסק דין ועיין תוספי' ישנים ליומ' ע"ז: סד"ה עובר ובחי' הריטב"א ליומ', וזה לא כדעת רש"י ע"ש אבל בכלבו הל' יוה"כ סי' ס"ט ראיתי דבר תמוה שהביא את הערוך בזה"ל שלא יוציא ידיו מתחת שולי בגדיו כדרך שעושין בחול פי' בעל הערוך הטעם מפני שמקפל בגדו על כתפו ונמצא יוצא בטלית מקופלת שחייב חטאת ויש מפרשין שלא ישמט כנף הבגד מתחת ידו ויבוא לידי סחיטה עכ"ל והנה עינינו הרואות כי שיטת הערוך לפי עדות הכלבו עולה בקנה אחד עם שיטת רש"י ולזה לא מצאתי עזר מן הראשונים שלא הזכירו שווי דעות הזה, ולכן דעת לנבון נקל שצ"ל במקום פי' בעל הערוך: פירש רש"י ופי' בעל הערוך מוכח מן יש מפרשים שהביא הכלבו בפרט לפי ביאורי הנ"ל לגי' הדפ"ר וְטָפֵּח, ועוד י"ל שערוך יותר שלם היה לפני הכלבו אבל צ"ע שלא הוזכרה בראשונים דעת ראשונה בשם הערוך לא דבר ולא חצי דבר, ובריצ"ג הנ"ל הובאו ג"כ שני טעמים בזה"ל ואית דמפרש דלא ליתי לידי סיחוי האסור משום שבות וכו' ואיח דסבר שלא יבא לטלטל הלוקו, ומזה ג"כ קצת ראיה שיש להפך הסדר בכלבו כי אית דמפרש של ריצ"ג מסכים קצת ליש מפרשין של כלבו ואית דסבר דריצ"ג עולה קצת עם פי' הערוך של כלבו שהוא לפי תיקוני פי' רש"י ודו"ק. 7) כ"ה בכ"י ל"ד וכ"ה מדפי' וויניצי' ולהלן רק שם בט"ס מהופך הסדר בשקלים פ"ג וביבמות וכו' ודע כי בכ"י ל"ד אי' עוד אחר ולא בסנדל תיבת תוספת וג"ל שאיזה כותב הגיה כן בגליון להורות כי בכ"י ערוך ציון זה מיבמות נוסף על מה שאי' בכ"י ערוך אחר ובאמת בשאר כ"י אשר ת"י לי' ציון זה וכן לי' בדפ"ר

דרמאי יהיבתיה בחיפתי [1]) להוא גברא לא כש"כ — ובר"פ פ"א (פ"פ) מקניהם וקנינם וגו' סברין למיחפת (ואתחפון) [2]) [ואתחפתון] [3]). פי' הוא בית יד של חלוק שעל זרועו בלשון ישמעאל ג"ב. *[אחי"ה לי' בדפ"ר אבל אי' מדפ' פיז' ולהלן וכ"ה בכ"י, ובכ"י ב"ר גיד וצ"ל גיב והוא לפע"ד ל"ע جيب פי' חיק של בגד כעין כיס שלנו אשר בו טומנין הרומיים דבר מה ונקרא אצליהם sinus indusii וא"כ כונת רבינו במ"ש בית יד של חלוק כיס וחיק של חלוק וכאמת בכ"י ערוך שהובא בליקסיקון של בוקסט' הגי' חיק חלוק וכן בפירוש המיוחס לרש"י בב"ר פע"ה מבואר יהיבתה בחפתי: בחיקי. ואחרי הדברים והאמת האלה נ"ל להגיה בערוך כזה: בית יד (או חיק) של חלוק מֵעַל זרועו כי בית יד ר"ל חיק וכיס של רומיים היה מעל הזרוע קרוב לחזה. — אבל בגוף הדבר נ"ל לגזור המלה מל"ע הרשומ' בתחלת הע' ופי' כאמור שולי ושפת ואימרא של בגד וכן פירש"י ביומ' וביבמות הנ"ל ועוד עיי"ע אמר ג'. והתואר חפות פי' בגד שיש לו שולים ושפה או י"ל כדעת רבינו בית יד היינו חיק ומל"ע حفث פי' נחש בדמות שק וכיס או מל"ע كفيت שק וכיס וא"כ בגד שיש לו כיס. וזה מה שאי' בב"ר פ"ק אלבישוני מאני חיוורין חפיתין, וכן בירושלמי כלאי' פ"ט דל"ב רע"ב אלבשוני חיוורין חפיתין ובירו' כתובו' פי"ב דל"ה רע"א הגי' חפותין, ובירו' מ"ק פ"ג דפ"ג רע"ג מבואר סנטיריה: מאנין דלא חפיתין ועיי"ע סנטר ג'. ולדעת כ"כ הוא מל"ר aptus (מל"י ἅπτω aneinanderfügen) פי' מכוון בצמצום מתישב ומתיחס על לובשו יפה יפה angemessen, passend, bequem וראיה לדבר ממדרש שמואל ר"פ כ"א שכתב על וילבש שאול את דוד מדיו: נמצאו חפותין לא משולשין ולא מסולקין פי' מכוונים עליו לפי מדתו בצמצום, ובילק' שמואל א' רמז קכ"ז בשם תנחומ' אי' בתמורתו: כיון שראה שאול שהיו עשויים לו וכו'. ובזה הענין עולה יפה מאמר בב"ר פע"א וילק' ויצא רמז קכ"ו אין שמותם של שבטים עכור להם אלא חפות להם כלומר מכוון ומסוגל ונופל על לשון שנקראו ועיי' שמ"ר פ"א. ולדעתי יותר טוב הוא להוציאו מל"ע كفية gleichmässig, passend — וכנ"ה בפיעל תוספת' ברכו' ספ"ז למלך בו"ד שאמר לעבדו . . לחפות לו חלוק והוא לא חיפת לו חלוק מימיו וכו'] —

* חפיתא (מין דג קטן) ירושלמי ע"ז פ"ב דמ"ב. ההוא חפיתא יהביה גו קליפתה אין עבדית לחלוחי שריא ואי לאו אסירה ונראה שהוא חיפושא של ע"ז בבלי עיי"ע (חפושית) [חיפושא] והוא כנוי על שם העוף הדומה לו כמ"ש בערך הנ"ל וכן בל"ע خفدد ענינו כמו خفاش ועיין ג"כ ע' חרפתא ועוד י"ל שהוא לשון ערבי هف מין דגים קטנים. וכנ"ה בשהש"ר פ' נגילה מקרטעא כהדא חפיתא.

חיץ (= חוץ = חָצַץ ענין מחיצה פי' הבדל והפרשה scheiden, Scheidewand bilden עיי' حص, خص בל"ע) בפ' בכל מערבין (עירו' פ"ג מ"א כ"ו סע"ב וכ"ז רע"א) ר' יהודה אומ' אף בבית הקברות [4]) מפני שיכול לחוץ ולאכול. גמר' (שם ל' סע"ב) תנא מפני שיכול לחוץ [5]) בשידה תיבה ומגדל. בפ"ג בשביעית (מ"ח) אבל עושהו חייץ, פי' מחיצה [6]). וכשק בפ"ג במכשירין (מ"ח) המוריד את (הגללים) [7]) [וצ"ל הגלגלים] [8]) ואת כלי הבקר בשעת הקדים למים בשביל שיחוצו. פי' לעשות מחיצה בפני המים כדי להתקבץ [9]). בפ' ט"ו באהילות (מ"ה) חצצו מארצו. פי' עשה לו מחיצה מלמטה כלומר מקרקעית הבית. ובסוף מקואות (פ"י מ"ג) תפלה של ראש בזמן שהיא חוצה. פי' חוצצת המים להכנים לתוכה. *[אחי"ה עיי' הר"ש שהשיג על רבינו ולדעתו חוצה כמו אוצה לשון דוחק. ע"כ וכן כתבו התוספות במנחו' ל"ו. סד"ה משעת ועוד עיי' פי"מ להרמב"ם. — וכנ"ה בשבת נ"ז מקוא' פ"ט מ"א ירו' שבת פ"ו ד"ז רע"ד ואלו חוצצין באדם, ושם: שהן חָצִין בנדתה, ירו' חגיג' פ"ג דע"ט. הן חצים אותה . . אין חצים אותה, שבת בבלי שם רך ע"ג קשה חוצץ, ועוד עיי' כל פ"ט ופ"י דמקואות ואהילות פט"ו מ"ד. עירובי' ד': דבר חוצץ, זבחי' י"ט. אפי' נימא אחת חוצצת,

ופיז', ומהגליון באה אח"כ תיבת תוספת לפנים. וכגי' רבינו ולא במגעל ולא בסנדל אי' ג"כ בשקלי' שם אבל ביבמו' קצת באריכות לשון עיין הגהת הגרי"ב. [1]) בנו"ג בחפתי וכ"ה בילק' ריש וישלח רמז ק"ל. [2]) וכ"ה בדפ"ע וצ"ל כמו בב"ר. [3]) בפי' המיוחס לב"ר הנ"ל הגי' סברין למקפה ואתקפחון ופי' סברין הוו לגזול את שלהם ונגזלו הן לעצמן וכמו שגרס פי' המיוחס לרש"י אי' בגליון בילק' וישב רמז קל"ד לפרש על ידו גי' הבראשית רבה. [4]) עיי"ע בח"ב, פ"ג ומ"ש. [5]) בנו"ג עוד ולילך. [6]) בנו"ג עושה הוא עיי"ע הוא. ובכ"י מ' חריץ וצ"ל חייץ וכן מוכח מירו' פ"ג דל"ד ע"ד מהו חייץ חייץ ליה וכו'. [7]) וכ"ה בפירוש סד"ט לרה"ג. [8]) וכ"ה בערך גלגל ה'. [9]) בר"ש פירש לשון חוצץ ועוד שם שיחוצו כמו שיאוצו.

שם ק״י. וש״נ מין במינו אינו חוצץ. ירו׳ יומ׳ פ״ג ד״מ ע״ג רחיצה חוצצת והקבוץ חוצצות (זבחי׳ שם) ובמשקל לש׳ סורי חייץ בזבחי׳ י״ט. חייץ או לא חייץ, ושם חייצא, חייצי. נדה ס״ז. לא חייצי . . חייצי. — והשם חֲצָץ אהלו׳ ט״ו מ״ד טומאה בבית כלים שבחצץ טהורים, טומאה בחצץ כלים שבבית טמאין, ונקבה בקבוץ ירו׳ חגיג׳ ספ״ב דע״ח ע״ג לא חצצות ולא הסיטות, וביחיד נקבה חציצה ב״ק פ״ב. זבחים שם והקבוץ זכר עירובין ד׳. שיעורין חֲצִיצִין הלמ״מ. — ומה שענינו ניקור וניקוי עיין ערך חץ ה׳. — דייני דחצצתא לדעת רשב״ם מענין חצץ עיי״ע חצצתא ומ״ש] —

חץ (= חָצָה, חֲצִי מל״מ חצה פירוש חלק לשני חלקים שוים theilen, halbiren והשם חֲצִי die Hälfte) בפ׳ המניח את הכד בגמ׳ שור שוה ד׳ (ב״ק ל״ד.) וגם את המת יחצון (שמות כ״א ל״ה) פחת שפחתתו [1]) מיתה מחצין בחי. פי׳ כל מה שנפסד השור במיתתו ונפחת מדמיו חצי ההפסד משלם לו מן החי. ובס״ג דפ׳ השותפין (ב״ב ט״ו סע״ב) מאי וסר מרע (איוב א׳, א׳) אמר רבי אבא בר שמואל . . מנהגו של עולם חצי פרוטה לחנוני איוב מדנפשיה יהיב [2]); ס״א איוב ויתרה משלו. פי׳ כששוקל התגר מעותיו למוכר ונמצאו מכריעות חצי פרוטה הולכין אצל חנווני ולוקחין פירות בפרוטה ומחלקן אותן ביניהן ואיוב היה מוותרה משלו [3]) ומניחה למוכר [4]). בר״ג דפ׳ כל שעה (פסחים כ״ב:) ובס״ג דהאיש מקדש בו (קידושין נ״ו סע״ב) ולהנך תנאי דמפקי ליה להאי קרא ובעל השור נקי (שמות כ״א, כ״ח) לדרשא אחרינא לחצי כופר ולדמי ולדות כמפורש בפ׳ שור שנגח ד׳ וה׳ בגמ׳ זה וזה חייבין מיתה (ב״ק מ״א:) ת״ר ובעל השור נקי ר׳ אליעזר אומ׳ נקי מחצי כופר וכו׳ תניא אידך (שם מ״ב רע״א) ובעל השור נקי רבי יוסי אומר נקי מדמי ולדות א״ל ר״ע וכו׳ [5]). בפ׳ אחרון [6]) דנדרים בגמ׳ אמר רב יוסף (נדרים פ״ג.) אלא אמר אביי אין נזירות לחצאין ואין קרבן לחצאין. *[אחי״ה חצאין הוא הקבוץ עיי׳ ג״כ ירושלמי הוריות פ״א דמ״ו: אין הפסח לחצאין, כריתות ו׳ רע״ב היו מפטמין אותה (את הקטרת) לחצאין לפיכך יחיד שפיטם לחצאין חייב. בסמיכות: זבחי׳ ק״ט סע״ב ב׳ חצאי פרס, אהלות פ״ח מ״ו ב׳ חציי זיתי בב״ק ע״א: חמשה חצאי בקר. ועוד הקבוץ בכריתות ה׳. קטרת שפטמה לחציין חייב שמן שפטמו לחציין פטור. יומא ט״ו. חציין חטאת וחציין עולה, שם ובזבחי׳ ל״ח סע״א חציין למעלה וחציין למטה. והיחיד חצי ב״ק מ׳. חצי נזק. ב״ב נ״ו: דבר ולא חצי דבר. ושם: חצי עדות, בכורו׳ מ״ח רע״ב חמש ולא חצי חמש. ירו׳ קידושי׳ פ״א ד״ס. אדם משחרר חצי עבדו. בבבלי קידושי׳ י״ח. ולא נמכר בחצי גניבתו. גיטין מ״ג. חצי קנס . . חצי כופר. ועם כנויים: קידושין שם כולו אמר רחמנא ולא הציו, גיטי׳ מ״ב. וש״נ וירושלמי קידושי׳ פ״א דנ״ט רע״א מי שחציו עבד וחציו בן חורין, גיטין מ״ג. חציה שפחה וחציה בת חורין. עירובין פ״ב: חצייה . . וחצי חצייה. והפעל בקל: ב״ר רפ״ד חצה האש בין העליונים לתחתונים. בפיעל מחצין ב״ק ל״ד. עיין לעיל. ירו׳ ב״ק ספ״א ד״ב ע״ג מחצין בנזק] —

חץ (= חוץ מל״מ ענינו הפך פנימי ausserhalb) בפ׳ הוציאו לו בגמ׳ אחת אחת (יומ׳ נ״ז רע״א) ובס״ג דפ׳ איזהו מקומן (זבחים נ״ז רע״ב) חוץ ופנים בחדא זימנא גמר. *[אחי״ה וזו הגי׳ הביאו תוספ׳ ישנים ליומ׳ נ״ז. ד״ה חוץ ותוספ׳ לזבחי׳ שם ד״ה ואיבעית בשם יש ספרים אבל בנו״ג חוץ מפנים. — חוץ מפנים אי ילפינן או לא ילפינן פלוגתא רבוותא היא עיין חולין ל״ח סע״ב ול״ט. יומ׳ נ״ח: זבחים ק״ט: — סנהדרין ד׳: דנין חוץ מחוץ ואין דנין חוץ מפנים ועיין זבחי׳ ס׳. מנחו׳ צ״ח: — זבחי׳ פ״ב. יצא אחד מהן לחוץ הפנימי כשר וכו׳ ושם דם שבחוץ וע״ש כל הסוגי׳ פי׳ חוץ לעזרה, שם ק״ט: הקריב בחוץ. . המקטיר כזית בחוץ. . שם ק״י. חסרון דחוץ. חולין פ״ה. קדשים בחוץ, ושם: שחוטי חוץ, ר״ה כ״ו. מבחוץ . . מבפנים. חולין ס״ח. בענין בהמה המקשה שבחוץ (כלומ׳ חוץ הרחם) . . ושבפנים. — ובלשון נקבה ע״ז י״א: חוצה לה . . תוכה לה. ובצירוף לארץ הרבה פעמים חוצה לארץ (= ר״ת חו״ל) הפכו א״י עיי׳ גיטין ו׳. ח׳. ב״ב צ״א. ירו׳ פי״א רפ״ד די״ח ע״ד (להביא ירק מחוצה לארץ), חולי׳ ע״ח. פ״ג: בארץ ובחוצה לארץ. ושם ק״ד סע״א ורע״ב חלת חוצה לארץ. אבל גם

---

[1]) וכ״ה בשט״מ, ובנו״ג שפחתו וכן בדק ל״ד: שפחתה. [2]) וכה״ג בילק׳ איוב רמז תתצ״ב ובנו״ג בב״ב כס״א דכאן. [3]) כ״ה בכ״י ו״ו. [4]) ובפי׳ רגמ״ה כ״י מבואר שנתן פרוטה שלימה לפועל ולא היה הולך לחנווני לחלוף לו חצי ליתן לו וחצי לפועל ובשטה זו הלך רש״י. [5]) כ״ה בכ״י ע׳ ומדפוס וויניצי׳ והלאה וחסר בדפ״ר ופיזי׳ ובדפ״ר אי׳ תנו רבנן עיי׳ מ״ש במבוא LIII. [6]) כ״ה לנכון בכ״י ל״ד, אבל בדפ״ר בפ׳ אי (נתקצר מן אחרון) ופשטוהו מדפ׳ פיזי׳ והלן בפ׳ קמא.

בל׳ זכר ירו׳ שביעי׳ פ״ג דל״ד רע״ג לצאת לחוץ לארץ. — ועוד ענין חוצה כמו חיצונה עיין יבמו׳ י״ג. כיון דכתיב חוצה (דברי׳ כ״ה, ה׳) כמאן דכתיב לחוץ דמי ועיי׳ פירש״י חוצה חיצונה ובירו׳ יבמו׳ פ״א ד״ג. מבואר כן בפירוש דאינון דרשין החוצה החיצונה. — ועוד הוראת חוץ כמו בל״מ (קהלת ג׳, כ״ה) וטעמו זולת. חולין ב׳. חוץ מחרש וכו׳ ושם ק״ג סע״ב וק״ד. חוץ מבשר דגים וחגבים; אהלו׳ פ״ח מ״ה חוץ מן הירקות. כלי׳ פי״ז, מ״י חוץ ממזבח הזהב. עירובין כ״ז. קידושין ל״ד. חוץ מן המים ומלח. ושם ושם אין לומדין מן הכללות ואפילו במקום שנאמר בו חוץ. ב״ר פמ״ט איני עושה דבר חוץ מדעתו ומזה הענין בן זומא מבחוץ חגיגה ט״ו רע״א ירושלמי חגיגה פרק ב׳ דף ע״ז רע״ב] —

חֵץ (ידוע מל״מ: א׳) שם כלי משחית הנזרק מהקשת Pfeil; ב׳) הושאל על הנגעים והיסורים (Leid, Krankheiten בפ״ק דסוטה (ט׳.) חצי אכלה בם (דברים ל״ב, כ״ג) חצי כלין והן אינן כלין. *[אחי״ה והוא מהוראה שניה כבל״מ תהלים ז׳, י״ד; יחזק׳ ה׳, ט״ז; איוב ו׳, ד׳; ל״ד, ו׳ ולכן היטב פירש״י בסוט׳ חצי כלין מכותי כלות ועיין גם כן פירש״י לדברי׳ שם ויפה כיון אונקל׳ מכתשי אשצי בהן עיי׳ נתינת לגר שם. ורמ״ל הפליא לטעות בהעתקתו ע״י halb. ובהוראה ראשונה דרש בויק״ר פכ״ה ובקהל״ר פ׳ כנסתי יער צומח עצים (קהלת ב׳, ו׳) אפילו קנים של חצים לא חסרה א״י. עיי׳ במ״כ שפי׳ אילן סרק שאינו עומד רק לעשות ממנו נצב לחצים ע״כ. ולפע״ד שייך לערך הבא אח״ז ע״ש — סוכ׳ י״ב: סככה בחיצין וברש״י ותוס׳ בחיצים וצ״ל בהוצין (עיי׳ ד״ס לסוכה צד ט״ו.) וכ״ה בכ״י מ׳] —

חץ (= חֲצָא בל״ס ענין נקור (aushöhlen תרגום יקרוה עורבי נחל (משלי ל׳, י״ז) נחצוניה עורבי דנחלא. *[אחי״ה בנו״ג ניחצוניה ויותר טוב כגי׳ כ״י תרג׳ נחצונה. ועוד מענין נקור ונקוי השנים אצל רז״ל ירו׳ חלה ספ״ד ד״ס סע״ב אייתי חד קיסס ניחצי שניי וכו׳ (שתי פעמים) ובירו׳ דמאי רפ״ג דכ״ג סע״ב בט״ס מיחצד שיניי, מחצדן שיניי וצ״ל מיחצי, מיחצין ובהוצאת מהרז״ף גרס מיחצד, נחצי [1]) (ושם בשתי פעמים קיס וצ״ל קיסס), ופירש באהבת ציון שם מיחצד: לנקר ע״ב ובאמת צ״ל מיחצי או מיחצין וכ״ה בביצה ל״ג. ושם: לחצוץ בו שניו (ובשבת פ״א: ובתוספ׳ ביצ׳ ספ״ג לחצות וצ״ל לחצוץ) ובפיעל חולין ט״ו ירו׳ שבת ספ״ח די״א ע״ג אין מחצצין בה שיניים. — ולפע״ד קנים של חצים בויק״ר ובקהל״ר שהובא בע׳ הקודם הוא קנים לעשות ממנו עצים לחצוץ שם שינים, והשם חץ נגזר מפעל חצץ פי׳ נקר ונקה ובל״ס השם מחצינא Zahnstocher וזהו קנים של חצים — חיצת קנים בעירובין י״ט: ט״ס עיי״ע חש ב׳] —

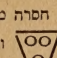
חצב (= חצובה לדעת רבינו מפורש בפנים שונים עיין בפנים ולפע״ד מל״ע הרשומה למטה ע״ש) בפ׳ כיצד משתתפין בגמ׳ אנשי חצר (עירובין פ״ה:) מי סברת דעבידא כשורה לא דעבידא כי חצובה [2]). פי׳ „כשורה כסדר, כחצובה דעבידא כמין כי [3]) יוני והאמצעית היא בין שתי חצרות ושתים החיצונות נמשכות ויוצאות מחוץ לחצרות ואין משתמשות חצרות הללו בתוך שני החרבות הללו אלא ע״י זריקה מיהו זריקה מן החצר על החרבה תבוא מלמעלה למטה וזריקה מן החרבה לחצר היא ממטה למעלה לפיכך זריקה של חצר היא בנחת וקרובה היא לשלשול לפיכך נותנין לה וזריקה של חרבה בקשה היא. פירוש כחצובה מתלת (מלחרף) [צ״ל להדף] כשורה עומדת על הסדר אחת עם אחת" [4]) בפ׳ אלו מציאות בגמ׳ צבורי מעות (ב״מ כ״ה סע״א) בעי ר׳ ירמיה כשיר מהו כשורה מהו כחצובה מהו כסולם מהו [5]) פי׳ כשיר עגול כצמידין, כשורה זה בצד זה, כחצובה זה למעלה מזה במקום מורד [6]) כסולם נתונין כסדר בארץ והפרש ביניהן. פ״א כחצובה נעוצין על דופנן וזקופין על הארץ כדלי שחוצבין בו מים מן הנהר, כסולם שמונחין מקצת זה על זה ויוצאין זה מזה בשליבות ובמעלות הוי דרך הינוח או דרך נפילה [7]). בפ׳ המוכר את

[1]) וכן גרס בכתר כהונה בעי׳ חצץ אבל שם הציון פיאה בטעות וצ״ל דמאי. [2]) וכה״ג בעי׳ שר ג׳ וכ״ה ברש״י ושם כחצובה ושם כי שורה וכ״ה בכ״י מ׳ ושם אי׳ כי חציבא ובנו״ג דקיימא כשורה לא דקיימי כחצובה ובכ״י א״פ כי כשורה (פי׳ כקורה) עיי׳ ד״ס עירו׳ צד קס״ח. [3]) והוא אות יוני X ובפי׳ ר״ח בעירובין (בש״ס ווילנא) כף יוני. [4]) כצ״ל כדאיתא בפי׳ ר״ח בעירובין (בש״ס ווילנא) אשר משם הועתק כל הפי׳, ובדפ״ר ובכ״י אי׳ ללא נכון מלחרף ומדפו׳ וויניציא והלאה הגי׳ פירוש כחצובה כגי׳ רגלי: קנקן ונ״ל שהוגה כן עפ״י פירש״י לעירובין שם ולב״מ כ״ה. מפני שלא ידעו לפתור מלת מלחרף. ובפי׳ ר״ח הגי׳ אי׳ לפיכך נותנין לזה, ובעל מגיה (בש״ס ווילנא) לא העיר על דברי הערוך ולכן לא הגיה כהוגן ע״ש. [5]) כ״ה בכ״י ה״ב ובדפ״ע נתקצר ע״י וכו׳. [6]) בכ״י ו״ו מרודד. [7]) וכ״ה מפורש בשט״מ לב״מ אבל כחצובה מפורש שם: בעיגול וזה כפ״א שהובא בסוף הערך.

הספינה בגמ' קנה ג' (ב"ב פ"ג רע"ב) כיצד הן עומדין רב אמר כשורה ושמואל ואיתימא ר' יוחנן אמר כחצובה, פי' שהן משולשין שנים זה כנגד זה והג' יוצא זנב כמו (כלאים פ"ד מ"ו) שתים כנגד שתים ואחת יוצא זנב. פ"א "כמו בקבוק שהוא עגול כן הן עומדין בעיגול "[1]) ושני הפירושים ענין אחד הן. *[אחי"ה ר"ל שני הפירושים האחרונים כי ענין משולשין וכו' אחד הוא עם עומדין בעיגול עיין הציור בהערה א' והציור בפי"מ להרמב"ם בכלאי' הנ"ל ועיגול זה הוא כמו סגול עיין בחי' הריטב"א לעירובין וכן בעה"ק שנ"ב ושם הסיום: וי"מ אותו דריפו"ס בלא"ש Dreifuss, ועל זה כיון רבינו (היינו ר"ח) במ"ש: מתלת להדף. ולפי פי' האחרון בקבוק או כדעת רש"י קנקן נגזרה המלה מערך הבא אח"ז. ול"נ להוציאה מל"ע حظى פי' ג ב וא"כ כחצובה או חוצבה כגי' דפ' פיז' פי' עומד על גבו כלומר זה על גב זה היפך מן כשורה פי' עומד בסדר זה אחר זה. ומצאתי בדרכי משה לטור או"ח סי' תנ"א שהביא בשם (מהר"י) [צ"ל מהרי"ל] וז"ל: צריך ללבן החצובה שקורין דרייפו"ס ע"כ ועיי' בהגה לש"ע או"ח תנ"א ס"ק ד' חצובה צריך ליבון ופי' המ"א שם היינו כלי שיש בו ג' רגלים וכו'. והר"ן לב"ב פ"ה הרכיב שתי הוראות וכתב וז"ל כחצובה: כגון מושב קנקן שיש לו ג' רגלים הא' כנגד האמצ' השנים ע"כ — ועוד עיי"ע טף ומ"ש] —

חצב (= חַצְבָּא בל"ס חֶצְבָּא Krug ובל"ע مخضب irdener Kessel) בגמ' דפ' תפלת השחר (ברכו' כ"ח רע"א) חצבי חיורי דמליין סריקתא, פי' כדים לבנים מלאים יתושים. ס"א חצבי חיורי דמליין קיטמא כך אלו התלמידים שהוסיפו אין מעשיהן כלום [2]). בר"ג דפ' ערבי פסחי' (ק"ו רע"א) רב שישא בריה דרב אידי [3]) קפיד אחצבא פגימא [4]). ובגמ' לא יפחתו לו (פסחים קי"א סע"ב) צעא אחצבא [5]) קשה לעניותא. ובס"ג דפ' הישן (סוכה כ"ט רע"א) חצבא ושחיל בר ממטלליתא. חצבי לנהרא (ברכות נ"ח.) פי' בערך כגני. בפ' מי שמתו בגמ' בעל קרי (ברכות כ"ב סע"א) רב נחמן תקן חצבא בת ט' קבין. פי' כד שהכיל ט' קבין [6]). בפ"ב בכלים (מ"ב) מלחמיות [7]) ועד חצבים גדולים בלוג. פירוש כדים גדולים. — (א"ב פירוש קצב בל"י מין כלי וכום ובפרט של אנשים כפריים ובנקודות אחרות בל"י גביע). *[אחי"ה כונתו על מלה יונית κισσύβιον ländlicher Pokal, Becher עיין בט"ר להח' אייזלער. והנראה לי כי הוא ל"ס וערבי הנ"ל. וכנ"ה בברכו' שם אתבר חצביה דרב נחמן, בפסחים מ'. חצבא דאבישנא עיי"ע אבשונא בח"א, כ' הערה ה'. ע"ז י"ב: ופסחים ק"ב. עיי"ע קרקש, ב"ב כ"ו רע"א עיי"ע נכתם. סנהד' ק"ט: ההיא רביתא דהוה קא מפקא ריפתא לעניא בחצבא וכו', ביצ' ל'. הני נשי דקא מליין חצבייהו מיא וכו', ושם בחצבא רבה . . בחצבא זוטא. מנחות פ"ח מ"ז, תוספת' מנחו' פ"ט בחצבים גדולים. כלים פ"ב, מ"ב חצבים גדולים בשני לוגין — בעה"ק שנ"ב הגי' חיצבא וזה נכון עפ"י משקל סורי. ועפ"י הוראת המלה הערבית הרשומה יש לפתור היטב תרגום אסתר שני ג', ח' פ' ויאמר המן: מלקטין פישרי דטבת ויתיבין בחָצְבֵי תמוז כלומ' הרטיבו עצמן (מל"ע لخط sich benetzen) במים פושרין בימי טבת ויושבין ביורות בימי תמוז ועגינו מפונקים הם בחורף מטבילין ומענגין את בשרם בפושרים ובקיץ רוחצים ביורות כלומ' במים קרים] —

חצב (= חֲצוּבָה לדעת רבינו צמח הנקרא אדרא Epheu, hedera ולפע"ד מלשון ערבי ופרסי سذاب , سداب Raute עיי' בפנים) בפ' מפנין

1) כ"ה הציור בכ"י ה"ב, ובדפ"ר חסרה מלת בעיגול בטעות, וכל הפי' האחרון נעתק מפי' רגמ"ה כ"י לב"ב ושם אי' הציור: כשורה וציור כחצובה וכ"ה ברש"י בב"מ בפי' הרשב"ם בב"ב ועיין הרא"ש בעירובין הנ"ל. 2) כגי' ס"א אי' בנוסחאותינו אבל בכ"י מ' ופי' ובב"נ ובאה"ת ובשט"מ אי' כגי' הראשונה עיין ד"ס למקומו וכן הביא את גי' רבינו פחד יצחק בעי' חצבי. 3) וכ"ה בכ"י א"פ לפסחים וכ"ה בתשו' גאוני' קדמונים סי' ק"ד (דפ' בערלין דף ל"ג סע"ב) ושם אי' רב ששת בריה דרב אידי ובהלכות קדוש לריצ"ג דף ט' רע"א רב ששת בר אידי ובפי' ר"ח לפסחים רק רב ששת, ובטור או"ח סי' קפ"ב רבי אידי בר שישא ולי' ביוחסין השלם אבל רב שישא בריה דרב אידי הובא שם בדף ק"צ: ובנו"ג בפסחים רב יעקב בר אידי קפיד אחצבא פגימא רב אידא בר שישא קפיד אכסא פגימא וצ"ל רב שישא בריה דרב אידי וכ"ה בכ"י מ' וכן הסדר באו"ז הלכה סעודה סי' ר"ח ושם אי' רב ששת וכו'. 4) בפי' ר"ח אי' קפיד אפי' מחצבא פגימה לא הוה מברך, ובריצ"ג הנ"ל אי' קפיד אכוזא פגימא והיא היא עיי"ע אכוזא ועי' כוז. 5) וכ"ה בכ"י בי מינכען ובילקי' כ"י אצל ד"ס פסחי' צד קע"א: ובנו"ג צעא אפומא דהצבא ובמנו"ה (ד"ס שם) נתערבו שתי נוסחאות אפומא דחביתא דחצבא. 6) כ"ה בכ"י ו"ו ופאריז. 7) ובתוספתי' כלים ב"ק פ"ב בט"ס מלחטיות ועיי"ע לחם ג' ושם הועתק הפי' מפי' רה"ג לסדר"ט וגי' מלחמיות אי' בר"ש לכלי' הנ"ל בשם התוספתי' וכ"ה בכ"י אירפורט (אצל צוק"מ 570)

[בגמ'] ולא את הלוף (שבת קכ"ח. תוספ' שבת פט"ו, ירו' שבת פי"ח דט"ז ע"ג) ת"ר מטלטלין את החצב מפני שהוא מאכל לצבאים. וב"ר פל"ב (ס"פ ל"א) ואתה קח לך מכל מאכל אשר יאכל: הכנים זמורות לפילין, חצובה [1]) לצבאים, זכוכית לנעמיות. ובפ"א בכלאים (מ"ח) אין נוטעין יחור של תאנה לתוך (החצב) [החצוב] [2]) שתהא [3]) מקירו, פי' מקירו שיהא לו צל יש מפרשין לשון קור [4]). ובפרק חזקת הבתים בסוף הלכה בד"א במחזיק (ב"ב נ"ו.) חצובה מפסיק בנכסי הגר מאי חצובה אמר רב יהודה אמר רב שבו תיחם יהושע לישראל את הארץ. ובפ' אין צדין בגמ' בהמה מסוכנת (ביצ' כ"ה:) חצובה [5]) מקטע רגליהון דרשיעיא. פירוש עשב הוא שיורדין שרשיו בארץ אמות הרבה ולא ינטו הנה והנה מלשון לחצוב להם (בורות) [צ"ל בארות] (ירמיה ב', י"ג) ונקרא אדרא [6]) ואם יגזל אחד משדה חבירו חופרין עד שימצאו זו החצובה [7]) ומתפרסם זה הגזלן הנכנס לשדה חבירו לפיכך מקטע רגליהון דרשיעיא כלומר זה העשב לא נזהר במצוות ויורד נ כ ח ו [8]) ואינו נוטה אילך ואילך והרשעים נצטוו ומפירין ומניחין דרך הישרה ומעקמין וחומסין. ונקרא בלשון ארמית יבלא. *[אחי"ה ובשטמ"ק לביצה הביא י"מ ע"ש ואולי כיון לתחלת ביאורו של רבינו והשיג עליו ונמשך אחר רש"י שהסכים לסוף דברי רבינו ע"ש ועיין ג"כ פי"מ לרמב"ם לכלאי' הנ"ל ופירשב"ם לב"ב ועולה עם פי' רגמ"ה כ"י לב"ב וז"ל והצוב שם אילן ואין נוטין שרשין לכאן ולכאן אלא במקום שנוטעין אותו יורדין עד התהום ומשום הכי נוטעין אותן על הגבולין בין שדה לחברתה לפסוק ע"כ. וכנ"ה בב"ב נ"ה סע"א המצר (והחצב) [צ"ל והחצוב] [9]) מפסיקין בנכסי הגר אבל לענין פאה וטומאה לא כי אתא רבין אמ' ר"י אפי' לפאה וטומאה ועיי' ירו' פיאה רפ"ב דט"ז ע"ד חצובות מפסיקין לפיאה רב חסדא בעי בהן חלק יהושע את הארץ . . בהן תיחם יהושע את הארץ ועיי' בפי' א"צ בתוספות ד"ה חצובות. והנה בענין גזרת המלה להוציאה מפעל חצב כדעת רבינו יש להביא ראיה מפסחי' קי"א: ומשתכחי (קטב מרירי) בטולי (דחצבא) [צ"ל דחצובא] דלא חצב גרמידה וא"כ נבנה השם מפעל. אולם בילק' האזינו רמז תתקמ"ה אי' רק בטולא דחצובא ותיבות דלא חצב גרמידא ליתנהו ויתר שנויים עיי' בד"ס לפסחי' צד קע"א. ומ"ש רבינו שנקרא הצמח אדרא והוא Epheu קצת ראיה מל"י אמצעית אשר בה יכונה זה הצמח ἰθυτήριον מהתואר ἰθύς ישר ונכח ועיין פערלעס עט"ש קכ"ט. אבל בכל זאת לבי נוקף להסכים עם פי' רבינו כי בהפך כתבו חוקרי הטבע בעת שימות גזע הצמח לא לעתים רחוקות מאחר שנשרש באדמה השרשים מסתעפים אנה ואנה ומתפשטים באדמה וא"כ מה הועיל לנו להציב על יד הצמח הנ"ל גבולות ממה שעלה למרומים נכחו אם באדמה ישלח שרשיו בהיקף איזה אמות? לכן דעתי נוטה כי אולי אדרא או לפי גי' כ"י הנ"ל ארדא נשתבש מן רוטא שהביא רבינו בע' פגם א' והוא בל"ר ואיט' Raute, ruta וראיה להשערתי מפי' רה"ג לסד"ט צד ה' שפי' יבלית עשב ששמו יבלא בארמית ובטיית חייל ובלשון קודש חצוב וכו' ועיין ערך יבל. והנה חייל הוא באמת בלשון ערבי خيل Raute ונרדף עם سذاب, سداب וזה אחד הוא לפי דעתי עם חצוב או אם خنق שכולם ענין צמח הנ"ל ומעתה נוכל לומר אולי יבלא ג"כ מלשון ערבי نفراء Raute כי דרך האותיות ב' ל' להתחלף עם פ' ור' והחכם לעף פפלאנצ"נ צד 186 לא באר כהוגן מלת חצוב] —

חָצַב (נרדף עם חטב, קצב מל"מ וענינו כריתה ופסילה hauen, aushauen; השם חַצָּב Stein-hauer, Steinmetz; מַחְצָב Schacht) בס"ג דב"מ (קי"ח:) ת"ר החצב שמסר לסתת הסתת חייב. ובתו"כ והכהן הגדול מאחיו (תו"כ אמור פרק ב' פרש' א' וכ"ה ויק"ר ס"פ כ"ו ותוספ' יומ' פ"א) שגדלוה משל אחיו וכו' ומצאוה חוצב ומלאו עליו המחצב דינרי זהב [10]). לא יפתח אדם מחצב בתחילה לתוך שדהו בפ"ג בשביעית (מ"ה). שיעור הגדר י' טפחים פחות מכן מחצב (שביעית שם מ"ו) [פי'] אינו נקרא גדר אלא מחצב כלומ' גדר בינוני. לא תבנה אתהן גזית (שמות כ', כ"ב) תרג' ירושי' [אי'] חציבין. — (א"ב לשון פסוק זה וברת חצובים אשר לא חצבת (דברים ו', י"א). *[אחי"ה וכנ"ה

---

1) בנו"ג חצובות. 2). וכ"ה בע' יחור וכ"ה בכ"י מ' ובאו"ז הלי' כלאים סי' רס"א. 3) וכ"ה בע' יחור ובכ"י מ' ובאו"ז שם ובנו"ג שיהא. 4) ושני הפירושי' הובאו באו"ז שם בלי מקור. 5) בנו"ג בכל מקום חצובא אבל בשט"מ לביצ' כגי' רבינו וכן מוכח מהקבוץ בירו' פיאה עיי' למטה. 6) בכ"י ל"ד ארדא! 7) בדפ"ר החפירה. 8) כ"ה לנכון בדפ"ר ופיז' וכ"ה בכ"י אבל מדפי' וויניצי' והלאה משובש בכחו. 9) וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י אבל עיי"ע מצר האחרון. 10) נושא המאמר אשר בו תלוי הספור הלזה חסר כאן, בספרא ובתוספתי יומ' אי' אמרו עליו על פנחס איש ח ב ת ה וכו' ובילק' אמור רמז תרל"א איש חפת' ויותר טוב בויק"ר שם פנחס ה ס ת ת וכן מוכח מתשובת ר"ח ב"ג וכי סתת היה וכו'.

הפעל בקל: ירו' שקלי' פ"א ד"פ ע"ד לא יחצוב לו אבנים ואם היו חצובות וכו'. ויק"ר פכ"ה ויחצוב בטורא לפי גי' רבינו בע' מכש. ויק"ר שם וחמא (אדריינוס) חד גבר סב קאים וחצב חצובין [1] למנצב נציבין כלומ' חפר חפירות לנטוע נטיעות [2]. והושאל בירו' סוט' פ"ח דכ"ב ע"ד וירו' שקלים פ"ו: דמ"ט ע"ד חצובה מאש. נפעל ירו' יומ' פ"ג ד"מ סע"ג אבני קודש צריך שתהא חציבתן בקודש ובקודש יֵחָצֵבוּ. שמ"ר פט"ו ברוך המחצב שנחצב ממנו: והשם חַצָּב פי' פוסל אבנים ובירו' ב"מ פ"י ד"ב ע"ג אי' החוצב והקבוץ ירו' שקלי' פ"ו דמ"ח. חוצבין וצ"ל החַצָּב, חַצָּבִין. ואבן הנחצב נקרא חֲצִיבָא תרג' ישעי' נ"א, א'. מקום אשר נחצב ממנו אבנים נקרא מַחְצָב עיי' ערכו. וחפירה עצמה חצובה, חציבה עיין לעיל הציונים] —

חצב (לדעת רבינו קנה סוכ"ר Zuckerrohr מל"ע قصب קנה אבל לפע"ד הוא מל"ע خصب, خصب נץ ופרי הדקל Datteln, Palmblüthe) פ"ק בע"ז (י"ג סע"ב) ר"מ אומר אף דקל טוב חצב (ונקלס) [צ"ל ונקלווס] [3] פי' בגמ' (י"ד:) חצב קשבא. פירוש קנה שעושין ממנו הסוכר והוא מתוק. *[אחי"ה עיין התוספ' ע"ז י"ד ד"ה חצב וכן פי' הרמב"ם חצב קנים שעושים מהם הסוכר"א = zucchero וכ"ה ברע"ב [4]. וטעם שניהם יען שפותרים קשבא של גמר' אשר על ידו מבואר חצב מל"ע הרשומ' בתחילת הערך ועל זו המלה כיון הפי' המיוחס לראב"ע לשמות כ"ה, כ"ט ע"ש היטב שהביא דברי הערוך שלי' לפנינו בשום מקום וכבר עמד על זה הג' שי"ר עיין במבוא לח"א צד V וערך במזרחי שעמד לימין בעל ערוך לצדקו, וללא צורך הוא בנוגע להערוך אבל מן הצורך בענין פירוש רש"י לשמות שם. ודע כי קשה להלום פי' רבינו והרמב"ם לפתור חצב ע"י קנה הסוכ"ר [5] כי בכל הסוגיא מתמרים והיינו פרי דקלים שונים עסקינן לכן נ"ל ברור כי חצב הוא ל"ע הרשומ' בתחלת הע' ופירוש נץ הדקל ותמרים וכן פירש"י קשבא מין תמרים וזהו נכון כי בל"ע قسب הוא מין תמרים קשים וזהו הפך מן פירות דקל טוב שנאמר בגמ' שם ומעתה זכינו להבין הירו' בע"ז פ"א דל"ט ע"ד ששם פי' חצד (לפי גי' הירו') ר' לעזר בי ר' יוסי מין הוא ושמו חצדא כלומ' (חצד) [חצב] הוא מין דקל ושמו (חצדא) [חצבא]. ולאפוקי מר' חמא בר עוקבה שאמר שהוא קוריוטה עיין ערך קריוט. והמפרשים שגו במח"כ] —

חֶצֶד (בל"ס חֶצָדָא ובל"ע حصد פי' קציר das Mähen, die Ernte) תרג' זרע וקציר (בראשי' ח', כ"ב) זרעא וחצדא. *[אחי"ה בנו"ג זורעא — וכנ"ה הרבה בתרג' עיין מתורגמן ועמת"ר להח' לעווי. וכן אצל רז"ל הפעל חֲצַד מ"ק ט' רע"ב תזרע ולא תחצד. ושם י"ב רע"ב רב הונא חצדו ליה חצדא במועדא צ"ל בחולא דמועדא וכ"ה בכ"י מ' וכ"ה בגמ' שם לגבי רב חצדו ליה וכו'. ב"מ נ"ו סע"ב דחצדינהו וזרעינהו. ושם ק"ה. אזרע ואחצוד. תענית י'. עיי"ע טבאי. ב"ר פ"י הוה קאים למיחצד בהדא בקעתא בי טרפא. — ירו' דמאי פ"ב דכ"ג: מיחצד, מחצדן ט"ס הוא עיי"ע חץ ה'. — ירו' ע"ז פ"א דל"ט ע"ד חצד, חצדא ט"ס הוא עיי"ע חצב האחרון.

חצדד (שם מקום) בפרק יוה"כ בגמ' ובתשמיש המטה (יומ' ע"ז:) רב יהודה ורב שמואל בר יהודה [6] הוו קיימי אגודא דנהר פפא [7] אמעברא דחצדד. פי' מקום ששמו חצדד והמים היו שם קלים שהיו יכולים לעבור ברגל משם. *[אחי"ה בכ"י ו"ו ול"ד הגי' חצדר ברי"ש בסוף וכן בכ"י ב' מינכען חצידר ובפסקי רי"ד הצדר ואולי נכון הוא כי בל"פ خوضة ركة פי' מקום נמוך שיכולין לעבור ברגל וזה קרוב לפי' רבינו ויהיה א"כ שם כנוי למעבר ההוא. ובראש בדפ' הישנים הינדר ונראה שצ"ל הצדר] —

* חוּצָה, חִיצָה (לפע"ד מל"ע خزية בוז קלון וחרפה Schande, Schmach) בב"ר פנ"ו דרש חוצה (ישעיה ל"ג, ז') חיצה הוא ברייה למיכם ית בריה ובילק' ישעי' רמז ש"ג חוצה היא לך חוצה היא לאבא למיכסית בריה, אבל בילק' וירא רמז ק"א חוצה חיצה כתיב חיצה היא בידיה

---

1) ושם בפעם שנית חציבין ובקהל"ר פי' וסבותי בפעם ראשונה וחצד חצובין וצ"ל וחצב כבפעם שניה שם. 2) ובתנחומי' קדושין סי' ח' אי' בתמורתו: נוטע נטיעות תאנים. 3) וכ"ה לנכון בעי' נקלווס ע"ש ובעי' קריוט, ובכ"י ה"ב ונקלבץ ובשאר כ"י ונקלבס וכ"ה במשניות נאפולי בע"ז שם רק משובש ודנקלבס וצ"ל ונקלבס ואות בי"ת במקום שתי וי"ו ועיקר הגי' נקלווס וכ"ה בגמ' י"ד: לפי גי' כ"י ש"ס (ד"ס ע"ז צד י"ז:) ובנו"ג במשני' נקלב וצ"ל נקלבס ובגמ' ונקלס וחסר הבי"ת ובירו' וניקלבים ובפי"מ להרמב"ם ונקליבס וט"ס הוא. 4) ולגי' הרמב"ם שם אמר רב יהודה אין מקריבין חצב לע"א ע"כ היטב עולה לשון ר"מ אף דקל טוב חצב וכו' ולפנינו לי' הוספה זו ולי' בכ"י ש"ס. 5) והוא יערת הדבש של מקרא עיי' פירש"י לש"א י"ד, כ"ז. ולשה"ש ה', א'. 6) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב ועיין מ"ש בעי' גד ז' כהערה ה' (ח"ב, רל"ח) ובדפ"ע בעי' הנוכחי לי'. 7) עיי"ע הנ"ל.

למיכם ית בריה וכ"ה באיכ"ר פ' בכה: חיצה כתיב חיצה היא גביה דנכסיניה, ובפסיקת' רבתי פר' בהחודש (פ"ו. בדפי' לבוב) בט"ס חיצה היא בידך מכו שיניה! וצ"ל מכסוניה. ובכולם שעורו חרפה וקלון הוא לאב שישחוט את בנו, והמפרשים נלאו לפתור אותה. ועוד נ"ל לומ' כי חוצה, חיצה הוא כמו חס מל"ע خس, خسا עיי"ע. חס וחסא, ופירושו דבר חולין ונמאס ואז הגי' חיצה הוא בריה הוא העיקר כלומר יהא חוץ מופרד ומחולל לך והראיה מב"ר פמ"ט א"ר יודן חלילה היא לך בריה הוא לך, והבן!

חֹצֶלֶ[ת] (לפע"ד מל"ע خصلة ענפי עץ הרכים והרטובים ומהם היו נקלעות המצעות (Matten aus weichen Zweigen בס"ג דסוכ' (כ'.) תנן בפ"ג בעדיות (מ"ד) כל החוצלות טמאות [1] טמא מת דברי ר' דוסא. הן מחצלות ממש וכבר פירשנו בע' בודיא. *[אחי"ה כ"ה לנכון מדפ' וויניצ' והלאה אבל בדפ' פיז' בוריה ובדפ"ר חסר סוף הערך ותחתיו בא סיום מע' חצן א'. ובע' בודיא (ח"ב, י"ז) מפרש רבינו מחצלת ועוד עיי"ע מחצלת ועהק"צ שנ"ב פי' דעקא (Decke) בלא"ש וכונתו כמ"ש הן מחצלות ממש על מאמר רשב"ל בסוכ' שם, ות"ק שם פי' חוצלות ע"י מזבלי והוא לפע"ד נ"כ מל"ע הרשומ' בע' זביל פי' כלי שנארג מעלי תמרים. ורש"י לועז בולוס והוא לדעת מ"ל Strohsack, paillasse אבל בכ"י רש"י לי' ובדפוסי' הישנים איתא בולזש ואולי הוא Balsack — ירו' מעשרות סוף פרק ה' דף נ"ב. זרע חצלין ט"ס וצ"ל בצלין] —

חצן (= הוּצְנֵי או הושני עיי"ע הוץ וע' השני) חוצני פשתן (סוכ' י"ב:) כבר פירשנו בערך השני [2].

חַצִין [3] (= חַצִינָא בל"ם ובל"ע خصين וכן בל"י ἀξίνη כשיל וגרזן (Axt, Beil בפ' כל הכלים בגמ' קנה של זיתים (שבת קכ"ג:) אמר אביי חרבא דאושכפי וסכינא דאשכבתא וחצינא דנגרי כיתד של מחרישה דמו. ובפ' בכל מערבין בגמ' נפל עליו [4] (עירובין ל"ה. וכ"ה בדף ע"ז רע"ב) לא צריכא דבעי [5] מרא וחצינא. ובפ' אמר להם הממונה בגמ' מולבז [6] (יומי ל"ז רע"ב) בקתתא דנגרי וחציני, ובפ' המביא כדי יין וכדי שמן בגמ' ר' אליעזר (ביצה ל"ג:) ואע"ג דחזיין לקתתא דנגרי וחציני [7]. חרש ברזל מעצד (ישעי' מ"ד, י"ג) תרג' [8] נפחא מברזלא חצינא, וכן תרג' מעשה ידי חרש במעצד (ירמי' י', ג') [עובד ידי נגר בחצינא]. — (א"ב כן נקרא בל"י עיי"ע חזינא). *[אחי"ה וכנ"ה בב"ב ע"ג: חצינא לבר נגרי כגיר' כ"י רגמ"ה לב"ב ופי' חצינא גרזן ובנו"ג בט"ס חציצא עיי' במו"ע ופירשב"ם גרזן או מעצד ע"כ, ובבבא קמא קי"ט ס' ע"ב תרתי חציני לרבתי קרי לה כשיל ולזוטרתי קרי לה מעצד. ועוד הקבוץ עבודה זרה ט"ז. מרי וחציני ובענין כלים י"ד, ב' עיין ערך חזינא] —

חצן (= חִיצוֹן das Aeussere, ausserhalb Befindliche מל"מ על משקל תיכון מהשם חוץ והפכו פנימי) בפ' הקורא את המגילה עומד (מגילה כ"ד סע"ב) הרי זה דרך החיצונים כלומר לא עבד כדין וכשורה [9] *[אחי"ה ובע' אונקלי גי' רבינו דרך החיצון וכ"ה בכ"י א"פ למגיל' ובכ"י מ' המינות והוגה חיצונה (ד"ס ס"ד.) ופירש"י ב"א ההולכים אחר דעתם חוץ מדעת חכמים לי' בכ"י רש"י. ומזה הענין גם ספרים חיצונים סנהד' פי"א מ"א וירו' סנה' דכ"ח. וירו' פיאה פ"א דט"ז: תנחומ' בהעלותך ס' סי' ט"ו, במד"ר פי"ד ופט"ו, ילק' סוף קהלת. לדעת חכמי בבל (בסנהדרין ק':) הם ספרי הצדוקים ולדעת חכמי ארץ ישראל (ירושלמי שם) כגון ספרי בן סירה וסיפרי בן לענה ועיין קהלת רבה בסופו — משנה החיצונה (במד"ר פי"ח) והוא הבריתא ולדעת רבינו היא התוספתא עיין מ"ש בע' אפתק (ח"א, רמ"ז). ירו' יבמו' פ"א ד"ג. החיצונה עיי"ע חץ ג'. זבחי' פ"ה מ"א מזבח החיצון הפכו מזבח הפנימי ובזה לשון נופל חיצון בענין

---

1) כ"ה בעדיות אבל בסוכ' בנו"ג מטמאין וברש"י מטמאות אבל בכ"י ב' מינכען כגי' רבינו וכ"ה בתוספתא כלי' ב"ב ספ"ד כל החולצות . . ר' דוסא אומ' (טמא) [טמאות] טמא מת. 2) כ"ה בכ"י ה"ב ודפי' פיז' וכ"ה בדפ"ר רק שם חסרו התיבות חוצני פשתן ונכלל בע' הקודם לזה ומדפ' וויניצ' והלאה בט"ס בעי' אניצי ובע' השני גי' רבינו בהוצני וזה העיקר עיי"ע הוץ. 3) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב ובדפ"ר אבל בשדפ"ע חצן. 4) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב ובדפ"ר. 5) ליתא בט"ס בדפ"ר. 6) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב ובדפ"ע בט"ס מוליכו אבל לנכון בעי' נרג. 7) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ובדפ"ע נשמט מן בקתתא עד לקתתא, אבל לנכון הובאו שני ציונים יחד בע' קת, ושם בשתי פעמים נרגי וכ"ה בע' נרג וכ"ה בנוסחאותינו אבל בכ"י ב' ליומ' ובכ"י מ' לביצ' אי' ג"כ קתא דנגרי וכ"ה באו"ז הל' יו"ט סי' שס"ב ובחי' הרשב"א והמאירי, ולפע"ד עיקר הגי' דנרגא שהוא ל"ע כמו שאוכיח בעה"י בע' נרג. 8) בדפ"ר עוד ויעף. 9) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע רק לא עבד כשורה.

חול הפכו קודש כמו בל״מ (נחמיה י״א, ט״ז; ד״ה א׳ כ״ו, כ״ט) מלאכה חיצונה. חולין מ״ג. חיצון אדום ופנימי לבן — בית חיצון עיי״ע בח״ב, ס״ט] —

חצן (= חִיצְנָא בל׳ ערבי حصن מַאֲרָב Versteck, Hinterhalt) הכינו האורבים (ירמיה נ״א, י״ב) אתקינו חיצניא [1].

חֲצַף (מל״ס ענין עזות streng, dreist, frech) אפס כי עז העם (במדבי׳ י״ג, כ״ח) תרג׳ ירוש׳ [א׳] חציפין [2]. קשי פנים (יחזק׳ ב׳, ד׳) תרגומו חציפי אפין. ועז פניו ישונה (קהלת ח׳, א׳) תרגום וחציף אפין מתחלפין ארחתיה מטב לביש. בפסיקתא דשובה (קס״א.) חציפא נצח לבישא, פי׳ חצוף נוצח לרע. *[אחי״ה רבינו מיניה וביה אזיל שמסיים בתרג׳ קהלת ועל זה הביא וכן הבין לשון הפסיקת׳ כי לביש מענין ביש פי׳ רע, אבל האמת הגדתי לך בע׳ בוש (ח״ב, כ״ח) קח נא משם ועיי׳ גם כן הערת ר׳ שלמה באבער בפסיקת׳ שם — וכנ״ה כמה פעמי׳ חֲצִיף, חֲצִיפָא = חָצוּף, חֲצוּפָה והוא בינוני פעיל ופעול וגם בהוראת התואר וכן בל״ס חַצִיפָא סוט׳ ז׳: חציף עלי בר ישראל דמפריש חטאיה, ברכות ל״ד חציף עלי וכו׳. עיי״ע פקתא. קידושין ל״ג. כמה חציף ההוא גברא, סנהדר׳ ג׳. וש״נ בית דין חצוף. שמ״ר ס״פ מ״ב ג׳ חצופים הם חצוף בחיות כלב, בעוף תרנגול ובאומות ישראל (עיין ביצ׳ כ״ה: שם הגי׳ ג׳ עזין הן). ולנקבה מ״ק ט״ז: כמה חציפא ההיא איתתא, ירו׳ תעני׳ פ״ד דס״ו רע״ד מלמה״ד למלך שהיו לו שתי בנות אחת חצופה ואחת כשירה אימת דהות בעייא ההיא חציפתא עלת קומוי אמר וכו׳, ילק׳ שופטי׳ רמז תתקכ״ג לא הציפא אימרתא וכו׳, ירו׳ תעני׳ שם דס״ט: בוא וראה מה חציפה היא א״י וכו׳, וצ״ל חצופה וכ״ה בסוף פתיחתא דאיכ״ר פ׳ על ההרים וכ״ה בפסיק׳ דר״כ דף קי״ד. וילק׳ סוף דניאל רמז אלף ס״ו וילק׳ ירמיה רמז רפ״א — פסיקת׳ רבתי פ׳ בחודש השביעי (צד פ״ו דפ׳ לבוב) תנחומ׳ וירא וילק׳ שם רמז ק״א א״ל יצחק אבא אוסרני בידי וברגלי שהנפש חצופה היא. נדרים כ׳: בני חצופה. והקבוץ ירו׳ ברכו׳ רפ״ה ד״ח ע״ד השעות החצופות הקשות והרעות. בריש אסת״ר אפיא חציפָתָא. והשם: סוטה מ״ט: בעקבות משיחא חוצפא יסגא (ובסנהדר׳ צ״ז סע״א העזות תרבה), סנהד׳ ק״ה. חוצפא אפי׳ כלפי שמיא מהני. ושם חוצפא מלכות׳ בלא תגא. ערכין ט״ו סע״ב חוצפא ולישנא בישא. גיטין ל״ו: לישנא דחוצפא הוא וכו׳. עיי״ע עלב. ב״ב קנ״ה: חוצפא יתירה הוא דהות ביה. — והפעל בהפעיל קהל״ר פ׳ מה יתרון: מחציפין אתם וקושרין עלי קטגוריא. ושם (פ״ט) פ׳ טובה חכמה: כל המחציף פניו במלכות בית דוד מתחייב הוא מלעיל. וכן באפעל בתרג׳ משלי ז׳, י״ג; כ״א כ״ט] —

* חוּצְפִּית (שם תנא) שביעית פ״י מ״ו ר׳ חוצפית אומר כותבין (פרוזבול) לאיש על נכסי אשתו. ובתוספתא שם פ״ח איתא ר׳ חוצפית אומ׳ כותבין לאישה על נכסי בעלה. וקצת צ״ע מה הוקשה לירושלמי שביעית פ״י דל״ט ע״ד מהו לכתוב לאשה על נכסי בעלה ותירץ נישמעינה מן הדא (משנ׳ דשביעית שם) וכן ליתומין על ניכסי אפיטרופין ע״כ והלא ר׳ חוצפית בפירוש תנא כן בתוספתא ומזה לכאורה תשובה והשגה על הנחת הח׳ צוקערמאנ׳ (עיי״ע בית פרס) כי התוספתא היה יסוד מוסד למשניות דירושלמי. והיה מתורגמן של ר׳ גמליאל דיבנה ברכו׳ כ״ז סע״ב ואמרי לחוצפית התורגמן וכו׳. ובבכורו׳ ל״ו סע״א ואמרו לחוצפית המתורגמן ובירו׳ ברכו׳ פ״ד ד״ז רע״ד לר׳ חוצפית המתורגמן (לפי גי׳ המהרש״ס, ובנו״ג חצפית) וכן בבבלי פעם אחת עם כנוי רבי ופעם אחת בלא כנוי עיין חולין קמ״ב. לישנא דר׳ חוצפית המתורגמן ובקידושין ל״ט סע״ב לישנא דחוצפית המתורגמן (ובירו׳ חגיג׳ פ״ב דע״ז סע״ב נשתנה הנוסח) ומזה תבין כי הוא היה אחד מהרוגי מלכות.

☞ חציצא (? צ״ל חצינא עיי״ע חצן) במסכת בתרא בפ׳ המוכר את הספינה (ע״ג: חציצא דבר נגרא פי׳ (רש״י) [צ״ל רשב״ם] גרזן או מעצד ולפי דעתי חצינא גרסינן לפיכך לא הביאו בעל הערוך. *[אחי״ה בע׳ חצן כבר מלתי אמורה כי באמת גירסת כ״י רגמ״ה לב״ב חצינא] —

* חֲצָצָא (מל״מ חָצָץ ובל״ס כמו כן ועוד חציצא פירוש אבנים קטנות Steinchen, Kies) איכ״ר פתיחתא סי׳ כ״ד פ׳ ר׳ יוחנן: היכי סגיתון בטורי ובחצצי חליצי מסאני ובלא סנדלא.

* חצצה, חֲצִיצָה (Scheidewand, Zwischenraum) עיי״ע חץ א׳ וש״נ.

---

[1]) בכ״י ו״ו חצינא, וגי׳ הדפוס עדיפה והוא קבוץ מן אֶרֶב שהוא בל״ע חִיצְנָן והעתיק התרג׳ כאלו כתוב הארבים. והתי׳ לעווי בעמת״ר נדחק מאוד בפירושו. [2]) בנו״ג כמו באונקלס תקיף.

חצר (= חָצִיר מל"מ מין זרעונים Lauch) בפ' י"ז בכלים (מ"ה) אמר ר' יהודה[1]) לא הוזכרו רמוני בדן[2]) וחצירי[3]) גבע אלא שיהו מעשרין ודאי בכל מקום. פירוש כרישים[4]) ממקום שנקרא גבע והן מקומות בין הכותים[5]) כדתניא (תוספתי' כלים ב"מ ספ"ו) לא הוזכרו רמוני בדן[6]) וחצירי גבע של בין הכותים[7]) אלא שמתעשרין ודאי בכ"מ (הקונה אותם[8]) ואילו חצירי גבע מתעשרין ודאי בכ"מ הקונה אותם אם במקומם אם במקום אחר מעשר ודאי עשר ממאה מקום שהכותים מורעים[9]) מעם הארץ שהן ודאי לא עישרו, והלוקח מע"ה ספק הוא ומעשר דמאי א' מכל ק' כמו תרומת מעשר. וזה כמו (במדבר י"א, ה') ואת החציר ואת הבצלים.

חָצֵר (ידוע מל"מ מקום מוגדר סמוך לבנין וכ"ה בל"ס ובל"ע حظيرة Umfassung, Umzäumung, Hof; חֲצַר מָוֶת Friedhof) בהקלתות פ"ז בכלי' (מ"ג) חצר הבירה[10]) בזמן שהיא גבוהה ג' אצבעות וכו'. בפ"ק דב"ק בגמ' חבתי בתשלומי (ב"ק י"ב.) דכ"ע עבדא כמטלטלא דמי הא דתניא לא קנה שפיר והא דתניא קנה בעודן עליו וכי עודן עליו מאי הוי חצר מהלכת הוא וחצר מהלכת לא קנה וכו'. ובפ"ב בגיטין בגמ' בכל כותבין (כ"א.) אמר רבא כתב לה גט ונתנו ביד עבדו וכתב לה שטר מתנה עליו קנאתו ומתגרשת בו ואמאי חצר מהלכת היא וחצר מהלכת לא קנה וכו' מאי טעמא דערים בצורות ביהודה דלא ניידי[11]). בס"ג דפ' יוצא דופן (נדה מ"ז:) וחד מתני חצר צורית[12]) דתנן בהמעביר פ"ג במעשרות (מ"ה) ואיזו היא חצר שחייבת במעשר ר' ישמעאל אומ' חצר צורית[13]) שהכלים נשמרים בתוכה מאי חצר צורית אמר רבב"ח אמר ר' יוחנן שכן בצור מושיבין שומר על החצר. ובהקומץ רבה בגמ' ז' קני מנורה (מנחות כ"ח:) לא יעשה אדם בית תבנית היכל אכסדרה כנגד אולם חצר כנגד עזרה. ובר"ג דמי שמתו (ברכות י"ח:) אזל בתריה לחצר מות. פי' בית הקברות חצר שהמתים מוטלין בה. *[אחי"ה וכן פירש"י חצר מות: בית הקברות ומזה השם נאצל המחוז הערבי حضرموت יען שאוירו היה רע ונזכר שם המקום חצר מות בב"ר ס"פ ל"ז וילק' נח רמז ס"ב עיי"ע פפייר בענין חצר הקבר עיין המפרשי' בב"ב ק"א. סוט' מ"ד. אהלות פט"ו, ח'[14]). ובתוספת' אהלות פט"ו מפורש איזהו חצר הקבר זו הגת שהמערות פתוחות לתוכו. ויתר המקומות אשר בהם נזכר חצר בש"ס תמצא בפחד יצחק קח נא משם — ובענין שם העיר חצר הנזכרה איזה פעמים זה אחר זה עיי' ילק' וישלח רמז קל"ג דף מ' סע"ד והלאה] —

חֲצַר כָּבֵד (הוא יותרת הכבד עיין בפנים) בפ' יוה"כ בגמ' מי שנשכו כלב שוטה (יומי פ"ג: פ"ד. ירו' יומ' פ"ח דמ"ה רע"ב) מאכילין אותו מחצר כבד שלו. — (א"ב תרג' ואת (יותרת הכבד) [היתרת על הכבד] (שמות כ"ט, י"ג; ויקרי ג', ד'; ד' ט') וית (חצר כבדא) [צ"ל חצרא דעל כבדא]). *[אחי"ה ודע כי הח' באכארט בס' היעראזאיקאן ח"א, תקס"ב והלאה הרחיב דבורו בהוכחה כי ויתרת הכבד אין משמעו כנהוג רשת על הכבד Lebernetz כי אם מענין יותר ויתרת כעין ייתור Anwachs והביא ראיה מהעתקה ערבית زيادة שהוא ייתור והוספה וגם אני נסיתי חילי בערך אצבע (ח"א, ר"ג) לפרש כן עפ"י פירשב"ם והעליתי כי היא הנקרא בפי שוחטים Däumel והוא אצבע הכבד בתמיד ל"א. ועתה באתי להוסיף כי לפע"ד זה הוא חצר הכבד ויותר טוב הוא גי' התרג' דפ' סאביאנעטטא: חִיצְרָא והוא ל"ס חֶצְרָא פי' אצבע קטנה וכן העתיק הפשיט' קטני (מ"א י"ב, י') וכ"ה בל"ס خنصر אצבע קטנה. וכל זה עולה יפה

---

[1]) וכ"ה בס"א במשניות וכ"ה בירו' ערלה פ"ג דס"ג. א"ר יודה וכ"ה ר' יהודה בר"ש ברע"ב ובתוספו' זבחיי ע"ב: ד"ה נתערבו המתחיל בדף ע"ב. ובמשנה דש"ס ר' יוסי וכ"ה בפירוש המשנה לרמב"ם עיין בהפשב"ע שהשיג לנכון על ברכת הזבח וקצת חידוש שלא הזכיר גי' ירו' הנ"ל שהוא כגי' רבינו. [2]) וכ"ה בתוספי' שם ובמשניות בראן וצ"ל בארן וכ"ה בתוספתא בסמוך וכ"ה בערך בארן א' (ח"ב, ב' ע"ש בהערה). [3]) בירו' הנ"ל בט"ס בחריצי. [4]) וגם ר' יונה בספרו אלאסול פי' חציר: الكراث. [5]) הובא בתוספות הנ"ל בשם הערוך. [6]) בתוספ' וכן בפי' סד"ט לרה"ג איתא בארן. [7]) וכ"ה בפי' רה"ג ובנו"ג שם של בית . . [8]) לי' בכ"י ו"ו א'. [9]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ב' וכ"ה בדפ"ר ובכ"י ו"ו א' מרעים אבל בכ"י ה"ב ובדפ' ערוך ווינצי' מודיעים ובכ"י ב"ר ובדי פיזי מזרעים וצ"ל מורעים פי' גרועים וכן הציע הגרי"ב בהפש"ב. [10]) בתוספתי כלי' ב"ק פ"ה בט"ס הבירה. [11]) זה מפירוש רבינו ועיין גם כן פירש"י ד"ה קנאתו. [12]) בנו"ג אחצר צורית ובדפ"ר בט"ס במלה אחת חצרצורות! אבל בע' צר י' גם בדפ"ר חצר הצורית. [13]) בנו"ג הצורית וכ"ה בע' צר י'. [14]) ובדברי השירה אשר שר ר' אלחנן בר אברהם העלן (הובא בצמח דוד ח"ב צד פ"א) כתוב הקבוץ . . שיבואו יחד לחצר הקברות.

מאוד עם מה שכתב רה"ג וז"ל (עפ"י הצעת דבריו ע"י הח' דוקעס במ"ע אוריענט סי' ל"ד צד 537 שנת 1848) ואמר רב האי ז"ל חצרא דכבדא היא יותרת הכבד ועקרו לשון ארמי והיא אצבע קטנה שבקצה ידיו של אדם שקורין אותו בל' ישמעאל אלפנציר על שמו נקרא חצר הכבד כי יש בכבד חתיכות גדולות שדומות לאצבעות וזו גדולות וזו היותרת הקטנה היא דומה לאצבע קטנה ע"כ ולפ"ד חסרון מבפנים וקצת בלבול דברים ראיתי כאן וכצ"ל: ועקרו לשון ארמי והיא אצבע קטנה שבקצה ידיו של אדם כי יש בכבד חתיכות גדולות שדומות לאצבעות קטנות וגדולות זו שקורין אותו בלשון ישמעאל אלפנציר וזו שקורין אותו בלש' ישמעאל אלחנציר היתרת הקטנה היא דומה לאצבע קטנה ועל שמו נקרא חצר הכבד ע"כ. ובאמת البنصر הוא אצבע גדולה ואצבע הקטנה נקרא الخنصر בל"ע. היוצא לנו כי חצר הכבד הוא כענין אצבע הכבד (בתמיד הנ"ל) לכן הטיב לפסוק הרמב"ן בתשובו' סי' קס"ב דניקב חצר הכבד לאו טרפה היא עיין ברכי יוסף ח"ב בשיורי ברכה סי' מ"א וכל החשש טרפות בחצר הכבד רק חומרת הגאונים היא דחיישינן אם ניקב חצר הכבד שסופו לינטל כל הכבד עיי' בהגהות אשר"י הובא בב"י סי' מ"א. ובאמת דין נקוב חצר הכבד בל תמצא לא בגמ' ולא בפוסקים כי מה שרצו רוב הפוסקים להגיה במקום מצד הכבד (יו"ד סי' מ"א סק"ח): חצר הכבד קשה להלמו עיין במ"ז שם ושיורי ברכה שם. — ואם כן אחרי הודעתיך כל זאת נראה כי אין נכון לסדר חצר הכבד בערך הקודם כדאיתא בדפוסי הערוך] —

חֲצֹצֶרֶת (מל"מ חצוצרה כלי שתוקעין בו Trompete) בס"ג דפ' במה מדליקין (שבת ל"ו.) ובפרק לולב הגזול בגמ' ערבה גזולה (סוכ' ל"ד.) חצוצרת' שיפורא [1] פי' עכשיו חצוצרתא שיפורא [2] פי' עכשיו חצוצרות כשרה ואותו שקורין שיפורא פסול, וכן הקרויה צפצפה עכשיו כשרה ללולב וערבה פסולה [3]. פתורא בתחילה קורין [כן] לקטנה בזמן הזה קורין כן לגדולה [4]. בזמן הזה קורין לבית הכוסות הובלילא [5] ואם נמצא מחט בהובלילא טרפה. ואם בא גט אשה מאותו מקום שקורין בורסיף [6] אין צ"ל בפני נכתב ובפני נחתם שהיא בבל. ובב"ר (פל"ח) בולסיף בלל שפת (ס"א בורסיף) [7]. פי' בורסיף בור מן הספר שהעומד באוירו של מגדל משכח את התלמוד. *[אחי"ה טעם הדבר כתבתי בע' ברסיף בח"ב, קצ"ח על פי ג' רבינו שם בור שפת וכ"ה בור ספת בספר המפתח לר' ניסים שבת ס"פ במה מדליקין. אולם לפי פי' בע' הנוכחי בור מן הספר נוכל לשער כי ג' רבינו היתה ג"כ בור ספר וכ"ה בור שפר בסנהד' דפ' שונצינו וצ"ל ספר וכ"ה בילקוט נח רמז ס"ב. — וכנ"ה בשבת ל"ה: שופר מיטלטל וחצוצרה אינה מיטלטלת כ"ה בכ"י א"פ ובנו"ג וחצוצרות אינם מיטלטלין, ירו' שבת ר"פ י"ז דט"ז. חצוצרת תוקע בראש הגג וכו', והקבוץ ר"ה כ"ו: שופר מאריך וחצוצרות מקצרות וע"ש כמה פעמים, ושם כ"ז. בגבולין מקום שיש חצוצרות אין שופר מקום שיש שופר אין חצוצרות, וקבוץ חצוצרן בתרג' במדב' י', ב'; אסת' שני ג', ח' ועוד זולתו. והפעל מחצצרין תרגום דברי הימים א' ט"ו כ"ד; וכן בדברי הימים ב' ה', י"ב] —

חַצַּצְתָּא (לדעת רבינו בית הקברות עיין בפנים ולפע"ד מל"ע خضاضة שוטה ואינו מלומד ein Thor, Ungebildeter) בפ' יש נוחלין בגמ' האומר איש פלוני יירשני (ב"ב קל"ג רע"ב) דייני דחצצתא היכי דיינו. פי' בית הקברות. וקרא עליה בעתה אחישנה (ישעיה ס', כ"ב) כלומר עדיין לא הגעת להוראה בעתה תמצאנה. *[אחי"ה כל הפי' הועתק מפי' ר"ח אשר מקצתו הובא בפירשב"ם ומקצתו בתוספ' הרא"ש הובא בשט"מ לב"ב וז"ל הרשב"ם ד"ה דייני דחצצתא . . ור"ח פי' חצצתא בית הקברות, ע"כ ובשט"מ שם: פר"ח בעתה אחישנה אין לך להתבייש שעדיין לא הגעת להוראה וכשתגיע להוראה לא תטעה ע"כ מזה תדין כי המשך הענין מורה על פתרון חצצתא שהוא חסרון ידיעה ובקיאות ובאמת כ"ה לפי גזרת המלה הערבית הרשומ' וזו ג"כ דעת רגמ"ה כ"י לב"ב וז"ל דייני דחצצתא שאין יודעין עיקר הדין. ל"א עושין פשרה ומחצצין ביניהן לזה חצי ולזה חצי. ורשב"ם שם בל' ראשון הרכיב שני פירושים אלה באמרו דייני דחצצתא דייני פשרה שאין בקיאין בדין וחוצצין מחצה לזה ומחצה לזה וכו'. וטעם פי' רבינו ופירשב"ם הסביר בעל כ"כ באמרו דייני דחצצתא בית הקברות כי המות יפריד

---

[1]) וכ"ה בכ"י מ' גם בשבת ובנו"ג שם שופרא. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו, ובדפ"ע חסר. [3]) ורש"י לשבת פי' צפצפה פסולה ללולב ועוד עיי"ע חלף א'. [4]) אבל מע' פתר א' מוכח שגירסת רבינו כמו בכ"י מ' פתורא פתורתא וא"כ אולי צ"ל בכאן בתחילה קורין פתורתא לקטנה וכו'. [5]) עיי"ע בית כוסות בח"ב, ע"ב. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכ"ה בדפ"ר אבל בשרפ"ע בולסיף. [7]) כ"ה בדפ' אחרונים אבל בכ"י ה"ב ובדפ"ר לי'.

בין החיים ובין המתים. פ"א דייני פשרה שבה יפרידו בין הכתות החולקות ע"כ. ולפי פירושי נוכל להעתיק דייני דחצצתא unwissende Richter = Richter der Unwissenheit] —

חק (מל"מ ונופל על כל דבר קבוע ומסודר (Gesetz, Bestimmung, Zu- Abgemessenes בר"ג דכיצד מעברין (עירובין נ"ד.) אמר ליה רב לרב המנונא ברי [1]) אם יש לך אוטיב [2]) לך כ י א י ן [3]) בשאול תענוג ולמות (יתמהמה) [צ"ל התמהמה] ואם תאמר מה אניח לבני ולבנותי [4]) חק בשאול מי יורה [5]). פי' חוקם ועסקם בקבר מי יגיד לך שתידע היאך עמידתם. פ"א מזון אם יהיה להם מי יגיד לך כמו לחם חקי (משלי ל', ח'). *[אחי"ה וכן פירש"י חוק: מזון, ובדפ' שונצ' ממון מזון ונ"ל כי ממון משובש הוא ולא כדעת בעל ד"ס עירו' שם כי מזון הוא השבוש אחרי שרבינו פירוש כמו כן והוא ל"מ משלי הנ"ל וכן ואגרע חקך (יחזק' ט"ז, כ"ז). ובענין ל"מ חק כלומ' דת ומנהג אי' בסנהד' ק"א. למי שמשייר אפי' חוק אחד, ושם: אפי' לא למד אלא חוק אחד, שבת קל"ז: חוק בשארו שם ועוד עיי"ע ידיד. והקבוץ: תמיד ל"א: מהלך בחוקי העמים ועיין ערך הבא אח"ז] —

חק (= חַקָּה פיעל מפעל חקה = חקק עיי"ע הבא אח"ז פי' צייר ורשם abconterfeien או מערך הקודם הלך אחר חוקי העמים) בחולין בפ"ב (מ"א סע"א ורע"ב) ובשוק לא יעשה כן שלא יחקה את המינים [6]). פי' שלא יעשה מעשה ע"ז מן ולא תלכו בחוקות (הגוים) [צ"ל הגוי] (ויקרא כ', כ"ג). *[אחי"ה ולפע"ד פי' שלא יחקה שלא יצייר ומדמה לעשות כמעשיהם, ומענין דמיון איתא בתו"כ ר"פ קדושים אבא שאול אומר פמליא למלך ומה עליה להיות מחקה למלך כלומר ישראל כביכול משפחתו של מלך מלכי המלכים ועליה לחשוב מחשבות ולהתדמה לעשות כמעשיו כענין שדרשו רז"ל בסוט' י"ד. על פסוק אחרי ה' אלהיכם תלכו. ובילק' קדושים רמז תר"ד הגי' מחכה וכן גרס הראב"ד בתו"כ וע"ש פירושו כי נדחק בו. ב"ר ס"פ ל"ט ויסע אברם הלך ונסוע הנגבה מחקה והולך ומכוין כנגד ביהמ"ק ויפה פירוש מ"כ לשון חיקוי ודמיון] —

חק (= חָקַק מל"מ ענין ציור ורשימה בכתיבה או על אבן ולוח einzeichnen, aus- eingraben וקרוב לשרש חקה בערך הקודם; ושם עיר חֻקֹק, חוּקֹק) בר"ג דפ' הבונה (שבת ק"ג.) זה הכלל לאתויי מאי לאתויי דחק קפיזא בקבא. פירוש "שעשה חקיקה סימן לידע היכא דוכתא דקפיזא כמו (מנחו' פ"ז: פ"ח.) שנתות היו בהין" [7]). יוחנן חקוקה בר"ג דפסחי' (ג' סע"ב) פי' "סופר כמו הוי החוקקים" (ישעי' י', א') [8]). ויש מפרשים על שם חוקוקה נקרא שהיה משם דכתיב (יהושע י"ט, ל"ד) ויצא משם חוקוקה [9]). פתוחי חותם (שמות כ"ח, י"א; ל"ט, י"ד) תר"י [א'] גלף חקיין, כתובת קעקע (ויקרא י"ט, כ"ח) תר"י [א'] חקיין [10]). בהשולחן פכ"ב [11]) בכלים (מ"ט) עד שיחוק בו, פי' בע' כופת [12]). *[אחי"ה וכנ"ה בגיטין כ'. וכתב ולא חקק, בירו' גיטין פ"ב דמ"ד רע"ב וכתב לא חקק ושם ובירו' שבת פי"ב די"ג ע"ד וכתב לא חוקק אית תניי תני אפילו חוקק . . מ"ד לא חוקק בבולט [13]) מקום הכתב וכו', ובבבלי גיטין שם דחק תוכות . . דחק יריכות עיי"ע ירך. ע"ז י"ח רע"ב חקקו לדמותיה, סנהדר' צ"ו רע"ב דמות דיוקנו היתה חקוקה וכו' כלים פי"ז מט"ו תוספת' כלי' ב"מ פ"ז שחקקום התינוקות, ירו' ביצה פ"א ד"ס: קערה שחקקה קוף. ירו' יומ' רפ"ד דמ"א: חקוקים היו, ירו' נדרים פ"ו ד"מ. צלמי כשדים שחקוקים היו, ירו' ב"ב רפ"ד די"ד ע"ג המכתשת החקוקה, יומ' ס"ז: אני ה' חקקתיו ואין לך רשות להרהר בהן, ירו' כלאים פ"א דכ"ז רע"ב משום חוקים שחקקתי בעולמי, במד"ר ר"פ

---

[1]) לפנינו לי' ולי' בכ"י ש"ס. [2]) בנו"ג היטב. [3]) וכ"ה בכ"י ש"ס בנו"ג שאין. [4]) ולי' לפנינו אבל אי' בכ"י מ' וא"פ ובע"י. [5]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' ועל זה נופל יפה הפי' יגיד ובנו"ג יגיד אבל בכ"י ו"ו ב' וה"ב ובדפ"ע יודה וכ"ה בכ"י מ' ובע"י וכל"מ בשאול מי יודה לך. [6]) וכ"ה בירו' כלאים פ"ט דל"ב. ובהולי' אי' הצדוקים. [7]) פי' זה הביא הרשב"א בחי' שבת בשם ר ה"ג ורש"י פי' בע"א אבל כפירש"י לחולין כ"ה. קרוב לפי' רבינו בע' חט ו' ע"ש. [8]) הועתק מפי' ר"ח לפסחי' צד ד', וכן הביאו בקצור התוספו' פסחי' ג': ד"ה חקוקאה. [9]) במקרא כתיב חֻקֹקָה וכתב מנחת שי ובמקצת ספרים החי"ת בוי"ו שורק ע"ב ובאמת בד"ה א' ו', ס' כתיב חוקק. ובנו"ג בפסחי' שם יוחנן חקוקאה ובכ"י מ' חקוקא ובכ"י א"פ כגי' רבינו הקוקה וכ"ה בילק' נח רמז נ"ה וברש"י ותוספ' בדפוסים ראשוני' וכן מצאתי בירו' ב"מ רפ"ג ד"ט. וכ"ה בכ"י מ' וא"פ לפסחים י"ג. ובשאילתות צו ר"ס ע"ח וכ"ה בפי' ר"ח לפסחי' י"ג צד י"ט אבל לדף ג' אי' בפיר' ר"ח חוקקה וצ"ל חקוקה אבל בירו' פסחי' פ"א דכ"ז ע"ז חיקוקיא. ובכ"י רש"י הובאו כשני פירושי דרבינו עיי' ד"ס פסחי' צד ד': ולא הרגיש בעל ד"ס בדברי הערוך. ובירו' שביעי' רפ"ט דל"ח ע"ג אי' ר' שמעון בן לקיש הוה בחיקוק.
[10]) בנו"ג בכל מקומות הנ"ל חקיק ואולי כצ"ל גם בערוך וכ"ה בתר"י א' לדברי' כ"ז, ח' כתב חקיק ומפרש. [11]) בדפ"ו בט"ס בפ' ג' ושם בט"ס שיחזק אבל לנכון בע' כפת ג'. [12]) כפת ג'. [13]) בירו' גיטין בט"ס בפולט.

י"ט חקה חקקתי גזרה גזרתי. ב"ר פס"ח וע"ח, איכ"ר פ' איכה יעיב עיין ערך איקונין (ח"א, רנ"ז), ויק"ר פ"ו נטל חד קנה וחקקיה. ע"ז מ"ד סע"א חקוקי כפות הרגלים היו וכ"ה בסנהדר' כ"א: הובא בע' נטל ושם מבואר. — בנפעל: עירובין י"ט: כל שאילו תֵּחָקֵק ותחלק ובירו' עירובי' רפ"ב ד"כ רע"א שאם תיחקק . . שאם תיחלק, ושם: שאם תיחקק בעגולה' וכו'. התפעל: הִתְחַקֵּק תר"י לשמות כ', ב'. והשם גיטין כ'. למימרא דחקיקה לאו כתיבה היא. תוספתא כלים ב"ק פ"ז חֲקָק שבבקעת ושבקורה] —

חֵק (= חיק מל"מ Schooss ואצל רז"ל יסוד (Vertiefung, Grundlage בר"ג דעירובין[1] (ד'.) ובר"ג דשתי הלחם (מנחו' צ"ז רע"ב) חיק האמה (יחזק' מ"ג, י"ג) זה יסוד אמה רוחב זה סובב וכו'. *[אחי"ה רש"י ביחזק' פי' חיק ל' חיקוי קביעות והוא היסוד, ובעירו' פירוש על שם שהוא חיקויו ותיקונו של מזבח מלמטה. וא"כ גזרו מפעל חקק = חוק של ע' הקודם. ולפע"ד הוא מלשון ערבי حاق ענין חבוק וסגירה כי היסוד חובק וסוגר מסביב הבנין כלו. — מה שענינו חזה וחב Busen ראה מ"ק כ"ד סע"א קידושי' פ': מסכ' שמחו' פ"ג כל ל' יום תינוק יוצא בחיק, והושאל אל חבת הארץ ירו' מ"ק רפ"ג דפ"א ע"ג הניח חיק אמו וחיבק חיק נכריה] —

חקל (חַקְלָיָה Landmann פי' איכר ועובד השדה) בפ"ק דשבת בגמ' לא יפלה את כליו[2] (שבת י"ב.) אבל דחקלייתא[3] מידע ידיעי. פירוש הדיוטות הדרות בשדה. — (א"ב תרג' שדה העיר (בראשית מ"א, מ"ח) חקל קרתא). *[אחי"ה והוא מל"ם חַקְלָא פירוש שדה והרבה בתרג' עיין תרג' לבראשי' ב', ה'; כ"ה, כ"ז; כ"ז, כ"ז; ויקרא י"ט, ט'; כ"ז, י"ח וזולתו. והקבוץ חקלָן, חקלָתָא בתרג' ישעי' ד' י"ז; לשמות ח', ט' — וכן אצל רז"ל ויק"ר רפ"ל שהש"ר פ' מים רבים עיי"ע בית חקל (ח"ב, ע') אפס דמים (ש"א י"ז, א') ועוד פס דמים (ד"ה א' י"א, י"ג) מבואר בירו' סנהדרין פ"ב ד"כ: וברות"ר פ' עיניך: חקלא סומקתא. ירו' ע"ז פ"ב דמ"א רע"ד פעלייא הוון בחקילא[4]. והתואר: מגיל' ז': אי חקלאה מלכא וכו', פי' איש שדה, והושאל למי שאינו בקי בדינין כתובו' ע"ט רע"א חזי מר נחמן חקלאה. והקבוץ ברכות ל"ז: ריהטא דחקלאי[5] ולנקבה חקלייתא שבת הנ"ל, ביצ' ל"ב סע"א צעי חקלייתא עיי"ע צעי. ובענין בר (בן) חקולא עיי"ע בח"ב קע"ו] —

חָקַר (ידוע מל"מ ענין דרישה וחיפוש -er-aus (forschen, spähen היו בודקין אותו[6] בשבע חקירות כפ' ה' בסנהדר' (מ"א דף מ'.) מנא הני מילי (שם בגמ' בסוף העמוד והלאה) דבעינן שבע חקירות פירוש מנה הכתוב ז' מדות ודרשת א', וחקרת ב', ושאלת ג' (דברים י"ג, ט"ו); והוגד לך ד', ושמעת ה', ודרשת ו' (שם י"ז, ד'); ודרשו השופטים [היטב] ז' (שם י"ט, י"ח), ומקשינן כי ז' אלו בג' פרשיות, ג' בעיר הנדחת וג' בע"ז וא' בעדים זוממין ולמה לא תאמר כל פרשה יש לה חקירות במנין מה שכתוב בה שהרי היה לו לכותבן כולן באחת, ומפרקינן כיון דדמיין להדדי מהדדי ילפן לפיכך כתב בכל אחת מקצת ואקשינן נמי הא לא דמיין להדדי אלא כל אחת לחוקיה[7] סימן פלט, סייף[8], והתראה והיאך תאמר ילפן מהדדי ופרקינן בהיטב בגזרה שוה דדמיין להדדי[9] ילפינן מהדדי בדיקות כמה הרגו בסייף הרגו או בארירן הרגו (בדיקות אמר אחד איני יודע ואפי' ב' אומרים אין אנו יודעין עדותן בטילה מאי שנא) [צ"ל מאי שנא חקירות ומ"ש בדיקות . . בחקירות אמר אחד איני יודע עדותן בטילה . . בדיקות אמר אחד מהן איני יודע עדותן קיימת] (סנהדרי מ"א: וכ"ה בפסחים י"ב.). פי' חקירות כי אמרי ליה באי זה יום וקאמר איני יודע עדותן בטילה דאיכא למימר להכי אמר איני יודע דשקרי נינהו ומסתפי דלא ליתו סהדי ומזימי להו ואמרי והלא ביום פלוני עמנו הייתם והשתא הואיל דאמרי איני יודע במאי מצי איניש להזימן הויא לה עדות שאי אתה יכול להזימה הלכך לא הויא עדות. בדיקות כי אמר אחד איני יודע להכי עדותן קיימת דהוה לה עדות שאתה יכול להזימה דאע"ג דאמרי אין אנו יודעין אם בסייף הרגו אם בארירן הרגו מ"מ מסהדי יום קטלא ואכתי מצו סהדי למימר להו ביום פלוני עמנו הייתם הילכך הויא עדות שאתה יכול להזימה ועדותן קיימת. *[אחי"ה וקצת מזה תמצא גם בפי' ר"ח כ"י לסנהדר' ועיי' הרבה בענין חקירה בסוגי' דסנה' שם, ובענין ציון

---

[1]) כ"ה רק בכ"י וי"ו. [2]) כ"ה בכ"י וי"ו ול"ד. [3]) וכן הוא בכ"י מ' ובפי' ר"ח (בדפ' ווילנא) חקליאתא ובנו"ג דבני חקליתא. ובל"ז בבלי ל'. נשתנה הנוסח. [5]) וגי' רבינו עיי' בעי' רהטא. [6]) וכ"ה במשני דירו' וכ"ה בדפ' שונצי' וויניצי' ובפי' ר"ח כ"י לסנהדר' (בקובץ כ"י אנגי' דף צ"ז סע"ב) וכ"ה בכ"י ש"ס בד"ס לסנהדר' צד כ"ח: ובנו"ג אותן. [7]) בדפי' אמ' ופראג בט"ס לחודיה. [8]) כ"ה בכ"י ו"ו. [9]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב.

דסנהדרין הנ"ל לכאורה יש ללמוד מזה כי בספרי רבינו לא היה כתוב מאמר דרב חסדא (סנהי' מ"א.) אחד אומ' בסייף הרגו ואחד אומר באירין הרגו לכן בא רבינו לפרש מה הוא בדיקות כלומר במה הרגו וכו' ובאמת המאמר הנ"ל לי' ג"כ בכ"י ש"ס עיין ד"ס לסנהדרין צד ס'. וגם בערך אורן (ח"א, ש"ד) הביא רבינו זה המאמר רק מציון דסנה' ל': אבל בכ"ז לבי נוקף בהשערה זו בראותי כי בע' אורן פי' רבינו זו המלה בזה"ל: פירוש "כעין איזמל וי"א כמין גרזן" ועתה הראיתי לדעת כי הפי' הזה הועתק מלה במלה מפי' ר"ח לסנהדרין מ"א. (בקובץ כ"י אנגיילי"ק' דף צ"ח:) ור"ח בעצמו היה גורס בדף מ"א. מאמר הנ"ל וא"כ הדרה קושיא לדוכתה מה בא רבינו להשמיענו בפי' הנ"ל. וי"ל כי רבינו או יותר טוב איזה כותב שינה לשון הגמ', וגם מיד בסמוך נראה בעליל כי נשתבש ע' הנוכחי במהירות הסופרים דלא גמירי וסבירי — וכנ"ה בר"ה כ"ה: חקירת העדים ירושלמי כתובו' פ"ז דל"פ ע"ג צריך חקירת חכם. והפעל בנפעל: ראש השנה שם נחקרו העדים. ירושלמי כתובו' פרק ב' דכ"ו: נחקרה עדותן בבית דין] —

חַקְרָה (פי' כמו אקרא בל"י ἄκρα מצודה Burg, Festung) בס"ג דערכין (ל"ב.) חקרה של גוש חלב[1]. מצודת ציון (ש"ב ה', ז') תרג' חקרה דציון. ודוד אז במצודה (שם כ"ג, י"ד) תרג' ודוד אז בחקרה. — (א"ב כמו אקרא ע"ש [2]).

חר (= חור, חוֹר פירוש בל"מ ובל"ס נקב Loch, Höhle) בספ"ד בפיאה (מי"א) ובסוף גמר' דפ' הזרוע והלחיים (חולין קל"ד.) חורי הנמלים שבתוך הקמה הרי הן של בעל הבית. פירוש ולא חשיב שכחה, ושל אחר הקוצרים העליונים לעניים (שם ושם) דאמרינן נפלו בשעת קצירה, והתחתונים של בעה"ב (שם ושם) דאמרינן חורי נמלים הם. ירוש' (פיאה פ"ד די"ח ע"ג) ר' יהודה בשם ר' שמואל העליונים לעניים כלבנים, והתחתונים לבעה"ב בירוקים, פי' לבנים הן מבושלים ואיכא למימר בשעת קצירה נפלו, ירוקין שאינן מבושלים דודאי מקודם לכן נפלו ותנן (פיאה שם מ"י) איזהו לקט הנושר בשעת קצירה. וספק לקט לקט מניין (ירו' שם) [3] [ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן] שנא' (תהלים פ"ב, ג') עני ורש [4] הצדיקו הצדיקוהו במתנותיו [ר' שמעון בן לקיש בשם בר קפרא] לא תטה משפט אביונך בריבו (שמות כ"ג, ו') בריבו אי אתה מטהו אבל אתה מטהו במתנותיו [5]. בפ' השולח גט בגמ' או חוצה לארץ (גיטין מ"ה רע"א), ובפ' האיש מקדש בו בגמ' דסמך המקדש בערלה (קידושין נ"ו רע"ב) ובערכין בר"ג דפ' המוכר שדהו (ל' רע"א) לא עכברא גנב אלא חורא גנב . . אי לאו עכברא חורא מנא ליה וכו' [6]. פ"ו במקואות (מ"א) כל המעורב למקוה כמקוה, חורי המערה וסדקי המערה מטבילין בהן כמו שהן. *[אחי"ה בדפ"ר אית אחורי וחוררי המערה ולפע"ד אחורי בא מגליון לפנים כי באמת במשנה שבש"ס אי' חוררי ובמשניות חורי, לכן הגיה לו כותב אחד אצל חוררי נ"א חורי והובא אח"כ לפנים בהשמטת הנו"ן של נ"א והודפס אחורי תחת נ"א חורי. וגי' חורי הובאה ג"כ ביו"ד סי' ר"א סקנ"ח, וגי' חוררי אי' בפי"מ להרמב"ם לפיאה וכ"ה בירו' פיאה פ"ד מ"ח חוררי הנמלה וכ"ה בירו' סוף פ"ה דמעשרו' דנ"ב רע"א ובירו' מ"ק פ"א ד"פ ע"ג [7]. ובמשנ' דפיאה בדפ' נאפולי חררי. ועוד עיי"ע הבא אח"ז. ובאמת יתכן משקל שניהם כי בל"ע خار פירושו עושה נקב וממנו נבנו השמות خُور, خُوران, ועוד בל"ע בדגשות הרי"ש خَرّ פי' עושה פרצה וממנו השם خَرّ Einschnitt, Riss. ומזה הענין חר חורתא לבניינא שבת ק"ג רע"א פי' עשה נקב לבנין או עשה חפירה ופריצה [8] וחורתא לשון נקבה הוא ודוגמתו עיי"ע חור אהלות. פי"ג מ"א חררוה מים או שרצים. ושם: פ"ג מ"ז (סוכי כ':) חור שחררוה וכו' — ועוד עיי"ע חרר ב' — והקבוץ חורים, חורין ויקרא רבה רפ"ו. חרי עיין ערך חר ז'] —

חר (= חררא, חֲרָרָה מפעל עברי חָרַר וכן בל"ע حَرّ (חרר) glühen וא"כ עוגה וכל דבר שנעשה ע"י אור או ע"ג גחלים וגם חתיכת דם החם ות היה העתקתו 1) ein Feuer gesengter Kuchen, 2) Feuer gebrannter Eisenklumpen, 3) Klumpen warmen Blutes) בביצ' בפ' יו"ט (פ"ב מ"ו כ"א:) ובכל המיטמאין פ"ג בעדיות (מ"י) להיות אופין פיתן גריצות [9] וחרי [10]. ירוש' (ביצי פ"א דס"א ע"ג) [אין אופין פיתן גריצות]

[1]) עיי"ע גש חלב. [2]) עיי' ח"א, ר"ס; ועי' בירה ח"ב, ב"ז והלאה. [3]) ושם בנו"ג ומניין שספק לקט לקט. [4]) וכ"ה בחולין שם, ובירו' בט"ס ועשיר. [5]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וכ"ה בירו', ובדפ"ע נתקצר בשבוש. [6]) ובקידושי' גרסינן מאי קעביד, ושיעור המשל כמו המשל פרצה קוראה לגנב עיי"ע פרץ ב'. [7]) רק שם ובמשנה דש"ס במקואות הנ"ל בדפי' וויען תרל"ב משובש חורדי. [8]) וגי' חד (בד"ס שם) ט"ס הוא. [9]) וכ"ה בכ"י מי לביצי ובירו' ובמשניות נאפולי ובנו"ג פתין גריצין ועיי"ע גרץ. [10]) וכ"ה במשני דעדיות ובמשניות בביצי' והורי ובמשני דש"ס ביצי' וחררין.

אלא רקיקין [1] שמתוך שאתה מייגעו אף הוא אינו אופה אלא צרכו. וחרי [2] ר' אחא שמע לה מן הדה מה חרי האף הגדול הזה (דברי' כ"ט, כ"ג) כלומ' לעשות חררות גדולות אף הוא. פ"א חררות אפויות גדולות [3]. רבנין שמעין לה מהדה והנה שלש' סלי חרי (בראשית מ', ט"ז) כלומ' חררות גדולות הראויות למלך [4]. בפרק כיצד הרגל (ב"ק י"ח. וכ"א:) כלב שנטל את החררה. פי' עושין חור בארץ ומחמין אותו באש ואופין בו לחם ונקראת חררה על שם החור שאפויה בו. עוגות מצות (שמות י"ב, ל"ט) תר"י [א'] חררן פטירן [5]. ועוגת שערים (יחזק' ד', י"ב) תרג' חררה [6]. [בפ' המפלת] בגמ' (דתינוקת) [צ"ל דשליא] (נדה כ"ז:) ובהלוקח פ"ג בבכורו' (כ"א:) בהמה גסה ששפעה חררת דם. פי' חתיכה מלש' חררה. בכלי מתכות פי"א בכלים (מ"ג) העושה כלי מן העשת ומן החררה פי' "עושין מן הברזל ומן הנחשת כמין עוגה מפני שמבקשין לעשות כלי ממנה והיא תחילת הכלי" [7]. בספ"ה בפיאה (מ"ח) המעמר לכובעות (ולכובסות) [צ"ל ולכומסות] [8] ולחררה [9]. ירוש' (שם די"ט.) חררה גלגל [10] וי"א הנשרף מן הזרע. *[אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע הנשדף, ויותר טוב הנשרף וזה אשר כתבתי בתחלת הע' כי נגזר מל"ע הרשומ' והפעל חרי = חרר הובא בע' הבא אח"ז ולפע"ד שני האמוראים בירו' פיאה הנ"ל נתכוונו לדבר אחד להוציא פתרון המלה חררה מהשם חרי שענינו כמו הפעל חֵרִי בענין חֲרַר, כלומר מה שנחרך באש רק ר' אחא הביא סיוע מפסוק מה חרי ורבנין השכילו להביא ראיה מהפסוק סלי חרי אשר גם ענינו רומז על עוגות. ובתרג' אי' חרירא ואולי יש להשוותו עם מלה ערבית حريرة תבשיל נעשה מקמח מעורב עם חלב או שומן ונאצל ג"כ מפעל حرّ נעשה ע"ג גחלים או בחום האש ולכן בהשאילה עשת ברזל הוחם באש, וחתיכת דם החם נקראה חררה — וכנ"ה בשבת י"ט סע"א חררה על גבי גחלים. ירוש' פסחים פ"ג דף כ"ט: חררה שטמנה בגחלים. ירו' חגיגה פ"ג דף ע"ט: תוחף את החררה משפוד. קידושין נ"ט. עיי"ע עני. פסיקתא רבתי פ' עומר עבדית מינה חררא לכלבא. שהש"ר פ' הגידה: מחררה שנטלו ישראל בידם ממצרים אכלו ממנו ל"א יום. — ויק"ר חרדה דדמא, חרדא דדמא צ"ל חררה (חררא) דדמא עיין מ"כ שם] —

חר (= חֵרִי, חֲרַר מל"ע הרשומה בע' הקודם וכן בל"ס חֲרָא, חַר דלוק מעוצם החום ובפַּעֵל מחתה בגחלים Feuer anfachen, die Kohlen schüren) בר"ג דחגיגה (ד' סע"ב וה' רע"א) נקיטא מתוארא ומחריא תנורא [11]. ובפ' אין מעמידין

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב, ובדפ"ע חסר בטעות. [2]) חסר בירו' שם. [3]) ודורש לפי זה חרי האף הגדול בלי נופל על לשון. [4]) וא"כ חרי מלש' חרורות ומלי חורין כלומ' בן חורין Edler או אולי מסמיכות על ראשי שהובא גם בירו' פירש כן הראויות למלך וגם בפי' רמב"ם מבואר בעדיות חרי ע"י הפסוק הנ"ל (בראשית שם) והתוי"ט הוסיף להביא פי' רבינו בזה"ל ובערוך ע' חר כלומ' חררות גדולות הראויות למלך ע"כ מבלי שהזכיר את הירו' אשר עליו מוסב פי' הערוך וכבר תמה על זה הפשב"ע. [5]) בנו"ג חרירן. [6]) בנו"ג חררא, ועוד בלשון זכר בתרג' שופטי' ז', י"ג חרר דלחים שעורין. [7]) הועתק מפי' רה"ג לסד"ט צד ז' וכ"ה בלי מקור בר"ש שם. [8]) וכ"ה בע' כבע ובע' כמס א' וכ"ה בירו' בגמ' דף י"ט. ובמשנה שם דפוס קראטאשין במ"ס לכוסמות אבל בנו"ג ולכומסאות. [9]) כ"ה בדפ"ר אבל בשדפ"ע ולחררת. [10]) וכן פי' הרמב"ם כעגולה, והר"ש פי' גלגל של ירו' כמו גלגל עיסה וחררה הוא כמו חררה ע"ג גחלים. [11]) ובע' מתרא אי' הגי' הוה נקיטא מתוארא ושרגא ומחריא (בנורא) [צ"ל תנורא] ופירושו לפע"ד היתה אוחזת באוד ומעוררת האש ומחתה התנור sie nahm das Schürholz, fachte das Feuer an und schürte den Ofen כי מתורא בל"ס אוד, שרג בל"ע سرج לעורר האש ומחריא כמו כן לעורר הלהבה והבעיר וא"כ שתי נוסחאות נתערבו בע' מתרא ר"ל שרגא ומחריא ובע' הנוכחי רק מחריא, והראיה כי שרגא איננו שם כלומר נר כי אם פעל בהוראה הנזכרת ממה שגרס ע"י הראשון: הוות נקיטא (מתחרא) [צ"ל מתורא, או מתוארא] וקא משרגא תנורא. ובחנם הגיה בעל ד"ס לחגיג' צד ה': צ"ל וקא משגרא! וכן במ"ס אי' בנוסחאותינו בחגיגה והוות קא שגרא ומחריא וצ"ל והוות קא שרגא וכו' או אולי גם גי' קא שגרא נכונה היא כי سجر בל"ע וכן שגר בלשון תרג' ענינו הסיק התנור ועיי"ע שגר ב' ובע"י האחרונים הגיהו וקא מתחרא וקרוב לזו הגי' בתוספו' בכורות כ"ז. ד"ה בריש: שקלתיה למתחרא וקא מחריא תנורה ופירשו בזה"ל שהיתה אוחזת האוד של תנור . . והיתה מכבדת את התנור ע"כ, ונגררו בעלי התוספו' אחר פירש"י בחגיג' שפי' כמו כן מחריא: מכבדת את התנור, ונ"ל כי גי' רש"י היתה כגי' כ"י מינכען ב' שקלתיה למתארא דתנורא ואחימתיה וכ"ה באה"ת . . למתוארה אחימתיה, ופי' אחימתיה בל"ע מכבדת עיי"ע אלבינא (ח"א, פ"ה:) אבל הוראת מחריא בלי ספק היא דליקת והצתת התנור, ובכ"י מ' אי' מתארא וקא מהדר' דתנורא וצ"ל וקא מחררא התנורא והיא היא כמו מחריא כי השרש חר נרדף עם חרר ובעל ד"ס בחנם הגיה וקא משגרא! — קצור

בגמ' והשלקות (ע"ז ל"ח:) אי נמי שיגר גוי ואפה גוי ואתא ישראל חרי חרורי שפיר דמי. פי' מחתה בגחלים. *[אחי"ה וכפי' רבינו אי' בנוסחאותינו וחתה בה חתויי אבל בדפ' קושט' הגי' הדי הדויי וכתב בעל ד"ס (ע"ז צד מ"ד) נ"ל שצ"ל הדרי הדרויי וכמו שהביא הר"ן בשם הרמב"ן ע"כ ונעלם מעיניו גי' רבינו ובלי ספק צ"ל גם בהר"ן חרי חרורי — ובבנין פלפל חרחר עיי"ע חרחר ב'. ובפיעל חרי כמו חָרָה בל"מ מדרש שו"ט מזמור י"ח פ' ותגעש: מְחָרֶה אפו בעולמו להחריבו. וממנו השם חָרוֹן Zorn, Zorngluth מפעל חרי, ודרש מחָרָן (בראשית כ"ט, ד') מחרונו של הקב"ה אנו בורחים (ב"ר פ"ע)] —

חר (= חֲרִי מל"מ חֲרִי = חֲרָא פי' צואה וכ"ה בל"ע خرءٌ، خرى Koth) בסוף רפואות דמי שאחזו (גיטין ע'.) קורטמי דחרי. — (א"ב פירש"י כרכם הגדל בקרקע מזובל בזבל הצאן). *[אחי"ה ור"ב לא רשם כי בנו"ג קורטמי דחחי אבל מפירש"י נראה שגם הוא גרס כבערוך דחרי וטעות דחחי נולד ממה שכתוב בגיטי' שם תיכף בסמוך מוריקא דחוחי עיי"ע דרדר — ולע' נוכחי שייכין הדוגמאות של ערך חר ז' ולא ידעתי למה היה מיחד רבינו להן ע' בפני עצמו, ואולי היה בכאן כונתו להורות על נוסח אמיתי דחרי להוציא גי' המוטעת דחחי עיי"ע חח א'] —

חר (= חֹרִי der Chorite ועפ"י הגדה מריחין ועיין בפנים) בפ' אמר ר' עקיבא בגמ' ערוגה (שבת פ"ה.) [ה]חרי (בראשית ל"ו, כ"א) שמריחין את הארץ. *[אחי"ה במקרא כתוב חסר החרי וכן בבראשית י"ד, ו' לכן דרש עפ"י סרוס חרי = ריח עיי' רש"י לשבת הנ"ל וטעם שמריחין כמו והריחו (ישעי' י"א, ג') כלומר ירגיש בהבנה עיין רד"ק שם, ורז"ל פירשו ככה לא רק ע"י סרוס המלה כי אם יען حرّ בל"ע פי' חפש בדיוק ובהבנה ולכן דרשו חרי שמריחין כלומר שירגישו בחפש ובעין פקוחה כי השם حريّة בלשון ערבי פקחות ועוד עיין ערך חוי. ודרוש אחר על זה עיין ערך אליותרופולים (ח"א, צ"ב)] —

חר (מפעל עברי חרה erzürnen) ויחר אף שאול ביהונתן (ש"א כ', ל') בס"ג דפר' יש בערכין (ט"ז:). *[אחי"ה רבינו הביא הערך הזה עבור הדרוש שקשור בו ואולי קצרוהו הסופרים והדרוש עצמו הביא רבינו ג"כ בקצור בע' כח ג' ע"ש. ורגמ"ה כ"י לערכין (בקובץ כ"י אנגייליקא דף קל"ח.) פי' ויחר אף שאול שאול היה המתוכח ויונתן המוכיח ויחר אף שאול שנזף בו ע"כ ומי יודע אם לא כתב כמו כן רבינו בע' זה בתחילה והסופרים השמיטוהו] —

חר (או מע' חר א' כלומ' יריעות מנוקבות durch-löcherte Teppiche או מהתואר חור ein Freier או מהתואר חיור weiss) בהגדה דמגילה (י"ב.) חור כרפס ותכלת (אסתר א', ו') מאי חור רב אמר חרי חרי פי' יריעות שהיו מנוקבין כדי שיראו אלו את אלו. פ"א בגדים נאים הראויין לבני חורין (ממילת) [צ"ל ושמואל אמר: מילת][1] לבנה הציע להם. פי' צמר נקי וחיור[2].

חר (מע' חר ד' Unrath, Koth) בפ' ערבי פסחים בגמרא לא יפתחו לו (פסחים ק"י סע"א ורע"ב) חרי חמימי בדיקולי חדתי[3] פי' רעי רותח בסל חדש שלכם בזען לפומייכו נשי חרשייתא[4]: יבקע[5] לפומייכו אותן חרי נשים כשפניות. קרח קרחייכו: יקרח קרח שלכם. פרח פרחייכו[6]: יפרח פרח שלכם שאתם מכשפין בו. איבדור תבלונייכו: יהא מפוזר תבלין שלכם שאתם מכשפין בו. למוריקא חדתי שמכשפין בו[7]. ארחנני וחנגכי לא אתיתי לגו: עד שירחם עלי הקב"ה ועליכם לא באתי ביניכם [השתא דאתיתי לגו] קרחננכי וחנני[8]: יקרח קרח שלכם ויחונני שדי. ס"א קרקרייכו פי' דלעותיכם[9]. פרפרייכו פי' פירורין. תבלולייכו פי' תבלין. קרחננכי יקרר חסדכם. חן

הדבר בע' הנוכחי הביא רבינו מחריא ובעי מתרא גם גי' ספרים אחרים אצל מחריא עוד ושרגא, וזה כפתור ופרח.

[1]) וכ"ה בע' מל האחרון. [2]) וכפי' ראשון פירש"י וכן פי' מלת לבנה ועיין עוד רד"ק בשרש חור. [3]) וכ"ה במנו"ה סי' שט"ו אבל בדפ' קושט' לי' וכן לי' בדפוס ובכ"י ש"ס. [4]) בנו"ג בזייא לפומייכו נשי דחרשייא ובפירש"י ורשב"ם חרשייתא ושם ושם מוסב בזייא למלת בדיקולי, ובכ"י ב' מינכען בדיקולי בזיין. [5]) ובכ"י ו"ו ובעה"ק שנ"ב יפקע. [6]) בנו"ג קרחייכי . . פרחייכי אבל בכ"י מ' כגי' רבינו. [7]) בנו"ג פרחא זיקא למוריקא חדתי דנקטיתו נשים כשפניות אבל בכ"י ב' מינכען ליתנהו תיבות הללו כמו שלי' בערוך. [8]) בנו"ג קרחנני וחננכי ויותר טוב בכ"י מ' קרח קרחיכו וחנן חנגתי. [9]) וזה נכון כי בל"פ خرخيار פי' דלעת או קשואים של חמור Eselsgurken עיי"ע אנגירון (ח"א, קל"ח והלאה) והוא ג"כ מין סגולה.

הוא חסד [1]. לאכול את (חוריכם) [צ"ל חריהם] [2] פירשנו בע' דביון [3] ובגמרא דפ"ק דתעניות (ט':) נהילא דבתר מיטרא פסק מיטרא וסימנך חריא דעיזי, פי' מטר דקה של אחר המטר. חריא דעיזי ׳שמוציא רעי ל ב ס ו ף [4] דק, מהולתא נפה שבתחלה מוציא קמח דק ובסוף עבה" [5]. וי"א (רדיא) [צ"ל דדיה] דעיזי, פירוש כיון שאינו בא בקילוח אלא כעין שותת טיפה טיפה לא נשאר בו כלום חלב. *[אחי"ה הגהתי במקום רדיא של דפוסים בע' הנוכחי ובערך נהל: דדיה כי כן מצאתי בערך נהל בכ"י קאהוט וכ"ה באה"ת אצל ד"ס תעני' כ"ב: ויפה כיון בעל ד"ס להגיה עפ"י גי' זו גם בערוך דדיא דעיזי כלומ' הדדים הנוטפות חלב, אבל לא אכחד תחת לשוני כי בכ"י ו"ו וה"ב הגי' ד ר י א דעיזי ובכ"י ב' מינכען ט ר י א ונ"ל שיש לקיים גם גי' דריא והוא ל"ע ذيار זבל הצאן והעז ומעתה ס"א דריא דעיזי הוא ממש כמו חריא דעיזי ולכן בטוב טעם חסר בכ"י ו"ו מלה אחרונה בסוף הערך ואי' רק ולא נשאר בו כלום ע"כ ולגי' זו לא קשה למה נתן הש"ס סימן דפסיקת המטר לפי ס"א בכ"י ק"ט דדיה דעיזי וכי רק בדדי העז הנוטפות לא נשאר כלום חלב אחר שהוריקו את הדדים הרי ככה יעשה בכל דדי הבהמה מה שאין כן אם נגרוס דריא דעיזי פי' כמו חריא דעיזי. ובע' נהל הביא ופירש רבינו גם תחלת המאמר בתעני' ע"ש — וממנו נאצל השם מחראות בכתיב מ"ב י', כ"ז עיי"ע דביון] —

חר (מפעל חרר בל"ע حر וכן בל"ס חר ענין חופש frei והשם חֵרוּרָא וכן בל"ס ובל"ע حرية Freiheit, Befreiung) חמשה גובין מן המחוררין (כתובות נ"א: ב"ק צ"ה סע"א) כבר פי' בערך חמש. ובפ' המגרש את אשתו בגמ' גופו של גט (גיטין פ"ו רע"א) ופטיר ועטיר מן חרורי ומן עלולי [ומן ערורי] מ ל כ א ו מ ל כ ת א. *[אחי"ה כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ועיי"ע טצהר ושם הובא ומפורש כל המאמר ופי' שם רבינו שאין בו (בעבד) צד חירות. ומחוררין הוא פעול בפיעל כלומר נכסין בני חורין, כ"ר ספי"ד עבד מחורר כ"ה בדפ' פירדא אבל גי' משובשת היא עיי"ע כדן. ובקל בתר"י א' לבראשית ט"ז, ב', ג'. ובבנוני פעול בתמורת התואר קידושין פ"ד מ"א יבמות ל"ז. גירי וחרוּרֵי, ועוד התואר חורין רק ברבוי על דרך ל"מ חורים בצירוף בן או בר ולנקבה בת עיי"ע בן חורין (ת"ב קי"ד), בר חורין (שם קע"ו), ועוד עיי"ע בר חריא (שם) וכ"ה בל"ס בר חֵאֵרָא והקבוץ בְּנֵי חֵאֵרֵי, ולנקבה בל"ס חֵאִרְתָּא שפחה נחרפת (ויקרא י"ט, כ') תר"י א' והיא אמתא וחֲרָתָא מתארסא לגבר חרי עפ"י תו"כ וכריתות י"א. חציה שפחה וחציה בת חורין ומאורסת לעבד עברי, והקבוץ לנקבה: יבמות קי"ח סע"ב בי חֲרָתָא ובכתובות ע"ה. בי חראתא עיין פירושו בע' ששמן. והשם חֵירוּת Freiheit כמו בל"ס חֵארוּתא גיטין ל"ח סע"א מ"ה. גיטא דחירותא והוא גט שחרור (שם פ"ה רע"ב). שם מ"ב. וירושלמי גיטין פ"ד דמ"ה סע"ד יצא לחירות. פסחים קט"ז סע"א עבדא דמפיק ליה מריה לחירות, ושם: הוציאנו מעבדות לחירות, ע"ז י"ז: מ"ט קא שבק' עבדך לחירות. בעירובין נ"ד. אבות פ"ו מ"ב אל תקרי חָרוּת (שמות ל"ב, ט"ז) אלא חֵירוּת ובשמ"ר ר"פ ל"ב דרש חָרוּת: חירות מן גליות, חירות ממלאך המות ועיין עוד פ' מ"א ופנ"א ויק"ר פי"ח במד"ר פ"י ופט"ז תנחומ' תשא סי' ט"ז, סדר שלח סי' י"ג ועקב סי' ח' ושם ושם ובמדב"ר שם חירות מן המלכיות . . חירות מן היסורין — ותרג' דרור (ויקרא כ"ה, י') ותרג' חפשה (שם י"ט, כ') חירותא, ועוד חירו לתרג' דרור (ישעיה ס"א, א'; ירמיה ל"ד ח') — ובמכילת' פ' בשלח פרשה א' דרש פי החירות (שמות י"ד, ב') אין חירות אלא מקום חירותן של מצרים מקום מובחר להם מקום ע"ז שלהם, ונ"ל כי דרש חירות מל"ע خيرة דבר מובחר ומעולה ובילק' בשלח רמז ר"ל בשנויים ועוד דרש שם פי החירות שהיא מ א ח ר ת לעובדיה. ותחילת הדרוש של מכילת' הובא בע' טרטות ע"ש. ובתנחומ' סוף בלק סי' י"ז ובמד"ר פ"כ כיון שבאו לשטים ושתו מימיו נפרצו בזנות שנאמר ויחל העם לזנות (במד' כ"ה, א') בא וראה מה כתיב ביציאתן ממצרים . . ויחנו לפני פי החירות מהו פי החירות מ ק ו ם ק ב ו ע ל ז נ ו ת היה ולפי שהצניעו עצמן ביציאתן ממצרים נקרא פי החירות ואלו על שהפקירו עצמן לנשים (במד"ר לאנשים) כתיב בהם ויחל העם לזנות ע"כ. הארכתי בהצעת הציון יען כי המפרשים במדב"ר התחבטו מאוד בפירוש המאמר הקשה הזה ולפע"ד

---

[1]) ולפי פי' זה עיקר הגי' קר חננכי וכ"ה בשתי תיבות קר חנני בכ"י א"פ ובמנו"ה שם דפוס קושט' הובא אצל ד"ס פסחים צד קס"ז: [2]) כ"ה במ"ב י"ח, כ"ז ובישעיה ל"ו, י"ב חראיהם, בדפ"ר ופיז' וויניצי' בטעות חוריכם וגם בע' דביון חוריהם בוי"ו אחר החי"ת וכה"ג ברש"י למלכים ופי' חוריהם רעי היוצא דרך חור פי הטבעת, אבל בישעיה גרס חריהם וגם שם פי' רעי היוצא דרך הנקב שלהם. [3]) ושם תמצא גם פירוש ונוסח בענין חריונים במגילה כ"ה: [4]) כ"ה לנכון בדפ' ובדפ"ר ופיז' בקו על הוי"ו לבסוף ופשטו מדפ' וויניצי' והלאה בט"ס לכסות. [5]) הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לתענית.

דרש פי החירות מענין חֵירות ועוד מל״י χοῖρος שענינה בית בושת של אשה (עיי״ע בית גליא) וכ״ה בל״ע حِرّ ובל״פ کیر (עיי״ע אצבע) ושיעור המאמר אף אם פי החירות ענינו מקום קבוע לזנות היה בכל זאת לא היה המקום גורם פריצות ביניהם לכן נקרא המקום פי החירות על שם הכבוד חֵירות לפי שבני ישראל הצניעו את עצמן וכבשו את יצרם אבל בבואם לשטים מיד נפרצו בזנות לכן נגלה קלונם ונאמר ויחל העם לזנות. ולפי הפירוש הזה נכונה מאוד לשון המכילתא שם בין מגדל ובין הים . . שם היה מקום מיומס שלהם כה״ג בכ״י מכילת׳ עיי״ע מיומס ומ״ש] —

* חֳרָא (כמו אוחרי ein anderer ובל׳ נקבה חוֹרִי, חוֹרַיי, חוֹרִיתָא, חוֹרַיְיתָא eine andere) ב״מ י״ז. למחר וליומא חרא, ולנקבה איכ״ר פ׳ רבתי: ולא הות לן חורי, ויק״ר פל״ג אמר חורי, ירו׳ מ״ק פ״א ד״פ. בגין דהיא חורי, ירו׳ ברכו׳ פ״ט די״ד. אית לן חוריי, ושם פ״ח די״ב: ידך חוריתא, ירו׳ מ״ק פ״ב דפ״א: בשתא חוריתא, ירו׳ ברכות רפ״ה דנ״ה. בשובתא חורייתא והאל״ף נבלע בראש התיבה וכן בל״ס אחרין, אחרינא, אחריא, אחרית נסתר האל״ף ואיננו מבוטא בשפתים וכ״ה בערך הבא אח״ז, ולכן בל״ס האלף איננו נכתב אם בא באותיות השמוש כמו בְּחַרְתָּא, לְחַרְתָּא פי׳ באחרונה. ועיין עוד ע׳ הבא אח״ז ועוד ע׳ חורן, חרן קודם ע׳ חרם.

* חוֹרֵי (פי׳ אַחֲרֵי nach, hinter) ירו׳ ברכו׳ פ״ב ד״ה. תרין חלקין לחורוי וחד לקומוי, ירו׳ פיאה פ״ח דכ״א. אתא חד סיעא חורי. ירושלמי שביעית פ״ד דל״ה. ירו׳ סנהדרין פ״ג דכ״א: חורי חמרא עיי״ע פר ד׳. ירו׳ סנהד׳ פ״א די״ח ע״ג קם ליה מן חורי מצלי, ירו׳ תענית פ״א דס״ד: קמת לה חורי עמודא בכיה, ירו׳ סוט׳ ספ״ז דכ״ב. לחורי פרוכתא עיי״ע חזן.

חרב (= חָרוּב בל״ס חָרוּבָא ובל״ע خروب, خرنوب Johannisbrod, (Sodschote), Johannisbrod-baum) בריש מעשרות (מ״ג) החרובין משינקדו [1] וכל השחורים משינקדו, ירושלמי (מעשרות פ״א דמ״ח סע״ד) תנא רבי חנינא [2] בר פפא חרובין שלשולן הוא חנטן וכל השחורין כגון ענבי הדס וענבי סנה תנא רבי חנינא [בר פפא] משיעשו נקודות נקודות שחורות [3]. ויש מפרשים משינקדו זרע שבתוך. בר״נ דפרק יש בערכין (י״ד.) דתנן בפרק המוכר את הבית (כ״ב ע״א. במשנה וכן בגמ׳ שם:) ר״ש אומר המקדיש את השדה לא הקדיש אלא חרוב המורכב וסדן השקמה. [אחי״ה וכ״ה בירו׳ ב״ב ספ״ד די״ד ע״ד ושם ושקמה הישנה. — וכנ״ה בבכורו׳ ח׳. חרוב זה משעת נטיעתו עד שעת גמר פירותיו ע׳ שנה וימי עיבורו ג׳ שנים. ב״מ נ״ט רע״ב חרוב זה יוכיח נעקר חרוב ממקומו ק׳ אמה . . א״ל אין מביאין ראיה מן החרוב. כלאים פ״א מ״ב וירו׳ כלאים פ״א דכ״ז. עיי״ע פול. ירו׳ סוכ׳ פ״ג דנ״ג ע״ד אין תימר חרובה עצו הדר ואין פריו הדר, בויק״ר פל״ה דרש חרב תְּאֻכְּלוּ (ישעי׳ א׳, כ׳) וחרבין תאֹכְלוּ א״ר אחא צריכים ישראל לחרובא עבדון תתובא (עיי׳ מ״כ). זהקבוץ ברכות י״ז: תעני׳ כ״ד: חולי׳ פ״ו. חנינא בני די לו בקב חרובין מע״ש לע״ש, ירו׳ שביעית פ״ט דל״ח ע״ד חרובין (דתרומה) [וצ״ל ותמרים] וכ״ה בקהל״ר פ׳ חופר ובאסת״ר פ׳ גם ושתי והוון אכלין חרובין ותמרים, ר״ה ט״ו: מעשר חרובין. ירו׳ יומ׳ ספ״ח דמ״ה ע״ג כפיפה של חרובין, ירו׳ ערלה פ״א דס״א חרובי גידודה ובירו׳ מעשרו׳ רפ״א דמ״ח ע״ג גדורה ובב״ר פע״ט גרודא וזהו עיקר עיי״ע גרד. — ובל׳ נקבה חרובית, חרוביתא והוא העץ עיין ירו׳ סוטה פ״א די״ז: ירו׳ פיאה פ״ז ד״כ. מדר׳ שמואל פי״ג וכ״ז פסיקת׳ רבתי פ״ד חרובי שיטה ספרי ראה פ׳ ק״ה ועיין פפלנ״צ ללעף 176] —

חֶרֶב (פי׳ מל״מ ענין סייף בל״ע صيف Schwerdt ועוד כל דבר הכורת או ברזל או החדודה ונרדף עם חורפא Schärfe ולכן בל״ס חַרְבָא סייף וסכין Messer ועוד עץ המחרישה בדמיון חרב das schwerdtähnliche Pflugholz ועיין בפנים) בפ׳ ח׳ בשביעית (מ״ו) אבל קוצה הוא בחורבה [4]. בפ׳ כ״א בכלים (מ״ב) [הנוגע] . . בחרב ובכורך [5] (ובביצול) [צ״ל וביצול] [6] טמא. פי׳ חרב בלשון ישמעאל סייף והוא העץ שתופס בו האיש החורש ידו נכנס בתוך (העץ) [צ״ל העין] [7] ובו שנים

[1]) וכ״ה בנוסח׳ ובדפי נאפי ובכ״י מ׳ משינקרו וכ״ה בערוך כ״י ו״ו, ובדפ״ר בכ״מ משינקידו וכ״ה בירו׳ מעשרות במשנה ובגמ׳ וכ״ה בע׳ נקד ג׳ לפי גי׳ דפ״ר וכ״י ק״ט אצל גי׳ משינקדו. [2]) בנו״ג חיננא וכ״ה בירו׳ שביעי׳ ספ״ד דל״ה ע״ג ובדפ״ר ע׳ נקד ג׳ רבו חננא ובכ״י ו״ו בכאן חנין. [3]) ובע׳ נקד ג׳ הכפיל רבינו דבורו ולא ידעתי למה. [4]) וכ״ה בע׳ קץ א׳ וכ״ה בע׳ מקצה ד׳ ובירו׳ במשנה ושם בחרבה וכ״ה בדפ״ר בע׳ הנוכחי ובדפ״ע בערך מקצה ובדפ״ר שם בט״ס סרבה וצ״ל הרבה, ובמשניות קוצה אותם, ובמשנה דבבלי קוצץ אותם אבל בכ״י מ׳ כגי׳ רבינו. [5]) ובדפ״ר ובכ״י ל״ד וב״ר ובבורך וכ״ה בע׳ יצול בדפ׳ וויניצי׳ ועיי״ע ברך ג׳ (ח״ב קצ״ב: והלאה וש״נ). [6]) עיי״ע ברך ג׳ וע׳ יצול. [7]) וכ״ה בפי׳ סד״ט לרה״ג ועיי״ע עין א׳.

עצים שהן (לחים) [צ"ל לחיים] [1]) והוא דבוק בסיכת [2]) (פנדה) [צ"ל פדנא] שהוא את [3]) ומנין שהוא כן דתניא (תוספתא כלים ב"ב פ"א) החרב שפרשה עם יתידות המחרישה [4]) הרי זו טמאה מפני שהוא מנקב [5]) בה חוליות של באר [6]) והוא דומה לברזל שנוקבין בו אבן שעל הבור. ((העץ) [צ"ל העין] שנכנס בתוך האת שמו בל' ישמעאל סיכתא פנדא) [7]). חרב הרי הוא כחלל (חולי' ג' רע"א) כבר פי' בע' חל [י"ד]. חרבא דאושכפא בפ' כל הכלים בגמ' קנה של זיתים (שבת קכ"ג: עיי"ע אשכף, ח"א, שי"ג) פי' אוזמל של [א]שכף [8]) כמו תרג' חרבות צורים (יהושע ה', ב') אזמלוון [חריפין] [9]) והוא שמגרדין בהן העורות. *[אחי"ה וכנ"ה בשו"ט עיי"ע הנדוי והקבוץ בסנהד' ק"ח: עיי"ע בזק (ח"ב, ל"ג:) — ובחרב (דברים כ"ח, כ"ב) תר"י א' בשליפי חרבא ועיין פירש"י יביא עליך גייסות וכן העתיקו ע' זקנים φόνῳ כמו שהעתיקו בחרב, לחרב (שמות ה', ג'; ויקרי כ"ו, ז') אבל אונקל' דעת אחרת עמו עיי"ע חרב ד'] —

חֹרֵב (מל"מ ענין שממה ולנקבה חָרְבָּה ואצל רז"ל גם חוּרְבָּא, חָרְבְּתָא ובן בלשון סורי חַרוּבָא, חרבתא ובלשון ערבי خَرِب، خَرِبة Ruine, (wüster Ort, Verwüstung חרבה [10]) מחזרת [11]) לבעליה (עירובין פ"ח.) כבר פי' בערך גזל. בפ' בן סורר ומורה בגמ' ר' יהודה אומר (סנהדרין ע"א סע"א) מקום היה בתחום עזה והיו קורין אותו חרבתא [12]) סגירתא. פי' חורבה של בית המנוגע. *[אחי"ה עיי"ע חריב ומ"ש —. וכנ"ה בברכות ג'. נכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלם להתפלל. כתובו' י"ג: חורבא דדברא . . חורבא דמתא; סוט' מ"ח. חורבא בסיפא, ירו' דמאי פ"ו דכ"ג ע"ג תלוש מן החורבה הזו שתקנה לך אוירה, ושם: אויר חורבתו, ירו' קידושי' פ"א ד"ס: חרבה אחת, ירו' ב"ק רפ"ט ד"ו ע"ד נכנס לחורבתו והושאל לתקלה ערכי' י"ב. נפיק מיניה חורבא. ובמשקל ערבי חרבן, חורבן, חורבנא עיין המקומות בברכו' נ"ח: פסחים ל"ט: מ"ק כ"ו סע"א, חגיגה ה': כתובות ס"ב. גיטין נ"ז: ב"ב י"ד: סנהד' צ"ו: מכות ט': ע"ז ט': ירו' כלאי' ספ"ד דכ"ט ע"ג, דא"ז פ"ט מחלוקת בית דין חורבן העולם, ירו' תענית פ"ד דס"ט: איכ"ר פ' בלע ועוד בתרג' לישעיה ל"ד, י"א; לקהלת ג', ג'; לאיכ' א', ב'. והקבוץ איכ"ר פ' בלע: שני חורבנין ומקומות אשר יבוא שם הפעל אלה המה: בקל ובפעיל: ברכות ח'. ל"ב. נ"ח: נ"ט. שבת י"א. ט"ו. ל"ג. ל"ו. ס"ג. קי"ט: כלאי' פ"ד מ"א, עירובין י"ח: יומ' ט'. ט': ר"ה כ"ט: תענית י"ט: כ"ט. ל"א. מגיל' ו' סע"א (ועוד עיין למטה), שם י"ב: מ"ק כ"ח: יבמו' י"ז. כתובות ל'. נזיר ל"ב: גיטין נ"ד. והלאה, פ"ח. סוט' מ"ח. מ"ח: מ"ט. מ"ט: ב"מ כ"ח: ל': פ"ח. ב"ב י"ב. כ"ה: ס': סנהדרין, כ"ב. ע"ה. צ"ו: ע"ז ג': זבחים קי"ח: מנחות ק"י. בכורו' ל': במד"ר פ"ז בבל חרב מקדש. בנפעל עירובין י"ח סע"ב יומא ל"ח. ל"ט: מגילה ט"ז: שקלים י"א. סנהדרין ק"ג. בהפעיל ואפעל ברכו' ל"ג: עירובי' י"ג. פסחי' מ"ט. יומ' י'. ס"ט. ושם: סוכ' נ"ב. תעני' כ"ט. [13]) גיטין ל"א: סוט' כ'. ב"מ פ"ו. ב"ב ט"ז. סנהד' צ"ו: ק"ב: ע"ז: י"ח. מנחו' נ"ג: בהפעל מגיל' ו' סע"א ופסחי' מ"ב: אמלאה החֳרָבָה (יחזק' כ"ו, ב') אי מלאה זו החֳרֵבָה זו

---

1) עיי"ע לחי. 2) בכ"י ו"ו ול"ד וב"ר בסיבת ובכ"י ה"ב לי' בסיכת פרנא. 3) בדפ"ר אתו. 4) וכ"ה לנכון בפי' רה"ג ובנו"ג בט"ס החרישה. 5) וכ"ה בפי' רה"ג ובנו"ג מנקה וט"ס הוא. 6) בפי' רה"ג בט"ס אבר. 7) ובכ"י ה"ב סבת פנדא! — סגרתיו מפני שחסר בכ"י ו"ו ונראה שאיזה סופר הגיה ככה על מה שכתב רבינו לעיל והוא דבוק וכו' והוסיף המגיה מדעת עצמו שהוא בל' ישמעאל וכו' ובאמת גם הכותב גם רבינו לא דק בכתיבת סיכתא דפנדא וצ"ל סיכתא דפרנא והוא בל"ע יתד עול המחרישה כי سِيخ הוא יתד ופדנא فدان הוא עול המחרישה וכן תרגום ואת אתו (ש"א י"ג, כ') וית סיכת פדניה, ולאתים (שם כ"א) ולסיכת פדניא וזה מ"ש רבינו והוא (כלומ' העין, שהוא טבעת של עץ בעול עיי"ע עין) דבוק בסיכת (פנדא) [צ"ל פדנא] שהוא את. ותיבות הללו הן מפירושו דרבינו לבאר על ידן יתדות המחרישה של תוספתי שהביא וכעין זה כתב הר"ש לכלי' שם וי"מ שיש מחרישה שהעין נכנס בתוך הסיכתא ע"כ וסיכתא הוא את כמו שהעתיק הפשיטה ש"א י"ג כ'. — פ"א בענין חרב עיין בע' ברך ג. אבל בפי' רה"ג לסדר"ט ט"ז אשר ממנו העתיק הפירוש ליתנהו תיבות ערביות הללו כי אם מאמר ערבי והוא העתקת המאמר: מפני שהוא מנקב בה חליות של (אבר) [צ"ל באר] וז"ל והוא שבאי אל מעיל ותקב בהא ברוא אלאביאר, ובכתיבה ערבית وهو صبى المعول وتوقب به برات [או היחיד بروة] البائر ובלא"ש es ist die Schneide der Axt um mit ihr zu durchbohren die Ringe (Schollen) eines felsigen Bodens. 8) ובכ"י ו"ו אי' של כף. 9) וכ"ה בע' אזמיל ע"ש. 10) בנו"ג חורבה וכ"ה בע' גזל ע"ש. 11) וכ"ה בכ"י מ' וא"פ ובנו"ג מחזיר וכ"ה בע' גזל. 12) בנו"ג בסנהד' חורבתא וכ"ה בתוספת' נגעים רפ"ו, ובילקוט מצורע רמז תקס"ו חורבת. 13) לפי ג' כ"י מ' לאחרובי ביתך ובנו"ג לחרובי.

כ״ה בכ״י מ׳ פסחי׳ עיי׳ ד״ס שם צד ס״א, ובנו״ג (שתי פעמים) אם מלאה זו חרבה זו ובילק׳ יחזק׳ רמז שס״ה רק פעם אחת ובכ״י ילק׳ (הובא אצל ד״ס שם ולמגילה שם) החרבה זו ואם החרבה זו מלאה זו. אתפעל ירו׳ ברכו׳ פ״ב ד״ה, ביומא דאיתיליד איחרוב בית מקדשא. והתואר חָרוּבָא וכ״ה בל״ס פי׳ השומם, ירו׳ חגיג׳ פ״א דע״ו ע״ג לית אילין אלא חָרוּבֵי קרתא ובאיכ״ר ריש פתיחתא אלין נטורי קרתא? אלין חרובי קרתא] —

חָרָב (שחין יבש trokener Grind) בגרב ובחרס (דברי׳ כ״ח, כ״ז) תרג׳ בחרב ובחרסונא. — (א״ב ובנוסח׳ דידן יש גי׳ אחרת). *[אחי״ה בנו״ג באונקל׳ בגרבא ובחרים יבישׁ, ובתרגום ירושלמי א׳ בחיכוכא ובתרגום ירושלמי ב׳ בגרבא ובחכוך, וגי׳ דפ״ר בערך הנוכחי בחרב ובדפ״ע אחרים בחרבונא ונראה שהושוה ע״י סופר אחד ל״מ חרבוני קיץ (תהלי׳ ל״ב, ד׳) למשקל בחרסונא שבצדו אבל המלה האחרונ׳ לי׳ בדפ״ר. ובענין גרב וחרס עיין בכורו׳ מ״א. וע׳ שחין. ונראה שהוראת בחרבא שאי׳ באונקל׳ דברי׳ כ״ח, כ״ב להעתקת בחרב ג״כ מפתרון שחין יבש וענין חורב הוא ועיי׳ ראב״ע שם] —

* חָרֵב (פי׳ מנחה יבישה מהתואר העברי) ירו׳ סוט׳ רפ״ג די״ח ע״ג חרב של חיטין.. חרב של שעורין.

* חָרוּב (שם מקום) ירו׳ שביעית פ״ו דל״ו ע״ג מונה בין תחומי א״י כל שהחזיקו עולי בבל: מגדל חרוב ובתוספ׳ שביעית פ״ד בתחומי א״י פרשת אשקלון נמנה מגדל חרוב ובירו׳ דמאי פ״ב דכ״ב ע״ד וכפר (וחרוב) [צ״ל חרוב] ובירו׳ תעני׳ פ״ד דס״ט, כפר חריבה, ועוד בירו׳ דמאי שם חרבתיה ובתוספ׳ שביעית שם חורבתא ושם כרכה דבית חרב ואולי אחת הוא עם שם מקום חרבתא סגירתא של ערך חרב ג׳ — ועוד היתה עיר אחת Χαράβη בגליל העליון עיי׳ נייבויער גיאג׳ י״ז. — איכה רבתי פסוק בלע עיין ערך חרך א׳.

* חרבינין בפסחי׳ ל״ט, צ״ל חרחבינין עיי״ע חרחבן.

☞ חרברין (עִוָּרוֹן völlige Blindheit) במקצת נוסחאות תר״י [ב׳] בסנורים (בראשי׳ י״ט, י״א) בחרבריה, בנוסחאות אחרות כתוב חברברין, ובאחרות חיוורוריא וזו היא גי׳ בעל הערוך בערך חור. *[אחי״ה הגי׳ הנזכרה בראשונה איתא בתר״י דפ״ר ובד׳ וויניצ׳, ועיין עוד מ״ש בערך חברבר ובע׳ חוור וזוהי הגי׳ המעולה, ואולי תתכן גם גי׳ חרברין ואז תהיה מלה פרסית מורכבת מן חר = חור = كور פי׳ עור ומן ברין = برين פי׳ יותר מאוד ומפורסם ופי׳ חרברין עור בתכלית העורון vollständig blind] —

* חוֹרֵג, חוֹרֶגֶת (מל״ע خارج פי׳ החיצון ונקרא כן בן או בת שיש לאשה מבעלה הראשון Stiefsohn, Stieftochter) סנהד׳ כ״ז: כ״ח: חורגו לבדו. יבמו׳ כ״א, אשת חורגו, בת חורגו. ושם: בן חורגו, ולנקבה יבמו׳ שם חורגתו ערוה, בת חורגתו. ירו׳ יבמו׳ פ״ב ד״ג סע״ד אלא חורגתו שמא אינו אסור בה. ירושלמי סנהד׳ פ״ג דכ״א: בעל חורגתו. סוט׳ מ״ג סע״ב חורגתא הגדילה בין האחין אסורה להנשא לאחין דמתחזיא כי אחתייהו. והקבוץ ירו׳ יבמו׳ שם שני חורגין שגדלו בבית אחד להינשא מפני מראית העין ובכ״כ נגזרה המלה גם כן מלשון ערבית הרשומה כמו מולדת חוץ בעברית כי בן או בת אשה מבעלה הראשון מולדי חוץ המה לבעל השני.

חַרְגָּא (לפע״ד מל״פ خرشا א׳) זהרורית חמה Sonnenglanz ב׳) הושאל להאבק שנראה בזהרורית חמה Sonnenstäubchen ועוד עיין בפנים) בס״ג דפ״ק דיומ׳ (כ׳ סע״ב) והאי חרגא לא שמיה והיינו דאמר נבוכדנצר וכל דיירי ארעא כלא חשיבין (דניאל ד׳, ל״ב) [1]. בפ״ק דנדרים בגמרא מנודה [2] (נדרי׳ ח׳ סע״ב) שמש צדקה ומרפא בכנפיה (מלאכי ג׳, כ׳) אמר אביי ש״מ האי חרגא דיומא מסי. פי׳ מה שמתנסר מן הרקיע שנראה בחמה. *[אחי״ה רבינו פי׳ כן עפ״י יומ׳ שם: מפני גלגל חמה שמנסר ברקיע כחרש המנסר בארזים ועל זה הובא שם והאי חירגא דיומא לא שמיה וא״כ על יומ׳ מוסב פי׳ רבינו אבל בנדרי׳ קשה להלמו לכן נ״ל שעצם הוראת המלה הוא מל״פ הרשומ׳ שענינו זריחת השמש והושאל ליומ׳ לאבק הנראה בזהרורית שמש ועיין פי׳ הרא״ש והר״ן לנדרים ושט״מ לנדרי׳ ופי׳ המיוחס לרס״ג ולרש״י בדניאל ד׳ ל״ב ועוד נ״ל כי ביומ׳ בחר הש״ס לשון ערומים כי خرش , خراش פירוש בל״פ פסולת ונסורת Abfall, Splitter לכן הטיב להביא שם הש״ס מלה זרה זו חרגא דיומא מדי ידבר מגלגל חמה שמנסר ברקיע כחרש [3] וחרגא=خرش، خراش

---

1) ובמקרא כתיב וכל דארי ארעא כלה וגו׳. 2) כ״ה לנכון ברפ״א ובכ״י ובדפ׳ וויניצ׳ ועוד בט״ס מנורה ובדפ״ר ופיז׳ בט״ס מנוחת. 3) ודמיון כיוצא לזה אצל אריסטו ראה בבט״ר לרי מ״ז ח״א נ׳.

לשון נופל על לשון חרש הוא ובפתרון מלה פרסית נסורת שנפלה, ורש"י יפה פירש שם פסולת הנסורות וכו' ומה מאוד מיושבים עפ"י פירושי דברי הש"ס והאי חירגא דיומא לא שמיה כי בל"פ لا פירוש פסולת העפרורית. אבל בנדרי' פי' המיוחס לרש"י חירגא: זיהרא דשמשא. וזה נכון אבל גי' חירגא יש להגיה חרגא וכ"ה בנוס' בנדרי' אבל ביומ' חירגא ונשתבש בכתיבה חיגרא, חידגא, הידגא עיי' ד"ס יומ' צד כ"ד: והיותר טוב כגי' רבינו אבל בפחד יצחק הובא גי' הערוך חירגא ביו"ד] —

* 2 חַרְגָּא (מל"מ ויחרגו ענין פחד וכן בלש' ערבי حرج מצוקת נפש (Beengung, Angst תרג' אימה (דברים ל"ב, ל"ה) חרגת מותא. ותרגום בבית כמות (איכה א', כ') ומלגיו חרגת כפנא. וכן בל"פ حرك ענינו פחד ורעדה.

חַרְגּוֹל (מל"מ וכ"ה בל"ע וסורי حرجول ,Heupferd (Grashüpfer בפ' במה אשה יוצאה (שבת ס"ז.) בביצת החרגול. גמרא (שם) דעבדי לה[2] לשיחלא. פי' פצע האוזן[2]. ירו' (שבת פ"ו ד"ח ע"ג) טב לאודנא. וחרגול מין חגב הוא כדכתיב (ויקרא י"א, כ"ב) ואת החרגול למינהו.

* חרגינין, הרגינין עיי"ע חרחבן ומ"ש.

* חָרוֹד (אולי מל"ע خرق סחובי בגדים (Fetzen מסכת שמחות ספ"ט קורע את . . השלל ואת החרוד לא יצא.

חרד (מל"מ חֲרָדָה (Angst, Furcht בפרק בנות כותים (נדה ל"ט רע"א וש"נ) שחרדה מסלקת את הדמים. *[אחי"ה בירו' ברכו' רפ"ה ד"ח ע"ד דרש ריב"ל בהדרת קדש (תהלי' כ"ט, ב') בחרדת קודש] —

* חֲרוּדֵי עיינין בתר"י, עיין ערך חד ב' הגירסא האמיתית.

חַרְדַּל (בל"ע ופ' خردل וכן בל"ס חַרְדְּלָא ,Senf (Senfkorn וחרדל מצרי בפ"ק בכלאים (מ"א) ובגמ' דפ' כל שעה (פסחים ל"ט סע"א). *[אחי"ה וכנ"ה בברכו' ל"א. מגיל' כ"ח סע"ב נדה ס"ו. טפת דם כחרדל ובירו' ברכו' רפ"ה ד"ח ע"ד טיפה כעין החרדל, ויק"ר פל"א כמין חרדל של דם. ברכו' מ'. הרגיל בחרדל וכו', ב"ב י"ח סע"א וכ"ה: מתיר בחרדל וכו', הרחק חרדלך מן דבוראי וכו', לגלוגי חרדלאי עיין ערך ליגלג, פסחים כ"ה. עיין ערך כף א'. כלים פי"ד מ"ח עיין ערך סנן. שבת קכ"ח. ובתוספתא פט"ו וירוש' שבת פי"ח דט"ז ע"ג מטלטלין את החרדל מפני שהוא מאכל יונים. פסחי' מ': אין נותנין קמח . . לתוך החרדל וע"ש כל הסוגי' ובירו' פסחים פ"ב דכ"ט ע"ג. ובש"ע או"ח סי' תס"ד. ירושלמי שביעי' רפ"ט דל"ח סע"ג וירו' ביצ' פ"א ד"ס. ספחי חרדל, ירוש' שביעית שם . . מגלגלין בהדין חרדלא וכו', מאן דמייתי לי חרדלא וכו', ירו' דמאי פ"ב דכ"ב סע"ג . . והשומשום והחרדל והשום וכו' והקבוץ שהש"ר פ' אל גנת: את נותן לתוכו כמה שומשמין כמה חַרְדְּלִים וכו'] —

* חרדלי עיי"ע גרדלי וע' יין.

חַרְדְּלִית (מל"י χαράδρα ,Sturzbach, Waldstrom עיי' במו"ע) בפ"ה בעדיות (מ"ב) מטבילין בחרדלית כדברי בי"ש ובי"ה אומרי' אין מטבילין, וכן בפ"ה במקואות (מ"ו). ובס"ג דפ' אין דורשין (חגיג' י"ט סע"א) וחרדלית של גשמים עוברת ביניהן. פי' נחל שיורד ממעלה למטה ויש בו ג' גממיות שהן חפירות כל אחת למטה מחברתה וגומא העליונה והתחתונה של כ' כ'[3] סאה ואמצעית של מ' סאה הוצרך לומ' והאמצעית של מ' כדי להכשיר חרדלית של גשמים שעוברת ביניהן ומצרפי[4] שכל מקוה שהוא פחות ממ' סאה מי גשמים פוסלין אותו. תניא בתוספת מקואות פ"ד איזהו חרדלית מי גשמים הבאים מן[5] המדרון פי' "מדרון הוא קטפרס והוא מורד ההר כדכתיב (יהושע י', י"א) (ו)הם במורד בית חורון[6] ועיקר הדיבור (חרדלית) [צ"ל הרדלית] שנדלו מן מורד[7] ההר"[8] לתוך (שוקת) [נ"ל עוקת] קטנה שהיא חפירה. ובפ' השוחט בגמ' נפלה סכין (חולין ל"א רע"ב) מהו דתימא נגזר משום חרדלית של גשמים. פ"א כיון שעולה הים בזעפו מנתז[9] מים ביבשה

1) וכ"ה בכ"י א"פ. ובכ"י מ' ליה וכ"ה בע' שחלא ג' ולפנינו חסר. 2) כ"ה בדפ"ר והועתק מפי' ר"ח לשבת (בש"ס ווילנא) ובכ"י ה"ב ציצע צ"ל פצע ובשדפ"ע כאב האוזן וכ"ה ברש"י ועוד עיי"ע שחלא ג' אבל הרי"ף הרמב"ם והרא"ש פי' רפיון הירך וצ"ע שלא חשו לדברי הירושי' עיין בהפשב"ע. 3) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב (ושם: של עשרים עשרים) ובדפ"ר של כ' וממנו משובש בדפ"ע אחרונים מ'. 4) כן הוא לנכון בכ"י ה"ב, ור"ל עוברת ביניהן מצרף ומחברתן וכן פירש"י בחגיג'. ובדפ"ע ומצטרפי ועוד עיי' תוספי' מקואו' פ"ד. 5) חסר בתוספ' וכן לי' בר"ש במקואות פ"ה אבל בפי' רה"ג למקואו' צד ל"ד ובפי' הראב"ד לעדיות א"י. 6) וכ"ה בפי' רה"ג ובמקרא כתיב חסר חורן ועיי"ע בית חורון ח"ב, ס"ט. 7) בפי' רה"ג מדרון. 8) ע"כ הועתק מפי' רה"ג הנ"ל ואולי הוספה קטנה לדבריו חסר בכ"י שממנו נדפס הפי' הלזה ויש להשלימו מהערוך. 9) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' וב' וה"ב וכ"ה בדפ"ר אבל בשדפ"ע מנתק.

ומתקבצים במקום אחד ונקרא חרדלית וכן כשמתקבצין מי גשמים נקרא חרדלית של גשמים והוא כשלולית, זו ששנינו (רפ"ב דפיאה וש"נ) הנחל והשלולית. ובגמ' הכונס (ב"ק ס"א סע"א) מאי שלולית [אמר רב יהודה אמר שמואל] [1]) מקום שמי גשמים שוללין [2]) ר' יוחנן [3]) אמר (שמחלקין) [צ"ל אמת המים שמחלקת] [4]) שלל לאנפיה. — (א"ב פירוש חרדרא בל"י זרם מים שיורד ממקום שפוע למקום מדרון והוחלף אות רי"ש באות למ"ד והפכו באפסר ודקר). *[אחי"ה בענין אפסר טעות הוא עיי"ע אפסר ודקר א' אבל בענין גזרת חרדלית הדין עמו וכן פי' בעל כ"כ ודע כי גם הרמב"ם והר"ש גם רש"י בחולין פירשו חרדלית כמו הרדלית וראב"ד בפי' עדיות ג ר ס כמו כן וברש"י בחולין צ"ל הרדלית ולא חרדלית שהרי הביא בשם הר"ג הפי' מדליו של הר וכמו כן צ"ל הר תלוש בפי"מ להרמב"ם בעדיות במקום ח ל ש ולנכון אי' בפי"מ למקואות. ופי' מדליו של הר אי' גם בר"ש למקואות וברע"ב שם וזה קצת ע"א ממה שאי' בפי' רה"ג ובערוך] —

חַרְדוֹן (בל"ע حردون ובל"ס הרדונא מן הלטאה (Hardaun, Eidechsenart בע' חברבר (א'), *[אחי"ה ושם הוכחתי כי הוא מין הלטאה ולא כדעת הפי' המיוחס לרש"י לב"ר ס"פ פ"ב שפי' צב וכן פי' המהרש"ם בירו' ברכו' פ"ח די"ב: בד"ה והעלה עליה חרדון אבל גם תר"י א' ופשיט' העתיקו צב (ויק' י"א, כ"ט) ע"י חרדונא כגי' דפ"ר של תרג' ולא כגי' המוטעת בערוך ע' חדרונא, וגי' המעולה הנ"ל הביא גם המהרש"ם בשם תר"י בירו' ברכו' פ"א ד"ג רע"ד לביאור המאמר (דירו' שם) ובלחוד דלא יעביד כהדין חרדונא וכו', ופי' שם המהרש"ם והצב כשהוא שוחה ר א ש ו זקוף ע"כ. ודע כי צב = ضب גם כן ממיני הלטאה הוא אבל משונה ממיני של חרדונא עיין הערת הח' פליישער לעמ"ת ללעווי סח"א, וכנ"ה בתרג' ד"ה א' י"א, כ"ב (בהוצאת ראהמער צ"א כ"ט) יומא חדא דחקת רגליה בחרדונא דמית] —

* חָרוּת, חָרוּתָא עיי"ע חרת.

חָרַז (מל"ע خرز וכן בלשון סורי פי' נקב ונרדף עם חרץ خرص، خرش stechen, reissen, spalten; חִירְזָא (Stechdorn בפ' גיד הנשה בגמ' שולח אדם (חולין צ"ה:) אמר רב הונא אמר רב חריזין הרי הן סימן, פירוש רץ ביה קוץ או מידי אחרינא בשנים או בשלשה מקומות כדאמרינן בהמקבל (ב"מ ק"ג:) קני דחירזא [5]). בפ' הערל בגמ' איזהו פצוע דכה (יבמות ע"ה רע"ב) ההוא גברא דסליק לדיקלא וחרזיה סילוא בבצים. ובר"ג דפ' המגרש (גיטין פ"ד.) התם בדידיה קיימא (דאיבעי) [צ"ל דאי בעי] מחריז נפשיה בסילוא ולא ניים [6]). פי' מכה עצמו בקוץ שלא יישן. *[אחי"ה ובע' סל ד' הביא עוד רבינו ע"ז כ"ח סע"ב דחרזיה סילוא ולא פי' וראיתי בפי' ר"ח כ"י לע"ז (בקובץ כ"י אנגייליק' דף י"ז:) שפי' מי שהכהו קוץ ע"כ וכן פירש"י או שנתחב קוץ בבשרו אבל דחרזיה פירוש שם לשון מחרוזת של דגים (ב"מ כ"א.) — ובחולין הגי' לפנינו בחרוזין הרי זה סימן ופירש"י נתן בשר בחרוזין רישט"ש ונתעלם מן העין ע"כ והלעז נ"ל שהוא Riste, Reiste והוא חבילה וכריכה בלי איכרים עיי"ע אניצי (ח"א, קמ"ח הערה 3) או אולי ל"צ rets מל"ר Netz, rete ובפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליק' דף שמ"ג:) ראיתי מפורש בזה"ל בשר בחרוזין מהו כלומר אמרינן בשר כיון שנתעלם מן העין כו' ואם יש בשר בחרוזין כמו שתולין הקצבין החתיכות ועשה בו הלוקח סימן באותן חרוזין מהו ויכיר החרוזין ע"כ ונראה שלפי פירוש זה חרוזין הוא כמו מחרוזות עיי"ע הבא אח"ז] —

חרז (מל"מ חרוזים (שה"ש א', י') ענקים בפרט מרגליות נקובות בחוט וכ"ה בל"ע خرزة כל דבר תלוי בשורה מחובר בחוט וזולתו ובלש' סורי חָרָזָא פי' שורה וסדר וחורזא ענקים Schnüre, (Perlenschnüre בפרק אלו מציאות (ב"מ כ"א. כ"ג רע"ב) ומחרוזות של דגים. [פי' שורות] [7]) — אני מחריז דברי תורה לנביאים בויק"ר [פ' זאת תהיה] (פט"ז). *[אחי"ה גם זה מע' הקודם כי פתרון חרז בעצם הוראתו כמו خرز בלש' ערבי נקב ועוד תפר ומחבר ומזה אני מְחָרֵיז דברי תורה לנביאים ונביאים לכתובים, כלומר תופר ומחבר אותם כבחרוזים, ובשיר השירים רבה פסוק צוארך הגירסא חורז בדברי תורה ומתורה לנביאים ומנביאים לכתובים והיו הדברים שמחים כנתינתן מסיני [8]).

1) וכ"ה בעי' שלל האחרון. 2) וכ"ה בעי' שלל ובכ"י ש"ס, ובנו"ג עוד: שם. 3) וכ"ה בעי' שלל ובנו"ג רב ביבי א"ר יוחנן. 4) וכ"ה בכ"י ש"ס ועוד בעי' שלל. 5) עיי"ע ארכבתא וע' חזר ב' וש"נ שינוי הנוסח' ועתה באתי להוסיף כי בכ"י וי"ו גרס בעי' הנוכחי הירזא ובכ"י ה"ב הרזא ומפירש"י לב"מ שם מוכח כי גירסתו היתי' ג"כ חירזא וגם בל"ע هرد ענין כרת וטרף הוא. 6) בנו"ג מבריז וכו' בסלואתא וכו'. 7) כ"ה לנכון בעה"ק שנ"ב. 8) ודוגמתו ראה ברות רבה פ' ליני ובילק' קהלת רמז תתקע"ד.

ובשהש״ר שם דרש בחרוזים באופנים שונים ואחד מהם: אלו ע׳ סנהדרין שהיו חורזים אחריהם בלוניא [1]) של מרגליות. והתואר בשהש״ר שם שמא איני חורז בדברי תורה כתיקנן דאמר ר׳ לוי אית דידע למיחרוז ולא ידע למיקדח ואית דידע למיקדח ולא ידע למיחרוז ברם אנא הוינא חָרוֹזָא ואנא הוינא קדוחא. שמ״ר פ״כ ישב וחרז (את הצרור של מרגליות) הגדולות לעצמן והקטנות לעצמן והבינוניות לעצמן. בינוני פעול שהש״ר שם: בחרוזים . . אלו פרשותיה של תורה שהן חרוזות זו בזו ומושכות זו בזו. איכ״ר פ׳ בחורים: ונערים בעץ כשלו (איכ׳ ה׳, י״ג) אמר ריב״ל ג׳ מאות תינוקות נמצאו חרוזים בשוכה אחת (עיי׳ פי׳ בחידי׳ הרד״ל). ומהפעל נבנה השם מחרוזה עיי״ע. ובשרש חרז כתב הרד״ק ומזה (ר״ל מזה השרש) קראו לקצות בתי השירים שהם דומים זה לזה בתכלית בשלש אותיות או בשתים חרוזים ע״כ. ומזה נבין הדרוש הובא בילק׳ שהש״ר רמז תתקפ״ג: צוארך בחרוזים אלו הפייטנים] —

* חרזא והוא כמו חרצא כנוי להולדה עיין ערך חרץ ד׳.

* חרזייתא עיי״ע הבא אח״ז.

חרחבן (מין ממיני צמחים של קוצים Stechdistel, Brakendistel, Mannstreue) בפ׳ כל שעה (פסחי׳ ל״ט רע״א במשנה) בתמכה ובחרחבינה ובמרור [2]) ובגמ׳ (שם) בחרחלין ובחרחבינין. *[אחי״ה בע׳ אצווא (ח״א, ר״ג) הואלתי לבאר עפ״י פי׳ רה״ג כי אצווא או אצוותא מין צמח קוצים הוא ויען שמלת חרחבנה מבואר על יד אצוותא דדקלא מן הנחוץ שגם מלה זו תהיה צמח קוצים ובאמת בזו השיטה הלכו הרמב״ם והרי״ף כי קרצינה [3]) מין צמח קוצים הוא ונקרא בלשון יוני ובלשון רומי ἠρύγγιον, ἠρύγγη, eryngion, erynge ומסגולתו הרחיב לדבר פליניאוס כ״א, נ״ג; כ״ב ח׳, י׳. ועלי צמח קוצים זה מרורים הם מעט לכן יוצאין בהם בפסח. ויש לי ראיה נוכחת כי חרחבינא מזה המושג אשר דברנו בו כי בפסחים שם אי׳ תנא דבי ר׳ שמואל אלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח . . בתמכא ובחרגינין [4]) ובחרגינין ובכ״י מ׳ הגי׳ בחרחבינה ובהוגנין וצ״ל ובהרגנין וכ״ה באמת בכ״י ב׳ רק שם ל״י בחרחבינה ובהיפך בכ״י א״פ ל״י בהרגינין וא״י בתמורתו ובחרחבינין נלמד מזה כי אחד מיותר ובא מגליון לפנים והדעת נוטה כי חרגינין או הרגינין בא לפנים להורות על ידו מהו חרחבינה של משנה ואין אצלי ספק כי הרגינין הוא ל״י ורומי הנ״ל ונשתבש מן הרנינין כלומ׳ eryngion [5]) נשאר לנו עתה לבאר גזרת חרחבינה או חרבינה כגי׳ הכ״י ונ״ל שאולי נשתבש מן חרזינה והוא ממש לש״ע قرصعنة = قرصنة שהביא הרי״ף והרמב״ם פירוש צמח קוצים הנ״ל eryngion והראיה שגם ר׳ שמעון בן לקיש היה לו נוסח חרזינה במקום חרבינה (חרחבינה) ממה שפירוש מלה זו ע״י אצווא (ובכ״י אסוא) דדיקלא ועתה אחשב למשפט כי אסוא הוא ל״פ اسه פי׳ קוץ וא״כ לדעתו חרזינה הוא מין צמח קוץ וטעמו ונמוקו עמו מפני שבאמת כ״ה בלשון פרסי خارجا ، خارچنك، خارزار כולם מיני צמח של קוץ והראיה כי אצווא דדקלא פי׳ (צמח) קוץ של דקל כי בעירובין כ״ו: פי׳ ג״כ ר״ל מין צמח אחד ע״י אצוותא וחרזייתא דדקל עיי״ע אצווא וא״כ אצוותא (או כגי׳ דפוסי׳ ישנים אציאתא) ממש כמו חרזייתא. הארכתי מפני שחזרתי ממה שכתבתי בע׳ אצווא בענין פי׳ מלות הנ״ל וגם להוציא מדעת של הח׳ לעווי והח׳ ברילל שפי׳ ביאהרביכער ח״א, ר״ג באופן רחוק [6]). — ובענין פי׳ הירוש׳ עיי״ע יסי, יסיחלי. — ובענין הרגינין עיי׳ עוד ע׳ הבא אח״ז] —

חַרְחַלִין (לפע״ד מל״פ וגזעו בל״י ונרשם אצל Vullers 2, 1448 בשרש هرڤلوه Art Endivie) עיין עיקר שלפניו ופירושו מין של עשב מר. *[אחי״ה ואני אומר שהוא מין אחר והוא ממיני עולשין אשר אצלו נזכר בפסחי׳ ועולשין הן מין הנדבי וזה טעם מלה פרסי׳ הרשומ׳ ואולי יש להשוותה גם למלה פרסי׳ خرغول והוא עשב הנקרא Flohsamenkraut ועלי עשב זה נאכלין אבל מ״ש הח׳ ברילל במקום הנ״ל בע׳ הקודם שהוא ל״פ خرچلول טעות הוא כי זה מין דודאים הוא אשר עליו הרחבתי דבורי בספרי על העתקה פרסית לריב״י טאווס צד שכ״נ והלאה, והח׳ לעווי רומז על חוורולין אבל זה לא מזה מין הוא ועוד גי׳ זו משובשת היא כמו שהראית לדעת בע׳ חוורולין ע״ש, והח׳ הנ״ל טעה אחר בעל כ״כ שגם הוא כתב בערך חרחלין כי גי׳ רבינו חוורולין ובערך

[1]) מל״י λινέα חוט Leine, Faden וגי׳ הילק׳ שהש״ר רמז תתקפ״ג משובשת היא. [2]) וכ״ה במשניו׳ דירוש׳ ובמשניות ובכל הראשונים ובכ״י ש״ס וכסדר זה מפורש בגמ׳. [3]) זו עיקר הגי׳ כמו שהוכחתי שם לכן פי׳ החי׳ לעווי והוספת החי׳ פליישער טעות הוא בידם. [4]) גי׳ רבינו בחרחבינין. [5]) בע״א פירשתי בע׳ הרגינין אבל זה האחרון חביב. [6]) שוב מצאתי כמ״ש בפפלנ״ץ להבי׳ לעף צב 179.

חוורולין כתב ובספרים כתוב חרחלין ע"כ ולא דק שהרי בע' הקודם לזה גם רבינו גרס חרחלין, וגי' חוורולין אצל רבינו בתמורת חזרת יולין של נוסחאותינו הוא וגם herbulus אשר על ידו פי' בעל כ"כ חוורולין אינו נראה לי, אבל בדלותו חספא מצאתי מרגניתא תחותיה כי הכ"כ רומז על פליניאוס ספר כ"ה ושם מצאתי בפ' ק"ו וז"ל erigeron a nostris vocatur senecio.. Nomen hoc Graeci dederunt quia vere canescit פי' צמח erigeron נקרא בל"ר senecio פי' הישיש וכנוהו בל"י זה [כלו' ἠριγέρων] מפני שהלבין בעת האביב. ומעתה דעתי נוטה כי חוורלוין או כגי' הכ"י תוספתא פסחים חוורוור הורכב מן חוור פי' לבן ומן ל"ר וורי = vere כלומ' אביב וא"כ חוורורי פירושו צמח שנעשה לבן באביב והרווחנו בזה כי חרגינין או הרגינין שנזכר אצל חוורלוין לגי' רבינו או חוורוור לגי' הכ"י תוספת' ג"כ ל"י הנ"ל ἠριγέρων erigeron, הוא וזה הצמח שנקרא בל"ר senecio ובלאי"ט senecione בלא"ש Kreuzkraut הוא מר בתכלית המרירות ולכן היטב אמר הש"ס שאדם יוצא בו חובת מרור. והח' לעף משך ידו ולא פירש כל הענין הנ"ל] —

חרחר (מפעל ערבי خرّ פי' נקב ונקרא כן ברזל בקרדום או במרדע 1 Grabeisen, 2 Stecheisen am Ochsenstecken) בהסייף פי"ג בכלים (מ"ג) חרחור שנפגם טמא עד שינטל רובו. פי' בל"מ מעדר (ישעיה ז', כ"ה), פ"א "שופתא דמרא (הוריו' י"ג רע"ב) בלש' חכמים וחותך מב' צדדים"[1]. ובפ' כל הכלים (פכ"ה מ"ב) יש להם אחוריים ותוך משבעה לחרחור ומארבעה לדרבן. פי' אם היה ארכו ז' טפחים ועשה ממנו בית יד לקרדום ואם היה ד' טפחים ועשה ממנו בית יד[2] לדרבן ובנומי פרק כ"ט[3] בכלים (מ"ח) שירי חרחור מלמטן שבעה. יש מפרשין העץ שמנהגין בו הבהמה. *[אחי"ה לכאורה הלך רבינו לשטתו בכל הערך בהנחת מושג אחד כי בפי' ציון הראשון לפי פ"א שופתא או יותר טוב כגי' רה"ג שוביא הוא בל"פ چوب פי' מקל והעץ אשר אוחזין בו וזה בית יד בפי' הציון השני והעץ בפי' הציון השלישי אבל היותר נכון כי חרחר חרחור (או הרהור כדאי' בתוספ' כלי' ב"ב, פ"ג אבל בכ"י בתוספתא ג"כ בחי"ת) הוא מלשון ערבי הרשומה וענינו כלי איכר שחופרין בו את הקרקע וזה מעצד של פי' הראשון והושאל גם לכלי ברזל החדוד שבמרדע ועיי' פי"מ להרמב"ם ור"ש ורע"ב. וממה שכתב רבינו וכן רה"ג וחותך מב' צדדים אולי יש לדין כי המלה נחצבה מל"פ כי خرخر ענינו כל דבר עקום עיי"ע חרחר האחרון בלחישה ועוד פירוש כפול כלומ' כלי כפול שעומד לחפור בו מב' צדדים. ועוד השתמשו רז"ל במלה זו כי ענין חרחר כמו חר פי' נקב ודקר ולכן כִּנּוּי הוא לברזל שבמרדע אשר בו מדקרין את הבהמה ודוגמתו תראה בע' דרבן שנזרתו ג"כ מל"ע نقب נקד ודקר] —

חַרְחֻר (מל"מ ענין הבערה מפעל עברי וערבי حرّ entzünden והושאל das Verbrannte am Brod) בריש טבול יום (פ"א מ"ד) והחרחור יתר מכאצבע פירוש "מקום שיחר וישרף הלחם שמו חרחור". *[אחי"ה הועתק מפי' רה"ג לסד"ט צד מ"ב ושם הובאו לראיה הפסוקים מאיוב ל' ל'; ירמי' ו', כ"ט; יחזק' ט"ו, ד' וגם זאת לדעת כי רה"ג פי' כן על משנה ד' דטבול יום ואחריו נמשך רבינו וקצת תימא כי כבר הוזכרה במשנה שלפניה וחרחור פחות מכאצבע. וכן פי' הר"ש ע"ש וכן פי' הרמב"ם חרחור בחוזק החום ע"כ ומל"מ הוא ובחרחר (דברים כ"ח, כ"ב) והוא החולי השורף מרוב חמימות והפעל ממנו שהש"ר פ' היושבת ולא תחרחרו זה עם זה ולא תביישו זה לזה. והוא מל"מ לחרחר ריב (משלי כ"ו, כ"א) כלומ' להדליק הריב ולהבעירו עיין רד"ק שרש חרר וכן העתיק אונקל' לדברי' שם ובחרחורא. והקבוץ בתר"י א' דברי' שם חַרְחוּרֵי וממנו הפעל באתפלפל נחר גרוני (תהלים ס"ט, ד') אתחרחר עינקי. — והפסוק ממשלי הביא רבינו לראיה בע' הבא ושייך לע' הנוכחי ונכון לסדרו בסוג ערך אחד, אבל מה אעשה

[1]) ע"כ הועתק מפי' רב האי גאון לסדר טהרות צד ט' ושם הגי' שוביא דמרא ועיי"ע גגמי (בחלק ב' רל"ג בהערה 5). [2]) כן הוא לנכון בכתב יד ו"ו ואם כן לחרחור . . לדרבן ענינו כמו יד חרחור יד דרבן ועיין תוספות יום טוב לכלים פרק כ"ה משנה ב' וכ"ט, משנה ז'. ובכתב יד ליידען וה"ב ליתא תיבות בית יד לדרבן וליתא בדפוסי ערוך מדפוס וויניציא והלאה ובהפוס ראשון ופיזארו חסר בטעות מן לדרבן עד לדרבן. ודע כי בכתב יד ו"ו איתא ועשה ובכתב יד ליידען וה"ב איתא יעשה וכונת רבינו לפי הנראה כמו שפי' הרמב"ם במקומו כי נזכרו אלו השעורים. לשירים ר"ל כאשר נשברו אם נשבר ממנו אלו השעורין הרי הן יקבלו טומאה שאפשר שיעשו בהן מעין מלאכתן אם נשאר ממנו פחות מזה השעור הנה הוא שברי כלים ולא יטמא. ואם כן פירוש ועשה אם עשה ופירושו אם יוכל ממנו לעשות בית יד והוא מעין מלאכתן. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב, ובדפ"ר אע"פ שאי' לנכון בנומי והוא התחלת פכ"ט בכל זאת נדפס בטעות בפכ"ב וכ"ה בשדפ"ע.

אם גם בכ"י הפרידו בין הדבקים — והושאל לנזק לש' הרע אשר שורף ומבעיר וזה מה שדרשו בגיטין נ"ז: בשוט לשון תחבא (איוב ה', כ"א) בחירחורי לשון תחבא ונ"ל ברור כי הבין פעל שוט בפתרון הפעל הערבי شوط הצית באש כדי שישרף דבר מה וממנו בהשאילה השם شوط חרפה וקלון ועוד עיין רד"ק שרש שאט] —

הִרְהֵר (מע' הקודם מל"ע حرّ anbrennen, heiss machen) בסוף עוקצים (פ"ג מי"א) בי"ש אומרים משיחרחר "איכא דאמרי משיהרהר פירוש משיביא עשן ויעשן להבריח הדבורים כאלו מחרחר ריב עם הדבורים מן לחרחר ריב (משלי כ"ו, כ"א), ופי' משיהרהר משיחשוב מחשבה לרדות הדבש". *[אחי"ה ע"כ הועתק מפי' רה"ג לסדר"ט צד מ"ה ושם חסר קצת מפנים ויש להשלימו מע' הנוכחי והמו"ל לא הרגיש בזה וגם השלים ופירוש אחר משיהרהר, ואינו מהצורך כי רה"ג ורבינו פי' רק איכא דאמרי היינו גי' משיהרהר. אבל עיקר הגי' משיחרחר ופי': משיביא עשן ויעשן להבריח הדבורים. וכן תרג' הפשיטא כאשר תעשינה הדברים (דברי' א', מ"ד) איך דיבורא מתעננא פי' כמו דבורים המתעשנים angeräucherte Bienen ונגרר אחר תר"י א' היכמא דחדדן . . אורעייתא וצ"ל דחררן מל' המשנה משיחרחר, כי חרחר הוא בנין פלפל של שרש חר = חרר, ויפה הגיה הח' לעווי הרדן צ"ל הררן (עיין עמת"ר 279) אבל טעה במח"כ בפירושו וכבר השיג עליו הח' גייגער מ"ע ח"ד צד 248 אבל גם הוא טעה בפי' האונקלס שהעתיק דנתזן ע"י ab- zerfliessen וטעותו נולד מדרוש של תרגום זה בסוט' מ"ח: ע"ש. אבל אצלי ברור כי נתזן הוא אתפאל מהשרש אזא anzünden עיין ערך אזא (ח"א, מ"ח) ושם הרביתי הדוגמאות מהבלעת האל"ף וזו אחת מהן כי נתזן פי' כמו נתאזן כלומ' מתעשנים ונחרכין באש וזה סמך להשערת ג"ג (שם) כי התרג' פשיטא ותר"י ועוד אני מוסיף תרג' אונקל' העתיקו תעשיגה של מקרא כמו תֶּעָשֶׁנָּה — ובענין גי' משיהרהר נ"ל שלא כדעת רה"ג והערוך כי אם מגזרת هرّ שפי' בל"ע הֵרַע לאיש או לדבר schlecht behandeln ופירוש מעת שהרע האדם לדבורים לגרשם מבית השעוה אז חלות הדבש מטמאות ובפתרון זה נבין היטב דרוש חרצובות (תהלי' ע"ג, ד') בויק"ר ר"פ י"ז שהפריד לשתי תיבות חר — צובות ודרש חר: לא הרהרתים בחלאים כלומר לא הריעותי להם בחלאים וכה"ג בילק' עיי"ע הרהר ובמת"כ הגי' לא חרחרתים אבל פירושו דחוק. ורבינו בע' חרצב גרם ערערתם. ודע כי הר"ש הביא פירוש הערוך מבלי שהזכיר מקורו את רה"ג והרמב"ם פי' חרחר מע' הקודם כלומ' חזוק החום וסיים בזה"ל: ואמנם מה שביאר משיחרחר מכיון שיתעורר הריב עם הדבורים ויתחיל לגרשם מן לחרחר ריב הוא מאמר לא יסכים עם העיקרים וכו' נ"ל שכיון על פי' רה"ג או אולי פי' הערוך וחסר נושא המאמר אחר מלת שביאר וכבר ידעת שהרמב"ם זעיר שם זעיר שם נושא על שפתיו בעל המאמר, וכן עשה הרע"ב שהרכיב פי' הערוך והרמב"ם בעוקצי' שם מבלי שהעירה את מקורו וקצת תימה שלא הרגיש התו"י (שם) כי פירוש הראשון דרע"ב לקוח הוא מהערוך] —

חַרְחַר (לפע"ד מל"פ خرخر דבר עקום וכפוף etwas Krummes, Gebogenes) בס"ג דפ' במה אשה (שבת ס"ז סע"א) חרחר נחית בלע בלע נחית חרחר. פי' תתבלע ותרד כמו בחור. — (א"ב חד חד גרים). *[אחי"ה ובכ"י א"פ נתערבו שתי נוסחאות חד חד חר חר נחית ונ"ל כי עיק' כגי' רבינו בתיבה אחת אולם לא כפירושו מל' חור וכן פי' הח' לעווי! כי אם מל"פ הרשומ' ולפע"ד שיעורו מי שיש לו עצם בגרונו יאמר הלחישה חרחר וכו', כלומר העקום הזה אשר בא לגרון יתבלע וירד וזה מ"ש רבינו בע' (אדדא) [אדרא] (ח"א, ל"ב) שני עצמות יש בצוארו של דג ועקומין הן וכו' ע"ש. וגם אם נגרוס חד חד יש לו פי' עיין מ"ש בע' בלע א' ח"ב ק"ב] —

☞ חָרַט (ענין נחם מל"ע خرط VII עשה בלי דעת unüberlegt handeln ושוב אחור והנחם) תרג' בפסוק דודי שלח ידו מן החור (שה"ש ה', ד') לא צבן למחרט (ולמתב) [צ"ל ולמיתב לותיה ענין (נחום) [נוחם] וחרטה. *[אחי"ה וכנ"ה בפסחים קי"ג. כל מילי זבן ותחרט וכו' ורגיל בהתפעל: מִתְחָרֵט חגיג' ה' סוכ' נ"ב: במד"ר פ"ד ולנקבה מתחרטת נדה ל"א: תנא דבי אליהו פי"ג נתחרט הקב"ה ביצה"ר שברא אותו. והשם חֲרָטָה נדה שם נדרי' ח': ע"ז:] —

חַרְטוּם (מל"מ חוטם ורי"ש ג"כ בל"ע خرطوم ובל"ם פירוש חרטום של עוף Schnabel והושאל לפי ולצד עליון של דבר Oeffnung, obere Seite) בלא היו כופתין פ"ד בתמיד (מ"ג דף ל"א רע"ב) הראש בימינו וחרטומו [1] כלפי זרועו.

[1]) בנו"ג וחוטמו.

ובפ' העור והרוטב בגמ' האלל (חולין קכ"א.) תנן התם בריש טהרות (פ"א מ"ב) החרטום והצפרנים מִיטַמְּאִין וּמְטַמְּאִין[1]) ובמגילי' איכ' (בספרי' שלנו לי') [2]) חַרְטוּמָא דסנדלא. פי' פיו של עוף ושל בהמה ושל סנדל נקרא חרטום ובלשון ישמעאל כַּרְטוּם. *[אחי"ה והיא המלה הערבי' הרשומ' ורמ"ל הדפיס בטעות קְרטום בקו"ף וכנ"ה בספרא אחרי ריש פרק י"ב או אשר תאכל נבלה פרט לחרטום ולצפורניים ולכנפיים וכו'] —

* חֲרְיָנָא, חִירְיָנָא (מל"ם חֵרְיָנָא ענין ריב ומצה Zank, Streit) עיין תרג' למשלי כ"א, כ"ד; כ"ב, ח'; ל', ל"ג. וכן תרג' מגורת (שם י', כ"ד) חרינותא לפי גי' כ"י אצל החכם לעווי. והוא מפעל עברי חָרָה ודרש מגורת כמו משרש גרה = חרה. זוהי דעת ר"פ סמאלענסקין.

(חרית) [חרות] (dürrer Zweig) עיין בפנים בס"ג דפ' כל הכלים (שבת קכ"ה: קכ"ו: ועיי' נ'.) חריות של דקל שגרדן[3]) לעצים[4]). ובפ' כיצד צולין בגמ' דסמוך הפסח שיצא (פסחים פ"ב.) איכא בינייהו קני והרייתא. — (א"ב פירוש ענפים של דקל עיין ערך אלטין). *[אחי"ה אינני יודע למה רמז ר"ב על ע' הנ"ל ומהנכון שירמוז על ע' חרת ג' כי שם מקומו לכן הסגרנו חרית של דבור המתחיל והבאנו בחצאי לבנה גי' חרות, וגם על רבינו יש לתמוה מה ראה על ככה לפרט ציונים הנ"ל בע' הנוכחי ולהפרידם מע' חרת ג', ואולי כונתו לרשום במקום הזה הקבוץ שהוא חריות ועוד בלא"ר הרייתא, ובאמת בכ"י ו"ו ראש הערך הנוכחי חֲרָיוֹת ובציון השני לנכון בדפ"ר ופיז' חֲרָיָיתָא בשני יודין ולא כבדפוסים האחרונים ביו"ד אחד, ובנו"ג בפסחים חריואתא ובכ"י ב' וחרוותא וגם זה נכון וגירסת רש"י חריותא. וצ"ל חרוותא אבל בירו' שביעי' פ"ב דל"ג ע"ד וחרוותה נראה שהוא ט"ס וכן חדיות בירו' עירובין פ"ז דכ"ד ע"ג ט"ס וצ"ל חריות ובהיפך תרגום מטעי (ישעי' ס', כ"א) נצבא דחרותי לפי גי' דפ' וויניצי' צ"ל דחדותי עיי"ע נצב. ובענין הגזרה נ"ל שנבנה משרש חר בל"מ ובל"ס ובל"ע حر ענין שרפה ויבישה ודוגמתו בל"י φρύγανον עץ וענף יבש dürres Holz, trockener Ast מפעל φρύγω dörren ובע' חרת ג' אתן לפניך גזרה אחרת ע"ש] —

חָרַךְ (מל"מ ענין כויה וביחוד העברת הנוצה או השער ע"י אש כלומ' הבהב וכן בלש' ערבי حرق ול"ס (sengen; rösten) בר"ג דפ' כל שעה (פסחים כ"א.) לא צריכא שחרכו קודם זמנו. ובסוף הפרק[5]) (שם כ' רע"א) לא נחרוך[6]) אינש תרתי שבלי בהדי הדדי. ובס"ג דפ' שני שעירי (יומי ס"ח:) אמר רבא[7]) דשויה חרוכא איכא בינייהו[8]). ובהגדה דפ' השוכר את הפועלים (ב"מ פ"ה סע"א) יומא חד יהבו ביה רבנן עינייהו חרכו שקיה קרו ליה רבנן קטינא חריך שקיה[9]). ובפ' אין מעמידין בגמ' שלקות (ע"ז ל"ח.) האי גוי[10]) דחריך[11]) רישא. — (א"ב ל"מ הוא לא יחרך רמיה צידו (משלי י"ב, כ"ז)). *[אחי"ה ויותר קרוב הפסוק בדניאל ג', כ"ז ושער ראשהון לא התחרך וכן פירשו רז"ל בירושלמי שבת פ"ב ד"ה. שכן שמשי אומנין מחרכין לן כמה דתימא ושער ראשהון וכו'. וכנ"ה בשבת קי"ט. קידושין מ"א. ר' ספרא מחריך רישא. שבת כ"ט רע"א אין מדליקין בפתילה שאינה מחורכת ולא בסמרטוטין שאינן מחורכין ועיין תוספ' שם ד"ה ולא וגי' התוספתא שבת רפ"ב. — התפעל: ירו' שבת פט"ז דט"ו ע"ג הדורשה (הדא אגדתא) מתחרך[12]), אתפעל ב"ב ע"ד. הוה איחרוך איחרוכי, נדה כ"ח. דאיחרכי איחרוכי. ובינוני פעול בתמורת תואר חֲרוּכָא ובל"ס חוּרְכָא das Versengen עיין לעיל, וגם ביצ' ל"ב: אזדהר (לפי גי' רש"י) מחרוכא. יבמות קט"ו. (ג' פעמים) גברא חרוכא — כפר חרוכא באיכ"ר פ' בלע נראה שצ"ל חרובא או חריבה וכ"ה בירושלמי תעני' פ"ד דס"ט. עיי"ע חרוב ובילק' האזינו תתקמ"ו הגי' כפר חנניא] —

חרך (לפע"ד אוהל וחנות בל"ע ופ' הרשומ' בערך חרך) תגרי חרך שבירושלים (פסחי' קט"ז.) בעל הערוך גרס הרך ע"ש. *[אחי"ה ובע' הנ"ל הוכחתי כי עיק' הגי' בחי"ת ומל"ע ופ'

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב. [2]) ונ"ל שמקומו באיכ"ר פי' רבתי בד"ה חד מאתינס ח' ובנו"ג שם אפסיק חד סנדליה ועל ציון זה כיון בע' גרע ופל ד' ע"ש. [3]) וכ"ה בכ"י א"פ לשבת קכ"ה: אבל בנו"ג שגדרן וכ"ה גם בכ"י לדף נ'. [4]) וכ"ה בכ"י מ' וא"פ ובנו"ג לשם עצים. [5]) בדפ"ר בקו הפרי' וממנו נשתבש מדפ' פיז' והלאה הפרה. [6]) בנו"ג ליחרוך. [7]) וכ"ה בזבחי' ק"ו. אבל ביומי לי' ואי' בכ"י ש"ס. [8]) בנו"ג בשני מקומות איכא בינייהו דשויא חרוכא ונעלם מעיני הגרי"ב כי גי' רבא אי' גם בזבחי' הנ"ל. [9]) בכ"י ה"ב חרוכה שקיה ובנו"ג ואיחרכו שקיה . . קטין חריך שקיה, ובדפ"ר חרוכא קטין שקיה, אבל גם בברכו' מ"ו רע"א אי' קטינא חריך שקי כגי' דפ' וויניצי' והוא שם כנוי לר' זירא = זעירא עיין ערך. [10]) בנו"ג עכו"ם. [11]) בדפוס ראשון דחרריך ובכתב יד פי' ר"ח לע"ז (בקובץ כתב יד אנגיליקא דף כ"ג:) אי' גוי שהרדיך וצריך להיות דחרריך והוא כמו דהריך. [12]) ובסופרי' פרק ט"ז הלכה ב' בטעות סופר מתברך.

הנ"ל. — ומה שענינו יחיד מן חרכים (שה"ש ב', ט') עיין ערך הרך וע' הפרש ובתרג' לשה"ש שם חַרְכַּיָּא ותר"י א' לבראשי' ח', ב' חרכֵּי שמיא, והיחיד חֲרַכָּא תר"י א' לשמו' כ"ב, א'; ליהוש' ב', ט"ו; לד"ה א' ט"ו, כ"ט. לד"ה ב' ל"ג, י"ג להעתקת ויעתר עפ"י סנהד' ק"ג.] —

* חֶרֶךְ נדרים י'. חרק חרך חרף הרי אלו כנויי לחרם עיי"ע חרק, חרף א'.

* חָרוּל (מל"מ ענין קוץ Dorn) תרג' חרלים (משלי כ"ד, ל"א) חורלי וכ"ה בפשיט'. ילק' וירא ריש רמז צ"ה בשם מדרש: והלך (ישמעאל) והשליך עצמו תחת חרולי המדבר להיות ישן עליו.

חרם (= חֵירוּם לפיע"ד מל"פ حرام, حرامى גזלן וכן בל' הונגרי haramia וא"כ חירום גזילות ותיגרות עיר בעיר ממלכה בממלכה (Räuberei בפ' חזקת הבתים בגמ' ג' ארצות (ב"ב ל"ח סע"א וע"ב עיי' ירו' ב"ב פ"ג דו"ד רע"א) דסתם יהודה וגליל כשעת חירום דמי, וכן בפ"ב בכתובות בגמ' מודה ר' יהושע (י"ז סע"ב וי"ח רע"א) פי' סיכסוך איש באחיו ואיש ברעהו עיר בעיר: נודרין להרגין [1]) לְחַרָמִין ולמוכסין בפרק ד' נדרים (נדרי' כ"ז:). חַרָם גוי [2]) שהושיט ידו לחבית בע"ז בפ' ר' ישמעאל בגמ' לוקחין גת (ע"ז נ"ח). *[אחי"ה התואר חַרָם והקבוץ חרמין עיי"ע הרג וש"נ וממנו השם חֵירוּם ועיקרו מל"פ הנ"ל הנאצל מלש' ערבי حرم העושה דבר אסור וחמס ובל"מ ענין השחתה (עיי"ע חרם ד') אבל בהוראת גזלן וגזילות משתמש רק בל"פ] —

חֵרֶם (מל"מ ענינו רשת ומכמורת Netz) בפ' ואלו מותרין (נדרים כ' רע"א) אם נדר בחרם ואמ' לא נדרתי אלא בחרמו של ים. החרם [3]) טמא מפני זוטו בהכדור פכ"ג בכלי' (מ"ה) ובפ' כ"ח (מ"ט) העושה בגד מן החרם טהור. פי' "שיתא [4]) בלישנא דרבנן [5]) והוא ענין מצודה כדכתיב (קהלת ז', כ"ו) האשה אשר היא מצודים וחרמים, וכתיב (יחזק' כ"ו, ה') משטח חרמים" [6]). ובס"ג דפ' מרובה (ב"ק פ"ה רע"ב) מלא חבל חרם בדרום, פי' חבל של רשת. *[אחי"ה ובב"ק נאמר זה מנפתלי אשר בחלקו היה ימה של טבריא ולכן נקראים ציידי טבריא בירו' מ"ק ספ"ב דפ"א סע"ב וירו' פסחים פ"ד ד"ל רע"ד חַרָמֵי טיבריה פי' צליידים ובבבלי מ"ק י"ג: תגרי טבריא — ועל שם התואר חַרָם פי' צייד עופות או דגים נ"ל לבאר שם הכנוי ר' יוסי החורם מנחו' ל"ז רע"א כי פירש"י והתוספ' ע"ש רחוק הוא ולפע"ד ר' יוסי החורם (R. Jose der Fischer) אחד הוא עם ר' יוסי ציידנא (לפי גי' המהרש"ס) בירו' ברכו' פ"ד ד"ח סע"א ובירושלמי תרומו' ספי"א דמ"ח סע"ב בט"ס צירניא וצ"ל צידניא וכ"ה בכתובו' מ"ו. תני ר' יוסף צידונא עיי' סד"ה קל"ח: ויוחסין השלם קנ"ד. ובעל סד"ה בע' יוסי (דף קל"ו רע"ר) גרס ג"כ ר' יוסי ציידנא ופירש לפי פי' הראשון על נכון: פירוש אומנתו לעשות מצודות ע"כ ותרגום משטח הרמים (יחזק' מ"ז, י') צליידין והשתא דאתינו להכא נוכל לשער כי גם יוסף רישבא שבת ק"ל. תענית י'. חולי' נ"ד. אחד הוא עם ר' יוסי החורם ור' יוסי (יוסף) ציידנא כי רשבא פי' רגמ"ה כ"י לחולין וכן רש"י לחולי' ועוד בכמה מקומות ע"י צייד ועיין ערך רשבא וע' נשב] —

חֶרֶם (פי' חריץ Erdriss, Einschnitt, Graben עיי' כפנים) בפ' מי שהוציאוהו בסוף הלכה מי שישן (עירובין מ"ז סע"ב) תני ר' חייא חרם שבין תחומי שבת, פי' חריץ. *[אחי"ה התוספות בעירו' שם ד"ה חריץ כתבו כן בשם ר"ח חרם לשון חריץ ע"כ וכונתו חריץ מים כפירושם שם בשם ר"ת וחרם הוא נקע מלא מים ועל זה הביאו וכן פר"ח ועיין ג"כ או"ז הלכת עירובין ס' סי' קנ"א ובאמת בכ"י מ' הגי' בפירוש חריץ מים ולא הוצרכנו לומר כי היתה גי' ר"ח חרם בסמ"ך כגי' הרי"ף ורא"ש בדפ' ווינצי' ורוקה סי' קנ"א כי גם خرم ענינו בל"ע חריץ ובקיע ועיקר הוראתו נקב וחלל עיי' הוספת הח' פליישער לעמת"ל להחכם לעווי צד 208, ורש"י הבין מע' הקודם לזה מצודת דגים וכבר השיגו עליו התוספות ועיין ג"כ בהי' הריטב"א לעירו' — ועוד נ"ל לבאר דברי ר"ח ורבינו בענין חריץ מים כי عرم בל"ע ממש זה פתרונו] —

חֵרֶם (עצם הוראתו מלש' ערבי حرم ענין הרחקה והפרשה והושאל בל"מ לכריתה והשחתה ועוד להפרש מהנאת בני אדם ולהקדש לגבוה (Verbannung, Weihung בפ"ב בנדרים (י"ח:) הרי

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב ודפ' אמ' וכ"ה בע' הרג אבל בע' הנוכחי בדפ"ר פיז' ווניצ' לחרגין. [2]) בנו"ג נכרי בתוספ' ע"ז פ"ח בט"ס חרם אדם ובכ"י תוספ' אירפ' רק חרם וצ"ל חַרָם, ובתוספ' דפ' וויען נשתבש יותר אסור אדם! [3]) עיין ערך זט. [4]) בדפ"ר שיהא וטעות סופר הוא. [5]) עיין ערך שת ז'. [6]) עד כאן הועתק מפי' רב האיי גאון לסדר טהרות צד י"ז.

עלי בחרם אם חרם של שמים נדר אסור ואם של כהנים מותר [1]. ובערכין בפרק המקדיש שדהו (ערכין כ"ח: במשני) חרמי כהנים אין להן פדיון אלא נותנין [2] לכהנים וכו'. גמר' (שם כ"ט רע"א) ת"ר חרמי כהנים אין להן פדיון ונותנין [לכהן] כיון שהן חרמים כל זמן שהן בבית הבעלים הרי הן כהקדש לכל (דבר) [צ"ל דבריהן] שנא' (ויקר' כ"ז, כ"ח) כל חרם קדש קדשים הוא [3] נתנן לכהן הרי אלו כחולין לכל דבריהן שנא' (במד' י"ד, י"ח) [כל חרם בישראל] לך יהיה [4] וכן בתוספת' ערכין (ספ"ד) ג' חרמים הן אך כל חרם אשר יחרים איש לה' (ויקי' שם) אלו חרמי כהנים. כל חרם קדש קדשים הוא לה' (שם) אלו חרמי גבוה. כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה (שם פסוק כ"ט) אלו חייבי מיתות בי"ד. בפ' [5] אלו נערות בגמ' הבא על בתו (כתובות ל"ז:) כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה למה לי מיבעי ליה לכדתניא (ערכי' ו':) מנין ליוצא ליהרג ואמר אחד ערכו עלי שלא אמר כלום שנאמר כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה וכו' אף קודם שנגמר דינו ת"ל מן האדם ולא כל האדם ר' יוחנן בן ברוקה אמר נערך מפני שדמיו קצובין והאי חרם מיבעי ליה לפי שמצינו למומתים בידי שמים שנותנים ממון ומתכפר להן שנא' (שמות כ"א, ל') אם כופר יושת עליו יכול אף בידי אדם כן ת"ל חרם ... מן האדם לא יפדה [6]. *[אחי"ה והפעל בהפעיל הרבה פעמים בערכי' שם, ועוד ענין החרים (in Bann legen) מ"ק ט"ז רע"א מנלן דמשמתינן .. מנלן דמחרמינן דכתי' (שופטי' ה', כ"ג) אורו ארור (ועיין שבועות ל"ו.), מ"ק שם: מנדין לאלתר ושונין לאחר ל' ומחרימין לאחר ששים [7]. ירו' מ"ק פ"ג דפ"א ע"ד ייא ההוא גוברא מְחָרַם, ושם ליהוין אילין עמא מחרמין וכ"ה בל"ס והשם חֵרֶם, חֶרְמָא, ובענין חרמי צבור הרבה לדבר פחד יצחק בזה הערך ע"ש] —

חרם (חָרוּם מל"מ וכן בל"ע خرماء מי שנובה חוטמו כרות כלומ' כפי' רז"ל שקוע, ונרדף ג"כ עם ל"ע فرم stumpfnasig, dessen Nase abgeschnitten ist) בפ' מומין אלו (בכורו' מ"ג סע"ב) החרום איזהו חרום כל [8] הכוחל שתי עיניו כאחת, פירוש חוטמו שוקע (בגמ' שם) בין עיניו ויכול לכחול שתי עיניו כאחת. ויש מפרשין מלשון חרם כלומר אבוד החוטם. *[אחי"ה פי' ראשון נעתק מפי' רגמ"ה כ"י לבכורו' (בקובץ כ"י אנגיילי' דף ק"ז:) שהוסיף לדברי הש"ס שחוטמו שקוע [9] התיבות: בין עיניו ע"כ, ורבינו הוסיף מדעת עצמו ויכול לכחול ב' עיניו כאחת כלומר ע"י שחוטמו שוקע יכול לכחול וכו' ובפי"מ להרמב"ם מבואר ג"כ עפ"י הגמ' חרום הוא מי שגובה חוטמו שפל מאוד, ואולי לא היו דברי הש"ס האלה לפני הראשונים לכן פירשו מדעתם כדברי הגמ' וכיש מפרשים פירוש הרמב"ם הובא בתוי"ט לבכורות שם. ואין כונת רבינו במ"ש לשון חרם על המקרא (ויק' כ"א, י"ח) כי אם על הפעל חָרַם כלומ' ענין קטיפה, אבוד והשחתה. וכפי' הערוך אי' ברש"י לויק' שם. ועוד עיי"ע סלד — ומהשרש הזה נבנה שם פרטי חרוּמַף (נחמי' ג', י') והוא כמו חרום אף] —

חֲרְמָן (= חֻרְמָנָא, חוּרְמָנָא פי' חרמנא בל"ס פתן (Otter, Basilisk פתן. — (א"ב תרג' פתן חרש (תהלים נ"ח, ה') חורמנא חרשא. תרג' בבלי נחש עלי דרך (בראשית מ"ט, י"ז) כחיוי חורמן ישרי על אורחא). *[אחי"ה בדפ' אמש' חסר סימן הוספת ר"ב מוספיא היינו א"ב קודם מלת תרג' פתן וכו', והודפסה בט"ס גם מלה ראשונה פתן כאלו שייכת לר"ב ועיין בט"ר להח' אייזלער ח"א, קי"ח ושם קצת בלא דיוק. — וכן תרג' שרפים, תנין צפעוני וזולתם ע"י חורמנא עיין עמת"ר ללעווי זה הערך ועוד היעראזאיקאן לבאכארט ח"ג, 182 ושם הובא גם ל"ע حرمانه שם נחש צפעוני וגם רש"י לבראשי' מ"ט, י"ז פי' חורמן שם מין נחש שאין רפואה לנשיכתו והוא צפעוני אולם מ"ש וקרוי חורמן על שם שעושה הכל חרם לא נ"ל, ויותר קרוב כי נקרא כן שם השד הרע Ahriman והוא סמאל אשר רכב על הנחש ילקוט בראשית רמז כ"ה ועיין ספרי על המלאכים צד 65 והלאה] —

* חוֹרֶן, חֵרֶן, חורנא, חורנה, חרינה (בלש' סורי חוּרָנָא כמו אחרִינָא והאלף נבלעה עיי"ע חרא, פי' אחר ein Anderer ובנו"ן נוספת בסוף) תרג' מחרת (ויקרא י"ט, ו') יומא חורן וכ"ה לשמות ט', ו'; לבמדב' י"ז, ו' ושם ושם יומא חֵרָן;

---

1) בנו"ג אם כחרם .. אם כחרם מכאן עד: וכן בתוספתא חסר בכ"י ה"ב. 2) כ"ה בדפ"ר ובשדפ"ע ניתנין. 3) בש"ס הובא שלא בדיוק כל חרם בישראל וט"ס הוא מציון השני. 4) ובכ"י ל"ד אי' לו יהיה ואולי כיון לבמדבי ה', י' אבל גם בש"ס ובשאר כ"י ערוך הובא פסוק לך יהיה. 5) בדפ"ע חוץ מדפי' אמשי' ופראג וגם בכ"י כאן מתחיל ערך בפני עצמו וטעות הוא. 6) ע"כ בכ"י ו"ו ל"ד אבל בכ"י ה"ב ב"ה, ובדפ"ע נתקצר ע"י וכו'. 7) ומכאן יש להשיג על התשבי שכתב בשרש שמתא כי נדוי הוא הרחוק במיני החרמות. 8) בנו"ג ל"י. 9) ורגמ"ה גרס כמו בערוך שוקע.

לשמואל י״א ד׳ ליליא חורן. איכ״ר פ׳ רבתי (ג׳ פעמים) אמר לון חורן. ירו׳ פסחי׳ פ״ו דל״ג. מאן יימר לי דחורן מקדש ש״ש דכוותי. ירו׳ תעני׳ פ״ב דס״ו. דילמא חורן, ירו׳ ב״מ רפ״ג ד״ט. תניי חורן. ירו׳ ברכו׳ פ״ו ד״י ע״ד, ירו׳ פיאה פ״ח דף כ״א. ירו׳ שבת פי״ז דט״ז: ירו׳ דמאי פ״ו דכ״ה ע״ג, ירו׳ תרומ׳ פ״ז דמ״ד רע״ד חד אמר . . וחרנה אמר, ירו׳ ברכו׳ פ״א ד״ב ע״ד וירו׳ תרומ׳ פ״ב דף מ״א ע״ג חד אמר . . וחרינה אמר. והקבוץ לזכר חוּרָנִין תרג׳ אונק׳ לבראשי׳ כ״א, כ״ו; לבמד׳ כ״ז, ג׳; תרג׳ ד״ה א׳ כ״ג, ז׳. ירו׳ פיאה ספ״ח דכ״א סע״א דלא הוה אכל עם חורנין, ושם רע״ב והוא יהב ליה לחורנין הוה מפליג ליה לחורנין ובסוף העמוד: על נפשיה לא חיים על חורנין לא כ״ש. ירו׳ יבמו׳ רפ״ט ד״י. אית לי חורנין אבל יותר טוב שהוא קבוץ לנקבה וצ״ל חורניין וכ״ה בירו׳ יבמו׳ שם ובירו׳ שבת ספ״י די״ב רע״ד והא אית לך חוּרַנְיָין וכן בלשון נקבה: ירושלמי שבת פ״א ד״ג ע״ג ואילין אינין חורניתא, ושם פ״ב ד״ה סע״א חוּרַנְיָתָה למה. ירו׳ שביעית רפ״ו דל״ו: תלתא חורנייתא אילין אינון, וכן בתרג׳ ד״ה א׳ כ״ג, כ״ז ואמר בחוּרַנְיָתָא, אולם זה מהיחיד חוּרַנְתָּא, חוּרָנִיתָא עיין תרג׳ ד״ה ב׳ ג׳, י״א, י״ב; ל״ב, ה׳, ירו׳ תרג׳ לשמו׳ כ״א, י׳ אין חורנתא ולויק׳ כ׳, י״א בין דהיא (חורנייתא) [צ״ל חוּרָנִיתָא]. ובכולם האלף נבלע כבמשקל לשון סורי, אבל נמצא גם באל״ף בראש בדרך לשון ארמי ועברי עיי״ע באל״ף ח״א, נ״ח והלאה] —

* חירנית (= הירנית והקבוץ הירניות פי׳ מל״י ורומ׳ הרשום׳ בע׳ אירוניות ח״א, ע״ב luftdicht geschlossen) עיין ערך הנ״ל וע׳ אלפס ח״א ק״ה והערה א׳ וש״נ שנויי הנוסחאות ועיקר מקומו בע׳ הירנית ע״ש, וכ״כ קבע לו מקום בחי״ת וגם טעה בפירושו.

1 חֶרֶס (כמו חֶרֶשׂ בל״מ א׳) שם תואר לכלי אדמה irdenes Geschirr (ב׳) שברי כלי חרס וגם בכלל שברים Scherben; חַרְסִית Töpferlehm, Gyps) בפ׳ מרובה בגמ׳ אין הגונב (ב״ק ס״ט.) תנן במעשר שני פ״ה (מ״א) כרם רבעי מציינין אותו בקוזזות אדמה פי׳ [בגמ׳] סימניה כאדמה [1]) מה אדמה איכא הנאה מיניה אף האי נמי כי פרקיה שרי לאתהנויי מיניה, ושל ערלה בחרסית פי׳ [בגמ׳] מה חרסית לית בה הנאה אף האי לית בה הנאה, ושל קברות בסיד וסימניה דחיור בעצמות [2]) וממחה ושופך כי היכי דניחוור טפי. בפ׳ המוציא יין (שבת ע״ח:) [3]) חרסית כדי לעשות פי כור. ובפ׳ כסוי הדם (חולין פ״ח.) מכסין בזבל דק ובחול דק [4]) בסיד ובחרסית. באלו כלים פ״י בכלי׳ (מ״ב) בחמר [5]) ובחרסית ובכל דבר שהוא מתמרח. פי׳ „חמר כמו החמר היה להם לחומר" (בראשית י״א, ג׳) חרסית מין סיד הוא שחופרין אותו מן הקרקע. וי״מ „חרסית שמכתשין אותו ועושין אותו טיט שמו חרסית" [6]) ובלע״ז טישטטסא [7]), ובילמדנו ריש שלח לך: היו מסתכלין באבנים ובצרורות של ארץ (ישראל) [8]) אם של צנומה הן פירותיה שמנים ואם של חרסית פירותיה רזין. שנים אנשים מרגלים חרש לאמר (יהושע ב׳, א׳) אל תקרי חרש אלא חַרָס [9]) שעשו עצמן קַדָּרִים כדי שלא יכירום בני אדם ויאמרו אלו מרגלים [10]) כאור היוצא מבין החרסים [11]) (חגיג׳ י״ג:) כבר פי׳ בע׳ אר [12]). בפ׳ אין מעמידין (ע״ז כ״ט רע״ב במשנ׳) וחרס הדרייני. פי׳ בגמ׳ (שם ל״ב רע״א). *[אחי״ה ועיי״ע גלף א׳ וע׳ הדריינא ומ״ש. וכנ״ה כלי חרס בפסחי׳ ל׳: שבת ט״ז רע״א וכלי׳ פ״ב, מ״א, מ״ב, מ״ג. מ״ז; פ״ג, מ״א ועוד איזה פעמי׳ שם, והקבוץ חרסין כלים פ״ג מ״ד (עיין בהערה 9) פ״ט מ״ה עיי״ע חרש וכן גרס החרש בערך חד ב׳ וכנו״ג

1) וכ״ה בר״ש למ״ש ובב״ק אי׳ כי אדמה. 2) בנו״ג יותר טוב כעצמות וכ״ה בר״ש וכצ״ל בערוך אם כי גם בכ״י ערוך וכ״י ש״ס בבי״ת. 3) ורמ״ל טעה לחשוב כי הוא עמוד א׳ לכן כתב: „טיט כתוב" ונעלמה ממנו משני׳ שלימה. 4) וכ״ה בע׳ דק א׳ חל ב׳ ובנו״ג הדק . . הדק. 5) בנו״ג בחומר וכ״ה בפי׳ רה״ג. 6) התיבות הנרמזות הועתקו מפי׳ רה״ג לסדר״ט צד ו׳. 7) כ״ה בכ״י ו״ו ב׳ ובכ״י א׳ טשטוטסא ובדפ״ע טישטוסא ובכ״י ב״ר טשטוקא וזו או כגי׳ כ״י ו״ו ב׳ היותר קרוב למלה איטלקית Scherbenwerk testaccio ובכ״י ה״ב בט״ס ששטוסא. 8) לי׳ בכתב יד ל״ד ולי׳ בתנחומא. 9) והוא תואר ופי׳ ‑קַדָּר Töpfer, ועוד י״ל כי ‑קַדָּר מל״י κάδος פי׳ עושה חביות וכן חַרָס מל״ע خراس מוכר חביות ומזה הענין חרסין בכלי׳ פ״ג מ״ד שברי חביות. 10) בתנחומי׳ ריש שלח (סי׳ א׳) הובא מאמר האחרון בראשונה, ומאמר הראשון הובא בסי׳ ו׳ בד״ה ויקרא משה ושם ושם בקצת שנויים ומאמר ראשון הובא בילק׳ שלח ס׳ סי׳ תשמ״ב בשם התנחומ׳ ומאמר שני הובא בילק׳ יהושע רמז ז׳ בשם מדרש רות ושם בכמה שנויים וקרוב לגי׳ רבינו ותנחומ׳ אי׳ במדר״ר ר״פ ט״ו ושם אי׳ חָרָשׁ ועל זה הדרוש כיון רש״י ביהושע שם בפי׳ ד״א ע״ש. 11) כ״ה לנכון בכ״י ה״ב ובדפ״ר, ומדפ׳ פיזי והלאה נשתבש חרסית ולנכון בע׳ אר א׳. 12) אר א׳ בח״א, רס״ג. ור״פ סמאלענסקין יחשוב פי׳ חרסים: הוא אבן בזק Feuerstein הנמצא על הרוב בין אבני גיר וסיד, קאלק אונד קריידע, וחרס הוא הוא חרש שבמקרא כמו תחתיו חדודי חרש (איוב מ״א, כ״ב) כלומר כאור היוצא מן פייערשטיין כשמכין בו יוצאין ניצוצות ויעופו אנה ואנה וזהו כמראה הבזק.

בכלי' פ"ד מ"א בסמ"ך, ירושלמי ב"ק פ"ג ד"ג ע"ג מתכוין לחרסין, איכ"ר ס"פ בני ציון: ונתערבו איבריו עם החרסין עיין במ"כ. — בענין חרסית נחלקו הדעות [1]) רש"י בב"ק ס"ט. פי' כתותי רעפים טיבל"ש בלע"ז וכן לועז רעפים בביצ' ל"ג סע"א טייבלו"ש והוא כמו טיילי"ש Ziegel, tuiles אשר בו לועז רש"י בפסחי' ל': בוכייא אבל בכ"י לביצ' (ד"ס מ"ד:) ובכ"י לפסחי' (ד"ס מ"ב.) הגירס' טיגולי"ש והוא כל"ר tegula וכן הרמב"ם כלים פ"י מ"ב פירש כתישת חרס כאשר יולש יקרא חרסית אבל התוספ' בב"ק ס"ט ד"ה חרסית ובחולי' פ"ה. ד"ה חרסית השיגו על פי' זה מטעם האמור שם, ובר"ש לכלי' פ"ג מ"ז ע"ש והר"ש עצמו פי' כפי' ראשון בערוך מין סיד וכו'. ולפע"ד כונת רבינו בזה הפי' על גפסום ומאשר זה יותר לבן מהסיד (עיי"ע גפס) לכן י"ל כי חרסית לבנה הוא מענין לָבָן ולא לבֵנה לכן מכנהו כתואר לָבָן לומ' שהוא היינו חרסית ענינו סיד היותר לבן ולכן מן הראוי להשלים בערך בפי' הראשון מלת הלבן אחר הקרקע וכן נקרא בל"י גיפסים: ἡ λεύκη γῆ פי' קרקע לבן וכן פי' בירו' שבת פ"ח די"א: מהו חרסית חיורה. ואולי יש קצת הוכחה כי במ"ש הרמב"ם בפי"מ לשבת פ"ח מ"ד כי חרסית הוא טיט האדמה והוא ידוע אצל הרופאים וגם במ"ש במעש' שני פ"ה מ"ה שהוא טיט השרוף כונתו ג"כ על גיפסים כי יש לו הרבה סגולות בפרט אם נשרף ונקרא Gypskalk (gebrannter Gyps) לכן נ"ל להגיה בפי"מ להרמב"ם בשני המקומות הנ"ל סיד במקום טיט. ובענין גזרת חרסית נ"ל כי היא כמו חרס בלשון נקבה ונבנה על משקל חרסית בירמי' י"ט, ב' לפי הקרי ורש"י פירוש שם שער החרסית . . ששם זורקין חרסים הנשברים אבל עיין בערך הבא אח"ז — חרסות בתוספתא כלאי' פ"ב כ"י אירפורט עיין בע' חריע ומ"ש — תוספתא שביעית פרק ג' חרס ט"ס עיין ערך חרץ א'] —

2 חֶרֶס (מל"מ וענינו שמש וכן בל"פ خرشا שמש וא"כ עיר החרס פירוש עיר השמש Sonnen-stadt, Ἡλιοπόλις ועיין בפנים) בס"ג דמנחות (ק"י רע"א) מאי עיר החרס (ישעי' י"ט, י"ח) כדמתרגם רב יוסף קרתא דבית שמשא מאי משמע דהאי חרס לישנא דשמשא הוא דכתיב (איוב ט', ז') האומר לחרס ולא יזרח. *[אחי"ה מהצעת הציון לכאורה יש הוכחה כי מתחילה היה כתוב כן בתרג' יונתן עפ"י הגמ' דמנחו' ודרש עיר ההרס כפי הכתיב כמו עיר החרס בחי"ת ולכן הביא הגמ' ראיה מהתרגום קרתא דבית שמשא ועוד מהפסוק כי חרס ענין שמש הוא ומה דאי' עוד בש"ס בתרגום קרתא דבית שמש דעתיד למיחרב וכן בתרגום שלנו דעתידא למחרב הוספה מאוחרת היא כדי להשות הקרי החרס עם הכתיב ההרס ענין חָרְבָּה אבל בכ"ז לבי אומר לי כי רבינו היה מקצר כדרכו את לשון הגמר' והתרג' כי בכ"י רגמ"ה (בקובץ כ"י אנגיילי' דף נ"ה.) הוברר כי דרש הש"ס מלת הרס בשני אופנים וז"ל: כדמתרגם רב יוסף כו' דהאי הרס משמע חרבה לשון הריסות והוי נמי כמו חרס שמש כדכתי' האומר לחרס לא יזרח ואיתאמר דהיא חדא מנהון דקאמר נביא דאחת מאותן ערים שהיא נקראת בית שמש תהא נהרסת ע"כ וכן פירש"י לישעי' ההרס ת"י לשני פנים לשון האומ' לחרס וכו', ולשון הריסה וחורבן וכו' וכן הביא הרד"ק ישעי' שם שני אופני התרגום. ובהעתקות עתיקות יש מהן שגרסו בה"א ויש מהן בחי"ת כי עקילס, ותודות (תיאודוטיון) העתיקו Ἀρὲς והפשיט' הֵרֶס אבל הע' כפי נוסח של complutensis העתיקו Ἀχερὲς וסומכוס ἡλίου πόλις; והואולגאטא civitas solis; והעתקת הערבי عين الشمس (וזה בית שמש של מקרא Heliopolis [2]), נשמע מזה כי יש ספרים שכתוב בהן בה"א ויש בחי"ת ומנחת שי לישעי' כתב כי רק בספר אחד מצא כתוב בחי"ת ע"ש, אבל עתה הוברר הדבר כי בששה עשר ספרים אי' בח"ות עיין גיזיניאוס שם — וכנ"ה חרס בהוראת שמש בירו' נדרי' פ"א דל"ז, וירו' נזיר ר"פ א' דנ"א, והא תני בר קפרא חרס (כלומ' במקום חרם של משנה) לא חספא הוא? א"ר זעירא לשון גבוה הוא האומר לחרס ולא יזרח. ועוד הובא פסוק הנ"ל להוכחה כי שער החרסית (קרי, והכתיב החרסות) (ירמי' י"ט, ב') הוא לשון זריחת שמש היינו המזרח וז"ל הירו' בעירו' פ"ה דכ"ב ע"ג שער חריסית (צ"ל כמו בע' כוון: חרסית) שהוא מכוון כנגד זריחת החמה היך מה דאת אמר האומר לחרס ולא יזרח ועל זה המאמר כיון הרד"ק בירמי' ע"ש אבל בשרשים שרש חרס לא הזכיר דרשת רז"ל ופי' מדעת עצמו בזה"ל שער החרסית לפי

---

[1]) עיי' קצת מהן בתוי"ט חולי' פ"ו מ"ז. [2]) אבל העתקת רס"ג قرية حرس יש לו פתרון אחר עיין גיזיניאוס פי' לישעי' פי"ט צד 634, אבל מה שהביא שם צד 629 כי ר' יונה (Abulwalid) פי' ע"י خرابة פי' נחרבת לא ידעתי מאין היה לו כי בספרו כתאב אלאסול לא הביא הפסוק מישעי' לא בע' הרס ולא בערך חרס וזה קצת תמיהא.

שהיה מכוון כנגד זריחת השמש ע"כ [1]) — ובענין גזרת חרס, חרסית נ"ל כי אף אם ל"מ הוא (עיין שופטים ח', י"ג מלמעלה החרס ות"י עד דלא מיעל שמשא; וכן תרגום שופטים י"ד, י"ח בטרם יבא החרסה) בכ"ז גם ל"פ היה מול עיני התרגום ונגד פני רז"ל כי خرشا, خرشيد = خورشيد וכן בה"א هور هورشيد ענינם שמש וממנו خراسان מזרח ועפ"י זה הכל יבא על מקומו בשלום] —

* חֲרָסוּם (חרסום, חרסון) (Crösus) שמחות פ"ט מעשה בימי חרסום וכו' א"ל אין שעת הסכנה ראיה. ואיזה פעמים הובא בנו אלעזר (אליעזר) עיין יומא ט', י"א (שנה) ששמש ר' אלעזר בן חרסום וביומ' ל"ה: הפליג לספר על עשרו של ר' אלעזר בן חרסום שהניח לו אביו אלף עיירות ביבשה וכנגדן אלף ספינות בים וכו' ע"ש. וכן יסופר באיכ"ר פ' בלע: עשרת אלפים עיירות היו כהר המלך לר' אלעזר בן חרסום היה האלף אחד מהם וכנגדן היו לו אלף ספינות בים וכו'. ודע כי בכ"י ב' ליומ' ט' ובכ"י ב' לכל העמוד ל"ה. אי' הגי' בסמ"ך בסוף. וכ"ה בילק' דפ' שאלוניקי פ' וישב רמז קמ"ה עיין ד"ס יומ' צד מ"ד: אי לזאת דעתי נוטה להשערת פערלעס (שפראכ-אונד זאגענקונדע 18) כי חרסום עיקר הגי' ואיננו שם פרטי כי אם כנוי על שם Crösus מלך לידיא שהיה כידוע מופלג בעשרו ואלעזר בן חרסום היה כה"ג בבית שני ואחד הוא עם אלעזר בן חנן או חנינה Ἐλεάζαρος Ἀνάνου הנזכר בקדמוניות לבן מתתיהו י"ח ב', ב' רק בן מתתיהו קורהו על שם אביו ורז"ל היו קורין על שם כנויו כלומ' על שם עשרו ואם חרסום שם כנוי הוא לאלעזר שהיה מפורסם בעשרו זכינו להבין את השם גביני בן חרסון הנזכר בקהל"ר פ' יש אחד שמסופר שם בשעה שמת אביו אמר לאמו הראיני כל כסף וזהב שהניח לי אבא אזלת וחמיית ליה חד כורא דדינרי והוות קיימא היא מן דין סיטרא והוא מן דין סיטרא ולא חמין דין לדין. ואולי יש להגיה חנינא במקום גביני ואם נהפך הסדר כזה: חרסון (= חרסום) בן חנינה אז מצאנו ראינו שם הפרטי חנינה שם אביו של אליעזר כמו שהובא בקדמוניות הנ"ל רק במקום אליעזר השתמש בעל המאמר בכנוי חרסון כדי לסמוך זה הכנוי על דרוש יש אחד ואין שני להודיע כי מפורסם בדורו היה כמו חרסום בעשרו. ועוד י"ל הערה קטנה והיא כי גביני בכונה נאמר יען שרצה לדרוש את הפסוק גם עינו לא תשבע עושר שהיה סומא אחת מעיניו (קהל"ר שם) ומלת גביני אינו שם עצם כי אם ג"כ כנוי כי גבין הוא מי שעפעפיו תלויות על עיניו עיי"ע גבין (ח"ב, רכ"ז) וא"כ גביני בן חרסון פי' איש שעפעפו אחת תלויה על עינו ר"ל שהיה סומא. וסומא זה היה בן חרסון כלומר בנו של איש המפורסם בעשרו כחרסום וזה מה שאמרו בקידושין מ"ט: על מנת שאני עשיר אין אומרים כר' אלעזר בן חרסום ובודאי זה האיש עשה רושם בזכרון בני דורו לכן היטבנו להשכיל מה שסיים בקהל"ר שם ר' לוי בשם ר"ל [2]) אמר יום שמת גביני בן חרסון נולד בלשאצר סנטרא דבבל. ובלי ספק בחר בעל המאמר לשון ערומים וכונתו היתה על מלך רומי אחד ולדעתי על קיסר הדריינוס וכנהו ע"י בלשאצר שהציר הדריינוס לישראל ולביהמ"ק השני כמו בלשאצר בן בנו של נבוכדנצר לבית ראשון וגם בספר הגנוז המכונה יהודית נקרא טריינוס קיסר אשר מלך קודם הדריינוס בשם מלך נבוכדניצר (עיין קורות היהודים לגרעטץ ח"ד ב', קל"ב) [3]) ובאמת גם ימי טריינוס היו לישראל ימי גזרות וימי סכנה וא"כ יפה עולה לשון מסכת שמחות הנ"ל אין שעת הסכנה ראיה על ימי חרסום (חרסום). ואם חרסום חי בימי טריינוס אז היה יכול לחיות בנו אלעזר (= גביני בן חרסון כלומר הסומא של בן חרסום או חרסום בן חנינה כאמור למעלה) בסוף ימיו ומת בתחילת ימי מלכות של הדריינוס וזה מ"ש יום שמת וכו' נולד בלשאצר וכו' ורצה לתת סימן מובהק מהתחלת הצרות לישראל והוא מיום המיתה של עשיר המפורסם ואז התחילה מלכות של הדריינוס. ולפי פי' וחשבון זה יפה עולה נוסח שו"ט מזמור ט' שחסר שם בין י' הרוגי מלכות ר' אלעזר חרסנה כדאי' באיכ"ר ר"פ בלע אבל גם באיכ"ר אי' בזה"ל אית דמפקין ר"ט ומעיילין ר' אלעזר חרסנה ונ"ל שצ"ל חרסום. — ומ"ש בסד"ה אות אל"ף צד ל"ב ע"ג סוד בענין חרסום כי גימ' שדי ע"ש אין לנו עסק בנסתרות. — היוצא לנו מחקירתנו כי חרסום ובן חרסום הוא שם לויי או כנוי לאיש מופלג בעושר, ומעתה נוכל לומר כי

[1]) ודעת רש"י עיין בסוף ע' הקודם לזה ומפתרון חרסית = חרש רוצה לבאר גם היעראנימוס עיר החרס עיין דבריו בגיזיניאוס שם צד 633. [2]) ונ"ל בהפך ר"ל בשם לוי דר"ל אמר בכל מקום בשם לוי עיין מבה"י למהרז"ף קי"א. [3]) ודעתי נאמנה כי הרוגי נבוכדנצר שהזכיר ר' יהושע בתוספ' ספ"ג דעדיות (ועיין זבחי' קי"ג.) ג"כ על הרוגים נאמר שמתו על פי טריינוס ושר צבאו קְוִיאֵטוּס.

אחד הוא עם בונוס בן בונוס (זה עיקר הגי' עיי"ע סבן ומ"ש) שנזכר בעירובין פ"ה סע"ב ופ"ו רע"א אשר נאמר עליו כי יש לו אלף ספינות בים וכנגדן אלף עיירות ביבשה, ולפע"ד הוא מל"ר bonus פירוש עשיר וא"כ בונוס בן בונוס עשיר בן עשיר.

☛ (חרספתין) [צ"ל חַרְסְפִיתָא] בל"ע حرشف קשקשת הדג (Fischschuppe

תרג' אשר אין לו סנפיר וקשקשת (תר"י א', י"א. ט'. י'. י"ב) דלית ליה ציצין וחרספתין. *[אחי"ה בנו"ג חרספיתין וכן בתר"י א' לדברים י"ד, ט' ציצין למפרח וחרספיתין על מושכיה וכ"ה בפסיקת' דפרה בפסיק' רבתי פרשה י"ד עיין ערך החרפותא ושם הוכחתי כי עיקר הגירסא כמו בערך הנוכחי והיא בעצם תומה לשון ערבית הרשומה בתחילת הערך] —

חֲרֹסֶת (תערובות מינים כתושים שנותנים בהם חומץ לטבול בו בשר וזולתו ולפע"ד מל"ע هريسة עיין בפנים) בפ' בכל שעה (פסחים מ':) אין נותנין את הקמח לתוך חרוסת. ובפ' ערבי פסחים (שם קי"ד. במשנה) הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת [1]) ואעפ"י שאין חרוסת מצוה רבי אליעזר ברבי צדוק [2]) אמר מצוה. [בגמ'] (שם קט"ז.) מאי מצוה . . ר' יוחנן אמר זכר לטיט. על כן עושין אותה מכל מיני פ י ר ו ת [3]) מתוקין ומרורין וחומץ כמו הטיט שיש בו כל דבר. *[אחי"ה לכאורה כיון רבינו בזה הפי' לענין פתרון של ערך חרס א' והיינו טיט, אבל לפע"ד הוא מל"ע הרשומ' שענינו תערובת חתיכי בשר עם קמח וזולתו והושאל לרז"ל לטיבול שיש בו יין או חומץ בתערובת קמח רק בפסח אין נותנין קמח לתוך החרוסת ועיין פירש"י לפסחים מ': והכלי אשר משימין בו החרוסת נקרא בית החרוסת (שם ל': עיין רש"י שם ובעי' בית שאור). — וכן הוא בפסחים קט"ו סוף עמוד א' וריש עמוד ב' האי חסא צריך לשקועיה בחרוסת (עיי"ע קף ט"ז) נשמע מזה כי עיקר הוראתו מין טיבול] —

חָרִיעַ (בלש' ערבי خريع wilder Safran, Saflor) בתוספתא מעשר שני (פ"א) [בנות חריע נקחות בכסף מ"ש . . חלות חריע וכו'] [4]). [בפ' שני] [5]) בכלאים (מ"ח) אין סומכין לשדה תבואה וחרדל וחריע. ירוש' (פ"ב דכ"ח.) מהו חריע מוריקא. וכפ' בא סימן בגמרא כל זמן שהוא חייב בפיאה (נדה נ"א רע"ב) ובסוף עוקצין (פ"ג מ"ה) הפלפלין וחלת חריע נלקחין בכסף מעשר [6]). י"מ שזה חלת חריע פחות ממוריקא שהוא י ר ו ק [7]) וזה רוחב כאצבע והוא זול והנשים שפין ממנו פניהם. *[אחי"ה מלה ערבית הרשומה נרדפה עם המלות הערביות عصفرى، قرطم ונכון פי' הרמב"ם בכלאי' ע"י עצפור ובעוקצין ע"י אלקרטום. ועוד בל"ע مريق ענינו כמו חריע ונגזר מפעל ערבי ورق XI פי' ירוק ככרכום וכן ענין חָרִיָעא חרוּעָא בל"ס ירוק ביותר וזה מוריקא של ירוש' ולכן גי' דפ"ר מוריקא שהוא י ר ו ק נכון מאוד ופי' כי חלת או חלות [8]) חריע פחות ממריקא יען שאינם ירוקין כל כך כמוריקא, וזה כלומ' חריע רוחב וכו'. ובפי' סר"ט לרה"ג לעוקצין (צד מ"ה) פירש חלות חריע מוריקא דבינו ובטיית קורטים ע"כ וכונתו במלת דבינו אולי צ"ל דבינינו כלומר הנמצא אצלינו או אולי ט"ס במקום בירו' = בירושלמי. — ובעהק"צ שנ"ב סיים זאפרין בלא"ש —. וכנ"ה בירו' כלאי' פ"ב דכ"ח. אין מקיפין חרדל וחריע אלא ל ח ס י ו ת בלבד דברי ר"מ ר' יודה אומר לכל מקיפין חרדל וחריע חוץ מן התבואה וכו' ע"ש היטב כל הסוגיא ובפירוש פני משה ומראה הפנים ודע כי כ"ה גם בתוספת' כלאים פ"ב אולם בכ"י אירפ' הגי' אין מקיפין חרדל חריע אלא ל ח ר ס ו ת בלבד וכו', ואולי הוא הנכון ושעורו רק לשדה קשה כשל חרסית (עיי"ע חרם ציון מילמדנו) סומכין החרדל וחריע שלא יבואו להפסיד את הזרעים] —

חֶרֶף (כנוי לחרם) בריש נדרי' (פ"א מ"ב ד"י.) חרק חרך, חרף הרי אלו כנויין לחרם, ופי' שמן (הכ' או מן הק') [צ"ל הק' או מן הכ'] [9]) או מן הפ' יכול לעשות חרם. (נזיח נזיק) [צ"ל נזיק נזיח] [10]) פזיח כנויין לנזירות שאם גורדין תוכו

---

[1]) בנו"ג עוד ושני תבשילין אבל לי' במשניות נאפ' ופיז' ובירו' במשנה ובגמרא שם פ"י דל"ז ע"ד ובריי"ף ובראי"ש ובכ"י ב' מינכען (ד"ס פסחים צד קע"ה.) ולא העיר על הערוך. [2]) וכ"ה ר' אלעזר בכ"י מ' וכ"ה לדף קט"ז. וגירסת ברי אי' בכ"י ב' וכ"י א"פ ובמשניות ובירושלמי. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב. [4]) בדפ"ע ובכ"י ערוך לי' וצריך להשלים ויותר נ"ל שמקומו למטה בסמוך קודם או אחר הציון מנדה ועוקצין. ובכ"י תוספ' אירפורט בנת חריעא . . חלת חריעא. [5]) נשמט בט"ס ובכ"י ה"ב איתא רק ציון מתוספתא, ירושלמי ועוקצין. [6]) וכ"ה בתוספ' מ"ש פ"א בכ"י אירפ' ובנו"ג במעשר שני. וכאן שייך הציון הראשון מתוספתי דמ"ש עיין הערה 4. [7]) כ"ה בדפ"ר אבל בשדפ"ע ובכ"י ה"ב ד ק. [8]) עיין ירוש' פסחים רפ"ו דכ"ט ע"ד וירושלמי חגיגה פ"ג דע"ט ע"ג, ספרי ראה ס"פ ק"ז ועיי"ע חלת ב'. [9]) כי זה סדר הלשון חרק חרך. [10]) כן נראה מפירוש רבינו וכן הסדר במשנה בבבלי ובירו'.

של ק׳ או תוכו של ח׳ או תוכו של פ׳ ושל ח׳ [1]) הוי נזיר וכו האחר [2]).

1 חֲרַף (באפעל אַחְרִיף פי׳ מל״ע خرف הקדים להיות etwas früh geschehen וגם נאמר ממהירות בישול פירות frühreifen ובענין זה נרדף עם خرف והתואר חֲרָפָא בל״ע خريف 1 Früh-regen, 2 frühzeitige Frucht, 3 Frühlamm) בר״ג דתעניות (ג׳:) הא בחרפי הא באפלי, פי׳ חרפי אין נעצרין אפלי נעצרין, משום דמעלי רוחות נמי רוח מצויה לא מיעצרה רוח גדולה שאינה מצויה בכל עת נעצרת. חרפי ראשונים כמו בימי חרפי (איוב כ״ט, ד׳) אפלי [מאוחרים] כמו (שמות ט׳, ל״ב) כי אפילות הנה [3]). ובר״ג דפרק תינוקת (נדה ס״ה רע״ב) איכא בינייהו חרפי [4]) ואפלי. בפ״ק דר״ה בגמ׳ באחד באלול [5]) (ר״ה ח׳ רע״א) בחרפתא דהויין מאדר [6]). בפ׳ בן סורר ומורה בגמ׳ אכל בעיבור החודש (סנה׳ ע׳:) כדאמר להו ר׳ חייא בר ר׳ אבא [7]) לבניה אחריפו עולו אחריפו פוקו אחריפו עולו פי׳ [8]) שיהו מקדימין ועולין לעיבור החדש קודם שתחשך אחריפו פוקו כלומר שיצאו למחר לאלתר קודם החמה כדי שיהו הכל שומעין עיבורו והא דקתני (סנהד׳ שם) אין עולין להן אלא ביום היינו דקאמר אחריפו עולו קודם שתחשך, והא דתני בלילה [9]) היינו נמי כי האי ולהכו קרי ליה לילה דלגבי שאר היום לילה הוא דסמוך לחשיכה ותרוויהו חדא מילתא נינהו. *[אחי״ה ואפעל איתא ג״כ בשבת קט״ו רע״א כיון דחזא דהוו קא מחרפי וכו׳ כלומ׳ מקדימין לפני מנחה. והתואר אי׳ עוד בחגיג׳ כ״ה. עיי״ע עין. מ״ק ו׳: עיי״ע אפל. ב״ב צ׳: בתרעא חרפא פי׳ בשער המוקדם והפכו תרעא אפלא (שם) ורגמ״ה כ״י לב״ב פי׳ בזה״ל הוה מזבין פירא בתרעא חרפא כחרפא: שהיה מוכר תבואתו בימות הקציר באותו שער שהיה הולך בתחילה ולא היה מאצרן ושמואל היה מאצרן ומזבין להו בתרעא אפלא כחרפא שהיה מוכרו בסוף שנה והיה מוכר השער של אפלא בזול כחרפא כמו שהיה נמכר בשעת לקיטה ע״כ לשונו הזהב ולפי פי׳ זה נוכל גם לגזור כְּחַרָפָא מלש׳ ערבי خراف: עת לקיטת הפירות, היינו בחורף Herbst. וגם הוראת מלה ערבית הנ״ל גשמים הבכירים ופירות המתבכרות ועוד טלאים הבכירים ומזה גם בר״ה הנ״ל בחרפְתָא והוא קבוץ נקבה לפי גי׳ רבינו וכ״י ב׳ מינכען או בחרפאתא לגירסת ר׳ יונה (עיי״ע אפל) ובנו״ג בחרפייתא וכ״ה בכ״י א״פ והראשון עיקר וכן הביא הריטב״א הגי׳ בשם רש״י ופי׳ אפילתא וחריפתא על הבהמות שיש בכירות להתעבר מאדר ויש אפילות להתעבר בניסן אליבא דאידך תנא וכו׳ ע״ש — ומה שתרגם כבש וקשיטה ע״י חורפא עיי״ע חרף ה׳] —

2 חֲרַף (= חָרִיף, חֲרִיפָא פי׳ בל״ס וכן حريف בלש׳ ערבי חד scharf והושאל לחד שכל scharfsinnig; השם חֵרְפָא, חוּרְפָּא עיין בפנים. חֲרִיפְתָא, חֲרִיפוּתָא פי׳ שטף ומרוצת הנהר heftige Strömung, Wallung) בס״ג דפ״ק דסנהדרין (י״ז: וכ״ה קידושין ל״ט. מנחות י״ז.) עיפה ואבימי בני רחבה. בס״ג דהוריות (י״ד.) ר׳ זירא חריף ומקשי. בהלכה קמא דפ׳ (השוחט) [צ״ל השואל] את הפרה (ב״מ צ״ו רע״ב) [10]) אמר רבא לפום חֵרְפָא [11]) שבשתא. פי׳ לפי חידודו לא עיין שאלתו [12]). חרבות צורים (יהושע ה׳, ב׳) תרג׳ איזמילוון חריפין.

---

[1]) כ״ה לנכון בכ״י ה״ב ובדפ״ר, ובשדפ״ע חסר בטעות. [2]) כלומר וכן במשל ראשון כי במחיקת רגל של ק׳ ד׳ ופ׳ יכול לעשות חרם. ובירו׳ מונה גם חרם (בסמך) לכנוי נדרים עיי״ע חרם ב׳ — ובכ״י ה״ב בט״ס וכן הארור. [3]) כונתו במ״ש ראשונים והפכו אפלי כלומר מאוחרים הייני עבים ראשונים או מאוחרים וכ״ה בפירש״י לתענית בחרפי: עבים בכירות הבאים לפני המטר . . (באפילי) [צ״ל באפלי]: הבאות מאוחרות לאחר המטר ע״כ. וכ״ה בפי׳ רגמ״ה כ״י לתענית (ת״י) וז״ל חרפי שלפני המטר אין בהן משום ברכה, אפלי של אחר המטר יש בהן משום ברכה. [4]) בע״ז ע״ה. אי׳ חורפי אבל ברש״י לסנהדרין ע׳: הובא מע״ז לנכון חרפי. [5]) וכ״ה בע׳ אפל (ח״א, רט״ז) ולפנינו הוא בד״ה של גמ׳ באחד בתשרי ובע׳ שר י״ב חסר ד״ה בגמ׳. [6]) כ״ה בכ״י ו״ו ובדפ״ר, וגי׳ דהויין אי׳ ג״כ בכ״י מ׳ וכן הובא מר׳ יונה עיי״ע אפל ומ״ש ובנו״ג דאתיין. [7]) בנו״ג בר אבא ומלת להו חסרה. [8]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו וה״ב. [9]) כונתו לגמרא שם ואין עולין לה ביום אלא בלילה. [10]) וכמו שהגהתי איתא לנכון בכ״י ה״ב ועל זה הציון רמז כבר הגרי״ב בהפשב״ע כי פרק השוחט את הפרה לא נמצא בכל הש״ס, בכ״ז בדפ״א ואחריו בדפ׳ פראג הדפיסו בלי ראות עין בהל׳ קמי׳ דחולין פ׳ השוחט את הפרה! ובדפ״ר בט״ס ג״כ בהל׳ קמי׳ דפ׳ פרה ופרק פרה לי׳ בש״ס ובפ׳ פרת חטאת פ׳ אחרון דזבחי׳ לי׳ זה הציון ובכ״י ל״ד אי׳ בהל׳ קמי׳ דפ׳ שור שנגח את הפרה אבל גם בפ״ה דב״ק המכונה ככה חפשתי ולא מצאתי וכל זה עון אשמת סופרים נמהרים הוא ושבשתא כיון דעל על. [11]) בנו״ג חורפא וכ״ה בנדה ל״ג רע״ב ובעירו׳ צ׳ רע״א. ובב״ב קט״ז רע״ב אי׳ אגב חורפיה לא עיין בה ובשני המקומו׳ האחרוני׳ אמר כן הש״ס בסתמא על רמי בר חמא (עיין רש״י לעירו׳) אחר קושית רבא וכצ״ל גם בעירו׳ במקום רבה של דפוסים עיין ד״ס שם. [12]) וכן פירש״י בעירו׳ ורשב״ם בב״ב הנ״ל.

אף תשיב צ ו ר חרבו (תהלי' פ"ט, מ"ד) תרגום ברם תתיב לאחורא ח ר י פ א [1]) סייפיה. בר"ג דפ' י' יוחסין (קידושין ע"ג:) חריפתא דנהרא אין בו משם אסופי פשרא [2]) יש בו משום אסופי. פי' חריפתא שפת הנהר, פישרא כמו עקולי ופשורי (ב"ב כ"ד. ע"ז ל"ד:). פ"א חריפתא מקום ששולל הנהר בכח אין [3]) נטבע לשם, פישרא מים שאינן חיים יש בו משום אסופי דרוצה אמו שטובע דאי לאו דאסופי הוה אלא מחמת רעבון שדיא ליה חסיה ליה ולא שדיא ליה במקום מיתה, ואית דאמרי איפכא חריפתא יש בו משום אסופי פישרא אין בו משום אסופי. *[אחי"ה שני פירושי רבינו מיוסדים על הוראת מלה ערבי' حرف פי' שפת ועוד תהלוכות הנהר ויותר נראה שהוא חידוד הנהר כלומ' במקום אשר שם מרוצת הנהר חדה וקלה עיי"ע חדקל וכן פירש"י בב"ב כ"ד סע"א ד"ה חריפותא דנהרא נקט ואתאי: שמא מתחילה נפלה באמצעית הנהר במקום ח ו ז ק ו ו מ ר ו צ ת ה מ י ם הביאתה וכו' וכה"ג חריפותא דנהרא בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב ופי' שבולת המים ובנו"ג חריפא דנהרא, ובקידושין פירש"י ג"כ חריפתא דנהרא: — אמצעית הנהר מקום שהספינות עוברות תמיד ובכתובו' פ"ה רע"א כמו כן פירש"י מחריפותא דנהרא תפיסנא ע"ש. — והשם חֶרְפָּא (לגי' רבינו) וכ"ה בל"ס או חוּרְפָּא וכ"ה בל"ס ובתרג' ירו' א' ויקר' י"ט, ט"ז נאמר על כל דבר חד ד"מ סנהד' נ"ו. חולין י"ז: חורפא דסכינא, ע"ז ל"ט. אגב חורפיה דהילתיתא וכו', מגילה ז' רע"ב איהו שדר לי חורפא, שבת ק"ח: פוגלא ח ו ר פ י ה מעלי ל י ה כה"ג בכ"י א"פ וגי' חורפיה בכל הדפוסי' הישנים ובנו"ג בט"ס חורפי. חולין קי"ב רע"א צנון אגב חורפיה בלע. והתואר חַרִיף, חריפא וכ"ה בל"ס ובל"ע הרשומ' הושאל על חד ההבנה וטוב שכל עיין ציונים לעיל וכן בתרג' איוב י"א, י"ב גבר חריף. והקבוץ תר"י א' לבמדב' י"ג, ג' ובלש' נקבה נדה מ"ה: חזינן לה דחריפא טפי. ובהשאילה מגילי ז' סע"א פלפלא חריפתא עיי"ע פלפל. — והושאל עוד למי שמסרם המקראות ודורשם סכינא חריפא מפסקא קראי ב"ב קי"א: וש"נ עיי"ע גרע. וגם לכנוי למי שחד בסברה חולין ע"ז. רבא בריה דרב יוסף בר חמא דחריפא סכיניה, וביבמות קכ"ב רע"א איתא בטעות ר ב י ו ס ף דחריף סכינא וצ"ל כמו ביבמו' כי רב יוסף יכונה סיני מול רבה שהוא חריף יותר ונקרא עוקר הרים עיין סוף הוריו' וע' סן ג'. וכן נאמר על המחודד בתלמוד שיננא מלש' חץ שנון (משלי כ"ה, י"ח) עיי"ע שן ג' ותרג' אשר חציו שנונים (ישעיה ה', כ"ח) די גירוהי מחרפין — ואת שם העצם חדד (בראשית כ"ה, ט"ו) תר"י א' חריפא — ומזה השרש נ"ל לפרש מארופות של עץ בשביעי' פ"ה מ"ד אשר פירש רבינו בע' מארופות כעין מרא של עץ וכ"ה בר"ש וברע"ב בלי מקור ובכ"י מ' הגי' בחרופות של עץ ולפע"ד צ"ל ב מ ח ר ו פ ו ת של עץ והוא ל"ע محراف פי' סכין ונגזר מפעל חרף ופי' בדבר חד כעין סכין והוסיף לומ' של עץ להורות שלא יהא סכין ברזל כי אם של עץ שלא יראה כעובד את הארץ ובע"א פי' בע' מארופות] —

חרף (= חרפיפותא = ערביבותא Vermischung, Wirrniss ועיין עוד בפנים) בר"ג דפ' אלו נדרים (פ"א רע"א) חרפופיתא [4]) דרישא מתיא לידי עוירא, דמני מתיא לידי שעמומית, דגופא מתיא לידי שיחנא וכיבי. ס"א ערבוביתא [5]) פי' שמניח להתערבב שער ראשו שמתקבץ בו טיט וכנים ואינו רוחצו ואינו סורקו מכחיש מאור עיניו ומתיא לידי עוירא, וערבוביתא דמני שאינו מכבס בגדיו, דגופא שאינו רוחץ גופו. *[אחי"ה פי' רבינו שב אל ס"א ולפע"ד נוכל בכ"ז להסכימו גם עם גי' חרפיפותא כי בל"ע محرفش ובל"ס חרפא פי' ערבובית. ובע' חספית פי' בע"א ע"ש ושם גי' הילק' חיפופיתא ולא ידעתי אם צ"ל כגי' רבינו או גי' רבינו כגי' הילק' ובשט"מ נדרי' הובא עוד גי' שלישית ערפופיתא ונ"ל שלגי' זו מכוון פי' המיוחס לרש"י נדרי' בפי' עפרורית שמתכנס לאדם בראשו ואולי בכל המקומות הנ"ל עיקר הגי' כזה: חרסיפותא, חרספיתא והוא כמו חרספיתא דלעיל Schuppen כי העפרוריות בראש האדם דומים לקשקשת לכן בהוראת קשקשת הדג אי' במדרש ההוספה ד נ ו נ א וכמקרה של חרספיתא קרה גם לתיבה הנוכחית להיות משובשת לתיבת חרפיפותא, חרפופתא כמו חרספיתה נשתבש להחרפותא עיי' ערכו] —

☜ חרף (חוּרְפָּא בל"ס כבש וכן בל"ע خروف Lamm) תרג' שבע כבשות (בראשית כ"א, כ"ח — ל') שבע חורפַּן. *[אחי"ה וכן תרג' מאה קשיטה (שם ל"ג, י"ט; יהושע כ"ד, ל"ב)

---

[1]) וכ"ה בכ"י תרג' ובנוס' לי'. [2]) בע' פשר ג': פישרא וכ"ה בפי' בסמוך ובנו"ג פשרי. [3]) בכ"י ו"ן אם. [4]) כ"ה לנכון בעה"ק שנ"ב וכן הובא בשם הערוך בשט"מ לנדרי' וכ"ה בכ"כ והוא מול ס"א ערבוביתא ובדפ"ע אי' בלא יו"ד. [5]) וכ"ה בנוסח' ובכ"כ בשם הערוך ובשט"מ אבל בדפ"ע ערבובתא כדי להשוותה עם חרפופתא.

מאה חורפן, וכן תרג' קשיטה אחת (איוב מ"ב, י"א) חורפא חדא וכן הביא הגי' רבינו בע' קשיטה אצל הנוסחאות מעה, מרגליתא עיין ב"ר פע"ט וערך מרגל. — חרפתא בר"ה ח', עיי"ע חרף ב'] —

* חָרַף (מליש' ערבי حرف התקצף erzürnt sein) בפסיקת' רבתי פ' עשרת הדברות בפנים הרבה נראה להם הקב"ה בסיני בפנים זעופות בפנים חרופות . . בפנים שמחות וכו' ובדפ' לבוב הגי' הדופות ופי' מהרז"ם כאיש שנהדף ונדחף ול"נ שהוא ל"ע הנ"ל ויגיד עליו רעו בפנים זעופות ועוד פעם אחת מצאתי המלה בתנחום' סוף פ' בראשית ס' סי' י"ב וקיץ וחרף (בראשית ח', כ"ב) שתהיו מתקייצין ופניכם מתחרפין והיסורין אינן פוסקין וכו' כלומר פניכם נזעמין ודרש חרף של מקרא מל"ע הנ"ל וקיץ דרש בל' קצתי בחיי (בראשית כ"ז, מ"ו) וטעם הדרוש לפי שרוצה לחלק בין קיץ וחורף ובין קר וחום והאחרון דורש שם: שתהיו מתיסרין בשחפת ובקדחת ובב"ר פל"ד אי' בע"א ע"ש[1].

* חָרַף (מל"מ נחרפת לאיש ויקרא י"ט, כ' einem Manne preisgegeben sein) הבינוני במקום התואר חֲרוּפָה קידושי' ו'. האומר חרופתי מקודשת שכן ביהודה קורין לארוסה חרופה ושם פי' הש"ס מלשון המקרא (הנ"ל) והיא שפחה נחרפת לאיש. וממנו התואר שפחה חרופה יבמו' נ"ה סע"א וע"ב גיטין מ"ג. הקבוץ כריתות ט' סע"א וי"א. — בענין נחרפת הפי' היותר מקובל לדעת ולגזרת המלה הוא כמ"ש הראב"ע לויק' שהמלה מגזרת חרפה בעבור היותה שפחה והיא בתולה ברשות אחר ואינו מאורשה ע"כ ולפע"ד חרופה מל"ע خربه, خرابه אותו מקום האשה ומכנה אותה לשם גנאי יען שפחה חרופה היא זו שחציה שפחה וחציה בת חורין עיין הפלוגתא בגיטין שם ובכריתו' שם. וזה מה שדרשו בכריתות י"א. ומאי משמע דהאי נחרפת לישנא דשנויי היא דכתיב ותשטח עליו הריפות ע"ש פירש"י. וא"כ חרופה פי' בעולה וזה שקוראין ביהודה לארוסה חרופה כלומר בעולה העומדת לבעילה וזה טעם התרג' נחרפת: אחידה כלומ' מיועדת ליחוד שאינה אשתו לגמרי אבל נתן לה קדושין והיא עומדת לו לתשמיש ואפס קצהו תראה בפי' הרמב"ן לויק' ע"ש.

* חָרַף (מל"מ ענין גידוף lästern) כמו את מי חרפת וגדפת (ישעי' ל"ז, כ"ג) וכן בל"ע خرف דבר סרה ותהפוכות. סנהד' צ"ד סע"א פרעה שחירף בעצמו נפרע הקב"ה ממנו בעצמו סנחריב שחירף ע"י שליח וכו'. ב"ר פ"א המחרפין והמגדפין תנחום' וארא סי' ו' התחילו מחרפים ומגדפים וכו', והשם חירוף עיי"ע גדף וש"נ.

* חֵרַף (מל"ע حرف פי' החליף והושאל להוראת עובר לסוחר im Handel gewechselt, gangbar) ב"מ מ"ד רע"ב כספא דחריף הוי טבעא דהבא דלא חריף הוי פירא ע"ש פירש"י והקבוץ שם: אינהו (הני פריטי) חריפי טפי.

☞ חֲרְפְּתָא Fledermaus עיין בפנים) תר"י (ב') והעטלף (דברי' י"ד, י"ט) וחרפתא.

*[אחי"ה ובתר"י א' לויקרא י"א, י"ט מתורגם טרפידא ונראה שנשתבש מן ערפדא אשר על ידו מתורגם והעטלף בתר"י א' לדברים הנ"ל ועַרפדא (עיין ב"ק ט"ז.) הוא במבטא אחרת חרפתא. בתחלה עלה במחשבתי לומר כי הוא ל"ע خفدد פלעדערמויז עיין ערך חפיתא וא"כ חרפתא כמו חפיתא בהבלעת הרי"ש אבל שוב ראיתי כי בל"פ چرهواز ענינו שרץ אשר דברנו בו וכמו שהעתקתי כלומר עטלף ורש"י יפה לועזו בבכורות ז': קלבה שורי"ץ chauve — souris עיין זאאלאג' להה' לעוויז' ק"ב. ותמהתי עליו שלא הביא כלל חרפתא] —

חרץ (מל"מ בדניאל עיין בפנים וכן בל"ע حرص einschneiden, brechen, והשם חֶרֶץ, חֲרִיץ حرص ، حريص Einschnitt, Graben ענין כריתה חתוך וחפירה) בפ"ה [2]) בכלאים (מ"ג) חריץ שהוא עובר בכרם. ובפ' שור שנגח את הפרה (ב"ק נ': במשנ') החופר בור ברשה"ר ונפל לתוכו שור או חמור ומת חייב אחד החופר בורות שיח [3]) ומערות [4]) חריצין ונעיצים. פי' בגמרא (שם) בור עגול. שיח ארוך וצר. חריץ רחב מלמטה וצר מלמעלה. נעיץ צר מלמטה ורחב מלמעלה ומרווח. מערה מרובעת ומסוככת [5]). בפ' הזורק בגמ' דסמוך כיצד שתי עגלות (שבת צ"ח סע"ב) ת"ר חרוצים [6]) היו קרשים

[1]) ולדעת ר"פ סמאלענסקין גם בעברית יש להמלה חרף גם הוראת קצף: בחרפם בפלשתים (ש"ב כ"ג ט') הוא כמו בהצותם; לא יחרף לבבי (איוב כ"ז ו') הוא כמו יתקצף; חרף נפשו (שופטים ה' י"ח) כמו יגרה נפשו; וכן חרף עושהו (משלי י"ד ל"א) י"ז ה' הוא כמו יקצף, ערצירנט, ורבות כמה, ובלי ספק יצאה המלה חרף משתי המלות חרה = אף.
[2]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב, ובדפ"ע בט"ס בפ"ח. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובדפ"ר, ובשדפ"ע שיחין. [4]) כ"ה בדפ"ר ובנו"ג ומערה.
[5]) עיין שקלא וטריא בור הוה אמינא . . דקטין וכריכא, ופירוש רש"י קצר ועגול, שיח דאריך . . מערה דמרבעה . . חריצים דלא מטללי . . דלית בהו רויחי מלעיל טפי מתתאי אבל נעיצין דרויחי וכו' ורבינו שנה לשון הגמ' ברהיטת פירושו הקצר. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובדפ"ר אבל בדפ' וו' חריצין.

וחלולים [1]) היו אדונים. ובפ' הקומץ רבה בגמ' ד' פרשיות שבתפילין (מנחו' ל"ד:) ואם אין חרצן ניכר פסולות פי' היינו הפסיקן. וצריך שיגיע חרץ [2]) למקום התפר (שם ל"ה.) פי' שיגיע חרץ למקום התפר אותו חרץ שבין בית לבית והתפר הוא הגשר. *[אחי"ה וכן פירש"י לדף ל"ה. ועיי' תוספ' ד"ה תיתורא ובכ"י ו"ו הגי' קשר וצ"ל גשר עיי"ע תתר ד'. וכנ"ה כגי' רבינו חֶרֶץ בירושלמי מעשרו' פ"א דמ"ח ע"ד משיתמלא החרץ וכ"ה בע' סאור ג' ע"ש ובר"ש מעשרו' פ"א מ"ב גרס הארץ. ירו' שבת ספ"ה ד"ז ע"ג עושה חרץ. וכן בירו' ביצ' ספ"ב דס"א ע"ד אבל בירו' כלאי' פ"א דכ"ז: וירו' שבת ע"ג ד"ו. אי' חריץ. חולין נ"ה רע"ב לפי גי' רבינו בע' חוור: מקום חרץ ובנו"ג חריץ וכן בירו' שבת רפ"ג ד"ה ע"ג מקום שהוא עושה חריץ. כלאי' פ"ב מ"ח חריץ שהוא עמוק י' ורחב ד'. מגילי' י"ד רע"א חריץ.. בעל חריץ. הפכו תל בעל התל ע"ש. עירובין פ"ז מ"ג חריץ שבין שתי חצרות עמוק י' ורחב ד'. ובכ"י מ' לעירובין מ"ז סע"ב חריץ מים עיי"ע חרם ג'. ושייך לע' זה תרג' משרפות (יהושע י"א, ח') חריצי ימא לפי גי' רש"י ורד"ק ורבינו הביאו בע' מיוחד ע' חרץ ג' — ירו' ערלי' פ"ג דס"ג. חריצי ט"ס עיי"ע חצר א' — והפעל ירו' כלאי' פ"ז דל"א: חפר חָרַץ נעץ. ירו' שבת פ"ז ד"ט ע"ד החופר החורץ. גיטין כ'. מיחרץ חרץ עיי"ע רשם. בכורו' מ"א סע"א גרב.. מיחרץ חריץ. נפעל ירו' נדה פ"א דמ"ט. בתולת הארץ כל שלא נחרץ בה מִיָּמֶיהָ רשב"ג אומ' כל שאין בה חרץ (עיין נדה בבלי ח':) ובתוספת' שביעי' פ"ג אי' כל שאין בה חרס וצ"ל חרץ פי' החתוך וחפירה ול"מ חָרוּץ דניאל ט', כ"ה — והושאל לגזרה ומשפט (חרץ ענינו גזר einschneiden מה שחותך בחיי של אדם) מל"מ כי כלה ונחרצה (ישעי' י', כ"ג) משפטיך אתה חרצת (מ"א כ', מ') פי' גזרת לכן תרגום בעמק החרוץ (יואל ד', י"ד) במישר פלוג דינא. ומזה דרשו בתנחום' ריש בחוקתי (סי' א') מהו אם חרוצים ימיו (איוב י"ד, ה') בשעה שהקב"ה ברא עולמו חרץ ימיו של כל אחד ואחד ועיין רש"י וראב"ע לאיוב שם] —

חריץ (= חֲרִיץ לפע"ד אישון בת עין Augapfel, Pupille ועוד עיין בפנים) בפ' הנזקין בגמ' לא היו סיקריקון (גיטין נ"ו.) (בחרוץ) [צ"ל בחריץ] [3]) שבעין דוכתא דלדידן הוי מומא. ובפ' על אלו מומין (בכורות ל"ח סע"א במשנה) חריץ של עיין שניקב. בגמ' (שם רע"ב) מאי חריץ אמר רב פפא תורא ברא דעייניה פי' "שורה שחוץ מן העין שמכסה את העין וזהו בת עין. *[אחי"ה הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לבכורות (בכ"י אנגייליק' דף ק"ב רע"ב) אבל במשנ' גרס רים של עין ופי' זה עפעפיו וכגי' זו אי' בע' רם ג' ושם הובא עוד ס"א חריץ של עין [4]) שניקב ופי' בגמ' תורא ברא דעיניה והיינו עור שעל העין ע"כ. ובנו"ג במשנה דש"ס הרים ובמשניות רים ופי' רע"ב עפעף וזה עיקר הפי' כמו שארך בע' רם. אבל לפי באור רב פפא תורא ברא דעייניה שפירושו לפי רגמ"ה ורבינו ורש"י נ"ל לומ' כי חריץ ל"ע خريصة בת קטנה והושאל לאישון בת עין עיי"ע בת חורין, בת מלך, בביתא א' כי בכל לשונות שונות נקראת צורה קטנה בעין על שם איש קטן בן קטן או בת (בתולה) קטנה ואולי גם תורא ענינו ג"כ מל"פ ܛܠܝܐ בן קטן ורך ובל"ע ܛܠܝܬܐ עלמה קטנה ולפי זה רב פפא הבין ג"כ חריץ של עין במובן בת או בבת עין והיינו אישון בת עין ונ"ל כי בתחלה היה כתוב רק תורא דעייניה ומגליון הובא לפנים מלת ברא להורות על מלה זרה תורא אבל בדף ל"ט. קשה להלום פי' רב פפא זה לביאור המשנה שפתו שניקבה וגם רגמ"ה נדחק לפרש שם עור החיצון ואחריו נגרר רבינו בע' רס ג' לפרש גם לענין חריץ של עין עור שעל העין. ולפי פירוש זה הרים העיקר והוא ל"י ἶρις, Regenbogenhaut עור דק בעין והוא העגול המקיף את אישון בת עין כדעת כ"כ ועתה גם גי' שלפנינו בגיטין בדוקין שבעין תתכן עיי"ע דק ה'. ועל פי פי' זה נוכל להסביר פי' רגמ"ה שורה שחוץ מן העין וכו' כלומ' עגול העומד סביב בת עין בהיקף — ור"פ סמאלענסקי יחשוב שחריץ נקרא עפעף כי בין שתי השורות יֵרָאֶה ולכן בצדק יבאר רב פפא גם שפתו שניקבה כי גם השפה היא תורא ברא דשיפוותיה] —

חָרֶץ (מע' חרץ א' der Graben) ביהושע (י"א ח') משרפות מים תרג' חרצי מים. *[אחי"ה וכה"ג לפנינו ושם אי' ימא אבל רד"ק גורס חריצי מיא וכן מוכח מפירש"י, והם המלחיות שעושין חריצין ומושכין אליהם מים מלוחים עיין רד"ק. ותרג' תעלה (איוב ל"ח, כ"ד) חריצי מיא — וציונים אלה שייכים לע' חרץ א'] —

חָרַץ (לפע"ד כמו חלץ gerüstet sein וכן בל"ע حرض kriegerisch sein) אז תחרץ (ש"ב ה', כ"ד) תרג' בכן תִתְקף. *[אחי"ה נ"ל כי יש להשלים מושג מלחמה וכונת התרג' תתחזק

---

[1]) בדפ"ו וחלילים. [2]) ובנו"ג חריץ, וגם בדף ל"ד: חריצן. [3]) בנו"ג בדוקין. [4]) וכה"ג בספר אלאסול לרי יונה ע' חרץ.

במלחמה וכן ענין מלה ערבית הרשום' ובד"ה א' י"ד, ט"ו תמורתו אז תצא במלחמה ולפי הענין פי' רש"י לש"ב יפה אז תרים קול מלחמה אבל גזרתו מל' תחרץ כלב וכן ברד"ק לא תתכן. וגם נ"ל כי נבנה מהשם חַרְצָא עיי"ע חרץ ו' פי' חלצים כלומר אז תאזור חלציך וזה טעם התרג' תתקף. וממנו השם חריצותא תרג' מ"א ג', ו' להעתקת ישרת: חריצות לבא כלומ' תקיפת וחוזק לב אבל תרג' מגורת (משלי י', כ"ד) חריצותא ט"ס עיין ערך חרינא] —

חרץ (= חַרְצָא פי' חריץ עיין בפנים) בפ' מרובה בגמ' אין מגדלין (ב"ק פ'.) מאי חולדת הסנאין אמר רב יהודה שרצא וחרצא [1] איכא דאמרי חרזא וקטיני שקי ורעיא ביני ורדיני מאי שירצא ד מ י ת י [2] שקי. — (א"ב קטיני שקי פי' ששוקיה דקים דמתתי שקי פי' ששוקיה קצרים ושפלים אצל הארץ). *[אחי"ה כיון לפירש"י שגרס ש ק י ה וכ"ה בתוספ' ופי' דמתתי שקיה: שוקיה גוצין וכן פי' התוספ' והוסיפו ולהכי נקרא חרצא שהחרצין ניכר בין השוקים וכו' ע"ש היטב ודחק נראה לעינים הוא ואת אשר נ"ל כי רב יהודה פי' חולדת ה ס נ א י ן כי סנא בל"ע صنى פי' חריצין ונעיצין ונקיקי סלעים Gebirgskluft ובע' חלד א' כבר הטפתי מלתי כי חולדה היא החיה הנקראת חולד של מקרא Maulwurf וחופר ונועץ עצמו בעקרי הבתים ובנקיקי הסלעים כמו אשות עיי"ע אשת וגם נכללים בשם שרצים ע"ש ושם ובכלאי' פ"ח מ"ה הוזכרו הקופד וחולדת הסניים [3] ועל זה אמר הירו' כלאי' פ"ח דל"א סע"ג ששה ספקות הן . . חולדת הסנאים ב ש ר צ י ם כבי"ש ומעתה זכינו להבין באור חולדת הסנאים ע"י שרצא כי רב יהודה ה ח ל י ט שהוא מן שרץ והוסיף רב יהודה לבאר ח ר צ א כלומ' שרץ זה דר בחריצין וחופר בנקיקי הסלעים ולכן נקרא חולדת הס נ א י ן כמבואר וזה הענין של חרזא לאיכא דאמרי כי חרז עיי"ע ענינו בעצם הוראתו נקב וחרץ ועוד דרש לאיכא דאמרי השמות חרזא ושירצא ולפ"ד כונתו על ל"פ خرده פי' קטני הרגלים וזה מה שאמ' וקטיני שקי ועוד חרזא כמבטא خرزهر Oleander שהוא אדום כורדא וזה שאמר ורעיא ביני ורדיני ועוד דרש שירצא בל"פ شرزه נורא ואיום שממית חיות זולתו וזה מה שאמר שירצא דמיתי שקי או לגי' שט"מ סקאה מין ארבה כלומ' משרץ זה בא שצף קצף על הארבה — וכל זה רק דרוש וקבל שכר הוא] —

חרץ (= חַרְצָא פי' בלא"ר מתנים והוא כמו חלצים בל"מ Lenden) וישם שק במתניו (בראשית ל"ז, כ"ד) תרג' ואסר שקא בחרציה. *[אחי"ה והוא מל"מ וקטרי חַרְצַהּ משתרין (דניאל ה', ו') והוא כמו חלצים בחלוף אותיות ל' ר' הנהוג מעברית לארמית ובעברית עצמו עיי"ע ארמלה. ובל"ס אות רי"ש נבלע ונקראו חלצים: חצא במקום חרצא — וכנ"ה הרבה בתרג' עיין אונקלס לשמות י"ב, י"א; כ"ח מ"ב; תר"י א' לבמדב' ה', י"ח; לדברי' ל"ג, י"א; תרג' איוב מ', ז'. ט"ז. ובב"ר פ"ע דרש ויחבק לו (בראשית כ"ט, י"ג) אמ' (לבן) דינרים אינון ואינון בחרציה פי' במתניו וכן נ"ב בילק' ויצא רמז קכ"ד או מל"ע حرض שפת בגד. איכ"ר פ' רבתי: ההוא גברא תקין חרציה למחאתא] —

* חָרַץ (מל"מ ענין תנועה bewegen) כמו לא יחרץ (שמות י"א, ז') לא חרץ (יהושע י', כ"א) והשם בשו"ט ריש מזמור ס"ב מה ה"א כשאדם מוציאה מתוך פיו אין בה לא ריחוש שפתים ולא חריצת לשון כך וכו' וגם י"ל מפעל חרק שהוא נרדף עם חרץ עיי"ע חרק א'.

חַרְצְבָ[ה] (מל"מ ענין קשרים ובל"ע حضرب בהפך האותיות. festzuknüpfen והושאל לכאב וצער Schmerz, Qual) בגמ' דפ' במה מדליקין (שבת ל"א:) כי אין חרצובות למותם ובריא אולם (תהלי' ע"ג, ד') לא דיין להם לרשעים שאין חרדין ועצבין מיום מיתה וכו'. ובויק"ר (בצו) [צ"ל במצורע] (פי"ז) כי אין חרצובות למותם לא ערערתם [4] בחלאים ולא ציביתם בעונות אלא בריא אולם. — (א"ב פרש' כי תבואו אל הארץ (פי"ז) ולא צביתים בעונות פי' לא קשרתים במיתרים דקים כלומ' אפי' ביסורים דקים לא יסרתים וזה פי' לציבין לעונות ע"ש). *[אחי"ה כונת ר"ב בסיום זה על סוף המאמר בויק"ר ובענין הגי' האמיתית עיי"ע אספריטן (ח"א, קצ"ג) וע' צב ה'. וראש המאמר בארתי בע' חרחר ג' ע"ש] —

חַרְצָן (יחיד מל"מ חרצנים גרעין הענבים Kern der Weinbeere) (חרצן וזג) [חרצנים וזגין] כבר פירשנו בע' זג. *[אחי"ה בדפ"ע אי'

[1] בנו"ג בלא וי"ו וגרסי' דקטיני אבל בכ"י ש"ם וקטיני (ד"ס שם). [2] כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וב"ר ובדפ"ע דמתתי כ"ה בכ"י ש"ם ר': דמתתי שקיה (ועיין ד"ס שם) ובנו"ג דמתתאי. [3] וכה"ג בב"ק פ'. הקופדין לפי ג"י רבינו בע' קפד ד'. [4] בנו"ג בשנויים עיי"ע חרחר ג'.

בע' הנוכחי חרצן וזג ואם גם בנדר' ל"ח: איתא חרצן וזג אין כונת רבינו על ציון זה כי אם על נזיר ל"ד רע"ב אשר באמת פי' בע' זג א' ע"ש לכן תקנתי קלקול הדפוסים. ובע' תמד ג' בדפ"ר ובדפ' פיז' והלאה חוץ מדפ' ויניצ' תרצ"א נרמז על ע' חרצן וצ"ל פרצן ע"ש ובעל מו"ע טעה עיי"ע תמד. חרצן הוא היחיד ואינו רגיל במקרא כי אם בדרז"ל חולין פ"ב: ירו' ברכות פ"ג ד"ו ע"ג לעולם אינו חייב עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפלת יד עיי"ע חט ה' ועיין תוספ' פסחי' מ"ז. ד"ה ומקודשין, ירושלמי מעשרו' רפ"א דמ"ח ע"ד הענבים . . משיבאישו . . . והוא שתהא חרצנה [1] שלהן נראית מבחוץ. וזה ראיה לדעת רבי יוסי לנזיר ל"ד רע"ב כי החרצן נקרא גרעין הפנימי ועיי"ע זג א' וכן ראיה מציון ילמדנו ופסיקת' דויהי ביום כלות משה (פסיק' דר"ב ג': ועיין במד"ר פי"ב) שהביא רבינו בע' פרט ח' לפי הגי' הנכונ' בדפ"ר ופיז' דהרצינתיה מתחזיא מלגיו עיי"ע הנ"ל ושם אאריך אי"ה] —

חֲרַק (מל"ע خرق Einschnitt וממנו הפעל גם בל"ס ורבינו גזרו מל"מ) ר' יוחנן בן נורי אמר אף החרוקות בסוף פרה (פי"ב מ"ח) [2] "פי' כמו (תהלים ל"ה, ט"ז) חרק עלי שנימו (איכ' ב', ט"ז) ויחרקו שן. ויש לומר שאותו היד של כלי הוא של פרקים ויכפול אותו לאחוריו כדגרסינן בשבת (מ"ו.) לענין מנורה של חליות דאית ביה חירקי" [3] ובס"ג דפ' השולח גט (גיטין מ"ז.) כל חד וחד מחייה חד חיתא [4] חרקינהו לשיניה. — (א"ב בנו"ג דאית ביה חידקי). *[אחי"ה בע' חֶדֶק א' הבאתי כי גם גי' כ"י ש"ס בדלי"ת, אבל בחולי' נ"ט: בהיפך אי' חרוקות ורבינו בע' הדר ב' חֶדֶק א' וכרך גרם כגי' כ"י רגמ"ה בדלי"ת אבל גם ברי"ש נכון כי הוראת ל"ע خرق הוא כמו חדק حذق ענין חיתוך וחריץ — וכנ"ה בחולין שם והוא דמיבלע חירקייהו כלומר חריציהן מובלעין זה בזה היינו תכופות וסמוכין עיין פירש"י. והפעל שבת ס"ז רע"א יומא קמא ליחרוק ביה פורתא . . למחר ליחרוק ביה פורתא, וגי' כ"י מ' ליחדוק ובכ"י א"פ ליהדוק עיין ד"ס שם צד ע"ב. ושבת ע"ח: כיון דחרקי למנא כ"ה בכ"י מ' וגי' שלנו ורבינו עיי"ע חדק — אבל מה שענין הפעל חרק שן מל"מ עיי"ע חרק ד'] —

חֶרֶק (כנוי חרם) כנוי חרם בארבעה נדרים (י'.). *[אחי"ה ועיי"ע חרף. ובנדרים י': חרקים ובשט"מ חרקיה עיי"ע הרקיה כי כן גרם] —

☞ חרק (?) גברא דדלי בחריקאי (כתובו' ק"ה.) בעל הערוך גרם הרקאי ע"ש. *[אחי"ה הדין עם בעל הערוך רק עיקר מקומו בע' בי"ת וכבר הארכתי בע' בהרק ח"ב, כ"ה ע"ש בכ"ז לא שב הח' לעווי משגגת באור המלה הזו ושנה בח"ב הטעות של ח"א] —

* חָרַק (מל"מ וכן בלש' ערבי حرق ובל"ס חֲרַק knirschen) תמיד בצירוף שנים כמו בל"מ עיי"ע חרק א' ששם פי' רבינו בלי נכון עפ"י רה"ג, ורע"ב בלי מקור חרוקות של משנה אף בלי צירוף שנים. גיטין מ"ז. חרקינהו לשיניה. ירוש' כתובות פי"ב דל"ה: (מלאך מותא) חרוק (בשיניו) [בשינוי] . . אחרוק בשינוי (עיין בשנויים הספור בסוכה נ"ג.) תנחומא וארא סי' ו' שמ"ר ספ"ה התחיל (פרעה) מחרק עליהם שיניו ואמר וכו', פסיקת' רבתי ר"פ שוש אשיש (דף פ"ב: דפי' לבוב) היו או"ה מחרקים שיניהם ומרמזים בעיניהם וכו', ובילק' ירמיה רמז שט"ו בשם פסיק' ר' בט"ס מרחקין שניהם, וצ"ל מחרקין וכו'] —

חרר (?) בפ' שני שעירי (יומא פ"ו מ"ח) ג' מילין היו מירושלם ועד בית הרורו [5]. גמר' (שם ס"ח.) ש"מ בית חרורו במדבר קאי. — (א"ב בנוסח' חרודו כתוב). *[אחי"ה בע' בית הֲרוּדוּ (ח"ב, ס"ז) בררתי עיקר הגי' עפ"י כ"י ושם מקומו ועוד עיי"ע הרדום וא"כ גי' היותר מעולה בית הרודו וכ"ה בכ"י ל"ד ליומא (ד"ס שם צ"ז:)] —

חרר (= חֲרִירָא בל"ע حرير מה שמנוקב ובל"ס חַרוּרָא נקב וא"כ נקב המחט Oehr) בהסייף פי"ג בכלי' (מ"ה) מחט שניטל חרירה או עוקצה טהורה. פי' מחט יש לה ב' ראשים ראש אחד לתפירה שמו חרירה שעושה בה חורים בבגד וראש אחד להכנס בה החוט הוא עוקצה" כמו עוקץ של אתרוג. וי"א איפכא חרירה מקום שמשימין בו החוט מלשון (מ"ב י"ב, י') ויקב חור בדלתו שהוא נקב. *[אחי"ה הפי' הראשון הועתק מפירוש רה"ג לסד"ט צד ט' עד סי' הרמז ונראה שתיבות כמו עוקץ וכו', באו מגליון של איזה כותב כי איננו ציון מש"ס או צ"ל עוקצי

---

1) בר"ש מעשרו' פ"א מ"ב חרצינה. 2) וכן בתוספתי פרה ס"פ י"א ושם אף הרוק וצואה וכו'. 3) ע"כ הועתק מפי' רה"ג לסד"ט צד ל'. 4) בנו"ג חייתא עיי"ע ומ"ש. 5) וכן הסדר במשניו' נאפולי ובירו' ובכ"י מ' עיי' ד"ס יומ' צ"ז. ובנו"ג מירושלם ועד בית חדודו ג' מילין.

תאנים (עוקצ׳ פ״א מ״ו) כדאי׳ ברע״ב ועיין הר״ש או אולי כיון על נטל עוקצו (ר״ל של אתרוג) בסוכ׳ ל״ד: עיי״ע פיטמא — ודע כי בפי׳ רה״ג הגי׳ חרידה וצ״ל חרירה או אולי חדידה וזה מוכח מפירושו וז״ל ראשו אחד חד לתפירה וכו׳ ורבינו השמיט מלת חד יען שגרס חרירה (בשני רשי״ן) וגזרו מל׳ חורים בבגד ור״ש הביא אית דגרסי חרודה והביא ראיה מאיוב מ״א כ״א. ואולי כיון לגי׳ רה״ג לפי תקוננו. והוא בעצמו פי׳ כי״א של ערוך וכ״ה בפי״מ לרמב״ם וברע״ב ופי׳ י״א שייך לר׳ ניסים שפי׳ בספר מפתח בפ׳ במה בהמה וז״ל עוקצה חתונבא [1]) שלה שהוא פי המחט או חרירה הוא מקום הנקב וכו׳, וגי׳ חררה אי׳ בכ״י א״פ לשבת נ״ב: וקכ״ג. אבל בכ״י מ׳ חודדה וחודה וצ״ל חודה וכה״ג חודה בע׳ גרט בדפוסי׳ אחרוני׳ אבל בדפ״ר נכון חרירה ובתוספת׳ כלים ב״מ פ״ד ג״כ חודה וכ״ה לפנינו בשבת נ״ב: אבל בדף קכ״ג. חררה וכ״ה בע׳ עקץ א׳. ועיק׳ הגי׳ או חרירא במשקל ערבי או חרורא במשקל סורי ופי׳ נקב המחט והוא כי״א דערוך — וממנו הפעל חרר עיין סוף ע׳ חר א׳ ומ״ש — חרורא (חרורה) עיי״ע חר ב׳ —. חָרוּרָא והקבוץ חֲרוּרֵי עיי״ע חר ח׳] —

חַרָשׁ (פי׳ בל״ס מכשף Zauberer ונגזר מפעל עברי חָרַשׁ, שתק עיי״ע מגוש וע׳ רטן) בפ׳ אלו מציאות בגמ׳ מצא כסות (ב״מ כ״ט סע״ב) ובר״ג דפ׳ כסוי הדם (חולין פ״ר רע״ב) א״ר יוחנן כם דחרשין ולא כם דפושרין וכו׳ פי׳ ״תרג׳ מכשפה (שמות כ״ב, י״ז) חרשא. כלומ׳ מוטב כום שיש בו מיני מכשפות מכום דפושרין שלא הוחמו כל צרכן״. *[אחי״ה שייך לפי׳ ר״ח הובא בשט״מ לב״מ ושם הסיום: כי קשה הם לגוף, והוא שהוחמו בכלי מתכות וי״א פושרין הן הלוחשין ע״כ — וכנ״ה הרבה בתרג׳ להעתקת כשף (ד״ה ב׳ ל״ג, ו׳) כשפים (מיכה ה׳, י״א) חרטומי (בראשית י״א, ח׳) בל׳ נקבה חַרָשָׁא (שמות הנ״ל) ושם מופשט חרשיותא וכן בל״ס תרג׳ מכשפה (שמות הנ״ל) כל עביד חרשיותא. שם ח׳ י״ד חרשיותא בלחשיהון ועיין פירש״י סנהד׳ ס״ז: ד״ה בלטיהם. וזה מה שאמרתי כי זה דרכם כסל למו לעשות בלחש ובחרש — וכנ״ה בדרז״ל ברכו׳ ס״ב סע״א לא חרשי דחרשא ולא חרשי דחרשתא ועיי׳ פירש״י ועוד בד״ס למקומו כי הרבה שנויים יש בזה הלחש. שבת ע״ה רע״א עיי״ע אמגושא. ירו׳ חגיג׳ פ״ב דע״ז סע״ד הדין חרשא טלטלתניה מן ארעא לא יכול עבד כלום. והקבוץ לזכר שם אין אנא מתעביד נשייא אנא מקטל חַרָשַׁיָּא והא איתעביד נשייא ולא קטל חרשייא. איכ״ר פ׳ מי זאת חרש אַת לית חרשין מצלחין בלילה. ב״ר ס״פ פ״ו (אתה מכנים) חרשין במצרים באתר דחרשין (חרישין) [צ״ל חרשין] עיי״ע קרז. ולנקבה, ירו׳ חגיג׳ שם אית תמנין נשין חַרָשַׁיָּין, פסחים ק״י סע״א נשי חרשייתא עיי״ע חר ח׳. — והפעל בתרג׳ יחזק׳ י״ג, כ׳ אשר אתם מצודדות: דאתון מְחַרְשָׁן] — ולדעת ר״פ סמאלענסקי הוא מן חָרַשׁ (מייסטער, קינסטלער, דענקער) כמו חורש וחושב כי כן קראו בצדק להמכשפים העושים בלהטים בחרשת המעשה, וגם הפעל חרוש (שווייגען) הוא מן חשב (נאכדענקען, נאכגריבעלן) כלומר: לא ימהר להשיב ומזה ויתחרשו כל הלילה (שופטים י״ו ב׳).

חָרַשׁ (נרדף עם חרת, חרץ ענין חפירה בקרקע לזריעה pflügen) בפ׳ אלו הן הלוקין (מכות כ״א רע״ב) ובפרק אלו עוברין בפסח בגמ׳ [כיצד מפרישין] (פסחים מ״ז סע״א) יש חורש תלם אחד וחייב עליו משום ח׳ לאוין וכו׳. פי׳ ״חורש בשור ובחמור אחד שנאמ׳ (דברי׳ כ״ב, י׳) לא תחרוש בשור ובחמור [יחדו] ואלו שור וחמור מקודשין [2]) חייב בשור אחד ובחמור אחד כל אחד בפני עצמו כלאים בכרם אחד שביעית ויו״ט שנים כהן ונזיר אבות הטומאה שנים הרי ח׳ לאוין״ [3]). בר״ג דמשקין (מ״ק ו׳.) ובירו׳ ריש משקין (ירו׳ מ״ק פ״א ד״פ רע״ג) ובריש שקלים [4]) (ירו׳ שקלים פ״א דמ״ו.) ובריש פרק ה׳ [5]) במעשר שני (ירו׳ מ״ש רפ״ה דנ״ה ע״ד) היה חורש בינתים. *[אחי״ה כה״ג בירו׳ בג׳ מקומות הנ״ל אבל במ״ק בבלי אי׳ אם יש חורש ביניהן — ובנפעל תעני׳ כ״ו: נלכדה ביתר ונחרשה העיר. ושם כ״ט. לפי גי׳ כ״י מ׳ ב׳ (עיין ד״ס שם צד פ״ט: וש״נ) נחרשה העיר מנלן דתניא כשחרש וכו׳ ובכ״י מ׳ א׳ אי׳ כששרף טורנוסרופוס הרשע את האולם וחרש את העיר וכו׳. מ״ק ה׳: שדה שנחרש בה קבר עיי״ע בית פרס. והשם: חֲרִישָׁה שמ״ר פ״ו בחרישת הקבר עיין מ״כ שם. ירו׳ שבת פ״ז ד״ט ע״ד חרישה בשביעית, ירו׳ ביצ׳ פ״א ד״ס: הותר מכלל חרישה ביו״ט עיין ר״ה ט׳. — ובדרך ככוד

[1]) לפע״ד מל״ע ذناب פי׳ זנב וסוף. [2]) כ״ה לנכון בדפ״ר ובכ״י ו״ו וה״ב וכ״ה בגמרא ובדפוס ו״ו בט״ס מקושרים. [3]) ע״כ הועתק מפי׳ ר״ח לפסחי׳ צד ע״ט ובענין כלאים בכרם אחד ובדפ״א אי׳ בטעות שנים גם דעת רש״י כרבינו. ולא כתוספ׳ בפסחי׳ ומכות ועיי׳ הרמב״ן והריטב״א למכות שם. [4]) כ״ה לנכון רק בדפ״ר. [5]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו ובדפ״ר פ׳ ה׳ וממנו משובש מדפי׳ פיז׳ והלאה פ׳ שמיני.

הושאל לבעילה כמו שהראיתי לדעת בע׳ דש האחרון. ירו׳ יבמות רפ״א ד״ב: ר׳ יוסי בן חלפתא חמש חרישות חרש וכו׳ [1]). ב״ר פפ״ה שהיה חורש בגנות וכו׳ עיי״ע אשף (ח״א, שכ״א) ופי׳ המיוחס לרש״י לד״ה א׳ ב׳ ג׳. ובב״ר פצ״ח כלום הלך יעקב אצל לבן אלא בשביל רחל כל החרישות שחרשתי באמך לא ברחל הייתי ראוי לחרשן עיי׳ מ״כ וזוהר הנזכ׳ שם. ומזה הענין הבין התרג׳ ל״מ לולי חרשתם בעגלתי (שופטים י״ד, י״ח) אילולפון בדקתון באתתי וכו׳, עיין רלב״ג שם. וענן הקראי הבין בחריש (שמות ל״ד, כ״א) ג״כ ממשכב אשה עיין ראב״ע שם. ואולי בשמוש מלת חרש וחרישה בהוראת משכב אשה היתה מול עיני רז״ל ג״כ מלה פרסי׳ خرنه، خراز אבר המוליד. וכן בל״ר vomer פירושו כלי מחרשת וגם אבר התשמיש וזה מ״ש Virgil המליץ הרומי quid vomere terras invertisse graves (Georg. I, 56) וגם בל״י ἀρόω ענינו חרש והוליד וממנו השם ἄροτος חרישה והולדת בנים ורגילין לכתוב באתינא בתנאי הנשואין ἐπὶ παίδων γνησίων ἀρότῳ עיין אוצ״מ לפאססאו I, 322] —

חרש (חוֹרֶשׁ א׳) מל״מ פי׳ יער Wald וכן בלשון שומרוני ארשא. ב) מל״פ خرش، خروش דבר בטל unnützes Zeug עיין בפנים והפירושים השונים) בפ״ק דשבועות [2]) בגמ׳ דסמוך כל שיש בה ידיעה (שבועות ו׳:) א״ל רב פפא לרבא הי מיניהו חשיב [3]) א״ל בחורשיה קא אכיל ליה [4]) בתימה, כלומר מי נהוג [5]) לאכול ביער במקום שאין בני אדם מצויין שאין אתה מכיר גדולתו ודאי קיסר עדיף. ורב האי גאון פירוש בחורשא בריש [6]) מכת עין בל׳ ארמי (?) נקרא חורשא וכשהיה מקום בגופו של אדם שתוחבו וצריך חפיפה אמר קא אכיל ליה והכי קאמר רבא על רב פפא כששאלו איזהו חשוב מלך פרס או מלך רומי בחורשא קא אכיל ליה כלומר שמי שעומד במקום מלך פרס ושואל איזהו חשוב הוא איש מלחמתו מכת עין תוחבו וכאלו תובע עיניו להתעוור כי היה מנהג מלכי פרס כל מי שמיקל מלכותן מעוורין עיניו. פשיטא שבור מלכא ומחוי ליה ותיכול [7]) כל ארעא ותדושינה [8]) ותדקינה (דניאל ז׳, כ״ג) פי׳ הראה לו בודאי [9]) קיסר עדיף דכתיב ביה ותיכול כל ארעא אבל אי אפשר לומר בגלוי. בס״ג דפ׳ מרובה (ב״ק פ״א רע״א) ושיהו מרעין בחרשין [10]). פי׳ ביערים וכן תרגום יער (ש״א י״ד כ״ה, כ״ו; תהלים פ׳, י״ד ועיין עוד למטה) חורשא [11]). — (א״ב תרגום על גל יסבכו (איוב ח׳, י״ז) די על איגר שרשוי חרשין. בנוסחאות שלנו בב״ר (פי״ב) לחרישת קנים גרסינן ובעל הערוך גרס רחישת ע״ש). *[אחי״ה ובע׳ רחש ב׳ שנה ר״ב עוד הפעם גי׳ הספרים חרישת קנים אבל רומז גם על תר״י [א׳] רחישותא דאילנא אשר על ידו הועתק בסבך (בראשית כ״ב, י״ג) אבל לפע״ד תיבה זו צ״ל חרישותא דאילנא בהיפך האותיות כי חורש של מקרא וחורשא דתרג׳ ושל רז״ל נגזרה לפע״ד מל״ע حرجة סביכות קנים ועוד יער Rohrgebüsch, Wald ורבינו בע׳ רחש בעצמו פי׳ רחישת קנים ע״י יער והביא המק׳ והתרג׳ ובב״ר כ״י פאריז אי׳ בפירוש חרישת קנים יער אבל לפי הנראה מגליון בא פנימה וכן אי׳ חרישת הקנים בקהל״ר פ׳ ופניתי ובריש שהש״ר איתא חורשא של קנים. ובעצם הוראת מלה ערבית הנ״ל סביכת הקנים ואלנות תרגום יסבכו באיוב הנ״ל ובסבך בתר״י עפ״י תקוננו וכן תרג׳ באו בעבים (ירמי׳ ד׳, כ״ט) עלו למערק בחורשיא ור״ל ביערים העבים והמסובכים באילנות עיין פי׳ ב׳ ברד״ק לירמי׳ שם וכן תרג׳ ירו׳ א׳ בערבה (דברי׳ א׳, ז׳) במישרא דחורשא והבין ערבה כמו ערבוב וסבכות האילנות. ומזה דרשו נאחז בסבך (בראשית שם).. בירו׳ תענית פ״ב דס״ה ע״ד נאחז בחורש.. נאחז בסבך וכו׳ כך עתידים בניך נאחזים בעונות ומסתבכין במלכיות וכ״ה בקצת שנויים בויק״ר פכ״ט ובפסיק׳ דר״כ קנ״ד ושם בט״ס מחודש.. בחורש וצ״ל מחורש.. בחורש וכ״ה בילק׳ אמור רמז תרמ״ה וילק׳ פנחס רמז תשפ״ב בשם הפסיקת׳ ובילק׳ וירא סוף רמז ק״א בשם ב״ר נ״ו (ובמ״מ נרשם בטעות) — ובע׳ מך ג׳ הביא רבינו ויק״ר פי״ג מן חורשא לית היא מכיא ובהגיעי לשם אבאר אי״ה ועוד עיין בשהש״ר פ׳ כמעט בכמה שנויים. ירו׳ ע״ז פ״א דל״ט ע״ג נעץ קנה בים.. ונעשה חורש גדול וזהו כרך גדול שברומי ובע׳ שרטון אפרשנו. שהש״ר פ׳ אל תראני ועשו אותו

1) ועל ציון זה כיומו התוספ׳ בשבת קי״ח: ד״ה אימא ובשבת שם אי׳ הי׳ בעילות בעלתי וכ״ה בב״ר פ׳ פ״ה ע״ש. 2) כ״ה בכ״י ובדפ״ר, ובדפ׳ ו״ו בט״ס דשביעית. 3) וכ״ה בכ״י ש״ם ורש״י ובפי׳ ר״ח כ״י לשבועות (בקובץ כ״י אנג׳ דף ט״ו:) ובנו״ג עדיף. 4) כ״ה בכ״י ו״ו וכ״ה לפנינו ובדפ״ע חסר אבל אי׳ בסמוך בפי׳ רה״ג. 5) בעה״ק שנ״ב הג׳׳ מנהגו. 6) כ״ה בכ״י ו״ו וה״ב ובדפ״ר, ולי׳ בדפ״ע כי גם בפי׳ הראשון ברי״ש גרסינן. 7) וכן בכ״י פי׳ ר״ח ותיכל ובמקרי׳ ובגמ׳ ותאכל. 8) וכ״ה בכ״י ר״ח ובמקרי׳ ובג׳ אי׳ בלא יו״ד. 9) כ״ה לנכון בדפ״ר, אבל בשאר דפ״ע בידו ואולי גם זה נכון עיין בסמוך במ״ש. 10) בנו״ג בחורשין. 11) לי׳ בדפ״ר.

מקום כחורש. והקבוץ ב"ק ע"ט: מגדלין בחורשין וכו'. ושם פ'. מפני מה חרבו (בתים שבגליל העליון) שהיו מרעין בחורשין.. ואעפ"י שהיו להם חורשים סמוך לבתיהם וכו' עיין פירש"י. ירו' שבת פ"א ד"ד. בפורשת בחורשין כלומר בפרוס המצודות ביערים. ב"ר ר"פ כ"ד והכרמל ליער יחשב (ישעי' כ"ט, י"ז) לחורשי דבני אינש ועיין ג' ופי' רש"י לישעי' — אחרי שבררנו לך המקומות אשר הוזכר בהם חורש, חורשא בהוראת ל"מ חֹרֶשׁ היינו סבכת האילנות והיער נפן נא לביאור המאמר בשבועות הנ"ל אשר בפירושו נתחבט הערוך. בגוף הפי' מסכים גם רש"י עם פי' רבינו כי בחורשא היינו יער וכן פי' הח' לעווי רק הוא הבין כי חורשא היינו יער משל למלכות רומית הוא. אבל הפי' הזה קשה להלמו, ובפי' ר"ח כ"י לשבועות (בקובץ כ"י אנגייליקא הנ"ל) מצאתי מפורש בזה"ל א"ל רבא בי חרשיה אכול ליה פי' מכה אוכלת לך בעיניך כלומר אינך רואה עכ"ל ובחידושי להרי"ן מיגש לשבועות ראיתי כמו כן וז"ל בחורשיה קא אכיל פי' מכה יש בעין נקרא חורשא כלומר מכה יש בעיניך שאי אתה רואה כלום ע"כ. עינינו הרואות כי בשטת רה"ג הלכו שפי' מכת עין בל' ארמי נקרא חורשא ואין אצלי ספק כי תחת בל' ארמי צ"ל בלשון פרסי וכונתו לדעת קצת על ל"פ کور פירוש עורון (עיין ערך בת חורין) או אולי כיון על خارش בל"פ חבורה ומכה ובמ"ש וכשהיה מקום בגופו של אדם שתוחבו (פי' מנקרו ומנעצו (stechen, jucken וצריך חפיפה אמר קא אכיל ליה כונתו ג"כ על ל"פ خوارن שענינו אכל ועוד הרגיש בצער ומכאיב לו ועפ"י באור זה זכינו להבין דברי רה"ג. אבל הדחק נראה לעינים לפרש כחורשא קא אכיל ליה מכת עין תוחבו (das Auge, der Augenschmerz, juckt ihn), לכן הנ"ל קרוב לאמת כי חרשיה (כגי' ר"ח) או כחורשא אכיל ליה פירושו בל"פ דברים בטלים ופטפוטי מלים אמר זה כי خرشه וגם هرزه פי' דבר בטל ורעות רוח ובצרוף הפעל خوار פירוש אכל ענינו דַּבֵּר הבל הבלים שאין בו טעם וריח והנה כה השיב רבא על שאלת רב פפא מי חשוב מלך פרס או מלך רומי וגער בו רבא ואמר על השואל כי הבל יפצה פיו ורצה בתשובה זו לגלות אוזן השומעים כי מלך פרס חשוב וזה מפני יראתו מהממשלה הפרסית שהיתה רודפת את רבא עיין חגיגה ה' רע"ב ופירש"י בשבועות אבל רעיוניו האמיתיים הסתיר רבא בחבו לכן מחוי ליה (כגי' רה"ג) פי' הראה רבא לרב פפא בידו כלומר רק בידו רמז על הפסוק בדניאל שהיה דורשו על גבורת קיסר רומי כדאי' בכ"י ש"ס ובדפ' ישנים עד דפ' בסיליאה זו רומי חייבת וכ"ה בכ"י פי' ר"ח הנ"ל וכ"ה בע"י הראשון ובד' אחרוני' זו ארם — ורק ברמיזה גלה רבא לרב פפא כי קיסר רומי חשוב יותר אבל בגלוי בחר לשון ערומים ועל כן היה משמש בדיבור פרסי כחורשא אכיל ליה לפרסם הדבר כי גער הוא בשאלת המקשן, ואחרי הדברים והאמת האלה לא הוצרכנו לדחק הח' ברילל (יאהרביכער ח"א, ר"י) "ברעבונו אכל אותו" בהיפך נוכל לומר כי خورش פי' מזון כדי מחיתו ואכילה שאינה גסה וענינו בחורשיה קא אכיל ליה באכילה שאינה גסה אוכל אותו ר"ל אוכל מלך פרס את הקיסר הרומי, אבל הראשון נ"ל עיקר ובין כך ובין כך השתמש בפעל קא אכיל ליה יען שרוצה לרמוז על הפסוק ותאכל כל ארעא וג'] — ולפ"ד ר"פ סמאלענסקי ביאור המאמר בחורשיה אכיל ליה: הוא יאכל אותו ביער, כלומר מלך פרס יאכל את מלך רומי ביער. והיא כמליצת הכתוב לאכול עני במסתר (חבקוק ג' י"ד) כלומר: באין עוזר לו ועל זאת הביא עד את הפסוק: ותאכל כל ארעא.

חרש (= חרישית תואר לרוח הקדים ונדרש עפ"י האגדה מן חָרֵשׁ או חֶרֶשׁ) בס"ג דפ' כל גט (גיטין ל"א:) רוח קדים חרישית (יונה ד', ח') אמר רב יהודה בשעה שמנשבת עושה תלמים בים כמו לא תחרוש (דברים כ"ב, י')[1] א"ל[2] אי הכי היינו דכתיב (יונה שם) ותך השמש על ראש יונה, פי' אי הכי דאמרת דקשה וצונן הוא מאי ותך השמש אלא ש"מ חם הוא, מאי חרישית שמשתקת כמו החרש כמו (בראשית ל"ד, ה') והחריש יעקב וחם הוא שמשתקת שאר רוחות הצוננין, בס"ג דגיטין (פ"ח סע"א) החרש והמסגיר אלף (מ"ב כ"ד ט"ז) בשעה שפותחין נעשו[3] חרשים, והמסגר כיון שסוגרין שוב אין אחרים פותחין. *[אחי"ה והבין רבינו החרש כמו חֵרְשִׁים וכן פי' רש"י בסנה' ובמלכים וכ"ה בחגיגה י"ד. ושם דורש חֳרָשִׁים (ישעי' ג', ג') בשעה שפותח בדברי תורה הכל נעשין כחרשין ובכ"י מ' שבשעה שפותח נעשו כולן כחֵרְשִׁין, ועוד נדרש חרש (יהושע ב', א') ברות רבה ר"פ ב' ד"ה ר' סימון ילק' יהוש' רמז ז' עשו

[1]) וכן פירש"י וגם שם אי' רק פעם אחת תלמים ובנו"ג שתי פעמים. [2]) בנו"ג א"ל רבא. [3]) בנו"ג נעשו הכל וכן בילק' מ"ב רמז רמ"ט וכן בכ"י ש"ס סנהדרין ל"ח. ובפי' ר"ח כ"י לסנהד' ובנו"ג שם הכל נעשו.

עצמכם חֵרְשִׁין עיי"ע אופניה (ח"א רי"ט) ובע"א עיין דרוש בע' חרם א'. והיחיד חֵרֵשׁ taub, stumm הרבה בש"ס: תרומות פ"א מ"ב חרש המדבר ואינו שומע. ושם וחגיג' ב': וש"נ חרש שדברו בו חכמים בכ"מ שאינו שומע ואינו מדבר ופי' הרמב"ם לתרומ' טעם למה קראו רז"ל גם לאלם חרש אבל במגיל' פ"ב מ"ב חגיגה שם וגיטין ע"א. אמרו: מדבר ואינו שומע זהו חרש שומע ואינו מדבר זהו אלם וכבר שקל וטרי בזה הירו' חגיגה רפ"א דע"ה ע"ד והעלה ר' יונה: הדא אמרה דלית כללוי דר' כללין (ר"ל בענין חרש). חרש שוטה וקטן (בקיצור חש"ו) רגיל הרבה בש"ס: ברכו' ט"ו סע"א מגילה י"ט: תרומות פ"א מ"א; ר"ה פ"ג מ"ח; עירובין פ"ג מ"ב; גיטין פ"ב מ"ה; ב"ק פ"ח מ"ד; שבועות פ"ו מ"ד; חולין פ"א מ"א; מכשירין פ"ג מ"ח; פ"ו, מ"א; טהרות פ"ח מ"ו ועוד זולתה. ולנקבה חֵרֶשֶׁת עדיות פ"ז מ"ט, יבמות פי"ג מ"ח, מ"ט, מ"י, פי"ד מ"א, מ"ב, מ"ג, גיטין נ"ה. והקבוץ יבמו' פי"ג מ"ח פי"ד מ"ג חֵרְשׁוֹת, והשם חרישה ב"ק פ"ו. צ"ה. סנהדרין ס"ו. ובענין שתיקה ספרי מטות פ' קנ"ג. קנ"ה. קנ"ו — ולגירסת מהרש"ס לברכות ירו' ספ"ט גם השם חֵרְשָׁא והקבוץ כל חֵרְשַׁיָּא, אבל עיין מ"ש בע' ברך א' וז' (ח"ב, קצ"ב, קצ"ד) — והפעל: בקל ב"ק פ"ו. החורש את אביו, ב"ר פפ"א מהולתך חרשה. פיעל: ירו' כלאי' פ"ח דל"א ע"ג טיפח . . כנגד אזנו וחרשה קדושי' כ"ד סע"ב תקע באזנו וחרשו ובב"ק צ"א. וחירשו, ושם ג"כ וחרשו וכן בדף צ"ח. חרשו לאביו וכו'. פַּעֵל: מְחַרֵשׁ בתרג' יחזק' י"ג, כ'. כ"א. אתפעל: ב"ר פ"א אתחרשן, ירושלמי חגיגה פ"ב דע"ז ע"ג יתחרשן, נתפעל: יבמות פי"ג מ"א האשה שנתחרשה . . האיש שנתחרש. גיטין פ"ב מ"ו פקח ונתחרש וכן ירו' גיטין רפ"ז דמ"ח ע"ג] —

חָרָשׁ (מל"מ אומן במלאכת מחשבת Arbeiter in Stein, Holz u. s. w., Zimmermann) בפסיקת' דכי תשא (פסיק' דר"כ ט"ו סע"א ורע"ב) אם תכתוש את האויל במכתש (משלי כ"ז, כ"ב) של חרשין אין את מועיל ממנו כלום. פי' אומנים. *[אחי"ה ובערך חמר א' הובא חמור של חרשין ע"ש ומ"ש] —

* חָרָשׁ שם פרטי אביו של ר' מתיא עיי"ע.

חֶרֶשׂ (מל"מ עיי"ע חרס א' Scherben) במחט פ"ט בכלים (מ"ה) חרשין שנשתמש בהן משקין טמאין ונפלו לאויר התנור והוסק התנור טמא שסוף משקה לצאת. פי' כלי חרש שנשתמשו במים טמאים ושאבו מהן. *[אחי"ה רבינו מיחד לו ערך בפני עצמו עבור הגי' בשי"ן שהיתה לפניו ובנו"ג בסמ"ך ועיין עוד ע' חרם א'] —

חרת (= חַרְתָּא ענין שחורת Schwärze ולפע"ד מלשון ערבי ارثة והקבוץ ارث צבע שחור או מל"פ ارنه שחור כזפת) בגמ' דפרק הבונה (שבת ק"ד:) ובגמ' דפ' הקורא את המגילה למפרע (מגילי י"ט רע"א) וכפ"ב בגיטין בגמ' בכל כותבין (גיטין י"ט.) קנקנתום [1]) אמר רבא בר שמואל [2]) חרתא דאושכפי [3]). ובכל היד בפ"ב בנדה (י"ט. במשנה) איזהו האדום [4]) כדם המכה, והשחור כחרת הצביעה שצובעין בו העורות. פ"א חרת "דיו דהכי גרסינן בגמ' (שם כ'.) אמר רבה [5]) חרת שאמרו דיו תניא נמי הכי שחור כחרת וחרת שאמרו דיו ולימא דיו אי אמר דיו הוה אמינא כי פכחותא דדיותא קמ"ל כי חריותא [6]) דדיותא על כן אמרו כחרת כשחור שבו". *[אחי"ה הועתק מפי' רה"ג לסד"ט צד ל"א ושם הסיום ללמדנו שהשחור כחריתות הדיו (טמא) [צ"ל דמא] ועיקר הגי' כחרתא דדיו וכצ"ל שחור כחרות בנדה ובתוספ' נדה ספ"ג שחור בהרת צ"ל שחור כחרת וכ"ה בירו' נדה פ"ב ד"נ. ושם אי' נוטל את החרת ונותן ע"ג עור לבן ר' יוסי בי ר' בון אמר על גבי עור צבוע ע"כ וזה ראיה לפי' הראשון דרבינו וזה הפי' עולה עם מ"ש בערך קלקנתום ועיין ג"כ למוד ערוך לשבת צד צ"ג: ובאיכ"ר פ' חשך מבואר שחור (איכה ד', ח') כהדא חרתא] — (א"ב עיי"ע קלקנתום ופי' חרתא דאושכפי דיו הרצענים וכן שם קלקנתום בל"ר [7]).

חָרַת (נרדף עם חרש ופי' חקק וכן בלשון ערבי خرت ובל"ס חרת einschneiden, graben) חרושה על לוח לבם (ירמיה י"ז, א') תרג' חריתין על לוח ליבהון. *[אחי"ה ותרגום ירו' א' ויקר' י"ט, כ"ח כתבת קעקע: רשם חָרִית, ובאונק'

---

[1]) ועיקר הגי' עיין בע' קלקנתום והוא ל"י χάλκανθον Schusterschwärze. [2]) וכ"ה בכ"י א"פ לשבת הנ"ל ובכ"י מ' אמר רבה בר שמואל וכ"ה בכ"י ה"ב וכ"ה במגילה שם ובגיטין בדפוסים הישנים ובד' אחרונים הוסיפו בחנם בר בר חנה וכבר עמד על זה הגרי"ב בהפשב"ע ערך קלקנתום. [3]) עיי"ע אשכף ומ"ש. [4]) בנו"ג אדום . . שחור, ובירושלמי האדום . . שחור. [5]) כ"ה בכ"י ה"ב ובדפ"ע הוסיפו עוד בר בר חנה ובנו"ג בר רב הונא, ובפי' רה"ג לנדה אמר רבא. [6]) כ"ה בכ"י ה"ב ובכ"י ב"ר כי חריותא ובע' פכה כחרתא וזה העיקר ובנו"ג כי חרותא ובפי' רה"ג לנדה כחריתות ובדפ"ע נתקצר ע"י וכו' ואי' לכון בכ"י ו"ו א' ובי ה"ב וב"ר. [7]) והוא chalcanthum וכן בל"י עיין הערה. . ובדפ"ע אי' בסמ"ך בסוף וצ"ל במי"ם.

הקבוץ רושמין חריתין. — ודרשות רז"ל בענין חרות על הלוחות עיין בע' חר ט' — ירושלמי ב"ב פ"ד די"ד ע"ג חרותין ט"ס עיין סוף ערך חדות ומ"ש] —

חרת (= חָרוּת או מל"ע ועברי הרשום' בע' חרית או י"ל מע' הקודם לזה מפעל חרת ופירוש ענף נחתך abgeschnittener Zweig ובל"ע خرص פי' ענף דקל) בפ' לולב הגזול בגמ' נקטם ראשו (סוכ' ל"ב רע"א ירו' סוכ' רפ"ג דנ"ג ע"ג) חרות פסול דומה לחרות כשר. ובגמ' רבי יהודה אומר יאגדנו (סוכ' שם) אימא חרותא בעינא כפות וליכא. פי' חרות הוא חרותא והן חריות של דקל (סוכ' מ"ה. ועיי"ע חרית וש"נ). בר"ג דגט פשוט (ב"ב קס"א.) ובפ' השולח גט בגמ' העדים חותמין על הגט (גיטין ל"ו.) ובפ' אחרון דגיטין בגמ' שני גיטין שכתבן (שם פ"ז:) רב צייר כוורא [1] ור' חנינא צייר חרותא. פי' צייר חריות של דקל [2]. ובפ' המוכר פירות לחבירו בגמ' דכוכין (ב"ב ק"א:) דעביד להו כי חֲרָוָתָא פי' "עביד הכוכין כחריות של דקל שגדילין באלכסון ואינן גדילין שוין". *[אחי"ה וכן בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב וז"ל כחרותא "כלומ' כמו ענפי הדקל שאינן יוצאין מן הדקל כנגדן בשוה אלא מצדדין ופונין למעלה" ועיין ג"כ פירשב"ם. כב"ב חרותא הוא הקבוץ ורגיל יותר חֲרָיוֹת עיין סוכ' מ"ה. חבוט חריות. ירו' שבת ספ"א ד"ד: חריות מלמטה ועצם מלמעלה. ושם רפ"ג ד"ה ע"ג חריות בגפת ובעצים. ושם פ"ד ד"ז. חריות שגידען לשכיבה ירו' נזיר פרק ט' דף נ"ז עמוד ד' מילאהו חריות. ויתר המשקלים מהקבוץ עיין ערך (חרית) [חרות] ושם נסמנו הטעיות שנפלו בזו המלה] —

חֲרוּתָא (או מע' הקודם נעשה כחריות של דקל או אולי מל"מ חרודה erschreckt) בידי שמים כשרה בפ' אלו טרפות (חולין נ"ד. במשנה ובגמ' נ"ה:) פי בידי שמים ראתה הברד או שמעה הרעם ופחדה ונתיבשה הריאה כשרה אבל ראתה בהמה אחרת שנשחטה וכיוצא בזה ופחדה ויבשה הריאה שלה טרפה. *[אחי"ה ורש"י בחולין נ"ד. פי' חרותה קשה כחריות של דקל ועוד בר"ה וחרותה פי' שצמקה ריאה . . כגון שנבעתה, וכן בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליק' דף שי"ג.) פי' חרותא בעותה וגם רבינו הרכיב שני פירושים נתיבשה היינו נעשה כחריות של דקל ועוד פחדה לכן אולי מל"מ הוא וד' ול' מתחלפות עוד ראיתי לעורר כי عراث פי' בלשון ערבית קשה ורותתת וגם שתי הוראות אלה עולות יפה כאמור] —

חִרְתָּא (שם מקום) דארגיז (שבת י"ט: עירובין ס"ג.) עיר הסמוכה לבגדד [3] כרחוק פרסה. *[אחי"ה בע' ארגיז (ח"א רע"א) כבר חויתי דעתי בתכונת העיר הזו, ונעלמה מעיני החכם נייבויער גיאגראפיא שמ"ח ושאר המבקרים] —

* **חרתא** בתרג' משלי בקצת דפוסי' וט"ס במקום הרתא פירוש דין ומדון עיין ערך הרת ומ"ש.

חָשׁ (מל"מ חשה ובלא"ר חֲשָׁא. חֲשִׁי ענין לחש שתיקה והחרישה schweigen התואר והשם חשַׁאי die Stille, der Verschwiegene) באלו הן [הממונין] פ"ה בשקלים (מ"ו) לשכת חשאים היתה במקדש [4] יריאי [5] חטא נותנין לתוכה בחשאי ועניים בני טובים מתפרנסים מתוכה בחשאי. בפ' טרף בקלפה בגמ' שחטו (יומא מ"ד.) ובגמ' דפ' יש בערכין (ט"ז.) הקטרת מכפר על לשון הרע יבא דבר שבחשאי ויכפר על מעשה חשאי. עתים חשות בר"ג דפ' אין דורשין (חגיג' י"ג רע"ב) [6]. — (א"ב תרג' דממה וקול אשמע (איוב ד', ט"ז) חשאי וקל סוגאין אשמע). *[אחי"ה בנו"ג וקל סוגעין ובכ"י קול פונין מל"ס פוֹנְיָא = ערוויעדערונג והוא הד הרים היינו בת קול עיין פירש"י לאיוב ומה שסיים בענין קול ההברה הוא כדעת התוספו' ושמ"ר שהבאתי בע' בת קול ע"ש היטב. — וכנ"ה בברכו' ט"ו: מה רחם שמכניסין בו בחשאי מוציאין ממנו בקולי קולות וכו', פסחים נ"ו. התקינו שיהו אומרים אותו (בשכ"מ) בחשאי, ושם התחילו והביאו לה בחשאי כ"ה לפי גי' ע"י וכ"י א"פ ויתר השנויים עיין בד"ס פסחים צד פ"ד. ותרג' יתלחשו (תהלים מ"א, ח') מללין בחשאי, תרג' קול דממה דקה (מ"א י"ט, י"ב) קול דמשבחין בחשאי. והפעל חשות חגיגה שם והוא בינוני בקל והציווי ירו' ע"ז רפ"א דל"ט: והיגון אמרו ליה חשי! למלכא בעי מיעבר כן כלומ' הס ירבעם בקש שיעשו כן] —

חָשׁ (= חוּשׁ, חֲשַׁשׁ מל"ע حس פירוש הרגיש fühlen ובל"ס חש הרגיש צער וכאב leiden, והשם חֲשָׁא בל"ס עמל וצער ובלש' ערבי حس

---

[1]) לי' בדפ"ר. [2]) וכן בירו' גיטין ספ"ט ד"נ ע"ד שמואל כתב חרותא. [3]) בכ"י ו"ו והי"ב לבגדאר. [4]) רבינו קיצר בלשון המשני ע"ש. [5]) וכ"ה בכ"י ש"ס אבל בנו"ג ירא. [6]) עיי"ע חשמל.

חֲשָׁשָׁא Besorgniss Unglück וכן בל״ס חששותא פי׳ דאגה) חש בראשו יעסוק בתורה שנא׳ (משלי א׳, ט׳) כי לוית חן הם לראשיך וגו׳ (עירובין נ״ד.), כי יתחמץ לבבי (תהלים ע״ג, כ״א) תרג׳ ארום יחוש לבי. בפ׳ ר׳ אליעזר אומר תולין בגמרא ייגומילין (שבת ק״מ.) אשקיין חד כסא וחשאי בנפשאי מבינתא דרישי עד טופרא דכרעאי [1] פירוש ר א ש י [2] נצטננתי, מסתפינא דלמא מנכו לי מזכוותאי [3] (שבת שם) שמאוד הייתי מצטנן ועושין לי נס שאנצל ומנכין לי מ ז כ ו י ו ת י י [4]. פ״א חשאי בנפשי נהניתי מאוד ומר עוקבא דדש ביה ולא הוה ליה הנאה כל כך. *[אחי״ה ולפי פ״א חשאי ענין הרגשה לטוב ולהנאה הוא [5] והראשון עיקר כי הוראתו הרגיש צער וכאב וכנ״ה בעירו׳ שם חש בעצמותיו . . חש בכל גופו, שבת שם חש ביוקרא דלבא עיי״ע יקר ב׳. ירו׳ כלאי׳ פ״ט דל״ב: חש שינוי, ושם חשש בשינוי, ירו׳ שבת פ״ו ד״ח ע״ג החושש אזנו, ושם פ״ח די״א: חוששת אחת מעיניה, ירו׳ סוכה פ״ב דנ״ג. הייתי חושש עיניי, ירו׳ מ״ק פ״ג דפ״ב ע״ד פומיה הוא חשיש, שבת פי״ד מ״ד החושש בשיניו . . החושש במתניו, יומא פ״ח מ״ו החושש בגרונו. אסת״ר פ׳ ויהי בימי דרש אחשורש: שכל מי שזכרו חושש את ראשו (עיין מגיל׳ י״א.), שהש״ר פ׳ דודי לי חשש בצמרמרייה עיי״ע צמר האחרון, והשם חֲשָׁא בל״ס או حس בל״ע איכ״ר פ׳ על אלה ד״ה מעשה בדואג: למה לית את זבנת לבידין דינוקין א״ל דחשייה קשיי לינוקי וכו׳ עד לא אמרית לך דחשיה קשיי וכו׳ כלומ׳ צערו ועמלו ובמ״כ נדחק ועיין הספור בירו׳ ברכו׳ פ״ב ד״ה, בשנויים, ובע׳ לבד ג׳ הביא רק תחלת המאמר, וממנו השם מיחוש תמורה ט״ז, ועשית (מרעתי) [צ״ל מרעה] ד״ה, א׳ ד׳, י׳ שלא יהא כי מיחוש ראש ומיחוש אזנים ומיחוש עינים. שבת י״א. כל מיחוש ולא מיחוש ראש — ועוד ענין חוש כמו חשש פי׳ השגיח והרגיש auf etwas Rücksicht nehmen או ענין דאגה besorgen וכן בל״ע خاش ועוד עיי׳ בתחילת הערך. כתובות כ״א. וחש שמואל לבי״ד טועין, ירו׳ ברכות פ״ו ד״י: הואיל וחש לה ר׳ זעירא וכו׳, ירו׳ פיאה פ״ה די״ח ע״ד וחש לומר שמא וכו׳, ב״מ י״ח: והלאה חולין י״א. והלאה וליחוש דילמא, חולין שם: וניחוש שמא וכו׳, פסחים פ״ד. הא לא חש (יומא מ״ו. חייש) לקמחיה עיי״ע קמח, חייש, חיישינן ב״מ ט״ז: והלאה כתובות כ״ד. כ״ו: [6]. שבת קנ״א: חגיגה ט״ו רע״א ועוד הרבה ובשבת שם ד״ה ושמואל פירש״י וחיישינן נמי אמרינן לקולא ע״כ ועיין מחברי כללי הש״ס שהביא פחד יצחק ע׳ חיישינן. שבת קכ״א. וכן בפכ״ב מ״ג חוששני לו מחטאת, ושם מ״ד ואינו חושש ולנקבה חוששת (נדה פ״ו מי״ג וכן שם ס״ד. ושם חיישא), פסחים ט׳. חולין ס״ג: אין חוששין וכו׳, ירו׳ קידושין פ״ב דס״ב ע״ג לא חשש, ושם ספ״ד דס״ו ע״ד חשש להדא שמועתא, ירו׳ ע״ז פ״ב ד״מ סע״א ואינו חושש לא משום טומאה, ירו׳ מ״ק פ״ג דפ״א ע״ד צריך את חָשֵׁשׁ על נפשך, ושם וחשון אילין על אילין, והשם יומ׳ פ״ג סע״ב אימא דאמרי אנא חֲשָׁשָׁא וכו׳, בכורו׳ ל״ו רע״א אימר דאמר ר״מ לחששא וכו׳ ושם: במקום חששא אמרינן מה לו לשקר. נדה י״ז: אי בתר חששא אזלת וכו׳, מדרש תדשא פי״ז (בית המד׳ ליעללינעק ח״ג ק״פ) לא היה לכם חששה עלי. ובתרגום קהלת ב׳ כ״ה חששא מן יומא דינא רבא — ובתרגום נמצא עוד כפילות השרש עיין ערך חשחש] —

חשׁ (= חִישְׁתָּא פי׳ בל״ע خيسة Strauch und Binsengebüsch) בס״ג דפ׳ כל שעה (פסחים מ׳ רע״ב) ההיא ארבא דחיטי דטבאי [7] בחישתא פי׳ טבעה במקום קנים והיה בו מים. בפרק מי שמתו בגמ׳ בסמוך הניח בנים (ב״ב קמ״ג:) שהיו לו הרבה בנים כחושין [8] של קנים. והר הבית לבמות יער דירמיה (כ״ו, י״ח) ודמיכה (ג׳, י״ב) תרג׳ לחישת חורשא. בחטי מנית (יחזקאל כ״ז, י״ז) תרג׳ בחיטי דיחוש [9]. בסוף פס׳ [10] דסוכה (פסיקתי דר״כ קפ״ד.) מה הדס דחוש בעלים כך היתה אמנו לאה דחושה בבנים. ס״א דחוסה וכבר כתבנו בע׳ דחס, ומסתברא דהוא העיקר. *[אחי״ה בע׳ דחס הארכתי ע״ש היטב ועתה באתי להוסיף כי בכ״י ו״ו גרס בערך הנוכחי בכ״מ ברי״ש רחוש.

---

[1]) ג״י אשקיין אי׳ גם בכ״י מ׳ ובנו״ג אשקיי׳ ח מ ר א וט״ס הוא ולי׳ בכ״י מ׳ וא״פ עיין ד״ס שם ובענין חשאי וכו׳ עיי״ע בין ב׳ וע׳ בינתא וש״נ השנויים. [2]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו. [3]) וכ״ה בכ״י א״פ ובנו״ג מזכותא. [4]) כ״ה לנכון בדפ״ה, ובדפ״ו נשתבש מזכויותיו. [5]) אולי מזה מי יחוש חוץ ממני קהלת ב׳, כ״ה. [6]) ושם ובנדה ס״ד. גם מיחוש ועיי״ע בית מיחוש ח״ב ע״ד. [7]) בנו״ג דטבעא וכ״ה בפי׳ ר״ח ובהל׳ ריצ״ג הלכו׳ פסחים צד צ׳ וכ״ה בתוספ׳ ע״ז ס״ה: איתיביה אבל גם בב״ב קנ״ג. גרס רבינו בע׳ טבאי באל״ף. [8]) בנו״ג כחושים וזה נוח יותר כי דרש חֻשִׁים דבראשי׳ מ״ו, כ״ג. [9]) כ״ה בתרג׳ בדפ׳ וויניצי׳ אבל בנו״ג ריחוש וכ״ה ברש״י ורד״ק. [10]) כ״ה לנכון בכ״י ל״ד והוא ר״ת פסיקת׳ עיין ערך דחס ומה שכתבתי ובדפוס ראשון בטעות פ״ר וממנו נשתבש בדפי׳ פיזי׳ פר״ק ופשטו המדפיסים האחרונים פרק קמא.

רחושה, רחוסה בע' רחס אבל מסוף דברו ניכר שראש דברו שקר כי ע' רחס איננו בערוך וגם אם רצינו לתקן בע' רחש (והוא רחש האחרון) גם שם בל תמצא מענינינו אבל אי' בע' דחס, אמור מעתה שגי' רחושה בויק"ר פ"ל ובפסיקת' הנ"ל צ"ל דחושה, ודעת לנבון נקל כי רבינו בהשקפה ראשונה רצה לגזור דחוש, דחושה מענין חש = חישתא שאם לא כן למה היה מסדרו בערך זה ואות דלית לפי זה שמושית הוא ולפע"ד סבר רבינו לגזור ככה בראותו גם בב"ב הנ"ל נשאלה המלה חושים למשל רבוי בנים וכן בתנחומ' ריש שמות ותמלא הארץ אותם: כחושים של קנים כה"ג בדפ' ווירונא, ובדפ' שטעטין בט"ס כחרשים של קנים וצ"ל כחושים וכ"ה בשמ"ר רפ"א ושפט כדוגמא זו גם משל מרבוי בנים של לאה דְחושה בְעָלים אבל אחרי רואו כי הדלי"ת קשה להולמו אז החליט בצדק ומסתברא וכו'. וגזרת חישתא הוא מל"ע הרשומ' ופי' קני האגם לכן באה המלה בסמיכות קנים עיין הדוגמאות בע' אגם (ח"א, כ"ג) חישת קנים ואולי כצ"ל גם בעירובין ט"ו. י"ט: במקום חיצת הקנים אבל יותר נראה שהוא ט"ס במקום מחיצת קנים וכ"ה בסוכ' כ"ד: וכ"ה בעירו' ט"ו. לפי גי' כ"י מ' וא"פ ובד' שונצ' ופעם אחת בד' פיז' עיין ד"ס עירו' שם אבל בב"ב ס"ה: ס"ט. צ"ל חישת קנים במקום חיצת קנים ובכ"י רגמ"ה פי' אלו הקנים הדוקרנין ושיוצאין כמו קנים בגזע אחד ע"כ, אבל במשניות ובירוש' גם שם מחיצת הקנים וכ"ה בפי"מ להרמב"ם. ול"נ כגי' כ"כ בשי"ן ויפה פי' רבינו חישתא דציון ראשון מקום קנים והיה בו מים אבל בפי' ר"ח אי' טבעה ספינה ב נ ה ר ר"ל ש ם הנהר כפירש"י ועפ"י פירש"י זה הובא מגליון פנימה פסחים בהלכו' דריצ"ג (צ"י) ההיא ארבא דטבעה שם הנהר בחישתא עיין יצחק ירנן שלא העיר על פירש"י] —

חָשַׁאי (נ"ל שצ"ל חאשי והוא לשון ערבי حاشا או اوشه בל"פ Thymian, röm. Quendel (Gartenquendel = Satureja בפ' מפנין בגמ' חבילי קש (שבת כ"ח.) קורנית חשאי פי' בלעז סטוריי"א (א"ב צתרי הוא סטוריאה והוא עשב הנקרא בל"ע צעתר אבל חשאי זה שמו בלשון ישמעאל עיי"ע קורנית). *[אחי"ה ובערך קרנית שנה עוד הפעם כי קרנית (אשר לדעתו הוא στεφάνη coronis מין עשב ששמו כתר) אחד הוא עם ל"ע חשאי ובע' אסטפניני (ח"א, קע"ג) הוכחתי טעותו ע"ש והאמת עם רבינו כי חשאי קורנית וסטוריי"א מקרובי ענינים הם. וטרם אחוה דעי אקדים לך דברי פליניאום י"ט, נ' ואלה הם: ceteri fere conyzam id est cunilaginem, thymbram vero quae sit cunila. Haec apud nos habet vocabulum et aliud satureja dicta . . . עפ"י הצעה זו דעתי כי קורנית הוא משובש מן קורנית והוא conyza וזה עשב הנקרא אצל היונים κόνυζα, κνῦζα Dürrwurz, ולד"ק נקרא בל"ר thymbra וזה אשר נקרא בל"ע حاشا עשב שריחו נודף ודבורים יאהבוהו ועל כן נקרא בלא"ש Bienenkraut והוא אחד עם מלה ערבית הרשומה בתחילת הערך אשר לפי פליניאום נקרא satureja וזה סטוריאה דערוך הרי כולם קרובי ענינים הם. וגם דעת הרמב"ם בפי"מ לשביעית פ"ח מ"א מסכים לפי' רבינו וז"ל שם וקורנית נקרא בערבי האשה ובלע"ז שדרייה וכו' ונ"ל שצ"ל חאשה וכן לנכון בפי' רע"ב חשא ובכ"י א"פ ובריי"ף כ"י חאשי (ד"ס שבת צד קמ"ז.) וכצ"ל בערוך במקום חשאי דכאן ובע' סאה, ובנו"ג חשי וכ"ה בכ"י ו"ו ובעה"ק בתחלת הערך ובכ"י ו"ו גם הלעז שדוריאה והוא שדריאה של רש"י אשר ע"י לועז בשבת צתר וקורנית וצתר אז כגי' כ"י א"פ צעתירי הוא בל"ע سعتر = صعتر satureia או origanum וכ"ה בע' סאה ע"ש ומעתה נוכל לומר ג"כ כי חאשי הוא ל"פ اوشه אשר על ידו נקרא בל"פ سعتر של ערביים. ואחרי הדברים והאמת האלה צחוק עשה לנו בוקסטארף במה שתלה הוא ומחוזת רעהו בוקא סריקא ברבינו בביאור מלה זו ולא אטריחך בדברי הכליו ובשגיון לדוד די פומים בעל צ"ד וגם החכם לעווי טעה לומר שהוא חסא עיין ערכו ועוד עיי' לעף פפלנצ"נ 181] —

חָשַׁב (מל"מ וענינו הגיון ורעיון וממנו מסתעפים מושגים אחרים ומצויינים בלא"ש wollen, (meinen, sinnen, denken, berechnen, achten בהשלחן פכ"ב. בכלי' (מ"ב) ר' יוסי אומ' אינו צריך מחשבה וכן הדלפקי [1] פי' אם נשברו ג' רגלי השלחן נעשה טרסקל ומקבל טומאה ואעפ"י שלא חשב בדעתו לעשותו טרסקל. בר"ג בפרק במה אשה (שבת נ"ח: וש"נ) כל הכלים יורדין לידי טומאתן במחשבה. פירוש היה לו עור וחשב לעשותו שטיח אעפ"י שלא נעשה מקבל טומאה כדין שהוא עשוי אבל אם היתה קטבוליא [2] וחישב

[1]) כ"ה לנכון בדפ"ר וכ"ה בעי' דלפק ע"ש ובנו"ג דולפקי ובפי' רה"ג בסד"ט הדולפקי. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד ובפי' רה"ג לסד"ט צד י"ב ובשאר כ"י קטבליא וכ"ה בעי' קטבל ובדפ"ע חוץ מאמ' ופי' כאן כט"ס טבליא אבל עיין ר"ש לכלי' פכ"ב מ"ב.

לעשותה עוד אינה יוצאה מתורת כלי במחשבה עד שיעשה בה מעשה כדתנן בפ' כ"ב בכלי' (שם) שלחן שניטלה אחת מרגליו וכו'. בפ"ק דפיאה ירושי' (דמ"ו רע"ב ועיין תוספתי פיאה פ"א ובבלי קידושי' מ'.) מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה דכתיב (מלאכי ג', ט"ז) אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו וגו' מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה דכתיב (תהלים ס"ו, י"ח) און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה' הדא דתימא בישראל אבל בגויים חילופיה [1]. *[אחי"ה קרוב לענין דרוש בירו' הנ"ל דרש רב אשי ולחושבי דמלאכי כזה: חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה (ברכות ו'.) ונאמר בענין כונה ומחשבה בהשאילה גם על דבר בלי רוח כמו והאניה חשבה להשבר (יונה א', ד'), והעתקתו das Schiff war im Begriff zu scheitern וכן אומ' הצרפתי le navir se pensa rompre — ויש שטעמו גודל וחשיבות שביעי' פ"ח מ"א אם מתחשב הוא פי' אם אדם חשוב הוא והתואר אדם חָשׁוּב תענית י"ד: אדם חָשׁוּב שאני. ברכו' י"ט. ושבת נ"א. וש"נ כ"מ ועיין עוד רש"י ויקרא י"ב, י"א ולנקבה פסחים ק"ח. ע"ז כ"ה: אשה חֲשׁוּבָה. הקבוץ זכר: יומ' ל"ה: נדרים ס"ד: חשובין, ע"ז י' רע"ב חשובי דרומאי. ופעיל חָשִׁיב גיטין נ"ו: מאן חשיב בההוא עלמא ישראל. ב"מ מ"ד: דהבא דחשיב.. כספא דלא חשיב. ושם מופשט חֲשׁוּב Werth-schätzung ברכו' י'. הואיל ואיסורו חשובו. ב"ב קמ"ו. חשיבותה דא"י. ועיין עוד רש"י במדב' י"ג, ג' ולרוב טעמו מונה ומספר שבת ק"נ. עיי"ע הבא אח"ז פסחי' צ"ד. מעו דקא חשבי וכו' מגיל' י"א: אנא חשיבנא ולא טעינא. שם י"ט. משום דחשיב. סנהד' ס"ט: קא חשיב להו. ע"ז ט'. כמה חשיב. מגיל' ה'. מחשבין שעות. סנהד' ס"ה סע"ב המחשב עתים ושעות ושם צ"ז: מחשבי קיצין וכו'. ב"ב ט'. אין מחשבין בצדקה וכו'. שם ס"ח סע"ב ונחשוב עיי"ע משל א'. אבות פ"ב מ"א הוי מחשב ליחשב וליזל עיי"ע אטו. התפעל ילק' בלק רמז תשס"ח מתחשב לנו וכן הבין ר' אלחנן בתוספות ע"ז י"ח רע"ב המאמר שלא יתחשב עמהם] —

חשב (= חֶשְׁבּוֹן Rechnung, Ab-Berechnung, Rechenschaft) בר"ג דפ' שואל אדם (שבת ק"נ סע"א) חשבונות של מלך [2] פי' מילך [3] „אורחים כדתני' (ש"ב י"ב, ד') ויבא הלך כלומ' מותר [ל]אדם לחשב אורחיו הקרואים כדתנן (שבת קמ"ח סע"ב) מונה אדם ארחיו ואת פרפרותיו. [פי'] חשבונות של מה בכך כגון חשבונות של חיילות של מלך. כך וכך הוצאות המלך אלף וכיוצא בו אמר לו מה בכך כלומר מה הנאה יש לך וזהו חשבונות שאינו צריכין". פ"א חשבונות של מלך: כך וכך הוצאות המלך, ושל מה בכך [4]: שאמר אדם לחבירו מה הוצאות [5] הוצאת בכך כלומר כזה הבנין ולטעמיך תקשי לך היא גופה אמרת של מה בכך מותר והדר אמרת שעברו [6] אסור אלא לא קשיא הא דאית אגרא דאגירא גביה אסור למימר כך הוצאתי ליכא אגרא דאגירא גביה מותר. *[אחי"ה בדפ' אמש' אחר פי' הראשון אי' ההערה מה לך כתוב וכבר העירותי כי בקצת ספרים היה כתוב מה לך אבל בדפוסים ראשונים אי' מלך ובודאי זו הגי' היתה גם לפני רבינו כאמור לעיל ופי' מלך כמו מה לך וצריך לנקדו מַלָּךְ והוא כמו מַלָּכֶם (ישעיה ג', ט"ו) במקום מַה לָּכֶם (עיין רש"י שם) אבל לא כן דעת רבינו בפי' הראשון שהועתק מפי' ר"ח (בשבת דפ' ווילנא) ומילך צריך לנקד מֵילֵךְ וחשבוהו להשרשים של ב' אותיות וא"כ ילך אחת הוא עם הלך לכן הביא רבינו (על פי פי' ר"ח) ראיה מפסוק ויבא הֵלֶךְ כלומר אורחים הקרואים אבל המדפיסים שנו הגי' יען שלא הבינו כונת רבינו או ט"ס הוא מן מלך בפי' המאמר שלאחריו: חשבונות של מה בכך וכו' של מלך וכו' או בכונה חלפו הגי' בראותם פ"א חשבונות של מלך: כך וכך הוצאות המלך וסברו המגיהים בלי דעת כי גם בפי' ראשון הגי' מלך וכדי שלא יהא מובנו מֶלֶךְ לכן כתבו מֵילֵךְ שיהא שעורו הֵלֶךְ של מקרא אבל צריך לנקד מְלַּךְ כאמור. ועוד נ"ל כי אם נניח גם גי' מלך יש להסביר פי' ראשון ואז צריך לנקד מַלֵּךְ והוא קצור מן מְהַלֵּךְ לכן פירשו רבינו כמו הֵלֶךְ של מקרא אבל לפי זה היה יכול להביאו בדיוק יותר ראיה מן ובא כִּמְהַלֵּךְ וגו' (משלי ו', י"א) וגם יהיה זה הקיצור נגד משפט הלשון. ובפי' חשבונות של מה בכך פי' ג"כ בענין מלך ובפ"א לפי גי' דפ"ר הישרה ענין חשבונות של מלך כמו חשבונות של מה בכך בפי' הראשון ופי' חשבונות של מה בכך בפי'

---

[1]) בירו' חילופין, ושם אי' המקום מצרפה. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב ובפי' ר"ח (בשבת) וכ"ה בכל הדפוסי' הישנים בש"ס ובריי"ף כ"י (ד"ס שבת צד קפ"א:) ובכ"י מ' וא"פ ברא"ש ובמאירי מה לך וכ"ה בפירש"י ל"א אבל ברש"י כ"י מילך ביו"ד וכ"ה בערוך בדפוסים וקצת כ"י. [3]) כ"ה בדפ"ע ובפי' ר"ח (שבת בדפ' ווילנא) ובכ"י ו"ו וה"ב: מלך. [4]) כ"ה בכ"י ה"ב ובדפ"ר ונ"ל עיקר עיין למטה במ"ש. [5]) כ"ה כדפ"ר. [6]) כ"ה לנכון בדפ"ר.

האחרון הונח על הוצאות הבנין, ובפי' ולטעמיך וכו' הוא כסברת הר"ן דמברייתא בתרייתא קא פריך ולא מקמייתא כדעת רש"י. ובפ"א פירש"י ג"כ מלך כמו מה לך רק הוא הבינו בהוצאות בנין כפי' רבינו בענין מה בכך, ובפי' ראשון הבינו מלא"ר מְלַךְ פי' יועץ. — ועוד נ"ל להסביר פי' ראשון שהועתק מפי' ר"ח וטעם פירושם: אורחים מפני שהבינו גירסת מילך ביו"ד בנקודת מִילָךְ כלומר מִי לָךְ היינו מי הם הקרואים ואז הראיה מן ויבא הלך רק אסמכתא הוא ובפ"א נקדו מֵילֶךְ לכן פי' הוצאות המלך. ואתה תבחור! — וכנ"ה חֶשְׁבּוֹן ובל"ס חוּשְׁבְּנָא. ר"ה כ"ה. שחל בחשבונך, ב"ב ט': ע"ז ד'. חשבון גדול. ירו' ע"ז פ"ב דמ"ב. חשבון מים הוא יודע למתק את הים הגדול.. חשבון גדול הוא. ב"ב ע"ח סע"ב חשבונו של עולם עיי"א משל, ירושלמי ב"ק רפ"י ד"ז: חשבון באחרונה, שמ"ר פנ"א נגמר המשכן אתן לכם חשבון, והקבוץ שבת ק"נ סע"א חשבונות של מצוה, כתובות ה' רע"א בקי בחשבונות. ובמשקל ל"ס שבת ל"ב. אבי דרא חושבנא עיי"ע ב"ב. יומ' י"ז: חולין צ"ה: חושבנא בעלמא. ירו' ברכות פ"ב ד"ה. חושבניה דהדין כחושבניה דהדין הוא צמח הוא מנחם. ויק"ר פ"ל, קהל"ר פ' לך אכול נחל חושבנא. — ובענין מין צחוק חושבנא דאצבע die Fingerzählung עיי"ע כרסט. — ועוד חֶשְׁבּוֹן בעל השוק הממונה על המקח והממכר Schatzmeister ילק' דברים רמז תת"ח בשם אלה הדברים זוט' צעקו הבריות על החשבון וכו' ע"ש כל הספור. — ועוד השם חִישׁוּב die Berechnung סנהד' י': חישוב החודש, חישוב דעיבור. שבת ע"ה. זה חישוב תקופות ומזלות] —

חָשַׁד (verdächtigen מל"ע حسد מקנא beneiden השם חֲשָׁד Verdacht תואר חָשֵׁד der Verdächtige) בס"ג דפ' כיצד צולין (פסחים פ"ה.) ובפ' ערבי פסחים[1] (שם ק"כ סע"ב) הפגול והנותר[2] מטמאים הידים רב הונא ורב חסדא חד אמר משום חשדי כהונה פי' "שלא יחשדו הנוגע בו כי לאכלו נגע בו הלכך גזרו בו טומאה שלא יבא ליגע בו [כלל][3] וחד מתני אנותר מפני שנתעצלו והניחוהו לעשות[4] נותר חד מתני כזית מטמא הידים כאיסור אכילתו מה איסור אכילתו בכזית אף איסור נגיעתו בכזית וחד אמ' כביצה כטומאת[5] אוכלין"[6] פ"א משום חשד כהונה שאם מטלטלין אותו אומרים הכל סוף שיהו אוכלין אותו ועצלות ליכא דפיגול לא בעצלות הוי מאן דמתני אנותר משום עצלי כהונה וליכא חשד משום פיגול דאי הוה להו למיכל לא הוי ממתינים עד עכשיו אלא משום שנתעצלו הוי נותר משום הכי קנסינן ביה טומאה שלא יבא להתעצל. *[אחי"ה גם זה הועתק מפי' ר"ח לדף ק"כ צד קע"ג רק רבינו העמיק בפירושו ועפ"י פי' הערוך מיושבת קושית התוספו' בדף פ"ה. ד"ה משום עיין בהפשב"ע. — וכנ"ה הפעל בקל ובפעל ברכו' ה': ל"א: שבת צ"ז. (יומ' י"ט: שבת קי"ח: קכ"ז: תעני' כ"ב. ב"ק ט"ז: ב"מ ל"ג. פ"ו: סנהד' כ"ה. כ"ו. כ"ו: מ"ט. ק"י. בכורו' ל'. ל"א רע"ב, ירו' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ג חשוד הוא.. אינו חשוד, ירו' תעני' רפ"ג דס"ו: פרנסת חשודים. ב"ר פפ"ד חשודים הן בניך על אבר מן החי. פיעל ירו' יבמו' רפט"ז דט"ו ע"ג חישד את ירבעם. נפעל ירו' ע"ז שם כותים לא נֶחֶשְׁדוּ על העריות בבלי ברכו' ל"א רע"ב מכאן (עיין ש"א א', ט"ז) לנחשד בדבר שצריך להודיע. מ"ק י"ח: אין אדם נחשד בדבר אלא א"כ עשאו וכו'. סנהד' כ"ו. נחשדו הכהנים אשביעית. והשם חֲשָׁד, חֲשָׁדָא ברכו' ג': מ"ג: שבת כ"ג. פסחים פ"ב. יומ' ל'. חגיג' ה'. גיטין ס'. סוט' ט': חולי' מ"ד. ירו' נדרי' פ"ה דל"ט:

☞ **חשח** (מל"ס פירוש צריך ומועיל nöthig, nützlich; angemessen) בדניאל (ג' ט"ז) לא חשחין. *[אחי"ה בדפ' אמ"ש בראש הערך בט"ם חשך. וכנ"ה בעזר' ו', ט'. וממנו השם חשחות (שם ז', כ') פי' צורך Bedarf] —

* **חשחש** (מכפילות שרש חש ענין הרגשת צער) תר"י א' לבמד' י"א. י"ב וחשחשית במעיי. תרג' תהלים קמ"א, א' חשחש לי כ"ה בדפ' רגיא ובנו"ג חיש.

חָשַׁךְ (מל"מ הקל מפעל עומד ופי' כהה ועמום finster sein ובהפעיל verfinstern חֹשֶׁךְ Finsterniss והושאל לצרה Unglück אבל תרג' חשיך לפע"ד מל"פ كوچك, كوشك בל' הונגרי kicsike ועוד ל"ע حوتك דל ורזה וקטן הערך klein, mager, gering, elend) בילמדנו (בקח את המטה) [צ"ל ויקח משה את מטה] (תנחומ' שמות ד', כ' סי' י"ז וכ"ה תנחומ' וישב

1) כן הוא רק בכ"י ו"ו. 2) בנו"ג עוד והטמא אבל לי' בדף ט"ו: וק"כ: ולי' בכ"י ש"ם ולי' בדף ט"ו: וק"כ: בפירוש ר"ח. 3) כ"ה בפירוש ר"ח. 4) בפי' ר"ח להיות. 5) בפי' ר"ח בט"ס בטומאת. 6) ע"כ הועתק מפירוש ר"ח לפסחים צד קל"ז.

סי' ד') ביום הראשון נברא מלאך המות שנא' (בראשית א', ב') וחשך על פני תהום הוא מלאך המות שמחשיך עיניהן [1]) של בריות. מדוע אתה ככה דל בן המלך (ש"ב י"ג, ד') תרגום חשיך בר מלכא. דלת עם הארץ (מ"ב כ"ה, י"ד) [תרג'] חשיכַי עמא דארעא. במגילת איכה זכור תזכור ותשוח עלי נפשי מתלא אמר עד דשמינא חשיך חשיכא מיית ס"א עד דשמינא כחיש כחישא [2]) מיית [3]). בגמ' דמסכת תמיד (כ"ז:) חשיך תקין נפשך (קדים) [צ"ל וקדים] [4]) תקין נפשך כי היכי דלא תתרחק [5]) פי' "למד עצמך שתהא רגיל להקדים בשחרית להפנות עד שבני אדם ישנים וכן נמי חשיך לערב וצא בשעה שאין בני אדם מצויין חוצה שאם לא תעשה כן תצטרך להתרחק מבני אדם עד כדי שלא יראו פירועך וכשאת מקדים ומחשיך תוכל להפנות באי זה מקום שתרצה ולא תצטרך להתרחק" [6]). בגמ' פ' הרואה (ברכות ס"ב סע"א) השכם ושב כדי שלא תתרחק [7]). וי"מ שילמד את עצמו בבית הכסא שחרית וערבית וטוב לו להשכים כדי שלא יתרחק מצרכיו — בפ' אלו מומין (בכורות מ"ד סע"ב) כל שמראיו חשוכין פי' מי שיש לו מרוח לעולם פניו חשוכים. פ"א והוא בע' אשך. *[אחי"ה ועיין עוד ע' חז ב' ופ"א בערך זה נמצא בפי' רגמ"ה כ"י לבכורות (בקובץ כ"י אנגייליקא דף ק"ח:) ויען שבעת אשר הערכתי אות אל"ף עוד לא היו פירושי רגמ"ה ת"י לכן אציג לך דברי רגמ"ה כאן וז"ל: נמרחו אשכיו: נימוחו ביציו. שרוח באשכיו שנפוחין ביציו שמראיו חשוכין שהוא שחור ככושי וכו' וכו' קסבר ר' חנינה גורעין ומוספין ודורשין גורעין א' מאשך ומוסיפין אותו במרוח והוי ליה מראו וגורעין ח' ממרוח ומוסיפין במקום אש שבאשך והוי ליה חשך והיינו מראה חשך שמראיו חשוכין ע"כ. — ודע כי רבז"ל השתמשו במלת חשך בהשאילה על רוע פנים ומי שמצבו ברע הוא הן באופן גשמי הן באופן רוחני וכן משמעות ל"י μέλας פי' שחור עיי"ע מלני וע' אימרא (ח"א, קכ"ט) וכן הונח בל"ר ater ובל"פ سياه על צבע שחור ועל צרות ועמל רוח וכן בענין חשך ברז"ל ד"מ סנה' כ"ב סע"א עולם חשך בעדו. ברכו' ט"ז סע"ב אל ידוה לבינו ואל יחשכו עינינו ומזה נבין דרשת חשכה (בראשית ט"ו, י"ב) זו מדי שהחשיכה עיניהן של ישראל בגזרותיה, דרשת חֲשֻׁכִים (משלי כ"ב, כ"ט) פרעה הֶחָשׁוּךְ ולפע"ד מזה הענין מאמר דר' ירמיה במנחות נ"ב. וש"נ בבלאי טפשאי משום דיתבו באתרא דחשוכא אמרי שמעתתא דמחשכן פירוש הלכות שמדאיבין הנפש וכן בענין קללה בסנהד' צ"ט רע"א לכי חפו להו חשוכה להנהו אינשי ועל זה השיב הצדוקי מילט קא לייטת לי. אבל בכ"ז חשיך בתרג' הנ"ל ונוסף לזה תרג' ש"א ב', ה', ח'; מ"ב כ"ה, י"ב; לישעיה כ"ה, ו'; מ"א י"ז נ"ב, י"ד; ליחזקאל י"ח, י"א; לתהלים ט', י"ט י"ב, ו'; ע"ב, י"ג; פ"ח, י"ט וזולתם שפירושם עני ומסכן לפע"ד גזרתו מל"פ הרשומה שפתרונו כך וכן בסוכה מ"ד: אפקד זיתיא לחשוכיא ופירש"י לעניים ומזה הענין חשיך דאיכ"ר הנ"ל וכן שעור ארבע מיללן דאמר ר' ברכיה בשו"ט מזמור כ"ב פ' ו' ד"ה אליך והובא בילקוט שופטים סוף רמז מ"ב חשיך חייא דבעי למיתא חשיך גיברא (גוברא) דבעי לחלשא חשיך נהורא (בילק' פתיחא) דבעי לסמיא . . חשיך דרא דאיתתא דבריתא (ילקוט דברייתא וצ"ל דבריתא כדאי' בילקוט תהלים רמז תרפ"ו ועיי"ע דְּבַר) וענין חשיך תואר כלומר ביש מזלו וברע הוא מי שנוטה למות והגבור להיות חלש וכו' ולפי הענין פי' בנ"ב בילק' תהלים הנ"ל אוי למי שנוטה למות וכו'. — אבל חשיך בתמיד הנ"ל הוא פִּעֵל מן חֲשַׁךְ וכן בברכות ח' רע"א מקדמי ומחשכי לבי כנישתא, ושם בציווי קדימו וחשיכו וכו' פי' כמו השכם . . הערב בברכות ס"ב סע"א עיין לעיל. והשם בלשון מקרא חֲשֵׁכָה שבת ל"ד. קנ"א רע"א ובלשון ארמית חֲשְׁכָתָא בבא מציעא ל' סע"א חשכותא אונקל' לדברים כ"ח, ס"ה, ועוד במשקל לשון סורי חֲשׁוּכָא פינסטערניס עיין פסחים ב'. קרייה רחמניא לחשוכא. ביצ' ל"ב: עדויי חשוכא לפי ג' רבינו בע' מהט חגיג' י"ב סע"ב ומי איכא חשוכא קמי שמיא] —

☜ חשך (= חֲשׁוֹךְ לפע"ד מל"פ خسوك דבר מגונה ומכוער Obscoenes, Abscheu-liches) תרג' למתפרות כסתות (יחזקאל י"ג, י"ח) דמחטטן רקיעי חשוך. *[אחי"ה ורבינו הביא בע' חט ג' ובע' רקע ב' ושם מפורש רקע מל"ע

[1]) בתנחו' שמות פני; ושם: פניהם של בריות. [2]) כ"ה בדפ"ר ובדפ"ו כחישנא. [3]) בנו"ג עד דשמינא עביד קטין נפשיה דקטינא נפקת. [4]) וכ"ה בנוסחי' וכ"ה בפי' רגמ"ה. [5]) בנו"ג תרחק וכ"ה בפי' רגמ"ה. [6]) ע"כ הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לתמיד (בקובץ כ"י אנגייליקא דף רע"ו:) — ובגוף הדבר עיי"ע בית כסא ח"ב ע"א. [7]) בנו"ג השכם וצא הערב וצא כדי שלא תתרחק משמש ושב וכו' ונראה דחסר כאן בערוך כי בע' רחק רמז על ע' הנוכחי כי כבר פי' ועוד עיי"ע שב ב'. או אולי רק דרך אגב לסיוע של תמיד הביא לענין כדי שלא תתרחק. וי"מ מוסב לפי זה על פי' דתמיד.

رقعة חתיכת בגד התפורה על הקרע ולפע"ד הוא מהוראה שניה של המלה הערבית הנ"ל היינו חתיכת בגד או עֲלֵה אשר בו כותבים כשפים וסגולות. וכ"ה בל"פ ולדעתי הבין התרג' כסתות ג"כ מל"פ كسوس וכן בל"י κυσός, κύσθος, κύστη בית בושת האשה וא"כ מתפרות כסתות הן הנה צורות מכוערות של ערות אשה אשר היו מתפרות הנשים לצודד בהן הנפשות ולכן היטיב העתיק התרג' דמחטטן כלומר תופרין חתיכות בגד אשר מהן מצוייר דבר מגונה (של ערות נשים) והקבוץ בתרג' יחזקאל שם פסוק כ' אנא שלח רוגזי על רקיעֵי חשיכין דאתין מטעָין — ולפירוש החי' לעווי מענין חשֶׁךְ אין לו שחר] —

חשל (= חוּשְׁלָא לפע"ד מל"ע خشيل יבש ואצל רז"ל שעורה יבשה trockene Gerste) בפ' יוה"כ בגמ' האוכל (יומא ע"ט רע"א) שעורה לחה שבולת קרו לה שלא בקליפתה חושלא [1] קרו לה [2]. ובאלו טרפות בריש הלכה נפלה מן הגג (חולין נ"א.) חזא חושלא באיפומא דאיגרא [3]. בפ' המניח את הכד בגמ' המוציא תבנו (ב"ק ל' סע"ב) רב הונא אפקר חושלֵי. בס"ג דפ' המקבל שדהו (ב"מ קט"ז.) הנהו עיזי דאכלי חושלי [4] בנהרדעא. ובפ' חזקת הבתים בגמ' חזקתן שלש (ב"ב ל"ו.) [5] בפ' דיני ממונות בג' זה בורר [6] בגמ' ר' יהודה אומר (סנהד' כ"ז סע"א) חד אמר קמאי דידי נגב [7] כפא [8] דחושלא. *[אחי"ה וכנ"ה במו"ק ט"ז: קא מניפה חושלָאֵי והוא הקבוץ ואולי בכ"מ ובכ"ב הנ"ל צ"ל ג"כ חושלאי במקום חושלא של יחיד ופי' המיוחס לרש"י במו"ק לא פירשו ולפע"ד לא היה גורס לה וכן לי' ברי"ף ובתשי' הריב"ש סי' ר"כ אבל בשאר מקומות פירש"י ורשב"ם לב"ב הנ"ל חושלא שעורים קלופים והוא עפ"י יומא הנ"ל, אבל כבר העירותי בהערה א' כי גי' כ"י א"פ יבישה שלא בקליפתה וכו' עיקר הגי' וכן פתרון מלה ערבי' הרשומ' בתחילת הע' ויותר טובה גי' רגמ"ה בחולין הנ"ל חולשא והוא ממש בל"ע שעורים יבישים אבל קשה עלי לשבש כל הנוסחאות אשר בהם הגי' חושלא להגיה תחתה: חולשא ובענין חשילתא בברכו' ל"ח. עיי"ע חלשתא וע' טרימא. ועוד ל"י כי חושלא מל"ס הֵשְׁלָא פירוש שעורים כתושים ועיין ערך הבא אחר זה] —

חֲשַׁל (לפע"ד או מל"ע خشل ענין מעיכה zer-drücken או מל"ס ענין מרדד platt- zer-schlagen) בפ' גיד הנשה בגמ' ונוהג בשליל (חולין צ"ג:) הני ביעי חשילתא שריין ואת לא תיכול. פי' ביעי בהמה שנתמסמסו כדכתיב (דניאל ב', מ') מהדק וחשל. בס"ג דפ' המדיר (כתובות ע"ז סע"א) והמצרף נחשת אמר רב [9] חשלי [10] דודי. פי' חרש שעושה יורות גדולות מכה אותן ומרדדן. *[אחי"ה וכן פירש"י בכתובות מחשלין ומרדדין נחושת ועושין ממנו יורות. ובחולין י"ז: הביא רש"י ד"ה מחליש כתובות ע"ז. חשלי דודי וכמו דחשלי מנייהו כלי זיין בפ' לפני אידיהן (ע"ז ט"ז.) ובאמת כ"ה בדפ' פיז' וויניצ' ר"פ ובכ"י ש"ס עיין ד"ס ע"ז צד י"ח: ובנו"נ דחלשי. ובענין חשל דדניאל פי' המיוחס לרש"י ג"כ חשל מרדד והרבה יש בגמ' חשלי דודי (כתובות הנ"ל) ביעי חשילתא (חולין צ"ג:) וזה לא כדעת רש"י בחולין שם שפי' בדף צ"ג סע"א ביעי חשילתא ביצי זכר מעורין בגופו ולולי שראיתי בטור יו"ד ס' סי' ס"ב ביצי זכר שנתלשו ועדיין הן מעורין בכיסן ועיין שם ב"י שהביא פירש"י כדאיתא לפנינו אז היתה את נפשי להגיה ברש"י כך: ביצי זכר מעוכין בגופו וראיתי מרש"י לברכות ל"ח רע"א שפי' חשילתא .. דבר מעוך שאלתני כמו ביעֵי חשילתא דשחיטת חולין ע"כ הרי שפי' בענין מעוך ובאמת

---

1) בנו"נ אושלא אבל בכ"י מ' וא"פ ול' בחית ובכ"י א"פ יבישה שלא בקליפתה וכו' ולפע"ד זו עיקר הגי' וכן מוכח מפירש"י ע"ש וזו עולה עם גזרת המלה מל"ע הנ"ל. 2) וכ"ה בכ"י ל"ד ובנו"נ מיקרי. 3) וזו הגי' כמו ששיער ר"ב בעי' דגר ב' אליבא דרבינו ועתה מצאתי כי באמת כה"ג בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקא דף ש"י.) רק שם הוה חולשא באיפומא ופי' שם בזה"ל היו שעורין קלופין כנגד החור שעליה ע"כ וא"כ גי' דפ"ע בעי' איפומא וגי' ר"ב בעי' דגר: חולשא ג"כ יש להן סמוכין ורגמ"ה גברא דסמכא הוא ובאמת خليس בל"ע ופי' פי' שעורין יבישין. 4) בנו"נ ביחיד: חושלא. 5) ודע כי בכ"י ו"ו ובדפ"ר הגי' בגמ' חזקתן העיקר אבל בכ"י ה"ב אי' בגמ' חזקתן גי' בי העקר וי"ל שצ"ל בי' העיקר והיא הגהת איזה סופר שהגיה לעצמו בגליון כי גי' רבינו חושלֵי בי' (ר"ל ביוד בסוף) עיקר הגי' ולא כבש"ס ב"מ וב"ב שם ושם באל"ף בסוף ואח"כ הובא פנימה בתוך כ"י הערוך ומשם לדפ"ר. 6) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב. 7) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכ"ה בעי' ברטיא ע"ש. 8) בנו"נ קבא וכ"ה בפי' ר"ח כ"י. 9) כ"ה בעי' צרף ה' ובנו"נ רב אשי אמר אבל הגרי"ב בהפשב"ע הוכיח כי גי' רבינו עריפה ובאמת כן מצאתי בשט"מ לכתובות. 10) בעי' צרף ה' חושלי.

זה הפי' מצאתי בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקא דף שמ"א:) ביעי חשילתא כלומר ביצים המעוכים כמו מעוך וכתות ע"כ ובזו השיטה הלך רבינו בפי' שנתמסמסו, ובאו"ז הלכות ג"ה סי' תמ"ח הורכבו שני פירושים כזה ביעי חשלייאתא פירוש ביצי זכר שנתמסמסו ומעורין בגופו ע"כ, וזה ארכבי אתרי ריכשי הוא ושם הובא אח"כ גם פי' רבינו. וגוזר אני המלה מל"ע הרשומ' בתחילת הע' שפירושו ממועך ומבולבל וגם נקראים ביצי' ממועכין שתוכן נזל خشل. בע' חשל ב' הביא המתורגמן תרג' ישבחנה (משלי כ"ט, י"א) מַחֲשָׁל פי' ממעך ובנו"ג מאכה — ובדפ' אמ"ש לנכון נתפרד ע' הנוכחי לע' בפני עצמו אבל בדפוסים הראשונים נתחבר לע' הקודם לזה] —

חשל (מל"ס של ערך הקודם פירוש חורש בברזל והושאל למחשבה רעה כמו חרש בל"מ Böses schmieden = sinnen וכן נאמר בל' הונגרי kovácsol) הלא יתעו חורשי רעה (משלי י"ד, כ"ב) תרג' וחשלין בישתא. לב חורש מחשבות [און] (שם ו', י"ח) תרג' לבא דחשיל. [אחי"ה ועוד הרבה בתרג' תהלים משלי ואיוב, עיין הדוגמאות במתורגמן ואצל הח' לעווי, וכן בתר"י א' לדברים א', י"ב] —

* **חֲשַׁל** כמו חסל פי' גמר וסיים עיין הדוגמא בע' אלפביתא בח"א, ק"ה.

* **חָשַׁל** (מל"מ דברים כ"ח, י"ח ענין חלישה ab-schwächen) קהל"ר פ' הולך הרוח הזה בשעה שהוא יוצא בעולם הקב"ה מחשלו בהרים ומשברו בגבעות אבל בב"ר פכ"ד ויק"ר ר"פ ט"ו ובירו' ברכות פ"ט די"ב רע"ד וילק' מ"א רמז רי"ט הגי' מ ר ש ל ו וכ"ה בע' עטף האחרון לפי גי' כ"י ל"ד וה"ב, ויתר שנויים עיין שם.

☞ **חשילתא** קאמרת (ברכות ל"ח רע"א) בעל הערוך גרס חלשתא ע"ש [1].

חַשְׁמַל (פי' כמו נחשת מצהב (עזרא ח', כ"ז) Glüherz ונדרש עפ"י האגדה עיין בפנים) בר"ג דפ' שני דחגיגה (י"ג סע"א ורע"ב) מאי חשמל (יחזקאל א', ד') במתניתא תנא חיות עתים חשות עתים ממללות [2]. פי' חש מל שתי מלין הן כשהדבור יוצא מלפני הקב"ה הם חשות ועתים ממללות שיר בעוז שנאמ' (ד"ה א' ט"ז, כ"ז) עוז וחדוה במקומו [3].

* **חַשְׁמוֹנַאי** (שם פרטי למתתיהו אבי המקביים) מדות פ"א מ"ו מדרש שו"ט ריש מזמור צ"ג בני חשמונאי, סוט' מ"ט: מלכי בית חשמונאי, שבת כ"א סע"ב מלכות בית חשמונאי ב"ב ג': עבדא דבית חשמונאי. סנהדרין פ"ב. ע"ז ל"ו: בית דינו של חשמונאי ובע"ז שם גם בי"ד של חשמונאי ובפירוש ר"ח כ"י לע"ז איתא של חשמונאים (עיי"ע נשגז, ועיין דרכי המשנ' למהרז"ף מ"א והלאה) וכן הקבוץ חשמונאים בב"ק פ"ב: כשצרו חשמונאים זה את זה והכונה לארסטובלוס והורקנוס עיי"ע אריסטובלוס ח"א, רצ"ט.

* **חֲשִׂיפָה** (das Entblössen) מל"מ ישעיה נ"ב, יו"ד חשף ה' את זרוע קדשו והשם בירו' ברכות פ"ט די"ג חשיפת זרוע.

* **חֲשִׁיפָה** (אולי מל"ע حشفة פירוש עלה דקל היבש) סוכה כ'. מחצלת של חשיפה ושל שעם ושל גמי כ"ה בכ"י מ' ובתוספת' סוכה פ"א וכ"ה בר"ש ספ"י דטהרות ובפי' ס"ט לרה"ג צד ו' (כלים פ"ט מ"ח) וצד ל"ח (מכשירין פ"ה מ"ח) ובנו"ג של שיפה עיי"ע לולב ב' וע' שף י"ג ושם אוכיח כי גם לזה יש פתרון.

חָשַׁק (מל"מ ענין הידוק ודיבוק binden, zusam-mendrücken) בפרק אין מעמידין בגמרא השיאו (ע"ז ל"ה.) י ש מ ע א ל [4] אחי חשוק שפתותיך זו בזו ואל תבהל להשיבני. פי' דבק כמו (שמות ל"ח, כ"ח) וחשק אתם. רכבי אתונות צחורות (שופטים ה', י') תרג' דחשקן במיני ציורין [5]. חמורים חבושים (שם י"ט, י') [6] [תרג' חמרין חשיקין]. אחבשה לי החמור (ש"ב י"ט, כ"ז) [תרג' אחשוק לי חמרא]. *[אחי"ה בכ"י ה"ב סיים בזה"ל ואני שמעתי אחד מבעלי מקרא מצא ספר נזיקין ראה בו כתוב השוכר חמור ומת בחצי הדרך [7] (אמ') [אמרתי] לו אדוני אתה בעל מקרא גדול לא אמר מפיבשת אחבשה לי החמור וארכב עליה מיד שתק ע"כ וזו ההוספה מעולם לא יצאה מקולמס דרבינו ושייך למבורך הסופר ובאמת בכ"י ב"ר א' בזה"ל ו א נ י מ ב ו ר ך ש מ ע ת י

---

1) ועיין מ"ש ובערך חשל א' וחשל ב'. 2) וכ"ה בכ"י מ' ובנו"ג מאי חשמל אמר רב יהודה חיות אש ממללות במתניתא תנא עתים וכו' ועיי"ע חש א'. 3) בחגיגה לפנינו ובכ"י ש"ס לי' ולי' בילק' יחזקאל רמז שמ"ז ובענין חשמל עיין מ"ש החי' מונק בהוצ' המורה להרמב"ם ח"ב, רכ"ט וח"ג, מ"ב בהעתקה צרפתית. 4) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב וכ"ה לפנינו ובדפ"ע חסר. 5) בנו"ג דחשיקן בכל מיני וכו'. 6) בדפ"ר עוד ופלגיא עמו וצ"ל ופלגשו עמו ולי' בשדפ"ע ומיותר הוא. 7) כונת הכותב על ב"מ ע"ט. ע"ש.

אחד מבעלי מקרא וכו' וכבר הבאתי גמגום דבריו בע' אונום (ח"א צד קנ"ב) ויש לתקנם עפ"י כ"י ה"ב הנ"ל. על כל פנים נראה מזה כי גם בכ"י ה"ב כבר שלטו ידים עסקניות של מבורך הסופר, ובצדק השמיטו ההוספה המאוחרת הזו מדפוס ובעל הגיון שלמה צד י"ט לא הרגיש בזה. — ומה שענין חשק: חפץ ורצון כדרך ל"מ עיין יבמות ס"ג סע"ב תוספ' יבמות פ"ח נפשי חשקה בתורה וכו', חולין פ"ט. חושקני בכם וכו', והשם בראשית רבה פרשה פ' שוחר טוב מזמור כ"ב בג' לשונות של חבה חבב הקדוש ברוך הוא את ישראל בדביקה בחשיקה ובחפיצה וכו'] —

☞ חָשַׁר (לפע"ד מל"ע خشر מנקה מפסולת להוציא יקר מזולל von den schlackigen Theilen säubern) ב"ר פ' וכל שיח השדה (פי"ג וכן בקהל"ר פ' כל הנחלים) וחושרין אותן כמין כברה ואין טפה נוגעת בחברתה דכתי' (ש"ב כ"ב, י"ב), ובפ"ק דתענית (ט':) ומחשרות מים על גבי קרקע פירש"י משירין המים לארץ. ובירו' (דשביעי') [צ"ל דשבת] פרק כלל גדול (ירו' שבת פ"ז ד"י:) ההן דחשר גרגבסין פי' מרקד בכברה. *[אחי"ה ועיקר הוראתו בל"ע הנ"ל מנקה מפסולת והראיה מירו' מגילה וירו' נדרים שציינתי בע' זוסטא ע"ש וא"כ פירש"י בתעני' מנשרין מבואר רק לפי ענין או אולי גרס כמו בכ"י ש"ס ובילק' ומנשרות אותן (ד"ס תענית צד כ"ג.) ובשו"ט מזמור י"ח הגי' חושרין אותו (את המים) לעולם. — ירושלמי סוטה פ"א דף ט"ז רע"ג באחד בחשרית ט"ס וצ"ל בשחרית] —

חת (מל"מ חָתָה, בלא"ר חתא, חתי פי' גריפת ונדנוד גחלים מיקוד Feuer, Kohlen vom Heerde scharren) כפ' המוציא יין (שבת פ"ח מ"ז דפ"ב.) [כדי] לחתות בו את האור. ובפ' טרף בקלפי (יומא מ"ג:) בכל יום חותה בשל ד' קבין, ובתמיד בפ' אמר להם הממונ' (ל"ג רע"א וכן בדף כ"ח:) וחותה מן המאוכלות הפנימיות ויורד. *[אחי"ה וביומ' שם אי' מן המעוכלות וכו' וממה שדלג רבינו על זה המאמר בציון דיומא והביא ממרחק ראיה מתמיד נוכל לדין כי לא היה גורס לזה ביומ' וזה סיוע למ"ש התוספו' בזבחים ס"ד. ד"ה מן, וכנ"ה בשבת ל"ד רע"ב שמא יחתה בגחלים, ובפַעל שבת י"ח: לחתויי גחלים, ע"ז ל"ד רע"ב חתא בה חתויי, ירו' יומא פ"ה דמ"ב: ויחתי, ושם כמה פעמים אם החתי, וירו' יומא פ"ד דמ"א ע"ג הוא צריך לחות צ"ל לחתות. והשם יומא מ"ח: חתיית גחלים, ירו' יומא פרק ד' דף מ"א ע"ג חתייה פסולה היא — חתייה בירושלמי חגיגה פרק ג' דף ע"ט עמוד ג' טעות סופר במקום התייה עיין ערך תייה] —

חת (= חִתִּית מל"מ ופי' פחד ויראה Schrecken, Furcht) בפ"ק דר"ה בגמ' בד' פרקים (ר"ה י"ז.) אשר נתנו חתיתם בארץ החיים (יחזקאל ל"ב, כ"ד) [1] אמר רב חסדא זה פרנס המטיל אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים. ובס"ג דפ' שואל אדם [בגמ' אין מעמצין] [2] (שבת קנ"ב.) וחתחתים בדרך (קהלת י"ב, ה') בשעה שמהלך בדרך נעשה לבו תוהים תוהים כמו (דניאל ג', כ"ד) תְּוַהּ וקם בהתבהלה. ויחרד (בראשית כ"ז, ל"ג) תרג' ותוה. *[אחי"ה בע' תוה מציין רבינו ג"כ מאמר דשבת בגי' הנ"ל נעשה לבו וכו' וכ"ה בש"ס כ"י מ' ובדפ'. שונצ' תוהים תוהים ובילק' כ"י קהלת י"ב וכ"י מ' אי' בשני וו"ם עיין ד"ס שבת צד קפ"ה: וכ"ה בערך תוה במאמר ויק"ר פי"ח ע"ש וכן בכמה מקומות בתרג' עיי"ע תוה והוא הנכון כי גזרתו מל' צענד thwi פָּחַד ונבהל עיי"ע אסטויט בח"א, קס"ח. וא"כ שעור המאמר בשבת שדרש חתחתים בכפלות של חת = חִתִּית כלומר פחד ובהלה עיי"ע חבר ד' וזה מה שאמר נעשה לבו (תוהים תוהים) [תווהים תווהים] וזה כדעת ר' לוי בויק"ר הנ"ל התחיל מתווה תווהים בדרך כגי' רבינו הנכונה בע' תוה אבל בקהלת רב' פ' גם מגבוה אי' מתווה תוואים ושם פ' וישב ובויק"ר מתאווה תוואים ובאיכ"ר פתיחתא סי' כ"ג ד"ה ר' יהושע דסכנין יותר נשתבש מחבי חביים ובכולם צ"ל כגי' רבינו ולדעת רבי אבא בר כהנא חתיתה של דרך נפלה עליו פי' חתחתים של קהלת בפשוט מלשון חתית וגם סובב והולך על מלת בדרך כלומר על יד הדרך ולדעת ר' לוי דורש בדרך כלומר בעת שהוא בדרך] —

חת = חַיְתָא (לפע"ד משקל ארמי של מלה פרסי' خى = خيك פי' נוד Schlauch) בפ"ק דב"ק בגמ' לשלם תשלומי נזק (ב"ק ט'. וכ"ה בב"מ י"ד:) ובפ' מי שהיה נשוי בסוף הלכה שנייה (כתובות צ"ג.) חייתא דקטרי סבירת וקבילת. פי' נוד קשור מלא ולא תדע אם מים או יין או שמן יש בו וקנית אותו במה שיש בו

[1]) ושם כתוב חיים וכ"ה בר"ה בדפוסים אבל בכ"י מ' א"פ ובע"י ובילק' כ"י ובר"יף אי' החיים כגי' רבינו עיין ד"ס ר"ה צד ט"ז: ושם לא העיר על הערוך. [2]) כ"ה לנכון בעי' תוה.

ונמצא מים כן זה" [1]. וכפ' השולח גט בגמ' אין לוקחין ספרים (גיטין מ"ה:) ההוא טייעא דאייתי [2] חייתא דתפילי, ובגמ' המוכר את עצמו (שם מ"ז רע"א) שקל בהדיה חייתא וגללתא, פי' נוד ובתוכו אבן גלל, ובאלו טרפות בגמ' ניקב קרום של מוח (חולין מ"ה.) חייתא דמתנח ביה מוחא. *[אחי"ה ורש"י פירוש בכ"מ שק קטן ולפי זה אולי מל"ס חֲתָּא שק, אבל יותר נראה דעת רבינו ומל"פ הרשומה — ומה שענין חייתא הכאה עיי"ע חייתא ועיי"ע הבא אח"ז] —

* חֲתָא (לפע"ד מל"ע حتّ schlagen פירוש הכה וחתך) חולין כ"ז, וזבחת (דברים י"ב, כ"א) ממקום שזב חתיהו [3] מאי משמע דהאי חתיהו לשנא דמתבר הוא וכו', והשם שם: זב על ידי חתוי בעינן, ולולי דברי רז"ל שהמלה נגזרה מן חתת אז הייתי סובר שהיא מל"ע הרשומה וממנה חייתא בגיטין מ"ה: עיי"ע הקודם לזה.

* חָתָה (Ekel empfinden) ירו' תרומות פ"ח דמ"ה רע"ג כל דבר שנפשו של אדם חתה ממנו פי' קצה בו והוא מל"י ἀσάω והשם ἄση גועל נפש.

חֲתַךְ (ענין כריתה מל"מ בנפעל. וכן בלשון ערבי هتك ונרדף עם ל"ע حذق ein-, ab-, zer- schneiden) בגמ' דפ' המביא כדי יין (ביצ' ל"ב רע"ב) חותכה באור בפי שתי נרות, פי' פתילה ארוכה מכנים קצת הפתילה בפי הנר וקצתה בפי הנר האחר ומדליקה באמצע ומתנתקת [4] ונמצאו שתי נרות דולקות. בהשלחן פכ"ב בכלים (מ"א) ר' יהודה אומר מקום הנחת חתיכות פי' היה בשלחנם מקומות קבועים להשים בהם הבשר לפני כל אדם. *[אחי"ה וכנ"ה הרבה פעמים הפעל חולין מ"ח: הרי חותכה מכאן ומתה חותכה מכאן וחיה, שם ס"ח. חותך מעובר שבמעיה, שם סע"א הוציא ידו וחתכו ושם סע"ב וחתכה, בע' מטר הביא רבינו לפי גי' כ"י ק"ט פסיקתא דזכור (כ"ג.) חתך מיטרין שלה (ובשנוי בב"ר פס"ג עיי"ע מטר), נדה כ"ד: המפלת בריית גוף שאינו חָתוּךְ בריית ראש שאינו חתוך כלומר שאין בו חיתוך איברים והיינו בלי צורה הוא [5] ושם י"ח. כ"ד. כ"ח. ידו חתוכה רגלו חתוכה. ויק"ר פ"י לקח את הסייף לחתוך את אביו. ירו' תענית פ"ד דס"ח רע"ב וירו' מגילה פ"ד דע"ה. חותך פירוש פוסק וכ"ה בבבלי מגילה כ"ב. שיחתוך בשפתיו ברכות ל"א סע"א. נפעל נֶחְתַּךְ חולין ע"ו. והלאה נחתכו רגליה. פיעל שם ס"ט: ע' רע"א מחתך אבר אבר, שם מחתך ומשליך.. מחתך ומניח. כתובות ע"ז. המחתך נחושת מעיקרו. ירו' שבת פ"ז ד"י. כד מתלש משום מחתך, חגיגה ה' סע"א, ירו' נדה פ"ג ד"נ ע"ג מְחוּתָּךְ. התפעל בב"ר פ' פ"ד מעיו מתחתכין. — ועוד בהוראת נחתך של דניאל ט', כ"ד פי' גזר אי' הרבה גם בקל אצל רז"ל סנהד' ז' סע"ב צדק את הדין ואח"כ חתכהו שבועות ל' סע"ב אחתכנו. ויק"ר רפ"ד נדרש שער התוך (ירמיה ל"ט, ג') מקום שסנהדרי גדולה יושבת וחותכת דיניהם של ישראל . . ששם חותכין את ההלכה. ובקהל"ר פ' ועוד ראיתי יושבין וחותכין דין של ישראל.. מקום שחותכין בו את ההלכות. במגיל' ט"ו. מבואר התך (אסתר ד', ה') שכל דברי מלכות נחתכין על פיו. ירו' סנהדרין רפ"ד דכ"ב. אילו נתנה התורה חתוכה לא היתה לרגל עמידה כלומר אלו נתנה תורה בפסק הלכה בלא נטיית דעת לכאן ולכאן לא היה קיום לעולם עיין פ"מ. — והשם חֲתָךְ תוספתא מקואות רפ"ח מפני חתך, מקום התך ברכות ס"א. עירובין י"ח. חולין ל"ב: ס"ח: עיי"ע קלוט. והשם המופשט נדה כ"ה סע"א תוספתא נדה פ"ד חיתוך ידים ורגלים, ירו' שבת פ"ז ד"י. חיתוך בעורות . . חיתוך בבגדים. והקבוץ איכ"ר פ' ולא זכר: חתוכין ובע' פספס א' גרס חתיכה, חולין מ"ז רע"ב חיתוכא דאוני והקבוץ שם מ"ח. חיתוכי דאוני, ועוד השם חתיכה חולין ל"א: אי בעינן כוונה לחתיכה, ירושלמי פסחים פ"ו דל"ג: חתיכת יבלתו, כריתות כ"ב סע"ב חתיכה של חולין וחתיכה של הקדש, שם כ"ג רע"א חתיכת חלב, כתובות כ"ג: חתיכה דאיסורא, והקבוץ כריתו' שם וחולין ק"ח, ק"ח: וזולתו] —

חֹתַל (= חוּתַל Dattelkorb לדעת רבינו בהפך האותיות תוחלא unreife Datteln וא"כ כלי לתמרים לחים ולפע"ד מל"ע של פנים ע"ש) כפ' חביות בגמ' שובר אדם (שבת קמ"ו.) חותלות של תמרים ושל גרוגרות [6]. בכל כלי עץ פי"ו בכלים (מ"ה) חותל שהוא נותן לתוכו, פי' כלי שעושין אותו מחריות של דקל וממלאים

---

[1]) הועתק מלה במלה מפי' ר"ח לב"ק הובא בשט"מ שם ורבינו יהונתן פי' שק קשור היטב וכו' ע"ש בשט"מ וזה כפירש"י בכ"מ. [2]) בנו"ג ההיא טייעתא דאייתי. [3]) כ"ה בערך זב אי ובנו"ג חתהו. [4]) בכ"י ו"ו ומנתקה ובכ"י ה"ב בט"ס מתקנת. [5]) וכן נקראו בל"ע هتك איברי השליל והנפל. [6]) וכ"ה בכ"י מ' ולפנינו הסדר חותלות של גרוגרות ושל תמרים.

אותו תמרים לחין ואוכלין אותן לפי שעה כדאמרינן בהשוכר את הפועלים (ב"מ פ"ט.) כי תניא ההיא בתוחלני מפני שקורין אותן בלשון ארמי תוחלא תמרים יבשות כובשין אותן באותן חותלות וכובשין אותן כדי שלא ירקבו ואוכלין אותן בימי החורף וחתיכה מאותן חותלות[1] קורין חיבוצא[2] ואלו חותלות ממלאין זבל וזורעין בו זרעונים וקורין אותו פרפיסא. הותל לישנא דרבנן פרפיסא ותוחלא. — (א"ב פי' בל"י מין כלי). *[אחי"ה כונתו על לש' יונ' κάλαθος וכן בל"ר geflochtener Korb, calathus (עיין בט"ר להחכם אייזלער ח"א נ"א). אבל לדבר הזה יש מלה אחרת עיי"ע קלת והנוגע לפירושו דרבינו אולי הועתק מפי' רה"ג לסד"ט אבל בכ"י אשר ממנו נדפס פי' רה"ג כנראה נמצא שם חסרון בפנים כי רק סיום רבינו אי' שם בצד י"ג וז"ל: חותל פי' יש לו שמות שנים בל' חכמים פרפיסא תוחלא ע"כ. ועוד נ"ל שפי' רבינו הועתק מתשובת הגאונים שהובא בפירש"י לשבת פ"א: ד"ה האי פרפיסא ע"ש היטב ולדעת רבינו כי חותלות נקראו ע"ש תוחלני מסכים גם פירש"י לב"מ פ"ט. בד"ה תוחלני ע"ש ושם ובשבת הנ"ל פי' חותלות כלים של כפות תמרים ולפע"ד חותל או מל"ע عثول כפות של דקל או מל"ע كثلة כבישת תמרים וממנו مكتل סל לתמרים כבושים וזה האחרון נ"ל עיקר וזה מה שכתב רבינו לפי גי' כ"י ו"ו וחתיכה מאותן חותלות קורין בל' ישמעאל מיתוחלא ונ"ל להגיה מיחתולא והוא ממש ל"ע مكتل 15 Dattelkorb Sea haltig וכנ"ה ירו' מעשר שני פ"א דנ"ב ע"ד ירו' שבת פ"ז ד"י ע"ג ורפט"ו דט"ו. חותל של תמרים ויק"ר פ"י חותל של תמרה, ירושלמי שבת ספ"א ד"ד: חותל שהוא מלא גלעינים. ירו' מ"ש פ"ד דנ"ד ע"ד מחוי חותל לנגרא. ירו' כתובות פ"ח דל"ב: (ב' פעמים) אכל מלא חותלא. ובפי"מ להרמב"ם לכלים ט"ז מ"ה באר חותל מלשון והחתל לא החתלת (יחקאל ט"ז, ד')[3] וכלי עצמו פי' ע"י אלדובלא ואולי הוא ל"ע الزبيل = الزنبيل ואז צ"ל אלדנבלא ועיי"ע זביל. ורע"ב פי' ממש כהערוך ע"ש והתוי"ט נדחק בפירושו ונעלם מעיניו פירוש הערוך] —

1 חָתוּל (לפע"ד מל"ע خيطل Katze פי' כמו שונר שהוא ג"כ לש"ע سنور ועוד עיין בפנים) וענה איים באלמנותיו (ישעיה י"ג, כ"ב) תרג' וינצפן[4] חתולין בבירנייתהון. וכן פגשו ציים את איים (שם ל"ד, י"ד) תרג' ויערעון תמוון בחתולין. *[אחי"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר לי' תרג' דישעיה ל"ד, י"ד ובדפ' פיז' הובא בזה"ל ויערעון קדמא ית חתוליא ובכ"י ה"ב אי' קרדיא ונ"ל שצ"ל קרביא והוא ל"פ كربه שונר ודרש ציים ג"כ מל"ע ضيون wilde Katze ולפע"ד תמוון של דפ' וויניצ' וכ"ה בתרג' שלפנינו וכן הובא ברד"ק הוא ג"כ ל"ע دمة פי' שונר — וקצת תמיהא שלא ציין רבינו מקומות הש"ס אבל באלה הערכים הובא זכרון חתול: בע' שנר אי' מברכות נ"ו: הרואה חתול בחלומו וכו', בע' גגמי מהוריות י"ג סע"א מפני מה חתול מושל בעכבר וכו' (עיי"ע גגמי בח"ב רל"ג לפי גי' י"מ), בע' צנע מעירובין ק' סע"ב היינו למדין צניעות מחתול וכפ"א דאי' שם פירש"י, בע' תת א' מבכורות ח'. חתול לנ' יום ובנו"ג לנ"ב וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לבכורות (בקובץ כ"י אנגייליקא ס"ו:), בע' קפד ד' מב"ק פ': חתולין וקופדין (בנו"ג וקופים ועיי"ע חרץ ה') ובע' נמייה פי' מלה זו ע"י חתול וכיוצא בו. אולם עוד נזכר חתול באלה המקומות שבת נ"א: חתול איכא בינייהו פי' לא בעי נטירותא ושם קכ"ח רע"ב מים מגולין . . ראויין לחתול ב"ק פ' רע"ב חתול מותר להורגו ואסור לקיימו עיין תוספ' ד"ה מותר ועיין חו"מ סי' רס"ו, ס"ד. חולין נ"ג רע"א יש דרוסה לחתול או אין דרוסה לחתול ושם נ"ב: דרוסת חתול, דריסת חתול, שם ההיא תרנגולת . . דרהט חתול בתרה. הוריות י"ג סוף ע"א מפני מה . . חתול אינו מכיר את קונו. והקבוץ חתולים הוריות שם ובבא קמא שם וגם בלשון נקבה חתולות ירושלמי פיאה פרק ג' דף י"ז ע"ד, ילקוט כי תשא רמז ת"ר, שיר השירים רבה פסוק מה יפו, קהלת רבה פסוק כי יש] —

* 2 חָתוּל (מין קוץ עיין בפנים) תרגום קימוש יירשם חוח באהליהם (הושע ט', ו') קרסולין ישרון בהון חתולין בברניתהון ופירש"י קימוש חוח מיני חיות תרג' יונתן, והבין לפי זה מע' הקודם וכן נסדר במתורגמן ובעמת"ר ללעוי, תחת סוג חתול אבל בלי ספק קימוש וחוח מיני קוצים הם עיין רד"ק להושע וכן מוכח מישעיה ל"ד, י"ג. ושם התרג' קרסולין וחוחין ואולי גם בהושע צ"ל בתרג' קרסולין . . חוחין בברניתהון ורבינו בע' קרסל ב' הביא רק תרג' לישעיה הנ"ל ורומז רק על תרג' הושע ואולי לא הביא התרג'

---

1) כ"ה בדפ"ה, בדפ"ר חתולות ובדפ' פיז' תוחלות. 2) גי' כ"י ו"ו עיין למטה ומ"ש. 3) ובעוקצין פ"ב מ"ב פי' הרמב"ם כמו כן חותל (לפי גירסתו עיי"ע חתם) ושם בהרחבת ביאור. 4) כ"ה בדפוס ראשון.

יען שבתג' שלפניו היה כמו כן קרסולין וחוחין. ואם גי' חתולין עיקר אז נ"ל לגזרו מלשון ערבי خصلة בקבוץ خصل פירוש ענף אשר יש בו קוצין וכן קרסל בלש' פרסי خارسن פירוש קוצים ארוכים.

חָתַם (מל"מ ענין גמירה וסגירה והשלמה וכן בל"ס ובל"ע ختم verschliessen, siegeln, ver-חִיתּוּם, חִתּוּם, חֲתִימָה Besiegelung, Schluss; חוֹתָם Siegel, Stempel) בפ"ב בעוקצין (מ"ב) חותם של יבישה מצטרף ושל רוטב אינו מצטרף. פי' "כל הפירות יש להן עוקץ בלא חותם וגרגר של ענבים ושל תמרים יש להם חותם ובראש החותם עוקץ [1] כדאמר בתוספתא (תוספ' טהרות פ"י) נפל ממנו גרגר יחידי אם יש לו חותם טהור [אם] אין לו חותם טמא" [2]. בפ' המוציא יין (שבת פ':) אדמה כחותם המרצופים. פי' חותם שעושין לשקין שהוא גדול [3] וחכ"א כחותם האיגרות (שם) שהוא קטן. בגמ' דפרק במה אשה (שם נ"ח.) חותם שבכסותו פי' בע' סרבל. ובר"ג דפ' המפלת (נדה כ"ב.) והלא הוא [4] עצמו אין מטמא אלא בחתימת פי האמה [5]. ובפרק יוצא דופן [בגמ'] ומיטמאין בכ"ש אפי' כעין החרדל ובפחות מכן [6] (נדה מ"ג רע"ב וכ"ה בפסחים ס"ז:) אמר שמואל זב צריך כחתימת פי האמה שנאמר (ויקרא ט"ו, ג') או החתים בשרו. בסוף ברכות (נ"ד.) כל חותמי [7] הברכות שהיו במקדש היו אומרים מן העולם [8] פי' היו הכהנים בתחילה עונים אחר כל ברכה [וברכה] [9] ברוך ה' אלקי ישראל מן העולם שלא היו עונין אמן במקדש וכששמעו המינים [10] אמרו אין עולם אלא אחד וכשראו הכהנים שבשביל כן נתמעטה האמונה של עולם הבא התקינו שיהו אומרים מן העולם ועד העולם [11] כלומר מן העולם הזה ועד העולם הבא ובשביל כבוד המקום הפרו התיקון שהיה והוסיפו ועד העולם כלומר שיש עולם אחר [12]. בסוף משנת ב"ב (פ"י מ"ח קע"ה:) ערב היוצא אחר חיתום שטרות גובה מנכסין בני חורין. *[אחי"ה עיי"ע ערב ב' ושם מפורש. וכנ"ה בב"ב קע"ו. קודם חיתום שטרות . . אחר חיתום שטרות וכן בענין גמר ברכה ברכות י"ב. הכל הולך אחר חתום ברכות כ"ה בכ"י מ' ובפסקי רי"ד אי' סיום ברכות ובירו' ברכות פ"א ד"ג סע"ד כל הברכות אחר חיתומיהן ואין [13] אומר ברכה פסוק וכו' עד אמר ר' אחא כל הברכות כעין חותמיהן ועיין היטב בירו' תענית פ"ב דס"ה ע"ג ושם לנכון ואין אומר וכו' ושם הגי' אחר חותמותיהן ואיננו קבוץ מן חוֹתֶמֶת (בראשית ל"ח, כ"ה) כי אם במשקל ערבי خاتمة פי' גמירה וסוף והוא כמו חתימות כתובות כ"א סע"א גיטין ס"ו: ב"ב קס"ז. ואחד הוא עם חֲתִימָה בפסחים ק"ד. המבדיל צריך שיאמר מעין החתימה סמוך לחתימתו. וכן נקרא חתימה סגירת הספר וקיומו כתובות כ"א. ושם: הרבה פעמים, ירו' ר"ה רפ"ב דנ"ז ע"ד וירושלמי כתובות פ"ב דכ"ו ע"ג. ועוד בהשאילה חתימת זקן ב"מ ל"ט: יבמות פ"ח סע"א כתובות כ"ז: ב"ר פצ"א מפעל חתם בל"ע ענינו גם סִמֵּן ומזה גם בענין סמון המדות ב"ב פ"ט: באתרא דחתימי אי לא חזי חתימה לא שקיל. והטבעת אשר בו מסמנים נקרא חותם בל"מ וכן בל"ס חֶתְמָא חוּתְמָא ובל"ע خاتم, خاتام שבת נ"ח. פ': עיין לעיל בערך, ושם נ"ה. סנהד' ס"ד. יומא ס"ט: ירו' סנהד' רפ"א דו"ח. חותמו של הקב"ה אמת. ר"ה כ"ד: עיי"ע בלט. ע"ז ל"א. עיי"ע שרק א'. ירו' ע"ז פ"ב דמ"א ע"ג וכן ירו' ברכות פ"א ד"ג: הובא בע' סמנטר. סנהד' ל"ז סע"א אדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכו' הקב"ה טבע כל אדם בחותמו של אדה"ר ובירו' סנהד' פ"ד דכ"ב: אי' שמחותם אחד טובע כל החותמות וכו'. וכן הקבוץ ירו' כתובות פ"ב דכ"ו ע"ג ירו' שבועות פ"ד דל"ה ע"ג שטר שהוא מחוּתָּם בארבע חותמות. והתואר ירו' גיטין ספ"ט ד"נ ע"ג יהב רשו לכתובא שיכתוב (ולחתימייא) [צ"ל ולחַתוּמַיָּא] שיחתמון.

---

[1]) בפי' רה"ג אי' יש להם עיקץ ובראש העוקץ לצד פרי כמין חותם. ובר"ש הובא לשון הערוך כלפנינו. [2]) ע"כ הועתק מפי' ס"ט לרה"ג צד מ"ג ושם בסוף המאמר חסרה מלת טמא ובריש המאמר אי' עוד חותם . . "א"ד חותל" וכה"ג לפנינו וכ"א חותם ובפירוש הרמב"ם הגי' חותל אבל בטהרות פ"י מ"ה גם הוא גרס כלפנינו אם יש לו חותם וכשתעיין בפי"מ להרמב"ם שם תמצא תשובה למה הניח רה"ג משנה שלמה דטהרות הנ"ל והביא ראיה מתוספתא דטהרות. [3]) ועיי"ע מרצף. [4]) בנו"ג דהוא. [5]) פי' סתימת פי האמה, והושאל לצניעות בתנא דבי אליהו פכ"א כמה נערים וקטנים יש בהן בישראל בחותמיהן עד שהן נכנסין לחופתן כמה נערות בתולות יש בהן בישי' שהן בחותמיהן עד שעה שנכנסו לחופתן. [6]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב. [7]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב, ובדפ"ע חותם. [8]) כ"ה לנכון בדפ"ר וכ"ה במשנה דירושי' ובב"נ ובכ"י פי' עיין יתר השנויים בד"ס צד קמ"ה. ולא העיר על הערוך. [9]) וכ"ה בכ"י ה"ב וכ"ה בערך עת. [10]) וכ"ה בירושלמי ובדפוסים הישנים ובכ"י ש"ס ובנו"ג הצדוקים ונשתנה מן הצינזור. [11]) בשו"ט מזמור ק"ד אי' מן עלמא דהוינן ביה עד עלמא דאנן ביה. [12]) וכן פי' בערך עת ע"ש ובענין פי' שהכהנים עונים ולא כדעת רש"י עיין בלמוד ערך ברכות שם. [13]) כ"ה לנכון במהרש"ם ובנו"ג אין.

והפעל בענין סגירה וגמירה וסימן הרבה פעמים עיין ברכות ו'. י"א. שבת קל"ז: עיי"ע ידיד. שם נ"ה. עיי"ע סרבל פסחים ק"ד: מגילה כ"ב: גיטין ס'. ס"ו: ס"ז. והלאה. פ"ז סע"א ורע"ב, ב"ב קע"ו. ירו' גיטין פ"א דמ"ג: ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ג. ע"ז בבלי מ"א. עיי"ע אשתיאמא תנחומא האזינו סוף סי' ה' וזו היא חתימתו של משה כאדם שמסיים ספרו וחותם את שמו בסיום ספרו — בנפעל ונתפעל גיטין פ"א מ"א נחתם ובירו' שם וכן כפ"ב דמ"ד. נתחתם, ירו' ר"ה פ"א דנ"ז. מתחתם ובבבלי ר"ה ט"ז: נכתבין ונחתמין וכו' והושאל לכתיבת ולחתימת ספר לגזר דין עיין ב"ר ר"פ ל"א עד שנתחתם גזר דינם ובילק' איוב רמז תתק"כ אי' שנחתם, ויק"ר פ"ה ג' גזרי דינין נחתמו באותו היום נתחתם גזר דין של י' שבטים וכו', במד"ר פי"א אשר לא ישא עד שלא נחתם גזר דין ישא ד' משנחתם גז"ד ובתנחומא נשא סי' י' עד שלא נתחתם . . כיון שנתחתם] —

חָתָן (מל"מ וכן בל"ס חַתְנָא Bräutigam, Eidam ונגזרתו מל"ע הרשומ' בפנים והושאל לגשם כאשר הוא מרוה את הארץ והולידה עיין ישעי' נ"ה, י') בפ"ק דתעניות (ו' סע"ב) ובפ' הרואה בגמ' על [1]) הגשמים (ברכות ס"ט סע"ב) מאימתי מברכין על הגשמים משיצא חתן לקראת כלה. פירוש כשתרד טיפה על הקרקע שכבר ירד בו מטר מעלת כמין אבעבועות לפי ירידת הגשמים שהגשמים נקראין חתן ואבעבועות כלה[2]). פ"א משיצא חתן אבעבוע ממבוי זה ואבעבוע ממבוי זה ופגעו זה בזה אלו ב' אבעבועין נקראין חתן וכלה. פ"א שהשווקים מלאין מים ושופכין משוק זה לשוק זה ופוגעין זה לזה כמו שיצא חתן לקראת כלה[3]) — חתן[4]) שבא לקרות בתורה פותח ורואה בענינו של יום ומברך וקורא ג' פסוקים וגולל ספר תורה וקורא מואברהם זקן ג' פסוקים על פה ואח"כ מברך כדרך שעושה כה"ג ביוה"כ שנוטל ספר תורה ומברך וקורא בו אחרי מות ואך בעשור וגולל ס"ת וקורא על פה ובעשור שבחומש הפקודים ואח"כ מברך כמפורש בפ' בא לו כה"ג (יומא ס"ט:) ובפ' ולו נאמרין (סוטה מ':) וא"ת יגלול ויקרא בספר ואברהם זקן קיימא לן (מגילה ע'. סוטה מ"א.) אין גוללין ס"ת בצבור וא"ת יקרא על פה קודם קיימא לן אין מברך אלא א"כ רואה דגרסינן בס"ג דפ' בני העיר (מגילה ל"ב.) א"ר זירא אמר רב מתנא אמר שמואל הלכתא פותח ורואה מברך וקורא. *[אחי"ה מן תיבות חתן שבא לקרות וכו'. עד גמירא נ"ל שהועתק מאיזה ראשון או מתשו' הגאונים וכעת לא ידעתי מקומו. ובענין גזרת חָתָן של מקרא שהוא תואר למיועד לישא את הכלה ביום החופה ועוד תואר לבעל הבת (בראשית י"ט, י"ד) או לקרוב ממשפחת האשה (מ"ב ח', כ"ג), וכן חוֹתֵן תואר לאבי האשה (שמות י"ח א', שופטים י"ט, ד'), חוֹתֶנֶת תואר לאם האשה (דברים כ"ז, כ"ג) ועיין ציונים בענין חתן במה שכתבתי בע' חף ג' ועוד יבמות נ"ב. גיטין נ"ז. ועיי"ע בי חתנא. והקבוץ כתובות ח': עיי"ע ברך א' ובמשקל ארמי חַתְנְוָתָא כולם יצאו ממושג התקשרות המשפחה ע"י נשואי איש ואשה וכן עצם הוראת המלה בלשון ערבי خَتَنَ, خَتَّنَ, خُتُون, خُتُونَة Verwandtschaft, Verschwägerung, Vermählung וכן בל"ס חוּתָנָא פי' בל"מ חֲתֻנָּה ואצל רז"ל חַתְנוּת ע"ז ל"א: ל"ה: משום חתנות, שם ל"ו: דרך חתנות . . דרך זנות. יבמות ע"ו סע"א בהיותן נכרים לית להו חתנות נתגיירו אית להו חתנות — בענין בית חתנות עיי"ע בח"ב ע' וכתר"י א' לדברים ל"ב, נ' והשם המופשט חִיתּוּן וכן בל"ס הנ"ל ופי' ג"כ חתֻנה היחיד בתרג' ירושלמי א' לבראשית ל"ד ט'; לדברים ו', ז'. והקבוץ בשהש"ר ס"פ צאינה: ביום חתונתו (שה"ש ג', י"א) זה סיני כחתנים היו וצ"ל כחיתונים היו וכ"ה לנכון במד"ר פי"ב ושם הסיום שנאמר (שמות י"ט, י') וקדשתם היום ומחר, ודרש מלשון קדושין ולי' זה הסיום ותיבות: זה סיני בפסקתא דר"כ ה'. והפעל ממנו בהתפעל כמו בל"מ התחַתֵּן סנהדרין פ"ב. כל הבא על הכותית כאלו מתחתן בע"ז ובנתפעל ב"ר פפ"ב עשו הרשע שנתחתן ביהודית. תנא דבי אליהו זוטא רפ"ג הלך (יהושפט) ונתחתן עם מלך ישראל וכו'. ובאתפעל ירושלמי ע"ז פרק ג' דמ"ב ע"ג אילין דנשיתא בעי (מחיתנתיה) [וצ"ל מיחתנתיה] והוא לא מקבל עלוי ובירושלמי סוף סוטה דכ"ד ע"ג הוון בעי

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע משובש כל. [2]) ואולי כיון לפי' רגמ"ה וז"ל בכ"י לתענית משיצא חתן לקראת כלה משיצאו מים התחתונים לקראת מים העליונים כדרך שיבא חתן לקראת כלה ע"כ ובגוף הענין מסכים לזה פירש"י בברכות ובתענית לפי' ראשון. וכפי' רגמ"ה מצאתי בירושלמי ברכות פ"ג די"ד רע"א וירו' תענית פ"א דס"ד: אין לך טפה (כה"ג במהרש"ם ובנו"ג טפח) יורד מלמעלה שאין הארץ מעלה כנגדו שני טפחים וכו' ואמר ר' לוי המים העליונים כרים והתחתונים נקבות ועוד עיין ערך טף א'. [3]) וכעין פי' זה כתב רש"י בתענית בל"א. [4]) בכ"י ו"ו ול"ד הוא מאותו הערך וכ"ה בדפ' אמש' ובשדפ"ע נפרד לע' בפני עצמו ללא נכון.

מחתנתיה וכו' — ודע עוד כי מלבד הוראת חתן בהשאילה מטר, עיי"ע בעל, יש עוד למלה פתרון תינוק הנמול וגזרתו מלשון ערבי خَتَن נמל והתואר חתן בלשון ערבי خَتِين ילד הנמול ובזה הענין נדה מ"ד. ושם: ירושלמי קידושין ספ"ד דס"ו ע"ג מסכת שמחות פ"ג הל"א בן יָוֹמו שמת הרי הוא לאביו ולאמו (ובירושלמי: ולכל קרוביו) כחתן שלם ועיין ריצ"ג הלכות אבל צד מ"א ותורת האדם להרמב"ן ענין הספד כ"ח ושם משמע שהוא חתן ממש ול"נ. וגם חתן דמים (שמות ד' כ"ה, כ"ו) ענינו כן כמפורש בירושלמי נדרים ספ"ג דל"ח: אית תניי תני משה קרוי חתן ואית תניי תני התינוק קרוי חתן וכו' ומאן דמר התינוק קרוי חתן: חתן בדמים אתה עומד לי וכן בבבלי נדרים ל"ב רע"א צא וראה מי קרוי חתן הוי אומר זה תינוק, ובמכלתא יתרו רפ"א הגי' מי קרוי חתן התינוק או משה הוי אומר תינוק וכן דרש חתן דמים לי בשמ"ר פ"ה אמרה חתני תהיה אתה (נתון) לי בזכות דמים הללו של מילה. ועיין גם דעת ר' שמואל בן חפני הובא בפירוש ראב"ע בשמות ד', כ"ד וכן פי' ר"ח ויבקש המיתו כלומר הנער עיין ליקוטים מפי' ר"ח בהוצאת בערלינער צד ל' ושם XXIV. ואחרי כל זאת פירוש חתן שלם ילד הנימול בכל וכל בהחלט ותהיה הוראת המלה שלם כמו בשלמות עיין דוגמתה חס ושלם בע' חס. ובשרש חתן לא דק הרד"ק בפירושו עיין שם] —

חָתַר (מל"מ ענינו פרץ durchbohren, ein- durch-brechen) בפ"ק דקידושין בגמ' עבד כנעני (קידושין כ"ד סע"ב) חתור לי שיניי [1]) והפילה שיחק באדון ויצא לחירות. — (א"ב בנו"ג לחתור לו שינו פי' לנקור לגרר סביב מושבה והוא מלשון (יונה א', י"ג) ויחתרו האנשים). *[אחי"ה הועתק מפירש"י וכנ"ה בב"ר פכ"ז וחותרה עיי"ע אפרסמון (ח"א, רמ"א), שם פס"ג דרש ויעתר (בראשית כ"ה, כ"א) משל לבן מלכים שהיה חותר על אביו ליטול ליטרא של זהב והיה זה חותר מבפנים וזה חותר מבחוץ וכו' ועיין ערך עתר ב' וכן דרש בדברי"ר פ"ב ויעתר (ד"ה ב' ל"ג, י"ג) ויחתור לו מלמד וכו' מה עשה הקב"ה חתר את הרקיע מתחת כסא הכבוד וקיבל תפלתו וכו' ובירו' סנהד' פ"י דכ"ח ע"ג וברות רב' פ' ויאמר לה אי' חתר לה חתירה מתחת כסא הכבוד ובילק' מ"ב רמז רמ"ו ובפסיקת' דר"כ קס"ב: חתר לו כמין חתירה (אחת) תחת כסא הכבוד שלו ובסנהד' ק"ג. ויחתור לו ויעתור לו מיבעי ליה ט"ס הוא וצ"ל בהיפך ולא כדעת הגרי"ב עיין הערת ר"ש באבער בפסיק' שם הערה ק"י, ועוד עיין ד"ס לסנהדרין צד קנ"ז. — ב"ר פע"ו חתר לו (ליעקב) הקב"ה חתירה במקום אחר ויצא, שמ"ר פל"ז משל לבן מלכים שזחה דעתו עליו ונטל את הצפורן לחתור בית אביו א"ל פדגוגו אל תייגע עצמך תן לי ואני אחתור הציץ עליו המלך ואמר לו יודע אני האיך היתה כונתך וכול' ובויקרא רבא בנוסח אחר משל לבן מלכים שנתגאה לבו עליו ולקח את הסייף לחתוך את אביו אמר ליה פדגוגו אל תיגע עצמך תן לי ואני אחתוך הציץ המלך עליו אמר ליה [2]) וכו'. ועיין עוד בתרג' יחזק' ח', ח'; י"ב. ה'. ז'. י"ב. והשם חתירה עיין לעיל וכן בלא"ר ב"ר פס"ג ויק"ר פ"ל בערביא קורין לחתירתא עתירתא ובירו' סנהדרין פ"י דכ"ח ע"ג איתא לחתרתא עתרתא והוא לשון ערבי عترة, عتيرة עץ שהחופר נשען עליו עיין שפת חכמים ליעללינעק ע' עתירתא ול"נ שהוא ל"ע عاثور חפירה לצוד בה חיות וכדומה, ועוד עיין ערך עתר] —

* **חתר** (שם מקום) סנהדרין ה': תנחום בריה דר' אמי איקלע לחתר והוא לפע"ד Hatra במסופוטמיא הדרומית עיין מאנגערט גיאגר' ח"ה ב', צד רמ"ד והלאה ונייבויער שצ"ב, ועוד הוזכרה עיר Chatara באססימאני במקומות שהובא בע"מ ערש אונד גרובער חכ"ז קפ"ו ובכ"י פר' לסנהד' ובמנו"ה דפוס קושט' אצל ד"ס סנהד' צד ג': הגי' איקלע להתם!

---

[1]) כן הוא בכ"י ו"ו א' וב' וכן הוא בדפ' וויניצי' ושם שיני ובכתב יד ה"ב חסר לי ובדפ"ר ופיז' בטעות סופר לשיני וצריך להיות לי שיניי. [2]) הר"פ סמאלענסקין העיר כי זה אחד המקומות במדר"ר אשר יראה באצבע לחכמים איך ישתנה מאמר שלם כאשר תשתנה מלה אחת, כי שני המאמרים בלי ספק אחד הם ומפה אחד יצאו, אך כאשר נתחלף ך בר' ונשתבשה מלת לחתור למלת לחתוך נשתנה על ידי זאת המאמר ואבד גם טעמו' ותחת אשר נעים ויפה מאד המאמר בשמ"ר הנה לא עמד טעמו בו בויק"ר, והרבה כמהו במדרשים.

שבח ורן להחזיק ימיני, לסדר ערך שמיני, ועצם ירבני ישעי ומושיעי, להתחיל ולגמור ערך תשיעי.

*[אחי"ה כ"ה בסיום אות חי"ת בכ"י ו"ו ב' בצד קכ"ב עמוד ב' ובכ"י ל"ד בצד רמ"ג עמוד ב' רק שם איתא בט"ס יסדר, ועוד שם ועוצם. ובכ"י ו"ו א' איתא רק: סליק ערך שמיני אחל ערך תשיעי. וכן בדפ"ר סליק ערך חית אחיל ערך טי"ת. ובכ"י ב"ר נשלם ערך חי"ת אתחיל ערך טי"ת, בכ"י בריטיש מוזיאום רק: נשלם ערך חי"ת. ובכ"י ה"ב: נשלם ערך שמיני ועתה אתחיל ספר ערך התשיעי בשם אלהי ישעי] —

תם חלק שלישי.

הערות השמטות ותקונים לחלק שלישי.

צד	עמוד	שורה	מלמעלה	מלמטה	במקום	צ"ל
י"ד		ו'	—	״	ולשפ"י נולי	ולשפינו"לי
כ"א	א'	י"ז	—	״	בר"י	בכ"י

כ"ג בערך דד 1 הביע לי הרב החכם הכולל מהור"ר משה לב כהן מעיר ניקאלסבורג דעתו היפה וז"ל: והאמת אהוב מכל דודאי דעת הערוך דמלאכת בה"ש אינו אסור רק מדרבנן ומדברי הפרמ"ג אין שום סתירה לזה ויש ראיה ברורה לדעת הערוך מדברי התוספות כריתות ריש פ"ד דף י"ז רע"ב ד"ה מדסיפא ויעו"ה בפר"ח יו"ד סי' ק"י ד"ה אמנם מהא דאמרינן פ' במה מדליקין וכו' בכללי ס"ס ויעו"ה לח"מ פ"ח מהלכ' שגגות סוף הלכה ב' ומדוייקין דברי הערוך הדק היטב מבלי שום הגהה דתיכף בראש דבריו הניח היסוד דבה"ש אסור לעשות מלאכה מדרבנן, ושוב סיים דבדמאי שהוא ס' מלאכה דאולי כבר נתעשר וגם צירוף לזה דבה"ש אסור רק מדרבנן כולי האי ל"ג ר"ל גזיר' דהפרשת מעשרות ובעל לימוד ערוך לא עיין כל צרכו עכ"ל.

צד	עמוד	שורה	מלמעלה	מלמטה	במקום	צ"ל
ע'	א'	ט"ז	״	—	☞ דִלְמָא	☞ דִּלְמָא
פ"א	ב'	ו'	—	״	נשמט ערך אחד וכצ"ל:	

דמהריא (שם מקום) ר"ה כ"א. מהיכא את מדמהריא וכ"ה בסנהדרין כ"ט סע"ב רבינא איקלע לדמהריא א"ל רב דימי בר רב הונא מדמהריא וכו' וכ"ה במנחות פ"א סע"א ושם: דמהוריא וביוחסין השלם 126 גרס נ"כ דמהריא אבל בע' דם (ח"ג, ע"ה.) כבר העירותי על גי' כ"י א"פ בר"ה שאי' שם דמתריא והיא העיר Demetria בארץ אשור קרובה לעיר ארבלה עיי' מאננערט ח"ה 332 — ואין זה בדמרייה שבירושלמי עירובי' רפ"ז כי זה ט"ס הוא עיי"ע כף ז' ומ"ש. — וקצת מזה הערך נדפס בצד צ"א שלא במקומו ויש למחוק משם ושייך לצד פ"א כאמור.

צד	עמוד	שורה	מלמעלה	מלמטה	במקום	צ"ל
צ"ו	א'	ג' וד'	״	—	Tela, Hilaea	Tela Hilaea
קל"ב	ב'	ב'	״	—	אימטי	אימטין
קע"ג	ב'	א'	״	—	1 הבהא	1 הִבְהֵב
ק"צ	בהערה סוף השורה				רע"ט	תע"ט
רכ"ח	בהערה סוף השורה				שהים"ט בטיית	שהיסט בטיי"ת

ועיי' מ"ש בזה הענין במ"ע אונגאריש איזראעליט היו"ל ע"י הח' באק שנת ח'

צד	עמוד	שורה	מלמעלה	מלמטה	במקום	צ"ל
ר"ל	א'	י"ח	—	״	79	39
רל"א	ב'	שורה אחרונה			הפאטיקיז	הפאטיקין
רס"ט	א'	ט'	—	״	זזוא	זוגא
רע"א	א'	ח'	״		نجاج	نجاج
רע"ג	ב'	י'	״	״	מזחיבים	מזהיבים
רצ"ג	בהערה 5				בע' חזר	בע' הזר
שמ"ט	ב'	י"ג	—	״	ובמד"ר	ובסדר

שס"ד צ"ל ברשימת הערכים תחת 2 זמם — זממין : חזר (חיזרא) — חזר (חזרת).